

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગત્રગતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમક ૮૧૪ ૮૮ ગ્રંથક

પુસ્તકનું નામ ૮૧૦૧૮૮૮

વિષય ૮૨૧ ૨૨૩

॥ श्री ॥

શુક મુખામૃત

શ્રીમદ્ભાગવત

(ભાષાન્તર.)

સુદરમા સુદર રક્ષે રક્ષના ને

શ્રી નાથજી બાવાના

ચિત્ર સાથે

શુદ્ધ અને સરસ ભાષાના અને બીજા પુષ્કળ ફેરફાર સાથે

છાપી પ્રસિદ્ધ કર્તા

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ,

શાહાપુર—અમદાવાદ.

સોલ્લ એજન્ટ

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર,

૩૦૩૫ પાનકાર નાકા—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૩ જી

પ્રત ૧૨૫૦

સવત ૧૯૮૦

સને ૧૯૨૪

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦.

(સર્વ દક્ષ સ્વાધીન રાખ્યા છ)

અમદાવાદ—ગાદાપુર વનમાળી શાહની પાળમા પરેલ હરિભાઈ દલપતરામ પાનાના
અન્થાદ્ય પ્રમમા જા'તુ

Printed by M. Ray & Sons, Calcutta

પ્રસ્તાવના.

શ્રીમદ્ભાગવત જેવા સુપ્રસિદ્ધ ગ્રંથના ભાષાન્તરની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરતા પ્રસ્તાવનાની જરૂર હોય જ નહિ, પરંતુ ગ્રંથ પ્રાકટ્યના સામાન્ય સિદ્ધાન્તોને અનુસરી કંઈક લખવાને કું લક્ષ્યાયો છું. મુજરાતીમાં બે ચાર ભાષાન્તરો છે અને તે ઉપર સહેજ સાજા પ્રાસ્તાવિક લેખ લખાયા છે, પરંતુ શ્રીમદ્ ભાગવતને માટે લોકમાં જે અપૂર્ણ ભાવના છે અને નવીન વિદ્વાનોમાં તત્સંબંધી જે કંઈ થોડી ધણી ચર્ચાઓ થાય છે, તેનો કાંઈએ કંઈ પણ ખુલાસો કર્યો નથી એટલે આસ તે બાબતો ઉપર લખવાનો અત્રે મને અવકાશ મળ્યો છે તે વધારે ખુશી થવા જેવું છે. મુરૌપીય વિદ્વાનો ને આપણામાના નવીનો ધણીવાર ભાગવતનો કર્તા કાર્ત્ત વ્યાસેતર હોવા સંબંધીની અને તે બન્નાનો કાળ ૯ માથી ૧૪ મા સૈકા લગીનો માનવા સંબંધીની ચર્ચાઓ કરે છે પરંતુ પીઠ વિદ્વાનોએ એ ચર્ચાઓ નિર્મૂલ્ય કરી ધર્મ-સાહિત્યના ગ્રંથોના અવતરણોથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે, કર્તા ભગવાન વેદવ્યાસ અને કાળ પણ તેમના જેટલોજ પ્રાચીન, એમાં શંકાવકાશ છેજ નહિ.

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભાગવત ધર્મ જેવી રીતે વ્યાસ ભગવાને વર્ણવ્યો છે તેવો બીજા કોઈ પુરાણમાં વર્ણવાયો નથી. એમણે પોતેજ તે વાત જાહેર કરેલી છે કે, ભારત અને પુરાણાદિકની રચના કર્યા છતાં તેમનું મન સંતુષ્ટ થયું નહિ તેથી શ્રીમદ્ ભાગવત બનાવ્યું. ખરેખર આ ગ્રંથ જે લોકપ્રિયતા અને વિદ્વાનોમાં અતિ મોટી પ્રતિષ્ઠા ભોગવે છે, તે એમના પરિણત જ્ઞાન અને પ્રૌઢ ભાષાનુંજ પરિણામ છે. વેદ, બ્રાહ્મણ, આરણ્યકો અને ઉપનિષદો વગેરે વિચારવા બ્યારે લોકને કંઈક પડવા માડ્યા ત્યારે વ્યાસ ભગવાને વિસ્તાર પામેલા આર્થ લોક સમુદાયને માટે બહુ મોટા ગ્રંથો અને હૃદયના ઉત્તમકાંડે આ ગ્રંથ રચી લોકને ઉપકૃત કર્યા છે. વ્યાસ ભગવાને આ ગ્રંથ બનાવી તેમના ચિરંજીવી બાળ બ્રાહ્મણારી શુદ્ધેવંશને બાણ્યો અને તેમણે બ્યારથી તેને લોક કૃતિગમ્ય કર્યો, ત્યારથી તે આજ દિન સુધી તેવી ઉપરની લોકભાવના જેવી ને તેવીજ મહાપૂર્ણ રહેલી છે, અને સર્વત્ર તેવું બહુ મોટું વાચન અને શ્રવણનું પુણ્ય મનાવું રહ્યું છે—અરે પુણ્ય મનાવું રહ્યું છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેણે લોકને અનેક ઉપકાર કરી અધોગતિ પામેલાઓના ઉદ્ધાર પણ કર્યા છે. પુરાણોમાં જ તેની આ મહત્તા ગવાઈ છે, જે “માહાત્મ્ય” વાચનારને તરત સમજાય તેવી છે.

મહાભારત અને પુરાણો વ્યાસ ભગવાને સંસ્કૃત ભાષામાં બનાવેલા છે પરંતુ આ ગ્રંથમાં તે ઉપરથી સંસ્કૃત ભાષાને પણ એવી સુદર અને સિદ્ધ કાબૂ શૈલીએ વાપરી છે કે, ભાષાના અભ્યાસીઓ તેને હોસે હોસે બાંધે છે અને કાબ્યાદિક સાહિત્ય જિજ્ઞાસુઓ તેનું મનન કરતાં તૃપ્તિ પામતા થાય છે. ભારતખંડના ચારે છેડા સુધી તેની ભાષાની પ્રીતિનાનો કોઈ વાંચે છે એટલુંજ નહિ,

પરંતુ વિદ્વાનો ખુદ્દે મને એમ કહે છે કે, ખરેખરી રીતે ભાગવતમા વિદ્વાનની પરીક્ષા જ થાય છે. જેવી પ્રૌઢ ભાષા તેવીજ લલિત કાવ્ય છદોમા તેની રચના છે. ગોપીગીત, ભમરગીતા વગેરે પ્રસંગોની તેની સાહિત્ય સંબંધોની ખુબી કોઇ પણ દાખને છાક્ર મારે તેના છે. વળી મહા ભખાણુ પણ ભૂલી જવામા આવ્યું નથી છદો, અલકારો, વર્ણનો, અને શુભાગદિક નવે રસોની વહેમણી પણ પુરાણોના યોગ્ય પ્રસંગો ઉપર ખડુજ સારી રીતે કરવામા આવેલી છે. શ્રીમદ્ ભાગવતની રચનાના વખાણુ કરવા એ નાને મોઢે મોટી વાત કરવા જેવું. નાચી માત્ર એટલુજ કહીશુ કે, ભાગવતની રચનામા ભગવાન વેદવ્યાસે જોઇતી સામગ્રી પુરી પાડી એક ઉત્તમ સાહિત્ય સાથે પ્રૌઢ ધર્મ-ત્રય નિર્માણુ કર્યો છે એમ કહેવું અતિશયોક્તિ ભરેલું મણુરો નહિ.

પુરાણમા જે વિષય વંસ્તુ લાવવાનો નિર્દેશ છે તે પણ સપૂર્ણ પડાયો છે. મહાભારત, રામાયણ, અને પુરાણો વગેરેમા આવેલા પુરાણુ કથાનકો, પ્રાચીન ઇતિહાસો, રાજવંશોના વણુનો અને ઋષિ મુનિઓના સુદર તેમજ બોધક ચરિતો વગેરેનો સદર્ભ યથાર્થિત કરવામા આવ્યો છે. વેદોપનિષદની અતિ પ્રાચીન આખ્યાયિકાઓ, અને તેના પ્રસંગો લોકગમ્ય ભાષામા એવી મજેની રીતે વર્ણવવામા આવ્યા છે કે, જે બાળત ઉક્ત પુરાણુ ભાષામા લોકગમ્ય ન હતી ત શ્રીમદ્ ભાગવતમા સપૂર્ણ લોકગમ્ય ને રૂપદ કરવામા આવી છે. વળી વેદોગેની સમજણુ આપવામા પણ ક્યાંક રાખવામા આવી નથી. દર્શનશાસ્ત્રો અને તેમા પણ સાખ્ય અને યોગ જેવા અટપટા શાસ્ત્રોનું એવી સારી રીતે આમા વિશદીકરણુ કરાયેલું છે કે, જે મોટા મોટી વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓને પણ અણપિ ઉપકારક ગણાય છે. ધર્મનો મર્મ સમજાવવામા શ્રીમદ્ ભાગવતને સંતોંપરિ બનાવીને ભગવાન વેદવ્યાસે જગત ઉપર મહદુપકાર કર્યો છે, અને અવખત ભારે આભારભરે વિદ્વાનો તે હમેશ્વ સ્વીકાર્યા કરે છે.

વેદમુલક ધર્મમાર્ગમા કોઇનુ ખાસ ખડન મઠન કર્યા વગર સર્વની યથાર્થિત દર્શીત આપી ઉપાસના જે પાછળથી ભક્તિમા પરિણમી હતી, તેનું શ્રીમદ્ ભાગવતમા યથેચ્છ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે. મોક્ષ-નિર્વાણના બધા માર્ગ કરતા ભક્તિ એક સુવખમા સુનમ માર્ગ છે અને તે કોઇ પણ જાતના વિધિનિષેધ વગર સર્વને માટે ખુદ્દો છે, એમ આ ત્રથમા ખતાવી આપવામા આવ્યું છે. દુનિયા પરના લગમગ મધા ધર્મો આ માર્ગનેજ ઈદ અને સર્વને માટે સુવજ ખતાવે છે, અને તેનું મૂળ આવા અનન્ય ત્રથમાથી છતરધર્મવાળાઓએ લીધું હોય તે તે ન મનાય તેવું નથી. ભક્તિના મેદ પાડી ઉત્તમમા ઉત્તમ પ્રેમવક્ષણુ ભક્તિ આમા ખનાવી છે અને તે ખતાવતા પૂર્ણ અવતારી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને ભક્તિના પરમ દેવત રૂપ મણો, તેમના ચરિત્રને રસપ્રદ અને વાચનાર તથા સાંભળનારના મન ઉપર ઉડી ઝપ પાડે એવી ગીતે દરેક ઠેકાણે ભક્તાધીન બનવું અને ભક્તને ઉદ્ધારવું વર્ણવવામા આવ્યું છે. મહાભારત વગેરે ત્રથોમા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું ચરિત્ર અને લીલાઓ છે, પરંતુ તે ભાગવતના જેવા સચોટ અમર કરનારી નથી. ભારતના શ્રીકૃષ્ણ રાજદારી મુમદી છે. જ્યારે શ્રીમદ્ ભાગવતમાના શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર બાળકથી માડીને પ્રૌઢ વયે સ્વધામ પધાર્યા ત્યાં સુધી અનેક લીલાઓના કતા, લોકપાલક, ભર્તા, સદર્તા, સ્ત્રી, બાળ, વૃદ્ધ અને અગ્નાનીને લગવતા પરમકૃપાળુ અને ભક્તના પરમ શરણુ રૂપ સાક્ષાર પૂર્ણ પૂરેષ તમજ છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અને મળમદ્જની ગોપ લોઢમા વખતા કરાયેલી લીલાઓ અત્યારે પણ આપણા મનમા અનદના લલિત ઉભગઓ આણે છે. ગોકુળ અને વૃદ્ધવનની ભૂમિ એ ગાળમુકુદ્ધાં ચરણુરવિદ્યથી એવા પુરુષને પામી છે કે અયારે પણ લાખો યાત્રાળુઓ તેની રજ મસ્તક ઉપર ચઢાવી કૃતાર્થ થાય છે. ઉમરે આવ્યા પછીના એમના ચરિતના કેટલાક પ્રસંગો તો એવા બોધક અને નૈતિક ઝાપ પાડનાર છે કે, જેના વાચન અને જનણે લાખો દુરાચારીઓ અને નર

પિણ્ણાએને ભક્તિનો રસ લગાડી સસારજગમાંથી મુક્તિ અપાવી છે. શ્રીકૃષ્ણચક્રનો બાલકો મોટો સફળતાવ—અરે પૂજ્યભાવ, એમની પ્રાણીઓ તરફની અનુકંપા, એમનું નાના મોટા, મરીજ તવ મર માથે રનેલમિલન, એમનું વડીલો તરફનું આદરમાન, સ્ત્રીજાતિ માટે નમ્ર પ્રેમભાવના, એમની અર્જુન તરફની મૈત્રી, અનેએમનું રાજકાજ કૌશલ્ય વગેરે એવાં હિતમ હતા અને એમનું ચરિત એવું તો ઇશ્વર સ્વરૂપ આ પ્રથમા વર્ણવાયુ છે કે જે સાબજતા શ્રોતાઓ પ્રેમમુખ્ય થઈ જાય છે.

શ્રીમદ્ ભાગવતનાં ગુજરાતીમાં બે ચાર ભાષાતરો થયા છે અને તે સવળા લોકોમાં મોટા ભારથી વચાવ છે અમારા ભાષાતરની પણ બે આવૃત્તિઓ અત્યાર સુધીમાં ખપી ગઈ છે અને આ આવૃત્તિની કેટલોક વખત થયા ચાનુ માગણી થયા કરતી હતી, પરંતુ કેટલીક અનિવાર્ય અગ્રમણોને લીધે આથી વહેલી તે બદલ પાડી શકાઈ નહિ, તેનું કારણ દેશી કામજ અને ચિત્રાદિકમાં કેટલોક ફેરફાર કરવાનું હતું. પ્રજામાં પ્રિય થઈ પડેલા સ્વદેશીત્વને માન આપી આ આવૃત્તિમાં આપણા દેશમાં બનેલા કામજો ખાસ મગાવીને વાપરવામાં આવ્યા છે, તેમજ ચિત્રાદિકમાં પણ કેટલોક સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. લોકને પ્રિય થઈ પડેલી ભાષાની સરલ ધારામાં તેમ જતા કંઈ પણ ફેરફાર નહિ કરતા જેમ બને તેમ મૂળને વધારે અનુસરતી ધારા રાખવાનો ચલ કર્યો છે.

આવા મોટા લોકપ્રિય થયેને સારામાં સારો બનાવવાને લેવાય તેટલો શ્રમ લેવામાં આવ્યો છે અને અમને આશા છે કે ગુણગ્રાહક પ્રજા વર્ગ તેના સ્વીકારથી અમારા હિતસાહને દિગ્વિજિત કર્યા વગર રહેશેજ નહિ, હતિશ્ચમ્.

મવત ૧૯૮૦ ચૈત્ર

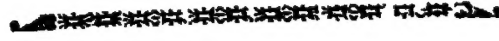
રામનવમી.

}

શ્રી

હરિભાઈ દત્તપતરામ પટેલ.

શ્રીમદ્ભાગવત માધાન્તરની અનુક્રમણિકા.

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
માહાત્મ્ય.			૩	ભક્તિનુ પ્રાધાન્ય ..	૮૩
૧	નારદ અને ભક્તિનો મેળાપ	૩	૪	સૃષ્ટિ રચનાની કથા .	૮૫
૨	સનકાદિક અને નારદનો સવાદ	૬	૫	વિરાટમા વિશ્વ રચના .	૮૭
૩	ભક્તિના કષ્ટનુ નિવારણ	૯	૬	વિરાટવિભૂતિઓ પુરુષસૂક્તનો અર્થ	૮૯
૪	પુત્રાર્થી બ્રાહ્મણની કથા ..	૧૨	૭	ભગવાનના લીલા અવતારોની કથા.	૯૨
૫	ગોકર્ણુ ગુણવર્ણન .	૧૬	૮	આત્માનો દેહ સાથે સંબંધ .	૯૬
૬	સમાહ શ્રવણનો વિધિ . .	૧૯	૯	વૈકુંઠમા બ્રહ્મા	૯૮
પ્રથમસ્કંધ.			૧૦	ભાગવતના દસ લક્ષણો .. .	૧૦૧
૧	નૈમિષેયોપાખ્યાન ...	૨૭	તૃતીયસ્કંધ.		
૨	શૌનકના ૭ પ્રનોનો ઉત્તર .	૨૯	૧	વિદુર અને ઉદ્ધવનો સવાદ ..	૧૦૭
૩	ભગવાનના અવતારોની કથાઓ	૩૧	૨	ઉદ્ધવનું પરિદેવન . ..	૧૧૦
૪	બ્યાસને ભાગવત રચવા થયેલી ઇચ્છા	૩૩	૩	મથુરા અને દ્વારકાના પરાક્રમે	૧૧૨
૫	ભક્તિ-હરિ કીર્તનની મહત્તા	૩૫	૪	વિદુર તથા મૈત્રેયનો સમાગમ .	૧૧૪
૬	નારદના પૂર્વજન્મનુ વૃત્તાંત	૩૮	૫	મહત્ત્વાદિકની સૃષ્ટિ	૧૧૬
૭	બ્યાસે ભાગવત રચી શુકને બાણાવ્યુ .	૪૦	૬	વિરાટ પુરુષની ઉત્પત્તિ તથા	
૮	પરીક્ષિતની રક્ષા	૪૩		અધિ દૈવાદિકના ભેદ .	૧૨૦
૯	બીષ્મનુ ધર્મ નિરૂપણ .	૪૬	૭	અવિદ્યાર્થી શ્રેષ્ઠસ્વરનો ભેદ	૧૨૨
૧૦	શ્રીકૃષ્ણનુ દ્વારકા ગમન	૪૮	૮	બ્રહ્માની ઉત્પત્તિ .	૧૨૫
૧૧	શ્રીકૃષ્ણનુ દ્વારકામા પધારવુ	૫૦	૯	બ્રહ્માએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ.	૧૨૮
૧૨	પરીક્ષિતનો જન્મ અને તેમનુ		૧૦	પ્રાકૃતિક સૃષ્ટિના પ્રકાર	૧૩૧
	ભવિષ્ય ..	૫૩	૧૧	કાળની ગણના	૧૩૩
૧૩	ધૃતરાષ્ટ્રનુ વાનપ્રસ્થ થવુ	૫૫	૧૨	માનસિક સૃષ્ટિ .	૧૩૫
૧૪	શ્રીકૃષ્ણનુ સ્વધામ ગમન	૫૯	૧૩	વરાહ અને હિરણ્યક્ષ	૧૩૯
૧૫	પાંડવોનુ હિમાલય જવુ .	૬૧	૧૪	દિતિ અને કશ્યપનો સવાદ	૧૪૨
૧૬	ધર્મ અને પૃથ્વીનો મવાદ	૬૫	૧૫	જય વિ યને સનતકુમારના શાપ	૧૪૪
૧૭	પરીક્ષિતે કલિયુગને કરેલી શિક્ષા	૬૭	૧૬	જય વિજયના શાપનો અનુબ્રહ્.	૧૪૮
૧૮	પરીક્ષિતને થયેલો શાપ	૬૯	૧૭	હિરણ્યક્ષ ને હિરણ્યકશિપુનો જન્મ	૧૫૧
૧૯	પરીક્ષિતને થયેલા પશ્ચાત્તાપ	૭૨	૧૮	હિરણ્યક્ષ ને વરાહનું હૃદયકંડ .	૧૫૨
દ્વિતીયસ્કંધ.			૧૯	હિરણ્યક્ષનો નાશ	૧૫૪
૧	ઇશ્વરના સ્વરૂપની ધારણા	૭૭	૨૦	મનુના વચ્ચનો વિસ્તાર	૧૫૬
૨	સ્વયંથી સૂક્ષ્મની ધારણા	૮૦	૨૧	કર્મને કરેલી બ્રહ્માની સ્તુતિ .	૧૫૯
			૨૨	દેવહૂતિ અને કર્મના લભ ..	૧૬૨
			૨૩	દેવહૂતિને કર્મનો વિમાનમા વિહાર.	૧૬૪

અધ્યાય.	વિષય	પૃષ્ઠ	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ.
૨૪	મહાત્મા કપિલનો જન્મ. ..	૧૬૭	૨૭	પુરુષનનું નવનવરૂપને વિચારી જવું	૨૬૧
૨૫	દેવહૃતિને યાન જિજ્ઞાસા.	૧૬૯	૨૮	ઓની ચિંતા પુરુષનને આની	
૨૬	સાખ્ય-પદ્ધતિની ઉત્પત્તિ	૧૭૨		અવનાર. ..	૨૬૩
૨૭	પ્રકૃતિ પુરુષનો વિવેક .	૧૭૪	૨૯	પુરુષન રૂપકની સમજ. . .	૨૬૭
૨૮	યોગથી નવનવરૂપ યાન ...	૧૭૭	૩૦	પ્રત્યેતાનો વૃક્ષની કન્યાઓ સાથે	
૨૯	ભક્તિયોગના વિવિધ પ્રકારો .	૧૮૦		સ્તિવાહ. . .	૨૬૪
૩૦	કામાસક્ત પુરુષોની તામસી મતિ	૧૮૩	૩૧	પ્રત્યેતાઓનો મોક્ષ ને દ્યુને રાખ્યો.	૨૭૭
૩૧	મહાવાસની યાતના . .	૧૮૪			
૩૨	જન્મ મરણની ઘટમાળ .	૧૮૭			
૩૩	ભગવતી દેવહૃતિની મુક્તિ. .	૧૮૯			

ચતુર્થસ્કંધ.

૧	મનુની કન્યાઓનો વચ .	૧૯૫
૨	દક્ષ અને કાકર વચ્ચે કટુતા ..	૧૯૮
૩	દક્ષના યજ્ઞમાં સતીનું મગ્ન ..	૨૦૦
૪	સતીનું બળી મરવું. . .	૨૦૧
૫	વીરભદ્રની ઉત્પત્તિ તથા તેણે કરેલો	
	યજ્ઞનો નાશ. . .	૨૦૩
૬	દ્યુને માટે બ્રહ્માએ કરેલી સ્તુતિ	૨૦૫
૭	યજ્ઞદેવનું પ્રાગટ્ય ને સ્તુતિ ..	૨૦૭
૮	ધ્રુવાખ્યાન	૨૧૧
૯	ધ્રુવે કરેલી સ્તુતિ. . .	૨૧૫
૧૦	ધ્રુવનાં પરાક્રમો . . .	૨૧૯
૧૧	ધ્રુવને ઉપદેશ	૨૨૧
૧૨	ધ્રુવજીએ કરેલો યજ્ઞ . .	૨૨૩
૧૩	અગ્નિ રાખનો વૈરાગ્ય . .	૨૨૬
૧૪	વેનનું અધર્માચરણ .	૨૨૯
૧૫	પૃથુનો જન્મ અને તેને રાખના-	
	ભિષેક	૨૩૧
૧૬	પૃથુરાખની પ્રજાસા ..	૨૩૫
૧૭	અણખેડ-કુવારી પૃથ્વી .	૨૩૪
૧૮	પૃથુએ કરેલું પૃથ્વીનું દોહન ..	૨૩૬
૧૯	ઈન્દ્ર અને પૃથુનો નિઘ્રહ .	૨૩૮
૨૦	પૃથુરાખને ઉપદેશ. . .	૨૪૦
૨૧	યજ્ઞમાં દેવતાઓને બોધ . .	૨૪૩
૨૨	પૃથુરાખને બ્રહ્મોપદેશ ...	૨૪૬
૨૩	પૃથુ અને અર્ષિનું વૈકુઠમગ્ન ...	૨૪૯
૨૪	પ્રત્યેતાઓની ઉત્પત્તિ ..	૨૫૧
૨૫	પુરુષનનું રૂપક-આખ્યાન ...	૨૫૬
૨૬	પુરુષનની સાસારિક સ્થિતિ ...	૨૫૯

પંચમસ્કંધ.

૧	પ્રિયવ્રત રાખનું રાખ . . .	૨૮૩
૨	આમીષિ રાખનું ચરિત્ર ..	૨૮૬
૩	નામિ રાખનું ચરિત્ર. . .	૨૮૮
૪	ઋષભદેવની પ્રજા. . .	૨૯૦
૫	ઋષભ રાખનો કુવરોને ઉપદેશ.	૨૯૧
૬	ઋષભદેવનું નિર્વાણ ...	૨૯૪
૭	ભરતજીની પરમ ભક્તિ ..	૨૯૬
૮	ભરતનો મૃગમા ભાવનાજન્મ. .	૨૯૭
૯	જડભરત-મહાકાલીને ભોજ ...	૩૦૦
૧૦	રહુગણ અને જડભરતનો સવાહ.	૩૦૨
૧૧	રહુગણને બ્રહ્માનો ઉપદેશ ..	૩૦૫
૧૨	રહુગણને ઉપદેશ	૩૦૬
૧૩	ભારતનાં વર્ણન . . .	૩૦૮
૧૪	સસાર રૂપી વન વર્ણન ..	૩૧૦
૧૫	ભરતવચ્ચના રાખઓ. . .	૩૧૪
૧૬	જૂઓળનું વર્ણન	૩૧૫
૧૭	મગ્નનું અવતરણ . . .	૩૧૭
૧૮	બ્રહ્માના દેવો ...	૩૨૦
૧૯	ભારતવર્ષના દેવતાઓ ...	૩૨૩
૨૦	પ્રજ્ઞાદિ દીપો ને લોકલોકનું વર્ણન.	૩૨૬
૨૧	સર્પનું રાક્ષિઓનાં ભક્ષણ .	૩૨૯
૨૨	મહોની મતિના શુભાશુભ ફળ ..	૩૩૦
૨૩	બ્યોતિશ્વક અને ધ્રુવ . . .	૩૩૨
૨૪	મહોનું ને પાતાળનું વર્ણન. .	૩૩૩
૨૫	રોષની સ્થિતિ તથા પ્રજ્ઞના સ્ત્રો.	૩૩૬
૨૬	પાપીઓનું નરકસ્થાન ...	૩૩૭

ષષ્ઠસ્કંધ.

૧	અન્નમિલન આખ્યાન ..	૩૪૫
૨	અન્નમિલન આખ્યાન (ચાલુ)	૩૪૯
૩	વૈષ્ણવોની મહત્તા	૩૫૧

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ.	અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ.
૪	હમયુજ્ય રંગો	૩૫૩	૩	મળેદ્ર અને મચ્ચર ખેડેનો મોક્ષ	૪૪૬
૫	દક્ષ પ્રજાપતિનો નારદને શાપ	૩૫૭	૪	ગ્રાહ તથા મળેદ્રનો ઉદ્ધાર	૪૪૬
૬	દક્ષની કન્યાઓની પ્રજા ..	૩૫૯	૫	મન્વતરોના ઇતિહાસ	૪૫૦
૭	દેવોનો પુરોહિત વિશ્વરૂપ	૩૬૧	૬	સમુદ્ર મંથનની તૈયારી	૪૫૩
૮	વિશ્વરૂપ કથિત નારાયણ કવચ	૮૧૩	૭	મહાદેવે કરેલું વિવિધાન ..	૪૫૫
૯	વૃત્રાસુરની ઉત્પત્તિ	૩૬૫	૮	મમુદ્રમાથી નીકળેલા રત્નો ...	૪૫૮
૧૦	દધીચિનુ ઔદાત્ય ..	૩૬૬	૯	દેવોએ કરેલું અમૃતપાન	૪૬૦
૧૧	વૃત્રાસુર અને ધન્વન્તર યુદ્ધ	૩૭૧	૧૦	દેવાસુર યુદ્ધ	૪૬૨
૧૨	ધન્વન્તરે કરેલો વૃત્રાસુરનો વધ	૩૭૩	૧૧	શુકાચાર્યે દેવોને સંજીવન કથા	૪૬૪
૧૩	ધન્વન્તરે લાગેલી સ્ત્રીઓ	૩૭૫	૧૨	મોક્ષિની પર સંકરનો મોહ ...	૪૬૭
૧૪	ચિત્રકેતુ રાજાને મળેલો પુત્રશોક	૩૭૬	૧૩	મન્વતરોની કથાઓ	૪૬૯
૧૫	અગિરા તથા નારદનો રાજાને ઉપદેશ ...	૩૭૮	૧૪	મનુઓના કર્મ	૪૭૧
૧૬	રાજાને નારદે કરેલો ઉપદેશ	૩૮૧	૧૫	બ્રહ્માએ સ્વર્ગ મેળવ્યું	૪૭૧
૧૭	પાર્વતીના શાપથી ચિત્રકેતુ રાક્ષસ થયો	૩૮૫	૧૬	અદિતિનું પુત્રાઈ પયોગ્ય કરવું ..	૪૭૩
૧૮	દિતિના મર્કાના ધન્વન્તરે કરેલા ક્રકડા	૩૮૭	૧૭	અદિતિથી ભગવાનનું જન્મવૃત્ત	૪૭૬
૧૯	પ્રસવન વ્રતનો વિધિ ...	૩૯૧	૧૮	બ્રહ્માના યજ્ઞમાં વામન ...	૪૭૮

સપ્તમસ્કંધ.

૧	હિરણ્યકશિપુને પ્રહ્લાદ પર આવેલો ક્રોધ	૪૯૫
૨	હિરણ્યકશિપુનો ભગિજ્ઞઓને ઓધ	૪૯૮
૩	હિરણ્યકશિપુને મળેલો વર ...	૪૦૧
૪	હિરણ્યકશિપુએ કરેલો દેવોને પીડા	૪૦૩
૫	પ્રહ્લાદ ઉપર મારજીમયોગ	૪૦૬
૬	વિદ્યાર્થીઓને પ્રહ્લાદનો ઓધ	૪૦૮
૭	પ્રહ્લાદે બાળકોને કરેલો ઉપદેશ	૪૧૦
૮	નૃસિંહ ભગવાનનું પ્રાકટ્ય ..	૪૧૩
૯	પ્રહ્લાદે કરેલો નૃસિંહની સ્તુતિ	૪૧૮
૧૦	પ્રહ્લાદને પ્રભુ પ્રસન્ન થયા	૪૨૨
૧૧	આતુર્વર્ષ ધર્મ નિરૂપણ	૪૨૬
૧૨	વૃણાશ્રમ ધર્મનું નિરૂપણ	૪૨૮
૧૩	સન્યાસીના ધર્મનું નિરૂપણ	૪૨૯
૧૪	મુનુક્ષુના ધર્મોનું નિરૂપણ	૪૩૨
૧૫	વૃણાશ્રમના ધર્મોનું નિરૂપણ	૪૩૪

અષ્ટમસ્કંધ.

૧	વર્તમાન કલ્પના મન્વતરો ..	૪૪૩
૨	મળેદ્રોપાખ્યાન	૪૪૫

નવમસ્કંધ.

૧	ચંદ્રવક્ષ અને સુલુપ્રતી કથા	૪૬૫
૨	વૈવસ્વત મનુનો વશ ...	૪૬૭
૩	સુકન્યા ને રૂવતનું આખ્યાન ...	૪૬૯
૪	નાભાજ અને અઘરીપતી કથાઓ	૫૦૦
૫	દુર્વાસા અઘરીપતે કરેલું મથા	૫૦૪
૬	સૌભરી અપિની કથા ...	૫૦૬
૭	પુરુક્ષમ અને હરિશ્ચંદ્રની કથા....	૫૦૮
૮	સગરના પુત્રાને કપિલનો શાપ	૫૧૦
૯	ભગીરથ જાને પૃથ્વીપર લાવ્યા	૫૧૧
૧૦	શ્રીરામચંદ્રનું ચરિત્ર	૫૧૪
૧૧	રામચંદ્રે કરેલા મળો	૫૧૭
૧૨	કુશના વક્ષનો વિસ્તાર ..	૫૧૯
૧૩	ધૈવ્યાકુળા પુત્ર નિમિત્તે વક્ષ...	૫૨૦
૧૪	પુરૂરવા અને ઉર્વશીનું આખ્યાન	૫૨૧
૧૫	પુરૂરવાના વક્ષનું વર્ણન ..	૫૨૩

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૬	સહસ્રાર્જુનના પુત્રોએ વાળેલું વેર	૫૨૬
૧૭	પુત્રવાના વશનું વર્ણન...	૫૨૭
૧૮	યમાતિ રાગની કથા	૫૨૮
૧૯	યમાતિને આવેલો વૈરાગ્ય ...	૫૩૧
૨૦	દુષ્ટતા અને શકુતલા ...	૫૩૨
૨૧	રતિદેવ અને અજમીદનું વૃત્તાંત...	૫૩૫
૨૨	દિવોદાસનો વશ .	૫૩૭
૨૩	યમાતિ રાગનો વશ	૫૩૯
૨૪	ચાલવ અને વૃષ્ણવશ .	૫૪૦

દશમસ્કંધ-પૂર્વાર્ધ.

૧	કસે કરેલો છ ભાણેજોનો નાશ.	૫૪૭
૨	દેવકી મર્ણ-વિષ્ણુની સ્તુતિ. ...	૫૫૧
૩	કૃષ્ણજન્મ અને ગોકુળ મમન .	૫૫૩
૪	કસે બાળકો મારવા માડ્યા ...	૫૫૬
૫	શ્રીકૃષ્ણ જન્મ મહોત્સવ	૫૫૮
૬	પૂતના માસીનો વધ ...	૫૬૦
૭	માતાને કરાવેલું વિશ્વદર્શન	૫૬૨
૮	નામકરણ સંસ્કાર. ..	૫૬૪
૯	શ્રીકૃષ્ણનું બધાનું...	૫૬૭
૧૦	યમહાર્જુનનો એક	૫૬૮
૧૧	વત્સાસુર અને બકાસુર વધ ..	૫૭૧
૧૨	અધાસુર વધ.	૫૭૩
૧૩	બહાની માયામા શ્રીકૃષ્ણ ...	૫૭૬
૧૪	બહાએ કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ	૫૮૦
૧૫	વૃદાવન વિહાર	૫૮૪
૧૬	કાલીય નાગનું દમન ..	૫૮૭
૧૭	દાવાનળ-પાન	૫૯૦
૧૮	પ્રહલ્લ રાક્ષસનો નાશ	૫૯૨
૧૯	માયો ને ગોપનું દ્વયી રક્ષણ ..	૫૯૩
૨૦	વર્ષા અને શરદ ઋતુ વર્ણન....	૫૯૪
૨૧	શ્રીકૃષ્ણના બસીનાદનું વર્ણન ..	૫૯૭
૨૨	ગોપી-વત્સાહરણ	૫૯૯
૨૩	યજ્ઞના અજની મામણી . ..	૬૦૦
૨૪	ઈન્દ્રમાતૃનું ખડન . ..	૬૦૩
૨૫	ગોવર્ધન ધારણ .. .	૬૦૫
૨૬	ભાગ્યશ્રિત વર્ણન.	૬૦૭
૨૭	શ્રીકૃષ્ણ અભિનંદન	૬૦૮
૨૮	પુત્રે પિતાનું કરેલું રક્ષણ ...	૬૧૦
૨૯	દુષ્ટાવનમા રાસ.	૬૧૧

અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૩૦	શ્રીકૃષ્ણને ગોપતી ગોપીઓ	૬૧૩
૩૧	ગોપીઓનું વિલપન	૬૧૬
૩૨	શ્રીકૃષ્ણે આપેલું દર્શન. ...	૬૧૮
૩૩	ગોપીઓ સાથે જળક્રીડા...	૬૧૯
૩૪	અજમરે પકડેલા નંદ	૬૨૨
૩૫	ગોપીકૃત લીલાવાન	૬૨૩
૩૬	મથુરાયા આવેલું તેકુ	૬૨૫
૩૭	કેશી બ્રોમાસુર વધ.	૬૨૭
૩૮	અકૂરનું ગોકુળ મમન	૬૨૮
૩૯	ગોપાઓનો વિલાપ	૬૩૧
૪૦	અકૂરકૃત શ્રીકૃષ્ણ સ્તુતિ	૬૩૪
૪૧	મથુનામા શ્રીકૃષ્ણ.	૬૩૫
૪૨	કુષ્માનંદ રાણી કરી.	૬૩૮
૪૩	કુવલયાપીડનો નાશ	૬૪૦
૪૪	કસ મ માનો વધ	૬૪૨
૪૫	ઉત્તરેનને અભયેક	૬૪૪
૪૬	વજ્રાસી માને અધામન ...	૬૪૮
૪૭	ઉદ્ધવે જે પીઓને આપેલું આધાસન	૬૫૦
૪૮	કુષ્મા અને શ્રીકૃષ્ણ	૬૫૪
૪૯	હરિનાપુત્રી હકીકત	૬૫૬

દશમસ્કંધ-ઉત્તરાર્ધ.

૫૦	દારીદ્ર્ય મમન	૬૫૯
૫૧	કળયવન જળાને ભરમ મયો ...	૬૬૨
૫૨	રુકિમણીનો સંદેહ... ..	૬૬૫
૫૩	રુકિમણીનું હરણ... ..	૬૬૮
૫૪	દારીદ્ર્યમા રુકિમણીનું પાણિમહણ	૬૭૦
૫૫	સપ્તરશ્મિનો નાશ.	૬૭૩
૫૬	સત્ત્વભામા પરિણય.	૬૭૫
૫૭	મણિ ચોરવાનો આરોપ ...	૬૭૭
૫૮	કર્ણિકા આદિનું પાણિમહણ. ...	૬૭૯
૫૯	નરકાસુર હનન.	૬૮૨
૬૦	રુકિમણીનું રક્ષણ... ..	૬૮૫
૬૧	શ્રીકૃષ્ણનો પરિવાર.	૬૮૮
૬૨	ઉષા અને અનિરુદ્ધની કથા ...	૬૯૦
૬૩	શ્રીકૃષ્ણ અને બાણનું યુદ્ધ ...	૬૯૨
૬૪	દુષ્ટો ઉદ્ધાર.	૬૯૪
૬૫	ગોપીઓ અને જળભદ્ર... ..	૬૯૬
૬૬	પૌંડ્રક વાસુદેવનો નાશ... ..	૬૯૮
૬૭	દિવિદવાનર ને બળદેવણ ...	૭૦૦

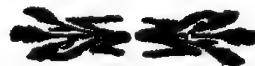
અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ	અધ્યાય.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૬૮	સદ્ગુણો હરણુ	૭૦૧	૧૨	સત્સંગનું માહાત્મ્ય	૭૬૬
૬૯	શ્રીકૃષ્ણની વ્યાપકતા. . .	૭૦૪	૧૩	સત્યથી વિદ્યા ઉદય	૭૬૮
૭૦	જરાસંધના બદીવાનો . .	૭૦૬	૧૪	ભક્તિને ખ્યાન યોગ.	૮૦૨
૭૧	ઇન્દ્રપ્રસ્થ મંચન	૭૦૮	૧૫	સિદ્ધિઓની લાભતા.	૮૦૪
૭૨	બીમ જરાસંધનું યુદ્ધ .	૭૧૧	૧૬	ભગવાનની વિભૂતિઓ	૮૦૭
૭૩	બધીવાન રાગઓની મુક્તિ.	૭૧૪	૧૭	અદ્વૈતચારિત્રિક ધર્મો	૮૦૯
૭૪	ક્રિષ્ણપાલ વધ. . .	૭૧૫	૧૮	સન્ન્યાસના ધર્મ ને વ્રત ..	૮૧૨
૭૫	દુર્યોધનને કચેલો ભ્રમ... .	૭૧૮	૧૯	વિદ્વત્સન્ન્યાસ-જ્ઞાન ત્યાગ. ...	૮૧૪
૭૬	શાલ્વ અને માદવો વચ્ચે યુદ્ધ....	૭૨૦	૨૦	કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન. ...	૮૨૭
૭૭	શાલ્વનો નાશ . . .	૭૨૧	૨૧	દ્રવ્યદેશાલિપિના ગુણદોષ....	૮૨૦
૭૮	કતવકુતનો નાશ .. .	૭૨૩	૨૨	તત્ત્વજ્ઞાન તથા જન્મમરણ. ..	૮૨૪
૭૯	બળરામ તીર્થારોધને અમા ..	૭૨૫	૨૩	માનાપમાનની સહિષ્ણુતા ...	૮૨૯
૮૦	સુદામાજીનું ચરિત્ર	૭૨૬	૨૪	ઉત્પત્તિ ને લય-સામ્યક્ષત ...	૮૩૩
૮૧	સુદામા ચરિત્ર-પૈલવધાન	૭૨૮	૨૫	નિર્ગુણ અદ્વૈત	૮૩૫
૮૨	ધર્મક્ષેત્રના રાજવંશીઓ . .	૭૩૦	૨૬	સત્સંગના ક્ષાતિ છે	૮૩૭
૮૩	વૈવાહિક વાર્તા વિનોદ	૭૩૩	૨૭	ભગવાનની પૂજનો વિધિ ..	૮૩૯
૮૪	વસુદેવજીનો ગદ્ય	૭૩૬	૨૮	જ્ઞાનયોગનો મહિમા	૮૪૨
૮૫	દેવકી પ્રસાદન . . .	૭૩૯	૨૯	ભક્તિયોગનો ભોધ.	૮૪૬
૮૬	સુભદ્રા હરણુ. . .	૭૪૨	૩૦	માદવોનો નાશ	૮૪૯
૮૭	વેદસ્તુતિ-અહર્નિવા પ્રબોધ	૭૪૫	૩૧	સ્વધામ મંચન	૮૫૨
૮૮	વિષ્ણુ ભક્તનો ભોક્ષ	૭૫૦			
૮૯	વિષ્ણુનું મહાત્મ્ય	૭૫૨			
૯૦	શ્રીકૃષ્ણલીલા સમન્વય	૭૫૬			

एकादशस्कंध.

૧	માદવોને કચેલો શાપ. . .	૭૬૧
૨	નારદે કહેલા ભગવદ્ધર્મો .	૭૬૩
૩	માયા અને અદ્વૈત .	૭૬૬
૪	ભગવાનની લીલાઓ	૭૭૦
૫	શ્રીહરિની પૂજનો વિધિ	૭૭૨
૬	સ્વધામ જંગલ નિમગ્ન ...	૭૭૭
૭	ગુરુઓનું માહાત્મ્ય ..	૭૭૯
૮	દત્તાત્રેયના ગુરુઓ	૭૮૪
૯	દત્તાત્રેયના ગુરુઓ (ચલુ) .	૭૮૭
૧૦	આત્મા નિર્વેપ છે .	૭૮૯
૧૧	ભક્તિનું સ્વરૂપ	૭૯૩

દ્वादશस्कंध.

૧	ભૌતિક વર્ણન ..	૮૫૭
૨	ભગવાનનો કલ્પિત અવતાર ...	૮૫૯
૩	કલિના દોષો	૮૬૧
૪	જુદા જુદા પ્રલયો	૮૬૩
૫	મરણ બચવું વારણ-જ્ઞાન ..	૮૬૬
૬	પરીક્ષિતનો ભોક્ષ . . .	૮૬૮
૭	અર્ધવર્ગ અને પુરાણો	૮૭૨
૮	માર્કેડેય મુનિનું આખ્યાન ..	૮૭૩
૯	માર્કેડેયને પ્રત્યક્ષ દર્શન... ..	૮૭૬
૧૦	શકર અને માર્કેડેય	૮૭૮
૧૧	મહાજનનું વર્ણન.	૮૮૦
૧૨	શ્રીમદ્ભગવતની અનુક્રમણિકા ..	૮૮૩
૧૩	પુરાણોની ગણતરી	૮૮૬

શ્રીમદ્ભાગવતમાં આપેલાં ચિત્રોનું દર્શન.

.

૧ શ્રીમદ્ભાગવતના કાવ્ય અને ગાનના શ્રીનાથજીનું ચિત્ર	મુખ્ય ૩૬
૨ ભક્તિ અને ભક્ત	૮
૩ રંગદાસ ગોકુળના ગંગામાં નાનાથ ૪	૨૭
૪ ગુરુવંશ કથા કલ ૭	૧૭૭
૫ રંગદાસ અને રંગદાસ	૧૮૭
૬ રંગદાસ અને રંગદાસ (૧૫૫૫ કિ.મી.)	૧૮૮
૭ રંગદાસ અને રંગદાસ	૧૮૯
૮ રંગદાસ અને રંગદાસ	૨૮૦
૯ રંગદાસ અને રંગદાસ	૩૮૫
૧૦ રંગદાસ અને રંગદાસ	૩૮૫
૧૧ રંગદાસ અને રંગદાસ	૪૮૦
૧૨ રંગદાસ અને રંગદાસ	૪૮૫
૧૩ રંગદાસ અને રંગદાસ	૫૮૭
૧૪ રંગદાસ અને રંગદાસ	૫૮૭
૧૫ રંગદાસ અને રંગદાસ	૬૦૫
૧૬ રંગદાસ અને રંગદાસ	૬૧૧
૧૭ રંગદાસ અને રંગદાસ	૬૫૬
૧૮ રંગદાસ અને રંગદાસ	૭૬૧
૧૯ રંગદાસ અને રંગદાસ	૮૫૭

મળવાનું ઠેકાણું :-

યુકમેલઃ એન એમ ત્રીપાઠીની કંપની, મુંબાઈ.

„ મોહનલાલ પીતામ્બરદાસ, મુંબાઈ.

„ ગોવિન્દભાઈ પન્ડિતમદાન, મુંબાઈ.

„ જોડીશનદાસ ત્રીભીવનદાસ, સુરત.

„ ભાગલાલ છગનલાલ, ભરૂચ.

„ જોડાલાલ નાગેશ્વર, ટાંકોર.

„ જટાશંકર દ્વિગિર, વઢવાણસીટી.

„ વનનમ દેવચંદ, ગજકોટ.

„ ભગવાનદાસ દેવશીભાઈ, ભાવનગર.

श्रीमद्वेदव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

माहात्म्य.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

ભક્તિ અને નાગદ

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતમાહાત્મ્ય
ભા. પા. ન્ત. ૨.
૭૭૭૭૭૭૭૭

અધ્યાય ૧ લો.

નારદ અને ભક્તિનો મેળાપ.

યં પ્રવક્તવ્યમનુવેતમપેતકૃત્યં દ્વેષાવનો વિરહકાતર ભાજુદાહ ।

‘પુષેતિ’ તન્મયતયા તરવોમિનેદુસ્ત સર્વભૂતહૃદયં મુનિમાવલોક્તિ ॥ ૧ ॥

જેમને ઉપવીત દેવાએલું ન હતું અને જેમને કંઈ પણ કર્મ કરાવાએલું ન હતું એવા શુકદેવજીને દોડી જતા જોઈને દ્વેષાયન વ્યાસે વિરહથી વ્યાકુળ થઈ ‘હે પુત્ર ! હે પુત્ર !’ એમ કહીને બ્યારે બોલાવ્યા ત્યારે વનના વૃક્ષોએ જેમની મથ થઈ જઈને ઉત્તર આપ્યો હતો, એવા સર્વભૂતના હૃદય રૂપ મુનિ-શુકદેવજીને હું નમન કરૂ છું ૧ નૈમિષારણ્યમાં સુખથી બેઠેલા મતિ-માન સૂતને પ્રજ્ઞામ કરીને કથામૃત પાન કરવાની ઈચ્છાવાળા શૌનકે તેમને નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું. ૨

શૌનક પૂછે છે-હે સૂતજી ! અજ્ઞાન રૂપી અધકારનો નાશ કરવાને સૂર્ય જેવા તેજવાળા તમે મને આનંદદાયક અને રસાયનરૂપ કથાઓનો સાર સંભળાવો. ૩ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યથી પ્રાપ્ત થયેલો વિવેક કેવી રીતે વૃદ્ધિ પામે ? અને વૈષ્ણવજન કયા પ્રકારે માયાના મોઢી છુટે ? ૪ આ મહા ઘોર કલિથી સસારીએ અસુરપણાને પામેલા છે તે કલેશથી અસિત છવોનો ઉદ્ધાર થવા કયા કર્મ કરવા જોઈએ ? ૫ પવિત્રમા પવિત્ર, કલ્યાણકારી અને સર્વ પ્રકારે કુષ્ણજ-ક્તિને ઉત્પન્ન કરનાર જે સર્વોત્તમ સાધન હોય, તે આપ મને કહો. ૬ ચિન્તામણિ પ્રસન્ન થઈ આલોકનું સુખ આપે છે, ઈન્દ્ર પ્રસન્ન થઈ સ્વર્ગનું સુખ આપે છે અને શુર તો પ્રસન્ન થઈ મોગી-ઓને દુર્લભ એવું વૈકુંઠનું સુખ આપે છે. ૭

સૂતપુરાણી કહે છે-હે શૌનક મુનિ ! તમારો પ્રેમ છે તો હું પૂર્ણ વિચાર કરી સર્વ સિદ્ધાન્તોનો સિદ્ધાન્ત, સસારના કલેશને નાશ કરનાર, અને આનંદ આપનાર જે સાધન છે તે તમને કહીશ. ૮ ભક્તિવદ્ધક તથા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને સંતોષવાનો માર્ગ હું તમને કહું તે તમે જોક્ષમ ચિત્તથી ભવણ કરો. ૯ કાળરૂપી સર્પના આસના ત્રાસથી સુજાત થવાને ભાગવત શાસ્ત્ર આ કલિ-મુગ્ધા શ્રી શુકદેવજીએ કહેલું છે. ૧૦ મનની શુદ્ધિ કરનાર અને આનંદદાયક એવી ‘આધિક બીજુ’ કોઈ શાસ્ત્ર નથી. અનેક જન્મના પુણ્ય હોય તોજ વૈષ્ણવોને શ્રીમદ્ભાગવતની કથા સાંભળવાનો પ્રસન્ન પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧ પરીક્ષિત રાજાને શ્રીમુનિએ શાપ દીધાથી મોટા મોટા મહર્ષિઓની અજ્ઞામાં આવી શ્રીશુકદેવજીએ બ્યારે શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો ત્યારે દેવતા-

ઓએ અમૃતનો કળશ ત્યા લાવીને મૂક્યો, ૧૨ અને પોતાનું કાર્ય સાધવામા કુશળ અને પ્રસિદ્ધ એવા દેવતાઓ શુકદેવજીને પ્રણામ કરીને બોલ્યા કે. હે મહારાજ ! આપ કથા રૂપી અમૃત અમને પાન કરાવો, અને તેના બદલામા આ અમૃતનો ઘડો લ્યો ૧૩ અમારી ઇચ્છા એવી છે કે, આપ રાજ્ય પરીક્ષિતને અમૃત પીવરાવો અને તેના બદલામા અમે શ્રીમદ્ ભાગવત રૂપી અમૃતનું પાન કરીએ ૧૪ દેવતાઓના વચન સાંભળી-કયા તુલ્ય અમૃત અને કયા કલિ-મલ ટાળક શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા, કયા કાચ અને કયા ચિન્તામણિ, કયા કિંશુક અને કયા પારિભતક, એમ કહી શુકદેવજી હસ્યા ૧૫ વળી તેમને અલકન બાણી ભક્તિ અને સુક્તિદાયક શ્રીમદ્ ભાગવત રૂપી અમૃત તેમણે આપ્યું નહિ આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા દેવતાઓએ પણ દુર્લભ છે ૧૬ પૂર્વે પરીક્ષિત રાજાનો મોક્ષ થવાથી પ્રજ્ઞા અત્યંત પ્રમત્ત થયા, અને સત્યલોકમા કાટો ખાધી સર્વ માધનો અને શ્રીમદ્ ભાગવતની તુલા કરવાનું ઠગવ્યું ૧૭ શ્રીમદ્ ભાગવતનું ગારવ સર્વ સાધનોથી વધુ ત્યારે સર્વને મોટો વિમ્બ થયો ૧૮ શ્રીમદ્ ભાગવત, ભગવાનનું સ્વરૂપ છે એમ અમજી મર્વેએ કહ્યું કે, આ મોક્ષદાયક શાસ્ત્ર ભણવાથી તથા શ્રવણ કરવાથી તત્કાળ વૈકુઠમા વાસ થાય છે ૧૯ માત દિવસ શ્રવણ કરવાથી મોક્ષ આપનાર એવું શ્રીમદ્ ભાગવત પૂર્વે સનકાદિકોએ નારદને મળ્યાનું હતું ૨૦ નારદે જો કે પ્રજ્ઞા પાસેથી શ્રવણ કર્યું હતું છતાં મનકુમારોએ પણ તેમને મસાહ નાભળવાનો વિધિ કહ્યો હતો ૨૧

શૌનકે પૂછે છે-હે અતપુરાણી ! નિરતર અટન કરનાર નારદજી એક સ્થાનમા બે ઘડી પણ રહેતા નથી, તો પછી મસાહ પાસાયણનો વિધિ તેમણે કેવી રીતે શ્રવણ કર્યો ? અને અનકુમારોનો અને તેમનો સમાગમ કેવી રીતે થયો ?

સૂત કહે છે-હે શૌનક ! તમે આવધાન થઈને એ કથા સાંભળો શુકદેવજીએ પોતાનો શિષ્ય ગણી મને જે કંઈ કહેલું છે તે તમે સાંભળો ૨૩ એકવાર બદ્રિકાશ્રમમા સનક-સનન્દન-સનાતન ને મનકુ-

માર સત્સ ગાર્થે એકઠા થયા હતા અને ત્યા તેઓએ નારદને ફરતા બોયા હતા ૨૪

સનકાદિકોએ તેમને પૂછ્યું કે-હે નારદ ! આપ ઉદ્ધામ કેમ લાગો છો ? શા માટે ચિંતા કરો છો ? અને અહીંથી ઉતાવળા ઉતાવળા કયા બાંઓ છો ? ૨૫ તમે બાંહે કોઈનું દ્રવ્ય જતું રહ્યું હોય, વા કંઈ અદ્ભુત થયું હોય એવા ખિન્ન લાગો છો તમે જે સદા મુક્ત સગ છો તેમને ચિંતા કરવી ઘટતી નથી, માટે અમને આનું કારણ કહો ૨૬

નારદ કહે છે-હે મહાભાગ્ય ! હું ભૂલોકને સર્વથી ઉત્તમ ધારી પુષ્કર, પ્રયાગ, કાશી, ગોદાવરી, ગયાજી, ૨૭ હરિશ્ચેત્ર, કુરુશ્ચેત્ર, શ્રીરંગ અને સેતુ-બન્ધના તીર્થોમા ક્યો, ૨૮ પણ પૃથ્વી ઉપર કોઈ સ્થળે મનને મતોષ આપનારી ને કસ્યાણુકારક વાત સાંભળી નહિ અધર્મ સહાયક કલિએ પૃથ્વીને હુ ખી કરી છે ૨૯ સત્ય, તપ, શૌચ અને દયાનો લોપ થયો છે અમૃત્યવારી અને પેટભગ લોકો સર્વત્ર વ્યાપી ગયા છે લોકો આળસુ, કુબુદ્ધિ, મદભાગી, પાખડી, રોગી, કુમાર્ગી અને સ્ત્રીજિત થઈ ગયા છે મનજનો પાખડી બન્યા છે, તેમ વેગગીઓ ઘરખારી થયા છે ૩૦ ન્યા ત્યા સ્ત્રીઓનું ચલણ થયું છે માળા મલાહ આપે છે, દ્રવ્ય માટે કન્યાવિક્રય થાય છે અને સ્ત્રી પુરુષોમા કલેશ થયા કરે છે ૩૧ આશ્રમો, તીર્થો, મંડો અને મંદિરોમા અપવિત્રતા પ્રવર્તવા માડી છે દેવતાઓના મંદિરો યવનોએ નાગ કરી નાખ્યા છે યોગીઓ, સિદ્ધો, જ્ઞાનીઓ અને મત્ક્રિયા કરનારનો લોપ થયો છે કાળ-રૂપી અગ્નિમા મર્વ સારા માધન બળીને નાશ પામ્યા છે ૩૨ આ કલિયુગમા લોકો રાધેલું અન્ન વેચે છે, પ્રાણલે વેદ વેચે છે અને સ્ત્રીઓ કુમાર્ગે ચાલે છે ૩૩ આ પ્રમાણે કલિના હુ ખ અને દોષ ભેતો ભેતો અને પૃથ્વીમા કરતો ફરતો હું ચમુનાના કિનારા ઉપર ગયો કે ન્યા શ્રીકૃષ્ણે અનેક પ્રકારની લીલાઓ કરી હતી ૩૪ હે મુનીશ્વરો ! ત્યા એક અઘો-કિક આશ્ચર્ય મારા ભેવામા આવ્યું, કે જે હું આપને કહું છું હે મુનિ ! ત્યા એક તરૂણ સ્ત્રીને અત્યંત શોચ કરતી મેં બોધ. ૩૫ તેની પાસે બે વૃદ્ધ હુખાંજ

મનુષ્ય પડ્યા પડ્યા લાખા લાખા શ્વાસ લેતા હતા, તેમની તે સેવા કરતી હતી, મમળવતી હતી અને પાસે બેસી રૂઢન કરતી હતી ૩૮ વળી મહાયના માટે તે આમપાસ વારંવાર બેસા કરતી હતી હજારો સ્ત્રીઓ તેને પવન ઢાળતી હતી અને વખતો વખત મમળવતી હતી ૩૯ તેની આવી આશ્ચર્યકારક દશા જોઈ હું તેની પાસે ગયો એટલે તે ઉઠી અને વ્યાકુળ જેવી ગદ્ગદ વાણીએ નીચે પ્રમાણે બોલી -

તે સ્ત્રી બોલી કે-હે કૃપાનિન્ધુ ! મારી પાસે બેસી માફ હું ખ ટાળો, કારણ કે આપના દર્શન માસારિક જીવોના હું ખ ફર કરનાર છે ૪૧ આપના અમૃત જેવા વચનથી માગ હું ખની શાન્તિ થશે, કારણ કે જ્યારે પૂર્વજન્મના પુણ્યનો ઉદય થાય છે ત્યારેજ આપના જેવા માધુર્યોના દર્શન થાય છે ૪૨

નારદ કહે છે-હે દેવિ ! તું કોણ છે ? અને આટલી બધી હું ખી કેમ લાગે છે ? આ બે જણ કોણ છે, અને તારી પાસે બેઠેલી કમળ જેવા નેત્રવાળી આ સ્ત્રીઓ કોણ છે ? તારા હું ખનુ કારણ તું અવિસ્તાર મને કહે ? ૪૩

તે સ્ત્રી બોલી -હે ભક્તવત્સલ ! હું ભક્તિ છું ને માફ નામ વિખ્યાત છે. આ બે જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય નામે મારા પુત્રો છે કાળ પ્રભાવે આ બે જણ વૃદ્ધ થઈ ગયા છે ને હાલ તેમને આદરમત્કાર કરનાર જગતમાં કોઈ નથી ૪૪ આજે સ્ત્રીઓ મારી પાસે બેસી આશ્વાસન આપે છે તે જ ગા, યમુના અને સરસ્વતી આદિ નદીઓ છે તે સ્ત્રીઓના રૂપ ધારણ કરી મારી સેવા કરવા બેઠેલી છે આ રીતે દેવતાઓ મારી સેવા કરે છે, પરંતુ તેમની મેવાથી માફ ચિત્ત શાન્ત થતું નથી ૪૫ હે તપાધન ! મારી કર્મકથા બહુ મોટી કોઈ શ્રવણ કરવા જેવી છે માટે સાલજો ૪૬ દ્રવિડ દેશમાં મારો જન્મ થયો, કર્ણાટકમાં મને જોબન આપ્યું, મહારાષ્ટ્રમાં માફ ભરણપોષણ થયું અને ગુજરાતમાં આવતા વૃદ્ધાવસ્થાએ મને ઘેરી લીધી ૪૭ ગુજરાતમાં ભય કર કલિયુગના યોગે મારા અગ શિથિલ થઈ ગયા ને દુર્બળ થઈ જઈ ઘણા સમયથી હું આ બે પુત્રો સહિત દુર્દશામાં પડી છું ૪૮ પૃથ્વી ઉપર ફરતી ફરતી જ્યારે હું વૃન્દાવનમાં આવી ત્યારે

પાછી તરૂણ થઈ પણ આ બે મારા પુત્રો પરિશ્રમથી હું ખી અને માવ અચેત થઈ પડેલા છે તેમનામાં વાત કરવાનું પણ સામર્થ્ય રહ્યું નથી, તેથી હવે આ સ્થાનનો ત્યાગ કરી હું વિદેશ પણ કેવી રીતે જાઉં ? ૫૦ મારા પુત્રો વૃદ્ધ થઈ ગયા એ મહા હું ખથી હું હું ખી છું, કારણ કે હું તરૂણ છું ને મારા પુત્રો વૃદ્ધ થઈ ગયા છે ૫૧ અમે ત્રણે મહા સાથેજ રહીએ છીએ છતાં, આવું વિપરીત કેમ થયું ? માતા વૃદ્ધ અને પુત્રો તરૂણ હોય એ તો યોગ્ય પરંતુ આ તો મહા વિપરીત, કે, માતા તરૂણ અને પુત્રો વૃદ્ધ ૫૨ આ મહા આશ્ચર્યથી હું માગ દેહનો શોક કરું છું માટે હે નારદજી ! આનું કારણ શું તે મને કહો ૫૩

નારદજી કહે છે-હે નિષ્પાપભક્તિ ! હું યોગ-ખગથી સર્વ વિચાર છું, તું ખેદ કર નહિ, પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ તારૂ કલ્યાણ કરશે ૫૪

સૂત્ર કહે છે-ક્ષણ માત્રમાં સર્વ વસ્તુ વિચારી લઈ નારદમુનિએ કહ્યું કે, હે દેવિ ! સાવધાન થા આ સમયે બધે કલિયુગ વર્તી રહ્યો છે, ૫૫ તેથી સદાચાર, યોગમર્ગ, મત્ય અને તપનો લોપ થયો છે, અને મનુષ્યો અમુગ્ધાને પામ્યા છે લોકોમાં ઠગાઈ અને દુરાચાર ચાલે છે ૫૬ આ કાળમાં સતજન હું ખ પામે છે અને કપટી તથા કુછ દી મુખી રહે છે પણ જ્ઞાની તેમાં ધીરજ રાખે છે ૫૭ આ કાળ કલિકાળમાં પૃથ્વી ઉપર પ્રતિ દિવસ પાપનો ભાર વધતો જાય છે અને મને સર્વત્ર પાપના ગણિતો ને હું ખજ દેખાય છે ૫૮ હાલ કોઈ મનુષ્ય તને દેખાતો નથી, અને તારા પુત્રો તરૂં પણ કોઈ દષ્ટિ કરતું નથી પુત્ર, સ્ત્રી અને દ્રવ્યની મમતાથી સહ કોઈ અધ થયું છે, અને તારો સત્કાર કોઈ કરતું નથી તેથી તું અશક્ત, દુર્બળ, ને વૃદ્ધા થઈ ગઈ છે ૫૯ તારી તરૂણાવસ્થા થઈ તેનું કારણ આ વૃદ્ધાવન છે, કે જ્યાં ભક્તિ સદોદિત આનંદથી નૃત્ય કરે છે. ૬૦ અહીં તારા પ્રતિ અનુરાગી લોક છે એથી તું તરૂણ થઈ, પરંતુ અહીં તારા આ બે પુત્રોનું આહુક કોઈ નથી, જો કે તેમની જરા નથી ગઈ પણ બીજા સ્થળ કરતા અહીં તેમને વિશેષ આરામ છે, કારણ કે, બીજે સ્થળે તો અહ-નિશ તેમની આખે મિંચાતી નહિ પરંતુ આ સ્થળે

તેઓ શાન્તિથી સુતેલા છે ૧૧

ભક્તિ કહે છે-હે નારદ ! આવા મહા પાપી કલિયુગને પરીક્ષિત રાજાએ કેમ અહીં રહેવા દીધો ? કલિયુગની પ્રવૃત્તિ થતા સર્વ સત્ય અને સાર કયા આપ્યો ગયો ? ૧૨ અને ભગવાન આ અધર્મની કેમ ઉપેક્ષા કરે છે તે કૃપા કરીને મને કહો ? ૧૩

નારદ કહે છે-હે ભક્તિ ! તું પ્રેમથી શ્રવણ કર જ્યારે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પૃથ્વીનો ત્યાગ કરી પાતાના ધામમાં ગયા ત્યારે કલિયુગે સ્ત મારમાં પ્રવેશ કર્યો ૧૪ જ્યારે દિગ્વિજયના સમયમાં પરીક્ષિત રાજાએ કલિયુગને જોયો ત્યારે તે તેને મારવા તત્પર થયા પણ તે દીન બની શક્યું પડ્યો રાજાએ વિચાર કર્યો કે, મારે અને મારાં પેાળા નથી ૧૫ કલિયુગ અનેક દોષોવાળો છતાં તેમાં એક મોટો ગુણ જોઈ પરીક્ષિતે તેને છોડી દીધો, કાગળ કે ખીજા યુગોમાં તપ, યોગ, સમાધિ, યજ્ઞ અને દાન કરવાથી પણ જે ફળ નથી થતું, તે ફળ કલિકાળમાં ભક્તિથી થાય છે ૧૬ આ કાળમાં એક ભક્તિજ સાધન છે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય જેમાં નિમગ્ન છે એવા કલિયુગને જોઈ મનુષ્યોએ ભાવથી ભક્તિ કરવી જોઈએ ૧૮ કલિયુગમાં સાધારણ કામ નથી થઈ શકતા, કારણ પૃથ્વી ઉપર પદાર્થહીન, વીર્યહીન અને બુદ્ધિહીન મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે ૧૯ બ્રહ્મણ્યોએ ડ્રવ્યની આશાએ ઘેર ઘેર જઈ મનુષ્યની આગળ કયા કહેવાનો આગ્રહ કર્યો તેથી કથાનુક્રમ જનું ગદ્ય છે ૨૦ મોટા મોટા ભય કર આચાર્યશ્રી અને કુકર્મી, પાપી અને પાપી લોકો થયા ત્યારથી તીર્થાનું માહાત્મ્ય ઘટી ગયું છે ૨૧ જેનું ચિત્ત કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહથી અન્યત્ર વ્યાકુળ હોય એવા લોક જુડા તપ કરવા લાગ્યા, તેથી તપને અર્થ વ્યર્થ થયો છે ૨૨ મનને ન જાનવાથી લેભ, દભ અને પાપ અને આશ્રય કરવાથી, અને શાસ્ત્ર પુરાણના અનુસારથી, ધ્યાન યોગનું ફળ ગયું અને જ્ઞાનમાં મૂઢ તથા વિષયમાં મસ્ત માણસો થયા ૨૪ વેળાવેળા જે શ્રેષ્ઠ સમ્પ્રદાય છે તે કયાકી જોવામાં આવતો નથી ધૂર્જતાથી સર્વ પદાર્થોના તત્ત્વ જતા દશા છે ૨૫ આ કલિધર્મ પ્રવર્ત્યાનું દુષ્ટ ફળ મનુષ્યોને વેડવું પડે છે ૨૬

સૂત કહે છે-હે શૈનક ! આ પ્રમાણે નારદજીના વચન સાંભળી અત્યંત વિસ્મય પામીને ભક્તિ નીચે પ્રમાણે બોલી ૨૭

ભક્તિ કહે છે-હે દેવપિ ! તમે મોટા ભાગ્યશાળી છો, મારા ભાગ્યોદયથીજ આપ અત્રે પધાર્યા છો સાધુઓના દર્શન નર્વ સિદ્ધિને આપનાર છે. ૨૮ જગતમાં જેણે તમની અનુપમ વચન રચનાને શ્રવણ કરી હોય તેને ધન્ય છે કયાધુના પુત્ર પ્રહલાદે અ પની કૃપાથી માયાનો ત્યાગ કર્યો અને જેની કૃપાથી ધ્રુવને અચળપદ મળ્યું એ સર્વ કલ્યાણોના કરનાર પ્રદાન પુત્ર તમને હું વાર વાર નમસ્કાર કરું છું ૨૯

જગતિ જગતિ માયાં વસ્ય કાયાધવસ્તે ।

વચનરચનમેક કેવં જાકલય્ય ॥

ધ્રુપદમપિયાતો યત્કપાતો ધ્રુવોડય ।

સકલકુશલપાત્ર બ્રહ્મપુત્ર નતોસ્મિ ॥ ૩૦ ॥

इति श्री पद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीभागवत

माहात्म्ये प्रथमोऽध्यायः ॥

અધ્યાય ૨ જો.

સનકાદિક અને નારદનો સંવાદ.

નારદ ઉવાચ

वृथा खेदयसे बाले अहो बिनातुरा कथम् ।

श्रीकृष्णचरणामात्र स्मर दुःखं गमिष्यति ॥ ૧ ॥

નારદ કહે છે-હે બાલે ! શા માટે વૃથા ખેદ કરે છે ? અને કેમ ચિંતાતુર રહે છે ? શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદન સ્મરણ કર એટલે દુઃખ એની મેળેજ નિવૃત્ત થઈ જશે ૧ જેણે કૌરવના મહા સકટમાંથી દ્રોપદીને બચાવ્યા હતા અને જેણે ગોપીઓનું રક્ષણ કર્યું હતું તે શ્રીકૃષ્ણ કયાય ગયા નથી ૨ હે ભક્તિ ! ભગવાનને તું પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય છે અને તારા બોલાવ્યા ભગવાન નીચેને ભેર પણ બંધ તેમ છે ૩ સત્ય, ત્રેતા અને દ્વાપર યુગમાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને મુક્તિના માધન હતા પણ કલિયુગમાં તો કેવળ ભક્તિથીજ મુક્તિ મળે છે ૪ આ કલિકાળમાં લોકોના કલ્યાણાર્થે કયો ઉપાય કરવો જોઈએ ? એવો વિચાર કરી તેમણે નિશ્ચય કરેલો છે કે, આ યુગમાં ભક્તિ વગર લોકોનું કલ્યાણ થતું નથી, માટે હે સુંદરિ ! પોતાના નિજ સ્વરૂપેજ તે-

મણે તને ઉત્પન્ન કરેલી છે જ્યારે તે ભગવાન વા
સુદેવની સંખ્યા હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે, હે વૈકુઠ-
નાથ ! મને શી આજ્ઞા છે ? ત્યારે તેમણે તને કહ્યું
હતું કે, “તું માગ ભક્ત લોકોનું પોષણ કર” ૧ તે
પણ તે આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો અને ભગવાન તેથી
પ્રસન્ન થયા, અને તારી સેવા માટે મુક્તિ નામની
દાસી અને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય નામના બે દાસ આપ્યા ૨
તારૂં મુખ્ય સ્થાન વૈકુઠ છે ત્યાં તું તારા નાક્ષાત્ર
સ્વરૂપથી ભક્તોનું પોષણ કરે છે પૃથ્વીમા ભક્તોનું
પોષણ કરવા તું જાયા રૂપ ધારણ કરી રહેલી છે ૮
મુક્તિ અને જ્ઞાન વૈરાગ્યને સાથે લેઈ તું મૃત્યુ લો-
કમા આવી અને મત્યયુગ, ત્રેતા તથા દ્વાપરયુગ
પર્યંત તારો સર્વત્ર સત્કાર થયો ૯ આ કલિયુગમા
પાપ ક્રોધ ફેલાવો થતા તું પીડાથી ક્ષીણ થઈ ગઈ,
એટલે મુક્તિ વૈકુઠમા આવી ગઈ છે, ૧૦ પરંતુ જે
વખતે તું તેને યાદ કરશે તેજ ક્ષણે તે તારી પામે
આવીને ઉભી રહેશે આ જ્ઞાન વૈરાગ્ય તારા પુત્રો તથા
તારી સાથે રહ્યા છે ૧૧ કલિકાગમા લોકોએ ત્યાગ
કરવાથી તેઓ અત્યંત વૃદ્ધ થઈ ગયા છે, પરંતુ તું
કઈ ચિંતા કે શોચ કરતી નહિ, તેનો ઉપાય હું
શોધુ છું ૧૨ હે ભક્તિ ! એક રીતે કલિયુગના જેવા
ઉત્તમ યુગ બીજો કોઈ નથી હું આ યુગમા તને
ઘેરેઘેર સ્થાપિત કરીશ ૧૩ સર્વ ધર્મનો પરાભવ
કરી મહોત્સવોને આગળ કરી બે હું સ સારમા તારો
પ્રચાર ન કરું તો પરમેશ્વરનો દામ નહિ ૧૪ કલિમા
તારા પ્રેમી જીવ દુરાચારી પણ હશે, છતાં દેવ
મંદિરમા જઈ નિર્ભય થઈ ભગવત્પાદને પ્રાપ્ત થઈ
જશે ૧૫ જેના મનમા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ હશે તે
પુરુષ પાપી અને કુકર્મી હશે તોપણ તારે લીધે
વૈકુઠમા વાસ પામશે ૧૬ જેના મનમા ભક્તિ છે
તેને પરાભવ કરવો તો દૂર રહ્યો, પણ તેને ભૂત,
પિશાચ, રાક્ષસ કિંવા દૈત્ય પણ અડી કે પીડી શકતા
નથી ૧૭ ભગવાન જેવા ભક્તિને વશ છે તેવા તપ,
વેદ, અને બીજા કોઈ કર્મને વશ નથી અને એનું
પ્રમાણ ગ્રંથોમાં છે ૧૮ જ્યારે પૂર્વ જન્મના
પુણ્યો હજારો એકત્ર થાય છે ત્યારે મનુષ્યને ભક્તિ
ઉત્પન્ન થાય છે. કલિયુગમા ભક્તિજન મુખ્ય છે,

ભક્તિથી ભગવાન પ્રાપ્ત થાય છે ૧૯ ભક્તિનો કે
ભક્તમનોનો જે ટોહ કરે છે તે ત્રણે લોકમા હું બી
થાય છે ભક્તિની નિદ્રા કરવાથી દુર્વાસા હું બી થયા
હતા ૨૦ તીર્થ, વ્રત, જપ, તપ, અને ત્યાગની કઈ
આવશ્યકતા નથી, કારણ કે એક ભક્તિજન મુક્તિને
આપનારી છે માટે કથાવાર્તા પણ એવી માલગવી
કે, જયી ભક્તિની પ્રાપ્તિ થાય ૨૧

મૂન કહે છે-આ પ્રમાણે નારદના મુખથી પો-
તાની મુનિ અને મહાત્મ્ય માલગી ભક્તિ મનુષ્ય
થઈ અને નારદને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગી

ભક્તિ કહે છે-હે દેવર્ષિ ! તમને ધન્ય છે
તમારી માગમા નિશ્ચય પ્રીતિ છે, તેથી હું સદા
તમારા હૃદયમા વ્હીશ ૨૩ હે મહાત્મા ! આપે
કૃપા કરી મારૂં હું ખ દૂર કર્યું પરંતુ હવે આ જ્ઞાન
અને વૈરાગ્યને મચેત કરો ૨૪

મૂન કહે છે-હે શૌનક ! ભક્તિના વચન સા
ભગી નારદજી હાથથી જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને હતાવી
સચેત કરવા લાગ્યા ૨૫ પણ જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભજન
થયા નહિ તેથી ઉચે સ્વરે કાનમા કહેવા લાગ્યા
કે, અરે જ્ઞાન ! શીઘ્ર ભજન થા અરે વૈરાગ્ય !
શીઘ્ર ઉઠ ૨૬ વેદ વચન જ્યારે સ ભગ્યાવ્યા ત્યારે
તેઓ ઉઠ્યા પરંતુ આખ ઉઘાડી નહિ આગસને
લીધે બગાસા ખાઈ પુન મુકા લોકોની પેઠે પૃથ્વી
ઉપર પડી રહ્યા ૨૭ તેમને કુધારી ક્ષીણ એઈ
નારદ ચિંતા કરવા લાગ્યા કે, હવે શો ઉપાય કરૂં
૨૮ અરે ! આમની આ નિદ્રા કેવી રીતે ભય ? અને
આ અતિશય ઘડપણ શાથી મટે ? હે શૌનક ! આ
મ ચિંતા કરતા નારદજીએ પછી ભગવાનનું સ્મ-
રણ કર્યું ૨૯ ભગવાનનું સ્મરણ કરતા આકાશ-
વાણી થઈ કે-“હે નારદ ! ચિંતા ન કરો, ઉદ્ધમ
કરો, તમારો ઉદ્ધમ સફળ થશે -” ૩૧ હે નારદ !
સત્કર્મ કરો, સાધુઓને પૂછો, તે તમને સત્કર્મ
બતાવશે ૩૨ સત્કર્મ કર્યો ત્યારે તેમની નિદ્રા
અને વૃદ્ધત્વ આલ્યા જશે અને સર્વ સ્થળે ભક્તિ
ફેલાશે. ૩૩ આ પ્રકારે સ્પષ્ટ આકાશવાણી થઈ તે
સર્વ લોકોએ સાલગી અને નારદજી તો તે માલ-
ગીને વિસ્મય પામ્યા.

નારદ કહે છે-આકાશવાણીએ જે ઉપાય બતાવ્યો તે તો ગુપ્ત બતાવ્યો, પણ હવે તેનો શો ઉપાય કરવો કે જેથી કાર્ય સિદ્ધ થાય ૩૫ સત્પુરૂષો કયા મળે કે જેથી આકાશવાણીએ જે ઉપાય બતાવ્યો તે હું કરી શકું ૩૬

સૂત કહે છે-પછી એજ વિચારમાં નિમગ્ન થઈ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને તે સ્થાન ઉપર મૂકી નારદજી કોઈ મહાત્માની શોધ માટે તીર્થોમાં જઈ ઋષિઓને પૂછવા લાગ્યા ૩૭ સર્વેએ તેમનું વૃતાન્ત શ્રવણ કર્યું પણ કોઈએ નિશ્ચયપૂર્વક પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ કેટલાક બોલ્યા કે સત્પુરૂષ મળવો દુર્લભ છે મહાત્માનો પત્નો લાગવો અશક્ય છે ૩૮ કેટલાક મૈત્રેય રહ્યા અને કેટલાક ત્યાથી ચાલી નીકળ્યા અને એકાએક એક બીજાને વાતો કરવા લાગ્યા કે-જ્યારે વેદ, વેદાન્ત વાક્ય, અને ગીતા પાઠથી પણ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સચેત ન થયા ત્યારે હવે અન્ય ઉપાય નથી જ્યારે નારદને કઈ ઉપાય ન સૂજ્યો ત્યારે શું થવાનું છે ? ૪૧ એ પ્રમાણે સર્વ મુનિઓએ નારદજીના પ્રશ્નનો જિહ્વાપોહ કરી કહ્યું કે આ બંધન અશક્ય છે ૪૨ નારદ ચિંતાતુર થઈ બદ્રિકાશ્રમમાં આવી અહીં તપ કરીશ, એવો નિશ્ચય કરી બેઠો, ત્યાં સૂર્યના સમાન તેજવાળા સનત્કુમારોને જોઈ નારદ પછી તેમને આમ કહેવા લાગ્યા ૪૪

નારદ કહે છે-હું સનત્કુમારો ! હવે મારા પ્રારબ્ધનો ઉદય થયો, કારણ કે મને આપનો સમાગમ થયો હું જે આપને પૂછું છું તેનો કૃપા કરી ઉત્તર આપો ૪૫ આપ સર્વ બુદ્ધિમાન બહુશ્રુત અને પૂર્વજોના પણ પૂર્વજો છતાં પાંચ વર્ષના બાળક જેટલી અવસ્થાવાળા યોગી છો ૪૬ વૈકુંઠમાં નિવાસ કરો છો, નિરંતર ભગવાનનું કીર્તન કરો છો અને પરમાત્માના ગુણાનુવાદથીજ જીવનનો નિર્વાહ કરો છો, તથા ભગવાનની લીલારૂપ અમૃતનું પાન કર્યા કરો છો ૪૭ સર્વદા 'હરિશરણમ્' એવા વચનનું રટન કરો છો તેથી કાળ પ્રેરિત જરા તમને બાધ કરતી નથી. બ્રહ્મદેવતાવવા માત્રથી નારાયણના "જય વિજય" ના-

મના દ્વારપાળો પૃથ્વીમાં દૈત્ય થયા અને આપની કૃપાથી પુનઃ વૈકુંઠ ધામને પામ્યા ૪૮ મારા અહોભાગ્ય કે આપના દર્શન થયા અને હવે કયાપરાયણ આપ મારી ઉપર દયા કરો ૫૦ આકાશવાણીએ મને જે સાધન બતાવ્યું છે તે શું ? અને તેનું અનુષ્ઠાન મારે શી રીતે કરવું ? તે આપ મને કહો. ૫૧ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને સુખ થાય અને પ્રેમપૂર્વક એ ત્રણે પૃથ્વી ઉપર સ્થાપિત થાય એવું મને બતાવો

સનત્કુમારો કહે છે-હું નારદ ! તમે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા ન કરો, કારણ કે એનો ઉપાય તો સિદ્ધ અને સુખસાધ્ય છે ૫૩ હું નારદ ! તમને ધન્ય છે તમે વિરકત પુરૂષોના શિરોમણિ છો, ભગવાનના ભક્તોમાં અગ્રણી અને મોટા યોગી છો ૫૪ તમે ભગવદ્ભક્ત હોઈ ભક્તિનું સ્થાપન કરો, એમાં કઈ આશ્ચર્ય નથી કારણકે શ્રીકૃષ્ણના ભક્તોનું તો એ કામજ છે ૫૫ ઋષિઓએ લોકમાં અનેક માર્ગ ચલાવેલા છે પરંતુ તે કષ્ટસાધ્ય હોવા છતાં માત્ર સ્વર્ગ દેનારજ છે ૫૬ હું નારદ ! વૈકુંઠનો માર્ગ તો એકલી ભક્તિજ ખુલ્લો કરે છે આકાશવાણીએ તમને સત્કર્મ સૂચવ્યું છે તે પ્રસન્ન ચિત્તે આવશ્ય કરો ૫૮ જે દ્રવ્યયજ્ઞ, તપયજ્ઞ, યોગયજ્ઞ, સ્વાધ્યાયયજ્ઞ, ને જ્ઞાનયજ્ઞ છે, તે કર્મોના સૂચક છે તેમાં વિદ્વાન લોકોએ સત્કર્મનો સૂચક તો જ્ઞાનયજ્ઞને કહ્યો છે, એ જ્ઞાનયજ્ઞ શુકદેવે શ્રીમદ્ભાગવતની કથારૂપે કહેલો છે ૬૦ શ્રીમદ્ભાગવત સાબળવાથી ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વૃદ્ધિ પામે છે અને જ્ઞાન વૈરાગ્યનું હું ખ મટી ભક્તિ સુખી થાય છે ૬૧ જેમ સિંહના શબ્દથી વરૂ નાસી જાય છે તેમ શ્રીમદ્ભાગવતના ધ્વનિથી સર્વ પાપો નિવૃત્ત થાય છે અને જ્ઞાન વૈરાગ્યની સાથે ભક્તિ પછી ઘેરેઘેર પ્રત્યેક મનુષ્યમાં બ્યાપી રહે છે ૬૪

નારદ કહે છે-હું વેદ, વેદાન્ત અને ગીતાપાઠ કરી ચુક્યો તોપણ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ન ઉઠ્યા, તો હવે શ્રીમદ્ભાગવતની કથાથી શું સચેત થશે ? શું શ્રીમદ્ભાગવતની કથામાં શ્લોકો અને પદે પદે વેદાર્થજ દર્શાવ્યો છે. ૬૫ હું

શરણાગત ઉપર કૃપા કરનાર ! આપનું દર્શન અ-
મોઘ છે અને આપનું જ્ઞાન પણ અમોઘ છે માટે
કૃપા કરી મારો આ સ દેહ દૂર કરો. ૧૧

સનતકુમારોએ કહ્યું-શ્રીમદ્ભાગવતની કથા
વેદ અને વેદના શીર્ષરૂપ ઉપનિષદોનો સાર લઈ
ખનાવેલી છે એ કથા સર્વોત્તમ છે, કારણ કે,
વૃક્ષના કરતાં ફળ મધુર હોય છે ૧૭ વૃક્ષમા મૂ-
ળથી લઈ અગ્ર સુધી રમ રહે છે, પરંતુ સ્વાદ
વૃક્ષમા આવતો નથી, માત્ર ફળમા આવે છે ૧૮
જેમ દૂધમા ધી વ્યાપીને રહેલું છે છતાં સર્વત્ર
તેનો સ્વાદ આવતો નથી, ૧૯ જેમ શેલડીમા મૂ-
ળથી અગ્ર સુધી મધુર રસ વ્યાપીને રહેલો છે
પરંતુ સાકરનો સ્વાદ તેનાથી ભિન્ન છે, એ પ્રમાણે
શ્રીમદ્ભાગવત વેદ રૂપ કલ્પવૃક્ષનું ફળ હોવાથી
તેનો સ્વાદ ભિન્ન છે ૭૦ શ્રીમદ્ભાગવત નામનું
પુરાણ વેદ તુલ્ય છે, અને ભક્તિ, જ્ઞાન તથા વૈરા-
ગ્યને સ્થાપન કરવાને ખાસ પ્રવર્ત્તાવેલું છે ૭૧
વેદાન્ત, અને વેદમા અતિ નિપુણ તથા ગીતાના
કર્તા વેદવ્યાસ પણ જ્યારે અજ્ઞાનરૂપી સાગરમા
મોહિત થવાથી પરિતાપ કરતા હતા ત્યારે તેમને
ચતુ શ્લોકી ભાગવત, કે જે ભગવાને બ્રહ્માને કહ્યું
હતું અને બ્રહ્માએ તમને આપ્યું હતું, તે સાલળી
તથા મનન કરી વેદવ્યાસની સર્વ મોહમાયા નિ-
વૃત્ત થઈ હતી ૭૩ હે નારદ ! તમે પણ એ વાત
બાંધો છો છતાં તમારા મનમા આ શ કા કેમ થઈ ?
આ શ્રીમદ્ભાગવત એવું છે કે જે કોઈ તે સાંભળે
તેના સર્વ દુ ખો અને શોક નાશ પામે ૭૪

નારદ કહે છે-જેના દર્શનથી સ સારના દુ ખ
રૂપી હાવાનળથી દુ ખી જીવોના સર્વ દુ ખો અને
અશુભ નિવૃત્ત થઈ જાય છે શેષના મુખથી કહે-
વાતી કથા રૂપી અમૃતનું પાન કરનાર આપને હું
પ્રેમલક્ષણુ ભક્તિના પ્રકાશ માટે શરણુ આપ્યો
છું ૭૫ જ્યારે બહુ જન્મોથી ઉપાર્જન કરેલા
પુણ્યથી ભાગ્યેઈય થાય ત્યારેજ પુરૂષને સત્સ-
ગતિ થાય છે અને સત્સ ગથી અજ્ઞાન જનિત
મોહથી ઉત્પન્ન થયેલા મદ રૂપી અધિકારનો નાશ
થઈ જાય છે, અને જ્યારે અધિકાર-અજ્ઞાનનો

નાશ થાય છે ત્યારેજ વિવેક ઉત્પન્ન થાય છે ૭૬

માયોદયેન बहुजन्मसमाजितेन
सत्सगमं च लभते पुण्यो यदा वै ।

अज्ञानहेतुछत् मोहमदाधकार-

नाशं विधाय हि तदोदयते विवेकः ॥૭૬॥

इति श्रीपद्मपुराणे उत्तरखंडे श्रीभागवत

माहात्म्ये द्वितीयोऽध्यायः ॥

અધ્યાય ૩ ભો.

ભક્તિના કષ્ટનું નિવારણ.

નારદ ઉવાચ

જ્ઞાનયજ્ઞં કરિष्याમિ શુકશાસ્ત્રકથોજ્વલમ્ ।

મક્તિજ્ઞાનવિરાગાણાં સ્થાપનાર્થં પ્રવત્નતઃ ॥૧॥

નારદ કહે છે-હવે હું ભક્તિ, જ્ઞાન અને
વૈરાગ્યના મ સ્થાપનને અર્થે પ્રયત્ન પૂર્વક શુકશા-
સ્ત્રની કથાથી ઉજવાય એવો જ્ઞાનયજ્ઞ કરીશ. ૧ હે
મહાત્માઓ ! પહેલાં તો જ્ઞાનયજ્ઞ મારે કયા કરવો
તે સ્થાન બતાવો વેદના બાળુનાર હોવાથી આપ
વળી શ્રીમદ્ભાગવતનો મર્વ મહિમા મને કહો. ૨
શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કેટલા દિવસ માલગવી
જોઈએ અને કેવી રીતે સાલગવી જોઈએ તે પણ
કહો ? ૩

સનતકુમારો કહે છે-હે નારદ ! તમે ધણા
નમ્ર અને વિવેકી છો માટે સાલળો હરિદ્વાર પાસે
આનંદ નામે ગ ગાજીના ઘાટ ઉપર ધણા મહર્ષિ-
ઓ રહે છે, દેવતાઓ અને સિદ્ધો ત્યાં નિવાસ
કરે છે, અનેક પ્રકારના વૃક્ષ અને લતાથી તે વ્યા-
સ છે, કચન જેવા નિર્મળ જળ ત્યાં વહે છે ને
જે જીવ એ ભૂમિમા રહે છે તેના મનમા જરા
પણ વૈરભાવ રહેતો નથી, તે એકાન્ત સ્થળ છે
માટે ત્યાં જઈ જ્ઞાનયજ્ઞ કરો ત્યાં જે કથા થશે તે
અપૂર્વ રસ ઉત્પન્ન કરશે ૭ ભક્તિને કહો કે તે
પણ વૃદ્ધ અને નિર્બળ એવા જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય નામે
તેના પુત્રોને લઈ ત્યાં આવે ૮ તમે નહિ કહેવરાવો
તોપણ તે આવશે, કારણ કે જ્યાં શ્રીમદ્ભાગવત-
ની કથા થાય છે ત્યાં ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ
ત્રણે હમેશાં જાય છે અને કથા શ્રવણ કરી પ્રદૂષ
થાય છે. ૯

સૂત કહે છે—નારદને લઈ સનત્કુમારો કથા-મૃતનુ પાન કરવા પવિત્ર ગ ગાળના તટ ઉપર ગયા ૧૦ જ્યારે સનત્કુમારો ગ ગાળના તટ ઉપર ગયા ત્યારે ભૂલોકમા, સ્વર્ગમા અને પ્રહ્લલોકમા મહા કૌલાહલ થયો ૧૧ જેઓ ભક્તિરસના ભો-ગી હતા તેઓ કથામૃતનુ પાન કરવાને સર્વથી પહેલા ત્યા ગયા ૧૨ એ વૈષ્ણવોમાના થોડાક નામ સાલળો—ભૃગુ, વસિષ્ઠ, અથવન, મેધાતિથિ, દેવળ, દેવરાત, પરશુરામ, વિશ્વામિત્ર, શાકલ, માર્કંડેય દુર્વાસા, પિપ્પલાદ, વ્યાસ, પરાશર, છાયાશુક, ભ-જલિ અને જહનુ, બીજા પણુ ઘણા વૈષ્ણવો, પુત્ર શિષ્યો અને સ્ત્રીઓને લઈ પ્રેમથી ત્યા ગયા ૧૩-૧૪ વેદ, મંત્ર, તંત્ર, પુરાણ અને છ શાસ્ત્ર એ સર્વ ત્યા આવ્યા ૧૫ ગ ગાદિ નદિયો, પુષ્કર આદિ સરોવરો, કાશી આદિ ક્ષેત્રો, દશે દિશાઓ, દ ઉક આદિ વનો, નાગ આદિ સર્પો, ગ ધર્વ અને કિન્નર પણુ ત્યા આવ્યા, અને જેઓ સ્વાભિમાનથી નહોતા આવ્યા તેમને ભૃગુ બોલાવી લાવ્યા ૧૬-૧૭ નારદે જ્ઞાનયજ્ઞની દીક્ષા લઈ સનત્કુમારોને ઉત્તમ આસન આપ્યું ભગવાનના ભક્ત એવા સનત્કુમારો તે ઉ-પર વિરાજતા સર્વ લોકોએ તેમને પ્રણામ કર્યા ૧૮ પછી વૈષ્ણવ, વિરક્ત, સન્યાસી અને પ્રાક્ષ્યારી સર્વ સનત્કુમારની સામે બેઠા અને નારદ તેમની પાને બેઠા ૧૯ એક તરફ ઋષિઓ, બીજી તરફ દેવતાઓ ત્રીજી તરફ વેદ અને ઉપનિષદો તથા યોધી બાળુએ સ્ત્રીઓ બેઠી ૨૦ ત્યાર પછી ત્યા જયશબ્દ, નમ શબ્દ અને શ બનાદ થયા ગુલાલ અને પુષ્પાની મોટી વૃષ્ટિ થઈ ૨૧ વળી દેવતાઓ વિમાનમા રહે રહે ઉપરથી કલ્પવૃક્ષોના પુષ્પ સર્વ લોકો ઉપર વરસાવવા લાગ્યા ૨૨

સૂત કહે છે—આ પ્રમાણે સર્વ શ્રોતાઓ એક-ચિત્ત થઈને બેઠા પછી સનત્કુમારોએ નારદજીને સ બોધીને આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભાગવત માહાત્મ્યની કથા કહેવા માગી ૨૩

સનકાદિકે કહે છે—હે નારદ! અમે તમને શ્રીમદ્ ભાગવતનું જે માહાત્મ્ય કહીએ, તે તમે સાલળો. આ માહાત્મ્ય સાલળવાથી મુક્તિ હોય-

બીમા સ્થિત થાય છે ૨૪ શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા સર્વદા સાલળવી જોઈએ, કે જેથી ભગવાન હૃદયમા વસે ૨૫ શુકદેવજી અને પરીક્ષિત રાજાના સ વાદ રૂપી આ શ્રીમદ્ ભાગવતના બાર સ્કંધ અને અઠાર હજાર શ્લોક છે ૨૬

જ્યા સુધી એક ક્ષણ પણુ શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા સાલળવામા આવી નથી, ત્યા સુધી પુરુષ અજ્ઞાનને લીધે આ સ સારરૂપી ચક્રમા ભટક્યા કરે છે ૨૭ બ્રાતિ કરનારા ઘણાં શાસ્ત્રો અને પુરાણો સાલળવાનું પ્રયોજન શુ છે? એક ભાગવત શાસ્ત્રજ મોક્ષ આપવા માટે ગર્જના કરે છે ૨૮ જેને ઘેર નિત્ય ભાગવતની કથા થાય છે, તેનું ઘર તીર્થરૂપ છે અને ત્યા વસનારાઓના પાપોનો તે નાશ કરે છે ૨૯ હજારો અશ્વમેધ અને સેકડો વાજપેય યજ્ઞો શ્રીમદ્ ભાગવતની કથાના સોળમા ભાગને પણુ યોગ્ય નથી ૩૦ હે તપોધનો! મનુષ્યો જ્યા સુધી સારી રીતે શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા સાલળતા નથી, ત્યા સુધી તેઓના શરીરમા પાપો રહે છે ૩૧ ગ ગા, ગયા, કાશી, પુષ્કર અથવા તો પ્રયાગ શ્રીમ-દ્ ભાગવતની કથાના ફળની સાથે સમાનતા ધરાવી શકતા નથી ૩૨ માટે તમને જો પરમપદની ઇચ્છા હોય તો તમે શ્રીમદ્ ભાગવતના અર્ધા શ્લોકનો અથવા શ્લોકના એક ચરણનો પણુ પોતાના મુખથી પાઠ કરો ૩૩ ઐકાર, ગાયત્રી, પુરુષસૂક્ત, ત્રણ વેદ, ભાગવત, દ્વાદશાક્ષર મંત્ર, સૂચ, પ્રયાગ, વર્ષ-રૂપી કાળ, પ્રાહ્મણ્યો, અગ્નિહોત્ર, ગાય, દ્વાદશી તુળસી, વસંત અને પુરુષોત્તમ, આ વસ્તુઓની વાસ્તવિક રીતે વિદ્વાન લોકો ભિન્નતા માન્ય કરતા નથી ૩૪-૩૬ જે પુરુષ, નિત્ય શ્રીમદ્ ભાગવત શાસ્ત્રનો અર્થ કરીને વાચે છે, તેના કરોડ જન્મમા કરેલા પાતકો નાશ પામે છે, તેમા સ દેહ નથી. ૩૭ ભાગવતના શ્લોકના અર્ધા ભાગનો અથવા તો તેના ચોથા ચરણનો જે મનુષ્ય પાઠ કરે છે, તે નિત્ય રાજસૂચ તથા અશ્વમેધયજ્ઞનું પુણ્ય મેળવે છે ૩૮ નિત્ય ભાગવતની કથાનું શ્રવણ, ભગવાનનું ધ્યાન, તુળસીનું પોષણ અને ગાયોની સેવા, એ સૌ સરખા પુણ્યદાયી છે ૩૯ જે મનુષ્ય અંતકાળને

સમયે ભાગવતની કથા પ્રેમથી સાંભળે છે, તેનેજ ગોવિંદ પણ વૈકુંઠની ગતિ આપે છે ૪૦ વળી જે મનુષ્ય સુવર્ણના સિ હની સાથે શ્રીમદ્ભાગવતનું પુસ્તક પ્રાપ્તિને દાનમાં આપે છે, તે પુરુષ ભગવાનની સાથે અવશ્ય સાયુજ્ય સુક્ષિતને પામે છે ૪૧ જે શઠ મનુષ્ય, પોતાના આખા જન્મભારમાં ધ્યાન રાખીને, જરા પણ ભગવાનની કથા સાંભળતો નથી, તેણે અતિ ખેદની વાત છે કે, ચ કાળની પેઠે અને ગર્ભકાળની પેઠે પોતાનો જન્મ વ્યર્થ ગુમાવ્યો જાણવો તેણે પોતાની જનનીને પ્રસવનું પણ વ્યર્થ દુ ખ આપ્યું, એમ સમજવું ૪૨ જેણે શ્રીમદ્ભાગવતનું એક વચન પણ સાંભળ્યું નથી, તે પાપીને જીવતા મુએલા જાણવા અને પૃથ્વી ઉપર પગુના જેવા ભારતભૂત તે મનુષ્યને ધિક્કાર છે, આમ સ્વર્ગમાં વસનારી દેવાગનાઓ કહે છે ૪૩ જગતમાં શ્રીમદ્ભાગવતની કથાજ દુર્લભ છે અને તે કરોડ જન્મોમાં મેળવેલા પુણ્યોવડેજ પ્રાપ્ત થાય છે, ૪૪ માટે હે યોગના ભ ડાર ! હે બુદ્ધિમાન ! તે કથા પ્રયત્નપૂર્વક સાંભળવી ' અમુક દિવસેજ સાંભળવી, ' એવો કંઈ દિવસોનો નિયમ નથી, મહા સાંભળવા માટે કહ્યું છે ૪૫ સત્ય તથા પ્રહાર્યમત પાળીને મહા સાંભળવી એમ કહેલું છે પરંતુ તે કલિયુગમાં બની શકે નહિ, માટે શુકદેવજીની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમાં વિશેષ સમજવું ૪૬ મનની વૃત્તિનો વિજય, નિયમ પ્રમાણે આચરણ તથા કથા શ્રવણ કરવા માટે હીક્ષાગ્રહણ, આટલી બાબત ઘણા દિવસો મુશ્કેલી પાળી શકાય નહિ, માટે સાત દિવસમાં સાંભળવાનું કહ્યું છે ૪૭ જે કૃણ માધ મ.સમાં નિત્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળવાથી થાય છે, તે કૃણ સાત દિવસ સાંભળવાથી થાય છે, એમ શુકદેવજીએ નિયમ કર્યો છે. ૪૮ મનને નહિ જિતવાથી, રોગથી, પુરુષના આયુષ્યના નાશથી અને કલિયુગના ઘણા દોષો હોવાથી સાત દિવસમાં સાંભળવાનું માન્ય કર્યું છે. ૪૯ જે કૃણ તપ-શ્રદ્ધાવડે, યોગવડે અથવા તો સમાધિવડે મળતું નથી, તે સર્વ કૃણ સમાહ-પારાયણ સાંભળવાથી શ્રમ વિના મળે છે ૫૦ સપ્તાહજ્ઞાનયજ્ઞ બીજા યજ્ઞ કરતાં અધિક ગર્જના કરે છે, મતના કરતાં પણ

અધિક ગર્જના કરે છે, તપના કરતાં પણ અધિક ગર્જના કરે છે, અને તીર્થના કરતાં પણ નિત્ય અધિક ગર્જના કરે છે ૫૧ વળી સપ્તાહ યોગના કરતાં, ધ્યાનના કરતાં અને જ્ઞાનના કરતાં અધિક ગર્જના કરે છે તેની ગર્જના માટે અધિક શુ કહીએ ? તે તો ગર્જનાજ કર્યા કરે છે અને ફરી પણ ગાજે છે ૫૨

જ્ઞાનક પૂછે છે-હે યોગવેત્તા ! તમે આ કથા તો આશ્ચર્યકારક કહી હુમણા જ્ઞાનાદિક ધર્મેના અનાદર કરીને, પરબ્રહ્મના સ્વરૂપને દેખાડનાર શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણ મોક્ષ આપે છે, તેનું કાળજી શુ છે ? ૫૩

સૂત કહે છે-જ્યારે ભગવાન આ લોકને તજી પોતાના ધામમાં પધાર્યા ત્યારે એકાદશ સ્કંધ સાંભળવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ઉદ્ધવે આ પ્રકારના વચન કહ્યા હતા ૫૪

ઉદ્ધવ કહે છે-હે ગોવિંદ ! આપ ભકતોના કાર્ય કરી હવે નિજધામમાં પધારો છો પરંતુ મારા મનમાં એક મોટી શંકા છે તે ટાળી મને સતોષ આપો ૫૫ જ્યારે દોર કલિયુગ આવશે, સર્વ લોક દુષ્ટ થઈ જશે અને તેમની સગતથી સંજ્ઞન પણ ઉગ્ર થશે, ૫૬ ત્યારે પાપના ભારથી પીડાયેલી જાડૂપી પૃથ્વી કોને શરણે જશે ? હે કમળનયન ! આપ વગર બીજી કોઈ એનું રક્ષણ કરશે નહિ ૫૭ હે ભક્તવત્સલ ! આપ ભક્ત ઉપર કૃપા કરીને આલોકમાં રહો આપ જૈતન્યમય અને અલૌકિક સ્વરૂપ છતાં પણ ભકતોને માટે લૌકિક રૂપ ધારણ કરી પ્રગટ થાઓ છો ૫૮ આપના વિયોગથી ભકતોનો નિર્વાહ કેમ થશે ? નિર્ગુણની ઉપાસનામાં મહા કષ્ટ છે ૫૯ પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં ઉદ્ધવજીનો આ પ્રશ્ન સાંભળી ભગવાને વિચાર કર્યો કે, ભકતોના અવલ બનને માટે હું હવે શુ કરું ? ૬૦ તેમણે પછી પોતાનું તેજ શ્રીમદ્ભાગવતમાં મૂક્યું તેથી હજી પણ શ્રીકૃષ્ણ ભાગવતરૂપી સમુદ્રમાં ગુપ્ત સી-તે વિરાજે છે ૬૧ શ્રીમદ્ભાગવત ભગવાનની પાણીમય મૂર્તિ છે, એનું શ્રવણ, પઠન અને દર્શન પ્રાણીઓના પાપોનો નાશ કરે છે. ૬૨ એ સર્વથી

સપ્તાહનુ શ્રવણ મોટું સાધન મનાય છે કલિયુગમાં સર્વ સાધનનો ત્યાગ કરી આનોજ આશ્રય લેવો તે ઉત્તમ છે ૧૩ વળી દુઃખ, દરિદ્રતા, દુર્ભાગ્ય અને પાપના ક્ષય માટે તથા કામ અને ક્રોધને છૂટવા માટે કલિયુગમા ભક્તિ એજ મુખ્ય ધર્મ છે ૧૪ ભગવાનની માયાને તરી જવી એ દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે તો પછી મનુષ્યોની શી વાત ? માયામાંથી છુટવાને સપ્તાહ શ્રવણ કરવી તે ઉત્તમોત્તમ સાધન છે ૧૫

સૂત કહે છે—હે શૈનક ! ઋષિઓ આ પ્રમાણે સપ્તાહનો મહિમા કહી રહ્યા હતા એટલામા સભામા એક કૌતૂક થયું તે સાભળો ૧૬ ભક્તિ પોતાના પુત્રોને લઈ હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે ગોવિન્દ ! હે મુરારી ! હે નાથ ! એવો ઉચ્ચાર કરતી કરતી ત્યા આવી ૧૭ ભાગવતના અર્થને ભૂષણ રૂપ વેષવાળી તેને બેઈ સર્વ સભાસદો બોલ્યા કે આ ભક્તિ શી રીતે અહિં આવી ? ૧૮ સનતકુમારોએ કહ્યું કે ભક્તિ જે હાલ અહિં આવી છે તે માત્ર કથા સાભળવા માટેજ આવી છે સનતકુમારોના વચન સાભળી પ્રભુત એવી ભક્તિએ પોતાના પુત્રોની સાથે આમ કહ્યું, ૧૯

ભક્તિ કહે છે—જો કે હું કલિકાળના પ્રભાવે નષ્ટ થઈ ગઈ છું તોપણ આપે મને કથારમ પાઈ પુષ્ટ કરી છે હું હવે કયા રહું, મને રહેવાનું સ્થાન બતાવો ? ૭૦

સનતકુમાર કહે છે—ભગવાનના જેવું સ્વરૂપ ધારણ કરનારી અને ભવના રોગ શન્ત કરનારી હે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ! તું ધૈર્ય ધારણ કરી ભગવાનના જે ભકતો હોય તેમના હૃદયમા જઈ રહે ૭૧ વૈષ્ણવોના હૃદયમ દિરના આશ્રયથી કલિકાળના દોષ તારી સામે બેઈ શકશે નહિ એ પ્રમાણે આજ્ઞા થતા ભક્તિ ભકતોના હૃદયમા જઈને રહી ૭૨ નિર્ધન અને દરિદ્રી છતાં જેના હૃદયમા ભક્તિ છે તે ત્રણે લોકમા મોટો ભાગ્યશાળી છે, કારણ કે જેના મનમા ભક્તિ રૂપી ભગવાનના ચરણનું આસ્પદ છે તેના હૃદયમા ભગવાન સદા વાસ કરે છે ૭૩ બ્રહ્માત્મક એવા આ ભાગવત શાસ્ત્રનો પૃથ્વી ઉપર કેવો

મહિમા છે તેનું વિશેષ કથન શુ કરીએ ? માત્ર એટલું જ કહેવું બસ છે કે, તેના આશ્રયથી શ્રોતા અને વક્તા બેઉ શ્રીકૃષ્ણની સમાનતાને પામે છે અને અન્ય ધર્મોની તેને જરૂર રહેતી નથી ૭૪

બ્રમોઽય તે કિમધિકં મહિમાનમેવ ।

બ્રહ્માત્મકસ્ય ભૂમિ ભાગવતામિધસ્ય ॥

યત્સંધ્યાગ્નિગદિત લભતે સુવક્તા ।

શ્રોતાપિ કૃષ્ણસમતામલમન્યધર્મૈઃ ॥ ૭૪ ॥

इति श्री पद्मपुराणे उत्तरखंडे श्रीभागवत

माहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ॥

અટ્યાય ૪ થો.

પુત્રાર્થી બ્રાહ્મણની કથા.

સૂત ડવાચ.

अथ वैष्णव चित्तेषु दृष्टा भक्तिमलौकिकम्

निजलोक परित्यज्य भगवान् भक्तवत्सलः ॥ ૧ ॥

સૂત કહે છે—વૈષ્ણવોના મનમા અલૌકિક ભક્તિ બેઈ પોતાના લોકને છોડી ભક્તવત્સલ ભગવાન ત્યા પધાર્યા ૧ તે વનમાળા ધારણ કરેલ ધનશ્યામ, પીળા પીતામ્બર પહેરેલ, સુદર સ્વરૂપ, કટિમેખલાવાળા, સુદર મકરાકૃત કુંડળ તથા મુકુટવાળા હતા ૨ લલિત મનોહર મૂર્તિવાળા સુદર કૌમ્તુલમણિ જેમના હૃદયમા વિરાજમાન છે એવા કેટિ કામદેવના સમાન સુદર છબિવાળા, હરિ ચંદન ચર્ચેલ પરમાનંદ સ્વરૂપ ભગવાન પછી પોતાના ભક્ત લોકોના હૃદયકમળમા આવી વસ્યા ૪ વૈકુઠમા રહેનાર ઉદ્ભવ આદિ વૈષ્ણવો પણ કથા શ્રવણ કરવા ગુપ્ત રૂપથી ત્યા આવીને બેઠા ૫ તે સમયે જય જયકાર થઈ રહ્યો અલૌકિક ભક્તિરસ ભમ્યો, પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ તથા વાર વાર મ ગળ શખધ્વનિ થવા લાગ્યા ૬ જે મનુષ્ય અને દેવતાઓ ત્યા બેઠા હતા તે સર્વ પોતાના શરીર, ઘર અને આત્માને ભૂલી ગયા તે લોકોની એવી અવસ્થા બેઈ નારદજીએ કહ્યું કે, ૭ હે મુનીશ્વરો ! સપ્તાહ શ્રવણનો આ અલૌકિક મહિમા મે આજેજ જોયો અરે ! અહિં જે પામર પણ પક્ષી આદિ બેઠા છે તે પણ નિષ્પાપ લાગે છે તો પછી અન્યની તો વાતજ

શી ? ૮ હું નિશ્ચય કરીને કહું છું કે કલિયુગમાં ચિત્તશુદ્ધિ માટે આથી વિશેષ બીજું કોઈ પણ સાધન નથી ભાગવત સમાન પાપ નાશ કરનાર બીજું કોઈ નથી ૯ હે સનત્કુમારો ! સમાહ યજ્ઞથી કેણું પવિત્ર નથી થતું ? આપ દયાળુ પુરુષોએ જગતનું કલ્યાણ વિચારી આ કોઈ નવો અને અલૌકિક માર્ગ પ્રકાશિત કરેલો છે ૧૦

સનત્કુમારો કહે છે-જે મનુષ્ય પાપી, દુરાચારી, કુમાર્ગે ચાલનાર, ક્રોધ રૂપી અગ્નિથી દગ્ધ, કુટિલ અને કામી હોય, તે પણ સમાહથી પાવન થઈ જાય છે ૧૧ જે મનુષ્ય સત્યરહિત, પિતાનો દ્રોહી, તૃષ્ણાથી વ્યાપ્ત, આશ્રમના ધર્મોથી રહિત, દાલિક, મત્સરવાળો અને હિંસક હોય તે પણ કલિયુગમાં સમાહ શ્રવણ કરવાથી પવિત્ર થાય છે ૧૨ જે મનુષ્ય પાત્ર પાપોથી ભરેલો ને કપટી હોય, કુર વા પિશાચ જેવો હોય, બ્રાહ્મણના દ્રવ્યથી દ્રવ્યવાદ તથા વ્યભિચારી હોય તે પણ પવિત્ર થાય છે ૧૩ મન, વચન અને કાયાથી પાપ કરનાર, પારકા ધનથી પુષ્ટ, મલિન મનનો, દુષ્ટ હોય તે પણ પવિત્ર થાય છે ૧૪ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ આના દષ્ટાંતમાં કહું તે માલગો ૧૫

વાંઝિયા બ્રાહ્મણની કથા

તુ ગલદ્રા નદીના તટ ઉપર પૂર્વે એક ઉત્તમ નગર હતું ત્યાં ચારે વર્ણ પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તતી હતી ૧૬ એ નગરમાં શ્રીમત અને સ્માર્ત કર્મોમાં વિચક્ષણ, જાણે બીજો સૂર્ય હોય એવો, આત્મદેવ નામનો એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો ૧૭ તે ભિક્ષુક છતાં મહા ધનાઢય હતો તેની સ્ત્રીનું નામ ધુધુલી હતું તે કુલિન પતિવ્રતા ને સત્યવાદી હતી, પણ આગ્રહી અને સ્વભાવે ઉગ્ર હતી ૧૮-૧૯ તે બન્ને સ્ત્રી-પુરુષ પ્રેમથી પોતાનો ઘરસ સાર ચલાવતા હતાં, પણ પુત્ર ન હોવાથી અર્થ, કામ અને ધર્મ આદિ કશું તેમને પ્રિય લાગતું નહિ ૨૦ સત્તાનપ્રાપ્તિ અર્થે તેઓએ ધર્મ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો, અને દીન જનોને ગૌહાન, પૃથ્વીહાન, સુવર્ણહાન અને વસ્ત્ર-હાન દેવા લાગ્યા. ૨૧ ધર્મ કરતાં કરતાં તેઓએ અર્ધું ધન આપી દીધું પણ

પુત્ર કે પુત્રી કંઈ પણ સત્તાન થયું નહિ ૨૨ પછી એક દિવસ દુખનો માર્ગો તે ઘર છોડી વનમાં ચાલ્યો ગયો અને મધ્યાહ્નકાળ થયો ત્યારે એક તળાવ ઉપર જઈ પહોંચ્યો ૨૩ દુખી બ્રાહ્મણ જળ પીને ત્યાં બેઠો એટલામાં એક સન્યાસી ત્યાં આવ્યો ૨૪ તેને જોઈ બ્રાહ્મણ પાસે ગયો અને પ્રણામ કરી તેની સામે ઉભો રહ્યો ૨૫

સન્યાસી કહે છે-હે બ્રાહ્મણ ! તું કેમ ખિન્ન લાગે છે ? કેમ ચિતાતુર છે, તારા દુખનું જે કારણ હોય તે મને કહે ? ૨૬

બ્રાહ્મણ કહે છે-જે ઋષિ ! મારા પૂર્વજન્મના પાપનું દુખ હું ભોગવું છું તે આપને શું કહું ? મારા પૂર્વજે ઉનું પાણી પીએ છે પાણી ગરમ થવાનું કારણ એ છે કે, હું જે જળ આપું છું તે તેઓ પીએ છે, અને શોકગ્રસ્ત થઈ જાય છે કે, હાલ તો અમને આ જળ મળે છે, પરંતુ આગળ સત્તાન હોવાથી અમને જળ પણ મળશે નહિ, એ દુખથી તેઓ જે નિશ્વાસ નાખે છે તેથી મારું આપેલું જળ પણ ગરમ થઈ જાય છે ૨૭ જેના આપેલા દાનને દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણો પ્રેમથી લેતા નથી તે પુરુષને ધિક્કાર છે, પ્રજા વિનાના ઘરને ધિક્કાર છે, સત્તાન રહિત પુરુષના દ્રવ્યને ધિક્કાર છે અને સત્તાન વિનાના કુળને પણ ધિક્કાર છે ૨૮-૨૯ જે ગાયનું હું ખાલન કરું છું તે ગાય પણ વાંઝણી રહે છે જે વૃક્ષને હું વાવું છું તે વૃક્ષ પણ ફળતા નથી ૩૦ જે ફળ મારે ઘેર આવે છે તે ફળ મધળા શુષ્ક થઈ જાય છે, તો એવો ભાગ્યહીન, સત્તાન-હીન જે હું, તેને શ્રવવાનું શું પ્રયોજન છે ? ૩૧ આવા વચન કહીને બ્રાહ્મણ સન્યાસી પાસે બેસી ઉચ્ચ સ્વરથી રોવા લાગ્યો તેથી તે મહાત્માના મનમાં દયા આવી, ૩૨ અને બ્રાહ્મણના લલાટની અક્ષરમાળા વાચી તેણે પછી બ્રાહ્મણને નીચે પ્રમાણે કહ્યું ૩૩

સન્યાસી કહે છે-હે વિપ્ર ! તું પુત્રની ઇચ્છા-રૂપી અજ્ઞાનનો ત્યાગ કર, કારણ કે કર્મની ગતિ બળવાન છે. હે બ્રાહ્મણ ! મનમાં વિવેક રાખી સાર વાસનાનો ત્યાગ કર ૩૪ મેં તારી કર્મલેખા

વાથી તેમા સાત જન્મ પર્થત પુત્ર મુખ લાખેડુ નથી ૩૫ જો. પૂર્વે સગર અને અગદાદિ મોટા મોટા મહાત્માઓ સતાનથીજ હુ ખ પામ્યા છે પુત્ર પૈત્રાદિકથી શુ વધારે છે? સત્તાર મ્વમ જેવો છે કેઈ કેઈને ભાગ કે પુત્ર નથી, સર્વ પો તપોતાના પ્રયોજનના સગી છે અત સમયે પ રમેશ્વરના ભજન વિના બીજુ કઈ કામ આવતુ નથી પુત્રાદિકમા મન લગાડવાથી નાગયણુનુ ભજન થતુ નથી પુત્રાદિકની મમતામા ક્રિવાથી નરક ભોગવવુ પડે છે, માટે હે બ્રાહ્મણ! તુ પુત્રાદિકની આશાનો ત્યાગ કરી મન્યામ ધાવણુ કર કે જેથી તને સર્વદા મુખ મળે ૩૬

બ્રાહ્મણુ કહે છે-હે કૃપામિન્દુ! જ્ઞાન, ધ્યાન અને વિવેકનુ મારે કામ નથી મારે તો જમે તેમ કરીને એક પુત્ર જોઈએ છીએ, તે આપો નહિ તો હુ મરીશ ૩૭ પુત્રાદિક વગર આ મસાર વૃથા છે પુત્ર રહિત સન્યાસ પણ મને તો શુદ્ધ જ્ઞાન થ છે જે ગૃહસ્થને હુ મન્યાનીની અપેક્ષાએ નુ ખી સમજુ છુ ૩૮ બ્રાહ્મણુનો આવો દુરાચરુ જોઈ યોગીએ કહ્યુ કે, હે બ્રાહ્મણ! વિધિના અડ મટાડવા જતા ચિત્રંડતુની દુર્દશા થઈ હતી મટે પ્રારબ્ધનુ અતિક્રમણુ કરવા ન જવુ ૩૯ જો તુ પુત્ર ઉત્પન્ન કરીશ તોપણુ દેવે જેનો નિહંત થઈ ઉદ્ધમ તોડી પાડ્યો હોય તેવા પુરુષની માકડ તુ મુખી થઈશ નહિ વૃથા હુ ન કર, તુ ચાત્રક છે એથી હુ વિશેષ શુ કહુ ? ૪૦

બ્રાહ્મણુ કહ્યુ-આપ જે કહો છો તે બધુ મને બાણુ જેવુ વિષમ લાગે છે અને બીજી વાર્તા માગ મનમા રુચતી નથી આપ કૃપા કરી એવો ઉપાય બતાવો કે જેથી મને પુત્ર થાય બ્રાહ્મણુનો અન્યત દુરાચરુ જોઈ મન્યામીએ તેને એક ક્ષણ આખ્યુ અને કહ્યુ કે, હે, આ ક્ષણ તુ તારી ઝીને ખવરાવજે, પ્રભુ ઈચ્છા હુગે તો તેને એક પુત્ર થશે ૪૧ ઝીને કહેજે કે એક વર્ષ પર્થત મન્ય, શૈચ અને દયા રાખે, દાનાદિ ક્રિયા કરે અને એક વાર ભોજન કરે, જ તને એક પુત્ર થશે ૪૨ પછી ઘેર આવી બ્રાહ્મણુ તે ક્ષણ સીના હાથમા આખ્યુ અને પોતે બહાર

ગયો ૪૩ પેટી સ્ત્રી તે ક્ષણ લઈ સખિયો આગળ ગઈને કહેવા લાગી કે, સખી, મને તો મહા ચિ તા થાય છે ૪૪ જો આ ક્ષણ હુ આડે છુ તો જર્ભ ગહે છે. તેથી અન્ન ખવાય નહિ અને શરીર અશક્ત થઈ જાય તે શક્તિ ઘટવાથી ઘરનુ કામ થાય નહિ ૪૫ દેવયોગે કદાચ જામમા ધડ પડે તો જર્ભવ તીથી દોડાય નહિ ૪૬ પ્રમ્વ મમે જર્ભ આડો આવે તો તો મોતજ થાય વળી પ્રમવ મહા મોટુ હુ ખ છે ૪૭ કદાચિત માડુ સામર્થ્ય ધરી જાય ત વખતે નણુ દ ધગ્માથી દ્રવ્ય લઈ જાય તો પછી કેમ થાય ? અને વળી મન્ય, શૈચ આદિનો નિયમ પાળવો તે પણ મહા કડણુ વ્રત છે ૪૮ પ્રમવ થયા પછી બાળકનુ લાલનપાલન કરવુ પણ કડણુ છે હુ તો બાણુ મુ કે જે સ્ત્રી વન્ધ્યા કે વિધવા હોય ત મર્વ પ્રકાં મુખી બાણુવી ૪૯ આન કહી તેણે તે ક્ષણ બાધુ નહિ અને તેના પતિએ પૂછ્યુ ત્યારે કહ્યુ કે 'બાધુ' ૫૦ એક દિવસ ધુધુડીની બેન તેને ઘેર આવી ત્યારે તેણે નર્વ વૃતાન્ત તેને કહી પોતે લુહુ બો લેટી તેની ચિ તા જાણુવી ૫૧ તેની બેને કહ્યુ કે, તુ ચિ તા ન કર મને દહાડા છે એટલે બાળક થશે તે લાવી હુ તને આપીશ ૫૨ પર તુ ત્યા મુખી તુ જર્ભનુ બહાનુ કરી કોઈ ગ્રુમ સ્થળમા ગાંભીયી થઈ મુખથી ગહે માગ લેાબી પતિને કઈક દ્રવ્ય આપીશ એટલે તે પોતાનુ બાળક તને આપશે ૫૩ હુ લોકમા એવી વાન બહોર કરીશ કે મને છ માનનો અધુરો જર્ભ પડી ગયો પછી તારે ઘેર આવી બાળકનુ હુ પોપણુ કર્યા કરીશ ૫૪ અને આ ક્ષણ છે તેની પરીક્ષાને માટે તે ગાયને ખવરાવી દે બેનના આવા વચન સાભળી ધુધુડીએ તે પ્રમાણે ગોઠવણુ કરી ૫૫ તેની બેનને પુત્ર થયો તે તેના લેાબી પતિએ એકાન્તમા જઈ ધુધુડીને આપ્યો ૫૬ ધુધુડીએ પોતાના પતિને વધામણી કહેવરાવી કે મને પુત્ર થયો છે એ વાત સાભળી તેના પતિને અને તેના બધુવર્ગને આન દ થયો ૫૭ આત્મદેવે પુત્રજન્મની વધાઈમા બ્રાહ્મણુને દાન આપ્યા અને બાળકને ભતકર્મ સંસ્કાર કર્યો તથા નાના પ્રકારના મગજ કરાવરાવ્યા ૫૮ ધુધુ-

લીએ વળી પતિને કહેવરાવ્યું કે મને ધાવણ આ-
વતું નથી અને બીજાના દ્વંધથી હું મારા પુત્રને
શી રીતે ઉછેરું ? ૫૯ હાલમા મારી બેનને પુત્ર થ-
ઈ દેવયોગે મરી ગયો છે તો તેને અહિં બોલાવી
ઘરમા રાખો એટલે એ ધવગવશે ૬૦ પુત્રની રક્ષા
માટે આત્મદેવે તેવી વ્યવસ્થા કરી ધુધુલીએ તે
બાળકનું નામ ધુધુકારી પાડ્યું ૬૧ ત્રણ માસ
પછી પેલી ગાયને એવો પુત્ર થયો કે જેના સર્વ
અંગ સંપૂર્ણ મનોહર, દિવ્ય, નિર્મળ અને કા-
ન્તિવાળા હતા ૬૨ તે વન બાળકને જોઈ પ્રાદ્ધાન્ય
તેને સસ્કાર કર્યા ગાયને પુત્ર થયો એવી વાત
નાલગી મનુષ્યોને મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને
કેટલાક લોક તો તેને જોવાને આવ્યા ૬૩ લોકોએ
કહ્યું કે અહો ! આત્મદેવનો કેવો ભાગ્યેદય થયો
કે તેને પુત્ર થયો, એટલું જ નહિ, પરંતુ તેની ગા-
યને પણ પુત્ર થયો ૬૪ આ વાતનું ગુહ્ય દેવયો-
ગે કોઈના જાણવામા આવ્યું નહિ ગાયથી ઉત્પન્ન
થયેલા બાળકના કાન ગાય જેવા હોવાથી આત્મદે-
વે તેનું નામ ગોકર્ણ પાડ્યું ૬૫ બેનને મોટા થ-
યા ગોકર્ણ મહા જ્ઞાની થતો જણાયો અને ધુધુ
કારી મહા દુષ્ટ નીવડ્યો ધુધુકારી એવો બ્રહ્મ
થયો કે સ્નાન, શ્રાદ્ધ કે ક્રિયા કંઈ પણ આચાર
કરે નહિ અભક્ષ્યભક્ષણ અને આગામના હાથનું
ભોજન કરે એવો થયો વળી તે ચોર, મર્વનો દ્રેષી,
પારકા ઘરમા અગ્નિમૂકનારો અને એવો કૂર ધ્યેયો
કે કોઈના બાળકને રમાડવા લઈ જઈ કુવામા નાખી
દે ૬૬-૬૮ હલ્યારો, શસ્ત્રધારી, દીન અને અધને
હું બંદેનારો, આગળો સાથે રનેહ કરનારો અને
પાશ નાખી પ બી મારનારો થયો ૬૯ કુછ દમા પડી
પોતાના પિતાનું સર્વ ધન તેણે ઉડાવી દીધું અને એક
દિવસ માતાપિતાને મારી ઘરના વાસણ લઈ નાખી
ગયો. ૭૦ તે સમયે બિચારો દીન, ધનહીન તેનો
પિતા મોટેથી રોવા લાગ્યો કે હાય ! કુપુત્ર કરતા તો
વાળીઆ રહેવું એ વધારે સારું, કારણ કે કુપુત્ર
મહા હું બહાથી થઈ પડે છે ૭૧ હવે હું શું કરું ? કયા
ભઉ ! મારા હું બંને કોણ દૂર કરે ? આ પ્રમાણે
આત્મદેવને રૂદન કરતો જોઈ ગોકર્ણ તેની પાસે

જઈ ખુબ મમલગ્યો ૭૨-૭૩ ગોકર્ણે કહ્યું કે,
પિતાજી ! મ નાર ડેવળ અમાર છે, હું બ રૂપ અને
મોહ કળાગે છે, એમા કોનો પુત્ર ? અને કોના
ધન માલ ? મ નારમા રનેહવાળા મનુષ્યો અહર્નિશ
બળ્યા કરે છે ૭૪ મંદ્રને કે મોટા ચક્રવર્તીને પણ
સ સાગ કંઈ મુખ નથી, મુખ તો વિગ્રહ મુનિઓને
મળે છે ૭૫ પિતાજી ! અજ્ઞાનનો ત્યાગ કરો, કારણ
કે અજ્ઞાનથી નરકમા પડાય છે આ શરીર એક દિ
વસ વહેલું યા મોટું જરૂર પડવાનું છે માટે મર્વ
મમતાનો ત્યાગ કરી વનમા જાઓ ૭૬ ગોકર્ણના
વચન સાલગી વનમા જવાની ઇચ્છાવાળા આત્મદેવે
તેને કહ્યું કે, હે પુત્ર ! હું વનમા જઈ શું કરું ? તે
મને કહે ? ૭૭ હે દયાનિધિ ! હું માગ કર્મથી
અધારા કુવામા પડ્યો છું અને રનેહરૂપી પાશથી
બધાયલો છું હું દ બીઆનો તું ઉદ્ધાર કર ૭૮

ગોકર્ણ કહેછે-હે પિતાજી ! આપ હાડકા, માન
અને રુધિરથી બનેલા આ શરીરમા “ હું છું ”
એવું જે હું પદ રાખો છો તેનો ત્યાગ કરો અને
શ્રી પુત્રાદિ “ મારા છે ” એવી જે મમતા રાખો
છો તેનો પણ ત્યાગ કરો આ જગતને ક્ષણભંગુ
જાણી વૈગમ્યમા પ્રીતિ બાધી લગવાનની ભક્તિમા
નિષ્ઠા ગળો ૭૯ નિરંતર ધર્મનું એવન કરો, લૌ
કિક ધર્મનો ત્યાગ કરો, માધુજનોની એવા કરો,
કામની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરો, અને પારકા ગુણ દો-
ષમાથી દષ્ટિ ખેચી લઈ લગવત્સેવા અને કથારસનું
નિરંતર પાન કરો ૮૦ આ પ્રકારે વૈરાગ્ય અને સ-
દ્ગોધના વચનો સાલગી આત્મદેવ સાઠ વર્ષથી
વિશેષ અવસ્થાનો થએલો હોવાથી બુદ્ધિને સ્થિર
કરી વનમા જઈ નિરંતર લગવાનની સેવા અને દ-
શમસ્ક ધનો પાઠ કરી શ્રીકૃષ્ણ લગવાનના ચરણ-
કમળને સેવવા લાગ્યો ૮૧

एष सुतोक्तिवशतोऽपि गृह विहाय
यातो वन स्थिरमतिर्गतवाटिर्बर्ब ।
युक्तो हरेरनुदिनं परिचर्ययासो
भीकृष्णमाप नियतं दशमस्य पाठात् ॥८१॥

इति श्री पद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीभागवत
माहात्म्ये ऋतुर्षोऽष्टावः

અધ્યાય ૫ મો.

ગોકર્ણુ ગુણ વર્ણન.

સૂત ઉવાચ

પિતૃપરતે તેન જનની તાઙ્કિતા મૃશમ્ ।
કવિત્તિષ્ઠતે બ્રહ્મિ હનિષ્યે લક્ષ્યા ન ચેત્ ॥૧॥

સૂત કહે છે—પિતાના મરણ પછી ધુધુકારીએ માતાને ખુબ મારીને કહ્યું કે, ધન બતાવ નહિ તો લાતથી મારી નાખીશ ૧ ધુધુકારીના ત્રાસને લીધે દુ ખી થયેલી ધુધુલી કુવામા પડી મરણ પામી ૨ માતાપિતાના મરણ પછી યોગ ધારણ કરી ગોકર્ણુ તીર્થયાત્રા કરવાને ચાલી નીકળ્યો, કારણ કે તે પરમ જ્ઞાની હતો, તેને મન કંઈ સુખ કે દુ ખ ન હતું, ને તેનો કેઈ વેરી કે બન્ધુ પણ ન હતો ૩ ધુધુકારીએ ઘરમા પાચ કુલટાઓ રાખી તેમના ભરણપોષણ માટે અનેક ઉચ્ચ કામ કર્યા હતા ૪ ગમે ત્યાંથી આભૂષણ લાવો એવી એક દિવસ એ કુલટાઓએ માગણી કરી ત્યારે ધુધુકારી ધન લેવા ઘરથી બહાર નીકળ્યો ૫ જ્યાં ત્યાંથી ચોરી કરી દ્રવ્ય એકઠું કરી લાવ્યો અને કુલટાઓને સારા સારા વસ્ત્ર અને આભૂષણ કરાવ્યા ૬ ધુધુકારી પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય જોઈ કુલટાઓએ રાત્રિએ વિચાર કર્યો કે આ નિત્ય ચોરી કરે છે માટે કોઈક દિવસ રાજ તેને પકડશે અને તેનું દ્રવ્ય લઈ લેશે તથા તેને મારી નાખશે, તો પછી આપણે શા માટે દ્રવ્ય અર્થે એને ન મારી નાખીએ ? ૭-૮ એને મારી દ્રવ્ય લઈ ગમે ત્યાં દૂર ચાલ્યા જઈએ તો સાડા આ પ્રમાણે કુલટાઓએ નિશ્ચય કરી સુતેલા ધુધુકારીને દોરડાથી બાંધ્યો ૯ ગંગામા ફાંસો નાખી તેને મારવા માડ્યો પણ તે તરત મુગ્યો નહિ ૧૦ પછી તેઓએ બળતા અગારા લાવી તેના મુખમા ભર્યા પછી અગ્નિની જ્વાળાની અસહ્ય વેદનાથી વ્યાકુળ થઈ તે મરી ગયો, ૧૧ અને કુલટાઓએ તેના શરીરને ખાડો ખોદી દાટી દીધું તેથી એ વાત કોઈના બાંધવામા આવી નહિ ૧૨ જ્યારે લોકોએ પૂછ્યું કે ધુધુકારી કયા ગયો ? ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, તે તો રળવાને દૂર દેશ ગયેલો છે ૧૩

સનતકુમાર કહે છે—હે નારદ ! નકારી સ્ત્રીને વિશ્વાસ કરવો નહિ, કારણ કે જેઓ કુલટાઓનો વિશ્વાસ કરે છે તેઓ દુ ખી થાય છે ૧૪ દુષ્ટ સ્ત્રીઓના વચન અમૃત સરખા હોય છે, પરંતુ તેમનું હૃદય છરીની ધારના જેવું તીક્ષ્ણ હોય છે. ૧૫ પેલી કુલટાઓ ધન લઈ ત્યાંથી ચાલી ગઈ ને ધુધુકારી કુર્મને લીધે મહાપ્રેત થયો ૧૬ વાયુ-રૂપ ધારણ કરી તે દશે દિશાઓમા ફરવા લાગ્યો શરતી અને તાપથી મહા કલેશ પામવા લાગ્યો તેને ખાવાને તેમજ પીવાને કંઈ પણ મળતું નહિ ૧૭ તેને કોઈનું શરણ મળતું નહિ અને તેથી તે મહા દુ ખી થઈ “હા દૈવ !” એમ વાર વાર પોકાર કર્યા કરતો કેટલાક દિવસ પછી લોકોના કહેવાથી ગોકર્ણુના બાંધવામા આવ્યું કે, ધુધુકારી મરી ગયો છે, ૧૮ ત્યારે તેણે તેને અનાથ બાળી ગયાજીમા શ્રાદ્ધ કર્યું અને પછી જે જે તીર્થોમા પોતે ગયો ત્યાં ત્યાં તેનું શ્રાદ્ધ કરતો રહ્યો ૧૯ એ પ્રમાણે ફરતા ફરતા ગોકર્ણુ પોતાના શહેરમા આવ્યો. રાત્રીએ આવેલો તેથી કોઈના બાંધવામા ન હતું અને ગોકર્ણુ પોતે પણ ધુધુકારી પ્રેત થયો છે એવું બાંધતો ન હતો ૨૦ ધુધુકારીએ પોતાના બંધુને ઘરના આગણમા સુતેલો જોઈ અરધી રાતે મહા ભયંકર રૂપ દેખાડ્યું ૨૧ તે એકવાર ઘેટો, એકવાર હાથી, એકવાર પાડો, એકવાર ઈન્દ્ર, અને એકવાર અગ્નિ થઈ વળી પાછો ફરીને પુરુષ થઈ ગયો ૨૨ આ વિપરીત બનાવ જોઈ ધીરજ ધારણ કરી ગોકર્ણુ નિશ્ચય કર્યો કે, આ કોઈ દુર્ગતિ પામેલો પ્રેત છે એ કોણ હશે, એમ વિચારી ગોકર્ણુ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું

ગોકર્ણુ કહે છે—રાત્રિમા આવા મહા ભયંકર રૂપ ધારણ કરનારો તું કોણ છે અને તારી આવી દુર્ગતિ કેમ થઈ છે, તે તું મને કહે, તું પ્રેત છે પિશાચ છે કે રાક્ષસ છે ? ૨૪

સૂત કહે છે—ગોકર્ણુના પૂછવાથી પ્રેત એકવાર તો બહુજ ખૂમો પાડી રડ્યો પણ પછી બોલી શક્યો નહિ ૨૫ ગોકર્ણુ અજલિમા જળ લઈ તેની ઉપર છાટ્યું તેથી થોડું પાપ ઘટતા તે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો ૨૬

પ્રેત કહે છે-હું તારો ભાઈ છું ધુ ધુકારી મારું નામ છે પોતાનાજ દોષથી મેં બધું પ્રાણભુત્વ ગુ-માવ્યું છે ૨૭ હું મહા અજ્ઞાની હતો તેથી મારા કુકર્મોની સખ્યા નથી હું હિંસા કર્યા કરતો તેમાથી છેવટ મને ફાસો દઈ મારી નાખવામા આવ્યો, એટલે પ્રેત થયો છું હું મારા કુકર્મના ફળ સહન કરૂં છું મારા પ્રારબ્ધે મને બીજું તો કાઈ મળતું નથી, પણ વાયુ ભક્ષણ કરી રહેવું પડે છે, માટે હે ભાઈ! મને આ દુઃખથી તું મુક્ત કર ૨૮-૩૦

ગોકર્ણ કહે છે-તારે માટે મેં વિધિપૂર્વક ગ-યાશ્રમા શ્રાદ્ધ કર્યું, છતાં પણ તારી મુક્તિ થઈ નહિ તેથી ખરેખર હું બહુ આશ્ચર્ય પામું છું ૩૧ જો ગયાશ્રાદ્ધથી તારી મુક્તિ ન થઈ તો હવે બીજો કોઈ ઉપાય નથી હે પ્રેત! હવે હું શું કરું તે તુંજ મને કહે ૩૨

પ્રેત કહે છે-તમે સો ગયાશ્રાદ્ધ કર્યો તોપણ મારી મુક્તિ થવાની નથી, માટે હવે કોઈ બીજો ઉપાય શોધી કાઢો ૩૩

સનકાદિક કહે છે-આ પ્રમાણે પ્રેતના વચન સાંભળી ગોકર્ણ બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો તેણે તેને કહ્યું કે જો તારી ગતિ સો ગયાશ્રાદ્ધ કરવાથી પણ નહિ થાય, તો પછી તારી ગતિ કેવી રીતે થશે? ૩૪ હે પ્રેત! હાલ તો તું તારે સ્થળે જા. હું વિચાર કરી તારી મુક્તિ માટે કાંઈને કાંઈ કરીશ ૩૫ ધુધુ-કારી પછી ગોકર્ણની આજ્ઞાથી પોતાને સ્થળે ગયો ગોકર્ણે આખી રાત તેને માટે ઉપાય શોધ્યા પરંતુ કાંઈજ સમજવામા આવ્યું નહિ ૩૬ બીજે દિવસે પ્રભાતે ગોકર્ણને આવેલો બાણી લોકો મળવા આવ્યા ગોકર્ણે તેમની આગળ સર્વ વૃત્તાત કહ્યા ૩૭ મોટા મોટા વિદ્વાન, યોગી, જ્ઞાની અને બ્રહ્મવાદી લોકોએ એ વાતનો વિચાર કર્યો અને શાસ્ત્રો જોયા, પરંતુ પ્રેતનો ઉદ્ધાર કરે એવું કંઈજ જણાયું નહિ ૩૮ કોઈએ કહ્યું કે એની મુક્તિનો ઉપાય સૂર્યનારા-યણ બતાવે તો થઈ શકે. ગોકર્ણે પછી સૂર્યના રથને અટકાવ્યો અને કહ્યું કે, હે જગતના સાક્ષી! હું આપને નમસ્કાર કરું છું. મારા ભાઈની મુક્તિ માટે કંઈક ઉપાય બતાવો. ૩૯-૪૦ સૂર્યે કહ્યું કે શ્રીમદ્ભા-

ગવતથી તારા ભાઈને સદ્ગતિ મળશે માટે તેને સમાહ પારાયણ સંભળાવ ૪૧ સૂર્યના વચન સાંભળી સર્વ લોકોએ કહ્યું કે એ કથા અવશ્ય કરવી જોઈએ. ૪૨ ગોકર્ણે નિશ્ચયપૂર્વક સમાહ વાચવાની તૈયારી કરી, અને તે સાંભળવા દેશ દેશાન્તરથી પુણ્ડળ મનુષ્યો આવ્યા ૪૩ પાપ નિવૃત્ત થવાને ઘણાક લગ્ન, આધળા, વૃદ્ધ અને મદ પુરુષ ત્યાં આવ્યા. એ સ-માજ એવો મોટો થયો કે દેવતાઓ પણ તેને જો-ઈને વિસ્મય પામ્યા ૪૪ જ્યારે ગોકર્ણે આસન ઉપર બેસી કથા કહેવા લાગ્યો ત્યારે પ્રેત પણ ત્યાં હાજર થયો. ૪૫ સાત ગાઠોવાળો એક લાંબો વાસ ત્યાં પડ્યો હતો તેમ પેસી તે સમાહ સાંભળવાને બેઠો. ૪૬ પ્રેત વાયુ રૂપ હતો તેથી તેની સ્થિતિ એક સ્થળે થવી અશક્ય હતી એટલે તે વાસની અંદર પેઠો ગોકર્ણે વૈષ્ણવ પ્રાણભુતને શ્રાતા બનાવી પ્રથમ સ્કંધથી સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાન કરવા લાગ્યો. ૪૭-૪૮ જ્યારે સંધ્યા સમય થયો ને કથાની સમાપ્તિ થઈ ત્યારે સર્વ લોકોના દેખતા તે વાસની એક ગાંઠ ફાટી, બીજે દિવસે સાયકાળે બીજી ગાંઠ ફાટી, ત્રીજે દિવસે ત્રીજી ગાંઠ ફાટી, એમ સાત દિવસમાં તે વા-સની સાતે ગાંઠો ફાટી ગઈ અને પ્રેતને મુક્તિ મળી ૪૯-૫૦ શ્રીમદ્ભાગવતના બાર સ્કંધના શ્રવણથી (સમાહ સાંભળવાથી) ધુધુકારીનું પ્રેતત્વ જતું રહ્યું, અને તે તુલસીની માળાથી શોભાયમાન દિવ્ય પુરુષ બની ગયો ૫૧ પીળા પીતાબર પહેરી, ધનશ્યામ કાન્તિવાળો તે મુકુટ અને કુડળ ધારણ કરી ભગ-વાનનો પાર્શ્વ બની પોતાના ભાઈ ગોકર્ણને પ્રણામ કરી બોલ્યો કે, હે બધું! આપે કૃપા કરી મને મુક્ત કર્યો ધન્ય છે શ્રીમદ્ભાગવતની કથાને કે જેથી મારા પ્રેતત્વનો નાશ થયો ૫૨-૫૩ ધન્ય છે સમાહને કે જેથી મને વૈકુંઠની પ્રાપ્તિ થઈ સમાહનું શ્રવણ એવું છે કે જેથી સર્વ પાપનો નાશ થઈ જાય છે ૫૪ જેમ અગ્નિમા સુકા અને લીલા સર્વ લોકકા બળી જાય છે, તેમ સમાહના શ્રવણથી લીલા સુકા મન, વચન અને કર્મથી કરેલા હલકાં અને ભારે સર્વ પ્રકારના પાપ નાશ પામે છે ૫૫-૫૬ ભારતવર્ષમાં વિદ્વાનોએ વેદની સભામા કહ્યું છે કે, જન્મ પામી

જેણે સમાહ શ્રવણ કરી નથી તેના જન્મ વ્યર્થ છે ૫૭ જેણે મનુષ્યરૂપી જન્મ પામી શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા સાંભળ્યા વગર પોતાના અનિત્ય શરીરનેજ માત્ર વધાર્યું હોય તેને ધિક્કાર છે. ૫૮ આ શરીર એ શી વસ્તુ છે ? અસ્થિના જેમા ટેકા છે, નસોથી જે બધાયેલું છે, માસ અને રૂધિરથી જે ભરેલું છે, ત્વચાથી જે ઢાંકાયેલું છે, દુર્ગંધથી જે સુકત છે અને મળ મૂત્રનું જે સ્થાન છે, ૫૯ જરા, શોક અને વિષાદ વગેરે દુઃખોનું જે સ્થાન છે, રોગોનું જે ઘર છે, તથા આતુર, પુરાય નહિ એવું, રક્ષણ કરવાને અશક્ય, દુષ્ટ, દોષવાળું અને ક્ષણભંગુર છે, ૬૦ આવા અનિત્ય અપવિત્ર શરીરથી અવિચળ ફળ મળી શકે છે તો મનુષ્ય શા માટે પોતાનું અભિષ્ટ સિદ્ધ કરતા નથી ૬૧ અન્ન કે જે સવારનું રાષેલું સાંજે બગડી બચ છે તેના રસથી પુષ્ટ થયેલું આ શરીર શી રીતે સ્થિર રહેશે ? ૬૨ સમાહ સાંભળવાથી પુણ્ય થાય છે, અને પાપના દોષ દૂર કરવાનું તે સર્વોત્તમ સાધન છે. ૬૩ જે કથા સાંભળતા નથી તે જળના પરપોટાની પેઠે અને જ તુઓમા મચ્છરની પેઠે કેવળ મરવાનેજ જન્મે છે. ૬૪ જ્યારે જડ સુકા વાસની ગાંઠો ફાટી ગઈ ત્યારે ચિત્તની ત્રીચો છૂટી બચ તેમા શુ આશ્ચર્ય ? ૬૫ સમાહ શ્રવણથી હૃદયની ત્રીચો છૂટી બચ છે, સર્વ સંશય નાશ પામે છે, અને કર્મ ક્ષીણ થઈ બચ છે ૬૬ સ સાર રૂપી કાદવના લેપને ધોવાને આ કથારૂપી તિર્થ બહુજ ઉત્તમ અને સુક્ષ્મ પ્રદ છે ૬૭ પાર્ષદ રૂપ પ્રેત આમ કહી રહેા એટલે વૈકુંઠવાસી દેવતાઓની સાથે વિમાન તેને લેવાને આવ્યું ૬૮ સર્વ લોકોના દેખતા ધુધુકારી વિમાનમા બેઠો એટલે ગોકર્ણે વિમાનમા બેઠેલા પાર્ષદોને આ પ્રમાણે પૂછ્યું ૬૯

ગોકર્ણ કહે છે-શુદ્ધ અતઃકરણવાળા શ્રોતાઓ તો અહીં બહુ છે, છતાં તમે એકજ વિમાન કેમ લાવ્યા ? ૭૦ આ સર્વ શ્રોતાઓએ સમાહ સાંભળી છે તો તેના ફળમા ભેદ કેમ પડ્યો ? તે હે વૈષ્ણવો ! તમે મને કહો ૭૧

પાર્ષદો કહે છે-સાંભળવાના ફેરફારથી ફળમા

ફેર પડે છે. સમાહ બધાએ સાંભળી પણ મનન કર્યું નહિ તેથી ફળભેદ થયો. ૭૨ આ પ્રેતે સાત દિવસ ઉપવાસ કરી એકચિત્ત થઈ કથા સાંભળીને તેનું મનન પણ કર્યું છે અને આ લોકોએ સાંભળ્યું તે બંધ પણ મનન આદિ કર્મ કર્યું નથી. ૭૩ જ્ઞાન અદ્દ હોવાથી નકામું છે. શાસ્ત્રનું શ્રવણ પ્રમદથી કર્યું હોય તો નકામું છે સદેહ રહે તો મત્ર નકામા છે ચિત્ત વ્યગ્ર હોય તો જપ નકામા છે ૭૪ દેશ વૈષ્ણવ વગર નકામો છે, શ્રાદ્ધ પાત્ર વગર વ્યર્થ છે, વેદ ભણેલા ગ્રાહણ વગર દાન નકામું છે, અને અનાચારથી કુળ નકામું છે ૭૫ હે ગોકર્ણ ! ગુરુના વચનમા વિશ્વાસ, પોતામા દૈન્યની ભાવના, દોષોનો જય, અને કથામા નિશ્ચળ ભુદ્ધિ ઇત્યાદિ હોય તો જ યથાર્થ ફળ મળે છે ૭૬ હવે જ્યારે તમે ફરીને કથા સાંભળાવશો ત્યારે આ સર્વ શ્રોતાઓ વૈકુંઠ પામશે, અને હે ગોકર્ણ ! તમને તો ભગવાન પોતાનો ગોલોક આપશે એમ કહી પાર્ષદો વૈકુંઠ તરફ ચાલી ગયા શ્રાવણ માસમા ગોકર્ણે પુનઃ પીણ વાર સમાહનો આરંભ કર્યો ત્યારે લોકોએ ધ્યાન પૂર્વક શ્રવણ કરી મનન કર્યું ૭૮-૭૯ હે નારદ ! એ સમાહ સમાપ્ત થઈ ત્યારે જે બનાવ બન્યો તે શ્રવણ કરો ભગવાન પોતાના ભક્તોને લઈ વિમાનો સાથે ત્યાં આવ્યા ૮૦ જય જયકર શબ્દ અને નમ શબ્દથી સભા ગાળી ઉઠી અને ભગવાને પાચ-જન્ય નામનો શબ્દ વગાડ્યો ૮૧ ગોકર્ણે ભગવાને છાતી સાથે લગાડી પોતાના સમાન બનાવ્યો. પીળા શ્રોતાઓને પીળા પીતામ્બર અને કિરીટ કુડળ ધારણ કરેલા પોતાના પાર્ષદ બનાવ્યા. ૮૨ તે ગામમા ચાડણથી લઈ જેટલા જીવ હતા તે સર્વને ગોકર્ણની કૃપાથી વૈકુંઠ મળ્યું. કથા શ્રવણ કરી અતિ પ્રસન્ન થયેલા ભક્તવત્સલ ભગવાન ગોકર્ણને લઈ ગોલોકમા પધાર્યા. ૮૩-૮૪ જેમ પૂર્વકાળમાં શ્રી રામચંદ્રજી અયોધ્યાવાસીઓને પોતાના લોકમા લઈ ગયા હતા, તેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પણ યોગીજનને દુર્લભ એવા ગોલોકમા તેમને લઈ ગયા જ્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર અને સિંધ્યાની પણ અતિ નથી તે લોકને શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રભાવે તેઓ

પ્રાપ્ત થયા ૮૫-૮૭ આ સમાહ યજ્ઞના તારકાલિક ક્રીડાનો મહિમા હું તમને કહું તે સાલજો જેણે એકલુંના મુખથી એકચિત્તે કથામૃત પીધુ તે પુનઃ જર્ણવાસમાં આવ્યા નહિ ૮૮ જે ગતિ સમાહ યજ્ઞ સાલજવાથી મળે છે તે ગતિ વાયુ, જળ અને પાદડાં ખાવાથી, દેહ હમન કરવાથી, ઉગ્ર તપ કરવાથી કિંવા યોગ સાધવાથી, પણ મળતી નથી ૮૯ આ પવિત્ર ઇતિહાસનો પ્રજ્ઞાન દથી પરિપ્લુત શાંડિલ્ય મુનિ ચિત્રકુટ ઉપર વિરાજી પાઠ કર્યા કરે છે આ આખ્યાન પરમ પવિત્ર છે અને તે શ્રવણ કરવાથી પાપોનો નાશ થાય છે શ્રાદ્ધમાં જો આનો પાઠ કરવામાં આવે તો પિતૃઓ અત્યંત તૃપ્ત થાય છે અને નિત્ય પાઠ કરવાથી મોક્ષ મળે છે ૯૦

આખ્યાનમેતત્પરમ પવિત્રં
શ્રુતં સકુદ્ રં વિદ્વદેવઘૌષપ ।
આત્મે પ્રયુક્તં પિતૃવૃત્તિમાવહે
શિલ્પ છુપાઠાવપુનર્મવં ચ ॥ ૯૦

इति श्री पद्मपुराणे उत्तरखंडे श्रीभागवत-
माहात्म्ये पंचमोऽध्यायः.

અધ્યાય ૬ ઠા.

સમાહ શ્રવણનો વિધિ.

કુમારા ઉચ્ચુ.

अथ ते संप्रवक्ष्याम. सप्ताहश्रवणे विधिम् ।
सहायैर्वलुभिश्चैव प्राय.साध्योविधिः स्मृत ॥१

સનત્કુમારો કહે છે-હવે અમે સમાહ શ્રવણ કરવાનો વિધિ કહીએ છીએ આ વિધિ સહાયથી અને દ્રવ્યથી થાય છે ૧ એ માટે જ્યોતિષીઓને જોલાવી મુદૂર્ત્ત જોઈ વિવાહના જેવો ઉત્સવ કરવો જોઈએ. ૨ આપાહ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ, આશ્વિન, કાર્તિક કે માર્ગશીર્ષ, એ છ માસમાં સમાહનો આરંભ કરવો અને બીજા મહિનાઓનો ત્યાગ કરવો. ઉદયથી પુરુષોને સહાયતા માટે રાખવા ૩-૪ દેશ-દેશાન્તરમાં ભાવથી કંકોતરીઓ મોકલી સમાહ યજ્ઞ માટે સ્નેહીઓને આમંત્રવા. ૫ જે કથા અને કીર્તનથી દૂર હોય તેને તથા સ્ત્રી સૂદ્રાદિકને પણ મળવા આમંત્રી કે જેથી તેમને પણ જોય શકાય. ૬

સાત રાત્રિ પર્યંત અતિ દુર્લભ સત્પુરુષોનો સમાજ ભરવો અને અપૂર્વ રસમય શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કરવી ૭-૮ જે પ્રેમી અને રસિક પુરુષોને કથામૃત પીવાની પ્રેમ-ધ્વિષ્ટા હોય તેમને આમંત્રવા. ૯ જો કદાપિ સાત દિવસનો અવકાશ ન મળે તો એક દિવસ તો જરૂર જોલાવવા, કારણ કે એક શ્રવણ શ્રવણ પણ દુર્લભ છે ૧૦ આ પ્રમાણે બહુ વિનયથી લોકોને આમંત્રણ કરવું અને જે આવે તેમને ઉત્તરવા માટે નિવાસ સ્થાન તૈયાર રાખવા ૧૧ કથાનું સ્થળ તિર્થમાં રાખવું જો સર્વ જાતની સગવડ હોય અને સ્થળ વિશાળ હોય તો ઘરમાં પણ કથાનું સ્થાન કરવું ૧૨ ઘરમાં જે સરસામાન હોય તે સર્વ એક ખુણામાં રાખી ઘરને વાળીઝાડી સ્વચ્છ કરીને લી પવુ ૧૩ ઓછામાં ઓછા પાંચ હાથ લાંબા કેળના થાભલાથી શોભાયમાન ઉચો કથામંડપ બનાવવો ૧૪ કેળના થાભલાને કળ, પુષ્પ અને પાદડાથી સુશોભિત કરવા તથા ચારે બાજુએ ચ દરવા બાધી તેની ઉપર ધ્વજ પતાકા ચઢાવીને, સર્વ પ્રકારની શોભા કરવી ૧૫ સવિસ્તર સાત લોક જેવી બેઠકો બનાવી તેમાં વિરક્ત લોકોને તથા પ્રાદ્યજ્ઞોને જોલાવી બેસાડવા ૧૬ પ્રથમ મર્વને માટે આસન નાખવા, પછી વક્તાને માટે સુશોભિત આસન બિછાવવું ૧૭ જો વક્તા ઉત્તર તરફ મુખ કરી બેસે તો શ્રોતાઓએ પૂર્વાભિમુખે બેસવું, અને જો વક્તા પૂર્વાભિમુખે બેસે તો શ્રોતાઓએ ઉત્તરાભિમુખે બેસવું ૧૮ પૂજ્ય અને પૂજકની વચમાં પૂર્વ દિશા રહેવી જોઈએ, કારણ કે શ્રોતાઓ માટે દેશક્રાંત આદિને બહુનાર લોકોએ શાસ્ત્રમાં આવો નિયમ કહેલો છે ૧૯ વક્તા એવો જોઈએ કે જે વિરક્ત વૈષ્ણવ, વેદ અને શાસ્ત્રમાં નિપુણ, ખીર, કેવળ નિરપૃહ અને જાતે પ્રાદ્યજ્ઞ હોય ૨૦ જે લોક અનેક પ્રકારના ધર્મથી ભ્રમિત થઈ ગયેલા હોય, જે પરત્ર અને પાખડી હોય તે આહિ તેવા પડિત હોય તોપણ તેમને શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કહેવાને બેસાડવા નહિ. ૨૧ વક્તાની પાસે તેને સહાય કરવા એક તેવોજ બીજો પડિત પણ બેસાડવો કે જે સંશય કાપી લોકોને સમજાવવામાં મહા

વિચિક્ષણ હોય ૨૨ વક્તાએ એમ કરવું નેઈએ કે, ત્રત ધારણ કરતા પહેલા હોર કરાવવું અને સદા અરુણોદય વખતે શૌચ અને સ્નાન આદિ કાર્યથી પરવારવું ૨૩ સધ્યા આદિક નિત્યકર્મ પછી સ-ક્ષેપથી કરી વિઘ્ન નિવૃત્તિ અર્થે પહેલા ગણપતિનું પૂજન કરવું ૨૪ પૂર્વજ્ઞેને તૃપ્ત કરી શરીર શુદ્ધિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું મ ડળ ણનાવી ભગવાનની ભૂર્તિ તેમા સ્થાપન કરવી ૨૫ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પૂજા કરી, પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર કર્યા પછી પૂ-જા પૂરી કરતા આમ સ્તુતિ કરવી ૨૬ હે કૃષ્ણાનિધિ! સ સાર સાગરમા ડુબેલા કર્મજનિત અજ્ઞાનથી અ ધ એવા મારી ઉપર દયા કરી મારો ઉદ્ધાર કરો ૨૭ ધૂપ અને દીપ સહિત પ્રીતિથી વિધિપૂર્વક પૂજા કરી શ્રીકૃષ્ણ હાથમા લઈ પ્રસન્ન ચિત્તે વળી સ્તુતિ કરવી કે, ૨૮ હે નાથ! આ શ્રીમદ્ ભાગવત આપનું જ સ્વરૂપ છે, આ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની ભૂર્તિ છે, મે આ સ સાર સાગરમાથી પાર ઉતરવા આપ રૂપ શ્રીમદ્ ભાગવ-તનું શરણ લીધેલું છે ૨૯-૩૦ આપ મારા મનો-રથ સર્વ પ્રકારે સફળ કરો હે કેશવ! હું આપનો દાસ છું, મારો મનોરથ આપ નિર્વિઘ્ને પાર પાડો ૩૧ આ પ્રમાણે દીન વચ્ચે વક્તાનું પૂજન કરવું પછી વસ્ત્રાભૂષણથી ભૂષિત કરી પૂજના અતમા સ્તુતિ કરવી કે-૩૨ હે શુકદેવજીરૂપ બ્રહ્મજ્ઞાનના ભણુ! હે સર્વ શાસ્ત્ર વિશારદ! આ કથાને પ્રકાશ કરી આપ મારા અજ્ઞાનનો નાશ કરો ૩૩ પછી કલ્યાણર્થે તેની સામે બેસીને નિયમ ધારણ કરવો એ નિયમ સાત દિવસ માટે લેવો. ૩૪ કથામા વિઘ્ન ન આવે તે માટે પાચ બ્રાહ્મણોને વરુણીમા વરાવવા અને તેઓ પાસે દ્વાદશાક્ષર મંત્રનો જપ કરાવવો ૩૫ બ્રાહ્મણ, વૈષ્ણવ અને બીજા જે કીર્તન કરનાર હોય તેમને નમસ્કાર કરી પૂજા કર્યા પછી સર્વની આજ્ઞા લ-ઈ આસન ઉપર બેસવું ૩૬ જે મનુષ્ય સાત દિવસ પર્યંત લોક, ધન, ધાન્ય, ઘર અને પુત્રાદિકની ચિ-તાનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ મનથી એકચિત્તે કથા શ્રવણ કરે છે તેને ઉત્તમ કૃણ મળે છે ૩૭ બુદ્ધિમાન વક્તાએ સૂર્યોદયથી કથાનો પ્રારંભ કરી ધીરા કઠથી સાડા ત્રણ પહોર સુધી કથા કરવી, ૩૮ તેમા મ-

ધ્યાહ્નને બે ઘડી વિરામ લેવો કથાના વિરામ વખતે વૈષ્ણવ લોકોએ કીર્તન કરવા ૩૯ જે પુરૂષ કથા-થીજ પ્રયોજન રાખે છે તેણે મળ મૂત્રના જય માટે હવિષ્યાન્નનું ભોજન કરવું ૪૦ જો શક્તિ હોય તો સાત દિવસ ઉપવાસ કરવો અને જો ઉપવાસનું સામર્થ્ય ન હોય તો ઘી, વા દૂધ પી કથા સાલ-ળવી ૪૧ કૃણાહાર કે એક વખત ભોજન કરી કથા સાલળતા વિઘ્ન ન આવે ને સુખથી સ ભળાય એવી યોજના કરવી ૪૨ જો ઉપવાસ કરવાથી કથા શ્રવ-ણમા વિઘ્ન આવતું હોય તો ઉપવાસ કરતા ભોજન કરવું એ ઉત્તમ છે ૪૩

હે નારદ! હવે સમાહ શ્રવણ કરનારના નિ-યમ કહું તે સાલળો જેને વિષ્ણુની દીક્ષા ન હોય તેને કથા સાલળવાનો અધિકાર નથી ૪૪ કથા ચાલે ત્યા સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પૃથ્વી ઉપર શયન કરવું અને પત્રાવલીમા ભોજન કરવું. ૪૫ ચોળા, મધ, મઠ, તેલ, ભારે અનાજ, અને દુષ્ઠ થયેલા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો ૪૬ કામ, ક્રોધ, મદ, માન, મત્સર, લોભ, દ ભ, મોહ અને દેષનો ત્યાગ કરવો ૪૭ વેદ, વૈષ્ણવ, બ્રાહ્મણ, ગુરુ, ગાય, સ્ત્રી, રાજા, અને મહા પુરુષની નિંદા કરવી નહિ ૪૮ રજસ્વલા, ચાડાળ, મ્લેચ્છ, પતિત, સ સ્કાર રહિત, બ્રહ્મદેવી, અને વેદબાહ્ય માણસની સાથે બોલવું નહિ ૪૯ સત્ય, પવિત્રતા, દયા, મૌન, સરળતા અને વિનય રાખવા ૫૦ દરિદ્રી, રોગી, મ દભાગી, પાપકર્મી, વાઙ્મીઆ અને મુમુક્ષુએ અવશ્ય કથા શ્રવણ કરવી ૫૧ જેને સ્ત્રી ધર્મ પ્રાપ્ત થતો ન હોય, જે વ ઝા કે કાકવ ઝા હોય અને જેને સ તાન થઈને મરી જતા હોય એવી સ્ત્રીઓએ તો આ સમાહ જરૂર સાલળવી અધિકારીઓએ વિધિપૂર્વક કથા સાલળવી કે જેથી અક્ષય કૃણ પ્રાપ્ત થાય ૫૨ આ કથા અતિ ઉત્તમ, દિવ્ય અને હજારો યજ્ઞનું કૃણ આપે છે ૫૩ આ પ્રમાણે નિયમ ધારણ કરી કથા શ્રવણ કર્યા પછી ઉદ્યાપન કરવું ઉદ્યાપનનો વિધિ જન્માષ્ટમીના ત્રતના ઉદ્યાપન જેવો છે. ત્રતનું ચ-થાર્થ કૃણ ઉદ્યાપન કરવ. થી મળે છે ૫૪ જે નિષ્કામ ભગવદ્ ભક્ત હોય તેને માટે ઉદ્યાપનની વિશેષ

આવશ્યકતા નથી, કારણ કે, જે નિષ્કામ છે તે તે માત્ર કથા શ્રવણ કરવાથીજ પાવન થાય છે ૫૫ આ પ્રમાણે સમાહ યજ્ઞની સમાપ્તિ થઈ બચ ત્યારે શ્રોતાઓએ ભક્તિથી વ્યાસનું તથા પુસ્તકનું પૂજન કરવું. ૫૬ શ્રોતાઓને પ્રસાદ, તુળસી અને માળાઓ આપવી, મૃદ ગ અને તાલ આદિક વાજાં સાથે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન કરવા ૫૭ જય શબ્દ, નમઃ શબ્દ, અને શ ખના શબ્દ કરાવવા પ્રાદક્ષિણ અને ચાચકોને ધન તથા અન્ન આપવું ૫૮ જે શ્રોતા વિરક્ત હોય તો બીજે દિવસે ગીતા વાચવી જે શ્રોતા ગૃહસ્થ હોય તો કર્મની શાન્તિ માટે હોમ કરવો ૫૯ હોમ કરનારે દશમ સ્ક ધનો એક એક રત્નોક બોલી વિધિપૂર્વક દૂધ, મધ, ઘી, તલ અને અન્નાદિકનો હોમ કરવો ૬૦ એકાગ્ર ચિત્તે ગાયત્રી મંત્રથી હોમ કરવો, કારણ કે, ગાયત્રી મંત્ર પરમ-તત્ત્વ રૂપ હોઈ, શ્રીમદ્ભાગવત ગાયત્રી મંત્ર રૂપ છે ૬૧ જે હોમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો દોષના પરિહાર માટે હોમના પદાર્થો આપવા ૬૨ ન્યૂનાધિક દોષની શાન્તિ માટે વિષ્ણુસહસ્ર નામનો પાઠ કરાવવો કારણ કે, તેના પાઠથી સર્વ સફળ થાય છે, એથી ઉત્તમ બીજું એકે સાધન નથી. ૬૩ વ્રતની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ માટે બાર પ્રાદક્ષિણને દૂધપાકનું ભોજન કરાવવું અને સુવર્ણ તથા ગાયનું દાન આપવું. ૬૪ જે દ્રવ્યશક્તિ હોય તો બાર મહોર સુવર્ણનું સિંહાસન કરાવી તે ઉપર સુંદર અક્ષરથી લખેલા શ્રીમદ્ભાગવતના પુસ્તકને મૂકવું ૬૫ પછી આ-હવાન આદિ ઉપચારોથી પૂજ કરી, ભેટ ધરી, વસ્ત્રાભૂષણ અને ગ ધ આદિથી સ્થિર ચિત્તે આચાર્યનું પૂજન કરવું અને પછી વક્તાને તે દાનમા આપવું. શ્રીમદ્ભાગવતનું દાન કરનાર સ સારના બ ધનથી મુક્ત થાય છે. જે આ વિધિ કરવામા આવે તો સર્વ નાના મોટા પાપ નિવૃત્ત થાય છે વિધિપૂર્વક શ્રવણ કરવાથી શ્રીમદ્ભાગવત નામનું પુરાણ ઉત્તમ ફળ આપે છે અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ આપે છે. ૬૬-૬૮

સનત્કુમારો કહે છે-હે નારદ ! આ પ્રમાણે અમે સર્વ વિધિ તમને કહ્યા. હવે આપને શું શ્રવણ

કરવાની ઇચ્છા છે ? શ્રીમદ્ભાગવત સામગ્રવાથી ભોગ અને મોક્ષ બેઉ પ્રાપ્ત થાય છે ૬૯

સૂત કહે છે-એ પ્રમાણે કહીને તે મહાત્માઓએ ભોગ અને મોક્ષ આપનારી તથા સર્વ પાપ હરનારી શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કહી ૭૦ સર્વ પ્રાણી માત્રે શાન્ત ચિત્તથી સપ્તાહ શ્રવણ કર્યા પછી યથાવિધિ પુરૂષોત્તમ ભગવાનની સ્તુતિ કરવી ૭૧ એ સમયે જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ એ ત્રણે પરમાનંદ પામ્યા અને પ્રિય લાગે એવી તરણુ-વસ્થા તેમને પ્રાપ્ત થઈ ૭૨ પોતાનો મનોરથ સફળ થવાથી નારદજી કૃતાર્થ થયા તેમ પરમાનંદ પ્રાપ્ત થવાથી મુનિના સર્વાંગ પુલકિત થયા ૭૩ આ પ્રકારે કથા શ્રવણ કરી નારદજી પરમ પ્રસન્ન થયા અને હાથ બેડી પ્રેમથી તેમને આમ કહેવા લાગ્યા ૭૪

નારદજી કહે છે-આપ દયાળુ મહાત્માઓએ મારી ઉપર બહુ કૃપા કરી આપની કૃપાથી હું આજ ધન્ય થયો છું આજ સર્વ પાપને હરનાર શ્રીહરિ મને મળ્યા ૭૫ હે તપોધનો ! કથા શ્રવણને સર્વ ધર્મ કરતા હું ઉત્તમ માનું છું, કારણ કે, એના શ્રવણથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મળે છે. ૭૬

સૂત કહે છે-વૈષ્ણવોમા ઉત્તમ નારદજી આ પ્રમાણે કહેતા હતા એટલામા ફરતા ફરતા યોગી જનોના ઇન્દ્ર એવા શ્રી શુકદેવજી ત્યા પધાર્યા ૭૭ સાળ વર્ષની જેમની અવસ્થા છે, જ્ઞાન સાગરની વૃદ્ધિને ઉભરાવનાર જે ચ દ્રમા રૂપ છે અને જે નિજ લાભથી સદા પૂર્ણ છે તે વ્યાસના પુત્ર પ્રીતિથી ધીમા ધીમા શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરતા કરતા કથાના અંતમા ત્યા પધાર્યા ૭૮ અત્યુત્તમ તે-જવાળા શુકદેવજીને જોઈ સર્વ સભાસદો ઉભા થયા અને પ્રીતિપૂર્વક તેમને આસન આપ્યું. નારદજીએ ભક્તિથી તેમનું પૂજન કર્યું, ત્યાર પછી સુખપૂર્વક બેસી તેમણે કહ્યું કે, જે હું નિર્મળ વાણી કહું તે શ્રવણ કરો. ૭૯ હે રસિક ભાવવાળા ભક્તજનો ! શુકદેવજીના મુખથી પૃથ્વીમાં પડેલ વેદ-રૂપી કંપવૃક્ષના ફળ રૂપી ભાગવત કે જે અમૃત રસથી ભરેલું છે, તે વિદેહમુક્તિ મતાં મુખી વાર-

વાર શ્રવણ કરવું ૮૦ પુરાણોમા તિલક રૂપ, શ્રીમદ્ભાગવત વૈષ્ણવોનું ધન છે, જેમા પરમહંસત્વ દેનાર જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરવામા આવેલું છે, તથા જેમા જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ સહિત નિષ્કામ કર્મ કરવાનું કહેલું છે. ભક્તિપૂર્વક શ્રવણ કરનાર તથા પાઠ કરનાર પુરૂષ તેથી મુક્ત થાય છે ૮૧ શ્રીમન્નારાયણે નિર્માણ કરેલા આ ભાગવત પુરાણમા મત્સરતા રહિત સત્પુરૂષોના ક્લાંબિસ-ધાનરહિત ઉત્તમ ધર્મ નિરૂપણ કરવામા આવેલો છે આ શાસ્ત્રમા વસ્તુભૂત વસ્તુ પરબ્રહ્મ એજ વેદ્ય પદાર્થ છે, તેના શ્રવણથી અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ, એ ત્રણે તાપ શાંત થાય છે શ્રીમદ્ભાગવત શ્રવણ કરવાથી જેટલી ત્વરાથી ભગવાન પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા બીજા શાસ્ત્રથી પ્રાપ્ત થતા નથી ભગવત પ્રાપ્તિ થવી એ તો શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રવણથી થાય છે, પરંતુ શ્રવણની ઇચ્છા પુણ્ય વિના પ્રાપ્ત થતી નથી ૮૨ સ્વર્ગ, મત્યલોક, કૈલાસ, કે વૈકુંઠમા પણ આ રસ નથી, માટે ભાવથી આ ભાગવતના રસનું પાન કરવું ૮૩

સૂત કહે છે-શુકદેવજી આ પ્રમાણે કહેતા હતા તેટલામા પ્રહ્લાદ, બલિ, ઉદ્ધવ અને અર્જુન આદિ ભક્તો સહુ ભગવાન ત્યા પ્રગટ થયા નારદજીએ તેમની સહુની પૂજા કરી ૮૪ મોટા આસન ઉપર પ્રસન્નતાથી વિરાજમાન થયેલા ભગવાનના દર્શન કરી વૈષ્ણવો કીર્તન કરવા લાગ્યા. કીર્તનનો નાદ સાંભળીને બ્રહ્મા અને ભવાનીને લઈ મહાદેવજી પણ ત્યા પધાર્યા. ૮૫ કીર્તન કરતી વખતે પ્રહ્લાદ તાલ બજાવતા હતા, ઉદ્ધવે મજીરા લીધા હતા, નારદ વીણા વગાડતા હતા, સ્વરવિદ્યામા કુશળ હોવાથી અર્જુન આલાપ કરતા હતા, ઇંદ્ર મૃદંગ બજાવતા હતા, સનતકુમાર જ્ય જ્ય ઉચ્ચારતા હતા અને રસની રચનાથી શ્રીશુકદેવજી અગ્રગણ્ય થઈ ભક્તિભાવ બતાવતા હતા ૮૬ ભક્તિ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ત્રણે નટની પેઠે નૃત્ય કરતા હતા આ અલૌકિક કીર્તન સાંભળી ભગવાન પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા કે-૮૭ હે વૈષ્ણવો! તમે મારી પાસે વરદાન માગો. હું તમારી કથા અને તમારા કીર્ત-

નથી પ્રસન્ન થયો છું ૮૮ ભગવાનનાં વચન સાંભળી ભક્તિથી ભરપૂર ચિત્તવાળા વૈષ્ણવોએ કહ્યું કે, જ્યાં સપ્તાહ કથા થાય ત્યાં આપે આપના સર્વ ભક્તો સહિત અવશ્ય પધારવું. અમારો એ મનોરથ પૂર્ણ થવો જોઈએ ૮૯ ભગવાન “તથાસ્તુ” કહીને અતર્ધાન થઈ ગયા પછી નારદજીએ શુક આદિ યોગીશ્વરો તથા તપસ્વીઓના ચરણોમા પ્રણામ કર્યા સર્વ લોક કથામૃત પાન કરવાથી મોહ રહિત થઈને પ્રસન્ન થયેલા પોતપોતાને સ્થાને ગયા ૯૦ તે વખતે શ્રી શુકદેવજીએ પોતાના શાસ્ત્રમા પુત્રોની સાથે નિર્ગુણ ભક્તિની સ્થાપના કરી, એથી વૈષ્ણવો શ્રીમદ્ભાગવતનું શ્રવણ કરે છે. ૯૧ જે લોક દારિદ્ર્ય અને દુઃખના તાપથી તપી રહેલા હોય, માયારૂપી પિશાચ જેને મરડી રહ્યો હોય, અને જે ભવસાગરમા પડેલા હોય તેમના કંથ્યાણુર્થે આ શ્રીમદ્ભાગવત.હ મેશા ગર્જના કરે છે. ૯૨

શૌનક કહે છે-આ શ્રીમદ્ભાગવત શુકદેવજીએ રાજા પરીક્ષિતને ક્યારે સંભળાવ્યું હતું? ગોકર્ણે ક્યારે કહ્યું? અને સનતકુમારોએ નારદજીને ક્યારે કહ્યું, એ મારો સંદેહ દૂર કરો ૯૩

સૂત કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના વૈકુંઠ પધાર્યા પછી કલિયુગના ત્રીસ વર્ષ ગયા ત્યારે ભાદરવા મહિનાના શુકલ પક્ષમા નવમીને દિવસે શુકદેવજીએ કથાનો આરંભ કર્યો હતો ૯૪ પરીક્ષિત રાજાએ કથા સાંભળી તે પછી કલિયુગના બસે વર્ષ ગયા ત્યારે આષાઠ માસની નવમીને દિવસે ગોકર્ણે કથા કરી ગોકર્ણે કથા કયની ત્રીસ વર્ષ થયાં ત્યારે કાર્તિક માસની શુકલ નવમીને દિવસે સનતકુમારોએ કથાનો આરંભ કર્યો ૯૫-૯૬ હે અનંદ! તમે પૂછ્યું હતું કે કલિયુગમા સસારનું દુઃખ ટાળનારો કયો ઉપાય છે તે સર્વ મેં તમને કહ્યું કલિયુગમાં શ્રીમદ્ભાગવતની કથાજ શ્રેષ્ઠ છે. ૯૭ હે સત્પુરૂષો! જે તમે તમારું કંથ્યાણુ ઇચ્છતા હો તો, શ્રીમદ્ભાગવતની કથા કે જે સકળ પાપને નાશ કરનારી, મુક્તિનું કારણ અને ભક્તિનો વિ-ક્રમ કરાવનારી છે તેનું નિરંતર શ્રવણ કરવું ૯૮ આ જગતમાં લોક સંખ્યા બીજી ચિંતન અને લેખોના

સેવનથી શું વળવાતું છે? હાથમાં પાશવાળા પોતાના ફૂતને બેઈ ચમરાજ તેના કાનમાં કહે છે કે, હે ફૂત! જે ભાગવતની કથા સાંભળનાર હોય તેનાથી ફૂર રહેજે, કારણ કે, હું બીજા લોકોનો પ્રભુ છું, વૈષ્ણવોનો નથી વૈષ્ણવોના પ્રભુ તો શ્રીકૃષ્ણ છે. જ્યારે વિષયરૂપ વિષના સંગથી વ્યાકુળ બુદ્ધિવાળા જનો! આ અસાર સ સારમાં મોક્ષને માટે ઓછામાં ઓછી અરધી ઘડી પણ ભાગવત રૂપી અમૃતનું પાન કરો. હે મનુષ્યો! કૃત્સિત વાર્તાલાપવાળા કુમાર્ગમાં તમે વ્યર્થ શા માટે ભ્રમો છો? ભાગવત શ્રવણથી પરીક્ષિતને મુક્તિ મળી તે પ્રત્યક્ષ છે ૧૦૦ રસના પ્રવાહની વચ્ચે વિરાજમાન શુક્રદેવભાઈ કહેલી કથાનો જે મનુષ્ય પાઠ કરે છે તે ભગવદ્દરૂપ થઈ જાય છે ૧૦૧ શાસ્ત્ર સમૂહને બેઈ આ પ્રકારે પરમ ગુણ અને સર્વ સિદ્ધાન્તોથી

સિદ્ધ જે સત્ય છે તે મે તમને કહ્યું જગતમાં શ્રીમદ્ભાગવતની કથાથી ઉત્તમ બીજી કંઈ પણ નથી, માટે પરમ સુખ પામવા તમે બાર સ્કંધે મુક્ત ભાગવતનું શ્રવણ કરો. ૧૦૨ જે મનુષ્ય આ કથાને ભક્તિપૂર્વક જિતેન્દ્રિય રહી શ્રવણ કરે છે અથવા શુદ્ધ વૈષ્ણવને સંભળાવે છે તે બે ઉત્તમ વિધિ કરવાના કારણથી યથાર્થ ફળ પામે છે અને તેમને ત્રણે લોકમાં કંઈ અસાધ્ય રહેતું નથી ૧૦૩

एतां यो नियततया शृणोति मक्त्या
यज्ञैर्ना कथयति शुद्ध वैष्णवाग्ने ।
तौ सम्यग्विधिकरणात्फल लभेते
याथादर्शान्निभुवनोकिमप्यसाध्यम् । ૧૦૩

इति श्री पद्मपुराणे उत्तरखण्डे श्रीभागवत-
माहात्म्ये षष्ठोऽध्यायः ॥

भागवत माहात्म्य समाप्त.

श्रीमद्वेदव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

—ॐ—

प्रथमस्कंध.

—ॐ—

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

પરીક્ષિત શમીકના ગળામા સર્પ નાખે છે

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર
પ્રથમસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.†

નેમિવેયોપાખ્યાન.

મંગલાચરણ*

૦૦૦૦૦૦૦૦

અમાસસ્ય યતોઽન્વયાદિતરતસ્યાર્થેષ્વમિદઃ સ્વરાદ્
તેને બ્રહ્મ હૃદાય આદિકવચે મુદ્ધમ્નિત્ત યત્સ્તુત્વઃ ॥
તંજોવારિમુર્ધા યથા વિનિમયો યત્ર ત્રિસર્ગો મુક્તા
ખાન્ના સ્વેન સદા નિરસ્તકુદ્ધકં સત્યં વર્ત ષીમદિ ॥૧॥

જેનાથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય થાય છે, ઘટમા મૃતિકાની માફક અને કુડળા-
દિમાં સુવર્ણની માફક, કાર્ય રૂપી પ્રપચમા જે કારણ રૂપે વ્યાપ્ત હોવા છતાં મિથ્યા કાર્યથી
ભિન્ન છે, જે સર્વ શક્તિ, સ્વય પ્રકાશ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, વેદનું જે રહસ્ય વિદ્વાનો પણ
બાણી શકતા નથી તે રહસ્ય જેણે આદિ કવિ (બ્રહ્મા)ને અતર્યામીપણે અતરમા ઉતાર્યું હતું
એવા, મૃગજળ અસત્ય હોવા છતાં કિરણ છાળથી જેમ સત્ય ભાસે છે, સ્થિર જળમા જેમ
કાચની અને કાચમા જેમ જળની મિથ્યા પ્રાપ્તિ થવા છતાં તે તે કારણોથી તે સત્ય લાગે છે, તેમ
સર્વના અધિજ્ઞાન રૂપ બ્રહ્મામા ત્રણ ગુણોના કાર્ય રૂપ ભૂતસૃષ્ટિ, ઇન્દ્રિયસૃષ્ટિ અને દેવસૃષ્ટિ કલ્પિત
હોવા છતાં પણ સત્ય જેવી લાગે છે એવા, જેણે પોતાની જ્ઞાન સ્વરૂપતાથી માયાનો નાશ
કરેલો છે તથા જે ત્રણે કાળમા એકજ સ્વરૂપે વિદ્યમાન રહે છે એવા પરબ્રહ્માનું અગે ધ્યાન
ધરીએ છીએ. ૧ પ્રથમ જેને મહા મુનિ નારાયણે સક્ષેપમા બનાવ્યું હતું અને પાછળથી ભગ-
વાન વેદવ્યાસે જેનો વિસ્તાર કરેલો છે એવું તથા જેમા પ્રાણીઓ ઉપર દયા ધરનાર ને મત્સર

† આ પહેલા અધ્યાયમા અધિમરી, વિષય, પ્રયોજન અને સંબંધ, જે અનુબંધ ચતુષ્વય કલા પછી
ક્યાના આમુખ રૂપે સૌનકે સતપોરાણિકને હ પ્રખ્યા કરેલા આવે છે.

* પહેલા ત્રણ શ્લોકથી મંગલાચરણ કરવામાં આવ્યું છે. ગાયત્રી મંત્રના અર્થ સાથે જેનો જ્ઞાન ભાવ,
જેમા રત્નાસુરના વધની કથા હોય, જેમા બાર રૂપ અને અક્ષર હંબર શ્લોક હોય, તે ભાગવત કહેવાય છે
આમા બાદશયજુત વેદાતસુતના બીજા સુતથી પહેલા શ્લોકને જ્ઞાન ભાવ કરેલો છે અને ગાયત્રીમંત્રના છેલા
ચરણથી શ્લોક પૂરે કરી નિર્જુલ બ્રહ્માના ધ્યાનથી મંગલ કરેલું છે. આ શ્રીમદ્ભાગવતમા બ્રહ્મવિષ્ણુ દર્શાવેલી
છે એમજ નહિ, પરંતુ બહિષ્ણુ સર્વત્ર પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી તે વેદ અને સર્વ સામ્યના દોહન રૂપ
બનેલું છે, એટલે બીજા બધા પુરાણોમા આની મેળતા સર્વોત્તમ છે.

વિનાના પુરુષોને માટે સર્વોત્તમ એવો ઇશ્વરની ભક્તિ કરવાનો ધર્મ નિરૂપણ કરેલો છે, તેમજ જેમા જગત, માયા અને જીવાત્માના ભાવ રહિત પરમાત્માનું સત્ય સ્વરૂપ દર્શાવેલું છે એવું આ શ્રીમદ્ભાગવત ભક્તિપરાયણ માણસોના અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ એ ત્રણ તાપને નિવૃત્ત કરનાર મહા પુરાણ છે. કર્મ અને ઉપાસનાદિનું નિરૂપણ કરનારા બીજા પુસ્તકોથી હૃદયમા આત્માની પ્રતીતિ થતા જ્યારે વાર લાગે છે ત્યારે આ શ્રીમદ્ભાગવત તો વાચતા અને સાંભળતા વાતજ હૃદયમા આત્માની પ્રતીતિ કરાવી દે છે. ૨ વેદ રૂપી કંઠપવૃક્ષના ફળ જેવું આ શ્રીમદ્ભાગવત પ્રથમ વૈકુંઠમા હતું નારદ મુનિએ ત્યાંથી લાવી મને આપ્યું હતું અને મેં તે શુકદેવજીને આપ્યું હતું શુકના મુખથી યોટાયલું ફળ જેમ સુમધુર હોય છે, તેમ આ શ્રીમદ્ભાગવત પણ શુકદેવજીના મુખથી કહેવાયેલું હોવાને લીધે અત્યંત મધુર બનેલું છે, તેથી કરીને હે ભક્તિ રસિકજનો! જ્યાં સુધી તમારો મોક્ષ થાય નહિ ત્યાં સુધી આનું નિરંતર પાન કર્યા કરો. ૩

શૌનકેના છ પ્રશ્નો.

એકવાર નૈમિષારણ્યમાં સ્વર્ગ મેળવવાને માટે હજાર વર્ષ સુધી ચાલે એવો યજ્ઞ કરવાને શૌનકાદિકે ઋષિઓ એકઠા થયેલા હતા એવામા એક દિવસ સવારના સૂત પૌરાણિક ત્યાં ગયા તેમને ઋષિઓએ સત્કારપૂર્વક સુદર આસન ઉપર બેસા-

† એકવાર મોટા મોટા ઋષિઓએ એકઠા થઈ બ્રહ્માને પૂછ્યું કે, જે અત્યંત પવિત્ર સ્થળ હોય તે અમને બતાવો, કે જેથી ત્યાં જઈ અમે તપ હોમ વગેરે ધર્મક્રિયાઓ કરીએ પછી બ્રહ્માએ એક મનોમય ચક્ર બનાવી તેને ગતિમા મૂક્યું અને ઋષિઓને કહ્યું કે 'આ ચક્રની પાછળ પાછળ જાઓ જે પ્રદેશમા મનોમય ચક્ર અટકે તે પ્રદેશને અતિ પવિત્ર જાણવો અને ત્યાં તમે જપ, તપ અને યજ્ઞાદિ જે ધર્મક્રિયાઓ કરવી હોય તે કરો.' ઋષિઓ તે ચક્રની પાછળ ગયા ને તે જ્યાં અટક્યું ત્યાં રહીને યજ્ઞાદિ કાર્ય કરવા લાગ્યા એ પુણ્યક્ષેત્ર કહેવાયું અને ઋષિઓ પછી જ્યારે કંઈ પુણ્ય કર્મ કરવું હોય ત્યારે ત્યાં જ એકઠા થઈ લાગ્યા તેથી નૈમિષારણ્ય એવું તે સ્થળનું નામ પડ્યું.

ડચા. ૪-૫ તે પછી નિત્ય નૈમિત્તિક હોમથી પરવારેલા મુનિમ ડળે તેમને પૂછ્યું કે, હે નિધાપ સૂત! મહાભારત, ઇતિહાસ, પુરાણો અને ધર્મશાસ્ત્રો તમે ભણ્યા છો એટલું જ નહિ પરંતુ તેના વારંવાર વ્યાખ્યાનો પણ કરો છો વળી ભગવાન વ્યાસ અને આત્મજ્ઞાની ઋષિ મુનિઓની કૃપાથી તેના રહસ્યો પણ જાણો છો, તેથી હે આયુષ્યમાન! અમે તમને નીચે પ્રમાણે કેટલાક પ્રશ્ન પૂછીએ તેનું જે સત્ય રહસ્ય હોય તે અમને કહો. હે સૂત! ઇતિહાસ, પુરાણ અને ધર્મશાસ્ત્રોમાથી જે શ્રેય સાધન તમને સારામા સારૂ જણાયું હોય તે તમે અમને યથાર્થ કહો. આ કલિયુગમા મનુષ્યે! અદ્ય આયુષ્યમા જ નહિ પરંતુ આગસુ, મદગતિ, ઓછા ભાવ્યવાળા અને વ્યાધિગ્રસ્ત થયા છે હે સાધો! જેમા ઘણા કર્મ બતાવેલા છે એવા જુદા જુદા મતના ઘણા શાસ્ત્રો છે, માટે તે સર્વમાથી આપે જે સારૂ રૂપ સત્ય વસ્તુને શોધી કાઢી હોય, તે જિજ્ઞાસુ એવા અમોને તમે સંભળાવો, કે જેથી અમારી ખુદ્ધિ પણ નિર્મળ થાય હે સૂત! વસુદેવ અને દેવકીજીથી ભકતોના પાલક એવા ભગવાન જન્મ પામ્યા હતા, તે કથા આપ સારી રીતે જાણતા હોવાથી ભક્તિ અને સેવા કરવાની ઇચ્છાવાળા અમને સવિસ્તર કહી સંભળાવો.

કૃષ્ણાવતારની પવિત્ર કથાઓ આપ અમને સંભળાવો, કારણ કે, ભગવાનનો અવતાર પ્રાણીઓના પરિપાલન તથા પૂર્ણ યોગક્ષેમ માટે છે જન્મ મરણને વશ એવા પ્રાણીઓ બે શ્રી ભગવાનના અવતારનું કીર્તન કરે તો હું ખદાયી એવા જન્મ મરણના ફેરામાથી મુક્ત થઈ જાય છે અવિદ્યાનું અજ્ઞાન અને અજ્ઞાનનો ભય પરમાત્માના કીર્તનથી જતો રહે છે ગાગાજી તો ઘણો વખત સેવ્યું હોય તોજ પવિત્ર કરે છે, પરંતુ ભક્તિપરાયણ અને ક્ષમા વૃત્તિવાળા મુનિઓના ચરણની સેવા તો તત્કાળ પાવન કરે છે, ત્યારે એવો કોણ હોય કે જે કલિયુગના દોષને દૂર કરનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના યજ્ઞોગાન ન સાંભળે? નારદ જેવા દેવર્ષિઓ અને બ્રહ્મર્ષિઓએ પણ અવતારથી બ્રહ્મા

અને રુદ્રની મૂર્તિઓને ધારણ કરનાર ભગવાનના અવતારોના યશોગાન અને કીર્તનો કરેલા છે, માટે હે સૂત !અમને તે સંભળાવો જે પોતાની માયાથી ઇચ્છા પ્રમાણે બ્રહ્માદિકની મૂર્તિને ધારણ કરે છે એવા ભગવાન વિષ્ણુના પવિત્ર અવતારોની કથાઓ તમે અમને કહો. ઉદ્ભવળ કીર્તિવાળા ભગવાનના પરાક્રમોની કથાઓ આભગતા અમે તૃપ્ત થતા નથી, અને જેમ જેમ સાભગતા જઈએ છીએ તેમ તેમ વધારે અને વધારે સાભગવાની ઇચ્છા થતી જાય છે. માયાવડે મનુષ્યાવતાર લઈ ગુપ્ત રહેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને, વૃદાવનમા તેમના બાળપણની સાથે જે પરાક્રમો અને બાળલીલાઓ કર્યા હોય, તે તમે અમને સંભળાવો કલિકાળ આવેલો છે તેથી યજ્ઞ કરવાને નિમિત્તે અમે પવિત્ર એવા આ ક્ષેત્રમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરિત્રની કથાઓ સાંભળવાને માટેજ એકકા થયા છીએ તરવાને મુશ્કેલ એવો મહાસાગર તરવા ઇચ્છનારને કુશળ કર્ણુ-ધારનો મેળાપ થાય, તેમ વિવેકાદિક સત્વને હરી લેનાર આ કલિકાળને તરવાની ઇચ્છાવાળા અમને હૈવેજ સહાય થઈ તમારો મેળાપ કરાવ્યો છે, માટે ધર્મનું રક્ષણ કરનાર યોગેશ્વર એવા ભગવાન વેદ અને બ્રાહ્મણોના રક્ષક એવા શ્રીકૃષ્ણ, હમણા સ્વ-ધામ ગયેલા છે ત્યારે ધર્મ કેને શરણે જઈ રહ્યો છે ? તે કૃપા કરીને અમને કહો.

શુદ્ધિ યોગેશ્વરે કૃષ્ણે પ્રજ્ઞાપ્યે ધર્મવર્માણિ
સ્વાં કાષ્ટામધુનોપેતે ધર્મઃ ક શરણ ગતઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ નો.

શૌનકના છ પ્રશ્નોનો ઉત્તર.

કલાસ ઉવાચ

इति सप्रज्ञसंकुहो विप्राणां तैमहर्षिणः
प्रतिपूज्य ब्रह्मस्तेषां प्रवक्तुमुपपन्नमे ॥

કે શૌનકાદિક મુનિગણેએ પહેલા અધ્યાયમા છ પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા, તેમા પહેલો પ્રશ્ન અવિનાશી સત્સાધન છું તે, બીજો સર્વ સાક્ષનો સાર શોધીને કહો તે, ત્રીજો મી

બ્યાન કહે છે-શૌનકના ઉત્તમ પ્રશ્નોથી પ્રયત્ન થયેલા રામહર્ષણુના પુત્ર અને ઉદ્ગ્રથવા એવા સૂતે તેમના વચનને માન્ય રાખી નીચે પ્રમાણે કહેવા માડ્યું. ૧

સૂત કહે છે-ઉપનયનના સંસ્કાર માટે અધ્યાર્થ પાસે નહિ ગયેલા અને કર્તવ્ય કર્મ જેને કઈજ રહેલા ન હતા એવા શુકદેવજી ન્યારે મ સારનો ત્યાગ કરીને વનમા ચાલી નીકળ્યા ત્યારે પુત્રના વિયોગથી વ્યાકુળ થઈ વ્યાસે 'હે પુત્ર ! હે પુત્ર !' એ પ્રમાણે ઉચ્ચા સ્વરથી શુકદેવજીને બોલાવ્યા તે સમે, મુનિમય વનના વૃક્ષોએ ઉત્તર આપ્યો કે, "કેણુ કેનો પુત્ર છે ? મોહથી ભરેલો આ તો અસાર સ સાર છે " આવો ઉત્તર આપનાર તે સર્વ પ્રાણીઓના અતરાત્મારૂપ મુનિને હું પ્રણામ કરું છું ૨ વળી સ સારરૂપી ગાદ અજ્ઞાન (અધકાર)ને ઉભળવાની ઇચ્છાવાળા સસારી જીવો ઉપર દયા કરી અસાધારણ પ્રતાપવાળુ, શ્રુતિઓના સારથી ભરપુર, સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને આત્મજ્ઞાનને દીવાની પેઠે સાક્ષાત્ પ્રકાશ કરનારુ તથા પુરાણોમા ઉત્તમ એવુ ભાગવત પુરાણ જેમણે રચ્યુ છે તે મુનિઓના ગુરુ શુકદેવજીને હું શરણે જાઉં છું ૩ નારાયણ ભગવાન ને નરમા ઉત્તમ એવા નર ભગવાનને તથા સરસ્વતીને અને વ્યાસજીને નમસ્કાર કરીને અથોના આરભ કરીએ છીએ. ૪ હે મુનિઓ ! લોકનુ કલ્યાણ કરનારો પ્રશ્ન તમે મને પૂછ્યો તેથી માફ મન પ્રસન્ન થયું છે તેજ પુરુષોનો પરમ ધર્મ છે કે, જે ધર્મવડે અતીન્દ્રિય પરમાત્મામા ફલાનુસધાન રહિત (નિશ્ચલ) દંઢ ભક્તિ થાય તથા તે ભક્તિ વડે આત્મા પ્રસન્ન થાય છે ભગવાન વાસુદેવનો ભક્તિયોગ, વૈરાગ્યને અને શુદ્ધ તર્ક કરતા ઉપ-નિષદ્ધના જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે ૭ સારી રીતે આચરાતો ધર્મ જો પુરુષોને ભગવાનની કથામા પ્રેમ

કૃષ્ણ વસુદેવની સ્ત્રી દેવકીના મર્મમા સા માટે અવતર્યા તે, એથી તેના સખલા ચરિત્ર કહો તે; પાત્રો શ્રીહરિના અવતારોની કથા કહો તે અને કહો ઇશ્વર ન્યારે અ-તર્ક્યાન થયા ત્યારે ધર્મ કેને રાજ્યે મળે તે આ છ પ્રશ્ન-માન્ય આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર સૂત આ બીજા અધ્યાયમા આપે છે

ઉપજાવે નહિ તો તેને કેવળ શ્રમ રૂપ જાણવો, કારણ કે મોક્ષને માટે કરવામા આવતા ફલાનુસંધાન વિન ના નિષ્કામ ધર્મનું ફળ લૌકિક સ્ત્રી, ધન, પુત્ર વગેરે પદાર્થો માટે નથી ધનાદિકને માટે ધર્મચરણ કરવું નહિ તેમજ ધર્મ એજ જેનું મુખ્ય કાર્ય છે એવા અર્થનું ફળ ભોગાદિક નથી પણ ધર્માદિક કર્મ કરવા તેજ છે ધનનો ઉપયોગ ઉપભોગમા નહિ પરંતુ દાનાદિકમા કરવો ૯ ભોગનું ફળ ઇંદ્રિયોને પ્રમત્ત અને તૃપ્ત કરવામા નથી, પરંતુ શરીરનો નિર્વાહ કરવામા છે જેટલા અન્નથી શરીર ટકી રહે તેટલુંજ અન્ન ખાવું જોઈએ, ઇંદ્રિયોને સુખી રાખવા માટે નાના પ્રકારના ભોગો કરવા નહિ, તેમ જ જીવવાનું ફળ પણ આ જગતમા કર્મો કરીને મેળવેલા પુષ્પ, ચંદન, વનિતા વગેરે પદાર્થો ભોગવવામા નથી, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનની જિજ્ઞાસા કરવામાજ રહેલું છે ૧૦ તત્ત્વને જાણનારાઓ અદ્વય એવા જ્ઞાનને તત્ત્વ કહે છે ઉપનિષદમા તે બ્રહ્મ કહેવાય છે, ધર્મશાસ્ત્રમા પરમાત્માના નામથી ઓળખાય છે અને પુરાણમા ભગવાન કહેવાય છે વેદાતશાસ્ત્ર શ્રવણ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલી જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યવાળી ભક્તિથીજ મુનિઓ આત્મામા તત્ત્વ દેખે છે, માટે વર્ણુ તથા આશ્રમના વિભાગ પ્રમાણે પુરુષોથી પળાતા ધર્મનું ફળ ભગવાનને આરાધવા એજ છે ૧૧-૧૩ ભક્તિ રહિત ધર્મ માત્ર મિથ્યા પરિશ્રમ રૂપ છે મનને એકાગ્ર કરીને ભગવાનની લીલાની કથાઓ નિઃતર શ્રવણ કરવી, તેમના નામનું કીર્તન કરવું, ધ્યાન ધરવું અને પૂજન કરવું ૧૪ ધ્યાનરૂપી ખડ્ગથી વિવેકી જનો કર્મની દૃઢતર અથિઓને કાપી નાખે છે તો પછી ભગવાનની કથામા કોણ પ્રેમ કરે નહિ? ૧૫ હે બ્રાહ્મણો! પવિત્ર તીર્થોના સેવનથી તથા મહાત્મા જનની સેવા કરવાથી મનુષ્યને ભગવાનની કથા ઉપર શ્રદ્ધા થાય છે, પછી શ્રવણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તે પછી જેના નામનું શ્રવણ તથા કીર્તન પવિત્ર છે એવા સત્પુરુષોને વશ શ્રીકૃષ્ણ પોતાની કથાનું શ્રવણ કરનારા ભકતોના હૃદયમા વાસ કરી તેમની કામાદિક વાસનાનો નાશ કરે છે ૧૭ ભગવદ્ભકતોની અથવા

તો ભાગવત શાસ્ત્રની સેવા કરવાથી જ્યારે સર્વ અકલ્યાણનો નાશ થાય છે ત્યારે પવિત્ર કીર્તિવાળા ભગવાન ઉપર મનુષ્યની અચળ ભક્તિ થાય છે ૧૮ જ્યારે ભગવાન ઉપર દૃઢતર ભક્તિ થાય છે ત્યારે રજોગુણથી ઉત્પન્ન થનારા કામાદિથી, મન પરાભવ ન પામતા સત્ત્વ ગુણમા પ્રસન્ન રહે છે ૧૯ આ પ્રમાણે ભગવાનની ભક્તિના યોગથી મન પ્રસન્ન થાય છે અને તેથી સસારની વાસનાઓ ઘટે ત્યારે પ્રસન્ન મનવાળા સગરહિત પુરુષને ભગવાનના તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે, અને તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી આત્મસ્વરૂપી ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થઈને અહંકારનો નાશ થાય છે, ૨૦-૨૧ માટે વિવેકી જનો નિત્ય ભગવાન વાસુદેવ ઉપર પરમ હર્ષથી મનને નિર્મળ કરનારી ભક્તિ રાખે છે ૨૨ સત્ત્વ, રજ અને તમ, એ ત્રણ માયાના ગુણ છે એ ત્રણ ગુણવાળા પરમ પુરુષ ભગવાન આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા નાશ કરવા માટે હરિ, બ્રહ્મા અને હર, એવા ત્રણ રૂપો ધારણ કરે છે સત્ત્વ ગુણવાળા શરીરને ધારણ કરનારા ભગવાનથી મનુષ્યોને શ્રેયસ્કર ફળજ મળે છે ૨૩ લોકકામાથી જેમ ધુમાડો નીકળે છે અને તેમાથી ત્રણ વેદાત્મક અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ત્રણ ગુણમાથી પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થાય છે, ૨૪ માટે પૂર્વે અતીન્દ્રિય એવા ભગવાનને મુનિઓ ભજતા હતા, અને જેઓ તે મુનિઓને અનુસરે છે તેઓનું કલ્યાણ થાય છે ૨૫ મોક્ષની ઇચ્છાવાળા ઇર્ષ્યા રહિત ભગવાનના ભકતો, ભયકર રૂપવાળા ભૂપતિઓને મૂકીને બીજા દેવતાઓની નિન્દા ન કરતા નાશયણની શાત મૂર્તિને ભજે છે ૨૬ રજોગુણ અને તમોગુણની પ્રકૃતિવાળા અને તેથીજ પિતૃઓ તથા ભૂતોના સમાન સ્વભાવવાળા પુરુષો લક્ષ્મી તથા બીજા ઐશ્વર્યની ઇચ્છાથી પિતરોને તથા ભૂતોને ભજે છે સર્વ શાસ્ત્રોમા તાત્પર્ય રૂપે જણાતા વાસુદેવ મોક્ષ આપનારા છે ૨૭ વેદો, યજ્ઞો, યોગશાસ્ત્રો, ક્રિયાકાંડ, જ્ઞાનશાસ્ત્ર, તપ, ધર્મશાસ્ત્ર, તથા સ્વર્ગાદિકની ગતિ એ સર્વ વાસુદેવ રૂપ છે ૨૮-૨૯ તેજ વ્યાપક અને નિર્ગુણ બ્રહ્મ હોવા છતાં પોતાની કાર્ય કારણરૂપ ગુણાત્મિકા માયાથી પ્રથમ આ જ-

મતને સરળ છે ૩૦ પછી માયાથી ઉત્પન્ન થયેલા આકાશાદિક ગુણોમા પ્રવેશ કરી બાણે ગુણવાળા હોય એવા ભાસે છે પણ વસ્તુતાએ તેવા નથી, કારણ કે ૩૧ તે ચૈતન્ય શક્તિવડે અત્યંત પ્રકાશમાન છે, પોતાને ઉત્પન્ન કરનારા કાષ્ઠમા જેમ ગર્ભ રૂપે અગ્નિ છે પરંતુ કાષ્ઠના ભેદે કરીને નાના પ્રકારનો ભાસે છે, તેમ વિન્દ્યાના આત્મા રૂપ ભગવાન એકજ છે, પરંતુ સ્થાવર જગત્માત્રક પ્રાણીઓમા જીવ રૂપે રહેવાથી વિવિધ પ્રકારના ભાસે છે ૩૨ ભગવાન, પચમહાભૂત શબ્દ સ્પર્શ આદિક તન્માત્રાઓ, ઇન્દ્રિયો અને અત કરણ વગેરે ગુણના કાર્યોથી પોતે નિર્માણ કરેલા સ્વેદજ, અડજ, ઉદ્ભિજ અને જરાયુજ, એમ ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓમા રહીને તે તે જીવને અનુકૂલ આવતા તેના ગુણોને ઇન્દ્રિયા પ્રમાણે ભોગવે છે ૩૩ જગતની રક્ષા કરનારા દેવતાઓ, પશુઓ અને મનુષ્યોમા નાના પ્રકારની લીલાથી અવતારો લઈને સત્વગુણી અવતારથી તેજ ભગવાન લોકોનું રક્ષણ કરે છે

માણ્યસ્વેશ સત્ત્વેન લોકાન્ત્વે લોકમાવનઃ ।
હીલાવતારાનુરતો વૈષ્ણવિર્યજ્જનરાવિષુ ॥૩૩॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
द्वितीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૩ બે.

ભગવાનના અવતારોની કથાઓ.

સૂત ઉવાચ

अयूहे पौण्ड्रं रूपं भगवान्महर्षिभिः ।

संभूतं षोडशकलामाक्षौ लोकसिंघस्तया ॥१॥

સૂત કહે છે-ઈન્દ્રિયે ચૃષ્ટિના પ્રારભમા લોકોને ઉત્પન્ન કરવાની ઇન્દ્રિયાથી મહત્ત્વ, અહુકાર, પચ-તન્માત્રાઓ, ઇન્દ્રિયો અને પચ મહાભૂત રૂપી સો-ળ કળાવાળું પુરુષત્વ રૂપ ધારણ કર્યું ૧ અને તે પછી જળમા શયન કરી યોગનિદ્રા લેવા લાગ્યા. તેમના નાભિકમળમાથી પ્રજાપતિઓના સ્વામી બ્રહ્મા ઉત્પ-

* આ ત્રીજા અધ્યાયમા અવતાર કથાના પ્રસંગ ઉત્તર તથા પુરુષાદિક અવતારોનું અને તે તે અવતારોના ચરિત્રોનું વર્ણન કરવામા આવશે

ન્ન થયા ૨ જેના અવયવના સ્થાનોમાંથી બુદ્ધા બુદ્ધા લોકોનો વિસ્તાર કદપેલો છે એવા ભગવાનનું સ્વ-રૂપ રમે ગુણાદિકથી રહિત હોવાને લીધે શુદ્ધ સત્વગુણી અને સર્વોત્કૃષ્ટ છે ૩ પરમાત્માના હબરો ચરણ, હબરો સાથળ, હબરો હાથ અને હબરો મુખથી અદ્ભુત દેખાતા તેમજ હબરો મસ્તક, હબરો કાન, હબરો નાસિકા, હબરો મુગટ, હબરો વસ્ત્રો અને હબરો કુડળથી શોભાયમાન રૂપને યોગીઓ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જુઓ છે ૪ આ સ્વરૂપ આદિ નારાયણનું છે અને પ્રલય કાળે અનેક અવતારોને લય પામવાનું તે સ્થાન છે સર્વ જગત તેમા લય પામે છે અવતારો અને જગતને ઉત્પન્ન થવાનું તે ખીજ છે. અવિનાશી જે આદિ નારાયણના અશના અશમાંથી દેવતાઓ, પશુપક્ષીઓ તથા મનુષ્યો વગેરે સરળાય છે ૫ જે ભગવાને પુરુષાવતાર લીધો હતો તેજ પરમાત્માએ પ્રથમ બ્રહ્માથી સનકાદિક કુમારોનો અવતાર લઈ બ્રાહ્મણ થઈ હું બધી પાળી શકાય એવું અખણિત બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળ્યું હતું. ૬ ખીજે અવતારે જગતની ઉત્પત્તિ માટે રસાતળમા ગયેલી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવાને યજ્ઞના સ્વામી શ્રી હરિએ વરાહના શરીરને ધારણ કર્યું હતું ૭ ત્રીજે અવતારે તે પરમાત્માએ ઋષિના જન્મમા નારદને અવતાર લઈ ખીજાઓને 'નારદ પચરાત્ર' શીખવ્યું હતું, કે જેથી કરીને કેમો નિષ્કર્મતાને પામે છે ૮ ચોથે અવતારે ભગવાને ધર્મની સીધી નર અને નારાયણ નામના ઋષિઓ રૂપે જન્મીને અત કરણને શાંતિ આપનાર અને કોઈથી પણ કરી શકાય નહિ તેવું તપ કર્યું હતું ૯ કપિલ તરીકે પચમ અવતાર ધારણ કરીને સિદ્ધ પુરુષોના પોતે ઇન્દ્રિય થઈ આસુરી બ્રાહ્મણને સામ્યશાસ્ત્ર શીખવ્યું હતું, કે જેમાં તત્ત્વોના સમૂહનો નિર્ણય કરેલો છે ૧૦ અત્રિ ઋષિની પ્રાર્થના ઉપરથી અત્રિને ત્યા પુત્ર થઈને છઠ્ઠો અવતાર લીધો અને અલર્ક રાબને તથા પ્રહ્લાદાદિક ભક્તજનોને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો ૧૧ ઋષિક ઋષિથી આકૃતિ નામની સીમા સા-તમે ચત્રાવતાર ધારણ કરીને યામ વગેરે પુત્રો જે-મા મુખ્ય હતા એવા દેવતાઓની સાથે રહીને સ્વા-

ય ભૂમન્વતરનુ પાલન કર્યું હતું ૧૨ આઠમે અવતારે નાભિ રાજની મેરુદેવી નામની સ્ત્રીથી ઉરુકુમ ઋષભદેવ થઈને જન્મ્યા અને ધીર મનુષ્યો તથા ચારે આશ્રમો જેને નમે છે એવો પરમ હસત્વનો માર્ગ દેખાડ્યો ૧૩ નવમો અવતાર પૃથુ-રાજનો ધારણ કરીને પૃથ્વીમાથી ઓષધિઓનું દોહન કરી લોકપ્રિય થયા આશુપ મન્વતરમા જ્યારે સમુદ્રો એકઠા થવાથી પ્રલય થયો ત્યારે મત્સ્યાવતાર ધારણ કરીને પૃથ્વી રૂપી નૌકામા વૈવસ્વત મનુને બેસાડી તેમની રક્ષા કરી ૧૪ અગિયારમે અવતારે દેવો અને દાનવો જ્યારે સમુદ્ર મથન કરવા લાગ્યા ત્યારે મોટા કાચખાનું રૂપ ધારણ કરી પીઠ ઉપર મહરાયલને રાખ્યો ૧૫ બારમો અવતાર ધન્વતરીનો ધારણ કરીને અમૃત આણ્યું તેરમો અવતાર મોહિનીનો ધારણ કરીને દાનવોને મોહિત કરી દેવતાઓને અમૃત પાચું, ૧૭ ચૌદમો નૃસિંહાવતાર ધારણ કરી વાસુદેવો જેમ નખથી એર (એક ભતના તૃણ) ને ચીરી નાખે તેમ હિરણ્યકશિપુને ચીરી નાખ્યો, ૧૮ પંદરમો વામનાવતાર ધારણ કરી બલિ રાજના યજ્ઞમા જઈ તેની પાસેથી સ્વર્ગ ખુચી લેવાની ઇચ્છાથી ત્રણ પગલા પૃથ્વી માગી, ૧૯ સોળમે અવતારે ક્ષત્રિયોને પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરતા જોઈને પરશુરામાવતાર ધારણ કર્યો અને કોધાયમાન થઈ એકવીસ વાર પૃથ્વીને નક્ષત્રિય કરી, ૨૦ સત્તરમે અવતારે પરાશરથી સત્યવતીને પેટે અવતરી પુરુષોને અલ્પ બુદ્ધિવાળા જોઈ વેદ રૂપી વૃક્ષની શાખાઓ કરી વ્યાસ કહેવાયા, ૨૧ અઠારમે અવતારે દેવતાઓનું કાર્ય કરવાની ઇચ્છાથી રામાવતાર ધારણ કરી સમુદ્રનિઝહ વગેરે પરાક્રમે કર્યા, ૨૨ યોગેશ્વરીસમે અને વીસમે અવતારે રામ તથા કૃષ્ણ એવા નામથી વૃષ્ણિકુળમા અવતાર લઈને ભૂમિનો ભાર ઉતાર્યો, ૨૩ ત્યાર પછી કલિયુગની પ્રવૃત્તિ થવાથી અમુરોનું બળ વધ્યું એટલે તેમને મોહ પમાડવા ભગવાન કિકટ દેશમા આવેલા કપિલ પ્રદેશમા અજનના પુત્ર થઈને બુદ્ધને નામે અવતાર ધરશે એ એકવીસમો અવતાર જાણવો, ૨૪ ત્યાર પછી કલિને અતે રા-

જાઓ ચોર જેવા થઈ જશે, ત્યારે જગત્પતિ પરમેશ્વર વિષ્ણુચક્રાને ત્યા કલિકે નામે છેલ્લો અવતાર લેશે અને † તે બાવીસમો અવતાર ગણાશે ૨૫ મોટા સરોવરમાથી જેમ હબરો ઝરણા નીકળે તેમ સત્વ ગુણવાળા શ્રીહરિના અસખ્ય અવતારો યુગે યુગે થાય છે ૨૬ ઋષિઓ, મનુષ્યો, દેવતાઓ, મહા બળવાળા મનુના પુત્રો તથા પ્રજાપતિઓ વગેરે ભગવાનની કળાઓ છે. ૨૭ આ અવતારોમા કેટલાક અશ રૂપ અને કેટલાક કળા રૂપ થાય છે, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ તો સાક્ષાત્ નારાયણનો અવતાર છે. દાનવોથી પીડાતા લોકોને અવતારો ધરી ભગવાન યુગે યુગે સુખી કરે છે ૨૮ જે પુરુષ ભગવાનના અવતારોને સાજ સવાર ભક્તિથી ગાય છે તે દુઃખથી મુક્ત થાય છે ૨૯ જીવાત્માનું વાસ્તવિક રીતે રૂપ નથી, તે તો જ્ઞાન રૂપ છે છતાં ભગવાનની માયાના મહત્ત્વ આદિ ગુણોથી જીવના સ્થૂલ શરીરનો આત્મામા આરોપ કરી શરીરજ આત્મા છે એમ માનવામા આવે છે ૩૦ મેઘમ ડળો વાયુના આધારે વર્તે છે, પરંતુ અજ્ઞાની તેને આકાશને આધારે રહેલા માની તેનો જેમ આકાશમા આરોપ કરે છે, તથા ધુસરતા ધૂળમા છે પરંતુ તે ધૂળ ઉડે છે તેથી અજ્ઞાની લોકો વાયુમા જેમ ધુસરતાનો આરોપ કરે છે તેમ અવિવેકી પુરૂષો દ્રષ્ટા રૂપે આત્માનો દૃશ્યાદિક ધર્મવાળા દેહાદિકમા આરોપ કરે છે ૩૧ જેમ સ્થૂલ શરીરનો તેઓ આત્મામાં આરોપ કરે છે તેમ સૂક્ષ્મ શરીરનો પણ આત્મામા આરોપ કરે છે સૂક્ષ્મ શરીર સ્થૂલ શરીરની પેઠે હાથ ચરણાદિક આકારવાળું નથી, તેમ તે સ્થૂલ શરીરની પેઠે દેખાતું પણ નથી, તેમજ ઈન્દ્રાદિ દેવતાઓની પેઠે સાબળવાથી પણ બાણી શકાતું નથી, છતાં સૂક્ષ્મ શરીરને આત્માની ઉપાધિ હોવાથી તે જીવ કહેવાય છે અને તે સૂક્ષ્મ શરીરથી જન્મ મરણ વગેરે થયા કરે છે ૩૨ સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ શરીરનો અવિદ્યાથી આત્મામા આરોપ કરી બને આત્મજ્ઞાનવડે તથા શ્રવણ મનનાદિ ભક્તિથી જ્યારે

† આ બાવીસમા અવતાર સાથે પહેલા ધર્મ તથા મત્સ્ય એ બે અવતારો ગણવા બાવીસ અવતાર થાય છે

દૂર થાય છે ત્યારેજ જીવ જ્ઞાનમય પરબ્રહ્મ થાય છે
૩૩ જ્યારે અવિદ્યાથી આવરણ અને વિદ્વેષ * કર-
નારી સર્વજ્ઞ એવી પરમેશ્વરની માયા બ્રહ્મવિદ્યાથી
દૂર થાય છે, ત્યારે જીવ બ્રહ્મના સ્વરૂપને પામે છે,
અને તત્ત્વવેત્તાઓ કહે છે કે ત્યારેજ તે પોતાના
પરમાનંદરૂપ મહિમામા પ્રકાશે છે ૩૪ આ પ્રમાણે
અકર્તા, અજન્મા અને અતર્યામી એવા ઇશ્વરના
વેદમા ગુપ્ત રહેલા જન્મોને અને ક્રમેનિ વિવેકી
પુરુષો ગાય છે ૩૫ અમોઘ ક્ષીલાઓ કરનારા પર-
મેશ્વર આ વિશ્વને સરજે છે, પાળે છે અને લય
પમાડે છે, પરંતુ પોતે એક રૂપે રહે છે સ્વતંત્ર અને
ઇન્દ્રિયોના નિયંત્રતા એવા પરમાત્મા પ્રાણીઓમા
રહીને છ ઇન્દ્રિયોના છ વિષયોને દૂરથી ગંધની પેઠે
ગ્રહણ કરે છે ૩૬ મૂર્ખા મનુષ્ય જેમ નટના રૂપને
પારખી શકતો નથી, તેમ કુબુદ્ધિવાળો ડોઇ પણ
મનુષ્ય કર્તાદિ કુશળતાવાળો હોવા છતાં મન અને
વચનથી રૂપોનો તથા નામોનો વિસ્તાર કરતા એવા
પરબ્રહ્મની લીલાને બાણી શકતો નથી, ૩૭ પરંતુ જે
મનુષ્ય માયારહિત, અવિચ્છિન્ન અનુકૂળતાથી ભગ-
વાનના ચરણારવિન્દને સેવે છે તે ચક્રપાણિ મહા
પરાક્રમી અને પરબ્રહ્મરૂપ એવા પરમાત્માના પદને
પામે છે ૩૮ અખિલ લોકના નાથ એવા વાસુદેવ
ભગવાનમા હે ભક્ત ! તમે આ પ્રમાણે એકાતિક ભ-
ક્તિભાવ રાખો, કે જે ભાવથી લય કર એવો જન્મ-
મરણનો ફેરો ટળી જાય ૩૯ પવિત્ર કીર્તિવાળા પ-
રમાત્માનું જેમા ચરિત છે અને જે વેદ સમાન છે
એવું આ શ્રીમદ્ભાગવત ભગવાન વેદવ્યાસે રચેલું
છે ૪૦ સ પત્તિ આપનારૂ, કલ્યાણ કરનારૂ ને
દસ લક્ષણોવાળું હોવાથી મહા પુરાણમા ગણાતું
તથા સર્વ વેદ અને ઇતિહાસમાથી સાર લઈને બ-
નાવેલું આ પુરાણ, આત્મજ્ઞાનીઓમા શ્રેષ્ઠ એવા
પોતાના પુત્રને વ્યાસે ભણાવ્યું હતું ૪૧ શુકજીએ
“મરણ સુધી ભોજન લઈશ નહિ, ” એવો નિયમ
લઈને ગંગાના તીર ઉપર ઋષિ મહોજીથી વિદા-
ઈને બેઠેલા પરીક્ષિત નામના રાજાને આ પુરાણ સભ-
ળાવ્યું હતું ૪૨ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ધર્મ તથા જ્ઞાન

આદિની સાથે પોતાના ધામમા પધાર્યા પછી આ
કલિયુગમા લોકો અજ્ઞાનથી આધળા થઈ ગયા છે,
તેઓને માટે આ પુરાણ રૂપી સૂર્યનો ઉદય થયો છે.
૪૩ હે બ્રાહ્મણો ! મહા તેજસ્વી અને વિપ્રાર્થિ એવા
શુકદેવજી પુરાણની કથા કહેતા હતા ત્યાં બેસીને
તેમના અનુગ્રહથી તેમની પાસેથી હું પણ આ
કથા ભણ્યો છું, માટે જે પ્રમાણે આને ભણ્યો છું
તથા મારી જેવી બુદ્ધિ છે તે પ્રમાણે હું તમને પણ
સભળાવીશ ૪૪

અહ ચાદ્યગમ તત્ર નિવિષ્ણસ્તાવનુમદ્વાત્ ।
સ્તોઽહ વ શ્રાવયિષ્યામિ યથાઽર્ચીતં યથામતિભિઃ
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો.*

વ્યાસને ભાગવત રચવા થયેલી ઇચ્છા.

વ્યાસ ઉવાચ

इति ब्रवाण सस्तूय मुनीनां वीर्घसत्रिणाम् ।
बृद्ध कुलपतिः सत् बहुवचःशौनकोऽब्रवीत् ॥

વ્યાસ કહે છે-એ પ્રમાણે કથા કહેતા સૂતના
વખાણ કરીને લાખો કાળ ચાલે એવો યજ્ઞ કરવાને
એકઠા થએલા મુનિઓ વચ્ચે વૃદ્ધ, સર્વના સ્વામી
અને ઋગ્વેદી એવા શૌનક, સૂતને પૂછવા લાગ્યા ૧
કે-હે સૂત ! હે વક્તાઓમા શ્રેષ્ઠ ! ભગવાન શુકદે-
વજીએ જે ભાગવતની પૂર્વે કથા કહી હતી, તે પવિ-
ત્ર કથા અમને કહો ૨ આ સહિતા કથા યુગમાં
કયે ઠેકાણે ને કયારે પ્રવૃત્ત થઈ, તથા વ્યાસે કોની
પ્રેરણાથી આ સહિતા રચી ? ૩ તેમના પુત્ર શુક-
દેવજી મહા યોગી અને સમદર્શિવાળા છે, ભેદ ર-
હિત છે, જેમની બુદ્ધિ બ્રહ્મમા લાગેલી છે વળી પોતે
માયારહિત છતાં પોતાના આત્મસ્વરૂપને બીજાની
પામે પ્રગટ ન કરતા મૂઢ જેવા દેખાય છે, ૪ તે મ-
હાત્મા શુકદેવજી જ્યારે વનમા ગયા ત્યારે વ્યાસ
મહારાજ પુત્રની પાછળ તેમને ભેટવા હોડ્યા શુ-

* આ યોગા અધ્યાયમા તપશ્ચર્યા કરવા છતાં વેદ-
ચર્ચા જ્ઞાન હોવા છતાં વ્યાસને અસંતોષ રહેલો તેથી
ભાગવત રચ્યું, એ કથા કહેવામા આવેલી

* જન્મને લગત કરતું તે વિદ્વેષ

કહેવળ નમ દેડ્યા જતા હતા અને વ્યાસે વસ્ત્રો પહેર્યા હતા છતાં વ્યાસને જોઈને જલક્રીડા કરતી અપ્સરાઓએ લાજથી વસ્ત્રો પહેરી લીધા, પરંતુ આગળ જતા શુકને નમ જોયા છતાં પણ વસ્ત્રો પહેર્યા નહિ, તે આશ્ચર્ય જોઈને અપ્સરાઓને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેઓ બોલી કે 'આ સ્ત્રી છે, આ પુરુષ છે,' એવો ભેદ તમને છે પરંતુ તમારા પુત્રને નથી માટે તમને જોઈને વસ્ત્રો પહેર્યા અને તમારા પુત્રને જોઈને વસ્ત્રો પહેર્યા નહિ ૫ આવા ભેદ રહિત શુકદેવળ ગાડા, સુગા અને જડ મનુષ્યની પેઠે ફરતા ફરતા કુરૂદેશના જંગલ પ્રા-તમ્બ ગયા ત્યારે લોકોએ તેમને કેવી રીતે ઓળખ્યા? તે હસ્તિનાપુર કેમ ગયા? ૧ વળી હે તા-ત! તે મહા ભાગ્યશાળી મુનિ ગૃહસ્થાશ્રમીઓના ઘરને પવિત્ર કરતા થકા તેમના ઘરમાં ગાય દોહો-વાચ તેટલો વખત જ બિલાની વાટ ભેતા ઉભા રહે છે, અર્થાત્ વિશેષ કાળ કોઈને ત્યાં પણ નહિ ગાળનારા મુનિની સાથે પાડવોના પૌત્ર રાજર્ષિ પરીક્ષિત રાજાને કેવી રીતે સવાહ થયો કે જે સવાહ-માં શુકદેવળએ શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા કહી ૭-૮ હે સૂત! વૃદ્ધ પુરૂષો અભિમન્યુના પુત્ર પરીક્ષિત રાજાને ભગવદ્ ભક્તોમાં શ્રેષ્ઠ ગણે છે માટે તેમને આશ્ચર્યકારક જન્મ તથા કર્મો અમને કહો ૯ પાડવોના માનમાં વધારે કરનારા તે રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી શા માટે મરણ પર્વત અનશન વ્રત ધારણ કરી ગંગાના તીર ઉપર બેઠા હતા? ૧૦ હે સૂ-ત! શત્રુઓ પોતાના હિત માટે પ્રત્યક્ષ રીતે ધન લાવીને, જે રાજાના પગમાં અર્પણ કરીને નમતા હતા એવા શૂરવીર અને જીવાન રાજાએ પ્રાણની સાથે પણ ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવી રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરવાની કેમ ઇચ્છા કરી? ૧૧ જે મનુષ્યો ભગવાનના ભક્તો છે તેઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે જીવતા નથી, પરંતુ તેઓ તો લોકના કલ્યાણ માટે, સ પત્તિ માટે અને ઐશ્વર્ય માટે જીવે છે, ત્યારે આ રાજાએ વૈરાગ્ય પામીને પારકાનું હિત કરનારા તથા પરને આશ્રય આપનારા પોતાના દેહને શા માટે ત્યાગ કર્યો? ૧૨ અત્રે મેં આપને જે કંઈ

પ્રશ્ન કર્યો તેનો આપ ઉત્તર આપો તમે વેદ વિના સર્વ શાસ્ત્રમાં પારગત છો એમ હું માનું છું. ૧૩

સૂત બોલ્યા-હે શૈનક! યુગના ફેરફારમાં ન્યારે ત્રીજો દ્વાપર યુગ આવ્યો ત્યારે પરાશરથી સત્યવતી વિષે હરિની કળામાંથી વ્યાસ જન્મ્યા હતા ૧૪ એક દિવસ સરસ્વતી નદીના પવિત્ર જ-ળમાં સ્નાન સધ્યા આદિક કર્મ કરી વેદવ્યાસ એ-કાંત સ્થળમાં બેઠા હતા, ૧૫ અને દિવ્ય દંષ્ટ્રથી ભૂત ભવિષ્યને જાણનારા તે મુનિ, અવ્યક્ત વેગવાળા કાળે કરીને યુગે યુગે પૃથ્વી ઉપર યુગના ધર્મોમાં થયેલા સંકરત્વને જોઈને તથા અવ્યક્ત વેગવાળા કાળે કરેલા શરીરાદિક પદાર્થોની શક્તિના ઘટા-ડાને જોઈને તથા મનુષ્યોને શ્રદ્ધાહીન, ધર્મ વિ-નાના, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા અને દુષ્ટ ભાગ્યવાળા જો-ઈને, સર્વે વર્ણોનું તથા આશ્રમોનું જેવી રીતે કલ્યાણ થાય તેવા ઉપાયોનો વિચાર કરવા લાગ્યા ૧૬-૧૮ ચાર ઋત્વિજ અને ચાર હોતાથી કરવા-માં આવતું જે વૈદિક કર્મ પ્રજાને શુદ્ધ કરનારૂં છે, તે ઉપરથી યજ્ઞોનો વિસ્તાર કરવા માટે તેમણે એ-ક વેદમાંથી ચાર વેદ કર્યા ૧૯ એટલે ઋક્, યજુ-ષ્, સામ અને અથર્વણ, નામના ચાર વેદો રચ્યા અને ઇતિહાસ તથા પુરાણ, પાંચમો વેદ કહેવાય છે તે પણ રચ્યા ૨૦ વેદોમાંથી ઋગ્વેદને પૈલ ઋ-ષિ ભણ્યા, સામ વેદને જૈમિની ભણ્યા, અને વૈશ-પાંચન યજુર્વેદમાં પારગત થયા ૨૧ વળી અભિ-ચારાદિક દારૂણ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થયેલા ભથ્ઠકર સ્વ-ભાવવાળા સુમતુ મુનિ અથર્વ વેદમાં તથા આગિ-રસ નામના મુનિ મ ગ્રોમાં પારગત થયા, અને મારા પિતા રોમહર્ષણ ઇતિહાસ તથા પુરાણોમાં વ્યુત્પન્ન થયા ૨૨ તે સર્વ ઋષિઓએ પોત પોતાના અધીત વેદોના અનેક વિભાગો કર્યા અને તે શિ-ષ્યો, પ્રશિષ્યો અને તેઓના શિષ્યોદ્વારા ઘણી શા-ખાવાળા બનાવ્યા ૨૩ પૂર્વે જે વેદોને બુદ્ધિશાળી લોકો ભણી શકતા હતા તે વેદોને મંદ બુદ્ધિવા-ળા લોકો પણ જે પ્રમાણે ભણી શકે તેવી રીતે દીન ઉપરની પ્રીતિથી વ્યાસે સરલ કર્યા. ૨૪ સ્ત્રી, શૂદ્ર તથા ત્રણ વર્ણમાં જે નીચ લોકો છે, તેમને

વેદ સાબળવાનો અધિકાર નથી. તેથી તેઓ પોતા-
નું કસ્યાણ કરનારાં સાધનોને બાણતા નથી તેઓનું
આલોકમાં આ રીતે કસ્યાણ થાય એવો વિચાર
કરીને તેઓના ઉપર કૃપા કરવા માટે વ્યાસે ભારત*
૨૨૫ ૨૫ હે પ્રાણણે ! આ પ્રમાણે નિરતર સર્વ
કર્મોથી પ્રાણીઓનું કસ્યાણ કરવા માટે પ્રવૃત્ત થયેલા
છતા પણ વ્યાસજીનું મન બ્યારે પ્રસન્ન થયું નહિ
ત્યારે કિંચિત્ પ્રસન્ન મનના ધર્મવેત્તા વ્યાસ મુનિ
સરસ્વતી નદીના તીર ઉપર એકાતમા બેસીને
મનમાં ખેદ થવાનું કારણ વિચારતા, આ પ્રમાણે
બોલ્યા ૨૧-૨૭ મે વ્રત ધારણ કરીને વેદોને, ગુરુ-
ઓને તથા અગ્નિને નિષ્કપટ બુદ્ધિથી પૂજ્યા છે, તેમ
તેઓની આજ્ઞા પણ નિષ્કપટ ભાવથી માન્ય કરી
છે ૨૮ વળી ભારત રચીને વેદોનો અર્થ દર્શાવ્યો
છે જે આખ્યાનમાંથી સ્ત્રી શૂદ્ર અને નીચ જાતિના
દ્વિજ વર્ગો પોત પોતાના ધર્માદિકને બાણી શકે છે
૨૯ વળી મારા દેહમાં રહેલો જીવ પણ વસ્તુતા-
એ સંપૂર્ણ છે અને વેદનું શ્રવણ તથા અધ્યયન
કરવાથી તેજસ્વી એવા મહાત્મા પુરુષોમાં પણ
શ્રેષ્ઠ છે છતા ખેદની વાત છે કે, તેને પોતાના સ્વ-
રૂપનું જ્ઞાન થયું ન હોય એમ લાગે છે ૩૦ મે શું
પરમહ સોને પ્રિય એવા ભગવદ્ભક્તોના ધર્મો બ-
હુધા નિરૂપણ કર્યા નથી ? કે જે ધર્મો ભગવાનને
બહુજ પ્રિય છે. ૩૧ આ પ્રમાણે વેદવ્યાસ પોતાના
આત્માને સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાનથી રહિત માનીને ખેદ
કરતા બેઠેલા હતા એવામાં નારદજી ત્યા પધાર્યા
૩૨ વ્યાસે ઉભા થઈ તેમનો સત્કાર કર્યો અને પછી
દેવતાઓએ પૂજેલા તે ઋષિની શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમ-
ણે તેમણે પૂછ કરી ૩૩

તમમિદાય સદસા પ્રચુરધાયાગતં મુનિઃ
પૂજયમાસ વિધિવન્નારવં સુરપૂજિતમ્ ॥૩૩॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
अनुषોड्यायः

અધ્યાય ૫ મો. *

ભકિત-હરિકીર્તનની મહત્તા.

સૂત કવાચ

अथ तं सुखमासीन उपासीनं बृहच्छ्रवाः ॥

देवर्षिः प्राह विप्रर्षि वीणापाणिः स्वयन्निव १

સૂત કહે છે-ત્યાર પછી મોટી કીર્તિવાળા અને
હાથમાં વીણાવાળા દેવર્ષિ નારદ સુખે કરીને બેઠા,
અને મદ હાસ્ય કરતા હોય તેમ હસીને વિપ્રર્ષિ
એવા વ્યાસ પ્રત્યે બોલ્યા ૧ કે, હે મહાભાગ ! હે
પરાશરના પુત્ર ! તમારો શરીરાભિમાની આત્મા
શરીરથી પ્રસન્ન છે કે કેમ ? તેમજ મનનો અભિ-
માની આત્મા મનવડે પ્રસન્ન છે કે નહિ ? ૨ તમે
બાણવા યોગ્ય ધર્માદિક વિષયો બહુ સારી રીતે
બાણેલા છે અને તે પ્રમાણે કર્યું પણ છે, કારણ કે
તમે ધર્માદિક સર્વ અર્થથી ભરેલો અને તેને લીધે
મહા આશ્ચર્યકારક ભારત નામનો ઇતિહાસ બના-
વ્યો છે. વળી તમે સનાતન બ્રહ્મ સ્વરૂપને પણ
બણ્યું છે, તેમજ તેને પ્રાપ્ત પણ કર્યું છે, તથાપિ
હે પ્રભો ! તમે અકૃતાર્થ પુરુષની પેઠે સોક કરો છો
તેનું કારણ મને કહો ? ૩-૪

વ્યાસે કહ્યું-હે નારદ ! તમે જે કહ્યું તે સર્વ
મારામાં છે, તથાપિ મારો આત્મા સતુષ્ઠ થયો ન-
થી અમે બ્રહ્માના પુત્ર અને અગાધ બોધવાળા
આપને શારીર અને માનસ આત્માના અસ તોષનું
કારણ શું હશે તે પૂછીએ છીએ, કારણ કે તે અમા-
રા બાણવામાં આવતું નથી ૫ આપનું અગાધ
જ્ઞાન છે, આપ સર્વ રહસ્યને બાણો છો, કેમકે આપે
પુરાતન એવા પુરુષની ઉપાસના કરેલી છે જે પુ-
રાણુ પુરુષ સર્વ કાર્યના તથા કારણના નિયંતા છે,
અને સ કલ્પ માત્રમાં ગુણોથી આ વિશ્વને સરજે
છે, પાળે છે તથા તેનું ભક્ષણ કરે છે. ૧ તમે સૂ-
ર્યની પેઠે ત્રણે લોકમાં ફરતા વાયુની પેઠે સર્વના
અંતરમાં રહેતા બુદ્ધિની વૃત્તિના સાક્ષી જેવા છો,

* આ પાત્રમાં અધ્યાયમાં વ્યાસના મનને પ્રસન્ન
કરવા માટે હરિકીર્તન મોડું છે એવો નારદે તેમને ઉપ-
દેશ કરેલો છે

* ભારત નામનું આખ્યાન ઇતિહાસમાં ગણાય છે.

માટે ધર્મ તથા યોગવડે પરબ્રહ્મના પારને પામેલો તથા સ્વાધ્યાયના નિયમોથી વેદના પારને પામેલો જે હું તેને, બાકી રહેલું હોય તે અજ કહો ૭

નારદ કહે છે-તમે ભગવાનના નિર્મળ યશ ગાયા નથી, અર્થાત્ તે વિના સર્વ વર્ણવ્યુ છે જે ધર્માદિકના જ્ઞાનથી ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી. તે ધર્માદિકના જ્ઞાનને હું અપૂર્ણ માનું છું ૮ હે મુનિ ! તમે જેવા ધર્મ અને અર્થને વર્ણવ્યા તેવો ભગવાન વાસુદેવનો મહિમા વર્ણવ્યો નથી ૯ જગતને પાવન કરનારા હરિગુણનું વર્ણન કરતું ન હોય તેવું વાક્ય કાકતીર્થ જેવું છે, અને હ સો કમળ વન મુકી જેમ કાકસ્થાનમા કીડા કરતા નથી તેમ સત્વગુણી મનવાળા અને પરબ્રહ્મમા સ્થિતિ કરનારા પરમહ સો પણ તેમા આનંદ પામતા નથી ૧૦ જે રચના મનુષ્યોના તમામ પાતકોનો નાશ કરે છે તેજ યુક્ત વાક્યરચના ગણાય છે, જે વાણીના પ્રયોગમા ઉત્તમ પ્રકારની રચના હોય, જેના પ્રત્યેક શ્લોક ભગવાનના યશોવડે અક્ષિત થયેલા હોય એવા પવિત્ર અર્થને મહાત્મા પુરુષો સાંભળે છે, બીજા શ્રોતાઓ મળે તો તેમને સંભળાવે છે તથા તેનું કીર્તન કરે છે તેમને ખરેખર ધન્ય છે ૧૧ ઉપાધિ મટાડનાર બ્રહ્મજ્ઞાન પણ જો ભક્તિ રહિત હોય તો શોભતું નથી હું ખોથી ભરેલા કામ્ય અને નિષ્કામ કર્મો ઈશ્વરને અર્પણ કરેલા ન હોય તો તે પણ શોભતા નથી ૧૨ હે મહાભાગ ! તમે યથાર્થ બુદ્ધિવાળા, ઉજ્જવળ યશવાળા, સત્ય પરાયણ અને સ્વાધ્યાયાદિક વ્રત સંપન્ન છો માટે સંસારના બંધનમાથી છુટવા સાડ૨૬ મમાધિ વડે ઉરુક્રમ એવા ભગવાનના ચરિત્રોનું વર્ણન કરો ૧૩ જે પુરુષ અને ત લીલા કરનારા ભગવાનની લીલા તરફ દષ્ટિ ન કરતા બીજા વિષયોમા દષ્ટિ રાખે છે, અને પરમાત્માની લીલાને જાતો નથી, પરંતુ બીજા વિષયોનો વિચાર કરવાથી સ્ફુરી આવેલા રૂપો અને નામોથી જેની બુદ્ધિ વ્યાકુળ થઈ જાય છે અને પવનના આઘાતથી ખરાબા ઉપર ચઢી ગયેલું વહાણ જેમ નિયત સ્થાને જતું નથી, તેમ તેની બુદ્ધિ

કે ચિત્તની એકગતાવડે

કોઈ સ્થાને સ્થિરતા પામતી નથી ૧૪ સ્વાભાવિક રીતેજ નિન્દિત એવા કામ્યકર્મો ઉપર મનુષ્યની પ્રીતિ હોય છે તેથી મનુષ્યને ધર્મ, અર્થાદિક કામ્યકર્મોનો ઉપદેશ કરવો યુક્ત નથી, કારણ કે એવા આપણા વાક્ય ઉપરથી પ્રાકૃત મનુષ્ય આજ મુખ્ય ધર્મ છે એમ માને છે તે એમ સમજતો નથી કે વ્યાસજીએ તો કામ્યકર્મ કરવાનો નિષેધ કર્યો છે ૧૫ કામ્યકર્મો કરના કોઈક બુદ્ધિશાળી પુરુષ, વ્યાપક, દેશાતીત ને કાલાતીત એવા પરમાત્માના નિર્વિકલ્પક સુખરૂપ સ્વરૂપને જાણી શકે છે, માટે દેહ દિકના અભિમાનવાળા અને સત્વાદિ ગુણોથી જગતમા પ્રવૃત્તિ કરનારા પુરુષની પાસે દેશ અને કાળથી પણ પર એવા પરમાત્માની લીલાનું વર્ણન કરવું યુક્ત છે ૧૬ કોઈ પણ પુરુષ સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી હરિના ચરણારવિ દ્વનું ભજન કરવા માટે અને ભજન કરતા કરતા સિદ્ધ ભક્ત થયા વિના વચ્ચેજ તેમાથી બ્રષ્ઠ થાય અથવા તો મરી જાય તો હરકોઈ સ્થાનમા ધારો કે નીચ જાતિમા પણ તે ભક્તિ રહિત મનુષ્યનું કડ્યાણ થતું નથી સ્વધર્મરત છતાં પરમાત્માને નહિ ભજનારા કઈ ક્ષણ મેળવતા નથી, ૧૭ માટે શ્રીહરિની ભક્તિ કરવી એજ યોગ્ય છે આ લોકની ઉપર બ્રહ્મલોક છે અને નીચે સ્થાવર લોક છે બ્રહ્મલોકથી માડીને સ્થાવર લોક પર્યંત ફરનારને જે વસ્તુ નથી મળતી તે વસ્તુ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ વિદ્વાનનું કર્તવ્ય છે જેમ પૂર્વજન્મના કર્મો પ્રમાણે હું ખો પોતાની મેળે આવી મળે છે, તેમ નરકાદિકમા પણ વિષયો તો એની મેળે આવી મળે છે, એને માટે યત્ન કરવો પડતો નથી ૧૮

જે માણસ મુકુદ્ધ ભગવાનના ચરણારવિ દ્વને સેવે છે તે કદી કર્મમાર્ગમા આસક્તિવાળા મનુષ્યની પેઠે જન્મ મરણના ફેરામા ફરતો નથી ભગવાનના ચરણારવિ દ્વના આલિંગનને સંભારી તે ફરીને તેનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી, કારણ કે, તેને અત્યસ્વરૂપનો આગ્રહ દૃઢ થયેલો હોય છે. ૧૯ આ જગત પરમેશ્વરરૂપ છે અને ઈશ્વર તેનાથી બિન્ન છે અથવા તો આ જગત ભગવાન રૂપજ છે અને

જીવ પણ ભગવાનનું રૂપ છે જે ભગવાન આ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને તેનો સહાર કરે છે તે ઇશ્વરને હે વ્યાસજી ! તમે પોતે બાણો છો, છતાં મેં તમને ભગવાનનું એક સામાન્ય સ્વરૂપ આથી જણાવ્યું છે ૨૦ હે અમોઘ દષ્ટિવાળા ! તમે પોતે તમારા આત્માને જગતના કલ્યાણ માટે ઉત્પન્ન થયેલા ઇશ્વરરૂપ બાણો, કારણ કે, તે પુરાણ-પુરુષ પરમાત્માના અશરૂપ છે હવે તમે પ્રતાપી ભગવાનના પરાક્રમોને પ્રગટ કરો ૨૧ ઉત્તમ કીર્તિવાળા પરમાત્માના ગુણો વર્ણવવા એજ પુરુષને તપશ્ચર્યાનું, શાસ્ત્રાભ્યાસનું, યજ્ઞયાગાદિક કરવાનું, વેદાભ્યાસ કરવાનું, શાસ્ત્રના અભ્યાસથી થયેલી વ્યુત્પત્તિનું અને દાનનું અવિનાશી ફળ છે, એવું વિવેકી જનો કહે છે ૨૨

હે મુનિ ! હું પૂર્વે વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણની દાસીને પેટે જન્મેથી હોતો મારી માતાએ મને બાલ્યાવસ્થામાં જ યોગીઓની સેવા કરવા મૂક્યો હતો તે યોગીઓ ચોમાસામાં એક સ્થાનમાં જ રહેવાની ઇચ્છા રાખતા હતા ૨૩ હું બાળક હોવા છતાં મારામાં સ્વાભાવિક અપળતા ન હતી હું જિતેન્દ્રિય રહેતો, અર્થાત્ જે તે ખાતો નહિ, રમકડાને અડકતો નહિ, યોગીઓને અનુકૂળ રહેતો, તેઓની સેવા કરતો અને કામ જેટલુંજ બાલતો એ યોગીઓ જે કે સમાન દષ્ટિવાળા હતા તોપણ મારા ઉપર કયા રાખતા. ૨૪ હું તે બ્રાહ્મણ સંન્યાસીઓની આજ્ઞા લઈ એકવાર ઉચ્છિષ્ટ ભોજન કરતો અને એ પ્રમાણે વર્તવાથી મારા પાતકો નાશ પામ્યા હતા. આ પ્રમાણે યોગીઓની સેવા કરતા કરતા મારું મન શુદ્ધ થયું તથા મને ભગવદ્ ભજનમાં પ્રીતિ થઈ ૨૫ યોગીઓ નિરંતર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની લીલાની કથાઓ કરતા અને હું તેમના અનુગ્રહથી સાબળતો હે વ્યાસજી ! હું શ્રદ્ધાથી કથાઓ સાબળતો હતો તેથી પવિત્ર કીર્તિવાળા પરમાત્મા મને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થયેલી છે. ૨૬

હે મુનિ ! જ્યારે મને ભક્તિ ઉપર પ્રીતિ થઈ ત્યારે મોટી કીર્તિવાળા પરમેશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા થોટી. મારી પોતાની અવિદ્યાથી બ્રહ્મા મેં જે સ્થૂલ સૂ-

ક્ષ્મ દેહની કલ્પના કરી હતી તે મારી પોતાની ભૂલ છે, એમ મને પછી સમજાયું ૨૭ પેલા યોગીઓ વર્ષાઋતુમાં તથા શરદ્રઋતુમાં શ્રીહરિના યજ્ઞ ગાતા તે હું ત્રણે વખતે સાબળતો તેથી મારી બુદ્ધિમાના રજોગુણો અને તમોગુણો નાશ કરનારી શુદ્ધ હરિભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ ૨૮ પછી જ્યારે દીન-વત્સલ એવા તે યોગીઓ જવાને તૈયાર થયા ત્યારે તેઓએ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું એવા પ્રેમાળ, વિનયવાળા, પાપરહિત, શ્રદ્ધાળુ, જિતેન્દ્રિય અને અનુચર જેવા મારી ઉપર કૃપા કરી, ભગવાને કહેલું શુદ્ધતમ જ્ઞાન મને આપ્યું, ૩૦ જે જ્ઞાનવડે હું ભગવાન જગત્કર્તા વાસુદેવના પ્રભાવને સમજ્યો તે બાણવાથી પુરુષો ઇશ્વરના પદને પામે છે, ૩૧ માટે હે બ્રહ્મા ! સર્વના નિયંતા અને સ્વસ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ રીતે રહેલા એવા ભગવાનમાં જો કર્મ અર્પણ કર્યું હોય તો તે અધ્યાત્મ, અધિદેવ અને અધિભૂત ત્રણે તાપ ટાળે છે ૩૨ હે વ્યાસજી ! પ્રાણીઓને જેથી રોગ થાય છે તે પદાર્થ તે રોગને મટાડી શકતો નથી, પરંતુ બીજા પદાર્થોની સાથે તે મિશ્ર કરેલો હોય તોજ રોગને મટાડી શકે છે ૩૩

આ પ્રમાણે સર્વ કર્મો મનુષ્યને જન્મ મરણ ધર્મવાળો સંસાર આપનારા છે, પરંતુ જો તે ઇશ્વરાર્પણ કરવામાં આવે તો ભોગની નિવૃત્તિ કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે ૩૪ આ જગતમાં ભગવાનને પ્રસન્ન કરનારું જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે કર્મ ભક્તિયોગવાળું હોવાથી ભગવાનના તત્ત્વને દર્શાવનારું શુદ્ધ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે ૩૫ જીવ જ્યારે ભગવાનની આજ્ઞા અનુસાર સર્વ કર્મો ઇશ્વરાર્પણ કરે છે ત્યારે તે શ્રીકૃષ્ણનો દહ અનુરાગી થઈને તેમના ગુણ તથા નામોનું કીર્તન અને સ્મરણ કરે છે ૩૬ વાસુદેવ રૂપ એવા ભગવાનનું અમે ધ્યાન

૬ પ્રથમ મહાપુરુષની સેવા, તેથી મહાત્માની કૃપા, તેથી પરમાત્મા સબધી ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા, તેથી ભગવાનની કથાનું અવલું અને કથા અવલુંથી ભગવાન ઉપર પ્રીતિ થાય છે ભગવાન ઉપર પ્રીતિ થવાથી સ્થૂલ સૂક્ષ્મ દેહનું જ્ઞાન અને તેથી આત્મજ્ઞાન થાય છે, તેથી ભગવાન ઉપર દહ ભક્તિ રહે છે

ધરીએ છીએ પ્રદુષ્ઠ, અનિરૂદ્ધ અને સર્વભૂ મૂર્તિ રૂપ પરમાત્માને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ ૩૭ આ પ્રમાણે પરમ પુરુષની મૂર્તિઓના નામો લઈને નિરાકાર તથા મત્ર મૂર્તિવાળા યજ્ઞ પુરુષને જે ભજે, તે યથાર્થ જ્ઞાની થાય છે ૩૮ હે બ્રહ્મા ! હું આ પ્રમાણે વર્ણવું તેથી નારદ મારા ઉપદેશને યથાર્થ રીતે પામ્યો છે, એમ જાણીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને મને જ્ઞાન ઐશ્વર્ય તથા ભક્તિ આપી છે ૩૯ તે માટે હે બહુશ્રુત વ્યાસ ! તમે પણ સમર્થ એવા ઇશ્વરના પ્રખ્યાત યજ્ઞને ગાઓ કે જે સાલગવાથી પડિતોની જિજ્ઞાસા પૂર્ણ થાય ઇશ્વરના ગુણાનુવાદ ગાયા વિના વાર વાર હું ખોથી પીડા પામતા પ્રાણીઓના કલેશો મટતા નથી, એમ વિદ્વાનોનું કહેવું છે ૪૦

સ્વમપ્યવદ્ધધુતવિધુત વિમો
સમાપ્યતે યેન વિદ્વાં બુભુક્ષિતમ્
પ્રવ્યાહિ વુ એર્મુદુરાર્દિતાત્મનાં
વત્કેશનિર્વાણમુશન્તિં નાન્યથા ૧૪૦॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
पंचमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ કો. ૬

નારદના પૂર્વજન્મનું વૃત્તાંત.

સુત ઉવાચ

एवं निशम्य भगवान्देवर्षेर्जन्य कर्म च ।
मूयः पश्यच्छ त ब्रह्मन्व्यास सत्यवतीसुत.

સૂત કહે છે-હે બ્રહ્મા ! ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દેવર્ષિ નારદનો જન્મ તથા કર્મો સાલગી સત્યવતીના પુત્ર ભગવાન વેદવ્યાસે ફરીને તેમને પ્રશ્ન કર્યો ૧ કે-હે નારદ ! તમને જ્ઞાનોપદેશ કરનારા તે ભિક્ષુકો દૂર દેશમાં ગયા ત્યારે તમે બાળક હતા તેથી પછી શું કર્યું ? ૨ હે બ્રહ્માના પુત્ર ! તમે બાકી રહેલું આયુષ્ય કેવી રીતે ગાળ્યું અને કાળ આવ્યો ત્યારે દેહનો કેવી રીતે ત્યાગ કર્યો ? હે દેવશ્રેષ્ઠ નારદ ! આ કાળ જે સર્વ જગતનો નાશકર્તા છે તે તમારી પૂર્વજન્મની સ્મૃતિનો કેમ નાશ કરતો નથી ? ૩-૪

૬ આ છઠ્ઠા અધ્યાયમાં વ્યાસને ખાતરી કરવા માટે નારદ પૂર્વજન્મમાં શ્રીકૃષ્ણની કથાનું કીર્તન કરવાથી ચાતાનું જે સંદર્ભાય થયું હતું તે કહે છે

નારદ બોલ્યા-મને જ્ઞાનોપદેશ કરનારા સંન્યાસીઓ દૂર દેશમાં ગયા ત્યારે હું પહેલી અવસ્થામાં હતો અને મેં તે પછી આ પ્રમાણે કર્યું. ૫ હું મારી માતાને એકનો એક પુત્ર હતો તે અજ્ઞાની હોઈ કોઈને ત્યાં દાસી રહેલી હતી મારી ઉપર તેને અત્યંત પ્રીતિ હતી તેમ મારે પણ તેના વિના બીજો આધાર ન હતો ૧ તેથી તે બિચારી માફ યોગશ્લેષ કરવાની નિરંતર ઇચ્છા કરતી હતી, પરંતુ પરાધીન હોવાથી તેમ કરી શકતી ન હતી પુતળી જેમ દોરીને અધીન હોય છે તેમ આ જગત ઇશ્વરને અધીન છે તેની ઇચ્છા વિના કોઈ કંઈ કરી શકતું નથી ૭ હું પાંચ વર્ષની અવસ્થાનો બાળક હતો તેથી મને દિશા, દેશ કે કાળનું જ્ઞાન ન હતું. હું માતાના સ્નેહ બંધનમાંથી “ક્યારે છુટું ?” એમ થતું હતું “એક દિવસ મારી મા ગાય દોહવા ઘરમાંથી નિકળી ત્યારે તેના પગ તળે સર્પ આવ્યો તે તેને કરડ્યો તેથી તે મરણ પામી. ૮ તેનું મરણ થયું ત્યારે હું ભકતોનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા પ્રભુનો મારા ઉપર અનુગ્રહ થયો એમ માની ઉત્તર દિશા તરફ ચાલી નિકળ્યો ૧૦ તે દિશામાં સમૃદ્ધિવાળા દેશો, રાજધાનીનાં નગરો, ગામો, વાવો, રત્નોની ખાણો, ખેડૂતના ગામો, પહાડી ગામો, વિશાળ વનો, ઉપવનો, અનેક ભાતની ધાતુઓથી શોભાયમાન તથા હાથીઓએ ભાગી નાખેલી શાખાના વૃક્ષો જેમાં હતાં એવા મોટા પર્વતોને, પવિત્ર તથા નિર્મળ પાણીવાળા જલાશયોને, વિચિત્ર શબ્દો કરતા પક્ષીઓના શબ્દોથી ઉડી આવે તેમ ગણગણાટ કરીને ભમતા ભમરાઓથી મનોહર તથા દેવોથી સેવાયલી તલાવડીઓ જોતો જોતો હું એકલોજ આગળ ગયો એટલામાં એક મહા વન મારી દષ્ટિએ પડ્યું આ મહાવન, ઉંચા દર્ભ અને નક્કર તથા પોલા વાસોથી અત્યંત ગાઢ, સહન થઈ ન શકે તેવું ભયંકર અને સર્પ, ઘુવડ તથા શિયાળોને કીડા કરવાના સ્થાન જેવું હતું. ૧૧-૧૪ માફ શરીર પરિશ્રમને લીધે થાકી ગયું હતું, તેમ તરસ અને ભૂખ પણ લાગી હતી, તેથી પાસેની એક નદીમાં સ્નાન

આચમન કરી, જલધ્યાન કરી માર્ગના શ્રમને મે
દૂર કર્યો ૧૫ તે પછી હું તે નિર્જનવનમા એક
પીંપળાના ઝાડ તળે જઈ બેઠો અને પ્રાણણો પાસેથી
જે પ્રમાણે પરમાત્માનું સ્વરૂપ સાલજ્યું હતું, તે
પ્રમાણે હૃદયમાં રહેલા પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવા
લાગ્યો ૧૬ ભક્તિથી જીતેલા મનવડે પરમાત્માના
ચરણારવિંદનું ધ્યાન ધરતા, પ્રભુના દર્શનની ઉત્ક-
ઠાથી આખમા ઝળઝળીઆ આવી ગયા ને શ્રીહરિ
મારા હૃદયમા પ્રગટ થયા ૧૭ હું પ્રેમના અત્યંત
ઉભરાથી રોમાચ થયો અને સુખના અનુભવથી
પરમાન હમાં લીન થઈ ગયો હે મુનિ! આત્મા
અને પરમાત્મા બંનેને એક રૂપ જોઈ કેટલીએક
વાર સુધી ભગવાનના મનોહર રૂપને હું જોઈ રહ્યો
પછી જ્યારે તે રૂપ મને દેખાતું બંધ થયું ત્યારે
હું વિદ્વલતાથી ખિન્ન મનુષ્યની પેઠે એકાએક ધ્યા-
નમાથી ભગ્નત થયો ૧૮-૧૯ અને પરમાત્માના
સ્વરૂપના દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી ફરી મનને સ્થિર
કરી હૃદયમા જોવા લાગ્યો, તોપણ તે રૂપ જોવામા
આંધુ નહિ, તેથી અતૃપ્ત અને આતુર જેવો થઈ
ગયો ૨૦

આ રીતે હું તે નિર્જન વનમા પરમાત્માના
દર્શન માટે યત્ન કરતો હતો એટલામા વાણીથી
જેનું વર્ણન થઈ શકે નહિ એવા ઇન્ધિર જાણે મારા
શોકને સમાવતા હોય તેમ જ ભીર અને મધુર વા-
ણીથી મને કહેવા લાગ્યા કે ૨૧ તું આ જન્મમા
અને આ લોકમા મારા દર્શન કરવાને યોગ્ય નથી,
કારણ કે, જેમના કામ કોષાદિક શમ્યા નથી એવા
અપકવ-કુયોગીઓને મારા દર્શન દુર્લભ છે, ૨૨
છતા હે દોષ રહિત! મે તને માફ જે રૂપ એક-
વાર બતાવ્યું તે રૂપ પ્રેમ થવા માટે દેખાડ્યું છે.
મારી ઉપર પ્રેમ રાખનારો સાધુ પુરુષ, પીરે પીરે
હૃદયની સર્વ કામનાઓનો ત્યાગ કરે છે ૨૩ મહા
પુરુષની બધા દિવસ સેવા કરવાથી તને મારી ઉપર
દૃઢ ભક્તિ થઈ છે હવે તું આ નિહિત લોકને
ત્યાગ કરી મારા પાર્ષદપણાને પામીશ, ૨૪ અને
મારામાં દૃઢ કરેલી તારી આ ભક્તિ કોઈ પણ રીતે
ખૂટ થશે નહિ તથા મારા અનુગ્રહથી પ્રભાવી ઉ-

પત્તિમા તથા સહારમા પણ તારી સ્મૃતિ નાશ
પામશે નહિ અને તને પૂર્વજન્મનુ સ્મરણ રહેશે
૨૫ આકાશની પેઠે સર્વત્ર વ્યાપી રહેવું, સમીપ
છતા જાણી શકાય નહિ એવું, શરીર રહિત, તથા
સર્વનું નિયંતા એવું મહા ભૂત રૂપી ભગવાનનું
સ્વરૂપ અદ્વિત્ય થયું એટલે તેના કૃપાપાત્ર એવા મે
તે મોટામા મોટા દેવને મસ્તક નમાવીને પ્રણામ
કર્યા ૨૬ પછી લોકલજ્જમ મુકી અને ત ભગવાનના
ગુપ્ત નામનો પાઠ કરતો અને તેના ગુણ ચરિત્રોનું
સ્મરણ કરતો હું પૂર્ણ સતોષ પામી સ્પૃહા રહિત
થઈને પૃથ્વી ઉપર ફરવા લાગ્યો. મદ તથા મત્સરને
દૂર કરી 'ક્યારે આ પાચભૌતિક દેહ પડે' એવી
ઇચ્છા કરવા લાગ્યો ૨૭ હે બ્રહ્મન! મે આ પ્રમાણે
શ્રીકૃષ્ણમા ભક્તિબુદ્ધિ જોડી તેથી માફ મન પણ
નિર્મળ થયું તે પછી સમય થયો એટલે વિજળી
જેમ સુદામ પર્વત ઉપર ઝબકવા માટે તેમ કાળ
મારી સામે આવ્યો, ૨૮ અને ભગવાને પૂર્વે કહેલા
શુદ્ધ સત્વગુણી પાર્ષદના શરીરમા મને જોડી દીધો
પ્રારબ્ધકર્મના ભોગે સમાપ્ત થવાથી પછી મારો
પાચભૌતિક દેહ પડી ગયો ૨૯

તે પછી કલ્પને અતે ભગવાન જ્યારે ત્રણે
લોકને લઈ સમુદ્રના જળમા સુતા ત્યારે બ્રહ્માના
બહાર નિકળતા અને અદર પેસતા નિશ્વાસની
સાથે હું તેમના શરીરમાં પેરી ગયો ૩૦ હજાર
યુગ વીતી ગયા પછી બ્રહ્માએ ભગ્નત થઈ આ જ-
ગતને સરજવાની ઇચ્છા કરી, તે વખતે હું અને
મરિચીમિશ્ર વગેરે ઋષિઓ બ્રહ્માની ઇન્દ્રિયોમાથી
ઉત્પન્ન થયા ૩૧ હું અખડિત બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરી
વિષ્ણુના અનુગ્રહથી હવે ત્રણે લોકમા ફરું છું, મારી
ગતિ કોઈ ઠેકાણે અટકતી નથી. ૩૨ સ્વરબ્રહ્મ અ-
ર્થાત્ સમસ્વરથી શોભાયમાન ઇન્દ્રદત્ત આ વી-
ણાને વગાડી હરિકથા કરતો કરતો હું સર્વ ઠેકાણે
ફર્યાં કરું છું ૩૩ જેમના ચરણારવિંદમાથી ગંગાજી
પ્રગટ થએલા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની લીલા-
ઓને જ્યારે હું ગાઉ છું, ત્યારે તે જાણે બેલાવ્યા
હોય તેમ મારા હૃદયમા પ્રગટ થાય છે ૩૪ વાર-
વાર કામનાથી તથા લોભની વાસનાથી જેમનું મન

આતુર હોય એવા મનુષ્યોને શ્રીહરિના ચરિત્રો સ સાર સાગર તરવાને નૌકારૂપ થાય છે ૩૫ વાસ-
નાઓ તથા લોભથી હણાયલા મનુષ્યનું મન ભગ-
વાનની ભક્તિ કરવાથી જેવું શુદ્ધ થાય છે તેવું શમ
હમાદિકથી પણ શુદ્ધ થતું નથી ૩૬ હે વ્યાસ !
તમે તમારા મનને સતોષ આપનારૂં કારણ મારા
જન્મોનું અને કર્મોનું જે કઈ રહસ્ય પૂછ્યું તે
સર્વ મેં તમને અથેતિ કહ્યું ૩૭

સૂત બોલ્યા-ભગવાન નારદ સત્યવતીના પુત્ર
વ્યાસની સાથે આ પ્રમાણે વાત કરી આજ્ઞા લઈ
વીજ્યા વગાડતા વગાડતા પછી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા
૩૮ અહો દેવર્ષિ નારદને ધન્ય છે કે જે શાર્ફ ધ-
નુષને ધારણ કરનાર ઈશ્વરના ચરિત્રોનું વીજ્યાથી
ગાન કરતા તથા મનમાં પ્રસન્ન થતા થતા આતુર
એવા આ જગતને રમીડે છે ૩૯

અહો દેવર્ષિધન્યોઽય યત્કીર્તિ શાર્ફધન્વન.

ગાયન્માઘઞ્ચિરતન્વ્યા રમયત્યાતુર જગત્

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे

ब्रह्मोऽध्याय

અધ્યાય ૭ મો.

વ્યાસે ભાગવત રચી શુકને ભણાવ્યું.

• શૌનક ઉવાચ

निर्गते नारदे सूत भगवान्वादरायण ।

भुतवांस्तदभिप्रेत ततः किमकरोद्विभु ॥૧॥

શૌનક પૂછે છે-હે સૂત ! નારદના ગયા પછી
ભગવાન બાદરાયણે (વેદવ્યાસે) તેમનો અભિ-
પ્રાય બાળી લઈને શું કર્યું ? ૧ સૂત બોલ્યા-હે
શૌનક ! બ્રાહ્મણોથી સેવાતી સરસ્વતી નામની ન-
દીના પશ્ચિમ તટ ઉપર શમ્યાપ્રાસ નામનો આશ્રમ
છે ૨ ખેરડીના સમૂહથી શોભાયમાન તે આશ્રમમાં
ખેત્રી જળનું આચમન લઈ મનને ચિત્ત કરી તે
ત્યાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યા ૩ ભક્તિના યોગથી નિ-

૧ આ સાતમા અધ્યાયમાં ભાગવત સાંભળનાર પરી-
ક્ષિત શબ્દનો જન્મ અને પાડવોના નિરપગધી બાળકોના
અશ્વત્થામાએ કરેલા વલ તથા તેમને કરેલી શિક્ષાની કથા
કહેવામાં આવશે

ર્મણ થએલા અને સારી પેઠે દંઢ થયેલા મનમાં
પ્રથમ તો તેમણે ઈશ્વરના દર્શન કર્યો, અને તે પછી
તેમને આશ્રમે રહેલી માયાને બેઈ માયાથી મુગ્ધ
જીવ ત્રણ ગુણોથી ભુલો છતાં પોતાને ત્રિગુણાત્મક
માને છે અને તેના અભિમાનથી 'હું કર્તા છું, હું
લોકતા છું' ઇત્યાદિક અનર્થને પામે છે ૪-૫
આ સર્વ જોયા પછી ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી
અનર્થનો નાશ થાય છે તે પણ જોયું અને પછી
અજ્ઞાની લોકોને માટે શ્રીમદ્ભાગવત નામની આ
સહિતા રચી ૬ જે સહિતા સાંભળવાથી મહા પુરુષ
એવા શ્રીકૃષ્ણ ઉપર શોક, મોહ તથા ધરડપણનો
નાશ કરનારી ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ૭ ભાગવત
સહિતા રચીને નિવૃત્તિ સુખમાં સદા મગ્ન રહેતા
વ્યાસે, પોતાના પુત્ર શુકદેવને શોધી કાઢી તેને તે
ભણાવી. ૮ શૌનક પૂછે છે કે, શુકદેવજી નિવૃત્તિ
સુખમાં મગ્ન રહેતા હતા તેમને કોઈ પણ વિષયની
સ્પૃહા ન હતી અને આત્મારામ હતા છતાં તે આવી
મોટી સહિતા શા માટે લખ્યા હતા ? ૯

સૂત કહે છે-આત્મારામ મુનિઓ કામ કોષ
અદિક અહંકાર રહિત હોય છે, તોપણ ફલાનુ-
સ ધાન રહિત ભક્તિ કરે છે, કારણ કે ભાગવાનના
ગુણો આત્મારામ મુનિઓને આકર્ષણ કરે એવા છે.
૧૦ શ્રીહરિના ગુણોથી જેની ખુદ્ધિ આકર્ષાઈ હતી
એવા શુકદેવજી જે વૈષ્ણવ જનને બહુજ પ્રિય
હતા, તે આ શ્રીમદ્ભાગવત રૂપી આખ્યાનને લ-
ખ્યા હતા ૧૧

હવે હું તમને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની કથાનો
ઉદય થાય તેમ રાજર્ષિ પરીક્ષિતનો જન્મ, તેમના
કર્મ, મૃત્યુ અને પાડુના પુત્રોના મહા પ્રવાસ કહું
છું ૧૨ જ્યારે કૌરવો અને પાડવો અને પાડવોના
યોદ્ધાઓ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા અને ભીમસેનની
ગદાથી દુર્યોધનની બન્ને સાથળ ભાગી ગઈ ત્યારે
-આમ કરવાથી હિત થશે-એવો વિચાર કરી અ-
શ્વત્થામાએ દ્રાપદીના ઉઘેલા બાળકોના માથા કાપી
નાખ્યા દુર્યોધનનું અશુભ કરનારા નિન્દાપાત્ર અ-
શ્વત્થામાના આ કર્મની લોકો અઘાપિ નિન્દા કરે
છે ૧૩-૧૪ બાળકોનું મરણ સાંભળી દ્રાપદી અત્ય-

ત સતાપ કરવા લાગ્યા, અને તેમની આખો આસુથી ભરાઈ ગઈ ત્યારે અર્જુન તેમને શાત કરવા માટે બોલ્યા કે, ૧૫ હે દ્રૌપદી ! ગાડીવ ધનુષના ખાણોથી આતતાયી એવા એ પ્રાહ્લણુનું મસ્તક કાપી હમણા તમારી પાસે લાવુ છું, તેની ઉપર બેસીને જ્યારે તમે સ્નાન કરશો ત્યારે હું તમારા શોકાશ્રુને લુછીશ ૧૬ આ પ્રમાણે દ્રૌપદીને આશ્વાસન આપી ભગવાન જેના મિત્ર તથા સારથિ હતા અને જેની ધ્વજમા હનૂમાને વાનર છે એવા અર્જુન કવચ ધારણ કરી તથા હાથમા મોઢું ધનુષ લઈ રથમા બેઠા અને શુરપુત્ર પાછળ દોડ્યા ૧૭ બાળહત્યાથી ખિન્ન થ-એલા અશ્વત્થામા રથમા બેઠીને પોતાની પાછળ આવતા અર્જુનને જોઈ શ કરના ભયથી જેમ સૂર્ય નાઠા હતા ૧૮ તેમ નાસવા લાગ્યા ૧૯ જ્યારે તેમણે પોતાનું કોઈ પણ શરણુ દીધું નહિ ને રથના ઘોડા યાકી ગયેલા જોયા ત્યારે પ્રહ્લાસને પોતાનું રક્ષણ કરનાર માન્યુ ૧૯ અશ્વત્થામા તે અસ્ત્રનો ઉપસ-હાર બાણતા ન હતા તોપણ તેમણે પ્રાણ સકટ આવી પડવાથી જળનું આચમન લઈ તે અસ્ત્ર સાધ્યુ ૨૦ એ અસ્ત્રનું પ્રત્યક્ષ તેજ સર્વ દિશાઓમા ફેલાઈ ગયું અર્જુન તે અસ્ત્રને લીધે પોતા ઉપર આવી પડેલા પ્રાણસ કટને જોઈ શ્રીકૃષ્ણને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૨૧

અર્જુન કહે છે—હે કૃષ્ણ ! તમે સ સારના જ-ન્મ મરણાદિકે હું ખોથી બળતા પ્રાણીઓના તાપને દૂર કરનાર છો ૨૨ તમે આદિપુરુષ ને માયાથી પર હોવાને લીધે સાક્ષાત્ ધ્મિર છો અને પોતાની ચૈતન્ય શક્તિથી માયાનો પરાભવ કરી કૈવલ્ય રૂપ આત્મામા રહેલા છો ૨૩ તમેજ માયાનો પરાભવ કરી રહેલા છો, અને તમેજ માયાથી જેમનું મન મોહિત થયેલું છે એવા જીવલોકનું પોતાના પરાક-

૬ વામન પુરાણમા એવી એક કથા છે કે, વિષ્ણુનાલી નાભમે શ કરમે ભક્ત એક શક્તિ હતા શ કરે તેને સો નાનું વિમાન આપ્યું હતું, તેમા બેસી તે સૂર્યની પાછળ પડ્યો હતો. તેણે વિમાનના પ્રકાશથી સર્વત્ર દિવસ કરી મૂક્યો હતો સૂર્ય પોતાના તેજવડે વિમાનને ઓગાળી નાખ્યું સંકરને તેથી કોપ ચઢ્યો અને તેની પાછળ દોડ્યા એટલે સૂર્ય ભયથી નાઠા

મ વડે ધર્માદિકે રૂપથી કલ્યાણ કરો છો. ૨૪ તમા-રો અવતાર પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા થયો છે અને પોતાના એકાન્તિક ભક્તોને વારંવાર ધ્યાન કરવા માટે થયેલો છે ૨૫ હે દેવના દેવ ! ચારે તરફ ફેલાઈ ગયેલું આ તેજ શાનું છે અને તે ક્યાથી અપાણી સ મુખ આવે છે ? તે હું બાણતો નથી ૨૬

શ્રીભગવાન બોલ્યા—આ પ્રહ્લાસ છે અને દ્રૌ-ણના પુત્રે પ્રાણસ કટ આવી પડવાથી તે મૂકેલું છે. તેનો ઉપસહાર એ બાણતો નથી ૨૭ આ અસ્ત્રને શાન્ત કરનાર પ્રહ્લાસ વિના ખીલુ કોઈ અસ્ત્ર નથી, અને તું તે બાણ છે માટે પ્રહ્લાસ મૂકીને એના તે-જથી પ્રહ્લાસના ઉત્કટ તેજનો નાશ કર ૨૮

સૂત કહે છે—ભગવાનનું કહેલું સાબળીને શ-ત્રુનો નાશ કરનાર અર્જુને આચમન લઈ શ્રીકૃષ્ણ-ની પરિક્રમા કરી પ્રહ્લાસની સામે પ્રહ્લાસ મૂક્યું. ૨૯ શ કરના મુખમાથી નીકળેલો અગ્નિ અને સૂર્ય એકઠા મળવાથી જેમ બન્નેનું તેજ વૃદ્ધિ પામે તે-મ બાણથી વિ ટાયલા બન્ને અસ્ત્રોનું તેજ પરસ્પર એકઠું મળી પૃથ્વી, આકાશ અને અ તરીકેને છાઈ રહ્યું ૩૦ તે બે અસ્ત્રોના, ત્રણે લોકને તપાવતા તે-જને જોઈ, સધળી પ્રજા આ તો પ્રલયાગ્નિ હશે, એમ માનવા લાગી ૩૧ પ્રજાનો તથા ત્રણે લોકનો વિનાશ થતો જોઈને તથા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો મનો-ગત વિચાર બાણીને અર્જુને બન્ને પ્રહ્લાસોને પા-છા ખેંચી લીધા ૩૨ પછી ભય કર કર્મ કરનાર ગૌતમીના પુત્ર અશ્વત્થામાને પકડી અર્જુને યજ્ઞમાં જેમ દોરીથી પશુને બાંધે તેમ તેમને બાંધ્યા ૩૩

અર્જુન તેમને છાવણીમા લઈ જવાની તૈયારી કરતા હતા એટલામા ભગવાને કહ્યું—હે પાર્થ ! આનું રક્ષણ કરવું ઘટિત નથી આ અધમ પ્રાહ્લણુને મારી નાખ, કારણ કે રાતે નિદ્રાવશ થયેલા તારા નિરપ-રાધી બાળકોને આણે મારી નાખ્યા હતા ૩૪-૩૫ શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે મહિરાદિકથી મત્ત થયેલો હોય, ભાન વિનાનો હોય, ભૂત કે વાયુ પ્રકોપથી ગાંઠે થઈ ગયેલો હોય, નિદ્રામા હોય, જે બાળક હોય, જે સ્ત્રી હોય, જે જડ થઈ ગયેલો હોય, જે

શરણાગત હોય, જે રથ વિનાનો હોય અને જે લયભીત થયેલો હોય, તેને ધર્મશ પુરુષે મારવો નહિ. ૩૧ જે નિર્દય, ખળ, બીજાને હણી પોતાના દેહને પોષનાર હોય, તેવાને મારી નાખવો બેધએ, કારણ કે, તેમ કરવાથી મોટા અપરાધો કરીને નર-કમા પડતો તે બચે છે. ૩૭ વળી તે મારા સાલ-ળતા પાચાળીની આગળ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે, હે માનિનિ ! જેણે તારા પુત્રો માર્યા છે તેના મસ્તકને હું તારી પાસે લાવીશ ૩૮ હે વીર ! આ અધમ પ્રાહ્મણે પોતાના રાજાનું અશુભ કર્યું છે એ-ટલે તે આતતાથી તથા બધુજનને હણનાર હોઈ વધને યોગ્ય છે ૩૯

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનની પરીક્ષા કરવા કહ્યું, પરંતુ અર્જુને પોતાના પુત્રને મારનાર છતાં પણ તેને ગુરુપુત્ર બાણીને હણ્યો નહિ ૪૦ પછી શ્રીકૃષ્ણ જેના પ્રિય સખા અને સારથિ હતા એવો અર્જુન અશ્વત્થામાને લઈ છાવણીમાં આવ્યો અને મરેલા પુત્રને રડતી એવી પોતાની પ્રિયા આગળ તેને હાજર કર્યો ૪૧ પછીની પેઠે દોરીથી બાંધીને આણેલા, નિહિત કર્મ કરવાથી નીચું મુખ કરીને ઉભા રહેલા તથા કૌરવ વશનું અશુભ કરનાર એવા ગુરુના પુત્ર અશ્વત્થામાને બેધ કૌમળ હૃદયના દ્રૌપદીએ તેને પ્રણામ કર્યો ૪૨ ગુરુના પુત્રને બા-ધીને લાવ્યા તે સતી દ્રૌપદી સહન કરી શક્યા નહિ “ છોડીદો છોડીદો-પ્રાહ્મણ તો નિરંતર અવ-ધ્ય છે માટે છોડીદો, ” એમ તેમણે કહ્યું ૪૩ તમે જેમના અનુગ્રહથી ગુપ્ત મંત્રની સાથે ધનુર્વેદ તથા અસ્ત્રના પ્રયોગ અને ઉપસ હારની વિદ્યાઓ ભણ્યા છો, ૪૪ તેજ આ ભગવાન દ્રોણાચાર્ય હમણા પુત્ર રૂપે વિદ્યમાન છે અને ભગવતી કૃપી તો હજી જી-વતા છે દ્રોણાચાર્યના સ્ત્રી પોતાને વીરપુત્ર હોવાથી દ્રોણાચાર્યની પાછળ સતી થયા નથી, ૪૫ માટે હે ધર્મવેત્તા ! મહા ભાગ્યશાળી એવા આપને હાથે ગુરુનું કુળ નાશ પામે તે યોગ્ય નથી, પરંતુ આ-પને તો વાર વાર તે પૂજવા યોગ્ય છે ૪૬ મારા પુત્રો મરી ગયાથી હું જેમ આતુર થઈ વાર વાર અશ્રુઓ પાડી રડું છું, તેમ પતિને જ દેવ તુલ્ય

માનનારા અશ્વત્થામાની માતા ભગવતી ગૌતમી રડે નહિ, તેમ કરો ૪૭ જે મૂર્ખ રાજાઓ પ્રાહ્મણના કુળને કોપાવે છે તેમના કુળને સંપરિવાર શોકાતુર થઈ નાશ પામવું પડે છે. ૪૮

સૂત કહે છે-હે પ્રાહ્મણો ! આ પ્રમાણે દ્રૌપ-દીનું ધર્મયુક્ત, ન્યાયી, દયાવાળું, સત્ય અને સદ્-ભાવવાળું વચન સાલળી ધર્મરાજાએ તેમના વખા-ણ કર્યો ૪૯ તેમ નકુળ, સહદેવ, સાત્યકી, ધન જ-ય ને દેવકીપુત્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે, સર્વેએ દ્રૌપદીના વખાણ કર્યો ૫૦ એ વચન સાલળી ભીમસેને ક્રોધ કરી કહ્યું-આને મારવો એજ કલ્યાણકારક છે, કારણ કે જેણે નિદ્રાવશ થયેલા બાળક છોકરાઓને પોતાના સ્વાર્થ માટે માર્યા નથી, તેમ પોતાના રાજાના હિત માટે પણ માર્યા નથી, કિંતુ કેવળ દ્વેષથીજ મારી નાખ્યા છે ૫૧ ચાર ભુજવાળા ભગવાન ભીમનું ને દ્રૌપદીનું કહેવું સાલળી પ્રતાપી અર્જુનના મુખ તરફ બેધ હસીને આ પ્રમાણે બોલ્યા ૫૨

શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું-પ્રાહ્મણ અધમ હોય તોપણ તેને મારવો ઉચિત નથી, પરંતુ આતતાથી મારવા યો-ગ્ય છે આ રીતે ધર્મશાસ્ત્રોમાં બંનેય આજ્ઞાઓ છે માટે મારી આજ્ઞાને પાળો ૫૩ દ્રૌપદીને શાત પાડતી વખતે તે જે વચન આપ્યું છે તે વચનને પણ સત્ય કર, અને ભીમસેન, પાચાળી તથા મને ગમતું પણ કર ૫૪ શ્રીકૃષ્ણના આ પ્રમાણે કહેવા-થી અર્જુને તરવારથી અશ્વત્થામાના માથાના મણિ-ને શિખા સાથે કાપી લીધો. ૫૫ તેજહીન, માથાના મણિથી રહિત અને બાળહત્યા કરવાથી નિસ્તેજ થઈ ગયેલા અશ્વત્થામાને બધનમાંથી મુક્ત કરી છાવણીમાંથી પણ કાઢી મૂક્યા ૫૬ આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે માથું મુડાવવું, સર્વ ધન લઈ લેવું તથા સ્થાનથી બહિષ્કાર કરવો, એ અધમ પ્રા-હ્મણોને વધની શિક્ષા બરોબર છે, તેમને દેહાન્ત દડની શિક્ષા કરવામાં આવતી નથી ૫૭ પુત્ર શો-કથી આતુર થયેલા દ્રૌપદી, પાડવો અને બીજા સર્વે તે પછી મરણ પામેલા પોતાના પુત્રોને દાહ કરવા લઈ જવાની ઉત્તર ક્રિયાઓ કરવામાં ગયા. ૫૮

પુત્રશોકાતુરા* સર્વે પાણ્ડવાઃ સહકૃષ્ણયા ।
સ્વાનાં મૃતાનાં વસ્તુત્વ સર્કુર્નિર્દરણાદિકમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
सप्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮ મો.*

પરીક્ષિતની રક્ષા.

સત્ત ઉવાચ

अथ ते संपरेतानां स्वानामुदकमिच्छताम् ।

दातु सकृष्णा गङ्गायां पुरस्कृत्य ययु स्त्रियः ॥

સૂત કહે છે-પછી મૃત્યુ પામેલા અને દાહા-જલિની ઇચ્છાવાળા પુત્રોને દાહાજલિ આપવા દ્રૌપદીને આગળ કરી સર્વે સ્ત્રીઓ ગંગાના કિનારા ઉપર ગઈ ૧ ત્યાં મરી ગયેલા પુત્રોને દાહાજલિ આપી અત્યંત વિલાપ કરી શ્રીહરિના ચરણારવિન્દની રજથી પવિત્ર થયેલા ગંગાના જળમાં સર્વેએ સ્નાન કર્યું ૨ મુનિઓની સાથે આવેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને, ધર્મરાજાને, તેમના ભાઈઓને, પુત્રના શોકથી અતિ દુઃખી થયેલા ગાધારીને, કુતાણ તથા દ્રૌપદીને તેમજ કુટુબીઓના નાશથી ખિન્ન થયેલા સર્વેને-પ્રાણીઓમાં કાળની ગતિ અટકાવી શકાય નહિ તેવી છે, એવું કહીને શાન્ત કર્યો ૩-૪ દ્રૌપદીના કેશ એ ચવાથી જેમનું આયુષ્ય નાશ પામ્યું હતું એવા દુષ્ટ રાજાઓને મારી નાખી દુર્યોધનાદિક કપટી રાજાઓએ હરી લીધેલું યુધિષ્ઠિરનું રાજ્ય તેમને પાછું અપાવી તથા ઉત્તમ સાસરી-વાળા ત્રણ અશ્વમેધ નામના યજ્ઞો કરાવી ઇન્દ્રના જેવા તેમના પવિત્ર યજ્ઞને જગતમાં ફેલાવ્યો ૫-૬ સત્કાર પામેલા વ્યાસાદિક વિપ્રોએ શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કર્યા પછી પાડવોની આજ્ઞા લઈ સાત્યકી અને ઉદ્ધવજીની સાથે દ્વારકા જવાનો વિચાર કરીને જેવા રથમાં બેસવા જતા હતા તેવામાં શ્રીકૃષ્ણે ભયભીત થયેલી ઉત્તરાકુમારીને પોતાની સામે ઢોડી આવતી બોલ ૭-૮ ઉત્તરાએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પાસે આવી પ્રાર્થના કરી કે, હે મહાયોગી ! હે દેવના દેવ ! હે

જગત્પતિ ! મારી રક્ષા કરે ! તમારા વિના જગતમાં ખીણું કોઈ સ્થાન ભય વિનાનું નથી, કારણ કે લોકમાં પરસ્પર કલહ ચાલે છે ૯ હે ઇશ્વર ! મારી પાછળ તીક્ષ્ણ ધારવાળું બાણ વેગથી આવે છે માટે હે કૃષ્ણ ! મારું અને મારા ગર્ભનું આપ રક્ષણ કરે ! ૧૦

સૂત કહે છે-હે શૌનક ! ભક્તવત્સલ એવા ભગવાન તરત સમજી ગયા કે, જગતને પાડવ વિનાનું કરવા માટે અશ્વત્થામાએ મૂકેલું તે પ્રહ્લાસજ હુશે ૧૧ હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! પછી પાડવોએ પાંચ બળત બાણોને સામે આવતા બોઈ હાથમાં અસ્ત્ર લીધા ૧૨ પોતાના એકાન્તિક ભક્તોનું અનિવાર્ય દુઃખ બોઈ સમર્થ એવા ભગવાને સુદર્શન નામના પોતાના અસ્ત્રથી ભક્ત એવા પાડવોની રક્ષા કરી, ૧૩ અને સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા રૂપ તથા યોગેશ્વર એવા ભગવાને અત કચ્છમાં રહીને કુરુકુળની વૃદ્ધિ માટે ઉત્તરાના ગર્ભને પોતાની માયાવડે ઢાકી દીધો ૧૪ તે અસ્ત્ર પ્રહ્લાસ હતું, પાંચ ફેર નહિ એવું હતું, તથા તેની સામે કંઈ ઉપાય ચાલે નહિ તેમ હતું, તોપણ હે શૌનક ! વિષ્ણુના તેજને લીધે તે શાન્ત થઈ ગયું ૧૫ આશ્ચર્યજનક સર્વ વસ્તુઓથી ભરપૂર એવા પરમાત્મામાં આ વાત આશ્ચર્યકારક બની એમ તમારે બલવું નહિ, કારણ કે, જન્મ રહિત એવા ઇશ્વર સર્વને પાળે છે, સર્જે છે તથા સહાર પણ કરે છે. ૧૬

પ્રહ્લાસથી મુક્ત થયેલા પોતાના પૌત્રને બોઈ દ્રૌપદીની સાથે કુતાએ દ્વારકા જવાને તૈયાર થયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પછી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી - ૧૭ આદિપુરુષ, માયાથી પર, સર્વ પ્રાણીઓની બહાર તથા અદર રહ્યા છતાં જણાય નહિ એવા માયા રૂપી પટથી ઢકાયેલા, ઇદ્રિયોનું જ્ઞાન જેનાથી ઉતરતું છે તથા અવિનાશી એવા આપને ભક્ત યોગથી અબાણી એવી હું નમસ્કાર કરું છું ૧૮ અજ્ઞાની મનુષ્ય જેમ વેષધારી નટને ઝોળખી શકતો નથી તેમ દેહાભિમાની પુરુષ પણ આપને ઝોળખી શકતો નથી ૧૯ આત્મા અને અનાત્માના વિવેકવાળા, શાસ્ત્રનું મનન કરનારા અને નિર્ભય

* આ આક્રમ આધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કોપાયમાં ન થયેલા અશ્વત્થામાના અસ્ત્રથી પરીક્ષિતની રક્ષા કરી તેથી કુતાણને તેમની સ્તુતિ કરી, તે કથા કહેલી છે.

અત કરણના પુરુષો પણ આપને ઓળખી શકતા નથી, તો પછી અમે સ્ત્રીઓ તે આપનો ભક્તિયોગ સાધવા આપને કેવી રીતે ઓળખી શકીએ ? ૨૦ શ્રીકૃષ્ણ, વસુદેવના પુત્ર, નંદરાયના કુમાર તથા વેદ અને ગાયન રક્ષણ કરનાર આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૨૧ જેમની નાભિમા કમળ છે, જેમણે કમળની માળા ધારણ કરેલી છે, જેમના નેત્ર કમળના જેવા પ્રકુલિત છે તથા જેમના ચરણમા કમળનું ચિહ્ન છે, એવા આપને નમસ્કાર છે ૨૨ હે હુષી-કેશ ! બળ એવા કસે, ઘણા દિવસ સુધી કારાગ્રહમા રાખેલા, ને પુત્રોના મરણથી શોકાતુર થયેલા દેવકીજીને આપે છોડાવ્યા હતા, પણ મને તો આપે વારવાર હું ખોના સમૂહમાથી મુક્ત કરી છે ૨૩ હે હરિ ! આપે જેરથી, મોટા અગ્નિમાથી, રાક્ષસના ભયથી, બુગારીઓની સભામાથી, વનવાસના કષ્ટ-માથી, પ્રત્યેક રણસગ્રામમાથી, અનેક મહારથી-ઓના અસ્ત્રોથી તથા છેવટ અશ્વત્થામાના પ્રહારથી પણ મારી રક્ષા કરી મને હું બ મુક્ત કરી છે ૨૪

હે જગત્પુરો ! અમને બ્યા ત્યા નિત્ય વિપત્તિઓ આવે છે પણ હવે વિપત્તિઓમા ફરીને સ-સારના જન્મમરણ રૂપી હું ખો જોવા ન પડે એવા આપના દર્શન થયા છે ૨૫ સારા કુળમા જન્મ, પ્રભુતા, શાસ્ત્રાભ્યાસ ને લક્ષ્મીથી જેનો મદ વધેલો હોય એવો પુરુષ, કામના રહિત ભક્તોના જાણવામા આવેલું આપનું નામ લેવાને યોગ્ય નથી ૨૬ કામના રહિત ભક્તજનના ધન રૂપ, ધર્મ, અર્થ ને કામ રૂપી ગુણ વૃત્તિઓ જેની નિવૃત્ત થયેલી છે એવા આત્માના આનંદમા રમણ કરનારા, શાન્ત અને મોક્ષના પતિ, એવા આપને નમસ્કાર હો ૨૭ હું તમને કાળમૂર્તિ માનું છું, કારણ કે, તમે સર્વના નિયંતા છો આદિ તથા અત વિનાના છો, સમર્થ છો, ચારે તરફ વિચરો છો તથા ભૂતોમા પરસ્પર જે કલેશ થાય છે તેનો આપ તોડ લાવો છો, પરંતુ તમારામા જરા પણ વિષમપાત્ર આવતું નથી ૨૮ હે ભગવન ! તમે તમારી લીલાને અધીન થઈ મનુષ્યના જેવું આચરણ કરો છો, પરંતુ આપના કર્તાવ્યને કોઈ જાણી શકતું નથી ૨૯ આપને કોઈ

પ્રિય નથી તેમ કોઈ શત્રુ કે મિત્ર નથી, માટે જે મનુષ્યો તમને નિગ્રહ કરનારા માને છે તે કોઈ પણ રીતે સંભવતું નથી હે વિશ્વાત્મન ! તમે અજન્મા છો, પણ આદિકમા વરાહ વગેરે, મનુષ્યોમા રામ વગેરે, ઋષિઓમા નર નારાયણ વગેરે તથા જલ જતુઓમા મત્સ્ય વગેરે તમારા જન્મો થયા છે આપ અકર્તા છો છતાં દુષ્ટનો સહાર, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય વગેરે આપના કર્મો જોવામા આવે છે ૩૦ તમે બ્યારે માખણની ગોળી ફેંડી નાખી ત્યારે યથોદ્દાણ્યે તમને બાધવાને દામણુ લીધું હતું તમે આસુઓની ધારાથી ધોવાઈ ગયેલા અજનવાળુ મુખ નીચું કરીને ' મને મારશે, ' એવી બીકથી સામે ઉભા હતા તે સમયની આપની બાળ-લીલા મને મે હિત કરે છે, કારણ કે આપનાથી ભય પોતે ખીડે છે ૩૧ કેટલાક કહે છે કે, પવિત્ર અને પ્રિય યુધિષ્ઠિર રાજાની કીર્તિને અથવા પવિત્ર યશવાળા ચંદુ રાજાની કીર્તિને વધારવા મલયાચળમા જેમ ચંદન ઉત્પન્ન થાય તેમ અજન્મા આપ ચંદુના વશમા જન્મ્યા છો ૩૨ કેટલાક એમ કહે છે કે, વસુદેવની સ્ત્રી દેવકીને વિષે તેમના પૂર્વજન્મની પ્રાર્થનાથી આ જગતનું કંઠ્યાણુ કરવા અને દૈત્યોનો નાશ કરવા માટે અજન્મા એવા આપ પુત્ર રૂપે જન્મ્યા છો કેટલાએક વળી એમ કહે છે કે, સમુદ્રમા બહુ ભારથી ડગમગતા વહાણની માફક બહુ ભારથી પીડાતી આ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને પ્રહ્લની પ્રાર્થના ઉપરથી આપ જન્મ્યા છો ૩૩-૩૪ કેટલાએક કહે છે કે, આ જગતમા પરમાનંદની અજ્ઞાનરૂપી અવિદ્યાથી થયેલી કામના અને કામનાથી થયેલા કર્મોથી કલેશ પામતા મનુષ્યોની અવિદ્યાની નિવૃત્તિ અર્થે સાલગવા યોગ્ય અને સંભળાવવા યોગ્ય ચરિત્રો કરવા માટે આપ આ લોકમાં ઉત્પન્ન થયા છો ૩૫

હે શ્રીકૃષ્ણ ! જે મનુષ્યો તમારી લીલાને સાલજે છે, ગાય છે અને બીજાને સંભળાવે છે, તેનું સ્મરણ કરે છે તથા બીજો કોઈ જાતો હોય તેને ધન્યવાદ આપે છે, તેઓ અદ્ય કાળમાં સ સારના જન્મ મરણ રૂપી ફેરાને ટાળનારા તમારા ચરણ-

રવિદને પામે છે ૩૧ પોતાની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરનારાં તમારા સગાસંબંધી અને તમારી પાછળ જીવન ગાળનારા એવા જે અમો, તેમને તમે, શુ આજે ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરો છો ? અમોએ રાજાઓનો અપરાધ કર્યો છે અને અમને તમારા ચરણારવિદ વિના બીજો એકકે આશ્રય નથી માટે આપે અમને તજવા ચેત્ય નથી ૩૭ હે શ્રીકૃષ્ણ ! ઇદ્રિયોનો સ્વામી જીવ, જતો રહે ત્યારે જેમ ઇદ્રિયોના નામ અને રૂપ કઇજ રહેતું નથી, તેમ આપના દર્શન જો અમને થાય નહિ અને આપ અમારા તરફ દષ્ટિ કરો નહિ તો ચાહવોની સાથે અમારી પ્રખ્યાતિ અને સપત્તિ કશા લેખામા ગણાય નહિ ૩૮ હે પરમાત્મા ! શબ, ચક્ર, ગદા ને પદ્મ આદિ આપના લક્ષણોથી લાંછિત થયેલા ચરણોથી અક્ષિત થયેલી આ પૃથ્વી હમણા જેમ શોભે છે તેમ તમારા ગયા પછી શોભશે નહિ ૩૯ વળી આ સારી સંગતિવાળા દેશો અને આ સારી રીતે પાકેલી ઓષધિઓ, લતાઓ, વનો, પર્વતો, નદીઓ અને સમુદ્રો તમારી કૃપાદષ્ટિથી વૃદ્ધિ પામે છે ૪૦ હે વિશ્વના આત્મા ! હે વિશ્વમૂર્તિ ! મને મારા પોતાના પાડવો તથા ચાહવો ઉપર દૃઢતર સ્નેહ લાગેલો છે, એ સ્નેહપાશને આપ કાપો ૪૧ હે મધુપતિ ! ગંગા જેમ પૂરને ન ગણકારતા સાગરની સાથે સ્નેહ કરે છે, તેમ મારી મતિ બીજા વિષયમા ન જતા નિરતર તમારા ચરણ કમળમા રમે છે ૪૨ હે અર્જુનના મિત્ર ! હે પૃથ્વીનો દ્રોહ કરનાર રાજાઓના વશનો નાશ કરવામા અમિતુલ્ય ! હે ગાય, બ્રાહ્મણ અને દેવની પીડા હરવા માટે અવતાર ધરનાર યોગેશ્વર ! આપને મારા નમસ્કાર છે ૪૩

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે કુતાબે મધુર પદોથી શ્રીકૃષ્ણનો મહિમા ગાયો તે પછી વૈકુઠપતિ શ્રીકૃષ્ણ માયાથી બાણે મોહિત કરતા હોય તેમ મહાહત્મા, ૪૪ અને પછી પાછા હસ્તિનાપુરમા આવ્યા અને સુભદ્રા પ્રમુખ સ્ત્રીઓની રજા લઈ દ્વારકા જવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ યુધિષ્ઠિરે કેટલોક સમય 'અત્રે રહો' એવી પ્રાર્થના કરીને અટકાવ્યા. ૪૫ મુશ્વરના અભિપ્રાયને નહિ બાણનારા વ્યાસ વગેરેએ

અને અદ્ભુત કર્મ કરનારા શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિરને ઇતિહાસો સંભળાવી ઉપદેશ આપ્યો તોપણ શોકાતુર થયેલા યુધિષ્ઠિર લગારે શાત થયા નહિ ૪૬ હે બ્રાહ્મણ ! અજ્ઞાનતાને લીધે સ્નેહ અને મોહને વશ થયેલા યુધિષ્ઠિર રાજા સગાસંબંધીઓના નાશનો વિચાર કરીને બોલ્યા કે-૪૭ અરેરે ! દુષ્ટાત્મા એવો જે હું તેના હૃદયમા કેટલું બધું અજ્ઞાન છે ? મેં આ પારકા દેહને માટે ઘણી અઘોરિણી સેનાનો નાશ કરાવ્યો ૪૮ હું બાળકોનો, બ્રાહ્મણોનો, સંબંધીઓનો, મિત્રોનો, કાકાઓનો, ગુરુઓનો તથા ભાઈઓનો દ્રોહ કરનારો થયો, માટે કરોડ વર્ષે પણ મારી મુક્તિ થશે નહિ ૪૯ પ્રજાનુ પોષણ કરનારા રાજાએ ધર્મ યુદ્ધમા પોતાની પ્રજાને દુઃખ દેનારા શત્રુ રાજાઓનો નાશ કરવો, એ પાપ નથી, એવું ધર્મશાસ્ત્રનું વચન મને બોધ કરી શકતું નથી ૫૦ કેમ કે, દુર્યોધન ધર્મથી પ્રજાનુ પાલન કરતો હતો, તેને મેં રાજ્યકોલથી માર્યો છે જેમના પતિઓને મેં મારી નાખ્યા છે અને જેમનું મેં અશુભ કર્યું છે એવી સ્ત્રીઓની મારી ઉપર જે હાય લાગી છે તે તથા મહા પાપને હું આ ગૃહસ્થાશ્રમના કર્મોથી દૂર કરવા સમર્થ નથી ૫૧ જેમ કાઠવથી કાઠવ ધોવાતો નથી, અને થોડી મદિરાના પાનથી થયેલો દોષ જેમ ઘણી મદિરા પીવાથી મટાડી શકાતો નથી, તેમજ જેમા બુદ્ધિપૂર્વક ઘણું કરીને પ્રાણીઓની હિંસા કરવામા આવે છે, એવા યજ્ઞોવડે પ્રમાદથી થયેલી પ્રાણીઓની એક પણ હિંસાને મટાડી શકાતી નથી ૫૨

यथा पङ्केन पङ्कामःसुरया वा सुराकृतम् ॥
भूतहत्यां तथैवैकां न यज्ञैर्मोर्द्धुमर्हति ॥५२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
महामोऽध्यायः

અધ્યાય ૯ મો.†

લીળમનું ધર્મ નિરૂપણ.

સૂત્ર ઉવાચ

इति भीत प्रजाद्रोहात्सर्वधर्मविविक्तया ॥
ततो विनशन प्रागाद्यत्र देवव्रतोऽपगतम् ॥१॥

સૂત કહે છે-હૈ શૈનક! આ પ્રમાણે પ્રજાનો દ્રોહ કરવાથી ભય પામેલા ધર્મરાજ સર્વ ધર્મો જાણવાની ઇચ્છાથી જ્યાં આગળ લીળમપિતામહ આણુશય્યા પર સુતા હતા, તે કુરૂક્ષેત્રમા ગયા ૧ હે બ્રહ્મણ! તે સમયે સઘળા ભાઈઓ, બ્યાસ તથા ધૌમ્ય આદિ, સુવર્ણના સાજથી શણગારેલા ઉત્તમ ઘોડાઓવાળા રથોમા બેસીને તેમની પછગ કુરૂક્ષેત્રમા ગયા ૨ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ અર્જુનની સાથે રથમા બેસી ત્યાં ગયા આ વખતે રાજાઓથી પરિવૃત્ત લીળમ ગુદાકોથી વિ ટાયલા કુબેરની માફક શોભતા હતા ૩ પૃથ્વી ઉપર પડેલા લીળમ પિતામહ આકાશમાથી પડેલા દેવ જેવા દેખાતા હતા તેમને જોઈ શ્રીકૃષ્ણે ને પાડવોએ પ્રજામ કયાં ૪ હે ઋષિશ્રેષ્ઠ! બ્રહ્માર્ષિઓ, દેવાર્ષિઓ અને રાજર્ષિઓ, ભરત-વશમા શ્રેષ્ઠ એવા લીળમને જોવા ત્યાં આવ્યા હતા ૫ હે બ્રહ્મન્! પર્વત, નાગ્દ, ધૌમ્ય, ભગવાન બાહ-રાયણ, બૃહદશ્વ, ભરદ્વાજ, પરશુરામ, ૬ વશિષ્ઠ, ઇંદ્ર, પ્રમદ, ત્રિત, ગૃતસમદ, અસિત, કુક્ષીવાન, ગૌતમ, અત્રિ, કૌશિક, સુદર્શન, શુકદેવ, કશ્યપ અને બૃહસ્પતિ વગેરે નિર્ભજ મનના મુનિઓ પણ પોતાના શિષ્યોની સાથે ત્યાં આવ્યા હતા ૭-૮ તે સર્વને એકઠા થયેલા જોઈ ધર્મજ તથા દેશ કાળના વિભાગને જાણનારા લીળમે ઉઠવાની શક્તિ નહિ હોવાથી મન અને વાણીથી તેઓનો સત્કાર કર્યો ૯ પછી શ્રીકૃષ્ણના પ્રભાવને જાણનારા લીળમે તેમને જગતના ઇન્દ્રિય છતાં માયાદેહ લઈ પોતાની સ મુખ ઉભેલા જોઈ મન અને વાણીથી તેમની પૂજા કરી ૧૦ લીળમપિતામહે પ્રેમાશ્રુઓથી ૩ ધાયલી દૃષ્ટિથી પાસે ઉભેલા વિનયવાન પાડુ રાજાના પુત્રો તરફ

† આ નવમા અધ્યાયમા યુધિષ્ઠિરને લીળમે કહેલું સર્વ ધર્મનું નિરૂપણ તથા લીળમે કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ તથા લીળમનો મોક્ષ કહેવારો

જોઈ કહ્યું કે-૧૧ હે પાડવો! તમે ધર્મના જાણુ છો, બ્રહ્મણનો, ધર્મનો તથા ભગવાનનો આશ્રય કરનારા છો, તેથી હું ખમા રહેવા યોગ્ય નથી, છતાં હું ખમા રહો છો, તે બહુ ખેદની વાત છે. ૧૨ પાડુના મરણ પછી નાના છોકરાવાળા કુન્તાવહુએ તમારે માટે બહુ દુઃખો સહન કર્યા છે ૧૩ વાયુને અધીન જેમ વાદળા રહે છે તેમ લોકપાલ સાથે લોકો જેમને અધીન રહેલા છે એવા તમોને હું ખ પડયુ, એ સર્વ કાળની લીલા છે, એમ હું માનુ છું ૧૪ જો એમ ન હોય તો જ્યાં ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા, જ્યાં ગદાધર ભીમસેન, જ્યાં ધનુર્ધારી અર્જુન, જ્યાં ગાડીવ જેવું ધનુષ અને જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ જેવા મિત્ર હોય ત્યાં વિપત્તિ કયાથી આવે? ૧૫ હે રાજન્! કોઈ પણ પુરુષ શ્રીકૃષ્ણના કર્તવ્યને જાણતો નથી, કારણ કે, જેમના કર્તવ્યને જાણવા જતા કવિઓ પણ તેમા મોહ પામે છે ૧૬ હે યુધિષ્ઠિર! સર્વ દૈવાધીન છે, એમ માની, ઇન્દ્રિયને માથે રાખી આ અનાથ પ્રજાનું પાલન કરો. ૧૭ હે રાજન્! આ સાક્ષાત્ આદિ પુરુષ નારાયણ પોતાની માયાથી લોકોને મોહિત કરી વૃષ્ણીઓમાં ગુપ્ત રહેલા છે ૧૮ હે નૃપ! ભગવાન શિવ, નારદ અને કપિલ આદિ ઋષિઓ, આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ગુપ્ત પ્રભાવ જાણુ છે ૧૯ તમે જેમને મામાના પુત્ર, પ્રિય મિત્ર તથા સખ ધી માનો છો, તથા જેમને મત્રી, દૂત તથા સ્નેહથી સારથિ કયાં હતા ૨૦ તે સર્વાત્મા, સમદષ્ટિવાળા, સ્વ અને પર ભેદરહિત, અહંકાર રહિત ને રાગ દ્વેષરહિત એવા પરમાત્મા છે અને તેમને ઉચ્ચ નીચા કામથી કદી મતિવૈષમ્ય થતું નથી એવા આ શ્રીકૃષ્ણ ઉદાર ભાવવાળા છે ૨૧

હે રાજન્! તે સમદષ્ટિવાળા છે, તોપણ તેમની પોતાના ભક્તોપર કેવી કૃપા છે તે જાણો. હું પ્રાણત્યાગ કરવાને તૈયાર થયો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે મને સાક્ષાત્ દર્શન આપ્યા. ૨૨ યોગી પોતાના કલેવરનો ત્યાગ કરતી વેળા જો ભગવાનમાં મનને સ્થિર કરીને વાણીથી તેમના નામનું કીર્તન કરે છે તો, કામનામાથી તથા નાના પ્રકારના કર્મોમાથી, તે મુક્ત થાય છે ૨૩ તે દેવના દેવ ભગવાનનું મુખ-

કમલ હાસ્યવડે તથા રાતા નેત્રવડે શોભે છે એવા ધ્યાન કરવા યોગ્ય, ચાર ભુજવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હું આ શરીરનો બ્યાં સુધી ત્યાગ કરૂં ત્યા સુધી ઉભા રહો, એવી હું પ્રાર્થના કરૂં છું ૨૪

સૂત કહે છે-તે સાભળીને યુધિષ્ઠિર રાજાએ ઋષિઓના સાભળતાં બાણશય્યામા સુતેલા, લીબ-પિતામહને અનેક ભતના ધર્મો પૂછ્યા ૨૫ હે મુનિ ! વર્ણધર્મ, આશ્રમધર્મ, વૈરાગ્ય અને રાગ રૂપી ઉપાધિથી નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ રૂપ સંસાર વ્યવહારના સાધારણ ધર્મો, દાનધર્મ, રાજ્યધર્મ, અનેક પ્રકારના મોક્ષધર્મો, સ્ત્રીધર્મ અને વિસ્તારથી વર્ણવેલા આશ્રમના ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, જે પ્રમાણે નાના પ્રકારના આખ્યાનોમા અને ઇતિહાસોમા વર્ણવ્યા છે તે પ્રમાણે તત્ત્વવેત્તા લીબે તેમની આગળ વર્ણવી બતાવ્યા ૨૬-૨૮ આ પ્રમાણે લીબ પિતામહ ધર્મ કહેતા હતા એટલામા સ્વતંત્ર મૃત્યુવાળા યોગીને પ્રિય એવો ઉત્તરાયણ કાળ આવ્યો, ૨૯ એટલે હજારો રથીઓના નાયક એવા લીબ બોલતા બધ થયા, પણ આજો ઉઘાડી રાખીને પીતાબરથી શોભાયમાન, આદિપુરુષ ચાર ભુજવાળા અને પોતાની સમુખ ઉભેલા શ્રીકૃષ્ણમા સંસારની વાસનાથી રહિત થયેલા પોતાના મનને પરોવ્યું ૩૦ ભગવાનમા આ પ્રમાણે મનની શુદ્ધ ધારણા પરોવ્યાથી, જેના સર્વ પાપો નાશ પામ્યા છે અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની કૃપાથી જેનો શ્રમ પણ ટળી ગયો છે તથા જેમની સર્વ ઇદ્રિયોની વૃત્તિઓ શ્રમ રહિત થઈ ગઈ છે એવા લીબ, દેહનો ત્યાગ કરતી વેળાએ જનાર્દન એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની આ રીતે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૩૧

લીબ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે-જે ઇશ્વર પોતાના પરમાનંદ સ્વરૂપમાં રહેલા છે છતા ક્રીડા કરવા માટે જે યોગમાયાથી સંસારની ઉત્પત્તિ કરે છે તે યોગમાયાને આશ્રય કરનારા, પરમ મહત્તાવાળા ભગવાનને વિષે હું નાના પ્રકારના ધર્માદિકના ઉપાયથી મનને સ્થિર કરનારી અને તૃષ્ણા રહિત મારી બુદ્ધિને અર્પણ કરૂં છું. ૩૨ ત્રણ ભુવનમા સુદર તમાલ જેવા શ્યામ રંગના ને સૂર્યના કિરણ જેવા

પીળા વસ્ત્ર ધારણ કરનાર ખીતલિયાળા કેશથી ઢકાઈ ગયેલા મુખકમળવાળા સુદર શરીરને ધારણ કરનાર, અર્જુનના મિત્ર તથા સારથિ એવા શ્રીકૃષ્ણમા, મારી ફલાનુસ ધાન રહિત ભક્તિ થાઓ ૩૩ યુદ્ધમા ઘોડાઓના ડાબલાથી ઉડેલી રજવડે ધુસર થઈ ગયેલા અને આમ તેમ ઉડતા કેશોથી પરસેવાના બિંદુઓ વિખરાઈ જવાથી, જેમનું મુખકમળ શોભતું હતું એવા, તથા યુદ્ધમા મારા તીક્ષ્ણ બાણોથી જેમના શરીરની ચામડી પણ ચીરાઈ જતી હતી તથા જેમનું કવચ તૂટી જતું હતું એવા શ્રીકૃષ્ણમા મારું મન વાસ કરો ૩૪ પોતાના મિત્ર અર્જુનના વચન સાભળીને તરત પોતાના અને શત્રુઓના સૈન્યની વચ્ચે રથને ઉભો રાખીને ઉભા રહેલા અને કાળદષ્ટિથી શત્રુઓના આયુધને હરી લેતા એવા અર્જુનના મિત્ર શ્રીકૃષ્ણમા મારી પ્રીતિ થાઓ. ૩૫ દૂર ઉભેલી સેનાના મોખરા ઉપર ઉભેલા લીબાદિકને જોઈને, દોષબુદ્ધિથી (આને માફ તો પાપ લાગે તેવા વિચારથી) પોતાના સગા સબધીઓનો નાશ કરતા અટકી ગયેલા, અર્જુનની વૈરાગ્ય બુદ્ધિને જેમણે આત્મવિધાનો ઉપદેશ કરી નિવૃત્ત કરી હતી એવા પરમાત્માના ચરણમા મારી પ્રીતિ થાઓ ૩૬

“હું રણ ઉપર શસ્ત્ર ધારણ કરીશ નહિ” એવી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરીને મારી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવા માટે રથમા બેઠા હતા ત્યાથી એકાએક નીચે ઉતરી, હાથમા રથનું પૈડું લઈ પૃથ્વીને કપાવતા અને વેગમા આવવાથી જેના ખભા ઉપરથી ઉત્તરીય વસ્ત્ર ખસી ગયું હતું એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સિંહ જેમ હાથીને મારવા માટે ઢોડે તેમ મારી તરફ ઢોડ્યા ૩૭ ત્યારે મેં હસીને તીક્ષ્ણ બાણો માર્યા તેથી તેમનું કવચ છિન્નલિન્ન થઈ ગયું અને તે લોહીલોહાણુ થઈ ગયા અર્જુને તેમને આવતા અટકાવ્યા છતા બલાતકારથી મને આતતાયીને મારવાને માટે આવ્યા હતા, તે મુકુંદ ભગવાનને વિષે મારી ગતિ હો ૩૮ અર્જુનના રથનું રક્ષણ કરનારા, હાથમા પરોણી તથા ઘોડાની રાસોને લઈ રથ ઉપર બેઠેલા અને સારથિની શોભાથી શોભતા

ભગવાનમા મરવાની ઇચ્છાવાળો જે હુ, તેની પ્રીતિ થાઓ ભગવાનના દર્શને કરીને આ યુદ્ધમા મરેલા યોદ્ધાઓ તેમના સમાન રૂપને પામેલા છે ૩૯ સુદર ગતિ, મનોહર વિલાસ, મધુર હસવુ અને પ્રેમપૂર્વક જોવુ વગેરેથી બહુ જ્ઞાન આપવાને લીધે મહામા આધળી થઈ ગયેલી ગોપિકાઓ, જે શ્રીકૃષ્ણના ગોવર્ધન ધારણુ વગેરે ચરિત્રોને, અનુકરણ કરતી પ્રત્યક્ષ રીતે જેમના સ્વરૂપને પામી હતી તે ભગવાનમા મારી પ્રીતિ થાઓ ૪૦ યુધિષ્ઠિર રાજાના રાજસૂય યજ્ઞમા મોટા મોટા મુનિઓ તથા રાજાઓની સલા વચ્ચે મુનિઓ અને રાજાઓએ અહો શુ રૂપ ! શો મહિમા ! એમ આશ્ચર્યથી જોવાતા જે ભગવાન પૂજાને પામ્યા હતા, તે વિશ્વના આત્મા રૂપ ભગવાન મારી દૃષ્ટિ આગળ આવીને ઉભા છે તેથી મારા અહોભાગ્ય છે ૪૧ સૂર્ય એક છે, છતાં પ્રાણીઓની પ્રત્યેક દૃષ્ટિએ જેમ અનેક રૂપો દેખાય છે, તેમ પોતે નિર્માણ કરેલા પ્રાણીઓના પ્રત્યેક હૃદયમા એક અધિષ્ઠાન રૂપે રહેલા છતાં ઇશ્વર અનેક રૂપે દેખાય છે, તે જન્મ-રહિત ઇશ્વરને જેનો ભેદ તથા મોહ ટળી ગયેલો છે, એવો હું પ્રાપ્ત થયો છું ૪૨

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે મન વાણી અને દૃષ્ટિની વૃત્તિથી ભગવાન એવા શ્રીકૃષ્ણમા આત્માને જોડીને લીળમપિતામહ મરણ પામ્યા તેમનો નિશ્વાસ બહાર નહિ નિકળતા અતરમા સમાઈ ગયો ૪૩ લીળમને ઉપાધિ રહિત પરબ્રહ્મા મળી ગયેલા જોઈ પક્ષીઓ જેમ જોલતા બધ થઈ જાય તેમ સઘળા મળધીઓ જોલતા બધ થઈ ગયા, ૪૪ અને દેવતા તથા મનુષ્યોએ વગાડેલા નગારાના નાદ થવા લાગ્યા રાજાઓમાં ઇર્ષ્યા વિનાના રાજાઓ વખાણ કરવા લાગ્યા અને આકાશમાથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ ૪૫ હે શૈનક ! મરણ પામેલા લીળમની શ્મશાનમા લઈ જવા વગેરે ક્રિયાઓ યુધિષ્ઠિર રાજાએ કરાવી અને શોક કર્યો ૪૬ પછી પ્રસન્ન થયેલા મુનિઓએ વેદોક્ત ગુપ્ત નામથી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરી અને પછી શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમા ધ્યાન કરતા તેઓ પોત પોતાના આશ્રમમા ગયા ૪૭ યુધિ-

ષ્ઠિરે શ્રીકૃષ્ણની સાથે હસ્તિનાપુરમા આવી કાકને તથા તપસ્વિની ગાધારીને શાન્ત કર્યો ૪૮ તે બાદ ધૃતરાષ્ટ્રની અનુમતિથી અને શ્રીકૃષ્ણના અનુમોદનથી સમર્થ એવા ધર્મરાજા ધર્મથી આપઘાતાનુ રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યા ૪૯

પિતા ચાનુમતો રાજા વાસુદેવાનુમોદિતઃ ।
ચક્રાર રાજ્ય ધર્મેણ પિતૃવૈતામહ વિભુઃ ॥૪૯॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
नवमोऽध्यायः.

અધ્યાય ૧૦ મો.^૬

શ્રીકૃષ્ણનું દ્વારકા ગમન.

શૈનક ઉવાચ

હત્વા સ્વરિક્ષ્ણપૃષ્ઠ આતતાયિનો
યુધિષ્ઠિરો ધર્મમૃતાં ઘરિષ્ઠ* ।

સહાનુજૈઃ પ્રત્યવરુદ્ધમોજનઃ

કથ પ્રવૃત્ત* કિમકારણીત્ત* ॥ ૧ ॥

શૈનકે પૂછ્યું-પછી પોત પોતાના ધનની સ્પૃહાવાળા આતતાયીઓને મારવાથી શોક પામેલા, ધર્મિઓમા વારંધ એવા યુધિષ્ઠિરે પોતાના બધુઓ સાથે કેવી રીતે રાજ્ય કર્યું તે કહો ? ૧

સૂત કહે છે-વિશ્વ માત્રનું રક્ષણ કરનાર શ્રી-હરિએ વશ રૂપી વનમા લાગેલા દાવાનળથી બળી ગયેલા કુરૂવંશને પરીક્ષિત રાજાની રક્ષા કરીને પુનઃ અકુરિત કર્યો અને યુધિષ્ઠિરને તેના પોતાના રાજ્ય ઉપર બેસાડીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થયા ૨ ત્યાર પછી લીળમે કહેલા અને ભગવાને અનુમોદેલા ધર્મને સાબળીને “ આ જગત પરમેશ્વરને અધીન છે સ્વતંત્ર નથી, ” એવા વિશેષ જ્ઞાનથી હું કર્તા-લોકતા નથી, એમ માની ભગવાનનો આશ્રય કરનારા અને પોતાના ભાઈઓથી સેવાતા યુધિષ્ઠિર રાજા ઇન્દ્રની પેઠે સમુદ્ર સુધી પૃથ્વીનું પાલન કરવા લાગ્યા ૩ તેમના રાજ્ય સમયમા યથાકાળ વરસાદ વરસતો હતો, પૃથ્વી સર્વ કામનાઓ પુરતી હતી, અને મોટા ઔવાળી ગાયો વ્રજોને દૂધથી રેલછેલ

૬ આ દશમા અધ્યાયમા કાર્ય કરીને સ્ત્રીઓથી સ્તુતિ કરાતા શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુરમાથી દ્વારકા ગયા એ કથા કહેવાશે

કરી ચુકતી હતી. ૪ નદીઓ, સમુદ્રો, વનસ્પતિઓ, અને લતાઓ સહિત પહાડો તથા સર્વ ઓષધિઓ ત્રુતુ ત્રુતુમા ફળ આપતી હતી. ૫ યુધિષ્ઠિર રાજા રાજ્ય કરતા હતા તે વખતે પ્રાણીઓને ક્યાહિ દેવથી, પ્રાણીઓથી કે મનથી આધિ, વ્યાધિ અથવા ઉપાધિ થતા ન હતા. ૬ સગાસબ ધીઓનો શોક દૂર કરવા તથા સુભદ્રાને સારુ લગાડવાની ઇચ્છાથી કેટલાક મહિના શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુરમા રહ્યા અને પછી યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રજ્ઞામ કરી તેમની આજ્ઞા લઈ દ્વારકા જવા માટે નીકળ્યા એ વખતે કેટલાએક તેમને ભેટ્યા અને કેટલાક નાના સબ ધીઓ તેમને નમ્યા. ૭-૮ સુભદ્રા, દ્રૌપદી, કુન્તાભા, વિરાટરાજની પુત્રી ઉત્તરા, ગાધારી, ધૃતરાષ્ટ્ર, યુધિષ્ઠિર, કૃપાચાર્ય, નકુલ, સહદેવ, ભીમ, ધૌમ્ય ને સત્યવતી વગેરે, સ્ત્રીઓ અને સબ ધીઓ શ્રીકૃષ્ણનો વિરહ સહન કરી શક્યા નહિ ૯-૧૦ વિદ્વાન પુરુષ, સત્સબ કરવા માટે સ્ત્રી પુત્ર આદિ વિષય રૂપ દુસ્સંગનો ત્યાગ કરી, સત્પુરુષોથી ગવાતા ભગવાનના મનોહર યશને એકવાર જો સાબળે છે, તો પછી તે કંડી તણ શકતા નથી. ૧૧ ભગવાનના દર્શન, સ્પર્શ, ભાષણ, સુવુ, બેસવુ તથા જમવુ, ઇત્યાદિક વર્તનમા બુદ્ધિને અર્પણ કરનારા પાડવો, તેમનો વિરહ કેમ સહન કરી શકે ? ૧૨ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સાથે સ્નેહ બધનથી બધાયલા અને શ્રીકૃષ્ણની પાછળજ જેમનુ ચિત્ત ઢોડયા કરતું હતું એવા પાડવો, અનિમેષ નેત્રોથી શ્રીકૃષ્ણને દૂર લગી જોવા લાગ્યા. ૧૩ જ્યારે દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઘરમાથી બહાર નિકળ્યા ત્યારે ભાઈઓ એવા પાડવોની સ્ત્રીઓની આખોમા ઉત્સાહથી આસુ આવી ગયા, પરંતુ અશુભ થાય એમ ધારીને તેઓએ તે રોકી રાખ્યાં. ૧૪ તે સમયે મૃદગ, શંખ, ભેરી, ઢાલ, નગારા, જૌમુખ ધુધરીઓ, આનંદ અને ઘંટા આદિ વાજી ત્રો વાગ્યા. ૧૫ જેમના નેત્રોમા પ્રેમ, લજ્જા અને હાસ્ય દેખાતું હતું, એવી કુરૂ દેશની સ્ત્રીઓએ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી મહેલની અગાસી ઉપર ચઢી, પુષ્પથી તેમને વધાવ્યા. ૧૬ આ વખતે નિદ્રાનો વિજય કરનાર

અને શ્રીકૃષ્ણના અતિ પ્રિય મિત્ર એવા અર્જુનિ મોતીની માળાથી શોભાયમાન અને રત્ન જડેલા હાથવાળુ ધોળું છત્ર, શ્રીકૃષ્ણચક્ર ઉપર ધર્મ ૧૭ ઉદ્ભવ તથા સાત્યકિ, અદ્ભુત એવા જે આમરો ઢાળવા લાગ્યા અને પુષ્પોથી વધાવાતા મથુરાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ, માર્મમા શોભવા લાગ્યા. ૧૮ નિર્જુલ એટલે માથા રહિત અને ગુણાત્મક એટલે માથાથી દેહને ધારણ કરનાર પરમેશ્વરને બ્રાહ્મણોએ આપેલા આશીર્વાદો જ્યા ત્યા સંભળાવા લાગ્યા. ૧૯ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર મોહી પડેલી કૌરવ રાજાના નગરની સ્ત્રીઓ વચ્ચે સર્વના કાનને મનોહર લાગે તેવુ, આ પ્રમાણે પરસ્પર ભાષણ થવા લાગ્યું. ૨૦ પૂર્વે સત્વાદિ ગુણો જ્યારે ક્ષોભ પામ્યા ન હતા અને પ્રલય વેળાએ જીવની ઉપાધિભૂત સત્વાદિ ગુણની શક્તિઓ પરમાત્મામા લય પામી હતી, તેમ જગતના જીવો પણ પરમાત્મામા લય થયા, ત્યારે જે એક પુરાણપુરુષ પ્રપંચ વિનિર્મુક્ત રહીને પોતાના સ્વરૂપમા વિશ્વામાન રહ્યા હતા, તેજ પુરાણપુરુષ આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે છે. ૨૧ વળી નામ તથા રૂપરહિત જીવોના નામ તથા રૂપ બનાવવાની ઇચ્છાથી વેદને રચનાર એવા જેમણે પોતાની કાળ શક્તિએ પ્રેરેલી, પોતાના અશબૂત જીવોને મોહ પમાડનારી અને સૃષ્ટિ સરજવાની ઇચ્છાવાળી માયાનો ફરીને આશ્રય કર્યો હતો તેજ આ શ્રીકૃષ્ણચક્ર છે. ૨૨ જિતે દ્રિય અને પ્રાણવાયુને વશ કરનારા યોગીઓ ભક્તિથી નિર્મળ થયેલી બુદ્ધિવડે આ લોકમા જેમના સ્વરૂપને જુએ છે, તેજ આ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આપણી સાસારિક, બુદ્ધિને નિર્મળ કરવાને યોગ્ય છે. ૨૩ હે સખિ ! વેદમા અને વેદની રહસ્ય વસ્તુને નિરૂપણ કરનારા જે ભક્ત પુરુષો-ઈશ્વર એક છે અને તે પોતાની લીલાથી જગતને સરજે છે, પાળે છે અને સહારે છે, છતાં તેમા બધાતા નથી-એવી પરમાત્માની સત્ય કથાને ગાય છે, તે શ્રીકૃષ્ણ આ પોતેજ છે. ૨૪ હે સખિ ! તમોગુણી બુદ્ધિવાળા રાજાઓ અધર્મથી આજીવિકા કરવા માંડે છે ત્યારે અવશ્ય આ ભગવાન જગતની રક્ષા કરવા સારુ શુદ્ધ એવા સત્વગુણોના રૂપને ધારણ કરીને યુગે યુગે જૈનદર્શને,

સત્ય પ્રતિજ્ઞાને, યથાર્થોપદેશને, ભકત ઉપર દયા-
ળુતાને અને યશસ્વી એવા અદ્ભુત કર્મેણિ પ્રગટ
કરે છે ૨૫ હે સખિ ! યાદવનુ કુળ સર્વથા માનને
ચોચ છે, અને મધુવન પણ અત્યંત પુણ્યવાન ક્ષેત્રો-
માનુ એક ક્ષેત્ર છે, કારણ કે, પુરુષોમા ઉત્તમ એવા
આ લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના જન્મવડે
તેને દીપાવે છે, તથા આમ તેમ ફરીને સર્વને
સત્કાર કરે છે ૨૬ અત્યંત આશ્ચર્યની વાર્તા તો
એ છે કે, દ્વારકાપુરી સ્વર્ગના યશનો પણ તિરસ્કાર
કરી પૃથ્વીના પવિત્ર યશનો વિસ્તાર કરે છે જ્યાંની
પ્રજા નિરંતર અનુગ્રહથી હાસ્યપૂર્વક દષ્ટિ કરનારા
પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કર્યા કરે છે ૨૭
હે સખિ ! શ્રીકૃષ્ણનુ પાણિગ્રહણ કરનારી આ સ્ત્રી-
ઓએ મત, સ્નાન અને હોમાદિક કરી પરમાત્માને
પ્રેમથી પૂજેલા જણાય છે, કારણ કે, જે અધરામૃ-
તમા અત કરણ વળગી રહેવાથી મજની સુદરીઓ
મોહ પામી હતી તેજ અધરામૃતનુ એ સ્ત્રીઓ
નિત્ય પાન કરે છે ૨૮ જેમણે પરાક્રમ રૂપી મૂ-
લ્યથી સ્વયં વરમા શિશુપાળ વગેરે બળવાન રાજા-
ઓનો નાશ કરીને હરી આણેલી પ્રદુષ્ણ, સાબ
અને અબની માતાઓ, રુકિમણી, ભમ્બવતી અને
નામજિતી વગેરે સ્ત્રીઓ તથા ભૌમાસુરનો વધ
કરીને હરી આણેલી જે હબરે સ્ત્રીઓ છે, તે સર્વ
સ્ત્રીઓ પરાધીન અને પવિત્રતા વિનાના સ્ત્રીપણને
શોભાવે છે, કારણ કે, કમળ જેવા નેત્રવાળા પોતાના
સ્વામી ભગવાન મધુર ભાષણો કરીને અથવા તો
પારિભાતક વગેરે પ્રિય વસ્તુઓ આણી આપીને,
તેમના હૃદયને આનંદ આપે છે તથા કોઈ પણ
દિવસ તેમના ધરમાથી બહાર જતા નથી ૨૯-૩૦

આ પ્રમાણે અન્યોન્ય ભાષણ કરતી નાગરીઓ
તરફ હાસ્યપૂર્વક નિહાળી તેમને પ્રસન્ન કરતા કરતા
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નગરમાથી બહાર નિકળ્યા ૩૧
તે સમે અબાતશત્રુ યુધિષ્ઠિરે શત્રુઓથી થકા પા-
મીને સ્નેહને લીધે મધુસૂદન એવા શ્રીકૃષ્ણ પરમા-
ત્માની રક્ષા સારુ ચતુરગિણી સેનાને તેમની સાથે
મોકલી ૩૨ શ્રીકૃષ્ણનો વિરહ થવાથી ખિન્ન થઈ
ગયેલા પાંડવો ઘણે દૂર સુધી તેમને વળાવવા ગયા

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાની ઉપર બહુજ સ્નેહ ધરા-
વનારા અને ઘણે દૂર સુધી વળાવવા આવેલા પાંડ-
વોને પાછા વાળી ઉદ્ધવાદિક પ્રિયજનોની સાથે
દ્વારકા તરફ સિધાવ્યા ૩૩ હે શૌનક ! કુરુ, જાગલ,
પાચાલ, યમુનાના તીર ઉપરનો શૂરસેન, બ્રહ્માવર્ત,
કુરુક્ષેત્ર, મત્સ્ય, સારસ્વત તથા મદ્રધન્વ વગેરે
ઘણાક દેશોને ઓલગીને સૌવીર તેમજ આણીર
દેશને ઓલગી આનર્તમા પરમાત્મા ગયા હે
શૌનક ! એ સઘળા દૂર દેશોને ઓલગવાથી ઘોડાઓ
થાકી ગયા હતા ૩૪-૩૫ ભગવાન જે જે દેશમા
ગયા ત્યાંના લોકોએ તેમને ભેટો અર્પણ કરી આ-
રીતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પશ્ચિમ દિશામા આવ્યા ત્યારે
સાયકાળ થયો હતો તેથી રથમાથી નીચે ઉતરી
જળાશય ઉપર જઈ સાય સધ્યા કરી ૩૬

તत्र तत्र ह तत्रत्यैर्वरि प्रयुद्यताईजः ॥

साय मेजे विश पञ्चावर्गावष्टौ गां गतस्तदा ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
वृक्षमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો. *

શ્રીકૃષ્ણનું દ્વારકામાં પધારવું.

સૂત ઉવાચ

आनर्तान्ल उपमज्यस्सृष्टाञ्जन गान्स्वकान् ।

वृक्षौ द्रवरंतेषां विषाद् शमयन्निव ॥ १ ॥

સૂત કહે છે-હે શૌનક ! તે પછી પોતાના સં-
પૂર્ણ સમૃદ્ધિવાળા આનર્ત નામના દેશમા આવેલા
દ્વારકાના સીમાડા ઉપર આવીને શ્રીકૃષ્ણે તે દેશના
રહેવાસીઓના ખેદને શાંત કરતા હોય, તેમ પાત્ર-
જન્ય નાસનો શખ વગાડયો ૧ ધોળા પેટવાળો
તે શખ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કરકમળમા રાખીને વગા-
ડતા હતા તેથી તેમના ઓઘની લાલાશથી રાતા
ર ગનો દેખાતો હતો, એટલે રાતા કમળના સમૂહ-
મા બોલતા રાજહસના જેવો લાગતો હતો ૨ જગ-

* આ અગિયારમા અધ્યાયમા આનર્ત દેશના લો-
કએ સ્તુતિ કરતા શ્રીકૃષ્ણને દ્વારકામા પ્રવેશ અને યાદવના
પતિ શ્રીકૃષ્ણની પ્રીતિનુ સારી રીતે વર્ણન કરવામા
આવશે

તના ભયને પણ ભય આપનારો તે નાદ સાભળીને દ્વારકાની સર્વ પ્રજા પોતાને પ્રિય સ્વામીના દર્શન કરવાને તેમની સામે ગઈ ૩ શ્રીકૃષ્ણ પોતે આત્મા-રામ તથા પરમાનંદ સ્વરૂપના લાભથી સર્વદા પૂર્ણ કામનાવાળા હતા, તોપણ સર્વ પ્રજાએ આદરભાવથી સૂર્યને જેમ દીવો અર્પણ કરવામાં આવે તેમ ભગવાનને ભેટો અર્પણ કરી અને પ્રેમથી જેમનું મુખ પ્રસન્ન દેખાતું હતું એવી પ્રજા, પુત્રો જેમ પોતાનું રક્ષણ કરનાર પિતાની પાસે પ્રસન્ન મુખ કરીને કાલુ કાલુ બોલે તેમ, હર્ષથી ગળગળી વાણીથી, સર્વના સખધી તથા સર્વ જગતનું રક્ષણ કરનાર એવા ભગવાનને કહેવા લાગી કે ૪-૫ હે નાથ ! બ્રહ્માના પુત્ર સનકાદિક તથા ઈન્દ્રથી વદાતા આપના ચરણારવિદને અમે નિત્ય નમસ્કાર કરીએ છીએ, જે ચરણારવિદ આ જગતમાં ક્ષેમને ઈચ્છનારા લોકોને ઉત્તમ આશ્રય સ્થાનરૂપ છે, કારણ કે, જ્યાં બ્રહ્માદિકના પ્રભુ એવા કાળનું પણ બળ ચાલતું નથી ૧ હે જગતને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભો ! આપ અમારું કલ્યાણ કરો, આપ અમારા માતા, પિતા સુહૃદ અને પતિ છો તથા સદૃશુરૂ અને પરમ દેવત રૂપ છો. આપને જ અનુસરવાથી અમે કૃતાય થયા છીએ ૭ અમે આપનાથીજ સનાય છીએ, કારણ કે, દેવતાઓને દુર્લભ અને પ્રેમભાવથી મદ હાસ્ય સાથે સ્નેહ ભરેલી દષ્ટિવાળું જેમા મુખ છે એવું સર્વાંગ સુદર આપનું સ્વરૂપ અમે હમણાં જોઈએ છીએ ૮ હે કમળનયન ! આપ જ્યારે અમારો ત્યાગ કરી સખધીઓને મળવાની ઇચ્છાથી હસ્તિનાપુર ગયા ત્યારે, સૂર્ય ન દેખાવાથી અધારાને લીધે આંખને જેમ એક ક્ષણ પણ એક કરોડ વર્ષ જેટલી થઈ પડે છે તેમ, આપના વિના અમોને એક ક્ષણ એક કરોડ વર્ષ જેવી લાગી થઈ પડી હતી ૯ ભક્તવત્સલ ભગવાન પ્રજાએ કહેલી આ સર્વ વાણીને તથા બીજી વાતોને સાભળી આદરચુકત દષ્ટિથી સર્વના ઉપર અનુગ્રહ કરતા દ્વારકા નગરમાં પેઠા. ૧૦ આ નગરી સામાન્ય ન હતી નામો જેમ ભોગવતી નામની પાતાળની નગરીનું રક્ષણ કરે છે, તેમ

શ્રીકૃષ્ણના જેવા બળવાળા મધુ, લોખ, દાશાહ, અહ, કુકુર, અધક અને વૃષ્ણિ કુળના પુરુષો તેનું રક્ષણ કરતા હતા ૧૧ વળી સર્વ ઋતુમાં સર્વ પ્રકારના ફૂલ ફળના વૈભવવાળા પવિત્ર વૃક્ષો તથા લતા મડપો જેમા આવી રહેલા હતા એવા આશ્રમો, ઉદ્યાનો, ઉપવનો અને આરામોથી ઘેરાયેલા સરોવરથી તે નગરી શોભતી હતી ૧૨ નગરીના દરવાજા ઉપર, ઘરના બારણા આગળ તથા રસ્તાઓ ઉપર, ઉત્સવ માટે તોરણો બાધ્યા હતા અને ગરુડ વગેરેના ચિહ્નવાળી ધ્વજાઓ તથા વિજયના ચત્રો આલેખેલી પતાકાઓના અગ્રભાગથી સૂર્યના કિરણો દકાઈ જઈ નગરીમાં બંધે છાંયો થઈ રહેતા હતા ૧૩ વળી રાજમાર્ગો, ચેરીઓ, બજારો અને ચૌટાને વાળીને સાફ કર્યા હતા તથા મુગધિ જળ છાટીને, ફળ, ફૂલ, અક્ષત તથા અકુરો બંધે વેરવામાં આવ્યા હતા ૧૪ સર્વના ઘરને બારણે બારણે દહિં, અક્ષત, ફળ, શેલડી, પાણીના ઘડાઓ, બલિદાનો, ધૂપ તથા દીવાઓ મુકીને શોભા કરેલી હતી ૧૫ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન દ્વારકામાં પધારે છે એવા સમાચાર સાભળીને ઉદાર મનના વસુદેવ, અકૂર, ઉગ્રસેન, અદ્રુહુત પરાક્રમી બળદેવ, ૧૬ પ્રદુષ્ટ, ચારુદેણુ, બાબતીનો પુત્ર સાબ વગેરે સર્વ હર્ષ તથા આનંદના આવેશમાં મુગ્ધ બેસવાનો તથા લોખનનો ત્યાગ કરીને ૧૭ મ ગળ નિમિત્ત એક મોટા હાથીને શણગારી, તેને આગળ કરી, પુષ્પ આદિક મ ગળ વસ્તુઓ જેમના હાથમાં હતી એવા બ્રાહ્મણોની સાથે રથોમાં બેસીને, શખ તથા તુરીના શખોથી અને વેદમંત્રોના પાઠોથી આદર આપતા ને પ્રસન્ન થતા શ્રીકૃષ્ણની સામે ગયા હતા નગરજનો અત્યંત આનંદમાં આવી ગયા હતા ૧૮ કુડંગોની કાતિથી શોભાયમાન એવી સેકડો વારાગનાઓ પણ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાની ઉત્કંઠાથી વાહનોમાં બેસી સામે ગઈ હતી ૧૯ નટ-નર્તક ગંધર્વ, સૂત, માગધ અને બંદિજનો, એ સર્વ વાસુદેવની સામે જવા નિકળ્યા અને પવિત્ર કીર્તિવાળા ચાહવોના ચરિત્રો ગાવા લાગ્યા. ૨૦ સામા આવેલા બાધવો તથા નગરવાસીઓ સાથે ઘટતી રીતે ભાખણાદક

કરી તથા મળી શ્રીભગવાને સર્વેને યથોચિત માન સાથે સામે આવેલા લોકોમાંથી કેટલાકને નમસ્કાર કરીને સત્કાર કર્યો, કેાઇને ભેટીને માન આપ્યું, કેાઇને હાથ ઝાલીને માન આપ્યું, કેાઇને ઇચ્છિત વરદાન આપીને સન્માન કર્યું તથા ચાડાલ પર્યંત અધમ મનુષ્યોને અભય આપીને માન આપ્યું ૨૨ તે પછી વળી ગુરુજનોના, બ્રાહ્મણોના ને જ દીજનોના આશીર્વાદને ગ્રહણ કરતા કરતા શ્રીકૃષ્ણ પુરમા પેઠા ૨૩ હે શૌનક ! શ્રીકૃષ્ણ જેવા રાજમાર્ગ ઉપર આવ્યા કે દ્વારકાની કુલીન સ્ત્રીઓ દર્શન માટે હવેલીઓની અગાશીઓ ઉપર ચઢી ૨૪ દ્વારકાવાસી સ્ત્રીઓ જો કે નિરતર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને જોતી હતી તોપણ તેઓના નેત્ર તૃપ્ત થતા ન હતા, કારણ કે, જેમનું વક્ષ સ્થલ લક્ષ્મીજીનું નિવાસ સ્થાન હતું, જેમનું મુખ સર્વ પ્રાણીઓના નેત્રે ને સૌન્દર્યામૃત પીવાનું પાનપાત્ર બનેલું હતું, જેમની ભુજાઓ સર્વ લોકપાળોનું નિવાસ સ્થાન હતું અને જેમના ચરણકમળ ભગવદ્ભજન કરનારાઓનું નિવાસ સ્થાન હતું, ૨૫-૨૬ એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન રાજમાર્ગે થઈને જતા હતા તે સમયે માર્ગમા તેમની ઉપર શ્વેત છત્ર ધરેલું હતું અને જ ને બાજુ ઉપર ચમરો ઢોળાતા હતા તેથી તે શોભતા હતા ઉપરથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થતી હતી આ વેળા શ્વેત છત્ર, ધોળા ચમરો, પીતાબર તથા વનમાળાથી તેમની અદ્ભુત શોભા થઈ રહી હતી જો મેઘમડાગી ઉપર સૂર્યબિંબ, બન્ને બાજુ ચંદ્રના મડગો, આસપાસ નક્ષત્રમાળાઓ અને તેની વચ્ચે ઇંદ્રધનુષ તથા સ્થિર વિજળીનું તેજ એમ આવી રહે તો ને શોભાની કાંઈક ઉપમાને તે પહોંચે ૨૭

આ પ્રમાણે ધરના ખારણા આગળ આવી પહોંચ્યા એટલે દેવકી વગેરે સાત માતાઓએ ઓવારણ લીધા. શ્રીકૃષ્ણ હર્ષથી દેવકી પ્રમુખ સાતે માતાઓને મસ્તક નમાવીને પગે લાગ્યા ૨૮ પછી સ્નેહને લીધે જેમને પાનો ચઢ્યો હતો એવી તે માતાઓએ શ્રીકૃષ્ણને બહુ વહાલ બતાવ્યું ૨૯ માતાઓને મળ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ સર્વ પ્રકારના વૈભવવાળા પોતાના ઘરમા ગયા ન્યા આગળ તેમની

સ્ત્રીઓના સોળ હબ્બર એકસો ને આઠ ચોરડા હતા. દેશાટન કરીને પાછા આવેલા સ્વામીને જોતા તે સર્વ સ્ત્રીઓના મનમા ઘણોજ આનંદ થયો. ૩૦ પ્રોષિત-ભર્તૃકા એવી તેઓ દ્વરથી પોતાના સ્વામીને જોઈ ઉભી થઈ ને સ્નેહથી તેમને નિહાળવા લાગી. ૩૦-૩૧ સર્વ સ્ત્રીઓનો અભિપ્રાય ગભીર હતો. તેઓએ આગળ તુક પતિને તેમના દર્શન થયાની અગાઉ બુદ્ધિ દ્વારા આલિંગન કર્યું, પછી જ્યારે દષ્ટિગોચર થયા ત્યારે દષ્ટિદ્વારા ભેટ લીધી, પાસે આવ્યા ત્યારે પુત્રદ્વારા ભેટ લીધી અને પછી પોતે તેમને પ્રત્યક્ષ મળી તે સ્ત્રીઓએ જો કે લજ્જાને લીધે હર્ષાશ્રુઓને અટકાવ્યા પરંતુ હે શૌનક ! પરાધીન થઈ જવાથી જરાક આનંદાશ્રુ ખરી પડ્યા ૩૨ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જો કે સર્વદા તેઓની પાસેજ રહેતા હતા અને એકાન્ત સ્થાનમા સર્વદા તેમની સાથેજ વાત કરતા હતા, તોપણ તેમની સ્ત્રીઓને તેમના ચરણારવિદો ક્ષણે ક્ષણે નવા લાગતા હતા એવી તે કથી સ્ત્રી હોય કે જે શ્રી ભગવાનના ચરણારવિદની સેવાથી વિરામ પામે ? લક્ષ્મી સ્વભાવથીજ ચચળ છે, તોપણ કેાઈ દિવસ તેમના ચરણારવિદનો ત્યાગ કરતા નથી ૩૩ જે સઘળા રાજાઓએ પૃથ્વીના ભાર માટે જન્મ ગ્રહણ કરી, હાથી, ઘોડા, રથ ને પાળા રૂપી અક્ષૌહિણી સેનાથી સર્વ ઠેકાણે પોત પોતાના પ્રભાવનો વિસ્તાર કરેલો હતો, તે રાજાઓની વચ્ચે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અત્ર ગ્રહણ કર્યા વિના જ પરસ્પર વૈર ઉત્પન્ન કરાવી, વાયુ જેમ વાસના વનને પરસ્પર ઘસાવી, તે દ્વારા અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી, એક બીજાને બાળી નાખીને શાત થાય, તેમ તેઓમા પરસ્પર સહાર કરાવીને શ્રીકૃષ્ણ પોતે શાન્ત થયા હતા ૩૪ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાની માયાથી આ મનુષ્યલોકમા અવતાર લઈ, જેમ પ્રાકૃત મનુષ્ય રમે તેમ લીલાઓ કરતા હતા ૪૫ જે સ્ત્રીઓના ગભીર અભિપ્રાયને જણાવનારા નિર્મળ હાસ્ય તથા લજ્જાજનુ દષ્ટિથી શ્રીમહાદેવે મોહ પામી પિનાક ધનુષનો ત્યાગ કર્યો હતો, તો પછી તે યુવાવસ્થાવાળી સ્ત્રીઓ પોતાની ચેષ્ટાઓથી ભગવાનના મનને ક્ષોભ પમાડે એમા શું

આશ્ચર્ય ! ૩૧ ભગવાન વસ્તુતાએ તમામ વિષયરહિત છે તોપણ અજ્ઞાની મનુષ્ય અજ્ઞાનને લીધે પોતાના જેવા બધી તેમને પણ સદા કર્મમાં મચી રહેલા અને પ્રપચાસકત મનુષ્ય જેવા માને છે, કારણ કે, તે તત્ત્વવસ્તુને બાણતા નથી ૩૭ દેહનો આશ્રય કરીને રહેલી બુદ્ધિ જેમ દેહમાં રહેલા ગુણો સાથે જોડાય છે અથવા તો બુદ્ધિ આત્માનો આશ્રય કરીને રહેલી છે, છતાં આત્માના આનંદાદિક ગુણો સાથે જોડાતી નથી, તેમ પરમાત્મા માયાના ગુણોની સાથે કોઈ પણ દ્વિવસ્તુ જોડતા નથી, એજ ધર્મરત્ન મોહુ ઐશ્વર્ય છે ૩૮ જેમ અહુકારની વૃત્તિઓ ક્ષેત્રજ્ઞને (આત્માને) અધીન માને છે તેમજ પતિના મહિમાને નહિ જાણનારી મૂઢ સ્ત્રીઓ તેમને “ પોતાને અધીન માનતી ને તે એકાત્મા પોતાને અનુસરનારા છે ” એમ બાણતી ૩૯

તં મેનિરેડવઠા મૂઢાઃ ક્ષૈમ ચાનુવત રદ્ધ ।
અપ્રમાણવિદો મર્તુરીશ્વર મનયો યયા ૧૩૯ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
एकादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૨ મો.*

પરીક્ષિતનો જન્મ અને તેમનું ભવિષ્ય.

જોનક ઉવાચ

मम्वत्थाज्ञोपसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णोद्धतेजसा ॥

उत्तराया इतो गर्भ ईशेनाजीवितः पुनः ॥૧॥

જોનક પૂછે છે-હે સૂત ! અધત્થામાએ મુકેલા બ્રહ્માશ્ચરી ઉત્તરાના ગર્ભને ભગવાને નાશ પામતો બચાવી શુવતો કર્યો હતો ૧ તે મહા બુદ્ધિશાળી શાસ્ત્રનો જન્મ તથા કર્મો અમને કહો શુકહેવે જેમને જ્ઞાન આપ્યું હતું, તે શાસ્ત્ર કેવી રીતે મરણ પામ્યા ? તથા મરણ પછી તેમનું શુ થયું ? તે અમને સામળવાની ઈચ્છા છે માટે અમે શ્રદ્ધાશુભોને આપ તે કથા કહો ? ૨-૩

સૂત બ્રાહ્મ-શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દની સેવાથી

* આ બારમા અધ્યાયમાં પરીક્ષિતની કથાના પ્રસંગને લઈ અધત્થામાને સિદ્ધ થઈ ત્યાંથી અધુરો રહેલો તેમના જન્મવિષયકે જ્ઞાન મહેતારી

સર્વ પ્રકારની કામનાઓ અને સ્પૃહા છોડી દઈ ધર્મ-શાસ્ત્ર પોતાના બાળકની માફક પ્રબળે ર જન કરીને રાખ્ય કરવા લાગ્યા. ૪ હે જોનક ! સંપત્તિઓ, તેથી કરેલા યજ્ઞો, યજ્ઞથી મેળવેલા સ્વર્ગાદિક લોકો, ભા-ઇઓ, જ બુદ્ધીપત્તિ આધિપત્ય અને સ્વર્ગ મુખી પહોંચેલો યશ, એ સર્વ યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રાપ્ત થયું હતું ૫ હે બ્રાહ્મણો ! આ પ્રમાણે દેવોથી પણ ઈચ્છાતા વૈભવો યુધિષ્ઠિરને હતા, તોપણ ભૂખ્યા મનુષ્યને જેમ પુષ્પની માળા વગેરે પદાર્થો ગમતા નથી, તેમ તે વૈભવો તેમને પ્રિય લાગતા ન હતા કારણ કે, તેમનું મન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં આસક્ત હતું ૬ હે જોનક ! માતાના ગર્ભમાં રહેલા વીર પુરુષે બ્રહ્માસ્ત્રના તાપથી બળતા બળતા જે અવસ્થા પુરુષને પીકો હતો, તેનું શરીર અગુઠા જેવડું અને તેજોમય હતું તેણે મસ્તક ઉપર ચળકતા સુવર્ણનો મુગટ ધારણ કર્યો હતો, તેનું રૂપ અત્યંત સુંદર હતું, શરીર શ્યામ રંગનું હતું, તેણે શરીર ઉપર વિજળીના જેવા પીળા વસ્ત્રો પહેર્યા હતા અને તે વિકાર રહિત હતો ૭-૮ વળી શોભાયમાન ચાર ભુજવાળો, કાનમાં તમ સોનાના કુડોળોવાળો, બ્રહ્માસ્ત્ર ઉપરના કોધથી લાલચોળ આખોવાળો, હાથમાં ગદાવાળો અને સૂર્ય જેમ આકળને વિખેરી નાખે તેમ પોતાના પ્રભાવથી બ્રહ્માસ્ત્રના તેજનો નાશ કરતો તે પુરુષ ચારે દિશામાં ફરતો હતો પરીક્ષિત આ પુરુષને પોતાની સામે ઉભેલો બેઠું વિચાર કરવા લાગ્યા કે-અહો ! આ કોણ હશે ? ૯-૧૦ તે આ પ્રમાણે વિચાર કરતા હતા એવામાં ધર્મનું રક્ષણ કરનારા અને અમાપ સ્વરૂપવાળા શ્રીહરિ, બ્રહ્માસ્ત્રનો નાશ કરી દશ મહીનાના ગર્ભના દેખતા ત્યાંજ અતર્ધાન થઈ ગયા ૧૧ ત્યાર પછી શુભ ફળ આપનારા સઘળા અનુકૂળ ગ્રહો બન્યારે આકાશમાં ઉદય પારમા અને બન્યારે સર્વ ગુણની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ સૂચવનારું શુભ લક્ષ આપ્યું ત્યારે તે પાંડવના જેવા બળવાન પરીક્ષિત રાજા બાણે પાડુરાજા ફરીને જન્મ્યા હોય તેમ જન્મ પામ્યા. ૧૨ પુત્રને ત્યા પુત્ર જન્મ થવાથી યુધિષ્ઠિર રાજાએ મનમાં પ્રસન્ન થઈ મૌન્ય, અને કૃપાચાર્ય વગેરે

પ્રાણભો દ્વારા પુણ્યાહવાચન કરાવી તેનું ઇન્તકર્મ કરાવ્યું ૧૩ દાનના કાળને બાણનારા તે રાજાએ પુત્રનો જન્મ જે કાળે થયો તે કાળમાજ પ્રાણભોને સોનું, ગાય, ભૂમિ, ગામ, ઉત્તમ હાથીઓ, ઘોડાઓ તથા પુષ્કળ અન્ન આપ્યા ૧૪ કે પ્રાણભો દાન લઈને પ્રસન્ન થયા અને વિનયમ પત્ત ધર્મરાજને કહેવા લાગ્યા કે, હે પુરુષ શમા શ્રેષ્ઠ ! શુદ્ધ એવા પુરુષશની પ્રભના ત તુરૂપ આ બાળક કોઈથી પણ વારી શકાય નહિ એવા દૈવયોગથી નાશ પામતો હતો પરંતુ આપના ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે ભગવાન વિષ્ણુએ એની પર કૃપા કરી રક્ષા કરી છે ૧૫-૧૬ જગતમા આ વ્રત વિષ્ણુરાત એવે નામે પ્રખ્યાત થશે આ કુવર મોટી કીર્તિવાળો, ગુણોથી પ્રતિષ્ઠાવાળો અને ભગવાનનો ભક્ત થશે એમા સંદેહ નથી ૧૭

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું-હે શ્રેષ્ઠ પ્રાણભો ! પવિત્ર કીર્તિવાળા અમરા વંશના મહાત્મા રાજર્ષિઓએ જેમ સારી કીર્તિ સંપાદન કરીને ધન્યવાદ મેળવ્યો હતો, તેમ આ પુત્ર ઉત્તમ કીર્તિ તથા ધન્યવાદોથી અમારા વંશના પવિત્ર કીર્તિવાળા મહાત્મા રાજર્ષિઓને અનુસરશે કે કેમ ? ૧૮

પ્રાણભોએ કહ્યું-હે મહારાજ ! આ પુત્ર સાક્ષાત્ મનુના પુત્ર ઇક્ષ્વાકુની પેઠે પ્રભુ પાલન કરશે, દશરથ રાજાના પુત્ર રામચંદ્રની પેઠે પ્રાણભોનું હિત કરશે તથા સત્ય પ્રતિષ્ઠાવાળો થશે ૧૯ તે ઉશીનર દેશના અધિપતિ શિબિ રાજાના જેવો દાતા અને શરણાગતનું રક્ષણ કરનાર નીવડશે ભરત-રાજાની પેઠે યજ્ઞ કરનારાઓના યજ્ઞને તથા પોતાની

§ પ્રાંગનામિવર્ધનાત્પુસો જાતકર્મ વિધિયતે ।

મંત્રવત્પ્રાશન ચાસ્ય દિરણ્યમધુસર્પિષામ્ ॥

§ પુરુષને નાળ છેદનની પૂર્વે જાતકર્મ કરવામા આવે છે અને પોતપોતાના ચલસૂત્રમા કહેલા મંત્રથી બાળકને સોનું, મધ અને ધી ચઠાડવું જોઈએ

§ યાવજ્ઞા છિયતે નાલ તાવજ્ઞામોતિ સૂતક ।

છિન્ને નાલે તતઃપશ્યાત સૂતક તુ વિધાયતે ॥

§ જ્યાં સુધી નાળ છેદવામા આવે નહિ, ત્યાં સુધી સૂતક લાગતું નથી, નાળ કાપ્યા પછી સૂતક લાગે છે તેથી નાળ કાપ્યા પહેલાં પ્રાણભોને દાન આપ્યા હતા

જ્ઞાતિના યજ્ઞને વધારશે ૨૦ આ ધનુર્ધારી ચોદા-ઓમા અગ્રણી અર્જુન તથા સહદ્રાજીનના જેવો થશે, અગ્નિની પેઠે કોઈનાથી સહન ન થઈ શકે એવો અને સમુદ્રના જેવો દુસ્તર થશે, ૨૧ મોટા સિંહની પેઠે મહા પરાક્રમી, હિમાચળની પેઠે સેવવા યોગ્ય, પૃથ્વીની પેઠે ક્ષમાશીલ, ને માતાપિતાની પેઠે પ્રેમથી સર્વનું પાલન કરનાર થશે, ૨૨ વળી સમદંષ્ટિમા પ્રજ્ઞાના જેવો, પ્રસન્ન થવામા મહાદેવના જેવો અને લક્ષ્મીનો આશ્રય જેમ શ્રી હરિ છે, તેમ પ્રાણીઓના આશ્રય જેવો થશે ૨૩ આ કુવર સર્વ પ્રકારના સદ્ગુણોથી શ્રીકૃષ્ણના જેવી કીર્તિવાળો, રતિદેવના જેવો ઉદાર, યજ્ઞાતિના જેવો ધાર્મિક, ૨૪ ગાધિરાજા જેવો ધૈર્યવાન, પ્રજ્ઞાદની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ ઉપર ઉત્તમ ભક્તિવાળો, ધણા અશ્વમેધ યજ્ઞો કરનારો, ને વૃદ્ધ-જનોની સેવા કરનારો થશે ૨૫ જનમેજય વગેરે રાજર્ષિઓને ઉત્પન્ન કરશે, આડે માર્ગે ચાલનારા દુષ્ટજનોને તેમજ કલિને શિક્ષા કરશે. ૨૬ પ્રાણભુના પુત્રે પ્રેરેલા તક્ષક નાગથી પોતાનું મૃત્યુ થનાર છે એવું બાણીને રાજપાટ છોડી દઈ સંસારનો ત્યાગ કરી વિરક્ત થઈ શ્રીહરિના ચરણારવિન્દનું છેલ્લું વારે ભજન કરશે ૨૭ હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! વ્યાસના પુત્ર શુકદેવજીની પાસે આત્માનું રહસ્ય બાણી કહેવરને ગામા નાખી દઈ જ્યાં ક્યાંયથી પણ કશે ભય નથી એવા પરમાત્માના ધામને તે પામશે ૨૮

જ્યોતિષવિદ્યામા કુશળ એવા પ્રાણભો ઉપર પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાનું ભવિષ્ય ધર્મરાજાને કહી, ઉત્તમ પ્રકારની ભેટો ભેઈ તથા પૂજાને ગ્રહણ કરી પોતપોતાને ઘેર ગયા, ૨૯ ત્યારપછી લોકોમા વિખ્યાત એવો તે રાજા માતાના ગર્ભમા જન્મેલા પુરુષને સભારી આ જગતમા દેખાતા સર્વ પુરુષોની પરીક્ષા કરવા લાગ્યો “ આ મેં ગર્ભમા જન્મેલો પુરુષ હશે કે નહિ ? ” એવું ચિંતન કર્યા કરવાથી તે જગતમા પરીક્ષિતના નામથી પ્રખ્યાત થયો ૩૦ પદર કળાઓથી શુકલ પક્ષમાં પુરાતો ચંદ્રમા જેમ દિન દિન પ્રત્યે વધતો જાય તેમ યુધિષ્ઠિર વગેરેએ ચોસઠ કળાઓથી પુરાતો રાજપુત્ર પરીક્ષિત, દહાડે દહાડે મોટો થવા લાગ્યો. ૩૧ પછી સભારીઓને

મારવાથી જે પાતક લાગ્યું હતું તે પાપનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી ધર્મરાજાએ પ્રભના કરના તથા દુના ધન વિના બીજા ધનમાંથી અન્ધમેધ યજ્ઞ કરવાનો વિચાર કર્યો કર અને દંડનું ધન તો પરિજનના પોષણમાં જ પુરૂ થઈ રહેતું હતું અને તે વિના અન્ય માર્ગે યુધિષ્ઠિર રાજાને ધનની આવક ન હતી, તેથી હવે શું કરવું તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. ૩૨ તેમનો અભિપ્રાય બાણી શ્રીકૃષ્ણે તેમના ભાઈઓને ઉત્તર દિશામાં ધન લેવા માટે મોકલ્યા તેઓ ઉત્તર દિશામાંથી મરુત રાજાના યજ્ઞમાં નાખી દીધેલા સોનાના પાત્રો વગેરે ધણુંક ધન લઈ આવ્યા. ૩૩ તે ધનમાંથી યજ્ઞની સર્વ સારાંશીઓ તૈયાર કરી, સ બધીઓના સ હારરૂપી પાપથી ભય પામેલા ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજાએ ત્રણ અન્ધમેધ યજ્ઞો કરી શ્રીહરિનું પૂજન કર્યું. ૩૪ યુધિષ્ઠિર રાજાએ ભગવાનને યજ્ઞમાં આમ ત્યા હતા, તે બ્રાહ્મણોદ્ધારા યુધિષ્ઠિર રાજાનો યજ્ઞ પુરો થયા પછી સ બધીઓને સાડા લગાડવાની ઇચ્છાથી કેટલાક મહિના ત્યા રહ્યા. ૩૫ તે પછી હે બ્રાહ્મણો ! યુધિષ્ઠિર રાજા, દ્રૌપદી અને તેમના ભાઈઓની અનુમતિ લઈ, શ્રી કૃષ્ણ, અર્જુન તથા યાદવોને તેડી દારકા ગયા. ૩૬

ततो राजाभ्यनुज्ञातः कृष्णया सह बन्धुभिः ॥
ययौ द्वारवतीं ब्रह्मन्सार्जुनो यदुर्मिर्वृतः ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे

द्वादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૩ મો. ૬

ધૃતરાષ્ટ્રનું વાનપ્રસ્થ થવું.

સૂત્ર ઉવાચ

विदुरस्तीर्थयात्रायां मैत्रेयादात्मनो गतिम् ।
ज्ञात्वागाध्वास्तिनापुरं तयावाताविविस्तितः ॥

સૂત કહે છે-હે શૈનક ! વિદુર તીર્થયાત્રામાં મૈત્રેય યુનિની પાસેથી પોતાની આત્મગતિ અને બાણવા યોગ્ય તત્ત્વવસ્તુ બાણીને હસ્તિનાપુર ગયા

કે યુધિષ્ઠિર રાજાએ મહા પ્રસ્થાન કર્યું હતું તે કહેવા માટે આ તેરમા અધ્યાયમાં વિદુરના ઉપદેશથી ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પરમથી દિગ્માજન તરફ આવી નીકળ્યા, તે કયા કહેવાનો

૧ વિદુરે મૈત્રેય યુનિની આગળ ત્યાં કર્મયોગ અને વ્રતાદિકવિષે જે પ્રશ્નો કર્યા, તેમના ત્રણ ચાર પ્રશ્નોના ઉત્તરથી તેમને શ્રીકૃષ્ણની ઉપર ભક્તિ થઈ, અને તે કૃતાર્થ થયા, તેથી તેમણે બીજા પ્રશ્નોને ઉત્તર સાંભળવાની ઇચ્છા રાખી નહિ. ૨ હે શૈનક ! વિદુર-જીને તીર્થયાત્રા કરી આવેલા બેઠ, ધર્મપુત્ર યુધિષ્ઠિર, તેમના નાના ભાઈઓ ભીમાદિક, ધૃતરાષ્ટ્ર, યુધિષ્ઠિર, સ જય, કુતી, ગાધારી, દ્રૌપદી, સુભદ્રા, ઉત્તરા, તથા પાડુ રાજાના સ બધીઓ અને બીજા, પુત્રો સહિત બીજા સ્ત્રીઓ, મૂર્છાથી પ્રાણ જતા રહ્યા પછી જેમ હાથ પગ વગેરે શરીરના અવયવો શિથિલ પડી ભય અને પાછો પ્રાણ આવે એટલે જેમ સ્વસ્થ થાય, તેમ વિદુરના જવાથી સર્વે મૂર્છિત થયા હતા, તે વિદુરના આવવાથી પાછા હર્ષ પામીને તેમની સામે ગયા. ૩-૪ ઘણા દિવસના વિરહ પછી મળવાની ઉત્કાંઠને લીધે આતુર થયેલા તે સર્વે, ઘટતી રીતે પ્રજ્ઞામ કરીને મળ્યા અને આનંદના અશ્રુઓ પાડવા લાગ્યા. ૫ તે પછી વિદુરજી આસન ઉપર બેઠા એટલે યુધિષ્ઠિર રાજાએ તેમની પૂજા કરી ત્યાર પછી વિદુરજી ભોજન કરીને વિશ્રાંતિ લેવા માટે આનંદથી આસન ઉપર બેઠા એટલે યુધિષ્ઠિર રાજાએ વિનયથી પ્રજ્ઞામ કર્યા અને ત્યા આગળ બેઠેલાઓના સાંભળતા પૂછયું કે-૧-૭ આપ અમને સભારો છો કે ? પક્ષીઓ જેમ પોતાની પાખની છાયાથી પોતાના બચ્ચાને ઉછેરે છે તેમ અમે તમારા પક્ષપાતની છાયા નીચે ઉછર્યા છીએ તમે અમને ને અમારી માતાને જેર તથા અગ્નિની વિપત્તિઓમાંથી બચાવ્યા છે. ૮ તમે પૃથ્વીની યાત્રા કરતા કેવી રીતે દેહનું પોષણ કર્યું ? તથા પૃથ્વી ઉપર કયા કયા મુખ્ય તીર્થોની યાત્રા કરી ? હે કાકા ! તમારા સરખા સમર્થ ભગવદ્ ભકતો પોતે જ તીર્થરૂપ છે, તે મલીન મનુષ્યના સ બધી મલીન થયેલા તીર્થોને પણ પોતાના અતઃકરણમાં રહેલા શ્રી પરમાત્માવડે પવિત્ર કરે છે. ૯-૧૦ હે તાત ! શ્રીકૃષ્ણ જેમના દેવતા છે એવા સર્વે યાદવો અમારા સ બધીઓ છે તેમને તમે દીકા હતા અથવા તેમનું વૃત્તાંત તમારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું ?

તેઓ પોતાની નગરી દ્વારકામાં ખુશી તો છેને ?

આ પ્રમાણે ધર્મરાજએ વિદુરને પૂછ્યું એટલે વિદુરજીએ જે જે ઠેકાણે જે જે બાળતોના અનુભવ કર્યો હતો તે તે સર્વ ક્રમવાર વર્ણવી બતાવ્યું. માત્ર યાદવના સહારની વાત કહી નહિ. ૧૧-૧૨ દેવયોગથી આવી પડેલી આપત્તિને મનુષ્યો સહન કરી શકતા નથી, એમ ધારીને દયાળુ એવા વિદુરે તે વાત કહી નહિ, કારણ કે, તે દુઃખીઓને જોવાને પણ અસમર્થ હતા દેવતાની પેઠે જેમનો સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો એવા વિદુરે મોટા ભાઈ ધૃતરાષ્ટ્રનું કલ્યાણ કરવા આ ઉપદેશ આપ્યો અને સગા સબંધીઓને પ્રસન્ન કરતા કેટલોક સમય ત્યાં આગળ રહ્યા. ૧૩-૧૪ વિદુર શૂદ્ર હતા તેથી તેમને તત્વજ્ઞાન આપવાનો અધિકાર ન હતો, એવી શકા કોઈને થશે, પરંતુ તે ખરેખર શૂદ્ર ન હતા તે તો યમરાજ હતા અને તેમને + માડવ્ય ઋષિના શાપથી સો વર્ષ સુધી શૂદ્ર જાતિને ધારણ કરવી પડી હતી યમ લોકમાં તે પોતે પાપીઓને તેમના પાપના પ્રમાણમાં ઘટતી શિક્ષા કરતા હતા. ૧૫ યુધિષ્ઠિર રાજા રાજ્ય સંપાદન કર્યા પછી વશવધારનારા પૌત્ર પરીક્ષિતને જોઈ, લોકપાલના જેવી કાતિવાળા ભાઈઓની સાથે ચક્રવર્તી સપત્તિનો ઉપભોગ કરતા આનંદમાં કાળ જાળવા લાગ્યા. ૧૬ આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં આસક્ત થયેલા અને ગૃહ પ્રપચના કામકાજ કરવાથી ગાફલ થઈ ગયેલા પાડવોને ખબર પડે નહિ તેમ તેમનું આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ રહેવા આવ્યું. ૧૭ તે બાળીને વિદુરે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાને કહ્યું કે, હે રાજા ! હવે ભય પાસે આવી લાગ્યો છે, તે તરફ દૃષ્ટિ કરો અને ઘરમાંથી ઝટ બહાર નીકળો. ૧૮ હે પ્ર-

+ કોઈ એક રાજાના કેટલાક નોકરો ચોરની શોધ કરતા માડવ્ય મુનિ તપ કરતા હતા ત્યાં ગયા ચોરો હાથ લાગતા ઋષિને પણ બાધી રાજા પાસે લઈ ગયા રાજાની આજ્ઞાથી સર્વને શળીપર ચઢાવી દીધા મુનિ ધર્મરાજ પાસે જઈ કોપ કરીને બોલ્યા કે, મને શા માટે શળીએ ચઢાવ્યો ? મને કહ્યું કે, તમે બાલ્યાવસ્થામાં રમતા રમતા વીડને દર્શની અણીથી વિધ્નુ હવે તે સાબળી માડવ્યે શાપ દીધો કે, હું બાળક અવસ્થામાં અભણ હોતો, છતાં તમે મને મોટો દણ્ડ કર્યો તેથી તમે શૂદ્ર જાતિમાં અવતરશો.

હો ! આ લોકમાં જેને પાછો બાળવાનો ઉપાય કદી થઈ શકતો નથી તેજ આપણા સર્વનો સહારકર્તા ભગવાન કાળ આપણી સામે આવીને ઉભો રહ્યો છે. ૧૯ જે કાળથી ગળાયેલા મનુષ્યને ઘણા પ્રિય એવા પ્રાણોનો પણ તરત વિયોગ થાય છે, ત્યારે બીજા ધનાદિકનો વિયોગ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? ૨૦ તમારા પિતા, ભાઈઓ, સબંધીઓ અને પુત્રો સાથે નાશ પામ્યા છે, તમારું આયુષ્ય પણ પૂરું થઈ રહેવા આવ્યું છે અને તમારો દેહ વૃદ્ધાવસ્થાથી જર્જરિત થઈ ગયો છે તોપણ હજી તમે પારકા ઘરમાં રહો છો. ૨૧ અરેરે ! પ્રાણીને જીવવાની આશા ઘણી મોટી હોય છે, જે જીવવાની આશાથી તમે આ, ભીમસેને આપેલા પિંડને કુતરાની પેઠે ઝૂલણ કરો છો. ૨૨ તમે જેમને લાક્ષાભવનમાં બાળી દીધા હતા, જેમને ઝેર આપ્યું હતું, જેમનું રાજ્ય લઈ લીધું હતું તથા જેમનું ધન છીનવી લીધું હતું, તે પાડવોએ આપેલા અન્ન ઉપર ટકી રહેલા પ્રાણુનું હવે તમને શું પ્રયોજન છે ? ૨૩

આ પ્રમાણે દીનતા ધારણ કરીને જીવવાની ઇચ્છાવાળા અને સારમાંથી મુક્તિને નહિ ઇચ્છતા એવા આપણું આ શરીર વૃદ્ધાવસ્થાથી બળજબળી ગયું છે, તે પહેરેલા લુગડાની પેઠે દિવસે દિવસ ઘસાતું જાય છે, માટે હવે તમે વાનપ્રસ્થ થાઓ. ૨૪ અભિમાન રહિત થઈ વૈરાગ્ય પામેલો, સારના બંધનમાંથી મુક્ત થયેલો તથા જેની ગતિ કોઈના બાંધવામાં આવતી નથી એવો, જે પુરુષ, યશ અને ધર્માદિક સ્વાર્થનો ત્યાગ કરે છે તેજ ધીર પુરુષ કહેવાય છે. ૨૫ જેને પોતાની મેળે અથવા તો પારકા ઉપદેશથી વૈરાગ્ય થયો હોય એવો જ્ઞાની પુરુષ, શ્રીહરિને હૃદયમાં ધારણ કરી ઘરમાંથી વનમાં ચાલ્યો જાય તેજ જ્ઞાની કહેવાય છે. ૨૬ તમે, પોતાના મનુષ્યો પણ બાંધે નહિ તેમ, અહીંથી ઉત્તર દિશા તરફ જાઓ, કારણ કે, હવે ધૈર્ય આપેલું ગુણોનો નાશ કરનારો કલિકાળ આવ્યો છે. ૨૭ આ પ્રમાણે વિદુરે અજમીઠના પુત્ર આધના ધૃતરાષ્ટ્રને ઉપદેશ કર્યો એટલે વિદુરે જેમને મોક્ષનો માર્ગ દર્શાવ્યો હતો એવા તે, પોતાના કુટુંબીઓ

ઉપર દૃઢ રીતે બંધાયેલી સ્નેહ સાકળને કાપી ધરમાંથી ચાલી નિકળ્યા. ૨૮ સુભળ રાજના પુત્રી સદ્ગુણશાળી અને પતિવ્રતા ગાધારી યુદ્ધમાં પડતો માર જેમ કાયરને દુ ખ આપે છે, પરંતુ શૂરવીરોને આનંદ આપે છે, તેમજ હિમને લીધે દુ ખ આપનાર છતાં પરમહંસોને આનંદ આપનારા હિમાચળ તરફ જતા પોતાના પતિની પાછળ ધર તળેને ચાલી નિકળ્યાં ૨૯

યુધિષ્ઠિર રાજા સંધ્યાવદન વગેરે કર્મ કરી, અગ્નિમાં હોમ આપી, તલ, ગાય, ભૂમિ અને સુવર્ણથી પ્રાણશોનો સત્કાર કરીને ગુરુવદન કરવા માટે ધરમાં ગયા તો ધૃતરાષ્ટ્રને, વિદુરને કે ગાધારીને દીકા નહિ ૩૦ આથી યુધિષ્ઠિર રાજાનું મન ખિન્ન થઈ ગયું, અને તેમણે સંજયને પૂછ્યું કે, હે સંજય ! આખે આધના, વૃદ્ધ અને મારા પિતા સમાન કાકા કયા ગયા ? ૩૧ પુત્રો મરી જવાથી આતુર થયેલા માતા તુલ્ય મારા કાકી કયા ગયા ? અને અમારા પરમસ્નેહી કાકા વિદુરનું કયા ગયા ? પુત્રો મરી જવાથી દુ ખી થયેલા મારા કાકા ધૃતરાષ્ટ્ર, હું કૃતમ્નીની ઉપર અપરાધની શકા લાવીને મારા કાકીની સાથે ગંગામાં તો પડ્યા નથીને ? ૩૨ હે સંજય ! અમારા પિતા પાંડુરાજા જ્યારે મરણ પામ્યા ત્યારે અમે બાળક હતા, તે સમયે અમને સર્વ સંબંધીઓને અમારા કાકા ધૃતરાષ્ટ્ર તથા વિદુરનું એ મોટા કષ્ટોમાંથી બચાવીને ઉછેર્યા છે, તે અહીંથી આજ કયા ગયા ? ૩૩

સૂત કહે છે-હે શૈનક ! સ્નેહની વ્યાકુળતાથી અને ધૃતરાષ્ટ્રના વિયોગથી, દુર્બળ થઈ ગયેલો સંજય તેમને નહિ દેખવાથી અત્યંત દુ ખી થયો, અને કંઈ બોલી શક્યો નહિ ૩૪ પછી બે હાથથી અશ્રુઓ લુછી નાખી બુદ્ધિથી મનને ધીરજ આપી ધૃતરાષ્ટ્રનું સ્મરણ કરતો તે પછી બોલ્યો કે, હે કુરુકુલનંદન ! હું તમારા કાકા ધૃતરાષ્ટ્ર, વિદુર તથા ગાધારીના ગમન સંબંધી કંઈ બાંધતો નથી તેમણે મને પણ છેતર્યો છે ૩૫-૩૬ આ પ્રમાણે કહી સંજયે કેટલીક વાર વલોપાત કર્યો, એટલામાં તુ બરુ ઋષિની સાથે ભગવાન નારદ ત્યાં આગળ

આવ્યા ધર્મરાજા ઉભા થઈ તેમની સામે ગયા અને પ્રણામ કરી પૂજા કરતા હોય તેમ વિનંતિ કરીને બોલ્યા કે, ૩૭ હે ભગવાન ! મારા બન્ને કાકાઓ તથા પુત્રો મરી જવાથી દુ ખી થયેલા મારા માતા તુલ્ય તપસ્વિની કાકી ગાધારી કયા હશે ? હું તેમનું ઠેકાણું જાણતો નથી, માટે છેકા વિનાના સાગરમાં જેમ નાવિક પાર દેખાડે તેમ આપ આ અપાર શોક સાગરનો અંત અમને દેખાડો ૩૮ તે સાક્ષી મુનિમાં શ્રેષ્ઠ એવા ભગવાન નારદ બોલ્યા કે, હે રાજા ! આ જગત ઈશ્વરને અધીન છે માટે તમે કોઈને પણ શોક કરો મા ૩૯ લોકપાલ સહિત આ સર્વ લોકો જે પરમાત્માને બલિદાન આપે છે; તેજ ઈશ્વર સર્વ પ્રાણીઓને એકઠા કરે છે અને તેજ પાછા વિખુટા પણ પાડે છે ૪૦ નાયેલા અને દોરીથી બાંધેલા બળદો જેમ પોતાના ધણીને વશ રહી તેનું કાર્ય કરે છે, તેમ ઈશ્વરની કર્તવ્યકર્તાવ્યને દર્શાવનારી વેદવાણી રૂપી નાયથી નાયેલા અને વર્ણ તથા આશ્રમ ધર્મ રૂપી દોરીથી બંધાયેલા સર્વે મનુષ્યો ઈશ્વરને અધીન રહી સસારમાં વર્તે છે ૪૧ આ જગતમાં જેમ રમકડાનું એકદું થયું અને જુદું પડ્યું, એ રમનારાની ઇચ્છાનુસાર થાય છે, તેમ મનુષ્યોનું એકદું થયું ને જુદા પડ્યું, એ ઈશ્વરની ઇચ્છાનુસાર થાય છે ૪૨ તમે મનુષ્યને નિત્ય જીવ રૂપે માનતા હો અથવા તો દેહ રૂપે અનિત્ય માનતા હો અથવા શુદ્ધ અનિર્વચનીય બ્રહ્મ રૂપે નિત્ય અથવા તો અનિત્ય માનતા ન હો અથવા ચૈતન્યને લીધે નિત્ય અને જડને લીધે અનિત્ય એમ બિલય રૂપે માનતા હો, તોપણ એ ચારે પક્ષમાં તમારા મોહથી થયેલા સ્નેહ સિવાય બીજા કોઈ કારણથી તેમનો શોક કરવો યોગ્ય નથી, અર્થાત્ તમે જે શોક કરો છો તે સ્નેહથીજ થયેલો છે ૪૩ માટે હે યુધિષ્ઠિર ! તે અનાથ અને ગરીબ ધૃતરાષ્ટ્ર, મારા વિના વનમાં કેમ રહી શકશે ? કેમ આજીવિકા ચલાવશે ? એવી અજ્ઞાનતાને લીધે થયેલી વિકળતાનો તમે ત્યાગ કરો ૪૪ અજગરથી ગળાયેલો પુરુષ જેમ બીજાનું રક્ષણ કરી શકતો નથી, તેમ કાળ, કર્મ અને શુભને અધીન રહેલો તથા

પાત્ર ભૂતોથી ઉપજાયેલો આ દેહ, પણ ખીજનું રક્ષણ કરી શકતો નથી ૪૫

હાથ પગવાળા પ્રાણીઓની હાથ પગ વિનાના પ્રાણીઓ આલવિકા છે, ચોપગા પ્રાણીઓની પગ વિનાના પ્રાણીઓ આલવિકા છે અને મોટા પ્રાણીઓની નાના પ્રાણીઓ આલવિકા છે, આ પ્રમાણે જીવની આલવિકા જીવજ છે, અર્થાત્ સર્વ જીવ જીવનું ભક્ષણ કરી કરીને જીવે છે ૪૬ હે રાજન્ ! હાથવાળા અથવા હાથ વિનાના પ્રાણીથી ભરેલું આ જગત પોતાની મેળે સર્વના સાક્ષી એવા શ્રી ભગવાનનું સ્વરૂપ છે અને તે ભગવાન લોકતાઓના આત્મા રૂપ છે, તે પ્રાણીઓની અદર અને બહાર લોકતા રૂપે અને લોચ્ય રૂપે ભાસે છે તથા માયાશક્તિ દ્વારા દેવ, મનુષ્ય, પક્ષી વગેરેના દેહ ધારણ કરીને અનેક રૂપે ભાસતા ઈશ્વરને જીવે ૪૭ હે મહારાજ ! તેજ પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરનાર ભગવાન દૈત્યોના નાશ કરવા પૃથ્વી ઉપર કાળ રૂપે હાલ અવતર્યા છે ૪૮ તેમણે દેવતાઓનું કાર્ય સિદ્ધ કર્યું છે અને બાકી રહેલું કાર્ય કરીને પછી ભગવાન સ્વધામમા પધારશે, માટે જ્યાં સુધી તે લોકમા છે ત્યાં સુધી તમે જે થાય તે જીવો ૪૯ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા, વિદુર અને ગાંધારીની સાથે હિમાલયના દક્ષિણ ભાગ ઉપર આવેલા ઋષિઓના આશ્રમમા છે ૫૦ જે આશ્રમમા ઋષિઓને પ્રસન્ન કરવા ગંગાજી પૃથક્ પૃથક્ સાત પ્રવાહે અર્થાત્ મરીચી ગંગા, અત્રિગંગા વગેરે નામોથી વહે છે, તે તીર્થ સંપન્નોત્ કહેવાય છે ૫૧ હે રાજન્ ! તારા કાકા તે તીર્થમા ત્રણે કાળ સ્નાન કરીને શાસ્ત્રમા કહેલા વિધિ પ્રમાણે હોમ કરે છે, પાણીનો આહાર કરી શાન્ત મનથી રહે છે અને તેમની પુત્ર, ધન તથા સ્વર્ગ સમધી ઇચ્છાઓ બધી શાન્ત થઈ ગઈ છે ૫૨ તેમણે આસનનો, શ્વાસનો, ઇદ્રિયોનો તથા મનનો વિજય કર્યો છે, તેથી આસન, પ્રાણાયામ અને પ્રત્યાહાર એ ત્રણ યોગના અંગ તેમને સિદ્ધ થયા છે તેમના સત્વ, રજ અને તમો ગુણ રૂપી દોષો નાશ પામ્યા છે, એટલા માટે તે ધારણ તથા ધ્યાન-યોગ પણ સિદ્ધ કરી બેઠા છે ૫૩ તેમણે દેહના

અભિમાની, અહ કાર રૂપી મનને સ્થૂલ દેહથી જુદું પાડી વિશેષ જ્ઞાનમય એવા જીવાત્મામાં લય કર્યો છે, અર્થાત્ હું દેહનો અભિમાની અહ કાર નથી, પરંતુ જીવ છું એમ જાણ્યું છે, તથા જીવાત્માને જીવાત્માપણના અશમાથી જુદો પાડી તેનો ક્ષેત્રજ્ઞમાં લય કર્યો છે, અર્થાત્ હું જીવ નથી પણ દ્રષ્ટા છું એમ જાણ્યું છે, અને સર્વના દ્રષ્ટા આત્માને દ્રષ્ટાપણના અશમાથી જુદો પાડી જેમ ઘડના આકાશને ઘડાની ઉપધિથી જુદું પાડીને મહા આકાશમા સમાવી દેવામા આવે, તેમ તેમણે આધારરૂપ પરબ્રહ્મમા એકતા કરી છે, અર્થાત્ હું આત્મા નથી પણ પરબ્રહ્મ છું એમ જાણ્યું છે ૫૪ હે રાજન્ ! તેમણે આ પ્રમાણે સિદ્ધિઓ મેળવી છે તેથી તેમને કોઈ પણ દિવસ વ્યુત્થાન થશે નહિ અદરના ગુણોનો ક્ષોભ થવાથી અથવા તો બહારની ઇન્દ્રિયોના વિષયથીજ વ્યુત્થાન થાય છે, પણ તે બન્ને તેમને નથી માયાના સર્વ ગુણોની વાસના મટી જવાથી ગુણના ક્ષોભ દ્વારા વ્યુત્થાનનો કઈ સંભવ નથી અને ચક્ષુષાદિ ઇન્દ્રિયો તથા મન એ સર્વને રૂધી લીધેલા હોવાથી બહારની ઇન્દ્રિયોથી પણ ક્ષોભ થવાનો ભય નથી તેમનો આહાર તથા ઇન્દ્રિયોથી વિષયોનું અહણ, બેઠ બધ પડ્યા છે અને તે હમણા પર્વતની ખેડે સ્થિર થઈને બેઠા છે ૫૫ તમારા કાકા ધૃતરાષ્ટ્રે સર્વ કાર્યોના ત્યાગ કર્યો છે માટે તેમને કોઈ પ્રકારનું વિઘ્ન થવું જોઈએ નહિ હે રાજન્ ! તમને દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય તો તે પણ વ્યર્થ છે, કારણ કે તે અજ્ઞથી પાત્રમે દહાડે એમનો દેહ છોડશે ૫૬ જ્યારે યોગાગ્રિ સહિત ગાર્હપત્યાગ્નિથી પતિનો દેહ પર્ણશાળા સાથે લડલડ બળવા માડશે ત્યારે પર્ણશાળાની બહાર ઉભેલા પતિવ્રતા ગાંધારી પતિની પાછળ તેજ અગ્નિમા પ્રવેશ કરશે ૫૭ હે કુરુનંદન ! વિદુર, અશ્વત્થામજનક એવી તે વાત સાંભળીને પછવાડેથી લાઈની સદ્ગતિ જોઈને પ્રસન્ન થશે તથા મરણ જોઈને ખિન્ન થશે, અને પછી ત્યાંથી તીર્થયાત્રા કરવા જશે ૫૮ આ પ્રમાણે કહી નારદ તુ બેઠાની સાથે સ્વર્ગ તરફ પધાર્યા અને યુધિષ્ઠિરે તેમના વચન સ્વીકારી શોકનો ત્યાગ કર્યો ૫૯

જગત્કલ્યાણારુહસ્વર્ગ નારદઃ મહતુવચઃ ॥
યુધિષ્ઠિરો વચસ્તસ્ય હૃદિ કૃત્વાડજહાન્નુચઃ ॥
હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પ્રથમસ્કન્ધે
ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૪ મો.*

શ્રીકૃષ્ણનું સ્વધામગમન.

સૂત ઉવાચ

સંપ્રસિધ્ધિતે દ્વારકાર્યાં જિષ્ણૌ બંધુવિદક્ષયા ॥
ઘાતું ચ પુણ્યશ્લોકસ્ય કૃષ્ણસ્ય ચ વિચેષિતમ્ ॥

સૂત કહે છે-હૈ શૈનક ! પવિત્ર કીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરિત્ર જાણવા અને મળી જોવા મળવા માટે અર્જુન દ્વારકા ગયા હતા ૧ તે કેટલાક મહીનાઓ થઈ જવા છતાં પણ પાછા આવ્યા ન હતા એવામાં યુધિષ્ઠિર રાજાને એક વર ભય કર ઉપાતો જણાવા લાગ્યા જેમાં સર્વ ઋતુઓના ધર્મો પલટાઈ ગયા હતા એવા કાળની ભય કર ગતિ એક ઋતુના ફળફૂલ બીજી ઋતુઓમાં થતા જણાયા ૨ લોકો કોપી, લોભી અને અસત્યવાદી થવા લાગ્યા, વ્યવહારમાં બહુધા કપટ જણાવા માડ્યું, સસાર સ્નેહરહિત શઠતાથી ભરેલો જણાયો અને પિતા-માતા, સગા-સબંધીઓ, ભાઈ-ભાડુઓ અને પતિ-પત્ની વચ્ચે કલ્યાણ થતા જણાયા ૩-૪ યુધિષ્ઠિર રાજા પોતાના રાજ્યસમયમાં અત્યંત અશુભસૂચક આવા અપશકુનો જોઈ તથા મનુષ્યોની પ્રકૃતિ લૌભાદિક અધર્મવાળી થયેલી જોઈ ભીમને કહેવા લાગ્યા કે-૫ હૈ ભીમ ! આપણે પવિત્ર કીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરિત્ર જાણવા તથા સબંધીઓના દર્શન કરવા અર્જુનને દ્વારકા મોકલ્યો છે ૧ તેને દ્વારકા ગયે સાત મહીના થઈ ગયા છતાં તે હજી કેમ આવ્યો નહિ ? ૭ “શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન ક્રીડા કરવામાં સાધનભૂત મનુષ્યના શરીરને ન્યાય સુધી ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરે નહિ ત્યાં સુધી તમે સર્વ ભય કરો ” એમ દેવર્ષિ નારદે

* આ ચોદમાં અધ્યાયમાં યુધિષ્ઠિર રાજા ઉપાતો જોઈને રાંઠારીલ થયા તથા તેમણે અર્જુનની પાસેથી દ્વારકાવાસી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્વધામમાં પધારવા સબંધી શ્રેષ્ઠ સંમતિ, તે કયા કહેવાશે

કહ્યું હતું તે સમય આવી લાગ્યો કે શુ ? ૮ જે શ્રી કૃષ્ણની કૃપાથી આપણને સપત્તિ મળી, રાજ્ય મળ્યું, સ્ત્રીઓ મળી, પ્રાણ બચ્યા, કુળવાન કહેવાયા, પુત્ર પૌત્રાદિક થયા, શત્રુઓનો પરાજય થયો અને દેશેા મળ્યા, તે ભગવાનને સ્વધામમાં પધારવાનો શુ સમય આવ્યો છે ? ૯ હૈ ભીમ ! આકાશમાં, પૃથ્વી ઉપર અને શરીરમાં, ભય કર ઉપાતો થાય છે તે, ભય સમીપમાં હોવાનું સૂચવે છે ૧૦ અરેરે ! મારો ડાબો ઉર, ડાબી આંખ અને ડાબો બાહુ ફરકે છે તથા હૃદય કંપે છે ૧૧ શિયાળો મુખમાંથી અગ્નિ કુકતી સૂર્યના સામું જોઈને રડે છે અને હૈ ભીમ ! કુતંગ પણ નિડરની પેઠે મારી સામું મોઢું કરીને રડે છે ૧૨ ગાય વગેરે ઉત્તમ પશુઓ મારે ડાબે પડખે ઉતરે છે અને ગધેડા વગેરે અપવિત્ર પશુઓ જમણે પડખે ભાય છે વળી હૈ પુરુષમાં વ્યાધ ! મારા વાહુનો પલ્લુ હું રડતા જોઉં છું ૧૩ જો આ મૃત્યુનો હૃત કંપોત કુન્નિત શબ્દોએ કરી મારા હૃદયને કંપાવતો વિશ્વને ઉજડ કરવાની ઇચ્છા કરે છે વળી ધૂડ અને કાગડાઓ નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને કઠોરશબ્દથી મારા હૃદયને કંપાવતા જગતને નિર્જન કરવાની ઇચ્છા કરે છે ૧૪ વળી આ તરફ તો દક્ષિણ દિશામાં ભૂખરી થઈ ગઈ છે, સૂર્યની આસપાસ મેઘને લીધે કુડાળા વળે છે, પૃથ્વી કંપે છે, મેઘ વગર ગર્જનાઓ તથા વિજળીઓના ચમકાર થાય છે ૧૫ વળી વાયુ ચારે તરફ ધૂળ ઉડાડીને કઠોર રીતે વાય છે. મેઘો ચોતરફ લોહી વર્ષાવે છે. ૧૬ વળી સૂર્યનારાયણ નિસ્તેજ લાગે છે, આકાશમાં ઝહોની વચ્ચે યુદ્ધ થાય છે, ભૂતોની સાથે રહેલા રુદ્રના ગણેથી પૃથ્વી તથા આકાશ બળતા હોય એવા દેખાય છે ૧૭ નદીઓ, મહા નદીઓ તથા તળાવો બળભળી રહ્યા છે, મનુષ્યોના મન દોભાયા છે તથા અગ્નિ ધીથી પણ સળગતો નથી, માટે આ ભય કર કાળ આપણુ શુ અનિષ્ટ કરશે ? ૧૮ વળી વાછડાં માને ધાવતા નથી, માતાઓના સ્તનમાંથી દૂધ આવતું નથી, પ્રજામાં ગાયો આંસુ લાવી રૂવે છે તથા બળદો પણ ઉઠાસ લાગે છે. ૧૯ આ દેવતાની મૂર્તિઓ રડતી હોય, તેઓના શરીરમાં

પરસેવો આવી ગયો હોય અને એક ઠેકાણેથી ખસીને બીજે ઠેકાણે ગઈ હોય એવી દેખાય છે આ દેશો, નગરો, ગામડા, ઉદ્યાનો, ખાણો તથા આશ્રમો શોભા રહિત થઈ ગયા છે ૨૦ હે ભીમ! હું આ મહા ઉત્પાતોથી માનુ છું કે, પૃથિવી ખરેખર કલિના શાસના આવી ગઈ છે અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરણારવિન્દ વગરની થઈ રહી છે, અને તેથી તેનું બધું સૌભાગ્ય નષ્ટ થયું છે ૨૧

હે પ્રાહ્મણો! આ પ્રમાણે અપશકુનો જોવાથી યુધિષ્ઠિર મનમાં સતાપ કરતા હતા એટલામાં અર્જુન દ્વારકાથી આવી પહોંચ્યા ૨૨ યુધિષ્ઠિરના ચરણમાં પ્રણામ કરી અર્જુન નેત્રમાંથી અશ્રુ પાડવા લાગ્યા યુધિષ્ઠિરને અર્જુન પૂર્વના કરતા જુદાજ પ્રકારના લાગ્યા, તેમને આતુર થયેલા, નીચું મુખ રાખીને રડતા અને કાતિ રહિત થયેલા જોઈને પોતે મનમાં ખિન્ન થયા અને નારદનું વચન સંભારી સર્વ સખાધીઓની વચ્ચે તેમને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા ૨૩-૨૪

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું-હે ભાઈ! દ્વારકામાં આપણા સખાધી મધુકુળ, ભોજકુળ, દશાર્હકુળ, સાત્વતકુળ, અધકકુળ અને વૃષ્ણિકુળના મનુષ્યો કુશળ છે ને? ૨૫ આપણા વડવા શૂરસેન કુશળ છે કે? વસુદેવ મામા અને તેમના નાના ભાઈઓ વગેરે કુશળ છે? ૨૬ વસુદેવ મામાની દેવકી પ્રમુખ સાત રાણીઓ, જે પરસ્પર બેનો થાય છે તે મામીઓ તથા તેમના પુત્રની વહુઓ વગેરે સૌ કુશળ છે? ૨૭ ઉગ્રસેન કે જેનો દીકરો અતિ દુષ્ટ હતો તે કેવા છે? તેમના નાના ભાઈ દેવક, કૃતવર્મા સહિત હૃદિક, અકૂર, જયત, ગદ, સારણુ તથા શત્રુજિત વગેરે કુશળ છે ને? સાત્વતકુળના સ્વામી ભગવાન હળધર બળદેવ કુશળ છે? ૨૮-૨૯ વૃષ્ણિકુળમાં મહારથી એવા પ્રહુસ્ર, યુદ્ધમાં મહા વેગવાળા અનિરૂદ્ધ, સુષેણુ, ચાક્રદેણુ, જામ્બવતીના પુત્ર સાબ અને બીજા શ્રીકૃષ્ણના પુત્રોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ઋષભ વગેરે પરિવાર સાથે કુશળ છે? ૩૦-૩૧ ભગવાનના સેવક શ્રુતદેવ ઉદ્ધવ, સુનદ તથા નદ પ્રમુખ ઉત્તમ ઉત્તમ સાત્વતકુળના પુરુષો કુશળ છે? ૩૨ શ્રીકૃષ્ણ અને

બળદેવના આશ્રયી તથા આપણી ઉપર સ્નેહ રાખનારા બીજા સર્વે લોકો કુશળ છે? ૩૩ લક્ષ્મણસહ અને સદાગૌ પ્રાહ્મણોનું હિત(રક્ષણ)કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાના નગરમાં સુધર્મા સભામાં સખાધીઓથી વિટાઈને સુખેથી બિરાજે છે તો ખરાને? ૩૪ તે આદિ પુરુષ કે જેમના બળદેવ મિત્ર છે, તે લોકોની ઉત્પત્તિ અને લોકોના કલ્યાણ માટે યદુકુળ રૂપી મહાસાગરમાં સુખથી વાસ કરીને રહેલા છે? ૩૫ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના બાહુ રૂપી દંડોથી રક્ષાતી દ્વારકાપુરીમાં યાદવો માનથી વૈકુંઠપતિના સેવકોની પેઠે પરમાનંદમાં વિહાર કરે છે? ૩૬ વળી ભગવાનના ચરણારવિન્દની સેવા રૂપી સુખ્ય કર્મથી, સત્યભામાં વગેરે સોળ હજાર સ્ત્રીઓ ભગવાનના બાહુબળથી યુદ્ધમાં દેવોને હરાવીને ઇંદ્રાણીઓને ઘટે એવા ભોગ ભોગવવા યોગ્ય પારિજીતક આદિને હરી લઈ ઉત્તમ દેવી ભોગો ભોગવે છે? ૩૭ વળી શ્રીકૃષ્ણના બાહુ રૂપી દંડના પ્રભાવને લીધે જીવનારા મહા બળવાળા યાદવો ચોતરફથી નિર્ભય થઈ મોટા દેવતાઓને યોગ્ય એવી સુધર્મા નામની સભા, કે જે સભાને બળાત્કારથી ભેટ તરીકે સ્વર્ગ લોકમાંથી આણેલી છે તેમાં વારંવાર ક્યાં કરે છે ને? ૩૮ વળી હે ભાઈ! તારૂં શરીર સાફ છે? મને તું નિસ્તેજ કેમ જણાય છે હે તાત! ઘણા દિવસ તું ત્યાં રહ્યો તેથી તારૂં કોઈએ અપમાન તો નથી કર્યું? ૩૯ અથવા તો સખાધીઓએ પ્રેમ વિનાના કઠોર શબ્દો કહીને તારો અનાદર તો કર્યો નથી ને? અથવા તો કોઈ અર્થીએ તારી પાસે પ્રાર્થના કરતા તેને, તે આપીશ એમ કહ્યું તો નથી ને? અથવા તો કોઈને ‘કઈક આપીશ’ એમ કહી તેને આશા આપીને તે પ્રતિજ્ઞા કરેલી વસ્તુ શું ચાચકને આપી નથી? ૪૦ અથવા તો તું પૂર્વે શરણાગતને આશ્રય આપતો હતો તેથી હમણા તારે શરણે આવેલા પ્રાહ્મણ, બાળક, ગાય, વૃદ્ધ, રોગી, સ્ત્રી અથવા તો બીજા કોઈ પ્રાણીઓનો શું તે દ્રોહ કર્યો છે? ૪૧ અથવા તો રસ્તામાં તારા કરતાં ઉત્તમ કે તારા કરતા અધમ પુરુષે શું તારો પરાજય કર્યો છે? ૪૨ અથવા તો પ્રથમ જમાડવા યો-

અ બાળક અથવા વૃદ્ધ મનુષ્યોને જમાડ્યા વિના તું જમ્યો છે? અથવા નિદ્રા કરવા યોગ્ય અઘટિત કાર્ય તે કર્યું છે? ૪૩ અથવા તો હે અર્જુન! સદા પ્રિયતમ અને ખીજા હૃદય રૂપ મારા ભાઈ શ્રીકૃષ્ણ વિનાનો હું એકલો થઈ ગયો છું એમ તું માને છે શું? તે વિના ખીજા કેઈ પણ કારણથી તારા મનમાં પીડા થવાનો સંભવ નથી, માટે તારી પીડાનું જે કઈ કારણ હોય તે કહે? ૪૪

કષિતપ્રેષ્ટતમેનાથ દ્વયેનાત્મબંધુના ।

શૂન્યોઽસ્મિ રહિતો નિત્ય મન્યસે

તેઽન્યથા ન રુક્ ॥ ૪૪ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे

चतुर्दशोऽध्यायः.

અધ્યાય ૧૫ મો. †

પાંડવોનું હિમાલય જવું.

સૂત ડવાચ

एवं कृष्णसखः कृष्णो भ्राता राज्ञा विकल्पित' मानाशकास्पद रूप कृष्णविरुद्धेऽकाशित' ॥ १ ॥

સૂત કહે છે-હે શૈનક! આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની શકા ઉપજાવે એવું અર્જુનનું રૂપ જોઈને યુધિષ્ઠિર રાજાએ શ્રીકૃષ્ણના મિત્ર અને તેમના વિયોગથી ખિન્ન થઈ ગયેલા અર્જુનને ઘણા પ્રશ્નો કર્યા ૧ ત્યારે શ્રીહરિના વિરહજન્ય શોકથી જેનું મુખ-કમળ તથા હૃદયકમળ સુકાઈ ગયા હતા એવો નિસ્તેજ થયેલો અર્જુન, સમર્થ એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્મરણ થવાથી યુધિષ્ઠિરના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપી શક્યો નહિ ૨ પછી મહા કષ્ટથી શોકને દબાવી આખમા આવેલા શોકાશ્રુઓ તેણે હાથવતે લુછી નાખ્યા શ્રીકૃષ્ણ દૃષ્ટિથી દૂર થયા હતા તેથી અત્યંત પ્રેમાત્મક ઠાને લીધે તે વ્યાકુળ થઈ ગયો હતો ૩ શ્રીકૃષ્ણે સારથિ આદિક કાર્યમાં પોતાના

હિતૈષી થઈ કરેલી સહાયને સ ભારીને રડતો રડતો ગળગળી વાણીથી તે પછી ધર્મરાજને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો ૪

અર્જુન કહે છે-હે મહારાજ! બધુના રૂપમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ખરેખર મને છેતર્યો છે, કારણ કે, મને છેતરીને દેવતાઓને પણ આશ્ચર્ય પમાડનારા, મારા મોટા તેજને તેમણે હરી લીધું છે ૫ હે રાજન્! આપણા પિતા વગેરે પ્રિય મનુષ્યો પ્રાણ જતા જેમ પ્રેતના નામથી બોલાય છે, તેમ જેમના ક્ષણમાત્ર વિયોગથી પણ આ સર્વ લોક અપ્રિય લાગે એવું થયું છે જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના આશ્રયથી મેં દ્રુપદ રાજાને ઘેર સ્વયંવરમાં એકઠા મળેલા રાજાઓના તેજને હરણ કર્યું હતું, અને પછી ધનુષમાં બાણને ચોણ યત્ર ઉપર ફરતા મત્સ્યને વીંધી નાખ્યો હતો અને સર્વ રાજાઓને હરાવી દ્રૌપદીને મેળવ્યા હતા ૬-૭ વળી આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે જે ભગવાનના સમીપપણાથી મેં એકાએક દેવગણની સાથે રહેલા ઇંદ્રનો પણ પરાજય કરી, ખાડવ વન અગ્નિને આગ્ર્ય હતું, અને ખાડવ વનના દાહમાંથી ઉગરેલા મયદાનવ પાસેથી આપણે અદ્ભુત કારીગરીવાળી સુધર્મા નામની સભા રચાવી હતી તથા રાજાઓ તમારા રાજસૂય યજ્ઞમાં ભેટો લાવ્યા હતા એ સર્વ શ્રીકૃષ્ણનો પ્રભાવ હતો ૮ વળી જે ભગવાનના પ્રભાવથી દશ હજાર હાથીના જેટલી શક્તિવાળા તથા મહા બળવાન ભીમસેને જરાસંધને મારી ભૈરવના યજ્ઞમાં બલિદાન દેવા માટે ગિરિવ-જમાં કેદ કરેલા રાજાઓને તેમાંથી મુક્ત કર્યા હતા એ રાજાઓ પછી તમારા રાજસૂય યજ્ઞમાં ભેટો લઈને આવ્યા હતા ૯ વળી રાજસૂય યજ્ઞને ઉદેશીને મહાભિષેક કરવાથી સુદર દેખાતા દ્રૌપદીના કેશ પાશને હું શાસન વગેરે દુષ્ટ મનુષ્યોએ ભ્રાત્રે એ-વ્યા ત્યારે દ્રૌપદીએ સ્મરણ કરવાથી જે શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં પધાર્યા હતા, તે વેળા અશ્રુઓથી ભીંબાયલા મુખવાળા દ્રૌપદીએ તેમના ચરણમાં પડીને પ્રણામ કર્યા હતા, અને જે શ્રીકૃષ્ણે દ્રૌપદીના કેશને જે ચનાર દુષ્ટોની સ્ત્રીઓને કેશ વિનાની કરી હતી. ૧૦

† આ પદમાં અધ્યાયમાં કહિને આરભ થયેલા જોઈ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર પરીક્ષિતને સન્ય ગાદી આપી બંધુઓ સહિત હિમાલય ગયા, એ કથા કહેવાશે

વળી જે દુર્વાસા ઈ દશ હજાર શિષ્યોની પ ક્રિતમાં પ્રથમ ભોજન કરતા હતા તે દુર્વાસાને શત્રુ દુર્યોધને તેમની દ્વારા પાડવોને શાપ અપાવવા માટે અતિથિ તરીકે મોકલ્યા હતા તે દુર્વાસા ઋષિથી આવનારા દુર ત દુ ખમાથી જે ભગવાને વનમા પધારીને અક્ષયપાત્રમા ખાકી રહેલા શાકને આરોગી આપણુ રક્ષણુ કર્યું હતુ અને શાકનુ એક પાદડુ ખાવાથી પાણીમા સ્નાન કરતા દુર્વાસા આદિ મુનિગણોએ ત્રણ લોકને તૃપ્ત માન્યા હતા ૧૧ જે ભગવાનની પ્રતાપ બળથી મે યુદ્ધમા શ કરને વિસ્મય પમાડ્યા હતા અને તેમણે મને પોતાનુ પાશુપતાત્મ આપ્યુ હતુ તથા બીજા લોકપાણોએ પોતપોતાના અસ્ત્ર આપ્યા હતા, અને હું આજ શરીરથી ઇંદ્રના ભવનમા મહત્તાવાળા ઇંદ્રાસનના અર્ધ ભાગ ઉપર બેસવાને ભાગ્યશાળી થયો હતો ૧૨ વળી હું સ્વર્ગમા રહેલો હતો એવામા ઇંદ્રાદિક દેવતાઓએ નિવાનકવચ નામના દૈત્યનો નાશ કરવા માટે ગાડીવ ધનુષધારી તથા શ્રીકૃષ્ણના બળથી બળવાળા મારા ભુજદંડનો આશ્રય કર્યો હતો હે ધર્મરાજ ! તે મહા સમર્થ પુરુષ શ્રીકૃષ્ણે આજ મને છેતર્યો છે ૧૩ જ્યારે કૌરવો વિરટ રાજની ગાયો વાળી જવાને આવ્યા ત્યારે ભીષ્મ આદિક મંજરમચ્છો

ઈ એક દિવસ દુર્યોધને દુર્વાસા મુનિનો અતિથિ સત્કાર કર્યો તે ઉપરથી મુનિ સતુષ્ટ થઈ તેને વરદાન દેવાને તૈયાર થયા દુર્યોધને મનમા વિચાર કર્યો કે, “આ મુનિ અત્યંત ક્રોધી છે, તે શાપ આપે તો પાડવોનો અવશ્ય નાશ થાય” આ પ્રમાણે દુષ્ટ વિચાર કરી મુનિને એવી પ્રાર્થના કરી કે, હે મુનિસત્તમ ! મને બીજા કોઈ વરદાનનું પ્રયોજન નથી માત્ર એક ઇચ્છા છે તે એ કે, યુધિષ્ઠિર જે અમારા કુળમા મુખ્ય ગણાય છે તેને ત્યાં આપે દશ હજાર શિષ્યની સાથે અતિથિ થવું, પરંતુ ટ્રોપની ભૂખી ન રહે તેટલા માટે તે જમી રહ્યા પછી તેને ઘેર જવું દુર્વાસા, દુર્યોધનના કહેવા પ્રમાણે યુધિષ્ઠિર રાજાને ૧૨ ગયા યુધિષ્ઠિર રાજાએ અત્યંત, આદરપૂર્વક તેમનો સત્કાર કર્યો અને કહ્યું કે, મધ્યાહ્નનું કર્મ કરી જમરા પધારો દુર્વાસા શિષ્ય સહિત જળાશય ઉપર ગયા અને અધમર્ષણુ કરવા માટે જળમા ઊતર્યા ટ્રોપદી પોતાનું ભોજન થયા પછી આવેલા આ સંઘના અતિથિઓને જોઈ ચિતાતુર થઈ ગયા અને શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ કરતા ભક્તવત્સલ ભગવાન ટ્રોપનીની વહારે આવ્યા ટ્રોપદીએ સર્વ વ્રતાત નિવેદન કર્યું એટલે ભગવાન બોલ્યા, “ટ્રોપદી ! હું ભુખ્યો છું, માટે મને પ્રથમ જમાડ”

હોવાથી તરી ન શકાય એવા અપાર કૌરવની સેના રૂપી સાગરને જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સહાયતાથી હું એકલોજ રથવડે તરીને પાર પહોંચ્યો હતો, અને શત્રુઓ ગાયોના ટોળાને વાળી જતા હતા તેને પાછું વાળી લાવ્યો હતો, વળી શત્રુઓને મોહનાસ્ત્રથી મોહિત કરી તેમના માથા ઉપરથી મુકુટોના મણિઓરૂપી પુષ્કળ ધન પાછું હરી લાવ્યો હતો ૧૪ જે ભગવાને મારા સારથિ રૂપ થઈ મોટા મોટા રાજાઓના રથમંડળોથી શોભાયમાન ભીષ્મ, કર્ણ, દ્રોણગુરુ તથા શાલ્યની સેનાઓમા રહેલા રથોના અને પાયદળોના સેનાપતિઓ ભીષ્મ, વગેરે રાજાઓની સામે દષ્ટિ કરીને તેઓના આયુષ્યને, ઉત્સાહ શક્તિને, બળને તથા શસ્ત્રાદિકના કૌશલ્યને હરી લીધા હતા ૧૫ વળી જે ભગવાને મને પોતાની બન્ને ભુજાઓમા રાખ્યો હતો, તેથી દ્રોણગુરુ, ભીષ્મ, કર્ણ, અશ્વત્થામા, ત્રિગર્ત, શલ્ય, સૈધવ તથા બાહલિક વગેરે રાજાઓએ મારેલા (નિષ્ફળ બન્ય નહિ) એવા મહિમાવાળા) શસ્ત્રો, મારો પરાભવ કરી શક્યા ન હતા આવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનથી હું છેતરાયો-છું ૧૬ મોક્ષ માટે મહાપુરુષો જે ભગવાનના ચરણારવિદને સેવે છે, તે મુક્તિ આપનાર ઇશ્વરને મે દુષ્ટ બુદ્ધિને લીધે સારથિપણુ કરવાને માટે માગી લીધા હતા વળી જ્યારે મારા ઘોડાઓ તૃષાતુર થઈને થાકી ગયા હતા અને હું રથમાથી નીચે ઉતર્યો હતો ત્યારે શત્રુઓ રથમા બેઠા હતા તે પણુ જે ભગવાનના પ્રભાવથી મૂઢ બુદ્ધિવાળા થઈ મને શસ્ત્રનો પ્રહાર કરી શક્યા ન હતા ૧૭

ટ્રોપદીએ અત્યંત શરમાઈને કહ્યું કે, “મહારાજ ! સર્વે આપેલી યાળીમા મારે ભોજન થતા મુખી અખુટ અન્ન રહે છે, પરંતુ હું સર્વેને જમાડીને જમી છું એટલે હવે તેમા અન્ન નથી” શ્રીકૃષ્ણે અત્યંત આગ્રહથી અક્ષયપાત્ર લાવવા કહ્યું એટલે ટ્રોપદીએ તે પાત્ર લાવીને પાસે ધર્યું તેમા ત્રણ ઉપર એક લાળનું પાદડું ચોટેલું હતું તે બાંધને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે, “આ ભોજનથી (વસ્ત્રના આત્મા તૃપ્ત થાઓ” ભગવાને જે શાક પત્રનું ભોજન કર્યું તેથી ત્રણે લોક તૃપ્ત થયા અને દુર્વાસા તથા તેમના શિષ્યો કંઠપૂર્વક તૃપ્ત થયા પછી શ્રીકૃષ્ણે ભીમસેનને મુનિ સમુદાયને જાણાવવા મોકલ્યા, પરંતુ દુર્વાસા મુનિ તો તૃપ્ત થયા હતા તેથી દશ હજાર માણસ માટે રાષ્ટ્રેલ અન્ન પડ્યું રહેશે એવી બીકથી બારેબાર નાસી ગયા

હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! ભગવાનના ગભીર, મધુર અને હાસ્યવટ મનોહર એવા નમ્ર વચનો તથા પ્રસંગ ઉપર 'હે પાર્થ ! હે કુરૂનદન !' એવા તેમના સ્નેહાળ વચનોને બ્યારે હું સભારું છું ત્યારે મારું મન ભરાઈ આવે છે ૧૮ સુવુ, ખેસવુ, ફરવુ, હરવુ, પોતાના ગુણની પ્રશંસા કરવી, જમવુ વગેરે સર્વ કાર્યો અમારા બંનેના એક સાથેજ થતા હતા, કોઈ દિવસ બે તેમ થતું નહિ તો હું ભગવાનને " અરે વચસ્ય ! તમે શુ સત્યવાદી છો ? " એમ વકોક્તિમા કહીને હસતો હતો, પરંતુ મિત્ર જેમ મિત્રનો અને પિતા જેમ પુત્રનો અપરાધ સહન કરે, તેમ મારા સર્વ અપરાધને તેઓ હમેશ સહન કર્યા કરતા હતા ૧૯ હે રાજેન્દ્ર ! આજે હું તે મિત્ર વિનાનો થઈ રહ્યો છું, મારું હૃદય શૂન્ય થઈ ગયું છે હું શ્રીકૃષ્ણની સોળ હબ્દર સ્ત્રીઓનું રસ્તામા રક્ષણ કરતો આવતો હતો, એટલામા દુષ્ટ ગોવાળીઓએ નિર્બળ સ્ત્રીઓની પેઠે મારો પરાજય કર્યો ૨૦ વળી હે મહારાજ ! મારું તેજ ધનુષ છે, તેજ બાણ છે, તેજ રથ છે, તેજ ઘોડાઓ છે, સઘળું તેનું તેજ છે અને હું તેજ રથિ છું અને તે સઘળું હોવાથી રાજાઓ મને નમસ્કાર કરે છે, પરંતુ મત્રવિધિથી રાખમા હો-મેલું દ્રવ્ય જેમ કઈ પણ ફળ આપતું નથી, અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા માયાવીની પાસેથી મળેલું ધન જેમ કઈ ફળ આપતું નથી તથા ઉપર જમીનમા વાવેલું બીજ જેમ કઈ ફળ આપતું નથી, તેમ ઉપર કહેલું સર્વ શ્રીકૃષ્ણના વિયોગને લીધે મને કોઈ કામમા આવતું નથી ૨૧ હે રાજન ! આપ દ્વારકાપુરીમાના આપણા સખ ધીઓના સમાચાર સાંભળો આપણા સખ ધી યાદવો બ્રાહ્મણના શાપથી મૂઠ થઈ પિષ્ટની મદિરા પી, મદમત્ત થઈ એક બીજને ઝોળખતા ન હોય તેમ હાથમા પાન લઈ પરસ્પર લડીને મરણ પામ્યા છે, માત્ર ચાર પાંચ જણ જીવતા રહ્યા છે ૨૨-૨૩ આ કુરૂકુળનો સહાર શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છાથીજ થયો છે, કારણ કે, તેજ પ્રાણી માત્રનું પાલન ને નાશ કરનાર છે ૨૪ જલચરોમા મોટા પ્રાણી જેવા કે મગરમચ્છ વગેરે નાનાં પ્રાણીઓ એટલે માછલા વગેરેને ગળી જાય

છે, બળવાન જેમ દુર્બળને હરાવે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણે બળવાન અને મોટા યાદવોને બળવાળા તથા મોટા બીજા યાદવોની સાથે લડાવીને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો છે ૨૫-૨૬ હું બ્યારે દેશ તથા કાળને અનુકૂળ, અર્થથી ભરપુર મનના તાપને શાત કરનાર ભગવાનના વચનો મ ભારું છું ત્યારે ખિન્ન થાઉં છું

આ પ્રમાણે અત્યંત ગાઢ પ્રેમને લીધે શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવાથી અર્જુનની બુદ્ધિ શોક રહિત થઈ ૨૮ તેમજ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દનું ધ્યાન કરવાથી ભક્તિના વેગમા વધારો થયો, અને અર્જુનની બુદ્ધિના કામાદિક સર્વ દોષો નાશ પામ્યા. ૨૯ ભગવાને કુરૂક્ષેત્રના સગ્રામમા ગીતા સખ ધી જે ઉત્તમ જ્ઞાન આપ્યું હતું તે કેટલાક કાળને લીધે, કેટલાએક ક્રમેને લીધે તથા વિષયવાછના રૂપ અજ્ઞાનને લીધે વિસરી જવાયું હતું, તે જ્ઞાન સમર્થ એવા અર્જુનને સાંભરી આપ્યું ૩૦ તેને, વેદાત શ્રવણથી ' અહ બ્રહ્માસ્મિ " એવું બ્રહ્મજ્ઞાન થયું અને અવિદ્યાનો નાશ થયો અવિદ્યાનો નાશ થવાથી સત્વાદિક ગુણોનો નાશ થયો, અને ગુણના કાર્યભૂત જે લિંગ શરીર હતું તે પણ રહ્યું નહિ આ પ્રમાણે લિંગ શરીરનો લય થયા પછી જે સ્થૂલ શરીર રહેલું હતું તે પણ નાશ પામ્યું. દેહાભિમાન નાશ પામતા તેને દ્વૈતબ્રમ ટળી ગયો અને શોક દૂર થયો ૩૧

આ પ્રમાણે અર્જુનની પાસેથી ભગવાનનું સ્વધામમા પધારવું તથા યાદવ વંશનો સહાર સાંભળી યુધિષ્ઠિર રાજાએ મનને સ્થિર કર્યું અને સ્વર્ગના માર્ગ પ્રત્યે જવાનો નિશ્ચય કર્યો ૩૨ કુન્તાજી અર્જુનના સુખથી યાદવોનો સહાર તથા ભગવાનનું સ્વધામગમન સાંભળીને, અર્તીદ્રિય એવા ભગવાનને વિષે ભક્તિથી મનને બેડી સદ્ગારથી વિરામ પામ્યા ૩૩ એક કાટો લઇને તેનાથી બીજો કાટો કાઢી તેનો જેમ ત્યાગ કરવામા આવે છે તેમ અજ્ઞાનમા ભગવાને ભક્તોને માટે જે શરીરથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો હતો તે શરીરનો ત્યાગ કર્યો; કારણ કે, ભગવાનને પૃથ્વી ઉપર ભારભૂત શરીર તથા યાદવ વંશમાં થયેલું શરીર બંને સમાન હતાં. ૩૪ નંદ

જેમ જુદા જુદા રૂપો ધારણ કરે છે અને તેનો ત્યાગ કરે છે, તેમ શ્રીહરિ પણ મત્સ્ય વગેરે અનેક રૂપો ધારણ કરે છે અને તેનો ત્યાગ કરે છે શ્રીકૃષ્ણે જે શરીરથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો હતો તે શરીરનો કાળ આવતા ત્યાગ કર્યો. ૩૫ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કે જેની ઉત્તમ કથા સાલગવા યોગ્ય છે, તેમણે જ્યારથી પોતાના દેહથી આલોકનો ત્યાગ કર્યો છે, ત્યારથી અવિવેકી જનોને અધર્મને માર્ગે દોરનારો કલિયુગ, જે પૂર્વે અગરૂપે પેઠો હતો તે હમણા ચારે તરફ ફેલાઈ ગયો છે. ૩૬ વિવેકી યુધિષ્ઠિરે નગરમા, દેશમા તથા પ્રત્યેક ઘરેમા લોભ, અસત્ય, કપટ તથા હિંસા વગેરે અધર્મની સેના સાથે કલિનો પ્રચાર થયેલો જોયો ત્યારે સ્વર્ગને માર્ગે જવા માટે મહા-પ્રસ્થાનનો વેષ ધારણ કર્યો. ૩૭ તે પછી ગુણોવડે પોતાના જ જેવા અને વિનયવ ત પૌત્ર પરીક્ષિતને ચક્રવર્તી એવા યુધિષ્ઠિર રાજ્યે હસ્તિનાપુરમા સમુદ્ર પર્વત પૃથ્વીના પતિ રૂપે રાજ્યાભિષેક કર્યો. ૩૮ તેમજ મથુરામા પણ અનિરૂદ્ધના પુત્ર વજ્રને શૂર-સેન દેશનો અધિપતિ કર્યો અને પછી પ્રાજ્ઞપત્યેષ્ઠિ કરીને ધર્મરાજ્યે અગ્નિનુ પાન કર્યું, ૩૯ અને ત્યા આગળ પોતાના રેશમી વસ્ત્રો તથા કડા વગેરે સર્વ આભૂષણોને શરીર ઉપરથી ઉતારી નાખ્યા અહીં તા, મમતાનો ત્યાગ કર્યો, ૪૦ ત્યાર પછી તેમણે વાગ દિઠ ઇન્દ્રિયોનો મનમા, મનનો પ્રાણમા, પ્રાણનો અપાનમા અને મલાદિકના ઉત્સર્ગની સાથે અપાનનો મૃત્યુમા અર્થાત્ મૃત્યુની અધિષ્ઠાત્રી દેવતામા અને મૃત્યુનો પય મહાભૂતમા લય કર્યો. ૪૧ ત્યાર પછી પય મહાભૂતનો સત્વાદિક ત્રણ ગુણમા હોમ કરીને, ત્રણ ગુણનો અવિદ્યામા મુનિમત ગ્રહણ કરનાર યુધિષ્ઠિરે લય કર્યો. પછી સમસ્ત અધ્યારોપમા કારણભૂત એવી અવિદ્યાનો જીવમા લય કર્યો અને તે જીવનો કુટસ્થ એવા પરબ્રહ્મામા લય કર્યો. ૪૨

આ પ્રમાણે જ્ઞાનદ્વારા આત્મસ્વરૂપને સિદ્ધ કરી, ચીથરા પહેરી, આહારનો ત્યાગ કરી, મૌન થઈ, છુટા કેશ મૂકીને જડ, ઉન્નમત તથા પિશાચના જેવું પોતાનું રૂપ દેખાડતા, કેઈની પણ વાટ જોયા વિના તથા બહેરાની પેઠે કેઈનું પણ કહેવું ધ્યાનમા

લીધા વિના, મનમા પરમાત્માનું ધ્યાન કરતા કરતા ધર્મરાજ મહાત્મા પુરુષોએ પૂર્વે સેવેલી એવી ઉત્તર દિશા તરફ ગયા, જે દિશામા જયેલો મનુષ્ય પાછો જગતમા આવતો નથી. ૪૩-૪૪ તેમના ભાઈઓએ જોયું તો પૃથ્વી ઉપર સર્વ પ્રભુમા અધર્મના મિત્ર કલિએ પ્રવેશ કર્યો હતો તેથી તેઓ પણ ઉત્તરદિશા તરફ જવાનો નિશ્ચય કરી ધરમાથી બહાર નિકળી ધર્મરાજની પાછળ ઉત્તર દિશા તરફ ચાલ્યા. ૪૫ ધર્મ અને અર્થ આદિક પુરુષાર્થને સારી રીતે સાધનારા પાડવો, શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દને પોતાનું આત્મતિક શરણ માની, મનમા ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ૪૬ ભગવાનના ધ્યાનથી તેમની ભક્તિમા વૃદ્ધિ થઈ અને બુદ્ધિ શુદ્ધ થઈ તે પછી પાપરહિત શુદ્ધ અન્ત કરણવાળા પાડવોએ ઉત્તમ એવા શ્રી નારાયણના ચરણારવિન્દમાં એકાગ્ર બુદ્ધિ કરીને, દુષ્ટ વિષયી પુરુષો જે ગતિને પામી શકે નહિ તેવી પાપરહિત અને શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ જ પામવા યોગ્ય ગતિને પ્રાપ્ત કરી. ૪૭-૪૮ આત્મજ્ઞાની વિહુર પણ તીર્થયાત્રા કરતા કરતા પ્રભાસમા ગયા અને ત્યા દેહનો ત્યાગ કરી શ્રીકૃષ્ણમા લીન થયા અને તેડવા માટે આવેલા પિતૃઓની સાથે પોતાના અધિકાર ઉપર ગયા. ૪૯ પોતાના સ્વામી કામનાની ફરકાર ન કરતા ચાલ્યા ગયા તેથી દ્રૌપદી પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિષે એકાગ્રતાથી બુદ્ધિ જોડીને તેમને પામ્યા. ૫૦ જે મનુષ્યો ભગવાનને પ્રિય એવા પાડવોના આ પવિત્ર તથા અત્યંત કલ્યાણકારક મહાપ્રસ્થાનને શ્રદ્ધાથી સાલજે છે, તે પરમાત્માની ભક્તિ મેળવીને સિદ્ધિ પામે છે. ૫૧

યઃ શ્રદ્ધયેતન્નગવત્પ્રયાણાં

પાંડવો સુતાનામિતિ સમવાણમ્ ।

શ્રણોત્યલં સ્વસ્ત્યયન પવિત્રં

લક્ષ્મ્વા હરો મક્તિમુપૈતિ સિન્ધિમ્ ॥૫૧॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कंधे

एकदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો.૧

ધર્મ અને પૃથ્વીનો સંવાદ.

સૂત ઉવાચ

તત્. પરીક્ષિત્ત્વિજવર્યશિક્ષ્યા

મહીં મહામાગવતઃ શશાસ હ ।

યથા હિ સૃત્યામમિજાતકોવિદા

સમાદિશન્વિમ્મ મહદ્રુણસ્તથા ॥૧॥

સૂત કહે છે-હે શૌનક ! પછી બ્રાહ્મણોએ જન્મ સમયે જે પ્રમાણે ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું તે પ્રમાણે મહા ઉત્તમ ગુણુશાળી ભગવાનના ભક્ત પરીક્ષિત રાજા ઉત્તમ બ્રાહ્મણોના ઉપદેશ પ્રમાણે પૃથ્વીનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા. ૧ તે ઉત્તરની ધરાવતી નામે કન્યાને પરણ્યા હતા. તેમને જનમેજય વગેરે ચાર પુત્રો હતા. ૨ ગંગાજીના તીર ઉપર કૃપાચાર્યને ગુરુ કરી તેમણે ત્રણ અશ્વમેધ યજ્ઞો કર્યા હતા. ૩ તે વીર રાજાએ દિગ્વિજય કરવા જતા એકવાર રાજાના ચિહ્ન ધારણ કરેલા શૂદ્ર કલિયુગને, ગાય તથા બળદને પાટુ મારતા દીઠો એટલે તેને પકડ્યો. ૪

શૌનક કહે છે-પરીક્ષિત રાજાએ દિગ્વિજયમાં કલિને કેમ પકડ્યો ? તથા રાજાના ચિહ્ન ધારણ કરનારો તે કોણ હતો ? અને ગાયને પાટુ કેમ મારતો હતો ? ૫ હે મહાત્મા ! જો તેમા શ્રીકૃષ્ણની કથા આવતી હોય તો તે અમને કહો. શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દની ભક્તિ કરનારાઓને બીજી કથા સાંભળવાનું શું પ્રયોજન છે ? મિથ્યા વાતથી મનુષ્યના આયુષ્યનો વ્યર્થ લય થાય છે. ૬ હે સૂત ! અદ્ય આયુષ્યવાળા અને મરણ ધર્મોવાળા છતાં જોઓ મોક્ષની ઇચ્છાવાળા છે તેમનેજ, આ અમારા પશુહિંસારમક નહિ એવા યજ્ઞમાં બોલાવ્યા છે, તે કામ રૂપી ભગવાન ન્યા સુધી અહિ છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ મરણ પામશે નહિ, ૭ એટલા માટે યમ-રાજાને મહર્ષિઓએ બોલાવ્યા છે. વળી સર્વે મનુ-

૧ આ સોળમા અધ્યાયમાં ભૂમિ અને ધર્મ કલિથી બિન્ન થઈને પરસ્પર વાત કરતા હતા, એટલામાં ત્યાં આગળ તેની રક્ષા કરનારા પરીક્ષિત રાજાનું આગમન થયું, તે કથા કહેવાશે

પ્રયોગે ઉદ્દેગ રહિત થઈ શ્રીહરિની લીલા રૂપી અમૃતનું પાન કરવું આશ્ચર્યની વાત છે કે, આ મનુષ્ય લોકમાં હરિકથા રૂપી અમૃતનું પાન નિર્ભયતાથી થઈ શકે છે. ૮ આયુષ્ય અદ્ય છે અને તે પણ વળી રાત્રિએ નિદ્રામાં અને દિવસે કામોમાં વૃથા વહી જાય છે. ૯

સૂત કહે છે-હે શૌનક ! યુદ્ધમાં કુશળ એવા પરીક્ષિત રાજા બ્યારે કુરુ તથા જંગલ દેશમાં રહેતા હતા ત્યારે 'કલિનો પ્રચાર થાય છે' એવી અપ્રિય વાર્તા તેમના સાંભળવામાં આવી. ૧૦ કાળા લોકોએ જોડેલા, શણગારેલા અને સિંહના ચિહ્નવાળી ધ્વજવાળા રથમાં બેસીને, મોટી સેના લઈ તે દિગ્વિજય કરવાને નિકળ્યા. ૧૧ તેમણે ભદ્રાશ્વ, કેતુમાલ, ભારત, ઉત્તર કુરુ તથા કિપુરુષ આદિ દેશો જીતી ત્યાંના રાજાઓની પાસેથી કર લીધો. ૧૨ પોતે બ્યા ન્યા ગયા ત્યાં ત્યાંના લોકોના મુખથી શ્રીકૃષ્ણનો મહિમા સાંભળ્યો. અશ્વત્થામાના પ્રહારના તેજ-માથી પોતાનું રક્ષણ, યાદવોનો તથા પાંડવોનો સ્નેહ અને શ્રીકૃષ્ણના ભક્તિ, ઇત્યાદિ સર્વ તેમના સાંભળવામાં આવ્યું. ૧૩-૧૪ પરીક્ષિત રાજા એ મહિમા સાંભળી બહુ સતુષ્ટ થયા. પ્રીતિથી તેમના નેત્ર પ્રકુલિત થયા અને ઉદાર મનના તે રાજાએ પોતાના પૂર્વજોનું યશોગાન કરનારા લોકોને ઇચ્છાનુસાર ઉત્તમ વસ્ત્રો, સુવર્ણ અને મોતીના હાર આપ્યા. ૧૫ વળી લોકોમાંથી તેમણે સાંભળ્યું કે, ભગવાનને પૃથ્વી ઉપર રહેનારા સર્વ લોકો પ્રણામ કરે છે તે ભગવાને પોતાની ઉપર ભક્તિ રાખનારા પાંડવોનું સારથિપણ, સભામાં અધ્યક્ષપણ અથવા પાર્શ્વદપણુ ગ્રહણ કરીને, તેઓના મનને અનુસરવું, મિત્રતા કરવી, દૂતત્વ કરવું, રાત્રે તરવાર લઈ તેઓની રક્ષા કરવી, તેઓની સ્તુતિ કરવી, તથા તેઓને પ્રણામ કરવા વગેરે ભક્તિના કામ કર્યા છે. આ વાત સાંભળી પરીક્ષિતની ભગવાનના ચરણારવિન્દ ઉપર અધિક ભક્તિ થઈ. ૧૬ આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજા દરરોજ પૂર્વજોની વૃત્તિને અનુસરીને ચાલતા હતા, એટલામાં એક આશ્ચર્યકારક વૃત્તાત બન્યો, તે સાંભળો. ૧૭-૧૮ એક ચરણથી ચાલતો ધર્મભૂતિ

બળદ, બાળક મરી ગયાથી રડતી માતાની પેઠે ગાયનુ રૂપ ધારણ કરનારી નિસ્તેજ પૃથ્વીનું આ-સુવાળું મુખ જોઈને તેને આમ પૂછવા લાગ્યો. ૧૯

ધર્મે પૂછજી કે હે કલ્યાણિ! તમારું શરીર બહારથી રોગી જણાતું નથી, તથાપિ તમારી કાન્તિ નાશ થઈ ગઈ છે અને મુખ કરમાઈ ગયેલું છે, તેથી મને લાગે છે કે, તમને કાંઈક માનસિક પીડા છે અથવા તો હે માતા! તમે કોઈ સખ ધીને શોક કરો છો? ૨૦ હે પૃથ્વીમાતા! ચાર ચરણુમા ત્રણ ચરણુથી રહિત જે હું, તેનો તમે શોક કરો છો? અથવા તો 'લવિષ્યમાં શૂદ્ર વધશે' એમ માનીને શોક કરો છો? અથવા તો યજ્ઞની ક્રિયાઓ ન કરવાથી દેવતાઓને યજ્ઞના ભાગ મળતા બંધ થયા છે તેનો શોક કરો છો? અથવા વરસાદ ન વરસવાથી પીડાતી પ્રજાનો શોક કરો છો? ૨૧ અથવા તો હે પૃથ્વી! પતિઓથી ન રક્ષાતી સ્ત્રીઓનો શોક કરો છો? અથવા તો માતૃપિતાઓ બાળકોનું પોષણ કરતા નથી, પણ પિશાચોની પેઠે તેઓને હું ખેદે છે, તેનો શોક કરો છો? અથવા તો કુકર્મ કરનારા બ્રાહ્મણના કુળમાં રહેલી શુદ્ધ વિદ્યાનો શોક કરો છો? અથવા તો બ્રાહ્મણોનું રક્ષણ નહિ કરનારા રાજાઓના ધરમાં ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને સેવા કરતા જોઈને શોક કરો છો? ૨૨ અથવા તો કલિથી ભરપુર ક્ષત્રિયોનો શોક કરો છો? અથવા તો ક્ષત્રિયોએ અધમ સ્થિતિમાં લાવી મૂકેલા દેશોનો શોક કરો છો? અથવા તો સર્વ લોકોને ગમે ત્યાં ભોજન કરતા, નહિ છાજતા વસ્ત્રો પહેરતા, ઇચ્છાનુસાર નહાતા ને અસદ્વર્તને વર્તાતા જોઈને શોક કરો છો? ૨૩ હે માતા! આ પૃથ્વીનો ઘણો ભાર ઉતારવા માટે અવતાર લેનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સ્વધામમાં પધાર્યા તેમના પવિત્ર ચરિત્રો સભારીને શોક કરો છો? ૨૪ હે ધરતીમાતા! દેવ યુજિત તમારા કયા મનોહરત્વને કાળે હરી લીધું છે કે જેથી તમે આવા થઇ ગયા છો? તમારી આ પીડાનું કારણ મને કહો? ૨૫

પૃથ્વી બોલ્યા-હે ધર્મ! તમે મને જે પૂછો છો તે સર્વ તમે જાણો છો, તથાપિ તમને કહું તે સાંભળો. પૂર્વે જેના પ્રભાવથી ચાર ચરણુવડે લોકોને તમે

મુખ આપતા. ૨૬ તે સત્ય, શૌચ, દયા, ક્ષમા, દાન, સતોષ, સરલતા, શમ, દમ, તપ, સમતાપણુ ઉપરતિ, શ્રુત, ૨૭ આત્મજ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય, શૌર્ય, પ્રભાવ, બળ, કાર્યાકાર્ય વિચાર, સ્વતંત્રતા, ક્રિયા કુશળતા, સૌહર્ય, ધૈર્ય, કોમળતા, ૨૮ પ્રતિભાશક્તિ, વિનય, સુસ્વભાવ, મનોબળ, જ્ઞાને દ્રિયોનું બળ તથા કર્મેદ્રિયોનું બળ, ગાભીર્ય, સ્થૈર્ય, શ્રદ્ધા, કીર્તિ, પૂજ્યતા તથા નિરભિમાનીપણુ, ૨૯ વગેરે ઓગણચાલીસ ધર્મો તથા બ્રહ્મણ્ય, શરણ્ય, વગેરે સોળ ગુણો, જે પરમાત્મામાં નિત્ય સ્વાભાવિક રીતેજ રહેલા છે, તે કોઈ પણ દિવસે નાશ પામતા નથી તથા મહત્તાની ઇચ્છાવાળા પુરુષો નિત્ય જે ગુણોની ઇચ્છા રાખે છે ૩૦ તે મહા ગુણના ધામ અને લક્ષ્મીના નિવાસભૂત શ્રીભગવાન હમણા સ્વધામમાં પધારવાથી આ લોક તે વિનાનો થઈ ગયો છે અને પાપી કલિયુગ પ્રવર્ત્યો છે તેનો હું શોક કરું છું ૩૧ મારો પોતાનો, દેવતામાં ઉત્તમ એવા તમારો, દેવતાઓનો, પિતરોનો, ઋષિઓનો, સત્પુરુષોનો, વર્ણોનો તથા આશ્રમોનો હું શોક કરું છું ૩૨ હે ધર્મ! બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ લક્ષ્મીને પ્રસન્ન કરવા ઘણા વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા કરી હતી આ રીતે મોટા મોટા દેવોએ જેમનો આશ્રય કર્યો છે એવા લક્ષ્મીજી કમળના નિવાસને છોડી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરણ સેવે છે ૩૩ ભગવાનનાં કમળ, વજ્ર, અકુશ અને ધ્વજના ચિહ્નોવાળા શોભાયમાન ચરણારવિદ્થી મારું શરીર શોભતું હતું, અને હું ભગવાનથી સપત્તિ સપાદન કરીને ત્રણ લોક કરતા વિશેષ શોભતી હતી, પરંતુ મને બ્યારે તે સપત્તિને માટે ગર્વ થયો ત્યારે તેનો નાશ થયો ૩૪ વળી અસુરવંશી રાજાઓની અસખ્ય સેનાનો મારી ઉપર ભાર હતો, તેનો પણ સ્વતંત્ર એવા ભગવાને નાશ કર્યો હતો તથા તમે પણ ત્રણ પગ ભાગી જવાથી હું ખી હતો, તે તમને પણ પોતાના બળથી ચાર ચરણુવાળા બનાવી સુખી કરવાની ઇચ્છાથી યાદવકુળમાં ભગવાન જન્મ્યા હતા ૩૫ શ્રી પુરુષોત્તમ ભગવાનનો વિરહ કોણ સહન કરી શકે? જેમણે સ્નેહથી, મદ હાસ્યથી અને મધુર

ભાષણોથી સર્વની ધીરજ અને ગર્વને હરી લીધો હતો તથા જેમના આવળવ કરતા ચરણારવિ દના સ્પર્શથી સર્વને સારુ લાગતું હતું ૩૯ આ પ્રમાણે પૃથ્વી તથા ધર્મ વચ્ચે વાતચીત થતી હતી એટલામાં પરીક્ષિત રાજા પૂર્વ દિશામાં વહેલી સરસ્વતીના તીર ઉપર જઈ પહોંચ્યા ૪૦

તયોરેવ કથયતો પૃથિવીધર્મયોસ્તદા ।
પરીક્ષિત્તમારાજર્ણિઃ પ્રાતઃ પ્રાર્ચી સરસ્વતીમ્ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
बोद्धव्योऽध्याय

અધ્યાય ૧૭ મો.†

પરીક્ષિતે કલિયુગને કરેલી શિક્ષા.

સૂત ડવાચ

तत्र गोमिथुनं राजा हन्यमानमनाथवत् ।
वद्धस्त च वृषल बृहશે नृपलंछनम् ॥१॥

સૂત કહે છે-હે શૈનક ! પરીક્ષિત રાજાએ રાજાના ચિહ્નવાળા કોઈ એક શૂદ્રને હાથમાં લાકડી લઈ અનાથની પેઠે ગોમિથુનને ચાર મારતો જોયો. ૧ કમળના જેવો ધોળો બળદ, શૂદ્રના મારથી ભયભીત થઈ એક પગ ઉપર ઉભો રહી હું ખથી કપતો હતો. ૨ હોમમાં ઉપયોગી દૂધ આપનારી, વળી ભૂખને લીધે દુબળી થઈ ગયેલી એક ગરીબડી ગાયને પણ તેમણે ત્યાં દીડી તેને પણ તે શૂદ્ર પાડુ મારતો હતો. ૩ સુવર્ણના સાજવાળા રથમાં બેઠેલા પરીક્ષિત રાજાએ ધનુષ ચઢાવી, મેઘના જેવી ગ લીર વાણીથી રાજાનો વેષ ધરનાર શૂદ્ર કલિને પૂછ્યું કે, ૪ મારા તાબામાં રહેલા આલોકમાં ગાયને મારનારો તું કેણુ છે ? તું નટની પેઠે રાજાના વેષમાં છે, પરંતુ કામ તો શૂદ્રનું કરે છે. ૫ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનની સાથે સ્વધામમાં પધાર્યા પછી આ નિરપરાધી પ્રાણીઓને તું કેમ મારે છે અને કોણુ છે ? ૬ (પછી બળદના તરફ જોઈને તેને પૂછ્યું કે) કમળના જેવા ધોળા રંગના તમે ત્રણ પગ વિનાના છો

† આ સત્તરમા અધ્યાયમાં પરીક્ષિત રાજા મહા પરા-ક્રમી હતા. તોપણ તેમને આશ્ચર્યજનક વેરાગ્ય થયો, તે દર્શાવતા તેમણે કલિને કરેલી શિક્ષા કહેામાં આવશે.

અને એક પગે ચાલો છો તેથી મને સતાપ થાય છે તમે બળદના રૂપમાં શું કોઈ દેવ છો ? ૭ હે વૃષભ ! પૌરવ વંશના રાજાઓના ભુજથી રક્ષાયેલા ભૂતળ ઉપર તમારા વિના કોઈ પણ પ્રાણીઓની આખમાથી અશ્વ પડતા મે જોયા નથી. ૮ હે વૃષભ ! તમે શોક કરો નહિ, તમારો ભય દૂર થશે હે ગા-માતા ! તમે પણ રડો નહિ, કારણ કે, બળ લોકોને શિક્ષા કરનારો હું બેઠો છું ત્યાં સુધી તમારું અશુભ થશે નહિ ૯ હે સાધ્વિ ! જેના દેશમાં દુષ્ટ લોકોથી પ્રબળે પીડા થાય છે તે રાજાની કીર્તિ, આયુષ્ય, ભાગ્ય અને પરલોક ગતિ નાશ પામે છે. ૧૦ હું ખ-થી પીડાતા દીન પ્રાણીઓની પીડાનો નાશ કર્વો, એ રાજાઓનો પરમ ધર્મ છે, માટે હું આ પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરનાર દુષ્ટ શૂદ્રોનો નાશ કરીશ. ૧૧ હે નન્દિનીના પુત્ર બળદ ! તમારે ચાર પગ હતા તેમથી ત્રણ કોણુ કાપી નાખ્યા ? જે રાજાઓ શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત છે, તેમના રાજ્યમાં તમારા જેવા પ્રાણી હું ખી હોવા જોઈએ નહિ હે બળદ ! તમે સદ્ગુણી અને નિરપરાધી છો, તમારા પગ કોણુ કાપી નાખ્યા તે કહો. પાડુવંશની કીર્તિને કલક લગાડનારો તે કોણુ છે. ૧૩ જે મનુષ્ય નિરપરાધી પ્રાણીને વૃથા હું ખ દે છે, તેને સર્વ ઠેકાણુ ભય રહે છે અને તેવા દુષ્ટ લોકોને શિક્ષા કરવાથી સત્ય-રુષોનું કલ્યાણ થાય છે, ૧૪ વળી મારા દેશમાં જે મનુષ્ય નિરકુશ થઈને નિરપરાધી પ્રાણીઓને હું ખ દઈ અપરાધ કરે, તે દેવતા હોય તોપણ હું તેનો બાબુખ ધ સાથે હાથ કાપી નાખું છું. ૧૫ આ જગતમાં ચોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તનારી પ્રજાનું પાલન કરવું તથા આપત્તિ વગર સ્વધર્મનો ત્યાગ કરનાર ખીજા દુષ્ટોને શાસ્ત્રાનુસાર શિક્ષા કરવી, એ રાજાનો મુખ્ય ધર્મ છે. ૧૬

ધર્મ બોલ્યા-હું ખી મનુષ્યોને અભય વચન આપવું, એ તમને-પાડવ વંશને ચોગ્ય છે, કારણ કે, પાડવોના ગુણથી શ્રીકૃષ્ણે દત, સારથિ, વગેરે તેમના કામ કર્યા હતા. ૧૭ હે પુરુષમાં શ્રેષ્ઠ પરીક્ષિત ! તમે પૂછો છો કે તમને કોણુ હું ખ દીધું ? તેના ઉત્તરમાં કહું છું કે પ્રાણીઓને હું ખ

થવામા કારણભૂત કોણ છે ? તે અમે જાણતા નથી, કારણ કે, વાદીઓના વિવિધ વાદોથી અમારી બુદ્ધિ એક નિશ્ચય ઉપર આવતી નથી, પરંતુ મોહિત થઈ ગઈ છે ૧૦ કેટલાક યોગીઓ કહે છે કે, પ્રાણીઓ પોતેજ પોતાને સુખ દુઃખમા નાખે છે બીજાઓ કહે છે કે, ગ્રહ દેવતાઓ પીડે છે, મીમાસકો કહે છે કે કર્મ દુઃખ દેનાર છે અને કેટલાક નાસ્તિકો કહે છે કે, સુખ દુઃખમા સ્વભાવ કારણ છે, અર્થાત્ પોતાની મેળેજ સુખ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ૧૧ હે રાજર્ષિ ! કોઈ કોઈ ઇશ્વરવાદીઓનો એવો મત છે કે, ઇદ્રિયો અને મનથી અગોચર એવા ઇશ્વરથી સુખ દુઃખ થાય છે આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન મત હોવાથી અમારા સુખ દુઃખનું જે કારણ હોય, તે બુદ્ધિથી આપ શોધી કાઢો ૨૦ હે ઉત્તમ શૌનક ! આ પ્રમાણે ધર્મે કહ્યા પછી ચક્રવર્તી રાજાએ મનને સ્થિર કરી વિચાર કર્યો એટલે દુઃખનું કારણ તેમના જાણવામા આવ્યું ૨૧

રાજાએ પૂછ્યું-હે ધર્મવેત્તા ! તમે એ ધર્મની વાત કહો છો અને તેથીજ તમે ધર્મની મૂર્તિ હોઈ હુમણા બળદનુ રૂપ ધારણ કર્યું છે અધર્મ કરનારને જે સ્થાન મળે છે તેજ સ્થાન અધર્મની સૂચના કરનારને પણ મળે છે ૨૨ ઇશ્વરની માયાની ગતિને પ્રાણીઓના મન અને વાણી જાણી શકતા નથી ૨૩ હે ધર્મ ! તમારા તપ, શૌચ, દયા અને સત્ય, એ ચાર ચરણ કહ્યા તેમાથી પહેલા ત્રણ ચરણો ગર્વ, આસક્તિ તથા મદ, એ ત્રણ અધર્મના અશે ભાગી નાખ્યા છે ૨૪ હે ધર્મ ! હવે તમને માત્ર સત્ય રૂપી એક પગ રહ્યો છે, જેનાથી તમે તમારો નિર્વાહ કરી શકો છો અને તે ચરણથી મનુષ્ય આપને મેળવી શકે છે, પરંતુ તે ચરણને પણ અસત્યથી વધેલો આ અધર્મ રૂપ કલિયુગ કાપી લેવાની ઇચ્છા કરે છે † ૨૫ જે ભગવાને એક બી-

† સત્યયુગમા તપ, શૌચ, દયા અને સત્ય, એ ચાર ચરણોથી ધર્મ સંપૂર્ણ હતો ત્રેતાયુગમા ચાર ચરણોમાથી મદવડે તપનો ચતુર્થાંશ નાશ થાય છે, સસાર સગવડે શૌચનો ચતુર્થાંશ નાશ થાય છે અને અસત્યવડે સત્યનો ચતુર્થાંશ નાશ થાય છે કાપરયુગમા એ સર્વનો અર્ધ ભાગ નાશ પામે છે અને કલિયુગમા એક ચતુર્થાંશ બાકી રહે છે

જ વચ્ચે યુદ્ધ કરાવી આ પૃથ્વીને ભારમાથી મુક્ત કરી છે તથા ચારે તરફ પોતાના ચરણો મૂકીને મગજ કર્યું છે, તે પૃથ્વીનો હુમણા ભગવાને ત્યાગ કર્યો, તેથી “ રાજાનો વેષ ધરનાર ગૌપ્રાણીના હિ સક થયા છે ” સદ્ગુણશાળી પૃથ્વીમાતા અભાગિણીની પેઠે આખમા આસુ લાવીને શોક કરે છે ૨૬-૨૭ આવી રીતે ધર્મને તથા પૃથ્વીને તેના મનની વાર્તા કહીને શાત કર્યા અને પછી મહારથિ પરીક્ષિત રાજાએ અધર્મને ફેલાવનારા કલિયુગને મારવા ખડ્ગ લીધું ૨૮ પોતાને મારવાની ઇચ્છાવાળા રાજાને જોઈ કલિ લયથી વિહ્વળ બની ગયો અને રાજ ચિહ્નનો ત્યાગ કરી પરીક્ષિત રાજાના ચરણમા પડ્યો ૨૯ કલિને પગમા પડેલો જોઈ દીનવત્સલ, શરણાગતના રક્ષક તથા સત્કીર્તિને યોગ્ય, એવા પરીક્ષિત રાજાએ દયા લાવી તેને માર્યો નહિ, પરંતુ આ પ્રમાણે કહ્યું ૩૦

રાજા કહે છે-અમે મહાવીર અર્જુનના યશને ધારણ કરીએ છીએ તેમની પાસે તું બે હાથ જોડીને શરણ આપ્યો છે માટે તને અમારાથી જરાપણ લય નથી, પરંતુ હવેથી તારે આ દેશમા રહેવું નહિ, કારણ કે, તું અધર્મનો બધુ છે ૩૧ તું રાજાના શરીરમા પેઠા કે તારી પાછળ લોભ, અસત્ય, ચોરી, દુર્જનતા, સ્વધર્મત્યાગ, દરિદ્રતા, કપટ, કલહ, દલ વગેરે અધર્મ પણ પેસે છે, ૩૨ માટે હે અધર્મના બધુ ! આ સત્ય તથા ધર્મને રહેવા યોગ્ય પ્રજાવર્ત દેશ કે જ્યાં યજ્ઞના વિસ્તારને જાણનારા વિદ્વાનો યજ્ઞોથી, યજ્ઞેશ્વર ભગવાનનું યજ્ઞન કરે છે ત્યાં તારે રહેવું નહિ ૩૩ વળી જે દેશમા લોકો યજ્ઞમૂર્તિ શ્રીહરિનું યજ્ઞોથી યજ્ઞન કરે છે અને પવન જેમ પ્રાણ રૂપે સર્વ પ્રાણીઓની અંદર તથા બહાર રહેલો છે, તેમ શ્રીહરિ સ્થાવર અને જંગમ રૂપ જગતમા અંદર તથા બહાર રહેલો છે, તે યજ્ઞોથી આરાધાતા ભગવાન, આરાધના કરનારાઓનું કલ્યાણ કરી મનોરથોને સફળ કરે છે ૩૪

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાએ કહ્યું તે સાભળી કલિએ હાથમા રહેલા દંડને ઉગામીને ઉભેલા પરીક્ષિત રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું ૩૫

કલિ કહે છે-હો ચક્રવર્તી રાજન્ ! હું તમારી આજ્ઞાથી જ્યાં નિવાસ કરીશ ત્યાં તમને ધનુષ્યને બાણ ધારણ કરીને આવેલા જોઈશ, ૩૯ માટે હે ધર્મવ તોમા શ્રેષ્ઠ ! તમે મને રહેવા માટે સ્થાનક બતાવો કે જ્યાં હું તમારી આજ્ઞા પાળતો નિશ્ચય થઈને રહું ૩૭

સૂત કહે છે-કલિએ સ્થાન માટે પ્રાર્થના કરી ત્યારે રાજાએ ધૂત, મધાદિકનું પાન, સ્ત્રી તથા હિંસા તેને રહેવા આપ્યા એ ચાર સ્થાનકોમા ચાર પ્રકારનો અધર્મ રહેલો છે ૩૮ કલિએ બીજી વાર રહેવાના સ્થાનની માગણી કરવાથી પરીક્ષિત રાજાએ તેને રહેવા માટે સુવર્ણ આપ્યું આથી અસત્ય, મદ, ને દુર્ગુણ, રમેણુથી થનારી હિંસા અને પાચમુ વૈર, આ પાચ સ્થાનકો પણ તેમણે તેને રહેવા આપ્યા ૩૯ અધર્મનો મૂળભૂત કલિ ઉત્તરાના પુત્ર પરીક્ષિતે આપેલા એ પાચ સ્થાનોમા રહેવા લાગ્યો ૪૦ જે પુરુષને પોતાની રક્ષા કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે કોઈ પણ દિવસ એ પાચ વસ્તુઓને સેવવી નહિ તેમા પણ ધર્મશીલ પુરુષે, લોકનું પાલન કરનારા રાજાએ તથા ગુરુએ, તો ખાસ કરીને તે સેવવીજ નહિ ૪૧ તે પછી પરીક્ષિતે બળદ (ધર્મ) ના તપ, શૌચ અને દયા, એ ત્રણ ચરણો ભાગી ગયા હતા તે ફરીને સાધ્યા, તથા પૃથ્વીની આસનાવાસના કરી તેને સારી સ પત્નિવાળી બનાવી ૪૨ તે રાજર્ષિ કે જે હમણા વનમા જવાની ઇચ્છાવાળા છે તે પોતાના દદા યુધિષ્ઠિરે આપેલા રાજ્યાસન ઉપર બિરાજ્યા અને મહા ભાગ્યશાળી તથા કીર્તિવાળા ચક્રવર્તી રાજા કૌરવની રાજ્યલક્ષ્મીથી સેવાતા હસ્તિનાપુરમા રાજ્ય કરવા લાગ્યા ૪૩-૪૪

હો યુનિસત્તમ ! એ અભિમન્યુના પુત્ર રાજા પરીક્ષિતનો આવો પ્રભાવ હતો એ રાજા હમણા પૃથ્વીનું પાલન કરે છે તેથી તમે નિર્વિઘ્ને યજ્ઞ કરવા માટે દીક્ષા લેવાને સમર્થ થયા છો. ૪૫

इत्थं भूतानुभावोऽयमभिमन्युसुतो नृपः ।

यस्य पालयतः क्षीर्णो ब्रूयं सत्राय वीक्षिताः॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे

सप्तदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૮ મો. *

પરીક્ષિતને થયેલો શાપ.

મૂત ઉવાચ

यो वै द्रौण्यस्त्रविप्लवो न मातुरुदरे मृतः ।

अनुग्रहाद्भगवतः कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥૧॥

સૂત કહે છે-માતાના ઉદરમા અવત્યામાના બ્રહ્માસ્ત્રથી પરીક્ષિત રાજા બળતા હતા છતાં અદ્ભુત કર્મવાળા ભગવાનની કૃપાથી જીવતા રહ્યા હતા ૧ તેમણે ભગવાનમા પોતાનું અત કરણ અર્પણ કર્યું હતું તેથીજ બ્રાહ્મણના શાપથી કરકવાને તૈયાર થયેલા તક્ષક નાગ રૂપી મહા ભય કર મૃત્યુથી મોહ પામ્યા ન હતા ૨ વળી શુકદેવજીના શિષ્ય થઈ, પરમાત્માના તત્ત્વને જાણી અને સસારની સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કરી તેમણે ગંગામા પોતાના દેહને વિસર્જન કર્યો હતો ૩ તેમને મોહ થયો નહિ તેમા આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે, શ્રીકૃષ્ણની કથા કરનાર, કથામૃતનું પાન કરનાર તથા તેમનાજ ચરણારવિ દનું સ્મરણ કરનાર મનુષ્યોને અતકાળે પણ મોહ થતો નથી ૪ જ્યાં સુધી આ પૃથ્વી ઉપર ઉક્ત ગુણવાળો તે ચક્રવર્તી રાજા-અભિમન્યુનો પુત્ર પરીક્ષિત રાજ્ય કરે છે ત્યાં સુધી કલિ જો કે પૃથ્વી ઉપર સર્વત્ર પ્રસરેલો છે તોપણ તે પોતાનો પ્રભાવ ચલાવવાને સમર્થ થતો નથી ૫ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જે દિવસથી આ પૃથ્વીનો ત્યાગ કર્યો છે ત્યારથીજ અધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો કલિયુગ સર્વત્ર ફેલાયો છે ૬ પરીક્ષિત રાજા ગુણને ગ્રહણ કરનાર ભમરાની પેઠે કલિનો દ્રેષ કરતા નથી, પરંતુ ગુણ ગ્રહણ કરે છે તે ગુણ એ છે કે આ કલિમા પુણ્ય કર્મોના મનમા સ કલ્પ કર્યો હોય તોપણ તે તત્કાળ ફળ આપે છે પરંતુ પાપકર્મો તો કર્યા છતાં તરતને તત્કાળ અશુભ ફળ આપતા નથી કલિનો આ ગુણ જોઈને પરીક્ષિતે તેનો નાશ કર્યો નથી ૭ કલિયુગ શૂરવીર છે, છતાં ધીર પુરુષથી ડરે છે, માટે તેના-

* આ અઢારમા અધ્યાયમા પરીક્ષિત રાજાને બ્રાહ્મણનો શાપ થયો અને તે શાપ અદ્ભુત વૈશિષ્ણવ આવવાથી તેમને ઉલટો અનુગ્રહ રૂપ થઈ પડ્યો, તે કથા કહેવાશે

થી શુ થવાનું છે ? માત્ર તે અધીર અને અસાવ-
ધાનની ઉપર સાવધ થઇને વરૂની માફક તૂટી પડે
છે ૮ હે મુનિસત્તમ ! તમે મને વાસુદેવની કથા-
વાળું આખ્યાન પૂછ્યું તે ઉપરથી મેં પરીક્ષિત
રાજાનું આ પવિત્ર ચરિત્ર તમારી આગળ વર્ણવી
ખતાવ્યું ૯ હે ઋષિયો ! કીર્તન કરવા યોગ્ય અનેક
કર્મવાળા ભગવાનના ગુણ અને પરાક્રમેની જે જે
કથાઓ છે તે પુરુષોએ સાંભળવી જોઈએ ૧૦

ઋષિયો બોલ્યા-હે શાત ગુણવાળા સૂત ! તમે
ઘણાં વર્ષો જીવે શ્રીકૃષ્ણના નિર્મળ યશ અમને
કહો છો તે અમને મોક્ષ આપનારા છે ૧૧ અમે
યજ્ઞ કર્મ આરંભી બેઠા છીએ, પરંતુ તેમા બહુધા
કેઈ અશ અપૂર્ણ રહેવાથી તે સફળ થશે કે કેમ,
તેનો વિશ્વાસ નથી હમણા તો યજ્ઞની ધુણીથી અ-
મારા શરીર ધુમાડિયા જેવા થઈ ગયા છે, તેમા
ગોવિંદના ચરણારવિંદના મધુર રસનું પાન કરાવો
૧૨ હે સૂત ! ભગવાનના ભક્તની સાથે અતિ અદ્વય
કળ પણ જે સંગ થાય છે, તે સત્સંગની સાથે
અમે સ્વર્ગની તેમજ મોક્ષની તુલના કરતા નથી,
ત્યારે મૃત્યુ ધર્મવાળા મનુષ્યોના તુલ્ય રાજ્યની
સાથે તો તુલના કરાયજ કેમ ? ૧૩ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ
મહાત્મા પુરુષોના એકાત અને પરમ આશ્રય રૂપ છે
શક અને પ્રજ્ઞા પ્રમુખ જે યોગીશ્વરો છે તેઓ
તેમના કલ્યાણકારક ગુણોના પારને પામ્યા નથી
ભગવાનની કથા સાંભળવાથી કયો રસજન પુરુષ તૃપ્ત
થાય છે ? ૧૪ હે વિદ્વાન સૂત ! અમારામા તમે ભ-
ગવાનના ભક્ત છો માટે અમે મહાત્મા પુરુષોના
એકાત તથા પરમ આશ્રય રૂપ શ્રીહરિનું ઉદ્ધાર અને
શુદ્ધ ચરિત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ,
તેથી આપ અમને કહો ૧૫ શ્રીશુકદેવે કહેલા ભા-
ગવત રૂપી જ્ઞાનથી ભગવાનના ભક્ત પરીક્ષિત રાજા,
જેનું મોક્ષ નામ છે એવા ગરુડેવજ શ્રીકૃષ્ણના
ચરણકમળને પ્રાપ્ત થયા ૧૬ આ અદ્ભુત ભક્તિ-
યોગવાળું, ભગવાનના ચરિત્રોથી ભરપૂર, ભગવદ્-
ભક્તોને પ્રિય તથા પરમ પવિત્ર પરીક્ષિત રાજાના
ચરિત્રવાળું આખ્યાન શ્રીમદ્ભાગવત અમને સ્પષ્ટ
રીતે સંભળાવો ૧૭

સૂત કહે છે-અહો ! અમે પ્રતિલોભ ભતિના
છીએ તોપણ વૃદ્ધોના આદરસત્કારથી આજે અ-
મારો જન્મ સફળ થયો છે, કારણ કે, મહાત્મા-
એની સાથે થયેલો સંભાષણ રૂપી સંબંધ પણ
નીચ કુળમા જન્મવા સંબંધી માનસિક પીડાને મ-
ટાડે છે ૧૮ ત્યારે જે ભગવાન અપાર શક્તિવાળા
છે, અને મોટા ગુણવાળા હોય શ્રી જેને અનંત કહે
છે, તે મહાત્મા જનોના એકાત આશ્રય રૂપ ભગ-
વાનનું નમ લેન રની માનસિક પીડા દૂર થાય એમા
શી નવાઈ ? ૧૯ લક્ષ્મી પોતાની ઇચ્છા રાખનારા
પ્રજ્ઞાદિ કેવતાઓના ત્યાગ કરીને, ગુણોમા જેના
સમાન કેઈ પણ નથી, તેમ જેનાથી અધિક પણ
કેઈ નથી, એવા વિષ્ણુ પોતાની ઇચ્છા કરતા નથી
છતા પણ તેમના ચરણની રજને સેવે છે-આટલી
સૂચનાજ ભગવાનના સંબંધમા બસ છે ૨૦ વળી
જે ભગવાનના ચરણકમળના નખમાથી નીકળ્યા
છતા પણ, પ્રજ્ઞાએ અર્ધ રૂપે અર્પણ કરેલું ગંગા-
જળ શિવ સહિત જગતને પવિત્ર કરે છે શ્રીભગ-
વાન વિના આ જગતમા બીજો કોણ, એ પદના
અર્થવાળો, અર્થાત્ સર્વ ઐશ્વર્યસંપન્ન છે ? ૨૧
ભગવાન ઉપર પ્રીતિ ધરાવનારા ધીર પુરુષો તરતજ
દેહાદિકમા રહેલી અહુતા મમતાનો ત્યાગ કરીને
છેલી પરમહસની દશાને પામે છે, કે જે દશામા
સ્વાભાવિક રીતેજ દયા તથા શાંતિ રહેલા છે ૨૨
પક્ષીઓ જેમ વિશાળ આકાશમા પોતાની શક્તિ
પ્રમાણે ઉડે છે, તેમ વિદ્વાનો પણ પોતાની બુદ્ધિની
શક્તિને અનુસાર વિષ્ણુની લીલાને વર્ણવે છે, માટે
હે વેદમૂર્તિઓ ! આપે મને પ્રશ્ન કર્યો તો મારામા
જેટલું જ્ઞાન છે તેટલું હું તમને કહું તે સંભળો ૨૩

એક દિવસ પરીક્ષિત રાજા ધનુષ બાણ લઈ
વનમા મૃગયા કરવા ગયા, ત્યાં મૃગોની પાછળ દો-
ડવાથી થાકી ગયા અને ક્ષુધા તથા તૃષ્ણાતુર થયા
૨૪ ત્યારે તરફ જોયું પણ ક્યાહિ જલાશય જણાયું
નહિ, માત્ર એક ઋષિનો આશ્રમ જોવામા આવ્યો
આશ્રમમા ગયા ત્યાં શમિક ઋષિને દીઠા. તેને ત્રે
મીંચી એકાગ્ર ચિત્તે સમાધિમા લીન થયેલા હતા
૨૫ મુનિએ ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ, મન અને વૃત્તિને રૂપી

આત્મસ્વરૂપમા બેડી હતી તેથી બચત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ, એ ત્રણે અવસ્થાથી પર જે-એથી સમાધિ અવસ્થાથી શાંતિ પામેલા તે બ્રહ્મરૂપ તથા વિકાર રહિત થયા હતા. ૨૧ છુટી ગયેલી જટાથી તથા રુઠ નામના મૃગચર્મથી ૬ કાયેલા તેમને બેઈ રાજાએ પાસે જઈ જળ માગ્યું. ૨૭ ઋષિ સમાધિમા પડેલા હતા તેથી કોણ આગ્યું તે તેમણે જાણ્યું નહિ એટલે અતિથિને બેસવાને આસન, સારી જગા, અર્ધ કે પ્રિય વચન, એમાના કશાથી રાજાને સત્કાર કર્યો નહિ તેથી રાજા પોતાનું અપમાન થયું એવું માનીને કોપાયમાન થયો. ૨૮ હે શૌનક ! પરીક્ષિત રાજા ભૂખ તથા તૃષ્ણાથી બહુ જ પીડાયેલા હતા તેથી કોઈ પણ દિવસ નહિ થયેલો એવો મત્સર તથા ક્રોધ તેમને ઉત્પન્ન થયો. ૨૯ ક્રોધથી ધનુષની અણીવતે એક મુએલા સર્પને ઉપાડી તેમણે ઋષિના કંઠમા નાખ્યો અને આશ્રમમાથી બહાર નિકળી હસ્તિનાપુર આવ્યા. ૩૦ આ ઋષિ ઇન્દ્રિયોની સર્વ વૃત્તિને રૂધી, નેત્રો બંધ કરી ખરી સમાધિમા બેઠા છે કે નીચ ક્ષત્રિયોથી શુ થઈ શકવાનું છે એમ ધારીને ખોટી સમાધિમા બેઠા છે, તે જાણવાની ઇચ્છાથી રાજાએ મરેલો સર્પ તેમના ગળામા નાખ્યો હતો. ૩૧ પછી શમિક ઋષિનો મહા તેજસ્વી પુત્ર છોકરાઓની સાથે રમતો હતો તે પોતાના પિતાને પરીક્ષિત રાજાએ હુ ખી કર્યા છે એવું સાંભળીને બાળકોના મડળમા આ પ્રમાણે બોલ્યો. ૩૨ અરેરે ! કાગડાઓની પેઠે પુષ્ટ થયેલા રાજાઓનો અધર્મ તો જુઓ ! દાસો પોતાના સ્વામીનું જેમ ભુડું કરે છે તેમ દ્વારપાળ કુતરાઓ પોતાના સ્વામીનું બુડું કરતા શરમાય છે ? ૩૩ બ્રાહ્મણોએ નીચ ક્ષત્રિયોને દ્વારપાળ બનાવેલા છે, તે દ્વારપાળો બ્રાહ્મણના ઘરમા પેસીને અન્ન ખાવાને કેવી રીતે ચોચ થાય ? ૩૪ અવળે માર્ગે ચાલનારા દુષ્ટોને શિક્ષા કરનારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સ્વધારા પધાર્યા પછી જેઓ મર્યાદાનો ભંગ કરીને અધર્મને માર્ગે વર્તે છે તેમને આજે હું શિક્ષા કરું છું. ૩૫

આ પ્રમાણે પોતાના મિત્રોને કહીને રાષ્ટ્રથી લાલચોળ આખોવાળા તે ઋષિપુત્ર શૃંગીએ કૌશિકી

નદીના જળનું આચમન લઈ એવો શાપ દીધો કે, ૩૬ જે કુલાગારે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને મારા પિતાના કંઠમા મરેલો સર્પ નાખ્યો છે તે મારા પિતાના અપરાધી પરીક્ષિત રાજાને મારા કહેવાથી પ્રેરાયેલો તક્ષક નાગ આજથી સાતમે દિવસે કરડાશે, આ પ્રમાણે શાપ આપ્યો. ૩૭ પછી આશ્રમમા આવીને બેયુ તો પિતાના કંઠમા સર્પનું મૃત શરીર તે બાળકના બેવામા આગ્યું તે બેઈને ઋષિકુમાર હુ ખથી આતુર થઈ મોટેથી રડવા લાગ્યો. ૩૮ હે શૌનક ! પુત્રના રોવાથી અગીરાના પુત્ર શત્રિકે નેત્રો ઉઘાડીને બેયુ તો પોતાના કંઠમાં મરેલો સર્પ દીઠો. ૩૯ તેને બહાર કાઢી નાખીને ઋષિએ પૂછ્યું કે, હે વત્સ ! તું કેમ રડે છે ? કોણ તારો અપરાધ કર્યો છે ? આ પ્રમાણે પુત્રને પૂછ્યું એટલે તેણે સર્વ વાત પિતાને નિવેદન કરી. ૪૦ શાપ દેવાને ચોચ નહિ એવા રાજાને શાપ દીધો, એવું સાંભળી ઋષિએ પુત્રને ધન્યવાદ આપ્યો નહિ પણ ખિન્ન થઈ કહ્યું કે અરે અજ્ઞાની ! તે તો મહા પાપનું કામ કર્યું, કારણ કે નાના અપરાધ માટે બહુ મોટી શિક્ષા કરી. ૪૧ સહન થઈ શકે નહિ એવું જેના પ્રભાવથી રક્ષાયેલી પ્રભ, સર્વ તરફથી નિર્ભય થઈ સુખથી રહે છે એવા વિષ્ણુ રૂપે પ્રખ્યાતિ પામેલા રાજાને તારે મનુષ્યોની સમાન ગણવા ઘટિત ન હતું. ૪૨ હે વત્સ ! ચક્રપાણિ ભગવાનજ રાજા કહેવાય છે બે પૃથ્વી ઉપર રાજા રૂપી ભગવાન હોય નહિ તો આ જગત ચારોથી ભરપુર થઈ ભય અને રક્ષકના અભાવથી ઘેટાના ટોળાની પેઠે એક ક્ષણમાં નાશ પામે. ૪૩ અરેરે ! આ લોકોનો રક્ષક રાજા નાશ પામતા પ્રજાના ધનનું, ચોર લોકો હરણ કરશે તેનું પાપ આપણને લાગશે. રાજાના અભાવે જેમા ઘણા ચોર છે એવા મનુષ્યો પરસ્પર એક બીજાનો નાશ કરે છે, એક બીજાને ગાળો ભાડે છે, એક બીજાના ઘેર ઢાખર, સ્ત્રીઓ તથા ધન હરી લે છે વળી એવા સમયમા મનુષ્યોનો સહચાર, વર્ણ અને આશ્રમનો વૈદિક ધર્મ નાશ પામે છે તે પછી ધનમા તથા વિષયોમા મનુષ્યો કુતરાની અને વાનરોની પેઠે વર્ણસકર થઈ ભય

છે ૪૪-૪૫ ધમરક્ષક, ચક્રવર્તી, પવિત્ર કીર્તિવાળો, ભગવાનનો પરમ ભક્ત, અશ્વમેધ યજ્ઞ કરનારો રાજર્ષિ પરીક્ષિત ક્ષુધા, તૃષ્ણા અને માર્ગના શ્રમથી પીડાયેલો હોઈ આવા શાપને યોગ્ય ન હતો ૪૬ પોતાના પાપ રહિત હાસ ઉપર આ કાચી બુદ્ધિના બાળકે પાપ કર્યું છે, તે પાપને માટે સર્વના આત્મા રૂપ ભગવાન ક્ષમા કરવાને યોગ્ય છે ૪૭ રાજા પરીક્ષિત ભક્તજન છે ભગવાનના ભક્તોની નિન્દા કરી હોય, તેઓને છેતર્યા હોય, તિરસ્કાર કર્યો હોય, અથવા માર્યા હોય, તોપણ તેઓ શક્તિમાન છતાં પણ તિરસ્કારાદિક કરનારનું ભુડું કરતા નથી ૪૮

આ પ્રમાણે પુત્રે ભક્તજન પરીક્ષિત રાજાનો અપરાધ કર્યો તેથી તે મહામુનિને સતાપ થયો પરંતુ રાજાએ પોતાનો જે અપરાધ કર્યો હતો તે ગણકાર્યો નહિ ૪૯ કેમકે, બીજા માણસો આ લોકમાં સાધુ પુરુષોને દુ ખ થાય એવું કરે તોપણ આત્મા છે તે ગુણગુણ રહિત હોવાથી સાધુઓ તેથી સુખ દુ ખ માનતા નથી ૫૦

પ્રાયશઃ સાધવો લોકે પરદૈદ્વેષુ યોજિતા ।

ન વ્યયંતે ન દુષ્યતિ યતઆત્માઽગુણાધય ૫૦

હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પ્રથમસ્કંધે

મહાદશોધ્યાય ॥

અધ્યાય ૧૯ મો.^૬

પરીક્ષિતને થયેલો પશ્ચાત્તાપ.

સૂત ડવાચ

મહાપતિસ્ત્વય તત્કર્મ ગર્હ્ય

વિચિંતયન્નાત્મકૃત સુદુર્મના ।

અહો મયા નાંચમનાયૈવત્કૃત

નિરાગસિ બ્રહ્મણિ ગૂઢતેજસિ ॥ ૧ ॥

સૂત કહે છે-હૈ શૈનક ! તે પછી પોતે કરેલા

હિ આ ઝોમણીસમા અધ્યાયમા ગમિકના કંઠમા થોતે મુવેલો સર્વ નાખ્યો હતો તેને માટે પરીક્ષિત પશ્ચાત્તાપ કરતા હતા, એટલામા ઋષિના પુત્રથી પોતાને તક્ષક નામ કરડશે આવો શાપ થયો છે, એ સાભળી બિન્ન થયા પછી શાપને અનુગ્રહ રૂપ માની, ગંગાના તીર ઉપર અનશન વ્રત લઈને, મુનિના મણડલમા જઈ બેઠા એટલામા શુકદેવજી ત્યાં પધાર્યા, તે કયા કહેવારો

નિન્દિત કર્મનો વિચાર કરીને તે રાજા બિન્ન થયા અને પશ્ચાત્તાપ કરતા બોલ્યા કે, “અરેરે ! મેં નિરપરાધી અને સમાધિસ્થ બ્રાહ્મણનો અનાય પુરુષની પેઠે મોટો અપરાધ કર્યો છે ૧ તે ઋષિ ઇન્દ્રિય સ્વરૂપ હતા, તેમનો અપરાધ કરવાથી મને અલ્પ કાળમા મહા લય કર દુ ખ આવી પડશે હું પ્રાર્થના કરું છું કે મારા પુત્રાદિકને તે દુ ખ ન થતાં મને પોતાનેજ થલો મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાઓ કે જેથી હું પોતે હવે પ્રકટ રીતે આવું નિન્દિત કર્મ કરું નહિ ૨ કોપાયમાન થયેલા બ્રાહ્મણ, હું પાપીનું રાજ્ય, બળ તથા ધનથી ભરપુર ભડારોને આજેન્ટ બાળી નાખો કે, જેથી મને પુનઃ બ્રાહ્મણ, દેવ તથા ગાય ઉપર દુષ્ટ બુદ્ધિ થાય નહિ ૩ રાજા આ પ્રમાણે સતાપ કરતા હતા એટલામા શમિક ઋષિયે મોકલેલા ગૌરમુખ નામના એક શિષ્યે આવીને કહ્યું કે, ‘હૈ મહારાજ ! મુનિકુમાર શૃંગીના શાપથી આજથી સાતમે દિવસે તક્ષક નાગના ડાબથી તમારું મૃત્યુ થશે ’ એ સાભળી રાજાએ વિચાર કર્યો કે, હું વિષયાસક્ત છું માટે મને અલ્પ કાળમા આવી મળનાર તક્ષક નાગનો ડાશ વિષયાદિક ઉપર વૈરાગ્ય કરાવશે, એમ ધારીને તે શાપને ઉત્તમ માન્યો ૪

પછી આલોક તથા પરલોક સંબંધી જે વિષયો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તે રાજાએ ડાશ થયાની અગાઉજ ત્યાગ કરવા યોગ્ય માન્યા તેમાથી આસક્તિ છોડી દઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવાને અધિક માનતા પરીક્ષિત રાજા અનશન વ્રત લઈ ગંગા નદીના તીર ઉપર જઈ બેઠા ૫ ગંગા નદી શોભાયમાન તુલસીની સાથે મળેલા શ્રીકૃષ્ણના ચરણની રેણુના સ્પર્શથી અત્યુત્તમ જળને વહે છે અને લોકપાળ સહિત સર્વ લોકના આતર તથા બાહ્ય દેહાદિકને પવિત્ર કરે છે, તે ગંગાજીને મરવાને તૈયાર થયેલો કયો પુરુષ સેવે નહિ ? ૬

સૂત કહે છે-હૈ શૈનક ! પાડુના વ શામા જન્મેલા પરીક્ષિત રાજા, આ પ્રમાણે ગંગાના તીર ઉપર જઈ અનશન વ્રતને લઈ બેઠા, સર્વે સંયોગો ત્યાગ કરવાથી શાંત થયા અને બીજા વિષયોમા મનનેજ જવા

જે દેતાં અનન્ય ભાવથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરણાર-
વિહતુ આન ધરવા લાગ્યા. ૭ એવામાં ત્રણ લોકને
પવિત્ર કરનાર પ્રતાપી મુનિઓ પોતપોતાના શિષ્યો
સહિત તીર્થયાત્રા કરતા કરતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા
સત્પુરુષો ઘણું કરી તીર્થયાત્રાના નિગિત્તથી પોતે
જ તીર્થોને પવિત્ર કરે છે, કારણ કે, તેઓ પોતેજ
તીર્થ રૂપ છે. ૮ અત્રિ, વશિષ્ઠ, વ્યવન, શરદાન,
અસ્તિનેમી, ભૃગુ, અઝીરા, પરાશર, આધિપુત્ર વિ-
શ્વામિત્ર, ઉત્તમ્ય, ઉદ્રપ્રમદ, ઇન્દ્રવાહ, મેધાતિથિ,
દેવલ, આશ્વિણ, ભારદ્વાજ, જાતમ, પિંપલાદ,
મૈત્રેય, ઔર્વ, કણ્વ, કુભયોનિ, અગસ્ત્ય, વેદ,
વ્યાસ, નારદ તથા ધીમ દેવર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ અને અરુ-
ણાદિક રાજર્ષિઓ ત્યાં એકઠા થયા. અનેક દેશના ઋ-
ષિઓ એકઠા મળ્યા તેમાંથી મુખ્ય મુખ્ય ઋષિઓ-
ની રાજ્યો પૂજા કરી અને મસ્તક નમાવી પ્રણામ
કર્યા. ૯-૧૧ સર્વે ઋષિઓ આસન ઉપર બેઠા એટલે
રાજા પુનઃ પ્રણામ કરી બે હાથ જોડી તેઓની આગળ
ઉભા રહ્યા અને શાત મનથી પોતાનું જે કર્તવ્ય
હતું તે તેમને જણાવવા લાગ્યા. ૧૨

રાજા કહે છે-અરેરે! મારી પેઠે નિહિત કર્મ
કરનાર રાજાઓના કુળ, બ્રાહ્મણોના પગ ધોયેલા
પાણી નાખવાના સ્થાનથી પછુ દૂર રહેવા યોગ્ય છે,
છતાં પછુ આપ મહાત્માઓ અમારા આચરણોપર
અનુમત્ત કરો છો તેથી રાજાઓમા અમે પોતાને
ભાગ્યશાળી માનીએ છીએ. ૧૩ હું કર્મ કરતો
તથા નિરંતર સંસારમા આસકત રહેતો હતો તેથી
તમે મારા ઉપર અનુમત્ત કરવા માટે કર્મ તથા કા-
રણના નિર્ણય એવા ભગવાન બ્રાહ્મણના શાપ રૂપે
વૈરાગ્યનું કારણ થયા છો, જે શાપથી મૃતસ્થાશ્રમમા
આસકત સચેલો મનુષ્ય વૈરાગ્યને પામે છે. ૧૪ હે
બ્રાહ્મણો! કર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારો હું, તમારે
તથા જંગાને શરણે આવ્યો છું, એમ તમે જાણો
બ્રાહ્મણો એકલેલો માથાવી તક્ક મને ભલે કરડો,
અને તમે મારી આગળ ભગવાન વિષ્ણુની કથાઓનું
ભલે ગાન કરો. ૧૫ વધી મારી તમને એટલીજ
પ્રાર્થના છે કે, હવે પછી હું જે જે જન્મ મરૂં તે
તે જન્મમા અનંત ભગવાન ઉપર મને પ્રીતિ થાઓ
ભગવાનનોજ આશ્રય કરનારસા એવા મહાત્મા જનોનો

મને પ્રસન્ન થાઓ તથા સર્વ પ્રાણીઓની સાથે
મિત્રતા થાઓ! હે બ્રાહ્મણો! તમને સર્વને હું
નમસ્કાર કરું છું અને તમે મારા ઉપર અનુમત્ત કરો.
૧૬ આ પ્રમાણે દહ નિશ્ચય કરીને, તે ધીર રાજા,
રાજ્યનો ભાર પોતાના પુત્ર ઉપર નાખી, જંગા ન-
દીના દક્ષિણ તીર ઉપર જઈ પૂર્વ દિશા તરફ જોના
અગ્ર ભાગ હતા, એવા દર્બો ઉપર ઉતાર દિશા તરફ
મુખ કરીને બેઠા. ૧૭ અનશન વ્રત લઈ જ્યારે તે
જંગાને તીરે બેઠા ત્યારે આકાશમા રહેલા દેવલોકે
તેમની પ્રશંસા કરીને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી તથા દેવ
હું બિ વાગવા માંડ્યા. ૧૮ ત્યાં આગમ્મ જે મહ-
ર્ષિઓ એકઠા થયા હતા, અને પ્રભુનો અનુમત્ત
કરવો, એજ જેમનો સ્વભાવ તથા બળ હતું, તેઓ
તમે “બહુ સારું કર્યું” એમ કહેવા લાગ્યા. શ્રી
કૃષ્ણ ભગવાનના શુભોચી શોભાયમાન પરીક્ષિત
રાજાને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, ૧૯ હે રાજર્ષિશ્રેષ્ઠ!
પાંડુના વંશમા જન્મેલા અને શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત એવા
આપના, આવા આચરણો હોય એમા કઈ આશ્ચર્ય
નથી. તમારી પૂર્વે યુધિષ્ઠિરાદિક રાજાઓએ ભગ-
વાનની સમીપ રહેવાની ઇચ્છાથી રાજમુગટની
સાથે સિંહાસનનો ત્યાગ કર્યો હતો, ૨૦ તેઓ વિ-
ચાર કરવા લાગ્યા કે, આ ભગવદ્ભક્તમા મુખ્ય
રાજા પરીક્ષિત, આ શરીરનો ત્યાગ કરીને રમેશુજી
રહિત તથા શોક રહિત ઉત્તમ લોકમા ભાગ ત્યા
મુખી આપણે સર્વેએ અહિયાજ રહેવું. ૨૧ ઋષિ-
ઓનું આવું પક્ષપાત રહિત, અમૃતરસથી ભરપુર,
અધીર અર્થવાળું, યથાર્થ વચન સાંભળીને, પરી-
ક્ષિત રાજા નમ્ર થયા અને ભગવાનનાં ચરિત્રો આ-
ભાગવાની ઇચ્છાથી તેઓને પ્રણામ કરીને ચોખ્ખતાથી
બોલ્યા કે-૨૨ ત્રણ લોકની ઉપર સત્યલોકમા આરે
વેડો જેમ મૂર્તિમાન છે તેમ તમે સર્વ આરે તરફથી
અહિયા એકઠા થયા છો. તમેને આ લોક સંબંધી
તથા પરલોક સંબંધી કાઈ પ્રયોજન હોય એજ મને
લાગતું નથી. કેવળ ધીમનો અનુમત્ત કરવો એજ
આપનું પ્રયોજન છે, પરંતુ તેમા પછુ તમારે કાઈ
સ્વાર્થ રહેલો નથી, કારણ કે, પરનો અનુમત્ત કરવો
એ તો આપનો સ્વભાવજ છે, ૨૩ માટે હે બ્રાહ્મ-
ણો! હું નિશ્ચય સંખીને તમને પુછવા યોગ્ય એક

પ્રશ્ન પૂછુ છું કે, કર્તવ્ય કર્મમાં સર્વ અવસ્થા વિષે, અને તેમા પશુ વિશેષે કરીને મરવાને તૈયાર થઈ રહેલા પુરુષે, કયુ શુદ્ધ કાર્ય કરવુ ? તે ઉપર તમે સર્વ એકઠા મળી વિચાર કરી યોગ્ય હાથે તે મને કહો. ૨૪ ત્યાં બેઠેલા મુનિઓએ બુદ્ધાં બુદ્ધાં કર્તવ્યો બતાવ્યાં, એટલામા ભગવાન વ્યાસપુત્ર શુકદેવજી નિરપેક્ષ થઈ યદ્યપ્યથી પૃથ્વી ઉપર ફરતા ફરતા ત્યા આવી ચઢ્યા તેમના શરીર ઉપરથી તે કોઈ પશુ આશ્રમમા હોય એવું જોવામા આવતું ન હતું. તે કેવળ આત્માનંદના લાભથી સતુષ્ટ હતા, કેટલીક સ્ત્રીઓ તથા બાળકોથી તે પરિવૃત્ત હોઈ એક અવધૂતના વેષમા હતા. ૨૫ તેમની અવસ્થા સોળ વર્ષની હતી, તેમના હાથ, પગ, જંઘા, બુદ્ધ, ખભા, કપોળ તથા શરીર કોમળ હતા તેમની આખો સુંદર અને વિશાળ હતી, નાક ઉપડતું હતું, બને કાન સરખા હતા, મુખ સુંદર બ્રહ્મરૂપી ચોભતું હતું, ગળુ શંખની પેઠે ત્રણ રેખાથી અંકિત હતું, ૨૬ જનુનેા (કક્ષાસ્થિ) ભાગ માસથી ભરેલો હોવાથી દેખાતો ન હતો, છાતીનો ભાગ વિશાળ તથા ઉજ્જત હતો, નાભી ગોળાકાર હતી અને ઉદર ઉપર ત્રિવલ્લી હતી, વળી તેમણે દિશાઓ રૂપી વસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતા, માથાના કેશ આસપાસ ફેલાઈ ગયા હતા અને બાહુ ઘુટણ સુધી લાંબા હતા ને તે ઉત્તમ દેવતા જેવી કાતિવાળા હતા. ૨૭ શરીરે સ્થામ રંગના ઉત્તમ પ્રકારના ચૌવનથી શરીરની જે શોભા થઈ રહી હતી તેનાથી તથા મનોહર હાસ્યથી સ્ત્રીઓના મનને હરણ કરતા હતા આ પ્રમાણે જો કે તે મુનિનુ તેજ સુષ્પ્ત હતું તથાપિ મુનિગણે તેમનાં લક્ષણ જાણતા હતા તેથી તેમને આવતા જોઈ આસન ઉપરથી ઉભા થયા. ૨૮ તે પછી પરીક્ષિતે અતિથિ એવા શુકદેવજીને મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા. શુકને જોઈને અજ્ઞાની સ્ત્રીઓ તથા છોકરા ત્યાથી નાસી ગયાં. શુકદેવજી મોટા આસન ઉપર બેઠા અને રાજાએ તેમનો સત્કાર કર્યો. ૨૯ બ્રહ્મર્ષિઓ, રાજર્ષિઓ તથા દેવર્ષિઓના સમુદાયથી વિદાયલા મહાત્મા શુકદેવ મુનિ, શંકુ તથા નક્ષત્ર મંડળથી વિદાયલા ચંદ્રની પેઠે ચોભવા લાગ્યા. ૩૦ ભગવદ્ભક્ત પરીક્ષિત રાજા, શાંત મનના અગાધ

બુદ્ધિશાળી શુક આસન ઉપર બેઠા પછી તેમની પાસે જઈ પ્રણામ કરી બે હાથ બેડીને મધુર તથા સત્ય વાણીથી આમ કહેવા લાગ્યા. ૩૧

પરીક્ષિત કહે છે-હે પ્રાણણ ! અમે નીચ ક્ષત્રિયો છીએ, તોપણ આજ સંતપુરુષોએ સેવવા યોગ્ય થયા છીએ અને તમે કૃપા કરી અતિથિ રૂપે અમે પધારી અમને પવિત્ર કર્યા છે. ૩૨ જેમના સ્મરણથી પુરુષોનાં ઘર પાવન થાય છે એવા મહાત્માઓના દર્શન, સ્પર્શ, અર્ધ, આસન, પ્રદાન વગેરેથી ઘરખાર પવિત્ર થાય તેમા શું આશ્ચર્ય ? ૩૩ હે મહાયોગિ ! વિષ્ણુના સામીપ્યથી જેમ દૈત્યોનો નાશ થાય છે તેમ તમારા સામીપ્યથી પુરુષોનાં પાતકો નાશ પામે છે. ૩૪ પાડવો જેને પ્રિય હતા એવા શ્રીકૃષ્ણ આજે મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છે, કારણ કે, ફાઈના પુત્રોનુ પ્રિય કરવા માટે જેના ગોત્રમા હું જન્મેલો છું તેમનુ બધુકૃત્ય થયું છે, ૩૫ શ્રીકૃષ્ણની મારા ઉપર કૃપા છે માટે ઇચ્છા હોય તે માંગો, એમ ઉદારતાથી કહેતા તથા જેમની ગતિ જાણવામા આવતી નથી એવા સિદ્ધ પુરુષનાં દર્શન કરવાને તૈયાર થયેલા મારા જેવા મનુષ્યને તે છેવટની ધડીએ ક્યાથી થાય ? ૩૬ યોગીઓના પરમ ગુરુ એવા આપને હું પૂછુ છું કે મરવાને તૈયાર થયેલા પુરુષે આ જગતમા સર્વથા જે કંઈ કરવા યોગ્ય હોય તથા જેથી સદ્ગતિ થતી હોય તે મને કહો. ૩૭ હે પ્રભો ! મરણ વેળા મનુષ્યોએ જે સાબળવા જેવું હોય, જે જપવા જેવું હોય, જે સભારવા જેવું હોય, જે ભજવા જેવું હોય, તથા જે કરવાનો નિષેધ કર્યો હોય તે સર્વ મને કહો. ૩૮ હે બ્રહ્મન ! ગૃહસ્થોના ઘરમા કોઈ વાર ગાય દોવાય એટલી વાર જ આપની સ્થિતિ જોવામા આવે છે. ૩૯

સૂત કહે છે-હે શૈનક ! પરીક્ષિત રાજાએ મધુર વાણીથી શુકદેવજી સાથે સંભાષણ કરી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો એટલે, શ્રુતિ સ્મૃતિમા કહેલા ધર્મને જાણનારા તેમણે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો. ૪૦

एवमामाबितः पृष्टः स राजानस्त्ववागिरा ।

प्रत्यभाषत धर्मज्ञो भगवान् वादरायणिः ४०

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे

एकोनविंशतितमोऽध्यायः

प्रथम स्कंध समाप्त

श्रीमद्देव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

द्वितीयस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

શુકદેવજી કયા કહે છે

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર
દ્વિતીયસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.†

ઈન્દ્રના સ્વરૂપની ધારણા.

શ્રીશુક ઉવાચ-ચરીવાનેષ તે પ્રસઃ કૃતો લોકહિતં નૃપ ॥

આત્મવિત્સંમતઃ પુંસાં શ્રોતવ્યાવિષ્ણુ યં પરઃ ॥ ૧ ॥

શ્રીશુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! તમે જે પ્રશ્ન કર્યો, તે ઉત્તમોત્તમ છે, કારણ કે, તેમાં લોકનું હિત સમાયેલું છે. વળી આત્મજ્ઞાનીઓએ માન્ય કરેલો અને પુરુષોને સાંભળવા જેવા વિષયોમાં તમારો પ્રશ્ન ઉત્તમ છે. † હે રાજેન્દ્ર! સ સારમાં આસક્ત થવાથી, ખૂંચ પ્રકારની હિંસા કરવામાં તત્પર રહેનારા મનુષ્યો, કદી આત્મતત્ત્વનો વિચાર કરતા નથી એવા સંસારી મનુષ્યોને સાંભળવા યોગ્ય હોય તે વિષયો છે; ‡ પરંતુ તેમનું આયુષ્ય રાત્રે નિદ્રામાં અથવા સ સાર વ્યવહારમાં વ્યર્થ ચાલ્યું જાય છે અને દિવસે ધન સંપાદન કરવાના ઉદ્યમમાં અથવા તો કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવામાં વૃથા વહી જાય છે § હે રાજન્! શરીર, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરે નાશવંત હોવાથી વસ્તુતાએ ખોટાં છે તથા પોતાના પિતા, પિતામહ વગેરેનું મૃત્યુ પોતે જોવા છતાં પણ ઘરમાં આસક્ત થયેલો પુરુષ જાણે કેખતો ન હોય તેમ વર્તે છે, ¶ માર્દે હે રાજન્! જે મનુષ્યને મોક્ષની ઈચ્છા હોય તેણે સર્વના આત્મા, સર્વના નિયંતા અને જન્મ મરણરૂપી બંધનને ક્રમ નાર ભગવાનનું શ્રવણ, કીર્તન તથા મનન કરવું. ૧ સ્વધર્મમાં નિષ્ઠ રાખવાથી, આત્મા જ્ઞાતાના વિવેકથી અને અણગમ યોગના અભ્યાસથી, ભગવાનનું સ્મરણ કરવું એ જ પુરુષોને મનુષ્ય જન્મનો ઉત્તમ લાભ છે. ૨ હે રાજન્! યુનિઓ પણ ધણુ કરીને વિધિ તથા નિષેધથી નિવૃત્તિ પામીને નિર્ગુણ બ્રહ્મમાં સ્થિતિ કરી શ્રીહરિના શુભોનું ગાન કરતા નિરંતર કહેલા કરે છે. ૩ હે મહારાજ! હું આપની આગળ જે પુરાણ કહું છું તેનું નામ ભાગવત છે. તે વેદ સમાન છે અને હું તે પુરાણ દ્વાપરના અતમાં અને કલિના પ્રવેશ વખતે મારા પિતા વેદવ્યાસ પાસેથી ભણ્યો છું. ૪ હું નિર્ગુણ બ્રહ્મમાં સ્થિતિ કરીને રહ્યો છું છતાં હે રાજર્ષિ! પવિત્ર કીર્તિવાળા ભગવાનની લીલામાં મારું મન આકર્ષાવાથી હું આ ભાગવત ભણ્યો છું. ૫ આજ તે તમને સંભળાવીશ. કારણ કે, તમે ભગવાનના મોટા ભક્ત છો અને શ્રી ભાગવતમાં શ્રદ્ધા રાખનારાઓને મુકુંદ ભગવાનમાં તરત નિષ્કામ ભક્તિ આપે છે. ૬ હે રાજન્! શ્રીહરિના નામનું કીર્તન મનુષ્યોને

† આ પહેલાં અભ્યાસમાં કીર્તન અને શ્રવણ બારે દોસ ભગવાનના મૂળ સ્વરૂપમાં મનની પાશ્વર ભગવતી તથા વિદ્યા એવા મહાશક્તિના સિદ્ધિ લિલ અવસ્થાની કથા કહેવાયો

જે ફળની ઇચ્છા હોય તે તે ફળ આપે છે, સુચુક્ત જનોને મોક્ષ આપનારુ, અભયની ઇચ્છાવાળાઓને નિર્ભયત્વ આપનારુ તથા યોગીઓને યોગનું સાધન અને જ્ઞાનીઓને જ્ઞાનનું સાધન આપનારું તેજ છે, એમ શાસ્ત્રમાં નિશ્ચય કર્યો છે ૧૧ હે રાજન્! આયુષ્ય ઘણુ થોડુ બાકી રહ્યું છે એમ વિચારીને તમે શોક કરશો મા મોહમય મદિરાથી મત્ત થયેલા મનુષ્યને ઘણા વર્ષો અભણતા વહી જાય છે, તેથી તેને શુ ફળ થાય છે? કાર્મજ નહિ પરંતુ જે ઘડી પણ જો 'ભણતા જાય' એટલે કે તે વૃથા જાય છે એમ ભણવામાં આવે તો તે ઉત્તમ છે, કારણ કે, તેથી કલ્યાણને માટે પ્રયત્ન કરી શકાય છે. ૧૨ પૂર્વે કે ખદ્વાગ નામનો એક રાજર્ષિ હતો, તે પોતાનું આયુષ્ય જો ઘડીનું છે એમ જાણીને જો ઘડીમાં પણ પૃથ્વી ઉપરના સર્વે વિષયોનો ત્યાગ કરી અભય રૂપ શ્રીહરિને શરણે ગયો હતો. ૧૩ હે રાજન્! તમારે તો હજી સાત દિવસ જીવવાનું બાકી છે, માટે તેટલા સમયમાં પરલોક સંબંધી જે સાધન હોય તે સર્વ સાધી લો ૧૪ અતકાળ આવે ત્યારે પુરુષે ભય રહિત થઈ, વૈરાગ્ય રૂપી શસ્ત્રથી દૈહિક સુખની ઇચ્છાને તથા તેની પાછળ રહેલા સ્ત્રી પુત્રાદિકના સ્નેહબંધનને કાપી નાખવું જોઈએ. ૧૫

હે રાજન્! અતકાળ આવે ત્યારે ધીરપુરુષે ઘરનો ત્યાગ કરી વનમાં જઈ પવિત્ર તીર્થમાં સ્નાન કરવું અને પછી એકાંત સ્થળમાં શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે આસન વાળી તેની ઉપર બેસવું ૧૬ તે પછી મનમાં અ, ઉ, મ, એ ત્રણ માત્રાવડે શુ થાયેલા પ્રજ્ઞવાચક પ્રણવ-ઐકારનો જપ કરવો. સર્વ ઇદ્રિયોને પોત પોતાના વિષયોમાંથી પાછી વાળવા માટે, પ્રણવને ન વિસારતા પ્રાણાયામ કરી મનને નિયમમાં રાખવું ૧૭ અને મનદ્વારા સર્વ ઇદ્રિયોને તેના

કે પૂર્વે ખદ્વાગ નામનો એક સન્ન હતો, તેણે દેવતાઓના પક્ષમાં દેવનો પરાજય કર્યો હતો દેવોએ પ્રસન્ન થઈ તેને કહ્યું કે, વર માગો, ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે, પ્રથમ તો મારે આયુષ્ય કટકું છે તે મને કહો દેવતાઓ જોશ્યા કે, આયુષ્ય તો હવે જો વહી માત્ર છે તે સાક્ષીને ખદ્વાગ સન્ન વિમાનમાં બેસી પૃથ્વી ઉપર ગયો અને શ્રીહરિને શરણે જઈ મુક્તિ પામ્યા

વિષયોમાંથી એચી લેવી. તે પછી નિશ્ચયાર્થિમક બુદ્ધિને પોતાનો સારથિ કરી, જો પુનઃ કર્મની વાસનાઓથી મન સાસારિક વિષયમાં જાય તો તેને બુદ્ધિદ્વારા ભગવાનના સ્વરૂપરૂપી ઉત્તમ વિષયમાં યોજવું. ૧૮ તે પછી ભગવાનના કર અને ચરણ આદિ એક એક અવયવનું એકાગ્ર મનથી ધ્યાન ધરવું અને તે તે અવયવોનું ધ્યાન કરતા અ તે વિષય રહિત થયેલા મનને સમાધિસ્થ એટલે પરમાનંદ રૂપ કરીને પછી કોઈ પણ વિષયને સંભારવો નહિ મન જેમાં રહેવાથી શાંતિ પામે છે તેને વિષ્ણુનું પરમ ધામ કહે છે ૧૯ જો પોતાનું મન રજેગુણથી ક્ષોભ પામે અને તમોગુણથી મૂઢ થઈ જાય તો ધીર પુરુષે ધારણાથી તેને નિયમમાં રાખવું કારણ કે, ધારણા રજેગુણના તથા તમોગુણના દોષોનો નાશ કરે છે ૨૦ એ પ્રમાણે ધારણા કરવાથી સુખ રૂપી વિષયનું અવલોકન કરનારા યોગીને શીઘ્ર ભક્તિયોગ સિદ્ધ થાય છે ૨૧

રાજાએ પૂછ્યું-હે બ્રહ્માન્! મનની ધારણા કેવી રીતે કરવી? શામાં મનની ધારણા કરવી? અને કેવી ધારણા પુરુષના મનના દોષોને ટાળે છે, તે મને કહો? ૨૨

શુકદેવજીએ કહ્યું-આસનના નિયમ દ્વારા આસનનો વિજય કરીને, પ્રાણાયામથી પ્રાણવાયુનો વિજય કરી તથા સર્વ કર્મ ઇદ્રિયોનું દમન કરી સર્વ સાસારિક સગનો ત્યાગ કરવો. તે પછી બુદ્ધિથી ભગવાનના સ્થૂલ સ્વરૂપમાં મન જોડવું. ભગવાનનો વિરાટ રૂપ સ્થૂલોમાં પરમ સ્થૂલ રૂપ છે ભગવાનના વિરાટ સ્થૂલ રૂપમાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાર્યો રૂપી આ વિશ્વ દેખાય છે. ૨૩-૨૪ એ પચાસ કરોડ યોજન જેવડો બ્રહ્માંડ રૂપી વિરાટ રૂપ પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહ કાર તથા મહત્ત્વ, એ સાત આવરણથી ઢાકાયેલો છે એ ધારણાનો વિષય નથી, પણ તેમાં જે વૈરાટ પુરુષ ઝિરાજે છે, તે જીવોનો નિયંત્રક છે અને તે ધારણા કરવાની વસ્તુ છે ૨૫ પાતાળને એ વિશ્વસ્ય વિરાટ પુરુષના પગનાં તળિયાં કહે છે, રસાતળને તેમના પગની પાની તથા રૂષ્યા કહે છે, મહા-

તળને તેમના ચરણની ધુંટી કહે છે અને તલ તથા અતલને તેમની બે બાજો કહે છે ૨૧ હે રાજન્! સુતલને વિશ્વમૂર્તિ ભગવાનના બે ધુંટણુ કહે છે વિતલને તથા અતલને વિરાટ પુરુષના બે સાથળ કહે છે, પૃથ્વીને તેમની જંઘા કહે છે અને આકાશને પરમાત્માનું નાભિ રૂપી સરોવર કહે છે. ૨૭ સ્વર્ગને વિશ્વમૂર્તિ ભગવાનની છાતી, મહર્લોકને તેમનો કંઠ, જનલોકને તેમનું મુખ, તપલોકને આદિ પુરુષનું લલાટ, તથા સત્યલોકને હજાર મસ્તકવાળા વિરાટ ભગવાનના મસ્તકો કહે છે ૨૮ ઇદ્રાદિક દેવોને ભગવાનની ભુજાઓ, દિશાઓને ભગવાનના કાનના ગોલક, શબ્દને વિરાટ પુરુષની કર્ણેન્દ્રિયો, અશ્વિની કુમારને પરમાત્માની નાસિકા, ગંધને તેમની ઘ્રાણેન્દ્રિય, તથા પ્રજ્વલતા અગ્નિને ભગવાનનું મુખ કહે છે ૨૯ અતરીક્ષ, એ વિષ્ણુ ભગવાનની આખ છે, સૂર્ય, એ ચક્ષુષ્ઠેન્દ્રિય છે, રાત્રિ દિવસ, એ વિષ્ણુની પાંચણ છે, બ્રહ્માનું સ્થાન, એ તેમનો બૂલગ છે, પાણી એ તેમનું તાળવું છે તથા રસ, એજ તેમની જીભ છે. ૩૦ યમને તેમની દાઢ, પુત્રાદિક ઉપર થયેલા સ્નેહને તેમના દાતો, મનુષ્યોને મોહ ઉત્પન્ન કરનારી માયાને ભગવાનનું હસવું તથા અપાર સૃષ્ટિ રચનાને તેમનો કટાક્ષપાત કહે છે ૩૧ વિરાટ પુરુષનો ઉપરનો ઓઠ લક્ષ્મ અને નીચેનો ઓઠ લાલ ગણાય છે ધર્મ માર્ગ એમના સ્તન અને અધર્મ માર્ગ તેમનો વાસો, પ્રજાપતિ તેમનું મેદ (શુદ્ધેન્દ્રિય), મિત્રાવરુણ તેમના વૃષણ, સમુદ્રો તેમનું પેટ અને પર્વતો તેમના શરીરના અિસ્થનો સમૂહ ગણાય છે. ૩૨ હે રાજેન્દ્ર! સર્વ નદીઓ તેમની નાડીઓ, સર્વ વૃક્ષો તેમનાં રુવા, અનંત વીર્યવાળો વાયુ તેમનો નિશ્વાસ, કાળ તેમની ગતિ અને સર્વ પ્રાણીઓનો શુણ્ણુસારી સસાર એ તેમનું કર્મ-ક્રીડાસ્થાન કહેવાય છે ૩૩ હે રાજન્! સર્વ મેઘમંડળને, વ્યાપક વિરાટ ભગવાનના કેશ, સંધ્યાકાળને તેમનાં વસ્ત્ર, અવ્યક્ત અર્થાત્ પ્રધાનને તેમનું હૃદય અને પ્રસિદ્ધ ચંદ્રમાને તેમનું મન કહે છે. એ મન સર્વ વિકારનો ભંડાર છે. ૩૪ હે રાજન્! પડિતો મહત્ત્વને સર્વના આત્મા વિ-

રાટ પુરુષનું ચિત્ત અને શ્રીરુદ્રને અહંકારતત્ત્વ કહે છે ઘોડાઓ, ખચ્ચરો, ઊંટ, હાથીઓ વગેરેને નખો કહે છે તથા સર્વ મૃગો અને પશુઓ, વિરાટ પ્રભુનો શ્રાણીભાગ ગણાય છે ૩૫ પક્ષીઓ વિરાટ ભગવાનની ઉત્તમ પ્રતિની કારીગરીની કુશળતા ગણાય છે મનુ તેમની બુદ્ધિ, મનુષ્ય તેમનું નિવાસ સ્થાન, ગંધર્વ, વિદ્યાધર, ચારણ અને આસરાગણ, તેમના સ્વરોનું સ્મરણ છે અસુર લોકનું સૈન્ય, એ વિરાટ ભગવાનનું શરીરબળ છે. ૩૬ પ્રાણીઓ, એ તેમનું મુખ, ક્ષત્રિયો એ તેમની ભુજાઓ, વૈશ્ય ભાતિ, તેમના ઉરુ અને શૂદ્રભાતિ, તેમના ચરણ છે અનેક નામધારી પ્રજાના વસુ, રુદ્ર વગેરે દેવગણોથી યુક્ત તથા હવિસ્સાધ્ય યજ્ઞાદિકોનો પ્રયોગ એ વિરાટ પુરુષનું અતિ આવશ્યક કર્મ છે ૩૭ હે રાજન્! ઈશ્વરના શરીરના જે ભુદા ભુદા અવયવો મેં તમને કહ્યા તે આ પ્રમાણે છે. ભગવાનના મહા સ્થૂલ દેહમા મુમુક્ષુ લોકો પોતપોતાની બુદ્ધિથી મનની ધારણા બાધે છે, કારણ કે એ સ્થૂલ દેહની બહાર કંઈ પણ નથી ૩૮ હે રાજન્! સ્વપ્નમા જેમ કેઈ કેઈ વાર જીવ અનેક દેહની કલ્પના કરી તે તે દેહની ઇન્દ્રિયોદ્ધારા સર્વ વસ્તુનું અવલોકન કરે છે તેમ, વિરાટમૂર્તિ ભગવાન પણ સર્વ જીવની બુદ્ધિથી-વૃત્તિથી સર્વનો અનુભવ કરે છે, અને તે સર્વના અતરાતમા છે તેથી યોગીઓએ ત્રણ કાળમા વિદ્યમાન રહેનારા અનંદના ભંડાર રૂપ ભગવાનમા, મનને સ્થિર કરીને તેમનું ભજન કરવું, કે જેથી સસારમા જન્મમરણ થયા કરે એવા વિધ્યોમા બધાવું પડે નહિ ૩૯

સ સર્વધીવૃત્ત્યનુભૂતસર્વ

આત્મા યથા સ્વપ્નજનેક્ષિતૈકઃ ।

તં સત્યમાનંદનિધિં મજ્ઞેત

નામ્યન્ન સજ્જેયત આત્મપાતઃ ૬૩૯.૧

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे

प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ જો. †

સ્થૂલથી સૂક્ષ્મની ધારણા.

શ્રીશુક ઉવાચ

एवं पुरा धारणयात्मनोनि

मैष्ठ्यां स्मृतिं प्रत्यवदद्वय तुष्टात् ।

तथा ससर्जैवममोघदृष्टि

यथाप्ययात्प्राग्यवसायबुद्धिः ॥ ૧ ॥

શ્રીશુકદેવેન કહે છે-પૂર્વે બ્રહ્માએ મનની ધારણથી ભગવાનને પ્રસન્ન કર્યા હતા, અને તેમના પ્રસાદથી પ્રલય સમયે નાશ પામેલી સૃષ્ટિની રચના કરવાની સ્મૃતિને પાછી મેળવી હતી. સ્થિર બુદ્ધિવાળા તથા સફળ જ્ઞાનવાળા બ્રહ્માએ પ્રલય થયા પહેલા જેવી સૃષ્ટિ હતી તેવીજ ફરીને રચી હતી. † શબ્દબ્રહ્મનો અર્થાત્ વેદના કર્મોના ફળો ખતાવવાનો એવો માર્ગ છે કે જેમા દર્શાવેલા અર્થ વિનાના સ્વર્ગાદિકના નામો સાક્ષીને સાધક મનુષ્યની બુદ્ધિ, તે તે લોકોમા જવાની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ સુખની વાસનાથી નિદ્રા કરતો પુરુષ જેમ સ્વપ્નમા માત્ર સુખને દેખે છે, પરંતુ વસ્તુતાએ તેનો ઉપભોગ કરી શકતો નથી, તેમ માયિક કર્મમાર્ગમા બ્રમણ કરતા મનુષ્યે કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા તે તે લોકોમા ભટકે છે, પરંતુ ત્યાં તેમને અવિનાશી એવું પૂર્ણ સુખ મળતું નથી, માટે જ્ઞાની મનુષ્યે નામ માત્ર સંસારના લોચ પદાર્થોમાથી જેટલા પદાર્થોવડે શરીરનો નિર્વાહ થાય તેટલા પદાર્થો માટેજ પ્રયત્ન કરવો, પરંતુ તેમાં સુખ નથી, એમ જાણી જરાએ આસક્ત થવું નહિ કદાપિ શરીરના નિર્વાહ માટે જોઈતા પદાર્થો પ્રયત્ન વિના મળી શકતા હોય તો, તે મેળવવા પરિશ્રમ કરવો એ વ્યર્થ છે, એમ જાણીને તેને માટે પ્રયત્ન કરવો નહિ ૨-૩ હે મહારાજ ! શરીરના નિર્વાહ માટે અનેક લોચ પદાર્થો પ્રયત્ન વિના પણ મળી શકે છે, કારણ કે, સુવાને માટે પૃથ્વી છે, તો પછી શય્યા માટે શ્રમ લેવાની શી જરૂર છે ? જે હાથ પોતાને સ્વાધીન છે, તો

† આ બીજા અધ્યાયમા પરમેશ્વરના સ્થૂલ રૂપની ધારણા કરવાથી જોતેલા મનને સર્વના સાક્ષી તથા સર્વના નિયંતા એવા ઈશ્વરમા કેમ લગાડવું તે કથા કહેવાશે

પછી ઓશિકાનું શું પ્રયોજન છે ? અજલી (જોખો) સ્વાધીન છે, તો પછી બુઢા બુઢાં ઘણા વાસણોનું શું પ્રયોજન છે ? દિશા રૂપી વલ્કલ વગેરે વસ્તુ છે તો પછી વસ્ત્રોનું શું પ્રયોજન છે ? † ટાંઢ તડકાથી શરીરની રક્ષા માટે વસ્ત્રો જોઈએ તો શું માર્ગમાં બુના ચીથરા પડ્યા નથી ? શરીરના નિર્વાહ માટે જો અન્ન જોઈએ તો બીજાનું પોષણ કરનારા વૃક્ષો, ફળ તથા ફૂલરૂપી ભિક્ષા શું નથી આપતા ? તૃષાની નિવૃત્તિ માટે જળની ઇચ્છા હોય તો પાણીથી ભરેલી નદીઓ શું સુકાઈ ગઈ છે ? રહેવા માટે ઘર જોઈએ તો શું પર્વતની ઝુકાઓ કોઈએ રોકેલી છે ? કદાપિ ઉપર કહેલી વસ્તુઓ આપણને મળે નહિ, તોપણ અજિત ભગવાન શું પોતાને શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરતા નથી ? આ પ્રમાણે યાચના કર્યા વગર શરીરનો નિર્વાહ થાય છે તો પછી હે જ્ઞાની લોકો ! ધનના મદથી આધળા બની ગયેલા પુરુષોની તમે શા માટે સેવા કરો છો ? †

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિરક્ત એવા સ્વસ્વરૂપનો નિશ્ચય કરી આત્માના અનુભવથી થયેલા આનંદથી નિવૃત્તિને પામેલા પુરુષે, પોતાના હૃદયમા પોતાની મેળે પ્રકાશતા, આત્મા રૂપ હોવાથી પ્રિય લાગતા, સત્ય સ્વરૂપ, ભજન કરવા યોગ્ય ઉત્તમ ગુણવાળા તથા નિત્ય એવા પરમાત્માને ભજવા, કે જેથી સંસારના જન્મ મરણને આપનારી અવિદ્યા-માયા નાશ પામે † આવા શ્રીહરિના ભજનનો અનાદર કરી, વિષયની ચિંતાથી વૈતરણીમા પડેલા અને ત્યાં પોતાના કર્મથી ત્રણ પ્રકારના તાપને સહન કરતા મનુષ્યોને જોવા છતાં પણ કર્મજડ પુરુષો વિના બીજો કયો પુરુષ શ્રીહરિના ભજનનો અનાદર કરી મિથ્યા વિષયોની ચિંતા કરે વાર ? † કેટલાક પોતાના શરીરના † પ્રાદેશ જેટલા પહેળા હૃદયમા સૂક્ષ્મ આકારથી રહેલા ચાર ભુજવાળા અને તેમા કમળ, શંખ, ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનારા મહા પુરુષ ભગવાનને કદાપિ તેમને ભજે છે † મનમા શ્રીહરિનું ધ્યાન કરનારા પુરુષે,

* અંગુઠા અને ટર્જની વચ્ચેના અંતર તે પ્રાદેશ માત્ર કહેવાય છે

પ્રસન્ન વદનવાળા, કમળના જેવા વિશાળ નેત્રવાળા, કદ બના પીળા તતુના જેવા પીળા વસ્ત્રને ધારણ કરનાર, શોભાયમાન મોટા રત્નથી જડેલા સુવર્ણના બાબુળ ધવાળા, ચળકતાં મોટા રત્નોથી જડેલા, મુગટ તથા કાનમાં પહેરેલા કુડોથી શોભાયમાન, યોગીશ્વરોએ પ્રકુક્ષિત હૃદયકમળની કલિકા રૂપી મદિરમાં જેનાં ચરણકમળને સ્થાપન કરેલા છે એવા, લક્ષ્મીના ચિહ્નવાળા, કઠમા કૌસ્તુભમણિને ધારણ કરનાર તથા નિત્ય પ્રકુક્ષિત શોભાવાળી વનમાળાથી શોભાયમાન, ૯-૧૦ વિટીથી, નુપૂરથી તથા કડા વગેરે આભરણોથી શણગારેલા, તેલ લગાડવાથી કોમળ અને નિર્મળ કાળા રંગના લાખા કેશથી મનોહર લાગતા અને મલપતા મુખથી હસતા હોય એવા દેખાતા, ૧૧ ઉદારતા અને લીલા સાથે અમી ભરી દષ્ટિ કરવાથી તથા બ્રહ્મીના વિકારોથી ભકતોની ઉપર ઘણા અનુગ્રહો કરનાર તથા વિચાર કરવાથી મનમાં પ્રગટ થતા એવા સમર્થ ભગવાનની મૂર્તિની, ચચળ મન સ્થિર થાય ત્યાં સુધી ધારણા કરવી ૧૨ તે પછી ભગવાનના ચરણથી લઈ હાસ્ય પર્યંત પ્રત્યેક અંગનું, પ્રયત્ન વિના, ભગવાનના અંગો મનમાં સ્ફુરે તેમ, બુદ્ધિથી ધ્યાન ધરવું આ પ્રમાણે જે જે અંગ મનમાં દૃઢ થતું જાય, તે તે અંગને છોડી દઈ જ્યાં વગેરે બીજા અંગોનું ધ્યાન કરવું, તેમ કરવાથી બુદ્ધિ શુદ્ધ થઈને નિશ્ચિન્ન થાય છે ૧૩

આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી બ્રહ્મદિક દેવતાઓ જેનાથી ઉતરતા છે એવા, વિશ્વના ઇશ્વર, ચૈતન્ય-ધન ભગવાનમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ થાય નહિ, ત્યાં સુધી પુરુષે સદાય પોતાનું નિત્યકર્મ કર્યા પછી નિયમમાં તત્પર રહી વિરાટ પુરુષના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવું હે રાજન્ ! યોગ સાધનાર પુરુષને જો આ દેહનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થાય, તો તેણે પવિત્ર ક્ષેત્રનો તથા ઉત્તરાયણ કાળનો વિચાર ન કરતા, સુખકારી સ્થિર આસન વાળી, મનથી પ્રાણુયામ કરી પ્રાણની ગતિને રોકવી ૧૪ તે પછી નિર્મળ એવી પોતાની બુદ્ધિથી મનને નિયમમાં લાવી, તે બુદ્ધિનો ક્ષેત્રજ્ઞતા, અર્થાત્ બુદ્ધિ આદિકના દ્રષ્ટા એવા જીવમાં લય કરવો પછી તે ક્ષેત્રજ્ઞનો શુદ્ધ

આત્મામાં લય કરવો અને તે શુદ્ધ આત્માનો પરબ્રહ્મના સ્વરૂપમાં લય કરવો, અર્થાત્ 'હું બ્રહ્મ છું,' એવી ભાવના કરવી અને પછી જેને શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ છે એવા ધીર યોગીએ સર્વ અર્થમાંથી વિરામ લેવો, કારણ કે, યોગીઓ બ્રહ્મરૂપ થયા પછી કૃત-કૃત્ય થાય છે ૧૫ આ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયા પછી દેવતાઓનો પરમ પ્રભુ કાળ પછી તેને કંઈ કરી શકતો નથી, ત્યારે જગતને નિયમમાં રાખનારા દેવતાઓ તેને શું કરી શકે ? જ્યારે દેવતાઓનું કંઈ પણ ચાલતું નથી ત્યારે તેના અધીનમાં રહેનાર બીજા પ્રાણીઓની તો વાત જ શી કરવી ? સત્વ, રજ, તમ, અહ કાર, મહતત્વ તથા પ્રકૃતિ ઇત્યાદિક જગતના કારણો પછી આત્માની ઉત્પત્તિ વગેરે કરી શકતા નથી ૧૭ આત્મા વિના વસ્તુ માત્રને 'આ તો ઇશ્વર નથી, આ તો ઇશ્વર નથી,' એવું માની સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળા આત્મજ્ઞાની યોગીઓ દેહાદિકમાંથી આત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી, શ્રી વિષ્ણુના ચરણારવિન્દન હૃદયમાં સ્થાપન કરે છે, તેથી તેમની પરમાત્મા વિના બીજા વિષયમાં પ્રીતિ જ થતી નથી, અને તેઓ વિષ્ણુના પદને જ સર્વના કરતા શ્રેષ્ઠ માને છે ૧૮

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય જ્ઞાનના બળથી જેની વિષયવાસના નાશ પામેલી છે એવા ને બ્રહ્મરૂપ થયેલા મુનિએ ઉપાધિમાંથી ક્રમે ક્રમે મુક્ત થવું. તે પછી પોતાના પગની પાનીવતી મૂળાધારને એટલે શુદ્ધાના દ્વારને રુધી, સ્થિરતા રાખી નાભિ આદિક છૂડી સ્થાનમાંથી પ્રાણવાયુને ઉચે ચઢાવવો ૧૯ પછી નાભિપ્રદેશમાં આવેલા મણિપુર ચક્રમાંથી પ્રાણવાયુને હૃદયમાં રહેલા અનાહત ચક્રમાં લઈ જઈ, મુનિએ ઉદાન વાયુની ગતિથી પ્રાણવાયુને વક્ષ સ્થળમાં, અર્થાત્ કંઠ પ્રદેશની નીચેના ભાગમાં રહેલા ત્રિશુદ્ધિ ચક્રમાં લઈ જવો તે પછી આગળના ભાગમાં પ્રાણને નિકળી જવાના ઘણા સ્થાનો હોવાથી, યોગીએ મનને સ્થિર કરી બુદ્ધિથી ધીરે ધીરે તેને પોતાના તાળવાના મૂળમાં એટલે વિશુ-

૧ નાભિ, હૃદય, વક્ષ સ્થળ, તાળવાનું મૂળ, ભૂકીને મધ્યભાગ અને પ્રદાર મ, એ છ સ્થાન છે

દ્વિ ચક્રના આગલા ભાગમાં લઈ જવો ૨૦ ત્યાથી
 બે ભૂકુટીની વચ્ચે આજ્ઞા ચક્રમાં પ્રાણને લઈ જવો
 આ વખતે પ્રાણને જવાના જે સાત માર્ગ છે તે
 બધા કરવા અને પ્રાણવાયુને વિશુદ્ધિ ચક્રની ઉપર
 લઈ જઈ બન્ને ભૂકુટીની વચ્ચે રહેલા આજ્ઞાચક્રમાં
 સ્થાપન કરવો તે પછી યોગીને બે કોઈ પણ પ્રકારના
 ભોગની ઇચ્છા ન હોય તો તેણે તે ઠેકાણે એક
 ઘડીભર ઉભા રહેવું અને પછી અકુઠિત જ્ઞાનવાળા
 તથા પ્રજ્ઞ રૂપ થયેલા યોગીએ પ્રાણને પ્રહાર ધ્રુવ
 લઈ જવો અને પછી દેહનો ત્યાગ કરવા પ્રજ્ઞ-
 રૂપને ભેદી નાખી દેહનો તથા ઇન્દ્રિયોનો પણ
 ત્યાગ કરવો ૨૧ હે રાજન્! યોગીને બે સઘો-
 મુક્તિની ઇચ્છા ન હોય પણ શુભના સમુદાય રૂપ
 આ પ્રજ્ઞાક્રમાં આવેલા પ્રજ્ઞલોકમાં જવાની ઇચ્છા
 હોય અથવા તો અષ્ટ મહાસિદ્ધિવાળા આકાશચારી
 સિદ્ધલોકોના વિહાર સ્થાનમાં રહેવાની ઇચ્છા હોય
 તો તેણે પૂર્વે કહેલા દેહત્યાગને સમે મન તથા સર્વ
 ઇન્દ્રિયોનો ત્યાગ ન કરતા તે તે લોકોના ભોગ ભોગ-
 વવા માટે મન તથા ઇન્દ્રિયોની સાથે તે તે લોકમાં
 જવું ૨૨ કર્મની ગતિ જેમ પરિચ્છિન્ન છે, તેમ
 યોગની ગતિ પરિચ્છિન્ન નથી પવનમાં જેમનું
 લિંગશરીર રહેલું છે એવા યોગીશ્વરો ત્રણ લોકની
 અદર તથા બહાર ગમે તે સ્થાનમાં જઈ શકે છે
 ઉપાસના, ભગવદ્ધર્મ, અષ્ટાંગયોગ અને જ્ઞાનને
 સેવનારાઓની જે ગતિ થાય છે તે ગતિને મનુષ્યો
 કર્મોથી પામતા નથી ૨૩ જેને સઘોમુક્તિની ઇચ્છા
 નથી, તે કર્મમાર્ગી યોગી મરણ પછી આકાશમાર્ગે
 થઈ પ્રજ્ઞલોકોના માર્ગ રૂપી તેજસ્વી એવી સુષુમ્ણા
 નામની નાડીથી અગ્નિના અભિમાની વૈશ્વાનર દેવ-
 તાને પામે છે અને પછી દોષ રહિત થઈ મસ્તક-
 માં રહેલા શ્રીહરિ સબધી તારા રૂપ શૈશુમાર
 નામનું જ્યોતિશ્ચક્ર-જેમાં નારાયણ ભગવાન બીરા-
 જે છે ત્યાં આગળ જાય છે ૨૪ તે પછી સૂર્યાદિક
 સર્વ ગ્રહોના તથા નક્ષત્રાદિકના આશ્રયભૂત એવા
 વિષ્ણુના શિશુમાર નામના ચક્રને યોગીને અત્ય-
 ત સૂક્ષ્મ એવા રજ્જુશુભર રહિત લિંગ શરીરથી એક-
 લો, બીજાઓ જેને નમે છે એવા, પ્રજ્ઞવેત્તાઓના

સ્થાન રૂપ મહાલોકમાં જાય છે ત્યાં આગળ કલ્પા-
 યુધ્ધવાળા ભૂગુ વગેરે દેવતાઓ આનંદમાં ક્રીડા
 કરે છે ૨૫ ત્યાં એ યોગી એક કલ્પ પર્યંત રહે છે.
 કલ્પ પુરો થવા આવે ત્યારે શેષ ભગવાનના મુખના
 અગ્નિથી આખા વિશ્વને બળતું ભેઈ, જેમાં સિદ્ધે-
 શ્વરોએ સેવેલા વિમાનો છે તથા જે પરાઈ કાળ-
 પર્યંત રહેનારા એવા પ્રજ્ઞલોકમાં જાય છે ૨૬ ત્યાં
 આગળ શોક, જરા, મૃત્યુ, દુઃખ તથા ભય એમાંનું
 કંઈજ હોતું નથી માત્ર પરમાત્માના ધ્યાન માર્ગથી
 અભાવના પુરુષોને દુરંત દુઃખથી ભરેલા જન્મ
 મરણ થાય છે તે ભેઈ, તેમના ઉપર દયા આવવાથી
 યોગીને મનમાં સંતાપ થાય છે, તે વિના બીજું
 કંઈ દુઃખ ત્યાં નથી ૨૭ પછી તે યોગી ‘પૃથ્વી
 આદિક આવરણો હું કેમ ભેદી શકીશ?’ એવી
 શકાથી રહિત થઈ, પ્રજ્ઞલોકમાંથી પૃથ્વી ઉપર આવી
 સમીપમાં રહેલા જળ રૂપ થાય છે અને પછી ધીમે
 ધીમે જળનો ઉપભોગ કરી અગ્નિ રૂપ થાય છે, તે
 પછી તેજ રૂપ થઈને વાયુ રૂપ થાય છે, અને તેનો
 ઉપભોગ પુરો થવા પછી, વાયુના રૂપમાંથી વ્યાપ-
 કતા વડે પરમાત્માના સ્વરૂપને જણાવનારા આકા-
 શના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે * ૨૮ પછી તે યોગી
 દ્રાણેન્દ્રિયના અધિષ્ઠાતા દેવતાથી ગળને ગ્રહણ કરે
 છે, બિહ્વા ઇન્દ્રિયના અધિષ્ઠાતા દેવતાથી રસને
 પામે છે, ચક્ષુરિન્દ્રિયના અધિષ્ઠાતા દેવતાથી રૂપને
 પામે છે, ત્વચ્છા ઇન્દ્રિયના અધિષ્ઠાતા દેવતાથી સ્પ-
 ર્શને અનુભવે છે, શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયના અધિષ્ઠાતા દેવ-

* ઇશ્વરમાં રહેલી માયાના કોઈ એક અશમાથી
 મહત્ત્વ થાય છે તેના અશમાથી અહંકાર, તેના અશમાથી
 અક્રમ એવું આકાર ઉત્પન્ન થાય છે આકારના અશમાથી
 સ્પર્શતન્માત્રાદાર વાયુ થાય છે વાયુના અશમાથી રૂપ-
 તન્માત્રાદાર તેજ થાય છે, તેજના અશમાથી રસતન્માત્રા-
 દાર પાણી થાય છે, પાણીના અશમાથી ગંધતન્માત્રાદાર
 પૃથ્વી થાય છે, અને એ પાંચે બંને એકઠા મળ્યા પછી,
 ચૌદ ભુવન રૂપ વિરાટ શરીર બને છે, તે પચાસ કરોડ
 યોજન વિશાળ છે અને તેને પ્રથમ આવરણ ભૂમિતુ છે
 તે એક કરોડ યોજન વિશાળ છે કટલાક તેને પચાસ
 કરોડ યોજનનું પણ કહે છે જળ વગેરેના ઉત્તરોત્તર જે જે
 આવરણો છે, તે પ્રથમ કરતા દસ દસ ગણા મોટા છે,
 અને આઠમું આવરણ પ્રકૃતિતુ છે, તે સર્વ વ્યાપક છે

તાથી શબ્દને સાંભળે છે અને તે તે કર્મેન્દ્રિયોના અધિક્ષાતા દેવતાથી પોતપોતાની ક્રિયા કરે છે ૨૯ તે પછી યોગીઓ સૂક્ષ્મભૂતોના સ્થાન રૂપ તામસ અહુ કારને પામે છે તથા ઇન્દ્રિયોના લયના સ્થાન રૂપ રાજસ અહુ કારને પામે છે તથા મન અને ઇન્દ્રિય અદિકના દેવતાઓને લય થવાના સ્થાન રૂપ છઠ્ઠા સત્વિક અહુ કારને પામે છે આ પ્રમાણે ત્રણ ગુણુ-મય છઠ્ઠા આવરણ રૂપ અહુ કારને પ્રાપ્ત થઈ, તેની સાથે વિજ્ઞાન તત્ત્વને પામે છે તે પછી સર્વ ગુણોને લય થવાના સ્થાન રૂપ પ્રધાનને પામે છે ૩૦ પ્રકૃતિ રૂપ થયેલો યોગી આનંદ રૂપ થઈ ઉપાધિઓનો નાશ થયા પછી છ વિકાર રહિત આનંદમૂર્તિ એવા પરમાત્માને પામે છે હે રાજન્ ! જે પુરુષ ભગવાનની આ ગતિને પામે છે, તે પુરુષ કરીને આ સ સારના જન્મ મરણ રૂપ પાશમા બધાનો નથી ૩૧ હે રાજન્ ! આ સંયોગુક્તિના જે માર્ગો તમે મને પૂછ્યા હતા તે બંને માર્ગો વેદમા કહેલા છે તથા સનાતન છે પૂર્વે બ્રહ્માએ ભગવાન વાસુદેવની આરાધના કરી તેમને આ માર્ગો પૂછ્યા હતા, તે ઉપરથી તેમણે પણ બ્રહ્માને આજ માર્ગો બતાવ્યા હતા ૩૨ હે રાજન્ ! સાસારિક પુરુષોને મોક્ષ આપનારા બીજા ઘણા માર્ગો છે તથાપિ આ સ સારમા જન્મેલા સ સારીને આ માર્ગ વિના બીજા સુખ રૂપ નિર્વિદ્ધ માર્ગો નથી, કારણ કે, એ માર્ગો ચાલવાથી વાસુદેવ ભગવાન ઉપર ભક્તિ થાય છે ૩૩ ભગવાન બ્રહ્માએ એકાગ્ર ચિત્ત કરી ત્રણ વાર સમગ્ર વેદોને વિચારી જે માર્ગો ભગવાન ઉપર ભક્તિ થાય તે માર્ગો શ્રેષ્ઠ છે, એવો નિશ્ચય કર્યો હતો ૩૪ તમે કહેશો કે જે વસ્તુનો અનુભવ હોય તેની ઉપર પ્રેમ થાય પરંતુ ન અનુભવેલા ઇન્દ્રિય ઉપર પ્રેમ કેમ થાય ? તેના ઉત્તરમા કહેવાનું કે જડ પદાર્થોના પ્રકાશ તેના દ્રષ્ટા વિના સંભવતો નથી, અર્થાત્ જડ પદાર્થોના પ્રકાશ ઉપરથી તેના દ્રષ્ટાનો પ્રકાશ કદાપી શકાય છે આને અર્થાપત્તિ પ્રમાણ કહે છે તથા બુદ્ધિ આદિક, કર્તાને અધીન રહીને કામ કરે છે, કારણ કે, તે ઇન્દ્રિયો છે જેમ કુહાડાદિ હથિયાર ચેતનને અધીન રહીને કામ કરે છે, તેમ

આને અનુમાન પ્રમાણ કહે છે આ અર્થાપત્તિ તથા અનુમાન ઉપરથી સર્વે પ્રાણીઓએ ભગવાન એવા શ્રીહરિનો અર્થાભીપ્સાથી અનુભવ કરેલો છે, માટે તેમના ઉપર પ્રેમ થાય છે ૩૫ હે રાજન્ ! મનુષ્યોએ સર્વ ઠેકાણે, સર્વ પ્રકારે ભગવાન શ્રીહરિના ચરિતોને શ્રવણ કરવા, તેનું કીર્તન કરવું તથા સ્મરણ કરવું ૩૬ શ્રીહરિ મહાત્મા પુરુષોના આત્મસ્વરૂપને પ્રકાશ કરનારા છે જેઓ તેમની કથા રૂપી અમૃતને કાન રૂપી પડિયાઓમા ભરીને પાન કરે છે, તેઓ વિષયોની વાસનાથી મલીન થયેલા પોતાના અત કરણને પવિત્ર કરે છે અને શ્રી વિષ્ણુના ચરણારવિદની સમીપમા બંધ છે. ૩૭

પિવતિ ચે માગવત આત્મનઃ સતાં
કયામૃત શ્રવણપુદેષુ સંસ્મૃતમ્ ॥
પુનઃકિં તે વિષયવિદૂષિતાશયં
ઘ્રજન્તિ તચ્ચરણસરોઽર્હાંતિકમ્ ॥૩૭॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे
द्वितीयोऽध्यायः.

અધ્યાય ૩ નો. *

ભક્તિનુ પ્રાધાન્ય.

મીશુક ઉવાચ

एवमेतन्निगदितं पृष्टवान् यज्ञवान्मम ॥
नृणां यन्निग्रमाणां मनुष्येषु मनीषिणाम् ॥
શુકદેવ ૭ કહે છે-હે મહારાજ ! તમે મને પૂછ્યું હતું કે, મરવાને તૈયાર થયેલ બુદ્ધિશાળી માણસે શુ કરવું ? તે ઉપરથી મે તમને જે કહેવાનું હતું તે કહ્યું ૭ બંને કદાચિત્ દૈવયોગથી મનુષ્યોમા અવતાર આવે છે, અને તેમા પણ દૈવ-યોગથી જે બુદ્ધિશાળી હોય, તેજ તમારી પેઠે મરવાને તૈયાર થયો હોય તો વિશેષે કરી શ્રીહરિના પવિત્ર ચરિત સાંભળવાની ઇચ્છા કરે છે ૧ મનુષ્યોને સિદ્ધ સિદ્ધ કામનાઓ હોય છે જેને બ્રહ્મ-તેજની કામના હોય, તેણે બ્રહ્માનું યજન કરવું,

* આ ત્રીજા અધ્યાયમા શુકદેવના મુખથી વિષ્ણુની ભક્તિ સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ છે, એવું સાંભળીને ૧૮૧ પરીક્ષિતને અધિક ભક્તિ થઈ તથા ભગવાનના ચરિત્ર સાંભળવામા તેમને આદર થયો.

જેને ઇન્દ્રિયોની શક્તિ વધારવાની કામના હોય તેણે ધનનુ યજન કરવું, જેને સત્તાનની કામના હોય તેણે દક્ષ આદિ પ્રજાપતિઓનું યજન કરવું, જેને લક્ષ્મી મેળવવાની કામના હોય તેણે દુર્ગદેવીનું યજન કરવું જેને તેજની કામના હોય તેણે ચન્દ્રદેવ અગ્નિનું યજન કરવું, ધનની કામનાવાળાએ આઠ વસુઓનું યજન કરવું, પરાક્રમની કામનાવાળાએ રુદ્રોનું યજન કરવું ૨-૩ અન્નાદિકની કામનાવાળાએ અન્નિતેનું, સ્વર્ગની કામનાવાળાએ અદિત્યનું, રાજ્યની કામનાવાળાએ સત્તાવિસ વિધે દેવતાઓનું, અને દેશમા રહેનારી પ્રજાને સ્વાધીન કરવાની કામનાવાળા રાજાએ સાધ્ય નામના દેવતાઓનું યજન કરવું ૪ આયુષ્યની કામનાવાળાએ અશ્વનિકુમારોનું, પુષ્ટિની કામનાવાળાએ પૃથ્વી દેવીનું, પ્રતિષ્ઠાની કામનાવાળા પુરુષે લોકોની માતા રૂપ આકાશ તથા પૃથ્વીનું, ૫ રૂપની કામનાવાળાએ ઝઘર્ષનું, સ્ત્રીની કામનાવાળાએ ઊર્વશી અપ્સરાનું, અને સર્વના અધિપતિપણની કામનાવાળાએ બ્રહ્માનું યજન કરવું ૬ યશની કામનાવાળાએ યશ રૂપ ભગવાનનું, ધનના ભંડારની કામનાવાળાએ વરુણનું, વિદ્યાની કામનાવાળાએ શકરનું, સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે પરસ્પર પ્રેમની ઇચ્છાવાળાએ ઉમાદેવીનું, ૭ ધર્મની કામનાવાળા મનુષ્યે ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનનું, વશવૃદ્ધિની કામનાવાળા પુરુષે પિતૃદેવનું, રક્ષાની કામનાવાળા પુરુષે યજ્ઞોનું, ૮ બળની કામનાવાળાએ વાયુ નામના ઓગણીપચાસ દેવતાઓનું, રાજ્યની કામનાવાળા પુરુષે આદ્ય મનુઓનું, શત્રુઓને મારવાની કામનાવાળાએ રાક્ષસોનું, ભોગની કામનાવાળા પુરુષે અદ્રનું, અને વૈરાગ્યની કામનાવાળા પુરુષે માય રહિત પરમ પુરુષનું યજન કરવું ૯ જે કામના વિનાનો હોય અથવા સ્વર્ગની કામનાવાળો હોય કે મોક્ષની કામનાવાળો હોય તેણે ઉદ્ધાર બુદ્ધિ રાખીને તીવ્ર ભક્તિયોગથી ઉપાધિ રહિત શ્રીપરમેશ્વરનું યજન કરવું ૧૦ હે રાજન્! ઇદ્રાદિક દેવતાઓનું યજન કરનારા તે તે પુરુષોને તે તે દેવતાઓના યજનનું મુખ્ય ફળ એટલું જ મળે છે કે, ભગવાનની ભક્તિથી તેમને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય

છે, ને તે વિના ખીજી સર્વ તેમને તુચ્છ લાગે છે ૧૧ હે રાજન્! શ્રીહરિની કથા અઘૈકિક છે. જે કથામાં, રાગ દ્વેષાદિક ઉત્પન્ન કરનારુ તત્ત્વ નહિ પણ શુદ્ધ જ્ઞાન રહેલું છે તેથી વિષયોમાં વૈરાગ્ય ઉપભવનારી ચિત્તની પ્રસન્નતા તથા મોક્ષ આપનાર ભક્તિમાર્ગ રહેલો છે એવી શ્રીહરિની કથાઓનું શ્રવણ કરવાને લીધે નિવૃત્તિ સુખ પામેલો પુરુષ શ્રીહરિની કથાઓમાં પ્રીતિ રાખે છે ૧૨

શૌનક કહે છે-આ પ્રમાણે શુકદેવનું કહેવું સાલળીને, ભરતવ શમા શ્રેષ્ઠ એવા પરીક્ષિત રાજાએ પરબ્રહ્મનું દર્શન કરનારા અને વેદમા પાર ગત એવા તેમને પુન ખીજી શુ પૂછ્યું હતું ? ૧૩ તે હે ન ત! અમને સાલળવાની ઇચ્છા છે માટે કહો, કારણ કે, સત્પુરુષોની સભામાં પરિણામે જેમા ભગવાનની કથાઓ હોય એવી કથાઓ જ થાય છે ૧૪ પાડવોના પૌત્ર મહારથિ પરીક્ષિત રાજા મોટો ભગવદ્ભક્ત હતા, તેણે બાળક અવસ્થામાં રમકડા સાથે રમતા પણ શ્રીકૃષ્ણની પૂજા રૂપી ક્રીડાને અગીકાર કરી હતી ૧૫ વળી શુકદેવજી વાસુદેવના ભક્ત હતા, માટે તે બન્નેનો સવાદ અમને કહો કારણ કે, સત્પુરુષના સમાગમમાં કીર્તિવાળા ભગવાનના ગુણોને લીધે કથાઓ થાય છે ૧૬ સૂર્યના ઉદયથી આર ભી અસ્ત થતા સુધી જે ક્ષણ ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનની કથામાં જાય છે તેજ આયુષ્યને ઉપયોગી અને ધન્ય મનાય છે ૧૭ કેવળ જીવન ધારણ કરવું અથવા શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવો એ કંઈ મનુષ્યના આયુષ્યનું ફળ નથી એમ તો નિર્જીવ વૃક્ષો જીવે છે, ધમણો શ્વાસ લે છે તથા પશુઓ બધા આહાર વિહાર પણ કરે છે ૧૮ શ્રીકૃષ્ણનું નામ જેના કાનમાં કોઈ દિવસ પડતું નથી, તે પુરુષ પશુ, કુતરા, ભુડ ને ગધેડા કરતા પણ તુચ્છ છે ૧૯ જે પુરુષના કાન રૂપી પડીઆઓ ભગવાનના પરાક્રમનું પાન કરતા નથી તે દરના જેવા બાણવા, અને હે સૂત! જે પુરુષની હૃદય જીર્ણવાળા ભગવાનની કથાઓનું જ્ઞાન કરતી નથી તે પુરુષની જીભને દેડકાની જીભ જેવી બાણવી ૨૦ મુગટથી શોભાયમાન છતાં જેનું મસ્તક મુકુટ

ભગવાનને નમતુ નથી, તે મુગટ કેવળ ભાર રૂપ બાણવો જે હાથ સુવર્ણના કડાથી શોભાયમાન હોવા છતાં, ભગવાનની સેવા કરતા ન હોય તે ભાર રૂપ બાણવા ૨૧ મનુષ્યેના જે નેત્રો વિષ્ણુની પ્રતિમાના દર્શન કરતા ન હોય, તેને મોર પીછના ચાલ્લા જેવા બાણવા મનુષ્યના જે ચરણો ચાલીને ભગવાનના મંદિરમાં જતા ન હોય, તે ચરણોને વૃક્ષના મૂળ જેવા સમજવા ૨૨ જે મનુષ્ય કેઈ દિવસ ભગવાનના ચરણારવિંદની રજને પ્રાપ્ત થતો નથી, તેને જીવતા મુએલા જેવો બાણવો જે મનુષ્ય શ્રીવિષ્ણુના ચરણમાં લાગેલા તુળમીના ગ ધને સુધીને તેનું અનુસોદન કરતો નથી, તેને શ્વાસ લેવા છતાં પણ શય સમાન બાણવો ૨૩ શ્રીહરિ ભગવાનના નામો લેવાથી જેમની આખમા આસુ આવતા નથી, શરીરમાં રોમાચ થતો નથી તથા ખીન્ને વિકાર થતો નથી, તેના હૃદયને પત્થરના જેવું સમજવું, ૨૪ માટે હે સૂત ! તમે અમારા મનને અનુકૂળ પડતું કહેો છો, તો હવે વ્યાસના પુત્ર ભગવદ્ભક્તોમાં ઉત્તમ અને આત્મવિદ્યામાં કુશળ એવા શુકદેવજીએ, પરીક્ષિત રાજાના વિવેક પૂર્વક પૂછવાથી તે રાજાને જે કંઈ કહ્યું હોય તે અમને પણ કહેો ૨૫ ૧

અધ્યામિષેષગમનોનુકૂલં

પ્રમાણતે ભાગવતપ્રધાનઃ ।

યદાહ વૈયાસાકિરાતમાવિધા

વિશારદોનૃપતિ સાધુ પૃષ્ઠઃ ॥ ૨૫

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे

तृतीयोऽध्याय

અધ્યાય ૪ થો. ૪

મૃદ્ધિ રચનાની કથા.

સૂત ડવાચ

वैयासकेरिति वचस्तेष्वनिश्चयमात्मनः ।

उपधार्यं मार्तिं कृष्ण औत्तरेयसर्तो व्यधात् ॥

સૂત કહે છે-હે શૈનક ! જેમા આત્માના સ્વ-

ઈ આ ચોથા અધ્યાયમાં પરીક્ષિતે ભગવાનના મૃદ્ધિ રચના વગેરે ચરિત્રો પૂછ્યા હતા તે બ્રહ્મા તથા તેમના પુત્ર નારદના સંવાદ રૂપે શુકદેવજી કહે છે

રૂપનો નિશ્ચય કરેલો હતો એવું વ્યાસના પુત્ર શુકદેવજીનું ઉપર પ્રમાણે વચન સાંભળીને, ઉત્તરાના પુત્ર પરીક્ષિત રાજાએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઉપર પોતાની દૃઢ ભક્તિ બાધી હતી, ૧ અને પોતાનો દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, પશુ, ધન, બધુઓ અને વિશાળ એવા રાજ્યમાં થયેલી દૃઢ મમતાને, નિત્યને માટે ત્યજી દીધી હતી ૨ તે પછી હે શૈનક ! શ્રીકૃષ્ણનો મહિમા સાંભળવામાં શ્રદ્ધાવાળા તથા ઉદાર મનવાળા પરીક્ષિત રાજાએ 'પોતાનું મૃત્યુ પ મે આન્યુ છે' એમ સમજીને, ધર્મ, અર્થ તથા કામ સંબંધી કર્મોનો ત્યાગ કર્યો અને વાસુદેવ ભગવાન ઉપર દૃઢ આત્મભાવને પામેલા તે રાજાએ, તમે મને જે પ્રશ્ન પૂછો છો, તેજ (શ્રીહરિની લીલા સંબંધી) પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો ૩-૪

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે-હે શુકદેવજી ! સર્વજ્ઞ એવા આપનું વચન ઉત્તમ છે, કારણ કે, આપ મને શ્રીહરિ પરમાત્માની કથાઓ કહેો છો, તેથી મારું અજ્ઞાન નાશ પામતું બાંધ છે ૫ હું પુનઃ એવી ઈચ્છા રાખું છું કે, અનંત શક્તિવાળા પરમ પુરુષ ભગવાન ક્રીડા કરવા માટે તથા પોતાના સ્વરૂપમય બ્રહ્માદિકને રમાડવા માટે, પોતાની માયાવડે મોટા દેવોથી પણ બાણી શકાય નહિ એવા, આ જગતને કેવી રીતે સરજે છે ? કેવી રીતે પાલન કરે છે ? તથા કેવી રીતે તેનો પાછો સહાર કરે છે ? અને કેવી કેવી ભક્તિનો આશ્રય કરીને, આ જગતને એક રૂપે તથા અનેક રૂપે ઉત્પન્ન કરે છે તે સર્વ કહેો ૬-૭ કારણ કે, હે બ્રહ્મન્ ! અદ્ભુત પરાક્રમવાળા શ્રી હરિનું ચરિત્ર મહા જ્ઞાનીઓથી પણ બાણી શકાય નહિ એવું છે ૮ અદ્વૈત એવા પુરુષ રૂપ ભગવાન કર્મો કરવાને એક વખતેજ માયાના ગુણોને ગ્રહણ કરે છે ? કે બ્રહ્માદિક અવતારો ધારણ કર્યા પછી માયાના ગુણોને ગ્રહણ કરે છે ? ૯ મને આ બાબત સંદેહ છે, માટે આપ તે દૂર કરો, કારણ કે, તમે વેદમાં નિપુણ છો અને અનુભવવડે પરબ્રહ્મના જ્ઞાનમાં કુશળ થયેલા છો ૧૦

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાએ શ્રીહરિના ગુણો કહેવા માટે વિનંતિ કરી, તે ઉપરથી

શુકદેવજીએ ઇન્દ્રિયોના સ્વામી એવા પરમાત્માનુ
ધ્યાન ધરી આ પ્રમાણે કથાર લ કર્યો ૧૧

શુકદેવજી કહે છે-જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ
તથા લયરૂપી લીલા કરવા માટે, સાત્વિક, રાજસ,
અને તામસ એવી માયાની ત્રણ પ્રકારની શક્તિને
અહુણ કરનારા, સર્વ પ્રાણીઓના અત્યામી અને
તેને લીધેજ ઇન્દ્રિયાદિકથી બળવામા નથી આવતો
માર્ગ જેનો એવા, અપાર મહિમાવાળા, સર્વ કર-
તા શ્રેષ્ઠ, પુરુષ રૂપી ભગવાનને હું નમન કરું છું
૧૨ વળી ધર્મનિષ્ઠ એવા સત્પુરુષોના પાપનો નાશ
કરનાર, અધર્મીઓનો સ હાર કરનાર, સ પૂર્ણ
સત્ત્વ મૂર્તિયુક્ત, આત્મનિષ્ઠાવાળા, પરમહંસના
આશ્રમમા રહેલા પુરુષોએ જડ વસ્તુનો ત્યાગ કરીને
શોધવા યોગ્ય એવા, આત્મતત્ત્વને આપનારા ભગ-
વાનને ફરીને પ્રણમું છું ૧૩ ભકતજનોનું પાલન
કરનારા, ભક્તિહીન યોગીઓથી જેની દિશા દૂર
છે એવા, જેના સમાન તેમજ અધિક કોઈ નથી
એવા, ઐશ્વર્યથી સ્વસ્વરૂપ રૂપ પરબ્રહ્મા વિહાર
કરનાર ભગવાનને મારા વાર વાર નમસ્કાર છે ૧૪
જેમનું કીર્તન, સ્મરણ, દર્શન, વદન, શ્રવણ તથા
પૂજન, લોકોના પાપોનો તત્કાલ નાશ કરે છે એવા
કલ્યાણ કીર્તિવાળા પરમાત્માને વાર વાર મારા નમ-
સ્કાર છે ૧૫ વિવેકીજનો જેમના ચરણારવિદનો
આશ્રય કરીને આલોકના તથા પરલોકના સુખમાથી
મનની આસક્તિને ખેંચી લઈ, પરિશ્રમ વિના પર-
બ્રહ્માની ગતિને પામે છે એવા કલ્યાણકારી યશવાળા
ભગવાનને વારવાર નમસ્કાર કરું છું. ૧૬ તપસ્વી-
ઓ, દાતાઓ, યશસ્વીઓ, યોગીઓ, મંત્રનો જપ
કરનારાઓ તથા સદાચારશીલ પુરુષો, પોતાના તપ
આદિકર્મો, જેમને અર્પણ કર્યા વિના ક્ષેમ પામતા
નથી, તે કલ્યાણકારી યશવાળા ભગવાનને હું
વાર વાર નમસ્કાર કરું છું ૧૭ કિરાત, હૂણ,
આદ્ર, પુલિહ, પુસ્કસ, આહીર, કક, યવન તથા
ખસ વગેરે નીચ જાતિના લોકો તથા બીજા પશુ
કેટલાક નીચ લોકો, જે ભગવાનના ભકતોનો
આશ્રય કરીને પાપરહિત થાય છે, તે શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૧૮ ધીર પુરુષોના

આત્મા ઋક્, યજુષ અને સામવેદ રૂપ, ધર્મમૂર્તિ,
તપોમૂર્તિ તથા કપટ રહિત બ્રહ્મા અને શકર વગેરે
ભકતો જેમના સ્વરૂપને બાણી શકતા નથી એવા
ભગવાન મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૧૯ લક્ષ્મીના
પતિ, યશના પતિ, પ્રભાના પતિ, બુદ્ધિના પતિ,
લોકના પતિ, પૃથ્વીના પતિ તથા અધક, વૃષ્ણિ
અને સાત્ત્વત કુળનું પાલન કરનાર, અધિપતિ તથા
સત્પુરુષોના પતિ એવા ભગવાન મારા ઉપર પ્રસન્ન
થાઓ ૨૦ જ્ઞાની પુરુષો જેમના ચરણારવિદનો
ધ્યાનરૂપી સમાધિથી બુદ્ધિને શુદ્ધ કરી આત્મ-
સ્વરૂપના દર્શન કરે છે, પડિતો પોતપોતાની મતિ
પ્રમાણે, જેને સગુણ નિર્ગુણ કહે છે, તે ભગવાન
મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૨૧ પૂર્વ કલ્પના આર-
ભમા જે ભગવાને બ્રહ્માના હૃદયમા સૃષ્ટિ રચવા સ-
બ ધી પ્રેરણા કરી હતી તે ઉપરથી શિક્ષામા કહેલા
લક્ષણોવાળા વેદમૂર્તિ સરસ્વતી, જે બ્રહ્માના મુખ-
માથી પ્રગટ થયા હતા તે જ્ઞાન આપનારાઓમા
શ્રેષ્ઠ ભગવાન મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૨૨
જે સર્વવ્યાપક પરમપુરુષ, પંચ મહા ભૂતો દ્વારા
આ સર્વ શરીરને ગ્રહીને તેમા જીવ રૂપે વાસ કરે
છે, તે પુરુષના નામથી જગતમા પ્રખ્યાત છે તથા
સોળ પદાર્થોને ચેતન કરનાર અનંતાર્થમીપણથી
અગિયાર ઇન્દ્રિયો અને પંચ મહા ભૂતો રૂપ સોળ
કળાનો પ્રકાશ કરે છે, તે ભગવાન મારી વાણીને
રસાલ કારથી શોભાવો ૨૩ ભકતો જેમના મુખક-
મળમાથી નીકળતા જ્ઞાનમય મંકર હનુ પાન કરે છે,
તે અપાર તેજવાળા વાસુદેવ સ્વરૂપ શ્રીવેદવ્યાસને
હું નમું છું ૨૪ હે રાજન્ ! આ કથા પૂર્વે નારદે
બ્રહ્માને પૂછી હતી, તે ઉપરથી ઉત્પત્તિ સમયે
જેનામા વેદો રહેલા હતા એવા બ્રહ્માએ ન રહને
કહી હતી ૨૫

एतदेवात्मभू राजन् नारदाय विपुच्छने ।

वेदगर्भोऽभ्यधात्साक्षाद्यदाह हरिरात्मनः ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे
चतुर्थोऽध्यायः

અધ્યાય ૫ મો. ૧

વિરાટમા વિશ્વ રચના.

નારદ ઉવાચ

દેવદેવ નમસ્તેऽસ્તુ ભૂતમાષ્ઠન પર્વજ ।

તદ્વિજાતીહિ યજ્ઞાનમાત્મતત્ત્વનિર્દર્શનમ્ ॥

નારદ પૂછે છે-હે દેવના દેવ ! હે અન દિ પ્રજ્ઞા !

હું તમને નમસ્કાર કરું છું જે જ્ઞાન, આત્મતત્ત્વને દર્શાવનાર હોય તેમને હવે આપ કહી સ લખાવો. ૧ હે પ્રજ્ઞો ! આ જગત જેનાથી પ્રકાશ પામતું હોય, જેનો આશ્રય કરીને રહેલું હોય, જેણે સરજ્યું હોય, જેને વિષે અતે લય પામતું હોય, જેને અધીન હોય તથા જેનું જેવું સ્વરૂપ હોય, તે સર્વ આપ મને યથાર્થ રીતે કહો. ૨ તમે આ સર્વ વર્તી બાણી છો, અને જે થયેલું છે, જે થનારું છે અને જે થાય છે, તે સર્વના આપ પ્રભુ છો, કારણ કે, આપે આ વિશ્વનો, ઉત્તમ એવા તત્ત્વજ્ઞાનથી હાથે-લીમા રહેલા આબજાની પેઠે નિશ્ચય કરેલો છે. ૩ હે પ્રજ્ઞા ! તમેજ સ્વતંત્ર પ્રભુ છો, એ પ્રમાણે હું બાણી હોઉં, પરંતુ તારારી મહા તપશ્ચર્યા વગેરે બોધ, તમારી ઉપર પણ બીજો કોઈ પ્રભુ છે, એવી મને શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે, તેથી આપને પૂછું છું કે આપને કોણ જ્ઞાન આપનારો છે ? આપને કોનો આધાર છે ? આપ કોને અધીન છો ? તથા આપનું સ્વરૂપ કેવું છે ? કરોળીઓ જેમ પોતાની શક્તિએ કરી લાગમાથી તતુઓ કાઢીને બાળ બાધે છે, તેમ તમે એકલાજ પોતાની શક્તિએ કરી, માયાવડે પચ મહાભૂતોથી સ્થાવર જ ગમ રૂપ આ જગતને સૃજો છો અને પોતેજ તેનું પાલન કરો છો છતાં આપને કંઈ પણ પરિશ્રમ પહોંચતો નથી. ૪-૫ આ જગતમા ઉત્તમ, મધ્યમ તથા કનિષ્ઠ વસ્તુઓ અને તેમા પણ મનુષ્યાદિક નામવાળી, દ્વિપદવાદિક રૂપવાળી તથા ઘોળા, પીળા રંગવાળી, બાણુવામા આવતી સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ કોઈ પણ વસ્તુ બીજાથી ઉત્પન્ન થઈ હોય, એમ હું માનતો નથી. ૬ આપે મનને એકાગ્ર કરી મોટું તપ કર્યું તેથી

૬ નારદના પૂછવાથી પ્રજ્ઞાએ વિરાટ રૂપમા કેવી રીતે વિશ્વ રચના થયેલી છે તે આ પાંચમા અધ્યાયમા કહ્યું છે

અમને મોહ થાય છે અને બીજો દેવ હોવાની શંકા ઉત્પન્ન થાય છે, ૭ માટે હે સર્વજ્ઞ ! હે સર્વના ઇશ્વર ! મારા સર્વ પ્રશ્નોનો એવી રીતે ઉત્તર આપો કે જેથી મને યથાર્થ જ્ઞાન થાય. ૮

પ્રજ્ઞા કહે છે-હે વત્સ ! તારો આ પ્રશ્ન ઉત્તમ છે, કારણ કે, તે માર્ગે તે મને ભગવાનના પરાક્રમે કહેવાને પ્રેર્યો છે. ૯ મારા પર પણ ઇશ્વર છે તે તારું કહેવું મોટું નથી, કારણ કે, એ ઇશ્વરને લીધેજ મારો આવો પ્રભાવ છે. ઇશ્વરને તું બાણી તો નથી, તેથીજ એમ કહે છે ૧૦ જેમ સૂર્ય, અગ્નિ, ચંદ્ર, નક્ષત્ર, ગ્રહ તથા તારાઓ ચૈતન્ય રૂપ પરમાત્માએ પ્રકાશ કરેલી વસ્તુઓને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ હું પણ સ્વયં પ્રકાશ રૂપ પરમાત્માના આ જગતને પ્રકાશ કરું છું. ૧૧ તે વાસુદેવ રૂપ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ને તેમનું ધ્યાન ધરું છું જેમની જીતી શકાય નહિ એવી માયાથી મોહિત થયેલા પુરુષો મને જગતનો ગુરુ કહે છે. ૧૨ વળી મારું કપટ મારા સ્વામી બાણ છે, એમ સમજીને જે માયા પરમાત્માની દૃષ્ટિએ ચઢતા પણ શરમાય છે, તે માયાથી મોહિત થયેલા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુરુષો દેહાભિમાનથી 'હું તથા મારું' એમ કહે છે. ૧૩ દ્રવ્ય એટલે જગતના ઉપાદાન કારણ રૂપ પચ મહાભૂતોના જન્મના કારણ રૂપ કર્મો, કર્મોને ક્ષોભ પમાડનારો કાળ, સ્વભાવ તથા લોકતા રૂપ એવો જીવ, એ સર્વ હે નારદ ! વાસુદેવ ભગવાનથી ભિન્ન નથી, કેમકે કારણ વિના કાર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી, અને એ સર્વનું કારણ પરમાત્મા પોતેજ છે, જે સર્વમા વ્યાપી રહેલા છે. ૧૪ વેદો નારાયણથી ઉત્પન્ન થયા છે, દેવતાઓ નારાયણના અંગમાથી ઉત્પન્ન થયા છે, સ્વર્ગાદિક લોક નારાયણના આનંદના અશ-ભૂત છે, અને યજ્ઞો પણ નારાયણમાથીજ ઉત્પન્ન થયેલા છે. ૧૫ પ્રાણાયામ વગેરે નારાયણ પરાયણ છે, તપ નારાયણ પરાયણ છે ને તેથી સાધ્ય એવું જ્ઞાન પણ નારાયણ પરાયણ છે, અને જ્ઞાનથી સાધ્ય મોક્ષ પણ નારાયણ પરાયણ છે, માટે પદાર્થ માત્ર નારાયણ રૂપજ છે. ૧૬ હે નારદ ! તે દ્રષ્ટા સર્વના સાક્ષી છે, ઇશ્વર સર્વ કાર્યમા વ્યાપી રહેલા છે તથા સર્વન

અ તર્કામી છે અને તેમણેજ મને ઉત્પન્ન કર્યો છે હું તેમની દૃષ્ટિની પ્રેરણાથી તેમણે સૃજવાને યોગ્ય એવા જગતને સૃષ્ટિ છુ ૧૭ હે પુત્ર ! તે ત્રણ નિર્ગુણ છે, પરંતુ તેમણે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય કરવાને, માયાથી ત્રણ ગુણોને ગ્રહણ કર્યા છે ૧૮ પચ મહાભૂતો, ઇન્દ્રિયોના અભિમાની દેવતાઓ તથા ઇન્દ્રિયોના કારણભૂત ત્રણ ગુણો, કાર્ય, કારણ તથા અધિભૂત, અધ્યાત્મ અને અધિદેવતા અભિમાન ઉત્પન્ન કરાવી, નિત્યમુક્ત એવા જીવને તે સ સારની ઘટમાળમાં ફેરવે છે ૧૯ હે પ્રજ્ઞન ! તે માયાને સ્વાધીન રાખનારા ભગવાન અધોક્ષજ અર્થાત્ અતીન્દ્રિય પુરુષ સર્વના તથા મારા સ્વામી છે જે ભગવાન જીવોને ઉપાધિ રૂપે આવરણ કરનારા ત્રણ ગુણોથી જાણવામાં આવતા નથી, તેમના ભક્તોજ તેમના તત્ત્વને જાણે છે ૨૦ તે માયાના ઇશ્વર ભગવાને અનેક પ્રકારે થવાની ઇચ્છાથી અર્થાત્ વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ ઋજવાની ઇચ્છાથી પોતાની માયાથી પોતાને વિષે અકસ્માત પ્રાપ્ત થયેલા કાળને, કર્મને તથા સ્વભાવને ગ્રહણ કરેલા છે ૨૧ ત્યાર પછી ભગવાનમાં રહેલા કાળથી ગુણુમાં ક્ષોભ થયો એટલે સત્ત્વ, રજ તથા તમ, એ ત્રણ ગુણો, સમભાવને મૂકી છુટા પડ્યા પછી સ્વભાવથી તે ગુણો રૂપાતર પામ્યા એટલે કર્મથી મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું ૨૨ રજેગુણથી વૃદ્ધિ પામેલું મહત્ત્વ વિકાર પામતા તેમાંથી તમોગુણપ્રધાન દ્રવ્ય, જ્ઞાન તથા ક્રિયા સ્વરૂપ અર્થાત્ અધિભૂત, અધિદેવ અને અધ્યાત્મ રૂપ એક તત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું ૨૩ હે સમર્થ પુત્ર ! તેને અહ કાર એમ કહે છે તે અહ કાર વિકાર પામીને, સાત્ત્વિક અહ કાર, રાજસ અહ કાર અને તામસ અહ કાર, એવા ત્રણ ભેદવાળો થયો તામસ અહ કારમાં પાચ મહાભૂતો ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે, રાજસ અહ કારમાં ઇન્દ્રિયોને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તથા સાત્ત્વિક અહ કારમાં ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે ૨૪ ભૂતના આદિમાં રહેલો તામસ અહ કાર વિકાર પામવાથી આકાશ થાય છે તે તેનું સૂક્ષ્મ રૂપ છે તથા શબ્દ તેનો ગુણ છે. તે શબ્દ દ્રષ્ટા તથા

દેશ્ય વસ્તુને જણાવનારો છે ૨૫ આકાશ વિકાર પામતા તેમાંથી સ્પર્શ ગુણવાળો વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કારણ રૂપે તેને આકાશ સાથે સબધ હોવાથી વાયુમાં આકાશનો શબ્દગુણ આવે છે પ્રાણ, એજ સહ તથા બળનું અર્થાત્ દેહબળ, ઇન્દ્રિયબળ, મનોબળ તથા શરીરબળ, એ સર્વનું કારણ વાયુ છે ૨૬ ઇશ્વરમાં રહેલા કાળ, કર્મ અને સ્વભાવને લીધે વાયુ વિકાર પામતા તેમાંથી તેજ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો સ્વાભાવિક ગુણ રૂપ છે, તથા વાયુ અને આકાશ એ તેજના કારણ હોવાથી તેમાં વાયુના તથા આકાશના સ્પર્શ અને શબ્દ ગુણો પણ રહેલા છે ૨૭ તેજ વિકાર પામતા તેમાંથી જળ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો સ્વાભાવિક ગુણ રસ છે અને તેમાં તેજ, વાયુ તથા આકાશ કારણ હોવાથી તેમાં રૂપ, સ્પર્શ તથા શબ્દ ગુણો રહેલા છે ૨૮ જળ વિકાર પામતા તેમાંથી ઝ ધ ગુણવાળી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે, એમાં જળ, તેજ, વાયુ તથા આકાશ કારણ હોવાથી રસ, રૂપ, સ્પર્શ તથા શબ્દ ગુણ રહેલા છે ૨૯ સાત્ત્વિક અહ કાર વિકાર પામતા તેમાંથી મન તથા તેનો અધિષ્ઠાતા દેવ ચ દ્ર ઉત્પન્ન થાય છે, અને બીજા દિશાઓ, વાયુ, સૂર્ય, વરુણ, અશ્વિનીકુમાર, અગ્નિ, ઇન્દ્ર, ઉપેન્દ્ર, મિત્ર તથા પ્રભાવતિ એ દશ ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ ઉત્પન્ન થાય છે એમાં પ્રથમ પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયના અધિષ્ઠાતાઓ છે અને બીજા પાચ કર્મેન્દ્રિયના અધિષ્ઠાતાઓ છે ૩૦ જ્ઞાનની શક્તિ, બુદ્ધિ તથા ક્રિયાની શક્તિ પ્રાણ એ બન્નેરાજસ અહ કારના કાર્ય છે, એ રાજસ અહ કાર વિકાર પામતા તેમાંથી જ્ઞાન તથા ક્રિયાના વિશેષ સ્વરૂપવાળી દસ ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થઈ છે એમાં શ્રોત્ર, ત્વચા, ગ્રાણ, નેત્ર અને જીહ્વા, એ પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને વાણી, હાથ, પગ, ગુહોન્દ્રિય તથા ગુહાસ્થાન એ પાચ કર્મેન્દ્રિયો છે ૩૧ હે નારદ ! તે પચ મહાભૂતો, દસ ઇન્દ્રિયો, મન અને સત્ત્વાદિક ત્રણ ગુણો, એ જ્યારે બુદ્ધા બુદ્ધા હોય છે ત્યારે સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ થઈ શકતા નથી. ૩૨ પરંતુ જ્યારે તેઓ ભગવાનની શક્તિની પ્રેરણાથી પરસ્પર એકઠા થાય છે ત્યારે સુખ્યત્વ અને ગૌણ-

ભગવાનના ચરણ, ક્ષેમનુ, શરણુ તથા સર્વ કામ-
નાઓના વરદાનનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન છે ૧ વિરાટ
પુરુષ, પાણીનુ, વરસાદનુ તથા પ્રભાપતિનુ ઉત્પત્તિ
સ્થાન છે, તેમજ ઉપસ્થ ઇન્દ્રિય આનંદનુ ઉત્પત્તિ
સ્થાન છે ૭ હે નારદ ! વિરાટ પુરુષની પાચુધ્દ્રિય
યમનુ, મિત્રનુ તથા મળત્યાગનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન
છે પાચુ ધ્દ્રિયને રહેવાનુ સ્થાન જે ગુહા તેહિ સાનુ,
દરિદ્રતાનુ, મૃત્યુનુ તથા નરકનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન
છે વિરાટનો વાસો, પરાભવનુ, અધર્મનુ તથા અ-
જ્ઞાનનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન છે તેમની નાડીઓ, નદી-
ઓનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન છે અને તેમના અસ્થિ, પર્વતોનુ
ઉત્પત્તિ સ્થાન છે ૮-૯ પ્રકૃતિનુ, અન્નાદિકના
રસનુ, સમુદ્રનુ તથા પ્રાણીઓને લય થવાનુ સ્થાન
વિરાટ પુરુષનુ પેટ છે, અને હૃદય સર્વ લિંગદેહનુ
ઉત્પત્તિ સ્થાન છે ૧૦

હે નારદ ! વિરાટ પુરુષનુ ચિત્ત ધર્મનુ, મારુ,
શિવનુ, તારુ, સનક આદિ ઋષિકુમારોનુ, બુદ્ધિનુ
તથા સત્વગુણનુ ઉત્પત્તિ સ્થાન છે ૧૧ હુ, તું, શકર,
આ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા સનકાદિકે કુમારો, મરી-
ચિમિશ્ર વગેરે મુનિઓ, દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય, નાગ,
ખેચર, પક્ષીઓ, હરણુ, પેટે ચાલનારા સર્પ આદિ
પ્રાણીઓ, ગ ધર્વો, અપ્સરાઓ, યક્ષો, રાક્ષસો, ભૂ-
તગણો, સર્પો, પશુઓ, પિતૃઓ, સિદ્ધો, વિદ્યાધરો,
ચારણો, વૃક્ષો, અનેક જળચરો, સ્થળચરો તથા
આકાશચારી જીવો, ગ્રહો, નક્ષત્રો, કેતુઓ, તારા-
ઓ, વિજળી, મેઘ, ભૂત, ભવિષ્ય તથા વર્તમાન
રૂપ આ સર્વ દૃશ્યમાન પ્રપચ વિરાટ પુરુષ રૂપ
છે, એનાથી ભિન્ન કોઈ પણ વસ્તુ નથી તે વિરાટ
પુરુષે આખા વિશ્વને બ્યાપી લીધેલુ છે જેટલા
અશમા જગત છે તેથી અધિક અશ જગતના
સ્પર્શથી રહિત છે ૧૨-૧૫ સૂર્ય પોતાના મંડળને
પ્રકાશ કરતો જેમ બહારથી સર્વ વસ્તુઓને પ્રકાશિત
કરે છે, તેમ વિરાટ પુરુષ પણ પ્રજ્ઞાડને પ્રકાશિત
કરતો પ્રજ્ઞાડની અદરના તથા બહારના સર્વ પદા-
થેનિ પ્રકાશિત કરે છે ૧૬ હે નારદ ! તે વિરાટ પુરુષ
જન્મ મરણને આપનારા કર્મના ફળોને ઉલ્લંઘન
કરી રહેલો છે માટે તે કેવળ સર્વાત્મા છે એટલું જ

નહિ, પરંતુ તે નિજન દના તથા અભયના સ્થાન
રૂપ છે ૧૭

હે નારદ ! વિશ્વાત્મક પુરુષ આ પ્રમાણે બેતાં
નિત્યમુક્ત થઈ શકે નહિ, એવી શકા કરવી નહિ,
કારણ કે, તેમની વિભૂતિઓ અપાર છે, જેથી તે
વિરાટ પુરુષ નિર્મળ એવા નિજન દના સ્વામી છે.
૧૭ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, ભૂલોક, ભૂવલોક તથા
સ્વર્ગલોક, જેના અશ છે એવા ભગવાનના અશ-
ભૂત લોકોમા સર્વ જીવો રહે છે અને ભગવાને તે
ત્રણે લોકની ઉપર આવેલા મહાલોકની પણ ઉપર
જનલોકમા, તપલોકમા તથા સત્ય લોકમા, અનુક્રમે
અમૃત, ક્ષેમ તથા મોક્ષ સુખને રાખેલા છે. ૧૮
ઉપર કહેલા ત્રણ લોકમાથી જનલોકમા નૈષ્ઠિક પ્રજ્ઞ-
ચારી જાય છે, તપલોકમા વાનપ્રસ્થ જાય છે અને
પ્રજ્ઞલોકમા સન્યાસીઓ જાય છે, એ સર્વનો પુનઃ
જન્મ થતો નથી આ ત્રણ આશ્રમો વિરાટ ભગવા-
નના ત્રણ અશ રૂપ છે, અને તે ત્રણે લોકની બહાર
છે પરંતુ પ્રજ્ઞચર્ય રહિત ગૃહસ્થાશ્રમ ત્રણ લોકની
અંદર છે ૧૯ અનેક પ્રકારની સૃષ્ટિ સૃજવા માટે
ગમન કરનારો તે ક્ષેત્રજ્ઞ ભોગ તથા મોક્ષને સાધન-
ભૂત કર્મ તથા ઉપાસના રૂપ બન્ને માર્ગ ઉપર
જાય છે કારણ કે પુરુષ કર્મ રૂપી અવિદ્યા અને
ઉપાસના રૂપી વિદ્યા એ બન્નેનો અધિકારી છે ૨૦
જેથી આ પ્રજ્ઞાડ ઉત્પન્ન થયું છે અને જેથી પાચ
ઇન્દ્રિયો તથા ગુણ સ્વરૂપ વિરાટ ઉત્પન્ન થયું છે, તે
ઇશ્વર, સૂર્ય જેમ કિરણોદ્ધાર પોતાના બિંબને પ્રકા-
શિત કરવાની સાથે કિરણોથી બહાર પણ પ્રકાશિત
કરે છે તેમ વિરાટ દેહની બહાર તથા પ્રજ્ઞાડની બહાર
પણ પ્રકાશ આપે છે ૨૧ જ્યારે હુ તે મહાત્મા પુરુ-
ષના નાભિકમળમાથી ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યારે તેમના
અવયવ વિના બીજે ઠેકાણે યજ્ઞની સામગ્રી બેવામાં
આવી નહિ ૨૨ પછી યજ્ઞની સામગ્રીઓ તૈયાર
કરવા હું તૈયાર થયો અને યજ્ઞને ઉપયોગી એવા
પશુઓ, યજ્ઞસ્ત્ર લો, દર્ભો, વનસ્પતિઓ, પવિત્ર
યજ્ઞભૂમિ, બહુ ગુણવાળો વસત આદિકાળ, ૨૩
યજ્ઞના યાત્રા, ધાન્યો, ધૃતાદિક ચીકણા પદાર્થો,
મધુર, ખાટા, આરા વગેરે છ રસો, લોહ વગેરે

ધાતુઓ, માટી, પાણી, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, હોતા, અધ્વર્યુ વગેરેના કર્યો, ૨૪ જ્યોતિષ્ટોમ વગેરે યજ્ઞના નામો, સ્વાહાકાર, સ્વધાકાર વગેરે મન્ત્રો, દક્ષિણા, વ્રત, દેવતાઓને ગમતા કંદપ, (કર્મની પદ્ધતિઓ), સંકંદપ, ૨૫ વિષ્ણુ, ધ્રુવ વગેરે ગતિઓ, દેવતાઓનું ધ્યાન, પ્રાયશ્ચિત્ત તથા સમર્પણ આદિ સર્વ યજ્ઞ સામગ્રી, મે વિરાટ પુરુષના અવયવોમાથી તૈયાર કરી પછી તેજ સામગ્રીથી તેજ યજ્ઞ પુરુષનું મે યજ્ઞન કર્યું ૨૬-૨૭ તે પછી મરીચિમિશ્ર વગેરે નવ બધુઓ-પ્રજાપતિઓએ જિતેન્દ્રિય થઈ ઇન્દ્ર આદિક દેવરૂપે પ્રગટ એવા મહા પુરુષનું યજ્ઞ દ્વારા પૂજન કર્યું ૨૮ તે પછી કેટલાંએક કાળ વીત્યા બાદ મનુષ્યોએ, બીજા ઋષિઓએ, દૈત્યોએ અને મનુષ્યોએ યજ્ઞોથી તેજ વ્યાપક પુરુષનું યજ્ઞન કર્યું ૨૯ આવા અધિષ્ઠાન રૂપ ભગવાન નારાયણમાં આ સર્વ જગત રહેલું છે આ ભગવાન પોતે સૃષ્ટિની પૂર્વે નિર્ગુણ હોય છે, છતાં માયાથી અનેક ગુણોને ધારણ કરે છે ૩૦ હું તેમનીજ આજ્ઞાથી સૃષ્ટિ રચુ છું, શકર સહાર કરે છે તથા માયાથી ભગવાન વિષ્ણુનું રૂપ લઈ પાલન કરે છે ૩૧ હે નારદ ! આ રીતે મે તારા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપ્યો કાર્ય તથા કારણ રૂપ આ સૃષ્ટિ ભગવાનના સ્વરૂપથી જરા પણ ભિન્ન નથી ૩૨ મે ભક્તિભર હૃદયથી ભગવાનનું ધ્યાન ધર્યું છે તેથી હે નારદ ! મારી વાણી અસત્ય થતી નથી મારો સંકંપ મિથ્યા થતો નથી તથા મારી ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ ઉન્માર્ગે જતી નથી. ૩૩ હું વેદમૂર્તિ તથા તપોમૂર્તિ છું પ્રજાપતિઓ મને પ્રણામ કરે છે અને હું તેમનો અધિપતિ છું, છતાં પણ મારો જન્મ કોનાથી થયો છે તે બજાવા માટે મે યોગ ધારણ કરી મનને એકાગ્ર કરી વિચાર કર્યો, પરંતુ બાહ્યી શકાય નહિ, ત્યારે બીજાની તો વાતજ શી કરવી ? ૩૪ આકાશ જેમ પોતાના આધારને બાહ્યી શકતું નથી, તેમ ઇન્દ્ર પોતાની માયાને બાહ્યી શકતા નથી, ત્યારે બીજાઓ તો કયાથી બાહ્યી શકે ? તે શરણાગત લોકોના સંસારને ટાળનાર મગળરૂપ અને કલ્યાણકારી પરમેશ્વરના ચરણને હું નમન કરું છું ૩૫ હે

નારદ ! હું, મરીચિ, તમે તથા શકર પણ જેમના સત્ય સ્વરૂપને બાહ્યી શકતા નથી ત્યારે બીજા દેવતાઓ તો કયાથીજ બાહ્યી શકે ? આવા પરમાત્માની માયાથી મોહિત થયેલા આપણે આપણા જ્ઞાન પ્રમાણે એટલુંજ બાહ્યીએ છીએ કે, આ પ્રપંચ રૂપી વિશ્વ, ભગવાનની માયાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે. ૩૬ વળી તે ભગવાનના અવતારના ચરિત્રો આપણે ગાંધ્યે છીએ, પરંતુ તેને યથાર્થ બાહ્યી શકતા નથી. ૩૭ તે અજન્મા અને આદિ પુરુષ ભગવાન પોતે પ્રત્યેક કંદપના આરભમા પોતા રૂપી આ જગતને પોતામા સુઝે છે, પાળે છે તથા સંહાર કરે છે. તાત્પર્ય એ કે, કર્તા, અધિકરણ, સાધન અને કર્મ, ઇન્દ્ર પોતે જ છે ૩૮ ઇન્દ્ર ઉપાધિરહિત, સત્ય, અદ્વિતીય, જ્ઞાનમૂર્તિ, સર્વના અતર્કામી અને તેથી સદેહ વિનાના છે વળી તે ગુણરહિત અને સદા સ્થિર છે, જન્મ મરણ વિનાના સદા પરિપૂર્ણ નિત્ય અને અદ્વૈત છે, અર્થાત્ દ્વૈત પ્રતીતિને સમયે પણ તે વસ્તુમા અદ્વૈત રૂપે ભાસે છે ૩૯ હે નારદ ! મુનિઓના દેહ, ઇન્દ્રિયો અને મન જ્યારે નિર્મળ થાય છે ત્યારે તે પરમાત્માના સ્વરૂપને બાહ્યી છે પરંતુ જ્યારે દુષ્ટોના કુતર્કોથી પરમાત્માનું સ્વરૂપ પરાભવ પામે છે ત્યારે તે દેખાતું બધ પડે છે, ૪૦ પરબ્રહ્મ એવા ભગવાનનો પ્રથમ પુરુષાવતાર થાય છે, ત્યાર પછી કાળ, સ્વભાવ, કાર્ય કારણરૂપ પ્રકૃતિ, મહત્ત્વ, મહદ્ભૂતો, અહ કારત્ત્વ, સત્વાદિક ગુણો, ઇન્દ્રિયો, વિરાટ શરીર, વિરાટ શરીરનો અભિમાની પુરુષ, સ્થાવર જગમ રૂપ વિગટનું વ્યપ્તિ શરીર, ૪૧ હું, શકર, વિષ્ણુ આ દક્ષાદિક પ્રજાપતિઓ, દેવાર્ષઓ, સ્વર્ગના અધિપતિઓ, ભુવલોકના અધિપતિઓ, મનુષ્ય લોકના અધિપતિઓ, પાતાલાદિકના અધિપતિઓ, ૪૨ જેઓ ગધર્વોના, વિદ્યાધરોના, ચારણોના, ચક્ષોના, રાક્ષસોના, સર્પોના અને નાગોના અધિપતિઓ છે તથા જેઓ ઋષિઓના અધિપતિઓ, પિતૃઓના અધિપતિઓ, દૈત્ય-દાનવોના અધિપતિઓ, સિદ્ધોના અધિપતિઓ તથા બીજા પ્રેતના, પિશાચના, ભૂતના, કુખાડના, જળચરોના, પશુના તથા પક્ષીઓના અધિપતિઓ છે,

૪૩ તથા જગતમા જે કંઈ ઐશ્વર્યવાળું, તેજસ્વી, મન તથા ઇન્દ્રિયોની શક્તિવાળું, શોભાસ પત્ર, સ પત્તિવાળું, બુદ્ધિવાળું, અદ્ભુત વર્ણવાળું તથા જે રૂપવાન અને રૂપરહિત છે તે સર્વ, પરમાત્માની વિભૂતિઓ રૂપ છે ૪૪ હે નારદ ! વ્યાપક એવા પરબ્રહ્મ ભગવાનના જે સુખ્ય વરાહ આદિકે અવતારો છે તે હું તમને અનુક્રમે કહીશ, માટે તમે કાનના મળનો નાશ કરનારા, સુ દર અવતારો રૂપી અમૃતનુ કાન રૂપી પડીઆથી પાન કરો ૪૫

પ્રધાન્યતો યાનૃષ આમનન્તિ

સ્ત્રીલાવતારા' પુરુષસ્ય મુક્ત ।

આપીયતાં કર્ણકષાયશોષા

જનુકમિષ્યે ત દમાન્સુપેશાન્ ॥ ૪૫ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे
षष्ठोऽध्यायः

અધ્યાય ૭ મો. ૪

ભગવાનના લીલા અવતારોની કથા.

ब्रह्मोवाच

बभ्रौद्यत क्षितितलोद्धरणाय विभ्रव्

क्रौडो' तनुं सकलयङ्गमयामनन्त ।

अतर्महार्णव उपागतमाविदैत्यं

तदङ्ग्याद्रिमिष वज्रधरो ददार ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા કહે છે-હે નારદ ! જ્યારે અનંત ભગવાન પૃથ્વીને પાણીમાથી બહાર કાઢવા સર્વ યજ્ઞ રૂપી વરાહનું શરીર ધારણ કરીને તૈયાર થયા હતા ત્યારે માગરમા રહેલા અને દૈત્ય એવા નામથી પ્રખ્યાત થયેલા હર્ષિણાસને ઇન્દ્ર જેમ વજ્રથી પર્વતોને ચીરી નાખે તેમ દાદોવની ચીરી નાખ્યો હતો ૧ વળી ભગવાન, ઋચિ નામના પ્રજાપતિથી તેની સ્ત્રી આકુતિમા સુયજ્ઞ નામના પુત્ર થઈને અવતર્યા હતા, તેમને હર્ષિના નામથી બોલાવતા હતા ૨ વળી હે નારદ ! તે ભગવાન, કર્ત્ત્વ્ય ઋષિને ઘેર દેવહૂતિને વિષે નવ બેનોની સાથે કપિલને નામે ઉત્પન્ન થયા હતા, અને તેણે પોતાની માતાને પરબ્રહ્મનો ઉપદેશ

૬ આ સાતમા અધ્યાયમા બ્રહ્મા નારદને ઇશ્વરના વશહાદિક અવતારો, તેમના કર્મો, પ્રયોજન તથા શુભોની સાથે ભગવાનના લીલારૂપી અવતારો સંભળાવશે

કર્યો હતો-જે આત્મવિદ્યાથી દેવહૂતિ તેજ જન્મમાં આત્મસ્વરૂપને પામી કપિલની ગતિને પામ્યા હતા ૩ અત્રિએ પુત્રની કામનાથી ભગવાનને પ્રસન્ન કર્યાથી ભગવાને તેમને કહ્યું હતું કે, 'હું મારો આત્મા જ તને આપુ છું' પછી પોતે તેને ત્યા અવતરીને દત્તાત્રયને નામે પ્રખ્યાત થયા હતા એ ભગવાનના ચરણકમળના પરાગથી પવિત્ર દેહવાળા યદુ તથા સહસ્રાબ્દન વગેરે રાજાઓ લોગ તથા મોક્ષરૂપી યોગ સ પત્તિઓ પામ્યા હતા ૪ હે નારદ ! મે બહુ પ્રકારના લોકોની રચના કરવાની ઇચ્છાથી સૃષ્ટિના આરભમા અખણિત એવું મોટું તપ કર્યું હતું મારા તપથી શ્રીહરિ, સનતકુમાર, સનક, સનદન અને સનાતન નામના ચાર ઋષિઓ રૂપે અવતર્યા હતા તેઓએ પૂર્વે કલ્પનો પ્રલય થવાથી તે સમયનું જે આત્મજ્ઞાન નાશ થયું હતું તેનો પુનઃ સર્વને સારી રીતે ઉપદેશ કર્યો હતો તે સાભળવાથી મુનિઓને આત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો હતો ૫ દક્ષની પુત્રી અને ધર્મની સ્ત્રી મૂર્તિમા નર અને નારાયણ એવી બે મૂર્તિ રૂપે ભગવાન તે પછી અવતર્યા હતા તેમના તપનો પ્રભાવ અસાધારણ હતો કામદેવની સેના રૂપી અપ્સરાઓ, ભગવાન નારાયણથી ઉત્પન્ન થયેલી ઉર્વશી આદિકે અપ્સરાઓ પછી તેના નિયમોનો ભંગ કરી શકી ન હતી ૬ શકર વગેરે ક્રોધ દષ્ટિથી કામને બાળે છે, પરંતુ પોતાને બાળનારા અસહ્ય ક્રોધને તેઓ બાળી શકતા નથી, આવો ક્રોધ નરનારાયણના નિર્મળ મનમા પ્રવેશ કરતા બીડે છે ત્યારે કામ તો તેમના મનમા કેવી રીતે પ્રવેશ કરે ? ૭ ઉત્તાનપાદ રાજાની સમક્ષમા ધ્રુવ ઔરમાન માતાના મહેલથી બાળક છતા તપશ્ચર્યા કરવા વનમા ગયા હતા ત્યા ભગવાને ધ્રુવ ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેને અવિચળ સ્થાન આપ્યું હતું એ સ્થાનની નીચે રહેલા સપ્તર્ષિઓ તથા ઉપર રહેલા બ્રહ્મા વગેરે ઋષિઓ તેમની સ્તુતિ કરે છે ૮

વળી વેન રાજા જ્યારે અવળે માર્ગે ચાલવા લાગ્યો ત્યારે પ્રાદ્યણ્યોએ શાપ દઈને તેનું પૌરુષ અને ઐશ્વર્ય બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યાં હતાં ત્યારે ઋષિઓની યાચનાથી ભગવાને પૃથુ નામનો અવતાર

ધારણ કરીને વેનનો ઉદ્ધાર કરી પુત્રપણુને સાર્થક કર્યું હતું, તથા પૃથ્વીમા અન્નાદિક વસ્તુઓને દોહી કાઢી હતી ૯ વળી તે ભગવાન નાભિ રાજની રાણી સુદેવી, જેનું બીજું નામ મરૂદેવી હતું તેને પેટે ઋષભ દેવને નામે પુત્ર થઈને અવતર્યા હતા અને સમદષ્ટિવાળા તે નિત્ય જડની માફક સમાધિ દશામા કર્યા કરતા હતા સ્વસ્વરૂપમા સ્થિતિ કરીને રહેલા એવા તેમની સર્વ ઇન્દ્રિયો વિષયવાસના રહિત હતી, કારણ કે તેમની પ્રપંચમાથી આસક્તિ ઉઠી ગઈ હતી ઋષિઓ આ દશાને પરમહુસસગા કહે છે ૧૦ વળી મારા યજ્ઞમા સુવર્ણના જેવા ચળકતા રંગવાળા, વેદમૂર્તિ અને સર્વદેવમય શ્રીમાન પુરુષ ભગવાન હયગ્રીવ રૂપે પ્રકટ થયા હતા તે વખતે ધ્વાસ લેતા નાકમાથી મનોહર એવી વેદવાણી ઉત્પન્ન થઈ હતી ૧૧ પ્રલય વેળા જે ભગવાન પૃથ્વી રૂપ હોવાથી સર્વ જીવસમૂહના આશ્રય જેવા હતા, તે મત્યાવતાર ધારણ કરનારા ભગવાનના મનુને દર્શન થયા હતા, અને મારા મુખમાથી મહા ભયકર એવા પ્રલયના પાણીમા પડી ગયેલા વેદોને લઈને તેમણે હર્ષથી તે પાણીમા વિહાર કર્યો હતો. ૧૨ દેવતાઓ તથા દૈત્યોના અધિપતિઓ અમૃત મેળવવા માટે ક્ષીરસાગરનું મથન કરતા હતા, તે સમયે ભગવાને કાચખાનું રૂપ ધારણ કરી પીઠ ઉપર મહર પર્વતને ધારણ કર્યો હતો તે વેળા પર્વતના ઘસારાથી પીઠ ઉપરની ખરજ મટી હતી, તેથી તેમને નિદ્રાનો આનંદ મળ્યો હતો ૧૩ વળી તે ભગવાને દેવતાઓને મહા ભય આપનારું, હાસ્યવાળું, ચ ચળ જુકુટીવાળું, મોટી દાઢોવાળું તથા ભયકર મુખવાળું નૃસિંહનું રૂપ ધારણ કરી તરત ગદા લઈ સામે આવતા અને પાસે આવીને ઉછળતા દૈત્યના રાજા હિરણ્યકશિપુને પોતાની સાથળ ઉપર નાખી નખ વડે ચીરી નાખ્યો હતો. ૧૪ વળી સરોવરની અંકર છુપાઈ રહેલા મહા બળવાળા મગધે યૂથપતિ હાથીનો પત્ર પકડી રાખ્યો હતો ત્યારે આતુર થઈ ગયેલા તે હાથી, પોતાની શુડમા કમળ લઈને હે આદિ પુરુષ ! હે હરિ ! આ પ્રમાણે બોલીને શ્રી હરિને બોલાવવા લાગ્યો. તે વખતે ગંગે દ્રનું વચન

સાંભળી, બાણવામા આવે નહિ એવા તથા ગરુડના ખભા ઉપર બિરાજેલા ચક્રપાણિએ ત્યા પધારી પેલા મગધરના મુખને ચીરી નાખ્યું હતું અને કુપાથી તેની શુડને પકડી તે શરણાગત હાથીને સરોવરમાથી બહાર કાઢ્યો હતો ૧૫-૧૬

યજ્ઞના અધિકતા વિષ્ણુ, અદિતિના ખાર પુત્રોમા માથી નાના હતા, તથાપિ ગુણમા તેમના કરતા અધિયાતા હતા, કારણ કે, સર્વ લોકોને તેમણે ત્રણ પગલાથી ભરી લીધા હતા તે વામનાવતાર ધારી ભગવાને ત્રણ પગલા પૃથ્વી ભાગવાને બહાને આખી પૃથ્વી હરી લીધી હતી અને દર્શાવી આપ્યું હતું કે જે પુરુષ ધર્મને માર્ગે ચાલતો હોય તેને સમર્થ પુરુષો પણ ચાચના વિના પદબ્રષ્ટ કરી શકતા નથી ૧૭ હે નારદ ! જે બલિ રાજાએ ભગવાનના ચરણનું જળ પોતાના મસ્તક ઉપર ચઢાવ્યું હતું અને શુકાચાર્યે વાર્યા છતા પોતે સ્વીકાર કરેલા ભૂમિદાન વિના બીજું કંઈ પણ ઇચ્છા કરી ન હતી, પરંતુ મસ્તક નમાવીને ત્રીજું ચરણ મૂકવા માટે શ્રીહરિને પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો હતો તે બલિ-રાજાને શુ ઇદ્રપદ થોડા ગણાય કે ? ગણાયજ નહી ૧૮ વળી હે નારદ ! તારી વૃદ્ધિ પામેલી ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ ભગવાને હસને અવતાર લઈ પોતાનો તથા આત્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ કરનારા ભાગવત શાસ્ત્રનો તને સારી રીતે ઉપદેશ કર્યો હતો, અને એ જ્ઞાનને, વાસુદેવનો આશ્રય કરનારા ભક્ત-જનો શ્રમ વિનાજ બાણે છે ૧૯ વળી તે ભગવાન મન્વતરાવતારમા મનુવશના પાલક થઈને, દશે દિશામા સુદર્શન ચક્રની પેઠે પાછા ફરે નહિ એવા, પોતાના પ્રભાવને ધારણ કરતા હતા, અને એ મનુએ દુષ્ટ રાજાઓને શિક્ષા કરી હતી અને પોતાના ચરિત્રોવડે પોતાની મનોહર કીર્તિને ત્રણ લોકગાંઠી ઉપર આવેલા સત્યલોક સુધી ફેલાવી હતી ૨૦ વળી જે ભગવાન મન્વતરી પોતાના નામથીજ મહા રોગીઓના રોગનો નાશ કરે છે તથા જે દેવતાઓનું અમર આયુષ્ય કરવાથી જગતમા કીર્તિ રૂપે રહેલા છે તથા પૂર્વ દૈત્યોએ જેમનો યજ્ઞમા ભાગ અટકાવ્યો હતો, તે ભાગ જેમણે ફરીથી મેળવ્યો

હતો, તે આ લોકમા અવતાર લઈ સર્વને આયુર્વેદનો ઉપદેશ કરીને તેનો વિસ્તાર કરે છે ૨૧ જગતમા ક્ષત્રિયનું કુળ જગતના ક્ષય માટે દેવે વધારેલું હતું તે બ્રાહ્મણોનો દ્રોહ કરતું હતું, વેદના માર્ગથી વિરુદ્ધ વર્તતું હતું, પાપી કામો કરવાથી નરકની પીડા ભોગવવા માટે આતુર થઈ રહેલું હતું તથા પૃથ્વી ઉપર એક કાટા સમાન હતું, તેનો નાશ કરવાને ભગવાને ઉત્તર પરાક્રમી મહાત્મા પરશુરામનો અવતાર લઈને પોતાની તીક્ષ્ણ ક્રશીથી એકવીસ વાર પૃથ્વીને નક્ષત્રિય કરી હતી ૨૨

હે નારદ ! તે ભગવાન આપણી ઉપર કૃપા કરવા ઇક્ષ્વાકુના વંશમા ભરતાદિક અશની સાથે શ્રીરામ રૂપે અવતર્યા હતા અને પિતાની આજ્ઞામા રહી, પોતાના પત્ની સીતા તથા નાના ભાઇ લક્ષ્મણ સાથે વનમા ગયા હતા એમની સાથે વિરોધ કરીને દશ મસ્તકવાળો રાવણ મરણ પામ્યો હતો ૨૩ ત્રિપુરારિ શકરે જેમ ત્રિપુરને બાળવાની ઇચ્છા કરી હતી, તેમ રામાવતારમા શ્રીરામે પણ શત્રુના નગરને બાળવાની ઇચ્છા કરી હતી જ્યારે તે લોક તરફ જવા લાગ્યા ત્યારે સમુદ્રે રામને માર્ગ આપ્યો નહિ, તે વખતે વિયોગી રામે સમુદ્ર ઉપર ક્રોધ કર્યો તેથી સમુદ્રના સર્વ અગો ભય લાગવાથી કપવા લાગ્યા દૂર રહેલા સીતાના વિયોગથી વૃદ્ધિ પામેલા રોષને લીધે સમુદ્રમા રહેલા મંધર, સર્પ તથા ઝુડ વગેરે જળચરનો સમૂહ બળવા લાગ્યો તેથી સાગરે રામને તુરંતજ માર્ગ આપ્યો હતો ૨૪ વળી રાવણ ઇંદ્રની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થયો ત્યારે રાવણની છાતીમા ઇંદ્રના વાહન ઐરાવતે પોતાના દંતુશળ માર્યા તેથી તે તૂટી જઈને દિશાઓમા પડ્યા આથી પ્રકાશ પામતી એવી દિશાઓના પાલન કરનારા અને શત્રુઓની સેનામા ધુમતા શ્રીરામ સતી સીતાનું હરણ કરનારા રાવણને 'મારા જેવો બીજો બળવાન કોણ છે ?' આવા અભિમાનને લીધે, જે હમણે આગ્યું હતું, તે હાસ્યને તેના પ્રાણ સાથે ધનુષનો ટકાર કરીને હરી લેશે ૨૫

દૈત્યોની સેનાના ભારથી પીડા પામતી પૃથ્વીના કંઈને દૂર કરવા માટે કાળા કેશવાળા ભગવાન શ્રી

કૃષ્ણ પોતાના અશરૂપ બળદેવની સાથે અવતાર ધારણ કરશે અને મનુષ્યોથી જેનો માર્ગ બળવામા આવ્યો નથી એવા તે ભગવાન પોતાના મહિમાને દર્શાવનારા કાર્યો કરશે ૨૬ હે નારદ ! શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ ભગવાન હતા એમા જરા પણ સંદેહ નથી જો તેમ ન હોય તો બાળક અવસ્થામા પુત્રનાના પ્રાણ હરણ કરવા, ત્રણ મહિનાની અવસ્થામા પગની પાટુ મારીને ગાડને ઉંધુ નાખી દેવું તથા રિખતા રિખતા આકાશનો સ્પર્શ કરનારા ચમલાળું-નના બે ઝાડ વચ્ચે પેશીને તેમને મૂળમાથી ઉખાડી નાખવા, એ કેમ બને ? ૨૭ વળી વ્રજમા યમુનાના ઝેરી ધરાનું ઝેરી પાણી પીને મરણતુલ્ય થઈ ગયેલા ઢોરોને તથા ગોવાળીઆઓને અનુગ્રહ દૃષ્ટિપી અમૃતની વૃષ્ટિથી જીવાડશે અને યમુનામા વિહાર કરતા શ્રીકૃષ્ણ યમુનાના કાલિ દી નામના ધરાને વિષ-વિનાનો કરવા માટે ઝેરની અત્યંત ઉગ્રતાથી ચચળ જીભવાળા કાલીય નાગને ધરામાથી બહાર કાઢી મૂકશે ૨૮ વળી કાલીય નાગને નાથશે, તે દિવસે રાત્રિએ ગોપી, બાળક, ગાયો અને વાછડા સઘળા યમુના નદીના તીર ઉપર આવેલા અને ઉનાળાના તાપથી સુકાઈ ગયેલા વનમા નિદ્રાધીન થશે, તે વખતે વન અગ્નિથી ચારે તરફ બળવા માડશે ત્યારે જેના મરણનો સમય નજદીક આવી ચઢેલો છે એવા વ્રજવાસીઓને આખો મીંચાવીને, અજ્ઞાત પરાક્રમવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બળદેવની સાથે રહીને, વ્રજવાસીઓનો દાવાનલમાથી ઉદ્ધાર કરશે ૨૯ વળી શ્રીકૃષ્ણની માતા યશોદા પુત્રને બાધવા માટે જે જે દામણુ લેશે તે તે દામણુ ટુકું પડશે તથા શ્રીકૃષ્ણ બગાસુ ખાશે, ત્યારે યશોદા તેમના મુખમા ચૌદ લોકને જોઈ, શકારીલ થશે, પણ પછી તેમને બાળક શ્રીકૃષ્ણના ઇશ્વરપણાનું જ્ઞાન થશે, તે કાર્ય પણ દેવતાના જેવું જ છે ૩૦ વળી શ્રીકૃષ્ણ નંદરાયને વરુણદેવના પાશના ભયમાથી મુક્ત કરશે મયના પુત્ર વ્યોમાસુરે ગુફામા પુરેલા ગોવાળીઆઓને છુટા કરશે તથા દિવસે કામકાજ કરવામા જોડાયેલા હોવાથી, થાકી ગયેલા અને તેથી રાત્રે નિદ્રાવશ થયેલા આખા ગોકુળને વૈકુંઠલોકમા

લાઈ જશે અને તેના દર્શન કરાવશે, તે કાર્ય પણ દેવતાના જેવું જ છે ૩૧ વળી નહ વગેરે ગોવાળીઆઓ ઇન્દ્રનો યજ્ઞ બંધ કરીને તેના યજ્ઞમાં વિધ્ન કરશે, ત્યારે ઇન્દ્રદેવ યજ્ઞનો નાશ કરવા માટે રાત દિવસ મુસલધારે યજ્ઞ ઉપર જળ વરસાવશે, તે સમયે દયાને લીધે પશુઓનું રક્ષણ કરવાની ઇચ્છાથી સાત વર્ષની ઉમ્મરના શ્રીકૃષ્ણ સાત દિવસ સુધી એક હાથ ઉપર ગોવર્ધન પર્વતને બિલાડાના ટોપની માફક ધરી રાખશે. ૩૨ વળી ચંદ્રના કિરણોથી અજવાળી થયેલી રાત્રિએ વૃન્દાવનમાં રાસ-ક્રીડા કરવાને તૈયાર થયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મનોહર પદવાળા અને લાખા આલાપવાળા બ સીના નાદથી, ગોપિકાઓને કામોન્માદ ઉત્પન્ન કરશે તે વેળા કુબેરનો સેવક શ ખચૂડ ત્યા આવશે અને તે સ્ત્રીઓને હરી જશે એ સમયે શ્રીકૃષ્ણ તે દૈત્યના મસ્તકને કાપી નાખશે ૩૩ પ્રલંબાસુર, ગર્દભાસુર, બકાસુર, કેશી, અરિષ્ટ, ચાણૂર વગેરે મહા, કુવલયાપીડ હાથી, કસ, કાળયવન, નરકાસુર, પૌડક, વસુદેવ વગેરે તથા બીજા શાલ્વ, દ્વિવિદ વાનર, બલ્લ, દતવકત્ર, સાત બળદો, શખરાસુર, વિદુરથ, રૂક્મી ૩૪ તથા રણુમા ધનુષ ધારણ કરનારા અને યુદ્ધમાં પોતાના વખાણ કરનારા, કાળોજ, મત્સ્ય, કુરુ, કૈકય, સજ્ય વગેરે દેશના રાજાઓમાં શ્રીકૃષ્ણ, બળદેવ, ભીમ-સેન, અર્જુન આદિક દ્વારા નાશ કરાવશે અને તે રાજાઓ શ્રીકૃષ્ણના ધામમાં જશે આ તેમનું સર્વ કર્મ દેવતાના જેવું થશે ૩૫

વળી કાળ વીતતા, દુકી બુદ્ધિવાળા તથા અ-લ્પ આયુષ્યવાળાં મનુષ્યો વેદનો પાર પામી શકશે નહિ, એવો વિચાર કરીને તે ભગવાન યુગ યુગ પ્રત્યે સત્યવતી નામની સ્ત્રીથી વેદવ્યાસ રૂપે પ્રગટ થઈ, વેદ રૂપી વૃક્ષનો અનેક શાખાઓમાં વિભાગ કરશે ૩૬ વળી દેવતાઓના શત્રુઓ જેઓ વેદમાર્ગે ચાલનારા છે, તેઓ મયદાનવે બનાવી આપેલા, અદૃશ્ય ફરતા અને અત્યંત વેગવાળા ત્રણ નગરમાં બેસીને જ્યારે લોકોનો સંહાર કરવા માડશે ત્યારે ભગવાન હૈત્યોની મતિને મોહ કરનારો તથા લલ-ચાવનારો વેષ ધારણ કરીને તેઓને પાખડી ધર્મ-

નો બહુ બહુ ઉપદેશ કરશે ૩૭ વળી જ્યારે કલિ-યુગને અતે ઉત્તમ મનુષ્યોના ધરમા શ્રીહરિ ભગવાનની કથાઓ થશે નહિ, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યો પાખડી થશે, શૂદ્રો રાજાઓ થશે, અને જે સમયે કોઈ ઠેકાણે, સ્વાહા, સ્વધા, વષટ્ એવી વાણી સંભળાશે નહિ, દેવ તથા પિતૃના કાર્ય બંધ પડશે, ત્યારે કાળને શિક્ષા કરનારા ભગવાન કલ્ક-રૂપે અવતાર ધારણ કરશે ૩૮ સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિ કાળમાં હું (બ્રહ્મા), ઋષિઓ તથા નવ પ્રજાપતિઓ તપ કરતા હતા. સૃષ્ટિની સ્થિતિ સમયે ધર્મ, વિષ્ણુ, મનુ, દેવતાઓ તથા રાજાઓ હતા અને સંહાર સમયે અધર્મ, અધર્મનો સંહાર કરનાર રુદ્ર, કૌધવશ સર્પો તથા અસુર વગેરે હોય છે એ સર્વે મહા શક્તિવાળા પરમેશ્વરની માયાની વિભૂતિઓ છે ૩૯ જે વિદ્વાન પૃથ્વીના રજકણોને ગણનારો હોય એવો કયો વિદ્વાન વિષ્ણુ ભગવાનના પરા-ક્રમોની ગણના કરી શકે છે? જે વિષ્ણુ ભગવાન ત્રિવિક્રમાવતાર ધારણ કરીને પોતાના અકુલિત વેગથી દોડ્યા હતા, ત્યારે પ્રકૃતિના આવરણથી માડીને છેક સત્યલોક સુધીના સર્વ લોકો કંપી ઉઠ્યા હતા, ત્યારે તેમણે સત્યલોક પર્યંત સર્વ લોકને સ્થિર કર્યા હતા ૪૦ ભગવાનની માયાના બળને અતિ હું તથા આ તારા મોટા ભાઈ મુનિઓ પણ બાળતા નથી, ત્યારે બીજાઓ તો કયાથી બાળે? હજાર મુખવાળા આદિદેવ શેષનાગ પોતાના હજાર મુખથી ભગવાનના ગુણોને ગાય છે, છતા હજી સુધી પણ ભગવાનના ગુણના પારને પામ્યા નથી ૪૧ આવા અનંત ગુણવાળા ભગવાન જેઓના ઉપર કૃપા કરે તે પુરુષો નિષ્કપટ ભક્તિથી જો ભગવાનના ચરણારવિન્દનો આશ્રય કરે તો તે પુરુષો ઇશ્વરની હસ્તર માયાને તરી બંધ છે અને તેઓને કુતરા તથા શિયાળને ભક્ષણ કરવા યોગ્ય આ શરીર ઉપ-ર અહંતા મમતા રૂપ બુદ્ધિ થતી નથી ૪૨

હૈ નારદ! પરમેશ્વરની યોગમાયાને હું, યુ, ભગવાનનો ભક્ત પ્રહલાદ, સ્વાયંભુ મનુ, તેમની સ્ત્રી, તેમના પુત્રો, પ્રાચીનખર્દિપ્ રાજા, ઋષુ, અ-ગ રાજા ધ્રુવ, ૪૩ ઇક્ષ્વાકુ, પુરુરવા, મુચકુદ, વિદે-

હું રાજા, ગાધિ, રથુ, અભરીષ, સગર, ગય, નહુષ પ્રમુખ રાજાઓ તથા માધાતા, અલક, શત ધનવા, અનુ, રતિદેવ, ભીષ્મ, બલિ, અમૂર્તરથ, દિલીપ, ૪૪ સૌભરી, ઉત્તક, શિખિ, દેવદત્ત, પિંપલાદ, સારસ્વત, ઉદ્ધવ, પરાશર, ભૂરિષેણ, વિભીષણ, હનૂમાન, શુકદેવ, અર્જુન, અઘિષેણ, વિદુર શ્રુત-દેવ વગેરે મહાત્મા પુરુષો, ભગવાનની માયાને બાણવાથી તેમના પારને પામે છે વળી સ્ત્રી, શૂદ્ર, હૂણ અને બિંહુ વગેરે પાપી જીવો તથા પક્ષીઓ પણ જો અદ્ભુત ગતિવાળા ભગવાનના ભક્તના જેવા સારા આચરણવાળા હોય, તો તેઓ ભગવાનની માયાને બાણે છે તથા તરી બચ છે, ત્યારે જેઓ ભગવાનમા મનની ધારણા કરનારા છે, તેઓ ભગવાનની માયાને બાણે તથા તરી બચ તેમા શુ આશ્ચર્ય છે ? ૪૫-૪૬ મુનિજાણે જેને પરબ્રહ્મ કહે છે, તે ભગવાનનું સ્વરૂપ નિત્ય સુખરૂપ છે, શોકરહિત છે, નિરંતર શાંતિથી ભરેલું છે અને તેટલા માટેજ ભય વિનાનું, જ્ઞાન સ્વરૂપ, શુદ્ધ, ભેદ રહિત, કાર્ય તથા કારણથી ભુદુ તથા જ્ઞાતારૂપ છે જ્યાં વાણી પહોંચી શકતી નથી, તેમ ઘણા સાધનોથી સિદ્ધ થતી એવી ક્રિયાનું કૃણ પણ જ્યાં પહોંચતું નથી વળી જે પરમાત્માની સ-મુખ ઉભા રહેતા માયા પણ શરમાઈને દૂર નાસી બચ છે, તથા કોઈ દરિદ્ર મનુષ્ય જેમ સમૃદ્ધિવાળો થયા પછી, દરિદ્રાવસ્થા-મા સંપ્રદ કરી મૂકેલા કુવા વગેરે ખોદવાના કોશ, કોદાળી વગેરે હથીઆરોનો ત્યાગ કરે છે, તેમ યતિ લોકો પણ નિત્ય સાથે રહેનારા મનને ઉપર કહેલા તે પરમાત્મા વિષે સારી રીતે સ્થિર કરીને પછી અભેદ જ્ઞાનના સર્વ સાધનોનો ત્યાગ કરે છે ૪૭-૪૮ જે ભગવાનથી મહત્ત્વ આદિક પદાર્થોના સંયોગથી થતા જગતની પ્રસિદ્ધ રીતે ઉત્પત્તિ થાય છે તથા પૃથ્વી આદિક પાંચ ભૂતોનો વિયોગ થાય છે ત્યારે તેની પાછળ શરીરનો નાશ થયા છતાં પણ જે અજન્મ આત્માનો આકાશની પેઠે નાશ થતો નથી તે પ્રત્યેક તત્ત્વ રૂપ અભેદમૂર્તિ પરમાત્મા કર્મેના કૃણ આપન ર છે ૪૯ હે નારદ ! આ વિશ્વને પ્રગટ કરનાર ભગવાનનું સ્વરૂપ મે તમારી

આગળ દુકામા કહ્યું કાર્ય કારણ રૂપ આ પ્રપચ્ચ શ્રીહરિથી બુદ્ધો નથી, પરંતુ શ્રીહરિ તે કાર્ય રૂપ પ્રપચ્ચથી બુદ્ધ છે ૫૦ જે ભગવત મને ભગવાને કહ્યું હતું તે તથા તે ભગવાનની વિભૂતિઓનો સ-અહ મે તને કહ્યો, હવે તું તેનો જગતમા વિસ્તાર કર ૫૧ વળી સર્વના આત્મારૂપ તથા સર્વના આધારભૂત શ્રીહરિ ભગવાન વિષે મનુષ્યોની જે પ્રમાણે ભક્તિ થાય તે પ્રમાણે વિચાર કરીને તેનું વર્ણન કર, અર્થાત્ શ્રીહરિની લીલાને આગળ કરી તેનું વર્ણન કર ૫૨ જે મનુષ્ય ભગવાનની માયા-શ્રિત લીલાનું નિત્ય વર્ણન કરે છે, તેના નિત્ય વખાણ કરે છે અને શ્રદ્ધાપૂર્વક તેમની લીલાઓને નિત્ય સાંભળે છે તેનો આત્મા માયાર્થી કદી મોહ પામતો નથી ૫૩

માયાં વર્ણયતોઽમુષ્ય ર્શ્વરસ્યાનુમોદત' ।

શૃણ્વતઃ શ્રદ્ધયા નિત્ય માયયાત્મા ન મુહ્યતિ ॥ ૫૩

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे

सप्तमोऽध्याय

અધ્યાય ૮ મો. ૬

આત્માનો દેહ સાથે સંબંધ.

રાજોવાચ

ब्रह्मणा प्रेरितो ब्रह्मन् गुणाख्यानेऽगुणस्य च ।

यस्मै यस्मै यथा प्राह नारदो देवदर्शन ॥

રાજાએ પૂછ્યું-હે શુકદેવજી ! નિર્ગુણ ભગવાનના ગુણો વર્ણવવા માટે પ્રેરેલા અને દેવતાના જેવા પવિત્ર દર્શનવાળા નારદે, જેને જેને જે પ્રમાણે શ્રીહરિની કથા કહી હોય, તેજ પ્રમાણે હું તે સર્વ સાંભળવાની ઇચ્છા રાખું છું, કારણ કે અદ્ભુત પરાક્રમવાળા ભગવાનની કથાઓ લોકનું ઉત્તમ પ્રકારનું મગ્ન કરનારી છે ૨ માટે હે મહાભાગ ! તે શ્રીહરિની કથાઓ મને કહો કે જેથી હું સર્વના આત્મા રૂપ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર સ સારની વાસના રહિત થયેલા મનને સ્થિર કરી આ મિથ્યા દેહનો ત્યાગ

૬ આ આઠમા અધ્યાયમા પરીક્ષિત રાજાએ ૭૫ ત-થા ૬૪૨ને દેહનો સંબંધ કેવી રીતે થાય છે તે વિષે રાકા કરીને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા તેની, તથા પુરાણના ઘણા બાણના યોગ્ય પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા તેની કથા કહેવારો.

કરુ. ૩ જે મનુષ્ય નિત્ય શ્રદ્ધાથી શ્રીહરિના ચરિત્રો સાક્ષી છે તેમજ ગાય છે, તેના હૃદયમાં થોડા સમયમા ભગવાન વસે છે ૪ શરદ્ઋતુ જેમ પાણીના ઢોષ દૂર કરીને જળને નિર્મળ કરે છે, તેમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ભક્તજનોના કાનના છિદ્રવાટે તેના હૃદયકમળમા પ્રવેશ કરી હૃદયે તેને પાવન કરે છે, ૫ અને ત્યાર પછી પ્રવાસ કરનારો મનુષ્ય જેમ પોતાને ઘેર આવ્યા પછી સર્વ હુ ખોમાથી મુક્ત થઈ ઘરનો ત્યાગ કરતો નથી, તેમ શ્રીકૃષ્ણના ચરણને પ્રાપ્ત થવાથી સર્વ પ્રકારના કલેશમાથી મુક્ત થયેલો અને નિર્મળ મનનો પુરુષ શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળને છોડતો નથી ૬ હે શુકદેવ ! પાંચ ભૂતોના સ બંધ રહિત આત્માનો પંચ મહાભૂતોથી જે હેઠુ બંધાય છે, તે કારણ વિના બંધાય છે કે કોઈ કારણથી બંધાય છે, તે તમે જે રીતે જાણતા હો તે રીતે મને કહો ? ૭ જેના નાલિકમળમાથી સર્વ લોકની રચનાવાળુ કમળ ઉત્પન્ન થયું હતું તે ભગવાનના અવયવો પણ પ્રાકૃત મનુષ્યોના જુદા જુદા અને જેટલા પરિમિત અવયવો છે, તેટલાજ જુદા જુદા અવયવો તથા જુદા જુદા વિભાગો તમે મને ગણાવ્યા, ત્યારે ઇશ્વરમા મનુષ્યના કરતા વિશેષ શું તે કહો ? ૮ ઇશ્વરના નાલિકમળમાથી ઉત્પન્ન થયેલા અને સર્વ પ્રાણીઓના આત્માભૂત પ્રજ્ઞા જેના અનુગ્રહથી પ્રાણીઓને સજે છે અને જેના અનુગ્રહથી પરમાત્માના રૂપને જાણે છે તથા જેનાથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય થાય છે, એવા માયાથી પર ઇશ્વર અને સર્વના અત્યાર્થી પુરુષ ભગવાન પોતાની માયાનો ત્યાગ કરી, જે રૂપનો આશ્રય કરીને શયન કરે છે તે રૂપ યથાર્થ રીતે મને કહો. ૯-૧૦ હે પ્રજ્ઞા ! વિરાટ પુરુષના અવયવોમાથી પૂર્વે લોકપાળ સહિત લોકોની કલ્પના કરી છે, તેમજ લોકપાળ સહિત લોકોથી ભગવાનના અવયવોની કલ્પના કરેલી છે, એમ બન્ને વાત તમારા મુખથી મે સાક્ષી છું એ બન્નેમા યથાર્થ શું છે તે નિશ્ચય કરીને મને કહો ૧૧ મહા પ્રલય અને અવાંતર પ્રલયનું કેટલું પ્રમાણ છે, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન શબ્દોથી બોલાતા કાળનું માપ કેવી રીતે કરવું, સ્થૂલ શરીરના અભિમાની એવા મનુ-

ષ્યેનું, પિતૃઓનું તથા દેવતાઓનું આયુષ્ય કેટલું છે ૧૨ હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! કાળની નાની તથા મોટી જે ગતિ જાણવામા આવે છે તે કેવી છે તથા કર્મથી પ્રાપ્ત થાય એવા કયા કયા સ્થાનો છે અને તે કેવાં છે ? ૧૩ વળી સત્વ, રજ અને તમ, એ ત્રણ ગુણોના પરિણામ રૂપ દેવતા આદિકના શરીરોની ઇચ્છાવાળા જે જીવો છે તેઓને કયા કયા પરિણામમાં કેવા કેવા કર્મના સમુદાયની જરૂર છે અને કયા કયા કર્મથી કયા કયા દેવતા વગેરેના શરીરનો લાભ થાય છે ૧૪ પૃથ્વી, પાતાળ, દિશા, આકાશ, ગ્રહ, નક્ષત્ર, પર્વત, નદી, સમુદ્ર અને દ્વીપ વગેરેમાં વસનારા પ્રાણીઓ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? ૧૫ આ પ્રજ્ઞાકેશ અદરથી તથા બહારથી વિસ્તારમાં કેવડો છે તે કહો તથા મહા પુરુષોના ચરિત્રો અને ચાર વર્ણના તથા ચાર આશ્રમના ધર્મો પણ કહો. ૧૬ ભગવાનના અવતારોનું અતિ આશ્ચર્યકારક ચરિત્ર, યુગ યુગનું માપ, યુગ યુગના ધર્મો, ૧૭ મનુષ્યોના સાધારણ તથા વિશેષ ધર્મો, જેવા હોય તેવા તથા જુદા જુદા વ્યવસાયીઓના, રાજર્ષિઓના તથા આપત્તિ સમયમા આજીવિકા કરનારા પ્રાણીઓના જેવા ધર્મો હોય તેવા કહો ૧૮ તેમજ પ્રકૃતિ વગેરે તત્ત્વોની સંખ્યા, તેનું સ્વરૂપ, તે તે કાર્ય ઉપરથી તેનું સ્વરૂપ, દેવતાઓના પૂજનનો વિધિ, આઠ અંગવાળા યોગનો વિધિ તથા આત્મજ્ઞાનનો વિધિ કહો ૧૯ યોગીશ્વરોની અભિમાદિક ઐશ્વર્યદ્વારા અર્થિરાદિક માર્ગે થતી ગતિઓ, યોગીઓના લિંગ શરીરનો પ્રલય, તથા ઋક્, યજુષ્ અને સામ આદિક વેદો આયુર્વેદ આદિ ઉપવેદો, ધર્મશાસ્ત્રો, ઇતિહાસો અને પુરાણોનું સ્વરૂપ કહો. ૨૦ સર્વ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયનું સ્વરૂપ અને ઇષ્ટાપૂર્ત વગેરે કર્મો તથા અભિહોત્રાદિક કામ્ય કર્મોનો તેમજ ધર્મ, અર્થ અને કામના વિરોધ રહિત જે વિધિ હોય તે પણ કહો. ૨૧ જેમની ઉપાધિ નાશ પામેલી છે એવા જીવોની ઉત્પત્તિ, પાપક ધર્મની ઉત્પત્તિ, આત્માને થતા બંધ તથા મોક્ષ અને તેનું બંધ તથા મોક્ષથી લિપ્ત સ્વરૂપમાં રહેવું, એ સર્વ મને કહો ૨૨ વળી સ્વતંત્ર એવા ભગવાન પોતાની માયાથી જે પ્રમાણે ક્રીડા કરે છે તેમ આ-

પક એવા ભગવાન પ્રલય સમયે જે પ્રમાણે પોતાની માયાનો ત્યાગ કરીને સાક્ષીની પેઠે જગતથી અજાન થઈ જાય છે તે કહેા. ૨૩ હે મહા સુનિ શુક-દેવજી ! આ સર્વ હું આપને પૂછુ છું માટે આમ મને શરણાગતને તે સર્વ કમ પ્રમાણે મથાર્થ રીતે કહેવાને થોડું છે. ૨૪ આ સર્વ વૃત્તાત આપ મથાર્થ રીતે જણાવો છો, કારણ કે, બ્રહ્માએ નારદને પૂછ્યું હતું અને નારદે તમને કહ્યું હતું 'તેથી તમને જ્ઞાન થયેલું છે તમારા વન્ય બીજા જે લોકો છે તે તત્ત્વ-વેદ્ય નથી તેઓ તે પોતાના પૂર્વજોએ જે જે કર્યો કર્યો છે તે તે કર્યો કરે છે, વિશેષ કંઈ પણ તેઓ જાણતા નથી. ૨૫ વળી હું આપના વાક્યરૂપી સામરમથી નીકળેલા ભગવાનની કીર્તિરૂપી અમૃતનું ખાન કરું છું તેથી કેાપાયમાન થયેલા બ્રાહ્મણના શાપ-થી તમા અનસનવત કરવાથી પણ મારો જીવ બચી જાય તો નથી, તેમ ભગવાનની કથાઓ વગર બીજા સામારિક વિષયોમા મને પ્રીતિ પણ થતી નથી. ૨૬

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાએ સહામા ભગવાનની કથાઓ કહેવાની પ્રેરણા કરી તેથી શુકદેવજી બહુજ પ્રસન્ન થયા, ૨૭ અને આગળ થઈ ગયેલા બ્રહ્મકેદરમા ભગવાને બ્રહ્માને કહે-લું' વેદના સમાન ભાગવત નામનું પુરાણ પરીક્ષિત રાજાને સંભળાવવા માડ્યું. ૨૮ પાડુના વશમા શ્રેષ્ઠ એવા પરીક્ષિત રાજાએ જે જે પ્રશ્નો કર્યા હતા તે તે સર્વ પ્રશ્નોનો ઉત્તર ક્રમવાર કહેવા માટે શુક-દેવજીએ પછી શ્રીમદ્ ભાગવતનો આરંભ કર્યો. ૨૯

અત્યંત દીક્ષિત્વમ્ : પાંડુનામનુવૃત્તિઃ ॥

આત્મપૂર્વેણ તત્સર્વમાકલાતુમુપવક્રમે ॥ ૨૯ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे

અદ્યમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૯ મો. ૬

વૈકુંઠમાં બ્રહ્મા.

શ્રીશુક ઉવાચ

આત્મમાયામૃતે રાજ્યપર્યાયનુમવાત્મનઃ ॥

ન ઘટેતાર્થસંવંધઃ સ્વપ્નગુરિવાંજસા ॥ ૧ ॥

૬ આ નવમા અધ્યાયમા પરીક્ષિતના પ્રશ્નના ઉત્તર આપવા માટે ભગવાને બ્રહ્માને કહેલું શ્રીમદ્ ભાગવત શુક-દેવજી તેમને સંભળાવે છે

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા ! સ્વપ્ન એનારા જીવને જેમ સ્વપ્ન દેહનો સંબંધ, સ્વસ્વ-રૂપના અજ્ઞાન વિના સંભવતો નથી, તેમ જ્ઞાનસ્વરૂપ અને સર્વશી પર એવા આત્માને પરમાત્માની માયા વિના મથાર્થ રીતે પોતાના દેહ સાથે સંબંધ સંભવતો નથી. ૧ આત્મા પરમાત્માની અનંત રૂપવાળી માયાથી દેવ, મનુષ્ય વગેરે અનેક રૂપોને બ્રહ્મ કરીને અનેક રૂપે તે પ્રકાશી છે ને માયાના કાર્ત્ત્વ્ય પોતે તે શરીરોમા આસક્ત થઈ તેમા 'હું અને મારું' એવું અભિમાન લે છે. ૨ પરંતુ જીવ જ્યારે પ્રકૃતિ અને પુરુષથી પર એવા પોતાના સ્વયં પ્રકાશ સ્વરૂપમા કીડા કરે છે ત્યારે તે મોહથી મુક્ત થઈ 'આ મારું તથા આ હું' એવી દ્વૈતબુદ્ધિને ત્યાગ કરી, યાછો પોતાના પૂર્વ સ્વરૂપમા નિવાસ કરે છે. ૩ આત્મતત્ત્વના જ્ઞાન માટે બ્રહ્માએ નિષ્કપટ તપશ્ચર્યા કરી ત્યારે તેમની તપશ્ચર્યાથી પ્રસન્ન થયેલા ભગવાને તેમને પોતાનું ચૈતન્યધન સ્વરૂપ દેખાડી, જીવને જેથી તત્ત્વજ્ઞાન થાય એવું જે તપ બતાવ્યું હતું તે તપનું સ્વરૂપ હું તને કહું તે સાંભળો. ૪ જગતના પરમ શુરુ ભગવાન બ્રહ્મા પોતાના કમલાસન ઉપર બેસીને, જગત ઉત્પન્ન કરવાની ઈચ્છાથી વિચાર કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેથી જગતની રચના થઈ શકે એવો કોઈ સત્ય વિચાર તેમને સ્ફુર્તો નહિ. ૫ આ પ્રમાણે સદિ રચના માટે વિચાર કરતા કરતા, એક દિવસ બ્રહ્માએ સ્પર્શ (કથી ન સુધીના) અક્ષરોમાનો મોહનો તથા એકવીસો અક્ષર એટલે તપ એવા બે અક્ષરોને પાણીમાંથી બે વાર ઉત્થરાતા સાંભળ્યા. ૬

હે રાજા ! એ તપ નિષ્કિંચન પુરુષોનું ધન કહેવાય છે 'તથ તપ' "તપ કર, તપ કર" આવો પાણીમાંથી શબ્દ થયો તે સાંભળીને તેનો વક્તા કોણ હશે તે જાણવા માટે બ્રહ્માએ દિશાઓ તરફ દષ્ટિ કરવા માડી પરંતુ કોઈ જોવામાં આવ્યું નહિ, એટલે પોતાના આસન ઉપર બેસીને બાજુ કોઈએ પ્રત્યક્ષ તપ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો હોય એમ તેમણે 'તપ પોતાને કિતકારી છે,' એવું માનીને તપશ્ચર્યા કરવાનો વિચાર કર્યો. ૭ પછી તપ શબ્દનો અર્થ જાણવામા સફળ જ્ઞાનજાળા, માણ, અને,

वैकुण्ठमा सनत्कुमारो

જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિયોના વિજય કરનારા, તપ-
શ્ર્ધા કરનારાઓમા મહા તપસ્વી એવા પ્રજ્ઞાએ
મનની વૃત્તિને એકાગ્ર કરી, દેવતાના હબર વર્ષ
સુધી સર્વ લોકોને પ્રકાશ કરનાર તપ કર્યું ૮

આ પ્રમાણે તપ કરવાથી ભગવાને પ્રસન્ન થઈ
બેનથી બીજે કોઈ લોક ઉત્તમ નથી, જ્યાં કલેશ,
મોહ તથા ભય નથી, તથા આત્મતત્ત્વને જાણનારા
જ્ઞાની પુરુષો બેની સ્તુતિ કરે છે એવો વૈકુંઠલોક
પ્રજ્ઞાને દેખાડ્યો. ૯ જેમાં રજોગુણ, તમોગુણ તથા
રજ અને તેમથી મિશ્રિત એવો સત્વગુણ પણ નથી,
જેમા કાળાનુ પરાક્રમ ચાલી શકેતું નથી, જ્યાં
માયાનો વાસ પણ નથી, જે લોકમા દેવતા અને
દાનવોથી પૂજાયેલા ભગવાનના પાર્ષદો રહે છે-
તેઓ શુદ્ધ તથા શ્યામ રંગના છે, કમળના જેવા
વિશાળ તથા શ્યામ નેત્રવાળા છે, પીતામ્બરધારી છે,
મનોહર કાતિવાળા છે, શરીરે અતિ સુકુમાર છે,
૧૦ વળી તે સર્વે ચાર ભુજવાળા છે, કંઠમા કાતિ-
વાળા ઉત્તમ મણિઓથી જડેલા માદળીયા ધારણ
કરેલા ને કાતિવાળા છે, પ્રવાળ, વૈદુર્યમણિ અને
કમળના ૬૩ જેવા કાતિવાળા છે, મસ્તકો ઉપર
મુગટો તથા કંઠમા માળાઓ પહેરે છે ૧૧ જે લોક
મહાત્મા પુરુષોના અત્યંત પ્રકાશ મારતા વિમા-
નોની પક્ષિઓથી સુશેખિત થઈ રહેલા છે તથા
ઉત્તમ પ્રકારની સ્ત્રીઓની કાતિથી દીપી રહેવાથી
વિજળી સાથે રહેલી મેઘની પક્ષિઓ આકાશમા
હોય ત્યારે તેનાથી જેમ આકાશ શોભે તેમ શોભે
છે ૧૨ વળી જે લોકમા હિંદોળામા બેઠેલા લક્ષ્મીજી
શ્રીવિષ્ણુના ચરણની અનેક પ્રકારે સેવા કરે છે અને
તે સમયે તેમના યશને ભ્રમરાઓ ગાય છે તેથી
લક્ષ્મીજી પોતે જાણે શ્રીહરિના કર્મેણે ગાતા હોય
એવા દેખાય છે ૧૩ એવા વૈકુંઠલોકમા સર્વ ભક્ત-
જનોના પતિ, લક્ષ્મીના પતિ, યજ્ઞના પતિ, જગતના
પતિ તથા પોતાના પાર્ષદોમા મુખ્ય એવા મુનહ,
નંદ, પ્રજાળ તથા અર્હુણ અર્હિકોથી સેવાતા, વ્યા-
પક, અને ૧૪ ભક્તજનોની ઉપર કૃપા કરવાને
તત્પર, દર્શન કરનારાઓને દૃષ્ટિથી આનંદ ઉપજા-
વનારા, મનોહર હાસ્યવાળા તથા રાતા નેત્રવાળા
સુખથી શોભાયમાન, મુગટ તથા કુંડળધારી, ચાર

ભુજવાળા, પીતામ્બરધારી, વક્ત્ર-સ્થલમા લક્ષ્મીના
લાલનવાળા અતિ ઉત્તમ સિંહાસન ઉપર બીરાજેલા,
પ્રકૃતિ પુરુષ, મહત્ત્વ અને અહંકાર, એ ચાર,
પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, અગ્નિચારમુ મન
તથા પાંચ મહાભૂતો, એ સોળ તત્ત્વ તથા પાંચ
તન્માત્રાઓ, સર્વ મળીને પચીસ શક્તિથી વિદ્યા-
યેલા, માયાથી પર, યોગીઓમા આગ તુક હોવાથી
નાશવ ત અને પોતાને વિષે સ્વાભાવિક રીતે રહેલા
ઐશ્વર્યોદિથી સપન્ન છતાં પણ પોતાનાજ સ્વરૂપમા
વિલાસ કરનારા અને એટલા માટેજ ઇશ્વર એવા
શ્રીવિષ્ણુના પ્રજ્ઞાને દર્શન થયા ૧૬ તેમના દર્શનથી
થયેલા આનંદે પ્રજ્ઞાનું હૃદય હૃષ્ટી ભરપુર થઈ
ગયું શરીર ઉપર રોમાચ થયો પ્રેમાતિશયને લીધે
આખમા આસુ આવી ગયા અને વિશ્વને સજનારા
પ્રજ્ઞાએ જ્ઞાનસાગરથી મેળવી શકાય એવા ભગવા-
નના ચરણારવિદને પછી પ્રણામ કર્યા. ૧૭ એટલે
પ્રસન્ન મનવાળા ભગવાને પ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન કરવાના કાર્યમા
પોતાની આજ્ઞા પાળવાને યોગ્ય, પોતાની પાસે આવે-
લા અને તપાદિકથી પોતાને પ્રસન્ન કરનારા પ્રજ્ઞાને
હાથથી સ્પર્શ કરીને, મહા હાસ્યવદે શોભાયમાન
એવી વેદવાણીથી પછી આ પ્રમાણે કહેવા માડ્યું ૧૮

શ્રીભગવાન યોગ્યા કે-હે પ્રજ્ઞા ! તમે જગત
ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાથી લાખા કાળ સુધી તપ કરી
મને પ્રસન્ન કર્યો છે કપટી યોગીઓ મને પ્રસન્ન
કરી શકતા નથી ૧૯ હે પ્રજ્ઞા ! તમારૂં કલ્યાણ
આવ્યો ! વરને આપનાર જે હું, તેની પાસે તમે
ઇચ્છા પ્રમાણે વર માગી લ્યો. પુરુષને મારા દર્શન
થતા સુધીજ ફળને માટે પરિશ્રમ કરવો પડે છે.
૨૦ તમને મારા લોકના દર્શન થયાં એ મારી ઇચ્છા-
નો પ્રભાવ બાજુએ, કારણ કે, તમે એકતમા 'તપ,
તપ' એવું મારૂં કહેવું સાંભળીને ઉત્તમ તપ કર્યું
છે ૨૧ તમે જ્યારે સદ્ધિ રૂપી કાર્ય કરવામા મુગ્ધા
ત્યારે મેજ તમને તપને ઉપદેશ કર્યો હતો. તપ
એ મારૂં સાક્ષાત્ હૃદય છે અને હું તપનો આત્મા
હું. ૨૨ હું તપથીજ જગતને સર્જું છું, તપથીજ
તેને ઝળી બાઉ છું અને તપથીજ પોષણ કરું છું,
તપ એજ મારી મહા પ્રજાળ શક્તિ છે ૨૩

પ્રજ્ઞા કહે છે-હે ભગવન ! સર્વ પ્રાણીઓના

અધિષ્ઠાતા તથા બુદ્ધિમા રહેલા આપ અવિચ્છિન્ન એવા ઉત્તમ જ્ઞાનથી પ્રાણીઓના કર્તવ્યને બાંધે છે. ૨૪ તથાપિ હે નાથ ! રૂપ રહિત એવા આપના સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ એવા બે રૂપને હું બાંધુ, એવી તમારી પાસે મારી યાચના છે, તે તમે પરિપૂર્ણ કરો. ૨૫ હે માધવ ! તમે પોતે તમારી માયાથી બ્રહ્માદિક નાના પ્રકારના રૂપો ધારણ કરી પોતાની માયાના સળધેથી અનેક પ્રકારની શક્તિવાળા આ જગતને અનેક રૂપે સૃજનાર, પાળનાર તથા સંહાર કરનાર છો, સત્ય સંકલ્પવાળા તમે ક્રીડા કરો છો કરોળીઓ જેમ પોતાની લાળથી બળ બાંધે છે તેમ તમે માયાથી તમારા પોતાના સ્વરૂપને ઢાકો છો, તે સળધે જ્ઞાન તમે મને આપો. ૨૬-૨૭ હું આજસ રહિત થઈને તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરીશ, કારણ કે, આપના અનુગ્રહથી સૃષ્ટિની રચના કરવા છતાં પણ હું અહ કારાદિકથી બંધાયેલ નહિ. ૨૮ હે ભગવન્ ! મિત્ર જેમ પોતાના મિત્રનો સત્કાર કરે, તેમ તમે હાથનો સ્પર્શ કરીને મારો સત્કાર કર્યો છે, માટે હું બધા સુધી પ્રજાની સૃષ્ટિ કરવા રૂપી આપની સેવામાં સાવધતાથી રહી ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ જાતિના પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરું ત્યાં સુધી 'હું પણ એક સ્વતંત્ર સૃષ્ટિકર્તા પુરુષ છું' એવો અભિમાની ઉત્કટ મદ્દ મને ન થાય. ૨૯

બ્રહ્માને ઉપદેશ.

ભગવાન બોલ્યા-હે બ્રહ્મા ! હું તમને ભક્તિ અનુભવ સાથે મારા ખરા સ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા તેના સાધનો કહું છું, તે તમે સાંભળો. ૩૦ વળી મારૂં જેવું સ્વરૂપ, જેવી સત્તા તથા જેવા રૂપો, ગુણ અને કર્મો છે તે સર્વનું મારા અનુગ્રહથી તમને યથાર્થ રીતે જ્ઞાન થાઓ. ૩૧ હે બ્રહ્મા ! આ સૃષ્ટિની પૂર્વે હું જ હતાં. તે વખતે સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ રૂપ પ્રપચ અને તેનું કારણ માયા વગેરે બીજું કંઈજ ન હતું, સૃષ્ટિની પછી પણ હું જ રહું છું, જગતમાં જે આ પ્રપચ દેખાય છે તે પણ હું જ છું, તથા પ્રલય થયા પછી જે વસ્તુ શેષ રહે છે, તે પણ હું જ છું હું અનાદિ, અનંત અને અદ્વિતીય હોવાથી પૂર્ણ સ્વરૂપ છું. ૩૨ જે વસ્તુ વસ્તુતાએ ખરી ન હોય તે વસ્તુની પ્રતીતિ થવી અને જે વસ્તુ ખરી

હોય તે પણ દેખાય નહિ તે મારી માયા બાંધુવી. જેમકે ચંદ્રમા એક છે, બે નથી છતાં આપના વિ-કારથી બે દેખાય છે, તેમજ આ જગત વસ્તુતાએ અસત્ય છતાં સત્ય જેવું લાગે છે વળી બ્રહ્મા જેમ રાહુ એક ગ્રહ હોવા છતાં દેખાતો નથી તેમ આત્મા સર્વનો સાક્ષી હોવા છતાં માયાથી આચ્છાદિત હોવાને લીધે દેખાતો નથી. ૩૩ જેમ પચમહાભૂતો સૃષ્ટિ સૃજ્યા પછી ભૌતિક પદાર્થોમાં ઉત્તમ, મધ્યમ દેશમાં પ્રવેશ કરીને રહેલા હોય તેમ દેખાય છે, કારણ કે, તેઓમાં એવું ભેદમાં આવે છે, પરંતુ તેઓ દેહાદિકના કારણ રૂપ હોવાથી, પાછળથી તેઓમાં પ્રવેશ કરીને રહ્યા હોય તેમ નથી હું આ ભૌતિક પદાર્થોમાં પાછળથી પ્રવેશ કરી રહ્યો નથી, પરંતુ તેના કારણ રૂપે પ્રથમથીજ તેમાં પ્રવેશ કરીને રહેલો છું. ૩૪ હવે આત્માના સ્વરૂપને બાંધવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષે એટલુંજ બાંધવા જેવું છે કે જે અન્વય તથા વ્યતિરેકથી સર્વ ઠેકાણે જે રહે છે, તેને આત્મા બાંધવો. ૩૫ હે બ્રહ્મા ! તમે પરમ સમાધિથી એકાગ્ર મને મારા આ મતને અનુસરો કે જેથી વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ રચતી વેળાએ “હું સ્વતંત્ર કર્તા છું,” એવો તમને કોઈ દિવસ મોહ થાય નહિ. ૩૬

શુકદેવજી કહે છે-અજન્મા એવા ભગવાન શ્રીહરિ આ પ્રમાણે મનુષ્યોના અધિપતિ એવા બ્રહ્માને ઉપદેશ કરીને તેમના દેખતાજ અતર્ધાન થઈ ગયા. ૩૭ પ્રત્યક્ષ ભેદમાં આવેલા શ્રીહરિ અદૃશ્ય થયા એટલે સર્વ પ્રાણીમય એવા બ્રહ્માએ બે હાથ બેડીને પ્રણામ કર્યો અને પ્રથમ કલ્પમાં જેવું આ વિશ્વ હતું તેવું ફરીને ઉત્પન્ન કર્યું. ૩૮ ધર્મનું પાલન કરનારા પ્રભાવતિ બ્રહ્મા એક દિવસ પ્રજાના કલ્યાણની ઇચ્છાથી સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાને

ફે કાર્યમાં કારણ રૂપે અનુરૂપિ તેનું નામ અન્વય અને કારણ અવસ્થામાં કાર્યથી પૃથક્ત્વ તેનું નામ વ્યતિરેક ભ્રમત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ, એ ત્રણ અવસ્થાઓ છે, તેમાં આત્માની સાક્ષી રૂપે પ્રતીતિ થાય છે, તેથી તેમાં આત્માનો અન્વય છે અને સમાધિ દશામાં માત્ર આત્માનીજ પ્રતીતિ થાય છે, પરંતુ પેલી ત્રણ અવસ્થાની પ્રતીતિ થતી નથી, તેથી તે વ્યતિરેક છે આ પ્રમાણે હથર સર્વત્ર અન્વય વ્યતિરેક રૂપે છે.

યમ નિયમ પાળવા લાગ્યા.^{૩૯} હે રાજન્ ! તેમના દક્ષાદિક બીજા પુત્રો કરતા અતિ પ્રિય બ્રહ્માની આજ્ઞા પાળનારા મહા મુનિ તથા મહા ભગવદ્ભક્ત એવા નારદે માયાના અધિપતિ વિષ્ણુની માયા બાંધવાની ઇચ્છાથી શીલ, વિનય તથા ઇન્દ્રિયનિગ્રહથી પિતા બ્રહ્માની સેવા કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યા ૪૦-૪૧ હે રાજન્ ! લોક પિતામહ બ્રહ્માને પ્રસન્ન થયેલા બેઠને તમે મને જે પ્રશ્ન પૂછો છો, તે પ્રશ્ન દેવર્ષિ નારદે તેમને પૂછ્યો. ૪૨ તે ઉપરથી પ્રાણીઓને સુજનારા બ્રહ્માએ પ્રસન્ન થઈ ભગવાને પોતાને જે ચતુ શ્લોકી ભાગવત કહ્યું હતું, તે દસ વસ્તુને પ્રતિપાદન કર નારું આ શ્રીમદ્ભાગવત નારદને કહી સંભળાવ્યું ૪૩ હે રાજન્ ! નારદે સરસ્વતી નદીના તીર ઉપર બેસી પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરતા, અપાર તેજવાળા વેદ-વ્યાસ મુનિને શ્રીમદ્ભાગવત કહ્યું હતું કે જેમની પાસેથી હું તે ભણ્યો છું ૪૪ હે પરીક્ષિત ! તમે પ્રશ્ન કર્યો કે, આ વિશ્વ, વિરાટ પુરુષથી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયું ? તથા બીજા પણ જે પ્રશ્નો તમે પૂછ્યા તે સર્વ પ્રશ્નોનો હું તમને ચતુ શ્લોકી ભાગ-વતની વ્યાખ્યાદ્વારા હવે ઉત્તર આપુ છું ૪૫

યદુતાહં ત્વયા પૃષ્ઠો વૈરાજાસ્પુરુષાદિદમ્ ॥
યથાસીત્તદુપાલ્યાસ્યે પ્રજ્ઞાનન્યામ્ કૃત્સ્વશઃ
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे
नवमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મો.*

ભાગવતનાં દસ લક્ષણો.

શ્રીશુક ઉવાચ

अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थान घोषणमर्तयः ॥
मन्वतरेशानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रयः ॥૧॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! શ્રીમદ્ભાગવ-તમા આ પ્રમાણે દસ વિષયો પ્રતિપાદન કરેલા છે, તે આ સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, ઘોષણ, ઉત્તિ, મન્વ-તર, ઇશાનુકથા, નિરોધ, મુક્તિ તથા આશ્રય, ૧ એમા દશમો વિષય જે આશ્રય છે, તેનું ચથાર્થ જ્ઞાન

* આ દશમા અધ્યાયમા શ્રીશુકદેવજીએ શ્રીમદ્ભાગ-વતના વ્યાખ્યાદ્વારા પરીક્ષિત રાજના પ્રશ્નોનો સ્ફુટ રીતે ઉત્તર આપવાનો આરંભ કરેલો છે

થવા મહાત્મા પુરુષો સ્તુતિ આદિક ભાગોમા પ્રત્યક્ષ શ્રુતિવડે તથા બુદ્ધા બુદ્ધા આખ્યાન ભાગમા તાત્પ-ર્યવૃત્તિથી નવ પદાર્થોના સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે. ૨ પરમેશ્વરથી સત્વ, રજ અને તમ, એ ત્રણ માયાના ગુણો પરિણામ પામીને, તેમાંથી પાચ મહાભૂતો, પાચ તન્માત્રાઓ, ઇન્દ્રિયો, મહત્ત્વ અને અહ-કાર, એ સર્વની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેને સર્ગ કહે છે વિરાટ દેહના અભિમાનીએ કરેલી સ્થાવર જ ગ-માત્મક સૃષ્ટિને વિસર્ગ કહે છે, ૩ મૃજેલા પ્રાણી-ઓને તેઓની મર્યાદામા રાખવાથી ભગવાનનો જે વિજય થાય છે તેને સ્થિતિ કહે છે પોતાના ભક્તો ઉપર ભગવાનનો જે અનુગ્રહ તેને પોષણ કહે છે ભગવાનના અનુગ્રહ પાત્ર ઉત્તમ ઉત્તમ મન્વ તરોના અધિપતિઓના ઉત્તમ પ્રકારનો જે ધર્મ, તેને મ-ન્વ તર કહે છે નાના પ્રકારના કર્મની વાસનાઓને ઉતિ કહે છે ૪ શ્રીહરિના અવતારના ચરિત્રોથી તથા તેમના ભક્તોના આખ્યાનોથી વૃદ્ધિ પામેલી કથાઓને ઇશાનુકથા કહે છે ૫ શ્રીહરિ યોગનિદ્રા કરે કે તેની પાછળ જીવનું પોતાની શક્તિઓ અને ઉપાધિઓ સાથે પરમાત્મામા લય થઈ જવું તેને નિરોધ કહે છે, અને અન્યથા રૂપનો અવિદ્યાદ્વારા પોતાને વિષે આરોપિત કરેલા 'હું કર્તા, હું ભોક્તા' વગેરે રૂપનો ત્યાગ કરીને પોતાના સ્વરૂપમા રહેવું એટલે 'હું કર્તા, ભોક્તા નથી પણ શુદ્ધ બ્રહ્મ છું' એમ બાંધવું તેને મુક્તિ કહે છે ૬ જે પરમેશ્વરથી આ જગતની ઉત્પત્તિ અને નાશ થાય છે તથા જે-નાથી તે બંનેનું સ્વરૂપ બાંધવામા આવે છે તે પર-બ્રહ્માને આશ્રય કહે છે, અને તે પરબ્રહ્મ અથવા તે પરમાત્મા એમ કહેવાય છે ૭ જે † ચક્ષુરાદિક ઇન્દ્રિ-યોનો અભિમાની દ્રષ્ટા જીવ આધ્યાત્મિક કહેવાય છે, તેજ આધિદૈવિક એટલે ચક્ષુરાદિક ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા સૂર્ય રૂપ પણ કહેવાય છે એક સ્વરૂપમા અધ્યાત્મ તથા અધિદૈવ એ બંને ભેદને બુદ્ધા બાંધ-વાનો ચક્ષુરાદિક ઇન્દ્રિયના ગોલક આદિથી બાંધ-વામા આવતો જે દેહ તેનું નામ આધિભૌતિક બા-ંધવું ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ અધિદૈવ કહેવાય છે અને

† આશ્રય રૂપ પરમાત્માના સ્વરૂપને અપરોક્ષાનુભવથી સ્પષ્ટ કરવાને અધ્યાસ આદિના વિભાગ બતાવ્યા છે

દેહાદિક દશ્ય પદાર્થો, અધિભૂત કહેવાય છે. ૮ આ ત્રણ વસ્તુમા બ્યારે એકને અભાવ હોય છે ત્યારે બીજી વસ્તુઓ સિદ્ધ થઈ શકતી નથી જેમકે દશ્ય એવા દેહાદિક પદાર્થ ન હોય તો જેનાથી દેહાદિકની પ્રતીતિ થાય છે એવી ઇન્દ્રિયો સિદ્ધ થાય નહિ, અને તેનો દ્રષ્ટા પણ સિદ્ધ થાય નહિ, તેમજ દશ્ય દેહાદિક વિના ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિથી જાણવામા આવતા ઇન્દ્રિયોના અધિક્ષાતા દેવ સૂર્યાદિક પણ સિદ્ધ થાય નહિ, તેમ સૂર્યાદિક વિના અધ્યાત્મરૂપ ઇન્દ્રિયોની પણ પ્રવૃત્તિ થાય નહિ, તેમજ ઇન્દ્રિયોના અધિક્ષાતા દેવ સૂર્યાદિક ન હોય તો દેહાદિક દશ્ય પદાર્થો પણ સિદ્ધ થાય નહિ આ પ્રમાણે ત્રણે પદાર્થો એક બીજાની અપેક્ષા ગળે છે અને તેઓ એક બીજાથી સિદ્ધ થઈ શકે છે, માટે તે આત્માથી ભિન્ન છે, પરંતુ એ ત્રણેને એટલે ઇન્દ્રિયોને, ઇન્દ્રિયોના અધિક્ષાતા દેવતાઓને અને દશ્ય દેહાદિક પદાર્થોને જે સાક્ષીરૂપે બેનાર આશ્રય રૂપ આત્મા છે તે સ્વતંત્ર છે, તેને બીજા કોઈનો આશ્રય નથી ૯ વિરાટ પુરુષ મૃદિના આરભમા અંડને લેહીને બ્યારે બહાર નીકળ્યા ત્યારે તેમણે પોતાને રહેવાના સ્થાનની ઇચ્છાથી પવિત્ર એવું જળ ઉત્પન્ન કર્યું ૧૦ નરના શરીરમાથી જળ ઉત્પન્ન થયું માટે તે નાર કહેવાયુ આ પ્રમાણે પોતે ઉત્પન્ન કરેલા જળમા એક હબ્બર વર્ષ સુધી તેઓ રહ્યા તેથી નારાયણ એવા નામે પ્રખ્યાત થયા ૧૧ દ્રવ્ય અર્થાત્ પૃથ્વી આદિક ઉપાદાન સામગ્રી, કર્મ-જન્મમા નિમિત્તભૂત, કાળ, સ્વભાવ અને જીવ જે પરમાત્માના અનુગ્રહથી ક્રિયા કરવાને સમર્થ થાય છે અને જેમની ઉપેક્ષાથી ક્રિયા કરી શકતા નથી, ૧૨ તે અદ્વિતીય પરમેશ્વર અનેક રૂપે થવાની ઇચ્છાથી યોગરૂપ શય્યામાથી ભગ્નત થયા અને સમર્થ એવા ઇશ્વરે પોતાની માયાથી સુવર્ણની પેઠે પ્રકાશ પ્રસારતા પોતાના દેહને અધિદેવ, અધ્યાત્મ અને અધિભૂત, એમ ત્રણ પ્રકારે ઉત્પન્ન કર્યો હવે તે પુરુષ રૂપ ભગવાનનો એક દેહ ત્રણ પ્રકારે કેમ ભેદ પામ્યો ? તે સાંભળો ૧૩-૧૪ આ શરીરની અદરના આકાશમા પુરુષ બ્યારે ક્રિયાશક્તિથી નાના પ્રકારની ચેષ્ટા કરવા માટે છે, ત્યારે તે બિહાકાશમા

ઇન્દ્રિયોની શક્તિ મનની શક્તિ અને દેહની શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે પછી શક્તિ રૂપ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપથી સૂત્રાત્મા નામનો મુખ્ય પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે એ સર્વનો જીવ ત પ્રાણ છે ૧૫ રાજાના સેવકો જેમ રાજાના વ્યવહારને અનુસરે છે તેમ ઇન્દ્રિયો મહા પ્રાણની સૂચના પ્રમાણે ક્રિયા કરે છે, અને પ્રાણની ક્રિયા બધે પડવાથી પોતે ક્રિયા કરતી નથી ૧૬ આ રીતે સર્વને ક્રિયામા પ્રેરણા કરનાર પ્રાણથી વિગટના શરીરમા જળ તરસ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે તે પછી તરસ્યા તથા ભૂખ્યા થયેલા વિરાટ પુરુષને પ્રથમ મુખ ઉત્પન્ન થાય છે ૧૭ મુખમાથી તાળવુ, અને તાળવામા જિહ્વા ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થાય છે જિહ્વાથી જણાય એવો નાના પ્રકારનો રમ રૂપ વિષય ઉત્પન્ન થઈ તેના દેવતાઓ વરુણ ઉત્પન્ન થાય છે ૧૮ પછી વિરાટ પુરુષને બોલવાની ઇચ્છા થતા, તેમના મુખમાથી અગ્નિદેવ ઉત્પન્ન થયા, વાણી નામની ઇન્દ્રિય થઈ અને વાચા રૂપી વિષય ઉત્પન્ન થયો શબ્દનો ઉચ્ચાર અગ્નિદેવતા વિના થઈ શકતો નથી, જેમકે પાણીમા બુડેલો મનુષ્ય વાક્ય ઇન્દ્રિયવાળો હોવા છતાં અગ્નિને પાણી સાથે વિરોધ હોવાથી પાણીમા શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શકતો નથી. ૧૯ પછી વિરાટ પુરુષમા પ્રાણવાયુ અત્યંત વહાવા લાગતા, તેને નાસિકાના બે છિદ્રો થયા ત્યાર પછી ગંધને ઝડપી કરવાની ઇચ્છા કરતા વિરાટની નાસિકામા ગંધ વિષય વાયુ નામના તેની દેવતા ઉત્પન્ન થઈ તેથી પ્રાણ નામની ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ ૨૦ બ્યારે જગત અધકારથી આચ્છાદિત હતું ત્યારે પોતાના દેહને અને બીજા પદાર્થોને જોવાની ઇચ્છા થતા, તે વિરાટ પુરુષને નેત્રન્ન બે ગોલક અને તેના સર્વ દેવતા ઉત્પન્ન થયા તથા ચક્ષુ રૂપ ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ અને રૂપ તેનો વિષય બન્યો ૨૧ બ્યારે વિરાટ પુરુષને વેદોએ બોધ કરતા પોતાનું સ્વરૂપ સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેમને કાનના બે ગોલક ઉત્પન્ન થયા, તેમા દિશા નામની દેવતા અને શ્રોત્ર નામની ઇન્દ્રિય અને તેનાથી શ્રવણ થઈ શકે તેવો શબ્દ વિષય ઉત્પન્ન થયો ૨૨ બ્યારે વિરાટ પુરુષને વસ્તુનું કોમળપણ, કઠોરપણ, હળવાપણ, ભારેપણ, ક્ષુદ્રતા, શીઘ્રતા અને

જાગૃતના હંસ લક્ષ્મી અધ્યાય ૧૦ મે ત્યારે તેના શરીરમા ત્વચા ઉત્પન્ન થઈ, તેમા ત્વચા ઇન્દ્રિય થઈ અને તેના આધિષ્ઠાતા વૃક્ષ, લતા શબ્દથી બાલતા વાયુરૂપ દેવતાઓ થયા. આયુ ત્વચાની અદર તથા બહાર રહેલો છે અને ત્વચાથી સ્પર્શ નામના યુક્તિને ગ્રહણ કરે છે. ૨૩ વિરાટ પુરુષને જ્યારે અનેક જાતના કર્મો કરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેમને જે હાથ ઉત્પન્ન થયા. તે બન્ને હાથમા બળ રૂપ ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ, તેનો દેવતા ઇન્દ્ર થયો. અને ગ્રહણ કરવું એ તેનો વ્યાપાર થયો. તે વ્યાપાર બળને તથા આધિષ્ઠાતા દેવ ઇન્દ્રને અધીન છે. ૨૪ વળી વિરાટ પુરુષને ઇન્દ્રિય ગતિએ જવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેમને જે ચરણો ઉત્પન્ન થયા તે ચરણોની સાથે વિષ્ણુ પોતે તેમના આધિષ્ઠાતા દેવ થઈને રહ્યા તેમા ચલન શક્તિ ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ અને મનુષ્યોથી ચલન શક્તિ રૂપ ઇન્દ્રિય તથા તેના દેવતા ઇન્દ્ર, એ બન્ને વિષ્ણુનો આશ્રય કરીને રહેલા છે. ૨૫ તે વિરાટ પુરુષને પ્રજા, પ્રેમ અને સ્વર્ગની ઇચ્છા થતા ઉપસ્થ ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ અને તેના આધિષ્ઠાતા દેવ પ્રજાપતિ થયા તે ઉપસ્થ ઇન્દ્રિયને અને તેના દેવતા પ્રજાપતિને અધીન એવું કામ સ બધી સુખ ઉત્પન્ન થયું. ૨૬ વળી વિરાટ પુરુષને અન્નનો મળ ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થતા ગુદા ઉત્પન્ન થઈ, તેમા આયુ નામની ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ અને તેના દેવતા મિત્ર થયા. પાચુ ઇન્દ્રિયના તથા તેના દેવતાના આશ્રયે મળનો ત્યાગ થાય છે. ૨૭ જ્યારે તે વિરાટ પુરુષને એક શરીર ત્યાગ કરીને બીજા શરીરો ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે નાભિદ્વાર ઉત્પન્ન થયું અને ત્યા અપાન એટલે બીજા દેહમા જવાના સાધનભૂત વાયુ તથા તેના દેવ મૃત્યુ ઉત્પન્ન થયા. મરણ એ મૃત્યુ દેવનો તથા અપાન વાયુનો આશ્રય કરીને રહે છે. ૨૮ વિરાટ પુરુષને અન્ન તથા પાનાદિક ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેને પેટ, આંતરડાં તથા નાડીઓ ઉત્પન્ન થઈ નાડીઓના દેવ નદીઓ, પેટના તથા આંતરડાના દેવ સમુદ્રો ઉત્પન્ન થયા તુષ્ટિ અર્થાત્ ઉદર પોષણ અને પુષ્ટિરસના પોષણદ્વારા શરીરની સ્થૂલતા એ બન્ને બિંધ્યો આંતરડાં તથા નાડીઓનો આશ્રય કરીને રહ્યા છે.

૨૯ જ્યારે વિરાટ પુરુષને પોતાની માયાનું ધ્યાન કરવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે હૃદય ઉત્પન્ન થયું, પછી તેમા મન ઉત્પન્ન થયું, મનના દેવતા ચંદ્ર અને તેનો વિષય સ કંઈપણ તથા તેથી ઉત્પન્ન થતી અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ. ૩૦

વળી દેહની સ્થૂલ ત્વચા તથા તેના ઉપર રહેલી સૂક્ષ્મ ચામડી, માસ, લોહી, મદ, મજ્જા અને હાડકા એ સાત ધાતુઓ, બુદ્ધિ, જળ તથા તેજ એ ત્રણ વસ્તુમાથી ઉત્પન્ન થયા છે. આકાશ જળ અને વાયુ એ ત્રણથી પ્રાણવાયુની ઉત્પત્તિ થઈ છે. ૩૧ ઇન્દ્રિયો વિષય તરફ દોડે છે અને શબ્દાદિક વિષયો અહ કારથી સુદર દેખાય છે, પરંતુ તેઓ વસ્તુતા એ સુદર નથી મન એ સર્વ વિકારોનું સ્વરૂપ છે અને બુદ્ધિ નજરે દેખાતી વસ્તુના ખરા સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરનારી છે, પરંતુ તે વસ્તુના ખરા સ્વરૂપને ગ્રહણ કરી શકતી નથી. ૩૨ હે પરીક્ષિત રાજા! આ પ્રમાણે મે તમને ભગવાનનું સ્થૂલ રૂપ કહ્યું, જે સ્થૂલ રૂપ બહારના પ્રદેશમા પૃથ્વી આદિ આઠ આવરણોથી વિદાયલું છે. ૩૩ આ સ્થૂલ સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું તેથી ભિન્ન એક સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ રૂપ લિંગ શરીર છે જે સ્થૂલ શરીરનું કારણ છે, ઇન્દ્રિયાદિકથી ગ્રહણ થઈ શકે નહિ તેવું છે, સ્વભાવ રહિત છે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય વિનાનું અને સદા એકરૂપ છે તે જન્મ વગેરે છ વિકારોથી ગહિત છે, તેથી તેને વાણી તથા મન પહોંચી શકતા નથી. ૩૪ હે રાજા! ભગવાનના આ સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ બન્ને રૂપનું તમારી પાસે મે વર્ણન કર્યું, પરંતુ એ બન્ને રૂપ ભગવાનને વિષે માયાથી કંઈપણેલા છે, માટે વિદ્વાનો તે બન્ને રૂપને ખરા રૂપે ગ્રહણ કરતા નથી તે પરમાત્મા ભગવાન વસ્તુતાએ ક્રિયા રહિત છે, છતાં માયાથી પ્રજ્ઞાનું રૂપ ધારણ કરી, સર્વ વ્યાપારમા વર્તે છે, અને વાચકરૂપે શબ્દ સમૂહને તથા વાચ્ય રૂપે રૂપોને અને ક્રિયાઓને સૂચે છે, પરંતુ પોતે માયાથી પર છે. ૩૫-૩૬ પ્રજાપતિ, મનુ, દેવતા, ઋષિઓ, બ્રુહા બ્રુહા પિતૃગણો, સિદ્ધ, ચારણ, ગ ધર્વ, વિદ્યાધર, અશુરો, ગુહકૈ, ૩૭ કિન્નરો, અપ્સરાઓ, નાગો, સર્પો, કિપુરુષો, ઉરગો, માતૃકાઓ, રાક્ષસો, પિ-

શાઓ, ભૂતો, પ્રેતો, વિનાયકો ૩૮ અને કુખ્યાડ, ઉન્મત્ત, વેતાલ, યાતુધાન, ગ્રહો, પક્ષીઓ, મૃગ, પશુ, પેટે ચાલનારા પ્રાણીઓ, તથા બીજા જળચર, સ્થળચર અને આકાશચારી પ્રાણીઓ વગેરે સર્વે સ્થાવર તથા જંગમ રૂપે બે પ્રકારના છે અને જરા-ચુજ, અડજ, સ્વેદજ તથા ઉદ્ભિજ્જ એમ ચાર પ્રકારના બીજા છે તે સર્વને પરમાત્મા સૂજે છે પુણ્યોથી દેવતાદિકમા જન્મવુ એ ઉત્તમ ગતિ ગણાય છે પુણ્ય અને પાપ એમ મિશ્ર કર્મથી મનુષ્યમા અવતરવુ, તે મધ્યમ ગતિ ગણાય છે અને પાપથી નરકમા અવતરવુ, એ અધમ ગતિ ગણાય છે. આ પ્રમાણે કર્મની ત્રણ ગતિ કહેલી છે ૩૯-૪૦ સત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણથી દેવતામા, મનુષ્યમા અને નારકી જીવોમા જન્મ થાય છે આ રીતે ત્રણ પ્રકારની ગતિ છે હે રાજન્ ! તે ત્રણ ગુણોમા એક એક ગુણ બીજા બન્ને ગુણો સાથે મળે છે, ત્યારે કર્મના ક્ષણ રૂપ તે પ્રત્યેક ગતિના ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે જેમ કે રજોગુણ મિશ્ર સાત્વિક ભેદ, તમોગુણ મિશ્ર સાત્વિક ભેદ અને શુદ્ધ સાત્વિક ભેદ, સત્વગુણ મિશ્ર તામસ ભેદ, રજોગુણ મિશ્ર તામસ ભેદ અને શુદ્ધ તામસ ભેદ તથા સત્વ-ગુણ મિશ્ર રાજસ ભેદ, તમોગુણ મિશ્ર રાજસ ભેદ તથા શુદ્ધ રાજસ ભેદ એમ અવાતરે નવ પ્રકારના ભેદ છે ૪૧ જગતના ઉત્પન્ન કર્તા ભગવાન પશુ, મનુષ્ય અને દેવતાઓમા ધર્મ રૂપ અવતાર ધારણ કરીને આ જગતનુ પાલન અને પોષણ કરે છે ૪૨ પછી કાલાગ્નિ એવુ રુદ્ર રૂપ ધારણ કરીને વાયુ જેમ વાદળાના સમૂહનો નાશ કરે તેમ તે પોતે ઉત્પન્ન કરેલા જગતનો પ્રલય કાળે નાશ કરે છે ૪૩

હે રાજન્ ! અનુપમ એવા ઐશ્વર્યસપન્ન ભગવાનનું સપ્તા, પાલક તથા સહારકર્તા રૂપે મે વર્ણન કર્યું, પરંતુ વિવેકી પુરુષો શુદ્ધ, અમાયિક એવા પરમાત્માને કર્તૃત્વાદિ રૂપે જોવાને યોગ્ય નથી ૪૪ પરમાત્માથી આકાશ ઉત્પન્ન થઈ તેમાથી આ પ્રા-

ણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે. એ શ્રુતિ વાક્યનું જગતની ઉત્પત્તિ આદિકમા પરમેશ્વરનું કર્તૃત્વાદિક પ્રતિપાદન કરવામા તાત્પર્ય નથી, પરંતુ તેનો નિષેધ કરવામાં તાત્પર્ય છે, અર્થાત્ શ્રુતિઓ નિષેધાત્મક છે, તે તો માયાથી અધ્યાસિત છે, પરંતુ વસ્તુતાએ નથી ઈશ્વર માયાથી અનેક રૂપ ધારણ કરે છે ૪૫ તમારા પૂછવા ઉપરથી મે તમને આ અવાતર પ્રલયની સાથે મહાપ્રલય પણ કહી સંભળાવ્યો. મહાપ્રલયમા પ્રાકૃત મહત્ત્વાદિની સૃષ્ટિ અને અવાન્તર પ્રલયમાં વૈકૃત સ્થાવરાદિકની સૃષ્ટિ, બીજા મહાકલ્પાદિકની સાથે ગણાય છે ૪૬ કાળનું સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ માપ, કલ્પનું સ્વરૂપ તથા તેનું શરીર એટલે વિભાગ રૂપ અવાતર કલ્પ તથા મન્વ તર વગેરેના વિભાગો હવે આગલા સ્કંધમા વિસ્તારથી કહીશ દરમિયાન પાંચકલ્પની કથા કહું તે સાંભળો ૪૭

જ્ઞાનક કહે છે-હે સૂત ! આપે અમને આગળ કહ્યું હતું કે ભગવદ્ભક્તોમા ઉત્તમ વિદુરજી ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવા સગા સ બધીઓનો ત્યાગ કરી પૃથ્વી ઉપર આવેલા તીર્થોમા યાત્રા કરવા ગયા હતા ૪૮ તેમને મૈત્રેયની સાથે આત્મજ્ઞાન સ બધી સ વાદ કયા આગળ થયો હતો ? અને વિદુરના પ્રશ્ન ઉપરથી ભગવાન મૈત્રેયે તેમને કયું તત્ત્વ કહ્યું હતું ? ૪૯ વિદુરે પોતાના બધુઓનો ત્યાગ કર્યો તેનું શું કારણ અને ફરીને તે શા માટે હસ્તિનાપુર ગયા ? હે સૌમ્ય ! એ સર્વ વિદુરનું ચરિત્ર અમને કહો ? ૫૦

સૂત કહે છે કે-પરિક્ષિત રાજાના પૂછવાથી મહા મુનિ શુકદેવજીએ રાજાના પ્રશ્નો અનુસાર તેમને જે જે ઉત્તરો આપ્યા હતા તે, હું હવે તમને કહું તે સાવધાન થઈને સાંભળો ૫૧

રાજા પરીક્ષિત પૃષ્ઠો ચરવોચ્ચન્મહામુનિ
તદ્ગોઽમિધાસ્યે શૃણુત રાજા પ્રશ્નાનુસારતઃ ૫૧
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वितीयस्कंधे
वृषामोक्षायः

श्रीमद्वेदव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

तृतीयस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર
વરાહ ભગવાન અને હિરણ્યાક્ષ

અથ

શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર તૃતીયસ્કંધ.

૩૩-૩૪-૩૫-૩૬

અધ્યાય ૧ લો.†

૩૭-૩૮-૩૯-૪૦

વિદુર અને ઉદ્ધવનો સંવાદ.

શીકુલ ઉલાલ-વલમેલતુરા પુછો મૈત્રેયો મગધાન્નિકલ ।

જાણ વન પ્રવિદેલ ત્વક્ત્વા સ્વપુદ્ગલિમ્લ ।

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! પોતાના ઋધિમાન ઘરનો ત્યાગ કરીને વનમાં ગયેલા વિદુરજીએ પૂર્વે આવેલ પ્રશ્ન ભગવાન મૈત્રેયને પૂછ્યો હતો ૧-૨

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે-હે શુકદેવ ! વિદુરજીને ભગવાન મૈત્રેયની સાથે ક્યાં અને ક્યારે સંવાદ થયો હતો ? એ અમને સંભળાવો ૩ નિર્ભજ અતઃકરણવાળા વિદુરના ઉત્તમ પ્રશ્નમાં શેષ અર્થનો લાભ સમાવેલો નથી, કારણ કે, તે પ્રશ્નને સાત મનુષ્યોએ અનુભાદન આપેલું છે. ૪

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાના પૂછવાથી જ્ઞાનવાળા શુકસુનિ મનમાં પ્રસન્ન થઈ “સાંભળો” એમ વિદુરજીના પ્રત્યે બોલ્યા ૫

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! જેની વિવેક દષ્ટિ અધર્મને લીધે નાશ પામી છે એવા તથા પોતાના દુષ્ટ પુત્રોનું પોષણ કરનારા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ પિતા વગરના થઈ રહેલા પોતાના નાના ભાઈ પાંડુના પુત્રોને લાક્ષ્મણવનમાં ઉતારેા આપીને બાળી મૂક્યા ૬ વળી બ્યારે મહા કષ્ટથી રૂદન કરતા, આસુઓથી ધોવાતા હરિય દનવાળા પટરાણી દ્રૌપદીના, સભામાં કેશ એ અવાડપી પોતાના પુત્રનું નિઃકર્મ બોવા છતા ધૃતરાષ્ટ્રે અટકાવ્યું નહિ. ૭ વળી બ્યારે દુર્યોધને અધર્મથી ભુગારમાં છોડેલા અને કેવળ સત્યનો આશ્રય કરનારા સંત એવા મુનિશિર રાજા વનમાં બંધને પાછા આવ્યા અને તેમણે ઠસવ પ્રમાણે રાજ્યનો ભાગ માગ્યો, પરંતુ અજ્ઞાની ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ તે આપ્યો નહિ. ૮ વળી બ્યારે મુનિશિરે વિદિ આટે મોકલેલા શ્રીકૃષ્ણે સભા વચ્ચે ભીષ્મદિકને અમૃત જેવાં વચનો કહ્યાં છતાં જેનું પુણ્ય નાશ પામેલું હતું એવા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ ઉત્તમ ગણીને માન્ય રાખ્યા નહિ ૯ વળી બ્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે બેલાવવાથી તેના રાજમહેલમાં ગયા અને ત્યાં તેણે તેને રાજકાજની શ્રમ સલાહ પૂછી, તેથી મંત્ર બાહુનારાઓમાં એક એવા વિદુરે તેને જે વિચાર આપ્યો તેને મંત્રીઓ ‘વિદુર વાક્ય’ કહે છે. ૧૦ હે ધૃતરાષ્ટ્ર ! તમારાજ

† આ કથાવમાં મરવાને તેણે વચેલા બંધુઓને મૂઝી વિદુર સાચાં જિજ્ઞાસુ પડ્યા આ તેમને જ્ઞાન સાથે જે સંવાદ થયો, તે કથા મહેલામાં આવશે

અપરાધને લીધે ભીમસેન મહા રાષથી નિ શ્વાસ નાખ્યા કરે છે અને તમે પણ તેનાથી બહુજ ડરો છો. તમારા આ અસહ્ય અપરાધને અન્નતશત્રુ યુધિષ્ઠિર રાજા સહન કરે છે, તો તમે પણ રાજ્યનો ભાગ તેમને પાછો આપો. ૧૧ કદાચ તમે એવો ગર્વ રાખતા હશો કે મારે તેમના જેવા ધણા પુત્રો છે તો તે ગર્વ બ્યર્થ છે, કારણ કે, સર્વ રાજાઓનો વિ-જય કરનારા અને જેની સાથે પ્રાક્ષણ તથા ઇન્દ્રા-દિક દેવતાઓ રહે છે એવા યાદવોના પૂજ્ય ભગ-વાન મુકુદે પાડવોને આશ્રય આપેલો છે, અને તે ખીજે ક્યાહિ ગયા નથી, પરંતુ પોતાની નગરીમાજ ણિરાજે છે માટે તેમને રાજ્યભાગ આપો. ૧૨ વળી તમે પુત્ર માનીને જેનું પોષણ કરો છો, જે શ્રીકૃષ્ણ-નો દ્રેષ કરે છે, જે શ્રીકૃષ્ણથી અવળો ચાલે છે અને જે લક્ષ્મી રહિત થયો છે તે દુર્યોધન, તમારા ઘર-મા દોષ રૂપે દાખલ થયો છે માટે તેને કુળના કલ્યાણને માટે ઘરમા કાઢી મૂકો. ૧૩

આ પ્રમાણે વિદુરે કહ્યું તે સમયે ક્રોધની વૃદ્ધિ થવાથી જેનો ઓષ્ઠ ફરકતો હતો એવો અને કર્ણ, દુ શાસન ને શકુનિ જેની સાથે રહેલા હતા એવો દુર્યોધન વિદુરનો તિરસ્કાર કરીને બોલ્યો કે, ૧૪ આ દાસી પુત્રને અહિ કેણે બોલાવ્યો છે? તે મારૂ અન્ન ખાઈને પુષ્ટ થયેલો હોવા છતાં મારી સાથે શત્રુતા રાખે છે, અને શત્રુના કાર્યો સાધે છે, માટે તે જીવતો છે તેટલામા તેને નગરમાથી ઝટ કાઢી મૂકો. ૧૫ આ પ્રમાણે દુર્યોધને વડા બધુની સમુખ બાણી પેઠે કનમા પ્રવેશ કરતા તીક્ષ્ણ વચનોથી વિદુરના મર્મ ભાગોને વીધી નાખ્યા છતાં પણ ભગવાનની માયાને ઓટી માનનારા વિદુરને કંઈ પણ દુ બ લાગ્યું નહિ પછી તે પોતાનું ધનુષ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાના રાજલવનને ટોલે ભરવી ત્યાંથી ચાલી ગયા. ૧૬ કૌરવોએ પુણ્યથી સપાદન કરેલા વિદુરજી હસ્તિનાપુરથી નીકળીને ભગવાન સહજ મૂર્તિ પૃથ્વી ઉપર પ્રજ્ઞા, રુદ્ર વગેરે અનેક મૂર્તિ ધારણ કરીને જે જે તીર્થોમા બિરાજેલા હતા તે તે શ્રીહરિના પવિત્ર તીર્થોમા પુણ્ય કરવાની ઇચ્છાથી ફરવા નીકળી પડ્યા. ૧૭ નગરોમા, પવિત્ર

ઉપવનોમાં, પર્વતોમાં, કુ જોમાં, નિર્મળ જળવાળી નદીઓમા, તળાવોમા, ભગવાનની મૂર્તિઓથી શો-ભાયમાન તીર્થોમા તથા ક્ષેત્રોમા તે એકલાજ ફરવા લાગ્યા. ૧૮ પૃથ્વી ઉપર યાત્રા કરતી વેળાએ તે પવિત્ર રીતે ઉત્તમ પ્રકારની આજીવિકા ચલાવતા, અનેક તીર્થોમા સ્નાન કરતા હતા. નિરતઃ પૃથ્વી ઉપર મુતા, અવધૂતનો વેષ તેમણે ધારણ કર્યો હતો તેથી પોતાના રાનુષ્યો પણ તેમને ઓળખી શકતા નહતા તે ફરતા ફરતા શ્રીહરિને સંતુષ્ટ કરનારા ઉત્તમ વ્રતો કરવા લાગ્યા. ૧૯ આ પ્રમાણે ભરતખંડમા ચારે દિશાએ ફરતા ફરતા તે જ્યારે પ્રભાસ ગયા ત્યારે યુધિષ્ઠિર રાજા શ્રીકૃષ્ણની સહાયતાથી જેમા પોતાનું સૈન્ય હતું તથા જેમા માત્ર રાજચિહ્ન તરીકે એક જ શ્વેતછત્ર ધરાય છે એવી વિશાળ સમસ્ત પૃથ્વીનું રાજ્ય કરતા હતા. ૨૦ વિદુરે ત્યાં પ્રભાસમા સાલજીયુ કે પરસ્પર ઘસાવાને લીધે વાસમાથી ઉત્પ-ન્ન થયેલા અગ્નિવટે જેમ વન બળી જાય તેમ એક બીજાની ઇર્ષ્યા કરવાથી પોતાના સ બ ધી કૌરવોનો વિનાશ થયો છે તે સાલજીને વિદુર શોક કરતા કરતા છાનામાના પશ્ચિમ દિશા તરફ આવેલી સર-સ્વતી નદીના તીર ભણી ચાલી નીકળ્યા. ૨૧ ત્યાં સરસ્વતી નદીના તીર ઉપર શુક્રાચાર્ય, મનુ, પૃથુ, અગ્નિ, અસિત, વાયુ, મુદ્રાસ, ગય, કાર્તિકસ્વામી અને શ્રાદ્ધદેવના નામથી પ્રસિદ્ધ એવા તીર્થોની સેવા કરવા લાગ્યા. ૨૨ વળી આ પૃથ્વી ઉપર પ્રાક્ષણોએ તથા દેવતાઓએ કરેલા ચક્રના ચિહ્ન-વાળા તથા સોનાના કળશોથી સુશોભિત મહિરવાળા વિષ્ણુના અનેક ક્ષેત્રોમા તથા તીર્થોમા ફર્યા જેના દર્શન કરવાથી શ્રીકૃષ્ણ તરત સાભરી આવે છે. ૨૩ તે પછી વિદુર સમૃદ્ધિવાળા સૌરાષ્ટ્ર દેશ, સૌવીર દેશ, મત્સ્ય દેશ, કુરુ દેશ અને જા ગાલ દેશ બોલ-ગીને યમુના નદીના તીર ઉપર ગયા ત્યારે ત્યાં તેમને ઉદ્ધવજી મળ્યા. ૨૪ તેમણે ભગવાનના સેવક, શાત સ્વભાવવાળા, પૂર્વજન્મને વિવે નીતિશાસ્ત્રમાં બૃહસ્પ-તિના જેવા પ્રખ્યાત ઉદ્ધવજીને પ્રેમથી આલિંગન કરી ભગવાનથી પોષણ પામતા પોતાના સ બ ધી ઓના આ પ્રમાણે કુશળ સમાચાર પૂછવા લાગ્યા. ૨૫

હે ઉદ્ધવ ! પોતાના નાલિકમળમાથી જન્મેલા બ્રહ્માની પ્રાર્થના ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર અવતરેલા અને પૃથ્વીનું કુશળ કરીને સર્વને આનંદ આપનાર પુરાણપુરુષ એવા રામ તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કુશળ છે ? ૨૧ હે ઉદ્ધવ ! જે ઉદાર વાસુદેવ બહેનના વરોને સત્પ્રકરવાની સાથે બહેનોને પણ પિતાની પેઠે, પમલી તરીકે અનેક ઉત્તમ પદાર્થો આપીને સત્પ્રકરે છે, તે આપણા કૌરવોના બનેવી તથા પરમ સ્નેહી વાસુદેવ સુખી છે કે ? ૨૭ હે ઉદ્ધવ ! જે પૂર્વજન્મે કામનો અવતાર હતો અને રૂક્મિણી બ્રાહ્મણીની આરાધના કરીને શ્રીકૃષ્ણથી જે પુત્રને પ્રાપ્ત થયા છે તે યાદવોના સેનાપતિ શૂરવીર પ્રદ્યુમ્ન સુખી છે કે ? ૨૮ કમળ જેવા નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણે રાજ્યાસનની આશા વગર જેને રાજ્યાસન ઉપર બેસાર્યા છે તે સાત્વત વૃષ્ણિભોજ તથા દાશાર્હ કુળના યાદવોના અધિપતિ સુખી છે કે ? ૨૯ હે ઉદ્ધવ ! જેને પૂર્વે પાર્વતીએ પુત્ર તરીકે ગર્ભમા ધારણ કર્યા હતા તે કાર્તિકસ્વામી રૂપી પરાક્રમી પુત્રને જ બવતીએ વ્રત કરીને જન્મ આપ્યો છે, તે ભગવાનના જેવા ગુણવાળા મહારથિઓમા અગ્રેસર ગણાતા સાબ કુમાર સારા છે કે ? ૩૦ જે અર્જુનની પાસે ધનુર્વિદ્યાનું રહસ્ય ભણ્યા છે તથા જેણે ભગવાનની સેવા કરીને યોગીઓને કષ્ટથી મળે એવી ગતિ મેળવી છે તે સાત્યકિ યાદવ કુશળ છે કે ? ૩૧ વળી પ્રેમથી અધીરા થયેલા જે અકૂર શ્રીકૃષ્ણના ચરણથી અકિત થયેલા માર્ગની રજમા આળોટતા હતા તે પાપરહિત ભગવાનના ભક્ત ચક્રવર્તી પુત્ર વિવેકી અકૂર કુશળ છે કે ? ૩૨ ઋષ્ટ, ચભુષ્, તથા સામ એ ત્રણ વેદે જેમ યજ્ઞના વિસ્તારવાળા અર્થને ધારણ કર્યા હતા અને દેવતાની માતા અદિતિની પેઠે જેને શ્રીહરિ રૂપી પ્રભ છે એવા ભોજ કુળમા ઉત્પન્ન થયેલા દેવક રાજના પુત્રી દેવકીજી કુશળ છે કે ? ૩૩ વળી જે ભક્તજનોની કામના પુરે છે અને વેદો જેને મનની પ્રવૃત્તિ કરાવનારા ચાર પ્રકારના અતઃકરણના ચોથા તત્ત્વરૂપ, અધિદેવ રૂપ અને શબ્દની ઉત્પત્તિના કારણ રૂપ માને છે તે ભગવાન અનિરૂદ્ધ સુખી છે કે ? ૩૪ વળી હે ઉદ્ધવ ! બીજા જે

પોતાના આત્માના સ્વામી એવા શ્રીકૃષ્ણને અનન્ય ભક્તિથી અનુસરે છે તે હૃદિક અભિમન્યુ, ચાક્રદેણુ તથા ગદ આદિ યાદવો શ્રેષ્ઠ કુશળ છે કે ? ૩૫ વળી જે ધર્મરાજની સભામા વાર વાર વિજય કરવાથી સંપાદન કરેલી વિજયલક્ષ્મી બેઠને દુર્યોધન સંતાપ પામ્યો હતો, તે ધર્મમૂર્તિ ધર્મરાજ પોતાના બાહુરૂપ અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણની મહાયતાથી ધર્મવટે ધર્મની મર્યાદાનું પાલન કરે છે કે ? ૩૬ ગદાનો અનેક રીતે ઉપયોગ કરનારા ભીમસેનના ચરણના પ્રહારને પૃથ્વી પણ સહન કરી શકતી ન હતી તે અપરાધીઓના તરફ મર્ષની પેઠે અત્યંત ક્રોધ કરનારા ભીમે પોતાનો લાળા કાળો રોષ મુછોડી દીધો છે કે ? ૩૭ બાણના સમૂહથી ઠકાર્થ ગયેલા અને માયાવટે ભિલ્લનું રૂપ ધારણ કરવાથી ઓળખાય નહિ એવા શકર જેના ઉપર પ્રસન્ન થયા હતા તે, યોના સમૂહોનું રક્ષણ કરનારા અને અતિરથિઓમા યશસ્વી એવા ગાડીવ ધનુષ ધરનાર અર્જુન પોતાના શત્રુઓનો સંહાર કરી કુશળતાથી બેઠા છે કે ? ૩૮ પાપણથી જેમ બે આખો ઠકારેલી હોય તેમ કુતાના પુત્રોથી ઠકાયેલા માદ્રીના પુત્ર નકુળ તથા સહદેવ ગરુડ જેમ ઇંદ્રના મુખ માથી અમૃત હરી લે તેમ પોતાના શત્રુ દુર્યોધન પાસેથી યુદ્ધમા રાજ્ય હરી લઈને આનંદમા વિહાર કરે છે કે ? ૩૯ જે શૂરવીર એકલાએ રથમા બેસી માત્ર ધનુષ્યની સહાયતા લઈને ચારે દિશાઓનો વિજય કર્યો હતો તે રાજર્ષિશ્રેષ્ઠ પાદુરાજ વિના પણ કુતાજી માત્ર પોતાના પુત્રોને માટે જીવે છે કે ? ૪૦ હે ઉદ્ધવ ! જેણે પોતાના ભાઈનો દ્રોહ કર્યો હતો તથા જેણે પોતાના પુત્રોના કહેવા પ્રમાણે ચાલી ભાઈને પણ પોતાના નગરમાથી બહાર કાઢી મૂક્યો હતો તે અધોગતિએ જનારા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજનો હું શોક કરું છું ૪૧ અને તે હું મનુષ્યના જેવા વેષથી મનુષ્યોની ચિત્તવૃત્તિને અળાવતા સર્વના વિધાતા શ્રીહરિના પ્રસાદથી તેમના મહિમાનું દર્શન કરતો કરતો આશ્ચર્યરહિત થઈને બીજા કોઈ ઓળખે નહિ તેમ આ પૃથ્વી ઉપર ફરું છું ૪૨ વિદ્યાના, ધનના અને કુળના મદથી આડે માર્ગે ચાલ-

નારા અને વારવાર સેનાઓના ભારથી પૃથ્વીને ડાહવતા રાક્ષસોનો નાશ કરવા માટે ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે શરણાગતોની પીડા હરવાની ઇચ્છાથી આજ દિવસ મુધી કૌરવોના અપરાધને ખરેખર સહન કર્યો હતો. ૪૩ અજન્મા ભગવાનનો જન્મ તથા અકર્તા ભગવાનના કર્મો આડે માર્ગે ચાલનારા મનુષ્યોને કર્મ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે છે જો તેમ ન હોય તો બીજા કયો માયાના ગુણના સબધ વિનાનો પુરુષ કર્મોના વિસ્તારને તથા દેહને ધારણ કરવાને ચોચ્ય છે? ૪૪ હે મિત્ર! શરણાગત એવા મર્વ લોકપાળોના તથા પોતાની આજ્ઞામાં રહેનારા બીજા મનુષ્યોના કર્મ કરવા માટે ચક્રવર્તી અવતાર લેનારા અજન્મા અને પવિત્ર શ્રીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણની કથા મને કહો. ૪૫

तस्य प्रपन्नाखिललोकपाला

मवस्थितानामनुशासने स्वे ।

अर्थाय जातस्य यदुष्वजस्य

वार्त्ता सखे कीर्तय तीर्थकीर्तेः । ४५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे
प्रथमોऽध्यायः

અધ્યાય ૨ જો. †

ઉદ્ધવનું પરિદેવન.

શ્રીશુક ઉવાચ

इति भागवत' पृष्ट क्षत्रा वार्त्ता प्रियाश्रयाम् ।

प्रतिवक्तुं न चात्सेह औत्કण्ठ्यात्स्मारितेश्वरः ॥

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે જેમાં શ્રીકૃષ્ણની કથાઓ છે એવી વાર્તા વિદુરે ઉદ્ધવને પૂછી એટલે તેમને ઉત્કંઠાને લીધે ભગવાન સાબરી આવ્યા, અને તેથી કંઈ પ્રત્યુત્તર આપી શકાયો નહિ. ૧ ઉદ્ધવ તેમના એક અનુપમ ભક્ત હતા તે બ્યારે ખાચ વર્ષના હતા અને માતાજી જમવાને બોલાવતા પરંતુ તે બાળલીલાથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરતા હતા તેથી ભોજનની જગએ દરકાર રાખતા ન હતા. ૨ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની એવા કરી મોટા થયા હતા તે પોતાના સ્વામી ભગવાનના ચગણુરવિન્દનું સ્મરણ

† આ અધ્યાયમાં વિભક્ત ઉદ્ધવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના બાલ્ય ચરિત્રને સભારીને શોક કરે છે, તે કથા કહેવાશે

કરતા, ઉદ્ધવને વિદુરે તેમની લીલા પૂછી પણ તે રાસણ પામવાથી ઉદ્ધવથી કહેવાઈ નહિ. ૩ તે એક મુહૂર્ત મુધી મૈન રહ્યા અને પછી શ્રીકૃષ્ણના ચરણામૃતથી અત્યંત નિવૃત્તિ સુખનો અનુભવ લઈ તીવ્ર એવા ભક્તિયોગથી ભગવાનના ચરણામૃતમાં ડુબી ગયા, તેમના સર્વ અંગો રોમાચિત થઈ ગયાં. આખોમાથી અશ્રુઓ ટપકવા લાગ્યા અને ભગવાન ઉપર થયેલા પ્રેમ પ્રવહમાં લીન થઈ ગયા તેથી વિદુરે તેમને કૃતકૃત્ય માન્યા. ૪-૫ પછી ઉદ્ધવ ધીરે ધીરે ભગવાનના લોકમાંથી પાછા મનુષ્ય લોકમાં આવ્યા અને ભગવાનમાં લય થયેલી મનોવૃત્તિને પાછી સાસારિક વિષયોમાં ઉતારી ચક્રવર્તીનો સહાર વગેરે શ્રીહરિના ચતુરાઈ ભરેલા કર્મો સભારી આનંદ પામી વિદુરજી પ્રત્યે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૬

ઉદ્ધવ કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ રૂપી સૂર્ય અસ્ત થયા પછી કાળ રૂપી મહા સર્પે ગળાયેલા અને સ પત્તિ લીન થયેલા આપણા ઘરેમાં હવે હું કુશળતાની શી વાર્તા કરૂં? ૭ આ જગત ભાગ્યહીન છે અને તેમાં પણ ચાલવો તો વધારે ભાગ્યહીન છે, કારણ કે ક્ષીરસાગરના મત્સ્ય, ક્ષીર સાગરમાં જન્મેલા ચંદ્રને આ કોઈ સુદર જલચર છે એમ બાણે છે, પરંતુ તેના સત્ય સ્વરૂપને બાણતા નથી, તેમ ભગવાનની સાથે રહેનારા ચાલવો પણ તેમના પરમાર્થ સ્વરૂપને બાણતા ન હતા. ૮ મનના ગુપ્ત અભિપ્રાયને બાણનારા મહા પ્રાંઠ તથા એક ઠેકાણે સાથેજ રહેનારા ચાલવો પ્રાણી માત્રના નિવાસ રૂપ શ્રીકૃષ્ણને ઓળખતા ન હતા. ૯ જે ચાલવો ભગવાનની માયાથી મુગ્ધ થઈને શ્રીકૃષ્ણ આપણા બધુ છે એવું કહેતા હતા તથા જે શિશુપાળ આદિક દુષ્ટ જનો વૈશ્વને લીધે શ્રીકૃષ્ણની નિંદા કરતા હતા તેમના વાક્યોથી આત્મારૂપી પરમાત્મા વિષેજ અર્પણ કરેલી માથા જેવા પુરુષોની બુદ્ધિ અમિત થતી નથી. ૧૦ મનુષ્યની લીલા કરવામાં ઉપયોગી પોતાને પણ એકવાર આશ્ચર્ય ઉપભવનારુ સૌભાગ્ય સંપત્તિની સીમા રૂપ તથા આભૂષણને પણ સૌભાગ્યે એનાં અંગોમાંજ જે રૂપ, પોતાની આત્માનું ભજ દેખાડના

માટે ભગવાને ધારણ કર્યું હતું તથા ધર્મરાજના રાજસૂય યજ્ઞમાં જેમના નેત્રને સ તોષ આપનારુ રૂપ ભેદને ત્રણે લોકે એમ માન્યુ હતું કે પ્રજાએ મનુષ્ય લોકોની સૃષ્ટિ રચી પોતાની કુશળતા વાપરી નાખી છે વળી જેમના હાસ્ય વિનોદથી, રાજકીડથી અને લીલા પૂર્ણ અવલોકનથી જેમણે શ્રીકૃષ્ણ તરફથી માન મેળવેલું હતું એવી પ્રજાની સ્ત્રીઓ ભગવાનને જતા ભેઈ ધરવા કામકાજ અધુરા મુકી ઉભી રહેલી હતી, તેજ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અધુરા તપ કરવાથી અસતુષ્ટ દષ્ટિવાળા મનુષ્યોને જોવા એવ્ય પોતાનું અનુપમ સ્વરૂપ દેખાડીને હમણા પાછુ હરી લીધું છે ૧૧-૧૨ જ્યારે પોતાની ખીજ કુદમૂતિ રૂપ દેવોએ તથા રાક્ષસોએ પોતાની ખીજ શાતમૂતિ રૂપ દેવતાઓને પીડવા માડયા ત્યારે ભગવાનને દયા ઉત્પન્ન થઈ અને ભૂત તથા ભવિષ્યના સ્વામી પોતે અજન્મા હતા તોપણ કાષ્ઠમાં નિત્ય રહેલો અગ્નિ જેમ પ્રગટ થાય તેમ મહત્ત્વ રૂપી સાધારણ કાર્યની સાથે પ્રગટ થયા હતા ૧૫ પોતે અજન્મા હતા તોપણ તેમણે વસુદેવના ધરમા જન્મવાનુ ચગિત્ર કર્યું હતુ. વળી અપાર પરાક્રમવાળા છતાં પણ શત્રુના ભયથી ખીતા હોય તેમ તેમણે પ્રજામાં વાસ કર્યો હતો અને કાલયવનાદિકના ભયથી જાણે ખીતા હોય તેમ પોતે મથુરા નગરીમાંથી નાસી ગયા હતા એ સર્વ શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રે મને હમણા ખેદ ઉપજાવે છે ૧૬ વળી બળદેવ ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કસનો નાશ કર્યા પછી માતા પિતાના ચરણારવિદ્ભા પ્રજ્ઞામ કરીને કહ્યું હતું કે, હે તાત ! હે માત ! અમે ક સચી બહુજ ખીતા હતાં તેથી તમારી સેવા કરી શક્યા નથી, માટે તમે અમારા અપરાધ ક્ષમા કરી પ્રસન્ન થાઓ શ્રીકૃષ્ણનાં વિવેક ભરેલા એવા વચનો સ ભારતા માડ હૃદય ભરાઈ આવે છે. ૧૭ વળી શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિદ્ભા પરાગને વાસ લીધા પછી કોણ તેનો ત્યાગ કરે ભડ ? જે પરમાત્માએ પોતાની જમુટી લતા રૂપી કૃષ્ણાણી ભૂમિને ભાર ઉતાર્યો હતો. ૧૮ હે વિદુર ! વળી શિશુપાલ રાજસૂય યજ્ઞમાં શ્રીકૃષ્ણનો દેવ કરતો હતો છતાં પણ એગીએ ઉત્તમ એવથી જે

ગતિને મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે તે જતિને તે પામ્યો હતો, તે તમે પ્રત્યક્ષ દીકું હતુ આવા શ્રીકૃષ્ણના વિરહને કોણ સહન કરે ? ૧૯ શૂસ્વીર રાજાઓ રણ ઉપર, તેમજ નેત્રોને આનંદ આપનારા શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિદ્ભુ નેત્રોથી પાન કરીને અર્જુનના ખાણથી પવિત્ર થયેલા તેમના ધામને પામ્યા હતા ૨૦ વળી જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે કોઈના સમાન નથી પરતુ સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ છે ત્રણ લોકના સ્વામી અને પરમાનંદ સ્વરૂપની સ પતિથી સમસ્ત વૈભવને પ્રાપ્ત થયેલા તથા બલિ આપનારા પૂર્વના લોકપાળો પોતાના મુગટની અણીથી જેમના પાદપીઠની પૂજા કરે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હે વિદુર ! રાજ્યાસન ઉપર બેઠેલા ઉચ્ચેસન રાજાની આગળ ઉભા રહીને હે સજન ! આજ્ઞા કરો એમ કહેવા લાગ્યા તે તેમનું કેં કર્ય (કિંકરપણું) અપણુ ભૂત્યર્જને સ પૂર્ણ રીતે ખેદ ઉપજાવે છે ૨૧-૨૨ અરેરે ! હુદ્દ એવી પૂતનાએ પોતાના સ્તન ઉપર મહા ભય કર જેર ચોપડી શ્રીકૃષ્ણને મારવાની ઇચ્છાથી તેમને ધવગવ્યા હતા છતાં પણ તે સદ્ગતિને પામી હતી આવા દયાળુને છેડીને ખીજ તે કયા પુરુષને શરણે જઈએ ? ૨૩ હુ તો અસુરને મોટા ભગવદ્ભક્ત માનુ છુ, કાળુ કે, તેમનું મન કાંધાવિષ્ટ હોવાથી ત્રણ લોકના નાથ એવા ઇન્દ્રમાજ આસક્ત રહે છે જેમણે, રણમાં સુદર્શન ચક્રને ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ બિરાજેલા હતા એમ કથપના પુત્ર ગરુડને પોતાની સ મુખ આવતા જોયા હતા ૨૪ આવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પ્રજાની પ્રાર્થનાથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતારી તેમનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી ક સના કાસાગારમાં વસુદેવની સ્ત્રી દેવકીથી ઉત્પન્ન થયા હતા ૨૫ પછી તેમના પિતા, ક સચી ડરીને તેમને નંદના પ્રજામાં મૂકી આવ્યા હતા, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું તેજ ગૂઢ રાખીને બળદેવજી સાથે અગિયાર વર્ષ સુધી રહ્યા હતા ૨૬ ત્યાં સમર્થ એવા શ્રીકૃષ્ણ ચીંચી શબ્દો કરતા પક્ષીઓથી જેના વૃક્ષો ભરાઈ ગયા હતા એવા યમુનાના ઉપવનમાં વાછરડા ચારતા ચોપના બાળકોથી વિટાઈને વિહાર કરતા હતા. ૨૭ જાણે રડતા હોય તથા હસતા

હોય તેમ વર્તતા ને મુગ્ધ એવા સિ હતા બચ્ચાની પેઠે આડુઅવળુ જોના પ્રજવાસીઓને જોવા યોગ્ય બાળવેષાઓ કરી બતાવતા ૨૯ વળી તેજ લક્ષ્મીના નિવાસ રૂપ શ્રીકૃષ્ણ ઘોળી ગાયો અને બળદોવાળા ગોધનને ચમુનાના તીર ઉપર ચરાવતા અને વાસળી વગાડી પોતાની પાછળ આવેલા ગોવાળિયાઓને રમાડતા હતા ૨૯ વળી તે સમયમા ઇંછાનુસારરૂપ ધારણ કરનારા માયાવી પુરુષો કે સમોકલતો તેમને બાળક જેમ તૃપ્તના બનાવેલા સિંહાદિકને ભાગી નાખે તેમ તે મારી નાખતા હતા ૩૦ ત્યાર પછી ચમુનામા રહેલા કાલીય નામના સર્પરાજથી ઝેરી થયેલ પાણી પીને મરણ પામેલા ગોવાળિયાઓને તથા ગાયોને જીવતી કરી ઝેર વિનાનું શુદ્ધ થયેલ ચમુનાનું પાણી સર્વેને પાચુ હતું ૩૧ વળી અતિ સમૃદ્ધિવાળા નદરાયની લક્ષ્મીના ઉત્તમ ઉપયોગ કરવાની ઇચ્છાથી તથા અત્યંત સપત્તિવાળા ઇંદ્રના માનનો ભગ કરવાની ઇચ્છાથી, સમર્થ એવા શ્રીકૃષ્ણે ઉત્તમ પ્રાદ્યક્ષોદ્ધારા ગોવાળિયાઓના રાજ નદરાયની પાસે જેમા ગાયોનું પૂજન કરવામા આવે છે એવો ગોચર કરાવ્યો હતો ૩૨ તે ઉપરથી ઇન્દ્ર ગળ પોતાનું અપમાન થવાને લીધે વ્રજ ઉપર મુસળધાર પાણી વરસાવવા લાગ્યો. વ્રજ પાણીથી અતિ ગભરાઈ ગયું ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેની ઉપર અનુગ્રહ કરીને ગોવર્ધન પર્વતને છત્ર બનાવી તેનાથી સર્વજનનું રક્ષણ કર્યું હતું ૩૩ શરદ્રઋતુમા ચદ્રમાના કિરણોથી ગૌર થયેલા રાત્રિના આરભને અભિનદન આપતા થકા સ્ત્રીઓના મહામા આભૂષણ રૂપ શ્રીકૃષ્ણ મધુર પદવાળા ગીત ગાતા ધાતા રાસ રમ્યા હતા ૩૪

શરચ્છશિકરૈર્મૃદ્ધ માનયન્ રજનીમુક્તમ્

ગાયન્ કલપદ્મં રેમે સ્ત્રીણાં મંડલમંદનઃ ૩૪

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे

द्वितीयोऽध्याय

અધ્યાય ૩ જો.

મથુરા અને દ્વારકાનાં પરાક્રમે.

उच्चैश्च उवाच

ततः स आगत्य पुरस्वपित्तो

श्चिकीर्षया शं बलदेवसंयुत ।

निपात्य तुगाद्रिपुयूथनाथ

हतव्यकर्षद्वयसुमोजसोद्वर्गम् ॥

ઉદ્ભવ કહે છે—હે વિદુર ! ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના મોંતા પિતાને સુખી કરવાની ઇચ્છાથી બળદેવજી સાથે મથુરા ગયા હતા અને ઉચ્ચી રગભૂમિ ઉપરથી શત્રુઓના અધિપતિ કે સને પૃથ્વી ઉપર પાડ્યો હતો તથા મરણ પામેલા તેને બળથી પૃથ્વી ઉપર ઘસડ્યો હતો ૧ ત્યાર પછી સાદીપનિ ગુરુ પાસેથી માત્ર એકવારજ કહેલો સ પૂર્ણ વેદ વિસ્તાર સાથે ભણ્યા હતા અને પંચજન નામના દૈત્યે ગુરુ સાદીપનિના પુત્રને મારી નાખ્યો હતો તેથી તે પુત્રની શોધ માટે તે દૈત્યનું પેટ ચીરીને જોયું તો પુત્ર મળ્યો નહિ તેથી ચમરાજ પાસે જઈ ત્યાંથી તે મરેલા પુત્રને લાવી તેને સજીવન કરી ગુરુને ગુરુદક્ષિણા આપી હતી ૨ વળી ભીષ્મક રાજાની કન્યા રૂકિમણીના સ્વયંવરમા જે ઘણા રાજાઓ તેનું પાણિગ્રહણ કરવા આવ્યા હતા તેમના દેખતા તેમના મસ્તક ઉપર પગ દબાવે ગરુડ જેમ પોતાના ભાગ અમૃતને હરી જાય તેમ શ્રીકૃષ્ણ પણ રૂકિમણી સાથે ગધર્વવિવાહથી પાણિગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના ભાગરૂપ રૂકિમણીને હરી ગયા હતા ૩ વળી નામજીતીના સ્વયંવરમા સાત સાઠના નાક છેદી તેમા નાથ પહેરાવીને નામજીતી નામની કન્યાને પરણ્યા હતા સાત સાઠને નાથવારૂપી કર્મથી રાજાઓ માનભગ થયા છતાં પણ તે કન્યા ઉપર આસક્ત થયેલા અજાની રાજાઓ તેનું હરણ કરવા માટે શસ્ત્રો ધારણ કરીને સામા થયા હતા. તેઓને શ્રીકૃષ્ણે તેમના આયુધોથીજ નાશ કર્યો હતો અને પોતે અક્ષત રહ્યા હતા, અર્થાત્ પોતાને જરા પણ હાનિ થઈ ન હતી. ૪ વળી શ્રી

કે આ અધ્યાયમા શ્રીકૃષ્ણના મધુસૂતા તથા દ્વારકામા કરેલા પરાક્રમે વર્ણવવામા આવશે

કૃષ્ણ અદિતિના કુળ આપવા માટે સ્વર્ગમાં ગયા ત્યારે પોતે સ્વતંત્ર હતા તેમ છતાં પણ જાણે સ્ત્રીને અધીન હોય તેમ સત્યભામાને રાજી રાખવા માટે ત્યાંથી પારિજાતક નામનું વૃક્ષ પૃથ્વી ઉપર લાઈ આવ્યા હતા એ વૃક્ષને માટે વજ્રધારી ઈંદ્ર સ્ત્રીની પ્રેરણાથી ક્રોધાધ થઈ પોતાના દેવગણો લઈને શ્રીકૃષ્ણની પાછળ લડવા માટે દોડ્યો હતો, કારણ કે એ ખરેખર ! સ્ત્રીઓનો એક ફીડામૃગ હતો. ૫ રણભૂમિ ઉપર ભૂમિનો પુત્ર નરકાસુર પોતાના શરીરથી આકાશને મળવા તૈયાર થયો હતો તેને શ્રીકૃષ્ણે મુદર્શન ચક્રથી સારી નાખ્યો, તે જોઈને પૃથ્વીએ બહુજ વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી એટલે તેના પુત્ર ભગવાનને બાકીનું રાજ્ય આપીને શ્રીકૃષ્ણ નરકાસુરના અતપુરમાં પેઠા હતા ત્યાં ભૌમાસુરે અનેક ગજકન્યાઓને બલાતકારથી ઘેરી રાખી હતી તે ગજકન્યાઓ, આર્ત મનુષ્યના બધુ રૂપ શ્રીહરિને જોઈને તરત ઉભી થઈ અને ઉત્તમ પ્રકારના હર્ષ, લજ્જાને પ્રેમ સાથે અવલોકન કરીને તેમને પોતાના પતિ તરીકે ગ્રહણ કર્યા હતા. ૭

પછી શ્રીકૃષ્ણે પોતાની માયાથી તે સ્ત્રીઓને યોગ્ય એવું ઘટિત રૂપ ધારણ કરીને જુદા જુદા ધરમાં એકજ મુહૂર્તમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી તે સર્વેનું પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. ૮ પોતાની માયાને અનેક પ્રકારે વિસ્તાર કરવાની ઇચ્છાથી તે સ્ત્રીઓમાંની પ્રત્યેક સ્ત્રીને વિશે સર્વ રીતે પોતાને મળતા ગુણ વાળા દશ દશ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા. ૯ વગી કાળ-યવન, જરાસંધ, અને શાલ્વ વગેરે રાજાઓએ સેના દ્વારા મથુરા નગરી ઉપર ઘેરો ઘાલ્યો તે સમયે ભગવાને પોતે સુચુક હ લીમસેન દ્વારા તેમનો નાશ કરાવીને પોતાના મનુષ્યોને અલૌકિક યશ અપાવ્યો હતો. ૧૦ શંખરાસુર, ભુર, બલ્લભ તથા બીજા ઇત્યાદિ વગેરે માથી કેટલાએકને પોતે માર્યા હતા, તથા કેટલાએકને બીજાઓ દ્વારા મરાવી નાખાવ્યા હતા. ૧૧ બલી પાંડુ તથા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોના પક્ષમાં આવેલા હજારે રાજાઓનો મહાભારતના યુદ્ધમાં સંહાર કરાવ્યો હતો. તેમની સેના કાંઈ નાની ન હતી. તેઓ કુલ્લેષમાં આવ્યા તે વેળા તેઓની

સેનાના ભારથી સમસ્ત ભારતભૂમિ ધ્રુવ હટી હતી ૧૨ કણ્વ, દુશાસન તથા શકુનિની દુષ્ટ સલાહના પરિણામથી જેની રાજલક્ષ્મી તથા આશુભ્ય નાશ પામ્યા હતા અને લીમસેન રણમાં ગદા મારીને જેના સથળે તોડી પાડ્યા હતા એવા સુયોધનને રણભૂમિ ઉપર પોતાના સેવકો સાથે મરણ ખામીને સુતેલો જોયો તોપણ શ્રીકૃષ્ણ સતોષ પામ્યા નહતા; ૧૩ પણ તે એમ વિચાર કરવા લાગ્યા કે દ્રોણ, ભીષ્મ, અર્જુન તથા લીમસેનને નિમિત્ત કરીને પૃથ્વીનો જે અઢાળ અક્ષે હિલ્લીનો મોટો ભાર છે તે ભાર ઉતારવો પરંતુ તે શી ગણતરીમાં છે? કારણ કે, હજી તો મારા અશભૂત પ્રયત્ન પામે મહન અર્થ શકે નહિ એવું મોટું યાદવોનું અસખ્ય સૈન્ય છે. ૧૪ યાદવો જ્યારે મહિરાના મદથી રાતા નેત્રવાળા થઈને પરસ્પર લડશે ત્યારે તેમનો સહાર અશે માટે યાદવોને મારવાનો આજ ઉપાય છે, આ સિવાય બીજો ઉપાય નથી યાદવો જો કે પરસ્પર સંપીને રહે છે છતાં પણ હું જ્યારે વિરોધ કરાવવાને તૈયાર થઈશ ત્યારે તેઓ પોતેજ માહોમાહે લડીને નાશ પામશે, ૧૫ આમ વિચાર કરીને ભગવાને ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિરને તેમના પોતાના રાજ્યાસન ઉપર બેસાર્યા અને સ્નેહી મ બધીઓને સત્પુરુષોનો માર્ગ દેખાડીને રાજી કર્યા. ૧૬ અભિમન્યુએ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઉત્તરા કુવરીના ઉદરમાં પાડુરાજાના વશ રૂપ ગર્ભ મૂક્યો હતો તે અશ્વત્થામાના અન્નથી છિન્નભિન્ન થઈ ગયો હતો. ૧૭ પરંતુ ભગવાને તેને પાછો સજીવન કર્યો હતો વળી સમર્થ એવા ભગવાને યુધિષ્ઠિર રાજાની પાસે જણાવ્યું અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવ્યા હતા, અને ધર્મરાજ પણ શ્રીકૃષ્ણને અનુસરીને બધુજો સાથે પૃથ્વીનું સારી રીતે પાલન કરતા હતા. ૧૮ વિશ્વના આત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન લોક તથા વેદના માર્ગને અનુસરવા લાગ્યા અને પ્રકૃતિ પુરુષના વિવેકને લીધે સાસારિક વિષયમાં આસક્ત ન થતા દ્વારકાપુરીમાં રહીને અનેક પ્રકારના વૈભવો ભોગવવા લાગ્યા. ૧૯ સ્નેહ ભરેલી તથા મંદ હાસ્યવાળી દૃષ્ટિથી અમૃતના જેવી મીઠી વાણીથી, નિર્દોષ ચરિત્રાથી અને લક્ષ્મીના નિવાસ રૂપ પોતાના દેહવડે,

આ લોકને પરલોકને તથા યાદવોને નિરતર રમા-
ડતા હતા તથા રાત્રિએ જેમને સમય મળેલો છે
એવી સ્ત્રીઓ ઉપર ક્ષણિક પ્રેમ રાખનારા ભગવાન
તેમને વિહાર કરાવતા હતા. ૨૦-૨૧ એ પ્રમાણે ઘણા
વર્ષો વીતી ગયા પછી ભગવાનને ગૃહધર્મો ઉપર
અપ્રીતિ થઈ ૨૨ જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ જેવાને સ્વાધીન
એવા કામલોગ ઉપર અભાવ થયો ત્યારે દેવને અ-
ધીન રહેલો અને ભક્તિથી યોગેશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણની
સેવા કરનારો કયો પુરુષ દેવને અધીન એવા વિષ-
યલોગના સાધનો ઉપર વિશ્વાસ રાખે ? ૨૩ એક
સમયે દ્વારકામાં યદુ તથા લોજ કુળના બાળકોએ
રમતા રમતા ઋષિઓને કોપાવ્યા તેથી ભગવાનના
અભિપ્રાયને જાણનારા ઋષિઓએ પેલા યાદવના
કુમારોને શાપ દીધો ૨૪ ત્યાર પછી કેટલાએક
મહિના વીત્યા બાદ ભગવાનની માયાથી મોહિત
થયેલા વૃષ્ણિ લોજ અને અ ધક વગેરે કુળના પુરુષો
રથોમાં બેસીને રાજી થતા થતા પ્રભાસપાટણ ગયા
૨૫ અને ત્યા પવિત્ર જળમાં નાહીને પિતૃ, ઋષિ
તથા દેવતાઓનું સરસ્વતીના જળવડે તર્પણ કરી
પ્રાદક્ષિણે ઘણા ગુણવાળી ગાયો આપી ૨૬ સુવર્ણ,
રૂપ, શય્યા વસ્ત્રો, મૃગયર્મ, ઊંના વસ્ત્રો, વાહનો,
રથો, હાથીઓ, કન્યાઓ, આજીવિકા ચાલે એટલી
ભૂમિ તથા બહુ રસવાળું અન્ન વગેરે શ્રદ્ધાપૂર્વક
શુદ્ધ પ્રાદક્ષિણે આપ્યા પછી ગાય તથા પ્રાદક્ષિણે
માટે જેમના પ્રાણ હતા એવા શૂરવીર યાદવો પૃથ્વી
ઉપર મસ્તક ટેકવીને પ્રાદક્ષિણે નમ્યા ૨૭-૨૮

अर्चं चोदरस तेभ्यो दत्त्वा भगवद्दर्पणम् ।
गोविप्रार्थितवः शूराः प्रणमुर्भुवि मूर्धनिः ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे
तृतीयाध्यायः

અધ્યાય ૪ થો. ૩

વિદુર તથા મૈત્રેયનો સમાગમ.

ઉદ્ધવ હવાચ

अथ ते तदनुज्ञाताभुक्त्वा पीप्सा च वादणीयं
तथा विद्वन्वितकाणां कुक्कुतैर्मम पस्पृशुः

૩ આ ચોથા અધ્યાયમાં વિદુર મૈત્રેય પાસે આત્મજ્ઞાન
મેળવવાને ગયા તેની કથા કહેવાશે

ઉદ્ધવ કહે છે-તે પછી યાદવો પ્રાદક્ષિણની આ-
જ્ઞા લેઈ જમ્યા અને પછી પિટની મહિરા પી બુદ્ધિ-
હીન થઈને હુષ્ટ વચનોથી એક બીજાના મર્મ સ્થા-
નને ભેદવા લાગ્યા ૧ સૂર્યનારાયણ અસ્ત થવા
આવ્યા હતા તે સમયે વાંસ જેમ પરસ્પર ઘસાવાથી
બળીને નાશ પામે તેમ પિટની મહિરાના પાનથી
યાદવો પરસ્પર લડીને નાશ પામવા લાગ્યા ૨ ભગ-
વાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાની માયાની આ ગતિ છે એવું
ધારીને સરસ્વતી નદીના તીર ઉપર જઈ જળનું
અચમન લઈ ઝાડને થડે અઢેલીને બેઠા ૩ શરણા-
ગતની પીડાને હરનાર શ્રીહરિએ પોતાના કુળનો
ક્ષય કરવાની ઇચ્છાથી મને કહ્યું હતું કે, તું બહ-
રિકાશ્રમમાં બા ૪ વળી હે વિદુર ! હું ભગવાનના
અભિપ્રાયને જાણતો હતો છતાં પણ તેમની પાછળ
ગયો કારણ કે, મારા સ્વામીનો વિયોગ સહન કર-
વાને હું અસમર્થ હતો ૫ હું શ્રીકૃષ્ણની શોધ
કરતો આમતેમ ફરવા લાગ્યો એટલામાં લક્ષ્મીના
નિવાસસ્થાન, આશ્રયરહિત છતાં સરસ્વતી નદીના
તીર ઉપર અશ્રય કરનાર, નિર્મળ મેઘના જેવા
શ્યામ વર્ણવાળા, શુદ્ધ, સત્વગુણી, શાન્તમૂર્તિ, રાતા
નેત્રવાળા, ચાર ભુજવાળા અને પીળું રંગથી વસ્ત્ર
ધારણ કરનારા, વિષયનો ત્યાગ કરનારા છતાં પણ
શરીરે હુષ્ટપુષ્ટ એવા શ્રીકૃષ્ણ એકલા ડાબા સ્થળ
ઉપર જમણા ચરણારવિ દને ચઢાવી એકે નાના પી-
પળાને થડે અઢેલીને બેઠા હતા, તેમનાં મે દર્શન
કર્યા, ૬-૮ એટલામાં વ્યાસજીના સ્નેહી તથા મિત્ર
અને ભગવાનના પરમ ભક્ત તથા સિદ્ધ એવા મૈત્રેય
પૃથ્વી ઉપર ફરતા ફરતા દૈવેચ્છાથી ત્યા આગળ આવી
ચઢ્યા ૯ ભક્તિથી ભગવાન ઉપર પ્રેમ ધરાવનાર તે
મુનિએ હર્ષ તથા ભક્તિથી મસ્તક નમાવી ભગવાનને
પ્રણામ કર્યા પછી ભગવાન તે મુનિના સાંભળતા
પ્રેમ સહિત હાસ્યવાળી દષ્ટિથી મારા શ્રમને દૂર કરતા
હોય તેમ મને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૧૦

શ્રીભગવાન બોલ્યા-હે ઉદ્ધવ ! તમારા મનમાં
જે ઇચ્છા છે તે હું બાણ છું. તમે જેની ઇચ્છા
કરો છો તે બીજાઓને હુલ્લભ છે, છતાં પણ હું
તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ, કારણ કે, તમે પૂર્વે પ્રજ્ઞ-

પતિઓના તથા વસુઓના યજ્ઞમા મને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી મારું ચર્ચન કર્યું હતું ૧૧ વળી આ જન્મ-મા મે તમારા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો તેથી હવે તમારો આ જન્મ સર્વ જન્મોમા છેલ્લો છે, તથા હું એકા-તમાં બેસી આ મનુષ્યલોકનો ત્યાગ કરું છું તે સ-મયે તમે નિર્મળ ભક્તિથી મારું દર્શન કર્યું, તે બહુ સારું કર્યું ૧૨ પૂર્વે પશ્ચકલ્પ ન મની મારી પ્રથમ સૃષ્ટિમા એ નાભિકમળમાથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રજ્ઞાને ઉત્તમ એવા જ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો હતો કે, જે જ્ઞાનથી મારા મહિમાનુ ભાન થાય છે તથા વિવેકી મનુષ્યો જેને 'શ્રીમદ્ભગવત' એમ કહે છે, તે જ્ઞાન હું તમને કહીશ ૧૩

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું એટલે ક્ષણે ક્ષણે પરમ પુરુષ એવા તેમના અનુગ્રહનું પાત્ર તથા પ્રેમ-ને લીધે જેના શરીર ઉપર રોમાચ થયા હતા એવો હું શોકનો ત્યાગ કરી બે હાથ બેડી ગદ્ગદ વાણીએ તેમને કહેવા લાગ્યો કે-૧૪ હે ઇંદ્ર ! તમારા ચરણ-કમળને સેવનાર પુરુષોને આ લોકમા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે પુરુષાર્થોમાથી કયો પુરુ-ષાર્થ નથી મળતો હે ભગવન ! હું તો તમારા ચર-ણરવિદની સેવા કરવાને આતુર છું તેથી કોઈપણ પુરુષાર્થની વાંછા કરતો નથી ૧૫ આપ ઇચ્છા રહિત છો છતાં આપના કર્મો, આપ જન્મ રહિત છો છતાં આપના જન્મો, આપ કાળમૂર્તિ છો છતાં આપે કરેલો દ્વંદ્વકાનો આશ્રય અને શત્રુઓના ભ-યથી નાસવું તથા પોતાના આત્મામાજ આનંદ માનનારા છો, છતાં આપનો અનેક સ્ત્રીઓની સ થે ગૃહસ્થશ્રમ આદિ આપના ચરિત્રો સાબળીને જ્ઞા-નીઓની બુદ્ધિ પણ સ શયથી મોહમા પડે છે ૧૬ હે પ્રભો ! તમે અનાદિ કાળથી અકુ ઠિત અને અ-ખંડ એવા ઉત્તમ આત્મજ્ઞાનવાળા હોવા છતાં ગુપ્ત વિચારોમા સાવધાન થઈ મને બોલાવી મૂર્ખ મનુ-ષ્યોની પેઠે પ્રશ્ન પૂછતા હતા તે વાત હે દેવ ! બાણે મારા મનને મોહ કરતી હોય એવી લાગે છે ૧૭ હે કૃષ્ણ ! આપ ભગવાને પોતાના ગુપ્ત તત્ત્વને પ્ર-કાશ કરનારું સર્વ ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રજ્ઞાને કહ્યું હતું તે જ્ઞાન બે મારાથી શ્રદ્ધા કરી શકાય એવું હોય તો

મને કહો જે જ્ઞાનથી અમે શ્રમ વગર સ સારનાં દુ ખને તરી જઈએ ૧૮ આ પ્રમાણે મારા હૃદયનો અભિપ્રાય મે ભગવાનને નિવેદન કર્યો એટલે કમળ જેવા નેત્રવાળા તેમણે પોતાનું સત્ત્વ સ્વરૂપ મને કહ્યું ૧૯ આ પ્રમાણે મે શુક્રભૂર્તિ ભગવાનનાં ચરણકમ-ળની આરાધના કરીને પરમાર્થ રૂપ આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ બોલ્યો અને પછી તેમના ચરણમા પ્રણામ કરી તેમને પ્રદક્ષિણા કરીને તેમના વિદ્યોગથી આતુર હતું ચિત્ત જેનું એવો હું ફરતો ફરતો આણી તરફ આગ્યો ૨૦ હે પ્રભો ! હું ભગવાનના દર્શનના આનંદનો અત આવવાથી બહુ ખિન્ન થયો છું, તેથી હવે હું ભગવાનને પ્રિય એવા બદરિકાશ્રમમા જઈશ ૨૧ જ્યાં લોકોનો અનુગ્રહ કરનાર ભગવાન નર અને નારાયણ નામના ઋષિ, પરને પીડા ન થાય એવું તથા કલ્પ જેની અવધિ છે એવું મહા તીર્થ તપ કરે છે ૨૨

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે ઉદ્ધવને મુખે સગા સબ ધીઓનું સહન થાય નહિ એવું મરણ સા-બળી, જ્ઞાનનિપુણ વિદુરે જ્ઞાનથી તે શોકને શમાવી કૌરવોમા શ્રેષ્ઠ અને ભગવદ્ભક્તોમા મોટા તથા શ્રી-કૃષ્ણના સેવકોમાં મુખ્ય એવા ઉદ્ધવને આ પ્રમાણે કહ્યું ૨૩-૨૪

વિદુર કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! યોગેશ્વર એવા શ્રી-કૃષ્ણે આત્માના ગુહ્યતત્ત્વને પ્રકાશ કરનારુ જે જ્ઞાન તમને કહ્યું છે તે તમારે મને કહેવું બેઠાએ, કારણ કે વિષ્ણુના ભક્તો પોતાના દાસનાં કાર્ય સાધવા તત્પર રહે છે ૨૫ ઉદ્ધવે કહ્યું કે હે વિદુર ! આ મનુષ્યલોકનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળા ભગવાને તમારે માટે મારી સમક્ષ મૈત્રેયને ઉપદેશ કર્યો હતો તેથી તમારે તત્ત્વજ્ઞાન માટે મૈત્રેયની આરાધના કરવી બેઠાએ ૨૬

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા ! આ પ્ર-માણે વિદુરની સાથે વિશ્વમૂર્તિ ભગવાનના ગુણોની કથા રૂપી અમૃતનું પાન કરવાથી જેના સર્વ તોપ ટળી ગયા હતા એવા ઉદ્ધવજી યમુનાના તીર ઉપર એક રાત્રિ એક ક્ષણની પેઠે ગાળી બીજે દિવસે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

પરીક્ષિતે પૂછ્યું કે-મહારથિએ ના અને યુથ-
પતિએના પણ્ય યુથપતિ એવા વૃષ્ણ અને લોભવ-
શના રાજાઓ મરણ પામ્યા અને ત્રણ લોકના અધિ-
પતિ એવા શ્રીહરિએ પણ્ય માનવ દેહને ત્યાગ કર્યો
છતાં પણ્ય ઉદ્ધવ કેમ જીવતા રહ્યા તે કહે? ૨૮

શુકદેવજી કહે છે-સકળ ઈચ્છાવાળા ભગવાને
બ્રાહ્મણોના શાપનુ તો માત્ર બહાનુજ કાઢ્યું
હતું, પરંતુ કાળને લીધે પોતાના કુળનો સહાર
કરાવી નાખ્યો, અને પછી દેહ ત્યાગ કરવા તૈયાર
થયેલા શ્રીકૃષ્ણે વિચાર કર્યો કે, ૨૯ હું જ્યારે આ
લોકનો ત્યાગ કરીશ ત્યારે મારામા રહેલું જ્ઞાન
આપવાને યોગ્ય ઉદ્ધવજી બાકી રહેશે ૩૦ તેમ વળી
ઉદ્ધવ મર કરતા જરા પણ્ય ઉતરના નથી કારણ
કે તે વિષયવાસનાથી જરાએ વિકાર પામતા નથી,
તેથીમારું જ્ઞાન લોકોને ગ્રહણ કરાવવા ભલે તે યૌવની
ઉપર રહે ૩૧ આવો વિચાર કરીને વેદને ઉત્પન્ન
કરનારા અને ત્રણ લોકના ગુરુ એવા શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધ-
વને બહરિકાશ્રમ જવાની અજ્ઞા અપી તૈથી બહ-
રિકાશ્રમ જઈ સમાધિથી તેઓ શ્રીહરિનું આરધન
કરવા લાગ્યા ૩૨ વિદુરે પણ માત્ર લીલા કરવા
માટે શરીરને ધરણ કળર પગમાત્ર શ્રીકૃષ્ણના
પ્રશસા કરવા યોગ્ય કર્મ તથા ધીંગ પુરુષેના ધૈર્ય-
ને વધારનારો અને પશુની પંડે અધીર મનના
પુરુષેથી બની શકે નહિ એવો શ્રીકૃષ્ણે કરેલો દેહ-
ત્યાગ આ સર્વ ઉદ્ધવ પસેથી સાબર્યુ શ્રીકૃષ્ણે
મનમાં પોતાને મહાર્થા તે સર્વનો વિચર કરીને
ભગવદ્ભક્ત ઉદ્ધવ ત્યથી ગયા પછી વિદુર પ્રેમથી
ગદ્ગદ થઈ ગયા ૩૩-૩૫ અને પછી ભરતવંશ-
ના શ્રેષ્ઠ એવા મિદ્ધ પુત્ર મિદ્ધ યમુન નદીથી
નીકળ્યા અને કેટલોએ દિવોત્તમન સુખ અગા
આવી પહોંચ્યા જ્યાં અગાગ મિત્રના પુત્ર મત્રેય
સુનિ બેઠા હતા તેમને મળ્યા ૩૬

કાલિંદ્યા. કનિમિ ચિત્ત્વ મહાત્મનરતત્તમ
પ્રાપચન સ્વ સરિન ચત્ર મિત્રાસુતો સુનિ

ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવત મહાપુરાણ તૃતીયસ્કંધે
ચતુર્થોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૫ મો.^૬

મહત્તત્ત્વાદિકનો સૃષ્ટિ.

શ્રીશુક ઉવાચ

દ્વારિ સુનયા શ્રુષમઃ કુરુણાં

મૈત્રેયમાસીનમગાધવોધમ્ ।

ક્ષત્તોપસૃત્વાત્ તમાવશુદ્ધઃ

પપચ્છ સાશીલ્યગુણામિતુમઃ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા! કૌર-
વોમા ઉત્તમ, ભગવન ઉપર ભાવ હોવાથી શુદ્ધ
તથા મૈત્રેયના, સરલતા, દયા વગેરે ગુણો ભેદને
સતુષ્ઠ થયેલા વિદુર હરદ્વારમાં બિરાજેલા અગાધ
જ્ઞાનવાળા મૈત્રેયની પાસે જઈને વિનયથી તેમને
પૂછવા લાગ્યા કે- ૧ હું સુનિર ૪ પ્રણીઓ સુખને
માટે અનેક પ્રકરના કર્મ કરે છે, પરંતુ તે કર્મથી
સુખને અથવા દુઃખની શાનિને પામત નથી, પરંતુ
તે કર્મથી દુઃખ પામે છે માટે આ દુઃખમય સસા-
રમાં મનુષ્યેને જે કર્મ કરવા યોગ્ય હોય, તે જૈ-
શ્વ ૧ સ પન્ન એવા આપ મને કહે ૨ પૂર્વજન્મના
કર્મને લીધે ભગવાનથી વિમુખ થયેલા અને અધ-
ર્માચરણ કરવાથી ચાલ્ય ત દુઃખ પામતા મનુષ્યેનો
અનુગ્રહ કરવા માટે આ લોકમાં કલ્યાણ કરનારા
આપના જેવા ભગવનના લક્ષ્મી અવશ્ય પૃથ્વી
ઉપર વિચર્યા કરે છે, ૩ માટે હું સત જનોમા શ્રેષ્ઠ
મૈત્રેય ! મને કલ્યાણનો માર્ગ દેખાડો, કે જે માર્ગે
આગે જતા ભગવન ભક્તિથી પવિત્ર થયેલા પુરુષો-
ના હૃદયમાં વસ કરીને અત્મના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની
સાથે વેદમિદ્ધ અનદિ જ્ઞાન આપે છે ૪ વળી ત્રણ
લે જન અધિપતિ એવા ભગવાન શ્રીહરિ પોતાની
સ્વતંત્રતા પ્રમાણે અવતાર ધરણ કરીને જે જે
કર્મ કરે છે તે, તથા ક્રિયા રહિત પરમાત્માએ પૂર્વે
અ જગતને જે રીતે મૃજ્યુ હતું તે, તથા જે પ્ર-
માણે આ જગતની સ્થિતિ બાધીને તેને આલોકિત
કરી આપી હતી, તે સર્વ મને કહે ૫ વળી સર્વ
પ્રકારની વૃત્તિઓથી નિવૃત્ત થઈને ફરી આ જગતને

કે આ અધ્યાયમાં ભગવાનની લીલા સંબંધી વિદુરે
પ્રશ્નો પૂછ્યા તે ઉપરથી મૈત્રેયે મહત્તત્ત્વિકની સૃષ્ટિ વર્ણવી
તે અને તેમણે કરેલી વાર્તાઓની સ્ફુટિત પ્રત્યક્ષ પ્રેરણા.

પોતાના હૃદયકાન્ધમાં સ્થાપન કરીને ભગવાન કેવી રીતે માયામાં રહે છે તથા યોગેશ્વરના અધિપતિ એવા ભગવાન સૃષ્ટિ થયા પછી પાછળથી તેમાં પ્રવેશ કરી કેવી રીતે બ્રહ્માદિક જેવા બહુ રૂપધારી થાય છે તે કહેા. ૧ માયાથી વિહાર કરતા પરમેશ્વર, બ્રાહ્મણ, ગામ અને દેવતાએ ના કડ્યાણુ માટે અનેક પ્રકારના અવતારો ધ ગણ કરીને અનેક કર્મો કરે છે, તે પવિત્ર કીર્તિવળા પુરુષોના મુગટરૂપ ભગવાનના ચરિત્ર રૂપી અમૃતનું અમે પાન કરીએ છીએ, છતાં અમારૂં મન તૃપ્ત થતુ નથી ૭ વળી લોક-પાલોના અધિપતિ ભગવને લોકપાલો સાથે જુદા પ્રદેશોને તથા લોકાલોક નામના પર્વતની બહુ રના પ્રદેશોને જે જુદા જુદા તત્ત્વોથી ગચ્ચા હોય તે તત્ત્વો મને કહેા કારણ કે, આ લોકોના સર્વ પ્રાણીઓનો ભિન્ન ભિન્ન સમૂહ તથા તેના જુદા જુદા કર્મોના અધિકાર જેવામાં આવે છે ૮ વળી હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! સ્વન સિદ્ધ અને વિશ્વને સૃજનાર ભગવાન નારાયણે જે પ્રજાના સ્વલવનો, કર્મોનો, રૂપનો તથા નામનો લેહ કર્યો હોય તે પણ અમને યથર્થ રીતે વર્ણવી બતાવો ૯ હે ભગવાન મૈત્રેય ! મેં વેદવ્યાસના મુખથી ત્રણ વર્ણના તથા શૂદ્રના ધર્મો વારંવાર સાંભળ્યા છે, તે તુચ્છ મુખ અપનારા સામારિક ધર્મો સાંભળીને અમે તૃપ્ત થયા છીએ, માત્ર તેમાં વર્ણવેલી શ્રીકૃષ્ણની અમૃતધારા જેવી કથા સાંભળતા અમને તૃપ્તિ થતી નથી ૧૦ તમારી સભાએ મા ન રહાદિકે ગાયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના પવિત્ર ગુણાનુવાદથી કયો મનુષ્ય તૃપ્તિ પામે છે ? જે ભગવનનું નામ મનુષ્યના કનમાં ગયું હોય તે જન્મ મરણરૂપી સંસારને આપનારી સ્ત્રી પુત્રાદિક ઉપરની પ્રીતિને તણ દે છે, અર્થાત્ જન્મ મરણની બાંધમાંથી મુક્ત થાય છે ૧૧ તમારા મિત્ર ભગવાન વેદવ્યાસે ભગવાનના ગુણો ગાવાની ઇચ્છાથી મહાભરત રચેલું છે, તેમાં અર્થ, કામ વગેરેના વર્ણનો કરી મનુષ્યોની મતિને ભગવાનની કથા તરફ વાળી તેમાં અન્ય ત આસક્ત કરાવેલી છે ૧૨ શ્રદ્ધાળુ પુરુષની ભગવાનના ગુણમાં આસક્ત થયેલી સુધ્ધિ વધતાં વધતાં આજળ ઉપર ધીબ વિષ-

યોમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે છે અને પછી શ્રીહરિના ચરણસંવિદની તેને અવિચ્છિન્ન સ્મૃતિ થવાથી નિવૃત્તિ પામે છે અને તેનાં સર્વ દુષ્ટોનો નાશ થાય છે. ૧૩ પરંતુ ભગવાન તાત્પર્યને નહિ બાલુનારા અને પોતાના પાપને લીધે શ્રીહરિની કથાથી વિમુખ થયેલા હોવાથી શોક કરવા યોગ્ય પુરુષોને પણ શોક કરવા યોગ્ય અજ્ઞાની પુરુષોનો હું શોક કરું છું અને અખંડ ગતિવાળા ભગવાન કાળ, વાણી, દેહ તથા મનનો વ્યર્થ ઉપયોગ કરનાર તે પુરુષોના આયુષ્યને હરી લે છે ૧૪ માટે હે મૈત્રેય ! બ્રમ્મ જેમ પુષ્પોમાંથી સારરૂપ ગચ્ચને ગ્રહણ કરે છે, તેમ હે આર્નબ ધો ! પાર્વત કીર્તિવળા અને કડ્યાણુ કનરા ભગવાનની સરમૂત કથાઓને બીજી કથાઓમાંથી ગ્રહણ કરી જગતના કડ્યાણુ માટે આપ મને કહેા ૧૫ વળી ભગવાને જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર કરવા માટે જે નામની શક્તિને ગ્રહણ કરી અનેક અવતારો લઈ જે જે અમાનુષિક કર્મો કર્યા હોય તે સર્વ મને કહેા ૧૬

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે મનુષ્યોના કડ્યાણુ માટે ભગવાન વિદુર કૌણસ્ય એવા મૈત્રેય મુનિને પૂછ્યું ત્યારે મૈત્રેય તેમને બહુ માન આપી બોલ્યા કે, ૧૭ હે મહાત્મા વિદુર ! લોકના ઉપર અનુગ્રહ કરનાર અને પ્રમ ગોપાત જગતમાં પોતાની કીર્તિને ફેલાવનાર ભગવાનના ભક્ત એવા તમે જે પ્રશ્ન કર્યો તે ઉત્તમ છે ૧૮ હે વિદુર ! તમે વેદવ્યાસથી ઉત્પન્ન થયા છો માટે તમે શ્રીહરિ સખ થી જે પ્રશ્નો પૂછ્યા તેમાં કાઈ આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે, તમે અનન્ય ભક્તિથી સમર્થ એવા શ્રીહરિ ભગવાનને ગ્રહણ કર્યા છે ૧૯ તમે પ્રજાને નિયમમાં રખનાર ભગવાન યમરાજા છો અને માણસ્ય ઋષિના શાપથી તેમના ભઈ મિચેત્રવીર્યની સ્ત્રી તરીકે રહેલી દાસીને પેટે વેદવ્યાસથી ઉત્પન્ન થયા છો. ૨૦ વળી આપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને તથા તેમના પાર્ષદોને પણ વહાલા છો, એટલા માટે ભગવાને સ્વધામ જતા તમને જ્ઞાનોપદેશ દેવાની મને આજ્ઞા કરી હતી, ૨૧ માટે હું યોગમાંથી વૃદ્ધિ પામેલી અને જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા સંહાર કરનારી

ભગવાનની હીલાઓ યથાનુક્રમે તમને વર્ણવી સભ-
ળાવુ છુ ૨૨ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ ન હતી
ત્યારે પોતાને એકલા રહેવાની ઇચ્છા થવાથી જે
દ્રષ્ટા અને દશ્ય એમ અનેક રૂપે બાહ્યવામા આવતા
તે જીવોના પરમ સ્વરૂપ સમર્થ એવા પરમાત્મા
એકજ હતા, અર્થાત્ તે સમયે દ્રષ્ટા દશ્ય વગેરે કોઈ
પણ વસ્તુ ન હતી ૨૩ તે વેળા દ્રષ્ટા રૂપ પરમા-
ત્માજ પ્રકાશ કરતા હતા તેમણે બીજે દશ્ય પદ્ધ-
ર્થ દીકો નહિ ત્યારે જેમની માયિક શક્તિઓ લય
પામી હતી છતાં પણ જેમની ચૈતન્ય શક્તિ બચત
હતી એવા પરમજ્ઞાનાએ પોતાના આત્માને અસ-
દ્રૂપ એટલે હોવા છતાં ન હોય તેવો માન્યો ૨૪
તે દ્રષ્ટા પરમાત્માની દ્રષ્ટા અને દશ્યનું અનુસંધાન
કરવાનારી અને કાર્ય તથા કારણ રૂપ શક્તિનું
નામ માયા છે હે વિદુર! આ માયારૂપી શક્તિથી
વ્યાપક એવા પરમેશ્વરે આ જગત ઉત્પન્ન કરેલું
છે ૨૫ ચૈતન્ય શક્તિવાળા પરમાત્માએ પોતાના
અંશભૂત અને પ્રકૃતિના અધિષ્ઠાતા પુરુષ રૂપે કાળ-
શક્તિથી શ્લેષ પામેલા ગુણવાળી માયામા પોતાનું
મત્વ ને મિથ્યાભાસ મૂક્યો છે ૨૬ ત્યાર પછી
કાળે પ્રેરેલા અવ્યક્તથી એટલે માયાથી પોતાના
દેહમા રહેલા જગતને પ્રકાશ કરનાગ અજ્ઞાનનો
નાશ કરનાર અને જ્ઞાનસ્વરૂપ મહત્ત્વ ઉત્પન્ન
થયુ ૨૭ ત્યાર પછી મહત્ત્વ ચિદાભાસ, ગુણ
અને કાળ, એ ત્રણને અધીન સર્વના અધ્યક્ષ એવા
ભગવાનને તે દૃષ્ટિગોચર થયુ અને તેમણે આ સૃષ્ટિ
સૃજવાની ઇચ્છાથી પોતાના સ્વરૂપને વિકારવાળું
કર્યું, ૨૮ અર્થાત્ મહત્ત્વ વિકાર પામતા તેમાથી
અહંકારતત્વ ઉત્પન્ન થયુ જે અહંકાર કાર્યનો,
કારણનો અને કર્તાનો આશ્રય છે, કારણ કે, અહંકાર
પાત્ર ભૂતો ઇન્દ્રિયો અને મન, એ ત્રણના વિકારવા-
ળો છે ૨૯ એટલા માટે અહંકાર સાત્વિક રાજસ
અને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારનો છે વૈકારિક અહં-
કારમાથી મન ઉત્પન્ન થાય છે તથા જેનાથી શબ્દ-
દિક જણાય છે એવા ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ
વૈકારિક અહંકારમાથી એટલે સાત્વિક અહંકારમાથી
ઉત્પન્ન થયા. ૩૦

જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયો આ બંનેની રાજસ
અહંકારમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે. તામસ અહંકાર
વિકાર પામતા તેમાથી સૂક્ષ્મભૂત એટલે શબ્દ ઉ-
ત્પન્ન થયો. તેનું આશ્રયસ્થાન આકાશ છે એ સિદ્ધ
થાય છે ૩૧ ત્યાર પછી ભગવાને કાળ અને માયા-
ના અંશ રૂપે આકાશ તરફ દૃષ્ટિ કરી એટલે આકા-
શમાથી સ્પર્શ ઉત્પન્ન થયો અને તે પછી વિકાર
પામ્યો એટલે તેમાથી વાયુની ઉત્પત્તિ થઈ, અર્થાત્
આકાશમાથી સ્પર્શ રૂપી તન્માત્રાદ્વારા વાયુનો
જન્મ થયો ૩૨ તે પછી મહા બળવાળો વાયુ આ-
કાશની સાથે વિકાર પામતા તેમાથી રૂપતન્માત્રા-
દ્વારા તેજની ઉત્પત્તિ થઈ, તે તેજ સર્વ લોકને
પ્રકાશ કરનાર છે ૩૩ ત્યાર પછી તેજ વાયુની સાથે
એકરૂ થઈને ભગવાનની દૃષ્ટિથી વિકાર પામ્યુ, તે-
માથી કાળ, માયા અને ચિદાભાસના યોગથી રસ,
રૂપ, ગુણવાળું જળ ઉત્પન્ન થયુ ૩૪ તે પછી તેજની
સાથે રહેલા જળે પરબ્રહ્મની દૃષ્ટિથી વિકાર પામતા
કાળ, માયા અને ચિદાભાસના યોગથી ગંધગુણવાળી
પૃથ્વીને ઉત્પન્ન કરી ૩૫ હે વિદુર! આકાશાદિક
પાત્ર મહા ભૂતોમા એકેક પછીના તત્ત્વોમા પૂર્વ
પૂર્વના તત્ત્વો કારણ રૂપે રહેલા છે તેથી પૂર્વ પૂર્વ
તત્ત્વોના કરતા પછી પછીના તત્ત્વોના સંખ્યાનુસાર
અધિક ગુણો બાહ્યવા જેમકે, આકાશની સાથે
બીજા કોઈ પણ ભૂતનો મળ ધ નથી એટલે તેનો
ગુણ માત્ર એક શબ્દજ છે વાયુની સાથે આકાશનો
કારણરૂપે સંબંધ છે તેથી વાયુનો અમાધારણ ગુણ
સ્પર્શ છે તથા પૂર્વના તત્ત્વમાથી ઉતરી આવેલો
શબ્દ ગુણ છે, એમ બે ગુણ તેમા રહેલા છે તેજને
વાયુ તથા આકાશનો સંબંધ હોવાથી સ્પર્શ તથા
શબ્દ એ બે ગુણો આગ તુક છે અને તેજનો અસા-
ધારણ ગુણ રૂપ છે પાણીને તેજ વાયુ, તથા આકા-
શનો કારણ રૂપે સંબંધ હોવાથી રૂપ, સ્પર્શ તથા
શબ્દ ગુણો આગ તુક છે અને તેનો અસાધારણ ગુણ
રસ છે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ તથા આકાશનો
કારણરૂપે સંબંધ હોવાથી તેમા રસ, રૂપ, સ્પર્શ,
શબ્દ એ ગુણો આગ તુક છે અને પૃથ્વીનો અસા-
ધારણ ગુણ ગંધ છે. ૩૬ હે મહારાજ! ઉક્ત મહં

તત્ત્વાદિકના અભિમાની દેવતાઓ કાળ એટલે વિકાર, માયા એટલે વિક્ષેપ અને અશ એટલે ચેતના, વગેરે ગુણો સર્વને ધારણ છે અને તે સર્વે વિષય ભગવાનના અંશભૂત છે તે સર્વે સમાન હોવાથી એક બીજાથી-એક એકથી બુદ્ધ રહેવાને લીધે પોતાની ક્રિયા કરવામાં સમર્થ ન હતા માટે તેઓએ બે હાથ જોડી વ્યાપક એવા પરમેશ્વરની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી ૩૭

દેવતાઓ સ્તુતિ કરે છે-હે દેવ ! શરણાગતના તાપને શાત કરવામાં છત્ર સમાન આપના ચરણ-રવિન્દને અમે નમીએ છીએ તમારા ચરણના મૂળને આશ્રય કરનારા સન્યાસીઓ સ સારના દુ ખોને પરિશ્રમ વિના ફેડી શકે છે ૩૮ હે પિતા ! હે ઇશ્વર ! આ સ સારમાં અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ નામના ત્રણ તાપોથી પીડાતા મનુષ્યો અ ત કરણથી સુખ પામતા નથી, માટે હે ભગવાન ! અમે તમારી સદ્ધિવાળા ચરણની છાયાનો આશ્રય કરીએ છીએ, કે જેથી અમને સર્વદા જ્ઞાનનો લાભ થાય ૩૯ અધિઓ સ સારના વિષયોથી રહિત એવા શુદ્ધ અ ત કરણમાં તમારૂં સુખકમળ જેનો માગો છે એવા વેદરૂપી પક્ષીઓદ્વારા તમને શોધે છે વળી પવિત્ર ચરણરવિદવાળા આપના ચરણને અમે શરણે આવ્યા છીએ આપના ચરણરવિદ પ્રાણીઓના પાત-કને દૂર કરનારા ગ ગાળના ઉત્પત્તિસ્થાન રૂપ છે ૪૦ તમારા ચરણરવિદ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાથી તેમજ શ્રવણથી થયેલી ભક્તિથી શુદ્ધ એવા અ ત કરણમાં આપનું ધ્યાન કરવાથી જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય મેળવી તેના બળથી મનુષ્યો ધીર થાય છે. તે તમારા ચરણરવિદના પાદપીઠ આગળ અમે શરણે આવ્યા છીએ ૪૧ હે પરમેશ્વર ! જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય કરવા માટે નાના પ્રકારના અવતાર ધારણ કરનાર આપના ચરણરવિદને અમે સર્વે શરણે આવ્યા છીએ, કારણ કે, આપના ચરણરવિદનું સ્મરણ કરવાથી ભક્તજનોને અભયદાન મળે છે ૪૨ ઉપકરણોની સાથે આ દેહ અને ઘર મિથ્યા છે છતાં પણ તેના ઉપર ‘આ માઝ’, આ હું છું,’ એવા જેમને દુરાગ્રહ બધાયે છે તે પુરુષોના શરીરમાં

આપ સાક્ષી રૂપે વાસ કરો છો તોપણ તેનાથી તમારા ચરણરવિદ ઘણાજ દૂર રહે છે, એવા આપના ચરણરવિદને હે ભગવન ! અમે સેવીએ છીએ ૪૩ હે મહા કીર્તિવાળા ઇશ્વર ! જેમનું મન અહિ-મુખ એવી ઇદ્રિયોથી વિષયાદિકમાં ફર્યા કરે છે તે પુરુષો તમારા અવતારોની લીલાવાળી કથાઓનું જ્ઞાન કરવાથી શોભાયમાન એવા ભક્તજનોને દેખતા નથી ૪૪ હે દેવ ! તમારી કથાઓ રૂપી અમૃતના પાત્રથી વૃદ્ધિ પામેલી ભક્તિથી જેમનું અંત કરણ શુદ્ધ થયેલું છે એવા પુરુષો વૈરાગ્યના કળ રૂપ ઉત્તમ જ્ઞાનને સ પાદન કરી જે રીતે પરિશ્રમ વિના વૈકુઠલોકમાં જાય છે, ૪૫ તે રીતે ધીર પુરુષો પણ તમારા વિષે મનને સ્થિર કરી સમધિયોગના બળથી બળવ ન એવી માયાનો પરાજય કરી આપ પુરુષપુરુષને પામે છે, પરંતુ તેમને મહામહેનતે મોક્ષ મળે છે, પણ તમારી સેવાથી તમારા ગુણાનુવાદો સા-ભળવાથી તથા તમારૂં મનન કરવાથી પરિશ્રમ વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ૪૬ હે આદિપુરુષ ! અમે તમારા છીએ અને તમે જગતની રચના કરવાની ઇચ્છાથી અમને ત્રણ ગુણોમાંથી ઉત્પન્ન કર્યા છે અને અમારા ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવ હોવાથી અમે સર્વે બુદ્ધા રહીએ છીએ તેથી આપની કીડાને સાધનભૂત બ્રહ્માડ રચવાના ઉપસ્કરણ અર્પણ કરવાને સમર્થ નથી ૪૭ હે અજન્મા હરિ ! અમે તે સમયે તમને જે પ્રમાણે સર્વ બલિદાન અર્પણ કરી શકીએ તથા અમે જે પ્રમાણે અન્નનો ઉપભોગ કરી શકીએ અને જે સ્થાનમાં રહેલા સર્વ જીવો નિર્વિદ્ય રીતે તમને તથા અમને બન્નેને બલિદાન અર્પણ કરીને પોતે અન્નનો આહાર કરે, તે પ્રમાણે કરવા સાડ અમને શક્તિની સાથે આપનું જ્ઞાન આપો ૪૮ આપે અમારા તથા કાર્યો-પાધિવાળા આ સર્વે જીવોની આજીવિકા અવશ્ય ઉપભવવી જોઈએ, કારણ કે, કારણ રહિત એવા અમારા તથા સર્વે દેવતાઓના આદિ કારણરૂપ આપ છો, તથા વિકાર રહિત છો, અધિક્ષતા દેવ છો અને પુરાણ પુરુષ છો. વળી હે દેવ ! અજન્મા એવા તમેજ સત્ત્વાદિક ગુણની અને જન્માદિકમાં નિમિ-તભૂત કર્મોના કારણ રૂપ અનાદિ માયામાં મહત્ત્વ

રૂપી સત્ત્વ મૂકે છે. ૪૯ હે આત્મસ્વરૂપ ભગવન્ !
અમે અને મહત્તત્ત્વ વગેરે સૌ જે કાર્ય કરવા સાડુ
ઉત્પન્ન થયા હોઈએ તે તમારું શુ કામ કરીએ તે
કહો ? સૃષ્ટિ કરવી હોય તો અમને શક્તિ સાથે
આપનું અખંડ જ્ઞાન આપો કે જે જ્ઞાનશક્તિદ્વારા
તથા ક્રિયાશક્તિદ્વારા અમે તમારા અનુગ્રહને પાત્ર
થઈ આ સૃષ્ટિની રચના કરવા માટે સાર્થક થઈએ ૫૦

તતો વય સત્પ્રમુદ્ધા યદર્થે
લભૂર્વિમાત્મન્ન કરવામ કિં તે ।
ત્વ ન સ્વચ્છુ પરિવેદિ શક્ત્યા
દેવ કિરાર્થે યદુપ્રહાણામ ॥ ૫૦ ॥

इति श्रीमद्भागवतं महापुराणे तृतीयस्कन्धे
पञ्चमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ ઠા. ૬

વિરાટપુરુષની ઉત્પત્તિ તથા

અધિદેવાદિકતા લેદ.

ऋषिरुवाच

इति तासां स्वशर्कानां सतीनामसमेत्य स ।
प्रसुप्तलोकनवराणां नशम्य गतिमीश्वर ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે-જેમા જીવોના પોતાના સંધનો
સૂક્ષ્મ રૂપે રહેલા છે એવી ઈશ્વરની પોતાની શક્તિ
રૂપ મહત્તત્ત્વ વગેરે બ્રુદા બ્રુદા હોવાથી વિશ્વની
રચના કરવાને સમર્થ થતા નથી ભગવાન તેમની
આવી સ્થિતિ જોઈને, ૧ કાળદ્વારા જાગ્રત થનારી
શક્તિનો-માયાનો આશ્રય કરીને ઉદ્ગમ એવા
ભગવાને અ તર્કામીપણથી એકજ વખત તે ત્રેવીસ
તત્ત્વોમા મહત્તત્ત્વ, અહકાર તત્ત્વ, પાચ સહાભૂતો,
પાચ તન્માત્રાઓ, અને અગિયાર ઇદ્રિયો એમ
ત્રેવીસ તત્ત્વોના સમુદાયમા પ્રવેશ કર્યો. ૨ ભગવાને
ક્રિયાશક્તિ દ્વારા એ સર્વે તત્ત્વોમા પ્રવેશ કર્યા પછી
તે તત્ત્વોની ક્રિયા અથવા તો જીવોના અદૃષ્ટો, જે
માયામા લીન હતા તે સર્વને જાગ્રત કર્યા અને તે
સર્વ તત્ત્વો ભિન્ન ભિન્ન હતા તેમને એક સાથે જો-

૬ આ અધ્યાયમા મહત્તત્ત્વાદિકમા પ્રવેશ કરી તે
દ્વારા ધારણ કરેલી વિરાટ યરીરની ઉત્પત્તિ અને અધિદેવ
અધ્યાત્મ તથા અધિભૂતના સ્વરૂપ વર્ણવેલા છે

જ્યા ૭ તે પછી તે મહત્તત્ત્વ આદિક ત્રેવીસ તત્ત્વો
ક્રિયાશક્તિ દ્વારા જાગ્રત થયા પછી પરમેશ્વરની પ્રે-
રણાથી તેમણે વિરાટ દેહને ઉત્પન્ન કર્યો. ૪ વિશ્વને
સૃજનારો મહત્તત્ત્વ આદિ સઘળો સમુદાય પોતાને
વિષે પ્રવેશ કરી પરમેશ્વરના સબ ધર્મી પરસ્પર ત્યાં
એકઠો થઈને પોતાના અ શર્થી વિરાટ દેહના આકાર-
મા પરિણામ પામ્યો. જે વિરાટ દેહમા સ્થાવર-
જંગમાત્મક સર્વ લોક રહેલા છે. ૫ અધિપુરુષને
નામે પ્રખ્યાત હિરણ્યમય પુરુષ હજાર વર્ષ સુધી
પોતાની સાથે શયન કરનારા જીવસમૂહની સાથે
પ્રહ્લાડની અંદર રહેલા પાણીમા વગે છે. ૬ તે ઉપર
કહેલા સર્વ તત્ત્વોના કાર્ય રૂપ વિરાટમૂર્તિએ જ્ઞાન-
શક્તિ, ક્રિયાશક્તિ અને આત્મશક્તિ સ પત્ર થઈને
એક રૂપે દશ તથા ત્રણ રૂપે આત્માના વિભાગ
કર્યા, અર્થાત્ જ્ઞાનશક્તિદ્વારા હૃદયાવચ્ચિન્ન ચૈતન્ય
સ્વરૂપે એક પ્રકારના થયા ક્રિયાશક્તિ દ્વારા પ્રાણુ-
સ્વરૂપે દશ પ્રકારના એટલે પ્રાણુ, અપ ન, સમાન,
ઉદાન, વ્યાન, નાગ, કૂર્મ, કૃકલ, દેવદત્ત અને ધન-
જય, એમ દશ પ્રકારના થયા આત્મશક્તિદ્વારા
એટલે લોકતૃત્વ સ્વરૂપે અધ્યાત્મ, અધિદેવ તથા
અધિભૂતના લેદે કરીને ત્રણ પ્રકારના થયા. ૭
વિરાટનો અભિમાની પુરુષ સર્વ પ્રાણીઓનો આ-
ત્મા છે અને પરમાત્માનો પહેલો અવતાર છે,
કારણ કે, સમસ્ત સૃષ્ટિ તેના અશમાથી ઉત્પન્ન
થાય છે અને તે પરમાત્માના અશ રૂપ છે જેમા
આ સર્વ પ્રાણી સમુદાય જોવામા આવે છે. ૮ તે
વિરાટ પુરુષ આત્મશક્તિદ્વારા અધ્યાત્મ, અધિદેવ
તથા અધિભૂત એ ત્રણની સાથે રહેવાથી ત્રણ પ્રકાર-
ના છે, ક્રિયાશક્તિ દ્વારા પ્રાણાદિક સ્વરૂપ હોવાથી
અને જ્ઞાનશક્તિ દ્વારા હૃદયાવચ્ચિન્ન ચૈતન્ય સ્વરૂપ
હોવાથી એક પ્રકારના છે. ૯ અંતર્ધર્મી એવા પરમ
પુરુષે વિશ્વને સૃજનારો મહત્તત્ત્વાદિકની વિભાજિત
ધ્યાનમા લઈ વિવિધ વ્યવહારના લાલ માટે પોતાના
તેજથી વિરાટ દેહને પ્રકટ કર્યો. ૧૦ હે વિદ્વર !
વિચાર કરતા વિરાટ દેહમા તત્ત્વોને રહેવાના કેદ-
લાક સ્થાનો થયા તે તમને કહું તે સાંભળો. ૧૧

વિરાટ પુરુષને પ્રજમ મુખ થઈ, તે સ્થાનમા

લોકપાળ અગ્નિ પોતાની શક્તિ વાણીની સાથે આવીને વસ્યા, જે વાણીને લીધે જીવ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શકે છે. ૧૨ ત્યાર પછી શ્રીહરિ રૂપ વિરાટને તાળવું થયું, તે સ્થાનમાં લોકપાળ વરુણ પોતાની જિહ્વા ઇન્દ્રિય નામની શક્તિ સાથે આવીને વસ્યા, જે ઇન્દ્રિયથી સ્વાદ(છ રસનો અનુભવ) લઈ શકાય છે ૧૩ ત્યાર પછી વિરાટ પુરુષને બે નાસિકાના દ્વાર ઉત્પન્ન થયા, તે સ્થાનમાં આયનીકુમાર ઘ્રાણેન્દ્રિય નામની શક્તિ સાથે આવીને વસ્યા જેથી જીવને ગંધનું જ્ઞાન થાય છે ૧૪ તે પછી વિરાટ પુરુષને બે આંખો ઉત્પન્ન થઈ તેમાં લોકપાળ વિંધકર્મા ચક્ષુરિન્દ્રિય નામની શક્તિ સાથે આવીને વસ્યા, જે ઇન્દ્રિયથી જીવને રૂપનું જ્ઞાન થાય છે ૧૫ ત્યાર પછી વિરાટને ત્વચા ઉત્પન્ન થઈ તેમાં લોકપાળ વાયુએ પ્રાણશક્તિ સાથે પ્રવેશ કર્યો, જેથી જીવને સ્પર્શનું જ્ઞાન થાય છે ૧૬ ત્યાર પછી વિરાટ ભગવાનને બે કાન ઉત્પન્ન થયા તેમાં દિશાએ પોતાની શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય સાથે પ્રવેશ કર્યો તેથી તે શબ્દ સાંભળી શકે છે ૧૭ ત્યાર પછી તેને ત્વચા ઉત્પન્ન થઈ તેમાં સર્વ આધિઓએ પોતપોતાના અશોની સાથે પ્રવેશ કર્યો, જેથી જીવ ખણજ તથા સ્પર્શથી થતા મુખદુખનો અનુભવ કરે છે. ૧૮ ત્યાર પછી વળી વિરાટ પુરુષમાં પ્રજાપતિએ પોતાના અશ રૂપે વાસ કર્યો, તે ઉપરથી ઇન્દ્રિયથી વિષયાનુભવો અનુભવ થાય છે. ૧૯ ત્યારપછી વિરાટ પુરુષને ગ્રહ ઉત્પન્ન થઈ તેમાં લોકપાળ મિત્રદેવે પોતાની પાચુ ઇન્દ્રિય સાથે પ્રવેશ કર્યો, તેથી મળનો ત્યાગ થાય છે ૨૦ પછી તેને બે હૃદય ઉત્પન્ન થયા તેમાં સ્વર્ગના પતિ ઇન્દ્ર પોતાની વેદવુંલેવું વગેરે શક્તિની સાથે રહે છે, તેથી પોતાની આજીવિકા ચલાવી શકે છે ૨૧ તે પછી વિરાટ પુરુષને બે પગ ઉત્પન્ન થયા તેમાં વિષ્ણુએ પોતાની ગતિરૂપી શક્તિ સાથે પ્રવેશ કર્યો, તેથી જીવ ચલનચલન કરી શકે છે. ૨૨ ત્યાર પછી વિરાટ પુરુષને બુદ્ધિતત્વ ઉત્પન્ન થયું, તે સ્થાનમાં બૃહસ્પતિએ પોતાની જ્ઞાનશક્તિ સાથે પ્રવેશ કર્યો, જેથી બહુવા યોગ્ય વિષયનું તેને જ્ઞાન થાય છે ૨૩ ત્યાર પછી વિરાટ પુરુષને હૃદય ઉત્પન્ન થયું તે સ્થા-

નમાં ચક્રે મનની સાથે પ્રવેશ કર્યો, જે મનથી જીવ સ કલ્પવિકલ્પરૂપી વિકારને પામે છે. ૨૪ તે પછી વિરાટ પુરુષને અહકાર ઉત્પન્ન થયો. તે સ્થાનમાં રુદ્રદેવે અભિમાન સાથે પ્રવેશ કર્યો, જે અભિમાનથી જીવ સઘળી ક્રિયાઓ કરે છે ૨૫ પછી વિરાટ પુરુષને ચિત્ત ઉત્પન્ન થયું અને તેમાં બ્રહ્માએ પોતાથી ચેતનાશક્તિથી પ્રવેશ કર્યો જેથી જીવને વિજ્ઞાનનો અનુભવ થાય છે ૨૬ તેના મસ્તકમાંથી સ્વર્ગ, બે ચરણમાંથી પૃથ્વી અને નાભિમાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું, જેમાં ત્રણ ગુણના પરિણામ રૂપે દેવો અને મનુષ્યો વગેરે જોવામાં આવે છે ૨૭ દેવતાઓ સત્વગુણના આધિક્યને લીધે સ્વર્ગમાં જન્મને વસ્યા. મનુષ્યો તથા તેના ઉપયોગમાં આવતાં ગાય, ઘોડા વગેરે પ્રાણીઓ રજેગુણના વધારાથી પૃથ્વી ઉપર આવીને વસ્યા, ૨૮ તથા રુદ્રના પાષાંદે ભૂતાદિકે સર્વ તમોગુણના આધિક્યને લીધે આકાશ તથા પૃથ્વીના મધ્ય ભાગમાં આવેલા ભગવાનના નાભિરૂપ અતરિક્ષમાં રહ્યા ૨૯

વળી હે કૌરવ ! વિરાટ પુરુષના મુખમાંથી વેદ અને બ્રાહ્મણ ઉત્પન્ન થયા. બ્રાહ્મણ પરમાત્માના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થવાને લીધે ચારે વર્ણમાં મુખ્ય તથા ગુરુ ગણાય છે ૩૦ વિરાટ પુરુષના બાહુઓથી પાલન રૂપી આજીવિકા કરનારી ક્ષત્રિય જાતિ ઉત્પન્ન થઈ. વિરાટના બાહુથી ઉત્પન્ન થયેલી તથા વિષ્ણુના અશ રૂપ ક્ષત્રિય જાતિ ચારે વર્ણની રક્ષા કરે છે ૩૧ તે પછી વિરાટ ભગવાનની સાથળમાંથી લોકોની આજીવિકામાં ઉપયોગી એવી જેતીવાદી કરનારી વૈશ્ય જાતિ ઉત્પન્ન થઈ ભગવાનની સાથળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી વૈશ્ય જાતિ પોતાના કાર્યથી લોકોની આજીવિકા સિદ્ધ કરે છે ૩૨ તેમના બે ચરણમાંથી સેવા ધર્મ કરવા માટે શૂદ્ર જાતિ ઉત્પન્ન થઈ છે આ પ્રમાણે સેવા કરવા માટે થયેલી શૂદ્ર જાતિની સેવા કરવી, એ આજીવિકા છે, તેની સેવાવૃત્તિથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. ૩૩ વળી આ પ્રમાણે ચારે વર્ણો પોતાના ધર્મ પ્રમાણે શ્રદ્ધાથી અતઃકરણને શુદ્ધ કરવા માટે પોતાના ગુરુ શ્રીહરિનું યજ્ઞન કરે છે; કારણ કે, ભગવાન ગુરુ

હોવાથી ઉત્પન્ન કરનારા અને જુસિ બાધી આપનારા હોવાથી આરાધનને યોગ્ય છે. એ તેઓનો મુખ્ય ધર્મ છે ૪૪ હે વિદુર ! કાળ, કર્મ, તથા સ્વભાવ રૂપી શક્તિવાળા ભગવાનનું વિરાટ સ્વરૂપ તેમની યોગ-માયાના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયું છે, તેનું સંપૂર્ણ રીતે વર્ણન થયું શક્ય નથી, ૪૫ તોપણ હે વિદુર ! બીજા વિષયોનું વર્ણન કરવાથી અપવિત્ર થયેલી વાણીને અવિત્ર કરવાને સાલભ્યા પ્રમાણે તથા મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે હું તમારી આજ્ઞા શ્રીહરિના યશ ગાઈશ ૪૬ પવિત્ર કીર્તિવાળા પુરુષોના સુગટ રૂપી ભગવાનના ગુણ ગાવા એ પુરુષોની વાણીનો મુખ્ય લાભ છે તથા વિદ્વાનોએ ગાયેલા ભગવાનની કથા રૂપી અમૃતથી કાનને ભરી દેવા, એ કાનની સાર્થ-કતા છે, એમ મહાત્માઓ કહે છે ૪૭ હે વિદુર ! આદિ કવિ બ્રહ્મા પણ્ય એક હજાર વર્ષ સુધી સમાધિ ચઢાવી તેનાથી પરિષ્કવ થયેલી બુદ્ધિથી ભગવાનનો મહિમા આટલો છે, એમ શું બાણીને કહી શક્યા નથી ? ૪૮ વળી ભગવાનની માયા માયાવી પુરુષોને મોહ કરનારી છે કારણ કે, શ્રીહરિ પોતે પણ્ય પોતાની માયાની પ્રતિભે બાણતા નથી તો બીજાઓ તો કેમ બાણી શકે ? હે વિદુર ! જે ભગવાનને બાણવા માટે પ્રવૃત્ત થયેલી વાણી મન સાથે તેમને શોધતા તે ચ મગવાથી પાછી ફરે છે, તેમ અહ કારના અધિક્ષાતા રુદ્ર, ધર્મિયોના અધિક્ષાતા દેવતા અને બીજાઓ પણ્ય જેમને બાણી શકતા નથી તે હુસેય ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૪૯

યતોઽપ્રાપ્ય નિવર્તન્તે શાશ્વત્ત મનસા સદા ।

મહા જ્ઞાન્ય દ્યૌઃ દેવત્સ્તસ્મૈ મગદતે નમઃ ॥ ૪૯ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सुतीयरकचे

पद्योऽध्याय

અધ્યાય ૭ મો. ૩

અવિદ્યાથી જીવેશ્વરનો ભેદ.

શ્રીશુક ઉવાચ

एष ब्रूवाण मैत्रेय द्वैपायनस्तुतो बुधः ।

श्रीण्यसिद्धिं भारत्या विदुरं प्रत्यभाषत ॥ ૧ ॥

૩ આ અવાચમા વિદુરજી જીવાત્માને કેવી રીતે

શુકદેવ બોલ્યો-હે સખન ! આ પ્રમાણે મૈત્રેયે કહ્યું એટલે દ્વૈપાયનના પુત્ર વિદુર મૈત્રેયને મસલ કરે એવી મધુર વાણીએ આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા.

વિદુર પૂછે છે-હે બ્રહ્માન ! ચૈતન્યસ્વરૂપ નિષ્ક્રિય ને નિર્ગુણ હોવાથી બ્રહ્માને ક્રિયા સાથે અને ગુણો સાથે સંબંધ નથી કદી એમ માનીએ કે લીલાથી ગુણ સાથે અને ક્રિયા સાથે સંબંધ છે તો લીલાદ્વારા નિર્ગુણ અને નિષ્ક્રિય ભગવાનમા કેવી રીતે ગુણોનો અને ક્રિયાનો સંબંધ સંભવે ? ૨ હે સુનિ ! બાળકની માફક ભગવાનની લીલાશુક્તિ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ, કારણ કે, બાળકની રમતમા જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેનું કારણ તેની ઇચ્છા તથા કોઈ બીજી વસ્તુ અથવા પ્રેરણા હોય છે, પરંતુ ઇશ્વર તો પોતેજ પૂર્ણકામ છે તેમને કોઈપણ જાતની ઇચ્છા કે વાસના નથી હોતી એટલે તેમને કેવી રીતે ઇચ્છા થાય ? તે સદા સંગ રહિત છે અને તેથી જ પોતે અદ્વિતીય છે, માટે તેમને કીડા કરવાની કેવી રીતે ઇચ્છા થાય ? ૩ ભગવાન નારાયણ જીવને કર્તૃત્વ, લોકતૃત્વાદિક રૂપે મોહ ઉત્પન્ન કરનારી, જે ગુણરૂપ પોતાની માયાથી આ વિશ્વને ઉત્પન્ન કરે છે, તેજ માયાવડે પાળે છે તથા તેનો ફરીને સહાર કરે છે ૪ જે જીવ છે તે પરબ્રહ્મ રૂપ છે, તે જીવ સર્વ વ્યાપક હોવાથી દીપપ્રભાની પેઠે તેનો દેશથી લોપ થતો નથી, નિત્ય હોવાથી બીજાનીની પેઠે તેનો કોઈ પણ્ય કાળે નાશ થતો નથી, તેમ અવિકારી હોવાથી સ્મૃતિની પેઠે અવસ્થાથી પણ્ય નાશ થતો નથી, સત્યસ્વરૂપ હોવાથી સ્વપ્નની પેઠે તેનો નાશ થતો નથી, અદ્વિતીય રૂપ હોવાથી ઘટાદિકની પેઠે બીજે કોઈ તેનો નાશ કરી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે દેશાદિકથી જેમની જ્ઞાનશક્તિનો નાશ થતો નથી એવા અખંડ જ્ઞાનશક્તિવાળા પરમાત્મા રૂપ જીવાત્માને અવિદ્યા સાથે કેવી રીતે સંબંધ ઘટે ? ૫ તે જીવાત્મા સર્વ શરીરમા લોકતા રૂપે રહેલો હોવા છતાં તે વસ્તુતાએ બ્રહ્મ રૂપ છે, તેથી આનંદ વગેરેનો નાશ ને કમોક્ષી થતો કહેવા

અવિદ્યાનો સંબંધ થાય છે, એમ પૂછે છે અને ક્રમિ તેમને વિશેષ વિજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપે છે

તેમને કેમ સંભવે ? કારણ કે તેમને કર્મની સાથે સંબંધ હોય તો ઇશ્વરમાં પણ તેનો સંબંધ થઈ હે મૈત્રેય ! આ જ્ઞાનરૂપી સંકટમાં ગોચા ખાતું મારું મન ખેદ પામે છે, માટે હે વિદ્યો ! આપ મારા મનના સંકેહને દૂર કરો. ૧-૭

શુકદેવ કહે છે-આ પ્રમાણે પરમાત્માના તત્ત્વ સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છાવાળા વિદુરે મૈત્રેયઋષિને પૂછ્યું, એટલે જર્વ રહિત મૈત્રેય જ્ઞાનનો જર્વ દર્શાવતા હોય તેમ વિદુરને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૮

મૈત્રેય બોલ્યા-હે વિદુર ! માયારહિત પરમેશ્વરને માયાનું બંધન છે તથા કૃપણતાનો સંબંધ છે એવો તર્ક કરવો, એ પણ ભગવાનની એક માયા છે, જે માયા તર્કવડે તેનાથી વિરૂદ્ધ છે. ૯ જેમ સ્વપ્નને જ્ઞેનારા પુરુષને મસ્તક કપાયા વગર સ્વપ્નમાં પેતાનું મસ્તક કપાયું હોય એવો મિથ્યાભાસ થાય છે તેમ જીવને પણ બંધન તથા કૃપણતા વસ્તુતાએ મિથ્યા છે તોપણ માયાથી માયા હોય તેમ જણાય છે. ૧૦ દેહના બંધનાત્મિક ધર્મો જીવમાં છે પરંતુ ઇશ્વરમાં નથી જેમ ચંદ્રમાનુ મંડળ જળમાં પ્રતિબિંબ રૂપે પડતું હોય ત્યારે કપનાદિક ધર્મો જો કે ખરી રીતે ચંદ્રના બિંબમાં નથી તોપણ પોણીની ઉપાધિથી દેખાય છે, પરંતુ આકાશમાં રહેલા ચંદ્રમાના બિંબમાં દેખાતા નથી તેમ અનાત્મ દેહાદિકના ધર્મ વસ્તુતાએ મિથ્યા છે તે દેહાભિમાની જીવમાં જોવામાં આવે છે, પરંતુ દેહાભિમાન રહિત ઇશ્વરમાં જોવામાં આવતા નથી. ૧૧ વળી આત્મામાં થયેલું તે દેહાભિમાન નિવૃત્તિ ધર્મથી, વાસુદેવની કૃપાથી તથા ભગવાનના ભક્તિ-યોગથી ધીરે ધીરે દૂર થાય છે. ૧૨ ત્યારે દ્રષ્ટારૂપ પરમાત્મામાં મનુષ્યની ઇન્દ્રિયો લય પામે છે, ત્યારે નિદ્રાવશ થયેલા પુરુષના સુષુપ્તિ અવસ્થામાં સર્વ કલેશો દૂર થાય છે, તેમ તેના સર્વ કલેશો દૂર થાય છે. ૧૩ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પરમાત્માના શુભો ગા-ભાથી તથા સાબળવાથી જ્યારે સર્વ કલેશો નાશ પામે છે ત્યારે ભગવાનના ચરણારવિ દના પરાગની સેવામાં પ્રેમ કર્યો હોય તો કલેશ નાશ પામે એમાં શું કહેવું ? ૧૪

વિદુર કહે છે-હે ભગવન મૈત્રેય ! ઇશ્વર અને જીવ એ બંને જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. તેમાં ઇશ્વરને કર્તા-પણું અને જીવને સસાર એવી વિષયતા કેમ હશે ? તેનો મને જે સંશય હતો તે તમારા યુક્તિયુક્ત વચનોથી દૂર થયો હે ભગવન ! મારું મન ઇશ્વરની સ્વતંત્રતામાં અને જીવની પરતંત્રતામાં સારી પેઠે જણીતું થયું છે. ૧૫ જેમ સ્વપ્નમાં મસ્તક કપાવું, એવો મિથ્યાભાસ થાય છે, તેમ જીવના સ્વરૂપને આવરણ કરનારી ઇશ્વરની માયાને લીધે જીવમાં દીનતા, બંધન વગેરે જોવામાં આવે છે, તે પણ મિથ્યા અને નિર્મૂળ ભામે છે એવું તમે કહ્યું, તે યુક્તજ છે, કારણ કે આ વિશ્વનું મૂળ સ્વસ્વરૂપના અજ્ઞાનની બહાર નથી. ૧૬ હે મુનિ ! હું અસ્પષ્ટ છું તેથી મને પ્રથમ સંશય ઉત્પન્ન થયો હતો અસ્પષ્ટને સંશય થયો એ સહજ છે આ લોકમાં જે મનુષ્ય અત્યંત મૂઠ્ઠા એટલે દેહાદિકમાં અત્યંત આસક્ત છે તથા જે મનુષ્ય પ્રકૃતિથી પર એવા પરમાત્માને પામ્યો છે તે બંને મનુષ્યને સગય-જન્ય કલેશ થતા નથી, પણ તે બંને જણ સુખમાં જીવન ગુબારે છે પરંતુ જે પુરુષ હું બને લીધે સસારનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, પણ સ્વસ્વરૂપાનંદના અભાવથી તેને તણ શકતો નથી, તે પુરુષ કલેશ પામ્યા કરે છે. ૧૭ આ સંસાર કેવળ મિથ્યાજ પ્રતીત થાય છે એવો હવે મેં નિશ્ચય કર્યો છે અને હવે તમારા ચરણની સેવાથી હું તે મિથ્યા પ્રતીતિને પણ દૂર કરૂં છું. ૧૮ તમારા જેવા ભગ-વદ્ભક્તની સેવા કરવાથી મધુ દૈત્યના શત્રુ અને નિર્વિકાર એવા શ્રી ભગવાનના ચરણમાં જન્મ મર-ણાદિક હું ખનો નાશ કરનારી તીવ્ર પ્રેમભક્તિ થાય છે. ૧૯ વૈકુંઠલોકની પ્રાપ્તિ કરાવનારા ભક્ત જનોની સેવા કરવી, એ અદ્ય તપવાળા પુરુષોને દુર્લભ છે, કારણ કે, જે ભગવદ્ભક્તના સંગમાં જનાઈને એવા દેવના દેવ શ્રીભગવાનની નિત્ય કીર્તિ ગવાય છે. ૨૦ સમર્થ એવા ભગવાને પૂર્વે મહત્ત્વાદિકોને ઇન્દ્રિ-યોની સાથે અનુક્રમે સૂત્ર્યાં હતાં અને તેમાંથી વિરાટ દેહ સૃજીને પોતે તેમાં દાખલ થયા હતા. ૨૧ જે હબાર ચરણ, હબાર ઉડ અને હબાર બાહુવાળા

ભગવાનને આદિ પુરુષ કહે છે અને તે વિરાટના રૂપમાં આ સર્વે લોકો યથાવકાશ રહે છે ૨૨ આપે કહ્યું હતું કે વિરાટ પુરુષમાં દશ પ્રકારનો પ્રાણ, ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને તેના દેવતાઓ રહે છે તથા સહ, ઝોજ અને બળ, એમ ત્રણ ભેદવાળો દશ પ્રકારનો પ્રાણ પણ જેમાં છે તથા જેનાથી પ્રાણી, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણો પણ અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયા છે તે મેં જાણ્યું હવે આપ અમને વિરાટ પુરુષની વિભૂતિ કહો ૨૩

જે વિભૂતિ વિષે વિચિત્ર આકારવાળી પ્રભાઓ પોતાના પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્ર તથા ગોત્રજોથી વિદા-ધને રહી છે અને જે પ્રભાથી આ વિશ્વ વ્યાપ્ત થયેલું છે ૨૪ પ્રભાપતિઓના પણ પતિ એવા પ્રજ્ઞાએ કયા કયા પ્રભાપતિઓને પૂર્વે ઉત્પન્ન કર્યા હતા ? નવ પ્રકારની સૃષ્ટિને તેના ભેદ સાથે કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરી હતી ? અને મન્ય તરના અધિપતિ એવા કયા કયા મનુષ્યોને ઉત્પન્ન કર્યા હતા તે કહો ૨૫ વળી હે મૈત્રેય ! એ મનુષ્યોના વશોના અને તેમના વશોના ચરિત્રો કહી સંભળાવો જે લોકો પૃથ્વીની ઉપર તથા નીચે રહેલા છે તેમની રચના કેવી રીતની છે, તે કહો ભૂલોકનું પ્રમાણ બતાવો, પક્ષી, મનુષ્ય, દેવતા તથા પેટે ચાલનારા પ્રાણીઓની સૃષ્ટિનો વિભાગ તથા જરાયુજ, સ્વેદજ, અક-જ અને ઉદ્બલિજ જાતિના પ્રાણીઓની સૃષ્ટિના વિભાગો પણ અમને કહો ૨૬-૨૭ વળી માયાના ત્રણ ગુણોનો આશ્રય કરીને અવતાર ધારણ કરનારા, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરનારા અને જગતનો આશ્રય કરનાર ભગવાનના ઉત્તમ પ્રકારના પરાક્રમે પણ અમને કહો. ૨૮ ચિહ્ન, આચાર તથા શમ દમાદિક સ્વભાવની સાથે વર્ણુ વિભાગ અને આશ્રમવિભાગ કહો ઋષિઓના જન્મ, કર્મો અને વેદના વિભાગો કહો ૨૯ વળી હે પ્રજ્ઞા ! યજ્ઞનો વિસ્તાર કહો, યોગનો માર્ગ કહો, જ્ઞાન, જ્ઞાનના સાધનો તથા કર્પલનું સામ્યશાસ્ત્ર પણ સંભળાવો ૩૦ પાખડીઓના માર્ગની વિષમ પ્રવૃત્તિ, નીચ જાતિના લોકોએ ઉત્તમ વર્ણુની સીમા ઉત્પન્ન કરેલી પ્રજાનું વર્ણન, જીવને ગુણ તથા કર્મને લીધે

જેટલી અને જે જે ગતિઓ મળતી હોય તે, ૩૧ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના પરસ્પર વિરોધ રહિ-ત સાધનો, વ્યાપારની ભુદી ભુદી રીતિ અને રાજ-ધર્મની ભુદી ભુદી નીતિ, શાસ્ત્ર શ્રવણ કરવાની ભુદી ભુદી રીત, ૩૨ શ્રાદ્ધના વિધિ, પિતૃઓની ઉત્પત્તિ, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓની કાળચક્રમાં સ્થિતિ, ૩૩ દાનનું ફળ, તપનું ફળ, યજ્ઞનું ફળ, વાવ કુવા આદિ નવાણું ખોદાવવાનું ફળ, પ્રવાસે ગયેલા મનુ-ષ્યનો જે ધર્મ હોય તે તથા અપત્તિમાં પુરુષનો જે ધર્મ હોય તે, ૩૪ અને ધર્મના સંપ્રદા ભગવાન જેવા ધર્મોથી પ્રસન્ન થતા હોય તેવા ધર્મો તથા જેઓના ઉપર જનાર્દન ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે તેવા દૈવી જીવો, એ સર્વ હે મૈત્રેય ! મને વિસ્તારથી કહો. ૩૫ હે શ્રેષ્ઠ પ્રાણી ! ગરીબ ઉપર વતસલતા રાખ-નાર ગુરુઓ પોતાની સેવા કરનાર શિષ્યોને તથા પુત્રોને તેમના પૂછ્યા વગર પણ રહસ્ય કહે છે ૩૬ હે ભગવન ! તત્ત્વોનો કેટલા પ્રકારનો પ્રલય થાય છે ? અને પ્રલય થયા પછી સેવકો જેમ નિદ્રાધીન રાજાની સેવા કરે છે, તેમ કેટલા તત્ત્વો જળમાં શયન કરનારા પરમાત્માની સેવા કરે છે ? અને કેટલા તત્ત્વો તેમની પાછળ શયન કરે છે ? ૩૭ જીવનું સ્વરૂપ તથા પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉપનિષદમાં કહેલું અભેદ જ્ઞાન કેવું છે ? તથા ગુરુ શિષ્યના ધર્મો શા છે ? ૩૮ હે મૈત્રેય ! વિદ્વાનોએ તે સર્વના જે સાધનો કહ્યા હોય તે સાધનો મને કહો ગુરુ વિના પોતાની મેળે પુરુષોને ભક્તિ, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય કેવી રીતે થાય ? ૩૯ હે મહારાજ ! અવિદ્યાથી જેનું જ્ઞાન નાશ પામેલું છે એવો હું શ્રીહરિના ચરિત્રો ભણુવા માટે તમને આ પ્રશ્નો પૂછું છું, આપ મને એ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપો. ૪૦ હે મુનિ ! વેદો, યજ્ઞો, તપો અને દાનો, ઈત્યાં-દિથી જીવને મોક્ષ રૂપી અભયદાન આપવું એ તેની સોળમી કળાને પણ પહોંચતા નથી ૪૧

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે કુરુ વંશમાં ઉત્તમ એવા વિદુરે પુરાણમાં રહેલા ભણુવા યોગ્ય વિષયો મૈત્રેયને પૂછ્યા એટલે અત્યંત હર્ષાન્વિત ભગવાનની કથા કહેવાની જેમને પ્રેરણા કરવામાં

આવી હતી એવા મૈત્રેય મુખ મલકાવીને આ પ્રમા-
ણે બોલ્યા. ૪૨

સ રૂપમાપૃષ્ઠપુરાણકલ્પઃ
કુરુમધાનન મુનિપ્રધાનઃ ।
પ્રવૃદ્ધર્ષો ભગવત્કથાયાં
સિદ્ધોદિતસ્ત પ્રહસન્નિવાહ ॥ ૪૨ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे तृतीयस्कन्धे
सप्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮ મો.*

બ્રહ્માની ઉત્પત્તિ.

મૈત્રેય ઉવાચ

सत्सेवनीयो वन पूरुवशो
यष्टोकपालो भगवत्प्रधान. ॥
बभूविद्येहाजितकीर्तिमालां
पदे पदे नूननयस्वभिक्षणम् ॥ १ ॥

મૈત્રેય કહે છે-ઓહોહો ! પુરુષો વ શ મહા
પુરુષોએ સેવવા યોગ્ય છે, કારણ કે, ભગવાનનેજ
મુખ્ય ગણનારા આપ પ્રભાપાદ તેના વ શમા જ-
ન્મ્યા છે, જે તમે અશ્રુત એવા ભગવાનની કીર્તિ-
માળાને ક્ષણે ક્ષણે નવી કરો છો. ૧ મનુષ્યો તુચ્છ
એવા સામારિક સુખોને અર્થે મોટા દુઃખ સહે છે,
તેમના તે દુઃખોને દૂર કરવા હું ભાગવત નામનું
પુરાણ જગતમા પ્રવર્તાવું છું જે પુરાણ સાક્ષાત્
ભગવાન સ કર્ષણે સનત્કુમારાદિકને સભળાવ્યું હતું.
૨ એકવાર વાસુદેવ ભગવાનના તત્વને બાલુવાને
સનત્કુમાર વગેરે મુનિઓ પાતાળલોકમા બિરા-
જતા પોતાના આશ્રયરૂપ અને પરમાનંદ સ્વરૂપ
વાસુદેવ ભગવાનની ઉત્તમ રીતે પૂજા કરતા, અ ત-
રમા લીન કરેલા નેત્રકમળરૂપી કોશને સનત્કુમાર
આદિ મુનિઓના ઉપદેશ માટે જરા ઉઘાડતા તથા
હબરો મુગટમા જડેલા ઉત્તમ મણિઓના પ્રકાશથી
જેમની હબરો ફેણો શોભતી હતી એવા આદિ
પુરુષ ભગવાન સ કર્ષણની પાસે ગયા અને નાગ-

* આ અધ્યાયમા શેષશાથી ભગવાનની નાભિમાથી
બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા, તે ભગવાનને ઓળખતા ન હતા અને
શ્રુત થતા હતા, તેથી તપ કરે, એવું સાધણી તપ કરવા
જાણ્યા, તે કષ્ટ સહેવાયો.

કન્યાઓ પતિ મેળવવાની ઇચ્છાથી પ્રેમ સહિત
નાના પ્રકારના બલિદાનો તથા પૂજનના ઉપચારોથી
જેમના ચરણકમળના પાદપીઠનું પૂજન કરવા તત્પર
થઈ હતી, તે ચરણકમળના પાદપીઠને ગંગાજળથી
ભીંજીયલા પોતાના જટાબુટથી સ્પર્શ કર્યો અને
પછી સ કર્ષણનું ચરિત્ર બાલુનાર તે કુમારો, પ્રેમને
લીધે વચ્ચે પદો પડે તેવી રીતે ગળગળા વચનથી
વાર વાર તેમના ચરિત્રો ગાઈને તેમને ભગવાનની
કથા પૂછવા લાગ્યા, એટલે મહા સામર્થ્યવાળા ભ-
ગવાન સ કર્ષણે નિવૃત્તિ ધર્મમા આસક્તિવાળા
સનત્કુમારોને આ શ્રીમદ્ભાગવત કહ્યું અને હે
વિદુર ! સાખ્યાયનના પૂછવાથી સનત્કુમારોએ વ્રત
ધારણ કરનાર સાખ્યાયન ઋષિને કહી સ ભળાવ્યું
૩-૭ તે પછી પરમહ સનો ધર્મ પાળવામા મુખ્ય
એવા સાખ્યાયન ઋષિએ ભગવાનની વિભૂતિઓનું
વર્ણન કરવાની ઇચ્છાથી પોતાને અનુકૂલ રહેનારા
અમારા ગુરુ પરાશર તથા બૃહસ્પતિને ભાગવત
પુરાણ સભળાવ્યું હતું ૮ ત્યાર પછી ૬ પુલસ્ત્યે
જેને પુરાણ પ્રસિદ્ધ કરવાનું વરદાન આપેલું હતું
એવા હયાળુ પરાશર મુનિએ આ આદિ પુરાણ ભા-
ગવત મને કહ્યું છે, તેજ પુરાણ હે વત્સ ! હું શ્રદ્ધા-
વાળા તથા મને અનુસરનારા એવા તને કહું છું. ૯
આ વિશ્વ પ્રલય સમયે જ્યારે મહાસાગરના એકા-
કાર થયેલા પાણીમા ડુબી ગયું હતું, ત્યારે જેમની
ચૈતન્યશક્તિ બ્રહ્મત હતી એવા સ્વસ્વરૂપના આન-
ંદમા મગ્ન રહેનારા તથા ક્રિયા રહિત એવા ભગવાન
પોતે એકલાજ શેષની શય્યામા પોઢયા હતા, અને
નિદ્રાના મિષથી નેત્રો મીંચી ગયા હતા ૧૦ અગ્નિ
જેમ પોતાનો પ્રકાશ રોકી દઈને પોતાના નિવાસ
સ્થાન કાષ્ઠમા ગ્રાસ રીતે રહે છે તેમ પોતાના દેહ-
માજ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધ, એ સૂક્ષ્મ
ભૂતોને ધારણ કરનાર અને સૃષ્ટિ સૃજતી વેળા પો-

૬ પરાશરના પિતાને સક્ષસ ખાધ ગયા હતા, તે
ઉપરથી પરાશરે સક્ષસ ચક્ષ કરવાનો આરંભ કર્યો હતો.
તે વાતની વસિષ્ઠને ખબર પડી એટલે તેમણે પરાશરને
ચક્ષ કરતા અટકાવ્યા અને પુલસ્ત્યના પુત્રો મરતા જાણ્યા,
તેથી સત્પત્થ ચક્ષ પુલસ્ત્યે પરાશરને વર આપ્યો કે, તમે
પુરાણવક્તા થશો વિષ્ણુ પુરાણ ૧-૧

તાની કાળશક્તિને પ્રેરણા કરનારા શેષશાયી ભગવાન પોતાના નિવાસ રૂપ મહાસાગરના જળમા પોદી રહ્યા. ૧૧

ભગવાન પોતાની કાળ નામની શક્તિથી સર્વ ક્રિયાકલાપને સ્વાધીન કરી ચૈતન્ય શક્તિ સાથે સત્ય, દ્વાપર, ત્રેતા અને કલિ, એમ ચાર યુગ સુધી પ્રલય સમુદ્રના જળમા પોદી રહ્યા. પછી ભગવાને જોયું તો પોતાના દેહમા સર્વ લોકોને લીન થયેલા જોયા. ૧૨ પછી શેષશાયી ભગવાને લોકની રચના કરવા માટે સૂક્ષ્મ પદાર્થનો વિચાર કર્યો એટલે તે અત્યંત સૂક્ષ્મ પદાર્થ કળાને અનુકૂળ એવા રજે-ગુણથી ભ્રાણ પામીને ચ્યૂત સ્થિતિ કરવા માટે તે વખતે તેમના નાલિકમળમાથી ઉત્પન્ન થયો. ૧૩ પ્રાણીઓના અદ્વૃત્તને ભગવત કરનાર કાળથી જે સૂક્ષ્મ પદાર્થ એકાએક કમળના કોશરૂપે પ્રગટ થયો હતો તે વિષ્ણુથી ઉત્પન્ન થયો હતો અને તે કમળ-કોશ મૂર્ચની પેઠે પોતાના તેજથી સાગરના વિશાળ જળને પ્રકાશ આપતો હતો. ૧૪ ત્યાર પછી વિષ્ણુ કે જેમનાથી નર્મ પદાર્થોને પ્રકાશ કરનારુ લોકાત્મક કમળ ઉત્પન્ન થયું હતું, તેમણે તે કમળમા પ્રવેશ કર્યો, એટલે તે કમળમાથી વેદમય વિદ્યાતા પ્રજ્ઞા પોતે ઉત્પન્ન થયા, જેમને લોકો સ્વયં બુ કહે છે. ૧૫ તે કમળની કળીમા બેઠેલા પ્રજ્ઞાએ કોઈ પણ લોકને દીઠો નહિ એટલે તેમણે પોતાની ઠોક ચારે દિશામા ફેરવી અને નેત્રો ઉઘાડીને દિશાઓ તરફ જોયું તેથી ચાર મુખ થયા. ૧૬ પછી કમળ ઉપર બેઠેલા પ્રજ્ઞાએ બહુ વાર વિચાર કર્યો, પરંતુ તે પ્રલય સમયના પવનથી ઉછળતા અને મોટા મોટાવાળા મહાસાગરના પાણીમાથી ઉત્પન્ન થયેલા લોકાત્મક કમળને તથા પોતાના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણી શક્યા નહિ, ૧૭ એટલે પ્રજ્ઞા વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'હું જે આ કમળ ઉપર બેઠો છું, તે કોણ છું?' આ એકજ કમળ પાણીમા ક્યાથી ઉત્પન્ન થયું હશે? વળી આ કમળ પાણીમા જેને આધારે રહેલું હશે તે નીચેના ભાગમા કોઈ સત્ય વસ્તુ હોવીજ નોંધએ. ૧૮

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અજન્મા એવા પ્રજ્ઞા

કાટાવાળા કમળના નાળના મૂળને શોધવા માટે નાળના છિદ્ર વાટે કમળમા નીચે ઉતર્યા અને પાણીમા પ્રવેશ કર્યો, પરંતુ કમળનું મૂળ જણાયું નહિ. ૧૯ હે વિદુર! કમળના નાળમાં ગાઢ અધારાની વચ્ચે પોતાના મૂળ કારણનો શોધ કરતાં કુરતાં પ્રજ્ઞાને સો વર્ષ જેટલો કાળ વીતી ગયો. આ કાળ અજન્મા ભગવાનના સુદર્શન ચક્ર રૂપ ગણાય છે અને દેહધારીઓને ભય ઉત્પન્ન કરતો થકો તેમના આયુષ્યનો નાશ કરે છે. ૨૦ આ પ્રમાણે શોધ કરવા છતાં જ્યારે પોતાનો મનોરથ પાર પડ્યો નહિ, ત્યારે પ્રજ્ઞા ફરીને પોતાના કમલાસન ઉપર જઈને બેઠા અને પ્રાણુચામથી ધીરે ધીરે શ્વાસને રોકી ચિત્તનો નિરોધ કરીને સમધિયોગ ધારણ કર્યો. ૨૧ તે યોગ મો વર્ષે સિદ્ધ થતા પ્રજ્ઞાને ઉત્તમ પ્રકારનું નિશ્ચિત્તાત્મક જ્ઞાન ઉપજ્યું, અને પૂર્વે સો વર્ષ સુધી શોધ કરતા પણ જેના દર્શન થયા ન હતા, તે પરમાત્મ ને પોતે પોતાના હૃદયમા પ્રગટ થયેલા જોયા. ૨૨ ફેણરૂપી છત્રના ઉપર આવી રહેલા મુગટ, મણિઓની કાનિથી ઝગઝગાટ પ્રકાશ ભારતા પ્રલય પયોધિના પાણીમા કમળના જેવા ગૌર વર્ણના શેષના વિશાળ શરીર રૂપી શય્યા ઉપર ભગવાન એકલા પુરુષરૂપે પોઢેલા તેમણે જોયા. ૨૩ તે પોતાની અતિ લાવણ્યતાથી મરકત મણિના પર્વતની શોભાનો તિરસ્કાર કરતા હતા, મરકત મણિનો પર્વત સધ્યાકાળના વાદળા રૂપી કટિમેખલારૂપ થતો હતો, પરંતુ ભગવાનના પીળા વસ્ત્ર તે પર્વતના સધ્યાકાળના વાદળાની શોભાનો તિરસ્કાર કરતાં હતા. વળી તે પર્વત ઉપર સુવર્ણના હબરો શિખરો હતાં, તેથી તે પર્વત વિશેષ શોભતો હતો. પરંતુ ભગવાનના મુગટમા જડેલા રત્નો તે શોભાનો તિરસ્કાર કરતા હતા. વળી તે પર્વત ને રત્નો જળની ધારા, ઓષધિ તથા પુષ્પો, વનમાળા રૂપે શોભતાં હતાં. વાસ બાહુની જગાએ તથા વૃક્ષો ચરણને ઠેકાણે શોભતા હતા, પરંતુ વિરાટ ભગવાનનાં રત્ન, મોતી, તુલસી અને પુષ્પોની માળા તેમની વનમાળાનો તિરસ્કાર કરતા હતા અને ભગવાનની ભુજાઓ તથા ચરણો અત્યંત શોભાથી તે પર્વતની કૃત્રિમ ભુજા-

એએ તથા અણ્ણનો તિરસ્કાર કરતા હતાં. ૨૪ તેમનું શરીર લખાઈમા તથા ખડોળાઈમા માપ બિનાનું હતું તેથી તેમના દેહમા ત્રણ લોકનો સમાવેશ થઈ રહેલો હતો. વળી તેમનું શરીર નિચિત્ર પ્રકારનાં દિવ્ય આલૂપણોને તથા વચ્ચેને શોભા આપનાર હતું, છતાં તેમણે શરીર ઉપર અનેક પ્રકારના દિવ્ય આલૂપણો તથા વચ્ચે ધારણ કર્યા હતા. ૨૫ પોતાની ઇષ્ટ ક્રમના માટે શુદ્ધ, એવા વેદ-માર્ગોથી એક કરનાર પુરુષોની કામના પૂરનાર તથા નખરૂપી ચદ્રમાના કિરણોથી વ્યાપ્ત થયેલી આગ-ળીએ રૂપી સુદર પાદલાવાળા ચરણક્રમણી કૃપાથી ભક્તજનોને દર્શન કરાવતા હતા. ૨૬ વળી લોકની ખીણને હરનાર, હાસ્યથી તથા દીપી નીકળેલા અજ-કતા કુડોળોથી શોભાયમાન લાલ બિ બ્રહ્મજના જેવા રાતા એાઈથી તથા સુદર નાસિકાવાળા અને બ્રહ્મટી-વાળા મુખથી સર્વને માન આપતા હોય એવા તેઓ દેખાતા હતા. ૨૭ કદ બના કેસર જેવા પીળા વચ્ચેથી તથા કટિમેખલાથી તેમનો નિતબ પ્રદેશ અલકૃત હતો વળી શ્રીવત્સથી શુક્લ એવું તેમનું વક્ષસ્થળ, વક્ષસ્થળને અતિ પ્રિય એવા અમૃત્ય હારથી શોભતું હતું. ૨૮ વળી તે પરમ પુરુષ ઉત્તમ પ્રકારના ચક્રના વૃક્ષની પેડે શોભતા હતા, કારણ કે મહા મૂલ્યવાળા બાબુબંધ વગેરે આલૂપ-ણોથી તથા ઉત્તમોત્તમ મહિઓથી તેમના શાખા રૂપી હબરો બાહુઓ ભરપુર હતા અર્થાત્ ચક્રન વૃક્ષની શાખાઓ જેમ બાબુબંધાદિના સમાન ફળ તથા પુષ્પોથી ભરપુર હોય અને જેમ શોભે તેમ ભગવાનના બાહુઓ સુદર બાબુબંધાદિક આલૂપ-ણોથી શોભતા હતા વળી ચક્રનું મૂળ જેમ અવ્ય-કત અર્થાત્ એકાએક બાણવામા આવતું નથી તેમ ભગવાનનું મૂળ પણ નીચેના ભાગમા રહેલું અવ્ય-કત છે વળી ચક્રનના આડની શાખાઓ ઉપર જેમ સર્પો વીંટાઈ રહે છે તેમ પરમાત્માના રકંધ ઉપર પણ સર્પરાજ શેખની ફણોએ વીંટાયેલી હતી. ૨૯ વળી તે પુરુષ એટલા પર્વતની પેડે બિરાજતા હતા પર્વત ઉપર જેમ સ્થાવર જ અમ પ્રાણીઓ વસે છે, તેમ તેમના શરીરમાં ત્રણ ચરચર સર્પ જગત

વાસ કરે છે પર્વત ઉપર સર્પ સર્પો વાસ કરે છે તે ઉપરથી તેને સર્પ લોકો સર્પરાજ કહે છે, તેમ ભગવાન પણ સર્પરાજ અનંતાના બધું છે. મૈનાક વગેરે કેટલાએક સમુદ્રના પાણીમા ડુબી ગયા છે તેમ આ પુરુષ પણ પ્રલય સમયે સાગરના જળમા ડુબી જાય છે મુખ્ય મુખ્ય પર્વતોના શિખરો સુ-વર્ણના છે, તેમ ભગવાનના મસ્તકોના મુગટો સુવ-ર્ણના શિખરો જેવા શોભે છે અને પર્વતોના કોઈ કોઈ મુખ્ય સ્થાનમા મુખ્ય મુખ્ય રત્નો પ્રગટ થતા દેખાય છે, તેમ ભગવાનની મૂર્તિમા પણ કૌસ્તુભ-મણિ સ્પષ્ટતાથી દેખાય છે. ૩૦

બ્રહ્માએ શ્રીહરિને પર્વત વગેરેના સમાન બે-ઇને મનમા દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે આજ ભગવાન શ્રી હરિ છે તેમના કંઠમા કીર્તિરૂપી લાળી વનમાળા હતી પેદરૂપી ભમરાઓ તેની આસપાસ વીંટાઈને શુભરવ કરી રહ્યા હતા, તેથી તે બહુજ દીપતી હતી વળી સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ તથા અગ્નિ જે સ્થા-નમા પ્રવેશ કરી શકતા નથી અને જેમની કાંતિ ત્રણ લોકમા વ્યાપ્ત છે એવા સુદર્શન ચક્ર વગેરે શસ્ત્રો તેમનું રક્ષણ કરવા માટે ચારે દિશાઓમા ફરતા હતા તેથી તે પરમાત્મા શ્રીહરિ અત્યંત દુ-ર્લભ હતા. ૩૧ જગતના વિષાતા બ્રહ્માએ જે સમયે ભગવાન શ્રીહરિના દર્શન કર્યા તેજ સમયે લોકોને સજવા ઉપર દૃષ્ટિ કરીને બેયુ તો તેમણે શેષશાથી ભગવાનના નાલિસરોવરમા ચર્ચેકું ક્રમણ પોતાનો દેહ, જળ, વાયુ તથા આકાશ આદિ ભૂતોને ઢીઠાં તે વિના ઘીછ કેઈ પણ વસ્તુ લેમના ભેગમા આવે નહિ. ૩૨ પછી સ્નેહુલુવાળા બ્રહ્માએ પ્રજા સુભ-વાની ઇચ્છાથી બેયુ તો સૃષ્ટિના કારણભૂત એવી માત્ર પાચજ વસ્તુઓ જણાઈ તેથી અવ્યકત માર્ગ એટલે બાણવામા આવે નહિ એવો જેનો માર્ગ છે એવા પરમાત્મામા મનને દૃઢ કરી સૃષ્ટિ કરવા તરફ જેમનું લક્ષ છે એવા બ્રહ્મા આ પ્રમાણે પરમાત્માની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૩૩

સ કર્મવીજં જરસોગરકઃ

પ્રજાઃ સિદ્ધાન્તિર્વિવદ્ધવા ।

અસ્તૌહિસર્ગામિ મુક્તસ્તમીઞ્ચ
મઘ્યકવર્તમ્યમિવેશિતાત્મા ॥ ૩૩ ॥
હિનિ ધીમન્નાગવતે મહાપુરાણે તૃતીયસ્કંધે
અષ્ટમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૯ મો. †

બ્રહ્મા એ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ.

બ્રહ્મોજાવ

જાતોસિ મેઽય સુચિરાન્નનુ વેદમાર્જાં
ન જ્ઞાયતે ભગવતો ગતિરિત્યવદ્યમ્ ॥
નાન્યસ્વદસ્તિ ભગવન્નાપિ તન્ન શુદ્ધં
માયાગુણવ્યતિકરાદ્યદુર્લભમાસિ ॥ ૧ ॥

બ્રહ્મા સ્તુતિ કરે છે-હે ભગવન્ ! ઘણા કાળ
સુધી ઉપાસના કર્યાથી આજે મેં યથાર્થ રીતે
આપને ઓળખ્યા હેહધારીઓ આપ ભગવાનની
ગતિને બાણતા નથી હે ભગવન્ ! તમારા વિના
ખીબુ કંઈ છેજ નહિ અને જે વસ્તુ અસ્તિત્વરૂપે
ભાસે છે તે પણ શુદ્ધ સત્ય વસ્તુ નથી, પરંતુ
માયાનો ભાસ છે તમે એક છો છતાં માયાના
સમઘથી અનેક રૂપે ભાસો છો ૧ વળી નિત્ય એવી
ચૈતન્ય શક્તિવડે પ્રગટ થવાથી ગુણરહિત એવા
આપનું રૂપ આપે પૂર્વે ભક્તજનના અનુગ્રહ માટે
ગ્રહણ કર્યું હતું, તે સે કડો અવતારોને ઉત્પન્ન થવા-
ના ખીજરૂપ છે, અને જે આપના નાભિકમળરૂપી
નાભમાથી હું ઉત્પન્ન થયો છું ૨ હે પરમાત્મા !
તમારૂં આવરણ રહિત અખંડ તેજવાળું આનંદ-
સ્વરૂપ, ભેદરહિત અને જગતને ઉત્પન્ન કરનારું
હોવાથી જગતથી જુદું અને પાત્ર મહાભૂતોને
તથા ઇન્દ્રિયોને ઉત્પન્ન કરનારું જે રૂપ છે, તેનાથી
જુદું ભિન્ન કોઈ પણ રૂપ મારા જોવામા આવતું
નથી માટે હું આપના સ્વરૂપનો, આશ્રય કરું છું
૩ આપે કલ્યાણ કરવા માટે અમને ઉપાસકોને
ધ્યાનમા તો આજ રૂપ દેખાડ્યું હતું તથા જેમને
કુતર્ક કરનારા દુષ્ટોનો પ્રસંગ છે એવા નરકમા
જવારા લોકો જેનો આદર કરતા નથી એવા આપ

† આ અધ્યાયમા સુષ્ટિ રચવાની ઇચ્છાથી મહાસાગર-
મા દુખી થતા બ્રહ્માએ તપશ્ચર્યાથી પરમાત્માને પ્રસન્ન
કરી તેમની જે સ્તુતિ કરી હતી તે કથા કહેવાશે

ભગવાનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ ૪ જેઓ
વેદરૂપી પવને આણેલી આપના ચરણારવિદ્વી
સુગંધને ગ્રહણ કરે છે તથા જેઓ પરમ ભક્તિથી
આપના ચરણોનો આશ્રય કરે છે, એવા ભક્ત
જનોના હૃદયમાથી હે નાથ ! તમે કોઈ દિવસ દૂર
થતા નથી ૫ મનુષ્ય ન્યા સુધી આપના ચરણોનો
આશ્રય કરતા નથી ત્યાં સુધી તેને ધન, ગૃહ તથા
સગંધીને લીધે ભય, શોક, કામ, પરાભવ અને
મહાલોભ થયા કરે છે તથા ત્યાં સુધીજ તેને
સર્વ પીડાના મૂળભૂત “મારું, તારું” એવો
ખેડો દુરાગ્રહ થાય છે ૬ જે પુરુષો સર્વ અશુ-
ભનો નાશ કરનાર આપના કીર્તન, અને શ્રવણ
આદિક્રમે કરે છે તેમને ધન્ય છે અને જે દીન
પુરુષો લોભને વશ થયેલા મનને લીધે ઇચ્છિત
સુખના અદ્ય ભાગને મેળવવા નિરંતર પાપી કર્મો
કરે છે, તેમની બુદ્ધિ તેમના મહાભયથી હણાયેલી
છે, એમ બાણવું ૭ હે ભગવન્ ! ક્ષુધાથી, તૃષ્ણાથી,
વાત, પિત્ત અને કફથી, તાઢ તડકાથી, વાયુ અને
વરસાદથી, કામાગ્નિથી તથા અટકાવી શકાય નહિ
એવા ઉગ્ર ક્રોધથી પ્રભને વારંવાર પીડા પામતી
ભેઈ હે ઉરુક્રમ ! મારું મન બહુ ખેદ પામે છે ૮
હે ઇંશ ! મનુષ્ય ન્યા સુધી ઇન્દ્રિયો અને વિષયો
રૂપ માયાના બળવાળી દ્વૈતબુદ્ધિથી વર્તે છે, ત્યાં
સુધી તેને વ્યર્થ છતાં કર્મના ફળ અને કષ્ટો આપ-
નારો જન્મ મરણરૂપ આ સંસાર મટતો નથી. ૯
હે દેવ ! ઋષિઓ પણ જો આપના શ્રવણ અને
કીર્તન આદિ સત્સંગથી વિમુખ રહે છે, તો દિવસે
સાસારિક વિષયોમા અથડાવાથી તેમની ઇન્દ્રિયો
ખિન્ન થઈ રહે છે રાત્રે નિદ્રાધીન થયા હોય ત્યારે
પણ તેમને સ્વપ્નમા અનેક મનોરથો થવાને લીધે
વારંવાર નિદ્રા ભંગ થાય છે, તેમ ધનાર્જન માટે
અર ભેલો ઉલોગ પણ દેવથી નાશ પામે છે અને
તેઓ આ લોકમા જન્મ મરણ રૂપી સંસાર પામ્યા
કરે છે ૧૦

હે નાથ ! શાસ્ત્રના શ્રવણથી જેમનો માર્ગ બ-
ણવામા આવે છે એવા ભક્તિયોગથી નિર્ભળ થયેલા
હૃદયમા આપ સર્વદા ખિરાજો છો. તમારા ભક્ત

લોકો મનમાં તમારા જે જે સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરે છે તે તે સ્વરૂપને તમે સત્પુરુષોના અનુગ્રહ માટે ધારણ કરો છો. ૧૧ સર્વ પ્રાણીઓમાં અત્યામી રૂપે રહેલા અને સર્વના મિત્ર એવા આપ હજારનું પુરુષોને અલભ્ય એવી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર કરવા યોગ્ય દયાથી જેવા પ્રસન્ન થાઓ છો, તેવા મનમાં અનેક કામનાવાળા દેવતાઓ પુષ્પ, ધૂપ, દીપ વગેરે મોટા મોટા ઉપચારોથી તમારી સેવા કરે છે તેથી પણ તમે પ્રસન્ન થતા નથી ૧૨ વળી યજ્ઞ વગેરે અનેક કર્મો કરવાથી, દાન દેવાથી, કષ્ટવાળી તપશ્ચર્યા કરવાથી, અને વ્રત કરવાથી આપ ભગવાનની આરાધના કરવી, એજ મનુષ્ય જન્મનું ઉત્તમ ફળ છે, કારણ કે તમારામાં અર્પણ કરેલો ધર્મ કોઈ પણ દિવસ નાશ પામતો નથી, અર્થાત્ કામના માટે કરેલાં ધર્મના કર્મ જેમ ફળ આપીને નાશ પામે છે તેમ આપને અર્પણ કરેલું ધર્મકર્મ નાશ પામતું નથી. ૧૩ નિત્ય સ્વસ્વરૂપના ચૈતન્યમય પ્રકાશથી જેનો ભેદ તથા મોહ નાશ પામેલો છે એવા જ્ઞાન-ભ્રાજ આશ્રય કરનારા પરમાત્માને નમસ્કાર હો આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય કરવામાં કારણભૂત જે માયા તેના વિલાસ માટે ક્રીડા કરનારા એવા આપ ઇશ્વરને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ ૧૪ જે મનુષ્યો મરણ સમયે પરવશ દશામાં પણ આપના અવતાર સૂચવનારા નામોને ગાય છે, તે અનેક જન્મના પાપોથી મુક્ત થઈ આવરણ રહિત પરબ્રહ્મને પામે છે. તે અજન્મ ભગવાનને હું શરણે બાઉ છું ૧૫ હે ભગવન! તમે એક ભુવનવૃક્ષ રૂપ છો. સૃષ્ટિની પૂર્વે તમે એકજ હતા, પરંતુ પછી તે રચવા માટે પોતાના મૂળ અધિષ્ઠાનરૂપ પ્રકૃતિને ભેદીને સત્વ, રજ અને તમ, એમ ત્રણે ગુણમાં વહે-ચાઈ ગયા અને આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય કરવા માટે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર એવી ત્રણ શાખાવાળા થઈ વધવા લાગ્યા. આ ભુવનદ્રુમને ત્રણ શાખાઓ હતી અને પ્રત્યેકને મરીચિ, મુનિ અને મનુ વગેરે બીજી અને ત શાખા પ્રશાખાઓ કુટી નીકળી હતી, માટે હે પ્રભો! ભુવનદ્રુમ રૂપ જે આપ તેમને હું નમસ્કાર કરું છું ૧૬ મનુષ્યો લોક-

વિરુદ્ધ ધર્મમાં આસક્ત થઈ તમે પોતે ઉચ્ચેલા કરેલા તમારા પૂજન અને સેવનરૂપી કર્મમાં બિઠ્ઠિય રહે છે એટલામાં તો ભગવાન કાળ તેમના જીવનની આશાને તોડી નાખે છે. તે મહા ભગવાન કાળમૂર્તિ રૂપ આપને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૭ વળી જે સ્થાનક બે પરાધર્મ વર્ષ સુધી અચળ રહે છે અને સર્વ લોકો જેને નમસ્કાર કરે છે તે સ્થાનમાં હું બેઠો છું, છતાં એ મહા કાળથી ડરું છું વળી મેં તમને પામવાની ઇચ્છાથી ઘણા યત્નો કરી ઘણા વર્ષો સુધી તપશ્ચર્યા કરી હતી યજ્ઞના અધિષ્ઠાતા ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૧૮ તમને સ્વસ્વરૂપના આનંદના અનુભવથીજ વિષયસુખને વસ્તુતાએ સખ ધ નથી, છતાં તમે પોતે કરેલી ધર્મમયાંકનું રક્ષણ કરવાની ઇચ્છાથી સ્વેચ્છાએ પક્ષી, મનુષ્ય અને દેવાદિક જીવજાતિના શરીર ધારણ કરીને ક્રીડા કરો છો, એવા આપ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૯ તમે પોતે નિદ્રામાં કારણરૂપ અને પાંચ વૃત્તિવાળી અવિદ્યાના સખ ધથી દૂર છો, છતાં પણ સર્વ લોકવ્યવહારને પોતાના ઉદરમાં ધારણ કરી ભ્રમ કર મોહનોની માળાવાળા સમુદ્રના જળમાં પોલી, અવિવેકી મનુષ્યોને નિદ્રાનું સુખ દર્શાવતા નિદ્રાને અનુકૂળ સ્પર્શવાળી શેષના શરીરરૂપી શય્યા ઉપર પોડો છો. ૨૦ હે પ્રભો! જેના અનુગ્રહથી હું નાલિકમળમયથી ત્રણ લોકોનો ઉપકાર કરવાને ઉપજાય છે તે આપના ઉદરમાં ત્રણે લોકો રહેલા છે અને આપ યોગનિદ્રા પછી શ્યામકમળ સરખા નેત્રને ઉઘાડો છો, એવા આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૨૧

આ પ્રમાણે સ્તુતિ કર્યા પછી, બ્રહ્મા પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, સર્વ જગતના મિત્ર, સર્વ વસ્તુમાં વ્યાપક અને સર્વના અત્યામી એવા ભગવાન છે તે પોતાના જે જ્ઞાનથી તથા ઐશ્વર્યથી આ જગતને સુખી કરે છે, તે જ્ઞાન તથા ઐશ્વર્યનીજ ભગવાન મારી યુદ્ધિમાં પ્રેરણા કરો, કે જેથી હું આ જગતને પૂર્વની પેઠે સુખવાને શક્તિમાન થાઉં. એ પ્રભુ પ્રભુત મનુષ્યોને પ્રિય છે, તેથી પ્રભુમ કરનારા મનુષ્યની કામના પૂર્ણ કરે છે, માટે હું પ્રભુમ કરીને આપની પ્રાર્થના કરું છું ૨૨ એ શરણાગતને

વરદાન આપનાર ભગવાન પોતાની લક્ષ્મીરૂપી શક્તિ-થી ગુણાવતાર ધારણ કરી જે જે ચરિત્રો કરશે, તે ભગવાનને વિષે ભગવાનના પરાક્રમ રૂપી આ જગતને હું સંબુદ્ધિ છું, માટે મારા ચિત્તને એવી રીતે સદ્બુદ્ધિમા ભેડો કે જેથી જગતને સુજવા છતાં મારી કર્મમા આસક્તિ થાય નહિ તથા હું વૈષ્ણવ-દિક પાપનો ત્યાગ કરું. ૨૭ વળી જગમા શયન કરનાર અનંત શક્તિવાળા જે ભગવાનના નાલિ-સરોવરમાથી હું મહત્ત્વનો અભિમાની દેવ ઉત્પન્ન થયો છું તે ભગવાનના વિચિત્ર રૂપનું વર્ણન કરતાં મારી વેદ સંખ્યા વાણીનો ઉચ્ચાર અટકશે. ૨૪ આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને પ્રદ્વા વળી બોલ્યા કે અમાર દયાવાળા પુરાણપુરુષ એવા આપ ભગવાન વૃ-દ્ધિ પામેલા પ્રેમ સાથે મદ મદ હસતા નેત્રરૂપી કમ-ળને જરા ઉઘાડીને ઉભા થાઓ અને જગતને ઉત્પન્ન કરવા માટે તથા મારા ઉપર અનુગ્રહ કરવા સારું મધુર વાણીથી અમારા ખેદને દૂર કરો. ૨૫

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! આ પ્રમાણે પ્રદ્વા તપ, ઉપાસના તથા સમાધિ યોગથી પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર પરમાત્માના દર્શન કરી મન તથા વાણી બંધા સુધી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી તેમની સ્તુતિ કરીને પછી ખિન્ન પુરુષની પેઠે વિરામ પામ્યા, ૨૬ એટલે મધુસૂદન ભગવાન લોકોને રચવા સંખ્યા જ્ઞાન માટે પોતાનો ખેદ કરતા પ્રદ્વાના મનનો અભિપ્રાય સમજી, તેમના સંતાપને શાંત કરતા હોય તેમ, પ્રલયજગથી ખિન્ન અંત કરણવાળા પ્રદ્વાને સંબોધી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૨૭-૨૮

શ્રી ભગવાન કહે છે-હે વેદગર્ભવાળા પ્રદ્વા! તમે ખિન્ન થઇને આજસ કરો માં સૃષ્ટિ રચવા માટે ઉદ્યમ કરો, તમે મારી પાસે જેને માટે પ્રાર્થના કરો છો તે મેં પ્રથમથીજ સિદ્ધ કરી રાખ્યું છે. ૨૯ હે પ્રદ્વાન! તમે કરીને તપશ્ચર્યા કરો તથા મારે અધીન એવા જ્ઞાનને ગ્રહણ કરો, કારણ કે તમે તપ અને જ્ઞાનથી હૃદયમા આવરણ વિનાના સર્વ લોકોને દેખશો. ૩૦ પછી મારી ઉપર ભક્તિવાળા તથા સાવધ થયેલા તમે, પોતાને વિષે અને આ લોકોને વિષે, મને વ્યાપી રહેલો ભેદો વળી હે પ્રદ્વા-

ન! મારા વિષે સર્વ લોકોને તથા જીવોને રહેલો ભેદો. ૩૧ મનુષ્યો કાશ્મિર જેમ અગ્નિને વ્યાપી રહેલો જીવે છે તેમ જે કોઈ મને સર્વ પ્રાણીઓમાં વ્યાપી રહેલો જીવે છે, તે જ પોતાના હુઃખોનો ત્યાગ કરે છે. ૩૨ વળી જીવાત્મા જ્યારે પચ મહાભૂત ઇન્દ્રિયો તથા તેના વિષયોથી રહિત એવા જીવ રૂપ શુદ્ધ સ્વં પદાર્થને પોતાના આત્મારૂપ તત્ત્વદાર્થ રૂપ મારી સાથે એક રૂપ થયેલો જીવે છે ત્યારે મોક્ષને પામે છે. ૩૩ તમે અનેક પ્રકારનાં કર્મોના વિસ્તારથી ઘણી ભતની સૃષ્ટિ રચવાની ઇચ્છાવાળા છો તોપણ તમારું તે સૃષ્ટિ રચવામા મન મોહ પામશે નહિ, કારણ કે, મારો તમારા ઉપર અગાધ અનુગ્રહ છે. ૩૪ વળી હે પ્રદ્વાન! તમારું મન મારા ઉપર દૃઢ પ્રેમથી બંધાયેલું છે, માટે તમે પ્રબળ સુજ્ઞો તો પણ પાપી એવો રજોગુણ તમને બંધન કરશે નહિ. ૩૫ હું દેહધારી પ્રાણીઓથી બાણવામા આવું એવો નથી, છતાં પણ તમે મને આજે બંધો છો, કારણ કે તમે મને પચ મહાભૂત, ઇન્દ્રિયો અને અંત કર-ણથી રહિત માનો છો. ૩૬ તમે મને શોધવા માટે કમળના નાળદ્વારા પાણીમા નીચે ઉતર્યા અને મૂળની શોધ કરવા લાગ્યા, પરંતુ કંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ ત્યારે બહાર આવ્યા અને આનો આધાર હોવો ભેદ્યો, પરંતુ કંઈ પણ ભેવામા આવતું નથી માટે આધાર હશે કે કેમ? એવા સંદેહમા પડ્યા, તે વખતેજ મેં તમને તમારા અંત કરણમા મારા સ્વરૂપના દર્શન કરાવ્યા, ૩૭ એટલે તમે જેમા મારી કથાનો અભ્યુદય છે એવી મારી સ્તુતિ કરી અને તમારી તપ ઉપર જે નિષ્ઠા થઈ તે મારો અનુગ્રહ તમારે માનવો. ૩૮ હું ગુણવાળો પ્રતીક્ષ થાઉં છું, છતાં તમે જગતને સુજવાની ઇચ્છાથી, મારી નિર્જ-ણ રૂપે સ્તુતિ કરી તેથી હું તમારા ઉપર બહુજ પ્રસન્ન થયો છું તમારું કલ્યાણ થાઓ. ૩૯ જે મનુષ્ય નિત્ય આ સ્તોત્રથી મારી સ્તુતિ કરીને મને ભજશે તેના ઉપર સર્વ ઉત્તમ પ્રકારની કામનાઓ પુરનારો હું પ્રસન્ન થઈશ. ૪૦ વાંચ કૃપા ખેંદાવવા, દેવમંદિરો અધાવવા, તપશ્ચર્યાઓ કરવી, યજ્ઞો, દાનો અને યોગ સમાધિ કરવી, એ સર્વ સાધનાઓ

જોઈએ કરવા યોગ્ય જે ઉત્તમ ફળ તે મારી પ્રીતિ છે, એમ તત્ત્વવેત્તાઓનું માનવું છે. ૪૧ વળી હે પ્રાણા ! હું અહંકારોપાધિવાળા જીવોનો આત્મા છું, માટે મારી સાર્વત્રિક બીજા પ્રિય પદાર્થો કરતા પણ વધારે પ્રિય હું તથા નિર્દોષ છું તેથી સર્વે મારા ઉપર પ્રીતિ કરે છે; કારણ કે, બીજા પદાર્થો ઉપર જે પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય છે તે પ્રેમ મારે માટે હોય છે ૪૨ તમે પણ મારા ભક્તજ છે તો હવે મારાથી ઉત્પન્ન થયેલા તથા સર્વ વેદમય એવા તમે ત્રણ લોકોને તથા જે પ્રજા મારામા સૂક્ષ્મ રૂપે લય પામે છે તેને પૂર્વ કલ્પની માફક સૂઝો ૪૩

મૈત્રેય જોલ્યા-હે વિદુર ! મયાના તથા જીવના નિયતા એવા પદ્મનાભ ભગવાન જગતને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રજ્ઞાને-કરવા યોગ્ય જગતને-આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરવું એવું કહીને પોતે પોતાને રૂપે એટલે નારાયણ રૂપે અતર્ધાન થયા ૪૪

તસ્માદેવં જગત્કલ્પે પ્રધાનપુરુષેશ્વર ।
વ્યજ્યેદ્ સ્વેન રૂપેણ જ્ઞાનામસ્તિરોદધે ॥૪૫॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे
नवमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મો.

આકૃતિક સૃષ્ટિના પ્રકાર.

વિદુર વચ્ચ

અંતર્હિતે ભગવાતિ પ્રજ્ઞા લોકપિતામહઃ ।

પ્રજાઃ સસર્જં કતિધા દૈહિકીર્માનલોચિભુઃ ॥

વિદુર પૂછે છે-ભગવાન નારાયણ અતર્ધાન થયા પછી સર્વ લોકના પિતામહ એવા પ્રજ્ઞાએ પોતાના દેહમાંથી તથા મનમાંથી કેટલા પ્રકારની પ્રજા ઉત્પન્નવી તેનો ઉત્તર આપો ? ૧ વળી હે બહુ જ્ઞાનવાળા મૈત્રેય ! મેં તમને પૂર્વે જે જે વિષયોના પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા તે સર્વનો અનુક્રમથી ઉત્તર આપો અને મારા સર્વ સશયોને દૂર કરો. ૨

મૈત્રેય કહે છે-હે જ્ઞાનક ! આ પ્રમાણે વિદુરે

હે આ જ્ઞાન આશ્રયના વિદુરે ભગવતિ પૂછ્યા પ્રશ્નોને-કરનાર પ્રજ્ઞાની ઉત્પન્ન થયેલી પ્રકૃતિક સૃષ્ટિના પ્રકાર-અધ્યાય ૧૦ મો.

મૈત્રેયને ઉત્તર આપવાની વિનંતિ કરી એટલે મુનિ-એ પ્રસન્ન થઈ પોતાના હૃદયમાં રહેલા તે સર્વ પ્રશ્નોનો વિદુરને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો ૩

મૈત્રેય કહે છે-ભગવાન અજન્મા એવા નારાયણે પ્રજ્ઞાને જે પ્રમાણે કહ્યું, તે પ્રમાણે પ્રજ્ઞાએ પણ પરમાત્મા પર પોતાનું ચિત્ત લગાડી દેવતાઓનાં સો વર્ષ સુધી તપ કર્યું, ૪ પછી કમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રજ્ઞાએ પ્રલય કાળને લીધે અત્યંત વીરલ-તાથી વાતા પવનવડે પોતે જેના ઉપર એકા હતા તે કમળને અને પાણીને કપતું દીકું, એટલે વૃદ્ધિ પામતા તપથી તથા પોતાનામાં રહેલી વિદ્યાવડે જેનું જ્ઞાનબળ વૃદ્ધિ પામ્યું હતું એવા પ્રજ્ઞા, તે વાયુને પાણીની સાથે પી ગયા ૫-૬ વળી પોતાના આધાર રૂપ કમળને છેક આકાશ સુધી વ્યાપેલું બેઠું, હું પૂર્વ કલ્પમાં લીન થઈ ગયેલા લોકોની ફરીને આ કમળમાંથી રચના કરીશ, એ પ્રમાણે તેમણે વિચાર કર્યો, ૭ અને પછી ભગવાને જેને સૃષ્ટિરૂપી કાર્યમાં પ્રેરણા કરી હતી એવા પ્રજ્ઞાએ તે કમળના કોશમાં પેસીને જેમાં ચૌદ લોકની કલ્પના થઈ શકે એમ હતું તથા જેમાં અનંત લોકની કલ્પના થઈ શકે તેમ પણ હતું, એવા તે કમળમાંથી લૂલોંક, ભુવલોંક તથા સ્વર્ગલોક, એમ ત્રણ લોકના વિભાગ કર્યા. ૮ આ જે ત્રણ લોક છે, તે નિરતર ઉત્પન્ન થતાં પ્રાણીઓના લોચ સ્થાનો છે, તેની રચના તમને કહી, પરંતુ સત્યલોક, તપલોક અને જનલોકની પ્રમાણે પ્રતિ દિવસ સૃષ્ટિ થતી નથી, માટે તે નિષ્કામ કર્મનાં ફળ છે, એટલા માટે તે અવિનાશી છે ત્રણ લોક, કામ્ય કર્મનાં ફળ છે અને કલ્પે કલ્પે તેની ઉત્પત્તિ તથા નાશ થયા કરે છે. પરંતુ સત્યાદિકલોક નિષ્કામ કર્મનાં ફળ છે, માટે તેઓનો દ્વિપરાધ કાળ સુધી વિનાશ થતો નથી અને જે પરાધ કાળ પછી તેના રહેવાસીઓ સુક્ષિત પામે છે; માટે આ ત્રણ લોક સત્યાદિકલોક જેવા નથી. ૯

વિદુર કહે છે-હે પ્રજ્ઞા ! તમે અનેક રૂપધારી અને અદ્વિતીય કર્મ કરનાર પ્રીતિરિતું કાળ નામનું જે રૂપ કહ્યું હતું, તે રૂપ, હે પ્રજ્ઞા ! મને નક્કીને સંભળાવો.

મૈત્રેય કહે છે-સત્વાદિક ગુણનું મહત્ત્વાદિક રૂપે જે પરિણામ થાય છે, તે પરિણામદ્વારા જે જાણાય તેનું નામ કાળ, પરંતુ તે કાળ વસ્તુતાએ આકાર વિનાનો તથા આદિ અને અતરહિત છે પુરુષ રૂપ ભગવાને તે કાળ જેમા નિમિત્ત છે એવા પોતાના રૂપમાથી શ્રમ વિના સહજજ કાળને નિમિત્ત કરીને આ પ્રજ્ઞાક ઉપભવેલું છે ૧૧ આ વિશ્વ વિષ્ણુની માયાથી વિનાશ પામી પ્રજ્ઞ રૂપેજ રહ્યું હતું, તેનાથી જુદું નહતું, પરંતુ ઇશ્વરે જેની મૂર્તિ સ્પષ્ટ દેખાતી નથી એવા કાળથી તેને પ્રજ્ઞથી જુદું દેખાય તેમ કરીને પ્રકાશ કર્યું ૧૨ આ જગત હમણા જેમ કાળને અધીન છે તેમ પૂર્વે પણ હતું અને હવે પછી પણ કાળનેજ વશ રહેશે જગતની રચના નવ પ્રકારની છે, તે વિના પ્રાકૃત અને વૈકૃત સૃષ્ટિ છે તે દશમી સૃષ્ટિ છે. ૧૩ આ જગતનો કાળે કરીને અને ગુણોએ કરીને ત્રણ પ્રકારનો પ્રલય થાય છે, અર્થાત્ કાળથી જે પ્રલય થાય છે તે નિત્ય પ્રલય કહેવાય છે સર્વજ્ઞાદિકના મુખના અગ્નિથી જે પ્રલય થાય છે તે નૈમિત્તિક પ્રલય કહેવાય છે અને પોતપોતાના કાર્યનો આસ કરનારા ગુણોદ્વારા જે પ્રલય થાય છે તે પ્રાકૃત પ્રલય કહેવાય છે

આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારનો પ્રલય છે નવ પ્રકારની જે સૃષ્ટિ કહી તેમાની પહેલી સૃષ્ટિ મહત્ત્વની છે એ સૃષ્ટિમા શ્રીહરિથી ગુણો પરિણામને પામે છે ૧૪ બીજી સૃષ્ટિ અહકારની છે, તેમા મહાભૂતો, જ્ઞાનેદ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે ત્રીજી પચ મહાભૂતોની સૃષ્ટિ છે, તેમા દ્રવ્યને ઉત્પન્ન કરનારી સૂક્ષ્મ એવી તન્માત્રાઓ એટલે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ ઉત્પન્ન થાય છે ૧૫ ચોથી ઇદ્રિયની સૃષ્ટિ છે અને તેમા જ્ઞાનેદ્રિયો તથા કર્મેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ થાય છે પાચમી વૈકારિક દેવતાઓની સૃષ્ટિ છે એમા ઇદ્રિયો, દેવતાઓ તથા મન, ઉત્પન્ન થાય છે ૧૬ હે પ્રજો! છઠી તામસી સૃષ્ટિ છે, તે જીવને આવરણ તથા વિક્ષેપ કરાવનારી છે હવે વૈકૃત સૃષ્ટિ કર્હું તે સાબળો ૧૭ જેમાં મન ધારણ કરવાથી ભગવાન જન્મમરણને હરે છે, એવા રમેશુને સેવનારા ભગવાનની એ

લીલા છે, માટે ઉદ્દેગ ત્વજીને તમારે તે સાંભળવી એકંએ. સાતમી મુખ્ય સૃષ્ટિ સ્થાવરોની છે અને તે છ પ્રકારની છે ૧૮ તે આ પ્રમાણે છે:-વનસ્પતિ, ઓષધિ, લતા, વાસ, વિરૂધ તથા વૃક્ષો આ સૃષ્ટિએ આહાર તથા સંચાર ઉચો થાય છે તે ગૂઢ ચૈતન્યવાળી છે, બહારના સ્પર્શને બાહ્યતી નથી અને અવ્યવસ્થિત પરિણામ આદિક અનેક લેદવાળી છે. ૧૯ આઠમી સૃષ્ટિ પક્ષીઓની છે અને તે અઠ્ઠાવીસ પ્રકારની માનેલી છે તે પક્ષીઓ અજ્ઞાની, તમે ગુણવાળા, સુધવા ઉપરથી પદાર્થને બાહ્યનારાં અને અત કરણના જ્ઞાનરહિત છે ૨૦ હે વિદુર! બળદ, બકરો, ખાડો, કૃષ્ણમૃગ, વરાહ, રોઝ, રુરુ ભતના મૃગો, ઘેટા તથા ઉટ વગેરે પશુઓને જે ખરીવાળા કહેલા છે ૨૧ ગધેડો, ઘોડો, ખચ્ચર, ઘોરો-મૃગ, શરભ અને ચમરી ગાય, એટલાં એક ખરીવાળા પ્રાણી છે હવે પાચ નખવાળા પશુઓ તમને ગણાવુ છું તે સાબળો ૨૨ કુતરો, શિયાળ, વરૂ, વાઘ, બિલાડું, સસલું, સિંહ, વાનર, હાથી, કાચ-બો, અદનઘો, ને મગર, વગેરે જળચર પ્રાણીઓ, ૨૩ ગીધ, શકરો, કુકડો, મોર, હસ, સારસ, ચક્રવાક, કાગડો ને ઘુડ, વગેરે પક્ષીઓ પાચ નખવાળા છે ૨૪ હે વિદુર! પૃથ્વી ઉપર નીચેના ભાગથી આહાર તથા સંચાર કરનારી નવમી મનુષ્યોની સૃષ્ટિ છે, તે એક પ્રકારની છે અને તેમાના મનુષ્યો અધિક રમેશુવાળા હોઈ કર્મ કરવામા તત્પર તથા હું ખમા મુખ માનનાર છે ૨૫ સ્થાવર તિર્યક તથા મનુષ્યોની સૃષ્ટિ એ ત્રણેય સૃષ્ટિ વૈકૃત અને દેવતાઓની સૃષ્ટિ પણ વૈકૃત ગણાય છે. હવે જે વૈકારિક સૃષ્ટિ કહી તેમા સનતકુમાર વગેરે દેવતાઓ દેવતા રૂપે પ્રાકૃત અને મનુષ્ય રૂપે વૈકૃત સૃષ્ટિવાળા, એમ જે રૂપવાળા કહેવાય છે ૨૬ વૈકૃત દેવસૃષ્ટિ આઠ પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે છે. ૬

૬ દેવતાઓની, પિતૃઓની અને અસુરોની, એમ ત્રણ સૃષ્ટિ, ચંદ્રવંશીઓની એક સૃષ્ટિ; વક્ષ, શક્તિઓની એક સૃષ્ટિ, ભૂત, પ્રેત અને પિશાચનો એક સૃષ્ટિ, સિંધ, અશ્વ તથા વિશાખાઓની એક સૃષ્ટિ અને કિશર વગેરેની એક સૃષ્ટિ, આ આઠ સૃષ્ટિ દેવસૃષ્ટિ કહેવાય છે. શ્રીપરશુમહી

દેવતા, પિતૃઓ, અમુરો, ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, ચક્ષો, શક્ષો અને આરણ્યો, ૨૭ ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, વિલાધરો અને કિન્નર, વગેરે અર્ધ દેવતાઓ કહેવાય છે. આ દશ પ્રકારની સૃષ્ટિઓ તમને કહી તે જગતને સુજનાર બ્રહ્માએ રચેલી છે ૨૮ હવે પછી હું જ્યોત્ષી અને મન્વંતરોની કથા કહીશ રમેશુલ્લાશા અને સ્વયંભૂ એવા સદ્ગુણ સંકલ્પવાળા ભગવાન શ્રીહરિ પોતેજ પોતાથી પોતાના આત્માને પ્રજ્ઞાત રૂપે સુજે છે ૨૯-૩૦

ब्रह्मं रजः प्लुनः सदा कल्पादिष्वारमर्हतिः
सृजत्यमोघ संकल्प जातमैवात्मानमात्मना ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे
वृक्षमोक्षध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો. ૩

કાળની ગણના.

મૈત્રેય કવાચ

ब्रह्मः सद्ब्रह्मोवात्मनेकोऽस्युतः सदा ।

परमात्माः स विद्येयो नृणामैक्यज्ञमो यतः ॥૧॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! હવે કાળનું સ્વરૂપ કહું તે સાંભળો. પૃથ્વી આદિ કાર્ય રૂપ પદાર્થોના ભાગોનો છેલ્લો ભાગ અર્થાત્ જેમાંથી બીજો વિભાગ થઈ શકે નહિ એવા ભાગ અને કાર્યની દશાએ પહોંચ્યો ન હોય તથા બીજા સાથે જોડાયો ન હોય તે ભાગને પરમાત્મા બોલવો. કાર્યનો તથા સમુદાયનો નાશ થયા છતાં પણ આ પરમાત્માનો નાશ થતો નથી. એ પરમાત્માના અસ્તિત્વમા પ્રમાણુ શું છે? તો તેનો ઉત્તર એજ કે પરમાત્મા એકલા થવાથી, એક અવયવ અને છે. એવી બ્યાવહારિક મનુષ્યોને જે ભુદ્ધિ થાય છે તે યુક્ત છે. ૧ પૃથ્વી આદિ કાર્ય રૂપ પદાર્થોના ભાગોનો છેલ્લો ભાગ જે પરમાત્મા તે પોતાનીજ અવસ્થામા રહેલો હોય, એવા પરમાત્માનું જે ઐક્ય, તેને પરમ મહાન્ બોલવો. તે પરમ-મહાન્ અનેક ધર્મથી રહિત છે તથા પર-સ્પર્શ ભિન્ન નથી, પરંતુ ઐક્ય રૂપે રહેલો છે માટે

કે આ અવયવમા પરમાત્મા વગેરે કાળનું તથા યુગ મન્વંતર આદિથી જાને કયે પર્વતી ગણના અણુવારી.

તેમા વિશેષ ધર્મનો કે ભિન્નતાનો સંભવ નથી. ૨ જેમ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ તથા મધ્યમ પરિણામવાળા પદાર્થનું અનુમાન કર્યું, તેમ પરમાત્મા આદિક પદાર્થ જેટલા પ્રદેશમા પડેલા હોય, તેટલા પ્રદેશને એણે જતાં સૂર્યને જેટલો વખત લાગે, તે ઉપરથી સૂક્ષ્મ, સ્થૂલ ને મધ્યમવાળા કાળનું અનુમાન થઈ શકે છે. તે કાળ હરિની શક્તિ છે, જગત ઉત્પન્ન કરવામા કુશળ છે, અવ્યક્ત છે અને વ્યક્તનો લોકતા છે. ૩ જે કાળ પ્રપંચના પરમાત્માની અવસ્થાનો ઉપલોભ કરે છે, તેને પરમાત્મા કાળ કહે છે જેટલા પ્રદેશમાં પરમાત્મા હોય તેટલા પ્રદેશને ઉલ્લંઘન કરતા સૂર્યને જેટલો કાળ લાગે તેને પરમાત્મા કાળ કહે છે. જે કાળ પ્રપંચની સર્વ અવસ્થાનો ઉપલોભ કરે તેને પરમ મહાન્ કાળ કહે છે સૂર્ય બાર રાશિના ચક્રરૂપી ભુવનકોશને જેટલા સમયમા ઉલ્લંઘન કરે તેટલા સમયને પરમ મહાન્ કાળ એટલે સંવત્સર રૂપ સ્થૂલકાળ કહે છે. આ કાળદ્વારા યુગ, મન્વંતર આદિક ક્રમે કરીને જે પરાર્ધ સુધીનો લેક થાય છે. ૪ જે પરમાત્માનો એક અણુ થાય છે, ત્રણ અણુનો એક ત્રસરેણુ થાય છે. તે ત્રસરેણુ હજવા હોવાથી બળીઆમાંથી ઘરની અંદર પડતા સૂર્યના કિરણોમા આકાશની તરફ ઉડતા દેખાય છે ૫ તે ત્રણ ત્રસરેણુને લોભવનારો જે કાળ તેને ત્રુટિકાળ, સો ત્રુટિનો એક વેધ, અને ત્રણ વેધનો એક લવ, ત્રણ લવનો એક નિમેષ, ત્રણ નિમેષનો એક સણ, પાચ સણની એક કાષ્ઠા અને પંદર કાષ્ઠાનો એક લઘુ કહેવાય છે. ૬-૭ પંદર લઘુની એક નારી અથવા ધરી કહેવાય છે, અને જે નારીનો એક મુહૂર્ત, છ અથવા સાત મુહૂર્તનો એક પ્રહર, અને આ પ્રહર લૈકિક રાત્રિ દિવસનો ચોથો ભાગ ગણાય છે. તાળાના છ પળના વાસણમાં માસા બાર સોનાની એક શળીથી કાણું પાડીને, પાત્રને પાણીના વાસણમાં તરતું મૂકવું. તે વાસણમાં એક ચેર પાણી ભરાય અને તે વાસણ ડૂબી ભ્રમ એટલા કાળને એક ધરી કહે છે. મનુષ્યોનાં દિવસ તથા રાત્રિ, બન્ને ચાર ચાર પ્રહરના હોય છે અને પંદર દિવસનો એક પક્ષ થાય છે. તે પક્ષમાં એકલું નામ શુકલ અને બીજાનું નામ કૃષ્ણ-

પક્ષ છે તે બે પક્ષ મળીને એક માસ થાય છે આ માસ પિતૃઓનો એક દિવસ રાત્રિ ગણાય છે બે મહિનાની એક ઋતુ અને છ મહિનાનો એક અયન થાય છે તેવા અયન બે છે, દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયણ, ૮-૧૧ તે બે અયન મળીને દેવતાઓનો એક રાત્રિ દિવસ ગણાય છે બે અયન અથવા બાર રાસ મળીને મનુષ્યોનું એક વર્ષ થાય છે મનુષ્યોનું ધણુ મા ધણુ આયુષ્ય એવા સો વર્ષનું વેદમા કહેલું છે ૧૨ કાળરૂપ વ્યાપક ભગવાન સૂર્યનારાયણ, ચ દ્રાદિક ગ્રહ, અશ્વિની આદિક નક્ષત્રો તથા બીજા તારામંડળ રૂપી સમૂહમા રહી પરમાણુ નામના કાળથી માડીને એક સ વત્સર સુધીમા બાર રાશિરૂપી આખા ભુવનમંડળને ફરી વળે છે ૧૩ હે વિદુર ! તે સ વત્સરના પાચ ભેદ છે, સ વત્સર, પરિવત્સર, ઇંડાવત્સર, અનુવત્સર અને વત્સર † ૧૪ તે બે મંડળ રૂપી ભગવાન સૂર્યનારાયણ પોતાની કાળ નામની શક્તિથી બીજામા રહેલી અકુર ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિને અનેક રૂપે ઉત્પન્ન થવા પ્રેરણા કરે છે વિષયાસક્ત મનનું હરણુ કરી તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે છે તથા યજ્ઞ કરનારા યજ્ઞમાનોને યજ્ઞદ્વારા સ્વર્ગાદિકનું ફળ અપાવે છે તે પાચ સ વત્સરને પ્રવૃત્તિ કરાવનારા ભગવાન સૂર્યની લોકો પૂજા કરે છે ૧૫

વિદુર કહે છે-હે મહારાજ ! પિતૃઓનું, દેવતાઓનું તથા મનુષ્યોનું પોતપોતાના ભાવિ પ્રમાણે ધણામા ધણુ સો વર્ષનું આયુષ્ય છે એવું તમે કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું હવે જે જ્ઞાનીઓ ત્રણ લોકની

† સૌર બાહ્યસ્થિત્ય, સાવન, ચદ્ર અને નક્ષત્ર એમ પાચ પ્રકારના વર્ષો છે સુદિ ૧ થી વદિ અમાસ સુધીના દિવસો તે એક માસ એવી રીતે ચૈત્રથી ફાલગુન સુધી બાર માસ અને તેના ૩૫૪ દિવસનું એક વ્યાધર્મ થાય છે તેનાજ પ્રભવ વિભવ વગેરે નામો છે મેષાદિક સંક્રાંતિ સૂર્ય ભોગવતા ૩૬૫ દિવસે જે વર્ષ પુરૂ થાય તેને સૌરવર્ષ કહે છે ૩૬૦ દિવસનું જે વર્ષ તેને સાવનવર્ષ કહે છે બાર નાક્ષત્ર થવાથી જે વર્ષ થાય છે તેને નાક્ષત્રવર્ષ કહે છે અને તેના દિવસો ૩૨૪ છે પૃથ્વસ્થિતિ મેષાદિક બાર રાશિઓ-માથી એક એક રાશિને ભોગવવાથી જે વર્ષ થાય છે તેને બાહ્યસ્થિત્ય વર્ષ કહે છે અને તેના દિવસ ૩૬૧ છે વ્યાધર્મ વર્ષમા ત્રણ વર્ષે એક અધિક માસ આવે છે

બહાર રહેતા હોય તેમનું આયુષ્ય મને કહો. ૧૧ તમે ભગવાન કાળની ગતિને બાણો છો, કારણ કે, ધીર એવા જ્ઞાની પુરુષો યોગાભ્યાસથી સિદ્ધ કરેલી જ્ઞાનપ્રિથિ આખા વિશ્વને દેખે છે ૧૭

મૈત્રેય કહે છે-સંધ્યા તથા સંધ્યાશ મળી, સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિયુગ, એવા ચાર યુગોથી દેવતાના બાર હજાર વર્ષો થાય છે, એવું શાસ્ત્રમા કહેલું છે ૧૮ તેમા ચારસે વર્ષ સંધ્યાનાં, ચારસે વર્ષ સંધ્યાશનાં અને ચાર હજાર વર્ષ બીજા દેવતાના, એમ ચાર હજાર અને આડસે વર્ષનો સત્યયુગ છે ત્રણસે વર્ષ સંધ્યાના, ત્રણસે વર્ષ સંધ્યાશના અને ત્રણ હજાર વર્ષ બીજા, એમ ત્રણ હજાર અને છસે વર્ષનો ત્રેતાયુગ છે બસે વર્ષ સંધ્યાના બસે વર્ષ સંધ્યાશના ને બે હજાર વર્ષ બીજા, એમ બે હજાર અને ચારસે વર્ષનો દ્વાપર છે તેમજ એક હજાર ને બારસે વરસનો કલિયુગ છે. ૧૯ યુગના ચાર ભાગ સંધ્યા હોય છે તથા અતમા સંધ્યાશ હોય છે સે કડોની સંખ્યાવાળા આખને સમયની વચ્ચેના સમયને કાલવેત્તાઓ યુગ કહે છે, અને તે યુગોમા ભિન્ન ભિન્ન વર્ણાશ્રમ ધર્મોની સ્થાપના કરવામા આવે છે તથા તે પ્રમાણે વર્ણો અને આશ્રમોવાળા વર્તે છે. ૨૦ સત્યયુગમા ધર્મ ચારે ચરણથી સંપૂર્ણ રીતે ઉભો રહે છે પછી અધર્મની વૃદ્ધિ થવાથી બીજા યુગોમા ધર્મનો એક એક ચરણ ઓછો થતો જાય છે ૨૧ હે તાત ! ત્રણ લોકથી બહાર આવેલા મહલોકથી માડીને પ્રહલોક સુધીમા ચાર હજાર યુગનો એક દિવસ ગણાય છે અને રાત્રિ પણ તેટલીજ મોટી ગણાય છે એ પ્રજ્ઞાના રાત્રિ દિવસ કહેવાય છે તેમા રાત્રે વિશ્વને મૃજનારા પ્રજ્ઞા નિદ્રા કરે છે ૨૨ અને રાત્રિ વીત્યા પછી પ્રભાતમા પ્રજ્ઞા પાછા લોકની સૃષ્ટિ કરે છે ભગવાન પ્રજ્ઞાના એક દિવસનો ચૌદ મનુષ્યો ઉપલોગ કરે છે, અર્થાત્ પ્રજ્ઞાના એક દિવસમા ચૌદ મનુષ્યો થાય છે ૨૩

આ પ્રત્યેક મનુષ્યો ઇકોતેર ચોકડી કરતા કંઈક અધિક કાળ સુધી પોતાનો અમલ ચલાવે છે અને તે મનવતરોમા તેમના વશજ રાજાઓ, સમર્થિઓ, દેવતાઓ, ઇંદ્રો અને તેઓને અનુસરનારા ગંધર્વો

એક સાથેજ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૪ જેમા ત્રણ લોકની ઉત્પત્તિ થાય છે, એવી પ્રજ્ઞાની નૈમિત્તિક લોકસૃષ્ટિ છે; તેમાં પક્ષીઓ, મનુષ્યો, પિતરો અને દેવતાઓનો કર્માનુસાર જન્મ થાય છે ૨૫ તે તે મન્વતરોમાં ભગવાન સત્વગુણ ધારણ કરીને પોતાની મૂર્તિરૂપ મનુ આદિક રાજાઓથી પોતાના પરાક્રમનો પ્રકાશ કરી આ જગતનું પાલન કરે છે ૨૬ રાત્રિ પડે ત્યારે કાળે કરીને જેમા અખિલ વિશ્વ લય પામે છે એવા ભગવાન શ્રીહરિ, પોતાના પરાક્રમને સંકેલી, તમોગુણના લેશને ગ્રહણ કરી ક્રિયારહિત થાય છે ૨૭ આ પ્રમાણે પ્રાણી રાત્રિ આવે છે ત્યારે સૂર્ય તથા ચંદ્ર સહિત ભૂલોક, ભુવલોક ને સ્વર્ગલોક એમ ત્રણે લોકોનો તે પરમાત્મામા લય થાય છે ૨૮ જ્યારે ભગવાનની શક્તિરૂપ ગણાતા સકર્ષણના મુખના અગ્નિથી આ ત્રણ લોક બળવા માડે છે, ત્યારે અગ્નિના તાપથી ભૂગુ આદિક ઋષિઓ ગભરાઈને મહુલોકમાથી જનલોકમા ભય છે ૨૯ પછી આગુ જગત બળીને નિર્ધૂમ અગ્નિ રૂપ થઈ રહે છે તે પછી લય કર બળભળાટ કરનારા પ્રચંડ પવનો વહાવાથી ઉછળતા મોટા મોટા મોઝવાળા સાગરો પ્રલય વેળા વૃદ્ધિ પામીને, ત્રણે લોકને પાણીમા સમાવી દે છે. ૩૦ ભગવાન શ્રીહરિ તે પ્રલયપયોધિના પાણીમાં શેષશય્યા ઉપર યોગનિદ્રાથી નેત્રો મીંચી પોઢે છે અને જનલોકના રહેવાસીઓ પછી તેમની સ્તુતિ કરે છે ૩૧

આ પ્રમાણે કાળની ગતિવાળા દિવસ રાત્રિ મળીને સો વર્ષ થાય છે અને તે પ્રજ્ઞાનું પૂર્ણ આયુષ્ય ગણાય છે હમણા પ્રજ્ઞાનું અર્ધ આયુષ્ય વ્યતીત થયું છે ૩૨ પ્રજ્ઞાના અર્ધ આયુષ્યને અર્થાત્ પચાસ વર્ષને પરાધ કહેવાય છે, તેમા પૂર્વ પરાધ આદ્યો ગયો છે અને હવે બીજો પરાધ ચાલે છે ૩૩ પહેલા પરાધના આરભમા પ્રાણ નામનો મોટો કલ્પ હતો, જે કલ્પમા પ્રજ્ઞાની ઉત્પત્તિ થઈ હતી અને તેને શબ્દપ્રજ્ઞ કહેતા હતા ૩૪ પ્રાણ કલ્પના અંતમાં બીજો એક કલ્પ થયો હતો, જેને પાણકલ્પ કહેતા હતા એ કલ્પમા ભગવાનના નાભિસરોવરમાંથી લોકોની રચના થઈ શકે એવું

કમળ ઉત્પન્ન થયું હતું. ૩૫ હે ભારત ! આ બીજા પરાધનો પહેલો પ્રવેનવારાહ નામે કલ્પ હાલ ચાલે છે આ કલ્પમા હરિએ વસાહનો અવતાર ધારણ કર્યો હતો. ૩૬ આ બે પરાધ નામનો જે કાળ છે, તે કાર્યોપાધિ રહિત, અનંત, અનાદિ અને જગતના કારણરૂપ ઇશ્વરના એક નિમેષ જેટલો ગણાય છે. ૩૭ પરમાણુથી માંડીને બે પરાધ સુધીનો જે કાળ કહેા છે તે સર્વવ્યાપક એવા પરમાત્માનો અંત આણવાને સમર્થ થતો નથી, પરંતુ તે દેહ અને ગેહ વિષે અભિમાનવાળા પ્રાણીઓનો સહાર કરવાને સમર્થ થાય છે ૩૮ માયા, મહત્ત્વ અને પાચ તન્માત્રાઓ, એ આઠ પ્રકૃતિ સાથે મળેલી દશ ઇદ્રિયો, મન તથા પાચ મહાભૂતો, એ સોળ વિકારોથી આ પ્રજ્ઞાડ રચાયેલું છે તે અદરના ભાગમાં પચાસ કરોડ યોજનના વિસ્તારવાળું છે અને બહારના ભાગમા પૃથ્વી આદિક સાત પડથી વિંટાયેલું છે ૩૯ જે પૃથ્વી આદિક પડો પ્રજ્ઞાડના માપના પ્રમાણુમા એક એકના કરતા ઉત્તરોત્તર દશ દશ ગણા મોટા છે આવું મોટું પ્રજ્ઞાડ જેના શરીરમા પેસતી વેળા પરમાણુના જેવડું દેખાય છે અને આવા બીજા કરોડો પ્રજ્ઞાડો પરમાત્માના દેહમા રહેલા દેખાય છે ૪૦ તે પરમાત્માને સર્વ ક્ષરણોનું કારણ, અવિનાશી, પ્રજ્ઞ તથા પુરુષરૂપ મહાત્મા વિષ્ણુનું સાક્ષાત્ પરમ સ્વરૂપ કહેલું છે ૪૧

તદાહુરક્ષર બ્રહ્મ સર્વકારણકારણમ્ ।

વિષ્ણોર્ધર્મ પર સાક્ષાત્પુરુષસ્ય મહાત્મનઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे

एकादशोऽध्याय

અધ્યાય ૧૨ મો. ૩

માનસિક સૃષ્ટિ.

મૈત્રેય ઉવાચ

इति ते वर्णितः क्षतः कालाव्ययः परमात्मनः महिमा वेदगर्भोऽयं यथाऽस्माक्षीक्षिष्येति मे ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! મેં તમારી આગળ આ રીતે ભગવાન કાળમૂર્તિનો મહિમા વર્ણવી સું-

ફે આ અધ્યાયમા સગવડગાર વગેરે મુનિજીવી સૃષ્ટિ શક્તિ પામી નહિ તેથી ગેણી સૃષ્ટિની ક્ષા મહે છે.

ભજાઓ હવે જેના ઉદરમાં વેદ છે એવા પ્રજ્ઞાએ આ સૃષ્ટિને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરી તે કથા કહું તે ધ્યાનથી સાંભળો. ^૧ આદિકર્તા પ્રજ્ઞાએ પ્રથમ તમ, મોહ, મહામોહ, તામિસ્ર તથા અધતામિસ્ર એવી ધ્રુવ પ્રકારની અવિદ્યાની વૃત્તિઓ બનાવી આને પચપર્વા † અવિદ્યા કહેવામાં આવે છે. ^૨ આ પાપી સૃષ્ટિને જોઈને પ્રજ્ઞાએ તેને બહુ ઉત્તમ માની નહિ અને ફરીને ભગવાનનું ધ્યાન ધરી પવિત્ર થયેલા મનથી ખીજી સનક, સનદન, સનાતન તથા સનતકુ-મારરૂપ સૃષ્ટિ રચી એમાં જે મુનિઓ થયા હતા તે ક્રિયા રહિત તથા અસ્ખલિત પ્રજ્ઞાચર્યાવાળા થયા હતા. ^{૩-૪} સ્વયં ભૂ એવા પ્રજ્ઞાએ તે પુત્રોને કહ્યું કે, હે પુત્રો ! તમે પ્રભને સૂજો પરંતુ ભગવાનમાં નિષ્ઠાવાળા અને મોક્ષ ધર્મની ઇચ્છાવાળા તેઓએ સૃષ્ટિ કરવાની ઇચ્છા કરી નહિ. ^૫ આ રીતે પુત્રોએ પિતાની આજ્ઞા ન માની તથા તેમનું અપમાન કર્યું, તેથી પ્રજ્ઞાને બહુજ ક્રોધ ચઢ્યો અને તેમણે જ્ઞાનદષ્ટિથી ક્રોધને રોકવાનો યત્ન કર્યો પણ અટક્યો નહિ પ્રજ્ઞાની બન્ને બ્રહ્મડીની વચ્ચેથી તરત નીલલોહિત (કાળા તથા રાતા રંગનો) એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. ^{૬-૭} તે દેવતાઓના વડા બધુ ભગવાન શિવ હતા તેમણે રુદન કરતા કરતા કહ્યું કે, હે પ્રજ્ઞાદેવ ! હે જગદ્ગુરો ! મારું નામ પાડો તથા મને રહેવાને સ્થાન આપો. ^૮ કમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ભગવાન પ્રજ્ઞાએ તેનું વચન સાંભળીને તેનું કહેવું માન્ય કર્યું અને કસ્યાણુકારી વાણીથી બોલ્યા કે, તું રડ મા, હું તારું નામ પાડી સ્થાન આપુ છું. ^૯ હે દેવશ્રેષ્ઠ ! તું ખિન્ન થયેલા બાળકની પેઠે રડ્યો તેથી સર્વે લોકો તને રુદ્ર કહેશે. ^{૧૦} હૃદય, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, પાણી, પૃથ્વી, સૂર્ય, ચન્દ્ર તથા તપ એટલાં સ્થાનો

† વિષ્ણુતત્ત્વમાં કહ્યું છે કે-સ્વસ્વરૂપનું અજ્ઞાન તે તમ, અતકરણનો વિભ્રમ તે મોહ, સાસારિક વિષયસુ-ખની ઇચ્છા તે મહામોહ, ભોગના સાધનો નાશ થવાથી “હું મરી ગયો વગેરે બુદ્ધિ થવી” તે અધતામિસ્ર અને વિષયેષ્ઠ પુરી ન થવાથી થતો ક્રોધ, એ તામિસ્ર કહેવાય છે. આ પાપ પર્વાણી અવિદ્યા મહાત્મા ઈશ્વરથી ઉત્પન્ન થઈ છે. શ્રીધરસ્વામી

મે તારે માટે પ્રથમથીજ રચી રાખ્યાં છે. ^{૧૧} મનુષ્ય, મનુષ્ય, મહિનસ, મહાન, શિવ, કંતુલ્લેખ, ઉગ્રરેતા, ભવ, કાળ, વામદેવ અને ધૃતમત, એમ અગિયાર તારા નામ પડશે. ^{૧૨} અને હે રુદ્ર ! ધી, વૃત્તિ, ઉથના, ઉમા, નિયુત, સર્પિષ, ઇલા, અબિકા, ઇરાવતી, સુધા અને દીક્ષા નામની અગિયાર તારી સ્ત્રીઓ થશે અને તે રુદ્રાણીઓ કહેવાશે. ^{૧૩} તું તારી સ્ત્રીઓની સાથે એટલા નામો અને સ્થાનોને બ્રહ્મ કર અને એ સ્ત્રીઓમાંથી ઘણી પ્રજ્ઞાઓ સજ, કારણ કે, હે વત્સ ! તું પ્રભપતિ છે. ^{૧૪}

આ પ્રમાણે લોકના ગુરુ એવા પ્રજ્ઞાએ ભગવાન નીલલોહિતને કહ્યું એટલે તેમણે પોતાના બળ, આકૃતિ તથા સ્વભાવથી પોતાના જેવી પ્રજ્ઞ સૃષ્ટિ અર્થાત્ ક્રોધી, ભય કર, કાળા અને રાતા વર્ણવાળી ભૂત પ્રેત આદિની પ્રજ્ઞ સજવા માડી. ^{૧૫} આ રીતે રુદ્ર ભગવાને સુજેલી પ્રજ્ઞાઓ ચારે તરફ જગતને ગળવા લાગી તે પ્રજ્ઞના અસખ્ય ટોળા જોઈને, પ્રભપતિ પ્રજ્ઞા ભયમાં અને શકામાં પડ્યા. ^{૧૬} તેમણે રુદ્રને કહ્યું કે, હે દેવશ્રેષ્ઠ ! તમારી આ ભય-કર પ્રજ્ઞ સર્વને ભય ઉપજાવે છે, માટે આવી દુર પ્રજ્ઞ સજવી બંધ કરો, ^{૧૭} અને સર્વ પ્રાણીઓને સુખ આપનાર તપશ્ચર્યાથીજ પ્રથમની પેઠે આ વિશ્વને નિર્માણ કરો. ^{૧૮} આ લોકમાં પ્રકાશ રૂપ સર્વ પ્રાણીઓના અતકરણમાં સાક્ષીરૂપે રહેનાર અને ઇન્દ્રિયથી અગોચર એવા ભગવાનને પુરુષ તપશ્ચર્યાથીજ પામે છે. ^{૧૯}

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાએ આજ્ઞા કરી, એટલે તેમની પ્રદક્ષિણા કરી ‘બહુ સારું’ એમ કહી રુદ્ર તપ કરવા બન્યા ગયા. ^{૨૦} પછી ભગવાનની શક્તિને ધારણ કરનાર ભગવાન પ્રજ્ઞા સૃષ્ટિ કરવાનો વિચાર કરતા હતા એટલામાં તેમના શરીરમાંથી દશ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા એ પુત્રો લોકની સૃષ્ટિ કરવામાં કારણરૂપ હતા. ^{૨૧} દશ પુત્રો આ હતા-મરીચિ, અગ્નિ, અગિરા, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કંતુ, ભૃગુ, વસિષ્ઠ, દક્ષ અને દશમાં નારદ. ^{૨૨} તેમાંના નારદ સ્વયં ભૂ પ્રજ્ઞાના બોલામાંથી ઉત્પન્ન થયા, દક્ષ અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થયા, વસિષ્ઠ પ્રાણમાંથી

ઉત્પન્ન થયા, બુદ્ધિ તત્ત્વાભાષી ઉત્પન્ન થયા, કૃતુ હાથ-
આથી ઉત્પન્ન થયા, ૨૩ પુત્રહ નાભિભાષી ઉત્પન્ન
થયા, પુત્રસ્ત્વ કાળભાષી ઉત્પન્ન થયા, અંગિરા મુખ-
ભાષી ઉત્પન્ન થયા, અત્રિ બે નેત્રભાષી ઉત્પન્ન થયા
અને મરીચિ મનભાષી ઉત્પન્ન થયા હતા. ૨૪ ધર્મ
પ્રધાના બ્રહ્મા સ્તનભાષી ઉત્પન્ન થયા, જેમા ભ
ગવાન નારાયણ પોતે રહે છે. અધર્મ તેમની પીઠ
માથી ઉત્પન્ન થયો, જેથી લોકોને ભય કર એવું
મૃત્યુ આવે છે. ૨૫ કામ પ્રધાના હૃદયભાષી ઉત્પન્ન
થયો, ક્રોધ તેમની બુકુટીભાષી ઉત્પન્ન થયો, લોભ
નીચલા મોહથી ઉત્પન્ન થયો, મુખભાષી વાણી
ઉત્પન્ન થઈ, ઉપસ્થ ધંદ્રિયભાષી સમુદ્રો ઉત્પન્ન
થયા અને સુદામાથી પાપનો આશ્રય કરનારો નિર્ક-
લિ ઉત્પન્ન થયો. ૨૬ વિધકર્તા પ્રધાની છાયાભાષી
દેવહૃતિષ પતિ કર્મ ઋષિ ઉત્પન્ન થયા અને
તેમના મનભાષી અને દેહભાષી આ જગત ઉત્પન્ન
થયું. ૨૭ હે વિદુર ! મનમા મોહ ઉપજાવનારી તથા
તરુણ વયમા આવેલી પોતાની પુત્રી સરસ્વતીની
ધૃત્તિ નહોતી, છતાં પણ કામાધીન થયેલા પ્રધા
તેના ઉપર આસક્ત થયા હતા, આવું અમારા સા-
બજાવામાં આવ્યું છે. ૨૮ પિતા પ્રધાની અધર્મમા
થયેલી છુદ્ધિ ભેદને પુત્રો મરીચિમિશ્ર વગેરે
મુનિઓ, પિતા આપણું કહેવું માન્ય કરશે, એવા
વિચારથી તેમને ઉપદેશ આપવા લાગ્યા કે, ૨૯ હે
પિતા ! તમે સમર્થ છો, છતાં કામના વેગને ન
રોકતા તેને અધીન થાનિ, દોષદૃષ્ટિથી પુત્રી સર-
સ્વતી પાસે જાઓ, એ કામ બહુજ અધમ ગણાય,
આવું આગળ ઉપર કોઈ પણ પૂર્વજોએ કર્યું નથી
તેમ હવે પછી પણ બીજા કોઈ કરશે નહિ. ૩૦
હે જગદ્ગુરુ ! જેના આચરણને અનુસરનારા લોકો
મુખી થાય છે, એવા મહા તેજસ્વી પુરુષોને આવું
કામ અપયશ અપાવે છે. ૩૧ જે ભગવાને પોતાના
ઉદરમાં રહેલા આ જગતને પોતાના તેજથી બહાર
પ્રગટ કર્યું છે, તે ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું,
કોરણ કે, તે ધર્મની રક્ષા કરવાને યોગ્ય છે. ૩૨
પોતાનીજ સજ્જુખ પોતાના પુત્ર પ્રભાપતિઓને
ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશવાળી વાણી બોલતા ભેદ, પ્ર-

ધાએ શરમાઈ જઈ પોતાના શરીરને ત્યાજ કર્યો.
તે ભય કર શરીરને દિશાઓએ મહુણ કર્યું, જેથી
આકળ તથા અધાર ઉત્પન્ન થયા. ૩૩ ત્યાર પછી
એક દિવસ પ્રધા વિચાર કરવા લાગ્યા કે પૂર્વે જેમ
સુષ્ટિમા લોકો પરસ્પર એકલા મળીને રહેતા હતા
તેમ હળી મળીને સાથે રહેનારા લોકોને હું ફરીને
કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરું ? આમ વિચાર કરતાં ક્રોધ
પ્રધાના ચાર મુખોમાંથી ચાર વેદો ઉત્પન્ન થયા,
૩૪ તથા હોતા વગેરે ચાર ઋષિઓનાં કર્મ, ચક્રનો
વિસ્તાર, ઉપદેશ, ન્યાય, ધર્મના આર અરણ્ય તથા
ચાર આશ્રમ અને તેની આલુવિકા, પણ પ્રધાના
મુખમાંથી ઉત્પન્ન થયા. ૩૫

વિદુરે પૂછ્યું-હે તપોધન ! પ્રભાપતિઓના
પતિ એવા પ્રધાએ વેદ વગેરેને પોતાના મુખમાંથી
સૂચ્યા તે કયા કહી, પરંતુ જે જે મુખમાંથી જે જે
વેદ થયા હોય તે બધું વિસ્તારથી મને કહો. ૩૬

મૈત્રેય બોલ્યા-પ્રધાએ પૂર્વ દિશા તરફના
મુખમાંથી ઋગ્વેદ, પશ્ચિમ દિશા તરફના મુખમાંથી
યજુર્વેદ, ઉત્તર દિશા તરફના મુખમાંથી સામવેદ
અને દક્ષિણ દિશા તરફના મુખમાંથી અથર્વ વેદ
ઉત્પન્ન કર્યો તેમજ કે શક્ત, ડું ઇન્દ્રિયા, * સ્તુતિ,
† સ્તોત્ર અને ‡ પ્રાયશ્ચિત્ત એ પણ તેમણે અનુક્રમે
બનાવ્યા. ૩૭ વળી પ્રધાએ પોતાના પૂર્વ, દક્ષિણ,
પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાના મુખથી અનુક્રમે આયુ-
ર્વેદ, ધનુર્વેદ, ગાધર્વવેદ તથા વિશ્વકર્માનું શાસ્ત્ર એ
ચાર ઉપવેદો ઉત્પન્ન કર્યા. ૩૮ ત્યાર પછી ઈશ્વર
તથા સર્વજ્ઞ એવા પ્રધાએ પોતાના સર્વ મુખમાંથી
પાંચમા વેદ રૂપી ધતિહાસો તથા પુરાણોને રચ્યા
૩૯ તે પછી પોત્રી તથા ઉકથ્ય નામના યજ્ઞ પૂર્વ
તરફના મુખમાંથી બનાવ્યા આપ્તોર્થામ તથા અ-
તિરાત્ર નામના યજ્ઞને પશ્ચિમ દિશા તરફના મુખ-
માંથી ઉત્પન્ન કર્યા પુરીષિ તથા અગ્નિષ્ટોમ દક્ષિણ
દિશા તરફના મુખમાંથી સૂચ્યા અને વાજપેય તથા
ગોસવને ઉત્તર દિશા તરફના મુખમાંથી સૂચ્યા
૪૦ ઉપરાંત વિદ્યા, જ્ઞાન, તપ તથા સત્ય, એવા ધ-

કે લોકોનું કર્મ ડું અન્વયનું કર્મ * ઉદ્ધત્યનું
કર્મ. † સ્તુતિ માટે જગ્યા સજ્જાય ‡ બ્રહ્માનું કર્મ.

મર્ના ચાર ચરણોને તથા પ્રહાર્યર્થ, ગાર્હસ્થ્ય, વાન-
પ્રસ્થ અને સન્યસ્ત, એવા ચાર આશ્રમોને સંખ્યા
પ્રમાણે પૂર્વાદિક મુખથી આજીવિકાની સાથે ઉત્પન્ન
કર્તા ૪૧ + સાવિત્ર મત, † પ્રાભાપત્ય મત, * પ્રા-
હ્મમત અને = બૃહદ્ મત, એવા ચાર પ્રકારના મત
નિર્માણ કર્યા વળી વાર્તા એટલે શાસ્ત્રને અનુકૂળ
ખેતી વગેરે કરીને આજીવિકા કરવી, સચયવૃત્તિ
એટલે યજ્ઞ કરાવીને તથા વિદ્યાભ્યાસ કરાવીને
આજીવિકા ચલાવવી તે, શાલીનવૃત્તિ એટલે માથ્યા
વિના જે વસ્તુઓ મળે તેના ઉપર નિર્વાહ કરવો
તે, અને શિલોચ્છવૃત્તિ એટલે ખેતરમાંથી હાણીને
સહો કરી લાવી આજીવિકા કરવી તે. એ ચાર ગૃહ-
સ્થાની આજીવિકાઓ પશુ પ્રજાના પૂર્વાદિક મુખે-
માંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે ૪૨ વળી વૈખાનસ એટલે
ખેતી વિના પાકેલા વનધાન્ય ઉપર આજીવિકા કર-
નાર, વાલખિલ્ય એટલે નવું અન્ન મળતાવાત જ
પ્રથમ સુગ્રહ કરેલા અન્નનો ત્યાગ કરનાર, ઐહુ-
બર એટલે પ્રભાતમાં ઉડીને પ્રથમ જે દિશા તરફ
દૃષ્ટિ બળે તે દિશામાંથી ફળો લાવીને તેના ઉપર
આજીવિકા કરનાર તથા ફેનપ એટલે ધાવતા વાછ-
ડાના મુખમાંથી પડેલા ફેન ઉપર રહેનાર તથા પો-
તાની મેળે પડેલા ફલાદિક ઉપર આજીવિકા કરનાર,
એ ચાર ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને, પછી વનમાં વસ-
નારના ચાર વિભાગ પ્રજાના પૂર્વાદિક મુખમાંથી ઉ-
ત્પન્ન થયા છે વળી કુટીચક એટલે પોતાના આશ્રમ
પ્રમાણે કર્મ કરનાર, બહુદક એટલે કર્મને ગૌણ માન-
નારા અને જ્ઞાનને પ્રધાન માનનાર, હસ એટલે જ્ઞાન-
ના અભ્યાસમાં ભેગાયેલા અને નિષ્ક્રિય એટલે સર્વ
કર્મોનો ત્યાગ કરીને તત્ત્વને સપાદન કરનાર, એ
ચાર સન્યાસીઓ પશુ પ્રજાના પૂર્વાદિક મુખમાંથી
ઉત્પન્ન થયા. ૪૩ વળી આન્વીક્ષિકી એટલે અધ્યાત્મ
જ્ઞાનની વિદ્યા, ત્રયી એટલે ધર્મના સાધનરૂપ વિદ્યા,
વાર્તા એટલે કાર્ય સપાદન કરવાના ઉપાય રૂપ વિદ્યા,
તથા દંડનીતિ એટલે ધન સપાદન કરવામાં સાધ-

+ ત્રણ દિવસ ગાયત્રી મંત્ર શિખતા સૂધી મત
પાળવું તે † મતોની સાથે એક વર્ષ દિવસ સૂધી પ્રહા-
ર્યર્થ મત પાળવું તે * વેદ ભણતા સૂધી પ્રહાર્યર્થ મત
પાળવું તે, = જીવતા સૂધી પ્રહાર્યર્થ મત પાળવું તે શ્રીધર.

ન ભૂત વિદ્યા, એ ચાર વિદ્યાઓ તથા ભૂર, ભૂવર,
સ્વર તથા મહુર, એ ચાર વ્યાહૃતિઓ પ્રજાના
પૂર્વાદિક મુખમાંથી અનુક્રમે ઉત્પન્ન થઈ છે અને
ઔકાર પ્રજાના હૃદયાકાશમાંથી ઉત્પન્ન થયો. ૪૪
પ્રજાના રુવામાંથી ઉષ્ણિક ‡ છંદ ઉત્પન્ન થયો,
વળી સર્વ વ્યાપક એવા પ્રજાની ત્વચામાંથી ગાયત્રી
છંદ ઉત્પન્ન થયો, તેમના માસમાંથી ત્રિષ્ટુપ છંદ,
તેમના સ્નાયુમાંથી અનુષ્ટુપ છંદ અને અસ્થિમાંથી
જગતી છંદ ઉત્પન્ન થયો. ૪૫ મન્વજામાંથી પંક્તિ
છંદ ઉત્પન્ન થયો અને પ્રાણમાંથી બૃહતી છંદ ઉત્પ-
ન્ન થયો સ્પર્શ † નામનો અક્ષર તેમનો જીવ
ગણાય છે અને સ્વર † તેમનું શરીર કહેવાય છે. ૪૬
ઉખા * અક્ષરોને તેમની ઇદ્રિયો કહે છે, અંતસ્થ
અક્ષરોને બળ કહે છે, અને ભગવાન પ્રબળપતિએ
તેમના વિહારમાંથી સાત સ્વરો ઉત્પન્ન કર્યા છે. ૪૭
હે તાત † તે પ્રજા શબ્દમૂર્તિ છે અને વૈખરીવાણી
રૂપ અને પ્રણવ રૂપ છે તે પ્રણવાત્મક પ્રજાથી
પરિપૂર્ણ સ્વરૂપવાળા પરમાત્મા અનેક પ્રકારની
શક્તિ સાથે એટલે ઇદ્રાદિક રૂપે ભાસે છે ૪૮ તેમ-
ણે પ્રથમ જે શરીર ધારણ કર્યું હતું, તેનો ત્યાગ
કરવાથી તે તમ અને આકળ રૂપ થઈ ગયું. પછી
તેમણે બીજા દેહને ધારણ કર્યો અને સૃષ્ટિ કરવાની
ઇચ્છા કરી હે કૌરવ † પોતાના પુત્રો ઋષિઓ મહા
પરાક્રમી હતા તથાપિ તેમની પ્રબળો વિસ્તાર થયો
નહિ તેથી ફરીને તેઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા
કે, અહો હું નિત્ય સૃષ્ટિના કાર્યમાં મંડાયો રહ્યો
છું, છતાં પશુ મારી આ પ્રબળ વૃદ્ધિ પામતી નથી,
માટે આમાં દૈવ જ વિદ્યાતક છે

આ પ્રમાણે યોગ્ય કર્મ કરનાર ભગવાન વિર-
ચી વિચાર કરવા લાગ્યા અને સદ્ભાવના ઉદયની
વાટ ભોતા હતા, એટલામાં તેમના શરીરના બે ભાગ

‡ ઉષ્ણિક વગેરે સાત છંદો વેદમાં મુખ્ય ગણાય
છે † ક થી મ સૂધીના ૫૪૦૯ અક્ષરોને સ્પર્શ ‡ કહે છે
+ અ, આ, એ સ્વર કહેવાય છે. * ર, ય, ઇ, ઉ, એ
ચાર અક્ષરોને ઉખા કહે છે ય, ર, લ, વ, એ અક્ષરોને
અંતસ્થ કહે છે પદ્મ, ઋષભ, ગાધાર, મધ્યમ, વચ્ચ,
ધાવત અને નિપાદ, આ સાત સ્વરોને હુ કમા સા, રી, ગ,
મ, ય, ઇ, ની કહે છે.

શ્રમા. એક પુરુષ તથા બીજી સ્ત્રી. એને લોકો કાચ કહે છે. આ જે બે બુદ્ધિ બુદ્ધિ રૂપો થયા તેને સ્ત્રી પુરુષનું યુગ્મ કહેવામાં આવે છે ૪૯-૫૨ એમાં જે પુરુષ થયો, તે સ્વાયંભુવ નામના સ્વયં પ્રકાશ મનુ થયા અને જે સ્ત્રી થઈ, તે શતરૂપા નામની તે મહાત્માની પટરાણી બની ૫૩ ત્યારથી સમાર ધર્મથી પ્રભા વધવા માડી અને તે મનુએ પણ શતરૂપાથી પાંચ પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા ૫૪ હે ભારત ! તેના પ્રિયમત અને ઉત્તાનપાદ નામના બે પુત્રો થયા અને હે રાજસત્તમ ! આકૃતિ, દેવહૂતિ તથા પ્રસૂતિ, તે ત્રણ કન્યાઓ ઉત્પન્ન થઈ ૫૫ રુચિને આકૃતિ આપી, કદંબને દેવહૂતિ આપી અને દક્ષની વેરે પ્રસૂતિના લગ્ન કર્યા એ કન્યાઓની સતતિથી આપુ જગત ભારાઈ ગયું ૫૬

આકૃતિ રુચયે પ્રાદાતર્કર્વમાય તુ મધ્યમામ્
વક્ષાયાદાતપ્રસૂતિ ચ યત આપૂરિત ઝગત્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे
द्वादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૩ માં. †

વરાહ અને હિરણ્યાક્ષ.

શ્રીશુક ઉવાચ

निशम्य वाचं वदतो मुने. पुण्यतमां नृप ।

भूयः पप्रच्छ कौरव्यो वासुदेवकथावतः १

શુકદેવ કહે છે-હે રાજન્ ! કથા કહેતા મૈત્રેયની અત્યંત પવિત્ર વાણી સાંભળીને ભગવાનની કથામાં આહરવાળા વિદુરે ફરીને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો ૧

વિદુર પૂછે છે-હે મુનિ ! બ્રહ્માના પ્રિય પુત્ર ચક્રવર્તી સ્વાયંભુવ મનુએ પોતાની પ્રિય પત્નીને મેળવ્યા પછી શું કર્યું ? ૨ હે મુનિશ્રેષ્ઠ મૈત્રેય ! મને શ્રદ્ધાળુને તે આદિ રાજા રાજર્ષિ સ્વાયંભુવ મનુનું ચરિત્ર કહો, કારણ કે, તે રાજા ભગવાનના ભક્ત હતા ૩ વળી વિદ્વાનોએ કહ્યું છે કે, જેમના હૃદયમાં શ્રીહરિનું સ્થાન છે, એવા ભક્તજનોના શુભો સાંભ-

† આ તેરમા અધ્યાયમાં વાણીમાં રૂચી પુણ્યોના ઉદ્ધાર કરવાને ભગવાને ૫૪નો અવતાર ધારણ કર્યો અને હિરણ્યાક્ષને નાશ કર્યો, એ કથા કહેવામાં આવશે

ળવા, એજ પુરુષોને મહા શ્રમથી કરેલા શાસ્ત્ર શ્રવણનું ખરું ફળ છે ૪

શુકદેવજી કહે છે-સહસ્ર મસ્તકવાળા ભગવાનનાં ચરણારવિદ ખોળામાં ધારણ કરનારા વિવેકી વિદુરે આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો, એટલે ભગવાનની કથામાં પ્રેરણા થવાથી જેને હર્ષના રોમાચ થયા હતા, એવા મુનિ મૈત્રેય નારદના પ્રત્યે બોલ્યા ૫

મૈત્રેય કહે છે-જ્યારે સ્વાયંભુવ મનુ પોતાની ભાર્યા સાથે ઉત્પન્ન થયા ત્યારે તેમણે બે હાથ બેડી, બ્રહ્માને પ્રણામ કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું ૧ હે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય બ્રહ્મા ! તમે સર્વ પ્રાણીઓને જન્મ આપનારા અને આલેખિકા કરી આપનારા પિતા છો અમે તમારી પ્રભા છીએ, છતાં પણ અમારાથી તમારી સેવા થતી નથી અમે તમારી કેવી રીતે એવા કરીએ તે કહો ૭ હે બ્રહ્મદેવ ! તમને અમે નમન કરીએ છીએ. અમને અમારાથી બની શકે એવા કામની આજ્ઞા કરો કે જે કાર્ય કરીને આ લોકમાં અમારો યશ વધે અને પરલોકમાં ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય ૮

બ્રહ્મા કહે છે-હે તાત ! હું તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, તમારું બન્નેનું કલ્યાણ થાઓ. તે પોતે નિષ્કપટ અત કરણથી મને કહ્યું કે, ‘મહારાજ મને કામ કરવાની આજ્ઞા આપો’ ૯ હે વીર ! આ પ્રમાણે પુત્રોએ પિતાની એવા કરવી બેઠાં અને અભિમાન રહિત થઈ, સાવધાન રહી, યથાશક્તિ તેની આજ્ઞા પાળવી બેઠાં. ૧૦ તું આ શતરૂપા નામની સ્ત્રીથી યુગ્મમાં તારા જેવાજ પુત્રોને ઉત્પન્ન કરી, ધર્મથી પૃથ્વીનું પાલન કર અને યજ્ઞોથી ભગવાનનું યજન કર ૧૧ હે ગજન્ ! પ્રભાની રક્ષા કરવાથી મારી ઉત્તમ સેવા થાય છે અને પ્રજાનું પાલન કરવાથી હૃષીકેશ ભગવાન તારા ઉપર અવશ્ય પ્રસન્ન થશે ૧૨ જે મનુષ્યોને યજ્ઞમૂર્તિ ભગવાન જનાર્દન પ્રસન્ન થતા નથી, તેમના જપ, તપ તથા સર્વ શ્રમ વ્યર્થ જાય છે, કારણ કે, તે મનુષ્ય પોતે પોતાના આત્માનો અનાદર કરે છે ૧૩

મનુ બોલ્યા-હે બ્રહ્મદેવ ! હું આપની આજ્ઞાનું રહીશ, માટે હે પ્રભો ! આપ મારે માટે અને મારી

પ્રજ્ઞને માટે અહીંઆ સ્થાન બતાવે ૧૪ હે દેવ ! સર્વ પ્રાણીઓનું નિવાસસ્થાન જે પૃથ્વી હતી તે હાલ મહાસાગરના પાણીમા ડુબી ગઈ છે માટે તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો પ્રયત્ન કરે ૧૫

મૈત્રેય કહે છે—મનુના વચન સાલળી પરમેષી એવા બ્રહ્માએ પૃથ્વીને પાણીમા ડુબી ગયેલી જોઈને, ઘણીવાર સુધી વિચાર કર્યો કે, આને સમુદ્રમાથી કેવી રીતે બહાર કાઢવી ૧૬ હું સૃષ્ટિ સૃજવાને તૈયાર થયો, એટલામા પાણીએ પૃથ્વીને ડુબાડી દીધી ૧૭ તે પછી ‘હું જે ઇશ્વરના હૃદયમાથી ઉત્પન્ન થયો છું તે ઇશ્વર મારી ઇચ્છા પાર પાડે’ એવો વિચાર કરું છું એટલામા તો હે પાપ રહિત ! બ્રહ્માના નાકમાથી અશુકા જેવડું વરાહનું એક બચ્ચું નીકળ્યું ૧૮ હે ભરતવ શી નૃપ ! પછી બ્રહ્મા વરાહના બચ્ચાને બુલે છે, એટલામા તો તે હાથીના જેવડું વધી ગયું, ૧૯ અને મરીચિ વગેરે ઋષિઓ, બ્રાહ્મણો, સનતકુમાર, સ્વાયંભુવ મનુ તથા બ્રહ્મા, સર્વ તે વરાહરૂપને જોઈ, અનેક પ્રકારના વિચાર કરવા લાગ્યા. ૨૦ વરાહના રૂપમા આ તે શું કેઈ દિવ્ય પ્રાણી હશે ? મહા આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે, તે મારા નાકમાથી નીકળ્યું, ૨૧ અને તે બ્યારે મારા નાકમાથી બહાર નીકળ્યું ત્યારે અશુકાના ટેરવા જેવડું હતું, તે એક ક્ષણમા મોટી શિલાના જેવડું થઈ ગયું શું આ યજ્ઞમૂર્તિ ભગવાન વરાહના રૂપમા મારા મનમા વિસ્મય ઉપજાવતા હશે ? ૨૨

આ પ્રમાણે બ્રહ્મા પોતાના પુત્રોની સાથે વિચાર કરતા હતા એટલામા મોટા પર્વતના જેવા વ્યાપક શ્રીહરિ ભગવાને મોટી ગર્જના કરી બ્રહ્માને તથા બીજા ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કર્યા અને પોતાની ગર્જનાથી દશે દિશાઓને ગળવી મુકી ૨૩-૨૪ માયાથી સૂકરનો અવતાર ધારણ કરનારા ભગવાનની પોતાના ખેદને શમાવનારી ગર્જના સાલળી, જનલોક, તપલોક અને સત્યલોકના રહેવાસી મુનિઓ, ત્રણે વેદના પવિત્ર મંત્રોથી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૫ વેદોથી જેનું સ્વરૂપ વખણાય છે એવા ભગવાન વરાહ કરીને ગર્જના કરી હસ્તીના

જેવી રમત કરતા પાણીમા પેઠા. ૨૬ એ સમયે ઉંચું પૂછડું કરી, આકાશમા ફરતી કઠોર સસીર-વાળા, કેશાળીને ધુણાવતા, રૂંવા ઉભાં કરી બચ્ચી-ઓના પ્રહારથી બાદગાને વિખેરી નાખતા, ધોળી દાઢવાળા, પ્રકાશ રૂપ દિવ્ય દષ્ટિવાળા તથા પૃથ્વીને ઉદ્ધાર કરનારા ભગવાન વરાહ શોભતા હતા ૨૭ ભગવાન પોતે યજ્ઞાગમૂર્તિ હતા, તો પણ વરાહના રૂપમા રહેલા હોવાથી પશુની પેઠે પૃથ્વી શોધવા માટે નાસિકાથી પૃથ્વીનો માર્ગ સુધવા લાગ્યા કેમકા વાણીથી સ્તુતિ કરતા બ્રાહ્મણોને જોઈ તે પાણીમા પેઠા ૨૮ ભગવાનના અંગો વચ્ચના પર્વત જેવા કઠોર હતાં, તેમના જળરા આઘાતથી સમુદ્રના પાણીમા માર્ગ પડી ગયો, તેથી બાણે પોતાનું પેટ ચીરાઈ જવાથી ખિન્ન થયો હોય તેમ સમુદ્ર પોતાના તરંગો રૂપી બાહુઓને પહોળા કરી, આતુર જનની પેઠે આક્રંહ કરવા લાગ્યો અને હે યજ્ઞેશ્વર ભગવન ! મારું રક્ષણ કરો, એવી બુમો પાડતો હોય તેમ ગાજવા લાગ્યો ૨૯ પ્રાત, મધ્યાહ્ન તથા સાયં, એમ ત્રણ સવનરૂપ યજ્ઞમૂર્તિ વરાહ ભગવાન પાર વિનાના પાણીનો પાર આવે તેમ, અસ્થાના જેવી તીક્ષ્ણ ધારવાળી ખરીઓથી પાણીને કાપતા અદર ઉતર્યા ત્યા આગળ રસાતળમા પૂર્વે પોતે સમુદ્રમા મુતી વેળાએ પોતાના ઉદરમા સર્વ જીવના આધાર-ભૂત જે પૃથ્વીને ધારણ કરી હતી તેને દીડી. ૩૦ પછી ડુબેલી પૃથ્વીને પોતાની દાઢવતી બહાર ખેંચી, રસાતળમાથી પોતે બહાર નીકળ્યા, તે વચ્ચે તે બહુજ શોભતા હતા. એટલામા તો અસદ્ય પરા-ક્રમવાળો હિરણ્યાક્ષ નામનો દૈત્ય હાથમા ગદા લઈ તેમની સામે થયો અને તેમને મારવા લાગ્યો, એટલે સિદ્ધ જેમ રમત માત્રમા હાથીનો સહાર કરે, તેમ સુદર્શન ચક્રના જેવા ક્રોધવાળા વરાહ ભગવાને રમત માત્રમા તે દૈત્યને પાણીમા ધાકી નાખ્યો ૩૧ ગેરુવાળી પૃથ્વી એકદમથી જેમ હાથીના દંતુશળ અને ગડસથળ રાતા કામ લેમ તેવા લોહીથી ભગવાનનું મુખ તથા ગડસથળ ચત્તાં થયા. ૩૨ હે વિદુર ! તમાલ જેવા સ્થામ રમતના વચ્ચે ભગવાનને ધોળી દાઢની અણી ઉપર પૃથ્વીને ધાકી,

હાથીની રમત પેઠે પાણીમાંથી બહાર નીકળતા બે-
ઇને, પ્રજ્ઞાદિ કેવતાઓ વેદના સૂકનોથી તેમની
સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૩૩

ઋષિઓ સ્તુતિ કરે છે-હે અજિત ! હે યજ્ઞથી
યજ્ઞના અને સેવવા યોગ્ય ! આપનો સર્વત્ર વિજય
થયો છે. યજ્ઞરૂપી પોતાના શરીરને ચારે તરફ ધુણા
વતા આપને અમારા નમસ્કાર છે જેમના રોમાચના
છિદ્રોમાંથી સમાયેલા છે એવા અને કારણુ સાટે વ-
રાહનું રૂપ ધારણ કરનારા આપને નમસ્કાર છે ૩૪ હે
દેવ ! આપનું યજ્ઞાત્મક રૂપ ખરેખર પાપી જનોના
જોવામાં આવતું નથી જેની ત્વચામાં ગાયત્રી છંદો
રહેલા છે, જેના રૂપમાં દર્શન રહેલો છે, નેત્રમાં
અમૃત રહેલું છે, ચરણમાં હોતા, ઉદ્ગાતા, અધ્વર્યુ
અને પ્રજ્ઞાદિ ઋત્વિજોના કર્મો રહેલા છે ૩૫ જેના
મુખના અગ્ર ભાગમાં સૂચ નામનું યજ્ઞપાત્ર રહેલું
છે, જેના નાકના છિદ્રમાં સુવ રહેલો છે, ઇંડા એટલે
એક યજ્ઞ બલિદાન જેના ઉદરમાં રહેલું છે, ચમસ
એટલે સોમરસ પાત્રો જેના કાનના છિદ્રમાં રહેલા છે,
પ્રાચિત્ર એટલે પ્રજ્ઞાનો ભાગ મૂકવાનું પાત્ર જેના
મુખમાં રહેલું છે, ગ્રહ નામના સોમરસના પાત્રો
જેના મુખની અંદરના ભાગમાં રહેલા છે અને હે
ભગવન ! અગ્નિહોત્ર છે તેજ જેનું ચાવવું છે, ૩૬
વારંવાર પ્રગટ થવું એ જેની દીક્ષા છે, ઉપસદ્
નામની ત્રણ ઇંદ્રિયો જેની ઝીવા છે, પ્રાયણીય
અને કૃદયનીય એ બે ઇંદ્રિય તે આપની દાઢો છે
ઉપસદ્ ઇંદ્રિયોમાં પ્રથમ યજ્ઞન કરવામાં આવતો
મહારસ જેની છલ છે, હોત્ર વિનાનો અગ્નિ ને
ઉપાસનાગ્નિ આપ યજ્ઞમૂર્તિનું મસ્તક છે અને ઇંદ્રિ-
કાવચન એ આપના પ્રાણ છે ૩૭ પ્રાતઃસવન વગેરે
ત્રણ સવન આપની ભાળ, તરુણ ને વૃદ્ધાવસ્થા છે.
અગ્નિષ્ટોમ, અત્યગ્નિષ્ટોમ, ઉકથ્ય, યોડશી, પાજપેય,
અતિરાત્ર અને આપ્યોર્થામ, એ સાત યજ્ઞના વિ-
ભાગો, હે દેવ ! આપના શરીરમાં રહેલી ત્વચા, રસ,
લોહી, માંસ વગેરે સાત ધાતુઓ છે. સર્વે યજ્ઞો, જેના
શરીરના સાધાઓ છે તથા સોમરસવાળા અને
સોમરસ વિનાના સર્વ યજ્ઞો આપનું, ઇંદ્રિયધન
છે. ૩૮ સર્વ જન્ત્ર, દેવતા અને દ્રવ્ય રૂપ, સર્વ યજ્ઞ-

રૂપ, ક્રિયારૂપ અને વૈરત્ય ભક્તિથી કરેલા, મનના
વિજયથી સાક્ષાત્કાર કરેલા જ્ઞાનરૂપ એવા આપ
વિદ્યાશુરને અમે વારંવાર નમન કરીએ છીએ. ૩૯
હે ભગવન ! પાણીમાંથી નીકળતા તમે દાહની બાણી
ઉપર ધારણ કરેલી આ પર્વત સહિત પૃથ્વી, મહ
મત્ત હાથીએ દાળ ઉપર ધારણ કરેલી કમગ્નિની જેમ
શોભે તેમ શોભે છે ૪૦ વળી કુલાચળ પર્વત જેમ
પોતાના શિખર ઉપરના મેઘમ ડગથી શોભે તેમ
દાળવડે ધારણ કરેલા પૃથ્વીમડગથી આપનું ત્રણ
વેદાત્મક આ વરાહનું શરીર શોભતું હતું. ૪૧ હે
મહાગજ ! તમે આ જગતના ખિતા છો અને પૃથ્વી
તમારી સ્ત્રી છે, માટે તે જગતની માતા છે તમે
આ સ્થાવર જ ગમ જગતના નિવાસ માટે પૃથ્વીને
સારી રીતે સ્થાપન કરો અમે તે ઉપર રહીને તમારી
સાથે રહેલા પૂજ્ય દેવીને નમસ્કાર કરીશું. અગ્નિ કે
જેમ મત્રદ્રારા અરણિમાંથી અગ્નિ ઉપજાવે તેમ
આપે પણ જળમાંથી પૃથ્વીને ઉદ્ધાર્યો છે ૪૨ તમે
આ કાર્ય અતિ દુષ્કર કર્યું. હે પ્રભો ! સ્વાત્ત્વમાં
ઉતરી ગયેલી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો તે કાર્ય આપ
વિના બીજો કોણ કરી શકે ? પરંતુ વિશ્વને આશ્ચર્ય
ઉપજાવનારા આપમાં આ કામ આશ્ચર્યજનક નથી,
કારણ કે, આપેજ અતિ વિસ્મયકારક વિશ્વ માયાથી
સજ્યું છે. ૪૩ હે મધર ! તમે પોતાનું વેદમય શ-
રીર ધુણાવીને કેશવાળીની શિખાઓથી હ્રદયેલા
પાણીના ટીપાથી જનલોક, તપલોક અને સત્યલોકના
વાસીઓને ભીંજવી અત્યંત પવિત્ર કર્યા છે. ૪૪ જે
મનુષ્ય અમાર કર્મવાળા આપનાં કર્મોને પાર પામ-
વાની ઇચ્છા કરે તે મનુષ્ય બ્રહ્મ બુદ્ધિવાળો બન્યો.
હે ભગવન ! આપુ વિશ્વ આપની યોગમાયાના ગુ-
ણથી મોહિત થયેલું છે તેનું કલ્યાણ કરો ૪૫

મેત્રેમ કહે છે-આ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાવાદી ઋષિઓએ
વરાહ ભગવાનની સ્તુતિ કરી એટલે સર્વના રક્ષક
વરાહ ભગવાને પૃથ્વીને નીચે મૂકી. ૪૬ આ પ્રમાણે
વિશ્વકર્મેન અને પ્રજ્ઞના પતિ એવા ક્રીડરિ સ્વપ્ન-
વમાંથી રમત માત્રમાં કાઢેલી પૃથ્વીને પાણી ઉપર
સ્થિરતાથી મૂકીને સ્થાયી કર્યા. ૪૭ જેના આવા
યોગ્ય માયાવી ચરિતો છે એવા બુદ્ધિસભાગી

નાથ કરનારા શ્રીહરિની કલ્યાણકારક ને મનોહર એવી કથાને જે ભક્તિથી સાંભળે અથવા બીજાને સંભળાવે તેની ઉપર ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે ૪૮ જ્યારે સર્વ આશીર્વાદના સ્વામી ભગવાન શ્રીહરિ પ્રસન્ન થાય ત્યારે પછી શુ હર્ષભ રહે છે? પછી તુચ્છ એવા વિષય સુખેનુ પ્રયોજન રહેતું નથી, કારણ કે, ઈતર આશાઓનો ત્યાગ કરીને કેવળ ભગવાનનુજ ભજન કરન રા પુરુષે ના હૃદયમાં વાસ કરીને, પરમાત્મા પોતે તેમને પોતાના પરમ પદોનો લાભ કરાવે છે ૪૯ અરેરે! પુરુષાર્થના સારથી ભરેલી ભગવાનની (સંસારનો ભય ટાળનારી) પુરાણ કથાઓ પશુ વિના એવો તે કયો માણસ હોય કે જે કણ્ઠેથી સાંભળે નહિ ૫૦

કો નામલોકે પુરુષાર્થસારવિદ્

પુરાકથાનાં મગવત્કથાસુધામ્ ॥

આપીય કર્ણાંજલિમિર્મવાપદા

મહોવિરજ્યેત વિના નરેતરમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे

त्रयोदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૪ મો.*

દિતિ અને કશ્યપનો સંવાદ.

શ્રીશુક ઉવાચ

निशम्य काषारविणोपवर्णितां

हरेः कथां कारणसुकरारमनम् ।

पुनः स पप्रच्छ तमुद्यतांजलि-

र्नचातिवृत्तो विदुरो धृतव्रतः ॥ ૧ ॥

શુકદેવેણ કહે છે-હે રાજન્! પૃથ્વીના ઉદ્ધારાદિકના કારણ માટે વરાહાવતાર ધારણ કરનાર ભગવાનની, કૌષારવિ મુનિ મૈત્રેયે વર્ણવેલી કથા સાંભળીને, આગળ સાંભળવાની બહુ આતુરતા ધરાવનારા વ્રતધારી વિદુર, હાથ જોડી ફરીથી તેમને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા ૧

વિદુરે પૂછ્યું-હે મુનિશ્રેષ્ઠ! તેજ યજ્ઞમૂર્તિ શ્રી હરિએ હિરણ્યાક્ષનો નાશ કરી, રમત માત્રમાં પો-

* આ અધ્યાયમાં હિરણ્યાક્ષનો વધ કરવા માટે સંધ્યામળે કામપુર દિતિને કામેશ્વર થઈ ને કશ્યપ ઋષિથી ગર્ભ રહ્યો, એ કથા કહેવાશે

તાની દાહથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો પણ ભગવાનને દૈત્યના રાજા હિરણ્યાક્ષની સાથે શા માટે યુદ્ધ થયું હતું, તે વિસ્તારથી મને કહો ૨-૩

મૈત્રેય બોલ્યા-હે વિદુર! મનુષ્યોને મૃત્યુના પાશમાંથી મુક્ત કરનારી શ્રીહરિના અવતારની કથાઓ સંબંધી પ્રશ્નો તમે પૂછો છો, તેથી તમારો બહુ ભાવ હોય એમ જણાય છે, ૪ કારણ કે, નારદ મુનિએ ગાયેલી જે કથાથી ઉત્તાનપાદ રાજાનો પુત્ર બાળક હતો, પરંતુ મૃત્યુના માથા ઉપર પગ દઈ વિષ્ણુપદને પામ્યો હતો, આવી ઉત્તમ તે કથા છે. ૫ તમે મને જે પૂછો છો, તે ઇતિહાસ પૂર્વે દેવના દેવ બ્રહ્માએ દેવતાઓના પૂછવાથી, તેમને વર્ણવી બતાવ્યો હતો, અને એ ઇતિહાસ મે પણ પૂર્વે સાંભળ્યો હતો ૬

હે વિદુર! એક દિવસ સંતાનની ઇચ્છાવાળા અને કામથી પીડાયેલા દક્ષ પ્રજાપતિનાં પુત્રી દિતિ સૂર્યાસ્ત સમયે યજ્ઞમૂર્તિ અગ્નિદેવનું દૂધથી યજન કરી, યજ્ઞશાળામાં એકાગ્ર ચિત્તથી બેઠેલા મરીચિ ઋષિના પુત્ર અને પોતાના ભર્તા કશ્યપની પાસે ગર્ભ બોલ્યા, ૭-૮ હે વિદુર! મહોન્મત્ત હાથી જેમ કેળને ઉખાડી નાખે, તેમ આ કામદેવ તમારે માટે મને દીનને પીડે છે, ૯ માટે હે નાથ! પુત્રવાળી મોકલોની સંપત્તિઓથી હું બળી મરું છું, તેની ઉપર આપ અનુગ્રહ કરો ૧૦ જે સ્ત્રીઓને પતિનું માન મળે છે તથા તમારા જેવા પતિ, જે સ્ત્રીઓમાં પ્રજારૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તે સ્ત્રીઓનો યજ્ઞ લોકમાં ગવાય છે ૧૧ પૂર્વે અમારા પિતા દક્ષપ્રજાપતિએ અમને પૂછ્યું હતું કે, તમે કેવા વરને વરશો ૧૨ ત્યાર પછી પુત્રીઓના મનનો અભિપ્રાય જાણીને, તમારા સ્વભાવને અનુકૂળ એવી જે હું તેનો તમારી સાથે વિવાહ કર્યો, ૧૩ માટે હે કમળ જેવા નેત્રવાળા પતિ! હવે મારી મનકામના પૂર્ણ કરો હે સમર્થ પુરુષ! હું બી મનુષ્યોનું મહાપુરુષો પાસે શરણે જવું બ્યર્થ જતું નથી ૧૪ આ પ્રમાણે કામની વૃદ્ધિથી મોહિત થયેલી દિતિએ બહુ બહુ પ્રાર્થના કરી ત્યારે કશ્યપે તેને સમજણ આપતા કહ્યું કે, ૧૫ હે સ્ત્રી! તું જેની ઇચ્છા રાખે છે, તે

ધનિછાને હું પૂર્ણ કરીશ. કારણ કે, જેનાથી ધર્મ, અર્થ અને કામ, એ ત્રણ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય એવી સ્ત્રીની કામના કોણ પૂર્ણ ન કરે ? ૧૬ પુરુષ જેમ નૌકાથી સમુદ્રને તરે છે, તેમજ સ્ત્રીવાળો પુરુષ બ્રહ્મચર્યાદિક આશ્રમોવાળા સંસાર સમુદ્રને તરે છે. ૧૭ વળી હે માનિનિ ! કલ્યાણની કામનાવાળા પુરુષનું સ્ત્રી અર્ધાંગ છે. પુરુષ પોતાના ઘરનો સર્વ ભાર તેને સોંપી નિશ્ચિંતપણે ફરે છે ૧૮ તેમજ રાજા જેમ કિલ્લાનો આશ્રય કરી લુટાડુ ને ચોર જેવા શત્રુઓને છતે તેમજ અમે પણ સ્ત્રીનો આશ્રય કરી બ્રહ્મચર્યાદિક આશ્રમોથી છતી શકાય નહિ એવા ઇન્દ્રિયરૂપી શત્રુઓને છતીએ છીએ, ૧૯ માટે હે ગૃહેશ્વરિ ! હું સંપૂર્ણ આયુષ્યવડે પણ અનેક ઉપકાર કરનારી એવી જે તું, તેના ઉપકારનો બદલો વાળવાને સમર્થ નથી ૨૦ તોપણ પુત્રોત્પત્તિ માટે તારી જે કામના છે, તે હું પૂર્ણ કરીશ તું બે ઘડી થોભી જા ૨૧ આ સંધ્યાકાળની વેળા ઘણીજ ભયંકર અને અશુભ છે આ સમયે શ કરના અનુચર એવા ભૂતો બધે ફરે છે ૨૨ વળી હે ગુણવતી ! સંધ્યાકાળે પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરનારા ભગવાન શકર બળદ ઉપર બેસી ભૂત ગણોની સાથે ફરવા નીકળે છે ૨૩ જેનો જટાસમૂહ શ્મશાનમા વાતા વટોળીયા વાયુવડે ઉડેલી ધુળથી ધુસરેા, વિખરાઈ ગયેલો તથા પ્રકાશમાન છે, જેનો નિર્મળ તથા સોનાના જેવો ગોરો દેહ ભસ્મથી લાછિત રહે છે, એવા શકર કે જે તારા હીએર થાય, તે, ચંદ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિરૂપી ત્રણ નેત્રથી ભુવે છે, માટે આ સમયે તેવો વ્યવહાર કરવો અયુક્ત છે, જેને આ લોકમા કોઈ પોતાનો મનુષ્ય અથવા તો પારકો મનુષ્ય પણ નથી તેમ જેને કોઈ અતિ આદર આપવા યોગ્ય અથવા તો નિંદા કરવા યોગ્ય મનુષ્ય પણ નથી, વળી જેણે સંપૂર્ણ રીતે ભોગવીને નિર્માલ્યવત્ ગણી, ચરણથી દૂર ફેંકી દીધેલી વિભૂતિની અમે મતો વડે આરાધના કરવાની આશા રાખીએ છીએ ૨૪-૨૫ વળી અવિદ્યા રૂપી પડદો ભેદવાની ઇચ્છાવાળા વિદ્વાન પુરુષો, જેના નિર્દોષ ચરિતની સ્તુતિ કરે છે અને જેના સમાન તેમજ જેનાથી અધિક બીએ કોઈ પણ નથી, એવા

સત્પુરુષોની ગતિરૂપ શકર પોતે પિશાચોની સાથે વિહાર કરે છે ૨૬ જે પુરુષો વસ્ત્ર, પુષ્પ, આભૂષણો અને ચંદન આદિ લેપથી કુતરા વગેરેના ભોજન રૂપ પોતાના શરીરને આત્મારૂપ માનીને લાડ લડાવે છે, એવા પરમાત્માના અભિપ્રાયને નહિ બાલુનારા ભાવ્યહીન લોકો, પોતાના સ્વરૂપાન કમા મમ્મ રહેનાર શ્રી મહાદેવના આચરણની ચેષ્ટા કરે છે ૨૭ બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ, જેણે કરેલી મર્યાદાને પાળે છે, જે આ વિશ્વના કારણભૂત છે, અને આ વિશ્વ તથા માયા જેમની આજ્ઞામા રહે છે, તે મહાદેવ પિશાચની માફક આચરણ કરે છે. ૨૮

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે જણાવ્યા છતાં પણ હિતિએ માન્યું નહિ તેનો નિષિદ્ધ કર્મમા અતિ આગ્રહ બેઈ કશ્યપ ઋષિ ભાવિ દૈવને પ્રણામ કરી તેની ઇચ્છાને વશ થયા ૨૯-૩૦ અને કાર્ય પૂર્ણ થયા પછી સ્નાન કરી, પ્રાણાયામ કર્યો અને મૌન ધારણ કરીને, શુદ્ધ અને સત્ત્વભૂતિ એવા જ્યોતિર્મય અને સનાતન બ્રહ્મનું ધ્યાન અને જપ કરવા લાગ્યા ૩૧ હે વિદુર ! પછી હિતિ નિહિત કર્મથી શરમાતા કશ્યપની પાસે જઈ નીચું મુખ કરી આ રીતે કહેવા લાગ્યા. ૩૨

હિતિ બોલ્યા-હે બ્રહ્મન ! મેં જેનો અપરાધ કર્યો છે એવા રુદ્રદેવ સર્વ પ્રાણીઓના પતિ છે. તે ભૂતોના સ્વામી મહાદેવ મારા આ ગર્ભનો નાશ કરશે મા ૩૩ હું ખતો નાશ કરનાર, ઉલ્લંઘન થઈ શકે નહિ એવી આજ્ઞાવાળા, સકામ પુરુષોને ફળ આપનારા તથા નિષ્કામેાનું કલ્યાણ કરનારા, વસ્તુતાએ કંડનો ત્યાગ કરનારા છતાં દુષ્ટોને કંડ દેનારા અને સહાર વેળાએ ક્રોધ સ્વરૂપ ધારણ કરનારા ભગવાન મહાદેવને હું નમન કરું છું. ૩૪ મહા અનુગ્રહ કરનારા, સતીના પતિ ને મારા બનેવી એવા ભગવાન શકર, નિર્દય પુરુષોને દયા કરવા યોગ્ય એવા અમ સી ભતિ ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૫

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! પ્રભાપતિ કશ્યપ સંધ્યાવંદનાદિક સાચાંકાળનો નિયમ પૂર્ણ કરી પોતાની ભાર્યા, જે પોતાના પુત્રને આ લોકનું તથા પરલોકનું મુખ થવાની આશા રાખતી હતી તેને કહેવા

લાગ્યા ૩૧ હે કલ્યાણિ ! તારા મનની અપવિત્રતાને લીધે, સંધ્યાકાળરૂપી દુષ્ટ સમયને લીધે, મારી આત્મા ઉત્કલ્પન કરવાને લીધે અને રુદ્રના સેવકોનો અપરાધ કરવાને લીધે, તારા ઉદરમા અધમ અને દુષ્ટ એવા બે પુત્રો ઉત્પન્ન થશે અને તે લોકપાળ સહિત આ ત્રણે લોકને વારવાર દુઃખી કરશે ૩૭-૩૮ જ્યારે ચારે તરફથી નિરપરાધી દીન પ્રાણીઓનો સહાર થશે, સ્ત્રીઓનું હરણ થવા માડશે અને અનેક ઉપદ્રવોથી મહાત્મા પુરુષો જ્યારે કોપી ઉડશે ૩૯ ત્યારે ભગવાન ક્રોધાન્વિત થઈને અવતાર ધારણ કરશે અને ઇદ્ર જેમ પર્વતોની પાખોનો છેદ કરે તેમ તારા પુત્રોનો નાશ કરશે ૪૦

હિતિ યોલ્યા-હે સમર્થ ! ભગવાનથી મારા બન્ને પુત્રોનો ભલે નાશ થાય, પરંતુ કોપાયમાન થયેલા પ્રાણીઓથી નાશ ન થાઓ ૪૧ કારણ કે, નારકી જીવો પણ પ્રાણીઓના શાપથી બળી ગયેલા પ્રાણીઓ ઉપર અને પ્રાણી માત્રને ભય આપનારા પ્રાણીઓ ઉપર અનુગ્રહ કરતા નથી તેમ જ જે ભક્તિમં તે અવતાર લે છે તે તે ભક્તિના પ્રાણીઓ પણ તેની ઉપર અનુગ્રહ કરતા નથી ૪૨

કથ્યપ કહે છે-હે સ્ત્રી ! દુષ્ટ કામને માટે તને હવે પશ્ચાત્તાપ થયો અને શુ કરવા યોગ્ય હતું અને શુ કરવા યોગ્ય ન હતું એવો વિચાર આવ્યો તથા તું હવે-ભગવાનનું માન રાખે છે અને શ કરને વિષે બહુ આદર બતાવે છે ૪૩ તો તારા પૌત્રે માથી એક પૌત્ર સત્પુરુષોમા માન્ય થશે અને મનુષ્યો ભગવાનના યશની સાથે તેના શુદ્ધ યશને ગણશે ૪૪ સુવર્ણકાર જેમ સુવર્ણને શુદ્ધ કરે છે, તેમ મહાત્મા પુરુષો તારા પૌત્રના સ્વભાવ જેવો સ્વભાવ કરવા માટે, મિત્રતા આદિક ઉપાયોથી પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરશે ૪૫ વળી ભગવાનની સત્તા રૂપ આ વિશ્વ જે પરમેશ્વરની કૃપાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે આત્માના સાક્ષી ભગવાન અનન્ય ભક્તિવડે તેની ઉપર પ્રસન્ન થશે ૪૬ અને મહા ભગવદીય, મહાનુભાવવાળો અને મહા પુરુષોમા સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગણાય એવો તારો પૌત્ર, વૃદ્ધ પામેલી ભક્તિ વડે શુદ્ધ થયેલા અંતઃકરણમા ભગવાનને ધારણ કરી

દેહ દિકના અભિમાનનો ત્યાગ કરશે. ૪૭ બળી તે શિયળવાળો, ગુણનો ભંડાર, પરની અપતિથી પ્રસન્ન થનાર, દુઃખીઓના દુઃખ ભેદને દુઃખી થનાર, અનુસંહિત અને અદ્રમા જેમ ઉનાળાના લા-પને ટાળે તેમ જગતના શોકને હરણ કરનાર થશે. ૪૮ વળી કમળના જેવા નેત્રવાળા, પોતાના ભક્તોની ઇચ્છાથી વારવાર અવતાર ધારણ કરનાર, લક્ષ્મીરૂપ સ્ત્રીના રત્ન રૂપ તથા તેજસ્વી કુંડળોથી જેમનું મુખ શોભે છે એવા ભગવાનના, તે પોતાના હૃદયકમળમા દર્શન કરશે ૪૯

મૈત્રેયે કહ્યું-પોતાનો પુત્ર ભગવદ્ ભક્ત થશે એવું સાક્ષીને તથા બે પુત્રો શ્રીકૃષ્ણને હાથે મરાતા સદ્ગતિને પામશે એવું બાણીને ભગવતી દિતિ પ્રસન્ન થયા ૫૦

શ્રુત્વા માગવત પૌત્રમમોદત દિતિર્મુશમ્ ।

પુત્રયોશ્વચ કૃષ્ણાદિદિત્વાસીન્મહામનાઃ ॥

હતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે તૃતીયસ્કંધે
ચતુર્દશોઽધ્યાય

અધ્યાય ૧૫ મો. ૬

જય વિજયને સનતકુમારોનો શાપ.

મૈત્રેય ઉવાચ

પ્રજાપત્યં તુ તત્તેજઃ પરતેજોદનં દિતિઃ ।

દધાર વર્ષાણિ શતં શંકમાના સુરાર્દનાત્ ॥

મૈત્રેય કહે છે-દેવતાઓને પીડા થવાની શંકાથી દિતિએ બીજાના તેજને નાશ કરનાર કથ્યપનું તેજ સો વર્ષ સુધી ધારણ કર્યું ૧ તેથી લોકમાં અધાર થયું અને નિસ્તેજ થઈ ગયેલા ઇન્દ્રાદિક લોકપાળોએ એ વાત પ્રદ્ધાને નિવેદન કરી. ૨

દેવો-હે વિભો ! અમે જે અધારથી ભય પામ્યા છીએ, તે અધારને આપ બાણી છો. આપથી કોઈ પણ વસ્તુ અબાણી નથી, કારણ કે, કાળ પણ આપના જ્ઞાનના વિસ્તારને બાધ કરી શકતો નથી ૩ હે દેવ ! તમે સ્થૂલ તેમજ સૂક્ષ્મ બનેલા

૬ આ અધ્યાયમા નિસત્વ થયેલા દેવોને ભક્તિ દેવનું મારણ પૂર્યું તે અને વૈકુંઠમા વસતા ભગવાનના પાર્ષદોને સનતકુમારોએ શાપ દીધાથી તે દિવસવાળા તથા દિવસપ્રસિદ્ધ રૂપે જન્મ્યા તે કથા કહેવાશે

અભિપ્રાયને જાણનાર છે. ૪ વિજ્ઞાન એ તમારું જ છે, માયાથી તમે શરીરને ધારણ કરો છો, રમેશુજીને ગ્રહણ કરનાર છો અને જગતના કારણ રૂપ અથવા તો જેની ઉત્પત્તિ જાણવામાં આવતી નથી એવા તમને નમન છે. ૫ જીવોને ઉત્પન્ન કરનાર, જેને વિષે સૂત્રમાં વચ્ચેની પેઠે જગત ઓતપ્રોત છે એવા, કાર્ય અને કારણ રૂપ હોવા છતાં તેનાથી પર એવા આપને, જેઓ નિષ્કામ ભક્તિથી ભજે છે, ૧ જેમનો યોગાભ્યાસ સારી રીતે પકવ થયેલો છે, જેમણે શ્વાસ ઇન્દ્રિય અને અત કરણને વશ કરેલું છે, તથા જેમણે આપનો અનુગ્રહ મેળવેલો છે, તેમનો કોઈથી પણ પરાભવ થતો નથી. ૭ દોરથી બાંધેલી ગાયોની માફક જેની વાણીને અધીન રહેલી સર્વ પ્રજાઓ જેમને બલિદાન આપે છે, તે પ્રાણરૂપ આપને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. ૮ હે પરમેશ્વર! અધારાને લીધે રાત્રિ કે દિવસની ખખર નહિ પડવાથી, અમારા કર્મો લુપ્ત થયા છે, માટે આપ અમારું કલ્યાણ કરો, અને દયાની દૃષ્ટિથી શરણાગત એવા અમારી ઉપર કૃપા કરો. ૯ હે દેવ! દિતિનો ગર્ભ, સર્વ દિશાઓને નિસ્તેજ કરતો કરતો કાષ્ઠમાં જેમ અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે તેમ વધતો ભય છે. ૧૦

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! પછી ભગવાન બ્રહ્મા હસીને મધુર વાણીથી દેવોને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૧૧

બ્રહ્મા કહે છે-મારા મનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા તમારા પૂર્વજ સનકાદિક કુમારો લૌકિક સુખમાં ઇચ્છા રહિત થઈને, આકાશ માર્ગે લોકોમાં ફરતા હતા. ૧૨ તેઓ એક વાર ફરતા ફરતા, નિર્મળ અતઃકરણવાળા ભગવાન વિષ્ણુનો વૈકુઠલોક, કે જેને સર્વ લોકો નમસ્કાર કરે છે તે લોકમાં ગયા. ૧૩ જે વૈકુઠલોકમાં નિષ્કામ ધર્મથી ભગવાનનું આરાધન કરનારા અને વૈકુઠ ભગવાનના જેવા શરીરવાળા પુરુષો વસે છે. ૧૪ વળી જેમાં વેદાંતથી જાણી શકાય એવા, ધર્મમૂર્તિ, આદિપુરુષ ભગવાન, રમેશુજી રહિત અને શુદ્ધ એવા સત્વગુણી શરીરને ધારણ કરીને પોતાના ભક્ત એવા જે અમે તેમનું રક્ષણ કરે છે. ૧૫ વળી તે વૈકુઠલોકમાં સર્વ ઋતુઓની

તથા ફળફૂલની સમૃદ્ધિવાળા અને સર્વની કામના પુરનારા વૃક્ષોથી શોભાયમાન તથા મૂર્તિમાન મોક્ષ સુખના જેવું અતિ આનંદ આપનારું નૈઋત્ય સૂનામનું એક વન છે. ૧૬ એ વનમાં પાણીની અંદર ખીલી રહેલી રસ ભરેલી વાસ તિક લતાઓની સુગંધથી વિમાનમાં બેસીને ફરનારા સ્ત્રી પુરુષોની મનોવૃત્તિ ચ ચળ થઈ જાય છે, છતાં તેઓ વાસ તિક લતાના સુગંધને લાવનારા પવનોનો અનાદર કરી, લોકના પાપનો નાશ કરનારા વિશ્વભર ભગવાનના ચરિતોને ગાય છે. ૧૭ વળી તે વનમાં ભમરાઓના નાયકો ન્યારે હરિકથાની પેઠે ઉંચે સ્વરે ગુંભરવ કરે છે, ત્યારે પારાવત, કોયલ, સારસ, ચક્રવાક, બપૈયા, હસ, પોપટ, તેતર અને મોર આદિ પક્ષીઓનો કોલાહલ ક્ષણ માત્ર વિરામ પામે છે. ૧૮ વળી તે વન વિષે ભગવાને સર્વનો ત્યાગ કરી તુળસીને આભરણ રૂપે અગીકાર કર્યો છે અને તેના સુગંધની પ્રશંસા કરી છે ત્યારથી મહાર, ડાહર, તિલકવૃક્ષ, રાત્રિ વિકાસી કમળો, ચપા, પુન્નાગ, નાગકેસર, બોરસળી, કમળ અને પારિભતક વગેરે પુષ્પવૃક્ષો સુગંધી છતાં તુળસીના તપને ધન્ય છે એમ કહે છે. ૧૯ વળી તે વૈકુઠલોક જે માત્ર શ્રીહરિના ચરણારવિદને પ્રણામ કરવાથી જ જોવામાં આવે છે તે વૈદ્ય મંથિથી અને મરકત મંથિથી જડેલા સુવર્ણના વિમાનોથી ભરપુર છે તે લોકમાં મોટા નિતંબવાળી તથા મદ મદ હાસ્યથી શોભાયમાન સુખવાળી સ્ત્રીઓ પણ વસે છે, પરંતુ તે સ્ત્રીઓ શ્રીકૃષ્ણને વિષે જેમનું દૃઢ મન લાગેલું છે, એવા ભક્તજનોને ઉપહાસ વગેરેના વચનોથી મોહ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી. ૨૦ વળી જેની કૃપા સંપાદન કરવા માટે બ્રહ્મા આદિક દેવતાઓ પ્રયત્ન કરે છે અને જેણે પોતાનો ચ ચળતારૂપી દોષ ત્યાગ કરેલો છે એવા સુદર રૂપ ધારણ કરનારા લક્ષ્મીજી ચરણ માં પહેરેલા ઝાઝરોનો અણકાર કરતાં, સુવર્ણથી જડેલી સ્ફટિક મંથિની ભીંતવાળા વિષ્ણુના મંદિરમાં પોતાના ફીડા કરવાના કમળથી જાણે વાસીદુવાળતા હોય એવા દેખાય છે. ૨૧ વળી તે વૈકુઠલોકમાં લક્ષ્મીજી ન્યારે સખીઓથી વિદાઈને

પોતાના વનમાં તુલસીવડે ભગવાનની પૂજા કરે છે, ત્યારે પરવાળાના કાઠાવાળી અને નિર્મળ જળથી ભરેલી વાવોમાં સુદર વાળવાળા તથા ઉત્તમ નાસિકાવાળા પોતાના મુખનો પડછાયો જોઈને શરમાય છે ૨૨ આવો અલૌકિક વૈકુંઠલોક છે જેઓ પાપનો નાશ કરનારી ભગવાનની સૃષ્ટિ આદિક લીલાની કથાને ત્યાગ કરી, સાર વિનાની અને યુદ્ધિને બ્રહ્મ કરનારી, કામાદિક સખી કુકથાઓ સાબળે છે, તેઓ તે વૈકુંઠમાં જઈ શકતા નથી જે ભાગ્યહીન પુરુષો તે સાર વિનાની કુકથાઓ સાબળે છે તેમના પુરુષને હરી લઈ, તે પુરુષને શરણુ વિનાના નરકમાં નાખે છે, અર્થાત્ વિષયાધીન મનુષ્ય વૈકુંઠલોકમાં જઈ શકતા નથી ૨૩ તેમ જ અમારા જેવા દેવો પણ જે મનુષ્ય યોનિની ઈચ્છા રાખે છે તથા જે મનુષ્ય યોનિમાં ધર્મ સાથે આત્મજ્ઞાન મેળવી શકાય છે, તે મનુષ્ય યોનિમાં જન્મ પામ્યા છતાં પણ જેઓ ભગવાનની વિસ્તારવાળી માયાથી મોહ પામીને, ભગવાનનું આરાધન કરતા નથી, તેઓ પણ વૈકુંઠમાં જતા નથી ૨૪ પરંતુ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીહરિની સેવા કરવાથી યમરાજ પણ જેનાથી દૂર રહે છે, જેમનું આચરણ ઈચ્છવા યોગ્ય છે અને શ્રીહરિના ઉત્તમ યશને પરસ્પર ગાવાનો પ્રેમ ધરાવવાથી જેઓ પરવશ થઈ બંધ છે અને તેથી જેમની આખા આનંદાશ્રુઓ આવી બંધ છે તથા જેમના શરીર ઉપર રુવા ઉભા થાય છે એવા ભક્તજનો અમારી ઉપર રહેલા વૈકુંઠલોકમાં બંધ છે ૨૫ વિશ્વના ગુરુ શ્રીહરિ ભગવાન જેમાં વાસ કરે છે, જે સર્વ જગતમાં વહન કરવા યોગ્ય છે, જે અલૌકિક લોક છે, ઉત્તમોત્તમ દેવતાઓના વિચિત્ર વિમાનોથી જેમાં જળજળાટ પ્રકાશ થઈ રહેલો છે, એવા અપૂર્વ વૈકુંઠલોકમાં સનકાદિક મુનિઓ અષ્ટાંગ યોગના પ્રભાવથી ગયા અને તેને જોઈને અથાગ આનંદ પામ્યા. ૨૬ તેઓ ત્યાં જઈને વૈકુંઠલોકની શોભા જોવામાં આસક્ત ન થતા, શ્રીધામમાં ગયા, કે બધા સમાન અવસ્થાવાળા બે દેવતાઓ ઉભા હતા તેઓએ હાથમાં ગદા ધારણ કરી હતી, ઉચી કીમતના ખાલુખ ધો, કુહળો તથા

મુગટો વગેરે આભૂષણોથી તેઓ અલંકૃત હતા ૨૭ સ્યામ રંગની ચાર ભુજાઓ વચ્ચે મહમત્ ભમરાવાળી વનમાળાઓ કંઠમાં લટકતી રાખી હતી, તેનાથી પણ તેઓ શોભતા હતા વાકી બુકુટીવડે ચઢેલા નસકોરાથી અને રાતી આખોથી મુખ ઉપર જરા કોધને તેઓ દર્શાવતા હતા ૨૮ એ બંને દ્વારપાળોના દેખતા તેમને પૂછ્યા વિના સનકુમારો અદર પેઠા, કારણ કે, તે મુનિઓ પોતાની સમાન દૃષ્ટિને લીધે વિશ્વમાં અટક્યા વગર નિશક થઈને બધે ફરે છે ૨૯ નમ રહેનારા, આત્મતત્ત્વને જાણનારા અને વૃદ્ધ છતાં પાંચ વર્ષના હોય એવા દેખાતા, સનકાદિક ચાર કુમારોને રજા વિના અદર જતા જોઈને, ભગવાનના ભાવથી ઉલટા સ્વભાવવાળા તે બંને પ્રતિહારિઓએ તે કુમારોનો ઉપહાસ કર્યો અને અટકાવવાને યોગ્ય નહિ એવા તેમને છડીવતી અદરજતા અટકાવ્યા ૩૦ ભગવાનના તે બે પ્રતિહારિઓએ દેવતાઓના દેખતા તેઓને અટકાવ્યા તેથી જો કે, તેઓ ક્રોધ કરવાને અયોગ્ય હતા, છતાં પણ અત્યંત પ્રિય એવા ભગવાનના દર્શન કરવાની ઈચ્છાનો ભગવાનથી તરતજ તેઓની આંખમાં જરા ક્રોધનો ચિહ્ન થયો અને તે આ પ્રમાણે બોલ્યા ૩૧

મુનિઓ બોલ્યા—અરે ! ભગવાનની મોટી સેવા કરી, વૈકુંઠલોકમાં આવીને વસનારા અને સમાનદૃષ્ટિવાળા લોકમાં તમારો આવો વિષમ સ્વભાવ, એટલે અમુકને આવવા દેવા તથા અમુકને આવવા દેવા નહિ, એવી વિષમ દૃષ્ટિ કેમ છે? સ્વામીની રક્ષા કરવી એ સેવકનો ધર્મ છે, છતાં તમને બંનેને પોતાની પેઠે બીજાઓ પણ કપટી હશે, એવી રીતની શકા કેમ થઈ? અહીં ભગવદ્ભક્ત વિના બીજા કોઈ પણ આવતું નથી અને ભગવાન સ્વભાવે શાંત તથા કલક રહિત છે, છતાં તમને આવી શકા થઈ માટે તમે બંને કેવળ ધર્ત્ત છો ૩૨ સર્વ વિશ્વને ઉદરમાં ધારણ કરનારા ભગવાન વિષે ધીર પુરુષો પોતાનો લેડભાવ રાખતા નથી, પરંતુ મહાકાશમાં જેમ મહાકાશને જીવે છે, તેમજ પરમાત્મામાં પોતાને જીવે છે પરંતુ એક સામાન્ય રાજાને જેમ બીજાનો ભય હોય છે, તેમ અમને શ્રીહરિના ઉદરથી ભિન્ન ગણીને, દેવનો

વેષ ધારણ કરનારા તમે બન્ને જણાએ દૈત્યુદ્ધિને લીધે, થનારા ભયનો શ્રીહરિમા આરોપ કર્યો, તેનું કારણ શુ ? ૩૩ માટે પરમ પુરુષ એવા વૈકુંઠનાથના સેવક તમે બન્ને, મદ બુદ્ધિવાળા છો અમે આ અપરાધમા કેવી રીતે વર્તીએ, તે ઉપર અમે વિચાર કરીએ છીએ આમ કહી વિચાર કરીને કુમારો બોલ્યા કે-તમે, આ પરમાત્માથી બીજા છો એવી ભેદદષ્ટિ કરી, માટે જ્યાં આગળ ભેદદષ્ટિ કરનાર કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણ શત્રુઓ વસે છે, તે લોકોમા જઈ પડો ૩૪ તેઓનું એવું ભય કર ભાષણ સાંભળીને તથા પ્રાદ્યક્ષોનો શાપ, શત્રોના સમૂહથી પણ વારી શકાય નહિ એવો છે, એમ બાણીને ઋષિઓનો અપરાધ કરવામા બહુ ડરતા એવા શ્રીહરિના તે બન્ને સેવકોએ અત્યંત ભયથી તે ઋષિઓના ચરણમા હાથ ભેડીને સાષ્ટાંગ દડવન કર્યા અને બોલ્યા કે, ૩૫ આપે પાપ કરનારા અમને જે દડ કર્યો તે ઠીક કર્યું અને તે શિક્ષા અમને ભલે થઈ; કારણ કે, તે ઈશ્વરની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરવાથી થયેલા સર્વ પાપને હરશે પરંતુ અમે નીચ મૂઢ જાતિમા જ્યાં જ્યાં અવતરીએ ત્યાં ત્યાં તમારી કૃપાથી થયેલા લેશ માત્ર પશ્ચાત્તાપવડે ભગવાનના સ્મરણનો નાશ કરાવનારો મોહ અમને થશે મા ૩૬ આ પ્રમાણે કોલાહલ થતો સાંભળીને, પોતાના સેવકોએ મહાત્મા પુરુષોનો અપરાધ કર્યો છે, એવું શ્રીહરિએ બોલ્યું, એટલે જેમની નાભિમા કમળ છે એવા આર્યલોકોના મનને હરણ કરનારા ભગવાન વિષ્ણુ, લક્ષ્મી સાથે પરમહંસ એવા મહા મુનિઓને પણ શોધવા યોગ્ય, ચરણોથી ચાલતા ચાલતા તે સ્થાન ઉપર પધાર્યા ૩૭ પોતાના સેવકોએ ચાલવામા ઉપયોગી એવા છત્ર, પાદુકા વગેરે વસ્તુઓ જેમને આણી આપ્યા છે તથા હસના જેવા પ્રવેત રગના બે પાના શીતળ પવનવડે હાલતા પ્રવેત છત્રરૂપી ચંદ્રના મોતીની સેરો રૂપી કિરણોમાથી જેના ઉપર જળના કણ વરસે છે તથા જે ભગવાન પોતાની સમાધિના ફળ રૂપ છે, તે સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન ત્યાં આગળ પધાર્યા અને સનતકુમારોના કુમારોએ તેમના દર્શન કર્યા ૩૮ ત્યાર પછી

પોતાના દ્વારપાળ તથા સનતકુમારોના મુનિઓ ઉપર કૃપા કરવામા પ્રસન્ન મુખવાળા, ઇચ્છા કરવા યોગ્ય, બુદ્ધોના સ્થાનક, પ્રેમપૂર્ણ દષ્ટિથી ભક્તોના હૃદયને સુખ આપનારા, શ્યામ રંગની વિશાળ છાતી ઉપર શોભતા શ્રીવત્સના ચિહ્નની શોભાથી ભૂલે-કથી માડીને તપલોક સુધીના માત લોકની ઉપગમુગટ મણિની પેઠે રહેલા, પોતાના વૈકુંઠલોકને શોભા આપનારા, ૩૯ પીતાબરવડે ઢ કાયેલા, મોટા નિતબ ઉપર શોભાયમાન, કટિમેખળાવાળા તથા ભમરાઓથી ભરેલી વનમાળાથી શોભાયમાન સુદર કાંડઓમા કડાને ધારણ કરનારા, એક હાથ ઝરુડના ખભા ઉપર રાખનારા તથા બીજા હાથથી રમતમા કમળને ફેરવતા, ૪૦ વળી વિજળીઓનો તિરસ્કાર કરે એવા મકરાકાર કુડળોને શોભા આપનારા, ગંડસ્થળોવાળા ને ઉત્તત નાસિકાવાળા મુખથી શોભતા, મણિ જડેલા મુગટવાળા, ભુજ્જ ડોની વડે શોભાયમાન અમૂલ્ય હારથી તથા કંઠમા પહેરેલા કૈસ્તુભ મણિથી શોભતા, ૪૧ વળી ભગવાનની સુદરતા આગળ 'હું સર્વ સૌહર્યનો ભંડાર છું એવો લક્ષ્મીનો ગર્વ વિનાશ પામ્યો છે, એ રીતે ભક્તજનોએ જેને માટે પોતાના મનમા વિચાર કરેલો છે એવા, અપાર સૌહર્યવાન, મારે માટે, શકરને માટે તથા તમારે માટે અવનાર ધારણ કરનારા એવા ભગવાનના દર્શન કરી, દર્શન કર્યા છતાં જેમના નેત્રો તૃપ્તિ પામ્યા ન હતા એવા સનતકુમાર વગેરે મુનિઓએ હર્ષથી મસ્તકો નમાવીને ભગવાનને પ્રણામ કર્યા ૪૨ તે મુનિઓ એ કે પ્રજ્ઞાન હોનો અનુભવ કરનારા હતા છતાં પણ કમળ જેવા નેત્રવાળા ભગવાનના વનમાળાના ગંધવાળા વાસુએ તેઓની નાસિકાના છિદ્રદ્વારા તેઓના અંતરમા પ્રવેશ કરી, પ્રજ્ઞાન હોનો અનુભવ કરનાર તે મુનિઓના મનમા આનંદ ઉત્પન્ન કર્યો ૪૩ તે મુનિઓ પ્રથમ ઉઘી દષ્ટિ કરીને, પરવાળા જેવા રાતા રંગના ઝાંઝ જેના છે તથા મધુર હાસ્યવાળા અને સ્થાન કમળના જેવા કોમળ તથા રાતા રંગવાળા ભગવાનના મુખારવિદની સામે ભેદને પોતાનો મનોરથ પુરો થયા છતાં પણ નબરૂપી રાતા મણિ જેમા છે,

એવા ભગવાનના ચરણારવિ દના દર્શન કરીને, વાર-વાર તેનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યા ૪૪ યોગમાર્ગોથી ભગવાનના સ્વરૂપને શોધનારા યોગી પુરુષોને ધ્યાન કરવા યોગ્ય, તત્ત્વવેત્તાઓએ બહુજ આદર કરવા યોગ્ય, નેત્રોને આનંદ આપનારા અને બીજાઓને મળે નહિ એવી સ્વાભાવિક અણિમા વગેરે સિદ્ધિ-ઓવાળા પુરાણ પુરુષના સ્વરૂપને દેખાડતા એવા ભગવાનની સનત્કુમારો નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૪૫

સનત્કુમારો સ્તુતિ કરે છે-હે અનંત ભગવન્ ! આપ સર્વ મનુષ્યોના હૃદયમાં બિરાજમાન છો, છતાં પણ દુરાત્માઓના બાણવામાં આવતા નથી આપ હંમણાજ અમારા જોવામાં પ્રત્યક્ષ આવ્યા અને તમારાથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રજાઓ જ્યારથી તમારા શુભાનુવાદ અમારી પાસે ગયા ત્યારથીજ તમે અમારા અંતરમાં પ્રવેશ કરીને રહ્યા છો ૪૬ વળી હે ભગવન્ ! તમારી કૃપાથી દૃઢ થયેલી શ્રવણશક્તિ નવ પ્રકારની ભક્તિ બાણવાથી અભિમાન રહિત તથા રાગ-દ્વેષ રહિત મુનિઓ પોતાના અંતરમાં જે આત્મસ્વરૂપને જાણે છે, તે પરમ આત્મસ્વરૂપ આપ વાર વાર શુદ્ધ અને સત્ત્વશુદ્ધી મૂર્તિથી ભક્તજનોને પ્રસન્ન કરો છો, એમ અમે માનીએ છીએ ૪૭ હે ભગવન્ ! આપનો યશ રમણીયતાને લીધે તથા પવિત્રપણાને લીધે કીર્તન કરવા યોગ્ય છે જે કુશળ મહાત્માઓ આપની કથાના રસને જાણનારા અને આપના ચરણોમાં આશ્રય કરનારા છે તેઓ તો આપના મોક્ષરૂપી પ્રસાદને પણ ગણતા નથી, ત્યારે તમારી કરડી નજરથી જેમાં ભય રહેલો છે એવા ઇદ્રાદિકના પદને તો કેમજાણે ? ૪૮ હે ભગવન્ ! પૂર્વે તો અમારા પાપો કંઈ પણ ન હતા, પરંતુ હંમણા તમારા પાર્શ્વોને શાપ દેવાથી અમે પાપી થયા છીએ હવે જેમ અમારું ચિત્ત જમરની પેઠે આપના ચરણમાં રમે, શુભરહિત છતાં પણ તુળસી જેમ આપના ચરણના સ્પર્શથી શોભે છે, તેમ અમારી વાણી પણ તમારા ચરણની શોભાથીજ શોભે અને અમારા કાનના છિદ્રો તમારા શુભગણોથી પુરાય તો ભલે, અમારા પાપોથી અમારો નરકમાં

જન્મ થાય, તો તે નરકને પણ અમે ઉત્તમ ગણીએ છીએ ૪૯ હે ભગવન્ ! આપે જે આ રૂપ પ્રગટ કર્યું છે, તેના દર્શન કરીને અમારી દષ્ટિ સફળ થઈ છે હે પ્રભો ! જે તમે ઇદ્રિયાધીન મનુષ્યોને દર્શન આપતા નથી છતાં પણ અમારી આગળ આ પ્રમાણે પ્રગટ થયા તેથી અમે તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ

પ્રાદુશ્ચકર્થ્યં યદિદં પુરુહૂતરૂપ
તેનેશ નિર્વૃત્તિમવાપુરુલ દશો ન ।

તસ્માદ્દ મગધતે નમ દ્વિધેમ
યોઽનાત્મનાં દુરુદયો મગધાન્ પ્રતીતઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे

पञ्चदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો.

જય વિજયના શાપનો અનુગ્રહ.

બ્રહ્મોવાચ

इति तद्गुणतां तेषां मुनीनां योगधर्माणाम्
प्रतिनन्द्य जगादेव विकुण्ठनिलयो विभुः ॥१॥

બ્રહ્મા કહે છે-આ પ્રમાણે પોતાની સ્તુતિ કરતા અને યોગમાર્ગે ચાલનારા મુનિઓના વચન સાંભળી, વૈકુઠવાસી ભગવાન વિષ્ણુ આ પ્રમાણે બોલ્યા ૧

ભગવાન બોલ્યા-મારા આ જય તથા વિજય નામના પાર્શ્વોએ તમારું અપમાન કરીને મોટો અપરાધ કર્યો છે, તેટલા માટે મારા ભક્ત એવા તમે તેમને જે દડ કીધો, તેજ દડને મારા પાર્શ્વોએ તમે દેવતાઓનો અપરાધ કર્યો તેથી હું માન્ય રાખુ છું ૨-૩ અને તેને માટે તમને આજે પ્રસન્ન કરું છું, કારણ કે, બ્રાહ્મણ એ મારું પરમ દૈવત છે અને મારા સેવકોએ તમારું જે અપમાન કર્યું છે તે અપમાન મેં પોતેજ કર્યા બરોબર છે ૪ સેવક અપરાધ કરે તે ઉપરથી લોકો ‘અમુક પુરુષના સેવકે અપરાધ કર્યો’ એમ કહે છે અને પછી અપવાદ સ્વામીની કીર્તિનો નાશ કરે છે ૫ જેનો અમૃતના જેવો નિર્મળ યશ, શ્રવણ કરવાથી ચંડાળ પર્યંત

૩ આ અધ્યાયમાં શ્રીહરિએ શાપ કરેલા સનમદિક-પદ્માત્માથી ખિન્ન થયેલા મુનિઓએ પ્રતિદારીઓ ઉપર અનુગ્રહ કર્યો તે કથા કહેવાયો

આખા વિશ્વને તરત પવિત્ર કરે છે તથા હું વૈકુંઠ-
વાસી કયાંહિં પરાભવ ન પામું એવો કહેવાઉં છું,
તે સર્વ પવિત્ર કીર્તિ મેં તમારાથીજ સંપાદન કરેલી
છે, માટે મારો બાહુ પણ એ તમારાથી વિરૂદ્ધ વ
ર્તેલો હોય તો તેને હું કાપી નાખું તમારી સેવાથી
મારા ચરણની રજ પવિત્ર થયેલી છે, હું સર્વના
પાપોને નાશ કરું છું, મેં સદાચાર સંપાદન કર્યો
છે ને જે લક્ષ્મીની જરા પણ દૃષ્ટિ પોતાની ઉપર
પડે, તેને માટે બ્રહ્માદિક દેવતાઓ અનેક નિયમો
ધારણ કરે છે, તે લક્ષ્મીના હું વિરક્ત રહું છું તો
પણ તે મને તજતી નથી, આ સર્વ આપ બ્રાહ્મ-
જ્ઞાના ચરણની સેવાનું ફળ છે ૧-૭ વળી મને
કર્મનાં ફળ અર્પણ કરીને સતુષ્ઠ થયેલા તથા ટપ-
કતા ધીવાળા અન્નના કેળીઆ ભરતા બ્રાહ્મજ્ઞાના
મુખદ્વારા જેવો હું પ્રીતિથી બલિદાન ગ્રહણ કરું છું
તેવો યજ્ઞમા યજ્ઞમાનના પુરોડાશ વગેરે ખાતા અ-
ગ્નિના મુખદ્વારા ગ્રહણ કરતો નથી ૮ જેનું ચરણો-
દક દેવ સાથે આખા વિશ્વને પવિત્ર કરે છે, જેની
યોગમાયાની વિભૂતિ અખડ તથા પરાભવ પામે નહિ
એવી છે, તેવો હું બ્રાહ્મજ્ઞાના ચરણારવિ દની રજને
મુગટ ઉપર ધારણ કરું છું બ્રાહ્મજ્ઞો મારો અપ-
રાધ કરે તોપણ તેમનો અપરાધ સહન કરું છું
“ ઉત્તમ બ્રાહ્મજ્ઞો, ફળજી ગાયો ને નિરાધાર પ્રા-
ણીઓ, એ મારા અંગ છે પાપો કરવાથી જેમનું
જ્ઞાન નાશ પામ્યું છે એવા અજ્ઞાની લોકો તેમને
મારાથી ભિન્ન ગણે છે તો તેઓને સર્પના જેવા
કોંધવાળા યમરાજના ગીધ પક્ષીઓ કોંધથી ફાલી
ખાય છે. ૧૦ જેઓ તીક્ષ્ણ વચન બોલનારા બ્રાહ્મ-
જ્ઞોને મારા સમાન ગણી મનમાં પ્રસન્ન થઈ હસતે
મુખે પૂજા કરે છે તથા સત્પુત્ર જેમ ક્રોધાતુર પિ-
તાની મધુર વાણીથી સ્તુતિ કરે છે, તેમ જેઓ
મધુર વાણીથી તેમની સ્તુતિ કરે છે તથા હું જેમ
ભૂશુને અને તમને પ્રેમથી બોલાવું છું તેમ જેઓ
બ્રાહ્મજ્ઞોને પ્રેમથી બોલાવે છે, તેઓ મને વશ કરે
છે. ૧૧ માટે પોતાના સ્વામીના અભિપ્રાયને ન
બાંધનારા જય અને વિજય તમારા અપરાધનું ફળ
લોભવીને તરત પાછા મને પ્રાપ્ત થાય અને મારા

અનુચરોનો મારી સાથે થયેલો વિયોગ થોડા સમ-
યમાં પુરો થાય એમ કરો, કે જેથી હું તમારો મારા
ઉપર ઉપકાર થયો એમ માનું ૧૨

બ્રહ્મા કહે છે-આ પ્રમાણે ભગવાનની મનોહર
અને વેદમંત્રના પ્રવાહ જેવી વાણી સાભળી, સર્પના
વિષ જેવા કોંધથી છ છેડાઈ ગયેલા મુનિઓ શાત
થયા નહિ ૧૩ અને કાન દઇને થોડા અક્ષરવાળી
તથા વિશેષ અર્થથી ગભીર એવી ભગવાનની વા-
ણીનો વિચાર કરવા લાગ્યા શું તે આપણી સ્તુતિ
કરે છે અથવા તો નિંદા કરે છે? અથવા તો શું
આપણે કરેલા દંડમાથી કંઈ બોધ્યું કરે છે? ભગ-
વાનનું કર્તવ્ય શું છે? તે તેઓ સમજી શક્યા નહિ,
૧૪ છેવટે જ્યારે તેઓએ બેયુ કે ભગવાન આપણી
પ્રશ્ન સા કરે છે, ત્યારે તેઓના શરીરમાં રોમાચ
થયા અને તેઓ બે હાથ બેડીને યોગમાયાથી પો-
તાના પરમૈશ્વર્યના ઉદયને પ્રગટ કરનાર ભગવાનને
આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧૫

ઋષિઓ બોલ્યા-હે દેવેશ! આપ સર્વના ઇન્દ્ર
થઈને કહો છો કે, “ મારા સેવકોએ કરેલો અપ-
રાધ મેં કર્યો છે એમ હું માનું છું અને તેમના
ઉપર તમે કરેલો અનુગ્રહ મારા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો
એમ હું માનીશ ” આ પ્રમાણે કહો છો, તેથી હે
ભગવન! આપનું શું કર્તવ્ય છે? તે અમે સમજી
શકતા નથી. ૧૧ હે પ્રભો! બ્રાહ્મજ્ઞનું રક્ષણ કરનારા
એવા આપનું બ્રાહ્મજ્ઞો પરમ દેવતા છે અને દેવતા-
ઓને પૂજવા યોગ્ય એવા બ્રાહ્મજ્ઞોના તમે આત્મા
છો ૧૭ તમારાથી સનાતન ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય
છે અને તમે અવતારો ધારણ કરી ધર્મનું રક્ષણ
કરો છો વળી આપ ધર્મનું ઉત્તમોત્તમ અભેદિકાર
રહિત ફળ આપનાર છો ૧૮ યોગી લોકો જેના
અનુગ્રહથી નિવૃત્તિ પામીને શ્રમ વિના જન્મ મર-
ણના બંધનને તરી બાય છે, તેના ઉપર બીજાઓ
અનુગ્રહ કરે એ શું સંભવિત છે? ૧૯ લક્ષ્મીની
હિંચાવાળા લોકો પોતાના મસ્તક ઉપર જેમના
ચરણની રજને ધારણ કરે છે, તે લક્ષ્મીજી, ભાગ્ય-
શાળી પુરુષો જેમના ચરણમાં તુલસીની નવી મા-
ળાઓ અર્પણ કરે છે, ૨૦ એવા ભમરાના નિવાસ-

સ્થાનરૂપ ચરણ ઉપર આસકત થયા હોય, તેમ ક્ષણે ક્ષણે આપની સેવા કરે છે ૨૧ વળી જે લક્ષ્મી અત્યંત શુદ્ધ એવા ચરિતોથી તમાગ ચરણપદને સંપાદન કરવા તમારી સેવા કરે છે, છતાં પણ આપને પરમ ભગવદ્ભક્તોનો પ્રસંગ હોવાથી, આપ તેમને અતિ આદર આપતા નથી, તે તમે પ્રાદક્ષિણા ચાલવાથી પવિત્ર થયેલા માર્ગોની ધૂળથી તથા શ્રીવત્સના ચિહ્નથી શુ પવિત્ર થાઓ કે ? કહી પણ નહિ તમે ભજવા યોગ્ય સર્વ ગુણના આધાર છો, છતાં શા માટે તે બંને આલુષણોને ધારણ કરો છો ? વળી હે મહારાજ ! આપે કહ્યું કે, “ તમે પ્રાદક્ષિણી સેવાથી મારા ચરણની રજ પવિત્ર મનાય છે, ” એ સઘળું લોકો અમને માન આપે એટલા માટે આપ કહો છો ૨૨ હે ભગવન્ ! આપ ધર્મભૂતિ છો આપ તપ, પવિત્રતા ને દયા એ ત્રણ ચરણવડે પ્રાદક્ષિણ અને દેવતાઓના પ્રયોજન માટે આ સ્થાવર જ ગમાત્મક જગતનું રક્ષણ કરો છો, માટે આપના તે ત્રણ ચરણનો નાશ કરનાર, અમારા રક્ષણ તથા તમેગુણને આપના સત્વગુણી શરીરથી નાશ કરો ૨૩ હે દેવ ! ધર્મભૂતિ એવા આપેજ રક્ષણ કરવા યોગ્ય ઉત્તમ પ્રાદક્ષિણના કુળની આપ આ રીતે પૂજા કરીને, જે મધુર તથા સત્ય વાણીથી રક્ષા કરશે નહિ, તો તમારો કલ્યાણકારી વેદમાર્ગ વિનાશ પામશે, કારણ કે મહાપુરુષ જે જે આચરણ કરે છે તેનેજ લોકો પ્રમાણ તરીકે ગ્રહણ કરે છે તમે મહાપુરુષ છો તેથી જો તે પ્રમાણે રક્ષણ કરશે નહિ તો બીજા પણ તે પ્રમાણે રક્ષણ કરશે નહિ ૨૪ તમે સત્વના ભંડાર છો, તમે મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાવાળા છો, અને તમેજ પોતાની શક્તિથી શત્રુઓનો નાશ કર્યો છે માટે તમારે વેદમાર્ગની રક્ષા કરવી એ ઇષ્ટ છે તમે ત્રણ લોકના અધિપતિ છો અને વિશ્વના ભર્તા છો, છતાં પ્રાદક્ષિણને પ્રણામ કરો છો, તેમા આપના તેજની હાનિ થતી નથી પરંતુ તે તો તમારો વિનોદ છે ૨૫ હે પ્રભો ! આ જય અને વિજય નામના પાર્શ્વદોને આપ કોઈ બીજો દેવની ઇચ્છા કરતા હો અથવા તો તેમની કંઈક અધિક આજીવિકા

કરવા ધારતા હો, તો તે અમને માન્ય છે અમે આ નિરપરાધી જય વિજયને શાપ દીધો માટે અમને દંડ થો ૨૬

ભગવાન બોલ્યા—કોધાવેશથી વૃદ્ધિ પામેલી ચિત્તની એકાગ્રતાથી દૃઢ યોગાભ્યાસ કરનાર જય ને વિજય હૈત્યત્વ ભોગવી પાછા મારી પાસે આવશે હે પ્રાદક્ષિણ ! તમે જે શાપ દીધો છે તે શાપ મે જ નિર્માણ કર્યો છે, એમ નક્કી બાલુવુ ૨૭

પ્રભુ કહે છે—હે દેવતાઓ ! ત્યાર પછી મુનિઓએ નેત્રને આનંદ આપનાર વૈકુંઠલોકના અને સ્વયં પ્રકાશ એવા ભગવાનના દર્શન કર્યા ૨૮ તે પછી ભગવાનની પ્રદક્ષિણા કરી, તેમને પ્રણામ કર્યા અને આજ્ઞા લઈ મનમા હર્ષ પામતા તથા તેમના ઐશ્વર્યની પ્રશંસા કરતા કરતા વૈકુંઠથી પાછા ફર્યા ૨૯ તે પછી ભગવાને પોતાના દ્વારપાળોને કહ્યું કે, તમે ડરશો મા હું સમર્થ છું, છતાં પણ પ્રાદક્ષિણનો શાપ મિથ્યા કરવાની મારી ઇચ્છા નથી ૩૦ હું જ્યારે યોગનિદ્રામા હતો ત્યારે બારણામા દાખલ થતી રમાને તમે અટકાવી હતી ત્યારે તેણે ગુરૂંસે થઈ તમેને “ પ્રાદક્ષિણ શાપ દેશે ” એવું કહ્યું હતું ૩૧ તમે વૈરભાવે એકાગ્ર મન કરશો તો તેથી થોડા સમયમા શાપ ભોગવીને પાછા મારી પાસે આવશે ૩૨ આ પ્રમાણે બંને દ્વારપાળોને કહી, ભગવાન વિમાનની પકિતએથી શોભાયમાન તથા સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ એવી શોભાથી સુદર એવા નિજ મંદિરમા ગયા ૩૩ પેલા જય ને વિજય કોઈથી વાસી શકાય નહિ એવા, પ્રાદક્ષિણના શાપને લીધે નિસ્તેજ અને ગર્વરહિત થઈ વૈકુંઠલોકમાથી નીચે પડ્યા ૩૪ હે દેવતાઓ ! જ્યારે તે બંનેને વૈકુંઠલોકમાથી નીચે પડતા જોયા ત્યારે મોટા વિમાનમા બેઠેલા ગણોએ કંકલાણ કરી મૂક્યું ૩૫ હમણાં તે શ્રીહરિના પાર્શ્વદોનો કશ્યપના ભયકર તેજરૂપે દિતિના ગર્ભમા પ્રવેશ થયો છે ૩૬ હાલ તે બંને અસુરોના તેજથી તમારું તેજ નિસ્તેજ થયું છે તથા ભગવાનની ધણી એવી ઇચ્છા છે ૩૭ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય કરનાર જે સર્વના આદિ પુરુષ છે, યોગેશ્વરો પણ જેમની યોગમાયાના પારને પામ્યા નથી, તે ભજ-

જાન આપનું કંથ્યાણુ કરશે ભગવાને જે કાર્ય કરવા ધાર્યું હોય તેમા આપણો વિચાર કંઈ કામ આવતો નથી. ૩૮

विभ्रस्व व' स्थितिलयोद्भवहेतुराद्यो
बोगीश्वरैरपि दुरत्यययोगमायः ।

જોમ વિભ્રાસ્યતિ સ જો મગવાંશ્ચીશ
સ્તત્રાસ્મદીવવિમુક્તેન કિયાનિદાર્ય. ૩

इति भीमस्मृगवते महापुत्राणे तृतीयस्कन्धे
षोडशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૭ મો.^૩

હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશિપુનો જન્મ.

મેત્રેય ઉવાચ

निशम्यात्मभुवा गीतं कारणं शंकयोऽङ्गिताः
ततः सर्वे न्यवर्तेत त्रिदिवाय दिवाँकसः ॥૧॥

મેત્રેય કહે છે-બ્રહ્માએ અધારુ થવાનું કારણ કહ્યું તે સાભળીને દેવતાએ શકા મુકત થઈ સ્વર્ગ-મા ગયા ૧ દિતિ પતિની આજ્ઞાથી પોતાના પુત્રોથી લોકોને ભય થવાની શકા કરવા લાગ્યા અને તેમણે સો વર્ષ પુરા થયા પછી જે પુત્રોને જન્મ આપ્યો ૨ જ્યારે આ પુત્રો જન્મ્યા ત્યારે સ્વર્ગમા, પૃથ્વીમા અને અતરિક્ષમા ભય કર ઉત્પાતો થયા ૩ પર્વતો સાથે પૃથ્વી કપવા લાગી, સર્વ દિશાઓ ખળવા લાગી, ઉઠકાપાતની સાથે વજનો પાત થવા લાગ્યો, પીડાકારક ધુમકેતુઓને ઉદ્ધ થયો, ૪ વટોળીઓ વાસુ જેની સેના છે અને ધૂળ જેની ધ્વજને ઠેકાણે છે એવો મહા તીક્ષ્ણ પવન મોટમોટા વૃક્ષોને જડ-મૂળથી ઉખાડી નાખતો વાર વાર ફૂફવાડા મારતો વહાવા લાગ્યો, ૫ અમકતી વિજળીવાળા તથા ચારે તરફ અધારુ ફેલાવનારા મેઘોથી સૂર્યાદિક ગ્રહો દેખાતા બંધ થયા, પૃથ્વી ઉપર એકેએક સ્થાનક દેખાતું બંધ પડ્યું ૬ સમુદ્ર ગર્જના કરવા લાગ્યો, મોજાં ઉંચાં ઉછળવા લાગ્યા, જળચર પ્રાણીઓ ખળખળવા લાગ્યા, વાવ, કુવા વગેરે નવાણો કમળો

સાથે શુબ્ધ થઈ ગયા અને નદીઓ પણ ખળખળવા માડી ૭ રાહુએ ગળેલા ચંદ્ર તથા સૂર્યની આસ-પાસ ફુડાળા પડવા લાગ્યા, વાદળા વિના વજનના જેવા કડાકા થવા લાગ્યા, પર્વતની ગુફાઓમાં રથ આસતો હોય એવા ધડધડાટ શબ્દો સભળાવા લાગ્યા, ૮ ગામડામા શિયાળો મુખમાથી તીક્ષ્ણ અગ્નિ કાઢવા લાગી ને વરુઓ તથા ધ્રુવડના શબ્દોની સાથે અમ ગળ શબ્દો કરવા લાગ્યા ૯ કુતરા જ્યાં ત્યાં ઉંચી ડોક કરીને રડવા લાગ્યા ૧૦

હે વિદુર! ઉન્મત્ત ગધેડા તીક્ષ્ણ ખરીઓ પૃથ્વી ઉપર પછાડવા લાગ્યા ને ભુકતા ભુકતા ટોળાખંધ નાસવા લાગ્યા, ૧૧ પક્ષીઓ ગધેડાના શબ્દોથી ત્રાસ પામી ચીંચીં કરતા માળામાથી ઉડવા લાગ્યા ૧૨ ગાયો ભયભીત થઈ ગઈ અને દૂધને ઠેકાણે લોહી ગરવા લાગી, દેવતાઓની મૂર્તિઓ રડવા લાગી અને ઝાડ પવનના આઘાત વિના પૃથ્વી ઉપર પડવાં લાગ્યા, ૧૩ મ ગળ વગેરે ફૂર ગ્રહો, બુધ, શુક્ર, વગેરે કોમળ ગ્રહોને એલગવાં લાગ્યા અને તેમની વચ્ચે યુદ્ધ થવા લાગ્યું ૧૪ આ ઉત્પાતોને તથા બીજા મોટા ઉત્પાતોને જોઈ, સનકાદિ વિના બીજી સર્વ પ્રજા આના કારણને બાણી શકી નહિ, તેથી ભય પામીને વિશ્વનો પ્રલય થશે એમ માનવા લાગી ૧૫ પેલા અહિ જે દૈત્યો જેઓ પ્રથમથીજ પરાક્રમમા પ્રખ્યાત હતા તેઓ પર્વતની પેઠે પત્થરના જેવી કઠિન કાચાથી વધવા લાગ્યા ૧૬ તેમણે માથે પહેરેલા સુવર્ણના મુગટોની અણી આ-કાશને અડકતી હતી અનેના શરીરની સ્થૂલતાએ દિશાઓને રોકી દીધી બાબુબ ધથી શોભતા તેઓ ડગલે ડગલે પૃથ્વીને ડગમગાવતા હતા અને સુદર ક હોરાવાળી કમ્બરથી સૂર્યને ઓળંગીને ઉભા રહ્યા ૧૭ પ્રભવતિ કથ્યપે તે અનેના હિરણ્યકશિપુ ને હિરણ્યાક્ષ એવા નામ પાડ્યા જે પ્રથમ ઉત્પન્ન થયો હતો તેને લોકો હિરણ્યકશિપુ કહેતા અને દિતિએ જેને પછી જન્મ આપ્યો હતો તેને લોકો હિર-ણ્યાક્ષ કહેતા હતા ૧૮ બ્રહ્માના વરદાનથી હિર-ણ્યકશિપુ કોઈનાથી પણ મરે નહિ એવો થયો. તેણે ઉદ્ધત થઈ બાહુથી લોકપાળોની સાથે ત્રણે લોકને

૩ આ અધ્યાયમા હિરણ્યાક્ષ તથા હિરણ્યકશિપુની લોકોને ભય ઉપજાવનારા જન્મની કથા તથા દિગ્વિજયમા હિરણ્યાક્ષના અદ્ભુત પરાક્રમની કથા કહેવાયો

અધીન કર્યા. ૧૯ તેનો નાનો ભાઈ હિરણ્યાક્ષ જે જ્યેષ્ઠપુત્રને પ્રિય હતો અને તેનું હિત કરનારો હતો તે લડવાની ઇચ્છાથી ગદા લઈને યુદ્ધ શોધતો શોધતો સ્વર્ગમાં ગયો. ૨૦ તેનો વેગ ઘણો દુઃસહ હતો તેણે પગમાં પહેરેલા સુવર્ણના નુપુરો ગજુ-ઘણાટ શબ્દ કરતા હતા, કંઠમાં વૈજયંતી નામની માળા પહેરી હતી, ને ખભા ઉપર મોટી ગદા મૂકેલી હતી શૌર્ય, વીર્ય અને મહને લીધે તે ગર્વિષ્ઠ થઈ પડ્યો હતો. આવા નિરકુશ ને સર્વત્રનિર્ભય હિરણ્યાક્ષને જોઈ સર્પો જેમ ગરુડને જોઈ ભયથી નાસી ભય તેમ દેવતાઓ સતાઈ ગયા. ૨૧-૨૨ દૈત્યરાજ પોતાના તેજથી ઇદ્રાદિક દેવતાઓને સતાઈ ગયેલા જોઈ તેઓને મદમત્ત તથા ખગહીન ગણી પોતે ગર્વથી મોટી ગર્જના કરવા લાગ્યો. ૨૩ પછી ખગવાન હાથી મદમત્ત થઈને ક્રીડા કરવા માટે સ-ચ્ચદ્રમાં પ્રવેશ કરે તેમ હિરણ્યાક્ષ ત્યાંથી ભય કર ગર્જનાવાળા ગભીર મહાસાગરમાં પેઠો. ૨૪ તે જેવો સાગરમાં પેઠો કે, તરતજ જળજળતુઓ ભય-ભીત થઈ ગયા અને માર્યા વિના તેના તેજથી મરી ગયા. ૨૫ મહા ખગવાન દૈત્યરાજ લોહાની ગદાથી મહાસાગરના મોજા કાપતો કાપતો ઘણા વર્ષ સુધી મહાસાગરમાં ફર્યો અને હે તાત ! ફરતા ફરતા વરુણની વિભાવરી નામની પુરીમાં જઈ પહોંચ્યો. ૨૬ ત્યાં પાતાલ લોકના પાલક, જળચર પ્રાણીઓના રાજા એવા વરુણનું ઉપહાસ્ય કરવા માટે મુખ મલકાવી નીચ પુરુષની પેઠે કહેવા લાગ્યો કે, હે અધિ-રાજ ! તમે મને અહિંયા યુદ્ધ આપો. ૨૭ તમે મોટા લોકપાળ છો, તમારો યશ મોટો છે. વળી જે ઉન્મત્તો મદને લીધે પોતાને શૂરવીર માને છે, તે-ઓના પરાક્રમેનો તમે નાશ કરનાર છો વળી હે પ્રભો ! તમે પૂર્વે જગતમાં સર્વ દૈત્ય અને દાનવોને હરાવીને રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો હતો.

આ રીતે મહા મદમત્ત શત્રુએ ભગવાન વરુણ દેવનું બહુજ ઉપહાસ્ય કર્યું તેથી તેમને કોપ ચઢ્યો પરંતુ પોતાની બુદ્ધિથી ઉપજેલા કોપને શાત કરી તે બોલ્યા કે, હે દૈત્યરાજ ! અમે તો હવે શાંતિ પ્રાપ્ત છીએ. ૨૮ માટે નવા યૌવનવાળા ને રણુ

ઉપર યુદ્ધવિદ્યામાં નિપુણ એવા તમને પુરાણપુરુષ વિના ખીજે કોઈ પ્રસન્ન કરે જોમ નથી. તમારા જેવા મનસ્વી પુરુષો જેની સ્તુતિ કરે છે તે ભગ-વાન મનાવાંછિત પુરુષો. ૩૦ તે વીર પુરુષને રણુ-ભૂમિ ઉપર ભેટ્યા પછી ગર્વરહિત થઈ કુતરાઓથી વિટાઈને રણુશય્યામાં તમે જરૂર શયન કરશો. ભગવાન તમારા જેવા દુષ્ટોનો નાશ કરવાની અને સત્પુરુષો ઉપર અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી ભ્રુવતાર ધારણુ કરે છે. ૩૧

તં વીરમારાવમિપદ્ય વિસ્મયઃ

શાયિષ્યસે વીરશયે શ્વમિર્વૃતઃ ।

યસ્ત્વદ્વિધાનામસતાં પ્રશાન્તયે

રૂપાણિ ઘત્તે સદ્વત્પ્રદેહ્લયા ॥૩૧॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे

सप्तदशोऽध्याय

અધ્યાય ૧૮ મો. ૩

હિરણ્યાક્ષ ને વરાહનું દ્વંદ્વયુદ્ધ.

મૈત્રેય ઉવાચ

તદેવમાકર્ષ્ય જલેશમાવિતં

મહામનાસ્તદ્વિગળય્ય કુર્મદ્ ।

હરેર્વિદિત્વા ગતિમક્રુ નારદાદ્ર-

સાતલ નિર્ધિવિદો સ્વરાશ્વિતઃ ॥૩૨॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે વરુણનું

કહેવું સાલળી, મોટા મનવાળો તે દૈત્ય અતિ મદને લીધે “ તુ કુતરાઓથી વિટાઈને રણુશય્યામાં શયન કરીશ ” એવા વરુણના વચનનો તિરસ્કાર કરીને નારદ પાસે ગયો અને ત્યાંથી ભગવાનના નિવાસ સ્થાનને જાણી, ઉતાવળો ઉતાવળો રસાતળમાં ગયો. ૩૨ રસાતળમાં તેણે જય મેળવનાર, ધરાને ધારણુ કરનાર, આગલી દાહની આણી ઉપર પૃથ્વીને સારી રીતે ધારણુ કરીને બહાર નીકળતા, રાત્રી શોભાય-માન આખવડે તેજને આપુ પાડતા એવા વરાહ ભગવાનને દીઠા તેમની એટા કરીને તે બોલ્યો કે, અરેરે ! આ તો વનગોચર અર્થાત્ પાણીમાં ફરનારો

૩ આ અધ્યાયમાં હિરણ્યાક્ષ તથા પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરનાર વરાહ ભગવાન વચ્ચે દેવતાઓને પણ શોભા કરે એવા મહા યુદ્ધની કથા કહેવાશે

વરાહ છે * આ પ્રમાણે ઉપહાસ્ય કર્યા પછી તે વરાહ પ્રત્યે બોલ્યો કે, હે અજ્ઞાની ! આ પૃથ્વી તો પાતાળવાસી એવા અમને આપેલી છે માટે તું જોને છોડી દે. હે સૂકરના જેવી આકૃતિવાળા ! તું આ પૃથ્વી સાથે મારી દષ્ટિ આગળથી કુશળ ક્ષેત્ર જઈ ચક્રીશ નહિ. † કપટથી પરોક્ષમા વિજય કરનારો તું અસુરોનો નાશ કરે છે, માટે અમારો નાશ કરવા સારુ શુ શત્રુઓએ તને ઉછેર્યો છે ? ‡ હે મુઠ ! તું યોગમાયાના બળવાળો હોઈશ, પરંતુ તારામા થોડું જ સામર્થ્ય છે હું તારો નાશ કરીને મારા સબધીઓના શોકને ટાળીશ § મારી ગદાથી તારું માથું ભાગી જશે અને તું જ્યારે મરી જઈશ ત્યારે તને બલિદાન આપનાર ઋષિઓ ને દેવતાઓ સર્વે ઉદમ રહિત થઈ પડશે ¶ આ પ્રમાણે દુષ્ટ વચન રૂપી તોમરોના પ્રહારથી ખિન્ન થયેલા વરાહ ભગવાન દાઢના અગ્ર ભાગ ઉપર રહેલી પૃથ્વીને ભયભીત બોધ, મગધરે પીડેલો હાથી જેમ હાથણી સાથે પાણીમાથી બહાર નીકળે તેમ સમુદ્રના પાણી-માથી બહાર નીકળ્યા † સુવર્ણના જેવા પીળા કેશ-વાળો અને ભય કર દાઢવાળો દૈત્ય મગરમચ્છ જેમ હાથીની પાછળ દોડે તેમ પાણીમાથી બહાર નીકળતા ભગવાનની પાછળ દોડ્યો અને ગર્જના કરીને બોલ્યો કે, દુષ્ટ પુરુષોને કશું એ કામ નિઠા-પાત્ર નથી ‡ + પછી વરાહાવતારધારી ભગવાને તે

* આ પ્રમાણે આશ્ચર્યથી હસીને કહ્યું કે હે દેવતા-ઓમા ઉત્તમ ! તમે લીલા કરવાને સૂકર ભૂતિમા અવતાર ધારણ કર્યો છે તમે મારું અપમાન કરી આ રાજ્યને ગ્રહણ કરો તથાપિ હે સર્વજ્ઞ ! આપ અહીંઆ પધારો અને અમને પાતાળવાસીઓને બ્રહ્માએ આ પૃથ્વી આપેલી છે તે કૃપા કરીને અહીં રહેવા લો તમે દૂર રહી યોગમાયાથી અસુરોનો સંહાર કરી વિજય કરો છો દેવતાઓએ તમારો આશ્રય કર્યો છે. આપ યોગમાયાના બળવાળો છો તે સર્વં બળ આપના બળથી ઉતરવું છે હું મારા હૃદયમા તમને ધારણ કરી સાસારિક દુઃખથી કુટીરા, કારણ કે જ્યાં આપનું સ્થરણ કરે છે તે પુરુષોના હૃદયોએ તમે મુક્તિ આપો છો, આમ કહેલું છે

† મારી ગદાવડે તમારું મસ્તક ભાગી જાય નહિ અને તમે કુશળ રહો તે માટે તમને જ્યાં બલિદાન આપે છે તે બહોતો, ઋષિઓ અને દેવો ભય વિના સુખી થશે દુઃખકષયક એવા શત્રુઓના દુષ્ટ વચનરૂપી તોમરોથી પીડા

શત્રુના દેખતા પાણી ઉપર પૃથ્વીને મૂકી અને તેમાં પોતાની આધારશક્તિ ઉમેરી. આ વેળા બ્રહ્માએ તેમની સ્તુતિ કરી અને દેવતાઓએ પુરુષોની વૃદ્ધિ કરી † ત્યાર પછી પોતાની પાછળ પડેલા મોટી ગદાવાળા, કવચધારી અને દુષ્ટ વચનો કહેતા એવા દૈત્યને અત્યંત કોપાયમાન થયેલા ભગવાને કહ્યું કે, ‡ હે હિરણ્યાક્ષ ! તારું કહેવું ખરું છે. અમે વરાહ છીએ, તથાપિ તારા જેવાને શોધ્યા કરીએ છીએ. તું મૃત્યુના બધનોથી બધાયેલો છે વીર પુરુષો તારા બકબકાટને ગણકારતા નથી ¶ અમે પાતાળવાસી લોકોની થાપણરૂપ પૃથ્વીને હસ્ત કરનાર છીએ તે ગદા મારીને અમને નસાડી મૂક્યા, તોપણ તારી સામે રણભૂમિપર આવીને ઉભા છીએ, કારણ કે, બળવાનની સાથે વૈર ઉત્પન્ન કરી કયા જઈએ ? † તું પાયદળનો મોટો યુથાધિપતિ છે, માટે વિચાર કર્યા વિના અમારું અકલ્યાણ કરવા ઝટ ચત્ન કરી, તારા સબધીના શોકને દૂર કર કારણ કે, જે પુરુષ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને સંપૂર્ણ કરતો નથી તે અધમ છે ¶

ઐત્રેય કહે છે —હે વીર વિદુર ! ‘ અમે વરાહ છીએ, ’ એવા વચનો કહીને ભગવાને તેનો બહુજ તિરસ્કાર કર્યો તથા ‘ અમે પાતાળવાસી લોકોની થાપણ હરનાર છીએ ’ એવા વચનો કહીને ક્રોધથી તેનું ઉપહાસ્ય કર્યું, તેથી મહાસર્પ જેમ બાળક ઉપર કોપ કરે તેમ ભગવાનથી રમાડાતા દૈત્યે ભય કર ક્રોધ કર્યો ¶ ક્રોધાવેશમા આવી જઈને નિઃશ્વાસ નાખતા ક્રોધથી તેની ધ્વજિયો ચચળ થઈ ગઈ અને તે દૈત્યે ભગવાનની પાસે જઈ વેગથી તેમને ગદાનો

પામતા બ્રહ્મા આદિક દેવોને જોઈને ડયાથી પીડાતા અને દેવતાઓની પીડાને સહન કરનારા ભગવાન દાઢની અણી ઉપર રહેલી પૃથ્વીને ભયભીત થયેલી જોઈ હાથી જેમ હાથણી સાથે જલાશયમાથી બહાર નીકળે તેમ બહાર નીકળ્યા પીળા કેશવાળો અને ભય કર દાઢવાળો તે દૈત્ય જેમ હાથીની પાછળ મગધરે દોડે તેમ ભગવાનની પાછળ દોડ્યો, અને બોલ્યો કે ભગવાન કૃપાળુ હોવાથી પૃથ્વીનું રક્ષણ કરવા નાસી ગયા, તે નિઠાપાત્ર કાર્ય નથી લોકોના ઉપકાર માટે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરનાર ભગવાનની પાછળ દોડવું એ અયોગ્ય છે, જેમ માનતો દૈત્ય બોલ્યો કે કેવળ સ્વાર્થ પરાયણ એવા અમે નિષ્ઠ છીએ, વગેરે આમા મૂઠાર્થ છે.

પ્રહાર કર્યો ૧૪ તે વખતે યોગાભ્યાસી જેમ યોગથી કાળને છેતરે, તેમ શત્રુ એવા હિરણ્યાક્ષે છાતી ઉપર મારેલી ગદાના વેગને ભગવાને વાકા વળીને નિષ્ક્રુણ કર્યો ૧૫ પછી ક્રુપિત હૈત્યે અતિ ક્રોધથી પોતાના ઓષ્ઠને રીસભેર પીસતા પીસતા પોતાની ગદાને ઉપાડી આમતેમ ફેરવવા માડી, તે ભેદને શ્રીહરિ તેની સામે દોડયા ૧૬ પછી પ્રભુએ શત્રુની જમણી ભુગુટી ઉપર ગદાનો પ્રહાર કર્યો યુદ્ધકુશળ હિરણ્યાક્ષે પોતાની ગદાવડે તેની ગદાના પોતાની પાસે આવ્યા પહેલાજ કડકા કરી નાખ્યા ૧૭ આ પ્રમાણે શ્રીહરિ તથા હિરણ્યાક્ષ, વિજયની ઇચ્છાથી ક્રોધાવેશમાં આવી જઈને મોટી ગદાઓ લઈ પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા ૧૮ તે બન્ને એક બીજાને હરાવવાની સ્પર્ધા કરતા તીક્ષ્ણ ગદાના પ્રહારથી લોહી-લુહાણ થઈ ગયા ક્ષતમાથી ઝરતા લોહીનો ગંધ આવવાથી જેમનો ક્રોધ વૃદ્ધિ પામ્યો હતો એવા અને વિજયની ઇચ્છાથી ગદાયુદ્ધના દાવ પેચ ખેલતા તે બન્નેનું પૃથ્વી માટે થતુ યુદ્ધ, બે સાદના યુદ્ધ જેવુ લાગતુ હતુ ૧૯ હે વિદુર ! પૃથ્વીને માટે પરસ્પર યુદ્ધ કરતા હિરણ્યાક્ષ હૈત્યનુ અને માયાવડે વરાહાવતાર ધારણ કરનાર યજ્ઞમૂર્તિ મહાત્મા શ્રીહરિનું યુદ્ધ ભેવાની ઇચ્છાવાળા ભગવાન પ્રજ્ઞા ઋષિઓને સાથે લઈને ત્યા ગયા, ૨૦ અને હિરણ્યાક્ષ હૈત્યને શૂરવીર, ભય રહિત, વૈર વાળનાર અને અજિત પરાક્રમવાળો ભેદને હજારો ઋષિઓના નિયંતા ભગવાન પ્રજ્ઞાએ આદિ વરાહ નારાયણને આ પ્રમાણે કહ્યુ ૨૧

પ્રજ્ઞાએ કહ્યુ -હે દેવ ! આ હિરણ્યાક્ષ આપને શરણે આવનારા દેવતાઓનો, પ્રાણીઓનો, ગાયોનો અને નિગપરાધી પ્રાણીઓનો અપરાધ અને અશુભ કરનાર મોટો શત્રુ છે તેણે મારા તરફથી વર મેળવ્યો છે જગતમાં તેની સમાન બીજુ કોઈ નથી, તે કટક રૂપ હિરણ્યાક્ષ ત્રાસ આપતો સર્વ લોકમાં ફર્યા કરે છે, ૨૨-૨૩ માટે હે દેવ ! બાળક જેમ સર્પને રમીડે તેમ તમે અહ કારી દુષ્ટ અને નિરકુશ હિરણ્યાક્ષને રમીડો મા ૨૪ હે દેવ ! આ ભય કર હૈત્ય બળવાન થાય નહિ, એટલામાં આપ

આપની માયાનો આશ્રય કરી, આ પાપમૂર્તિનો નાશ કરો. ૨૫ હે પ્રભો ! લોકોનો નાશ કરનારો મહા ભય કર સધ્યાકાળ થતો આવે છે, માટે તમે દેવતાઓને નિષ્કટક કરો ૨૬ હુમણા અભિજિત યોગ પણ થોડો બાકી રહ્યો છે, તેટલામાં તમે શુદ્ધ અત-કરણવાળા એવા જે અમે, તેમનુ કડ્યાણ કરવા માટે ક્રોધથી મારી શકાય નહિ એવા હિરણ્યાક્ષનો ઝટ નાશ કરો ૨૭ આ હિરણ્યાક્ષ પોતેજ તેના મૃત્યુ રૂપે નિર્માણ થયેલા આપને પ્રાપ્ત થયો, એ બહુ સારુ થયુ હવે તમે પરાક્રમ કરી યુદ્ધમાં એનો નાશ કરી સર્વ લોકોને સુખી કરો ૨૮

વિષ્ટયા ત્વાં વિહિતં મૃત્યુમયમાસાદિત સ્વયમ્
વિકસ્યૈન મૃધે હન્વા લોકાનાધેદિ શર્મણિ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे
अष्टादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૯ મો.*

હિરણ્યાક્ષનો નાશ.

મૈત્રેય ઉવાચ

अवधार्य विरिचस्य निर्वर्णिकामृत वचः ।

प्रहस्य प्रेमगर्मेण तदर्पांगेन सोऽग्रहीत् ॥ १ ॥

મૈત્રેય કહે છે-પ્રજ્ઞાનુ કપટ રહિત તથા અમૃત જેવુ વચન ધ્યાનમાં લઈ “હુ કાલાત્મા છુ” છતાં મને તે મુહૂર્તના બળનો ઉપદેશ કરે છે એમ બાણી ભગવાને હસીને તે વચનને માન્ય કર્યું ૧ પછી પોતાની આગળ નિર્ભય થઈને ફરતા અસુરને પ્રજ્ઞાની નાસિકામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા વરાહ ભગવાને કુદીને ઓષ ઉપર જખ્ખર ગદા મારી, ૨ એટલે તે હૈત્યે પોતાની ગદાથી ભગવાનની ગદાને પ્રહાર કર્યો, તેથી તે ગદા ભગવાનના હાથમાંથી પડી ગઈ અને હૈત્યનું પરાક્રમ ઝળકી ઉઠ્યુ ૩ તે વખતે તે હૈત્યને ભગવાનને મારવાનો સમય મળ્યો હતો, તથાપિ તેણે યુદ્ધધર્મને માન આપી વરાહ ભગવાનને ગદા મારી નહિ, પણ તે ભગવાનને ક્રોધાચ્છાન કરવા લાગ્યો ૪ ભગવાનના હાથમાંથી ગદા જેવી પડી કે,

* આ અધ્યાયમાં વરાહ ભગવાને પ્રજ્ઞાદિકની પ્રાર્થના ઉપરથી યુદ્ધમાં હિરણ્યાક્ષનો નાશ કર્યો તે કથા કહેવાશે

ચારે તરફ હાહાકાર થઇ રહ્યો ભગવાને દૈત્યના યુદ્ધધર્મને માન આપ્યું અને પોતાના સુદર્શન ચક્રને સંભાર્યું, એટલે તે ત્યાં હાજર થયું ^૧ ભગવાન પોતાને ભેળને લયલીત થયેલા સુદર્શન ચક્રને ધારણ કરી, પાર્ષદોમા મુખ્ય એવા દિતિના અધમ પુત્ર હિરણ્યાક્ષ સાથે લડવા લાગ્યા આ સમયે યુદ્ધ કરતા ભગવાનના પ્રભાવને નહિ બાળનારા દેવતાઓ ત્યાં આગળ ચારે તરફથી આ પ્રમાણે અનેક રીતે કહેવા લાગ્યા કે, તમારું કલ્યાણ થાઓ, તમે આ દૈત્યનો નાશ કરો ^૨ એટલામા તો કમળ જેવા નેત્રવાળા ભગવાનને ચક્ર ધારણ કરી, પોતાની સન્મુખ ઉભેલા ભેળને તે દૈત્યની ઇદ્રિયો ક્રોધથી ચલાયમાન થઈ ગઈ તેણે નિઃશ્વાસ નાખી ક્રોધથી પોતાના નીચલા ઓઘને ડસ્યો ^૩ પછી બાણે બાળી દેતો હોય તેમ લય કર દાઢવાળા તે દૈત્યે બે નેત્રવડે ભગવાનની સામું ભેળને કુદકો માર્યો અને ‘તારું મોત આવ્યું છે’ એવું કહી શ્રીહરિને ગદાનો પ્રહાર કર્યો ‘હે સાધુપુરુષ’ યજ્ઞમૂર્તિ ભગવાન વરાહે પવન વેગે પોતાની સામે આવતી ગદાને પગની લાત મારી ફૂર ઉડાડી મૂકી ^૪ અને કહ્યું કે, તું આયુધ ગ્રહણ કર અને યુદ્ધ માટે ઉદ્યમ કર, કારણ કે વિજયની તને ઇચ્છા છે તેણે ફરીને ભગવાન ઉપર ગદા ફેંકી અને મોટી ગર્જના કરી ^૫ ભગવાન તેની ગદાને આવતી ભેળ શાંતિથી ઉભા રહ્યા અને ગરુડ જેમ પાસે આવતી નાગણને પકડે તેમ તેમણે રમત માત્રમા દૈત્યની ગદાને પકડી લીધી ^૬

આ પ્રમાણે દૈત્યનું પોતાનું પરાક્રમ નાશ થયા પછી માન તથા તેજ રહિત થયેલા તે રાક્ષસરાજને વરાહ ભગવાન ગદા આપવા લાગ્યા, પરંતુ તેણે ગદા લેવાની ઇચ્છા બતાવી નહિ ^૭ પણ જેમ કોઈ પ્રાણી ઉપર † અભિચાર કરતો હોય તેમ તેણે વરાહાવતાર યજ્ઞમૂર્તિ ભગવાનને મારવા બળબળતા અગ્નિની પેઠે બીજાને બાળવા આતુર એવા ત્રણ કૂળવાળા ત્રિશૂળને ગ્રહણ કર્યું, ^૮ અને ગરુડે ત્યાગ કરેલા એક પીછાને જેમ ઇન્દ્રે વજ્રથી કાપી નાખ્યું

† કોઈને મારવા માટે કરવામા આવતા હોમ તથા મંત્રના પ્રયોગને અભિચાર પ્રયોગ કહે છે

હતું, તેમ તે દૈત્યના મહા યોદ્ધાએ બળથી ફેંકેલા, આકાશમા ચળકાટ કરતા તથા ઘણીજ ક્રાંતિવાળા ત્રિશૂળને ભગવાને ચક્રવડે કાપી નાખ્યું ^૯ ભગવાનના તીક્ષ્ણ ધારવાળા ચક્રે પોતાના ત્રિશૂળના કટકા કરી નાખ્યા તેથી તે દૈત્યરાજ બહુજ કોપી ઉઠ્યો અને સામે જઈ ભગવાનની વિશાળ છાતી ઉપર મુદ્દિનો પ્રહાર કરીને ગર્જના કરતો અતર્ધાન થઈ ગયો ^{૧૦} હે વિદુર! તેણે વરાહ ભગવાનને મુદ્દિનો પ્રહાર કર્યો છતાં પુષ્પની મળાનો પ્રહાર કરવાથી હાથી જેમ ડગતો નથી તેમ ભગવાન પણ ડગ્યા નહિ ^{૧૧} પછી તે દૈત્ય યોગમાયાના અધિપતિ એવા ભગવાનની ઉપર અનેક રીતે માયા કાઢવા લાગ્યો, જે માયા ભેળને લયલીત થયેલી પ્રતજગતના પ્રલયનો લય રાખવા લાગી ^{૧૨} તે સમે પ્રચંડ પવનો વાવા લાગ્યા, દિશાઓમાથી પથ્થરો પડવા લાગ્યા, ^{૧૩} વિજળીવાળા વાદળાના સમૂહોથી આકાશમાના નક્ષત્રગણો દેખાતા બંધ થયા, આકાશમાથી પરુ, વાળ, લોહી, વિકા, મૂત્ર અને હાડકાં પડવા લાગ્યા, ^{૧૪} હે વિદુર! પર્વતો નાના પ્રકારના આયુધો વરસાવતા હોય એવા દેખાવા લાગ્યા, રક્ષીઓ હાથમા ત્રિશૂળ લઈ છુટા કેશ મૂકી ચેતનગ્નિ ફરવા લાગી, ^{૧૫} અતતાયી યજ્ઞો, રાક્ષસો, પાળ ઓઘોડા, રથો અને હાથીઓના સ્વારો “મારો મારો” એવી અત્યંત લય કર વાણી બોલવા લાગ્યા, ^{૧૬} તે વખતે ત્રણ સવન જેના ચરણ છે એવા ભગવાને દૈત્યે પ્રકટ કરેલી આસુરી માયાઓનો વિનાશ કરનાર સુદર્શન ચક્ર મૂક્યું ^{૧૭} તે વખતે પતિની આસને સભરતા દિતિના હૃદયમા એક એક કપ થયો અને તેમના સ્તનમાથી લોહીની ધારા વહેવા લાગી ^{૧૮} પોતાની સર્વ માયા વિનાશ પામ્યા પછી તે દૈત્ય ફરીને વરાહ ભગવાનની પાસે ગયો અને સર્વના અતરમા અને બહાર રહેનાર ભગવાનને પોતાના બે બાહુઓથી દાબવા લાગ્યે ^{૧૯} પછી ઇન્દ્ર જેમ વૃત્રાસુરને મારે, તેમ ભગવાને વજ્ર જેવી કઠોર મુદ્દિનો પ્રહાર કરનાર તે દૈત્યના કંઠના મૂળમા મુદ્દિનો પ્રહાર કર્યો ^{૨૦} આ પ્રમાણે વિશ્વવિજયી ભગવાને પ્રહાર કરવાથી તે દૈત્યનું શરીર ભમવા

લાગ્યું, તેની આખો બહાર નીકળી પડી, હાથ, પગ અને માથાના કેશ વિખરાઈ ગયા અને પવનથી મોટો પર્વત જેમ પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડે તેમ તે પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યો. ૨૧ જેનું તેજ નાશ પામ્યું ન હતું, એવા ભય કર દાઢવાળા અને જેણે ક્રોધથી ઓષ્ઠ પીસ્યો હતો એવા દૈત્યને ભૂમિ ઉપર મરણ પામીને પડેલો જોઈ, બ્રહ્મા આદિક દેવતાઓ ત્યાં ગયા અને તેની પ્રશંસા કરતા બોલ્યા કે “અહો કયો મનુષ્ય આવા ઉત્તમ મરણને પામે ? ૨૭ આ અસત્ય એવા ક્ષિગ શરીરમાંથી છૂટવાની ઇચ્છાને લીધે યોગીઓ યોગસમાધિથી એકાત્મતા જેમનું ધ્યાન ધરે છે તે ભગવાનના ચરણથી હણાયેલા નીચ દૈત્યે તેમના મુખના દર્શન કરતા કરતા જ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો. ૨૮ આ જય ને વિજય જે ભગવાનના બે પાર્શ્વો હતા અને સનત્કુમારોના શાપથી અસદ્ગતિને પામ્યા હતા તે કેટલાક જન્મો પછી ફરીને પોતાના સ્થાનમાં પાછા જશે.” ૨૯ ભગવાનની તરફ ફરીને દેવો બોલ્યા કે-હે દેવ ! સર્વ યજ્ઞના મૂળ કારણરૂપ તથા જગતની સ્થિતિ માટે નિર્મળ એવી સત્વભૂતિ ધારણ કરનાર આપને અમારા નમસ્કાર છે. ત્રણ જગતને અત્યંત પીડા કરનાર આ દૈત્યને આપે માર્યો, તે બહુ સારું કર્યું હે ઇન્દ્ર ! અમે તમારા ચરણની ભક્તિવડે નિશ્ચિંત થયા છીએ. ૩૦

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે આદિ વરાહ શ્રી હરિ અસદ્ગ પરાક્રમવાળા હિરણ્યાક્ષને મારી બ્રહ્માદિક દેવતાઓથી સ્તુતિ કરાતા, જેમાં અખંડ આનંદ છે એવા પોતાના લોકમાં ગયા. ૩૧ હે વિદુર ! ભગવાને ઉદાર પરાક્રમવાળા હિરણ્યાક્ષને મહા-યુદ્ધમાં રમતા હોય તેમ માર્યો તે અને વરાહ અવતાર ધારણ કરનાર શ્રીહરિનું ચરિત્ર જે પ્રમાણે શુરુએ મને કહ્યું હતું તે પ્રમાણે મેં તમને કહી સંભળાવ્યું. ૩૨

સૂત કહે છે-હે શૈનક આ પ્રમાણે મૈત્રેયે કહેલી ભગવાનની કથા સાંભળી, ભગવાનના મોટા ભક્ત વિદુર પરમ આનંદ પામ્યા. ૩૩ પવિત્ર કીર્તિવાળા અને ઉત્તમ યજ્ઞસ્વી પુરુષોના ચરિતો

સાંભળી જ્યારે આનંદ થાય છે ત્યારે જેમના હૃદયમાં શ્રીવત્સનું ચિહ્ન છે એવા ભગવાનના ચરિત્રો સાંભળીને આનંદ થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? ૩૪ જેમણે, મગ્ધરે પકડેલા અને પોતાના ચરણચરિત્રનું ધ્યાન કરતા ગજેન્દ્રને રુદન કરતી હાથણીઓના દેખતા કષ્ટમાંથી છોડાવ્યો હતો. ૩૫ તે ભગવાનનું શરણ લેનારા, સરલ પ્રકૃતિના મનુષ્યોએ મુખથી આસધી શકાય એવા અને દુષ્ટ પુરુષોથી સેવી શકાય નહિ એવા ભગવાનને સેવવા. ૩૬ હે બ્રાહ્મણ ! પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે વરાહાવતાર ધારણ કરનારા ભગવાને હિરણ્યાક્ષના વધમાં જે મહા અદ્ભુત લીલા કરી હતી, તેને જે કોઈ મનુષ્ય સાંભળે, તે બ્રહ્મહત્યામાંથી છૂટે છે. ૩૭ હે વિદુર ! સ્વર્ગાદિક લોક આપનાર અત્યંત પવિત્ર, યજ્ઞ આપનાર, આયુષ્ય, સુખ, પ્રાણ ને ઇન્દ્રિયોનું રક્ષણ કરનાર અને યુદ્ધમાં શૈવ્ય વધારનાર આ વરાહાવતારનું ચરિત્ર જેઓ સાંભળે છે, તેઓ છેવટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પામે છે. ૩૮

एतन्महापुरुषमल पवित्र धन्य

ब्रह्मस्य पद्ममापुराशिषाम् ।

प्राणेंद्रियाणां युधि शौर्यवर्धन

नारायणोऽन्ते गतिरग नृपवताम् ॥ ६८ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे

एकोनविंशतिमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૦ મો. †

મનુના વંશનો વિસ્તાર.

શૈનક ઉવાચ

महिं प्रतिष्ठामध्वस्य सौते स्वायंभुवो मनुः ।

काम्यन्वतिष्ठद्वाराणि मार्गावावरजन्मनाम् ॥

શૈનક કહે છે-હે સૂત ! પૃથ્વી રૂપી સ્થાનને મેળવી, સ્વાયંભુવ મનુએ પ્રલય સમયે ઇન્દ્રિયમાં લીન થઈ નવા જન્મને ધારણ કરનાર પ્રાણીઓને પાછા બહાર કાઢવા કેવા ઉપાયો કર્યા ? અર્થાત્ નવીન પ્રાણીઓને કેવી રીતે ઉપજાવ્યા તે કહે ? ૧ વિદુ-

† આ અધ્યાયમાં મનુના વંશની કથા પુનઃપિ આલેખવાને સુધ્ધિની ઉત્પત્તિ વગેરેથી આરંભાતી કથા જોવાયે

૨૭ ભગવદ્ભક્ત અને શ્રીકૃષ્ણના એકાતિક મિત્ર હતા; કારણ કે, પોતાના વડા બધુ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાએ શ્રીકૃષ્ણની સલાહ માની નહિ તેથી જેણે પુત્રો સાથે પોતાના વડા ભાઈના, પાપી ગણીને પરિત્યાગ કર્યો હતો ૨ વળી જે વ્યાસના પુત્ર હતા, છતાં મોટા-ઇમા વ્યાસના જેવા હતા, તેણે સર્વ ભાવથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કર્યો હતો અને શ્રીકૃષ્ણમા પરાયણ રહેનારા ભક્તોને અનુસરતા હતા ૩ તીર્થોમા ભ્રમણ કરવાથી પાપરહિત થયેલા વિદુરે કુશાવર્તમા બેઠેલા મહાત્મવેત્તા મૈત્રેયની પાસે જઈ તેમને શું પૂછ્યું હતું તે મને કહો ? ૪ હે સૂત ! સવાદ કરતા વિદુર તથા મૈત્રેય વચ્ચે ચાલેલી ભગવાનના ચરણારવિદ્ગની નિર્મળ કથા ગાના જળની પેઠે પાપનો નાશ કરનારી છે, ૫ માટે કીર્તન કરવા યોગ્ય ઉદાર ચરિત્રવાળા ભગવાનની જે જે કથાઓ હોય તે તે અમને કહો. હરિલીલા રૂપી અમૃતનુ પાન કરનારો કયો રસજ પુરુષ ધરાય છે ? અર્થાત્ હરિકથા સાંભળવા માટે સૌ કોઈ વધારે આશા રાખે છે ૬ આ પ્રમાણે નૈમિષારણ્યવાસી ઋષિઓએ પ્રશ્ન કર્યો એટલે ભગવાનમા મનને અર્પણ કરનારા રોમહર્ષણના પુત્ર સૂતે હે જ્ઞાનકાદિ મુનિઓ ! સાંભળો, એમ તેમને સંબોધીને કથા કહેવા માડી ૭

સૂત કહે છે-ભગવાને પોતાની માયાથી વરાહનો અવતાર ધારણ કરીને, રસાતળમાંથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કર્યો, તે લીલાને અને અપમાનથી હિરણ્યાક્ષને માર્યો, તે કથા સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા ભરતવંશી વિદુરે મૈત્રેયને પછી નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું ૮

વિદુરે પૂછ્યું-હે પ્રજ્ઞાન ! પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ પોતાની સૃષ્ટિમા પ્રથમ પ્રજાપતિઓને ઉત્પન્ન કર્યા પછી, જે સૃષ્ટિ સંજ્ઞાનો આરભ કર્યો હોય તે કથા મને કહો ? ૯ બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન થયેલા મરીચિમિશ્ર વગેરે બ્રહ્માણ્યો તથા સ્વાયંભુવ મનુએ, બ્રહ્માની આજ્ઞાથી આ જગતને કેવી રીતે રચ્યું ? ૧૦ મરીચિમિશ્ર વગેરે ઋષિઓએ સૃષ્ટિ રચતા, સ્ત્રીઓની સહાયતાથી શું આ જગતને રચ્યું હતું કે સ્વતંત્ર રીતે રચ્યું હતું ? અથવા સર્વેએ એકઠા મળીને રચ્યું હતું ? ૧૧

મૈત્રેય કહે છે-બ્રાહ્મીઓના ભણવામા આવે નહિ એવા અદૃષ્ટોથી તથા પ્રકૃતિના અધિકાર કાળથી વિકાર પામેલા ભગવાનના ત્રણ શુભમાથી પ્રથમ મહત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું ૧૨ પછી રજોશુભ જેમા મુખ્ય છે એવા દેવે ગ્રેરેલા મહત્ત્વમાથી સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એવો ત્રણ પ્રકારનો અહ કાર ઉત્પન્ન થયો, અને તે અહ કારે પાચ તન્માત્રા, પાચ મહાભૂતો, પાચ જ્ઞાન્દ્રિયો, પાચ કર્મેન્દ્રિયો તથા તે તે ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ, એમ પાચ વસ્તુએ ઉત્પન્ન કરી ૧૩ તેઓ પ્રત્યેક એક બીજાથી ભિન્ન ભિન્ન હોવાને લીધે બ્રહ્માને ઉપજવી શક્યા નહિ ત્યાર પછી દૈવેન્દ્ર્યને લીધે તેઓએ એકઠા મળી, આ બ્રહ્મા રૂપી સુવર્ણના ઇંડાને ઉત્પન્ન કર્યું ૧૪ આત્મા વિનાનો તે બ્રહ્માડનો ગોળો, સમુદ્રના પાણી ઉપર તરવા લાગ્યો, ઇશ્વર તે ગોળામા એક હજાર વર્ષ સુધી રહ્યા ૧૫ પછી તે ભગવાનની નાભિમાથી સર્વ જીવોને રહેવાનું સ્થાન, હજાર સૂર્યના જેવું ધણુ કાતિવાળું એક કમળ ઉત્પન્ન થયું તે કમળમા સ્વયં પ્રકાશ બ્રહ્મા પોતે ઉત્પન્ન થયા ૧૬ પછી જે ભગવાન જળમા શયન કરે છે, તે ભગવાનની પ્રેરણાથી બ્રહ્માએ પૂર્વે જે પ્રમાણે સૃષ્ટિ રચી હતી, તે પ્રમાણે નામ તથા રૂપ વગેરે ભેદવાળી નવી સૃષ્ટિ રચી. ૧૭ બ્રહ્માએ પ્રથમ માયાવડે (અજ્ઞાનવડે) તમ, મોહ, મહામોહ, તામિસ અને અધતામિસ, એમ પાચ વૃત્તિવાળી અવિદ્યા ઉત્પન્ન કરી ૧૮ આ અજ્ઞાનમય પોતાની કાયા પોતાને ગમી નહિ, તેથી તેનો પછી ત્યાગ કર્યો તે ત્યાગ કરેલી કાયા રાત્રીરૂપ થઈ, તેમાથી ક્ષુધા, તૃષ્ણા વગેરે ઉત્પન્ન થયા તેમને યક્ષોએ અને રાક્ષસોએ ગ્રહણ કર્યા ૧૯ ક્ષુધા તથા તૃષ્ણાથી પીડાયેલા તે યક્ષો અને રાક્ષસો બ્રહ્માને ખાવા દોડ્યા અને ક્ષુધા તથા તૃષ્ણાથી પીડા પામતા યક્ષો તથા રાક્ષસો બોલ્યા કે, 'એની રક્ષા કરો મા, એને ખાઇ ભર્યો' ૨૦ તે સાંભળી બ્રહ્મા ગભરાઈને તેમની પ્રત્યે બોલ્યા કે 'મને ખાશો મા, મારી રક્ષા કરો અરે ! તમે યક્ષો તથા રાક્ષસો મારી પ્રભા બચા છો' ૨૧ ત્યાર પછી તેજસ્વી કાતિવડે પ્રકાશમાન એવા બ્રહ્માએ

પોતાના પ્રકાશમાન શરીરમાથી જે જે સાત્વિક દેવોની સુખ્યત્વે કરીને સૃષ્ટિ કરી હતી, તે કાતિવાળું શરીર ત્યાગ કર્યું, તેમાથી દિવસ થયો દેવોએ તે પ્રકાશમાન દિવસને રમવામા ગ્રહણ કર્યો ૨૨ પછી બ્રહ્માએ પોતાની બાધમાથી અતિ લપટ એવા દૈત્યોને ઉત્પન્ન કર્યા, પરંતુ તે પછી તેમની પાછળ દોડ્યા ૨૩ ભગવાન બ્રહ્મા તેમને આવતા બેઠા હસ્યા, પરંતુ અસુરો લાજ મૂકી તેમની પાછળ દોડ્યા તેથી તે કે ધાયમાન થયા અને ભય પામીને ત્યાથી વેગથી દોડ્યા ૨૪ શરણાગતનું હું ખ દૂર કરનાર, ભક્તોના અનુગ્રહ માટે તેમની ઇચ્છાનુસાર રૂપો લેનાર તથા વરદાન આપનાર એવા શ્રીહરિની પાસે જઈને તે કહેવા લાગ્યા કે, ૨૫ “હે પરમાત્મનું! મારી રક્ષા કરો મેં તમારી આજ્ઞાથી આ પ્રબલ્યોને સરજી, પરંતુ તે મનેજ મારવા આવી છે ૨૬ હે ઇશ્વર! તમે હું ખી લોકનું હું ખ ફેડનાર અને જેઓ તમારા ચરણોનો આશ્રય કરનાર નથી તેમને તમે હું ખ દેનાર છો ” ૨૭ બ્રહ્મા ની આર્ત પ્રાર્થના સાંભળી ભગવાને બ્રહ્માનું આ હું ખ ધ્યાનમા લઈને તેમને કહ્યું કે, ‘તું તારા પોતાના ભય કર શરીરનો ત્યાગ કર’ આમ કહ્યું કે, બ્રહ્માએ તરતજ તે શરીરને ત્યાગ કર્યું ૨૮ એટલે તેમણે ત્યાગ કરેલા શરીરમાથી સધ્યા ઉત્પન્ન થઈ, તે ઝાઝરોથી ઝણઝણાટ કરતી, મદથી વિહ્વળ નેત્રવાળી, કટિમેખલાવડે શોભતા રંગીન વસ્ત્રવડે ઢકાયેલી કમ્ભરવાળી, ઉન્નત ઉરજવાળી, સુદર નાસિકાવાળી, મનોહર હાતવાળી, મધુર હાસ્યવાળી, લીલાથી અવલોકન કરનારી, લજ્જાથી વારવાર શરીરને ઢાકતી અને અખોડાવાળી તે સધ્યાને હે વિદુર! સર્વે અસુરો ઉત્તમ પ્રમદા બાણી તેની ઉપર મોહિત થઈ ગયા, ૨૯-૩૧ અને કહેવા લાગ્યા કે, ‘અહો! આ સ્ત્રીનું રૂપ કેવું છે? એની ધીરજ કેવી છે? એની નવી અવસ્થા કેવી છે? આપણે તેની ઉપર આસક્ત થયા છીએ, છતાં પણ તે કામના રહિત હોય એમ આપણી સામે ચાલી આવે છે ’ ૩૨

આ પ્રમાણે તરુણ સ્ત્રીની અવસ્થામા રહેલી સધ્યાને માટે અનેક તર્કો કરનારા અસુરો, તેનો

સત્કાર કરી, વિવેકથી તેને પૂછવા લાગ્યા કે, ૩૩ હે સ્ત્રી! તું કોણ છે? કોની સ્ત્રી થાય છે? અને અહીં આ આવવાનું શું પ્રયોજન છે? હે કોપવતી સ્ત્રી! તારે રૂપરૂપી અમૂલ્ય વસ્તુ વેચવાની છે, તે અમને ન આપતા ભાગ્યહીન એવા અમને તું શા માટે હું ખી કરે છે? ૩૪ હે અખળા! તું ગમે તે બતની હો અને ગમે તે કુળની હો, તેનું અમને કંઈ પ્રયોજન નથી તારા દર્શન થયા તે ઘણુંજ સારુ થયું ૩૫ હે સ્ત્રી! તું વારવાર નીચે પડતા દડાને હાથે વતી ઉંચે ઉછાળે છે તેથી તારા ચરણક્રમણ એક ઠેકાણે સ્થિર રહેતા નથી, તારી નિર્મળ દષ્ટિ શાત હોય તેમ દેખાય છે, તારો અખોડો મનોહર દેખાય છે ૩૬ આ પ્રમાણે કહી મૂઢ બુદ્ધિ અસુરોએ પ્રમદા જેવું આચરણ કરતી અને મનને લોભાવતી સાય સધ્યાને સ્ત્રી માનીને ગ્રહણ કરી ૩૭ ત્યાર પછી ગભીર અભિપ્રાયથી હસીને ભગવાન બ્રહ્માએ પોતે પોતાને સુધતી એવી કાતિમાથી ગધર્વોના અને અપ્સરાઓના ગણો ઉત્પન્ન કર્યા ૩૮ તે પછી ચંદ્રના જેવા પ્રકાશમાન પ્રિય શરીરને બ્રહ્માએ ત્યાગ કર્યું પ્રભામય તે શરીરને વિશ્વાવસુ પ્રમુખ ગધર્વોએ પ્રેમથી ગ્રહણ કર્યું ૩૯ ત્યાર પછી ભગવાન બ્રહ્મા પોતાના આગસમાથી ભૂતોને અને પિશાચોને ઉત્પન્ન કરી, તેમને નમ્ર તથા છુટા કેશવાળા બેઠા પોતાની બન્ને આખો મીંચી ગયા તે આગસમય શરીરનો ત્યાગ કર્યો, એટલે ભૂત અને પિશાચોએ, બ્રહ્માએ ત્યાગ કરેલા આલસ્ય શરીરને ગ્રહણ કર્યું, જે વડે પ્રાણીઓની ઇદ્રિયો પોતાનો વિષય ગ્રહણ કરી શકતી નથી, તેને નિદ્રા કહે છે, અને જે દેહ ઇદ્રિયોની શિથિલતાથી ઉચ્છિદ્ર થયેલા પ્રાણીઓને જાત કરે છે, તેને ઉન્માદ કહે છે, અર્થાત્ આલસ્ય, બૃહા, નિદ્રા અને ઉન્માદ એ ચાર શરીરને ભૂત પિશાચોએ ગ્રહણ કર્યા અને તેમાથી તેમના શરીરની ઉત્પત્તિ થઈ છે ૪૦ પછી પોતાના આત્માને બળવાન માનતા અજન્મા બ્રહ્માએ પરોક્ષરૂપે સાધ્ય દેવોના ગણોને તથા પિતૃઓના ગણોને ઉત્પન્ન કર્યા ૪૨ પિતૃગણે પોતાને ઉત્પન્ન કરનારા બ્રહ્માના અદૃશ્ય રૂપને ગ્રહણ કર્યું કમ કરવામા

કુશળ એવા વિદ્વાનો તે અદૃશ્યરૂપ ધારણ કરનારા સાધ્ય દેવતાઓને અને પિતૃઓને હૃદય તથા કંઠ્ય આપે છે ૪૩ તે પછી બ્રહ્માએ પોતાના તિરોધાન રૂપમાથી સિંધોને તથા વિદ્યાધરોને ઉત્પન્ન કર્યા અને તેમને પોતાના અર્થાન નામનો અદ્ભુત દેહ અર્પણ કર્યો ૪૪ પોતાના પ્રતિબિંબને જોઈને તેનો સત્કાર કરનાર સમર્થ એવા ભગવાન બ્રહ્માએ પોતે પોતાના પ્રતિબિંબથી કિન્નરો સાથે કિપુરુષોને ઉત્પન્ન કર્યા અને તે દેહનો પણ ત્યાગ કર્યો ૪૫ બ્રહ્માએ જે સ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યો તે સ્વરૂપને પ્રભાતમા બ્રહ્માના પરાક્રમેથી બ્રહ્માનો ગુણાનુવાદ ગાનારા કિન્નરો તથા કિપુરુષોએ સ્ત્રી પુરુષરૂપ જોડા થઈને ગ્રહણ કર્યું ૪૬ ત્યાર પછી ભગવાન બ્રહ્માએ હાથ પગ વગેરે અવયવવાળા દેહયુક્ત થઈને જોયું કે, મારી સૃષ્ટિ વૃદ્ધિ પામતી નથી, તેથી પોતે બહુ ચિંતાતુર થઈ, લાખા પગ કરીને સૂતા અને કોંઈથી પોતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો ૪૭ હે વિદુર ! ત્યાગ કરેલા શરીરમાથી જે કેશો નીચે ખરી પડ્યા, તેમાથી અહિ બાતના સર્પો ઉત્પન્ન થયા બ્રહ્માએ દેહ ત્યાગ કરતા શરીરને લાખુ ટુંકુ કર્યું હતું, તેથી તેમાથી ઉત્પન્ન થયેલા સર્પો અતિ વેગવાળા, ક્ષણોએને લીધે વિશાળ કાંધવાળા અને કૂર સ્વભાવના થયા ૪૮ ત્યાર પછી છેવટે બ્રહ્માએ લોકોને ઉત્પન્ન કરનારા મનુષ્યોને જ્યારે ઉત્પન્ન કર્યા ત્યારે પોતાના આત્માને કૃતકૃત્ય માન્યો ૪૯ પછી બ્રહ્માએ પોતાના પુરુષનો દેહ તે મનુષ્યોને આપ્યો તે પછી પૂર્વે જેમને ઉત્પન્ન કર્યા હતા, તેઓ મનુષ્યોને જોઈને પ્રજાપતિના વખાણ કરવા લાગ્યા ૫૦ તે જોઈયા કે “હે જગતના સર્પો ! તમે મનુષ્યોને સજ્યા, એ બહુ જ સારું કર્યું, કારણ કે, જે મનુષ્યોની સૃષ્ટિમા અસિદ્ધિાત્ર આદિ વેદક્રિયાઓ થશે અને અમે તેઓની સાથે રહીને યજ્ઞના બલિદાનો લઈશું ” ૫૧ ત્યાર પછી તપ, ઉપાસના, યોગ અને સમાધિ સ પન્ન અને ઇન્દ્રિયોને વશ કરનારા એવા બ્રહ્માએ પોતાને પ્રિય એવી ઋષિઓની પ્રજાને સૃજી ૫૨ અને પછી સમાધિ, યોગ, ઐશ્વર્ય, તપ, ઉપાસના અને વૈરાગ્ય જેમાં રહેલો છે એવા પોતાના દેહના

પ્રત્યેક ભાગ તે ઋષિઓને વહે ચી આપ્યા ૫૩ તેમજ સ્વકૈશ્વ સ્વસ્ય વ્રહ્મસ્યાંશમવાદ્ જઃ । યત્તત્સમાધિયાગર્હિનપોવિદ્યાગવૈરકિમત્ ॥
इति श्रीमद्भागवतं महापुराणे तृतीयस्कन्धे
विंशतोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૧ મો. ૩

કર્દમે કરેલી બ્રહ્માની સ્તુતિ.

વિદુર ઉવાચ

स्वायम्भुवस्य च मनोर्वेशः परमसमत ।

कथयता भगवन् यत्र मैथुनं નૈધિરે પ્રજા. ॥ ૧ ॥

વિદુરે પૂછ્યું-હે મૈત્રેય ! જે સ્વાય ભુવ મનુના વશમા મૈથુન વડે પ્રજાની વૃદ્ધિ થઈ તે સ્વાય ભુવ મનુનો મહા માન્ય વશ વિસ્તારથી મને કહો ૧ સ્વાય ભુવ મનુને પ્રિયવ્રત તથા ઉત્તાનપાદ નામના બે પુત્રો હતા તે બન્ને રાજધર્મ પ્રમાણે સાત દ્વીપ-વાળી પૃથ્વીનું પાલન કરતા હતા ૨ હે બ્રહ્મા ! સ્વાય ભુવ મનુને દેવહૂતિ નામની એક સુ દર પુત્રી હતી તે પ્રજાપતિ કર્દમની પત્ની થાય, એમ તમે મને કહ્યું હતું ૩ મહાયોગી કર્દમે યોગવિદ્યા બાણનારા દેવહૂતિના કેટલા સતાનો ઉત્પન્ન કર્યા ? તે સાલજવાની મને ઇચ્છા છે ૪ વળી હે બ્રહ્મા ! બ્રહ્માના પુત્ર ભગવાન રુચિએ અને દક્ષ પ્રજાપતિએ પણ મનુની પુત્રી આકૃતિ અને પ્રસૂતિની સાથે પરણીને જે પ્રજાબધારી તે મને કહો ? ૫

મૈત્રેયે કહ્યું-બ્રહ્માએ કર્દમને જણાવ્યું કે પ્રજાની વૃદ્ધિ કરો, એટલે સરસ્વતી નદીના તીર ઉપર જઈને તેમણે દશ હજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું ૬ પછી તે તપશ્ચર્યામા ઋષિ કર્દમ, સમાધિની સાથે શરણાગતને વરદાન આપનાર ભગવાન શ્રીહરિની ભક્તિ-પૂર્વક સેવા કરવા લાગ્યા ૭ હે વિદુર ! આ પ્રમાણે સત્યયુગમા તપશ્ચર્યા કરવાથી કમળ જેવા નેત્રવાળા ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને કેવળ શાન્દથીજ બાણ-વામા આવતા પરબ્રહ્મે તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યા.

ફ્ર આ અધ્યાયમા તપ અને વિદ્યાથી પ્રસન્ન થયેલા વિષ્ણુએ મનુની પુત્રી દેવહૂતિ સાથે કર્દમનો વિવાહ યોજ્યો એ કથા બહેનારો

૮ તે પરબ્રહ્મ સત્ત્વ મૂર્તિ હતા, સૂર્યની પેઠે ઝળ-
ઝળાટ પ્રકાશતા હતા, કંઠમા સૂર્ય વિકાશી તથા
ચંદ્રવિકાશી પ્રવેત કમળની તથા બીજા કમળોની
તેમણે માળા પહેરી હતી, શ્રીસુખ ઉપર સુદર તથા
શ્યામ રંગના કેશોનો સમૂહ આવી રહેલો હતો,
શરીર ઉપર સ્વચ્છ વસ્ત્ર ધારણ કર્યો હતા, માથે
મુગટ, કાનમા કુડળો અને હાથમા શખ, ચક્ર,
ગદા અને પ્રવેત પદ્મ ધારણ કર્યો હતા તેમણે મદ
મદ હસવું તથા બોલવું મનોહારી હતું તેમણે
પોતાના ચરણારવિદો ગરુડના ખભા ઉપર ધર્યો
હતા, વક્ષસ્થળમા લક્ષ્મીનું ચિહ્ન હતું, કંઠમા
કૌસ્તુભમણિ ધારણ કર્યો હતો પ્રત્યક્ષ થયેલા આવા
ભગવાનના દર્શન કરીને, ૮-૧૧ કદંમ ઋષિને આ-
નંદ થયો પછી જેમનો મનોરથ પૂર્ણ થયો હતો
તથા જેમનો સ્વભાવ ને મન પ્રેમાળ હતા, એવા
કદંમ ઋષિએ તેમને દડવત પ્રણામ કર્યા અને
જે હાથ ભેડીને નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરી ૧૨

કદંમ ઋષિએ કરેલી સ્તુતિ-હે ભગવન્ !
ઉત્તરોત્તર ઉત્તમતાને સ પાદન કરનાર અનેક જન્મો-
થી જેમનો યોગ સિદ્ધ થયો છે એવા યોગીઓ
જેમના દર્શનની ઇચ્છા રાખે છે એવા આપ સર્વ
પ્રાણીઓના નિવાસ રૂપ છો તે આપના દર્શનથી,
આજે અમારા નેત્રો સફળ થયા એ હર્ષની વાત છે
૧૦ હે ઇશ્વર ! જેઓ વિષયોના અદ્વય સુખને માટે
સ સારસિ ધુમાથી વહાણની પેઠે તારનારા આપના
ચરણારવિ દને સેવે છે, તેમને તમે તે તે કામનાઓ
આપો છો, પરંતુ તે લોકોની બુદ્ધિ તમારી માયાથી
નાશ થયેલી સમજવી, કારણ કે, તે વિષયો નરકમા
પણ મળે છે ૧૪ હે મહારાજ ! સકામ પુરુષોને
નિહનાર હું પણ વિષયવાસનાવાળો હોઈ સમાન
સ્વભાવવાળી તથા ગૃહસ્થાશ્રમમા ધર્મ, અર્થ અને
કામના પુરનારી સ્ત્રીને પરણવાની ઇચ્છા રાખુ છું
તે હું કામનાની આશાથી કલ્પવૃક્ષના જેવા પુરુષા-
ર્થના મૂળરૂપ આપના ચરણને શરણે આવ્યો છું
૧૫ હે અધીશ્વર ! આપ પ્રજાપતિના વચન રૂપી
હોરીમા વિષયાધીન થયેલો આ જીવલોક પશુની
પેઠે જ ધાયલો છે હે ધર્મમૂર્તિ ! હું પણ એ લોકો-

ને અનુસરનારો છું, માટે કાલમૂર્તિ એવા આપને
બલિદાન આપુ છું, એટલે કર્મરૂપી તમારી આજ્ઞાને
અનુસરી પરણવાની ઇચ્છા રાખુ છું ૧૬ પરંતુ
જેઓએ વિષયાસક્ત લોકોનો અને વિવેક છતાં પણ
તેઓને અનુસરનારા મારા જેવા પશુઓનો અનાદર
કરીને, તમારા ચરણ રૂપી છત્રનો આશ્રય કર્યો છે,
તેઓએ પરસ્પરમા તમારા ગુણોની કથારૂપી મીઠા
અમૃતનું પાન કરીને, દેહના ક્ષુધા, તૃષ્ણા વગેરે
ધર્મોનો નાશ કર્યો છે અર્થાત્ તેઓ પરમાનંદનો
અનુભવ લે છે ૧૭ હે ભગવન્ ! આપનું જે કાળચક્ર
પરબ્રહ્મરૂપી ધરી ઉપર ફર્યા કરે છે, તેના મળ માત્ર
સાથે તેર મહિનાઓ તેર આરા છે, ત્રણસો સાઠ
દિવસો તેની આળીઓ છે, છ ઋતુઓ તેના પાટા છે,
ઘડી, પળ વગેરે તેની અનંત ધારો છે, શિયાળો,
ઉનાળો ને ચોમાસુ, એ ત્રણ તેની નાલિ છે અને તેને
વેગ બચકર છે આવું તમારું કાળચક્ર સર્વ જગ-
તનો નાશ કરતું હોડયું બચ છે, પરંતુ તે, તમારા
ઉપર કહેલા ભક્તોના આયુષ્યને હરણ કરતું નથી.
૧૮ તમે પોતે એકલા છો, છતાં જગત સજ્જવાની
ઇચ્છાથી પોતાને વિષે ગ્રહણ કરેલી બીજી યોગમા-
યાથી પોતાની સત્વાદિક શક્તિઓથી કરોળીઓની
પેઠે આ જગતને સુખે છો, પાળો છો અને ગળી
જાઓ છો ૧૯ હે અધીશ્વર ! એટલી વાત એ છે કે
આપ અમારા જેવા ભક્તોને માયાથી શબ્દાદિક
વિષય સુખ આપો છો. તે સુખ જો કે આપને પ્રિય
નથી, તોપણ અમારા અનુગ્રહને માટે આપો છો.
આપ જ્યારે માયાથી દેહ ધારણ કરી શોભાશ્રમાન
તુળસીની માળાથી અલકૃત થઈ, પ્રત્યક્ષરૂપે જોવા-
મા આવ્યા, ત્યારે તેનાથી ભોગ તથા મોક્ષ બન્ને
મળવા ભેદ્ય છે ૨૦ હે ભગવન્ ! તમારા તત્ત્વ સ્વ-
રૂપનું જ્ઞાન થવાથી કર્મના ફળનો ભોગ નાશ પામે
છે વળી તમે માયાથી આ વિશ્વરચનાનું સર્વંદા
આવર્તન કર્યા કરો છો વળી આપ મનુષ્યની કામ-
નાને પૂર્ણ કરો છો તેથી સકામ ને નિષ્કામ બન્ને
વૃત્તિવાળા આપને નમે છે અને આપ તેમને ભોગ
અને મોક્ષ આપો છો આવા ગુણવાળા આપને હું
નિરંતર પ્રણામ કરુ છું ૨૧

મૈત્રેય યોહ્યા કે-આ પ્રમાણે નિષ્કપટ ભાવથી કર્મ ઋષિએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી, એટલે ગરુડની ઉપર બેઠેલા અને પ્રેમ તથા હાસ્ય ભરેલી દષ્ટિ કરવાથી જેમની ભૂચુટિઓ ક પતી હતી એવા શ્રીહરિએ અમૃતના જેવા મધુર વચનથી આ પ્રમાણે કહ્યું ૨૨

શ્રીભગવાન યોહ્યા-હે ઋષિ ! તમેજ પોતાના નિયમોથી જે કાર્ય માટે મારી સેવા કરી છે તે તમારા હૃદયનો ભાવ બાણી મે પ્રથમથીજ તે માટે સર્વ યોજના કરી છે ૨૩ હે પ્રજ્ઞપતિ ! મારામા મનને એકાગ્ર કરનાર પુરુષો મારી આરાધના કરે છે, અને તેઓની આરાધના કદી પણ વ્યર્થ જતી નથી, તો તમારા જેવાની આરાધના વ્યર્થ ભયજ નહિ ૨૪ પ્રજ્ઞપતિના પુત્ર, પ્રખ્યાત સદાચારવાળા ચક્રવર્તી મનુ મહારાજ હમણા પ્રજ્ઞાવર્તમા રહીને સાત સાગરવાળી પૃથ્વીનું પાલન કરે છે ૨૫ તે ધર્મ નિપુણ રાજર્ષિ મનુ, હે કર્મ ! તમારા દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી પરમ દિવસે પોતાની પટરાણી શતરૂપા સાથે અહીં આવશે ૨૬ અને હે પ્રજ્ઞ ! અવસ્થામા આવેલી સારા સ્વભાવવાળી ગુણવતી પોતાની પુત્રી જે પતિની શોધ કરે છે તે પુત્રી તમને યોગ્યતાવાળા વરને અર્પણ કરશે ૨૭ હે પ્રાદ્યક્ષ ! તમારુ મન આટલા વર્ષો સુધી જે કન્યામા આસક્ત હતું તે રાજકન્યા તમારી સેવા કરશે ૨૮ અને તે રાજકન્યા તમારાથી ગર્ભ ધારણ કરીને નવ સતાનોને જન્મ આપશે, તથા ઋષિઓ તમારી તે કન્યાઓમાથી વગર શ્રમે પુત્રોને ઉત્પન્ન કરશે ૨૯ તે પછી શુદ્ધ અને સત્વગુણી તમે મારી આજ્ઞાને સારી રીતે પાળી, મારામા સર્વ કર્મના ફળો અર્પણ કરી પરિણામે મને પામશો ૩૦ તમે ગૃહસ્થાશ્રમથી જીવો ઉપર દયા કરીને તેમજ સન્યાસાશ્રમથી અભયદાન આપીને, પ્રજ્ઞજ્ઞાન પામશો અને તમારા સ્વરૂપને જગત સાથે મારામા દેખશો તેમજ મને તમે તમારા પોતાના સ્વરૂપમા દેખશો ૩૧ હે મહામુનિ ! હું અશાવતારથી તમારા ઘરમા તમારી સ્ત્રી દેવહૂતિમા અવતાર લઈને સાખ્યશાસ્ત્રની સહિતા રચીશ ૩૨

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે કર્મને કહી, તેમના દેખતા સર્વ સિદ્ધેશ્વરો જેના વૈકુઠ

માર્ગની સ્તુતિ કરે છે એવા અતર્વૃત્તિથી બહુવામાં આવતા ભગવાન, ગરુડની પાખોએ સ્પષ્ટ રીતે ઉચ્ચારતા સામવેદના મંત્રોને સાભળતા સાભળતા સરસ્વતી નદીથી વિટાયલા બિંદુ સરોવર ઉપર થઈ પોતાના ધામમા પધાર્યા ૩૩-૩૪ આ પ્રમાણે શુદ્ધ સત્વગુણી ભગવાન ત્યાંથી પધાર્યા પછી, ભગવાન કર્મઋષિ ભગવાને કહેલા કાળની વાટ જોતા બિંદુ સરોવર ઉપર રહ્યા ૩૫ એટલામા મનુ મહારાજ શતરૂપા અને દેવહૂતિ સાથે સુવર્ણના સાજવાળા રથમા બેસી પુત્રીના વર શોધતા શોધતા ત્યાં આવ્યા ૩૬ હે વિદુર ! ભગવાને કર્મઋષિને જે દિવસ કહ્યો હતો તે દિવસે શાત સ્વભાવવાળા કર્મ મુનિના આશ્રમમા તે આવ્યા ૩૭ શરણે આવેલા પ્રાણી ઉપર કરેલી કૃપાથી અત્યંત ઉભરાઈ જતા હર્ષથી નેત્રોમાથી જે ઠંકાણે તેમના અશ્રુઓના બિંદુઓ પડ્યા હતા તે સ્થાન બિંદુ સરોવર કહેવાય છે ૩૮ બિંદુ સરોવર સરસ્વતી નદીની નજીક આવેલું છે મનુષ્યને કલ્યાણકારી, પવિત્ર અને અમૃત જેવા મીઠા પાણીથી તે સદા ભરેલું રહે છે, મહર્ષિગણો તેની સેવા કરે છે ૩૯ પવિત્ર વૃક્ષોના અને લતાઓના સમૂહોથી તે પરિવૃત છે, શખ્દાય-રાન પવિત્ર પશુ, પક્ષીઓથી ભરપુર રહે છે, સર્વ ઋતુઓના પુષ્પો તથા ફળોથી ભરપુર રહે છે, વનની શોભાથી શોભી રહે છે ૪૦ મદમત્ત ભમરાઓના ગણોથી મુખર રહે છે, મદમત્ત ભમરાઓના વિલાસોથી મનોહર લાગે છે, મદમત્ત મયૂરો નટની માફક ત્યાં નૃત્ય કરે છે, મદમત્ત કોયલો ટોંકા કરીને એક બીજને બોલાવે છે ૪૧ કંઠ, ચંપાઓ, આસોપાલવ, કરજ, બોરસળી, અસન, મોગરો, મહાર, પુન્નાગ અને આબાના વૃક્ષો તથા રોપાઓથી તે સરોવર શોભી રહેલું છે ૪૨ વળી તે કારડવ, હસ, ટીટોડી, જળકુકડી, સારસ, ચક્રવાક અને ચકોર પક્ષીઓના મધુર શબ્દોથી ગાજી રહે છે ૪૩ તેમજ હરિણો, સૂવરો, સાહુડીઓ, રોઝો, હાથીઓ, ગોપુચ્છો, સિંહો, વાનરો, નોળીઆઓ અને કસ્તૂરીમૃગોથી ચારે તરફ વિટાયેલું રહે છે ૪૪ આવા ઉત્તમ તીર્થમા આદિરાજ મનુ, પુત્રીની

સાથે આવ્યા અને પ્રહાર્યના અગ્નિમાં હોમ આપીને જોડેલા કર્દમઋષિને મળ્યા ૪૫ ઋષિએ ઘણા કાળ સુધી તપશ્ચર્યા કરી હતી તેથી તેમના શરીરમાં ઉગ્ર યોગ વાસ કરીને રહ્યો હતો, તેથી તેમનું શરીર બહુ જ દીપી રહેલું હતું ભગવાનના પ્રેમ સહિત કટાક્ષે પડવાથી અને તેમના ભાષણ રૂપી ચ દ્રવી કળાના અમૃતનું પાન કરવાથી બહુ દુર્બળ દેખાતા ન હતા શરીરે ઉજ્જત હતા, તેમના નેત્રે કમળના જેવા હતા, માથે જટા હતી, ફાટેલા વસ્ત્રો પહેર્યા હતા અને શુદ્ધ ન કરેલા સુદર મણિના જેવા મલીન દેખાતા હતા ૪૭ તે પછી પશુશાળામાં આવેલા અને સન્મુખ ઉભા રહી પ્રણામ કરતા તે આદિ રાજાને કર્દમ મુનિએ આશીર્વાદ દીધો ને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે પૂજા કરીને તેમને સત્કાર કર્યો ૪૮ તે પછી કર્દમ મુનિ, ભગવાનની આજ્ઞા સભારીને તથા પૂજા સત્કાર ગ્રહણ કરીને, સાવધાનતાથી જોડેલા મનુને પ્રસન્ન કરતા, કોમળ અને મધુર વાણીથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૪૯ હે મહારાજ ! આપનું દરબુ સત્પુરુષોના રક્ષણ અર્થે અને નીચ લોકોના નાશને માટે હોય છે કારણ કે, તમે ભગવાનની પાલન કરનારી શક્તિ છો ૫૦ હે પ્રભો ! વળી તમે જુદા જુદા કાર્ય કરતી વખતે સૂર્ય, ચન્દ્ર, અગ્નિ, ઇન્દ્ર, વાયુ, યમ, ધર્મ અને વરુણના રૂપ ધારણ કરો છો, માટે શુદ્ધ સત્વગુણી આપ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૫૧ તમે ઘણા મણિઓથી જોડેલા વિજય રથમાં બેસી, મહા સેનાને સાથે લઈ, પોતાની સેનાના પગથી જોદાઈ ગયેલા પૃથ્વીના મહળને ડાખવતા અને રથવડે તથા ધનુષના પ્રચંડ કારવાથી હુટ લોકોને ત્રાસ આપતા, સૂર્યની પેઠે જો પૃથ્વી ઉપર દરે નહિ તો તે જ સમયે હે રાજા ! ભગવાને બાધેલી ચાર આશ્રમની મર્યાદાઓ હુટ લોકો તોડી નાખે ૫૨-૫૪ વળી તમે નિશ્ચિત થઈને બેસી રહો તો નિરકુશ એવા લાલચુ લોકોને લીધે અધર્મનો વધારો થાય અને દુષ્ટોથી દુઃખી થતુ આ જગત વિનાશ પામે, ૫૫ માટેજ આપ હમેશા સર્વત્ર વિચરો છો તથાપિ હે વીર ! હું તમને પૂછું છું કે, આપ શા માટે અત્રે પધાર્યા છો ? આપ જે

કાર્ય માટે આવ્યા હો તે કાર્ય કહો, અમે નિષ્કપટ હૃદયથી તે સ્વીકારીશું ૫૬

અથાપિ પૃચ્છે ત્વાં વીર યદર્થે ત્વમિદ્ધાગતઃ ।
તદ્વ્ય નિર્વ્યલીકેન પ્રતિપદ્યામહે હવા ॥ ૫૬ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे
एकविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૨ મો.

દેવહૂતિ અને કર્દમનાં લગ્ન.

મૈત્રેય ઉવાચ

एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयो मुनिम् ।

सत्रीश्च इव तं सम्राडुपारतमुवाच ह ॥ १ ॥

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે કર્દમે પોતાના સમસ્ત ગુણો અને કર્મોની મહત્તાની સ્તુતિ કરી તે સાલણીને બાણે લગવાતા હોય તેમ ચક્રવર્તી એવા સ્વાયંભુવ મનુ, કર્દમ મુનિને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧

મનુ બોલ્યા-વેદમય પરમાત્માએ વેદની રક્ષા કરવા માટે જિતેન્દ્રિય, તપ, વિદ્યા અને યોગાભ્યાસવાળા તમને-પ્રાદાણુ લોકોને પોતાના મુખમાંથી ઉત્પન્ન કર્યા છે ૨ તમારી રક્ષા ને પાલન કરવા માટે હજાર ચરણવાળા પરમાત્માએ પોતાના હબરો હાથમાંથી ક્ષત્રિયોને ઉત્પન્ન કર્યા છે પ્રાદાણુ પરમાત્માનું હૃદય છે અને ક્ષત્રિયો તેમનું અંગ છે, ૩ એટલા માટે પ્રાદાણુ તથા ક્ષત્રિયો પરસ્પર એક બીજાની રક્ષા કરે છે અને અવિનાશી ને કાર્ય કારણ રૂપ જે પરમાત્મા છે, તે પ્રાદાણુ અને ક્ષત્રિય બંને બાતિની રક્ષા કરે છે ૪ હે ભગવન્ ! તમારાં દર્શન કરવાથી મારા સર્વે સંશયો નાશ પામ્યા છે, કારણ કે, આપ ભગવાને પ્રેમથી મને રાજધર્મ કહ્યો તે મેં સાંભળ્યો ૫ વિષયી પુરુષોને જેના દર્શન દુર્લભ છે એવા આપના મને દર્શન થયા, એ ઘણું સારુ થયું તથા મેં તમારા ચરણની પવિત્ર રજાને મારા મસ્તકથી સ્પર્શ કર્યો એ પણ બહુજ સારુ થયું છે.

હ આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુએ કર્દમ મુનિને જે પ્રમાણે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે મનુ મહારાજને પોતાની પુત્રી દેવહૂતિના તેમની સાથે લગ્ન કર્યા, એ કથા કહેવાશે

૧ તમે મને ઉપદેશ આપ્યો અને મારા ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો એ બહુ સારું કર્યું વળી ઉઘાડા કાનથી તમારી મધુરી વાણી સાભળી તે પણ બહુ સારું થયું ૭ હું પુત્રીના સ્નેહથી મનમાં મુઝાઉ છું. વળી દીન છું માટે હું મુનિ! આપે કૃપા કરીને મારી વિનંતિ સાભળવી જોઈએ ૮ આ મારી પુત્રી છે, જે પ્રિયવ્રત તથા ઉત્તાનપાદની બેન થાય છે, તેનું નામ દેવહૂતિ છે અને તે નાની અવસ્થાવાળા, સારા સ્વભાવવાળા તથા ગુણસપત્ત પતિને શોધે છે પરંતુ તેણે જ્યારે નારદની પાસેથી તમારા સ્વભાવ, વિદ્યા, રૂપ, અવસ્થા અને ગુણો સાભળ્યા ત્યારથી તેણે તમારી સાથે પરણવાનો નિશ્ચય કરેલો છે, ૧૦ માટે હું પ્રાર્થાથી શ્રેષ્ઠ! હું મારી આ કન્યા શ્રદ્ધાથી તમને આપુ છું તેને ગ્રહણ કરો. આ કન્યા તમને ગૃહસ્થાશ્રમના સર્વ કર્મમાં સંપૂર્ણ રીતે અનુકૂલ થઈ પડશે ૧૧ જેણે વિષયનો સંગ ત્યાગ કર્યો હોય તેને પણ જો વિષયો પોતાની મેળે જઈ મળે તો તેણે તેના અનાદર કરવો જોઈએ નહિ વિષયાસક્ત પુરુષને કામનાઓ જઈ મળે તો તેનાથી કેમ ના પાડી શકાય? ૧૨ વળી જે મનુષ્ય કંઈ આપવાને સામા આવેલાનો અનાદર કરીને પછી કૃપણ મનુષ્યની પાસે ચાચના કરે તેને ઉન્નત યશ નાશ પામે છે અને તેનું માન ઘટી જાય છે ૧૩ હે વિદ્વાન! મારા સાભળવામાં આવ્યું છે કે, તમે વિવાહ કરવા માટે તૈયાર થયા છો તેથી હું તમને મારી કન્યા આપુ છું, તેને શાસ્ત્રોક્ત અવધિ પર્યંત પ્રજ્ઞચર્ય પાળનાર આપ ગ્રહણ કરો. ૧૪

કર્મમુનિ બોલ્યા કે-તમારું કથન સત્ય છે, મને પરણવાની ઇચ્છા છે અને તમારી પુત્રીનું ક્યાહી વાજ્ઞાન થયું નથી એટલે અમારા બન્નેનો અનુકૂળ એવો આ વિવાહ બહુ જ યુક્ત છે ૧૫ હે રાજન્! વેદમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે તમારી પુત્રીની કામના પૂર્ણ થશે વળી જે કન્યા પોતાના શરીરના લાવણ્યથી આલુપણની કાંતિનો પણ તિરસ્કાર કરે એવી છે તેના કોણ અસ્વીકાર કરે? ૧૬ હે રાજન્! વળી નુપુરથી ગજગણાટ કરતા ચરણોથી મનોહર દેખાતી તમારી પુત્રી મહેલની અગાસીમાં હંડે રમતી

હતી અને તેની દષ્ટિ દડામાં લીન હતી તે વખતે વિશ્વાવસુ નામનો ગધર્વ વિમાનમાં બેસીને આકાશમાં જતો હતો તે તેને જોઈને મોહ પામ્યો હતો ૧૭ વળી જે, સ્ત્રીઓમાં રત્ન રૂપ છે, જેઓએ લક્ષ્મીનાં ચરણ સેવ્યા નથી તેઓને જેના દર્શન પણ દુર્લભ છે, જે મનુની પુત્રી છે અને ઉત્તાનપાદની બહેન થાય છે એવી ઉત્તમ રાજકન્યા પગલુવા માટે સારી આવે તો કયો સમજી મનુષ્ય તેનો સ્વીકાર ન કરે? ૧૮ માટે હું તમારી સાથે ધર્મથી બંધાઉં છું કે, મારાથી તેને સંતાન થશે ત્યાં મુખી હું આ સદ્ગુણી સ્ત્રી સાથે સસારવ્યવહાર ચલાવીશ, ત્યાર પછી હું સાક્ષાત્ ભગવાને કહેલા અને જ્ઞાનમાં મુખ્ય ગણાતા એવા અહિંસક ધર્મો પાળવાની ઇચ્છા કરીશ ૧૯ આ વિચિત્ર જગત જેનાથી ઉત્પન્ન થયું છે, જેનામાં રહેલું છે તથા અતે જેના લય પામે છે એવા પ્રભાવતિઓના પણ પતિ ભગવાન અને તની આજ્ઞા મને માન્ય છે અર્થાત્ ભગવાને મારા જેવાને, ત્રણ ઋણ પતાવ્યા પછી સન્યાસ ગ્રહણ કરવો, એમ કહેલું છે ૨૦

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! કર્મ મુનિ આનંદ કહી મૈત્રેયને મનમાં પદ્મનાભ એવા ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા, તે સમયે મદ્દ હાન્યથી શોભતા મુખને જોઈને દેવહૂતિનું મન લલચાયું ૨૧ ત્યાર પછી પોતાની પટરાણીનો અને પુત્રીનો સ્કુટ અભિપ્રાય બાણી પ્રસન્ન થયેલા મનુષ્ય અનેક ગુણ સપત્ત કર્મ મુનિની સાથે તેના સમાન ગુણવાળી પોતાની પુત્રીના લક્ષ કર્યા ૨૨ મહારાણી શતરૂપાએ તે લક્ષ પ્રસંગે વરકન્યા બન્નેને મૂલ્યવાન આલુપણો વસ્ત્રો અને બીજા ઉપસ્કર પહેરામણીમાં આપ્યા ૨૩ મનુ રાજ યોગ્ય વરને કન્યા પરણાવવાથી નિશ્ચિંત થયા. પછી તેમને વિદાય કરી વેળાએ ગંગા ગયા થઈ ગયા, ૨૪ અને ભવિષ્યમાં થનારો પુત્રીને વિયોગ સહન કરી શક્યા નહિ, તેથી ગ્રી પદ્મના અને આખમાંથી વારંવાર ગળતા અશ્રુઓથી દેવહૂતિનું મસ્તક લીનું થયું. ૨૫ ત્યાર પછી તે મહા મુનિની આજ્ઞા લઈને મનુ, સ્ત્રી સાથે સ્થમા બેસી સન્ન્યના સર્વ મનુષ્યોની સાથે પોતાના નગર તરફ

પાછા વળ્યા ૨૧ માર્ગે જતા જતા ઋષિમંડળને
સુખકારિણી સરસ્વતી નદીના સુદર તીર ઉપર
આવેલા ક્ષમાવત ઋષિઓના આશ્રમેનો વૈલવ જોયો.
૨૭ પોતાના રાજા આવે છે એવું સાલગીને આન-
દમાં આવેલી બ્રહ્માવર્તની પ્રજા, નગરમાંથી બહાર
નીકળી ગીત ગાતી, સ્તુતિ કરતી અને વદિત્રો વગા-
ડતી સામે ગઈ ૨૮ આ બ્રહ્માવર્તમાં બહિર્ભમતી
નામની એક પુરી હતી, જે સર્વ સપત્તિથી ભરપુર
તથા જ્યાં આગળ યજ્ઞમૂર્તિ વસાઈ ભગવાને પોતાનું
શરીર ધુણાવતા તેમાંથી રુવાઓ ખગી પડ્યા હતા,
૨૯ અને તે રુવાઓ નિત્ય લીલા રંગના દર્ભ અને
કાસ નામના તૃણ રૂપે ઉગ્યા હતા સિદ્ધ ઋષિઓએ
તે દર્ભોવડે અને કામોથી યજ્ઞમાં વિદ્ય કરનારા દૈત્યો-
નો નાશ કરીને યજ્ઞમૂર્તિ ભગવાનનું યજ્ઞન કર્યું હતું
૩૦ મહાત્મા મનુ રાજાએ પણ તે પવિત્ર તૃણયુક્ત
પૃથ્વી ઉપર પાથરીને જેની કૃપાથી પોતાને રાજ્ય
મળ્યું હતું, તે યજ્ઞપુરુષ ભગવાનનું પોતે યજ્ઞન કર્યું
૩૧ આવા વૈલવવાળી બહિર્ભમતી નામની નગરીમાં
મનુ મહારાજા સ્ત્રી સહિત પેકા અને ત્રણે તાપને
ટાળનારા પોતાના રાજમહેલમાં રહી, સ્ત્રી તથા
સતાનોની સાથે ધર્મ, અર્થ અને કામમાં વિરોધ
આવે નહિ તેમ સસારના વૈલવો ભોગવવા લાગ્યા
૩૨ પ્રભાતમાં નિરતર દેવના ગવૈયાઓ, અપ્સરાઓ
સાથે મુનિની ઉત્તમ કીર્તિ ગાતા હતા, તથાપિ તે
મુનિ પોતે એકાગ્ર મનવડે ભગવાનની કથા સાંભળતા
હતા ૩૩ સ્વાયંભુવ મનુને યોગની સર્વ સિદ્ધિઓ
વરેલી હતી, છતાં પણ તે ભગવાન પરાયણ રહેતા
હતા, તેથી મનુને વિષયો જરા પણ ચલાયમાન કરી
શકતા ન હતા ૩૪ તેમને ભગવાનની કથા સાંભ-
ળતા, ધ્યાન કરતા, રચના કરતા અને કથા કહેતા
પોતાના આયુષ્યનો કોઇ પણ પ્રહર નિષ્ફળ જતો
નહિ, અર્થાત્ સર્વ કાળ ભગવત્સ્મરણમાં જતો હતો
૩૫ આવી રીતે ભગવાનની કથાના પ્રસંગથી ત્રણ
અવસ્થાનો પરાજય કરનાર સ્વાયંભુવ મનુએ પો-
તાનો ઇકેતેર યુગ જેટલો સમય ગાળી કાઢ્યો ૩૬
હે વિદુર ! શરીર સખધી હું ખો, માનસિક હું ખો,
આત્મિક હું ખો, શત્રુના હું ખો અને ટાંડ તડકાના

હું ખો ભગવાનના ભક્તને બાધ કરી શકતા નથી.
મનુ ખરેખર ભગવદ્ભક્ત હતા ૩૭ આવા સર્વ
પ્રાણીઓનું હિત કરનાર મહાત્મા મનુએ મુનિઓના
પૂછવા ઉપરથી મનુષ્યોના, વણના અને આશ્રમના
અનેક પ્રકારના ધર્મો કહ્યા હતા ૩૮ એ સ્તુતિ
કરવા યોગ્ય આદિ મહારાજાનું અદ્ભુત ચરિત તરને
કહ્યું હવે તેરાની પુત્રી દેવહૂતિનો મહિમા કહું તે
સાંભળો ૩૯

પતત્તે ગાદિરાજસ્ય મનોઞ્ચરિતમ્બુનમ ।

વર્ણિત વર્ણનીયસ્ય તદ્વપલોદય શૃણુ ॥૩૯॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे

द्वाविंशोऽध्याय

અધ્યાય ૨૩ મો.

દેવહૂતિ ને કદંબનો વિમાનમાં વિહાર.

મૈત્રેય ઉવાચ

पितृभ्यां पस्थिते स ध्वी पतिर्मगितकोविदा ।

नित्य पर्यचरत्प्रीत्या भवानीव भव प्रभुम् ॥૧॥

મૈત્રેય કહે છે-માતા પિતાના ગયા પછી પતિ-
વ્રતા તથા પતિના મનના ગૂઢ અભિપ્રાય જાણનારા
દેવહૂતિ, પાર્વતી જેમ નિત્ય શકરને સેવે તેમ
પ્રીતિથી પતિની સેવા કરવા લાગ્યાં ૧ હે વિદુર !
કામનો, કપટનો, દ્રેષનો, લોભનો, દુરાચરણનો
અને મદનો ત્યાગ કરી સાવધ તથા તત્પર રહીને
વિશ્વાસથી, પવિત્રતાથી, માનથી, જિતે દ્રિયપણથી,
સેવાથી, સ્નેહથી તથા મધુર વાણીથી મહા તેજસ્વી
એવા કદંબ મુનિને પ્રસન્ન કર્યા ૨-૩ દેવને પણ
એકવાર ફેરવી શકે એવા કદંબની પાસેથી મોટા
વૈલવની ઇચ્છા રાખતા તેમની સેવા કરતા અને ઘણા
કાળ સુધી નિયમ પાળવાથી અત્યંત દુર્બળ અને
શક્તિહીન થયેલા તેમને જોઈ, કદંબ ખિન્ન થયા અને
પ્રીતિથી ગળગળી વાણીએ આમ કહેવા લાગ્યા ૪-૫

કદંબ કહે છે-હે રાજકન્યા ! સન્માન આપનારી
જે તું તેની સેવા અને ભક્તિથી હું પ્રસન્ન થયો

હું આ અધ્યાયમાં કદંબ મુનિએ યોગવિદ્યાથી બના-
વેલા સર્વ સપત્તિવાળા અને ઇચ્છાનુસાર આકાશમાં ગમન
કરનારા વિમાનમાં દેવહૂતિ સાથે જે વિહાર કર્યો તે વર્ણવો

છું, કારણ કે, મનુષ્યોને પોતાનો દેહ અત્યંત પ્રિય હોય છે, અને તે સુખ ભોજવવાનું સાધન છે મારે માટે તે' એ દેહને દુર્બળ ક્રવારા જરાએ કયાશ રાખી નથી ? મેં સ્વધર્મમા પગથિયું રહી તપ, સમાધિ અને ઉપાસનામા મનની એકાગ્રતાથી જે દિવ્ય વૈભવો મેળવ્યા છે, તે ભય રહિત અને શોક રહિત વૈભવોને તે પણ મારી એવા કઠીને સ્વાધીન કર્યા છે હું તને દિવ્યદષ્ટિ આપુ છું, તેનાથી તું તે વૈભવોને જો ૭ આવા મોટા વૈભવોની પામે ભગવાનની બ્રહ્મદીના ચાલવા માત્રમા જેની સર્વ રચના નાશ પામે છે એવા બીજા વલ્લભોની તો વાત જ શી કરવી ? તું પતિવ્રતાના પ્રભાવથી સિદ્ધ છે માટે હવે મનુષ્યોને રાજાનું અભિમાન ગળવા છતાં મળવા દુર્લભ એવા દિવ્ય વૈભવોને ભોજવ ૮ સર્વ યોગસિદ્ધિઓમા અને તેની ઉપાસનાઓમા કુશળ પોતાના પતિને આ પ્રમાણે બોલતા સાલળી દેવહૂતિ ચિંતા રહિત થયા અને વિનય તથા પ્રેમથી વિહ્વલ વાણીએ જરા લાજથી મદ મદ હસતા બોલ્યા કે-હે પ્રાણીઓમા શ્રેષ્ઠ ! હે સ્વામિનાથ ! તમે અમોઘ એવી યોગસિદ્ધિના અધિપતિ છો તમારી પાસે સર્વ વૈભવ છે, પરંતુ તમે પ્રથમ જેમ ધાર્યું હતું તેમ એકવાર મને તમારા અગ્નો પ્રસંગ થવો જોઈએ, કારણ કે, મહાત્મા પુરુષોથી સંતાન થાય એ સતી સ્ત્રીઓનો મનોરથ હોય છે ૧૦ હે સ્વામિન ! તે અગ્નિ સગ થતા પહેલાં તો તેમા ઉપયોગી કામ-શાસ્ત્રમા કહેલા ખાનપાન તથા સ્થાન વગેરે સાધનો તૈયાર કરો, પછી તમે જેનો કામ જાણ્યો કરેલો છે એવી હું તેનો આ દેહ, જે કૃશ થઈ ગયો છે, તેને પ્રકૂળ બનાવો, તથા વિહારને યોગ્ય સ્થાન સારું પણ વિચાર કરો ૧૧

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! પછી કર્મ મુનિએ પોતાની પત્નીનું પ્રિય કરવાની ઈચ્છાથી યોગસિદ્ધિનો આશ્રય કરી, ગગન મહાન ગમન કરનાર એક દિવ્ય વિમાન બનાવ્યું તે સર્વ પ્રકારની કામના પુરનાર બન્યું દિવ્ય વૈભવવાળું, સર્વ જાતના રત્નોથી ભરપૂર, ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી સર્વ સમૃદ્ધિઓવાળું, મણિના સ્ત્રોતોથી શોભતું, ૧૩

તથા દિવ્ય વસ્તુઓથી શોભતું, સર્વ સમયમા સુખા-કારી, વિચિત્ર એવી ધ્વજાઓથી તથા મોટી પતાકાઓથી પણ શોભતું હતું ૧૪ જેમા ભમરાઓ ગુન્જાવ કરતા હતા એવી વિવિધ પુષ્પોની માળાઓથી, સુતરાઉ અને રેશમી વસ્ત્રોથી તે શોભાય-માન હતું ૧૫ વળી તેમા ઉપગ ઉપરી માળો, તળાઈવાળા પલંગો, પાંખાઓ અને આસનો ગોઠવેલા હતા ૧૬ વળી તે વિમાનના પ્રત્યેક ખંડમા અનેક પ્રકારની કારીગરી કરેલી હતી, તેથી તે બહુજ શોભતું હતું તેમા ઈંદ્રનીલમણિની ભૂમિ તથા પદ્મવાળાની ખેડકો હતી ૧૭ પરવાળાના ઈંજરાઓ હતા, હીરા જડેલા ખારણા હતા, ઈંદ્રનીલમણિથી બનાવેલા શિખરો ઉપર સોનાના કળશો ચઢાવેલા હતા ૧૮ હીરાની ભીંતમા જડેલા ઉત્તમ માણિકો નેત્રની માફક ચળકતા હતા, અનેક જાતના ચંદ્રવા અને મોઘા મૂલના મોનાના તોચ્છો લટકી રહેલા હતા ૧૯ હસ તથા પારેવાના ટોળા બનાવટી હસને પારેવાને સજ્જતીય માની, તેમના ઉપર ચઢી ચઢીને શબ્દ કરતા હતા ૨૦ વિહાર કરવાની જગાઓ, શયનમંદિરો, આગણા અને ઉપવનો તેમા બનાવેલા હતા આ સર્વ વૈભવોથી ભરપૂર તે વિમાન આશ્ચર્ય પમાડે એવું હતું ૨૧ આવા અલૈકિક વિહારવિમાનને અયોગ્ય મલિન શરીરને લીધે અને દાસીઓના અભાવને લીધે દેવહૂતિ જરા ખિન્ન જણાયા, એટલે સર્વ પ્રાણીઓના અભિપ્રાયને બાજુનાર કર્મ જપિ તેમને કહેવા લાગ્યા કે, ૨૨ હે બીકણ સ્ત્રી, તું આ સરોવરમા સ્નાન કરી, વિમાનમા બેસ, કારણ કે આ તીર્થ ભગવાને બનાવેલું છે અને તે મનુષ્યોના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે ૨૩ કમળ જેવા નેત્રવાળા દેવહૂતિ પતિનું વચન સાલળી મલીન વસ્ત્રવાળા, ગુચવાઈ ગયેલા કેશવાળા અને મેલથી મલીન થયેલા અગવાળા તેમા સ્નાન કરવાને ઉતર્યા ૨૪-૨૫ સરોવરની અંદર એક ઘરમા હજાર દાસીઓને બેઠેલી તેમણે જોઈ તે સર્વ કિશોર વયની હતી અને તેમનું શરીર કમળના જેવું સુગંધીદાર હતું ૨૬ તેઓ દેવહૂતિને જોઈ, બે હાથ જોડી, એકાએક ઉભી થઈ બોલી કે, અમે

તમારી દાસીઓ છીએ તમે અમને આજ્ઞા કરો, અમે તમારુ શુ કામ કરીએ ? ૨૭ હે વિદુર ! તે કન્યાઓએ સુગંધીદાર પાણીથી મનસ્વિની સ્ત્રીને નવરાત્રી અને તેને નિર્મળ તથા નવા વસ્ત્રો ૨૮ તથા મોઢા મૂલના, ગમતા આભૂષણો, સર્વ ગુણવાળુ અન્ન અને અમૃતના જેવા મીઠા અને મદ્યદાવનારા રસો આપ્યા ૨૯ તે સર્વનો ઉપયોગ કર્યા પછી, દેવહૂતિએ દર્પણમા પોતાના શરીરને જોયુ તો પુષ્પની માળાવાળુ, સ્વચ્છ વસ્ત્રવાળુ, મગળસૂચક વેષવાળુ અને દાસીઓથી પરિવૃત્ત જોયુ ૩૦ દાસીઓએ શરીરને સારી પેઠે નવરાત્રી હંતુ, સ્નાન કરવાથી મસ્તક પશુ સ્વચ્છ થયુ હંતુ, શરીર સર્વ પ્રકારના આભૂષણોથી શોભતુ હંતુ, ૩૧ નિત્ય ઉપર રત્નોએ જડેલી સુવર્ણની કટિબેન્ડા, મોઢા મૂલના હારો, ૩૨ સુદર દાત, ભૂકુટી, સ્નેહ ભરેલા કટાક્ષવાળી તથા કમળના કોશની સાથે સ્પર્ધા કરનારી દષ્ટિ, કાળા કેશો અને બધી શોભા બની રહી હતી ૩૩ આ પ્રમાણે પોતાનું અલૌકિક સ્વરૂપ જોઈને, દેવહૂતિએ પોતાના પ્રિયપતિ ઋષિશ્રેષ્ઠ કર્દમને સભાર્યા, એટલામા જ્યા આગળ તે પ્રભપતિ ઉભા હતા ત્યાજ પોતે પેલી દાસીઓ સાથે ખડા થઈ ગયા ૩૪ દેવહૂતિ પોતાને પોતાના પતિની સમક્ષમા હજાર સ્ત્રીઓથી વિદામણ જોઈ આ શુ ! એમ આશ્ચર્યમા પડી ગયા ૩૫ હે વિદુર ! સ્નાન કરીને શુદ્ધ થયેલા, નવ વધૂની પેઠે શોભતા, અલૌકિક મુગ્ધ રૂપને ધારણ કરનારા, હજારો અનુચરોથી સેવાતા, મનોહર વસ્ત્રોવાળા દેવહૂતિને જોઈ મુનિ પ્રસન્ન થયા, અને તેમને વિમાનમા બેસાડ્યા ૩૬-૩૭ જેની સ્વતંત્રતા નાશ થયો નથી એવા, પ્રેમવાળા, ચ ચળ નેત્રવાળી હજાર વિદ્યાધરીઓથી સેવાતા અને પ્રિયાની સાથે વિમાનમા બેઠેલા કર્દમ ઋષિ આકાશમા તારાઓથી વિદાયેલા ઉઘડી ગયેલી કમલિનીના ગણોથી સેવાતા અને મનોહર દેખાતા પૂર્ણ ચંદ્રની પેઠે શોભવા લાગ્યા ૩૮

આ પ્રમાણે વિમાનમા બેસીને ફરતા, સિદ્ધ પુરુષોથી સ્તુતિ કરાતા અને સ્ત્રીમંડળમા રહેલા

કર્દમ મુનિએ, કામદેવને ઉત્તેજન આપનારી, શીતળ અને સુગંધી પવનથી મનોહર લાગતી, ગંગા નદીના ઘોઘ પડવાથી જ્યા આગળ વિચિત્ર શબ્દો થાય છે એવી, આઠ લોકપાળોના વિહાર કરવાના સ્થાનરૂપ, મેરુ પર્વતની ગુફામા જઈને કુબેરની પેઠે ઘણા કાળ સુધી યથેચ્છ વિહાર કર્યો. ૩૯ પછી ત્યાંથી આગળ જઈને, પ્રિયા ઉપર પ્રેમાસક્ત થયેલા કર્દમમુનિએ, વૈશ્રભક, સુરસેન, નદન, પુષ્પભદ્રક અને ચૈત્રરથ નામના દેવતાઓના ઉદ્ધાનોમા અને માનસ સરોવરમા વિહાર કર્યો ૪૦ આ પ્રમાણે ઇચ્છાનુસાર આકાશમા ફરનારા, અગ્નિઝળાટ પ્રકાશમાન મોટા વિમાનમા બેસીને પવનની પેઠે લોકમા ફરતા કર્દમ વિમાનચારી દેવતાઓ કરતા પશુ અધિક થયા ૪૧ જેઓ સ સારના હુ બોને મટાડનારા, પવિત્ર આચરણવાળા શ્રી ભગવાનના ચરણોનો આશ્રય કરે છે, તે ધીરપુરુષોને શુ દુર્લભ રહે છે ? ૪૨ મહાયોગી કર્દમ, ક્ષીપ, ખડવગેરે રચનાથી જેટલામા પૃથ્વીનુ મંડળ હતુ તે સર્વ અતિ આશ્ચર્યકારક ભૂમંડળ પોતાની સ્ત્રીને દેખાડીને, પાછા પોતાના આશ્રમમા આવ્યા ૪૩ અને પોતાના સ્વરૂપના નવ વિભાગ કરીને સુરતકીડ કરવાને ઉત્કંઠાવાળા મનુના પુત્રી દેવહૂતિ સાથે બધે કર્યા આમ વિહાર કરતા તેમણે ઘણા વર્ષોને મુહૂર્તની માફક ગુભર્યા ૪૪ તે વિમાનમા પતિની સાથે રહેલા દેવહૂતિ, કીડામા કાળ ઘણો વીતી ગયો તે બાણી શક્યા નહિ ૪૫ આ પ્રમાણે તે સ્ત્રી પુરુષને યોગસિદ્ધિના પ્રભાવથી ઇચ્છાનુસાર વિહાર કરતાં સો વર્ષ અદ્ય કાળની પેઠે વીતી ગયા ૪૬ દેવહૂતિને પોતાનું અર્ધ અંગ માનનાર, તેમના સર્વ સંકલ્પને બાણુનાર અને આત્મજ્ઞાની એવા વ્યાપક મુનિએ પોતાના નવ સ્વરૂપ કરીને વીર્યાધાન કર્યું ૪૭ ત્યારપછી દેવહૂતિએ એકજ દિવસમા નવ કન્યાઓને જન્મ આપ્યો તે સર્વ કન્યાઓ સર્વાંગ સુદર અને શાતા કમળના કોશ જેવી હતી ૪૮ આ પ્રમાણે કન્યાઓનો જન્મ થયા પછી મુનિ સંન્યાસ ધારણ કરશે એવુ ધારી ઉપર ઉપરથી મદ્યહંસતા, પરતુ મનમા અત્યંત ગભરાતા અને બિજા ક્ષતા મહિ

જેવા નખવડે શોભતા ચરણથી પૃથ્વીને ખેતરતા
મનેહર દેહવાળા દેવહૂતિ નીચુ મુખ કરી, આસુ
ખાળી ખીસી મધુર વાણીથી તેમને આમ કહેવા લા-
ગ્યા ૪૬-૫૦ હે ભગવન ! આપે મને જે વચન આ-
પ્યું હતું, તે સર્વ આપે સંપૂર્ણ રીતે પાળ્યું, તથાપિ
મને સ્મરણાગતને અભયદાન દેવું, એ આપને ઉ-
ચિત છે ૫૧ હે પ્રજ્ઞાન ! તમારી દીકરીઓને પોતાની
મેળેજ પોતાની સમાન પતિ શોધી કાઢવા પડે, તે
હીક નહિ વળી તમે સન્યાસ લઈને વનમા પધારો
તે પછી મને જ્ઞાનોપદેશ કરીને શોક દૂર કરવા
માટે એક પુત્ર હોવો જોઈએ ૫૨ હે સ્વામીનાથ !
વિષયેના પ્રસંગમા મેં પરમાત્મા સબ ધી વિચાર
કર્યો નથી અને આટલો બધો કાળ વિષયમા કાઢ્યો
છે, માટે હવે જે કાળ ગયો તેટલાથીજ બસ છે
૫૩ ‘આપ બ્રહ્મવેત્તા છો,’ આવો આપનો મહા
પ્રભાવ ન જાણુતા મેં તો કેવળ વિષયમુખમા આ-
સક્ત થઈને આપનો પ્રસંગ કર્યો છે, તથાપિ તે
પ્રસંગ હવે મને અભયકારક નીવડે, એવી મારી
પ્રાર્થના છે ૫૪ અજ્ઞાનને લીધે પણ જો અસત્પુરુ-
ષનો સગ કર્યો હોય તો તે સસારનું કારણ થઈ
પડે છે અને સત્પુરુષોનો સગ કર્યો હોય તો તે
વૈરાગ્યનું કારણ થઈ પડે છે ૫૫ જે મનુષ્યનું કોઈ
હ્રમ ધર્મને માટે ન હોય, ધર્મદ્વારા વૈરાગ્યને માટે
ન હોય અને વૈરાગ્યદ્વારા ભગવાનની સેવા માટે ન
હોય, તો તે મનુષ્યને જીવતાજ મુવો સમજવો ૫૬
હું ભગવાનની માયાથી ખરેખર અત્યંત છેતરાઈ
છું, કારણ કે, મુક્તિ આપનારા આપને પ્રાપ્ત થયા
છતા, મેં સસારના જન્મમરણના બંધનમાંથી
છુટવાની ઇચ્છા કરી નથી ૫૭

સાર્દ ભગવતો જૂન વંચિતા માયયા દટમ્ ।
વસ્ત્વાં વિમુક્તિર્દ પ્રાપ્ય ન મુમુક્ષેય વચનાત્ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे
त्रयोविंशोऽध्याय

અધ્યાય ૨૪ મો.†

મહાત્મા કપિલનો જન્મ.

મૈત્રેય ક્વાચ

निर्वेदवादिनीमत्रं मनोर्दुहितर मुनि ।

दयालु शांतिनीमाह शुक्लामिर्गार्हत स्मरन् ॥

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે ખિન્નતાપૂર્વક બો-
લતા પ્રશ્ન સા કરવા યોગ્ય મનુની પુત્રીને, દયાળુ
મુનિ, શુદ્ધ અને સત્વગુણી ભગવાને કહેલું વચન
કહેવા લાગ્યા ૧

ઋષિ કહે છે-હે રાજપુત્રિ ! તમે આ પ્રમાણે
ખેદ કરો મા, કારણ કે અવિનાશી ભાગવાન થોડા
દિવસમા તમારા ગર્ભથી અવતાર લેવાના છે ૨
તમે પતિવ્રતા છો, ને તમારું કસ્યાણુ થાઓ, તમે
ઇદ્રિયોના નિગ્રહથી, નિયમોથી, તપથી, ધનના દા-
નોથી, તથા શ્રદ્ધાથી ઇશ્વરનું ભજન કરો ૩ કારણ
કે, તમારી આરાધનાથી શુદ્ધ સત્વગુણી ભગવાન
પુત્રરૂપે અવતરી મારા યશનો વિસ્તાર કરશે અને
બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરી, તમારી દેહાભિમાનજ-
નિત ગાઠને કાપી નાખશે ૪

મૈત્રેય કહે છે-દેવહૂતિએ પ્રભાપતિના વચન
ઉપર ઘણા માનથી સારી રીતે વિશ્વાસ રાખીને
અવિનાશી તથા સર્વના ગુરુ એવા પરમ પુરુષની
સેવા કરવા માડી ૫ કેટલોક કાળ વીતી ગયા પછી,
કાષ્ઠમાંથી જેમ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય તેમ ભગવાન
મધુસૂદન, દેવહૂતિના ઉદરમાંથી ઉત્પન્ન થયા ૬
કપિલદેવના જન્મ સમયે આકાશમા વાદિત્રો વાગ્યા,
ગર્જના કરતા મેઘમ ડળો પાણી વરસાવવા લાગ્યા,
ગંધર્વો મહિમા ગાવા લાગ્યા, અસરાઓ હર્ષથી
નૃત્ય કરવા લાગી, આકાશમાંથી દેવતાઓએ પુષ્પો-
ની વૃષ્ટિ કરી, સર્વે દિશાઓ અને પવિત્ર જલાશયો
નિર્મળ થઈ ગયા, મનુષ્યોના મન પ્રસન્ન થયા, ૭-૮
અને ભગવાન બ્રહ્મા મરીચિ વગેરે ઋષિઓની સાથે
સરસ્વતી નદીથી વિટાયલા કદંબમા આશ્રમમા ગયા

† આ અધ્યાયમા કપિલનો જન્મ તથા ત્રણ ઋણમાંથી
મુક્ત થયા પછી, પુત્ર અને પત્નીની આજ્ઞા લઈને, મુનિએ
લીધેલો સન્યાસ કહેવાયો

‘હે વિદુર ! ભગવાન પરબ્રહ્મ, જેમા તત્ત્વોની ગણતરી છે, એવા સાખ્યશાસ્ત્રનો વિસ્તાર કરવા શુદ્ધ સત્યગુણના અશ સાથે ઉત્પન્ન થયા પછી સ્વત-સિદ્ધ જ્ઞાનવાળા બ્રહ્માએ શુદ્ધ અત કરણથી ભગવાનના કર્તવ્યોનો સત્કાર કર્યો અને કર્દમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧૦-૧૧

બ્રહ્મા કહે છે-હે તાત ! તે કપટ વિના મારી સેવા કરી છે કારણ કે, હે પુત્ર ! તે મારું માન રાખી મારી આજ્ઞાને પાળી છે ૧૨ પિતાની મોટાઈને લીધે ‘બહુ સારું તેમ કરીશ,’ આ પ્રમાણે પિતાના વચનને માન આપવું આટલી તો પુત્રોએ સેવા કરવી જોઈએ ૧૩ હે પુત્ર ! તારી આ પુત્રીઓ પોતાના વશદ્વારા આ સૃષ્ટિને અનેક પ્રકારે વધારશે, ૧૪ માટે તમે મરીચિ વગેરે મુખ્ય મુખ્ય ઋષિઓને કન્યાના સ્વભાવ પ્રમાણે અને કન્યાની ઇચ્છા પ્રમાણે આજેજ કન્યાદાન આપો અને જગતમા તમારો યશ ફેલાવો ૧૫ હે મુનિ ! આદિ પુરુષ ભગવાન કપિલ પોતાની માયાથી પ્રાણીઓની સર્વ કામના પુરનાર દેહને ધારણ કરીને અવતર્યા છે ૧૬ તે હિરણ્ય જેવા કેશવાળા, કમળ જેવા નેત્રવાળા અને જેના ચરણારવિદમા કમળના ચિહ્ન છે એવા ભગવાન શાસ્ત્રોક્ત જ્ઞાનના ઉપાયથી તથા અપરોક્ષ જ્ઞાનના ઉપાયથી તારા કર્મોની દંઢતર વાસનાનો નાશ કરશે ૧૭ વળી હે મનુની પુત્રિ ! તમારે પેટે અવતરેલા કૈટભ દૈત્યનો નાશ કરનાર કપિલ, અવિદ્યારૂપી હૃદયની અશિનો ઉચ્છેદ કરી પૃથ્વી ઉપર ફરશે ૧૮ વળી તે સિદ્ધ પુરુષોના મહાનો અધિપતિ થશે સાખ્યશાસ્ત્રના આચાર્યોમા મુખ્ય ગણાશે તમારી કીર્તિ વધારશે અને જગતમા કપિલ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થશે ૧૯

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે કર્દમ અને દેવહૂતિ બન્નેનું આશ્વાસન કરી, જગતના સ્વષ્ટા બ્રહ્મા, હ્રમ ઉપર ચઢી નારદ અને સનક વગેરે ચાર કુમારોની સાથે સત્યલોકમા ગયા ૨૦ પછી બ્રહ્માએ જેમને પ્રેરણા કરી હતી એવા કર્દમે બ્રહ્માના કહેવા પ્રમાણે પ્રજાપતિઓને પોતાની પુત્રીઓ પરણાવી, મરીચિને કલા નામની પુત્રી પરણાવી,

અત્રિને અનસૂયા પરણાવી, અગિરાને શ્રદ્ધા પરણાવી, પુલસ્ત્યને હવિર્ભૂ પરણાવી, ૨૨ પુલહને યોગ્યતાવાળી ગતિ પરણાવી, કતુને સતી એવી ક્રિયા પરણાવી, ભૃગુને ખ્યાતિ પરણાવી, વસિષ્ઠને અરુઘતી પરણાવી, ૨૩ અથર્વાને શાંતિ નામની કન્યા પરણાવી, જે શાંતિ નામના દેવતાવડે સમૃદ્ધિવાળો યજ્ઞ કરવામા આવે છે આ પ્રમાણે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની સાથે પુત્રીઓને પરણાવી પુત્રીઓનો અને જમાઈઓનો સારી રીતે સત્કાર કરી તેમને સતુષ્ટ કર્યા ૨૪ પછી હે વિદુર ! પરણેલા ઋષિઓ કર્દમની આજ્ઞા લઈ, હર્ષ પામતા પોતાના આશ્રમ ભણી ગયા ૨૫ ત્યાર પછી કર્દમ, દેવોમા શ્રેષ્ઠ એવા વિષ્ણુને પોતાને ત્યાં અવતર્યા બાણી, એકાતમા તેમની પાસે જઈ, પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યા ૨૬ આ લોકમા પોતાના પાપોથી નરકમા સડબડતા પ્રાણીઓ ઉપર દેવતાઓ ઘણું કાલે પ્રસન્ન થાય છે ૨૭ વળી સન્યાસીઓ એકાતમા રહીને ઘણા જન્મે સિદ્ધ થયેલા ઉત્તમ ભક્તિઓમા એકાગ્ર મન કરી, જે ભગવાનના ચરણારવિદના દર્શન કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, ૨૮ તે ભગવાન આજે મારી લઘુતા ન ગણકારી, સસારી એવા મારા ઘરમા અવતર્યા છે આપ ભકતોના પશ્ચાન્ન પોષણ કરનારા છો ૨૯ ભકતોનું માન વધારનારા આપ જ્ઞાનોપદેશ કરવાની ઇચ્છાથી તથા પોતાનું વાક્ય સત્ય કરવા માટે મારા ઘરમા અવતર્યા છો ૩૦ હે ભગવન્ ! તમે પ્રાકૃત રૂપ રહિત છો, છતાં પણ તમારા ચતુર્ભુજ આદિક જે અલૌકિક રૂપો છે, તે રૂપો તમને યોગ્ય છે અને તે રૂપો મનુષ્યાકૃતિના છતાં પણ તમારા ભકતોને પ્રિય લાગે છે ૩૧ વિદ્વાનોએ તત્ત્વ બાણવાની ઇચ્છાથી નિત્ય જેમના ચરણ મૂકવાનું પાઠપીઠ પ્રણામ કરવા યોગ્ય છે તથા જે ઐશ્વર્ય, વૈરાગ્ય, યશ, જ્ઞાન અને લક્ષ્મીથી પરિપૂર્ણ છે, એવા આપને હું શરણ આપ્યો છું ૩૨ સર્વ શક્તિ તમારા સ્વાધીન હોવાથી તમે પરમેશ્વરરૂપ છો, પ્રકૃતિની મૂર્તિ છો, તેના અધિક્ષતા પુરુષ છો, મહત્ત્વરૂપ છો, ગુણને ક્ષોભ કરનારા કાળ મૂર્તિ રૂપ અહ કાર છો, લોકરૂપ તથા લોકોના પાલક રૂપ છો, આત્માના અનુભવથી

જેને વિષે સર્વ પ્રપચનો લય થાય છે એવા આપ સર્વજ્ઞ કપિલદેવને હું શરણે આવ્યો છું ૩૩ પ્રજ્ઞપતિ એવા આપની પાસે આજ્ઞા માગુ છું કે, આપના જેવા પુત્રવડે હું ત્રણ જાતના ઋણમાથી મુક્ત થયો છું, માટે હવે હું સન્યાસ ધારણ કરી શોક રહિત થઈ, હૃદયમાં તમારું ધ્યાન કરતો કરતો પૃથ્વી ઉપર ફરીશ ૩૪

કપિલે કહ્યું—હે મુનિસત્તમ ! વૈદિક તથા લૌકિક સખધી મારું જે કહેવું છે તે લોકોને માન્ય છે, માટે મેં તમને જે વચન આપ્યું હતું તે વચન સત્ય કરવા માટે હું પ્રગટ થયો છું ૩૫ આ સ સારમાં હુષ્ટ વાસનામાથી છૂટવાની ઇચ્છા રાખનારાઓને આત્મવિચાર કરવામાં માન્ય ઠરેલા તત્ત્વોની રચનાનું વ્યાખ્યાન કરવા માટે જગતમાં મારો આ જન્મ થયો છે ૩૬ આ આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ અનાદિ કાળનો અને ઘણો સૂક્ષ્મ છે, પણ ઘણા કાળથી તે ઝાંખો પડી ગયો હતો તે પાછો ચાલુ કરવા માટે મેં આ દેહ ધારણ કર્યો છે ૩૭ હું તમને જવાની આજ્ઞા આપુ છું, તમે જાઓ અને હું પણ અહીં રહેવા માટે આપની આજ્ઞા માગુ છું. તમે સર્વ કર્મો મારે વિષે અર્પણ કરજો, ને જન્મમરણ-માથી મુક્ત થઈ સ્વસ્વરૂપને જાણવા માટે મારી સેવા કરજો ૩૮ તમે જો પોતાના મનથી સર્વ પ્રાણીઓના અત્યાચાર અને સ્વયંપ્રકાશ એવા પરમાત્મા રૂપ મને તમારે પોતાને વિષે જ જોશો તો શોક રહિત થઈને મોક્ષ પામશો ૩૯ હું મારી માતાને સર્વ કર્મોનો નાશ કરનારી બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરીશ, કે જેથી તે જન્મ મરણના ભયથી મુક્ત થાય ૪૦

મૈત્રેય કહે છે—આ પ્રમાણે કપિલ દેવના વચન સાંભળી કર્દમ પ્રજ્ઞપતિ તેમની પ્રદક્ષિણા કરી વનમાં ગયા, ૪૧ અને અહિં સામંત ધારણ કરીને આત્મસ્વરૂપ ઉપર નિષ્ઠા રાખી, આસક્તિ છોડી દઈ તથા અગ્નિહોત્રનો અને ઘરનો ત્યાગ કરી પૃથ્વી ઉપર ફરવા લાગ્યા ૪૨ તેમણે કાર્ય કારણથી પર, શુભનો પ્રકાશ કરનાર, નિર્ગુણ તથા એકાગ્ર વૃત્તિથી સાક્ષાત્કાર કરેલા એવા પરબ્રહ્મમાં પોતાના

મનને ભેડ્યું ૪૩ અહીં તા, મમતા અને સુખ હું ખાદિકથી રહિત થઈ લેહ્યબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી સર્વને પોતાના જેવા જેવા લાગ્યા ૪૪ શાંત મહા સાગરની પેઠે શાંત થઈ તે મુનિ પરમ ભક્તિભાવથી સર્વજ્ઞ અને સર્વમાં આત્મરૂપે રહેલા ભગવાનમાં લીન થઈ, સ સારના કર્મબંધનોથી મુક્ત થયા ૪૫ આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી સર્વ પ્રાણીઓમાં ભગવાન પરમાત્માને તે જેવા લાગ્યા અને પરમાત્મા એવા ભગવાનમાં સર્વ પ્રાણીઓને જેવા લાગ્યા. ૪૬ આ પ્રમાણે ઇચ્છા-દ્વેષથી રહિત થયેલા, સર્વત્ર પરબ્રહ્મરૂપે દ્રષ્ટિ કરતા અને ભગવાનની ભક્તિ કરતા કર્દમ મુનિ ભગવાનની ગતિને પામ્યા ૪૭

इच्छाद्वेषविहीनेन सर्वत्र समचेतसा ।

भगवद्भक्तियुक्तेन प्राप्ता भागवती गतिः ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे
चतुर्विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૫ મો.*

દેવહૂતિને જ્ઞાન જિજ્ઞાસા.

શૌનક ક્વાચ

कपिलस्तत्त्वसंख्याता भगवानात्ममायया ।

जातः स्वयमजः साक्षादात्मप्रकृतये नृणाम् ॥

જ્ઞાનક પૂછે છે—હે સૂત ! ભગવાન અજન્મ છે તેમ છતાં મનુષ્યોને આત્મજ્ઞાન આપવા પોતાની માયાવડે તત્ત્વોની જેમાં ગણતરી છે એવા સામ્ય-શાસ્ત્રકર્તા કપિલ મુનિરૂપે અવતર્યા હતા ૧ પુરુષમાં વૃદ્ધ, સર્વ યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ ને શ્રવણ કરવાથી વધારે જાણવામાં આવનાર ભગવાનની કીર્તિ સાંભળી છે, છતાં મારી ઇદ્રિયો તૃપ્ત થતી નથી, અર્થાત્ વિશેષ સાંભળવાને આતુરે રહે છે. ૨ તે ઇચ્છાનુસાર દેહને ધારણ કરનાર ભગવાન પોતાની યોગમાયાવડે જે જે કર્મો કરે છે તે તે પ્રશ્ન સા કરવા યોગ્ય ચરિત્રો મને તમે સંભળાવો ૩

* આ અધ્યાયમાં સ સારના બંધનમાથી મુક્ત થવા દેવહૂતિ કપિલને પ્રશ્ન પૂછે છે અને કપિલ તેમને ભક્તિનું લક્ષણ કહે છે એ કથા કહેવામાં આવશે

સૂત બોલ્યા—તમે જેમ મને આત્મવિદ્યાનું કથન કરવાની પ્રેરણા કરો છો તેમ વિદુરે વ્યાસના મિત્ર મૈત્રેય ઋષિને અધ્યાત્મવિદ્યા પ્રબોધવા પ્રેર્યા હતા તેથી તેમણે પ્રસન્ન થઈ વિદુરને આ પ્રમાણે કહ્યું હતું ૪

મૈત્રેય કહે છે—હે વિદુર ! પિતા સંન્યાસ લઈને વનમાં ગયા તે પછી માતાનું હિત કરવાની ઇચ્છાને લીધે ભગવાન કપિલદેવ બિંદુ સરોવર ઉપર રહેવા લાગ્યા ૫ ત્યાર પછી બ્રહ્માના વચન સંભારી કર્મના સંબંધથી રહિત તથા ઉંડા તત્ત્વના માર્ગનો પાર દેખાડનારા પોતાના પુત્ર ભગવાન કપિલ જ્યાં બેઠા હતા ત્યાં જઈને દેવહૂતિએ પૂછ્યું કે, ૬ હે વત્સ ! દુષ્ટ એવા ઇન્દ્રિયોના વિષયોની ઇચ્છાથી હું અત્યંત શ્રમિત થઈ ગઈ છું અને તે વિષયોની સેવા કરતા કરતા અજ્ઞાન રૂપી ગાઢ અધારામાં ડૂબી ગઈ છું. ૭ પરંતુ હે મહારાજ ! આજે ધણા જન્મોને અતે તારા અનુગ્રહથી તરીને પાર જઈ શકાય નહિ એવા ગાઢ અધારાના પારને પહોંચાડનાર તું પુત્ર રૂપી રત્ન મને પ્રાપ્ત થયું છે ૮ તું આદિ ભગવાન છે, મનુષ્યોનો ઇન્દ્ર છે અને અજ્ઞાનથી આધળા થયેલા મનુષ્યો માટે સૂર્યની પેઠે એક દષ્ટિ રૂપે પ્રગટ થયો છે ૯ માટે હવે હે પુત્ર ! આ દેહમાં ‘હું તથા મારું’ એવો જે ખોટો દુરાગ્રહ બધાય છે તે દૂર થાય એવું તત્ત્વ મને બતાવ ૧૦ તું પ્રભુ શરણાગતનું રક્ષણ કરનાર, પોતાના દાસના સંસાર રૂપી વૃક્ષને કાપી નાખનાર અને સત્ય ધર્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ છે હું પ્રકૃતિ તથા પુરુષનું સ્વરૂપ બાણવાની ઇચ્છાથી તારે શરણે આવી છું ૧૧

મૈત્રેય કહે છે—આ પ્રમાણે પુરુષોને મોક્ષમાં પ્રીતિ વધારનારી પોતાની માતાની જિજ્ઞાસા બેઈ મનમાં તેને અભિનંદન આપીને આત્મજ્ઞાની સત્પુરુષોની ગતિ રૂપ અને કિંચિત્ હસવાથી જેમનું સુખ શોભતું હતું એવા ભગવાન કપિલદેવ આ પ્રમાણે બોલ્યા ૧૨

કપિલ કહે છે—હે માતાજી ! આધ્યાત્મિક એટલે બ્રહ્મવિદ્યામાં નિષ્ઠા રાખવાથી પુરુષોનું કલ્યાણ થાય છે એવો મારો મત છે, કારણ કે, બ્રહ્મવિદ્યામાં તમામ

દુખનો તથા સુખનો અત્યંત અભાવ રહેલો છે. ૧૩ પૂર્વે સર્વાંગે સંપૂર્ણ એવો બ્રહ્મવિદ્યા સંબંધી ઉપાય સાક્ષાત્કારની ઇચ્છાવાળા ઋષિઓને મેં જે ઉપાય કહી સંભળાવ્યો હતો, તે ઉપાય હે માતાજી ! હમણાં તમને પણ કહ્યું છું ૧૪ મન જ આ જીવને બંધન કરનાર અને મુક્તિ આપનાર છે, એમ શાસ્ત્રકારોએ માનેલું છે ચિત્ત બે વિષયોમાં જાય તો તે બંધનકારક થઈ પડે છે અને પરમાત્માને પરાયણ થાય તો મુક્તિદાયક થાય છે ૧૫ વળી જ્યારે “હું” અને “આ મારું” એવા અભિમાનથી થયેલી કામનાના મળોથી મુક્ત થઈને શુદ્ધ અને સુખ—દુઃખ રહિત સમતાવાળો પુરુષ થાય છે, ૧૬ ત્યારે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિવાળું ચિત્ત પ્રકૃતિથી પર ભેદ રહિત, સ્વયં પ્રકાશ, સૂક્ષ્મ, ઉદારસીન, એકસ્વરૂપ અને આત્મસ્વરૂપ પરમાત્માને અખંડ રૂપે જીવે છે ૧૭-૧૮ યોગીઓને પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે સર્વ જગત રૂપ ભગવાનની ભક્તિ કરવી એજ ઉત્તમ ઉપાય છે, એ વિના બીજો કોઈ પણ ઉપાય કલ્યાણકારી નથીજ ૧૯ વિષયોનો સંગ કરવો, એ તૂટે નહિ એવો આત્માને લાગેલો એક પાશ છે, પરંતુ તે પ્રસંગ બે સાધુઓની સાથે કર્યો હોય તો તે મોક્ષનું દ્વાર છે ૨૦ સુખ દુઃખ સહન કરનારા, દયાશીલ સર્વ પ્રાણીઓની સાથે સ્નેહ રાખનારા, શત્રુ વિનાના, શાન્ત, શાસ્ત્ર પ્રમાણે વર્તનારા, સારો સ્વભાવ એજ ભૂષણ છે, એવું માનનારા, ૨૧ મારામાં એકાંત ભાવથી દંઢ ભક્તિવાળા, મારે માટે સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરનારા, પોતાના મનુષ્યોની સાથે અને બધુઓની સાથે સ્નેહ નહિ રાખનારા, નિત્ય મારી કથા સાક્ષાત્કારના, મારું વર્ણન કરનારા અને મારામાં મનને બેડન્યારા સત્પુરુષોને અધ્યાત્મ વગેરે વિવિધ તાપો દુઃખ હેતા નથી ૨૨-૨૩ હે માતા ! સાધુ પુરુષો સર્વ પ્રકારના સંગથી મુક્ત છે, માટે તેમને સંગ ઇચ્છવા યોગ્ય છે, કારણ કે, સાધુ પુરુષો મનુષ્યના વિષય સંગના દોષનો નાશ કરે છે. ૨૪ સત્પુરુષોના પ્રસંગમાં મારા પરાક્રમને જણાવનારી તથા હૃદય અને કાનને રસાયન રૂપ મારી કથાઓ સાક્ષાત્કારમાં આવે છે અને તે કથાઓ સાક્ષાત્કારથી

અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થાય છે અને તેથી મળે એવા શ્રીહરિ ઉપર શ્રદ્ધા, રતિ અને પરમ ભક્તિ ઉપજે છે ૨૫ મારી સૃષ્ટિચક્રના વગેરે લીલાનું મનન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલી ભક્તિથી પુરુષને ઐહિક તથા પારલૈકિક વિષયોમા વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી તે વૈરાગ્યના ઉપાયથી યોગધારણ કરી યોગના સરલ ઉપાયોથી મનનો નિરોધ કરવાનો પ્રયત્ન થાય છે ૨૬ વિષયોની સેવા ન કરવાથી વૈરાગ્ય વડે વધેલા જ્ઞાનથી, યોગથી તથા મારામા અર્પણ કરેલી ભક્તિથી, સર્વમા આત્મારૂપે રહેલા મને મારા ભકતો પામે છે ૨૭

દેવહૂતિએ પૂછ્યું -તમારા ઉપર કેવી ભક્તિ રાખવી? અને હું જે સ્ત્રી ભાતિ છું તેણે કેવી ભક્તિ કરવી? કે જે ભક્તિથી હું શ્રમ વિના મોક્ષ રૂપ પરમાર્થને પામું ૨૮ તમને પ્રાપ્ત કરાવનારો જે યોગ તમે મને કહો, તે હે નિર્વાણમૂર્તિ! કેવો અને કેટલા અગવાળો છે? કે જે યોગથી આત્મ-તત્ત્વ જ્ઞાન થાય છે ૨૯ હે હરિ! આ સર્વ મને સપ્રમાણ કહો, હું અજ્ઞાન સ્ત્રી ભાતિ છું. જે ઉપાયથી આપના અનુગ્રહવડે જાણી શકાય નહિ એવા વિષયને સુખથી સમજી શકું ૩૦

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! આ પ્રમાણે તેમનો અભિપ્રાય જાણી પોતે જેમના શરીરમાથી જન્મ્યા હતા, એવી માતા ઉપર કપિલને સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો અને તેમણે જેમા તત્ત્વોનો અનુક્રમ કહેલો છે અને જેને વિદ્વાનો સાખ્યશાસ્ત્ર અથવા પરમાણુનું તત્ત્વ-શાસ્ત્ર કહે છે તે સાખ્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન, ભક્તિનો વિસ્તાર તથા યોગનો વિસ્તાર કહો ૩૧

કપિલદેવ બોલ્યા-વિષયો ગ્રહણ કરવા ઉપરથી જાણવામા આવતી અને વેદોક્ત કર્મ કરનારી વિકારરહિત ઇદ્રિયોની વૃત્તિને સત્ત્વગુણી ભગવાનમા આરોપવી, તેનું નામ નિર્નિમિત ભક્તિ અને તે ભક્તિને સિદ્ધિ કરતા પણ શ્રેષ્ઠ સમજવી જે ભક્તિ, જઠરાગ્નિ જેમ ખાધેલા પદાર્થને પચાવે છે તેમ લિંગ શરીરનો નાશ કરે છે, ૩૨-૩૩ પર તુ જેઓ મારા ચરણની સેવામા પ્રીતિ ધરાવનારા અને મારે માટે જ ક્રિયા કરનારા છે, તેઓ મારી સાચુજ્ય

સુક્તિને ઇચ્છતા નથી, પર તુ તેઓ મારા પરાક્રમોની પ્રશંસા કરે છે ૩૪ હે માતાજી! તે મહાત્મા પુરુષો પ્રસન્ન મુખવાળા, રાતા નેત્રવાળા અને વરદાન આપનાર અલૌકિક અને મનોહર એવા મારા રૂપોના દર્શન કરે છે તથા તેઓની સાથે મનોહર વાણીથી વાતચીત કરે છે, ૩૫ અને તે જોવા યોગ્ય સુદર અવયવવાળા, ઉદાર, વિલાસ કરનારા, મનોહર હાસ્ય કરનારા, મધુરતાથી જોનારા તથા મધુર ભાષણ કરનારા રૂપોએ જેના મનને અને પ્રાણને મુગ્ધ કરી મૂક્યા છે એવા ભક્તજનો સુક્તિની ઇચ્છા કરતા નથી, તોપણ મારી ભક્તિ તેમને સુક્તિ આપે છે ૩૬ અવિદ્યા દૂર થયા પછી તેઓ સત્ય લોકાદિકમા મળતી મારી માયાની ભોગ સપત્તિઓને, ભક્તિ કરવાથી તેની પાછળ મળતી અણિમા આદિક આઠ સિદ્ધિઓને તથા વૈકુંઠલોકની કલ્યાણકારી સપત્તિને પણ ઇચ્છતા નથી, તોપણ તેઓ પરમાત્માના વૈકુંઠલોકમા તે સપત્તિઓને ભોગવે છે ૩૭ વળી હે શાતશુણી માતા! હું જેમને આત્માના જેવો પ્રિય છું, પુત્રના જેવો પ્રીતિપાત્ર છું, મિત્રના જેવો વિશ્વાસપાત્ર છું, શુરુના જેવો ઉપદેશ કરનારો છું, સખધીઓના જેવો હિતકારી છું અને ઇષ્ટદેવના જેવો પૂજ્ય છું, આ પ્રમાણે સર્વ ભાવથી જેઓ મારી સેવા કરનારા છે તે ભક્ત પુરુષો કેઈ પણ દિવસ હું ખી થતા નથી, તેમ મારું કાળચક્ર પણ તેમનો નાશ કરતું નથી ૩૮ આ લોક તથા પરલોકમા ગતિ કરનારો દેહ, દેહની પાછળ રહેલા સ્ત્રી, પુત્રો, ધન, પશુઓ અને ઘર વગેરે સર્વનો તથા ખીજ પદાર્થોનો જેઓ ત્યાગ કરીને અનન્ય ભક્તિથી સર્વત્ર વ્યાપક એવા મને ભજે છે, તેઓનો હું સ સારમાથી ઉદ્ધાર કરું છું ૩૯-૪૦ હું પ્રકૃતિ તથા પુરુષનો સ્વામિ છું અને સર્વ પ્રાણીઓનો આત્મા છું, મારો આશ્રય કર્યા વિના સ સારનો તીવ્ર ભય ટળતો નથી ૪૧ પવન મારા ભયથી વાય છે, સૂર્ય મારા ભયથી તપે છે, ઇન્દ્ર દેવ મારા ભયથી પાણી વરસાવે છે, અગ્નિ મારા ભયથી જગતને બાળે છે અને મૃત્યુ મારા ભયથી જગતમા ફરે છે. ૪૨ વળી યોગીઓ કલ્યાણ માટે

જ્ઞાન તથા વૈરાગ્યવાળા ભક્તિયોગથી મારા સર્વત્ર નિર્ભય ચરણારવિન્દનો આશ્રય કરે છે ૪૩ આ જગતમા પુરુષોના કલ્યાણનો ઉદ્દેશ કરવાનું સાધન એટલું જ છે કે, પુરુષે તીવ્ર ભક્તિયોગથી મારામા મનને અર્પણ કરીને સ્થિર રહેવું ૪૪

પતાવાનેવ લોકેઽસ્મિન્ પુસાં નિશ્ચેયસોદયઃ ।
તીવ્રેણ મક્તિયોગેન મનો મચ્ચર્પિત સ્થિરમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे

पञ्चविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૬ મો. †

સાંખ્ય-પદાર્થોની ઉત્પત્તિ.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

अथ ते सप्रवक्ष्यामि तत्त्वानां लक्षणं पृथक् ।
यद्विदित्वा विमुच्येत पुरुषं प्राकृतैर्गुणैः ॥

ભગવાન બોલ્યા-હે માતૃશ્રી ! હવે હું તમને જુદા જુદા તત્ત્વોના લક્ષણો કહીશ, જે તત્ત્વોના જ્ઞાનથી પુરુષ પ્રકૃતિના ગુણોથી મુક્ત થાય છે ૧ હૃદયની ગાંઠ તોડનારુ ને આત્માના દર્શન કરાવનારુ જે જ્ઞાન પુરુષને મોક્ષ આપનારુ કહેવાય છે, તે જ્ઞાન, હું તમને કહું છું ૨ જે આત્મા છે તે પુરુષ કહેવાય છે અને તે પુરુષ આદિરહિત-અનાદિ છે, ગુણરહિત છે, પ્રકૃતિથી ભિન્ન છે, સર્વત્ર વ્યાપક છે, સ્વયંજ્યોતિ છે અને જેનાથી આ જગત વ્યાપ્ત થયેલું છે, ૩ તે સર્વત્ર વ્યાપક પુરુષે દૈવેચ્છાથી પોતાની પાસે આવેલી સૂક્ષ્મ તથા ત્રણ ગુણવાળી ભગવાનની માયાને રમત માત્રમા ગ્રહણ કરી ૪ તે પછી તે પ્રકૃતિને ગુણોથી અનેક પ્રકારની તથા ગુણના જેવીજ પ્રજાને સૃજતી જોઈ તે સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાનને ઢાંકી દેનારી માયાથી તે પુરુષ મોહિત થઈ ગયો, ૫ અને દેહની ઇન્દ્રિયો સર્વ કર્મો કરે છે, છતાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પ્રકૃતિના અધ્યાસથી પુરુષ પોતામા કર્તાપણુ માને છે ૬ અને હું કર્તા છું, એવું અભિમાન કરવાથી પોતે અકર્તા છે, છતાં કર્મ બંધનમા પડે છે પોતે સ્વતંત્ર અને સર્વનો સાક્ષી

† આ અધ્યાયમા પ્રકૃતિ તથા પુરુષ જુદા છે, તે દેખાડવા માટે સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે સર્વ પદાર્થોના ભિન્ન ભિન્ન લક્ષણો કહીને, તે સર્વ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ કહેવાશે

છતાં કર્મબંધનથી પરત્રત્તાને પામે છે, અને સુખ સ્વરૂપ હોવા છતાં જન્મ-મરણ રૂપ સંસારમાં અવતરે છે ૭ પુરુષ પોતાને દેહ, ઇન્દ્રિય અને તેના અધિક્ષાતા દેવતા રૂપ માને છે, તેનું કારણ માત્ર પ્રકૃતિ જ છે અને દેહ જડ છે છતાં તે સુખ દુઃખનો ઉપભોગ કરે છે તે પ્રકૃતિથી પર એવા પુરુષની સેવા કરે છે ૮

દેવહૂતિ પૂછે છે-હે પુરુષોત્તમ ! તમે દેહાભિમાની જીવનું અને તેના કારણ ભૂત પ્રકૃતિનું લક્ષણ કહ્યું હવે સ્થૂલ, સૂક્ષ્મરૂપ, પ્રપચ, જેનું સ્વરૂપ છે એવા જગતને ઉત્પન્ન કરનારા પ્રકૃતિપુરુષનું સ્વરૂપ કહો ૯

કપિલ કહે છે-પોતે એકરૂપ છતાં સર્વ કાર્યના આશ્રયભૂત મૂળરૂપ અને જે પ્રધાન તત્ત્વ ત્રિગુણાત્મક હોવાથી બ્રહ્મસ્વરૂપ નથી, મહત્ત્વાદિક રૂપ નથી, કાલાદિક નથી અને નિત્ય હોવાથી જીવરૂપ પણ નથી ૧૦ પાચ, પાચ, ચાર અને દશ, એમ ચોવીસ તત્ત્વોનો સમુદાય તે પ્રકૃતિનું કાર્ય છે ૧૧ તે ચોવીસ તત્ત્વો આ પ્રમાણે કહેલા છે, પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ, એ પાચ મહાભૂતો તથા ગંધ, રસ, રૂપ, સ્પર્શ ને શબ્દ, એ પાચ તેની તન્માત્રાઓ, ૧૨ કાન, ત્વચા, નેત્ર, જીભ, નાક, વાણી, હાથ, પગ, ઉપસ્થ ને ગુદા, એ દશ ઇન્દ્રિયો ૧૩ અને મન, બુદ્ધિ, અહંકાર ને ચિત્ત, એ ચાર અતકરણની વૃત્તિઓ છે, તેનાવડે અતકરણના ચાર ભેદો કહેવા છે ૧૪ આ પ્રમાણે સગુણ બ્રહ્મને જે વિસ્તાર કહ્યો તે તત્ત્વવેત્તાઓએ પાડેલો છે તથા પ્રકૃતિની અવસ્થા રૂપ કાળ એ પચીસમું તત્ત્વ છે ૧૫ હે માતા ! કાળ ઇશ્વરનો પ્રભાવ છે અને માયાને અધીન થયેલા ને અહંકારથી 'આ દેહરૂપ હું છું, એમ માનનાર મૂર્ખને કાળનો ભય લાગે છે વળી જેમા ત્રણ ગુણની સમાનતા છે, એવી ભેદરહિત પ્રકૃતિ પણ કાળથી વિકાર પામે છે, માટે કાળ મહા સમર્થ છે ૧૬-૧૭ વળી તે કાલાત્મા ભગવાન પોતાની માયાથી સર્વ પ્રાણીઓના દેહમા જીવરૂપે વ્યાપી રહેલા છે અને બહાર પણ કાળરૂપે રહેલા છે ૧૮ તે પરમ પુરુષે અદૃષ્ટોથી જેના ગુણો

ક્ષોભ પામ્યા હતા, એવી પ્રકૃતિમા ચૈતન્યરૂપી બીજને મુકયુ, એટલે પ્રકૃતિએ ઘણા પ્રકારવાળું મહત્ત્વ ઉત્પન્ન કર્યું છે. ૧૯ આ મહત્ત્વ લય ને વિશ્લેષ રહિત જગતનો પ્રથમ અકુર છે, તેણે પોતાનામા સૂક્ષ્મ રૂપે રહેલા અહ કારાદિક પ્રપચ સમૂહને રચતી વેળાએ પોતાના તેજથી આત્મરૂપને ઢાકનારા તમોગુણના ભાગનો નાશ કર્યો હતો. ૨૦ જે સત્વ-ગુણી છે, સ્વચ્છ છે, રાગદ્વેષ રહિત છે, ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે તથા જેને વાસુદેવ કહે છે, તે ચિત્ત મહત્ત્વનું સ્વરૂપ છે. ૨૧ પૃથ્વીની સાથે સબધ થતા પહેલા પાણીનો સ્વભાવ જેમ સ્વચ્છ, મધુર ને શાત હોય તેમ બીજા પદાર્થોની સાથે સબધ થતા પહેલા ચિત્તની વૃત્તિઓ પણ સ્વચ્છ વિકારરહિત અને શાત હોય છે. આ પ્રમાણે ચિત્તનું લક્ષણ કહેલું છે. ૨૨ ત્યાર પછી ભગવાનની શક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલું મહત્ત્વ વિકાર પામતા તેમાથી ક્રિયાશક્તિવાળો સાત્વિક, રાજસ ને તામસ, એમ ત્રણ પ્રકારનો અહ કાર ઉત્પન્ન થાય છે જે અહ કારથી મન, ઇદ્રિયો, તેના દેવતાઓ અને પાચ મહાભૂતો, ઉત્પન્ન થયેલા છે. ૨૩-૨૪ પાચ મહાભૂતો, ઇદ્રિયો, તેના દેવતાઓ અને મન, એ સર્વ તત્ત્વરૂપ અહ કારને ભગવાન સંકર્ષણ કહે છે. ૨૫ ઇદ્રિયોના દેવતાઓ, ઇદ્રિયો તેના ગોલકો અથવા તો શાતતા, લય કરતા અને મૂઢતા, એ અહ કારનું સ્વરૂપ છે. ૨૬ તે પછી સાત્વિક અહ કાર વિકાર પામતા તેમાથી મન ઉત્પન્ન થાય છે. મનના સંકલ્પ ને વિકલ્પથી કામનાઓ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૭ અને મન સર્વે ઇદ્રિયોને સ્વાધીનમા રાખનાર શરદ્ધ ઋતુના કમળ જેવા શ્યામ રંગનું અને યોગીઓએ ધીરે ધીરે આરાધના કરવા યોગ્ય છે. ૨૮ હે માતા! રાજસ અહ કાર વિકાર પામતા તેમાથી બુદ્ધિતત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. પદાર્થોનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું અને ઇદ્રિયોને સહાયતા કરવી, એ બુદ્ધિનું યથાર્થ સ્વરૂપ છે. ૨૯ સંશય, વિપર્યય, નિશ્ચય, સ્મૃતિ ને નિદ્રા, એ સર્વ બુદ્ધિની વૃત્તિઓ છે. આ રીતે બુદ્ધિનું લક્ષણ કહેલું છે. ૩૦ રાજસ અહ કારમાથી ક્રિયા-શક્તિવાળો પ્રાણ તથા જ્ઞાન શક્તિવાળી બુદ્ધિ

ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે પ્રાણની ક્રિયા શક્તિ છે ને બુદ્ધિની વિજ્ઞાનરૂપ શક્તિ છે. ૩૧ ભગવાનની શક્તિની પ્રેરણાથી તામસ અહ કાર વિકાર પામતાં તેમાથી શબ્દ તન્માત્રાવાળું આકાશ ઉત્પન્ન થયું અને શબ્દને ગ્રહણ કરનારી શ્રોત્ર ઇદ્રિય ઉત્પન્ન થઈ. ૩૨ શબ્દ અર્થનો વાચક છે, તે ભીંન પાછળ રહીને બોલનારા મનુષ્યની ઓળખાણ કરાવનારો અને આકાશનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે વિદ્વાનો શબ્દનું લક્ષણ કહે છે. ૩૩ આકાશ એ સર્વ પ્રાણીઓને અવકાશ આપે છે. બહાર અને અંદર એવા વ્યવહારવાળું ને નાડી આદિકના છિદ્રદ્વારા પ્રાણ, ઇદ્રિયો તથા મનને આશ્રય આપનાર છે. આવું આકાશનું કાર્ય ને લક્ષણ છે. ૩૪ શબ્દ જેનું સૂક્ષ્મ શરીર છે, એવું આકાશ કાળની ગતિવડે વિકાર પામતા તેમાથી સ્પર્શ તન્માત્રા થઈ તે પછી વાયુ અને ત્વચા ઉત્પન્ન થયા. આ ત્વચાદ્વારા સ્પર્શ-જ્ઞાન થાય છે, ૩૫ કોમળતા, કાર્કશ્ય, શીતલતા અને ઉષ્ણતા, એ સ્પર્શનું સ્વરૂપ છે અને પવનનું સૂક્ષ્મ રૂપ છે. ૩૬ ગ્રાહ વગેરેની શાખાઓને હલાવવી, ભુદ્ધા પડેલા પદાર્થોને એકઠા કરવા તથા ગંધવાળા પદાર્થોને નાક પ્રત્યે શીતલતા આદિક ગુણવાળા દ્રવ્યને સ્પર્શ પ્રત્યે તથા શબ્દને કાન પ્રત્યે લઈ જવા અને સર્વ ઇદ્રિયોને તેના કર્મો કરવાનું બળ આપવું, એ વાયુનું કર્મ ને લક્ષણ છે. ૩૭ જીવોના અદષ્ટને લીધે સ્પર્શ જેનું સૂક્ષ્મ રૂપ છે એવો વાયુ વિકાર પામતા તેમાથી રૂપ ઉત્પન્ન થયું, તે પછી તેમાથી તેજ તથા રૂપને ગ્રહણ કરનારી ચક્ષુ ઇદ્રિય થઈ. ૩૮ હે માતા! હવે રૂપ જેની તન્માત્રા છે એવા તેજનું કાર્ય તથા લક્ષણ એવું છે કે પદાર્થોને આકાર આપવો, ઘટપટ દ્રવ્યના વિશેષ અર્થને જણાવવો ને દ્રવ્યની પરિણામરૂપે પ્રતીતિ કરવી, એ તેનું અસાધારણ લક્ષણ છે. ૩૯ પદાર્થોનો પ્રકાશ કરવો, તડુલાદિકને પકવવા, ક્ષુધા પિપાસાદ્વારા ભોજન તથા પાન કરાવવું, ટાંઠ દૂર કરવી તથા ભીની વસ્તુને સૂકવવી, ઇત્યાદિ તેજની વૃત્તિઓ છે. ૪૦ રૂપ જેનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે એવું તેજ જીવોના અદષ્ટોથી વિકાર પામતા તેમાથી રસ માત્રાવાળું

જળ ઉત્પન્ન થયું અને રસને ગ્રહણ કરનારી જીભ ઉત્પન્ન થઈ ૪૧ એ રસ પ્રથમ એકજ (ગધુર) હતો, પરંતુ પોતાના સ સર્ગી પદાર્થોના વિકારને લીધે કષાય, મધુર, કડવો, તીખો, ખાટો તથા ખરો એ પ્રમાણે છ પ્રકારનો થયો ૪૨ ભીંતવવું, પિંડરૂપે કરવું, તૃપ્તિ કરવી, જીવાડવું, તૃષ્ણાથી થયેલી વિહ્વળતા મટાડવી, કોમળ કરવું, તાપને ઘટાડવો, કુવા અદિક જળાશયમાથી ન કાઢવા છતાં વાર વાર ખડાર નીકળવું એ સર્વ જળના લક્ષણો છે ૪૩ જીવના અદ્યક્ષની પ્રેરણાથી રસ જેનું સૂક્ષ્મરૂપ છે, એવું જળ વિકાર પામતા તેમાંથી ગંધ-તન્માત્રા ઉત્પન્ન થઈ, અને તેમાંથી પૃથ્વી અને તેમાંથી ગંધને ગ્રહણ કરનારી દ્રાણ ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ ૪૪ ગંધ બે કે એકજ છે, છતાં પણ સખધમા આવેલા પદાર્થોના ક્ષોભને લીધે મિશ્રિત, દુર્ગંધ, સુગંધ, શાતગંધ, ઉગ્રગંધ વગેરે જુદી જુદી રીતે ભેદ પામેલી છે આ ગંધનું લક્ષણ છે ૪૫ બ્રહ્માનું પ્રતિમારૂપે સાકાર પ્રતિપાદન કરવું, જલ દિક્ષથી વિલક્ષણ રીતે ખીંજના આશ્રયની દરકાર કર્યા વિના સ્વતંત્ર રીતે રહેવું, જલાદિકને ધારણ કરવું, આકાશાદિક પદાર્થોને 'આ ઘટાકાશ, આ મઠાકાશ' એ રીતે માપવા તથા સર્વ પ્રાણીઓને અને તેમના સ્ત્રી પુરુષ વગેરે ગુણોને પ્રગટ કરવા, એ પૃથ્વીના મુખ્ય લક્ષણ છે ૪૬

આકાશનો અસાધારણ ગુણ શબ્દ જેનો વિષય છે, તે શ્રોત્ર (કાન) કહેવાય છે, વાયુનો અસાધારણ ગુણ સ્પર્શ છે, એ સ્પર્શ જેનો વિષય છે, તે ત્વચા કહેવાય છે ૪૭ તેજનો અસાધારણ ગુણ રૂપ છે, અને એ રૂપ જેનો વિષય છે તે નેત્ર કહેવાય છે પાણીનો અસાધારણ ગુણ રસ છે, અને તે જેનો વિષય છે તે રસના જીભ કહેવાય છે પૃથ્વીનો અસાધારણ ગુણ ગંધ છે, અને એ જેનો વિષય છે તે દ્રાણ કહેવાય છે ૪૮ કાર્યને પરંપરાએ કારણની સાથે સખધ હોવાથી, કારણના ગુણો કાર્યમાં જોવામાં આવે છે તેથી આકાશાદિકના શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, વગેરે ગુણો પૃથ્વીમાં જોવામાં આવે છે જેમકે આકાશનો મુખ્ય ગુણ શબ્દ છે, વાયુનો મુખ્ય ગુણ

સ્પર્શ છે, તેજનો મુખ્ય ગુણ રૂપ છે અને આકાશની સાથે વાયુને કારણરૂપે સખધ હોવાથી તેમાં શબ્દ ગુણ પણ છે તેમ તેજમાં મુખ્ય ગુણ રૂપ છે અને ઉપરથી શબ્દ તથા સ્પર્શ બે ગુણો ઉતરી આવ્યા છે જળમાં મુખ્ય ગુણ રસ છે અને ઉપરથી શબ્દ, સ્પર્શ અને રૂપ એ ત્રણ ગુણો આવેલા છે, પૃથ્વીમાં મુખ્ય ગુણ ગંધ છે અને ઉપરથી ચાર ગુણો આવેલા છે ૪૯ મહત્ત્વ અદિક સર્વ તત્ત્વો એકઠા થઈને રહેતા ન હતા, પરંતુ જુદા જુદા રહેતા હતા, તે પછી જગતના આદિ કારણ ભગવાન શ્રીહરિ, કાળ, કર્મ તથા ગુણયુક્ત થઈને તેમાં પેઠા ૫૦ ઇશ્વરે તેમાં પ્રવેશ કર્યો કે તે સર્વે તત્ત્વો એકઠા થયા અને તેમાંથી એક એવના વિનાનું ઇંદુ ઉત્પન્ન થયું, જે ઇંદામાંથી વિરાટ પુરુષ પ્રગટ થયા ૫૧ તે ઇંદુ જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહ કારને મહત્ત્વથી વિદ્યાર્થને રહેલું હતું, અને ઉપરના ભાગમાં પ્રધાન તત્ત્વ વિદ્યાર્થને રહેલું હતું એ ઇંદામાં શ્રી ભગવાનની ભૂતિરૂપ ચૌહલુવન વિસ્તાર પામીને રહેલા હતા ૫૨ મહાદેવ એવા શ્રીહરિ તે જળમાં રહેલા સુવર્ણના ઇંદામાં ઉભા થયા અને ઉદાસીન ભાવ ત્યાગ કરીને તે ઇંદા ઉપર પોતાનું બળ અજમાવીને તેમાં તેમણે અનેક કાણા પાડ્યા ૫૩ પ્રથમ તે ઇંદાને મુખ થયું, તે પછી તેને વાણી થઈ અને પછી વાણી-રૂપ ઇન્દ્રિયની સાથે અગ્નિદેવ ઉત્પન્ન થયા ત્યાર પછી તેને નાસિકા ઉત્પન્ન થઈ અને પછી પ્રાણદેવતા સાથે દ્રાણ ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ ૫૪ તે પછી પ્રાણયુક્ત વાયુ ઉત્પન્ન થયો, તે પછી બન્ને નેત્રના ગોલકો ઉત્પન્ન થયા અને પછી તેમાં સૂર્ય દેવતા સાથે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ ત્યાર પછી બે કાન થયા અને તેમાં દિશાના દેવતાઓની સાથે શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય ઉત્પન્ન થઈ ૫૫ ત્યાર પછી વિરાટને ત્વચા ઉત્પન્ન થઈ, જેના રુવા, દાઢી, વાળ વગેરે ઇન્દ્રિયો થઈ અને ઓષધિઓ દેવતા થઈ તે પછી તેને ઉપસ્થને જુદા ઉત્પન્ન થયા તેમાંથી ઇન્દ્રિય ને જગતને ભય આપનારો મૃત્યુદેવ ઉત્પન્ન થયો ૫૬-૫૭ તે પછી તેને બે બાહુઓ થયા તેની ઇન્દ્રિય બળના દેવતાઓ થયા પછી બે ચરણો ઉત્પન્ન થયા તેમાં ગતિ

ધદ્રિય થઈ અને તેના દેવતા વિષ્ણુ થયા ૫૮ પછી નાડીઓ ઉત્પન્ન થઈ તેમા રુધિરરૂપી ધદ્રિયો થઈ અને નદીઓ તેની દેવતા થઈ તે પછી પેટ ઉત્પન્ન થયું અને તેની ક્ષુધા તથા તૃષ્ણા ધદ્રિયો થઈ અને સમુદ્ર તેના દેવતા બન્યા પછી હૃદય ઉત્પન્ન થયું તેમા મનરૂપી ધદ્રિય ઉત્પન્ન થઈ ૫૯-૧૦ અને મનના દેવતા ચંદ્રમા થયા, પછી તેને બુદ્ધિ ધદ્રિય ઉત્પન્ન થઈ અને તેના દેવતા બ્રહ્મા થયા તે પછી અહુકાર અને પછી ચિત્ત ધદ્રિય થઈ અને તેના દેવતા ક્ષેત્રજ થયા ૧૧

આ પ્રમાણે ધદ્રિયો અને દેવતાઓ ઉત્પન્ન થયા, તેમ છતાં પણ તેઓ જ્યારે વિરાટ પુરુષને ઉઠાડવાને શક્તિમાન થયા નહિ ત્યારે તેમણે વિરાટને ઉઠાડવા અનુક્રમે પોતપોતાની ધન્દ્રિયોના ગોલકમા પ્રવેશ કર્યો ૧૨ અગ્નિએ વાણીની સાથે સુખમા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ વાયુએ ધ્રાણેદ્રિયની સાથે નાકમા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ ૧૩ સૂર્યે ચક્ષુ ધદ્રિયની સાથે નેત્ર ગોલકમા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ દિશાઓએ શ્રોત્ર ધદ્રિયની સાથે કાનમા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ ૧૪ ઓષધિઓએ રુવા સાથે ત્વચામા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ જળે રેતસની સાથે ઉપસ્થમા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ ૧૫ મૃત્યુએ અપાન ધદ્રિયની સાથે ગુદામા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ. ઇંદ્ર બળની સાથે બાહુમા પેઠા તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ ૧૬ વિષ્ણુ ગતિની સાથે ચરણમા પેઠા તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ. તે પછી નદીઓ ભોહીની સાથે નાડીમા પેઠી તોપણ વિરાટપુરુષ ઉઠ્યો નહિ ૧૭ સમુદ્રો ક્ષુધા તૃષ્ણા સાથે ઉદરમા પેઠા તોપણ વિરાટ પુરુષ તો ઉઠ્યો નહિ ચંદ્રમાએ મન સાથે તેના હૃદયમા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ. ૧૮ બ્રહ્માએ બુદ્ધિની સાથે તેના હૃદયમા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ રુદ્રે અભિમાન સાથે હૃદયમા પ્રવેશ કર્યો તોપણ વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો નહિ ૧૯ છેવટે ક્ષેત્રજે

ચિત્તની સાથે તેના હૃદયમા પ્રવેશ કર્યો ત્યારે વિરાટ પુરુષ પાણીમાથી ઉભો થયો ૭૦ નિદ્રાવશ થયેલા પુરુષને જેમ જીવ વિના પ્રાણ, ધદ્રિયો, મન તથા બુદ્ધિ, પોતાના બળથી ઉઠાડી શકતા નથી તેમ ઉપર કહેલા દેવતાઓ, ધદ્રિયો, જીવ વિના વિરાટ પુરુષને ઉઠાડી શક્યા નહિ પરંતુ જીવ આવ્યા પછી વિરાટ પુરુષ ઉઠ્યો. ૭૧ તે ક્ષેત્રજ પરમાત્મા આ કાર્ય કારણના સમુદાય રૂપ દેહમા રહેલા છે, માટે પરમાત્માની પ્રથમ ભક્તિ કરવી તેમની ભક્તિ કરવાથી વસ્તુ માત્રમા વૈરાગ્ય થાય છે અને ત્યારપછી યોગમા બુદ્ધિ થાય છે, તેથી ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે અને ચિત્તની એકાગ્રતાથી જે જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાનવડે સર્વ પદાર્થોનું વિવેચન કરીને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવું ૭૨

તમસ્મિન્ પ્રત્યગાત્માન

ધિયા યોગપ્રવૃત્તયા ।

મત્તયા વિરક્ત્યા જ્ઞાનેન

વિવિચ્યાર્માનિ ચિંતયેત્

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे

षड्विंशोऽध्याय

અધ્યાય ૨૭ મો. ૬

પ્રકૃતિ પુરુષનો વિવેક.

શ્રીમદ્ગણુવાચ

પ્રકૃતિસ્થોપિ પુરુષો નાજ્યતે પ્રાકૃતેર્ગુણૈઃ ।

અધિકારાદકતૃત્વાભિર્ગુણત્વાઙ્ગલાર્કવત્ ?

કપિલ બોલ્યા-હે માતૃશ્રી ! તે પરમાત્મા આ દેહમા રહેલા છે, તોપણ તે નિર્ગુણ હોવાથી તથા અકર્તા હોવાથી સર્વ વિકારથી રહિત છે જળમા પડતા પ્રતિબિંબ સાથે જેમ સૂર્યને લાગતું વળગતું નથી તેમ પ્રકૃતિના સુખદુઃખાદિક ગુણોથી આત્માને કંઈ લાગતું વળગતું નથી ૧ પરંતુ તે જ્યારે પ્રકૃતિના સુખ દુઃખાદિક ગુણોમા આસક્ત થાય છે ત્યારે જીવ અહુકારથી મૂઠ બની 'હું કર્તા છું'

૬ આ અધ્યાયમા પણ સાધનોથી પુરુષ અને પ્રકૃતિનો વિવેક કરી બતાવે છે કે જે વિવેકથી મનુષ્યને મોક્ષ મળે છે, એ કયા કહેવારો

એવું અભિમાન લે છે ૨ અને તે અભિમાનથી પરાધીન થયેલો પુરુષ માયાના સગમા કરેલા કર્મના દોષથી સારી નરતી ને વિવિધ પશુ પક્ષી તથા મનુષ્યાદિની જાતિમા જન્મ લઈ સ સારમા ભટકે છે અને તે સમયે તેને કોઈ પણ અવસ્થામા નિવૃત્તિ સુખ મળતું નથી ૩ સ સારના સર્વ પદાર્થો મિથ્યા હોવાથી સ સાર ખોટો છે, તોપણ તે મટતો નથી વિષયનું ધ્યાન કરતા સ્વપ્નમા જો કે સર્વ વસ્તુ ખરી નથી હોતી, તોપણ તે વસ્તુથી મનુષ્યને અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેની માફક આ સ સાર ખોટો હોવા છતાં જીવને અનર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે ૪ એટલા માટેજ સંસારના માર્ગમાથી મુક્ત થવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષે ઇદ્રિયોના ત્રિવિધ ભાગમા આસક્ત થયેલા ચિત્તને ભક્તિયોગથી તથા વૈરાગ્યથી ધીરે ધીરે વશ કરવું જોઈએ ૫ સમાધિ પ્રાણાયામાદિક યોગ માર્ગોદ્ધાર ચિત્તને વાર વાર એકાગ્ર કરવું, શ્રદ્ધા સ પત્ત યજ્ઞને મારે વિષે નિષ્કપટ એવો ભક્તિભાવ રાખવો, મારી કથા શ્રવણ કરવી, ૬ સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમદષ્ટિ રાખવી, વૈરનો ત્યાગ કરવો, સ ગનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, મૈન રાખવું, ઇશ્વરાચાર્યનું પૂર્વક દંડ રહી સ્વધર્મ પાળવો ૭ પ્રયત્ન વિના જે વસ્તુ મળે તેમા સતુષ્ટ રહેવું, અદ્ય આહાર કરવો, મારું મનન કરવું, એકાતવાસ કરવો, શાંત રહેવું, સર્વ પ્રાણીઓ સાથે સ્નેહભાવ રાખવો, કૃપાળુ થવું, ધૈર્ય રાખવું, ૮ આ દેહની પાછળ લાગેલા સ્ત્રી, પુત્ર અને ઘર વગેરેમા ‘હું અને આ મારું’ એવી મમતા રાખવી નહિ અને જે જ્ઞાનથી પ્રકૃતિ તથા પુરુષનું તત્ત્વ જાણવામા આવે તેવું જ્ઞાન સ પાદન કરવું, ૯ તેવા ઉત્તમ જ્ઞાનવડે બુદ્ધિની જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ, એ ત્રણ અવસ્થાઓ દૂર થાય છે વિષયની ચિંતા નિવૃત્ત થાય છે અને તે પુરુષ આત્મદર્શી થઈને ત્રમા રહેલા સૂર્યદ્વારા જેમ આકાશમા રહેલા સૂર્યને જુવે છે, તેમ અહંકાર વિશિષ્ટ આત્મદ્વારા શુદ્ધ આત્માના દર્શન કરી, ૧૦ મિથ્યાભૂત અહંકારમાથી સદ્રૂપે ભાસતા નિરૂપાધિક બ્રહ્મને જુવે છે એ પરબ્રહ્મ શુદ્ધ છે, જીવના સ્વરૂપથી ભિન્ન છે, કાર્ય કારણરૂપ પ્રધાનના બધું છે તથા

મહત્તત્વાદિક કાર્યના પ્રકાશક છે, કાર્ય કારણ સર્વમા ઓતપ્રોત રહેલા છે ૧૧ અહંકાર વિશિષ્ટ આત્માદ્વારા શુદ્ધ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમા સ શય નથી જેમ આકાશમા રહેલા સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પાણીમા પડે છે અને પાણીનું પ્રતિબિંબ ભીંત ઉપર પડે છે, ત્યાં ઘરના એક ખુણામા ઉભેલો પુરુષ ભીંત ઉપર પડેલા પ્રતિબિંબ ઉપરથી પાણીમા પડેલા સૂર્યના પ્રતિબિંબને જુવે છે અને પાણીમા પડેલા સૂર્યના પ્રતિબિંબ ઉપરથી આકાશમા રહેલા સત્ય સૂર્યને જુવે છે ૧૨ એવી રીતે જ જેમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે, એવા દેહ, ઇદ્રિયો તથા મન, એ ત્રણથી જેમા પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ પડેલું છે એવો ત્રિગુણાત્મક અહંકાર જોવામા આવે છે, અને બ્રહ્મનો જેમા આભાસ છે એવા અહંકારદ્વારા પરમાર્થ જ્ઞાનરૂપ આત્માના દર્શન થાય છે ૧૩ એ આત્મા જે શુદ્ધ અને પરમાર્થ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તે સદા અનુભવમા આવે છે સુષુપ્તિ અવસ્થામા નિદ્રાને લીધે પ ચ મહાભૂતો, તન્માત્રાઓ, ઇદ્રિયો, મન ને બુદ્ધિ વગેરે અજ્ઞાનમાજ લય પામે છે, ત્યારે આત્મા નિદ્રા રહિત ને અહંકાર રહિત અર્થ પોતાના સ્વરૂપને પામે છે ૧૪ તે સમયે આત્મા દ્રષ્ટા રૂપ રહે છે અને પોતાની ઉપાધિ રૂપ અકારનો નાશ થવાથી પોતાનો નાશ ન થયો હોય છતાં પણ જાણે પોતાનો નાશ થયો હોય એમ માને છે ઉપાધિનો નાશ થવાથી પોતાનો નાશ થવાનું જે જ્ઞાન થવું, તે અસંભવિત નથી જેમ કોઈ ધનવાન મનુષ્ય પોતાનું ધન નાશ પામે ત્યારે પોતાને મરી ગયો માને છે, તેમ આત્મા પણ અહંકારનો નાશ થવાથી પોતાનો નાશ થયો હોય એવું માને છે ૧૫ વિવેકી મનુષ્ય, ઉપર કદા પ્રમાણે વિચાર કરી સારાસારનું તત્ત્વ ગ્રહણ કરીને પરમાત્માને પામે છે જે પરમાત્મા કાર્ય કારણના સમુદાય રૂપ આ દેહના પ્રકાશક અને આશ્રય રૂપ છે ૧૬

દેવહૂતિએ પૂછ્યું-હે બ્રહ્મન! પ્રકૃતિ કોઈ પણ વાર પુરુષ વિના નાના પ્રકારના દેહ, ઇદ્રિય આદિ રૂપે પરિણામ પામતી હોય એવું જોવામાં આવતું નથી અને પ્રકૃતિ વિના પુરુષનું સ્વરૂપ

પણ જોવામા આવતુ નથી આમ એક બીજાને એક બીજાનો આશ્રય હોવાથી બન્ને નિત્ય છે, એમ કેમ ન કહેવાય? કારણ કે પ્રકૃતિ કોઈ પણ વાર પુરુષનો ત્યાગ કરતી નથી ૧૭ જેમ પૃથ્વી અને ઝાઘ એક બીજા વિના રહી શકતા નથી, અથવા તો પાણી અને રસ એ એમા જેમ એકના અભાવથી બીજાનો પણ અભાવ થઈ જાય છે, તેમ પુરુષ અને પ્રકૃતિ પણ જુદા રહેતા નથી, ૧૮ માટે પ્રકૃતિના દેહાદિક ગુણોનો આશ્રય કરવાથી પુરુષ અત્તા હોવા છતાં પણ કર્મનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી પ્રકૃતિના ગુણો જ્યાં સુધી વિદ્યમાન હોય, ત્યાં સુધી પુરુષ ગુણોમાથી કેવી રીતે મુક્ત થાય? ૧૯ કોઈ વાર તત્ત્વોનો વિચાર કરવાથી કોઈ પુરુષને સારનો ભય નિવૃત્ત થઈ જાય છે તોપણ તે ભયના કારણભૂત પ્રકૃતિ દ્વર ન થવાથી તે જોવો ને તેવોજ ઉભો રહે છે ૨૦

કપિલ કહે છે-હે માતાજી! નિષ્કામ એવો સ્વધર્મ, નિર્મળ અત કરણે ઘણા દિવસ સુધી મારી કથા સાલજવાથી ઉત્પન્ન થયેલી ભક્તિ, સ્વ સ્વરૂપને દેખાડનારુ યથાર્થ જ્ઞાન, પ્રબળ વૈરાગ્ય, તપોયુક્ત વૈરાગ્ય અને ચિત્તની એકાગ્રતા, એ સર્વ સાધનોદ્વારા રાત્રિ દિવસ પુરુષથી પ્રકૃતિ જ્યારે પરાભવ પામે છે ત્યારે ધીરે ધીરે અગ્નિને ઉત્પન્ન કરનારી અરણીની માફક તે અદૃશ્ય થઈ જાય છે ૨૧-૨૩ આ પ્રમાણે પ્રકૃતિનો તિરોભાવ થયા પછી ફરીને તે ઉત્પન્ન થતી નથી અને જેનો લોગ લોગ-વી લીધો છે અને નિરંતર જેના ઉપર દોષ દષ્ટિ કરીને ત્યાગ કરવામા આવેલો છે, એવી પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર અને સ્વસ્વરૂપના આનંદમા રહેલા પુરુષનું અશુભ કરી શકતી નથી ૨૪ સ્વપ્ન જેમ નિદ્રાવશ થયેલા મનુષ્યને ભ્રમમા ફેરવે છે, પરંતુ જાગ્રત મનુષ્યને તેજ સ્વપ્ન સ્વજ્ઞાન સંસ્કારને લીધે સ્મરણમા આવતું હોય તોપણ મોહિત કરી શકતું નથી, ૨૫ તેમ તત્ત્વવેત્તા તથા મારામા મનને જોડનાર આત્મારામ પુરુષને પણ પ્રકૃતિ કોઈ દિવસ મોહ ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી ૨૬ આ પ્રમાણે મારો ભક્ત જ્યારે ઘણા જન્મના લાખા કાળસુધી આત્મજ્ઞાનમા

તત્પર રહે છે, ત્યારે તેને બ્રહ્મલોક સુધીની સર્વ વસ્તુઓ ઉપર વૈરાગ્ય ઉપજે છે, અને મારા મોટા પ્રસાદથી તેને આત્માનું જ્ઞાન થાય છે જ્યારે આત્માનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના સર્વ શંકાઓ ટળી જાય છે અને તે ધીર યોગી લિંગ શરીરનો નાશ થતા મોક્ષ નામના અનુપમ આનંદને પામે છે, જ્યાં આગળ જવાથી યોગીને સારમા પાછા જન્મ મરણ ધારણ કરવા પડતા નથી ૨૭-૨૮ હે માતાજી! આ વખતે યોગથી વૃદ્ધિ પામનારી ને તે વિના વૃદ્ધિ નહિ પામનારી અભિમાદિક અષ્ટ સિદ્ધિઓ તે યોગ-સિદ્ધ ભક્તને મોહિત કરવા મથે છે, તોપણ જો તેનું ચિત્ત તેમા આસક્ત થતું નથી તો તેને મારા સ્વરૂપની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે, જે પ્રાપ્તિ થવાથી તેની આગળ મૃત્યુનું કંઈ ચાલી શકતું નથી ૩૦

યદા ન યોગોપચિતાસુ ચેતો

માયાસુ સિદ્ધસ્ય વિસજ્જતેંગ ।

અનન્યહેતુષ્ઠય મે ગતિઃ સ્યા

દાત્યન્તિકી યત્ર ન મૃત્યુહાસ' । ૩૦ ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे

सप्तविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૮ મો. ૬

યોગથી સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાન.

શ્રીમદ્વાનુવાચ

योगस्य लक्षणं वक्ष्ये सबीजस्य नृपात्मजे ।

मनो येनैव विधिना प्रसन्न याति सत्पथम् १

કપિલ કહે છે-હે માતાજી! હવે હું તમને જેના અનુદાનથી મન પ્રસન્ન થઈ સન્માર્ગે જાય છે એવા સખીજ યોગનું લક્ષણ કહું છું ૧ શક્તિ પ્રમાણે સ્વધર્મ પાળવો, અધર્મથી દૂર રહેવું, દૈવયોગે જે મળે તેટલાથી સંતોષ માનવો, આત્મજ્ઞાની પુરુષોના ચરણોનું સેવન કરવું, ૨ ધર્મ, અર્થ અને કામના સંબંધી કર્મોમાથી નિવૃત્ત થવું, મોક્ષધર્મ ઉપર પ્રીતિ રાખવી, અદ્ય આહાર કરવો, નિત્ય

હું આ અધ્યાયમા યોગ અને તેનું અનુદાન કેવી રીતે કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું વિવેચન કરવામા આવેલું છે

એકાત્મા તથા નિર્ભય સ્થાનમાં રહેવું, ૩ કોઈને પીડા કરવી નહિ, સત્ય બોલવું, ચોરી કરવી નહિ, પોતાને જેટલું ઉપયોગી હોય તેટલું ગ્રહણ કરવું, એથી વિશેષ વસ્તુનો સ ગ્રહ કરવો નહિ, પ્રહાર્ય પાળવું, તપશ્ચર્યા કરવી, સદા પવિત્ર રહેવું, પોતાનો સ્વાધ્યાય કરવો, ભગવાનની સેવા કરવી, ૪ મૌન રહેવું, ઉત્તમ આસનનો અભ્યાસ કરી તેને સાધી સ્થિરતા સપાદન કરવી, ધીરે ધીરે પ્રાણુયામ કરીને પ્રાણનો વિજય કરવો તથા મનદ્વારા ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી ખેંચી લઈ હૃદયમાં લાવવી, ૫ મૂલાધાર વગેરે પ્રાણના સ્થાનોમાંથી એકમાં મનની સાથે પ્રાણને ધારણ કરવો, ભગવાનની લીલાનું ધ્યાન ધરવું તથા મનને પ્રહારકાર બનાવવું ૬ આ પ્રમાણે મનાદિક ઉપાયો કરીને નીચ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા મનને ધીરે ધીરે બુદ્ધિથી વશ કરવું પ્રાણુયામથી પ્રાણને વશ કરવો, આસનનો ત્યાગ કરવો ૭ અને સ્થિરતાથી બેસવાનો અભ્યાસ કરીને આસનને સાધી લઈ, પછી એક પવિત્ર જગા ઉપર બેસવું સ્વસ્તિકાસન વાળી ટટાર બેસવું અને પ્રાણુયામનો અભ્યાસ કરવો ૮ તેમાં પૂરક, કુભક અને રેચકથી અથવા તો વિપરીત ક્રમથી એટલે રેચક, કુભક અને પૂરકથી પ્રાણના માર્ગને શુદ્ધ કરવો, કે જેથી ચિત્ત સ્થિર થઈ ક્રીને ચ ચળ થાય નહિ ૯ આ પ્રમાણે પ્રાણનો વિજય કરનાર યોગીનું ચિત્ત અદ્ય કાળમાં વાયુથી પ્રદીપ્ત થયેલા અગ્નિથી તપાવેલું સોનું જેમ નિમળ થાય છે તેમ નિર્મળ થાય છે ૧૦ સમાધિમાં ચાર કાર્યો સમાયેલા છે પ્રાણુયામ, ધારણ, પ્રત્યાહાર અને ધ્યાન યોગીએ પ્રાણુયામ કરીને વાત, પિત્ત વગેરે દોષોને દૂર કરવા, ધારણથી પાપોનો નાશ કરવો, પ્રત્યાહારથી વિષયોની આસક્તિને દૂર કરવી અને ધ્યાનથી રાગદ્વેષાદિક ગુણોનો ત્યાગ કરવો ૧૧ યોગ સાધનાથી બ્યારે મન નિર્મળ અને સ્થિર થાય ત્યારે નાકની દાડી ઉપર દષ્ટિ રાખી ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરવું. ૧૨

જેનું મુખારવિદ પ્રસન્ન છે, જેનું શરીર કાળા કમળના પત્ર જેવું શ્યામ છે, જે પોતાની ચાર ભુજાઓમાં શ ખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરે

છે, ૧૩ જેણે શોભાયમાન કમલના તંતુ જેવાં પીળાં રેશમી વસ્ત્ર ધરેલાં છે, જેના વક્ષ સ્થળમાં શ્રીવત્સનું ચિહ્ન છે, જેણે કંઠમાં શોભાયમાન કૌસ્તુભમણિ ધારણ કર્યો છે, ૧૪ જેણે મહમત્ત ભમરાઓથી શુભરિત સુંદર વનમાળા પહેરેલી છે, જેણે મોઢા મૂલના હાર, કડા, મુગટ, બાબુળ ધ અને ઝાઝર પહેરેલા છે, ૧૫ કંઠોરાની સેરાથી જેનો નિત બ ભાગ શોભી રહેલો છે, જે હૃદયમાં રહેલા કમલાસનમાં બિરાજે છે, જે અત્યંત દેખાવડા અને શાત છે, જે મનને અને નેત્રને આનંદ આપે છે, ૧૬ જે ભક્તોને મનોહર દર્શન આપે છે અને સર્વ લોકો જેને નિત્ય નમસ્કાર કરે છે, જે કિશોરાવસ્થામાં રહેલા છે, જે સેવકો ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે આતુર રહે છે, ૧૭ જેનો યશ કીર્તન કરવા યોગ્ય અને પવિત્ર છે, જે બલિ વગેરે પવિત્ર કીર્તિવાળા પુરુષોની કીર્તિને વધારે છે અને જેની લીલા પ્રેક્ષણીય છે, એવા અતર્યામી ભગવાનના ઉલેલા, ચાલતા, ખેડેલા, સુતેલા, અથવા બુદ્ધિમાં વાસ કરનારા સર્વ સ્વરૂપનું શુદ્ધ ભાવવાળા મનથી બ્યા સુધી તેમાંથી મન ડગે નહિ, ત્યા સુધી ધ્યાન ધરવું. ૧૮-૧૯ ભગવાનના સર્વ અવયવોમાં બ્યાપી રહેલું મન 'તે ભગવાનના રૂપમાં દૃઢતર લાગી રહેલું છે,' એમ ભણ્યા પછી મુનિએ ભગવાનના એક એક અંગમાં મનને બેડવું અને તે તે અંગને સિદ્ધ કરતા જવું ૨૦ પરંતુ ધ્યાતાએ ધ્યાન ધરતી વેળા પ્રથમ ભગવાનના ચરણારવિદનું ધ્યાન ધરવું, કે જે ચરણારવિદ વજ્ર, અકુશ, ક્વજ અને કમળના ચિહ્નથી લાદિત છે અને તે ઉંચા રાતા રંગના શોભતા નખમ ડળની પ્રભાથી મહાત્મા જનના હૃદયના અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે ૨૧ વળી જે ધ્યાન કરનારા ભક્તજનોના મનમાં રહેલા પાપરૂપી પર્વત ઉપર મારેલા વજ્ર તુલ્ય છે, એવા ભગવાનના ચરણારવિદનું ઘણીવાર સુધી ધ્યાન ધરવું ૨૨ પછી કમળ જેવા નેત્રવાળા, દેવતાઓથી વદાતા અને સર્વને ઉત્પન્ન કરનારા પ્રજ્ઞાના માતા ભક્તીશ્રીએ પોતાના સાથળ ઉપર ધારણ કરીને કરપલ્લવની પ્રભાથી લડાવેલા અજન્મા ભગવાનના બે હુટણનું

હૃદયમાં ધ્યાન ધરવું ૨૩ તે પછી ગરુડ ઉપર બિરાજેલા બળના ભંડાર રૂપ, સુદર કાતિવાળા ભગવાનની બે સાથળનું ધ્યાન ધરવું તે પછી ઘુટી સુધી લટકતા પીતામ્બરથી ઢકાયેલા, કદોરાની સેરો સાથે અડકીને રહેલા ભગવાનના નિતબ પ્રદેશનું ધ્યાન ધરવું ૨૪ તે પછી અનેક લોકોના સ્થાન રૂપ ઉદર ઉપર રહેલા ભગવાનની નાભીરૂપી ધરોનું ધ્યાન ધરવું, કે જે ધરોમા પૂર્વે સ્વયં ભૂ પ્રજ્ઞાના સ્થાનરૂપ સર્વ લોકાત્મક કમળ ઉત્પન્ન થયું હતું ત્યારપછી સ્વચ્છ હારની કાતિથી ગૌર દેખાતા ઉત્તમ નીલમણિના જેવા ભગવાનના બે સ્તનોનું ધ્યાન ધરવું, ૨૫ તે પછી મહાલક્ષ્મીના નિવાસસ્થાન રૂપ પુરુષોના મનને અને નેત્રને પરમ સુખ આપનાર એવા ભગવાનના વક્ષ સ્થળનું ધ્યાન ધરવું, તે પછી સર્વ લોકોથી વદાતા ભગવાનના કંઠનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવું, કે જે કંઠ, શોભા માટે ધારણ કરેલા કૌસ્તુભમણિને અધિક શોભા આપે છે ૨૬ પછી સમુદ્ર મથન વેળા મહારાજા પર્વતના ફરવાથી જેમા પહેરેલા કડા ઘસાઈને ઉજ્જવલ થયેલા છે અને જેમા લોકપાળો રહે છે, એવા ભગવાનના બે બાહુઓનું ધ્યાન ધરવું તે પછી અસહ્ય તેજવાળા હબર આરાવાળા ચક્રનું અને ભગવાનના હસ્તકમળમાં રાજહ સ્ત્રી પેઠે શોભતા શખનું ધ્યાન કરવું ૨૭ ત્યાર પછી શત્રુઓના શરીરમાંથી ઝરતા લોહીથી રક્ત ભગવાનની કૌમોદકી ગદાનું ધ્યાન ધરવું, તે પછી બ્રમરમંડળોના શુભરવોથી ગણગણી ઉઠેલી ભગવાનની માયાનું સ્મરણ કરવું, તે પછી ભગવાનના કંઠમાં રહેલા જીવના શુદ્ધ તત્ત્વરૂપ કૌસ્તુભમણિનું ધ્યાન ધરવું ૨૮ તે ધ્યાન કર્યા પછી ભક્તોના ઉપર દયાબુદ્ધિથી સાકાર રૂપ ધારણ કરનાર ભગવાનનું સુખારવિદ્, કે જેમા અળકતા મકરાકાર કુડળોના ચાલવાથી કપોલનો ભાગ ઉજ્જવલ દેખાય છે તથા જેમા ઉન્નત અને સુંદર નાસિકા છે અને મનોહર બુકુટી છે એવા મનમા પ્રકટ થતા ભગવાનના સુખારવિદ્નું સાવધ થઈને ધ્યાન ધરવું, જે સુખારવિદ્ શોભાચમાન છે, પોતાની શોભાથી ભમરાઓથી સેવાય છે, વાકડીયા

કેશના જથ્થાઓથી વિંટાયેલું છે અને મનોહર નેત્રવાળું છે, તેથી પોતાની શોભાવડે ભમરાઓએ સેવાતાં અને લક્ષ્મીના નિવાસ રૂપ કમળનો પણ તિરસ્કાર કરે છે ૩૦ તે પછી અધિક કૃપાવાળા, મહા ભય કર એવા ત્રણ તાપનો નાશ કરવા માટે નેત્રથી મૂકેલા, મદ હાસ્યવાળા અને મોટા પ્રસાદવાળા કટાક્ષનું મનમા ભાવનાથી ધ્યાન ધરવું ૩૧ ત્યારપછી પ્રભુમ કરનાર સર્વ લોકોના તીવ્ર શોકાશ્રુના સાગરનું શોષણ કરનારા, શ્રીહરિના મહા ઉદાર હાસ્યનું ધ્યાન ધરવું અને તે પછી મુનિઓને મોહ કરવા માટે પોતાની માયાથી ચઢાવેલા ભગવાનનાં બુકુટીમંડળનું ધ્યાન ધરવું ૩૨ તે પછી પોતાના હૃદયાકાશમાં જણાયેલા વિષ્ણુ ભગવાનનું પ્રયત્ન વિના ધ્યાનમાં આવતું સ્ફુટ હાસ્ય, કે જે હાસ્યને લીધે નીચેના ઓછાની કાતિ પડવાથી મોગરાની કળિયોના જેવા દેખાતા નાના નાના દાતોની પકિત રાતી હોય એવી દેખાય છે, તેનું ધ્યાન કરવું, તથા પ્રેમ રસથી ભીંની થયેલી ભક્તિથી તેમા જ ચિત્તને પરોવી તેના વિના બીજા કોઈ પણ પદાર્થને બેવાની ઇચ્છા કરવી નહિ ૩૩

આ પ્રમાણે સખીજ યોગથી-ભગવાનના આલેખન યોગથી-ભગવાન શ્રીહરિમા પ્રેમ થાય છે અને તેથી ભક્તિ થાય છે, તેને લીધે હૃદય પીગળી જાય છે, હૃષીકેશ રુવા ઉભા થાય છે, ઉત્કંઠથી આખમા અશ્રુઓ આવી જાય છે, ત્યારે ભગવાનને ગ્રહણ કરવામાં માછલાને પકડવાના આંકડાના જેવા ચિત્તને ધીરે ધીરે ભગવાનના ધ્યાનથી ઉતારે છે ૩૪ આ પ્રમાણે જ્યારે મન ભગવાનનું ધ્યાન ધરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તેને કોઈનો આશ્રય રહેતો નથી, કારણ કે ચિત્ત ક્ષેયના સબધ વિના કેવળ ધ્યાતા થઈ શકતું નથી આ પ્રમાણે પરમાનંદનો અનુભવ થવાથી ચિત્ત બીજા વિષય ઉપરથી ઉતરી જાય છે અને જેમ દીવાની શિખા તેલ અને દીવેટ વિનાની હોવાથી ઠરી જાય છે તેમ યોગીનું ચિત્ત પણ એકાએક પરબ્રહ્મમાં લય પામે છે તેથી યોગાભ્યાસી પુરુષ એ અવસ્થામાં દેહાદિકની ઉપાધિરહિત થઈને ધ્યાતા-ક્ષેયના વિભાગ રહિત અખંડ એવા પોતાના

આત્માને સર્વમા વ્યાપ્ત જીવે છે ૩૫ ભગવદ્ભક્ત યોગી યોગાભ્યાસથી સ પાદન કરેલી, અવિદ્યા રહિત અને પાછી કદી ઉત્પન્ન થાય નહિ એવી મનની છેલ્લી નિવૃત્તિથી પુરુષાર્થ તથા સાસારિક સુખ દુ ખ રહિત એવા પોતાના પરમાનંદમા સ્થિતિ કરે છે, અને પૂર્વે સુખ દુ ખના હેતુભૂત જે ભોક્તાપણાને ભેતો હતો તે પછી પ્રકૃતિના કાર્યરૂપને બાજુવાથી અવિદ્યાજન્ય અહંકારમા ભોક્તાપણુ રહેલું છે એવું માને છે ૩૬ મદિરાના મદથી આધળો થયેલો પુરુષ કમ્ભર પર પહેરેલું વસ્ત્ર ખસી ગયું છે કે નથી ખસી ગયું, તે જેમ બાજુતો નથી, તેમ ઉપર કહેલા લક્ષણવાળો સિદ્ધયોગી પ્રારબ્ધ કર્મને લીધે આસન ઉપરથી પોતાનો દેહ ઉઠે છે, ઉઠીને ખીજે ઠેકાણે બાય છે અને ત્યાંથી ફરીને પાછો સ્થાન ઉપર આવે છે તોપણ કશું બાજુતો નથી, કારણ કે તે પોતાના સત્ય સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે ૩૭ દેવને અધીન રહેલો યોગીનો દેહ જ્યાં સુધી પોતાને ઉત્પન્ન કરનારુ કર્મ હોય ત્યાં સુધી ઇદ્રિયો સાથે જીવે છે, પરંતુ તે જ્યારે સમાધિપર્યંત યોગને સ પાદન કરે છે અને આત્મસ્વરૂપને બાજુ છે, ત્યારે ફરીને સ્વપ્નના દેહ જેવા પુત્રાદિક સહિત પોતાના દેહને સેવતો નથી ૩૮ પુરુષ જેમ સ્નેહને લીધે પોતાના માનેલા પુત્રથી અને ધનથી જીદો છે તેમ પોતાના માનેલા દેહાદિકથી પણ જીદો છે ૩૯ જેમ અત્યંત અવિવેકીજનો ધુમાડાથી અગ્નિને જીદો જીએ છે તેમ પય મહાભૂતાદિકથી, ઇદ્રિયોથી, અત કરણથી, મહત્ત્વથી, દ્રષ્ટા જીવ જીદો છે અને તે જીવથી પરબ્રહ્મ ભગવાન જીદો છે એમ જીએ છે, પરંતુ પરમાત્માથી કોઈ પણ વસ્તુ જીદી નથી ૪૦-૪૧ સ્થાવર જ ગમાત્મક ઘટપટાદિક સર્વ પદાર્થોમાં જેમ પૃથ્વી આદિ પય મહાભૂતો ભેવામા આવે છે અને પય મહાભૂતોમા જેમ સર્વ પદાર્થો ભેવામા આવે છે, તેમ વિદ્વાન્ મનુષ્યે અલેદ દંષ્ટ્રી સ્થાવર જ ગમાત્મક સર્વમા પોતાના આત્માને ભેવો અને પોતાનામા સર્વ સ્થાવર જ ગમાત્મક પય મહાભૂતોને ભેવો ૪૨ અગ્નિ જેમ એકજ છે તોપણ કાષ્ઠના લાખા હુકાપણાને લીધે અનેક પ્રકારનો દેખાય

છે, તેમ આત્મા પણ એકજ છે તથાપિ પ્રત્યેક દેહના જીદો જીદો જીએને લીધે જીદો જીદો સ્વરૂપવાળો બાજાય છે, ૪૩ માટે જીવને બંધનકારક, વિજીની શક્તિરૂપ, સત્ અસતરૂપ તથા બાજુવામાં આવે નહિ એવી પ્રકૃતિને યોગીઓ ભગવાનની કૃપાથી જીતી લઈ પોતાના સત્ય સ્વરૂપમા રહે છે ૪૪

તત્ત્વાદિમાં સ્વાં પ્રકૃતિં દૈવીં સદસદાત્મિકામ્
દુર્વિભાવ્યાં પરાભાવ્ય સ્વરૂપેનાવતિષ્ઠતે ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे
अष्टाविंशोऽध्यायः.

અધ્યાય ૨૯ મો. ૬

ભક્તિયોગના વિવિધ પ્રકારો.

દેવહૃતિરુવાચ

लक्षण महदादीनां प्रकृतेः पुरुषस्य च
स्वरूपं लक्ष्यतेऽमीषां येन तत्पारमार्थिकम् ॥

દેવહૃતિ પૂછે છે-હે પુત્ર ! મહદાદિક તત્ત્વનું, પ્રકૃતિનું અને પુરુષનું ખરું સ્વરૂપ જેથી બાજાય એવું લક્ષણ સાખ્યશાસ્ત્રમા જે પ્રમાણે વર્ણવેલું છે, તે પ્રમાણે તમે મને કહ્યું, પરંતુ આ સર્વ કહેવાનું પ્રયોજન ભક્તિયોગ છે માટે હવે મને ભક્તિયોગનો માર્ગ કહો. ૧-૨ વળી હે ભગવન્ ! જીવોનો અનેક જાતિમા જન્મ અને મરણ થાય છે તે પણ કહો, કે જે સાબળવાથી મનુષ્યને સર્વ વિષયો ઉપર વૈરાગ્ય આવે, ૩ અને બ્રહ્માદિકના નિયંતા મહા પ્રતાપી અને પ્રભુરૂપ કાળનું સ્વરૂપ પણ કહો, કે જે કાળના ભયથી લોકો પુણ્ય કર્મ કરે છે ૪ અજ્ઞાનને લીધે દેહાદિકમા અભિમાન રાખનાર કર્મમા આસક્તિ રાખનારી બુદ્ધિથી થાકી થયેલા અને તેને લીધે સ સારરૂપી ગાઢ અધારામા નિદ્રાવશ થયેલા લોકોને જગાડવા માટે યોગનો પ્રકાશ કરનારા સૂર્યરૂપ આપ પ્રગટ થયા છો. ૫ મૈત્રેય કહે છે-હે કુરૂશ્રેષ્ઠ વિદુરજી ! મહાસુનિ કપિલ માતાના આવા વચન સાબળીને પ્રસન્ન થયા અને દયાતુર થઇને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૬

હું આ અધ્યાયમા ભક્તિયોગના વિવિધ પ્રકારો અને વૈરાગ્ય માટે જન્મમરણની કથાઓ કહેવાશે

કપિલ કહે છે-હે માતાજી ! ઘણા માર્ગોને લીધે ભક્તિમાર્ગ ઘણા પ્રકારનો કહેવાય છે, તેમ સ્વભાવરૂપી સત્વ, રજ અને તમની, ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓથી પુરુષોના મનમાં પૃથક્ત્વવાળો ભાસે છે અર્થાત્ પુરુષોના સ કંડો પશુ ગુણ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન હોય છે ૭ જેઓ કોઈને પીડા કરવાના વિચારથી અથવા તો પરનો ઉત્કર્ષ સહન ન થવાથી ક્રોધ કરીને ભેદદષ્ટિથી પ્રતિમાદિકમાં મારી પૂજા કરે છે તેઓ ત્રણ જાતના તામસીભક્ત કહેવાય છે ૮ જેઓ વિષયોની ઇચ્છાથી અથવા તો ઐશ્વર્યની ઇચ્છાથી ભેદ રાખીને પ્રતિમાદિકમાં મારુ પૂજન કરે છે, તેઓ ત્રણ પ્રકારના રાગેશુભી ભક્ત કહેવાય છે ૯ પાપ નાશ કરવા માટે કર્મો અર્પણ કરીને ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરવા માટે ઇશ્વરનું યજન કરવું જોઈએ, તે વિના કર્મો નિષ્ક્રમ જાય છે માટે ભેદદષ્ટિ રાખીને જેઓ મારી મૂર્તિ વગેરેમાં ભક્તિ કરે છે તે ત્રણ પ્રકારના સત્વગુણી ભક્ત કહેવાય છે ૧૦ મારા ગુણો સાલગતાજ ગ ગાજળની માફક જ્ઞાનસાગરના તરફ અવિચ્છિન્ન ગતિ થાય છે, તેમ સર્વના અતર્યામી રૂપ જે હું પુરુષોત્તમ તેને વિષે મનુષ્યના મનની અવિચ્છિન્ન ગતિ થાય છે, તેને નિર્ગુણ ભક્તિ સમજવી આ નિર્ગુણ ભક્તિયોગનું લક્ષણ છે, જે ભક્તિ નિર્નિમિત્ત અને અસ્ખલિત હોય છે ૧૧-૧૨ મારી નિર્ગુણ ભક્તિ કરનાર મનુષ્યો કેવળ મારી ભક્તિ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોવાથી હું તેમને સાલોક્ય (મારી સાથે એક લોકમાં વાસ) સાર્થિ (મારા જેવું ઐશ્વર્ય), સામીપ્ય (મારી પાસે રહેવું), સાદૃષ્ય (મારા જેવું રૂપ), અને એકત્વ (મારા સ્વરૂપમાં મળીજવું), આપું છું, તોપણ તેઓ મારી સેવા વિના બીજું કંઈ પણ લેતા નથી, ૧૩ અને તેજ નિર્ગુણ ભક્તિયોગ કહેવાય છે, કે જે ભક્તિયોગથી મનુષ્ય ત્રિગુણાત્મક સંસારનો ત્યાગ કરીને પરબ્રહ્મને પામે છે ૧૪

શ્રદ્ધાદિકની સાથે નિત્ય નૈમિત્તિક સ્વધર્મ પાળવો, જેમાં બહુ હિંસા ન હોય એવી નિષ્કામ ક્રિયાઓ નિત્ય કરવી, મારી પ્રતિમાના નિત્ય દર્શન કરવા, તેનો સ્પર્શ કરવો, તેની પૂજા કરવી, સ્તુતિ

કરવી અને પ્રણામ કરવા, પ્રાણી માત્રમાં મારી ભાવના કરવી, વૈરાગ્ય રાખવો, મહાત્મા પુરુષોને બહુજ્ઞ માન આપવું, દીન ઉપર દયા કરવી, પોતાના સમાન સાથે મિત્રતા કરવી, યમ-નિયમ પાળવા, જ્ઞાન આપનારા શાસ્ત્રો સાલગવા, મારુ નામ લેવું, સરલતા રાખવી અને સાધુ પુરુષોનો સંગ કરવો ૧૫-૧૮ આટલા ગુણો ધારણ કરવાથી મારા ભક્તનું અત કરણ મ પૂર્ણ રીતે શુદ્ધ થાય છે અને પુરુષનું શુદ્ધ અત કરણ મારા ગુણો સાલગવા માત્રથી જ મારા પ્રત્યે પરિશ્રમ વિના આવે છે. ૧૯ પવન જેને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ખેંચી જાય છે, તે જ ધ જેમ પોતાના સ્થાનકમાંથી નાસિકાની પાસે પોતાની મેળે આવે છે, તેમ વિકાર રહિત અને ભક્તિ-યોગમાં પરાયણ થયેલું મન પણ મારા સ્વરૂપની પામે આવે છે ૨૦ હું સર્વ પ્રાણીઓમાં સદા અતર્યામી રૂપે રહેલો છું, છતાં મનુષ્ય મારી અવસા કરીને મૂર્તિની પૂજા કરે તો તે વ્યર્થ પ્રયત્ન કરે છે, એમ જાણવું ૨૧ હું કે જે સર્વ પ્રાણીઓમાં આત્મા-રૂપે તથા ઇશ્વરરૂપે રહેલો છું, તેની ઉપેક્ષા કરીને જે મનુષ્ય મૂર્ખત્વથી મૂર્તિમાં મારી પૂજા કરે છે, તે રાખમાજ ધી હોમે છે, એમ સમજવું ૨૨ વળી સર્વના દેહમાં રહેનાર જે હું તેનો દ્વેષ કરનાર, અભિમાની, ભેદદષ્ટિવાળા તથા પ્રાણીઓની ઉપર વૈર કરનાર મનુષ્યનું ચિત્ત, મૂર્તિપૂજા કર્યા છતાં પણ શાંતિ પામતું નથી ૨૩ હે માતાજી ! મનુષ્ય નાના મોટા પદાર્થોની સામગ્રી બનાવીને, તેનાથી મારી મૂર્તિની સેવા કરતો હોય તોપણ તે જો પ્રાણીઓની નિંદા કરતો હોય તો હું તેના ઉપર પ્રસન્ન થતો નથી ૨૪ મનુષ્ય જ્યાં સુધી સર્વ પ્રાણીઓમાં વાસ કરનારા પરમાત્માને પોતાના હૃદયમાં રહેલા છે એમ જાણતો નથી, ત્યાં સુધી તેણે પોતાના વર્ણને અનુસરતા કર્મો કરી પ્રતિમા વગેરેમાં ઇશ્વરનું પૂજન કરવું ૨૫ જે મનુષ્ય પોતામાં અને પારકામાં જરા પણ અતર રાખે છે, તે ભેદદષ્ટિવાળા મનુષ્યને હું મૃત્યુરૂપે ભય કર ભય ઉત્પન્ન કરું છું ૨૬ માટે સર્વ પ્રાણીઓમાં અતર્યામીરૂપે વાસ કરનારો જે હું તેની દાન, માન, મૈત્રી અને સમદષ્ટિ-

થી પૂજા કરવી ૨૭ હે માતાજી ! અચેતન જીવોના કરતા ચેતન જીવો શ્રેષ્ઠ છે, તેના કરતા પ્રાણુધારી જીવો શ્રેષ્ઠ છે, તેના કરતા ચિત્તગી વૃત્તિવાળા જીવો ઉત્તમ છે, તેના કરતા ઇદ્રિયોની વૃત્તિવાળા જીવો ઉત્તમ છે, ૨૮ તેઓમા પણ સ્પર્શ જ્ઞાનવાળા ઉત્તમ છે, તેમના કરતા રસ જાણનારા ઉત્તમ છે, તેમના કરતા ગંધ જાણનારા ઉત્તમ છે, તેમના કરતા શબ્દ જાણનારા ઉત્તમ છે, ૨૯ તેઓમા પણ રૂપના વિભાગ જાણનારા ઉત્તમ છે, તેમના કરતા બે તરફ દ્વાતવાળા જીવો ઉત્તમ છે, તેમના કરતા ઘણા પગવાળા ઉત્તમ છે, તેમના કરતા ચાર પગવાળા શ્રેષ્ઠ છે ને તેઓમા મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ છે, એમ જાણવું ૩૦ મનુષ્યોમા ચાર વર્ણો શ્રેષ્ઠ છે, તેઓમા બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે, બ્રાહ્મણોમા પણ વેદ જાણનારો શ્રેષ્ઠ છે અને તેના કરતા પણ વેદના અર્થને જાણનારો શ્રેષ્ઠ છે ૩૧ અર્થ જાણનારા કરતા વેદના વાક્યોનો અને પદનો અર્થ વિચારીને શ સચ ટાળકાર શ્રેષ્ઠ છે તેના કરતા પણ સ્વકર્મ કરનારો શ્રેષ્ઠ છે અને તેના કરતા નિષ્કામ કર્મ કરનારો તથા સર્વનો સગ ત્યાગ કરનારો શ્રેષ્ઠ છે ૩૨ તેના કરતા જેણે મારે વિષે સર્વ કર્મ, તેના કૃણ તથા દેહ અર્પણ કર્યો છે તથા જે મારા રૂપ જ છે, તે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે મારામા દેહને તથા સર્વ કર્મને અર્પણ કરનાર કર્તાપણના અભિમાનથી રહિત અને સમદષ્ટિવાળા પુરુષ વિના હું બીજા કોઇને પણ ઉત્તમ જોતો નથી

ભગવાન સર્વ પ્રાણીઓમા અતર્યામીપણાથી વાસ કરીને રહેલા છે, એમ જાણીને સૌએ સર્વ પ્રાણીઓને અત કરણપૂર્વક બહુ માન આપીને પ્રભુભ કરવા ૩૩-૩૪ હે મનુના પુત્રિ ! ભક્તિયોગ અને અષ્ટાંગયોગ, એમ બન્ને યોગ મે તમને કહ્યા, જે બે યોગમાથી એક યોગ સેવવાથી પુરુષ પરમાત્માને પામે છે, ૩૫ સર્વના નિય તા પ્રકૃતિ પુરુષરૂપ અને તેનાથી ભિન્ન એવા ભગવાન પરબ્રહ્મનું આ રૂપ દેવરૂપ કહેવાય છે, અને તેની પ્રેરણાથી પ્રાણીઓ નાના પ્રકારની જાતિઓને પામે છે ૩૬ વસ્તુઓમા ફેરફાર કરનારુ ભગવાનનું જે દિવ્યરૂપ છે, તે કાળ નામનું કહેવાય છે, જે કાળથી મહત્ત્વ

વગેરે સર્વ પદાર્થોને તથા દેહાભિમાની જીવોને ભય થાય છે ૩૭ સર્વના આશ્રયભૂત અને યજ્ઞના કૃણદાતા જે ભગવાન પ્રાણીઓની અદર પ્રવેશ કરીને પ્રાણીઓથી જ પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે તે સૌને વશ કરનારાઓમા મુખ્ય વિષ્ણુ ભગવાન કાળ કહેવાય છે ૩૮ તે કાળમૂર્તિ ભગવાનને કોઈ પ્રિય નથી, કોઈ શત્રુ નથી, તેમ કોઈ બધું પણ નથી તે કાળમૂર્તિ ભગવાન સાવધાન થઈને અસાવધ રહેનાર મનુષ્યોમા પ્રવેશ કરી તેમનો નાશ કરે છે ૩૯ જેના ભયથી પવન વાય છે, જેના ભયથી સૂર્ય તપે છે, જેના ભયથી તારામ ડળ પ્રકાશે છે, ૪૦ જેના ભયથી ઓષધિઓની સાથે લતાઓ પોતપોતાના સમય પ્રમાણે પુષ્પો અને ફળો ઉત્પન્ન કરે છે, ૪૧ જેના ભયથી નદીઓમા પાણી વહે છે, જેના ભયથી મહા સાગર મર્યાદા મૂકતો નથી, જેના ભયથી અગ્નિ પ્રકાશે છે અને જેના ભયથી પૃથ્વી પર્વતોની સાથે સાગરમા ડુબી ન જતા ઉપર તરે છે. ૪૨ જે કાળની આજ્ઞાથી આકાશ સર્વ પદાર્થોને રહેવાનો અવકાશ આપે છે અને મહત્ત્વ પોતાના દેહને સાત આવરણવાળા લોકરૂપે વિસ્તારે છે ૪૩ વળી જેમના અધીનમા આ સ્થાવર તથા જંગમ સર્વ જગત છે, એવા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર, જે કાળના ભયથી વારવાર જગતની ઉત્પતિ, સ્થિતિ અને લયના કર્મો કર્યા કરે છે, ૪૪ તે કાળ અતરહિત છે, છતાં સર્વનો નાશ કરે છે, પોતે અનાદિ છે, છતાં સર્વના આદિ કર્તા છે, અવિનાશી છે, એક પદાર્થથી બીજા પદાર્થોને ઉત્પન્ન કરે છે અને એક મારનારાથી બીજા મારનારનો નાશ કરે છે ૪૫

સોનતાન્તેકર કાલોડનાદિરાવિક્કરવ્યયઃ ।

જન જનેન જનયન્ મારયન્ મૃત્યુર્નાતકમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे
एकौनविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૦ મો.^૧

કામાસક્રા પુરુષોની તામસી ગતિ.

કપિલ ઉવાચ

તસ્યૈતસ્ય જનો નૂનં નાય વેદોઽવિક્રમમ્ ।
કાલ્યમાનોપિ બલિનો વાયોરિવ ઘનાવાલિઃ ॥

કપિલ કહે છે-કાળ સર્વને ચલાયમાન કરે છે તોપણ વાદળાની પંક્તિ જેમ બળવાન વાયુને ગણ-કારતી નથી તેમ મનુષ્ય બળવાન કાળના પરાક્રમને બાણુતો નથી ^૧ મનુષ્ય સુખને માટે દુઃખ સહન કરીને જે જે વસ્તુને મેળવે છે તે સર્વનો કાળ નાશ કરે છે અને પછી મનુષ્ય તેનો શોક કરે છે ^૨ સ્ત્રી પુત્રાદિક સહિત આ દેહ નાશવત હોવા છતાં પણ તેના સંબંધમાં આવેલા ઘર, ક્ષેત્ર અને ધન વગેરે પદાર્થોનિ દુષ્ટબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય મોહથી નિત્ય માને છે અને તેનો વિયોગ થતા તેને શોક થાય છે ^૩ આ જગતમાં જીવ જે જે ભતિમાં અવતરે છે તેમાં સુખ માની લે છે, તેથી તેને જન્મ ઉપર અભાવ થતો નથી ^૪ નરકમાં પડ્યો હોય તોપણ જીવ નારકી સુખ મળવાને લીધે તે નારકી દેહ ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી ^૫ દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, પશુ, ધન અને બધુઓમાં મનની દૃઢ આસક્તિ બંધાવાથી તે પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માને છે, ^૬ અને તે સ્ત્રી પુત્રાદિકના ભરણ પોષણની ચિંતાથી જેના સર્વ અંગે બળતા હોય એવો દુર્બુદ્ધિ મૂઢ મનુષ્ય, નિત્ય પાપ કર્મ કર્યા કરે છે. ^૭ સ્ત્રીઓ ખરાબ હોવા છતાં પણ તેઓએ એકાત્મતા રચેલી માયાથી ને કાલુ કાલુ બ્રહ્મતા બાળકોના મધુર લાપણીથી પુરુષનું મન તે સ્ત્રી પુત્રાદિક તરફ ખેંચાય છે ^૮ વળી જેમાં કુડ કષ્ટ રહેલા છે તથા જેમાં દુઃખો છે એવા ઘરમાં રહેનારો ગૃહસ્થ દુઃખો દૂર કરવાના ઉપાયો કરતો થકો, તેમાં સુખ માની લે છે ^૯ તથા બીજાઓને મોટી પીડા કરી આરે તરફથી ધન સંપાદન કરી

તેમનું પોષણ કરે છે તેમને ખાતા બાકી રહેલા ઉપર પોતાની આજીવિકા કરે છે અને અતે તેમનું પોષણ કરતા કરતા પોતે વિપત્તિમાં પડે છે ^{૧૦} ઉપર કહેવા પ્રમાણે પોતે આરભેલી આજીવિકા વારવાર તૂટી બીજા તોપણ લોભવશ થયેલો પુરુષ શક્તિ રહિત થઈ પારકા ધનની ઇચ્છા કરે છે, ^{૧૧} અને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાને અશક્ત થઈ પડેલો પુરુષ જે જે ઉદ્યમ કરે છે તેમાં નિષ્ફળ બીજા છે અને નિરુપાય થતા તેની બુદ્ધિ નાશ પામે છે. તે પછી તે મનુષ્ય ચિંતા કરતો કરતો નિઃશ્વાસ નાખ્યા કરે છે ^{૧૨}

આ પ્રમાણે જ્યારે તે પુરુષ પોતાના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાને અશક્ત થાય છે, ત્યારે ખેડુતો જેમ અશક્ત થઈ પડેલા ઘરડા બગદને લેખવતા નથી, તેમ અશક્ત થઈ પડેલા પુરુષને તેના સ્ત્રી પુત્રાદિક પણ પ્રથમના જેવો આદર આપતા નથી ^{૧૩} આટલું થયા છતાં પુરુષ વૈરાગ્ય પામતો નથી ઘરડપણને લીધે તેનું રૂપ બગડી બીજા છે અને આખરે ઘરમાં પડી રહી મરવાને તૈયાર થાય છે, ^{૧૪} અને અશક્ત થઈ પડેલો તે પુરુષ અપમાનથી નાખેલા દુકડાને કુતરાની પેઠે ખાય છે રોગથી તેનું શરીર ઘેરાઈ બીજા છે, આહાર કરી શકતો નથી અને કામકાજ પણ થોડું કરી શકે છે ^{૧૫} વાયુ ઉચો ચાલવાથી આખો બહાર નીકળી પડે છે, નાડીઓ કંઈથી રુધાઈ બીજા છે, શરીર ઉધરસથી અને શ્વાસથી થાકી બીજા છે, ગળામાં ખરખરો બોલે છે ^{૧૬} આખર તે કાળપાશને અધીન થઈને મરણ પથારીએ પડે છે શોક કરતા સંબંધીઓ તેને વિદાય વળે છે અને સૌ બોલાવે છે તોપણ તે બોલતો નથી. ^{૧૭} આ પ્રમાણે કુટુંબના ભરણપોષણમાં લાગેલા ઇદ્રિયાધીન મનુષ્યની બુદ્ધિ નાશ પામે છે અને પોતાના કુટુંબીઓને રડતા મૂકી મરી બીજા છે ^{૧૮} તે સમયે યમના નિર્દય હ્રોતો આવીને ક્રોધથી પેલા જીવની તરફ દષ્ટિ કરે છે પેલો જીવ તે યમના હ્રોતોને બેઈ ડરી બીજા છે તથા તેના મળમૂત છુટી બીજા છે. ^{૧૯} ત્યાર પછી રાબના સિપાઈઓ જેમ અપસાધીને પકડી લઈ બીજા, તેમ યમના હ્રોતો યમ-

૧ આ અધ્યાયમાં પુત્ર, સ્ત્રી, દેહ વગેરેને લાડ લડાવવામાં બંધકૃત મનવાળા કામી મનુષ્યોની પાપથી તામસી એવી અધોગતિ થાય છે તે કથા કહેવાશે

લોકની પીડા લોગવવા (તેને નરકમા નાખવા)
પરાણે તેના ગળામા પાશ નાખી તેને બાધીને યમ-
લોકમા લઈ જાય છે ૨૦ રસ્તે જતા યમના હૂતો
તેનો તિરસ્કાર કરે છે, તે વખતે તેનું હૃદય લેદાઈ
જાય છે અને તે ક પવા માડે છે યમલોકના માર્ગમા
કુતરા તેને ફાડી ખાય છે, તે વખતે તે આતુર થઈ
પોતાના પાપને સભારે છે ૨૧ માર્ગમા તે ભૂખ
તથા તરસથી બ્યાકુળ થઈ જાય છે અને ધખધખતી
રેતીવાળા માર્ગમા સૂર્યના તાપથી, દાવાનળથી તથા
પવનના ઝપાટાથી પીડા પામે છે તેના વાસામા
આબૂકનો માર પડે છે અને તે અશક્ત થયા છતા
પણ તેને આશ્રય વિનાના અને પાણી વિનાના
માર્ગમા મહા કષ્ટથી ચાલવું પડે છે ૨૨ માર્ગમા
ચાલતા ચાલતા તે પાપી થાકી જાય છે, જ્યા ત્યા
પડી જાય છે, મૂર્છિત થાય છે અને ફરીને પાછો
ઉભો થાય છે આ રીતે યમના હૂતો તે પાપીને તેના
અજ્ઞાનને લીધે અધકારવાળા પાપને માર્ગ થઈને
યમલોકમા લઈ જાય છે ૨૩ યમના હૂતો તે જીવને
ત્રણ મુહૂર્તમા અથવા તો બે મુહૂર્તમા નવાણું
હબાર યોજન જેટલો માર્ગ ચલાવીને આગળ ધસડી
જાય છે અને તે યમલોકમા રહી ત્યાના દુ ખો ભો-
ગવે છે ૨૪ યમહૂતો ત્યા તેના શરીરને લાકડા ખડ-
કીને સળગાવી દે છે, કેાઈ કેાકાણે પોતે કાપેલું અ
થવા તો પારકાએ કાપી આપેલું પોતાનું માસ તેને
ખાવું પડે છે ૨૫ વળી યમલોકમા કુતરા અને
ગીધ પક્ષીઓ તે જીવતા જીવના શરીરમાથી આત-
રડાને બહાર ખેચી કાઢે છે સર્પ, વિછી, મચ્છર
વગેરે તેને કરડે છે, ૨૬ વળી ત્યા તે જીવના શરી-
રના કડકે કડકા કરવામા આવે છે, હાથી વગેરેની
પાસે હૂતો તેને કચરાવે છે, પર્વતના શિખરો ઉપ-
રથી નીચે નાખી દે છે, પાણીમા ડુબાડે છે અથવા
ખાડામા ઉતારીને પુરે છે ૨૭ પાપી જીવો તામિસ્ર,
અધતામિસ્ર અને રૌરવ વગેરે નરકે મા પીડા
ભોગવે છે, કારણ કે તેમને માટે તે દુ ખો નિર્માણ
કરેલા હોય છે ૨૮ હે માતા! સ્વર્ગ તથા નરક
આજ લોકમા છે એવું વિદ્વાનો કહે છે, અને જે
નરકની પીડાઓ છે તે આલોકમા પણ ભોવામા આવે

છે ૨૯ ઉપર પ્રમાણે કુટુંબનું પોષણ કરનારો અથવા
પોતાનું પેટ ભરનારો મનુષ્ય પોતાના દેહને અને
કુટુંબને બનેને આ જગતમા મૂકીને મરણ પામે
છે અને પછી કર્મ પ્રમાણે તેનું ફળ ભોગવે છે ૩૦
જીવ પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરી પોષણ કરેલો પોતાનો
દેહ આ લોકમા ત્યાગ કરી, પાપનો પોટલો માથે
લઈ, પોતે એકલોજ નરકમા પડે છે ૩૧ કુટુંબનું
પોષણ કરતા દેવને લીધે આવી મળેલા પાપને
ભોગવે છે, અને નિર્ધન થઈ પડેલા મનુષ્યની માફક
દુ ખી થાય છે, ૩૨ માટે જે જીવ કેવળ અધર્મ-
થીજ પોતાના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવાની ઉત્ક ઠા
ધરાવે છે તે જીવ અધતામિસ્ર નામના છેલ્લા નરકમા
પડે છે ૩૩ અને ત્યા નરકમા જેટલી નરકની પી-
ડાઓ છે તે પીડાઓ અનુક્રમે ભોગવી, પવિત્ર થઈને
પાછો આ મનુષ્ય લોકમા આવે છે ૩૪

અવસ્તાનરલોકસ્ય યાવતીર્પાતનાદય'

ક્રમશઃ સમનુક્રમ્ય પુનરવાપ્તજેન્મુચિ' ૩૪

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे

त्रिशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૧ મો. †

ગર્ભવાસની યાતના.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

કર્મણા દૈવનેત્રેણ જંતુર્દેહોપપત્તયે ।

સ્ત્રિયા'પ્રવિષ્ટ ઉદર પુત્રો રેતઃકળાશ્રયઃ ॥૧॥

કપિલ કહે છે-હે માતા ! ઇશ્વરે પ્રેરેલા પૂર્વ
જન્મના કર્મને લીધે જીવ શરીર ધારણ કરવા ગર્ભ-
વાસને પ્રાપ્ત થાય છે ૧ અને ત્યા આગળ એક રાત્રિ
વીત્યા પછી તે લોહીની સાથે મળીને કણ રૂપ થાય
છે, પાંચ રાત્રિ પછી પરપોટા જેવો થાય છે, દસ
દિવસ પછી બોરના જેવી માસની પેસી બ ધાય છે
અને તે બે પક્ષી વગેરે બીજી યેનિમા હોય તો
તેનું ઇંડું બ ધાય છે ૨ એક મહિને માથું, બે
મહિના પગી હાથ અને પગ, ત્રણ મહિને નખ, રુવા,
મર્મસ્થાન, આદિ ઉપત્ત થાય છે ચાર મહિને સાત

† આ અધ્યાયમા જીવનો આલોકમા મનુષ્યા તાર
૩૫ રજેગ્રણી અવતાર થાય છે એ કથા કહેવાશે

ધાતુઓ બધાય છે, પાંચ મહિને તેને ભૂખ તરસ લાગવા માટે છે. છ મહિને જીવ ઓરથી વિટાઈ પેટની જમણી કૂખમા ફરકવા માટે છે અને માતા-એ ખાધેલા અન્નોથી ને રસોથી તેની ધાતુઓમા વધારો થાય છે તથા તે જીવ જેમા અસખ્યાત જીવડા હોય છે, એવા એક અરુચિ ઉત્પન્ન કરનાર વિષ્ઠા ને મૂત્રના ખાડામા પડી રહે છે, ૪-૫ તેનું શરીર કોમળ હોવાથી શરીરમા રહેનાર ભૂખ્યા કીડા ચટકા મારી, તેના શરીરને છિદ્ર પાડી નાખે છે તેથી તે વારવાર મહા દુઃખી થાય છે ૧ માતાના ખાવામા આવતા કડવા, તીખા, ઉના, ખારા, લુખા અને ખાટા વગેરે ઉગ્ર પદાર્થો અડકવાથી જીવના આખા શરીરમાં પીડા થાય છે ૭ તે જીવ ઉપરના ભાગમા ઓરથી તથા આતરડાથી વિંટાયલો હોય છે તથા તેની પીઠ અને ડોક વાકી વળી ગયેલી હોય છે, અને તે જીવ પોતાનું મસ્તક પેટમા ઘાલી ગર્ભમા પડ્યો રહે છે ૮ પાજરામા પૂરેલા પક્ષીની પેઠે તે અગોને ફેરવી શકતો નથી, શ્વાસ લઈ શકતો નથી અને ઘણા દિવસ સુધી ગર્ભમા રહે છે ત્યા રહેતા રહેતા તેને જન્માતરોમા કરેલા કર્મોની સ્મૃતિ થાય છે ને તેથી તેને સુખ મળતું નથી ૯ સાતમે મહિને જીવને જ્ઞાન થતા તે દુઃખથી ધ્રુજે છે અને તે વિષાના કીડાના જેવો પ્રસવ કરનાર પવનને લીધે એક ઠેકાણે રહી શકતો નથી, પણ પેટમા ફર્યા કરે છે ૧૦ દુઃખી થતો, ફરી વાર ગર્ભમા વાસ કરવાને માટે ભય પામતો અને સાત ધાતુઓથી વિંટાયલો તે બે હાથ ભેડીને જેમણે પોતાને ઉદરમાં નાખેલો છે એવા પરમાત્માની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે ૧૧

ગર્ભે કરેલી પરમાત્માની સ્તુતિ.

શરણાગત એવા જગતની રક્ષા કરવાને પોતાની ઇચ્છાથી અનેક અવતાર ધારણ કરનાર મહાકૃષ્ણના સર્વત્ર નિર્ભય અને પૃથ્વી ઉપર ચાલતાં ચરણાર-વિંદને હું શરણે પડ્યો છું જે ભગવાને મને આવી ગર્ભવાસ રૂપી ઘાટીનાં દર્શન કરાવ્યાં છે ૧૨ આ માતાના ઉદરમા પાંચ મહાભૂત, દશ ઇન્દ્રિયો અને અંતઃકરણરૂપ માયાનો આશ્રય કરીનેજ બાળું હું

કર્મોથી બધાઈ ગયો હોઉં એવી રીતે રહ્યો છું તે હું ધનધનતા હૃદયમા જણાતા, શુદ્ધ, વિકાર વિનાના અને અખંડ જ્ઞાનમૂર્તિ એવા પ્રભુને નમું છું. ૧૩ હું આ પાંચ ભૂતોથી બનેલા શરીરમા ઢાળેલો છું, કારણ કે હું તે શરીરથી રહિત શુદ્ધ છું વળી હું ઈન્દ્રિય, સત્વાદિ ગુણો, વિષયો અને ચિદાભાસરૂપે રહેલો છું, તે શરીરવડે જેનો મહિમા અખંડ છે એવા પ્રકૃતિ-પુરુષના નિયંતા અને સર્વજ્ઞ એવા આપ પરમાત્માને પ્રણામ કરું છું. ૧૪ સ્વસ્વરૂપના સ્મરણે જેની માયા નાશ પામે છે એવો અને કર્મોથી બધાયેલો સંસાર માર્ગમા ઘણા કષ્ટથી ભટકતો પરમાત્માના અનુગ્રહ વિના બીજી કયી રીતે ફરીને હું પોતાના સ્વરૂપને પામું ? ૧૫ મને હમણા ત્રણ કાળનું જ્ઞાન આપનાર કોણ છે ? તે જ્ઞાન આપનાર સ્થાવર જગતમાત્રક જગતમા અત્યામીરૂપે રહેલો એક ઇશ્વર જ છે, માટે જીવની પદવીને અનુસરનાર અમે ત્રણ તાપ નિવારવા ઇશ્વરનું ભજન કરીએ છીએ ૧૬ માતાના શરીર રૂપી ગુફામા લોહી, વિષા તથા મૂત્રના ખાડામા પડેલા શરીરથી બહુજ દુઃખી અને તેમાથી નીકળવા મહિનાઓની ગણતરી કરતા આ દીનબુદ્ધિ ગર્ભને હે ભગવન્ ! તમે નરકના ખાડામાથી ક્યારે ઉદ્ધારશો ? ૧૭ હે ઇશ્વર ! જે મહા દયાળુએ દશ મહિનાના પ્રાણીને આવું જ્ઞાન આપ્યું છે, તે દીનના નાથ એવા આપ પોતાના કરેલા ઉપકારથીજ પ્રસન્ન થાઓ, કારણ કે આપના ઉપકારનો બદલો કયો પુરુષ હાથ ભેડયા સિવાય બીજી રીતે વાળી શકે ? ૧૮ પશુ પક્ષી આદિ જીવ માત્ર સુખ દુઃખને બાળે છે પણ હું તો શમદમાદિકધારી છું તથા જ્ઞાનથી ભોક્તા પુરુષની પેઠે અપરોક્ષ દેખાતા પુરાણ પુરુષને શરીરની બહાર તથા અંદર પરિપૂર્ણ રીતે ભેડું છું ૧૯ હે ભગવન્ ! હું ઘણા દુઃખથી ગર્ભવાસમા રહેલો છું, છતાં પણ બહાર નીકળવાની ઇચ્છા કરતો નથી, કારણ કે ગર્ભની બહાર સંસારરૂપી અધારા કુવામા પડેલા જીવને દુઃખથી માયા વળગે છે, તેની પાછળ દેહાભિમાન થાય છે અને તેની પાછળ સ્ત્રી પુત્રાદિકનો સમુદાય પણ વિંટાઈ વળે છે ૨૦ માટે હે પ્રભુ ! હું ગર્ભમાં

રહીને ધીરજથી આપના ચરણારવિદને હૃદયમા ધારણ કરીશ બુદ્ધિ રૂપી સારથિવડે હું મારા આત્માનો આ સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરીશ કે જેથી અનેક ગર્ભમા વાસ કરવા રૂપી હું ખ કરીને મને કદી પણ પ્રાપ્ત થાય નહિ ૨૧

કપિલ કહે છે-હે માતાજી ! આ પ્રમાણે વિચાર કરીને સ્તુતિ કરતા દશ મહિનાના જીવને ઉદરમાંથી બહાર કાઢવા માટે પ્રસૂતિનો પવન ઉઘો નાખીને, તેને બહારના ભાગ તરફ ધકેલે છે ૨૨ એટલે તે જીવ પવનના ઠેલાથી આતુર થઈ જાય છે, શ્વાસ લેતો ખ ધ પડી જાય છે, સ્મૃતિ જતી રહે છે અને નીચું મસ્તક ઝકરીને મહા હું ખે ઉદરમાંથી બહાર નીકળે છે ૨૩ ભૂમિ ઉપર લોહીમા તથા મૂત્રમા તે પડ્યો રહે છે, નરકના કીડાની પેઠે જમીન ઉપર આજોટે છે તથા જ્ઞાનનો નાશ થવાથી વિપરીત ગતિને પામી બહુજ રડયા કરે છે ૨૪ વળી પારકી ઇચ્છાને નહિ જાણનાર મનુષ્યો તે જીવનું પોષણ કરે છે અને જીવ પોતાને ન ગમતી વસ્તુ મળે છે તોપણ તેની ના કહી શકતો નથી ૨૫ માખીઓ તથા માકણ વગેરેથી દૂષિત થયેલા અપવિત્ર ખાટલામા સુવાડેલો તે પોતાના શરીરને ખ જવાળી કે ઉડી બેસી શકતો નથી ૨૬ ઘણા કીડાઓ જેમ એક કીડાને વીંટાઈ વળીને કરડે તેમ ડાસ, મચ્છર ને માકણ વગેરે જીવો સ્ત્રી, જ્ઞાન વિનાના અને આળી ચામડી-વાળા તેને ડાસે છે ૨૭ આ પ્રમાણે બાલ્યાવસ્થાના હું ખો ભોગવ્યા પછી પૌગડા અવસ્થામા વિદ્યાભ્યાસ વગેરેના કળે સહન કરી જીવ તરુણ થાય છે ત્યારે ઇચ્છિત વસ્તુ ન મળવાથી ક્રોધાવેશમા આવે છે ૨૮ દેહની સાથે અભિમાન ને ક્રોધ પણ વધતા જાય છે તથા વિષયાધીન જીવ પોતાનો નાશ કરવા બીજા વિષયની સાથે લડાઈ કરે છે, ૨૯ તથા પાત્ર ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયેલા શરીરનો મિથ્યા મોહ રાખી મૂર્ખ અને દુર્બુદ્ધિવાળો તે પ્રાણી 'હું', અને આ મારું' એવો મમત કર્યા કરે છે ૩૦

આ પ્રમાણે અવિદ્યા તથા કર્મથી બધાયેલો દેહ વારવાર કલેશ પામતો જન્મ્યા કરે છે અને જીવ તેને માટે કર્મો કર્યા કરે છે. જે કર્મોથી બધા-

ઈને જન્મ મરણરૂપી સંસારમા સદા ભટક્યા કરે છે. ૩૧ મનુષ્યના અવતારમા પણ જીવ જો ઉદ્ધમ કરનાર નીચ લોકો સાથે સંગ કરી, તેમના માર્ગમા રહીને કીડા કરે તો તે પ્રથમની પેઠે પાછો નરકમા પડે છે ૩૨ જેમના સંગથી સત્ય, શૌચ, દયા, મૈત્ર્ય, બુદ્ધિ, લક્ષ્મી, લજ્જા, યશ, ક્ષમા, શમ અને સામર્થ્યનો નાશ થાય છે, તે ઉપર કહેલા ક્ષમા વિનાના, મૂઢ, દેહને આત્મા માનનાર તથા સ્ત્રીઓની પાસે રમકડા રૂપ થઈ રહેનાર નીચ જનનો સંગ કરવો નહિ ૩૩-૩૪ સ્ત્રીઓના અને તેમના સંગીઓના સંગથી જીવને જેવો મોહ અને બંધન થાય છે તેવું બીજા કશાથી થતું નથી ૩૫ પ્રજ્ઞા પણ પોતાની દીકરીને જોઈને તેના રૂપ ઉપર મોહિત થઈ જયા હતા, અને હરિણીરૂપ થયેલી સરસ્વતીની પાછળ પોતે હરણનું રૂપ ધારણ કરી, નિર્લજ્જપણે દોડયા હતા ૩૬ ત્યારે પ્રજ્ઞાના દીકરાના દીકરાઓએ સર-જેલા મનુષ્યોમા એક નારાયણ ઋષિ વિના સ્ત્રીરૂપી માયાથી જેનું મન મોહિત થયું ન હોય એવો તે કયો પુરુષ હોય ? ૩૭ મારી સ્ત્રીરૂપ માયાનું બળ તો બુદ્ધિ ! જે માયા દિશાઓનો વિજય કરનાર વીર લોકોને પોતાની બુદ્ધિના મરોડથી પોતાના પગ તળે કચરી નાખે છે, ૩૮ માટે યોગસિદ્ધિના સામા પારને પામવાની ઇચ્છા રાખનાર તથા મારી સેવા કરવાથી જેમને આત્મજ્ઞાન થયેલું હોય એવા પુરુષોએ કોઈ પણ દિવસ કામનો સંગ કરવો નહિ, કારણ કે સ્ત્રીઓ યોગીને માટે નરકનું દ્વાર કહેવાય છે ૩૯ સ્ત્રી રૂપી માયા ધીરે ધીરે પાસે આવતી હોવા છતાં અજ્ઞાની જીવ તૃણાચ્છાદિત કૂપની જેમ તેને ઓળખતા નથી, મોહિત જીવ ધન, સંતાન ને ઘર તેનેજ માને છે, પરંતુ પારધીનુ ગાયન જેમ હરણનું મૃત્યુ નીપજાય છે, તેમ માયા રૂપી સ્ત્રી દૈવ-યોગથી પતિ છોડે તથા ઘરના રૂપમા આવી મળેલું મનુષ્યનું મૃત્યુ સમજવું ૪૦-૪૨ ઉપાધિ રૂપ લિંગ શરીરથી જીવ એક અવતારમાંથી બીજામાં જાય છે અને તે અવતારના કર્મોનો ઉપલોભ કરતા સદાય બીજા કર્મો કર્યા કરે છે. ૪૩ લિંગ શરીર અને તેને અનુસરનારા પાત્ર ભૂતો, ઇન્દ્રિયો તથા મનના વિકાર

રૂપ સ્થૂલ શરીર બ્યારે કર્મ કરવાને અયોગ્ય થાય છે, ત્યારે તેનું મરણ થયું કહેવાય છે, અને કાર્ય કરવાની યોગ્યતા આવતા જન્મ થયો કહેવાય છે ૪૪ પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, અને આકાશ વગેરેને સાક્ષાત્કાર કરનારો ભોગાયતનરૂપ સ્થૂલ દેહ બ્યારે દ્રવ્યના રૂપાદિક ભેવાને અયોગ્ય થાય છે ત્યારે તેનું મરણ થયું કહેવાય છે, કારણ કે તેનું આત્માભિમાન શમી જાય છે અને તેથી દેહનો નાશ થાય છે બ્યારે ૫ અભૌતિક સ્થૂલ દેહથી પદાર્થો ભેવામા આવે છે, ત્યારે ‘આજ હું છું’ એવા અભિમાનને લીધે દેહનો જન્મ થયો કહેવાય છે ૪૫ બ્યારે નેત્રના ગોલક-કાચને કમળાના દોષથી વસ્તુનું ખરું રૂપ વિપરીત દેખાય છે ત્યારે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પણ દ્રવ્યના રૂપાદિક ભેવા અયોગ્ય થઈ પડે છે અને બ્યારે નેત્ર ગોલક તથા નેત્રેન્દ્રિય બન્ને રૂપાદિક ભેવાને અયોગ્ય થાય છે ત્યારે દ્રષ્ટા એવા જીવમાથી પણ ભેવાની યોગ્યતાનો નાશ થાય છે

આ પ્રમાણે સ્થૂલ દેહ પોતાનું કામ કરી શકતો નથી ત્યારે લિંગદેહ પોતાનું કામ કરવા અયોગ્ય થાય છે તેને મરણ કહે છે પરંતુ જીવનો વસ્તુતાએ વિનાશ થતોજ નથી ૪૬ આ પ્રમાણે વસ્તુતાએ જીવનો જન્મ ને મરણ થતું નથી, એમ સમજીને ધીર પુરુષે મરણથી લય ધરવો નહિ સુખ દુઃખાદિક પ્રારબ્ધાધીન છે, એમ માનીને દીનતા બતાવવી નહિ, તેમ પુત્રાદિક નાશવત છે એમ જાણીને તેમા આસક્તિ રાખવી નહિ, પરંતુ આ જીવ અદાદા અને અછેદ છે એવું જીવનું સ્વરૂપ જાણીને સસારના સર્વ પદાર્થો ઉપરથી આસક્તિ છોડી દેવી ૪૭ સદસદ્ વિચાર કરનારી અને યોગ તથા વૈરાગ્યને ધારણ કરનારી યથાર્થ બુદ્ધિવડે માયાથી રચાયેલા મિથ્યા સસારમાથી દેહના અભિમાનનો ત્યાગ કરીને રહેવું ૪૮

સમ્યગ્દર્શનયા શુદ્ધયા યોગવૈરાગ્યયુક્તયા ।

માયાવિરચિતે લોકે ચરેન્મય કલંકવરમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे

एकविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૨ મો.*

જન્મ મરણની ઘટમાળ.

કપિલ ક્વાચ

अथ यो गृहमेधीयान्धर्मानिवाचसन् गृहे ।

काममर्थं च धर्मान् स्वान् द्रोगिष मूयःपिपत्तितान्

કપિલ કહે છે-જે પુરુષ ઘરમા રહીને ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો પાળતા તે ધર્મોમાથી કામનાને અને ધન દિકને સંપાદન કરે છે અને પાછા ભોગ અને ધનાદિકને માટે તે ધર્મોને સેવે છે, તે પુરુષ કામનાને લીધે મૂઠ હોવાથી ભગવાનના આરાધન રૂપી ધર્મથી વિમુખ થાય છે, અને શ્રદ્ધાસ પ્રત્ન થઈ યજ્ઞોથી દેવતાઓનું તથા શ્રાદ્ધથી પિતૃઓનું પૂજન કરે છે ૧-૨ દેવ તથા પિતૃઓ ઉપર થયેલી શ્રદ્ધાથી તે જડબુદ્ધિ, પિતૃ અને દેવતાઓની આરાધના રૂપી મત પાળતા ચંદ્રલોકમા જાય છે ત્યા આગળ અમૃતનું પાન કરીને પાછો આ લોકમા આવતરે છે ૩ ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ સંપાદન કરેલા તે લોકો, બ્યારે અનંત એવા શ્રીહરિ શેષશય્યામા પોઠે છે ત્યારે લય પામે છે ૪ જે ધીરપુરુષો કામના માટે તથા ધનાદિકને માટે સ્વધર્માચરણ કરીને, તેમાથી કામાદિકનો લાભ લેતા નથી, તેઓ આસક્તિ વિનાના કર્મો ઇશ્વરાર્પણ કરનારા, શાન્ત, શુદ્ધ ચિત્તવાળા, નિવૃત્તિવાળા, ધર્મ ઉપર પ્રેમ રાખનારા, મમતા રહિત અને અહંકાર રહિત પુરુષ સ્વધર્મ રૂપ સત્ત્વ ગુણને લીધે ચિત્તને શુદ્ધ કરીને સૂર્ય દ્વારમાથી સર્વતો બ્યાપક પર અને અપરના સ્વામી, સર્વના ઉપાદાન કારણ અને આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરનાર પરમાત્માને પામે છે ૫-૭ બ્રહ્માને પરમેશ્વર જાણીને તેમની ઉપાસના કરનાર લોકો જે પરાર્દ વર્ષ પૂરા થયા પછી બ્રહ્માનો લય થાય છે માટે તે પ્રલય થાય તેટલાં વર્ષ સુધી બ્રહ્મલોકમા રહે છે ૮ ત્રણ ગુણાત્મક, શરીરધારી બ્રહ્મા તેમના સો વર્ષનો સમય યથાર્થ ભોગવ્યા પછી પૃથ્વી, જળ,

* આ અધ્યાયમા સત્ત્વગુણી ધર્મો પાળવાથી જીવની ઉપરના લોકોમા જતિ થાય છે અને ત્યાંથી પુણ્ય લાયકતા પાછી આ લોકમા જતિ થાય છે એમ જુઓની ઘટમાળ આલ્યા કરે છે તે કથા કહેવાશે

તેજ, વાયુ, મન, ઇન્દ્રિયો, વિષયો અને પ્રાણીઓ વગેરેથી વિ ટાયેલા પ્રજ્ઞાંડનો પ્રલય કરવાની ઇચ્છાથી જ્યારે ઇશ્વરમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે ઉપરના લોકમા જઈ પ્રજ્ઞાના દેહમા પેટેલા પ્રાણુવાયુને તથા મનને જિતનારા વૈરાગ્યવાળા યોગીઓ પ્રજ્ઞાની સાથે જ પરમાનંદરૂપ, સર્વત્ર વ્યાપક, પુરાણપુરુષ અને સર્વના કારણરૂપ એવા પરમાત્માને પામે છે, પરંતુ પ્રજ્ઞાની પહેલાં પરમાત્માને પામી શકતા નથી, કારણ કે ત્યાં સુધી તેમને દેહાભિમાન હોય છે ૯-૧૦

હે માતાશ્રી ! સર્વ પ્રાણીઓના હૃદય કમળમા વાસ કરનાર અને જેનો પ્રભાવ તમે સાલજો છો એવા ભગવાનને તમે પ્રેમથી શરણે જાઓ ૧૧ મરીચમિશ્ર ઋષિઓ, સનતકુમાર વગેરે યોગીશ્વરો, યોગમાર્ગ ચલાવનાર સિદ્ધલોકો અને સ્થાવર જંગમ જગતના આદિદેવ પ્રજ્ઞા નિષ્કામ કર્મ કર્યા છતાં, પણ કર્તૃત્વને લીધે ભેદદૃષ્ટિ કરે છે તથા દેહમા આત્માનું અભિમાન ધરે છે તે તો તેઓ એક વખતે જ્ઞાન અને ઐશ્વર્ય, ગુણસ પત્ર, પુરુષશ્રેષ્ઠ એવા પરબ્રહ્મને પામે છે તોપણ દેહાભિમાન અને કર્તૃત્વના દોષને લીધે પાછા સૃષ્ટિ સમયે જ્યારે કાળ-મૂર્તિ ઇશ્વરની પ્રેરણાથી સત્વાદિક ગુણો પરિણામ પામે છે ત્યારે પાછા જેવા ને તેવાજ આ લોકમા જન્મે છે, ૧૨-૧૪ તે કર્મ કરનારા પણ ધર્મથી નિર્માણ થયેલા પરમેષ્ઠી સ ખ ધી ઐશ્વર્યને સેવીને જ્યારે સૃષ્ટિ સમયે સત્વાદિક ગુણો પરિણામ પામે છે, ત્યારે પાછા આ લોકમા અવતરે છે. ૧૫ જેઓ આ લોકમા આસક્તિ રાખે છે, કર્મો ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે, નિત્ય સકામ કર્મો અને સ ધ્યાવ દન વગેરે સર્વ નિત્ય કર્મો કરે છે, રજોગુણથી વિક્ષિપ્ત મનવાળા છે, કામનામા આસક્ત થયેલા છે, ઇન્દ્રિયાધીન છે, જેમનું મન ઘરમા ચોટી રહેલું છે, જેઓ મધુ-દૈત્યનો નાશ કરનારા છે, જેમના ગાવા યોગ્ય પરાક્રમ છે એવા અને જેમનું જ્ઞાન સ સારવો નાશ કરે છે એવા ભગવાનની કથાથી વિમુખ થઈને ધર્મના અને અર્થના કામમા મગ્યા રહે છે અને જેઓ અચ્યુત ભગવાનની કથા રૂપી અમૃતનો ત્યાગ કરી બુ ડ જેમ વિષાનું ભક્ષણ કરે તેમ દુષ્ટ લોકોની

કથાઓનું શ્રવણ કરે છે તથા જેઓ દૈવથી ખરેખરા હુણાયેલા છે તથા ગર્ભાધાનથી માડીને મરણ સુધીની ક્રિયા કરનારા છે, તેઓ સૂર્યથી દક્ષિણ માર્ગે થઈ પિતૃલોકમા જાય છે અને પાછા પોતાના વ શમાંજ પ્રબરૂપે જન્મે છે ૧૧-૨૦ હે માતા ! તેઓ પ્રથમ પિતૃલોકમા રહી પોતાના પુણ્યોના ફળો ભોગવે છે અને પુણ્યો ક્ષીણ થયા પછી દેવો તેમના સુખ સાધનોનો નાશ કરે છે અને તેઓ પરાધીન થઈ પાછા આ લોકમા અવતરે છે. ૨૧ માટે હે માતાશ્રી ! તમે સર્વ ભાવથી અને ભગવાનના ગુણોનો આશ્રય કરનારી ભક્તિથી જેમના ચરણારવિદ્ ભજવા યોગ્ય છે, એવા પરમેશ્વરનું સેવન કરો ૨૨ કારણ કે વાસુદેવમા જોડેલો ભક્તિયોગ વૈરાગ્યને તથા પ્રજ્ઞરૂપને જણાવનારુ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે ૨૩ સર્વ વિષયો પ્રજ્ઞરૂપ હોવાથી સમાન છે, તેઓમા ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિદ્વારા ‘આ પ્રિય છે અને આ અપ્રિય છે,’ એવી વિષમતા ભક્તના ચિત્તમા થતી નથી તે પોતે સર્વમા સમાન રીતે રહેલા, સ ગરહિત, જ્ઞાનસ્વરૂપ, ત્યાગ કરવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વિષયથી ભિન્ન એવા પોતાના આત્માને પરબ્રહ્મ રૂપે થયેલો માને છે ૨૪-૨૫ જે પરબ્રહ્મ જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, પરમાત્મારૂપ છે તથા જે ઇશ્વર છે, તે એકજ ભગવાન પોતે જીવ, શરીર, વિષયો તથા ઇન્દ્રિયોરૂપે જુદા જુદા દેખાય છે, ૨૬ માટે આ જગતમા યોગીને સ પૂર્ણ યોગદ્વારા એટલુંજ વાંછિત ફળ મેળવવાનું છે કે, જે ફળ પ્રાપ્ત થવાથી સ સારનો સર્વ સ ગ ટળી જાય છે ૨૭ પરબ્રહ્મ એક જ્ઞાનરૂપ છે તથા નિર્ગુણ છે તોપણ તે બહિર્મુખ એવી ઇન્દ્રિયોદ્વારા જ્ઞાતિને લીધે શબ્દાદિક ધર્મવાળા, અનેક પદાર્થરૂપે જાણવામા આવે છે ૨૮ દષ્ટાંત તરીકે પ્રથમ પરમાત્મા એકજ હતા. તે પાછળથી મહત્ત્વરૂપે થયા, પછી ત્રણ પ્રકારના અહ કાર રૂપે થયા, બાદ પાંચ મહાભૂત રૂપે થયા, અગિયાર ઇન્દ્રિય રૂપે ને છેલ્લે જીવરૂપે થયા તે જીવના શરીરરૂપ આ જગત જે મહત્ત્વાદિક વગેરેમાથી ઉત્પન્ન થયું છે ૨૯ શ્રદ્ધા, ભક્તિ, વૈરાગ્ય તથા નિત્ય યોગાભ્યાસ કરવાથી જેનું મન એકાગ્ર થયેલું છે એવો સ ગરહિત પુરુષ પરબ્રહ્મને પામે છે.

૩૦ હે માતાશુ ! આ પ્રમાણે પરબ્રહ્મના દર્શન કરાવનારું જ્ઞાન મેં તમને કહ્યું, જે જ્ઞાનથી પ્રકૃતિ અને પુરુષના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે ૩૧ એવો નિર્ગુણ જ્ઞાનયોગ તથા નિર્ગુણ એવો ભક્તિ-યોગ, એ બન્નેનું પ્રયોજન એકજ છે. ૩૨ જેમ રૂપ, રસ વગેરે ઘણા ગુણવાળો એકજ પદાર્થ અનેક માર્ગવાળી ઇન્દ્રિયાદ્વારા અનેક પ્રકારનો જણાય છે જેમ ગોળ રૂપમા રતો દેખાય છે, ખાતા મધુર લાગે છે અને અડકતા શીતળ સ્પર્શવાળો જણાય છે, તેમ ભગવાન પણ વસ્તુતાએ એક જ છે, પરંતુ શાસ્ત્રના માર્ગોદ્વારા અનેક રૂપે જોવામા તથા જાણવામા આવે છે ૩૩ વાવકુવા ખોદાવવા, યજ્ઞયાગાદિકે કરવા, દાન આપવાં, તપશ્ચર્યા કરવી, વેદપાઠ કરવો, વેદના અર્થનો વિચાર કરવો, આત્મા તથા ઇન્દ્રિયોનો વિજય કરવો, કર્મોનો ત્યાગ કરવો, ૩૪ અનેક અગવાળો યોગાભ્યાસ કરવો, ભક્તિયોગ સેવવો, નિવૃત્તિવાળો નિષ્કામ ધર્મ સેવવો, પ્રવૃત્તિવાળો સકામ ધર્મ સેવવો, આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન મેળવવું અને દૃઢ વૈરાગ્ય ધારણ કરવો, એ સર્વ માર્ગોદ્વારા એક જ સ્વયં પ્રકાશ ભગવાન સગુણ કિંવા નિર્ગુણ રૂપે જાણવામા આવે છે ૩૫-૩૯ મેં તમને ભક્તિયોગનું ચાર પ્રકારનું સ્વરૂપ અને જણાવ્યું નહિ તે રીતે પ્રાણીઓમા ફરનારા કાળનું સ્વરૂપ કહી બતાવ્યું ૩૭ જીવને અજ્ઞાનને લીધે તથા કર્મને લીધે અનેક ભતિઓમા જન્મો ધરવા પડે છે હે માતાશુ ! જે ભતિઓમા પ્રવેશ કરવાથી જીવ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે ૩૮ જે મનુષ્ય બીજાને ઉદ્દેગ કરનાર હોય, નમ્રતા રહિત હોય, અભિમાની હોય, દુરાચરણી હોય, ધર્મનો ઢોગ કરનારો હોય, અચળ ચિત્તવાળો હોય, ધરમા આસક્તિ ધરાવનારો હોય, મારો ભક્ત ન હોય અથવા તો મારા ભક્તનો દ્વેષ કરનારો હોય, તેને આ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવો નહિ ૪૦-૪૦ પરંતુ શ્રદ્ધાળુને, ભક્તને, વિનયીને, ઇર્થ્યારહિતને, પ્રાણીઓ સાથે મિત્રતા કરનારને, સેવામાં પ્રીતિ રાખનારને, સ્પષ્ટ વૈરાગ્યવાળાને, શાત પ્રકૃતિના મનુષ્યને મત્સર વિનાના મનુષ્યને, પવિત્ર મનુષ્યને અને જેને હું

પ્રિયમા પ્રિય હોઉં એવા ભક્ત મનુષ્યને આ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવો ૪૧-૪૨ જે પુરુષ મારામા ચિત્ત રાખીને શ્રદ્ધાપૂર્વક એકવાર પણ આ ઉપદેશ સાંભળે તે મારી પદ્મીને પામે છે ૪૩

ય इव दृणुयादम्ब भद्रया पुरुषं सकृत् ।
यो वाऽभिघत्ते मण्डितः स ह्यति पदवीं च मे
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कन्धे
द्वाविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૩ મો. ૩

ભગવતી દેવહૂતિની મુક્તિ.

મૈત્રેય ઉવાચ

एव निशम्य कपिलस्य वचो जनित्री
सा कर्मस्य दयिता किल देवहूतिः ।

विस्मस्तमोहपटला तममिप्रणम्य
तुष्टाव तस्वविषयांकितसिद्धिभूमिम् ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે કપિલ દેવના વચન સાંભળી ભગવતી દેવહૂતિના મોહ રૂપી પડળ ઉતરી ગયા અને સામ્યશાસ્ત્રના પ્રવર્તાવનાર ભગવાન કપિલદેવને પ્રણામ કરી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૧

દેવહૂતિ-હે ભગવન ! આપના ઉદરના નાભિક-મળમાથી ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્માએ પણ જળાળી અદર સુતેલા, પચ મહાભૂત, ઇન્દ્રિયો, તેના વિષયો તથા અહ કારમય ગુણના પ્રવાહવાળા, સર્વના બીજ રૂપ આપના શરીરનું કેવળ ધ્યાન કર્યું હતું, પરંતુ તેના પ્રત્યક્ષ દર્શન કર્યા ન હતા ૨ આપ સત્ય સકલ્પવાળા છો, સ્વતંત્ર છો અને તમારી હબારો શક્તિઓ વિચારમા આવે નહિ એવી છે, એજ તમે ગુણના પ્રવાહ રૂપે જીવને લોગ આપવા જગતની ઉત્પત્તિ આદિકે કરો છો, પરંતુ તે તમે પોતે કરતા નથી તમારી માયા તે કરે છે, કારણ કે તમે ક્રિયારહિત છો ૩ હે પ્રભો ! પ્રલયકાળે આ વિશ્વ જેના ઉદરમા રહેલું હતું અને જે ભગવાન માયાથી બાળકનું રૂપ ધારણ

કે આ અધ્યાયમા કપિલદેવના ઉપદેશથી દેવહૂતિને જ્ઞાન થયું અને તેમની જીવન-મુક્તિ થઈ એ પ્રસન્નની કથા કહેવામા આવશે

કરીને એકલાજ પોતાના પગનો અગ્રાધાવતા
વડના પાદડામા પોદયા હતા તે તમે મારા ઉદરમા
શી રીતે આવ્યા ? ૪ હે વિશ્વો ! તમે સર્વત્ર છો,
તમે પાપીઓનો નાશ કરવા તથા તમારી આજ્ઞા
પાળનારોનો કલ્યાણ કરવા માટે જેમ વરાહાદિકે
ઉત્તમ અવતારો ધારણ કરે છે તેમ આ અવતાર
પણ લોકોને આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ દેખાડવા માટે
ધારણ કર્યો છે ૫ હે ભગવન્ ! ચડાળ હોય તે પણ
આપના નામનું શ્રવણ કરવાથી, કીર્તન કરવાથી, આ-
પને પ્રણામ કરવાથી તથા આપનું સ્મરણ કરવાથી
સહજ પવિત્ર થાય છે ત્યારે તમારા દર્શનથી પવિત્ર
થાય તેમા શી નવાઈ, ૬ વળી જેમની જીભના ટેરવા
ઉપર તમારું નામ રહેલું હોય એવો ચડાળ પણ
તમારા નામને લીધે મોટો ગણાય છે તો જે મહા-
ત્માઓ તમારા નામનું રટણ કરે છે તેઓએ તપ
કર્યું, તેઓએ હોમહવન કર્યું, તેઓએ તીર્થમા
સ્નાન કર્યું અને તેઓએ વેદના પાઠ કર્યા એમ સમ-
જનું ૭ આવા પરમપુરુષ અને અતર્વૃત્તિદાર ધ્યાન
કરવા યોગ્ય પોતાના સ્વરૂપના પ્રકાશથી સસારના
બધનને તોડનારા તથા જેના ઉદરમા વેદ રહેલા
છે એવા બ્રહ્મભૂત અને વિષ્ણુરૂપ આપ કપિલદેવને
હું પ્રણામ કરું છું ૮

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે દેવહૂતિએ
કપિલદેવ નામના પરમપુરુષ ભગવાનની સ્તુતિ
કરી, એટલે માતા ઉપર પ્રેમ ધરાવનારા ભગવાન
કપિલે ગભીર વાણીથી તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું ૯

કપિલદેવ બોલ્યા-હે માતાજી ! સુખથી સેવી
શકાય એવો આ સરલ માર્ગ મેં તમને કહી સંભ-
ળાવ્યો આ માર્ગે ચાલવાથી તમે થોડાજ કાળમા
જીવન-મુક્તિ મેળવશો ૧૦ હે માતા ! બ્રહ્મવાદીઓએ
સેવેલા મારા આ સિદ્ધાંત ઉપર શ્રદ્ધા રાખજો, કે
જેથી તમે અજન્મા એવા મને પરમેશને પામશો
જેઓ આ સિદ્ધાંતને જાણતા નથી તેઓ જન્મ-
મરણને પામ્યા કરે છે ૧૧

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે ભગવાન કપિલમુનિ
પોતાની માતા દેવહૂતિને આત્મસ્વરૂપનો ઉપદેશ
આપી પોતાની બ્રહ્મવાદિની માતાની આજ્ઞા લઈ ત્યાંથી

ચાલી નીકળ્યા ૧૨ પછી દેવહૂતિ પણ પુત્રે કહેલા
યોગના વિધિ પ્રમાણે સરસ્વતી નદીના મુગટ રૂપ
બિંદુસર નામના આશ્રમમા રહી સાવધાન થઈને યો-
ગાભ્યાસ કરવા લાગ્યા ૧૩ ત્રણ વાર નહાવાથી તેમના
માથાના વાકડિયા કેશ પીળા થઈ પરસ્પર ગુચાઈને
જટા જેવા થઈ ગયા શરીર પણ સખત તપ કરવાથી
દુર્બળ થઈ ગયું તેમણે શરીર ઉપર જીર્ણ કાઢેલા
વસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતા ૧૪ દેવહૂતિનું ગૃહસ્થાશ્ર-
મનું સુખ, પ્રજાપતિ કર્મના તપથી અને યોગસિ-
દ્ધિથી વૃદ્ધિ પામેલું હતું અને તે સુખને દેવતા-
ઓ પણ ઈચ્છતા હતા. ૧૫ જેમના વૈભવમા દૂધના
ફેન જેવી શ્વેત અને સોનાના સામાનવાળી હાથી-
દ્વાતની શય્યાઓ હતી, કોમળ બિંછાનાવાળા સુવ-
ર્ણના સુદર આસનો હતા, ૧૬ મોટા મરકત મણિથી
જડેલી સ્વચ્છ સ્ફટિકમણિની ભીંતોમા ઉત્તમ સ્ત્રીઓ-
ના પ્રતિબિંબ સાથે રતનના દીવાઓ ઝળઝળાટ
પ્રકાશી રહેતા હતા ૧૭ ઘણા દેવતાઈ વૃક્ષોના
પુષ્પોથી ધરમાનું ઉપવન મનોહર લાગતું હતું અને
પક્ષીઓના બેડા શબ્દ કરતા તથા મદમત્ત ભરરા
ગુન્જારવ કરતા હતા ૧૮ વળી કમળના સુગંધથી
મધમધી રહેલી સુદર વાપિકાઓમા દેવહૂતિ ઉતરતા
અને કર્મ તેમને મનવાંછિત ફળ આપતા ત્યારે
દેવતાઓના સેવકો તે વિષેનું વર્ણન કરતા હતા ૧૯
ઈંદ્રની સ્ત્રીઓ પણ જેમના ગૃહસ્થાશ્રમના સુખની
ઈચ્છા કરતી હતી, આવા ઉત્તમ સુખનો દેવહૂતિએ
ત્યાગ કરી દીધો તોપણ તેમના મનમા જરા પણ
શોકથયો નહિ, પરંતુ ઈશ્વર રૂપ પ્રિય પુત્રનો વિચોળ
થવાથી દેવહૂતિને શોક થયો. ૨૦ પતિ વનમા ગયા
પછી પુત્ર પણ વનમા ગયો તેથી પ્રિય વત્સના
જવાથી જેમ ગાય બિન્ન થાય તેમ દેવહૂતિ બેઠું કે
જાની હતા તોપણ પુત્ર ઉપરની પ્રીતિને લીધે બિન્ન
થયા ૨૧ હે વિદુર ! પુત્ર રૂપ ભગવાન કપિલ-
દેવનું તે ધ્યાન ધરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે ધ્યાન
કરવાથી થોડા કાળમા દેવહૂતિ એવા ઉત્તમ વૈભવ-
વાળા સસાર ઉપર ઉઠાસ થઈ ગયા અને પુત્રે ધ્યાન
કરવા યોગ્ય જે ભગવાનનું સ્વરૂપ સંભળાવ્યું હતું
તે પ્રસન્ન વદનવાળા, આત્મસ્વરૂપ, સર્વવ્યાપક, સ્વા-

નુભવથી માયાના શુભના સળધરહિત એવા પર-
માત્માનું ભક્તિના પૂર્ણ પ્રવાહવડે, પ્રભળ વૈરાગ્યવડે,
યોગ્ય આહારવિહારથી, બ્રહ્મસ્વરૂપતા આપનારા
જ્ઞાનવડે તથા શુદ્ધ પવિત્ર મનવડે ધ્યાન ધરવા લાગ્યા.
પ્રથમ ભગવાનના સમસ્ત સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવા
માંડ્યું અને તે ધ્યાન દૃઢ થયા પછી પ્રત્યેક અંગે અ-
ગનું ધ્યાન કરવા માંડ્યું ૨૨-૨૫ આ પ્રમાણે ધ્યાન
કરવાથી સર્વ જીવના આશ્રયરૂપ ભગવાન પરબ્રહ્મ
વિષે બુદ્ધિ સ્થિર થઈ તેમનું જીવપણુ દૂર થયું,
કલેશેના નાશ પામ્યા અને જીવ-મુક્તિનું સુખ મળ્યું
૨૬ જ્યારે તેમની સમાધિ નિત્ય અવિચ્છિન્ન ચાલવા
માડી ત્યારે મનની વૃત્તિ બ્રહ્માકાર થવાથી દેહાદિકની
જ્ઞાતિ દૂર થઈ ગઈ અને જેમ જાગ્રત થયેલો મનુષ્ય
સ્વપ્નમા જોયેલા પદાર્થને તદ્દન વિસરી જાય તેમ તે
જોતાના દેહને વિસરી ગયા ૨૭ તેમનો દેહ અદ્ય
પોષણ મળવા છતાં દુર્જન થયો ન હતો, તે અગ્નિના
જેવો તેજસ્વી લાગતો હતો ૨૮ દેવહૂતિનું મન
વાસુદેવ ભગવાનમાજ પરોવાએલું રહેતું, તેથી પ્રાર-
બ્ધને લીધે રક્ષાયેલા તેમના તપ અને યોગમય
શરીર ઉપરથી વસ્ત્ર ખસી જતા અને માયાના
પિંગળ કેશ છુટા થઈ જતા તોપણ તેમને દેહનું જ્ઞાન
રહેતું ન હતું ૨૯ આ પ્રમાણે કપિલ મુનિએ કહેલા
જ્ઞાનમાર્ગદ્વારા દેવહૂતિ નિત્યમુક્ત પરમાત્મા
ભગવાન બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થયા ૩૦ જે ઠેકાણે દેવહૂતિ
બ્રહ્મત્વ પામ્યા, તે મહા પવિત્ર ક્ષેત્ર આ લોકમા

‘સિદ્ધપદ’ના નામથી યોગખ્યાય છે. ૩૧ હે વિદુર!
યોગાભ્યાસથી જેના મલ્લો નાશ થયો હતો એવું
દેવહૂતિનું શરીર જગાશયમા ઉત્તમ સિદ્ધિને
આપનારી નદીરૂપ થઈ ગયું ૩૨ મહાયોગી ભગવાન
કપિલદેવ પણ આશ્રમમાથી નીકળ્યા તે વેળાએ
સિદ્ધ, ચારણ, ગધર્વ, મુનિઓ અને અસુરઓ
તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તે ઇશાન ખુણા તરફ
આવેલા સાગરના તટ ઉપર ગયા ત્યાં સમુદ્રે તેમનો
સત્કાર કરીને સ્થાન આપ્યું ૩૩-૩૪ સાખ્યા-
ચાર્યો જેમની સ્તુતિ કરે છે એવા કપિલ ભગવાન
ત્રણે લોકની શાંતિ માટે ત્યાં યોગધારણ કરીને
સમાધિમા જોડા ૩૫ હે નિર્દોષ તાત! તમે મને
જે કથા પૂછી હતી તે કથા રૂપી કપિલ અને દેવહૂ-
તિનો પવિત્ર સંવાદ મેં તમને કહ્યો ૩૬ જે મનુષ્ય
આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના ઉપાયોમા શુભ એવો કપિલ
મુનિનો આ મત વિચારે છે અને ખીજાને સંભળાવે
છે તેની ભગવાન ઉપર દૃઢ ભક્તિ થાય છે અને તે
ભગવાનના ચરણારવિન્દને પામે છે ૩૭

ય इवमनुशोति योऽभिषे

कपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् ।

भगवति कृतधीः सुपर्णकेता

बुपलभतेभगवत्पदारवन्दिम् ॥ ૩૭ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे

त्रयविंशोऽध्यायः

तृतीयस्कंध संपूर्ण.

श्रीमद्वेदव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

चतुर्थस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

ધ્રુવ આગળ લગવાનું પ્રાગટ્ય

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર
ચતુર્થસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.†

મનુની કન્યાઓનો વંશ.

મૈત્રેય ઉચ્ચાલ:—મનોસ્તુ શતરૂપાયાં તિજઃ કન્યાશ્ચ જાહિરે

જાહ્નતિર્દેવદ્વાતિશ્ચ પ્રસૂતિરિતિ વિશ્રુતાઃ ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે—સ્વાયંભુવ મનુને શતરૂપા નામની રાણીથી આકૃતિ, દેવહૂતિ અને પ્રસૂતિ નામની ત્રણ કન્યાઓ થઈ હતી ^૧ આકૃતિને ભાઈ હતા તોપણ મનુએ શતરૂપાના કહેવાથી રુચિ ઋષિને તે * પુત્રિકાધર્મની રીતે પરણાવી હતી ^૨ ત્યાર પછી પ્રજાતેજવાળા રુચિ ઋષિએ તેમાં પરમેશ્વરના ધ્યાનથી એક બેડકુ (એક પુત્ર અને એક પુત્રી) ઉત્પન્ન કર્યું હતું. ^૩ તેમાં જે પુત્ર હતો તે સાક્ષાત્ યજ્ઞભૂતિ ભગવાન હતા અને જે પુત્રી હતી તે ભગવાનની સાથે સદા રહેનારી દક્ષિણા નામની લક્ષ્મીના અશરૂપ હતી. ^૪ પોતાની કન્યાના પુત્રને સ્વાયંભુવ મનુ પોતાને જેર લઈ ગયા અને રુચિએ આનંદપૂર્વક દક્ષિણા નામની કન્યાને પોતાને ત્યાં રાખી. ^૫ ત્યાર પછી દક્ષિણા નામની તે કન્યાનું યજ્ઞપતિ ભગવાને પાણ્ડિત્યહુકું, અને પ્રસન્ન થઈ તેનાથી બાર પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા ^૬ તેઓ તોષ, પ્રતોષ, સંતોષ, ભદ્ર, શાન્તિ, ઇંદ્રસ્પતિ, ઇન્દ્ર, કવિ, વિભુ, સ્વહન, સુદેવ, અને રોચન એ બાર હતા. ^૭ એ સ્વાયંભુવ મનુવંતરમાં તુષિત નામના દેવતાઓ કહેવાયા મરીચિ આદિ સપ્તર્ષિ થયા અને યજ્ઞ ભગવાન ઇન્દ્ર થયા. ^૮ મનુને પ્રિયવ્રત અને ઉત્તાનપાદ નામે બે પરાક્રમી પુત્રો હતા તેમના પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્રના વંશ-જેએ પૃથ્વીનું પાલન કર્યું ^૯ હે તાત! સ્વાયંભુવ મનુએ પોતાની પુત્રી દેવહૂતિને કઈંમ સાથે પરણાવી હતી, તેનું ચરિત આપે શ્રવણ કર્યું છે. ^{૧૦} તેજ ભગવાન મનુએ પ્રજ્ઞાના પુત્ર હસને પોતાની પ્રસૂતિ નામની ત્રીજી કન્યા પરણાવી હતી પ્રસૂતિનો વંશ ત્રણે લોકમાં વિસ્તરેલો છે. ^{૧૧} નવ પ્રજ્ઞાર્ષિઓની સ્ત્રીઓ જે કઈંમની કન્યાઓ થતી હતી તે હું તમને કહી ગયો છું, તેમની વંશ પરંપરા હું તમને કહું તે હવે સાંભળો. ^{૧૨} મરીચિની સ્ત્રી અને કઈંમની કન્યા કલાને

† આ પહેલા અધ્યાયમાં મનુની કન્યાઓના જુદા જુદા વંશો કહેવામાં આવશે, અને તેમાં વજ્રપ્રદિ ભૂતિઓ દ્વારા ભગવાનના અવતારની કથા કહેવાશે આ ચતુર્થ સ્કંધમાં વિસર્ગ વર્ણન છે વિસર્ગ બ્રહ્મસ-ધીન છે બ્રહ્મા મન્યાદિઓને કરીને વિસર્ગ થાય છે

* જે કન્યાને ભાઈ ન હોય તેને પરણા કરવા પહેલેથી પરણાવતી વેળાએ પ્રતિજ્ઞ થાય છે કે, ભાઈ વગરની અને આજુબજુ વચ્ચેથી ભૂષિત આ કન્યા જામે ઠમને આપીએ બીજે પણ આવી જે પુત્ર થશે તે અભારો ગણાયો એવી પ્રતિજ્ઞાને પુત્રિમધર્મ કહે છે.

કશ્યપ અને પૂર્ણિમા નામના બે સતાન થયા જેઓના વશથી આપુ જગત પરિપૂર્ણ થયું ૧૩ પૂર્ણિમાને હે વિદુર ! વિરજ અને વિશ્વગ નામે બે પુત્રો અને દેવકુલ્યા નામની કન્યા થઈ, જે વિષ્ણુ ભગવાનની કૃપાએ જન્માતરમા આકાશ ગ ગાંધર્ભ ૧૪ અત્રિની સ્ત્રી અનસૂયાને દત્ત, દુર્વાસા અને ચંદ્ર નામના વિષ્ણુ, મહેશ અને બ્રહ્માના અશથી ઉત્પન્ન થએલા મોટા તપસ્વી અને મોટી કીર્તિવાળા ત્રણ પુત્રો થયા ૧૫

વિદુર કહે છે-હે ગુરો ! અત્રિ ઋષિના ધરમા ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સહાર કરનાર એવા ત્રણે દેવ શુ કાર્ય કરવાની ઇચ્છાથી પ્રકટ થયા, તે કથા મને કહેા ? ૧૬

મૈત્રેય કહે છે-બ્રહ્મવેત્તાઓમા શ્રેષ્ઠ એવા અત્રિ ઋષિને બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ રચવા પ્રેરણા કરી ત્યારે તે અનસૂયાને લઈ તપ કરવાને કુલાચલ પર્વત ઉપર ઋક્ષતીર્થ આગળ ગયા ૧૭ પુષ્પના મોટા ગુચ્છ જેમા લટકી રહ્યા હતા એવા પલાશ અને આસોપાલવના વનની શોભા જ્યા હતી અને નિર્વિઘ્ન નામની નદીના નિર્મળ ઝરણાનો નાદ જ્યા થઈ રહ્યો હતો એવા પર્વતમા પવનનું ભક્ષણ કરી પ્રાણુચામથી મનને ચોકી સો વર્ષ સુધી એક પગે ઉભા રહી તેઓ તપ કરવા લાગ્યા ૧૮-૧૯ તે આ પ્રમાણે ધ્યાન કરતા હતા કે-જે આ જગતના ઈશ્વર છે તેમને હું શરણુ છું અને તે મને તેમના જેવો પુત્ર આપે ૨૦ આ પ્રમાણે તપશ્ચર્યા કરતા કરતા મુનિના મસ્તકમાથી પ્રાણુચમથી વૃદ્ધિ પામેલો અગ્નિ બહાર નીકળી ત્રણે લોકને તપાવવા લાગ્યો તે જોઈ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ તેમના આશ્રમમા ગયા અપ્સરાઓ, મુનિ, ગધર્વ, સિદ્ધ, વિદ્યાધર અને ઉરગ તેમના યશ ગાવા લાગ્યા ૨૧-૨૨ એ દેવોના પ્રગટ થવાના સબધથી મુનિનું સઘળું પાપ નાશ થઈ ગયું, તોપણ અત્રિ મુનિએ એક પગે ઉભા રહી તેમના દર્શન કર્યો ૨૩ પછી હડવત્ પ્રણામ કરી હાથ જોડી નહી, હસ અને ગરુડ ઉપર બિરજેલા પોતપોતાના આયુધ, ત્રિશૂળ, કમડલુ અને ચક્ર આદિ ચિહ્ન ધારણ કરનાર ત્રણે દેવની તેમણે પૂજા

કરી પ્રેમથી કૃપાયુક્ત દષ્ટિએ અને હસતા મુખે પોતાના ઉપર તેમને પ્રસન્ન બાણી તેજથી અબદ જવાથી તેમણે આપેા ગીચી દીધી ૨૪-૨૫ પછી અત્રિ ઋષિ ચિત્તને તે ત્રણે દેવોમા લગાડી હાથ જોડી મધુર અને ગભીર વાણીથી સર્વ લોકોમા મોટા એવા તેગની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૨૬

અત્રિ-જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સહારને માટે વિભાગ કરેલા માયાના ગુણથી જે યુગે યુગે શરીર ધારણ કરે છે તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર, હું આપ ત્રણેને વાર વાર પ્રણામ કરું છું તમોમાથી મેં જેને યોલાવેલા તે કોણુ ? એ તમારે મને કહેવું જોઈએ, ૨૭ કારણ કે અનેક ઉપચારોથી પુત્ર થવા માટે એક દેવતાનું ચિત્તથી મેં ધ્યાન ધર્યું હતું, છતાં મનુષ્યોના મનમા ન આવેા એવા આપ ત્રણે દેવ કેમ અત્રે પધાર્યા ? મારી ઉપર કૃપા કરીને કહેા કે આપ મને શુ દ્રવ્ય આપશે ? ૨૮

મૈત્રેય કહે છે-અત્રિ મુનિના વચન સાંભળી હે વિદુર ! હસીને મધુર વાણીથી તેઓ ઋષિને આમ કહેવા લાગ્યા ૨૯ હે બ્રહ્મા ! આપે જેવો સત્ય સ કશ્યપ કર્યો તેવજ થવું જોઈએ એમા દ્રવ્ય પડવે જોઈએ નહિ આપ જેનું ધ્યાન ધરેા છે તે અમે છીએ ૩૦ હે મુનિ ! અમર અશથી હવે તમને ત્રણ પુત્રો થશે અને તે તમારા વશનો વિસ્તાર કરશે અને આપનું કલ્યાણ થશે ૩૧

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે ત્રણે દેવતાઓ અત્રિને મનવાંછિત વગ આપી તેમના દેખતા અતર્ધાન થઈ ગયા ૩૨ પછી તેમને ઘેર બ્રહ્માના અશથી ચંદ્રમા, વિષ્ણુના અશથી દત્તાત્રય અને શકરના અશથી દુર્વાસા પુત્ર થઈને જન્મ્યા હવે અગિરાનાં સતાનોની કથા સાંભળેા ૩૩

અગિરાની શ્રદ્ધા નામની સ્ત્રીએ કે સિનીવાલી, કુહુ, રાકા અને અનુમતિ નામની ચાર કન્યાઓને જન્મ આપ્યો ૩૪ અગિરાને બે પુત્રો થયા, તેમા

કે જે અમાવાન્યને દહાડે શેડો ચંદ્ર દેખાય તે મિનીવાળી, અને જરા પણ ચંદ્ર ન દેખાય તે કુહુ, પૂર્ણ-ચંદ્રનાળ પૂર્ણિમા તે રાકા, અને જરા ઓછા ચંદ્રવાળી પૂર્ણિમા તે અનુમતિ કહેવાય છે.

એક ઉત્પત્તિ અને બીજો પ્રજાજ્ઞાની બૃહસ્પતિ હતો, કે જે સ્વારોચિષ મન્વન્તરમા પ્રસિદ્ધ થયો હતો. ૩૫ પછી પુલસ્ત્ય ઉત્પન્ન થયા, જે પૂર્વ જન્મમા જઠરાશિ હતા, પુલસ્ત્યને બીજો મહા તપસ્વી વિશ્વના નામનો પુત્ર થયો. ૩૬ વિશ્વનાને ઇંડવિઙ નામની સ્ત્રીથી યજ્ઞોના પતિ કુબેર થયા અને બીજી સ્ત્રી કેશિનીથી રાવણ, કુલકણ્ઠ અને વિભીષણ, એ ત્રણ પુત્રો થયા. ૩૭ હે વિદુર! પુત્રહની ગતિ નામની સ્ત્રીમા કર્મશ્રેષ્ઠ, વરીયસ અને સહિષ્ણુ નામના ત્રણ પુત્ર થયા. ૩૮ કતુને ક્રિયા નામની સ્ત્રીમા પ્રજા તેજથી દેદિધ્યમાન સઠ હજાર વાલખિલ્ય નામના પુત્રો ઉત્પન્ન થયા. ૩૯ વસિષ્ઠને ઉર્મી નામની સ્ત્રીથી ચિત્રકેતુ, સુરોચિ, વિરજા, મિત્ર, ઉદ્બળ, વસુભુદાન અને ધુમાન, એ નામના નિર્મળ સાત પ્રજાપુત્રો થયા, અને બીજી સ્ત્રીથી શક્તિ-આદિ પુત્રો થયા. ૪૦-૪૧ અથર્વા ઋષિની સ્ત્રી ચિતિને દધ્ય ચ નામે તપસ્વી પુત્ર થયો, કે જેને પાછળથી ઘેડાનું મસ્તક ચોટાડ્યું હતું. ૪૨ ભૃગુને ખ્યાતિથી ધાતા અને વિધાતા નામના બે પુત્રો અને ભગવત્પરાયણ લક્ષ્મી થયા. ૪૩ મેરુએ ધાતા અને વિધાતાને પોતાની આયતિ અને નિયતિ નામની બે કન્યાઓ પરણાવી, ધાતાને આયતિમા મૃક ડ નામનો પુત્ર થયો અને વિધાતાને નિયતિમા પ્રાણ નામનો પુત્ર થયો. ૪૪ મૃક ડના માર્કંડેય અને પ્રાણના વેદશિરા થયા. ભૃગુને કવિ નામના ત્રીજા પુત્ર થયા અને કવિને ભગવાન ઉથના થયા. ૪૫ હે વિદુર! તેમણે આ પ્રમાણે પ્રજાની વૃદ્ધિ કરી આ કર્મ ઋષિની કન્યાઓના સ તાન મે આપને કહ્યા. ૪૬ જે મનુષ્ય શ્રદ્ધા-પૂર્વક આનું શ્રવણ કરે છે તેના પાપોનો નાશ થાય છે. પ્રજાના પુત્ર દક્ષે પ્રસૂતિનું પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. ૪૭ દક્ષે પ્રસૂતિમા નિર્મળ નેત્રવાળી સોળ કન્યાઓ ઉત્પન્ન કરી તે સોળ કન્યાઓમાથી તેર ધર્મને, એક અગ્નિને, ૪૮ એક સચત અથવા મિલિન એવા સર્વ પિતૃઓને અને એક સસારના બધન કાપનારા ભગવાન શિવને પરણાવી હતી શ્રદ્ધા, મૈત્રી, દયા, શાન્તિ, તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, ક્રિયા, ઉત્તતિ, બુદ્ધિ, મેધા, તિતિક્ષા, હ્રી અને મૂત, એ ધર્મની

સ્ત્રીઓ હતી. તેમા શ્રદ્ધાને શુભ નામનો પુત્ર થયો, મૈત્રીને પ્રસાદ, દયાને અભય, શાન્તિને સુખ, તુષ્ટિ-ને મદ, પુષ્ટિને સ્મય, ક્રિયાને યોગ, ઉત્તતિને દર્પ, બુદ્ધિને અર્થ, મેધાને સ્મૃતિ, તિતિક્ષાને ક્ષેમ, હ્રીને પ્રશ્રય, ૪૯-૫૧ અને સર્વ ગુણોની ઉત્પત્તિ રૂપ મૂર્તિને નર અને નારાયણ નામના બે પુત્રો થયા. તે સમે દિશાઓ, પવન, નદીઓ અને પર્વત હસી રહ્યા, સ્વર્ગમા વાજા વાગવા લાગ્યા, પુષ્પોની વૃદ્ધિ થઈ, ૫૨-૫૩ મુનિ લોકો પ્રસન્ન થઈ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ગધર્વ તથા કિન્નરો ગાવા લાગ્યા, અપ્સરાઓ નૃત્ય કરવા લાગી અને પ્રજા દિક દેવતાઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૫૪-૫૫

દેવતાઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા-જે ભગવાને પોતાની માયાથી આ જગતને રચ્યું છે ને પોતાના આત્માને પ્રકાશિત કરવા જેણે આજ ધર્મના ધરમા જન્મ લીધો છે તે પરમ પુરુષ ભગવાનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૫૬ શાસ્ત્રદ્વારા જેના સ્વરૂપનો વિચાર થઈ શકે એવા ભગવાન જગતની મર્યાદા માટે સત્વ ગુણથી રચેલ અમારા લોકો સામે બહુલ કરુણ યુક્ત અને લક્ષ્મીના નિવાસભૂત કમળથી અધિક શોભાવાળી દષ્ટિ કરીને જુઓ. ૫૭ આ પ્રમાણે દેવતાઓએ સ્તુતિ કરી ત્યારે નર-નારાયણ દેવતાઓ સામે જોઈ પૂજન સ્વીકારી ગધમાદન પર્વત ઉપર ગયા. ૫૮ ભૂમિનો ભાર ઉતારાવવા તે પ્રકટ થયા, તેમા નર અશથી કુરુ કુળમા અર્જુન અને નારાયણના અશથી યદુ કુળમા શ્રીકૃષ્ણ રૂપે પ્રકટ થયા. ૫૯ અગ્નિને સ્વાહા નામની સ્ત્રીથી પાવક, પવમાન અને શુચિ, એ ત્રણ પુત્ર થયા. ૬૦ એ ત્રણ માથી પીસ્તાલીશ પુત્રો થયા, તે સર્વ મળી યોગ-જીપત્યાસ અગ્નિ થયા. ૬૧ વૈદિક કર્મ રૂપ યજ્ઞમા પ્રજાવાદીલે કે જેનું નામ લઈ અગ્નિ દેવતા સ બધી ઇષ્ટિયો કરે છે તે સર્વ અગ્નિઓ બાણવા. ૬૨ અગ્નિ-શ્વાતા, બાર્હિષ્પદ, સૌમ્ય અને આબ્ય, એ પિતૃગણ છે, કેટલાક સામિ કહેવાય છે, અને કેટલાક અનગ્નિ કહેવાય છે એ સર્વ વચ્ચે દક્ષની એકજ કન્યા સ્વધાને વાસુના અને ધારિણી નામની બે કન્યાઓ થઈ એ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનને બાણુતી હતી. ૬૩-૬૪

મહાદેવની સ્ત્રી સતી પોતાના સમાન શીલ ગુણવાળા શ્રીશ કરને લગ્નતા હતા ૧૫ સતીને પિતા દક્ષ પ્રતિકૂળ ચાલવા લાગ્યો ત્યારે સતીએ ક્રોધ કરી યોગ ધારણ કરી નાની અવસ્થામાં પોતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો ૧૬

વિતર્ક પ્રતિરૂપે સ્વે મવાયાનાગસે રુષા ॥
અગ્રીદૈવાડ્ડત્મનાડ્ડત્માનમજ્જહાચોગસયુતા
હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે તૃતીયસ્કન્ધે
પ્રથમોઽધ્યાય

અધ્યાય ૨ જો. ૬

દક્ષ અને શકર વચ્ચે કડુતા.

ચિદુર ડવાચ

મયે શીલવતાં શ્રેષ્ઠે વક્ષો વુહિવત્સલઃ ॥
વિદ્વેષમકરોત્કરમાવનાદ્દયાડ્ડત્મજાં સતીમ્

વિદુરે પૂછ્યું—શીલવાનોમા શ્રેષ્ઠ એવા શકર સાથે પોતાની કન્યા ઉપર પ્રેમ રાખનાર દક્ષે શા માટે દેષ રાખ્યો હતો? ૧ શાન્તિ રૂપ ચરાચરના ગુરુ, દેષરહિત, જગતને પૂજ્ય, ત્રિલોકનાથ, આત્મારામ અને સુરાધીશ શકર સાથે દક્ષે શા માટે દેષ કર્યો? ૨ હે પ્રજાન્ ! જમાઈ અને સસરા વચ્ચે એવો દેષ શાથી થયો કે જે દેષથી સતીએ પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો, એ કથા આપ મને કહો? ૩

મૈત્રેય કહે છે—પ્રથમ પ્રજાપતિયોના યજમા માટા માટા ઋષિ તથા અનુચરો સહિત સર્વ દેવગણ, મુનિ અને અગ્નિ એકઠા થયા હતા ૪ એ સભાનો અધિકાર નાશ કરતા અને સૂર્યના જેવી કાન્તિવાળા દક્ષને આવતા જોઈ અગ્નિ સહિત સર્વ પોતપોતાના આસનો ઉપરથી ઉભા થયા, કારણ કે દક્ષના તેજથી સર્વ ક્ષોભ પામ્યા એક પ્રજ્ઞા અને બીજા શકર પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠ્યા નહિ ૫-૬ સર્વેએ દક્ષનો સત્કાર કર્યો અને તે જગત ગુરુ એવા પ્રજ્ઞાને નમસ્કાર કરી પોતાના આસન ઉપર બેઠા ૭ પરંતુ શકર તો પ્રથમથીજ આસન ઉપર બેસી રહ્યા હતા તેમને જોઈ દક્ષે વિચાર કર્યો કે આણું મારું અપ-

૬ આ અધ્યાયમા શકર અને દક્ષ પ્રજાપતિ વચ્ચે થયો તે કથા કહેવાશે

માન કર્યું, કારણ કે મને જોઈ તે ઉઠ્યો નહિ પછી જાણું હુમણાજ બાળી નાખશે એવા કોપચુકત નેત્રે કરી તે બોલ્યા કે, ૮ હે દેવતાઓ ! અને અગ્નિ સહિત પ્રજ્ઞાપિઓ અજ્ઞાન અને મત્સર ભાવનો ત્યાગ કરી હું સહાચારી પુરુષોના વૃત્તાત કહું તે શ્રવણ કરો ૯ આ શિવને જરા પણ લાજ નથી. તે નિર્ભંજે લોકચાળોના યજ્ઞને કલક લગાડ્યું છે. એ અભિમાનીએ સન્નજનોએ ચલાવેલા માર્ગ અને આચરણને દૂષિત કર્યો છે ૧૦ આ મારો જમાઈ શિવ, મારા શિષ્યત્વને યોગ્ય છે, કારણ કે પ્રાજ્ઞાણ અને અગ્નિના સન્મુખ ગાયત્રી સમાન મારી કન્યાનું સાધુની પેઠે તેણે પાણિગ્રહણ કર્યું છે ૧૧ આ વાનર જેવી આખોવાળો જોગટો મૃગલીના બચ્ચા જેવી આખવાળી મારી દીકરી સાથે પરણ્યો છે, તેથી સામા ઉડીને ઉભા થવા યોગ્ય અને પ્રણામ કરવા યોગ્ય એવો જે હું તેને સત્કાર આપવો તો રહ્યો પણ વાણીથીએ યોગ્ય સત્કાર કર્યો નથી. ૧૨ આ *ક્રિયાહીન, †અપવિત્ર, મર્યાદા તોડનાર અને ‡અભિમાનીને હું મારી કન્યા પરણાવવા ડુંચિછતો ન હતો, પરંતુ ફેશુદ્રને જેમ વેદવાણી આપવામા આવે તેમ મેં આને કન્યાદાન દીધું છે ૧૩ એ શ્મશાનોમા પ્રેત અને ભૂતગણો સાથે ઉન્મત્તની પેઠે નાગો છુટા કેશે ઘડીમા હસતો ને ઘડીમા રેતો ક્યા કરે છે ૧૪ ચિતાની ભસ્મ ચોળી મનુષ્યોની ખોપરીઓની માળા અને હાડકાના ઘરેણા પહેરી ક્યા કરે છે, એનું શિવ એવું નામ છે, પણ તે

* શિવ પરબ્રહ્મરૂપ હોવાથી ક્રિયા જેનામા હ્રસ્ત છે એથી ક્રિયાહીન † એથી પવિત્ર કોઈ નથી તેથી અ અને પવિત્ર અર્થાત્ બીજા કોઈ પવિત્ર નથી ‡ જેને માન નથી, તથા જેણે ધર્મ મર્યાદા રૂપ સેવને તોડ્યો નથી. ૬ તે પરમેશ્વરને મારી પ્રાકૃત કન્યા શી રીતે યોગ્ય બણાય. એ લાજથી દેવાની ઇચ્છા ન હતા પણ મેં તેના ઉત્તમ સબધના લોભથી મારી કન્યા આપી ૬ આ દશાન્ત દેવજ અયોગ્યતાને માટે છે, હીનતા મટે નથી, જેમ કોઈ-પણના લોભથી શદ્રને વેદ બણાવે, તેમ હું સબધ લોભ સમજ્યો ૧ શ્મશાનમા રહેવાનું વગેરે જે કષ્ટ તે દેવજ વિદગ્ધના માત્ર છે, કારણ કે દક્ષે ઉન્મત્ત સરખો કહેવ છે, ઉન્મત્ત નથી કહેલ, જેમ કે-કોઈ કહે કે પ્રાજ્ઞાણ સદૃશ લાવે, તો તેથી જણાય છે કે-પ્રાજ્ઞાણને નહિ, પણ પ્રાજ્ઞાણ સમાન અન્ય પ્રતિષ્ઠા આદિને બેલાવે છે

હું અશિવ છે પોતે જાતે મત્ત છે અને મત્ત લોકોજ એને પ્રિય છે, તમોગુણવાળાઓ અને ભૂતોનો આ પતિ છે. ૧૫ અરેરે! આ ભૂત પ્રેતના પતિ, આચાર બ્રહ્મ, દુષ્ટ ચિત્તવાળાને મેં + પ્રહારના કહેવાથી મારી કન્યા આપી તે ખોટું કર્યું ૧૬

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! સભામાં શકર પ્રતિકૂળ વસ્તુ ન હતા તોપણ ઉપર પ્રમાણે નિંદા કરી દક્ષે જળનું આચમન લઈ ક્રોધયુક્ત થઈ શાપ દીધો કે-દેવગણમાં નીચ આ શકરને દેવતાઓના યજ્ઞમાં ઈંદ્ર, વિષ્ણુ, આદિ દેવતાઓ સાથે પોતાનો ભાગ મળશે નહિ. ૧૭-૧૮ હે વિદુર! ભગવાન દક્ષ શાપ દઈ ક્રોધાવેશમાં ત્યાંથી ઉઠીને પોતાને ઘેર ગયા ૧૯ આવી રીતે મહાદેવને દક્ષે શાપ દીધો તેથી તેમના નંદીશ્વરે લાલ નેત્ર કરી દક્ષને અતિ દારુણ એવો શાપ દીધો અને જે પ્રાણીઓએ, દક્ષના નહિ બોલવા ચોચ વચનોને અનુમોદન આપ્યું હતું, તેમને પણ શાપ દીધો ૨૦ કોઈનો પણ દ્રોહ ન કરનાર ભગવાન શિવનો, આ મનુષ્ય શરીરને શ્રેષ્ઠ સમજી જે મૂર્ખ દ્રોહ કરે છે તે લેહલેહી પુરુષ તત્ત્વથી વિમુખ થશે ૨૧ વળી જેઓ કપટ કર્મમાં પરમ પ્રવીણ ઘરોમાં સસારના વિષય સુખની ઇચ્છાએ આસક્ત છે, વેદના પ્રરોચક વચનોથી નષ્ટ બુદ્ધિ થઈ કર્મને મુખ્ય ધર્મ માને છે, જીવને ઈશ્વર માનનારી બુદ્ધિથી આત્મતત્ત્વને નહિ જાણનાર પશુ સમાન ઈશ્વરની ગતિ ભૂલી જઈ કામી બને છે, તેનું મોટું બોકડાનું થશે, ૨૨-૨૩ કારણ કે દક્ષ કમ મય અવિદ્યામાં તત્ત્વવિદ્યા છે એવી બુદ્ધિ રાખે છે માટે તે જડ છે વળી જે લોક મહાદેવનું અપમાન કરનાર દક્ષને અનુસરનારા છે તેઓ પણ આ સસારમાં જન્મ મરણ પામ્યા કરે ૨૪ જેની

હું અશિવ એટલે સામાન્ય અર્થ તો અકલ્યાણકારી, પણ ચૂંદાર્થ શિવ એટલે કલ્યાણ અને અ એટલે નહિ અર્થાત્ કલ્યાણમય ઈશ્વર આથી બીજો નથી + આચારનક એટલે નષ્ટોની પણ શુદ્ધિ જેથી યાચ છે એવા + દુષ્ટ ચિત્ત વાળાની ઉપર પણ દયા રાખનાર છે, અર્થાત્ દુષ્ટોમાં પણ દયા યુક્ત જેનું મન રહે છે + પ્રહારના વચનથી લાજ અને ભય છોડી સૂર્યને માટે જેમ દીવો, તેમ આ પરમેશ્વરને મેં મારી કન્યા આપી છે

વાણી પુષ્પના જેવી બહુજ સુગંધ આપનારને ચિત્તને પ્રસન્ન કરનાર છે એવી વેદવાણીમાં મોહ કરાવનાર મધ જેવા મીઠાં વચનથી મૂર્ખોના મન મોહિત થઈ રહેલા છે એવા હરદેવી લોક, મોહને પ્રાપ્ત થઈ કર્મમાં આસક્ત રહેશે ૨૫ ભક્ત્ય અભક્ત્યના વિચાર રહિત, કેવળ પેટ ભરવાને વિદ્યા, તપ તથા વ્રતને ધારણ કરનાર, ધન, ઈંદ્રિયો અને શરીરનું સ્મરણ કરનાર પ્રાણીઓ આ જગતમાં યાચક થઈને ફરશે. ૨૬ નંદીશ્વરે આ પ્રમાણે પ્રાણી કુળને શાપ દીધો તે સાબળી ભૂગુએ પાછો વળી ન શકે તેવો શાપ ૩૫ પ્રહાર હ તેની સામે ચલાવ્યો કે, 'જે શિવજીનું વ્રત ધારણ કરે અને જે તેને અનુસરનારા હોય તે સારા શાસ્ત્રોથી ઉલટા ચાલનાર પાપ ડી થશે' ૨૭-૨૮ વળી આચાર બ્રહ્મ થઈ મૂઢ બુદ્ધિવાળા તે લોક જટા, ભસ્મ ધારણ કરી, શિવજીની દીક્ષામાં પ્રવેશ કરશે, કે જ્યાં મંદિરા પવિત્ર ગણાય છે ૨૯ વળી તમે મનુની મર્યાદાને ધારણ કરનાર, વેદ અને પ્રાણીઓની નિંદા કરનાર, તથા પાપ ડોના આશ્રય કરનાર થશે ૩૦ લોકોનું કલ્યાણ કરનાર સનાતન વેદ માર્ગ છે, કારણ કે તે માર્ગે ઋષિઓ ભય છે ૩૧ સત્પુરુષોના સનાતન માર્ગ ૩૫ પરમ શુદ્ધ વેદની નિન્દા કરીને તેઓ પાપ ડોમાં પડશે, જ્યાં ભૂતપ્રેતનો પતિ તમારો દેવ હોય

મૈત્રેય કહે છે-ભૂગુ ઋષિ આ પ્રમાણે શાપ દેવા લાગ્યા ત્યારે ભગવાન શકર જરા ઉદાસ * થઈ પોતાના અનુચરો સહિત તે સભામાંથી ઉઠી કેલાસ ગયા ૩૩ હે વિદુર! પ્રભાપતિયો પણ, જેમાં વિષ્ણુ ભગવાનનું યજ્ઞન થતું હતું એવા તે યજ્ઞને હજાર વર્ષે સંપૂર્ણ કરીને પછી પ્રયાગમાં અવલૂથ સ્નાન કરી શુદ્ધ સ્વરૂપ થઈ પોત પોતાને ધામે ગયા ૩૪-૩૫

આપ્તુત્યાવમૃત્યં ચન્ન ગંગાયમુનયામ્બિતા ।

ચિરજ્ઞેનાત્મના સર્વે સ્વં સ્વં ધામં યયુસ્તતઃ ૩૫

इति भीमझागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे

द्वितीयोऽध्यायः

* યજ્ઞમાં સર્વને હાનિ થઈ તેથી હાલ સ્નાન તથાપિ જેના ઉપર ભગવાનનો અનુગ્રહ હશે, તેઓને હાનિ નહિ થાય, એ કારણથી ખેદ સ્પષ્ટ દેખાડ્યો નહિ

અધ્યાય ૩ જો. *

દક્ષના યજ્ઞમાં સતીનું ગમન.

વિદુર ઉવાચ

સદા વિદિષતોરેવ કાલો વૈ ત્રિવિમાળયોઃ

જામાતુઃ શ્વસુરસ્યાપિ સુમહાનતિષ્ઠક્રમે ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે—આ પ્રમાણે દેવ કરતાં સસરા જમાઈને ઘણો કાળ થઈ ગયો. ૧ જ્યારે પરમેષ્ઠી બ્રહ્માએ સર્વ પ્રજાપતિઓના અધિપતિ પદે દક્ષને અભિષેક કર્યો ત્યારે તેમને ગર્વ થયો. ૨ દક્ષે અભિમાનથી સર્વ બ્રહ્મવાદિયોનો તિરસ્કાર કરી વાજપેય નામનો યજ્ઞ કર્યો અને બૃહસ્પતિસવ નામના ઉત્તમ યજ્ઞનો આરભ કર્યો. ૩ તે યજ્ઞમાં બ્રહ્મર્ષિ, દેવર્ષિ, પિતૃગણ તથા દેવતાઓ તેમની સ્ત્રિયો સાથે આવ્યા અને દક્ષે તે સર્વનો સત્કાર કર્યો. ૪ પોત પોતામા વાતો કરતા આકાશ માર્ગે જતા દેવતાઓના મુખ થી પિતાને ત્યાં યજ્ઞ છે, એવું સાંભળી તથા ગળામાં પહક પહેરી સારા વસ્ત્રો ધારણ કરી ચંચળ નેત્રવાળી ઉજ્જવળ કુડોળી શોભાયમાન ઉપદેવ—અધર્વોની સુદર સ્ત્રિયોને ચારે બાજુથી વિમાનમાં બેસી કેલાસ પાસેથી જતી બેઈ સતી મહાદેવજીને ઉત્સાહથી કહેવા લાગ્યા કે, ૫—આપના સસરા પ્રજાપતિ દક્ષને ઘેર યજ્ઞ મહોત્સવ થાય છે, માટે જો આપની ઇચ્છા હોય તો આપણે પણ ત્યાં જઈએ કારણ કે દેવતાઓ પણ હજી ત્યાં જાય છે. ૬ તે યજ્ઞમાં મારી બેનો સંખ ધીઓના દર્શનની ઇચ્છાથી અવશ્ય આવશે માટે હું પણ ત્યાં જવાની ઇચ્છા રાખું છું, અને માતાપિતાએ આપેલા વસ્ત્રાલંકારનો સ્વીકાર કરવા ઇચ્છું છું. ૭ વળી હું શિવ ! પતિ સહિત મારી બેનોને, માસીઓને, સ્નેહ ભરેલા અત્ કરણવાળી મારી માતાને અને ઋષિલોકથી કરાતા ઉત્તમ યજ્ઞને હું જોવા ઇચ્છું છું, કારણ કે મારા મનમાં પણ સંખ ધીઓને મળવાની બહુજ ઉત્કંઠા છે. ૮ હું અજન્મા ! આ આશ્ચર્યરૂપ ત્રિશુણાત્મક જગત

* આ અધ્યાયમાં સતી પિતાને ત્યાં યજ્ઞોત્સવમાં જવાને તૈયાર થયા, પરંતુ શકે નીતયુક્ત વચ્ચે કહી દેવતાઓ, એ કથા કહેવાશે.

આપમાં આપની માયાથી ભાસે છે તેથી આપને આશ્ચર્ય નથી લાગતું તોપણ હું કે જે આપનાં તત્વને ન જાણનારી સ્ત્રી છું તે કૃપણ થઈ મારી જન્મભૂમિ બેવાની ઇચ્છા રાખું છું. ૯ વળી આપ જીવો, આ દેવની સ્ત્રિયો ટોળે ટોળાં મળી શુભાર ધારણ કરી જાય છે હું નીલકંઠ ! જેના હૃદય કરતા પણ વિશેષ ઉજ્જવળ વિમાનોના જવાથી આકાશ છવાઈ રહ્યું છે. ૧૦ હું દેવશ્રેષ્ઠ ! પિતાને ત્યાં ઉત્સવ છે એવું શ્રવણ કરી દીકરીનું મન લલચાયા વગર કેમ રહે ? મિત્ર, પતિ, ગુરુ અને પિતા એમને ઘેર તો વગર બોલાવે પણ જવું બેઈએ, ૧૧ માટે હું દેવ ! મારી ઉપર કૃપા કરો અને મારો મનોરથ પૂરો. આપ મહા જ્ઞાની છો, તોપણ મારી ઉપર ક્રયા કરા મને આપની અર્ધાંગના બનાવી છે, તેથી હું આપને પ્રાર્થના કરું છું કે મારા પિતાને ત્યાં ચાલો. ૧૨

મૈત્રેય કહે છે—હું વિદુર ! આ પ્રમાણે સતીએ શિવની પ્રાર્થના કરી, ત્યારે પ્રજાપતિઓની સમક્ષ દક્ષ પ્રજાપતિએ જે મર્મલેહક વચ્ચાણુ માર્યા હતા તેનું સ્મરણ કરી સર્વના સહુદ અને પ્રિય શકર આ પ્રમાણે બોલ્યા. ૧૩

શકરે કહ્યું—હું ચોલાને ! બધું ઘેર વગર બોલાવે પણ જવાની રીત છે તે ખરું, પણ તે ક્યારે કે જ્યારે સંખ ધીઓની દૃષ્ટિ બળવાન દેહાભિમાનથી અને ક્રોધથી દ્રવિત ન હોય ત્યારે. ૧૪ વિદ્યા, તપ, ધન, સુદર શરીર, અવસ્થા અને કુળ, એ બધું સરપુરુષોમાં શુભ રૂપે છે અને નીચ પુરુષોમાં દોષ રૂપે છે, એથી વિવેકનો નાશ થવાથી અને અભિમાનથી આધળા અને અનન્ન પુરુષ મહાત્મા પુરુષોના તેજને સહી શકતા નથી. ૧૫ અસ્થિર ચિત્તવાળા લોકોને સંખ ધી સમજી તેમના ઘર સામું જોવું બેઈએ નહિ, કારણ કે તે લોકો પોતાને ઘેર આવેલા લોકોને કુટિલ બુદ્ધિથી ક્રોધ-યુક્ત બૂકુટી ચડાવેલી આબથી જોયા કરે છે. ૧૬ કુટિલ બુદ્ધિ સંખ ધિયોના દુર્બલનોથી જેવી પીડા થાય છે તેવી પીડા શત્રુઓએ બાણ મારી અંગ વિધી નાખ્યા હોય તોપણ થતી નથી, કારણ કે જેને બાણ વાગ્યા હોય તેને તો નિદ્રા આવી શકે છે,

પરંતુ દુર્વચનથી જેનું મર્મસ્થળ વિધાયેલું હોય, તે તપાયમાન હૃદયથી રાતદિવસ તપ્યા કરે છે ૧૯ હે શુભાનને ! ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દક્ષ પ્રજાપતિને સર્વ કન્યાઓમા તમે પ્રિય અને માન્ય છો એ વાત ખરી, તોપણ તે પિતાથી તમને માન મળશે નહિ, કારણ કે, મારા સબ ધથી દક્ષને મહા પરિતાપ થયો છે ૨૦ નિરહ કારી પુરુષોની પવિત્ર કીર્તિ બેઠને મનમા અગ્નિ ઉડવાથી આતુર ચિત્તવાળા પુરુષ તેની ઉત્તમ પદવીને પહોંચી શકતા નથી, પરંતુ જેમ દૈત્ય ભગવાનનો દ્રેષ કરે છે, તેમ તેઓ દ્રેષ કર્યા કરે છે ૨૧ હે સતી ! વિક્રાનો પરસ્પર ઉઠીને ઉભા થાય છે, વિનય અને નમસ્કાર કરે છે, પરંતુ તે અત્યાચારી પરમાત્માને માટેજ અત કરણથી કરવામા આવે છે, પણ દેહાભિમાની પુરુષ માટે નહિ ૨૨ જે ઇદ્વિયેથી અગોચર છે, એવા ભગવાન વાસુદેવનું હું નમસ્કાર દ્વારા સેવન કરું છું ૨૩ જો કે દક્ષ તમારા પિતા થાય તોપણ મારા તો શત્રુ છે, તેથી તેમની અને તેમના પક્ષપાતિઓની તરફ તમારે જોવું જોઈએ નહિ કારણ કે મારો કાઈ પણ અપરાધ ન હતો તેમ છતાં પ્રજાપતિઓના યજ્ઞમા દુર્વચનથી તેમણે મારો તિરસ્કાર કર્યો હતો ૨૪ જો તમે મારું વચન નહિ માનતા ત્યાં જશો તો તમારું કદી કલ્યાણ નહિ થાય, કારણ કે, જે પ્રતિષ્ઠિત છે તેનું સબ ધી તરફથી અપમાન થાય તો તેમાથી મરણ-રૂપ પરિણામ આવે છે ૨૫

યદિવ્રજિવ્યતિવિહાય મદ્ર્વચો
મદ્ર્ ભવત્યા ન તતો મવિવ્યતિ ।
સંમાવિતસ્ય સ્વજનાત્પરામર્વો
યદાસ સઘો મરણાય કલ્પતે ॥ ૨૫ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો. †

સતીનું બળી મરવું.

મૈત્રેય ઉવાચ

एतावदुक्तवा विरराम शंकरः

पत्न्यगनाश द्युमयत्र चित्तयन ।

सुहृद्विदधु परिशंकिना भवान्निकामती

तिर्विशनी द्विधाऽऽस सा

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે પત્નીના શરીરનો નાશ થોડાંક શકર આમ કહી મૈત્રેય રહ્યા અને બાધવોને મળવાની ઇચ્છાવાળા સતી બહાર બાંધ અને ભયથી પાછા ઘરમા આવે એવી સ્થિતિમા પડ્યા ૧ બધું જોવાની અને મળવાની ઇચ્છામા વિદ્યત આવવાથી સતી ઉદાસ થઈ ગયા, સ્નેહથી રડવા લાગ્યા, અને જેમના નેત્રોમાથી જળની ધાર ચાલી રહી હતી એવા તે ક્રોધથી કપવા લાગ્યા જેમના જેવો બીજો કોઈ પુરુષ નથી એવા શકરને બાણે ભસ્મ કરતા હોય એવા જણાવા લાગ્યા ૨ પછી શોક અને ક્રોધથી નિશ્વાસ નાખી સ્ત્રી સ્વભાવથી સતી, જેમને મહાદેવે પ્રેમથી પોતાનું અર્ધુ અંગ આપી દીધું હતું તે પિતાને ત્યાં જવાને નીકળ્યા ૩ સતીને એકલાજ ઉતાવળા ઉતાવળા જતા જોઈ પાર્ષદો અને યજ્ઞોની સાથે મણિમાન અને મદ આદિ હજારો અનુચરો ન દીશ્વરને આગળ કરી તેમની પાછળ ગયા ૪ અને સતીને નદીકેશ્વર ઉપર બેસાડી મેના, ગેઠ, દર્પણ, કમળ, શ્વેત છત્ર, યથા અને માળા આદિથી શોભાયમાન તેઓ ગીત ગાતા અને દુહુલિ, શબ, વેણુ આદિ વગાડતા ચાલ્યા ૫ તે સર્વ અનુચર વર્ગ સાથે રહેલા સતી ધીરે ધીરે દક્ષના યજ્ઞમા આવી પહોંચ્યાં જ્યાં આગળ ચારે બાજુએથી થતા વેદમંત્રોના ઉચ્ચારથી યજ્ઞ સબ ધી પશુહિંસા પ્રકાશી રહી હતી અને જ્યાં ગ્રાહ્યણો અને દેવતાઓ બેઠા હતા, જ્યાં માટી, લાકડા, લોહ, સોનું, દર્ભ અને ચર્મના

† આ અધ્યાયમા સતી પતિને મૂકીને પિતાને ઘેર ગયા, ત્યાં દક્ષે અપમાન કર્યું, ત્યારે સતીએ ક્રોધથી તેનું અપમાન કરી, યજ્ઞમા પોતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો, જે કથા કહેવાશે

પાત્રો ચોલી રહ્યા હતાં, * એવા યજ્ઞમ ઉપમા સતીને ભેગા છતાં યજ્ઞકર્તા દક્ષના ભયથી બેનો અને માતા સિવાય બીજા કોઈએ આદર આપ્યો નહિ, કારણ કે દક્ષે તેમને બોલાવ્યા ન હતા મા અને બેનો પ્રેમાશ્રુથી ગળગળા થઈ ગયા અને આન દથી તેમને મળ્યા ૭ પિતાથી અવમાનિત સતીએ માતા અને માસિયોના આદરભાવનું ગ્રહણ કર્યું અને બેનોએ જે વાત કહી તે પણ સાંભળી ૮ જેમા શ કરને ભાગ ન હતો અને જેમા પિતાએ સમર્થ શિવજીનો અપરાધ કર્યો હતો એવા યજ્ઞને ભેઈ જગદીશ્વરી સતી કોધથી ત્રણ લોકને ભસ્મ કરતા હોય તેમ કોપી ઉઠ્યા ૯ આ વેળા દેવી સતી દક્ષને મારવા માટે ઉઠેલા ભૂત ગણોને વારી શિવદેવી અને કર્મ-માર્ગના અભ્યાસથી અભિમાની દક્ષને સર્વ જગતના સાંભળતા કોધને લીધે ગભીર વાણીથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧૦

સતી બોલ્યા-સર્વ શરીરધારીઓના પ્રિય આત્મા સર્વ રૂપ, અચિત્ત્ય રૂપ, ચિદાનંદ અને નિર્વૈર શિવ કે જેનાથી કોઈ અધિક નથી ને જેને કોઈ પ્રિય કે અપ્રિય નથી, એવાની સાથે તમારા વગર બીજો કોણ વૈર રાખે ? ૧૧ હે દ્વિજ ! બીજાના શુભોમા સાધુ દોષ ગ્રહણ કરતા નથી નિદક નીચ મનુષ્ય થોડા શુભોને બહુ કરી બતાવે છે અને મધ્યમ પુરુષ પોતાના જ્ઞાનથી યથાસ્થિત શુભ દોષ ગ્રહણ કરે છે અને જે સત્પુરુષ છે તે શુભનેજ ગ્રહણ કરે છે, દોષ ઉપર ધ્યાન આપતા નથી પરંતુ થોડા શુભોને પણ અધિક માને છે પણ અરે તમે તેમનો અપરાધ કર્યો છે ૧૨ દેહને આત્મા માનનાર નીચ પુરુષ સર્વદા ઈર્ષાથી મહાત્માઓની નિંદા કરે છે, કારણ કે મહાત્મા પુરુષોના ચરણારવિ દની રજથી નિસ્તેજ થયેલા દુષ્ટ લોકોને માટે નિદાજ ઉચિત છે ૧૩ જેનું “ * શિવ ” એ બે અક્ષરનું નામ એકવાર પણ ઉચ્ચારણ કરવામા આવે તો સર્વ પાપોનો નાશ

* શિવ એ નિર્મળ નામ જે આદરથી ઉચ્ચારે છે, તે પુનઃ સાર સારમા આવતો નથી, મહાદેવ એ નામ કોઈ સાંભળે, વા કહે, તેનો નરકમા તો વાસ થતોજ નથી, એ સત્ય છે.

થઈ જાય એવા પવિત્ર કીર્તિ અને જેમની આજ્ઞાને કોઈ ઉલ્લંઘન કરી શકતું નથી એવા શિવનો તમે દ્રેષ કરો છો અહા ! એ તો મહા અમ ગળ રૂપ છે, તમારું કલ્યાણ નહિ થાય ૧૪ કૈલાસપતિ શિવના પદ-પકજને બ્રહ્મરસ સાંભળી મકરદંડને ઇચ્છનાર મહા-ત્માઓના મનરૂપી બ્રમરની પકિત સેવન કરે છે, અને જેના ચરણકમળ સકામ પુરુષોના મનોરથ પૂર્ણ કરે છે એવા શિવનો તમે દ્રોહ કરો છો ૧૫ વળી એ શિવને તમે અશિવ કહો છો તમારા વગર બ્રહ્માદિક તેમને નથી બાણતા ? શ્મશાનમા જટા વિસ્તારી, ચિતાની ભસ્મ ચોળી, મનુષ્યોની ખોપ-રીની માળા ધારણ કરી ભૂત ગણોને સાથે લઇ પિશાચો સાથે શ્મશાનમા વાસ કરે છે તોપણ તેમના ચરણકમળની રજ બ્રહ્માદિક પોતાના મસ્તક ઉપર ચઢાવે છે ૧૬ ધર્મરક્ષક શ કરની જ્યાં નિદ થાય ત્યાંથી બે પોતાનામા મારવાની કે અટકાવ-વાની શક્તિ ન હોય તો કાન બંધ કરી ચાલ્યા જવું અને સામર્થ્ય હોય તો અકલ્યાણ ઉચરનારી તેની જીહ્વાને બળાત્કારે ખેંચી પ્રાણનો ત્યાગ કરવો એજ ધર્મ છે ૧૭ માટે નીલકંઠના નિદક તમારા શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલો આ દેહ હું ધારણ નહિ કરું પણ તેનો ત્યાગ કરીશ કારણ કે ભૂલથી ખાધેલું નિદિત અન્ન એકી નાખવું જોગ્ય ગણાય છે ૧૮ પોતાના સ્વરૂપમા મગ્ન રહેનારા મુનિની મતિ વિધિ નિષેધરૂપ વેદવાદોનું અનુસરણ કરતી નથી, જેમ દૈવ અને મનુષ્યોની ગતિ ભિન્ન છે તેથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ માર્ગ રૂપ સ્વધર્મમા સ્થિત થઈ પરધર્મ વા પર પુરુષની નિંદા કરવી ભેઈએ નહિ ૧૯ મુનિ-ઓએ બે માર્ગ બનાવેલા છે, પ્રવૃત્તિ માર્ગમા અભિ-હોત્રાદિક કરવા અને નિવૃત્તિમા શીલ, શમ દમાદિ સત્ય ભાષણ, રાગ ને વૈરાગ્યનો આશ્રય કરવો ભેઈએ. વેદમા આ તથ્ય કહ્યું છે, અને જે મનુષ્ય તે કરે તે પરસ્પર વિરોધી થઈ જાય છે શિવ પરબ્રહ્મ ઈશ્વર છે, તે ગમે તો ઈશ્વરની આજ્ઞા માને વા ન માને પણ તે ઉપર વેદની આજ્ઞા નથી ૨૦ હે પિતા ! જે પદવી અમને પ્રાપ્ત છે તે તમને કદી પણ મળવાની નથી, કારણ કે અમારી ઈચ્છા માત્રથીજ અભિમા-

દિક્ક સિદ્ધિયો ઉત્પન્ન થાય છે જેનું મોટા મોટા પ્રદર્શનાની અને યોગીઓ સેવન કરે છે જે અન્નાશ્રયી યજ્ઞશાળામાં હવન કરી ધુમ સેવન કરે છે તેને પ્રાપ્ત થતી નથી અમારી પદ્ધતિ એવી છે કે જેના ચિહ્ન પ્રકટ છે, અવધુત લોક તેની સેવા કરે છે ૨૧ અરે શિવ અપરાધી ! તમારાથી જે આ મારો દેહ ઉત્પન્ન થયો છે, તે દેહનું મારે કાંઈ પ્રયોજન નથી, કારણુ તે દુર્જનના નામથી મને લગ્ન આવે છે, મહાત્માના અપરાધથી જે જન્મ નીલે છે તે જન્મને ધિ કાર છે ૨૨ ભગવાન વૃષભવજ કદાપિ હસતા બોલે કે 'હે દક્ષસુતે !' એમ કહી તમારા સબધનું નામ દે ત્યારે મને મહા કલેશ થાય, માટે અધમ શરીર જે તમારાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે તેનો હું હમણાજ અહીં ત્યાગ કરું છું ૨૩

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે દક્ષને કહી, ઉત્તર દિશા તરફ પૃથ્વી ઉપર બેસી, પીળા પીતાબર પહેરી, આચમન લઈ, આખો મીંચી, સતી યોગ સાધવા લાગ્યા ૨૪ અને નિર્દોષ સતી આસન છતી પ્રાણ તથા અપાન વાયુને સમાન કરી ઉદાન વાયુને નાભિચક્રથી ઉઠાવી બુદ્ધિની સાથે હૃદયમા લાવી ત્યાંથી ઉરસ્થિત ઉદાનને ધીરે ધીરે કઠમર્ગે બ્રુહટીના મધ્યમા લઈ ગયા ૨૫ પછી મહાત્મા જોને પરમ પૂજ્ય શ કરે જેમને આદર સન્માનથી રાખેલા એવા સતી દક્ષ પ્રજાપતિ ઉપર ક્રોધ કરી પોતાના શરીરમાથી પવન અને અગ્નિને ઉત્પન્ન કરી, ૨૬ જગદ્ગુરુ પોતાના પતિના ચરણારવિદના મકર દનું ચિત્તન કરતા નિષ્પાપ સતીએ બીજી કાંઈ પણ જોયું નહિ તે સમયે સમાધિના અગ્નિથી તેમને દેહ બળી ગયો ૨૭ આકાશમા અને પૃથ્વી ઉપર હાહાકાર થઈ રહ્યો હાય ! હાય ! પશુપતિની પ્રિયા સતીએ દક્ષના અપમાનથી ક્રોધ કરી પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો ૨૮ અહો ! જે પ્રજાપતિ દક્ષની ચરાચર જગત પ્રજા છે તેની દુષ્ટતા કેવી કે-જેનું અપમાન કરવાથી વાર વાર માન દેવા યોગ્ય ઉદાર મનવાળી પુત્રી સતીએ પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો ૨૯ તે શિવદેવી, પ્રદ્યોત્તમી અને કઠોર ચિત્તવાળો દક્ષ, લોકમા મહા અપયશનુ પાત્ર થયો,

કારણુ કે પોતાના અપરાધથી મરવાને તૈયાર થયેલી પોતાની પુત્રીને તેણે અટકાવી નહિ ૩૦ આ પ્રમાણે લોકો બોલતા હતા એટલામા મહાદેવના પાર્ષદો આયુધ લઈ દક્ષને મારવા ઉઠ્યા ૩૧ પાર્ષદોને વેગથી આવતા જોઈ ભૂગુ ઋષિએ યજ્ઞનો નાશ થતો અટકાવવાને યજુર્વેદના મંત્રથી દ્વિક્ષણાભિમા હોમ કર્યો ૩૨ અધ્વર્યુ ભૂગુના હોમથી તરતજ તપસ્વી અમૃતને પ્રાપ્ત થનાર હજારો ઋણુ નામના દેવતાઓ ઉત્પન્ન થયા ૩૩ બળતા લોકકાથી અને પ્રજાતેજથી દેહિધ્યમાન ઋણુ દેવતાઓના મારેલા યજ્ઞો, ભૂતપ્રેત, સતી પતિના પાર્ષદ, દિશાઓમા ભાગી ગયા ૩૪

તૈરલાતા યુધૈઃ સર્વે પ્રમથા સહગુહ્યકાઃ
હન્યમાના વિશોમેનુવશાઽન્નિર્મલ્લતેજસા । ૩૫ ।
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
चतुर्थोऽध्यायः

અધ્યાય ૫ મો. †

વીરભદ્રની ઉત્પત્તિ તથા તેણે કરેલો

યજ્ઞનો નાશ.

મૈત્રેય ઉવાચ

भवो भवान्या निधनं प्रजापते

रसक्तताया अवगम्यनारदात् ।

स्वपार्षद सैन्यं च तद ध्वर

मुंभिर्विद्रावित क्रोधमपारमाददे ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! દક્ષથી અપમાન પામી સતીએ દેહ ત્યાગ કર્યો તે અને ઋણુ દેવતાઓથી પાર્ષદોની સેનાનું ભાગી જવું, એ વાત નારદ પાસેથી શ્રવણ કરી શિવને ક્રોધ ચઢ્યો. ૧ ઓઠ દાબતા ક્રોધયુક્ત શિવે ભયાનક રૂપથી અટ્ટહાસ અને ગભીર નાદ કરી વિજળી અને અગ્નિની જ્વાળા સમાન તેજસ્વી જટાને પૃથ્વી ઉપર પછાડી કે ૨ તુરત તે જટામાથી વીરભદ્ર ઉત્પન્ન થયો તેનું અતિ ઉચું શરીર આકાશને સ્પર્શ કરતું હતું તેને હજાર હાથ હતા, કૃષ્ણ વર્ણ સૂર્યના જેવા

† આ અધ્યાયમા સતી બળી મુઆ તે વાર્તા સાબળી મહાદેવજીએ ક્રોધ કરી વીરભદ્રને ઉત્પન્ન કર્યો અને તેણે દક્ષના યજ્ઞનો નાશ કર્યો, એ કથા મ્હેનગે

ત્રણ નેત્ર, ભય કર દાદો, બળતા અમિના જેવા કેશ, ખોપરીની માળા ધારણ કરેલ અને હાથમા અનેક જાતના આયુધો ઉગામેલા હતા ૩ તે વીરભદ્રે પ્રાર્થના કરી કે-હું શુ કરું ? મને શી આજ્ઞા છે ? એવું કહી હાથ જોડી ઉભો ત્યારે ભૂતનાથે આજ્ઞા કરી કે યજ્ઞ સહિત દક્ષનો નાશ કરો હે રુદ્ર ભટ ! તુ મારા પાર્ષદોમા મુખ્ય છે અને મારા અશથી પ્રકટ થયો છે તેથી દક્ષને મારી શકીશ ૪

હે વિદુર ! કોપાયમાન શકરની એવી આજ્ઞા પામી સમર્થ દેવતાઓના પણુ દેવ શિવની પ્રદક્ષિણા કરી વીરભદ્ર ત્યાથી આવ્યો હે તાત ! તે સમયે અપ્રતિહત વેગથી તે પોતાના આત્માને બીજા મહાબલી લોકોની શક્તિનો નાશ કરવાને સમર્થ સમજતો હતો ૫ નાદ કરતા રુદ્રના પાર્ષદો જેની પાછળ દોડતા હતા એવા વીરભદ્રે ભય કર નાદ કર્યો, અને મૃત્યુને પણ મારે એવું જખરું ત્રિશૂળ ઉપાડી પગના ઘુઘરાના શબ્દથી દિશાઓને મૂર્ચ્છિત કરી નાખી ૬ ઋત્વિજ, યજમાન, સભાપતિ, બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણની સ્ત્રિયો ધૂળ ઉડતી જોઈ વિચાર કરવા લાગી કે-ઉત્તર દિશામા આ અધારુ શાનું ? અરે આટલી બધી ધૂળ ક્યાથી ઉડતી હશે ? ૭ વાયુ નથી તેમ ચૈત્ર નથી, કારણ કે ભય કર દડને દેનાર રાજા પ્રાચીનબર્હિષ હજી જીવતો છે, તેમ ગાયો લઈ જવાનો સભવ નથી શુ લોકોનો પ્રલય તો નહિ આવ્યો હોય ? ૮ આ વેળા દક્ષની સ્ત્રી પ્રસૂતિ, જેમા મુખ્ય છે એવી સ્ત્રિયો ઉદ્વિગ્નચિત્ત થઈ બોલી કે-પોતાની કન્યાઓના જોતા નિરપરાધો પોતાની સુતા સતીનું દક્ષે જે અપમાન કર્યું તે પાપનું આ દુન છે ૯ જે શકર પ્રલય કાળમા જટા ભૂટને વિખી પોતાના ત્રિશૂળના અગ્રમા દિગ્ગજોને પરોવી લે છે, અને અસ્ત્ર ઉપાડેલ જીવ રૂપ ધ્વજાઓને વિસ્તારી જે મહા અદૃહાસ કરે છે કે-જે હાસ્યના કડકડાટ શબ્દથી દિશાઓ ફાટી ભય છે ૧૦ વિખેરી નાખેલું છે સર્વ નક્ષત્ર મડળ જેમણે એવા ક્રોધ વ્યાસ બ્રૂકુટિથી અને કરાળ દાદોથી હું સહ એના અસદ્ધ તેજવાળા મહાદેવને કોપાયમાન અને અમર્ષયુક્ત કરતા બ્રહ્માનું પણુ શુ કલ્યાણ થઈ

શકે ? ૧૧ આમ ઉદ્વિગ્ન ચિત્તે લોકો વાતો કરતાં હતા એટલામા મહાત્મા દક્ષના યજ્ઞમા ભયભૂચક મહા ઉત્પાત, આકાશ અને પૃથ્વી માર્ગે થવા લાગ્યા, ૧૨ અને હે વિદુર ! એટલામા અનેક આયુધવાળા કાળા, પીળા અને મધરના જેવા ઉદ્ધર અને મુખવાળા અનેક પ્રકારના રુદ્ર ગણોએ આવી યજ્ઞને ઘેરી લીધો ૧૩ કેટલાક પાર્ષદોએ પ્રાગવશ અર્થાત્ યજ્ઞશાળાના પૂર્વે પશ્ચિમના સ્તંભમા લાગેલી અને પૂર્વે પશ્ચિમ જેનો વિસ્તાર હતો એવો જે સ્તંભ, તેને તોડી નાખ્યો કોઈએ પત્નીશાળા, કોઈએ સભા મડપ, કોઈએ અગ્નિશાળા, કોઈએ ક્રીડા સ્થાન અને કોઈએ પાક-ભોજનશાળા તોડી નાખી. ૧૪ કોઈએ યજ્ઞના પાત્ર ફેાડી નાખ્યા અને કોઈએ અગ્નિનો નાશ કરી નાખ્યો, કેટલાક તો યજ્ઞના કુડમા મુતરવા લાગ્યા અને કોઈ મેખલાને તોડવા લાગ્યા ૧૫ કોઈ કોઈ વળી મુનિને મારવા લાગ્યા, કેટલાક સ્ત્રીઓને ડરાવવા લાગ્યા, કેટલાક ઉભેલા અને ભાગતા દેવતાઓને પકડવા લાગ્યા ૧૬ ભૂચુને મણિમાને બાધી લીધા, વીરભદ્રે દક્ષને કબજે કર્યા, ચડીધે પૂષાદેવને અને નદીશ્વરે ભગ દેવતાને પકડી લીધો ૧૭ પર્ષદોએ જોઈ જોઈ એવા પત્થર માર્યા કે-જેથી પીડા પામી ઋત્વિજ દેવતા સહિત સભાપતિ સર્વ નાસી ગયા ૧૮ હાથમા સરવા છે જેમના એવા ભૂચુ ઋષિની દાઢી વીરભદ્રે ઉખેડી નાખી, કારણ કે તે દાઢી દેખાડી સભામા હસ્યા હતા ૧૯ ભગ દેવતાને પૃથ્વી ઉપર પછાડી તેના નેત્ર કાઢી લીધા, કારણ કે શાપ દેતા દક્ષને તેણે આખોથી સૂચના કરી હતી ૨૦ બળભદ્રે જેમ કલિ ગ દેશના રાજાના હાત પાડી નાખ્યા હતા તેમ વીરભદ્રે પૂષાદેવના હાત પાડી નાખ્યા, કારણ કે શકરને શાપ દેતી વેળાએ તે હસ્યો હતો ૨૧ ત્યાર પછી દક્ષની છાતી ઉપર ચડીને વીરભદ્ર તીક્ષ્ણ શસ્ત્રથી તેનું માથું કાપવા લાગ્યો, પરંતુ તે કાપી શકાયું નહિ. ૨૨ જ્યારે અસ્ત્રશસ્ત્રથી તેની આમડી કપાઈ નહિ ત્યારે તેને અવધ્ય બાણી વીરભદ્રે ઘણા વિચાર કર્યો. ૨૩ પછી જેમ પશુને તેનું ગળું દાખી મારી નાખવામા આવે તેમ દક્ષ રૂપી પશુનું માથું મરડી

નાખ્યું. ૨૪ આ વખતે વીરભદ્રના તે કામને વખાણતા ભૂત પ્રેત અને પિશાચો “ સારુ થયું સારુ થયું ” એમ બોલવા લાગ્યા, અને દક્ષના પક્ષના બીજા બ્રાહ્મણ વગેરે લોકો “ ભુડુ થયું ” એમ બોલવા લાગ્યા. ૨૫ પછી વીરભદ્રે મહા કોપ કરી દક્ષનું મસ્તક દક્ષિણાગ્નિમાં હોમી દીધું આ પ્રમાણે દેવયજ્ઞનો નાશ કરી તેઓ કૈલાસ ગયા. ૨૬

જુહાવૈતાચ્છિરસ્ત સ્મિન્ દક્ષિણાન્નાવમર્ષિતઃ ।
તદ્દેવયજ્ઞન વગ્ધ્વા પ્રાતિષ્ઠદગુહ્ય કાલયમ્
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
पंचमोऽध्याय

અધ્યાય ૬ કો. ૬

દક્ષને માટે બ્રહ્માએ કરેલી સ્તુતિ.

મૈત્રેય ઉવાચ

अथ देवगणाः सर्वे रुद्राणीकैः पराजिता ।
शूलपाट्टिश निखिंश गदापरिधि मुद्गरैः ॥ १ ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! ત્યાર પછી શ કરના સૈન્યથી પરાજય પામી અને ત્રિશૂળ, પટ્ટિશ, ખડ્ગ, ગદા, પરિધ અને મુદ્ગર આદિ શસ્ત્રોના મારથી છિન્ન ભિન્ન થયેલા દેવતાઓએ, ઋત્વિજ અને સભા-સહોએ ભયથી વ્યાકુળ થઈ બ્રહ્મા પાસે જઈ નમસ્કારપૂર્વક સર્વ વૃત્તાત નિવેદન કર્યું. ૧-૨ આ વૃત્તાન્ત કમલોદ્ભવ બ્રહ્મા અને વિશ્વાત્મા નારાયણ પ્રથમથી જાણતા હતા તેથી તેઓ દક્ષના યજ્ઞમાં ગયા નહતા. ૩ દેવતાઓનું કહેવું સાબળી બ્રહ્માએ કહ્યું કે-જો મહા પુરુષે અપરાધ કર્યો હોય તો જો લોકો પુન તેનો અપરાધ કરવાની ઇચ્છા કરે તેને સારુ ફળ મળતું નથી. ૪ તમે યજ્ઞમાં ભાગ લેનાર મહા-દેવને દૂર કર્યા તેથી તમે શુદ્ધ મનથી તેમના ચરણોમાં દડવત્ કરી તેમને પ્રસન્ન કરો. ૫ વળી તમારે જો અપૂર્ણ રહેલો યજ્ઞ પૂર્ણ કરવો હોય તો દુર્વચનોથી વિધાયેલ તથા સ્ત્રી રહિત થયેલા શ કર પાસે જઈ ક્ષમા માગો, કારણ કે તેમના કોપથી લોકપાળો સહિત ત્રણે લોકોનો નાશ થાય છે. ૬

કે આ અધ્યાયમાં બ્રહ્માએ દેવતાઓ સાથે દક્ષાદિકને જીવતા કરવા માટે શ કરની જે સ્તુતિ કરી તે કથા કહેવાશે

તેમના તત્વબળ અને પરાક્રમના પ્રમાણને હું (બ્રહ્મા) જાણતો નથી અને યજ્ઞ ભગવાન પણ જાણતા નથી, અને બીજા પ્રાણી કે મુનિઓ કોઈ જાણતું નથી. ૭ આ પ્રમાણે દેવતાઓને કહી બ્રહ્મા પિત્રીશ્વરોને અને પ્રજાપતિઓને લઈ બ્રહ્મલોકમાંથી કૈલાસ ઉપર ગયા. ૮

ન્યા જન્મથી ઓષધિ, તપ, મત્ર અને યોગની સિદ્ધિયોવાળા દેવતા, કિન્નર, ગંધર્વ અને અપ્સરા સદા વાસ કરે છે, ૯ ન્યા અનેક પ્રકારની ધાતુઓથી ચિત્ર વિચિત્ર રંગવાળા પર્વતોના શિખરોમાં અનેક પ્રકારના મણિયો છે, અને નાના પ્રકારનાં વૃક્ષ, લતા અને ગુચ્છ લટકી રહ્યા હતા, અને નાના પ્રકારના પશુઓના ટોળા ચરતા હતા, ૧૦ ન્યા નિર્મળ પાણીના ઝરણા, અનેક ગુફાઓ અને શિખર શોભાયમાન હતા અને ન્યા સિદ્ધ પુરુષોની સ્ત્રિયો પોતાના પતિ સાથે ક્રીડા કરતી હતી. ૧૧ વળી ન્યા મયૂર કેકાસ્વર કરતા હતા, મદથી અધ થયેલા બ્રમરો ગુબ્બર કરી રહ્યા હતા, કોયલ “ કુહૂ ” શબ્દ કરતી હતી અને પક્ષી કલ્લોલ કરી રહ્યા હતા. ૧૨ વળી મન વાછિત કામના પૂર્ણ કરનારા વૃક્ષોની શાખાઓ જાણે ઊંચા હાથ કરીને પક્ષિયોને બોલાવતી હતી અને હાથીઓથી પર્વત ચાલતો હોય એવું લાગતું હતું. ૧૩ વળી ન્યા મદાર, પારિજાતક, સરલ, તમાલ, શાલ, તાલ, કોવિદાર, અર્જુન, આળા, કદબ, નીપ, અશોક, નાગકેસર, ચંપા, ગુલાબ, બકુલ, કુન્દ, કુરુબક, સોનેરી રંગના સો પાખડીવાળા કમળો, સારી જાતના વાસો, કુખ્ખક, મલ્લિકા અને માધવીએ કરી ભૂષિત અને દૂનસ, ઉંબરો, પીપળા, પીપર, વડ, ભુજંપત્ર, ઓષધિયો, સોપારી, રાજપૂર, જાળુ, ખજૂરી, આબળા, અલેડ, દ્રાક્ષ અને ઇંચીદી આદિ અનેક વૃક્ષોની શોભા થઈ રહી હતી. ૧૪-૧૭ ન્યા બીજા પણ અનેક જાતના વૃક્ષોથી તથા વાસ, કીચક, કુમુદ, ઉત્પલ, કલ્હાર અને શતપત્ર જાતના કમળોના વનની સમૃદ્ધિ છાઈ રહી હતી અને સરોવર ઉપર પક્ષિયોના ટોળા કલ્લોલ કરી રહ્યા હતા, ૧૮-૧૯ ન્યા હરિણ, વાનર, સૂઅર, સિંહ, રીંછ, રોઝ, કસ્તૂરીમૃગ, વાઘ

અને રુદ્ર ભતના મૃગો તથા પાડાઓ વગેરે કરી રહ્યા હતા, ૨૦ વળી બ્યા જેના કાનમાં આતરડા છે એવા પશુ, એક પગવાળા જનાવર, ઘોડાના જેવા મુખવાળા જીવ, યક્ષ, કિન્નર, કેળાના વનથી ઘેરાયેલા જળાશયોના તટ હતા. ૨૧ વળી સતીએ સ્નાન કરવાથી પવિત્ર જળવાળો નદા નામનો ગંગાનો પ્રવાહ બ્યા વહેતો હતો એવા મહાદેવજીના કૈલાસ પર્વતને ભેઈ દેવતાઓને વિસ્મય થયું, ૨૨ અને ત્યાં તેઓએ અતિ રમણીય અલકા નામની કુબેરની નગરી ભેઈ. સાગ ધિક નામના કમળોવાળું સૌગ ધિક નામનું વન પણ ભેયું. ૨૩ ભગવાનની ચરણ રજથી અતિ પવિત્ર થયેલી નદા અને અલકનદા નામની બે નદિયો તે નગરની બહાર વહેતી હતી. ૨૪ હે વિદુર ! કામથી વ્યાકુલ થયેલી દેવતાઓની સ્ત્રિયો પોતાના વિમાન-માથી ઉતરી જે નદીઓમાં કૂડા કરતી હતી. ૨૫ વળી દેવાગના જે એ નદિયોમાં સ્નાન કરે છે તેથી તેમના શરીર ઉપરનું નવીન કેસર તેમાં પડવાથી નદિયોનું જળ પીળા રંગનું સુગંધિત રહ્યા કરે છે, અને તે સુગંધીને લીધે હાથીઓ તરસ વગર પણ તે જળ પીએ છે. ૨૬ જેમ આકાશમાં વિજળી સહિત મેઘ રાજ શોભે તેમ આદીના, સોનાના અને અમૂલ્ય રત્નોના વિમાનોમાં ભેટેલી યક્ષોની સ્ત્રિયો ત્યાં શોભતી હતી કુબેરની અલકાનગરી અને સૌગ ધિક નામનું વન કે-જેમાં આનંદકારી, વિચિત્ર પુષ્પ ફળ અને પાદડાવાળા મનોરથ પૂર્ણ કરનારા વૃક્ષ ઉપર કોયલોના ટોંકા થતા હતા, જમર શુભ-રવ કરતા હતા, કમળ વનવાળા જળાશયો શોભા-યમાન થઈ રહ્યા હતા, ૨૭-૨૯ વનના હાથીઓના ગંડસ્થળ ઘસાવાથી હરિય દનના વાયુના પ્રભાવે યક્ષોની સ્ત્રિયોના મન હર્ષિત થઈ રહેતા હતા. ૩૦ વળી બ્યા વૈદૂર્ય મણિની સીડીવાળી કમળથી શોભાયમાન વાપિકાઓ હતી, એવા રાજહ સોને પ્રિય વનનો ત્યાગ કરી કિંપુરુષ બ્યા આવી રહેલા હતા એવો એ પ્રદેશ ભેયા પછી તેઓએ બહુજ સમી-પમાં એક વડું મોટું ઝાડ ભેયું. ૩૧

તે ઝાડ સો યોજન ઉંચું હતું અને પોણુંસો યોજનમાં તેની શાખાઓ વિસ્તાર પામી રહી હતી.

તેની ચારે તરફ નિરતર છાયા રહેતી અને જરા પણ તડકો જણાતો નહિ. ૩૨ આવા મહા યોગમય વડ તળે મુમુક્ષુના ચરણ રૂપ શિવ બેઠા હતા, કે-જે બાણે ક્રોધને તણ કાળ બેઠો હોય એવા દેખાતા હતા. ૩૩ ત્યાં શાન્ત રૂપ સનદન આદિ મહા સિદ્ધ, શાન્ત સ્વરૂપ મહાદેવની ઉપાસના કરી રહ્યા હતા, અને રાક્ષસો તથા યક્ષોના રાજા કુબેર પણ સેવા કરતા હતા. ૩૪ વિદ્યા, તપ અને યોગમાર્ગના પ્રવર્તક, જગતના મિત્ર, પ્રેમથી જગતનું કલ્યાણ કરનાર સર્વેશ્વર, ૩૫ ભસ્મ, દડ, જટા અને મૃગ-ચર્મ ધારણ કરનાર અને સધ્યા સમયના વાદળની છટા જેવા તે, મસ્તક ઉપર ચંદ્રેખા ધારણ કરનાર છે. ૩૬ દર્ભના આસન ઉપર બિરાજેલા અને નારદજી જે પ્રશ્ન કરે તેનો સત્પુરુષોના સન્મુખ સનાતન પરબ્રહ્મનો ઉપદેશ કરતા, ૩૭ જમણી સાથળ ઉપર ડાબો પગ રાખી અને ડાબા પગ ઉપર હાથ ગળી, કાડામાં રૂદ્રાક્ષની માળા લઈ, તર્ક † મુદ્રાથી ઉપલક્ષિત થઈ બેઠેલા હતા. ૩૮ બ્રહ્માન-નદમાં એકાગ્ર થઈ તથા યોગપદ્ધતિ રાખીને બેઠેલા મનનશીલ જ્ઞાની પુરુષોમાં મુખ્ય એવા મહાદેવ-જીને લોકપાળ અને મુનિવરોએ હાથ ભેડી પ્રણામ કર્યા. ૩૯ મોટા મોટા દેવતા અને દૈત્ય જેમના ચરણકમળને દડવત્ પ્રણામ કરે છે એવા શકર, બ્રહ્માને આવતા ભેઈ ઉભા થયા અને જેમ વિષ્ણુ-વામને કશ્યપને પ્રણામ કર્યા હતા તેમ શિવે બ્રહ્માને નમસ્કાર કર્યા. ૪૦ એ પ્રમાણે સિદ્ધ લોકો અને મોટા મોટા ઋષિઓ કે-જે મહાદેવ પાસે બેઠા હતા તેઓએ પણ બ્રહ્માને પ્રણામ કર્યા. એ પ્રમાણે જેને સર્વેએ પ્રણામ કર્યા હતા એવા બ્રહ્મા બાણે હસતા હોય તેમ સર્વ લોકોને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય ચંદ્ર-ચૂડ શકરને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૪૧

બ્રહ્મા કહે છે-હે ઇશ ! હું આપને બાણું છું. આપ જગતના સ્વામી, જગતની શક્તિ અને બીજા રૂપ, પ્રકૃતિ પુરુષના કારણ અને ભેદ રહિત તથા નિર્વિકાર બ્રહ્મરૂપ છો. ૪૨ હે ભગવન ! સ્વરૂપ

† તર્કની અને અગુહાના અગ્રભાગને એકઠા કરી બાજીની આગળીએ લાખી રાખવી તે તર્ક મુદ્રા

ધારી શિવ શક્તિરૂપ વિભાગ રહિત પ્રકૃતિ પુરુષમા ફીડા કરનાર કરોળીઆની પેઠે આ જગતને રચનાર, પાલન કરનાર અને સહારનાર એવા તમારી ગતિનો કોઈ પાર પામતું નથી ૪૩ વળી ધર્મ અને અર્થને માટે વેઠની રક્ષા કરવા દક્ષ દ્વારા તમે યજ્ઞ કરાવ્યો હોતો અને જગતની મર્યાદા તમેજ બાધેલી છે, કે જે મર્યાદાને બ્રાહ્મણો નિયમપૂર્વક પાળે છે ૪૪ વળી હે મગજ રૂપ! શુભ કર્મ કરનારને સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનાર અને અશુભ કર્મ કરનારને નરક અંધતામિસ્રને આપનાર પણ આપજ છે, છતાં તેમા કોઈ કોઈને ઉલટી રીતે કેમ કૃણ મળે છે ૪૫ આપના ચરણમા ચિત્ત રાખનાર, પ્રાણી માત્ર મા આપનેજ જોનાર અને સર્વ જગતને પોતાના સ્વરૂપથી અભિન્ન જોનાર સત્પુરુષોનો ઘણું કરીને અજ્ઞાનિયોની પેઠે ક્રોધથી પરાભવ થઈ શકતો નથી, ત્યારે આપની શી વાત ૪૬ ભેદ બુદ્ધિવાળા, કેવળ કર્મમાજ દષ્ટિ રાખનાર અને હુષ્ટ વાસનાવાળા તથા બીજાની સપત્તિ જોઈ બળનાર, મર્મભેદી પુરુષ બીજા લોકોને દુર્વચનોથી પીડા કરે છે તોપણ, દૈવથી બ્રહ્મ એલોકો મહાત્મા પુરુષોએ ધર્મ પ્રમાણે મારવા યોગ્ય નથી ૪૭ ભગવાનની અપાર માયાથી મોહિત થએલા લોક ભેદ બુદ્ધિ રાખે તોપણ મહાત્મા પુરુષો પોતાની કોમળતાથી એ દૈવેજ કરાવ્યું છે એમ સમજી તેની ઉપર દયા રાખે છે ૪૮ હે પ્રભો! માયાથી હત બુદ્ધિ અને કર્મમાજ આસકત લોકો ઉપર આવા અપરાધ માટે ક્ષમા રાખો, કારણ કે તમારી બુદ્ધિ માયાથી મોહિત થએલી નથી, આપ સ્વચ્છ છે ૪૯ હે પ્રભો! આ યજ્ઞ કે-જેમા યજ્ઞન કરનાર મૂર્ખ લોકોએ યજ્ઞનું કૃણ દેનાર આપને યજ્ઞનો ભાગ ન આપ્યો, એથી આપે જેનો વિધ્વંસ કર્યો છે એવા દક્ષના અપૂર્ણ યજ્ઞનો ઉદ્ધાર કરો ૫૦ આ યજ્ઞમાન જીવતો થાય, ભગની આપો સારી થાય, જૂગુને દાદી આવે અને પૂવાના દાત પ્રથમ જેવા થાય ૫૧ હે મન્યુદેવ! દેવતાઓ અને ઋત્વિજોના જે અગ શસ્ત્ર અને પત્થરોથી ભાગી ગયા છે તે આપની કૃપાએ પાછા પ્રથમના જેવા થાય. ૫૨ હે રુદ્ર! હે યજ્ઞના વિધ્વંસક! જે કાઈ

યજ્ઞમા અવશેષ રહ્યું હશે તે સર્વ આપનો ભાગ છે, એમ આ સર્વ કહે છે માટે તે રુદ્રભાગ આપવાથી આ યજ્ઞ પૂર્ણ થવો જોઈએ, એવી મારી પ્રાર્થના છે.

एष ते रुद्रभागोस्तु यदुच्छिष्टोऽश्वरस्ववे ।

यज्ञस्ते रुद्रभागेन कल्पतामद्य यज्ञहन् ॥૫૨॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
षष्ठोऽध्यायः

અધ્યાય ૭ મો.*

યજ્ઞદેવનું પ્રાકટ્ય ને સ્તુતિ.

મૈત્રેય ઉવાચ

इत्यनेनानुनीतेन भवेन परितुष्यता ।

अभ्यघ्रायि महाबाहो प्रहस्य श्रूयतामिति ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! ઉપર પ્રમાણે બ્રહ્મણે પ્રાર્થના કરી ત્યારે શ કરે પ્રસન્ન થઈ, બ્રહ્માને આ પ્રમાણે કહ્યું ૧

મહાદેવજી કહે છે-હે બ્રહ્મા! હું આ મૂર્ખોના અપરાધનું વર્ણન કરતો નથી તેમ તેને વિચારતો પણ નથી, કારણ કે તેઓ ભગવાનની માયાથી મોહિત થએલા છે મે તેમને યોગ્ય દડ ઢીધો છે, ૨ દક્ષ પ્રજાપતિનું માથું બગી ગયું છે, તેથી તે બકરાના મુખનું થાય અને ભગદેવતા પોતાના યજ્ઞના ભાગને મિત્ર દેવતાની આપે જીવે ૩ પૂવાદેવતા યજ્ઞમાનના દાતથી પિષ્ટ ખાય અને બીજા દેવતાઓ કે જેઓએ મને યજ્ઞનું અવશેષ આપ્યું છે તેમના સર્વ અગ પુન હતા તેવા થાય, ૪ પરંતુ જેમના અગ કપાઈ ગયા છે તેમના બાહુનું કામ દેવવૈદ્ય અશ્વિની કુમારોના બાહુથી અને હાથોનું કામ પૂવાદેવતાના હાથથી ચાલશે અધ્વર્યુ અને ઋત્વિજો સારા થશે અને જૂગુની દાદી બોકડાના જેવી થશે ૫

મૈત્રેય કહે છે-મહાદેવજીના વચન સાંભળી સર્વ પ્રાણી પ્રસન્ન થયા હે વિદુર! વાહ! વાહ! એમ તેઓ સર્વ બોલવા લાગ્યા ૬ પછી દેવતા અને ઋષિઓએ મહાદેવજીની પ્રાર્થના કરી કે-હે

* આ અધ્યાયમા ભગવાન પ્રગટ થવાથી દક્ષ અને મહાદેવજી આદિ સર્વેએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી અને દક્ષના યજ્ઞનો પ્રસન્ન કરાવ્યો એ કથા કહેવાયે.

શ કર' અહીં પધારી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરો, ત્યારે તેમની પ્રાર્થનાથી શ કર પ્રદાને લઈ યજ્ઞભૂમિ ઉપર આવ્યા ૭ જે પ્રમાણે ભગવાન શ કરે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે કર્યું અને પ્રભપતિ દક્ષના ધડ ઉપર યજ્ઞપશુનું મસ્તક ચોટાડ્યું ૮ માથું સાધતી વેળાએ મહાદેવજીએ તેની સામું જોયું એટલે તે પ્રભપતિ દક્ષ જાણે નિદ્રામાથી ઉઠી ઉભા થતા હોય તેમ ઉઠીને ઉભા થયા ને પોતાની સન્મુખ મહાદેવને જોયા ૯ એટલે મહાદેવ સાથે વૈર રાખવાથી તેમનું મન મલિન થયું હતું તોપણ તેમની દષ્ટિ પડતા તેમનું મન શરદ ઋતુના જળ જેવું નિર્મળ થઈ ગયું. ૧૦ આ વેળા દક્ષે મહાદેવની સ્તુતિ કરવાનો મનમા વિચાર કર્યો પણ પ્રેમને લીધે કાંઈ પણ બોલી શક્યા નહિ અને પોતાની મરણ પામેલી પુત્રી સતીનું સ્મરણ થઈ આવવાથી નેત્રોમા અશ્રુ ભરાઈ ગયા ૧૧ પછી મહા કષ્ટથી મનને રોકી પ્રેમથી વિહ્વળ દક્ષ પ્રભપતિ નિષ્કપટ અત કરણથી મહાદેવની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૧૨

દક્ષ સ્તુતિ કરે છે-હે ભગવન્! મેં આપનું અપમાન કર્યું હતું, તોપણ આપે મારી અપેક્ષા ન કરતા હડ દીધો, તે મારા ઉપર મહા અનુગ્રહ કર્યો આપ અને વિષ્ણુ ભગવાન બ્યારે તુરંચ પ્રાક્ષણની પણ ઉપેક્ષા નથી કરતા ત્યારે નિયમ ધારણ કરનાર ઉત્તમ પ્રાક્ષણની કેમ કરો? ૧૩ હે પ્રભો! વેદ અને પ્રાક્ષવિદ્યાની રક્ષા કરવા માટે વિદ્યા, તપ અને વ્રત ધારણ કરનાર પ્રાક્ષણને આપે આપના મુખથી ઉત્પન્ન કર્યા છે, માટે હે પ્રભુ! જેમ હાથમા દડ લઈને ગોવાળ ગાયોનું પાલન કરે તેમ આપ સર્વ વિપત્તિયોથી પ્રાક્ષણનું રક્ષણ કરો છો ૧૪ હે માનનિય! તત્ત્વજ્ઞાનને નહિ જાણનાર જે હું તેણે સભાના મધ્યમા દુર્વચન રૂપી બાણથી આપને હુ ખ દીધું તોપણ તે અપરાધને ન ગણતા આપે મને મહાત્મા પુરુષોની નિદા કરવાથી નરકમા પડતા બચાવ્યો, તે આપ આપના અનુગ્રહથી સ્વયમેવ પ્રસન્ન થાઓ, કારણ કે તેનો બદલો વાળવાને હું સમર્થ નથી ૧૫

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! આ પ્રમાણે દક્ષ

પ્રભપતિએ મહાદેવજીની સ્તુતિ કરી પ્રજ્ઞાની સમતિથી ઋત્વિજ અને અગ્નિ સહિત યજ્ઞ કર્મને પ્રારંભ કર્યો ૧૬ ભૂત-પ્રેતાદિકના સસર્ગને દોષ મટાડી યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ કરવા સારુ પ્રાક્ષણોએ ત્રણ કપાલ ઉપર રધાયેલો પુરોડાશ વિષ્ણુના ઉદેશથી યજ્ઞમા હોમ્યો ૧૭ અને હે વિદુર! જેણે હવિ લીધું છે એવા અધ્વર્યુની સાથે યજ્ઞમાન દક્ષ પ્રભપતિએ શુદ્ધ બુદ્ધિથી પ્રભુનું ધ્યાન કર્યું કે તરત ભગવાન વિષ્ણુ પ્રકટ થયા ૧૮ જેમની પાખોમાંથી સામવેદના મત્રોનો શબ્દ નીકળતો હતો એવા ગરુડ ઉપર બેસી ભગવાન ત્યા પધાર્યા તે સમયે તેજથી સર્વ લોકોના નેત્ર બંધ થઈ ગયા, અને દિશાઓ દેદિપ્યમાન થઈ રહી ૧૯ આ વેળા ધનશ્યામ વર્ણ, પીતામ્બર ધારી, સુવર્ણની કટિમેખલા પહેરેલા, સૂર્યની કાન્તિ સમાન કિરીટ ધારણ કરી, શ્યામ કેશ બ્રમરની માફક શોભી રહ્યા હતા એવા મુખવાળા, કાનોમા કુડળ લટકાવેલા અને સુવર્ણના નાના પ્રકારના આભૂષણ પહેરેલા, હાથોમા શખ, કમળ, ચક્ર, બાણ, ધનુષ્ય, ગદા, ખડ્ગ, ધારણ કરવાથી કભૂરના વૃક્ષ સમાન શોભાયમાન શ્રીભગવાન બહુજ દેદિપ્યમાન લાગતા હતા ૨૦ વક્ષ સ્થળમા લક્ષ્મીને ધારણ કરનાર વનમાળાવાળા, ઉદાર હાસ્ય યુક્ત અવલોકનની કળાથી વિશ્વને રમણ કરાવતા તે શોભતા હતા, ભગવાનના સ્વરૂપને બે બાબુ રાજહંસની પેઠે પખા અને ચમર ઢળતા હતા અને પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું શ્વેત છત્ર શોભાને વધારી રહ્યું હતું ૨૧ ભગવાન વિષ્ણુને પ્રજ્ઞા, ઈન્દ્ર અને મહાદેવ જેમા મુખ્ય છે એવા દેવતાઓએ ઉઠીને પ્રણામ કર્યા ૨૨ અને ભગવાનના તેજથી જેની કાન્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ છે એવા તેઓ મસ્તક ઉપર બે હાથ મૂકી સ બ્રમથી ગદ્ગદ વાણીએ આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૩ જો કે તે પ્રજ્ઞાદિ લોકોની મન વાણીની વૃત્તિઓ ભગવાનના મહિમાને પહોંચી શકે તેમ ન હતું તોપણ તેઓએ અનુગ્રહ કરવા માટે સ્વરૂપ ધારણ કરી પધારેલા ભગવાન વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી ૨૪ યજ્ઞાધીશ, વિશ્વને રચનાર, પ્રજ્ઞાદિકોના પરમ ગુરુ અને સુનંદ તથા નંદ આદિ પાર્ષદોથી પરિવૃત

ભગવાનની પાસે જઈ દક્ષ પ્રજાપતિએ પૂજાની સામગ્રી અર્પણ કરી ભગવાને તે પોતાના હસ્તથી ગ્રહણ કરી, તેથી પ્રસન્ન થઈ હાથ ભેડી દક્ષ પ્રજાપતિએ હર્ષથી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા માંડી ૨૫

દક્ષ સ્તુતિ કરે છે-ભગવાદિ અવસ્થાઓથી સહિત, અદ્વિતીય, ભયરહિત અને માત્ર પોતાના જ સ્વરૂપમાં રહેનાર, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ, એક આપ જ છો આપ માયાનો પરાભવ કરી સ્વતંત્ર હોવા છતાં પણ માયાથી મનુષ્ય દેહનું નાટક કરી તેમાં રહેવાથી જાણે રાગ દ્વેષાદિક આપમાં આવી ગયા હોય, એવા પ્રતીત થાઓ છો ૨૬

ઋત્વિજે સ્તુતિ કરે છે-હે નિરજન ! હે ઉપાધિ રહિત ! હે ભગવન્ ! ન દિકેશ્વરના શાપથી ક્રોધમાં દુરાગ્રહ રાખનારા અમે, ધર્મના ઉત્પાદક અને વેદ પ્રતિપાદ આ યજ્ઞ રૂપ આપના સ્વરૂપને જાણીએ છીએ, કે જેને માટે જુદા જુદા દેવતાઓની વ્યવસ્થા કરેલી છે, પરંતુ તમારા પરમ તત્ત્વને અમે જાણતા નથી ૨૭

યજ્ઞના સભાસદો સ્તુતિ કરે છે-હે શરણાગત વત્સલ ! આ સ સાર રૂપી માર્ગ કે જેમાં કોઈ વિશ્રામનું સ્થળ નથી, પણ અનેક કલેશ રૂપ વિષમ સ્થળો છે સુખ દુઃખાદિ રૂપ અનેક ખાડાઓ છે, ખળ પુરુષ રૂપ ઘાતક પ્રાણીયોનો ભય છે અને શેઠ રૂપ દાવાનળ જેમાં સળગી રહે છે, એવા સ સારમાં તૃષ્ણાથી પીડા પામેલો અને વિષય રૂપ ઝાંઝવાના પાણીવાળા શરીરનો અને ઘરનો ભાર ઉઠાવતો અજ્ઞાની જીવસમૂહ આપના ચરણ રૂપ સ્થાનને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ? ૨૮

મહાદેવ સ્તુતિ કરે છે-હે વરદ ! સર્વ વિષયો-મા વૈરાગ્ય વૃત્તિવાળા મુનિ લોકોને શુભ કામનાથી આદરપૂર્વક પૂજવા યોગ્ય આપના ચરણકમળમાં હું મારું મન અર્પણ કરું છું, તેમને આ અજ્ઞાની જીવો જો કે આચારબ્રહ્મ કહે છે તોપણ તમારી અનુપમ કૃપાએ તે તરફ લક્ષ આપતો નથી ૨૯

ભૃગુ સ્તુતિ કરે છે-જેની ગહન * માયાથી

* ગીતામાં ભગવાને કહ્યું છે કે-જીવમયી અને દેવી એ મારી માયા દુસ્તર્ય છે, તોપણ જે પુરુષ મારે શરણ આપી રહે છે તે એને તરી ભય છે, દુસ્તર્ય માયાને મારા શરણ વગર તરી સમતી નથી

જ્ઞાન રહિત થયેલા અને અધારામાં પડેલા બ્રહ્માદિક દેવતાઓ પણ જેના તત્ત્વને પોતાનામાં રહેવા છતાં જાણી શકતા નથી, એવા ભકતોના આત્મા અને બધુરૂપ શ્રીહરિ અમારા ઉપર કૃપા કરો ૩૦

બ્રહ્મા સ્તુતિ કરે છે-પદાર્થોને ભિન્ન ભિન્ન રીતિથી જાણનાર ઇન્દ્રિયોથી પુરુષના જેવામાં જે કાર્ષ આવે છે તે આપનું સ્વરૂપ નથી, કારણ કે જ્ઞાન, પદાર્થ અને ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાન રૂપ આપ માયાના પદાર્થોથી કેવળ ભિન્ન છો ૩૧

ઈન્દ્ર સ્તુતિ કરે છે-હે અચ્યુત ! વિશ્વભાવન સ સાર પાળક ચિદાનંદ, અસુર વ શ વિધ્વંશ કરનાર ! આ શસ્ત્રોવાળા આઠ હાથવાળું આપનું સ્વરૂપ અનુપપન્ન નથી પણ ઉપપન્ન છે, કારણ કે આપનું આ શરીર યોગ્ય છે ૩૨

પ્રાક્ષણ પતિનો સ્તુતિ કરે છે-હે યજ્ઞ સ્વરૂપ ! આ યજ્ઞ કેવળ તમારા યજન માટે જ દક્ષ પ્રજાપતિએ કર્યો છે તમારે તેનો વિધ્વંશ કરવો જોઈએ નહિ હે કમળનયન ! હે શાન્તબુદ્ધે ! આ યજ્ઞોત્સવ હવે શ્મશાનવત્ મહા અપવિત્ર થઈ ગયો છે, માટે તમે તમારી અમૃત દષ્ટિથી તેને પવિત્ર કરો. ૩૩

ઋષિઓ સ્તુતિ કરે છે-હે ભગવન્ ! આપની લીલા મહા વિચિત્ર છે, તે કોઈના કળવામાં આવતી નથી, કારણ કે આપ પોતે કર્મ કરો છો તોપણ તેથી આપ લિપ્ત થતા નથી આપનું નિર્લેપ રહેવું સ ભવે છે, કારણ કે, બીજા લોકો સમૃદ્ધિને માટે જેનું ભજન કરે છે તે લક્ષ્મી પણ તમને અનુસરે છે અને આપ તેનો આદર કરતા નથી ૩૪

સિદ્ધ લોકો સ્તુતિ કરે છે-કલેશ રૂપી દાવાનળથી બળેલા અને તૃષ્ણાથી પીડાયમાન અમારો મન રૂપી હાથી આપની કથા રૂપી શુદ્ધ અમૃતની નદીમાં પેસી જવાથી હવે સ સાર રૂપ દાવાનળનું સ્મરણ કરતો નથી તેમ નદીમાંથી તે બહાર નીકળતો નથી, પણ જાણે પરબ્રહ્મની સાથે એકત્ર થઈ ગયો હોય એવું પ્રતીત થાય છે ૩૫

પ્રસૂતિએ કહ્યું-હે લક્ષ્મીના નિવાસ રૂપ પરમેશ્વર ! આપને મારા નમસ્કાર છે. શ્રી સહિત તમે અમારી રક્ષા કરો તમારા વગર હે અધીશ ! જેમ

મસ્તક વ્હાર ધડ શોભતું નથી, તેમ કશું શોભતું નથી. આપ લક્ષ્મી સાથે પધાર્યા તે બહુજ સારુ થયું અને હવે અમારા ઉપર કૃપા કરો. ૩૧

લોકપાળો સ્તુતિ કરે છે-હે દેવ ! વિજ્ઞાન રૂપ, જ્ઞાન ગુણ પ્રકાશક, દૃશ્ય માત્રને બાણનાર, પ્રત્યગાત્મા રૂપ અને સર્વદ્રષ્ટા આપ છો અસત્ પદાર્થોને બહુજ કરનારી ઇદ્રિયો તમારું સ્વરૂપ જોઈ શકતી નથી, કારણ કે આ પંચ મહાભૂતાત્મક શરીરમા જે છટ્ટા જીવ રૂપથી તમે રહો છો તે આપની માયાજ છે. ૩૭

યોગેશ્વરો સ્તુતિ કરે છે-હે પ્રભો ! આપ વિશ્વાત્મા છો અને આપથી જીવ પોતાના આત્માને લિપ્ત સમજતો નથી, તેથી અધિક પ્રિય આપને કોઈ નથી જો કે તેમ છે તોપણ અનન્ય લક્ષિતથી જે આપની ઉપાસના કરે છે તેની ઉપર અનુગ્રહ કરો. ૩૮ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયમા જીવના અદૃશ્ય જેના ગુણો નાના પ્રકારે લેહવાળા થયેલા છે એવી આપની માયાએ જેના સ્વરૂપમા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવ આદિ લિપ્ત લિપ્ત લેહ બુદ્ધિ કરેલી છે, પરંતુ સ્વરૂપની સ્થિતિ જોતા જેમા લેહની જ્ઞાતિ, ગુણ કે તેનું કારણ કાંઈ પણ નથી એવા આપ પરબ્રહ્માને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૩૯

બ્રહ્મા સ્તુતિ કરે છે-સત્વ ગુણનો સ્વીકાર કરનાર, ધર્માદિકના ઉત્પાદક, નિર્ગુણ અને જેના તત્ત્વને હું બાણતો નથી તેમજ બીજો પણ કોઈ બાણતો નથી એવા નિર્ગુણ નિર્વિકારને હું વારંવાર પ્રણામ કરું છું. ૪૦

અગ્નિ સ્તુતિ કરે છે-જેના તેજથી પ્રદીપ્ત થવાય છે એવો જે હું સારા ઉત્તમ યજ્ઞમા ઘીથી લીંબાયેલું હવ્ય દેવતાઓ માટે લઈ છું તે યજ્ઞનું પાલન કરનાર અને પાચ પ્રકારના યજ્ઞમૂર્તિ, અને પાચ મત્રોથી પૂજાતા ભગવાનને હું પ્રણામ કરું છું. ૪૧

દેવતાઓ સ્તુતિ કરે છે-પૂર્વે પ્રલય કાળમા આપના રચેલા જગતને પોતાના ઉદરમાં લઈ પ્રલયના જળમા શેષનાગ રૂપી શય્યા ઉપર જે પોઢયા હતા, તેજ આદિ પુરુષ આપ કે જેના જ્ઞાનમાર્ગનો સિદ્ધ લોકો વિચાર કરે છે, તે આજ અમને પ્રત્યક્ષ થયા છે, આપ લકતોની એવીજ રક્ષા કરો છો. ૪૨

ગધર્વો સ્તુતિ કરે છે-હે દેવ ! આપ કે જેના આ મરીચિ આદિ ઋષિ અને બ્રહ્મા તથા ઇંદ્રાદિ દેવતાઓ અશના પણ અશ છે, અને આ અખિલ જગત જેનું રમકડું છે તેને અમે નિરંતર નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૪૩

વિદ્યાધરો સ્તુતિ કરે છે-સર્વ પુરુષાર્થને દેનારું આ શરીર પાત્રી જે મનુષ્ય આપની માયાને વશ હોય તેમા મારું અને હું, એવું અભિમાન રાખી અવળે માર્ગે ચાલનાર, પોતાના પુત્ર આદિ તિરસ્કાર કરવા છતાં પણ હુર્બુદ્ધિથી તુચ્છ વિષયોમા તૃષ્ણા રાખતો હોય તે, પણ જો આપની કથા રૂપી અમૃતનુ પાન કરે તો તેનો સકળ મોહ નાશ પામે છે. ૪૪

બ્રાહ્મણો સ્તુતિ કરે છે-યજ્ઞ, હવિ, અગ્નિ, મત્ર, સમિધ, દર્ભ, પાત્ર, સભાસદ, ઋત્વિજ, યજ્ઞમાન, યજ્ઞમાનની સ્ત્રી, દેવતા, અગ્નિહોત્ર, સ્વધા, સોમ, ઘી અને પશુ, એ સર્વ આપનાજ સ્વરૂપ છે. ૪૫ હે વેદમૂર્તિ ! યજ્ઞ અને કતુ રૂપ ગર્જના કરતા વરાહ-મૂર્તિ આપ પ્રથમ લીલાપૂર્વક હાથી જેમ કમલિનીને લઈ આવે એમ યોગીજનોથી સ્તુતિ કરાતા રસાતળ પાતાળમાથી પૃથ્વીને બહાર લઈ આવ્યા છો. ૪૬ આપના દર્શનની ઇચ્છા કરતા અને સત્કર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલા જે અમે તેના ઉપર કૃપા કરો. હે યજ્ઞેશ્વર ! જ્યાં યજ્ઞની અદર આપના નામનું મનુષ્યોએ ઉચ્ચારણ કર્યું ત્યાં તેજ વેળાએ યજ્ઞના વિદ્ય નાશ પામે છે, એવા આપને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. ૪૭

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રકારે સર્વ લોક, યજ્ઞના પાળક ભગવાનની સ્તુતિ કરતા હતા, ત્યાં મહાદેવે વિધ્વંસ કરેલા યજ્ઞનો દક્ષ પ્રભાપતિએ પાછો પ્રારભ કર્યો. ૪૮ હે વિદુર ! સર્વ રૂપ હોવાથી સર્વ ભાગના લોકતા ભગવાન પોતાના ભાગથી બાણે પ્રસન્ન થયા હોય એવું દક્ષને ખતાવી આમ કહેવા લાગ્યા. ૪૯

શ્રી ભગવાન કહે છે-જગતનું પરમ કારણ, આત્મા, ઇશ્વર, સાક્ષી, સ્વયં પ્રકાશ અને ઉપાધિ રહિત જે હું તેજ બ્રહ્મા અને મહેશ્વર છું એમ તું બાણ. ૫૦ હે વિદ્ય દક્ષ ! હું જ ત્રિગુણાત્મ માયાને ધારણ કરીને આ જગતની સૃષ્ટિ, સ્થિતિ અને પ્રલય

કરવા માટે તે તે કાર્યોને યોગ્ય જુદા જુદા નામ
ધારણ કરું છું. ૫૧ કેવળ અદ્વિતીય, પરમાત્મા
અને પરબ્રહ્મ જે હું તેમા અજ્ઞાની મનુષ્યો બ્રહ્મા
રુદ્ર અને બ્રાહ્મીઓને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે જુએ છે ૫૨
જેમ મનુષ્ય, મસ્તક અને ચરણ આદિ પોતાના
અ ગોમા કોઈ પણ અ ગને પારકુ સમજતા નથી,
તેમ મારો ભક્ત કોઈને પરાયો સમજતો નથી ૫૩
હે બ્રાહ્મણ દક્ષ ! સર્વ બ્રાહ્મી માત્રના આત્મા અને
એક રૂપ એવા અમે ત્રણે દેવોમા જે પુરુષ ભેદ-
બુદ્ધિ નથી રાખતો તે શાન્તિ પામે છે ૫૪

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે ભગવાને
દક્ષ પ્રભાપતિને ઉપદેશ કર્યો ત્યારે દક્ષે તેના ભાગથી
તેમનું પૂજન કરી બીજા દેવતાઓનું પણ મુખ્ય
તથા ગૌણ કર્મવડે પૂજન કર્યું ૫૫ ત્યાર પછી દક્ષે
ચિત્તને સાવધાન રાખી યજ્ઞના અવશેષ ભાગથી
રુદ્રનું પૂજન કરી સમાપ્તિ કરવાના કર્મથી બીજા
સોમપાત્રીનું પણ પૂજન કર્યું પછી યજ્ઞ કર્મને
સમાપ્ત કરીને ઋત્વિજે સહિત દક્ષ પ્રભાપતિએ અવ-
ભુથ સ્નાન કર્યું ૫૬ ત્યાર પછી જો કે દક્ષને પોતાના
પ્રભાવથીજ સર્વ સિદ્ધિયો મળી ગઈ હતી તોપણ
તેને ધર્મમા બુદ્ધિ રહેવાનું વરદાન આપી દેવતા
સ્વર્ગમા ગયા ૫૭ આ પ્રકારે દક્ષની પુત્રી સતી
પોતાના પ્રથમ શરીરનો ત્યાગ કરી પાછી હિમાચ-
લની સ્ત્રી મેનાના ઉદરથી પ્રગટ થઈ, એવું મે પૂર્વે
સાબળ્યું છે ૫૮ તે હિમાચલની કન્યા જગદ બા
પાર્વતી, પ્રલય કાળમા સૂતેલી શક્તિ જેમ ઇશ્વરને
પ્રાપ્ત થાય તેમ પાછા બીજી વેળા પણ મહાદેવ
કે-જે એક વૃત્તિથી ભજન કરનારને મોટા આશ્રય
રૂપ છે તેમને પ્રાપ્ત થયા ૫૯ દક્ષના યજ્ઞનો નાશ
કરનાર ભગવાન મહાદેવનું આ ચરિત્ર બૃહસ્પતિના
શિષ્ય અને ભગવદ્ભક્ત ઉદ્ભવજીના મુખથી મે
સાબળ્યું હતું ૬૦ હે વિદુર ! યજ્ઞ અને આયુષ્યને
વધારનાર અને પાપનો નાશ કરનાર મહાદેવનું આ
પરમ પવિત્ર ચરિત્ર જે મનુષ્ય નિત્ય સાબળે અને
બીજાને સંભળાવે છે તે ભગવાનની ભક્તિના પ્રભા-
વથી સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ બચે છે ૬૧

इदं पवित्रं परमांशं चेष्टितं
वराहमायुष्यमर्षोऽमर्षणम् ।

योनित्वदाऽऽकर्ण्य नरोऽनुकीर्तये
ध्रुनोत्पद्यकौरव मक्तिमावतः ॥ ६१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे

सप्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮ મો. *

ધ્રુવાખ્યાન.

મૈત્રેય ઉવાચ

सनकाद्या नारदश्च ऋभुर्हंसोऽरुणिर्यति.

नैने गृहान्ब्रह्मसुता ह्यावसन्पूर्वरेतसः ॥ १ ॥

મૈત્રેય કહે છે-સનકાદિ ઋષિઓ, નારદ, ઋણુ,
હંસ, અરુણિ અને યતિ એ બ્રહ્માના પુત્રો નૈષ્ઠિક
બ્રહ્મચારી હતા ૧ હે વિદુર ! બ્રહ્માના પુત્ર અધ-
ર્મને મૃષા નામની સ્ત્રીથી દલ નામે પુત્ર અને
માયા નામે પુત્રી થઈ, એ જોડાને નિર્ઋતિએ ગ્રહણ
કર્યું, કારણ કે તેને પુત્ર ન હતો ૨ હે મહામતિ !
દલની માયા નામની સ્ત્રીમા લોભ નામનો પુત્ર અને
શઠતા નામની કન્યા થઈ લોભની નિકૃતિ નામની
સ્ત્રીથી ક્રોધ પુત્ર અને હિંસા નામની કન્યા ઉત્પન્ન
થઈ, ક્રોધની હિંસા નામની સ્ત્રીમા કલિ નામનો
પુત્ર અને દુરુક્તિ નામની કન્યા થઈ ૩ કલિની
દુરુક્તિ નામની સ્ત્રીમા ભય નામનો પુત્ર અને મૃત્યુ
નામની કન્યા થઈ ભયની મૃત્યુ નામની સ્ત્રીમા
નિરય નામનો પુત્ર અને ચાતના નામની કન્યા થઈ
૪ હે નિષ્પાપ ! મે દુકામા તમને અધર્મનો વશ
કહી સંભળાવ્યો એ પવિત્ર વશને જે ત્રણ વાગ
સાબળે તેના પાપ નાશ પામે છે ૫ હે કુરુક્લન દન
વિદુર ! હવે પવિત્ર કીર્તિ બ્રહ્માના અશથી ઉત્પન્ન
થયેલા સ્વાયંભુવ મનુનો વશ કરું તે સાબળો ૬

શતરૂપાના પતિ સ્વાયંભુવ મનુને વાસુદેવ
ભગવાનના અશથી જગતનું રક્ષણ કરનાર પ્રિયવ્રત
અને ઉત્તાનપાદ નામે જે પુત્રો થયા હતા ૭ ઉત્તાન-
પાદને સુનીતિ અને સુરુચિ નામની જે રાણીઓ
હતી, તેમા સુરુચિ ઉપર રાજાનો બહુ પ્રેમ હતો

* આ અધ્યાયમા અપરમાતાના દુર્વચનોનો ચર્કો
લાગવાથી ધ્રુવજીએ તપ કરી ભગવાનને પ્રસન્ન કર્યા એ
કથા કહેવાયો

અને ધ્રુવજીની મા સુનીતિ રાજાને પ્રિય ન હતી ૮ એક સમયે રાજા ઉત્તાનપાદ સુરુચિના પુત્ર ઉત્તમને ખોળામાં બેસાડી રમાડતા હતા એટલામાં ધ્રુવજી ત્યાં જઈ ચઢ્યા તેમણે પિતાના ખોળામાં બેસવાનું મન કર્યું, પણ રાજા ઉત્તાનપાદે તેમને બેસાડ્યા નહિ ૯ આ વખતે પોતાની સોક્યનો પુત્ર રાજાના ખોળામાં બેસવા ઇચ્છતો હતો તે જોઈ બહુજ અભિમાનથી રાજાના સાબળતા સુરુચિ જે ત્યાં બેઠેલી હતી તેણે ઈર્ષા ભરેલા આવા વચનો ધ્રુવને કહ્યા ૧૦

સુરુચિ કહે છે-હે વત્સ ! તું રાજાનો પુત્ર છે, તોપણ રાજાના આસન ઉપર બેસવા યોગ્ય નથી, કારણ કે તને મેં મારા ગર્ભમાં ધારણ કર્યો નથી ૧૧ અરેરે ! ! ! તું બાળક છે એથી તને એ વાતની જરા પણ ખબર નથી કે તું બીજી સ્ત્રીના ગર્ભથી જન્મ્યો છે, એથીજ તું દુર્લભ હોવાના મનોરથ કરે છે ૧૨ જો તું રાજગાદી ઇચ્છતો હોઈ તો તપથી પરમેશ્વરનું આરાધન કર અને તેમના અનુગ્રહથી મારા ગર્ભમાં આવવાનું સાધન કર ૧૩

મૈત્રેય કહે છે-માતાની સોક્યના-અપર માતાના આવા દુર્વચનથી વિધાયેલ ધ્રુવ લાકડીથી મારેલા સાપની પેઠે ક્રોધથી નિશ્વાસ નાખવા લાગ્યો, અને પિતાએ પણ મૌન રહી તે સર્વ જોયા કર્યું, પરંતુ અપર માતાને કંઈ પણ કહ્યું નહિ, તેથી ધ્રુવ પિતાનો ત્યાગ કરી રડતો રડતો માતાની પાસે ગયો. ૧૪ નીચલો ઓઠ જેનો ફેરફાર રહેલો હતો એવા ધ્રુવને નિશ્વાસ નાખતો જોઈ રાણી સુનીતિએ તેને પોતાના ખોળામાં બેસાડ્યો પછી ધ્રુવજીએ પોતાની અપર-માતાએ જે કઠોર શબ્દ પ્રહાર તેને કર્યો હતો તે સંધળો કહી સંભળાવ્યો વળી તે વૃત્તાત અતપુરના લોકોના મુખદ્વારા સાંભળી રાણી સુનીતિ અત્યંત દુઃખી થઈ ૧૫ દાવાનળની વચમાં રહેલી લતાની પેઠે સુનીતિ ધૈર્ય તણ વિલાપ કરવા લાગી સોક્યના વચન સ્મરણ કરતી કમળ જેવા શોભાયમાન નેત્રોથી તે અશ્રુ પાડવા લાગી. ૧૬ લાખા ઉંડા શ્વાસ લેતી અને દુઃખનો પાર ન જોતી સુનીતિ પોતાના પુત્ર ધ્રુવને કહેવા લાગી કે-હે તાત ! આમાં બીજાનો અપરાધ ન જાણવો, કારણ કે જે માણસ

બીજાને દુઃખ દે છે તેને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. ૧૭ સુરુચિએ તને જે કહ્યું તે સત્ય છે, કારણ કે એક તો હું જે અભાગિણી છું તેને ઉઠરે તે જન્મ લીધો, બીજું તું મારું દૂધ પી મોટો થયો, કે-જે મને સ્ત્રી તો શું પણ દામ્નીપણે સ્વીકારવાને પણ રાજા શરમાય છે ૧૮ હે પુત્ર ! માટે એ કટુ વચનને તું મત્સરનો ત્યાગ કરી સહન કર અને જો તને રાજસિંહાસનની ઇચ્છા હોય તો ભગવાનના ચરણ કમળનું આરાધન કર ૧૯ જગતની રક્ષા માટે સત્વગુણનું અધિષ્ઠાન જેણે સ્વીકારેલું છે એવા પરમાત્માના ચરણકમળની સેવા કરીનેજ બ્રહ્મા પણ બ્રહ્મપદને પામ્યા હતા, કે-જેને મન અને પ્રાણોને વશ કરનાર મુનિ વદન કરે છે ૨૦ તેમજ તારા પિતામહ ભગવાન મનુ જેમણે પરમાત્માનું સર્વાતર્યામી દૃષ્ટિથી અને પુષ્કળ દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોથી આરાધન કરી અન્ય ઉપાયથી ન મળે એવા પૃથ્વી સખ ધી, સ્વર્ગ સખ ધી અને મોક્ષ સખ ધી સુખને પ્રાપ્ત થયા હતા ૨૧ હે વત્સ ! જેનાં ચરણકમળને મુમુક્ષુ લોકો શોધે છે એવા ભક્તવત્સલ ભગવાનને અનન્ય ભાવવાળા મનમાં સ્થાપિત કરી તેનું તું ભજન કર ૨૨ હે વત્સ ! જેને પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓ શોધે છે એવા લક્ષ્મી પણ હાથમાં કમળ લઈને જેને શોધે છે એવા, કમળ સરખા નેત્રવાળા ભગવાન વગર બીજું કોઈ તારું દુઃખ મટાડે એવું નથી, માટે તેનું તું આરાધન કર ૨૩

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે પ્રયોજનને સિદ્ધ કરનાર ધ્રુવ માતાના વચન સાંભળી, બુદ્ધિથી મનને નિયમમાં રાખી પિતાની નગરીમાંથી બહાર નિકળ્યા ૨૪ નારદ આ વૃત્તાત સાંભળી તેને કરવાના ઈષ્ટ વિષયને જાણી વિસ્મિત થઈ પાપ નાશ કરનાર પોતાનો હાથ ધ્રુવના મસ્તક ઉપર ફેરવી બોલ્યા કે-અહો ! માનભગને સહન ન કરનાર ક્ષત્રિયનો પ્રભાવ તો જુવો ! આ બાળક છે તોપણ અપરમાના દુર્વચનને સહન કરી શકતો નથી ૨૫-૨૬

નારદ કહે છે-હે ધ્રુવ ! તું હજી બાળક છે તેથી રમત આદિમાં આસક્ત હોવાથી તારું અપમાન કે માન શું ? ૨૭ જો તને માન વા અપમાનનો વિવેક

હોય તો તારે અસંતોષ ન રાખવો, કારણ કે જે અસંતોષના હેતુ રૂપ છે તે બધું અજ્ઞાન કલ્પિત છે, કોઈ પ્રકારે ભિન્ન નથી, કારણ કે જગતમા જે સુખ હુ ખ છે, તે બધા કર્મોથી પ્રવર્તે છે ૨૮ હે તાત ! ઈશ્વર અનુકૂળ હોય તો ઉચ્ચ સફળ થાય છે, એમ બાણીને દૈવવશાત્ જેટલું મળે તેટલા-માજ મનુષ્યે સંતોષ રાખવો ૨૯ માતાએ કહેલા ઉપાયથી જેને તુ પ્રસન્ન કરવા ઈચ્છે છે તેનું મનુષ્યે ઉપર પ્રસન્ન થવું હું તો કડિન સમજું છું ૩૦ મુનિ લોક સગરહિન તીવ્ર યોગ અને સમાધિ કરીને તેના પદને અનેક જન્મોથી શોધ્યા કરે છે, તોપણ પામી શકતા નથી ૩૧ મટે તારો પણ આ દુરાગ્રહ નિષ્ફળ છે, જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા આવે ત્યારે તુ યત્ન કરજે ૩૨ દૈવે જેટલું જેને આપ્યું તેટલા-થીજ તેણે સુખ હુ ખમા સતુષ્ટ રહેવું કારણ કે એટલામાજ જે સંતોષ રાખે છે તે પ્રાણી મોક્ષ પામે છે ૩૩ જે શુભમા અધિક હોય તેને બેઈ પ્રસન્ન રહે, જે શુભમા ન્યૂન હોય તેની ઉપર દયા રાખે, અને જે પોતાનો બરોબરીઓ હોય તેની મિત્રતા રાખે તેનો કોઈ પણ પ્રકારના બળથી પરા-ભવ થતો નથી ૩૪

ધ્રુવ કહે છે-આપે સુખ હુ ખથી હતચિત્ત થયેલા મનુષ્યે ઉપર કૃપા કરીને એવો શાન્તિનો પ્રકાર દર્શાવ્યો કે જે મારા જેવા પુરુષોને મળવો અતિ કઠિન છે ૩૫ ક્ષત્રિય સ્વભાવને પ્રાપ્ત થયેલા મારા હુવિનિતના હૃદયમા તે ઠરી શકતો નથી, કારણ કે મારું હૃદય સુરુચિના દુર્વચનો રૂપી બાણોથી વિદીર્ણ થઈ ગયેલું છે ૩૬ હે મુનિરાજ ! જ્યાં મારા પિતામહ અને બીજા પહોંચ્યા નથી એવા ત્રિલોકીના પદને હું પહોંચવા ઈચ્છા રાખું છું, તેથી જે ઉત્તમ માર્ગ હોય તે મને બતાવો ૩૭ કારણ કે તમે બ્રહ્માના પુત્ર છો અને જગતના કલ્યાણ માટે વીણા લઈ સૂર્યનારાયણની પેઠે સર્વત્ર ફર્યા કરો છો

મૈત્રેય કહે છે-નારદ ધ્રુવના વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયા અને તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૩૮

નારદ કહે છે-તારી માતાએ જે અર્થનો માર્ગ બતાવ્યો છે, તે વાસુદેવ ભગવાન સ બ ધી છે માટે

મનને તેમા લગાડી તુ હવે તેનું ભજન કર. ૪૦ જે મનુષ્ય પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને મટે વિશ્ણુ ભગવાનના ચરણની એવા કરે છે, કારણ કે તેજ કલ્યાણનું સાધન છે ૪૧ હે તાત ! યમુનાના પવિત્ર તટ ઉપર જે પવિત્ર મધુવન નામનું ક્ષેત્ર છે કે-જ્યાં સદા વાસુદેવ બિરાજે છે ત્યાં તુ જા અને તપ કર, તારું કલ્યાણ થશે ૪૨ તારે એ ક્ષેત્રમા જઈ યમુનાજીના પવિત્ર જળમા ત્રણ વાર સ્નાન કરી નિત્ય કર્મથી પરવારી આસનવાળી તપ કરવું ૪૩ પછી પૂરક, રેચક અને કુલક એમ ત્રણ પ્રાણાયામથી ફે પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો અને મનના મગને દૂર કરીને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું ૪૪ કૃપા કરવાને અભિમુખ, નિરંતર પ્રસન્ન મુખ અને નેત્રવાળા, સુદર નાસિકા, સુદર બ્રમર અને સુદર કપોળથી દેવતાઓ કરતા પણ અતિ સુદર ૪૫ તરુણાવસ્થા શરીરવાળા, લાલ ઓઠ અને નેત્ર-વાળા, ભક્તજનોને શરણ રૂપ, જેનું શરણ સુખ-કારી છે એવા કરુણાના સાગર, ૪૬ શ્રીવત્સ ચિહ્ન-વાળા ઘનશ્યામ વનમાળા ધારણ કરેલ અત્યાર્થી શખ ચક્ર ગદા અને પદ્મે કરી દેહિધ્યમાન ચાર ભુજવાળા, ૪૭ કિરીટ, કુડલ, બાણબધ અને કંક-ણને ધારણ કરનાર, કૌસ્તુભ પહેરનાર, કટિમેખલા ધારણ કરનાર, સુવર્ણના ઝંઝરવાળા, અતિ સુદર, શાન્ત સ્વરૂપ, મન અને નેત્રોને આનંદ આપનાર, ૪૮-૪૯ નખ રૂપી મણિયોની પક્ષિથી શોભાય-માન ભક્ત લોકોના હૃદય કમળની કર્ણિકા રૂપ સ્થાનનું આક્રમણ કરીને ભક્તોના હૃદયમા વિરા-જતા, ૫૦ મહાહાસ્ય કરતા, પ્રેમ દષ્ટિવાળા, વરદાન દેનારમા ઉત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપનું પૂર્વેક્ષિત ધાર-ણથી સ્થિર થયેલા એકાગ્ર ચિત્તથી ધ્યાન કરવું ૫૧ હે ધ્રુવ ! આ પ્રમાણે શ્રી ભગવાનના સ્વરૂપનું જે ધ્યાન ધરે છે તે ભગવદ્ભક્તનું મન પરમાનંદને પામી વિષયોથી નિવૃત્ત થાય છે ૫૨ હે રાજપુત ! હવે પરમ શુદ્ધ જપ કરવાનો જે મંત્ર તે હું તને આપું છું જે મનુષ્ય તેનો સાત રાત્રિ જપ કરે છે

ફે પ્રાણ નામના વાસુને જે અન્ધારથી વશ કરે તેજ પ્રાણાયામ.

તે દેવતાઓના દર્શન કરે છે ૫૩ “ૐ નમો મગવતે
વાસુદેવાય” બુદ્ધિમાને આ + મ ત્રથી ભગવાનની
અનેક પ્રકારના પૂજના પદાર્થોથી, દેશ અને કાળના
વિભાગને જાણી પૂજા કરવી ૫૪ જળ, કૂલ, ફળ,
મૂળ આદિ લઈ અ કુર, વસ્ત્ર અને તુળસીથી ભગ
વાનનું પૂજન કરવું ૫૫ શિલા આદિની મૂર્તિ બનાવી
પૃથ્વી, જળ આદિ પૂજના અધિષ્ઠાનોમા ભગવાનની
પૂજા કરવી, જે ચિત્તમા ધીરજ રાખે, મૈત્ર્ય રહે,
શાન્તિ રાખે, મનન કરે, પરિમિત ભોજન કરે,
૫૬ અને પવિત્ર કીર્તિવાળા ભગવાન પોતાની ઇચ્છા-
થી પોતાનો અચિત્ત માયાથી અવતાર ધારણ કરી
જે ચરિત્ર કરે છે તેને હૃદયગત કરી તેનું ધ્યાન ધરવું
૫૭ પૂર્વાચાર્યોએ જેટલા પ્રકારથી ભગવાનની સેવા
કહી છે તે પ્રકારથી દ્વાદશાક્ષર મંત્રનો ઉચ્ચાર કરી
મંત્ર મૂર્તિ ભગવાનની પૂજા કરવી ૫૮ આ પ્રમાણે
મન, વચન અને કર્મથી મનમા ધ્યાન ધરેલા ભગ-
વાનની ભક્તિવાળી પરિચર્યાથી સેવા કરવી ૫૯
નિષ્કપટ ભક્ત લોકોની ભક્તિને વધારનાર શ્રીહરિ
ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે પુરુષાર્થોમાથી
જે ક્ષણ ઇચ્છે તે મનવાછિત કંઈપણકારી ક્ષણ તેને
આપે છે ૬૦ જે મનુષ્ય મુક્ત થવા ઇચ્છે તે ઇન્દ્રિ-
યોની પ્રીતિ અર્થાત્ વિષયેથી વિરક્ત થઈ ભક્તિ-
યોગદ્વારા દૃઢ થયેલા અદ્વિતીય ભાવથી ભજન કરે
છે ૬૧ આ પ્રમાણે નારદજીના વચન સાંભળી તેમને
પ્રણામ કરી, પ્રદક્ષિણા કરી રાજપુત્ર ધ્રુવ ભગવાનના
ચરણોથી પાવન થયેલા મધુવનમા ગયા ૬૨ ધ્રુવ
તપોવનમા ગયા ત્યાર પછી નારદ ઉત્તાનપાદ રાજને
ત્યા ગયા રાજાએ અર્ધ આદિ પૂજના પદાર્થ
અર્પણ કરી આસન આપ્યું તે ઉપર સુખપૂર્વક
બેસી રાજાને તે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૬૩

નારદ કહે છે-હે રાજન્! આપનું સુખ કેમ

કરમાઈ ગયું છે? આપને એવો તે મોટો શોચ શું
છે? શું આપનો અર્થ સહિત કામ અને ધર્મ પુરુ-
ષાર્થનો નાશ થઈ ગયો છે? ૬૪

ઉત્તાનપાદ કહે છે-હે બ્રહ્મન્! સ્ત્રીવશ નિર્દય
ચિત્ત જે હું તેણે જ્ઞાનવાન અને મહાત્મા પાત્ર
વર્ષના બાળકને કાઢી મૂક્યો છે ૬૫ હે બ્રહ્મન્!
કરમાઈ ગયું છે સુખ જેનું એવા થાકીને સૂતેલા
અને ભૂખ્યા અનાથ બાળકને વનમા વ્યાધ્રાદિ હેરાન
તો નહિ કરે ને? ૬૬ અહા! હું સ્ત્રીવશ દુષ્ટ, કે જે
મે પ્રેમથી જોળામા બેસવા આવેલા બાળકનો
તિરસ્કાર કર્યો ૬૭

નારદ કહે છે-હે રાજન્! પુત્રના પ્રભાવને તમે
નથી જાણતા તેથી શોચ કરો છો, પરંતુ તમે તેનો
શોચ ન કરો, કારણ કે તેની રક્ષા પરમેશ્વર કરે છે
૬૮ હે રાજન્! લોકપાળોથી પણ ન બને એવું
અતિ દુષ્કર તપ કરીને તે તમારા યશનો વિસ્તાર
કરતો કરતો થોડા કાળમા અહીંઆ આવશે ૬૯

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે નારદના વચન સાંભ-
ળી ઉત્તાનપાદ રાજલક્ષ્મીનો અનાદર કરી પુત્રનો
શોચ કરવા લાગ્યો ૭૦ અહીં ધ્રુવ યમુનામા સ્નાન
કરી સાવધાન થઈ ઉપવાસ કરી એકાગ્ર ચિત્તે નાર-
દની આજ્ઞા પ્રમાણે ભગવાનનું ભજન કરવા લાગ્યા
૭૧ ત્રણ ત્રણ રાત્રિના અતમા ક્ષણ ખાઈ, દેહની
સ્થિતિને અનુસાર ભગવાનનું અર્ચન કરતા ધ્રુવ
પહેલે મહીને કૂલાહારથી રદ્યા ૭૨ બીજે મહીને
ધ્રુવજીએ છઠ્ઠે છઠ્ઠે દિવસે પોતાની મેળે પડેલા તૃણ
અને પાદડા આદિનો આહાર કરી ભગવાનનું અર્ચન
કર્ચું ૭૩ પછી નવમે દિવસે જળ માત્ર ભક્ષણ કરી
સમાધિ લગાવી ભગવાનનું અર્ચન કર્યું ૭૪ પછી
બારમે બારમે દિવસે કેવળ પવન ભક્ષણ કરી શ્વાસને
રોકી પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરી કાળ વ્યતીત કર્યો ૭૫
પાત્રમે મહીને રાજપુત્ર ધ્રુવ શ્વાસને રોકી પરબ્ર-
હ્મનું ધ્યાન કરતા એક પગથી વૃક્ષની પેઠે અચળ
થઈ ઉભા રદ્યા ૭૬ શબ્દાદિ વિષય અને ઇન્દ્રિયો
જેમા શયન કરે છે એવા મનને સર્વમાથી ખેંચી
ભગવાનના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા કે-જે
સમયે તેમને બીજું કંઈ પણ દેખાતું ન હતું. ૭૭

+ “અ ડ મ યતન્નય મિલિત્વા ઓમિત્યક્ષર
મવતિ। મગો વિચતેડસ્યાસ્તીતિ મગવાન નરમૈ
મગવતે। વસાતિ મૂનાન્યસ્મિન્નિતિ વાસુ વીઠ્ય
તીતિ દેવ” વાસુદેવાસૌ દેવ વાસુદેવ તસ્મૈ
વાસુદેવાય નમઃ ॥ કલ્પતિ પાતન અને નાશ કર્તા
પરબ્રહ્મ એ સર્વવાન ભગવાન સર્વ જીવમા નિવાસ કરનાર છે

આ પ્રમાણે ધ્રુવ મહત્ત્વાદિકોના આધાર પ્રકૃતિ અને પ્રકૃતિના ઇશ્વર એવા પરબ્રહ્મનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા, તેથી ત્રણે લોક ક પવા લાગ્યા ૭૮ જ્યારે રાજપુત્ર ધ્રુવ એક પગે ઉભા રહ્યા ત્યારે તેમના અંગુઠાથી દબાયેલી પૃથ્વી જેમ હાથીના બેસવાથી વહાણ આમ તેમ ડાળી અને જમણી તરફ નમી બચ તેમ ધ્રુવના અંગુઠાથી દબાયેલી થોડી એક બાજુ નમી ગઇ ૭૯ પ્રાણ અને પ્રાણોના દ્વારોને રોકીને ધ્રુવ આત્મા સાથે અલેહ દષ્ટિ કરી વિશ્વાત્મક વિષ્ણુ ભગવાનનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા, ત્યારે સર્વ લોક અને લોકપાળોના શ્વાસોચ્છ્વાસ રોકાઇ જવાને લીધે અતિ પીડિત થઇ તે ભગવાનને શરણે ગયા ૮૦

દેવતાઓ કહેવા લાગ્યા-હે ભગવન્! અમે નથી બાજુતા કે આ ચરાચર સર્વ પ્રાણીના શરીરનો શ્વાસ કેમ રોકાઇ ગયો? શરણ આપનાર જે આપ તેને શરણે અમે આવ્યા છીએ માટે આ સ કટમાથી અમને મુક્ત કરો ૮૧

શ્રી ભગવાને કહ્યું-તમે ડરો નહિ, જે બાળક તપ કરે છે તેને હું દુરત્યય તપથી નિવૃત્ત કરીશ, તમે તમારે સ્થાને ચાલ્યા બાજો ઉત્તાનપાદ રાજા નો પુત્ર ધ્રુવ વિશ્વરૂપી મારા સ્વરૂપમા એકતાને પ્રાપ્ત કરે છે તેથી તમારો શ્વાસ રોકાઇ ગયો છે ૮૨

માર્મેષ્ઠ શાલ તપસો દુરાત્યયા-
શ્વિર્ણિષ્ઠ્યે પ્રતિયાત સ્વધામ ।
યતો હિ વ' પ્રાણનિરોધ આસી-
દૌત્તાનપાદિર્મયિસંગતાત્મા ॥ ૮૨

હતિ શ્રીમન્નાગવતે મહાપુરાણે ચતુર્થસ્કન્ધે
અષ્ટમોઽધ્યાય

અધ્યાય ૬ મો. §

ધ્રુવે કરેલી સ્તુતિ.

મૈત્રેય ઉવાચ

ત યથમુક્તજ્ઞ મયા ઉત્ક્રમે
કૃતાવનામા. પ્રયયુક્તિવિષ્ટપમ્ ॥
સદ્ગુણશીર્ષાંપિ તતો ગદ્ગતતા
મધોચન મૃત્યુદિહસયા ગતઃ ॥ ૧ ॥

§ આ અધ્યાયમા વાસુદેવ ભગવાનની સ્તુતિ કરી તેમનાથી વરદાન પામી ધ્રુવે પાછા ફરી રાજ્ય કર્યું, એ કથા કહેવાશે

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! દેવતાઓ ઉપર પ્રમાણે નિર્ભય થઇ વિષ્ણુ પરમાત્માને પ્રણામ કરીને સ્વર્ગમા પધાર્યા અને ભગવાન ગરુડ ઉપર બેસી પોતાના ભક્ત ધ્રુવને વરદાન આપવા મધુવનમા પધાર્યા ૧ ધ્રુવ નેત્ર બંધ કરી ધ્યાનમા મગ્ન હતા. યોગથી પરિપક્વ થયેલી તીવ્ર બુદ્ધિએ કરીને હૃદય-કમળના કેશમા પ્રકાશતા ભગવાનનું ચાર ભુબવાણુ સ્વરૂપ જેના તેમણે પ્રથમ દર્શન કર્યું હતા તે સ્વરૂપને જ્યારે હૃદયમા ન જોયુ ત્યારે ધ્રુવ એકાએક ચમકી ઉઠ્યા અને આખો ઉઘાડી ચારે દિશામા જોયુ તો તે જ સુંદર શ્રીભગવાનની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ કે જેનું હૃદયમા તે ધ્યાન કરી રહ્યા હતા તેના પોતાની સન્મુખ દર્શન કર્યા ૨ દર્શનથી સંપ્રમયુક્ત થઇને ધ્રુવે બાજુ દૃષ્ટિથી પી રહ્યા હોય, મુખથી તેનું બાજુ ચુ બન કરી રહ્યા હોય અને હાથથી બાજુ તેનું આલિંગન કરી રહ્યા હોય તેમ લાકડીની પેઠે પૃથ્વી ઉપર પોતાનું શરીર નમાવીને ભગવાનને પ્રણામ કર્યા ૩ પછી બાળક ધ્રુવ ભગવાનના ગુણ વર્ણન કરવાની અભિલાષા રાખતા હતા પણ સ્તુતિ આદિ શી રીતે કરવી તે બાજુતા ન હોવાથી મૌન રહ્યા આ વાત શ્રીહરિ બાણી ગયા તેથી ધ્રુવના ઉપર કૃપા કરી તેમણે પોતાનો પાચજન્ય શ પ વગાડ્યો ૪ ભગવાનના પાચજન્ય શ ખનો નાહ થતાને વાર તેજ ભગવાનની આપેલી વેદમય દેવી વાણી પ્રાપ્ત થવાથી, જીવ ઇશ્વરના નિર્ણયને બાણી, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન ભક્તિરસના પ્રેમી, ભક્તિભાવથી સર્વ પ્રકારે પ્રકટ છે પ્રયત્ન જેનો એવા ધ્રુવ સ્થાન નિવાસી તે ધ્રુવ વિખ્યાત છે કીર્તિ જેની, એવા વાસુદેવ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૫

ધ્રુવ સ્તુતિ કરે છે-સર્વ શક્તિવાળા પરમેશ્વર મારામા પ્રવેશ કરી મારી વાણીને અને હાથ, પગ, કાન અને ત્વચા આદિ ઇન્દ્રિયોને સંજીવન કરો છો તે અ તર્યામી રૂપ આપને મારા પ્રણામ છે ૬ હે ભગવન્! અનેક ગુણોવાળી આપની માયા નામની શક્તિથી મહત્ત્વાદિ જગત રચીને પછી તેમા પ્રવિષ્ટ થઇને અ તર્યામી એકજ માયાના અસત્ ગુણ ઇન્દ્રિયાદિકોમા સ્થિત રહી જેમ કાષ્ઠમા અગ્નિ નાના

રૂપે પ્રકાશે છે તેમ દેવતાઓને રૂપે નાના પ્રકારના રૂપ લઈ તમે પ્રકાશે છો, આપથી અતિરિક્ત બીજે કોઈ પણ જ્ઞાન અને કૃપાશક્તિનો ધારણ કરનર નથી ૭ હે ભગવન્ ! આપના આપેલા જ્ઞાનથી આપના શરણાગત બ્રહ્મા જેમ સૂતેલો મનુષ્ય જાગત થઈ સર્વ ભુવે છે તેમ આ સકલ વિશ્વને ભુવે છે હે આર્તબધુ ! આપે કરેલા ઉપકારને બાણનાર ભક્તજનોનું રક્ષણ કરનાર, આપના ચરણને પુરુષ શી રીતે ભૂલી જાય ૮ જન્મ મરણથી છોડવનાર આપને જે પુરુષ કામાદિ વિષયોના સુખ કર્મોને માટે ભજે છે તે નિ સદેહ તમારી માયાથી મોહિત થાય છે, કારણ કે કલ્પવૃક્ષના જેવું આપનું પૂજન કરીને તે લોક શખના જેવા દેહે કરીને ઉપભોગની ઇચ્છા કરે છે વિષયજન્ય સુખ જે પ્રાણીઓને નરકમા પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ૯ હે નાય ! શરીર ધારણ કરનારને જે આનંદ તમારા ચરણારવિન્દના ધ્યાનથી અથવા બ્રાહ્મણોની કથા સાંભળવાથી થાય છે તે બ્રહ્મા તો છેજ નહિ તો પછી ચમરાજના ખડ્ગ રૂપી કાળથી મરનાર, ને વિમાનમાથી પડનાર દેવતાઓને ક્યાથી મળી શકે ? ૧૦ હે અનંત ! આપની ભક્તિ કરનાર અત્યંત નિર્મલાત કરણવાળા મહાત્મા પુરુષોનો સંગ મને મળે, કે-જે સન્નનો ના સુખથી તમારા ગુણોની કથા રૂપી અમૃતનું પાન કરવાથી ઉન્મત્ત થઈ આ મહા હુ બદાયી સ સારનું વિના પ્રયાસે ઉદ્ધવન કરી બાઉં ૧૧ હે ઇશ ! હે કમળનાભ ! જે મનુષ્યો આપના ચરણકમળની સુગંધીના લોભીઓથી સત્સંગ કરે છે, તે પોતાના દેહને પણ અતિશય પ્રિય સમજતા નથી અને આ શરીર સખધી પુત્ર, સુહૃદ, ઘર, ધન અને દ્રવ્ય તેનું પણ અનુસંધાન રાખતા નથી ૧૨ હે અજ ! પગ્ન, પક્ષી, વૃક્ષ, પર્વત, દ્વિજ, સર્પ, દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્ય આદિથી વ્યાપ્ત અને સત્ અસત્ સંહિત મહત્ત્વ આદિ અનેક કારણવાળા વિરાટ સ્વરૂપને હું બાણ છું, પરંતુ એથી પર પરમેશ્વરના સ્વરૂપને નથી બાણતો, કે જ્યાં કોઈ વાદવિવાદ કે શબ્દનું પણ પરિભાગ ચાલતું નથી ૧૩ મહા પ્રલય સમયે આ વિશ્વને ઉદરમા રાખી સર્વ દ્રષ્ટા આપ શેષના

ખોળામા પુરુષ રૂપે શયન કરો છો. જેના નાભિ-કમળમાથી ઉત્પન્ન થયેલા ભગવાન બ્રહ્મા ઈશ્વિકામા બિરાજે છે તે તમને હું વારંવાર પ્રણામ કરું છું. ૧૪ મારી અને જીવની સ્વપ્ન આદિ અવસ્થાઓ સમાન છે, તો પછી મારામા જીવથી શુ વિશેષ છે ! એવી શકાને અવકાશ નથી, કેમ કે, આપની જીવથી વિલક્ષણ સ્થિતિ છે આપ નિત્ય મુક્ત છો, સદા જ્ઞાનવાન છો, જીવ તમારી કૃપાથી ઉત્પન્ન થાય છે, આપ શુદ્ધ છો, આપ સર્વજ્ઞ છો, આત્મા છો, જડ તેમજ દ્રુતસ્થ છો, વિકારી છો, આપ આદિ પુરુષ છો, આપ ભગવાન છો, આપ ત્રણે ગુણોના અધીશ તેમજ પરતત્ર છો, બુદ્ધિની તે તે અવસ્થાને અખ-ડિત ચિત્ત શક્તિથી બાણ છો તથા વિશ્વની સ્થિ-તિને માટે યજ્ઞના અધિષ્ઠાતા શ્રીવિષ્ણુ રૂપ થયા છો અને સર્વથી નિરાળા થઈ તમે રહો છો ૧૫ વિદ્યા આદિ અનેક પ્રકારની વિરૂદ્ધ ગતિવાળી શક્તિયો જેનામા નિરંતર અનુક્રમે પ્રકટ થાય છે, તે વિચિત્ર જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, અનંત, અખંડ, અનાદિ, નિર્વિકાર અને આનંદમય પરબ્રહ્મને હું શરણે આવ્યો છું ૧૬ હે ભગવન્ ! કર્મનું ફળ મને તો આપજ છે, જો કે નિષ્કામપણાથી ભજન કરનાર ભક્ત લોકોને પરમાનંદ મૂર્તિ આપના ચરણકમળજ રાજ્ય આદિ સર્વ સુખ આપનાર છે, તોપણ હે પ્રભો ! જેમ નવ પ્રસૂતા ગાય પોતાના વાછડાને દૂધ પીવરાવે છે અને તેની રક્ષા કરે છે તેમ અનુગ્રહ કરવાને તત્પર થઈ હે હરિ ! આપ અમે જે દીન છીએ તેમની સ સારના ભયથી રક્ષા કરો ૧૭

ત્રૈતેય કહે છે-હે નારદ ! સત્ય સ કલ્પ અને બુદ્ધિમાન ધ્રુવે આ પ્રમાણે વાસુદેવ ભગવાનની સ્તુતિ કરી ત્યારે ભક્તવત્સલ ભગવાને આનંદિત થઈ આવા વચન કહ્યા ૧૮

શ્રીભગવાન કહે છે-હે રાજપુત્ર ! હું તારા હૃદયના સ કલ્પને બાણ છું હે સુવત ! તારું કલ્યાણ થશે ૧૯ હે ધ્રુવ ! જે પ્રકાશમાન ધ્રુવપદને આજ પર્વત બીજનું કોઈ પણ પાશુ નથી, જે સ્થાનમા મહાબળુથના બળદોની પેઠે ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓનું મહા ફરી રહેલું છે, ત્રણ લોકોના નાશ થાય તો

પણ જેનો નાશ થતો નથી, વળી ધર્મ અને અગ્નિ, કશ્યપ અને ઇંદ્ર, સપ્તર્ષિ અને તારા જેની પ્રદક્ષિણા કરી ભ્રમણ કરે છે હે ધ્રુવ ! તે અતિ દુર્લભ અને સર્વદા અચળ ધ્રુવસ્થાન મેં તને આપ્યું છે ૨૦-૨૧ હવે તું તારા નગરમા જ તારો પિતા તને રાજ્ય આપી વનમા જશે અને તું ગ ધર્વેથી યુદ્ધ કરીશ તથા તારા મનોરથ સિદ્ધ થશે, અને ધર્માનુસાર બીજીશ હજાર વર્ષ પર્યંત તું ભૂમડાનું રાજ્ય ભોગ વીશ ૨૨ તારો ભાઈ ઉત્તમ મૃગયા કરવા જશે અને ત્યાં તે મરણ પામશે પોતાના પુત્રનું ધ્યાન કરતી લેની માતા તેને શોધવા વનમા જશે અને જ્યારે તે મળશે નહિ ત્યારે તેનાજ ધ્યાનમા દાવાનળમા પડીને મરણ પામશે ૨૩ તે પછી તું મહા ચક્રવર્તી થઈ, યજ્ઞન છે પ્રિય જેને એવા મારા પુષ્કળ દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોથી યજ્ઞન કરી ઇંદ્રથી પણ વિશેષ ઐશ્વર્યને પામી નાના ભોગ ભોગવી અ તે મારું સ્મરણ કરીશ, ૨૪ અને પછી તું સર્વ જનોને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય અને સપ્તર્ષિઓથી પણ ઉપર રહેલા મારા પદને પામીશ, જ્યાં ગયા પછી મનુષ્ય ફરીને સંસારમા આવતો નથી એવા ઉત્તમ પદને તું પામીશ ૨૫

મૈત્રેય કહે છે-એ પ્રમાણે ધ્રુવની પૂજા અગ્નિ-કાર કરી તથા તેને અવિચલ પદ આપી ગરુડધ્વજ વાસુદેવ ભગવાન તેના દેખતા પોતાના ધામ પ્રતિ પધાર્યા ૨૧ જો કે ધ્રુવ, વિષ્ણુ ભગવાનના પાદારવિદગ્ની સેવામા બદ્ધ સકલ્પ રહેવાથી મોક્ષ રૂપ પોતાની મનોકામનાને પ્રાપ્ત થયા હતા, તોપણ પ્રસન્ન ન થયા ભગવાનના દર્શનનો વિયોગ શોચતા તે અત્યંત દુઃખી થઈ પોતાના નગર તરફ ગયા ૨૭

વિદુર કહે છે-જે વિષ્ણુ ભગવાનનું પરમ પદ સક્રમ પુરુષોને અતિ દુર્લભ છે તે ભગવાનના ચરણની સેવાથી પ્રાપ્ત કરનાર પદને એકજ જન્મમા પામીને પુરુષાર્થવેત્તા ધ્રુવે પોતાના આત્માને અકૃતાર્થ કેમ માન્યો ? ૩૮

મૈત્રેય કહે છે-પોતાની અપર માતાના વાણી રૂપી બાણોથી વિધાઈ ગયેલું છે હૃદય જેનું એવો ધ્રુવ દુર્વચનોનું સ્મરણ કરતો હતો તેથીજ તેણે

સુક્રિત માગી નહિ, રાજ્યનોજ અનુરાગ તેનામા લાગી રહ્યો તેથી સંતાપને પામ્યો ૨૯

ધ્રુવ કહે છે-અનેક જન્મોની સમાધિવડે નૈષ્ઠિક પ્રહાર્યારી સનકાદિક જે પદને પામ્યા નહિ તે હું છ મહિનામા ભગવાનની પાદચ્છાયાને પ્રાપ્ત થઈ પામ્યો, છતાં પણ હું ભેદદષ્ટિ સંસારમા ને સંસારમાજ રહ્યો ૩૦ અરે મારી મદલાગીની અજ્ઞાનતા કેવી કે સંસારનું છેદન કરનાર ભગવાનના ચરણને પ્રાપ્ત થઈ મેં નાશવાન પદાર્થ માગ્યો ૩૧ અરેખર ! મારા કરતા નીચે રહેવાના ભયથી દેવતાઓએ મારી ખુદ્ધિ દ્વિષિત કરી, અર્થાત્ મારી મતિ ફરી લીધી. મારી ખુદ્ધિ મદ થવાનું કારણ એ છે કે, મેં દુરાત્માએ નારદના વચન માન્યા નહિ ૩૨ જગતમા મારો વિરોધી કોઈ ન હતો તોપણ જેમ સૂતેલો મનુષ્ય સ્વપ્નમા પોતાનાથી ભિન્ન અનેક વસ્તુઓ જુવે છે, તેમ ભગવાનની માયાને વશ થઈ, ભાઈને શત્રુ માની હૃદયના શોકથી હું વૃથા સંતાપને પામ્યો છું ૩૩ જેનું આયુષ્ય નાશ પામેલું છે તેને માટે ચિકિત્સા જેમ વ્યર્થ છે, તેમ મેં જે આ માગેલું છે તે કેવળ વૃથા છે, કારણ કે, મેં કર્મહીને વિશ્વાધાર વિશ્વાત્મા જે અનેક જન્મ સુધી તપ કરવાથી અત્યંત કઠિનતાએ પ્રસન્ન થાય છે તે સર્વ શક્તિમાન સંસારના ભયને નાશ કરનાર ભગવાનને પ્રસન્ન કરીને પુનઃ આ નાશવાન સંસારને માગ્યો. ધિક્કાર છે મારી અજ્ઞાનતાને ! સર્વ સ્થળે ભાગ્યજ બળવાન છે, તપ કે વિદ્યા નથી ૩૪ અરેરે ! ભગવાન તો મને નિબનદ આપતા હતા અને પોતાના સમાન બનાવતા હતા પરંતુ પુણ્યહીન જે હું તેણે મૂર્ખતાથી મૂર્ખ બની માન માગ્યું, જેમ નિર્ધન પુરુષ ચક્રવર્તી રાજાને પ્રસન્ન કરી, ધન ધાન્યનો લાગ કરી ધાન્યના ફેાતરા માગે તે પ્રમાણે મેં કર્યું છે ૩૫

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આપના જેવા વાસુદેવ ભગવાનના ચરણારવિદગ્ની સેવા કરનાર દાસ્ય તે પરમાત્મા પાસે દાસ્યભાવ વગર બીજો કોઈ પણ પદાર્થ પોતાને માટે ઇચ્છતા નથી, કારણ કે ચદ્છાથી જે મળે તેથી તે પોતાના મનને સમૃદ્ધ

માને છે. ૩૧ નગરની પાસે જ્યારે ધ્રુવ આવ્યા ત્યારે દ્રુતોદ્વારા રાજાને ધ્રુવજી આવ્યાના સમાચાર મળ્યા, પણ તે ઉપર તેમને વિશ્વાસ આવ્યો નહિ. જેમ મરણ પામેલાના સમાચાર શ્રવણ કરી કોઈ તે ઉપર વિશ્વાસ રાખે નહિ તેમ ધ્રુવનું આવવું સાલળી રાજા ઉત્તાનપાદને વિશ્વાસ આવ્યો નહિ, કારણ કે, હું જે અકલ્યાણ તેનું કલ્યાણ કયાથી થાય ? ૩૭ પછી દેવર્ષિ નારદના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી આનંદના વેગથી હર્ષિત થઈ ધ્રુવના આગમનના સમાચાર સાલળી દ્રુતોને બહુજ દ્રવ્ય અને હાર ઈત્યાદિ આપ્યા, ૩૮ અને બ્રાહ્મણ, ગુરુ કુળમા જે વૃદ્ધ હોય તે, મંત્રી, સજ્જન અને બધુજનોને સાથે લઈને સુવર્ણના રથ, ઉત્તમ પ્રકારની સોનેરી કિનખાળની છુલો જેના ઉપર નાખી છે એવા શ્યામ કર્ણવાળા ઘોડા જેમા બેડેલા છે એવા સુદર રથમા બેસી વાદિત વગાડતા વેદધ્વનિ કરતા મહારાજા ઉત્તાનપાદ પુત્રના દર્શનની ઉત્સુકતાથી નગર બહાર સામા ગયા ૩૯-૪૦ સુનીતિ અને સુરુચિ બન્ને ઉત્તાનપાદની રાણીઓ સુવર્ણના ભૂષણ પહેરી પાલખીમા બેસી રાજકુમાર ઉત્તમને સાથે લઈ સામે ગઈ ૪૧ ઉપવનની સમીપ આવતા ધ્રુવને જોઈ રાજા રથમાંથી નીચે ઉતરી પ્રેમથી પાસે ગયા, ૪૨ અને મનમા અત્યંત ઉત્કંઠા હોવાથી શ્વાસ લેતા ભગવાનના ચરણ સ્પર્શથી જેના સર્વ પાપ નાશ પામ્યા હતા એવા પોતાના પુત્રને હાથ લાગે કરી મળ્યા ૪૩ પછી વાર વાર તેનું મસ્તક સુધી જેના મનોરથ સફળ થયા છે એવા ઉત્તાનપાદ રાજાએ અશ્રુએ ધ્રુવને નવરાવ્યા ૪૪ ત્યાર પછી ધ્રુવજીએ પિતાના ચરણમા સાષ્ટાંગ દડવત્ પ્રણામ કર્યા રાજાએ બહુજ પ્રસન્ન થઈ આશીર્વાદ આપ્યો. પછી પિતા સાથે વાતચીત કરી સત્પુરુષોમા અગ્રગણ્ય ધ્રુવજીએ સર્વનો સત્કાર પામી પોતાની બંને માતાના પગમા મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા, ૪૫ એટલે પોતાના પગમા પડેલા પુત્રને ઉઠાડી, પ્રેમાશ્રુ વરસાવતી સુરુચિએ ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું કે, હે પુત્ર ! તું યુગેયુગ જીવતો રહે ૪૬ સુરુચિએ ધ્રુવજી સાથે અત્યંત પ્રીતિ ભરી વાતો કરી જેની ઉપર ભગવાન મૈત્રી આદિ ગુણોથી

પ્રસન્ન થાય છે તેને જેમ જળ નીચાણ તરફ ચાલ્યું જાય છે તેમ પ્રાણી માત્ર નમસ્કાર કરે છે ૪૭ ઉત્તમ અને ધ્રુવ બે ભાઈઓ પ્રેમથી વિહ્વળ થઈ પરસ્પર ભેટવાથી ખુશી થયા. ૪૮ પછી ધ્રુવજીની માતા સુનીતિએ પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય એવા પુત્રને મળી હૃદયના દાહને શાત કર્યો, અને અંગના સ્પર્શથી પરમાનંદ પામી સર્વ વિપદ ત્યજી દીધા. ૪૯ હે વિદુર ! તે સમયે ધ્રુવજીની માતા સુનીતિને પાનો ચઢ્યો અને નેત્રમાંથી હર્ષાશ્રુ પડ્યા તે વેળાએ વીરપુત્રને સ્તનથી દૂધની અને નેત્રથી જળની એમ બે ધારાથી વાર વાર સીંચવા લાગી. ૫૦ વળી સુનીતિની સર્વ લોક પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ભક્તોનું દુઃખ હરનાર, સમસ્ત ભૂમડાનો રક્ષક, પાંચ વર્ષનો તારો પુત્ર નગરમાંથી ચાલ્યો ગયો તે ધરણી અને ધર્મનો પરમ આધાર આજ પાછો પણ આવ્યો. ૫૧ ભગવાન વાસુદેવ ભક્ત લોકોના દુઃખ ભજન, ભક્ત મનોરજન શ્રી કૃષ્ણચંદ્રના ચરણારવિન્દનુ તે સારી રીતે આરાધન કર્યું જેનું ધ્યાન કરનાર વીર પુરુષ મૃત્યુને પણ જીતી લે છે ૫૨ આ પ્રમાણે સર્વ લોક ધ્રુવ કુમારને વાર વાર લાડ લડાવી રહ્યા હતા અને તેમનું સુખ જોઈ સુખ પામતા હતા ધ્રુવને ઉત્તમ રાજકુમાર સહિત હાથિણી ઉપર બેસાડી રાજા ઉત્તાનપાદે નગરમા પ્રવેશ કરાવ્યો સર્વ લોક સ્તુતિ કરતા આગળ ચાલવા લાગ્યા ૫૩ નગરીમા જ્યા ત્યા મરકત મણિના તોરણ લટકી રહ્યા હતા, ધ્વજ પતાકા ફરકી રહેલી હતી, કેળના સ્તંભો જ્યા ત્યા ગોઠવેલા હતા, તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ સોપારીના નાનાં નાનાં ઝાડ જ્યા ત્યા શોભા આપી રહ્યા હતા ૫૪ દરેક બારણા ઉપર આસોપાલવના તોરણો, વસ્ત્ર માળા અને મોતીના મોટા મોટા હાર લટકી રહેલા હતા, દરવાજાઓ ઉપર દીવાઓનો ઝગઝગાટ થઈ રહેલો હતો, તેના પ્રકાશથી સુવર્ણના કળશ વિજળીની માફક ચમકી રહ્યા હતા. ૫૫ નગરનો કિલ્લો, કિલ્લાના દરવાજા અને પ્રત્યેક ઘરો ઉપર સુદર સુવર્ણની સામગ્રી શોભી રહી હતી તથા ચારે તરફથી વિમાનના શિખરોની કાન્તિ જેવી શહેરની અનુપમ શોભા થઈ રહેલી હતી ૫૬ જ્યા ચોટા, ગલિયો,

અગાસીઓ અને માર્ગ, વાળી ઝાડીને સાફ કર્યા હતા. રસ્તાઓ ઉપર સુગંધમય જળનો છટકાવ કરવામા આવ્યો હતો, ચંદન, શાળ, અક્ષત, પુષ્પ, તદુલ અને બલિદાનોની ધુમ સ્થળે સ્થળ મચી રહી હતી, અને સર્વ ભેટ ધરી રહ્યા હતા. ૫૭ નગરની સ્ત્રીઓ જ્યાં જ્યાં માર્ગમા ધ્રુવને ભેટી ત્યાં ત્યાં સરસવ, અક્ષત, હઢી, જળ, દુર્વા, પુષ્પ અને ફળ થાળોમા ભરી ભરીને અર્પણ કરતી હતી. ૫૮ તે પદાર્થથી ધ્રુવને વધાવતી, વત્સલતાથી જે સત્ય આશીર્વાદ દઈ રહી હતી, તે કેકિલ કઠીના મનોહર ગીતોને સાલગતા સાલગતા ધ્રુવજીએ પિતાના ધરમા પ્રવેશ કર્યો. ૫૯ વળી ત્યાં મોટા મણિયોના સમૂહ યુક્ત મહેલમા ઉત્તાનપાદે ધ્રુવનુ બહુ સન્માન કર્યું. સ્વર્ગમા જેમ દેવતા વાસ કરે તેમ પિતાના ધરમા ધ્રુવ આવીને રહ્યા. ૬૦ જેમા દૂધના શીશુ જેવી અતિ ઉન્નવળ આદરેવાળા હાથીદાતના પાયાના પલંગ બિછાવેલા હતા, અમૂલ્ય આસનો હતા, અને સર્વ કાચમા ઉપયોગી વસ્તુઓ સ્થળે સ્થળ ગોઠવવામા આવી હતી. ૬૧ જ્યાં સ્ફટિકમણિ અને મરકત મણિની ભીંતોમા સુદર સ્ત્રીઓની છબિઓ મણિદીપક સાથે શોભી રહી હતી. ૬૨ જ્યાં અતિ સુદર બાગ બગીચા હતા, જેમા વિચિત્ર કંપદ્રુમ જેવા વૃક્ષો ઉપર રંગ રંગના પક્ષીઓના બેડા પોતપોતાની મનોહર બોલી બોલી રહ્યા હતા, અને મહામત્ત ભમરો ગુજારવ કરી રહ્યા હતા. ૬૩ કનકમય વાવો તથા તળાવોમા નિર્મળ પાણી હિલોળા લઇ રહ્યું હતું, ગૃહવાપિકા તથા પુષ્કરિણીઓમા વૈદુર્ય મણિના સુદર પગથીઆ હતા, પદ્મ, કજ, ઉત્પલ, કંદુર જેમા ચાર પ્રકારના કમળ પ્રસરાવી રહેલા અને હસ, કારંડવ, સારસ, બગલા, ચક્રવા ચક્રવીઓના સમૂહના સમૂહ કલોલ કરી રહ્યા હતા, સુરેન્દ્ર, નાગેન્દ્ર અને નરેન્દ્રને જે ઐશ્વર્ય આજ પર્થત મન્યુ ન હતું, તે સર્વ ઐશ્વર્ય, ભગવાનની કૃપાથી ધ્રુવને પ્રાપ્ત થયું હતું. ૬૪ રાજર્ષિ ઉત્તાનપાદ ધ્રુવનો અદ્ભુત પ્રભાવ સાલગી તથા બેઈ અત્યંત વિરમય પામ્યા. ૬૫ તે પછી ધ્રુવને હરિભક્ત બાણી અને પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા થયેલી બેઈ તથા પ્રભા જેનાથી બહુજ

પ્રસન્ન હતી એવા ધ્રુવજીને તરુણ અવસ્થા યુક્ત અને મંત્રીઓની તેમના ઉપર માન્યતા બેઈ મંત્રીઓને બોલાવી રાજા ઉત્તાનપાદે કહ્યું કે અધિકાર તો ઉત્તમ કુમારનો છે કારણ કે તે જ્યેષ્ઠ પુત્ર છે, પરંતુ મારા મનમા એવો વિચાર છે કે રાજ્યપદ ધ્રુવને આપવું, કારણ કે ધ્રુવ સર્વશુભ સંપન્ન છે રાજાના વચન સાલગી સચીવ અને પ્રભા એકદમ બોલી ઉઠી કે, હે પૃથ્વીનાથ! આપે બહુજ ઉત્તમ વિચાર્યું છે આ પ્રમાણે પોતાનો તથા પ્રભાનો એક મત થતા ધ્રુવને રાજ્ય અધિકાર આપ્યો. ૬૬ રાજા ઉત્તાનપાદ પોતાનો દેહ વૃદ્ધ બાણી સર્વથી વિરકત થઈ પોતાના આત્માની ગતિ વિચારી તપ કરવાને વનમા ગયા. ૬૭

આત્માન ચ પ્રવચસમાકલરુચ વિશાંપતિઃ ॥
વનાવિરક્તપ્રાતિષ્ઠ ક્ષિપ્રશ્ચાત્મનોગતિમ્ ૬૭
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
नवमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મો.*

ધ્રુવનાં પરાક્રમે.

મૈત્રેય ઉવાચ

प्रजापतेर्दुहितर शिशुमारस्य वै भूवः ॥

उपयेमे मग्निनाम तत्सुनौ कण्ववत्सरो ॥૧॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! ધ્રુવજીએ પ્રભાપતિ શિશુમારની કન્યા બ્રમિની સાથે લગ્ન કર્યા હતા. બ્રમિને કંપ અને વત્સર નામે બે પુત્ર થયા હતા. ૧ મહા બગલાળી ધ્રુવજીને બીજી સ્ત્રી વાયુની કન્યા ઈલા નામે હતી, તેનાથી ઉત્કળ નામનો એક પુત્ર તથા રત્ન રૂપ એક કન્યા થઈ. ૨ ધ્રુવનો ભાઈ ઉત્તમ પરણ્યા પહેલાજ મૃગ્યા કરવા ગયો હતો ત્યાં હિમાલય પર્વતમા એક બલ્લવાન યક્ષના હાથથી મરણ પામ્યો, તેથી તેની માતા સુરુચિ તેની પાછળ શોક કરીને મરણ પામી. ૩ તેણે સાલગ્યુ કે ઉત્તમ માર્યો ગયો ત્યારે કોપ અને શોકથી બ્યાસ થઈ તે

* આ અધ્યાયમા પોતાના ભાઈ ઉત્તમને મારનાર યક્ષનો મુત્ર એકલાએ અલમપુરી બઈ નારા કર્યો વગેરે તેમના વક્તવ્યની કથા કહેવાયો

યક્ષોના નિવાસસ્થાન અલકાપુરી ઉપર ચડી ગયો.
 ૪ મહાદેવના અનુચર જેમા રહે છે એવી ઉત્તર
 દિશામા જઈ તેણે હિમાલયની શુક્ષ્મા અલકાપુરીને
 જોઈ ૫ એટલે પરાક્રમી મોટી ભુજવાળા ધ્રુવજીએ
 આકાશ અને દિશાઓને ગજવી મૂકે એવા શ ખનો
 નાદ કર્યો તેથી યક્ષોની સ્ત્રીયો ચોકી અને બહુ ત્રાસ
 પામી ૬ ત્યાર પછી તેમના શ ખનાદને ન સહન
 કરતા કુબેરના બળવાન યક્ષ, ઉપદેવ, મહાભટ,
 ગુહ્યક અને રાક્ષસ ઇત્યાદિ શસ્ત્ર લઈ બહાર નીક-
 ળ્યા ૭ ધનુર્ધારી ધ્રુવજીએ તેઓને ચઢી આવતા
 જોઈને દરેક યક્ષને ત્રણ ત્રણ બાણ એક સાથે માર્યા
 ૮ સર્વ યક્ષોના લલાટની વચમા ન્યારે બાણો વાગ્યા
 ત્યારે તેઓ તેનાથી પોતાનો પરાજય માની તેમના
 પરાક્રમની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ૯ તેમની ધીરતા
 અને વીરતા યક્ષો સહન કરી શક્યા નહિ જેમ
 સાપને કોઈનો પગ અડકવાથી તે તેને સહન કરી
 શકતો નથી, તેમ યક્ષોના હૃદયમા ઇર્ષ્યાગ્નિ સળગી
 ઉઠ્યો અને ક્રોધાવેશમા આવી તેનાથી બમણા બાણ
 એટલે છ છ બાણ ચલાવવા લાગ્યા ૧૦ બીજા યક્ષો
 પણ પરિઘ, ખડ્ગ, ત્રિશૂળ, પરશુ, શક્તિ, ઋષ્ટિ,
 ભુશડી અને વિચિત્ર પાખોવાળા બાણોની વૃષ્ટિ
 કરવા લાગ્યા ૧૧ આવી રીતે એક લાખ ને ત્રીશ
 હજાર યક્ષોએ તેમને ઘેરી લીધા અને પોતપોતાના
 રથમા બેસીને અત્યંત ક્રોધથી બાણ ફેંકવા લાગ્યા
 સારથિ તથા ધ્રુવજી ઉપર બાણોની તથા શસ્ત્રોની
 અત્યંત વૃષ્ટિ થઈ ૧૨ જેમ વરસાદની ધારના
 પ્રવાહથી ઢાંકાયેલો સૂર્ય દેખાતો બ ધ પડે તેમ
 શસ્ત્રોની ઝડીથી ઢાંકાયેલા ઉત્તાનપાદના પુત્ર પણ
 ઢાંકાઈ ગયા ૧૩ આ વેળા ઉંચે આકાશમાથી વિમા-
 નમા બેસી જોઈ રહેલા સિદ્ધ લોકો હાહાકાર કરવા
 લાગ્યા. અરે ! મનુ વ શનો સૂર્ય આજે યક્ષ રૂપી
 સાગરમા ડુબી ગયો ૧૪ આ વેળા જય શબ્દનો
 ઉચ્ચાર કરી યક્ષ લોક રણભૂમિ ગજવી રહેલા હતા
 એટલામા તો જેમ વાહનમાથી નીકળીને સૂર્ય દશે
 દિશામા પ્રકાશ પાડે તેમ ધ્રુવજીનો રથ શસ્ત્રથી
 પ્રકાશતો બહાર નીકળ્યો ૧૫ તરતજ તેણે પોતાના
 દિવ્ય ધનુષ્યનો ટંકાર કરી દ્રેષ અને ખેદને ઉત્પન્ન

કરનાર શત્રુઓના શસ્ત્રોનો જેમ વાયુ મેઘની
 ઘટાને વિખેરી નાખે તેમ પોતાના બાણોવડે નાશ
 કર્યો ૧૬ ધ્રુવના ધનુષ્યથી જે બાણો નીકળતાં
 હતા તે વજની પેઠે યક્ષોના કવચોને ભેદી તેમનાં
 શરીરની અદર ઉડા પેસી જતા હતાં એક એક
 બાણ દશ દશ યક્ષોના હૃદયને વિદીર્ણ કરી નીકળી
 જતુ હતુ, એવા લાખો બાણ તેણે યક્ષોને માર્યા.
 ૧૭ સોનાના કુડળ જેમા ઝુલી રહેલા છે એવા
 હજારો માથા, સુવર્ણમય તાડના વૃક્ષના જેવી સા-
 થળો, કકણ અને બાણુબ ધ જેમા શેભી રહેલાં
 હતા એવી હજારો ભુજઓ તેણે કાપી નાખી ૧૮
 આ વેળા હાર, કેચૂર, મુગટ અને અમૂલ્ય પાઘડી-
 ઓથી ઢાંકાયેલી વીર પુરુષોના મનને હરનારી સ આ-
 મભૂમિ અત્યંત લય કર દેખાવા લાગી ૧૯ ધ્રુવ-
 જીના તીક્ષ્ણ બાણોથી જેના અંગ કપાઈ ગયા હતાં
 એવા વીર પુરુષો રણસ્થળમા પડ્યા અને જે મર-
 ણથી બચ્યા તેઓ મિહુને જોઈ જેમ હાથીઓના
 ટોળા નાસે તેમ નાસવા લાગ્યા ૨૦ પછી ધ્રુવજીએ
 ન્યારે મહા સંગ્રામમા કોઈ શસ્ત્રધારીને સામો
 ઉભેલો ન જોયો ત્યારે શત્રુની નગરીમા જવાનો
 વિચાર કર્યો પણ તેમને યાદ આવ્યું કે ગુહ્યક લોકો
 મહા માયાવી હોય છે માટે કદાચ કંઈ ઉપદ્રવ કરે.
 તેથી હે સારથિ ! તારી શુ ઇચ્છા છે ? હું નગરમા
 જાઉં કે ન જાઉં ?

સારથિએ કહ્યું કે-હે રાજન્ ! કદી ભૂલે ચુકે
 નગરમા પ્રવેશ કરતા નહિ, કારણ કે માયા કરવામા
 યક્ષ મહા નિપૂણ હોય છે તેથી કાંઈક પણ છળ અવશ્ય
 કરશે અને જીતેલી બાજી હાથથી જતી રહેશે ૨૧

ધ્રુવજી આ પ્રમાણે પોતાના સારથિ સાથે વાત
 કરતા હતા અને દુઃખનોના પુનરુદ્ધોગની શંકાથી
 સાવધાન રહી રથને રોકી ઉભા રહ્યા હતા એટલામાં
 સમુદ્રની ગજ નાના જેવો શબ્દ સાલળવામા આવ્યો
 અને ચારે તરફથી ધૂળ ઉડતી જોવામા આવી. ૨૨
 એક ક્ષણમા ગગન મંડળ મેઘ સમૂહોથી વ્યાપ્ત થઈ
 ગયું ને ભૂતળમા અધકાર થઈ ગયો વીજળીઓ
 ચમકવા લાગી અને ગજ નાનો એવો મહા ઘોર
 શબ્દ થવા લાગ્યો કે બાણે પ્રલય થઈ જશે. ૨૩ હે

વિદુર ! પછી આકાશમાથી લોહી, કફ, વિષ્ણુ, મૂત્ર, પશુ, મેદ તથા માસાદિક પદાર્થોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો અને ધ્રુવની પાસે આવી માથા વિનાના ધડ પડવા લાગ્યાં ૨૪ આકાશમા એક મહા લાગ્યો તથા પહોળો પહાડ જેવામાં આવ્યો અને તેમાથી ચારે દિશાએ ગદા, પરિધ, તરવાર, મુસલ તથા પત્થરોની વૃષ્ટિ થવા લાગી ૨૫ કુફવાડા મારતા સાપ કોધ કરી અગ્નિના સમાન જ્વાળા કાઢતા ધ્રુવજી ઉપર આવવા લાગ્યા, મત્ત હાથી, સિંહ, વ્યાઘ્ર, વરાહ, શીંછ અને શ્યાનના ટોળા ચારે તરફ દોડવા લાગ્યા ૨૬ સમુદ્ર ભય કર તર ગો ઉછાળતો ચારે તરફથી ભૂમિને ડુબાવતો ઉભરાવા લાગ્યો અને પ્રલય કાળનો મહા ઘોર શબ્દ કરતો વરસાદ વરસવા માડ્યો ૨૭ આવી રીતે કાયરોને ભયભીત કરે એવા પ્રકારની અસુરોએ પોતાની માયા રચી ૨૮ અસુરોએ જ્યારે ધ્રુવજી ઉપર અત્યંત દુસ્તર માયાનો પ્રયોગ કર્યો ત્યારે સાત ઋષિઓ કૃષ્ણ ભક્ત તેને દુ ખી ભેઈ આકાશમાથી મ ગળ વાચક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા ૨૯

સપ્તર્ષિઓ બોલ્યા-હે ધ્રુવ ! હે ઉત્તાનપાદના કુમાર ! કાઈ પણ શ કા કરીશ નહિ, શ્રી ગેવિદના ચરણારવિ દમા ધ્યાન લગાડ, તે શાર્ફંગ ધનુષ ધરનાર, ભૂત્યોના ભયને હરનાર, વાસુદેવ ભગવાન, શરણાગત પ્રતિપાળ, તમારા શત્રુઓને શીઘ્ર નાશ કરશે હે ધ્રુવ ! જેનું નામ લેવાથી વા સાલગવાથી વિના શ્રમે આ દુસ્તર સ સાર તરી જવાય છે તે તને સહાય કરશે ૩૦

મૌસાનપાદે મગવાંસ્તથ શર્ફધન્વા
દેવક્ષિણોત્વધનતાંતિ દરો વિપક્ષાન્ ।
યજ્ઞામજ્ઞેયમવિધાય નિશમ્ય ચાઘા
લોકોઽજ્ઞસા તરતિ દુસ્તરમગમ્યશુમ્ ॥ ૩૦

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे
वृक्षमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો. ૬

ધ્રુવને ઉપદેશ.

મૈત્રેય ઉવાચ

નિશમ્ય ગદતામેવમૃષીર્ણાં ધનુષિ ધ્રુવ. ।

સંદધેઽસ્ત્રમુપસ્પૃશ્ય યજ્ઞારાયણનિર્મિતમ્ ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! સપ્તર્ષિના વચન સાંભળી ધ્રુવજીએ આચમન લઈ ધનુષ્યમા નારાયણાસ્ત્રનું અનુસંધાન કર્યું ૧ હે વિદુર ! એ અસ્ત્રનું સંધાન કરતા જ યજ્ઞોએ રચેલી માયા જેમ જ્ઞાનનો ઉદય થતા કલેશોનો નાશ થાય તેમ નાશ પામી ૨ જ્યારે ધ્રુવે નારાયણાસ્ત્રનો પ્રયોગ કર્યો ત્યારે સુવર્ણના અ ત ભાગવાળા હસોની પાખ જેવા બાણો જેમ ઉંચા સ્વરવાળા મચ્છર વનમા પ્રવેશ કરે તેમ ધનુષમાથી નીકળી શત્રુઓની સેનામા પ્રવેશ કરવા લાગ્યા ૩ તીક્ષ્ણ ધારવાળા બાણોથી ઉપદ્રવ યુક્ત થઈ યજ્ઞ લોક જેમ સર્પ ગરુડ સામે જાય તેમ ક્રોધ કરી શસ્ત્ર લઈ યુદ્ધમા જ્યાં ત્યાંથી ધ્રુવ ઉપર દોડી જવા લાગ્યા. ૪ સ ગામરા તેના બાણોથી કપાઈ ગયેલા છે સંયળ, ગળા અને વિવિધ અંગ જેમના એવા દોડતા યજ્ઞોને તેણે યમ ધામમા પહોચાડી દીધા કે, જ્યાં સંન્યાસી લોક સૂર્ય મંડળને લેદીને જાય છે ૫ તેના હાથથી નિરપરાધી યજ્ઞોને મરતા બેઈ કરુણાસાગર સ્વાયંભુવ મનુએ આવીને તેમને આવા વચન કહ્યા ૬

સ્વાયંભુવ મનુ કહે છે-હે પુત્ર ! ક્રોધ પાપનું મૂળ હોઈ નરકને આપનાર છે માટે તેનો ત્યાગ કર વૃથા રોષ કરી નિરપરાધી યજ્ઞોનો સહાર કર નહિ, ૭ હે તાત ! યજ્ઞોને મારવાનો તે પ્રારભ કર્યો તે કામ આપણા કુળને ઉચિત નથી સત્પુરુષો નિંદા કરે એવું આ કર્મ છે ૮ હે જ્ઞાતૃવત્સલ ! એક યજ્ઞના અપરાધથી તે ઘણા યજ્ઞોનો નાશ કર્યો ૯ હૃષીકેશ ભગવાનના ભક્તનું એ કામ નથી કે, જે ઉત્તમ શરીર પામી આત્મજ્ઞાની થઈ પશુની માફક જીવની હિંસા કરે ૧૦ જેનું આરાધન કરવું અતિ કઠિન છે એવા સર્વ જીવોના અર્થાંત્રી હૃષીકેશ ભગવાનનો સર્વ

૬ આ અધ્યાયમા યજ્ઞોનો સહાર થતો બેઈ સ્વાયંભુવ મનુએ તાતના ઉપદેશથી ધ્રુવજીને વાર્તા એ કથા કહેવાયો.

જીવોમાં આત્મભાવ રાખી આરાધન કરવાના પ્રભા-
વથી તું ભગવાનના પરમપદને પામ્યો છે. ૧૧ વળી
તે ભગવાનનું ધ્યાન કર્યું છે, વૈષ્ણવોમાં શ્રેષ્ઠ છે અને
મહાત્મા પુરુષોના વૃત્તની શિક્ષાને પામ્યો છે છતાં
તે આવું નિંદ્ય કર્મ કેમ કર્યું ? ૧૨ સર્વના આત્મારૂપ
ભગવાન સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર ક્ષમા, કરુણા, મૈત્રી
અને સમભાવ રાખવાથી પ્રસન્ન થાય છે ૧૩ જ્યારે
ભગવાન વાસુદેવ પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે પ્રાકૃત ગુણો-
થી છટી જીવ જીવનુક્રમ થઈ બ્રહ્મને પામે છે ૧૪
ભાઈ આદિ સ બંધને લઈ તારાથી દૂર કર્મ ન થાય
દેહાદિ આકારે પ ચ મહાભૂતથી આ સર્વ સ્ત્રી અને
પુરુષ જન્મ લે છે પિતા ભાઈ અને પુત્રાદિનો
સ બંધ આખરે વૃથા છે ૧૫

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે સૃષ્ટિ છે, એ પ્રમાણે
પાલકના આકારથી પરિણત પાચ મહાભૂતોથી જગ-
તની સ્થિતિ થાય છે તે પ્રમાણે જ મારનાર દેહના
આકારથી પરિણત પાચ મહાભૂતોથી જગતનો સ હા-
ર થાય છે આ સર્વ પરમાત્માની માયા દ્વારા ગુણોના
ક્ષોભથી થાય છે કંઈ પોતાની મેળે થતું નથી ૧૬
એમા નિર્ગુણ પુરુષ-ઈશ્વર નિમિત્ત માત્ર છે, જે
નિમિત્તથી આ કાર્ય-કારણાત્મક જગત ચમકના
પત્થરના નિમિત્તે જેમ લોહ બ્રમણ કરે છે તેમ
બ્રમણ કરે છે ૧૭ પરમાત્મા પોતાની કાળ શક્તિથી
ગુણોના વિકારદ્વારા સૃષ્ટ્યાદિ વિષયક શક્તિને વિભ-
ક્ત કરી પોતે અકર્તા છતાં જગતને રચે છે અને
પોતે હતા ન છતાં પણ સહાર કરે છે, એથી જ
કહેવાય છે કે ભગવાનની કાળ શક્તિ અવશ્ય અચિ-
ત્ય છે ૧૮ પિતા આદિ પ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે, અને
રાજા આદિ પ્રજાનું પાલન કરે છે અને ચોર આદિ
મારે છે, તો તેમા ઈશ્વરનું શુ કામ છે ! કહે છે કે-
પિતા આદિ દ્વારા પુત્રાદિકોને ઉત્પન્ન કરનાર તેજ
છે, મૃત્યુદ્વારા ચોરાદિક પાસે મરાવતો તેજ સ હાર
કરનાર છે, છતાં પોતે અનાદિ, અનંત અને અક્ષીણ
શક્તિ છે પિતા આદિ ઉત્પન્ન કરનાર સર્વ સ્વતંત્ર
કારણ નથી પણ પરતંત્ર છે, માટે સર્વનો નિયંતા
અને કારણ એક ઈશ્વરજ છે પરમાત્મા પ્રજાને સમ-
ભાવથી જીવે છે. મૃત્યુ રૂપ પરમેશ્વર કાળ રૂપને

કોઈ પોતાનો નથી તેમ કોઈ પારકો નથી. અસમર્થ
ને અનાથ સર્વ જીવ કર્મોને વશ થઈ કાળના દોડ-
વાથી જેમ પવનથી રજના કણ ઉડી આલ્યા જાય
તેમ આલ્યા જાય છે ૨૦ જીવના આયુષ્યની હાનિ
અને રક્ષા કર્મથીન વાત છે, પરમાત્મા પોતે ઇચ્છા-
ચારી છે એનો કોઈ સમયે ક્ષય કે વૃદ્ધિ નથી. આ
પ્રમાણે જીવનું કર્મ થયા કરે છે ૨૧ હે નૃપ ! આ
સ સારંગી અદ્ભુત ઘટના છે, કોઈ કર્મને ઈશ્વર
કહે છે, કોઈ સ્વભાવને ઈશ્વર કહે છે, કોઈ ભાવ્યને
ઈશ્વર કહે છે અને વાત્સ્થાયન આદિ કોઈ કામદેવને
ઈશ્વર કહે છે ૨૨ તે અપ્રમેય, અવ્યક્ત શક્તિરૂપ,
અનંત શક્તિયોના ઉત્પન્ન કર્તા ભગવાનની ઇચ્છા-
ને કોઈ જાણી શકતું નથી તેના જન્મ કર્મના ભેદ
જીવને અગમ્ય છે ૨૩ આ કુબેરના અનુચરોએ
તમાગ ભાઈને મારેલો નથી કારણ કે, મનુષ્યના
મરણ તથા જીવનનું કારણ એક ઈશ્વરજ છે ૨૪
તેજ વિશ્વનો રચનાર, તેજ પાલન કરનાર અને તેજ
નાશ કરનાર છે જો કે ઈશ્વર તેવો છે તોપણ અહ-
કારનો ત્યાગ કરવાથી ગુણ તથા કર્મોથી દ્વિષ થતો
નથી ૨૫ તે કાળ રૂપ ઈશ્વર, ભૂતાત્મા ભૂતોનો ઈશ,
સર્વનો પાળક, પોતાની માયા શક્તિએ કરીને યુક્ત
થઈને સર્વ જીવોને રચે છે, પાળે છે અને સહારે
છે ૨૬ હે તાત ! જે અલકતોને મૃત્યુરૂપ અને
લકતોને અમૃત રૂપ છે તે જગતપરાયણ સર્વાત્માને
શરણે તું જા. જેને વિશ્વના રચનાર બ્રહ્મા પણ પહો-
ચી શકતા નથી જેમ નાથને વશ બળદ સર્વ સ્થા-
નમા ફરી વણજારાને બાંધે આપે છે તેમ પ્રજાપતિ
પણ ભેટ અર્પણ કરે છે ૨૭ જ્યારે તું પાચ વર્ષનો
હતો ત્યારે તે તારી માતાને તજી અપર માતાનાં
વચનોથી મર્મસ્થાનમા છિદ્ર થઈ જવાને લીધે વનમા
જઈ પરમાત્માના ચરણકમળનું ધ્યાન કરી તેમનાં
સાક્ષાત્ દર્શન કર્યા અને ત્રણે લોકના મસ્તક ઉપર
જે સર્વોત્તમ સ્થાન છે તે ઉચ્ચપદ મેળવ્યું ૨૮
હે પુત્ર ! આત્માથી વિરોધને દૂર કરીને આત્મામાં
સ્થિત નિર્ગુણ એક અક્ષરને આત્મા વિમુક્ત આત્મ-
દર્શીનું અનુસરણ કર જેમા આ અસત્ ભેદ પ્રતીત
થાય છે. ૨૯ જ્યારે તું દિવ્ય દષ્ટિ કરીને પરમાત્માનું

અનુસરણ કરીશ ત્યારે પૃથક આત્મરૂપ અન ત આનંદ માત્ર વ્યાપક સર્વ શક્તિ જેમા પ્રાપ્ત થાય છે એવા પરમાત્મામા † પરાભક્તિ થશે પછી ધીરે ધીરે હું અને મારું એ અહ તા મમતારૂપ જે અવિ-ધાની ગાઠ છે તે છૂટી જશે. ૩૦ હે રાજન્ ! જેમ ઓષધિનું સેવન કરવાથી રોગ શાન્ત થાય છે તેમ ભગવદ્ભજન કરી કોધને શાન્ત કર, એથી તારુ કલ્યાણ થશે કોધ અમગળનું મૂળ છે ૩૧ જે પુરુષ કોધને વશ થાય છે તેને જ્ઞાન રહેતું નથી તે સર્વને ડરાવે છે માટે જે પોતાના આત્માને અભય ધૃષ્ટતા હોય તે પ્રાણી કોધથી પોતાનું રક્ષણ કરે, કેમકે કોધ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે ૩૨ આ મારા ભાઈને મારનાર છે, એમ ધારી કોધથી તે યજ્ઞોનો નાશ કર્યો, પરંતુ એથી મહાદેવના મિત્ર કુબેરનો મહા અપરાધ થયો છે ૩૩ માટે હે વત્સ ! જ્યાં સુધી મહા પુરુષોના પ્રભાવથી પોતાના કુળનો નાશ ન થાય તે પહેલાં પ્રણામ અને વિનય વચનોથી તેમને તું શીઘ્ર પ્રસન્ન કર ૩૪ આ પ્રમાણે સ્વાયંભુવ મનુ પોતાના પૌત્ર ધ્રુવને શિખામણુ દઈ તેમના પ્રણામ સ્વીકારી સમર્પિયા સાથે પોતાના પુરતરફ ગયા ૩૫

एव स्वायंभुवः पौत्रमनुशास्य मनुर्भुवम् ।
तेनामिषदितः साकमृषिभिः स्वपुर ययौ ॥ ३॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे

एकादशोऽध्यायः.

અધ્યાય ૧૨ મો.†

ધ્રુવજીએ કરેલો યજ્ઞ.

મૈત્રેય ઉવાચ

ધ્રુવ નિવૃત્ત પ્રતિબુદ્ધય વૈશાતા

વપેતમન્યુ ભગવાન્ ધનેશ્વરઃ ।

તન્નાગતશ્ચારણયક્ષકિન્નરૈઃ

સંસ્તૃયમાનોઽધ્યવત્કૃતાંજાલિમ્ ॥ ૧ ॥

† માહાત્મ્ય ભણવાથી સર્વ જગ્યાએથી અધિક અને દૃઢ જે સ્નેહ થાય છે, તેને ભક્તિ એમ કહે છે અને તે ભક્તિથી પ્રકૃતિ થાય છે તે વિના નહિ મુક્ત પુરુષોની કૃતિ એક ભક્તિજન છે; ભક્તિનો આશ્રય લઈ મુક્ત થનાય એવી ભક્તિનું મુક્તિની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ સદેવ આરાધન કરવું

‡ આ અધ્યાયમા ધ્રુવ કુબેર માસેથી સત્કાર મેળવી પોતાના નયરમા આવ્યા અને યજ્ઞોથી ભગવાનનું ચર્ચન કરીને વિશ્વપદને પ્રાપ્ત, એ કથા કહેવાશે

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! કોધનો ત્યાગ કરી હિંસાથી નિવૃત્ત થયેલા ધ્રુવને બોઈ ભગવાન કુબેર, ગુહાક, યક્ષ અને કિન્નરોથી સ્તુતિ કરાતા ત્યાં આવી હાથ બેડીને ઉભેલા તેમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧

કુબેર કહે છે-હે ક્ષત્રિયન દન ! હે પાપરહિત ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું, કારણ કે તે તારા દાદાના કહેવાથી ન ત્યજી શકાય એવા કોધનો પણ ત્યાગ કર્યો છે ૨ તે કાંઈ યજ્ઞોને માર્યા નથી અને યજ્ઞોએ તારા ભાઈને માર્યા નથી, સર્વ પ્રાણીઓના જીવન મરણનું કારણ તો માત્ર કાળજ છે ૩ “ હું અને મારું ” એવી જે પુરુષને બુદ્ધિ છે તે સ્વમ-ની માયાના જેવી અજ્ઞાનજન્ય દેહના અનુસંધા-નથી અસત્ય છે જેમ અસત્ પદાર્થનું ધ્યાન કર-વાથી સ્વપ્ન દ્રષ્ટાને સત્ વસ્તુ ભાસે છે, કે જેથી બધન અને દુઃખ આદિ વિપર્યય થયા કરે છે ૪ માટે હે ધ્રુવ ! તમારુ કલ્યાણ થશે તમે તમારા પુરમા જાઓ અને સર્વ પ્રાણીમય છે સ્વરૂપ જેનું એવા અને ભજનને યોગ્ય છે ચરણકમળ જેમના એવા અને પોતાની ગુણમયી માયાથી યુક્ત અને રહિત તથા સ સારનું છેદન કરનાર અધોક્ષજ ભગ-વાનનું પ્રાણી માત્રમા આત્મભાવ રાખીને સંસારની નિવૃત્તિને માટે ભજન કરો ૫-૬ હે નૃપન દન ! જે તારા મનમા ઇચ્છા હોય તે સ કોચનો ત્યાગ કરી નિ શક થઈ મને કહે, કારણ કે તું વરદાનને યોગ્ય છે હે ધ્રુવ ! મેં સાભળ્યું છે કે તું ભગવાન કમળનાભના ચરણારવિદનો આશ્રિત છે ૭

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! રાજાઓના પણ રાજા કુબેરે જ્યારે પરમાત્માના પરમ ભક્ત એવા મહા વિદ્વાન ધ્રુવને વરદાન માટે પ્રેરણા કરી ત્યારે મહા ભાગવત તેણે એવું વરદાન માગ્યું કે મારું મન કદી પણ હરિમાથી ચલાયમાન ન થાય, જેથી પુરુષ આ પાર ન જઈ શકાય એવા સ સારમાંથી યત્ન કર્યા વગર પાર જઈ શકે છે ૮ આ પ્રમાણે ઇંડિ-ખિડાના પુત્ર કુબેર પ્રસન્ન મનથી તેમને વરદાન આપી અતર્ધાન થઈ ગયા અને તે પોતાના નગ-રમા ગયા. ૯ પછી અનેક પ્રકારની દક્ષિણાવાળા યજ્ઞોથી યજ્ઞેશનું પૂજન કરી દેવતા સ બધી કર્મ

કરીને સાધ્ય જે કૃણ રૂપ કર્મ અને તેના કૃણને આપનાર ભગવાનનું તે યજ્ઞન કરવા લાગ્યા ૧૦ તે સર્વના આત્મા તથા સર્વત્ર વ્યાપક અચ્યુત ભગવાનની તીવ્ર ભાવનાવાળી ભક્તિ કરતા કરતા પોતાના આત્મામાં અને સર્વ પ્રાણિયોમાં વિરાજમાન એક સર્વ શક્તિમાન ભગવાનને જોવા લાગ્યા ૧૧ એ પ્રમાણે શીલસપક્ષ અને પ્રાણજીવના ભક્ત, દીનવત્સલ, ધર્મની મર્યાદાના રક્ષક, સર્વ શાસ્ત્ર અને શ્રુતિયોના જ્ઞાતા ધ્રુવને સર્વ પ્રજા પોતાના પિતા સમાન માનવા લાગી ૧૨ ભોગથી, પુણ્ય અને યજ્ઞાદિ અનુકાનથી, પાપને ક્ષીણ કરતા તેણે છત્રીશ હજાર વર્ષ પર્યંત ભૂમ ડગનું રાજ્ય કર્યું ૧૩ વશ છે ઇન્દ્રિયો જેની એવા મહાત્મા ધ્રુવે ઘણા વર્ષ પર્યંત ત્રિવર્ગના સાધક કાળને વ્યતીત કરીને પોતાના પુત્રને રાજ્યસિંહાસન આપ્યું ૧૪ દેહાદિ સંકળ જગતને ભગવાનની માયાથી આત્મામાં આરોપાએલા બાણી સ્વપ્ન અને ગ ધર્વનગરના સમાન અવિદ્યા રચિત બાણુવા લાગ્યા ૧૫ અને છેવટે તન, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, સુહૃદ, સેના, ઋદ્ધિ, ભ ડાર, અ ત પુર, રમણીય વિહારની ભૂમિઓ અને સમુદ્ર પર્યંત ભૂમ-ડગનું રાજ્ય, એ સર્વને કાળથી નાશ પામનારા બાણી પોતે બદરિકાશ્રમ તરફ ગયા ૧૬ ત્યાં જઈ સર્વ ઇન્દ્રિયોને વિશુદ્ધ કરી શુદ્ધાન્ત કરણ થઈ પવિત્ર જળમાં સ્નાનાદિક કરી આસન જમાવી વાયુને છતી મનથી ઇન્દ્રિયોને વશ કરી ભગવાનના સ્વરૂપમાં મન લગાડી બેઠા પછી ઘણા કાળ પર્યંત તે સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતા ભેદ રહિત થઈ સમાધિમાં સ્થિત પ્રજ્ઞ થઈ સ્થૂલ સ્વરૂપને તણુ બ્રહ્મરૂપ થઈ ગયા ૧૭

આ પ્રમાણે શ્રીહરિ ભગવાનની નિરંતર ભક્તિ કરતા એવી ગતિ થઈ કે-નિરંતર આનંદના અશ્રુ બિંદુઓના પ્રવાહથી વારંવાર પીડિત થવા લાગ્યા મન દ્રવીભૂત થઈ ગયું, શરીર પુલકાયમાન થઈ ગયું, અર્થાત્ રુવા ઉભા થયા અને લિંગ દેહનો ત્યાગ થવાથી પોતાના આત્માનું સ્મરણ રહ્યું નહિ ૧૮ એ સમયે આકાશમાથી ઉતરતું એક અનુપમ વિમાન તેમના જોવામાં આવ્યું જેમ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર ઉદય થઈ દશે દિશાઓને પ્રકાશિત કરે તેમ

સર્વ દિશાઓમાં તેનો પ્રકાશ પડ્યો. ૧૯ વિમાનમાં દેવશ્રેષ્ઠ ભગવાનના જે પાર્શ્વ નહ અને સુનંદ બેઠેલા તેમના જોવામાં આવ્યા. ચાર ભુજવાળા, શ્યામવર્ણ, કિશોર અવસ્થાવાળા, શતા નેત્રોથી શોભાયમાન, પીળા પીતામ્બર ધારણ કરેલ, કિરીટ, હાર, ખાભુબંધ, મકરાકૃત કુડળ પહેરી હાથમાં ગદા લઈને તેઓ ઉભેલા હતા ૨૦ તેઓને વિષ્ણુ ભગવાનના પાર્શ્વ બાણીને ધ્રુવ ઉડીને ઉભા થયા અને ચિત્તમાં સંમોહ થઈ જવાને લીધે પૂબનો વિવેક પણ વિસરી ગયા ભગવાનના પાર્શ્વ બાણી ભગવાનનું નામ ઉચ્ચારણ કરતા જે હાથ બેઠી તે તેમને દંડવત્ પ્રણામ કરવા લાગ્યા ૨૧ ત્યાર પછી શ્રી વાસુદેવ ભગવાનના ચરણોમાં જેનું મન લાગી રહેલું છે અને વિનયને લીધે નીચી ડોક કરી હાથ બેઠી ઉભેલા છે એવા ધ્રુવની પાસે જઈને મદ મદ હસતા પાર્શ્વ સુનંદ અને નંદ તેમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૨૨

સુનંદ નંદ કહે છે-હે રાજન્ ! તમારું કલ્યાણ થાઓ, અમે જે કહીએ તે સાવધાન થઈ સાંભળો. આપે પાંચ વર્ષની બાલ્યાવસ્થામાં મહા તપ કરી ભગવાનને પ્રસન્ન કર્યા હતા ૨૩ તે સર્વ જગતને ધારણ તથા પોષણ કરનાર ધનુષધારી શ્રીનારાયણના અમે પાર્શ્વ છીએ અને તમને ભગવાનના પરમ ધામમાં લઈ જવાને અહીં આવ્યા છીએ ૨૪ આપે અતિ દુર્જય વિષ્ણુપદને છતી લીધું છે, કે જેને સાત ઋષિયો પણ પહોંચ્યા નથી જેને પ્રાપ્ત થવા માટે મોટા મોટા વિવેકી ઋષિઓ વિચાર કર્યા કરે છે, તે સ્થાન ઉપર પધારી તમે હવે બેસો કે જેની સૂર્ય ચંદ્રમાદિક ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાગણ પ્રદક્ષિણા કર્યા કરે છે ૨૫ હે ધ્રુવ ! બધા તમારા બાપદાદા પણ પહોંચ્યા નથી અને બીજો પણ કોઈ પહોંચ્યો નથી તે જગત વધ વિષ્ણુ ભગવાનના પરમ પદમાં તમે નિવાસ કરો ૨૬ આ વિમાન દેવતાઓના શિરોમણિ શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને તમારે માટે મોકલ્યું છે માટે હે આયુષ્મન્ ! આપ હવે તે વિમાનની અંદર પધારો ૨૭

મૈત્રેય કહે છે-ભગવાનને પ્રિય ધ્રુવે પાર્શ્વોનાં

અમૃત રૂપ વચન સાંભળી સ્નાન કરી નિત્ય કર્મથી પરવારી અલ કાર ધારણ કરી મુનિ લોકોને પ્રણામ કરી વિમાનને પ્રદક્ષિણા કરી પૂજન કર્યા પછી પાર્ષ-દેને પ્રણામ કરી હિરણ્યમય સ્વરૂપ ધારણ કરી તેમાં બેસવાનો વિચાર કર્યો ૨૮-૨૯ તે સમયે મૃત્યુ દેવ આવી ઉભા અને ધ્રુવજીને પ્રણામ કરી કહ્યું કે-હે કૃપાનાથ મહારાજ ! મને અગીકાર કરો ધ્રુવે કહ્યું કે, તમે આવી પહોંચ્યા તે બહુજ સારુ થયું જરા વાર તમે આમાં બેસી જાઓ, એમ કહી ત્યાજ તેમને બેસાડી મૃત્યુના મસ્તક ઉપર પગ મૂકી મૃત્યુની સામે જ તે અતિ વિચિત્ર વિમાન ઉપર ચઢ્યા ૩૦ તે વખતે હુ હુભિ, મૃદગ અને ઢાલ આદિ અનેક પ્રકારના વાજ વાગ્યા મુખ્ય મુખ્ય ગધર્વો ગાયન કરવા લાગ્યા અને આકાશમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ ૩૧ જ્યારે ધ્રુવજી ધ્રુવલોકમાં જવા નીકળ્યા ત્યારે તેમને પોતાની માતા સુનીતિનું સ્મરણ થયું મારી ગરીબ માતાને છોડી હું એકલો સ્વર્ગમાં જાઉં તે ઠીક નહિ ૩૨ ધ્રુવજીનો આ પ્રમાણેનો નિશ્ચય જાણી દેવશ્રેષ્ઠ સુનદ-ન દે વિમનમાં બેસી આગળ જતી દેવી સુનીતિને દેખાડ્યા ૩૩ જ્યાં ત્યાં માર્ગમાં વિમાનો ઉપર બેસી દેવતાઓ ધ્રુવજીની પ્રશંસા કરીને પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા હતા અને ધ્રુવ ક્રમે ક્રમે ગ્રહોને જોતા જોતા આગળ જતા હતા ૩૪ આ પ્રમાણે દેવમાર્ગથી ત્રણે લોકનું ઉલ્લંઘન કર્યા પછી તે સપ્તર્ષેને ઉલ્લંઘી સર્વથી ઉપર ધ્રુવ ગતિવાળા વિષ્ણુપદને પ્રાપ્ત થયા ૩૫ જે વિષ્ણુ-ધામ પોતાની કાન્તિથીજ દેહીધ્યમાન છે અને તેના પ્રકાશથી ત્રણે લોક પ્રકાશે છે તથા જે પ્રાણીઓ મનુષ્યો ઉપર દયા રાખતા નથી તે ત્યાં જઈ શકતા નથી, કારણ કે અહર્નિશ શુભ કર્મ કરનાર ત્યાં જઈ શકે છે ૩૬ શાત ગુણવાળા, વળી સમદષ્ટિવાળા, શુદ્ધ અત કરણવાળા, સર્વ પ્રાણીઓને પ્રસન્ન કરનારા અને ભગવાનને પ્રિય બાધવ માનનારા લોકો, ઉપર કહેલા વિષ્ણુપદને પરિશ્રમ વિના પામે છે ૩૭ આ પ્રમાણે મહારાજ ઉત્તમપાદના પુત્ર શ્રી કૃષ્ણ-અન્દ્ર પરાયણ હોવાથી ત્રિભુવનના ચૂડામણિ થઈ ગયા ૩૮ હે વિદુર ! ગભીર વેગવાળું જ્યોતિષયક

નિરતર ક્યારે કરે છે તે પદને ધ્રુવજી પામ્યા. ૩૯ બ્રહ્માના પુત્ર દેવાર્ષે નારદ ધ્રુવનો મહિમા જોઈ વીણુ વગાડતા પ્રચેતાના યજ્ઞમાં ભગવત માહાત્મ્યમાં તેમનું ચરિત્ર ત્રણે પ્રલોકમાં બનાવી ગાવા લાગ્યા ૪૦

નારદ કહે છે-પતિવ્રતા સુનીતિના પુત્ર ધ્રુવને તપના પ્રભાવે જે પદવી પ્રાપ્ત થઈ તે વેદવાદી બ્રહ્મ-ર્ષિ લોક અનેક ઉપાય કર્યા છતાં પણ પામી શકતા નથી, ત્યારે રાજાઓની તો વાત જ શી ? ૪૧ ધ્રુવ-જીએ પાંચ વર્ષની અવસ્થામાં પોતાની અપર માતાના વાણી રૂપ બાણોથી વિધાર્ધ અને ધક્કાકતા હૃદયથી વનમાં જઈ મારા ઉપદેશને અનુસરીને, જે ભગવાન અજીત છતાં પણ ભક્તોના ગુણથી હારી જાય છે, તે વિશ્વ વિજયી ભગવાનને પોતાને વશ કરી લીધા ૪૨ ધ્રુવજીને જે ગતિ મળી છે તે ગતિએ પહોંચવાની ઇચ્છા બીજા ક્ષત્રિયોથી અનેક વર્ષે પણ કરાય તો કરાય, કે-જે ધ્રુવ પાંચ વા છ વર્ષની અવસ્થામાં થોડા દિવસમાં ભગવાનને પ્રસન્ન કરી પામ્યા હતા ૪૩

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! મહા પ્રતાપી કીર્તિ-માન મહાત્મા પુરુષોને પ્રિય એવું તેમનું ચરિત્ર જે આપે મને પૂછ્યું હતું તે સર્વ વૃત્તાત મેં આપ-ની આગળ નિવેદન કર્યું ૪૪ આ ધ્રુવ ચરિત્ર ધન, પુત્ર્ય, મંગલ, સ્વર્ગ અને ધ્રુવપદને આપનાર અને પાપોનો નાશ કરનાર હોવાથી પ્રસન્ન કરે એવું છે. ૪૫ જે કોઈ આ ભગવત પ્રિય ચરિત્રને શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળે છે તેને ભક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે ને ભક્તિથી કલેશ દૂર થાય છે ૪૬ આ ચરિત્ર સાંભળવાથી જેની જે ઇચ્છા હોય તે તેને મળે છે, મોટાઈવાળાને મોટા-ઈ, શીલવાળાને શીલતા, તેજની ઇચ્છાવાળાને તેજ, અને મનસ્વિયોને માન આપનાર છે એટલે કે મનો-કામના પૂર્ણ કરનાર છે ૪૭ પરમ પવિત્ર આત્મા ધ્રુવજીનું આ ઉત્તમ ચરિત્ર પ્રાત કાળ અને સાયકાળે સ્નાન કરીને પ્રાણજીની સભામાં બેસીને સાવધાન-તાથી વર્ણન કરવું અને સાંભળવું ૪૮ પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા, દ્વાદશી મિશ્રિત એકાદશી, શ્રવણ નક્ષત્ર યુક્ત દિવસ, ક્ષય દિવસ, બ્યતીપાત, સ કાન્તિને દિવસે અને રવિવારે જે પુરુષ નિષ્કામ થઈ ભગવા-

નેના શુભાનુવાદવાળુ આ ચરિત્ર સ ભળાવે તેની કોઈ કામના શેષ રહેતી નથી. તે પોતે પોતાના સ્વરૂપમા સ તુષ્ટ થવાથી પરમ સિદ્ધિ પામે છે ૪૯-૫૦ જે પુરુષ અજ્ઞાનિયોને ભગવાનના સન્માર્ગમા અમૃતરૂપ જ્ઞાનોપદેશ કરે છે, તે દયાળુ અને દીન જનોને ઉદ્ધાર કરનાર પુરુષ ઉપર દેવતાઓ અતુષ્ટ કરે છે ૫૧ હે વિદુર ! વિખ્યાત અને પવિત્ર કર્મ કરનાર મુવનું આ ચરિત્ર આજ પર્યંત પ્રસિદ્ધ છે, તે એ તમને સ ભળાવ્યું મુવ આપક અવસ્થા-માથીજ રમત રમવાના રમકડા અને માતાના ઘરને ત્યાગ કરી ભગવતના ચરણારવિંદને શરણે ગયા હતા ભગવાનના ચરણ સદા ભક્તોની કીર્તિ વધારનાર અને સર્વ સથયને મટાડનારા છે ૫૨

इदं मया तेऽभिहितं कुरुब्रह्म
भुवस्य विष्णोर्वा विशुद्धकर्मणः ।
हित्वाऽर्मेकः क्रीडनकानिमातु
रृह च विष्णुं शरणं यां जगाम ॥ ६२ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे
द्वादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૩ મો. ૬

અંગ રાજાનો વૈરાગ્ય.

निशम्य कौशारविणोपवर्णिनं
भुवस्य वैकुण्ठपराधिरोहणम् ।
प्रकट भावो भगवत्प्रसोदसजे
प्रष्टु पुनस्तं विदुरः प्रवक्तुमे ॥ १ ॥
સૂત કહે છે-હે શૈનક ! મૈત્રેયે વર્ણવેલું મુવનું
વૈકુંઠપરાધિરોહણ સાક્ષીને ભગવાન અધોક્ષજમા
પ્રબળ ભાવ ઉત્પન્ન થવાથી વિદુરજીએ પુનઃ મૈત્રેયને
નીચે પ્રમાણે પૂછવા માડ્યું ૧
विदुर पूछे छे-हे सुमत ! प्रयेता केसु हुतो ?
अने केनो पुत्र हुतो ? तेनु नाम शु ? ते केना
व शर्मां थयो हुतो ? अने कया स्थानमा तेसु यज्ञ
कुर्यो हुतो, ओ सर्व कथा स्पष्ट रीते भने कहे। २
મહા ભાગવત પ્રજ્ઞાના પુત્ર દેવર્ષિ નારદ કે જેના

૬ આ અધ્યાયમા મુવના વ શર્મા પ્રયુક્તને જન્મ
મહેવા માટે વેનના પિતા અંગ પુત્રની દુષ્ટતાથી વેત્તગ્ય પામ્યા
જે કથા મહેવારો

દર્શન હું દેવતાના સમાન માનું છું, કારણ કે તેણે
ભગવાનની પરિચર્યા વિધિ યોગક્રિયાની રીતિ “પચ
રાત્રિ” અથવા કહેલ છે ૩ તથા સ્વધર્મ પાળનાર
પ્રયેતાથી પૂજતા યજ્ઞપુરુષ ભગવાનનુંજ નારદજીએ
ખરેખર વર્ણન પણ કર્યું છે ૪ હે બ્રહ્મન ! જે કાષ્ઠ
નારદજીએ ભગવાનની કથા વર્ણન કરી હોય તે
આપ મને કહો, કારણ કે તે સર્વ કથાઓ શ્રવણ
કરવાની મને અભિલાષા છે ૫

મૈત્રેય કહે છે-પોતાના પુત્ર ઉત્કળને જ્યારે
મુવજી રાજ્ય આપી વનમા ગયા ત્યારે ચક્રવર્તી-
પણાની, રાજ્યલક્ષ્મીની અને પિતાના રાજ્યાસનને
લેવાની તેણે ઇચ્છા કરી નહિ ૬ કારણ કે ઉત્કળ
જન્મથીજ શાન્ત, સંગ રહિત, સમદૃષ્ટિ અને સર્વ
લોકમા પોતાના સ્વરૂપને અને પોતાના સ્વરૂપમાં
સર્વ જગતને જોનાર હતો ૭ વળી બ્રહ્મા લીન
થઈ તે પોતાના દેહને ભૂલી ગયો, અને જ્ઞાન રસમા
નિમગ્ન, આનંદમય અને મોક્ષ રૂપ પરબ્રહ્મ પરમા-
ત્માને જાણતો હતો ૮ અખંડિત યોગ રૂપ અગ્નિથી
તેના સર્વ પાપ અને અત કરણની વાસનાઓ નાશ
પામી હતી તેથી પોતાના સ્વરૂપનું અનુસંધાન
કરી પોતાનાથી ભિન્ન બીજું કંઈ પણ તે દેખતો ન
હતો ૯ આત્મજ્ઞાની અને જ્ઞવાળા રહિત અગ્નિના
જેવા પ્રકાશમાન ઉત્કળે નગરથી બહાર નીકળી
ચાલવા માડ્યું તે સમયે લોકોને તે જડ, અધ,
અધિર, ઉન્મત્ત તથા મૂકના જેવો જોવામા આવ્યો.
૧૦ પછી કુળના વૃદ્ધ પુરુષો તથા મત્રિઓએ તેને
જડ જેવો જાણીને તેના નાના ભાઈ બ્રમિના પુત્ર
વત્સરને રાજ્ય આપ્યું ૧૧ વત્સરની સ્ત્રી સ્વર્વી-
ધિને પુષ્પાર્ણ, તિગ્મકેતુ, ઇર્ષિ, ઉર્જ, વસુ તથા
જય આદિ છ પુત્ર ઉત્પન્ન થયા ૧૨ પુષ્પાર્ણને પ્રભા
અને દોષા નામની બે સ્ત્રીઓ હતી; તેમા પ્રભાને
પ્રાત, મધ્યાહન અને સાય એ ત્રણ પુત્ર થયા ૧૩
અને દોષાને પ્રદોષ, નિશિથ અને વ્યુષ્ઠ એ ત્રણ
પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. વ્યુષ્ઠને પુષ્કરિણી નામની સ્ત્રીથી
સર્વતેજસ નામનો એક પુત્ર થયો. ૧૪ સર્વતેજ-
સની આકૃતિ નામની સ્ત્રીમા ચક્ષુ નામથી મનુ પુત્ર
રૂપે ઉત્પન્ન થયા મનુની પટરાણી નડવલાએ મુક,

કુત્સ, ત્રિત, દુષ્મ, સત્યવાન, ધૃતવ્રત, અગ્નિષ્ઠોમ, અતિરાત્ર, પ્રલુપ્ત, શિબિ અને ઉદ્ધમુક નામના અગિયાર પુત્રોને જન્મ આપ્યો. ૧૫-૧૬ ઉદ્ધમુકની પુષ્કરિણી નામની બાર્યાથી અંગ, સુમના, ખ્યતિ, કેતુ, અંગિરા અને ગય નામના છ પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. ૧૭ અંગની સુનીથા નામની રાણીને મહા દારુણ વેન નામે પુત્ર થયો કે જેની દુષ્ટતાથી રાજર્ષિ અંગ વૈરાગ્ય લઈને નગરમાથી ચાલી ગયા. ૧૮ હે વિદુર ! જેની પાસે વાણી રૂપ વજ્ર છે એવા મુનિ લોકોએ શાપ દીધો તેથી વેન મરી ગયો. ૧૯ એ સમયે પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ રાજા ન હતો તેથી પ્રજા ચોરોના ઉપદ્રવથી મહા દુઃખી થવા લાગી મુનિઓએ પછી વેનના બે જાનુનું મથન કર્યું તેમાથી નારાયણના અશથી આદિ રાજા પૃથુ ઉત્પન્ન થયો.

વિદુર કહે છે-હે મૈત્રેય ! સુશીલત્વના નિધિ-રૂપ સન્નજન અને પ્રાદક્ષિણોનો સત્કાર કરનાર મહાત્મા અંગ રાજાને એવો અકુકારી દુષ્ટ પુત્ર કેમ ઉત્પન્ન થયો ? કે જેનો અન્યાય જોઈ રાજા વનમા ચાલી ગયો. ૨૧ વગી વેનનો એવો તે શુ અપરાધ હતો કે મુનિઓએ તેને શાપ દીધો ? ૨૨ સાધારણ રીત તો એવી છે કે પ્રજાપાળક એવો રાજા, પાપાત્મા હોય તો પણ પ્રજાએ તેનો અનાદર કરવો યે ગ્ય નથી, કારણ કે રાજા એ આઠ લોકપાળોનો અશ છે, અને પોતાના સામર્થ્યથી લોકપાળ દેવતાઓની શક્તિ ધારણ કરે છે. ૨૩ હે મુનિ ! રાજા વેનનું ચરિત્ર તમે મને કહો, કારણ કે એ ચરિત્ર શ્રવણ કરવાની મને બહુ અભિલાષા છે, અને હું તમારો ભક્ત છું. ૨૪

મૈત્રેય કહે છે-રાજર્ષિ ! અંગરાજાએ અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો હતો પણ તેમા વેદવાદી વિપ્રોના આહ્વાનથી દેવતાઓ આવ્યા નહિ, * ૨૫ ત્યારે આશ્ચર્ય પામી પ્રાદક્ષિણોએ રાજાને કહ્યું કે હે રાજા ! આપ

* સભા અંગ કામલોત્તમા અત્યંત આસક્ત હતા અને પરલોકની ચિંતા કરતા ન હતા, એથી દેવતાઓએ તેમને પુત્રહીન સમજી વજ્રભાગ લીધો નહિ બીજા રાજા વિશેષ ધર્માત્મા હતા એ કારણથી પુત્રહીન છતા પણ દેવોએ તેમના વજ્રમા ભાગ લીધો હતો.

શ્રદ્ધા સહિત ઉત્તમોત્તમ યજ્ઞના પદાર્થ આપો છો, તેમા કંઈ પણ દોષ નથી અને તેવીજ રીતે નિયમ પાળનારા અમે જે મત્ર લાણીએ છીએ તેમા પણ નિઃસારત્વ જેવું કંઈ નથી, તેમજ હવિના પદાર્થનો અનાદર દેવતાઓએ આજ પર્યંત કરી કરેલો નથી છતાં આપના હવિ પદાર્થને દેવતાઓ લેતા નથી તેનું શું કારણ ? ૨૬-૨૭ કર્મના સાક્ષી રૂપ દેવતાઓ પોતપોતાનો ભાગ લે નહિ એવો તો અહુ માત્ર પણ કોઈ અપરાધ આપના તરફથી થયેલો હોય એમ અમે જાણતા નથી. ૨૮

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે પ્રાદક્ષિણોના વચન સાંભળી અનિ ઉદાસ યજ્ઞમાન અંગ રાજાએ પ્રજા ભુની અજ્ઞા લઈ મૌનવ્રતનો ત્યાગ કરી તે વાત સભાસદોને પૂછી. ૨૯ અંગે કહ્યું કે હે સભાસદો ! દેવતાઓ બોલાવ્યા છતાં આવતા નથી અને પોતાનો ભાગ લેતા નથી એવો દેવતાઓનો એ શે અપરાધ કર્યો છે ? અને મારાથી શું વ્યનિક્રમ થયેલું છે તે મને સમજવો. ૩૦

સભાસદો બોલ્યા-હે નરોત્તમ ! આ જન્મમાં તો આપે કંઈ પાપ કર્યું નથી, પરંતુ પૂર્વ જન્મનું એવું પાપ છે કે જેથી આપ સત્તાન રહિત છો. કયાઈ એવો પણ લેખ છે કે-“એક સમય રાજા અંગ બાલ્યાવસ્થામા માનસ સરોવરની સમીપમા ક્રીડા કરવાને ગયા હતા ત્યાં એક તરુવર ઉપર રાજહંસે પોતાના બચ્ચા માળામા મૂક્યા હતા. હંસહંસિની વનમા ગયા હતા એવામા બચ્ચામાથી એક બચ્ચાને રાજા અંગે બાળચેષ્ટાની અચળતાથી પકડીને મૂઠીમા દબાવી દીધું બચ્ચુ દબામાને લીધે મરણ પામ્યું બચ્ચારે હંસ તથા હંસિની ત્યાં આવ્યા અને બચ્ચાને ન જોયું ત્યારે અત્યંત બ્યાકુળ થઈ નેત્રોમા આસુ લાવી બોલ્યા કે, અમારા વહાલા બચ્ચાને કોણ લઈ ગયું ? કોઈએ કહ્યું કે તમારા બચ્ચાને રાજા અંગે મારી નાખ્યું હંસ બોલ્યો કે રાજા અંગે જેવો અમારો વશ નિર્વંશ કર્યો તેવો બીજા જન્મમા તેનો વંશ નિર્વંશ થશે. હંસિની બોલી કે-હે સ્વમિ ! આપણ પખીઓથી શું થવાનું છે ? અને રાજાથી તો અનેક પ્રાણીઓનું પાલન

થાય છે માટે તેને આવો કઠિન શાપ દેવો યોગ્ય ન હતો. આપણા કર્મમાં તો હું ખ લોગવવાનું લખ્યું છે, પરંતુ રાજાને શા માટે હું ખી કર્યો? હું સિનીની મૃદુ વાણી સાંભળી હું સે વરદાન આપ્યું કે યજ્ઞ પુરુષની પૂજા કરવાથી રાજાને પુત્ર થશે,” માટે હે રાજા! તમે યજ્ઞપુરુષનું શ્રદ્ધાથી પૂજન કરો. ૩૧ હે રાજા! આપને ત્યાં પુત્ર ઉત્પન્ન થાય એવો યત્ન કરો. ભગવાનનું યજ્ઞન કરો કે જેથી તે આપને પુત્ર આપે. ૩૨ પછી દેવતાઓ પોતપોતાનો ભાગ લઈ લેશે, કારણ કે સંતાનને માટે તમે ભગવાનનું યજ્ઞન કરશો તો તેમા ભગવાન સાથે દેવતાઓ પોતાની મેળે આવશે. ૩૩ પુરુષ જે જે મનોરથને માટે ભગવાનનું પૂજન કરે છે તે તે ભાવના પ્રમાણે પ્રભુ કૃપા આપે છે. ૩૪

મૈત્રેય કહે છે—આ પ્રમાણે જ્યારે સર્વ પ્રાણીઓએ નિશ્ચય કર્યો ત્યારે રાજાએ પુત્ર પ્રાપ્તિ થવાને સવ વ્યાપક વિષ્ણુ ભગવાનનો પુત્રાર્થી યજ્ઞ કર્યો. ૩૫ તેનો પુરોડાશ વિષ્ણુ ભગવાનને મળ્યો ત્યારે તે કુડમાંથી સુવર્ણના એક મોટા થાળમાં પરિપક્વ ખીર હાથમાં લઈ એક પુરુષ બહાર નીકળ્યા તેમના સર્વેએ દર્શન કર્યો. ૩૬ અતિ આનંદ યુક્ત ઉદાર ચિત્ત રાજા અંગે પ્રાણીઓની આજ્ઞાથી તે ખીર તેમના હાથમાંથી પોતાના હાથમાં લીધી અને પછી તેણે તે સુધીને પોતાની રાણીને આપી. ૩૭ સુનીયા રાણીએ ખીર ખાધી તેથી તેણે ઋતુ કાળમાં પતિથી ગર્ભને ધારણ કર્યો અને જ્યારે સમય આવ્યો ત્યારે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. ૩૮ તે પુત્ર બાહ્યાવસ્થાથી જ પોતાનો નાનો (માતાનો બાપ) મૃત્યુ કે જે અધર્મના અશથી ઉત્પન્ન થયો હતો તેથી અધર્મી થયો એના જન્મ સમયે મહા ભયાનક ઉત્પાત થયા અને પ્રાણીઓએ તેનું વેન એવું નામ પાડ્યું. ૩૯ ધનુષ ધારણ કરી તે વનમાં ફરતો હતો અને જે મૃગ, સાધુ અને દીન સામા આવતા તેને કદી પણ છોડતો નહિ સર્વ કહેતા કે આ નિર્દય વેન છે જ્યારે મૃગયા કરી ઘેર આવતો ત્યારે પુરવાસીઓને અને બાળકોને બોલાવી પકડીને કોટડીમાં પૂરી મૂકતો, લાત તથા મૂકીથી મારતો અને પુષ્કળ ગાળો દેતો જ્યારે

પ્રજા વેનને જોતી ત્યારે ત્રાસ પામતી વેન કોઈના ઘરમાં આગ લગાડતો, કોઈને પકડી કુવામાં નાખી દેતો, કોઈને કુટુંબ સહિત મારી નાખતો અને તે જે રસ્તેથી નીકળતો ત્યાં હાહાકાર મચી રહેતો. આમ સંસારમાં ચારે તરફ તેનો ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યો હતો. ૪૦ નિર્દય અને અતિ ક્રૂર વેન રમત રમવાના સ્થળમાં પોતાની સમાન વયના બાળકોને પશુની પેઠે પકડી મારી નાખતો. ૪૧ તે મહા નીચ પુત્રના અત્યાચાર જોઈ પિતાએ ઘણી રીતે તેને સમજાવ્યો પણ તે દુષ્ટ સમજાયો નહિ. ૪૨ જ્યારે તેને શિક્ષા કરવાનું સામર્થ્ય રાજામાં રહ્યું નહિ ત્યારે અત્યંત દુઃખી થઈ પોતે વિચાર કરવા લાગ્યો કે—જેમને સંતાન નથી તેમણે ભગવાનનું પૂજન ઘણી સારી રીતે કર્યું છે, કારણ કે તેઓને દુષ્ટ સંતાનને માટે મહા કઠિન (અસહ્ય) દુઃખ લોગવવા પડતાં નથી. ૪૩ અપયશ, મહા અધર્મ, સર્વ સાથે વિરોધ તથા અનંત પીડા જેને માટે થય છે અને જેને માટે હું બહાથી ઘરમાં રહેવું પડે છે તે પ્રજાના મોહ બંધનને કયો પડિત પ્રીતિથી સ્વીકારે? ૪૪-૪૫ હું તો શોક આપનારા સુપુત્ર કરતા કુપુત્રને જ ઉત્તમ માનું છું, કારણ કે કુપુત્ર હોય તો મનુષ્યને દુઃખી ધરસાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય, અને ગદાનિથી ત્યાગ કરવો સુગમ પડે. ૪૬ આ પ્રમાણે વૈરાગ્યયુક્ત થઈ અર્ધ રાત્રિએ જ્યારે કોઈ પણ માણસ જોવામાં આવ્યું નહિ ત્યારે પોતાની પત્ની અને વેનની માતા સુનીયાને સુતેલા મૂકી સર્વ સમૃદ્ધિવાળા ઘરને ત્યાગ કરી તે એકલો જ વનમાં ચાલ્યો ગયો. ૪૭ જ્યારે પ્રાત કાળ થયો અને રાજા અંગ રાજ્ય મંદિરમાં જોવામાં ન આવ્યા ત્યારે પુરોહિત, સચિવ અને સબધી આદિ લોક તથા પ્રજા પોતાના રાજાને વૈરાગ્યથી નીકળી ગયેલા જાણી મહા શોકથી વ્યાકુળ થઈ અપકવ યોગીઓ જેમ હૃદયની અદર અત્યામી પરમાત્માને શોધે પણ તે મળે નહિ તેમ પૃથ્વી ઉપર રાજાને શોધવા લાગ્યા, પણ રાજા અંગ ક્યાહિ મળ્યા નહિ. ૪૮ હે વિદુર! દુષ્ટ પુત્ર સદૈવ દુઃખ દેનર હોય છે પુત્રથી કટાણી વૈરાગ્ય પામેલો અંગ જે કે દૂર ગયો ન હતો તોપણ તેનો પત્નો

નહિ મળવાથી લોકોએ નગરમાં પાછા આવી ઋષિ-
ઓની સભામાં પ્રજ્ઞામ કરી રોતાં રોતા રાજાનો
પત્નો ન લાગવાની વાત કહી ૪૯

મલ્લકયતઃ પદર્શી પ્રજ્ઞાપતે

ઈતોચ્ચમા પ્રપ્તપસૃત્ય તે પુરીમ્ ।

ઋષીન્સપ્રેતાનભિયથ સાધવો ।

ચ્યવેદ્યન્પૌરવ મર્તૃવિષ્ણવમ્ ॥ ૪૯ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे

त्रयोदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૪ મો. †

વેનનું અધર્માચરણ.

મૈત્રેય ઉવાચ

भृगवादयस्ते मुनयो लोकानां क्षेमदर्शिनः ।

गातयंसति वै नृणांपदयंत पशुसाम्यनाम् ॥

મૈત્રેય કહે છે-લોકોના કલ્યાણનો વિચાર કર-
નારા બ્રહ્મવાદી ભૃગુ આદિ ઋષિઓએ, કોઈ પણ
રાજા ન હોવાથી મનુષ્યોની પશુ જેવી સ્થિતિ જોઈ
વેનની માતા સુનીયાને બોલાવી ૧ મંત્રીઓ તેને
રાજ્યાભિષેક કરવા ચહાતા ન હતા તોપણ તેને
રાજ્યાભિષેક કર્યો ૨ અતિ ભય કર શિક્ષા કરનાર
વેનને રાજ્યાસન ઉપર આવેલો સાલળી સર્પના
ભયથી જેમ ઉદર સ તાઈ જાય તેમ ચોર માત્ર સ તાઈ
ગયા ૩ રાજ્યાસન ઉપર બેઠા પછી આઠ લોકપા-
ળોની વિભૂતિથી ગર્વ પામેલો મહા અહકારી તે
પોતે પોતાને ઉત્તમ ને બળવાન માનવા લાગ્યો મહા
અભિમાની વેન મહાત્માઓનો તિરસ્કાર કરવા
લાગ્યો. ૪ નિર કુશ હાથીની માફક મહાધ થઈ આકા-
શ તથા પૃથ્વીને ક પાયમાન કરતો તે રથમાં બેસીને
પૃથ્વી ઉપર ફરવા લાગ્યો. ૫ અભિમાનથી સર્વ પ્રજાને
ધર્મ બંધ કરવા દાડી પિટાવી તેણે જાહેર કર્યું કે
હોમ હવન કોઈએ કરવા નહિ, દાન આપવા નહિ
અને યજ્ઞન પણ કરવું નહિ ૬ વેનનો અત્યાચાર
જોઈ લોકોને દુ ખી જાણી દયા માટે સર્વ ઋષિઓ
એકઠા થઈ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ૭ અરે દુષ્ટ ! તું

જે તરફથી લોકોને સતાવવા લાગ્યો. જેમ લોકડું
જે બાજુથી બળવા માટે ત્યારે મધ્યમાં રહેલા જીવની
ખુરી દશા થાય, તેમ હાલ લોકોની ખુરી દશા થઈ
છે, કારણ કે એક તરફ ચોરોનો ભય અને બીજી
તરફ આ દુષ્ટ વાનરોનો ભય છે હવે આ મહા દુ ખ
શી રીતે ટળે ? ૮ રાજા વગર નગરને શૂન્ય સમજી
અધર્માચારી વેનને અમે રાજ્યકારભાર મોખ્યો તો
તેથી સર્વને ત્રાસ થાય છે હવે સર્વનું કલ્યાણ શી
રીતે થાય ૯ જુજ ગને દૂધ પાઈ પાળતા તે પ્રથમ
પોતાનું પાલન કરનારનેજ કમે છે, તેમ આ મહા
કૂર ખુદ્દિ ને દુષ્ટ સ્વભાવવાળો વેન સુનીયાના ગર્ભથી
જન્મ્યો છે ૧૦ તેને સારો જાણી પ્રજાપાળક બનાવ્યો
તો તે દુષ્ટ ઉલટો અમારોજ નાશ કરવા તૈયાર
થયો હવે શું કરવું ? અમેજ તેને અમારો રાજા
બનાવ્યો માટે ત્યા જઈ તેને સમજાવીએ કે જેથી
અમોને કોઈ દોષ ન હે, તથા આપણે પાપના ભાગી
થઈએ નહિ ૧૧ આપણે જાણતા હતા છતા આ
દુષ્ટને રાજા બનાવ્યો તો તેને હવે સામ દામથી
સમજાવવો આપણા સમજાવ્યાથી જ નહિ સમજે
તો જાણીશું કે તે મહા અધર્મી છે છેવટે લોકોના
ધિ કારથી દગ્ધ થયેલા એ દુષ્ટને આપણે આપણી
શક્તિના તેજના પ્રભાવથી ક્ષણ માત્રમાં બાળીને
ભસ્મ કરી નાખીશું ૧૨ આવો વિચાર કરી એક
નિશ્ચય થઈ ક્રોધને ગુપ્ત રાખી સર્વ ઋષિઓ તેની
પાસે ગયા અને તેને સામ દામ ને ભેદાદિ નીતિના
વચનોથી શાન્ત કરી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૧૩

ઋષિઓ બોલ્યા-હે રાજા ! આપનું આયુષ્ય,
બળ, લક્ષ્મી અને કીર્તિ જેથી વધે એવી વાત કહેવા
અમે આવ્યા છીએ ૧૪ પુરુષને ઉચિત છે કે તનથી,
મનથી, વચનથી અને ખુદ્દિથી ધર્માચરણ કરવું
ધર્માચરણથી શોકરહિત લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે કે
જ્યા કામનારહિત પવિત્ર લોક નિવાસ કરે છે અને
સદા આનંદમાં રહે છે, ૧૫ માટે હે વીર રાજા !
પ્રજાના રક્ષણ રૂપ આપનો રાજધર્મ નષ્ટ ન થવો
જોઈએ ધર્મનો નાશ થવાથી રાજા ઐશ્વર્યથી બ્રહ્મ
થાય છે ૧૬ હે રાજા ! દુષ્ટ માણસોથી અને ચોરા-
દિકોથી રાજા પોતાની પ્રજાની રક્ષા કરવા નીમાય છે.

† આ અધ્યાયમાં પુત્રના ત્રાસથી અંગ રાજા વનમાં
ગયા ત્યારે બ્રાહ્મણોએ વેનને રાજ્ય આપ્યું અને પછી
વેનનો અત્યાચાર જોઈ તેને મારી નાખ્યો એ કથા કહેવાયો

શાસ્ત્ર મર્યાદા પ્રમાણે હડ કરે તો રાજાને આ લોકમા ને પરલોકમા પરગાન હ પ્રાપ્ત થાય છે ૧૭ જે રાજાના રાજ્યમા ભગવાન યજ્ઞ પુરુષનું, પોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે પૂજન થાય છે, અને જે રાજા પોતાના રાજધર્મની મર્યાદામા રહે છે તે રાજા ઉપર ભગવાન સર્વ ધર્મ પાળક વિદ્યાત્મા અત્યંત પ્રમદ થાય છે ૧૮-૧૯ અને જગતના અધિપતિઓના પણ અધિપતિ ભગવાન પ્રસન્ન થાય તો પછી તેને કયી વસ્તુ મળવી હુલ્લ છે? લોકપાળ સહિત સર્વ લોક તેના ભયથી તેનો આદરસત્કાર કરી તેને ભેટ અર્પણ કરે છે, ૨૦ માટે હે રાજા! સર્વ લોક, દેવતાઓ અને યજ્ઞ જેમા સદા નિવાસ કરે છે એવા વેદત્રયીમય, દ્રવ્યમય અને તપોમય ઇશ્વરનું તમારી કુશળતા માટે નાના પ્રકારના વિધાનોથી અને વિચિત્ર યજ્ઞોથી પ્રજા સમૃદ્ધિને માટે યજ્ઞન કરે છે, માટે આપ તેમના યજ્ઞને સહાયતા કરવા યોગ્ય છો. ૨૧ હે વીર! આપના હેશમા પ્રાણીઓ લોકોના યજ્ઞથી શ્રી નારાયણની કળા રૂપ દેવતાઓ સતુષ્ઠ થઈ સર્વને મનોવાછિત કૃપા આપે છે, માટે દેવતાઓનું અપમાન કરવું યોગ્ય નથી ૨૨

વેને કહ્યું-અરેરે!! અધર્મને ધર્મ મનનારા તમે મૂર્ખ લોકો છો, કારણ કે અ જીવિકાને આપ નારો જે હું રાજા તેનો ત્યાગ કરી તમે જાનપતિની ઉપાસના કરો છો. ૨૩ જે મૂર્ખ લોકો રાજા રૂપ ઇશ્વરનો અનાદર કરે છે તે આલોકમા અને પરલોકમા કોઈ સ્થળે સુખ પામના નથી ૨૪ યજ્ઞપુરુષ ભગવાન કોણ છે? કે જેમા તમારી ભક્તિ છે અરે મૂર્ખો! જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિનો ત્યાગ કરી જાન પુરુષથી પ્રીતિ કરે તેમ તમે પણ જીડી ભક્તિ કરો છો. ૨૫ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઇન્દ્ર, ઉપેન્દ્ર, વાયુ, ચમ, સૂર્ય, મેઘ, કુબેર, ચંદ્રમા, પૃથ્વી, અગ્નિ કે વરુણ અને બીજા પણ દેવતાઓ કે જે વર અને શાપ આપવામા શૂરા છે તે સર્વ રાજાના શરીરમા વાસ કરે છે તેથી રાજા સર્વ દેવમય છે ૨૬-૨૭ માટે હે પ્રાણીઓ! તમે ઇર્ષાનો ત્યાગ કરી, યજ્ઞાદિ કર્મથી કેવળ મારુ જ પૂજન કરો. યજ્ઞ રૂપ હું હું મને બલિદાન આપો. મરાથી અધિક

બીજો કોઈ યજ્ઞપુરુષ પૂજન કરવા યોગ્ય નથી ૨૮

મૈત્રેય કહે છે-એ પ્રમાણે તે કુમાર્ગી, કુબુદ્ધિ, પાપી, પાપાંત મતવાળા અને સર્વ મ ગળથકી બ્રહ્મ એવા વેનને બહુજ સમજાવ્યો પણ તે દુષ્ટ નરેશે મુનિઓનો ઉપદેશ સાંભળ્યો નહિ ૨૯ બ્યારે વેને ઘેર આવેલા પ્રાણીઓનો અત્યંત અનાદર કર્યો ત્યારે હે વિદુર! તે પ્રાણીઓ પોતાનો ઉપદેશ વ્યર્થ ગયો જાણી બહુ ગુસ્સે થયા ૩૦ અને તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે આ પાપીનો સ્વભાવ મહા દારુણ છે માટે તેને મારવો એજ ઉત્તમ છે, કારણ કે જો આ આડાલ જીવતો રહેશે તો અવશ્ય સ સારને ધૂળ કરી નાખશે ૩૧ આ દુષ્ટ કર્મ કરનાર વેન, રાજાઓના ઉત્તમ આસન ઉપર બેસવાને યોગ્ય નથી, કારણ કે તે નિર્વજ્જ થઈ યજ્ઞપુરુષ ભગવાનની નિંદા કરી ધર્મનો વિધ્વંસ કરવા ઇચ્છે છે ૩૨ જે ભગવાને પોતાની કૃપાવડે આને આ પ્રકારનો વૈભવ અને મોટાઈ આપી છે તે ભગવાનની વેન વગર બીજો કોણ નિંદા કરે? ૩૩ આ પ્રમાણે કોધયુક્ત થઈ મારી નાખવાનો નિશ્ચય કરી ઋષિઓએ અન્યુત ભગવાનની નિંદા કરવાથી હતભાગ્ય વેનને હુકાર શબ્દનો મારણ પ્રયોગ કરી મારી નાખ્યો. ૩૪ આ પ્રમાણે વેનને મારીને સર્વ ઋષિઓ પોતપોતાને આશ્રમે ગયા વેનના મરણથી શોકવતી સુનીથાએ મંત્ર અને એવધિઓના પ્રયોગથી પુત્રના કલેવરની રક્ષા કરાવી તેને રાખી મૂક્યું, કારણ કે તે ઋષિઓની વિદ્યા અને યોગને સારી રીતે જાણતી હતી ૩૫

એક સમયે તે મુનિઓ સરસ્વતીના જળમા સ્નાન કરી, અગ્નિમા આહુતિ આપી, નિશ્ચિત થઈ નદીના તટ ઉપર બેઠા બેઠા વાર્તાલાપ કરતા હતા ૩૬ એટલામા જગતને ત્રાસ આપે એવા મેટા મોટા ઉત્પાતો થવા લાગ્યા તે જોઈ ઋષિઓ બોદ્યા કે આ સમયે કોઈ પૃથ્વી ઉપર પ્રજાપાળક રાજા નથી, એથી કદાચિત આ અનાથ પૃથ્વી ઉપર ચોરો ઉપદ્રવ કરતા હશે. ૩૭ મુનિ લોકો આ પ્રમાણે વિચાર કરતા હતા એટલામા ચોરોના ટોળાને ટોળા ત્યા આવી પહોંચ્યા અને દોડાદોડ થવા લાગી અને તેમના ઘોડા દોડવાથી ચારે તરફ ધૂળ ઉડતી જોવામા

આવી ૩૮ રાજાના મરણથી લોકોનું દ્રવ્ય ચોરો હુટવા લાગ્યા, પ્રજામાં પણ પરસ્પર મારામારી, ચોરી અને ખુન થવા માડ્યા ૩૯ તે જોઈ મુનિ લોકોએ વિચાર કર્યો કે જો કદાચ આવોજ ઉપદ્રવ ચાલુ રહેશે તો આપણને હોષ લાગશે, કારણ કે જે બ્રાહ્મણ સમદંષ્ટિ અને શાન્ત હોવા છતાં પણ હું ખી લોકોનું રક્ષણ નથી કરતો તેનું સર્વ પ્રહતપ કુટેલા વાસણમાંથી જેમ જળ ઝરી જાય તેમ નાશ પામે છે ૪૦-૪૧ આપણે આ ઉપદ્રવને શાન્ત કરી શકીએ છીએ, તોપણ રાજર્ષિ અગનો વશ નિર્વશ ન થવો જોઈએ, કારણ કે એ વશમાં મોટા મોટા પરાક્રમી અને ભગવદ્ભક્ત રાજાઓ થતા આવ્યા છે અને હવે પણ થશે ૪૨ આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સર્વ ઋષિઓ સાથે મળી નગરમાં ગયા અને મંત્રીથી મરેલા મહીપતિ વેનની સાથળનું મથન કરવા લાગ્યા તેમાંથી એક નાનો કદરૂપો પુરુષ ઉત્પન્ન થયો ૪૩ એ પુરુષ કાગડા જેવા કૃષ્ણ વર્ણનો હતો તેના હાથ, પગ અને અંગ બહુજ નાના હતા લાંબી દાઢી અને ચપટું નાક હતું, લાલ નેત્ર અને ભૂરા કેશ હતા ૪૪ તે પુરુષ દીનજનની પેઠે હાથ જોડી મુનિઓને કહેવા લાગ્યો કે-“ મને શી આજ્ઞા છે?” આ પ્રમાણે જ્યારે તે બોલ્યો ત્યારે હે વિદુર ! “ નિર્ણય ” અર્થાત્ બેસી જ એવું તેમણે કહ્યું અને તે ઉપરથી એ પુરુષનું નામ નિષાદ પડ્યું ૪૫ એના વશના નિષાદ એટલે ભિલ્લ લોક થયા કે જે વન અને પર્વતોમાં રહે છે અધર્મી વેનના શરીરમાં જે પાપ ભરેલું હતું તે નિષાદ રૂપે બહાર નીકળ્યું અને વેનના શરીરમાં કોઈ પ્રકારનું કલક રહ્યું નહિ નિષાદના વશજોને નગરમાં વાસ કરવાનો અધિકાર નથી તેથી તેઓ પર્વતોની કદરાઓમાં રહે છે- ૪૬

तस्य वशास्तु नैषादा गिरिकान्तगोचरा ।
येनाहरञ्जायमानो वनकल्मषमुत्क्षणम् ॥ ४६ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
चतुर्दशोऽध्याय

અધ્યાય ૧૫ મો. ૩

પૃથુનો જન્મ અને તેને રાજ્યાભિષેક.

મૈત્રેય જ્ઞાત્ર

अथ तस्य पुनर्विजैरपुत्रस्य महीपतेः ।

बाह्वृगां मर्यमानाभ्यां मिथुन समपद्यत ॥

મૈત્રેય કહે છે-તે પછી મુનિ લોકોએ વેનના જમણા હાથનું મથન કર્યું તેમાંથી એક કન્યા અને એક પુરુષ ઉત્પન્ન થયો ૧ એ જોડકું પ્રગટ થયેલું જોઈ બ્રહ્મવાદી ઋષિઓ તેને ભગવાનનો અશ ભણી બહુજ પ્રસન્ન થયા ૨

ઋષિઓ બોલ્યા-આ પુરુષ, લોકની રક્ષા માટે વિષ્ણુ ભગવાનના અશથી પ્રગટ થયેલો છે અને આ કન્યા ભગવાનની માથે સદા રહેનારા લક્ષ્મીના અશથી પ્રગટ થઈ છે ૩ આ જે પુરુષ છે તે સર્વ રાજાઓમાં આદિરાજ મહા તેજસ્વી પૃથુ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થશે અને જગતમાં પોતાના યશનો વિસ્તાર કરશે ૪ અને સારા દાતવાળી સુદરી દેવી ગુણ ભૂષણોથી ભૂષિત આ કન્યા અર્ચિનામની રાણી કાન્તિની કાન્તિને વધારનારી પોતાના પતિ પૃથુની નિત્ય સેવા કરશે ૫ પૃથુ જગતના રક્ષણ માટે સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાનનો અશ પ્રગટ થયેલો છે, અને શ્રીનારાયણના હૃદયમાં સદા વાસ કરનાર ભગવત પરાયણ શ્રી લક્ષ્મીજીએ આ કન્યા રૂપે અવતાર ધારણ કર્યો છે ૬

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ તે જોડકાની પ્રશસા કરી ગધર્વ યજ્ઞ ગાવા લાગ્યા, સિદ્ધ ને દેવો પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, અને દેવાગનાઓ આનંદથી નાચ કરવા લાગી ૭ સ્વર્ગમાં શંખ, તૂરી, મૃદંગ અને દુદુલિ આદિ અનેક પ્રકારના વાદ્ય વાગવા લાગ્યાં દેવતા, ઋષિ અને પિતૃઓ પ્રસન્ન થયા ૮ સર્વ લોકપાળ અને શિવને સાથે લઈ જગત કર્તા એવા બ્રહ્મા, દેવતા તથા ઇંદ્રને લઈ ત્યાં પધાર્યા પછી પૃથુના જમણા હાથમાં ગદાધારી ચક્રનું

૩ આ અધ્યાયમાં વેનની જુનના મથવાથી પૃથુની ઉત્પત્તિ, અને તેનો અભિષેક તથા પૂજા આદિ થઈ, તે ૭માં કહેવાશે

ચિહ્ન અને પગમા કમળના ચિહ્ન બેઠા પ્રજ્ઞાએ સર્વને કહ્યું કે આ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાનના અશથી ઉત્પન્ન થયેલો રાજા છે, કારણ કે જેના હાથમા બીજી રેખાઓથી મળેલું સુદર્શન ચક્ર હોય તેને પરમેશ્વરનો અશ બાણવો ૯-૧૦ પ્રજ્ઞવાદી પ્રાણીઓએ પછી તેના અભિષેકનો આરભ કર્યો અને સર્વ લોકો સ્થળે સ્થળથી તેના અભિષેક માટે વસ્તુઓ લાવ્યા ૧૧ નદિઓ, પર્વત, સમુદ્ર, વૃક્ષ, હાથી, ગાય, પક્ષી, મૃગ, સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને સર્વ પ્રાણી ત્યાં ભેટ લાવ્યા ૧૨ પૃથ્વ સ્નાન કરીને સુદર વસ્ત્રાભૂષણ પહેરી અલકાર ધારણ કરેલી પોતાની પત્ની અર્ચિની સાથે બાણે બીજે અગ્નિ હોય તેમ પ્રકાશવા લાગ્યો ૧૩ હે વિદુર! પૃથ્વ માટે કુબેરે ઉત્તમ સુવર્ણનું સિંહાસન અપણું કર્યું અને વરુણે જેમાથી સદા શીતળ જળ ટપકતું રહે એવું એક છત્ર અર્પણું કર્યું ૧૪ અત્યંત વિશાળ બે આમર વાયુએ અર્પણું કર્યો, ધર્મે કીર્તિમય માળા અર્પણું કરી, ઇંદ્રે કિરીટ અર્પણું કર્યો, અને યમરાજે દુષ્ટોનો નાશ કરનાર સંયમન નામનો પોતાનો દડ અર્પણું કર્યો ૧૫ પ્રજ્ઞાએ પ્રજ્ઞમય કવચ આપ્યું, સરસ્વતીએ એક હાર અર્પણું કર્યો, શ્રીહરિ ચક્રધરે સુદર્શન ચક્ર અર્પણું કર્યું અને લક્ષ્મીએ અખૂટ લક્ષ્મી આપી ૧૬ શ કરે અંદ્ર નામે ખડ્ગ આપ્યું અને પાર્વતીએ શતચક્ર નામની ઢાલ આપી, ચંદ્રમાએ અમૃતમય ઘોડાઓ અને ત્વષ્ટા (વિશ્વકર્મા) એ એક સુદર રથ આપ્યો ૧૭ અગ્નિએ બકરા અને બળદના શિંગડામાથી બનાવેલું ધનુષ અને પૃથ્વીએ જેને પહેરી ન્યા ઇચ્છા થાય ત્યાં જઈ શકાય એવી યોગમય પાદુકાઓ આપી અને આકાશે પ્રતિ દિવસ તાજા પુષ્પોના હાર આપવા માડયા ૧૮ આકાશમા ફરનાર એયરે નાટ્ય, સુદર ગાયન, વાજ અને ગુપ્ત વિદ્યા આપી, ઋષિઓએ આશીર્વાદ આપ્યો અને સમુદ્રે શખ આપ્યો ૧૯ સમુદ્ર, પર્વત અને નદિઓએ એ મહાત્માને રથનો માર્ગ ડરી આપ્યો અને માગધ તથા બદ્ધિજન સ્તુતિ કરવા લાવ્યા ૨૦ સ્તુતિ કરનારને પોતાની પાસે ઉભેલા બેઠાને મહા પ્રતાપી વેનના પુત્ર પૃથ્વએ હસતા હસતા મેઘ જેવી ગભીર

વાણીથી તેમને આવા વચન કહ્યા. ૨૧

પૃથ્વએ કહ્યું-હે સૂત! હજી મારા ગુણ જગતમાં પ્રસિદ્ધ નથી માટે તમે મારી સ્તુતિ શા માટે કરો છો? લોકને જેના ગુણ વિદિત હોય તેની સ્તુતિ કરવી બેઠાએ ૨૨ હે શ્રેષ્ઠ વંકતાઓ! ન્યારે કાળાતરે મારા ગુણ પ્રસિદ્ધ થાય ત્યારે તમે મારી પરિક્ષે પ્રશંસા કરજો અમે તમારી સ્તુતિ સભ્યોની પ્રેરણાથી કરીએ છીએ એમ તમે કહી શકતા નથી, કારણ કે ઉત્તમ વ્યક્તિ પરમેશ્વરના ગુણાનુવાદ પાસે બીજા મનુષ્યના ગુણ સલાસદો ગાતા નથી ૨૩ ગુણોની સલાવનાથી અમે તમારી સ્તુતિ કરીએ છીએ એવું પણ તમારાથી કહેવાશે નહિ, કારણ કે જે મહા પુરુષોના ગુણ સંપાદન કરી શકાય તે પણ મારામા નથી એવા ગુણોની સલાવના માત્રથી કોણ સ્તુતિ કરાવે? સ્તુતિ કરનાર લોકો સ્તુતિ કરતા હોય તે સમયે સાભળનારા અને સ્તુતિ કરનારા પોતે પણ મનમા મશ્કરી કરે કે, આ માણસમાં એવા કયા ગુણ છે? જે સામર્થ્યવાન, લક્ષ્મીવાન અને કીર્તિમાન પુરુષ છે તે પોતાની સ્તુતિ સાભળવાથી શરમાય છે ૨૪ પોતાની સ્તુતિથી લક્ષ્મી પામતા મહાત્મા પુરુષો નિઘ કર્મની પેઠે પોતાના વખાણને ધિકારે છે ૨૫ હે માગધ! હજી હું શ્રેષ્ઠ કર્મ કરી લોકમા વિખ્યાત થયો નથી તે પહેલાં બાળકની પેઠે મારી કીર્તિને ગાઓ તે યોગ્ય નથી ૨૬

વયં ત્વવિદિતા લોકે સૂનાઘાપિ સ્ત્રીમમિઃ ॥

કર્મમિ કથમાત્માનગાપયિષ્યામ બાલવત્ ૨૬

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे

पञ्चदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો. ૩

પૃથ્વરાજની પ્રશંસા.

મૈત્રેય ઉવાચ

इनि ब्रुवाण नृपतिं गायका मुनिनोदिताः ।

तुष्टुस्तुष्टमनसस्तद्भागवतसेवया ॥ ૧ ॥

૩ આ અધ્યાયમા સર્વ લોકપાળોએ જેનો સત્કાર કર્યો હતો એવા પૃથ્વીના રાણી સહિત મુનિ લોકોના કહેવાથી માત્રોએ સ્તુતિ કરી એ કયા કહેવારો

મૈત્રેય કહે છે-હૈ વિદુર ! પૃથુ રાજાએ પોતાની સ્તુતિનો નિષેધ કર્યો, પરંતુ મુનિયોની પ્રેરણાથી સ્તુતિપાઠકો રાજાની વાણી રૂપ અમૃતના સેવનથી પ્રસન્ન થિત થઈ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ^૧ સૂત, માગધ, અને બદીજન કહેવા લાગ્યા કે આપ સક્ષાત્ પરમેશ્વર છો. આપ આપની માયથી અવતર્યા છો, વેનના અગ્રથી પ્રગટ થયેલા આપના ગુણ ચરિતેનું વર્ણન કરવાને બ્રહ્મ દિકોની બુદ્ધિ ગુચ્છાઈ જાય તે પછી આપના મહિમનું વર્ણન કરવાને અમારું તો ગળુ શું ? ભગવનના કળા અવતાર હે પૃથુમૂર્તિ ! આપની કથા રૂપી અમૃતના સદૃશ થઈ મુનિ લોકોની પ્રેરણાથી તેઓએ યોગબળથી અમરા હૃદયમાં પ્રકાશ કર્યો તે પ્રમાણે તમારા ગુણનું અમે વર્ણન કરીશું. ^૨ રાજા ધર્મ પાલકોમાં શ્રેષ્ઠ, લોકોને ધર્મમાં રાખનારી મર્યાદાની રક્ષા માટે છેને તે તોડનારને દડ દે છે. ^૩ આ રાજાએ યોગથી પોતાના શરીરમાં સમયે સમયે અલોક તથા પરલોકનું જે પ્રમણે કસ્યણુ થાય તે પ્રમાણે સર્વ લોકપાળના દેહોનું પાલન, પોષણ અને અનુરજન કરશે. ^૪ વળી સર્વ પ્રાણીઓમાં સમન રીતે વર્તતો આ રાજા, સૂર્ય જેમ આઠ મહિના જળનું શોષણ કરી લઈ ચોમાસાના ચાર મહિનામાં તે પાછું અપે છે તેમ કર લેવાના સમયમાં લોકો પસેથી ધન લઈ દુઝાળ વગેરેમાં તેમને તે પાછું આપશે. ^૫ જેમ પૃથ્વી સર્વ સસારનો ભર વહન કરે છે અને સર્વના અપરાધ ક્ષમા કરે છે તેમ તમે કરજો. ^૬ જો કદાપિ ઇદ્ર વર્ષા નહિ કરે તો આ નરદેવ દેહધારી ઇદ્રના જેવી વર્ષા કરી દુખી જનોનું રક્ષણ કરશે. ^૭ જેમ ચંદ્રમાં પ્રજાને તૃપ્ત કરે છે તેમ આ પૃથુ રાજા પણ પોતાના અનુરાગ સહિત દટિવળ તથા સદહાર્યે ડરી શું ? મુખ્યદ્રથી જગતને આનંદ અપશે. ^૮ જેના વરુણદેવના સર્વ કાર્ય શુભ રહે છે તેમ આ પૃથુ સર્વ પ્રકારે સચન મૂર્તિ થશે અને પરિણામ પહેલા તેના કઈ પણ કારાની ખબર પડશે નહિ તેના ગમીર અભિપ્રાયને કોઈ જાણી શકશે નહિ, તેનું દ્રવ્ય શુભ રહેશે અને પૃથુરાજ જ ખરેખર અપર મહિરાવાળો શુભોના સાગર રૂપ થશે. ^{૧૦}

વેનરૂપી અરિયુનું મથન કરવાથી પ્રગટ થયેલા પૃથુરાજનો, કોઈ પણ શત્રુ તિરસ્કાર કરશે નહિ અને સમીપમાં ગદ્દા છતાં પણ જાણે દૂર બેઠેલા હેય તેમ કોઈ શત્રુ મનથી પણ તેને જીતી શકશે નહિ. ^{૧૧} વળી પ્રાણી માત્રના બહારના અને અંદરના સર્વ કર્મોને દૂતો દ્વારા તપાસ કરતો આ પૃથુ રાજા જેમ સર્વ જીવોનો અધ્યક્ષ અને આત્મભૂત વાયુ હોય તેમ ઉદાસીન અને સમાન રહેશે. ^{૧૨} આ રાજા ધર્મના માર્ગમાં એવો સત્યવાદી થશે કે અદક્યને કદાપિ દડ દેશે નહિ અને પોતાનો પુત્ર પણ જો શિક્ષા કરવા યોગ્ય હશે તો તેને પણ શિક્ષા કરશે. ^{૧૩} પૃથુનું અખડ શાસન માનસાચળ પર્વતથી પૂર્વે જ્યાં જ્યાં સુધી ભગવાન ભાસ્કર પોતાના કિરણોથી તપે છે ત્યાં સુધી ચાલશે. ^{૧૪} વળી પોતાના ચરિતોથી લોકોને તે રીઝવશે અને મનને આનંદકારી તથા મનોહર વાક્યોથી પ્રજાને આનંદ આપશે. આવી રીતે પ્રજા પ્રસન્ન થવાથી “રાજા” એવું તમારું નામ પડશે. ^{૧૫} વળી આ રાજા દંડ નિયમવાળો, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો, બ્રાહ્મણોનો ભક્ત, વૃદ્ધ પુરુષોનો સેવક, શરણાગતવત્સલ, સર્વને માન આપનાર અને દીનદયાળ થશે. ^{૧૬} પરંતુ સ્ત્રીઓને માતા સમાન ગણનાર અને પોતાની સ્ત્રીને પોતાનું અંધુ અંગ સમજનાર, પ્રજા ઉપર પિતાના જેવો પ્રેમ રાખનાર અને બ્રહ્મવાદી બ્રાહ્મણોનો દાસ થશે. ^{૧૭} દેહધારીઓને પોતાના આત્મા જેવો પ્રિય, સુહૃદોના આનંદની વૃદ્ધિ કરનાર, વૈરાગ્યવાન, સત્પુરુષોનો સમાગમ કરનાર અને દુષ્ટોને દડ દેનાર થશે. ^{૧૮} આ રાજામાં સાક્ષાત્ ત્રિભુવન નાયક નિર્વિકાર ભગવાન પોતે વસેલા છે અને પોતાની કળાથી તેમણે અવતાર ધારણ કરેલા છે. ^{૧૯} આ મહારાજાધિરાજ પૃથુ ઉદયાચળ પર્વતથી લઈ સર્વ ભૂમડાળની સૂર્યનારાયણ પ્રદક્ષિણા કરે તેમ એકલોજ જ્યપ્રદ રથમાં બેસી હાથમાં ધનુષ રાખી ભૂમડાળની રક્ષા કરવા માટે ધરાની પ્રદક્ષિણા કરશે. ^{૨૦} આ પૃથુ રાજા જ્યાં જ્યાં જશે ત્યાં ત્યાં લોકપાળો અને રાજાઓ સર્વ તેને ભેટ આપશે. રાજાઓની સ્ત્રીઓ આ આદિરાજને વિષ્ણુ ભગવાનની

કળા માની તેના યજ્ઞ ગાશે ૨૧ વળી પ્રજાની આ-
ભવિકા ઉપભવી આપનાર આ રાજા ગાય રૂપ
ધરાનું દોહન કરશે અને લીલા માત્રથી પોતાના
ધનુષની અણીવડે પર્વતોને તોડીને સર્વ પૃથ્વીને
ધન્દ્ર જેમ સમાન કરે તેમ સમાન કરશે ૨૨ વળી
જેમ સિંહ પુછડુ ઉચ્ચ કરીને વનમાં ફરે અને
સુગ આદિ પ્રાણીઓ નાસી જાય તેમ આ રાજા
જ્યારે પોતાના આજગવ ધનુષનો ટકાર કરી
નિર્દોષ થઈ સંશ્રામમાં ફરશે ત્યારે સર્વ દિશાઓ-
માંથી દુષ્ટ લોકો નાસી જશે ૨૩ વળી જ્યાં સસ્ત્ર-
સ્વતી નદી પ્રકટ થાય છે ત્યાં આ રાજા સો અશ્વ-
મેધ યજ્ઞ કરશે અને છેલ્લો યજ્ઞ ચાલતો હશે તે
સમયે ધન્દ્ર તેના ઘોડાને હરી જશે ૨૪ વળી તે
આ રાજા પોતાના રાજમહાલયની પાસેના ઉપવનમાં
ભગવાન સનત્કુમારને એકલોજ મળી શ્રદ્ધાપૂર્વક
ભક્તિથી તેમનું આરાધન કરી સાક્ષાત્ વાસુદેવ
ભગવાનના પ્રદ્યૌક જ્ઞાનને મેળવશે ૨૫ આ મહા-
પરાક્રમી પૃથુ રાજાના યજ્ઞ પ્રજા સ્થળે સ્થળ મધુર
વાણીથી ગાશે, ત્યારે પોતાના પરાક્રમની વાત પોતાને
કાને જ તે સાંભળશે ૨૬ વળી પૃથુરાજાની આજ્ઞાને
કોઈ પણ ભગ કરશે નહિ સર્વ દિશાઓને છૂટી
અર્થાત્ દિગ્વિજય કરી પોતાના તેજથી સર્વ લોકો-
ના હુ ખને તે ફર કરશે અને દેવ તથા દાનવોના
રાજાઓ જેનો મહા પ્રતાપ ગાય છે એવો આ મહા-
નુભાવ પૃથ્વીનો પતિ થશે ૨૭

વિશેષ વિજિત્યા પ્રતિરુદ્ધચક્ર.

શ્વતેજસોત્પાદિત લોક શત્રુય ॥

સુરાસુરૈરૈરુપનીયમાનો

મહાનુભાવો મવિતા પતિર્ભુવ ॥ ૨૭ ॥

इति श्रीमद्भागवते महपुगणे चतुर्थस्कन्धे
षोडशोऽध्याय.

અધ્યાય ૧૭ મો. *

અણુખેડ-કુવારી પૃથ્વી.

મૈત્રેય ઉવાચ

एवं स भगवान् वैश्यं व्यापितो गुणकर्मिः
छद्गामासत्ता-कामैः प्रतिपूज्याभिनद्यच्च । १ ।

મૈત્રેય કહે છે-એ પ્રકારે ગુણ અને કર્મથી
પ્રખ્યાત પૃથુરાજાએ સ્તુતિ કરનારાઓને સત્કાર
દઇ અને મનકામના પૂર્ણ કરીને પ્રસન્ન કર્યા *
પ્રાદ્યૌકાદિ ચારે વર્ણ, નોકર, મંત્રી, પુરોહિત,
નગરના નર અને નારી, દેશના લોકો, કારીગરો તથા
પ્રજા ઇત્યાદિ સર્વનો તેણે યથાઘટિત સત્કાર કર્યો *

વિદુર પૂછે છે-અનેક રૂપ ધરનાર પૃથ્વીએ
ગાયનું રૂપ કેમ ધારણ કર્યું ? અને જ્યારે પૃથ્વીએ
તેનું દોહન કર્યું ત્યારે તેનો વત્સ કોણ બન્યું ?
દોહવાનું પાત્ર શું હતું ? અને સ્વાભાવિક ઉંચી
અને નીચી પૃથ્વીને પૃથ્વીએ સરખી કેમ કરી ? તેના
પવિત્ર યજ્ઞના ઘેડાને ધન્દ્ર શા માટે હરી ગયો ?
૩-૪ હે પ્રજાન્ ! વેદવ દિવ્યોમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાન સન-
ત્કુમાર પાસેથી પરમ જ્ઞાનને પામી પૂર્ણ થઈ તે
રાજર્ષિ કથી ગતિને પામ્યા ? * વળી શ્રીકૃષ્ણ ભગ-
વનના ખીજ પણ જે જે પુણ્યદાયક અને પવિત્ર
યજ્ઞ પૃથ્વીની કથાને આગ્રિત હોય તે મને સંભળાવો.
વેનના અગથી ઉત્પન્ન થઈ ભગવાન પૃથ્વીએ પૃથ્વીનું
શા માટે દોહન કર્યું ? તે આપ મને કહો ૧-૭

સૂત કહે છે-જ્યારે વિદુરે વાસુદેવ ભગવાનની
કથા કહેવાને આ પ્રમાણે પ્રેરણા કરી ત્યારે તેમની
પ્રશ્ન સા કરી પ્રસન્ન મનથી મૈત્રેય તે નીચે પ્રમાણે
કહેવા લાગ્યા *

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! જ્યારે પ્રાદ્યૌકાએ
પૃથ્વીને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને મેટો પ્રજાપાળક
બનાવ્યો ત્યારે સર્વ ધરાતળ અન્ન રહિત થઈ ગયેલું
હતું તેથી સર્વ પ્રજા ક્ષુધાર્ત થઈ પીડાતી હતી પોતા-
ના રાજા પાસે જઈને તે કહેવા લાગી કે, * હે

* આ અધ્યાયમાં લોકોની ક્ષુધા રાત કરવા પૃથ્વીએ
ખીજ ગળી ગયેલી એવી પૃથ્વીનો વધ કરવાનો ઉલ્લેખ
કર્યો નથી કરીને પૃથ્વીએ સ્તુતિ કરી એ કથા કહેવાયો.

રાજન! અમને ક્ષુધા બહુ પીડે છે જેમ જાડના મધ્યમા રહેલો અગ્નિ વૃક્ષને બાળે છે તેમ જઠરાગ્નિથી અમે સર્વે પીડાઈએ છીએ હે શરણાગત વત્સલ! અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ, કારણ કે, બ્રાહ્મણે એ આપને અમારા રાજ બનાવ્યા છે ૧૦ હે પૃથ્વીનાથ! ક્ષુધાથી અમારા પ્રાણ જતા રહેશે માટે અમારા સંરક્ષણ સરુ અપ જલદી ઉપાય કરો, કારણ કે સુવા પછી અન્ન શા કાનનું? પગમાત્રાએ આપને આજીવિકાના પતિ અને લોકોના પાળક બનાવ્યા છે ૧૧

મૈત્રેય કહે છે-હે નિદુર! પ્રજાની આવી કરુણાજનક વિનતિ સાભળી, પૃથુએ ઘણા સમય મુઠી વિચાર કર્યો ત્યારે જણ્યુ કે, 'પૃથ્વી અન્નના બીજને ગળી ગઈ છે' ૧૨ અ પ્રમણે બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરી ધનુષ હાથમા લઈ જેમ ત્રિપુરાસુરને મારવા શિવે ધનુષ ચઢાવ્યુ હતુ તેમ તેણે પૃથ્વીને મારવા કાળના સમાન ક્રોધ કરી એક બાણ ધનુષ ઉપર ચઢાવ્યુ ૧૩ જ્યારે ક્રોધથી રાતાચેળ નેત્રવાળો અને ધનુષ ચઢાવેલો તેને જોયો ત્યારે પૃથ્વી ભયથી થરથર ધ્રુજવા લાગી અને વ્યાધની બીકથી જેમ હરિણી નાસે તેમ ગાયનુ રૂપ ધારણ કરી ભયભીત થઈને નાઠી ૧૪ પૃથ્વીને નાસતી જોઈ પૃથુરાજ ક્રોધયુક્ત થઈ રીસ ચઢાવી ધનુષ બાણ લઈ જ્યાં જ્યાં પૃથ્વી ગઈ ત્યાં ત્યાં તેની પાછળ ગયો. ૧૫ દિશા, વિદિશા, ભુલોક, સ્વર્ગલોક, તેની મધ્ય ને અતરિક્ષમા જ્યાં જ્યાં તે ગઈ તે તે સ્થાનોમા પૃથુને શસ્ત્ર લઈ પાછળ આવતો જોયો ૧૬ જેમ પ્રજા મૃત્યુ સામે થરથર કે પે તેમ પૃથ્વી પણ કે પી ગઈ જ્યારે કયાય શરણુ ન મળ્યુ ત્યારે સતત હૃદયથી ઉદ્વિગ્ન થઈ તે પાછી ફરી અને મસ્તક નમાવી પૃથુને કહેવા લાગી કે-હે ધર્મજ્ઞ! હે શરણાગત પ્રતિપાળક! આપ સર્વ પ્રજાએ નું સરક્ષણ કરવાને નિર્માણ થયા છો તો મારુ પણ રક્ષણુ કરો ૧૭-૧૮ નિરપરાધિની અને દીન જે હું તેને તમે શા માટે મારો છો? આપ ધર્મજ્ઞ છો પછી અબળા એવી જે હું તેને શી રીતે મારશો? ૧૯ સ્ત્રીઓ અપરાધ કરે તોપણ સાધારણ લોકો તેને મારતા નથી અને આપ

તો દીનવત્તમ છો તો પછી આપ શી રીતે પ્રહાર કરશો? ૨૦ જેમા સર્વ વિશ્વ રહેલું છે એવી દૃઢ વહાણુ રૂપી જે હું તેને ભાગીને આ સ સારને અને આપના શરીરને જળમા શી રીતે ધારણુ કરી શકશો? ૨૧

પૃથુ બોલ્યો-હે પૃથ્વી! તે મારી આજ્ઞાનું ઉત્તર ધન કર્યું એથી હું તને માર્યા વગર રહીશ નહિ, કારણ કે યજ્ઞમા તુ તારો ભાગ લે છે છતાં ધાન્યાદિક ઉપાજન કરતી નથી ૨૨ તેમ ગાય રૂપે પ્રતિદિવસ ઘાસ ચર્ચા કરવા છતાં પણ તુ દૂધ આપતી નથી આ પ્રમાણે તુ દુષ્ટ છે તેથી તને દડ આપવો અનુચિત નથી ૨૩ પુર્વે બ્રહ્માના રચેલા સર્વ ઔષધિઓના બીજ તે તારા શરીરમા રોકી રાખેલા છે, તેને મદ બુદ્ધિવાળી જે તુ તે મારુ અપમાન કરીને આપતી નથી ૨૪ માટે મારા બાણોથી હું તને મારીશ, અને ભૂખથી અતિ પીડા પામતી પ્રજાને તારુ માસ ખવરાવી શાન્ત કરીશ ૨૫ પુરુષ, સ્ત્રી, નપુ સક અને પોતાની પ્રશસા પોતે કરનાર, પ્રજાને કલેશ કરાવનાર, હયાહીન, સાધુઓનો દ્રોહ કરનાર અને અધમને મારવો એ રાજાનો ધર્મ છે ૨૬ અરે! કુમતિથી ભરેલી તે કપટથી ગાયનું રૂપ ધારણુ કરેલું છે પણ હું તારા કડકા કરી મારા અનુપમ યોગબળના પ્રતાપે પ્રજાને જળ ઉપર ધારણુ કરીશ ૨૭ શુ તે હજી મારો પ્રતાપ જણ્યો નથી? આ પ્રમાણે ક્રોધમય મહા કરાળ મૂર્તિ પૃથુને જોઈ પૃથ્વી નમ્ર થઈ પ્રણામ કરી હાથ જોડી થરથર કંપતી આમ કહેવા લાગી ૨૮

પૃથ્વીએ કહ્યું-હે પુરુષશર્દૂલ! નાના પ્રકારની માથ એ કરીને શરીર ધારણુ કરનાર આત્મસ્વરૂપના અનુભવથી દૂર રહેનાર, દ્રવ્ય, ક્રિયા અને કારક સબધી અહ કાર રાખનાર અને રાગ દ્વેષાદિ રહિત ધર્મજ્ઞને હું વાર વાર પ્રણામ કરુ છુ ૨૯ બ્રહ્મા એ પોતે ઉત્પન્ન કરેલા જીવોને રહેવા માટે મને રચેલી છે અને પ્રાણી માત્રના આધાર રૂપ મને બનાવેલી છે મારી ઉપર જરુજીવ, સ્વેદજ, અડજ અને ઉદ્વિગ્ન એ ચારે પ્રકારના જીવો વસ કરે છે તેજ સ્વતંત્ર વિશ્વનાથ આજ હાથમા ધનુષ બાણ

લઈ મને મારવા તૈયાર થયેલા છે તો હું હવે એવા પરમાત્માને છોડી બીજા કેને શરણે જાઉં ? ૩૦ જે પરમેશ્વરે જીવ વિષયક પોતાના તર્કમાં ન આવે એવી માયાએ કરીને સૃષ્ટિના આદિમા આ ચરાચર જગત ઉત્પન્ન કરેલું અને જે હમણા પોતાની તે જ માયાથી જગતની રક્ષા કરવા તૈયાર થયેલા છે તે ધર્મપરાયણ પરમાત્મા આપ મને કયા પ્રકારે મારવા ઇચ્છો છો ? ૩૧ આપની હૃદય માયથી વિદ્વિષ ચિત્તવાળા લોકો આપની ઇશ્વરી ચેષ્ટાને જાણી શકતા નથી કે જે પે તે એક છતાં પણ માયથી અનેક રૂપે આપ સ્વતંત્ર ઇશ્વરે આ વિશ્વ બનવું અને બ્રહ્માદિદ્વારા પણ ચરાચર જગતને ઉત્પન્ન કરાવ્યું છે ૩૨ દ્રવ્ય ક્રિયા કારણને ચૈતન્ય આત્મા એ કરીને જે પરમેશ્વર મહાભૂત ઇન્દ્રિયો, દેવતા, બુદ્ધિ અને અહંકાર રૂપે પોતાની શક્તિયેથી આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર કરે છે તથા વૃદ્ધિ પામેલી શક્તિયોને રોકી રાખનાર માર્ગના સ્વામી એવા જે પરમ પુરુષ છે તેમને હું પ્રણામ કરું છું ૩૩ હવે વિલો ! આપે આપની માયાવડે રચેલા મહા ભૂત ઇન્દ્રિય અત કરણ ત્મક આ વિશ્વને ઉત્તમ રીતે સ્થિત કરવા વરહ રૂપ ધારણ કરી હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને મારી રક્ષાતળથી મારો ઉદ્ધાર કર્યો હતો ૩૪ તેજ આદિ વરાહાવતારધારી આપે જગ ઉપર નાવ રૂપે રહેલી જે હું તેને વિષે રહેલી પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવાની ઇચ્છાથી આજ પૃથુ રૂપે પ્રકટ થયા છો. આપ કેવળ દૂધને માટે જ ઉગ્ર બાણ ચઢવી મને મારવા ઇચ્છો એ મહા અશ્ર્ચની વાત કહેવડ ? ૩૫ હવે મહારાજ ! આપની સસર રૂપી માયાથી અમારા જેવા મનુષ્યોની ચિત્તવૃત્તિ ખરેખર મોહમા પડી જાય છે આપના ભક્તો થી પણ જ્યારે તે જાણી શકાતી નથી ત્યારે અમે કેવી રીતે જાણી શકીએ ? માટે પરમેશ્વરની પેઠે જીતેન્દ્રિય પુરુષે નાચણ ગનાર આપના ભક્ત લોકોને પણ મારા પ્રભુ મ છે ૩૬

નૂનં જનૈરીહિતમીશ્વરાણા

મરુમાદિવૈસ્તવગુણસર્ગમાયયા ।

ન જ્ઞાયતે મોહન ચિત્તવર્તમિ

સ્તેમ્બોનમો વીરયશસ્કરેમ્બ ॥ ૩૬ ॥

દ્વાંત શ્રીમદ્ભાગવત મહાપુરાણે ચતુર્થસ્કંધ
સત્ત્વશોધધ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૮ મો. §

પૃથુએ કરેલું પૃથ્વીનું દોહન.

મૈત્રેય ઉવાચ

દશ્ય પૃથુમભિષ્ટૂગરવા પ્રસ્ફુરિતાધમન ।

પુનરાહવાનિર્મીતામસ્તન્મગાડસ્તમાનમાત્મના ।

મૈત્રેય કહે છે-કે ધર્મી જેનો નીચલો એક કર-કતો હતો એવા પૃથુ રાજાની સ્તુતિ કરીને ભયભીત પૃથ્વી બુદ્ધિથી મનને સ્થિર કરી પછી કહેવા લાગી કે, ૧ હે નૃપેન્દ્ર ! આપ ક્રોધને શાન્ત કરો અને મને અભયદાન આપી હું જે વિનતિ કરું તે શ્રવણ કરો. બુદ્ધિમાન પુરુષ જમરની પેઠે સર્વ વસ્તુનો સાર ગ્રહણ કરે છે ૨ આ લેકમાં અને પરલોકમાં તત્ત્વ-વેત્તા મુનિએ એ મનુષ્યોના કલ્યાણની નિદ્ધિને માટે ખેતી-કાડી અને અગ્નિકંદ્રદિ જે ન્યા છે અને તેનું નેએએ અનુકૂળ કરેલ છે ૩ એ મહાત્મા પુરુષે એ યોજેલા ઉપાયો પ્રમાણે જેઓ શ્રદ્ધા સંહિત વર્તે છે તેઓ પોતાના કાર્યને વિના પરિશ્રમે સિદ્ધ કરે છે ૪ વિદ્વાને એ બનવેલ ઉપાયોનો અનાદર કરી બીજી રીતે જેઓ પોતાની બુદ્ધિથી ઉપાય કરે તેના ઉપાયથી કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી ૫ હે રાજન ! બ્રહ્મા એ પ્રથમ જે અન્ન ઉત્પન્ન કર્યું હતું તે વેન અદિ મત-ડીન દુષ્ટ રાજાએ ના ઉપયોગમાં આવતું મે જોયું. ૬ વળી લોકપાળ જેવા મહાત્માઓએ પણ મારું પાકન કર્યું નહિ અને અદર પણ કર્યો નહિ તથા સર્વ દેશ ચોરમય થઈ ગયો તેથી યજ્ઞને મટે બીજા રાખવાન હેતુએ હું ઓષધિઓને ગળી ગઈ ૭ અને તે લતાએ ઘણો કાળ થઈ જવાથી હવે મારા શરીરમાં જીવું થઈ ગઈ માટે જે ઉપાય પૂર્વજોએ બત વેત્તો છે તે ઉપાય દ્વારા આપ મારામાથી તે સંઈદરો ૮ હે વીર ! પ્રથમ તો એક વાછડાની કંપના કરો, બીજું તેવું જ દેહવનું પાત્ર ઠરાવો

§ આ અધ્યાયમાં પૃથ્વીના કહેવાથી વસ્તુ પાત્ર આદિ મનાતી, પૃથુ આદિ સર્વ લોકોએ પોતપોતાનું દૂધ રાહું એ કયા કહેવાશે

અને એક દોહનાર પણ કરાવે કે જેથી આપની પ્રીતિપાત્ર હું, દૂધમય સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરું હે મહાબાહુ! જે આપ પ્રાણિયો માટે રાત્ર વાંછિત અન્નની ઇચ્છા કરતા હો તો તે પણ તમને આપુ ૯-૧૦ હે રાજા! આપનું કન્યાણુ થયો હું જે ઉચી નીચી છું તેને અપ બર મર કરો કે જેથી વર્ષાઋતુ વ્યતીત થય તો પાણુ ઇન્દ્રનું વરસ વેણુ જળ મારા ઉપર સરખું રહે ૧૧ આ પ્રમણે પૃથ્વીના હિતકારી વચન સાભળી પૃથુરજાએ રાત્રને વાછડો બનાવી પેતાના હૃથમા બીજ વગેરે સર્વ ઓષધિઓ દોહી લીધી ૧૨ પૃથુ રાજાની પેડે બીજા પડિને એ પાણુ સાર ગ્રહણ કરી લીધે તે પછી બીજા પદર જણ્યો પણ પૃથુ રાજાએ વશ કરેલી ભૂગયમ થી નના પ્રકરની વસ્તુઓ દોહી લીધી ૧૩ હે વિદુર! ઋષિઓએ અદૃશ્યતિને વાછડો બનાવી, ઇન્દ્રિયો રૂપ પાત્રમા પવિત્ર વેદરૂપી દૂધને દોહ્યું ૧૪ દેવતાઓએ ઇન્દ્રને વાછડો બનાવી સુવર્ણમય પાત્રમા અમૃત, ઓજા, મનશક્તિ અને દેહશક્તિ રૂપ દૂધને દોહ્યું ૧૫ દેવ અને દનવે એ પ્રહલાદને વાછડો બનાવી લોહાના વાસણમા મદિરા રૂપી દૂધને દોહ્યું ૧૬ ગધર્વ અને અપ્સરોએ એ પદમય પાત્રમા વિશ્વાવસુને વાછડો બનાવી વાક્-માધુરી (સૌન્દર્ય સહિત ગાયન વિદ્યા) રૂપી દૂધ દોહ્યું ૧૭ શ્રાદ્ધના અધિષ્ઠાતા પિતરોએ અર્ચમા નામના પિતૃને વાછડો બનાવી માટીના કાચા વાસણમા કવ્ય રૂપી દૂધને દોહ્યું ૧૮ સિદ્ધ જનોએ ભગવાન કપિલને વત્સ બનાવી અણિમાદિક સિદ્ધિઓનું દોહન કર્યું અને ત્રિપાદર અદિઓ આકાશ રૂપી વાસણમા ખેચરી વિદ્યા રૂપી દૂધને દોહ્યું ૧૯ માયાવી કિપુરુષ આદિ અર્ધ દેવોએ મયદાનવ દૈત્યને વત્સ બનાવી સકલ્પ માત્રથી ઉત્પન્ન થનારી અતર્ધાન થઇ જવા રૂપી માયાને દોહી લીધી ૨૦ માસ ખાનાર ચક્ષુ, રાક્ષસ, ભૂત અને પિશાચોએ રૂદ્રને વત્સ બનાવી કપાળમા રુધિર રૂપી રસ દોહી લીધો. ૨૧ તેમજ અહિ, સર્પ, નાગ, અને વીંછી વગેરે જેરી જીવોએ તક્ષકનાગને વત્સ બનાવી દર રૂપી પાત્રમા વિષ રૂપી દૂધને દોહ્યું ૨૨ પશુઓએ

ન દકેશ્વરને વત્સ બનાવી વનપાત્રમા લતા અને ઘાસ રૂપી દૂધને દોહ્યું દાદોવાળા માસાહારી જનવરોએ મિહને વાછડો બનાવી પોતાના શરીરરૂપી પાત્રમા માસને દોહ્યું અને પક્ષિઓએ ગરુડને વત્સ બનાવી કીડા અને કૃણ અદિ દૂધને દોહ્યું ૨૩-૨૪ વૃક્ષોએ વડને વાછડો બનાવી ભુદા ભુદા રમમય દૂધને દોહ્યું, પર્વતોએ હિમાલયને વત્સ બનાવી પોતાના શિખર રૂપ પાત્રે મા અનેક ધાતુઓનું દોહન કર્યું ૨૫

આ પ્રમણે સર્વેએ પાત્રપોતાનામા જે અગ્રણી હોતો તેને વાછડો બનાવી પાત્રપોતાના વાસણમા સર્વ કામના પૂર્ણ કરનારી પૃથુએ વશ કરેલી પૃથ્વીથી ભુદા ભુદા પદાર્થો રૂપી વસ્તુઓ દોહી લીધી ૨૬ હે વિદુર! આ પ્રમાણે અન્નનું લોજન કરનાર પૃથુ અદિ સર્વ પુરુષોએ પાત્ર અને વત્સ આદિને બદલીને પેત્રપોતાના મને વાંછિત અન્નને દોહી લીધા ૨૭ ત્યાર પછી પૃથુરાજા પૃથ્વી ઉપર બહુજ પ્રમત્ત થયા અને સર્વ કામના પૂરન રી પૃથ્વીને પોતાની પુત્રી કરી તેના ઉપર બહુ વાત્સલ્ય રાખવા લાગ્યા ૨૮ રાજાધિરાજ મહાસમર્થ પૃથુએ પોતાના ધનુષની અણીથી પર્વતોના શિખરોને ચૂર્ણ કરી ભૂમડાગને ચારે બાજુએ સરખું કર્યું ૨૯ પછી પ્રજાને પિતા સમાન આજીવિકા આપનાર પૃથુએ પૃથ્વી ઉપર યથાયોગ્ય રહેવા માટે ભુદા ભુદા ગામ, પુર, નગર, અનેક પ્રકરના કિલ્લા, ગાયોના ગોષ્ઠ, આચર લોકોને રહેવાના સ્થાન, ખેડુત લોકોના ગામ તથા ડુંગરી ગામોની સ્થાપના આદિ અનેક નિવાસની સ્થાપનાઓ કરી ૩૦-૩૧ પૃથુ રાજાની પહેલા આ ધરા ઉપર ગામ અને પુર અદિની રચના ન હતી, પરંતુ સઘળા લોકો નિભય થઇ મરજી પ્રમાણે જ્યા આરામ જોતા ત્યા રહેતા હતા. ૩૨

પ્રાકૃપૃથોરિહ નૈવૈશા પુરમામાદિકલ્પના ।

યથાસુખ યસાતિસ્મ તત્ર તત્રાડકૃતોભયા

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे

अष्टादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૯ મો.*

ઇન્દ્ર અને પૃથુનો વિગ્રહ.

મૈત્રેય ઉવાચ

અથાદીક્ષિત રાજા તુ હ્યમેઘ શનેન સઃ ।
બ્રહ્માવર્તે મનોક્ષેત્રે યત્ર પ્રાચીસરસ્વતી ॥

મૈત્રેય કહે છે-પછી પૃથુ રાજાએ જ્યાં સરસ્વતી વહે છે ત્યાં મનુના બ્રહ્માવર્ત ક્ષેત્રમાં સૌ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. ૧ જો પૃથુ રાજાના સૌ યજ્ઞ પૂર્ણ થશે તો તે મારું ઇદ્રાસન લઈ લેશે એ ઇર્ષાથી પૃથુ રાજાના યજ્ઞ સ બધી મહોત્સવને ઇન્દ્ર સહન કરી શક્યો નહિ. ૨ પૃથુના યજ્ઞમાં યજ્ઞપતિ સાક્ષાત્ ભગવાન વાસુદેવ, ઇન્દ્ર સર્વાત્મા, સર્વ લોકોના ગુરુ, શ્રી ભગવાન પ્રગટ થયા હતા. ૩ જેની સાથે ચતુરાનન બ્રહ્મા, ૪ ચાનન મહાદેવ, લોકપાળ અને લોકપાળના અનુચર ઉપસ્થિત થયા હતા. ૫ ગંધર્વ મુનિ તથા અપ્સરાઓ તેમના ગુણાનુવાદ ગાઈ રહ્યા હતા. ૬ વળી સિદ્ધ, વિદ્યાધર, દૈત્ય, દાનવ, યક્ષ, સુનંદ-નંદ આદિ ભગવાનના મુખ્ય પાર્શ્વ, ૭ ભગવાન કપિલ દેવ, બ્રહ્માના પુત્ર દેવર્ષિ નારદ, દત્તાત્રેય, સનકાદિક યોગેશ્વર અને બીજા પણ જે ભગવદ્ભક્ત અને ભગવાનની સેવામાં ઉત્સુક હતા તે સર્વ ભગવાનની પાછળ ત્યાં આવ્યા. ૮ હે વિદુર! ત્યાં સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરનારી પૃથ્વી ગાયત્રી રૂપ ધારણ કરી મહારાજા પૃથુના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરતી હતી. ૯ નદિયોમાં જળ ને ગાયોમાં દહીં, ક્ષેત્રોમાં અન્ન અને ગોરસ આદિ સર્વ પદાર્થો થવા લાગ્યા. નાના પ્રકારના ઝાડને વનરપતિ, મધને ઝરતા કૂળ આદિ પદાર્થ પ્રકટ કરવા લાગ્યા. ૧૦ સમુદ્રે રત્નોના સમૂહ આવ્યા, પર્વતોએ ચાર પ્રકારના અન્ન, લક્ષ્ય, ભોજ્ય, યોગ્ય અને લેહ્ય, પ્રકટ કર્યા, લોકપાળો સહિત સર્વેએ રજાને ભેટ અર્પણ કરી. ૧૧ આ પ્રમણે મહારાજા પૃથુના અત્યંત ઉદયવાળા કર્મને જોઈ ઇન્દ્રના મનમાં ઇર્ષા થઈ

* આ અ યાચમા અશ્વમેધના અ મભૂત ઘોડાને હરી જવાથી પૃથુ રાજા ઇન્દ્રને મારવા તૈયાર થયા અને બ્રહ્માએ તેમને વાપો એ કથા કહેવારી

પૃથુના કર્મને તે સહન કરી શક્યો નહિ, અને પોતાના મનમાં બહુ જ દુઃખ માનવા લાગ્યો. સ્થળે સ્થળ પૃથુના યજ્ઞ સાંભળવામાં આવવા લાગ્યા. સિદ્ધ, ચારણ, ગંધર્વ વગેરે પૃથુના યજ્ઞમાં ગયા. તેઓએ તેના યજ્ઞનું ગાન કરી બહુ પ્રશંસા કરી. આજ પૃથુના વૈભવ પાસે ઇન્દ્રનો વૈભવ કુચ્છ નથી. આજ આ પૃથુ ત્રણ લોકોના ધણી છે અને ઇન્દ્ર તેના સેવક જેવો છે. લાજને લીધે અભિમાની એવો ઇન્દ્ર પૃથુના યજ્ઞમાં આવ્યો નથી. મુનિઓના મુખથી પણ સુરેન્દ્રે પોતાની નિન્દાના વચન સાંભળ્યા. સુરપતિ બહુ જ નાખુશ થઈ વજ્ર હાથમાં લઈ સભાની વચમાં ગભીર વાણીથી બોલ્યો કે, ચૌદ ભુવનમાં મારો ઉન્નવળ યજ્ઞ પ્રકાશી રહ્યો કે આજ એવો કેળુ બળવાન છે કે જે મારા બળની બરાબરી કરી શકે? એક ક્ષુદ્ર ક્ષત્રિય પૃથ્વી ઉપર છે તેને હું સારી રીતે જાણું છું કે તે મહા દુષ્ટ વેનનો પુત્ર છે. વેનને ઋષિઓએ શાપ દઈ ભસ્મ કર્યો હતો, તેના મૃત શરીરમાંથી તેનો જન્મ છે થોડી પ્રભુતા મળી છે તેને તમે પૃથ્વીપતિ કહો છો. પાપી વેનના અગથી એક કન્યા પણ ઉત્પન્ન થઈ હતી તે પોતાની બેનને તેણે પોતાની પત્ની બનાવી છે અને પ્રજાએ તેના મસ્તક ઉપર છત્ર ધારણ કરી તેને રાજા બનાવ્યો છે. હું આજેજ તેનો યજ્ઞ નાશ કરી તેનું મસ્તક કાપીશ, મારા વજ્રથી તે બચશે નહિ. આ પ્રમાણે કહી ઇન્દ્ર ઐરાવત ઉપર બેસી વજ્ર હાથમાં લઈ અત્યંત ક્રોધથી પૃથુના યજ્ઞનો વિદ્વંસ કરવા ગયો. એ સમયે પૃથુના નવાણુ યજ્ઞ પૂર્ણ થયા હતા અને સોમો યજ્ઞ ચાલતો હતો. યજ્ઞશાળા પાસે આવી યજ્ઞ થતો જોઈ તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે જો હું આ યજ્ઞમાં વિઘ્ન કરીશ તો મહાવીર યોદ્ધાઓ જે રક્ષણને માટે બેઠા છે તે અવશ્ય મારી સાથે યુદ્ધ કરશે. માટે યજ્ઞના ઘોડાનું હરણ કરવું કે જેથી યજ્ઞ ભંગ થાય. યજ્ઞનો ઘોડોજ ન હોય તો પછી યજ્ઞ શું કામનો? અને તેમ થવાથી બ્રહ્મા, મહાદેવ વગેરે સર્વ પોતપોતાને સ્થળે ચાલ્યા જશે અને કેવળ પૃથુ એકલો રહેશે જેથી પછી તેને મારવો સહેજ છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રે મનમાં વિચાર કર્યો.

છેલ્લો સોમો અધમેધ યજ્ઞ કરી પૃથુ ભગવાનનું યજ્ઞન કરવા લાગ્યા ત્યારે અદેખા ઇન્દ્રે અતર્ધાન રહી યજ્ઞના ઘોડાનું હરણ કર્યું ૧૦-૧૧ તે સમયે ભગવાન અત્રિ ઋષિએ ઇન્દ્રને આકાશ માર્ગે નાસનો બોલ્યો. આ વેળા ઇન્દ્રે અધર્મમા ધર્મની બ્રાન્તિ કરાવનાર પાપ ડ વેષ ધારણ કર્યો હતો ૧૨ ઇન્દ્રને જતો બેઠો અત્રિ ઋષિએ મહારથિ પૃથુના પુત્રને પ્રેરણા કરી. કોપાયમાન થયેલો પૃથુનો પુત્ર તેની પાછળ દોડ્યો અને “ ઉલો રહે ઉલો રહે ” એમ મોટેથી બોલવા લાગ્યો. ૧૩ ઇન્દ્રને જટા ધારણ કરેલ તથા ભસ્મ ચોળેલો યતિ બેઠો પૃથુના પુત્રે બ્રહ્મયુ કે આ કોઈ મૂર્તિમાન ધર્મ છે એથી તેની ઉપર બાણ પ્રયોગ કરવો યુક્ત નથી ૧૪ બ્યારે પૃથુનો પુત્ર તેનો વધ કરતા અટક્યો ત્યારે તેના વધ માટે અત્રિ મુનિએ પુન પ્રેરણા કરી કે-હે તાત! એને માર, એ તારા પિતાના યજ્ઞનો ભંગ કરનાર દેવતાઓમા અધમ ઇન્દ્ર છે ૧૫ અત્રિ ઋષિના આવા વચન સાંભળી જેમ ગીધનો રાજા જટાયુ રાવણની પાછળ દોડ્યો હતો તેમ તે ઇન્દ્રની પાછળ ક્રોધ કરીને દોડ્યો ૧૬ એટલે ઇન્દ્ર ઘોડાનો તથા રૂપાન્તર સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી અતર્ધાન થઈ ગયો અને પૃથુનો પુત્ર પોતાના ઘોડાને લઈને પિતાના યજ્ઞમા આવ્યો ૧૭ હે વિદુર! મહાત્મા ઋષિઓએ તેના આ અદ્ભુત ચરિત્રને બેઠેલો ‘ વિજીતાશ્વ ’ નામ પાડ્યું ૧૮ ત્યાર પછી સમર્થ ઇન્દ્રે, ગાઢ અધકાર કરી તેમા ગુપ્ત રહી સોનાની દોરી સહિત, ઘોડાને ખીલેથી છોડી લીધો ૧૯ અત્રિ ઋષિએ આકાશ માર્ગે ત્વરાથી ઇન્દ્રને પુન નાસતો બેઠો પૃથુના પુત્રને તે બતાવી તેની પાછળ મોકલ્યો. પણ તે સમયે ઇન્દ્રે મનુષ્યના મસ્તકની ખોપરી તથા ખાટલાના ઇંમ ઉપળા ધારણ કર્યા હતા તેથી તેને કોઈ ભિખારી ધારી પૃથુના પુત્ર વિજીતાશ્વે માર્યો નહિ ૨૦ ફરીને અત્રિ મુનિએ ઇન્દ્રના વધ માટે વિજીતાશ્વને પ્રેરણા કરી ત્યારે કે ધ કરી તેણે ઇન્દ્ર ઉપર બાણ સાધ્યું એટલે ઇન્દ્ર ઘોડાને તથા પોતાના પાખડી રૂપને છોડી અતર્ધાન થઈ ગયો ૨૧ ત્યાર પછી, શૂરવીર એવો પૃથુનો પુત્ર

વિજીતાશ્વ ઘોડાને લઈ પોતાના પિતાના યજ્ઞમાં આવ્યો, અને ત્યારથી ઇન્દ્રે જે પાખડી વેષ ધારણ કર્યો હતો તે નિન્દનીય રૂપને મૂર્ખ અજ્ઞાની લોકોએ ધર્મ સમજી ગ્રહણ કર્યો ૨૨ ઘોડાના હરણની ઇચ્છા માટે ઇન્દ્રે જે જે રૂપ ધારણ કર્યા તે તે બધા પાખડ કહેવાય છે, કેમકે પા એટલે પાપ અને ખ ડ એટલે નિશાની, આવો પાખડ શબ્દનો અર્થ થાય છે ૨૩ આ પ્રમાણે પૃથુના યજ્ઞનો વિગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી ઘોડાના હરણ માટે ઇન્દ્રે જે જે રૂપ ધારણ કરી કરીને તણ દીધા તે પાખડોમા લોકોની બુદ્ધિ ભમી ગઈ ઇન્દ્રના રૂપો ઉપરથી જૈન, જૈન અને કાપાલિક વગેરે પથો ઉત્પન્ન થયા કહેવાય છે એ પથોના આચાર્યોને ઉપરના દેખાવમા સારા અને વાતના મુદ્દા લગાડવામા કુશળ બેઠો લોકોની બુદ્ધિ તેમા લાગી હે વિદુર! પાખડીઓનો સ ધ પાપ અને અજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરનાર છે ૨૪-૨૫ ઇન્દ્રનો અનર્થ બેઠો તથા આવો દુષ્ટ અભિપ્રાય બાણી ભગવાન પૃથુએ અભિમાની ઇન્દ્ર ઉપર મહા કોપ કરી ધનુષ હાથમા લઈ બાણ સ ધાણ કર્યું, તે સમયે એમ લાગ્યું કે બાણે બ્રહ્માડના હુમણુજ કડકે કડકા થઈ જશે દશે દિશાઓ તેથી બળવા લાગી અને સર્વત્ર લાલ બેવામા આવ્યું પૃથ્વી કે પવા લાગી, ઉલ્કાપાત થવા લાગ્યા સમુદ્રે મર્યાદા મૂકી, દિગ્ગજ ગર્જના કરવા લાગ્યા, પ્રજા વ્યાકુળ થઈ અને ત્રિભુવનમા હાહાકાર થઈ રહ્યો. ૨૬ અસહ્ય પૃથુરાજનો ઇન્દ્રને મારવાનો અભિપ્રાય બાણી ઋષિઓએ કહ્યું કે હે મહામતિ! યજ્ઞમા પથુના વધ શિવાય બીજાનો વધ કરવો યોગ્ય નથી ૨૭ બે ઇન્દ્રને મારવાનોજ આપનો વિચાર હોય તો હે નૃપેન્દ્ર! તમારા યજ્ઞથી હણાઈ ગયેલી છે કાન્તિ જેની અને આપના અનર્થ નાશક મનોરથના વિગ્રહ કરનાર અભિમાની ઇન્દ્રને અમે અમારા પરાક્રમવાળા મત્રેના બળે અહીં ખોલાવીશું અને પછી, હે નૃપનદન! આપના શત્રુ ઇન્દ્રને બળાત્કારે અસિકુડમા હોમીશું ૨૮ હે વિદુર! આ પ્રમાણે પોતાના યજ્ઞમાન પૃથુ રાજા સાથે વાત કરી ઋષિઓ હાથમા સરવા લઈ આહુતિ આપવા લાગ્યા, એટલામા બ્રહ્માએ આવી મુનિઓને

કહ્યું કે, ૨૯ તમારાથી ઇંદ્ર ભસ્મ થવા યોગ્ય નથી, કારણ કે જે ઇંદ્રને મારવાની તમારી ઇચ્છા છે તે યજ્ઞરૂપ ભગવાન છે યજ્ઞ દ્વારા તેનું યજ્ઞન કરાય છે તે સવ દેવતાઓનું સ્વરૂપ છે અને ઇશ્વરનો પરમ મિત્ર છે ખીજી આ યજ્ઞ નામનો સાતમો ઇન્દ્ર સાક્ષાત્ ભગવાનનો અવતાર છે ૩૦ માટે હે બ્રાહ્મણ! ઇંદ્રનો વધ કરવામા મહાપાપ છે માટે તમે તેની સાથે મિત્રતા કરો. ઇન્દ્રે પૃથુના યજ્ઞ વિદ્ય શની ઇચ્છા કરી પાખ ડી વેષ ધારણ કરીને ધર્મનો લોપ કરનાર અધર્મ ચલાવ્યો એટલેજ એનો દોષ છે ૩૧ મોટી કીર્તિવાળા આ રાજાના સો યજ્ઞોમા કદી એક ઓછો રહ્યો તો શુ ?

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોને કહી બ્રહ્મા પૃથુને કહે છે કે હે પૃથો! તે ઘણા યજ્ઞ કર્યા હવે વધારે યજ્ઞ કરવાનું પ્રયોજન નથી, કારણ કે મેં ક્ષ ધર્મ તો તું જાણ છે તુચ્છ ઇન્દ્રપદને માટે આટલો બધો પરિશ્રમ શો? કારણ કે જેના સો યજ્ઞ પૂર્ણ થાય તે ઇંદ્ર થય તને ઇન્દ્રાસનની જરૂર છે કે મોક્ષની? જે અશ્વય કીર્તિ આજ પર્યંત સ સારમા વખણાય છે તે સુરેશને સ્વપ્નમા પણ પ્રાપ્ત થવાની નથી હે પૃથુરાજ! ઇંદ્ર તારું સ્વરૂપ છે માટે તું અને સુરેશ બન્ને ભગવાનનું સ્વરૂપ છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે, માટે તારા રૂપ ઇંદ્ર ઉપર કોપ કરવો તને યોગ્ય નથી તારું કસ્ટ્યાણુ થાઓ ૩૨-૩૩ હે મહારાજ! આ યજ્ઞ વિઘ્નની ચિંતા કરો મા અને મારા વચન સાંભળો જે કાર્યનો દેવ વિનાશ કરે તે કાર્યનું ચિંત્તામા જે પુરુષ ધ્યાન કરે છે તે પુરુષનું મન અતિરોષથી મોહમા પડી શાન્તિ પામનું નથી અને તેના કાર્યની સિદ્ધિએ થતી નથી ૩૪ યજ્ઞ કરવા જના ઇન્દ્રના રચેલા પાખ ડોથી ધર્મમા ફેરફાર થયો અને દેવતાઓને દુરગ્રહ બ ધાયો માટે આ યજ્ઞ બ ધ રાખવો જોઈયે ૩૫ જે ઇંદ્રે તમારા યજ્ઞનો ઘોડો ચોર્યો અને યજ્ઞ ભંગ કરવા નાના પ્રકરના ઉપદ્રવો કર્યા તે શકના રચેલા ચિંતાકર્ષક નવા નવા પાખ ડોથી લોકો ધર્મનો ત્યાગ કરી અધર્મમા પ્રવૃત્ત થશે, તો તે પાપના ભાગીદાર આપ થશો, માટે કે ધનો ત્યાગ કરી આ દીન જનોની સામે દ્રષ્ટિ કરો ૩૬ વૈદિક ધર્મના

અભવે સર્વ વસ્તુ લોપ થઈ તેથી તેના શરીરથી લોકોમા સાખ્ય યોગાદિ નાના શાસ્ત્રના અનુરૂપ આપ ભગવદ્ભક્તિ ઉત્પન્ન થયા છે હે વેણુ વયોદ્ભવ પૃથો! ધર્મના સ રક્ષણ અને મહાત્માઓની રક્ષાને માટે આપે અવતાર લીધો છે ૩૭ માટે હે પ્રજાપતિ! તમે આ જગતનું કસ્ટ્યાણુ થાય એવો વિચાર કરી પ્રજાપતિઓના મનોરથ પૂર્ણ કરો હે પ્રભુ! પાખ-ડની જનેતા માયાનો તથા માયા રૂપ પ્રચંડ પાખંડ માર્ગનો નાશ કરો ૩૮

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે જગત ગુરુ બ્રહ્માએ રાજાને સમજાવ્યો ત્યારે પૃથુએ યજ્ઞનો આગ્રહ તણ ઇન્દ્ર સાથે સ્નેહ કર્યો ૩૯ તે પછી બ્યારે પૃથુ યજ્ઞાત સમયે દીક્ષાન્ત સ્નાનથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે તેમના યજ્ઞમા વરદાન આપનાર દેવતાઓ તૃપ્ત થયા અને તેમણે પૃથુને વરદાન અપ્યા ૪૦ હે વિદુર! શ્રદ્ધાપૂર્વક દક્ષિણ મગવથી વચન સિદ્ધિવાળા બ્રહ્મણે પૃથુનો સત્કર પામી એને આશીર્વાદ દેવા લાગ્યા કે, ૪૧ હે મહાબહુ! આપના નિમત્રણથી પિતૃ, દેવતા, ઋષિ, મનુષ્ય અને અમે સર્વ આવ્યા છીયે, તેઓ નો આપે દાન અને મ નથી સારો સત્કાર કર્યો છે ૪૨

ત્વયાહુતા મહાબાહો સર્વ યજ્ઞ સમાગતા ।
પૂજિતા દાનમાનામ્યાં પિતૃ દેવાર્ચ માનવાઃ
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
एकौनविंशोऽध्याय

અધ્યાય ૨૦ મો. ૩

પૃથુરાજને ઉપદેશ.

મૈત્રેય ઉવાચ

भगवान्परि वैकुण्ठ साक मघवना विभुं ॥

यक्षैर्हानिस्तुष्टो यक्ष भुक्तमभागत ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર શ્રી ભગવાન યજ્ઞપતિ વૈકુંઠનાથ યજ્ઞથી પરિતુષ્ટ થઈ ઇન્દ્રની સમક્ષ આ પ્રમણે કહેવા લાગ્યા ૧

શ્રી ભગવાન કહે છે-હે રાજા! આ ઇન્દ્રે

૩ આ અધ્યાયમા (વેણુ ભગવાને યજ્ઞમા સાક્ષાત્ સિખામણ આપી અને વરદાનના પ્રસંગની પરસ્પર પ્રેમ થયો એ કથા કહેવાયે

તમારા સો અશ્વમેધ યજ્ઞનો ભગ કયો તેથી તે તમારી પાસે ક્ષમા માગે છે, માટે તમે તેનો અપરાધ ક્ષમા કરો. ૨ હે રાજન્ ! ઉત્તમ એવા સત્પુરુષો દ્રોહ કરતા નથી, કારણ કે તેઓ સારી રીતે જાણે છે કે, શરીર આત્મા નથી. ૩ જ્યારે તમારા જેવા, દેવ, માયાથી મોહ પામી દેષ કરે, ત્યારે ઘણા વર્ષો સુધી કરેલો સત્પુરુષોનો સમાગમ, શાસ્ત્રોનું શ્રવણ અને વૃદ્ધ પુરુષોની સેવાનું શુ કૃણ ? કેવળ વૃથા પરિશ્રમજ કહેવાય. ૪ જન્માવલીઓમા કરેલા કર્મોથી આ દેહ ઉત્પન્ન થયેલો છે એમ જે કોઈ જાણે છે તે આત્મજ્ઞાની આ ક્ષણજી ગુર શરીરમા આસક્ત થતો નથી. ૫ આ શરીરમા આસક્તિ નહિ રાખનારો કયો જ્ઞાની પુરુષ આ શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્ર, ધન તથા ઘરમા મમતા રાખે છે ? ૬ આત્મા એક છે અને શરીર બાહ્ય, યુવા અને વાર્ધક્ય દિ લેદહી અનેક પ્રકારના રૂપે દેખાય છે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય છે અને શરીર મલિન છે, આત્મા સ્વય પ્રકાશ છે અને શરીર જડ છે, આત્મા નિર્ગુણ છે અને શરીર સગુણ છે, આત્મા ગુણોનું આશ્રય સ્થાન છે અને દેહ કારણભૂત ગુણોનો આશ્રયી છે, આત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે ને શરીર પરિચિન્ન છે, આત્મા આવરણ રહિત છે અને શરીર ઘર-દ્વાર અને વસ્ત્રથી આવૃત્ત છે, આત્મા દ્રષ્ટા છે ને શરીર દૃશ્ય છે, આત્મા સ્વય-સિદ્ધ છે અને દેહ આત્માને લીધે પ્રતીત થાય છે. ૭ જે પુરુષ આ પ્રમાણે પોતાને વિષે રહેલા આત્માને જાણે છે, તે દેહમા રહેવા છતાં તેના વિકારોથી લિપ્ત થતો નથી, કારણ કે તે મારા સ્વરૂપ વિષે રહેલો છે. ૮ હે રાજન્ ! જે મનુષ્ય કામનાનો ત્યાગ કરી, શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ, સ્વધર્મથી નિત્ય ભક્તિ કરે છે તે ધીમે ધીમે આત્મત્વને પામે છે. ૯ જ્યારે મનુષ્યનું ચિત્ત નિર્મળ થાય છે ત્યારે તે ગુણોનો ત્યાગ કરી શાન્તિ પામે છે. ૧૦ આત્મા સર્વથી જુદો અને અવિચળ છે છતાં પણ તે દેહ, જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય અને ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓનો અધ્યક્ષ હોય તેવો દેખાય છે આમ જાણનાર મનુષ્ય શુભ ગતિને પામે છે. ૧૧ દ્રવ્ય, ક્રિયા, કારક અને ચિદ્દાસા-ત્મક પંચભૂતો, ઇન્દ્રિયો, ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ તથા

ચિદ્દાસાત્મી થયેલો આ દેહ, આત્માથી જુદો છે; તેથી તેને જન્મ મરણ છે અને જેણે મારાથી પ્રીતિ બાધી છે એવા જ્ઞાની લોકો સ પત્તિ અને વિપત્તિથી કદી વિકાર પામતા નથી. ૧૨ હે વીર ! ઉત્તમ, મધ્ય-મ અને નીચમા સમદષ્ટિવાળા થાઓ અને ઇન્દ્રિયો તથા અત કરણને વશ કરી મંત્રી વગેરેને સાથે રાખી સર્વ લોકની રક્ષા કરો. ૧૩ રાજાનો ધર્મ છે કે પ્રજાનું પાલન કરવું અને તેથીજ રાજાનું કલ્યાણ થાય છે જે રાજા પ્રીતિપૂર્વક પ્રજાની રક્ષા કરે છે તે પ્રજાના સુકૃતનો છટ્ટો ભાગ પામે છે અને જે પ્રજાનું પાલન કરતો નથી અને પ્રજા પાસેથી કર લે છે તે પાપી રાજાનું પુણ્ય તેની પ્રજાને મળે છે અને તે રાજા પ્રજાના પાપનો ભાગી થાય છે. ૧૪ આ પ્રમાણે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની સ મતિથી ધર્મ, અર્થ અને કામમા ધર્મને મુખ્ય ગણીને વર્તીશ તો કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર આસક્તિ રહેશે નહિ આ પૃથ્વીની રક્ષા કરવાથી લોક તમારી ઉપર બહુ પ્રસન્ન રહેશે અને અદ્ય કાળમા સનકાદિક તમારે ઘેર આવશે. ૧૫ હે માનવેન્દ્ર ! હું તમારા ગુણ અને શીલને વશ થઈ તમારા ઉપર બહુ પ્રસન્ન થયો છું માટે ક ઇક વરદાન માગો હું યજ્ઞથી, તપથી કે યોગાભ્યાસથી પ્રસન્ન થતો નથી, કેવળ સમદર્શી પુરુષોથી પ્રસન્ન થાઉં છું અને તેના હૃદયમા વાસ કરું છું. ૧૬

મૈત્રેય કહે છે-જગતના ગુરુ ભગવાને પૃથુ રાજાને આ રીતે ઉપદેશ કર્યો, એટલે તે પ્રેમથી શ્રી ભગવાનના ચરણારવિન્દની વન્દના કરી, પોતાના દુષ્ટ કર્મથી લજ્જા પામી, ઇન્દ્રને મળી તેના મિત્ર થયા. ૧૭-૧૮ પછી વિદ્યાત્મા ભગવાનનું પૃથુએ પૂજન કરી અનેક પ્રકારની ભેટ અર્પણ કરી અને અધિક પ્રેમયુક્ત ભક્તિથી ભગવાનના બે ચરણને નમન કર્યું. ૧૯ આ વેળાએ કમળનયન વિષ્ણુ ભગવાન પૃથુની સામું જોઈને જો કે જવા તૈયાર થયા હતા તોપણ તેના ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે વૈકુ-ઠમા ન ગયા અને ત્યાજ રોકાયા. ૨૦ પછી આદિ-રાજ પૃથુ હાથ જોડી ઉભા રહ્યા પણ વિષ્ણુને જોઈ ન શક્યા, કારણ કે નેત્રોમા જળ ભરાઈ ગયા તેમ-જ રુવા ઉભા થઈ જવાથી મુખથી બોલી શકાયું નહિ

તેથી બેસીને હૃદયમાં ધ્યાન કરવા લાગ્યા ૨૧ થોડા સમય પછી આસુ લુછી પૃથુરાજએ તે પરમ પુરુષના દર્શન કર્યા, પરંતુ વિષ્ણુ ભગવાનની મનોહર મૂર્તિને જોતા નેત્રને તૃપ્તિ ન થઈ તેથી પૃથ્વીને પગથી સ્પર્શ કરવાનો દેવ લોકોનો સ પ્રદાય ન હોવા છતાં પણ પ્રેમને વશ થઈ ભગવાન પગથી તેનો સ્પર્શ કરી ગરુડજની કાંધ ઉપર હાથ ટેકવીને થોડાં એટલે રાજાએ તે આદિ પુરુષને આ પ્રમાણે કહેવા માડ્યું ૨૨

પૃથુરાજ કહે છે-હે પ્રભો ! સર્વ વરદાન દેનાર પરમાત્માને સન્મુખ રાખી બુદ્ધિમાન પુરુષ શી રીતે વર માગી શકે ? પ્રદાતા થવું કે ઇંદ્ર થવું વગેરે તુચ્છ વરદાનો તો દેહધારી નરકવાસીઓને પણ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે હે વિશ્વેશ ! એ વર હું આપ પાસે માગતો નથી ૨૩ હે હૃદયાનંદ ! એ વર તો દૂર રાખો મને મોક્ષની પણ ઇચ્છા નથી, કારણ કે મહાત્મા જોનારા અતઃકરણમાથી સુખદ્વારા નીકળેલો તમારા પદપ કબજો મકર દ પૂર્ણ થતો નથી તો પ્રધ્વાન દને લઈ હું શું કરું ? હે વિશ્વનાથ ! જો આપ મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હો અને મને વરદાન દેવા ઇચ્છતા હો તો હું વાર વાર એજ વરદાન માગું છું કે આપની કથા શ્રવણ કરવા માટે દશ હજાર કાન મને આપો ૨૪ હે ઉત્તમશ્લોક ! મહાત્મા પુરુષોના મુખારવિ દથી નીકળતી આપના પદ્મચુબ્દની કથા રૂપ સુધાના કણ્ઠવાણો પવન વિસ્મૃતિ માર્ગમા ભૂલા પડેલા કુત્સિત યોગીઓને આત્મજ્ઞાનનું ધ્યાન કરાવે છે, માટે હું તો આપની ભક્તિનો અર્થો છું, મને અન્ય વરદાનો કામ નથી ૨૫ હે ભગવન્ ! મહાત્મા પુરુષોના સંગમા જે જે મનુષ્ય એક વાર આપના મગજદાયક યશને શ્રવણ કરે છે તે ગુણજ્ઞ પુરુષ આપના ગુણ ગાતા અટકતો નથી લક્ષ્મી પણ ત્રણ લોકની મહારાણી તથા સર્વ ગુણોનો સ ગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી આપને વર્ચ છે, ૨૬ એટલા માટેજ સર્વ પુરુષોમા ઉત્તમ અને ગુણોના નિવાસ રૂપ આપને હું લક્ષ્મીની પેઠે ઉત્સાહપૂર્વક ભજવા ધારું છું જો કે એક જ પતિની એકજ પ્રકારની સેવા કરવાથી અમારા એમા કલહ થવાનો ભય છે પણ મને આતરી છે કે લક્ષ્મીને અને મને કલેશ નહિ થાય, કારણ કે

મારું અને લક્ષ્મીનું ચિત્ત આપના ચરણોમા એકાગ્ર રહેશે તેથી કલહનો અંકુર ઉત્પન્ન થશે નહિ ૨૭ હે જગદીશ ! જગજ્જનની લક્ષ્મીના હૃદયેશના ચરણારવિ દની સેવામાં ભાગ લેવાની મારી ઇચ્છા છે તેથી કદાચ અમારે વિરોધ થશે તોપણ કંઈ હરકત નહિ, કારણ કે આપ દીનવત્સલ છો, એથી મારી તુચ્છ સેવાને અધિક કરી માનશે અને આપ આપનાજ સ્વરૂપાનંદમા રમણ કરો છો તેથી આપને લક્ષ્મીનું શું પ્રયોજન છે ? આપ સમદર્શી છો, ૨૮ અને તેથીજ આપ કે જે માયાના ગુણોના કાર્યથી રહિત છો તેને નિષ્કામ પુરુષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ ભજે છે હે ભગવન્ ! આપના ચરણના સ્મરણ વિના અન્ય કંઈ પણ પ્રયોજન મહાત્માઓને હોય એવું અમે જોતા નથી ૨૯ આપનું ભજન કરનાર જે ભક્તજન છે તેને આપ વરદાન માગવાનું કહે છે એ આપનું કથન વિશ્વને મોહ કરનાર છે, કારણ કે, આપની વાણી રૂપ દોરીથી લોકો બધાયલા છે જો તે બધાયેલા ન હોય તો વાર વાર કૃણ ઉપર મોહિત થઈ કર્મ કરે નહિ ૩૦ હે પરમેશ્વર ! આપની માયાએ મનુષ્યને આપના સત્ય સ્વરૂપથી દૂર રાખેલ છે, જેને લીધે અજ્ઞાની લોક આપના પરમાનંદ સ્વરૂપને તણ પુત્ર પોતા દિકના સુખની કામના કરે છે, માટે હું કે જે એ અજ્ઞાની લોકોમાનો એક છું તેને વરદાન રૂપ ભૂલમા ન નાખી પિતા જેમ પ્રાર્થના વગર પણ બાળકનું કલ્યાણ કરે છે તેમ આપે મારું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. ૩૧

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રકારે પૃથુરાજએ વિશ્વનાથ ભગવાનની સ્તુતિ કરી ત્યારે વાસુદેવ ભગવાને તેમને કહ્યું કે-હે રાજન્ ! તમારી મારા ચરણમા અધિક પ્રીતિ છે એથી મારી પૂર્ણ ભક્તિની તમને પ્રાપ્તિ થશે મારી ભક્તિ કરવાનો તમારો વિચાર બહુ સારો છે કારણ કે એવા વિચારથી મનુષ્ય મારી ન તરી શકાય એવી માયાને તરી ભય છે, ૩૨ માટે હે રાજન્ ! હવે તમે સાવધાન થઈ મારી આજ્ઞાનુસાર ચાલો જે મનુષ્ય મારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે તેનું સર્વ સ્થળે કલ્યાણ થાય છે ૩૩

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે પૃથુરાજના સત્ય

વચનોનો સત્કાર કરી તથા તેની ઉપર અનુગ્રહ કરી ભગવાને ત્યાથી જવા વિચાર કર્યો. ૩૪ દેવતા, ઋષિ, પિતૃ, ગધર્વ, સિદ્ધ, ચારણ, નાગ, કિન્નર, અપ્સરા, મનુષ્ય, પક્ષી અને બીજા પણ અનેક પ્રાણી કે જેનો રાજાએ ભગવદ્બુદ્ધિથી ભક્તિભાવ સહિત વાણી, ધન અને હૃદય બોડવાથી સત્કાર કર્યો હતો, તે સર્વ ત્યાથી પોતપોતાના આશ્રમમા ગયા અને ભગવાનના પાર્શ્વે પણ પોતાના ધામમા આલ્યા ગયા. ૩૫-૩૬ ભગવાન પણ તેમનું અને પ્રાણીઓનું જાણે મન હરીને જતા હોય તેમ વૈકુંઠમા પધાર્યા. ૩૭ આત્મસ્વરૂપના ઉપદેશક જેનો મહિમા જાણવામા આવતો નથી એવા દેવાધિદેવ શ્રી વૈકુંઠનાથ અતર્ધાન ધર્મ સ્વધામમા ગયા ત્યારે તેમને નમસ્કાર કરી પૃથુ રાજા પોતાના પુરમા આવ્યા. ૩૮

અદૃષ્ટાય નમસ્કૃત્ય નૃપ સદર્શિતાત્મને ।

અદ્યક્ષાય ચ દેવાના દેવાય સ્વપુર યયૌ ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૧ મો. ૩

યજ્ઞમાં દેવતાઓને યોધ.

મૈત્રેય ઉવાચ

मौक्तिकैः कुसुमस्रग्मिर्दुकूलैः स्वर्णतोरणैः ।

महासुरभिभिर्ધूपैर्मण्डितं तत्र तत्र वै । ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! પૃથુરાજા પોતાના નગરમા ગયા તે સમયે મોતી, કૂલમાળા, વસ્ત્ર અને સુવર્ણના તોરણોથી નગરને શણગારવામા આવ્યું હતું અને ઉત્તમ સુગંધિ ધૂપથી લોકોએ તેને સુવાસિત કરી મૂક્યું હતું. ૧ ગદીઓ, ચૌટા અને રાજમાર્ગમા ચદન અને અગરના જળનો છંટકાવ કરવામા આવ્યો હતો. ગુણ્પ, અક્ષત, ફળ, અકુર તથા દીવા વગેરે મગળ વસ્તુથી શહેરની અનુપમ શોભા બનાવી હતી. ૨ ફળ અને કૂલ સહિત કેળના સ્તંભ, નાના સોપારીના ઝાડ, અનેક વૃક્ષોના પાદડા અને માળાઓની શોભા સર્વત્ર ધર્મ રહી હતી. ૩ ઉજવળ

૩ આ અધ્યાયમા મહાયજ્ઞમા દેવતા આદિની મોટી સંખ્યા થઈ ત્યાં પ્રથમ સભાએ સંકેત ઉપદેશ કર્યો એ કથા કહેવાશે

કુડળવડે શોભાયમાન સુંદર કન્યાઓ તે સમયે દહીં, સાડી આદિ મંગળ પદાર્થ અને દીપક, ફૂલ, ફળ આદિ વસ્તુઓ હાથમા લઈ રાજાને વધાવવા તેમની સામે ગઈ. ૪ શખ અને કુંડુભિના શબ્દો તથા પ્રાણીઓના વેદધ્વનિ, ચારે તરફ વ્યાપી રહ્યા હતા અને સર્વ લોક પ્રશંસા કરતા હતા આ પ્રમાણે સર્વ સમૃદ્ધિ છતાં મનમા ચત્તિક ચિત્ત પણ અભિમાન ન લાવતા પૃથુરાજાએ રાજ્ય મંદિરમા પ્રવેશ કર્યો. ૫ મહા યજ્ઞસ્વી પૃથુએ સ્થળે સ્થળ પ્રજાનો સત્કાર કર્યો અને પ્રસન્ન થઈ પ્રજાને અનેક પ્રકારના પદાર્થો આપ્યા. ૬ દૂધણુ રહિત કર્મ કરનાર પૃથુએ આ પ્રમાણે અનેક કામો કરી ભૂમડાળનું પાલન કર્યું અને પોતાના વૃદ્ધિ પામેલા યજ્ઞને પૃથ્વીમા વ્યાપ્ત કરી પરમપદ એટલે મોક્ષને મેળવ્યો. ૭

સૂત કહે છે-હે શૌનક ! સર્વ શુભોએ સુખ અને લોકો જેની પ્રશંસા કરતા હતા એવા પૃથુ રાજાની કીર્તિ સાલળી મૈત્રેયનો સત્કાર કરી ભગવાનના પરમ ભક્ત વિદુર ફરીને તેમને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા. ૮

વિદુરે પૂછ્યું-જેનો પ્રાણીઓએ રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો અને દેવતાઓએ જેને ઉત્તમ પદાર્થ અર્પણ કર્યા હતા અને જેણે વિષ્ણુ ભગવાનનું તેજ ધારણ કરીને પોતાની બુદ્ધિવડે પૃથ્વીને દોહી હતી, ૯ તે પૃથુરાજાની કીર્તિને કયો જ્ઞાની સાભળે નહિ ? કારણ કે પૃથ્વીના દોહનથીજ સર્વ રાજાને, તથા લોકપાળ સહિત દેવતાઓને આજ પર્યંત આજીવિકા મળે છે, મટે તેમના પરમ ચરિત્ર આપ મને સભળાવો. ૧૦

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! જે ગામા અને યમુનાની વચ્ચેનો પ્રદેશ છે ત્યાં નિવાસ કરતો પૃથુ સુખની આસક્તિથી નહિ પરંતુ કરેલા પુણ્યનો ત્યાગ કરવાથી પ્રારબ્ધ કર્મના નિમિત્તે પાપ થયેલા સુખોનો ભોગ કરવા લાગ્યો. ૧૧ સાત દ્વીપ અને નવ ખંડમા એકજ દંડદાતા મહાન પૃથુરાજાની આજ્ઞા (પ્રાણીઓ તથા બીજા ભગવદ્ભક્તો વિના બીજે સર્વ સ્થળે) અસ્ખલિત રીતે ચાલુ ધર્મ. ૧૨

હે વિદુર ! એક સમયે પૃથુરાજાએ મોટા યજ્ઞની દીક્ષા લીધી અને ત્યાં દેવતાઓ, પ્રાણીઓ, મહાર્ષિ

તથા રાજાઓની સભા મળી ૧૩ એ સભામાં મોટા મોટા જે યોગ્ય પુરુષો હતા તે સર્વનું યથાયોગ્ય પૂજન તથા સત્કાર થઈ રહ્યા પછી તારાઓમાં જેમ ચંદ્રમાં શોભે તેમ સભાસદોની વચ્ચે રાજા શોભવા લાગ્યા ૧૪ તે શરીરે ઉંચા હતા, તેમના હાથ લાંબા અને ભરેલા હતા, વળુ ગૌર હતો, કમળ સમાન રાતા નેત્ર હતા, સુદર નાસિકા, મનોહર મુખ ને પ્રકૃતિ શાન્ત હતી, ખભા પુષ્ટ, સુદર દાત તથા તે મદ મદ હસતા હતા ૧૫ વક્ષ સ્થળ વિશાળ, નિત ખો મોટા અને પિપળાના પાન જેવું તેમને પેટ હતું ગોળ ઉડી નાભીવાળા, મહા પરાક્રમી, સુવળુ જેવી સાથળો અને ઉન્નત તેમના પગ હતા ૧૬ કેશ ઝીણા, શ્યામ અને સ્નિગ્ધ હતા, શ ખના જેવો ચડતો ને ગોળ કંઠ હતો, કામદેવના ધનુષ્ય જેવી બૂકુટી અને અર્ધ ચંદ્ર સમાન ત્રિપુડ્ કપાળમાં શોભતું હતું, અમૂલ્ય રેશમી વસ્ત્ર પહેર્યા હતા તથા યજ્ઞોપવીત ધારણ કર્યું હતું ૧૭ સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો- માથી શરીરની સર્વ શોભા દીપી રહી હતી, નિયમને માટે તેમણે આભૂષણોનો ત્યાગ કર્યો હતો, કૃષ્ણ મૃગચર્મ ધારણ કર્યું હતું અને દર્ભ હાથમાં રાખ્યો હતો, આવા પૃથુરાજા યજ્ઞ કર્મથી નિશ્ચિન્ત થઈ બેઠા હતા ૧૮ શરદ ઋતુના પ્રકાશમાન તારાઓની માફક સ્નિગ્ધ અને શાત શોભાયમાન છે નેત્ર જેના એવા પૃથુરાજાએ ચારે તરફ દૃષ્ટિ કરી સર્વ સભા- સદોના હર્ષને વધાર્યો અને સુદર વિચિત્ર રચના- વાળું મુનિઓના મનને હરનારું કોમળ મધુર અને ગંભીર અર્થવાળું નીચે પ્રમાણેનું ભાષણ કર્યું ૧૯-૨૦

પૃથુરાજા બોલ્યા-અત્રે પધારેલા સન્નમન સભાસદો! તમારું કલ્યાણ થાઓ હું જે કહું તે સાંભળો જે મનુષ્ય ધર્મની જિજ્ઞાસા રાખે તેણે પોતાના વિચાર સત્પુરુષોની આગળ પ્રકટ કરવા બેઠ્યો, માટે મારા વિચારો હું દર્શાવું છું ૨૧ પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, તેની આજીવિકા કરી આપવી, અપરા- ધિયોને દડ દેવો અને જુદા જુદા નિયમો કરવા એ રાજાનો ધર્મ છે અને તે માટે મને પ્રજાનો રાજા બનાવ્યો છે. ૨૨ જે હું યથાર્થ નીતિથી રાજ્ય ચલાવીશ તો જેના ઉપર ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે, તેને તથા

વેદાનુસાર ચાલનારને જેમ સર્વ મળે છે તેમ મને પણ મળશે ૨૩ જે રાજા પ્રજાને ધર્મનું શિક્ષણ આપતો નથી પણ તેની પાસેથી કર લે છે, તે રાજા પાપનો ભાગી થઈ પોતાના ઐશ્વર્યથી બ્રહ્મ થાય છે. ૨૪ માટે હે પ્રજાજને! મારું પરલોકમાં કલ્યાણ થવા માટે ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિથી તમે સ્વર્ગમાં પાલન રૂપ તમારું કર્તવ્ય કરો જે દેવનો ત્યાગ કરી વિષ્ણુ ભગવાનની ભક્તિ કરશો તો હું તમારો મહા ઉપકાર માનીશ ૨૫ નિર્મળ બુદ્ધિવાળા પિતૃઓ! દેવતાઓ! અને ઋષિઓ! તમે પણ આ વાતને અનુમોદન આપો, કારણ કે ધર્મના વિષયમાં કર્તાને શિક્ષકને અને સમતિ દેનારને પરલોકમાં સમાન ફળ મળે છે ૨૬ હે મહાત્માજનો! કેટલાએક નાસ્તિક છે એટલે ઈશ્વરને માનતા નથી અને કેટલાએક માને છે આ પક્ષ સંયુક્તિક પ્રતીત થાય છે કારણ કે, આ લોકમાં અને પરલોકમાં કોઈ કોઈને અતિ ઉત્તમ સ્થાન અને શરીર પ્રાપ્ત થતું દેખાય છે, માટે જે જગતના નિયંતા ઈશ્વર ન હોય તો તે થવું સંભવતું નથી ૨૭ મનુ, ઉત્તાનપાદ, ક્રુવ, પ્રિયવ્રત અને અમારા દાદા અંગ, બ્રહ્મા, મહાદેવ, પ્રહલાદ, બલિરાજા અને એવાજ બીજા વિદ્વાન અને મહા-ત્માઓએ સ્વીકારેલું છે કે કર્મ જડ હોવાથી સ્વયં ફળ દેવાને સમર્થ નથી કર્મના ફળ આપનાર પરમેશ્વર છે ૨૮-૨૯ વેન ઈશ્વરને માનતા ન હતા અને ધર્મથી વિમોહિત થઈ સ્વર્ગ અને અપવર્ગની નિદા કરતા હતા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ મળવામાં સર્વનો એક સરખો વિચાર કરવામાં આવે તો કર્મ જડ હોવાથી તેનું દાતૃત્વ સિદ્ધ થાય નહિ, અને દેવતા પરાધીન છે માટે દેવતા પણ ફળ આપવા યોગ્ય ઠરે નહિ આ પ્રમાણે બે પુરુષોના સમાન કર્મ હોવાથી પણ તેમના ફળમાં ફેર પડે છે કોઈ સમયે કર્મ કરવાથી પણ તેનું ફળ મળતું નથી. સ્વતંત્રતાથી કરવા ન કરવા અને બીજી રીતે કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવનાર એક પરમેશ્વર છે એવું મિદ્ધ થાય છે ૩૦ પરમેશ્વરના ચરણારવિદ્ ઉપર સ્નેહ રાખનાર મહાત્માઓના જેમ ગંગાજી મળને દૂર કરે તેમ સાસારિક તાપથી તપેલા મનુષ્યોની

બુદ્ધિના વૃદ્ધિ પામેલા સર્વ જન્મોના મળ તરત દૂર થાય છે ૩૧ મનના મળ દૂર થઈ જવાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને વૈરાગ્યથી આત્મજ્ઞાન રૂપ બળવાળા પુરુષ ભગવાનના ચરણમા રહી પુનઃ હું ખ દાયી સ સારમા પડતા નથી, ૩૨ માટે સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરનાર ભગવાનનું તમે પોતપોતાના કર્મોદ્ધાર માન, વચન અને કર્મથી ભજન કરો ભક્તિ કરશો તો અધિકારાનુસાર અવશ્ય સિદ્ધિ મળશે, કારણ કે, ભગવાનના ચરણકમળ મર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે ૩૩ વિષ્ણુ ભગવાન સ્વરૂપથી શુદ્ધ, પવિત્ર અને ગુણવાન, જ્ઞાનધન અને નિર્ગુણ છે તોપણ કર્મમાર્ગમા નાના પ્રકારે યજ્ઞમા, દ્રવ્ય, યવ આદિ પદાર્થ ગુણ, ક્રિયા, મત્ર, અર્થ, સકલ્પ, પદાર્થશક્તિ, જ્યોતિષ્ટોમાદિ અને એ સર્વથી થતા જુદા જુદા નામવાળા કર્મો, એ સર્વ ભગવાનના જ સ્વરૂપ છે યજ્ઞનું ફળ પણ ભગવદ્ રૂપજ છે, ૩૪ કારણ કે, જેમ અગ્નિ એક હોવા છતાં કાષ્ઠના સ યોગથી તેના આધાર પ્રમાણે લાખો, પહોળો અને વાકો ચુકો દેખાય છે તેમ ભગવાન પ્રધાન, કાળ, વાસના અને અદૃષ્ટથી બનેલા શરીરમા વિષયાકાર બુદ્ધિને પામી બુદ્ધિથી અભિવ્યક્ત થનારા આનંદસ્વરૂપથી યજ્ઞની ફળ રૂપતાથી પ્રતીત થાય છે ૩૫ આ મારી પ્રજા પૃથ્વીમા દૃઢ નિયમ ધારણ કરી દેવના દેવ સર્વના શુભ ભગવાનની નિરંતર સ્વધર્મ પાલન રૂપ ભક્તિ કરે તેથી હું માનુ છું કે, તેઓની મારા ઉપર કૃપા થાય ૩૬ રાજાઓએ પુષ્કળ સમૃદ્ધિથી વૃદ્ધિ પામેલા રાજાઓનો સમૃદ્ધિ ન છતાં પણ સહન શીલતાથી સુખ હું ખ આપનાર તથા તપ અને વિદ્યાથી પ્રકાશમાન એવા બ્રાહ્મણોના કુળ ઉપર કદી પણ પોતાનો પ્રભાવ પ્રકટ કરવો નહિ ૩૭ બ્રહ્મણ્ય અને મહત્પુરુષોમા અગ્રગણ્ય પુરાણ પુરુષ શ્રીહરિ જે બ્રાહ્મણોના ચરણારવિદને નિરંતર અભિવદન કરવાથી અવિચલ લક્ષ્મી અને જગતને પવિત્ર કરનારી કીર્તિને પામ્યા છે. ૩૮ જેની સેવા કરવાથી સર્વાતર્યામી, સ્વયં પ્રકાશ અને બ્રાહ્મણો ઉપર પ્રીતિ રાખનાર પરમેશ્વર અત્યંત પ્રસન્ન થાય છે, તે બ્રાહ્મણોના કુળની તમે બધા સર્વ પ્રકારે નમ્રતાપૂર્વક ધર્મોમા

પ્રીતિ રાખી સેવા કરો ૩૯ જેની નિરંતર સેવા કરવાથી સ્વયમેવ અત કરણ શુદ્ધ થાય છે, તે દ્વારા મનુષ્યને મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે તે બ્રાહ્મણોથી અધિક દેવતાઓનું બીજું કયું સુખ છે ? ૪૦ ભગવાનની સચેતન મૂર્તિ બ્રાહ્મણ છે, એમ વિચારી દેવતાઓનાં નામ લઈ બ્રાહ્મણોના સુખમા તત્ત્વવેત્તાઓના હાથથી હોમાયેલા પવિત્ર પદાર્થોને અતર્યામી અને જ્ઞાનધન ભગવાન સ્વીકારે છે તે પ્રમાણે જડ એવો અગ્નિ કે જે અચેતન છે તેમા હોમેલા પદાર્થોને અગ્નિકાર કરતા નથી ૪૧ હે આર્ય પુરુષો ! દોષ રહિત સનાતન અને જેમા આ સર્વ જગત આદર્શની પેઠે પ્રકાશે છે એવા વેદને જે બ્રાહ્મણો શ્રદ્ધા, તપ, સદાચાર, મૌન અને જીતેન્દ્રિયપણાથી નિરંતર ધારણ કરે છે અને એકાગ્ર ચિત્તથી તેના અર્થનો વિચાર કરે છે તે બ્રાહ્મણોની ચરણરજને હું મારા જીવન પર્યંત કિરીટ ઉપર ધારણ કરું એવી મારી પ્રાર્થના છે, કારણ કે એ રજને સદા ધારણ કરનારના પાપ નાશ પામે છે અને તેને સર્વ ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે ૪૩ જે મનુષ્ય ગુણવાન, શીલવાન, કૃતજ્ઞ અને વૃદ્ધ પુરુષોના સેવક છે તેનો આ સર્વ સપત્તિ સ્વયમેવ સ્વીકાર કરે છે, માટે હું પ્રાર્થના કરું છું કે બ્રાહ્મણ, ગાય, ભગવાન અને ભગવાનના ભક્ત એ સર્વ મારી ઉપર પ્રમત્ત થાઓ ૪૪

મૈત્રેય કહે છે-પૃથુરાજના આ ભાષણથી પિતૃઓ, દેવતા, બ્રાહ્મણો અને સજ્જન પુરુષો પ્રસન્ન થઈ, ધન્યવાદ આપી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૪૫ તેઓ બોલ્યા કે, સુપુત્રથી પરલોક સુધરે છે એ જે વેદ વાક્ય છે તે સત્ય છે, કારણ કે બ્રાહ્મણોના શાપ રૂપ દડથી મરણ પામેલા વેનરાજ પૃથુના પ્રતાપે નરકથી ઉદ્ધર્યા ૪૬ હિરણ્યકશિપુ ભગવાનની નિંદા કરવાથી નરકમા પડતો હતો, પરંતુ પ્રહલાદના પ્રભાવથી તરી ગયો હતો ૪૭ હે વીરવર્ય ! પરમેશ્વર આપને ચિરાયુ આપો, કારણ કે આપની સર્વ જગતના પતિ ભગવાનમા દૃઢ પ્રીતિ છે ૪૮ હે પવિત્ર કીર્તિવાળા ! આજ આપ અમારા સ્વામી થયા એથી અમે મુકુન્દ ભગવાનજ અમારા સ્વામી થયા એવું માનીએ છીએ, કારણ કે આપ અતિશય પવિત્ર કીર્તિ હોઈ

વિષ્ણુ ભગવાનની કથા સભળાવે છે. ૪૯ હે નાથ ! આપ આપના આશ્રયે રહેલા લોકોને સુખોદાય આપો એમા કઈ આશ્રય નથી, કારણ કે, કરુણાળુ મહાત્મા પુરુષોનો તો એ ધર્મજ છે કે પ્રભા ઉપર પ્રીતિ રાખવી. ૫૦ હે પ્રભો ! અમે કે જે અમારા પ્રારબ્ધ કર્મોથી નષ્ટ દષ્ટિ થઈને આ સ સારમા ભટકીએ છીએ તેમને આપે આજ અજ્ઞાનથી બચાવ્યા. ૫૧ બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયોમા પ્રવેશ કરીને પોતાના તેજ વડે પ્રભાનું તથા જગતનું પાલન કરનાર અને પ્રભાના હિતકારી સત્વગુણને વધારનાર જે મહાપુરુષ વિષ્ણુ ભગવાન છે તેને અમે પુનઃ પુનઃ પ્રણામ કરીએ છીએ

નમો વિવૃદ્ધ સત્ત્વાય પુરુષાય મહાયસે ।
યો બ્રહ્મ ક્ષત્રમાવિદ્યયિભિર્તૈર્વં સ્વતેજસા ॥
હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે ચતુર્થસ્કંધે
પ્રકવિંશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૨૨ મો. †

પૃથુરાભને બ્રહ્મોપદેશ.

મૈત્રેય ઉવાચ

જનેષુ પ્રગૃહ્ણતસ્વેવ પૃથુ પૃથુલવિક્રમમ્ ॥
તત્રોપજગ્મુર્નુનયન્નત્વાર સૂર્યવર્ચસ ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે—મહા પરાક્રમી પૃથુરાભની આ રીતે લોકો પ્રશંસા કરતા હતા તેવામા સૂર્ય સમાન તેજવાળા ચાર મુનિઓ સનક, સનદન, સનાતન અને સનતકુમાર ત્યા આવ્યા. ૧ પોતાની કાન્તિથી લોકોના પાપ દૂર કરતા આકાશથી ઉતરતા એ સિદ્ધેશ્વરોને રાભાએ તથા પ્રભાએ જોયા અને તેજના પુજથી તેઓ સનકાદિક છે એમ તરત ઓળખ્યા. ૨ તેમના દર્શનથી ઉપર ચઢી ગયેલા પ્રાણને બાણે પાછા લેવા ઇચ્છતા હોય તેમ પૃથુરાભ પોતાના સલાસદ અને અનુચરો સહિત તેમની સામે ગયા જેમ જીવાત્મા ગ ધાદિક વિષયોની સન્મુખ ઉત્સુકતાથી જાય તેમ તેમને લેવા માટે તે સર્વ સામા ગયા. ૩ પછી મહારાભ પૃથુએ વિનયથી સત્કાર કરી તે ઋષિયોને આસન આપ્યું, અર્ધ્ય આપ્યો અને પછી વિધિ-

† આ અધ્યાયમા ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર સનતકુમારોએ આવી પૃથુગભને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો, એ કથા કહેવાશે

પૂર્વક પૂજા અને સત્કાર કર્યો. ૪ તે ચારે મહાત્માઓના ચરણ પખાળીને તે જળ મસ્તક ઉપર ચડાવ્યું તે પછી શીલવાન પુરુષોના આચરણોને શોભે તેમ વર્તવા લાગ્યા. ૫ જેમ પોતાના સ્થાન-કુડમા અગ્નિ રહે તેમ સુવર્ણના આસન ઉપર બેઠેલા મહાદેવજીના મોટા ભાઈ સનકાદિકોને પૃથુરાભએ શ્રદ્ધા અને સયમ સહિત પ્રસન્ન થઈને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. ૬

પૃથુરાભએ પૂછ્યું—હે કલ્યાણ સ્થિતિવાળા કુમારો ! મેં એવું શુ શુભ કર્મ કર્યું કે જેથી યોગી-જનોને જેમના દર્શન દુર્લભ છે એવા આપના દર્શન મને થયા ? ૭ તેમા આશ્રય શુ છે ? જેના ઉપર બ્રાહ્મણ અને ભક્ત લોકો પ્રસન્ન થાય તેને આલોકમાં તથા પરલોકમા કયી વાત દુર્લભ છે ? ૮ જેમ આ જગતના કારણ રૂપ મહત્ત્વાદિક અથવા મન્વાદિક સર્વના દ્રષ્ટા સાક્ષી પરમેશ્વરને નથી જાણતા એવા જગતમા વિચરતા આપને આ લોકો જાણતા નથી. ૯ જે લોકોના ઘરનું જળ, આસન, ભૂમિ, દાસજન, અને ઘરના ધણીનો મહાત્મા લોક સ્વીકાર કરે તે નિર્ધન અર્થાત્ દરિદ્રી હોય તોપણ મહા ભાગ્યશાળી મનુષ્ય છે એમ જાણવું. ૧૦ પરંતુ જે ઘરમાં ભક્ત લોકોના ચરણ રૂપી તીર્થ નથી તે ઘર સપૂર્ણ સમૃદ્ધિયોથી પરિપૂર્ણ છતાં પણ સર્પોને રહેવાના વૃક્ષોના કોટર જેવા જાણવા. ૧૧ હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણ ! આપના નિયમોને ખીજા ધીર લોક બાલ્યાવસ્થાથીજ મોક્ષ થવાની ઇચ્છાએ ધારણ કરે છે, એવા જે આપ તેનું પધારવું ભલે થયું. ૧૨ અમે કે જે ઇદ્રિયાર્થ અર્થાત્ વિષયોનેજ પુરુષાર્થ માનનાર અને આ હુ ખમય સ સારમા પોતાના કર્મોથી પડેલા છીએ તેઓનું આપની કૃપાથીજ કલ્યાણ છે. ૧૩ અને તેથી આપ જેવા આત્મારામ પુરુષોને તો કુશળ પૂછવું સભવેજ નહિ કારણ કે આપને કુશળ અને અકુશળ એવી બુદ્ધિની વૃત્તિયોજ નથી. ૧૪ આપ તપસ્વી લોકોના સુહૃદ છે માટે આપનો વિશ્વાસ રાખીને હું આપને પૂછું છું કે આ સંસારમાથી અમારો કેવી રીતે ઉદ્ધાર થાય ? ૧૫ ધીર પુરુષોમા આત્મસ્વરૂપથી પ્રકાશમાન અને આત્મસ્વરૂપને પ્રકાશિત કરનાર આપ સાક્ષાત્ ભગવાનજ

છો. આપનું સિદ્ધ રૂપ ધારણ કરીને પૃથ્વી ઉપર વિચરવું તે આપના ભક્ત લોકો ઉપર અનુગ્રહ કરવાને માટેજ હોય છે ૧૧

મૈત્રેય કહે છે-પૃથુરાજનો આવો સાર યુક્ત પરિમિત મધુર અને પ્રિય પ્રશ્ન સાંભળી પ્રીતિથી બાંધે હસતા હોય નહિ તેમ સનતકુમાર નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧૭

સનતકુમારો કહે છે-હૈ મહારાજ ! આપ સર્વ વાત બાંધો છો તોપણ પ્રાણી માત્રનું કલ્યાણ ધ્યાનમાં આપે આ પ્રશ્ન કરેલો છે, સજ્જનોની ખુદ્ધિ આવીજ પરોપકાર પરાયણ હોય છે ૧૮ સજ્જન પુરુષોનો સમાગમ હ મેથ હિતકારી છે, કારણ કે, તેઓના પ્રશ્નોત્તરથી સર્વ જગતનું કલ્યાણ થાય છે ૧૯ હૈ રાજન્ ! તમારા મોક્ષનું સાધન તો થયેલું છે, કારણ કે ભગવાનના ચરણારવિદના ગુણાનુવાદમા દૃઢ પ્રીતિ થવી એ મોક્ષનું સાધન છે અને તે અતિ દુર્લભ છે, પરમેશ્વર ઉપર ભક્તિ થવાથી અત કરણના કામ રૂપ કષાય અને સર્વ મળ દૂર થાય છે ૨૦ શાસ્ત્રોનો સારી રીતે વિચાર કરીને મનુષ્યોના કલ્યાણ માટે એવું સાધન નક્કી કરવામા આવ્યું છે કે આત્માથી ભિન્ન પદાર્થમા વૈરાગ્ય રાખવો અને નિર્ગુણ એટલે અલૌકિક ગુણવાળા આત્મરૂપ પર-બ્રહ્મા દૃઢ પ્રીતિ રાખવી ૨૧ શ્રદ્ધા રાખવી, ભાગવત ધર્મના આચરણ કરવા, આત્મ સ્વરૂપની જિજ્ઞાસા કરવી, અધ્યાત્મ યોગમા નિષ્ઠા રાખવી, યોગેશ્વરોની ઉપાસના કરવી અને પવિત્ર કીર્તિ શ્રી ભગવાનની નિત્ય કથાઓ સાંભળવી ૨૨ પુરુષાર્થમા પરાક્રમ માનનાર, તામસી અને ઇન્દ્રિયારામ અર્થાત્ કામ પુરુષાર્થમા નિષ્ઠવાળા રાજસી જીવોની સાથે વાતચિત કરવાની ઇચ્છા પણ ન કરવી અર્થ અને કામનો પરિગ્રહ ન કરવો, એકાન્ત સ્થાનમા પ્રીતિ રાખવી, ભગવાનના ગુણ રૂપ અમૃત પાન વગર પોતાના મનમા સંતોષ રાખવો ૨૩ અહિંસા ધારણ કરવી, આત્મહિતનું અનુસંધાન કરવું, ભગવાનના ચરિત્ર રૂપી ઉત્તમ અમૃતનું પાન કર્યા કરવું, નિષ્કામ યમ નિયમ ધારણ કરવા, કોઈની નિંદા કરવી નહિ ને સુખ દુઃખને સહન કરવા, ૨૪ કાનના

આભૂષણ રૂપ ભગવાનના ગુણાનુવાદ સાંભળવા અને પ્રબળ ભક્તિના સાધનોથી એ વિના શ્રમે આત્મ-વ્યતિરિક્ત સંપૂર્ણ કાર્ય-કારણ રૂપ પદાર્થમાં વૈરાગ્ય ધારણ કરવો આમ કરવાથી નિર્ગુણ બ્રહ્મામાં પ્રીતિ થાય છે ૨૫ ગુરુની સેવા કરનાર પુરુષને જ્યારે પરમાત્મામા પરમ પ્રીતિ થાય છે ત્યારે અરણીથી ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ જેમ અરણીને બાળીને ભસ્મ કરે છે તેમ આચાર્યની સહાયતાવાળો પુરુષ પણ જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના બળથી અવિદ્યા આદિ પાત્ર કલેશ રૂપી શરીરને બાળીને ભસ્મ કરે છે, જેથી તે ફરીને ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી ૨૬ લિંગ શરીરનો નાશ થયા પછી તેના કર્તૃત્વાદિ સર્વ ગુણ નિવૃત્ત થઈ જાય છે અને તેના દ્રશ્ય દ્રષ્ટાના ભેદ કે જે પ્રથમ પ્રતીત થતા હોય તે દૂર થઈ જાય છે, જેમ ભઝત પુરુષ સ્વપ્ન અવસ્થાના પદાર્થને દેખતો નથી તેમ લિંગ શરીર રહિત જ્ઞાની પુરુષ પોતાના સ્વરૂપથી બહારના ઘટાદિક પદાર્થોને અને અંદરના સુખ દુઃખાદિકોને દેખતો નથી ૨૭ દ્રષ્ટા અને દ્રશ્યનો ભેદ કેવળ અત કરણથી પ્રતીત થાય છે, કારણ કે, ભઝત અને સ્વપ્નમા અત કરણ હોવાથી પોતે જોનાર અને જોવાના પદાર્થ અને તેનો સંબંધ કરનાર અહ કાર પ્રતીત થાય છે, પણ સુષુપ્તિમા અત કરણ ન હોવાથી કંઈ જોવામા આવતું નથી. ૨૮ દ્રષ્ટાન્ત તરીકે જગતમા જળ અને આદર્શ આદિ પદાર્થ હોય ત્યારે પોતપોતાના પ્રતિબિંબનો ભેદ પ્રતીત થાય છે, પરંતુ જો જળ અને આદર્શ આદિ પદાર્થો ન હોય તો તે ભેદ જોવામા આવતો નથી ૨૯ આસક્તિથી વિષયોનું સ્મરણ કરનાર પુરુષોનું સ્મરણ ઇન્દ્રિયોને વિષય તરફ ખેંચી લઈ જાય છે અને ઇન્દ્રિયો પછી મનને ખેંચી લઈ જાય છે, મન ખુદ્ધિની વિચારશક્તિને ખેંચી જાય છે જેમ જળના કિનારા ઉપર ઉગેલો દર્ભ પોતાના મૂળ દ્વારા જળાશયના જળને ખેંચે છે પણ તે વાત અજ્ઞાની પુરુષોના લક્ષમા આવતી નથી, તેમ પૂર્વોક્ત ઇન્દ્રિય આદિકનું આકર્ષણ સહજ લક્ષમા આવતું નથી ૩૦ ખુદ્ધિની વિચારશક્તિનો નાશ થતા અગળ પાછળની સ્મરણ શક્તિ પણ નાશ પામે છે અને સ્મરણના

નાશથી જ્ઞાનનો નાશ થાય છે આ પ્રમાણે જેના જ્ઞાનનો નાશ થય છે તેણે પોતાના આત્માનો નાશ કરેલો છે, એમ જ્ઞાની લોકો કહે છે ૩૧ મનુષ્યને આથી વિશેષ બીજી એકે સ્વાર્થની હાનિ નથી, કે -જે આત્માને માટે સર્વ પ્રિય લાગે છે, તે આત્માની ખરાબી કરવી નહિ ૩૨ ધનની અને કામની તૃષ્ણા રાખવી એજ મનુષ્યોને માટે સર્વ પુરુષાર્થોની હાનિ કરનાર છે, કારણ કે એ તૃષ્ણા રાખવાથી શત્રુજન્ય જ્ઞાન અને સ્વરૂપાનુભવ નાશ પામે છે અને તેનો નાશ થવાથી સ્થાવર લાવને પ્રાપ્ત થવાય છે ૩૩ જે મનુષ્ય આ ગાઠ અધકાર રૂપ નરકથી પાર ઉતારવા ઇચ્છતો હોય તે પુરુષે કોઈનો સંગ કરવો નહિ, કારણ કે સંગ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોની હાનિ કરનાર છે ૩૪ એ ચારે પુરુષાર્થોમા પણ મોક્ષ સર્વોત્તમ પુરુષાર્થ ગણાય છે, કારણ કે પહેલા ત્રણમા તો કાળનો ભય રહે છે ૩૫ સૃષ્ટિમા આપણથી પ્રજ્ઞા પર્યંત જે જે ઉત્પન્ન થયેલું છે, તે સર્વના મનોરથોનો કાળ નાશ કરે છે, તેથી યથાર્થ સુખ તો કોઈને મળતું જ નથી ૪૧ હે રાજન્! અનાત્મ વસ્તુમા આસક્તિ રાખવાથી અનર્થ થાય છે, માટે દેહ, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ, બુદ્ધિ અને અહિકારથી આવૃત્ત સ્થાવર-જંગમ માત્રમા જે અંતર્યામી રૂપથી પ્રત્યક્ષ તથા દેશ, કાળ અને વસ્તુના પ્રમાણથી રહિત થઈ પ્રકાશે છે અને અતર્વૃત્તિથી જે પ્રતીત થાય છે તે પરબ્રહ્મ હું જ છું, એમ માનો. ૪૭ વિવેક ઉત્પન્ન થવાથી પણ નિવૃત્ત થનાર ઉચ્ચ-નીચ અને કાર્ય-કારણ રૂપ સસાર કે જે દરમા સર્પની માફક માયા રૂપે પ્રતીત થાય છે તે પૂર્ણ પરબ્રહ્મ કે-જે નિત્યસુક્ત, શુદ્ધ, જ્ઞાન, સ્વરૂપ, સત્ય અને કર્મોથી મલિન થયેલી માયાનો તિરસ્કાર કરનાર છે તે આપ પરબ્રહ્મને હું શરણે છું ૩૮ જેના ચરણકમળના પદ્મવ રૂપી આગળિયોની કાન્તિની ભક્તિ કરવાથી મોટા મોટા મહાત્માઓ દેહાભિમાન રૂપી દૃઢગાઠને છોડી નાખે છે ભમતી ઇન્દ્રિયોને રોકનાર અને મનથી પણ વિષયોની આસક્તિ નહિ રાખનાર યોગીજન જેને છોડી શકતા નથી, તે વામુદેવ ભગવાનનું શર-

ણ દ્યો અને તેમનું ભજન કરો. ૩૯ જેમાં ષડ્વર્ગ રૂપી ગ્રાહ છે એવા આ સસાર રૂપી સમુદ્રને જે યોગાદિક સાધનોની, પરમેશ્વર રૂપી નાવ વગર પાર ઉતરવા ઇચ્છે છે તેને બહુજ પરિશ્રમ પડે છે, માટે હે પૃથુરાજ! તમે ભગવાનના ભજવા યોગ્ય ચરણા રવિન્દને નૌકા બનાવી આ દુસ્તર અને દુઃખ રૂપ સસારને તરી જાઓ ૪૦

મૈત્રેય કહે છે-બ્રહ્મવેત્તા અને બ્રહ્માના પુત્ર સનત્કુમારોએ આ પ્રમાણે આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો ત્યારે પૃથુરાજ તેમની પ્રશ્ન સા કરીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૪૧

પૃથુરાજ કહે છે-હે ભગવન્! દીનવત્સલ શ્રી હરિએ, પૂર્વે મારા ઉપર કૃપા કરી હતી હે બ્રહ્મન્! તેને પરિપૂર્ણ કરવા માટે આપનું અહીં પધારવું થયું ૪૨ અને આપ મહાત્માએ કૃપા કરીને તે સર્વ કાર્ય પરિપૂર્ણ કર્યું આ મારું રાજ્ય અને શરીરાદિ જે છે તે સર્વ મહાત્માઓનું જ છે, માટે ગુરુ દક્ષિણામા હું આપને શુ આપુ તે કહો? ૪૩ હે બ્રહ્મન્! સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રાણ, ઘર, ઘરની સામગ્રી, રાજ્ય, સેના, પૃથ્વી ને ભૂડાર સર્વ તમ જેવા મહાત્માઓના જ છે એથી તે ઉપર મારો અધિકાર નથી એટલે હું ગુરુ દક્ષિણામા શુ આપી શકું? સેવક જેમ રાજાને તાબુલાદિક અર્પણ કરે છે તેમ મેં પણ આ સર્વ આપને અર્પણ કરેલું છે ૪૪ વેદ અને શાસ્ત્ર જ્ઞાતા પ્રાજ્ઞણુજ સેનાપતિ ન્યાયાધીશ અને સર્વ લોકોના અધિપતિપણને યોગ્ય છે ૪૫ પ્રાજ્ઞણુ પોતાનું જ અન્ન ખાય છે, પોતાનું જ પહેરે છે અને પોતાનું જ આપે છે, કારણ કે જે કંઈ છે તે સર્વ પ્રાજ્ઞણુનું જ છે અને બીજા ક્ષત્રિયાદિક તો પ્રાજ્ઞણુની કૃપાથી તેઓનું આપેતું રાજ્ય કરે છે તેથી ક્ષત્રિયોને કંઈ આપવાનો અધિકાર નથી ૪૬ આત્મ વિચારમા એક નિશ્ચય વળા અને વેદને જાણનાર આપે જે પ્રજ્ઞાજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો તેનો બદલો આપી શકાય જ નહિ તેવો હોવો છતાં કદાપિ હું આપવા ઇચ્છું તો અવશ્ય હાસ્યને પાત્ર થાઉં, માટે પરમ દયાળુ આપ, કરેલા ઉપકારથીજ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૪૭

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે પૃથુરાજએ સનત્કુ-

મારોનો સત્કાર કર્યો ત્યારે પૃથુરાજના સ્વભાવની પ્રશંસા કરતા સનકાદિક સર્વ લોકોના દેખતા આકાશ માર્ગે વિદાય થયા ૪૮ ત્યાર પછી બ્રહ્મજ્ઞાનથી પ્રકટ થયેલી એકાગ્રતાથી પોતાના સ્વરૂપમા સ્થિત અને મહાત્માઓમા અગ્રગણ્ય, એવા પૃથુરાજ પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યા ૪૯ પૃથુરાજ દેશ, કાળ, બળ, યોગ્યતા અને ધનને અનુમાર કર્મ કરીને સર્વ બ્રહ્માર્પણ કરતા હતા ૫૦ કર્મે ના કૃણ બ્રહ્માર્પણ કરી કર્મોની આસક્તિનો ત્યાગ કરી પોતાના આત્માને મર્વ કર્મોનો આશ્રી તથા દેહાદિકથી પર માનતા તે સાવધાન રહી કાર્ય કરવા લાગ્યા ૫૧ તે ઘરમા રહેતા અને રાજ્યલક્ષ્મીના પોતે અધિપતિ હતા, તોપણ અહુ કાર રહિત હોવાથી ઋષિની માકક કોઈ વિષયમા આમગ્ન થતા નહોતા ૫૨ આ પ્રમાણે અત કરણમા જ્ઞાન નિષ્ઠા રાખીને લોક સંગ્રહ માટે તે કર્મના આચરણ કરતા હતા તેમણે આર્ય નામની રાણીમા પોતાના જેવા વિજિતાઈ, ધૂમ્રકેશ, હૃદયક, દ્રવિણ અને વૃક નામના પાત્ર પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા આ પૃથુરાજ એકલા સર્વ લોકપાળોના ગુણોને ધારણ કરતા હતા ૫૩-૫૪ વળી સમયે સમયે જગતની સૃષ્ટિના સ રક્ષણાર્થે ભગવાનના અવતાર રૂપ પૃથુએ પોતાની વૃત્તિયોવી અને સૌમ્ય ગુણે થી પ્રભને રજન કરી ૫૫ એ માટે બાણે બીજા સોમ હોય તેમ પૃથુને “રાજા”નું અભિધાન મળ્યું સૂર્ય જેમ આઠ માસ સુધી પૃથ્વી ઉપરનું જળ ખેંચે છે અને આતુર્માસમા પાણુ આપે છે, તેમ રાજા પણ સમે સમે પ્રજા પાસેથી ધન લેઈ વળી સમય આવતા પાણુ આપતો હતો અને જેમ સૂર્ય સર્વ ઉપર તપે છે તેમ તે સર્વ ઉપર આજ્ઞા કરતો હતો ૫૫-૫૬ તેજથી અગ્નિ સમાન હૃદય અને ઇન્દ્ર જેવો તે હૃદય હતો ક્ષમામા પૃથ્વી જેવો અને મનુષ્યોને મનવાહિત કામનાઓ દેવામા કંડવૃક્ષ જેવો હતો ૫૭ જેમ મેઘ સર્વ જગતને તૃપ્ત કરવા વર્ષા કરે છે તેમ તે મનોવાહિત પદાર્થ આપી સર્વને તૃપ્ત કરતો હતો તે સમુદ્ર જેવો ગ ભીર અને મેરુ પર્વત જેવો દૃઢ હતો ૫૮ કુબેરની પેઠે ધન ભંડારથી ભરપુર હતો અને ગુપ્ત પદાર્થ રાખવામા વરુણ જેવો હતો

૫૯ સર્વ સ્થળે ફરવામા બળ તથા ઓજ વડે વાયુ જેવો હતો તથા અસહ્યપણમા ભગવાન રુદ્રના જેવો હતો ૧૦ રૂપમા કામદેવના સમાન, હિમ્મતમા સિદ્ધ જેવો, મનુષ્યો ઉપર વાત્સલ્ય રાખવામાં મનુ જેવો અને પ્રભુપણમા ભગવાન બ્રહ્મા જેવો હતો ૧૧ બ્રહ્મવાદમા બૃહત્પતિ જેવો, જીતેન્દ્રિય-પણમા સાક્ષાત્ વિષ્ણુ જેવો તથા ગાય, બ્રાહ્મણ, ગુરુ ને ભક્ત પર પ્રીતિ રાખનાર હતો, ભક્તિ કરવામા તથા વિનય, સુશીલતા અને પરાર્થ ઉદયમાં સદા પોતાના આત્મા જેવો હતો, અર્થાત્ એ વાતોમા કે ઇની ઉપમા તેને અપાય નહિ એવો તે હતો ૧૨ જ્યાં ત્યાં સત્પુરુષ ત્રણે લોકમા ઉંચા સ્વરથી તેની કીર્તિ ગાયા કરતા હતા તેથી તેની કીર્તિ સ્ત્રીઓના સભગવામા આવી હતી અને સત્પુરુષોમા તેની કીર્તિ રામચ દ્રુણી કીર્તિના જેવી પ્રખ્યાત હતી. ૧૩

કર્તૃયોર્જગીતયા પુમિલ્લોકયે તત્ર તત્ર હ ।

પ્રવિષ્ઠ કર્ણરત્નૃષુ સ્ત્રીણાં રામઃ સતામિષ ॥

હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે ચતુર્થસ્કંધે

દ્વાવિંશોઽધ્યાય

અધ્યાય ૨૩ મો. *

પૃથુ અને અર્ચિનું વૈકુંઠમન.

મૈત્રેય ઉવાચ

દદ્ધાત્માન પ્રવયસમેકદા લૈન્ય આત્મવાન

આત્મના વાંધિતા શેષ સ્વાનુસર્ગ પ્રજાપતિઃ ॥

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! પોતાની રચેલી અજ્ઞ, પાણી આદિકની ઉત્પત્તિ અને પુર, આમ આદિની રચનાને વધારનાર અને સમગ્ર સ્થાવર જગમને આજીવિકા આપનાર, સત્પુરુષોના ધર્મને ધારણ કરનાર અને જીતેન્દ્રિય પ્રજાપતિ એવા પૃથુરાજ જે પ્રયોજનથી પોતે પ્રકટ થયા હતા તે પ્રયોજન પરમેશ્વરની કૃપાનુસાર સિદ્ધ થયા પછી એક સમયે પોતાના મનથી પોતાના શરીરની અવસ્થા જોઈ, ૧-૨ પ્રભને શોચ કરતી મૂંઝી, પોતાની સ્ત્રીને લઈ,

હ આ અધ્યાયમા સ્ત્રી સહિત પૃથુરાજ વાનપ્રસ્થ થઈ તપ ને સમાધિદાસ વિમાનમા બેસી વૈકુંઠમા ગયા, એ કથા કહેવાશે

એકલા તપ કરવાને વનમા ગયા તે સમયે પોતાની કન્યા પૃથ્વી કે જે વિરહથી બાણે રૂદન કરતી હોય એવી દેખાઈ તેથી તેને (પૃથ્વીને) પોતાના પુત્રોને સોંપી ૩ વનમા જઈને દંઠ નિયમ મત ધારણ કરી, રાજાએ પ્રથમ જેવો પૃથ્વીદોહન માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો તેવો વાનપ્રસ્થ લોકોને પરમ માન્ય, ઉચ્ચ તપ કરવાનો યત્ન કર્યો ૪ તે કોઈ દિવસ કંઠમૂળ ખાતા, કઠી સૂકા પાદડા ખાતા, કેટલાક પખવાડિયા સુધી કેવળ જળપાન કરતા અને ત્યાર પછી કેવળ પવનનોજ અહાર કરતા ૫ ઉન્હાળામા પચામિ તાપતા, ચોમાસામા વર્ષાને સહન કરતા તથા શિશિર ઋતુમા કંઠ પર્યંત જળમા રહેતા અને સદા પૃથ્વી ઉપરજ શયન કરતા ૬ પૃથુરાજાએ પવનને છતી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની આરાધના કરવાની ઇચ્છાથી અતિ ઉત્તમ તપ કર્યું ૭ ધીરે ધીરે વધતા જતા તપના પ્રભાવે કર્મ નાશ થઈ જવાથી રાજાનું અતઃકરણ અતિ નિર્મળ થયું ત્યાર પછી પ્રાણાયામના પ્રભાવથી પડવર્ગ તેમને વશ થયા અને સર્વ બધન કપાઈ ગયા ૮ ભગવાન સનત્કુમારે જે પરમ આધ્યાત્મિક યોગનો ઉપદેશ કર્યો હતો તે ઉપદેશવડે રાજા ભગવાનની આરાધના કરવા લાગ્યા ૯ શ્રદ્ધાથી ભગવદ્ ધર્મોનું આચરણ કરતા પૃથુરાજાને ભગવાન પરબ્રહ્મા એક નિષાવાળી ઇશ્વરની અનન્ય ભક્તિ થઈ ૧૦ તે પછી ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી રાજાનું મન શુદ્ધ થયું અને વૈરાગ્ય આવતા જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયું, કે જે ભગવાનના અનુસ્મરણથી, પૂર્ણ થયેલા ભક્તિના પ્રભાવથી અને તીક્ષ્ણ થયેલા જ્ઞાનથી તેમણે સભવના આદિ અનેક વિષયોને આશ્રિત રહેલા પોતાના હૃદયની ગાઠ છોડી નાખી ૧૧ દેહાત્મ બુદ્ધિ વાળાને દેહ છે તેજ આત્મા છે, આત્મા અભિમાન જે રાજાને હતું તે નાશ થઈ જવાથી સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયેલા અને તપથી પ્રાપ્ત થયેલી સિદ્ધિઓમા પણ લાલચા રહિત પૃથુરાજા દેહાભિમાન નાશ પામ્યાથી બ્રહ્મજ્ઞાનમા શિથિલ પ્રયત્ન થયા, અર્થાત્ બ્રહ્મજ્ઞાનના પ્રયત્નનો પણ તેમણે ત્યાગ કર્યો ભગવાનની કૃપાઓ ઉપર પ્રીતિ કરવામા આવે નહિ તો સિદ્ધિઓમા ખલેલ થયા કરે તેથી પૃથુરાજા ભગવત પ્રીતિ

થવા માટે સિદ્ધિઓમા લલચાયા નહિ ૧૨ આ પ્રમાણે જીવને પરબ્રહ્મા જોડીને વીર પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ પૃથુરાજા, સાક્ષાત્ બ્રહ્મરૂપ થયા પછી સમય આવ્યે તેમણે પોતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો ૧૩ દેહ ત્યાગ કેવી રીતે કર્યો તે સાલજો તેમણે પાનીની એડીથી ગુદાને દાબી મળદ્વારથી વાયુને ઉઘો ચઢાવી પ્રથમ નાભિમા, પછી હૃદયમા, પછી ઉરસ્થળમા અને પછી કંઠ તથા બ્રહ્મડીની વચમા લાવી મુક્તાસન કરી ક્રમે ક્રમે તેને બ્રહ્મરૂપમા ચઢાવ્યો પછી નિઃસ્પૃહ થયેલા પૃથુરાજાએ દેહગત વાયુને વાયુમા, શરીરના પાર્થિવ ભાગને પૃથ્વીમા, તેજના ભાગને તેજમા, ૧૪-૧૫ છિદ્રોને આકાશમા અને રસ ભાગને જળમા પોતપોતાના સ્થાન અને વિભાગ પ્રમાણે પચતરવોમા જોડી દીધા પછી પૃથ્વીને જળમા, જળને તેજમા, તેજને વાયુમા, વાયુને આકાશમા અને મન તથા દેવતાઓને ઇન્દ્રિયોમા અને ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયોમા લીન કરી આકાશ અને વિષયોને અહ કારમા લીન કરી અહ કારને મહત્તત્વમા લીન કર્યો ૧૬-૧૭ સર્વ કાર્યોના નિવાસરૂપ મહત્તત્વને માયોપાધિક જીવમા લગાડયું, ત્યાર પછી જ્ઞાન અને વૈરાગ્યના બળથી પરબ્રહ્મા સ્થિત થઈ પ્રથમ જીવત્વાભિમાન કરાવનાર ઉપાધિરૂપ અજ્ઞાન માયાનો ત્યાગ-જય કર્યો, ૧૮ તેમની રાણી અર્ચિ કે જે અતિ સુકુમાર અને ચરણથી પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરવાને અયોગ્ય હતી, તે પણ તેમની પાછળ વનમા ગઈ ૧૯ વનમા પૃથુરાજા જે ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરતા હતા તેનું તે પણ અનુષ્ઠાન કરતી અને ઋષિયો જેવી વૃત્તિ એટલે કંઠમૂળ, અને ક્ષણ આદિ ખાઈને પતિની સેવા કરતી તેથી તે શરીરે બહુજ દુર્બળ થઈ ગઈ હતી ખાનપાનાદિક તથા ટાઢ તડકાના દુ અને તે ગણતી ન હતી ૨૦ પરંતુ બ્યારે પૃથુ રાજાના શરીરને તેણે શબ રૂપ જોયું ત્યારે જરાક શોક કર્યો અને પછી પર્વતના શિખર ઉપર ચિતા ખડકી તે ઉપર રાજાના શરીરને મૂકયું ૨૧ પછી પોતે સ્નાન કરી, તે સમયને યોગ્ય ઉત્તરક્રિયા કરી, પતિને દાહાજલિ આપી આકાશમા જોવાને ઉભેલા દેવતાઓને નમસ્કાર કરી તથા અગ્નિને ત્રણ પ્રદ-

ક્ષિણ કરી પછી પતિના ચરણનું ધ્યાન ધરી પોતે પણ તેજ અગ્નિમા બળી મુઠ્ઠા ૨૨ પોતાના પતિ પૃથુરાજની પાછળ તે પતિવ્રતા અર્ચિને સતી થયેલી બેઈ હબરો વરદાન આપનારી દેવાગનાઓ દેવતાઓ સાથે તેની પ્રશ સા કરવા લાગી ૨૩ અને આકાશમાથી મ દરાચળ પર્વતના શિખર ઉપર કૂલ વરસાવી હુ હુભિ વગાડતી તેઓ અર્ચિની સ્તુતિ કરવા લાગી ૨૪

દેવાગનાઓ બોલી-અહો ! આ અર્ચિ મહા ભાગ્યશાળી કે તેણે જેમ લક્ષ્મીજી ભગવાનની સેવા કરે તેમ સર્વ પ્રકારે પોતાના પતિ રાજાધિરાજ પૃથુરાજની સેવા કરી ૨૫ પોતાના અર્ચિત્ય કર્મના પ્રભાવથી તે આપણને ઉદ્ધવી પૃથુની પાછળ ઉપરના લોકમા ચાલી ગઈ ૨૬ આ પૃથ્વીમા જે મનુષ્ય, ચ ચળ આયુષ્યને પામી ભગવાનના પદને પ્રાપ્ત કરાવનાર આત્મજ્ઞાનને સિદ્ધ કરે, તે મનુષ્યોને કોઈ પણ વસ્તુ દુર્લભ રહેતી નથી ૨૭ આ જગતમા મનુષ્ય દેહને પામી જે મનુષ્ય મોક્ષદાયક ભક્તિ મૂકી વિષયોમા આસક્ત થાય છે તેને ઠગાયલો તથા આત્મદ્રોહી સમજવો ૨૮

મૈત્રેય કહે છે-આ રીતે દેવાગનાઓ સ્તુતિ કરતી હતી, એટલામા બ્રહ્મજ્ઞાનમા નિપુણ એવા ભગ-વદ્ભક્ત પૃથુરાજ જે લોકમા ગયા હતા તે લોકમા અર્ચિ પણ ગઈ ઉદાર મનના આવા પરાક્રમી પૃથુરાજનું ચરિત્ર મેં તમને યથાર્થ કહ્યું ૨૯-૩૦ આ ચરિત્રને જે મનુષ્ય એકાગ્ર ચિત્તે શ્રદ્ધાથી વાંચે અથવા સાંભળે કે કોઈને સંભળાવે તે તેમના પદને પામે છે ૩૧ આ પૃથુ ચરિત્રનો પાઠ કરવાથી બ્રાહ્મણ બ્રહ્મતેજને પામે છે, ક્ષત્રિય પૃથ્વીપતિ થાય છે, વૈશ્ય ધનાઢય થાય છે અને શૂદ્ર હોય તો તે પવિત્ર થાય છે ૩૨ જે સ્ત્રી વા પુરુષ આદરપૂર્વક ત્રણ વાર આ ચરિત્ર શ્રવણ કરે છે તે અપુત્ર હોય તો પુત્રને અને નિર્ધન હોય તો ધનને પ્રાપ્ત થાય છે ૩૩ અપ્રસિદ્ધ પુરુષની જગતમા આ ચરિત્ર શ્રવણ કરવાથી કીર્તિ વધે છે અને મૂર્ખ પડિત થાય છે આ ચરિત્ર મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરનાર અને અમ-ગળતાનો નાશ કરનાર છે ૩૪ આ ચરિત્ર ધન,

યશ, આયુ અને સ્વર્ગ આપનાર તથા કલિયુગના મગનો નાશ કરનાર છે જે મનુષ્ય ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થને સારી રીતે સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે આ ચરિત્રને શ્રદ્ધા પૂર્વક શ્રવણ કરવું, કારણ કે ચાર પુરુષાર્થનું તે પરમ સાધન છે ૩૫ જે રાજા દિગ્વિજય કરવાને નીકળે તેણે તે સમયે આ ચરિત્ર સાંભળીને જવું કે વિજય થાય પૃથુરાજને જેમ સર્વ રાજાઓ ભેટ અર્પણ કરતા હતા તેમ તેને પણ સર્વ ભેટ લાવી અર્પણ કરશે ૩૬ એ માટે મનુષ્યોએ સર્વ સગનો ત્યાગ કરી ભગવાનમા નિષ્કામ ભક્તિ રાખી આ પૃથુરાજના પવિત્ર ચરિત્રને સાંભળવું ૩૭ હે વિદુર ! ભગવાનના માહાત્મ્યને સૂચવનાર પૃથુરાજનું આ આખ્યાન મેં તમને કહ્યું, જે મનુષ્ય આમા પ્રીતિ રાખે છે તે પૃથુની ગતિને પામે છે ૩૮ જે મનુષ્ય મુક્તસંગ થઈ આદરપૂર્વક આ ચરિત્રને પ્રતિદિ-વસ સાંભળે વા સંભળાવે છે તે ભગવાન કે જેના ચરણાવિદ સ સાર સાગરથી પાર ઉતારવાની નૌકારૂપ છે તેની ઉત્તમ ગતિ-અર્થાત્ મોક્ષને પામે છે ૩૯

અનુદિનમિદમાદરેણ શૃણ્વન્

પૃથુચરિત પ્રથયન્વિમુક્તસંગઃ ।

મગવાનિ મવસિષ્ઠુ પોતપાદે

સચ્ચિનિપુણાં લભતે ગતિ મનુષ્યઃ ॥ ૩૯ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे

त्रयोविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૪ મો.*

પ્રચેતાઓની ઉત્પત્તિ.

મૈત્રેય ઉવાચ

વિજિતાશ્વોઽધિરાજાસીત્પૃથુપુત્ર પૃથુમવાઃ ।

યવીચેભ્યેઽદ્વત્કાષ્ટાઞ્જાતૃમ્શોઞ્જાતૃવત્સલઃ

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! ત્યાર પછી મહા યશસ્વી પૃથુ રાજાનો પુત્ર વિજિતાશ્વ ચક્રવર્તી થયો તેણે પ્રેમથી પોતાના નાના ભાઈઓને ચારે દિશાઓનું

* આ અધ્યાયમા પૃથુરાજના પ્રપૌત્ર પ્રાચીનબર્હિષ રાજાના પ્રચેતઓ નામના પુત્રો થયા અને મહાદેવજીને તેમને રૂદ્રગીતનો ઉપદેશ કર્યો, એ કથા કહેવામા આવશે

રાજ્ય આપ્યું ^૧ વિજિતાશ્રવે હૃદયક્ષેત્રે પૂર્વ દિશા, ધુમ્રકેશને દક્ષિણ, વૃકને પશ્ચિમ અને દ્રવિણસને ઉત્તર દિશાનું રાજ્ય આપ્યું ^૨ જ્યારે પૃથુરાજના અશ્વમેધનો ઘોડો ઇંદ્ર ચોરી ગયો ત્યારે ઇંદ્ર પાસેથી તે પાછો લાવતા ઇંદ્રે તેને અતર્ધાન થવાની વિદ્યા શીખવી હતી તેથી તેનું નામ અતર્ધાન પણ પડ્યું હતું તેને શિખ ડિની નામની સ્ત્રીથી પાવક, પવમાન અને શુચિ નામના ત્રણ પુત્ર થયા આ ત્રણેને પ્રથમ વસિષ્ઠ ઋષિનો શાપ થયો હતો તેથી વિજિતાશ્વને ત્યા પુત્ર રૂપે ઉત્પન્ન થયા અને પુનઃ પોતાની પદવીને પામ્યા ^{૩-૪} અતર્ધાન રાજા કે જેણે ઈન્દ્ર ઘોડાને ચોરી ભય છે એવું બાણવા છતાં પણ તેને માર્યો નહિ, તેણે પોતાની બીજી નભસ્વતી નામની ભાર્યામા હવિર્ધાન નામના પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો ^૫ કર, દડ અને દાન આદિ લેવાથી રાજાઓની આજીવિકા બીજાઓને દુઃખદાયી છે, એમ ધારી વિજિતાશ્રવે લાખા કાળ પર્યંત યજ્ઞ કરવાના નિમિત્તે આજીવિકાનો ત્યાગ કર્યો, ^૬ અને પછી યજ્ઞમા પોતાના ભક્ત લોકોના કલેશ દૂર કરનાર પરમાત્મા પુરુષનું એકાગ્રચિત્તથી યજ્ઞન કરતા તે ઉત્તમ લોકને પામ્યો ^૭ હે વિદુર! વિજિતાશ્વના પુત્ર હવિર્ધાનને હવિર્ધાની નામની સ્ત્રીથી બર્હિષદ, ગય, શુકલ, કૃષ્ણ, મત્ય અને જીતન્ત્ર એ છ પુત્ર ઉત્પન્ન થયા ^૮ હે કુરુકુળદીપક! હવિર્ધાનનો પુત્ર પ્રજાપતિ બર્હિષદ મહા ભાગ્યશાળી અને વૈદિક કર્મકાંડમા તથા યોગમા પ્રવીણ હતા ^૯ એ રાજાએ તમામ પૃથ્વીમા કેંઈ સ્થળને યજ્ઞ કર્યા વગરનું રાખ્યું નહિ અને પૂર્વ દિશા તરફ અગ્રભાગવાળા દલોથી તમામ પૃથ્વી તળને ઢાકી દીધું, તેથી તેનું નામ પ્રાચીનબર્હિષ પડ્યું ^{૧૦-૧૧} બ્રહ્માના કહેવાથી શતદ્રુતિ નામની સમુદ્રની કન્યા સાથે તેણે પાણિગ્રહણ કર્યું તે અતિ સુંદર, કિશોર અવસ્થાવાળી, સુંદર શુભાગ જેણે ધારણ કરેલા એવી વિવાહ વખતે અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરતી હતી તેને જોઈ અગ્નિ જેમ ઇ પોપટી ઉપર

હો એક સમયે યજ્ઞમા સપ્તર્ષિઓની સ્ત્રીઓને જોઈ અગ્નિને કામ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે તેની સ્ત્રી સ્વાહાએ સાત ઋષિની સ્ત્રી રૂપ થઈ તેને રતિ કરાવી આ રીતે રમાડી અગ્નિનું વીર્ય પોપટીના રૂપે ઉપાડી મુજબના ભોથામા

આસક્ત થયા હતા તેમ પ્રાચીનબર્હિષ રાજા પણ આસક્ત થયા. ^{૧૨} નવ વિવાહિતા શતદ્રુતિએ ચારે તરફ પોતાના ઝાઝરના ઝમકારથી દેવતા, દૈત્ય, ગંધર્વ, મુનિ, સિદ્ધ, મનુષ્ય અને નાગ લોકોને મેત્રિત કર્યા હતા ^{૧૩} પ્રાચીનબર્હિષ રાજાને તેનાથી દશ પુત્ર થયા અને તે “ પ્રચેતાઓ ” કહેવાયા તે દશે એકજ નામવાળા એકજ વ્રતવાળા અને બધા પૂર્ણ ધર્મ પરાયણ હતા ^{૧૪} સૃષ્ટિ રચવાની જ્યારે તેમના પિતા પ્રાચીનબર્હિષે તેમને આજ્ઞા કરી ત્યારે તેઓ તપ કરવા સમુદ્ર કિનારે ગયા અને જળમા ઉભા રહીને દશ હજાર વર્ષ મુધી તેમણે ભગવાનની આરાધના કરી ^{૧૫} તેઓ તપ કરવા જતા હતા તે સમયે રમ્તામા તેમને સદાશિવના દર્શન થયા શ કરે પ્રસન્ન થઈ તેમને જે મંત્રનો તથા પૂજનનો ઉપદેશ કર્યો તે ઉપદેશ પ્રમાણે તેઓ જીતેન્દ્રિય રહી ધ્યાન, જપ તથા પૂજન કરવા લાગ્યા ^{૧૬}

વિદુર કહે છે-હે બ્રહ્મા! પ્રચેતાઓ અને મહાદેવજીનો માર્ગમા સમાગમ થયો ત્યારે પ્રસન્ન થઈ મહાદેવે તેમને જે ઉપદેશ કર્યો તે સારવાળો હશે, મટે એ મર્વ કથનું વર્ણન કરો ^{૧૭} હે વિપ્રર્ષિ! વૈરાગ્યવાળા લોકો જે ઇંદ્રદેવનું કેવળ ધ્યાન કરે છે, પરંતુ સાક્ષાત્કાર પામતા નથી તે મહાદેવજીનો સમાગમ થવો પ્રાણીઓને અતિ દુર્લભ છે ^{૧૮} ભગવાન શ કર સ્વયં આત્મારામ છે તોપણ આ જગતની રચનાનું પાલન કરવા માટે ભય કર શક્તિને સાથે લઈ ક્યાં કરે છે ^{૧૯}

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! પ્રચેતાઓ પિતાની અજ્ઞને શિર ઉપર ચઢવી તપ કરવાનો નિશ્ચય કરી પશ્ચિમ દિશા તરફ ગયા ^{૨૦} રસ્તામા સમુદ્રના જેવું એક લાળુ અને પહોળું સરોવર આવ્યું તે મહાત્મા પુરુષોના મનના જેવા અતિ સ્વચ્છ જળથી ભરેલું હતું ^{૨૧} નીલ કમળ, રક્ત કમળ, ઉત્પલ, અમ્બોજ, કહ્યાર અને ઇન્દીવર આદિ અનેક ભાતના રાત્રિ અને દિવસે ઉદયનારા કમળો તેમા ઉત્પન્ન

રાખ્યું જેમ પોતાની સ્ત્રી સ્વાહાએ ઋષિની સ્ત્રી રૂપ થઈ અગ્નિને રમાડયા અને અગ્નિએ ભણ્યું કે સપ્તર્ષિઓનીજ સ્ત્રી છે, એ પ્રમાણે રમણ કરવાની ઇચ્છા કરતા રાજાને તે પ્રમાણે મોહ થયો

થતા હતા હ સ, સારસ, ચક્રવા અને કંર ડવ વગેરે પક્ષીઓના કહ્લાલથી તે ગાજી રહ્યું હતું ૨૧ મદો-ન્મત્ત જમરોના ગુ જાનવથી લતા અને વૃક્ષોના પુષ્પ ખીલી રહ્યા હતા, તથા ચારે તરફ કમળની રજના પવનથી આનંદ જામી રહેલો હતો ૨૨ આવા તે ઉત્તમ સરોવરમાં મૃદગ અને ઢાલ આદિ વાજી ત્રની પાછળ દેવતાઈ અને મનોહર ગાયન થતું હતું, તે સાલણીને તેઓ વિસ્મય પામ્યા ૨૩ એટલામાં શ્રી મહાદેવજી પોતાના પાર્શ્વે સહિત તેમાંથી નીકળ્યા શ કરના દર્શન તે રાજકુમારોને થયા તે વળતે મહાદેવજી પાસે દેવતાના નોકર ગ ધર્મ ગાયન કરી રહ્યા હતા. ૨૪ તપેલા સુવર્ણના ઢગ જેવી કાન્તિ વાળા નીલકંઠ, ત્રણ નેત્રવાળા અને પ્રસન્ન મુખ-વાળા મહાદેવજીના દર્શન કરીને તે રાજકુમારોએ મહા આશ્ચર્ય પામીને પ્રણામ કર્યા ૨૫ ત્યાર પછી શરણાગત પ્રતિપાળક, ધર્મવત્સલ, દીન જનના હુ ખ હરણ કરનાર ભગવાન મહાદેવજીએ ધર્મને જાણનાર અને શીલ સ પત્ર પ્રચેતાઓને કહ્યું કે, ૨૬ તમે પ્રા-ચીનખર્ડિવના પુત્ર છો. હું તમારા કર્તવ્ય કર્મને જા-ણું છું તમારું કસ્યાણુ થયો તમારી ઉપર કૃપા કર-વાને માટે જ મેં તમને દર્શન આપ્યા છે ૨૭ જે સૂક્ષ્મ અર્થાત્ ત્રિગુણ પ્રકૃતિથી વા પુરુષથી પણ પગ એટલે વાસુદેવ ભગવાનનો જે ભક્ત હોય તે મને પ્રિય છે ૨૮ જે પુરુષ પોતાના ધર્મમાં નિષ્ઠા રાખે છે તે સેકડો જન્મો ધર્યા પછી બ્રહ્મપદને પામે છે, અને તે કરતા અધિક પુણ્ય હોય તો તે છેવટે મને પામે છે, અને જે ભગવાનનો પરમ ભક્ત છે તે તો નિ-સ દેહ માયા રહિત વિષ્ણુના પરમપદને પામે છે દૃષ્ટાંત રૂપે સર્વ દેવતા તથા હુ યુગના અતમા વિષ્ણુલોકને પામીએ છીએ ૨૯ તમે સર્વ ભગવદ્ ભક્ત છો એથી મને વિશેષ પ્રિય છો, અર્થાત્ મને જેવા ભગવાન પ્રિય છે તેવાજ તમે ભક્તો પણ મને પ્રિય છો, તેમ ભક્તોને પણ મારા જેવો બીજો કદી પણ કોઈ પ્રિય લાગતો નથી, ૩૦ માટે આ પરમ પવિત્ર સર્વ મંગલને આપનાર, મોક્ષ દેનાર અને સર્વ વિધોને શાન્ત કરનાર જે સ્તોત્ર છે તે હું તમને કહું છું, તે તમે એકચિત્તે સાલજો અને જેમ

અને તેમ એકાન્તમાં બેઠીને તેનો પાઠ કરો ૩૧

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે પરમ દયાળુ ભગવાનના પરમ ભક્ત શ કર પોતાની સામે હાથ બેઠી ઉભેલા રાજકુમારોને સ્તોત્રનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા ૩૨

રુદ્ર કહે છે-હે પ્રભો ! આપનો મહિમા મોટા મોટા આત્મજ્ઞાની પુરુષોને પરમાનંદ આપે છે, તો તે આનંદ મને પણ આપવો જોઈએ જે સદા સિદ્ધિ-દાયક ને મંગલરૂપ છે તેનું આપે એવન કરેલું છે માટે હું મર્વના આત્માને નમસ્કાર કરું છું ૩૩ જેની નાભિમાં પચ મહાભૂત ઇદ્રિયોના આત્મા સર્વાન્નર્યામી, સ્વય પ્રકાશ, વાસુદેવ રૂપથી ચિત્તના નિયંતા અને નિર્વિકાર એવા હે ભક્તિ રૂપ ! આપને મારા પ્રણામ છે ૩૪ સ કર્ણણુ રૂપથી અહુ કારને હરનાર ચૂક્ષ્મ અને અનંત છો તથા વિશ્વને જ્ઞાન દેનાર ચક્રકુળના નાયક સર્વાતર્યામી પ્રધુમ્નને મારા નમસ્કાર છે ૩૫ સર્વ ઇદ્રિયોના ઇન્દ્રિય તથા ઇદ્રિ-યોના આત્મા અનિરૂદ્ધને હું પ્રણામ કરું છું આપ સૂર્ય રૂપ ધારણ કરી સમન્ત ભૂમ ડગને આપના તેજથી પ્રકાશિત કરો છો અને આપ પરમ હ સ પૂર્ણ તથા ક્ષય વૃદ્ધિ રહિત છો તેને હું પ્રણામ કરું છું ૩૬ સ્વર્ગ અને મોક્ષના દ્વાર રૂપ તથા સદા પવિત્ર હૃદયમાં વાસ કરનારને હું પ્રણામ કરું છું. આતુર્હોત્ર કરનાર, યજ્ઞના સાધન રૂપ, યજ્ઞનો વિસ્તાર કરનાર અને અગ્નિ રૂપ આપને હું પ્રણામ કરું છું ૩૭ પિતૃ અને દેવતાઓને અન્ન દેનાર ત્રણ વેદના પતિ અને યજ્ઞ રૂપ સત્વવાળા ચ દ્ર રૂપ આપને હું વારવાર નમસ્કાર કરું છું પ્રાણિયોને તૃપ્ત કરનાર અને સર્વ રસમય જગ રૂપ આત્માને હું પ્રણામ કરું છું ૩૮ સર્વ જીવ માત્રના શરીર રૂપ, વિરાટ, સ્થૂલ ત્રણ ભુવનને પાળનાર, મન, ઇદ્રિય અને સરી-રના બળરૂપ તથા વાયુરૂપ ઇન્દ્રિયને મારા પ્રણામ છે ૩૯ અર્થ, ચિહ્ન, શબ્દ અને ગુણોથી સર્વના નામ રૂપ, અકાશરૂપ આત્માને મારા નમસ્કાર છે. ૪૦ વળી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ માર્ગથી, પિતૃ કર્મવાળા ધર્મ તથા મૃત્યુ રૂપથી, અધર્મના કલેશને કાપના-રને મારા નમસ્કાર છે ૪૧ હે ઇન્દ્ર ! કર્મોના દુળ

આપનાર સર્વજ્ઞ અને મત્ર રૂપ આપને મારા પ્રણામ છે ધર્મ રૂપ, અખંડ જ્ઞાનવાળા, પુરાણ પુરુષ, સાખ્ય તથા યોગના ઇશ્વર આપને પ્રણામ છે ૪૨ બૃહત્વદિ ગુણ વિશિષ્ટ ચૈતન્ય રૂપ પરિપૂર્ણને મારા પ્રણામ છે કર્તા કર્મ અને કારણ એ ત્રણે શક્તિઓ સહિત અહ કારમય રુદ્ર રૂપ ધારી આનંદમય આત્માને મારા નમસ્કાર છે અર્થ, ચિત્ત, ક્રિયા અને શક્તિરૂપ વણીને નાના પ્રકારે રચનાર બ્રહ્મ ભૂતિ એવા આપને મારા પ્રણામ છે ૪૩ ભક્ત લોકોને અતિ પ્રિય, સર્વથી ઇદ્રિયોના વિષય વિષયી રૂપ આપના સ્વરૂપના અમને દર્શન આપો, કારણ કે અમે નિરંતર તે દર્શનની ઇચ્છા રાખીએ છીએ ૪૪ વર્ણાશ્રમના મેઘ સમન શ્યામ વર્ણ, સકળ ગુણના આશ્રય, સુદર લાખી ચાર ભુજથી શોભા-યમાન, અત્યંત સુદર સુખની છબિવાળા, ૪૫ કમળ કોશની કોમળ ખાખડી અને પલાશ પુષ્પ જેવી શોભાયમાન આખવાળા, સુદર ભ્રમર તથા નાસિકાવાળા, મનોહર દાંત તથા કપોળવાળા, ૪૬ આખોની અણીએ બાણે હસતી હોય એવા કમળના કેસર જેવા વસ્ત્ર પહેરનાર, સ્વચ્છ કુડગવાળા, ૪૭ મુગટ, કંકણ, હાર, ઝાંઝર અને કટિમેખલા તથા શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરનાર, વનમાળા કૌસ્તુભમણિવાળા, ૪૮ સિંહ જેવા ખસા ઉપર કુડલ આદિ આભૂષણે ની શોભવાળા, કસોટીમા જેમ સુવર્ણની રેખા શોભે છે તેમ જેના વક્ષ સ્થળમા લક્ષ્મી શોભે છે એવા, ૪૯ પીપળાના પાદડા જેવા પેટવાળા, પૂરક તથા રેચકવડે શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલ વાથી હાલતી ત્રિવલીયોવડે શોભિત, જળના ભ્રમર જેવી ગભીર નાભિ કે જેમાથી વિશ્વની ઉત્પત્તિ થઈ છે અને પુન વિશ્વને તેમા શમાવનાર ૫૦ શ્યામ વર્ણના, કટિ પશ્ચાદ્ ભાગ ઉપર ધરેલા પીતાંબરની સાથે સોનાની કટિમેખલા પહેરનાર તેમજ સરખા અને સુશોભિત ચરણ પીંડિયો, સાથળ અને શરદ્ ઋતુના મનોહર કમળ પત્ર જેવી શોભાયમાન કાન્તિવાળા નખોની કાન્તિથી અત કરણના અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર ચરણકમળથી પોતાના પ્રિય ભક્ત મુવ પ્રહ્લાદાદિક ભક્તોના ભય દૂર કરનાર આપ

આપના મનોહર સ્વરૂપના અમને દર્શન આપો, કારણ કે, હે ગુરો! અમારા જેવા લોકોને માર્ગ દર્શાવનારા આપ છો ૫૧-૫૨ જેને પોતાના મલિન આત્માને શુદ્ધ કરવની ઇચ્છા હોય તેઓએ આપના રૂપનું ધ્યાન કરવું જોઈએ ને પોતાના ધર્મને છોડવો ન જોઈએ, કારણ કે જે યોગ તથા અભયદાન આપે છે ૫૩ વળી સ્વર્ગમા રાજ્ય કરનાર જેની ઇચ્છા રાખે છે એવા અને આત્મવેત્તાઓની ગતિ રૂપ તથા સર્વ પ્રાણિયોને દુર્લભ આપ આપના ભક્તોને સુગમ છો ૫૪ મહાત્માજનોને પણ ભક્તિ મળવી અતિ દુર્લભ છે એકાન્ત ભક્તિથી દુરાસાધ્ય આપની ઉપાસના કરીને તથા આપના મનોહર ચરણારવિ-દોના મૂળને છોડીને બીજા સ્વર્ગાદિક સુખની ઇચ્છા કોણ કરે? ૫૫ કાળ કે જે પોતાના તેજ અને બળના પ્રભાવથી બુદ્ધિના ચળવાથી વિશ્વનો વિધ્વસ કરી શકે છે, તે કાળ પણ આપના ચરણ સેવનાર ઉપર 'આ મારે આધીન છે' એવું અભિમાન કરતો નથી. ૫૬ આપના ભક્ત લોકોની સગતની અર્ધક્ષણની બરાબર હું તો સ્વર્ગને, મોક્ષને કે મનુષ્યોના આશીર્વાદને ગણતો નથી, રાજ્યાદિક સુખ તો તેની આગળ તુચ્છ છે ૫૭ આપના ચરણારવિદનું સેવન કરવાથી અને ગંગાજીના સ્નાનથી અને ગંગાજીના જેવા બહારના તથા અંદરના પાપ નાશ થઈ ગયાં છે એવા, તથા સર્વ જીવો ઉપર દયા રાખનારા, નિર્મળ અત કરણ અને શીલ સ્વભાવવાળા મહાત્મા પુરુષોનો સમાગમ અમને થયા કરે એવા આપના અનુગ્રહને હું ઇચ્છુ છું ૫૮ સાધુની સેવા કરવાથી જ્યારે ચિત્ત વિષયોથી રહિત અને તમેગુણમા પ્રવેશ ન કરવાથી શુદ્ધ થાય ત્યારે યોગીને આપનું સ્વરૂપ જોવામા આવે છે ૫૯ જે બ્રહ્મા આ સર્વ જગત દેખાય છે અને જગતમા જે બ્રહ્મ દેખાય છે, તે તત્ત્વ પરબ્રહ્મ સર્વમા વ્યાપક છે ૬૦ હે મહારાજ! જેથી ભેદ બુદ્ધિ થયા કરે તે બુદ્ધિમા ભેદ કરનારી માયા છે, પણ તે આપના ઉપર પોતાની કંઈપણ સત્તા ચલાવી શકતી નથી એવી અનેક રૂપવાળી માયાથી આપ પરમેશ્વર સ્વયં નિર્વિકાર છતાં પણ આ જગતને રચે છે, પાલન કરે છે અને લીન કરે છે, જેમા કંઈ

પણ લેદ બુદ્ધિ નથી, જે સત્યના સમાન પ્રકાશવાન છે તે સ્વતંત્ર આપને અમે આખરે પરબ્રહ્મ બાણીએ છીએ. ૧૧ આપ ભિન્ન ભાવ રહિત, મહા ભૂત, ઇન્દ્રિયો અને અતંકરરણથી ભણવામા આવતા સાકાર રૂપનું જે યોગીજન શ્રદ્ધાપૂર્વક અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓથી મુક્તિને માટે સારી રીતે પૂજન કરે છે તેનેજ અમે વેદ અને શાસ્ત્રમા વિચક્ષણ સમજીએ છીએ, અર્થાત્ જે તેને છોડી કેવળ જ્ઞાનમા પ્રવૃત્ત થાય છે તે વિચક્ષણ નથી ૧૨ આપ આદિ પુરુષ છો, કારણ કે પ્રલય કાળમા આપની માયા શક્તિ પ્રલયમા લય થઈ જાય છે અને જગત-સૃષ્ટિના પ્રારંભ કાળમા માયા શક્તિથી જ્યારે આપ સત્વ, રજ અને તમોગુણ રૂપથી વિભાગ કરો છો ત્યારે તે વિભાગો માથી મહતત્ત્વ, અહ કાર, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી, દેવતા, ભૂત, ગણ અને ખીજ પણ અનેક પદાર્થોના ઢગલા રૂપ આ જગત ઉત્પન્ન થાય છે ૧૩ આપની શક્તિના પ્રભાવથી વિશ્વમા પ્રવિષ્ટ થઈ આપ આત્માના અશથી આ વિશ્વ રૂપ પુરમા ચાર પ્રકારના જીવને રચો છો સ્વેદજ, અડજ, જરાયુજ અને ઉદ્ભિજ એ જીવ પોતાની ઇન્દ્રિયોથી ક્ષુદ્ર વિષયોનું સુખ ભોગવે છે ૧૪ તેજ તમે અતિ દુ સહ અને અતિ પ્રયત્ન ડ વેગવાળા કાળ રૂપથી વાયુ જેમ વાદળને ચલાયમાન કરી ખેચી જાય તેમ પ્રાણિયોને ખીજ પ્રાણિયોથી ચલાયમાન કરી ખેચી લઈ જાઓ છો, પરંતુ એ સર્વને ખેચનાર આપનું કાળ સ્વરૂપ કોઈના લક્ષ્યમા આવતું નથી ૧૫ કર્તવ્યાકર્તવ્યથી અસાવધાન રહેનાર લોભી અને વિષયથી લલચાનાર પ્રાણીને સદા સાવધાન રહેનાર કાળ રૂપ આપ લઈ લ્યો છો ૧૬ આપનું ભજન કરતા જેનું શરીર જીર્ણ થતું જાય એવો માણસ જો સમજી હોય તો આપના ચરણારવિદનો ત્યાગ ન કરે ? બ્રહ્મા અને ચૌદ મનુષ્યોએ મરણના ભયથી દૈવ વિશ્વાસ પૂર્વક તમારા ચરણનું સેવન કરેલું છે હે બ્રહ્મા ! આખું વિશ્વ રુદ્રના ભયથી ત્રાસ યુક્ત છે તેથીજ અમે તમને નિર્ભય અને શરણ રૂપ ગણીએ છીએ ૧૮

શ્રી રુદ્ર કહે છે-હે રાજકુમારો ! આ રુદ્ર ગીતનો જપ કરો, સ્વધર્મનું અનુષ્ઠાન કરો ને ભગવાનમા

ચિત્ત પડેવો કે જેથી તમારું કલ્યાણ થાય ૧૯ પોતાના સ્વરૂપમાં તથા સર્વ પ્રાણી માત્રમા વિરાજમાન પરમાત્માની સ્તુતિ, પૂજા તથા ધ્યાન કરો. ૨૦ મુનિનું મત ધારણ કરનારા તમે સૌ રાજકુમારો આ યોગાદેશ નામના સ્તોત્રનો હંમેશ પાઠ અને શ્રદ્ધાથી જપ કરો ૨૧ પૂર્વે ભૂગુ આદિ સૃષ્ટિ રચવા ઇચ્છતા પ્રજાપતિઓને બ્રહ્માએ આ મંત્ર બતાવ્યો હતો ૨૨ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવામા જેઓને બ્રહ્માએ પ્રેરણા કરી હતી એવા અમે સર્વે પ્રજાપતિઓએ આ મંત્રના જપથી નિષ્પાપ થઈ અનેક પ્રકારની પ્રજા રચી હતી, ૨૩ માટે વાસુદેવ ભગવાનનું શરણ લઈ જે પુરુષ એકાગ્ર ચિત્તથી નિત્ય આ મંત્રનો જપ કરે છે તેનું કલ્યાણ થાય છે ૨૪ આ જગતમા સર્વ કલ્યાણોમા 'જ્ઞાન' સર્વથી કલ્યાણકારી છે જેને જ્ઞાન રૂપ નૌકા પ્રાપ્ત થઈ છે ને આ દુ ખરૂંપી અપાર સાગરને તરે છે ૨૫ વળી જે મનુષ્ય શ્રદ્ધા પૂર્વક આ ભગવાનના સ્તોત્રનો પાઠ કરશે તે દુરાચાર્ય વિષ્ણુ ભગવાનને પ્રસન્ન કરશે. ૨૬ જે મનુષ્ય આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે તેની ઉપર સર્વ કલ્યાણોના અધિપતિ ભગવાન અત્યંત પ્રસન્ન થાય છે અને ભગવત કૃપાથી તે મનુષ્ય જે જે ઇચ્છા કરે છે, તે તેને તરત ફલીભૂત થાય છે ૨૭ જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળે ઉઠી, હાથ જોડી શ્રદ્ધા યુક્ત થઈ આ સ્તોત્રને સાંભળે વા સંભળાવે તે સર્વ કર્મ બંધનોથી મુક્ત થાય છે. ૨૮ હે રાજકુમારો ! પરમ પુરુષ પરમાત્મા આ સ્તોત્ર મે તમારી પાસે ગાયું તેનો જપ કરો અને એકાગ્ર ચિત્તે તપશ્ચર્યા કરો કે જેથી આ તમા તમારું મનોવાહિત પૂર્ણ થાય ૨૯

ગર્તિ મયેન નરવેદનદના

પરસ્ય પુસ પરમાત્મન સ્તવમ્ ।

જપત પકામધિયસ્તપોમહ

શ્વરશ્વમતે તતમાત્સ્યર્થાત્સતમ્ ॥ ૭૧ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे

चतुर्विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૫ મો. †

પુરંજનનું ૩૫૬-આખ્યાન.

મૈત્રેય ઉવાચ

इति क्व दैव्य भगवान् बार्हिषदैरभिपूजितः

पश्यतां राजपुत्राणां तत्रेवांतर्दधेहरः ॥ ૧ ॥

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે ભગવાનના સ્તોત્રનો ઉપદેશ કરીને પ્રચેતાઓએ જેની પૂજા કરી છે એવા ભગવાન શ કર, પ્રચેતાઓના દેખતા ત્યાજ અ તર્ધાન થઈ ગયા. ૧ પછી એ સ્તોત્રનો પ્રચેતાઓએ જળ-મા રડીને દશ હજાર વર્ષ સુધી જપ કરતા તપશ્ચર્યા કરી ૨ હે વિદુર! પ્રચેતાઓ તો હજી તપશ્ચર્યા જ કરતા હતા, એટલામા કર્મમા અત્ય ત આસક્ત એવા પ્રાચીનમર્દિય રાજાને નારદજીએ આ પ્રમાણે જ્ઞાનોપદેશ કર્યો. ૩

નારદ કહે છે-હે રાજન્! તુ કર્મ કરી કયા સુખની ઈચ્છા રાખે છે? કદ્યાણુ તો એજ કહેવાય છે કે જેથી હુ ખનો નાશ અને સુખની પ્રાપ્તિ થાય, પણ તે આ કર્મથી પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી ૪

પ્રાચીનમર્દિયે પૂછ્યું-હે મહાભાગ! હુ તો કર્મોમા અતિ આસક્ત બુદ્ધિવાળો છું, તેથી મોક્ષની વાત જાણતો નથી માટે આપ મને નિર્માળ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરો, કે જેથી હુ કર્મજ ધનથી છૂટી જાઉં ૫ જેમા મિથ્યા કડાકૂટોવાળા ધર્મો છે એવા ધરોમા સ્ત્રી, પુત્ર અને ધનને પુરુષાર્થ માનનાર મૂર્ખ સ સા-રના ફેરામા જ ફર્યા કરે છે, મોક્ષને પામતો નથી ૬

નારદ કહે છે-હે પ્રજાપતિ! તે નિર્દય થઈ યજ્ઞમા જે હજારો પશુઓનો વધ કર્યો છે તેઓને તો જો ૭ તેઓ સર્વ હુ ખનુ સ્મરણુ કરતા સ્વર્ગમા તારી વાટ જીવે છે જ્યારે તુ મરીશ ત્યારે એ સર્વ ક્રોધિત થઈ લોહથી મઢેલા શિ ગડાથી તારુ શરીર વિતીર્ણુ કરશે ૮ આના ઉદાહરણુ તરીકે એક પુરા-તન ઇતિહાસ કહું તે સાલળ ૯

હે રાજન્! એક મહા યશસ્વી પુરંજન નામે

† આ અધ્યાયમા આત્માના બુદ્ધિની સગતથી જે જન્મ મરણાદિક યાત્ર છે, તે વિષય પુરંજન રાજાના ઇતિ-હાસના ૩૫૬થી નારદ વર્ણવે છે

રાજા હતો, જેના કર્તવ્ય કર્મની કોઈને ખબર નથી તથા જેનું નામ કોઈના જાણવામા નથી એવો એક તેનો મિત્ર હતો. ૧૦ એ રાજા પોતાની રાજધાનીને યોગ્ય નગરીની શોધ કરવાને પૃથ્વી ઉપર ફર્યો, પરંતુ મનગમતું સ્થાન ક્યાહી મળ્યું નહિ. ૧૧ વિષયસુખ ભોગવવાની ઈચ્છાવાળા તે રાજાને પૃથ્વી-મા જેટલી નગરીઓ છે તેમાથી કોઈએ નગરી સુ-ખની પ્રાપ્તિને માટે યોગ્ય જણાઈ નહિ (મનુષ્ય શરીર શિવાય પશુ અને પક્ષી આદિના જે જે શરીર છે તેમાથી કોઈમા પણ સર્વ સુખ ભોગવવાની ભોગ-વાઈ નથી તેથી બીજી કોઈ પણ શરીર તેને પસંદ પડ્યું નહિ) ૧૨ ત્યાર પછી એક દિવસ તે રાજા ફરતો ફરતો હિમાલય પર્વતના દક્ષિણ તરફના શિ-ખરોમા ગયો, ત્યાં તેણે નવ દરવાજાવાળું એક નગર જોયું તે નગરમા કોઈ પણ જાતનો દોષ ન હતો (મનુષ્ય શરીરમા એક સુખ, બે નાકના છિદ્ર, બે કાનના છિદ્ર, બે આખના છિદ્ર, એક ગુદાનું તથા એક શિશ્નનું છિદ્ર, એ રીતે નવ દરવાજા છે) ૧૩ તે નગર કિલ્લા, ઉપવન, અગાસીઓ તથા ખાઈઓ, ગરબા અને તોરણથી અત્ય ત શોભાયમાન હતું સુવર્ણ, રુપુ અને લોહના શિખરોવાળા અનેક ઘરો-થી તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત હતું (કિલ્લા આદિ અવયવના જે જે ભાગો તે શરીરમા છે તે ચક્ર છે રાજસુ, તામસુ આદિ સ્વભાવ તે શિખર જાણવા) ૧૪ એ નગરીના મહેલની ભૂમિ નીલમણિ, સ્ફટિકમણિ, વૈદ્યર્થમણિ, મોતી, મરકત મણિ અને માણિકોની ખનેલી હતી. (મહેલ એટલે હૃદય સમજવું અને મણિયો એટલે નાડીયો) આ પ્રમાણે એ નગરીની શોભા નાગ લોકોની ભોગવતી નગરીની પેઠે અત્ય ત શોભતી હતી ૧૫ સભાસ્થાનો, ચૌટા, રાજમાર્ગ, રમણુ-ભૂમિ, દુકાનો, વિશ્રામસ્થાન, ધ્વજ, પતાકા, અને પરવાળાઓની ઓટલીઓથી તે શોભાયમાન હતી ૧૬ તેની બહાર એક સુદર ઉપવન હતું તેમા દિવ્ય વૃક્ષ અને લતાઓ (અ દન માળા આદિ પદાર્થ) હતા જળાશયોમા પક્ષી અને ભમરાઓના ગુંજ-રવથી કોલાહલ થઈ રહ્યો હતો ૧૭ શીતળ ઝર-ણાના જળકણોને ઉડાડતો અને પુષ્પ સમૂહમા થઈને

ત્રણ તાપને હરનાર પવન ત્યાં વહાતો હતો તલાવ-
ડીઓના કાંઠા ઉપરના ઝાડોની શાખા અને પાદડાની
શોભા તેમા પડતી હતી તે તળાવોમા ખીલી ગહેલી
કમલિનીનો જે પરાગ ઉડતો હતો તેથી સર્વ ભૂમિ
સુગંધમય થઈ રહી હતી ૧૮ જગલી જનાવરો અહિં-
સક હોવાથી પરસ્પર નિર્ભય થઈ માથે ફરતા હતા
કોઈ પણ પ્રકારની ત્યા ખાધ ન હતી વનગજોમા
કોયલના ટોંકા થતા હતા, તેથી એમ જણાતું હતું
કે આ ઉપવન પોતાની મધુરવાણીથી લોગીને આ
મ ત્રે છે ૧૯ એ વનમા ચંદ્રચાંચી એક ઉત્તમ સ્ત્રી
(બુદ્ધિ) રહેતી હતી, તે પુરજન રાજાએ દીઠી તે
સ્ત્રી સાથે દશ નોકર (ધંદ્રિયો) હતા અને તે નોકર-
દોની સાથે સેકડો સ્ત્રિયો (અનંતવૃત્તિયો) હતી
૨૦ એક પાત્ર મસ્તકવાળો નાગ (પ્રાણુ, અપાન,
ઉદાન, સમાન અને વ્યાન, આ ૫ અવૃત્તિયો વાળો
પ્રાણુ) તે સ્ત્રીનું ચારે બાજુએથી રક્ષણ કરતો હતો
કામરૂપી ધારણાવાળી એ સ્ત્રી અવસ્થામા મોળવર્ણની
હતી અને સુદર પતિ શોધતી હતી ૨૧ દાડમની
કળીઓ જેવા દાત, શુક જેવી નાસિકા, આરસી જેવા
સ્વચ્છ સુદર કપોળ અને ચંદ્રમા જેવું અત્યંત
સુદર તેનું મુખ હતું (ગંધ, રમ ઇત્યાદિકનું જ્ઞાન
તેને પરિપૂર્ણ હતું) ૨૨ પીળા વસ્ત્ર અને શ્યામ
વર્ણવાળી, નાનુક, કટીમા સુવર્ણની મેખલા ધારણુ
કરેલી એવી, નિતબથી બહુજ સુદર, ભારે તથા
દેવાગનાની માફક તે ચાલતી હતી ૨૩ ચૈવન
અવસ્થાથી પ્રકુલ થયેલી, હાથણીની ગતિવાળી તે
લજ્જાને લીધે વારવાર છાતી ઢાકતી હતી ૨૪
લજ્જાળુ મદહાસ્યને લીધે અત્યંત શોભાયમાન
જણાતી તે અચલાક્ષીના નેત્રોની અણીઓ ૩૫
ભાલાઓથી ઘાયલ થયેલો પુરજન રાજા તે મુગન-
યનીને પૂછવા લાગ્યો કે-હે કમળની પાખડી જેવા
નેત્રવાળી ! તું કોણ છે ? કોની પુત્રી છે ? અને હે
સતિ ! અહિં કયાથી આવી છે ? હે ભીરુ ! આ પુરી
કોની છે ? આ નગરીના ઉપવનમા તું શું કરવાને
આમ તેમ ફરે છે તે મને કહે ? ૨૫-૨૬ આ જે
અગિઆર યોદ્ધાઓ તારી સાથે છે તે કોણ છે ?
આ યોદ્ધાઓમા અગિઆરમો મહા બળવાન જણાય

છે (દશ ઇન્દ્રિય અને અગિઆરમું મન) તેનું નામ
શુ છે ? અને વળી આ ખીજી સ્ત્રીઓ (વૃત્તિઓ)
જે તારી સાથે છે તે કોણ છે ? હે સુખ ! તારી
આગળ રક્ષા માટે ચાલે છે તે સર્પ કોણ છે ? ૨૭
પતિને શોધવા નીકળેલી સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેવી
તું, પ્રજ્ઞાની શિવને શોધવા નીકળેલી ભવાની કે
પ્રજ્ઞાની શોધ કરવા નીકળેલી સરસ્વતી છે કે વિષ્ણુ-
ની શોધ માટે નીકળેલી લક્ષ્મી છે ? તું નિયમ
યુક્ત દેખાય છે હું બાણુ છું કે, તારો જે પતિ
હશે તેના મનોરથ તારા ચરણ સ્પર્શથી પરિપૂર્ણ
થયા હશે જો તું લક્ષ્મી હોય તો તારા હાથમા
રહેલો કમળનો કોશ કયા પડી ગયો ? ૨૮ હે સુદર
ઉરવાળી ! હું ધારુ છું કે, તું પૂર્વોક્ત સ્ત્રીઓમાની
કોઈ નથી, કારણ કે, એ સર્વ દેવાગનાઓ હોવાથી
તેમને પૃથ્વીનો સ્પર્શ સભવતો નથી, માટે લક્ષ્મી
જેમ વિષ્ણુ ભગવાનની સાથે રહી વૈકુણ્ઠને શોભા
આપે છે તેમ હું કે જે મહા વીર અને ઘણા કર્મ
કરનાર સકળ લક્ષણયુક્ત છું તેની સાથે રહી તું
આ નગરીને સુશોભિત કર, કારણ કે, મારી સાથે
આ પુરીમા રમણ કરવા યોગ્ય તું જ છે ૨૯ હે
શોભને ! તારુ લાજ ભરેલું મદહસવું, તેથી ઉચી
નીચી થતી બ્રૂથી પ્રેરણા કરાયેલો મનોભવ તારી
દષ્ટિના તિરછા પ્રેક્ષણની ઝીણી અણિથી ખંડિત
ઇન્દ્રિયવાળો જે હું, તેને હું ખંડે છે માટે મારી
ઉપર કૃપા કર ૩૦ હે મૃદુહાસિની ! તારુ આ
મનોહર સુખારવિંદ ઇન્દુને પણ લજ્જે એવું છે તે
સુદર વાકી ભરોવાળું અને સુદર પુતળીઓવાળી
આખોથી શોભાયમાન, લાખા ને શ્યામ કેશના સમૂ-
હથી ઘેરાયેલું અને કોયલ જેવી મધુર બોલીવાળું
છે, તેને તું લાજને લીધે મારી સામે ઉચ્ચ કરતી
નથી તે ઉચ્ચ કરી મને અમૃત દૃષ્ટિએ નવરાવ ૩૧

નારદ કહે છે-હે વીર ! આ પ્રમાણે અધીરની
પેઠે પ્રાર્થના કરતા પુરજન રાજાની સામું જોઈ
તે સ્ત્રી પણ મોહિત થઈ ગઈ અને હસીને સત્કાર
પૂર્વક તેનું કહેવું માનીને બોલી કે, ૩૨ હે પુરુષ-
શ્રેષ્ઠ ! મને તથા આપને જે ઉત્પન્ન કરનાર છે તેને
તથા આપણા નામ પાડનારને અને વશ સ્થાપના-

રને આપણે પરિપૂર્ણ રીતે જાણતાં નથી ૩૩ હે વીર ! હું નથી જાણતી કે ક્યારથી મારી હયાતી છે હું તો માત્ર એટલું જ જાણુ છું કે હાલ હું આ ઉપવનમાં આવી છું બીજી કંઈ મારા જાણવામાં નથી હું એટલું પણ કહી શકતી નથી કે આ નગરી કોણે વસાવી અને કોણ તેનો બનાવનાર છે ૩૪ હે મહારાજ ! આ જે અગિઆર પુરુષ છે તે મારા મિત્ર છે અને જે આ સ્ત્રીઓ છે તે મારી સખીઓ છે જ્યારે હું સૂઈ જાઉં છું ત્યારે આ નાગ મારી નગરીનું રક્ષણ કરવા જાગ્યા કરે છે ૩૫ હે શત્રુના-શક ! આપ જે અહિં આવ્યા તે બહુજ સારું કર્યું મને આનંદ થયો જો આપને સામાનિક વિષય ભોગવવાની ઇચ્છા હોય તો હું મારા બધાઓ સહુ અને તેઓ સાથે આ સ્ત્રીઓ છે તે સર્વને સાથે લઈને આપની સેવામાં રહું ૩૬ હે વિભો ! આ જે નવ દ્વારની નગરી છે તેને તમે તમારી પોતાની સમજી તેમાં વિરાજો, અને સો વર્ષ પર્યંત હું જે ભોગ આપુ તેનું સેવન કરો (સો વર્ષ એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે મનુષ્યના આયુષ્યનું પ્રમાણ સો વર્ષનું છે) ૩૭ આપથી અધિક રસિક શિરોમણિ બીજો કયો પુરુષ છે ? કે જેની સાથે હું રમણ કરું ? બીજો કોઈ રતિસુખને જાણતો નથી કેટલા-એક જે વિષય સુખને માટે શાસ્ત્રમાં નિષેધ કર્યો નથી તેવા સુખોનો પણ ત્યાગ કરી બેઠા છે, કેટલા-એક પરલોકની તથા આ લોકની પણ ચિંતા કરતા નથી, અને કેટલાએક પણ જેવા છે (નૈષ્ઠિક પ્રશ્ન-ચારી સ્ત્રી સ બધી સુખ જાણતા નથી સન્યાસી વિષય સુખને તજે છે કામી લોકોને પરલોકની ચિંતા રહેતી નથી વૈરાગીને આ લોકની ચિંતા રહેતી નથી અને જે મૂર્ખ છે તે પણ જેવા હોય છે) ૩૮ આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મ, અર્થ, કામ (પુત્ર સ બધી સુખ) મોક્ષ, યશ અને શોક તથા રજોગુણ રહિત નિર્મળ સ્વર્ગાદિક લોકો કે જેને સન્યાસીઓ પણ પામતા નથી તે પમાય છે (સન્યાસીઓ મોક્ષના અધિકારી હોવાથી તેમને બીજા સ્વર્ગાદિક લોકો મળતા નથી) ૩૯ આ જગતમાં ગૃહસ્થાશ્રમજી પિત્રીશ્વર, દેવતા, ઋષિ, મનુષ્ય,

જીવજતુ અને પ્રાણીઓના જીવને પરમ કલ્યાણ-કારી આશ્રમ છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે ૪૦ હે વીર ! વિખ્યાત, ઉદાર, રૂપવાન અને પ્રિય એવા આપ સમાન પતિ મળે તો મારા જેવી કયી સ્ત્રી આપને પતિ તરીકે ન સ્વીકારે ? ૪૧ હે મહાહુજ ! આપ દયાથી વૃદ્ધિ પામેલી મદહાસ્યવાળી દૃષ્ટિ વડે અનાથ લોકોની પીડા દૂર કરવા માટે આ સ સારમાં ફરો છો આપના સર્પ સમાન લાખા બે હાથ ઉપર કયી સ્ત્રીનું મન મોહિત થાય નહિ ? ૪૨

નારદ કહે છે-હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે તે સ્ત્રી-પુરુષ તે ઠેકાણે પરસ્પર કરાર કરી તે નગરીમાં રહ્યા અને સો વર્ષ પર્યંત જીવવાની આશામાં આનંદ કરવા લાગ્યા ૪૩ તે નગરીમાં પુરજન રાજાની કીર્તિ ગાયક લોક જ્યા ત્યા ગાવા લાગ્યા (આમાં જાત અવસ્થા સંસ્પૃશી સૂચવેલી છે) ઉનાળામાં ધણી સ્ત્રીઓ સાથે તળાવમાં તે જળક્રીડા કરતો હતો. (આથી સુષુપ્તિ અવસ્થા સૂચવેલ છે) ૪૪ જુદા જુદા દેશમાં જવા માટે એ નગરીને ઉપર સાત તથા નીચે બે દરવાજા હતા (મુખ, નાસિકાના બે છિદ્ર, બે આંખ, બે કાન, જુદા અને લિંગ, એ નવ છિદ્ર જુદા જુદા વિષય ભોગને માટે છે) તેમાં જે ખરો ધાણી ઇન્દ્ર છે તે કોઈના જાણવામાં નથી (આત્મા) ૪૫ આ નગરીના પાંચ દરવાજા પૂર્વ તરફ, એક દક્ષિણ તરફ, એક ઉત્તરે અને બે પશ્ચિમ તરફ છે હે ગજન્ ! હવે હું તેના નામ તમને કહું છું ૪૬ પૂર્વ તરફ ખલોતા અને આલિપ્તી નામના બે દરવાજા (નેત્ર) છે, તે દરવાજાઓથી પુરજન રાજા વિજ્ઞાનિત (રૂપ) નામના દેશમાં દુર્માન (ચક્ષુ ઇન્દ્રિય) મિત્રની સાથે જાય છે ૪૭ વળી નલિની અને નાલિની નામે (નાક) બે દરવાજાઓથી વૈભવી પુરજન રાજા અવધુત (ધ્રાણ) નામે મિત્ર સાથે સૌરભ નામે (ગંધ) દેશમાં જાય છે. ૪૮ તથા તેજ દિશામાં મુખ્યા (મુખ) નામે પાંચમો દરવાજો છે તે દરવાજાથી પુરજન રાજા આપણ (ભાષણ) અને બહુદન (અન્ન) નામે બે દેશમાં જાય છે આપણ દેશમાં જતી વખતે વિપણ (વાણી) નામનો મિત્ર તેની સાથે રહે છે તથા બહુદન દેશમાં રસજ (રસના)

નામનો મિત્ર તેની સાથે રહે છે ૪૯ એ નગરીમા દક્ષિણ તરફ પિતૃહૂ (જમણો કાન) નામે દરવાજો છે, એ દરવાજામાંથી ભોગી રાજા પુર જન દક્ષિણ પાચાલ નામના દેશમા (પ્રવૃત્તિ માર્ગવાળા કર્મ-કાંડ વિષયના શાસ્ત્ર) શ્રુતિધર (શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય) નામના મિત્ર સાથે જાય છે ૫૦ વળી એ નગરીમા દેવહૂ (ડાબો કાન) નામનો દરવાજો ઉત્તર તરફ છે, એ દરવાજેથી વેલવી રાજા પુર જન ઉત્તર પાચાલ (નિવૃત્તિ શાસ્ત્ર) દેશમા શ્રુતિધર (શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય) નામના મિત્રની સાથે જાય છે ૫૧ વળી એ નગરીમા આસુરી (લિંગ) નામે દરવાજો પશ્ચિમ દિશામા છે એ દરવાજાથી પુર જન રાજા હુર્મદ નામે મિત્ર (ઉપસ્થાનન્દ્રિય) સાથે ગ્રામક નામે દેશમા જાય છે ૫૨ પશ્ચિમ દિશામા વળી બીજો એક નિર્ઝનિ (ગુહા) નામે દરવાજો છે, એ દરવાજેથી પુર જન રાજા હુબ્ધક (પાચુ ઇન્દ્રિય) નામે મિત્રને સાથે લઈ વૈશમ (મજાલ્યાગ) નામના દેશમા જાય છે ૫૩ આ નવ દરવાજા ઉપરાંત નિર્વાક (પગ) અને પેશસ્કૃત (હાથ) નામના બે દરવાજા બીજા છે, પરંતુ તે સદા બંધ રહે છે, તેમાંથી નિર્વાક નામે દરવાજેથી ઇન્દ્રિયોના રાજા પુર જન ચાલે છે અને બીજા પેશસ્કૃતથી કામકાજ કરે છે ૫૪ વિષૂચીન [મન] નામે નાજરની સાથે તે જ્યારે પોતાના અંત પુર [હૃદય] માં જાય છે ત્યારે સ્ત્રી [બુદ્ધિ] અને પુત્રો [ઇન્દ્રિયોના પરિણામ] જોઈને મોહ, [તમો ગુણનું કાર્ય] પ્રસાદ [સત્વગુણનું કાર્ય] અને હર્ષ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૫ આ પ્રમાણે કર્મસંક્રાંતિ તે મૂર્ખ ગણ પુર જન [જીવ] પોતાની સ્ત્રી [બુદ્ધિ] ની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે છે ૫૬ તે જ્યારે મધપાન કરે છે ત્યારે પોતે પણ મધપાન કરે છે અને તેના મદથી વિહ્વલ થાય છે જ્યારે તે ખાય છે ત્યારે પોતે પણ ખાય છે, ૫૭ જ્યારે તે ગાય છે ત્યારે પોતે પણ ગાવા માટે છે, અને તે રુદન કરવા માટે છે ત્યારે પોતે પણ રડે છે, ને હસે છે ત્યારે પોતે પણ હસે છે, અને જો તે બોલે તો પોતે પણ બોલે છે ૫૮ જ્યારે તે દોડે ત્યારે પોતે દોડવા માટે છે, જો તે ઉભી રહે તો પોતે ઉભો રહે છે, જ્યારે તે સૂઈ જાય છે ત્યારે

પોતે સૂઈ જાય છે, તે જ્યારે ખેડે ત્યારે પોતે તેની પાછળ ખેડે છે ૫૯ તે સાંભળે તેજ પોતે સાંભળે, તે જુવે તેજ પોતે જુવે, જે તે સુવે તેજ પોતે સુવે અને જો તે સ્પર્શ કરે છે તો પોતે પણ સ્પર્શ કરે છે ૬૦ તે શોક કરે તો પોતે શોક કરે, તે આનંદ પામે તો પોતે આનંદ પામે અને જ્યારે તે પ્રકુલિત થાય ત્યારે પોતે પણ પ્રકુલિત થાય છે ૬૧ આ પ્રમાણે સ્ત્રીથી જીતાયેલો અને પોતાના અસંગતવાદિ સ્વભાવોને ખોધ બેઠેલો અજ્ઞાની પુર જન રાજા સ્ત્રીને વશ થઈ પોતાની ઇચ્છા ન છતાં પણ વાનરની માફક સ્ત્રીને અનુસરતી ચેષ્ટાઓ કરે છે ૬૨

વિપ્રેલબ્ધો મદિષ્યેવ સર્વ પ્રકૃતિ ઇન્દ્રિયોઃ

નેચ્છન્નુકરોત્વજઃ ક્લેશ્યાત્ ક્રીડામૃગો યથા

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे

પચવિંશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૨૬ મો. ૬

પુરંજનની સાંસારિક સ્થિતિ.

નારદ ઉવાચ

સ એકદા મહેશ્વાસો રથ પવાશ્વમાશુગમ્

દ્વીપ દ્વિચક્રમેકાક્ષ ત્રિવેણુ પંચવધુરમ્ ॥ ૧ ॥

નારદ કહે છે-તે [સ્વપ્ન અવસ્થા]નું મૃગયાના રૂપકથી વર્ણન કરે છે [પુર જન રાજા એક દિવસ સુવર્ણનું કવચ [રણગુણ] પહેરી કચનની સામગ્રીવાળા રથ [સ્વપ્ન અવસ્થા સંબંધી દેહ] માં બેસી અખુટ ભાથા [અનંત વાસનાથી ભરેલા અહંકાર] ને સાથે લઈ પચપ્રસ્થ [પાચ વિષય રૂપી] નામના વનમાં ગયો એ રથનો વેગ ધણેજ ઉતાવળો હતો [સ્વપ્નનો દેહ જાગૃતના દેહ સમાન વિશેષ વાર રહેતો નથી તેથી વેગવાળો કહેા] રથમાં પાચ ઘોડા [પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિય] બે ઇષા [અહંતા ને મમતા], બે પૈડા [પુણ્ય અને પાપ], એક ઘોસરી [માયા અથવા અજ્ઞાન], ત્રણ ધ્વજાઓ [સત્વ, રજ અને તમ], પાચ દોરડા [પચપ્રાણ],

૬ આ અધ્યાયમાં મૃગયાના રૂપકથી સ્વપ્ન અવસ્થા તથા જાગૃત અવસ્થાનું વર્ણન કરી, ઉત્તમ બુદ્ધિના ત્યાગ અને યોગથી પુર જનની સંસાર સ્થિતિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યો

એક મુખ્ય દોરી [મન], એક સારથી [બુદ્ધિ], હૃતો, રથિને બેસવાનું સ્થાન [હૃદય] એકજ હતું, બે બે ટકા [શોક અને મોહ], પાંચ પ્રકારની સા-મગ્રી [પાંચ વિષય] સાત પડદાઓ [સાત ધાતુ] અને પાંચ પ્રકારની ગતિઓ [પાંચ કર્મેદ્રિય] હતી ૧-૪ પુરજન રાજાએ એક મોટું ધનુષ્ય [હુંજ કર્તા છું અને હુંજ લોકતા છું એવો અભિ-નિવેશ] ધારણ કર્યું અને દશ સિપાઈ [દશ ઇદ્રિય] અને એક જમાદાર [મન] એમ અગિયાર જણને સાથે લીધા ૪ રાજા પુરજન ધનુષ્ય [વિષય લો-ગમા અભિનિવેશ] બાણ [રાગ દ્રેષાદિક] હાથમા લઈ, રાણી કે જે ત્યાગ કરવા યોગ્ય ન હતી તેને તણ મૂગો [વિષયો] ને મારવા [લોગવવા] ની ઈચ્છાથી વનમા જઈ આખેટ કરવા લાગ્યો. [વિષય લોગવવા લાગ્યો.] પુરજન રાજા આસુરી વૃત્તિ ધારણ કરી તીક્ષ્ણ બાણોથી જગલમા જગલી જનવરોને મારવા લાગ્યો. ૫ બાળક કેટલેક દિવસે પોતાની જાતેજ રમવું છોડી દે તે પ્રમાણે શાસ્ત્ર પણ જે મનુષ્યોને ધીરે ધીરે બોધ કરે તો ધીરે ધીરે છોડી દેવાય પણ એકદમ રોકે તો તે રોકાય નહિ, અને તેથી સારુ પરિણામ આવે નહિ, માટે શાસ્ત્રમા કેટલાક નિયમ કરી હિસાનો સંકેત કર્યો છે જેથી લોકો કેટલેક દિવસે પોતાની મેળે હિસાથી નિવૃત્ત થાય છે ૬ જેમ શાસ્ત્રમા હિસાના નિયમ છે તેમ બીજા કામોમા પણ શાસ્ત્રોના નિયમ હોય છે હે રાજેન્દ્ર! એ માટે નિયમોને સમજી જે મનુષ્ય નિયમાનુસાર વર્તે તે નિયમાનુસાર કર્મ કરવાથી જ્ઞાની થાય છે અને જ્ઞાન થતા તેને કોઈ પણ પ્રકારના કર્મોનો લેપ થતો નથી ૭ પરંતુ નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરી કર્મ કરવામા આવે તો અત કરણની શુદ્ધિ થતી નથી અને તેની શુદ્ધિ વગર “હું કર્તા છું” એવા અભિમાનમા આરુઢ થઈ બુદ્ધિનો નાશ થવાથી સસારના પ્રવાહમા પડી અધમમા પણ અધમ નીચ જાતિમા જીવની ગતિ થાય છે ૮ વનમા વિચિત્ર પાખવાળા બાણોવડે કપાતા અને દુખ પામતા પ્રાણીઓનો દયાળુ પુરુષોત્તી સહન ન થઈ શકે એવો મૃગયામા નાશ થવા લાગ્યો ૯ સસલા,

સૂર, પાડાઓ, રોઝ, રુઝ નામના મૃગ અને બીજાં પણ પવિત્ર પ્રાણીઓને [જેનું માસ ધર્મશાસ્ત્રમાં પવિત્ર મનાય છે તેને] મારતો મારતો પુરજન રાજા આખરે થાકી ગયો ૧૦ [સ્વભાવસ્થા વર્ણવી હવે પુનઃ જનમસ્થાનું વર્ણન કરે છે]

પછી ભૂખ્યો તરસ્યો અને થાકેલો પુરજન ત્યાથી પાછો ઘેર ગયો ઘેર જઈ સ્નાન કરી ભોજન કરીને સૂતો ત્યાં નિદ્રાવશ થવાથી પરિશ્રમ નિવૃત્ત થયો ત્યારે આખ ઉઘડી ગઈ પછી સુગંધિ પદાર્થ અત્તર, ચદન, પુષ્પ અને હારાદિકથી પોતાના શરીરને સુગંધિત અને સુશોભિત કરી વધૂ-સૂત્રી પાસે ગયો ૧૧-૧૨ તૃપ્ત થયેલો, પ્રસન્ન અને મહા અભિમાનથી-ભરેલો તે કામ વિવશ થઈ અત પુરમા ગયો ત્યાં શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાળી સુમુખી અને ઉત્તમ ઉરવાળી રાણી તેના બેવામા ન આવી ૧૩ એટલે હે પ્રાચીનખ-હિષ! તે સમયે બહુજ ઉદાસ થઈ પોતાની રાણીની સખીઓને તેણે પૂછ્યું કે-તમે અને તમારી બાઈ સાહેબ કુશળ તો છો? જેમ તમે તમારી બાઈ સાહેબ સહિત પ્રથમ આનંદથી ફરતી હતી તેમ આજ કેમ ફરતી નથી અને તેનું શું કારણ છે? તેમજ ઘરમા ઘર સખ ધી સપત્તિ, જેવી પ્રથમ શોભતી હતી તેવી આજ દેખાતી નથી તેનું શું કારણ? જે ઘરમા ઘરની શોભા, શુભાનના સ્ત્રી વા સર્વ સુખ આપનારી માતા હોતી નથી તે ઘર પૈડા વગરના રથ જેવું છે તેવા ઘરમા કયો વિદ્વાન પુરુષ વાસ કરે? વિના પેડાના રથમા કયે અતુર આરુઢ થાય? ૧૪-૧૫ તે મારી પ્યારી કે-જે મને વખતોવખત મહા દુખ રૂપ સમુદ્રમા ડુબતા બચાવતી હતી તે હાલ કયા છે? જે ક્ષણે ક્ષણે ઉત્તમ પરામર્શ આપી પ્રેમ કરી કરી મારા મનને આનંદ ઉપજાવતી હતી તે પતિઘેલી કયા છે? કે, જે પગલે પગલે મારી બુદ્ધિને સાવધાન કરતી હતી ૧૬

સખીઓ બોલી-હે નરનાથ! આપની પ્યારી શું કરવા ઈચ્છે છે? તેની તો અમને ખબર નથી પરંતુ તે આગણામા કઈ પણ પાથર્યા વગર પૃથ્વી ઉપર સૂઈ રહી છે તેને આપ ત્યાં જઈ જુવો ૧૭ નારદ કહે છે-સ્ત્રીના પ્રસંગથી જેનું જ્ઞાન નાશ

પામ્યું હતું એવો પુરજન રાણીને શરીરની શુદ્ધ વગર પૃથ્વી ઉપર પડેલી બેઠી બહુ બેઠ પામ્યો, ૧૦ અને મધુર વાણીથી તેની સાત્વના કરવા લાગ્યો પરંતુ તે સમજ્યો નહિ કે તેણે બાણી બુઝીને આ પ્રમાણે કોપ કર્યો છે ૧૦ વળી સ્ત્રીને પ્રસન્ન કરવામાં ચતુર એવો પુરજન રાજા ધીમે ધીમે તેને સમજાવવા લાગ્યો તથા પોતાના ખેળામાં બેનાડીને આ પ્રમાણે મનાવવા લાગ્યો. ૨૦

પુરજન કહે છે-હે અન્દ્રાનને ! દાસ અપરાધ કરે ત્યારે તેના સ્વામીનો ધર્મ છે કે તેને દડ દે અને જો સ્વામી દડ ન દે તો બાણુવુ કે એ દામ મદલાગી છે ૨૧ સ્વામી પોતાના સેવકોને જે શિક્ષા કરે છે તે દાસે તેની બહુજ કૃપા સમજવી બેઠીએ પરંતુ હે કૃષોદરિ ! સ્વામી દડ કરે ત્યારે સેવક જો મનમાં તે વાતનું દુઃખ લગાડે અને ક્રોધ કરે તો એ સેવકને મૂર્ખ સમજવો, કારણ કે, તે પોતાના શેઠના હિનેચ્છુપણને બાણુતો નથી ૨૨ હે ઉદાર મનવાળી ! સ્નેહના ભારથી તથા લજ્જાથી જરા જરા વારે હસવાથી તથા જોવાથી સુદર લાગતું, શ્યામ કેશરૂપી ભારાઓથી અન્ય ત શોભતું, ઉચી નાસિકાવાળું અને મધુર વચન બોલતું તારું મુખ અમને તથા તારા પોતાના મનુષ્યોને દેખાડે ૨૩ હે વીરપત્ની ! બ્રાહ્મણકુળ અને લગવાનના ભક્ત શિવાય કોઈ બીજાએ તારો અપરાધ કર્યો હોય તો કહે તેને હું શિક્ષા કરવાને તૈયાર છું, કારણ કે ત્રણ લોકમાં અથવા ત્રણ લોકથી બહાર પણ મારો ભય ન રાખી આનંદમાં રહેનાર કોઈ મનુષ્ય મારા જોવામાં આવતો નથી ૨૪ આજ પર્યંત તારું મુખારવિન્દ હર્ષરહિત, ક્રોધથી ભયંકર અને પ્રેમશૂન્ય થયેલું મારા જોવામાં આવ્યું નથી વળી પાકા બિંબ કૃત્ત જેવા રાતાચોળ તારા અધર તાબૂજ નહિ ખાવાથી કુકુમ સમાન રક્ત કાન્તિ જેમાં દેખાતી નથી એવા ફીકા કઠી પણ મારા જોવામાં આવ્યા નથી ૨૫ આટલો બધો અપરાધ તો મારાથી થયો નથી હા ! એક અપરાધ થયો છે કે તને વગર પૂછ્યે વ્યસનમાં આતુર થઈ મૃગયા કરવા લાગ્યો ગયો કામદેવના બાણોના વેગથી સર્વ ઐશ્વર્યને તણું ધૈર્ય રહિત થઈ જો

પત્નીનો પતિ વાર વાર તેના ચરણમાં પડે તો પોતાને વશ પતિની અભિલાષા પૂર્ણ ન કરનાર એવી કચી સ્ત્રી છે કે, જે પોતાના પતિને અનુકૂળ ન થાય જે કુલીન સ્ત્રી છે તે સદા પોતાના પતિની સેવામાં તન સન ધનથી તત્પર રહે છે ૨૧

તન્મે પ્રવીણ સુદૃઢ કૃત કિલિવચસ્ય
સ્વૈર ગતસ્ય મૃગયા વ્યમનાનુરમ્ય ।
કા દેવર વશગત કુસુમાલ્લવેગ
વિચ્છેન્ન પૌસ્ત્યમુશતી ન મજેત કૃત્યે ॥૨૬॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
षड्विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૭ મો. ૬

પુર જનનું સ્વસ્વરૂપને વિસરી જવું.

નારદ ઉવાચ

इत्थं पुरज्जनं सम्यग् वशमानीयं विभ्रमैः ॥
पुरज्जनीं महाराजं रेमे रमयती पतिम् ॥ १ ॥

નારદ કહે છે-હે મહારાજ ! આ પ્રમાણે પોતાના વિદાસ વિભ્રમથી પુરજનને સારી રીતે વશ કરીને તે રાણી તેને રમણ કરાવવા લાગી ૧ હે રાજન ! ત્યાર પછી ચદ્ર સમાન મુખવાળી, સુદર શૃંગારવાળી તે, સતુષ્ઠ થઈને પુરજન પાસે આવી ત્યારે તેણે રાજ મહિપી ગણી તેનો બહુજ આદર સહિત સત્કાર કર્યો ૨ રાણીએ જેને આલિંગન આપેલું છે એવો તે રાજા તેને કડે વાગી એકાતમાં અનુકૂળ ભાષણોથી વિવેક રહિત થઈ તેનું મન પોતાને વશ કરી જ્ઞાન ધ્યાનને તણું તેને સર્વ સાધનરૂપ સમજવા લાગ્યો દિવસ અને રાત્રિના દુરત્યથ કાળના વેગને તે ભૂલી ગયો અને તેની સાથે રહેવા લાગ્યો ૩ સોહામણીને રસિલી શય્યા ઉપર પોતાની મનરજનીના હાથનું ઓસીસુ બનાવી શયન કરીને મોહાધ, મનસ્વી અને મહા ઉદાર પુરજન રાજા અજ્ઞાનથી રાણીનેજ કેવળ પુરુષાર્થ રૂપ માની પોતાના સત્ય સ્વરૂપને ભૂલી ગયો અને પોતા પાર-

૬ આ અધ્યાયમાં શ્રી પુત્રાદિકની આસક્તિથી પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી ગયેલા પુરજન રાજાને કાળ કન્યા આદિના આખ્યાનથી જરા અને રોગ આદિ પ્રાપ્ત થાય છે તે કથા કહેવાશે

કાનુ ધ્યાન રાખ્યું નહિ ૪ હે રાજેન્દ્ર ! આ પ્રમાણે નિરંતર કામાતુર થઈ રાણી સાથે રમણુ કરતા કરતા પુરજન રાજાની તરુણાવસ્થા અર્ધશણુની માફક વ્યતીત થઈ ગઈ ૫ પુરજન રાજાએ, એ પ્રમાણે સ સાર ચલાવી રાણીમા અગિયારસો પુત્ર (અગિયાર ધન્વિયોના પરિણામ) તથા એકસો દશ કન્યા (ભુદ્ધિની વૃત્તિઓ) ઉત્પન્ન કર્યાં, એટલામા તેનું અર્ધ આયુષ્ય ચાલ્યું ગયું આ સર્વ દીકરીઓ માતા પિતાની કીર્તિને વધારનારી અને શીલ તથા ઉદારતા અદ્વિ ગુણોથી સ પન્ન હતી ૧-૭ ત્યાર પછી પોતાનો વશ વધારવા માટે પાચાલ દેશના (શબ્દ, સ્પર્શ અદ્વિ વિષય) અધિપતિ પુરજને પુત્રોના બીજી સ્ત્રિઓ સાથે (હિત, અહિત) અને કન્યાઓનો પણ તેમને યોગ્ય વર (યોગ્ય વિષય ભોગો) ની સાથે વિવાહ કર્યો ૮ પુરજનના પુત્રોને ત્યા પ્રત્યેક પુત્રને સો સો પુત્રો [અનેક પ્રકારના કર્મ] ઉત્પન્ન થયા, જેથી રાજાનો વશ પાચાલ દેશમા બહુજ વૃદ્ધિ પામ્યો ૯ તેના ઘરના લ ડાર-માથી આજીવિકા કરનાર પુત્રો તથા પૌત્રોમા તેને મમતા બધાઈ જવાથી પુરજન રાજા વિષયોમા બધાઈ ગયો ૧૦ તેથી હે પ્રાચીનબર્હિષ ! તેણે પણ તારી પેઠે દીક્ષા લઈ અનેક પ્રકારની કામનાઓથી ભય કર અને પશુહત્યાવાળા યજ્ઞોથી દેવતાઓ, પિતૃઓ અને ભૂતપતિયોનું યજન કર્યું ૧૧ એ પ્રમાણે કડ્યાણુકારી કર્મોમા અસાવધાન અને કુટુંબમા અસક્ત પુરજન રાજાને એવો સમય [વૃદ્ધાવસ્થા] પ્રાપ્ત થયો કે જે સમયે સ્ત્રિઓ ઉપર પ્રીતિ રાખનાર પુરુષોને પણ તેઓ વિષસમ અપ્રિય લાગે છે ૧૨ હે મહારાજ ! ‡ ચ ડવેગ (વર્ષ) નામનો ગ ધર્વ લોકનો એક રાજા હતો તેની પાસે ત્રણસે સાઠબળવાન ગ ધર્વ (દિવસ) સેવક હતા ૧૩ અને ત્રણસે સાઠ તેની ગ ધર્વી સ્ત્રીઓ (રાત્રિયો) હતી, જેમાની અડધી કાળી અને અડધી ગોરી હતી (કૃષ્ણ પક્ષની તથા શુકલ પક્ષની), જે સદા ગ ધર્વો સાથે રહેતી અને ગ ધર્વોના જેવીજ બળવાન હતી તે સર્વ ગ ધર્વ અને તેની સ્ત્રિઓ પરિભ્રમણ કરીને

‡ મોટા વેગવાળો

સર્વ સુખ સ પન્ન નગરીને હુટયા કરતી અર્થાત્ નાશ કરતી ૧૪ ચ ડવેગ ગ ધર્વના અનુચર ન્યારે પુરજન રાજાની નગરીને હુટવા માડતા ત્યારે તે નગરીનો પાળક પાચ મસ્તકવાળો સાપ (પ્રાણ) સામો થઈ અટકાવતો હતો ૧૫ તે નગરીનો અધિષ્ઠાતા નાગ સાતસે ને વીશ ગ ધર્વો (દિવસ અને રાત્રી મળી સાતસે વીશ) ની સાથે એક સો વર્ષ પર્યંત લડ્યો ૧૬ ઘણા લોકો સાથે એકલો લડવાથી ન્યારે તે નિર્બળ થઈ ગયો ત્યારે ગભરાયેલા જેવો રાજા પુરજન પોતાનો દેશ, નગર અને બધુજનો સાથે બહુજ ચિંતામા પડ્યો ૧૭ પાચાલ દેશની નગરીમા તે ક્ષુદ્ર સુખનો ભોગ કરતો અને પોતાના અનુચરોના આપેલા બલિને ગ્રહણ કરતો હતો સ્ત્રીને વશ થયેલો તે, આવતા ભય (મૃત્યુ) નો પણ વિચાર કરતો ન હતો ૧૮ આવા સમયમા હે રાજન ! એક કાળ કન્યા (વૃદ્ધાવસ્થા) પોતાને યોગ્ય પતિને શોધતી ત્રિલોકમા ફરતી હતી પરંતુ તેનો કોઈએ સ્વીકાર કર્યો નહિ ૧૯ આ રીતે તે પોતાના દુષ્ટ ભાગ્યને લીધે જગતમા દુર્લભા એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ તેને પૂર્વે પુરુરવા ગળ વર્ષા હતા, તેથી પ્રસન્ન થઈ તે રાજાને તેણે રાજ્ય આપ્યું હતું, ૨૦ એક સમયે ન્યારે હું બ્રહ્મલોકમાથી ભૂલોકમા આવતો હતો ત્યારે ચારે દિશામા ફરતી ફરતી તે મને મળી તે જાણતી હતી કે હું નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી છું તોપણ કામદેવથી મોહિત થઈ તે મને વરવા માટે યાચના કરવા લાગી ૨૧ પરંતુ મે તેને અગીકાર કરી નહિ ત્યારે તેણે કેાપ કરી મને શાપ દીધો કે-હે મુનિ ! તમે મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર ન કર્યો એથી હવે તમે એક સ્થળે રહી શકશો નહિ (નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીને વૃદ્ધાવસ્થા કઈ પણ ઉપદ્રવ કરી શકતી નથી અને જેને જરા અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ નથી, તે મનુષ્ય એક સ્થળે બેસતો નથી) ૨૨ મને વરવાનો તેનો મનોરથ નષ્ટ થઈ જવાથી તે કાળકન્યા મારા કહેવાથી યવનો (આધિ-આધિયો) ના રાજા ભયને વરવા માટે ગઈ અને તેને કહ્યું કે, ૨૩ હે વીર ! તું યવનનો રાજા છે તેથી મને બહુજ પ્રિય લાગે છે માટે હું તને વરીશ પ્રાણીઓ તારા ઉપર જે મનો-

સ્થ બાધે છે તે મનોરથ સિદ્ધ થાય છે ૨૪ લોક અને શાસ્ત્રની રીત પ્રમાણે જે વસ્તુ આપવી જોઈએ તે વસ્તુ કદાપિ કોઈ આવીને માગે તે સમયે જો તેને તે ન આવે તથા જે વસ્તુ લોક તથા શાસ્ત્રની રીત પ્રમાણે લેવા યોગ્ય હોય તે વસ્તુ કોઈ આપવા માટે ને હૈ નહિ તો તે મનુષ્યો મૂર્ખ, દુરાગ્રહી અને દોષ પાત્ર જાણવા ૨૫ માટે હે ભદ્ર ! મારો તુ સ્વીકાર કર, કારણ કે હું તને ઇચ્છુ છું તુ મારા ઉપર દયા કર, કારણ કે હું ખી જીવો ઉપર દયા કરવી એજ પુરુષનો મુખ્ય ધર્મ છે ૨૬ આ પ્રમાણે કાળકન્યાના વચન સાંભળી યવનનો રાજા ભય કે જે દેવતાઓના સમજમા ન આવે એવી વાત (મરણ) ઇચ્છતો હસીને કાળકન્યાને કહેવા લાગ્યો કે, ૨૭ હું જ્ઞાન દષ્ટિથી તારે માટે પતિ કરાવી ચૂક્યો છું, પરંતુ તું અમ ગળ રૂપ અને લોકોને અમાનનીય છે તેથી કદાપિ કોઈને પ્રાર્થના કરીશ તોપણ તારો કોઈ સ્વીકાર કરશે નહિ, ૨૮ માટે તુ ગુપ્ત રૂપથી તને કોઈ જાણી ન શકે એ પ્રમાણે લોક (સર્વ શરીર) જે કર્મથી આવા બનેલા છે તેને પરાણે દબાવીને ભોગવ અને મારી સેનાને સાથે લઇ જા અને પ્રજાનો નાશ કર ૨૯ આ જવર (કાળજવર) મારો ભાઈ છે અને તું મારી બેન થા ભય કર સેના સાથે લઇને હું પણ તમારી બેની પાછળ પાછળ આ જગતમા છુપી રીતે ફરીશ ૩૦

प्रवृत्तयो मम स्नाता त्वच मे भगिनी भव
चराग्रमुभाभ्यां लोकेस्मिन्नव्यक्तो मीमसैनिक

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
सप्तविंशोऽध्याय

અધ્યાય ૨૮ મો. ૩

શ્રીની ચિ તાથી પુર જનને શ્રીનો અવતાર.

નારદ ઉવાચ

સૈનિકા મયનાજ્ઞો યે શર્હિષ્મન્દિષ્ટકારિણ
પ્રવૃત્તકાલકન્યાઃ † વિચ્છેદરવનીમિમામ્

કે આ અધ્યાયમા વેદર્થીનું આખ્યાન કહીને પુર-જનને શ્રીની ચિ તા રહેવાથી શ્રીનો અવતાર આવ્યો અને પછી દેવોએ તેનો શોધ થયો એ કથા કહેવાશે

નારદ કહે છે-હે પ્રાચીનબર્હિષ રાજા ! ભય નામના યવન રાજાના જે સિપાઈઓ હતા તેઓ ભયની આજ્ઞાથી પ્રજાવાર તથા કાળકન્યાની સાથે પછી પૃથ્વી ઉપર ફરવા લાગ્યા ૧ એક દિવસ તેમણે પૃથ્વીના સર્વ વૈભવોથી પરિપૂર્ણ તથા ઘરડા નાગથી રક્ષાતી પુર જનની નગરીને હલ્લો કરી ઘેરી લીધી, ૨ અને જેના પરાભવથી પુરુષ તરત નિર્બળ બની જાય છે, એવી તે કાળકન્યા પણ બળાત્કારથી પુર-જનના પુરનો ઉપભોગ કરવા લાગી ૩ તે પછી કાળકન્યાને હસ્તગત થયેલી તે નગરીમા યવનો પાછળથી પેસી ગયા અને તેને પીડવા લાગ્યા ૪ આ રીતે જ્યારે તેઓ પીડા કરવા લાગ્યા ત્યારે મમતાથી આકુળ થયેલો કુટુંબવાળો પુર જન રાજા અનેક ભતના દુ ખો ભોગવવા લાગ્યો ૫ તે વેળા કાળ કન્યાએ આલિંગન કરવાથી પુર જન માત્ર નિસ્તેજ થઈ ગયો, વિષયથી ભરપુર, બુદ્ધિહીન, ઐશ્વર્યથી બ્રહ્મ અને કૃપણ થઈ ગયો તથા ગ ધર્વોએ અને યવનોએ બલાત્કારથી પોતાની નગરીને તોડીને પાડી નાખી હતી તે જોઈને, ઈ પૌત્રો, † પુત્રો તથા સેવકો અને કાર્યભારીઓ પોતાથી વિરૂદ્ધ થઈ, પોતાનો અનાદર કરતા હતા તે, તથા શ્રીને સ્નેહ વિનાની જોઈને, પોતાને કાળકન્યા ગળી ગઈ હતી તે વિચારી તથા † શત્રુઓએ પાચાલ દેશનો નાશ કર્યો હતો તે જોઈને, પુર જન રાજા ચિ તામા ગરકાવ થઈ ગયો અને વિચાર કરતા પણ તેને કશો ઉપાય સુઝ્યો નહિ ૬-૮ વિષયોને કાળકન્યાએ નિ સાર કરી નાખ્યા હતા તોપણ તે વિષયોની ચાહના રાખવાને લીધે હીન બની ગયો હતો, પરલોકથી બ્રહ્મ થયો હતો અને પુત્રાદિકે પણ તેના ઉપરથી સ્નેહ ઉતારી નાખ્યો હતો તોપણ પુત્રોને તથા શ્રીઓને નાના પ્રકારના લાડ લડાવતો હતો ગ ધર્વોએ તથા યવ-નોએ ચારે તરફથી રુ ધી લીધેલી અને કાળકન્યાએ ઘેરીને પીડેલી તે નગરીને છોડવાની પોતાની ઇચ્છા ન છતા પણ તે તેનો ત્યાગ કરવાને તૈયાર થયો હતો. ૯-૧૦ હજી ત્યાગ કરવાને વિચાર કરતો હતો એટ-લામા તો ભય નામના રાજાનો મોટો ભાઈ પ્રજાવાર

કે ઇન્દ્રિયો † ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ † વિન્દ્યો

ત્યા આવી ચઢ્યો અને તેણે ભાઈનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી તે આખી ક નગરીને બાળી દીધી ૧૧ તે નગરી બળવા માડી ત્યારે કુટુંબમા આનંદ માનનારો પુર જન પોતાની નગરીના લોકો, પરિજનો, પુત્રાદિકો તથા સ્ત્રીઓની સાથે વિલાપ કરવા લાગ્યો ૧૨ યવનોએ તે નગરીના સ્થાનોને ઘેરી લીધા, કાળકન્યા તે નગરીને અત્યંત પીડવા લાગી અને પ્રજાવારે કોટવાળ એવા પાંચ માથાના નાગને પીડવા માડ્યો એટલે તે કોટવાળ નાગ બહુજ સતાપ કરવા લાગ્યો ૧૩ પુર જન આવું મહા ભય-કર સંકટ આવી પડવાથી અત્યંત ધ્રુજવા લાગ્યો અને પોતાની રક્ષા કરવાને અશક્ત થઈ પડ્યો ત્યારે તેણે અગ્નિથી બળતા વૃક્ષના કોટરમાંથી જેમ પક્ષી નાસી જવાની ઇચ્છા કરે તેમ ત્યાંથી નાસવાની ઇચ્છા કરી ૧૪ પરંતુ તેના શરીરના અવયવો શિથિલ પડી ગયા હતા તેથી તે નાસી શક્યો નહિ પછી જ્યારે ગ ધર્વોએ તેનું બળ બીજકુલ લઈ લીધું અને હે રાજન્! શત્રુભૂત એવા યવનોએ જ્યારે તેને પકડી પાડ્યો ત્યારે તે * હુ બંધી રડવા લાગ્યો. ૧૫ દીકરીઓ, દીકરાઓ, પૌત્રો, વહુઓ, જમાઈ, સેવકો વગેરે તથા પોતાની માલકીનું જે કંઈ બાકી બચી ગયેલું ઘર, ભંડાર તથા સરમામાન વગેરે હતું તેને અહંતા મમતાથી પોતાનું માનીને ઘરમા સૂતેલો તથા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો પુર જન જ્યારે પોતાને પોતાની સ્ત્રીનો વિયોગ થવાનો સમય આવ્યો ત્યારે મનમા એવો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ૧૬-૧૭ અરેરે!! હું જ્યારે મરણ પામીશ ત્યારે આ કુટુંબવાળી અને બાળકોને માટે શોક કરતી મારી નિરાધાર સ્ત્રી કેવી રીતે પોતાનું જીવન ગાળશે? ૧૮ હું જ્યાં સુધી ભોજન કરતો નથી ત્યાં સુધી તે પણ ભોજન કરતી નથી, હું નહાતો નથી ત્યાં સુધી તે પણ નહાતી નથી, પરંતુ મારી રાહ જોયા કરે છે હું કેપાય-માન થાઉં છું ત્યારે તે અત્યંત ગભરાય છે, હું તેનો તિરસ્કાર કરું છું ત્યારે તે ભયને લીધે મુઠી બેસી રહે છે ૧૯ હું જ્યારે મુઠાઉં છું ત્યારે તે મને અજ્ઞાનને સલાહ આપે છે અને પરદેશમા બાઉ

કે શરીર * કઠમા ધરડ ધરડ થવા માડ્યું

છું ત્યારે શોકથી દુર્બળ થઈ જાય છે પુત્રોવાળી તે મારી સ્ત્રી મારા મરણ પછી કેવી રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવશે કે મારા વિયોગથી મરી જશે? ૨૦ અરેરે મારા મરણ પછી આ અનાથ પુત્રો તથા પારકી થાપણ જેવી આ પુત્રીઓ કેવી રીતે સ સારમા જીવન ગાળશે? મારા મરણથી તેઓની સ્થિતિ સાગરમા ભાગી પડેલા વહાણના જેવી થઈ પડશે ૨૧ હું પુર-જન રાજ શોક કરવાને જો કે અયોગ્ય હતો તોપણ કૃપણની માફક શોક કરવા લાગ્યો એટલામા ભય નામનો યવનેશ્વર તેને પકડવાનો વિચાર કરીને ત્યાં આવ્યો અને તરત યવનો તેને પશુની પેઠે પકડીને પોતાના સ્થાનક ઉપર લઈ ગયા તેના કુટુંબીઓ ઘણા આતુર થઈ તેને પાછો લાવવાની ઇચ્છાથી શોક કરતા કરતા તેની પાછળ પાછળ દોડવા લાગ્યા ૨૨-૨૩ જ્યારે યવનોના ઘેરાથી મુઠાવેલો નાગ પણ તે નગરીને છોડીને નાસી ગયો, ત્યારે તે નગરી પણ તેની પાછળ તરતજ વિખરાઈને પ ચત્રભૂતરૂપ થઈ ગઈ ૨૪ બળવાન યવન પુર જનને બલાત્કારથી ખેંચવા લાગ્યો, તેમ પુર જન અજ્ઞાનમા ઘેરાઈ ગયો હતો તેથી તેને પોતાનો પ્રથમનો મિત્ર પણ સાભર્યો નહિ ૨૫ ત્યાર પછી તે નિર્દય રાજાએ યજ્ઞમા જે પશુઓને માર્યા હતા, તે પશુઓ તેના પાપ સભા-રીને ક્રોધાયમાન થઈ કુવાડાઓથી તેના કડકા કરવા લાગ્યા ૨૬ પુર જન રાજા, સ્ત્રીના સગથી દૂષિત થયો હતો અને અજ્ઞાન સાગરમા ડુબી ગયો હતો, તેથી તેની સ્મૃતિ પણ નાશ પામી હતી તેણે ઘણા વર્ષ સુધી મહા ભયકર નરકની ચાતના ભોગવી ૨૭ અને તે પછી પોતાની ઉત્તમ ક પ્રિયાનું મનમા

હું પરબ્રહ્મનૂર્તિ હતો માટે તેને શોક કરવો યોગ્ય ન હતો

હું હવે આ પ્રકરણમા 'સ્ત્રીના ધ્યાનથી સ્ત્રીનો અવ-તાર આવ્યો તો પતિવ્રતા સ્ત્રીના ધ્યાનથી અને પૂર્વ જન્મના પુણ્ય કર્મથી ધર્મશીલ વિદ્વંસીને ઘેર જન્મ થયો ધર્મનિષ્ઠ પિતાના સગથી શુદ્ધ અત કરણવાળા પુરજનને મલય વજ નામના ભક્તની સાથે સબધ થયો તેથી તેની વિષ્ણુ ઉપર ભક્તિ થઈ અને તેથી વૈરાગ્ય આવ્યો પછી પતિરૂપ ગુરુની સેવા કરીને ભગવાનની કૃપાથી જ્ઞાન મેળ-વ્યું અને તેથી મોક્ષ થયો, એટલી કથા કહેવાશે બીજી વાત કથાની શોભા માટે છે તોપણ જેટલી વાત અધ્યા-ત્મ પક્ષમા મળતી આવશે તેટલી વાતની તેમા યોજના કરવામા આવશે

સ્મરણ કર્યા કરવાથી વિદર્ભ નામના § શ્રેષ્ઠ રાજાને
 ઘેર તે ઉત્તમ કન્યા રૂપે અવતર્યો ૨૮ † વિદર્ભ
 દેશના રાજાએ પોતાની કન્યાનો સ્વયં વર કર્યો તેમા
 એનું પણ કરેલું હતું કે, જે નર અધિક પરાક્રમી હશે
 તેને મારી રાજકન્યા પરણાવવામા આવશે સ્વયં-
 વરમા શત્રુઓને જીતનારો તથા ‡ મલય નામના
 દક્ષિણ દેશમા મહા ભક્તજન ગણાતો * પાંડવ
 નામનો રાજા યુદ્ધમા ખીજા ક્ષત્રિય રાજાઓને હરા-
 વીને જે કન્યાનું પણ-પરાક્રમ નક્કી કરવામા આવ્યું
 હતું તે વિદર્ભરાજાની કન્યાને + પરણ્યો ૨૯ એ
 પાંડવરાજાએ તે સ્ત્રીથી સ્થામ સુદર નેત્રવાળી એક
 § પુત્રીને ઉત્પન્ન કરી અને તેનાથી નાના ખીજા §
 સાત પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા આ સાત ‡ દ્રવિડ દેશના
 રાજા થયા ૩૦ તેઓમાના પ્રત્યેક પુત્રને એ સો
 કોટી †† પુત્રો ઉત્પન્ન થયા, અર્થાત્ અપાર પુત્રો થયા.
 જેઓના *** વ શબ્દે આ પૃથ્વીનું મન્વંતર કરતા
 પણ વિશેષ કાળ સુધી ++ પાલન કરશે ૩૧ પાંડવ
 રાજાની સારા §§ નિયમોવાળી પ્રથમ = પુત્રીને અગ-

૬ મેળપાલન તથા યજ્ઞાદિક કરવાથી ક્ષત્રિયો શોભે છે તેમા તે ઐક ઢતો † ધણા હર્ષનો ઉપયોગ કરનારો સત્કર્મશીલ † મલય દેશ દક્ષિણ દિશામા આવેલો છે, અને તે દેશ ધ્વજની ચેટ ઉત્તર છે તે દેશમા મુખ્યત્વે કરી હરિજન રહે છે તેમા એ ઉત્તમ હોય તે વિષ્ણુમકત કહેવાય છે * પડા એ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિનુ નામ છે તેને એ પુરુષ ચોગ્ય હોય છે તે પાડય કહેવાય છે તેમજ પાડય એવુ દેશનુ નામ પણ છે

+ પહેલા ભવમા પુરજન અને ખીજ ભવમા વિદ-
ર્જની કુવરી થઇને અવતરેલા તે જીવને ભક્તસગ થયો

૬ પુત્રી એટલે ભગવાનની સેવામાં રૂચિ અને કાળા નેત્રવાળી કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે, ભગવાનના સ્પર્શપને કર્શવનારી હતી ૙ઙ અવલુ, કીર્તન, સ્મરણ, ચરણસેવન, પૂજન, વદન તથા દાસ્ય એ સાત ભક્તિના પ્રકારને પુત્રો બલુવા, ભક્તિના ભેદ બે કે નવ છે તોપણ તેમાં સખા પણ તથા આત્મનિવેદન એ બેનું જ્ઞાન 'આત્મા દેહાદિકથી બિન્ન છુદ્ધ બ્રહ્મ છે' આતુ જ્ઞાન થયા પછી ગાય છે અને ભગવાન પણ તે પછી જ તેનો ઉપદેશ કરશે, માટે અને સાત લખ્યા છે †† દ્રવિડ દેરાતુ પાલન શ્રવણાદિક ભક્તિથી જ થઈ શકે છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે †† શ્રવણુ વગેરેના અનેક ભેદ છે તેને અનેક પુત્રોતુ રૂપ આપ્યું ' ** સપ્ર દાયો ++ ચક્ષાદિકમાંથી રક્ષણુ કરશે. ૙ઙ યમ નિયમ પાળ નારી = ભગવાનની સેવામાં પ્રીતિ

સ્વયં + મુનિ પરણ્યા જે સ્ત્રીથી † દદશ્યુત નામનો
પુત્ર થયો અને તેને ‡ ઇંદ્રમવાહ નામનો પુત્ર
થયો ૩૨ ત્યારપછી રાજર્ષિ પાંડવ રાજા પોતાના
પુત્રોને રાજ્ય વહે ચી આપીને શ્રીકૃષ્ણની આરાધના
કરવાની ઇચ્છાથી એક મોટા પર્વત ઉપર ગયો. ૩૩
એટલે તેની મદ વિધૂર્ણિત નેત્રવાળી રાણી વૈદર્ભી
ચ દ્રિકા જેમ ચ દ્રની પાછળ જાય તેમ ઘરખાર,
પુત્રો તથા નાના પ્રકારના વૈભવોને તણ તેની પાછળ
વનમા ચાલી ગઈ ૩૪ પાંડવ રાજા મહા પર્વત
ઉપર જઈને ચ દ્રમસા, તામ્રપર્ણી, વટોદકા આદિ
નદીઓના પવિત્ર જળથી પોતાના અંત કરણના
તથા ખહારના મળને ધોઈ કદ, મૂળ, ફળ, ફૂલ,
પાદકા ને વનસ્પતિ તથા પાણીથી નિર્વાહ ચલાવવા
લાગ્યો અને ધીરે ધીરે શરીરને સુકવી નાખે એવું
તપ કરવા લાગ્યો. ૩૫-૩૬ અને સર્વ ઠંડાણે સમ-
દષ્ટિ રાખીને તેણે ટાઢ, તડકો, વાત, વૃષ્ટિ, ભૂખ,
તરસ, સારું નરતું અને સુખ હુ ખ સઉ સહન કર્યા.
૩૭ આ રીતે તે રાજાએ યમ-નિયમ તથા ઉપાસ-
નાથી સર્વ વાસનાનો લય કરી ઇન્દ્રિયો, પવન તથા
ચિત્તને વશ કર્યા વળી એ રાજાએ પોતાનું ચિત્ત
પરબ્રહ્મમા ભેડી દીધું ૩૮ વનમા વૃક્ષ નીચે દેવતા-
ઓના સો વર્ષ લગી એક ઠંડાણેજ અચળ ઉભા
રહી, વાસુદેવ ભગવાનની એવી ભક્તિ કરી કે, ખીણ
સર્વ વસ્તુ વિસરાઈ ગઈ ૩૯ આત્મા, દેહાદિકનો
પ્રકાશ કળારો હોવાથી દેહાદિકથી જુદો છે, તેમ

† મન † વૈરાગ્યનું નામ વૈરાગ્ય થવાથી દૃઢ
વિષયોમાથી છવન્મુક્ત થાય છે

૬ ઇદમ-કાષ્ટ અને વાહ-વહેનારો, યજ્ઞતુ પવિત્ર કાષ્ટ લઈ જનારો શિષ્ય શાસ્ત્રમા કહેલું છે કે, ગુરુની પાસે જવું ત્યારે ખાલી હાથે જવું નહિ, પરંતુ કંઈ ને કંઈ લઈને જ જવું “શ્રુતિ સદ્વિજ્ઞાનાર્થ સમુદયેવાભિગच्छेत्समित्पाणि श्रोत्रिय ब्रह्मनिष्ठं आत्मस्वप्नने ललु-
વા માટે હાથમા સમિધ લઈને બ્રહ્મનિષ્ઠ વેદવેત્તા ગુરુની પાસે જવું ” ગુરુની પાસે વૈરાગ્ય વિના જવાતું સૂત્રવં નથી પણ વૈરાગ્ય થયા પછી સૂત્રે છે અર્હાયા પણ ધ્યન-સ્થનો-મનનો તથા દંદ્યુત (વૈરાગ્ય)નો સખધ કલ્યા છે અને દંદ્યુતનો-વૈરાગ્યનો તથા ઇદમવાહને ગુરુને શરણે જનારાનો પિતા પુત્રરૂપે વર્ણવેલો છે ભગવત્સેવામા રૂચિને મનની સ્ત્રી ડરાવી છે, આ સર્વ વેદાત પહેલે રૂપક છે

અ તંકરણી વૃત્તિઓ જડ છે, તેને આત્મા પ્રકાશ કરે છે, માટે તેનાથી પણ આત્મા જુદો છે, એવી ખાતરી કરી. વળી સ્વપ્નમાં જેમ પોતાનું મસ્તક કપાયું હોય એવું લાગે છે ત્યારે પોતે જેમ તેનાથી પોતાને જુદો બાણ છે, તેમ બાહ્યતઃ અવસ્થામાં પણ દેહાદિકથી પોતાને જુદો બાણનારો પાડચરાબ સર્વ વિષયોથી વિરામ પામ્યો. ૪૦ અને સાક્ષાત્ ગુરુરૂપ શ્રીભગવાને ઉપદેશ કરેલા ચારે તરફ પ્રકાશતા શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપી હીવાવડે તે રાબ જે * બ્રહ્મ છે તે જ હું છું, અને જે હું છું તે જ બ્રહ્મ છે, એમ માનવા લાગ્યો, અને છેવટે તે જ્ઞાન પણ એક વ્યવધાનકારક વૃત્તિ છે, એમ સમજી તેનો પણ ત્યાગ કરીને આ સ સા-રમાથી ઉપરામ પામ્યો. ૪૧-૪૨ વિદર્ભ રાબની ચતિવતા પુત્રી સર્વ વૈભવોનો ત્યાગ કરી, પરધર્મને બાણનાર પતિ મલયધ્વજને સેવવા લાગી. ૪૩ તેણે શરીર ઉપર ફરેલું વસ્ત્ર પહેર્યું હતું, મત ઉપવાસથી શરીર ગાળી નાખ્યું હતું અને માથાના કેશો ગુ ચાઈ ગયા હતા અને ઠરી ગયેલા + અગ્નિની પાસે જેમ તેની શિખા શાત થયેલી હોય તેમ શાંત થયેલા પતિની પાસે શાંત પડી ગયેલી તે રહેતી હતી. ૪૪ તે પોતાના પ્રિયતમને મરી ગયા બાણતી ન હતી, તેથી સારી રીતના દૃઢ આસનથી બેસીને પ્રથમની પેઠે શબની પણ સેવા કરતી હતી. ૪૫ પતિની સેવા કરતા કરતા બ્યારે તેણે પતિના બન્ને ચરણોને ટાઢા પડી ગયેલા જોયા ત્યારે ટોળામાંથી વિપુટી પડેલી મૂગલીની માફક તે મનમાં અત્યંત ઉદાસ થઈ ગઈ. ૪૬ ગભરાટમાં પડીને પોતાના નિરાધાર તથા દુર્બળ દેહને શોક કરવા લાગી અને અશ્રુઓના પ્રવાહથી પોતાના બંને સ્તનોને ભીંજવતી તે રણવગડામાં રાગ કાઢીને રડવા લાગી. ૪૭ હે રાજર્ષિ! ઉભા થાઓ! ઉઠો! અને આ સમુદ્ર સુધીની પૃથ્વી જે ચારેથી તથા નીચ ક્ષત્રિયોથી ઘેરાઈ ગઈ છે તેની

* જે બ્રહ્મ તે જ હું, એવું જ્ઞાન થવાથી શોકનો નાશ થાય છે અને હું તે જ બ્રહ્મ, એવો નિશ્ચય થવાથી બ્રહ્મનું અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે.

+ લાકડા બળી રહ્યા પછી નિર્ધૂમ અગ્નિની શિખા શાંત થાય છે, તેમજ જ્ઞાનાગ્નિથી અવધાને બાળી નાખ્યા પછી જ્ઞાન શાંત પડી બંધ છે.

રક્ષા કરો! ૪૮ આ પ્રમાણે વિલાપ કરીને પતિની આશામાં રહેનારી દેવી વૈદર્ભી પોતાના પતિના પગમાં પડીને રડવા અને અશ્રુઓ પાડવા લાગી. ૪૯ ત્યાર પછી વૈદર્ભીએ રડતા રડતા કાષ્ઠની ચિતા ખડકી તે ઉપર પોતાના પતિના શબને સુવારી ચિતાને સળ-ખાવી તેની પ્રદક્ષિણા કરી પોતે તેમાં બળી મરવાનો વિચાર કર્યો. ૫૦ તે વખતે હે રાજન્! તેના કોઈ આગલા અને જ્ઞાની બ્રાહ્મણ મિત્રે તેની પાસે આવી, મધુર વાણીથી તથા સામંતીતિથી ભરેલા વચનોથી તેને સમજાવીને આમ કહ્યું. ૫૧

બ્રાહ્મણ પૂછે છે-હે રાજકન્યા! તું કોણ છે? કોની પુત્રી છે? આ ચિતામાં સુતેલો પુરુષ કોણ છે, કે જેને માટે તું બળી મરે છે? તું શું મને મિત્રને ઓળખે છે? કે જેની સાથે તું આગળ ઉપર ફરતો હતો. ૫૨ હે હું મિત્ર! તું કદાપિ મને ઓળખતો નહિ હોય, તોપણ પૂર્વે તું મારો એક મિત્ર હતો, જેનું નામ બાણવામાં આવ્યું ન હતું એમ તો તને સાબરતું હતું. પૂર્વે આપણે બન્ને મિત્રો સાથે રહેતા હતા, પરંતુ તું પૃથ્વીના ભોગમાં આસક્ત થવાથી મારો ત્યાગ કરીને વિષય સુખો ભોગવવા માટે તેના સ્થાનો શોધવા સારું ગયો હતો. ૫૩ હે રાજન્! તું ને હું આપણે બંને માન સરોવરમાં રહેનારા હો સો અને અરા મિત્ર છીએ આપણે હજાર વર્ષ સુધી ઘર વિનાજ રહ્યા હતા. ૫૪ પાછળથી હે મિત્ર! તું વિષય સુખની લાલસાથી મારો ત્યાગ કરીને પૃથ્વી ઉપર ગયો. ત્યાં કોઈ એક સુદર સ્ત્રીએ બાધેલું નગર તારા જોવામાં આવ્યું. ૫૫ એ નગરમાં પાચ બાગ હતા, નવ દરવાજા હતા, એક તેનું રક્ષણ કરનારો કોટવાલ હતો, ત્રણ કોઠાઓ હતા, છ વેપારી અને પાચ દુકાનો હતી તેના મૂળ કારણ પાચ હતા અને તેને ઘણી સ્ત્રીઓ હતી. ૫૬ હે રાજન્! એમાં પાચ બાગ કદા તે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ, એ પાચ વિષયો સમજવા નવ દરવાજા કદા તે બે આખ, બે નાક, બે કાન વગેરેના નવ છિદ્રોને નવ દરવાજા બાણવા પ્રાણને તે નગરીનો કોટવાલ બાણવો તેજ, જળ તથા પૃથ્વીને તેના ત્રણ કોઠા-

હું પૂર્વ જન્મમાં પુરુષ હતો તેનું સ્મરણ આપવા માટે નરભતિના સંભાષનથી બોલાવે છે.

એ બહુવા. શ્રોત્ર, અક્ષુ, જિહ્વા, ઘ્રાણ તથા ત્વચા, એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય અને છઠ્ઠા મનને છ વેપારી બહુવા તેઓ બેઠાંએ તેટલા વિષયો જીવને પુરા પાડે છે ૧૭ હાથ, પગ, વાણી, ઉપસ્થ તથા ગુદા, આ પાંચ કર્મેન્દ્રિયને પાંચ હુકાનો સમજવી પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ, આ પાંચ મહાભૂતોને શરીરના અવિનાશી મૂળ કાળજી બહુવા બુદ્ધિને તે નગરીની મહારાણી બહુવી તે નગરીમા પેઢેલા આત્મા બુદ્ધિને વશ થવાથી સ્વસ્વરૂપને હ મેથ ભૂલી જાય છે ૧૮ તે નગરીમા પેઢી સ્ત્રીએ તારો પરાજય કરીને તને સ્વાધીન કરી લીધો હતો, તેથી તુ તેની સાથે રહ્યો હતો સ્વસ્વરૂપને ભૂલી ગયો અને તેના સ ગથી જ, હે જીવ! તુ આવી મહા હુ ખદ દશામા આવી પડ્યો છે ૧૯ તુ કંઈ વિદ્વાં રાજાની કુવરી નથી, તેમ આ શૂરવીર પુરુષ તારો પતિ નથી તેમ જે પુરજનીએ તને નવ દરવાજા વાળી નગરીમા ગોધી રાખ્યો હતો તે તુ વગી પુરજનીનો પતિ પણ નથી ૨૦ તું પૂર્વજન્મમા પોતાને પુરુષ માન્યો હતો અને હમણા પોતાને બીજા પુરુષની સ્ત્રી માને છે, પરંતુ તે બંને સિધ્યા છે અને આ તો બધી મારી અટપટી માયાની બાજ છે આપણે તો શુદ્ધ હ સ રૂપ છીએ આપણા બંનેનું સત્ય સ્વરૂપ હુ કહું, તે ધ્યાનથી સાભળ ૨૧

હે જીવ! હુ છુ તે જ તુ છે, તુ કંઈ બીજો નથી. તેમ જ તુ છે તે જ હુ છુ, તેમા પણ સ શય નથી તેના વિવેકનો બુદ્ધિથી તુ જરા વિચાર કર વિવેકી પુરુષો તારામા અને મારામા કોઈ દિવસ ક્યો ભેદ માનતાજ નથી ૨૨ દેહ એક રૂપ જ છે તોપણ પુરુષ જેમ પોતાના દેહને દર્પણમા મેટો, નિર્મળ તથા અસ્થિર જુવે છે, તેમ પારકા પુરુષના નેત્રની કીકીમા પોતાના દેહને નાનો, મલિન તથા અચળ દેખે છે આમ એક જ દેહ બે રીતે દેખાય છે. તેમ આપણ બંનેમા ચક્રિચિત્ પણ અતર નથી, છતાં મારુ પ્રતિબિંબ સાચામા પડ્યુ છે તેથી હુ મોટો, નિર્મળ તથા સ્થિર દેખાઉં છુ અને તારુ પ્રતિબિંબ અવિદ્યામા પડ્યુ છે તેથી તુ નાનો, મલિન અને અચળ દેખાય છે હે હ સ! તે સર્વ

ધર્મ ઉપાધિને લીધેજ બેવામા આવે છે. વસ્તુતાએ તારામા અને મારામા જરા પણ ભેદ નથી. અરી-સાને તથા આખને દૂર કરના જેમ દેહનું ખરુ સ્વરૂપ દેખાય છે, તેમજ માયાને તથા અવિદ્યાને દૂર કરવાથી આત્માનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ દ્રષ્ટિએ પડે છે. ૨૩

નારદ કહે છે-ઉપર પ્રમાણે હ સે માનસરોવરના વાસી હ સને સમજાવ્યો, ત્યારે તેણે સ્વસ્વરૂપમા રહીને ઘણી વાર સુધી વિચાર કર્યો તો વિષયોની લાલસાથી હ સનો વિયોગ થતા પ્રથમ 'હુ બ્રહ્મ સ્વરૂપ હતો' એવી જે સ્મૃતિ નાશ પામી હતી, તે તેને પુનરપિ પ્રાપ્ત થઈ ૨૪

હે પ્રાચીનબ્રહ્મિષ રાજા! તને કેવળ આત્મજ્ઞાનની વાત કહેવાથી તારા સમજવામા તે યથાર્થ રીતે આવત નહિ, માટે મે પુરજન રાજાના ઇતિહાસના મિષથી તને અપરોક્ષ રીતે અધ્યાત્મ જ્ઞાનની આ કુચી ખતાવી છે, કારણ કે આખા વિશ્વના કસ્ટ્યાણુ કર્તા ભગવાન પગ્મ તમાને પણ વેદાતની કથા દષ્ટાતો દ્વારાજ સમજાવી શકાય છે ૨૫

बहिर्ब्रह्मेतद्दृष्ट्वात्म पारोक्ष्येण प्रवर्त्तिनम् ।

यत्परोક્ષપ્રियो देवो भगवान्विभ्रमावबन् ॥

इति श्रीमद्भागवने महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
अष्टाविंशोऽध्यायः.

અધ્યાય ૨૯ મો.

પુરંજન રૂપકની સમજ.

પ્રાચીનબ્રહ્મિષ રાજા

भगवस्ते वचोऽस्माभिर्न सम्यगवगम्यते ।

कथयस्तद्विजानन्ति न वय कर्मपोहिनाः ॥

પ્રાચીનબ્રહ્મિષ રાજા પૂછે છે-હે ભગવન્ નારદ! તમારુ વચન અમે યથાર્થ રીતે સમજી શકતા નથી તે વાત વિવેકીજનો સમજી શકે, પરંતુ કર્મ-મોહિત થયેલા અમે તે વાતને સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકતા નથી ૧

નારદ બોલ્યા-મે આ આખ્યાનમા જે પુરુષ

હુ આ અધ્યાયમા પરોક્ષ રીતે કહેલા આખ્યાનને ઉપસહાર કરતા જીવને સ્ત્રીના સમથી સસારમા જન્મ મરણ અને ભગવાનના સમથી મુક્તિ મળે છે, એ કથા કહેમરી

કહ્યો હતો, તેને જીવ જાણવો અને તે પોતાના કર્મો-
દ્વારા પુરને એટલે શરીરને ઉત્પન્ન કરે છે, તે શરી-
રમાં કેાઈ એક પગવાળા, કેાઈ બે પગવાળા, કેાઈ
ત્રણ પગવાળા, કેાઈ ચાર પગવાળા તથા કેાઈ પગ
વિનાના પણ હોય છે ૨ તેમાં જે અવિજ્ઞાત નામનો
જીવનો મિત્ર કહ્યો હતો, તેને ઇશ્વર જાણવો, કારણ
કે પુરુષો નામથી, ક્રિયાથી, તથા ગુણોથી ઇશ્વરને
જાણી શકતા નથી, માટે તેનું નામ અવિજ્ઞાત રાખ્યું
હતું ૩ તે જીવને જ્યારે ઇન્દ્રિયોના સર્વ પ્રિય વિષયો
ભોગવવાની ઇચ્છા થઈ ત્યારે તેણે નવ છિદ્રવાળા,
બે હાથવાળા અને બે પગવાળા, મનુષ્યદેહને ઉત્તમ
માન્યો ૪ પૂર્વે તમને પુર જની નામની જે સ્ત્રી કહી
હતી, તે બુદ્ધિ જાણવી જે બુદ્ધિને લીધે જીવ, હું
તથા મારું, એવી મમતા કરે છે, જેના અધ્યાસથી
જીવ આ દેહમાં રહીને ઇન્દ્રિયોદ્વારા વિષયોને ભોગવે
છે ૫ બુદ્ધિના જે મિત્રો કહ્યા હતા તે ઇન્દ્રિયો
જાણવી તેમાંની કેટલીક ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન થાય છે
અને કેટલીક ઇન્દ્રિયોથી કામકાજનો વ્યવહાર થાય
છે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને બુદ્ધિની સખીઓ જાણવી,
અને પાંચ માથાવાળો સર્પ તે પાંચ વૃત્તિઓવાળો
પ્રાણ સમજવો ૬ મોટા બળવાળો જે નાયક કહ્યો
તેને મન જાણવું અને તે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા પાંચ
કર્મેન્દ્રિય એમ દશ ઇન્દ્રિયોનો નાયક ગણાય છે
પાંચાલ દેશ એટલે પાંચ વિષયો જાણવા, જેમાં
નવ દરવાજાવાળું પુર એટલે નવ કાણાવાળું શરીર
કહેલું છે જે આખના, બે નાકના, બે કાનના, એક
મુખનું, એક શિશ્નનું તથા એક ગુદાનું, એમ નવ
છિદ્રને નવ દરવાજા જાણવા જીવ ઇન્દ્રિયોને સાથે
લઈને બળે દરવાજેથી બહાર જાય છે અને વિષ-
યનો ઉપભોગ કરે છે ૭-૮ જે આખ, બે નાક તથા
મુખ, એ પાંચને પૂર્વ દિશા તરફના દરવાજા જાણવા
જમણા કાનને દક્ષિણ દિશા તરફનો દરવાજો જાણવો
અને ડાબા કાનને ઉત્તર તરફનો દરવાજો જાણવો
૯ ગુદા તથા શિશ્ન એ બે નીચેના દ્વારને પશ્ચિમ
દિશા તરફના દરવાજા જાણવા ખંચોતા તથા આ-
સુખ નામના બે દરવાજા કહ્યા તે બે એક એકની
સાથે બેઠાયેલા નેત્ર જાણવા જીવ, દુઃખાન નામના

મિત્રની સહાયતાથી અર્થાત્ ચક્ષુરિન્દ્રિયની સહાય-
તાથી ઉપર કહેલા બે નેત્ર રૂપી દ્વારમાંથી વિભાજિત
નામના દેશમાં જાય છે, અર્થાત્ નાના પ્રકારના
રૂપને જીવે છે ૧૦ નક્ષિની તથા નાલિની નામના
બે દરવાજા નાકના બે છિદ્રો જાણવા અને ગંધને
સોગ્ગલ દેશ જાણવો ઘ્રાણેન્દ્રિય અવધૂત મિત્ર કહ્યો
છે મુખને મુખ્ય દરવાજો જાણવો વિષય એટલે
વાણી અને રસજ એટલે જિહ્વા ઇન્દ્રિય, એ બંનેને
એક એકના મિત્ર કહ્યા છે ૧૧ આપણા દેશને જ્ઞાન
પક્ષમાં નાના પ્રકારનું ભાષણ જાણવું અને બહુદન
નામનો દેશ કહ્યો તેને વિધ વિધ પ્રકારનું અન્ન
સમજવું પિતૃહ્ એટલે જમણો કાન અને દેવહ્
એટલે ડાબો કાન જાણવો ૧૨ દક્ષિણ પાંચાલ દેશને
પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્ર જાણવું અને ઉત્તર પાંચાલ દેશને
નિવૃત્તિ શાસ્ત્ર જાણવું શ્રુતધર એટલે શ્રવણેન્દ્રિય-
દ્વારા જીવ પિતૃલોકમાં તથા દેવલોકમાં જાય છે
૧૩ આસુરી નામનો જે નીચેનો દરવાજો કહ્યો તેને
શિશ્ન અને હૃર્મદ નામનો જે તેનો મિત્ર કહ્યો તેને
ઉપસ્થ ઇન્દ્રિય જાણવી ગ્રામક નામનો મિત્ર કહ્યો
તેને પાંચ જાણવો વૈશસ નામનો દેશ કહ્યો તેને
સ સારના પાંચ પ્રાણીનું સગ સુખ (મૈથુન) જાણવું,
તથા નિર્ઝાતિ નામના દરવાજાને ગુદા જાણવી ૧૪
લુપ્થક નામના દેશને નરક જાણવું અને નિરતર
બંધ બારણાવાળા જે બે દરવાજા કહ્યા તેને હાથ
પગ જાણવા જીવ તે બે દરવાજા માર્ગે અવબવ
કરે છે તથા કામ કરે છે ૧૫ હૃદયને અત્ પુર કહ્યું
છે, મનને નાજર કહ્યું ને મનના સત્ત્વ, રજ તથા
તમ નામના ત્રણ ગુણોથી હૃદયમાં રહેલો જીવ
મોહને, પ્રસાદને તથા હર્ષને પામે છે ૧૬ બુદ્ધિ
જેમ સ્વપ્નમાં વિકાર પામે છે અને જાગૃત અવસ્થા-
માં ઇન્દ્રિયોની પાસે નાના પ્રકારના કાર્યો કરાવે છે,
તેમ બુદ્ધિના ગુણોમાં લિપ્ત થયેલો આત્મા પોતે
કેવળ સાક્ષી રૂપ રહે છે, તોપણ જીવ અને અડકવું
વગેરે બુદ્ધિએ કરેલા સર્વ કાર્યો પોતે કરેલા માને
છે ૧૭ સ્વમાવસ્થાના દેહને રથ જાણવો, ઇન્દ્રિયોને
ઘોડાઓ જાણવા અને વર્ષના વેગને રથની ચાલ
જાણવી, કેમકે તેના રથનો વેગ પણ વર્ષના વેગની

પેઠે અટકે નહિ એવો હોય છે (વસ્તુતાએ સ્વમા-
વસ્થામા શરીર આદિકની ઉત્પત્તિ બુદ્ધિમાજ થાય
છે, માટે તેની ગતિ બીજે ઠેકાણે થતી નથી) પાપ
તથા પુણ્યને રથના બે પૈડા બાણવા ત્રણ ધ્વજને
ત્રણ ગુણ બાણવા પાપ પ્રાણો સમજવા ૧૮ દોરીને
મન બાણવુ સારથિ એટલે બુદ્ધિ, બેસવાનું સ્થાન
તે હૃદય, ધોસરી બાધવાના બે ઉટડા તે સુખ તથા
દુઃખ, પાપ પ્રકારના પદાર્થો કહ્યા તે પાપ ઇન્દ્રિયોના
વિષયો અને સાત પડદા તે સાત ધાતુઓ બાણવી
૧૯ આકૃતિ એટલે પાપ કર્મેન્દ્રિયનું બાહ્ય પરાક્રમ
બાણવુ. જીવ કર્મેન્દ્રિયોવડે સ્વમાવસ્થામા ઝાઝવાના
જળ જેવા મિથ્યા પદાર્થો તરફ દોડે છે અગિયાર
સિપાઈઓ કહ્યા તે મન સાથે અગિયાર ઇન્દ્રિયો
બાણવી મૃગયા કરનારો એટલે પાપ જ્ઞાનેન્દ્રિ-
યોથી વિષયોનો ઉપભોગ કરનારો તે જીવ બાણ-
વો, ૨૦ ચ ઉવેગ નામના ગ ધર્વને વર્ષ બાણવુ,
કે જેનાથી કાળનું યથાર્થ માપ બાણવામા આવે છે
ત્રણસે ને સાઠ ગ ધર્વો કહ્યા તે વર્ષના ત્રણસે ને
સાઠ દિવસો બાણવા અને તેટલીજ ગ ધર્વ સ્ત્રીઓ
કહી છે તે રાત્રિઓ બાણવી દિવસો તથા રાત્રિઓ
ચોતરફથી પુર જનના (જીવના) આયુષ્યને હરી લે
છે ૨૧ કાળકન્યાને સાક્ષાત્ જરાવસ્થા બાણવી, કે
જેને લોકો અહુણ કરતા નથી યવન રાજા તે મૃત્યુ
બાણવો, કે જેણે લોકોનો નાશ કરવા માટે જરાને
બેન કરીને રાખી છે ૨૨ યવન રાજાના જે અનુચર
યવનાદિ કહ્યા તેઓને આધિ તથા વ્યાધિ સમજવા
અને પ્રાણીઓને દુઃખ દેવામા અત્યંત વેગવાળા
યવનના ભાઈ પ્રજવારને તાવ બાણવો એ તાવ
તાલીઓ તથા ઉનો, એમ બે પ્રકારનો છે ૨૩ આ
પ્રમાણે દેવોથી, દેહોથી તથા બીજા પ્રાણીઓથી
આવનારા નાના પ્રકારના દુઃખોથી પીડા પામતો
અને અજ્ઞાનમા ગુચવાઈ ગયેલો જીવ પોતે નિર્ગુણ
છતાં પણ પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો અને મનના ધર્મેનો
પોતાને વિષે ‡ અધ્યાસ કરીને હુદ્ધ વિષયોનું મનન
કરતો અહંતા મમતાથી કર્મ કરતો સો વર્ષ સુધી

દેહમા રહે છે ૨૪-૨૫ જીવ પોતે પરબ્રહ્મરૂપ છે
તોપણ તે જ્યારે પરમ ગુરુ ભગવાન પરમાત્માને
વિસરી જાય છે, માયાથી ઉત્પન્ન થયેલા આ દેહા-
દિકમા બધાય છે અને દેહાભિમાની થઈ, દેહને વશ
થઈ સાત્વિક, રાજસ તથા તામસ કર્મો કરે છે ત્યારે
તે પોતાના કર્માનુસાર અવતાર લે છે ૨૬-૨૭
માત્વિક કર્મો કરવાથી કોઈ વખતે પુષ્કળ પ્રકાશ-
વાળા અવતાર પામે છે, રાજસ કર્મો કરવાથી ઘણા
શ્રમવાળા કર્મથી ભરેલા અને પરિણામે દુઃખદાયી
અવતાર પામે છે અને તમાસ કર્મો કરવાથી અજ્ઞાન
તથા શોકથી ભયંકર એવા અવતારો પામે છે ૨૮
એ પ્રમાણે મહાબુદ્ધિવાળો જીવ પોતાના કર્મ
પ્રમાણે કોઈવાર પુરુષ, કોઈવાર સ્ત્રી, કોઈવાર નપુ-
સક, કોઈવાર દેવતા, કોઈવાર મનુષ્ય તથા કોઈવાર
પક્ષી થઈને અવતરે છે, ૨૯ અને ભૂખથી ઘેરાયેલો
જરીબ કુતરો જેમ ઘરઘરને બારણે રખડીને ભ્રમ
પ્રમાણે કોઈ ઠેકાણેથી અન્ન તો કોઈ ઠેકાણેથી લાક-
ડીનો માર કે તુચ્છકાર પામે છે ૩૦ તેમ વિષયની
ઈચ્છાવાળો જીવ પણ સ્વર્ગમા, પાતાળમા અથવા
મૃત્યુલોકમા ઉંચા નીચા જન્મોમા ભટકતો, પ્રારબ્ધ
પ્રમાણે સુખ દુઃખને પામે છે ૩૧ દુઃખો દૂર કર-
વાનો એક પણ ઉપાય મળતો નથી અને કહાચ
ઉપાય પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ દૈવથી, પ્રાણીઓથી
તથા શરીરથી થતા દુઃખોમાના એક દુઃખથી પણ
જીવ છૂટો થઈ શકતો નથી ૩૨ જેમ કોઈ પુરુષ
માથા ઉપર વજનદાર ભાર ઉંચકીને જતો હોય તે
વધારે ભાર લાગવાથી પેલા ભારને માથા ઉપરથી
કાઢ ઉપર લઈ લે છે, પરંતુ એમ કરવાથી પેલો
ભાર કંઈ ઓછો થતો નથી તેમજ સર્વ ઉપાયો
દુઃખમય છે માટે, તે તે ઉપાયો કરવાથી પણ પ્રાણી
દુઃખમાથી છૂટો થઈ શકતો નથી ૩૩ હે નિર્દોષ
રાજન્ ! એક સ્વપ્નમા આવેલું બીજું સ્વપ્ન જેમ
પહેલા સ્વપ્નને મટાડી શકતું નથી, તેમ દુઃખરૂપ
કર્મો પણ કેવળ કર્મો કરવાથીજ દૂર થતા નથી,
કારણ કે બંને કર્મો અવિદ્યાને લીધે પ્રાપ્ત થતા
હોવાથી સમાન છે ૩૪ જીવ ઉપાધિરૂપ મનથી
સ્વપ્નમા હોય ત્યાં સુધી તેની સ્વમાવસ્થા દૂર થતી

‡ હુ પુરુષ, હુ સ્ત્રી, હુ આણુ, હુ ક્ષત્રિય, વગેરે દેહા-
દિકના ધર્મેને આત્મામા આશેપી દેવા તેને અધ્યાસ કહે છે

નથી તેમજ વસ્તુતાએ જોતા સસાર મિથ્યા છે, તોપણ વિષયોનું મનન કરનારા જીવને સસાર છૂટતો નથી ૩૫ માટે જે અજ્ઞાનને લીધે પુરુષાર્થ-રૂપ આત્માને જેમા અનર્થની પરપરા સમાયલી છે, એવો સસાર વળગ્યો છે, તે અજ્ઞાનના શુરૂપ પરમાત્માની પરમ ભક્તિ કરવાથી જ નાશ પામે છે ૩૬ વાસુદેવ એવા ભગવાન માટે સારી રીતે કરેલા ભક્તિયોગ, વૈરાગ્ય તથા જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે ૩૭ હે પ્રાચીનબર્હિષ રાજર્ષિ! તે ભક્તિ, ભગવાનની કથા શ્રવણ કરવાથી થોડજ સમયમા મળે છે, માટે નિત્ય ભગવાનની કથાને સાભળનારા, શ્રદ્ધાળુ તથા કથાને નિત્ય ભણનારા મનુષ્યને થોડા સમયમા જ ભગવાન ઉપર ભક્તિયોગ થાય છે ૩૮ હે રાજન્! જ્યા આગળ નિર્મળ મનના સદ્ગુણી ભગવાનના ભક્તો ભગવાનના ગુણો ગાવામા તથા સાભળવામા વ્યથ્ર ચિત્તવાળા થઈને રહેતા હોય, ૩૯ તે ઠેકાણે મહાત્મા પુરુષોના મુખમાથી ભગવાનના ચરિત્રરૂપી અમૃતની નદીઓ ચારે તરફ વહ્યા કરે છે અને જે લોકો અત્યંત તૃષ્ણાથી તે નદીઓના જળનું માવધાન થઈ ખુદલા કાનથી પાન કરે છે તે ભક્તિરસિક લોકોને ભૂખ, તરશ, ભય, શોક અને મોહ બાધ કરતા નથી ૪૦ પણ જો સત્સંગ કરે નહિ તો ઉપર કહેલા સ્વાભાવિક શોક, મોહ વગેરેથી તથા આળસથી ખિન્ન થયેલા લોકોને નિત્ય ભગવાનની કથારૂપી સુધાસાગરમા પ્રીતિ થતી નથી ૪૧ સાક્ષાત્ બ્રહ્મ, ભગવાન શ કર, મનુ, દક્ષ વગેરે પ્રજાપતિઓ, સનક વગેરે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ, ૪૨ મરીચિ, અત્રિ, અગીરા, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કતુ, ભૃગુ, વસિષ્ઠ, હું તથા નારદ એ સર્વ બ્રહ્મવાદીઓ વેદવાણીના વેત્તા છીએ અને તપશ્ચર્યા, વિદ્યા તથા સમાધિવડે અદ્યાપિ સુધી સર્વના સાક્ષી પરમેશ્વરને શોધીએ છીએ, તોપણ તેમને કદી પણ જોઈ શક્યા નથી ૪૩-૪૪ લોકો અર્થથી પણ પાર પહોચાય નહિ એવા મહા મોટા વિસ્તારવાળા વેદનો અર્થ વિચારે છે, તોપણ તેઓ મત્રે એ પ્રતિપાદન કરેલા ઈન્દ્રાદિકના સ્વરૂપોવાળા સાકાર દેવતાઓનું ભજન કરે છે, પરંતુ તેઓ પરમાત્માને ઓળખતા

નથી. ૪૫ પણ અંત કરણમા સારી રીતે ધ્યાન કરેલા ભગવાન જેના ઉપર અનુગ્રહ કરે છે તે મનુષ્યની લોકલક્ષ્ણ તથા કર્મ માર્ગમા થયેલો આગ્રહ દૂર થાય છે ૪૬ માટે હે પ્રાચીનબર્હિષ રાજા! અજ્ઞાનને લીધે પુરુષાર્થરૂપે દેખાડતા યજ્ઞના કર્મો માત્ર કાનને જ મીઠાશ આપનાર છે એટલું જ, પરંતુ પરમ વસ્તુને દેખાડતા નથી, માટે તે કર્મો ઉપર તમારે પુરુષાર્થ બુદ્ધિ કરવી નહિ ૪૭ ધૂમાડાથી જેઓની મલિન બુદ્ધિ થયેલી હોય છે, એવા જે લોકો કર્મ કરવા એ જ વેદનું ખરેખર તાત્પર્ય છે એમ કહે છે, તેઓ વેદના ખરા અર્થને બાજુતા નથી, કારણ કે જેમા ભગવાન વાસુદેવ રહેલા છે, એવા વેદમા કહેલા સ્વસ્વરૂપ પરમાત્માને તેઓ બાજુતા નથી. ૪૮ તુ તો મહા મૂર્ખ છે, કારણ કે આખી પૃથ્વી ઉપર પૂર્વ દિશા તરફ અણીવાળા દહોને પાથરીને ઘણા પશુઓનો સહાર કરી હું મોટો યજ્ઞ કરનારો છું, એવા અભિમાનમા તુ આવી ગયો છે અને તે અવિવેકતાને લીધે ખરા કર્મને બાજુતો નથી, પણ ભૂલી ગયો છે ભગવાન જેથી સતુષ્ઠ થાય તે જ કર્મ અને જેથી ભગવાન ઉપર મન સ્થિર થાય તે જ વિદ્યા બાજુવી ૪૯ ભગવાન શ્રીહરિ પોતે જ સર્વ દેહધારીઓના આત્મા છે, સ્વતંત્ર કારણ છે તથા જગતના ઇશ્વર છે, માટે જ લોકોને શ્રીહરિના ચરણ પરમ શરણરૂપ છે અને તેથી મનુષ્યોનું આ લોકમા તથા પરલોકમા કલ્યાણ થાય છે ૫૦ જે પરમાત્મા છે તે જ આપણો અત્યંત પ્રિય આત્મા છે અને તેનું ભજન કરવાથી લેશ પણ ભય રહેતો નથી જે મનુષ્ય આ પ્રમથે બાજુ છે તેને વિદ્વાન બાજુવો અને જે વિદ્વાન હોય તે શુરુ તથા પરમાત્મા ગણાય છે ૫૧

નારદ કહે છે—હે પુરુષશ્રેષ્ઠ રાજન્! તમે જે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, તેનો આ રીતે મેં તમારી આગળ યથાર્થ નિર્ણય બતાવ્યો હવે હું તમને સારી રીતે નિર્ણય કરેલી ગૂઢ વાત કહું છું, તે તમે સાંભળો ૫૨ ક્ષુદ્ર પદાર્થોનું ભક્ષણ કરનારો તથા

† પુરજનની કથાના મિષથી આત્માને બધ તથા મોક્ષ થવાની વાર્તા કહી, તોપણ સંન્યાસ મનમા અલભ

વનમાં ચરનારો એક મૃગ પુષ્પોની વાડીમાં મૃગ-
લીની સાથે સાથે ફરે છે અને તેની ઉપર આસક્ત
થઈ રહેલા છે તેના કાન ભમરાઓના ગુભારવથી
લોભાઈ રહેલા છે, તેની આગળ પ્રાણુનો નાશ કર-
નાર વાઘ ઉભા છે, તેને ગણુગાર્યા વિના ચાલ્યો
ચાલ્યો આગળ જાય છે, પાછળથી પારધીએ મારેલા
બાણથી તેની પીઠ ભેદાઈ ગઈ છે એવા મૃગને તુ
શોધી કાઢ ૫૩ પરંતુ રાજાના તરફથી નારદના
પ્રશ્નનો કંઈ પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ, ત્યારે નારદ
પોતે તેનો ઉત્તર આપવાને બોલ્યા કે તુ પોતે જ
મૃગરૂપ છે, પુષ્પની પેઠે પરિણામે નીરસ થઈ
જનારી સ્ત્રીઓવાળા ઘરમાં સ્ત્રીઓની સાથે તુ રહે
છે, ફૂલની મધુર સુગંધની પેઠે અત્યંત હલકા
કામ્ય કર્મના ફળથી મળતા જિહ્વાના તથા ઉપસ્થ
આદિકના અદ્ય સુખને તુ શોધ્યા કરે છે સ્ત્રીઓની
સાથે રહેવાથી તેઓ પર તારુ મન આસક્ત થયેલું
છે ભમરાઓના મધુર ગુભારવોની પેઠે સ્ત્રીઓના
અત્યંત મધુર ગાયનોથી તારા કાન લોભાયેલા
છે અને આગળ ઉપર રહેલા વાઘની પેઠે દિવસ,
રાત્રિ, પખવાડિયા વગેરે કાળના વિભાગો તારા જ
આયુષ્યનો નાશ કરે છે, છતાં તેઓને ગણુગાર્યા
વિના તુ ઘરમાં અનેક ક્રીડાઓ કરે છે અને કાળ-
રૂપી પારધી છાનોમાનો તારી પાછળ ફરીને ગુમ
બાણથી તને જ વિધી નાખે છે હે રાજા! આ રીતે,
તારુ પોતાનું હૃદય ભેદાઈ ગયેલું છે, તેનો તારે
વિચાર કરવો જોઈએ ૫૪ હે રાજા! આ પ્રમાણે
તારી દશા થએલી છે, તેનો તુ પોતે વિચાર કરીને
તારા ચિત્તને હૃદયમાં સ્થિર કર અને બહિર્વૃત્તિ-
ઓને એક ઠેકાણે રોક, એટલે ઇન્દ્રિયોને તેના વિષ
યોમાં જતી અટકાવ જેમાં નીચ કામી પુરુષોની
કથાઓ હોય એવા ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર,
જીવોના આશ્રયરૂપ પરમાત્માને પ્રસન્ન કર અને
ક્રમે ક્રમે સર્વ વિષયોમાંથી અળગો થઈ જા ૫૫

વેસગ્ય થયો નહિ, પરંતુ તે પુત્રોના આવવાની વાટ જોવા
લાગ્યો, એટલે નારદ ફરીને તે શબ્દને મહાભયથી સર્વ
શરીરોના કંપ સાથે ધરમાંથી બહાર કાઢવા માટે એક
હરિણનું રૂપ કહેવા લાગ્યા જે સામ્રાજ્યથી શબ્દને તીવ્ર
વેસગ્ય થાય અને તેથી તે સ્વસ્વરૂપને પામે

પ્રાચીનબ્રહ્મિય રાજા પૂછે છે-હે બ્રહ્મન! આપે
જે કહ્યું તે મેં સાંભળ્યું તથા તેનો વિચાર પણ
કર્યો આ વાત ઉપાધ્યાયો બાણુતા નથી, જો તેઓ
બાણુતા હોય તો મને શા માટે કહે નહિ? ૫૬ હે
મહારાજ નારદ! ઉપાધ્યાયોએ હું આત્મા છું કે નહિ,
આવો મોટો સંશય આ વિષયમાં નાખ્યો હતો,
પરંતુ તે સંશય તમે કાપી નાખ્યો હે નારદ! હજી
મને તે વિષે એક સંશય રહેલો છે, જેમાં ઋષિઓ
પણ ગોથા ખાય છે અને જ્યાં ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ
પણ પહોંચી શકતી નથી ૫૭ એ મારો સંશય આ
પ્રમાણે છે-પુરુષ આ જગતમાં જે દેહવડે કર્મો કરે
છે, તે દેહને આ લોકમાં જ ત્યાગ કરીને પરલોકમાં
બીજા દેહથી લોગવવા યોગ્ય કર્મના ફળોને લોગવે
છે અર્થાત્ એક દેહ કરેલા કર્મને બીજા દેહથી
લોગવે છે આ પ્રમાણે વેદ બાણુનારાઓ ઠેકઠેકાણે
કહેતા સંભળાય છે, તેમ આપે પણ કહ્યું હતું કે,
પુરજને એક દેહથી કરેલા પાપોવડે બીજા જન્મમાં
અત્યંત પીડા લોગવી હતી આ વિષયમાં કર્તાનો
તથા લોકતાનો દેહ જીવો જીવો હોવાથી જેણે કર્મ
કર્યા હશે તેને ફળ મળશે નહિ અને જેણે કર્મ
કર્યા નહિ હોય તેવો દેહ તેનું ફળ લોગવશે, આવો
પ્રસંગ આવી પડવાથી તે વાત અઘટિત ગણુશે.
વળી બીજો સંશય એવો છે કે-વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે
કરેલું કર્મ થોડા કાળ પછી અદૃશ્ય થઈને જોવામાં
આવતું નથી દૃષ્ટાત તરીકે ધારો કે બાણે એક યજ્ઞ
કરવા માડ્યો તે યજ્ઞ જ્યાં સુધી ચાલુ રહે ત્યાં
સુધી તો તે કર્મ જોવામાં આવે છે, પરંતુ યજ્ઞની
સમાપ્તિ થયા પછી તેમાંનું કંઈ પણ જોવામાં આવતું
નથી, તે સર્વ અદૃશ્ય થઈ જાય છે આમાં કર્મનો
નાશ થયા પછી અદૃશ્ય કર્મના ફળની આશા રાખ-
વી એ અસંભવિત કેમ નહિ? ૫૮-૫૯

નારદ બોલ્યા-કર્તા-લોકતાપણુ આ સ્થૂલ
દેહને નથી, પરંતુ લિંગ શરીરને છે લિંગ શરી-
રમાં મનનું પ્રાધાન્ય મુખ્ય છે સ્થૂલ શરીરનો નાશ
થાય છે તોપણ જેમાં અતઃકરણ પ્રધાન છે એવા
લિંગ શરીરનો નાશ થતો નથી પુરુષ, જેમાં મન
મુખ્ય છે, એવા લિંગ શરીરવડે કર્મો કરે છે તે જ

લિંગ શરીરવડે પરલોકમા અથવા તો બીજા જન્મમા તે તે કર્મના ફળને ભોગવે છે, અર્થાત્ કર્તા-લોકતા-પણુ 'લિંગ શરીર (સૂક્ષ્મ શરીર) ને છે, સ્થૂલ દેહને નથી અને તે લિંગ શરીર સ્થૂલદેહ નાશ પામ્યા છતાં પણ નાશ પામતો નથી ૧૦ જ્યારે સ્વપ્ન આવે છે ત્યારે જાગ્રદવસ્થાના આ સ્થૂલ દેહનું અભિમાન છૂટી જાય છે અને તેવા જ બીજા કોઈ સ્વપ્નના દેહવડે આપણે સુખદુઃખ ભોગવીએ છીએ, પરંતુ તેમા ખરેખર લોકતાપણુ અત કરણનું છે અને તે અત કરણ જે જાગ્રદવસ્થામા હતુ તેજ સ્વમાવસ્થામા વિદ્યમાન હોય છે અને જાગ્રદવસ્થામા મનને જે કર્મના સંસ્કારો લાગ્યા હોય તેજ સંસ્કારો સ્વમાવસ્થામા બીજા દેહમા પણ ભોગવાય છે, તેમ એક જન્મમા જે કર્મના સંસ્કારો થયા હોય તેજ કર્મો બીજા જન્મમા ભોગવાય છે સ્થૂલ દેહ કર્તા નથી પણ તે એક દ્વારરૂપ છે ૧૧ 'આ મારા પુત્રો છે, હું બ્રાહ્મણ છું, હું ક્ષત્રિય છું,' આ પ્રમાણે પુરુષ જે કંઈ બોલે છે, તે અત કરણને લીધે બોલે છે અને તે અત કરણવડે જે તે દેહને ધારણ કરે છે, એટલે કે, જે જે દેહ ઉપર અભિમાન ધરાવે છે, તે તે સ્થૂલ દેહથી પુરુષ કર્મના ફળને ભોગવે છે અને અહ કારથી ગ્રહણ કરેલા કર્મવડે જીવ ફરીને દેહ ધારણ કરે છે આ રીતે જન્મ થવામા લિંગ શરીર કારણ છે, તે વિના જન્મ થતો નથી, માટે અભિમાની અને મનોવિશિષ્ટ એવા લિંગ દેહનું જ કર્તાપણુ છે સ્થૂલદેહને તો માત્ર પુત્રાદિકના દેહની પેઠે દ્વારપણુ જ છે ૧૨ હે રાજન્ ! તમે કહો છો કે કર્મનો નાશ થવાથી પરલોકમા તેનું ફળ કેવી રીતે મળે ? તેનો ઉત્તર એવો છે કે જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયો પોત પોતાના વિષયોની સાથે મળ ધરાવે છે, તોપણુ ઇન્દ્રિયો એક વખતે જ સઘળી સાથે પોતપોતાના વિષયમા પ્રવૃત્તિ કરતી નથી, પરંતુ જુદે જુદે વખતે કોઈ વેળા તેઓની પ્રવૃત્તિ ભેદમા આવે છે આ ઉપરથી એવું અનુમાન થાય છે કે, તે સર્વ ઇન્દ્રિયોની ઉપર અત કરણનો અધિકાર છે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ અત કરણને અનુસરીને પોતપોતાના વિષયોમા પ્રવૃત્ત થાય છે

એવી રીતે અત કરણની વૃત્તિઓ અનંત છે, પરંતુ તે સર્વ એક વખતેજ પોતપોતાના કર્મ કરતી નથી પણ તેના ઉપર પૂર્વ જન્મના દેહનાં કર્મની સત્તા હોય તે તે કર્મોને અનુસરીને ચિત્તવૃત્તિ પોતાના સમય પ્રમાણે કર્મ કરવા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે આ ઉપરથી પૂર્વ જન્મના દેહનું કર્મ દેહની સાથે નાશ પામતું નથી, પણ લિંગ શરીરની સાથે રહે છે, એમ અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે ૧૩ આ વર્તમાન કાળના દેહે કોઈ દિવસ કોઈ પણ ઠેકાણે જેવી તથા જેવા આકારની વસ્તુ અનુભવેલી ન હોય તેમ સાક્ષી પણ ન હોય તેવી વસ્તુ કોઈ વેળા સ્વમાવસ્થામા અથવા તો મનોરથની અવસ્થામા મનમા સ્ફુરી આવે છે ૧૪ તે ઉપરથી હે રાજન્ ! જીવ પૂર્વ જન્મનો દેહ છે તથા વાસનામય લિંગશરીરનો તે બંને દેહની સાથે સળધરાવે છે, એવો નિશ્ચય કરો, કારણ કે જે વસ્તુ અનુભવમા આવી ન હોય તે વસ્તુ મનમા સ્ફુરતી નથી ૧૫

હે રાજન્ ! તારું કલ્યાણ થાઓ ! પ્રાણીનો પૂર્વ જન્મ ઉત્તમ જાતિમા હતો કે નીચ જાતિમા હતો, તેમ લવિષ્યકાળમા ઉત્તમ જાતિમા જન્મ થશે કે નીચ જાતિમા જન્મ થશે, એ વાત પ્રાણીનું મન જ ઐહાર્ય, કાર્પણ્ય આદિક પોતાની વૃત્તિઓ ઉપરથી કહી આપે છે, કે, પૂર્વ જન્મમા પણ આવો દેહ હતો અને હવે પછી પણ આવો દેહ આવશે. ૧૬ અહીંઆ કેટલાક એવી શંકા કરે છે કે પૂર્વ જન્મમા અનુભવ કરેલી વસ્તુજ ભેદમા આવતી હોય તો કોઈવાર દેખાવી નહિ ભેળંએ તેવી નહિ ભેળેલી વસ્તુ પણ સ્વપ્નમા દેખાય છે જેમ કે પર્વત ઉપર સમુદ્ર, દિવસે નક્ષત્રો અને પોતાનો મસ્તક-ચ્છેદ જણાય છે, તેનું સમાધાન કેવી રીતે કરવું ? તેનો ઉત્તર એવો છે કે, સમુદ્રને પૃથ્વી ઉપર ભેળો હતો, નક્ષત્રોને રાત્રે ભેળો હતા અને સ્નાન કરતી વેળાએ તેલમા અથવા તો પાણીમા પોતાનું કપાઈ ગયેલા માથાવાળા શરીરનું પ્રતિબિમ્બ પણ ભેળું હતું માત્ર નિદ્રાના દોષને લીધે ઠેકાણુમા, કાળમા તથા અભ્યગ ક્રિયામા ફેર પડી ગયો, તેથી ઉલ્લટું દેખાય છે એમ માનવું યોગ્ય છે પરંતુ નહિ અનુ-

લેવેલું' જોવામા આવ્યું આમ તો કહી શકાય જ નહિ ૧૭ જે મનુષ્ય અત્યંત દરિદ્ર હોય તે પણ સ્વ-મમા કોઈવાર પોતાને ચક્રવર્તી થયેલો જુવે છે, તેમ રાજા પોતાને ૨૬ પણ જુવે છે, કારણ કે ઇદ્રિયોના સર્વ વિષયો ક્રમ પ્રમાણે એક પછી એક મનમા આવે છે અને ક્રમવાર ભોગવાયા પછી પાછા જતા રહે છે, આમ થવામા મન કારણ છે અને તે મન સર્વ મનુષ્યમા રહેલું છે, કોઈ મન વિનાનો નથી ૧૮ ઇદ્રિયોના વિષયો કોઈવાર ક્રમે ક્રમે મનમા આવે છે, ત્યારે કોઈવાર સર્વ વિષયો એક સાથે પણ મનમા ઉત્પન્ન થાય છે જેમકે સત્ત્વગુણવાળું મન વિરાટ ભગવાનનું ધ્યાન કરવા માટે છે, ત્યારે આખું વિશ્વ પોતાના મનમા સમાયેલું હોય એવું જણાય છે રાહુ નામનો ગ્રહ જો કે દેખાતો નથી, તોપણ તે ચંદ્રમાને જ્યારે ગળે છે ત્યારે જોવામા આવે છે આવી રીતે યોગીઓ પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણમા આખા વિશ્વને એક સમયે જ પ્રત્યક્ષ જુવે છે ૧૯ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્થૂલ દેહનો નાશ થયા છતાં પણ લિંગ દેહનો નાશ થતો નથી, માટે બીજો કર્તા કે ભોક્તા હોય એવો દોષ અત્રે લાગુ પડતો નથી અહીં કોઈ શંકા કરે કે સ્થૂલદેહ દ્વારા જ લિંગ દેહને કર્તા-ભોક્તાપણું છે કેવળ લિંગ શરીરને કર્તા-ભોક્તાપણું નથી માટે કોઈ વખતે સ્થૂલ દેહ ન હોય ત્યારે જીવને કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વ ન રહેવાથી મુક્તિ મળી જશે, તેનું સમાધાન આમ થાય છે કે-ખુદ્ધિ, મન, ઇદ્રિયો તથા તેના વિષયોના સમૂહરૂપ અનાદિ લિંગ શરીર જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી જીવને 'હું અને મારું' એવી રીતનો સ્થૂલ દેહનો સંબંધ છૂટતો જ નથી ૨૦ સુષુપ્તિમા, મૂર્છા-મા, પુત્રાદિકના વિયોગમા, મૃત્યુમા તથા તાવમા ઇદ્રિયોનો નાશ થવાથી 'હું સ્થૂલદેહ છું' એવો અહંકાર પ્રકાશતો નથી તોપણ સૂક્ષ્મરૂપે રહે છે ૨૧ તેમજ ગર્ભમા તથા બાલ્યાવસ્થામા પણ ઇદ્રિયો અપૂર્ણ હોવાથી તરુણાવસ્થામા જેવું અગિયાર ઇદ્રિયોવડે સ્થૂલદેહનું અભિમન ન હોય છે તેવું અભિ-માન હોતું નથી હાખલા તરીકે અમાવાસ્થાને કિંવસે જેમ ચંદ્રમાનું બિંબ હોવા છતાં પણ તે

સ્પષ્ટ દેખાતું નથી તેમ દેહાદિકમા પણ સમજવું. ૨૨ સ્વપ્નમા વિષયો હોતા નથી તોપણ તે વિષયોનું ધ્યાન કરનારા પુરુષને તે જ સ્વપ્નમા નાના પ્રકારના અનર્થો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ વસ્તુતાએ આ સંસાર ખોટો છે, તોપણ લિંગદેહ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી જીવને સંસાર મટતો નથી ૨૩ પાંચ તન્માત્રા-શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ તથા ત્રણ ગુણ-સત્ત્વ, રજ અને તમ, તેમજ સોળ વિકાર, અગિયાર ઇદ્રિયો તથા પૃથ્વી, પાણી વગેરે પાંચ ભૂતો, એ સર્વના વિકારથી વિસ્તાર પામેલા આ લિંગ શરીરમા ચૈતન્ય પરમાત્માનો જે આભાસ પડે છે, તે જીવના નામથી ઓળખાય છે ૨૪ જીવ એ લિંગ શરીરવડે નાના પ્રકારના દેહોને ધારણ કરે છે અને અનેક દેહોનો ત્યાગ કરે છે વળી તે લિંગ શરીરને લીધે જ જીવ હર્ષ, શોક, ભય તથા દુઃખને પામે છે ૨૫ લિંગ શરીર એક દેહને છોડીને બીજા દેહમા પેદુ ન હોય તેની પૂર્વેજ તેની મુક્તિ થઈ જશે, એવી શંકા કરવી નહિ, કારણ કે ખડમાકડી જેમ બીજા તૃણને વળગ્યા વગર પ્રથમના તૃણને છોડતી નથી, તેમ જીવ પણ મરતી વેળા પૂર્વ દેહને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મો પૂર્ણ ન થવાથી બીજો દેહ મળ્યો ન હોય ત્યાં સુધી પ્રથમના દેહનું અભિ-માન છોડતો નથી હે મહારાજ! આ સર્વ પ્રકારનું તાત્પર્ય એ છે કે, પ્રાણીઓને સંસારમા જન્મ મરણનું કારણ મન છે ૨૬-૨૭ જીવ ઇદ્રિયોથી ભોગવેલા વિષયોનું ધ્યાન કરતો કરતો જ્યારે કર્મ કરે છે ત્યારે કર્મ અને અવિદ્યા હોવાથી દેહાદિક જડ પદાર્થ ઉપર અને કર્મમા તે આસક્તિવાળો થાય છે ૨૮ એટલા માટે તમે સર્વ બંધનમાથી મુક્ત થવા આખા વિશ્વને શ્રીહરિરૂપ બાણીને, જે ભગવાનથી આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય થાય છે, તે શ્રીહરિની સર્વ પ્રકારે સેવા કરો ૨૯

મૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર! હરિજનમા મુખ્ય એવા ભગવાન નારદ ઋષિ ઉપર પ્રમાણે પ્રાચીનબાહિષ રાજાને જીવનું તથા પરમાત્માનું સ્વરૂપ દર્શાવી, તેમની આજ્ઞા લઈને પછી સિદ્ધલોકમા ગયા ૮૦ તે પછી પ્રાચીનબાહિષ નામનો રાજર્ષિ " મારા

પુત્રો આવે ત્યારે તેઓને રાજ્યાસન ઉપર બેસારીને પ્રભાતી રક્ષા કરવા માટે ઉપદેશ આપ્યો, ” આ પ્રમાણે મત્રીઓને ભક્ષામણુ કરી, તપશ્ચર્યા કરવા માટે કષિલના આશ્રમમાં ગયો ૮૧ ત્યાં આગળ શૂરવીર પ્રાચીનબર્હિષ રાજા સર્વ સગનો ત્યાગ કરીને મનને એકત્ર કરીને ભક્ષિતથી ગોવિંદ ભગવાનના ચરણાર-ધિંદનુ ભજન કરવા લાગ્યો અને ભક્ષિતથી છેવટે ભગવાનના સમાનપણુને પામ્યો, અર્થાત્ મોક્ષ પામ્યો ૮૨ હે પાપશહિત વિદુર ! દેવર્ષિ એવા નારદે આ અધ્યાત્મ સંબંધી ગૂઢ કથા કહેલી છે. જે મનુષ્ય આ કથાને સંભળાવે છે તથા સાંભળે છે તે બન્ને લિંગ શરીરમાંથી મુક્ત થાય છે ૮૩ આ ભગવાનની કીર્તિથી જગતને પવિત્ર કરનાર અને આત્માને શુદ્ધ કરનાર દેવર્ષિવર્ય નારદના મુખમાંથી નીકળેલા અને ગાવાથી ઉત્તમ પદ આપનારા આખ્યા-નને જે પુરુષ ગાય છે તે પુરુષ સર્વ બંધનમાંથી મુક્ત થઈને આ સ સારમાં આનંદથી વિદુર કરે છે ૮૪ આ અદ્ભુત તથા સુત્ર એવો અધ્યાત્મનો વિષય મેં તમને કહ્યો તે તમે સાંભળ્યો આ શ્રવણ કર-વાથી પુરુષનું બુદ્ધિકૃત અભિમાન છૂટી જાય છે તથા પરલોકમાં કર્મના ફળો કેવી રીતે મળશે એવો સંશય રહેતો નથી ૮૫

અધ્યારમપારોક્ષ્યમિદં મવાધિગતમન્નુતમ
પર્વં સિદ્ધામ્મમં પુંસાશ્ચિજ્ઞીમુત્ર ચ સંશયઃ
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कंधे
एकौनविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૦ મો. ૬

પ્રચેતાનો વૃક્ષની કન્યાઓ સાથે વિવાહ

વિદુર ઉવાચ

ये स्वयामिहिता ब्रह्मन् सुताः प्राचीनबर्हिष ।
ये रुद्रगीतेन हरिं सिद्धिमापु प्रतोष्यकाम १

વિદુરે પૂછ્યું - હે મૈત્રેય ! તમે પ્રાચીનબર્હિષ રાજાના પુત્રો કહ્યા તેઓ રુદ્રના ગીતથી શ્રીહરિને

હૈ આ અધ્યાયમાં પ્રચેતાએ તપથી ભગવાનને પ્રસન્ન કરી, તેમની પાસેથી વર મેળવ્યો અને વૃક્ષની કન્યાને પરણીને રાજ્ય કરવા લાગ્યા, એ કથા કહેવાશે

પ્રસન્ન કરીને કમી સિદ્ધિને પામ્યા હતા ? ૧ હે બૃહસ્પતિના શિષ્ય મૈત્રેય ! પ્રચેતાઓ ભગવાન ઉપર પ્રીતિ રાખનાર શ કરની પાસે દૈવેચ્છાથી જઈને તેના અનુગ્રહ પાત્ર થઈ, અવશ્ય મોક્ષ પામ્યા હશે; પરંતુ મુક્તિ થયા પહેલા તેમને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કથા પઢાઈો મળ્યા હતા તે કહો ૨

મૈત્રેય કહે છે - પ્રચેતાઓ પિતાની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી સમુદ્રમાં પેસીને જપ યજ્ઞથી તથા તપશ્ચ-ર્યાથી પરમાત્માને સતુષ્ટ કરવા લાગ્યા ૩ તપશ્ચર્યા કરતા કરતા તેમને ઇશ હજાર વર્ષ વીતી ગયાં, એટલે મેઘ જેમ મેરુના શિખર ઉપર બેસે તેમ ગરુડની પીઠ ઉપર બિરાજેલા, પીઠુ પીતાબર ધારણ કરનાર, કંઠમાં મણિને ધારણ કરનાર, સનાતન ભગ-વાન, શાત, સુદર કાન્તિવડે તેમના તપના કલેશને શાત કરતા ત્યા પ્રગટ થયા ૪-૫ ઝગઝગાટ પ્રકા-શતા સુવર્ણના આભૂષણોથી ભગવાનનું મુખ તથા કપોલ શોભતા હતા માથા ઉપર પહેરેલો મુગટ ઝગઝગાટ દીપી રહ્યો હતો, આઠ ભુજઓમાં તેમણે આઠ આયુધો ધારણ કર્યા હતા સેવકો, મુનિઓ તથા સુરેન્દ્રો તેમની સેવા કરતા હતા અને ગરુડ તથા કિન્નરો તેમની કીર્તિને ગાતા હતા ૬ સ્થૂલ તથા વિશાળ આઠ ભુજઓની વચ્ચે રહેલા એવા લક્ષ્મીભૂની સ્પર્દા કરતી શોભાયમાન વનમાળાવડે, તે અલકૃત થયેલા હતા તે આદિપુરુષ પ્રાચીન-બર્હિષના પુત્રો ઉપર દયાદષ્ટિ કરીને શરણે આવેલા પ્રચેતાઓને મેઘના જેવી ગંભીર વાણીથી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૭

શ્રીભગવાન બોલ્યા - હે રાજપુત્રો ! તમારું કલ્યાણ થાઓ તમે મારી પાત્રે ઇચ્છા હોય તે વર માગો. તમે સ્નેહને લીધે કેવળ મારી જ ભક્તિ કરો છો, માટે હું તમારા સ્નેહથી પ્રસન્ન થયો છું ૮ જે મનુષ્ય નિત્ય સંધ્યાકાળે તમને સંભારશે, તેને ભાઈઓ ઉપર સારી બુદ્ધિ તથા પ્રાણીઓની ઉપર દયા થશે ૯ વળી જે લોકો સાવધાન થઈને સાજ સવાર રુદ્રના ગીતથી મારી સ્તુતિ કરશે તેઓને હું નાના પ્રકારના ઇંદ્ર વરો તથા ઉત્તમ બુદ્ધિ આપીશ ૧૦ વળી તમે હૃષીમાં આવી જઈને

પિતાની આજ્ઞાને શ્રદ્ધા કરી હતી, એટલા માટે તમારી પ્રખ્યાત કીર્તિ આખા જગતમાં ફેલાશે, ૧૧ અને તમારે એક પ્રખ્યાત પુત્ર થશે જે શુભોમાં પ્રજ્ઞાથી ઉતરતો નહિ પણ તેના જેવો જ થશે, અને જે પુત્ર પોતાના પરાક્રમવડે આ ત્રણ લોકને ભરી દેશે ૧૨ હે રાજકુમારો ! * કહુને પ્રજ્ઞોચા નામની સ્ત્રીથી કમળ જેવા નેત્રવાળી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ હતી પ્રજ્ઞોચાએ તેનો ત્યાગ કરી દીધો હતો તેથી વૃક્ષોએ તે કન્યાને શ્રદ્ધા કરી લીધી હતી ૧૩ એ કન્યા ભૂખથી દુર્ગંધ થઈ ગઈ અને દુર્ગંધથી રડવા લાગી એટલે વૃક્ષોના અધિપતિ ચંદ્ર-માએ હયા આવવાથી તેના મુખમાં અમૃતને વર્ષ-નારી આગળી ઘાલી ૧૪ મને અનુકૂળ રહેલા તમારા પિતાએ તમને પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા માટે આજ્ઞા કરી માટે તમે તે સર્વાંગ સુદર દિવ્યકન્યાને જાટ પરણો, વિલગ ના કરો ૧૫ તમે સઘળા જેમ એક ધર્મના તથા એક સ્વભાવના છો, તેમ જ આ સુદર કટિવાળી સ્ત્રી પણ તમારા પ્રમાણે સર્વ ધર્મ-વાળી થઈ તમારા ઉપર મનને અર્પણ કરીને તમારી સર્વની સ્ત્રી થશે ૧૬ તમે મારા અનુશ્રવથી દેવતાઓના હજાર વર્ષ સુધી મહા ખજાણા થઈને પૃથ્વીના ભોગો ભોગવશો તથા સ્વર્ગના વૈભવો પણ ભોગવશો અને છેવટે તમે આ નરકરૂપી સંસારના મુખોથી વૈરાગ્ય પામી મારી અખડ ભક્તિ કરવાથી મનની કામ, ક્રોધ આદિક વાસનાઓને ખાળી નાખી મારા ધામમાં આવશો ૧૭-૧૮ જે પુરુષો ધરમાં રહીને પણ કર્મો ઈશ્વરાર્પણ કરે છે અને આઠ પ્રહર મારી કથા વાર્તામાજ ગાળે છે તેમને ઘરો પણ ખાધનકારક થતા નથી ૧૯ જ્યાં પ્રજ્ઞાવાદીઓ કથા કરે છે ત્યાં આગળ સર્વેશ તથા પરબ્રહ્મરૂપ શ્રેષ્ઠાઓના હૃદયમાં હું રોજ નવો નવો પ્રગટ થાઉં છું અને મને પ્રાપ્ત થયેલા લોકો કેાઈ દિવસ મોહ, શોક તથા હર્ષને પામતા નથી ૨૦

* કહુ અર્થે તપશ્ચર્યા કરતા હતા, તેના તપમાં બધા પાડવા માટે ધન્દ્રે પ્રજ્ઞોચા અપ્સરને મોકલી હતી, તેની સાથે હીડા કરતા એક કન્યાનો જન્મ થયો હતો તેને પ્રજ્ઞોચા એક જગતની મુક્તિને નામી મળી હતી

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે પુરુષાર્થને આપનાર ભગવાન જનાર્દન કહેતા હતા તેમના કર્શન કરીને રબેશુલ તથા તમેશુલ રૂપી પાપમાથી મુક્ત થયેલા પ્રચેતાઓ જે હાથ જોડીને પોતાના આત્મ-રૂપ હોવાથી અત્યંત પ્રિય એવા જનાર્દન ભગવાનની ગદગદિત વાણીવડે સ્તુતિ કરતા આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૨૧ પ્રચેતાઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા- કહેશનો નાશ કરનાર, મન તથા વચનના વેગ કરતા પણ અધિક વેગવાળા, સર્વ ઇન્દ્રિયોથી બાલુવામાં ન આવે એવા અને વેદે જેમના ઉદાર શુભો તથા નામો નિરૂપણ કર્યા છે એવા આપને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ ૨૨ તમે સ્વસ્વરૂપમાં રહેવાથી શુદ્ધ અને શાંત છો તથા મનને લીધે જેમને વિષે મિથ્યા જગતની સ્ફુરણા થાય છે એવા આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ તમે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય કરવા માટે માયાના શુભોવડે પ્રજ્ઞાદિક અવ-તારોને ધારણ કરો છો, તે તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ ૨૩ તમે શુદ્ધ સત્યશુભી છો, સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાનથી અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર છો, વ્રાસુદેવ એવા શ્રીકૃષ્ણરૂપ છો તથા સર્વ સાત્વત કુળના અથવા તો ભક્તજનના પ્રભુ છો, તે તમને નમસ્કાર કરીએ છીએ ૨૪ ન લિને વિષે પ્રજ્ઞાડરૂપી કમળને ધારણ કરનાર, કઠમા કમળની માળાને ધારણ કરનાર કમળના જેવા ચરણવાળા આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ હે કમળ જેવા નેત્રવાળા ભગવન ! તમને પ્રણામ હો ૨૫ કમળના તતુ જેવા પીળા વસ્ત્રો અને નિર્મળ વસ્ત્રો ધારણ કરનાર આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ તથા સર્વ પ્રાણીઓના નિવાસરૂપ અને સર્વના માક્ષીરૂપ આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ ૨૬ આપ ભગવાને તપશ્ચર્યાથી કલેશ પામેલા જે અમે તેમના સર્વ કલેશોનો નાશ કરનાર આ રૂપ પ્રગટ કર્યું છે, તેનાથી વિશેષ તે કયી હયા હોય ? અર્થાત્ આપે અમારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી છે એવું અમે માનીએ છીએ ૨૭ હે અમ જગનો નાશ કરનાર ભગવન ! દીન ઉપર પ્રેમ રાખનાર મહા-પુરુષોએ સમય ઉપર દીન જનોને પોતાના ગણીને તેઓને સંભારવા એટલું જ મહા પુરુષોનું કર્તવ્ય

છે, ૨૮ કારણ કે મહાપુરુષો દીન જનોને સભારે
 ઠ તેથીજ પ્રાણીઓને શાંતિ થાય છે તમે તો હલ-
 કામા હલકા પ્રાણીના હૃદયમા પણ અત્યામી રૂપે
 રહેલા છો, માટે તમારા ઉપાસક એવા જે અમે
 તેમના મનના મનોરથોને તમે કેમ ન જાણો ? ૨૯
 હે જગત્પતિ ! અમને તો જે વરની ઇચ્છા છે, તે
 એ કે મોક્ષનો માર્ગ દેખાડનારા આપ ભગવાન
 અમારા ઉપર પ્રસન્ન થયા-તેમ જ સદા સર્વદા
 પ્રસન્ન રહો ૩૦ તોપણ હે નાથ ! કારણના પણ
 કારણરૂપ આપની પાસેથી એક વર અમે માગીએ
 છીએ આપની વિભૂતિઓનો અત નથી અને
 એટલા માટે જ આપ અન તના નાસથી જગતમા
 વર્ણવાઓ છો ૩૧ પુરુષ પરિજ્ઞાતકનું વૃક્ષ મળ્યા
 પછી જેમ બીજા વૃક્ષનું સેવન કરતો નથી, તેમ
 અમે પણ આપના સાક્ષાત્ ચરણારવિદને પ્રાપ્ત
 કરીને હવે કયી વસ્તુ માગીએ ? અર્થાત્ માગવા
 બેસીએ તો મનોરથોનો પાર આવતો નથી ૩૨
 અમે તમારી પાસેથી માગી લઈએ છીએ કે અમે
 આ સ સારમા તમારી માયાથી ઘેરાઈને જ્યાં સુધી
 અમારા કર્મોથી ભટકીએ ત્યાં સુધી જન્મોજન્મ
 અમને તમારા ભક્તજનોનો પ્રસંગ પડે ૩૩ અમે
 આપના ભક્તજનના એક ક્ષણભર થયેલા સગને
 પણ સ્વર્ગથી કે મોક્ષથી અધિક ગણીએ છીએ
 ત્યારે મનુષ્યોના રાજ્યાદિક સુખોની તો વાત જ
 શી કરવી ? ૩૪ જે સત્સંગના પ્રસંગમા તૃષ્ણાને
 ટાળનારી પવિત્ર હરિકથાઓ થાય, પ્રાણીઓની
 ઉપર પ્રીતિ બધાય, તેમજ જ્યાં આગળ જરા પણ
 ખેદ થાય નહિ, ૩૫ વળી જ્યાં સ સારસ ગનો ત્યાં
 કરનાર જે ભક્તજનો વાર વાર ઉત્તમ કથાઓમા
 મન્યાસીની ગતિ રૂપ સાક્ષાત્ ભગવાન નારાયણની
 સ્તુતિ કરે છે, આવા તમારા ભક્તો તીર્થેની પણ
 પવિત્ર કરવાની ઇચ્છાથી પૃથ્વી ઉપર ક્યાં કરે છે,
 તેમનો સત્સંગ સ સારથી ડરેલા પુરુષને કેમ ન
 ગમે ? ૩૬-૩૭ હે ભગવન્ ! અમને પણ સત્સ-
 ગનો લાભ મળ્યો છે તે એ કે, આપના પ્રિયમિત્ર
 ભગવાન શકરનો ક્ષણ એક સાક્ષાત્ સમાગમ
 થવાથી, જન્મ તથા મરણરૂપી અમાધ્ય રોગના

ઉત્તમ વૈદ્યરૂપ આપને શરણે આવ્યા છીએ તમારા
 દર્શનમા શકરનો સત્સંગ કારણરૂપ થયો છે ૩૮
 હે પ્રભો ! વળી અમે બીજો વર એ માગીએ છીએ
 કે, અમે જે સ્વાધ્યાય ભણ્યા છીએ, ગુરુ, બ્રાહ્મણો
 તથા વૃદ્ધજનોને નિરતર સેવીને પ્રસન્ન કર્યા છે,
 મહાતમા પુરુષોને, મિત્રોને અને ભાઈઓને પ્રણમ
 કર્યા છે, સર્વ પ્રાણીઓની ઈર્ષ્યા કરી નથી, પણ
 તેઓ ના ઉપર દયા રાખી છે ૩૯ વળી હે ઈશ !
 અમે ઘણા કાળ સુધી આહાર કર્યા વિના પાણીની
 અદર રહીને જે ઉત્તમ તપશ્ચર્યા કરી છે, એ સર્વ
 કર્મોથી સર્વત્ર વ્યાપક એવા આપ પરમાત્મા સ તોષ
 પામો, એવો વર અમે માગીએ છીએ ૪૦ મનુ,
 બ્રહ્મા, ભગવાન શકર તથા તપ અને જ્ઞાનથી શુદ્ધ
 અતકરણવાળા બીજા મહાત્માઓ, જેઓ તમારા
 મહિમાના પારને જાણતા નથી, તેઓ પોતાની
 બુદ્ધિ પ્રમાણે તમારી સ્તુતિ કરે છે, એટલા માટે
 અમે અજ્ઞાનીઓ પણ તમારી સ્તુતિ કરીએ છીએ
 ૪૧ સર્વમા અત્યામીરૂપે સમાન રહેનારા, શુદ્ધ
 સ્વરૂપવાળા, પરમ પુરુષ, વાસુદેવ તથા સત્વગુણ-
 મય એવા આપ ભગવાનને અમે નમસ્કાર કરીએ
 છીએ ૪૨

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે પ્રચેતાઓએ સ્તુતિ
 કર્યા પછી, શરણાગત ઉપર પ્રીતિ રાખનારા ભગ-
 વાન શ્રીહારિ પ્રસન્ન થયા અને 'તથાસ્તુ' એમ
 કહ્યું. પછી ભગવાનના દર્શન કરતા જેઓના નેત્રો
 તૃપ્ત જ થતા ન હતા, એવા પ્રચેતાઓ ભગવાન
 અહીંથી પધારે એમ ઇચ્છતા ન હતા, તોપણ મહા
 પરાક્રમી ભગવાન ત્યાંથી પોતાના ધામમા પધાર્યા
 ૪૩ પછી પ્રચેતાઓ સમુદ્રના પાણીમાથી બહાર
 નીકળીને જીવે છે તો જાણે સ્વર્ગને રુધી દેવા માટે
 ઉંચા વધેલા હોય તેવા ઘણા જ ઉંચા વધેલા
 વૃક્ષોથી આખી પૃથ્વીને † ઢાકાઈ ગયેલી જોઈ તેથી
 કોપી ઉઠ્યા ૪૪ હે રાજન્ ! પ્રલય સમયે જેમ રુદ્ર
 કાળાગ્રિથી સર્વને બાળીને ભસ્મ કરે તેમ તે પ્રચે-

† પ્રાચીનબર્હિષ વનમા ગયા પછી પાછળ પૃથ્વી
 ઉપર કોઈ રાજ ન હતો, તેથી એતીવાડી બધ પડી ગયા
 હતા અને પૃથ્વી વૃક્ષોથી ઢાકાઈ ગઈ હતી

તાઓએ ક્રોધ કરીને પૃથ્વીને વૃક્ષવિનાની કરવા માટે સુખમાથી પવનની સાથે અગ્નિને પ્રગટ કરીને છૂટો મૂક્યો ૪૫ તે અગ્નિ પવનની સાથે રહીને વૃક્ષોને ખાળીને ભસ્મ કરવા લાગ્યો તે જોઈ પિતા-મહુ (બ્રહ્મા) આવ્યા અને નીતિના વચનોથી પ્રાચીનબહિષ્ણના પુત્રોને સમજાવવા લાગ્યા ૪૬ અગ્નિમાથી બળતા વૃક્ષો જે બચી ગયા હતા, તેમણે પ્રચેતાના ભયથી તથા બ્રહ્માના કહેવાથી પોતાની પુત્રી મારિષા તેમને આપી ૪૭ પ્રચેતાઓ બ્રહ્માની આજ્ઞાથી તે મારિષા નામની કન્યાને પરણ્યા અને તેમાથી દક્ષ નામનો એક પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો એ પૂર્વ જન્મમા બ્રહ્માનો પુત્ર હતો તોપણ મહા-દેવનું અપમાન કરવાથી ક્ષત્રિય જાતિમા ફરીને જન્મ્યો હતો ૪૮ બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન થયેલો દેહ કાળે કરીને પડી ગયો અને શાપથી ફરીને પ્રચેતાને ત્યાં અવતરેલા તે દક્ષે ચાક્ષુષ નામના મન્વ તરમા ઈશ્વરની પ્રેરણાથી ઇચ્છાનુસાર અનેક પ્રજા ઉત્પન્ન કરી ૪૯ આ દક્ષ ભ્યારે જન્મ્યો ત્યારે તેણે પોતાની કાતિથી સર્વ તેજસ્વીઓના તેજને આખા પાડી નાખ્યા હતા અને તેની કાર્ય કરવામા નિષ્પ્રયતા બોધને, લોકો તેને 'દક્ષ' ને નામે બોલાવવા લાગ્યા હતા ૫૦ બ્રહ્માએ તે દક્ષની પ્રભરૂપ સૃષ્ટિની રક્ષા કરવા ઉપર યોજના કરી રાજ્યાસન ઉપર તેનો અભિષેક કર્યો અને બીજા સર્વ પ્રજાપતિઓને પણ તેઓના કામ ઉપર નીમી દીધા ૫૧

ત પ્રજાસર્ગરક્ષાયામનાદિરમિષિકય ચ ॥

યુયોજ યુવૃજેઽર્વાશ્ચ સ વૈ સર્વપ્રજાપતીન્ ॥

इति भीमङ्गावतે महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
त्रिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૧ મો. *

પ્રચેતાઓનો મોક્ષ ને દક્ષને રાજ્ય.

મૈત્રેય જવાબ

तत उत्पन्नविज्ञाना आश्व-शोक्षजभाषितम्
स्मरन्त आत्मजे भार्या विस्तृत्य प्राप्त व्रत्यूहाव

* આ અધ્યાયમા પુત્ર દક્ષને રાજ્યનું ક્ષત્ર સોંપીને વનમા ગયેલા પ્રચેતાઓ નારદે કહેલા માર્ગથી મુક્તિને પ્રાપ્ત થઈ ક્યા કહેવાયો.

મૈત્રેય કહે છે-હે નારદ ! ત્યાર પછી કેટલાંએક કાળ વીતી ગયા પછી, પ્રચેતાઓને જ્ઞાન થયું અને ભગવાને કહેલું વચન સાબરી આવ્યું, તેથી તેઓ પોતાની સ્ત્રીની, પુત્રોને ભલામણ કરીને ઘરમાથી ચાલી નિકળ્યા ૧ અને પશ્ચિમ દિશાના સમુદ્રતટ ઉપર જ્યાં આગળ બાજલિન મના સિદ્ધ થયા હતા ત્યાં આગળ જઈને તેમણે અર્વ પ્રાણીઓમા નમાન આન્મા રહેલો છે એવી બુદ્ધિથી બ્રહ્માજ્ઞાનનો વિચાર કરવાની દીક્ષા લીધી ૨ પ્રાણને, મનને વચનને તથા દષ્ટિને સ્વાધીન કરી, દૃઢ આસનવળી શરીરને શાત અને સરળ કરીને નિર્મળ એવા પરબ્રહ્મ વિષે મનને જોડીને તેઓ બેઠા તેઓને દેવ તથા દૈત્યો જેમની સ્તુતિ કરે છે એવા નારદે દીકા ૩ નારદને આવ્યા બોધને પ્રચેતાઓ ઉભા થઈ તેમને પ્રણામ કરી તેમનો સન્કાર કરી શાસ્ત્રમા કથા પ્રમાણે પૂજા કરી અને પછી સુખથી આસન ઉપર બેઠેલા તેમને કહેવા લાગ્યા ૪

પ્રચેતાઓ બોલ્યા-હે નારદ મુનિ ! તમે ભલે પધાર્યા તમારા આજે અમને દર્શન થયા તે સારુ થયું હે મહારાજ ! સૂર્યની પેઠે આપનું ફરવું, જગતનો ભય ફર કરનારુ છે ૫ ભગવાન શકરે તથા વિષ્ણુએ જે તત્ત્વજ્ઞાન કહ્યું છે તે તત્ત્વજ્ઞાન, હે પ્રભો ! ધરમા આસક્ત થવાથી અમે ધણુ કરીને વિસરી ગયા છીએ ૬ તે તત્ત્વાર્થને દેખાડનારુ આત્મજ્ઞાન અમને દેખાડો, જે આત્મજ્ઞાનથી અમે શ્રમ વિના દુસ્તર એવા ભવસાગરને તરી જઈશુ ૭

મૈત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે પ્રચેતાઓએ નારદમુનિને પૂછ્યું, એટલે મહા કીર્તિવાળા ભગવાનમા જેમનું ચિત્ત લાગી રહેલું હતું, એવા નારદમુનિ તેમને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૮

નારદ કહે છે-આ જગતમા જે વિશ્વના આત્મા-રૂપ શ્રીહરિની સેવા કરે છે, તે જ મનુષ્યનો જન્મ, તે જ કર્મો, તે જ આયુષ્ય. તે જ મન અને તે જ વચન સફળ બલુવા ૯ વળી આત્મસ્વરૂપનું ચથાર્થ દર્શન કરાવનાર શ્રીહરિની જેમા સેવા થઈ શકે નહિ તેમ જ તેનું જ્ઞાન પણ થાય નહિ તેવા સૌકલ્ય સાવિત્ર તથા યાજ્ઞિક એવા ત્રણ પ્રકારના જન્મનું

શું કળ ? વેદોક્ત કર્મો કરવાથી શું કળ ? તથા દેવોના જેવા લાભા આયુષ્યનું શું કળ ? ૧૦ શાસ્ત્ર-શ્રવણ, તપશ્ચર્યા, વાણીના વિલાસો તથા ઘણી વાતોનું સ્મરણ રાખવાની શક્તિનું શું પ્રયોજન ? નિપુણ બુદ્ધિનું શું પ્રયોજન ? બળનું શું પ્રયોજન ? તેમ જ ઇન્દ્રિયોના બળનું પણ શું પ્રયોજન ? ૧૧ પ્રાણુયામ વગેરે યોગોનું, સાખ્યનું, સન્યાસનું, વેદાધ્યયનનું તથા બીજા કલ્યાણકારક વ્રતો કરવાનું પણ શું પ્રયોજન ? તેનું કંઈ પણ કળ નથી ૧૨ સર્વ કળોમા છેલ્લું તથા ખરું કળ આત્મા છે, કે જેને લીધે બીજા પદાર્થો ઉપર પ્રીતિ થાય છે અને સર્વ પ્રાણીઓમા જે આત્મા છે તે શ્રીહરિનું રૂપ છે જે અવિદ્યાનો નાશ કરીને તત્ત્વસ્વરૂપને પ્રકાશ કરે છે અને પરમાનંદરૂપ હોવાથી પ્રિય લાગે છે ૧૩ જાડના મૂળને પાણી પાવાથી જાડની શાખાઓ તથા નાની નાની ડાળીઓ તૃપ્ત થાય છે તથા પ્રાણને લોજન કરાવ્યાથી જેમ ઇન્દ્રિયો તૃપ્તિને પામે છે તેમ જ ભગવનની સેવા કરવાથી આખા વિશ્વનું પૂજન થાય છે ૧૪ વર્ષાઋતુમા વરાળમાથી જેમ પાણી ઉત્પન્ન થય છે અને ગ્રીષ્મ ઋતુમા તે જેમ પાણુ સૂર્યમા પ્રવેશ કરે છે તથા સ્થાવર જંગમ પદાર્થો જેમ પૃથ્વીમાથી ઉત્પન્ન થઈને પાછા પૃથ્વીમા સમાઈ જાય છે તેમ જ આ સસાર, ભગવાનમાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પાછો ભગવાનમા જ લય પામે છે ૧૫ તમે કહેશો કે, વિશ્વની પરમાત્માથી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય થાય છે અને તે વિશ્વ પરમાત્મામા રહેલું છે ત્યારે તો તે પણ ઉપાધિવાળું જ હોવું જોઈએ, પરંતુ તેમ નથી આ વિશ્વ છે તે વિશ્વનું ઉપાધિ રહિત સ્વરૂપ છે સૂર્યની પ્રભા જેમ સૂર્યથી જુદી નથી તેમ જગત ઇશ્વરથી ઉત્પન્ન થયું છે માટે તેનાથી જુદું નથી વળી એવી શકા થાય કે આ જગત વિલક્ષણ રીતે કેમ ભાસે છે ? તો તેના ઉત્તરમા એજ કે, આકાશમા જેમ કોઈ કોઈ વેળા ગંધર્વનગર ભાસે છે તેમ આ આખું વિશ્વ પરમાત્મામા કોઈવારજેવામા આવે છે જાત્ર દવસ્થામા જેમ સર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રકાશ કરે છે અને સુષુપ્તિ અવસ્થામા તે સર્વ જેવામા આવતી નથી

તેમ અજ્ઞાન દશામા જગતની પ્રતીતિ થાય છે, પરંતુ જ્ઞાન દશામા જગત જરા પણ જેવામા આવતું નથી પાત્ર મહાભૂતો, ઇન્દ્રિયો તથા તેના દેવતાઓનો પરમાત્માના સ્વરૂપમા જે ભેદ થયે છે તે પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણવાથી દૂર થાય છે ૧૬ હે રાજાઓ ! આકાશમા જેમ ક્રમવાર વાદળા ચઢી આવતા અધારુ થઈ જાય અને તે ઉતરતા અજવાળું થાય, તેમ જ પરબ્રહ્મ વિષે સત્ત્વ, રજ અને તમ જેવામા આવે છે અને પાછા તેમા લય પામે છે તેમ આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ વગેરે થાય છે ૧૭ પરમાત્મા સર્વ જીવોનું કારણ હોવાથી એક, સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ, નિમિત્ત કારણ, ઉપાદાન કારણ, પુરુષરૂપ, પરમેશ્વર તથા પોતાના પ્રકાશથી સસારના જામને દૂર કરનાર છે તે ભગવાનને પોતાના આત્મારૂપ ગણીને તમે તેમનું શ્રદ્ધાથી ભજન કરો ૧૮ સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર કયા કરવાથી જે કંઈ વસ્તુ મળે તેટલા ઉપર સતોષ રાખવાથી અને સર્વ ઇન્દ્રિયોને તેના વિષયોમાથી પાછી ખેંચી લઈ શાત કરવાથી, ભગવાન તરત પ્રસન્ન થાય છે ૧૯ સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાથી રહિત હોવાને લીધે સત્પુરુષોના નિર્મળ અંતઃકરણમા હ્રમેશ વૃદ્ધિ પામેલી ભક્તિથી નિમગ્ન થઈ કરાચેલા અવિનાશી ભગવાન પોતે ભક્તજનને અધીન સમજે છે ને તે હૃદયાકાશની પેઠે ત્યાથી નીકળી જતા નથી ૨૦ તેમ જ નિર્ધન તથા ભગવાનને ધન માનનારા ભક્તજનો જેને પ્રિય છે, એવા ભક્તિરસને જાણનારા શ્રીહરિ, જેઓ શાસ્ત્રના મહથી, ધનના મહથી, કુળના મહથી તથા મોટા મોટા કામના મહથી હીન એવા મહાત્મા પુરુષોનો તિરસ્કાર કરે છે, તે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓની પૂજાને ગ્રહણ કરતા નથી ૨૧ વળી જે ભગવાન પોતાની મેળે પૂર્ણ કામનાવાળા છતાં પણ ભક્તાધીન રહેવારા શ્રીહરિ પોતાની સેવા કરતી લક્ષ્મીને અને લક્ષ્મીની ઇચ્છાવાળા રાજાઓને તથા દેવતાઓને અનુકૂળ રહેતા નથી આવા પરમાત્માનો કૃતજ્ઞ પુરુષ કેવી રીતે ત્યાગ કરે ? ૨૨

ત્રૈત્રેય કહે છે-હે વિદુર ! આ પ્રમાણે બ્રહ્મતા

પુત્ર નારદમુનિ, પ્રવૈતાઓને ઉપરની બીજી ભગ-
વાનની કથાઓ સંભળાવીને બ્રહ્મલોકમાં ગયા ૨૩
પ્રવૈતાઓ પણ નારદના મુખમાથી નીકળેલો તથા
લોકનાં પાપનો નાશ કરનારો શ્રીહરિનો યશ સાભળી,
ભગવાનના ચરણનું ધ્યાન કરીને ભગવાનની ગતિને
પામ્યા. ૨૪ હે વિદુરજી ! તમે મને હરિકીર્તનથી
શુદ્ધ પ્રવૈતાઓનો તથા નારદનો સવાદ પૂછ્યો
હતો તે મેં તમને કહ્યો. ૨૫

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજશ્રેષ્ઠ ! પરીક્ષિત
રાજા ! આ રીતે તમને સ્વાયંભુવ મનુના પુત્ર ઉત્તા-
નપાદ રાજાનો વશ કહ્યો હવે તમે પ્રિયવ્રત રાજાનો
વશ પણ સાભળો. ૨૬ જે પ્રિયવ્રત રાજા નારદ
મુનિની પાસેથી આત્મવિદ્યાને સ્પષ્ટ પાઠન કર્યા પછી,
પૃથ્વીનું રાજ્ય કરીને, પુત્રોને પૃથ્વીનું રાજ્ય વહેંચી
આપીને ઇશ્વરના ધામમાં ગયા ૨૭ મૈત્રેયે વર્ણુ-
વેલી ભગવાનના ગુણાનુવાદને લીધે ઉત્તમ એવી
ભગવાનની કથા સાભળીને વિદુરને અધિક ભક્તિ
થઈ, તેથી તેની આખમા અશ્રુઓ આવી ગયા અને
તેમણે મુનિના ચરણને મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યા અને

હરિના ચરણને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કર્યા. ૨૮

વિદુર બોલ્યા-હે મહાયોગી મૈત્રેય ! આપે
મનમાં કયા લાવીને જેમાં અકિંચનગામી હરિ
રહેલો છે, એવો સ સારનો પાર આજે મને દર્શા-
વ્યો છે ૨૯

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા ! જેનું
મન શાંત થયું છે એવા વિદુર, ઉપર પ્રભાણે કહી
મૈત્રેય મુનિને પ્રણામ કરી, તેની આજ્ઞા લઈને
પોતાના સગા સબધીઓને મળવાની ઇચ્છાથી
હસ્તિનાપુર ગયા ૩૦ હે રાજા ! શ્રીહરિને વિષે
જેઓએ પોતાનું અત કરણ અર્પણ કરેલું છે એવા
રાજાઓનું ચરિત્ર જે મનુષ્ય સાભળે તે આયુષ્યને,
ધનને, યશને, કલ્યાણને, ઉત્તમ ગતિને તથા ઇશ્વરના
પદને પામે છે ૩૧

एतच्च' गृणुयाद्वाजन् राज्ञां हर्यर्पितात्मनाम् ।
आयुर्धनं यशः स्वस्ति गतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे चतुर्थस्कन्धे
एकत्रिंशोऽध्यायः

चतुर्थस्कंध संपूर्ण.

श्रीमद्वेदव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

पंचमस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

રાહુ ગણુરાજી અને જડભગત

અથ

શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર

પંચમસ્કંધ.

૭૭૭૭૭૭૭

અધ્યાય ૧ લો.†

૭૭૭૭૭૭૭

પ્રિયવત રાજાનું રાજ્ય.

રાજાવાચ-પ્રિયવ્રતો ભાગવત આત્મારામઃ કથં મુને ।

ગૃહેડરમત યમ્મૂલઃ કર્મચય પરામયઃ ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું કે-હે મુનિ ! ભગવાનના ભક્ત અને આત્મામાંજ આનંદ માનનાર પ્રિયવત રાજા શા માટે ઘરમાં રહ્યા હતા ? ઘરને લીધે તો કર્મના બંધનો બધાં સ્વસ્વરૂપનો પરાભવ થાય છે ¹ પ્રિયવત જેવા સસારનો ત્યાગ કરનાર પુરુષોને ઘરમાં અસંક્રિત થાય તે યોગ્ય નથી ² હે વિપ્રર્ષિ ! પવિત્ર ક્રીતેવાળા શ્રીકુરિના ચરણની કૃપાથી શ્વેત ચિત્તવાળા પુરુષોને મનમાં કઠી સસરની ઇચ્છા થતી નથી ³ ત્યારે સ્ત્રી, ઘર ને પુત્રાદિકોમાં અસંક્રિતવાળા પ્રિયવત રાજાને ભગવાન ઉપર ભક્તિ થઈ અને તેથી તેની મુક્તિ થઈ એમાં મને મોટો સંશય રહેલો છે. ⁴

શુકદેવજી કહે છે-પ્રિયવત રાજાને ઘરમાર વગેરેમાં આસંક્રિત થઈ ન હતી પવિત્ર ક્રીતેવાળા ભગવાનના ચરણરવિદમાં મનને લગાડનાર મહાત્માઓ કોઈ વિમ્બ નકાચા છતાં પણ પરમ હસોને પ્રિય લાગે એવા પરમાત્માની કથારૂપી અચંત કલ્યાણકારી માર્ગનો ત્યાગ કરતા નથી. ⁵ હે રાજાનું ! પ્રિયવત રાજાએ નારદના ચરણની સેવાથી પ્રયત્ન વિના અપરોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું વગી એકાગ્ર ચિત્તથી સમર્પિના યોગે ભગવાન વાસુદેવ વિના ઇન્દ્રિયોની સર્વ ક્રિયાઓ તેમણે તજી હતી અને સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી પરબ્રહ્મનું મનન કરવાને દીક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો હતો. તેવામાં વેદમાં કહેલા ઉત્તમોત્તમ રાજાને ઘટે એવા સર્વ ગુણો જેમનામાં બેઠે એવા પિતા સ્વાયંભુવ મનુષ્યો તેમને પૃથ્વીનું રાજ્ય આપ્યું પિતાની આજ્ઞાને માથે ચઢાવવી બેઠે, છતાં રાજ્યાધિકારમાં મિથ્યા પ્રપચ હોવાથી સ્વસ્વરૂપ વિસરી જવાશે, એમ વિચારી તેમણે રાજ્ય લીધું નહિ ⁶ પછી આદિ દેવ બ્રહ્મા, જે આ સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ કરવાના વિચારથી જગતના અભિપ્રાયને બાંહેધર છે, તે સર્વ વેદો તથા મરીચિ વગેરે પોતાના ગુણો સાથે બ્રહ્મલોકથી પૃથ્વી ઉપર ઉતરી આવ્યા. ⁷ ચંદ્રમાની પેઠે આકાશમાં પ્રકાશ કરતા તે આવતા હતા. વિમાનોમાં બેઠેલા ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ માર્ગે તેમની પૂજા કરવા લાગ્યા. વગી, સિદ્ધ, અશ્વત્થ, આરણ્ય અને મુનિગણો ટોળે મળીને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને ગંધમાદન પર્વતની ગુફામાં પ્રકાશ

† આ અધ્યાયમાં પ્રિયવત રાજાએ કેવી રીતે રાજ્ય કર્યું અને તે પછી તેમને કેમ જ્ઞાનનિષ્ઠા થઈ તે કથા કહેવાશે

કરતા તે ત્યા ગયા. ‘દેવાર્ષિ નારદ, સ્વાયંભુવ મનુ તથા પ્રિયવ્રત ત્યા બેઠા હતા તેમણે હસના વાહન ઉપરથી ભગવાન હિરણ્યગર્ભ બ્રહ્માને ઓળખી કહ્યું થઈ પૂજા કરી અને બેહથ બેડી સ્તુતિ કરવા માડી ‘હે રાજન્ ! નારદે બ્રહ્માની પૂજા કરી અને મધુર વાણીથી તેમના ગુણ વર્ણવ્યા તથા અવતારો અને ઉત્કર્ષની સ્તુતિ કરી પછી અદિપુરુષ ભગવાન બ્રહ્મા દયા અને હાસ્યપૂર્વક પ્રિયવ્રત રાજાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧૦

બ્રહ્માએ કહ્યું-હે તાત ! હું તને જે વાત કહું તે સત્ય માનજે પ્રમાણુમા અવે નહિ એવા દેવ ઉપર દેવભુદ્ધિ કરવી યોગ્ય નથી અમે, શકર, તારા પિતા અને દેવાર્ષિ નારદ, સઘળા પરાધીન છીએ, ને પરમેશ્વરની આજ્ઞાને માથા ઉપર ચઢવીએ છીએ ૧૧ કોઈ પણ દેહધારી જીવ, તપથી, વિદ્યાથી, યોગના બળથી, ધનથી, પોતાથી તથા બીજાના આશ્રયથી, પરમેશ્વરની ધારણાને પહોંચી વળવા સમર્થ નથી ૧૨ હે પુત્ર ! બીજે જન્મ ધરવા માટે, મરણ મટે, કામકાજ કરવા માટે, નિરંતર શોક, મેહ, ભય, સુખ તથા દુઃખ ભોગવવા માટે ઈશ્વર જેવો દેહ આપે છે એવા દેહને પ્રાણી માત્ર પ્રાપ્ત થય છે પ્રાણી ઈશ્વરની ધારણામા ફેરફાર કરી શકતો નથી ૧૩ હે વત્સ ! રાજાની શ્રદ્ધા તથા શુદ્ધ ભાવનાવાળા આપણે જેમ દેહ ધારણ કરવા વગેરેમા પરાધીન છીએ તેમ જ કર્મ કરવામા પણ પરાધીન છીએ આપણે જે પરમેશ્વરની વેદવાણીથી અત્યંત દૃઢ એવા ગુણ કર્મથી બધાયા છીએ, અર્થાત્ બ્રાહ્મણ દિકની જાતિ આમા દૃઢ અભિમાન કરીને બેઠા છીએ અને નાથેલો બળદ જેમ ખેડુતની મરજી પ્રમાણે કામ કરે છે, તેમ આપણે પણ ઈશ્વરની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તીએ છીએ ૧૪ હે વત્સ ! કામ કરવામા જેમ પરતત્ર છીએ, તેમ ભોગ ભોગવવામા પણ પરતત્ર છીએ ગુણ તથા કર્મ પ્રમાણે પશુ, પખી અને મનુષ્ય વગેરેના જે દેહ તે આપે છે તે ધારણ કરીને દેખતા મનુષ્યોથી દોરાતા આધળા જેમ દોરનારની ઈચ્છા પ્રમાણે ટાઢ, તડકામા જઈને ઉભા રહે છે, તેમ આપણે પણ ઈશ્વરે આપેલા સુખ દુઃખ ભોગવીએ છીએ ૧૫

આ સર્વ આત્મજ્ઞાનીને નહિ પણ અજ્ઞાનીને હશે એમ નથી, જ્યાં સુધી પ્રારબ્ધ કર્મ હોય ત્યાં સુધી તે કર્મ ભોગવવા જીવનમુક્ત પુરુષને પણ દેહ ધરણ કરવો પડે છે જાત્ર થયેલા મનુષ્યને સ્વપ્નમા અનુભવેલા દેહનું જેમ સ્મરણ થય છે, પરંતુ તેમા અભિમાન રહેતું નથી, તેમ જીવનમુક્ત પુરુષને પણ દેહમા અભિમાન રહેતું નથી, અને બીજા દેહોને ઉત્પન્ન કરનારા કર્મો પણ કરતો નથી, ને ભોગની વાસના પણ રાખતો નથી ૧૬ સસરમા રહીને ભોગ ભોગવવાથી પુરુષ કેવી રીતે અભિમનથી છૂટે ? તેમ તેનો મેઝ પણ કેમ થાય ? મટે ઘરનો ત્યાગ કરી વનમા રહેવું યોગ્ય છે, એમ તું ધાગતો હોય તે તે પણ યોગ્ય નથી વિષયાધીન મદમત્ત મનુષ્યને વનમા પણ સસાર છેડતો નથી, કારણ કે છ ગદ્રેયો, રૂપી શત્રુઓ ત્યાં પણ તેની સાથેજ હોય છે, મટે વિદ્વાન મનુષ્ય જીનેન્દ્રિય તથા આત્માનુદેશમા મગ્ન થઈને ઘરમા રહેતો હોય તોપણ ગૃહસ્થાશ્રમ તેને બાંધ કરતો નથી ૧૭ જેને ઇન્દ્રિયો રૂપી છ શત્રુઓને જીતવાની ઈચ્છા હોય તેણે પ્રથમ તો ઘરમા રહેવું અને ઇન્દ્રિયોને અધીન ન થતા, ધીરે ધીરે તેમને જીતવો પ્રયત્ન કરવો ડિહામા રહેલો રાજા જેમ બળવાન શત્રુઓને હરાવે અને શત્રુઓને નાશ થયા પછી બહાર નીકળી ઈચ્છા પ્રમાણે ફરે તેમ વિદ્વાન મનુષ્યે ધીરે ધીરે ઇન્દ્રિયોનો સંપૂર્ણ પરાજય કરીને પછી લોકમા અથવા તો વનમા ઇચ્છાનુસાર ફરવું ૧૮ આ સસાર રૂપી કિલ્લાનો આશ્રય પ્રાકૃત પુરુષો લે છે, તારા જેવાને માટે તે નથી, કારણ કે તે તો ભગવાનના ચરણકમળના કોશ રૂપી કિલ્લાનો આશ્રય કર્યો છે અને છ શત્રુઓને જિતેલા છે, માટે તું આ લોકમા ઈશ્વરે આપેલા વૈભવો ભોગવ અને સર્વ સામાસિક વિષયોનો સગ છેડી સ્વસ્વરૂપમા નિષ્કાવાળો થા. ૧૯

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે બ્રહ્માએ આજ્ઞા કરવાથી પ્રિયવ્રત રાજાએ પોતે બ્રહ્માથી નાના હતા તેથી ‘ઠીક છે’ એમ કહી મનુષ્ય નમાવી ઘણાજ માનની સાથે તેમની આજ્ઞાને મસ્તક ઉપર ચઢવી. ૨૦ પછી સ્વાયંભુવ મનુષ્યે ભગવાન બ્રહ્માની

ચેત્યતા પ્રમાણે સેવા કરી પ્રિયવ્રત રાજાને 'હું
ચેત્યથી બ્રહ્મ થઈશ,' એવી ચિંતાને લીધે બ્રહ્મા
ઉપર રોષ આવ્યો નહિ, તેમ નારદને 'મરો પ્રિય
શિષ્ય હાથમાથી ગયો' એવો શોક પણ થયો નહિ,
પરંતુ બન્ને જણ સમદૃષ્ટિથી બ્રહ્માને ભોળા હતા,
એટલામા સાસરિડ ખટપટથી ભિન્ન થયેલા બ્રહ્મા
પણ નિર્ગુણ બ્રહ્માનું ધ્યાન કરતા કરતા સન તથા
વાણીથી અગમ્ય એવા બ્રહ્મકે કમા ગયા. ૨૧

આ પ્રમાણે બ્રહ્માએ મનોરથ સિદ્ધ કરી
આખ્યાયી, સ્વાયંભુવ મનુ પણ દેવપિ એવા નર
દત્તી સમન્વિત પ્રાણે પુત્રને ભૂગિપ ડગની મર્યાદાનું
પાલન કરવા રાજ્યસન ઉપર બેઠાગી દુસ્તર એવા
વિષયીને ઝેરી જગાશય રૂપી માર્ગે જતા બધ
પડ્યા અર્થાત્ વિષયવાસનાથી વિગમ પામ્યા. ૨૨ આ
પ્રમાણે ઈશ્વરની ઈચ્છાથી કર્મો કરવાનો અધિકાર
મળતા, પ્રિયવ્રતે જગતના બધાનનો નારા કરવામા
મહા બગવાન એવા અદિ પુરુષના ચરણરવિદનું
ધ્યાન કરી કરી પોતાના અત કરણના રાગ દ્વેષ
અને મનના બગને બાળીને ભસ્મ કર્યા તે પોતે
શુદ્ધ હતા તોપણ બ્રહ્મા અદિક વડીલ જનોની આજ્ઞા
પાળીને તેઓના માનમા વધારો કરતા પૃથ્વીનું
રાજ્ય કરવા લાગ્યા. ૨૩ તે વિશ્વકર્મા ન મના પ્રજા
પતિની પુત્રી બાહિષ્મતીને પરણ્યા અને તેને શીલ,
શુભ, કર્મ, રૂપ અને પરાક્રમવાળા દશ પુત્રો અને
ઉર્જસ્વી નામની એક કન્યા થઈ. ૨૪ આમીધ્ર,
ઈન્દ્રજિહ્વ, યજ્ઞબાહુ, મહાવીર, હિરણ્યરેતા, ધૃત-
પૃથ, સવન, મેધાતિથિ, વીતિહોત્ર અને કવિ, તેમના
નામ પાડ્યા. ૨૫ આ પુત્રોમા કવિ, મહાવીર અને
સવન બાહ્યાવસ્થાથી બ્રહ્મચારી અને આત્મવિદ્યા-
વાન થઈ પરમહસત્વ પાળવા લાગ્યા. ૨૬ આ
પ્રમાણે ઉપશમ શીલવાળા તે પરમહસના આશ્ર
મમા રહેવા લાગ્યા અને સર્વ લોકના નિવાસરૂપ
સસારથી ભય પામેલા પ્રાણીઓને શરણરૂપ ભગ-
વાન વાસુદેવના ચરણરવિદની ભક્તિ કરવા લાગ્યા
તપના પ્રભાવથી શુદ્ધ થયેલા તેમના અત કરણમા
ભગવાન વાસુદેવ પ્રત્યક્ષ થયા અને તેઓ દેહાદિ-
કની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી સર્વના આત્મારૂપ ભગ-

વાનની સાથે એકતાને પામ્યા. ૨૭ ૨ જાની બીજી
ચીજી ઉત્તમ, નામમ્ અનં રેવન નામના પુત્રો થયા.
તેઓ ત્રણે મન્વતરના અધિપતિ થયા. ૨૮

આ પ્રમાણે પોતાને જ્ઞાનિવળ પુત્રો થયા
પછી, અગિયાર અર્ધ મુધી પ્રિયવ્રત રાજાએ
પૃથ્વીનું રાજ્ય કર્યું, જેથી તે રાજ્યને સર્વ પુરુષાર્થ
કેમ પણ ઠેકણે અટકતા નથી એવ બગથી ભરેલા
ભુવલકથી ધનુરની ફેરી જે ચીને તેના ટકારવથી
અધમી લોકોના નાશ કર્યો બહિષ્મતી રાણીના
વધના જતા હૃષીચી, મામા ઉડીને ઉભા થવા વગેરે
ભવોથી, અદિગમ-ગુનારગ્ય ઉદીપન થાય તે
પ્રમાણે હાવભવો દેખાડવાથી, લગ્નને લીધે સકો-
ચવાળા હાસ્યથી તથા ભેવાથી રમવાડગ અવી ચેષ્ટા
કરવાથી બાણે વિવેકહીન થયા હોય તેવા અને વિષ-
યાસક્ષિથી પોતે પોતાના અત્મસ્વરૂપને વિમરી
ગયા હોય એવા તે દેખવા લાગ્યા. ૨૯ ભગવાન
સૂર્ય નાગયજ્ઞ મેરુ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરના લોકા-
લોક પર્વત મુધી પ્રકાશ કરે છે, પરંતુ તે સમે
અડધા ભાગને અધારાથી ઢાકી દે છે આ વાત
ભગવાનની ઉપસનાથી સર્વ પુરુષ કરતા વધારે
પ્રભવવાળા પ્રિયવ્રત રાજાને રુચી નહિ તેથી તે રાત્રિને
પણ દિવસ કરુ એવા વિચારથી સૂર્યના રથ જેવા
વેગવાળા અને જગજગાટ તેજવાળા રથમા બેઠીને,
બીજા સૂર્યની પેઠે સાતવાર સૂર્યની પાછળ પૃથ્વી
ઉપર ફર્યા. ૩૦ તેથી તેમના રથના પૈડાની ધારથી
પૃથ્વીમા એવા ચીલાઓ પડી ગયા કે, જેમાથી
સાત સમુદ્રો થયા અને તેના મધ્ય ભાગે સાત સમુ-
દ્રથી વિટાયેલા પૃથ્વી ઉપરના સાત દ્વીપો થયા.
૩૧ તેના નામ જ બૂદ્ધીપ, પ્લક્ષદ્વીપ, શાન્મલીદ્વીપ,
કુશદ્વીપ, કૌચદ્વીપ, શાકદ્વીપ અને પુષ્કરદ્વીપ પડ્યા
વળી પૂર્વ પૂર્વ કરતા પછી પછીના દ્વીપોના માપો
સખ્યાનુસાર બમણા છે, અને સમુદ્રોની બહારના
ભાગમા તે આવેલા છે. ૩૨ ક્ષારોદ, ઈન્દુરસોદ,
સુરોદ, ધૃતોદ ક્ષીરોદ, દધિમ ડોદ શુદ્રોદ, એ
સાત સમુદ્રા દ્વીપની બાઈઓ જેવા છે, તેમ જ તે
દ્વીપની આસપાસ વિટાઈને રહેલા છે તેને લીધે
જેમ પ્રત્યેક સમુદ્રો સાતે દ્વીપોની બહારના ભાગમા

અનુક્રમે ફરતા આવેલા હોય તેમ છે જળુ આદિક સાત દ્વીપોમા બાર્દિભતીના પતિ પ્રિયવ્રત રાજાએ પોતાને અનુકૂળ રહેનાર આશ્રીધ્ર, ઇન્દ્રમણિવ, યજ્ઞબાહુ, હિરણ્યરેતા, ધૃતપૃષ્ઠ, મેધાતિથિ તથા વીતિહોત્ર, નામના સાત પુત્રેને અનુક્રમે એક એક દ્વીપનું રાજ્ય આપ્યું ૩૩ ઉર્જસ્વતી નામની પુત્રી શુક્રાચાર્યને પરણાવી તેને દેવયાની નામે કન્યા થઈ ૩૪ ભગવનના ભક્ત આવુ પરાક્રમ કરે તેમા કઈ આશ્ચર્ય નથી એ ડાળ પણ ભગવનનું નામ લે તો તે સસારના બધનમાથી છૂટે છે ૩૫

આ પ્રમાણે અપર બળ તથા પરાક્રમવાળો પ્રિયવ્રત રાજા એક સમયે નારદની સેવા કરતા કરતા આવી પડેલા રાજ્યાદિક પ્રપચના સબધથી પોતાને દુઃખી માનતો હોય તેમ ખિન્ન રહેવા લાગ્યો- ૩૬ અરે ! મેં એવું કામ કર્યું કે જેને લીધે ઇન્દ્રિયોએ મને મહા ભય કર એવા વિષયોરૂપી કુવામા નાખી દીધો હવે તો તે વિષયોથી હું ધરાઈ ગયો. આ સ્ત્રીના ક્રીડવાનર જેવા થઈ રહેલા મને ધિક્કાર છે, એમ બોલી પોતાના આત્માને તુચ્છકારવા લાગ્યો. ૩૭ આ પૃથ્વી પોતાને અનુકૂળ રહેલા પુત્રોને ભાગ પ્રમાણે વહેચી આપીને પછી ભગવાનની કૃપાથી મળેલા આત્મજ્ઞાનવડે ભગવાનની લીલાને શ્રવણ કરવાથી જેમનામા ત્યાગ કરવાની શક્તિ હતી અને જેમના મનમા દૃઢ વૈરાગ્ય થયો હતો, એવા પ્રિયવ્રતે પોતે જેની સાથે વૈભવો ભોગવ્યા હતા એવી પટરણીનો ત્યાગ કર્યો અને ફરીને ભગવાન નારદની વૃત્તિ ધારણ કરી તથા સસાર તણને વનમા ગયો. ૩૮ પ્રિયવ્રત રાજાની કીર્તિના આ પ્રલોક હજી પણ ગવાય છે

પ્રિયવ્રતકૃત કર્મ કાડુકુર્વાદ્વિજેશ્વરમ્ ।

યોનેમિનિમ્નૈરકરોચ્છાયા દ્વન્નસમચારિયીન્ ॥

પૃથ્વીનું અધારુ નહિવત કરવાને ફરતા જેના રથના પેડાના ચીકામાથી સાત સસુદ્રે થયેલા છે એવા પ્રિયવ્રત રાજાએ કરેલા કર્મ ઇન્દ્ર વગર બીજા કેનાથી થાય તેમ છે ? ૩૯

મુસદ્ધાન કૃત યન સગિદ્ગિરિવનાદિમિઃ ।
સીમા ચ મૂતનિવૃત્યદ્વીપે દ્વીપ વિભાગશઃ ॥

જેણે દ્વીપે દ્વીપમા લોકોને નિવૃત્તિથી રહેવા માટે નદીઓ, પર્વતો ને વનોથી સરહદ બાધી આપી, પૃથ્વી ઉપર સ્થાનો પાડી આપ્યા, છતાં પોતે કે જે પરમેશ્વરને અને પ્રજાને બેઠેને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો તેણે તો પૃથ્વીના મનુષ્યોના અને દેવતા તેમજ કર્મ અને યોગથી પ્રાપ્ત થયેલા વૈભવોને તુચ્છ ગણી તણ દીધા હતા તે પ્રિયવ્રતની બરાબરી કેનાથી થવાની છે ? ૪૦-૪૧

મૌમ વિશ્વ માનુષ ચ મહિત્ત્વ કર્મયોગજમ્
યજ્ઞકો નિરયૌષ્મ્યં પુરુવાનુજનમિય ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे
प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ જો. †

આશ્રીધ્ર રાજાનું ચરિત્ર.

શ્રીશુક ઉવાચ

एव पितरि सप्रवृत्ते तदनुशासने वर्तमान आशीध्रो
जम्बूद्वीपौकल प्रजा औरलवक्ष्मर्वेक्षमाणः
परमोपायत् १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-પ્રિયવ્રત વનમા ગયા પછી તેના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તતો આશ્રીધ્ર રાજા ધર્મ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી, જમ્બૂદ્વીપની પ્રજાનું પેટની પ્રજા માફક પાલન કરવા લાગ્યો. ૧ એક દિવસે પિતૃલોકમા જવાની ઇચ્છાથી તેને પુત્રની ઇચ્છા થઈ તેથી ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓની સ્ત્રીઓના વિહાર સ્થનરૂપ મહારાજાની શુક્રમા તે ગયો અને ત્યાં આગળ પૂજાની સામગ્રીઓ એકઠી કરી, એકાગ્ર ચિત્તથી ભગવાન પ્રજ્ઞાર્તુ તપશ્ચર્યાવડે આરાધન કરવા લાગ્યો. ૨ ભગવાન પ્રજ્ઞાએ તેની તપશ્ચર્યા જોઈ દેવસભામા ગાયન કરતી પૂર્વચિત્તિ નામે અપ્સરાને તેની પાસે મોકલી ૩ તે અપ્સરા ત્યાં જઈ રાજાના આશ્રમની આસપાસ ફરવા લાગી નાના વૃક્ષોની ડાળીઓ ઉપર ચઢેલી વેલીઓ ઉપર બેઠેલા પક્ષીઓ ત્યાં પડજી વગેરે સ્વરનો આલાપ કરી રહ્યા હતા, કારકડ, કલહ સ વગેરે પક્ષીઓ કમળોના વને થી ભરપુર જળાશયોને ગ-

† આ અધ્યાયમા મમી લોકોને રૂચે એવું આશ્રીધ્ર રાજાનું ચરિત્ર છે તેને પૂર્વચિત્તિ નામે સ્ત્રીથી નામ આદિ પુત્રો થયા

ભવી રહ્યાં હતા. ૪ પેલી પૂર્વચિત્તિ વિલાસપૂર્વક ત્યા ફરવા લાગી અને પગલે પગલે નેપૂરનો ખલુ-ખલુટ થવા લાગ્યો. તે સાંભળીને રાજા આશિષ સમાધિને લીધે નેત્રોરૂપી બે કમળ મીંચી રહ્યો હતો. તે ઉઘાડીને જોવા લાગ્યો. ૫ અપ્સરા આશ્રમની પાસે જ ભમરીની પેઠે પુષ્પોના વાસ લેતી ઉભી હતી, અને દેવતાઓ તથા મનુષ્યોના મનને તથા નેત્રને આનંદ આપનારી ચાલ, વિહાર, લજ્જા, વિનયપૂર્વક જેવું, મધુર સ્વરથી ભાષણ કરવું તથા શરીરના સુદર અવયવો દેખાડવા, વગેરેથી જોનારને કામોત્પત્તિ કરતી હતી. વળી તેના મુખમાથી અમૃત જેવા ને આસવના જેવા અત્યંત માદક મર્મ લય્યાં વચનો નીકળતા, તે વેળા તેના મુખના સુગંધી શ્વાસથી મદાધ થયેલા ભમરાઓના ટોળા તેની આસપાસ વિટાઈ ગુણગુણ કરતા હતા ઉતાવળા પગલા ભરવાથી તેના સ્તન, અંબોડો તથા કટિમેખલા, હાલતા હતા. આવી અપ્સરાને જોઈને રાજા, ભગવાન કામદેવને અર્પીત થયો અને જડની પેઠે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. ૬ હે મુનિ શ્રેષ્ઠ! તમે કોણ છો? અને આ પર્વતમા શું કરવા ફરો છો? તમે દેવતા રૂપ ભગવાનની માયા હો એવા લાગો છો. તમે શું દોરી વિનાના આ બે ધનુષ ધારણ કરો છો? અને આ વનમા મહમત્ત થયેલા મૃગોને શોધવા નીકળ્યા છો? ૭ કમળ જેવા નેત્રરૂપી પિછાવાળા, વિલાસવડે શાત દેખાતા, પુછડા વિના પણ મનોહર લાગતા, અત્યંત તીક્ષ્ણ ક્ષણવાળા આ બે બાણો વનમા ફરતા ફરતા તમે કોના ઉપર છોડવા ધારો છો? તમે તમારું પરાક્રમ અંગે જડબુદ્ધિ પ્રાણીઓ ઉપર અજમાવશો નહિ. તમે અમારું રક્ષણ કરજો. ૮ આ આપના શિષ્યો ચારે તરફથી આવીને રહસ્ય સાથે સામના મત્રોનું ગાન કરે છે તથા તેનાથી નિત્ય ઇન્દ્રની સ્તુતિ પણ કરે છે અને ઋષિઓ જેમ વેદની શાખાઓને સેવે તેમ આ સર્વે તમારી શિખામાથી ખરી પડતી પુષ્પોની વૃદ્ધિને સેવે છે. ૯ હે મહારાજ! તમારા ચરણરૂપી પિંજરામા રહેલા તેતરની વાણી અમારા સાંભળવામા આવી છે, તેનો વક્તા કોણ છે તે જોવામા આવતો નથી.

તમે નિત બના સુદર મડાળ ઉપર કદ બના સુદર પુષ્પ જેવી કાતિ કયાથી મેળવી? કે જે પ્રભા ઉપર બળબળતા ઉઘાડીયાનું મડાળ દેખાય છે તમારું વલ્કલ કયા ગયું? ૧૦ હે પ્રાણી! તમારા આ બે મનોહર શિંગડામા એવું તે શું ભરેલું છે? તમે કટિથી કેમ કૃશ છો? હે સારા ભાગ્યવાળા! તમારા શિંગડા ઉપર આવો સુગંધી અને રાતો લેપ કયાથી લાગ્યો છે? કે જે સુગંધવડે તમે મારા આશ્રમને સુવાસિત કરો છો? ૧૧ હે મિત્ર! તમે તમારો લોક મને દેખાડો, કારણ કે જ્યાં આગળ લોક આ પ્રમથે અમારા જેવાના મનને લોભાવનારા અપૂર્વ અવયવો પોતાની છાતી ઉપર ધારણ કરે છે તથા મુખમા મધુર ભાષણ સાથે અમૃત જેવું મહાહાસ્ય તથા નૃત્યાદિક વિલાસો ધરણ કરે છે. ૧૨ વળી હે મિત્ર! તમે ત્યાં શો આહાર કરીને શરીરનું પોષણ કરો છો? કે જે ભોજનની યજ્ઞના હુવિ જેવી સુગંધ આવે છે તમે વિષ્ણુની કળા રૂપ છો, કારણ કે તમારા કાનમા મકરાકાર કુડળો છે, તમારું મુખ સુદર છે, કારણ કે તેમા બે માછલા ઉછળે છે તેમા દ્વિજમડાળની પક્ષિની શોભા છે અને પડોશમા ભમરના મડાળો ઉડ્યા કરે છે. ૧૩ વળી તમે આમ તેમ ફરતા તમારા કર કમળવડે આ હડાને દિશાઓમા ઉછાળો છો, તેથી તે હડો મારા ભમતા ચિત્તને વિશેષ ચચળ બનાવે છે તમારો આ વાકો અંબોડો છૂટી ગયો છે તેની તમે કેમ સંભાળ રાખતા નથી? વળી આ ધૂતારો પવન તમારું વસ્ત્ર ઉડાડે છે તેની પણ તમે સંભાળ કેમ રાખતા નથી? ૧૪ હે તપોધન! તપ કરતા તપસ્વીઓના તપમા વિદ્ય કરનાર આ રૂપ તમે કયાથી મેળવ્યું? હે મિત્ર! હવે તમારે મારી સાથે રહીને તપશ્ચર્યા કરવી અથવા જગતનું કલ્યાણ કરનારા ભગવાન પ્રજ્ઞા શુભારી ઉપર પ્રસન્ન થયા કે તેમણે તમને મારી સ્ત્રી થવાને મોકલ્યા. ૧૫ હું તો હવે પ્રજ્ઞાએ આપેલા તમને છોડીશજ નહિ હું તમોને અનુકૂળ છું મારે તમારું મન હોય ત્યાં મને લઈ જાઓ અને તમારી સંપૂર્ણ પણે મને અનુકૂળ થાઓ. હિમ્મતીઓ મારા જમણા ભાગ તરફ ઉતરો. ૧૬

શુકદેવજી કહે છે-સ્રીઓને વિનવવામા કુશળ, વિદ્વાન તથા બુદ્ધિશાળી આશ્રીધ રાજા આ પ્રમાણે વિવચી પુરુષોમા નિપુણ કહેવાતી યુક્તિ અને મધુર વાણીથી તે અપ્સરાને માન આપવા લાગ્યો ૧૭ બુદ્ધિ, શીલ, રૂપ, તરુણાવસ્થા, લક્ષ્મી અને ઉદારતાને લીધે જેનું મન લોભાયુ છે એવી પૂર્વચિન્તિ જ બુદ્ધીપના શૂરવીર આશ્રીધ રાજાની સાથે રહીને હજારો વર્ષ સુધી પૃથ્વીના તથા સ્વર્ગના વૈભવો ભોગવવા લાગી ૧૮ મહારાજા આશ્રીધ રાજાએ તેનાથી નાભિ, કિ પુરુષ, ઇલાવૃત્ત, રમ્યક, હિરણ્યમય, કુરુ, ભદ્રાશ્વ તથા કેતુમાલ નામે નવ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા ૧૯ એ વર્ષે વર્ષે એક એક પુત્રને જન્મ આપતી હતી નવ વર્ષે નવ પુત્રોને જન્મ આપી તે પુત્રોને મૂકી પાછી બ્રહ્માની પાસે ગઈ ૨૦ આશ્રીધ રાજાના પુત્રા માતાના અનુગ્રહને લીધે જન્મથી જ દૃઢ અંગવાળા તથા બળવાળા થયા રાજાએ તેમને જ બુદ્ધીપના ખંડો ભાગ પ્રમાણે વહેચી આપ્યા નવ રાજકુમારો પોતાના વિભાગ પ્રમાણે ખંડોનો ઉપભોગ કરવા લાગ્યા ૨૧ આશ્રીધરાજા કામને ઉપભોગ કર્યા છતા તૃપ્ત થયો ન હતો અને નિરંતર અપ્સરાને અધિક માનતો હતો તેથી વેદોક્ત કર્મો કરી અપ્સરાના લોકમા ગયો, જ્યા આગળ પિતરો આનંદમા રહે છે. ૨૨ રાજાના મરણ પછી નવ પુત્રો મેરુદેવી, પ્રતિરૂપા ઉગ્રહૃદી લતા, રમ્યા, શ્યામા, નારી, ભદ્રા તથા દેવવીતિ નામની મેરુપર્વતની નવ કન્યાઓને પરણ્યા ૨૩

સપરતે પિતરિ મવચ્ચાનરો
મેરુદુહિતુર્મેરુદેવીં પ્રતિરૂપાનુપ્રવૃત્તી ।
લનાં રમ્યાં શ્યામાં નારીં મદ્રાં
દેવવીતિમિતિ સક્ષા નવોદવહન્ ॥ ૨૩ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे
द्वितीयोऽध्याय

અધ્યાય ૩ નો. †

નાભિ રાજાનું ચરિત્ર.

† આ અધ્યાયમા નાભિરાજાનું ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે કે જે નાભિરાજાના યજ્ઞનાથી શ્રીહરિ ઋષભદેવ થઈ આવતર્યો હતા

શ્રીશુક ઉવાચ

નાભિરપત્યકામોપ્રજયા મેરુદેવ્યા ।

મગવન્ત યજ્ઞપુરુષમવહિતાત્માડયજત ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-પુત્રની કામનાવાળા નાભિ-રાજાએ મનને એકાગ્ર કરી, પ્રભરહિત મેરુદેવીની સાથે રહીને ભગવાન યજ્ઞપુરુષનું યજ્ઞન કરવા માટે યજ્ઞનો આરંભ કર્યો ૧ ભગવાન જો કે દ્રવ્ય, દેશ, કાળ, મત્ર, ઋત્વિજ, દક્ષિણા અને વિધિ, વગેરે કર્યા છતા મળે નહિ એવા છે, તોપણ ભક્તના મનોરથ પુરવા તેમનું હૃદય આકર્ષાયું, તે ઉપરથી અને ભગવદ્ભક્ત ઉપર પ્રેમ હોવાથી, ભગવાને રાજાની શ્રદ્ધા તથા શુદ્ધ ભાવના જોઈ પ્રવચ્ચ નામના કર્મો ચાલતા હતા તે સમયે હૃદયને, મનને અને નેત્રને, આનંદ આપે એવા મનોહર અવયવવાળું પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું ૨ તે સ્વરૂપને ચાર ભુજાઓ હતી, વર્ણ સુવર્ણના જેવો સુદર હતો, તેમણે પીતાબર પહેર્યું હતું, વક્ષ સ્થગમા કૌસ્તુભમણિનું ચિહ્ન હતું, શંખ, કમળ, વનમાળા, ચક્ર, કૌસ્તુભમણિ ને ગદા, ધારણ કર્યા હતા તેમણે મણિના મુગટ, કુડળ, કડા, કટિમેખલા, હાર, બાણુબધ તથા અઞ્જર પહેર્યા હતા નિર્ધન મનુષ્યો ધનના ભંડારને જોઈને જેમ પ્રસન્ન થાય તેમ ભગવાનના દર્શન કરીને પ્રસન્ન થયેલા ઋત્વિજ, સભાસદો તથા યજ્ઞમાનો પ્રસન્ન થયા અને તેમની પૂજા તથા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૩

ઋત્વિજોની સ્તુતિ-હે પૂજ્યતમ ! તમે પૂર્ણ છો, આપના ઠાસ એવા અમે સત્પુરુષોની શિક્ષા પ્રમાણે આપને નમસ્કાર કરીને પૂજન કરીએ છીએ સ સાર બુદ્ધિવાળો પુરુષ આપના સ્વરૂપને નિરૂપણ કરી શકતો નથી તમે પ્રકૃતિ તથા આકાર, એ તમારામા નથી ૪ સર્વ પ્રાણીઓના પાપનો નાશ કરનાર કલ્યાણકારી અને ઉત્તમ એવા આપના ગુણસમુદાયોમાથી માત્ર એકજ ગુણનું વર્ણન થાય એમ છે ૫ હે પરમેશ્વર ! તમે મન તથા વાણીથી અગોચર છો ભક્તજન તમારું આરાધન કરી શકે છે, કારણ કે ભક્તજનો પ્રેમપૂર્વક મધુર વાણીથી તમારી સ્તુતિ કરે છે, તેથી તમે પ્રસન્ન થાઓ છો

૧ આ પુરુષ સામગ્રીથી ભરપુર યજ્ઞ કરવાથી આપનું પ્રયોજન પૂર્ણ થતું નથી ૭ ઉત્તમ એવા પુરુષાર્થો, સાક્ષાત્ પરમાનંદ એવા આપ સત્ય સ્વરૂપ છે તો પછી આપને યજ્ઞનું શું પ્રયોજન છે ? હે નાથ ! કામનાની ઇચ્છાવાળા અમોને યજ્ઞ માત્ર આપની આરાધના કરવામાં ઉપયોગી છે ૮ હે પુરાણપુરુષ ! અમે મૂઢ છીએ તથા કલ્યાણ શું તે જાણતા નથી, છતાં આપ દયાથી અમને પોતાના પરમ મહિમા રૂપ મોક્ષ આપવા માટે પૂજની ઇચ્છા રાખતા નથી, તોપણ જાણે ઇચ્છા રાખના હો તેમ આ યજ્ઞમાં જોવામાં આવે છે ૯ હે મહાપુરુષ ! તમે અમને વર આપવા પ્રગટ થયા છો, તોપણ અમે તો માનીએ છીએ કે, આપે રાજર્ષિ નાલિ-રાજના યજ્ઞમાં પોતાના ભક્તજનોને દર્શન અર્પુ ત્યારથી જ અમને વર મળી ચુક્યો છે, ૧૦ કારણ કે વૈરાગ્યને લીધે જેના મનના મગ નાશ પામ્યા છે અને તેટલા માટે જ આપના જેવા સ્વભાવવાળા આત્મારામ મુનિઓ આપના કલ્યાણકારી ગુણો ગાય છે, પરંતુ તેમને તમારા પ્રત્યક્ષ દર્શન થતા નથી મુનિઓ તમારા દર્શન કરવા તમારા ગુણાનુવાદનો અભ્યાસ કરે છે ૧૧ અમે આપના દર્શન કરી કૃતાર્થ થયા છીએ, તોપણ માગીએ છીએ કે, અમે જ્યારે સ્ખલન કે બગ સુ ખઈએ, કે કોઈ ખીણ હુઈશામાં આવી પડીએ, કે મરણાવસ્થામાં હોઈએ અથવા પરાધીન હોઈએ ત્યારે સર્વ પાપો નાશ કરનારા અને ગુણો ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલા તમારા નામો અમારી વાણીમાં વાસ કરજો ૧૨ ખીજે એક એ વર પણ માગીએ છીએ કે, આ રાજર્ષિ, પુત્રની કામનાવાળા છે અને પ્રજામાં જ પુરુષાર્થ છે, એવો તેમને વિશ્વાસ છે માટે જેમ નિર્ધન પુરુષ ડાગરના ફેતરા માટે ધનપતિ કુબેરની સેવા કરે તેમ અમાગ રાજ સર્વ સુખોના, સ્વર્ગના તથા મોક્ષના સ્વામી એવા આપને સ તાન માટે સેવે છે ૧૩ આ જગતમાં જેણે મહાત્મા પુરુષોના ચરણ સેવ્યા નથી, એવો કયો પુરુષ કોઈ પણ ઠેકાણે ન હારેલી તથા અતિ અટપટા માર્ગવાળી તમારી માયાથી હાર્યો નથી ? તેમ કયા પુરુ

ષની બુદ્ધિ ઉપર માયાનું આવરણ આવ્યું નથી ? કયા પુરુષનો સ્વભાવ વિષયો રૂપી ઝેરના વેગથી ઘેરાયેલો નથી ? સર્વનો ઘેરાયેલો જ છે ૧૪ હે અનંત કર્મ કરવાવાળા પરમેશ્વર ! અમે આપને આ કાર્ય કરવા નિમત્રણ કર્યું છે, તેમ છતાં અમે મૂઢ બુદ્ધિ તથા પુત્રમાં પુરુષાર્થ બુદ્ધિવાળા છીએ, માટે તમે સમદૃષ્ટિથી અમારા અપરાધો સહન કરો ૧૫ આ પ્રમાણે ઋત્વિજોએ ગદ્યપદ્યાત્મક સ્તોત્રોથી ભગવાનના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા ત્યારે તે આ પ્રમાણે બોલ્યા ૧૬

શ્રીભગવાન બોલ્યા-હે ઋષિઓ ! સત્યવાદી એવા તમોએ ‘ આ રાજને મારા જેવો પુત્ર થાય, ’ એવો અતિ હુલસ વર માગ્યો, પરંતુ હું એક અદ્વિતીય રૂપ હોવાથી મારા જેવો તો હું જ છું, ખીજે કેઈ મારા જેવો નથી, પરંતુ બ્રાહ્મણોનું વચન મિથ્યા થવું ન જોઈએ, કારણ કે, તે મારું મુખ છે, ૧૭ માટે મારા જેવો ખીજે ન મળવાથી હું પોતે નાલિ રાજને ઘેર અદ્ય અશવડે પુત્ર થઈને અવતરીશ ૧૮

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે મેરુદેવીના સાલજતા તેમના પતિ નાલિરાજને વર આપી ભગવાન અતર્ધાન થયા ૧૯ હે પરીક્ષિત ! તે જ યજ્ઞમાં ઋષિઓએ સતુષ્ટ કરેલા ભગવાન વિષ્ણુ, નાલિ રાજનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી તથા તપસ્વીઓ, સાનીઓ અને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓના ધર્મો દર્શાવવાને નાલિરાજના અત પુરમાં તેમના સ્ત્રી મેરુદેવીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયા ૨૦

बहिर्वि तस्मिन्नेव विष्णुदत्त भगवानपरमार्थिभि प्रसाजिता नामैः प्रियचिकीर्षया तत्त्वरोचयने-
मेरुदेव्यां धर्मान्दर्शयितुकामो वातरश्नानां भ्रम
णानां तृणीणामूर्ध्वमथिनां शुक्रया तनुवाचततार॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे

तृतीयोऽध्याय

અધ્યાય ૪ થો.[†]

ઋષભદેવની પ્રભ.

મૃદુલ ઉવાચ

અથ હ તત્કૃત્યૈવાભિવ્યજ્યમાનમગવલ્લક્ષણ
સામ્યોપશમવૈરાગ્યૈશ્વર્યમહાવિમૂતિમિરતુ
વિનમેધમાનાનુભાવ પ્રકૃતયઃ પ્રજા બ્રાહ્મણા
દેવતાધ્યાવનિતલસમવનાપાતિતરાં જગૃધુઃ

શુકદેવજી કહે છે-નાભિરાજના પુત્રની ઉત્પત્તિ
અર્થ ત્યારથીજ તેનામા ઉત્તમ લક્ષણ જેવામા આવ્યા,
અને ઉપશમ, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય અને મહા વિભૂતિ-
ઓની પ્રતિ દિવસ અભિવૃદ્ધિ જણાવા માડી, તેથી
પ્રભલોક બ્રાહ્મણો ને દેવતાઓ તે પૃથ્વીનું રાજ્ય
લોગવે એવું ઇચ્છવા લાગ્યા ૧ તેના ઉત્તમ શરી-
રને લીધે તથા કવિઓએ ગાયેલા તેના તેજ, બળ,
લક્ષ્મી, યશ તથા શૌર્યને લીધે તેના પિતાએ ઋષભ
(શ્રેષ્ઠ) એવું તેનું નામ પાડ્યું ૨ ઇન્દ્રે તેની
સાથે સ્પર્ધા કરીને તેના દેશમા વૃષ્ટિ કરી નહિ
ત્યારે યોગેશ્વર એવા ઋષભે તેની મૂર્ખતા ઉપર
હસીને પોતાની યોગમાયાના બળથી અજનાત
નામના પોતાના ખડમા જળની વૃષ્ટિ કરી ૩ નાભિ
રાજની ખુદ્ધિ માયાને લીધે 'આ મારો પુત્ર છે'
એવું માનતી હતી તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે
ઉત્તમ પુત્રને પ્રાપ્ત કરીને આનંદના ઉભરાથી વિહ્-
વળ થઈ ગયા અને પોતાની ઇચ્છાથી મનુષ્યના
દેહને ધારણ કરનાર ભગવાન પુણ્યપુરુષને પ્રેમ-
પૂર્વક ગદ્ગદ વાણીથી હે વત્સ! એવા કાલાઘેલા
નામોથી લાડ લડાવતા પરમ આનંદ પામ્યા ૪ તે
રાજા પ્રભના કહેવાને માન્ય કરનાર હતા તમણે
પ્રભથી માડીને કાર્યભારી સુધીના સર્વ મનુષ્યોની
ઋષભદેવ ઉપર થયેલી પ્રીતિ જોઈ, ધર્મની રક્ષા
કરવા તેને રાજ્યાભિષેક કર્યો અને તેને બ્રાહ્મણોના
ખોળામા બેસારી મેરુદેવીની સાથે પોતે બદ્રિકાશ્રમ
આડ્યા ગયા ત્યાં આગળ બીજાને પીડા કરે નહિ
એવા તીવ્ર તપવડે તથા સમાધિ યોગવડે નર અને

† આ અન્યાયમા નાભિ રાજને સો પુત્રો થયા
તેણે આનંદથી રાજ્ય કર્યું તથા તેના રાજ્યમા મર્વ પ્રભ
સંતાપરૂપી અમૃતથી આનંદમા રહેતી, તે કથા કહેવાશે

નારાયણના નામની ઉપાસના કરતા કેટલેક કાળે
જીવનમુક્ત થયા ૫ હે પરીક્ષિત રાજા! એ રાજાના
સંબંધમા બે શ્લોકો આ પ્રમાણે જગતમાં ગવાય છે:-

કો જુ તત્કર્મ રાજર્વેનાં મેરુવાચરેતુમાન ।
અપત્યતામગાદ્યસ્ય હરિઃ શુદ્ધન કર્મણા ॥

જેના શુદ્ધ કર્મે કરીને ભગવાન શ્રીહરિ પોતે
જેને ત્યાં પુત્ર થઈને જન્મ્યા હતા એવા રાજર્વે
નાભિરાજના જેવા કર્મ બીજો કોણ કરનાર છે? ૧

બ્રહ્મણ્વાડ્યઃ કુતો નામોર્વિપ્રા મગલપૂજિતાઃ
યસ્ય વર્હિષિ યજ્ઞેશ દર્શયામાસુરોજસા ॥

પોતે પૂજેલા બ્રાહ્મણોએ જે રાજાને યજ્ઞપતિ
ભગવાનના સાક્ષાત્ દર્શન કરાવ્યા હતા તે નાભિ-
રાજા વિના બ્રાહ્મણોને તેમની સેવા કરનાર બીજો
કયો રાજા મળનાર છે? ૨ પછી ઋષભદેવજીએ
પોતાના ખડને 'આ ક્ષેત્ર કમ કરવાનું છે,' એમ
માની લોકોને ધર્મકર્મનું આચરણ શીખવવા શુરને
ઘેર રહીને વિદ્યાભ્યાસ કર્યો અને શુરએ વરરૂપી
શુર દક્ષિણા લઈને તેમને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપી
ઋષભદેવ ગૃહસ્થાશ્રમીઓને ગૃહસ્થોના ધર્મો શીખ-
વવા ઇંદ્રની કન્યા જયંતી સાથે પરણ્યા શ્રુતિ તથા
સ્મૃતિમા કહેલા કર્મો તે કરવા લાગ્યા અને પોતાના
જેવા સો પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા ૮ જે પુત્રોમા વડા તથા
ઉત્તમ ગુણવાળા ભરત નામના પુત્ર હતા, જેના
નામ ઉપરથી આ ખણ્ડ 'ભારતવર્ષ' કહેવાય છે.
૯ ભરતથી નાના કુશાવર્ત, ઇલાવર્ત, બ્રહ્માવર્ત,
મલય, કેતુ, ભદ્રસેન, ઇન્દ્રપૃક, વિહર્લ અને કીકટ
નામે નવ પુત્રો હતા ૧૦ કવિ, હરિ, અતરિક્ષ,
પ્રણુદ્ધ, પિપ્પલાયન, આવિર્હોત્ર, દ્રમિલ, ચમસ અને
કરભાજન, ૧૧ એ નવ વૈષ્ણવ ધર્મનો ઉપદેશ કર-
નાર અને ભગવદ્ ભક્ત હતા તેમનું ભગવાનના
મહિમાથી વૃદ્ધિ પામેલું અને શાતગુણથી ભરેલું
અરિત્ર આગળ ઉપર વાસુદેવ તથા નારદના સંવાદ
રૂપે વર્ણુવાશે ૧૨ આ વિના બીજા, પિતાની આજ્ઞા
પાળનાર, વિનયવાળા, વેદવિદ્યામા નિપુણ, યશાદિ
કર્મો કરનારા અને શુદ્ધ અત કરણવાળા બ્રાહ્મણો
જેવા થયા હતા ૧૩ ઋષભદેવ સ્વતંત્ર હતા અન-
ર્થની પરપરાઓ પોતાની મેળેજ નિઃતર તેમનાથી

ફર રહેતી હતી, વળી તે સમદષ્ટિવાળા, શાત, સર્વ
પ્રાણીઓ ઉપર ભાવ રાખનાર તથા મહા દયાળુ
હતા. તેમ કેવળ આનંદનો અનુભવ કરનાર ઇશ્વર
રૂપ હતા, તોપણ અનીશ્વરોની પેઠે-પ્રાકૃત મનુષ્યની
પેઠે કર્મો કરતા અને કાળે કરીને નાશ પામેલા
ધર્મનું પોતે આચરણ કરી અજ્ઞાની લોકોને ધર્મ
ચરણ કરતા શીખવતા હતા, તથા ધર્મ, અર્થ, યશ,
પ્રભ, વૈભવનો ઉપયોગ તથા મોક્ષનો સ અહ કરી
ખીજ લોકોને ગૃહસ્થાશ્રમમા પ્રાપ્તિ કરાવતા હતા,
૧૪ કારણ કે આ જગતમા મહા પુરુષો જે જે
આચરણ કરે છે તે ખીજ લોકોને અનુકરણીય થાય
છે ૧૫ જેમા સર્વ ધર્મ નિરૂપણ કર્યા છે એવું વેદનું
રહસ્ય જો કે ઋષભદેવ જાણતા હતા તોપણ પ્રાક્ષ-
ણ્યોએ બતાવેલા માર્ગ પ્રમાણે તથા ‡ સામ આદિક
ઉપયોગી પ્રબંધનું પાલન કરતા હતા ૧૬ તેમણે દ્રવ્ય,
દેશ, કાળ, અવસ્થા, શ્રદ્ધા, ઋત્વિજો (વરુણીવાળા
પ્રાક્ષણ્યો) તથા જાત જાતના દેવતાઓના ઉદ્દેશોથી
ભરપૂર એવા સર્વ યજ્ઞો, શસ્ત્રમા કદ્દા પ્રમાણે સો
સો વખત કર્યા ૧૭ ભગવદ્ ભક્તમા શ્રેષ્ઠ એવા
ઋષભદેવ પ્રબંધનું પાલન કરતા હતા ત્યારે કોઈ જેમ
આકાશપુષ્પ વગેરે મિથ્યા પદાર્થની ઇચ્છા કરે નહિ
તેમ કોઈ પુરુષો ખીજની પાસેથી કોઈ પણ વસ્તુ
લેવાની ઇચ્છા કરતા ન હતા કોઈ દિવસ કોઈ પાર-
કી વસ્તુ ઉપર દષ્ટિ કરતું નહિ સર્વ કોઈ ક્ષણે ક્ષણ
પોતાના રાજા ઉપર અધિકાધિક સ્નેહનો વિકાસ
થાય તેવું જ ઇચ્છતું હતું ૧૮ ઋષભદેવ એક
દિવસે ફરતા ફરતા પ્રજાવર્ત દેશમા ગયા અને ત્યા
મોટા મોટા પ્રજાપિઓની સલામા પોતાના પુત્રો જો
કે જિતે દ્રિય હતા તથા શ્રદ્ધા અને વિનયથી સારી
રીતે માહિત હતા તોપણ પ્રજાઓ સાલગળા તેમને
ઉપદેશ આપવાના મિષથી નીચે પ્રમાણે કહેવા
લાગ્યા ૧૯

જ કદાચિદ્વદમાનો ભગવાનૃષભો બ્રહ્માવર્ત્ત-
નો બ્રહ્માર્ષિપ્રવરસભાર્યાં પ્રજાનાં નિશામયતી-

‡ સામ, દામ, ભેદ તથા દડ, એ ચાર નીતિના
ઉપાયો છે રાજકર્તાએ તે જાણવા જોઈએ સામ એટલે શાંતિ
થી સમજવવું દામ એટલે સમજે નહિ તો લાલચ આપવી,
ભેદ પાડવો ને તેથી પણ સમજે નહિ તો પછી દડ દેવો

નામાત્મજાનવહિતાત્મનઃ પ્રમયપ્રમયમરણ-
ચાન્નિતાનપ્યુપાશિશ્ચયન્નિતિ હોવાત્ ॥ ૧૯ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे
चतुर्थोऽध्यायः

અધ્યાય ૫ મો. ૩

ઋષભરાજનો કુવરોને ઉપદેશ.

ઋષભ ઉવાચ

નાર્યં વેદો વેદમાજાં નૃલોકે કષ્ટાન
કામાનર્હને વિદ્મજાં ચે ॥

तपो विष्य पुत्रका येन सत्त्वं शुद्धये
यस्माद्ब्रह्मनौख्यं त्वनतम् ॥ ૧ ॥

ઋષભદેવ કહે છે કે -જે દુ ખકારક વિષયોનો
અનુભવ ભુ ડોને પણ મળે છે, તે દુ ખકારી વિષયો
ભોગવવાને મનુષ્ય લોકમા આ દેહ આવ્યો નથી
હો પુત્રો ! તમે એવું તપ કરો, કે જે તપ કરવાથી
તમારું અ ત કરણ શુદ્ધ થાય અને તે શુદ્ધિથી તમને
પરબ્રહ્મનું અનંત સુખ મળે ૧ મહાત્મા પુરુષોની
સેવા, એજ મુક્તિનું દ્વાર છે અને સ્ત્રીઓના સંગીનો
સંગ કરવો એ નરકનું દ્વાર છે જેઓ સમભાવ-
વાળ છે, શાત છે, કોપરહિત છે, હૃદયમા સ્નેહ
રાખનાર ને સદાચાત્વળા છે, તેમને મહાત્મા જા-
ણવા ૨ જેઓ પરમેશ્વરની ઉપર પ્રેમ ભક્તિ રાખી
પુરુષાર્થ કરનાર છે અને દેહના ભરણપોષણ માટે
વ્યવહાર કરનાર લોકો ઉપર તથા સ્ત્રી, પુત્ર અને ધન
વાળા ઘરો ઉપર, પ્રીતિ ન રાખનાર પોતાના દેહના
નિર્વાહ જોટલું જ પ્રયોજન રાખનાર અને તેથી
વધારે રૂપૃહા ન કરનાર હોય તેમનેજ જગતમા
મહાત્મા જાણવા ૩ પુરુષ ઇદ્રિયોને માટે જે કર્મ
કરે છે તે ભાન વિનાનો થઇ અવશ્ય પાપકર્મમા
જોડાય છે, અને તે પાપકર્મને લીધે જે દેહ ઉત્પન્ન
થાય છે, તે દેહ મિથ્યા છે, છતા પ્રિય લાગે છે, માટે
વાર વાર પાપકર્મ કરવા એ ઠીક નથી ૪ જ્યાંસુધી
પુરુષ આત્માનું તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા કરતો નથી

§ આ અધ્યાયમા ઋષભદેવ મોક્ષના ધર્મનો ઉપદેશ
કરી પુત્રોને બોધ કર્યો ને સુખદુઃખ સહન કરી પરમહ-
સત્વ લીધું, એ કથા કહેવાશે

ત્યાસુધી અજ્ઞાનને લીધે સ્વસ્વરૂપનું તેને જ્ઞાન થતું નથી અને જ્યાસુધી ક્રિયાઓ ચાલુ હોય ત્યાંસુધી મન પણ કર્મમા આસક્ત રહેવાથી જીવને શરીરરૂપી બંધને બંધાવુ પડે છે. ૫ આ પ્રમાણે જ્યારે અવિદ્યાથી આત્મસ્વરૂપ દેહકાંક્ષા જાગે છે ત્યારે કર્મ મનને વશ કરે છે, અને મન પુરુષને કર્મબંધીન બનાવે છે, માટે જ્યાસુધી વાસુદેવ એવો જે હું તેની ઉપર પ્રીતિ થાય નહિ ત્યાસુધી દેહના બંધનમાંથી છુટાતું નથી. ૬ સ્વાર્થ સાધવામા મૂઢ એવો વિદ્વાન મનુષ્ય જ્યાસુધી ઇન્દ્રિયોની ચેષ્ટાઓને મિથ્યા માનતો નથી, ત્યાસુધી તે એકાએક પોતાના સ્વરૂપને વિસરી જઈ અજ્ઞાની બને છે અને જેમા ક્ષુદ્રસુખ મુખ્ય છે, એવા સસારમા રહી અનત દુઃખો ભોગવે છે. ૭ પુરુષ તથા સ્ત્રી પ્રત્યેકને પોતાના દેહનું અભિમાન હોય છે, પરંતુ પુરુષ તથા સ્ત્રી એકઠા મળીને દ્વિપતી ભાવથી રહેવા માટે છે ત્યારે તેમની વચ્ચે બીજી નવી અભિમાનરૂપી એક દેહ ગાઠ બંધાય છે, અને તે અભિમાનને લીધે ઘર, ક્ષેત્ર, પુત્ર, સગા સબંધી તથા ધનમા 'હું અને આ મારું' એવું સમત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. ૮ માટે મનુષ્ય જ્યારે કર્મથી બંધાયેલી મનરૂપી ગાઠને શિથિલ કરે છે ત્યારે તે છૂટે છે અને તે પછી અહંકાર ત્યાગ કરી, તેમાંથી મુક્ત થઈ પરમ પદને પામે છે, ઇશ્વર ઉપર ભક્તિ, ગુરુની સેવા, તૃષ્ણાનો ત્યાગ, સુખ દુઃખાદિકને સહન કરવા, આ લોક દુઃખમય છે એમ જાણવું, તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા કરવી, તપશ્ચર્યા, સકામ કર્મનો ત્યાગ, ૯-૧૦ નિષ્કામ કર્મ કરવા, કથા સાંભળવી, ભક્તોનો સંગ કરવો, ઇશ્વરના ગુણો ગાવા તથા હે પુત્રો! વૈરનો ત્યાગ કરવો, સર્વ પ્રાણી ઉપર સમદૃષ્ટિ રાખવી, શાંતિમા રહેવું, આ શરીર તથા ઘર ઉપર જે અહંતા મમતા હોય તેનું કારણ જાણવાની ઇચ્છા કરવી, ૧૧ વેદાંતનો અભ્યાસ, એકાંત સ્થળમા વાસ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો તથા મનને વશ કરવા, શ્રદ્ધા રાખવી, પ્રહ્લ્લચર્ય પાળવું, નિરંતર પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ કર્યા કરવું, વાણીને નિયમમા રાખવી, ૧૨ સર્વ ઠેગાણું પ્રહ્લભાવ હોવા જેવું જ્ઞાન મેળવવું, યોગ (સમાધિ), ધૈર્ય, પ્રયત્ન અને વિવેક એ પચીસ ઉપાયોવડે

કુશળ પુરુષે અહંકાર રૂપી ઉપાધિનો ત્યાગ કરવો. ૧૩ કર્મો જેમા વાસ કરે છે એવી તથા અવિદ્યાથી પ્રાપ્ત થયેલી એવી હૃદયની અભિમાનરૂપી ગાઠને શાસ્ત્રમા કહેલા ઉપદેશ પ્રમાણે છોડી નાખવી અને પછી તે ઉપાયોથી પણ અટકવું, અર્થાત્ તે ઉપાયોનો પણ ત્યાગ કરવો. ૧૪ જે પ્રહ્લલોકમા જવાની અને અનુગ્રહ સંપાદન કરવાની ઇચ્છા હોય તો પિતાએ પુત્રોને, રાજાએ પ્રબંધને અને ગુરુએ શિષ્યોને કંઠરહિત થઈ ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશ આપવો. કર્મમાજ મૂઢ થઈ ગયેલા અજ્ઞાની લોકોને કર્મોમા જોડવા નહિ, કારણ કે જે મનુષ્ય અજ્ઞાની મનુષ્યને કામ્ય કર્મમા જોડીને સસારરૂપી અધારા કુવામા નાખે છે તે પુરુષ એકે પુરુષ થઈ પ્રાપ્ત કરતો નથી. ૧૫ મનુષ્ય પોતે પોતાના કલ્યાણને માટે આધર્મોર્ણીન થઈ જાય છે, કારણ કે તે મૂળ પુરુષ અત્યંત તૃષ્ણાથી ધનને ઇચ્છે છે, એક બીજાની સાથે વૈર કરે છે અને અસ્પૃશ્ય બને માટે અનંત દુઃખો ભોગવે છે, પરંતુ પોતે તે દુઃખોને જાણતો નથી. ૧૬ અવિદ્યાના સ્વરૂપને જાણતો હોય એવો કયો વિવેકી પુરુષ પોતે અવિદ્યામા ભટકતા અજ્ઞાની પુરુષને જોઈને દયા લાવતો નથી આધર્મો મનુષ્ય અવળે માર્ગે જતો હોય તેને તેજ માર્ગે જવાનું કોણ કહે? ૧૭ જે ગુરુ સસારમા ભટકતા પોતાના શિષ્યને તેમાંથી મુક્ત કરી શકતો નથી તેને ગુરુ કહેવો નહિ. જે સબંધી, સસારમા ભટકતા સબંધીને મુક્ત કરી શકતો નથી તેને સબંધી ગણવો નહિ જે પિતા, સસારમા ભટકતા પોતાના પુત્રને સસારમાંથી મુક્ત કરી શકતો નથી તેને પિતા જાણવો નહિ, જે માતા સસારમા ભટકતા પોતાના પુત્રને સસારમાંથી છોડવી શક્તી નથી તેને માતા ગણવી નહિ, જે દેવ, જગતમા ભટકતા ભક્તોને સસારમાંથી મુક્ત કરી શકતા નથી તેમને દેવ જાણવા નહિ, તેમ જે પતિ સસારમા ભટકતી પોતાની ભાર્યાને સસારમાંથી મુક્ત કરતો નથી તેને પતિ પણ જાણવો નહિ. ૧૮ મે આ મનુષ્ય શરીર મારી પોતાની ઇચ્છાથી ધારણ કર્યું છે, તે કોઈ પણ જાણી શકે નહિ એવું છે અને સત્વગુણ એ મારું હૃદય

છે જેમા ધર્મ રહેલો છે એ અધર્મને દૂર રાખ્યો છે માટે આર્ય પુરુષો મને 'ઋષભ' કરીને કહે છે ૧૯ વળી હે પુત્રો ! તમે સર્વે મારા સત્વગુણી શરીરમાથી ઉત્પન્ન થયેલા છો માટે મત્સરનો ત્યાગ કરી તમારા બધુ ભરતની એવા કરજો તેની સેવા એજ મારી સેવા સમજવી અને પ્રજાનુ પાલનપે. પણ પશુ તેજ બાણુ ૨૦ પ્રાણીઓમા પૃથ્વીમાથી ઉગનારા એતન પદાર્થો અએતન પદાર્થો કરતા ઉત્તમ ગણાય છે, સ્થાવરોમા પેટે ચાલનારા સર્પાદિક પ્રાણીઓ

ઉત્તમ ગણાય છે, સર્પાદિક પ્રાણીઓમા જ્ઞાનવળા પશુ વગેરે પ્રાણીઓ ઉત્તમ ગણાય છે, પશુઓ કરતા મનુષ્યો ઉત્તમ ગણાય છે, મનુષ્યો કરતા સિદ્ધો ઉત્તમ ગણાય છે, તેજના કરતા દેવતાના અનુચરો એવા કિન્નર ઉત્તમ ગણાય છે ૨૧ દેવતાઓના અનુચર કિન્નરોના કરતા દેવો ઉત્તમ ગણાય છે દેવોમા ઇંદ્ર ઉત્તમ ગણાય છે, ઇંદ્ર કરતા બ્રહ્મા પુત્ર દક્ષ વગેરે પ્રજાપતિઓ ઉત્તમ ગણાય છે, તેઓમા શકર ઉત્તમ છે અને શકર કરતા બ્રહ્મા ઉત્તમ છે અને બ્રહ્મા કરતા હું ઉત્તમ છું અને મારા કરતા પણ બ્રાહ્મણો ઉત્તમ છે, કારણ કે હું ઉત્તમ બ્રાહ્મણોનો સેવક છું, અર્થાત્ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની સેવા કરુ છું ૨૨ બીજા કોઈ પણ પ્રાણીને બ્રાહ્મણોની સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી તેમના કરતા કોઈ અધિક નથી શ્રદ્ધાપૂર્વક બ્રાહ્મણોના મુખમા હોમેલા પદાર્થોનો હું જે પ્રમાણે ઉપભોગ કરુ છું તે પ્રમાણે અગ્નિહોત્રમા હોમેલા પદાર્થોનો પણ હું ઇચ્છાનુસાર ઉપભોગ કરતો નથી, ૨૩ કારણ કે બ્રાહ્મણોએ આ લોકમા મારા વેદરૂપી પ્રાચીન દેહને ધારણ કરી રાખ્યો છે અને જે બ્રાહ્મણોમા પરમ પવિત્ર એવા સત્વગુણ, શમ, દમ, સત્ય, અનુગ્રહ, તપ, તિતિક્ષા અને સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ, એ આઠ ગુણો રહેલા છે, માટે તેમના કરતા ઉત્તમ હું કેને ગણુ ? ૨૪ હું અનંત છું, કારણનું પણ કારણ છું તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષનો અધિપતિ છું, તેની પાસેથી પણ જેમને કંઈ માગવાનું હોતુ નથી એવા નિષ્કિંચન અને મારી ઉપર ભક્તિભાવ રાખનારા ભક્તજનોને બીજા રાજ્યાદિકનું શું પ્રયોજન

છે ? ૨૫ હે પુત્રો ! તમારે દોષદૃષ્ટિ દૂર કરી સ્થાવર જગમ સર્વ પ્રાણીઓને મારું નિવાસસ્થાન બાણી તેમનું સન્માન કરવું, કારણ કે તેમને હું મારું પૂજન માનું છું ૨૬ મારું આરાધન કરવું, એ જ મન, વચન, દૃષ્ટિ તથા બીજી ઇન્દ્રિયોની કામનાનું પ્રત્યક્ષ કૃણ છે, કારણ કે પુરુષ ઇન્દ્રિયોના તથા દેહના સર્વ વ્યાપારો મને અર્પણ કર્યા વિના કાળના મહા મેહરૂપી પાશમાથી છૂટવાને અમર્થ થતો નથી ૨૭

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત ! પોતાના પુત્રો જ્ઞાની હતા, તોપણ ધર્મનો લોકોને ઉપદેશ કરવા મહા પ્રતાપી તથા સર્વના પરમ મિત્ર ઋષભદેવે પોતે પોતાના પુત્રોને ઉપદેશ કર્યો પછી શાન સ્વભાવવળા અને કર્મના બંધનમાથી છૂટેલા મોટા મુનિઓને ભક્તિ, જ્ઞાન તથા વેરાગ્યવાળો પરમહંસપણાનો ધર્મ શીખવવા માટે એ પુત્રોમાના વડા, ભગવાનના ભક્તોના સેવક ભરતનો પૃથ્વીની રક્ષા કરવા રાજ્યાસન ઉપર અભિષેક કર્યો પછી રાજ્યપાટ વગેરે સર્વ સામગ્રીનો ત્યાગ કરી, ધરમાના અગ્નિહોત્રનો પોતાને વિષે આરોપ કરી, ઉન્મત્ત પુરુષની પેઠે નમ્ર થઈ, છૂટા કેશ મૂકી, કેવળ દેહની સાથે જ તે બ્રહ્મવર્તમાથી બહાર નીકળી પડ્યા ૨૮ અવધૂતના વેષમા રહેલા ઋષભદેવ લોકોમા મૂર્ખ, આધળા, બહેરા, પિશાચ અને ભૂતપ્રેતની પેઠે વર્તવા લાગ્યા કોઈ બોલાવે તો તેને ઉત્તર ન આપતા તે મૌન રહેતા ૨૯ નગરો અને ગામડા, બાણો, ખેડુતના ગામો, વાડીઓ, છાવણીઓ, ગાયોના સ્થાનકો, યાત્રાળુઓના સઘો, પર્વતો, વનો તથા અશ્રમો વગેરે ઠેકાણે તથા માર્ગે માર્ગે માખીઓ જેવા વનના હથીનો તિરસ્કાર કરે, તેમ શક લોકો ઋષભદેવને ડરાવવા માટે તિરસ્કાર કરતા, મારતા તેમને માથે મૂતરતા, થુકતા, પથરા મરતા, નરક છાટતા, ધૂળ ઉડાડતા, તેમના મુખ તરફ અધેવામુ કાઢતા અને ન કહેવાના વચનો કહેતા, પરંતુ તે તેને ગણકારતા નહિ, કારણકે તે પોતે આત્મા અને અનાત્માના અનુભવવડે પોતાના સ્વરૂપમાજ રહેતા હતા તેથી તેમને કહેવા માત્રમાજ સત્ય, પરંતુ

પરિણામે મિથ્યા એવા આ દેહ ઉપર જરા પણ અભિમાન ન હતું તેને લીધે તેમનું મન એક અખંડાકાર વૃત્તિમા રહેતું અને તે એકલાજ પૃથ્વી ઉપર ફરતા ૩૦ તેમના હાથ, પગ તથા વક્ષ સ્થળ અત્યંત સુકોમળ હતા, બે આહુઓ ઘુટણ સુધી લાંબા હતા, ખભા વિશાળ હતા, ગળુ, મુખ વગેરે અવયવોની રચના મનોહર હતી, સ્વલ વિકરીને તે રૂપાળા હતા, હસવાથી તેમનું મુખ મનોહર દેખાતું હતું, નવા કમળના પાદડા જેવી સુદર કીકીવાળી, રાતી અને વિશાળ આંખોથી તે સુદર દેખાતા હતા કપોલ, હાથ, કંઠ, તથા નાસિકા, સરખા અને શેભાયમાન હતા તે ગૂઢ હાસ્યવાળા મુખની મનોહરતાવડે નગરનારીઓના મનમા કામદેવને ઉત્પન્ન કરતા હતા આવા મનોહર છતાં ગુચવાઈને જટારૂપ થઈ ગયેલા પીળા કેશનો સમૂહ તેમના મુખ ઉપર લટકતો હતો. શરીરની સલાળ નહિ લેવાથી ખંધુ શરીર મલીન થઈ ગયું હતું તેથી બાણે ભૂત વળગ્યું હોય એવા તે દેખાતા હતા ૩૧ પછી ઋષભદેવે બેસુ તે બેસુ કે આ લોકો યોગ સાધવામા પ્રત્યક્ષ શત્રુના જેવા છે, માટે તે લોકો દૂર રહે એટલા માટે મારે અત્યંત ગદા રહેવું એ ઠીક છે, આવો વિચાર કરીને તેમણે ૬ અજગરનું વ્રત ધારણ કરી સૂતા સૂતા ખાવા પીવાની ક્રિયા કરવા માડી, ખાતા ખાતા મૂતરવા લાગ્યા ઝાડે ફરવા લાગ્યા તથા નરકમા આળોટવા મડ્યા, તેથી તેમના સર્વ ગાત્ર વિષાથી ખરડાઈ રહેતા ૩૨ તે વિષામાથી દુર્ગંધવાળો પવન નીકળતો હતો તેણે ચારે તરફ દશ યોજનના દેશને અદ્વિગમ્ય કરી મૂક્યો હતો ૩૩

આ પ્રમાણે બળદ, મૃગ તથા કાગડાની પેઠે ચાલતા ઉભા રહેતા, બેસતા, સૂતા, ખાતા, પીતા, મળ ત્યાગ કરતા તથા કાગડા, બળદ અને મૃગની પેઠે બીજી ક્રિયાઓ પણ કરતા હતા ૪૪ હે રાજન્! ઋષભદેવ પોતે મોક્ષના પતિ તથા અખંડ એવા ઉત્તમોત્તમ પ્રજ્ઞાન દના અનુભવી હતા તથાપિ

ફિઅજર વૃત્તિ એટલે જે કંઈ આવી મળે તે ખાવું અને ટાઢ તડકો જે હોય તેમા એક ઠેકાણે પડવાજ રહેવું ખાવાને કિંવા મુખને માટે ચત્તજ કરવો નહિ

લોકોનો વ્યવહાર ત્યાગ કરવા યોગીઓએ આમ વર્તવું બોધ્યું, એમ લોકોને દેખાડવા તે નાના પ્રકારની યોગચર્યા કરતા વળી પ્રાણીઓના આત્મરૂપ પરમાત્મા વાસુદેવ ઉપર અલેહરૂપે રહેવાથી પ્રાકૃત મનુષ્યોની પેઠે દેહાદિકની ઉપાધિવાળા ન હતા, પણ તેમાથી મુક્ત હતા તેને લીધે સ્વત સિદ્ધ સર્વ પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ હતા, માટે આકાશમા ઉડવાની ગતિ, શરીરનો મનના જેવો વેગ, અંતર્ધાન થઈ જવું, પારકી કાયામા પ્રવેશ કરવો, દૂરની વાર્તા જણવી તથા દૂરના પદાર્થો ગ્રહણ કરવા વગેરે યોગસિદ્ધિઓ દૈવેચ્છથી પ્રાપ્ત થઈ હતી, તોપણ હે રાજન્! હૃદયથી તે સિદ્ધિઓનો તેમણે સત્કાર કર્યો ન હતો ૩૫

સિદ્ધસમસ્તાર્થપરિપૂર્ણો યોગૈશ્વર્યાણિ
વૈહાયસમનોજવાંતર્ધાનપરકાયપ્રવેશદરશ-
વણપ્રહણાદીનિ યદચ્છયોપગત્તાનિ નાંજસા
નૃપદ્વંદ્યનામ્યનંદત્ ૩૫

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे
पञ्चमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ ઠો. *

ઋષભદેવનું નિર્વાણ.

રાજોવાચ

न नूनं भगव आत्मारामाणां योगसमी-
रितज्ञानावर्साजितकर्मबीजनमैश्वर्याणि
पुनः क्लेशदानि भवितुमर्हन्ति यदच्छयो-
पगतानि ॥ १ ॥

રાજાએ પૂછ્યું -હે ભગવન્ શુકદેવજી! દૈવે-
ચ્છાથી આવેલી સિદ્ધિઓ, કે જેણે કરીને યોગના
અભ્યાસથી વૃદ્ધિ પામેલા જ્ઞાનથી કર્મના બીજ રૂપ
રાગદ્વેષાદિક ખાળી નાખ્યા હતા એવા આત્મારામ
યોગીઓને ફરીને અહીં તા-મમતારૂપી કલેશ આપવા
શક્તિમાન થતી નથી માટે ઋષભદેવે શા માટે તે

* આ અધ્યાયમા જેવું અભિમાન ગળી ગયું હતું
એવા ઋષભદેવના દેહત્યાગનો ક્રમ તથા પોતાને બાળતા
અગ્નિને જોયા છતાં પણ તેના તરફ દષ્ટિ કરી ન હતી તે
કથા કહેવાશે

અનેથી સિદ્ધિઓને સ્વીકારી નહિ ? ૧

શુકદેવજી બોલ્યા-મૃગો જેમ પારધિઓના વિશ્વાસ કરતા નથી તેમ બુદ્ધિશાળી લોકો પણ ચંચળ મનનો વિશ્વાસ કરતા નથી ૨ વળી કહ્યું છે કે અસ્થિર એવા મનનો કોઈએ કદી વિશ્વાસ કરવો નહિ કારણ કે જેની મિત્રતા કરવાથી ડુંસોભરી વગેરે ઋષિઓનું ઘણું કાળનું તપ નાશ પામ્યું હતું ૩ વેશ્યા સ્ત્રી જેમ લોકોને અવકાશ આપી તેમની મારફતે પોતાના પતિનો નાશ કરાવે છે, તેમ જે યોગી મનનો વિશ્વાસ કરે છે તે યોગીનું મન પણ કામને તથા તેની પાછળ ફરનારા કોષાદિક શત્રુઓને અવકાશ આપીને તેને યોગમાંથી બ્રષ્ટ કરે છે ૪ કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, શોક, મોહ અને ભય વગેરે કર્મના બંધન છે, અને એ સર્વનું કારણ મન છે, તેવા મનની સ્મૃતિ વિવેકી પુરુષે મિત્રતા કરવી નહિ ૫ ભરત સર્વ લોકપાળોમા રત્નરૂપ હતા, તોપણ જડની પેઠે અવધૂતના જેવા વિલક્ષણ વેષ, ભાષા તથા આચરણોને લીધે તેમનો પ્રભાવ બહુવામા આવતો ન હતો તેમને જ્યારે પોતાના દેહનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થઈ, ત્યારે પોતાના આત્માને અત્યંત અલેહલાવે ઉપાધિરહિત પરમાત્મારૂપી જોયો દેહાભિમાનના સંસ્કારથી મુક્ત થયેલા ઋષભદેવે યોગીઓને દેહત્યાગનો વિધિ શીખવવા તેનો ત્યાગ કર્યો ૬ કુભારનો ચાક હલાવ્યા વિના પણ પ્રથમના વેગને લીધે જેમ ક્યારું કરે છે, તેમ જ દેહને ચલાવનાર અભિમાનાભાસ નિવૃત્ત થયા છતાં પણ જીવન્મુક્ત પુરુષોનો દેહ અવિદ્યાની વાસનાને લીધે ક્યારું કરે છે ઋષભદેવ લિંગ શરીરથી મુક્ત હતા, તોપણ યોગનાયાની વાસનાથી પૃથ્વી ઉપર ફરતા હતા હૈવેચ્છાથી કોક, વેક, અને કુટક દેશોમા તેઓ જઈ ચઢ્યા અને ત્યાંથી મત્તની (ગાડની) માફક છૂટા કેશવાળા તથા નવત્રા મુખમા પશ્ચરનો કોળિયો લઈ ફરવા લાગ્યા ૭ દુકડાચળના ઉપવનમા પવનના વેગથી વાસ કંપી ઉઠ્યા અને

ડુંસોભરી નામના એક તપસ્વી જળમા બેસીને તપ-મર્યા કરતા હતા જળમા માછલાનો સ સાર જોઈને તે સ સારમા આસકત થયા હતા,

તેના પરસ્પર વસાવાથી ઢાવાનળ સળગી ઉઠ્યો; તેમાં આખરે ઋષભદેવ બળી મુઝ્યા. ૮ ત્યાર પછી કોક, વેક અને કુટક દેશનો રાજા અહંન કળિમાં જ્યારે અધર્મની વૃદ્ધિ થવા માડ્યે ત્યારે તે તે દેશના લોકો પાસેથી ઋષભનું ચરિત્ર સાબળી, તેને શીખી લઈ પ્રાણીઓના પૂર્વ સચિત પાપના ફળને લીધે મોહ પામશે અને પોતાની બુદ્ધિથી સર્વત્ર નિર્ભય એવા વેદધર્મનો ત્યાગ કરી અકસ્યાણુ કરનારા પાખડી પથને પ્રવર્તાવશે. ૯ જે પાખડી માર્ગને લીધે નીચ મનુષ્યો કલિયુગમા દેવમાયાથી મોહિત થઈને વેદ તથા ધર્મશાસ્ત્રમા કહેલી પવિત્રતા તથા સદાચારનો ત્યાગ કરશે પોતાની ઇચ્છાથી નહાવું નહિ, આચમન કરવું નહિ, પવિત્રતા રાખવી નહિ અને માથાના કેશને ખેંચી નાખવા, વગેરે દેવતાઓનું અપમાન કરનારા દુષ્ટ નિયમો ગ્રહણ કરશે અને ઘણું અધર્મવાળા કલિવડે બ્રષ્ટ બુદ્ધિવાળા તે લોકો ઘણું કરીને વેદની, પ્રાણજ્ઞાની, યજ્ઞપુરુષ તથા મહાત્માઓની નિંદા કરશે. ૧૦ વેદથી વિરૂદ્ધ, પોતાની ઇચ્છાથી ચલાવેલી પાખડી ધર્મરૂપી અધપરપરા ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી તેઓ પોતાની મેળે જ અધારા નરકમા પડશે ૧૧ ભગવાનનો આ અવતાર રજોચુડી લોકોને મોક્ષ-માર્ગનો ઉપદેશ કરવાને માટે થયો હતો, તેમના પવિત્ર ચરિત્રોને દર્શાવનારા રજોકોને લોકો આ પ્રમાણે ગાય છે ૧૨

અહો ભુવં સત્તસમુદ્રવત્યા
દ્વીપેષુ વર્ષેશ્વરિપુણ્યમેતત્ ।
ગાયન્તિ યત્રત્યજના મુરારેઃ
કર્માણિ મદ્રાણ્યવનારવન્તિ ॥ ૧૩ ॥
અહો નુ વશો યશસાઽવદાત.
પ્રેયઞ્વતો યત્ર પુમાન્પુરાણઃ ॥
કૃતાવતારઃ પુરુષં સ આદ્ય
શ્ચાર ધર્મં યદ્ધર્મહેતુમ્ ॥ ૧૪ ॥
કોન્વસ્ય કાષ્ટામપરોઽનગચ્છેન્
મનોરથેનાપ્યમવસ્ય યોગા ॥
યો યોગમાયાઃ સ્પૃહયત્યુદસ્તા
ણસસયા યત્ કૃતપ્રયત્ના ॥ ૧૫ ॥

આનંદ અને આશ્ચર્ય જેવું એ છે કે આ સમુ-

દ્રવાણી પૃથ્વીના સર્વ દ્વીપોમાં તથા સર્વ ખડોમાં ભરતખંડ અધિક પુણ્યવાન છે, કારણ કે જે ખડોમાં જન્મેલા લોકો ભગવાનના અવતારના કલ્યાણકારી કર્મો ગાય છે ૧૩

આ પ્રિયવત રાજાનો વશ યશથી કેટલો બધો ઉન્નવળ દેખાય છે ! જે વશતા આદિપુરુષ એવા પુરાણપુરુષે અવતાર લઈને મોક્ષધર્મ પ્રતિપાદન કર્યો હતો ૧૪ એવો બીજો કયો યોગી છે કે, જે અજન્મા એવા ઋષભદેવને માર્ગે જવાનો મનોરથ પૂર્ણ કરે ? કારણ કે બીજા યોગીઓ જે સિદ્ધિઓની ઇચ્છા કરે છે તે સિદ્ધિઓ પોતે ઋષભદેવની પાસે આવવાનું પ્રયત્ન કરતી હતી તોપણ ઋષભદેવે તેઓનો ત્યાગ કર્યો હતો ૧૫ આ પ્રમાણે સર્વ વેદ, લોક, દેવ, બ્રાહ્મણ તથા ગાયોના પરમ શુરુ એવા ભગવાન ઋષભદેવનું જે વિશુદ્ધ ચરિત્ર કહ્યું તે પુરુષે ના સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે તથા ઉત્તમોત્તમ મગળ આપનાર છે જે સનુષ્ઠ સાવધ થઈને અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામેલી શ્રદ્ધાવડે આ ભગવાનનું ચરિત્ર સાંભળે છે તથા બીજાને સંભળાવે છે, તે શ્રોતા તથા વક્તા બન્નેની ભગવાન વાસુદેવ ઉપર સારી રીતે અનન્ય ભક્તિ થાય છે ૧૬ વિવેકી પુરુષો નાના પ્રકારના હું બધી ભરપૂર એવા સારના તાપથી તપી ગયેલા પોતાના આત્માને નિરંતર ભક્તિરસમાં નવરાવે છે અને તેને લીધે જે પરમાનંદ મેળવે છે તે પરમ નિવૃત્તિને લીધે તથા ભગવદ્દીયપણાને લીધે ચારે પુરુષાર્થને પ્રાપ્ત કરનારા મહાત્માઓ, પરમ પુરુષાર્થરૂપ મોક્ષ મેળવે છે હે પરીક્ષિત રાજા ! ભગવાન તમારા કુળના તથા યાદવ કુળના સ્વામી હોઈ, ઉપદેશ આપી સંબંધી તથા પાડવોનું દાસપણું પણ કરતા હતા, આટલાં ઘણાં પણ ભગવાન મુકુદ પોતાનું ભજન કરનારાઓને મુક્તિ આપતા નથી, પરંતુ કેઈ પણ દિવસ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિથી વિમુખ રાખતા નથી, અર્થાત્ ભક્તિ સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ છે જે ઋષભદેવ નિત્ય અનુભવેલા સ્વસ્વરૂપના લાભથી તૃપ્તારહિત હતા તથા દેહાદિકને માટે કરેલા મનોરથોને લીધે કલ્યાણના માર્ગને ઘણા દિવસ થયા ભૂલી ગયેલા

અજ્ઞાની લોકો ઉપર કૃપા કરીને જેમણે તેમને આત્મસ્વરૂપનો ઉપદેશ કર્યો હતો તે ઋષભદેવ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૧૯

નિત્યાનુભૂતનિજલાભનિવૃત્તતૃષ્ણઃ

શ્રેયસ્યતદ્વચનયા ચિરસુતતુલ્યે ।

લોકમ્ય ય કરુણયામયમાત્મલોક

માણ્યાન્નમો મગવતે ઋષભાય તસ્મૈ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे

षष्ठोऽध्यायः

અધ્યાય ૭ મો. *

ભરતજીની પરમ ભક્તિ.

શ્રીશુક ઉવાચ

भरतस्तु महाभागवतो यदा

भगवताऽवनिनलपरिपालनाय ।

संचितितस्तदनुशासनपरः

पंचजनीं विश्वरूपदुहनरमुपयेमे ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-જ્યારે ઋષભદેવે મહા ભગવદ્ભક્ત ભરતજીને રાજ્યાસન ઉપર અભિષેક કરવાનો વિચાર કર્યો ત્યારે તે પિતાની આજ્ઞાથી વિશ્વરૂપની પુત્રી પચ્જનીને પરણ્યા ૧ અહીં કાર જેમ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધને ઉત્પન્ન કરે તેમ તેમણે તે સ્ત્રીને વિષે પોતાના જેવા શુણ્ણવાન પાત્ર પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા ૨ તેમના નામ સુમતિ, શબ્દશુભ, સુદર્શન, આવરણ તથા ધ્રુમકેતુ હતા આ બંધ અજનાલ નામનો હતો પણ તે ભરતજીના રાજ્ય સમયથી ભારતવર્ષ કહેવાયો હતો ૩ તે બહુ જ્ઞાની રાજા હતો, તેમ પોતાના ધર્મમાં વર્તતો હતો પોતાના પિતરોની પંઠે પોતપોતાના કર્મમાં વર્તતી પ્રજાનું તે પાલન કરતો, ૪ અને ૧ ચાતુર્હોત્રની વિધિથી નિરંતર શ્રદ્ધાપૂર્વક અગ્નિહોત્ર, દર્શ, પૂર્ણમાસ, ચાતુર્માસ્ય, પશુબંધેષ્ટિ તથા સોમયાગની † પ્રકૃતિ અને ‡ વિકૃતિરૂપ નાના મોટા યજ્ઞો કરીને,

* આ અયાયના ભરતે ગન્ધમા રહીને ઘણા દિવસ યજ્ઞોવડે ભગવાનનું યજન કર્યું પ્રારબ્ધ કર્મ ક્ષીણ થવા આવ્યા ત્યારે હરિશ્ચંદ્રમાં જઈને ભજન કર્યું

† હોતા ઉદગાતા, અગ્નિદ્ર તથા પ્રતિપ્રરથાતા, એ ચાર જે કર્મમાં હોય તે ચાતુર્હોત્ર ‡ સર્વ અગોથી સમ્પૂર્ણ યજ્ઞો ને પ્રકૃતિ કે કાલદ અગોથી હોત તે વિકૃતિ

યજ્ઞ તથા કૃતુરૂપી ભગવાન યજ્ઞ નારાયણનું યજ્ઞન કરતો. ૫ આ વેળા જેના અગોની ક્રિયાઓ કરવામા આવતી હતી એવા નાના પ્રકારના યજ્ઞો કરતા તેમા થી ધર્મ નામનું * ક્રિયાનુ અપૂર્વ ફળ ઉત્પન્ન થતુ હતુ, તેની સર્વ દેવતાઓને દર્શાવનારા મત્રોના નિયતા હોવાથી પરમાત્મારૂપ અને સાક્ષાત્ ભગવાન વાસુદેવ એવા પરબ્રહ્મા ભાવના કરતા હતા અને તે ભાવનાથી જેમના રાગ દ્રેષરૂપી મગ્ન દૂર થયા હતા, એવા યજ્ઞમાન ભરત, અધ્વર્યુઓ જ્યારે હાથમા ખલિહાન લેના ત્યારે ખલિનો ઉપભોગ કરનાર દેવતાઓનું પરમાત્માના નેત્રાદિક અવયવોને ઠેકાણેજ ધ્યાન કરતા હતા. ૬ આ પ્રમાણે પરમાત્માને કર્મો અર્પણ કરવાથી શુદ્ધ અતરણવાળા ભરતને હૃદયાકાશમા જણાતા પરબ્રહ્મરૂપ ભગવાન વાસુદેવ ઉપર રોજ વધના જતા વેગવાળી અત્યંત ભક્તિ થઈ અને ભગવાનની આકૃતિ મહાપુરુષના જેવા સર્વ શ્રેષ્ઠ લક્ષણોથી સપન્ન હતી શ્રીવત્સ, કૌસ્તુભમણિ, વનમળા, ચક્ર, શખ, ગદા, પદ્મ આદિકથી શોભાયમાન અને નારદાદિક ભક્તજનના હૃદયમા ચિત્રની પેઠે નિશ્ચિત રહેનારા ભગવાન પુરુષરૂપે ભરતને મનમા દર્શન આપતા. ૭ ઘણા વરસો પછી જ્યારે રાજ્યભોગનું અદૃષ્ટ પુરુષવાનો સમય આવ્યો ત્યારે આપદાદાનું રાજ્ય ભોગવતા તે, રાજ્ય અને ધન પુત્રોને ભાગ પ્રમાણે વહેચી આપી સર્વ સપત્તિઓથી ભરપુર ઘરનો ત્યાગ કરી તપશ્ચર્યા કરવા પુલહાશ્રમમા ગયા. ૮ ભગવાન શ્રીહરિ પુલહાશ્રમના વિદ્યાધર કુડમા ભક્તજનો ઉપર પ્રીતિ હોવાથી અઘાપિ ભક્તજનોને તેમની ઇચ્છાનુસાર સ્વસ્વરૂપના દર્શન આપે છે. ૯ જ્યાં છિદ્રવાળા અને શિલાની અદર રહેલા ચક્રો નદીઓમા શ્રેષ્ઠ એવી ગંડકી નદીના આશ્રમે ને પવિત્ર કરે છે. ૧૦ તે પુલહાશ્રમમા ભરતજી એકલા જાત જાતના પુષ્પેથી, તુલસીથી, કદમ્બ અને ફળ વગેરે પૂજની બીજી સામગ્રીઓથી એકાતમા ભગવાનની સેવા કરવા

હાથ્યા વિષયોની ઇચ્છાથી તે નિવૃત્તિ પામ્યા અને શાંતિથી ભરપુર થયા, અને પરમ નિવૃત્તિના સુખને તે પછી પ્રાપ્ત થયા. ૧૧ આ પ્રમાણે ભગવાનની પૂજા કરવાથી વધતા જતા અત્યંત પ્રેમને લીધે ભરતજીનું હૃદય નરમ થયું, હૃદયથી તેમને રોમાચ થયા, ઉલ્કાના પ્રેમાશ્રુને લીધે નેત્ર ભરાઈ જતા, અને ભગવાનના રાતા ચરણારવિદનું ધ્યાન ધરવાથી હૃદયમા ચારે તરફ ફેલાઈ રહેલા પરમાનંદરૂપી ઉંડા ધરોમા તેમની બુદ્ધિ મગ્ન રહેવા લાગી ને ભગવાનની પૂજાનું પણ તેમને ભાન બુલાવા માંડ્યું. ૧૨ આ પ્રમાણે ભગવાનની સેવાના નિયમોને પાળતા અને કર્મ કરવા ત્રણ વખતે નહાતા તેથી ભીની પીળી અને વાકી વળેલી જટાથી શોભાયમાન ભરતજી પ્રભાતમા સૂર્યમંડળનો ઉદય થતો તે વેળા તેની સન્મુખ ઉભા રહી સૂર્યને પ્રકાશ કરનારી વાવાડે સૂર્યના મંડળમા રહેલા હિરણ્યમય ભગવાન શ્રીમૂર્ત્યનારાયણની સ્તુતિ કરતા. ૧૩ પ્રકૃતિથી પર, કર્મનું ફળ આપનારા, બુદ્ધિને સન્માર્ગે દોરનાર, મનથી જગતને સજ્જનારા અને જગતમા અત્યર્થામીરૂપે પ્રવેશ કરીને તૃષ્ણાવાળા જીવને ચૈતન્ય શક્તિ આપનાર સૂર્યદેવતા તેજરૂપી ભગવાન નારાયણ છે તેમને આપણે શરણે જઈએ છીએ. ૧૪

પરોરજ સવિતુર્જાતવંદો વેદસ્થ
મર્ગો મનસેદ જજાન ।

સુરતસાદ પુનરાવિદ્ય ચષ્ટે હંસ
ગૃધ્રાણ નૃષદ્વિ ગિરામિમઃ ॥ ૧૪ ॥

હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પંચમસ્કન્ધે

સત્તમોઽધ્યાય

અધ્યાય ૮ મો. *

ભરતનો મૃગમા ભાવનાજન્મ.

શ્રીશુક ઉવાચ

एकदा तु महानद्यां कृताभिषेकनैयामिकावङ्गको ।
ब्रह्माक्षरम सिंघुणानो मुहूर्तत्रय । द्वाकत उपाववत् ॥

* યજ્ઞદારા અપૂર્વ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે પ્રભાકર કહે છે કે, યજ્ઞ કર્યા પછી જે સૂક્ષ્મસ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું નામ અપૂર્વ બીજા કહે છે કે કાળાતરે ફલને ઉત્પન્ન કરનારી કર્મની શક્તિનું નામ અપૂર્વ છે

૬ આ અધ્યાયમા ભરત વિષ્ણુનું ભજન કરતા હતા એટલામા કોઈ કર્મના અતતાયથી મૃગના બચ્ચાની રક્ષા કરવામા મન ગયું તેથી મગ્નને અવતાર લેવો પડ્યો એ કથા કહેવાશે

શુકદેવજી કહે છે-એક દિવસ ભરતજી નિય-
મિત ક્રિયા કર્મ કરી લઈ ગ ડકી નદીમા સ્નાન કરી
સ ધ્યાવદન વગેરે નિત્ય નિયમથી પરવારી ઝંકારનો
જપ કરતા તીર ઉપર બેઠા હતા ^૧ તેવામા એક
હરિણી જળપાનની ઇચ્છાથી સામે કિનારે આવતી
જણાઈ ^૨ તે જેવી જળપાન કરવા બય છે કે,
વનમાથી એક સિંહે લોકોને ભય ઉપજે એવી ઘોર
ગર્જના કરી ^૩ સિંહની ગર્જના સાંભળીને સ્વભા-
વથી બીકણુ એવી તે હરિણી ચમકીને આમતેમ
જેવા લાગી સિંહના ભયથી તેનું હૃદય અત્યંત
વ્યાકુળ થઈ ગયું, દષ્ટિ ચારે તરફ ફરવા લાગી અને
તૃષા છીપી ન હતી, તોપણ એકાએક નદીના સામા
તીર ઉપર જવાને કુદી ^૪ તે ગર્ભવતી હતી તેથી
કુદતા ભયને લીધે તેનો ગર્ભ નીકળી નદીના પ્રવાહ-
મા પડી ગયો ^૫ ગર્ભનું નીકળી પડવું, સામે તીરે
જઈ પડવું તથા ભય, એ સર્વથી થયેલા બેદને
લીધે આતુર થયેલી અને પોતાના ટોળામાથી વિખુટી
પડેલી તે એક પર્વતની ગુફામા પેસી ગઈ અને ત્યા
મરણ પામી ^૬ દયાપાત્ર પેલા બચ્ચાને પાણીમા
તણાતું જોઈ માતૃપિતાએ ત્યાગ કરેલા બાળકને
તેનો બધું જેમ ઉપાડી લે તેમ રાજર્ષિ ભરતે
ઉપાડી લીધું અને તેની માતા મરી ગઈ છે એમ
જાણીને દયાથી તેને પોતાના આશ્રમમા લેઈ ગયા ^૭
મૃગના બચ્ચા ઉપર તેમનું પોતાના બાળક જેવું
અત્યંત વાત્સલ્ય બધાઈ ગયું, તેને ખવરાવી પીવ
રાવી તે મોટું કરવા લાગ્યા, વરુ વગેરે હિંસકોથી
તેની રક્ષા કરવા લાગ્યા, ચુ'બન વગેરે કરી લાડ
લગાવવા લાગ્યા અને પપાળી તેને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા

આ પ્રમાણે મૃગના બચ્ચાની સેવા કરવાથી
તેની ઉપર એવી આસક્તિ બધાઈ કે તેથી સેવા
સ્નાનાદિક કર્મો અને અહિંસાદિક નિયમો એક પછી
એક છટવા લાગ્યા અને કેટલેક દિવસે સર્વ નિયમો
તદન છૂટી ગયા ^૮ નિયમો છૂટી જતા ભરતજી આ
પ્રમાણે સ તાપ કરવા લાગ્યા -અરેરે! આ બિચારું
મૃગનું બચ્ચું કાળના વેગથી પોતાના ટોળામાથી
તથા સ બધીઓથી જુદું પડી મારે શરણે રહ્યું છે
અને મને માળાપ, ભાઈઓ, સ બધી તથા ટોળા-

વાળો માની મારી પાછળ ફરે છે તેમ મારા વિના
બીજા કોઈને તે ઝોળખતું નથી મારી ઉપર તે
અત્યંત વિશ્વાસ રાખે છે, માટે મારે 'મારો સ્વાર્થ
નાશ પામશે' એવી દોષદષ્ટિ કર્યા વિના શરણે
આવેલા આ મૃગના બચ્ચાનું પોષણ, પાલન, લાલન,
વગેરે કરવું જોઈએ કારણ કે હું શરણાગતનો
અનાદર કરવાથી લાગતા દોષને જાણું છું ^૯ શાત
સ્વભાવવાળા અને દીન જન ઉપર પ્રેમભાવ રાખ-
નાર સદ્ગુણી આર્ય પુરુષો આવા વિષયોને માટે
મોટા મોટા સ્વાર્થોની પણ દરકાર કરતા નથી ^{૧૦}
આ પ્રમાણે મૃગના બચ્ચા ઉપર આસક્તિ રાખી
બેસવું, ઉઠવું, સૂવું, ફરવું, ઉભા રહેવું, ખાવું,
પીવું, આદિ સર્વ ક્રિયાઓ પ્રીતિને લીધે તે બચ્ચા-
ની સાથેજ કરવા લાગ્યા ^{૧૧} દર્ભ, તૃષ્ણ, પાદમ,
ફળ, મૂળ અને પાણી વગેરે લેવા ન્યારે તે વનમા
જતા ત્યારે વરુ અને કુતરા તે બચ્ચાને મારી તો
નહિ નાખે, એવી શકાથી પોતાની સાથે વનમા લઈ
જતા ^{૧૨} રસ્તામા જતા તે મુગ્ધભાવને લીધે આડું
અવળું ભરાઈ જતું ત્યારે અત્યંત સ્નેહાળુ હૃદય-
વાળા ભરતજી દયાળુપણાથી તેને પોતાના ખભા
ઉપર ઉચકી લેતા, ખોળામા બેસાડી તેને રમાડતા,
કદી છાતી સાથે લગાડી લગાડીને લાડ લગાવતા અને
પરમ આનંદ પામતા હતા ^{૧૩} કોઈ કોઈ વાર
પૂજા કરતા વચ્ચે ઉઠી ઉઠીને ભરતજી તેને જોતા
ત્યારે હરખાઈને આશીર્વાદ આપતા અને કહેતા કે,
'હે વત્સ! તારું સર્વ ઠેકાણું કલ્યાણ થશે' ^{૧૪}
ન્યારે તે બચ્ચું જેવામા આવતું નહિ ત્યારે ધનનો
નાશ થવાથી કૃપણ મનુષ્યને જેમ સ તાપ થાય
તેમ તેમના મનમા અત્યંત સ તાપ થતો અને તેના
વિયોગથી વિહ્વળ થઈ સ તાપ કરતા ભરતજી
અત્યંત તૃષ્ણાથી દયાપૂર્વક તેને માટે શોક કરતા
અને મોહને લીધે આ પ્રમાણે કહેતા હતા. ^{૧૫}
અરેરે! દયાપાત્ર ને મા વિનાનું આ બચ્ચું કે જેણે
મારો ભાગ્યહીનનો વિશ્વાસ કર્યો છે તે શુદ્ધ હૃદયનું
મૃગબાળ બળ તથા ભિલ્લના જેવી કૂંર ખુદ્ધિવાળો,
પુણ્ય રહિત અનાર્ય એવો જે હું તેનો સત્પુરુષની
પેઠે અપરાધ ન ગણકારીને શું પાછો આવશે? ^{૧૬}

હું આ આશ્રમના ઉપવનમા તેને ઇશ્વરની રક્ષા તળે કોમળ તૃણ ચરતા ક્ષેમ કુશળ જોઈશ ? ૧૭ વરુ, કુતરા અથવા ખીજુ કોઈ ટોળામા ફરનારુ કે એકલુ ઘાતક પ્રાણી તેને ખાઈ તો નહિ જાય ? ૧૮ સર્વ જગતનુ કલ્યાણ કરનાર સૂર્ય નારાયણ આશ્રમવા આવ્યા ત્યા સુધી તે આવ્યું નહિ ૧૯ તે જોવા યોગ્ય મૃગના બચ્ચાની રમતગમતોથી મનનો ખેદ નાશ પામતો અને મારી પાસે આવીને મને સુખી કરતુ ૨૦ રમત વેળાએ હું ખોટી સમાધિ ચઢાવીને આખો મીંચી રાખતો ત્યારે તે ચકળવકળ આખો કરતુ મારી પાસે આવીને પાણીના બિંદુ જોવા કોમળ શિંગડાની અણીઓથી મને ગિલી કરતુ ૨૧ વળી તે જોના ઉપર બલિદાન મૂકેલુ હોય એવા દર્ભને મુખથી તાણીને ખાતુ ત્યારે હું તેને હોકારતો, તે વેળાએ તે ઋષિના કુમારની માફક સર્વ ક્ષીડા બધ કરી નિશ્ચલ થઈને બેસી રહેતું ૨૨ અરેરે ! આ લાગ્યશાળી પૃથ્વીએ એવુ તે શુ કર્મ કર્યું હશે કે જેથી આ પૃથ્વી વિનથી એવા કૃષ્ણ મૃગના પુત્રની ઝીણી, મનોહર, સુખકારી અને કોમળ એવી ખરીઓની પક્તિઓથી મૃગના બચ્ચાડૂપી ધનવિનાનો થવાથી આતુર અને કૃપણ એવા મને ધનરૂપ તે મૃગના બચ્ચાના માર્ગને દેખાડે છે અને પોતે પણ સ્વર્ગ તથા મોક્ષની કામનાવાળા દ્વિજ લોકોને ચારે તરફથી આનંદ આપનારી તથા યજ્ઞ કરવાના સ્થાનરૂપ થઈ પડે છે ૨૩ અથવા તો દીનજન ઉપર દયા કરનાર ભગવાન ચ દ્રમા, જેની મા મરી ગયેલી છે એવા આ મૃગના બાળને પોતાના આશ્રમમાથી બહુ પડેલુ છે-તેને પોતાના ખોળામા લઈને સિંહના લયમાથી શુ તેની રક્ષા કરતા હશે ? ૨૪ મારા હૃદયરૂપી સ્થળકમળ પુત્રના વિયોગથી થયેલા સ તાપરૂપી દાવાનળની જ્વાળાઓથી તપ્યા કરે છે, માટે એ મૃગબાળ મારી પાસે આવીને ટાઢા, શાત અને પ્રેમને લીધે વારવાર ઝરતા શુ કના અમૃત જેવા છાંટાઓથી શુ મને ઠંડક આપશે નહિ ? ૨૫

આ પ્રમાણે અઘટિત મનોરથોથી ભરતજીનું હૃદય વ્યાકુળ થઈ ગયુ, તેથી તે તપસ્વી યોગી

મૃગના બચ્ચાડૂપે ભાસતા પોતાના પ્રારબ્ધ કર્મને લીધે યોગમાથી તથા ભગવાનની આરાધનામાથી ભ્રષ્ટ થયા. જો એમ ન હોય તો જે ભરતે ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવા પોતાના પુત્રોનો ત્યાગ કર્યો હતો તેમને મૃગના બચ્ચા ઉપર કેમ આસક્તિ થાય ? આ પ્રમાણે વિદ્વ આવવાને લીધે યોગાભ્યાસમાથી ભ્રષ્ટ થયેલા અને મૃગના બચ્ચાનુ પાલન, પોષણ અને લાલન કરતા પોતાના આત્માની પણ ચિંતા ન કરનારા રાજર્ષિ ભરતને સર્પ જેમ ઉંદરના દર ઉપર આવી ચઢે, તેમ લય કર વેગવાળો અને પાછો વાળ્યો વળે નહિ તેવો વિકરાળ કાળ પ્રાપ્ત થયો ૨૬ મરણ સમયે પણ મૃગનું બચ્ચુ તેમની પામે બેસીને પુત્રની પેઠે રડતુ હતુ, તેને જોવાથી ભરતનું મન તેની ઉપર આસક્ત રહ્યું તેથી દેહનો ત્યાગ કરતા પામર મનુષ્યની માફક ભરતને મૃગનો અવતાર આવ્યો પૂર્વજન્મનો દેહ પડી ગયો તોપણ તેમને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ રહ્યું ૨૭ મૃગના અવતારમા પણ ભરતજી પોતાનો મૃગની જાતિમા અવતાર થવાનુ કારણ ભગવાનની આરાધના કરવાના પ્રભાવથી જાણી લઈને મનમા અત્યંત સ તાપ કરવા લાગ્યા ૨૮ અરેરે ! હું આત્મજ્ઞાનીઓના માર્ગમાથી ભ્રષ્ટ થયો છું હું સ સારના સર્વ પદાર્થોનો સગ ત્યાગ કરીને એકાંત એવા પુણ્યક્ષેત્રમા રહેતો હતો અને મેં ધીરબુદ્ધિથી ઘણા કાળ સુધી એક પણ વ્યર્થ ન જાય એવી રીતે ભગવાનના ચરિત્રનુ શ્રવણ, મનન, કીર્તન, અરાધન તથા સ્મરણ કરીને ભગવાન વાસુદેવ ઉપર મનને સ્થિર કર્યું હતુ. તે ફરીને મારા મૂર્ખનુ-અધીરનુ મન એક મૃગના બચ્ચાની ઉપર ગયુ અને તેની ઉપર આસક્તિવાળુ થયુ ૨૯ આ પ્રમાણે મનમા નિરંતર ખેદ કરતા મૃગમા અવતરેલા ભરતજી મૃગી માતાનો ત્યાગ કરી કાલ જર નામના પર્વતમાથી ન્યા આગળ સાલના ઘણા વૃક્ષો હતા તથા શાત સ્વલાવના મુનિઓને જે સ્થાન પ્રિય હતુ એવા પુલકા શ્રમ નામના ક્ષેત્રમા ગયા. ૩૦ અને તે ક્ષેત્રમા કાળની વાટ જોતા તે કોઈનો પણ સગ કરવાથી જન્મમરણ થાય છે એવા વિચારથી કોઈનો પણ

સગ કરવાથી દૂર રહેવા લાગ્યા એકલાજ તે વનમાં ફરતા, સૂકા પાદડા, ઘાસ તથા વેડાઓ ખાઈને રહેતા અને મૃગની જાતિમાં અવતાર આવવાના પ્રારબ્ધ કર્મ ક્યારે પુરા થશે, તેની ગણતરી કરતા હતા આ પ્રમાણે કેટલાએક દિવસો વીત્યા પછી તેનજી તીર્થના પાણીથી ભીંજાયલા મૃગના શરીરનો ત્યાગ કર્યો ૩૧

તસ્મિન્નપિ કાલ પ્રતીક્ષમાણ સગાજ
મૃગપુલ્લિપ્ત આત્મસહચર* શુષ્કર્ણતુળવીરુદ્યા
દર્તમાનો મૃગત્વનિમિત્તાવસાનમેથ ગણયન્
નૃશરીર તીર્થોદક ક્લિન્નમુસ્તર્જ ॥ ૩૧ ॥
-તિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પંચમસ્કંધે
અષ્ટમોઽધ્યાય

અધ્યાય ૯ મો.†

જડભરત-ભદ્રકાલીને ભોગ.

શ્રીશુક ઉવાચ

અથ કસ્યચિદ્વિજિવરસ્યાંગિર પ્રવરસ્ય
શમદમનપઃ સ્વાધ્યાયાડ્યયનત્યાગસત્તો-
પતિતેક્ષાપ્રવ્યવિચાડનવૃયાત્મજ્ઞ નાનદ-
ગુક્ત્યાત્મસદશશ્રુતશીલાચારરુગૌદાર્ય-
ગુણા નવ સોદર્યાં અગજાં વમૃતુર્મિથુન
ચ યવીયસ્યાં માર્યાયામ્ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા ! ત્યાર પછી શમ, દમ, તપ, વેદાધ્યયન, ધાન, સતોષ, મહનશીલતા, વિનય, કર્મ કરવાની વિદ્યા, સર્વ ઉપર દયા, દેહાદિકથી ભિન્ન આત્મા ભોક્તા છે એવું જ્ઞાન તથા ધર્મની સપત્તિથી આનંદવાળો કેઈ એક શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ અગિરાના કુળમાં જન્મ્યો હતો તેને પોતાની મોટી સ્ત્રીમાં પોતાના જેવજ શ્રદ્ધાસ કરનાર, સારા સ્વભાવવાળા, આચાર વળા, રૂપવાન તથા ઉદારતાવાળા નવ પુત્રો થયા અને નની સ્ત્રીમાં એક જોડકું થયું ૧ તેમાં જે પુરુષ હતો તે ભરતનો અવતાર હતો તે પૂર્વ

† આ અધ્યાયમાં ભરત જડ એવા બ્રાહ્મણરૂપે અવ-
તર્યા તેથી તેમને રાગ દ્વેષ આદિક કંઈ ન હતા અને
ભદ્રકાલીની ખાસે પશુરૂપે ધસડી ગયા તોપણ વિકાર થયા
નહિ, તે કયા કહેવાશે

જન્મમાં રાજર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ ભરત હતા ત્યાર પછી મૃગમાં જન્મ્યા હતા અને મૃગનું શરીર પડ્યા પછી બ્રાહ્મણની જાતિમાં જન્મ્યા હતા ૨ ભરતજી બ્રાહ્મણના અવતારમાં પોતાના સખ ધીઓનો સગ કરતા ખડુ જ સભાળ રાખતા, જેમના શુણે સાભળવાથી તથા વિવરણ કરવાથી કર્મના બધનો છૂટી જાય એવા ભગવાનના ચરણારવિદનું મનમાં ધ્યાન કરતા અને ભગવાનના અનુગ્રહથી પોતાના પૂર્વ કાળના જન્મેની પરપરા સાભરતી હતી તેથી કોઈનો પણ સગ કરવાથી ફરીને જન્મમરણના ફરમાં પડવું પડશે એવી ઝીકથી જગતમાં પોતાના દેહને ઉન્નમત્ત, જડ, આધળા અને બહેરાના જેવો દેખાડવાનો ચતન કરતા હતા ૩ તેમની ઉપર પ્રેમ હોવા છતાં તેમના પિતાએ પુત્ર જડ હોવાથી તેને ગૃહસ્થાશ્રમનો અધિકારી નથી એમ ગણી શાસ્ત્રોમાં કહેવા પ્રમાણે સમાવર્તન સુધી સર્વ સંસ્કારો કરવા જનોઈ દીધું અને શેષ તથા આચમન વગેરે કર્મના નિયમો શીખવ્યા, કારણ કે પિતાએ પુત્રને સદાચાર શીખવેા જોઈએ ૪ ભરત પણ પિતાજી શીખવવાનો મિથ્યા આગ્રહ છોડી દે એટલા માટે આચારમાં વિરૂદ્ધાચરણ કરતા તેમના પિતાએ વેદ ભણવવા માટે વ્યાઘ્રુતિઓ સાથે પ્રણવ તથા શિર સાહેત ત્રિપદા ગાયત્રી ભણાવવા માડી, તે ભણતા ભણતા ગ્રીષ્મ ને વસંતના ચાર માસ વીતી ગયા તોપણ આવડી નહિ ૫

આ પ્રમણે પોતાનારૂપ પુત્ર ઉપર પ્રીતિને લીધે મન લગાડીને પવિત્રતા, વેદાધ્યયન, વ્રત, નિયમ, ગુરુસવા, તમજ આગ્નેમેવા આદિક બ્રહ્મચારીના કર્મો જો કે પુત્રને ગમતા ન હતા તોપણ પિતાએ શીખવવા જોઈએ, એવા આગ્રહથી પુત્રને શીખવ્યા તમનો પોતાના પુત્રને પડિત કરવા રૂપી મનનો મનોરથ સિદ્ધ થયો નહિ તે ઘરમાં પ્રમાદી થઈ રાત્રિ દિવસ રહેતા હતા એટલામાં કાળે તેમને પોતાને અલીન કર્યા ૬ તેમની નાની સ્ત્રી પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલું જોડકું પોતાની સોડ્યને સોપી સતી ધર્મની રીત પ્રમાણે પતિ સાથે બળી મુઈ ૭ પિતાના મરણ પછી જડભરતના ભાઈઓ, જેઓ

જડભરતના પ્રભાવથી અબજ્યા હતા તથા જેઓ
બ્રહ્મવિદ્યામા નહિ પણ કર્મવિદ્યામા પુરુષાર્થ માન-
નારા હતા તેઓએ ભરતને ‘આ જડબુદ્ધિ જીવ
છે,’ એમ સમજી તેમને ભણાવવાનો આગ્રહ મૂકી
દીધો. ‘પશુના જેવા પ્રાકૃત મનુષ્યો જ્યારે તેમને
ઘેરો ! બહેરો ! કહી બોલાવતા ત્યારે ભરત પણ
તેવા શબ્દોથી તેમને પ્રતિઉત્તર આપતા હતા લોકો
તેમની પાસે જ્યારે કામ કરાવતા હતા ત્યારે તેમની
ધૃત્તાનુસાર તે કામ કરતા વેઠ કરીને, વૈતરુ કરીને,
માગી લાવીને અથવા દૈવચ્છાથી થોડું ઘણું મીઠું
કે સ્વાદ વિનાનું જે કંઈ અન્ન મળતું તે તેઓ
ખાતા, પરંતુ ઇદ્રિયોની પ્રીતિને માટે તે ખાતા નહિ
કારણ કે, નિરતર બીજાથી ઉત્પન્ન નહિ થયેલા,
સ્વય પ્રકાશ, વિશેષ કરીને શુદ્ધ અનુભવમા આવે
એવા પરમાનંદ આત્માની તેમને પ્રાપ્તિ થઈ હતી
તેથી તે માન અને અપમાનથી થનારા સુખ દુઃખમા
દેહાભિમાન કરતા ન હતા. ‘ટાઢ, તડકો, વાયુ કે
વરસાદમા, બળદની પેઠે ઉઘાડે શરીરે રહેતા,
તેમના અંગે પુષ્ટ અને મજબુત હતા પૃથ્વી ઉપર
સુવાથી, મદન ન કરવાથી અને ન નહાવાથી તેમના
શરીર ઉપર મેલ ચઢતો, તેથી સાફ નહિ કરેલા
મહામણિની પેઠે તેમનું બ્રહ્મતેજ સ્પષ્ટ દેખાતું ન
હતું, તે કમ્મર ઉપર એક ફાટેલું કપડું વિટાળતા
અને કઠમા મેલી જોનાઈ પહેરતા તેથી ખરા રૂપને
ન જાણનારા લોકો ‘પ્રાદ્મણુ અધમ પ્રાદ્મણુ,’ એવા
નામથી તેમને બોલાવી અપમાન કરતા ભરતજી
આવા અવધૂત વેશમા હંમેશાં રૂપ કરતા. ૧૦

આ પ્રમાણે ભરતજી નામ કરીને જ્યારે
બીજાની પાસેથી આહાર મેળવવા લાગ્યા ત્યારે
તેમના બાઈઓએ શાળના ક્ષેત્રમા ક્યારાઓ ઉપર
તેમને કામે રાખ્યા તે કામ પણ તે ખુશીથી કરવા
લાગ્યા ક્યારામા કોઈ સરખો તો કોઈ વાકો અને
કોઈ નાનો તો કોઈ મોટો થઈ જતો તેનું તે ધ્યાન
રાખતા ન હતા અને બાઈઓએ આપેલી ચોખાની
કણકી, સાળના ફેતરા, સડેલા અથવા બળી ગયેલા
અન્નોને અમૃત તુલ્ય ગણીને ખાતા. ૧૧ એક
સમયે કોઈક શૂદ્ર, પુત્રની કામનાથી ભદ્રકાલીને

પુરુષપશુનું બલિદાન આપવા તયાર થયો હતો. ૧૨
તે ક્રિયા માટે જે પુરુષપશુને પકડ્યો હતો તે પુરુ-
ષપશુ દૈવેચ્છથી તેના બધનમાથી છૂટી નાસી ગયો.
તેને શોધવા તે શૂદ્ર રાજના મનુષ્યો તેની પાછળ
પડ્યા અર્ધ રાત્રિનો સમય હતો અને રાત્રિ બહુજ
અધારી હતી તે વખતે પેલો નમી ગયેલો પુરુષ
તો મળ્યો નહિ, પરંતુ અગિરના પુત્ર જડભરત
જે વીગસનની ખડી ચોડીથી હરણ તથા સૂવર
વગેરે પશુઓથી શાળના ક્યારાઓની રક્ષા કરતા
હતા તેમના ઉપર તે રાજના સિપાઈઓની નજર
પડી. ૧૩ રાજના સિપાઈએ તેમના સર્વ લક્ષણો
નિર્દોષ જોઈ પોતાનું કામ સિદ્ધ થયું એમ માન્યું
અને તેમને દોરીથી બાંધીને તે લોકો હર્ષભેર અડિ-
કના મદિરમા લઈ ગયા. ૧૪ પછી તેઓએ જડ-
ભરતને પોતાની રીત પ્રમાણે નવરાવી નવા વસ્ત્રો
પહેરાવ્યા, ઘરેણા પહેરાવ્યા, શરીરપર ચદનનો
લેપ કર્યો, પુષ્પની માળા પહેરાવી અને લલાટમા
તિલક વગેરે કરી શણગાર્યા ઉત્તમ પ્રકારનાં
લોજનો કરાવ્યા અને પછી ધૂપ, દીપ, પુષ્પ,
શાળની ધાણી, જીવારા, ફળ વગેરે પૂજાની સામગ્રી
સાથે હિસાની વિધિથી ગીત ગાતા મૃદંગ અને
ઢોલના મોટા અવાજ સાથે તેમને ભદ્રકાળી સન્મુખ
અર્પણ કર્યા. ૧૫ પછી શૂદ્રરાજના પુરોહિતે ધૂપ,
દીપ વગેરે બલિદાનની સામગ્રી દેવીને અર્પણ કરી
પુરુષપશુના લોહીરૂપી આસવથી ભદ્રકાળીને તૃપ્ત
કરવા દેવીના મહા મંત્રથી મંત્રેલી અને સજ્જેલી
લય કર તરવાર હાથમા લીધી. ૧૬

આ પ્રમાણે રજેગુણી તથા તમોગુણી સ્વભાવ-
વાળા, ધનના મદથી છડી ગયેલા તથા ભગવાનનો
જેમા અશ છે એવા પ્રાદ્મણુના કુળને તુચ્છ ગણીને
પોતાની ધૃત્તા પ્રમાણે ચાલનારા તથા હિસાને
રમત જેવી માનનારા તે શૂદ્ર લોકો પ્રદ્મસ્વરૂપ
પ્રદ્માર્વેના પુત્ર, સર્વ પ્રાણીઓના મિત્ર તથા આપ-
તકાળે પણ જેની હિસા કરવાની આજ્ઞા નથી એવા
તે પ્રાદ્મણુની હિસા કરવા લાગ્યા દેવી ભદ્રકાળી
અસદ્મ એવા તે પ્રાદ્મણુના તેજવડે પોતાનું શરીર
બળવા લાગ્યું તેથી મૂર્તિનો ત્યાગ કરી બહાર નીક-

અથ ૧૭ આ વેળાએ અપરાધ સહન ન કરવારૂપી આવેશના વેગથી તથા શરીરમા થતા દાહના વેગથી ભુકુટિ ઉચી ચઢાવી, ભય કર દાઢો અને રાતી-ચોળ આખોવાળા તે ભદ્રકાળીનું મુખ મહા ભય કર દેખાવા લાગ્યું હેવી આ જગતનો નાશ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય તેમ મહા ક્રોધથી ખડખડાટ હસતા પોતાના સ્થાનકમાથી બહાર આવ્યા અને તેમનીજ તરવારે મહા પાપી અને દુષ્ટ એવા શૂદ્ર લોકોના માથા છેદી તેઓના ગળામાથી પડતા અત્યંત ઉના લોહીરૂપી આસવનું પોતાના ભુવાઓની સાથે પાન કરવા લાગ્યા હેવી ભદ્રકાળી લોહી પી આસવના અત્યંત પાનથી વિહ્વલ થઈ ગયા અને પોતાના ભુવાઓની સાથે લાખો રાગ કાઢીને ગાવા અને નાચવા લાગ્યા તથા શૂદ્રોના માથાને ઉંચે ઉછાળી દડાની પેઠે રમત રમવા લાગ્યા ૧૮ આ પ્રમાણે મોટા પુરુષોનો અભિચાર મત્રવડે અપરાધ કર્યો હોય તો તે પોતાનું જ પુરુ કરે છે ૧૯ હે વિષ્ણુદત્ત ભગવાનના ભક્ત એવા પરમહસોને પોતાનું માથું કપાવવાનો સમય આવી પડે તોપણ તેઓ ગભરાતા નથી, કારણ કે તેઓ દેહાદિક પદાર્થોને આત્મારૂપ માનનારી હૃદયની દૃઢ ગાઠ રહિત હોય છે તે સર્વ પ્રાણીઓના મિત્ર તથા આત્મારૂપ હોય છે વૈર વિનાના હોય છે ભગવાનના નિર્ભય ચરણારવિ દના મૂળનો આશ્રય કરનારા અને સાક્ષાત્ ભગવાન પોતાના સાવધાન રહેનારા કાળરૂપી ચક્રવડે તથા બીજા પદાર્થોવડે તેઓની ચારે તરફથી રક્ષા કરે છે ૨૦

ન વા પતાદ્વિષ્ણુદત્તમહવદ્ધુત યદ્વસન્નમઃ
સ્વશિરશ્છેદન આપતિતડાપેવિમુક્તદેહાધ્યા-
ત્મભાવસુદૃઢદયમંથીનાં સર્વસત્વસુદૃઢા-
ત્મનાં નિર્વૈરાગાં સાક્ષાન્નગવતાડનિમિષા
રિચરાયધેનાગ્રમત્તેન તૈસ્નેર્માર્ગૈરિરિક્ષ્યમા
ણાન્તત્પાદમૂલમકુતશ્ચિદ્ગ્યમુપસૃનાર્નામા
ગવનપરમહસાન્નામ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे
नवमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મો. †

રહૂગણુ અને જડભરતનો સંવાદ.

બીજુક ઉવાચ

अथ सिन्धुसौवीरपते रङ्गगणस्य व्रजत
इक्षुमत्यास्तटे तत्कुलपतिना शिबिकावाह-
पुरुषान्वेषणमये दैवेनोपसादित सद्विजवर
उपलब्ध एष पीवा युवा संहननांगो गोख
रवधुरंवोदुमलमिति पूर्वविष्टिगृहीतै सह
गृहीत. प्रसमनतदहं उवाह शिबिकां स
महानुभाव ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-ત્યાર પછી સિન્ધુ તથા સૌવીર દેશનો રાજા રહૂગણુ તત્ત્વ જિજ્ઞાસાથી કપિલના આશ્રમમા જતો હતો, એટલામા ઇક્ષુમતી નદીના તીર ઉપર તેની પાલખી ઉપાડનારા લોઈ લોકોના નાયકને પાલખી ઉપાડનારા બીજા પુરુષોની શોધ કરવાની જરૂર પડી પ્રાહ્મણોમા ઉત્તમ એવા જડ-ભરત દૈવયોગે તેને ત્યાં મળી આવ્યા શરીરે ભડા, તરુણ અને દૃઢ હોવાથી બળદ તથા ગધેડાની પેઠે ભાર ઉપાડવાને આ સમર્થ છે એમ ધારીને પહેલા વેઠે પકડેલા પુરુષોની સાથે તેમને પણ બળાત્કારથી વેઠે પકડ્યા મહા પ્રતાપી જડભરત પાલખી ઉપાડવાને યોગ્ય ન હતા તોપણ બીજા પુરુષોની સાથે તેમને તે ઉપાડવી પડી ૧ જડભરત માર્ગમા ચાલતા પગતળે જીવ ચ પાઈ જાય નહિ એટલા માટે એક બાણુ જેટલી જગ્યા પણ જોઈ જોઈને ચાલતા હતા તેથી સર્વ લોઈઓની ચાલ એક સરખી નહિ રહેવાથી પાલખી વાકી ચૂકી થઈ જવા લાગી તે જોઈને રહૂગણુ રાજાએ લોઈઓને કહ્યું કે હે લોઈ લોકો! સરખા ચાલો પાલખી વાકી થાય છે ૨ લોઈ લોકો રાજાનું વચન સાંભળી દડના ભયથી ગભરાઈ રાજાને વિનંતિ કરવા લાગ્યા કે, ૩ હે રાજા! અમે સરખા ચાલીએ છીએ તમારી

† આ અધ્યાયમા રહૂગણુની પાલખી ઉપાડીને ચાલતા જડભરતનો તેણે તિરસ્કાર કર્યો અને પોતે બહેલા તિરસ્કાર વચનોના પ્રત્યુત્તરમા જડભરતને બોળખી કહ્યા અને પ્રસન્ન કર્યા તે કથા તથા જડભરતે દેખાડેલું અવિધરીપણુ જડમા અને ચૈતન્યમા સરખું હોય છે એ કથા બહેવારો

આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીએ છીએ અને પાલખીને સારી રીતે ઉપાડીએ છીએ, પરંતુ આ નવા પુરુષને ઉપાડતા આવડતું નથી તેથી તે વાકી ચૂકી થઈ બાંધ છે. ૪ રાજ રહુગણે લોઈ લોકોનું વચન સાંભળી એક સ સગીં પુરુષનો અપરાધ બીજા સર્વ સ સગીં પુરુષોને લાગુ પડે છે તે સ્પષ્ટ જોયું પછી તે વૃદ્ધ જનોની સેવા કરનારો હતા તોપણ તેની બુદ્ધિ રજે-શુભી હતી તેથી જરાક ક્રોધ કરીને રાખમા ભારેલા અગ્નિની પેઠે જેમનું પ્રજ્વલેજ સ્પષ્ટ દેખાતું નહતું એવા જડભરતને નીચની માફક મશ્કરીમા કહેવા લાગ્યો કે તું ખરેખર બહુજ થાકી ગયો છે, કારણ કે તું એકલો જ ઘણા લાખા માર્ગ સુધી પાલખી ઉપાડીને ચાલ્યો આવે છે, તું બહુ ભડો નથી, તારા અગો મજબુત નથી અને તું વૃદ્ધાવસ્થાથી કટાણી ગયો છે. વળી હે મિત્ર! આ તારા સોબતીઓ કંઈ તારા જેવા નથી આ પ્રમાણે રાજ રહુગણે બહુ મશ્કરી કરી તોપણ માયાએ રચેલા પચ-ભૂતો, ઇન્દ્રિયો, પુણ્ય-પાપ તથા અત કરણમાથી બનેલા પોતાના છેલ્લા દેહરૂપી પદાર્થમા મિથ્યા પ્રતીતિ ભરતને ન હતી અને તે પ્રજ્વલેજ પથા હતા તેથી છાનામાના કંઈ પણ ઉત્તર ન આપતા પ્રથમની માફક પાલખી વહેવા લાગ્યા. ૫ ફરી પણ પોતાની પાલખી વાકી થઈ ગઈ તે જોઈ રહુગણ રાજ કોપાયમાન થઈને બોલ્યા કે, અરે! આ શું? તું જીવતો છતાં મુવેલા જેવો જણાય છે, કારણ કે મારું અપમાન કરીને પોતાના ઉપરીની આજ્ઞાનું તું ઉલ્લંઘન કરે છે ચમરાજ જેમ સર્વ મનુષ્યોને શિક્ષા કરે છે તેમ હું પણ તને શિક્ષા કરીશ કે જેથી તું તારા પોતાના મૂળ સ્વભાવ ઉપર પાછો આવી જઈશ. ૭ આ પ્રમાણે સબધ વિનાનું બોલતા રજેશુભ ને તમોશુભવાળા મદવડે ભગવાનના સર્વ-પ્રિય ભક્તોનો તિરસ્કાર કરનારા, પોતાને પડિત માનનારા, યોગીશ્વરોની રીતભાતમા થોડા પરિચય-વાળા અને 'હું' રાજ 'હું' એવું અભિમાન ધરાવનારા રહુગણ રાજને, ભગવાન પ્રજ્વલેજ થયેલા, સર્વ પ્રાણીઓના મિત્ર આત્મસ્વરૂપ તથા ગર્વ રહિત જડભરતે મુખ મલકાવતા હોય તેમ પ્રસન્ન મુખે

નીચે પ્રમાણે કહ્યું. ૮

પ્રાણલુ કહે છે-હે રાજન્! તે કહ્યું કે, તું થાકી ગયો નથી તે વાત ખરી છે, તેમા તે મારી મશ્કરી કરી નથી હે વીર! ભાર નામનો કોઈ પણ પદાર્થ હોય અને તે જો ઉપાડનારા દેહની સાથે સબધ ધરાવતો હોય તો તે મારું ઉપહાસ કર્યું કહેવાય, પરંતુ ભાર અને તેને ઉપાડનારો દેહ શું છે તેનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી અને મારે તે બન્ને વસ્તુની માથે સબધ નથી માટે તે ઉપહાસ કર્યું એમ હું સમજતો નથી વળી આ ચાલનારાને પહોંચવા યોગ્ય કોઈ માર્ગ કે સ્થળ હોય અને તેની માથે મારે સબધ હોય તોપણ તે ઉપહાસ કર્યું એમ હું માનું, પરંતુ તેમ પણ કંઈ નથી કારણ કે, વિક્ષાનો આત્માને હૃદયીને તું ભડો છે એમ કહેતા નથી, પરંતુ મૂર્ખો છે એવું કહે છે કારણ કે, મહાભૂતના સમુદાય રૂપ દેહને જ પુષ્ટ કહી શકાય છે, પરંતુ આત્માને પુષ્ટ કહી શકાતો નથી. ૯ વળી ભડાપણ, દુખળાપણ, આધિઓ, વ્યાધિઓ, ક્ષુધા, તૃષ્ણા, ભય, કલેશ, ઇર્ષ્યા, જરા, નિદ્રા, ક્રોધ, અહ-કારજન્યમદ તથા શોક એ સર્વ દેહની સાથે જન્મેલા પુરુષને છે, કારણ કે તેને દેહની સાથે સબધ છે, પરંતુ હું દેહની સાથે જન્મેલો નહિ હોવાથી મને તેમાનું કંઈ પણ નથી. ૧૦ હે રાજન્! હું જ કેવળ જીવતો છતાં મુવેલું નથી, પરંતુ વિકારવાળું આ સર્વ જગત્ જીવતું છતાં મુવેલું છે, કારણ કે જગત્ ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે છે તેમજ હે રાજન્! સેવક-પણ અને સ્વામીપણ જો અવિચળ રહેતું હોય તો તારે આજ્ઞા કરવી અને મારે તારું કામ કરવું યુક્ત છે, પરંતુ સેવ્ય સેવક ભાવ તો નાશવત છે હવે પછી તારું રાજ્ય જો નાશ પામે અને મારું રાજ્ય થાય તો હું પણ તને આજ્ઞા કરું અને તારે મારું કામ કરવું પડે. ૧૧ આ રાજ છે, આ સેવક છે, એવી ભેદબુદ્ધિનો અવકાશ વ્યવહાર સિવાય બીજો ઠેકાણો જોવામા આવતો નથી, માટે વ્યવહાર દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરીને વિચાર કરીએ તો રાજ કોણ અને સેવક કોણ? આ સર્વ વ્યવહાર

મિથ્યા છે તોપણ હે રાજન્ ! તું મને આજ્ઞા કર
અમે તારું શુ કામ કરીએ ? ૧૨ હે વીર પુરુષ !
હું ઉન્મત્ત, મત્ત અને ઘેલા જેવો રહું છું, તથા
બ્રહ્મસ્વરૂપને પામ્યો છું મને દડ કરવાથી અથવા
શિખામણથી શુ ફળ થવાનું છે ? કારણ કે જીવ-
ન્મુક્ત પુરુષને અર્થ કે અનર્થ બન્નેની સાથે
સંબંધ નથી કદાચ હું જીવન્મુક્ત ન હોઉં પરંતુ
જડ અને મૂર્ખ હોઉં તોપણ દળેલાને દળવાની
પેઠે મને દડ કે શિખામણ દેવાથી તમને શુ લાભ ?
જડ સ્વભાવના મનુષ્યને શિખામણ દેવાથી અથવા
શિક્ષા કરવાથી કંઈ ફાયદો થતો નથી ૧૩

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા ! શાત
સ્વભાવના અને દેહાભિમાન કરાવનારી માયાથી
મુક્ત થયેલા મુનિવર જડભરતજી પ્રારબ્ધ કર્મના
ઉપલોગથી કર્મનો ક્ષય કરતા હતા તે ઉપર પ્રમા-
ણની વકેકિતના ઉત્તરો આપીને પ્રથમની પેઠે
પાલખી ઉપાડીને પાછા ચાલવા લાગ્યા ૧૪ હે
પરીક્ષિત ! સિંધુ તથા સૌવીર દેશનો રાજા રહુ ગણ
જેણે શ્રદ્ધાપૂર્વક તત્ત્વજ્ઞાન સમજવાનો અધિકાર
પ્રાપ્ત કર્યો હતો, તે ઘણા યોગ્ય થમા માન્ય કરેલું
અને હૃદયની અંધિને તોડનારુ વચન સાંભળી પાલ-
ખીમાંથી નીચે ઉતર્યો અને 'હું રાજા છું' એવા
ગર્વને તજી જડભરતના ચરણમાં નમી પડી આ
પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો ૧૫ તમે ગુપ્ત વેષે ફરનાર
કોણ છો ? તમે કંઠમાં ઉપવીત ધારણ કરો છો તો
કેવા બ્રાહ્મણ છો ? ગુરૂદત્તાત્રેય આદિમા તમે કયા
અવધૂત છો ? કોના પુત્ર છો ? કયા વસો છો ?
અને અહીં શા માટે આવ્યા છો ? મારું કલ્યાણ
કરવા અત્રે પધારેલા કપિલદેવ તો નથી ? ૧૬ હું
ઇદ્રના વજ્રથી ડરતો નથી, મહાદેવના ત્રિશૂળથી
ડગ્તો નથી, યમ રાજાના દડથી ડરતો નથી, તેમ
અગ્નિ, સૂર્ય, કિંવા ધનપતિ એવા કુબેરના અસ્રથી
પણ ડરતો નથી, પરંતુ બ્રાહ્મણના અપમાનથી ડરું
છું ૧૭ સર્વ વિષયોનો ત્યાગ કરનારા અપાર મહિ-
માવાળા તથા જ્ઞાનરૂપી પ્રભાવને ગુપ્ત રાખનારા
આપ જડની પેઠે કેમ ફરો છો ? હે મહાત્મા ! અમે
આપના વચનોને સ્પષ્ટ સમજાય એવી રીતે જાણવા

સમર્થ નથી, ૧૮ હું પણ યોગના ઇન્દ્રિય, આત્મ-
તત્ત્વ જાણનારા, મુનિઓના પરમ ગુરુ તથા જ્ઞાનની
કળાથી સંસારમાં અવતરેલા કપિલ ભગવાનને આ
સંસારમાં ખરું શરણુ શુ છે, તે પૂછવા જાઉં છું
૧૯ મને લાગે છે કે, તમે ભગવાન કપિલ જ લોક
નિરીક્ષા કરવા માટે ગુપ્ત વેષે ફરતા હશે. મહા
બુદ્ધિવાળો અને ઘરમાં બે ધાઈ રહેલો પુરુષ યોગી-
શ્વરોની ગતિને જાણતો નથી ૨૦ તમે કહ્યું કે મને
શ્રમ લાગતો નથી, પરંતુ તે હું માનતો નથી
કારણ કે, યુદ્ધાદિક કર્મ કરવાથી મને જે પ્રમાણે
પરિશ્રમ થાય છે તેજ પ્રમાણે ભાર ઉપાડવાથી
તથા ચાલવાથી તમને પણ પરિશ્રમ થવો જોઈએ
વળી વ્યવહાર માર્ગ જેને તમે નિર્મૂળ કહો છો,
પરંતુ ખોટા ઘડાથી જેમ પાણી લાવી શકાતું નથી
તેમ મિથ્યા વ્યવહારથી કામ કંઈ પણ સિદ્ધ થઈ
શકતું નથી પરંતુ વ્યવહારથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ
થાય છે માટે વ્યવહાર સમૂળ છે આ રીતે જગત્
સત્ય છે, કારણ કે તેનાથી કાર્યો થઈ શકે છે જે
અસત્ય હોય છે તેનાથી કંઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી
જેમ ઘડા વિના પાણી લાવી શકાતું નથી ૨૧
તમે કહ્યું કે, સ્થૂળતા, દુર્બળતા, સુખ, દુઃખ, એ
ધર્મો આત્માના નથી પણ દેહના છે તે પણ ઘટતું
નથી, કારણ કે, તપેલીને તાપ લાગવાથી તપેલીમાં
રહેલું દૂધ ગરમ થાય છે અને તાપ લાગવાથી
ચોખ્ખાની ઉપરનો ભાગ પાકે છે અને ઉપરના
ભાગની ગરમીથી અદરનો ભાગ પણ પાકી જાય
છે તે પ્રમાણે દેહને દુઃખ થવાથી તેની અદર રહે-
નારી ઇન્દ્રિયોને દુઃખ થાય છે, ઇન્દ્રિયોને દુઃખ
થવાથી પ્રાણને દુઃખ થાય છે, પ્રાણને દુઃખ થવાથી
મનને દુઃખ થાય છે, અને મનને દુઃખ થવાથી
તેના સંબંધમાં આવેલા આત્માને પણ સંસારના
દુઃખો થાય છે ૨૨ વળી તમે કહ્યું કે, સ્વામીપણુ
અને એવકપણુ અચલ રહેતું નથી તે વાત ખરી,
પરંતુ જે વખતે જે રાજા હોય તે પોતાની પ્રજાને
શિખામણ આપે છે તથા તેનું પાલન કરે છે વળી
તમે કહ્યું કે ગાડાને શિખામણ આપવી અથવા
શિક્ષા કરવી એ દળેલાને દળવા જેવું છે, પરંતુ

તેમ નથી, કારણ કે ભગવાનનો ભક્ત પોતાના રાજ્યના નિયમ પ્રમણે ગાડાને શિક્ષા કરે છે, તેમા ફળેલુ ફળવા જેવું કઈ પણ કરતો નથી રાજા પોતાનો ધર્મ પાળવારૂપી ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી પોતાના પાપના સમૂહનો નાશ કરે છે ૨૩ માટે હે દીનબંધો! મેં રાજાપણના અભિમાનથી મહાત્માઓનું અપમાન કર્યું તેના ઉપર આપ કૃપા-દ્રષ્ટિ કરો, કે જેથી હું મહાત્માઓના અપમાન કરવાના પાપમાથી મુક્ત થાઉં ૨૪ આખા જગતમા મારા જેવો મનુષ્ય તો શુ પણ શકરના જેવો સમર્થ હોય તે પણ મહાત્મા પુરુષનું અપમાન કરે તો નાશ પામે છે ૨૫

न विक्रिया विभ्वसुहृत्सखस्य
सास्येन वीतामिमतेस्तवापि ।
महद्भिमानात्स्वकृतादि नादङ्
नस्यत्पदरावपि शूलपाणि ॥ २५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे
दशमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો. ૩

રહુગણને પ્રક્ષણનો ઉપદેશ.

ब्राह्मण उवाच

अकोविद् कोविदवाद्वादानवदस्यतो
नातिविद्वां वरिष्ठ ।

न सूरयो व्यवहारमेन

तत्त्वार्थमर्शनं सहामनन्ति ॥ १ ॥

પ્રાક્ષણ કહે છે-તુ મૂર્ખ છે, છતાં વિદ્વાનના જેવી વાતો કરે છે, પરંતુ તેમ બોલવાથી તુ વિદ્વાનમા શ્રેષ્ઠ ગણાશે નહિ, કારણ કે વિદ્વાનો સ્વામી સેવકના વ્યવહારને સત્ય માનતા નથી ૧ હે રાજા! જેમ લોકિક વ્યવહાર મિથ્યા છે, તેમ વેદમા કહેલો કર્મ વ્યવહાર પણ આખરે મિથ્યાજ છે, કારણ કે, ગૃહસ્થ શ્રમીઓના યજ્ઞોના વિસ્તાર કહેનારી વિદ્યાઓમા અધિક શોભતા વેદવાદો વિષે કર્મમાર્ગના જેવો તત્ત્વવાદ ધણુ કરીને પ્રકટ રીતે બેવામા

૩ આ અધ્યાયમા રહુગણ રાજાએ ફરીથી પૂછતા જડ-ભક્ત નામના યોગીએ તેને ૫૧મ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો, તે કથા કહેવાશે

આવતો નથી. તેમ તત્ત્વજ્ઞાનના જેવો કર્મમાર્ગ શુદ્ધ અને ઉત્તમ પણ નથી કર્મમાર્ગમા હિંસા રહેલી છે ત્યારે તત્ત્વમાર્ગ હિંસાદિક દોષોથી રહિત છે. વળી કર્મમાર્ગ જ્યારે રાગદ્વેષવાળો છે ત્યારે તત્ત્વમાર્ગ રાગદ્વેષરહિત છે ૨ જેમ સ્વમનું સુખ દશ્ય હોવા છતાં પણ મિથ્યા છે, તેમ ગૃહસ્થાશ્રમનું સુખ દશ્ય હોવા છતાં પણ મિથ્યા છે

જેણે સોમનું અનુપાન કર્યું ન હોય તેને વેદ-વાણી તત્ત્વજ્ઞાન આપવા ઉત્તમ છે, તોપણ યથાર્થ જ્ઞાન મળી શકતું નથી ૩ પુરુષનું મન સત્ત્વગુણ, રજોગુણ તથા તમોગુણને અધીન રહે, ત્યાં સુધી તે નિરકુશ રહીને જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી તથા કર્મેન્દ્રિયોથી ધર્મ અધર્મ કર્યો કરે છે ૪ તે ધર્મ તથા અધર્મની વાસનાવાળું, વિષયમા રગાયેલું, વિષયોથી આડું અવળું ભટકતું, કામક્રોધાદિકને અધીન થયેલું તથા પચભૂત અને અગિયાર ઇન્દ્રિયોમા મુખ્ય ગણાતું એવું મનજ દેવતા, મનુષ્ય અને પક્ષીઓ વગેરેના દેહ તથા નામાદિ ધારણ કરે છે અને તે તે દેહોવડે પોતાનું ઉત્તમપણું તથા નીચપણું પ્રગટ કરે છે ૫ વળી માયાથી જીવની ઉપાધિરૂપ થયેલું અને જીવને સંસારના ચક્રમા ફેરવનારું મન જીવને વળગીને એટલે પોતારૂપ કરીને ટળે નહિ એવા તથા સમય પ્રમાણે આવનારા સુખ દુઃખ તથા મોહ રૂપી ફળ ચારે તરફથી આપ્યા કરે છે ૬ આ પ્રમાણે ભગ્ન તથા સ્વમરૂપ આ સંસાર મનથી ઉત્પન્ન થયો છે અને જ્યાં સુધી મન છે ત્યાં સુધી આત્મા છે. તે સંસારનો સાક્ષીરૂપે જોનાર છે છતાં અજ્ઞાનથી પોતે પોતાને મનરૂપ ગણીને પોતાનામા ઉત્તમપણું અને નીચપણું વગેરે મિથ્યા ધર્મો માની લે છે, માટે આત્માને અધમતા ભરેલું દેહાભિમાન કરાવનારું પણ મન છે તેમાથી છૂટવા વિવેક વસ્તુ-ને આપનારું પણ મન જ છે ૭ મન વિષયોમા આસક્ત થયું હોય તો જીવને જન્મ-મરણાદિક દુઃખમા ફેરવે છે અને તે જો વિષયોનો ત્યાગ કરે તો મોક્ષ અપાવે છે, જેમ દીવો ધી તથા વાટનું ભક્ષણ કરતો હોય ત્યારે તેમાથી ધુમાડાવાળી શિખા નીકળે છે અને જ્યારે ધી અને વાટ બંધી જાય છે

ત્યારે હીવો પણ તેજમા મળી જાય છે, તેમ મન જ્યાં સુધી વિષયોમા તથા કર્મોમા આસક્ત રહે છે, ત્યાં સુધી અગિયાર વૃત્તિઓ તેમા જોવામા આવે છે અને વિષયોથી તથા કર્મોથી છુટ્ટ પડે છે ત્યારે બ્રહ્મરૂપ થાય છે ^૮

મનની વૃત્તિઓ અગિયાર છે, તેમા પાચ ક્રિયારૂપ, પાચ જ્ઞાનરૂપ અને એક અભિમાનરૂપ છે હે વીરરાજા ! પાચ વિષયો, પાચ કર્મો તથા એક દેહ એ અગિયાર ઉપર કહેલી અગિયાર વૃત્તિઓને રહેવાના સ્થાન છે ^૯ તેમા ગ ધ, રૂપ, સ્પર્શ, રસ તથા શબ્દ, એ પાચ વિષયો છે તે જ્ઞાને દ્રિયોદ્ધારા મનની વૃત્તિઓના સ્થાન છે તથા મળત્યાગ, ગતિ, ભાષણ આદિ પાચ કર્મો છે, તે કર્મેન્દ્રિયોદ્ધારા મનની વૃત્તિઓના સ્થાન છે અગિયારમું 'આ મારું' એમ મનાવનારુ જે અભિમાન તે મમતારૂપ મનની વૃત્તિનું સ્થાન છે તે પુરને આ દેહ જાણવો પુરમા કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે કે મનની અહુકાર નામે બારમી વૃત્તિ છે અને તે દેહમા રહે છે ^{૧૦} આ રીતે મનની અગિયાર વૃત્તિઓ મુખ્ય છે, તોપણ તે વૃત્તિઓના અવાતર ભેદ, પદાર્થો, સ્વભાવ, સંસ્કાર, અદૃષ્ટ તથા કાળને લઇને ઘણા છે આ વૃત્તિઓ જીવમાથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું મિથ્યા છે, કારણ કે જીવ વિકારરહિત છે, તેમ અન્યોન્ય ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું પણ યુક્ત નથી, કારણ કે તેમા અન્યોન્યાશ્રય નામનો દોષ આવે છે, એટલે વૃત્તિઓ કેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે સિદ્ધ થઇ શકતું નથી ^{૧૧}

આ પ્રમાણે વિષયોના તથા કર્મોના સંબંધમા આવ્યાથી મન નાના પ્રકારની વૃત્તિઓનો આશ્રય કરે છે અને જ્યારે વૃત્તિઓનો સંબંધ છૂટી જાય છે ત્યારે તે આત્મતત્ત્વનો આશ્રય કરે છે જે આત્મા શુદ્ધ રહીને પોતાને અપવિત્ર કરનારા અને માયાએ રચેલા જીવની ઉપાધિરૂપ મનની, પ્રવાહરૂપે નિત્ય આવતી વૃત્તિઓને જોયા કરે છે, તે જાગ્રત તથા સ્વપ્ન અવસ્થામા પ્રત્યક્ષ જોનારો છે અને સુષુપ્તિ અવસ્થામા ઢ કાચેલો રહે છે, અર્થાત્ ત્રણે અવસ્થાના સાક્ષી ક્ષેત્રજ એક આત્મા છે તે ક્ષેત્રજ આત્મા

પુરાણપુરુષ છે, અપરોક્ષ છે, સ્વયં પ્રકાશ છે, અજન્મા છે, બ્રહ્મ દિકનો સ્વામી છે તથા ભગવાન નારાયણ તથા વાસુદેવરૂપ છે, અને તે પોતાની માયા વડે સર્વ જીવને પોતાને સ્વાધીન રાખે છે ^{૧૨} વાસુ જેમ પ્રાણરૂપ સ્થાવર તથા જંગમમા પ્રવેશ કરીને તેઓને પોતાના અધીનમા રાખે છે, એવી જ રીતે ક્ષેત્રજ એવા ભગવાન વાસુદેવ પણ આત્મસ્વરૂપથી આખા વિશ્વમા પ્રવેશ કરીને તેને યથાર્થ નિયમમા રાખે છે ^{૧૪} હે રહુગણ રાજા ! મનુષ્ય માત્ર સર્વ સંગનો અને કામ ક્રોધાદિક છ શત્રુઓનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ જ્ઞાનના ઉદયથી જોવામા આવતી માયાનો ત્યાગ કરીને જ્યાં સુધી આત્મતત્ત્વ ન જાણાય ત્યાં સુધી સંસારમા ફર્યા કરે છે ^{૧૫} વળી સ્વસ્વરૂપની ઉપાધિરૂપ અને શોક, મોહ, રાગ અને લોભ, વૈર અને મમતા કરવાનારુ મન મનુષ્યને સંસારના દુખો પાડન રુ છે, મનુષ્ય જ્યાં સુધી તે જાણે નથી ત્યાં સુધી સંસારમા ફર્યા કરે છે, ^{૧૬} માટે હે રાજા ! મનરૂપી શત્રુની જે ઉપેક્ષા કરવામા આવે તો ભવિષ્યમા તે વધી જઈ મહા બળવાન થઈ પડે છે અને આત્માના સ્વરૂપને પણ ભૂલાવી દે છે, માટે સાવધાન થઇ શુરુરૂપ શ્રીભગવાનના ચરણની ઉપાસનારૂપી અસ્ત્રથી મન શત્રુનો નાશ કરવો ^{૧૭}

આત્મવ્યમેન તત્ત્વજીયં

મુપેક્ષયાચ્ચેધિતમપ્રમત્તઃ ।

ગુરા હૃરેશ્વરણોપાસનાસ્ત્રો

જહિઠગર્ભક સ્વયમાત્મમોષન ॥ ૧૭ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे

एकादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૨ મો.†

રહુગણને ઉપદેશ.

રહુગણ ઉવાચ

नमोनम' कारणविग्रहाय

स्वरूपतुच्छीकृतविग्रहाय ।

† આ અધ્યાયમા સભજે સંદેહથી ફરીને પૂછ્યું તે ઉપરથી જડભરતે તેના સર્વ સંદેહ દૂર કર્યા, એ કથા કહેવામા આવશે

નમોઽવધૂતદ્વિજ્ઞવર્ણિન-

નિગૂઢનિયાનુમવાય નુમ્યમ્ ॥ ૧ ॥

રહુગણ કહે છે-હે યોગેશ્વર ! તમે ઈશ્વરમૂર્તિ રૂપ છો અને પરમાનંદના પ્રકાશથી દેહાદિકને તુચ્છ માનનાર એવા તમને મારા નમસ્કાર છે વળી અધમ પ્રાણીના વેષથી પોતાના નિત્ય અનુભવને શુભ રાખનારા એવા તમને મારા નમસ્કાર છે ^૧ હે મહારાજ ! જેમ રોગથી પીડાતા પ્રાણીને ઔષધ અમૃતરૂપ થઈ પડે છે અને તાપથી આકુળ વ્યાકુળ થયેલા પુરુષને શીતળ જળ અમૃતરૂપ થાય છે તેમ હું કે જે આ દુષ્ટ દેહના અભિમાનરૂપી સર્પના કરડવાથી આંધળો થયેલો છું તેને અપના વચનરૂપી ઔષધ અમૃતરૂપ થઈ પડશે ^૨ માટે મારા મનમાં જે સંશય છે તેને તો હું પાછળથી પૂછીશ, પરંતુ તમે આત્મજ્ઞાનવાળી જે કથા કહી તે હું યથાર્થ રીતે સમજી શકું તે પ્રમાણે કહો મને તે સાબળવાની બહુજ ઉત્ક્રાંત છે ^૩ હે યોગેશ્વર ! તમે કહ્યું કે, ભાર ઉપાડવો આદિક ક્રિયા તથા તેનું ફળ પરિશ્રમ વગેરે પ્રત્યક્ષ રીતે સત્ય દેખાય છે અને વ્યવહારમાં તે કારણરૂપ છે તથાપિ વિચાર કરતા તે મિથ્યા છે, તે શું ? મારા મનનું સમાધાન એ બાબતમાં થતું નથી ^૪

જડભરત બોલ્યા-હે રાજન્ ! પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થ કોઈ કારણથી પૃથ્વી ઉપર ફરે છે, તે ભાર ઉપાડનાર લોઈવગેરેને નામે ઓળખાય છે, અને પૃથ્વી ઉપર ચાલતો નથી તે પાષાણાદિક ને નામે ઓળખાય છે, તે વિના ખીને કઈ પણ ભેદ નથી જડપણથી પથરાને જેમ ભાર કે પરિશ્રમ કઈ લાગતું નથી, તેમ ભાર ઉપાડનાર લોઈને પણ ભાર કે પરિશ્રમ લાગતો હોય અને તે વાત નિરૂપણ થઈ શકતી હોય તો માનવ શા આવે, પરંતુ તેમ નથી અવયવો વિના અવયવીઓનું નિરૂપણ થઈ શકે નહિ, માટે પ્રથમ ભાર ઉપાડનાર પૃથ્વીના વિકારરૂપ લોઈના શરીરના અવયવોનો વિચાર કરવો જોઈએ. માટીના બનેલા લોઈના બંને પગ ઉપર ઘુટી છે, ઘુટી ઉપર પિડી છે, પિડી ઉપર ઘુટણ છે, ઘુટણ ઉપર સાથળ છે, સાથળ ઉપર કેડ છે, કેડ

ઉપર છાતી, છાતી ઉપર કઠ અને કંઠના બંને ભાગ ઉપર ખભા છે ^૫ ખભા ઉપર લાકડાની પાલખી અને પાલખીમાં સૌવીર દેશનો રાજા એવું નામ ધારણ કરનાર માટીનું એક પુતળું બેઠું છે જે પુતળામાં 'હું સિંધુ દેશનો રાજા છું' એવા અભિમાનથી ને મદથી જીવ આધળો થયેલો છે આ સર્વ અવયવોમાં કયા અવયવને વધારે પરિશ્રમ પડે છે એમ કહેવું ? વળી તે અવયવોને ત્યાગ કરતા એવો કોઈ પણ પદાર્થ રહેતો નથી કે જેને પરિશ્રમ જણાય ^૬ વળી પાલખી ઉપાડવા તે રાક લોઈઓને વેડે પકડ્યા તેથી તું નિર્ણય ગણાયો, છતાં લાજ મૂત્રીને કહે છે કે, હું તો મનુષ્યોનું રક્ષણ અને પાલન કરનાર રાજા છું, માટે વિવેકી જનોની સલામમાં તને માન મળશે નહિ ^૭ કદાચ તું માનતો હોય કે ઉપરા ઉપરી આવેલા અવયવોનો ભાર નીચેના અવયવોને લાગે છે, પરંતુ તે વાત પણ મિથ્યા છે, કાગળ કે, એક અવયવથી પદાર્થનો જેમ નિર્ણય થઈ શકતો નથી તેમ અવયવોના પણ યથાર્થ નિર્ણય થઈ શકતો નથી સ્થાવર અને જાગમ સર્વ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ પૃથ્વીમાંથી થાય છે અને લય પણ પૃથ્વીમાંજ થાય છે માત્ર નામથી જ તેમાં ફેર મનાય છે, માટે નામ માત્રના વ્યવહાર વગર ખીનું કોઈ પણ કારણ કાર્ય કરવામાં સત્ય હોય એવું અનુમાન થતું નથી ^૮ આ ઉપરથી પૃથ્વીને સત્ય માનવી નહિ, કારણ કે પૃથ્વી પણ મિથ્યા છે તે પોતાના કારણરૂપ સૂક્ષ્મ પરમાણુઓમાં અતે લય પામે છે તેથી પરમાણુ વિના પૃથ્વી જેવો કોઈ પદાર્થ નથી અને જે પરમાણુઓના સમૂહથી પૃથ્વીની રચના થઈ છે તે માત્ર પૃથ્વીને સિદ્ધ કરવા જેવી કલ્પના જ છે તેના પર માણુઓ પણ મિથ્યા છે, કારણ કે વિશ્વની પેઠે પરમાણુઓનું પણ ખરું કારણ બ્રહ્મા વિના અજ્ઞાનથી કલ્પી કાઢેલા છે ^૯ આ પ્રમાણે પાતળું, બહુ નાનું, મોટું, કારણ, કાર્ય ચેતન તથા જડ, એ સર્વ દ્વૈત વસ્તુ, દ્રવ્ય, સ્વભાવ, સંસ્કાર, કાળ અને અદૃષ્ટ એ સર્વ મૂળતત્ત્વ જેનું નામ છે એવી માયામાંથી બનેલા છે ^{૧૦} ત્યારે સત્ય શું ? એના ઉત્તરમાં કહેવાનું એ કે, એક જ્ઞાનસ્વરૂપ પરબ્રહ્મ સત્ય છે

જે શુદ્ધ છે, એક છે, જેની બહાર ને અંદર ખીન્નું કાંઈ નથી, જે પરિપૂર્ણ છે, જે આત્મરૂપ છે, જે વિકારરહિત છે, અને તેને વિક્રાનો વાસુદેવ કહે છે ૧૧ હે રહુગણ ! સ્વરૂપનો લાભ પુરુષને વૈદિકકર્મેથી થતો નથી તેમ પ્રાણીઓને અન્નાદિક આપવાથી પણ સ્વસ્વરૂપનો લાભ થતો નથી, પરોપકાર કરવાથી સ્વસ્વરૂપનો લાભ થતો નથી, વેદાભ્યાસ કરવાથી સ્વસ્વરૂપનો લાભ થતો નથી, તથા જળ, અગ્નિ કે સૂર્યની ઉપાસના કરવાથી સ્વસ્વરૂપનો લાભ થતો નથી, પરંતુ માત્ર મહા પુરુષોના ચરણની સેવા કરવાથીજ સ્વસ્વરૂપનો લાભ થાય છે ૧૨ જે મહાત્મા પુરુષોના સમાગમમા વિષયની વાતોનો નાશ કરનારી ભગવાનના ગુણની કથા હોય અને જે કથા સાલજવાથી મુમુક્ષુને ભગવાન ઉપર સારી બુદ્ધિ થાય તેજ મોક્ષ છે ૧૩ હું પૂર્વે ભરત નામનો રાજા હતો અને આલોક અને પરલોકની બધન કરનારી તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરીને ભગવાનનું આરાધન કરતો હતો, એટલામા મૃગનો સગ થવાથી મારું કર્તવ્ય નાશ પામ્યું, અને હું તે જાતિમા જન્મ્યો ૧૪ તથાપિ શ્રીકૃષ્ણના પ્રભાવથી મને પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ રહી ગઈ છે તેથી હું મનુષ્યોનો સગ કરતા ડરું છું અને એકલોજ ક્યાં કરું છું. ૧૫ માટે કોઈનો પણ સગ નહિ રાખનાર મહાત્મા પુરુષોનો સગ કરીને સપાદન કરેલા જ્ઞાનથી મોહનો નાશ કરનારો અને ભગવાનની લીલાને ગાવાથી તથા સભારવાથી સ્વસ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન થયેલું છે એવો પુરુષ સસારને તરી જઈ શ્રીહરિને પામે છે ૧૬

તસ્માન્નરોડસંગસુસગજાત
જ્ઞાનાડસિનેદૈવ વિવૃક્ષણમોહઃ ।

હરિં તદ્વીદ્યાકયનસ્મૃતિભ્યાં
લબ્ધસ્મૃતિર્વાત્યતિપારમશ્વન ॥ ૧૬ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे
ब्राह्मणोऽध्याय

અધ્યાય ૧૩ મો.*

ભવાટવીનું વર્ણન

બ્રાહ્મણ ઉવાચ

દુરત્યયેડધ્વન્યજયા નેવેશિતો

રજસ્મ સર્વાવમક્તકર્મદક્ ।

સ एव मार्गोर्धपर परिब्रमन

મવાટર્વી યાતિ ન શર્મ વિદતિ ॥ ૧ ॥

પ્રાણી કહે છે-આ દુસ્તર એવી પ્રવૃત્તિવાળા માર્ગમા પડેલો રજેશુણ, તમેશુણ અને સત્વશુણથી વહે ચાલેલ કર્મેને પોતાનું કતવ્ય સમજનારો શુભલોકરૂપી સઘ ધન ઉપાજન કરવા માટે સસારરૂપી મહા વનમા ભટકતા કયાહી સુખ પામતો નથી. ૧ હે રાજન્ ! તે વનમા નીચ નાયકવાળા સઘને છ + ચોર પરાણે લુટે છે અને વરુ જેમ ઘેટાના ટોળામા પેસી અસાવધાન ઘેટાને ખેચી બચ છે, તેમ *શિયાળવા પણ તે સઘમા પેસીને સઘના અસાવધાન મનુષ્યને ખેચી બચ છે ૨ વળી તે સંઘ મોટા જ ગલોમા ડાસ તથા મચ્છરોથી પીડા પામે છે કોઈ ઠેકાણે ગધર્વનગરને સાચુ માને છે, કોઈ ઠેકાણે મોટા વેગવાળા ઉખાડીયા જેવા આકારના ડુંપિશાચને લેવાની ઈચ્છા કરે છે, ૩ અને હે રાજન્ ! ઉતારાનું સ્થાન શોધતો, જળ તથા ધનની લાલસાથી વનવગડામા આમ તેમ ચારે તરફ ભટકે છે અને કોઈવાર વ ટોળીયાથી ઉડેલી ધૂળવડે ધુસર થયેલી દ્વિશાઓને દેખતો પણ નથી ૪ તેમ તે મહા વનમા જોવામા નહિ આવતા તમરાના અવાજોથી તેના કાનમા પીડા થાય છે કોઈવાર ધુવડના કઠોર શખ્તોથી તેના અંત કરણમા ભય ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈવાર તે સઘ ક્ષુધાથી પીડાતો અપવિત્ર છાયાવાળા વૃક્ષનો આશ્રય કરે છે કોઈવાર તૃષાથી મૃગજળ પીવા આમ તેમ ક્ષાક્ષ મારે છે ૫ કોઈવાર પાણી વિનાની નદીઓમા ઉતરતા પડી જવાથી દુખ પામે છે કોઈવાર રસ્તામા અન્ન ખુટી જતા સઘના

ફ આ અધ્યાયમા વૈરાગ્ય રહિત પુરુષની આગળ વૈરાગ્યનું નિરૂપણ કરવું બ્યર્થ સમજી વૈરાગ્ય દૃઢ કરવાવા ભવાટવીનું વર્ણન કરે છે

+ છ ઇન્દ્રિયો * શ્રી પુત્રાદિક ડુંબૂતના ભડમ જેવું સોનું

લોકો એક બીજાની પાસેથી અન્ન લેઈ લે છે કોઈ વાર દાવાનળની પાસે જતા અગ્નિથી અકળાઈ જાય છે અને કોઈવાર કોઈ ઠેકાણે મૃત્યુ તેમના પ્રાણ હરી લે છે ૧ કોઈવાર કોઈ ઠેકાણે બળવાન લોકો ધન લઈ લે છે તેથી સઘ ખિન્ન થઈ જઈ શોક કરે છે અને કોઈવાર ગધર્વપુરમાં દાખલ થઈને સુખી પુરુષની પેઠે આનંદ પણ મેળવે છે ૭ કોઈવાર ચાલતા ચાલતા પગમાં કાટા તથા કાકરીઓ વાગવાથી કે ખુ અવાથી પર્વત ઉપર ચઢવાની ઈચ્છા કરે છે, પરંતુ તે પણ પાર ન પડવાથી ઉદ્દામ થઈ જાય છે ક્ષણે ક્ષણ અગ્નિવડે બહુ પીડા પામે છે તથા કુટુંબમાં રહેલો પ્રાણી બીજા મનુષ્ય ઉપર ક્રોધ કરે છે ૮ કોઈવાર અજગરથી ગળાયેલો પુરુષ વનમાં નાખી દીધેલા શબની પેઠે કંઈ પણ બળતો નથી વળી કોઈ ઠેકાણે હિંસાવિહારી પ્રાણીઓ તેને કરડે છે ત્યારે આઘળો થઈને ઉડા તથા અધારા કુવામાં પડીને દુઃખમાં સડબડા કરે છે ૯ કોઈવાર કોઈ ઠેકાણે મધને શોધતા શોધતા મધમાખીઓના કરડવાથી પીડા પામે છે કોઈ વેળા મહા કલેશથી મધને મેળવે છે તો બીજાઓ તેની પાસેથી તે બલાત્કારે લઈ લે છે અને તે જો તેઓની સામે થાય છે તો ત્રીજાઓજ તેની પાસેથી તે પડાવી લે છે ૧૦ કોઈવાર તાઢ, તડકો, વાયુ તથા વરસાદથી પોતાનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય કરવા જાય છે, પરંતુ તેમ કરી ન શકવાથી ખેસી રહે છે કોઈવાર પરસ્પર ધનની લેવડ દેવડ કરતા ખરા ખોટાની ઠગાઈ કરવા જતા સામાને દ્રેષપાત્ર થઈ પડે છે ૧૧ કોઈ ઠેકાણે નિર્ધન થઈ પડેલો પુરુષ ભવરૂપી વનમાં શયન, આસન, ઉતારાનું સ્થાન કે વાહન રહિત થઈ પડે છે, બીજાઓ પાસેથી માગણી કરતા પણ તે વસ્તુઓ મળતી નથી તેથી તેને પારકી વસ્તુ લેવાની ઈચ્છા થાય છે અને તેમ કરવા જતા તેને માથે ચોરી ચઢે છે. ૧૨ પરસ્પરમાં ધનને અદલ બદલ કરવા જતા વૈરાનુબંધ બંધાય છે વળી પરસ્પરમાં વિવાહ કરતાં પણ કલેશ થાય છે

આ પ્રમાણે ભવાટવીમાં ફરતા ફરતા જીવસઘને મળ્યા દુઃખો અને નાણાની લીડો પડે છે તથા

દ્રેષાદિકથી મરણપ્રાય થાય છે ૧૩ વળી તે વનમાં જે કોઈ મરી જાય તેનો ત્યાગ કરી જે જે જન્મેલા હોય તેમને સાથે લઈને સઘ આગળ જાય છે. હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે ફરતા ફરતા ન્યાયી તે નીકળ્યો હોય ત્યા આગળ અધ્યાપિ કોઈ પણ સમર્થ પુરુષ જઈ શકતો નથી તેમજ સસારરૂપી માર્ગના છેડા-રૂપી યોગને કોઈ પુરુષ પહોંચતો નથી ૧૪ મનસ્વી તથા દિગ્ગજેન્દ્રોનો પગજય કરનારા સર્વ પુરુષો પૃથ્વીને માટે પરસ્પરમાં વેર ઉભુ કરી “આ પૃથ્વી મારી છે,” એવો દુરાચલ બાધી રણમાં લડીને મરી જાય છે, પરંતુ તેઓ વૈર વિનાનો સન્યાસી જે લોકમાં જાય છે તે લોકમાં કદી જતા નથી ૧૫ વનમાં કોઈ ઠેકાણે લતાઓની શાખાઓનો આશ્રય કરીને તેની ઉપર આસક્તિ ધરે છે અને લતા ઉપર વાસ કરનારા પક્ષીઓના કલરવો સાંભળવાની ઈચ્છા કરે છે કોઈ વાર કોઈ ઠેકાણે સિંહના ટોળાથી ત્રાસ પામે છે ત્યારે કોઈ પુરુષના લોભાવવા ઉપરથી ગરબનો, કાગડા તથા ગરબોની સાથે પ્રેમ કરીને તેઓના ટોળામાં મળી જાય છે ૧૬ તેઓ ઠગી લે છે ત્યારે તેઓને નિષ્ફળ માનીને વળી હસના ટોળામાં જાય છે હસના આચાર ન ગમવાથી વાનરોના ટોળામાં જાય છે અને ત્યાં વાનરોની રમત કરવાથી સ્ત્રીઓની સાથે ખેસીને એક બીજાના મુખ જોવાથી તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રચી પચી રહેવાથી મરણને પણ વિસરી જાય છે ૧૭ વૃક્ષોની ડાળીઓ ઉપર રમવાની ઈચ્છા કરે છે, સ્ત્રી તથા પુત્રો ઉપર સ્નેહ રાખે છે, રતિસુખને માટે સ્ત્રી આગળ દીન થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે સસારી વ્યવહારમાં વર્તતા જીવ અતે બધાઈ જઈ તેમાંથી છુટી શકતો નથી કોઈવાર કોઈ ઠેકાણે પ્રમાદ કરવાથી તે પર્વતની શુક્રમાં પડી જાય છે અને તે શુક્રમાં રહેનારા હાથીઓના ભયથી લતાને પકડીને ઉભો રહે છે ૧૮ હે રાજન્ ! એ આપત્તિમાંથી છુટતા પાછો પોતાના ટોળામાં દાખલ થાય છે

આ પ્રમાણે માયાએ સસારરૂપી આ ભય કર વનમાં પ્રાણીને નાખેલો છે અને તે ભટક્યા કરે છે, પરંતુ મહા કષ્ટ પડવા છતાં કંઈ પણ સમજતો

નથી ૧૯ હે રહુગણ રાજા! તને પણ માયાએ ભવાટવીમા નાખી દીધો છે, માટે તું અભિમાનનો ત્યાગ કરીને સર્વ પ્રાણીઓની સાથે મિત્રતા કર અને સર્વે વિષયો ઉપરથી મનની આસક્તિને ત્યજી શ્રીહરિની સેવાથી સજ કરેલી જ્ઞાનરૂપી તરવાર લઈ ને આ ભવ ટવીના માર્ગને કાપી નાખ ૨૦

રહુગણ બોલ્યો-ઓહો!! સર્વ જન્મોમાં મનુષ્ય જન્મ ઉત્તમ છે સ્વર્ગમાં દેહાદિકવાળા બીજા અવતારો અવે તો તે શા કામના? કારણ કે તે અવતારોમાં ભગવાનની કીર્તિથી મનને શોધનારા આપના જેવા મહાત્મા પુરુષોનો સમાગમ થતો નથી ૨૧ તમારા ચરણકમળના પરાગથી પાપરહિત થયેલો હું અર્તીદ્રિય એવા ભગવાનમાં ભક્તિવાન થયો, કારણ કે તમારા બે ઘડીના સમાગમથી મારો કુતર્કથી દૃઢ થયેલો અવિવેક દૂર થયો, છે ૨૨ હું તમારા જેવા મહાત્માને નમસ્કાર કરું છું, શિશુ વયના બાળકોને નમસ્કાર કરું છું, તરુણ પુરુષોને નમસ્કાર કરું છું, તથા બહુક સુધીના સર્વને નમસ્કાર કરું છું પ્રજ્ઞના સ્વરૂપને જાણનારા જેઓ અનધૂતના વેષમાં આ પૃથ્વી ઉપર ફરે છે તેઓ રાજાઓ નું કંઠ્યાણુ કરે! ૨૩

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા! રહુગણ રાજાએ પોતાનું અપમાન કર્યું હતું, તેમ છતાં પણ મહાનુભાવવાળા અને પ્રજ્ઞવેત્તા પ્રજ્ઞર્ષિના પુત્ર જડભરતે પરમ દયાળુતાથી સિંધુ દેશના રાજા રહુગણને આત્મતત્ત્વનો ઉપદેશ કર્યો અને રાજા રહુગણે દીનતાથી નમ્ર થઈ જડભરતના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા ત્યાર પછી સંપૂર્ણ ભરેલો સાગર જેમ શાત રહે તેમ જેના અત કરણની ભૂમિઓ શાત હતી એવા ભરતજી ત્યાંથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલી ગયા ૨૪ સિંધુ-સૌવીર દેશના રાજા રહુગણે પણ જડભરતની પામેથી આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ જાણીને અવિદ્યાવડે આત્મસ્વરૂપમાં જે દેહબુદ્ધિ હતી તેનો ત્યાગ કર્યો હે પરીક્ષિત! આ પ્રમાણે ભગવાનનો આશ્રય કરનાર જડભરતનો આશ્રય કરનાર રહુગણ રાજાનો પ્રભાવ હતો, અર્થાત્ ભગવાનના ભક્તોનો આશ્રય કરવાથી દેહાભિમાનનો નાશ થાય છે ૨૫

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે વૈષ્ણવ! આપે જીવોના સંસારરૂપી વનના માર્ગનું વર્ણન પરાક્ષ વચનોથી કર્યું એ બધું ગંભીર વિચારથી ભરેલું છે, તોપણ સંસ્કાર વિનાની બુદ્ધિવાળા લોકો તે વિષયને સમજી શકતા નથી, માટે સમજવામાં ન આવતા એવા તે વિષયને સામાનિક વિષયોની સાથે બરાબર રીતે મેળવીને સમજાય તેવી રીતે મને કહો ૨૬

યો હ વા રહુ બહુવિદા મહામાગવત ત્વયાઽ મિહિત પરોક્ષેણ વચસા જીવલોકમવાષ્વા સહાર્યમનીવયા કલ્પિતાવિષયો નાંત્રસાદ્યુત્પન્નલોકસમશ્ચિગમઃ । અથ તદેવૈતદુરવગમ સમર્થતાનુકલ્પેન નિર્દિશ્યતામિતિ ॥ ૨૬ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः.

અધ્યાય ૧૪ મો. †

સંસાર રૂપી વનવર્ણન.

સહોવાચ

य एष वेहात्ममानिर्ना सत्त्वादिगुणविशेष-विकल्पितकुशलाकुशलसमवहारविनिमित्त-विविधदहावलिभिर्वियोगसयोगाद्यनादिस-सारानुभवस्य द्वारभूतेन षडिन्द्रियवर्गेण तस्मिन् दुर्गाच्चवदसुगमेष्वन्यापतितः

શુકદેવજી કહે છે-દેહને આત્મા માનનારા જીવોના સત્ત્વ દિક ગુણોથી વહે ચાઈ ગયેલા, સારા, નરસા તથા મિશ્ર કર્મોવડે અનેક દેહ ઉત્પન્ન થાય છે અને અનેક દેહનો નાશ થાય છે જન્મ મરણાદિક અનાદિ સંસારનો અનુભવ કરવામાં છ ઇન્દ્રિયો દ્વારભૂત છે તે ઇન્દ્રિયોથી તેમજ પરમેશ્વરને અધીન રહેનારી માયાથી આ જીવલોક, અરણ્યના માર્ગની પેઠે અત્યંત વિષમ એવા સંસારરૂપી માર્ગમાં આવી પડેલો છે વાણીયાનો સઘ જેમ ધન કમાવાની ઇચ્છાથી બહાર ગામ નીકળીને એક ગામથી બીજે ગામ જતા ભય કર વનમાં ચાલ્યો જાય, તેમ જીવલોક રમશાનની પેઠે સંસારરૂપી

† આ અધ્યાયમાં આગળ વર્ણવેલી ભવાટવીનું સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાન કરતા સંસાર પક્ષમાં સિંચાળવા, મચ્છર આદિની કલ્પનાનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવશે

અમંગળ વનમાં આદ્યો જાય છે અને પોતાના દેહથી કરેલા કર્મોના ફળ લોગવે છે રસ્તામાં તેને ઘણું વિધ્નો નડે છે. તેના અનેક ઉદ્યોગો વ્યર્થ જાય છે. આટલું થયા છતાં પણ જીવલોક સંસારના તાપને ટાળનારા શુરૂપ શ્રીભગવાનના ચરણારવિદમાં ભ્રમર જેવા ભક્તજનોના માર્ગને સેવતા નથી, અર્થાત્ ભક્તિ માર્ગને અગીકાર કરતા નથી. ઇન્દ્રિયો સંસારરૂપી વનમાં મહા ચોરનું કામ કરે છે ૧ પરમ પુરુષ ભગવાનની આરાધના કરવાનો જે ધર્મ છે તે ધર્મ પરલોકમાં કામ લાગે છે આવી રીતે ભગવાનની આરાધના કરવામાં ઉપયોગી એવું અને ઘણા કષ્ટથી મેળવેલું પુરુષનું જે કંઈ ધન હોય તેને ઇન્દ્રિય નામના ચોરો ભેવું, અડકવું, સાભળવું, સ્વાદ લેવો, સુધવું, સકલ્પ વિકલ્પ કરવા, ધરના તુચ્છ સુખો લોગવવા વગેરે કરાવીને ચોર લોકો જેમ નિર્માલ્ય નાયકવાળા અને ગાફલ મનના સઘના ધનને હરી લે છે, તેમ કુબુદ્ધિવાળા તથા ઇન્દ્રિયોને અધીન રહેનારા મનુષ્યના ધર્મોપયોગી ધનને પણ લુટી લે છે ૨ આ સંસારમાં સ્ત્રી, પુત્રાદિક સર્વને નામનાજ કુટુંબીઓ જાણવા, પરંતુ તેઓ વરુ અને શિયાળનું કામ કરનારા છે વરુ અને શિયાળવા જેમ ઘેટાના લોલી માલીકની ઇચ્છા ન છતાં પણ તેના ઘેટાને ખેંચી જાય છે તેમ લોલી કુટુંબીને ધન આપવાની ઇચ્છા ન છતાં તેના સ્ત્રી પુત્રાદિક તેના ભેત ભેતામાં તેણે રક્ષણ કરેલા ધનને લુટી લે છે ૩ પ્રત્યેક વર્ષે ક્ષેત્ર ખેડવામાં આવતું હોય તોપણ તેના ખીજ ખાળી નાખવામાં આવે નહિ તો વાવણી વખતે ફરીને તે ક્ષેત્ર જાળા, આખરા, ઘાસ તથા લતાઓથી જ ગલ જેવું થઈ જાય છે એ પ્રમાણે આ ગૃહસ્થાશ્રમ પણ કર્મનું એક ક્ષેત્ર અને કામનાઓનો કરડીઓ છે, તેમાંથી પણ કર્મો નાશ પામતા નથી, અર્થાત્ કપૂરના વાસણમાંથી કપૂર ખુટી જાય તોપણ જેમ તેનો વાસ જતો નથી તેમ આ લોકમાં પણ વાસના ક્ષીણ થયા વિના કર્મો નાશ પામતા નથી ૪ આ સંસારમાં રહેલો જીવ ડાસ અને મચ્છર જેવા નીચ મનુષ્યોથી અને ખીજ પક્ષીઓ ચોર અને ઉદર વગેરેથી દુઃખી થાય છે

કારણ કે તેના ધનરૂપી પ્રાણ બહાર જ હોય છે. તે સંસારના હરકોઈ માર્ગ ઉપર ભટક્યા કરે છે. આ સંસાર ગધર્વનગરની પેઠે મિથ્યા છે, છતાં પણ અવિદ્યા, વાસના તથા કર્મોવડે રંગાયેલાં મનથી મિથ્યા દૃષ્ટિવાળો જીવ આ સંસારને સત્ય માને છે. ૫ વળી સંસારમાં પાન અને લોજન આદિ વ્યસનમાં આસક્ત થઈને કોઈ ઠેકાણે મૃગજળ જેવા વિષયોની તરફ દોડે છે ૬ કોઈ વેળા તાઢથી પીડાતો પુરુષ અગ્નિ મેળવવાની ઇચ્છાથી કાતર બની ભૂતના ભડકાને લેવાની ઇચ્છા કરે છે તેમજ પોતાની બુદ્ધિવડે અને રજોગુણવડે ઘેરાવાથી સર્વ દોષના સ્થાનરૂપ તથા અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલા સુવર્ણને લેવાની ઇચ્છા કરે છે ૭ કોઈ દિવસ ઉતારા માટે નિવાસસ્થાન, પાણી, ધન, સપ્તિ વગેરે અનેક પોતાના નિર્વાહની લાલમાવાળો થઈને આ સંસારરૂપી ગહન વનમાં આમ તેમ ફાફા મારે છે ૮ કોઈ વેળા વટોળિયા વાયુના જેવી સ્ત્રીઓ મનુષ્યને ખોળામાં ખેસાડે છે, તે સમયે રજોગુણરૂપી ધૂળથી જીવ અધારી રાત્રિના જેવો અધારામય થઈ જાય છે શાસ્ત્રની મર્યાદાનો ભંગ કરે છે અને તેની આખો તેમજ બુદ્ધિ રજોગુણરૂપી ધૂળથી ભરાઈ જાય છે, તેથી મર્યાદાનો ભંગ ન કરનાર સાક્ષી રૂપ દિશાઓના દેવતાઓને પણ વિસરી જાય છે ૯ કોઈવાર “વિષયો મિથ્યા છે,” એવો તેના મનમાં તરંગ આવી જાય છે, પરંતુ દેહાભિમાનથી પાછી તેની તે સ્મૃતિ નાશ પામે છે એટલે તે જ્ઞાન વિનાનો થઈ દેહાભિમાનની વૃત્તિવડે મિથ્યા સુખ અને વિષયો ઉપર આસક્તિ રાખે છે ૧૦ કોઈ વખતે શત્રુઓ અને રાજાઓ પ્રત્યક્ષમાં અથવા તો પરોક્ષમાં ધુવડ અને તમરાના સ્વરની પેઠે ઘણા કઠોર અને ઉત્સાહપૂર્વક સંભ્રમ ઉપજાવે એવા તિરસ્કાર ભરેલા તથા અત્યંત કઠોર વચનો કહે છે તે સાભળીને જીવના કાનના મૂળમાં અને હૃદયમાં અત્યંત વ્યથા થાય છે ૧૧

આ પ્રમાણે ફરતા ફરતા તે બ્યારે પોતાના પૂર્વજન્મના પુણ્યોને પુરા કરી રહે છે, ત્યારે જીવતા સુવા સરખા તે પુરુષો વિષમય દુઃખના કારણ રૂપી અપવિત્ર વૃક્ષો, લતાઓ અને ઉંડા ફૂવાઓની પેઠે

આલોકમા અને પરલોકમાં 'આ ભય કરનાર નથી' એમ ધારી જેમનું ધન નિષ્પ્રયોજન છે એવા જીવોને મુવેલા નીચ પુરુષોની પાસે જાય છે ૧૨ કોઈવાર નીચ લોકોના પ્રસંગથી ઠગાઈને પાણી વિનાની નદીમાં પડવાથી જેમ બને તરફથી હું બચાય તેમ માથું કુટે છે અને પાછળથી વેદના ભોગવે છે તેમ આલોકમા અને પરલોકમા હું બચાવી એવા ધર્મ પાળે છે ૧૩ કોઈ અન્ન વિનાનો પુરુષ બીજાને પીડા કરતા છતાં પણ પોતાને જ્યારે અન્ન મળતું નથી ત્યારે પિતાને, પુત્રોને અથવા તો તેમનું સાધારણ ધન અને અન્ન જેમની પાસે જોવામાં આવે છે તેમને ખાવાને તૈયાર થાય છે ૧૪ કોઈવાર દાવાન જની પેઠે પ્રિય પદાર્થ વિનાના અને પરિણામે હું બચાવી એવા ઘરમાં વાસ કરીને શોકાનલથી બળતો તે ખેદ કરે છે કોઈવાર રાજકીય પુરુષરૂપી રાક્ષસો કાળની ગતિને લીધે પ્રતિકૂળ થઈ તેના ધનરૂપી અતિ પ્રિય પ્રાણોનો હારી લે છે ત્યારે જીવ હર્ષાદિ-કથી રહિત થઈ મડદું બની બેસી રહે છે ૧૫ કોઈવાર મનોરથવડે મેળવેલા પિતા, પિતામહ વગેરે મિથ્યા પદાર્થોને સાચા માનીને સ્વપ્નના આનંદનો અનુભવ કરે છે ૧૬ કોઈવાર ગૃહસ્થાશ્રમમાં કરવા યોગ્ય વિસ્તારવાળા કર્મરૂપી પર્વતો ઉપર ચઢવાની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ લોકોના હું ખો જોઈ મનમાં ખિન્ન થઈને કાટા તથા કાકરાવાળી જગ્યામાં પ્રવેશ કરનાર પુરુષની પેઠે હું બી થાય છે ૧૮ કોઈવાર સહન થઈ શકે નહિ એવા જઠરાગ્નિથી-હુધાથી નિર્બળ થઈ જઈ પોતાના કુટુંબ ઉપર અત્યંત ક્રોધ કરે છે ૧૯ અને કોઈવાર તેજ પુરુષને ફરીને નિદ્રારૂપી અજગર ગળી જાય છે ત્યારે તે અધારા કુવામાં ડૂબી જાય છે અને ઉજડ વનમાં ફેંકી દીધેલા શબની પેઠે બીજી કઈ પણ જાણતો નથી ૨૦ કોઈ વેળા હુર્જનરૂપી હિંસક પ્રાણીઓ જ્યારે જીવની ગર્વરૂપી દાહને તોડી પાડે છે ત્યારે તે એક ક્ષણ પણ નિદ્રા કરી શકતો નથી પણ મનમાં વ્યથા થવાથી જ્ઞાનહીન થઈને આધજાની પેઠે ઉડા અધારા કુવામાં ડૂબી જાય છે ૨૧ કોઈવાર વિષય-રૂપી મધના ટીપાની શોધ કરતા કરતા પરસ્પરી તથા

પરદ્રવ્યનું હરણ કરવાથી રાજા અથવા અમલદાર તેને મારી નાખે છે અને જીવ નરકમાં પડે છે ૨૨ એટલા માટે આ પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં જે કર્મ કરે છે તેને આલોક તથા પરલોકના સંસારની જન્મભૂમિ કહેવામાં આવે છે ૨૩ જીવ જો તે બધનમાંથી બચી જાય તો તેની પાસેથી દેવદત્ત તે પદાર્થને લઈ લે છે અને દેવદત્ત પાસેથી તે પદાર્થને વળી વિષ્ણુમિત્ર લઈ લે છે ૨૪ કોઈવાર ટાઢ-તડકા વગેરે અનેક આધિદૈવિક, આધિભૌતિક તથા આધ્યાત્મિક વગેરે હું ખો પડે છે, તેનું વારણ કરવા જીવ પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ વારણ કરવાને સમર્થ થતો નથી તેથી ખિન્ન થઈને અપાર ચિંતામાં ડૂબી જાય છે ૨૫ કોઈવાર પરસ્પર લેવડ દેવડ કરવામાં ધનના લોભને લીધે બીજાઓની પાસેથી કોડી જેટલું થોડું અથવા તો તેથી ઓછું ધન લઈ લેવા માટે છળ કપટ કરે છે, તેથી બીજાઓને દ્વેષપાત્ર થઈ પડે છે ૨૬

આ પ્રમાણે આ સંસારરૂપી વનના માર્ગમાં સુખ, હુંબ, રાગ, દ્વેષ, ભય, અભિમાન, પ્રમાદ, ઉન્માદ, શોક, મોહ, લોભ, માત્સર્ય, અપમાન, ભૂખ, તરસ, મનની પીડા, શરીરની પીડા, જન્મ, જરા, તથા મરણ વગેરે વિધો નડે છે ૨૭ કોઈ વેળા ભગવાનની માયારૂપ સ્ત્રી પોતાની ભુજારૂપી લતાથી તેનું આલિંગન કરે છે ત્યારે પુરુષ વિવેક-રૂપી જ્ઞાનથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને તેનું હૃદય સ્ત્રી સાથે વિહાર કરવાને ઉપયોગી એવા ઘરનો આરંભ કરવા માટે આકુળ વ્યાકુળ થાય છે સ્ત્રીનો આશ્રય કરવાથી વળગેલા પુત્ર, પુત્રી વગેરેના કાલા કાલા વચ્ચેનો તેમના પોતાની તરફ પ્રેમભરેલો એવાથી તથા નાના પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરવાથી પુરુષનું હૃદય પરવશ થઈ જાય છે અને ઇન્દ્રિયાધીન એવો પુરુષ પોતાના આત્માને સંસારના અધારા કુવામાં નાખી દે છે ૨૮ કોઈવાર ભગવાન વિષ્ણુનું કાલચક્ર જે પરમાણુ કાળથી લઈને છેક પરાઈ કાળે પૂરું થાય છે, તથા જે તૃણ અને તુલસીથી માંડીને પ્રભા પર્વત સર્વ પ્રાણીઓના આયુષ્યમાં ફેરફાર કરીને એમના આયુષ્યને વેગથી હરે છે છતાં તેને દૂર કરવાનો ઉપાય કોઈ પણ કરી શકતું નથી આવા

વિષ્ણુના કાલચક્રથી મનમાં ડરીને તેનાથી પોતાની રક્ષા કરવા માટે પુરુષ ઉપર કહેલું કાલચક્ર, જેનું પોતાનું હથિયાર છે એવા સાક્ષાત્ યજ્ઞપુરુષ ભગવાનનો જ અનાદર કરીને કાગડા, ગીધ, બગલા તથા બીજી ભતિના પક્ષીઓના જેવા અને આર્યા-શાસ્ત્રમાં જેમના નામ નથી એવા પાખડી દેવતાઓને નિર્મૂળ કરનાર પાખડ શાસ્ત્રની રીત પ્રમાણે સેવવા યોગ્ય માને છે ૨૯ જ્યારે પોતે ઠગી લીધેલા પાખડી લોકો પોતાને સારી પેઠે ઠગી લે છે ત્યારે પુરુષ ત્યાંથી બ્રાહ્મણોના મહાભા જઈને વસે છે, પરંતુ ત્યાં આગળ ઉપનયન આદિ સંસ્કારો અને શ્રાવ્ય, સ્માર્ત કર્મો કરીને યજ્ઞપુરુષનું આરાધન કરવારૂપ બ્રાહ્મણોના સ્વભાવ તેને ગમતો નથી, તેથી તે શૂદ્રના મહાભા ભાય છે અપવિત્રપણાને લીધે શૂદ્રભાતને વેદોક્ત ક્રિયા કરવાનો અધિકાર ન હોવાથી તેઓ વાનરભતિની પેઠે કેવળ રતિસુખ તથા કુટુંબના ભરણ પોષણરૂપી ધંધો કરે છે, પરંતુ અભિ-હોત્રાદિક વૈદિક કર્મો કરતા નથી ૩૦ શૂદ્રભતિમાં પણ અત્યંત કૃપણ બુદ્ધિવાળો હોય તે પુરુષ કોઈ પણ ભતનો પ્રતિબંધ રાખ્યા વિના પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરે છે તથા એક બીજાના પરસ્પર સુખ એવા વગેરે કર્મો કરીને મરણ સમયને વિસરી ભાય છે ૩૧ કોઈવાર ઝાડના જેવા આ લોકના પદાર્થો સાથે રમવાની ઇચ્છા થતા વાદરની પેઠે પુત્ર સ્ત્રી ઉપર પ્રીતિ રાખે છે તથા રતિમાં આનંદ માને છે ૩૨

આ પ્રમાણે સંસારરૂપી અરણ્યના માર્ગમાં સુખ હુ બ્રાહ્મિક લોગવે છે, પર્વતની શુદ્ધિ જેવા અને મૃત્યુરૂપી હાથીના ભયથી ભરેલા રોગાદિક હુ ખમા પડે છે ૩૩ કોઈવાર રોગાદિક હુ ખમા આવી પડેલો જીવ ટાઢ, તડકો તેમ જ દૈવિક અને ભૌતિક અનેક હુ ખેનું નિવરણ તરવેને અનિવર્ય થઈ પડે છે, અને અંતર હુ મનની પરિણામવર્તી પીડથી મુગાય છે ૩૪ કોઈ વખત પરસ્પર અપહાર કરતી ત્રણ ધન મેળવતે પૂત વિદ્યા કરીને થેડુ ધન ધન સંપાદન કરે છે ૩૫ કેઈ વેળા નિર્ધન થવાથી શય્ય, આસન, ભોજન વગેરે ઉપ-ભોગો મળતા નથી અને કરેલા મનોરથો વ્યર્થ

ભાય છે. ત્યારે મનોરથથી ધન્યછેલી વસ્તુને લેવા ચત્ત કરે છે, તેને લીધે ચોતરફથી અપમાન પામે છે ૩૬ આ પ્રમાણે પરસ્પરમાં નાણાંની લેવડ દેવડના સંબંધથી વૈરાગ્ય ધ વધી ભાય છે, છતાં પણ પૂર્વની વાસનાથી પરસ્પરમાં ધનની લેવડ દેવડ કરે છે ૩૭ આ પ્રમાણે સંસાર રૂપી માર્ગમાં તે નાના પ્રકારના હુ. ખોથી અને ઉપદ્રવોથી પીડા પામીને હુ ખી થાય છે અથવા મરી ભાય છે. મનુષ્યો મનુષ્યો માર્ગમાં જ તેના ત્યાગ કરીને અને બીજા નવા નવા જન્મેલા પ્રાણીને સાથે લઈને આગળ ચાલે છે માર્ગમાં જતા ચોક કરે છે, મૂર્છિત થાય છે, ભય પામે છે, માંદોમાંદો વિવાદ કરે છે, ખાય છે તથા ભાર ઉપાડીને આગળ ચાલ્યા કરે છે

આ પ્રમાણે મનુષ્યનો સંધ જ્યાંથી નીકળે છે ત્યાં સત્પુરુષ વિના બીજો કોઈ પુરુષ પાછો જતો નથી તે ભવાટવીના સુખને સંસારના માર્ગનો છેડો કહે છે. ૩૮ સંસારના પારને ન પામવાનું કારણ એ છે કે, માણસ યોગમાર્ગની શિક્ષાને અનુસરતા નથી માત્ર અભિમાનનો ત્યાગ કરી શાંત સ્વભાવ રાખનાર, સર્વને અભયદાન આપનાર અને પોતાના મનને વશ કરનાર સન્યાસીઓ આ યોગને ભણે છે ૩૯ રાજર્ષિઓ ભે કે યજ્ઞો કરે છે, દિગ્ગભોનો વિજય કરે છે, તથાપિ ‘આ મારી પૃથ્વી છે,’ એવી મમતા કરી પરસ્પરમાં વૈર રાખી રણમાં મરણને શરણ થઈ પૃથ્વીને છોડીને ચાલી નીકળે છે. ૪૦ જીવ કર્મરૂપી લતાનો આશ્રય કરી નરકરૂપી આપત્તિમાંથી માડમાડ છૂટીને સ્વર્ગમાં ભાય છે તોપણ પાછો સંસારરૂપી પ્રપચમાં પડી સંઘળા વ્યવહાર કરે છે અને મનુષ્યોના સંઘમાં મળી ભાય છે ૪૧ આ પ્રમાણે ભરત રાજના ચરિત્રો ગવાય છે. નાખ જેમ મનથી પણ ગરુડના વેગનો પાર પામી શકે નહિ તેમ કોઈ પણ રાજા ઋષભદેવના પુત્ર મહાભા ભરતજીના કર્મોના મનથી પણ પુરો પાર પામવે સમર્થ થાય નહિ. ૪૨ જે ભરતજીએ ભગવાન ઉપર થયેલી આસક્તિથી ત્યાગ થઈ શકે નહિ એવા અને મનમાં લાગી રહેલા સ્ત્રી પુત્રાદિક, સગાં સબંધી, તથા રાજ્યનો તરણ અવસ્થામાં જ ત્યાગ

કર્થો હોતો ૪૩ તેમણે ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવી પૃથ્વીની, પુત્રોની, પોતાના કુટુંબની સ્ત્રીઓની અને પોતાની ખરેખરી દૃષ્ટિની ઇચ્છા રાખનારી અને ઇદ્રાદિક દેવતાઓએ નિત્ય ઇચ્છવા યોગ્ય એવી લક્ષ્મીની, પણ દરકાર કરી ન હતી મધુસૂદન એવા ભગવાનની સેવામાં આસક્ત મનવાળા પુરુષોને એ પ્રમાણે વતવું ગમે છે અને મોક્ષ પણ તેમને તુરંત પદાર્થ જેવો લાગે છે ૪૪ યજ્ઞમૂર્તિ, ધર્મના સ્વામી, ધર્માચરણ કરવામાં નિપુણ, અષ્ટાંગયોગ સ્વરૂપ, જ્ઞાનરૂપી કૃણ આપનાર, માયાના નિયંતા અને સર્વ જીવના અર્થામી એવા નારાયણ ભગવાનને મારા નમસ્કાર છે

આ પ્રમાણે ભરતજીએ મૃગના દેહનો ત્યાગ કરતી વેળાએ ધર્મ વચન કહ્યું હતું ૪૫ ભગવદ્ ભક્તોએ જેના ગુણોનો તથા કર્મોનો સત્કાર કરેલો છે એવા ભરત મુનિનું આ ચરિત્ર કલ્યાણકારક, આયુષ્ય આપનાર, ધન, યશ, સૌભાગ્ય, સ્વર્ગ અને મોક્ષ આપનાર છે જે મનુષ્ય આ ચરિત્ર સાંભળે છે, વર્ણવે છે તથા માનપૂર્વક ચહુલું કરે છે, તે સર્વ ઇષ્ટ પદાર્થોને પામે છે, અને કોઈ પણ વસ્તુ માટે પરત્વી-ખીંભની આશા રાખતો નથી ૪૬

યદ્વં ભાગવતસમાજિતાવદાતગુણકર્મણો
રાજર્વેર્ભરતસ્યાનુચરિત સ્વસ્ત્યયનમાયુષ્ય
ધન્ય વશસ્ય સ્વર્ગ્યાપવર્ગ્ય વાનુશૃણોત્યા
સ્માહ્યતિ અમિનંદતિ ચ સર્વા પવાશીષ
આત્મન આશાસ્તે ન કાંચન પરત રતિ ધદ
રતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પદ્મસ્કંધે
ચતુર્વિંશોઽધ્યાય

અધ્યાય ૧૫ મો. †

ભરતવ શના રાજાઓ.

શ્રીશુક ઉવાચ

મરતસ્યાત્મજ* સુમતિર્નામાભિદિતો યમુ હ
વાચ કેચિત્પાશ્વણિદન ઋષમપદ્મમનુવર્ત-
માનવાનાર્થા અવેદસમાજ્ઞાતાં દેવતાં સ્વમ-
નીષયા પાપિયસ્થા કલૌ કલ્પાયિષ્યન્તિ ।૧।

† આ અધ્યાયમાં ભરતવ શી રાજાઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે

શુકદેવજી કહે છે-ભરતને સુમતિ નામે પુત્ર હતો અને તેણે મોટો યજ્ઞ કર્યો હતો, છતાં કેટલાં એક પાપડી એવા અનાર્થ લોકોએ પોતાની પાપી બુદ્ધિથી શ્રીકૃષ્ણદેવજીના માર્ગને અનુસરનારા સુમતિને વેદમાં દેવ જેવો ગણ્યો નથી, તથાપિ તેને કલિયુગમાં દેવ (બુદ્ધદેવ) નો અવતાર કરાવશે ૧ સુમતિને વૃદ્ધસેના નામની સ્ત્રીમાથી દેવતાજિત નામે પુત્ર થયો ૨ દેવતાજિતને આસુરી નામે સ્ત્રીથી દેવદ્યુમ્ન નામે પુત્ર થયો દેવદ્યુમ્નને ધેનુમતી નામે સ્ત્રીથી પરમેષ્ઠી નામે પુત્ર થયો. પરમેષ્ઠીને સુવર્ચલા નામની સ્ત્રીથી પ્રલીહ નામે પુત્ર થયો ૩ જેણે ઘણા મનુષ્યોને આત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરી મહા પુરુષ એવા શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો હતો ૪ પ્રલીહથી સુવર્ચલા નામની સ્ત્રીથી પ્રતિહત્તા, પ્રસ્તોતા ને ઉદ્ગાતા એ ત્રણ પુત્રો થયા, તેઓ યજ્ઞવિદ્યામાં કુશળ હતા પ્રતિહત્તાને સ્તુતિ નામે સ્ત્રીથી અજ તથા ભૂમા નામના બે પુત્રો થયા. ૫ ભૂમાને ઋષિકુલ્યા નામની સ્ત્રીથી ઉદ્ગીથ નામે પુત્ર થયો ઉદ્ગીથને દેવકુલ્યા નામની સ્ત્રીથી પ્રસ્તાવ નામનો પુત્ર થયો પ્રસ્તાવને નિયુત્સા નામની સ્ત્રીથી વિભુ નામે પુત્ર થયો વિભુને રતિ નામની સ્ત્રીથી પૃથુષેણ નામનો પુત્ર થયો તેનાથી આકૃતિ નામે સ્ત્રી વિષે નક્ત નામનો પુત્ર થયો. ૬ નક્તને દ્રુતિ નામની સ્ત્રીથી ગય નામે પુત્ર થયો

આ ગયરાજા રાજર્ષિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને ઉદાર કીર્તિવાળો હતો જગતનું રક્ષણ કરનાર તે સત્વગુણવાળો, સ્વસ્વરૂપને ધારણ કરનાર સાક્ષાત્ ભગવાન વિષ્ણુના અશાવતાર જેવો હતો, અને આત્મજ્ઞાન વગેરે લક્ષણોથી મહા પુરુષની પદવીને પામ્યો હતો ૧ માયાથી પર રહેતા મોક્ષ આપનાર એવી પ્રજાનું પાલનપોષણ, પ્રજાની પેઠે રક્ષણ અને ઉપદેશ વગેરે રાજધર્મોથી, યજ્ઞ યાગ કરવારૂપી ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મોથી, બ્રહ્મવેત્તા પુરુષોના ચરણની સેવાથી, તથા મેળવેલા ઉત્તમ ભક્તિયોગથી વાર વાર સ સ્કાર થવાને લીધે તે રાજાની બુદ્ધિ અત્યંત નિર્મળ થયેલી હતી વળી દેહાભિમાનથી રહિત થયેલા તેને અત કરણમાં પોતાની મેળે પરબ્રહ્મનું યથાર્થ જ્ઞાન

થયું હતું, તોપણ તે નિરાશિમાની રહીને પૃથ્વીનું પાલન કરતો હતો. ૭ હે પરીક્ષિત રાજા ! પ્રાચીન ઇતિહાસવેત્તાઓ તેને માટે એક એવી ગાથા ગાય છે કે, ‘ ધીજે કયો રાજા ગયરાજના જેવા કામ કરવાને સમર્થ છે ? વળી ભગવાનના અ શાવતાર રૂપ ગયરાજ વિના ધીજે કયો રાજા યજ્ઞ કરનારો, મનસ્વી ધર્મનું રક્ષણ કરનારો, લક્ષ્મીવાળો, મહા પુરુષોની સલાનો અધ્યક્ષ અને મહા પુરુષોનો સેવક છે ? ૮ આશીર્વાચનવાળી શ્રદ્ધા, મૈત્રી, દયા વગેરે દક્ષ પ્રજાપતિની કન્યાઓએ મહા આન દથી તેને નદીઓના પાણીથી અભિષેક કર્યો હતો વળી તે કામના રહિત હતો તોપણ તેના ગુણરૂપી ખેલા-માથી દૂધને ઝરતી પૃથ્વીરૂપી ગાય તેની પ્રજાના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કરતી હતી. ૧૦ વળી તે કામના રહિત હતો તોપણ વેદો તથા વેદોક્ત કર્મો, તેની સર્વ કામના પૂર્ણ કરતા હતા સર્વ રાજાઓ તેને કર આપતા અને પાલન તથા દક્ષિણા વગેરેથી તે જેમનો સત્કાર કરતો એવા બ્રાહ્મણો, પરલોકમા પોતાને મળનારા ધર્મના ફળનો છઠ્ઠો ભાગ તેને અર્પણ કરતા. ૧૧ જેમા ઘણું સોમપાન કરવામા આવતું હતું એવા ગયરાજના યજ્ઞમા ઇંદ્ર સોમનું પાન કરીને પ્રસન્ન થઈ ગયો હતો, અને ભગવાન યજ્ઞનારાયણે પોતે શ્રદ્ધાથી અત્યંત શુદ્ધ અને અચળ એવા ભક્તિયોગથી તેણે અર્પણ કરેલા યજ્ઞના ફળને સ્વીકાર્યું હતું. ૧૨ વળી જે ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાથી દેવતા, પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય, લતા વગેરેથી માડીને બ્રહ્મ પર્યંત આખું વિશ્વ પ્રસન્ન થાય છે, એવા અ તર્યામી ભગવાને પોતે ગયરાજના યજ્ઞમા પ્રસન્ન થઈ ‘ તૃપ્તોઽસ્મિ ’ એમ કહીને પ્રીતિ દેખાડી હતી. ૧૩ ગયરાજને ગય તી નામની સ્ત્રીથી ચિત્ર-રથ, સુગાત અને અવરોધન નામે ત્રણ પુત્રો થયા હતા ચિત્રરથને ઉણ્ણથી સમ્રાજ નામે પુત્ર થયો હતો. ૧૪ સમ્રાજને ઉત્કલા નામની સ્ત્રીથી મરીચિ નામે પુત્ર થયો હતો મરીચિને બિ હુમતી નામે

† ધર્મરાક્ષામા કહેલું છે કે રાજાએ વેપારીઓ અને ખેડૂતો પાસેથી તેમની ઉપજનો છઠ્ઠો ભાગ લેવો અને બ્રાહ્મણો ને ઋષિઓ ને સત્કર્મ, તેના રાજ્યમા કરે તેના પુણ્યનો છઠ્ઠો ભાગ રાજાને મળે છે

સ્ત્રીથી બિ હુમાન નામે પુત્ર થયો હતો બિ હુમા-નને સરઘા નામની સ્ત્રીથી મધુ નામે પુત્ર થયો હતો. મધુને સુમના નામની સ્ત્રીથી વીરવ્રત નામનો પુત્ર થયો હતો વીરવ્રતને લોભ નામની સ્ત્રીથી મથુ અને પ્રમથુ નામે બે પુત્રો થયા હતા મથુને સત્યા નામની સ્ત્રીથી ભૌવન નામનો પુત્ર થયો હતો ભૌવનને દૂષણ નામે સ્ત્રીથી ત્વષ્ટા નામે પુત્ર થયો હતો ત્વષ્ટાને વિરોચા નામની સ્ત્રીથી વિરજ નામે પુત્ર થયો હતો વિરજને વિષૂચિ નામે સ્ત્રીથી સો પુત્રો અને એક કન્યા થઈ હતી પુત્રોમા શતજિત સવ કરતા મોટો હતો. ૧૫ આ વંશના વખાણુ તરીકે આ પ્રમાણે એક ગાથા ગવાય છે-વિષ્ણુ જેમ પોતાની કીર્તિથી દેવતાઓના મ ડગને શોભાવે છે તેમ છેવ્વા ઉત્પન્ન થયેલા વિરજ રાજાએ પ્રિયવ્રત રાજાના વંશને શોભાવ્યો હતો. ૧૬

પ્રિયવ્રત વંશમિમં વિરજશ્ચરમોદ્ભવઃ ।

અકરોદત્યલ કીર્ત્યાં વિષ્ણુ સુરગણં યથા ૧૬

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे
पंचदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો. *

ભૂગોળનું વર્ણન.

રાજોવાચ

उक्तस्त्वया भूमण्डलायामविशेषो
यावदादित्यस्तपति यत्र चासौ ज्योतिषां
गणेश्वन्द्रमा वा सह दृश्यते ॥ १ ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે શુકદેવજી ! જેટલા ભૂમ ડગમા સૂર્ય પ્રકાશે છે અને જેટલા ભૂમ ડગમા નક્ષત્રોના ગણ સાથે ભગવાન ચ દ્રમાના દર્શન થાય છે તેટલા ભૂમ ડગનો વિસ્તાર અત્યે મને સ ભજા-વ્યો. ૧ તેમા પણ પ્રિયવ્રત રાજાના રથના પૈડાના ઘસારાથી સાત ચીલ ઓ પડી જઈ તેમા સાત સમુદ્રોની રચના થયેલી કહેવાય છે. જે સાત સમુદ્રો ઉપરથી આ પૃથ્વીના સાત દ્વીપની વિશેષ રચના થવા વિષે આપે મને આગળ કેટલુંક કહ્યું છે હે ભગવન !

* આ અધ્યાયમા ભૂગોળનું વર્ણન કરતા નવ અ ડો-ની સ્થિતિ અને તેનો પરિઘ વગેરે કહીને પૃથ્વીરૂપી કમળની કળી જેવા મેરૂ પર્વતનું વર્ણન કરેલું છે, એ કલા હે

હું તે સર્વ દ્વીપોને તથા સમુદ્રોને તેનાં માપ અને લક્ષણોની સાથે ભણવાની ઇચ્છા રાખુ છું, ૨ કારણ કે પ્રથમ ભગવાનના સંચુલ એવા સ્થૂલરૂપ (પ્રદ્યાડ) નું સ્વરૂપ જાણ્યું હોય તો પછી અત્યંત સૂક્ષ્મ તથા સ્વયં પ્રકાશ એવા નિર્ગુણ પરબ્રહ્મ વાસુદેવ વિષે આ મનને સહેજ ભેડી શકાય છે, માટે હે ગુરુ ! આ પૃથ્વીનું વર્ણન હવે આપ મને સંભળાવો ૩

શુકદેવજીએ કહ્યું-હે પરિક્ષિત મહારાજ ! મનુષ્ય, ભગવાનની માયાના અને ગુણોના પારને દેવતાઓના આયુષ્ય જેટલા સમયે પણ, મન કે વાણીથી ખામી શકતો નથી, તો પછી હું ભૂગોળના મુખ્ય નામ, રૂપ, માપ અને લક્ષણોનું વર્ણન શું કરું ? પહેલો જ બુદ્ધિપ છે, તે ભૂમ ડળરૂપી કમળના સાત દ્વીપરૂપી સાત પત્રની વચ્ચે રહેલા એક પત્ર જેવો છે. તે એક લાખ યોજન વિશાળ છે અને કમળના પત્રની પેઠે સમગોળ છે ૪-૫ તે જ બુદ્ધિપમા નવ ખંડો છે. તે પ્રત્યેક ખંડો નવ નવ હજાર યોજન વિસ્તારવાળો છે અને આઠ મર્યાદા (સીમીડા) ના પર્વતોથી વહે ચાઈ ગયેલા છે ૬ એ નવ ખંડોની વચ્ચે ધિલાવૃત નામે એક ખંડ છે, જે ખંડની વચ્ચે મેરુ નામે એક ખડું મોટો પર્વત આવી રહેલો છે તે મુવર્ણનો છે, એક લાખ યોજન ઉંચો છે અને પૃથ્વીરૂપી કમળની એક કળીના જેવો લાગે છે એ મેરુ પર્વત ઉપરના ભાગમા બતરીસ હજાર યોજન પહોળો છે અને મૂળના ભાગમા સોળ હજાર યોજન વિસ્તારવાળો છે, અને તેટલોજ તે પૃથ્વીની અંદર ગયેલો છે ૭ ધિલાવૃતની ઉત્તર દિશા તરફ અનુક્રમે નીલ, શ્વેત અને શૃંગવાન નામે ત્રણ પર્વતો આવેલા છે, તે રૂમ્બક, હિરણ્યમય તથા કુરુ નામના ત્રણ ખંડની સીમા ઉપર છે પૂર્વ દિશા તરફ તે લાખા ગયેલા છે અને તેના ખન્ને ભાગ છેક સમુદ્ર સુધી ગયેલા છે, તે બખ્ખે હજાર યોજન પહોળા છે. પહેલા કરતા પછી પછીનો પર્વત લાખાઈમા અડકેક કરતા દશાશથી કંઈક વિશેષ ઓછો છે ૮ એવી રીતે ધિલાવૃતની દક્ષિણ દિશા તરફ નિષધ, હેમકુટ તથા હિમાલય નામના ત્રણ પર્વતો છે તે ક્રમવાર હરિવર્ષ, કિપુરુષ અને ભરતખંડની સીમા

ઉપર આવેલા છે તે પૂર્વ દિશામાં લાંબા વધેલા છે અને નીલાદિક પર્વતની પેઠે બખ્ખે હજાર યોજન લાંબા અને દશ દશ હજાર યોજન ઉંચા છે ૯ તેમ જ ધિલાવૃતની પશ્ચિમ દિશા તરફ અને પૂર્વ દિશા તરફ મધ્યવાન અને ગંધમદન નામના બે પર્વતો છે તે નીલ તથા નિષધ સુધી લાખા ગયેલા છે, બખ્ખે હજાર યોજન સુધી પથરાયેલા છે અને કેતુમાલ તથા ભદ્રાશ્વ ખંડની સીમા ઉપર આવેલા છે ૧૦ મંદર, મેરુમંદર, સુપાર્શ્વ, સુકુદ વગેરે પર્વતો દશ હજાર યોજન પહોળા ને ઉંચા છે અને મેરુ પર્વતની ચારે દિશાએ આધારરૂપે રહેલા છે ૧૧

એ ચારે પર્વતો ઉપર અનુક્રમે આખાનું, જાળુનું, કદમ્બનું અને વડનું એમ ચાર મોટા વૃક્ષો આવી રહેલા છે, તે વૃક્ષો પર્વતની ધ્વજાના જેવા દેખાય છે અને હજાર યોજન કરતા કંઈક વધારે ઉંચા છે તેની શાખાઓનો વિસ્તાર સો સો યોજન લાખો પહોળો છે ૧૨ હે ભરતવંશમા શ્રેષ્ઠ રાજા ! તે પર્વત ઉપર દ્વધનો, મધનો, શેલડીના રસનો તથા મીઠા પાણીનો એમ ચાર ધરા છે, જેનું જળપાન કરીને યક્ષો સ્વાભાવિક રીતે જ યોગ સિદ્ધિઓ મેળવે છે ૧૩ વળી ત્યાં આગળ નંદન, ચૈત્રરથ, વૈભ્રાજીક તથા સર્વતોભદ્ર નામના દેવતાઓના ઉદ્યાનો છે ૧૪ જે ઉદ્યાનોમા યક્ષો જેઓનો મહિમા ગાય છે એવા મોટા મોટા દેવતાઓ તથા દેવાગનાઓમા શ્રેષ્ઠ એવી મહાદેવીઓ પોત પોતાના પતિની સાથે વિહાર કરે છે ૧૫ અગિયારસો યોજન ઉંચા એવા દિવ્ય આખાની ટોચ ઉપરથી મંદરાચળ ઉપર અમૃતના જેવી મીઠી તથા પર્વતના શિખર જેવી મોટી કેરીઓ પડે છે ૧૬ એ કેરીઓ પડતાવાત ફાટી જાય છે ને તેમથી અત્યંત મધુર, સ્વાભાવિક રીતે સુગંધીદાર અને રાતોચોળ રસ નીકળી અરુણોદ્યા નામની નદી રૂપે મંદરાચળના શિખર ઉપરથી નીચે પડી પૂર્વ તરફ વહે છે ૧૭ જે રસનું ભક્ષણ

ફો આથી જે પૂર્વે મુવ પ્રદેશમા રહેતા હતા તે હિમ-કાળને લીધે રૂશિયામા થઈ કોકેશીઆને માગે પશ્ચિમ તરફથી ઉતરી આવેલા એવું જે અર્વાચીન શોધકોનું અનુમાન છે તેને આથી ટકો મળે છે, કારણ કે પશ્ચિમ તરફથી આવનાર માણસજ એમ કહે કે તે પર્વત પૂર્વ તરફ લાખાયેલો છે.

કરવાથી પાર્વતીની દાસીઓ તથા યક્ષોની સ્ત્રીઓના મધમધતા અવયવોનો સ્પર્શ કરવાથી સુગંધી થયેલો પવન ચારે તરફ સુગંધ ફેલાવે છે ૧૮ આ પ્રમાણેજ નાના ઠળીયાવાળા, ઘણે ઉચેથી પડવાને લીધે ફાટી ગયેલા અને હાથીની કાયા જેવા મોટા બાળુના કુળોના રસમાથી જાળુ નામની નદી વહે છે તે દશ હજાર યોજન ઉંચા મેરુમંડર નામે પર્વતના શિખર ઉપરથી પૃથ્વી ઉપર પડીને દક્ષિણ દિશા તરફ છેક ઇલાવૃત સુધી પોતાનો પ્રવાહ વહેવરાવે છે ૧૯ એ જાળુ નદીના બંને તીર ઉપરની માટી બાળુના રસ સાથે મળી જઈ વાયુ તથા સૂર્યના સંયોગથી પાકીને તેમાંથી બાળુનદ નામનું સુવર્ણ થાય છે અને દેવતાઓ તે સુવર્ણના ઘરેણા પહેરે છે ૨૦ દેવાતાઓ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે મુગટ, કડા, કટિસૂત્ર વગેરે આભારણુરૂપે તે સુવર્ણને ધારણ કરે છે ૨૧ સુપાર્શ્વ નામના પર્વત ઉપર કદબનું એક મોટું વૃક્ષ છે, તેના કેાતરોમાંથી પાંચ વામ પહોળી પાંચ મધની ધારાઓ નીકળે છે, તે ધારાઓ સુપાર્શ્વ નામે પર્વતના શિખર ઉપરથી નીચે પડીને ઇલાવૃત તરફ વહે છે ૨૨ તેનો ઉપયોગ કરનારી સ્ત્રીઓના મુખમાંથી નીકળતો સુગંધી વાયુ ચારે તરફ સો સો યોજનમા સુગંધ ફેલાવે છે ૨૩ એવી રીતે કુમુદ પર્વત ઉપર શતવદશ નામનો એક વડ છે, તેની શાખાઓમાંથી દૂધ, દહીં, મધ, ધી, ગોળ, અન્ન, વસ્ત્ર, શય્યા, આસન તથા આભરણુ વગેરેના નદો નીચેના ભાગમા પડે છે એ સર્વ નદો કામનાને પુરનારા છે અને કુમુદ પર્વત ઉપરથી નીચે પડીને ઉત્તર દિશા તરફ ઇલાવૃતને ભેડી દે છે ૨૪ આ ધરોનું સેવન કરનારી પ્રભાઓને કોઈ પણ દિવસ પળિયા, થાક, પરસેવો, દુર્ગંધી, ઘરડપણુ, રોગ, મૃત્યુ, ટાંઠ, તડકો, નિસ્તે જાપણુ તથા વિંધન વગેરે સતાપો થતા નથી અને તે જીવતા સુધી સર્વ શ્રેષ્ઠ સુખ ભોગવે છે ૨૫

કુરંગ, કુરદ, કુસુંભ, વૈકુક, ત્રિકુટ, શિશિર, પતંગ, રૂચક, નિષધ, શિનીવાસ, કપિલ, શખ, વૈદ્ય, બરુધી, હસ, ઋષભ, નાગ, કાલજર તથા નારદ વગેરે વીસ પર્વતો કમળની કળીની આસપાસ

જેમ તેના કેસરા રહેલા હોય તેમ એક પર્વતની આસપાસ આવી રહેલા છે ૨૬ એક પર્વતની પૂર્વ દિશા તરફ જહર અને દેવકુટ નામના બે પર્વતો આવેલા છે, તે ઉત્તર દિશા તરફ આઠાર હજાર યોજન લાંબા અને બમ્બે હજાર યોજન પહોળા ને ઉંચા છે એવી રીતે મેરુની પશ્ચિમ દિશામા પવન તથા પારિયાત્ર અને દક્ષિણ દિશામા કૈલાસ તથા કરવીર નામે બમ્બે પર્વતો આવેલા છે અને તે પૂર્વ દિશા તરફ લાંબ વધેલ છે વળી એ પ્રમાણે મેરુથી ઉત્તર દિશામા ત્રિશૂંગ અને મકર નામના બે પર્વતો છે, એ આઠ પર્વતોથી ચારે તરફ ઘેરાયેલો સુવર્ણનો મેરુ પર્વત અગ્નિની પેઠે થોભે છે ૨૭ મેરુ પર્વતની ઉપર વચ્ચેના ભાગમા ભગવાન બ્રહ્માની દશ હજાર યોજન સમચોરસ એવી એક નગરી છે, તે સોનાની છે ૨૮ આ બ્રહ્મપુરીની આસપાસ ચારે દિશાઓમા આઠ લોકપાલોની આઠ નગરીઓ તે લોકપાલોની દિશાઓમા કલ્પેલી છે, તે તે નગરીઓના રૂપ પણ તે તે દેવતાઓના જેવાજ છે અને તેમનું પ્રમાણુ બ્રહ્માની પુરીના ચોથા ભાગનું છે ૨૯

તામનુપરિતો લોકપાલાનામદાનાં યથાવિશ
યથારુપ તુરીયમાગન પુરાણાવુપક્લ્પનાં ૨૯

इति भीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे
षोडशोऽध्याय

અધ્યાય ૧૭ મો. †

ગંગાનું અવતરણ.

શીશુક ઉવાચ

तत्र भगवत साभ्राद्यहलिंगस्य विष्णोर्विक्र-
मतो वामपादागुह्यनखनिर्मितार्ध्वाङ्कडाहवि-
वरणांतः प्रविष्टा या बह्मजलधारा तत्परव-
पकनावनेज्जनारुणाकिञ्चक्रोपराजिता खिलव्रग-
वधनलापहापस्पशनाऽमलासाक्षात् भगवत्प-
दीत्यनुपलाभनवच्चाभिर्भीयमानाति महता
कालेन युगसहस्रे पलभ्रह्मन दिवो मुर्धन्यव-
ततार यत्तद्विष्णुपदमाह ॥ १ ॥

† આ અધ્યાયમા ગંગાનું ચારે દિશામા જડુ તથા ઇલાવૃત નામે બડમા ચારે સંપર્કજનિ કરેલી સેવાની ક્ષમા કહેવામા આવશે

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા ! યજ્ઞ-મૂર્તિ ભગવાન વામનજીએ બલિના યજ્ઞમાં ત્રણ પગલા પૃથ્વી ભરતી વખતે મોટું સ્વરૂપ ધારણ કરીને જમણા ચરણથી પૃથ્વીને દબાવી ડાબા ચરણને ઉંચો કરતા તે ચરણના અંશુકાના નખથી બ્રહ્માડનો ઉપરનો ભાગ તૂટી ગયો હતો તે છિદ્ર દ્વારા બહાર આવરણરૂપે રહેલા પાણીની ધારા અંદર આવી હતી તે હજારો યુગરૂપી મોટો કાળ વીતી ગયા પછી સ્વર્ગની ઉપર આવેલા વિષ્ણુપદ નામે સ્થાનમાં ઉતરી હતી જે બહારના જળની ધારા ભગવાનનું ચરણ ધોતા તેના કેસર સાથે સાથે મળીને રાત્રી થઈ સ્પર્શ કરવાથી આખા જગતના પાપનો નાશ કરનારી અતિ પવિત્ર અને નિર્મળ બની પ્રથમ સાક્ષાત્ ભગવત્પદીના તામથી તે ઓળખાતી હતી, પરંતુ જુદા જુદા પ્રસંગોવડે જાહનવી, ભાગીરથી વગેરે નામોથી ઓળખાઈ ૧ વિષ્ણુપદમાં વાસ કરનારા પરમ ભગવદ્ભક્ત તથા દ્રઢ સંકલ્પવાળા ધ્રુવજી જે જળની ધારાને પોતાના કુળદેવ એવા શ્રીવિષ્ણુના ચરણારવિન્દનું જળ છે એમ માનીને હજી સુધી આદર સાથે મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે આ સમયે ક્ષણેક્ષણ ભગવાનની ભક્તિથી તેનું હૃદય અત્યંત ભરાઈ જાય છે ઉત્કંઠાથી પરાધીન થઈ જતા તેના નેત્રકમળ મીંચાઈ જાય છે અને શરીરે રોમાન્ધ થાય છે ૨ વળી ધ્રુવની નીચે રહેલા સપ્તર્ષિઓ ગંગાની મહત્તાને જાણે છે તથા સર્વના આત્મારૂપ ભગવાન વાસુદેવ ઉપર ભક્તિ થવાથી બીજા પુરુષાર્થોના તથા આત્મજ્ઞાનનો પણ આદર કરતા નથી ગંગાજીનો લાભ થવાથી આપણા તપની આત્યંતિક સિદ્ધિ થઈ એમ ધારીને મુમુક્ષુજનો જેમ પ્રત્યક્ષ આવેલી મુક્તિને પામે તેમ સન્મુખ આવતા ગંગાજીને મોટા માન સાથે તેઓ પોતાની જટાઓમાં ધારણ કરે છે ૩ તે ગંગાજી સપ્તર્ષિઓના સ્થાન-માથી હજારો વિમાનો ફરવાથી સાકડા થઈ ગયેલા આકાશથી નીચે ઉતરતા ચંદ્રમાના મંડળને ભીંજવતા બ્રહ્માની નગરીમાં પડે છે ૪ ત્યાં ચાર ભાગમાં વહે ચાઈ જઈ સીતા, અલકનંદા, ચક્ષુ અને ભદ્રા

એવા ચાર નામોથી ચાર દિશાઓમાં વહેતાં સમુદ્રમાં જઈ મળે છે ૫ સીતા નામની ધારા બ્રહ્માના સ્થાનમાથી કેસરાચળ વગેરે પર્વતોના શિખરો ઉપરથી નીચે ઉતરી ગંધમાદન પર્વતના શિખરો ઉપર પડે છે અને ત્યાંથી ભદ્રાચલના મધ્ય ભાગમાં થઈને પૂર્વદિશા તરફ જઈ સમુદ્રને મળે છે ૬ એ રીતે ચક્ષુ નામની ધારા માલ્યવાન પર્વતના શિખર ઉપરથી કેતુમાલ નામના ખંડ તરફ વહે છે અને ત્યાંથી અશ્રાત વેગવડે પશ્ચિમ દિશા ભણી વહે છે ૭ ભદ્રા નામની ધારા મેરુ પર્વતના શિખર ઉપરથી ઉત્તર તરફ આવેલા નીલ પર્વતના શિખર ઉપર પડે છે નીલ પર્વતના શિખર ઉપરથી પ્રવેત પર્વતના શિખર ઉપર પડે છે અને પ્રવેત પર્વતના શિખર ઉપરથી શૃંગવાન નામના પર્વતના શિખર ઉપર પડે છે અને ત્યાંથી નીચે પડીને ઉત્તર કુરુનામના દેશોમાં વિસ્તાર પામે છે અને ત્યાંથી ઉત્તર દિશામાં આવેલા સાગરને જઈ મળે છે. ૮ તેમજ અલકનંદા નામની ધારા બ્રહ્માની નગરીથી દક્ષિણ દિશા તરફ વહેતી ઘણા પર્વતોને ઓળંગી હેમકુટ નામના પર્વત ઉપર પડીને ત્યાંથી હેમકુટ પર્વતના શિખરોને ઘણા વેગવડે તાણતી ભરતખંડમાં વહે છે અને ભરતખંડમાં થઈને દક્ષિણ દિશા તરફ આવેલા સમુદ્રને જઈ મળે છે જે પુરુષ આવા ઉત્તમ ગંગાજીમાં નહાવા જાય છે તે પુરુષને અપ્રવેશ્ય અને રાજસૂય વગેરે યજ્ઞોનું ફળ મળે છે ૯

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક ખંડોમાં બીજા નદો તથા મેરુ વગેરે પર્વતોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી સેકડો નદીઓ આવેલી છે ઉપર કહેલા સર્વ ખંડોમાં ભારતવર્ષ કર્મ કરવાનું ક્ષેત્ર ગણાય છે. બીજા આઠ ખંડો દેવતાઓને ભોગવતા બાકી રહેલા પુણ્યો ભોગવવાના સ્થાનો અને પૃથ્વી ઉપરના સ્વર્ગ જેવા છે. ૧૦ એ ખંડોમાં મનુષ્યની ગણતરી પ્રમાણે લોકોનું આયુષ્ય દશ દશ હજાર વર્ષનું છે, તેઓમાં રહેનારા લોકો દેવતા જેવા છે અને તેઓનું બળ દશ હજાર હાથીના જેટલું હોય છે તેમના શરાર વજ્ર જેવા મજબુત રહે છે બળ, અવસ્થા અને મુખોથી આનંદમાં આવી ગયેલા સ્ત્રીપુરુષના જોડા ત્યાં મુખ

લોગવે છે આયુષ્યમાં એક વર્ષ બાકી હોય ત્યારે સ્ત્રીઓને ગર્ભ રહે છે તથા તે ખડોમા ત્રેતાયુગના જેવો સમય ચાલે છે. ૧૧-૧૨ પોતપોતાના સેવકોના મુખ્ય મુખ્ય સેવકોથી સારી રીતે સત્કાર પામનારા મોટા મોટા દેવલોકો તે ખડોમા આવેલા આશ્રમોમાં, પર્વતની ગુફાઓ તથા નિર્મળ જળાશયોમાં ઇચ્છાનુસાર જડકંઠીયા વગેરે નાના પ્રકારના વિહાર કરે છે ઋતુ ઋતુના પુષ્પો, ગુચ્છાઓ, ફળો તથા ફળીઓથી નીચે નમી પડેલી ડાળીઓ તથા વેલાઓવાળા વૃક્ષોથી આશ્રમોના તથા પર્વતની ગુફાઓના ઉપવનો અત્યંત શોભાયમાન લાગે છે નિર્મળ જળાશયો, ઉઘડી ગયેલા ભતભતના નવા કમળોની સુગંધથી પ્રસન્ન થયેલા રાજહસ, જળકુકડી, કારડવ, સારસ તથા ચક્રવાક વગેરે પક્ષીઓથી તથા ભતભતના ઘણા ભમરાઓથી મુખર થઈ રહેલા હોય છે દેવાગનાઓના વિલાસોથી અને હસવાથી ત્યા આગળ વિહાર કરનારા દેવતાઓના મન તથા દષ્ટિ વિષયાસક્ત રહે છે ૧૩ આ નવે ખડોમા મહાપુરુષ એવા ભગવાન નારાયણ પોતાના ભક્તોના ઉપર અનુગ્રહ કરવા માટે પોતાની મૂર્તિઓના સમૂહ સાથે હજી સુધી વસી રહેલા છે ૧૪ ઈલાવૃતમાં ભગવાન શકર એક પુરુષ છે ત્યા આગળ ખીજે કોઈ પણ પુરુષ જતો નથી અને જે પુરુષ જાય છે તે પાર્વતીના શાપને લીધે સ્ત્રી થઈ જાય છે ૧૫ તે ઈલાવૃત ખડોમા પાર્વતીની અસખ્ય દાસીઓ શકરની સેવા કરે છે તથા ભગવાન શકર, વાસુદેવ, સર્વભૂ, પ્રદુન્ન તથા અનિરુદ્ધ એવી ચાર મૂર્તિવાળા ભગવાન મહાપુરુષની સર્વભૂને નામે ચોથી તમેાગુણી મૂર્તિ કે જેમાંથી પોતાની ઉત્પત્તિ થઈ છે તે મૂર્તિનું મનમાં ધ્યાન કરીને તે ધ્યાનદ્વારા મૂર્તિને પોતાની પાસે લાવે છે અને નીચેના મંત્ર ભણી તેમની ભક્તિ કરે છે ૧૬

ભગવાન શંકર કહે છે-હૈ મહાપુરુષ! સર્વ ગુણોને પ્રકાશ કરનાર, અનંત ને માપમા આવે નહિ એવા ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૧૭ હૈ પરમેશ્વર! તમે સમસ્ત ઐશ્વર્યના આશ્રયરૂપ, ભક્તોને પોતાના અત્યંત ઇચ્છાનુ સ્વરૂપનું દર્શન આપનારા,

સ સારને ટાળનારા તથા આપનારા છો જેનું ચરણ એક શરણરૂપ છે એવા આપ શકરને હું ભજું છું ૧૮ આપ જગતને નિયમમાં રાખવા માટે ચારે તરફ જુવો છો, તોપણ ક્રોધના વેગને નહિ જીતનારા લોકોની દષ્ટિ જેમ વિષયોથી ને ઇન્દ્રિયોથી ઘેરાઈ જાય છે તેમ આપની દષ્ટિ વિષયોથી ને ઇન્દ્રિયોથી જરા પણ ઘેરાતી નથી આપને મુક્તિની ઇચ્છાવાળો કયો પુરુષ ભજતો નથી? ૧૯ વળી તમે મિથ્યાદષ્ટિવાળા પુરુષને, માયાને લીધે મદિરાપાન કરીને મત્ત બની ગયેલા ભયંકર પુરુષ જેવા લાગો છો તથા મદિરા અને આસવના પાનથી રાતી આખવાળા ભયંકર લાગો છો તમારા ચરણના સ્પર્શથી આતુર થયેલી નાગણીઓ લલ્લજી તમારું પૂજન કરી શકતી નથી ૨૦ વેદના મંત્રો તમને આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય કરનારા અને ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય રહિત એવા અનંત કહે છે આપના હજાર મસ્તકોમાંના કોઈ એક સ્થાનમાં ભૂમડળ સર્ષપની પેઠે રહેલું છે, તે આપના જાણવામાં પણ નથી ૨૧ સત્વગુણને આશ્રય આપનાર જે મહત્ત્વ તે આપના ગુણોથી થયેલો પ્રથમ દેહ છે અને તે દેહમાંથી ભગવાન બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા છે જે બ્રહ્માંથી હું ઉત્પન્ન થયો છું, તે હું પોતાના વિભૂતિરૂપ અહ કારવડે દેવતાઓના વર્ગને, પાત્ર મહાભૂતોને તથા ઇન્દ્રિયોના વર્ગને ઉત્પન્ન કરું છું ૨૨ અમે, મહત્ત્વ, અહ કાર, દેવતા, પાત્ર ભૂતો તથા ઇન્દ્રિયો, પક્ષીઓ જેમ દોરીથી બંધાઈ રહે તેમ આપ મહાત્માની ક્રિયાશક્તિવડે બંધાઈ રહેલા છીએ તથા આપના અનુગ્રહથી આ જગતને સરજીએ છીએ ૨૩ ગુણસૃષ્ટિરૂપ સ સારમાં મોહિત થયેલો મનુષ્ય આપે નિર્માણ કરેલી તથા કમરૂપી ગાઠોવડે બાધનારી માયાને સહજમાં જાણે છે, પરંતુ તેમાંથી પાર ઉતરવાના ઉપાયને કોઈ દિવસ પણ જાણતો નથી આવા અને જેના સ્વરૂપમાં જગતનો લય અને ઉત્પત્તિ થાય છે, એવા આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૨૪

यत्किमितां कर्ह्यपि कर्मपर्वणीं
मायां जनोयं गुणसर्गमोहितः ।

ન વેદ નિસ્તારણયોગમજ્જસા
તસ્મૈ નમસ્તે વિલયોદયાત્મને ॥ ૧૪ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे
सप्तदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૮ મો.†

ભદ્રાશ્વના દેવો.

શ્રીશુક ઉવાચ

तथा च पद्मश्रवा नाम धर्मसुनस्मत्कुलपतयं
पुरुषा मद्भाश्ववर्ष साक्षाद्भगवतो वासुदेवस्य
प्रियांतनु धर्ममयीं हयशीर्षामिधानां परमेण
समाधिना सन्निधाप्येदमभिगृणंत उपधावान्त ।

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ભદ્રશ્રવા નામે
ધર્મપુત્ર હોતો, તેના કુળના મુખ્ય પુરુષો અને
સેવકો ભદ્રાશ્વ નામે ખડકા સાક્ષાત્ ભગવાન વાસુ-
દેવની ધર્મરૂપી હયશીર્ષ નામે પ્રિય મૂર્તિનું પરમ
સમાધિવડે ધ્યાન કરે છે અને તેમને મનમાં ધારણ
કરીને નીચેનો મંત્ર ભણતા તેઓ હયશીર્ષ ભગવા-
નની ભક્તિ કરે છે ૧

ભદ્રશ્રવા કહે છે-અ ત કરણને શુદ્ધ કરનાર
ભગવાન ધર્મમૂર્તિને નમસ્કાર કરીએ છીએ ૨
પુત્રને અથવા તો પિતાને બાળી આવ્યા પછી તેમના
ધન ઉપર આજીવિકા કરવાની ઇચ્છા રાખનાર તથા
તુચ્છ એવા સાસારિક સુખોને ભોગવવા પાપ કર-
વાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો સર્વનો નાશ-કરનાર
કાળને દેખે છે, છતાં પણ પોતે દેખતા નથી ભગ-
વાનની લીલા બહુ વિચિત્ર છે ૩ વિદ્વાનો શાસ્ત્ર
વાચીને જગતને નાશવત કહે છે અને આત્મજ્ઞાની
યોગીઓ તેને સમાધિમાં પ્રત્યક્ષ જુવે છે તથાપિ
હે પરમેશ્વર ! તેઓ તમ રી માયાથી મોહ પામ્યા
છે આ આપનું ચરિત્ર અત્યંત અશ્ચર્યજનક
હોવાથી બીજા પરિશ્રમ કરવો છોડી આપને હું નમ-
સ્કાર કરું છું ૪ અકર્તાને આવરણરહિત છતાં
આપ જગતની ઉપતિ, સ્થિતિ અને લય કરો છો,

† આ અવારમાં મેરૂ પર્વતથી પૂર્વ દિશાનો કંઠ
સહ ત્રણ ખડકા આવે । અને કતાર દિશામાં આવેલા
ત્રણ ખડકા મોહકા દેવોની ને તેઓના સેવકોની તથા
કહેવામાં આવે છે

તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. કારણ કે માયાને લીધે
જગતને રચનર અને સર્વના આત્મારૂપ આપમાં
જેમ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરવાપણુ ઘટે છે, તેમ વાસ્ત-
વિક રીતે જોતા તમે ઉપાધિરહિત છો, તમારામાં
અકર્તાપણુ અને આવરણરહિતપણુ છે ૧ પ્રલય
સમયે દૈત્ય વેદોને લઈ ગયા હતા અને બ્રહ્માની
પ્રાર્થના ઉપરથી આપ હયશીર્ષનો અવતાર ધારણ
કરી પાતાળમાંથી તે પાછા લાવી બ્રહ્માને આપ્યા
હતા આવા સત્ય સંકલ્પવાળા આપને અમે નમ-
સ્કાર કરીએ છીએ ૧

હરિવર્ષમાં ભગવાન નૃસિંહરૂપે રહે છે ભગ-
વાને નૃસિંહનું રૂપ લીધું હતું, તેનું કારણ સાતમા
સ્કંધમાં કહેવાશે મહાપુરુષોના ગુણોથી ભરપૂર
ભગવદ્ભક્ત અને જેનું આચરણ તથા સ્વભાવ
દૈત્ય તથા દાનવના કુળને પવિત્ર કરનાર હતું એવા
પ્રહલાદ એ ખડકા પુરુષોની સાથે કામના વિનાની
અનન્ય ભક્તિથી ભગવાનના અવતારની સેવા કરતા
નીચેનો મંત્ર ભણે છે ૭

તેજના પણ તેજરૂપ ભગવાન નૃસિંહને હું
નમસ્કાર કરું છું હે વજ્રના જેવા નખવાળા ! હે
વજ્રના જેવી ડહોવાળા ! આપ પ્રગટ થાઓ કર્મની
વાસનાઓને બાળી નાખો, અજ્ઞાતને ગળી જાઓ
અને અ ત કરણમાં અભયરૂપ થાઓ ૮ જગતનું
કલ્યાણ કરો, બળ લોકો પોતાની બળતાનો ત્યાગ
કરી શુદ્ધ થાઓ, પ્રાણીઓ પોતાની સદ્બુદ્ધિથી
એક બીજાનું કલ્યાણ ઇચ્છો, મન શાંતિ વગેરે સદ-
ગુણોને સેવો અને અમારી તથા બીજા સર્વની બુદ્ધિ
નિષ્કામ થઈને અતીન્દ્રિય એવા આપમાં પ્રવેશ કરો
૯ અમને કોઈનો સંગ થાઓ મા અને કદાચ સંગ
થાઓ તો ઝી, પુત્ર, ધન ને બધુંએનો સંગ ન
થાઓ ભગવાનના ભક્તને ને જ સંગ થાઓ કારણ
કે અહારથી પ્રાણનું પાલણુ કરીને પ્રસન્ન રહેનારો
આત્મજ્ઞાની ભગવદ્ભક્ત જમ મોક્ષ પામે છે, તેમ
દ્વિયોને ભોગ ભોગવાવનારો મોક્ષ પામતો નથી.
૧૦ વગી ભગવનના ભક્તોનો સંગ કરવાથી અ-
ત્યંત પરાક્રમવાળું ભગવાનનું પવિત્ર ચરિત્ર સભ-
ળવામાં આવે છે અગાદિક તીર્થમાં વારંવાર સ્નાન

કરનાર પ્રાણીઓના પાપરૂપી મળનો નાશ થાય છે. પરંતુ ભગવાનનું પવિત્ર ચરિત્ર સાંભળ્યું હોય તો અજન્મા ભગવાન અતઃકરણમા પ્રવેશ કરી શ્રોતા ઓના મનના મળનો નાશ કરે છે ૧૧ જે મનુષ્યની ભગવાનમાં નિષ્કામ ભક્તિ હોય છે, તેનામા દેવતાઓ સર્વ સદ્ગુણોની સાથે વાસ કરે છે, પરંતુ ભગવાનની ભક્તિ વિનાના અને ખાલી મનોરથવડે બહારના મિથ્યા વિષયસુખ માટે દોડનારા મનુષ્યને મહાત્માઓના ગુણો ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય ? ૧૨ જગચર માછલાને જેમ પ્રાણીજ પ્રિય લાગે છે, તેમ મહાત્માઓને ભગવાન શ્રીહરિજ પ્રિય લાગે છે, માટે મહા પ્રસિદ્ધ મનુષ્ય પણ જો પરમાત્માનો ત્યાગ કરી સ્ત્રી પુત્રાદિકની માયામા બધાઈ રહે તો અવસ્થામા વધારે મોટો ગણાય છે, પરંતુ જ્ઞાનાદિકમા મોટો ગણાતો નથી ૧૩ હે લોકો ! તૃષ્ણા, રાગ, ખેદ, ક્રોધ, અભિમાન, સ્પૃહા, ભય, દીનતા તથા મનની પીડા, એ સર્વનું મૂળ સસાર-ધર છે, અને તેનાથી સસારનું જન્મ મરણરૂપી ચક્ર ચાલ્યા કરે છે, માટે તેનો ત્યાગ કરી જેમા ભય નથી એવા શ્રીનૃસિંહના ચરણારવિ દંતું ભજન કરો. ૧૪

કેતુમાલ નામના ખડમા લક્ષ્મીજી ને સ વત્સર રૂપ પ્રજાપતિની પુત્રીઓને અને પુત્રે ને સારુ લગાડવાની ઇચ્છાથી ભગવાન શ્રીહરિ વસેલા છે, તે પ્રજાપતિના પુત્રો એ ખડના રાજા છે પ્રજાપતિના પુત્રોની સખ્યા સો વર્ષના દિવસ અને રાત્રિ જેટલી છે, અર્થાત્ અઢાર હજાર છે ૧૫ ભગવાનના ચક્રના તેજથી મનમા ખેદ પામતી પ્રજાપતિની પુત્રીઓના ગર્ભ, વર્ષને અતે ચક્રથી વિનાશ પામી પ્રાણ વિનાના થઈને પડી જાય છે ૧૬ અત્યંત સુદર ગતિવડે, વિલાસોવડે અને શોભાયમાન મનોહર મહાસ્યવડે, ઉંચી ચઢેલી સુદર બ્રહ્મકુટીવડે, મનોહર દેખાતા સુખારવિહની શોભાવડે, ભગવાન લક્ષ્મીજીને તૃપ્ત રાખે છે ૧૭ લક્ષ્મીદેવી વર્ષની રાત્રિઓમા

૧૫ બહુ પ્રાચીન કાળમા નર્મની ગણતરી બાર માસની નહિ, પરંતુ પહેલા ૭ માસની, પછી દસ માસની અને છેલ્લે બાર માસની યજ્ઞ જ્યારે ૭ માસના વર્ષની ગણતરી હતી તે વખતને ઉદ્દેશીને અહીં સો વર્ષના અઢાર હજાર દિવસ રાત્રી ગણાવ્યા છે

પ્રજાપતિની પુત્રીઓ સાથે તથા વર્ષના દિવસોમાં તેઓના પતિઓની સાથે મનની એકાગ્રતાવડે, ભગવાનના માયાવી અવતારની ઉપાસના કરે છે, અને તે સમયે લક્ષ્મીનો મત્ર ભણે છે ૧૭ ઇન્દ્રિયોના સ્વામી એવા આપને હું નમસ્કાર કરું છું સર્વ ઉત્તમ વસ્તુઓથી આપનું સ્વરૂપ બાણુવામાં આવે છે આપ ક્રિયા, જ્ઞાન, સકલ્પ, નિશ્ચય ને તેમના વિષયોના અધિપતિ છો અગિયાર ઇન્દ્રિયો તથા પાંચ વિષયો, એ આપની કળા છે તમે વેદોક્ત કર્મથી મળી શકો છો, તમે અન્નમય છો, અમૃતરૂપ છો, સ્વરૂપ છો અને મન, ઇન્દ્રિયો તથા શરીરના બળને આપનાર હોવાથી તે તે રૂપ છો વળી અત્યંત સુદર એવા આપને આ લોકમા તથા પરલોકમા નમસ્કાર હો ૧૮ સ્ત્રીઓ, ઇન્દ્રિયોના સ્વત પતિ એવા અપની, વ્રતોદ્ધારા આરાધના કરીને જગતમા ખીજ પતિની આશા કરે છે, પરંતુ તે પતિઓ તે સ્ત્રીઓના સત્તાનની, પ્રિયવસ્તુની, ધનની અને આયુષ્યની રક્ષા કરી શકતા નથી, કારણ કે, તેઓ પરાધીન છે ૧૯ ખરું જોતા તો એવો પતિ હોવો જોઈએ કે, જે પોતે સર્વ ઠેકાણેથી નિર્ભય રહે અને ભયાતુર રહેનારા મનુષ્યોની ચારે તરફથી રક્ષા કરે ને એવા પતિ તો તમે એકજ છો ખીજે કોઈ પણ નથી, કારણ કે આપના સ્વરૂપના લાભ કરતા ખીજુ કંઈ અમે અધિક માનતા નથી જેનું સુખ ખીજને આધીન હોય છે તે મનુષ્ય સ્વતઃ કહેવાતો નથી સૌ સ્વતઃ હોય તો મડોજીવોની પેઠે પરસ્પર એક ખીજને ભય રહે તેથી સુખ મળતું નથી. ૨૦ જે સ્ત્રી, ઉપર કહેલા ગુણવાળા જે તમે તેમના ચરણારવિહની પૂજા કરવાની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ ખીજ ફળોની વાછા કરતી નથી, તે સ્ત્રી સર્વ કામનાને પામે છે પણ હે ભગવન્ ! જે સ્ત્રી ફળની આશાથી તમારી પૂજા કરે છે તેને તમે તેનું ઇચ્છેલુ ફળ આપો છો અને તે માંગેલુ ફળ ભોગવ્યા પછી દુઃખ ભોગવે છે ૨૧ હે ભગવન્ ! જેમની બુદ્ધિ વિષયસુખમા આસક્ત થયેલી હોય એવા પ્રજ્ઞા, શકર, દેવ, દૈત્ય વગેરે મને પામવા ભય કર તપશ્ચર્યા કરે, પરંતુ તેઓ તમારા ચરણોનો આશ્રય

કર્તા વિના તેમ કરી શકતા નથી, કારણ કે મારુ હૃદય તમારે વિષે રહેલું છે અને હું તમારે અધીન હોવાથી, તમારા ભક્તને જ ભેળે છું, બીજા તરફ દષ્ટિ પાડી કરતી નથી ૨૨ હે ભગવન્! સત્પુરુષો પ્રભુભ કરે છે એવા આપના જે કરકમળને, આપ ભક્તોના મસ્તક ઉપર ધરો છો, તે કરકમળ મારા મસ્તક ઉપર ધારણ કરો હે ભગવન્! તમારી મારા ઉપર દષ્ટિ છે કારણ કે તમે મને પોતાના વક્ષ સ્થાનમાં ચિહ્ન તરીકે ધારણ કરો છો, છતાં ભક્તો ઉપર જેવી તમારી કૃપા છે તેવી કૃપા મારા ઉપર નથી ઈશ્વર એવા આપ માયાવડે જે કરવાની ઇચ્છા કરો છો તેનો વિચાર થઈ શકતો નથી ૨૩ રમ્યક નામના ખડમા ભગવાનને ઘણો પ્રિય એવો મત્સ્યાવતાર થયો હતો જે મત્સ્યાવતારનું રૂપ ભગવાને પૂર્વે તે ખડમા રાજા મનુને બતાવ્યું હતું તે મનુ રાજા હજી સુધી મોટા ભક્તિયોગવડે મત્સ્ય ભગવાનની આરાધના કરે છે ૨૪

મનુરાજા કહે છે-સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ, સત્વગુણ જેમા મુખ્ય છે એવા પ્રાણુરૂપ, મન, ઇદ્રિયો તથા શરીરના બળરૂપ, મહા મત્સ્ય એવા આપ ભગવાનને નમસ્કાર હો ૨૫ વેદરૂપી મોટી ગર્જના કરનારા સર્વ લોકપાળોએ જેના સ્વરૂપને દીકું નથી એવા આપ જગતની બહાર તથા અંદર ફરો છો અને મનુષ્ય જેમ લોકકાની પુતળીને નચાવે છે તેમ તમે વિધિ તથા નિષેધને અવલ બીને રહેલા પ્રાણુ, ક્ષત્રિય આદિક નામોવડે આ આખા વિશ્વને પોતાના અધીન ગણી નચાવો છો ૨૬ લોકપાળ દેવતાઓ મન્મરૂપી જ્વરને લીધે તમારો ત્યાગ કરી એકલા મળીને આ જગતનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પરંતુ મનુષ્યો, પશુઓ, સર્પો અને સ્થાવર વસ્તુ જે કંઈ આ જગતમા દેખાય છે તેની તેઓ રક્ષા કરી શક્યા નહિ ૨૭ હે અજન્મા! આપ પ્રલય સમયના સમુદ્રમાં ઓષધિઓ અને લતાઓના ભંડારરૂપ પૃથ્વીને અને મને લઈને ઘણીવાર સુધી ક્યાં હતા તે જગતના પ્રાણુ સમૂહના નિયંતા એવા આપને હું પ્રણામ કરું છું ૨૮

હિરણ્ય નામે ખડમા ભગવાને કચ્છપાવતાર

ધારણ કર્યો હતો પિતૃઓના અધિપતિ અર્ચમા તે ખડમા પુરુષોની સાથે રહીને ભગવાનની પ્રિય મૂર્તિની ઉપાસના કરે છે ૨૯ સપ્તર્ષી સત્વગુણથી ભરપુર, અજ્ઞાત સ્થાનવાળા, કચ્છપરૂપ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું કાળવડે અમાપ એવા આપને નમસ્કાર કરું છું, સર્વ વ્યાપક એવા આપને નમસ્કાર કરું છું, સર્વના આધારરૂપ એવા આપને વારંવાર હું નમસ્કાર કરું છું ૩૦ જેની માયાવડે પ્રકાશમાન તથા ઘણા રૂપોથી નિરૂપણ કરવામાં આવતા પૃથ્વી વગેરે દૃશ્ય પદાર્થો તમારુ જ રૂપ છે, તેમ મિથ્યા છતાં દેખાય છે માટે જાણવાના પાણીની માફક તેની ગણતરી થઈ શકતી નથી, તેથી જેનું નિરૂપણ થઈ શકતું નથી એવા પ્રપચરૂપ આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૩૧ જરાયુજ, સ્વેદજ, અંકજ, ઉદ્ભિજ, સ્થાવર, જંગમ, દેવતા, ઋષિઓ, પિતૃઓ, ભૂત, ઇદ્રિયોની સૃષ્ટિ, સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી, પર્વતો, નદીઓ, સાગર, દ્વીપ, ગ્રહ તથા નક્ષત્ર વગેરે નામોથી એક તમારુ કહેવાયો છો, અર્થાત્ એ સર્વ તમારાજ નામો છે તમારાથી કંઈ ભિન્ન નથી. ૩૨ સખ્યા વિનાના જુદા જુદા ભેદ પાડનારા નામ, રૂપ તથા આકાર જેમા રહેલા છે એવા આપના સ્વરૂપ વિષે તત્ત્વવેત્તા પડિતોએ ચોવીસ તત્ત્વોની કલ્પના કરેલી છે, તે સખ્યાનો જામ જે તત્ત્વ જ્ઞાનવડે દૂર થાય છે તે પરમાર્થ જ્ઞાનસ્વરૂપ આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૩૩

ઉત્તરકુરુ નામના દેશમાં યજ્ઞમૂર્તિ ભગવાન, વરાહનું રૂપ ધારણ કરીને રહેલા છે પૃથ્વી ઉત્તરકુરુના રહેવાસીઓની સાથે અવિચ્છિન્ન ભક્તિથી વરાહ ભગવાનને આ પ્રમાણે ભજે છે મનોધીયથાર્થ રીતે જાણવામાં આવનાર યજ્ઞ તથા કતુરૂપ મહાયજ્ઞો જેના અવયવો છે એવા મહાપુરુષ વરાહ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું યજ્ઞાદિક કર્મ કરવાથી શુદ્ધ એવા આપને નમસ્કાર કરું છું, ૩૪ નિપુણ પુરુષો અરણીવડે કાષ્ઠમાં રહેલા અગ્નિને જેમ મથન કરીને શોધી કાઢે છે, તેમ નિપુણ વિદ્વાન પુરુષો કર્મો અને તેના ફળોથી જાણવામાં ન આવતા એવા આપના રૂપને જાણવાની ઇચ્છાથી વિવેકરૂપી સાધ-

નવાળા મનથી દેહ અને ઇદ્રિયો વગેરે પદાર્થોમાંથી આપના સ્વરૂપને શોધી કાઢે છે અને તે પ્રમાણે શોધ કરવાથી તમે પોતાના સ્વરૂપને પ્રકટ કરો છો, તે એવા આપ પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું ૩૧ વિષયો, ઇદ્રિયોના વ્યાપારો, ઇદ્રિયોના દેવતાઓ, દેહ, કાળ અને અહ કાર, એટલા માયાના કાર્યો ઉપરથી જેમનું સત્ય સ્વરૂપ જાણવામા આવે છે એવા, તેમજ યમ નિયમાદિકવડે નિશ્ચય બુદ્ધિવાળા લોકો જેના સ્વરૂપમાંથી માયાને લીધે મનાતા નામ અને રૂપને ત્યાગ કરે છે એવા આપને હું વારવાર નમસ્કાર કરું છું ૩૨ સાક્ષીભૂત પરમેશ્વરે પોતાને માટે ન ઇચ્છેલા, પરંતુ જીવોને માટે ઇચ્છેલા જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયને માયા પોતાના ગુણોથી ઉત્પન્ન કરે છે માયા પોતે જડ છે તોપણ લોકો અમકપાણી પાસે હોય ત્યારે જેમ સ્પુરે છે તેમ તે પરમાત્માની પાસે હોય ત્યારે સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે તે માયાના ગુણોના તથા જીવોના અદ્રશ્ય સાક્ષીરૂપ પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું ૩૬ જગતના આદિ પુરુષ એવા વરાહ ભગવાન રસાતલ પાતાલમાંથી મને દાઢની અણી ઉપર ચઢાવીને હાથોની પેટે વિહાર કરતા સમુદ્રમાંથી બહાર નીકળ્યા હતા. વળી રણસાગરમાં બીજા હાથી જેવા હિરણ્યાક્ષ નામના દૈત્યનો નાશ કરી નાખ્યો હતો, એવા સર્વવ્યાપક આપ વરાહ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૩૮

પ્રમથ્ય દૈત્યં પ્રતિવારણ મૃધે
યો માં રસાયા જગદાદિમૂકર' ।

કૃત્વામ્રવંદ્યે નિરગાદુન્વતઃ

ક્રીડાન્નિવેમ' પ્રણતાસ્મિત વિભૂમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे

अष्टादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૯ મો. ૩

ભારતવર્ષના દેવતાઓ.

શ્રીગુરુક ઉવાચ

કિંપુરુષે વર્ષે ભગવન્તમાદિપુરુષ લક્ષ્મણા-
વ્રજ સીતામિગમ નચ્છરણસન્નિકર્ષામિરત
પરમમાવતો હનુમાન સર્વકિંપુરુષૈરવિરત
મક્તિરુપાસ્તે ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-દિપુરુષનામે ખડમા રમ-
ચદ્રના ચરણની પાસે રહેવા માટે પ્રીતિ ધગવનાર
હનુમાન કિ પુરુષોની સાથે લક્ષ્મણના વડીલ ભાઈ,
સીતાના પતિ, આદિ પુરુષ એવા રામચંદ્રની અવિ-
ચ્છિન્ન ભક્તિથી ઉપમના કરે છે, તથા ગર્ધર્ભેએ
આદિષેણની સાથે ગાયેલી પરમ કડ્યાણુ કન્યારી
પોતાના સ્વામી રામચંદ્રની કથા સાંભળે છે તે
આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીની ઉપાસના કરે છે
ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું
ઉત્તમ લક્ષ્મણવાળા તથા વ્રજવાળા ભગવાનને હું
નમસ્કાર કરું છું મનનો વિજય કરનાર તથા લોકીક
રીતિને અનુચિતનાર ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું
સજ્જનનની પરીક્ષાની કસોટીરૂપ પ્રાણલેખન રક્ષણ
કરનાર મહાપુરુષ શ્રીરામચંદ્રજીને મારા વારવાર
નમસ્કાર છે ૩ જે શુદ્ધ અનુભવ સ્વરૂપ છે, અન્ય ત
શાત છે, સ્વસ્વરૂપના પ્રકાશને લીધે જેમનામાંથી
જાગૃત, સ્વપ્ન વગેરે અવસ્થાઓ અસ્ત પામેલી છે,
દૃશ્ય દેહાદિક પદાર્થોથી જે ભુદા છે, જે નામ તથા
રૂપથી રહિત છે, શુદ્ધ ચિત્તથી જાણાય તેવા છે
અને જે અહ કારથી રહિત છે, તે પરબ્રહ્મને હું
નમસ્કાર કરું છું ૪ રામચંદ્ર પ્રભુએ આ લોકમાં
મનુષ્યાવતાર લીધો હતો તે કેવળ રાવણનો નાશ
કરવા માટે જ લીધો નહોતો, પરંતુ મનુષ્યોને 'આ
સસારમાં સ્ત્રી વગેરેના સગથી જે હું ખાયા છે તે
હું ખાઈ કરી શકાય નહિ તેવું હોય છે' એવો
લોકોને ઉપદેશ કરવા માટે અવતાર લીધો હતો એ
એમ ન હોય તો પોતાના સ્વરૂપમાં રમનારા ભગ

૩ આ અધ્યાયમાં કિ પુરુષના તથા ભરતખડના દશ-
દેવતુ અને તેના સેવકોનું નિરૂપણ અને ભરતખડની
મોટાઈ વર્ણવેલી છે

વાન રામચ દ્રને સીતાથી થયેલા હુ ખો કેરા સ મવે ?
 ૧ ધીરજવાળા લોકોના આત્મારૂપ તથા અત્ય ત
 સ્નેહી ભગવાન રામચ દ્રજી ત્રણ લોકમા કોઈ પણ
 ઠેકાણે આસક્ત થયા ન હતા, તે સીતાજીથી થયેલા
 હુ ખો ભોગવે નહિ, તેમ લક્ષ્મણનો ત્યાગ પણ કરે
 નહિ ૧ કુલિન પિતાથી જન્મ થવાથી ભગવાન
 પ્રસન્ન થતા નથી, સુ દર સ્વરૂપથી પ્રસન્ન થતા નથી,
 મધુર એવી વાણીથી, સારી બુદ્ધિથી કે ઉત્તમ
 જાતિથી પણ પ્રસન્ન થતા નથી કારણ કે વાનરો
 ઉપર કહેલા ગુણો વિનાના હતા તોપણ રામચ દ્રે
 તેમની સાથે મિત્રતા કરી હતી ૭ સુર, અસુર,
 વાનર અથવા તો નર, ગમે તે હોય પરંતુ થોડા
 ભજનને પણ ઘણું કરીને માનનારા શ્રીરામચ દ્રનું
 સર્વ પ્રકારે ભજન કરવું જોઈએ. જે રામ સર્વ અયો-
 ધ્યા વાસીઓને નૈકુ ઠમા લઈ ગયા હતા ૮ ભરત
 ખડમા પણ ભગવાન નારાયણ ગુપ્ત રીતે રહેલા છે તે
 એક કદ્દપ પુરો થતા સુધી લોકોની ઉપર અનુગ્રહ
 કરવા વૃદ્ધિ પામેલા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય ને
 નિરહ કારતાને લીધે આત્માના સ્વરૂપને જણાવનાર
 તપ કરે છે ૯ ભગવાનને કહેલા સાખ્ય તથા
 યોગની સાથે ભગવાનના પ્રભાવથી ભરેલા પ ચર
 ત્રનો સાવર્ણિ મનુને ઉપદેશ કરનાર ભગવાન નાર-
 દમુનિ વર્ણ તથા આશ્રમના ધર્મોને પાળનારી ભર-
 તખ ડની પ્રજાની સાથે પરમ ભક્તિભાવથી ભગ-
 વાન નરનારાયણને આ પ્રમાણે ભજે છે - ૧૦

શાત સ્વભાવવાળા, અહ કાર રહિત, નિષ્કચન
 પુરુષોના ધન રૂપ, ઋષિઓમા શ્રેષ્ઠ, પરમહ સોના
 પરમ ગુરુ તથા જ્ઞાનીઓના અધિપતિ એવા ભગ-
 વાન નરનારાયણને વાર વાર મારા નમસ્કાર છે ૧૧
 જે ભગવાન આ જગતની ઉત્પત્તિ વગેરે કરે છે,
 પરંતુ 'હુ કર્તા છું' એવું અભિમાન કરી તેમા
 બંધાતા નથી, વળી પોતે દેહમા રહેલા છે છતાં
 દેહના ક્ષુધાપિપાસા વગેરે ધર્મોથી હુ ખી થતા નથી,
 અને દ્રષ્ટા છતાં પણ જેમની દૃષ્ટિને દૃશ્ય પદાર્થો વિકાર
 કરી શકતા નથી તે સર્વ સગથી સુક્ત, શુદ્ધ અને
 સર્વના સાક્ષી એવા ભગવાનને હુ નરનાર કરુ છું
 ૧૨ હે યોગેશ્વર! અ તડાળે આ હુદ્દ દેહનું અભિમાન

છોડી દઈ, આપના નિર્ગુણ સ્વરૂપમા ભક્તિવડે મનને
 ધારણ કરવું, એ જ યોગવિધાનું પરમ ધ્યેય છે, એમ
 ભગવાન બ્રહ્માએ કહ્યું હતું ૧૩ જેમ આ લોકના
 તથા પરલોકના સુખોમા આસક્ત થયેલો અને પુત્ર,
 સ્ત્રી અને ધનની ચિંતા કરનારો મૂર્ખ મનુષ્ય મર-
 ãથી બીડે છે તેમ જો વિક્રાન્ મનુષ્ય બીતો હોય
 તો તેણે શાસ્ત્ર ત્રિકમા કરેલો પ્રયત્ન કેવળ પરિશ્રમ
 રૂપ થઈ પડે છે ૧૪ હે અનીદ્રિય! અમારી તમા-
 રામા સહજ વાસના રહે એવો યોગ આપો કે જેથી
 અમે તમારી મયાએ કરાવેલી અને ઘણા કષ્ટે ભેગી
 શકાય એવી અહતા અને મમતાને તરી જઈએ
 ૧૫ આ ભરતખ ડમા ઇલાવતની પેઠે ઘણી નદીઓ
 તથા ઘણા પર્વતો આવેલા છે મલય, મગલપ્રસ્થ,
 મૈનાક, ત્રિકૂટક, ઋષભ, કૂટક, કોલક, સદ્ય, દેવ-
 ગિરિ, ઋષ્યમૂક, શ્રીશૈલ, વેકટ, મહેદ્ર, વારિધાર,
 વિંધ્ય, શૂક્તિમાન, ઋક્ષગિરિ, પારિયાત્ર, દ્રોણ,
 ચિત્રકૂટ, ગોવર્ધન, રૈવતક, કકુભ, નીલ, ગોમુખ,
 ઇદ્રકીલ, કામગિરિ તથા બીજા ઘણા પર્વતો છે
 તેઓની તળાટિયોમાથી ઉત્પન્ન થયેલા નદો ને
 નદીઓ અમખ્યાત છે ૧૬ ભરતખ ડની પ્રજા, નામ
 લેતા જ પવિત્ર કરનારી તે નદીઓના જળમા સ્નાન
 કરીને પવિત્ર થાય છે ૧૭ ચ દ્રવશી, તામ્રપર્ણી,
 અરુદોદા, કૃતમાલા, વૈદુયસી, કાવેરી, વેણી, પય-
 સ્વિની, શર્કરવતી, તુગભદ્રા કૃષ્ણા, વેણ્યા, ભીમ-
 રથી, ગોદાવરી, નિર્વિંધ્યા, પયોણ્ણી, તાપી, રેવા,
 સુરસા, નર્મદા, ચર્મણ્યવતી, સિંધુ, મહાનદી,
 વેદસ્મૃતિ, ઋષિકુન્ધ્યા, ત્રિસામા, કૌશિકી, મહા-
 ઝિની, યમુના, સરસ્વતી, દુષદ્રતી, ગોમતી, સરયૂ,
 રાધસ્વતી, સપ્તવતી, સુષોમા, શતદ્રુ, ચ દ્રભાગા,
 મરુદ્રવૃદ્ધા, વિતસ્તા, અમિકની અને વિંધ્યા મોટી
 નદીઓ છે તથા અ ધ અને શોણ નામે બે મોટા
 નદ છે ૧૮ જન્મ ધ રણ કરન ર પુરુષો પોતે કરેલા
 સ ત્વિક, રાજસ તથા તામસ કર્મોવડે અનુક્રમે સ્વ-
 ગંમા, મર્ત્યલોકમા અને નરકમા અનેક અવતારો
 ધારણ કરે છે, કારણ કે કર્મ પ્રમણે સર્વ કોઈને
 નર્વ જાનના અવતારો આવે છે, પરંતુ વર્ણ તથા
 આશ્રમનો ધર્મ, મોક્ષના સાધનો તથા મોક્ષનો

લાભ એ માત્ર ભરતખંડમાં જ છે, બીજા કોઈ દેશમાં નથી ૧૯ રાગાદિકથી રહિત, વાણીથી અગોચર અને પોતાનો જ આશ્રય કરનાર, ભગવાન વાસુદેવ ઉપર નિષ્કામ ભક્તિ થવી એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે જ્યારે નાના પ્રકારના અવતારો આપનાર દેહાભિમાન છૂટી જઈ શ્રીભગવાનના ભક્તની સાથે ઉત્તમ પ્રસંગ થાય છે ત્યારે જ મોક્ષ મળે છે ૨૦ દેવતાઓ ભરતખંડમાં જન્મેલા પ્રાણીઓને માટે કહે છે કે જેમણે ભરતખંડમાં ભગવાનની સેવામાં ઉપયોગી એવો મનુષ્યાવતાર લીધો છે, તેમણે એવું તે શુ પુણ્યકર્મ કર્યું હશે? અથવા તો ભગવાન પોતે શુ તેમની ઉપર પ્રસન્ન થયા હશે? કારણ કે, અમને પણ એવા અવતારની ઇચ્છા થાય છે ૨૧ કેઈનાથી બની શકે નહિ એવા યજ્ઞ કરવાથી, તપો કરવાથી, મતો કરવાથી ને દાનાદિક કરવાથી તુચ્છ એવા સ્વર્ગનો કદાચ વિજય કર્યો તોપણ તેમાં શો લાભ થયો? કારણ કે ત્યાં આગળ ઇદ્રિયોને અતિશય સુખ મળવાથી ભગવાનના ચરણારવિન્દનું સ્મરણ થતું નથી એટલું જ નહિ, પણ તે વિસરી જવાય છે ૨૨ આ સ્વર્ગમાં અવતાર આવવાથી આપણે એક કલ્પપર્યંત જીવીશું, પરંતુ ફરીને આપણો જન્મ થશે માટે એવા જન્મ કરતા ભરતખંડની ભૂમિમાં અવતાર લઈને અલ્પ સમય આયુષ્ય ભોગવવું એ ઉત્તમ છે, કારણ કે બુદ્ધિશાળી પુરુષો ભરતખંડમાં મનુષ્ય દેહને લીધે એક ક્ષણમાં જ સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરીને શ્રીહરિના અભય એવા ચરણારવિન્દને પામે છે ૨૩ જ્યાં ભગવાનની કથારૂપી અમૃતની નદીઓ વહેતી નથી, જ્યાં ભગવાનનો આશ્રય કરનારા ઉત્તમ ભક્તજનો હોતા નથી અને જ્યાં મહા ઉત્સવોવાળી ભગવાન યજ્ઞનાર યજ્ઞની પૂજાઓ થતી નથી, તે સ્થાન કદાપિ બ્રહ્મલોક હોય તોપણ ત્યાં રહેવું જોઈએ નહિ ૨૪ જે પ્રાણીઓ માત્ર જ્ઞાનને માટે ઉપયોગી ક્રિયાઓ અને ક્રિયાઓને ઉપયોગી પદાર્થોથી ભરપૂર એવા મનુષ્યના અવતારને મેળવ્યા છતાં પણ મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરતા નથી તેઓ પારધિના હાથમાંથી છૂટી ગયેલા પક્ષીઓ જેમ યાજ્ઞ આડ ઉપર જઈ વિહાર કરતાં

બધાઈ જાય તેમ તે પ્રાણી પણ ફરીને બધન પામે છે ૨૫ ભરતખંડના લોકોનું ભાગ્ય મોટું છે જે લોકો શ્રદ્ધાથી યજ્ઞમાં વિવિધ વિધિના વિભાગો પ્રમાણે યથાર્થ મંત્રો ભણીને ચક્ર તથા પુરોડાશ દેવતાઓને અર્પણ કરે છે તે પદાર્થને પૂર્ણ કામનાવાળા તથા જેને ઇન્દ્ર દિકના જુદા જુદા નામોથી ઓળખવામાં આવે છે તે સર્વ કામનાના સ્વામી એવા પ્રભુ પ્રસન્ન થઈને ગ્રહણ કરે છે ૨૬ ઉપર કહેલા સકામ પુરુષો કરતા નિષ્કામ પુરુષો વધારે ઉત્તમ છે, કારણ કે ભગવાનની પામે યાચના કરનારને ભગવાન તેની ઇચ્છા પ્રમાણે ફળ આપે છે. પરંતુ તે પ્રમાણે યાચના કરવાથી ભગવાન મોક્ષ આપતા નથી, કારણ કે એક વસ્તુ માગ્યા પછી ફરીને મનુષ્ય બીજી વસ્તુ પણ માગે છે, માટે જેઓ નિષ્કામ થઈ ભગવાનની સેવા કરે છે તેમની સર્વ ઇચ્છાઓને પરિપૂર્ણ કરનાર પોતાનું ચરણપદ્મ (મોક્ષ) તે આપે છે ૨૭ અમે સ્વર્ગનું સુખ ભોગવ્યું છે, તેમાંથી જે કંઈ બાકી રહ્યું હોય તે ઉત્તમ યજ્ઞના શ્રેષ્ઠ ફળને લીધે, સારા વ્યાખ્યાનના અને યજ્ઞયાગાદિકના શ્રેષ્ઠ ફળને લીધે અમારો જન્મ ભરતખંડમાં થયો અને અમને ભગવાનના ચરણનું ત્યાં સ્મરણ રહેલું, કારણ કે જ્યાં પોતાને ભજનારા લોકોનું શ્રીહરિ કલ્યાણ કરે છે ૨૮

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા! કેટલા-એક વિદ્વાનો જ બુદ્ધીપના બીજા આઠ ઉપદ્રીપો છે એવું કહે છે તે આઠ ઉપદ્રીપો સગરના પુત્રો અન્ધ-મેધના ઘોડાની શોધ કરવા પૃથ્વીને ચારે તરફથી ખેદતા ખેદતા ગયા તેને લીધે થયેલા છે. ૨૯ તેનાં નામ સ્વર્ણસ્થ, ચંદ્રશુક્લ, આવર્તન, રમણુક, મંદર, હરિણ, પાચજન્ય, સિહલ અને લકા ૩૦ હે પરીક્ષિત! મેં તમારી આગળ ઉપર પ્રમાણે જ બુદ્ધીપના બે ડોનો વિસ્તાર મુનિઓના કહેવા પ્રમાણે વર્ણવી બતાવ્યો ૩૧

एवं तव भारतोत्तम जंबुद्वीपवर्षविभागो
यथापदशानुपवर्णित इति ॥ ३१ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे
एकान्तर्विंशतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૦ મો.†

પ્લક્ષાદિ દ્વીપો ને લોકલોકાનુ વર્ણન.

શ્રીશુક ઉવાચ

અતઃ પરં પુત્રાદીનાં પ્રમાણલક્ષણ

સંસ્થાનનો વર્ણવિભાગ ઉપવર્ણયતે ॥૧॥

શુકદેવજી કહે છે—હવે હું પ્લક્ષ વગેરે દ્વીપોના ખડોના વિભાગે નું પ્રમાણ લક્ષણ અને તેમની સ્થિતિનું વર્ણન કરીશ ² જેમ લાખ યોજનનો મેરુ પર્વત લાખ યોજન વિસ્તારવાળા જ ખુદ્રીપથી વિટાયેલો છે, તેમ જ ખુદ્રીપ તેના જેવડા જ ખ.રા સમુદ્રથી વિટાયેલો છે જેમ ઉડી ખાઈ વનથી વિટાયેલી હોય તેમ ખારા સમુદ્ર પોતાના કરતા ખમણા વિસ્તારવાળા પ્લક્ષદ્વીપથી વિટાયેલો છે એ દ્વીપમા સુવર્ણમય પીપરનું એક ઝડ છે તે એક લાખ યોજન ઉંચું છે અને તેના નમ ઉપરથીજ પ્લક્ષદ્વીપ નામ પડેલું છે તેમા સાત જિહ્વાવાળો અગ્નિદેવ રહે છે એ દ્વીપનો અધિપતિ પ્રિયવ્રત રાજાનો પુત્ર ઇંદ્રમજિહ્વહતો તેણે પોતાના દ્વીપના સાત વિભાગ કરી તેજ નામવાળા તેના સાત પુત્રોને વહે ચી આપી પોતે યોગસમઘિવડે આ લોકોનો ત્યાગ કર્યો હતો ² પ્લક્ષદ્વીપમા શિવ, ચવચસ, શુભ, શાન, ક્ષેત્ર અમૃત ને અભય નામે સાત ખડો છે તેની સરહદે પર્વતો અને નદીઓ પણ સાત છે ³ મણિકુટ, વજ્રકુટ, ઇંદ્રસેન, જ્યોતિષમાન, સુપર્ણ, હિરણ્યકીર્ણ ને મેઘમાલ, નામે સાત સેતુરૂપ પર્વતો અને અરુણા, નૃમ્બા, આગિરસી, સાવિત્રી, સુપ્રભાતા, ઋત ભરા અને સત્ય ભરા નામે સાત નદીઓ છે એમા હસ, પનગ, ઉર્ધ્વાયન ને સત્યાગ નામે ચાર વર્ણુ છે તે લોકો ઉપરની નદીઓમા નહાય છે તેથી તેમના રમેણુને તમે શુચી દૂર થાય છે તે સર્વ લોકોનું આયુષ્ય હજાર વર્ષનું છે પ્રજાનો દેખાવ અને ઉત્પત્તિ દેવના જેવી છે તે લોકો ત્રણ વેદમય અને સ્વર્ગના દ્વારરૂપ ભગવાન સૂર્યનારાયણનું પૂજન કરે છે ⁴ ધર્મના, વેદના, શુભ અને અશુભ

† આ અયાયમા સમુદ્રોની સાથે પ્લક્ષાદિ છ દ્વીપોની સ્થિતિ કહેવામા આવશે તથા લોકલોકો પર્વતનું ખજારથી અને અદરથી માપ ખતાવવામા આવશે

કૃગના અધિષ્ઠાતા તથા પુરાણપુરુષ વિષ્ણુરૂપ સૂર્યનારાયણને તે ભજે છે ⁵ પ્લક્ષ દ્વીપ વગેરે પાંચ દ્વીપોમા આયુષ્ય, ઇન્દ્રિયસુખ, શરીરનું ખજ, મનનું ખજ, ઇન્દ્રિયે નું ખજ, બુદ્ધિ તથા પરાક્રમ અને સ્વાભાવિક સિદ્ધિઓ સર્વ મનુષ્યોમા સમાન છે ⁶ પ્લક્ષદ્વીપ જેમ પોતાના જેટલા માપવાળા ઇંદ્રુ રસના સમુદ્રથી વિટાયેલો છે તેમ તેના કરતા ખમણો શાદમલી દ્વીપ મહિરાના સમુદ્રથી વિટાયેલો છે ⁷ જે શાદમલી દ્વીપમા એક લાખ યોજન ઉંચું શીમળાનું ઝાડ છે તેનીપર પક્ષીઓના રાજા ગરુડનો વાસ છે તે શીમળાના વૃક્ષ ઉપરથી તેનું શાદમલી દ્વીપ એવું નામ પડેલું છે ⁸ તેના અધિપતિ પ્રિયવ્રતના પુત્ર યજ્ઞમાહુ રાજાએ પોતાના સાત પુત્રોને તેમના નામાનુસાર સાત ખડ વહે ચી આપ્યા હતા તેમના નામ આ પ્રમાણે છે સુરોચન, સૌમનસ્ય, રમણુક, દેવવર્ષ, પારિભદ્ર, આપ્યાયન ને અવિજ્ઞાત તે ખડોમા સીમાના સાત પર્વતો અને સાત નદીઓ છે સ્વરસ, શતશૃંગ, વામદેવ, કુહ, મુકુહ, યુગ્ધાવર્ષ તથા સહસ્રશ્રુતિ, એ સાત પર્વતો પ્રખ્યાત છે અને અનુમતિ, સિનીવાલી, કુહુ, રજની, નહા અને રાકા એ સાત નદીઓ છે ¹⁰ શ્રુતધર, વીર્યધર, વસુન્ધર અને ઇષધર નામે ચાર વર્ણુ વેદના મત્રવડે વેદસ્વરૂપ ભગવાન યદ્રમાનુ યજ્ઞન કરે છે ને નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરે છે ¹¹

યદ્રમાની સ્તુતિ.

શુકલ પક્ષમા તથા કૃષ્ણ પક્ષમા પોતાના કિરણોથી દેવતાઓને તથા પિતૃઓને અન્ન વહે ચી આપનાર તથા સર્વ પ્રજાના રાજા યદ્રમા અમારા સન્મુખ રહે. ¹² આ પ્રમાણે મહિરાના સમુદ્રથી ખજારના ભાગમા તેના કરતા ખમણો અને ઉપર પ્રમાણે ધોના સમુદ્રથી વિટાયેલો કુશદ્વીપ છે એ દ્વીપમા દેવતાઓએ રોપેલું દર્ભનું એક લોથુ છે, તે ઉપરથી એ દ્વીપનું કુશદ્વીપ નામ પડેલું છે ખીજા અગ્નિના જેવું તેજસ્વી દર્ભનું તે લોથુ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે ¹³ ત્યાનો રાજા પ્રિયવ્રતનો પુત્ર હિરણ્યરેતા હતો, તેણે એના સાત વિભાગ કરી વસુ, વસુદાન, દઠકચિ, નાભિશુભ,

સ્તુત્યત્રત, વિવિક્ત તથા વામદેવ નામે સાત પુત્રોને વહેંચી આપી પોતે તપશ્ચર્યા કરવા ગયો હતો. ૧૪ તેમના ખડોમા સીમાના સાત પર્વતો અને સાત નદીઓ છે તેમા ચક્ર, ચતુશ્રુગ, કપિલ, ચિત્રકુટ, દેવાનિક, ઉર્ધ્વરામા ને દ્રવિણ પર્વતો છે રસકુલ્યા, મધુકુલ્યા, મિત્રવિહા, શ્રુતવિહા, દેવતાભાં, ધૃતચ્યુતા ને મત્રમાલા એ સાત નદીઓ છે ૧૫ જે નદીઓના જળથી પવિત્ર થયેલા કુશદ્વીપના રહેવાસીઓ કુશળ, કેવિદ, અભિયુક્ત અને કુલક નામે ચાર વર્ણો અગ્નિરૂપ ભગવાનનું કર્મની કુશળતાથી પૂજન કરે છે ૧૬

હે અગ્નિદેવતા ! તમે સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મરૂપ શ્રીહરિને બલિ પહોચાડનારા છો, માટે ભગવાનના અગરૂપ દેવતાઓના નામે જે યજન થાય તે તમે પરમાત્માને પહોચાડો ૧૭ તેમ ધીના સમુદ્રની બહારના ભાગમા કુશદ્વીપ જેમ ધીના સમુદ્રથી ચારે તરફ વિઠાયેલો છે તેમ પોતાના જેટલા વિસ્તારવાળા દ્વિપના સમુદ્રથી આ કૌશ્યદ્વીપ ચોતરફથી વિઠાયેલો છે જે દ્વીપમા કૌશ્ય નામનો મહા પર્વત છે તેના નામ ઉપરથી તેનું કૌશ્ય એવું નામ પડ્યું છે ૧૮ કાર્તિકસ્વામીએ તેની તલેટીઓના ભાગોને અને કુળોને તોડી પાડ્યા હતા તોપણ ભગવાન વરુણ દુગ્ધના સમુદ્રોની છોળોથી તેને ભીંજવી તેનું રક્ષણ કરે છે ૧૯ તે કૌશ્ય દ્વીપમા પ્રિયવ્રત રાજાનો પુત્ર ધૃતપૃથ્થ રાજ્ય કરતો હતો તેણે તેના સાત વિભાગ કરી પુત્રોને નામે નામવાળા તે ખડોમા રાજ્યાભિષેક કર્યો અને પોતે પરમ કલ્યાણકારક કીર્તિવાળા તથા સર્વના આત્મારૂપ ભગવાન શ્રીહરિના ચરણ-રવિદને શરણે ગયો હતો ૨૦ આમ મધુરુહ, મેઘ-પૃથ્થ, સુધામા, બ્રાહ્મણ, લોહિતાશ્વ ને વનસ્પતિ એ ધૃતપૃથ્થના પુત્રો હતા એ પુત્રોના ખડોમા સાત સીમા પર્વતો તથા સાત નદીઓ પ્રખ્યાત છે તેમા શુકલ, વર્ધમાન, લોજન, ઉપભર્દિષ્ઠ, નદ, નદન તથા સર્વતોભદ્ર નામે સાત પર્વતો છે અને અભયા, અમૃતૌષ્ઠા, આયંકા, તીર્થવતી, વૃત્તિરૂપવતી, પવિત્રવતી ને શુકલા નામે સાત નદીઓ છે ૨૧ એ નદીઓના પવિત્ર અને નિર્મળ જળનો ઉપયોગ

કરનારા પુરુષ, ઋષભ, દ્રવિણ તથા દેવક નામે તે ખડોમા પુરુષો પૂર્ણ અબલિવડે જળના દેવ, જળમય એવા વરુણ ભગવાનનું યજન કરે છે ૨૨ તમે પરમાત્માની પાસેથી પરાક્રમ મેળવ્યું છે અને તમે ત્રણ લોકના પાપને ટાળનારા છો, માટે અમે તમારો સ્પર્શ કરીએ છીએ તમે અમારા શરીરોને પવિત્ર કરો, કારણ કે તમે તમારા સ્વરૂપવડે સર્વ પાપ હરણ કરનારા છો ૨૩

આ પ્રમાણે પ્રથમ કહેલા દુગ્ધના સમુદ્રની પછી ફરતો શાકદ્વીપ આવેલો છે તેનો વિસ્તાર બતરીસ લાખ યોજનનો છે અને તેટલા લાખ યોજનના દહીંના રસના સમુદ્રથી વિઠાયેલો છે તે દ્વીપમા શાક નામનું એક વૃક્ષ છે, તેના ઉપરથી તેનું નામ પડ્યું છે તેની સુગંધ તે દ્વીપને સુગંધવાન કરે છે ૨૪ તે ખડોમા અધિપતિ પ્રિયવ્રતનો પુત્ર મેઘાતિથિ હતો, તેણે પણ સાત ખડોમા વિભાગ પાડી પુત્રના નામે નામવાળા તે ખડોમા પુરોજવ, મનોજવ, પવમાન, ધૂમ્નાનીક, ચિત્રરેક, બહુરૂપ અને વિશ્વાધર નામે પોતાના પુત્રોને અધિપતિ તરીકે મુકીને પોતે ભગવાન અને ત ગુણવાળા શ્રીપરમાત્મામા મનને પરોવીને તપોવનમા ગયો હતો ૨૫ એ ખડોમા સીમાના પર્વતો અને નદીઓ સાત સાત છે, તેમા ઈશાન ઉરુશ્રુગ, બગભદ્ર, શતકેસર, સહસ્રસ્રોત, દેવપાળ અને મહાનસ એ સાત પર્વતો છે અને અનધા, આયુર્દા, ઉભયસ્પૃષ્ઠિ, અપરાજિતા, પચનદી, સહસ્રસ્રોતિ ને નિજધૃતિ એ સાત નદીઓ છે ૨૬ તે ખડોમા વામી ઋતવ્રત, સત્યવ્રત, દાનવ્રત તથા અનુવ્રત નામે પુરુષો પ્રાણુ-યામવડે રજેશુભથી ને તમોશુભથી રહિત પરમ સમાધિવડે વાયુરૂપ ભગવાનનું યજન કરે છે ૨૭

જે પરમાત્મા પ્રાણુ તથા અપાન વગેરે પોતાની વૃત્તિઓથી સર્વ પ્રાણીઓની અદર પ્રવેશ કરી રક્ષણ કરે છે, તથા આપુ જગત્ સ્પષ્ટ રીતે જેમના અધીનમા છે, એવા સર્વના અત્યામી સાક્ષાત્ ભગવાન અમારું રક્ષણ કરો ૨૮ ઉપર પ્રમાણે જ દહીંના રસના સમુદ્ર પછી પુષ્કરનામે દ્વીપ આવેલો છે આ દ્વીપ હિમસાગર કરતા બમણા વિસ્તારનો

છે ને તેની આસપાસ વિ ટાયલો છે અને તે પોતાના જેવડા જ મીઠા જળના સમુદ્રથી બહારના ભાગમાં વિ ટાયેલો છે જે દ્વીપમા ભગવાન પ્રજ્ઞા માટે એક મોટું સુવર્ણનું કમલાસન ગોઠવેલું છે જે કમળની લાખો પાખડીઓ અગ્નિની શિખા જેવી છે ૨૯ વળી તેની વચ્ચે માનસોત્તર નામે પર્વત આગલા તથા પાછલા બે ડાંની મર્યાદારૂપ છે તે દશ હજાર યોજન ઉંચા અને પહોળો છે, એ પર્વત ઉપર ચાર દિશાઓમા ઇદ્રાદિક લોકપાળોના ચાર નગર છે અને મેરુને પરિક્રમા કરતા સૂર્યના રથનું વર્ષ રૂપી પૈડું માનસોત્તર પર્વત ઉપર દક્ષિણાયન તથા ઉત્તરાયન રૂપે ફર્યા કરે છે ૩૦ એ દ્વીપનો અધિપતિ પ્રિય વ્રતનો પુત્ર વીતિહોત્ર હોતો તે રમણુક તથા ધાતકી નામના પોતાના બે પુત્રોને એ બે બે ડાંના અધિ-પતિ બનાવી પોતાના વડા ભાઈઓની પેઠે ભગવા-નની સેવામા લાગી ગયો હોતો ૩૧ તે બે ડાંના સર્વ પુરુષો સકામ કર્મથી પ્રજ્ઞાનું તેમજ મનુષ્યના કર્મના ફળરૂપ, પરબ્રહ્મના સ્વરૂપને જણાવનાર, એક પરમેશ્વર ઉપર જેમની નિષ્ઠા છે અને તેને લીધે વસ્તુતાએ અદ્વૈતરૂપ એવા શાતમૂર્તિ પરમા-ત્માનું જે પૂજન કરે છે, તે ભગવાનને અમે પણ નમીએ છીએ ૩૩

શુકદેવજી કહે છે-મીઠા જળના સમુદ્રની પછી લોકલોક નામે એક મોટો પર્વત આવેલો છે લોક તથા અલોક નામના બંને લોકનો વિભાગ કરવા માટે તે બંનેની વચ્ચે તેને ઉભો કરેલો છે ૩૪ માનસોત્તર અને મેરુ પર્વતની વચ્ચે જેટલું અંતર છે, તેટલા પ્રમાણની એટલે દોઢ કરોડ અને સાડા-સાત લાખ યોજનની બીજી ભૂમિ મીઠા સમુદ્રની પેલી પાગ છે ત્યાં આગળ પણ પ્રાણીઓ વસે છે અને તે પછી બીજી સુવર્ણની ભૂમિ આવે છે, તેનું માપ આઠ કરોડ અને ઓગણચાળીશ લાખ યોજ-નનું છે, અને તે દર્પણના જેવું સ્વચ્છ છે તેમા કોઈ પણ પદાર્થ નાખ્યો હોય તો તે કોઈ પણ રીતે પાછો હાથ આવતો નથી તેથી સર્વ પ્રાણીઓ તે ભૂમિનો ત્યાગ કરે છે ૩૫ ત્યાર પછી લોકલોક પર્વત વચ્ચે આવવાથી લોક ને અલોકની

મર્યાદા થયેલી છે. ૩૬ ઇશ્વરે તે પર્વતને ત્રણ લોકની સીમા ઉપર મૂકેલો છે જેની અડચણને લીધે સૂર્યથી માડી છેક ધ્રુવ સુધીના તેજસ્વી પદાર્થોના કિરણો, જે પેલી તરફના લોકમા અજવાળુ કરે છે, તે કિરણો કોઈ પણ દિવસ પર્વતની બીજી તરફના લોકમા અજવાળુ કરી શકતા નથી તે પર્વત પહોળો પણ બહુ જ છે ૩૭ વિદ્વાનોએ આ પ્રમાણે લોકલોકનું માપ, લક્ષણ તથા સ્થિતિનો નિર્ણય કરેલો છે તે લોકલોક પર્વત પચાસ કરોડની પૃથ્વીના ચોથા ભાગમા રહેલો છે, એટલે મેરુ પર્વતની ચારે દિશાઓથી સાડા બાર લાખ યોજન દૂર આવેલો છે ૩૮ સર્વ જગતના ગુરુ બ્રહ્માએ તેની ઉપર ચારે દિશાઓમા ઋષભ, પુષ્કરચુડ, વામન ને અપરાજિત નામે ચાર દિગ્ગજો રાખેલા છે એ ચાર હાથીઓના આધાર ઉપર સર્વલોકની સ્થિતિ રહેલી છે ૩૯ મહા પુરુષ એવા વિભૂતિ-ઓના પતિ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ઐશ્વર્ય આદિ અષ્ટ મહા સિદ્ધિની મૂર્તિરૂપ સત્વગુણને ધારણ કરનાર વિશ્વક્ષેન વગેરે મોટા પાર્ષદોથી વિ ટાયલા, પોતાના ઉત્તમ આયુષોથી શોભતા ભુજદંડવાળા, અત્યામી ભગવાન, દિગ્ગજોની ને વિભૂતિરૂપ ઇદ્રાદિક લોકપાળોની અનેક પ્રકારની શક્તિઓની વૃદ્ધિ કરવા અને સર્વ લોકાના કલ્યાણને અર્થે લોકલોક નામના મહા પર્વત ઉપર રહે છે ૪૦ ભગવાન પોતાની યોગમાયાથી રચેલા અનેક પ્રકારના લોકોના વ્યવ-હારની રક્ષા કરવા એક કલ્પ સુધી અવતાર લઈ ત્યાં લીલા કરે છે ૪૧ લોકનો જેટલો વિસ્તાર છે તેટલો અલોકનો પણ વિસ્તાર છે જે અલોક લોકલોકા-ચળની બહારના ભાગમા આવેલો છે અને તે અલોક-કની પેલી તરફ યોગીશ્વરોને મળતી પરમ ગતિનું સ્થાન છે આકાશ અને ભૂમિની વચ્ચે એટલે બ્રહ્મા-ડની નીચે અને ઉપરના ભાગની વચ્ચે સૂર્ય ભગ-વાન છે સૂર્યની અને બ્રહ્માડની ઉપરના ગોળાની વચ્ચે પચ્ચીસ કરોડ યોજનનું અંતર છે તેમ નીચેના ગોળા સાથે પણ પચ્ચીસ કરોડ યોજનનું અંતર છે ૪૨-૪૩ આ ચેતન વિનાના બ્રહ્માડમા સૂર્ય વિરાટરૂપે પેઠા હોતા તેથી તે માર્તંડને નામે

ઓળખાય છે અને સુવર્ણ જેવા પ્રકાશતા પ્રદાંડ-
માંથી ઉત્પન્ન થવાને લીધે હિરણ્યગર્ભ કહેવાય છે
૪૪ સૂર્યથી દિશાઓનો, સ્વર્ગનો, પૃથ્વીનો, મોક્ષનો,
નરકનો, પાતાળનો અને બીજા સર્વ વિભાગોનો
ભાગ પડે છે ૪૫ દેવતા, પક્ષીઓ, મનુષ્યો, સર્પો,
લતાઓ ને સર્વ જીવોના આત્મા અને મનના અધિ
ષ્ટાતા ત્યા આગળ સૂર્યદેવ છે ૪૬

દેવતિર્થકમનુષ્યાણાં સર્ગાસુપસર્વીઠધામ ।
સર્વજીવનિકાયાનાં સૂર્ય આત્માદગીશ્વર ૪૬
હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે પંચમસ્કંધે
વિંશતિતમોઽધ્યાય

અધ્યાય ૨૧ મા. †

સૂર્યનું રાશિઓમાં પ્રભુ.

શ્રીશુક ઉવાચ

પતાવાનેવ મૂલયસ્ય સામ્રવેશ ।

પ્રમાણલક્ષણતો વ્યાખ્યાત ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-ભૂમડળના પ્રમાણ અને
લક્ષણોના આટલો વિસ્તાર કદા ૧ ભૂમડળના વિસ્તાર
ઉપરથી આકાશમડળનું માપ ગણાય છે. જેમ કે
ચોળાની દાળમાંથી એક દાળથી બીજીનું માપ બાણ
વામાં આવે છે તેમ ભૂગોળના માપ ઉપરથી ખગો
ળનું માપ બાણવામાં આવે છે પૃથ્વી અને આકાશ
ખન્નેની વચ્ચે અ તરિક્ષ આવેલું છે અને તે ખન્નેની
સાથે વળગેલું છે ૨ એ અ તરિક્ષના મધ્યમાં રહેલા
સૂર્યનારાયણ ત્રણે લોકને તપાવે છે અને પોતાના
પ્રકાશથી ત્રણે લોકને ઉજ્જવળ કરે છે તે સૂર્ય
ઉત્તરાયણ, દક્ષિણાયન તથા વૈષુવત નામની મહ,
શીઘ્ર અને સમાન ગતિથી સમય પ્રમાણે ઉપરના,
નીચેના તથા સપાટ માર્ગમાં થઈ મકર રાશિઓમાં
દિવસોને તથા રાત્રિઓને લાખા ટુંકા તથા સરખા
કરે છે. ૩ જ્યારે મેષ તથા તુલા રાશિમાં તે હોય
છે ત્યારે દિવસ અને રાત્રિ સરખા થાય છે જ્યારે
વૃષ, મિથુન, કર્ક, સિંહ ને કન્યા રાશિમાં હોય છે
ત્યારે દિવસો મોટા અને રાત્રિઓ મહિને મહિને

† આ અધ્યાયમાં ગિરતર કાળ ચક્રવંટે પ્રમણ કરતા
બ્રહ્માને સૂર્યનું રાશિઓમાં જુગ અને રાશિઓની ગતિ
પ્રમાણે લોકની મર્યાદા કહેવામાં આવશે.

એક એક ઘડી ઝોલી થતી બાય છે. ૪ જ્યારે તે
વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુમ્ભ અને મીન રાશિઓમાં
હોય છે ત્યારે દિવસો નાના અને રાત્રિઓ મોટી
થાય છે ૫ સૂર્ય દક્ષિણાયનમાં આવે ત્યાં સુધી
દિવસો વધે છે અને ઉત્તરાયણમાં બાય ત્યાં સુધીમાં
રાત્રિઓ વધે છે ૬ આ પ્રમાણે માનસોત્તર પર્વ-
તને ફરતા નવ કરોડ અને એકાવન લાખ યોજનનો
માર્ગ તે ઝોળા જે છે માનસોત્તર પર્વત ઉપર
મેરુની પૂર્વ દિશામાં દેવધાની નામે ઇંદ્રની પુરી છે,
દક્ષિણ દિશામાં યમ રાજાની સયમની નામે પુરી
છે, પશ્ચિમ દિશામાં વરુણની નિમ્લોચની નામે પુરી
છે અને ઉત્તર દિશામાં સોમની વિભાવરી નામે પુરી
છે તે તે પુરીઓમાં સમય પ્રમાણે પ્રાણીઓને
પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં લગાડનારા સૂર્યોદય, મધ્યાહન,
સૂર્યાસ્ત અને મધ્યરાત્ર વગેરે થયા કરે છે. જેઓ
મેરુની દક્ષિણ દિશામાં રહે છે, તેઓને ઇંદ્રની
પુરીથી ઉદ્યાદિક થાય છે, જેઓ મેરુની પશ્ચિમ
દિશામાં રહે છે તેઓને યમની પુરીથી ઉદ્યાદિક
થાય છે, જેઓ મેરુની ઉત્તર દિશામાં રહે છે
તેઓને વરુણની પુરીથી ઉદ્યાદિક થાય છે અને
જેઓ મેરુની પૂર્વ દિશામાં રહે છે તેઓને
સોમની પુરીથી ઉદ્યાદિક થાય છે. ૭ મેરુ પર્વત
ઉપર રહેનારા લોકોને સૂર્ય સદા મધ્યાહન કાળના
જેવો જ તપ્યા કરે છે અને તે નક્ષત્રોની સામે
ગતિ કરીને મેરુને પોતાની ડાબી તરફ રાખીને ફરે
છે, તોપણ મેરુ પર્વત પ્રવહ નામના ફરતા જ્યો-
તિશ્ચક્રને લીધે સૂર્યની જમણી તરફ રહે છે ૮ સૂર્ય
જ્યા આગળ ઉદય પામે છે, ત્યાંથી બરાબર સમ-
રેખામાં અસ્ત પામે છે અને જ્યાં મધ્યાહન
થાય છે ત્યાંથી બરાબર સમાન રેખામાં મધ્ય રાત્રી
થાય છે જેઓ સૂર્યને દેખે છે તેઓ સૂર્ય જ્યારે
બરાબર સમરેખામાં આવેલા સામા સ્થાનમાં બાય
છે ત્યારે તેને દેખતા નથી ૯ સૂર્ય ઇંદ્રની પુરીમાંથી
આલે છે, તે પદર ઘડીમાં સવાળે કરોડ સાડા બાર
લાખ અને પચીસ હજાર યોજનનો વિસ્તાર કાપે
છે ૧૦ આવી રીતે પદર ઘડીમાં ઉપર કદા પ્રમાણે
તે માર્ગ વટાવીને યમની પુરીમાંથી વરુણની પુરીમાં

બધ છે ને વરુણની પુત્રીમાંથી સોમની પુત્રીમાં બધ
છે ને સોમની પુત્રીમાંથી પાછા ઇંદ્રની પુત્રીમાં બધ
છે, તેમ જ બીજા સોમ વગેરે ગ્રહો નક્ષત્રોની સાથે
જ્યોતિષક્રમાં ઉદય પામે છે અને નક્ષત્રોની સાથે
જ તેમનો અસ્ત થાય છે ૧૧

આ પ્રમાણે વેદરૂપ સૂર્યનો રથ એક મહૂર્તમાં
ચારે પુરીઓને ફરીને ચોત્રીસ લાખ અને આઠસો
ચોળનનો વિસ્તાર કાપે છે ૧૨ જે સૂર્યના રથનું
સ વત્સર (વર્ષ) રૂપ એક પૈડું બાર આરા (માસ)
વાળું છે, છ (ઋતુ) પાટાવાળું છે અને ત્રણ
(શિયાળો, ઉનાળો અને ચોમાસુ) કુડળીઓવાળું
છે. તેના અક્ષનો-આકાશનો ઉપરનો ભાગ મેરુ પર્વ
તની ઉપર આવેલો છે, જેની અદર પરાવેલું અને
ધાણીની પેઠે ફરતું સૂર્યના રથનું પૈડું માનસોત્તર
નામે પર્વત ઉપર ફર્યા કરે છે ૧૩ તે અક્ષમા બીજો
અક્ષ છે, જે માપમા પ્રથમના અક્ષનો એક ચતુર્થાંશ
છે તે અક્ષ ધાણીની પેઠે ફરતો ફરે છે અને તેનો
ઉપરનો ભાગ ધ્રુવમા રહે છે ૧૪ રથની છત્રી
છત્રીસ લાખ ચોળન લાખી અને તેના એક ચતુ-
ર્થાંશ જેટલી પહોળી છે. સૂર્યના રથની ઘોસરી પણ
તેટલી જ મોટી છે, જેમા વરુણે જોડેલા ગાયત્રી
વગેરે છ હના નામવાળા સાત ઘોડાઓ સૂર્યના રથને
ખે ચે છે ૧૫ સારથિના કામમા જોડાયેલો સૂર્યનો
સારથિ અરુણ સૂર્યની આગળ ખેસે છે, તોપણ તેનું
મુખ આધમણી દિશા તરફ રહે છે ૧૬ અ ગુહાના
ટેરવા જેટલી કાચાખાળા વાલખિલ્ય નામે સાઠ હજાર
ઋષિઓ સૂર્યની આગળ સ્તુતિ કરવા માટે રહે છે
તેઓ સૂર્યની આગળ ઉભા રહી સ્તુતિ કરતા ચાલે
છે. ૧૭ બીજા ઋષિઓ, ગ ધર્વો, અપ્સરાઓ, નાગો,
યક્ષો, રાક્ષસો અને દેવતાઓ જેઓ એક એક ગણુતા
ચૌદ અને બપ્પે ગણુતા સાત સાતના ગણુ ગણુાય
છે, તેઓ જોડું થઈને મહિને મહિને ભિન્ન ભિન્ન
નામ ાળા સૂર્ય નારાયણની જુદા જુદા વૈદિક કર્મો
કરીને સેવા કરે છે આ આખા ભૂમ ડળનું માપ
સાડા નવ કરોડ અને એક લાખ ચોળન છે, તેમા
સૂર્ય એક ક્ષણમા જો હજાર ચોળન અને જો ગાઉ
જેટલો વિસ્તાર કાપતા ફરે છે ૧૮

લક્ષોત્તર સાર્દનવકોદિયોજનપરિમંદલ
બુવલયમ્બ । કળેનસગવ્યુસ્યુત્તર

વિસહસ્રયોજનામિ સ મુક્તે ॥ ૧૯ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चमस्कन्धे
एकविंशतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૨ મો. †

ગ્રહોની ગતિનાં શુભાશુભ ફળ.

રાજોવાચ

यदेतद्भागवत आदित्यस्य मेरु ध्रुव च प्रदक्षि-
णेन परिक्रामतो राशीनामभिमुखं प्रचलित
चाप्रदक्षिण भगवतोपवर्णितममुष्य वय कथमनु
मीमहीति ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું -હે શુકદેવજી ! આપે
કહ્યું કે મેરુ અને ધ્રુવને જમણી તરફ રાખીને ફર-
નારા ભગવાન સૂર્યનારાયણ રાશિઓની સામે ચાલે
છે તેમજ મેરુ અને ધ્રુવ પોતાના ડાબા પડખા
ઉપર રહે તેમ પણ ચાલે છે એ પ્રમાણે સૂર્યનું પર-
સ્પર વિરુદ્ધ ચાલવું એમ કેમ માની શકીએ ? ૧

શુકદેવજી કહે છે- જ્યારે કુ ભારતું ચાક ફરતું
હોય ત્યારે તેને આધારે રહેલા કીડી વગેરે પ્રાણી-
ઓની ગતિ તેની ગતિથી જુદા પ્રકારની હોય છે.
કારણ કે, તેની જુદી જુદી જગાઓમા પણ તે રહેલા
જેવામા આવે છે, તેમજ નક્ષત્રોની રાશિઓ ઉપરથી
જાણવામા આવતું કાળચક્ર જે ધ્રુવની અને મેરુની
જમણી તરફ ફોડે છે, તેની સાથેજ તેને આધારે
રહેલા સૂર્યાદિક ગ્રહો જો કે ફર્યા કરે છે તોપણ
ગ્રહોની ગતિ જુદા પ્રકારની હોય છે, કારણ કે તેઓ
બીજા નક્ષત્રોમા અને બીજી રાશિઓમા જેવામા
આવે છે અર્થાત્ કાળચક્રની ગતિને લીધે મેરુ અને
ધ્રુવ તેમના જમણા પડખા પર રહે છે અને તેઓ
પોતાની ગતિવડે રાશિઓની સામે ચાલે છે, અને
તેથી મેરુ અને ધ્રુવ તેની ડાબી બાજુએ રહે છે ૨
તે ભગવાન સૂર્ય, આદિ પુરુષ ને સાક્ષાત્ નારાયણ
છે મોટા વિદ્વાનો પણ વેદ વડે તેમને જાણવાની

† આ અન્યાયમા ચંદ્ર, શુક્ર વગેરે ગ્રહોના ઉત્તરોત્તર
સ્થાનકો કહેવાશે તથા તે તે ગ્રહોની ગતિ ઉપરથી મનુષ્યોને
મળતા શુભાશુભ ફળો કહેવાશે

ઈશ્વર કરે છે તે લોકોના કલ્યાણ માટે વેદરૂપ તથા બ્રહ્મ બ્રહ્મ સમયે કરેલા કર્મોને લીધે જીવને શુદ્ધ કરનારા પોતાના સ્વરૂપના બાર વિભાગ કરીને વસત આદિ છ જાતો આપી, તેઓમા પ્રાણીઓના પ્રારબ્ધ પ્રમાણે ટાઢ, તડકો, વરસાદ વગેરે ધર્મો ઉત્પન્ન કરે છે. ૧ વર્ણ અને આશ્રમના આચારને પાળનારા પુરુષો આ લોકમા વેદવિદ્યાથી નાના મોટા કર્મોથી ને યોગસાધનાઓથી તેમનું શ્રદ્ધાથી યજન કરતા પરિશ્રમ વિના કલ્યાણ સ પાદન કરે છે. ૪ સર્વ લોકોના આત્મારૂપ તે આકાશ અને પૃથ્વીની વચ્ચે આવેલા અતરિક્ષમા રહેલા કાળચક્રની મધ્યે રહેલા છ રાશિઓના નામ ઉપરથી જેમના નામ પાડેલા છે, એવા વર્ષના અવયવભૂત બાર માસનો ઉપલોગ કરે છે. બે પખવાડીઓનો એક મહિનો ગણાય છે અને એ પિતૃઓનો એક દિવસ અને એક રાત્રિ કહેવાય છે અને ચંદ્રના માન પ્રમાણે તે મહિનો ગણાય છે સૂર્ય સવા બે નક્ષત્રનો ઉપલોગ કરે ત્યારે એક મહિનો થયો કહેવાય છે અને તે મહિનો સૂર્યના માન પ્રમાણે ગણાય છે સૂર્ય જેટલા કાળમા બે રાશિને ભોગવે તેટલો સમય જનુ કહેવાય છે, અને તે વર્ષનો એક અવયવ કહેવાય છે. ૫ સૂર્ય જેટલા સમયમા આકાશનો અર્ધ ભાગ ફરી રહે તેટલા કાળને અયન કહે છે. ૬ સ્વર્ગ અને પૃથ્વીના મડળની વચ્ચે આવેલા આકાશમડળને જેટલા કાળમા સૂર્ય ફરી વળે તેટલા સમયને વર્ષ કહે છે આ વર્ષમા સૂર્યની ધીમી, ઉતાવળી તથા સમાન એવી ત્રણ ગતિઓ થાય છે વર્ષમા સૂર્યના પાંચ ભેદો કહેલા છે.-સ વત્સર, પરિવત્સર, ઇંડાવત્સર, અનુવત્સર અને વત્સર ૭

તે પ્રમાણેજ ચંદ્રમા સૂર્યના ફિરલોની ઉપર એક લાખ યોજન દૂર જોવામા આવે છે અને તેની ગતિ એટલી તો ઉતાવળી છે કે તે એક વર્ષમા જેટલું ચાલે છે તેટલું ચંદ્રમા બે પખવાડિયામા ચાલે છે સૂર્ય જેટલું મહિનામા ચાલે છે તેટલું ચંદ્રમા સવા બે દિવસમા ચાલે છે અને સૂર્ય જેટલું એક પખવાડિયામા ચાલે છે તેટલું ચંદ્રમા એક દિવસમા ચાલે છે. ૮ જેમા ચંદ્રમાની કળાઓ પૂર્ણ થતી ભય

છે તે શુકલ પક્ષ દેવતાઓનો દિવસ ગણાય છે. તથા જેમા ચંદ્રમાની કળાઓ ઓછી થતી ભય છે તે કૃષ્ણ પક્ષ પિતૃઓનો દિવસ ગણાય છે આ પ્રમાણે ચંદ્ર, શુકલ પક્ષ અને કૃષ્ણ પક્ષવડે દેવતાઓના અને પિતૃઓના દિવસ તથા રાત્રિઓ નિર્માણ કરે છે, અન્નમય હોવાથી સર્વ જીવોના સમૂહને જીવાડે છે અને તેટલા માટેજ જીવરૂપ ગણાતો ચંદ્ર ત્રીસ સુદૂર્ત એટલે સાઠ ઘડી એક એક નક્ષત્રને ભોગવે છે. ૯ ભગવાન ચંદ્રમા સોળ કળાવાળા છે તે મનોમય, અન્નમય તથા અમૃતમય છે દેવતા, પિતરો, મનુષ્ય, ભૂત, પશુ, પક્ષીઓ, સર્પ અને લતાઓને જીવન આપવું અને તૃપ્ત કરવા એ તેમનો સ્વભાવ હોવાથી તે 'સર્વમય' કહેવાય છે. ૧૦ ચંદ્રમાની ઉપરલાખ યોજન દૂર નક્ષત્રો આવેલા છે અને ઈશ્વરે કાળચક્રમા જોડેલા તે મેરુપર્વતની પ્રદક્ષિણા કરે છે અભિજીતની સાથે ગણતા તે અઠ્ઠાવીસ છે. ૧૧ તેની ઉપર બે લાખ યોજન દૂરથી શુક્રનો તારો જોવામા આવે છે તે સૂર્યની આગળ પાછળ તથા તેની સાથેજ ઉતાવળી, ધીમી અને સરખી ગતિવડે તેની માફક ફરે છે, એમ ઘણું કરીને તેની ગતિ ઉપરથી જણાય છે શુક્ર નિત્ય લોકોને અનુકૂળ રહે છે અને જળની વૃદ્ધિને અટકાવનાર ગ્રહને શાત કરીને જળની વૃદ્ધિ કરે છે. ૧૨ બુધને પણ શુક્રના જેવો કહેલો છે. બુધ ચંદ્રમાનો પુત્ર થાય છે અને તે શુક્રની ઉપર બે લાખ યોજન દૂર રહેલો છે તે ઘણું કરીને સર્વ લોકોનું શુભ કરે છે, પરંતુ બ્યારે સૂર્યથી વિખુટો પડે છે ત્યારે પોતાના અતિચારથી વૃથા વાદળોના તથા અનાવૃદ્ધિના ભયની સૂચના કરે છે. ૧૩ બુધની ઉપર બે લાખ યોજન દૂર મંગલ રહેલો છે તે જો વક્રગતિથી ચાલતો ન હોય તો ત્રણ ત્રણ પખવાડિયે એક એક રાશિને એમ બાર રાશિઓને ભોગવે છે તે ગ્રહ ઘણું કરીને અશુભ અને દુઃખ દેનાર છે. ૧૪ મંગળ ઉપર બે લાખ યોજન દૂર બૃહસ્પતિ છે તે વક્રગતિથી ચાલતો ન હોય તો ઘણું કરીને એક વર્ષે એક એક રાશિને ભોગવે છે અને તે પ્રાણીઓના કુળને અનુકૂળ રહે છે. ૧૫ બૃહસ્પતિની ઉપર બે લાખ યોજન દૂર શનૈશ્વર રહેલો છે, તે એક એક

રાશિને ત્રીસ ત્રીસ મહિના સુધી ભોગવે છે અને તેટલાંજ વર્ષોએ સર્વ ગ્રહોને ફરી રહે છે તે ધણુ કરીને સર્વને દુ.ખી કરે છે ૧૧ શનૈશ્વરની ઉપર અગિયાર લાખ યોજન દૂર સપ્તર્ષિઓ રહેલા છે, સપ્તર્ષિઓ જગતનું કલ્યાણ કરતા ભગવાન વિષ્ણુના પરમ ધામરૂપ ધ્રુવની પ્રદિક્ષણ કર્યા કરે છે * ૧૭

તત ઉત્તરસ્માદપય પૃથ્વાદશલક્ષ યોજનાંતર
ઉપલભ્યન્તે ય એવ લોકાનાં શમનુભાવયતા
મગવતો વિષ્ણોર્યત્પરમપદં પ્રવક્ષિણ પ્રક્રમન્તિ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे
द्वाविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૩ મો. †

જ્યોતિશ્ચક્ર અને ધ્રુવ.

શીશુક ઉવાચ

अथ तस्मात्परतत्त्वयोद्देशलभयोजनान्तरतो यत्त-
द्विष्णोः परम पदममिव दन्ति यत्र ह महाभा-
गवतो ध्रुव औत्तानपादिरग्नि नैरेण प्रजापतिना
क्रतुपेन धर्मेण च समकालयुग्मिः सवहुमान
वक्षिणतः क्रियमाण इदानीमपि कल्पजीविना-
माजीव्य उपास्ते तस्येदानीमाव उपवर्णिता ॥

શુકદેવજી કહે છે-સપ્તર્ષિઓની ઉપર તેર લાખ યોજનને છેટે વિષ્ણુનું પરમ ધામ આવેલું છે, જ્યાં ભગવાનના ભક્ત અને પ્રિયવ્રત રાજાના પુત્ર ધ્રુવ રહે છે કદપ સુધી જીવનાર જીવોના આધાર અને એક ખીજાની સાથે રહેનાર અગ્નિ, ઇંદ્ર, પ્રજાપતિ, કશ્યપ તથા ધર્મ નક્ષત્રરૂપે તે ધ્રુવની પ્રદિક્ષણ કર્યા કરે છે, ધ્રુવનો મહિમા હું આગળ અનુર્થ ૨૬ ધમા જણાવી ગયો છું ૨ કેઈ દિવસ નહિ અટકનારા અને જેમનો વેગ જાણવામા આવતો નથી એવા ભગવાન કાળને લીધે ગ્રહ, નક્ષત્ર વગેરે સર્વ જ્યેષ્ઠિશ્ચક્રો કર્યા કરે છે ઇંદ્રે તે સર્વ ગ્રહોને તથા નક્ષત્રોને

* આ બધુ મૂળાળ અને ખગોળનું વર્ણન પાશ્ચાતિક કથાઓને લગતું છે અસંભવના આર્થો જેઓ ખગોળમા કલ્પાઈ હતા તેમનું માનવું આવું ન હવું અનુવાદક

† આ અધ્યાયમા જેને આધારે જ્યોતિશ્ચક્ર રહેલું છે એવા ધ્રુવ સ્થાનનું વર્ણન કરવામા આ ૫૨, શ્રીહરિની બળ-દના આકારમા સ્થિતિ કહેવાશે.

બાંધવા માટે ખીલા રૂપે નિર્માણ કર્યા હોય એવા ધ્રુવ નિત્ય પ્રકાશ કર્યા કરે છે ૨ જેમ ખજામાં હાલરે બેઠેલા બળદો પોતાના સ્થાનકમા રહીને ધાન્યને છુટું કરે છે તેમ તારાગણો અને નક્ષત્રો વગેરે ઉપર કહેલા કાળચક્રના બહારના ને અંદરના ભાગમાં બેઠાઈ વાયુની પ્રેરણાથી ધ્રુવનો આશ્રય કરી એક કદપ સુધી કર્યા કરે છે વાદળા અને પક્ષીઓ જેમ પોત પોતાના કર્મની સહાયતાથી વાયુને વશ રહી આકાશમા ઉડ્યા કરે છે તેમ પ્રકૃતિ અને પુરુષના સંયોગથી એક સાથે ગેઠવાયલા અને કર્મ પ્રમાણે જેમની ગતિ નિર્માણ થયેલી છે એવા તારાઓ આકાશમા કર્યા કરે છે ૩ જ્યોતિશ્ચક્ર વિશાળ આકાશમા બળદના હાલરાની માફક રહેલું છે આ પ્રમાણે કેટલાએક પડિતો જ્યોતિશ્ચક્રનું વર્ણન કરે છે ૪ મસ્તક નીચું કરી શરીરનું કુડાળું વાળીને બેઠેલા જ્યોતિશ્ચક્ર રૂપી બળદના અગ્રભાગમા ધ્રુવ રહેલા છે તેના પુછડામા પ્રજાપતિ અગ્નિ, ઇંદ્ર અને ધર્મ રહેલા છે પુછડાના મૂળમા ધાતા અને વિધાતા રહેલા છે કટિમા સપ્તર્ષિઓ રહેલા છે, જમણી તરફ કુડાળું વાળીને બેઠેલ તે બળદના જમણા પડખામાં ઉત્તર દિશા તરફ ફરનારા અભિજિત આદિ નક્ષત્રથી માડીને પુનર્વસુ સુધીના ચૌદ નક્ષત્રો રહેલા છે અને ડાબા પડખામા દક્ષિણ દિશા તરફ ફરનારા પુષ્ય નક્ષત્રથી આદિ લઈ ઉત્તરાષાઢા સુધીના ચૌદ નક્ષત્રો રહેલા છે, જેને લીધે કુડાળી પેઠે જેમનું શરીર ગોળાકાર છે, એવા તે નક્ષત્રરૂપ બળદના બન્ને પડખાના અવયવો સરખી સખ્યામા રહેલા છે અજવીશિ (પિતૃયાન) બળદની પીઠ ઉપર રહેલી છે અને પેટમાં અકાશગંગા રહેલી છે ૫ વગી તેના જમણા અને ડાબા નિતમ ઉપર પુનર્વસુ ને પુષ્ય નક્ષત્રો રહેલા છે. પાછલા જમણુ ને ડાબા પગોમા આદ્રા અને અશ્લેષા નક્ષત્રો રહેલા છે, તેના જમણા અને ડાબા નાકમાં અભિજિત અને ઉત્તર.ષાઢા રહેલા છે, જમણી ને ડાબી આખમા અનુક્રમે શ્રવણ અને પૂર્વાષાઢા રહેલાં છે જમણા અને ડાબા કાનમા ધનિષ્ઠા અને મૂળ નક્ષત્ર રહેલા છે ડાબા પડખાના હાડપિ જરેમાં દક્ષિણ દિશા તરફ ગતિ કરનારા મધ્યા વગેરે નક્ષત્રો

રહેલાં છે, અને તેનાથી સામા સ્થાનમાં એટલે જમ-
ણા પડખાના હાડપિં જરોમાં ઉત્તર તરફ ગતિ કર-
નારાં મૃગશીર્ષ આદિ નક્ષત્રો રહેલા છે જમણા અને
ડાબા ખભામાં શતભિષા અને જેષ્ઠા રહેલા છે ^૧
ઉપલા ઓઠમાં અગસ્તિ, નીચેના ઓઠમાં યમ, મુખ-
માં મ ગળ, ઉપસ્થમાં શનૈશ્વર, ખુધમાં ધૃતસ્થપતિ,
વક્ષસ્થળમાં સૂર્ય, હૃદયમાં નારાયણ, મનમાં ચ દ્રમા,
નાભિમાં શુક્ર, સ્તનમાં અશ્વિનીકુમારો, ગળામાં રાહુ
સર્વ અંગોમાં કેતુઓ અને રોમમાં સર્વ તારાગણ
રહેલો છે ^૭ આ રીતે ભગવાન વિષ્ણુનું સર્વ દેવ
તામય રૂપ છે. મનુષ્યે નિરંતર વાણીને નિમયમાં
રાખી ભગવાનના રૂપના દર્શન કરી નીચેનો મંત્ર
લાળીને તેમની સ્તુતિ કરવી તેજના આશ્રયરૂપ
કાળચક્રરૂપ ને કાળના પતિ એવા મહા પુરુષને અમે
નમસ્કાર કરીએ છીએ, ને તેમનું ધ્યાન ધરીએ
છીએ ^૮ અહ, નક્ષત્ર ને તારાગણ સર્વ દેવતારૂપ,
ત્રણ કાળરૂપ, ઉપર કહેલા મંત્રનો જપ કરનારાએ ના
પાપનો નાશ કરનાર એવા શિશુમાર ચક્રને જે મનુષ્ય
ત્રણે કાળ નમસ્કાર કરે અને સભારે તે, મનુષ્યનું
તે તે સમય ઉપર થયેલું પાપ નાશ પામે છે ^૯

મહર્ષેતારામયમાધિદૈવિક પાપાપહ
મન્ત્રકૃતાં ત્રિકાલમ્ ।

નમસ્યત સ્મરતો વા ત્રિકાલ

નશ્યેત તત્કાલજમાનુ પાપમ્ ॥ ૧ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे

त्रयोविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૪ મો. †

અહોનું ને પાતાળોનું વર્ણન.

શ્રીશુક ઉવાચ

મન્વસ્તાત્સવિતુર્યોજનાયુતે સ્વર્માંનુર્નક્ષત્રવ-
ચરતીત્યેકે યોસાવમસ્ત્વ મહત્ત્વ ચાલમન
મગવદ્વનુકપયા સ્વયમસુરાપન્નવઃ સૈંદિકેયો
હ્યતર્હસ્તસ્ય તાત જન્મ કર્માણિ ચોપરિ
દ્યાઘ્વસ્યામ. ॥ ૧ ॥

† આ અધ્યાયમાં સૂર્યની નીચે આવેલા રાહુ વગે-
રેની ક્રમવાર સ્થિતિ કહેવામાં આવશે તથા અતલ આદિ
સાત પાતાળોની મર્યાદા કહેવામાં આવશે

શુકદેવેણ કહે છે-રાહુ, સૂર્યની નીચે દશ
હજાર યોજન દૂર રહી નક્ષત્રની પેઠે ફરે છે. અશુ-
રોમાં અધમમાં અધમ અને સિંહિકાનો પુત્ર રાહુ,
કે જે અમરપણાને તેમજ ગ્રહપણાને પામ્યો હતો
તે ભગવાનની કૃપાથી અમરપણાને તથા ગ્રહપણાને
પામ્યો છે તેના જન્મની અને ચરિત્રોની કથા
આગળ અષ્ટમ સ્કંધમાં કહીશું ^૧ આખા જગતને
તપાવનાર રવિનું મડળ વિસ્તારમાં દશ હજાર યોજન
છે, ચંદ્રનું મડળ વિસ્તારમાં બાર હજાર યોજન છે
અને રાહુનું મડળ વિસ્તારમાં તેર હજાર યોજન
છે રાહુએ અમૃતનું પાન કરતી વેળાએ સૂર્ય અને
ચંદ્રની વચ્ચે બેસીને બન્નેને ખુબ અડચણ કરી
હતી તે ઉપરથી સૂર્ય તથા ચંદ્રમાંએ ભગવાનને
'આ રાહુ છે' એમ કહ્યું તેથી તે સૂર્ય અને ચંદ્રની
સાથે વૈર રાખે છે અને અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાને
દિવસે તેમને ગ્રસે છે ^૨ ભગવાને બન્નેની રક્ષા
કરવા માટે પોતાનું સુદર્શન ચક્ર રાખેલું છે વાર-
વાર ફર્યા કરતા અને અસહ્ય તેજવાળા સુદર્શન
ચક્રની સામે તે બે ઘડી ઉભો રહે છે અને મનમાં
ખિન્ન થઈ ત્રાસ પામીને છેટેથીજ પાછો વળી બાથ
છે રાહુ સૂર્ય તથા ચંદ્રમાંની સામે જેટલી વાર
ઉભો રહે છે તેટલા સમયને લોકો 'ગ્રહણ' કહે
છે ^૩ તે રાહુની નીચે દશ હજાર યોજન દૂર સિદ્ધ,
ચારણ ને વિદ્યાધરોના સ્થાનો આવેલા છે ^૪ તેઓની
નીચે યક્ષ, રાક્ષસ, પિશાચ, પ્રેત તથા ભૂતગણોને
વિહાર કરવાનું સ્થાન અતરિક્ષમાં આવેલું છે એ
અતરિક્ષ સુધી પવન ભેરથી વાય છે અને વાહજા
ભેવામાં આવે છે ^૫ તેઓની નીચે સો યોજન
દૂર આ પૃથ્વી આવેલી છે હ સ, ચાસ, શકરા અને
ગરુડ વગેરે મોટા પક્ષીઓ સો યોજન સુધી ઉંચે
ઉડી શકે છે ^૬ પૃથ્વીના વિકાસોની મર્યાદા જેવી
હતી તેવી મે તમારી આગળ વર્ણવી હવે પૃથ્વીની
નીચેના ભાગોનું વર્ણન કરું તે સાંભળો

પૃથ્વીની નીચે સાત પાતાળ છે તે પ્રત્યેકની
ઉંચાઈ અને પહોળાઈ દશ હજાર યોજન છે તે
સાત પાતાળના નામો આ પ્રમાણે છે અતલ,
વિતલ, સુતલ, તલાતલ, મહાતલ, રસાતલ અને

પાતાલ ૭ પૃથ્વીની શુક્રાંશી પાતાળોમા ગૃહસ્થા શ્રમી એવા દૈત્યો, દાનવો અને સર્પ સ્વર્ગ કરતા પણ અધિક સુખ ભોગવે છે. ઐશ્વર્ય, આનંદ ને વિભૂતિઓવાળા હોવાથી ઘણી સમૃદ્ધિવાળા ધરમા, ઉદ્યાનમા, રમવાના તથા વિહાર કરવાના સ્થાનકોમા તેઓ સપત્નીક રહેતા બહુ પ્રકારના વિનોદો અને વિહાર કરે છે ઇશ્વર પણ તેઓની કામના ભગ કરી શક્તા નથી અને તેમના સ્ત્રી, પુત્ર, બધુ, સ્નેહી અને પરિજનો નિત્ય આનંદમા તથા પ્રભુચ રસમા શુદ્ધતાન રહે છે ૮ હે મહારાજ! માયાવી મયદાનવે પાતાળોમા ઘણી નગરીઓ બાધેલી છે, જે નગરીઓ અનેક જાતના ઉત્તમોત્તમ મણિઓથી રચેલા વિચિત્ર મંદિરોથી, કિલ્લાઓથી, દરવાજાઓથી, સભાસ્થાનોથી, વિશ્રામ સ્થાનકોથી ચૌટાથી અને બીજા અનેક સ્થાનોથી શોભી રહેલી છે તથા જેઓની શોભાયમાન બનાવેલી ભૂમિઓ નાગના તથા અસુર લોકોના દંપતીઓથી તથા કબૂતર, પોપટ અને મેનાઓથી ભરપુર રહે છે પાતાળના રાજાઓના ઉત્તમ રાજમહાલયોથી તે નગરી શોભી રહેલી છે અને તે ચારે તરફ ઝળઝળાટ પ્રકાશ મારે છે ૯ ત્યા ઉદ્યાનોમા પુષ્પ, ફળ, શુદ્ધા અને મનોહર પદ્મવોથી નમી પડેલી સુદર ડાળીઓવાળા અને લતાઓથી આલિંગન કરાયેલા વૃક્ષોની શોભા જોનારને અત્યંત આદહાદક લાગે છે વળી ત્યા જાતજાતના પક્ષીઓના જોડા જેમાં રહે છે, એવા નિર્મળ જળથી ભરેલા જળાશયોની શોભા બહુ રમણિક લાગે છે માછલાઓના ઉછળવાથી તરંગિત થતા પાણીમા કમલ, કુસુમ, કુવલય, પોરણા, શ્યામ કમળ, રાતા કમળ અને શતપત્ર વગેરેના વનોમા વાસ કરનારા પક્ષીઓના અખંડ વિહારોને લીધે અને જાતજાતના મધુર સ્વરાદિકથી ઇન્દ્રિયોને આનંદ મળે છે, તેથી ત્યા આગળના ઉદ્યાનો સ્વર્ગની શોભા કરતા પણ અધિક રમણીય લાગે છે ૧૦ જ્યા આગળ સૂર્ય વગેરે ન હોવાને લીધે રાત્રિ દિવસ વગેરે કાળના વિભાગોનો ભય રહેતો નથી ૧૧ વળી ત્યા મોટામોટા નાગોના મસ્તક મણિઓ સર્વ અધારાનો નાશ કરે છે ૧૨ જ્યા વસનારા પ્રાણી-

ઓને દિવ્ય ઓષધિઓ, રસો, રસાયનો, અન્ન અને પાનનો ઉપભોગ કરવાથી આધિ, વ્યાધિ, વળિયા અને પળિયાં, જરાદિક અવસ્થાઓ, દેહનું આયુ પડવું, પરસેવો અને થાક ઇત્યાદિ કંઈ ઉદ્વેગ વગેરે કદી થતું નથી ૧૩ વળી ત્યા વસતા ભાગ્યશાળી લોકોનું ભગવાનના તેજસ્વી સુદર્શન ચક્ર વિના બીજા કોઈથી મૃત્યુ થતું નથી ૧૪ તે ચક્ર જ્યારે પાતાળમા પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે દૈત્યોની સ્ત્રીઓના ગર્ભો ઘણું કરીને સ્ત્રી જાય છે ૧૫ અતળ નામે પહેલા પાતાળમા મયદાનવનો પુત્ર બલાસુર રહે છે તેણે પાતાળમા છન્નુ પ્રકારની માયાઓ કરેલી છે જેમાની કેટલીક માયાઓને તો કેટલાએક હજી સુધી ધારણ કરી રહ્યા છે એ બલાસુર બળાસુ ખાતો હોતો તેવામા તેના મુખમાથી સ્વૈરિણી, કામિની તથા પુશ્વલી (અત્યંત ચચળ મનોવૃત્તિ વાળી) એમ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી એ સ્ત્રીઓ પાતાળમા રહેલા પુરુષને સોનાનો રસ પાઇને સમર્થ પુરુષાતનવાળા બનાવે છે અને પછી પોતાના અસાધારણ વિલાસો સાથે અત્યંત પ્રેમ પૂર્વક, મદમદ હસવાથી, પરિહાસવાળા ભાષણ કરવાથી તથા આલિંગન વગેરે કરવાથી તેમને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રમાડે છે સોનાના રસનું પાન કરીને પોતાને દશ હજાર હાથીના જેવો બળવાન ગણતો મદાધ પુરુષ માને છે કે “હું ઇશ્વર છું, હું સિદ્ધ પુરુષ છું” ૧૬ અતલની નીચે વિતળ નામના પાતાળમા પોતાના પાર્શ્વ એવા ભૂતગણોથી વિઠાયેલા ભગવાન હાટકેશ્વર પ્રજાપતિની રચેલી સૃષ્ટિમા વૃદ્ધિ કરવા માટે પાર્વતીની સાથે રહે છે એ મહાદેવના તથા પાર્વતીના વીર્યમાથી હાટકી નામની એક મહાનદી નીકળેલી છે અગ્નિ, પવનની પ્રેરણાથી તે બધા સત્વને પી જાય છે અને તેને પાછું થુકી કાઢે છે ત્યારે તેમાથી હાટક નામનું સુવર્ણ થાય છે એ સુવર્ણના આભૂષણો દૈત્ય રાજાઓના અત્પુરોમા રહેનારા પુરુષો અને સુદર સ્ત્રીઓ પહેરે છે ૧૭ તેની નીચે સુતલ પાતાળમા પવિત્ર અને ઉદાર કીર્તિવાળો વિરોચનનો પુત્ર બલિરાજ રાજ કરે છે ભગવાને ઇન્દ્રનું હિત કરવાની

ઈચ્છાથી અદિતિના ઉદરમાંથી અવતાર લઈને બહુક
એવા વામનજી રૂપે થઈને બલિરાજની પાસેથી ત્રણ
લોકનું રાજ્ય હરી લેવા છતાં હયાથી તેને ઉડા પાતા-
ળમાં રાખ્યો છે. ઇન્દ્રાદિકની પાસે પણ ન હોય
એવી સમૃદ્ધિવાળી લક્ષ્મી તેની પાસે છે અને તે
નિર્ભય થઈને આરાધના કરવા ચોગ્ય ભગવાનની
સ્વધર્મ પ્રમાણે આરાધના કરતો હમણા સુધી ત્યા
રહે છે. ૧૮ સર્વ જીવોના જીવરૂપ, આત્મારૂપ પર-
માત્મા, સર્વ જીવના નિયંતા, આત્મારામ, અત્યંત
પવિત્ર અને દાનને પાત્ર એવા ભગવાન વાસુદેવનો
લાભ થતા બલિએ પરમ શ્રદ્ધાથી અને પરમ આદ-
રથી મનને સાવધ કરીને સાક્ષાત્ મોક્ષ આપનાર
પૃથ્વીનું જે દાન ભગવાનને આપ્યું હતું તેના કૃણ
તરીકે પાતાળનું રાજ્ય તેને મળેલું છે, એમ માનવું
ચોગ્ય નથી. ૧૯ કારણ કે, છીંક આવવી, રસ્તે જતા
પડી જવું, ઠેસ વાગવી વગેરે અવસ્થાઓમાં પરા-
ધીન થયેલો મનુષ્ય એકવાર પણ જો ભગવાનનું નામ
લે, તો તરત કર્મબંધનને તોડવા માટે, મુમુક્ષુ-
જનોને યોગ અને સામ્યાદિક સાધનો કરવા માટે
અનેક દુષ્ટોનો અનુભવ કરવો પડે છે તેવા કર્મ-
બંધનને તોડી નાખે છે. ૨૦ માટે ભકતોને તથા
આત્મજ્ઞાનીઓને આત્મસ્વરૂપ અને જ્ઞાન આપનાર
ભગવાનને આત્મસ્વરૂપ માનીને જે ભૂમિદાન તેણે
આપ્યું હતું, તેનું કૃણ એકલું પાતાળનું રાજ્ય જ
હોવું જોઈએ નહિ, પરંતુ મોક્ષ હોવો જોઈએ. ૨૧
ખરેખરો વિચાર કરીએ તો ભગવાને બલિરાજના
ઉપર અનુગ્રહ કર્યો જ નથી, કારણ કે, તેમણે તેને
ફરીને આત્મસ્વરૂપ ભૂલાવી દેનારો માયાવી ભોગોનું
ઐશ્વર્ય આપ્યું છે. ૨૨ ભગવાનને બલિની પાસેથી
રાજ્ય હરી લેવાનો ખીજો કોઈ ઉપાય ન મળવાથી
બિલાને મિષે તેનું માત્ર શરીર બાકી રાખીને તેની
પાસેથી ત્રણે લોકનું સર્વ રાજ્ય હરી લીધું હતું,
અને તેને વરુણના પાશોથી બાંધીને પર્વતની શુક્લના
જેવા પાતાલમાં ચાપી દીધો હતો અને તે વખતે
બલિરાજ આ પ્રમાણે બોલ્યો હતો કે-આ ઇંદ્ર
ખરેખર વિદ્વાન છતાં પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધ-
વામાં પૂર્ણ કુશલ નથી, કારણ કે, જેણે એકાત્મા

વિચારો લેવા માટે બૃહસ્પતિને મંત્રી તરીકે રાખ્યા
હતા, તે ઇંદ્રે સાક્ષાત્ ભગવાનની પાસેથી માગવા
ચોગ્ય વસ્તુ ન માગતાં ભગવાન દ્વારા પોતાને માટે
ત્રણ લોકનું રાજ્ય જ માગી લીધું, પરંતુ પરમા-
ત્માનું દાસપણું માગ્યું નહિ તે બહુતો નથી કે
અત્યંત ગંભીર વેગવાળા મહાન્ કાળની આગળ
એક મન્વંતરમાં ફરી જનારો આ ત્રણે લોકનું રાજ્ય
તે કઈ ગણતરીમાં નથી. ૨૩-૨૪ અમારા પિતામહ
પ્રહ્લાદ ખરેખરો સ્વાર્થકુશળ હતા, કારણ કે જ્યારે
તેમનો પિતા હિરણ્યકશિપુ મરી ગયો, ત્યારે ભગ-
વાને તેમને તેના પિતાનું શત્રુરહિત રાજ્ય આપવા
માગ્યું, પરંતુ તેમણે તે ભગવાનથી સિદ્ધ માનીને
લીધું નહિ, અને ભગવાનનું દાસપણું જ માગી લીધું.
૨૫ જેઓના રાગાદિક દોષ નાશ પામ્યા નથી તથા
જેઓના ઉપર ભગવાનનો અનુગ્રહ ઓછો છે, એવો
અમારા જેવો કયો પુરુષ પ્રભાવવાળા પ્રહ્લાદજીને
માર્ગે જવાની હિમ્મત કરે? ૨૬ બલિ પાતાલમાં
રહે છે અને ભગવાન જગદ્ગુરુ નારાયણ હાથમાં
ગદા ધારણ કરી બલિરાજના બારણા ઉપર પોળીઆ
રૂપે ઉભા રહે છે. પોતાના ભકતજનો ઉપર અત-
કરણથી દયા ધરનાર ભગવાને એક વખત દ્વિવિ-
જ્ય કરતો કરતો રાવણ પાતાલમાં ગયો ત્યારે પ-
ગના અશુકાની ઠેસ મારીને તેને લાખો યોજન દૂર
ફેંકી દીધો. આવા દાનવીર બલિરાજનું અસ્તિત્વ હવે
પછી કહીશું. ૨૭ સુતલની નીચે તલાતલ પાતા-
ળમાં મય નામનો દાનવરાજ રહે છે તે ત્રણ નગ-
રનો અધિપતિ છે. ભગવાન ત્રિપુરારિ શકરે ત્રણ
લોકનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી તેના ત્રણ પુરોને
બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યા હતા અને ફરીને તે
દૈત્યે શકરની કૃપાથી સ્થાન મેળવ્યું હતું. હમણા
તે માયાવીઓનો આચાર્ય મયદાનવ, શંકરની રક્ષા-
માં રહેવાથી સુદર્શન ચક્રના ભયમાંથી મુક્ત થઈને
પૂજ્ય છે. ૨૮ તળાતળની નીચે મહાતલ પાતાળમાં
અનેક મસ્તકવાળા કદુના પુત્ર સર્પોનું એક કોધવશ
નામનું મંડળ રહે છે તેઓમાં કુલ્લક, તક્લક, કા-
લિય તથા સુષેણ વગેરે મુખ્ય અને મોટી કાયાવાળા
મહાસર્પો રહે છે, તેઓ ભગવાનના વાહન ગરુડથી

નિત્ય ડરતા રહે છે અને કોઈ વેળા પોતાના સ્ત્રી, પુત્ર, સગા અને કુટુંબના પ્રસંગથી પ્રમત્ત થઈને ક્રૂર કરે છે ૨૯ તેની નીચે રસાતળ પાતાળમા નિવાતકવચો, કાલેયો અને હિરણ્યપુરવાસીઓ એમ ત્રણ વર્ગમા વહે ચાલતા પશુની નામના દેવો તથા દાનવો રહે છે તેઓ જન્મથીજ દેવતાઓના શત્રુઓ છે, મહા બળશાળી છે અને મહા સાહસિક છે તોપણ સર્વ લોકમા મહા પ્રભાવવાળા ભગવાન શ્રીહરિના તેજથી તેઓના બલાભિમાન હણાઈ જવાથી, સર્પો જેમ રાફડામા રહે છે તેમ * તેઓ રસાતળમા રહે છે સરમા નામે દેવતાની એક કુતરી ઇન્દ્રની દુતી હતી, તેથી તેની મ ત્રણ વાણી સાબળીને દેવો ઇન્દ્રથી ડરે છે ૩૦ તેની નીચે સાતમા પાતાલ નામના પાતાળમા મોટી કાયાવાળા તથા મહાક્રોધવાળા વાસુકિ પ્રમુખ નાગલોકોના રાજાઓ રહે છે અને તેઓમા શંખ, કુલિક, મહાશંખ, શ્રવેત, ધનંજય, ધૃતરાષ્ટ્ર, શંખચૂડ, કબલ, અશ્વર તથા દેવદત્ત વગેરે મુખ્ય નાગો રહે છે તે સર્પોને પાંચ, સાત, દશ, સો તથા હજાર મસ્તકો છે, અને તેઓની ફેણ ઉપર રહેલા ઝળઝળાટ પ્રકાશવાળા મણિઓ પોતાની કાતિથી પાતાળમા રહેલા અધકારનો નાશ કરે છે ૩૧

મહામોગિનો મહામર્ષા નિવસતિ તેષામુદૃષ્ટૃ
પંચસત્તદશશનસહસ્રશીર્ષાણાં પગાસુ ચિર-
ચિના મહામણયો રોચિષ્ણવ પાનાલિવિવર-
તિમિરનિકરં સ્વરોચિષા વિધમનિ ॥

इति श्रीमद्भागवने महापुराणे पंचमस्कन्धे
चतुर्विंशोऽध्यायः

* એવી કથા છે કે પશુની નામના અસુરોએ ગાયને સ તારી દીધી હતી તેની રોધ કરવા માટે ઇન્દ્ર દેવની કુતરી નરમાને મોકલી, તે કુતરીની સાથે સલાહ કરવાની ઇચ્છાથી પશુની નામના દેવો કહેના લાગ્યા કે, હે સરમા તારી શી ઇચ્છા છે ? સરમાને સલાહ કરવાની ઇચ્છા ન હતી, તેથી ઇન્દ્રની સ્તુતિ કરી તેઓને કહેના લાગી કે તમે ઇન્દ્રથી મૃત્યુ પામીને ભૂમિ ઉપર ઢળી પડો આવા વચન સાબળી તેઓ ડરી ગયા

અધ્યાય ૨૫ મો. †

શેષની સ્થિતિ તથા પ્રલયના રુદ્રો.

શ્રીશુક ઉવાચ

तस्य मूलदेशे त्रिशद्योजनसहस्रांतर आस्ते वा
वै कला भगवतस्तामसी समालयातानत इति
सात्वतीया द्रष्टृदृश्ययोः संकर्षणमहमित्यभिमा
नलक्षणं य संकर्षणमित्याचक्षते ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-પાતાળની નીચે ત્રીસ હજાર થોજન દૂર અનંત એવા શેષ નાગ રહે છે. જે શેષ ભગવાનનો તમોગુણી અવતાર કહેવાય છે અહ-કારના અધિષ્ઠાતા અને આત્માને તેમજ દેહને એક કરી દેનાર ને પ ચરાત્રના સિદ્ધાંત બળુનારા સંકર્ષણના નામે ઓલાવે છે ૧ તે અનંત મૂર્તિવાળા ને સહસ્ર મસ્તકવાળા શેષનાગની મોટી ફેણ ઉપર રહેલુ પૃથ્વીમ ડળ સર્પવના દાણા જેવડુ દેખાય છે. ૨ વળી પ્રલયકાળે આ ભૂમ ડળનો સહાર કરવાની ઇચ્છા થતા ક્રોધથી વાકી કરેલી અને આમ તેમ ફરતી મનોહર બૂકુટી વચ્ચેથી ત્રણ નેત્રવાળા સંકર્ષણ નામે અગિયાર રુદ્રો ત્રણ ફળવાળુ ત્રિશૂળ ઉછાળતા બહાર નીકળે છે ૩ વળી એકાગ્ર ભક્તિ-યોગથી ઉત્તમ ભક્તોની સાથે શેષનાગને પ્રણામ કરતા નાગ રાજાઓ, શેષનાગોના ચરણ કમળના રાતા ને શુદ્ધ નખમણિઓના મડળમા ચળકતા કુડળોના પ્રભામ ડળને શીધે શોભાયમાન ગડસ્થ-જવાળા પોતાના અત્યંત મનોહર મુખોને મનમા આનંદ પામતા નિહાળે છે ૪ વળી નાના પ્રકારના મનોરથની આશા રાખનારી નાગરાજની કન્યાઓ, જેઓ સુંદર કડાથી શોભાયમાન, શુદ્ધ, વિશાળ, ધોળા, મનોહર ને દેખાવડા શેષનાગની બુબ્બુધી રૂપાના થાભલાઓને અગર, ચંદન ને કેસરના વિલેપનનો લેપ કરીને ખરડાઈ ગયેલી અને તેમનો સ્પર્શ થવાથી વિકાર પામેલા હૃદયમા ઉત્પન્ન થયેલા કામદેવના આવેશથી મનોહર અને સુંદર મહાહસ્ય કરે છે તે નાગરાજની કન્યાઓ પ્રેમ અને

† આ અધ્યાયમા પાતાળની નીચે શેષનાગની સ્થિતિ કે ન્યા પ્રલયકાળે જગતનો સહાર કરવાની ઇચ્છાવાળા ભગવાન શેષથી રુદ્રોની ઉત્પત્તિ થાય છે તે કથા કહેવાશે

મહને લીધે પ્રસન્ન દેખાતા અને મદથી ઘેરાયલી સર્વો આંખોવડે દયા ભરી રીતે જોતા શેષનાગના મુખકમળને લક્ષ્યથી જુવે છે. ૧ તેજ ભગવાન અનંત છે, ગુણના સાગર અને આદિદેવ છે લોકોના કલ્યાણ માટે તે ક્રોધના વેગને રોકીને ત્યાં બેસી રહે છે. ૨ દેવ, દૈત્ય, નાગ, સિદ્ધ, વિદ્યાધર ને મુનિગણો તેમનું ધ્યાન ધરે છે તેમના નેત્રો મહને લીધે પ્રસન્ન તથા વિહ્વળ રહે છે તે સુદર ભાષણ રૂપી અમૃતવડે પોતાના પાર્શ્વદોને તથા દેવતાઓના અધિપતિઓને સતુષ્ટ કરે છે શરીર ઉપર કાળા વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, એક કાનમાં કુડળ ધારણ કરે છે, હુળના ઉપર અત્યંત સુદર એવો પોતાનો હાથ મૂકીને બેઠેલા છે, ઇંદ્રનો હાથી જેમ મુવર્ણની માળાને ધારણ કરે તેમ ઉદાર ચરિત્રવાળા શેષનાગ કે જેની કાતિ કોઇપણ દિવસ કરમાતી નથી, એવી નવીન તુળસીના મુગ ધરૂપી મહિરાનો રસ પીને મત્ત થયેલા જમર મડળના મધુર ગણગણાટથી શોભાયમાન એવી પોતાની વૈજયંતી નામની માળાને ધારણ કરે છે ૩ શેષનાગ આ પ્રમાણે પોતાનું ચરિત્ર સાભળવાથી તથા પોતાનું ધ્યાન કરવાથી મુમુક્ષુ પુરુષોના હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને અનાદિ કર્મવાસનાઓથી ગુથાયેલા અજ્ઞાનમય અને સત્વ, રજ અને તમોગુણથી ભરેલા અભિમાનનો નાશ કરે છે બ્રહ્માના પુત્ર નારદે બ્રહ્માની સલામ તુ બરુની સાથે શેષનાગના પ્રભાવવિષે નીચે પ્રમાણે શ્લોકો ગાયા હતા ૮

સત્વાદિ માયાના ગુણો જેમની કૃપા દૃષ્ટિથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય કરવા સમર્થ થાય છે, જેમનું રૂપ અનંત તથા અનાદિ હોવાથી એક છતાં તેમણે પોતાના તે રૂપ વિષે નાના પ્રકારનો પ્રપચ ઉત્પન્ન કર્યો છે તે પરબ્રહ્મરૂપ શેષનાગના માર્ગને પુરુષ કેવી રીતે જાણી શકે ? ૯ પોતાના ભક્તજનોના મનોને હરણ કરવા માટે જેમણે કરેલી ઉત્તમ લીલાને સર્પ પશુ બ્રહ્મણ કરે છે તથા જેને વિષે આ કાર્ય કારણરૂપ જગત દેખાય છે, તે ઉદાર પરાક્રમવાળા ભગવાન શેષે આપણા ઉપર મોટી કૃપા કરીને શુદ્ધ એવું સત્વગુણી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું

છે ૧૦ આતુર અથવા તો પાપી મનુષ્ય, જેમનું પવિત્ર નામ બીજાની પાસેથી પશુ અકસ્માત સાંભળીને, તે નામ, દુ.ખે કરીને કે ઉપહાસથી પોતાની જીભથી બોલે છે તો તે મનુષ્યનાં સર્વ પાપ તરત નાશ પામે છે માટે મુમુક્ષુ પુરુષ ભગવાન શેષ વિના બીજા કોને શરણે જાય ? ૧૧ હજાર મસ્તકવાળા શેષ ભગવાનના મસ્તક ઉપર પર્વત, નદી, સમુદ્ર તથા પ્રાણીઓથી ભરપુર એવું આ ભૂમડાળ એક અણુની માફક રહેલું છે ભગવાન શેષ અનંતરૂપ હોવાથી અપાર પરાક્રમવાળા અને વ્યાપક છે તેમનાં પરાક્રમેને કયો પુરુષ હજાર જીવાથી પશુ ગણી શકે ? ૧૨ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પ્રભાવવાળા, અપાર પરાક્રમવાળા અને ઘણા ગુણવાળા ભગવાન શેષ પૃથ્વીની નીચે રહે છે અને સ્વતંત્ર એવા ભગવાન જગતના કલ્યાણ માટે રમત કરતા હોય તેમ આ પૃથ્વીને ધારણ કરે છે ૧૩ સામાનિક મુખોની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો આ જગતમાં કર્મ પ્રમાણે નિર્માણ થયેલી ગતિઓને પામે છે તે ગતિઓ મેં તમને શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે કહી બતાવી ૧૪ હે રાજન ! પુરુષના પ્રવૃત્તિરૂપ, ધર્મના ફળરૂપ, નાની મોટી ભિન્ન ભિન્ન આટલી ગતિઓ છે તે મેં તમને તમારા પૂછવા પ્રમાણે સભળાવી હવે બીજું શું કહું તે કહો ? ૧૫

एतावतीर्हि राजन् पुनः प्रवृत्तिलक्षणस्य धर्मस्य विपाकगतय उच्चावचा ।

विसदृशा यथाप्रभं ण्यवस्थे

किमन्यत्कथयाम इति ॥ १५ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कन्धे पञ्चविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૬ મો. *

પાપીઓનું નરકસ્થાન.

રાજોવાચ

महर्षे एतद्वैचित्र्यं लोकस्य कथ ॥ १ ॥

* આ અન્યાયમાં થમના દૂતોથી કર્મોનુસાર જ્યાં આગળ પાપીઓને દુ.ખ દેવામાં આવે છે, એના પાતાળની નીચે આવેલા નરકનું વર્ણન કરવામાં આવશે

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે મહર્ષિ ! લોકોને કર્મના સુખ દુઃખાત્મક ફળો મળે છે તેનું શું કારણ ? તે આપ મને કહેા ?

શુકદેવજી બોલ્યા-કર્મકર્તા પુરુષની શ્રદ્ધા ત્રણ પ્રકારની રહે છે શ્રદ્ધામા ફેરફાર થવાથી સર્વને કર્મના ફળો જુદા જુદા મળે છે, અર્થાત્ કર્મ કરનારને સત્વગુણી શ્રદ્ધાથી સુખ મળે છે, રજોગુણી શ્રદ્ધાથી અસુખ અને દુઃખ તથા તમોગુણી શ્રદ્ધાથી મૂઢત્વ પ્રાપ્ત થાય છે ^૧ તેમજ જેને માટે શાસ્ત્રમા મના કરેલી છે એવો અધર્મ કરનારા પુરુષની શ્રદ્ધા વિરૂપ હોય છે, તેથી તેને તેના કર્મનું વિલક્ષણ ફળ મળે છે અનાદિ કાળના અજ્ઞાનને લીધે વિષય સેવનારા પુરુષોનું તેમના ફળરૂપે નરકમા પતન થાય છે જે હું તમારી આગળ અનુક્રમથી વર્ણવું છું ^૨

પરીક્ષિત-હે ભગવન્ ! નરકો તે શું કોઈ દેશો છે ? અને તે ત્રણ લોકની બહાર છે કે અંદર છે વા તેનાથી તદન જુદા છે ? ^૩

શુકદેવજી બોલ્યા-ત્રણ જગતની અંદરજ નરકો છે દક્ષિણ દિશામા પૃથ્વીની નીચે અને સમુદ્રની ઉપર તે આવેલા છે જે દક્ષિણ દિશામા અગ્નિ-ધ્વાતા વગેરે પિતૃગણો પરમ સમાધિ ચઢાવીને પોતાના વંશજોના મનોરથો સફળ થાય એવા શુભ આશીર્વાદ આપતા રહે છે ^૪ જ્યાં પોતાના ગણ સાથે રહેતા સૂર્યના પુત્ર ભગવાન પિતૃરાજ ભગવાનની આજ્ઞામા રહીને પોતાના દૂતોએ યમપુરીમા આવેલા અને મરી ગયેલા એવા જીવને તેમના અપરાધ પ્રમાણે પાપના ફળરૂપે શિક્ષા કરે છે ^૫ કેટલાએક પુરુષો ત્યાં એકવીસ નરકો છે એવું કહે છે હે રાજન્ ! તે નરકોના નામો, રૂપો ને લક્ષણો હું તમને અનુક્રમથી કહી બતાવું છું તામિસ્ર, અધતામિસ્ર, રૌરવ, મહારૌરવ, કુભીપાક, કાલસૂત્ર, અસિપત્રવન, સૂકરમુખ, અધકૂપ, કૃમિલોજન, સદશ, તમસૂર્મિ, વજ્રકટક, શાલમલી, વૈતરણી, પૂયોદ, પ્રાણરોધ, વિશસન, લાલાલક્ષ, સારમેયાદન અને અવીચિરથ પાન આ એકવીસ નરકો ઉપરાંત બીજા સાત નરકો કેટલાએક ગણે છે, તેના નામ આ પ્રમાણે -ક્ષારકર્દમ, રક્ષોગણ્ણોજન, શૂલપ્રોત,

દંદશુક, અવટનિરોધન, પર્યાવર્તન તથા શૂચિમુખ આ સાત અધિક ગણતા અઠાવીસ નરકો થાય છે, જે નરકો વિવિધ પ્રકારના હું ખો ભોગવવાના સ્થાનકો છે. જે પુરુષ પરધનનું છોકરાનું અને સ્ત્રીનું હરણ કરે છે, તેને યમ રાજના દૂતો કાળપાશથી બાધીને બળાત્કારથી તામિસ્ર નામે નરકમા નાખે છે તેમા લાઘણ્યથી, તરસે મરવાથી, દંડકાઓનો માર પડવાથી, તિરસ્કારથી અને ચાતનાઓથી પીડા પામતો પ્રાણી મહા દુઃખમા ઘેરાઈ જઈ મૂર્છિત થાય છે ^૬ વળી જે મનુષ્ય કોઈ સ્ત્રીના પતિને છેતરીને તેની સ્ત્રીઓનો ઉપભોગ કરે છે, તે મનુષ્યને યમના દૂતો અધતામિસ્ર નામે નરકમા નાખે છે જ્યાં આગળ નરકમા ન ખાયેલો જીવ નરકની પીડાથી બુદ્ધિહીન અને આધળો બની જાય છે અને મૂળિયા કાપતા મોટા વૃક્ષની જેવી દશા થાય તેવી તેની દશા થાય છે, માટે એ નરકને અધતામિસ્ર કહે છે. ^૭ જે મનુષ્ય આ લોકમા 'આ શરીરરૂપ હું છું ને આ મારું છે,' એવી મમતાથી બીજા પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરીને કેવળ પોતાનાજ કુટુંબનું પ્રતિદિવસ પોષણ કરે છે તે મનુષ્ય મૃત્યુ પછી તે કુટુંબને આ લોકમા મૂકી પોતેજ તે દ્રોહાદિક પાતકને લીધે રૌરવ નામે નરકમા જઈ પડે છે ^૮ જે મનુષ્ય આ લોકમા જેવી રીતે પ્રાણીઓને રીબાવી રીબાવીને મારે છે તે પ્રમાણે પરલોકમા યમચાતના ભોગવવા ગયેલા તે જીવને પેલા જીવો રુઠ નામના પશુનું રૂપ લઈને પાછા મારે છે, માટે તેને રૌરવ નામનું નરક કહેલું છે રુઠ એ સર્પના કરતા પશુ અધિક ક્રૂર પ્રાણીનું નામ છે ^૯ જે પુરુષ કેવળ પોતાના દેહનું ભરણપોષણ કરે છે તે રૌરવ નરકના જેવા મહારૌરવ નામે નરકમા પડે છે અને માસાહારી રુઠ નામના પશુઓ માસ માટે ત્યાં તે પુરુષને મારી નાખે છે ^{૧૦} જે ક્રૂર બુદ્ધિનો મનુષ્ય આ લોકમા પશુઓને અથવા તો પક્ષીઓને મારે છે, તે, રાક્ષસોએ નિંદેલા નિર્દય મનુષ્યને યમના દૂતો પરલોકમા કુભીપાક નામે નરકમા ઉકળતા તેલની કઢામાં નાખીને તળી કાઢે છે ^{૧૧} જે મનુષ્ય આ લોકમા પિતાનો, બ્રાહ્મણનો અને વેદોનો દ્રોહ કરે છે તે

મનુષ્યને યમના દૂતો મરણ પછી દશ હજાર યોજન જેટલા વિસ્તારવાળા કાળસૂત્ર નામે નરકમા નાખે છે. આ નરકની ભૂમિ તાબાની અને સપાટ છે અને નિત્ય ઉની રહ્યા કરે છે કારણ કે તેને ઉપરથી સૂર્યનો તાપ લાગે છે અને નીચેથી અગ્નિનો તાપ લાગે છે આ નરકમા પડેલો મનુષ્ય ભૂખ અને તરસને લીધે શરીરની અદર અને બહારના ભાગમા બળ્યા કરે છે અને પશુના શરીરમા જેટલા વળ હોય તેટલા હજાર વર્ષ સુધી તેને નરકમા રહેવું પડે છે કોઈવાર તે ઉઘે છે, ચાલે છે, ઉભો રહે છે અને કોઈ સમયે વેદનાથી ચારે તરફ દોડદોડી કરે છે ૧૨ જે મનુષ્ય આ લોકમા સુખના સમયમા પોતાનો વેદધર્મ ત્યાગ કરીને પાપ ડ ધર્મમા જાય છે તેને યમના દૂતો અસિપત્રવન નામના નરકમા લઈ જઈ આબકથી મારે છે તેથી પ્રાણી વેદનાને લીધે તે વનમા આમતેમ દોડે છે તે બને તરફ ધારવાળા તાલના વનમા તરવારના જેવા પાતર તેના શરીર ઉપર પડવાથી તેના સર્વ અંગો કપાઈ જાય છે અને “ હાય હાય મરી જાઉ છુ , ” એવા ખરાડા પાડતો વેદનાથી મૂર્છા ખાઈને ડગલે ડગલે પડી જાય છે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરનાર અને પાપ ડ ધર્મને સ્વીકારનારો મનુષ્ય આ પ્રમાણે કડ્ડ લોગવે છે ૧૩ આ લોકમા જે રાજા અથવા તો જે રાજાનો મનુષ્ય શિક્ષા કરવાને આવેલો એવા મનુષ્યને શિક્ષા કરે છે અથવા તો બ્રાહ્મણને દેહાત દ ડની શિક્ષા કરે છે, તે મહા પાપી મરી ગયા પછી પરલોકમા સૂકર-મુખ નામે નરકમા પડે છે ત્યા મહા બળવાળા યમના દૂતો આ લોકમા જેમ કેલમા શેલડી પીલે તેમ તે પ્રાણીના અવયવોને પીલે છે તેની વેદનાથી તે મોટેથી રડવા માડે છે, કોઈવાર દુ ખી થઈ મૂર્છા પામે છે અને જે પ્રમાણે પે.તે કેદ કરેલા નિરપરાધી લોકો દુ ખી થયા હોય તે પ્રમાણે તે પણ દુ ખ પામે છે ૧૪ ઇશ્વરે જેમને ‘ મનુષ્યનું રુધિરપાન કરવું ’ વગેરે આજીવિકા બાધી આપેલી છે તેને અને જેઓ પારકી પીડાને જાણતા નથી તેવા માંકણ વગેરે નિરપરાધી પ્રાણીઓને પીડા કરનાર મનુષ્ય મરણ પછી તે પાતકને લીધે પરલોકમા અધકૂપ

નામે નરકમા પડે છે ત્યા પશુ, મૃગ, પક્ષી, સર્પો, મચ્છર, બુ, માંકણ વગેરે જે જીવંતુઓને દુઃખ દીધું હોય છે તે સર્વ પ્રાણીઓ ચારે તરફથી તેને પીડા કરવા માડે છે, તેથી તેને નિદ્રા કે શાંતિ મળતી નથી તેમ તે એક ઠેકાણે સુએથી બેસી પણ શકતો નથી જીવ જેમ જીવડા વગેરેના શરીરમા તરફડ્યા કરે છે, તેમ તે અધારા નરકમા તરફડ્યા કરે છે ૧૭ જે મનુષ્ય આ લોકમા જે કંઈ વસ્તુ પોતાને મળે તેનો વિભાગ પાડ્યા વિના પોતે એકલોજ તે ખાઈ જાય છે તથા જે પચ મહાયજ પણ કરતો નથી, તેને કાગડાના જેવો જાણવો તે મરી ગયા પછી પરલોકમા કૃમિલોજન નામે અધમ નરકમા પડે છે, અને એક લાખ યોજન ઉ ડા કૃમિકુ ડની અદર તે પોતે કીડા થઈ રહે છે, તેમજ બીજા કીડાઓ તેનું ભક્ષણ કરે છે હરકોઈ વસ્તુનો વિભાગ પાડ્યા વિના પોતે એકલોજ ખાઈ જનારો ને પચ મહાયજ કર્યા વિના લોજન કરનારો મનુષ્ય જ્યાં સુધી પોતાના તે પાપનું પાયશ્ચિત્ત કરતો નથી ત્યા સુધી પોતાના આત્માને દુ ખમા નાખે છે ૧૮ આ લોકમા જે મનુષ્ય પોતાની સારી સ્થિતિ હોય ત્યારે બ્રાહ્મણની અથવા તો બીજા કોઈની સુવર્ણ, રત્ન વગેરે વસ્તુઓને ચોરી લે છે અથવા તો બલાત્કારથી હરી લે છે, તે મનુષ્ય હે રાજન! મરણ પછી સદ શ નામે નરકમા પડે છે અને ત્યા આગળ યમના દૂતો ધગ ધગતા અગ્નિમય લોહ ના મોટા સાણસાઓથી તેની ચામડી ખે ચી નાખે છે ૧૯ આ લોકમા જે પુરુષ અગમ્ય સ્ત્રીની સાથે ગમન કરે છે અથવા તો જે સ્ત્રી અગમ્ય પુરુષની સાથે ગમન કરે છે તે બને તમસૂર્મિ નામના નરકમા પડે છે ત્યા યમના દૂતો તે બનેને ચાબકાનો માર મારે છે અને પુરુષને લોહાની ધગધગતી પુતળીનું આલિ ગન કરાવે છે તથા સ્ત્રીને લોહાના ધગધગત પુરુષનું આલિ ગન કરાવે છે ૨૦ જે મનુષ્ય આ લોકમા પશુ વગેરે પ્રાણીઓની સાથે વ્યભિચાર કરે છે, તે મરણ પછી વજ્રકટક શાદમલી નામે નરકમા જઈ પડે છે, અને ત્યા તે જીવને યમરાજના દૂતો વજ્રના જેવા કાટા વાળા સીમળાના ઝાડ ઉપર ચઢાવીને નીચેથી ખેંચે

છે, અર્થાત્ કાટાથી તેનું શરીર ઉઝરડાઈ જાય છે. ૨૧ આ લોકમાં જે રાજાઓ અને રાજાના સેવકો સારા કુલીન હોવા છતાં ધર્મના માર્ગોને તોડી નાખે છે અને મર્યાદાનો લોપ કરે છે, તેઓ મરી ગયા પછી વૈતરણી નામની નદીમાં પડે છે ત્યાં નરકની ખાઈરૂપ તેમાં જળચરો તેમને બચકા ભરે છે, છતાં પણ તે મરી જતા નથી પરંતુ પ્રાણો હોવાથી પોતે કરેલા પાપને લીધે નદીમાં તણાયા કરે છે વળી પોતાના પાપી કર્મને સભારી તે બહુ સતાપ કરે છે અને વિદ્યા, મૂલ, પરુ, લોહી, કેશ, નખ, હાડકા, મેદ, માસ અને ચરબીની નદીમાં ગોથા ખાતા પશ્ચાત્તાપ કર્યા કરે છે ૨૨ જે પુરુષો આ લોકમાં શૂદ્ર જાતિની સ્ત્રીને સ્ત્રી કરીને રાખે છે, શૌચ, અચાર અને નિયમો પાળતા નથી અને લાજ મૂકીને પશુના જેવા અચારણુ કરે છે, તેઓ મરી ગયા પછી પૂંચાદ નામના નરકમાં પડે છે ત્યાં તે અત્યંત ગદા પદાર્થને ખાય છે ૨૩ બ્રાહ્મણ વગેરે જે પુરુષો આ લોકમાં કુતરા અને ગધેડા પાળે છે, મૃગયા કરે છે તથા યજ્ઞ પ્રસંગ વિના મૃગોને મારે છે તેઓ મરી ગયા પછી 'પ્રાણરોધ' નામના નરકમાં પડે છે અને યમના હૂતો તેઓને નિશાન બતાવી બાણોથી વિધી નાખે છે ૨૪ જે ઢોંગી પુરુષો આ લોકમાં ઢોંગથી ભરેલા યજ્ઞોમાં પશુઓની હિંસા કરે છે, તેઓ મરણ પછી વિશસન નામના નરકમાં પડે છે ત્યાં નરકના અધિપતિઓ તેઓને મારીને કાપી નાખે છે ૨૫ વળી જે કોઈ દ્વિજવર્ણ કામથી મુગ્ધ બની ગયેલી પોતાની જાતિની સ્ત્રીને રતિવેળા વીર્ય પાય છે તે પુરુષ મરી ગયા પછી લાલાભક્ષ નામના નરકમાં પડે છે અને ત્યાં આગળ યમના હૂતો તેને વીર્યની નદીમાં ડુબાવીને વીર્ય પાય છે ૨૬ વળી જે ચોરો અગ્નિથી રાજાઓના તથા રાજાઓના સેવકોના ઘર વગેરે બાળી નાખે છે, લોકોને ઝેર ખવરાવે છે, અથવા ગામોને કે સંઘોને લુટે છે, તેઓ મરી ગયા પછી 'સારમેયાદન' નામના નરકમાં પડે છે અને ત્યાં આગળ યમના હૂતરૂપે ગહેલા વજ્રના જેવી દાઢવાળા સાતસો અને વીશ કુતરાઓ વેગથી દોડીને તેઓને ફાડી ખાય છે ૨૭ જે પુરુષ આ જગતમાં

સાક્ષી આપવામાં, પદાર્થ અદલબદલ કરવામાં અથવા તો દાન દેવામાં કોઈ પણ રીતે ભુલું બોલે છે તે પુરુષને મરી ગયા પછી યમના હૂતો સો યોજન ઉંચા પર્વતના શિખર ઉપરથી ઉધે મસ્તકે આધાર વિનાના 'અવીચિ' નામના નરકમાં નાખી દે છે જે નરકમાં પત્થરનું તળીયું પાણીના જેવું દેખાય છે, પરંતુ તેમાં લોઢા અવતા દેખાતા નથી, તેથી તેને અવીચિ કહે છે તે નરકમાં પડવાથી પ્રાણીના શરીરના તલ તલ જેવડા કકડા થઈ જાય છે, પરંતુ તે મરતો નથી યમહૂતો ફરીને તેને પર્વત ઉપર ચઢાવીને ત્યાંથી પાછો નરકમાં નાખે છે ૨૮ બ્રાહ્મણ અથવા બ્રાહ્મણી મદિરાનું પાન કરે અથવા બીજા કોઈ વ્રત ધારી ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય સોમરસનું પાન કરે તો યમના હૂતો તેઓને 'અય પાન' નામના નરકમાં નાખે છે અને તેઓની છાતીને પગથી દબાવીને તેમના મુખમાં અગ્નિમાં ઓગાળેલો ગજ-વેલનો ધગધગતો રસ રેડે છે. ૨૯ જે પુરુષ પોતે અધમ હોવા છતાં, અભિમાનને લીધે પોતાને ઉત્તમ માનીને જન્મ, તપ, વિદ્યા, આચાર, વર્ણ અને આશ્રમવાળા ઉત્તમ મનુષ્યોને કશું માન આપતો નથી તેને શખ જેવો બાણવો, અને તે મરી ગયા પછી યમના હૂતો તેને 'ક્ષારકર્મ' નામના નરકમાં ઉધે માથે નાખે છે અને ત્યાં તે અપાર દુઃખ ભોગવે છે ૩૦ જે પુરુષો આ લોકમાં પુરુષમેધ યજ્ઞ કરીને ભૈરવાદિકનું યજ્ઞન કરે છે, તેમજ જે સ્ત્રીઓ પુરુષ-રૂપી પશુનું માસ ખાય છે, તેઓને 'રક્ષોગણ્ણો-જન' નામના નરકમાં નાખે છે અને ત્યાં જેઓને પશુની પેઠે તેમણે મારેલ હોય છે તેઓ ઇચ્છાનુ-સાર રાક્ષસોનું રૂપ લઈને યમલોકમાં તેમને દુઃખ દે છે અને કસાઈઓની પેઠે છરાવતી તેમને કાપીને તેઓનું લોહી પીએ છે, નાચે છે, ગાય છે અને આ લોકમાં પેદા પુરુષો જેમ માસનું ભક્ષણ કરીને પ્રસન્ન થયા હોય તેમ તેઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે. ૩૧ જે પુરુષો આ સસારમાં, ગામમાં અથવા તો અરણ્યમાં નિરપરાધી અને છવવાની આશા ધરાવનાર પ્રાણીઓને વિશ્વાસજનક ઉપાયોથી વિશ્વાસુ બનાવીને, શૂળીઓમાં અથવા તો દોરાઓમાં પરાવીને

રમકડાની પેઠે હું ખ દે છે, તેઓ પણ મરી ગયા પછી 'શૂલપ્રોત' નામના નરકમાં પડે છે અને ત્યાં યમના હૂતો તેઓને શૂળોમાં પરોવી હું ખ દે છે તેઓ ક્રુધા તથા તૃષ્ણાથી બહુ હું ખી થાય છે, ગીધાદિ પક્ષીઓ તેમને તીણી આયથી ફાલીને ખાય છે, તે વખતે તેઓ પોતાના પાતકને સભારે છે ૩૨ સર્પના જેવા કૂર સ્વભાવવાળા જે પુરુષો અલોકમાં પ્રાણીઓને હું ખ દે છે તેઓ પણ મરી ગયા પછી 'દદશુક' નામે નરકમાં પડે છે જે નરકમાં હે રાજન્! પાંચ મુખના અને સાત મુખના સર્પો તે પાપીઓની પાસે આવીને જેમ ઉદરોને ગળે તેમ તેમને ગળી જાય છે ૩૩ જેઓ આ લોકમાં અધારા અને ઉડા ખાડામાં, કોઠિયોમાં ને ગુફા વગેરેમાં પ્રાણીઓને પુરે છે, તેઓ મરી ગયા પછી 'અવતનિરોધન' નામે નરકમાં પડે છે અને ત્યાં યમના હૂતો તેઓને તેવાજ અધારા ને ઉડા ખાડામાં અથવા કોઠી વગેરેમાં ગોધી રાખીને ઝેરી અગ્નિના ધુમાડાથી ગુગળાવીને હું ખી કરે છે ૩૪ વળી આ લોકમાં જે ગૃહસ્થ વાર વાર કોધાધીન થઈને અભ્યાગતોને અથવા તો અતિથિઓને બાળી દેતો હોય એવી કૂર દૃષ્ટિથી જુવે છે, તે પુરુષ 'પર્યાવર્તન' નામે નરકમાં પડે છે અને ત્યાં ગરજ, કાગડા અને વટ વગેરે પક્ષીઓ બલાતકારથી વજનના જેવી આયથી પેલા પાપી દષ્ટિવાળા પુરુષની પાપી આખોને ફાડી નાખે છે ૩૫ વળી જે પુરુષ ધનનું અભિમાન ધરાવનારો, અહકારી, અહકારને લીધે આડું બેનારો, સર્વની શકા રાખનારો, ધન ખચાઈ જવાની બીકથી અથવા તેનો નાશ થવાની બીકથી જેનું હૃદય અને મોહોડું સુકાયા કરતું હોય તેવો જે મનુષ્ય શાંતિ રાખ્યા વિના યક્ષની પેઠે ધનની રક્ષા કર્યા કરે છે તે મનુષ્ય 'સૂચિમુખ' નામના નરકમાં પડે છે ધર્મરાજના હૂતો જેને ધન પેલા કરવાડૂપી અને વૃદ્ધિ કરવાડૂપી પાપઅહ લાઓ હોય એવા ધનના યક્ષરૂપ પાપી પુરુષના સર્વ અ-

ગોને દરજીની પેઠે દોરાથી સીવી લે છે ૩૬

આ પ્રમાણે યમલોકમાં સેકડો અને હજારો નરકો છે અધર્મને માર્ગે ચાલનારા જેમના કેટલાકનું અહીં વર્ણન કર્યું છે અને કેટલાકનું વર્ણન કર્યું નથી, તે સર્વે, હે રાજન્! વારા ફરતી નરકોમાં પડે છે તે પ્રમાણે ધર્મને માર્ગે અનુસરનારા લોકો સ્વર્ગમાં જાય છે અને ફરીને જન્મ લેવા મટે પાપ તથા પુણ્યના શેષભાગથી પછા મૃત્યુલોકમાં આવતરે છે ૩૭ નિવૃત્તિ ધર્મનો માર્ગ આગળ દ્વિતીય સ્કંધમાં કહ્યો છે પ્રહ્લાદ કોશ આટલો છે જેને પુરાણમાં ચૈદ પ્રકારનો કહ્યો છે આ પ્રહ્લાદ જે વર્ણવ્યું તે સાક્ષાત્ મહાપુરુષ ભગવાન નારાયણનું સ્થૂલરૂપ છે અને તેની પોતાની માયાના ગુણોથી રચાયેલું છે જે મે તમારી આગળ હાલ વર્ણવી બતાવ્યું જે પુરુષ આદરપૂર્વક ભગવાનના સ્થૂલરૂપના વર્ણનને બણે છે, સાલળે છે અને બીજાને સભળાવે છે તે શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી પરમાત્માના ઇન્દ્રિયાદિકથી પણ બાણી શકાય નહિ એવા ઉપનિષદોમાં ગાયેલા સત્યરૂપને બણે છે ૩૮ સન્યાસીએ પ્રથમ ભગવાનના સ્થૂલરૂપનું વર્ણન સાલળી, પછી સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને સાલળવું અને મનને સ્થૂલરૂપમાં બરાબર દબ કરીને પછી બુદ્ધિવડે મનને ધીરે ધીરે સૂક્ષ્મરૂપમાં લઈ જવું અને તેને વિષે સ્થિર કરવું ૩૯ હે રાજન્! પૃથ્વી, દ્વીપ, ખડ, નદીઓ, પર્વતો, આકાશ, સમુદ્રો, પાતાળો, દિશાઓ, નરકો, જ્યોતિશ્ચક્ર અને બીજા લોકોની સ્થિતિ, કે જે સર્વ જીવસમૂહોના સ્થાનરૂપ એવા ઇન્દ્રિયનું આધારકારક એક સ્થૂલરૂપ છે, તે મે તમને સમજાવ્યું ૪૦

મૃદ્વીગવર્ણસરિવદ્વિનમ સમુદ્રપાતાલવિજનરક-
માગળલોકસંસ્થા । ગીતા મયા તથ નૃપાકુત-
મોશ્વરણ સ્થૂલવપુ' સકલજીવનિકાયધામ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पंचमस्कंधे
षड्विंशोऽध्यायः

पंचमस्कंध संपूर्ण.

श्रीमद्वेदव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

षष्ठस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

અબ્લમીલ-યમદૂતો અને પાર્ષદો

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર
ષષ્ઠસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.†

અભિલેખનું આખ્યાન

રાજોવાચ—નિવૃત્તિમાર્ગ કથિત માદૌ ભગવતા યથા ।
ક્રમયોગોપલબ્ધેન બ્રહ્મણા યદસચ્ચતિ ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું—હે શુકદેવજી ! આપે પ્રથમ નિવૃત્તિ માર્ગ કહ્યો, કે જે અર્ચિરાત્રિક માર્ગથી ક્રમ પ્રમાણે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે બ્રહ્મની સાથે વળી મોક્ષ પણ મેળવાય છે ૧ વળી હે મુનિ ! સ્વર્ગાદિક સુખ આપનારો નિવૃત્તિ માર્ગ પણ આપે કહ્યો, કે જે માર્ગમાં અવિદ્યાવાળા પુરુષને ભોગ ભોગવવા માટે વાર વાર દેહ ધરવા પડે છે ૨ અધર્મથી મળતા નાના પ્રકારના નરકોનું વર્ણન આપે કર્યું અને સ્વાયંભુવ મનુનો પહેલો મન્વ તર પણ કહ્યો. ૩ એ મન્વ તરમાં થયેલા પ્રિયવ્રત અને ઉત્તાનપાદ રાજાનો વશ અને તેમના ચરિત્રો પણ કહ્યા હોયો, ખ ડો, સમુદ્રો, પર્વતો, નદી, ઉદ્યાન, વનસ્પતિઓ, દેશના વિભાગ, લક્ષણ તથા પ્રમાણ સહિત પૃથ્વીના મહાગત્રી સ્થિતિ, જ્યોતિશક્રાંતિની સ્થિતિ અને પાતાળોની સ્થિતિ એ સર્વ પરમાત્માએ જે પ્રમાણે સર્જેલા છે તે પ્રમાણે તમે મને કહી સંભળાવ્યા ૪-૫ હે શુકમુનિ ! હવે મનુષ્ય અનેક જાતના ઉગ્ર દુષ્ટો દેનારા નરકોમાં પડે નહિ, એવો ઉપાય તમે મને કહી સંભળાવો ૬

શુકદેવજી જોડ્યા—જે મનુષ્ય મન, વચન અને કાયાથી કરેલા પાપનું આ લોકમાં મન, વચન અને કાયાવડે પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો નથી, તે મરી ગયા પછી તીક્ષ્ણ દુઃખવાળા નરકો, જે હું આગળ વર્ણવી ગયો છું તેમાં પડે છે ૭ માટે મૃત્યુ થયાની અગાઉ આ લોકમાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને તે પણ દેહ શિથિલ થાય નહિ તે પહેલાં કરવો જોઈએ, નહિતર ઘણા દિવસો વ્યતીત થયા પછી ખમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે રોગોના નિહાનો જાણનારો વૈદ્ય જેમ રોગોનું વસ્તુ જોઈ પ્રમાણ જોઈ તે પ્રમાણે ઉપાય કરવા માટે છે, તેમ મનુષ્યે પણ પાપના વસ્તુ જોઈપણ પ્રમાણે યથાર્થ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ ૮

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું—પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવતા રાજદ ડાદિક ઉપરથી અને શાસ્ત્રદ્વારા સાબળવામાં આવતા નરકપાતાલિક ઉપરથી મનુષ્ય પાપને પોતાનું અહિત સમજે છે પરાધીન થઈ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા છતાં પણ ફરીને તે પ્રાણી પાપ કર્મો કરે છે, ત્યારે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત

† આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુના દ્વિતીય પાપીને પાપમાંથી છોડાવ્યો અને તેનું પાપ જણાવવા માટે ચમના દ્વિતીયે ધર્માદિકનું લક્ષણ કહ્યું, તે કથા કહેવામાં આવશે

કેમ કહી શકાય ? કારણ કે તેનાથી પાપ નિર્મૂળ થતું નથી પ્રાયશ્ચિત્તથી જો પાપ નિર્મૂળ થતુ હોય તો ફરીને પાપના અ કુરનો ઉદય થવો જોઈએ નહિ * મનુષ્ય એકવાર કરેલા પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે, છતાં પણ તે ફરીને કોઈ વખતે પાછો પાપમા પ્રવૃત્ત થાય છે, તે ઉપરથી હું તો તે પ્રાયશ્ચિત્તને હસ્તિ-સ્નાનના જેવુ વ્યર્થ ગણુ છુ ૧૦

શુકદેવજી બોલ્યા—હે રાજન્ ! કૃષ્ણદિક પ્રાય-શ્ચિત્તો કરવાથી પાપનો સમૂળગો નાશ થતો નથી કારણ કે અજ્ઞાની મનુષ્ય પ્રાયશ્ચિત્તનો અધિકારી હોય છે, માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પાપ નાશ થાય તોપણ તેના સસ્કારને લીધે ફરી ફરીને પાપનો અ કુર ફૂટયાજ કરે છે, માટે મુખ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત તો જ્ઞાન કહેવાય છે ૧૧ સાવધાન રહેનારો મનુષ્ય ધીરે ધીરે તે જ્ઞાન મેળવે છે, પણ બીજો મેળવી શકતો નથી, કારણ કે પથ્ય પ્રમાણે અન્ન ખાનારા મનુષ્યને રોગો જેમ પીડા કરી શકતા નથી, તેમ નિયમો પાળ નારો મનુષ્ય ધીરે ધીરે તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવા સમર્થ થાય છે ૧૨ અગ્નિ જેમ વાસના વનને ખાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે તેમ શ્રદ્ધાશીલ ધર્મ જાણનાર ધીર પુરુષો તપ, બ્રહ્મચર્ય, શમ, દમ, ત્યાગ, સત્ય, શૌચ, યમ અને નિયમવડે મન, વાણી અને કાયાથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપને ખાળીને ભસ્મ કરે છે ૧૩-૧૪ કેટલાએક વાસુદેવ ભગવાનનોજ આશ્રય કરનારા લોકો સૂર્ય જેમ કાતિથી ઝાકળનો નાશ કરે તેમ કેવળ ભક્તિથી પાપનો નાશ કરે છે ૧૫ હે રાજન્ ! જ્ઞાનમાર્ગ કરતા ભક્તિમાર્ગ શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે ભગ-વદ્ ભક્તોની સેવાથી શ્રીકૃષ્ણ વિષે પોતાના પ્રાણને અર્પણ કરનારો પુરુષ જે પ્રમાણે પાપમાંથી છુટે છે, તે પ્રમાણે તપ આદિ કરવાથી પાપી માણસ છુટતો નથી ૧૬ માટે આ ભક્તિમાર્ગ જ જગતમા ઉત્તમ, કલ્યાણ કારક અને સર્વ ઠેકાણેથી ભય વિનાનો છે અને તે માગમા નારાયણમા પરાયણ રહેનારા ઉત્તમ સ્વભા-વના મહાત્મા લોકો વર્તે છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગમા જેમ એડલા રહેવાનો ભય રહેલો છે અને કર્મમા-ર્ગમા જેમ બીજા અભિમાનીઓનો ભય રહેલો છે તેમ ભક્તિમાર્ગમા કોઈ પણ રીતનો ભય રહેલો

નથી. ૧૭ હે રાજન્દ્ર ! પ્રાયશ્ચિત્તો ગમે તેટલા કર્યો હોય તોપણ નદીઓ જેમ મહિરાના ઘડાને પવિત્ર કરી શકતી નથી, તેમ ભગવાનની ભક્તિ રહિત પુરુ-ષને પ્રાયશ્ચિત્તો પવિત્ર કરી શકતા નથી ૧૮ જે લોકોએ પોતાનુ મન ભગવાનના ચરણારવિંદમા પરાવેડુ હોય અને તેના શુભોમા પ્રીતિવાળુ કર્યું હોય, તે લોકો પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ચુક્યા જાણવા. તેઓ સ્વપ્નમા પણ યમને કે પાશ ધારણ કરનારા તેમના હૃતોને દેખતા નથી ૧૯ આના દષ્ટાંતમા યમ અને વિષ્ણુ હૃતોના સવાદરૂપ એક પુરાતન ઇતિહાસ કહુ તે સાંભળો ૨૦

કાન્યકુબ્જ નામે શહેરમા કોઈ એક અન્નમિલ નામનો બ્રહ્મચરુ રહેતો હતો તે હલકી ભતિની સ્ત્રી સાથે વટલી જઈ સદાચારથી બ્રટ થયો હતો ૨૧ હથિયાર પકડવા, જુગાર ખેલવો, ઠગાઈ કરવી ને ચોરી કરવી વગેરે આર્યોએ ધિક્કારી કાઢેલી આજી-વિકાનો આશ્રય કરીને તે તેના કુટુંબનું પોષણ કરતો હતો તે જાને અપવિત્ર હતો અને બીજા પ્રા-ણીઓને દુ ખ દેતો હતો ૨૨ હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે નિર્વાહ કરતા તથા દાસીના પુત્રોને લાડ લડાવતા અન્નમિલનું અઠ્યારી વર્ષનું આયુષ્ય થયુ પણ તેની તેને જરાએ ખબર રહી નહિ ૨૩ તેને દશ પુત્રો હતા, તેમા નાનાનુ નામ નારાયણ હતુ તે માતા પિતાને બહુજ લાડકો હતો ૨૪ કાલા કાલા વચ્ચેના બોલનારા તે છોકરા ઉપર તેને બહુ પ્રેમ હતો પુત્રની રમતો જોઈ તે અત્યંત આનંદ પામતો ૨૫ બાલકના સ્નેહપાશમા તે એટલો બધો ખ ધાઈ ગયો હતો કે પોતે તેને સાથે જમાડતો, પાણીપીતાં તેને પણ પાતો અને પોતે કઈ વસ્તુ ખાય તો તેને પણ ખવરાવતો આ સર્વ સ સારી માયાને લીધે તે કાળને પણ વીસરી ગયો હતો ૨૬

આ પ્રમાણે સ સારનો વ્યવહાર ચલાવતા મર-ણનો સમય પાસે આવ્યો ત્યારે તેનુ પેલા નારાયણ નામના છોકરા ઉપર મન ગયુ, તેથી તે તેનુ ચિત્તવન કરવા લાગ્યો એટલામા વાકા મુખવાળા તથા ઉભા વાળવાળા મહા ભયકર ત્રણ પુરુષો હાથમા પાશ લઈ તેને લેવા માટે આવ્યા તેમને જોઈ અન્નમિ-

લની સર્વ ઇદ્રિયો વ્યાકુળ થઈ ગઈ અને તેણે ગળ-
મળા સાહે ઘાટો પાડીને પોતાના નારાયણ નામના
પુત્રને બોલાવ્યો. ૨૮-૨૯ મરવા પડેલા તેણે આ
પ્રમાણે શ્રીહરિનું નામ લીધું તેથી હે મહારાજ !
ભગવાનના પાર્શ્વે પોતાના સ્વામિનું નામ સાલગી
એકાએક ત્યા હાજર થઈ ગયા. ૩૦ અને યમ
રાજના દૂતો જેઓ દાસીના પતિ અનમિલને
તેના બોળિયામાંથી બહાર કાઢતા હતા, તેમને બળ-
પૂર્વક વિષ્ણુના દૂતોએ વાર્યા. ૩૧ એટલે યમના
દૂતો વિષ્ણુના દૂતોને કહેવા લાગ્યા કે, ધર્મરાજની
આજ્ઞાને અટકાવનાર તમે કોણ છો ? ૩૨ કેના દૂત
છો ? અને કયાથી આવ્યા છો ? તેમજ આને લઈ
જવાને શા માટે ના પાડો છો ? તમે શું કોઈ દેવ
અથવા ઉપદેવ છો ? કે સિદ્ધ છો ? ૩૩ તમે કોણ
છો ? તે અમે જાણતા નથી તમારે અમારા ઉપર
કોપ કરવો નહિ તમારી સર્વની આખો કમળની
પાખડી જેવી છે, તમે રેશમી પીળા વસ્ત્રો પહેર્યા છે,
માથે મુગટ, કાનમાં કુન્ડળ અને કંઠમાં શેભાય
માન કમળની માળાઓ ધારણ કરી છે. ૩૪ તમાની
સર્વની અવસ્થા તરુણ છે, ચારભુજાઓ છે, ધનુષ્ય,
ભાથા, તરવાર, ગદા, શંખ, ચક્ર ને કમળવડે તમે
શેભી રહ્યા છો. ૩૫ વળી તમે પોતાની કાતિવડે
દિશાઓને અને લોકોને પ્રકાશિત કરો છો. ધર્મ
રક્ષક યમરાજના અમે સેવક છીએ તેમને તમે શા
માટે રોકો છો ? ૩૬

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે યમના દૂતોએ
કહ્યું એટલે ભગવાનના પાર્શ્વે હસીને મેઘના જેવી
ગભીરવાણીથી તેમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૩૭

વિષ્ણુના દૂતો કહે છે-તમે જો ધર્મરાજના
દૂતો હો તો ધર્મનું જે તત્ત્વ હોય તથા ધર્મનું જે
લક્ષણ હોય તે અમને કહે. ૩૮ શિક્ષા કેવી રીતે
કરવામાં આવે છે ? શિક્ષાપાત્ર કોણ ગણાય ? અપ-
રાધ કરનાર સર્વ શિક્ષાપાત્ર ગણાય છે કે મનુષ્યે જ
માત્ર શિક્ષાપાત્ર ગણાય અને મનુષ્યોમાં સર્વ શિક્ષા-
પાત્ર છે કે શેઠા ? ૩૯ યમના દૂતો બોલ્યા-વેદમાં
જે કરવા માટે આજ્ઞા કરેલી હોય તેને ધર્મ જાણવો
અને જે કરવા માટે ના પાડેલી હોય તેને અધર્મ

જાણવો અને તે વેદ એ સાક્ષાત્ સ્વયં જ નારાયણનું
સ્વરૂપ છે, એવું અમે સામળ્યું છે. ૪૦ જે નારાયણ
ભગવાને પોતાના સ્વરૂપમાં સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણ
રૂપી પદાર્થો, પુરુષોના શાંતિ વગેરે ગુણો, બ્રાહ્મણ
વગેરે નામો, વેદાધ્યયન વગેરે ક્રિયાઓ તથા વર્ણ
અને આશ્રમ વગેરે રૂપોનું સારી રીતે વિવેચન
કરેલું છે તે નારાયણનું યથાર્થ રૂપ વેદ છે. ૪૧ સૂર્ય
અગ્નિ, આકાશ, પવન, ગાયો, ચંદ્રમા, સંધ્યાકાળ,
દિવસ, રાત્રિ, દિશાઓ, જળ, પૃથ્વી, કાળ અને
ધર્મ, એ બધાય દેહધારીએ કરેલા પાપ પુણ્યના
સાક્ષીઓ છે. ૪૨ અને એ સાક્ષીઓએ જાણેલા અધર્મ
શિક્ષાપાત્ર છે. આ પ્રમાણે કર્મ કરનાર સર્વ પ્રાણીઓ
પોતાના કર્મ પ્રમાણે દડને પાત્ર થાય છે. ૪૩ હે
નિર્દોષ મહાપુરુષો ! કર્મ કરનારાઓથી સમય ઉપર
પુણ્ય પણ થાય છે અને સમય ઉપર પાપ પણ થાય
છે, કારણ કે કર્મ કરનારાઓને ગુણોનો સંગ છે
જે કોઈ અનર્તા હોય તો તેનાથી પાપ કર્મ થાય
નહિ પરંતુ તેમ નથી, કારણ કે દેહધારી જીવ કર્મ
કર્યા વિના રહેતો જ નથી અને કર્મ કરે છે ત્યારે
તેનાથી પાપ થવાનો પણ સંભવ રહે છે. ૪૪ જે પ્રાણી
આ લોકમાં જોડેલો અને જે પ્રમાણે ધર્મ અથવા
તો અધર્મ કરે તે પ્રમાણે પરલોકમાં તે કર્મનું
તેટલું અને તે પ્રમાણે જ ફળ ભોગવે છે. ૪૫
હે ઉત્તમ દેવતાઓ ! આ જન્મમાં જેમ વિચિત્ર
ગુણોને લીધે શાંત, ઘેર અથવા તો મૂઢપણથી અને
સુખ દુઃખ અથવા તો સુખ દુઃખના મિશ્રપણથી
ત્રણ પ્રકારના પ્રાણીઓ જેવામાં આવે છે, તેમજ
તેઓ બીજા જન્મમાં પણ ત્રણ પ્રકારના હશે એવું
અનુમાન થાય છે. ૪૬ વર્તમાન કાળની વસ તાદિક
ઋતુ જેમ ભૂતકાળની વસ તાદિક ઋતુઓના ગુણોને
તથા ભવિષ્યકાળની વસ તાદિક ઋતુઓના ગુણોને
જણાવે છે, તેમ વર્તમાન કાળનો જન્મ ભૂતકાળના
જન્મના અને ભવિષ્યકાળના જન્મના ધર્મને તથા
અધર્મને જણાવે છે, અર્થાત્ વર્તમાનકાળની ઋતુના
ફૂલ ફળનું રૂપ જોઈને તેના ઉપરથી ભૂત અને ભવિ-
ષ્યકાળની ઋતુના ફૂલ ફળનું અનુમાન થઈ શકે છે,
તેમ વર્તમાનકાળના ધર્મ અને અધર્મ ઉપરથી ભૂત

કાળના તથા ભવિષ્ય કાળના ધર્મ તથા અધર્મનું અને તેના ફળનું અનુમાન થાય છે ૪૭ આ ધર્મ તથા અધર્મ જાણવાની રીત બીજાઓને માટે કહેલી છે, પરંતુ યમરાજ તો પોતાની સયમની નામની પુરીમા બેઠા બેઠા મનથીજ જીવના પૂર્વ જન્મને જાણે છે અને ભવિષ્ય કાળના જન્મને પણ ચથાર્થ રીતે જાણે છે, કારણ કે તે અજન્મા ભગવાન છે ૪૮ પરંતુ નિદ્રાને અધીન થયેલો પુરુષ જેમ સ્વપ્નમાં સ્વપ્નના દેહને દેખે છે, પરંતુ જાગૃત્વસ્થાના અથવા તો તેની પૂર્વના સ્વપ્નના દેહને જાણતો નથી તેમજ અવિદ્યારૂપી ઉપાધિથી ઘેરાયેલો અજ્ઞાની જીવ ઘણા જન્મોની સ્મૃતિ નાશ થવાથી ભૂતકાળના તથા ભવિષ્યકાળના દેહને જાણતો નથી માત્ર વર્તમાન કાળના દેહને જાણે છે ૪૯ પાચ કર્મેન્દ્રિયો જેનાથી જીવ પોતાના કાર્ય સાધે છે તથા પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો જેનાથી જીવ શબ્દાદિકને જાણે છે આ પ્રમાણે પાચ કર્મેન્દ્રિયો, પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાચ શબ્દાદિક વિષયો અને સોળમુ મન, એ સર્વ ઉપાધિમા રહેલો એકલો છતાં સત્તરમો જીવ પોતે જ્ઞાનેન્દ્રિયોના, કર્મેન્દ્રિયોના તથા મનના વિષયોને ભોગવે છે ૫૦ આ પ્રમાણે સોળ કળાવાળું અને ત્રણ ગુણોથી બનેલું અનાદિ લિંગ શરીર જીવને હૃદય, શેઠ, ભય તથા પીડા કરનારો સ સાર આખ્યા કરે છે ૫૧ છ ઇન્દ્રિયોને નહિ જીતનારો અજ્ઞાની જીવ કર્મો કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી, તોપણ લિંગશરીર તેની પાસે કર્મ કરાવે છે અને જીવ કોશેટાના જીવડાની પેઠે કર્મવડે પોતાને ઢાકી દેખે, તેમાંથી નીકળવાનો ઉપાય ન સુઝવાથી મુઝાય છે ૫૨ કોઈ પણ જીવ એક ક્ષણવાર પણ કોઈ દિવસ કર્મ કર્યા વિના રહેતો નથી પૂર્વજન્મના કર્મોના સ સ્કારથી થયેલા રાગ-દ્વેષાદિક તે પરાધીન જીવની પાસે પરાણે કર્મ કરાવે છે, ૫૩ અને પૂર્વ જન્મના અદૃષ્ટને લીધે તે અદૃષ્ટને અનુકૂળ સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ એવું શરીર ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનું શરીર, વીર્ય તથા રુધિર બન્ને સરખા હોવા છતાં પણ બળવાન એવી કર્મની વાસનાને લીધે માતા પિતાના જેવું જ થાય છે ૫૪ જીવનો આ પ્રમાણે સ સારમા અવતાર રૂપી ફેરફાર થાય

છે તે પ્રકૃતિના સ બ ધમા આવ્યાથી થાય છે, પરંતુ તે ફેરફાર ભગવાનનું ભજન કરવાથી થોડા સમયમાં નાશ પામે છે. ૫૫

આ અજ્ઞમિલ પ્રથમ તો શાસ્ત્ર પ્રમાણે વર્તનાર અને સારા સ્વભાવનો પુરુષ હતો તે સદાચારી અને સદ્ગુણનો ભંડાર હતો, વ્રતધારી હતો, કૌભાજી મનનો, કેળવાયેલો, સત્યવાદી, મત્રવેત્તા અને પવિત્ર અત કરણવાળો હતો તે શુરુ, અગ્નિ, અતિથિ અને વૃદ્ધોની સેવા કરનારો, અહંકાર રહિત, સર્વ પ્રાણીઓ સાથે મિત્રતા રાખનારો અને ઇર્ષ્યા રહિત હતો ૫૬-૫૭ એક દિવસ તે પિતાની આજ્ઞાથી વનમાં ગયો, ફળ, ફૂલ, યજ્ઞના કાળો અને દર્ભ લઈ ત્યાંથી તે પાછો આવતો હતો ત્યારે લોટની મદિરા પીવાથી ઘુમટી આખોવાળી એક વેશ્યાની સાથે એક કામાતુર શૂદ્રને તેણે લટપટ કરતો દીઠો ૫૮-૫૯ પેલી સ્ત્રી ગાડી બની ગઈ હતી, તેનો ચણીયો ઢીલો પડી ગયો હતો અને પેલો આચારબ્રહ્મ શૂદ્ર તેની સાથે નિર્લજ્જ રીતે ફીડા કરતો હતો તેના ગાવાની પાછળ ગાતો હતો, હસતો હતો અને કામોદીપન કરનાર અદનાદિકના લેપથી લીપેલા બાહુવડે તેણે તેને આલિંગન કર્યું હતું આ પ્રમાણે તે બન્નેને પોતાની સામે જોઈને અજ્ઞમિલ એકાએક મોહિત થઈને કામને અધીન થઈ ગયો ૬૦-૬૧ તેણે પોતે ધીરજના અને જ્ઞાનના બળથી મનને રોકવા માડ્યું પણ કામથી કંપી ઉઠેલા મનનું સમાધાન થયું નહિ ૬૨ તે બન્ને જણાને જોવાથી ઉત્પન્ન થયેલા કામરૂપી જૂડને અધીન થઈ, તે ભાન વિનાનો થયો અને મનમાં તે રાડનું મનન કરવાથી સ્વધર્મથી બ્રહ્મ થયો ૬૩ ત્યાર પછી અજ્ઞમિલે પોતાના પિતાનું જે ધન હતું તે સર્વ આપી તે રાડને પ્રસન્ન કરી તથા તે જે પ્રમાણે પ્રસન્ન થાય તે પ્રમાણે મનોહર એવા સ સારી વૈભવોથી તેને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યો ૬૪ પછી પાપી અને વેશ્યાના કટાક્ષથી વિધાઈ ગયેલા અજ્ઞમિલે મોટા કુળમાં જન્મેલી અને મુગ્ધાવસ્થામાં રહેલી પોતાની સ્ત્રીના ત્યાગ કર્યો ૬૫ તે મદ્યુદ્ધિનો અજ્ઞમિલ ન્યા ત્યાથી ન્યાયથી કે અન્યાયથી ધન લાવતો અને તેનું અને તેના કુટુંબનું પોષણ

કરતો. ૧૧ વળી તે શાસ્ત્રનો અનાદર કરીને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે તો તેથી આય લોકમા તેની નિદા થતી આ પ્રમાણે પાપી જીવન ગાળનારો અને અપવિત્ર વસ્તુ ખાનારો અનમિલ ઘણા કાળ સુધી વર્ત્યો, ૧૭ માટે પાપ કર્યા છતાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરનારા અનમિલને અમે યમરાજની પામે લઈ જઈશુ ત્યાં આગળ નારકી શિક્ષાથી પાપીઓ પવિત્ર થાય છે ૧૮

તત્ત્વ દડપાણે સકાશ કૃતકિલ્વિયમ્ ॥
નેષ્યામોઽરુનનિવેશ યત્ર દહેન શુદ્ધયતિ ॥૬૮॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठ्यर्धे
प्रथमोऽध्याय

અધ્યાય ૨ જો. †

અનમિલનું આખ્યાન. (ચાતુ)

શ્રીશુક ઉવાચ

एवं ते भगवद्भूता यमदूताभिभाषितम् ॥

उपधार्याथ ताम्राजन् प्रत्याहुर्नयकोविदा ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! ઉપર પ્રમાણે યમના દૂતોનું કહેવું સાંભળીને ન્યાયમા નિપુણ એવા ભગવાનના પાર્ષદો તેઓની પ્રત્યે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧ અફસોસની વાત છે કે, અધર્મે ન્યાય કરનારાઓની સભાને બ્રહ્મ કરી છે, કારણ કે જે સભાઓમા ન્યાયાધીશો શિક્ષા કરવાને અયોગ્ય અને પાપરહિત એવા પુરુષોને વૃથા શિક્ષા કરે છે ૨ જે ન્યાયાધીશો હોય, તે પ્રજાનું પિતાની પેઠે પાલન કરનારા, સદ્ગુણી, તથા સમદષ્ટિવાળા હોવા જોઈએ જો તેઓમા જ વિષમપણાનો દોષ હોય તો પછી પ્રજા કેને શરણે જાય? ૩ મહાત્મા પુરુષ જે પ્રમાણે જગતમા આચરણ કરે છે તે પ્રમાણે જ બીજા મનુષ્યો વર્તે છે તેઓ જે વસ્તુને માન્ય કરે છે તેને જ બીજા લોકો માન્ય કરે છે, માટે ન્યાયાધીશ જો અધર્મ કરવા માટે તો બીજાઓ પણ તે પ્રમાણે અધર્મ કરે છે ૪ લોકો જેના જોણામા માથું મૂકી નિશ્ચિત થઈને સૂઈ રહે છે, તે મનુષ્ય

† આ અધ્યાયમા વિષ્ણુના પાર્ષદો યમના દૂતોને ભગવાનના નામનું અદ્ભુત મહાત્મ્ય સંભળાવી અનમિલને વિષ્ણુના લોકમા લઈ ગયા, એ કથા કહેનારો

પોતે પશુની પેઠે ધર્મ અથવા અધર્મને જાણતો ન હોય તો તેને વિશ્વાસઘાતનું પાપ લાગે છે ૫ પ્રાણીઓનો વિશ્વાસપાત્ર ન્યાયાધીશ જો દયાળુ હોય તો તે વિશ્વાસને લીધે પોતાના શરીરને અર્પણ કરનારા ભક્તિવાળા મૂઢ મનુષ્યનો શા માટે દ્રોહ કરે? ૬ આ અનમિલ કગેટો જન્મના પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ચુક્યો છે, કારણ કે તેણે પરાધીનપણાગા પણ શ્રીહરિનું કંઠ્ય જીકારકે નામ ઉચ્ચાર્યું છે ૭ હે નારાયણ! આવ' એ વાક્યમા જો કે ભગવાનનું ચાર અક્ષરવાળું આભાસ માત્ર ન મ તે બોલ્યો છે, તોપણ એટલાથીજ પાપીના પાપોનું નિવારણ થાય છે આવો નારાયણ શબ્દમાજ ચમત્કાર છે ૮ ચોર મદિરાપાન કરનારો, સાવકી માતાનો ન ગ કરનારો અને બીજા જે પાપ કર્મ કરનાર હોય તે સર્વ પાપીઓના પાપોનું શ્રીહરિનું નામ માત્ર લેવાથી નિવારણ થાય છે કારણ કે નામ લેવાથી તેને વિષે 'આ મારો છે, મારે તેનું સર્વ ઠેકાણેથી રક્ષણ કરવું થોડું છે' વગેરે ભગવાનનો વિચાર થાય છે ૯-૧૦ ભગવાનના નામો લેવાથી જે પ્રમાણે પાપી શુદ્ધ થાય છે તે પ્રમાણે વેદ જાણનારા મહાત્માઓએ કહેલા આદ્રાયણ વગેરે વ્રતો કરવાથી પણ પાપીઓ શુદ્ધ થતા નથી, કારણ કે ભગવાનનું નામ લીધું હોય તો તે તેમના ગુણોને જણાવે છે ૧૧ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા છતાં પણ ફરીને મન દુષ્ટ માર્ગ તરફ જાય છે, તેથી પ્રાયશ્ચિત્ત પાપોના મૂળોનો ખરેખર નાશ કરનાર કારણ ગણાય નહિ માટે પાપોનું નિવારણ કરવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષોને શ્રી હરિના ગુણોનું વર્ણન કરવું એજ પ્રાયશ્ચિત્ત છે, એજ ખરેખર ચિત્તને શુદ્ધ કરનાર છે ૧૨ તેથી તમે સર્વ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરનારા અનમિલને લઈ જશો નહિ, કારણ કે તેણે મરતી વેળા ભગવાનનું નામ લીધું છે ૧૩ પુત્રાદિકના સ કેતવાળા નામ બોલવામા, મશ્કરીમા, ગીતનો રાગ પુરાવવામા અથવા તો અપમાનમા પણ શ્રીહરિનું નામ લેવાય, તો તે સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે ૧૪ યડતી વેળાએ, ઠેસ ખાતી વેળાએ, આજસ મરડતી વેળાએ, સર્પ કરડતી વેળાએ, તાવ આવતી વેળાએ તથા

લાકડી, પત્થર વગેરેનો માર પડતી વેળાએ પુરુષ પરાધીન થઈને 'શ્રીહરિ' એવું ભગવાનનું નામ લે છે, તો તે યમલોકના દુ ખો ભોગવતો નથી ૧૫ મહર્ષિએ એ વિચાર કરીને મોટા પ્રાયશ્ચિત્તો કહ્યા છે અને નાના પાપોના નાના પ્રાયશ્ચિત્તો કહ્યા છે ૧૬ જે પાપોને ઉદેશીને તપશ્ચર્યાદિક દાન અને જપ વગેરે કર્યા હોય તો તે પાપો તપશ્ચર્યાદિકથી તમામ નાશ પામે છે, પરંતુ તે પાપોનું સ સ્કાર નામનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ તેથી નાશ પામતું નથી તે તો ઈશ્વરના ચરણની સેવાથી નાશ પામે છે ૧૭ જાણતા અથવા તો અજાણતા ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનનું નામ લીધું હોય તો અગ્નિ જેમ કાષ્ટને ખાળી નાખે તેમ તે પુરુષના પાપોને ખાળી નાખે છે ૧૮ કોઈ વધારે બળવાળું ઓષધ દૈવેચ્છાથી શ્રદ્ધા વિના પણ ખવાઈ ગયું હોય તો તે વૈદ્યની પાસેથી તેના ગુણ ન જાણનારા મનુષ્યને પણ પોતાનો ગુણ ખતાવે છે, તેમ ભગવાનના નામનો મત્ર પણ શ્રદ્ધા વિના ભણવામા આવ્યો હોય તો પણ તે પોતાના પ્રભાવને નહિ જાણનારા મનુષ્યને પણ પોતાનો પ્રભાવ દર્શાવે છે, અર્થાત્ વસ્તુઓમા જે શક્તિ રહેલી હોય છે તે શ્રદ્ધાદિકની દરકાર કરતી નથી ૧૯

શુકદેવે જોડ્યા-હો રાજન્! આ પ્રમાણે વિષ્ણુના હૃતોએ ભગવાન સ બધી ધર્મનો નિર્ણય કહી, તે બ્રાહ્મણને યમ હૃતેથી સુક્રત' કરીને દુ ખ માથી છોડાવ્યો ૨૦ પછી વિષ્ણુના હૃતોએ કાઠી મૂકેલા યમના હૃતો યમ રાજની પાસે ગયા અને જે પ્રમાણે બન્યું હતું તે પ્રમાણે તેમને સર્વ વૃત્તાત કહ્યું ૨૧ અજમિલ યમના પાશમાથી છૂટો થયા પછી પાછો નિર્ભય થઈ સ્વસ્થ થયો તેણે ભગવાનના પાર્ષદોના દર્શન કરી, પરમ આનંદ પામીને મસ્તકવડે ભગવાનના પાર્ષદોને પ્રણામ કર્યા ૨૨ હે નિર્દોષ રાજન્! પછી તે ક ઇ કહેવાની ઇચ્છા કરતો હોય એમ ભાગવાથી વિષ્ણુના હૃતો તેના દેખતાજ ત્યા આગળ અ તર્ધાન થઈ ગયા ૨૩ અજમિલ પણ યમના હૃતો પાસેથી વેદમા કહેલો સગુણ ધર્મ તથા ભગવનના હૃતોએ કહેલો શુદ્ધ નિર્ગુણ ધર્મ સાલળીને તથા શ્રીહરિનું મહાત્મ્ય સાલળીને ભગવાન

ઉપર ભક્તિવાળો થયો અને પોતાનું પાપ સાલરી આવવાથી તેને મહા પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો ૨૪-૨૫ અરે! મેં દુષ્ટે મનને અધીન થઈ બહુ જ ભુલું કર્યું કારણ કે, શૂદ્ર જાતિની સ્ત્રીમા પુત્ર ઉત્પન્ન કરી મેં મારું બ્રાહ્મણપણું નાશ કર્યું છે ૨૬ સારા મનુષ્યોએ નિ દી કહેલો, પાપ કરનારો ને કુળમાં કાજળરૂપ જે હું, તેને ધિક્કાર છે જે મેં મુગ્ધ એવી પતિવ્રતા સ્ત્રીનો અનાદર કરીને મદિરાનું પાન કરનારી વેશ્યા સ્ત્રીને ધરમા રાખી ૨૭ ધરડા, અનાથ, દુ ખી અને મારા વિના જેનું ખીજું કોઈ પણ સ બધી નથી એવા માતાપિતાનો પણ મેં કૃતક્રીએ નીચની પેઠે ત્યાગ કર્યો, ૨૮ માટે હવે હું અત્યંત દારુણ એવા નરકમા પડીશ, કે જે નરકમા ધર્મનો નાશ કરતા કામી પુરુષો યમ તરફથી મહા દારુણ પીડાઓ ભોગવે છે ૨૯ આ તે શુ મને સ્વપ્ન આવ્યું અથવા આ અદ્ભુતકારક વૃત્તાત મેં શુ જાગ્રહસ્થામા લીધું? હાથમા પાશ ધારણ કરનારા જેઓ હુમણા મને બાધીને ખે ચતા હતા તેઓ કયા ગયા? ૩૦ અને પાશોથી બાધીને નરકમા લઈ જવાતા મને જેમણે છોડાવ્યો તે સિદ્ધ કયા ગયા? ૩૧ હું જો કે આ જન્મમા તો મોટો પાપી છું તો પણ પૂર્વ જન્મમા હું ખરેખર પુણ્યવાન હોજીશ, કારણ કે ઉત્તમ દેવતાઓના દર્શન થવાને પૂર્વ જન્મનું મહાપુણ્ય હોવું જોઈએ એમના દર્શનથી મારું મન નિર્મળ થયું છે ૩૨ જો પૂર્વ જન્મનું મહાપુણ્ય હોય નહિ તો અપવિત્ર અને દાસીનો પતિ હું મરવા પડું તે વખતે મારી જિહ્વા ભગવાનનું પુણ્યનામ લઈ શકે ખરી? ૩૩ જુગારી, પાપી, બ્રાહ્મણપણું નો નાશ કરનારો અને નિર્લજ્જ હું કયા અને નારાચણ એવું મગલકારક શ્રીભગવાનનું નામ કયા? ૩૪ હું ચિત્ત, ઇન્દ્રિયો ને પ્રાણવાયુને છતવા પ્રયત્ન કરીશ, કે જેથી ફરીને મારા આત્માને અ ધતમ નરકમા ડૂબવાનો કાળ આવે નહિ ૩૫ અવિદ્યા, તૃષ્ણા ને કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા આ બંધનને છોડી નાખી સર્વ પ્રાણીઓનો સ બધી, શાત, મિત્રતાવાળો, દયાળુ ને ધીરજવાળો થઈને સ્ત્રીરૂપી ભગવાનની માયાવડે ગળાયેલા મારા આત્માને છોડાવીશ,

કે જે સ્ત્રીએ મને આજ દિવસ સુધી અધમ એવા વાહરાની માફક રમાડ્યો ૩૧-૩૭ વળી દેહાદિક મિથ્યા પદાર્થ ઉપરથી 'મારુ અને હુ' એવી મિથ્યા બુદ્ધિને છોડી દઈને સત્ય વસ્તુ ઉપર હુ બુદ્ધિ રાખીશ ભગવાનના કીર્તનાદિક કરવાથી શુદ્ધ થયેલા મનને ભગવાનને વિષે ભેડીશ ૩૮

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે સત્પુરુષનો એક ભણુ સમાગમ થવાથી અભામિલને ખેદ થયો અને તે પુત્રાદિકના સ્નેહરૂપી સર્વ બંધનમાંથી મુક્ત થઈને હરિદ્વારમાં ગયો. ૩૯ ત્યાં તેણે દેવમંદિરમાં બેસી, યોગ ધારણ કરી, સર્વ ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી ખેંચી લઈ, મનને આત્મામાં ભેડ્યું. ૪૦ પછી ચિત્તની એકાગ્રતાવડે આત્માને, દેહથી અને ઇન્દ્રિયોથી જુદો પાડીને પરબ્રહ્મરૂપ અને અનુભવથી ભણુવામાં આવે એવા ભગવાનના સ્વરૂપમાં ભેડી દીધો. ૪૧ જ્યારે પરમાત્માના સ્વરૂપમાં બુદ્ધિ સ્થિર થઈ ત્યારે અભામિલે પ્રથમ જોયેલા ચાર પુરુષોને પોતાની સન્મુખ જોયા તેમને ઓળખી તેણે પ્રમથી પ્રણામ કર્યા. ૪૨ ભગવાનના પાર્શ્વદોના દર્શન કર્યા પછી પોતાના કલેવરનો ગ ગાતીર્થમાં ત્યાગ કરીને ભગવાનના પાર્શ્વદો જેવું જ રૂપ તેણે ધારણ કર્યું. ૪૩ પછી ભગવાનના પાર્શ્વદોની સાથે સુવર્ણના વિમાનમાં બેસીને આકાશ માર્ગે જ્યાં આગળ લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુ બિરાજે છે ત્યાં તે ગયો. ૪૪ આ પ્રમાણે સર્વ ધર્મોનો નાશ કરનાર, દાસીનો પતિ, નિહિત કર્મ કરવાથી બ્રહ્મ થયેલો અને યમ નિયમ તોડનારો અભામિલ નરકમાં પડવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં ભગવાનનું નામ લઈને તેમાંથી છૂટ્યો. ૪૫ માટે કર્મના બંધનમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષોને ભગવાનના કીર્તન વિના બીજું કોઈ પશુ, કર્મના મૂળને કાપનાર નથી, કારણ કે ભગવાનનું કીર્તન કરવાથી મન ફરીને કર્મમાં બંધાતું નથી. પ્રાચિન્નિતો કરવાથી મન રજેગુણથી મલિન થાય છે. ૪૬ જે મનુષ્ય આ અભામિલનો પાપ નાશ કરનારો શ્રેષ્ઠ તથા બોધક ઇતિહાસ શ્રદ્ધાથી સાભળે છે અને ભક્તિથી ગાય છે તે મનુષ્ય જો કે અપવિત્ર હોય તોપણ નરકમાં જતો નથી, તેમ યમના દૂતોની

દષ્ટિએ પડતો નથી, પરંતુ વિષ્ણુલોકમાં પૂજ્ય છે. ૪૭ મરવાને તૈયાર થયેલા અભામિલે પુત્રને બોલાવતા ભગવાનનું નામ લીધું તેથી તે વૈકુંઠ લોકમાં ગયો ત્યારે શ્રદ્ધાથી ભગવાનનું નામ લીધું હોય તો પછી તેનું શુ કહેવું ? ૪૮

સ્ત્રિયમાણો હરેનામ ગુણસ્પુત્રોપચારિત ॥
અજામિલોવ્યગાદ્યામ કિં પુનઃ શ્રદ્ધયા ગૃણન્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे
द्वितीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૩ નો. †

વૈષ્ણવોની મહત્તા

રાજોવાચ

निशम्य देव स्वमदोपवर्णित
प्रत्याह किं तान् प्राप्ति धर्मराजः ।
एव हनाहो विहतान मुर रे
नैर्देशकैर्यस्य वशे जनोयम् ॥

પરીક્ષિતે પૂછ્યું -હે મહામુનિ ! જેની આજ્ઞામાં આ સર્વ મનુષ્યો રહે છે, એવો યમ રાજા કે જેની આજ્ઞાનો વિષ્ણુના દૂતોએ લગ કર્યો હતો, તેણે પોતાના દૂતોએ કહેલું વૃત્તાત સાભળીને ભગવાનના દૂતોએ મારીને કાઢી મૂકેલા પોતાના દૂતોને શુ કહ્યું તે કહો. ૧ હે ઋષિ ! યમ રાજાની આજ્ઞાનો લગ કોઈ ઠેકાણેથી થયો હોય એમ અમે સાભળ્યું નથી, તેથી આ વાતમાં લોકોને મોટો સંશય પડે તેમ છે લોકોના તે સંશયને હે મુનિ ! આપ વિના બીજો કોઈ ટાળે એમ નથી. ૨

શુકદેવજી બોલ્યા-હે રાજા ! ભગવાનના પાર્શ્વદોએ યમના દૂતોનો ઉદ્ધમ તોડી પાડ્યો, તે ઉપરથી તેઓ સંયમનીના પતિ યમરાજાની પાસે જઈને નીચે પ્રમણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૩ યમના દૂતો-હે પ્રભુ ! સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારના કર્મ કરનારા મનુષ્યોને તે તે કર્મના ફળો આપનારા કેટલા ન્યાયાધીશો આ લોકમાં રહે છે ?

† આ અધ્યાયમાં યમ રાજાએ વૈષ્ણવોની મહત્તાનું વર્ણન કરીને પોતાના દૂતોને શાન કર્યા અને વૈષ્ણવોના દાસ બનાવ્યા, એ કથા કહેવાશે

૪ જો આ લોકમાં શિક્ષા કરનારા ન્યાયાધીશો ઘણા હોય તો કોને સુખ હુ ખ થાય ? અને કોને સુખ હુ ખ ન થાય ? એક ન્યાયાધીશ હા પાડે અને બીજો ના પાડે તો પરસ્પર વિરુદ્ધ વિચારને લીધે કોઈને પણ સુખ હુ ખ થાય નહિ, તેમ જ એક બીજા એક બીજાને સમતિ આપે તો પણ કોઈને સુખ હુ ખ થાય નહિ અને અન્યવસ્થા થઈ જાય ૫ આ લોકમાં ઘણા કામ કરનારા હોવાથી તેમના ઉપર શિક્ષા કરનારનું અધિપતિપણુ ખડિયા રાજાની પેઠે ગૌણુ ગણાય ૬ તમે એક ગજ તેમજ સર્વ પ્રાણીઓના અધિપતિ છો, શિક્ષા કરનાર છો, ઠંડ ધારણ કરનાર છો અને મનુષ્યોના પુણ્ય ને પાપનું વિવેચન કરનાર છો, ૭ પણ હમણા લોકમાં તમારી આજ્ઞા ચાલતી નથી, કારણ કે, તમારી આજ્ઞાને ચાર અદ્ભુત સિદ્ધ લોકોએ તોડી પાડી છે ૮ અમે તમારી આજ્ઞાથી અપરાધીને યમ લોકોના કારાગૃહમાં લઈ આવતા હતા એટલામાં તેઓએ બળાટકારથી તમારી પાશોને કાપી નાખી તેમથી પાતકીને છોડી મુકાવ્યો ૯ તમે એમા અમારું હિત થય તેમ માનતા હો તો અમે તમારી પાસેથી તેઓ કાણુ હતા તે જાણવાની ઇચ્છા ગંભીરે છીએ અપરાધીએ નારાયણ એવું નામ લીધું તેથી તે સિદ્ધ લોકો ત્યાં આવ્યા હતા ૧૦

શુકદેવજી કહે છે-પ્રજાને શિક્ષા કરનાર યમ રાજાને હોતોએ આમ પૂછ્યું એટલે તેમણે પ્રસન્ન થઈ ભગવાનના ચરણકમળનું સ્મરણ કરીને કહ્યું કે, ૧૧ સ્થાવર તથા જંગમ જગતનો અધિપતિ મારાથી બીજો કોઈ એક છે, જેને વિષે આ વિશ્વ તાનણામાં વસ્ત્રની પેઠે એતપ્રોત રહેલું છે જેના અશાવનાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રથી આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય થાય છે તથા નાથેલા બળદની પેઠે આ વિશ્વ તેમને અધીન રહેલું છે ૧૨ ગોવાળ જેમ બળદોને બાધી લે તેમ પરમેશ્વરે વર્ણશ્રમમાં રહેલા સર્વ લોકોને વેદ વાણીથી બાધી લીધેલા છે વર્ણશ્રમના કર્મોથી બંધાયેલા સર્વ મનુષ્ય લયલીત થઈ તેમને અધીન રહી વેદોક્ત કર્મ કરે છે અને તેમને બલિદાન આપે છે ૧૩ હુ,

મહે દ્ર, નિર્ઋતિ, વરુણ, ચંદ્રમા, અગ્નિ, શિવ, પવન, સૂર્ય, બ્રહ્મા, અદિતિના પુત્રો, વિશ્વેદેવા, વસુઓ, સાધ્ય દેવતાઓ, મરુદ્ગણો, રુદ્રગણો, સિદ્ધ લોકો અને બીજા પણ ભૂગુ આદિ પ્રજાપતિઓ અને દેવતાઓના અધિપતિઓ કે જેઓને રજોગુણ અને તમોગુણ સ્પર્શ કરી શકતા નથી, તેઓ અથવા જેઓમાં સત્વગુણ મુખ્ય છે એવા દેવો પણ પરમાત્માની આજ્ઞામાં ગુથાયેલા હોવાથી પરમાત્માના કર્તવ્યને જાણી શકતા નથી તો પછી બીજો કોણ જાણી શકે ? ૧૪-૧૫ રૂપ જેમ પોતાને જોનાર નેત્રને જોઈ શકતું નથી તેમ પ્રાણીઓ સર્વ જીવોના અર્થાભીને દ્રષ્ટા એવા પરમાત્માને ઇદ્રિયોથી, મનથી, પ્રાણોથી, હૃદયથી કે વાણીથી જાણી શકતા નથી તે પરમેશ્વર મારાથી ભિન્ન છે ૧૬ તે સ્વતંત્ર છે, સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ છે, મહાત્મા છે અને માયાના અધિપતિ છે વળી તે ભગવાનના મનોહર રૂપવાળા હોય આ જગતમાં ફરે છે અને તેમનો રૂપ, ગુણ ને સ્વભાવ ધણુ કરીને ભગવાનના જેવો રહે છે ૧૭ જે ભગવાનના પાર્શ્વે દેવતાઓમાં પૂજાય છે ને જેમના દર્શન દુર્લભ છે, તે મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર વિષ્ણુના પાર્શ્વે ભગવાનની ભક્તિ કરનાર મનુષ્યોની શત્રુઓથી, મારાથી અને અગ્નિ આદિક બીજા ઉપદ્રવોથી રક્ષા કરે છે ૧૮ તે પાર્શ્વે પક્ષપાત કર્યો એમ તમારે મમજવું નહિ કારણ કે, ઋષિઓ, દેવતાઓ અને મોટા સિદ્ધ લોકો પણ ભગવાને નિશ્ચય કરેલા ધર્મને જાણતા નથી ત્યારે મનુષ્યો, અમુરો, વિદ્યાધરો અને ચારણ વગેરે લોકો કયાથી જાણે ? ૧૯ હે હોતો ! બ્રહ્મા, નારદ, સદાશિવ, સનતકુમાર, કપિલ મુનિ, મનુ, પ્રહ્લાદ, જનકરાજ, ભીષ્મ પિતામહ, બલિરાજ, શુકદેવજી અને અમે બાર જણ ગુપ્ત, શુદ્ધ અને કપ્તથી જણાય એવા ભગવાનના ધર્મને જાણીએ છીએ, જે ધર્મ જાણીને પ્રાણી મોક્ષ પામે છે ૨૦-૨૧ ભગવાનના નામો જપવા અને ભગવાન વિષે ભક્તિ કરવી એટલોજ આ લોકમાંના પુરુષોનો મુખ્ય ધર્મ જાણવો ૨૨ હે પુત્રો ! ભગવાનનું નામ લેવાનું માહાત્મ્ય મોટું છે અજભિલ મૃત્યુના પાશ-માથી છુટવો એ તેનું માહાત્મ્ય જાણવું ૨૩ ભગ-

વાનના ગુણો, કર્મો અને નામો જાણી મનુષ્યોના પાતક માત્ર નાશ પામે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ મોક્ષ પણ મળે છે. કારણ અભિમિત પાપી હોય તોય પણ તેણે 'હે નારાયણ' એમ કહી પોતાના પુત્રને જોલાવ્યો તેથી તે પાપરહિત થઈ મોક્ષ પામ્યો. ૨૪ પરંતુ ભગવાનની માયાથી જેમની બુદ્ધિ મોહિત થયેલી છે અને પુષ્પની પેઠે ઉપરથી મનોહર લાગતા અર્થવાદોથી ભરેલા વેદવાદોના આગ્રહને લીધે જડબુદ્ધિવાળા વેદના મોગ કર્મમાં જોડાયેલા ઋષિઓ ભગવાનના નામનો મહિમા ઘણું કરીને બાજુતા નથી. ૨૫

આ પ્રમાણે વિચાર કરી બુદ્ધિશાળી લોકો સર્વ પ્રકારે અને ત એવા ભગવાનની ભક્તિ કરે છે માટે ભગવાનના ભક્તો મારા હ અને યોગ્ય નથી તેઓનું જે પાપ હોય તેને ભગવાનનું કીર્તન નાશ કરે છે ૨૬ ભગવાનના ભક્તો સમદૃષ્ટિવાળા ને ઉત્તમ ગુણવાળા હોય છે દેવતાઓ અને સિદ્ધ લોકો પણ જેમની પવિત્ર ગાથાને ગાય છે, તેઓ ભગવાનની ગદ્યાથી ચારે તરફથી રક્ષાયેલા છે માટે તેમની પાસે તમારે જવું નહિ આપણે અને કાળ પણ તેઓને શિક્ષા કરવાને સમર્થ નથી ૨૭ માટે તમે નિષ્કિંચન અને રસ બાજુનારા પરમ હ સોના મ ડોળો નિત્ય જેનું સેવન કરે છે એવા પરમાત્માના ચરણ કમળના રસથી વિમુખ રહેનારા અને નરકના માર્ગ રૂપ ઘર ઉપર તૃષ્ણા બાધી ખેડેલા નીચ મનુષ્યોને મારી પાસે પકડી લાવજો. ૨૮ જેમની જીવ્હા ભગવાનના ગુણ ગાતી નથી, જેમનું ચિત્ત ભગવાનના ચરણારવિદનું સ્મરણ કરતું નથી, જેમનું મસ્તક ભગવાનને પ્રણામ કરતું નથી, તેમ જેઓએ વિષ્ણુનું એક વ્રત પણ કર્યું નથી, એવા હુદ મનુષ્યોને તમે બાધી લાવજો ૨૯ હવે તમે (મારા હોતોએ) ભગવાનના હોતોનું અપમાન કરવા રૂપી જે અન્યાય ક્યો તેને માટે ભગવાન પુરાણપુરુષ નારાયણ મને ક્ષમા કરો એમ હું ઇચ્છુ છું તમારા ભક્ત એવા અમે તમારા સ્વરૂપને બાજુતા નથી તોપણ બે હાથ જોડીને તમારી આગળ ઉભા છીએ આપ મહા પુરુષે ક્ષમા કરવી ઉચિત છે. અમે તમને સમર્થ પુરુષને

નમસ્કાર કરીએ છીએ. આ રીતે યમરાજે ક્ષમા ઇચ્છી. ૩૦

હે પરીક્ષિત ! જગતમાં મગજરૂપ ભગવાનના નામનું કીર્તન, મોટા પાપોનું અસાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત બાજુ ૩૧ ભગવાનનું ઉદાર ચરિત્ર સાંભળનારા તથા જાનારાઓનો આત્મા ભક્તિથી જે પ્રમાણે શુદ્ધ થાય છે તે પ્રમાણે વ્રતાદિક કરવાથી શુદ્ધ થતો નથી ૩૨ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરણકમળના મધનું પાન કરનારો મનુષ્ય હુ ખદાથી વિષયોનો ત્યાગ કરી ફરીથી તેની ઉપર પ્રીતિ કરતો નથી પરંતુ ભક્તિહીન પ્રાકૃત મનુષ્ય કામનાઓને અધીન થઈ પોતાનું પાપ ટાળવા પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ કર્મ કરે છે, તેથી અંત કરણ શુદ્ધ થતું નથી, પરંતુ ફરી પણ હસ્તિસ્નાન જેવા તે કર્મથી પાપ જ થાય છે ૩૩ હે રાજન ! યમરાજના હોતો યમરાજાએ કહેલો ભગવાનનો મહિમા સાંભળી વિસ્મિત થયા નહિ, પરંતુ તેને સત્ત્વ માન્યો, ને ત્યારથી ભગવદ્ભક્તોના તરફ દૃષ્ટિ કરવાનું છોડી દીધું ૩૪ ભગવાન અગસ્ત્યે મલયાચળ ઉપર ખેસીને શ્રીહરિના ચરણોનો સ્પર્શ કરી આ ઇતિહાસ કહ્યો હતો. ૩૫

इतिहासमिमं गुह्यं भगवान् कुमसंभवः
कथयामास मलय मासीनो हरिमर्चयन् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे
तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો. *

હંસગુણ સ્તોત્ર.

देवासुरनृणां सर्गो नागानां मृगपक्षिणाञ्च ।
सामासिकस्त्वया प्रोक्तो यस्तु स्वायंभुवैतरे ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે મહારાજ ! સ્વાયંભુવ મન્વ તરમા દેવ, અસુર, મનુષ્ય, નાગ, મૃગ અને પક્ષીઓની જે સૃષ્ટિ તમે દુકામા મને કહી હતી, તેનો વિસ્તાર સાંભળવાની હવે હું ઇચ્છા રાખુ છું, તથા ભગવાન બ્રહ્માએ જે શક્તિવડે જે

હું આ અધ્યાયમાં પ્રજાની સૃષ્ટિ કરવા માટે દશે તપવડે અને હંસગુણ નામના સ્તોત્ર વડે હરિની આરાધના કરી, તે કથા કહેવાયે.

પ્રમાણે સૃષ્ટિની રચના કરી હોય તે શક્તિ, તેની રીત તથા પાછળની સૃષ્ટિને જાણવાની પણ મને ઇચ્છા થઈ છે. ૧-૨

સૂત કહે છે-હે મુનિવરો ! મહાયોગી શુકદેવજી રાજા પરીક્ષિતનો ઉપર પ્રમાણેનો પ્રશ્ન સાક્ષી, તેમની પ્રશંસા કરી વળી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૩

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! જ્યારે પ્રાચીન-બર્હિષ નામના રાજાના પ્રયેતાએ નામના દશ પુત્રો સમુદ્રમાથી બહાર નીકળ્યા ત્યારે તેમણે પૃથ્વીને વૃક્ષોથી ઘેરાઈ ગયેલી દીઠી ૪ એટલે તપથી જેઓને ક્રોધ વધ્યો હતો એવા પ્રયેતાઓએ, વૃક્ષો ઉપર ક્રોધ કરી તેમને બાળી નાખવાની ઇચ્છાથી પોતાના મુખમાથી વાયુ તથા અગ્નિને ઉત્પન્ન કર્યા ૫ હે કુરુ વ શોતપત્ન ! તે વાયુ તથા અગ્નિથી ઝાડોને બળતા જોઈ ચંદ્રમા ત્યા આગળ આવી તેમના કોપને સમાવતા હોય તેમ કહેવા લાગ્યા ૬ હે મુનિએ ! તમારે વૃક્ષો ઉપર ક્રોધ કરવો જોઈએ નહિ, કાગળ કે તમે તો જગતની વૃદ્ધિ કરવાની ઇચ્છાવાળા પ્રજાના પતિઓ છો ૭ પ્રજાપતિઓના પતિ, સમર્થ અને અવિનાશી એવા ભગવાને પ્રજાઓને માટે વનસ્પતિઓ અને વૃક્ષો ઉત્પન્ન કર્યા છે ૮ સ્થાવર જીવ જગમ જીવોનું અન્ન છે પગ વગરના જીવ પગે ચલાવનારા જીવોનું અન્ન છે, પગ વગરના જીવોનું અન્ન હાથ વિનાના જીવો છે અને જે પગવાળા જીવોનું અન્ન ચોપગા પશુઓ છે, ૯ માટે હે પ્રચેતાઓ ! તમારા પિતાએ અને પ્રજાએ તમને પ્રજા સરજવાની આજ્ઞા કરેલી હોવા છતાં તમે વૃક્ષોને બાળી નાખવાની ઇચ્છા કરો છો તે તમને યોગ્ય નથી ૧૦ કોપને શમાવો અને તમારા પિતા, પિતામહ ને પ્રપિતામહોએ સેવેલા ધર્મને સેવો ૧૧ બાળકોના રક્ષક માતૃપિતા, દૃષ્ટિની રક્ષક પાપણ, સ્ત્રીના રક્ષક તેનો ભર્તા, ભિત્રુકનો રક્ષક ગૃહસ્થ, અજ્ઞાનીનો રક્ષક જ્ઞાની અને પ્રતનો રક્ષક પ્રજાપતિ ગણાય છે ૧૨ વળી ભગવાન શ્રીહરિ સર્વ પ્રાણીઓના દેહમા અતરાતમારૂંપે રહેલા હોઈ આ બુ વિશ્વ ભગવાનનું સ્થાન છે એવી દષ્ટિ કરવાથી તમે

ભગવાનને સંતુષ્ટ કરશો ૧૩ જે મનુષ્ય આ દેહમાં અકસ્માત ઉત્પન્ન થયેલા ભયંકર ક્રોધને આત્મ-વિચારવડે શમાવી દે છે, તે સ સારના બંધનમાંથી મુક્ત થાય છે ૧૪ માટે હવે દયાપાત્ર વૃક્ષોને તમે બાળો નહિ, બાકી રહેલા વૃક્ષોનું કલ્યાણ કરો અને આ વૃક્ષોએ ઉછેરેલી ઉત્તમ કન્યાને તમે સ્ત્રી તરીકે મહણ કરો ૧૫

હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે ચંદ્રમા તેમને શાંત કરી વૃક્ષોની ઉપવતી કન્યા પ્રયેતાઓને આપીને પોતાના સ્થાનમા ગયા પ્રયેતાઓ ધર્મ પ્રમાણે તે કન્યાને પરણ્યા ૧૬ પ્રયેતાઓથી તે સ્ત્રીમા દક્ષ નામનો પુત્ર થયો કે જેની પ્રજાના વિસ્તારથી ત્રણે લોકો ભરાઈ ગયેલા છે હવે પુત્રીઓ ઉપર વહાલ-વાળા દક્ષ પ્રજાપતિએ જે પ્રમાણે પ્રાણીઓને સર-જ્યા તે હવે હું તમને કહું છું ૧૮ દક્ષ પ્રજાપતિએ પ્રથમ દેવ, અસુર, મનુષ્ય વગેરે આકાશચારી, પૃથ્વીચારી તથા જળચારી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી હતી, ૧૯ પરંતુ તે પ્રજાની સૃષ્ટિને વૃદ્ધિ પામતી ન જોઈ દક્ષ પ્રજાપતિ વિદ્યાચળની પાનેના પર્વતોમા જઈને દુશ્વર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા ૨૦ ત્યા પાપને હરણ કરનારુ અઘમર્ષણુ નામે ઉત્તમ તીર્થ છે, તેમા ત્રણે કાળ સ્નાન કરીને પ્રજાપતિ તપશ્ચર્યાવડે ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા ૨૧ પ્રજાપતિએ જે હમણુદ્ય નામે સ્તોત્રથી ભગવાન અધોક્ષજની સ્તુતિ કરી અને જે સ્તોત્રથી શ્રીહરિ તેમની ઉપર પ્રસન્ન થયા તે સ્તોત્ર હું તમને કહું તે માલજો ૨૨

દક્ષ સ્તુતિ કરે છે-સદ્ગુણ જ્ઞાનવાળા જીવના અને માયાના નિયંતા, દેહાદિકમા તત્વદૃષ્ટિવાળા જીવો જેના સ્વરૂપને જાણતા નથી એવા સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ સ્વયંભુ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૩ રૂપાદિક વિષયો જેમ ચક્ષુરાદિક ઇન્દ્રિયોના પ્રકાશને જાણતા નથી, તેમ શરીરમા રહેવા છતાં જીવ પોતાની સાથે રહેતા પ્રપચના દ્રષ્ટા અને પોતાના મિત્ર એવા અતર્યામીની મિત્રતાને જાણતો નથી, તે મહેશ્વર ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૪ દેહ, પ્રાણો, ઇન્દ્રિય, અતઃકરણ, પચ મહાભૂતો અને તેમના શબ્દાદિક વિષયો, પોતપોતાને જાણ-

વનારી ઇદ્રિયોને અને તે તે ઇદ્રિયોના નિયંત્રા
દેવોને બાંધતા નથી, પરંતુ જીવ તો તે ત્રણેને તેઓના
મૂળ ગુણો સાથે બાંધે છે આ સર્વને બાંધવા છતાં
સર્વજ્ઞ ભગવાનને તે બાંધતો નથી, તે અનંત ભગ-
વાનની હુ સ્તુતિ કરું છું ૨૫ સમાધિ દશામા
જ્યારે સાસારિક વસ્તુઓના દર્શન અને સ્મરણનો
નાશ થવાથી નામ અને રૂપને જણાવનાર મન
શાંત હોય છે ત્યારે જે પરમાત્મા કેવળ સ્વસ્વરૂપ-
વડે જણાય છે તે શુદ્ધ તથા શુદ્ધ મનમા વાસ
કરનાર ભગવાનને હુ નમસ્કાર કરું છું ૨૬ યજ્ઞ
કરનારાઓ સામિધેની નામના પદ્મ મંત્રો વડે અર-
ણીમા ઢાકાઈ રહેલા પ્રકાશ કરવા યોગ્ય અક્ષાકિં
અગ્નિને જેમ તેમથી બહાર કઢે છે, તેમ બ્રહ્મવેત્તા
પુરુષો પ્રકૃતિ, પુરુષ, મહત્ત્વ, અકુકર, પાત્ર
વિષયો, ત્રણ ગુણ, અગિયાર ઇદ્રિયો અને પાત્ર ભૂતા
રૂપી પોતાની શક્તિઓથી ઢાકાઈ ગયેલા પગ્ગા
ત્માને વિચારવડે પોતાના હૃદયમા સ્થિત કરીને
પછી તેને તત્વોમાથી બહાર કઢે છે ૨૭ મયાનો
નિષેધ કરતા કૈવલ્યમુખથી અનુભવમા આવના,
સર્વ પ્રકારના નામવાળા, સર્વ રૂપવાળા, તથા જેની
માયાના સ્વરૂપનું સત્ અથવા અતત્ત્વથી નિર-
પણ થઈ શકતું નથી, એવા વિશ્વરૂપ ભગવાન મને
પ્રસન્ન થાઓ ૨૮ જે સ્વરૂપ વચનવડે કહેવામા
આવે છે, જે સ્વરૂપનો બુદ્ધિથી નિશ્ચય કરવામા
આવે છે, જે સ્વરૂપ ઇદ્રિયોથી ગ્રહણ કરવામા આવે
છે અને જે સ્વરૂપનો મનમા સંકલ્પ કરવામા
આવે છે, તે ભગવાનનું સ્વરૂપ નથી, કેમ કે તે
સર્વ ગુણોનું જ સ્વરૂપ છે અને ભગવાન તો ગુણોના
પ્રલયથી તથા ઉત્પત્તિથી બાંધવામા આવે છે, અર્થાત્
ચૈતન્યરૂપ અધિષ્ઠાન હોય તોજ સૃષ્ટિ અથવા તો
તેનો પ્રલય સંભવે છે ૨૯ જેને વિષે જગત રહેલું
છે તે બ્રહ્મ છે, જેમાથી જગત ઉત્પન્ન થાય છે તે
બ્રહ્મ છે, જે સાધનથી જગત થાય છે તે બ્રહ્મ છે,
જેનું જગત થાય છે તે બ્રહ્મ છે, જેને સારું જગત
થાય છે તે બ્રહ્મ છે, જે કઈ રચવામા આવે છે તે
બ્રહ્મ છે, જે કરે છે તે બ્રહ્મ છે, જેને ક્રિયા કરવા
માટે પ્રેરણા કરવામા આવે છે તે બ્રહ્મ છે, ક્રિયા

વગેરેના સંબંધો તથા ખીજી વસ્તુઓ છે તે પણ
બ્રહ્મ છે. બ્રહ્મ સર્વની પહેલા પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તે
સર્વનું કારણ છે પ્રથમથી અને પછીથી ઉત્પન્ન
થયેલા બ્રહ્માથી લઈને સ્થાવર સુધી સર્વ પદાર્થોના
મૂળરૂપ બ્રહ્મ છે, તેનાથી કોઈ પણ વસ્તુ ભિન્ન
નથી, તેમ કોઈ વસ્તુ તેની સમતિ હોય એમ
પણ નથી ૩૦ જ્યારે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આખા
વિશ્વનું કારણ બ્રહ્મ છે ત્યારે મીમાસકો 'કોઈ
દહાડો અવુ જગત ન હતું, પરંતુ આવુ જ
હતું' એમ બોલીને શા માટે વિવાદ કરે છે ?
તેઓની માથે ખીજી સ્વભાવવાદીઓ પણ એક મન
કેમ થાય છે ? તત્ત્વવેત્તાઓ તેમને સમજાવે
તોપણ તેઓ વાગવાગ બૂલ કેમ કરે છે ? એવી
શાંત ઝંપી નહિ, ગ્રંથો કે પગપર વિવાદ ઝગતો
ગીતો નો વાદ તથા એકમત થવું, આ સર્વ પગ-
માત્રની નાના અને અવિદ્યાની શક્તિઓથી થાય
છે અને જેમની માયાની શક્તિઓ તેમને વાગવર
મોકુત કરે છે તે જાનનાં ગુણવાળા પરબ્રહ્મને હુ
નમસ્કાર કરું છું ૩૧ યોગમા અને ઉપાસનામા
પાતા શ્રદ્ધિમા ભગવતના ચરણગવિન્દાદિકની કલ્પ-
ના કરીને ભગવતને નમયવ ગણેલા છે અને સાખ્ય-
શાસ્ત્રમા ભગવતને હોય પગ વિનાના ઢીંને નિર-
વચવ ગણેલ છે આ પ્રમાણે યોગશાસ્ત્રમા અને
સાખ્યશાસ્ત્રમા બન્ને વિવદનો વિષય ભિન્ન ભિન્ન
છે, તેપણ તે બન્ને શાસ્ત્રોના વિધિનિષેધ એક
વસ્તુના છે અને તે પણ ભગવાનના સ્વરૂપમા નહિ,
પરંતુ ભગવાનના અવયવોમા રહેલો છે કારણ કે,
અસ્તિ નાસ્તિનો વિવાદ ભગવાનના અવયવોને માટે
છે, પરંતુ ભગવાનના સ્વરૂપને માટે નથી આ રીતે
ભગવાનનું સ્વરૂપ વિવાદના વિષયનું અધિષ્ઠાન છે
કારણ કે અધિષ્ઠાન વિના અવયવોની કલ્પના તેમ
જ અવયવોનો નિષેધ થઈ શકતો નથી એટલા
માટે વિધિનિષેધ બન્નેના આશ્રયરૂપ, બન્નેને અનુ-
કૂળ, બન્નેથી ભિન્ન અને બન્નેમા સમાન રહેતર
જે ભગવાન તેને પરબ્રહ્મ બાંધવા ૩૨ જે અનંત
ભગવાન પોતે નામ-રૂપ રહિત છે, તથાપિ પોતાના
ચરણકમળની ભક્તિ કરનારા મનુષ્યો ઉપર અનુગ્રહ

કરવા પૃથક્ પૃથક્ જન્મ ધારણ કરીને અને જુદા જુદા કર્મો કરીને નામ અને રૂપને ધારણ કરે છે, તે પરબ્રહ્મ ભગવાન મને પ્રસન્ન થાઓ ૩૩ વાયુ જેમ પોતે એક છે, તોપણ પુખ્પાદિકનો આશ્રય કરીને અનેક ગધવાળો બને છે, અને જુદા જુદા રંગની રજનો આશ્રય કરીને અનેક રૂપવાળો દેખાય છે, તેમ અંતર્યામી પણ એક છે, છતાં જુદી જુદી ઉપાસનાના માગોથી તે તે પ્રકારની અનેક વાસનાવડે અનેક દેવતાઓ રૂપે લોકોથી ભજવામા આવે છે તે પરમાત્મા આપણા મનોરથોને પૂર્ણ કરે ૩૪

શુકદેવજી કહે છે-હે કુરુવ શ્રેષ્ઠ ! ઉપર પ્રમાણે અધર્મર્ષણ નામે તીર્થમા સ્તુતિ કરાયેલા ભક્તવત્સલ ભગવાન સ્તુતિ કરતા દક્ષની સન્મુખ પ્રગટ થયા ૩૫ તે વેળાએ ભગવાન ગરુડ ઉપર બિરાજેલા હતા તેમને લાખી ને મોટી આઠ ભુજઓ હતી. તે ભુજઓમા ચક્ર, શખ, તરવાર, ઢાલ, ખાણ, ધનુષ, પાશ અને ગદાને ધારણ કર્યા હતા. ૩૬ અંગે પીતામ્બર પહેર્યું હતું, શરીરની કાંતિ મેઘના જેવી સ્થામ હતી, મુખ તથા નેત્ર પ્રસન્ન હતા, વનમાળાથી અંગ ઢકાઈ ગયું હતું, શ્રીવત્સ ને કૌસ્તુભ મણિથી ઉરસ્થળ શોભી રહ્યું હતું ૩૭ માથે મુગટ અને હાથમા કડા ધારણ કર્યા હતા, કાનમા મકરા કાર કુડંગો હતા, કદોરો, વિટી, કડા, ઝાંઝર અને ખાનુખ ધથી તેઓ શોભી રહ્યા હતા ૩૮ આ પ્રમાણે ત્રણ ભુવનના ઇશ્વરે ત્રણ લોકને મોહિત કરનારૂં રૂપ ધારણ કર્યું હતું નારદ અને નદ વગેરે પાર્શ્વે દોથી અને દેવતાઓથી તે વિંટાયેલા હતા અને સિદ્ધ, ગધર્વ તથા ચારણો તેમની પાછળ ગાન કરતા હતા ૩૯ આવું ત્રિલોકના નાથનું મહા આશ્ચર્યકારક રૂપ જોઈને પ્રજાપતિ નિર્ભય થયા અને પ્રસન્ન થઈને દંડવતપ્રણામ કર્યા ૪૦ ભગવાનને તે પોતાનો અભિપ્રાય કહેવા ગયા, પરંતુ ઝરણાથી જેમ નદીઓ પૂર્ણ ભરાઈ જાય તેમ અથાગ આનંદથી ઇન્દ્રિયો ભરાઈ ગઈ અને કંઈ ખોલી શકાયું નહિ, પ્રણામ કરીને માત્ર ઉભાજ રહ્યા ૪૧ એટલે સર્વ પ્રાણીઓના મનને જાણનારા ભગવાન ઉપર પ્રમાણે પ્રણામ કરીને ઉભેલા અને પ્રભને ઇચ્છતા ભક્તિવાળા દક્ષ

પ્રજાપતિને પછી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૪૨

શ્રીભગવાન બોલ્યા-હે પ્રયેતાઓના પુત્ર ! તું તપશ્ચર્યાવડે સિદ્ધ થયો છે, કારણ કે તે પરમ શ્રદ્ધાવડે મારી ભક્તિ સંપાદન કરી છે ૪૩ હે પ્રજાપતિ ! તારું તપ આ જગતની વૃદ્ધિ કરનારું છે, માટે હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું અને પ્રાણીઓની વૃદ્ધિ થાય એ મારી ઇચ્છા છે ૪૪ બ્રહ્મા, શંકર, તમે, મનુષ્યો અને મોટા દેવો, આ સર્વ પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરનાર મારી વિભૂતિઓ રૂપ છે ૪૫ હે બ્રહ્મા ! યમાદિકની સાથે ધ્યાન કરવું એ મારું હૃદય છે, સાગ મંત્રનો જપ એ મારું હૃદય છે, ક્રિયા એ મારી આકૃતિ છે, યજ્ઞો એ મારું મન છે અને દેવતાઓ એ મારા પ્રાણ રૂપ છે ૪૬ આ સૃષ્ટિના આરભમા માત્ર હુંજ એક હતો. અહર તેમજ બહારના ભાગમા ખીન્નું કંઈ પણ ન હતું, પ્રથમ ચૈતન્ય માત્ર ઇન્દ્રિયોથી જાણવામા આવે નહિ એવું અને ચારે તરફથી નિદ્રાવશ હોય એવું મારું સ્વરૂપ હતું ૪૭ ત્યાર પછી અનંત શુભવાળા મારા શરીરમાથી માયાવડે બ્રહ્માડ ઉત્પન્ન થયું સર્વના આદિ અજન્મા બ્રહ્મા તે વખતે જ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયા ૪૮ પછી મારી શક્તિથી વૃદ્ધિ પામેલા તે બ્રહ્મદેવ સૃષ્ટિ કરવા તૈયાર થયા, પરંતુ તે પોતાના આત્માને અશક્ત જેવો માનવા લાગ્યા. ૪૯ એ તેમને તપશ્ચર્યા કરવાનું કહ્યું તે ઉપરથી દક્ષ તપશ્ચર્યા કરીને તપના પ્રભાવથી તમને નવ પ્રજાપતિઓને તેમણે ઉત્પન્ન કર્યા ૫૦ હે દક્ષ પ્રજાપતિ ! આ પચગ્ન નામના પ્રજાપતિની અસિકની નામે પુત્રીને સ્ત્રી તરીકે ગ્રહણ કર ૫૧ એનાથી તું આ સૃષ્ટિની ઘણી વૃદ્ધિ કરીશ ૫૨ તારા પછીની સર્વ પ્રજાઓ મારી માયાને લીધે સ્ત્રી પુરુષ ધર્મથી ઉત્પન્ન થશે અને મારી ભક્તિ કરશે ૫૩ આ પ્રમાણે કહીને વિંધનું પાલન કરનાર ભગવાન શ્રી હરિ દક્ષ પ્રજાપતિના દેખનાં સ્વપ્નમાં મેળવેલા પદાર્થની પેઠે ત્યાજ અતર્ધાન થઈ ગયા. ૫૪

इत्युक्त्वा मिषतस्तस्य भगवान्ब्रह्ममात्मनः ।

स्वप्नोपलब्धार्थं इव तत्रैवांतर्दधे हरिः ॥ ५४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चस्कंधे

अनुष્ઠોઢ્યાયः

અધ્યાય ૫ મો. †

દક્ષપ્રભપતિનો નારદને શાપ.

શ્રીશુક ઉવાચ

તસ્યાં સ પાંચમ્યાં ચૈ વિષ્ણુમાયોપદ્રુહિતઃ ।

દયશ્ચલંજ્ઞાનયુતં પુત્રાનજનયન્નિમુ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાનની માયાથી વૃદ્ધિ પામેલા દક્ષ પ્રભપતિએ પછી ૫ ચજન પ્રભપતિની પુત્રી અસિકનીમા હૃયંશ્વ નામે દશ હજાર પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા. ૧ હે રાજન! દક્ષના તે સર્વ પુત્રો એક આચારવાળા અને એક સ્વભાવવાળા હતા તેમને પિતાએ પ્રભની સૃષ્ટિ વધારવાનું કહ્યું તે ઉપરથી તેઓ પશ્ચિમ દિશામાં ગયા ૨ ત્યાં મોટા મોટા મુનિઓ અને સિદ્ધ લોકોએ સેવેલું નારાયણ સર નામે એક તીર્થ છે, જ્યાં સિંધુ નદીનો અને સમુદ્રનો સંગમ થાય છે ૩ તે પવિત્ર તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી રોગાદિક દોષો નાશ પામે છે તેમને પરમહંસનો ધર્મ અગીકાર કરવાની મરજી હતી છતાં તેઓ પિતાની આજ્ઞામાં બધાયેલા હોવાથી પ્રભની વૃદ્ધિ કરવા માટે તપ કરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે પિતાની આજ્ઞાથી પ્રભની વૃદ્ધિ માટે તપ-શ્રી કરવાને તત્પર થયેલા હૃયંશ્વોને દેવર્ષિ નારદે દીકા, ૪-૫ તેથી તેઓને કહ્યું કે-હે હૃયંશ્વો! તમે પ્રભના પાળક છો, છતાં મૂર્ખ છો તમે પૃથ્વીનો અત દીકો નથી માટે તમે પ્રભને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરશો? ૬ વળી એક પુરુષવાળો દેશ કે જેમાંથી નીકળવાનો માર્ગ જેવામાં આવતો ન હોય એવી શુદ્ધ, બહુ રૂપ ધારણ કરનારી સ્ત્રી, વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનો પતિ, બંને તરફ વહેનારી નદી, પચીસ વસ્તુઓથી બનેલું અદ્ભુત ઘર, કેાઇ વેળા વિચિત્ર કથા કરતો હંસ, પોતાની મેળે ફરતું તથા અસ્ત્ર અને વજ્રોથી બનાવેલું હોય તેવું તીક્ષ્ણ ચક્ર અને પોતાના સર્વજ્ઞ પિતાની આજ્ઞા પોતાને અનુકૂળ છે કે કેમ? તે બધા વિના તમે પ્રભને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરશો? ૭-૮

† આ અધ્યાયમાં પુત્રોને મિથ્યા વચનો કહીને નારદે અરબે મારે ચલાવ્યા તેથી દક્ષ પ્રભપતિએ તેમને શાપ દીધો, તે કથા કહેવાયે

શુકદેવજી કહે છે-નારદજીનું કહેવું સાંભળીને હૃયંશ્વો દેવર્ષિ નારદની કપટ ભરેલી વાણીમાં પોતાની સહજ વિચારશક્તિવાળી બુદ્ધિવડે વિચાર કરવા લાગ્યા ૧૦ હૃયંશ્વોએ વિચાર કર્યો કે, અનાદિ તથા આત્માને જન્મ આપનારુ લિંગ શરીર છે, તેને પૃથ્વી બાણવી અને તે લિંગ શરીરને મોક્ષના સાધનો બધા વિના મોક્ષમાં ઉપયોગી ગણવું નહિ તેમજ મિથ્યા એવા કર્મો કરવાથી પુરુષને શું ફળ થાય છે? ૧૧ સર્વના સાક્ષી, પોતાનોજ આશ્રય કરનારા, ગુણસપત્ત, સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ, એક ઇશ્વર જ આ દેહરૂપી દેશમાં રહેલા છે, તે નિત્ય શુદ્ધ પરમાત્માને હૃદયમાં જોયા વિના તેમ જ તેમને અર્પણ ન કરવામાં આવતા મિથ્યા કર્મો કરવાથી પુરુષને કશું ફળ થતું નથી પાતાળમાં ગયેલો મનુષ્ય જેમ પાછો આવતો નથી, તેમ પુરુષ જ્યાં જવાથી પાછો આવતો નથી તે પરબ્રહ્મ રૂપી શુદ્ધને જે બાણતો નથી તેને નાશવત સ્વર્ગાદિકના સાધનરૂપ કર્મો કરવાથી પણ શું ફળ થાય? ૧૨ અનેક જાતના રૂપવાળી ને ગુણવાળી પોતાની બુદ્ધિ જ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી જેવી છે જે પુરુષ આ જગતમાં તેના વિવેકને બાણતો નથી તેને કર્મો કરવાથી શું ફળ થાય છે? ૧૩ જે જીવ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીના પતિની પેઠે વ્યભિચારિણી બુદ્ધિના સંગથી સ્વતંત્રતા ગુમાવી તેનાથી સુખ અને દુઃખો ભોગવ્યા કરે છે, તે જીવને જે બાણતો નથી, તેને બુદ્ધિના અવિવેકને લીધે કરેલા મિથ્યા કર્મોથી શું ફળ થાય? ૧૪ બંને તરફ વહેનારી નદીને માયા બાણવી તે સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેનો નાશ પણ કરે છે, અને સારરૂપી સાગરમાં પડેલા લોકોએ નીકળવાના સ્થાનરૂપ તપ અને વિદ્યા વગેરેનો કામકોષાદિકથી અટકાવ કરનારી છે આવી માયાને બાણનારા મદમત્ત પુરુષને માયિક કર્મો કરવાથી શું ફળ થાય છે? ૧૫ કાર્ય અને કારણના સમુદાયરૂપ અધિષ્ઠાતા અંતર્યામી પુરુષ પચીસ તત્વોનું અદ્ભુત આશ્રયસ્થાન (ઘર) છે તેને બધા વિના પુરુષને મિથ્યા સ્વતંત્રતાથી કરેલા કર્મોથી શું ફળ થાય? ૧૬ ઇશ્વરને પ્રતિપાદન કરનારું શાસ્ત્ર, હંસ જેમ દૂધ અને

પાણીને જુદા પાડે છે તેમ જડ અને ચૈતન્યને જુદા પાડે છે તથા હ સ જેમ મધુર જોલે છે તેમ આ હ સ પણ બ ધ તથા મોક્ષનો ઉપદેશ કરે છે, માટે તેવા શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યા વિના અજ્ઞાનીને બહિર્મુખ કર્મો કરવાથી શુ ફળ થાય છે? ૧૮ પોતાની મેળે ફરનારુ તીક્ષ્ણ ચક્ર કહ્યું, તે કાળચક્ર જાણુ તે ચક્ર આખા જગતને ખે ચી જાય છે, તીક્ષ્ણ છે તથા સ્વતંત્ર છે જે મનુષ્ય તેને જાણતો નથી તેને આ જગતમા વિશ્વવાળા કર્મો કરવાથી શુ ફળ થાય છે? ૧૯ વળી જે મનુષ્ય ખીજો જન્મ આપનાર હોવાથી પિતાતુલ્ય ગણાતા શાસ્ત્રની નિવૃત્તિ માર્ગ દેખાડનારી આજ્ઞાને જાણતો ન હોય, તેણે પ્રવૃત્તિ માર્ગ ઉપર વિશ્વાસ ગંभीરે સૃષ્ટિ રચવાનો શા માટે આરંભ કરવો જોઈએ? ૨૦ હે રાજન્! આ પ્રમાણે હૃયંશ્ચો નિશ્ચય કરી, એક મનના થઈ, નારદને પ્રદક્ષિણા કરીને જ્યાથી પાછુ ફરતો નથી એવા નિવૃત્તિ માર્ગ તરફ ગયા ૨૧ અને નારદજી સ્વરબ્રહ્મા સ્પષ્ટ રીતે પ્રકાશતા ભગવાનના ચરણારવિદમા મનને અખંડ ભક્તિની રીતે પરોવીને ત્રણ લોકોમા ફરવા લાગ્યા ૨૨ એટલામા પ્રજાપતિ દક્ષે સાભળ્યું કે, 'નારદે સારા સ્વભાવવાળા મારા પુત્રોને પ્રાતિજનક વચનો કહી તેમને સ સારથી વિમુખ કર્યા છે, તેથી તે ઉત્તમ પ્રજા શોકને પાત્ર થઈ પડી છે,' આમ કહીને શોચ કરતા મનમા બળવા લાગ્યા ૨૩ એટલામા બ્રહ્માએ આવી દક્ષને શાત કર્યા અને તે મારા પાત્રજન્યની પુત્રી વિષે ફરીથી સખલાશ્વ નામે હજાર પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા ૨૪ તે પુત્રો પણ પિતાની પ્રજા સરજવા રૂપી આજ્ઞા થવાથી યમ નિયમે ધારણ કરીને જ્યા આગળ પોતાના વડા ભાઈઓ સિદ્ધિ પામ્યા હતા, તે નારાયણચર નામે તીર્થમા ગયા ૨૫ તે તીર્થમા સ્નાન કરવાથી અત કરણના રાગ દ્વેષાદિક મજ સ્વચ્છ થતા તેઓ ઝંકારના નામનો જપ કરતા ત્યાજ મહા તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા ૨૬ તેઓએ કેટલાએક મહિના સુધી જળનું પાન કરીને, કેટલાએક મહિનાઓ સુધી વાયુનું ભક્ષણ કરીને નીચેના મંત્રનો જપ કરતા ભગવાનની આરાધના કરી ૨૭ "અમે મહાત્મા પુરુષ એવા નારાયણને

નમસ્કાર કરીએ છીએ તથા શુદ્ધ સત્વગુણના આશ્રયરૂપ પરમહસ ભગવાનનું ધ્યાન કરીએ છીએ." ૨૮ હે રાજન્! સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળા તે સખલાશ્વોની પાસે પણ વળી નારદજી ગયા અને તેમણે તેઓને પ્રથમની પેઠે કહ્યું ૨૯ હે દક્ષના પુત્રો! હું તમને ઉપદેશ કરું છું તે તમે સાંભળો તમે ભાઈઓના ઉપર પ્રીતિ રાખનારા છો માટે તમે તમારા ભાઈઓને માર્ગે જવાની ઇચ્છા કરો ૩૦ જે ધર્મવેત્તા ભાઈ પોતાના ભાઈઓના માર્ગને અનુસરે છે તે પુરુષ પુણ્યની સહાયતાથી મરુત નામે દેવતાઓની સાથે આનંદ કરે છે ૩૧ હે રાજન્! આટલું કહીને સફળ દર્શનવાળા નારદ ત્યાંથી ગયા અને સખલાશ્વો તેમના ભાઈઓના માર્ગને અનુસર્યા ૩૨ આવી રીતે અત્યંત ઉત્તમ અને અતરવૃત્તિથી મળે એવા પરબ્રહ્માના માર્ગને અનુસરનારા સખલાશ્વો ગયેલી રાત્રીઓની પેઠે કદી પાછા ફર્યાજ નહિ ૩૩ સખલાશ્વો સ સારથી વિરાગ પામ્યા તે સમયે દક્ષને ઘણું ઉત્પાતો જોવામા આવ્યા અને તેણે સાભળ્યું કે નારદે પ્રથમની પેઠે ઉધુ સમજાવીને તેઓને પણ નિવૃત્ત કર્યા છે ૩૪ એવા સમાચાર સાભળ્યા પછી પુત્રોના શોકને લીધે દક્ષ મૂર્છિત થઈ ગયા અને નારદ ઉપર કોપી ઉઠ્યા દેવર્ષિ નારદની પાસે જઈ કોધથી જેનો ઓઠ ફરકતો હતો એવા દક્ષ બોલ્યા કે, ૩૫ હે હર્ષન! સત્પુરુષનો વેષ ધારણ કરનાર! તે મારા સદાચારી બાળકોનું ભુલું કર્યું, કારણ કે, તે તેઓને લિલ્લુકનો માર્ગ બતાવ્યો છે ૩૬ હે પાપી! મારા પુત્રો હજી ઝણુમાથી મુક્ત થયા નથી, તેમ તેઓએ કર્મમાર્ગનો વિચાર પણ કર્યો નથી એટલામા તેઓને તે લિલ્લુકો બનાવી દીધા, તેથી તે તેઓના આ લોકના તથા પરલોકના કલ્યાણનો નાશ કર્યો છે ૩૭ તું નિર્દય છે, સાચું જોડું સમજાવીને બુદ્ધિમા ફેરફાર કરનાર છે ભગવાનના યજ્ઞનો નાશ કરનાર હોવા છતાં પણ તું ભગવાનના પાર્ષદોની વચ્ચે નિર્લજ્જ થઈને ફરે છે. ૩૮ તારા વિના ખીજ ભગવાનના ભક્તો તો નિત્ય પ્રાણીઓ ઉપર અનુગ્રહ કરવાને આતુર રહે છે, પરંતુ તું તો સ્નેહને તોડનારો અને જેઓને

વૈર ન હોય તેઓની વચ્ચે વૈર કરાવનારો છે ૩૯ |
તું એ માનતો હોય કે ઉપશમથી સ્નેહરૂપી બંધન
નાશ પામે છે, તો તુ પોતે મિથ્યા જ્ઞાનીજ છે
તારા એવા ઉપદેશથી પુરુષોને વૈરાગ્ય આવશે નહિ
૪૦ કારણ કે, પુરુષ વિષયોના હુ ખોનો અનુભવ
કર્ષા વિના વિષયોની તીક્ષ્ણતાને જાણતો નથી અને
મનુષ્યને વિષયોના હુ ખો ભોગવ્યાથી તેના ઉપર
જેવો વૈરાગ્ય આવે છે તેવો વૈરાગ્ય બીજાઓએ ઉપ-
દેશ કરીને સમજાવવાથી આવતો નથી ૪૧ અમે
કર્મની મર્યાદામા રહેનારા સદાચારી ગૃહસ્થો છીએ
તે અમારું અઝાઉ પણ સહન થઈ શકે નહિ એવું
જુદું કંઈ હું ૪૨ હે પ્રજાઓનો નાશ કરનાર !
તેટલાથીજ સંતોષ ન માનતા તે ફરીને પણ અ-
મારું અશુભ કંઈ તેથી હે મૂઠ ! તુ લોકમા ભટક્યા
કરીશ અને કદી ઠરીને કામ બેસીશ નહિ ૪૩

શુકદેવજી કહે છે-સત્પુરુષોમા માનવ તા નારદે
'અસ્તુ' એમ કહીને દક્ષના શાપને સ્વીકારી લીધો.
કારણ કે, સામે શાપ આપવાનું સામર્થ્ય હોવા છતાં
પણ શાપ ન આપના પોતે તેને સહન કરવો, એટ-
લામાજ સજ્જનતા રહેલી છે ૪૪

પ્રતિજ્ઞાહ તદ્વાદ નારદ. સાધુસમત ।

પતાવાન સાધુવાદો હિતિતિશ્વેતેશ્વર સ્વયમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे
पंचमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ ઠો.

દક્ષીની કન્યાઓની પ્રજા.

શ્રીશુક ઉવાચ

ततः प्राचेतसोऽसिक्नयामनुनीतः स्वयमुवा ।

वाहिं सज्जनयामास ब्रुहितु पितृवरसला ॥

* આશ્રમ ધર્મનું વચાર્થ પાલન એજ પુરુષનું ખરે-
ખરે કર્તવ્ય અને ધર્મ છે. આપણા સાક્ષીમા તેનું પ્રતિ-
પાલન કરવાનોજ બંધ બાંધ કરેલો છે. અનુસવ વગર
અધિભરી થવાનું નથી તેમ ખરો વૈરાગ્ય પણ આવતો
નથી, માટે દક્ષ પ્રજાપતિ આમા નારદ ઉપર ગુસ્સે થવાનું
જણાયું છે.

હું આ અધ્યાયમા દક્ષથી ઉત્પન્ન થયેલી આઠ કન્યાઓ
અને તેમના વંશી કહેતા અહિતિના પુત્રથી વિશ્વરૂપનો
જન્મ વર્ણવાશે

શુકદેવજી કહે છે-ત્યાર પછી બ્રહ્માએ સમજા-
વેલા દક્ષ પ્રજાપતિએ નારદના ભયથી અસિક્નવી
નામે સ્ત્રીમાથી આઠ કન્યાઓ ઉત્પન્ન કરી, અને તે
સર્વ પિતા ઉપર પ્રીતિ ગળનારી નીવડી ૧ તેઓ-
માની દશ કન્યા ધર્મને, તેર કશ્યપને અને સત્તાવીસ
ચ દ્રમાને આપી ભૂત, અગિરા તથા કૃશાશ્વને
બળે આપી અને બાકીની બીજી ચાર તાક્ષ્ય
નામના કશ્યપને આપી ૨ એ કન્યાઓની સતતિની
સતતિથી ત્રણે લોકો ભરાઈ ગયા એ કન્યાઓના તથા
છોકરાના નામ હું તમને હવે કહું તે સાંભળો ૩
ભાનુ, લબા, કકુલ, જામિ, વિન્ધા, સાધ્યા, મરૂદતી,
વસુ, મહુર્તા ને સકટપા એ ધર્મની સ્ત્રીઓ થઈ.
તેઓના પુત્રોના નામ સાંભળો ૪ હે રાજન ! ભાનુને
દેવકપલ નામે પુત્ર થયો અને તેનો પુત્ર ઇન્દ્રસેન
થયો લબાને વિદ્યુન નામે પુત્ર થયો અને તેનાથી
સ્તનયિતનુ નામે પુત્ર થયો ૫ કકુલને સકટ નામે
પુત્ર થયો અને તેને કીકટ નામે પુત્ર થયો તેનાથી
પૃથ્વીના કિલ્લાઓના અભિમાની દેવો ઉત્પન્ન થયા.
જામિને સ્વર્ગ નામે પુત્ર થયો અને તેને નદી નામે
પુત્ર થયો ૬ વિન્ધાને વિશ્વદેવ નામે પુત્ર થયો.
આ પુત્રો પ્રજા વિનાના કહેવાય છે સાધ્યથી સાધ્ય-
દેવના નામે પુત્રો ઉત્પન્ન થયા અને તેઓને અર્થ-
સિદ્ધિ નામે પુત્ર થયો ૭ મરૂદતી સ્ત્રીથી મરૂદાન
અને જયત નામે પુત્રો થયા તેમા જયત વાસુ-
દેવ ભગવાનનો અશ હતો તેને લોકો ઉપેન્દ્રના
નામથી પણ ઓળખે છે ૮ મહુર્તા નામની સ્ત્રીથી
મૌહુર્તિક નામે દેવો ઉત્પન્ન થયા તેઓ પ્રાણીઓને
પોતપોતાના કર્મોના ફળ આપે છે ૯ વગી સકટપાને
સકટપ અને કામ નામે પુત્રો થયા વસુને આઠ
વસુ નામે પુત્રો થયા તે વસુઓના નામ હું તમને
હવે કહું છું ૧૦ દ્રોણ, પ્રાણ, ધ્રુવ, અકૃ, અગ્નિ,
દોષ, વસુ અને વિભાવસુ, એ આઠ વસુઓ કહેવાય
છે તેઓમા દ્રોણની અભિમતિ સ્ત્રીને હર્ષ, શોક,
ભય આદિ પુત્રો થયા ૧૧ પ્રાણને ઉર્જસ્વતી નામે
સ્ત્રી હતી, તેમા સહ, આયુ ને પુરોજવ નામે પુત્રો
થયા ધ્રુવને ધરણી નામે સ્ત્રી હતી, તેમાથી અનેક
પ્રકારના પુરો (પુરના અભિમાની દેવતાઓ) થયા.

૧૨ અર્કને વાસના નામે સ્ત્રી હતી, તેમાથી તર્પ આદિક પુત્રો થયા અગ્નિને વસોધારા નામે સ્ત્રી હતી, તેનાથી દ્રવિણક આદિ પુત્રો થયા ૧૩ કૃતિકાને ડું સ્કંદ નામનો પુત્ર થયો અને તે કાતિકેયને વિશાખ વગેરે પુત્રો થયા દોષ નામે વસુની શર્વરી નામની સ્ત્રી હતી, તેને શિશુમાર નામે પુત્ર થયો તે ભગવાનનો અશ હતો ૧૪ વસુની સ્ત્રી આગિરસી હતી, તેને શિલ્પકળા કરનારો વિશ્વકર્મા નામે પુત્ર થયો વિશ્વકર્માથી આક્ષુષ મનુ નામે પુત્ર થયો અને તેના વિરવેદેવા ને સાધ્યદેવો પુત્રો થયા ૧૫ વિભાવસુ નામે વસુને ઉષા નામની સ્ત્રી હતી, તેના વ્યુષ્ટ, શેશિષ અને આતપ નામે પુત્રો થયા આતપને પથયામ નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો જેને લીધે પ્રાણીઓ પોતપોતાના કામમા વળગે છે ૧૬ વળી દક્ષના જમાઈ ભૂતની સરૂપા નામની સ્ત્રીએ કરોડો રુદ્રોને ઉત્પન્ન કર્યા હતા તેઓમા રૈવત, અજ, ભવ, ભીમ, વામ, ઉગ્ર, વૃષાકપિ, અઙ્કેકપાદ, આહર્ણધન્ય, ખલ્લુરૂપ ને મહાન્ એ અગિયાર રુદ્રો મુખ્ય છે બીજી સ્ત્રીમા ઉત્પન્ન થયેલા ભયકર ભૂતો અને વિનાયકો રુદ્રગણના પાર્ષદો ગણાય છે ૧૭-૧૮ પ્રજાપતિ અગિરાને સ્વધા અને સતી એમ બે સ્ત્રીઓ હતી તેમાથી સ્વધા નામે સ્ત્રીએ પિતૃઓને ઉત્પન્ન કર્યા અને સતી નામની સ્ત્રીએ અથર્વાણુ વેદને પુત્ર કર્યો હતો ૧૯ દક્ષના જમાઈ કૃશાજ્વે અર્ચિષ નામની ભાર્યામા ધુમ્રકેશ નામે પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો અને ધિષણમા વેદશિરા, દેવલ, વયુન અને મનુ નામે ચાર પુત્રો થયા હતા ૨૦ દક્ષના જમાઈ તાર્ક્ષ્યને વિનતા, કદ્રુ, પતંગી ને ચામિની નામે ચાર સ્ત્રીઓ હતી તેઓમાથી પતંગીએ પક્ષીઓને ઉત્પન્ન કર્યા હતા, ચામિનીએ તીડોને ઉત્પન્ન કર્યા હતા, ૨૧ સુપણ્ડિએ સાક્ષાત્ યજ્ઞનારાયણના વાહન એવા ગરુડને અને સૂર્યના સારથિ અરુણને ઉત્પન્ન કર્યા ને કદ્રુએ અનેક નાગોને ઉત્પન્ન કર્યા હતા ૨૨ હે ભરતરાજ ! કૃતિકા આદિ નક્ષત્રો ચંદ્રમાની સ્ત્રીઓ હતી ચંદ્ર

ડું કાર્તિકમામી અગ્નિના પુત્ર છે, તેમને કૃતિકાએ જન્મેલા હતા તેથી તેના પુત્ર કહેવાય છે

દક્ષના શાપથી કૃં ક્ષયના રોગમા પીડાતા હતા તેથી તેમને કૃતિકા આદિક સ્ત્રીઓમા સંતાન થયું ન હતું ૨૩ ચંદ્રમાએ ફરીને દક્ષને પ્રસન્ન કરી ક્ષય રોગમા (કૃષ્ણ પક્ષમાં) ખંડિત થયેલી પોતાની કળાને પાછી મેળવી, પરંતુ સંતાન થયું નહિ. હવે હું તમને લોકોની માતા ગણાતી કશ્યપની સ્ત્રીઓનાં કલ્યાણકારક નામો કહું તે સાંભળો ૨૪

કશ્યપની સ્ત્રીઓમાથી આખું જગત ઉત્પન્ન થયું છે. તેઓના નામ આ પ્રમાણે છે-અદિતિ, દિતિ, દનુ, કાષ્ઠા, અરિષ્ઠા, સુરસા, ઇલા, મુનિ, કોધવશા, તામ્રા, સુરભિ, સરમા તથા તિમિ. તેઓમા તિમિના પુત્રો જળજતુ થયા અને સરમાના પુત્રો હિસક પ્રાણીઓ થયા. ૨૫-૨૬ સુરભિથી પાડાઓ, ગાયો તથા બે ખરીવાળા બીજાં પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થયા તામ્રાથી શકરા અને ગીધ વગેરે પક્ષીઓ થયા મુનિથી અપ્સરાઓ ઉત્પન્ન થઈ ૨૭ હે રાજન્ ! કોધવશાથી દદશૂક વગેરે સર્પો ઉત્પન્ન થયા. ઇલાથી સર્વ જાતના વૃક્ષો અને સુરસાના પુત્ર ચાતુધાનો થયા ૨૮ અરિષ્ઠાને ગધર્વ નામે પુત્રો થયા, કાષ્ઠાને એક ખરીવાળા પશુઓ ઉત્પન્ન થયા અને દનુને એક-સક પુત્રો થયા તેઓમાના મુખ્યના નામો સાંભળો. ૨૯ દ્વિમુર્દા, શભર, અરિષ્ટ, હયગ્રીવ, વિભાવસુ, અયોમુખ, શકુશિરા, સ્વર્ભાનુ, કપિલ, અરુણ, ૩૦ પુલોમા, વૃષપર્વા, એકચક્ર, અનુતાપન, ધુમકેશ, વિરૂપાક્ષ, વિપ્રચિત્તિ, દુર્જય, એ અઠાર પુત્રો મુખ્ય હતા ૩૧ અને સ્વર્ભાનુની સુપ્રભા નામે કન્યાને નમુચિ પરણ્યો હતો વૃષપર્વાની શર્મિષ્ઠા નામે પુત્રીને નહુષનો પુત્ર થયાતિ પરણ્યો હતો ૩૨ દનુના પુત્ર વૈશ્વાનરને ચાર મનોહર રૂપવાળી કન્યાઓ થઈ હતી, તેઓના નામ ઉપદાનવી, હયશિરા, પુલોમા અને કાલકા હતા ૩૩ હે રાજન્ ! તેઓમાથી ઉપદાનવીને હિરણ્યાક્ષ પરણ્યો હતો, હયશિરાને કનુ પરણ્યો હતો અને પુલોમાને તથા કાલકાને પ્રજાપતિ કશ્યપ બ્રહ્માની આજ્ઞાથી પરણ્યા હતા, તે બે સ્ત્રીઓ-

કું ચંદ્રમાને રોહિણી ઉપર અધિક પ્રેમ હોવાથી બીજાઓનો અનાદર કર્યો હતો એ વાત દક્ષના ભણવામા આવ્યાથી ચંદ્રમાને શાપ દીધો હતો તેથી તેને ક્ષય રોગ ભણ્યું પડ્યો હતો.

શ્રી ઐશ્વર્ય અને કાલકેય નામે મુદ્ગુશળ દાનવો ઉત્પન્ન થયા હતા ૪૪-૪૫ તેઓથી નિવાતકવચ નામે સાઠ હજાર પુત્રો થયા હતા તે સર્વ યજ્ઞમા વિધ્નો કર્યા કરતા ત્યાર પછી તમારા પિતામહ અર્જુન જ્યારે સ્વર્ગમા ગયા ત્યારે તેમણે ઈન્દ્રને સારું લગાડવા પોતે એકલાએ જ તે સાઠ હજાર દાનવોનો નાશ કર્યો હતો ૪૬ વિપ્રચિતિએ સિ હિકા નામે સ્ત્રીથી રાહુને તથા સો કેતુને ઉત્પન્ન કર્યા હતા જેમા રાહુ પછવાડેથી અહપણાને પામ્યો હતો ૪૭ હવે જે વશમા સાક્ષાત્ નારાયણ ભગવાન પોતાના અંશવડે અવતર્યા હતા એવો અદિતિનો વશ અનુક્રમે કર્કુ કું ૪૮ વિવસ્વાન, અર્યમા, પૂષા, ત્વષ્ટા, સવિતા, ભમ, ધાતા, વિધાતા, વરુણ, મિત્ર, શક (ઈંદ્ર) અને ઉરુક્રમ (વામન) એમ અદિતિને બાર પુત્રો થયા હતા ૪૯ તેઓમા વિવસ્વાનની ભાવ્યવતી સ જ્ઞા નામે સ્ત્રીએ મનુને તથા યમ અને યમુના નામના બે પુત્રોને એક જી હવે જન્મ આપ્યો હતો સ જ્ઞા ઘોડીનું રૂપ લઈને પૃથ્વી ઉપર ગઈ ત્યાં તેણે સૂર્યથી અશ્વિની નામે બે કુમારોને જન્મ આપ્યો ૫૦ અને ડુ છાયા નામે બીજી સ્ત્રીએ શનૈ શરને, સાવર્ણી નામે મનુને તથા તપતી નામે કન્યાને ઉત્પન્ન કરી. જે કન્યા સ વરુણ નામે વરને પરણી હતી. ૫૧ અર્યમાને માતૃકા નામે સ્ત્રી હતી તે બન્નેથી અર્ષણિ નામે પુત્રો થયા હતા તેઓ દેહાભિ માની હતા તેથી બ્રહ્માએ તેઓને મનુષ્યની ભતિમા નિર્ધારિત કર્યા હતા ૫૨ પૂષા સ તાન વિનાનો હતો મૂર્ખ દક્ષ અને શકરની લડાઈ થઈ ત્યારે પૂષા દક્ષ ઉપર ક્રોધેલા શકરને દાત દેખાડીને હસ્યો હતો તેથી તેના દાત તૂટી પડ્યા છે અને તેથી તે લોટ બાઈને રહે છે ૫૩ ત્વષ્ટાને રચના નામની સ્ત્રી હતી, જે દૈત્યની નાની બહેન થાય છે તે બન્નેને ર નિવેશ તથા પરાક્રમી એવા વિશ્વરૂપ નામે બે પુત્રો થયા હતા. ૫૪ જ્યારે બૃહસ્પતિએ દેવતાઓ તરફથી અપમાન થવાને લીધે દેવતાઓનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે વિશ્વરૂપ એ કે શત્રુઓનો દોહિત્ર થતો હતો તોપણ

ડુ સ જ્ઞા સૂર્યનારાયણની ખાસે પોતાની બચા મૂકીને દેમડું તેજ નહિ ખમાવાથી આલી ગઈ હતી

દેવગણોએ તેને ગુરુ કર્યો હતો ૫૫

ત વચિરે સુરગળા વૌહિવ દ્વિવનામપિ ।
વિષતેજ પરિત્યક્તા ગુહ્યાન્નિરસેવ વત્ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वल्लभा
વલ્લોડધ્યાય

અધ્યાય ૭ મો. *

દેવાનો પુરોહિત વિશ્વરૂપ.

રાજાવાલ

કલ્પ હતો. પરિત્યક્તા આચાર્યેનાત્મનઃ સુરતઃ ।
યતઃકાલસ્વ ભગવન્નિહ્વાનામક્રમં ગુરો ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે ભગવન્ ! આચાર્ય બૃહસ્પતિએ પોતાના શિષ્ય દેવતાઓનો શા માટે ત્યાગ કર્યો હતો અને શિષ્યોએ ગુરુનો શું અપરાધ કર્યો હતો તે હવે મને કહો ? ૧

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત ! એક વાર ત્રણ લોકના અધિકારના મદને લીધે સન્માર્ગને ઉત્સર્જન કરનાર ઇંદ્રરાજા પોતાની સભામા સિ હાસન ઉપર બેઠેલા હતા વાયુ, દેવતાઓ, વસુઓ, રુદ્રો, આદિત્યો, ઋણુઓ, વિષ્ણુદેવતાઓ, સાધ્ય દેવતાઓ અને અશ્વિનીકુમારો તેમની આસપાસ ઉભા હતા સિદ્ધ, ચારણ, અધર્વ, વેદ ભણનારા મુનિઓ, વિદ્યાધરો, અપ્સરાઓ, કિન્નરો, પક્ષીઓ અને સર્પો તેમની સેવા કરતા હતા અને માગધો મધુર રાગે ગીત ગાતા હતા. ચંદ્રમાના મડળ જેવું મનોહર શ્વેત છત્ર તેમને સાથે ધરેલું હતું, તેમજ અકવર્તીને ધટતા ચામરો અને પખાઓવડે તેમને માથે પવન ઢાળવામા આવતો હતો સાથે અર્ધાસને ઈક્ષ્ણી બેઠા હતા તેથી ઇંદ્રની શોભામા અધિક વધારો થતો હતો ૨-૧ આ સમયે દેવતાઓના ને પોતાના ગુરુ બૃહસ્પતિ સભામા આવ્યા, પરંતુ ઇંદ્રે ઉભા થઈને આસનાદિક આપી તેમનો સત્કાર કર્યો નહિ ૭ દેવ તથા દાનવોથી વ હાતા મુનિવર બૃહસ્પતિને સભામા આવતા બેઠીને ઇન્દ્ર આસન ઉપરથી પછી

ડે આ અધ્યાયમા બૃહસ્પતિએ દેવતાઓને ત્યાગ કર્યો, ત્યારે તેઓએ પુરોહિતની જગ્યા ઉપર વિશ્વરૂપને નીમ્યો અને તે, દેવતાઓનું પુરોહિતપદ સ્વીકાર્યું, એ કથા કહેવાયે .

ઉભો થયો નહિ. ‘એટલે અંગિરાના પુત્ર મહા સમર્થ બૃહસ્પતિ મનમાં સમજ્યા કે આને રાજ્ય-મદનો ગર્વ થવાથી અક્રૂર થયેલો જણાય છે તેથી કશું બોલ્યા વિના ત્યાંથી નીકળીને પોતાને ઘેર ગયા. ‘ઇદ્ર પણ તે વખતે પોતે ગુરુનો અપરાધ કર્યો એમ જાણીને સહા વચ્ચે પોતેજ પોતાની નિંદા કરતો બોલ્યો કે, ૧૦ અરેરે! મેં અદ્ય બુદ્ધિ-વાળાએ મારું પોતાનું જ બુદ્ધ કર્યું, કારણ કે મેં રાજમદને લીધે ગુરુનો તિરસ્કાર કર્યો. ૧૧ કયો પડિત ત્રણ લોકના અધિપતિની લક્ષ્મીની પણ દરકાર કરે? જે લક્ષ્મીવડે ઇદ્ર સરખો હું અસુરપણીને પામ્યો. ૧૨ ‘ચક્રવર્તીના આસન ઉપર બેસનારા પુરુષે કોઈની સામે પણ ઉભા થવું જોઈએ નહિ,’ એમ સમજનારા ધર્મની મહત્તાને જાણતા નથી. ૧૩ પરંતુ તે તો કુમાર્ગ દેખાડનારા છે અને નરકના અધિકારી છે તે લોકોના વચન ઉપર જેઓ વિશ્વાસ રાખે છે તેઓ પત્થરની નૌકાની પેઠે સ સાર સાગરમાં ડુબી મરે છે. ૧૪ માટે હું હવે આ શાક્યનો ત્યાગ કરીને દેવતાઓના આચાર્ય અને અગાધ બુદ્ધિશાળી બૃહસ્પતિના ચરણમાં મસ્તક મૂકીને તેમને પ્રસન્ન કરીશ. ૧૫ આ પ્રમાણે ઇન્દ્ર વિચાર કરતો હતો એટલામાં તો ભગવાન બૃહસ્પતિ તેમના રાજમહેલમાંથી નીકળી પોતાની માયાવડે અદશ્ય થઈ ગયા. ૧૬ ચક્રવર્તી એવા ભગવાન ઇદ્રે ગુરુ બૃહસ્પતિની શોધ કરાવી, પરંતુ કયાય તેમનો પત્તો લાગ્યો નહિ પછી ઇદ્ર અને દેવતાઓ તે અપરાધ માટે વિચાર કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેઓને શાંતિ વળી નહિ. ૧૭ તે વાત સાંભળતા સધળા અસુરો મદમત્ત થઈને શુકાચાર્યના વિચારને અનુસર્યા અને હાથમાં શસ્ત્રો લઈ દેવોની સામે લડવા ચઢી ગયા. ૧૮ અને અત્યંત તીવ્ર બાણોનો મારો ચલાવવા લાગ્યા તેથી દેવતાઓની સાથળો, હાથો વગેરે અગો વિધાઈ ગયા. પછી દેવતાઓ ઇન્દ્રને આગળ કરી બ્રહ્માની પાસે ગયા અને મસ્તક નમાવી તેમને પગે લાગ્યા. ૧૯ ભગવાન બ્રહ્મા દેવતાઓને હું ખી થયેલા જોઈ પરમ દયાથી તેમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૨૦

બ્રહ્મા કહે છે-હે દેવતાઓ! હું ખની વાત છે કે તમે રાજમદમાં અધ થઈ વેદ જાણનાર તથા જિતેન્દ્રિય એવા બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરતા નથી. ૨૧ તમે બુદ્ધિવાળા છો છતાં શત્રુઓ તરફથી તમારી હાર થઈ તે તમારા અધર્મનું મોટું ફળ છે. ૨૨ હે ઇન્દ્ર! તારા શત્રુ દૈત્યો, ગુરુનું અપમાન કરવાથી ક્ષીણ થઈ ગયા હતા તે યાદ કર, અને હમણાં તેઓ ભક્તિથી શુકાચાર્યની સેવા કરીને પાછા વૃદ્ધિ પામ્યા છે તે પણ જો હમણાં તો શુકાચાર્યના શિષ્યો મારા સ્થાનને પણ લઈ લે એવા બળવાન થયા છે. ૨૩ ભૃગુકુળના શિષ્યો કે જેઓનો ગુપ્ત વિચાર કોઈ પણ રીતે જાણી શકાતો નથી એવા તે દૈત્યો સ્વર્ગને જરાપણ ગણકારતા નથી, કારણ કે, જેઓના ઉપર બ્રાહ્મણોનો, ભગવાનનો અને ગાયોનો અનુગ્રહ હોય તેવા રાજાઓનું બુદ્ધ થતું નથી, ૨૪ માટે હવે તમે ધૈર્યવાળા અને તપસ્વી એવા ત્વષ્ઠાના પુત્ર વિશ્વરૂપને ગુરુ કરો અને જુઓ તમે જો તેનો સત્કાર કરશો અને દૈત્યને માટે તે જે કંઈ પક્ષપાત કરે તેને સહન કરશો તો તે તમારા કાર્ય કરી આપશે. ૨૫

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા! બ્રહ્માએ દેવતાઓને આમ કહ્યું તેથી તેઓ નિર્ભય થયા અને ત્વષ્ઠાના પુત્ર વિશ્વરૂપ ઋષિની પાસે જઈ, તેમને આલિંગન કરી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૨૬

દેવતાઓ બોલ્યા-તમારું કલ્યાણ થાઓ. અમે તમારે આશ્રમે અતિથિ થઈ આવ્યા છીએ. હે તાત! તમારે તમારા વડીલોનું સમયોચિત કામ કરવું જોઈએ. ૨૭ સુપુત્રો, પુત્રવાળા હોય તેઓએ પિતૃની સેવા કરવી એ તેમનો ધર્મ છે તો બ્રહ્માચારી પુત્રોનો તે પરમ ધર્મ હોય તેમાં શું કહેવું? ૨૮ આચાર્ય બ્રહ્માનું સ્વરૂપ છે, પિતા પ્રજાપતિનું સ્વરૂપ છે, ભાઈ ઇન્દ્રનું સ્વરૂપ છે અને માતા સાક્ષાત્ પૃથ્વીનું સ્વરૂપ છે. ૨૯ જોન દયાની મૂર્તિ છે, અતિથિ ધર્મની મૂર્તિ છે અને સર્વ બ્રાહ્મણો પરમાત્મની મૂર્તિ છે. ૩૦ માટે હે તાત! તમારે તમારા વડીલ જનોની શત્રુઓ તરફથી થયેલા તિરસ્કારરૂપી પીડાને દૂર કરીને તેઓની આજ્ઞાને માથે ચઢાવવી

એકાએક. ૩૧ તમે વેદ બાણનાર છો, ઉપાધ્યાય અને બ્રાહ્મણ છો, તેથી અમે તમને શુરુ થવાની માગણી કરીએ છીએ, જેથી તમારા તેજવડે અમે પરિશ્રમ વિના શત્રુઓને જીતી શકીએ. ૩૨ તમે કહેશો કે મને શુરુ કર્યા છતાં હું નાનો છું માટે તમે મને પ્રભુમ કરો. એમ કહેવું ઘટિત નથી, કેમકે કાય સિદ્ધ કરવા નાનાના ચરણમા પ્રભુમ કરવા એ મહાપુરુષો અયોગ્ય સમજતા નથી હે બ્રાહ્મણ ! વેદોના મત્રો વિના બીજી બાબતોમા અવસ્થા મોટાઈનું કારણ ગણાય છે, પરંતુ વેદોના મત્રોની બાબતોમા તો મત્ર આપનારો શુરુ મોટો ગણાય છે, પછી તે અવસ્થામા નાનો હોય તોપણ શુ ? ૩૩

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે દેવતાઓએ મહાતપસ્વી વિશ્વરૂપને પુરોહિત થવાની પ્રાર્થના કરી એટલે વિશ્વરૂપ પ્રસન્ન થઈ કેમગ વાણીવડે તેઓને કહેવા લાગ્યો કે, ૩૪ હે દેવો ! ધર્મવત પુરુષોએ પુરોહિતત્વને ધિક્કારી કાઢેલું છે, કારણ કે, તે બ્રહ્મતેજનો નાશ કરનાર છે, છતાં તમે તે ઇચ્છ્યું, તો તમારી શિક્ષા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય મારા જેવો પુરુષ તે કેમ ના પાડે ? મહાપુરુષોનું કહેવું માન્ય રાખવું એ ન્યાય ગણાય છે. ૩૫ વિચાર કરીએ તો શિલ તથા ઉચ્છ કરવું એ અક્રિયન પુરુષોનું ધન છે અને હું પણ ધરમા રહીને તેથી મહાત્મા પુરુષોનો સત્કાર કરું છું, માટે હે અધીશ્વરો ! નિદાપાત્ર ગણાતું અને જેનાથી દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય પ્રસન્ન થાય એવું પુરોહિતત્વ હું કેમ કરું ? ૩૬ છતાં હું તમને ના પાડતો નથી, કારણ કે, તમે વડીલોએ તે માગ્યું છે હું તમારી માગણી મારા પ્રાણોથી અને ધનથી પૂર્ણ કરીશ. ૩૭

શુકદેવજી કહે છે-મહાતપસ્વી વિશ્વરૂપ તેમનું પુરોહિતપણું કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને મોટો ઉદ્યમ કરવા લાગ્યા. ૩૮ સમર્થ એવા વિશ્વરૂપે શુકાચાર્યની વિદ્યાથી રક્ષાયેલી દૈત્યોની લક્ષ્મી શ્રીનાગચણ કવચ નામે વૈષ્ણવ વિદ્યાવડે પાછી છીનવી લઈને મહેન્દ્રને આપી. ૩૯ ઉદાર બુદ્ધિવાળા વિશ્વરૂપે મહેન્દ્રને એવી વૈષ્ણવી વિદ્યા આપી કે જે વિદ્યાથી રક્ષાયેલા સમર્થ ઇન્દ્રે અસુરની એનાનો પછી પરા-

જય કર્યો. ૪૦

યથા ગુપ્તઃ સહસ્રાક્ષો જિગ્મેસ્સુરત્તર્મર્ત્તિમ્નઃ ।
તાં પ્રાહ સ મહેન્દ્રાય વિશ્વરૂપ ઉદારધો* ॥

इति धीमङ्गावते महापुराणे वष्टस्कंधे
सप्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮ મો.*

વિશ્વરૂપ કથિત નારાયણ કવચ.

રાજાવાચ

यथा गुप्तः सहस्राक्ष सवाहान्निपुसैनिकान् ।
क्रीडन्निव विनिर्जित्य त्रिलोक्याबुभुजे भिषम् ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે મહારાજ ! જે કવચથી રક્ષાયેલા ઇન્દ્રે વાહનો સહિત શત્રુના મૈનિકોને રમતની માફક હરાવીને ત્રણ લોકની લક્ષ્મીને હરી લીધી તે નારાયણ કવચ મને સંભળાવે. જેનાથી રક્ષાયેલા ઇન્દ્રે આતતાથી શત્રુઓને રણમા જે પ્રમાણે હરાવ્યા હોય તે પણ વળી મને કહે. ૧-૨

શુકદેવજી કહે છે-પુરોહિત ઠરાવેલા ત્વષ્ટાના પુત્ર વિશ્વરૂપે ઇન્દ્રના પ્રશ્ન ઉપરથી તેને જે નારાયણ કવચ સંભળાવ્યું હતું તે તમે એકચિત્તે સાંભળો. ૩ વિશ્વરૂપ કહે છે-જ્યારે કોઈ માણસને ભયનો સમય આવ્યો હોય ત્યારે તેણે હાથ પગ ધોઈ આચમન કરી, પવિત્રી ધારણ કરી, ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી, અષ્ટાક્ષર અને દ્વાદશાક્ષર મત્રથી અગન્યાસ કરી, વાણીને નિયમમા રાખી, પવિત્રતાથી નારાયણ કવચ કરવું 'ૐ નમો નારાયણાય એ અષ્ટાક્ષર મત્રના ઐંઝારાદિ અક્ષરોનો અનુક્રમે જે પગ, જે છુટણ, જે સાથગ, પેટ, હૃદય, વક્ષ સ્થળ, મુખ તથા મસ્તક, એ આઠ અગમા અક્ષરાનુક્રમે ન્યાસ કરવો. અથવા તો અવગા અનુક્રમે એટલે 'ય'થી માડીને એક એક અક્ષરનો મસ્તકાદિ અગમા ન્યાસ કરવો. ૪-૧ પછી 'ૐ નમો મગધને વાસુદેવાય' એ દ્વાદશાક્ષર મત્રવડે આગળીઓમા અને અગુડાના પર્વોમા ન્યાસ કરવો. મત્રના પ્રત્યેક અક્ષરને ઐંઝારથી સપુટ કરીને જમણા હાથની

* આ અધ્યાયમા વિશ્વરૂપે ઇન્દ્રને નારાયણ કવચ કહી જેથી રક્ષાયેલા ઇન્દ્રે દૈત્યોને હરાવ્યા એ કથા કહેવામા આરંભ

તજનીથી ડાળા હાથની તજની સુધી આઠ આંગ-
ળીઓમા આઠ અક્ષરનો ન્યાસ કરવો અને બે અંગુ-
ઠાના ઉપરના બે પર્વમાં તથા નીચેના બે પર્વમાં
ખાકીના ચાર અક્ષરનો ન્યાસ કરવો ૭ ત્યાર પછી
‘ઐંચિન્નવે નમઃ’ એ મંત્રથી અગન્યામ કરવો
અંકારનો હૃદયમાં ન્યાસ કરવો, વિકારનો મસ્તકમાં,
યકારનો જુકુટી વચ્ચે, જુકારનો શિખામાં, વેકારનો
પુત્રોમાં, નકારનો સર્વ સધિઓમાં અને મકારનો
‘મઃ અસ્માયકટ’ એમ કહીને સર્વ દિશાઓમાં
ન્યાસ કરી દિગ્બળન કરવું આ પ્રમાણે મંત્રવેત્તા
પુરુષે મંત્રમૂર્તિ થયા પછી ધ્યાન કરવા યોગ્ય, છ
શક્તિઓવાળા, વિદ્યા, તેજ અને તપ સ્વરૂપ એવા
પરમાત્માનું ધ્યાન ધરી નીચે પ્રમાણે નારાયણ કવ-
ચનો પાઠ કરવો ૮-૧૧

ગરૂડની પીઠ ઉપર ચરણ કમળને ધારણ કર-
નાર, આઠ સિદ્ધિઓવાળા, આઠ બાહુવાળા અને
તેમાં શંખ, ચક્ર, ઠાલ, તરવાર, ગદા, બાણ, ધનુષ
અને પાશને ધારણ કરનાર શ્રીહરિ મારી સર્વ પ્રકારે
રક્ષા કરો ૧૨ જળમાં મત્સ્યાવતારધારી ભગવાન
જળજ તુરૂપ વરુણના પાશથી મારી રક્ષા કરો
માયાવડે બદ્ધ અનેલા વામનજ સ્થળમાં મારી રક્ષા
કરો, આખા વિશ્વરૂપ ત્રિવિક્રમ ભગવાન આકાશમાં
મારી રક્ષા કરો ૧૩ અસુરના મોટા મોટા અધિ-
પતિઓના શત્રુ ભગવાન નૃસિંહ સંકટહારક રણ-
વગડાઓમાં અને સંગ્રામ વગેરેમાં મારી રક્ષા કરો
૧૪ પોતાની દાઢવડે પાતાળમાંથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર
કરનાર ભગવાન યમમૂર્તિ વરાહ માર્ગમાં મારી
રક્ષા કરો પરશુરામ પર્વતોના શિખરો ઉપર મારી
રક્ષા કરો, અને ભરતના વડા ભાઈ શ્રીરામ તથા
લક્ષ્મણ પ્રવાસમાં મારી રક્ષા કરો, ૧૫ અભિચાર
વગેરે સર્વ ઉગ્ર ધર્મથી અને પ્રમાદથી નારાયણ
ભગવાન મારી રક્ષા કરો નર ભગવાન ગર્વથી,
યોગના સ્વામી હતાત્રય યોગના વિનાશથી, ગુણના
સ્વામી કપિલદેવ કર્મના બધનથી, સનતકુમાર કામ-
દેવથી, હયગ્રીવ ભગવાન દેવતાઓને પ્રભુમન
કરવારૂપી અપરાધમાંથી તથા દેવર્ષિઓમાં મુખ્ય
મુનિ નારદ ભગવાનની પૂજામાં જે કઈ વિધિ નડે

તેમાંથી અને કચ્છપાવતારી શ્રીહરિ સર્વ પ્રકારના
નરકમાંથી મારી રક્ષા કરો ૧૬-૧૭ ભગવાન ધન્ય-
તરી કુપથ્યમાંથી, જિતેન્દ્રિય ભગવાન ત્ર્યમ્બકદેવ કામ
કોષાદિકના ભયમાંથી, યજ્ઞાવતારી ભગવાન લોક-
પવાદથી, બળભદ્ર મનુષ્ય તરફથી થનારા ઉપદ્રવો-
માંથી, અને શેષનાગ કોષવશ નામના સર્પગણોથી
મારી રક્ષા કરો ૧૮ ભગવાન વેદવ્યાસ અજ્ઞાનથી,
ભગવાન છુદ્ધ પ્રમાદવાળા પંખડીઓના ટોળાથી,
ધર્મની રક્ષા કરવા માટે અવતાર લેનાર ભગવાન
કલ્ક કાળના મગ્ન રૂપ કલ્પિયુગથી, મારી રક્ષા કરો
૧૯ કેશવ ભગવાન પ્રભાતમાં ગદાવડે મારી રક્ષા
કરો બસી ધારણ કરનાર ભગવાન ગોવિંદ *સંગ-
વકાળમાં સાગને ધારણ કરનારા ભગવાન નારાયણ
પૂર્વાક્ષણ કાળમાં, ચક્રધારી ભગવાન વિષ્ણુ મધ્યાહ્ન
કાળમાં, ૨૦ ઉગ્ર ધનુર્ધારી મધુ દૈત્યને મારનાર
ભગવાન અપરાહ્ન કાળમાં, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્ર
એ ત્રણ મૂર્તિવાળા ભગવાન માધવ સાય કાળમાં,
ધર્મિયોના સ્વામી ભગવાન પ્રદોષ કાળમાં અને પક્ષ-
નાશ ભગવાન એકલાજ અર્ધ રાત્રિ સુધી મારી
રક્ષા કરો ૨૧ શ્રીવત્સનું જેને ચિહ્ન છે એવા
ભગવાન પાછલી રાત્રે, તરવારધારી ભગવાન જના-
દેવ મળસ્કામાં, દામોદર ભગવાન પ્રભાતમાં અને
કાળમૂર્તિ ભગવાન વિપ્રવેશ્વર સર્વ સધિઓમાં
મારી રક્ષા કરો. ૨૨ હે પ્રલય સમયના અગ્નિ જેવી
તીક્ષ્ણ ધારવાળા ભગવાને મૂકેલા ચક્ર ! તું ચારે
તરફ ફરીને વાણુ સહિત અગ્નિ જેમ ઘાસની ગળીને
ખાળી નાખે ૨૩ હે વજ્રના જેવા તીક્ષ્ણ સ્પર્શવાળા
તણખાઓથી ભરેલી ગદા ! તું ભગવાનને પ્રિય છે,
તું કુમાર, ભેરવ, યક્ષ, રાક્ષસ, બૂત, અને ગ્રહોનો
ભુકો કરી નાખ, તેમજ શત્રુઓના ચુરેચુરા કરી
નાખ ૨૪ હે પાચજન્ય શંખ ! મહામતિ શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાને પુ કવાથી મહા ભય કર શબ્દ કરનારો તું
ભય કર શબ્દોથી શત્રુઓના હૃદયોને કપાવતો
રાક્ષસો, પ્રમથો, પ્રેતગણ, માતૃકાગણ, પિશાચ,
બ્રહ્મરાક્ષસ અને બીજા ઘોર દૃષ્ટિવાળાઓને નસાવી

* સવારનો ત્રણ પ્રહર જેટલો જે મળને સંગમમાં
હેવાય છે

મૂક. ૨૧ હે તીક્ષ્ણ ધારવાળી તરવાર ! તુ ભગવા-
નના હસ્તદ્વારા પ્રેરાર્થ, મારા શત્રુઓના સંન્યને
કાપી નાખ. હે ચંદ્રના જેવી એ કુદડીવાળી ઢાલ !
તું પાપી શત્રુઓની આખોને ઢાકી દે અને દુષ્ટ
નેત્રવાળાઓની પાપી દૃષ્ટિને હરી લે. ૨૧ અમને
અહોથી, કેતુઓથી, મનુષ્યોથી, સર્પોથી, દાહવાળા
પશુઓથી, અને પાપોથી જે ભય ઉપજે છે તે સર્વે
તથા જેઓ અમારા મુખમા વિશ્વ કરનાર છે, તે
સર્વે ભગવાનના નામરૂપી અસ્ત્રના કીર્તનથી તત્કાળ
નાશ પામે. ૨૭-૨૮ બહુદૃઢ તર વગેરે સામના
સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરતા વેદમય અને સમર્થ એવા
ગરુડ ભગવાન સર્વ સ કટોમાથી મારી રક્ષા કરો,
તથા વિશ્વકસેન ભગવાન પોતાના નામોથી સર્વ
સ કટોમાથી મારી રક્ષા કરો. ૨૯ શ્રીહરિના નામ,
રૂપ અને નાના પ્રકારના આયુધો સર્વ આપત્તિઓ-
માથી અમારી રક્ષા કરો, ભગવાનના મુખ્ય પાર્શ્વો
મારી બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો, મન અને પ્રાણોની રક્ષા કરો.
૩૦ આ સાકાર નિરાકાર જે કઈ જગત છે તે સર્વ
ખરેખર ભગવાનનું જ સ્થૂલ સ્વરૂપ છે એ સત્ય
વાર્તાથી મારા સર્વ ઉપદ્રવો નાશ પામે. ૩૧ ભગ-
વાન પોતે અભેદદૃષ્ટિવાળા મનુષ્યોને ભેદ રહિત
જેવામા આવે છે, તોપણ તે પોતાની માયાવડે
આબૂખણે, આયુધો અને ચિહ્ન નામની શક્તિઓને
ધારણ કરે છે. ૩૨ તે સત્ય પ્રભાણવડે જ સર્વસ
અને વ્યાપક ભગવાન શ્રીહરિ સર્વ પ્રકારના રૂપવડે
સર્વત્ર અમારી રક્ષા કરો. ૩૩ નૃસિંહના નામની
ગર્જનાથી લોકોના ભયનો નાશ કરનાર અને પોતાના
પ્રભાવથી દિગ્ગજ, ઝેર, શસ્ત્ર, પાણી, વાયુ, અગ્નિ
વગેરેના પ્રભાવને મદ કરનાર ભગવાન પ્રહ્લાદ
દિશાઓમા, ખુણાઓમા, ઉંચે, નીચે, અંદર, બહાર
અને આરે દિશાએ મારી રક્ષા કરો. ૩૪

વિશ્વરૂપ કહે છે-હે ઇંદ્ર ! આ નારાયણ કવચ
તમારી આગળ કહ્યું, જે ધારણ કરવાથી તમે વિના
શ્રમે અમુરોના અધિપતિઓને જીતશો. ૩૫ નારા-
યણ કવચને ધારણ કરનારો મનુષ્ય નેત્રથી જેની
ભણી જુવે અથવા ચરણવડે જેને અડકે તે ભયમાથી
હ્રોડે છે. ૩૬ નારાયણ કવચની વિદ્યાને ભણનારા

પુરુષને કોઈ દિવસ રાત્રાઓ તરફથી, ચોર તરફથી,
ત્રકાદિક તરફથી, વ્યાધિ આદિક તરફથી અને બીજા
કોઈ તરફથી ભય રહેતો નથી. ૩૭ પૂર્વે કોઈ એક
કૌશિક ગોત્રના બ્રાહ્મણે આ વિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી અને
તેણે યોગ ધારણથી નિર્જળ દેશમા પોતાના દેહનો
ત્યાગ કર્યો હતો. ૩૮ ત્યાર પછી એકવાર મધવોનો
રાત્રિ ચિત્રવિમાનમા એમીને આકાશમાર્ગે ફરતો
ફરતો જ્યાં પેલો બ્રહ્મણ મરી ગયો હતો. તે સ્થાન
ઉપર ગયો કે તરતજ વિમાન સાથે ઉધે માથે નીચે
પડ્યો. પછી તેના પૂછવાથી વાલખિલ્ય ઋષિએ
વિશ્વરૂપની વાત કહી, તે ઉપરથી તેણે તના હાડકાને
લઈને પ્રાચી સરસ્વતીમા નાખ્યા અને તેમા સ્નાન કરી
મનમા આશ્ચર્ય પામી પોતાના લોકમા ગયો. ૩૯-૪૦

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજન્ ! જે
મનુષ્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક આ નારાયણ કવચને સાબળે છે
અથવા તો કંઈ કરે છે તેને સર્વ પ્રાણીઓ નમે છે
અને તે સર્વ ભયમાથી મુક્ત થાય છે. ૪૧ ઇન્દ્રે
વિશ્વરૂપ પાસેથી આ નારાયણ કવચ ભણી, રણમા
અમુરોને જીતી લઈ ત્રણ લોકની રાજવશ્મી લોખંધી
હતી. ૪૨

एतां विद्यामभिगतो निष्कारपाकृन्तकतुः ।
त्रैलोक्यलक्ष्मीं वुमुने विनिर्जित्य मृधेवुरात्र ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पष्ठस्कन्धे
अष्टमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ મો. ૬

વૃત્રાસુરની ઉત્પત્તિ.

શ્રીશુક ઉવાચ

तस्यासन्निष्कृतस्य शिरांसि त्रीणि भारत ।
सोमपीथं सुरापीथमन्नादमिति शुभ्रम् ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા ! વિશ્વ-
રૂપને ત્રણ માથા હતા તેમા એક સોમપાન કરનાર,
બીજા સુરાપાન કરનાર અને ત્રીજા અન્ન ખાનાર
હતુ, એવું અમે સાબળેલું છે. ૧ હે રાજન્ ! તે
વિશ્વરૂપ કે જેના વડીલો દેવતાઓ હતા તેઓને

૩ આ અધ્યાયમા ઇંદ્રે વિશ્વરૂપનો નાશ કર્યો ત્યારે
ત્રાયોગે વૃત્રાસુરને ઉત્પત્તિ કર્યો અને તેનાથી દેવતાઓને
ભયભીત થઈ શ્રી હરિની સ્તુતિ કરી, તે ક્ષમા કરેલશે

યજ્ઞમા ભાગ આપવા માટે તે વિનયપૂર્વક તેમના મ ત્રો ઉંચા સ્વરથી બોલતો. ૨ તેનું મોસાળ હૈન્ય પશ્ચમા હતું તેથી યજ્ઞમાન એવો તે માતાના સ્નેહને અધીન થઈને છાની રીતે હૈન્યોને યજ્ઞ ભાગ આપતો. ૩ આ પ્રમાણે તેનું ધર્મકાર્યમા કપટ અને દેવતાઓનું અપમાન થતું જોઈને ઇંદ્ર ભયભીન થયો અને તેણે ક્રોધથી તેના મસ્તકે છેડી નાખ્યા. ૪ પછી તેના સોમપાન કરનારા માથામાથી કપિ જલ પક્ષી ઉત્પન્ન થયું, સુરાપાન કરનારા મ થામાથી કલ્પિક પક્ષી થયું અને અન્ન ખાનારુ જે મસ્તક હતું તેમાથી તેતર પક્ષીઓ ઉત્પન્ન થયા. ૫ ઇંદ્ર પોતે જો કે પ્રજાહત્યા મટાડવા શક્તિમાન હતા તોપણ તેણે બે હાથ બેડીને એક વર્ષ સુધી પ્રજાહત્યાને ધારણ કરી અને ત્યાર પછી લોક પર્વાદ મટાડવા માટે તેને ચાર પ્રકારે પૃથ્વી, પાણી વૃક્ષ અને સ્ત્રીઓને વહેચી આપી. ૬ પૃથ્વીએ મરામા જે ખાડો પડે તે પોતાની મેળેજ પુરાઈ જાય એવા ઠરાવથી પ્રજાહત્યાનો ચોથો ભાગ લીધો. પૃથ્વીમા જેટલી ખારોપાટ જમીન છે તે પ્રજાહત્યાનું સ્વરૂપ દેખાય છે. ૭ વૃક્ષોએ અમને કાપ્યા છતાં અમે પાછા ઉગીએ એવા ઠરાવથી પ્રજાહત્યાનો ચોથો ભાગ લીધો. વૃક્ષોમા જે શુદ્ધ હોય છે તે પ્રજાહત્યાનું સ્વરૂપ છે. ૮ ચોથો ભાગ સ્ત્રીઓએ લીધો તે પણ એ ઠરાવથી લીધો કે પ્રસવકાળ સુધી પુરુષ સંગ થાય તોપણ ઉદરસ્થ ગર્ભને હાનિ પહોંચે નહિ મહિને મહિને સ્ત્રીઓને રમેદર્શન થાય છે તે પ્રજાહત્યાનું સ્વરૂપ છે. ૯ ચોથો ભાગ પાણીએ ગ્રહણ કર્યો તે એવી શરતે કે અમોને કુવા વગેરેમાથી ઉલ્લેચ્યા છતાં પણ અમે જેટલાને તેટલા જ રહીએ જળમા પરપોટા તથા શીયુ દેખાય છે તે પ્રજાહત્યાનું સ્વરૂપ છે જે પાણીમાથી પરપોટા તથા શીયુને બહાર કાઢી નાખે છે તે પ્રજાહત્યાનું પાપ કાઢે છે એમ જાણવું. ૧૦ તે પછી ત્વષ્ટાદેવે પોતાનો પુત્ર મરી ગયાથી ઇંદ્રનો શત્રુ ઉત્પન્ન કરવા માટે હે ઇંદ્ર શત્રો! તું વૃદ્ધિ પામ અને શત્રુનો ઝંટ નાશ કર એવા અર્થવાળો મંત્ર બોલીને અગ્નિમા હોમ કર્યો. ૧૧ તેના પ્રભાવને લીધે પ્રલય સમયે

જેમ લોકોનો નાશ થાય છે તેમ હસિણાગ્નિમાંથી એક ભયકર રૂપવાળો પુરુષ ઉત્તો થયો. ૧૨ તે પુરુષે ફેંકેલું એક બાણ જેટલા હાથ દૂર ભય તેટલો રોજ રોજ ચારે તરફથી વધવા લાગ્યો. તેના શરીરનો વર્ણ બગી ગયેલા પર્વતના જેવો શ્યામ હતો, તેનું તેજ સધ્યાકાળના અનેક વાદળા જેવું ભુખરું હતું, ૧૩ મુઝો અને ચોટલીની લટો તમ ત્રાખા જેવી હતી તથા આખો મધ્યાહ્ન કાળના સૂર્ય જેવી ઉગ્ર હતી. ૧૪ તેણે અત્યંત પ્રકાશમાન ત્રણ કૂળના ત્રિશૂળમા આકાશ અને પૃથ્વીને પરોવ્યા હોય એવો તે દેખાતો હતો તે નૃત્ય કરતો, ગર્જના કરતો અને પગવડે ધરણીને ધ્રુજાવતો હતો. ૧૫ શુક્ષ્મા જેવા ભયકર દાઢાવાળા મુખવડે વાર વાર બગાસા ખાતો હતો તે વખતે બાણે મુખથી આકાશને પીતો હોય, જીભથી નક્ષત્રોને ચાટતો હોય અને ત્રણ ભુવનને પી જતો હોય એવો તે દેખાતો હતો. આવા અસુરને જોઈ ભયભીત થયેલા લોકો દશે દિશાએ નાસવા લાગ્યા. ૧૬-૧૭ આ પ્રમાણે ત્વષ્ટાના પુત્રરૂપી ગાદ અધકારે સર્વ લોકોને ઢાકી દીધા, તેથી તે પાપી અને પરમ દારુણુ વૃત્ર એવું નામ પડ્યું. ૧૮ સર્વે મોટા દેવતાઓ પોતપોતાના ગણો સાથે પોતપોતાના શસ્ત્ર અને અસ્ત્રોના સમૂહથી તેની ઉપર ચઢી જઈ તેને મારવા લાગ્યા, પરંતુ વૃત્રાસુર તે સર્વ શસ્ત્રોને અને અસ્ત્રોને ગળી ગયો. ૧૯ પછી મનમા વિસ્મય પામેલા, ખિન્ન થયેલા અને નિસ્તેજ થયેલા દેવતાઓ એકાગ્ર ચિત્તે અત્યંત ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૦

દેવતાઓ સ્તુતિ કરે છે-વાયુ, આકાશ, અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, ત્રણ લોક, પ્રજ્ઞાદિ દેવ અને અમે ભય પામીને જેની આજ્ઞા પ્રમાણે કર્મ કરીએ છીએ અને કાળ પણ જેનાથી ડરે છે, એવા દયાળુ પરમેશ્વર અમારી રક્ષા કરો. ૨૧ અહ કાર રહિત, શાંત સ્વભાવના સ્વસ્વરૂપના લાભથી પૂર્ણ કામનાવાળા અને ઉપાધિ રહિત એવા પરમેશ્વરને છાડીને જે બીજાનો અશ્રય કરે છે તે મૂઢ પુરુષ કુતગની પુછડી પકડીને સાગરને તરવાની ઇચ્છા કરનાર જેવો છે. ૨૨ સત્યવ્રત નામના મનુ, જેના મોટા શિવડામા પૃથ્વી-

૩૫ નૈમિષી બાંધીને ઘટતી રીતે સંકટને તરી ગયા હતા તે જ મત્સ્યાવતારી ભગવાન અમને આશ્રિતોને વૃત્રાસુરના દુઃખમાર્થી છોડાવે. ૨૩ પ્રલય સમયે પવનના સખત ઝપાટાઓથી ઉછળતા મોઝાના શબ્દોવડે પ્રલય પચે ધિનુ જગ ભય કર થઈ ગયું અને તે જળમા કમળ ઉપરથી પ્રદ્યા પડી ગયા આ વેળા તે એકલા હતા, તોપણ તે જેમની સહાયતાથી સંકટ તરી ગયા તે ભગવાન સંકટમાથી અમને તારે. ૨૪ વળી જેમણે પોતાની માયાથી અમને ઉત્પન્ન કર્યા અને અમે જેમના અનુગ્રહથી જગતને સરજીએ છીએ, તે ભગવાન અમાગથી પૂર્વે અત્યામીપણાથી કાર્ય કરે છે, તોપણ જુદા જુદા સ્વામીપણાનું અભિમાન ધરાવનાર અમે તેમના સ્વરૂપને જાણતા નથી. ૨૫ વળી જે ભગવાન પોતે નિત્ય છતાં યુગે યુગે દેવતાઓ, ઋષિ, પશુ, પક્ષી અને મનુષ્યોમા પોતાની માયાવડે નાના પ્રકારના અવતારો ધારણ કરીને, શત્રુઓથી અત્યંત પીડા પામતા અમોને પોતાના પ્રાણી ગણીને રક્ષા કરે છે, ૨૬ તે આત્મારૂપ, દેવરૂપ, સર્વ સ્વરૂપ, સર્વથી જુદા, સર્વમા કારણરૂપ, પ્રકૃતિ અને પુરુષરૂપ તથા શરણાગત વત્સલ ભગવાનને અમે સર્વે શરણે જઈએ છીએ. તે મહાત્મા અમારું ભક્તજનોનું સર્વ વાતે કલ્યાણ કરે. ૨૭

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરનારા દેવતાઓને પ્રથમ શખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કરનાર ભગવાને પોતાના દર્શન આપ્યા અને પછી પશ્ચિમ દિશામા પ્રગટ થયા. ૨૮ શ્રીવત્સ અને કૌસ્તુભમણિ વિના બીજા સર્વ ચિહ્નો ભગવાનના જેવા જ ધારણ કરનાર સુનંદ આદિ સોળ પાર્શ્વો ભગવાનની ચારે તરફથી સેવા કરતા હતા તે શ્રી ભગવાનના નેત્રો શરદ ઋતુના ખીલેલા કમળની પાખડીઓ જેવા હતા. ૨૯ હે રાજન્! ભગવાનના દર્શન કરી તેના આનંદમા વિર્ણવ થઈ અમે પૃથ્વી ઉપર દંડની પેઠે પડીને વારવાર પ્રજ્ઞામ કરવા લાગ્યા અને પછી ધીરે ધીરે ઉભા થઈ આ રીતે તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૩૦

દેવતાઓ સ્તુતિ કરે છે-હે ભગવન્! યજ્ઞ

જેમનું સામર્થ્ય છે, એવા આપને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ, કાળરૂપ એવા આપને નમસ્કાર છે; દૈત્યોના ઉપર ચક્રનો પ્રહાર કરનારા આપને નમસ્કાર છે તથા સુદર નામવાળા આપને નમસ્કાર છે. ૩૧ હે ઈશ્વર! તમે ત્રણ ગુણના નિયંતા છો. સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રાકૃત મનુષ્ય તમારા ત્રણ ગુણથી પર, નિર્ગુણ સ્વરૂપને જાણવાને સમર્થ થતો નથી. ૩૨ હે ભગવન્! હે વાસુદેવ! હે આદિ પુરુષ! હે પરમ મગ્ગ! હે પરમ કારણિક! હે સર્વેશ્વર! પગમહુસ સન્યાસીઓ ઉત્તમ એવા અષ્ટાગ યોગવડે મનને એકાગ્ર કરી આપના ભજનનો અભ્યાસ કરે છે તેથી તેમના ચિત્તના ગાઢ અજ્ઞાનરૂપી ખારણા ઉધડી જાય છે અને સ્વસ્વરૂપનો તેમને સાક્ષાત્કાર થાય છે તેમા તેમને પોતાની મેળે જે સ્વસ્વરૂપના સુખનો અનુભવ થાય છે તે સુખના અનુભવરૂપી આપ છો, એવા આપને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૩૩ તમારી આ લીલાનો પ્રકાશ જાણી શકાય નહિ એવો છે, કારણ કે આધાર ગહિત, શરીર રહિત અને ગુણ ગહિત આપ અમારી સહાયતાની ગરજ રાખ્યા વગર નિર્વિકાર સ્વરૂપવડે આ સગુણ વિશ્વને સૃષ્ટિ છો, પાળો છો અને સંહાર કરો છો. ૩૪ પ્રાકૃત પુરુષ જેમ ધન વગેરે બાધી તેમા ગડીને કરેલા શુભ-અશુભ કર્મના ફળ ભોગવે છે, તેમ પ્રભુસ્વરૂપ એવા આપ જીવરૂપે સંસારમા અવતાર લઈને ત્યાં કરેલા શુભાશુભ કર્મના ફળ ભોગવો છો કે આ-માનવ ઉપગમશીલ અને અખંડ ચૈતન્યરૂપ આપ સાક્ષીરૂપ રહો છો. તે કઈ અમે જાણી શકતા નથી. ૩૫ અપાર ગુણગણવાળા આપ ભગવાનની ઉપર કહેલી બને વાત એક બીજાથી વિરુદ્ધ પડતી નથી આપ સ્વતંત્ર છો, આપનું માહાત્મ્ય વિચાર કરતાં પણ જણાય નહિ તેવું છે અને પરમાત્માના સ્વરૂપને નહિ દર્શાવનારા અર્વાચીન તર્ક, વિતર્ક, વિચાર, મિથ્યા પ્રમાણો અને કુતર્કોથી ભરેલા શાસ્ત્રો વડે મલિન થયેલા અત કરણમા વાસ કરી રહેલા દુરાચરને લીધે વાદ કરનારા લોકોના વિવાદના વિષયરૂપ આપ નથી. અર્થાત્ વિવાદ તમારા ખરા સ્વરૂપને જણાવી શકતો નથી કોઈ કંઈ છે કે, આમ

કહેવું એ તો શ્રદ્ધા માત્ર છે. આપ ઇશ્વર સ સાર સહિત કેવળ આત્મસ્વરૂપ જ છો; તેમા વિદ્વાનો માયાને લાવીને વિચાર કરે છે તેથી કયી વસ્તુ ન બની શકે એવી છે? અર્થાત્ કર્તૃત્વાદિક સર્વ સભવે છે અને તે પ્રમાણે કર્તૃત્વાદિક છતાં પણ આપને વિષે વિરોધ આવતો નથી, કારણ કે, આપનું સ્વરૂપ એકજ છે અને આપ અદ્વૈત સનાતન મૂર્તિ છો ૩૬ હે પ્રભો! બુદ્ધા બુદ્ધા જોનારાઓને દોરીનો કડકો સર્પ વગેરે બુદ્ધા બુદ્ધા આકારનો દેખાય છે તેમ સમબુદ્ધિવાળા લોકો તમને અનુગ્રહ કરનાર માને છે અને વિષમ બુદ્ધિવાળા લોકો તમને નિગ્રહ કરનાર માને છે ૩૭

આ પ્રમાણે અનેક રૂપે ભાસતા તમે એકજ છો. સર્વ વસ્તુઓમા સત્સ્વરૂપે ગ્રહેલા છો, સર્વના ઇશ્વર છો, સર્વ જગતના કારણના પણ કારણરૂપ છો અને સર્વના અત્યામીપણને લીધે પદ્ વિષયોને પ્રકાશ કરનાર છો, તેથી જાણવામા આવો છો અને શ્રુતિઓ 'નતિ નેતિ' કરીને છેવટે એક આપનેજ બાકી રાખે છે ૩૮ આપના મહિમારૂપી અમૃત ગ્સના સમુદ્રના બિંદુને એકવાર ચાખવાથી જેમના મનમા અખંડ સુખ સ્ફુર્કા કરે છે અને તેથી જેઓ આ લોકનું અને પરલોકનું અસ્પ અને તુચ્છ વિષય સુખ વિસરી ગયેલા છે તથા જેઓ સ્વાર્થ કુશળ છે અને જેમના મન નિરંતર સર્વ પ્રાણીઓના પ્રિય અને મિત્ર છે તથા સર્વના આત્મારૂપ આપને વિષે રહેવાથી અત્યંત નિવૃત્તિ સુખને પામેલા છે એવા અને આપને જ પોતાના પ્રિય બધુઓ માનનારા એકાતિક ભક્તજનો, હે મધુસૂદન! આપના ચરણારવિહની સેવાને કેમ છોડી દે? કારણ કે, જે સેવા કરવાથી આ સ સારમા જન્મ ધરવાનો દ્વેશ પડતો નથી ૩૯ હે ત્રણ લોકના આત્મા! હે ત્રિવિક્રમ! હે હૃદયે દેહ દેનાર! દૈત્ય અને દાનવો જો કે આપની જ વિભૂતિઓ છે તથાપિ તેઓને ઉદય કરવાનો આ સમય નથી, એમ ધારી તમે પોતાની માયાથી સુર, નર, પશુ, મિત્ર જાતિ અને જગત-રોમા અવતાર લઈને, પૂર્વ અપરાધીઓને શિક્ષા કરેલી છે, એવી રીતે જ હે ભગવન્! હમણા તમારી

ધૃષ્ટિ હોય તો આપ આ વૃત્રાસુરનો પણ નાશ કરો. ૪૦ હે પિતામહ! અમે તમારા છીએ, તમને પ્રણામ કરીએ છીએ અને અમારા હૃદયમા તમારા ચરણ-કમળના ધ્યાનથી ભક્તિરૂપી સાકળ દંડ બંધાયેલી છે વળી આપે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી, અમને અંગીકાર કરેલા છે. હે નાથ! તે અમારા અત કરણના તાપને દયાવડે, અનુરાગવાળા સ્વચ્છ અને સુદર હાસ્યથી તથા સુખમાથી નીકળતી મધુર રસથી ભરેલી આપની વાણીરૂપ અમૃતકળાથી સમ-વવાને આપજ યોગ્ય છો ૪૧ માટે હે ભગવન્! આપ કે જે સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયમા નિમિત્ત રૂપ દિવ્ય માયાવડે વિનોદ કરો છો અને સર્વના ઉપાદાન કારણરૂપ હોવાથી સર્વ જીવ સનુ-દાયોના અત કરણમા પ્રજ્ઞસ્વરૂપથી તથા અત્યામી સ્વરૂપથી બહારના ભાગમા પ્રધાનરૂપથી દેશ, કાળ તથા દેહની અવસ્થાઓનો અનુભવ કરનાર છો. બુદ્ધિ વગેરે સર્વ પદાર્થોના સાક્ષી છો, નિરાકાર છો, સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ અને પરમાત્મા છો તજુખા વગેરે જેમ પૂર્ણ અગ્નિને કોઈ પણ કાર્ય જણાવવા યોગ્ય નથી તેમ અમે પણ તમારી આગળ કંઈ જણાવવાને યોગ્ય નથી ૪૨ એટલા માટે અમે કે જેઓ સ સા-રના અનેક દુષ્ટોને દૂર કરનારી, આપ પરમ ગુરુ ભગવાનના ચરણકમળની છાયાને આશ્રયે જે કામ-નાઓ માટે આવ્યા છીએ તે અમારી કામનાને આપ પરિપૂર્ણ કરો ૪૩ હે ઇશ્વર! ત્રણ લોકોને ગળી જતા વૃત્રાસુરનો હવે ત્રા નાશ કરો, કારણ કે, તે અમારા તંત્ર, અસ્ત્ર અને આયુધો સર્વ ગળી ગયો છે ૪૪ શુદ્ધ હૃદયરૂપી આકાશમા રહેનાર વગેરેના સાક્ષી સદાનંદ સ્વરૂપ, શુદ્ધ અને મનોહર યશ-વાળા, અનાદિ સત્પુરુષોએ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, સ સારમા ભટકનાર વટેમાર્ગીઓને પોતાનું શરણ મળ્યા પછી ઉત્તમ ગતિ આપનાર એવા આપ શ્રી હરિને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૪૫

શુકદેવજી કહે છે—હે સજન્! દેવતાઓએ શ્રીહરિની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી તેથી પ્રસન્ન થઈ શ્રી હરિએ કહ્યું કે હે શ્રેષ્ઠ દેવતાઓ! હું તમારી સ્તુતિની સાથે બ્રહ્મવિદ્યાથી પ્રસન્ન થયો છું, કારણ

દેવિધાથી પુરુષોને ઐશ્વર્યનું જ્ઞાન થાય છે તથા
મારે વિષે ભક્તિ ઉપજે છે. ૪૧-૪૭ હે દેવતાઓ !
હું જ્યારે પ્રસન્ન થાઉં છું ત્યારે મનુષ્યોને કોઈ
વસ્તુ દુર્લભ નથી રહેતી પણ મારે વિષે અનન્ય બુદ્ધિ
રાખનારો તત્ત્વવેત્તા મારા વિના બીજી કોઈ પણ
વસ્તુઓની વાંછા કરતો નથી. ૪૮ વિષયોને સત્ય
ભણનારો કૃપણ પોતાના ખરા મુખને ભણતો નથી
તેથી વિષયમુખની વાંછા કરે છે, માટે જો કોઈ પણ
દેવ વિષયોની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યને વિષય મુખો
આપે તો તે દેવને પણ તેવોજ ભણવો ૪૯ જે પોતે
ખરું મુખ ભણનારો છે, તે, જેમ ઉત્તમ પ્રકારનો
વૈદ્ય રોગી જે કુપથ્ય કરવાની ઇચ્છા કરતો હોય
તેને કુપથ્યકારક પદાર્થ ખાવા આપતો નથી, તેમ
અજ્ઞાનીને કર્મ કરવા માટે કહેતો નથી ૫૦ હે
ઈદ્ર ! તારું કલ્યાણ થાઓ અને હવે ઋષિઓમા
ઉત્તમ એવા દધીચિ ઋષિની પાસે જઈ તેમની વિદ્યા,
મત તથા તપના સારભૂત દેહની માગણી કરે. ૫૧
દધીચિ મુનિ પ્રજ્ઞવેત્તા છે, અશ્વિનીકુમારોને ઘોડાના
મસ્તકવડે પ્રજ્ઞવિદ્યાનો ઉપદેશ કરનાર છે † અને
તે બંનેને અમર કરનાર છે ૫૨ હે ઈદ્ર ! એ અથ
ર્જવેદ ભણનાર દધીચિ મુનિએ ભેદી શકાય નહિ
એવું નારાયણ કવચ ત્વષ્ટ્રાને આપ્યું હતું, તેણે

† દધીચિ મુનિ કર્મકાંડ અને પ્રજ્ઞવિદ્યામા કરાજ
હોવાથી અશ્વિનીકુમારોએ તેમની પાસે જઈ કહ્યું કે, હે
મહાશક્તિ ! અમને પ્રજ્ઞવિદ્યાનો ઉપદેશ કરો મુનિએ કહ્યું
કે, હું જામમાં છું. મારે હમણાં જાઓ અશ્વિનીકુમારો
ત્યાંથી જ્યાં કે, તરત હન્દ્રે આવી મુનિને કહ્યું કે, હે મુનિ !
તમે તેમને પ્રજ્ઞવિદ્યા આપશો નહિ, તમે જો તેમને સાહસથી
પ્રજ્ઞવિદ્યા ભણાવશો તો હું તમારું મસ્તક કાપી નાખીશ
આમ કહીને ઈદ્રના જ્યાં પછી અશ્વિનીકુમારોએ જઈ
પ્રજ્ઞવિદ્યા ભણાવવાનું કહ્યું, એટલે તેઓએ કહ્યું કે, અમે
પ્રથમ તમારું માથું કાપીને ધડ ઉપર ઘોડાનું માથું સાંધશું,
ત્યારે તે મુખથી અમને પ્રજ્ઞવિદ્યાનો ઉપદેશ કરવો પછી
ઈદ્ર તે મસ્તકને છેદી નાખશે એટલે અમે તમારું પ્રથ
મનું મસ્તક સાધી ઇશુ અમે અમારી પોતાની ગુરુદક્ષિણા
તમને અર્પીશું. આ સાંભળીને અર્જવેદ ભણનાર દધી-
ચિએ તેમને કર્મવિદ્યાનો ને પ્રજ્ઞવિદ્યાનો અશ્વના મુખથી
ઉપદેશ કર્યો હતો હન્દ્રે આવીને તેમના મસ્તકને કાપી
નાખ્યું અશ્વિનીકુમારે પૂર્વનું મસ્તક ધડ સાથે ત્યાર પછી
સાધી રીધું

વિશ્વરૂપને ભણાવ્યું હતું અને વિશ્વરૂપ પાસેથી
તું ભણ્યો છે. ૫૩ તમે અને તેમા પણ અશ્વિનીકુ-
મારો તેમની પાસેથી અશ્વિની ચાલના કર્યો તો તે
અશ્વિનીકુમારો ઉપર પ્રેમ હોવાથી તમને પેતાનાં
અસ્થિ આપશે. એટલે વિશ્વકર્મા તેનું ઉત્તમ આશુષ્ઠ
ખનાવશે ૫૪ પછી તે શસ્ત્રથી મારા તેજવડે વૃદ્ધિ
પામીને વૃત્રાસુરના મસ્તકને તમે છેદવો. જ્યારે
એ અસુરનો નાશ થયે ત્યારે તમે તેજને, અસોને,
આશુધાને અને સપત્તિઓને પાછી મેળવશો.
તમારું કલ્યાણ થાઓ વૃત્રાસુર અમને મારી
નાખશે, એવો ભય રાખશો નહિ. કારણ કે મારા
ભકતોને કોઈ મારી શકતું નથી. ૫૫

તસ્મિન્નિનિહને યૂય તેજાંસ્ત્રાપુષ્કસંવદઃ ।

મૂય પ્રાપ્સ્યથ મદ્રં વો ન દિસતિ ચ મત્પરાજઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे

नवमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મા. †

દધીચિનુ ઔદાર્ય.

શ્રીશુક ઉવાચ

इदमेवं सप्ताविष्टय भगवान् विश्वमावहः ।

पश्यतामनिसंवाणां तत्रैवांतर्दंष्ट्रे हरिः ॥ ૧ ॥

શુકદેવણ કહે છે-વિશ્વનુ પાલન કરનાર ભગ-
વાન શ્રીહરિ આ પ્રમાણે કહી દેવતાઓના દેખતાંજ

ત્યા અદ્દશ થઈ ગયા ૧ પછી દેવતાઓએ ભગવા-
નના કહેવા પ્રમાણે અર્થર્થે વેદ ભણનાર દધીચિ
મુનિની પાસે જઈ ચાચના કરી એટલે હસતા હોય
તેમ મુખ મલકાવીને તે નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.
૨ હે દેવતાઓ ! દેહધારીઓને મરણ સમે જે
ચેતનાને હરનારુ હુ.સહ હુ ખ થાય છે, તે શુ તમે
ભણતા નથી ? ૩ વળી આ સ સારમા જીવવાની
ઇચ્છાવાળા જીવોને પોતાના દેહ બહુ પ્રિય હોય છે,
માટે દેહને વિજી પોતે માગવા આવે તોપણ કોઈ
મનુષ્ય આપવાની હા પાડે નહિ ૪

† આ અધ્યાયમા ભગવાનના કહેરા પ્રમાણે હન્દ્રે
દધીચિ મુનિના હાડકામાંથી બનાવેલા વળો ભઈ દેવતા-
ઓને સાથે લઈને વૃત્રાસુર અને બીજા અસુરોની સાથે
લડશે, તે ક્રમા કહેવામા આવશે

દેવતાઓ બોલ્યા—હે મુનિસત્તમ ! તમારા જેવા પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરનાર તથા યશસ્વી પુરુષો જેમના કર્મના લોકો વખાણ કરે છે એવા પુરુષો કયી વસ્તુ ત્યાગ કરી શકતા નથી ? ^{૧૧} સ્વાર્થ પરાયણ લોકો પરની પીડાને ભણતા નથી, જો તેઓ પરની પીડા ભણતા હોય તો એવી માગણી કરેજ નહિ. તેમ હાતા પણ સમર્થ અને પરની પીડાને ભણનારો હોય તો તે પણ ના પાડે નહિ ^{૧૨}

દ્ધીચિ બોલ્યા—તમારી પાસેથી ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છાથી મેં તમને ના કહી હતી, પરંતુ હવે આ હું પોતેજ મારા પ્રિય દેહનો ત્યાગ કરું છું ^{૧૩} હે દેવો ! જે પુરુષ પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરીને પોતાના વિનાશી દેહવડે ધર્મને અને યશને સંપાદન કરતો નથી તે પુરુષ સ્થાવરોએ શોક કરવા યોગ્ય છે ^{૧૪} પ્રાણીઓને હું ખી જોઈ શોક કરવો અને મનમાં પ્રસન્ન થતા જોઈને પ્રસન્ન થવું, એટલા ધર્મને મહાત્મા પુરુષો સેવે છે ^{૧૫} બહુ જ બેદની વાત છે કે મનુષ્ય મરી ગયા પછી કાગડા કુતરાને ઉપયોગમાં આવનારા અને જેમથી પોતાનો સ્વાર્થ ન સરે એવા ક્ષણભંગુર ધન, પુત્રાદિક અને શરીરોથી પરોપકાર કરતા નથી ^{૧૬}

શુકદેવજી કહે છે—આ પ્રમાણે અથર્વવેદદેવતા દ્ધીચિએ દેવોને કહીને પછી પરબ્રહ્મા એવા ભગવાન વિષે પોતાના મનને જોડી દેહનો ત્યાગ કર્યો ^{૧૭} આ વેળા ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ, મન અને બુદ્ધિને નિયમમાં રાખી તત્ત્વ વસ્તુનું દર્શન કરનાર તથા યજ્ઞનમાંથી છુટી ગયેલા દ્ધીચિએ સમાધિ લીધી તેથી પોતાનો દેહ પડી ગયો તે પણ તેમણે બાંધ્યું નહિ ^{૧૮} પછી ભગવાનના તેજવડે વૃદ્ધિ પામેલા અને તેજ સંપન્ન થયેલા ઇન્દ્ર રાજા વિશ્વકર્માએ મુનિના હાડકામાંથી બનાવી આપેલું વજ્ર લેઈને સર્વ દેવતાઓની સાથે ઇંદ્ર ઐરાવત હાથી ઉપર ચઢ્યો તે વખતે તેની અઘોરિક શોભા થઈ હતી, અને મુનિઓ તેની સ્તુતિ કરી રહ્યા હતા ^{૧૯-૨૦}

હે રાજન્ ! કૌપાયમાન રુદ્ર જેમ કામની સાથે ચઢ્યા હતા તેમ અસુરની સેનાના સેનાપતિઓથી વિટાયેલા અને કૌપાયમાન થયેલા વૃત્રાસુરને કાપી

નાખવા ઇંદ્ર ત્રણ લોકને પ્રસન્ન કરતો હોય તેમ તેની સાથે ચઢ્યો ^{૨૧} પછી સત્યયુગના અંતમાં અને ત્રેતાયુગના આરંભમાં નર્મદાના તીર ઉપર દેવ અને દાનવો વચ્ચે મહા દારુણ યુદ્ધ થયું. ^{૨૨} હે રાજન્ ! રુદ્ર, વસુઓ, આદિત્યો, અશ્વિનીકુમારો, પિતરો, અશ્વિઓ, વાયુઓ, ઋણ અને દેવતાઓથી વિટાયેલા અને પોતાની માયાવડે શોભતા ઇંદ્રને વૃત્રાસુર વગેરે અસુરો એ સહન કરી શક્યા નહિ.

^{૨૩-૨૪} નમુચિ, શંખર, અનુર્વા, દ્વિમુર્દા, ઋષભ, અંબર, હયગ્રીવ, શકુશિરા, વિપ્રચિન્તિ, અયોમુખ, ^{૨૫} પુલોમા, વૃષપર્વા, પ્રહેતિ, હેતિ, ઉત્કલ તથા બીજા હજારો દૈત્યો, દાનવો, યક્ષો અને રાક્ષસોએ સુવર્ણના યુદ્ધભૂમણ પહેરી મૃત્યુથી પણ ખાળી શકાય નહિ તેવી ઇન્દ્રની સેનાને આગળ વધતા અટકાવી દુર્મદ એવા રાક્ષસો સિંહના જેવી ગર્જના કરીને ચારે દિશાઓને ગળવવા લાગ્યા ગદા, પરિધ, બાણ, મુદ્ગગર, તોમર, શૂલ, પરશુ, ખડ્ગ, તોપ, ભુશડી વગેરે શસ્ત્રો તથા અસ્ત્રોનો તેઓ દેવતાઓ ઉપર ચારે તરફથી વર્ષાદ વરસાવવા લાગ્યા ^{૨૬-૨૭} એક પછી એક બાણો પડવા લાગ્યા, આકાશમાં મેઘવડે જેમ નક્ષત્રો ઢકાઈ જાય તેમ ચારે તરફથી બાણોવડે ઢકાયેલા તેઓ દેખાતા બંધ પડ્યા ^{૨૮} પરંતુ તે શસ્ત્રની અને અસ્ત્રની વૃદ્ધિના સમૂહો દેવતાની સેના ઉપર આવી શક્યા નહિ કારણ કે દેવતાઓએ હાથની લઘુતાવડે આકાશમાં તે શસ્ત્રોના તથા અસ્ત્રોના કડકા કરી નાખ્યા આ પ્રમાણે લલતા લલતા બન્યારે દૈત્યોની પાસેથી સર્વ આયુધો ખુટી ગયા, ત્યારે તેઓ પર્વતોના શિખરો, વૃક્ષો અને પથ્થરો ઉપાડીને દેવની સેના ઉપર નાખવા લાગ્યા. તેઓને પણ દેવતાઓએ ઉડાડી નાખ્યા. ^{૨૯-૩૦} આ પ્રમાણે હથિઆરોથી, ઝાડોથી, પથ્થરોથી અને અનેક પ્રકારના પર્વતોના શિખરોથી દેવતાઓની સેનાને જરા પણ ન ઘવાયેલી અને સુખાકારી સાંભળીને દૈત્યો ત્રાસ પામ્યા ^{૩૧} દૈત્યોએ દેવતાઓનો નાશ કરવાને વારંવાર અનેક પ્રયત્ન કર્યા, પરંતુ તે નિષ્ફળ ગયા જેમ શૂદ્ર લોકો શ્રીકૃષ્ણને અનુકૂલ રહેનાર મહાત્માઓને અકલ્યાણવાળી તથા તીક્ષ્ણ

વાણી કહે તોપણ તે વ્યર્થ જાય, તેમ સર્વ પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા. ૨૮ શ્રીહરિની ભક્તિથી હીન ને યુદ્ધ કરવાનો ગર્વ જેનો નાશ થઈ ગયો હતો એવા ધીરજ વિનાના દૈત્યો પોતાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયેલો જોઈને રણસંભ્રામનો ત્યાગ કરીને નાસી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ૨૯ મનસ્વી એવો વૃત્રાસુર પોતાના અનુચરોને નાસતા જોઈને તથા ભયથી પોતાની મોટી સેનાને લગાણ પાડી નાશભાગ કરતી જોઈને, શૂરવીર વૃત્રાસુર હસીને મનસ્વી લોકોને પ્રિય લાગે એવી સમયોચિત વાણીથી બોલ્યો કે, હે વિપ્રચિત્તિ ! હે શબર ! તમે નાસતા પહેલાં મારું કહેવું સાંભળો. ૩૦-૩૧ જન્મેલા મનુષ્યોને સર્વ ઠેકાણે મરવું એ નિશ્ચય છે જેનો ઉપાય આ જગતમા કોઈએ શોધી કાઢ્યો નથી એવા મરણથી જો સ્વર્ગ અને યશ મળતો હોય તો પછી કયો પુરુષ મરણને માગે નહિ ? ૩૨ આ જગતમા બે મૃત્યુને શાસ્ત્રમા વખાણેલા છે તેમા એક યોગાભ્યાસી પ્રાણાયામ કરીને પરમાત્માના ધ્યાનથી દેહનો ત્યાગ કરે છે તે, અને બીજી વીર પુરુષ યુદ્ધમા અગ્રણી થઈ પાછી પાની ન કરતા વીરશય્યામા શયન કરે છે તે, આ બન્ને મૃત્યુ દુર્લભ છે ૩૩

ઔ સમતાવિહ મૃત્યુ દુરાપૌ ચઙ્ગહ
સઘારણયા જિતાસુઃ કલેવર યોગરતો
વિઙ્ગહાઘ્રમ્મળીર્વીરશયેડનિવૃત્ત ॥ ૩૩ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वप्रस्कंधे
वृषामोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો. ૬

વૃત્રાસુર અને ઇન્દ્રનું યુદ્ધ.

શ્રીશુક ઉવાચ

त एव शंसतो घर्म्यं वच परचरेतस'
नैवापृहन् मयत्रस्ताः पलायनपरा नृप ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! વૃત્રાસુરે આવું ધર્મનું વચન કહ્યું તોપણ ભયથી ભાનવિનાના થઈ નાસતા દૈત્યોએ તે સાંભળ્યું નહિ, અર્થાત્ તેઓ

૬ આ અધ્યાયમા મન્દ્રની સાથે યુદ્ધ કરતા વૃત્રાસુરે ભક્તિ તથા જ્ઞાન લેખન કરે, તેવી વિચિત્ર વાતો કહી, તે ક્યા કહેવાયો

નાસતા જ રહ્યા. ૧ કાળ જેને અનુકૂળ હતો એવા દેવોએ અનાથની પેઠે નાસતી અસુરોની સેનામા લગાણ પાડ્યું આથી ઇન્દ્રનો યત્ન વૃત્રાસુર મનમા સનાપ કરવા લાગ્યો, ક્રોધાગ્રિષ્ઠ થઈ ગયો અને તે સહન નહિ થવાથી દેવતાઓને આગળ વધતા બળપૂર્વક અટકાવી, તેઓની તરફ તિરસ્કાર બતાવતાં બોલ્યો કે ૨-૩ નાસી જતા અને માતાની વિશ્વારૂપ આ દૈત્યોને પાછળથી મારો છો, તેમા તમારો શો પુરુષાર્થ ગણ્યો ? તેમા યશ કે ધર્મ કંઈ નથી કારણ કે, શૂરવીરનું માન રાખનારા પુરુષોએ ભયભીન પુરુષનો વધ કરવો એ યોગ્ય નથી, તેમ સ્વર્ગ આપનારો પણ નથી ૪ હે ક્ષુદ્ર લોકો ! તમને યુદ્ધ ઉપર પ્રીતિ હોય અથવા તો તમારા હૃદયમા ધીરજ હોય અને જો તમને સસારી સુખોની ઇચ્છા ન હોય તો તમે એક ક્ષણ મારી આગળ ઊભા રહો ૫ મહા બળવાન તથા કેપાયમાન થયેલા વૃત્રાસુરે આમ કહી, પોતાના શરીર વડે યત્ન એવા દેવતાઓને ડરાવવા મોટી ગર્જના કરી કે જે ગર્જના સાંભળીને સર્વ દેવો મૂંછિત થઈ ગયા ૬ જેમ વજ્રના મારથી પર્વતો પૃથ્વી ઉપર પડી જાય તેમ દેવતાઓ વૃત્રાસુરના નાદથી મૂંછિત થઈ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયા ૭ મહમત્ત થયેલો ટોળાનો નાથન હાથી, જેમ ખડના વનને કચરી નાખે તેમ યુદ્ધરૂપી અખાડામા મહમત્ત થઈને ઉભેલો, ધરણીને ધ્રુવ વતો વૃત્રાસુર, ત્રિશૂળને ઉગામીને આતુર થઈ ગયેલા તથા આખો નીચીને ઉભેલા દેવતાઓના મૈન્યને સહારવા લાગ્યો ૮ આ પ્રમાણે પોતાની સેનાને કચરી નાખતા વૃત્રાસુરને જોઈ, ઇન્દ્ર અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થઈ ગયો અને તેણે પોતાની ઉપર ધમ્મી આવતા વૃત્રાસુર ઉપર મોટી ગદા ફેંકી વૃત્રાસુરે તેગદાને ડાગાહાથ ઉપર રમન માત્રમા જીંઘી લીધી ૯ વૃત્રાસુરને અત્યંત ક્રોધ થઈ ગયો અને લય ૧૦ પરાક્રમવાળા તેણે યુદ્ધમા ગર્જના કરી, ઇન્દ્રના હાથીના કુલસ્થળમા પોતાની ગદા મારી હે રાજન્ ! વૃત્રાસુરના આ કાર્યની સર્વ કોઈએ પ્રશંસા કરી ૧૦ વૃત્રાસુરની ગદા વાગવાથી ઐરાવત હાથીનું મસ્તક ભાંગી ગયું અને વજ્રથી તોડી પાડેલા પર્વ-

તની પેઠે તે હુમરી ખાઈ જમીન ઉપર પડ્યો
ઈન્દ્રની સાથે તે હરોળથી સાત ધનુષ બેઠલો પાછો
હટી ગયો. ૧૧ ઈન્દ્રનું વાહન ઘવાયું તેથી તેના
મનમાં ખેદ થયો. વૃત્રે ફરીને તેની ઉપર ગદાનો
પ્રહાર કર્યો નહિ થોડીવારે અમૃતને ઝરનારા પોતાના
હાથના સ્પર્શથી ઘવાયેલા હાથીની પીડા દૂર કરી
ઈન્દ્ર યુદ્ધ કરવા તેની સામે ઉભો રહ્યો. ૧૨ હે
રાજેન્દ્ર ! એ પ્રમાણે વજ્ર ધરનારા અને પોતાના
ભાઈનો વધ કરનાર ઈન્દ્રને યુદ્ધ કરવા સામે ઉભેલો
બોધને વૃત્રાસુરને તેના અન્ય ત કુળ પાપકર્મ સાબરી
આવ્યા, તેથી તે શોક તથા મેહથી ઘેરાઈ જઈ
હસીને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. ૧૩

વૃત્રાસુર કહે છે-હે ઈન્દ્ર ! તું કે જે બ્રહ્મહત્યા
કરનારો, ગુરુહત્યા કરનારો અને મારા ભાઈની હત્યા
કરનારો મારો કટ્ટો શત્રુ, જે મારી સામે આવીને
ઉભો છે તે બહુ સારુ થયું હે દુષ્ટ ! મારા ત્રિશૂ-
ળથી તારી પત્થર જેવી છાતીને ફાડી નાખી આજે
હું મારા ભાઈના ઋણમાથી મુક્ત થઈશ. ૧૪
સ્વર્ગની કામનાવાળો નિર્દય યજ્ઞમાન જેમ તરવા-
રવડે પશુના માથાને કાપી નાખે તેમ તે વિશ્વાસ
ઘાત કરી બ્રાહ્મણ, ગુરુ, આત્મજ્ઞાનવાળા, દોષરહિત
અને દીક્ષામા રહેલા એવા મારા ભાઈના મસ્તકો
કાપી નાખ્યા છે. ૧૫ તું લક્ષ્મી, લક્ષ્મી, દયા અને
કીર્તિ વિનાનો છે અને તારા પોતાના કર્મોને લીધે
તું રાક્ષસોથી પણ નિંદા કરવા યોગ્ય બન્યો છે મારા
ભય કર ત્રિશૂળથી તારો આ દેહ કપાઈ જશે અને
તેને અગ્નિનો સ્પર્શ પણ થશે નહિ. ૧૬ કદાપિ તને
કરને અનુસરનાર બીજા અજ્ઞાનીઓ અહીં આ શસ્ત્રો
ઉગામીને મને મારવા માડશે, તો હું પણ ત્રિશૂળવડે
તેમના મસ્તક કાપી નાખીને આ ગણો સહિત ભૈર
વાદિકોને બલિદાન આપીશ. ૧૭ હે ઈન્દ્ર ! તું જો
બળપૂર્વક વજ્રથી મારું મસ્તક છેદી નાખીશ તો હું
કર્મના બંધનમાથી મુક્ત થઈ, મારા દેહનું પ્રાણી-
ઓને બલિદાન આપીને ધીર પુરુષોના સ્થાનમાં
જઈશ. ૧૮ માટે હે દેવતાના રાજા ! હું તારો શત્રુ
તારી સન્મુખ ઉભો છું, મારા ઉપર તું અમોઘ વજ્રને
થા માટે નાખતો નથી ? કૃપણ પુરુષ પાસે કદેલી

પ્રાર્થના જેમ વ્યર્થ જાય તેમ તારી બહા બર્થ બધ
છે તે પ્રમાણે તારું વજ્ર પણ વ્યર્થ જશે. ૧૯ હે
ઈન્દ્ર ! તારું વજ્ર ખરેખર હરિના તેજવાળું તથા
દધીચિના તપના પ્રભાવવાળું છે, માટે તું વિશ્વની
પ્રેરણાથી તે શસ્ત્રવડે શત્રુનો નાશ કર તારા મનમાં
કદાપિ પરાજયની ખીક રહેતી હશે, પરંતુ તે ખોટી
છે જ્યાં આગળ શ્રીહરિ છે ત્યાં આગળ વિજય,
સંપત્તિ તથા ગુણો વામ કરે છે. ૨૦ મારા ગુરુ
સંકર્ષણ મને કહ્યું છે તે પ્રમાણે તેમના ચરણા-
વિદમાં મનને સ્થિર કરીને તારા વજ્રના વેગથી
જેની વિષયવાસના નાશ પામેલી છે, એવા હું મારો
દેહ ત્યાગ કરીને મુનિની ગતિને પામીશ. ૨૧ ભગ-
વાન પોતાના એકાંત યુદ્ધિવાળા ભક્તોને ખરેખર
સ્વર્ગની, પૃથ્વીની અને પાતાળની સંપત્તિઓ આપ-
તા નથી, કારણ કે, તે સંપત્તિઓથી દેવ, ઉદ્દેવ,
આદિ, મદ, કલહ, દુષ્ટ તથા શ્રમ ઉપજે છે. ૨૨
માટે હે ઈન્દ્ર ! અમારા સ્વામી પોતાના ભક્તના
ધર્મ, અર્થ અને કામ સંબંધી શ્રમનો નાશ કરે
છે તે ઉપરથી બીજાઓને દુર્લભ તથા ભક્તજનોને
મળે એવી ભગવાનની કૃપા તેમના ઉપર રહે છે,
એમ જાણવું. ૨૩ હે ભગવન ! હું ફરી પણ તમારા
ચરણના એક દાસનો દાસ થાઉં છું, મારું મન
તમારા ગુણોનું સ્મરણ કરે, વાણી સદ્ગુણોનું કીર્તન
કરે અને કાયા તમારી સેવા કરે એટલું માગી લઉં
છું. ૨૪ તમારો વિયોગ કરાવનારા સ્વર્ગને, બ્રહ્માના
સ્થાનને, ચક્રવર્તીપણાને, પાતાળના અધિપતિપણાને
અણિમાદિક સિદ્ધિઓને અથવા તો મોક્ષને પણ
હું ઇચ્છતો નથી. ૨૫ જેમને પાપો આવી ન હોય
એવા પક્ષીઓના બચ્ચા જેમ માને જોવાને તલસી
રહે છે અને ભૂખથી આતુર વાછડા જેમ દૂધની
વાટ ભેઈ ખેસી રહે છે તથા ખિન્ન થયેલી સ્ત્રી
જેમ પરદેશ ગયેલા પતિને જોવાની ઇચ્છા કરે છે,
તેમ હે કમલનયન ! મારું મન તમારાં દર્શન કર-
વાને આતુર થઈ રહેલું છે. ૨૬ હે નાથ ! મારા
પોતાના કર્મોવડે આ સંસારચક્રમાં ભટકતાં મને
ભગવાનના ભક્તોની સાથે મિત્રતા થાઓ તથા
તમારી માયાવડે દેહ તથા તેની પાછળની સેના

લસીકે અણૂતા પુત્રો, સ્ત્રીઓ તથા ઘર ઉપર મારું
ખિત્ત કે જે આસક્ત થયેલું છે, તે ફરીને તેના ઉપર
આસક્ત ન થાઓ, એવી મારી પ્રાર્થના છે ૨૭

મમોત્તમસ્લોકક્રમેનુ સચં
સંસારચક્રે જ્ઞાતઃ સ્વકર્મભિ ।
સ્વમાયવાડરમાત્મજ્ઞારોહેષ્વા-
લકલિલસ્ય ન નાથ મૃયાત્ ॥ ૨૭ ॥
ઈતિ શ્રીમદ્માનવને મહાપુરાણે પદ્મસ્કન્ધે
પ્રકાશોડ્યાય

અધ્યાય ૧૨ મો. ૩

ઇન્દ્રે કરેલો વૃત્રાસુરનો વધ.

શ્રુતિ: ઉચાચ

एष जिहासुर्नृपदेहमाजौ मृत्युं
वरं विज्रयान्मन्यमान ।
शूल मृगद्वारम्यपतस्सुरेन्द्र यथा
महापुरुष कैटमोप्सु ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત ! યુદ્ધમાં દેહનો
ત્યાગ કરવાની ઇચ્છાવાળો તથા વિજય કરતા મર-
ણને ઉત્તમ માનનારો વૃત્રાસુર કેટલો દૈત્ય જેમ
ભગવાનની ઉપર ધમ્મી ગયો હતો તેમ ઇન્દ્રની ઉપર
ત્રિશૂળ લઇને ધસ્યો. ૧ વીર એવા વૃત્રાસુરે પ્રણય
સમયના અગ્નિની પેઠે ભય કર શિખાવાળું ત્રિશૂળ
ઇન્દ્રની ઉપર વેગથી ફેંક્યું અને કોપથી મજના
કરીને બોલ્યો કે, હે પાપી ! હવે તારું મૃત્યુ આવી
ચુક્યું બાલુ. ૨ વૃત્રાસુરે ફેંકેલું ત્રિશૂળ આકાશમાં
ફરતું ફરતું આવતું હતું અને તે ગ્રહ તથા ઉજા-
ડીઆની પેઠે ભેદીશક્ય નહિ એવું હતું તે ત્રિશૂળને
ભેડીને ઇન્દ્ર ગભરાયો નહિ, પરંતુ સૌ આરાવાળા
વજ્રવડે તેણે વૃત્રાસુરના ત્રિશૂળને તથા સર્પ જેવા
કાળા તેના એક હાથને કાપી નાખ્યો. ૩ વૃત્રાસુરનો
એક હાથ કપાઈ ગયો એટલે તે આવેશમાં આવી
ગયો ને તેણે વજ્રધારી ઇન્દ્રના ગાલ ઉપર લોગળ
મારી તથા તેના ઐરાવત હાથીને પણ ધાવલ કર્યો.
તે મારને લીધે ઇન્દ્રના હાથમાંથી વજ્ર પડી ગયું.

૩ આ અધ્યાયમાં અત્યંત ખિત્ત થયેલા અને પાછ
વળી વૃત્રાસુરે ઉત્તેજિત કરેલા ઇન્દ્રે તેનો નાશ કર્યો, એ
કથા કહેવાયો

૪ વૃત્રાસુરનું આ અતિ આશ્ચર્યકારક પરાક્રમ ભેડીને
સુર, અસુર, આરણ તથા સિદ્ધ લોકોનો સમુદાય
વૃત્રાસુરના વખાણ કરવા લાગ્યો અને ઇન્દ્રનું મહા
સંકટ ભેદી દ્રુણ ગયો. ૫ યજુના દેખતા પોતાના
હાથમાંથી વજ્ર પડી ગયું, તેથી ઇન્દ્રે લજ્જાથી તે
પાછું લીધું નહિ વૃત્રાસુરે તેને કહ્યું કે, હે ઇન્દ્ર !
તું હાથમાં વજ્ર લઈ તારા યજુનો નાશ કર, આ
સમય જરાય ખેદ કરવાનો નથી. ૬ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ
અને પ્રણયના પતિ સર્વજ્ઞ અને સનાતન એવા
અદિ પુરુષ વિના લલવાની ઇચ્છવાળા બીજા પરા-
ધીન આતતાયી પુરુષોનો સર્વ ઠેકાણે જય થતો
નથી કોઈ ઠેકાણે વિજય થાય છે તો કોઈ ઠેકાણે પરા-
જય પણ થાય છે. ૭ બળમાં બધાયેલા પક્ષીઓની
પેઠે પરાધીન થયેલા લોકપાળો સહિત આ લોકો
જેના અધીનમાં રહીને જીવે છે, તે કાળ, જય
તથા પરાજયનું કારણ છે. ૮ શરીરાદિક શક્તિ
તથા માનસિક શક્તિ તેમજ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ
પ્રાણ, અમરપણ અને મરણ વગેરે સર્વનું કારણ
કાળ છે, પરંતુ મનુષ્ય કાળને બાંધતો નથી તેથી
પોતાના જડ દેહને સર્વનું કારણ સમજે છે. ૯ હે
ઇન્દ્ર ! જેમ લોકકર્તા પુતળી અને દોરી સ આરવાયો
મૃગ તેના ચલાવનારને અધીન રહે છે, તેમ આ
સર્વ પ્રાણીઓ ઇન્દ્રને અધીન રહેલા છે. ૧૦ પુરુષ,
પ્રકૃતિ, મહત્ત્વ, અહ કાર, ઇદ્રિયો ને અતઃકરણ
આ સર્વ જેના અનુગ્રહ વિના આ જગતની ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ તથા પ્રણય કરી શકતા નથી, તેના અધી-
નમાં આ વિશ્વ રહેલું છે એમ સમજવું. ૧૧ આ
પ્રમાણે નહિ બાલુનારો-અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના
પરાધીન દેહને સ્વતંત્ર માને છે. ઇન્દ્ર પ્રાણીઓ-
દ્વારા પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને પ્રાણીઓ-
દ્વારા પ્રાણીઓનો નાશ કરાવે છે, તે ઉપરથી ઇન્દ્ર
સર્વ કરે છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧૨ જેમ દુઃખા-
દિકની ઇચ્છા ન કરવા છતાં પણ પુરુષને દુઃખાદિક
આવે છે તેમજ આયુષ્ય, લક્ષ્મી, કીર્તિ, જૈન્ય ને
પુરુષના બીજા સુખો પોતાપોતાને સમયે પ્રાપ્ત થાય
છે. ૧૩ માટે થયે અપવશમાં, જય પરાજયમાં, મુખ
દુઃખમાં તથા જીવન મરણમાં હર્ષ કે શોક કરવો

નહિ ૧૪ સત્વ, રજ તથા તમ પ્રકૃતિના શુભો છે, આત્મા તો તેમનો સાક્ષી છે જે મનુષ્ય આત્માને બાંધે છે તે હર્ષ શોકથી બંધાતો નથી ૧૫ હે ઇંદ્ર ! હું આ સંઆમમાં હારી ગયો છું, મારો હાથ અને શસ્ત્ર કપાઈ ગયા છે, છતાં પણ હું તારો પ્રાણ લેવાની ઇચ્છાથી યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરું છું તેના તરફ તું દૃષ્ટિ કર ૧૬ આ યુદ્ધ એક ભુગારના જેવું છે તેમા બાણરૂપી પાસા છે, વાહનરૂપી સોગટા છે અને પ્રાણુ તોમા પણ કરવામા આવ્યું છે હવે તે યુદ્ધરૂપી ભુગારમા કોનો જય તથા કોનો પરા જય થશે, એ બાણવામા આવતું નથી ૧૭

શુકદેવજી કહે છે-વૃત્રાસુરના વચન સાંભળીને ઇંદ્રે તેને માન આપ્યું અને પછી ગર્વનો ત્યાગ કરી, હાથમા વજ્ર લઈ હસતા હસતા તેને કહ્યું કે, ૧૮ હે દાનવરાજ ! તું સિદ્ધ છે તથા જગતના મિત્ર આત્મા અને ઇશ્વર એવા ભગવાનનો ભક્ત છે, કારણ કે તારી આવી બુદ્ધિ થઈ છે ૧૯ તું મનુષ્યોને મોહ કરનારી ભગવાનની માયાને તરી ગયો છે તું આસુરી ભાવનો ત્યાગ કરીને મહાપુરુષપણને પામ્યો છે ૨૦ તારી પ્રકૃતિ રમેશુણી છે, છતાં સર્વના આત્મારૂપ ભગવાન વાસુદેવ ઉપર તારી દૃઢ ભક્તિ થઈ છે, એ ખરેખર મોટું આશ્ચર્યજનક છે. ૨૧ અમૃતના સાગરમા વિહાર કરનારા પુરુષને નાના ખાખેચીયાના પાણીનું પ્રયોજન રહેતું નથી તેમ જેની મોક્ષના પતિ ભગવાન શ્રી હરિ ઉપર ભક્તિ છે તેને નાના નાના સુખોનું કશું પ્રયોજન નથી ૨૨

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ધર્મ બાણવાની ઇચ્છાથી આ રીતે પરસ્પર ભાષણ કરતા મહા પરાક્રમી અને યુદ્ધમા મુખ્ય ગણાતા એવા ઇંદ્ર તથા વૃત્રાસુર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા ૨૩ યુદ્ધ કરતા કરતા શત્રુને પીડનારા વૃત્રાસુરે ગજવેલની ભયંકર ભોગળને ડાબા હાથવતી ફેરવીને ઇંદ્ર ઉપર ફેંકી કે, ૨૪ ઇંદ્રે એકદમ સો આરાવાળા વજ્રથી તેની ભોગળને તથા હાથીની સુંઠના જેવા ગોળાકાર તેના હાથને કાપી નાખ્યો. ૨૫ બંને હાથ મૂળમાથી કપાઈ ગયા, તેથી તેમાથી લોહીની ધારા વહેવા માડી આ સમે તે અસુર, ઇંદ્રે પાખો કાપી નાખ્યા પછી, આકાશ-

માથી નીચે પડતો પર્વત જેમ ચોલે તેમ ચોલાવ્યો. ૨૬ તે દેવે પોતાનો નીચલો એક પૃથ્વી ઉપર અને ઉપલો એક આકાશમાં રાખીને કાપાને ઘણીજ મોટી વધારી અને તે આકાશ જેવા ગંભીર મુખવડે, સર્પના જેવી ભયંકર ભુલવડે ને કાળના જેવી ભયંકર દાઢવડે ત્રણલોકને બાંધે ગળી જતો. હોય તેવો દેખાવ કર્યો પહે ચાલતા મોટા પર્વતની પેઠે તે ચાલતો હતો રસ્તે જતાં વચમાં આવતા મોટા પર્વતોને તે ઉડાડી દેતો હતો અને બે પગવડે પૃથ્વીના ચુરેચુરા કરતો હતો વૃત્રાસુર ઇંદ્રની પાસે જઈ તેને તેના વાહન સાથે ગળી ગયો. ૨૭-૨૮ મહા બળવાન અને મહા પરાક્રમવાળો અજગર જેમ દ્વીપને ગળી ભય તેમ વૃત્રાસુર ઇંદ્રને ગળી ગયો તે એધને પ્રભાપતિ ને મહર્ષિઓ સાથે દેવતાઓ મનમાં ખિન્ન થયા અસુરરાજ વૃત્રાસુરના ગળવાથી ઇંદ્ર તેના પેટમા ગયો તોપણ મરી ગયો નહિ, કારણ કે, તે નારાયણકવચથી ને યોગમાયાના બળથી રક્ષાયેલો હતો ૨૯-૩૦ પછી મહા સમર્થ ઇંદ્રરાજ વજ્રવડે તેના પેટને ચીરી બહાર નીકળ્યો અને તેણે બળપૂર્વક પર્વતના શિખરની પેઠે શત્રુનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. ૩૧ વૃત્રાસુરને મારવા મોટા વેગવાળા ચક્રે ચારે તરફ ફરીને તેની કાંધને વહેરવા માડી તે ત્રણસો અને સાઠ દિવસે કપાઈને ભૂમિ ઉપર પડી ૩૨ એ વખતે આકાશમાં દેવનાં ઇંદુલિ વાગવા લાગ્યા અને જેમા વૃત્રાસુરને મારવાનું વર્ણન સમાયેલું હતું એવા સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરતા ગંધર્વો, સિંધો અને મહર્ષિઓના મંડળો હર્ષથી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ૩૪ હે રાજન્ ! તે વેળાએ વૃત્રાસુરના દેહમાથી નીકળેલું ભવરૂપી તેજ સર્વ લોકના દેખતા ભગવાનમા મળી ગયું ૩૫

વૃત્રસ્ય વેદાભિક્ષાન્તમાત્મજ્યોતિરરિદમ્ ।

પદ્યતાં સર્વલોકાનામલોકંસમપદ્યત ॥ ૩૫ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वृषस्फे
द्वादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૩ મો. †

ઇંદ્રને લાગેલી પ્રજ્ઞહત્યા.

શ્રીકૃષ્ણ કથાવત્.

કૃત્ને દત્તે જયો છોકા વિના શાકેજ મૃરિદ ।
સપાકા કામવન્ સયો વિજ્વરા નિર્વૃત્તેદ્રિયાઃ ॥

શુકદેવેણ કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજન્ ! વૃત્રા-
સુરનું મરણ થયા પછી ઇંદ્ર વિના બીજા ત્રણે લોક
અને લોકપાળો ભયરહિત થઈ શાંતિ પામ્યા. ૧
ત્યાર પછી દેવતાઓ, ઋષિઓ, પિતૃઓ, ભૂતગણો,
દૈત્યો, દેવતાઓના સેવકો, પ્રજ્ઞા, શ કર તથા ઇંદ્ર-
હિક દેવતાઓ પોતપોતાના સ્થાનમાં ગયા. ૨

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે સુનિ ! ઇંદ્રને
શાંતિ મળી નહિ તેનું કારણ સાબળવાની હું ઇચ્છા
શયુ છું, કારણ કે જે ઇંદ્રથી દેવતાઓ સુખી થયા
હતા, તે ઇંદ્રને શાથી દુઃખ થયું ? ૩

શુકદેવેણ કહે છે-ઋષિઓ સાથે સર્વ દેવતા-
ઓએ વૃત્રાસુરના પરાક્રમથી ખિન્ન થઇને તેને
નાશ કરવા ઇંદ્રને પ્રાર્થના કરી હતી, પરંતુ ઇંદ્રે
પ્રજ્ઞહત્યાના ભયથી તેને મારવાની ઇચ્છા કરી ન
હતી અને નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો હતો. ૪

ઇંદ્રે કહ્યું-મને વિશ્વરૂપનો નાશ કરવાથી જે
પ્રજ્ઞહત્યા લાગી હતી, તેને સ્ત્રી, પૃથ્વી, જળ ને
વૃક્ષોએ મારા પર અનુગ્રહ કરીને પોતામાં વહે ચી
લીધી, પરંતુ આ વૃત્રને મારવાથી જે પ્રજ્ઞહત્યા
લાગશે તે મારે કયા નિવારણ કરવી ? ૫

શુકદેવેણ કહે છે-ઋષિઓ, ઇંદ્રનું કહેવું
સાંભળી, મહેંદ્રને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. અમે
તમને અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવીશું કે જેથી તમારી પ્રજ્ઞ-
હત્યા દૂર થશે, તમારું કન્યાણુ થાઓ. તમે ડરો
નહિ. ૬ તમે અશ્વમેધ યજ્ઞવડે પરમાત્મા અને ઇશ્વર
જેવા પરમ પુરુષ નારાયણની આરાધના કરીને પ્રજ્ઞ-
હત્યા તો શું ? પરંતુ આખા જગતની હિંસાના
પાપમાંથી પણ મુક્ત થઈ શકશો. ૭ પ્રજ્ઞહત્યા કર

† આ અધ્યાયમાં પ્રજ્ઞહત્યાના ભયથી ઇંદ્રને પશ્ચા-
ત્તિ સુખી સંતાપ રહ્યો અને વિષ્ણુએ તેની રક્ષા કરી,
જે કયા કહેવાશે

નારો, પિતૃહત્યા કરનારો, યોહત્યા કરનારો, માતૃ-
હત્યા કરનારો, આચાર્યની હત્યા કરનારો, ખાખી,
ચંદ્ર અથવા દેડ, જેમ તે ભાતને પાખી, જે ભજ-
વાનના ગુણો ગાય છે તે પાપમાંથી મુક્ત થાય છે.
૮ તે ભજવાનનું અમે કરાવેલા અશ્વમેધ નામના
મહા યજ્ઞવડે તમે શ્રદ્ધાથી યજ્ઞન કરશો તો પ્રજ્ઞાણુ
સાથે આ સ્થાવરજંગમ આખા જગતની હત્યા
કરવાથી પણ તમને પાપ લાગશે નહિ, ત્યારે આ
દુષ્ટને શિક્ષા કરવાથી કેમ પાપ લાગે ? ૯

શુકદેવેણ કહે છે-આ પ્રમાણે વૃત્રાસુરને માર-
વાને પ્રજ્ઞાણુએ ઇંદ્રને ઉરકેયો તેથી તેણે વૃત્રાસુરને
માર્યો, ને તરત પ્રજ્ઞહત્યા તેની પાછળ પડી. ૧૦ એ
પ્રજ્ઞહત્યાથી ઇંદ્રને સંતાપ થવા લાગ્યો ને તેને
શાંતિ વળી નહિ, કારણ કે કોઈ લજ્જાશીલ પુરુષ
નિદાપાત્ર થાય છે ત્યારે તેને બીજા ધૈર્વદિક ગુણો
પણ સુખી કરતા નથી. ૧૧ ઇંદ્રે પોતાની પાછળ
આવતી પ્રજ્ઞહત્યાને જોઈ તે આડળ જેવી દેખાતી
હતી, વૃદ્ધાવસ્થાથી તેના અંગો કાપતા હતા, તે
ક્ષયરોગમાં ઘેરાઈ ગયેલી હતી, તેના લુગડા લોહીથી
ભરેલા હતા. ૧૨ તે માથાના ધોળા કેશ છુટા મૂકીને
'ઉભો રહે. ઉભો રહે' એમ બોલતી હતી, તથા
માછલાના જેવા દુર્ગંધી શ્વાસથી માર્ગને તે દુર્ગંધ-
વાળો કરતી હતી. ૧૩ ઇંદ્ર આકાશમાં ગયો ત્યાં પણ
પ્રજ્ઞહત્યા તેની પાછળ ગઈ, ત્યાંથી ઇંદ્ર સર્વ દિશા-
ઓમાં ગયો ત્યાં પણ પ્રજ્ઞહત્યા તેની પાછળ ગઈ.
આ રીતે પ્રજ્ઞહત્યાએ તેની પુઠ છોડી નહિ છેવટે
ઇંદ્ર ઇશાન ખુણામાં જઈ માન સરોવરમાં પેસી
ગયો. ૧૪ ત્યાં કમળના તલુઓમાં કોઈ બાણે નહિ
તેમ શુભ રીતે હજાર વર્ષ સુધી સંતાઈ રહ્યો અને
મનમાં પ્રજ્ઞહત્યાથી છુટકો થવા વિષે વિચાર કરવા
લાગ્યો. ઇંદ્રનો દૂત અગ્નિ હતો, જે ઇંદ્રને યજ્ઞના
બલિઓ પહોંચાડતો હતો, તે પાણીમાં આવી શકતો
નહિ તેથી આ વખતે ઇંદ્રને યજ્ઞના ભાગ મળતા ન
હતા. ૧૫ ઇંદ્ર જેટલાં વર્ષ કમળના નાળમાં રહ્યો
તેટલાં વર્ષ નહુપ રાજાએ વિદ્યા, તપ, યોગ અને
બ્રમણ પ્રભાવથી સ્વર્ગનું રાજ્ય કર્યું પરંતુ સંપત્તિ
તથા પ્રભુતાના મહત્ત્વમાં આંધળા થઈ તેમણે ઇંદ્રા-

છીની માગણી કરી તેથી ઇન્દ્રાણીએ તેમને શાપ
દઈ અજરનો * અવતાર આપ્યો. ૧૯ ત્યાર પછી
ભગવાનના ધ્યાનથી જેણે પાપનો નાશ કર્યો હતો
એવો ઇન્દ્ર બ્રાહ્મણોના નિમ ત્રણથી સ્વર્ગમાં ગયો.
ઇન્દ્ર જ્યાં સુધી માનસરોવરમાં રહ્યો ત્યાં સુધી રહે
તથા લક્ષ્મીએ ઇન્દ્રની સેવા કરી તેથી નિસ્તેજ થઈ
ગયેલું બ્રહ્મહત્યારૂપી પાપ ઇન્દ્રનો પરાભવ કરી
શક્યું નહિ. ૧૭ ત્યાર પછી હે રાજન્ ! બ્રહ્માર્ષિ-
ઓએ આવી ઇન્દ્રને જેમાં પરમાત્માનું આરાધન
રહેલું છે એવા અશ્વમેધ યજ્ઞની શાસ્ત્રમાં કહ્યું
પ્રમાણે દીક્ષા આપી. ૧૮ અને તે બ્રહ્મવાદી બ્રાહ્મણો
અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. ઇન્દ્રે સર્વ વેદરૂપી પર-
માત્મા યજ્ઞપુરુષનું પૂજન કર્યું કે તરત જ હે
રાજન્ ! સૂર્યથી જેમ ઝાંકાનો નાશ થાય તેમ વૃત્રા-
સુરની હત્યારૂપી પાપપુજા નાશ પામ્યો. ૧૯-૨૦
મરીચિમિશ્ર વગેરે ઋષિઓએ શાસ્ત્રમાં કહ્યું પ્રમાણે
કરાવેલા અશ્વમેધથી ઇન્દ્ર, યજ્ઞના અધિક્ષાતા પુરાણ
પુરુષનું યજ્ઞન કરીને પાપ રહિત થયો. ૨૧ ઇન્દ્રનું
બ્રહ્મહત્યામાંથી મુક્ત થવું અને ઇન્દ્રના વિજયવાળું
આ આખ્યાન સર્વ પાપોને ટાળનારું છે ભગવાનના
કીર્તનથી ભરેલું, ભક્તિની વૃદ્ધિ કરનારું ભક્તોના
વર્ણનવાળું, ઇન્દ્રિયોને બળ આપનારું, ધન અને
યજ્ઞ આપનારું, સર્વ પાપનો છુટકારો કરનારું,
શત્રુનો પરાજય કરનારું, મગળકારક તથા આયુષ્ય
વધારનારું છે. વિદ્વાનોએ નિઃસંતર આ આખ્યાનનો

* એક વખતે નહુષ રાજાએ ઇન્દ્રાણીને કહ્યું કે
હવે હું ઇન્દ્ર છું. માટે તું મારી સેવા કરે. ઇન્દ્રાણીએ
તે વાત બ્રહ્મરૂપિણે નિવેદન કરી બ્રહ્મરૂપિણે ઇન્દ્રાણીને
મુક્તિ બતાવી કે, તારે નહુષ રાજાને કહેવું કે, તું બ્રાહ્મણો
પાસે પાલખી બપડાવી તેમાં બેસીને આવે તો હું તને
સેવું. નહુષ આ માટે બ્રાહ્મણના શાપને લીધે ઇન્દ્રાણીને
બપડાવી બ્રહ્મરૂપિણે આમ કહી બ્રહ્મરૂપિણે ગયા પછી બીજા
દિવસે નહુષે ઇન્દ્રાણી પાસે ફરી માગણી કરી કે તું મારી
સેવા કરીને મને રાજા કર, એટલે ઇન્દ્રાણીએ નહુષ કે
તમે બ્રાહ્મણોએ બપડાવી પાલખીમાં બેસીને આવો તો હું
તમારી સેવા કરું. નહુષે તે પ્રમાણે અમરત્ય આદિ બ્રહ્મણો
પાસે પાલખી બપડાવી તેમાં બેસીને ઇન્દ્રાણી પાસે જવા
નીકળ્યો. રસ્તે જતા નહુષે 'આલ આલ' એમ કહીને અગ-
સ્ત્યને પગ આસડ્યો, એટલે અગસ્ત્યે મારી નીધો કે તું સર્પ
થા, એ શાપથી નહુષ રાજા સર્પ થયો હતો.

પાઠ કરવો અને શ્રદ્ધાથી સાંભળવું. ૨૨-૨૩

પદ્મપુરાણવાનમિદં સદા કુષ્ઠાઃ
મૃત્યુવન્ત્યયો પર્વણિ પર્વણીમિદ્રવન્ત્
ધર્મ્યં યજ્ઞસ્યં નિશ્ચિલાધમોચનં
રિપુજય સ્વસ્ત્યવનં તથાયુવન્ત્ ॥ ૨૩ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वृषस्कण्डे
त्रयोदशोऽध्यायः.

અધ્યાય ૧૪ મો.†

ચિત્રકેતુ રાજાને થયેલો પુત્રરોધક.

પરીક્ષિત ઉવાચ

रजस्तमस्वभावस्य ब्रह्मन् वृत्रस्य पाप्मन
नारायणे भगवति कथमासीद्ब्रह्मा मतिः ?

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું -હે મહારાજ ! વૃત્રા-
સુરની પ્રકૃતિ રજોગુણી હતી, છતાં ભગવાન નારા-
યણ ઉપર તેને દુહ ભક્તિ કેમ થઈ ? ૧ શુદ્ધ સત્વ-
ગુણી દેવતાઓની અને નિર્મળ અત કરણવાળા
ઋષિઓની પણ ધણું કરીને ભગવાનના ચરણવિષે
ભક્તિ થતી નથી ૨ આ જગતમાં પૃથ્વીના જેટલા
રજકણ છે, તેટલા જીવ કહેવાય છે, તેમાંથી મનુ-
ષ્યાદિક કેટલાક ધર્માચરણ કરે છે ૩ અને ધર્મા-
ચરણ કરનારાઓમાં કેટલાક ઉત્તમ દિવ્યવર્ણી ધણું
કરીને મોક્ષની ઇચ્છા રાખે છે અને મોક્ષની ઇચ્છા
રાખનારા હજારોમાં કેાઈક જ ધરખારનો ત્યાગ કરે
છે ને તત્ત્વ વસ્તુને બાંહે છે. ૪ અને તે જીવ-મુક્ત-
માના કરોડો સિદ્ધ લોકોમાં પણ, હે મહામુનિ !
નારાયણના ચરણમાં પરાયણ રહેનારો અને શાંત
મનવાળો મનુષ્ય ખરેખર કેાઈક દુર્લભ છે. ૫ આ
વૃત્રાસુર પાપી અને સર્વ લોકને સ તાપ કરાવનારો
હતો, છતાં ભય કર સ ગ્રામમાં શ્રીકૃષ્ણપર તેને દુહ
ભક્તિ કેમ થઈ ? ૬ હે મહારાજ ! આ વિષયમાં
અમને ચોટો સ દેહ છે અને તે સાંભળવાની ઉત્કંઠા
છે, કારણ કે વૃત્રાસુરે રણસ ગ્રામમાં પરાક્રમ કરી
ઇન્દ્રને પ્રસન્ન કર્યો હતો. ૭

† આ અખ્યાયમાં ચિત્રકેતુ રાજાએ મહાકેશી પુત્ર
સ પાદન કર્યો હતો, તે બેકાએક મરી જવાથી અત્યંત
સ્નેહને લીધે તેને અતિ શોક થયો, એ કથા કહેવાયે

સૂત કહે છે-હે શૌનકાદિક મુનિઓ ! શ્રદ્ધાળુ પરીક્ષિત રાજાને ઉપર પ્રમાણેના પ્રશ્ન સાંભળીને ભગવાન શુકદેવે પરીક્ષિત રાજાની પ્રશ્ન સા કરી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા :

શુકદેવે કહે છે-હે રાજા ! વેદવ્યામ, નારદ તથા દેવલ મુનિના મુખથી મેં જે ઇતિહાસ સાંભળ્યો છે, તે ઇતિહાસ હું તમને કહી બતાવું છું તમે સાવધાન થઈને સાંભળો. ૯ હે રાજા ! શૂરસેન નામના દેશમાં ચિત્રકેતુ નામનો એક ચક્રવર્તી રાજા રાજ્ય કરતો હતો, જેની સર્વ કામના પૃથ્વી પૂર્ણ કરતી હતી ૧૦ તે રાજાને એક કરોડ સ્ત્રીઓ હતી, તેમ તે રાજા પુત્ર પ્રાપ્તિ કરવાને પણ સમર્થ હતો, તોપણ તેને તે રાણીઓથી સંતાન થયું ન હતું ૧૧ તે રાજા, રૂપ, ઉદારતા, અવસ્થા, ઉત્તમ કુળમાં જન્મ, વિદ્યા, ઐશ્વર્ય અને લક્ષ્મી વગેરે સર્વ ગુણોથી સંપન્ન હતો, પણ તેની સ્ત્રીઓ વાઝાળી હતી તેથી તેને ચિંતા થતી હતી ૧૨ સર્વ સંપત્તિઓ, રૂપવતી સ્ત્રીઓ અથવા તો આ પૃથ્વી એમાની કોઈ પણ વસ્તુ તેને આનંદ આપતી ન હતી ૧૩ એક દિવસ મહાત્મા અગિરાઋષિ લોકમાં ફરતા ફરતા દૈવેચ્છાથી તેને ઘેર અચાનક આવી ચઢ્યા ૧૪ રાજા ઉઠીને ઉભો થયો અને સામે જઈ પૂજા વગેરેથી શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ઋષિની પૂજા કરી તેમનો અતિથી સત્કાર કર્યો તથા તે ઋષિને સારી રીતે આસન ઉપર બેસાડીને પોતે સાવધાન થઈ તેમની પાસે પૃથ્વી ઉપર બેઠો અને બેસીને ફરીને વિનયપૂર્વક પ્રણામ કર્યા પછી હે મહારાજ ! મહર્ષિ અગિરા પોતાની પાસે બેઠેલા અને વિનયથી નમ્ર થયેલા રાજાનો સામે સત્કાર કરી તેને સંબોધીને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા ૧૫-૧૬

અગિરા કહે છે-તમારું અને તમારા રાજ્યના અંગોનું આરોગ્ય અને કલ્યાણ થાયો. જીવ જેમ મહત્ત્વ વગેરે સાત મુખ્ય પ્રકૃતિઓથી રક્ષાયેલો છે, તેમ રાજા પણ પુરોહિતો વગેરે સાત પ્રકૃતિઓથી રક્ષાયેલો છે ૧૭ રાજા પ્રકૃતિમંડળને અનુસરીને ચાલે છે તો રાજા મુખ ભોગવે છે, તેમજ હે રાજા ! પ્રકૃતિમંડળ રાજાને અનુકૂળ રહીને વર્તે તો રાજા સારો

ધનવાન થાય છે ૧૮ તમારી રાણીઓ, પ્રજા, મંત્રી-મંડળ, ચાકરનકરો, વ્યાપારીઓ, રાજ્યના સલાહકારો, નગરવાસીઓ, દેશીઓ, તાબાના રાજાઓ તથા પુત્રો તમારી મરણ પ્રમાણે વર્તે છે કે ? ૧૯ તેમાં પણ એક વાત છે, તે એ કે, જેનું મન પોતાને વશ હોય તેને ઉપર કહેલા સર્વ વશ રહે છે, અને લોકપાળોની સાથે સર્વ લોકો આજ્ઞા સંહિત થઈને તેને કર આપે છે ૨૦ તમારું મન ઉદાસ લાગે છે, તેનું કારણ શું છે ? શું કોઈ બીજાના કાર્ય પ્રસંગે ઉદાસ છો ? અથવા તો પોતાના કાર્ય પ્રસંગે ઉદાસ છો ? તમારી મનકામના પૂર્ણ થઈ ન હોય એવા તમે દેખાઓ છો, કારણ કે, તમારું મુખ ચિંતાથી ઉતરી ગયેલું છે ૨૧

શુકદેવે કહે છે-હે રાજા ! અગિરા ઋષિ સર્વજ્ઞ હતા તોપણ તેમણે આ પ્રમાણે રાજાને પૂછ્યું, તે ઉપરથી પ્રજાની કામનાવાળા રાજાએ વિનયથી અવનત થઈ કહ્યું કે, ૨૨ હે ભગવન ! તપ, જ્ઞાન અને સમાધિથી પાપરહિત થયેલા યોગીઓ પ્રાણીઓના મનની અને બહારની કંઈ વાત બાંધતા નથી ? ૨૩ આપ સર્વ બાંધો છો તોપણ આપે મને પૂછ્યું, તેથી મારી ચિંતાનું કારણ હું કહું તે સાંભળો ૨૪ મારા ચક્રવર્તી રાજ્યનું ઐશ્વર્ય તથા સંપત્તિઓ, જે કે લોકપાળોને પણ ઈર્ષ્યા થાય છે, તથાપિ ભૂખ્યા તરશ્યા મનુષ્યને જેમ બીજા વૈભવો મુખ કરતા નથી તેમ મને વાજીઆને આ વૈભવો આનંદ આપતા નથી, ૨૫ માટે હે મુનિ ! મને પુત્ર ન હોવાથી હું માગ પૂર્વજોની સાથે નરકમાં પડેલો છું, તેમાંથી મારી રક્ષા કરો અમે પ્રજાવડે આ દુસ્તર નરકમાંથી તરી જઈએ એમ કરો ૨૬

શુકદેવે કહે છે-આ પ્રમાણે રાજાએ પ્રાર્થના કરી એટલે દયાળુ એવા ભગવાન અગિરા ઋષિએ, ત્વષ્ટા દેવતાનો ચરુ રાધી તે વડે ત્વષ્ટા દેવનું યજ્ઞ કરાવરાવ્યું ૨૭ પછી તે રાજાની રાણીઓમાં કૃતદ્યુતિ નામની જે રાણી શ્રેષ્ઠ હતી તેને યજ્ઞનો શેષ ભાગ ખાવા આપ્યો ૨૮ પછી રાજાને કહ્યું કે, હે રાજા ! તને એક પુત્ર થશે ને તે હર્ષ અને શોક આપનારો થઈ પડશે આટલું કહીને બ્રહ્માના પુત્ર અગિરા

પછી ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા ૨૯ કૃતદ્યુતિ રાણી પણ ચરોચ્છિદ્ર પ્રાશન કરવાથી કૃત્તિકાએ જેમ અગ્નિથી ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો તેમ ચિત્રકેતુથી ગર્ભવતી થઈ. ૩૦ હે રાજન્ ! શૂરસેન દેશના રાજાથી તે સ્ત્રીને રહેલો ગર્ભ શુકલપક્ષમાં જેમ દિવસે દિવસ અદ્રમાં વૃદ્ધિ પામે તેમ દિવસે દિવસ વધવા લાગ્યો. ૩૧ પછી પ્રસવકાળ આવ્યો એટલે એક કુમારને તેણે જન્મ આપ્યો એ કુવરના જન્મના સમાચાર સાંભળીને શૂરસેન દેશના લોકો પરમ આનંદ પામ્યા. ૩૨ પછી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ નાહી, પવિત્ર થઈ, શરીર ઉપર આભૂષણો ધારણ કર્યા અને પ્રાદ્યુષો પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવી તે કુમારનું જાતકર્મ કરાવ્યું. ૩૩ પછી પ્રાદ્યુષોને સુવર્ણ, રૂપ, વસ્ત્ર, આભૂષણ, ગામ, ઘોડા, હાથી તથા સાઠ કરોડ ગાયો આપી. ૩૪ તે ઉપરાંત ઉદાર મનના રાજાએ કુમારના ધનની, યશની તથા આયુષ્યની વૃદ્ધિ થાય તે માટે મેઘની પેઠે ખીજા મનુષ્યોને પણ તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વસ્તુઓ આપી. ૩૫ નિર્ધન મનુષ્યોને જેમ મહા કષ્ટથી મેળવેલા ધન ઉપર નિરતર સ્નેહ વધતો જાય છે, તેમ તે રાજાને પણ મહા કષ્ટથી મેળવેલા પુત્ર ઉપર ઉત્તરોત્તર સ્નેહ વધતો ગયો. ૩૬ માતા કૃતદ્યુતિને પણ પુત્ર ઉપર મોહને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો સ્નેહ દિને દિને ઘણો વધતો ગયો અને તેની સોકચોને પ્રજાની ઇચ્છાથી મનમાં સતાપ થવા લાગ્યો. ૩૭ પુત્રને રમાડતા ચિત્રકેતુ રાજાની જેવી પુત્રવાળી રાણી ઉપર પ્રીતિ થઈ હતી તેવી ખીજી રાણીઓ ઉપર ન હતી. ૩૮ પેલી વાઝણી રાણીઓ દુઃખથી અને રાજાના અનાદરથી પોતાને ધિક્કારતી ઇર્ષ્યા લાવીને નીચે પ્રમાણે સતાપ કરતી. ૩૯ પ્રજા વિનાની પાપિણી સ્ત્રી, કે જેનું પતિના ઘરમાં માન હોતુ નથી, તે સ્ત્રીને ધિક્કાર છે, કારણ કે સાગી પ્રજાવાળી સોકચો તેનો દાસીની પેઠે તિરસ્કાર કરે છે. ૪૦ દાસીઓ તો સુખી હોય છે, કેમકે નિરતર પોતાના સ્વામીની સેવા કરીને માન મેળવનારી દાસીઓને શાનો સતાપ? આપણે તો દાસીની દાસી પેઠે અભાગિણી છીએ. ૪૧ આ પ્રમાણે સોકચની પુત્રસ પતિથી બળ્યા કરતી અને રાજાને જેમની

આજીવિકા અકારી થઈ પડી હતી, એવી ખીજી રાણીઓના મનમાં મોટો દ્રેષ ઉત્પન્ન થયો. ૪૨ દ્રેષને લીધે તેમની બુદ્ધિ નાશ પામી અને દારુણ ચિત્તવાળી ને રાજાના વર્તનને સહન ન કરનારી તે સ્ત્રીઓએ રાજકુમારને છાનું ઝેર આપ્યું. ૪૩ કૃતદ્યુતિ સોકચોના મોટા દ્રેષભાવને જાણીતી ન હતી, તેથી કુમારને નિદ્રાવશ બેઠાને તે સુતો છે, એમ જાણીને ઘરમાં ફરવા મડી. ૪૪ પછી બાળક ઘણી વાર થયા સુતેલો છે એમ જાણીને બુદ્ધિશાળી રાણીએ ધાવને કહ્યું કે ધાત્રી ! મારા બાળકને ઉઠાડીને અહીં લાવ. ૪૫ પેલી ધાવ સુતેલા કુમારની પાસે જઈ જુવે છે તો તેની આખોની કીકીયો મરી ગઈ હતી અને તે પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો ને ચેતના રહિત થઈ ગયો હતો. આ બેઠાને તે હાય મારી ધરણી ઉપર ઢગી પડી, ૪૬ અને બન્ને હાથવતી બેરથી છાતી કુટવા લાગી દાસીનો અત્યંત ગલરાટવાળો સ્વર સાંભળી, કૃતદ્યુતિ ઉતાવળી ઉતાવળી ત્યાં ગઈ અને જુવે છે તો તેણે પણ પુત્રને મરણ પામેલો દીઠો. ૪૭ પુત્રને મરણ પામેલો બેઈ શોકના ઉલરાથી રાણી મૂંછિત થઈને ધરણી ઉપર ઢગી પડી તેના માથાના કેશ વિખરાઈ ગયા અને શરીર ઉપરના વસ્ત્રો ખસી ગયા. ૪૮ પછી રાજાના અતપુરમાં રહેનારા મનુષ્યો, પુરુષો અને સ્ત્રીઓ, ધાવનું રડવું સાંભળી ત્યાં દોડી આવ્યા અને તેના સરખા જ દુઃખી થઈને રડવા મડ્યા અપરાધ કરનારી માંકચો પણ ખોટું ખોટું રડવા લાગી. ૪૯ રાજા પોતાના પુત્રનું અચાનક મરણ થયું તેથી આધળો ભીંત થઈ ગયો અને ઠેસો ખાતો, પડતો અને સ્નેહાનુભવ ધનને લીધે ઉલરાઈ ગયેલા શોકથી અત્યંત મૂર્છા ખાતો પ્રાદ્યુષોની સાથે ત્યાં ગયો. ૫૦ રાજાએ આવતા વાત મરેલા બાળકના પગની પાસે પછાડ ખાધી તેના મસ્તકના વાળ તથા શરીર ઉપરના વસ્ત્રો વિખરાઈ ગયા તે ઉઠા નિ સાસા નાખવા લાગ્યો અને અશ્રુને લીધે કંઠ રુધાઈ જવાથી બોલવા ગયો પણ બોલી શક્યો નહિ. ૫૧

આ પ્રમણે રાજાને અત્યંત શોકાતુર બેઠાને એક જ સત્તાતરૂપે રહેલા બાળકને મરી ગયેલો બેઈ

રાણી, મનુષ્યોના તથા પ્રકૃતિમ ડળના હૃદયમા હુ ખ ઉપજવતી અનેક પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગી ૫૨ વિલાપ કરતા કરતા રાણીએ અજનવાળા અશ્રુથી કુકુમ અને ચદનવડે ચર્ચેલા સ્તનને લીજવી નાખ્યા જેમાથી વેણીઓ ખરી પડતી હતી એવા કેશોને વિખેરી નાખ્યા અને ટીટેડીની પેઠે રાજ કાઢીને અનેક પ્રકારે પુત્રનો વિલાપ કરવા લાગી ૫૩ અરે વિધાતા ! તુ અત્ય ત મૂળ છે, કાગળ કે તારી સૃષ્ટિથી ઉત્પદુ આચરણુ તુ કરે છે ધરડા જીવતા છતા તુ જીવાનને ઉચકી લે છે તેથી તારી મૃદ્ધિનો નાશ થશે તુ પ્રાણીઓને અન્ય ત હુ ખ દેનારો નિરતરનો શત્રુ છે ૫૪ પ્રાણીઓને તે પોતપોતાના કર્મને લીધે થના જન્મ મગ્ધુનો યોગ્ય ક્રમ રહેતો ન હોય તો પછી તારુ શુ કામ છે ? તેમ તારા વિના એટલા કર્મો કઈ કરી શકતા ન હોય તો પછી તે પોતે તારી સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ કરવા માટે જે સ્નેહપાશ બાંધેલા છે તે સ્નેહ પાશને તુ પોતે જ કાપી નાખે છે આવા પુત્રાદિકના મરણના હુ ખો જોઈને કોઈ પણ પુત્રાદિક ઉપર સ્નેહ કરશે નહિ ને તેથી તારી સૃષ્ટિ આગળ વધતી અટકી પડશે ૫૫ અરે પુત્ર ! તારે મારો અનાથ અને રાકનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય ન હતો હુ તો એક તગ્ધ નડી, પરંતુ તારા આ હુ ખને લીધે સ તાપ કરતા પિતાની સામુ તો જો, તુ જીવતો થઈને ઉભો થા, એટલે અમે અપુત્રવાળાથી તરી શકાય નહિ એવા ગાઢ અધારાવાળા નરકને પશ્ચિમ વિના તરી જઈએ તુ નિર્દય એવા યમની સાથે જઈશ નહિ ૫૬ હે પુત્ર ! હે રાજકુમાર ! ઉભો થા તારી સમાન વયના છોકરાઓ રમવા માટે તને બોલાવે છે તુ ધણીવાર થયા સુતો છે તેથી ભૂખ્યો થયો હોઈશ સારા સ બધી એવા જે અમે તેનો શોક દૂર કર ૫૭ હે પુત્ર ! હવે હું ભાગ્યહીન તારા સુ દર હાસ્યવાળા અને આનંદ ભરેલી દૃષ્ટિવાળા મુખકમળને જોઈ શકીશ નહિ અરેરે ! હું તારી મનોહર વાણી સાભળતી નથી હાય હાય ! જ્યાથી પાછુ ફરાતુ નથી એવા પરલોકમા શુ તુ ગયો ? અને નિર્દય એવો યમ શુ તને લઈ ગયો ? ૫૮

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે કૃતધૃતિ રાણી મરણ પામેલા પુત્રની અનેક વાતો સંભારી વિલાપ કરવા લાગી તે સાંભળીને ચિત્રકેતુ રાજ પણ બહુ જ સ તાપ કરવા લાગ્યો ૫૯ રાજ રાણી વિલાપ કરવા લાગ્યા એટલે તેમને અનુસરનારા પુરુષોએ તથા સ્ત્રીઓએ પણ રડવા માડ્યુ, અને આખુ નગર શોક-સાગરમા ઊડી ગયુ ૬૦ એ પ્રમાણે ચિત્રકેતુ રાજને દુ ખી થઈ ગયેલા, ભાન વિનાના થઈ ગયેલા તથા અનાથ થઈ ગયેલા જોઈ અગિરા ઋષિ નારદ મુનિની સાથે પાછા ત્યા ગયા ૬૧

एव कदमलमापन्न नष्टलङ्घननायकम् ।

ह्लात्वांगिरा नाम मुनिराजगाम सनारदः ६१

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे
चतुर्दशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૫ મો.*

અગિરા તથા નારદનો રાજને ઉપદેશ.

શ્રીશુક ઉવાચ

ऊचनुर्मृतकोपान्ते पतित मृतकोपमम् ।

शोकामिभूत राजान बोधयन्तौ सदुक्तिभिः १

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન ! અગિરા તથા નારદ, રાજની પાંચે શબવત થઈ બેઠેલા અને શોકથી હારી ગયેલા ચિત્રકેતુ રાજને શાસ્ત્રના વચનોથી ઉપદેશ કરવા લાગ્યા ૧ હે રાજે દ્ર ! તમે જેને માટે શોક કરો છો તેની સાથે તમારે શુ સ બ ધ છે ? આ સૃષ્ટિમા તમે તેના શુ થાવ છો ? પૂર્વજન્મમા, હાલના વર્તમાન જન્મમા અને ભવિષ્યના જન્મમા તમારો અને આનો સ બ ધ કેવો હતો ? હુમણા કેવો છે ? અને હવે પછી કેવો સ બ ધ થશે ? ૨ વિચાર કરતા તો જણાય છે કે નદીના પ્રવાહના વેગથી વેળુ જેમ એકઠી થાય છે અને જુદી પડી બાય છે, તેમ પ્રાણીઓ કાળના વેગથી એકઠા થાય છે અને પાછા જુદા પડી બાય છે ૩ કદાચ તમારા મનમા એમ થતુ હોય કે મારે આટલા વખત સુધી પુત્ર ન હતો

* આ અ યાચમા અગિરા અને નારદે ચિત્રકેતુ રાજને તત્વનો ઉપદેશ કરીને તેના શોક દૂર કર્યો, એ કથા કહેવારો

અને હમણા વૃદ્ધાવસ્થામા પુત્ર થયો હતો તે પણ મરી ગયો તેથી મને હું ખ થાય છે, એવું માનીને હું ખ કરવું એ પણ વ્યર્થ છે, કારણ કે જેમ બીજા માથી કોઈ વાર બીજા ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ વાર ઉત્પન્ન થતા નથી અને કોઈ વાર ઉત્પન્ન થઈને નાશ પામે છે, તેવી રીતે ઈશ્વરની માયાવડે કોઈ વાર પ્રાણીઓથી પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ વાર થતા નથી અને કોઈ વાર ઉત્પન્ન થઈને નાશ પામે છે, માટે બીજાદિકમા જેમ જન્ય જનકનો સંબંધ નથી તેમ પ્રાણીઓમા પણ પિતા પુત્રનો સંબંધ નથી પૂર્વ જન્મમા પિતા હોય તે મળ્યુંથી બુદ્ધો પડી વર્તમાન જન્મમા પુત્રાદિકને સંબંધે અવતરે છે આમ ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જન્મ મરણ થયા કરે છે, પરંતુ વસ્તુતાએ વિચાર કરતા તેમાનું કંઈ જ નથી. ૪ મૃત્યુ એ સર્વને સાધારણ છે, માટે તારે પુત્રનો શોક કરવો યોગ્ય નથી હે રાજન્! અમે, તું તથા આ વર્તમાન કાળના સ્થાવર જંગમ સર્વ પ્રાણીઓ, જેમ જન્મની પૂર્વે ન હતા, મૃત્યુ પછી પણ નહિ હોઈએ તથા હમણા પણ નથી, તેમજ આ જગત પણ પહેલા ન હતું અને ભવિષ્ય કાળમા રહેશે નહિ, માત્ર વર્તમાન કાળમા સ્વપ્નની પેઠે ભાસે છે ૫ કદાપિ તું કહીશ કે જગત મિથ્યા હોય તો તેની પ્રતીતિ કેમ થાય છે? તેમ હું આનો પિતા છું એવું અભિમાન શાથી થાય છે? તેના ઉત્તરમા કહેવાનું કે ઈશ્વરે પોતાની માયાદ્વારા આ જગત સર્જેલું છે તેથી તેની પ્રતીતિ થાય છે અને તે પ્રતીતિદ્વારા પ્રાણીઓને અભિમાન ઉપજે છે અજન્મા પરમાત્મા ઇચ્છારહિત છે, છતાં બાળકની પેઠે પોતે ઉત્પન્ન કરેલા અને પરાધીન એવા પ્રાણીઓ દ્વારા પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરે છે તેમની રક્ષા કરે છે અને તેમનો સહાર કરે છે ૬ આ જન્મ મરણાદિક વ્યવહાર માત્ર દેહને છે, આત્માને નથી હે રાજન્! જેમ બીજામાથી બીજું બીજું ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ માતા પિતાના દેહમાથી પુત્રનો દેહ ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજામા પૃથ્વી વગેરે તત્ત્વો જેમ તેના તે જ રહે છે તેમ દેહમા પણ તેનો તે જ આત્મા રહે છે ૭ જેમ જ્ઞાનિ તથા આકૃતિના વિભાગની

કલ્પના એક વસ્તુના કરેલી છે તેમ દેહ અને દેહના વિભાગની કલ્પના પણ અનાદિ કાળના અજ્ઞાનથી એક જ વસ્તુમા કરેલી છે, પરંતુ વસ્તુતાએ તે મિથ્યા છે ૮

શુકદેવજી કહે છે-એ પ્રમાણે મુનિઓના વચનથી ચિત્રકેતુ રાજા આશ્વાસન પામ્યો અને અતર પીડાથી કરમાઈ ગયેલા મુખને હાથથી લુછીને બોલ્યો કે, ૯ જ્ઞાનસપ્ત મહાત્માઓમા મોટા એવા તમે અહીં આ અવધૂતના વેથી શુભ રીતે આવેલા કાણ છો? ૧૦ ખરેખર! ભગવાન ઉપર પ્રીતિ રાખનાર અને અવધૂતના જેવો વેષ ધારણ કરનાર બ્રાહ્મણો માગ જેવા સામાન્ય બુદ્ધિના લોકોને કૃપા દેશ કરવા ઇચ્છાનુસાર પૃથ્વી ઉપર ફરે છે ૧૧ સનતકુમાર, નરદ, ઋષુ, અગિરા, દેવલ, અસિત, અપાતરતમ, વ્યાસ, માર્કંડેય, ગૌતમ, ૧૨ વસિષ્ઠ, પરશુરામ, કપિલ, શુકદેવજી, દુર્વાસા, યાજ્ઞવલ્કય, બ્રહ્મકૃષ્ણ, આરુણિ, ૧૩ રોમશ, ચ્યવન, દત્તાત્રેય, આસુરિ, પતંજલિ, વેદશિરા, બોધ્ય, પચિશિરા, ૧૪ હિરણ્યનાભ, કૌશલ્ય, શ્રુતદેવ, ઋતુધ્વજ અને બીજા સિદ્ધ લોકો જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવા ફરે છે ૧૫ માટે ગાઢ અજ્ઞાનમા ડુબી ગયેલા ગામડાના પશુ જેવા મને મૂઠ બુદ્ધિને તમે બને, જ્ઞાનરૂપી દિવાનો પ્રકાશ કરો ૧૬

અગિરા કહે છે-હે રાજન્! તને જ્યારે પુત્રની ઇચ્છા હતી ત્યારે તને પુત્ર આપનાર અગિરા હું પોતે જ હતો અને આ બ્રહ્માના પુત્ર ભગવાન નારદ ઋષિ છે ૧૭ આ પ્રમાણે મોહ પામવાને અયોગ્ય અને હર્ષભક્ત એવા તને પુત્રના શોકથી દુસ્તર મેં હમણા ડુબી ગયેલો જોઈ, હે રાજન્! તારો અનુગ્રહ કરવાને અમે અહીં આવ્યા છીએ બ્રાહ્મણનો રક્ષક અને ભગવાનનો ભક્ત તું મોહ પામવા યોગ્ય નથી ૧૮-૧૯ હું પ્રથમ જ્યારે તારે ઘેર આવ્યો ત્યારેજ તને જ્ઞાન આપવાની મને અભિલાષા હતી, પરંતુ તને સમારાસક્ત જોઈ મેં પુત્ર આપ્યો ૨૦ પુત્રવાળા પુરુષોને જે સંતાપ થાય છે, તે સંતાપનો હમણા તું અનુભવ કરે છે એ પ્રમાણે સ્ત્રી, ધર, ધન અને નાના પ્રકારની ઔશ્વર્ય સપત્તિઓ, સનાયકારક સમજવી.

૨૧ હે શૂરસેનના રાજા ! શબ્દાદિક વિષયો, ચ ચળ એવા રાજ્યના વૈભવો, પૃથ્વી, રાજ્ય એના, ભાર, આકર, કાયભારીઓ, સગા સબ વીઓ સો શોક, મોહ, ભય તથા ખીડા આપનાર છે ગ ધર્વનગરની માફક મો નાશવત છે અને સ્વપ્ન, માયા તથા મનોગ-થના જેવા મિથ્યા છે ૨૨-૨૩ તે પદાર્થો સત્યતા વિના દેખાય છે, કારણ કે તેઓ કેવળ મનથી જ ઉત્પન્ન થયેલા છે જો સત્ય હોય તો એક ક્ષણમા ઉત્પન્ન થઈ બીજી ક્ષણમા દેખવા જોઈએ, પણ બીજી ક્ષણમા તો તે દેખાતા નથી, માટે કેવળ મન થીજ ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી સ્વપ્ન દિકની પેઠે તે મિથ્યા છે કદાપિ તુ કહીશ કે, સારા નરમા પદાર્થો પુણ્ય પાપથી મળે છે, એવો મીમાસકોનો મત છે ત્યારે મનથી ઉત્પન્ન થયેલા કેમ કહી શકાય ? તેના ઉત્તરમા કહેવાનું કે પુરુષ કર્મની વાસનાઓથી વિષયોનું ચિત્તન કરે છે, તેથી તેના મનમાથી નાના પ્રકારના કર્મો ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રમાણે કર્મ પણ મનમાથી ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી કર્મોથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થો પણ મનમાથી ઉત્પન્ન થયેલા ગણાય છે ૨૪ દેહાભિમાની જીવને પચભૂત ધ્વિયોના દેવતારૂપ આ દેહ જ વિવિધ કલેશ અને સતાપ આપનારો કહેલો છે, ૨૫ માટે તુ નિર્મળ મનથી આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરીને દ્વૈત પદાર્થ ઉપર થયેલો સત્યતાનો વિશ્વાસ ત્યાગ કર અને શાંતિનો આશ્રય કર ૨૬

નારદ કહે છે-સાવધાન થઈને તુ આ કલ્યાણકારિણી મત્રવિદ્યાને મારી પાસેથી ગ્રહણ કર, કે જે મત્રવિદ્યાને સાત રાત્રિ સુધી ધારણ કરવાથી તુ ભગવાન એવા સર્વભૂના દર્શન કરીશ ૨૭ હે રાજન્ ! શકરાદિ પ્રાચીન મહાત્માઓ જેમના ચરણને શરણે જઈ આ જ્ઞાતિરૂપ દ્વૈતનો ત્યાગ કરી, જેના સમાન અથવા અધિક કોઈ નથી એવા પરબ્રહ્મને પામ્યા છે, તે શેષનાગ ભગવાનને તુ પણ થોડા સમયમા પામીશ ૨૮

યત્પાદમૂલમુપસૃત્ય નરેન્દ્ર પૂર્વે શર્વાક્યો
બ્રમાત્મિયં દ્વિતીયં વિસૃજ્ય ।

સર્વોન્નવીયમતુલાનધિક મહિત્વં
પ્રાપુર્મદ્વાનપિ પર ન ચિરાદુપૈતિ ॥ ૨૮ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे
पञ्चदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો. *

રાજાને નારદે કરેલો ઉપદેશ.

શ્રીગુરુ ઉવાચ

अथ देवऋषी राजन् सपरेत नृपात्मजम् ।
दर्शयिष्येतिहोवाच ज्ञातीनामनुशोचनम् ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા ! પછી નારદજીએ મરી ગયેલા ગજકુમારને યોગબળવડે જીવતો કરી શોક કરતા તેના સબ ધીઓને દેખાડીને આ પ્રમાણે કહ્યું ૧

નારદજી બોલ્યા-હે જીવાત્મા ! તારા માતા પિતા, સગા સબ ધીઓ અને બાધવો, તારા શોકથી અત્યંત ખિન્ન થઈ ગયા છે, તેમની તગ્ન તુ જો ૨ હવે તુ તારા આ કલેવરમા પ્રવેશ કરી મિત્રોથી વિદાઈને બાકીનું આયુષ્ય ભોગવ, પિતાએ આપેલા વૈભવો ભોગવ તથા રાજ્યાસન ઉપ-ભોજ ૩ જીવ બોલ્યો-હું કર્મવડે દેવતા, પશુ, પક્ષીને મનુષ્યોની જાતિઓમા હમેશ ભટક્યા કરું છું આ કયા જન્મના મારા માતા પિતા ? મારા મરી જવાથી પુત્રબુદ્ધિવડે તમે શોક કરો છો, ત્યારે મને કોઈ જન્મનો શત્રુ ગણીને રાજી શા માટે થતા નથી ? કારણ કે પુત્રાદિકનો સબ ધ કંઈ નિત્ય રહેનારો નથી, તે તો બદલાયા કરે છે સર્વે સર્વના અનુક્રમે પરસ્પરના સપિંડ સબ ધી, શત્રુ, તટસ્થ, મિત્ર, ઉદાસીન અથવા વૈરી બને છે, અને જન્મે જન્મે બદલાય છે. ૪ સુવર્ણ વગેરે વેચવાના પદાર્થો તેના તે જ વ્યાપારીઓમા આડા અવળા ફર્યા કરે છે, તેમ જીવ પણ એકનો એક અનેક યોનિમા ભટક્યા કરે છે ૧ મનુષ્યને પશુ વગેરે જીવતા પદાર્થોનો સબ ધ નિરતર રહેતો નથી, જ્યાં સુધી જે પદાર્થની સાથે સબ ધ રહે છે ત્યાં સુધી જ તેની ઉપર મમતા રહે છે, પરંતુ

* આ અધ્યાયમા પુત્રની વાણીથી રાજાને શોક સહિત કરી નારદે તેને શેષનાગને પ્રસન્ન કરનારી મત્રવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો, એ કથા કહેવાયે

વેચી નાખ્યા પત્રી તેની ઉપર મમતા રહેતી નથી
 ૭ આ પ્રમથે જીવ, પિતા પુત્રના સંબંધને પામ્યા
 છતાં પણ જન્મ રાગ્યુ રહિત ને 'હું કૃતજ્ઞાનો
 પુત્ર છું' એવું અભિમાન રહેતું નથી, તેને જ્યાં
 મુખી જે દેહનો સંબંધ હોય છે ત્યાં મુખી રામ ॥
 રહે છે, પરંતુ તે દેહ પડ્યા પછી ગેહતી નથી ૮
 જીવ એક જીવ શ્રી નિત્ય જે, અભિનંદી છે, જન્મ
 મરણ રહિત છે, દેહાદિક સર્વનો અંગ છે સ્વરૂપ-
 પ્રકાશ છે અને તે પોતાની મયાના ગુણેથી પોતાને
 જગત રૂપે ગેહ છે ૯ તરે કદા કે તુ મંબધીપોત્રી
 વિદ્યાર્જુને રત્ય કર, પરંતુ જીવને કેઈ અચત
 પ્રિય નથી, તેમ કેઈ અગ્રિમ નથી, કેઈ પોતાનો
 નથી, તેમ કેઈ પરડો પણ નથી, પરંતુ તે હિત
 અને અહિત કરનાર મિત્રાદિકની અનેક પ્રકારની
 સમવિષમ બુદ્ધિનો ન્યા કહેતા માથી છે ૧૦ તમે
 કહો છો કે, તુ વેલવો લેગવ, પરંતુ જીવત્મા તો
 સુખ હું અને કે રાજ્યાદિકને ભોગવતો નથી, કારણ
 કે, તે કાર્ય તથા કારણોનો સાક્ષી છે, ભોક્તા નથી,
 સ્વતંત્ર છે, પણ દેહાદિકને વશ નથી, તથા ઉદાસી
 ની મક્ક રહેલા છે તે હું પોતે છું માટે તમારે
 અને મારે કંઈ સંબંધ નથી, તેથી તમે શોક કર્યો
 નહિ ૧૧

શુકદેવજી કહે છે-એ પ્રમથે કહીને જીવ પાછો
 શરીરમાયી નીડળીને ચાલ્યો ગયો, એટલે તેના
 સગા સંબંધીએએ અશ્ચર્ય પામીને સ્નેહરૂપી
 બંધનને મિલ્યા મની શોક કર્યો મૂંઝી દીધો ૧૨
 પત્રી તેના સંબંધીએએ તેના શબને બાળીને ચોગ્ય
 ઉત્તરક્રિયા વગેરે કર્યું અને પત્રી શોક, મોહ, લયને
 પીડા આપનાર દુસ્થજ સ્નેહને છોડી દીધો ૧૩
 બાળકન્યા કરનારી સ્ત્રીઓ, જેઓ, બાળકન્યા કર
 વાથી નિન્તેજ થઈ ગઈ હતી, તેઓ શરમાઈ ગઈ
 અને હે મહારાજ! અગિરાનું ભાણ આભણીને
 યમુના નદીના તીર ઉપર બ્રહ્મજોના કહ્યા પ્રમાણે
 તેઓએ બાળકન્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું ૧૪ આ પ્રમાણે
 અગિરા તથા નારદના ઉપદેશથી ચિત્રકેતુ રાજા
 જ્ઞાનસપ્ત થયો અને હાથી જેમ તળાવમાથી
 બહાર નીડળે તેમ, ઘરૂપી અધાર કુવામાથી

બહાર નીકળ્યો ૧૫ પછી તે યમુનામા શાસ્ત્રોક્ત
 રીતે નાહી, તર્પણ વગેરે ક્રિયાઓ કરી, મૈત્ર તથા
 જીતેન્દ્રિય થઈ, અગિરા અને નારદને પગે પડ્યો
 ૧૬ ભગવાન નારદે, પ્રસન્ન થઈ જીતેન્દ્રિય અને
 ભક્તિભાવવળા શરણાગત રાજાને આ પ્રમાણે ઉપ-
 દેશ કર્યો ૧૭

વામુદેવ, પ્રહુમ્ન, અનિરુદ્ધ અને સર્કર્ણરૂપ
 અંગ ભગવાનને અંગે દ્યાનપૂર્વક વરવાર નમસ્કાર
 કરીને છીએ ૧૮ અનુભવ સ્વરૂપ, પરમાનંદમૂર્તિ,
 આત્મામા અનંદ કરનાર, શાંત ને જેમની દ્વૈતદષ્ટિ
 નિવૃત્તિને પામી છે, એવા આપને નમસ્કાર કરીએ
 છીએ ૧૯ આત્માનંદના અનુભવવડે માયાથી થતા
 રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરનાર એવા આપને નમસ્કાર
 કરીએ છીએ ૨૦ મનની સાથે સર્વ ઇન્દ્રિયો જેમને
 ન પડોચવાથી વિરામ પામ્યા પછી, જે પ્રકાશે છે,
 જે નામ તથા રૂપરહિત છે, ચૈતન્યસ્વરૂપ છે અને
 કાર્ણ તથા કારણના પણ કારણરૂપ છે, તે ભગવાન
 અમારી રક્ષા કરો ૨૧ જેમને વિષે આ જગત
 ગેહુ છે, જે થડી આ જગત ઉત્પન્ન થાય છે,
 જેનાથી આ જગત નાશ પામે છે તથા જે ઘટાદિ-
 ક્રમા મૃતિકાદિકની માફક સર્વ વસ્તુમા વ્યાપ્ત છે,
 એવા આપ પરબ્રહ્મને નમસ્કાર કરીએ છીએ ૨૨
 જે ઇશ્વર આકાશની પેઠે બહાર તથા અંદર વ્યાપીને
 રહેલા છે, પ્રાણો, ક્રિયાશક્તિદ્વારા જેમનો સ્પર્શ
 કરી શકતા નથી તથા મન, બુદ્ધિ આદિક ઇન્દ્રિયો
 જેમને જાણી શકતી નથી, તે પરમાત્માને હું નમ-
 સ્કાર કરું છું ૨૩ આ દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, મન અને
 બુદ્ધિ જેમના ચેતન્યાશના આવેશથી જાગ્રત ને
 સ્વપ્ન અવસ્થામા પોતે પોતાનું કામ કરે છે અને
 અગ્નિથી ન તપેલું લોહ જેમ બાળી શકે નહિ, તેમ
 સુશુપ્તિ ને મૂર્છા વગેરે અવસ્થામા જેમની ચૈતન્ય
 શક્તિના અભાવથી દેહાદિક કામ કરી શકતા નથી,
 તથા જાગ્રત આદિક અવસ્થાઓમા જે ઇશ્વર જીવની
 સગા ધારણ કરે છે, તે પરમાત્માને હું નમસ્કાર
 કરું છું ૨૪ હે મહાપુરુષ! મહાવિભૂતિના પતિ
 એવા આપ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું હે
 ઉત્તમ! હે સર્વેશ્વર! સર્વે મોટા ભક્તોનો સમુદાય

પોતાના ચરણારવિહને સેવે છે, એવા આપને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૫

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા! નારદજી શરણાગત ભક્તને ઉપર પ્રમાણે મત્રવિધાનો ઉપદેશ કરી અગિરાની સાથે બ્રહ્માના લોકમાં ગયા. ૧૬ પછી ચિત્રકેતુએ સાવધાન થઈ, સાત દિવસ સુધી જળ પાન કરીને નારદે કહેલા મત્રનો જપ કર્યો. ૧૭ ત્યાર પછી સાતમી રાત્રીએ મત્રના અનુષ્ઠાનથી તે રાજાએ અખ ડિત એવું વિદ્યાધરોનું અધિપતિપણુ મેળવ્યું. ૧૮ પછી કેટલાએક દિવસો વીત્યા બાદ મત્રવિધાના પ્રભાવથી પ્રકાશમાન થયેલા મનવડે તે રાજાને ધ્વજાનુસાર ગતિ મળી, તેથી દેવના દેવ એવા શેષનાગની પાસે ગયો. ૧૯ શેષનાગનું શરીર કમળના નાળના જેવું ગૌર હતું, તેમણે શરીર ઉપર કાળા વસ્ત્ર પહેર્યા હતા, માથે જળહળતો મુગટ ધારણ કરેલો હતો, બાહુએ બાજુબંધો પહેર્યા હતા, કેડે કદોરો પહેર્યા હતા, હાથમાં કડા ધારણ કર્યા હતા, રાતા નેત્રવાળું પ્રસન્ન મુખ હતું અને મોટા સિદ્ધ પુરુષોથી તે પરિવૃત્ત હતા. ૨૦ આવા શેષભગવાનના દર્શન કરતા વાત રાજાના મર્વ પાપ દૂર થયા, મન સ્વચ્છ ને નિર્મળ થયું, ભક્તિની વૃદ્ધિથી નેત્રમાં સ્નેહના અશ્રુઓ આવ્યા, શરીર ઉપર રોમાચ થયા અને તે તત્ત્વવેત્તા રાજાએ ભગવાન શેષનાગને શરણે જઈ આદિ પુરુષ ભગવાનને પ્રણામ કર્યો. ૨૧ વાર વાર પ્રેમાશ્રુઓના બિંદુથી પરમાત્મા શ્રીહરિના ચરણારવિહની પીડરૂપ શેષનાગને અભિષેક કર્યો, તથા પ્રેમથી સર્વ સ્તુતિના અક્ષરોનો ઉચ્ચાર અટકી ગયો તેથી ઘણીવાર સુધી ભગવાનની સ્તુતિ કરી શકાઈ નહિ. ૨૨ પછી તેને વાણી પ્રાપ્ત થઈ, એટલે તેણે બુદ્ધિવડે મનને સ્થિર કરી તથા સર્વ ધ્વન્દ્વોની બાહ્ય વૃત્તિઓને નિયમમાં રાખી, ભક્તિશાસ્ત્રમાં જેની આકૃતિ વર્ણવેલી છે એવા જગતના ગુરુ ભગવાનની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી. ૨૩

ચિત્રકેતુએ કરેલી સ્તુતિ-હે ભગવન્! આપ અજિત છો, છતાં પણ સર્વ ઉપર સમ બુદ્ધિ રાખનાર જીતે દ્વિય પુરુષોએ આપને જીતી લીધા છે, અને આપ કે જે નિઃકામ ભક્તોને આત્મસ્વરૂપનું દર્શન

આપનાર ને દયાળુ છો, તેમણે ભક્તોને જીતી લીધા છે. ૨૪ હે ભગવન્! જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય થાય છે, એ આપની માત્ર લીલા જ છે. પ્રજાપતિઓ તમાગ અશન. પણ અશ છે અને તેઓ જુદા જુદા ઐશ્વર્યના અભિમાનને લીધે અદર અદર વૃથા લડે છે. ૨૫ તમે મૂળકારણ અને મહાકાર્યના અથવા તો સૂક્ષ્મ તથા સ્થૂળ એવા વિશ્વના આદિમા અતમા ને મધ્યમા રહેનાર છો અને તે ત્રણે વસ્તુથી રહિત છો. વળી જે વસ્તુ કયોના આદિમા, અતમા ને મધ્યમા રહેતી હોય, તે વસ્તુ ધ્રુવ કહેવય છે. ૨૬ પૃથ્વી આદિક ઉત્તરોત્તર દશ દશગણા વધારે વિસ્તારવાળા સાત આવરણોથી બ્રહ્માંડ ઘેરાયેલું છે. એવા કરોડ બ્રહ્માંડ તમારા રોમકૂપો વિષે પગમાણની પેઠે ઉડ્યા કરે છે, માટે તમે અનંત છો. ૨૭ વિષયની નૃપણા રાખનાર નર પશુઓ આપની વિભૂતિરૂપ ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓનીજ ઉપાસના કરે છે, પરંતુ આપની ઉપાસના કરતા નથી. હે પરમાત્મા! હે ધર્શન! રાજાના મરણ પછી તેમના આકર નોકર વગેરે સેવકોના મુખ જેમ ધૂળધાણી થઈ જાય છે તેમ દેવતાઓના નાશ પછી તમોના મુખનો નાશ થાય છે. ૨૮ વળી હે પરમેશ્વર! જ્ઞાનસ્વરૂપ ને ગુણરહિત એવા તમારે વિષે વિષયની કાપના અર્પણ કરી હોય તો તે ગેકેલા બીજની માફક બીજા દેહોને ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી, કાણુ કે જીવ ગુણોને લીધેજ મુખ તથા હૃદય લોગવે છે, માટે અમનાવડે નિર્જીણ ભગવાનની સેવા કરી હોય તો નિર્જીણત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૯ હે અજેત! નિષ્કલ્મશને આત્માનંદમાં વિહાર કરનાર શાન મુનિઓ મેક્ષ માટે જેમની ઉપાસના કરે છે, તે નિર્દોષ વૈષ્ણવ ધર્મ આપે જ્યારથી ઉપદેશો ત્યારથીજ આપનો વિજય થઈ ચુક્યો છે. ૩૦ બીજા ધર્મમાં જેમ 'હું, તું,' 'તારું મારું' એવી મતૃબોને વિષમ બુદ્ધિ થાય છે તેવી વિષમ બુદ્ધિ આ વૈષ્ણવ ધર્મમાં થતી નથી. શત્રુના મરણાદિકની કામનારૂપી વિષમ બુદ્ધિથી જે ધર્મ રચાયેલો હોય છે, તે રાગદ્રેષાદિકથી બ્રહ્મ થયેલો હોય છે, તેમના કૂળો નાશવત્ હોય છે તથા તેમાં અધર્મનો ઘણો ભાગ રહેલો હોય છે. ૩૧

પોતાનો ને પરનો દ્રોહ કરે એવો ધર્મ પાળવાથી પોતાનું ને પરનું શુ કલ્યાણ થાય ? તેમ કયું કાર્ય સિદ્ધ થાય ? કેાઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, અને એ ધર્મમા કહ્યા પ્રમાણે કાયાને અત્યંત કલેશ દેવાથી આત્મારૂપ આપને પીડા થાય છે અને પરને પીડા કરવાથી માત્ર અધર્મ થાય છે ૪૨ હે ભગવન્ ! આપનો વિચાર પરમાર્થનો ત્યાગ કરતો નથી, કારણ કે, આપનો તે વિચાર વૈષ્ણવ ધર્મ વર્ણવે છે ભગવદ્ભક્તો સ્થાવર અને જગમ સર્વ પ્રાણી સમૂહા ઉપર સમ બુદ્ધિ રાખીને વૈષ્ણવ ધર્મને સેવે છે ૪૩ હે મહારાજ ! આપના દર્શન કરવાથી મનુષ્યોના સર્વ પાપો નાશ પામે છે એમા કઈ આશ્ચર્ય નથી કારણ કે, આપના નામને એકવાર સાંભળવાથી ચક્રાણ પણ સ સારમાથી મુક્ત થાય છે ૪૪ હે ભગવન્ ! હમણા આપના દર્શનથી અમારા મન શુદ્ધ થયા છે તમારા ભક્ત દેવર્ષિ નારદે જે વાત કહી હતી તે વાત મિથ્યા નથી ૪૫ હે અનંત ! લોકો આ જગતમા જે કઈ આચરણ કરે છે, તે સર્વ જગતના આત્મારૂપ જે તમે, તેના બળવામા આવે છે. સૂર્યની પાસે ખગોતને જેમ કઈ પણ પ્રકાશ કરવા જેવું રહેતું નથી તેમ મનુષ્યોના પરમ ગુરુ એવા આપને કઈ પણ જાણવા જેવું રહેતું નથી, અર્થાત્ આપ સર્વજ્ઞ છો ૪૬ આપ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયના ઈશ્વર છો કુયોગીઓ ભેદદંષ્ટિને લીધે આપના સત્ય સ્વરૂપને જાણતા નથી, એવા પરમહ સરૂપ આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૪૭ પ્રજાપતિઓ જેમના શાસની પાછળ શ્વાસ લે છે, જ્ઞાને દ્રિયો જેમના જાણવા પછી જાણે છે, અને જેમના મસ્તક ઉપર ભૂમ ડાળ સર્પવના કણ જેવું લાગે છે, તે હજાર મસ્તકવાળા ભગવાન શેષને મારા નમસ્કાર છે ૪૮

શુકદેવજી કહે છે-હે કુરુકુલોત્પન્ન ! ચિત્રકેતુએ આ પ્રમાણે શેષની સ્તુતિ કરી એટલે તેમણે પ્રસન્ન થઈને વિદ્યાધરના અધિપતિ ચિત્રકેતુને આ પ્રમાણે કહ્યું ૪૯

શેષ ભગવાન બોલ્યા-હે રાજન્ ! નારદે તથા અંગિરાએ તને મારા સ્વરૂપ વિષે ઉપદેશ કર્યો, તે

વિદ્યાથી ને મારા દર્શનથી તું સિદ્ધ થયો છે ૫૦ સ્થાવર જગમાત્મક જે આ જગત છે, તે હું પોતે છું અને સર્વ પ્રાણીઓનો ભોક્તા તથા ઉત્પાદક પણ હું છું અને વેદ તથા પરબ્રહ્મ, એ જે મારી સનાતન મૂર્તિઓ છે ૫૧ હું ભોક્તારૂપે જગતમા વ્યાપ્ત છું, લોકો ભોજ્યરૂપે મારે વિષે વ્યાપ્ત છે, કારણરૂપે પરમાત્મા તે જન્મેમા વ્યાપેલા છે અને ભગવાનમા મારી ને જગતની કલ્પના કરવામા આવેલી છે. ૫૨ સુતેલો પુરુષ જેમ આખા જગતને પોતાને વિષે જુવે તથા સ્વપ્નાવસ્થામા જાગ્રત થતા પોતાના દેહને શયનાવસ્થામા રહેલો જુવે તેમ જાગ્રત, સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિ એ ત્રણ બુદ્ધિની અવસ્થાઓ છે અને તે કેવળ મિથ્યા છે તે ત્રણ અવસ્થાઓને જાણ્યા પછી તેઓના દ્રષ્ટા તેઓનાથી પર છે, એમ જ જાણવું ૫૩-૫૪ નિદ્રાવશ થયેલો જીવ નિદ્રાવશ થતી વખતે જેનાથી પોતાના સ્વપ્નના અજ્ઞાનને તથા અર્તીદ્રિય એવા સુખને જાણે છે તે આત્મા બ્રહ્મ હું પોતે છું, એમ જાણ ૫૫ સ્વપ્નાવસ્થામા અનુભવેલી જાગ્રદવસ્થામા અનુભવેલી વસ્તુ પુરુષને સ્મરણમા રહે છે તેમ જ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં પણ અનુભવેલી જાગ્રત સ્મરણમા રહે છે જેમ કે “હું ઘણીવાર થયા સુતો હતો હું કઈ પણ જાણતો નથી,” ઇત્યાદિ સુષુપ્તિકાળનું જ્ઞાન જગપ્રસિદ્ધ છે આ પ્રમાણે ત્રણ અવસ્થાઓ સાથે જ્ઞાનનો અન્વય છે અર્થાત્ તે ત્રણ અવસ્થાઓને જ્ઞાન સાથે સખ ધ છે, પરંતુ જ્ઞાન જુદું છે, જ્ઞાન તે પરબ્રહ્મનું રૂપ છે ૫૬ પુરુષ જે આ મારું બ્રહ્મસ્વરૂપ વિસરી જાય છે તો તે પોતાના સ્વરૂપથી જુદો પડી જાય છે, અને જુદો પડ્યા પછી તેના સ સારમા ઉપરા ઉપરી જન્મે અને મરણો થયા કરે છે ૫૭ માટે આ જગતમા શાસ્ત્રજ્ઞાન ને અપરોક્ષ જ્ઞાન જે જાતિમા મળી શકે એવી મનુષ્યની જાતિમા અવતાર લઈને જે મનુષ્ય આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી, તે કોઈ દિવસ શાંતિ પામતો નથી ૫૮ પ્રવૃત્તિ માર્ગમા કલેશ અને વિપરીત ફળ મળે છે, એમ જાણીને તથા નિવૃત્તિ માર્ગમા અભય મોક્ષ મળે છે, એમ જાણીને વિવેકી પુરુષે સ કલ્પોથી વિરામ લેવો. ૫૯

શ્રી પુરુષ સુખ સંપાદન કરવા અને દુઃખનો નાશ કરવા કર્મો કરે છે, પરંતુ તે ક્રિયાઓથી દુઃખ મટતું નથી તેમ સુખનો લાભ પણ થતો નથી. ૧૦ આ પ્રમાણે જ્ઞાનીનો ડોળ ધાલનાર મનુષ્યો પોતાના સુખ દુઃખની બાબતમાં ભૂલ કરે છે, એમ બાણીને અને આત્માનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ બ્રહ્મત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ, એ ત્રણ અવસ્થારહિત છે, ૧૧ એમ બાણીને મારા ભક્તોએ પોતાના વિવેકબળથી આ લોકના અને પરલોકના વિષયોમાંથી મુક્ત થઈને જ્ઞાનથી તથા વિજ્ઞાનથી સંતોષ રાખવો. ૧૨ અને જીવાત્મા તથા પરમાત્મા એક જ છે એમ બાણુવુ. આમ યોગવિદ્યામાં નિપુણ બુદ્ધિવાળા યોગીઓએ સર્વ-પણાથી સમજવું. ૧૩ હે ચિત્રકેતુ ! તુ સાવધાન રહીને મારું આ કહેવું મનમાં સંભારી રાખીશ તો થોડા કાળમાં તું જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન સંપન્ન થઈને સિદ્ધ થઈશ. ૧૪

શુકદેવજી કહે છે—આ પ્રમાણે જગદ્ગુરુ વિદ્યાત્મા શ્રીહરિ શેષ ભગવાન ચિત્રકેતુ રાક્ષસી આત્માસના કરી તેના દેખતા અતર્ધાન થઈ ગયા.

મામ્બાસ્ય મગવાનિત્યં ચિત્રકેતું જગન્નરઃ ।

પદ્મવસ્તસ્ય વિશ્વાત્મા તતર્ધાતર્ધં હરિઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कन्धे
शौण्डियोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૭ મો. §

પાર્વતીના શાપથી ચિત્રકેતુ રાક્ષસ થયો.

શ્રીશુક ઉવાચ.

बलव्याप्तहितोन्नेतस्तस्यै कृत्वा दिशो नमः ।

विद्याधरविचित्रकेतुश्चचार गगनेचर ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે—હે રાજન્ ! પછી જે દિશામાં શેષ ભગવાન અતર્ધાન થઈ ગયા હતા, તે દિશાને નમસ્કાર કરીને ચિત્રકેતુ આકાશમાં ફરવા લાગ્યો. ૧ તેની ઇંદ્રિયોનું સામર્થ્ય લાખો વર્ષ સુધી ટકી

§ આ અખ્યાતમાં અગ્રાધ એવી મહા સિદ્ધિ મેળવીને આકાશમાં ચિત્રકેતુએ શરૂ કરી મસ્કરી કરી તેથી ઉભાદેવીએ તેને સાપ દીધે, એથી તે જગાસુર થયો, એ કથા કહેવામાં આવશે.

રહ્યું હતું અને મુનિઓ, સિદ્ધલોકો અને આરણ્યો તે મહાયોગીની સ્તુતિ કરતા હતા. ૨ તે મહાયોગી સર્વ સંકલ્પ પ્રમાણે વૈભવો આપનારી ઉત્તમોત્તમ પર્વતોની ગુફાઓમાં વિદ્યાધરોની સ્ત્રીઓ આમળ શ્રીહરિના યથા ગવરાવતો વિહાર કરવા લાગ્યો. ૩ એક દિવસે ચિત્રકેતુ રાક્ષ વિષ્ણુએ આપેલા ચળ-કતા વિમાનમાં બેસીને આકાશ માર્ગે જતો હતો, એટલામાં તેણે સિદ્ધ અને આરણ્યોથી વિંટાયલા ભગવાન શંકરને ઢીઠા. ભગવાન શંકર પોતાના ખોળામાં બેઠેલા પાર્વતીને એક હાથવટી અલિંગન કરીને મુનિની સભામાં બેઠા હતા, તે બેઠેને ચિત્રકેતુ રાક્ષ તેમની પાસે ગયો અને પાર્વતી, દેવીના સાબળતા ખડખડાટ હસીને બોલ્યો. ૪-૫

ચિત્રકેતુ રાક્ષ બોલ્યો—આ સાક્ષાત્ લોકોના ગુરુ, મનુષ્યોના ધર્મના વક્તા અને સભામાં મુખ્ય આસને બેઠેલા શંકર સ્ત્રીની સાથે બેસે છે. ૬ આ જટાધારી, તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરનાર, પરબ્રહ્મનો ઉપ-દેશ કરનાર તથા સભાના અધ્યક્ષ શંકર પ્રાકૃત મનુષ્યની પેઠે લલ્લભ મૂડી, સ્ત્રીને ખોળામાં લઈને બેઠા છે ૭ ધણું કરીને પ્રાકૃત મનુષ્યો પણ એકાંતમાંજ સ્ત્રીને ખોળામાં બેસાડે છે પરંતુ આમણે તો મહા મતધારી થઈને મુનિઓની સભા વચ્ચે સ્ત્રીને ખોળામાં બેસાડી છે. ૮

શુકદેવજી કહે છે—હે રાજન્ ! અગ્રાધ બુદ્ધિવાળા શંકર સમર્થ હતા, તોપણ તેને ઉત્તર આખ્યા વિના હસીને મૌન બેસી રહ્યા, તથા સભામાં શંકરને અનુસરનાર સભાસદો પણ કંઈજ બોલ્યા નહિ. ૯ આ પ્રમાણે ભગવાનના પ્રભાવને ન બાણુનારા ચિત્રકેતુએ બહુ જ અનુચિત રીતે વચનો કહેવા માડ્યા, એટલે દેવી પાર્વતી શેષથી જીર્ણિયના અભિમાનવાળા નિર્લંબ રાક્ષ પ્રત્યે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૧૦

પાર્વતી બોલ્યા—હમણાં લોકમાં અમારા જેવાં દુષ્ટ ને નિર્લંબ લોકોને શિક્ષા કરનારો જટાધારી ને પ્રતિકૂળ વિચાર કરનારો શું આ ચિત્રકેતુ રાક્ષ થયો છે ? ૧૧ ખરેખર ! બ્રહ્મા ધર્મ બાણુતા નથી, પ્રભાવતિઓ ધર્મ બાણુતા નથી, નારહાદિ ધર્મ

જાણતા નથી, સનત્કુમાર વગેરે પણ ધર્મ જાણતા નથી, કપિલદેવજી ધર્મ જાણતા નથી અને મનુ પણ ધર્મ જાણતા નથી, કારણ કે જેઓ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ વર્તનાર થ'કરને તેમ વર્તતા અટકાવતા નથી ૧૨ પોતે નીચ ક્ષત્રિય છતાં મોટા વિદ્વાનોને મૂઢ બનાવીને બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ પણ જેમના ચરણારવિદ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, જે પરમ ધર્મમૂર્તિ છે તથા જે જગતના શુભ છે, તે થ કરને ઉપદેશ આપે છે, માટે આ નિર્લજ્જ ખરેખર! શિક્ષાને પાત્ર છે ૧૩ પોતાના મનમાં પોતાને ઉત્તમ માનનારો ને અભિમાની આ પુરુષ મહાત્માઓએ સેવેલા ભગવાનના ચરણારવિદની પાસે જવાને યોગ્ય નથી ૧૪ માટે હે દુષ્ટબુદ્ધિ! તું અસુરની મહા નીચ ભતિમા અવતાર લે, કે જેથી દુરિને મહાત્માઓનો અપરાધ કરે નહિ ૧૫

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ પ્રમાણે ઉમાથી શાપિત થયેલો ચિત્રકેતુ રાજા વિમાનમાથી નીચે ઉતરી, મસ્તક નમાવી તેમને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યો ૧૬ હે માતાજી! તમારા શાપને હું બે હાથવડે સ્વીકારું છું કારણ કે દેવતાઓ મનુષ્યોને જે કહે છે, તે તેમના પૂર્વજન્મના કર્મ પ્રમાણે થયા કરે છે ૧૭ આ સ સારથકમા અજ્ઞાનથી મોહિત થઈ ભટકતો જીવ સર્વ ઠેકાણે સદા સુખ અને દુઃખ ભોગવે છે ૧૮ સુખ અથવા દુઃખનો આપનારો પોતે અથવા બીજો કોઈ નથી, છતાં મૂર્ખ મનુષ્ય પોતાને તથા બીજાને પરસ્પરમાં સુખદુઃખનું કારણ માને છે. ૧૯ આ સ સારથક પી ગુણોના પ્રવાહમાં શાપ, અનુગ્રહ, સ્વર્ગ, નરક, સુખ અથવા દુઃખ શું છે? ૨૦ બંધનથી રહિત એક પરમેશ્વર જ માયાથી પ્રાણીઓને સરજે છે તથા તેઓના બંધ, મોક્ષ, સુખ ને દુઃખ સરજે છે ૨૧ સર્વ ઉપર સમદૃષ્ટિ રાખનારા ને નિરજન એવા ઇશ્વરને કોઈ પ્રિય નથી, તેમ કોઈ શત્રુ નથી, કોઈ સાતિ નથી, કોઈ સખ બી નથી ને કોઈ પારકો અથવા પોતાનો નથી તેને સુખ ઉપર પ્રીતિ નથી ત્યારે પ્રીતિથી ઉત્પન્ન થતો કોઈ કયાથી હોય? ૨૨ તોપણ એ ઇશ્વરની માયાની સૃષ્ટિરૂપ પુણ્ય-પાપ કર્મ પ્રાણી-

ઓને સુખ-દુઃખ, હિત-અહિત, બંધ-મોક્ષ, મરણ અને જન્મરૂપ સ સાર આપવાને સમર્થ થાય છે. ૨૩ હે સતિ! હું શાપમાથી છુટવા માટે તમારી ક્ષમા માગતો નથી, પરંતુ મારું કહેવું તો યોગ્ય છે છતાં તમે અયોગ્ય માનો છો, તે માટે હું ક્ષમા માગું છું. ૨૪

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! એ પ્રમાણે શિવ અને પાર્વતીની ક્ષમા માગી પોતાના વિમાનમાં બેસી આશ્ચર્ય પામેલા શિવ પાર્વતીના દેખતાંજ ચિત્રકેતુ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો ૨૫ પછી ભગવાન રુદ્રે દેવ, ઋષિ, દૈત્ય, સિદ્ધ અને પાર્શ્વદાના સાક્ષીઓ પાર્વતીને કહ્યું કે-હે સતી પાર્વતી! અદ્ભુત કર્મવાળા, નિરપૃહ ને મહાત્મા એવા શ્રીહરિના દાસાનુદાસનું મહાત્મ્ય જોયું? ૨૭ નારાયણમાં પરાયણ રહેનાર સર્વ ભક્તો સ્વર્ગમાં, મોક્ષમાં કે નરકમાં સમાન પ્રયોજન જોનાર છે તેઓ કદી ડરતા નથી ૨૮ પ્રાણીઓને દેહનો સ યોગ થવાથી ઇશ્વરની માયાવડે સુખ, દુઃખ, સ્મૃતિ, જન્મ, શાપ અને અનુગ્રહ, એ સર્વ કર્મથી થયા કરે છે ૨૯ સ સારમા પુરુષને જે ઇષ્ટ અનિષ્ટ જેવું જણાય તે સર્વ ભેદ સ્વપ્નાવસ્થામાં જીવને અવિવેકથી જેમ સુખ દુઃખાદિક થાય તથા માળામાં અવિવેકથી જેમ સર્પાદિકની ભ્રાતિ થાય તેમ માત્ર અજ્ઞાનને લીધે જ થાય છે ૩૦ વાસુદેવ ભગવાનની ભક્તિ કરનાર અને જ્ઞાન વૈગ્યનું બળ ધરાવનાર લોકોને આ જગતમાં કોઈ પણ પદાર્થ વિશેષ બુદ્ધિથી આશ્રય કરવા યોગ્ય નથી ૩૧ હું બ્રહ્મા, સનત્કુમાર, નારદ, બ્રહ્માના પુત્ર પ્રભાપતિઓ, મુનિઓ અને દેવતાઓ ભગવાનના અશના પણ અશ છીએ; તોપણ જુદા જુદા અધિપતિપણાના અભિમાનને લીધે ભગવાનના અભિપ્રાયને જાણતા નથી. ૩૨ શ્રી હરિને કોઈ પ્રિય નથી, તેમ કોઈ શત્રુ નથી, કોઈ પોતાનો નથી, તેમ કોઈ પારકો પણ નથી. તે સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ હોવાથી સર્વ પ્રાણીઓને પ્રિયજ છે ૩૩ આ મહા ભાગ્યશાળી ચિત્રકેતુ ભગવાનનો પ્રિય ભક્ત છે. સર્વ ઠેકાણે સમાન દુષ્ટિવાળો અને શાત સ્વભાવનો છે અને હું પણ ભગ-

વાનનો પ્રિય ભક્ત છુ, માટે તેના ઉપર મેં ક્રોધ કર્યો નથી. ૩૪ એટલા માટે શાત તથા સર્વ ઠેકાણે સમાન દષ્ટિ રાખનાર એવા ભગવાનના ભક્ત મહાત્મા પુરુષો વિષે કઈ આશ્ચર્ય પામવું નહિ ૩૫

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત ! આ પ્રમણે શકરનું કહેવું સાલળી પાર્વતી શાત થયા અને તેમનો વિસ્મય પણ દૂર થયો મહા ભગવદ્ભક્ત ચિત્રકેતુ પાર્વતીને સામે શાપ દેવાને સમર્થ હતો તોપણ તેણે બે હાથ બેડી પાર્વતીનો શાપ મસ્તક ઉપર ચઢાવ્યો આ મહાત્માનું લક્ષણ છે ૩૬-૩૭ રાક્ષસ ભતિમા અવતરવા માટે શાપિત થયેલા ચિત્રકેતુ દાનવ થઈને ત્વષ્ટા દેવનાના દક્ષિણાગ્નિમાથી ઉત્પન્ન થયો હતો અને વૃત્રના નામથી ઓળખાયો હતો એ જન્મમા પણ તે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન સપન્ન હતો ૩૮ અસુરની ભતિમા વૃત્રાસુરની બુદ્ધિ ભગવાન ઉપર દહ શા શા કારણથી રહી તે વિષે તમે મને જે પ્રશ્ન કર્યો હતો એ સર્વ કથા મેં તમને કહી સંભળાવી. ૩૯ મહાત્મા ચિત્રકેતુ રાક્ષસના પવિત્ર ઇતિહાસને અને વિષ્ણુના ભક્તોના માહાત્મ્યોને સાલળી મનુષ્ય જન્મ મરણના બંધનમાંથી છુટે છે ૪૦ જે મનુષ્ય પ્રભાતમા ઉઠી, શ્રીહરિનું સ્મરણ કરી, મૌન રહી શ્રદ્ધાપૂર્વક આ ઇતિહાસનો પાઠ કરે છે, તે પરમ ગતિને પામે છે ૪૧

ય પતત્રાતરયાય શ્રદ્ધવા વાગ્યતઃ પઠેત્ ।
ઈતિહાસ હરિં સ્મૃત્વા સ યાતિ પરમં ગતિમ્
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे
सप्तदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૮ મો. †

દિતિના ગર્ભના ઇન્દ્રે કરેલા કંકડા.

શ્રીશુક ટ્વાચ

पृथिस्तु पत्नी सवितुः सावित्रीं व्याहृतित्रयीम्
अग्निहोत्रं पशुं सोमं चातुर्गस्य महामखाम् १

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! અદિતિના પાત્રમા

† આ અધ્યાયમા અદિતિના ચાર પુત્રો સિવાય
‘બીજા પુત્રોનો વંશ કહેતા વચ્ચે ઇન્દ્રે દિતિના ગર્ભમા
‘પાણ્યોના કંકડા કરી નાખ્યા, એ ક્યા કહેવામા આવશે

પુત્ર સવિનાની સ્ત્રી પૃથ્વિએ ગાયત્રી, વ્યાહૃતિ, ત્રણ વેદ, અગ્નિહોત્ર, પશુયાગ, સોમયાગ, ચાતુર્ગસ્ય અને પંચ મહાયજ્ઞોના દેવતાઓને ઉત્પન્ન કર્યા હતા ૧ અદિતિના છઠ્ઠા પુત્ર ભગની સ્ત્રી સિદ્ધિએ મહિમા, વિભુ અને પ્રભુ, એ ત્રણ પુત્રોને તથા સરા વિનયવાળી આશિષ નામની એક રૂપવાન કન્યાને જન્મ આપ્યો હતો ૨ અદિતિના સાતમા પુત્ર ધાતાની સ્ત્રી કુહૂએ સાય નામનો, સિનીવાલીએ દર્શ નામનો, રાકાએ પ્રાતર નામનો અને અનુમતિએ પૂર્ણમાસ નામનો, એમ અનુક્રમે એક એક પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા હતા ૩ અદિતિના આઠમા પુત્ર વિધાતાએ કિયા નામની સ્ત્રી વિષે પુરીષ નામના અગ્નિઓને ઉત્પન્ન કર્યા હતા અદિતિના નવમા પુત્ર વરુણની સ્ત્રી ચર્ણી હતી, જેમા ભૃગુ, જે પ્રથમ પ્રદાના પુત્ર હતા, તે ફરીને જન્મ્યા હતા ૪ મહાયોગી વાલ્મીક જે રાક્ષસામાંથી ઉત્પન્ન થયા હતા તે પણ વરુણના પુત્ર કહેવાય છે મિત્ર અને વરુણે ઉર્વશીની ભાવના કરી પોતાનું સત્ત્વ એક ઘડામા નાખ્યું હતું, તેમાંથી અગસ્ત્ય અને વસિષ્ઠ નામે બે ઋષિઓ જન્મ્યા હતા અદિતિના દશમા પુત્ર મિત્રે દેવતી નામની સ્ત્રીમા અરિષ્ટ, ઉત્સર્ગ અને પિષ્પલ નામે પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા હતા. ૫-૬ અદિતિના અગિયારમા સમર્થ પુત્ર ઇન્દ્રે પૌલોમી નામની સ્ત્રીમા જ્યેષ્ઠ, ઋષભ તથા મીઠુપ નામે ત્રણ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા હતા, એવું અમારા સાલળવામા આવ્યું છે ૭ અદિતિના બારમા પુત્ર ઉરુક્રમ, જેમણે માયાથી વામનરૂપ ધારણ કર્યું હતું, તેમને કીર્તિ નામની સ્ત્રીમા બૃહસ્પતિ નામે પુત્ર થયો અને તેમના સૌભાગ વગેરે પુત્રો થયા ૮ વામનજીએ મહાત્મા કશ્યપની સ્ત્રી અદિતિને ઉદરે જે રીતે અવતાર લીધો હતો તે તથા તેમના ચરિત્રો, ગુણો અને પરાક્રમો અષ્ટમ સ્કંધમા કહીશું ૯

હવે કશ્યપથી દિતિને ઉદરે જન્મેલા દૈત્યોનો વંશ કહું તે સાલળો. જે વંશમા ભગવદ્ભક્ત શ્રીમાન્ પ્રહ્લાદ તથા બલિરાજ થયેલા છે ૧૦ દિતિને એજ પુત્ર હતા, જેમનાં નામ હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ હતાં. તેમને દૈત્ય અને દાનવો

પ્રજ્ઞામ કરતા હતા. ૧૨ હિરણ્યકશિપુની સ્ત્રી કયાધુ, જે જ્ઞાસુરની પુત્રી હતી, તેણે સંહ્રાદ, અનુહ્રાદ, અને પ્રહ્રાદ નામે ચાર પુત્રો અને સિંહિકા નામની એક કન્યાને જન્મ આપ્યો હતો. એ સિંહિકાને વિપ્રચિતિ પરણ્યો હતો. તેણે સિંહિકાથી રાહુ નામે પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો હતો. ૧૨-૧૩ રાહુ, સૂર્ય અને ચંદ્રની વચ્ચે બેસીને અમૃત પીતો હતો તે સમયે ભગવાને ચક્રથી તેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું હતું. સંહ્રાદે કૃતિ નામે સ્ત્રીમા ૫ ચંજન નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો હતો. ૧૪ હ્રદાની સ્ત્રી ધમનીએ વાતાપિ તથા ઇલ્વલ નામે બે પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યા હતા, જેમાંથી ઇલ્વલે અતિથિ આવેલા અગસ્ત્ય મુનિને જમાડવા માટે વાતાપિને ઘેટો કરી ભોજનમા આપ્યો હતો. ૧૫ અનુહ્રાદને સૂર્યા નામની સ્ત્રીથી બાળક તથા મહિષ નામે બે પુત્રો થયા હતા. પ્રહ્રાદને વિરોચન નામનો પુત્ર થયો હતો અને વિરોચનને બલિ નામનો પુત્ર થયો હતો. ૧૬ બલિરાજને અથના નામની સ્ત્રીથી સો પુત્રો થયા હતા તેઓમા સર્વથી મોટો બાણાસુર હતો તે બલિરાજનો અત્યંત વખાણવા યોગ્ય પ્રભાવ આગળ અષ્ટમ સ્કંધમા કહીશું. ૧૭ બાણાસુરે શકરની આરાધના કરીને તેમના ગણોમા મુખ્ય પદવી મેળવી હતી બાણાસુરની પાસે ભગવાન શકર હજુ પણ તેના નગરની રક્ષા કરવા રહેલા છે. ૧૮ ઓગણપચાસ વાયુઓ દિતિના પુત્રો છે, તે સર્વ પ્રજા રહિત અને દૈત્યો હતા, પરંતુ ઇંદ્રે તે સર્વને દેવતા બનાવ્યા હતા. ૧૯

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું -હે શુર ! વાયુઓના ઔત્પત્તિક અસુરભાવને કેવી રીતે દૂર કરીને તેઓને ઇંદ્રે દેવતાઓ બનાવ્યા હતા ? તથા વાયુઓએ આસુરભાવ ત્યાગ કર્યો, તે શુ ઠીક કર્યું હતું કે ? ૨૦ હે મહારાજ ! આ વાત સાંભળવાની મારી સાથે આ ઋષિઓ પણ જિજ્ઞાસા રાખે છે, માટે હે ભગવન્ ! તે વાત અમને કહેવાને તમેજ યોગ્ય છો. ૨૧

સૂત કહે છે-હે શૌનકાદિક ઋષિઓ ! આદરવાળું અને અદ્ય અક્ષરવાળું છતાં ઘણા અર્થોથી ભરેલું પરીક્ષિત રાજાનું વચન સાંભળીને સર્વજ્ઞ એવા શુકદેવજીએ શાંત ચિત્તથી રાજાનો સત્કાર

કરી તેને આ પ્રમાણે કહેવા માંડ્યું. ૨૨

શુકદેવજી કહે છે-વિષ્ણુએ ઇંદ્રના પક્ષમાં રહીને દિતિના પુત્રોને મારી નાખ્યા હતા, તેના શોકથી પ્રભવળી ઉઠેલા ક્રોધથી, તે રાત દિવસ બળ્યા કરતી. દિતિ મનમા વિચાર કરવા લાગી કે, ૨૩ પોતાના ભાઈને હણનાર, વિષય સુખોમા આસક્ત રહેનાર, કૂર અને કંઠણ હૃદયના પાપી ઇંદ્રનો નાશ કરાવીને હું ક્યારે સુખથી નિદ્રા કરીશ. ૨૪ રાજા કહેવાયા છતાં પણ જે દેહનું છેવટે કીડા, વિષા કે ભસ્મ એવું નામ પડે છે, અર્થાત્ શરીર સડી બળ્ય છે, તો તેમા કીડાઓ પડે છે, તેને કોઈ ખાઈ બળ્ય છે તો તે વિષા થઈ બળ્ય છે અને જો તેને બાળી નાખવામા આવે છે તો તેની રાખ થઈ બળ્ય છે. આવા મિથ્યા દેહને માટે પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરનારો જીવ શુ પોતાનો સ્વાર્થ પણ સમજતો નથી ? કારણ કે પરનો દ્રોહ કરવાથી પ્રાણી નરકમા પડે છે. ૨૫ દેહાદિક પદાર્થોને નિત્ય માનનારા તથા ઉદ્ભવ ચિત્તવાળા ઇંદ્રના મદનો નાશ કરનારા પુત્ર, જે ઉપાયથી મને થાય એવો કોઈ ઉપાય મારે કરવો જોઈએ. ૨૬ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને દિતિ નિરંતર પતિને અનુકૂળ રીતે વર્તવા લાગી. હે રાજન્ ! પતિના મનોભાવને બાલુનારી દિતિએ સેવાથી, અનુરાગથી, વિવેકથી, આતર ઇન્દ્રિયના નિગ્રહથી, પરમ ભક્તિથી, મનોહર સુદર ભાષણોથી તથા હાસ્ય અને કટાક્ષ સાથે જોવાથી પતિના મનને વશ કરી લીધું. ૨૭-૨૮ કશ્યપ વિદ્વાન્ હતા, તોપણ ચતુર સ્ત્રીને લીધે જડ બની ગયા અને તેને વશ થઈ તેમણે તેને કહ્યું કે, ' ઠીક છે, તારો મનોરથ હું પૂર્ણ કરીશ ' સ્ત્રીની આગળ આ કંઈ આશ્ચર્ય બાલુવું નહિ. ૨૯ પ્રજાપતિએ પૂર્વે પ્રાણીઓને રતિ વિનાના જોઈ સૃષ્ટિની વૃદ્ધિ કરવા સારું પોતાના અર્ધા દેહમાંથી સ્ત્રીને ઉત્પન્ન કરી હતી કે જે સ્ત્રીથી પુરુષોની બુદ્ધિ હરાયેલી છે. ૩૦ હે તાત ! સ્ત્રીએ ભગવાન કશ્યપની સેવા કરી એટલે તે પ્રસન્ન થયા અને હસીને દિતિને અભિનંદન આપતાં કહેવા લાગ્યા કે, ૩૧ હે વામર ! વર માગ ! હે નિર્દોષ સ્ત્રી ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. ભર્તા સારી

રીતે પ્રસન્ન થયા પછી સ્ત્રીની કચી કામના સિદ્ધ થતી નથી? સર્વ થાય છે. ૩૨ સ્ત્રીઓએ પતિને જ પરમ દેવત સમજવું લક્ષ્મીપતિ વાસુદેવ ભગવાન સર્વ પ્રાણીઓના માનસિક પતિ છે ૩૩ અને પુરુષો ભગવાન વાસુદેવની બુદ્ધા બુદ્ધા નામ રૂપવાળા દેવતાઓની ભૂતિરૂપે પૂજા કરે છે, અને સ્ત્રીઓ પતિરૂપે તેમની પૂજા કરે છે ૩૪ એટલા માટે હે સુદર કટિવાળી સ્ત્રી! કલ્યાણની ઇચ્છાવાળી પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ અનન્ય ભક્તિભાવથી પરમાત્મારૂપ પતિની સેવા કરે છે. ૩૫ હે કલ્યાણી! તે અવા ભાવથી ભક્તિ પૂર્વક મારી સેવા કરી છે, તેથી હું સતી સ્ત્રીઓને દુર્લભ એવી તારી કામના પૂર્ણ કરું છું ૩૬

દિતિ બોલ્યા-હે મહારાજ! તમે જો મને વર આપતા હો તો, જેના પુત્રો મરી ગયા છે એવી હું, એજ માથુ છું કે, જેણે વિષ્ણુદ્વારા મારા બે પુત્રોને મરાવી નાખ્યા છે, તે ઇંદ્રનો નાશ કરનારો તથા અમર પુત્ર મને આપો. ૩૭ કશ્યપ, સ્ત્રીનું વચન સાંભળી ઉઠાસ થઈને ખેદ કરવા લાગ્યા કે, અરેરે! આજે મને મોટું ધર્મ સંકટ આવી લાગ્યું ૩૮ અરેરે! આજે સ્ત્રીમય માયાએ મારું વિષયાસકતનું મન હરી લીધું અને હવે હું કૃષ્ણ ખચીત નરકમાં પડીશ. ૩૯ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તનારી સ્ત્રીનો એમા શું અપરાધ? કેવળ સ્વાર્થ સાધવામાજ અજ્ઞાની એવા મને ધિક્કાર છે, કારણ કે મેં મારી ઇંદ્રિયોને સ્વાધીન રાખી નહિ, પરંતુ છુટી મૂઝી લીધી છે ૪૦ સ્ત્રીઓનું મુખ શરદ ઋતુના કમળ જેવું ખીલતું હોય છે, વચન કાનને અમૃતના જેવું મધુર લાગે છે અને હૃદય અસ્માની ધાર જેવું તીક્ષ્ણ હોય છે, એટલે સ્ત્રીઓના ચરિત્રને કાણ જાણી શકે છે? ૪૧ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા આત્મા જેવી પ્રિય લાગતા સ્ત્રીઓને કોઈ પણ પુરુષ યથાર્થ રીતે પ્રિય હોતો નથી. તેઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે પતિનો, પુત્રનો અને બંધુનો પણ નાશ કરે છે, અથવા તો બીજાની પાસે તેનો નાશ કરાવે છે. ૪૨ મેં તેને 'આપીશ' એમ જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે મારું વચન મિથ્યા થવું ન જોઈએ. તેમ ઇંદ્ર પણ મારવા યોગ્ય નથી, માટે આ બાબતમાં યોગ્ય પ્રપંચ કરવો જોઈએ. ૪૩

હે રાજન! આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ક્રોધાગ્રમાન થયેલા તથા પોતાને ધિક્કારતા કશ્યપ મુનિએ દિતિને નીચે પ્રમાણે કહ્યું. ૪૪

કશ્યપ બોલ્યા-હે દિતિ! એક વ્રત તારો મનોરથ સિદ્ધ કરનાર છે ને તે એક વર્ષ સુધી તું જો બરાબર રીતે પાળીશ, તો ઇંદ્રનો નાશ કરે એવો પુત્ર તને થશે અને જો તે વ્રતમાં ભંગ કરીશ તો તે પુત્ર ઇંદ્રનો બધુ થશે ૪૫

દિતિ બોલ્યા-હે મહારાજ! હું તે વ્રત કરીશ. એ વ્રતમાં મારે જે જે નિયમો પાળવા જેવા હોય, અને જે કરવા માટે અયોગ્ય હોવાથી નિષિદ્ધ હોય અને જે વ્રતમાં વિઘ્ન કરતા ન હોય તે સર્વ નિયમો યથાર્થ રીતે મને કહો ૪૬

કશ્યપ બોલ્યા-કોઈ પ્રાણીઓની હિંસા કરવી નહિ, મિથ્યા ભાષણ કરવું નહિ, નખ કે વાળ કાપવા નહિ, અમગળ વસ્તુને અડકવું નહિ, ૪૭ પાણીમાં પેસીને નહાવું નહિ, ક્રોધ કરવો નહિ, દુષ્ટોની સાથે ભાષણ કરવું નહિ, ધૈયા વિનાનું કપડું પહેરવું નહિ, નિર્માલ્ય પુષ્પની માળા પહેરવી નહિ, ૪૮ ઉચ્છિદ્ધાન્ન, ભદ્રકાલીને અર્પણ કરેલું નૈવેદ્ય, માંસવાળું અન્ન, શૂદ્રે આણેલું અન્ન તથા અડકાવવાગી સ્ત્રીએ જોયેલું અન્ન ખાવું નહિ, બોબામાં પાણી પીવું નહિ, ૪૯ એકે મુખે પાણીનું આચમન લીધા વિના, સાયકાળે માથાના વાળ છુટા મૂડીને, અંજ ઉપર મંગળાબૂધણ પહેર્યા વિના, વાણીને નિયમમાં રાખ્યા વિના તથા વસ્ત્રથી શરીરને ઢાક્યા વિના બહાર ફરવું નહિ ૫૦ પગ ધોયા વિના, સાવધપણું રાખ્યા વિના, લીને પગે, ઉત્તર દિશા તરફ માથું રાખીને, બીજા પુરુષોની સાથે, નખ શરીરે તથા પ્રભાતમાં ને સાયંકાળે સુવું નહિ ૫૧ નિરંતર પ્રભાતમાં નાહી ધોઈ, પવિત્ર થઈ, ધોવાલાં વસ્ત્રો પહેરી, સર્વ મંગળકારક પદાર્થો સાથે લઈને પ્રભાતમાં લોજન કર્યા પહેલા ગાય, ગ્રાહણો, લક્ષ્મી તથા ભગવાનની પૂજા કરવી. ૫૨ માલા, અંદન, ખાવાના પદાર્થો અને ઘરેણાંથી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓની પૂજા કરવી અને પતિનું પૂજન કર્યા પછી હૃદયમાં રહેલા પતિનું પરમ ભક્તિથી ધ્યાન કરવું.

૫૩ આ પુત્ર આપનાર ઉત્તમ વ્રત તું જો એક વર્ષ સુધી અખંડ રીતે પાળીશ તો તને ઇંદ્રનો નાશ કરે એવો પુત્ર અવતરશે ૫૪

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ઉદાર મનની દિતિએ કહ્યું કે બહુ સારું, એ પ્રમાણે કરીશ એ પ્રમાણે ઋષિના કહેવાને માન્ય કરીને, તગ્ન વ્રત કરવાનો આરંભ કર્યો અને કશ્યપની પામેથી ગર્ભ પશુ ધારણ કર્યો ૫૫ હે રાજન્ ! યજ્ઞકાર કુશળ ઇંદ્ર, માત્રીનો અભિપ્રાય જાણીને આશ્રમમાં રહેતા માસીની શુશ્રૂષા કરવા લાગ્યો ૫૬ અને તે સમયે વનમાંથી ફૂલ, ફળ, મૂળ, લાકડા, દર્શ, પાદડા, જીવારા, માટી ને જગ વગેરે લાવી આપવા લાગ્યો હે રાજન્ ! વ્રતમાં બેઠેલા દિતિની ભૂલ શોધવાની ઇચ્છાથી એ કપટી ઇંદ્ર, પારધી જેમ મૃગના જેવો વેષ ધારણ કરે, તેમ શુભાભિપ્રાય થઈને માસીની સેવા કરવા લાગ્યો ૫૮ હે મહીપતિ ! ઇંદ્ર વ્રતના છિદ્ર શોધવા તત્પર રહેતો, તથાપિ વ્રતનું છિદ્ર તેના ભોવામાં આવતું નહિ, તેથી ઇંદ્ર મોટી ચિંતામાં ડુબી ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારું કેવી રીતે કસ્યાણુ થશે ? ૫૯ પછી ઠેંટલાએક દિવસો વીત્યા બાદ એક દિવસે વ્રતના પરિશ્રમથી દુર્બળ થઈ ગયેલા દિતિ દૈવને લીધે ગાફલ થયા અને આચ-મન લીધા વિના તથા પગ ધોયા વિના ઉચ્છિષ્ટ અવસ્થામાં જ સંધ્યાકાળે સૂઈ ગયા ૬૦ યોગવિદ્યા બ્રહ્મજારો ઇંદ્ર તે સમયનો લાભ લઈને નિદ્રાથી બેભાન થયેલા દિતિના પેટમાં પેસી ગયો ૬૧ તેણે અંદર જઈને વજ્રવડે સુવર્ણના જેવા ચળકતા ગર્ભના સાત કકડા કર્યા તે કકડાઓ રડવા લાગ્યા, તેથી ઇંદ્રે 'રડો મા, રડો મા,' એમ કહીને ફરીને તે પ્રત્યેક કકડાઓમાંથી સાત સાત ટુકડા કર્યા ૬૨ પછી હે રાજન્ ! ઇંદ્રે કાપી નાખેલા તે સર્વ કકડાઓ બે હાથ ભેડીને ઇંદ્રને કહેવા લાગ્યા કે, હે ઇંદ્ર ! તું અમને શા માટે કાપી નાખે છે ? અમે તારા ભાઈ મરુત (વાયુ) છીએ ૬૩ એટલે ઇંદ્રે પોતાના ઉપર સાધારણ ભાવ ધરાવનાર પોતાના પાંચ પવન ગણેને કહ્યું કે, તમે મારા ભાઈ છો, હવે બીહીશે નહિ. ૬૪ હે રાજન્ ! ભગવાનની કૃપાથી તમે જેમ

અશ્વત્થામાના અશ્વથી મુખ્ય ન હતા, તેમ ઇંદ્રે વજ્રથી કાપી નાખ્યા છતાં પણ દિતિનો ગર્ભ મુખ્યો નહિ. ૬૫ મનુષ્યાદિ પુરુષ ભગવાનનું એક વાર પૂજન કરીને તેમના સ્વરૂપને પામે છે, ત્યારે આ દિતિએ તો વર્ષમાં કે ઇંકે એછા દિવસ હતા ત્યાં સુધી ભગવાનની પૂજા કરી હતી, એટલે તેનું ફળ તેને કેમ મળે નહિ ? ૬૬ તે યોગણુપચાસ મરુત-ગણુ ઇંદ્રની સાથે દેવતાઓ એટલે યોગણુપચાસ મરુતગણુ નામના દેવતાઓ ગણાયા ઇંદ્રે તેમને માતા તરફનો દોષ દૂર કરીને સૌમ્યભાવવાળા બનાવ્યા ૬૭ દિતિએ ઉભા થઈને બેયુ તો ઇંદ્રની સાથે રહેલા અમિના જેવી કાતિવાળા કુમારોને દીઠા. નિર્દોષ દિતિ દેવી તેથી પ્રસન્ન થયા ૬૮ અને ઇંદ્રને તે પૂછવા લાગ્યા કે, હે તાત ! હું દેવતાઓને ભય આપે એવા પુત્રની ઇચ્છાથી આ કંઠણુ વ્રત કરતી હતી ૬૯ અને મેં એક પુત્રનો મનમાં સંકલ્પ કર્યો હતો છતાં યોગણુપચાસ પુત્રો કેમ થયા ? માટે હે પુત્ર ! તે જો તારા જાણવામાં હોય તો મને ખરેખર કહી દે, અસત્ય બોલીશ નહિ ૭૦

ઇંદ્ર બોલ્યો-હે માસી ! હું તમારો વ્રતારભ જોઈ તમારી પાસે આવ્યો હતો અને ધર્મ બુદ્ધિથી નહિ, પરંતુ સ્વાર્થ બુદ્ધિથી મેં સમય મળતાં તમારા ગર્ભને કાપી નાખ્યો હતો. ૭૧ મેં તમારા ગર્ભના સાત કકડા કર્યા હતા, તેમાંથી સાત કુમારો થયા અને તેમના પ્રત્યેકના પશુ વળી સાત સાત કકડા કર્યા, તોપણ તેઓ મરણ પામ્યા નહિ. ૭૨ પછી એવું મોટું આશ્ચર્યજનક વૃત્તાંત જોઈને મેં નિશ્ચય કર્યો કે, ભગવાનની પૂજનનું આ કોઈ અમ-ત્કારિક ફળ છે ૭૩ નિષ્કામ રહીને ભગવાનનું આરાધન કરનાર જે લોકો મોક્ષની પણ અપેક્ષા રાખતા નથી, તેઓ સ્વાર્થમાં કુશળ ગણાય છે ૭૪ આત્મ સ્વરૂપને આપનાર અને પોતાના આત્મારૂપ એવા જગદીશ્વર દેવને આરાધીને કયો જ્ઞાની પુરુષ વિષય સુખની માગણી કરે ? કારણ કે તે સુખ તો નરકમાં પણ મળે છે ૭૫ હે માતા ! હું મૂર્ખના દુર્જન-પણાને તમે ક્ષમા આપો અને ગર્ભ મરતા મરતા અમરો, તે બહુ સારું થયું. ૭૬

શુકદેવેણ કહે છે-હિતિ ઇદ્રને શુદ્ધ અંતઃ-
કણ્ણથી પ્રસન્ન થયા અને તેને જવાની રત્ન આપતા
તે મરુતગણોની સાથે તેમને પ્રણામ કરીને સ્વર્ગમાં
ગયો. ૭૭ મરુતગણોના મંગળકારક જન્મ વિષે તમે
જે પૂછ્યું તે સર્વ મેં તમને કહી સંભળાવ્યું, હવે
કરીને તમને હું શું કહું તે કહો. ૭૮

एवं ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्व परिपृच्छसि ।
मेगलं मरुतां जन्म किं भूय. कथयामि ते ॥

હિતિ શ્રીમદ્માતંગવતે મહાપુરાણે વષ્ટસ્કંધે
મહાદશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૬ મો. †

પુંસવન મતનો વિધિ.

રાજોવાચ.

अतं पुंसवनं ब्रह्मन् भवता यदुदीरितम् ।

तस्य वेदितुमिच्छामि येन विष्णु प्रसीदति ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે મહારાજ ! આપે
જે પુંસવન (પુત્ર આપનાર) મત કહ્યું તેનો વિધિ
બાણવાની હું ઈચ્છા રાખું છું, કારણ કે જે મત
કરવાથી વિષ્ણુ પ્રસન્ન થાય છે ॥

શુકદેવેણ કહે છે-માર્ગશીર્ષ મહિનામાં શુકલ-
પક્ષના પડવાના દિવસથી સ્ત્રીએ પતિની આજ્ઞા
લઈ આ સર્વ કામના પુરનારુ મત આરંભવું २
મતાર બની પહેલા મરુતગણોની જન્મકથા સાંભ-
ળવી અને પછી બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા લઈને મતનો
આરંભ કરવો. મત કરનારી સ્ત્રીએ નિરંતર પ્રભા-
તમાં ઉઠી, દિશા જંગલ જઈ આવીને હાતણું કરવું,
પછી નાહી ધોઈ, અગ ઉપર સૌભાગ્ય શલુગાર સજી
બે ધોળાં વસ્ત્ર પહેરવાં અને પ્રભાતમાં ભોજન
કર્યાની અગાઉ લક્ષ્મીજી સાથે ભગવાનની પૂજા
કરીને નમસ્કાર કરવા ૩ હે પૂર્ણ કામનાવાળા ! તમે
કોઈ પણ ભાતની ઈચ્છાવાળા નથી, કારણ કે, તમારી
પાસે જે ભોધએ તે સર્વ છે, તમને બીજા કોઈની
કંઈ પણ અપેક્ષા નથી, એવા તમને નમસ્કાર હો.
વળી મહા વિભૂતિના અને અણિમાદિકે સિદ્ધિઓના

† આ અધ્યાયમાં કસ્યપે શ્રીહરિને સંતુષ્ટ કરનાર
જે મત દિતિને કહ્યું હતું, તેજ મતનું લોકના કસ્યાણ
માટે વિસ્તારથી અહિં વર્ણન કરવામાં આવશે

નિવાસરૂપ તમને નમસ્કાર કરું છું ૪ હે ભગવાન !
તમે કૃપા, વૈભવ, તેજ, મહિમા, સામર્થ્ય તથા
બીજા સર્વ ઇશ્વરના ગુણોથી યથાર્થ રીતે સંપન્ન
છો, માટે તમે જ ભગવાન અને પ્રભુ છો. ૫ હે
વિષ્ણુની પત્નિ ! હે મહામાયા ! હે પરમેશ્વરના જેવાં
લક્ષણોથી સંપન્ન ! હે મહા ભાગ્યવતિ લક્ષ્મીજી !
તમને નમસ્કાર હો. ૬ એ મંત્ર બાણીને નમસ્કાર
કરવા. પછી ૭ મહા પ્રભાવવાળા, મહા વિભૂતિ-
ઓના પતિ એવા મહાપુરુષ ભગવાનને નમસ્કાર
કરું છું તથા મહા વિભૂતિઓની સાથે આપને
બલિદાન અર્પણ કરું છું ૮ આ મંત્રથી નિત્ય આહુ-
વાન, અર્ધ, પાદ, આચ્છન્ન, સ્નાન, વસ્ત્ર, ઉપવીત,
આભૂષણ, ચ દન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ તથા નૈવેદ્ય આદિ
પૂજેપચાર સાવધાનપણાથી યજમાને વિષ્ણુને અર્પણ
કરવો ૭ પછી ૯ નમો મગવતે મહાપુરુષાય મહા-
વિભૂતિપત્રયે સ્વાહા, ૧૦ મહા પુરુષ મહાવિભૂ-
તિઓના અધિપતિ એવા આપ ભગવાનને બલિ
અર્પણ થાઓ ૧૧ એ મંત્ર બાણીને બાકી રહેલા બલિ-
માથી અગ્નિમાખાર આહુતિઓ આપવી ૧૨ બે મનુ-
ષ્યને સર્વ સ પત્તિઓની ઈચ્છા હોય તો તેણે વરદાન
આપનારા તથા મનોરથ પૂરનારા એવા લક્ષ્મી અને
વિષ્ણુ, બન્નેની ભક્તિથી નિત્ય પૂજા કરવી. ૧૩
ભક્તિથી શુદ્ધ થયેલા મનવડે શ્રીહરિને પૃથ્વી ઉપર
પડી દડવત પ્રણામ કરી, દશ વાર મતનો જપ
કરીને નીચેના સ્તોત્રનો પાઠ કરવો ૧૦

તમે બન્ને (લક્ષ્મી નારાયણ) જગત્તના સ્વામી
અને જગતનું આદિ કારણ છો. તેમાં લક્ષ્મીજી સૂક્ષ્મ
પ્રકૃતિ તથા ટાળી ટળે નહિ એવી માયારૂપી શક્તિ
છે ૧૧ તે શક્તિના પરમ પુરુષ એવા તમે સાક્ષાત્
અધિપતિ છો તમે સર્વ યજ્ઞમૂર્તિરૂપ છો અને
લક્ષ્મીજી યજ્ઞની ભાવનારૂપ છે તેમ લક્ષ્મીજી ક્રિયા
મૂર્તિ છે અને તમે કૃણા ભોક્તા છો ૧૨ લક્ષ્મીજી
ગુણોની વ્યક્તિ છે અને તમે ગુણોને પ્રગટ કરનાર
છો તમે સર્વ દેહધારીઓના આત્મા છો અને
લક્ષ્મીજી શરીર, ઇન્દ્રિય અને અંત કરણ રૂપ છે.
ભગવાંત લક્ષ્મીજી પદાર્થોના અને પ્રાણીઓનાં નામ
તથા રૂપમય મૂર્તિ છે અને તમે નામરૂપના પ્રકાશક

તથા આધારરૂપ છે. ૧૩ હે ઉત્તમ કીર્તિ ! જે પ્રમાણે તમે બન્ને ત્રણ લોકને વર આપનાર તથા તેના પરમ ઇશ્વરરૂપ છે તે સત્યથી મારા મોટા મનોરથો સફળ થાયો. ૧૪ આ સ્તોત્રવડે વર આપનાર શ્રીનિવાસ ભગવાનની લક્ષ્મીજી સાથે સ્તુતિ કરી નૈવેદ્યાદિક ઉપાડી લઈ ભગવાનને આચમન કરાવવું. ૧૫ પછી ભક્તિથી શુદ્ધ થયેલા મનવડે સ્તોત્રથી ભગવાનની સ્તુતિ કરવી અને હોમતા બાકી રહેલા પદાર્થને સુધીને ફરીથી શ્રીહરિનું પૂજન કરવું. ૧૬ સ્ત્રીએ પરમ ભક્તિથી તથા ઇશ્વર બુદ્ધિથી અનેક જાતની પ્રિય વસ્તુઓવડે પતિની સેવા કરવી અને પતિએ પણ પોતે પ્રેમાળ થઈને સ્ત્રીની નાની મોટી સર્વ સેવાનો સ્વીકાર કરવો. ૧૭ સ્ત્રી અથવા પુરુષ એ બન્નેમાંથી જો એક પણ મત કરે, તો તેનું બન્નેને ફળ મળે છે સ્ત્રી રજસ્વલા હોવાથી વા બીજા કોઈ પણ કારણથી જો મત કરવાને યોગ્ય ન હોય તો પતિએ કરવું. ૧૮ આ વિષ્ણુનું મત કરનાર પુરુષે કોઈ પણ દિવસ મતનો ભગ કરવો નહિ અને મત કરનાર પુરુષે નિયમમા રહીને પ્રતિદિવસ પુષ્પની માળા, ચંદન, બલિદાન તથા આભૂષણોથી ભક્તિ પૂર્વક બ્રાહ્મણોની તથા પુત્રવતી અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓની પૂજા કરવી તથા ભગવાન એવા વિષ્ણુની પણ પૂજા કરવી. ૧૯ પૂજા કર્યા પછી ભગવાનને તેમના પોતાના સ્થાનમા પધરાવીને પછી તેમને ધરેલું નૈવેદ્ય મત કરનારાએ મનની શુદ્ધિ માટે તથા સર્વ કામનાની સિદ્ધિ માટે ખાવું. ૨૦ આ પ્રમાણે પૂજાની વિધિથી પતિમતા સ્ત્રીએ બાર માસ અથવા અધિક માસ હોય તો તેર મહિના એમ આખા વર્ષ સુધી મત કરવું અને કાર્તિક મહિનાની અમાવાસ્યાને દિવસે ઉપવાસ કરવો. ૨૧ બીજે દિવસે પ્રભાતમા પ્રાત કૃત્યને આટોપી લઈ, જલથી આચમન લઈ, પ્રથમની પેઠે શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરી પાંચેણુ સ્થાલિપાકની વિધિથી પતિને દૂધમા રાધેલા

ચરુની ઘી સાથે અગ્નિમાં બાર આહુતિઓ અર્પવી. ૨૨ પછી પ્રસન્ન થયેલા બ્રાહ્મણોએ આપેલા આશીર્વાદો માથા ઉપર ચઢાવીને ભક્તિથી પ્રણામ કરી, બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા લઈને લોજન કરવું. ૨૩ આચાર્યને આગળ રાખી બધાએ સાથે ઉભા રહી, વાણીને નિયમમા રાખી, સારી પ્રભા આપનાર તથા સૌભાગ્ય વધારનાર ચરુનો શેષ ભાગ સ્ત્રીને ખવરાવવો. ૨૪ કોઈ પણ પુરુષ વિષ્ણુના પુત્રવન મતને શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે કરીને આ લોકની ઇષ્ટ કામનાઓ મેળવે છે સ્ત્રી આ મત કરીને સૌભાગ્ય, લક્ષ્મી, પ્રભા, યશ તથા ઘર મેળવે છે. ૨૫ કન્યા આ મત કરી સર્વ લક્ષણસંપન્ન પતિ મેળવે છે, વિધવા આ મત કરીને પાપ રહિત થાય છે તથા સારી ગતિને પામે છે. જેના સત્તાન મરી જતાં હોય એવી સ્ત્રી આ મત કરીને પનોતી થાય છે, નિર્ધન સ્ત્રી ધનવાન થાય છે, ધનવતી છતાં ભાગ્યહીન સ્ત્રી ભાગ્યશાળી થાય છે, કુરૂપી સ્ત્રી આ મત કરવાથી ઉત્તમ રૂપને પામે છે, રોગી હોય તે રોગમાંથી મુક્ત થાય છે અને ઇન્દ્રિયોની સાથે હૃદયપુષ્ટ દેહને પામે છે શુભ કાર્યમાં આ આખ્યાનનો પાઠ કરે તો પિતૃઓને તથા દેવતાઓને અત્યંત તૃપ્તિ થાય છે. ૨૬-૨૭ હોમ પૂર્ણ થઈ રહ્યા પછી અગ્નિદેવ, લક્ષ્મીજી તથા શ્રીહરિ પ્રસન્ન થઈ યજમાનની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે. હે રાજન ! મરુતગણોનું પુણ્યકારક અને મોટું જીવનચરિત્ર તથા દિતિએ કરેલું મહા મત આ પ્રમાણે મે તમને કહી સંભળાવ્યું. ૨૮

તુષ્ઠાઃ પ્રયચ્છન્તિ સમસ્તકામાન્

દોમાવસાને કુતમુક્ ભીર્હરિશ્ચ ।

રાજન્ મહન્મરુતાં જન્મ પુણ્યં

વિતેવ્રતં ચામિહિતં મહત્ ॥ ૨૮ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे बृहद्वक्त्रे

एकोनविंशतीतमोऽध्याय

श्रीमद्देव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

सप्तमस्कंध.

सप्तमस्कंध.

सप्तमस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

નૃસિંહ ભગવાન ને હિરણ્યકશિપુ

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર
સપ્તમસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.†

હિરણ્યકશિપુને પ્રહ્લાદ પર આવેલો કોધ.

રાજોવાચ—સમઃ પ્રિય સુહૃદ્ભાન્ ભૂતાનાં ભગવાન્ સ્વયંમ્ ।

દ્વસ્યાર્યે કથ દૈત્યાનવધીર્વિવમો યથા ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું—હે શુકદેવજી ! ભગવાન પોતે સર્વ પ્રાણીઓને સમાન, પ્રિય ને મિત્ર જેવા છે છતાં વિષમ બુદ્ધિના મનુષ્યની માફક ઇન્દ્રને સારું દૈત્યોને તેમણે કેમ મારી નાખ્યા ? ૧ ભગવાન પોતે પરમાનંદ સ્વરૂપ અને શુભ રહિત છે, તેમને દેવતાઓની સાથે કંઈ કાર્ય ન હતું, તેમ અસુરોની સાથે કંઈ દ્રેષ પણ ન હતો, તેમ તેમની તરફથી તેમને ભય પણ ન હતો, ૨ છતાં પણ તેમણે અસુરોનો સ હાર કર્યો, તેથી ભગવાનના શુભો વિષે મને મોટો સંશય આવે છે, જે તમેજ દૂર કરવા યોગ્ય છે. ૩

શુકદેવજી જોડ્યા—હે મહારાજ ! આપે શ્રીહરિનું અદ્ભુત ચરિત્ર પૂછ્યું, તે ઠીક કર્યું, કારણ કે જેમ્ણ ભગવાનની ભક્તિ વધારનાર ભગવદ્ભક્ત પ્રહ્લાદનું માહાત્મ્ય આવેલું છે; ૪ તથા નારદાદિક ઋષિઓ જેમનાં પરમપુરુષ ચરિત્રને જાણ છે, તે શ્રીહરિની કથા હું વેદવ્યાસને નમસ્કાર કરીને તમને કહી સંભળાવીશ ૫ ભગવાન માયાથી પર છે અને નિર્જુલ છે. નિર્જુલ હોવાથી અજન્મા અને અજન્મા હોવાથી રાગ દ્રેષાદિકમ્ણ કારણભૂત જોવા દેહ અને ઇન્દ્રિયાદિકથી રહિત છે, છતાં પણ તે માયાના શુભોમા પ્રવેશ કરીને દેવ તથા અસુરો વચ્ચે આલતા મુદ્ધમાં મરનાર ને મારનારપણાને પ્રાપ્ત થાય છે ૬ તેમા તે શુભો જો ભગવાનના પેતાના હોય તો તો ભગવાન વિષે પ્રાકૃત મનુષ્યની જેઠે વિષમપણું ઘટે, પરંતુ સત્વ, રજ તથા તમ, જે ત્રણ શુભો આત્માના નથી, પરંતુ માયાના છે અને તે શુભોનો ઘટાડો અથવા વધારો એકજ વખતે થતો નથી, પરંતુ કાળને લઈને થાય છે ૭ બુદ્ધ બુદ્ધ કાળને અનુકૂળ રહેનાર ભગવાન સત્વશુભના વિવિધનો સમય હોય ત્યારે દેવતાઓને તથા ઋષિઓને બળે છે; અને રજેશુભ તથા તમેશુભના વિવિધનો સમય હોય ત્યારે યક્ષો તથા રાક્ષસોને બળે છે. ૮ અગ્નિ એક પ્રકારનો છે, તોપણ કાષ્ઠાદિકમ્ણ અનેક પ્રકારનો દેખાય છે જળ જેમ એક પ્રકારનું છે તોપણ બુદ્ધ બુદ્ધ રંજનાં પાત્રોમાં બુદ્ધ બુદ્ધ રંજનું દેખાય છે તેમજ આકાશ એક હોવા છતાં ઉપાધિને લઈ

† આ અધ્યાયમા હિરણ્યકશિપુને પ્રહ્લાદ સાથે જે વિશેષ યથા હતો, તે જો માહાત્મ્ય તાપને લીધે થયો હતો, જે કથા મહેનામા આવશે

અનેક પ્રકારનું દેખાય છે, તેમ ભગવાન એક રૂપ જ છે, તોપણ તે દેવ, અસુરો અને રાક્ષસો વગેરેમાં અનેક રૂપે જણાય છે દેવાદિકના દેહોથી જુદા જણાતા નથી પરંતુ વિવેકી લોકો સ્વભાવવાદ, કાળવાદ તથા કર્મવાદનો નિષેધ કરી કાર્યોના દેખાવો ઉપરથી અનુમાન બાધીને પોતાને વિષે રહેલા પરમાત્માને તેવા ગણે છે ૯ પરમેશ્વર જ્યારે જીવના ઉપભોગ માટે શરીરો ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા કરે છે, ત્યારે પોતાની માયાથી રજેશુભને જુદો ઉત્પન્ન કરે છે. તે જ્યારે અનેક જાતના શરીરોમાં વિહાર કરે છે, ત્યારે સત્વશુભને જુદો સરજે છે અને જ્યારે સહાર કરવાની ઇચ્છા કરે છે ત્યારે તમોજુભને જુદો ઉત્પન્ન કરે છે ૧૦ આમ છતાં પણ પરમાત્મા કાળ, પ્રધાન કે પુરુષ એમાંથી કોઈને પણ વશ થતા નથી, પરંતુ પ્રધાન અને પુરુષને નિમિત્ત કરીને અમોઘ કાર્ય કરનાર ભગવાન પોતે પ્રધાન અને પુરુષને સહાયક તરીકે આશ્રય આપે છે વર્તમાન કાળને પોતે ઉત્પન્ન કરે છે ને એ કાળ, હે રાજન્! જ્યારે સત્વશુભની વૃદ્ધિ હોય છે ત્યારે મહા કીર્તિવાળા અને દેવતાઓને પ્રિય એવા ભગવાન સત્વશુભી એવા દેવતાઓના સમૂહને વધારતા હોય એવા, રજેશુભ, તમોજુભવાળા ને દેવતાઓના શત્રુ અસુરોને સહાર કરતા હોય તેવા દેખાય છે ૧૧ હે રાજન્! પૂર્વે મહાયજ્ઞમાં પ્રશ્ન પૂછતા યુધિષ્ઠિર રાજાને દેવર્ષિ નારદે આ વિષય ઉપર એક ઇતિહાસ કહી સંભળાવ્યો હતો ૧૨ રાજસૂય નામે મહાયજ્ઞમાં ચેદિ દેશનો રાજા શિશુપાળ વાસુદેવમાં સાયુજ્ય ગતિને પામ્યો, તે અતિ આશ્ચર્યજનક વાત સાંભળીને પાડુના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા મનમાં વિસ્મય પામ્યા અને યજ્ઞમાં બેઠેલા દેવર્ષિ નારદને સર્વ મુનિઓ સાંભળતા આ પ્રમાણે પૂછ્યું ૧૩-૧૪

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું -હે નારદ! એકાંતિક ભક્તોને દુર્લભ એવી પરમતત્ત્વરૂપ વાસુદેવ ભગવાનની પ્રાપ્તિ શિશુપાળને થઈ એ અતિ આશ્ચર્ય થયું છે ૧૫ હે મુનિ! અમે તે સર્વ વાત જાણવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ. જ્યારે વેન રાજાને ભગવાનની નિદા કરવાથી બ્રાહ્મણોએ નરકમાં નાખ્યો હતો, ૧૬ ત્યારે પાપી

દમયોજનો પુત્ર તથા દુષ્ટ મતિવાળો દંતવક્ત્ર એ બન્ને બાધ્યાવસ્થાથીજ શ્રીકૃષ્ણની સામે મત્સર રાખતા હતા અને અપક્ષબાદિકથી રહિત એવા પરબ્રહ્મરૂપ વિષ્ણુની વાર વાર નિંદા કર્યા કરતા હતા, છતાં તેમની જીભમાં કેાદ નીકળ્યા નહિ તેમ તેઓ અઘતમ નરકમાં પણ પડ્યા નહિ ૧૭-૧૮ સર્વ લોકના દેખતા પરિશ્રમ વિના દુર્લભ સ્વરૂપવાળા ભગવાન વાસુદેવમાં મળી ગયા તેનું શું કારણ? ૧૯ મારી ખુદ્ધિ આમાં વાયુથી જેમ દીપની શિખા ડાલે તેની માફક ડગમગે છે, માટે એ અતિ અદ્ભુત વૃત્તાત્મમાં જે કંઈ કારણ હોય તે સર્વજ્ઞ એવા આપ મને કહો? ૨૦

શુકદેવજી બોલ્યા-દેવર્ષિ નારદ યુધિષ્ઠિર રાજાનું વચન સાંભળી પ્રસન્ન થયા અને સંભાસદના સાંભળતા તેમને સંબોધન કરીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૨૧

નારદ કહે છે-હે રાજન્! નિદા, સ્તુતિ, સત્કાર ને તિરસ્કારાદિકના ઉપયોગમાં આવતું આ શરીર, પ્રધાન ને પ્રકૃતિના અવિવેકથી કલ્પાયેલું છે ૨૨ હે રાજન્! દેહના અભિમાનથી પ્રાણીઓને જેમ હું તથા મારું એવી ખુદ્ધિ થાય છે તથા મારવાથી અને તીક્ષ્ણ શબ્દો કહેવાથી જેવી પીડા થાય છે તેવી પીડા ને એવી વિષમ ખુદ્ધિ ઇન્દ્રને થતી નથી ૨૩ જે દેહને લઈને આ અભિમાન થાય છે, તે દેહનો નાશ કરવાથી જેમ પ્રાણીઓને પોતાનો નાશ થયો જણાય છે, તેમ ઇન્દ્રને થતું નથી, કારણ કે તે એક અને સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ છે, તેથી તેમને અભિમાન નથી. વળી સર્વને શિક્ષા કરનાર એવા પરમેશ્વરને કયો પુરુષ મારવાને સમર્થ છે? ૨૪ ઇન્દ્ર કોઈની પણ નિંદા સાંભળી વિષમ-ખુદ્ધિ કરતા નથી, તેથી વૈર, શુદ્ધ ભક્તિ, ભય, સ્નેહ અથવા કામ, એ પાંચ ઉપાયોમાંથી ગમે તે એક ઉપાયવડે ઇન્દ્રવિષે મનને બેડવું, કે જેથી ઇન્દ્ર વિના બીજી કોઈ પણ વસ્તુ જોવામાં આવે નહિ. ૨૫ મનુષ્ય વૈરના અનુભવથી જેવો તહીન થાય છે તેવો ભક્તિયોગથી થતો નથી, આવો મારો મત છે. ૨૬ શાસ્ત્રમાં એક એવું દૃષ્ટાંત છે કે, ભમ-

રાએ તેના દરમા પૂરેલો કીડો, જેમ ક્રોધ અને ભયના યોગથી ભમરાનું સ્મરણ કરતાં ભમરારૂપ થઈ બચ છે, ૨૭ તેમ માયાવડે મનુષ્યાવતાર લેનાર ઈશ્વર એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ઉપર વૈર રાખવાથી, વાર-વાર તેમનું સ્મરણ રહેવાથી, શિશુપાળ વગેરે પાપ રહિત થઈ ભગવાનની ગતિને પામ્યા હતા ૨૮ જેમ ભક્તિથી ઈશ્વરમા મન રાખે, તેમ કામથી, દ્વેષથી, ભયથી અથવા તો સ્નેહથી ભગવાનમા મનને પરાવીને ઘણા લોકો પાપનો ત્યાગ કરી ભગવાનની ગતિને પામ્યા છે ૨૯ હે રાજન્ ! ગોપિકાઓ કામથી ભગવાનની ગતિને પામી હતી, ક સ ભયથી ભગવાનની ગતિને પામ્યો હતો, શિશુપાળ વગેરે રાજાઓ દ્વેષભાવથી ભગવાનની ગતિને પામ્યા હતા, વૃષ્ણિકુળના યાદવો સ બંધથી ભગવાનની ગતિને પામ્યા હતા, તમે સ્નેહથી ભગવાનની ગતિને પામ્યા છો અને અમે ભક્તિથી ભગવાનની ગતિને પામ્યા છીએ ૩૦ આમા પુરુષને પુરુષના ઉપર કામનો સ ભવ હોતો નથી, પરંતુ તે વિના બીજા પ્રકારોમાનો એક પ્રકાર પણ શ્રીહરિ વિષે વેન રાજાનો ન હતો તેને લીધે તે નરકમા પડ્યો હતો, માટે મનુષ્યે કોઈ પણ ઉપાયથી શ્રીકૃષ્ણ વિષે મનને બેડવું ૩૧ હે યુધિષ્ઠિર ! તમારા માસીના પુત્ર શિશુપાળ તથા દંતવક્ત્ર પહેલા ભગવાનના મુખ્ય પાર્શ્વો હતા, તે હમણા પ્રાણલુપ્ત શાપથી પોતાના સ્થાન ઉપરથી બ્રહ્મ થયા છે ૩૨

યુધિષ્ઠિર રાજા પૂછે છે-હે મહારાજ ! શ્રીહરિના દાસોનો પરાભવ કરનારો એવો તે કેવો શાપ હતો ? અને તે કેણે દીધો હતો ? ભગવાનના એકાતિક ભક્તોનો જન્મ થવો, એ વાત અસંભવિત જેવી જણાય છે. ૩૩ વૈકુંઠપુરના નિવાસીઓ પ્રાકૃત દેહ, ઇન્દ્રિયો તથા પ્રાણ વિનાના હોય છે તેઓને પ્રાકૃત દેહનો સંબંધ થવારૂપી આધ્યાત્મથી બંધાયેલું એ ચરિત્ર મને કહે ૩૪

નારદ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! એક વખતે પ્રજાના પુત્ર સનહન વગેરે ત્રણ ભુવનમા ફરતા ફરતા દૈવે આથી વિષ્ણુલોકમા ગયા. ૩૫ સનકાદિક કુમારો મરિચિ આદિ ઋષિઓથી પ્રથમ ઉત્પન્ન થયા હતા,

તોપણ તે પાંચ છ વર્ષના બાળક જેવડા દેખાતા હતા અને નમ રહેતા હતા, તેથી તેઓને બાળક બાળીને દ્વારપાળોએ અદર જતા અટકાવ્યા ૩૬ એટલે સનકાદિક કુમારોએ ક્રોધાયમાન થઈ તેઓને નીચે પ્રમાણે શાપ દીધો કે, ' તમે બન્ને રબેગુણ તથા તમોગુણથી રહિત એવા શ્રીહરિના ચરણકમળમા વાસ કરવાને યોગ્ય નથી, માટે તમે બન્ને મૂઢ ભુદ્ધિવાળા મહા પાપથી ભરેલી અસુર ભતિમા અવતાર લ્યો ૩૭ આ પ્રમાણે શાપ થવાથી તે બન્ને જણાઓ વૈકુંઠલોકમાથી નીચે પડતા હતા, તે વેળા દયાળુ એવા તે કુમારોએ ફરીને તે બન્ને દ્વારપાળોને કહ્યું કે, ' તમે ત્રણ જન્મ લીધા પછી, પાછા આ લોકમા આવશો ' ૩૮ આ પ્રમાણે શાપ થયા પછી, દૈત્ય તથા દાનવોથી વદાતા તે પાર્શ્વો દિતિના પુત્રરૂપે અવતર્યા તેમા હિરણ્યકશિપુ વડો અને હિરણ્યાક્ષ નાનો ભાઈ હતો ૩૯ શ્રીહરિએ નૃસિંહાવતાર ધારણ કરીને હિરણ્યકશિપુનો નાશ કર્યો અને પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરતી વેળા વરાહનું શરીર ધારણ કરીને હિરણ્યાક્ષનો નાશ કર્યો હતો. ૪૦ હિરણ્યકશિપુ, ભગવાન જેને પ્રિય હતા એવા પ્રહ્લાદને મારવાની ઇચ્છાથી તેનો નાશ કરવા માટે તેને અનેક ભતના દુ ખો આપવા લાગ્યો. ૪૧ સર્વ પ્રણીઓના અત્મારૂપ, શાત, સર્વત્ર પ્રસાર પને બેનાર અને ભગવાનના તેજથી રક્ષાયેલા પ્રહ્લાદને મારવાના ઉદ્યોગ કર્યા, પરંતુ તે ઉદ્યોગથી પ્રહ્લાદને મારી શક્યો નહિ ૪૨ પછી તે બન્ને જણ વિશ્રવા ઋષિની સ્ત્રી કેશિનીને વિષે રાવણ તથા કુંભકર્ણ નામના બે રાક્ષસો થઈ જન્મ્યા અને તેઓ સર્વ લોકોને સતાપવા લાગ્યા ૪૩ તે સમયે પણ ભગવાને રામાવતાર ધારણ કરીને તેઓને શાપમાંથી મુક્ત કરવા માટે તેઓનો નાશ કર્યો હતો. હે રાજન્ ! રામચંદ્રના પરાક્રમને તમે માકુંડેયના મુખથી સાબળશો. ૪૪ તે પછી તે બન્ને જણ તમારી માસીના પુત્રરૂપે ક્ષત્રિય ભતિમાં અવતર્યા હતા. તે હમણા શ્રીકૃષ્ણના ચક્રથી પાપરહિત થઈ શાપમાંથી મુક્ત થયા છે. ૪૫ આ પ્રમાણે વૈરના અનુબંધથી તીવ્ર એવા ધ્યાનથી ભગવાનના સ્વરૂ-

પને પાત્રી તેમના ધામના પાષંદો થઈ ફરી તેઓ શ્રીહરિની પાસે રહ્યા છે ૪૧

બુધિધિરે પૂછ્યું-હે ભગવન્ ! હિરણ્યકશિ પુને મહાત્મા એવા પોતાના પ્રિય પુત્ર ઉપર કેમ ક્રોધ થયો ? તથા પ્રહ્લાદને ભગવાન ઉપર ચિત્તની એકાગ્રતા કયા કારણથી થઈ તે મને કહો ? ૪૭

વિદ્વેષો દયિને પુત્રે કથમાર્ત્તિન્મહાત્મના ।
હૃદિ મે ભગવન્ યેન પ્રહ્લાદસ્યાઘ્યુતાત્મતા ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे
प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ જો . †

હિરણ્યકશિપુનો ભત્રિજાઓને બોધ.

નારદ ઉવાચ

જ્ઞાતયેવં વિનિદને હરિણા ક્રોડમૂર્તિના ।

હિરણ્યકશિપુ રાજન્ પર્યતપ્યદ્રુષા શુચા ॥૧॥

નારદ કહે છે-હે રાજન્ ! વરાહમૂર્તિ ભગવાને હિરણ્યાક્ષનો નાશ કર્યો તેથી હિરણ્યકશિપુ રોષ ને શોકથી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. ૧ વળી ક્રોધથી વ્યાસ થઈ ઓછને દબાવી કોપાગ્નિથી ભરેલી આખે આકાશને જોવા લાગ્યો. ૨ ભય કર દાઢોવડે ને ભય-કર આંખો અને બ્રુકુટીવડે આ વખતે તેનું મુખ જોઈ શકાય તેવું ન હતું હિરણ્યકશિપુએ ક્રોધથી સભા વચ્ચે ત્રિશૂળ ઉગામી દાનવોને કહ્યું કે, ૩ અરેરે દાનવો તથા દૈત્યો એવા હે ત્યક્ષ ! હે શબર ! હે વિપ્રચિત્તિ ! અને હે પુલોમા ! મારું કહેવું તમે સાંભળો અને પછી તે પ્રમાણે કરો, વિવ્રબ કરો નહિ. ૪-૫ વિષ્ણુ સર્વને સમાન છે, તોપણ મારા ક્ષુદ્ર શત્રુઓએ હરિની સેવા કરીને તેમને હાથે મારા ભાઈનો નાશ કરાવ્યો છે, ૬ માટે પોતાની સમાન બુદ્ધિનો ત્યાગ કરનાર, તેજસ્વી છતાં માયાવડે વરાહનું રૂપ ધારણ કરનાર, ભજનારાને ભજનાર અને બાળકની પેઠે અસ્થિર સ્વભાવવાળાએ વિષ્ણુનું

મસ્તક મારા ત્રિશૂળવડે કાપી નાખી, તેના રૂધિરથી મારો ભાઈ કે જેને રૂધિર પ્રિય હતું તેને તૃપ્ત કરીને પછી શોકમાથી હું મુક્ત થઈશ ૭-૮ વળી કપટી તથા અહિત કરનારો વિષ્ણુ જેનો પ્રાણ છે એવા દેવતાઓ પણ પછી નાશ પામશે, ૯ માટે પ્રથમ પ્રાણભ્રુ તથા ક્ષત્રિયો જેમા વધી પડ્યા છે એવી પૃથ્વી ઉપર તમે જાઓ અને તપશ્ચર્યા કરનાર, યજ્ઞ કરનાર, સ્વાધ્યાય કરનાર, વ્રત કરનાર તથા દાતા લોકોનો નાશ કરો, ૧૦ કારણ કે પ્રાણભ્રુની ક્રિયા એ યજ્ઞમૂર્તિ તથા ધર્મરૂપ ભગવાન વિષ્ણુનું મૂળ છે અને તે દેવતા, ઋષિ, પિતૃઓ, ભૂતો અને ધર્મના મુખ્ય આશ્રય રૂપ છે. ૧૧ વળી પ્રાણભ્રુ, ગાયો, વેદો, વર્ણ, આશ્રમ અને વેદક્રિયાઓ હોય તે દેશમા જાઓ, તેમને બાળી દો ને યજ્ઞમા ઉપયોગી વૃક્ષોને કાપી નાખો ૧૨

નારદ કહે છે-પોતાના રાજાની આજ્ઞાને માથે ચડાવી, જેમને લોકોના સહાર કરવો બહુ પ્રિય હતો એવા દૈત્યો પ્રજાઓનો સહાર કરવાને ગયા. ૧૩ તેઓએ શહેર, ગામ, ઉદ્યાન, ખેતર, વાડીઓ, આશ્રમો, બાણો, ખેડુતના ગામડા, રાજધાનીઓ તથા આહિર લોકોના સ્થાનોને બાળવા માડ્યા. ૧૪ કેટલાક દૈત્યોએ કોદાળીઓથી સેતુઓને, કિલ્લાઓને તથા દરવાજાઓને તોડી નાખ્યા, કેટલાએક દૈત્યોએ હાથમા પરશુ લઈને લોકોની આજીવિકા પુરી પાડનારા ઉત્તમ વૃક્ષોને કાપવા માડ્યા અને કેટલાએક દૈત્યોએ હાથમા બળતા ઉભાડીયા લઈને પ્રજાઓના ઘરોને બાળવા માડ્યા ૧૫ હિરણ્યકશિપુના અનુચરો આ રીતે લોકોને દુઃખી કરવા લાગ્યા એટલે દેવતાઓ, સ્વર્ગ લોકોનો ત્યાગ કરીને ક્રોધ જાણે નહિ તેમ છુપી રીતે પૃથ્વી ઉપર ફરવા લાગ્યા ૧૬ પછી દુઃખી થયેલા હિરણ્યકશિપુએ પોતાના મરી ગયેલા ભાઈને દાઢાજલી આપી તથા પ્રેતશ્રાદ્ધ વગેરે ક્રિયાઓ કરીને, શકુનિ, શબર, ધૃષ્ટ, ભૂત, સંતાપન, વૃક્ષ, કાળનાભ, મહાનાભ, હરીશંખશ્રુ અને દિત્યને શાત કર્યા ૧૭-૧૮ હે રાજન્ ! તે ઉપરાંત દેશ તથા કાળને બાળનાર હિરણ્યકશિપુ, તેની માતા રુષાભાનુને તથા પોતાની માતા દિતિને

† આ અધ્યાયમા હિરણ્યકશિપુએ વિષ્ણુ ઉપર રોષ દોષથી દાનવો દ્વારા લોકોનો નાશ કરાવીને વિષ્ણુએ મારી નાખેલા પોતાના ભાઈ હિરણ્યાક્ષના પુત્રોને તથા બીજા દૈત્ય દાનવોને ઇતિહાસોના દશાંશો આપીને શાત કર્યાની કથા કહેવાયે

પણ મધુર શબ્દો કહી શાત કરવા આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. ૧૬

હિરણ્યકશિપુ કહે છે-હે માતા ! હિરણ્યાક્ષ વીર હતો, તેનો તમારે શોક કરવો નહિ, કારણ કે શૂરાઓની અને શત્રુઓની સામે નાશ થાય તે વખાણવા યોગ્ય છે તથા વીર પુરુષોને તે પસંદ પડે છે ૨૦ હે માતા ! પ્રાણીઓ, પૂર્વજન્મનાં કર્મોથી એકઠા મળે છે તથા પોતાના કર્મોથી પાછા વિખુટાં પડે છે તેઓ આ સંસારમા પરબમા પાણી પીવા માટે જેમ મનુષ્યો એકઠા થાય તેમ એકઠા થાય છે ૨૧ વસ્તુતાએ દેહને માટે શોક કરવો એ બ્યર્થ છે, કારણ કે આત્મા દેહાદિકથી જુદો છે તે મરતો નથી, ઓછો થતો નથી, શુદ્ધ છે, સર્વત્ર વ્યાપક તથા સર્વજ્ઞ છે, માટે તે મરી ગયો છે, દુર્બળ છે, મલિન છે, વિયોગી છે, અજ્ઞાની છે, એમ માનીને તેનો કહી શોક કરવો નહિ આત્મા પોતાની ભૂલ-વડે પોતાના લિંગ શરીરમાં મિથ્યા અભિમાન રાખે છે, તેથી તે ઉંચા નીચા દેહાદિકને ધારણ કરે છે ૨૨ પાણીના હાલવાથી જેમ તેમા પ્રતિબિંબ રૂપે પડેલાં વૃક્ષો હાલતાં હોય તેવા દેખાય છે, તેમ લિંગ શરીરના મુખ દુઃખાદિક ધર્મો પણ આત્મા વિષે હોય એમ દેખાય છે ફેરકુદરી ફરનારાની ચોતરફ ફરતી આખવડે જેમ પૃથ્વી ફરતી હોય એવી દેખાય છે, તેમ શુભોને લીધે લિંગ શરીર પણ ફર્યા કરે છે, તેથી આત્મા પૂર્ણ છતાં ફરતો હોય (જન્મ મરણ પામતો હોય) એવો દેખાય છે ૨૩ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મન શુભોથી જ્યારે ભમવા માડે છે ત્યારે પરિપૂર્ણ એવો આત્મા મનના સમાન થઈ જાય છે હે કલ્યાણિ ! આત્માને લિંગ શરીરનો સંબંધ નથી, તોપણ બધે તેનો સંબંધ થયો હોય તેમ સૂક્ષ્મ શરીરના ધર્મો આત્મામા જોવામા આવે છે ૨૪ આત્માને વિષે ' હું દેહ છું ' એવી જે ભાવના કરવી, એ પોતાના સ્વરૂપનું ઉલટાપણું છે તથા પ્રિય વસ્તુનો વિયોગ, અપ્રિય વસ્તુનો લાભ, કર્મ, અનેક ગર્ભોમાં પ્રવેશ, જન્મ, વિનાશ, અનેક જાતનો શોક, અવિવેક, ચિંતા તથા સ્વરૂપનું વિસરી જવું, એ સર્વ દેહલ્ભિમાનથી થાય છે. ૨૫-૨૬ શોકના કારણ

વિના વૃથા શોક કરે છે, તે વિષયમા ચમરાબ તથા શબના સંબંધીઓના સંવાદરૂપ એક પ્રાચીન ઇતિહાસ કહેવામા આવે છે તે સાબળો. ૨૭ ઉશીનર નામના દેશમાં મુચ્ચ નામનો એક પ્રખ્યાત રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને યુદ્ધમા શત્રુઓએ મારી નાખ્યો અને તેના સગા સંબંધીઓ તેની ચારે તરફ બેસીને તેની સેવા કરવા લાગ્યા ૨૮ યુદ્ધમાં તે રાજાનું રત્નજડિત કવચ કપાઈ પડ્યું, આભૂષણો તથા માળા શરીર ઉપરથી ખસી ગયાં અને હૃદય બાણથી વિધાઈ ગયું હતું, તેથી તે લોહીલુહાણ થઈને પૃથ્વી ઉપર પડ્યો હતો. ૨૯ તેના કેશ વીખરાઈ ગયા હતા, આંખો પુટી ગઈ હતી, તેણે કોંઈથી ઓછને ડસ્યા હતા, મુખ ધૂળથી ભરાઈ ગયું હતું અને રણ ઉપર હાથ ને હથિયારો કપાઈ પડેલા હતા ૩૦ દૈવે એવી દશામા લાવી મૂકેલા પોતાના સ્વામી ઉશીનર દેશના રાજાને જોઈ તેની પટરાણીઓ દુઃખી થઈને હે નાથ ! અમે હણાયેલી છીએ, એ પ્રમાણે વારવાર છાતી કુટતી રાજાના ચરણની પાસે પડી ૩૧ પછી આસુઓથી પતિના ચરણને ભીંજવવા લાગી અને માથાના કેશ તથા શેષકૂલ વગેરે જેનાં આભૂષણો સરી ગયા હતા એવી તે સ્ત્રીઓ કરુણા-જનક રુદન કરીને મનુષ્યોના મનમા શોક ઉપજાવે એવા વિલાપ કરવા લાગી ૩૨ અરેરે હે પ્રભો ! નિદ્ય વિધાતાએ હમણા આપને અમારી દષ્ટિ આગળથી અદશ્ય કરી મૂક્યા છે જેમણે પૂર્વે તમને ઉશીનર દેશના લોકોને આજીવિકા આપનારા કર્યા હતા, તેમણે હમણા તેઓના શોકને વધારનાર કર્યા છે ૩૩ હે મહીપતિ ! કૃતજ્ઞ અને અમારા અત્યંત સ્નેહી એવા તમારા વિના અમે કેવી રીતે જીવી શકીશું ? હે વીર ! તમારા ચરણની સેવા કરનારી દાસીઓને જ્યાં આગળ તમે જતા હો તે સ્થાને આવવા માટે આજ્ઞા કરો. ૩૪ આ પ્રમાણે રાણીઓ મરી ગયેલા પતિને લઈને વિલાપ કરતી હતી અને તેને બાળી દેવા માટે ઇચ્છતી ન હતી, એટલામા સૂર્યનારાયણ અસ્ત થયા. ૩૫ પછી ત્યાં આગળ મરી ગયેલા રાજાના સંબંધીઓનું રહતું સાબળીને ચમરાબ પોતે બાળકનું રૂપ લઈને આવ્યા અને

વિલાપ કરતા લોકોને કહેવા લાગ્યા કે, ૩૧ અરેરે!! આ મનુષ્યો અવસ્થામાં મારાથી મોટા છે અને જગતમાં થતા જન્મ મરણાદિકની રીતિને બાલુનાર છે, તોપણ તેઓને મહા મોહ થયેલો છે. મનુષ્ય જ્યાંથી આવ્યો ત્યાં આગળ જાય છે અને પોતે પણ તેના સમાન મરણુ ધર્મવાળો છે, છતાં પણ મનુષ્યો પ્રાણીઓનો વૃથા શોક કરે છે. ૩૭ અરેરે!! તમારા કરતા તો અમે વધારે ભાગ્યશાળી છીએ, કારણ કે માતાપિતાએ અમારો ત્યાગ કર્યો છે અને અમે બાળક છીએ, તોપણ તેમનો શોક કરતા નથી વળી અમે બળ વિનાના છીએ, તોપણ હિંસક પ્રાણીઓ અમને ખાઈ જતા નથી, કારણ કે જે ગર્ભમાં રક્ષા કરે છે, તે જ સર્વત્ર રક્ષા કરનાર છે ૩૮ હું સ્ત્રીઓ! અવિનાશી ઇશ્વર પોતાની ઇચ્છાથી આ જગતને સર્જે છે, તેની રક્ષા કરે છે તથા પ્રલય કરે છે. ઇશ્વરનું આ સ્થાવરજગમાત્મક જગત એક રમકડું છે અને તે, જગતનો સંહાર કરવામાં સમર્થ છે ૩૯ રસ્તે પડેલું છતાં પણ ઇશ્વરે રક્ષેલું હોય, તો તે જીવતું રહે છે અને ઘરમાં રક્ષણ ક્યાં છતાં પણ ઇશ્વરે નાશ કરેલું હોય તો તે નાશ પામે છે વનમાં નાખી દીધેલો હોય અને ધણી વિનાનો હોય તોપણ તેના ઉપર ઇશ્વરની કૃપાદૃષ્ટિ હોય તો તે જીવતો રહે છે અને ઘરમાં રક્ષા કરીને રાખેલો હોય તોપણ ઇશ્વરથી તેનો નાશ થવો સંભવ્યો હોય તો તે જીવતો નથી ૪૦ આ જન્મમરણાદિક દેહાદિકને થાય છે, આત્માને થતા નથી, કારણ કે સર્વ પ્રાણીઓ પોતાના લિંગ શરીરે કરેલા કર્મોવડે સમય ઉપર જન્મે છે તથા મરે છે આત્મા જે કે તે જન્મમરણવાળા દેહમાં રહેલો છે, તથાપિ તે દેહાદિકના ધર્મોથી બંધાતો નથી, કારણ કે, દેહના ધર્મોથી તે ભિન્ન છે. ૪૧ પુરુષને આ શરીર કેવળ અવિવેકને લીધે આત્મારૂપે જણાય છે. પરંતુ વસ્તુતાએ જોતા તો દ્રષ્ટા આત્માથી પાર્થિવ ધરની પેઠે તે જુદું જોવામાં આવે છે પાણીના પરમાણુઓથી બનેલા પરપોટાની માફક પૃથ્વીના પરમાણુઓમાંથી બનેલા ઘટાદિકની માફક અને સુવર્ણના પરમાણુઓમાંથી બનેલાં કુડલાદિકની માફક, તે ત્રણે

બતના પરમાણુઓમાંથી થયેલું શરીર કાળે કરીને નાશ પામે છે, પરંતુ આત્મા કદી નાશ પામતો નથી. ૪૨ વળી અગ્નિ જેમ કાંઠામાં રક્ષા છતાં દાહક અને પ્રકાશક ધર્મોવડે કાંઠથી જુદો જણાય છે, અને વાયુ જેમ દેહમાં રક્ષા છતાં મુખ અને નાસિકાદ્વારા ભિન્ન ભિન્ન જોવામાં આવે છે તેમ આત્મા દેહમાં રહેલો છે, તોપણ દેહથી બહુજ જુદો છે. વળી આકાશ જેમ સર્વમાં રહેલું છે છતાં કોઈમાં બંધાયું રહેલું નથી, અર્થાત્ અલિપ્ત છે તેમ આત્મા દેહ અને ઇન્દ્રિયાદિમાં રહેલો હોવા છતાં દેહાદિકથી જુદો છે, માટે દેહ ને ઇન્દ્રિયાદિકના જન્મ મરણાદિકથી તે જન્મ મરણના ધર્મને પામતો નથી. ૪૩ હું મૂઠ લોકો! જેનો તમે શોક કરો છો તે આ સુચર અહિં સુતો છે, તો શા માટે તમે કલ્પાંત કરો છો? કદાપિ તે આટલા વખત સુધી સાંભળતો હતો અને તેનો ઉત્તર આપતો હતો, પરંતુ હમણાં તે સાંભળતો નથી અને ઉત્તર આપતો નથી, માટે અમે તેને મરી ગયેલો ધારીને શોક કરીએ છીએ, એમ માનતા હો તોપણ તમારે શોક કરવો યોગ્ય નથી, કારણ કે, આ શરીરમાં જે સાંભળનારો તથા બોલનારો છે, તે તો કોઈ દિવસ જોવામાં આવતો જ નથી. ૪૪ શરીરમાં પ્રાણ મુખ્ય તથા મોટો ગણાય છે, તોપણ તે શ્રોતા તથા વક્તા ગણાતો નથી, પરંતુ દેહ ઇન્દ્રિયોથી ભિન્ન ઇન્દ્રિયાદિકમાં પ્રકાશ કરનાર પદાર્થોના દ્રષ્ટા જે આત્મા છે, તે સાંભળનારો તથા ઉત્તર આપનારો ગણાય છે અને તે પ્રાણ તથા દેહથી જુદો છે ૪૫ આત્મા દેહાદિકથી ભિન્ન છે, છતાં પાંચ ભૂતો, ઇન્દ્રિયો તથા મનને લીધે ઉત્પન્ન થનારા નાના મોટા દેહોને ‘હું’ ‘હું’ એમ માની લે છે જ્યારે વિવેક થાય છે ત્યારે મિથ્યા જ્ઞાનનો નાશ થાય છે. ૪૬ આત્માને જ્યાં સુધી લિંગ શરીરનું અભિમાન રહે ત્યાં સુધી તેને કર્મો બંધનકારક થાય છે. શરીરના ધર્મો આત્મામાં જણાય છે અને કલેશ થાય છે, પરંતુ લિંગ દેહનું અભિમાન મટી ગયા પછી કદી તેમ થતું નથી. કારણ કે વિષયાદિક, માયાને લીધે છે, વસ્તુતાએ કંઈ પણ નથી ૪૭ મુખ-હું બાહ્યને સત્ય જણાવા

તથા કહેવાં એ જોડો બ્રમ છે, કારણ કે જેમ મનો-
રથ ને સ્વપ્ન મિથ્યા છે, તેમ ધ્વિયજન્ય વિષયો
પણ અસત્ય છે; ૪૦ માટે વિવેકી પુરુષો આત્માને
નિત્ય અને દેહને અનિત્ય માની તેનો કદી પણ શોક
કરતા નથી. તમે કહેશો કે, ઉપદેશ કરનાર જ્ઞાનીઓ
પણ શોક કરે છે, તે બાલુપુ કે તેઓને દંડ જ્ઞાન
નથી તેઓ પોતાનો સ્વભાવ ફેરવી શકતા નથી.
૪૧ પ્રાણીઓના નાશકર્તારૂપે ઈશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલો
કોઈ એક પારથી વનમા બુદ્ધે બુદ્ધે ઠેકાણે બાળ
ખાધરીને ષડ્ધીઓને લોભાવતો પોતાનું કાર્ય કરતો
હતો, ૪૨ એટલામા એક કુલિગ પક્ષીનું બેડું તેના
બેબામા અન્યુ. તે બંનેમાથી પારથીએ એકાએક
કુલિગીને લોભાવી ૪૩ કુલિગી કાળના ઝપાટામા
આવી બપોથી બાળની દોરીમા બધાઈઘઈ કુલિગ
પોતાની સ્ત્રીને દુખમા પડેલી બેઈ અત્ય ત ખિન્ન
થયો. ૪૪ પોતે તેને બાળમાથી છુટી કરવાને અસ-
મર્થ હતો, તેથી સ્ત્રી ઉપરના સ્નેહને લીધે વિલાપ
કરવા લાગ્યો કે, અરેરે! મારો શોક કરતી તથા
હયા કરવા ચોગ્ય એવી મારી સ્ત્રીને હરી જઇને હું
દેવ! તું એનું શુ કરશે? ૪૫ હવે સ્ત્રી, સ્ત્રી સંહિત
બેઈ પડેલા દુઃખી જીવતરવાળા મારા અર્ધ દેહનું
અરે હવે શું પ્રયોજવ છે? દેવ મને પણ બલે
લઈ જાવ. ૪૬ હું, જેમને પાળો પણ આવી નથી
એવા અને માતાવિનાનાં જન્મ્યાનું કેવી રીતે પોષણ
અને સમાધાન કરીશ? મહાભાગ્યવાળા મારા જન્મ્યા
મજામા તેમની માતાની સહ બેતા હશે. ૪૭ આ
પ્રમાણે સ્ત્રીના વિયોગથી આતુર થઈ વિલાપ કરતો
અને જેના નેત્રમાંથી અશ્રુઓ પડતા હતા એવા
કુલિગપક્ષીને પણ પાસે છુપાઈ રહેલા અને કાળે
મેલેલા પારથીએ બાલુ મારી વિધી નાખ્યો. ૪૮
આ પ્રમાણે અજ્ઞાની એવા તમે પોતાના નાશને
બાલુતા નથી, તેથી સ્નેહ વર્ષ સુધી શોક કર્યા કરશો,
લોપણ તમારા સમને મળી શકવાના નથી. ૪૯

હિરણ્યકશિપુ કહે છે-આ પ્રમાણે બાળક
મોહિતો હતો તે સાંભળીને રાજાના સર્વ સંબંધીઓ
મનમાં વિસ્મય પામીને કહેવા લાગ્યા કે, આ જગત
અનિત્ય હોઈ સ્વપ્નની માફક ઉત્પન્ન થયેલું છે. ૫૦

આટલી વાત કહીને યમરાજ અદ્યથ થયા. પછી
સગા સંબંધીઓએ મુચક રાજાની પરલોક સંબંધી
જે ક્રિયાઓ કરવાની હતી તે કરી, ૫૦ માટે તમે
બીજાનો કે પોતાનો શોક કરો નહિ. આ પોતાનો
છે, આ પારકો છે એવા દુરામહરૂપી અજ્ઞાન વિના
દેહધારીઓને પોતાનો કોણ છે? તેમ પારકો પણ
કોણ છે? તેમ પોતે કોણ છે? અને પર પણ કોણ
છે? અર્થાત્ કોઈ નહિ-સર્વ બ્રહ્મમય છે. ૫૧ આ
પ્રમાણે પુત્રની વહુ સાથે દિતિએ દૈત્ય રાજા હિરણ્ય-
કશિપુની વાત સાંભળીને તરતજ પુત્ર શોકને તણ
લીધો અને પરમેશ્વરમા ચિત્તને બેડ્યું. ૫૨

इति दैत्यपतेर्वाक्यं दितिराकर्ण्य सन्तुषा ।

पुत्रशोकं क्षणाव्यक्त्वा तत्वे चित्तमधारयत् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कન્ધे
द्वितीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૩ નો.*

હિરણ્યકશિપુને મળેલો વર.

નારદ ઉવાચ

हिरण्यकशिपू राजजनेवमञ्जराग्रम् ।

मातृमातृમप्रतिहृदमेकराज व्यक्तित्व ॥ ૧ ॥

નારદજી કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર રાજા! પછી હિર-
ણ્યકશિપુએ પોતાના દેહને અન્નર, અમર, અણત,
શત્રુરહિત તથા અકર્તી રાજા કરવાની ઇચ્છા કરી.
૧ એ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને તેણે મહાશયજની મુક્તર્થ
ઉંચા હાથ રાખી આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ કરી અને પમના
અગુઠાથી પૃથ્વી ઉપર ઉભા રહી બહુજ કઠિન તપ-
શ્રયા કરવા માડી ૨ આ વેળા પ્રલયકાળનો સૂર્ય
જેમ કિરણોથી શોભે તેમ તે પીળી જટાથી ચોમળા
લાગ્યો આવી રીતે હિરણ્યકશિપુ તપશ્રયા કરવા
લાગ્યો તે વખતે દેવતાઓ, જેઓ તેના ભયથી
પૃથ્વી ઉપર ફરતા હતા, તેઓ પોતાના સ્થાનેમં
પાછા ગયા. ૩ તપ કરતા દૈત્યના મસ્તકમાંથી ધુમ-
કવાળો તપમય અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો, અને તે આડો,

* આ અધ્યાયમા અસા હિરણ્યકશિપુની તપશ્રયાથી
જગતને તપી ગયેલું બેઈને બહુ આશ્ચર્ય પામ્યા. હિરણ્ય-
કશિપુએ સ્તુતિ કરી અને અસાએ તેને વરદાન આપ્યું,
એ કયા કહેવાશે

ઉભો, ઉંચે ને નીચે એમ ચારે તરફ ફેલાઈ ત્રણે લોકને તપાવવા લાગ્યો. ૪ તેનાથી નદીઓ ને સમુદ્રો ક્ષોભ પામ્યા, દ્વીપ તથા પર્વતો સાથે પૃથ્વી ચલાયમાન થઈ, આકાશમાથી ગ્રહ-અને તારાઓ ખરવા લાગ્યા, અને દશે દિશાઓ બળવા માડી. ૫ દેવતાઓ તે અગ્નિથી તપી જઈ સ્વર્ગ લોકનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મ લોકમાં ગયા અને બ્રહ્માને વિનંતિ કરી કે, હે દેવદેવ ! હે જગત્પતે ! ૬ અમે દૈત્યના રાજા હિરણ્યકશિપુના તપથી બહુ જ તપી ગયા છીએ, તેથી સ્વર્ગમાં રહી શકતા નથી માટે હે મહારાજ ! જો આપની ઈચ્છા હોય તો આ તમારી પૂજા કરનાર લોકો જ્યાં સુધી નાશ પામ્યા નથી, ત્યાં સુધીમાં તમે તેનો નાશ કરો. ૭ તે મહા ભય કર તપશ્ચર્યા કરે છે અને તેના મનનો સંકલ્પ તમારા બળવામાં નથી, એમ અમે ધારીએ છીએ ૮ હે પ્રભાપતિ ! સ્થાવર જ ગ-માત્મક જગતને તપથી તથા યોગાભ્યાસથી સરળ-ને સર્વ લોકોના કરતા શ્રેષ્ઠ એવા તમે સત્યલોકમાં બેઠા છો. ૯ તે પ્રમાણે હું પણ તપશ્ચર્યા અને યોગ સમાધિને વધારીને મારા કાર્યને સિદ્ધ કરવા મથુ છું આયુષ્ય જો કે અદ્ય છે અને દેહ પડી જવાનો ભય છે, તોપણ કાળ અને આત્મા અવિનાશી છે, માટે ઘણા અવતારોથી કાર્યને સિદ્ધ કરું છું ૧૦ મારી શક્તિથી હું દેવતાઓમાથી દૈત્યો અને દૈત્યોમાથી દેવતાઓ તથા પુણ્યનુ પાપ અને પાપનુ પુણ્ય, એમ જગતને પણ ઉલટસુલટ કરી નાખીશ કલ્પને અતે કાળથી નાશ પામનાર ધ્રુવાદિકના સ્થાનનું શું પ્રયોજન છે ? બ્રહ્માનું પદ મારે તો સપાદન કરવું છે. ૧૧ આ પ્રમાણે તમારી પદવી લેવાનો તેનો નિશ્ચય અમારા સાબળવામાં આવ્યો છે અને તેટલા માટે તે આ તપશ્ચર્યા કરે છે, માટે હે ત્રિલુ વનેશ્વર ! આપને જે ઉપાય કરવો હોય તે કરો ૧૨ હે જગતના પતિ ! તમારુ પરમેષ્ઠી સ બધી આ-સન બ્રાહ્મણોની ને ગાયોની ઉત્પત્તિ માટે, કલ્યાણ માટે, ઐશ્વર્ય માટે, જગતના ક્ષેમ માટે અને વિજય માટે છે ૧૩

હે રાજન્ ! દેવતાઓએ ભગવાન બ્રહ્માને આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી એટલે ભૃગુ તથા દક્ષ આદિકથી

વિ ટાયલા બ્રહ્મા દૈત્યરાજના આશ્રમમાં ગયા. ૧૪ ત્યાં હિરણ્યકશિપુ રાક્ષસો, ઘાસ તથા વાસની ખાડીથી ઠંકાઈ ગયો હતો અને કીડીઓ તેની ચરબી, માસ અને લોહીને ખાઈ ગઈ હતી તેથી બ્રહ્માએ તેને દીઠો નહિ. ૧૫ વાદળમાં ઠંકાઈ ગયેલો સૂર્ય જેમ લોકોને તપાવે તેમ રાક્ષસી ઠંકાયેલો તે તપથી લોકોને તપાવતો હતો, એમ બાણી હંસવા-હન એવા બ્રહ્મા આશ્ચર્ય પામ્યા, અને હસતાં હસતાં બોલ્યા કે, ૧૬ હે કશ્યપના પુત્ર ! ઉભો થા, ઉભો થા, તારુ કલ્યાણ થાઓ. તુ તપથી સિદ્ધ થયો છે. હું વર આપનારો તારી સન્મુખ આવીને ઉભો છું, માટે ઈચ્છિત વરદાન માગ. ૧૭ મે તારા આશ્ચર્ય-કારક ધૈર્યને દીઠું, તારા દેહને કીડીઓ ખાઈ ગઈ છે અને તારા પ્રાણને હાડકામાં રહેલો જોયો. ૧૮ પૂર્વકાળના ઋતિઓએ પણ આવું તપ કર્યું ન હતું, તેમ હવે પછીના ઋષિઓ પણ આવું તપ કરશે નહિ કયો મનુષ્ય દેવતાઓના સો વર્ષ સુધી પાણી કે અન્ન વગર જીવી શકે ? ૧૯ હે દિતેના પુત્ર ! તપમાં નિષ્કાવાળા તે મનસ્વી પુરુષોથી પણ બની શકે નહિ એવા ઉદમથી મને હરાવ્યો છે, ૨૦ માટે હે અસુરોત્તમ ! હું તને વર આપું છું, કારણ કે તને મરણ ધર્મવાળાને મારા દર્શન નિષ્ફળ જવા જોઈએ નહિ. ૨૧ આ પ્રમાણે કહી બ્રહ્માએ હિરણ્ય-કશિપુના શરીરને અમોઘ પ્રભાવવાળા કમ ડગના દિવ્ય જળનું પ્રોક્ષણ કર્યું ૨૨ એટલે કાષ્ઠમાથી જેમ અગ્નિ નીકળે તેમ હિરણ્યકશિપુ શરીર, ધાંદ્ય તથા મનના બળવાળો, સર્વ અવયવ સંપન્ન, વજ્ર જેવા દઢ શરીરવાળો, તરુણ અવસ્થાવાળો અને તપાવેલા સુવર્ણના જેવી કાતિવાળો થઈને મોટા રાક્ષસમાથી બહાર નીકળ્યો. ૨૩ તેણે આકાશમાં રહેલા બ્રહ્મદેવને જોઈ, આનંદિત થઈ પૃથ્વી ઉપર પડી પ્રણામ કર્યા. ૨૪ પછી તે ઉભો થઈ, બે હાથ જોડીને સરગતાથી બ્રહ્મદેવને જોવા લાગ્યો. પછી જેને હર્ષનાં આસુ આવી ગયા હતા, જેને શરીરમાં રોમાચ થયા હતા, એવા હિરણ્યકશિપુએ આ પ્રમાણે બ્રહ્માની સ્તુતિ કરી. ૨૫

હિરણ્યકશિપુ સ્તુતિ કરે છે-કલ્પને અતે

ઉત્પન્ન કરેલા તમોશુભથી હંકારેલા આ જગતના પ્રકાશક એવા તમે તમારા પોતાના તેજથી જગત પેદા કર્યું છે. ૨૧ વળી સત્વ, રજ અને તમોશુભી એવા આપ આ જગતને સરભે છો, પાળો છો અને સંહારો છો. તે સત્વશુભ, રજેશુભ ને તમોશુભના ધામરૂપ આપ પરમેશ્વરને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૭ સર્વના આદિ કારણ, સર્વના બીજરૂપ, જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનરૂપ, પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિના વિકારોથી કાર્યના આકારને પામેલા એવા આપને હું પ્રણામ કરું છું. ૨૮ આપ મુખ્ય પ્રાણથી સ્થાવર તેમજ જ ગમ જગતના નિયંતા હોવાથી પ્રભુઓના પતિ છો. વળી પ્રભુઓના ચિત્ત, ચેતના, મન ને ઇન્દ્રિયોના પતિ છો, માટે આપ સર્વથી મોટા છો. આકાશાદિક પાંચ ભૂતો, શબ્દાદિક પાંચ વિષયો તથા વાસનાઓને સરજનાર પણ આપ છો. ૨૯ કર્મ કરવા સંબંધી વિષયોથી ભરેલી વેદવિદ્યાથી આપ યજ્ઞોનો વિસ્તાર કરો છો. વળી પ્રાણીઓના આત્મા ને અતરાત્મા પણ તમે છો, કારણ તમે અનાદિ છો, કાળાદિકથી અનંત છો અને દેશાદિકથી અપાર છો. ૩૦ વળી કાળના પ્રવાહરૂપ આપ લ્યાદિક વિભાગોથી લોકોના આયુષ્યને હરો છો. આપ અવિનાશી, જ્ઞાન સ્વરૂપ, પરમેશ્વર, જન્મરહિત ને માપરહિત છો. જીવલોક કર્માદિકથી જન્માદિક કારણ કરે છે, પરંતુ તમે તેના જીવનરૂપ ને નિયંતા છો. ૩૧ કાર્ય, કારણ અને સ્થાવર જ ગમ આપથી કંઈ બિન્ન નથી. સર્વ વિદ્યાઓ અને કળાઓ તમારા શરીરરૂપ છે, કારણ કે તમે ત્રિશુભાત્મક પ્રધાનથી પર તથા જેના ઉદ્ભવમાં બ્રહ્માડ રહેલું છે એવા પર બ્રહ્મરૂપ છો. ૩૨ હે વિશ્વ ! આ સર્વ બ્રહ્માડ આપનું શરીર છે. જે શરીરથી આપ પોતાના સ્વરૂપમાં રહીને ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અને મનના વિષયોને ભોગવો છો. વળી તમે નિરૂપાધિ બ્રહ્મસ્વરૂપ તથા પુરાણપુરુષ છો. ૩૩ હે અનંત ! મન અને વચનથી બાણી શકાય નહિ એવા સ્વરૂપથી તમે આ સર્વ વિશ્વમાં વ્યાપ્ત છો. તેજ, વિદ્યા અને શક્તિવાળા આપ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૩૪ આપ મને ઇચ્છાનુસાર વર આપતા હો તો, હે પ્રભો ! આપે ઉત્પન્ન કરેલાં

પ્રાણીઓથી મારું મૃત્યુ ન થાય. ૩૫ બહારના ભાગમાં, અંદરના ભાગમાં, દિવસે, રાત્રે, તેમ જ નહિ સરજેલા એવા બીજા પદાર્થોથી, પૃથ્વી ઉપર, આકાશમાં, મનુષ્યોથી, મૃગોથી, ૩૬ પ્રાણ વિન ના જડ પદાર્થોથી, પ્રાણવાળાઓથી, દૈત્યોથી અથવા મોટા સર્પોથી મારું મરણ ન થાય તેમ કરો. સર્વ પ્રાણીઓનો મને પતિ કરો. ૩૭ વળી સર્વ લોકપાળોના ને આપના મહિમા જેવો મહિમા મને આપો. તેમ તપ અને યોગના પ્રભાવવાળા પુરુષોની અભિમાદિક સિદ્ધિઓ જે કોઈ દિવસ પણ નાથ પામતી નથી, તે પણ મને આપો. ૩૮

सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथात्मनः ।
तपोयोगप्रभावाणां यन्न रिप्यति कर्हिचित् ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे
तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો. *

હિરણ્યકશિપુએ કરેલી દેવાને પીડા.

નારદ ઉવાચ

एव वृतः सतधृतिर्हिरण्यकशिपोरय ।

प्रादात्सप्तपसा प्रीतो वरांस्तस्य सुदुर्लभान् ॥

નારદ કહે છે-એ પ્રમાણે હિરણ્યકશિપુએ વરદાન માગ્યા એટલે તેના તપથી પ્રસન્ન થયેલા બ્રહ્માએ દુર્લભ એવા વરદાન તેને આપતા કહ્યું કે-હે તાત ! તું મારી પાસેથી જે વર માગે છે તે સર્વ મળવા બે કે દુર્લભ છે તોપણ હું તને આપુ છું. ૧-૨

પછી સફળ અનુગ્રહવાળા અને સમર્થ એવા ભગવાન બ્રહ્માની દૈત્ય રાજાએ પૂજા કરી અને પ્રજાપતિઓથી સ્તુતિ કરાતા તે ત્યાંથી પોતાના ધામમાં ગયા. ૩ ઉપર પ્રમાણે વર મેળવી કનકની કાયાવાળો થઈ વિશ્વનો વિજય કરનાર મહા અસુર સર્વ દિશાઓને, ત્રણ લોકોને, દેવતાઓને, અસુરોને, રાજાઓને, ગધર્વોને, ગરુડોને, સર્પોને, સિદ્ધોને, ચારણોને, વિદ્યાધરોને, ઋષિઓને, પિતૃઓના પતિઓને, મનુષ્યોને, યક્ષના, રાક્ષસોના તથા પિશા-

કે આ અધ્યાયમાં હિરણ્યકશિપુ બ્રહ્માની પાસેથી વર મેળવી સર્વ લોકપાળોને છતી વિષ્ણુના દેવથી દેવતાઓને પીડવા લાગ્યો, એ કથા કહેવામાં આવશે.

એના શબ્દોને, પ્રેત અને ભૂતાના શબ્દોને તથા
 સર્વ પ્રાણીઓના અધિપતિઓને જીતી લઈને
 પોતાને બથ કરવા લાગ્યો, લોકપાળોના સ્થાનો
 તેમના તેજની સાથે હરી લીધા ૪-૭ દેવતાના
 નકન પનાદિક ઉદ્ધાનોની શોભાથી શોભતા સ્વર્ગમાં
 તે રાજ્ય કરવા લાગ્યો અને ત્રણ લોકની શોભાના
 આનંદરૂપ વિશ્વકર્માએ રચેલા તથા સર્વ સમૃ
 દ્ધિથી ભરેલા ધંદના મહેલમાં જઈ રહ્યો ૮ જે
 મહેલમાં વિદ્રુમ મણિના પગથિયાવાળી મોટા મર
 કતમણિની ભૂમિઓ હતી, જેમાં સ્ફટિક મણિની
 ભીંતો અને વૈદ્ય માણુના થાલલાઓની હારો છે
 ૯ વળી જેમાં વિચિત્ર ચંદરવા બાધેલા હતા, પદ્મ
 રાગ મણિનાં આસનો ગોઠવેલા હતા, દૂધના શીણ
 જેવી તથા મોતીની માળાવાળી વસ્તુઓથી ભરપુર
 શય્યાઓ હતી, ૧૦ વળી જ્યાં આગળ શબ્દ કરતા
 ઝાઝોથી ચારે તરફ રમઝમ કરતી ને સારા દાત
 વાળી દેવાગનાઓ રતનજડેલી ભૂમિમાં પોતાના મુખ
 ભેંતી હતી, ૧૧ એવા મહાભયમાં મહા બળશાળી
 ઉદાર મનનો, સર્વ લોકોને વિજય કરનાર, ચક્રવર્તી
 દૈત્ય વિહાર કરવા લાગ્યો અને દુષ્ટી કરેલા દેવ-
 તાઓ વગેરે તેના ચરણમાં નમવા લાગ્યા તેમની
 ઉપર તે મહા ભયંકર આજ્ઞા ચલાવવા લાગ્યો ૧૨
 હે રાજન! ઉગ્ર ગધવાળી મહિરા પીવાથી મત્ત
 રહેનાર, મદને લીધે ધુમતી રાતી આખોવાળા અને
 તપ, યોગ, બળ અને શક્તિથી સપન્ન હિરણ્યક
 શિપુની બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને રુદ્ર વિના સર્વ લોકપાળો
 સેવા કરવા લાગ્યા ૧૩ હે પાડવ! વિશ્વાવસુ, તુ બરુ
 અને હું (નારદ) આદિક ઋષિઓ ઇન્દ્રાસન ઉપર
 બેઠેલા તે દૈત્યરાજની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ગધર્વો,
 સિદ્ધ લોકો, ઋષિઓ, વિદ્યાધરો ને અપ્સરાઓ
 તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧૪ વર્ણ અને આશ્રમ-
 વાળા લોકો, ઘણી દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞોથી તેની જ
 પૂજા કરવા લાગ્યા, તેથી પોતાના બળથી બલિહા-
 નના ભાગોને તે ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. ૧૫ સાત
 દ્વીપવાળી પૃથ્વી તેને ખેડ્યા વિના કૃષ્ણ આપવા
 લાગી, સ્વગ સર્વ કામના પુરવા લાગ્યું અને આકાશ,
 અનેક આશ્વિનું સ્થાન થઈ પડ્યું. ૧૬ ક્ષાર,

મહિરા, ધી, મધ, દહીં, દૂધ ને અમૃતથી ભરેલા
 મસુદ્રો, મોલ્લઓવરે રતનો આપવા લાગ્યા; નદીઓ
 દૂધ દહીં આપવા લાગી, ૧૭ પર્વતો ગુફાઓમાં
 વિહારસ્થાનો આપવા લાગ્યા, વૃક્ષો સર્વ ઋતુઓમાં
 ફળ ફૂલ આપવા લાગ્યા અને તે દૈત્યરાજ એકલો
 નર્વ લોકપાળોના ગુણોને ધારણ કરવા લાગ્યો. ૧૮

આ પ્રમાણે સર્વ દિશાઓનો વિજય કરીને તે
 ચક્રવર્તી રજા થયો હતો અને ઇચ્છા પ્રમાણે
 પ્રિય વિષયો ભોગવતો હતો તોપણ ઇન્દ્રિયાથી
 હેરાથી તૃપ્ત થતો ન હતો. ૧૯ ઐશ્વર્યના મદમાં
 મત્ત થઈ ગયેલા, અર્વિષ, શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ રીતે વર્ત-
 નાર અને પ્રાદાણના શાપથી દૈત્યની યેનિમાં અષ-
 ન ર લેનાર હિરણ્યકશિપુને એ પ્રમાણે વર્તતાં તથા
 ને વિષયોનો ઉપભોગ કરતા ઘણો કાળ વીતી ગયો.
 ૨૦ દૈત્યના ભયંકર દંડથી લોકો તથા લોકપાળો
 ઉદ્વેગ પામ્યા અને તેમને કસાહી પલ્લુ આશ્રમ મળ્યો
 નહિ, તેથી તેઓ ભગવનને શરણે જઈ તેમની
 સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૧ જે દિશામાં સર્વના આત્મા-
 રૂપ શ્રીહરિ ઇશ્વર રહે છે અને મળ રહિત, શાલ
 અને સંન્યાસીઓ જ્યાં જઈને પાછા આવતા નથી,
 તે દિશાને નમસ્કાર હો. ૨૨ આ પ્રમાણે તેઓ ઇન્દ્રિ-
 યોને નિયમમાં રાખી, નિર્મળ થઈ, નિદ્રાનો વિજય
 કરી, વયુનું ભણ્ણ કરી, બુદ્ધિને સ્થિર કરીને ભગ-
 વાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૩ તેઓ સ્તુતિ કરતા
 હતા, એટલામાં સધુ પુરુષોને અભય અપાવનારી,
 દિગ્દાએ ને ગભવનારી ને મેઘના જેવી મંબીર અક્ષ-
 યવાળી થઈ કે, ૨૪ હે દેવતાઓ! તમે બીજો નહિ,
 પ્રાણીઓને મારું દર્શન થાય છે તે સર્વ કૃત્યાણુ
 સિદ્ધ કરી આપે છે. ૨૫ આ અધમ દૈત્યનું દુષ્ટમણું મેં
 બણ્યું છે, તેથી હું તેની શાંતિ કરીશ. હમણા તમે
 સમય પ્રતિક્ષા કરો. ૨૬ જે પુરુષ, દેવતાઓ, વેદો,
 ગાયો, પ્રાદાણો, સધુ પુરુષો અને ધર્મનો તથા
 મારો દેશ કરે છે તે નાશ પામે છે. ૨૭ જે હિરણ્ય-
 કશિપુને કે વરદાનથી ઉન્નત થઈ ગયો છે તોપણ
 તે જ્યારે વૈર વિનાના, શાલ અને મહાત્મા જોઈ
 પોતાના પુત્ર પ્રહલાદને દ્રોહ કરશે ત્યારે હું તેને
 મારી નાખીશ. ૨૮

નારદ કહે છે-ત્યાર પછી દેવતાઓ શ્રી ભગવાનને પ્રણામ કરીને પોતાના ધામ પ્રત્યે ગયા અને ઉદ્દેશ સંકલિત કર્મ દૈત્યને હણાયેલો. માનવા લાગ્યા અને દૈત્યોના રાજાને ચાર પુત્રો હતા. તેઓ મા પ્રહલાદ સર્વ કરતાં શુભોમા શ્રેષ્ઠ હતો અને મહા ત્માઓનો સેવક હતો. ૨૦ પ્રહલાદ બ્રાહ્મણોનો ભક્ત હતો, યાદા સ્વભાવવાળો હતો, સત્ય પ્રતિજ્ઞા બાળે ને જીતેન્દ્રિય હતો. સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્માની માફક તે અત્યંત પ્રિય અને મિત્ર જેવો હતો. ૨૧ દાસની પેઠે મહાત્માઓના ચરણમા નમતો, દીન લોકો ઉપર વત્સલતા રાખતો, પોતાની સમાન વયનાઓ ઉપર ભાઈની પેઠે સ્નેહ રાખતો, શુદ્ધ ઉપર ઇશ્વરભાવ રાખતો, વિદ્યા, ધન, રૂપ અને સત્કુળવાળો હતો તેમ અભિમાન રહિત હતો. ૨૨ દુઃખથી ઉદ્દેશ પામતો ન હતો. આ લોકના અને મુરલોકના વિષયોને મિથ્યા માનવાથી ઇચ્છા રહિત હતો. ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ, શરીર ને બુદ્ધિને વશ રાખતો, તેની કામનાઓ શાંત રહેતી અને અસુર જાતનો હતો તોપણ મત્સર વગેરે આસુરી ભાવો રહિત હતો. ૨૩ હે રાજન્! એટલા માટે વિદ્વાનો વાર-વાર તેના શુભ ગ્રામ છે અને તે ભગવાનના શુભોને મહુલ્ય કરે છે. ભગવાનના શુભો જેમ અદૃશ્ય થતા નથી, તેમ પ્રહલાદના શુભો પણ હજી લોકમાથી અદૃશ્ય થયા નથી. ૨૪ હે રાજન્! દેવતાઓ સ્વાભાવિક રીતેજ દૈત્યોના શત્રુઓ છે, તોપણ સભામા મારી કાઢેના પ્રસંગ બ્યારે નીકળે છે ત્યારે પ્રહલાદને દક્ષાતરૂપે મૂકવામા આવે છે તો તમારા જેવા તેને દક્ષાતરૂપે મૂકે તેમા આશ્ચર્ય શું? ૨૫ તેના અગણિત શુભો છે, જે કહી શકાય એવા નથી. આ તો માત્ર તેનો મહિમા સૂચવવામાં આવે છે. પ્રહલાદને ભગવાન વાસુદેવ ઉપર સ્વાભાવિકજ પ્રીતિ હતી. ૨૬ તે બાળક હતો ત્યારથી જ તેનું મન ભગવાનમાં એકાગ્ર રહેતું તેથી તેણે રમકડાનો ત્યાગ કરી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનરૂપી ભૂત જેને વળગ્યું હતું એવો તે બાળક, જગતી પેઠે 'આ જગત કેવું છે?' તે એવાજ કરતો હતો. ૨૭ એવિદ વિષે જેનું મન રમણ કરી રહેલું હતું એવો તે બાળક મિત્રતા,

કૃતા, ખાતા, શયન કરતા, પાન કરતા તથા બોલતાં ઇન્દ્રિયાદિ વિષય મુખોનો ઉપભોગ કરતો ન હતો. ૨૮ ભગવાનનું ધ્યાન કરતી વખત જેની બુદ્ધિ હોમ પ મેલી છે એવો તે કોઈવર રડતો, કોઈવાર હસતો અને વાર વાર ભગવાનનું ધ્યાન કરતા આનંદથી ઉચે સ્વરે ગાતો. ૨૯ કોઈ વાર કંઠ ખુલ્લો મૂકીને ગર્જના કરતો અને કોઈ વાર લગ્ન મૂકીને નાચતો, કોઈ વાર ભગવાનના ભાવચાળો ચર્ષ, ભગવાનરૂપ બની જઇને પોતે જ ભગવાનના જેવી ચેષ્ટાઓ કરતો, ૩૦ કોઈવાર ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી નિવૃત્તિ સુખ પામી રે માચિત થઈ જ નોમાનો બેસી રહેતો, અને સ્થિર સ્નેહના આનંદથી આખમા આમુઓ ભરાઈ આવતા ત્યારે તે મીચીને બેસી રહેતો. ૩૧ અત્રિચન પુરુષોના સગથી મળેલી ભગવાનના ચગ્ણુરવિ દની ભક્તિથી પ્રહલાદ પોતાના મનને પરમ શાંતિસુખ આપતો તથા દુષ્ટોના સંગે દીન થયેલા બીજાઓના મનને પણ શાંતિ આપતો. ૩૨ હે રાજન્! મહા ભગવદ્ભક્ત અને મહાત્મા એવા તેની ઉપર તેનો પિતા હિરણ્યકશિપુ દેવ કરવા લાગ્યો. ૩૩

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું-હે નારદજી! પિતાએ શુદ્ધ અને સદ્ગુણી પુત્રનો જે દેવ કર્યો તે હું તમારી પાસેથી સાબળવા ઇચ્છુ છું. ૩૪ પુત્ર ઉપર વાતસલ્ય-ભાવ ધરાવનાર પિતાઓ, પોતાની વિકૃત વર્તનારા પુત્રોને ઉપદેશ માટે ઠપકો આપે છે. પરંતુ શત્રુની માફક તેનો દ્રોહ કરતા નથી. ૩૫ ત્યારે વશ રહેનાર, સદ્ગુણી શુરને ઇષ્ટ દેવ માનનાર, પ્રહલાદ જેવા પુત્રોનો, તેનો પિતા કેમ દ્રોહ કરે? હે મહારાજ! આ વાતમાં મને આશ્ચર્ય થયેલું છે તે દૂર કરો. પિતાને, પુત્ર સાથે જે દેવ થાય છે, તે મરણની પબાવનારો થઈ પડે છે. ૩૬

વનસ્કાંતુદલં પ્રજ્જ્વલમાક વિષમ પ્રમો ।

પિતુઃ પુત્રાય વદ્ધવો મરણાય પ્રયોજિતઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे

अनुषોઽષ્ટાવઃ

અધ્યાય ૫ મો. †

પ્રહ્લાદ ઉપર મારણ પ્રયોગ.

નારદ ઉવાચ.

પૌરોહિત્યાય મગવાન વૃત કાઠઃ કિન્નાડસુરે
શઙ્ગમકૌં સુતૌ તસ્ય વૈત્થરાજગૃહાગ્નિકે ॥૧॥

નારદ કહે છે—અસુરેએ મહાત્મા શુક્રાચાર્યને પોતાના પુરોહિત કર્યા હતા તેના શણે ને અમરક નામે બે પુત્રો. હિરણ્યકશિપુની પટાશમાં રહેતા હતા ૧ તે બન્ને હિરણ્યકશિપુએ મોકલેલા અને નીતિમાં નિપુણ એવા પ્રહ્લાદને અને બીજા અસુર વિદ્યાર્થી બાળકોને દડનીતિ વગેરે વિષયો બાણવતા હતા ૨ વિદ્યાર્થી મડગમાં પ્રહ્લાદ શુરુ કહેવું સાબળતો અને તે પ્રમાણે બાણતો હતો પરંતુ તે ‘પોતાનો અને પારકો’ એવા મિથ્યા આગ્રહવાળા વિષયને મનમાં ઉતારતો જ ન હતો ૩ હે યુધિષ્ઠિર રાજા! એક દિવસ હિરણ્યકશિપુ પોતાના પુત્રને ખોળામાં બેસાડીને પૂછવા લાગ્યો કે, હે વત્સ! તું જે વસ્તુ સારી બાણતો હોય તે મને કહે ૪

પ્રહ્લાદ બોલ્યો—હે પિતા! ‘હું’ તથા ‘અ’ મારું છે’ એવા મિથ્યા આગ્રહથી ઉદ્ભવેલું બુદ્ધિવાળા દેહીઓ જેનો આશ્રય કરવાથી નરકમાં પડે છે, એવા ધરત્રી અધારા કુવાનો ત્યાગ કરી, વનમાં જઈ, શ્રીહરિનો આશ્રય કરવો, એ સૈથી વધારે સારો માર્ગ છે એમ હું માનું છું ૫

નારદ કહે છે—પુત્રની વાણી વિષ્ણુના પક્ષમાં નિષ્ઠાવાળી છે, એવું સાબળીને દૈત્યરાજ હર્યો અને બોલ્યો કે, બાળકોની બુદ્ધિ બીજા લોકોના વિચારોથી ફરી જાય છે ૧ માટે હવે આ બાળકને તેના શુરુના ઘરમાં બરાબર અકુશમાં રાખવો, કે જેથી વિષ્ણુ પક્ષના પ્રાણીઓ એની બુદ્ધિમાં ફેરફાર કરે નહિ ૭ પછી દૈત્યના પુરોહિતો પોતાને ઘેર આવેલા પ્રહ્લાદને બોલાવી, તેના વખાણ કરી, સામ વચ

† આ અધ્યાયમાં શુરુ પાસેથી બાણેલ ત્યાગ કરીને વિષ્ણુની સ્તુતિમાં પરાયણ થયેલા પોતાના પુત્રનો દેવે હાથી, સર્પ વગેરેની પાસે નાશ કરાવ્યો, પરંતુ તેનો નાશ થયો નહિ, એ કથા કહેવાયો

નોથી તેને પૂછવા લાગ્યા કે, ‘હે વત્સ! તારું કંઈક થયું છે? કોઈ પણ બાળકોની નહિ ને તારી બુદ્ધિમાં ફેરફાર કર્યોથી થયો? ૫ તારી બુદ્ધિમાં જે ફેરફાર થયો છે, તે બીજોથી થયો છે કે તારી જાતનો છે? તે તારા શુરુ એવા જે અમે તેમને સાબળવાની ઈચ્છા થઈ છે, માટે કહી બતાવ. ૧૦

પ્રહ્લાદ બોલ્યો—‘આ મારો છે અને આ પરાયો છે, ’ એવો દુરાગ્રહ પુરુષોને જેમની માયાથી થયેલો છે અને જેની માયાથી જેઓની બુદ્ધિ મોહ પામેલી છે એવા તમો તેઓને પણ મોહ થયેલો બેવામાં આવે છે તે માયાના પતિ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૧૧ ભગવાન જ્યારે અનુકૂળ થાય છે ત્યારે પશુના સરખી બુદ્ધિ અર્થાત્ ‘આ જુદો અને હું જુદો’ એ પ્રમાણે લેદને પામેલી સામાનિક બુદ્ધિ નાશ પામે છે. ૧૨ જેમનું ચરિત્ર વર્ણવવું કઠિન છે તથા જે માગમાં વેદ બાણનાર બ્રહ્મદિક દેવતાઓ પણ મુઝાય છે ત્યાં અવિવેકી પુરુષો પરમાત્માને પોતાનો તથા પારકો કહે છે. એ પરમાત્મા જ મારી બુદ્ધિમાં બ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે ૧૩ હે બ્રહ્મન! જેમ લોહ ચમકપાણી એની મેળે ફરે છે, તેમ દૈવેચ્છાથી ચક્રધારી ભગવાનની પાસે રહેતું મારું મન પણ પોતાની મેળે ફરે છે. ૧૪

નારદ કહે છે—મહા બુદ્ધિવાળા પ્રહ્લાદ પ્રાણીઓને એટલું કહીને બોલતા બધ પડ્યા, તે પછી પેલો દીન રાજસેવક ક્રોધાયમાન થઈ તેનો તિરસ્કાર કરીને બોલ્યો કે, ૧૫ અરે! કોઈ છે કે? છડી આણી, આ છોકરો તો આપણો અપયશ કરનાર છે આ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા અને કુળમાં અંગરાડપ પુત્રને ચોથો ઉપાય જે દડ તેજ કરવો યોગ્ય છે ૧૬ આ બાળક દૈત્યરૂપી ચંદનના વૃક્ષોમાં વડવાનજ જેવો છે, કારણ કે, દૈત્યોના મૂળને ઉખેડી નાખવામાં કુહાડાડપ વિષ્ણુને તે હાથાડપે થયેલો છે ૧૭ આ પ્રમાણે તિરસ્કારાદિક અનેક જાતના ઉપાયોથી પ્રહ્લાદને બીવરાવતો તે પ્રાણીઓ ધર્મ, અથ તથા કામના ગ્રંથો બાણાવવા લાગ્યો ૧૮ કેટલાએક દેવસો પછી શુરુ પ્રહ્લાદને સામ, દામ, ભેદ અને દડના વિષયને બાણી મયેલો બાણી માતાદ્વારા નવ-

રુચી તથા શબ્દગાર સ્થાવીને હિરણ્યકશિપુની પાસે લેડી ગયા. ૧૯ પ્રહલાદ પિતાની પાસે જઈ તેના પગમા પડ્યો, એટલે હિરણ્યકશિપુ આશીર્વાદ આપી, તેનો સત્કાર કરી, ઘણીવાર સુધી હાથવડે તેને અભિનંદન કરીને મહા સુખ પામ્યો. ૨૦ પછી હે યુધિષ્ઠિર ! તેને ખોળામાં બેસાડી તેનું મસ્તક સુધી, તેના ઉપર અશ્રુઓનો અભિષેક કરતા કરતા પ્રપ્રસિદ્ધ સુખવાળા તે પુત્રને હિરણ્યકશિપુ આમ પૂછવા લાગ્યો. ૨૧

હિરણ્યકશિપુ કહે છે-હે તાત ! તુ આટલા દિવસોમા ગુરુ પાસેથી જે કંઈ ઉત્તમ વિદ્યા ભણ્યો હોય તથા જે કંઈ શિખ્યો હોય તે મને કહી બતાવ. ૨૨

પ્રહલાદ બોલ્યો-વિષ્ણુનું શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, ચરણસેવન, પૂજન, વંદન, ઠાસત્વ, મિત્રત્વ, તથા શરીર અર્પણ કરવું. ૨૩ આ રીતે નવ પ્રકારની ભક્તિ, માણસોથી કરવામા આવે અને તે કયાં પછી ભગવાનને દેહ અર્પણ કરવો, એમ નહિ. પરંતુ પ્રથમથી જ દેહ અર્પણ કરીને સાક્ષાત્ ભગવાનની ભક્તિ કરવામા આવે તો તે ઉત્તમ ભણવું છે, એમ હું માનું છું. ૨૪ પુત્રનું એવું વચન સાંભળીને, હિરણ્યકશિપુએ, ક્રોધ કરીને ફરકતા બોલે, ગુરુપુત્ર પ્રત્યે કહ્યું કે, ૨૫ અરે નીચ બ્રાહ્મણ ! તે મારો અનાદર કરી, મારા શત્રુના પક્ષમા રહીને આ બાળકને આવી સાર વિનાની વિદ્યા કેમ શિખવી ? ૨૬ જગતમાં જેઓ દુષ્ટ, કપટી વેષ ધારણ કરનારા અને મિથ્યા મિત્રતા દેખાડનારા હોય છે, તેઓનું પાપ પાપીઓના રોગની માફક સમય ઉપર પ્રકટ થાય છે. ૨૭

શુકાચાર્યનો પુત્ર કહે છે-હે ઇંદ્રના શત્રુ ! તમારો પુત્ર મારું ભણાવેલું અથવા તો બીજાનું ભણાવેલું બોલતો નથી, પરંતુ હે રાજન ! આ તો તેની સ્વાભાવિક યુદ્ધિ છે, તેથી તમે ક્રોધને નિયંત્રમા રાખો અને મને દોષ આપો નહિ. ૨૮

નારદ કહે છે-આ પ્રમાણે ગુરુપુત્રે પ્રત્યુત્તર આપ્યો, એટલે અસુરે ફરીથી પુત્રને પૂછ્યું કે, હે પુત્ર ! તારી આ દુષ્ટ યુદ્ધિ ગુરુના શિખવવાથી નહિ

તો કયાથી થઈ છે ? ૨૯

પ્રહલાદ કહે છે-ઘર સંજ ધી ચિતા કરનાર, વારંવાર ચર્વિતચર્વણ કરનાર (લોગવેલા વિષયોનો જ ઉપયોગ કરનાર) અને સ્વાધીનમા નહિ એવી ઇદ્રિયોથી જન્મ મરણ પામનાર પુરુષોની યુદ્ધિ પોતાની મેળે ક્રોધના ઉપદેશથી અથવા તો પરસ્પરની વાતોથી ભગવાનને વિષે વાસ કરતી નથી. ૩૦ વિષય વાસનાઓથી દુષ્ટ અંતઃકરણવાળા, તેવી જ વિષય વાસનવાળાઓને ગુરુ માનનારા તથા બ્રાહ્મણાદિક નામોવાળી વેદવાણીરૂપી ઇશ્વરની દોરીમા બંધાયેલા અર્થાત્ કર્મથી બંધાયેલા લોકો આત્મસ્વરૂપને ભણનારાથી મેળવી શકાય એવા ભગવાનને ભણતા નથી, પરંતુ આધળાથી દોરાતા આધળા પુરુષો જેમ માર્ગ ભૂલી જઈને ખાડામા પડે તેમ તેઓ ખાડામા પડે છે, ૩૧ માટે ત્યાં સુધી અહ કારરહિત એવા મહાત્મા પુરુષોના ચરણરવિદની રજમા સ્નાન કરતા નથી, ત્યાં સુધી તેમની યુદ્ધિ ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ કરતી નથી; અને તેને હીધે જ તેમને સ સારરૂપી જન્મમરણનો ફેરો ટળતો નથી. ૩૨

આ પ્રમાણે કહીને પ્રહલાદ શાંત થયા, એટલે રાષ્ટ્રથી જેનું મન આધળું થઈ ગયું હતું એવા હિરણ્યકશિપુએ તેને પોતાના ખોળામાથી પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દીધો. ૩૩ ઇર્ષ્યા તથા ક્રોધના આવેશમાં આવી આખો લાલચોળ કરીને તે બોલ્યો કે, અરે રાક્ષસો ! આ મારવા યોગ્ય બાળકને અહીંથી દૂર લઈ ભણો અને જાતે તેને મારી નાખો. ૩૪ આ અધમ જ મારા ભાઈને મારનાર છે, કારણ કે, જે પોતાના સંજ ધીઓનો ત્યાગ કરીને પોતાના કાકાને મારનાર વિષ્ણુના ચરણનું ઠાસની પેઠે પૂજન કરે છે; ૩૫ જેણે પાંચ વર્ષની વયમા ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવા માતા પિતાના સ્નેહનો ત્યાગ કર્યો છે, એવો આ દુષ્ટ વિષ્ણુનું શું ભણું કરશે ? ૩૬ પારકો છતાં પણ આપણની પેઠે જે પોતાનું હિત કરનાર હોય તેને પોતાનો પુત્ર ભણવો અને પોતાના દેહથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય પણ જે પોતાનું અહિત કરનારો હોય તેને રોગના જેવો અહિતકારી ભણવો. જે

અગ આપણુ અહિત કરનારુ હોય, તે અમને કાપી નાખાવવુ, કારણ કે તેનો ત્યાગ કરવાથી બાકીનુ અંગ સુખે જીવે છે, ૭૭ માટે દુષ્ટ ઇન્દ્રિય જેમ મુનિની શત્રુ ગણાય છે, તેમ પુત્રરૂપે અવતરેલો આ છેકરો આપણો શત્રુ છે, અહિતકારી છે, માટે આપણે લોબનમા, સુવામા અને બેસવામા, એમ સર્વ કાર્યમા જેર આપીને સવ ઉપાયેથી એનો નાશ કરવો ધટે છે. ૭૮ આ પ્રમાણે રાજાએ રાક્ષસોને આજ્ઞા કરી, એટલે તીક્ષ્ણ દાઢોથી ભય'કર મુખવાળા, શરીર દાઢી તથા શતા કેશવાળા રાક્ષસો, હાથમાં ત્રિશૂળ લઈને, ૭૯ ભય કર નાહ કરવા લાગ્યા મારો, કાપો, એમ બોલવા લાગ્યા અને ત્યા અગળ બેઠેલા પ્રહલાદના સર્વ મર્મ ભાગોને ત્રિશૂળોથી વિધી નાખવા લાગ્યા. ૪૦ પરંતુ પુણ્ય વિનાના પુરુષની સત્ ક્રિયાઓ જેમ નિષ્કળ ભય છે, તેમ કેઈથી બાળી શકાય નહિ એવા સર્વના આત્મારૂપ ભગવાન પરબ્રહ્મા જેનુ મન ભેડાવલુ હતુ એવા પ્રહલાદ ઉપર ત્રિશૂળોના પ્રહારો નિષ્કળ ગયા. ૪૧ હે મુષિહિર રાજા ! એ પ્રયાસ નિષ્કળ જતા હિરણ્યકશિપુ મનમા શકા પામ્યો અને આગ્રહપૂર્વક તેને મારવા માટે ઉપાયો કરવા લાગ્યો. ૪૨ તેણે દિશાઓના હાથીઓથી, સર્પોથી, અભિચાર પ્રયોગોથી, પર્વત ઉપરથી ઝબકાવવાથી, માયાના પ્રયોગોથી, ખાડા વગેરેમા નાખવાથી, જેર આપવાથી, ઉપવાસ કરાવવાથી, બરફમા રાખવાથી, પવનમા રાખવાથી, અગ્નિમા નાખવાથી, પાણીમા ડુબાડવાથી, તેના ઉપર શિલાઓ પછાડવાથી, એવા અનેક ઉપાયોથી તેનો નાશ કરવાનો ઉદ્યોગ કર્યો, પરંતુ હિરણ્યકશિપુ બ્યારે પાપરહિત પુત્રને મારી શક્યો નહિ ત્યારે તેને ચિંતા થઈ અને હવે શો ઉપાય કરવો એવી શ્રીકર પદી ૪૩-૪૪ પોતાના મનમા તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મેં આને બહુ હલકા વચન કહ્યા છે, તેમ મારવાના ઉપાયો પણ ઘણા કર્યા છે, છતાં તે બધા અભિચારમાથી અખોલન રહેલા છે. ૪૫ વળી નિરંતર મારી પાસે રહે છે અને બળકે છે, તોપણ મનમા નિર્ભય થઈ કુતરાની પુછીની પેઠે મારી શત્રુતાને બૂલતો નથી. ૪૬ આ

પુત્ર અગાધ પ્રભાવવાળો છે, સર્વ ઠેકણેથી અભય છે અને અવિનાશી છે; માટે બરેબર ! એની સાથે વિરોધ કરવાથી મારું મૃત્યુ થશે. ૪૭

આ પ્રમાણે ચિંતા કરવાથી જરા મ્હાન મુખને નીચુ કરી બેઠેલા હિરણ્યકશિપુને શુકાચાર્યના પુત્ર શણ્ડ તથા અમકં એકાંતમાં આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે, ૪૮ હે નાથ ! તમે એકલાએ ત્રણ જન્મનો વિજય કર્યો છે, તમારી બુદ્ધીના જંગથી સર્વ લોકપાળો ત્રાસ પામે છે તો તમારે ચિંતા કરવા જેવુ અમે કંઈ જોતા નથી, તેમ તમારે પુત્રના આચરણ ઉપર શુભ દોષનો આધાર રાખવો નહિ, ૪૯ માટે શુકાચાર્ય બ્યા મુખી આવે ત્યા મુખી આ બાળકને વરણના પાશોથી બાંધીને ઠેક રાખો, કે જેથી તે ભયભીત થઈને નાસી ભય નહિ. “પુરુષની બુદ્ધિ અવસ્થાથી અને મોટા પુરુષની સેવાથી સારી થાય છે” ૫૦ આ પ્રમાણે શુકના પુત્રોનું કહેવું સાંભળીને ‘તેમ કરીશ,’ એવું કહી દૈત્યરાજ તેમને કહેવા લાગ્યો કે, તમારે આ બાળકને ગૃહસ્થાશ્રમી રાજાઓના ધર્મેના ઉપદેશ કરવો. ૫૧ પછી શણ્ડ તથા અમકં, વિવેકી ને નમ્ર એવા પ્રહલાદને નિરંતર અનુક્રમે ધર્મનો, અર્થનો ને કામનો ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. ૫૨ શુકાચાર્યે પોતાને ત્રિવર્ગનો સારી રીતે ઉપદેશ કર્યો તોપણ પ્રહલાદને તે ઉપદેશ સારો લાગ્યો નહિ, કારણ કે, રાગ દ્વેષવડે સંસારમાં વિહાર કરનાર પુરુષોએ તે વિષયોનું વર્ણન કરેલું છે. ૫૩ શુકાચાર્યે બ્યારે ધરના કામકાજ માટે કહિ બહાર જતા, ત્યારે સમય મળવાથી પોતાની સમાન ઉમ્મરનાં બાળકોને પ્રહલાદ બોલાવતા હતા. ૫૪ તે બાળકોની જન્મ મરણાદિકની સ્થિતિ બહુનારા પ્રહલાદ તેમને બોલાવી, દયાથી હસતા હોય તેમ મુખ મલકાવી ઉપદેશ કરતા. ૫૫ તે બાળકો કે જેમની બુદ્ધિ રાજ દેવથી વિહાર કરનાર પુરુષોનાં ભાષણોથી કે ચેષ્ટાથી દુષ્ટ થઈ ન હતી, તેઓ, પ્રહલાદની મોટાઈને લીધે રમવાના સર્વ સાધનનો ત્યાગ કરી, ૫૬ પ્રહલાદમા જ મન તથા નેત્રને અર્પણ કરી હે રાજેન્દ્ર ! તેની અસપ્તસ બેસતી અને ઉપાસુ સર્વના મિત્ર તથા મહા ભયજનક પ્રહલાદ તેમને

નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપતા. ૫૭

જર્ણુપાસત તાજેદ્ર વન્ધસ્તદ્વદેશવાઃ ।

તામાહ કલ્પો મૈત્રી મહામાગવતોઽસુરઃ ૫૭

इति भीमझागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे
पंचमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ ફો. †

વિદ્યાર્થીઓને પ્રહલાદનો બોધ.

પ્રહલાદ ઉવાચ

કૌમાર ભાષતેપ્રાહ્લો ઘર્માન્માગવતાનિહ ।

કુર્ષમં માનુષં જ્ઞમતવ્વ્યધુવમર્થકમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રહલાદ કહે છે-હું બાળુઓ ! મનુષ્યનો જન્મ, ઇચ્છિતાર્થ આપનારો છે, માટે બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે આ લોકમા બાધ્યાવસ્થામાંથી જ વૈષ્ણવી ધર્મો પાળવા, કારણ કે મનુષ્યનો જન્મ દુર્લભ છે અને ફરી ફરીને આવતો નથી, અને વળી તે ક્ષણભ ગુરુ છે ૧ ભગવાનના ચરણનું શરણ લેવું એ સર્વથા યોગ્ય છે; કારણ કે, ભગવાન સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા હોવાથી તેઓના મિત્ર છે અને પ્રિય છે ૨ ભગવાનનું ભજન અને સેવન મૂકીને જેથી આયુષ્યનો ફાગટ વ્યય થાય એવા વિષયસુખ માટે પ્રયાસ કરવો નહિ, કારણ કે, તે શ્રમ કરવાથી, પરમ કલ્યાણરૂપ ભગવાનના ચરણની પ્રાપ્તિ થતી નથી. હે વિદ્યાર્થીઓ ! વિષયોનું સુખ તો દેહ પ્રાપ્ત થવાથી પ્રાણીઓને સર્વ અવતારોમાં મળે છે ૩. બ જેમ પ્રયત્ન કર્યા વિના પણ મળે છે, તેમ સુખ પણ પ્રયત્ન કર્યા વિના આવી મળે છે, માટે વિષય સુખ સારુ શ્રમ કરવો નહિ. ૪-૪ સ સારમા અવતરીને આ દેહ ભ્યાં સુધી પરિપૂર્ણ ને સમર્થ હોય, ત્યા સુધી જ્ઞાની પુરુષે કલ્યાણને માટે પ્રયત્ન કરવો. ૫ ઇદ્રિયાધીન પુરુષનું આયુષ્ય લગભગ સો વર્ષનું કહેવાય છે, તેમાં અર્ધ આયુષ્ય પચાસ વર્ષ નિષ્ક્રમ જાય છે. કારણ કે, પુરુષ તેટલા વર્ષ સુધી રાત્રે નિદ્રારૂપી મહા મોહમાં પડીને સૂઈ રહે છે ૧

† આ અધ્યાયમાં ગુરુ, પરના કામે લાગતા ત્યારે પ્રહલાદ તેઓના બાળકો ઉપર કૃપા કરીને તેઓને પરમ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતા, કે જે જ્ઞાન તેમને નારદે આપ્યું હતું, તે કૃપા કહેવામાં આવશે

વીશ વર્ષ બાળક અવસ્થાના અજ્ઞાનમાં અને કુમાર અવસ્થાની રમતમાં વીતી જાય છે વીશ વર્ષ વૃદ્ધાવસ્થાથી શરીર ઘેરાઈ જવાને લીધે અમમર્થ પચાસમાં જાય છે, ૭ અને બાકીનાં વર્ષ ઘરની અંદર આસક્ત થયેલા પ્રમત્ત પુરુષને કોઈથી ન પુરી શકાય એવી તૃષ્ણાઓમાં ને બળવાન મોહમાં ચાલ્યા જાય છે ૮ ઇદ્રિયાધીન થયેલો કયો પુરુષ ઘરની અંદર આસક્ત થયેલા અને રોડેના મજબુત બંધને બંધાયેલા પોતાના આત્માને છોડાવી શકે છે ? ૯ વળી જેમ ધન, પ્રાણ કરતા પણ વધારે પ્રિય છે, તથા ચોર, સેવક અને વ્યાપારી પોતાના પ્રિય પ્રાણોનો ખર્ચ કરીને જે ધનને મેળવે છે, તે ધનની તૃષ્ણાનો કયો મનુષ્ય ત્યાગ કરે ? ૧૦ જીવાન પુત્રો, મનોહર પુત્રીઓ, ભાઈઓ, બેનો, માતા, પિતા, સુહરુ એવા બધા સામાનથી ભરેલા ઘર, કુળપરપરાની આજીવિકા, ઢાંચાખંડ અને સેવક વર્ગને સંભારતો, રોડેથી બંધાયેલો, લોકથી જેની તૃષ્ણા પૂર્ણ થઈ નથી એવો, ઉપસ્થના તથા જિહ્વાના રસને જ અધિક માનનારો, અપાર મોહથી તેમાં લાગી રહેલો તથા કેશોટાનો ક્રીડો જેમ પોતાનું ઘર બનાવતાં નીકળવાનો માર્ગ રાખતો નથી, તેમ નિત્ય કર્મ કર્યા કરતો પ્રાણી, કયાપાત્ર સ્ત્રીના એકત સગનો તથા મનોહર એવા ગુપ્ત વિચારોનો કેમ ત્યાગ કરી શકે ? તેમ સ બધીઓનો તથા કાલુ કાલું ભાલનારા છોકરાંના સગનો પણ કેમ ત્યાગ કરી શકે ? અને કેવી રીતે વૈરાગ્ય પામે ? ૧૧-૧૨ મદમત્ત થયેલો મનુષ્ય કુટુંબોનું પોષણ કરવાના કામમાં જોઈ થઈ જતા આયુષ્યને તથા હણાતા પુરુષાર્થને ભણતો નથી, પરંતુ કુટુંબમાં પ્રીતિ રાખવાથી સર્વ જગોએ ત્રિવિધ તાપથી તે કુળી થયા કરે છે, તો પણ તેને કુળરૂપ માનતો નથી ૧૪ જેનું મન નિત્ય ધનમાં લાગી રહેલું હોય, એવા ઇદ્રિયાધીન મનુષ્ય, પરંતુ ધન હરી લેનારાને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં જે દુઃખ થાય છે, તે જાણે છે તોપણ તૃષ્ણા ન છુટવાથી ખીજાનું ધન તે હરણ કરે છે. ૧૫ હે ભાઈઓ ! જ્ઞાની મનુષ્ય પોતાને વિષે તથા પારકાને વિષે લેદહદિ રાખીને પોતાના કુટુંબનું પોષણ

કરે છે તે, આત્મવિચાર કરવાને કદી સમર્થ થતો નથી, પણ તે મૂઢની પેઠે અહ તા મમતામા અટવાયા કરે છે ૧૧ સ્ત્રીઓ કે જેઓનો સગ કરવાથી પુત્ર પૌત્રાદિકરૂપી બેડીમા પડાય છે, તેમની પાસે વિહાર કરવા વાહરા જેવો રાક થઇને રહેનારો કોઈ પણ પુરુષ, કોઈ કાળે, કોઈ પણ ઠેકાણે પોતાના આત્માને છોડાવવાને સમર્થ થતો નથી ૧૭ માટે વિષયોમા લાગી રહેલા દૈત્યોનો સગ દૂર કરીને, ભગવાનનું જ ભજન કરો, કારણ કે, સસારનો સગ ત્યાગ કરનાર પુરુષો નારાયણના ભજનને જ મોક્ષ માને છે ૧૮ ભગવાન નારાયણને પ્રસન્ન કરનાર પુરુષને બહુ પરિશ્રમ પડતો નથી, કારણ કે, તે સર્વ પ્રાણીઓનો આત્મા છે અને આ લોકમા સર્વ ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ છે ૧૯ સ્થાવરથી માડી બ્રહ્મ સુધીના જીવોમા, પાંચ ભૂતથી બનેલા નિર્જીવ પદાર્થોમા, પાંચ મહાભૂતોમા, ૨૦ ત્રણ ગુણોમા, પ્રકૃતિમા તથા મહત્ત્વાદિ વિકારોમા, અવિનાશી એવા પરમાત્મા ભગવાન એકજ છે ૨૧ પરમાત્મા પોતે વસ્તુતાએ એક જ અને નામ રહિત છે, તોપણ ભોક્તારૂપે વ્યાપક કહેવાય છે અને યોગ્ય દેવાદિરૂપે વ્યાપ્ય કહેવાય છે ૨૨ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ દેવળ અનુભવ અને આનંદરૂપ છે અને તેમણે ગુણોને ઉત્પન્ન કરનારી પોતાની માયાથી પોતાના એશ્વર્યને અતરિહિત કરેલું છે, ૨૩ માટે તમે આસુરીભાવનો ત્યાગ કરી, સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સ્નેહ અને દયા રાખો, કારણ કે દયાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે ૨૪ અને આદિ એવા અનંત ભગવાન પ્રસન્ન થાય ત્યારે કયી વસ્તુ દુર્લભ રહે છે ? તોપણ ભગવાનના ચરણની સુધાને એવનાર અને તેમનું ગાયન કરનાર આપણને ધર્મ, અર્થ અને કામનું શુ પ્રયોજન છે ? કારણ કે, તેઓ તો પ્રારબ્ધની ગતિથી પોતાની મેળે જ મળે છે, માટે મોક્ષની ઈચ્છા રાખવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી ૨૫ ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી ત્રિવગ, આત્મવિદ્યા, કર્મવિદ્યા, તર્કવિદ્યા, દહનીતિ ને અનેક જાતની આજીવિકા, આ પ્રમાણે વેદમા નિરૂપણ કરેલા સર્વ વિષયો પોતાના અતર્થામી ભગવાનને આત્મા અર્પણ કરવામા સાધનરૂપ થઈ

પડે, તો તેમને હું સફળ માનું છું ૨૧ દુર્લભ એવું આ નિર્મળ જ્ઞાન નરના સખા નારાયણે નારદને આપ્યું હતું અને તે જ આ જ્ઞાન અકિંચન એવા ભગવાનના એકાતિક ભક્તોના ચરણારવિ દની રજમાં જે દેહધારીઓ રમે છે તેમને પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૭ આ અનુભવવાળું જ્ઞાન અને ભગવાનનો શુદ્ધ ધર્મ, મે પૂર્વે દેવતાના જેવા દર્શનવાળા નારદેશ પાસેથી સાંભળ્યો હતો ૨૮

વિદ્યાર્થીઓ યોગ્યા-હે પ્રહ્લાદ ! તમે અને અમે, આ બે ગુરુના પુત્ર વિના ખીજાને ગુરુ બાણતા નથી અને આ બન્ને ગુરુપુત્રો બાળક અવસ્થાથી જ આપણા ગુરુ થયા છે ૨૯ વળી તમે બાળક અવસ્થાથીજ અત.પુરમા રહ્યા છો, તેથી તમને મહાત્મા પુરુષોનો સમાગમ દુર્લભ છે હે શાત ગુણવાળા ! તમને અમારા ઉપર વિશ્વાસ આવતો હોય, તો અમારા સંશયને કાપો અર્થાત્ અમારા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપો ૩૦

बालस्यांत पुरस्थस्य महत्सगो दुरन्ध्वः ।

छिधि नः सशय सौम्य स्याच्चेद्विश्रमकारणम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे
षष्ठोऽध्यायः

અધ્યાય ૭ મો.†

પ્રહ્લાદે બાળકોને કરેલો ઉપદેશ.

નારદ ઉવાચ

एवं दैत्यसुतैः पृष्टो महाभागवतोऽक्षुरः ॥

उवाच स्मयमानांस्तान् स्मरन्मदनुभाषितम् ॥

નારદ કહે છે-હે યુધિષ્ઠિર ! દૈત્યોના પુત્રોએ મહા ભગવદ્ ભક્ત એવા પ્રહ્લાદને પ્રશ્ન કર્યો તે ઉપરથી તે મારું કહેવું સભારી આશ્ચર્ય પામતા સર્વ વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૧

પ્રહ્લાદ કહે છે-મારા પિતા તપશ્ચર્યા કરવા મ દરાચળ પર્વત ઉપર ગયા હતા તે વખતે દેવતાઓએ દૈત્યો સાથે યુદ્ધ કરવા મોટી તૈયારી કરી

આ અધ્યાયમા માતાના ગર્ભમા પોતાને નારદે જે ઉપદેશ કર્યો હતો તે ઉપદેશ પ્રહ્લાદે વિદ્યાર્થીઓને કહી સંભળાવ્યો, તે કથા કહેવાશે.

હતી. ૬ વળી ઇદ્રાદિક દેવો કહેતા હતા કે, કીડીઓ જેમ સર્પને ખાઈ જાય તેમ લોકોને દુઃખ દેનારા પાપી હિરણ્યકશિપુને તેનું પાપ ખાઈ જશે. ૭ પછી દેવતાઓએ અસુરના સેનાપતિઓને મારવા માંડ્યા તે વખતે અસુરો દેવતાઓનો અતિ બળવાળો ઉદ્ધોગ જોઈને ભય પામી સર્વ દિશાઓમાં ફેરવા લાગ્યા. ૮ તે સર્વે દૈત્યો સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, સંબંધી, ઘર, પશુઓ અને બીજા સામાનની દરકાર નહિ કરતા પ્રાણની રક્ષા કરવાની ઇચ્છાથી ઉતાવળા નાસવા લાગ્યા. ૯ વિજયની ઇચ્છાવાળા દેવતાઓએ રાજની છાવણીમાં લુપ્ત ચલાવી અને ઇંદ્રે મારી માતાને પકડી પાડી. ૧૦ કુરૂરી (ટીટોડી) ની માફક રુદ્ધ કરતી ને ભયથી વિહ્વલ થયેલી મારી માતાને તે લઈ જવા લાગ્યા, એટલામાં દૈવેન્દ્રાએ નારદે માર્ગમાં મારી માતાને પીડી. ૧૧ તેમણે કહ્યું કે હે દેવરાજ! નિરપરાધી સ્ત્રીને લઈ જવી તમને યોગ્ય નથી હે મહાભાગ! પરસ્ત્રી અને પતિવ્રતા એવી આ સ્ત્રીને છોડી દો. ૧૨

ઇંદ્રે કહ્યું-હે મહારાજ! આના ઉદરમાં દૈત્યનું અસહ્ય સત્ત્વ છે માટે તે પ્રસૂત થાય ત્યાં સુધી અહીં રહે. મારો સ્વાર્થ સિદ્ધ થશે એટલે હું તેને છોડી મૂકીશ અર્થાત્ તેના ગર્ભનો નાશ કર્યા પછી તેને જવા દઈશ. ૧૩

નારદ બોલ્યા-આ પાપ રહિત બાળક ભગવાનનો સાક્ષાત્ મહા ભક્ત તથા મહાત્મા છે વળી તે ભગવાનનો સેવક અને બળવાન છે તેથી તે તારાથી મરણ પામશે નહિ. ૧૪

પ્રહ્લાદ કહે છે-આ પ્રમાણે નારદે કહ્યા પછી ઇંદ્રે તેમના વચનને માન આપી મારી માતાને મૂકી દીધી અને પોતે, વૈષ્ણવ ઉપર પ્રીતિ હોવાથી મારી માતાની પ્રદક્ષિણા કરીને સ્વર્ગમાં ગયા. ૧૫ પછી નારદે મારી માતાને પોતાના આશ્રમમાં લઈ જઈ આસનાવાસના કરીને કહ્યું કે, હે પુત્રી! તારો પતિ આવે ત્યાં સુધી તું આશ્રમમાં રહે. ૧૬ મારી માતા-‘હીક તેમ કરીશ’ એવું કહીને મારા પિતા દૈત્યરાજ ભયંકર તપશ્ચર્યામાંથી પાછા ફર્યા ત્યાં સુધી નિર્ભય અને દેવર્ષિ નારદની પાસે રહ્યા. ૧૭ ગર્ભવતી તથા

પતિવ્રતા એવા મારા માતાએ પોતાના રક્ષણ અને મોક્ષ માટે ને આશ્રમમાં પરમ ભક્તિથી દેવર્ષિ નારદની સેવા કરવા માડી. ૧૮ દયાળુ અને સમર્થ એવા નારદ ઋષિએ મને ઉપદેશ દેવા માટે મારા માતાને ધર્મનું તત્ત્વ તથા નિર્મળ જ્ઞાન, જેમ બન્ને આપ્યા. ૧૯ પણ તે ધર્મતત્ત્વ અને જ્ઞાનને મારી માતા ઘણો કાળ થવાથી તથા સ્ત્રીપણથી ભૂલી ગયા છે, પરંતુ ઋષિના અનુગ્રહને પાત્ર એવા મને તેની સ્મૃતિ રહેલી છે. ૨૦ માટે તમે પણ મારા કહેવા ઉપર શ્રદ્ધા ગળાશે તો તમને પણ જ્ઞાન થશે શ્રદ્ધાથી મને જેમ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે, તેમ સ્ત્રીઓને તથા બાળકોને પણ તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે. ૨૧ સમર્થ એવા કાળવડે જીવ જન્મે છે, જીવતો રહે છે, વૃદ્ધિ પામે છે, રૂપાંતર પામે છે, યોછો થાય છે તથા નાશ પામે છે આ છ વિકારો વૃક્ષના અસ્તિત્વથી જેમ ફળોમાં જોવામાં આવે છે, તેમ આત્માના અસ્તિત્વથી દેહને વિષે પણ જોવામાં આવે છે, પરંતુ તે વિકારો આત્માને થતા નથી. ૨૨ કારણ કે આત્મા નિત્ય છે અને દેહ અનિત્ય છે. આત્મા ક્ષીણ થતો નથી ત્યારે દેહ ક્ષીણ થાય છે આત્મા શુદ્ધ છે ત્યારે દેહ મળમૂત્રથી અપવિત્ર છે આત્મા એક છે, ત્યારે દેહ ઘણા છે. આત્મા દેહાદિકને બાંધીને રાખે છે, ત્યારે દેહ જડ છે આત્મા દેહાદિકનો આધાર છે, ત્યારે દેહ આત્માનો આશ્રય કરનાર છે આત્મા વિકાર રહિત છે, ત્યારે દેહ વિકારવાળો છે. આત્મા સ્વયં પ્રકાશ છે, ત્યારે દેહ પરપ્રકાશ છે આત્મા સર્વનું કારણ છે, ત્યારે દેહ કાર્યમૂર્તિ છે આત્મા વ્યાપક છે, ત્યારે દેહ અમુક પ્રદેશમાં રહેનારો છે આત્મા સર્વ રહિત છે, ત્યારે દેહ સર્ગવાળો છે આત્મા કોઈથી ઠકાતો નથી, ત્યારે દેહ વસ્ત્રાદિકથી ઠકાય છે. ૨૩ વળી આત્મજ્ઞાન કરાવવામાં સમર્થ એવા આત્માના બાર લક્ષણો છે તે ઉપરથી જ્ઞાની મનુષ્યે દેહાદિકમાં હું અને મારું એવી રીતે મોહથી થયેલા મિથ્યા ભાવનો ત્યાગ કરવો. ૨૪ પશ્ચરમાંથી ધાતુ ઓને જુદી કાઢવાના ઉપાયો બાળકનારા મોની જેમ અગ્નિમાં તપાવવા વગેરે ઉપાયો કરીને બાળકના પથરાઓમાંથી સોનું કાઢે છે, તેમ વિવેકી મુક્ત્ય

દેહરૂપી ક્ષેત્રોમાથી આત્મપ્રાપ્તિના ઉપાયોવડે બ્રહ્મ-સ્વરૂપને શોધી કાઢે છે ૨૧ માયા, મહત્ત્વ, અહ-કાર, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધ, એ આઠ પ્રકૃતિઓ ગણાય છે અને સત્વ, રજ તથા તમ એ ત્રણ માયાના ગુણો છે અને તે તેનાથી બુદ્ધિ નથી અગિયાર ધ્રુવો તથા પાંચ ભૂત મળીને સોળ વિકારો થાય છે આઠ પ્રકૃતિ તથા સોળ વિકારો એકઠા થતા ચોવીસ તત્ત્વ બને છે, તેમા આત્મા સાક્ષીરૂપે રહેવાથી એક જ છે, આમ કપિલાદિક આચાર્યો કહે છે ૨૨ ઉપર કહેલા ચોવીસ તત્ત્વોનો જે સમુદાય તે દેહ કહેવાય છે અને તે દેહ જ ગમ તથા સ્થાવર એવા બે લેહવાળો છે દેહમા જ આત્માને શોધવો ભ્રમ છે અને તે સારી રીતે થઈ શકે એવું કામ છે, જેમકે 'આ આત્મા નથી, આ આત્મા નથી' એમ સર્વ જડ પદાર્થોના ત્યાગ કરતા કરતા છેવટે જે ચૈતન્ય વસ્તુ રહે, તેને સત્ય આત્મા બોલવો ૨૩ જેમ મણિઓ એક સૂત્રમા પરા-બાચલા છે, પરંતુ સૂત્ર મણિઓથી ભિન્ન છે, તેમ દેહાદિક આત્માથી ભિન્ન નથી, પરંતુ આત્મા તેનાથી ભિન્ન છે આવા વિવેકથી તથા શુદ્ધ અત કરણથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયનું નિરૂપણ કર નાશ વેદવાક્યોના વિચાર કરનાર ધીર પુરુષો આત્માને શોધી કાઢે છે ૨૪ જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ વૃત્તિ (અવસ્થા) ઓ બુદ્ધિની છે તે ત્રણ વૃત્તિઓનો જેનાથી અનુભવ કરવામા આવે તેને સર્વ સાક્ષી ને સર્વથી પર આત્મા બોલવો ૨૫ જેમ પુષ્પના ધર્મરૂપ ગંધ આવવા ઉપગ્રથી તેના આશ્ર-યભૂત વાયુનું સ્વરૂપ બોલવામા આવે છે, તેવી જ રીતે કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલી સત્વાદિક ત્રિગુણાત્મક બુદ્ધિની વૃત્તિઓને આત્માના ધર્મોથી રહિત બાણી, તે દૂર કરી વૃત્તિઓના આશ્રયભૂત તથા બાણ આત્મના આગમ્યો બુદ્ધિ ત્રિગુણાત્મક હોવાથી નથી કર્મમા કર્તા હોવાથી તેનીજ તે અવસ્થાઓ કે તે આત્મની ભાસે છે પરંતુ ખરી રીતે બેતા નેનાથી તે બુદ્ધો અને તેનો દ્રષ્ટા છે આ પ્રમાણે આત્મસ્વરૂપને બોલવું ૨૬ સ સારનું દ્વાર પણ બુદ્ધિ જ છે, કારણ કે, સ સાર બુદ્ધિના ગુણોથી અને

કર્મોથી રચાયેલો છે તે અજ્ઞાનમૂલક હોવાથી મિથ્યા છતાં પુરુષને સ્વમની પેઠે જોવામા આવે છે, ૨૭ માટે તમારે ત્રિગુણાત્મક કર્મના બીજરૂપ અજ્ઞાનનો નાશ કરનાર તથા ત્રણ અવસ્થા રૂપ બુદ્ધિના જગદાદિક પ્રવાહને શાંત કરનારા યોગને સેવવો બોધ્યો ૨૮ તેમા પણ જે ધર્મોથી ભગવાન શ્રીહરિ ઉપર શ્રમ વિના ભક્તિ થાય, તે ધર્મો હજારો ઉપાયોમા શ્રેષ્ઠ છે, એવું દેવર્ષિ નારદે કહેલું છે ૨૯ ગુરુની સેવા, ભક્તિ અને મેળવેલી સર્વ વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરવી, સાધુઓનો તથા ભક્તોનો સંગ કરવો અને ઈશ્વરનું આરાધન કરવું. ૩૦ ભગવાનની કથામા શ્રદ્ધા રાખવી, ભગવાનના ગુણોના તથા કર્મોનાં કીર્તન કરવા, ભગવાનના ચરણારવિહનું ધ્યાન ધરવું, તેની પ્રતિમાઓનાં દર્શન તથા પૂજા આદિક કરવા, આ સર્વ ધર્મોના અંતરંગ સાધનો છે, માટે તેનાથી ભગવાનની સેવા કરવી. ૩૧ શ્રીહરિ સર્વ પ્રાણીઓમા રહેલા છે, એવો વિચાર કરીને સર્વનો સત્કાર કરવો ૩૨ વિતેદ્રિય પુરુષો આ પ્રમાણે ભગવાન ઉપર ભક્તિ રાખે છે, અને તે ભક્તિથી તેમની પ્રીતિ સંપાદન કરે છે. ૩૩ ભગવાનના કર્મો, સર્વ શ્રેષ્ઠ ગુણો અને લીલાવતા-રોથી કરેલા પરાક્રમોને સાબળી મનમા અત્યંત આનંદ થાય, શરીરમા રોમાચ થાય, અશ્રુઓથી કંઠ ગળગળો થઈ જાય, સ્વર બુલ્લો મૂકીને ગાવા માડે, શબ્દ કરવા માડે, નૃત્ય કરે, ૩૪ ભૂત વળગ્યું હોય તેમ કેાઈ વાર હસે, કેાઈ વાર ખૂમ પાડે, કેાઈ વાર ધ્યાન ધરે, કેાઈ વાર મનુષ્યને પગે લાગે અને વાર વાર નિ સાસા નાખીને હે હરિ ! હે જગત્પતિ ! હે નારાયણ ! એમ લલળ વગર બોલે ત્યારે તેને આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ એમ બોલવું. ૩૫ આત્મ-સ્વરૂપનો લાભ થાય ત્યારે મહાપ્રસન્ન સર્વ બંધનોમાંથી છુટીને મનથી તથા શરીરથી ભગવાનની ભાવનામય થઈને કર્મના બીજરૂપ અજ્ઞાનને તથા વાસનાઓને બાળી નાખી ભક્તિયોગથી ભગવાનને પામે છે. ૩૬ આ લોકમા મનથી ભગવાનનું મનન કરવું. કારણ કે, તે મલિન અંતઃકરણવાળા પ્રાણીઓના જન્મ મરણનો નાશ કરનાર છે અને તે જ પરબ્રહ્મ

તથા મોક્ષનું ધામ છે, એમ સર્વ પાંડિતો કહે છે, માટે તમે હૃદયમાં અત્યામી ભગવાનનું ભજન કરો. ૩૭ હે દેવોના બાળકો ! શ્રીહરિની ઉપાસના કરવામાં અતિ શ્રમ નથી, કારણ કે તે આપણા પોતાના હૃદયમાં આકાશની પેઠે વ્યાપ્ત છે આપણા પોતાના આત્મા છે અને સર્વ પ્રાણીઓના સખા છે, માટે તમે તેમની ઉપાસના કરો પરંતુ સર્વ પ્રાણીઓની પેઠે સામાન્ય રીતે વિષયો સંપાદન કરવામાં શું ફળ છે ? વિષયોમાં ભાવ રાખવાથી પશુ જેવા થવાય છે ૩૮ ધન, સ્ત્રીઓ, પશુ, પુત્રાદિક, ઘર, પૃથ્વી, હાથી, બહાર, વૈભવો તથા બીજા સર્વ પ્રકારના અર્થ ચચળ છે તેઓ ક્ષણભંગુર આયુષ્યવાળા મનુષ્યનું કઈજા હિત કરતા નથી ૩૯ વૈદિક રીતે યજ્ઞો કરીને મેળવેલા સ્વર્ગાદિક લોકો પણ નાશવત છે, કારણ કે તે લોકો પુણ્યના પ્રમાણમાં ઓછા વધતા સુખવાળા, ઇર્ષ્યાદિક દોષોથી ભરિન અને અમુક અવધિ પછી નાશ પામનારા છે, માટે જેમાં કોઈ પણ ભતનું દૂષણ જોવામાં કે સાલગ્રવામાં આવ્યું નથી એવા એક ભગવાનના સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવા માટે તેનું સેવન કરો ૪૦ વિદ્વાનનું માન ધરાવનારો મનુષ્ય આ લોકમાં જે ફળની ઇચ્છાથી કર્મ કરે છે તે તેનાથી ઉલટું ફળ અવશ્ય મેળવે છે ૪૧ કર્મ કરનારા પુરુષનો વિચાર સુખ મેળવવાનો અને દુઃખમાંથી છુટવાનો હોય છે, પરંતુ કર્મ કરવાથી સદા દુઃખ થાય છે અને ન કરવાથી પુરુષ સુખમાં રહે છે ૪૨ આ લોકમાં પુરુષ જેને માટે કામ્ય કર્મો કરીને કામનાઓની ઇચ્છા કરે છે, તે હેઠું પારકો, ક્ષણભંગુર અને અતે નાશ પામનારો તથા પાછો ઉત્પન્ન થનારો છે ૪૩ આ પ્રમાણે અહીં તા મમતાનાં સ્થાનરૂપ હેઠું પણ પોતાનો નથી, ત્યારે સંતાન, સ્ત્રીઓ, ઘર, ધનાદિક, રાજ્ય, ભંડાર, હાથી, મંત્રીઓ, ચાકર તથા સખાધીઓ, જેઓ દેહથી ભિન્ન છે અને મમતાના પાત્ર છે તે પારકાં હોય એમાં શું ? ૪૪ આત્મા અવિનાશી અને આનંદનો સમુદ્ર છે. આત્માને તુચ્છ અને દેહની સાથે નાશ પામનાર અજ્ઞાનથી પુરુષાર્થરૂપ લાગતા પુત્રાદિક અનર્થોનું પ્રયોજન નથી. ૪૫ પૂર્વજન્મનાં

કર્મોથી ગર્ભાદિક અવસ્થાઓમાં કલેશ પામતા પ્રાણીઓને આ લોકમાં પુત્રાદિકથી કેટલું સુખ મળે છે તે કહો ૪૬ પ્રાણી પોતારૂપ માનેલા દેહથી કર્મો કરે છે અને કર્મોથી દેહને ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે કર્મ ને દેહ એ બન્ને અજ્ઞાન જન્ય છે, ૪૭ એટલે ધર્મ, અર્થ ને કામ જેને અધીન છે એવા ચેષ્ટા રહિત આત્મરૂપ શ્રીહરિને નિષ્કામે સેવો ૪૮ ભગવાન પોતે ઉત્પન્ન કરેલા પાત્ર મહાભૂતોથી રચાયેલા સર્વ પ્રાણીઓના પ્રિય આત્મા અને અત્યામી છે. ૪૯ દેવ, અસુર, મનુષ્ય, યક્ષ ને ગંધર્વ ભગવાનના ચરણનું ભજન કરવાથી અમારી પેઠે કલ્યાણના ભાગી થાય છે ૫૦ પ્રાણીઓ, દેવપણુ અને ઋષિપણુ, સદાચાર, બહુ શાસ્ત્રવેતાપણુ, તેમ દાન, તપ, યજ્ઞ, શૌચ અને વ્રતો, સર્વ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાને સમર્થ થતા નથી ભગવાન તો નિર્મળ ભક્તિથી પ્રસન્ન થાય છે, બાકી બીજા સર્વ નાટકરૂપ સમજવું. ૫૧-૫૨ માટે સર્વને પોતાના સમાન બાણીને સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ ભગવાનની ભક્તિ કરો ૫૩ દેવો, યક્ષો, રાક્ષસો, સ્ત્રીઓ, શૂદ્રો, વ્રજવાસીઓ, આહિરો, પક્ષીઓ, મૃગો ને બીજા પાપી જીવો ભક્તિ કરવાથી ભગવાનના સ્વરૂપને પામ્યા છે ૫૪ આ લોકમાં ભગવાનની ભક્તિ અને 'સર્વમાં પરમાત્મા છે,' એવી જે દૃષ્ટિ તેજ પુરુષનો મુખ્ય સ્વાર્થ બાણ્યો ૫૫

एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसः स्वार्थं परः स्मृतः
एकांतमक्तिं गौर्विदे यत्सर्वत्र तदीक्षणम् ॥५५॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे
सप्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮ મો. ૬

નૃસિંહ ભગવાનનું પ્રાકટ્ય.

શ્રીશુક ઉવાચ.

अथ वैत्यसुता. सर्वं स्मृत्वा तदनुवर्णितम् ।
जगद्गुणिरघत्वाच्चैव गुर्वनुशिषितम् ॥ १ ॥

કે આ અધ્યાયમાં પણ કોપથી પુત્રને મારી નાખનાર હિરણ્યકશિપુએ નૃસિંહજીને સ્તંભમાંથી પ્રગટ થઈ નાશ કર્યો અને બ્રહ્માદિક દેવતાઓને તેમની સ્તુતિ કરી એ કથા કહેવાશે.

નારદ કહે છે-પછી દૈત્યોના સર્વ બાળકોએ પ્રહ્લાદની વાત માલગીને નિર્દોષપણાથી તેનું શિક્ષણ શ્રદ્ધા કરવા માડ્યું, પરંતુ યુરુનું શિક્ષણ ન જ શ્રદ્ધા કર્યું. ૧ આ રીતે સર્વ બાળકોની બુદ્ધિ પર પ્રહ્લાદના લાગેલી ભેદને શુક્રાચાર્યના પુત્રે ભય પામીને તે સર્વ વાત હિરણ્યકશિપુને યથાર્થ રીતે નિવેદન કરી ૨ પુત્રની હુ નહુ અને અપ્રિય એવી વાણી સાલગીને હિરણ્યકશિપુનું શરીર ક્રોધાવેશથી ક્રુજવા લાગ્યું અને તેણે પુત્રનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ૩ પછી સ્વભાવથી અત્યંત ક્રોધી એવા દૈત્ય રાજાએ, પગથી કચરેલા સર્પની પેઠે કુ ક્વાડા મારતા અને ક્રોધથી ભરેલી વાકી દૃષ્ટિવડે ભેદને તિરસ્કાર કરવાને યોગ્ય નહિ એવા પ્રહ્લાદનો કઠોર વાણીથી તિરસ્કાર કરીને વિનયથી નમ્ર થયેલા, જીતેન્દ્રિય અને બે હાથ ભેડીને સામે ઉભેલા તેને કહ્યું કે-હુ દુષ્ટ! મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરનાર અભિમાનીને હું આજે જ યમમ દિરમા મોકલીશ. ૪ હું કે જેના કોપ-વાથી લોકપાળ સહિત ત્રણે લોકો કંપે તેની આજ્ઞાનું તું નિર્ભય થઇને કયા બળથી ઉલ્લંઘન કરે છે? ૭

પ્રહ્લાદ-હે રાજન્! પૂર્વના તથા હવે પછીના સ્થાવર જંગમ પ્રાણીઓને અને પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓને જેણે વશ કરેલા છે તે ઈશ્વર મારા તથા તમારા બળરૂપ છે, તેમ બીજા બળવત પ્રાણીઓના પણ બળરૂપ છે. ૮ તે કાળભૂતિ છે, શરીરની તથા મનની શક્તિરૂપ છે, બુદ્ધિના બળના ને ઇંદ્રિયોના સ્વામી છે, તે જ ત્રણ ગુણના સ્વામી પરમાત્મા પોતાની શક્તિવડે આ જગતને સર્જે છે, પાળે છે અને તેનો નાશ કરે છે. ૯ પિતાજી! તમે તમારા પોતાના આસુરભાવનો ત્યાગ કરો અને મનને શાંતિમા રાખો, કારણ કે ન જીતેલા અને અવળે ભાગે ચાલનારા મનના જેવો બીજો કોઈ પણ શત્રુ નથી મનને સમતામા રાખવું તે જ ભગવાનની સેવા છે. ૧૦ કેટલાએક હુ ટારા પ્રથમ છ ઇંદ્રિયરૂપી શત્રુઓને જીત્યા વિના દશ દિશાઓને પોને જીતી લીધેલી માને છે, પરંતુ જેઓ સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમતા રાખનાર સાધુ અને મનને જીતનાર જ્ઞાની છે તેને પોતાના અજ્ઞાનથી કંદ્યાયલા શત્રુઓ ક્યાથી હોય? ૧૧

હિરણ્યકશિપુ કહે છે-હે પુત્ર! તું બહુ બોલે છે માટે ખરેખર તને મારવાની મારી ઇચ્છા છે; કારણ કે, જેઓ મરવાને તૈયાર થાય છે તેઓની વાણી અયોગ્ય હોય છે. ૧૨ તું મારા વિના જગતનો ઇશ્વર બીજો કહે છે તે બે હોય તો તે ક્યાં છે? પ્રહ્લાદે કહ્યું-તે સર્વ ઠેકાણે છે, એટલે હિરણ્યકશિપુએ પૂછ્યું-ત્યારે તે શા માટે તપાવેલા આ થાભલામા દેખાતો નથી? પ્રહ્લાદે તે થાભલાને ભેદ, નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે, તે થાભલામા દેખાય છે. હિરણ્યકશિપુએ તે થાભલામા ભેડ્યું, પરંતુ ભેવામાં ન આવવાથી તે બોલ્યો કે, ૧૩ તું આડું અવળું બોલ્યા કરે છે, માટે હું ધડ ઉપરથી તારા મસ્તકને કાપી નાખીશ. પછી તારું જે ઇષ્ટ શરણુ શ્રીહરિ છે, તે આજે તારી રક્ષા કરે છે કે નહિ? તે હું ભેદીશ. ૧૪

નારદ કહે છે-એ પ્રમાણે પુત્રને દુષ્ટ વયનોથી વારંવાર પીડતો તે ક્રોધાવેશમાં આવી ગયો અને મહા બળવાન એવા તેણે પોતાના હાથમા તરવાર લઈ આસન ઉપરથી ઉછાળો મારીને થાભલામા પોતાના હાથથી મુઠીનો પ્રહાર કર્યો. ૧૫ હે રાજન્! તે જ વખતે એ થાભલામાથી ભયકર શબ્દ થયો જે શબ્દથી પ્રજ્ઞાડરૂપી કટાહ કુટી ગયું અને પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓએ પોતાના લોકને નાશ થશે, એમ માન્યું. ૧૬ પરાક્રમ કરતા ને બળવડે પુત્રને મારી નાખવાની ઇચ્છાવાળા દૈત્યે, અપૂર્વ અને આશ્ચર્યજનક શબ્દ સાલગીને આમ તેમ ભેડ્યું તો સભામા કોઈ પણ શબ્દ કરનારને દીઠો નહિ તે શબ્દ સાલગીને દૈત્યના સેનાપતિઓ પણ અતિ ભય પામ્યા. ૧૭ ભગવાન શ્રીહરિ, પોતાના ભક્ત પ્રહ્લાદે કહ્યું હતું કે, ભગવાન થાભલામા દેખાય છે તથા સર્વ સ્થાનમા પોતે વ્યાપક છે તે વાત સત્ય કરવા, તથા પોતાના ભક્ત સનકાદિકોએ, પાર્ષદ જય, વિજયને શાપ દીધા પછી પશ્ચાત્તાપથી કહ્યું હતું કે, તમે ત્રણ જન્મ પછી છુટશો તે વચન સત્ય કરવા, પોતાના પાર્ષદ હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદની પાસે માગ્યું હતું કે, તમે સર્જેલા પ્રાણીઓમાના કોઈથી મારું મરણ ન થાય ને મનુષ્યથી કે પશુથી, ઘરની અંદર

કે બહારના ભાગમાં પણ મારું મૃત્યુ ન થાય, એ વરદાન સત્ય રાખવા પોતાના ભક્ત પ્રજ્ઞાએ હિરણ્યકશિપુને તથાસ્તુ એમ કહીને વર આપ્યો હતો તે ખરો પાડવા, પોતાના દાસ હિરણ્યકશિપુએ કહ્યું હતું કે, આ પુત્રની સાથે વૈર કરવાથી કદાપિ મારું મૃત્યુ પણ થાય એ વચનને સત્ય કરવા, પોતાના ભક્ત નારદે ધંદને કહ્યું હતું કે આ ક્યાધુનો ગર્ભ તારાથી મરણ પામશે નહિ તેમ સર્વથી નિર્ભય રહેશે, એ વાત ખરી પાડવા, તેમ જ પોતાના ભક્તોને કહે છે કે, હું મારા ભક્તોની રક્ષા કરું છું, મારો ભક્ત કોઈ દિવસ નાશ પામતો નથી, એ વાત ખરી કરવા માટે, નહિ પણ કે નહિ મનુષ્ય, પરંતુ અતિ આશ્ચર્યજનક નૃસિંહનું રૂપ ધારણ કરીને ભગવાન સભા વચ્ચે થાભલામાંથી પ્રગટ થયા હિરણ્યકશિપુ અદ્ભુત શબ્દ સાભળી તે શબ્દ કોણે કર્યો હશે ? એમ એ તરફ જોતો હતો એટલામાં થાભલામાંથી નીકળતા નૃસિંહના સ્વરૂપને જોઈને વિચારમાં પડી ગયો કે, આ પણ નથી તેમ મનુષ્ય પણ નથી, પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે આ તો મનુષ્ય અને સિંહનું મિશ્ર સ્વરૂપ છે. આ તે વિચિત્ર રૂપધારી કોણ હશે ? ૧૯

આ પ્રમાણે હિરણ્યકશિપુ વિચાર કરતો હતો એટલામાં અત્યંત ભય કર નૃસિંહનું સ્વરૂપ તેની આગળ આવીને ઉભું રહ્યું. તેમના નેત્ર તપાવેલા મુવર્ણ જેવા ભય કર હતા, જટા ને કેશવાળીના પ્રકાશથી તેમનું મુખ પ્રાદ દેખાતું હતું ૨૦ દાદો ભય કર હતી, શ્વેત તરવાર જેવી ચચલ તથા અચ્છાની ધાર જેવી તીક્ષ્ણ હતી, મુખ ભુક્રુટીથી ભય કર લાગતું હતું, કાન સ્થિર અને ઉચ્ચ હતા, ફાટેલું મુખ તથા નાસિકા પર્વતની શુક્રાના જેવા ભયપ્રદ લાગતા હતા, ગલોફા ફાટેલા હોવાથી ભય કર દેખાતા હતા, ૨૧ મોઢું શરીર આકાશમાં અડકતું હતું, ડોક ટુકી અને બાંધી હતી, છાતી વિશાળ હતી, પેટ પાતળું હતું, ચંદ્રના કિરણ જેવા શ્વેત રુવાથી શરીર ઢાંકાયેલું હતું, સેકડો હાથ સર્વ દિશાઓમાં ફેલાઈ ગયા હતા, નખરૂંપી આયુધો શોભતા હતા, ૨૨ અને ભયને લીધે કોઈ તેમની

પાસે જઈ શકતું ન હતું તેમણે પોતાના ચક્રાદિક શસ્ત્ર તથા વજ્ર વગેરે દિવ્ય શસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતા, તેથી દૈત્યો અને દાનવો નામતા હતા આવા અલૈકિક સ્વરૂપને જોઈ હિરણ્યકશિપુ બોલ્યો કે-માયાવી ભગવાન હરિએ મારો વધ કરવાનો વિચાર કર્યો છે, તથાપિ તેમના આવા ઉદ્યમથી મને ભય નથી. ૨૩ આમ બોલી તે હાથમાં ગદા લઈને ગર્જના કરતો નૃસિંહના ઉપર ધસ્યો તે વખતે અગ્નિમાં પડેલા પતંગીઆની પેઠે નૃસિંહના તેજમાં પડેલા તે બેવામાં આવ્યો નહિ, અર્થાત્ નૃસિંહના તેજ આગળ તેનું તેજ નિસ્તેજ થઈ ગયું ૨૪ સત્ય સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરનારા શ્રીહરિ સામે ધસેલા તમોમય દૈત્ય દેખાય નહિ તેમાં આશ્ચર્ય ન હતું, કારણ કે ભગવાન સૃષ્ટિના આરભમાં પ્રલય સમયે પોતાના તેજથી આ ધારાને પી ગયા હતા. તે પછી હિરણ્યકશિપુએ સામા જઈ ક્રોધથી મોટા વેગવાળી ગદાને ફેરવી નૃસિંહ ભગવાનને પ્રહાર કર્યો. ૨૫ એટલામાં ગરુડ જેમ સર્પને પકડે તેમ ગદા ધારણ કરેલા તેને ભગવાને પકડી લીધો પરંતુ રમત કરતા ગરુડની ચાચમાંથી જેમ સર્પ સરી પડે તેમ લીલા કરતા ભગવાનના હાથમાંથી હિરણ્યકશિપુ છુટી ગયો ૨૬ તે વખતે હે રાજન ! હિરણ્યકશિપુએ જેમના સ્થાનો પુરુષી લીધા હતા એવા દેવતાઓ અને સર્વ લોકપાળો, કે જેઓ વાદળમાં છુપાઈને આ બધું જોતા હતા તેઓ બહુ જ અશુભ માનવા લાગ્યા હવે પેલો દૈત્ય જે ભગવાનના હાથમાંથી છુટી ગયો હતો તે નૃસિંહ ભગવાન પોતાના પરાક્રમથી ડરે છે, એવું માનવા લાગ્યો. યુદ્ધમાં હુમેશ વિજય કરનારો તે દૈત્ય ઢાલ, તરવાર લઈ વેગથી ફરીને ભગવાનની સામે લડવાને ધસ્યો. ૨૭ શકરાના જેવા વેગવાળા, ઢાલ તથા તરવારના પેચથી સાચો મનુષ્ય ફાવે નહિ એવી યુક્તિઓથી ઉપરનીયે ફરતા તેને શ્રીહરિએ ભય કર શબ્દવાળું તીવ્ર અદ્ભુત કરી મોટા વેગથી દોડીને પકડી લીધો ૨૮ તે વેગાએ સર્પે પકડેલા ઉદરની પેઠે ચારે તરફ પછાડા મારતો અને પકડાયાથી પરવશ થઈ જએલો તથા ધંદના વજ્રથી જેની ચામડી કપાઈ ન હતી

એવા હિરણ્યકશિપુને સભાના ઉબરામા (નહિ બહાર કે નહિ અંદર) પોતાની સાથળ ઉપર (પૃથ્વી ઉપર નહિ તેમ આકાશમા પણ નહિ) નાખીને ગરુડ જેમ નખવતી મહા ઝેરી સર્પને ચીરી નાખે તેમ રમત માત્રમા ભગવાને નખોવડે ચીરી નાખ્યો. ૨૯ ક્રોધથી ક્રોધ પણ જેના સાસુ જેઈ શકે નહિ એવા, ભયંકર નેત્રવાળા, ફાડેલા મુખને જીભથી ચાટતા, ગળામા આતરડાની માળાવાળા નૃસિંહ ભગવાન, હાથીને મારનાર સિંહની પેઠે લોહીના ખળકાથી ખરડાયેલા રાતા કેશવાળા તથા રાતા મુખવાળા થઈ ગયા. ૩૦ ભગવાને હિરણ્યકશિપુના હૃદયકમળને નખોની અણીઓથી ફાડી નાખ્યું. પછી તેને દૂર ફેંકી દઈ તેના ઉગામેલા આયુધવાળા હજારો અનુચરોને તથા તેના બીજા હજારો પક્ષ-પાતીઓને ભુજદંડપી જેની સેના છે એવા ભગવાને ચારે તરફથી નખો, શસ્ત્રો અને પગની એડીના મારથી મારી નાખ્યા. ૩૧ તે સમયે ભગવાનની કેશવાળીથી કપી ઉઠેલા વાદળા આકાશમાથી વિખરાઈ ગયા, તેમની દૃષ્ટિથી ગ્રહોની કાંતિ ઝાખી પડી ગઈ, નિશ્વાસના પવનથી સમુદ્રમા ખળભળાટ થયો અને દિશાઓના હાથીઓ ગર્જનાથી ભય પામીને ચીસો પાડવા લાગ્યા. ૩૨ આકાશમા કેશવાળીના આઘાતથી વિમાનો ઉચે ઉડવા લાગ્યા અને પગના અતિ ભારથી પૃથ્વી કંપવા લાગી એમના વેગથી પર્વતો ઉડવા લાગ્યા અને તેજથી આકાશ તથા દિશાઓ નિસ્તેજ થઈ ગયા. ૩૩ પછી સભામા રાખના ઉત્તમ આસન ઉપર ઘેઠેલા, સર્વના તેજનું હઝણ કરનાર, સર્વવ્યાપક, જેનો ક્રોધ પણ શત્રુ ભણવામા ન હતો એવા, અત્યંત ક્રોધી તથા ભયંકર મુખવાળા નૃસિંહ ભગવાનની ક્રોધએ પણ સેવા કરવા માટે તેમની પાસે જવાની હિંમત કરી નહિ. ૩૪ એટલામા ત્રણ લોકના મસ્તકની પીડા જેવા હિરણ્યકશિપુને ભગવાને યુદ્ધમા મારી નાખ્યો, એવી વાત સાંભળીને આનંદના ઉભરાથી પ્રકુલિત મુખવાળી દેવાગનાઓ અતરિફથી ભગવાનની ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગી. ૩૫ અને તે સમયે નૃસિંહ ભગવાનના દર્શન કરવા આવેલા દેવોના

વિમાનોથી આકાશમાં લીડ થઈ ગઈ. દેવતાઓનાં વાજ્ર વાગવા લાગ્યા, અપ્સરાઓ નાચવા લાગી, ગંધર્વો ગાન કરવા લાગ્યા, ૩૬ બ્રહ્મા, ઈંદ્ર, શંકર આદિ દેવતાઓ, ઋષિઓ, પિતૃઓ, સિદ્ધો, વિદ્યાધરો, સર્પો, મનુઓ, પ્રભાના પતિઓ, મૈત્રા મૈત્રી, ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, ચારણો, યક્ષો, કિપુરુષો, વૈતાળો, સિદ્ધો, કિન્નરો અને સુનંદ, કુસુદ વગેરે ભગવાનના સર્વે પાર્શ્વો ત્યાં આવ્યા, અને જે હાથ ઝેડીને સામે ઉભા રહ્યા અને તીવ્ર તેજવાળા તથા સભામા સિંહાસન ઉપર બિરાજેલા ભગવાન નૃસિંહજીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૩૭-૩૮

બ્રહ્મા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા-અનંત શક્તિવાળા, વિચિત્ર પરાક્રમવાળા, પવિત્ર ચરિત્રવાળા અને પોતાની લીલા ને શુભોવડે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરનાર અખંડ મૂર્તિવાળા, આપને હું નમસ્કાર કરું છું. ૪૦

શ્રીકૃષ્ણ સ્તુતિ કરે છે-આપના કોપનો સમય તો પ્રલય કાળ છે, હમણા તો તમે એક ધણા નાના દૈત્યને માર્યો છે હે ભક્તવત્સલ ! હવે શાંત થઈ તેનો પુત્ર અને તમારો ભક્ત તમારે શરણે આવ્યો છે, તેનું રક્ષણ કરો. ૪૧

ઈંદ્ર સ્તુતિ કરે છે-હે પરમેશ્વર નૃસિંહ ! તમે અમારું રક્ષણ કરીને દૈત્ય પાસેથી અમારા યજ્ઞના ભાગ અમને અપાવ્યા તથા અમારું ધ્યાન કરવાનું સ્થાનક એવું અમારું હૃદયકમળ રાક્ષસોના ભયથી ભરાઈ ગયું હતું, તેને તમે રાક્ષસના ભયમાંથી મુકાવી પ્રકુલિત કર્યું હે નાથ ! તમારી સેવા કરનાર ભક્તજનોને કાળે ગળેલું આ જગત કંઈ મહત્તરીમા નથી તેઓ સુક્રિતને પણ બહુ ઉત્તમ માનતા નથી, ત્યારે બીજા મુખોની ઈચ્છા શા માટે કરે ? ૪૨

પછી ઋષિઓ, પિતૃઓ, સિદ્ધો, વિદ્યાધરો, નાગ, પ્રભાપતિઓ, ગંધર્વો, યક્ષો, કિપુરુષો, કિન્નરો, ભગવાનના પાર્શ્વો અને વૈતાળોએ વારા ફરતી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી-હે આદિ પુરુષ ! તમારા પ્રભાવથી ભરપુર એવું તમારું ધ્યાનરૂપી તપ, કે જે તપથી તમારામા રહેલા જગતને સરજ્યું હતું, તે તપ તમે અમને કહ્યું હે શરણાગત રક્ષક ! તે તપ

હમણું સક્ષમે ચુંથી નાખ્યું હતું, પરંતુ રક્ષણ કરવાને અવતાર ધારણ કરનારા નમે અમને તે તપ કરવા ફરીને આજ્ઞા કરી છે. ૪૩ -મા અસુખ્ય દૈત્ય, અમારા પુત્રોએ અમને આપેલા ધન દેને ને તીર્થમાં આપેલા તપ તથા જળને પરાણે ખાઈ જતો હતો, તે દૈત્યનું આજે તમે નખવતી પેટ ચીરી નાખી, તે સર્વ અમને પાકું અપાવ્યું છે તે અખિલ ધર્મનું રક્ષણ કરનારા આપ નૃસિંહ ભગવાનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૪૪ હે નૃસિંહ ! જે દુષ્ટ દૈત્ય યોગના તથા તપના બળથી અમારી યોગસિદ્ધ-સિદ્ધિઓને હરી ગયો હતો, તે અત્યંત ગર્વવાળા દૈત્યને તમે નખોથી ચીરી નાખ્યો, તે તમને અમે પ્રજ્ઞામ કરીએ છીએ. ૪૫ બળથી તથા પરાક્રમથી ગર્વિષ્ઠ થઈ ગયેલા જે અજ્ઞાની દૈત્યે વિવિધ ધારણાથી મેળવેલી અમારી વિદ્યાને અટકાવી દીધી હતી, તે દૈત્યને આપે યુદ્ધમાં પશુની પેઠે મારી નાખ્યો, તે માયાવડે નૃસિંહનું રૂપ લેનાર આપને સદા નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૪૬ જે પાપી દૈત્યે અમારા રત્નોનું તથા ઉત્તમ સ્ત્રીઓનું હરણ કર્યું હતું, તે દૈત્યની છાતી ફાડી નાખીને આ સ્ત્રીઓને આનંદ આપનાર એવા આપને નમસ્કાર હો. ૪૭ હે દેવ ! અમે મનુષ્યો તમારી આજ્ઞામાં વર્તનાર છીએ અમારી મર્યાદા જે દૈત્યે તોડી નાખી હતી, તે દુષ્ટ દૈત્યોને તમે મારી નાખ્યો તે હીક કર્યું હે પ્રભો ! અમે તમારી શી આજ્ઞા ઉઠાવીએ ? અમે તમારા હાથ છીએ, તમે હાસોને આજ્ઞા કરો. ૪૮ હે પરમેશ્વર ! અમે પ્રભાપતિઓ છીએ અને તમે અમને પ્રભુ સરજવા માટે પ્રેરેલા હતા; પરંતુ જે દૈત્યના પ્રતિરોધથી અમે પ્રભને સરજી શક્યા ન હતા, તે દૈત્ય, તમે નખોવતી તેની છાતી ફાડી નાખવાથી ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યો છે. હે સત્વમૂર્તિ ! તમારો આ અવતાર જગતનું કલ્યાણ કરનારો છે. ૪૯ હે વિભુ ! અમે આપના નૃત્યકાળે નાચનાર અને જાનાર છીએ; તેઓને જે દૈત્યે પોતાના શૈર્ષના તથા શક્તિના પ્રભાવથી પોતાને અધીન કર્યા હતા, તે દૈત્યને આપે આ હશાએ પહોંચાડ્યો. અવળે માર્ગે આલનારો મનુષ્ય મુખી થતો જ નથી. ૫૦ હે હરિ ! મહાત્માઓના મનમાં ભય ઉપજાવનાર આ દૈત્યને

આપે પુરો કરી નાખ્યો તે આપનાં સરણ, કે જે સંસારનો નાશ કરનાર છે, તેને અમે સરણે આવ્યો છીએ. ૫૧ હે ચોવીસ તત્વના નિયામક ! અમે મુખ્ય અનુચરો તમારા મનમગતાં કામો કરીને તમને સેવીએ છીએ પરંતુ હમણા આ દૈત્યે અમને પોતાના વાહક બનાવ્યા હતા હે નૃસિંહ ! આ દૈત્યે મનુષ્યોને જે દુઃખ દીધું હતું તે દુઃખને ભજુનારા આપે તેને મારી નાખ્યો તે સાચું કર્યું. ૫૨ અમે કિપુરુષ છીએ અને આપ તો મહાપુરુષ ધર્મર છે, માટે અમે આપની સ્તુતિ કેવી રીતે કરી શકીએ ? આ નીચ પુરુષ દિરણ્યકશિપુ ન્યારથી મહાત્મા પુરુષોએ તેનો ખિન્નકાર કર્યો હતો ત્યારથી જ મરી ગયો હતો. ૫૩ અમે સલાઓમાં તથા ચરોમાં તમારી નિર્ભાજ કીર્તિ ગાઈને મોટી દક્ષિણાઓ મેળવતા હતા પણ આ દુર્જન નિરતર તે અમારી પાસેથી પડાવી લેતો હતો હે ભગવન્ ! આપે રાજની પેઠે તેનો નાશ કર્યો તે બહુ સાચું કર્યું. ૫૪ હે ધર્મર ! અમે કિન્નરો તમારા સેવક છીએ. આ દૈત્ય અમારી પાસે બળાત્કારે કામ કરાવતો હતો તે પાપીને, હે હરિ ! આપે મારી નાખ્યો. હે નૃસિંહ ! હે નાથ ! આપ અમારું કલ્યાણ કરો. ૫૫ હે ભક્તોને આમ્રમ આપનાર ! સર્વ લોકોને મુખ આપનાર તમારું અદ્ભુત એવું આ નૃસિંહનું રૂપ અમે આજે જ દીકું હે ધર્મર ! આપનો હાથ આ દિરણ્યકશિપુ પ્રાણીથી શાપિત થયો હતો, તેનું આપે મૃત્યુ કર્યું, તે તેના અનુગ્રહ માટે કર્યું છે એમ અમે માનીએ છીએ. ૫૬

મયેતદ્વરિનરહપમદ્ગુતં તે દુહં

ન. શરણં સર્વલોકશર્મ ।

સોર્ષં તે વિચિત્ર રંચ વિગ્રહસસ્ત્રયોર્ધ

નિષ્ક્રમમનુગ્રહાથ વિષ્ણુઃ ॥ ૫૬ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे
महामोऽध्यायः

અધ્યાય ૯ મો.

પ્રહ્લાદે કરેલી નૃસિંહની સ્તુતિ ૧.

નારદ ઋષિ

एवं सुरादयः सर्वे ब्रह्मरूपसरा ।

नोपैतुमशक्नन्पुसरम सुदुरासदम् ॥ ૧ ॥

નારદ ઋષિ—એ પ્રમાણે કોધથી ઉન્નત થયેલા અને પાસે જઈ શકાય નહિ એવા નૃસિંહની સમીપ જવા માટે બ્રહ્મા, રુદ્ર વગેરે સર્વે દેવતાઓ હિંમત કરતા ન હતા ૧ પછી દેવતાઓએ નૃસિંહની પાસે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજીને મોકલ્યા, પરંતુ તે નૃસિંહનું પૂર્વે જોયેલું નહિ તથા સાંભળેલું નહિ એવું અદ્ભુત રૂપ જોઈને, ત્રાસની શકાથી પાસે ગયા નહિ ૨ પછી બ્રહ્માએ પોતાની પાસે ઉભેલા પ્રહ્લાદને કહ્યું કે, હે તાત ! તારા પિતા ઉપર કોધાયમાન થયેલા પ્રભુની પાસે તું જ જા, અને તેમને શાત કર એમ કહીને તેને નૃસિંહની પાસે મોકલ્યો ૩ હે રાજન ! મહા ભગવદ્ભક્ત એવા તે બાળકે ‘અસ્તુ’ એમ કહી ધીર રહીને નૃસિંહ ભગવાનની પાસે જઈ, બે હાથ જોડી, પૃથ્વી ઉપર પડી, તેમને પ્રણામ કર્યા ૪ શ્રી નૃસિંહ પોતાના ચરણકમળમા પડેલા બાળકને કૃપાથી પરિપૂર્ણ અત કરજી ઉઠાડીને કાળરૂપી સર્પથી મનમા ત્રાસ પામેલા લોકોને અભય આપનારો પોતાનો કર તેના મસ્તક ઉપર ફેરવ્યો ૫ ભગવાનના હૃદયના સ્પર્શથી તે સર્વ પાપમાથી મુક્ત થયો, અને તેને તરત બ્રહ્મસ્વરૂપનું અપરોક્ષ જ્ઞાન થયું, હૃદયમા નિવૃત્તિ મુખ થયું, શરીર ઉપર રોમાચ આવ્યો ને હૃદય પ્રેમથી ભરાઈ ગયું આખમા પ્રેમના અશ્રુઓ આવી ગયા અને તે મનમા ભગવાનના ચરણકમળનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો ૬ પછી જિતેન્દ્રિય એવો પ્રહ્લાદ શ્રીહરિ પગ નેત્ર સ્થિર કરીને એકાગ્ર મને પ્રેમથી ગંગાની વાણીએ આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો ૭

પ્રહ્લાદ સ્તુતિ કરે છે—બ્રહ્માદિક દેવતાઓ, મુનિઓ તથા સત્વગુણમા જેમની બુદ્ધિ વિસ્તાર

† આ અંકમાં બ્રહ્માએ ભયથી પ્રહ્લાદને નૃસિંહનો કોપ શમાવવા માટે મોકલ્યો તે નૃસિંહનો કોપ શાત કરવા અતિ ભય કર એવા નૃસિંહની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો, તે કથા કહેવારો

પામેલી છે એવા સિદ્ધ પુરુષોના વચનોના પ્રવાહોથી તથા ઘણા ગુણોથી અધાપિ સુધી આપનું આરાધન કરવાને કોઈ સમર્થ થયું નથી, ત્યારે હું આસુરી બુદ્ધિનો પુરુષ કેવી રીતે સમર્થ થાઉં ? ૮ હું માનું છું કે, ધન, ઉત્તમ કુળમા જન્મ, રૂપ, તપ, પંડિતતા, ઇન્દ્રિયોની કુશળતા, ક્રાંતિ, પ્રતાપ, બળ, બુદ્ધિ અને અષ્ટાંગ યોગ પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવા સમર્થ થતાં નથી ભગવાન ભક્તિથી ગજેન્દ્રને પ્રસન્ન થયા હતા ૯ ઉચ્ચ ગુણોવાળો હોવા છતાં પણ જો ભગવાનથી વિમુખ હોય તો તેના કરતા ભગવાનને વિષે મન, વચન, કર્મ, ધન તથા પ્રાણને અર્પણ કરનાર ચ કાળને ઉત્તમ બાણવો, કારણ કે તે પોતાના કુળને પવિત્ર કરે છે અને ઘણા માનવાળો બ્રાહ્મણ પોતાને પણ પવિત્ર કરી શકતો નથી, તો બીજાની શી વાત કરવી ? ૧૦ ભગવાન પોતે સ્વસ્વરૂપના લાભથી પરિપૂર્ણ છે, માટે તે અજ્ઞાની મનુષ્યની પાસેથી પોતાની પૂજા ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરતા નથી, પરંતુ હયાળુ છે મનુષ્ય મુખ ઉપર તિલકાદિકની જે શોભા કરે છે તે શોભા જેમ પ્રતિબિંબને મળે છે, તેમ મનુષ્ય, ભગવાનની જે જે પૂજા કરે છે, તે તે પૂજા તે કરનારને મળે છે ૧૧ માટે નીચ તથા માયાવડે સ સારમા પડેલો હું નિર્ભય થયા છતાં, સર્વ પ્રયત્નથી બુદ્ધિને અનુસાર ઇશ્વરનો મહિમા ગાઉ છું, કે જે મહિમા ગાવાથી સર્વ પુરુષ પવિત્ર થાય છે ૧૨ હે ઇશ્વર ! તમારાથી ઉદ્દેગ પામતા આ સર્વે બ્રહ્માદિક દેવતાઓ સત્વગુણના નિધિરૂપ જે તમે, તેમના દાસ છે, પરંતુ અમારી પેઠે વૈરભાવથી ભજનારા નથી આપના મનોહર અવતારો અને અદ્ભુત લીલાઓ આ જગતના કલ્યાણ માટે, ઐશ્વર્ય માટે તથા સુખ માટે છે, ભય ઉપજાવવા માટે નથી ૧૩ તમે કોધને શાત કરો અસુરને આપે આજે હણ્યો, હવે કોધનું શું પ્રયોજન છે ? વિછી અથવા સર્પને મારી નાખવાથી જેમ મહાત્મા પુરુષ પ્રસન્ન થાય છે, તેમ આ રાક્ષસના નાશથી સઘળા લોકો પ્રસન્ન થયા છે અને સુખ પામેલા સર્વે લોકો તમારા કોધની શક્તિની પ્રતિક્ષા કરે છે હે નૃસિંહ ! લોકો પોતાનો ભય દૂર થવા તમારા સ્વરૂપનું સ્મરણ કરે છે, માટે

હવે કોષને શમાવો ૧૪ હે અજીત ! અત્યંત ભય કર
એવા જે તમે, તેમનુ આ રૂપ, કે જે સુખ, જીભ
અને સૂર્યના જેવી આખો, બ્રુકુટી તથા ઉગ્ર દાદાથી
અત્યંત ભય કર છે, ગળામા આંતરડાની માળા છે,
કેશનાળી લોહીથી ખરડાયેલી છે, કાન ખીવાની પેઠે
ઉભા છે, ગર્જનાથી દિશ ના હાથીઓ પણુ ડગી ગયા
છે, તથા શત્રુને નખોની અણીઓથી ફાડી નાખનાર
આવા રૂપથી હું ડરતો નથી ૧૫ પરંતુ હે કૃપાવ-
ત્સલ ! અસત્ય તથા ઉગ્ર એવા સ સારચક્રના હું બથી
હું ભય પામુ છું આ સ સારચક્રમા મને માગ પોતા-
ના કર્મોવડે બાધીને હિંસક કુળમા નાખ્યો છે, માટે
હે શ્રેષ્ઠ ! હે મુદર ! આપ પ્રસન્ન થઈને મોક્ષરૂપ ને
શરણરૂપ તમારા ચરણની સેવામા મને ક્યારે બોલા-
વશો ? ૧૬ પ્રિય પદાર્થોના વિયોગથી તથા અપ્રિય
પદાર્થોના લાભથી થતા શોકાગ્નિવડે સર્વ અવનારો
મા હું બળ્યા કરું છું આ સ સારના હું બ દૂર
કરવાના જે ઉપાય છે, તે પણુ હું બદાથી છે, છતાં
પણુ હે પરમાત્મા ! હું દેહાદિકના અભિમાનથી
ભટક્યા કરું છું, મને તમારી સેવા બતાવો ૧૭ હે
નૃસિંહ ! તમ રી સેવા કરનારો હું ગુણના બધનો-
માથી મુક્ત થઈ, તમારા ચરણારવિંદમા રહેનાર
જ્ઞાની પુરુષોનો સંગ કરીશ અને પ્રિય, સંબંધી,
પરમ દેવત એવા આપની પ્રજ્ઞાએ ગાયેલી આરિત્ર
કથાઓને ગાવાથી શ્રમ વિના હું ખોને તરી જઈશ ૧૮
હે નૃસિંહ ! હે વિભો ! આ જગતમા હું ખી મનુષ્યના
હુઃખનો ઉપાય જેને શ્રમ વિના લાગુ પડે છે એવા તમે
પ્રાણીઓની ઉપેક્ષા કરી નથી, જ્યાં લાગુ પડે છે
ત્યાં પણ તમે ઉપેક્ષા કરો છો ત્યારે માતા પિતા
પણુ બાળકનું રક્ષણ કરી શકતા નથી, ઔષધ રોગીનું
રક્ષણ કરી શકતું નથી અને સમુદ્રમા ડુબતા મનુ-
ષ્યનું નૌકા રક્ષણ કરી શકતી નથી ૧૯ ભિન્ન ભિન્ન
સ્વભાવવાળા, પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા પ્રજાદિક અથવા
તો પછી ઉત્પન્ન થયેલા માતાપિતા જેને વિષે, જે
કારણથી, જ્યારે, જેનાથી, જે સંબંધી, જેને માટે,
જે રીતે, જેની પ્રેરણાથી અને જેને ઉત્પન્ન કરે છે
તથા રૂપાંતર પમાડે છે, તે સર્વ આપનું સ્વરૂપ છે
૨૦ કાળે ક્ષોભ પમાડેલા ગુણવાળી માયા તમારા

અ શબૂત પુરુષની કૃપાદૃષ્ટિથી કર્મ કરનારા બળવાન
વેદોક્ત કર્મમય તથા અવિદ્યાએ અર્પણ કરેલા,
સોળ વિકારવાળા મનને ઉત્પન્ન કરે છે, એવા સસા-
રમા ચક્રરૂપ ગણાતા મનથી, હે અજન્મા ! તમારા
ભક્ત વિના ખીજે કોણ તરી શકે ? ૨૧ પોતાની
ચૈતન્ય શક્તિવડે બુદ્ધિના ગુણોનો નિત્ય વિજય
કરનારા, માયાને પ્રેરનાર, કાર્ય તથા કારણોની શક્તિ-
ને વશ કરનાર, આપની માયાએ મોળ આરા (વિકાર)
વાળા આ સ સારકુપમા ન ખાયલો હું, ચેતકીની પેઠે
પીલાડું છું અને તમારે શરણે આવ્યો છું, તેને
તમારી પોતાની પામે લ્યો ૨૨ હે વિભુ ! સર્વ
લોકપાળોના આયુષ્ય, લક્ષ્મી ને વૈભવ કે જેમને
મનુષ્ય ઇચ્છે છે, તે મારા જોવામા આવ્યા જેઓ
અમારા પિતાના કોષયુક્ત હાસ્યથી ઉચી ચઢેલી
બ્રુકુટીના ફરકવાને લીધે નાશ પામ્યા હતા, તે
અમારા પિતાને પણ તમે મારી નાખ્યો ૨૩ માટે
પ્રાણીઓના વૈભવોના પરિણામને જાણનારો હું પ્રજ્ઞા-
દિકથી મહીને સર્વ પ્રાણીએ ના આયુષ્યની, લક્ષ્મીની
તથા ઇંદ્રિયોથી ભોગવાતા સુખોની ઇચ્છા કરતો
નથી તેમ મોટા પગક્રમવાળી તમારી કાળમૂર્તિથી
ન શ પાનતી સિદ્ધિએને પણ ઇચ્છતો નથી, મને
તો તમારા દાસની પાસે લઈ જાઓ ૨૪ કાનને પ્રિય
લાગનારા પણ પરિણામે મૃગજળ જેવા સ સારના
વૈભવો કયા ? અને સર્વ રોગોના ઉત્પત્તિ સ્થાનરૂપ
આ કલેવર કયા ? આ પ્રમાણે મનુષ્ય બાણે છે, છતાં
પણુ હુલસ એવા અદ્ય સુખોથી કદી વૈરાગ્ય પામતો
નથી ૨૫ હે ઇશ ! આ અધિક તમોગુણવાળા
દૈત્યના કુળમા રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલો હું કયા ?
તથા તમ રી દયા કયા ? તમે મારા મસ્તક ઉપર
પુરુષાર્થ આપનારો જે ફર ફેરવ્યો તે પ્રજ્ઞાના, શક-
રના તથા લક્ષ્મીના મસ્તક ઉપર ફેંચો નથી ૨૬
સામાન્ય પ્રાણીની પેઠે આ પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓ છે
તથા આ અસુર છે, એવી આપને વિષમ દૃષ્ટિ નથી
કારણ કે, તમે જગતના આત્મા અને પ્રિય જો.
કલ્પવૃક્ષની પેઠે તમારી સેવા કરવાથી તમારો અમારા
ઉપર અનુગ્રહ થાય છે, તેમાથી જે ફળ મળે છે, તે
સેવાના પ્રમાણમાં મળે છે; માટે તેમા વિષય બુદ્ધિ

ઠરવી નહિ ૨૦ હે ભગવન ! તમે જેમ મારા ઉપર
હયા કરી છે, તેમ જ સસારરૂપી સર્પવાળા કુવામા
પડેલા વિષમલોગની ઇચ્છાવાળા અને વિષથી પુરુષે ના
પ્રસંગથી વિષયાંધ રૂપમા પડતા મને દેવર્ષિ નારદે
પોતાનો કરીને શખ્યો છે, તે હું આપના સેવકની
સેવા કેમ છોડું ? ૧૮ હે અનંત ! આપે મારા પ્રાણ-
ની રક્ષા અને મારા પિતાનો વધ કર્યો તે પોતાના
બક્તજનનુષ્ઠા અને ઋષિઓના વચન સત્ય કરવા કરેલું
છે, એમ હું માનું છું અયોગ્ય કર્મ કરવાની ઇચ્છા-
વાળો મારો પિતા હાથમા તરવાર લઇને બોલ્યો
કે, 'મારા વિના બીજો ઇન્ધિર હશે તો તે તારું
રક્ષણ બલે કરે, પણ હું તો તારું મસ્તક છેદન
કરીશ.' આમ કહ્યું તે વેળા બકતોને અભયદાન
દેવા આપ પ્રગટ થયા હતા ૨૦

આ સર્વ જગતરૂપ તમે એક જ છો, કારણ કે
તમે જગતના આદિમા તથા અંતમા પણ અવશેષ
રહો છો અને તેથી મધ્યમા પણ તમે છો તમે
પોતાની માયાથી શુદ્ધોના પરિણામરૂપ આ જગતને
સરળને તેમા પ્રવેશ કરેલો છે અને તમે માયાના
શુદ્ધોથી કેાઈના રક્ષક, કેાઈના બક્ષક, એમ અનેક
રૂપે ભાસો છો. ૨૦ હે ઇન્ધિર ! આ સદ્ અસદ્ રૂપ
જગત તમારું જ રૂપ છે, પરંતુ તમે જગતથી
બિન્ન છો. 'આ પોતાનો તથા આ પારકો,' આવી
જે બુદ્ધિ તે મિથ્યા અને માયારૂપ છે જેની જેમાથી
ઉત્પત્તિ, જેનાથી પ્રકાશ, જેમા સ્થિતિ તથા જેમાં
લય થાય તે વસ્તુ તદ્રૂપ ભણવી. જેમ વૃક્ષ, પૃથ્વી-
મય બીજરૂપ છે અને તે બીજ સૂક્ષ્મ ભૂતરૂપ છે
અને સૂક્ષ્મ ભૂત તે પરબ્રહ્મરૂપ છે, તેમ સર્વ જગત,
ભૂતરૂપ છે ભૂતો પોતાના સૂક્ષ્મ ભૂતરૂપ છે અને
સૂક્ષ્મ ભૂત પરબ્રહ્મરૂપ છે ૨૧ આ જગતને પોતાના
સ્વરૂપમા મૂકીને સ્વસ્વરૂપના સુખનો અનુભવ કર-
નાર ચેષ્ટારહિત એવા તમે પોતે પ્રલયના જળમા
શેષશય્યા ઉપર પોડો છો અને યોગવડે નેત્રો મિચી
આત્મસ્વરૂપના પ્રકાશથી નિદ્રાનો વિજય કરી, ભગ્નત
સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિ, એ ત્રણ અવસ્થાથી બિન્ન તુરિ-
યાવસ્થામા રહો છો, પરંતુ સુષુપ્તિમા અનુભવાતા
અજ્ઞાનને તથા ભગ્નત અને સ્વપ્નમા અનુભવાતા

વિષયોને ભેતા પણ નથી ૨૨ તમે જે પ્રલયના
જળમા પોડો છો અને પોતાની કાળશક્તિથી
માયાના શુદ્ધોને પ્રેરો છો, તે તમારું આ જગત
શરીર છે જળમા શેષની શય્યામાં પોડેલા તમે
સમાધિ પુરી કરતા એક નાના બીજમાંથી જેમ વડ
ઉત્પન્ન થાય તેમ લોકાત્મક મહા કમળ ઉત્પન્ન
કર્ણુ છે જે તમારે વિષે શુભ રહેલું હતું ૨૩ તે કમ
ળમાથી ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્માએ આડું અવળું ભેદ્યું
પણ કમળ વિના બીજુ કંઈ હીકું નહિ પછી તેમણે
પાણીમા ઉતરી પોતાને વિષે વ્યાપેલા બીજરૂપ
તમને પોતાથી બહાર છે, એમ વિચારીને સો વર્ષ
સુધી શોધ્યા, પરંતુ પાર મળ્યો નહિ, અકુર કુટયા
પછી બીનો પત્તો કયા લાગે ? ૨૪ શોધતા પણ તમે
મળ્યા નહિ, ત્યારે બ્રહ્માએ આશ્ચર્ય પામી લોકા-
ત્મક કમળ ઉપર બેસીને ઘણા વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા
કરી, તેથી તેમનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થયું હે ઇન્ધિર !
તેમણે પૃથ્વીમાથી જેમ સૂક્ષ્મ ગંધ આવે તેમ
પાંચ મહા ભૂતો, ઇન્દ્રિયો ને અંતઃકરણરૂપ તમને
શરીરમા જ વ્યાપેલા દીઠા ૨૫ ઉપર પ્રમાણે તપ-
શ્ચર્યા કરવાથી હજાર સુખ, પગ, મસ્તક, હાથ,
સાથળ, નાક તથા નેત્રોવાળું, આભરણો અને આમુ-
ષોથી ભરપુર અને લોકોવરે જેના અવયવોની રચના
છે, એવું માયાવી મહા પુરુષનું વિરાટ ભગવાનનું
સ્વરૂપ ભેદ્ય બ્રહ્મા આનંદ પામ્યા ૨૬ વળી આપે
હયગ્રીવનો અવતાર ધારણ કરીને દેવતાઓનો દ્રોહ
કરનાર રણેશુલુ તથા તમોશુલુની મૂર્તિરૂપ, મહા
બળશાળી મધુ તથા કૈટભ નામે બે દેવોનો નાશ
કરીને બ્રહ્માને વેદ પાછા આણી આપ્યા હે પ્રભુ !
સત્વશુદ્ધોને તમારી પ્રિય મૂર્તિ કહે છે ૨૭ તમે
મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, દેવ, તથા મત્સ્યાવતાર ધારણ
કરીને લોકોની રક્ષા કરી તમે જગતનો દ્રેષ કરનાર
પાપી લોકોનો નાશ કરો છો યુગે યુગે આલ્યા આ-
વતા ધર્મનું પાલન કર્યાં જ નહીં, પરંતુ કલિમાં શુભ
રહો છો, માટે તમે ત્રિયુગના નાશી પ્રખ્યાત છો. ૨૮
હે વૈકુંઠનાથ ! પાપ દૂષિત, બહિર્મુખ, અસ્થિર, કામ-
નાથી આતુર, હર્ષ, શોક, ભય અને તૃષ્ણાથી આતુર
એવું મારું મન તમારી કથાથી પ્રસન્ન થતું નથી,

માટે હું દીન મારી ગતિનો કેવી રીતે વિચાર કરી શકું ? ૪૦

હે અચ્યુત ! તુમિ ન પામતી છુડવા એક તરફથી મને ખેંચે છે; બીજી તરફથી વિષયો મને ખેંચે છે, પેટ આહાર માટે ખેંચે છે, શ્રવણે દ્રિય મધુર શબ્દો સાંભળવા ખેંચે છે, ધ્રાણે દ્રિય (નાસિકા) મુગધ લેવા, ચપળ એવા નેત્ર સુદર રૂપ જોવા અને કર્મેન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયો તરફ મને ખેંચે છે. ૪૦ હે મહારાજ ! હું જ કેવળ આવી દુઃખી દશાને પામ્યો છું એમ નથી, પરંતુ બીજા મનુષ્ય પણ દુઃખી છે. તેઓ સસારરૂપી વૈતરણી નદીમાં પડેલા છે, એક બીજાથી થતા જન્મ મરણ તથા ભક્ષણથી ડરે છે, પોતાની સાથે કલહ, વૈર અને મૈત્રી કર્યા કરે છે, માટે હે પ્રભુ ! આવા મૂઢ મનુષ્યો ઉપર કૃપા કરીને તેમને સસારરૂપી વૈતરણીમાંથી આપ પાર ઉતારો. ૪૧ કદાપિ આપ કહેશો કે, મારે એકલાએ સર્વ મનુષ્યનો કેવી રીતે ઉદ્ધાર કરવો ! તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે હે ભગવન ! આપ આ સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરવાને સમર્થ છો. તે તમને આ સર્વ જગતનો ઉદ્ધાર કરવામાં શો શ્રમ પડવાનો છે ? હે આતુર બંધુ ! મૂઢ મનુષ્યો ઉપર અનુગ્રહ કરવો એમાં જ મહત્તા છે, પરંતુ તમારા ભક્તજનોની સેવા કરનારનો તમે ઉદ્ધાર કરશો, એમાં નવાઈ નથી ? ૪૨ હે પરમાત્મન ! આપના પરાક્રમેના ગાનરૂપી મહા અમૃતમાં મારું મન મગ્ન છે, તેથી હું તરી શકાય નહિ એવી સંસારરૂપી વૈતરણીથી ઉદ્દેગ પામતો નથી, પરંતુ જેઓનું મન તમારી કથાથી વિમુગ્ધ છે ને જેઓ મિથ્યા સુખને માટે કુટુંબોનો ભાર વહા કરે છે, એવા મૂઢ લોકોનો હું શોક કરું છું. ૪૩ હે દેવ ! તમે કહેશો કે તું તારે મુક્તિ લઈ લે, બીજા મૂઢ મનુષ્યોને તત્વવેત્તા મુનિઓ ઉપદેશ આપશે. તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, મુનિઓ તો ધણું કરીને પોતાની મુક્તિ કરવાની ઈચ્છાથી વનમાં એકાંત પ્રદેશમાં તપશ્ચર્યા કરે છે, બીજાનું કંઈ પણ કાર્ય કરવામાં તત્પર રહેતા નથી; માટે હું એ કૃપણ લોકોને ઓહીને એકલો મુક્તિ પામવાની ઈચ્છા

રાખતો નથી. આટલું બધું આપને કહેવાનું કારણ એ છે કે સસારાટવીમાં ભટકતા લોકોને તમારા વિના બીજો કોઈ આશ્રય નથી. ૪૪ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જે સુખ છે, તે તુરંત છે શરીરમાં ખલુજ આવવાથી જાનને હાથે ખજવાળતા જેમ એક દુખ દૂર કરવા જતાં બીજું દુખ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જ વિષયસુખોમાં એક દુઃખ દૂર કરવા જતાં બીજું દુખ ઉત્પન્ન થાય છે. કૃપણ લોકો, બહુ દુખો ભોગવે છે, તોપણ તેઓ સંસારના સુખથી ધરાતા નથી, કોઈક ધીરજવાન મનુષ્ય જ આપની કૃપાથી તે ઇચ્છાઓને દાખે છે. ૪૫ જ્ઞાન, ચત્રાચલ્યાદિ મત, શાસ્ત્ર શ્રવણ, તપશ્ચર્યા, વેદાધ્યયન, સ્વધર્માચરણ, વ્યાખ્યાન, એકાંત નિવાસ, જપ અને સમાધિ, એ મોક્ષના સાધન છે, પરંતુ એ સાધનો ધણું કરી ઇન્દ્રિયાધીન મનુષ્યોને આલુવિકામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે તથા દાશિક મનુષ્યોને ઉદર પોષણ માટે ઉપયોગી થઈ પડે છે અને સમય ઉપર ઉપયોગી થતાં પણ નથી. ૪૬ બીજામાંથી અકુર અને અકુરમાંથી બીજા, એમ પ્રવાહરૂપે ચાલતા તમારા આ કાર્ય કાળરૂપે જે સ્વરૂપ વેદે ગાયેલા છે. પ્રાકૃતરૂપ રહિત જે તમે તેના જ તે રૂપ છે, તમારાથી જિજ્ઞાસુ નથી મથન કરવાથી જેમ અગ્નિ લાકડામાં રહેલો છે તે જોવામાં આવે છે, તેમ જ જીવોદ્રિય પુરુષો યોગાભ્યાસ અને કાર્ય કારણ જાનનેમાં રહેલા તમને જુવે છે. કાર્ય-કારણ તમારા વિના બીજા, પ્રધાન તથા પરમાણુ આદિથી ઉત્પન્ન થતા નથી. ૪૭ વાયુ, અગ્નિ, પૃથ્વી, આકાશ, પાણી, શબ્દાદિક વિષયો, પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો, મન, ચિત્ત, અહંકાર, સૂક્ષ્મ તથા સૂક્ષ્મ, એ સર્વ તમે જ છો, મનથી તેમજ વચનથી જે કંઈ પ્રકાશિત થાય છે તે સર્વ તમારાથી જિજ્ઞાસુ નથી. ૪૮ આ ગુણો ગુણવાનો, મહત્તરવાદિક દેવતાઓ અને મનુષ્યો આદિક સર્વ અતવાળા છે તેઓ હે ઇશ્વર ! આદિ અને અત રહિત તમારા સ્વરૂપને બાણતાં નથી, એવો વિચાર કરીને બુદ્ધિશાળી પુરુષો અધ્યયનાદિક વ્યાપારનો ત્યાગ કરી કેવળ તમારી ઉપાસના કરે છે. ૪૯ માટે હે પૂજ્ય તમ ! સર્વ કર્મો આપને અર્પણ કરવાં તેમજ

આપના ચરણનું સ્મરણ અને કથાનું શ્રવણ એ રીતે તમારી છ અગવાળી સેવા કર્યા વિના પરમ-હુસોને મળી શકે એવા ભગવાનની મનુષ્ય કેવી રીતે ભક્તિ કરી શકે ? અને ભક્તિ કર્યા વગર મોક્ષ પશુ ક્યાથી મળે ? અને સેવા વિના ભક્તિ સિદ્ધ થાય નહિ, માટે પ્રથમ તો તમારું દાસત્વ મને આપો ૫૦

નારદ કહે છે-પ્રહ્લાદે ભક્તિથી નિર્ગુણ ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કર્યા પછી ક્રોધને નિયમમા રાખી, પ્રસન્ન થઈને નૃસિંહ ભગવાન, પ્રણામ કરતા પ્રહ્લાદને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૫૧ હું અસુ-રશ્રેષ્ઠ ! તારું દૃવ્યાણુ થાઓ હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું હું મનુષ્યોના મનોરથો પુરનારો છું, માટે તું પશુ ઇચ્છિત વર માગી લે ૫૨ હું આયુષ્યમાન ! જે મને પ્રસન્ન કરતો નથી તેને મારું દર્શન દુર્લભ છે મારું દર્શન કરનાર કોઈ પ્રાણી ફરીને પોતાને માટે સંતાપ કરતો નથી, ૫૩ માટે કલ્યાણની કાર્ય નાવાળા મહા ભાગ્યશાળી તથા સદ્ગુણવાળા ધીર પુરુષો સર્વ સુખોના સ્વામી એવા મને સર્વ પ્રકારના ભાવથી હું મેશ પ્રસન્ન કરે છે ૫૪

નારદ કહે છે-આ પ્રમાણે લોકોને લલચાવનારા વરદાનોથી પ્રહ્લાદને ભગવાને બહુ લલચાવ્યો, પશુ તે નિષ્કામ ભક્ત હોતો તેથી તેણે વરદાનની ઇચ્છા કરી જ નહિ ૫૫

एव प्रलोभ्यमानोऽपि वरैर्लोकप्रलोभनै
यकांतिरवाङ्मगवति नैच्छत्तानसुरोत्तम ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे
नवमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મો. ૬

પ્રહ્લાદને પ્રભુ પ્રસન્ન થયા.

નારદ ઉવાચ

भक्तियोगस्य तत्सर्वमतारायतयाऽर्भकं
मन्यमानो हृषीकेश स्मयमान उवाच ह ॥

ક્રી આ અધ્યાયમા ભગવાન નસિંહ પ્રહ્લાદ ઉપર અનુબદ્ધ કરી અતર્કાન થયા તે તથા કથા પ્રસંગે સ્કંદની ઉપર કરેલો તેમનો અનુબદ્ધ વર્ણવારો

નારદ કહે છે-પ્રહ્લાદ તે સર્વ વરદાનોના સુખને ભક્તિયોગમા અતરાયરૂપે માની, હસતો હસતો શ્રી ભગવાનને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો ૧ હું જન્મ-થી જ કામનાઓમા બંધાયેલો છું, એટલે મને કામનાઓથી લલચાવો નહિ હું કામનાઓના સગથી ડરુ છું, તેથી બિન્ન થયો છું અને મુક્તિની ઇચ્છાથી તમારે શરણે આવ્યો છું ૨ મારામા ભક્તના લક્ષણો છે કે નહિ, તે જાણવાની ઇચ્છાથી તમે મને કામનામા પ્રેરા છો, કે જે કામનાઓ પ્રાણીને સસારભાવના કરવામા ખીજરૂપે છે તથા હૃદયમા ગાંઠ રૂપે રહેલી છે ૩ મારી પરીક્ષા વિના આપ દયાળુને બીજું કંઈ કારણ હોય એમ ઘટતું નથી જે મનુષ્ય તમારો ભક્ત થઈને તમારી પાસેથી વરોની આશા રાખે, તેને ભક્ત જાણવો નહિ ૪ જે સેવક પોતાના સ્વામી પાસેથી નાના પ્રકારની વસ્તુઓની ઇચ્છા રાખે છે, તેને સેવક જાણવો નહિ તેમજ સ્વામી પોતાના સેવક પાસેથી સેવાની ઇચ્છા રાખીને તેને ઇષ્ટ પદાર્થો આપે છે તેને સ્વામી જાણવો નહિ ૫ હું તો કામના રહિત છું, તમારો ભક્ત છું અને તમે કામના રહિત મારા સ્વામી છો રાજા અને તેના સેવકની માફક આપણી વચ્ચે કામનાદિ-કનું પ્રયોજન નથી ૬ છતાં પશુ આપ કહેતા હો કે, મારા સંતાપને માટે તારે કંઈ પશુ માગવું જોઈએ, તો હું વરદ ! તમે મને મારા હૃદયમા કોઈ દિવસ કામનાનો અકુર કૂટે નહિ એવું વરદાન આપો ૭ કારણ કે, કામનાઓની ઉત્પત્તિથી ઇન્દ્રિયો, મન, પ્રાણ, આત્મા, ધર્મ, ધૈર્ય, બુદ્ધિ, લજ્જા, લક્ષ્મી, તેજ, સ્મૃતિ અને સત્ય નાથ પામે છે ૮ મનુષ્ય જ્યારે મનથી સ્થિર થઈને સઘળી કામનાઓનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે જ હું કમલનયન ! તે પરમાત્મ સ્વરૂપ થાય છે ૯ મહાત્મા પુરુષ પૂર્ણ ભગવાન એવા આપને નમસ્કાર કરું છું અદ્ભુત સિંહનું સ્વરૂપ ધારણ કરનાર પરમાત્મા પરબ્રહ્મરૂપી શ્રીહરિ એવા આપને મારા નમસ્કાર છે ૧૦

નૃસિંહ ભગવાન બોલ્યા-તમારા જેવા મારા જે નિષ્કામ ભક્તો છે, તેઓ મારી પાસેથી આ લોકોનાં તથા પરલોકનાં સુખોની કદી પશુ આશા રાખતા

નથી, તોપણ તુ આ એક મન્વ તર સુધી રહે અને દૈત્યોના રાજાઓના વૈભવો ભોગવ ૧૧ ભોગો ભોગવતા મને ધન થશે, એવો ભય રાખીશ નહિ તું મારી પ્રિય કથાઓનું શ્રવણ કરજે અને સર્વ પ્રાણીઓમા વ્યાપક એવા ઇશ્વર તથા યજ્ઞના અધિષ્ઠાતારૂપ જે હું, તેને મનમા ધારણ કરીને યજ્ઞન કરજે તથા સર્વ કર્મો મને અર્પજે ૧૨ તુ ભોગો ભોગવીને પુણ્યનો સચય કરીને પાપનો અને કાળના વેગથી દેહનો ત્યાગ કરીને તથા દેવતાઓએ ગાયેલી મારી પવિત્ર કીર્તિને જગતમા વિસ્તારી, ધનમાથી છુટો થઈ અ તે મને પામીશ ૧૩ જે મનુષ્ય તે કરેલી મારી આ સ્તુતિનો પાઠ કરશે અને સ્મય ઉપર તારુ તથા મારુ સ્મરણ કરશે, તે પણ કર્મના ધનમાથી છુટશે ૧૪ -

પ્રહલાદ બોલ્યો-હે પ્રભો ! આપ વરદાન આપનારાઓના સ્વામી છે તમારી પાસેથી હું એજ વસ્તુ મેળવું છું કે તમાગ મહિમાને નહિ જાણનાર મારા પિતાએ તમારી નિંદા કરી ક્રોધથી ભરેલા અ ત કરણવાળા અને સાક્ષાત્ સર્વ લોકોના ગુરુ એવા આપ પરમાત્મા ઉપર-આ તો મારા ભાઈનો નાશ કરનાર છે-એવી મિથ્યા બુદ્ધિ કરી તે મારો પિતા તમારો ભક્ત જે હું તેનો પણ દ્રોહ કરતો હતો હે દીનવત્સલ ! જે કે તમારા કટાક્ષના પાતથી તે કદાપિ પવિત્ર થયો હશે તોપણ તે મારો પિતા દુર તને દુસ્તર એવા પાપમાથી પવિત્ર થાઓ ૧૫-૧૭

શ્રીનૃસિંહ ભગવાન બોલ્યા-હે નિર્દોષ બાળક ! કુળને પવિત્ર કરનારો તુ મહાત્મા જ્યારથી એના કુટુંબમા જન્મ્યો, ત્યારથી તે પોતાની એકવીસ પેઢી સાથે પવિત્ર થયો છે ૧૮ જ્યા જ્યા શાત અને સમાન દષ્ટિવાળા સાધુ, સદાચારવાળા મારા ભક્તો આવતરે છે, ત્યા ત્યા કલ્યાણ જ વર્તે છે ૧૯ હે દૈત્યે ! મારી ભક્તિથી ઇચ્છા રહિત થયેલા મહાત્મા પુરુષો પ્રાણીઓમા કોઈ પણ રીતે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા કરતા નથી અર્થાત્ કોઈને દુઃખ દેતા નથી. ૨૦ આ જગતમા જે પુરુષો તને અનુસરશે તે પુરુષો મારા ભક્ત થશે અને તે સર્વ

ભક્તોમા તુ મુખ્ય ગણાશે ૨૧ તારો પિતા મારા અ ગોનો સ્પર્શ કરવાથી સર્વ રીતે પવિત્ર થયેલો છે, તોપણ તેના સર્વ પ્રેતકાર્યો, કે જે પુત્રોએ કરવા બેઠાં છે તે તુ કર. હે પ્રહલાદ ! તારા જેવી સુપાત્ર પ્રજાથી તારો પિતા ઉત્તમ લોકમા જશે ૨૨ પ્રેત કાર્યો પછી તુ તારા પિતાના ગળ્યામન ઉપર બેસજે હે તાત ! મારામા મનને રાખી, મત્ પરાયણ થઈ, બ્રહ્મવાદીઓના કહેવા પ્રમાણે તુ બધા કર્મો કરજે ૨૩

નારદ કહે છે-પછી ઉત્તમ પ્રાણીઓએ પ્રહલાદને રાજ્યાસન ઉપર બેસાર્યો અને તેણે ભગવાનના કહેવા પ્રમાણે પોતાના પિતાની ઉત્તર ક્રિયા કરી ૨૪ પછી નૃસિંહ ભગવાનને પ્રસન્ન મુખવાળા બેઠાને, દેવાદિકથી વિટાયલા બ્રહ્મા, પવિત્ર ધાણીથી તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૨૫

બ્રહ્મા બોલ્યા-હે દેવના દેવ ! હે સર્વના અધ્યક્ષ ! હે પ્રાણીઓની રક્ષા કરનાર ! હે જગતના પિતા ! જગતને સ તાપનાર પાપીદૈત્યને તમે આજ માર્યો તે ઠીક કર્યું ૨૬ એણે મારી પાસેથી વર મેળવ્યો હતો અને મારી સૃષ્ટિથી ન મરે એવો હતો તપશ્ચર્યા અને યોગના બળથી મદમત્ત થઈ તે સર્વ કર્મોનો નાશ કરતો હતો ૨૭ એનો પુત્ર સદ્ગુણી અને ભગવદ્ભક્ત નીકળ્યો તે બહુ સારુ થયું તમે તેને મૃત્યુના મુખમાથી બચાવ્યો તે પણ ઠીક કર્યું તે હમણા તમને પ્રાપ્ત થયો છે તે પણ સારુ થયું છે ૨૮ હે ભગવન્ ! સર્વથી રક્ષા કરનાર તમારા આ નૃસિંહ સ્વરૂપનું, મનુષ્ય મનને નિયમમા રાખીને ધ્યાન કરે, તો તે મારવાની ઇચ્છાવાળા ભય કર મૃત્યુના ત્રાસથી પણ મુક્ત થાય છે ૨૯

નૃસિંહ કહે છે-હે પરમેષ્ઠી ! તમારે દૈત્યોને આવા વરો આપવા નહિ, કારણ કે, કૂર સ્વભાવવાળા લોકોને વર આપવો, તે તો સર્પને અમૃત પાવા જેવું દુઃખ છે ૩૦ નારદ કહે છે-હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે કહીને સર્વ પ્રાણીઓના ભેવામા નહિ આવતા તથા બ્રહ્માએ જેમની પૂજા કરેલી હતી એવા શ્રી હરિ ત્યાથી અતર્ધાન થઈ ગયા ૩૧ તે પછી પ્રહલાદે ભગવાનના અંશભૂત, બ્રહ્મા, શંકર, પ્રજાપતિઓ અને દેવોની પૂજા કરીને તેઓને પ્રણામ

કર્તા. ૩૨ પછી પ્રજ્ઞાએ શુકાચાર્ય વગેરે મુનિઓને સાથે રાખીને પ્રહ્લાદને દૈત્યોનો અને દાનવોનો અધિપતિ ઠરાવ્યો હે રાજન્! પછી જેઓની પૂજા કરેલી હતી એવા પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓ પ્રસન્ન થઈ, આશીષ આપી પોતાના સ્થાનોમા ગયા ૩૪

આ પ્રમાણે ભગવાનના પાર્ષદો જય અને વિજય સનકાદિકના શાપથી કિતિના પુત્ર થયા હતા, તેઓનો હૃદયમા વૈરભાવથી વાસ કરનારા ભગવાને નાશ કર્યો હતો. ૩૫ ત્યારપછી તેઓ ફરીને પ્રાણ્યોના શાપથી રાવણ અને કુલકણ્ઠ નામે રાક્ષસ થઈ જન્મ્યા હતા. તે અવતારમા રામે પરાક્રમે કરીને તે બંનેનો નાશ કર્યો હતો ૩૬ યુદ્ધમા રામના બાણોથી વિધાઈ જતા તે બંને જણા રણભૂમિ ઉપર હળી પડ્યા હતા અને ભગવાનનું મનમા મનન કરનારા તે બંનેએ પૂર્વ જન્મની માફક એ જન્મમા પણ દેહનો ત્યાગ કર્યો હતો ૩૭ પછી ત્રીજા જન્મમા પૃથ્વી ઉપર શિશુપાલ અને દતવક્ર થઈ જન્મ્યા હતા. તેઓ વૈરભાવથી ભગવાન સામે વર્તતા હતા તેઓ તમારા દેખતાજ ભગવાનને વિષે સમાઈ ગયા હતા. ૩૮ આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણના વૈરી ઘણા રાજાઓ અને શ્રીકૃષ્ણરૂપ થઈને જન્મમાથી સુક્રત થયા હતા અને ભમરીનું સ્મરણ કરતો કીડો જેમ છેવટે ભમરારૂપ થાય છે, તેમ ભગવાનનું વૈરભાવથી મનન કરતા ભગવાનના સ્વરૂપને પામ્યા હતા ૩૯ ભેદદષ્ટિ વિનાની ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી જે પ્રમાણે ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પ્રમાણે શિશુપાળ વગેરે રાજાઓ પણ ભગવાનનું ચિંતન કરવાથી ભગવાનના સ્વરૂપને પામ્યા છે ૪૦ દમઘોષનો પુત્ર શિશુપાળ, દતવક્ર વગેરે ભગવાનના શત્રુઓ હતા, તોપણ તેઓને ભગવાનના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ હતી તે વિષે તમે મને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, તે સર્વ મેં તમને કહી સંભળાવ્યું ૪૧ પ્રજ્ઞાદેવ અને મહાત્મા એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની આ પવિત્ર એવી અવતારની કથા તમને કહી સંભળાવી, જે કથામા જેઉં આદિ દૈત્યોના નાશથી કથા છે ૪૨ આ ચરિત્રમા મહા ભગવદ્ ભક્ત પ્રહ્લાદનું ચરિત્ર, ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ

તથા પ્રલય કરનાર પરમેશ્વરનું વચાર્થ સ્વરૂપ, તેમના શુણે તથા કર્મોનું વર્ણન, કાળને લીધે દેવ તથા દૈત્યોના સ્થાનોમા થતો ફેરફાર, ભગવાનની પ્રાપ્તિ કરાવનારો વૈષ્ણવોનો ધર્મ તથા પ્રજ્ઞાજ્ઞાન એ સર્વ વિષયો તમને સમજાવ્યા. ૪૩-૪૪ જે મનુષ્ય ભગવાનના પરાક્રમેથી ભરેલા પવિત્ર આખ્યાનને મહાધી સાક્ષીને તેનું કીર્તન કરે છે, તે કર્મના બધનમાથી છુટે છે ૪૫ વળી જે પુરુષ સાવધ થઈ આદિ પુરુષ એવા ભગવાન નૃસિંહ, દૈત્યના રાજના વધરૂપી જે લીલા કરી છે, તે તથા દૈત્યના પુત્ર અને મહાત્માઓમા વડા એવા ભગવાનના ભક્ત પ્રહ્લાદના પવિત્ર ચરિત્રને સાક્ષી છે અથવા તો ભણે છે, તે મનુષ્ય સર્વ ઠંકાણેથી ભયરહિત એવા પરલોકમાં ભય છે ૪૭ હે યુધિષ્ઠિર! તમે પ્રહ્લાદનું ચરિત્ર સાક્ષીને ખેદ કર્યો નહિ, કારણ કે, તમે આ મનુષ્યલોકમા ભાગ્યશાળી પુરુષ છો કારણ કે, તમારા શરમા મનુષ્યાવતારથી શુભ રહેલા પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ વાસ કરે છે, માટે જગતને પવિત્ર કરનાર મુનિઓ તમારે ઘેર આવે છે ૪૮ જે શ્રીકૃષ્ણ તમારા સંબંધી, મામાના પુત્ર, આત્માતુલ્ય અને પૂજવા યોગ્ય, તમારી આસા ઉઠાવનારા તથા તમને કિતનો ઉપદેશ આપનાર શુરુ સમાન છે, તેજ શ્રીકૃષ્ણ મહાત્મા પુરુષોએ શોધવા યોગ્ય, ઉપાધિ રહિત, પરમાનંદના અનુભવરૂપ તથા પરબ્રહ્મ ભૂતિરૂપ છે. ૪૯ શકર તથા પ્રજ્ઞાદિક પણ પોતાની ભુદ્ધિથી 'આવુ જ રૂપ છે,' એમ વસ્તુતાએ જેના સ્વરૂપનું વર્ણન કરી શક્યા નથી, તે ભગવાન તમને પોતાની મેળે પ્રસન્ન થયા છે, પણ અમે તો માન ભક્તિ તથા શાંતિથી તેમને પ્રસન્ન કરીએ છીએ એ ભક્તોના પતિ ભગવાન અમારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૫૦ હે રાજન્! પૂર્વે અનંત માયાવાળા મયદાનવે શકરની કીર્તિનો નાશ કર્યો હતો, તેનો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પાછો વિસ્તાર કર્યો છે ૫૧

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું-હે નારદ! મયદાનવે કયા કામમા જગત્પતિ શકરની કીર્તિનો નાશ કર્યો હતો? અને શ્રીકૃષ્ણે કેવી રીતે તેમની કીર્તિનો વધારો કર્યો હતો? તે કથા હવે મને સંભળાવો. ૫૨

નારદે કહ્યું-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનથી વૃદ્ધિ પામેલા દેવતાઓએ સુદમ અસુરોને હરાવ્યા, તેથી તેઓ માયાવીઓના મોટા આચાર્ય મયદાનવને શરણે ગયા. ૧૪ એટલે આપક એવા મયદાનવે તેઓને એનાનાં, રૂપાના અને લોકાનાં એવા ત્રણ નગર બનાવી આપ્યાં. તે ત્રણ નગરો ક્યારે આવે છે ? ક્યારે બાધ છે ? તેમા કેવી બતની વસ્તુઓ ભરેલી હોય છે ? તે બહુતું ન હતું ૧૪ હે રાજન્ ! દૈત્યોના સેનાપતિઓ પૂર્વનું વૈર સભારતા ને કોઈ બાણે નહિ તેમ છુપા રહીને તે ત્રણે નગરોવડે લોકપાળો સહિત ત્રણ લોકોનો નાશ કરતા ૧૫ લોકપાળો સાથે સર્વે લોકો શકરની પાસે ગયા અને તેમની પ્રાર્થના કરીને કહેવા લાગ્યા કે, હે સમર્થ પ્રભુ ! ત્રણ નગરના નિવાસી દૈત્યોથી અમે નાશ પામીએ છીએ, માટે તમે તમારા ભક્તોનું રક્ષણ કરો ૧૬ તે સાભળીને શકરે તેમના ઉપર અનુગ્રહ કરી દેવતાઓને કહ્યું કે 'તમે ડરશો નહિ' પછી ધનુષમા ત્રણ બાણો સાધીને એ બાણો તે ત્રણ નગરો ઉપર મૂક્યા, ૧૭ સૂર્યના મડળમાથી જેમ કિરણોનો સમૂહ નીકળે, તેમ શકરના ધનુષમાથી અગ્નિના જેવા રાતા ચોળ બાણો નીકળવા લાગ્યા જે બાણોથી હંકાયલા તે ત્રણે નગરો દેખાતા બધ પડ્યા ૧૮ અને તે બાણોના સ્પર્શથી સર્વે નગરવાસીઓ પ્રાણ રહિત થઈને પડ્યા તેઓને ઉપાડી ઉપાડીને મહા યોગી મયદાનવે પોતે બનાવેલા અમૃતના કુવામાં નાખ્યા. ૧૯ એટલે અમૃતના સિદ્ધ રસને સ્પર્શ થવાથી તે દૈત્યો વચ્ચના જેવા દંઠ અગવાળા અને મોટી શક્તિવાળા થઈને વાદળાને ભેદી વિજ-ળીલા અગ્નિની પેઠે બલા થયા. ૨૦ તે બેઠને મહા-દેવનો સંકલ્પ ભાગી પડ્યો અને તે ઉદાસ થઈ ગયા તે વેળાએ ભગવાન વિષ્ણુએ એક ઉપાય રચ્યો, તે એ કે, ૨૧ પ્રજ્ઞા પોતે વાછડા થયા અને વિષ્ણુ ગાય થયા. તે બન્ને મધ્યાહન સમયે ત્રણ નગરમા પ્રવેશ કરીને અમૃત રસથી ભરેલા પેલા કુવાનું અમૃત પી ગયા. ૨૨ અસુરો બે કે ગાય અને વાછ-ડાને એવા હતા, તોપણ તેઓએ મોહ ચઢવાથી તેમને અર્થ નહિ. તે વાત જાણ્યા પછી મહા યોગી

મયદાનવ શોક રહિત થઈને દૈવની ગતિને સભારતો રસના કૂપની રક્ષા કરનાર શોકાતુર દૈત્યોને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.-પોતાનું, પરનું અથવા તો બન્નેનું દૈવે જે કરવા ધારેલું હોય તેને મટાડવા દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય અથવા તો બીજે કોઈ પણ સમર્થ થતો નથી ભાગ્યમા જે હતું તે થયું. પછી વિષ્ણુ-એ ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યની સમૃદ્ધિ, તપ, વિદ્યા તથા ક્રિયા વગેરે પોતાની શક્તિઓથી શકરને રથ, સારથિ, ધ્વજ, ઘોડા, ધનુષ, કવચ ને બાણ વગેરે સથામની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી આપી ૨૩-૨૪ પછી શકરે યુદ્ધનો સર્વ સામાન સાથે લઈ, રથમા બેસી, ધનુષ તથા બાણ હાથમા લીધા અભિજીત નામે શુભ સુહૃતમા ધનુષ ઉપર બાણ સાધીને હે રાજન્ ! ભેદી થકાય નહિ એવા ત્રણ પુરોનો શકરે નાશ કર્યો તે વખતે સ્વર્ગમા નગારા વાગવા લાગ્યા. આકાશમા હજારો વિમાનોની ભીડ થઈ રહી, ૨૭ -૨૮ દેવતાઓ, ઋષિઓ, પિતૃઓ અને સિદ્ધ પુરુષો પ્રસન્ન થઈ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૨૯ હે યુધિષ્ઠિર રાજા ! આ પ્રમાણે ભગવાન શંકર દૈત્યોના ત્રણ નગરને બાળી, પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓથી સ્તુતિ કરાતા, કૈલાસમા ગયા ૩૦ પોતાની માયાવડે મનુષ્ય લોકનું અનુકરણ કરનાર જગતના શુરુ પર-માતમા શ્રીહરિના જગતને પવિત્ર કરનારા આવા પરાક્રમે ઋષિઓએ ઘણા ગાયેલા છે. હવે હું તમારી પાસે બીજી કથા કહું તે બોલો ૩૧

પદ્મવિધાન્યસ્ય હરે સ્વમાયયા
વિહંબમાનસ્ય નૃલોકમાત્મનઃ ।
વીર્ષાણિ ગીતાન્પૃષ્ઠિમિર્જગદ્ગુરો
લોકાન્ પુનાનાન્યપર વદામિ કિમ્ ॥ ૭૧ ॥
इति भीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे
वृशमोऽध्यायः.

* *
*

અધ્યાય ૧૧ મો.*

આતુર્વક્ય ધર્મ નિરૂપણ.

શ્રીશુક ઉવાચ

શ્રુત્વાહિત સાધુ સમાસમાજિત

મહત્તમામ્ન્ય ઉરુક્રમાત્મનઃ ।

યુધિષ્ઠિરો વૈત્થપતેર્મુવા યુતઃ

પ્રવચ્છ ભૂયસ્તયન સ્વયંભુવઃ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા! મહાત્મા પુરુષોમા અગ્રણી અને ભગવાનમા મન રાખનાર હૈત્યના રાજા પ્રહ્લાદનુ મહા પુરુષોની સભામા માન પામેલુ ચરિત્ર સાબળીને પ્રસન્ન થયેલા યુધિષ્ઠિરે કરીને પ્રશ્નના પુત્ર નારદને આ પ્રમાણે પૂછ્યુ ^૧

યુધિષ્ઠિર પૂછે છે-હે ભગવન્ ! હું મનુષ્યોનો સનાતન ધર્મ અને વર્ણો તથા આશ્રમોનો આચાર સાબળવાની ઇચ્છા રાખુ છું કારણ કે, જે ધર્માચારવડે પુરુષ પરમાત્માને પામે છે ^૨ આપ પ્રભુ પતિ પ્રજ્ઞાના પુત્ર છો અને તપ, યોગ અને સમાધિ વડે પ્રજ્ઞાના પુત્રોમા માનીતા ગણાઓ છો ^૩ નારાયણમા પરાયણ રહેનાર, દયાવત, સદ્ગુણી તથા શાન્ત એવા તમારા જેવા પ્રાણીઓ ઉત્તમ ને શુભ એવા ધર્મને બહુ સારી રીતે બણે છે ^૪

નારદ બોલ્યા-જે ભગવાન પોતાના અશવડે ધર્મની સ્ત્રી મૂર્તિવિષે અવતાર લઈને બદરિકાશ્રમમા લોકોના કલ્યાણ માટે તપશ્ચર્યા કરતા બેઠા છે, તે લોકોના ધર્મને ફેલાવનાર ભગવાન નારાયણને નમસ્કાર કરીને, તેમના મુખથી સાબળેલો સનાતન ધર્મ કહ્યું તે સાબળો ^{૧-૬} સર્વ દેવરૂપ ભગવાન શ્રીહરિ ધર્મનું મૂળ છે, અર્થાત્ ધર્મની બાબતમા તે પ્રથમ પ્રમાણ છે વેદ બહુનારાએ રચેલી સ્મૃતિઓ અને જેનાથી આપણુ મન પ્રસન્ન થાય છે તે પણ ધર્મમા પ્રમાણ છે ^૭ સત્ય, દયા, તપ, પવિત્રતા, સહનશીલતા, યોગ્યાયોગ્યનો વિચાર, મનનો નિયમ, બહારની દ્વિષોનો નિયમ, અહિંસા, પ્રજ્ઞાચર્ય, દાન,

સ્વાધ્યાય, સરલતા, ^૮ સતોષ, મહાત્મા પુરુષોની સેવા, પ્રવૃત્તિ માર્ગમાથી ધીરે ધીરે દૂર થવું, મનુષ્યોની નિષ્ફળ થતી ક્રિયાઓ ઉપર વિચાર કરવો, મિથ્યા ભાષણ ન કરવું, આત્મા દેહાદિકથી ભિન્ન છે એવું અવિચ્છિન્ન જ્ઞાન, ^૯ પોતાના અન્નાદિકમાથી ઘટતી રીતે બીજા પ્રાણીઓનો વિભાગ પાડવો, સર્વ પ્રાણીઓને અને તેમાં પણ વિશેષ કરીને મનુષ્યોને હે પાડુ પુત્ર ! આત્મા તથા દેવરૂપ બણવા. ^{૧૦} મહાત્મા પુરુષોની ગતિરૂપ શ્રીભગવાનનું શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, સેવા, પૂજા, નમસ્કાર, દાસ્ય, સખાભાવ તથા દેહનું સમર્પણ, ^{૧૧} એ ત્રીસ લક્ષણવાળો ધર્મ સર્વ મનુષ્યોને માટે સાધારણ છે હે રાજન્ ! તે ધર્મ પાળવાથી સર્વના અતર્થામી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે ^{૧૨} જે ભતિમા વેદોક્ત ગર્ભાધાનાદિક સ્કારો અવિચ્છિન્ન થતા હોય તે ભતિ દિવ્ય કહેવાય છે અને તે સ્કારો પ્રજ્ઞાએ જેને કરવા કહેલા છે, તેને જ થાય છે જે દિવ્ય જન્મથી તથા કર્મથી શુદ્ધ હોય, તેઓને યજ્ઞ, વેદાધ્યયન તથા દાન, એ ત્રણ કર્મો અને આશ્રમમા કરવાની ક્રિયાઓ કરવાનું કહેલું છે ^{૧૩} તેમા પ્રાણીવલ્લને ભણવું, ભણાવવું, યજ્ઞ કરવો અને કરાવવો તથા દાન લેવું અને આપવું, એમ છ કર્મોનો અધિકાર છે તેમા છેલ્લા ત્રણ કર્મો પ્રાણીઓની આજીવિકા અર્થે છે એટલે ભણાવવું, યજ્ઞ કરાવવા ને દાન લેવું, એ ત્રણથી તેઓની આજીવિકા ચાલે છે ક્ષત્રિયને આપતિના સમયમા દાન વગર ભણાવવાનો તથા યજ્ઞ કરાવવાનો અધિકાર છે ક્ષત્રિય રાજાએ પ્રાણી વિના બીજાઓ પાસેથી કર, દડ અને જકાત વગેરે લેવું ^{૧૪} વાણિયાએ વ્યાપાર ને ખેતીવાડીનો ધંધો કરીને આજીવિકા ચલાવવી અને પ્રાણીઓને અનુકૂળ રહેવું શૂદ્રે પ્રાણી, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની સેવા કરવી અને જે દિવ્ય વર્ણમા પોતાનો સ્વામી હોય તેની પાસેથી પૈસા લઈને આજીવિકા ચલાવવી ^{૧૫} ખેતીવાડી વગેરે અનેક ભતનો ધંધો કરવો, માથ્યા વિના આવતું ધાન્યાદિક, બિજા માનવી તથા શીલ (ખેતરમાથી અનાજ ઉપાડી ગણા પછી પાછળ પડી રહેલા દાણાને વીણવા તે) અને ઉંછ (વેપા-

* આ અધ્યાયમા મનુષ્ય માત્રના સાધારણ ધર્મો તથા ચાર વર્ણોના અને સ્ત્રીઓના વિશેષ તેમજ સામાન્ય ધર્મો કહેવામા આવેશે

સીએ વેચતા દુકાન ઉપરથી પડી ગયેલા દાણા વીણી લેવા તે) વૃત્તિ કરવી આ રીતે બ્રાહ્મણની ચાર પ્રકારની આજીવિકા છે, તેમાં ઉત્તરોત્તર ગણેલી ઉત્તમ છે ૧૧ હલકા મનુષ્યે સુખના સમયમાં ઉત્તમ આજીવિકા કરવી નહિ, તેમ જ ક્ષત્રિય વિના બીજા ક્ષિત્ર વણે સર્વ ક્ષિત્ર વણેની આજીવિકા ધારણ કરવી અને ક્ષત્રિયે પ્રતિગ્રહ વિના બીજા સર્વ આજીવિકા કરવી ૧૭ ઋત, અમૃત, મૃત, પ્રમૃત અથવા તો સત્યાનૃતવડે આજીવિકા કરવી કોઈ દિવસ કુતરાની વૃત્તિથી આજીવિકા કરવી નહિ ૧૮ ખેતરમાંથી કે દુકાનમાંથી દાણા લઈ ગયા પછી પાછળ પડેલા દાણાઓ વીણી લાવવા તે ઋત કહેવાય છે, માથા વિના મળે તે અમૃત કહેવાય છે, અને ખેતીવાડીના ધધામાંથી મળે તે પ્રમૃત કહેવાય છે. ૧૯ બ્યાપાર કરવો તે સત્યાનૃત (સાચુ ખોટું) કહેવાય છે, અને નીચની સેવા કરવી તે શ્વવૃત્તિ (કુતરાની વૃત્તિ) કહેવાય છે બ્રાહ્મણે તથા ક્ષત્રિયે શ્વવૃત્તિથી આજીવિકા કરવી નહિ, કારણ કે, બ્રાહ્મણ સર્વ વેદમય છે અને રાજ સર્વ દેવમય છે ૨૦ મનનો નિગ્રહ, ઇદ્રિયોનો નિગ્રહ, તપશ્ચર્યા, પવિત્રતા, સતોષ, ક્ષમા, સરલતા, જ્ઞાન, દયા તથા ભગવાનમાં તત્પરતા, એ બ્રાહ્મણના લક્ષણ છે ૨૧ યુદ્ધમાં ઉત્સાહ, શૌર્ય, ધૈર્ય, તેજ, દાન, મનનો વિજય, ક્ષમા, બ્રાહ્મણનો સત્કાર, પ્રસન્ન થવું ને સર્વનું રક્ષણ કરવું, એ ક્ષત્રિયનાં લક્ષણો છે. ૨૨ દેવની, ગુરુની ને ઇશ્વરની ભક્તિ કરવી, ધર્મની, અર્થની તથા કામની વૃદ્ધિ કરવી, આસ્તિકતા રાખવી, ઉદમ કરવો, નિપુણતા રાખવી, એ વૈશ્યના લક્ષણો છે ૨૩ પોતાથી ઉત્તમ વર્ણને પ્રજ્ઞામ કરવા, પવિત્રતા રાખવી, નિષ્કપટપણથી સ્વામીની સેવા કરવી, મત્ર ભણવા વિના વૈશ્વદેવાદિક પંચ મહા યજ્ઞ કરવા, ચોરી ન કરવી, સત્ય બોલવું અને ગાય બ્રાહ્મણની રક્ષા કરવી, એ શૂદ્રના લક્ષણ છે ૨૪ પતિની સેવા, પતિને અનુકૂલ રહેવું, પતિના સગા સહોદીઓને અનુસરવું અને પતિએ કરેલા નિયમો પાળવા, એ ચાર પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં લક્ષણ તથા ધર્મ છે ૨૫ સ્ત્રીએ નિભ નાહી ધોઈને શણગારા-

યેલાં રહેવું, એટલે કપાળમાં તિલક કરવું, આભૂષણો પહેરવાં, ઘરનો સરસામાન સાફ રાખવો, વાસીદુ વાળવું, લીંપવું, મડળો કરવા, ૨૬ વળી પતિવ્રતા એવી સ્ત્રીએ નાની મોટી કામનાઓથી, વિનયથી, જિતે દ્રિયપણથી, મધુર વાક્યોથી અને પ્રીતિથી પતિની સેવા કરવી ૨૭ પોતાને જેટલું મળે તેટલા પર સતોષ રાખવો અને મળેલા પદાર્થો માટે અત્યંત તૃષ્ણા રાખવી નહિ ધરના કામકાજમાં નિપુણ રહેવું, ધર્મનું જ્ઞાન સપાદન કરવું, જે વચન બોલવું તે પ્રિય તથા સત્ય બોલવું, અસાવધ રહેવું નહિ, પવિત્ર રહેવું, સ્નેહાળ રહેવું અને પતિત થયેલો ન હોય એવા પતિની સેવા કરવી. ૨૮ લક્ષ્મીજી જે પ્રમાણે ભગવાનની સેવા કરે છે, તેમ જે સ્ત્રી પતિપરાયણ રહી પતિને ભગવાનરૂપ માનીને તેની સેવા કરે છે, તે લક્ષ્મીજી જેમ વિષ્ણુની સાથે આનંદ કરે છે, તેમ વિષ્ણુલોકમાં વિષ્ણુરૂપ પતિની સાથે આનંદ કરે છે ૨૯ વર્ણસંકર ભતિના લોકોએ ચોરી અને પાપ ન કરવા, પણ પોતાના કુળની આજીવિકા પ્રમાણે ચાલવું તેમ જ ચંડાળ અને ધોળી વગેરે નીચ ભતિના લોકોએ પણ પોતાના કુળની આજીવિકા પ્રમાણે વર્તવું ૩૦ હે રાજન! ઘણું કરીને યુગ યુગમાં મનુષ્યોનો સત્વાદિક સ્વભાવવડે જે ધર્મ બદલાય છે, તે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કલ્યાણકર્તા છે, એવું શાસ્ત્રવેદાઓ કહે છે ૩૧ સત્વાદિક સ્વભાવ ઉપરથી ઠરાવવામાં આવેલી આજીવિકા પ્રમાણે વર્તવો અને પોતાના ધર્મ નહિ કરનારો મનુષ્ય, ધર્મના બધાનોથી ધીરે ધીરે છુટીને નિર્ગુણપણને પામે છે. ૩૨ જે ક્ષેત્રમાં વાર વાર ધાન્ય વવાતું હોય, તે ક્ષેત્ર પોતાની મેળે કસ રહિત થાય છે અને તેમાં ફરીને ધાન્ય ઉગતું નથી અને વાવેલું બીજ નાશ પામે છે. ૩૩ એ પ્રમાણે હે રાજન! કામનાઓથી ભરેલું ચિત્ત, કામનાઓની અત્યંત સેવાથી તૃપ્ત થઈને વૈરાગ્ય પામે છે, અગ્નિ જેમ ઘી રેડવાથી શાત પડતો નથી, પરંતુ જળ ધારાથી શાત થાય છે, તેમ જ ચિત્ત પણ અદ્ય વિષયો લોચવવાથી શાત પડતું નથી, પરંતુ ઘણા વિષયો લોચવવાથી શાંત થાય છે ૩૪

મનુષ્યના વર્ણને જણાવનારુ જે લક્ષણ કહ્યુ તે
લક્ષણ જે બીજા વર્ણમાં જોવામાં આવે, તો તેને
પણ તે લક્ષણ ઉપરથી તે વર્ણનો જ જાણવો. ૩૫

यस्व यल्लक्षणं प्रोक्तं पुंसो वर्णाभिधायकम्
यदन्वयापि दृश्येत तस्यैव विनिर्दिशेत् ૩૫

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे
एकादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૨ મો.†

વર્ણશ્રમ ધર્મનુ નિરૂપણ.

નારદ उवाच

ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन्दांता गुरोर्हितम् ।

आचरन् दासवर्णाचो गुरौ सुदृढसौहृदः ॥૧॥

નારદ કહે છે-બ્રહ્મચારીએ ગુરુને ઘેર રહેવું,
છત્રે દ્રિય થઈ રહેવું, ગુરુનું હિત કરવું, દાસની
પેઠે નમ્રતા સાથે રહેવું, ગુરુ ઉપર અતિ દૃઢ પ્રીતિ
રાખવી ૧ સાજે તથા સવારે ગુરુ, અગ્નિ, સૂર્ય
અને ઉત્તમ દેવતાઓની ઉપાસના કરવી. સવારે
અને સાજે સાવધાન રહીને ગાયત્રીનો જપ કરવો
તથા મૌન રહેવું ૨ ગુરુ ભણવા માટે બોલાવે ત્યારે
ધ્યાનપૂર્વક વેદાધ્યયન કરવું, ભણવાના આર ભમા
તથા અતમા મસ્તકવડે ગુરુના ચરણમાં પ્રણામ
કરવા, ૩ શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે મેખલા, મૃગચર્મ,
વસ્ત્ર, જટા, દડાને કમ ડહુ ધારણ કરવા અને
હાથમાં દહાની ભુડી રાખવી. ૪ પ્રભાતમાં ને સાય-
કાળે ભિક્ષા માગી લાવીને ગુરુને અર્પણ કરવી
ગુરુ આજ્ઞા કરે તો ભોજન કરવું, નહિ તો ઉપવાસ
કરવો ૫ સ્વભાવ શાંત રાખવો, મિતાહાર કરવો,
ડહાપણથી રહેવું, સર્વ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી, ઇદ્રિ-
યોનો વિન્ય કરવો, સ્ત્રીઓ સાથે ને સ્ત્રીજાત પુરુ-
ષોની સાથે ઉપયોગ જેટલો વ્યવહાર રાખવો ૬
માત્ર બ્રહ્મચારીએ જ નહિ, પરંતુ ગૃહસ્થ વિના
બીજા સર્વ આશ્રમવાળાઓએ સ્ત્રીઓ સળધી
વાતચીત કરવી નહિ. કારણ કે મથન કરનારી
ઇદ્રિયો મનને બળાતકારથી હરણ કરે છે ૭ જીવાન

બ્રહ્મચારીએ તરુણ એવી ગુરુપત્નીની પાસે પોતાના
કેશ જોળાવવા નહિ, શરીર ઉપર મર્દન, સ્નાન
તથા આખમાં અ જન અ બવવું નહિ ૮ કારણ કે
પ્રમદા તરુણ સ્ત્રી અગ્નિ સમાન કહેવાય છે અને
તરુણ પુરુષ ધીના ધડા જેવો છે ભિક્ષાદિકન્ય પ્રશ-
ંગમાં અથવા તો સર્વ મનુષ્યના સમક્ષમાં ઉપયોગ
જેટલો વ્યવહાર રાખવો ૯ જીવ સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષા-
ત્કાર કરીને આ સર્વ દેહાદિક મિથ્યા છે, એવો
નિશ્ચય કરીને જ્યાં સુધી સ્વતંત્ર થતો નથી ત્યાં
સુધી દ્વૈતભાવનાએટલે 'આ પુરુષ, આ સ્ત્રી' એવો
તેને ભેદ રહે છે તેને લીધે વિષય ભોગવવાનો
વિચાર થઈ આવે છે, માટે દ્વૈતબુદ્ધિ તજી દેવી.

૧૦ આ ગૃહસ્થના તથા સન્યાસીના ધર્મ સમજવા
ગૃહસ્થે ઋતુ સમયે સ્ત્રી પાસે જવું અને ગુરુની
સેવા કરવી ૧૧ જેઓ વ્રત ધારણ કરનાર એટલે બ્રહ્મ-
ચારી, વાનપ્રસ્થ તથા સન્યાસીઓ હોય, તેઓએ
આખમાં અ જન આજવું નહિ શરીર ઉપર તેલ
મર્દવું નહિ, લેપન કરવું નહિ, સ્ત્રીને અથવા સ્ત્રીના
ચિત્રને જોવું નહિ, માસ, મહિરા, પુષ્પની માળા,
ચંદનનો લેપ તથા અલકારોનો ત્યાગ કરવો ૧૨

આ પ્રમાણે દ્રિગ્વર્ણે ગુરુને ઘેર રહી, પોતાની
શક્તિ ને અધિકાર પ્રમાણે વેદોનો, અ ગોનો અને
ઉપનિષદોનો અભ્યાસ કરવો અને તેનો અર્થ
સમજી પોતામાં શક્તિ હોય તો ગુરુની આજ્ઞા
પ્રમાણે ગુરુને દક્ષિણા આપી પોતે ઘેર અથવા તો
વનમાં જવું. સન્યાસી થવું કે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી
થઈ ગુરુને ત્યાં વસવું ૧૩-૧૪ અગ્નિમાં, ગુરુમાં,
આત્મામાં અને સર્વ પ્રાણીમાં પોતાના આશ્રયરૂપ
જીવોની સાથે તેઓના નિયંતારૂપે દેખાતા પરંતુ
ખરી રીતે તેમાં નહિ એવા ભગવાનનું ચિંતન કરવું
૧૫ બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ, સન્યાસી ને ગૃહસ્થ,
ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વર્તે તો જોય વસ્તુને ભણ્યા
પછી પરબ્રહ્મને પામે. ૧૬ હવે હું મુનિઓએ
માન્ય કરેલા વાનપ્રસ્થના ધર્મો કહું તે સાંભળો.
જે નિયમોને પાળવાથી મુનિઓ શ્રમ વિના મહર્ષી
કર્મા બાય છે. ૧૭ વાનપ્રસ્થે ખેડથી પાકેલું અન્ન
ખાવું નહિ. ખેડ વિના પાકેલું છતાં સમય જિજ્ઞાસુ

† આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મચારી અને વાનપ્રસ્થના ધર્મો
સાથે ચાર આશ્રમના સાધારણ ધર્મો પણ કહેવામાં આવે

પાછેછું હોય તે પણ ખાવું નહિ, ફક્ત જે પદાર્થ સૂર્યથી પાકેલો હોય તે ખાવો, અથવા તો અગ્નિમાં રાંધેલું કે પછી કાચું અન્ન ખાવું. ૧૮ સામા વગેરે વનધાન્યોનો શાસ્ત્રમાં કહેલો સમયે ચરુ, પુરોડાશ વગેરે કરીને અગ્નિમાં હોમ કરવો અત્તાદિક નવી નવી વસ્તુ મળતી જાય તેમ જીવી વસ્તુને ત્યાગ કરતા જવું. ૧૯ અગ્નિનું રક્ષણ કરવા માટે પર્ણ-કૂટી અથવા તો પર્વતની શુદ્ધનો આશ્રય કરવો અને પોતે ટાઠ, વાયુ, અગ્નિ, વર્ષાદિ, સૂર્ય ને તડકાને સહન કરવો. ૨૦ કેશ, રુવા, નખ, દાઢી તથા મૂછને સમારવા નહિ, માથે જટા રાખવી, કમ ડબ્બ, મૂગચમ, દડ, વસ્ત્ર, વસ્ત્રને અગ્નિહોત્રની વસ્તુઓ રાખવી. ૨૧ વનમાં ખાર, આઠ, ચાર, જે અથવા એક વર્ષ સુધી રહેવું, તપના ક્લેશથી બુદ્ધિનો નાશ ન થાય તો ઉપર કહેલા પક્ષોમાંથી ગમે તે એક પક્ષને ગ્રહણ કરવો. ૨૨ વાનપ્રસ્થ જ્યારે વ્યાધિથી અથવા વૃદ્ધાવસ્થાથી પોતાની ક્રિયા કરવાને અશક્ત થાય અને આત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવાને પણ જ્યારે અસમર્થ થાય, ત્યારે તેણે અનશન યન આદરવું. ૨૩ વાનપ્રસ્થ ધારણ કર્યા પહેલા અગ્નિ-ઓતું પોતાના દેહમાં વિસર્જન કરવું અને પછી અહ તા મમતાનો ત્યાગ કરીને યોગ્ય રીતે દેહનો, દેહની ઉત્પત્તિના કારણોમાં ઉત્સર્ગ કરવો. ૨૪ જે પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયા હોય તે પ્રમાણે દેહના છિદ્રોનો આકાશમાં, નિ શ્વાસોનો વાયુમાં, ગરમીનો તેજમાં, રુધિર, શ્લેષ્મ તથા રસનો પાણીમાં અને હાડકા વગેરે કઠિન પદાર્થોનો પૃથ્વીમાં ઉત્સર્ગ કરવો. ૨૫ વાણીનો તથા તેના કર્મરૂપ ભાષણનો અગ્નિમાં, હાથ તથા તેના કર્મનો ઇદ્રમાં, પગનો અને તેના કર્મરૂપ ગતિનો વિષ્ણુમાં, ઉપસ્થનો અને તેના કર્મરૂપ સ્તિનો પ્રજાપતિમાં ઉત્સર્ગ કરવો. ૨૬ વાયુનો તથા તેના કર્મરૂપ મળ ત્યાગનો મૃત્યુમાં, કર્ણેન્દ્રિયનો તથા તેના કર્મ શબ્દનો દિશાઓમાં, ત્વચાનો અને તેના કર્મ સ્પર્શનો વાયુમાં લય કરવો. ૨૭ નેત્રનો તથા તેના કર્મરૂપ રૂપનો તેજમાં, છદ્મનો અને તેના કર્મ વરુણનો પાણીમાં અને પ્રાણનો તથા અધિવીક્રમાંનો અપભ્રમણી પૃથ્વીમાં

ઉત્સર્ગ કરવો. ૨૮ મનનો તથા મનોરથોનો ચંદ્રમાં, બુદ્ધિનો તથા તેના વિષયોનો બ્રહ્માં, અહંકારનો તથા તેના કર્મોનો અહ તા મમતાપૂર્વક ક્રિયા કરનાર રુદ્રમાં, ચિત્ત ને ચેતનાનો ક્ષેત્રજ્ઞમાં અને ક્ષેત્રજ્ઞનો, શુદ્ધોનો તથા દેવતાઓનો પરબ્રહ્માં લય કરીને પત્તી 'હું બ્રહ્મ છું' એવો નિશ્ચય કરવો. ૨૯ પૃથ્વીનો પાણીમાં, જળનો તેજમાં, તેજનો વાયુમાં, વાયુનો આકાશમાં, આકાશનો અહ કારમાં, અહ કારનો મહત્ત્વમાં, મહત્ત્વનો પ્રકૃતિમાં અને પ્રકૃતિનો પરમાત્મામાં લય કરવો. ૩૦ આ પ્રમાણે અવશેષ રહેલા ચૈતન્ય માત્ર આત્મને પરબ્રહ્મરૂપ બાહ્યોને અદ્વૈતરૂપ બની જવું અને કાષ્ટ બળી ગયા પછી રહેલા નિર્ધૂમ અગ્નિના જેવા થઈ વિરામવું. ૩૧

इत्यक्षरतयात्मानं चिन्मात्रमवशोचितम् ।

જાત્વાડદ્યોડય વિરમેદ્દ્યયોનિરિવાનલઃ ॥

इति धीमन्नागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे
द्वादशोऽध्याय

અધ્યાય ૧૩ મો. *

સંન્યાસીના ધર્મનું નિરૂપણ.

નારદ ડવાણ

कल्पस्तत्रैव पारिव्रज्य देहमात्रावशोचित ।

પ્રામૈકરાત્રવિધિના નિરપેક્ષધરેન્મહીમ્ ॥ ૧ ॥

નારદ કહે છે-ઉપર પ્રમાણે પરમાત્માનું ધ્યાન ધરીને આત્મવિદ્યામાં અસમર્થ હોય એવા વાનપ્રસ્થે, ઉપવાસાદિક યત કરવા અને આત્મવિદ્યામાં સમર્થ વાનપ્રસ્થે ઉપર પ્રમાણે પરમાત્માનું સ્વરૂપ બાણી, સંન્યાસ લઈને દેહ સિવાય સર્વ વસ્તુને ત્યાગ કરવો એક ગામમાં એકજ સત રહેવું અને કોઈ વસ્તુની ઇચ્છા રાખ્યા વિના પૃથ્વી ઉપર ફરવું. ૧ જે વસ્ત્ર ધારણ કરવા હોય તો બેટલાથી શરીર ઢાંકાય તેટલું જ વસ્ત્ર વાપરવું સુખના સમયમાં દંડ ને આશ્રમાદિકના ચિહ્ન વિના ખીણ કોઈ પણ ત્યાગ કરેલી વસ્તુનો સંગ્રહ કરવો નહિ. બાળી

ફ આ અધ્યાયમાં સાપક સંન્યાસીના ધર્મ અને અવધુતના ઇતિહાસદ્વાય સિદ્ધ થોડાની અવસ્થાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યો.

સન્યાસીએ ખીજા કોઈની સગત વગર એકલા જ ફરવું, આત્માની સાથે વિહાર કરવો, કોઈનો આશ્રય કરવો નહિ, સર્વ પ્રાણીઓની સાથે મૈત્રી રાખવી, શાંતિ રાખવી, ભગવાનની સેવામાં પરાયણ રહેવું, * કાર્ય ને કારણથી પર એવા અવિનાશી આત્મામાં આ સર્વ જગત રહેલું છે, એમ માનવું અને કાર્ય કારણરૂપ આખા જગતમાં પરબ્રહ્મરૂપ આત્મા રહેલો છે એવું માનવું. ૪ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં આત્માનું સ્વરૂપ તમોગુણથી ઢંકાયેલું રહે છે અને જાગૃત તથા સ્વમાવસ્થામાં વિક્ષેપને લીધે આત્મસ્વરૂપ પ્રકાશનું નથી માત્ર અવસ્થાઓના સંધિકાળમાં તમોગુણને વિક્ષેપ નહિ હોવાને લીધે તે વખતે આત્માના સ્વરૂપને થતા બંધ તથા મોક્ષ એક માયા રૂપ રહે છે આવો વિચાર રાખનાર સન્યાસીએ આત્મા રૂપ પરબ્રહ્મને સર્વ ત્ર વ્યાપક જોવા. ૫ અવસ્થ થનારા મૃત્યુની ઇચ્છા કરવી તેમ જ અનિશ્ચિત એવા જીવનની ઇચ્છા રાખવી નહિ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ કરનાર કાળની જ વાટ જોવી. ૬ નાટકાદિક મિથ્યા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવો નહિ, હાથની રેખાઓ જોઈને અને નક્ષત્રો ઉપરથી શુભા શુભ ફળ જોવા વગેરેનો ધંધો કરીને આજીવિકા ચલાવવી નહિ, વિત ડાવાઈ તથા ખોટા તર્કો કરવા નહિ, કોઈ પણ પક્ષને આશ્રય કરવો નહિ, ૭ ઝાઝા શિષ્યો ન કરવા, ઘણા ગ્રંથો ન ભણવા, સભામાં વ્યાખ્યાનો ન આપવા, કોઈ પણ વખતે મહાદિક બાધવાનો આરભ ન કરવો, ૮ શાંત રાગદ્વેષરહિત સમ ચિત્તવાળા મહાત્મા સન્યાસીને સન્યાસાશ્રમના ચિહ્ન રાખવાથી ઘણું કરીને ધર્મનો લાભ થતો નથી, માટે બધા સુધી જ્ઞાન થયું ન હોય ત્યાં સુધી સન્યાસાશ્રમના ચિહ્ન રાખવા અને અતઃકરણની શુદ્ધિ માટે યમનિયમ પાળીને જ્ઞાન સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરવો. પરંતુ જ્ઞાન થયા પછી નિયમોનું પ્રયોજન રહેતું નથી યમ નિયમ પોતાની મેળે ટળી જાય છે, માટે સન્યાસાશ્રમના ચિહ્ન રાખવા અથવા ત્યાગ કરવો. ૯ બહુ રના ચિહ્નો ન રાખવા, પરંતુ આત્માનું અનુસંધાન રાખવું અને પોતે વિદ્વાન છતાં પણ લોકોની દૃષ્ટિમાં ઉન્નત બાળ-

કના જેવું સ્વરૂપ દેખાડવું અને નિપુણ છતાં પોતાનું સ્વરૂપ મુગાના જેવું રાખવું. ૧૦ આ વિષયમાં પ્રહ્લાદ તથા અજગર વૃત્તિવાળા એક મુનિના સંવાદ રૂપ બહુ પ્રાચીન કથા છે તે સાંભળો. ૧૧

ભગવાનના ભક્ત પ્રહ્લાદ લોકોની રીતભાત ભણવાને કેટલાએક કાર્યભારીઓને સાથે લઈ લોકોમાં ફરતા હતા તેમણે કાવેરી નદીના તીર ઉપર મદ્યાદિ પર્વતના શિખર આગળ એક અવધૂત યોગીને સૂતેલો દીઠો તેનું ઉન્નત તેજ પૃથ્વી ઉપર સૂવાથી ઢંકાઈ ગયું હતું. ૧૨-૧૩ કર્મ, આકૃતિ, વાણી કે વર્ણાશ્રમ વગેરેના ચિહ્નો ઉપરથી 'આ સાધુ હશે કે નહિ હોય,' એમ કોઈ મનુષ્યો ઓળખી શકતા ન હતા. ૧૪ ભગવદ્ભક્ત પ્રહ્લાદ તે યોગીને નમસ્કાર કરી શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તેમની પૂજા કરી તેમના ચરણમાં મસ્તક મૂકી, જ્ઞાનની ઇચ્છાથી આ પ્રમાણે તેમને પૂછવા લાગ્યા. ૧૫ ઉઘમી અને ભોગ ભોગવનાર મનુષ્યની પેઠે તમે સ્થૂલ કાયાવાળા છો. ઉઘમી પુરુષોને ધન મળે છે અને ધનવ તો આ લોકમાં નાના પ્રકારના ભોગો ભોગવે છે ભોગ ભોગવનારાઓનું શરીર ખરેખર સ્થૂલ હોય છે, પરંતુ ખીજાઓનું શરીર હોતું નથી. ૧૬ હે મહારાજ! આપ ઉઘમ કરતા નથી, પરંતુ સૂતા રહો છો, ત્યારે જેનાથી ભોગ-વૈભવો મળે છે, તે ધન તો તમારી પાસે નથી, તો હે બ્રાહ્મણ-દેવ! ભોગ ભોગવ્યા વિના પણ તમારો દેહ શાથી આવો પુષ્ટ થયો છે? તે કારણ જો કહેવા યોગ્ય હોય તો મને કહો. ૧૭ તમે વિદ્વાન છો, સર્વ કરતાં સમર્થ છો, નિપુણ બુદ્ધિવાળા છો, વિચિત્ર વાતોથી લોકોને રજન કરનારા છો, સમ દૃષ્ટિવાળા છો અને લોકો કર્મ કરે છે તે જુવો છો છતાં પણ ઉઘમ ન કરતા કેમ શાંત થઈ પડી રહો છો? ૧૮

નારદ કહે છે-દૈત્યના રાજા પ્રહ્લાદે આ પ્રમાણે મુનિને પ્રશ્ન કર્યો, એટલે તેની વાણીરૂપી અમૃતને અધીન થઈ ગયેલા મુનિએ મુખ મલકાવીને તેને કહ્યું કે, ૧૯ હે દૈત્યના રાજા! આર્ય લોકમાં માન પામેલા મનુષ્યોને આ લોકમાં પ્રવૃત્તિથી કયા સ્થાનો મળે છે, તે સર્વ આત્મજ્ઞાનવડે તમે જાણો છો. ૨૦

કારણ કે, ભગવાન દેવ, શુદ્ધ ભક્તિથી તમારા હૃદયમાં બિરાજે છે અને સૂર્ય જેમ અધારાનો નાશ કરે છે તેમ તે ભક્તિથી અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે ૨૧ તથાપિ હે રાજન! હું સાબળ્યા પ્રમાણે તમારા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપુ છું. જેઓ પોતાના અત કરણને શુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા રાખતા હોય, તેમણે આપની સલાવના કરવી જોઈએ ૨૨ સ સારના જન્મ મરણરૂપી પ્રવાહને વહેનારી તૃણા કે જે ભોગવાતી કામનાઓથી કઠી તૃમ નથી તે તૃણાએ મારી પાસે નાના પ્રકારના કર્મો કરાવીને મને અનેક જન્મોમા વારાફરતી ફેરવ્યો છે. ૨૩ તે હું કર્મોવડે ભટકતો ભટકતો દૈવેચ્છાથી આ લોકમા મનુષ્યના દેહમા આવ્યો છું જે મનુષ્યદેહ પુણ્ય કરવાથી સ્વર્ગ આપે છે, અને પાપ કરવાથી નીચ ચેાનિ આપે છે, પુણ્ય પાપના મિશ્રણથી મનુષ્યમા જન્મ થાય છે અને નિવૃત્તિથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ૨૪ સ્ત્રી પુરુષો મનુષ્યાવતારમા પણ સુખ મેળવવા તથા દુઃખ દૂર કરવા અનેક ઉપાયો કરે છે, તોપણ તેઓને તેઓની ધારણાથી ઉલટું ફળ મળે છે, તે જોઈને હું નિવૃત્તિ પામ્યો છું ૨૫ સુખ એ આ જીવનું સ્વરૂપ છે અને સર્વ ક્રિયાઓ બધ પડ્યા પછી તે પોતાની મેળે મળે છે. ભોગો મનોરથોથી કલ્પેલા છે અને નાશ વત છે, એમ જાણીને હું નિરુદ્ધગી બેસી રહું છું અને પ્રારબ્ધને લીધે મળતા ભોગો ભોગવુ છું ૨૬ પોતાનો સુખરૂપી પુરુષાર્થ પોતાને વિષેજ છે અને દ્વૈત પદાર્થ મિથ્યા છે, છતાં પણ પુરુષ તેને વિસરી સ સારના ભય કર પ્રવાહમા તણાય છે ૨૭ જેમ કોઈ અબળરૂપો મનુષ્ય શેવાળથી ઢ કાયલા ખરા પાણીને છોડી, પાણી પીવાની ઈચ્છાથી ઝાઝવાના પાણી તરફ દોડે તેમ પોતાના સ્વરૂપ વિના બીજે ઠેકાણે સુખ છે એવું માનનારો અજ્ઞાની પુરુષ ખરા સુખને છોડી વિષયો તરફ દોડે છે. ૨૮ ભાગ્યહીન પુરુષો દેવાધીન દેહાદિક પદાર્થોથી સુખ મેળવવાની ને દુઃખ દૂર કરવાની ઈચ્છાથી, જે જે ક્રિયાઓ કરે છે તે તે નિષ્ફળ ભય છે. ૨૯ આધ્યાત્મિક, આધિ-ભૌતિક અને આધિદૈવિક દુઃખોથી કોઈ દિવસ નહિ છુટનાર અને મરણધર્મવાળા પ્રાણીને મહા કષ્ટથી કોઈ

વખત ધન કે સુખ મળે તોપણ તેનાથી શુ ? ૩૦ હું તો ધનવતોને પણ દુઃખી દેખુ છું તેઓ લોભીયા અને મનને વશ હોઈ ભયને લીધે રાત્રે નિદ્રા પણ કરતા નથી અને તેઓ દિવસે પુત્રાદિક સૈાની શકા રાખે છે. ૩૧ પ્રાણવાળાને તથા ધનવાળાને રાબથી, ચોરથી, શત્રુથી, પોતાના મનુષ્યોથી, પશુથી, પક્ષીઓથી, યાચકોથી, કાળથી તથા પોતાથી પણ નિત્ય ભય રહ્યા કરે છે ૩૨ મનુષ્યોને જેની તૃણાથી શોક, મોહ, ભય, ક્રોધ, પ્રીતિ, દીનતા તથા પરિશ્રમ વગેરે થાય છે, તે પ્રાણ અને ધનની તૃણાનો વિદ્વાનોએ ત્યાગ કરવો જોઈએ ૩૩ આ લોકમા મધમાખ ને અજગર એ બે પરમ ગુરુ છે એમના ઉપદેશથી અમે વૈરાગ્ય પામી સ તોપમા રહીએ છીએ ૩૪ હું મધમાખ પાસેથી સર્વ વિષયોમા વૈરાગ્ય રાખવા શિખ્યો છું મધમાખ મહા દુઃખથી મધ એકદું કરે છે, તે બીજા લોકો જેમ મધમાખને ઉડડીને છીનવી લે છે તેમ મનુષ્ય એક મનુષ્યે મહા કષ્ટથી ધન મેળવ્યું હોય તે તેને મારી નાખીને હરી લે છે. ૩૫ હું કંઈ પણ કામકાજ કરતો નથી અને દૈવેચ્છાથી જે કંઈ મળે છે તેટલાથી સતોષ માની બેઠો છું. જે મગતુ નથી તો બગ્યાળી અજગરની માફક ધણા દિવસ સુધી સુઈ રહું છું ૩૬ કોઈ દિવસ થોડું તો કોઈ દિવસ વધારે, કોઈ દિવસ સ્વાદવાળું તો કોઈ દિવસ સ્વાદ વિનાનું, કોઈ દિવસ ધણા ગુણવાળું તો કોઈ દિવસ ગુણ વિનાનું, અન્ન ખાઈને દેહનો નિર્વાહ કરું છું ૩૭ કોઈ દિવસ શ્રદ્ધાથી મળે છે, તો કોઈ દિવસ અપમાનથી પણ મળે છે, એ પ્રમાણે મળતા અન્નને ખાઈ લઉં છું અને લોચન કર્યા પછી દૈવેચ્છા પ્રમાણે દિવસે કે રાત્રે હરકોઈ સ્થાનમા પડ્યો રહું છું ૩૮ પ્રારબ્ધ કર્મનો ઉપભોગ કરનારો અને જે મળે તે ઉપર સ તોષ રાખનારો હું, દેશમી, સુતરાઉ, ચામડા ચીથરા, વલ્કલ અથવા બીજા પણ જે કંઈ વસ્ત્ર મળે તેનાથી અંજ ઢાકું છું. ૩૯ કોઈ વખતે ઘાસ, પાદડા, પત્થર કે રાખ ઉપર સુઈ રહું છું કોઈવાર પરની ઈચ્છાથી મંડેલમા પલગ ઉપર બીછાવેલી તળાઈ ઉપર સુઉં છું. ૪૦ કોઈ વેળા નાહી શરીર ઉપર અ દનનો લેપ કરી, સારા સારા વસ્ત્રો

અને આલુપણ પહેરી, સ્વમા, હાથી ઉપર કે ઘોડા ઉપર બેસીને ફરવા નીકળુ છું અને કોઈવાર વૃક્ષની પેઠે નાખો ફર્યા કરું છું ૪૧ એક એકથી ઉલટા સ્વભાવવાળા લોકોની હું નિંદા કરતો નથી હું તો માત્ર સર્વનું કલ્યાણ થાય અને સર્વની પરમાત્મા આ એકતા થાય એવી ઇચ્છા રાખુ છું ૪૨ લેહને મનોવૃત્તિમા હોમયો, મનોવૃત્તિને પદાથેના વિજયવાળા મનમાં હોમવી, મનને અહંકારમા હોમવું, અહંકારને મહત્ત્વદ્વારા માયામાં હોમવો ૪૩ અને તે માયાને સત્ય સ્વરૂપ જાણનારા મુનિએ સ્વસ્વરૂપના અનુભવમા હોમવી પછી જ્ઞાની એવા મુનિએ સર્વ ક્રિયાનો ત્યાગ કરી પોતાના અનુભવવડે સ્વસ્વરૂપમા સ્થિર થઈ શાંતિથી વિરામવુ ૪૪ મારું આચરણ આ રીતે અત્યંત ગુપ્ત તથા લોક અને શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે, તોપણ આપ ભગવાનના ભક્ત છો, તેથી મે તમને તે વર્ણવી સંભળાવ્યું ૪૫

નારદ કહે છે-દૈત્યના રાજા પ્રહ્લાદ, મુનિને પરમહંસને પાળવાનો આ ધર્મ સાંભળી પ્રસન્ન થયા અને તેમની પૂજા કરી પોતાને સ્થ નકે ગયા ૪૬

सर्वं पारमहंस्यं वै मुने क्षुत्वाऽसुरेश्वर ।
पूजयित्वा तत्रः प्रीत आमन्त्र प्रययौ गृहम् ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे
त्रयोदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૪ મો. †

મુમુક્ષુના ધર્મોનું નિરૂપણ.

મુખિષ્ટિર ઉવાચ

गृहस्थ यतां पदवीं विधिना येन चाङ्गसा ।
याति देवश्रवे ब्रूहि माहशो गृहमूढर्षिः ॥१॥

મુખિષ્ટિરે પૂછ્યું -હે નારદ ! મારા જેવો સસારમા મૂઢ બુદ્ધિવાળો ગૃહસ્થ, જે ઉપાયથી સન્યાસીની પદવીને એટલે મોક્ષને શ્રમ વિના જ પામે, એવો ઉપાય હોય તો તે મને સંભળાવો ૧

† આ અધ્યાયમા ગૃહસ્થનો મોક્ષમારક પરમ ધર્મ હતા દેશ અને મહાદિકના એટલી સસારમુખ આપનાર બીજા ધર્મોનું નિરૂપણ કરેલું છે

નારદ કહે છે-હે રાજન ! ગૃહસ્થો સંસારમાં રહીને યથોચિત સર્વ ક્રિયાઓ કરવી અને તે સર્વ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણપર્યં કરીને મહા મુનિઓની સેવા કરવી. ૧ ભગવાનના અવતારની કથાઓરૂપી અમૃતનું પાન કરવું અને શ્રદ્ધાસંપન્ન થઈ સમયપ્રમાણે શાંત સ્વભાવવાળા મહાત્માઓનો સમાગમ કરવો. ૨ સ્વપ્રમાથી ભ્રમત થઈ ઉઠેલો મનુષ્ય જેમ સ્વપ્નમા જોયેલા પુત્રાદિક ઉપરની આસક્તિ રાખતો નથી, તેમ ગૃહસ્થે દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, આકર, ભોક્ષ આદિ જેઓ પોતાનો એક દિવસ ત્યાગ કરનારા છે, તેમનો સંગ સત્સંગદ્વારા ધીરે ધીરે તજ દેવો. ૩ બળી વિવેકી મનુષ્યે દેહનો ને સંસારનો જેટલો ઉપયોગ હોય તેટલોજ સંગ ધરાયવો. મનુષ્ય લોકથી વિરુદ્ધ થઈને તેની ઉપર પ્રીતિવાળાની મારૂક મનુષ્યાવતાર ગાળવો. ૪ માતા, પિતા, પુત્રો, ભાઈઓ અને બીજા સંગ્રહીઓ જે વાત કહે તથા જે ઇચ્છા જણાવે તેમા અહંભાવ સહિત થઈ અનુમોદન આપવું. ૫ ખેતીવાડીમાંથી મળેલા અન્ન અને દૈવેન્દ્રિયાથી મળેલું જે કઈ ધન ઇશ્વર આપે તે સર્વનો ઉપયોગ કરીને વિવેકી મનુષ્યે પોતાથી બને તે પ્રમાણે વર્તાવું. ૬ જેટલાથી પોતાનું પેટ ભરાય તેટલું જ ધાન્ય પ્રાણીનું પોતાનું છે, તેના કરતા અધિકને માટે અભિમાન રાખવું નકામું છે. ૭ મૃગ, ઉટ, ગધેડા, વાહરા, ઉદર, સર્પો, પક્ષી અને માખેને પોતાની પ્રજા જેવા ગણવા, કારણ કે તેઓની અને પ્રજાની વચ્ચે આગું અંતર નથી. ૮ ગૃહસ્થે અતિ કષ્ટથી ધર્મ, અર્થ અને કામ સંપાદન કરવા નહિ, પરંતુ દેશ કાળને અનુસરીને દૈવ જેટલું આપે તેટલું લોગવવું. ૯ કુતરા, પાપીઓ અને ચાંડાલાદિક સુધીના પ્રાણીઓને પોતાના અન્નમાથી યોગ્ય વહે ચી આપવું અને પોતાની સ્ત્રી જે પોતાની સેવા કરે છે અને જેમા મનુષ્યોને 'આ મારી છે' એવું અભિમાન રહે છે તેને પણ ધર્મશાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે અતિથિઓની સેવામા યોજવી. ૧૦ જેને માટે મુકરો પોતાના પ્રાણ પણ તજે છે અને પિતાને કે મુકરને પણ મારે છે તે સ્ત્રી ઉપરની મમતા જેણે જોઈ તેણે ભગવાને છુટ્યા એમ જાણવું. ૧૧ જે અતે

ક્રીડા, વિશ્વ અથવા ભસ્મ થવાનું છે, તે તુચ્છ શરીર ક્યાં? અને દેહના મુખે માટે જેની ઉપર પ્રીતિ થાય છે એવી સ્ત્રી ક્યાં? અને સર્વવ્યાપક આત્મા ક્યાં? ૧૩ જે અત્તાદિક પ્રારબ્ધથી મળે તેમાથી પંચ મહાયજ્ઞ કરી, બાકીના અન્નમાથી આજીવિકા કરવી, અને આજીવિકા ચલાવતાં જે બચે તેની ઉપર મમતા રાખવી નહિ. આ પ્રમાણે વર્તવાથી બુદ્ધિ-માન મનુષ્ય પરમહંસોની ગતિને પામે છે ૧૪ પોતાની આજીવિકામાથી જે ધન મળે, તેમાંથી નિત્ય દેવ, ઋષિ, પિતૃ, મનુષ્ય અને પ્રાણીઓનું તર્પણ કરી પોતાનું પોષણ કરવું. આમ કરવાથી અંતર્યામીનું પૂજન થાય છે. ૧૫ જ્યારે પોતાને અધિકાર આદિ સર્વ યજ્ઞની સામગ્રીઓ મળે, ત્યારે વેદમાં કહેલા અગ્નિહોત્રાદિકના વિધિથી પ્રભુનું યજ્ઞન કરવું. ૧૬ સર્વ યજ્ઞોના ભોક્તા ભગવાન, બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવ્યાથી જેવા પ્રસન્ન થાયછે તેવા અગ્નિના મુખમાં ઘી હોમાવાથી પ્રસન્ન થતા નથી, ૧૭ માટે બ્રાહ્મણ, દેવતા, મનુષ્ય અને બીજા પ્રાણીઓને દાન, માન આપી તેઓમા રહેલા અંતર્યામી ભગવાનનું પૂજન કરો, કારણ કે અંતર્યામીનું મુખ બ્રાહ્મણો છે. ૧૮ દિવ વર્ષે ભાદરવાના કૃષ્ણ પક્ષમા માતા-પિતાનું શ્રાદ્ધ કરવું અને વિશેષ ધન હોય તો માતાપિતાનાં સળખીઓનું પણ કરવું. ૧૯ દક્ષિણાયન, ઉત્તરાયણ, વિપ્રવવૃત, વ્યતીપાત, ક્લય દિવસ, અંદ્ર સૂર્યનાં ગ્રહણ, શ્રવણ દ્વાદશી, ૨૦ વૈશાખ સુદ ત્રીજ, કાર્તિક માસની નવમી, હેમંત ઋતુ તથા શિશિર ઋતુમાં ચાર + અષ્ટકા નામની તિથિઓ ૨૧ માસ સુદ સાતમ, માઘ મહિનાની મઘા નક્ષત્રવાળી પૂર્ણિમા ને પ્રેત્યેક માસના જેના ઉપરથી નામ પડેલા છે એવા નક્ષત્રો હોય ત્યારે શ્રાદ્ધ કરવું. ૨૨ દ્વાદશીને દહાડે અનુરાધા, શ્રવણ અથવા તો ત્રણ ઉત્તરામાંથી એકનો યોગ હોય ત્યારે અથવા એકાદશીને દહાડે ત્રણ ઉત્તરામાંથી એકનો યોગ હોય અથવા જે તિથિમાં જન્મ નક્ષત્રનો કે શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ હોય તે દિવસે પણ શ્રાદ્ધ કરવું. ૨૩

† માર્ગશીર્ષ વગેરે ચાર માસની કૃષ્ણ પક્ષની સાતમ આઠમ અને નવમી અષ્ટક તિથિઓ કહેવાય છે

આ સમય શ્રાદ્ધ કરવા માટે જ નહિ પરંતુ મનુષ્યોના ધર્મની વૃદ્ધિ કરવા માટે છે, તેથી મનુષ્યોએ એ સમયે સર્વ પ્રકારે પુણ્ય કરવું. અને આયુષ્યનું પણ તે જ સાક્ષ્ય છે. એ સમયમાં સ્નાન, જપ, હોમ, વ્રત, દેવતા તથા બ્રાહ્મણોનું પૂજન અને પિતરો, પ્રાણી ને મનુષ્યોનું તર્પણ એજ જન્મનું સાર્થક છે. ૨૪ હે રાજન્! સ્ત્રીના, પુત્રના અને પોતાના સંસ્કારનો સમય, પ્રેતને બાળવા વગેરેનો સમય, સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધનો સમય અને બીજા માગલિક કાર્યો કરવાનો સમય હોય ત્યારે પુણ્ય કર્મ કરવાં. ૨૫ હવે ધર્માદિકમાં કલ્યાણ કરનારા દેશોના નામ કહું તે સાંભળો. જે દેશમાં સુપાત્ર મનુષ્ય મળી આવે તે દેશને મહા પવિત્રદેશ બહુવો. ૨૬ વળી જે દેશમા સ્થાવર જન્મમરૂપ વિશ્વ જેને વિષે છે, એવા ભગવાનની મૂર્તિ હોય તે દેશને પવિત્ર બહુવો. જે દેશમાં તપ, વિદ્યા અને દયાળુ બ્રાહ્મણનું કુળ રહેતું હોય તેને પવિત્ર બહુવો. ૨૭ જે જે દેશમાં ભગવાનની પ્રતિમા હોય તે તે દેશને પુણ્યવંત બહુવો. જે જે દેશમાં પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ ગંગા આદિક નદીઓ હોય તે તે દેશ પવિત્ર ગણાય છે. ૨૮ પુષ્કરાદિક સરોવરો, મહાત્માઓને રહેવાનાં સ્થાનો, કુરુક્ષેત્ર, ગંગા, પ્રયાગ, પુલહનો આશ્રમ વગેરે તિથો, નૈમિષારણ્ય, કાશ્યપ, રામસેતુ, પ્રભાસ, દ્વારકા, કાશી, મથુરા, પપા, અને જિંદુસરોવર, નારાયણાશ્રમ, નંદા, સીતા તથા રામનો આશ્રમ, મહેંદ્ર અને મહાવાદિક પર્વતો તથા ભગવાનની સ્થિર મૂર્તિવાળા દેશો, અત્યંત પવિત્ર ગણાય છે. કલ્યાણની ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યે એ દેશોને વારંવાર સેવવા. એ દેશોમા જે જે ધર્મ કરવામા આવે તે તે પુરુષોને હજાર ગણ કરતા પણ અધિક ફળ આપે છે ૩૦-૩૩

હે રાજન્! પાત્ર બોળખનાર મોટા વિદ્વાનોએ ભગવાનને જ એક પાત્ર માનેલા છે, કારણ કે સ્થાવર જન્મમાત્રક જન્મત્ ભગવાનરૂપ છે. ૩૪ તમારા યજ્ઞમાં પ્રથમ પૂજન કોનું કરવું? તે ઉપર વિચાર ચાલતાં દેવતાઓ, ઋષિઓ, મહાત્માઓ ને બ્રહ્માના પુત્રો વગેરે યજ્ઞમાં હતા, છતાં પણ મીઠુષ્ણ માન્ય

ગણ્યા હતા. ૩૧ બ્રહ્માડ રૂપી એક મોટું વૃક્ષ છે, તે અનેક જીવોથી ભરેલું છે પણ તેનું મૂળ ભગવાન છે, માટે તેમની પૂજા કરવાથી સર્વ જીવોની અને પોતાની તૃપ્તિ થાય છે. ૩૨ મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, ઋષિ અને દેવતા વગેરેનાં શરીરો પરમાત્માએ ઉત્પન્ન કર્યાં છે, તેમા ભગવાન જીવરૂપે રહે છે, માટે તેમને પુરુષ કહેવામા આવે છે. ૩૩ હે રાજન્ ! તેઓના-પશુ-પક્ષીઓના કરતા મનુષ્યોના શરીરોમા ભગવાન અધિક નિવાસ કરે છે, માટે મનુષ્ય સુપાત્ર ગણાય છે અને તેઓમા પણ જેમ જ્ઞાની હોય તેમ અધિક સુપાત્ર ગણાય છે. ૩૪ પૂર્વે મનુષ્યોના શરીરમા ભગવાનનું પૂજન કરવામા આવતું, પરંતુ તે મનુષ્યોમા પરસ્પર અપમાન થવા લાગ્યાં, તે ભેદને વિદ્વાનોએ ત્રેતાયુગથી માંડીને ભગવાનની મૂર્તિમા પૂજન કરવા માંડ્યું, ૩૫ માટે કેટલાએક પુરુષો મૂર્તિમાન ભગવાન છે, એવો વિશ્વાસ રાખી તેમની ઉપાસના કરે છે, પરંતુ જે લોકો બીજા મનુષ્યોનો દ્રેષ કરે છે, તેઓને તે મૂર્તિ ઉપાસ્યા છતાં કૃણ આપતી નથી. ૪૦ હે રાજેન્દ્ર ! મનુષ્યોમા પણ જે બ્રાહ્મણ તપ, વિદ્યા અને સતોષવડે ભગવાનની મૂર્તિરૂપ વેદનો અભ્યાસ કરે છે, તેને સુપાત્ર બ્રાહ્મણ બોલવો. ૪૧ હે રાજન્ ! પોતાના ચરણની રજથી ત્રણ લોકને પવિત્ર કરનાર બ્રાહ્મણો જગતના આત્મા રૂપી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું મોટું દેવત ગણાય છે.

नम्बस्य ब्राह्मणा राजन् कृष्णस्य जगदात्मनः ।

पुनतः पादरजसा त्रिलोकीं देवतं महत् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे

चतुर्विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૫ મો. ૬

વર્ણશ્રમના ધર્મોનું નિરૂપણ.

નારદ ઉવાચ

कर्मनिष्ठा विज्ञा. केचिच्चपोनिष्ठा नृपाऽपरे ।

स्वाध्यायेऽप्ये प्रवचने ये केचिज्જ્ઞાનયોગનો ૧

કે આ અધ્યાયમા સર્વ વર્ણોની તથા આશ્રમોની રીતિ અને સત્યથી ધર્મનું લક્ષણ વર્ણવેલું છે.

નારદ કહે છે-હે નૃપ ! બ્રાહ્મણો કેટલાક કર્મમાં નિષ્ઠા રાખનારા, કેટલાક તપમાં નિષ્ઠા રાખનારા, કેટલાક સ્વાધ્યાયમાં નિષ્ઠા રાખનારા, કેટલાક વ્યાખ્યાનમાં નિષ્ઠા રાખનારા અને કેટલાક જ્ઞાનમાં તથા યોગમા નિષ્ઠા રાખનારા હોય છે. ૧ પિતૃ અને દેવતાના કાર્યના અનંત કૃણની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષે જ્ઞાનનિષ્ઠ પુરુષને હૃદયે અને કૃદ્યે આપવાં અને જ્ઞાની મળે નહિ તો બીજાઓને યથોચિત લોજન કરાવવું. ૨ મનુષ્ય ધનાઢય હોય તોપણ શ્રાદ્ધમા વિશ્વદેવના બે અને પિતૃના ત્રણ બ્રાહ્મણો તેણે જમાડવા વા બન્નેનો અકેકો બ્રાહ્મણ જમાડવો, વિશેષ નહિ. ૩ શ્રાદ્ધમા વિસ્તાર કરવાથી દેશ અને સમયને ઘટતી શ્રદ્ધા, વસ્તુઓ, સુપાત્ર બ્રાહ્મણો અને પૂજનની સામગ્રીઓ સારી રીતે મળી શક્તી નથી પોતાના સંબંધીને નિમત્રણ કરતા બીજા તેના સંબંધીઓનો કેમ ત્યાગ કરી શકાય ? તેનો પણ વિચાર કરવો પડે છે. જેમ કે જમાઈને નિમત્રણ કર્યું હોય તો તેના પિતા વગેરેને કેમ મૂકી શકાય ? આવા કેટલાક કારણોથી શ્રાદ્ધમા વિસ્તાર કરવો નહિ. ૪ યોગ્ય એવા દેશમા તથા કાળમા સામા વગેરે મુનિઓના ધાન્ય ભગવાનને અર્પણ કરી શાસ્ત્રમા કલ્પા પ્રમાણે શ્રદ્ધાથી સુપાત્રને જમાડ્યા હોય તો તે અક્ષય અને સર્વ કામના પૂર્ણ કરે છે. ૫ દેવતાઓ, ઋષિઓ, પિતરો, પ્રાણીઓ, પોતે તથા પોતાના સંબંધીઓ, આ સર્વને અજ્ઞને વિભાગ વહેંચી આપવો અને તે સર્વને ઇશ્વર સ્વરૂપ બોલવો. ૬ ધર્મનું તત્ત્વ બોલનારાએ શ્રાદ્ધમાં બ્રાહ્મણોને માસ ન જમાડવું, તેમ પોતે પણ ન જમવું પિતૃઓને જેવી મુનિના અન્નોથી તૃપ્તિ થાય છે તેવી પશુહિંસા કરવાથી થતી નથી. ૭ મન, વાણી ને કાયાથી પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવી, એના જેવો સદ્ધર્મ ધર્મની ઇચ્છા રાખનારા મનુષ્યોને બીજો કોઈ નથી. ૮ કેટલાક મોટા યજ્ઞવેત્તા અને ઇચ્છા રહિત જ્ઞાની પુરુષો, જ્ઞાનથી પ્રકાશિત થયેલા મનોનિગ્રહરૂપી યજ્ઞમા કર્મોના હોમ કરે છે, અર્થાત્ મનનો નિગ્રહ કરવામા કર્મો વિષ્ણુકારક થઈ પડે છે, માટે કર્મોના ત્યાગ કરવો. ૯ પદાર્થો-

બાળા યજ્ઞોથી યજ્ઞ કરવાને તૈયાર થયેલા મનુષ્યને બ્રેહ્મને પ્રાણીઓ ભય પામે છે અને કહે છે કે, આ આત્મતત્ત્વને ન બાણનારો, પોતાના પ્રાણનું જ પોષણ કરનારો નિર્દય મનુષ્ય અવશ્ય અમને મારી ન નાખે તો સારુ ૧૦ એટલા માટે ધર્મવેત્તા પુરુષ દૈવેચ્છાથી મળેલા મુનિધાન્યોથી સતોષ રાખી નિત્ય અને નૈમિત્તિક ક્રિયાઓ કરવી ૧૧ વિધર્મ, પરધર્મ, આભાસ, ઉપમા અને છલ, એ પાત્ર અધર્મની શાખાઓ છે, તેનો ધર્મવેત્તા પુરુષે અધર્મની પેઠે ત્યાગ કરવો ૧૨ જે ક્રિયાને ધર્મ સમજીને આચરતા સ્વધર્મનો બાધ આવતો હોય તેને વિધર્મ બાણવો. જે અન્યને ઉપદેશ કરાયેલા હોય અને બીજાનો હોય તેને પરધર્મ બાણવો જે ધર્મ પુરુષોએ પોતાની ઇચ્છાથી ઉભો કર્યો હોય અને આશ્રમથી બુદ્ધો હોય તેને આભાસ બાણવો જે પાખંડ ધર્મ હોય તેને ઉપમા બાણવો જે ધર્મ દોગી હોય અથવા ધર્મશાસ્ત્રના વચનોનો બુદ્ધો જ અર્થ કરીને જેમા ધર્મને માન્ય કરેલો હોય તેને છલ બાણવો આ સર્વ મિથ્યા ધર્મો છે અને તે દુઃખકારક છે ધર્મશાસ્ત્રે સ્વાભાવિક રીતે જે ધર્મ કહેલો છે, તે ધર્મ કેને શાંતિ આપતો નથી? સર્વને શાંતિ આપે છે ૧૩-૧૪ નિર્ધન મનુષ્યે ધર્મ કરવા અથવા તો પોતાની આજીવિકા કરવા ધનની ઇચ્છા કરવી નહિ નિવૃત્તિપરાયણ પુરુષને અજગરની માફક નિવૃત્તિ જ આજીવિકા આપી રહે છે. ૧૫ જે સુખી, સતોષી, નિવૃત્તિ સુખ ભોગ વનાર અને આત્મસ્વરૂપમા વિહાર કરનારા પુરુષને મળે છે, તે સુખ, ધનની ઇચ્છાથી તથા કામ નાથી અને લોભથી આમ તેમ દોડાદોડ કરનારા પુરુષને મળતું નથી. ૧૬ જેમ પગમાં પગરખા પહેરનાર પુરુષને કાકરા કે કાટાવાળી ભૂમિમા દુઃખ થતું નથી, તેમ સદા સતોષી પુરુષને સર્વ દિશાઓ સુખકારી નિવડે છે ૧૭ સતોષી મનુષ્ય જગત્માંથી પણ શા માટે પોતાની આજીવિકા ન ચલાવી શકે? છતાં પણ ઇદ્રિયના અને જીહ્વાના રસમા લોહુપ થઈને તે કુતરાના જેવું આચરણ શા માટે કરે છે? ૧૮ જે પ્રાણી અસતોષી હોય

તેનું તેજ, વિદ્યા, તપ તથા યજ્ઞ, ઇદ્રિયોની લલ્હુતાથી ભરાઈ જાય છે અને જ્ઞાન નાશ પામે છે. ૧૯ કામનો અત્યંત ભૂખ તથા તરસ વેઠવાથી આવે છે અને ક્રોધનો અત્યંત ક્રોધને પીડા કરવાથી આવે છે, પરંતુ લોભનો અત્યંત દ્વિવિજય કરવાથી કે રાજ્ય ભોગવવાથી પણ આવતો નથી ૨૦ હે રાજન! બહુ બાણનાર અને સશય કાપનાર ધણા પડિતો અને કેટલાએક સભાપતિઓ અસતોષથી નરકમા પડ્યા છે ૨૧ વિવિધ સકલ્પ-વિકલ્પ કરવાથી કામ ને કામનાઓનો ત્યાગ કરીને ક્રોધને, ધનને અનર્થ રૂપ બાણીને લોભને, તત્ત્વને વિચારે ભયને, આત્મવિદ્યાથી શોકને તથા મોહને, મહાત્મા જનોની ઉપાસનાથી દલને, મૈનવડે યોગમાં વિદ્ય કરનાર બ્યવહારોને અને શરીરાદિકની સ્પૃહાને ત્યાગ કરવાથી હિંસાને જીતવી ૨૩ કોઈ પણ પ્રાણીએ આપેલા દુઃખને તેની ઉપર દયા કરીને, દૈવથી થયેલા દુઃખને સમાધિવડે, દેહથી થયેલા દુઃખને યોગના બળથી, સત્ત્વ શુભવાળા પદાર્થોના સેવનથી નિદ્રાને, ૨૪ સત્ત્વશુભથી રમેશુભ તથા તમોશુભને અને શાંતિથી દયા વગેરે સાત્ત્વિક શુભોને જીતવા. આ સામાન્ય ઉપાય કહ્યા, પરંતુ પુરુષ એક ગુરુ ભક્તિથી એ સર્વને પરિશ્રમ વિના જીતી શકે છે ૨૫ ભગવાનરૂપ અને જ્ઞાનરૂપી હીવાને આપનાર ગુરુ ઉપર જે મનુષ્ય, આ મનુષ્ય છે એવી મિથ્યા બુદ્ધિ કરે છે, તેનો સર્વ સાક્ષાત્કાસ હાથીના સ્નાનની માફક મિથ્યા સમજવો ૨૬ જે ગુરુ છે એ જ સાક્ષાત્ પ્રધાન તથા પુરુષનો હૃદય અને યોગીશ્વરો જેમના ચરણોને શોધ્યા કરે છે એવા સાક્ષાત્ ભગવાન છે, છતાં લોક તેને મનુષ્ય માને છે. ૨૭ શાસ્ત્રમા નિયમો પાળવા માટે જે આજ્ઞાઓ કરી છે, તે છ ઇદ્રિયોને નિયમમા રાખવા માટે છે. ઇદ્રિયોનો વિજય કર્યા છતાં બે ધ્યાન, ધારણ તથા સમાધિ વગેરે સિદ્ધ થાય નહિ, તો તે સર્વ નિયમોની આજ્ઞાને કેવળ પરિશ્રમ આપનારી જ બાણવી. ૨૮ જેમ ખેતીવાડી, બાપાર વણજ વગેરે આજીવિકાઓ પુરુષને યોગના રૂપરૂપ મોક્ષ આપતી નથી, પરંતુ જન્મ મરણ આપે છે તેમ દુઃખ મનુ-

ખને વાવ, કુવા ખોદાવવા વિગેરેનાં કામો પણ જન્મ મરણ જ આપે છે ૨૯ જે મનુષ્ય ચિત્તને વિજય કરવા માટે તૈયાર થયે હોય, તેણે સર્વનો સંગ ત્યાગ કરવો સ્ત્રી પુત્રાદિક તેમજ ધન ધાન્યાદિકનો સંગ્રહ કરવો નહિ, એકલા ફરવું, એકાંત જગ્યામાં રહેવું અને બિશ્વા માગતા જે કાંઈ મળે તેમાંથી અદ્ય આહાર કરવો ૩૦ હે રાજન! પવિત્ર અને સરખી ભૂમિ ઉપર પોતાનું સ્થિર, સુખકારી અને સરખું આસન પાથરી તે ઉપર બેસીને પુરુષે સરલ અગથી જ્ઞાનનો ઉચ્ચાર કરવો. ૩૧ મન જ્યાં સુધી કામનાઓનો ત્યાગ કરે, ત્યાં સુધી પોતાના નાકની દાડીના અગ્ર ભાગ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને પૂરક, કુંભક ને રેચકથી પ્રાણને અપાન વાયુને રોકવા. ૩૨ તેમજ કામનાથી હણ્યા યજ્ઞ ને ભટકતું મન જે જે વિષયો તરફ ડોડે, તે તે વિષયોમાંથી તેને પાછું વાળીને બુદ્ધિમાન મનુષ્યે તેને ધીરે ધીરે હૃદયમાં રોકવું. ૩૩ આ પ્રમાણે યોગાભ્યાસ કરનાર સંન્યાસીનું મન થોડા કાળમાં લોકલ વિનાના અગ્નિની પેઠે શાંત થાય છે ૩૪ તેમજ કામાદિકથી લોભ ન પામેલું તથા જેની સર્વ વૃત્તિઓ શાંત થયેલી હોય એવું મન બ્રહ્મસુખનો સ્પર્શ થવાથી કેાઈ પણ દિવસે વિષય માટે ઉત્કંઠિત થતું નથી. ૩૫ જે મનુષ્ય પ્રથમ ધર્મ, અર્થ અને કામની બાબતો ધરમાંથી બહાર નીકળીને ફરી તે ધર્મ, અર્થ તથા કામને સેવે છે, તે લબ્ધ હીન સંન્યાસીને વમન બક્ષણ કરનારો બાબવો. ૩૬ જેઓ પોતાના દેહને મરણ ધર્મવાળો, આત્માથી ભિન્ન અને પરિણામે વિષ્ણુ, ક્રીડા કે રાખરૂપ થનારો બાબે છે, તે માંહેલા કેટલાએક દુષ્ટ પુરુષો દેહને પોતાનો ગણીને બીજાઓ પાસે તેની સ્તુતિ કરાવરાવે છે. ૩૭ ગૃહસ્થ યદિનિ ક્રિયાનો ત્યાગ કરે, બ્રહ્મચારી યદિનિ બ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કરે, તપસ્વી યદિનિ ગામમાં વાસ કરે અને સંન્યાસી યદિનિ ઇન્દ્રિયોની લલુતા રાખે, ૩૮ એ સર્વને આશ્રમોમાં અધમ તથા આશ્રમોનું હાસ્ય કરનાર બાબવા. દૈવની માયાથી મૂઠ બનેલા તે લોકોની હયાવડે ઉપેક્ષા કરવી. ૩૯ મનુષ્ય જો પોતાને પરબ્રહ્મરૂપ બાબતો હોય તો

પછી અજ્ઞાનથી વાસના વિનાનો થયેલો તે કથી ઇચ્છાથી તથા કોને માટે પોતાના દેહનું પોષણ કરે? ૪૦ પાંડિતો આ શરીરને રથ, ઇન્દ્રિયોને તેના થોડાઓ, ઇન્દ્રિયોના અધિપતિ ધનને તે થોડાઓની રાશ, શબ્દાદિક વિવિધ વિષયોને રસ્તાઓ, બુદ્ધિને સારથિ, અને ઇન્દ્રિય ઉત્પલ કરેલા ચિત્તને રથને બાધવાનું મોટું બધન કહે છે, ૪૧ દશ પ્રાણોને ધરી કહે છે, અધર્મ તથા ધર્મને પૈડા કહે છે, અહંકારી જીવ તે રથમાં આરુઢ થનાર છે, જ્ઞાનને તેનું ધનુષ કહે છે, શુદ્ધ જીવને તેનું બાણ કહે છે અને પરબ્રહ્મને નિશાન કહે છે રાગ, દ્વેષ, લોભ, શોક, મોહ, ભય, મદ, માન, અપમાન, અસૂમા, માયા, હિંસા, મત્સર, રજોગુણ, પ્રમાદ, ક્રુધા, નિદ્રા ઇત્યાદિક તેના શત્રુઓ બાબવા. તેમાં કેાઈ વાર રજોગુણ અને તમોગુણવાળી પ્રકૃતિઓ તેમ જ કેાઈ વાર સત્ત્વગુણવાળી પ્રકૃતિઓ શત્રુ થઈ પડે છે. ૪૨-૪૪ જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિયાદિકરૂપી સામાનથી ભરેલો કાયારૂપી રથ પોતાને વશ હોય ત્યાં સુધી ગુરુના ચરણની સેવાથી સજ કરેલી જ્ઞાનરૂપી તરવારને ધારણ કરી ભગવાનનો જ આશ્રય કરી, તેના કામાદિક શત્રુનો નાશ કરવો. વળી શાંત થઈ સ્વસ્વરૂપના આનંદમાં મગ્ન રહેવું ને દેહરૂપી રથનો ત્યાગ કરવો. ૪૫ પરંતુ ભગવાનનો આશ્રય કર્યો ન હોય તો બહિર્મુખ એવા ઇન્દ્રિયોરૂપી થોડાઓ ને બુદ્ધિરૂપી સારથિ પ્રમત્ત થયેલા રથને આઠે માર્ગે દોરી જઈ વિષયરૂપી ચોરો પાસે લઈ ભય છે. તે ચોર લોકો થોડાઓ અને સારથિ રહિત રથને મૃત્યુના ભયવાળા અને ગાઢ અંધારાથી ભરેલા સસારરૂપી મોટા કુવામાં ફેંકી દે છે. ૪૬ વેદમાં કહેલાં કર્મો પ્રવૃત્ત ને નિવૃત્ત એમ બે પ્રકારના છે. મનુષ્ય પ્રવૃત્તિવાળાં કર્મોથી સસારમાં જન્મ મરણ પામે છે અને નિવૃત્તિવાળાં કર્મોથી મોક્ષ પામે છે. ૪૭ કામ્ય અને આસક્તિવાળા હિંસાથી ભરેલા રથેનયાગ વગેરે, અગ્નિહોત્ર, દર્શ, પૂર્ણમાસ, ચાતુર્માસ્ય, પશુયાગ, સોમયાગ, વિશ્વેદેવ ને બલિ કર્મો દ્રવ્યોથી બને છે, અને તે ઇષ્ટ કર્મો પ્રવૃત્તિ નામે કર્મો કહેવાય છે. દેવ મંદિરો બંધાવવાં, બાગબ-

ગીચા કરાવવા અને પરબો બંધાવવી આદિ કર્મો પૂર્ત કહેવાય છે. ૪૮-૪૯

હે રાજન્! પ્રવૃત્તિવાળાં કર્મ કરનારો પુરુષ ચક્રને પુરોડાશ વગેરેના સૂક્ષ્મ ભાગથી બંધાયેલા દેહને ધારણ કરીને ધૂમના અભિમાની દેવતા પાસે જાય છે, ત્યાંથી કૃષ્ણપક્ષના અભિમાની દેવતા પાસે, ત્યાંથી દક્ષિણાવનના અભિમાની દેવતા પાસે અને ત્યાંથી ચંદ્રલોકમાં ગયા પછી પુષ્યોત્પલ્લ લોગને ક્ષય થવાથી ચોકામિવડે દેહનો લય થવાથી અદૃષ્ટ થઈ જાય છે અને વૃષ્ટિદ્વારા અનુક્રમે ઔષધિમાં, ત્યાંથી લતામાં, ત્યાંથી અન્નમાં, એમ ઉત્તરોત્તર અવતરી સંસારમાં આવે છે. આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કર્મનો માર્ગ પુનર્જન્મ છે. ૫૦-૫૧ ગર્ભાધાનાદિકથી માડી અત્યેષ્ટિ પર્યંત વૈદિક સંસ્કારોથી સંસ્કાર પામેલો દ્વિજવર્ણ પ્રવૃત્તિવાળું કર્મ કરવાને અધિકારી થાય છે.

હવે નિવૃત્તિ કર્મ કરવાનું સ્વરૂપ સાબળે. જ્ઞાની પુરુષો ઇન્દ્રિયોથી બનતા ઇષ્ટ તથા પૂર્ત વગેરેને જ્ઞાનથી પ્રકાશમાન ઇન્દ્રિયોમાં હોમે છે. ૫૨ ઇન્દ્રિયોને સંકલ્પ વિકલ્પવાળા મનમાં, વિકારવાળા મનને વાણીમાં, વાણીને અક્ષરોના સમૂહમાં, અક્ષરના સમૂહને ંકારમાં, ંકારને બિંદુમાં, બિંદુને નાદમાં, નાદને પ્રાણમાં અને પ્રાણને પરબ્રહ્મમાં હોમે છે. ૫૩ આ પ્રમાણે નિવૃત્તિ કર્મ કરનારો પુરુષ પ્રથમ અગ્નિની પાસે, ત્યાંથી દિવસના ઉત્તર અર્ધના અભિમાની પાસે, ત્યાંથી શુકલ પક્ષના અભિમાની દેવતા પાસે, ત્યાંથી પૂર્ણ માસના અભિમાની દેવતા પાસે, ત્યાંથી ઉત્તરાયણના અભિમાની દેવતાની પાસે અને ત્યાંથી બ્રહ્માની પાસે જાય છે. ત્યાં બ્રહ્મલોકના લોગ લોગબ્યા પછી પોતે સ્થૂલ શરીરની ઉપાધિવાળો અને વિંચ નામધારી થઈ રહે છે. તે પોતાના શરીરનો સૂક્ષ્મમાં લય કરીને સૂક્ષ્મ ઉપાધિવાળો તથા તૈજસ થાય છે. તે પછી સૂક્ષ્મ શરીરને કારણ શરીરમાં લય કરીને કારણ શરીરની ઉપાધિવાળો પ્રાણ થાય છે અને તે કારણ શરીરને ઉપર કહેલા વિંચ, તૈજસ અને પ્રાણ શરીરમાં અધ્યક્ષ એવા સાક્ષી સ્વસ્વરૂપમાં લય કરીને

દૃશ્ય પદાર્થોના લય થતાં શુદ્ધ આત્મા રહે છે; ૫૪ આને લોક દેવયાન માર્ગ કહે છે. આ માર્ગમાં ઉપર કહેલા કર્મ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સ્વરૂપમાં પ્રવેશ કરીને છેવટે પરબ્રહ્મ થવાય છે. આત્મ સ્વરૂપનું ભજન કરનારો, શાત અંત કરણવાળો અને આત્મા-માંજ વાસ કરનારો પુરુષ આ માર્ગે જવાથી બીજાની પેઠે આ સંસારમાં જન્મ ધારણ કરતો નથી ૫૫ વેદોના પિતૃયાન અને દેવયાનને શાસ્ત્રરૂપી દૃષ્ટિથી જો બાણ છે, તે મનુષ્ય દેહમાં રહેલો હોય તોપણ મોહ પામતો નથી ૫૬ લોકોના આદિમાં રહેનારો, લોગ્ય, લોકતા, ઉંચ, નીચ, જ્ઞાન, બાણવા યોગ્ય, અર્થ, અપ્રકાશ ને પ્રકાશ એ સર્વ જ્ઞાની પોતે જ છે, માટે તે કોઈ પણ વસ્તુને પોતાથી ભિન્ન જોતો નથી, માટે મોહિત પણ થતો નથી. ૫૭ પ્રતિબિંબાદિ આભાસ પદાર્થ તર્કના વિરોધને લીધે મિથ્યા છે, તોપણ તેને જેમ એક વસ્તુરૂપે માનવામાં આવે છે તેમ ઇન્દ્રિયોના બાણવામાં આવતો સંસાર પણ તર્કથી સિદ્ધ થતો નથી, માટે ખોટો છે તેથી તેને પણ એક વસ્તુરૂપે માનેલો છે. ૫૮ પૃથ્વી વગેરે પાચ ભૂતોનું જેમ જૈક્ય માનવામાં આવે છે, એવો દેહાદિક સંઘાત, કાર્ય કે પરિણામ એમાંથી કોઈ પણ ભતનો નથી. વૃક્ષોનો સંઘાત જેમ વન કહેવાય છે, તેમ પંચમહાભૂતોનો સંઘાત દેહ કહેવાય છે, કારણ કે, જો સંઘાત ન હોય તો એક ભાગ જે ચવાથી સર્વ સમુદાય જે ચાય નહિ દૃષ્ટાત તરીકે વનમાંથી એક વૃક્ષ જે ચવાને લીધે આપું વન જે ચાતું નથી, પરંતુ દેહમાં તેમ નથી, દેહનો તો એક ભાગ જે ચવાથી આખો દેહ જે ચાય છે. તેમ દેહ એ પંચમહાભૂતોનું કાર્ય નથી, તેમ પરિણામ પણ નથી. કદાચ તે દેહનો વિકાર અથવા પરિણામ હોય તો તે પોતાના અવયવોથી અથવા તો પરિણત પદાર્થોથી ભિન્ન છે કે તેમાં મળેલો છે? એવી શંકા કોઈ કરશે, પરંતુ તે તેનાથી અત્યંત ભુરો એવામાં આવતો નથી, તેમ તેમાં સર્વ રૂપથી કે અશ્ચી મળેલો નથી. જો આખો મળેલો છે એમ કહીએ તો એક આંખથીને પણ દેહ માનવી એમજે અને અંશથી મળેલો કહીએ તો તેના અંશની અને

તેના અશની કંઠપના કરવાથી અનવસ્થા દોષનો પ્રસંગ આવી પડે છે આ પ્રમાણે જ પરિણામમાં પણ વાધા આવે છે, માટે દેહાદિક મિથ્યા છે ૧૬ આ પચમહાભૂતો અવયવી પદાર્થો છે, તેથી તે પોતાની તન્માત્રારૂપ શબ્દાદિક અવયવો વિના હોઈ શકતા નથી અને અવયવી જ્યારે મિથ્યા હરે છે, ત્યારે છેવટે અવયવ પણ મિથ્યાજ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે, અવયવની પ્રતીતિ વિના બીજા કોઈપણ પ્રમાણથી અવયવ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી ૧૭ કોઈ શકા કરે કે, અવયવીનો અભાવ થાય તોપણ આવનારી તથા નાશ પામનારી બાહ્યાદિક અવસ્થામાં 'આ તે દેવદત્ત છે' એવું જે જ્ઞાન થાય છે, તે થાય નહિ મીમાસકો કહે છે કે, 'આવિર્ભાવ તિરોભાવના ધર્મો નાશવ ત છે' પરંતુ તે ધર્મવાળી વસ્તુ અવિનાશી છે, તેનો નિર્વાહ કેમ થશે? એના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, પરમાત્મા વિના બીજી કોઈ વસ્તુ નથી છતાં 'આ પદાર્થ આના જેવો છે,' આવી જે સરખાપણાની પ્રાતિ છે, તે કેવળ અવિદ્યાને લઈને થયેલી છે અવિદ્યા દૂર થયા પછી દૈત-પ્રાતિ દૂર થાય છે, અર્થાત્ પરમાત્મા વિના બીજી સર્વ વસ્તુ મિથ્યા છે જ્યારે સર્વ વસ્તુ મિથ્યા છે ત્યારે શાસ્ત્રમાં કહેલો વિધિનિષેધ પણ સ્વપ્નમાં આવતી ભગ્નત તથા સ્વપ્નાવસ્થાની માફક મિથ્યા છે. ૧૮ ભાવાદૈત, ક્રિયાદૈત ને દ્રવ્યાદૈતની યથાર્થ ભાવના કરનારો મનુષ્ય પોતાના આત્મસ્વરૂપના અનુભવથી ભગ્નત વગેરે ત્રણ અવસ્થાઓનો અથવા તો વસ્તુભેદ બુદ્ધિ, કર્મભેદ બુદ્ધિ, તથા આ કૃણ મારા કર્મથી સિદ્ધ થયું છે માટે મારે જ ભોગવવા યોગ્ય છે, એવા ત્રણ સ્વપ્નનો નાશ કરે છે ૧૨ પરબ્રહ્મ વિના બીજી સર્વ વસ્તુ મિથ્યા છે, તેથી પદ ને તત્તુમાં જેમ પદ મિથ્યા છે, પરંતુ તત્તુ સત્ય છે, તેમ કાર્ય અને કારણને એકરૂપે વિચારવા તેનું નામ ભાવાદૈત કહેવાય છે આ ભાવાદૈતના વિચારથી વસ્તુગત ભેદબુદ્ધિ દૂર થાય છે ૧૩ હે બુધિધર! મન, વાણી અને કાયાથી પરબ્રહ્મને કર્મો અર્પણ કરવા તે દૈત કહેવાય છે અને તેનો વિચાર કરવાથી કર્મોમાં થયેલી ભેદબુદ્ધિ નાશ પામે છે.

કારણ કે કૃત્રીની ભુદાઇથી ક્રિયાઓમાં પણ ભુદાઇ જણાય છે, પરંતુ તે કર્મો ઈશ્વરને અર્પણ કરવાથી તેમાં ભેદ રહેતો નથી ૧૪ પોતે, પોતાની સ્ત્રી, પુત્રાદિક તથા બીજા સર્વ પ્રાણીઓના દેહ, પચમહાભૂતથી એકરૂપ છે તથા ભોક્તા, પરમાત્માપણાથી પણ એકરૂપ છે, તેથી તેઓનો અર્થ અને કામ પણ એક છે એવો જે વિચાર તે દ્રવ્યાદૈત કહેવાય છે ૧૫

જે પુરુષ શાસ્ત્રમાં જે ઉપાયથી, જેની પાસેથી, જ્યાં તથા જે દ્રવ્યથી, કર્મ કરવાનો નિષેધ ન કર્યો હોય, તે પુરુષે સુખના સમયમાં તે ઉપાયથી, તેની પાસેથી, તે દ્રવ્યથી કર્મો કરવા, બીજા ઉપાયોથી મદ્દી કરવા નહિ ૧૬ આ તથા બીજા વેદોક્ત વર્ણાનુસારી કર્મો કરનારો તથા ભગવાનની ભક્તિ કરનારો મનુષ્ય, ધરમાં રહેવા છતાં ભગવાનની ગતિને પામે છે ૧૭ હે મહારાજ! તમે ભગવાનની સહાયતાથી ટાળી શકાય નહિ એવી આપત્તિઓમાંથી તરીને બહાર નીકળ્યા છો, વળી તમે ભગવાનના ચરણકમળની સેવાથી દિગ્ગજોનો પરાજય કરીને યજ્ઞો કર્યા છે ૧૮ હું પૂર્વે મહા કંઠ્યમાં ઉપબર્હણ નામે ગધર્વ હતો અને બીજા ગધર્વો મને માન આપતા હતા ૧૯ રૂપ, સુકુમારતા, મધુરતા તથા સુગંધીને લીધે સર્વને મારું સ્વરૂપ મનોહર લાગતું હતું હું સ્ત્રીઓને અત્યંત પ્રિય લાગતો, તેઓમાં મુગ્ધ રહેતો અને ઘણો લ'પટ હતો. ૨૦ એક વખત પ્રભાપતિઓએ દેવતાઓની સભામાં શ્રીહરિની કથા ગાવા ગધર્વોને તથા અપ્સરાઓને બોલાવ્યાં હતા. ૨૧ મને પણ તે નિમ ત્રણ હતું, તેથી સ્ત્રીમંડળની સાથે ત્યાં ગયો અને ગાન કરવા લાગ્યો. પ્રભાપતિઓએ મારા અવિવેકથી મને શાપ દીધો કે, તે' અમારો અપરાધ કર્યો માટે તું લક્ષ્મી રહિત થઈને શૂદ્રપણાને પ્રાપ્ત થા ૨૨ આ પ્રમાણે મહાત્માઓનું અપમાન કરવાથી હું એક દાસને થેર અવતર્યો, તે અવતારમાં વેદવાદી પરનહ સોની સેવાથી અને તેઓનો પ્રસંગ કરવાથી, આ ત્રીજા અવતારમાં પ્રાણીઓનો પુત્ર થઈને જન્મ્યો છું. ૨૩ આ રીતે પાપનો નાશ કરનાર ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ મેં તમને

કહી સંભળાવ્યો, જે ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાથી ગૃહ-
સ્થાશ્રમી, પરિશ્રમ વિના સન્યાસીઓની પદવીને
પ્રાપ્ત કરે છે ૭૪ મનુષ્ય લોકમાં તમે ખરેખર
ભાગ્યશાળી છો, કારણ કે તમારા ઘરમાં મનુષ્યા-
વતાર લઈ આવેલા સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ વાસ
કરે છે અને તેથી ત્રણ લોકને પવિત્ર કરનાર મુનિ
લોકે તમારે ઘેર આવે છે ૭૫ તમારા સ બધી,
મામાના પુત્ર, આત્મારૂપ અને પૂજા કરવા યોગ્ય,
આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનાર ને શુરૂરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન
છે; તે મહાત્મા પુરુષોએ શોધવા યોગ્ય પરબ્રહ્મ છે,
તથા મોક્ષ સ બધી, ઉપાધિરહિત, સુખના અનુ-
ભવરૂપ પણ તે જ છે. ૭૬ ભગવાનનું સ્વરૂપ 'આવુ
છે' એમ શકર તથા બ્રહ્માદિક દેવતાઓ પણ
પોતાની બુદ્ધિથી વર્ણન કરી શકતા નથી. તે ભગ-
વદ્ભક્તોના પતિ ભગવાન કે જેમની અમે મૌનવડે,
ભક્તિવડે તથા ઉપશમાદિવડે પૂજા કરીએ છીએ,

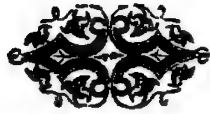
તે ભગવાન અમારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૭૭

શુકદેવે કહે છે-આ પ્રમાણે નારદના વચન
સાક્ષીને પ્રસન્ન થયેલા ભરતવશમાં શ્રેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર
રાજાએ પ્રેમથી વિહ્વલ થઈ પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણની અને
પછી નારદની પૂજા કરી પછી નારદ મુનિ શ્રીકૃ-
ષ્ણની તથા યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞા લઈને પોતાના સ્થાન
તરફ ગયા અને યુધિષ્ઠિર 'શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મરૂપ છે,'
એવું સાક્ષીને અત્યંત આશ્ચર્ય થામ્યા. ૭૮-૭૯
આ પ્રમાણે મેં તમને દક્ષની પુત્રીઓના બુદ્ધા બુદ્ધા
વ શો કહી સંભળાવ્યા, જે વશમાંથી દેવતાઓ,
અસુર અને મનુષ્ય વગેરે સ્થાવર જ ગમ સર્વે ઉપજ
થયેલા છે ૮૦

इति दाक्षायणीनां ते पृथक्पञ्चशः प्रकीर्तिता ।

देवासुरमनुष्याद्या लोका यत्र चराचरा ८०

इति भीमद्भागवते महापुराणे सप्तमस्कન્धे
पञ्चવશोऽध्यायः

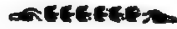
सप्तमस्कंध संपूर्ण.

श्रीमद्वेदव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

अष्टमस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

ગજેન્દ્ર મોક્ષ

અથ

શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર

અષ્ટમસ્કંધ.

૩૩૩૪૬૬૬

અધ્યાય ૧ લો.†

વર્તમાન કલ્પના મન્વ તરો.

રાજાવાચ—સ્વાયભુવસ્યેહ ગુરોર્વિશોય વિસ્તરાશ્રુતેઃ ।

યન્ન વિશ્વસૃજાં સર્ગો મનૂનન્યાન્વદસ્વ નઃ ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિતે પૂછ્યુ—હે શુરુ! સ્વાયભુવ મનુનો વશ મે આપની પાસેથી વિસ્તારપૂર્વક સાંભળ્યો. એ વંશમા પ્રભપતિઓનો મનુઓની પુત્રીઓદ્વારા વશ ચાલ્યો છે. હવે મને બીજા મનુઓના વંશની કથાઓ સંભળાવો ¹ મહાત્મા શ્રીહરિના જન્મો ને કર્મો કવિ લોકોએ જે જે કથા પ્રસંગમા ગાયા હોય તે તે કથાઓ હે બ્રહ્મન્! મને સંભળાવો ² વળી જગતનું રક્ષણ કરનાર ભગવાને ભૂતકાળના મન્વ તરમા તેમજ વર્તમાન કાળના મન્વ તરમા જે જે કર્મો કર્યા હોય તથા ભવિષ્ય કાળના મન્વ તરોમા જે જે કર્મો કરવાના હોય તે સર્વ આપ મને વિગતવાર સંભળાવો. ³

શુકદેવજી કહે છે—આ કલ્પમાં સ્વાયભુવાદિ છ મનુઓ થઈ ગયા. તેઓમા પ્રથમ સ્વાયભુવનો મન્વ તર તમને કહ્યો, જે મન્વ તરમા દેવાદિકોની ઉત્પત્તિ છે ⁴ તે મન્વ તરમાં ધર્મનો ને જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવા મનુની પુત્રી આકૃતિને વિષે તથા દેવહૂતિને વિષે યજ્ઞસ્વરૂપ કપિલ-દેવને નામે પુત્ર થઈને પ્રભુ અવતર્યા હતા ⁵ દેવહૂતિના પુત્ર કપિલનું ચરિત્ર પૂર્વે કહ્યું છે હવે ભગવાન યજ્ઞનારાયણે જે ચરિત્ર કર્યું હતા તે કહું છું ⁶ શતરૂપાના પતિ સ્વાયભુવ મનુ કામનાઓના ઉપલોગથી વિરક્ત થઈ રાજ્યનો ત્યાગ કરી તપશ્ચર્યા કરવા માટે સ્ત્રીની સાથે વનમાં ગયા હતા. ⁷ ત્યાં તેમણે સુનદા નદીના તટ ઉપર સો વર્ષ સુધી એક પગે ઉભા રહીને તપશ્ચર્યા કરી. તપ કરતા કરતા તે નિચે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા ⁸

મનુ કહે છે—જેનાથી જગત ચેતનાવાળું છે, જગત જેને અચેતન કરી શકતું નથી ને જગત જ્યારે સુતું હોય ત્યારે જે સાક્ષીરૂપે સદા બેઠે છે, એવા ઇશ્વરને કોઈ બાંધતું નથી, પરંતુ તે સર્વને બાંધે છે. ⁹ જગતમાં જે કંઈ ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ છે તે સર્વ ઇશ્વરથી બ્રાહ્મ છે, માટે ઇશ્વર જેટલું આપે તેટલા ઉપર નિર્વાહ કર, પરંતુ ધનની આશા રાખ નહિ. ¹⁰ તે સર્વને બાંધે છે, પરંતુ એમને કોઈ દેખતું નથી, તેમ જેનું જ્ઞાન અવિનાશી છે, તે સર્વ પ્રાણીઓના અંતર્યામી, સર્વ સંગ રહિત ભગવાનને લગ્ને ¹¹ જે પરમાત્માને આદિ, અંત,

† આ અધ્યાયમા સ્વાયભુવ, સ્વાયંભિવ, ઉત્તમ તથા તામસ આદિ ચાર મનુઓનું વર્ણન કર્યું છે

મધ્ય, પોતાનો, પારકો, અંદર કે બહાર, એવો કંઈ ભેદ નથી અને જે જગતના આદિ, અત, મધ્ય, પોતાના, પર, અંદર અને બહાર છે ને આ વિશ્વ જેમનું સ્વરૂપ છે, તે સત્ય અને પરિપૂર્ણ પરમાત્મા છે ૧૨ તે પરમાત્મા અજન્મા, સત્ય, સ્વયં પ્રકાશ, પુરાણ અને વિકાર રહિત છે, 'આ વિશ્વ' તેમની ક્રિયા છે અને તેના અસખ્ય નામો છે તે ઇશ્વર પોતાની શક્તિરૂપી માયાથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય કરે છે અને વિદ્યાથી માયાનો ત્યાગ કરી ક્રિયારહિત રહે છે ૧૩ માટે ઋષિઓ પણ મોક્ષ માટે પ્રથમ કર્મો કરે છે, કારણ કે કર્મ કરનારો મનુષ્ય ઘણું કરીને કર્મમાંથી છુટે છે ૧૪ ભગવાન આત્મસ્વરૂપના લાલથી પરિપૂર્ણ હોવાને લીધે કર્મ કરે છે, છતાં તેમાં બધાતા નથી અને તે માટે જેઓ ભગવાનને અનુસરે છે, તેઓ પણ બધાતા નથી. ૧૫ મનુષ્યાવતારને યોગ્ય માર્ગે કર્મ કરનારા અને કર્મ કરવા છતાં અહુકાર રહિત, કામના રહિત, સર્વજ્ઞ, પરિપૂર્ણ, પોતાના આચારથી લોકોને ઉપદેશ આપનાર તથા સર્વ ધર્મના પ્રવર્તાવનાર ભગવાનને હું શરણે જાઉં છું ૧૬

શુકદેવણ કહે છે-આ પ્રમાણે સમાધિ દશામાં મંત્રો ને ઉપનિષદો જપતા સ્વાયંભુવને સમાધિસ્થ બોધને અસુરો ને રાક્ષસો ભૂખને લીધે ત્યાં આવ્યા ૧૭ અસુરોના અને રાક્ષસોના ભક્ષણના નિશ્ચયને બાણી સર્વવ્યાપક ભગવાન યજ્ઞનારાયણ દેવતાઓથી વિ ટાઈ અસુરોનો નાશ કરી સ્વર્ગની ગાદીએ બેઠા ૧૮ બીજો અગ્નિનો પુત્ર સ્વારોચિષ નામે મનુ થયો તેને હુમાન, સુષેણ ને રોચિષ્માનાદિ પુત્રો થયા એ મન્વતરમાં રોચન નામે ઇંદ્ર અને તુષાદિક નામે દેવતાઓ થયા ઉજ્જૈ ને સ્તભ આદિ બ્રહ્મવાદી સમર્પિઓ થયા ૧૯-૨૧ વેદશિરા નામના ઋષિની તૃપિતા નામે સ્ત્રી હતી તેનાથી વિભુ નામે ભગવાન અવતર્યા અને અઠ્યાસી હજાર ઋષિઓ જેઓ વ્રતધારી હતા તેઓ બાલ્યાવસ્થાથી જ બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારણ કરનાર ભગવાનની પાસેથી યમનિયમો શિખ્યા ૨૨ પ્રિયવ્રતનો પુત્ર ઉત્તમ ત્રીજો મનુ થયો હે રાજન્ ! તે સમયે તેના પુત્ર પવન,

સજ્ય તથા યજ્ઞહોત્રાદિક હતા ૨૩ તે વખતે વસિષ્ઠ મુનિના પ્રમદ આદિક પુત્રો સમર્પિ અને સત્ય, વેદશ્રુત તથા ભદ્ર નામે દેવતાઓ થયા હતા સત્યજિત નામે ઇંદ્ર થયો હતો ૨૪ અને ધર્મની સુનૃતા નામે સ્ત્રીથી સત્યવ્રત નામે દેવતાઓની સાથે સત્યસેન નામથી પ્રખ્યાત ભગવાન અવતર્યા હતા ૨૫ ભગવાને સત્યજિત નામે ઇંદ્રની મિત્રતા કરીને મિત્ર્યા બાણણ કરનાર, દુષ્ટ કામ કરનાર અને દુષ્ટ સ્વભાવવાળા યક્ષોનો, રાક્ષસોનો અને પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરનાર કૂર પ્રાણીઓનો નાશ કર્યો હતો. ૨૬ ઉત્તમનો તામસ નામે ભાઈ થોથો મનુ થયો હતો. તેના પૃથુ, ખ્યાતિ, નર અને કેતુ ઇત્યાદિ દશ પુત્રો થયા સત્યક, હરિ અને વીર એ ત્રણે દેવતાઓ થયા અને ત્રિશિખા નામે ઇન્દ્ર થયો તામસ મન્વતરમાં જ્યોતિર્ધામ નામે સમર્પિઓ થયા હતા. ૨૭-૨૮ હે રાજન્ ! વિદ્યુતિના પુત્ર વૈદ્યુતિ નામે બીજા દેવતાઓ પણ થયા કે જેઓએ કેળે કરીને નાશ થઈ ગયેલા વેદોને પોતાની શક્તિથી ઉદ્ધાર્યા. ૨૯ તે મન્વતરમાં ભગવાન હરિમેધાની સ્ત્રી હરિણીથી હરિને નામે ઉત્પન્ન થયા હતા, જેમણે ગજેન્દ્રને બધનમાંથી છોડાવ્યો હતો ૩૦

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે શુકદેવણ ! શ્રીહરિએ મગ્ધરે પકડેલા ગજેન્દ્રને કેવી રીતે છોડાવ્યો હતો એ અમે સાલળવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ ૩૧ જે જે કથામાં ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાન શ્રીહરિનું યશોગાન હોય તે તે કથા મહા પવિત્ર, ધન અને ધાન્ય આપનારી સુખકર હોય છે ૩૨

સૂત કહે છે-હે શૌનકાદિક ઋષિઓ ! અનશન વ્રત લઈને ગંગાના તીર ઉપર બેઠેલા પરીક્ષિત રાજાએ ઉપર પ્રમાણે શુકદેવણને પ્રશ્ન પૂછ્યો એટલે મુનિઓ સાલળતા પરીક્ષિત રાજાના વખાણ કરીને શુકદેવણ આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા

પરીક્ષિતેવં સ તુ બાદરાયણ !

પ્રાયોપવિષ્ટેન કથાસુ ચોદિત ।

ઉવાચ વિપ્રા પ્રતિનદ્ય પાર્થિવ

મુદા મુનીના સર્વસિ સ્મ શૃણ્વતામ્ ॥

શતે શ્રીમદ્ભાગતે મહાપુરાણે અષ્ટમસ્કંધે

પ્રથમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૨ નો. †

ગળે દ્રોપાખ્યાન

શ્રીશુક ઉવાચ

આસીદ્ધિરિવરો રાજસ્રિકુટ દાને વિશ્રુત
ક્ષીરોદેનાવૃત ધ્રામાન્ યોજનાયુતમુચ્છ્રિત

શુકદેવજી કહે છે-હો પરીક્ષિત રાજા ! ક્ષીર સાગરથી વિટાયેલો ત્રિકુટાયળ નામે એક શોભા-યમાન પર્વત છે, તે દશ હજાર ચે.જન ઉચે અને પહોળાઈમા પણ ચારે તરફથી તેટલોજ હોઈ ઉપાના, લોહાના અને સોનાના ત્રણ શિખરોથી સમુદ્રને, દિશાઓને ને આકાશને શોભા આપતો પૃથ્વી પર ઉભો છે ૧-૨ તે રત્નો અને ખીજી ગેરુ આદિ ધાતુઓથી વિચિત્ર લાગતા ખીજા શિખરોથી, અનેક જાતના વૃક્ષોથી, લતાઓથી અને ગુચ્છાઓથી તથા ઝરણોના પાણીઓના ખગખગ શબ્દોથી સર્વ દિશાઓને રમણીય બનાવે છે ૩ ચોતરફ ઉછળતી દૂધની છાળોથી રાત્રિ દિવસ તે પર્વતની તળેટીઓ ધોવાયા કરે છે, અને તે લીલા રંગના મરકત મણિઓથી પૃથ્વીને શ્યામ રંગથી શોભાવે છે ૪ સિદ્ધ, ચારણ, ગધર્વ, વિદ્યાધર, મહાસર્પ, કિન્નર ને અપ્સરાઓ તેની ગુફામા વિહારો કરે છે ૫ ત્યા કિન્નર વગેરેનાં ગાયનોથી ગુફાઓ ગાજી રહેતી, તેને સહન ન કરી શકવાથી મોટા મોટા સિંહો ખીજા કોઈ સિંહો ગર્જના કરતા હશે એવી શકાથી સામી ગર્જનાઓ કરતા હતા ૬ અનેક જ ગલી પશુઓના ટોળાઓથી તેની ગુફાઓ ભરાઈ ગઈ હતી તેથી તે શોભતો હતો તેમજ વિચિત્ર પ્રકારના વૃક્ષોથી ભરપુર દેવઉદ્યાનના પક્ષીઓ મધુર કંઠથી ત્યા ગાતાં હતા ૭ તેની નદીઓમા અને સરોવરોમા સ્વચ્છ પાણી ભર્યા હતા, કિનારાઓ મણિની રેણુથી શોભતા હતા, અને દેવતાઓની સ્ત્રીઓના સ્નાનથી નદીઓના તથા સરોવરોના પાણી અને પવનો સુગંધીમય થઈ રહ્યા હતા ૮ આવા

† આ અધ્યાયમા હાથણીઓની સાથે પાણીમા વિહાર કરતા હાથીનું મગધથી પકડાવું અને તેની સ્તુતિની કથા કહેવાયો

અનુપમ પર્વતના એક પ્રદેશમા મહાત્મા ભગવાન વરુણનું 'ઋતુમત' નામે એક વન હતું. તેમા દેવાં-ગનાઓ વિહાર કરતી હતી ૯ તે વન, નિત્ય ફૂલ, ફળવાળા દિવ્ય વૃક્ષોને લીધે અત્યંત શોભી ગહેલું હતું વળી મદાર, પારિબ્બતક, આસોપાલવ, ચંપે, ૧૦ આળા, રાયણ, ફનસ, આમ્ર, અલેડાઓ, સેપારી, નાગીએરીઓ, ખમ્બુરીઓ, ખીએરીઓ, ૧૧ મહુડાઓ, સાગ, તાલ, તમાલ, આસન, આખ-લીઓ, અરીઠા, ઉબરા, પીપળા, વડ, ખાખરા, ચંદનો, ૧૨ લીંબડા, કેવિદારો, શરુઓ, દેવદારુઓ, દ્રાક્ષની લતાઓ, શેલડીઓ, કેળો, બળુડીઓ, ખોરડીઓ, ખેહડા, હરડે અને આખળાના ઝાડો, ૧૩ ખીલીઓ, કેડાં, લાંબુ તથા ભીલામા વગેરેના વૃક્ષોથી તે પર્વત ઢંકઈ ગયેલો હતો તે ઉદ્યાનમા સરોવરોમા શોભાયમાન સુવર્ણના કમળ-વાળુ એક મોટું સરોવર હતું ૧૪ તે કુમુદ, ઉત્પલ, કહલાર અને શતપત્ર જાતના કમળોની શોભાથી શોભી રહ્યું હતું મદમત ભમરાઓના ગુબારવથી ગણગણી રહ્યું હતું, મધુર સ્વરવાળા પક્ષીઓથી ગાજી ઉઠ્યું હતું ૧૫ હસ, કારકવ, ચક્રવાક, સારસ, જળકુકડીઓ, કોયલો તથા બપૈયાઓના શબ્દોથી ગાજી રહ્યું હતું ૧૬ માછલા તથા કાચ-ખાના સચારથી આમ તેમ હાલતા કમળોમાથી પરાગ ખરી જઈને પાણીમા ચોમેર પ્રસરી રહ્યા હતા કદબ, નેતર, વાળો, આસોપાલવ અને વળુ-લની લતાઓથી તે વિટાયલું હતું ૧૭ ડોલર, આસોપાલવ, સરસડાઓ, ઇંગોરી, કુખ્જક, સુવર્ણરંગી બુઈ, નાગ, પુન્નાગ, માલતી, કમળ, વાસ-તિક લતાઓ, જલક તથા ખીજા તીર ઉપર ઉગનારા અને નિત્ય ફૂલ ફૂલની સપત્તિવાળા વૃક્ષોથી એ સરોવર સપૂર્ણ શોભી રહેલું હતું ૧૮-૧૯ એક દિવસ તે પર્વતના વનમા રહેનારો એક મોટો હાથી હાથણીઓની સાથે ફરતો ફરતો ઉકળાટથી તપી જવાને લીધે તેમા નહાવા આદ્યો રસ્તે જતાં કાટાવાળા ઝાડો, પોલા વાસ, નેતર, મોટા જાળાં અને મોટા વૃક્ષોને ભાગતો તે આગળ આદ્યો ૨૦ તેના મહાની ગધ આવતાને વાર સિંહો, હાથીઓ,

વાઘો, સર્પો, મૃગો, ગેંડાઓ, મોટા સર્પો, ઘોળા મૃગો, કાળીઆર મૃગો, સરસો, ચમરી ગાયો, સુવર, પાડાઓ, રીંછ, વાનરો, કુતરા ને માકડા વગેરે બીકથી ત્યાથી નાસી જવા લાગ્યા હરણ તથા સસલા વગેરે કુદ્ર પ્રાણીઓ તે હાથીના અનુગ્રહથી બીજા વનમાં નિર્ભય થઈને ફરતા હતા ૨૧-૨૨ આવો ગજેન્દ્ર મદથી તપી ગયો હતો તેથી જીવાન હાથણીઓથી પરિવૃત થઈ, તેમના બચ્ચાથી અનુસરાતો પોતાના ભારથી ચારે તરફ પર્વતને ધ્રુજવતો, મદને ખાનારા ભમરાઓના ટોળાથી સેવાતો તથા મદને લીધે ઘેરાયલી આખવાળો છેટેથી કમળની પરાગવાળા સરોવરના પવનને સુધીને પોતાના તૃષાતુર ટોળાની તૃષા છીપાવવા તેની સાથે સરોવરની પાસે ગયો ૨૩-૨૪ તે સરોવરની અદર ઉતરીને સુવર્ણનાં કમળ તથા ઉત્પલનાં પરાગથી સુવાસિત થયેલા અને અમૃતના જેવા મીઠા પાણીને પોતાની શુડમાં ભરી, તેનાથી પોતાના શરીરને નવરાવી, પોતે શ્રમ રહિત થઈ આનંદથી વિહાર કરવા લાગ્યો ૨૫ તે પછી દયાળુ એવા તે ગજેન્દ્રે પોતાની શુડમાં પાણી ભરી, તેને ઉછાળી, ગૃહસ્થની પેઠે હાથણીઓને તથા બચ્ચાઓને નવરાવીને શીતળ પાણી પાચુ પર તુ ભગવાનની માથાથી મોહિત થયેલો મહા મહોન્મત્ત એવો તે મોટો હાથી ભવિષ્યમાં પોતાની ઉપર આવી પડવાનું હું બાણુતો ન હતો ૨૬ હે રાજન્ ! તે ગજેન્દ્ર સરોવરમાં ઉભો ઉભો હાથણીઓના મન મનાવતો હતો, એટલામાં દૈવે પ્રેરેલો કેઈ એક બળવાન મગ્ધર ત્યાં આવીને રોષથી તેના પગને વળગી પડ્યો આ પ્રમાણે તે હાથી દૈવેચ્છાથી હું ખમા આવી પડ્યો તે પછી બળવાન એવો ગજેન્દ્ર પોતાની શક્તિ પ્રમાણે છુટવાને મથન કરવા લાગ્યો, પરંતુ પોતે તેમાથી છુટી શક્યો નહિ ૨૭ દીન બુદ્ધિવાળી હાથણીઓ તથા બીજા હાથીઓ હું ખમી આતુર થઈ બળવાન મગ્ધરના વેગથી પાણીમાં એ ચાતા ગજેન્દ્રને બળ કરીને બહાર કાઢવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પરંતુ તેને બહાર કાઢી શક્યા નહિ, તેથી તેઓ વાતાવરણને ચીરી નાખે એવી ચીસો

પાડવા લાગ્યા ૨૮ ગજેન્દ્ર મગ્ધરને પાણીની બહાર ખેંચવા લાગ્યો અને મગ્ધર તેને અદરના ભાગમાં ખેંચવા લાગ્યો આ પ્રમાણે બન્ને બળવાન પ્રાણીઓને પરસ્પર યુદ્ધ કરતા કરતા એક હબાર વર્ષ વીતી ગયા, તે બેઠને દેવતાઓ આશ્ચર્ય પામ્યા ૨૯ પાણીમાં એ ચાતા અને હું ખામતા ગજેન્દ્રના લાખે કાળે ઉત્સાહ, બળ તથા ઇન્દ્રિયોની શક્તિ ઓછા થઈ ગયા અને મગ્ધરના ઉત્સાહ, બળ ને ઇન્દ્રિયોની શક્તિમાં વધારો થતો ગયો ૩૦ આવી રીતે દૈવેચ્છાથી પરાધીન થઈ પડેલો તે ગજેન્દ્ર બ્યારે પ્રાણના સકટમાં આવી પડ્યો અને તેમાથી છુટવાને અસમર્થ થઈ પડ્યો ત્યારે તેણે ઘણી વાર સુધી વિચાર કર્યો તેને એવો વિચાર સૂઝ્યો કે, ૩૧ મારા સબધી હાથીઓ મને આ હું ખમાથી છોડાવી શકે એમ નથી ત્યારે બિચારી હાથણીઓ તો શું છોડવી શકે ? માટે હવે વિદ્યાતાની કાસીમાં ઘેરાઈ ગયેલો હું બ્રહ્માદિકના આશ્રય રૂપ પરમાત્માને શરણે જાઉં ૩૨ બળવાન, ઉગ્ર વેગવાળા અને દોડતા કાળરૂપી સર્પથી ભય પામીને શરણે આવેલા મનુષ્યની જે અનિર્વચનીય ઇશ્વર રક્ષા કરે છે અને તેમના ભયથી મૃત્યુ પણ નાસી જાય છે, તે ભગવાનને શરણે જાઉં ૩૩

यः कश्चनेशो बलिर्नोऽतकोरगात्

प्रचङ्खवेगामिधावतो भृशम् ।

मीत प्रपन्न परिपाति यद्भयान्मृत्युं

प्रधावत्यरण तमीमही ॥ ૩૩ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे

द्वितीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૩ જો.

ગજેન્દ્ર અને મગ્ધર બેઉનો મોક્ષ.

આશુક ઉવાચ

एव वयवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो ह्रावि ।

जजाप परम जाप्य प्राङ्मन्यनुशिक्षितम् ॥

કે આ અધ્યાયમાં ગજેન્દ્રે સ્તુતિ કરવાથી શ્રીહરિએ ગજેન્દ્રની પાસે આવી તેનો અને મગ્ધરનો દેવલના સાપથી ઉદ્ધાર કર્યો એ કથા કહેવામાં આવશે

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે બુદ્ધિપૂર્વક નિશ્ચય કરી પોતાના મન સાથે સમાધાન કરીને પૂર્વ જન્મમા શીખેલાં ઉત્તમ સ્તોત્રથી ગજેન્દ્રે નીચે પ્રમાણે ભગવાનની સ્તુતિ કરવા માંડી ૧

જેમનાથી આ જગત ચૈતન્યવાળું છે, જે સર્વ-ના દેહના કારણરૂપે રહેલા છે, જે આદિ કારણરૂપે પરમેશ્વર છે તે ભગવાનને નમસ્કાર કરીને અમે તેમનું ધ્યાન કરીએ છીએ. ૨ આ જગત જેને વિષે રહેલું છે, આ જગત જેમાથી ઉત્પન્ન થાય છે, આ જગતનો જેણે કરીને નિર્વાહ થાય છે અને જે પોતે આ જગદ્રૂપ છે, જે કાર્ય અને કારણથી પર છે, તે સ્વતઃસિદ્ધ ભગવાનને હું શરણે જાઉં છું. ૩ અન ત જ્ઞાનવાળા ને સાક્ષીરૂપ પોતાની માયાએ ઉત્પન્ન કરેલા અને કોઈવાર દેખાતા તથા પ્રલય વખતે ન દેખાતા, કાર્ય કારણરૂપ આ જગતને જે જીવે છે, તે સ્વયંપ્રકાશ અને ઇન્દ્રિયોના પ્રકાશક એવા ભગવાન મારું રક્ષણ કરો. ૪ સર્વે લોકો, લોકપાળો ને તેઓના કારણો કાળે કરીને નાશ પામે છે, ત્યારે ગહન અને ગંભીર એવું અધારું થઈ રહે છે, તે અધારાના અતમાં જે વ્યાપક ભગવાન પ્રકાશ કરે છે તે મારું રક્ષણ કરો. ૫ લોકો જેમ અનેક આકારોથી રમત કરનાર નટના સ્વરૂપને જાણતા નથી, તેમ અનેક આકારોથી લીલા કરનાર ભગવાનના સ્વરૂપને દેવતાઓ અને ઋષિઓ જાણતા નથી ત્યારે બીજો કયો જીવ તેમના સ્વરૂપને જાણવાને અથવા તો વર્ણવવાને શક્તિમાન થઈ શકે? એવા અવશ્ય ચરિત્ર-વાળા ભગવાન મારી રક્ષા કરો. ૬ જે ભગવાનના અતિ મગ્ધકારક સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છાવાળા મુનિઓ અને મહાત્મા પુરુષો સર્વનો સગ તણ, સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા સમાન માનીને તથા સર્વની સાથે મિત્રતા રાખીને વનમા અખંડ એવું બ્રહ્મચર્યાદિક વ્રત પાળે છે, તે ભગવાનને દોષાદિમાંનું કંઈ નથી તથા જે ભગવાન સમયાનુસાર લોકોનો સંહાર કરવા તથા લોકોને ઉત્પન્ન કરવા પોતાની માયાથી અવતારો લે છે, ૭-૮ તે પરબ્રહ્મ ભગવાનને નમસ્કાર છે. રૂપરહિત છતાં અનંત રૂપ-વાળા અને આશ્રયકારક કર્મ કરનાર ભગવાનને

મારા નમસ્કાર છે ૯ આત્મા વિના બીજા પ્રકાશથી જોવામા નહિ આવનાર સાક્ષીરૂપ પરમાત્માને નમસ્કાર છે. મન, વાણી અને વૃત્તિઓથી દૂર રહેનાર ભગવાનને નમસ્કાર છે. ૧૦ વિદ્વાનોએ શુદ્ધ સન્યાસવડે મેળવવા ચોગ્ય, મોક્ષના સ્વામી ને મોક્ષ સુખના અનુભવમૂર્તિ ભગવાનને મારા નમસ્કાર છે ૧૧ શાતમૂર્તિ, ઘોરમૂર્તિ અને મૂઢપણાથી સત્વાદિક ગુણોના ધર્મોને અનુસરનાર, ભેદરહિત, સમ-ગુણવાળા, જ્ઞાન ને ધનસ્વરૂપ ભગવાનને નમસ્કાર છે. ૧૨ ક્ષેત્રજ્ઞ, જીવના મૂળરૂપ, સર્વના અધ્યક્ષ, સાક્ષી, અનાદિ કાળથી એકના એક સ્વરૂપ, પૂર્ણ-સ્વરૂપ ને માયાના કારણરૂપ ભગવાનને નમસ્કાર છે ૧૩ સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જોનાર, ઇન્દ્રિયોની સર્વ વૃત્તિઓને જાણનાર અને પ્રતિબિંબ જેમ બિંબને જણાવે તેમ મિથ્યાભૂત અહુ કારે જણાવેલા ને સર્વ પદાર્થોમા સત્યરૂપે ભાસતા ભગવાનને નમસ્કાર છે ૧૪ સર્વના કારણરૂપ, વિકાર રહિત, સર્વ શાસ્ત્રોના તથા વેદના મહા સાગર અને મોક્ષની મૂર્તિરૂપ અને ઉત્તમ લોકોના આશ્રયરૂપ આપને નમસ્કાર છે ૧૫ ગુણરૂપી અરણીમા રહેલા જ્ઞાનાગ્નિ, સૃષ્ટિના આર ભમા ગુણોના ક્ષોભથી બહિર્વૃત્તિ-વાળા તથા આત્મતત્ત્વની ભાવનાથી વિધિ-નિષેધનો ત્યાગ કરનાર, જ્ઞાનીઓને વિષે જે પોતાની મેળે પ્રગટ થાય છે એવા આપ ભગવાનને નમસ્કાર છે ૧૬ મારા જેવા શરણાગત પશુને પાશમાંથી છોડાવનાર, મુક્ત, અપાર દયાવાળા અને દયા કરવામા આજસ વિનાના પ્રભુને નમસ્કાર છે પોતાના અતર્થામીરૂપે સર્વ પ્રાણીઓના મનમા પ્રખ્યાત એવી પ્રત્યક્ દૃષ્ટિરૂપ અને માપ વિનાના એવા આપ પરમાત્માને નમસ્કાર છે ૧૭ દેહ, પુત્ર, સગા સજીવો, ઘર, ધન ને મનુષ્યોમા આસક્તિવાળા મનુષ્યોને મળે નહિ એવા, ગુણોના સગનો ત્યાગ કરનાર, દેહાદિકની આસક્તિ છોડી દેનાર પુરુષોએ પોતાના હૃદયમા ચિત્તન કરતા, જ્ઞાનાત્મા ભગવાનને નમસ્કાર છે. ૧૮ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની ઇચ્છાવાળા પુરુષો જેમની સેવા કરવાથી ઇષ્ટ ગતિને તેમજ કામનાઓને અને અવિનાશી દેહને પામે છે,

તે અપારદ્યાળુ ભગવાન શ્રીહરિ મારો સ સારમાથી ઉદ્ધાર કરો. ૧૯ જે સર્વજ્ઞ ભગવાનના એકાતિક ભક્તો કોઈ પણ વસ્તુની ઈચ્છા કરતા નથી, પરંતુ ભગવાનની સેવા કરે છે અને મહા આશ્ચર્યજનક તથા મગ્નકારક ચરિત્ર ગાતા આનંદના સસુદ્રમા મગ્ન રહે છે. ૨૦ તે અવિનાશી, પરબ્રહ્મ, પરમેશ્વર, ઇન્દ્રિયાદિકથી જણાય નહિ એવા, આત્મજ્ઞાનવડે જણવામા આવે એવા, ઇન્દ્રિયાદિકથી અગોચર, સૂક્ષ્મસ્વરૂપ, અતિ દૂર હોય એવા જણાતા, અનંત-રૂપ, આદિ પુરુષ તથા પરિપૂર્ણ એવા ભગવાનની હું સ્તુતિ કરું છું. ૨૧ જે ભગવાનની અલ્પ કળામાથી પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓ, ચાર વેદો તથા સ્થાવર જંગ-માત્મક લોકો, નામ અને રૂપના ભેદથી રચાયેલા છે, તે ઇશ્વર મને વિજય આપે. ૨૨ અગ્નિમાથી વાર વાર જેમ જ્વાળાઓ નીકળે અને પછી અગ્નિમા સમાય તથા સૂર્યના કિરણો જેમ વાર વાર સૂર્યમાથી નીકળે અને પાછા સૂર્યના તેજમા સમાય તેમ મન, ઇન્દ્રિયો અને શરીરની સૃષ્ટિઓ સ્વયંપ્રકાશ એવા આપ પરમાત્મામાથી વાર વાર ઉત્પન્ન થાય છે અને પાછી આપમા સમાય છે. ૨૩ તે ઇશ્વર, દેવ, અસુર, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, સ્ત્રી, પુરુષ, નપુસક અથવા બીજી કોઈ પણ જાતનું પ્રાણી નથી, તેમજ જે શુણ્ણ, કર્મ, કારણ કે કાર્ય પણ નથી, પરંતુ સર્વ વસ્તુનો નિષેધ કરતા જે બાકી રહે છે, તે સર્વસ્વ-રૂપ ભગવાન જય પામો અને મારો ઉદ્ધાર કરવા માટે પ્રગટ થાઓ. ૨૪ હું આ સંકટમાથી છુટવા પછી જીવવાની ઈચ્છા રાખતો નથી, કારણ કે અદ-રના ને બહારના ભાગમા અજ્ઞાનથી વિટાયેલા આ હાથીના શરીરનું મને હવે પ્રયોજન નથી હું તો કાળે કરીને જેનો નાશ થતો નથી એવા આત્મસ્વ-રૂપને ઢાંકનાર અજ્ઞાનમાથી છુટવાની ઈચ્છા રાખું છું. ૨૫ અને તેમાથી મુક્ત થવા જગતમા સૃષ્ટિ, વિશ્વરૂપ, વિશ્વથી જુદા, વિશ્વ જેનું ઉપકરણ છે એવા, વિશ્વના આત્મારૂપ, અજન્મા તથા પરમ પદરૂપ પરબ્રહ્મને પ્રણામ કરું છું. ૨૬ યોગથી કર્મનો નાશ કરનાર યોગીઓ યોગાભ્યાસથી શુદ્ધ થયેલા અતઃકરણમા જે પરમાત્માના દર્શન કરે છે,

તે યોગેશ્વર ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૭ રામાદિક અસંખ્ય વેગવાળી ત્રણ શક્તિઓના અધિ-પતિ, સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપે જણાતા, સ્વરણગતનું રક્ષણ કરનાર, અપાર શક્તિવાળા અને દુષ્ટ ઇન્દ્રિયો-વાળા પ્રાણીઓ જેમના માર્ગને પહોંચી શકતા નથી, એવા આપને મારા વાર વાર નમસ્કાર હો. ૨૮ લોકો જે ભગવાનની માયાવડે અભિમાનથી ઢંકાયેલા પોતાના આત્માને જણાતા નથી એવા મહાત્મ્યવાળા ભગવાનને જ હું શરણે છું. ૨૯

શુકદેવજી કહે છે—આ પ્રમાણે ગજેન્દ્રે કોઈ પણ દેવનું નામ લીધા વિના સ્તુતિ કરી, તોપણ દેવતાઓનું અભિમાન રાખનાર પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓ જ્યારે તેને છોડવવા આવ્યા નહિ ત્યારે સર્વ દેવતા-મય શ્રીહરિ પોતે સર્વ સ્વરૂપ હોવાથી ત્યાં પ્રગટ થયા. ૩૦ જગતના નિવાસરૂપ ભગવાન ઉપર પ્રમાણે ગજેન્દ્રે ને હું બીજો નોંધ તથા તેણે કરેલી સ્તુતિ સાંભળીને, વેદમય મોટા ગરુડ ઉપર બિરાજી હાથ-મા ચક્ર લઈ ઉતાવળા, જ્યાં ગજેન્દ્ર હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ૩૧ ગજેન્દ્રેને સરોવરમા મહા બળવાળા મગ્ધરે પકડ્યો હતો અને જે પીડાતો હતો, તે ગરુડ ઉપર ચક્ર ધારણ કરીને બિરાજેલા શ્રીહરિને આકાશમા પ્રગટ થયેલા જોઈ, પોતાની શુભા કમળ લઈ, તેને ઉંચી કરી કપટથી કહેવા લાગ્યો કે 'હે નારાયણ! હે ભગવન! હું તમને પ્રણામ કરું છું.' ૩૨ ભગવાને તેને પીડાતો જોઈ, ગરુડ ઉપરથી નીચે ઉતરી, દયાથી મગ્ધરની સાથે તેને સરોવરમાથી બહાર ખેંચી કાઢ્યો અને દેવતાઓના દેખતા ચક્ર-વડે મગ્ધરનું મુખ ચીરી નાખી તેને મુકાવ્યો. ૩૩

त वीक्ष्य पीडितमज्जः सहसाऽधर्तीयं
सग्राहमाशु सरसं कृपयोज्ज्वलार ।
ग्राहाद्विपाटितं मुखादरिणा गजैर्द्रं
संपश्यतां हरिरमूचतुच्छ्रियाणाम् ॥ ३३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો. *

ગ્રાહ તથા ગજે દ્રને ઉદ્ધાર.

શ્રીશુક ઉવાચ

તદ્વાવેવિગધર્વાં બ્રહ્મેશાનપુરોગમા

મુમુક્ષુઃ કુસુમાસારં શંસતઃ કર્મ તદ્ધરે ?

શુકદેવજી કહે છે-બ્રહ્મા અને શંકર પ્રમુખ દેવતાઓ, દેવર્ષિઓ અને ગધર્વો ભગવાનના કર્મની પ્રશંસા કરતા પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૧ દેવતાના દુહુભિ વાગવા લાગ્યા, ઋષિઓ, ચારણો અને સિદ્ધ લોકો ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨ હૂહૂ નામે એક મોટો ગધર્વ દેવતાના શાપથી મગ્ધ થયો હતો, તે શાપમાથી છુટી પરમ આશ્રય આપનારૂં રૂપ ધારણ કરીને ગધર્વ થઈ ગયો. ૩ પછી અવિનાશી, પવિત્ર કીર્તિવાળા, યશના સ્થાનરૂપ ને જેના ગુણો તથા કર્મો ગાવા યોગ્ય છે એવા પરમેશ્વરને મસ્તકવડે પ્રણામ કરીને તે ભગવાનના ગુણ ગાવા લાગ્યો. ૪ ભગવાનની દયાનુ પાત્ર અને ભગવાનની કૃપાથી પાપમાથી મુક્ત થયેલો તે ગધર્વ ભગવાનને પ્રણામ કરીને સર્વ લોકોના દેખતા પોતાના લોકમા ગયો. ૫ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તે ગજેન્દ્ર ભગવાનના ચરણોને સ્પર્શ કરીને અજ્ઞાનના બંધનમાથી મુક્ત થયો અને ભગવાનના સ્વરૂપને પામીને ચાર ભુલવાળો તથા પીળા વસ્ત્રવાળો થઈ ગયો. ૬ એ પૂર્વ જન્મમા ઇદ્રદ્યુમ્ન નામનો પાડુ દેશનો રાજા હતો. તે ભગવાનના પ્રતો કરવામા તત્પર રહેતો અને દ્રાવિડ દેશમા ઉત્તમ ગણાતો. ૭ તે આત્મજ્ઞાનથી મહાચાચળમા આશ્રય કરી, જટા ધારણ કરીને તપશ્ચર્યા કરતો હતો તે એક દિવસ ભગવાનના આરાધન સમયે નાહી, મૈત્ર જત લઈને ભગવાનની પૂજા કરતો હતો. ૮ એટલામા મોટી કીર્તિવાળા અગત્ય ઋષિ પોતાના અનેક શિષ્યોની સાથે દૈવેશ્વરથી ત્યા આવી ચઢ્યા રાજાએ મુનિનું પૂજન કર્યું નહિ, પરંતુ એકાંતમા છાનોમાનો બેસી

* આ અધ્યાયમા ગ્રાહ ગધર્વ થયો અને ગજે દ્રને પોતાનો ખર્ષ કરીને ભગવાન પોતાના પામમા ગયા, જે કથા કહેવાયો.

રહ્યો તે બેઠને અગત્ય ઋષિએ કોપાયમાન થઈ ૯ તેને શાપ લીધો કે-હે અસાધુ દુરાત્મા ! જડ બુદ્ધિવાળો તથા બ્રાહ્મણોનું અપમાન કરનાર તું હાથીની પેઠે બડી બુદ્ધિનો હોવાથી તે ભવિષ્ય હાથી થઈને અવતર. ૧૦

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા ! અગત્ય ઋષિ શાપ લઈને પોતાના શિષ્યોની સાથે ત્યાથી ગયા. ઇદ્રદ્યુમ્ન પણ તે દુઃખ દૈવથી આવી પડેલું બેઠ વિચારવા લાગ્યો કે, ૧૧ કાળે કરીને પોતાના સ્વરૂપને વિસ્મરણ કરાવનારી હાથીની ભવિષ્ય અવતરીશ, પરંતુ હાથીના અવતારમા પણ છેવટે ભગવાનની સેવાના પ્રભાવથી મને પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ રહેશે. ૧૨ આ પ્રમાણે ભગવાન, ગજેન્દ્રને મગ્ધરના મુખમાથી છોડાવી તથા તેને ખર્ષદનું સ્થાન આપી, ગરુડ ઉપર બેસી સ્વધામ પદ્માર્ચા અને ગધર્વો, સિદ્ધો તથા દેવતાઓ તેમના અદ્ભુત કર્મનું ગાન કરવા લાગ્યા. ૧૩ હે પરીક્ષિત ! ગજેન્દ્રના મોક્ષરૂપી શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર મેં તમને કહી સંભળાવ્યું, જે ચરિત્ર, સાચાનસાચોને સ્વર્ગ અને યશ આપે છે અને કળિયુગના પાપ તથા દુષ્ટ સ્વપ્ન નાશ કરે છે. ૧૪ કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા દિગ્વર્ણો પ્રભાતમા ઉઠી, પવિત્ર થઈને આ ચરિત્રને ગાય તો તેમના દુષ્ટ સ્વપ્ન વગેરે નાશ પામે છે. ૧૫ હે કુરુવંશમા શ્રેષ્ઠ ! સર્વ પ્રાણીરૂપ સમર્થ એવા શ્રીહરિએ ગજેન્દ્રનો મોક્ષ કરતી વેળાએ પ્રસન્ન થઈને ગજેન્દ્રને આ પ્રમાણે કહ્યું. ૧૬

ભગવાન કહે છે-તું, આ સરોવર, આ પર્વત, ગુફા, નેતર, પોલા વાંસના ઝાડો, પારિજાતક વગેરે દેવ વૃક્ષો, ૧૭ મારા અને શંકરના સ્થાનરૂપ આ શિખરો, મારું પ્રિય સ્થાન ક્ષીરસાગર, પ્રકાશમાન એવો પ્રવેતક્રીપ, ૧૮ શ્રીવત્સ, કૌસ્તુભમણિ, વનમાલા, કૌમોદકી ગદા, સુદર્શન ચક્ર, પાચજન્ય શખ, પક્ષીઓના રાજા ગરુડ, ૧૯ મારા સૂક્ષ્મ અશરૂપ શેષનાગ, મારો આશ્રમ કરનાર લક્ષ્મીદેવી, બ્રહ્મા, નારદ, શંકર, પ્રહ્લાદ, ૨૦ મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ વગેરે અવતારોમા કરેલા મારા પવિત્ર કર્મો, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, ૨૧ કૈંકર, સત્ય, માયા, આય,

પ્રાણભ્રુ, ભક્તિ, ધર્મ, ચક્ર, કશ્યપ, ધર્મની સ્ત્રીઓ, ૨૨ ગંગા, સરસ્વતી, નદા, યમુના, ઐરાવત હાથી, ક્રુવ, સપ્તર્ષિઓ ને પવિત્ર કીર્તિવાળાં મનુષ્યો, ૨૩ સર્વે ભારી વિભૂતિઓ છે, તેનું જેઓ પાછલી રાત્રે ઉઠી સારી રીતે જીતેદ્રિય તથા સાવધાન થઈને સ્મરણ કરે છે, તે સર્વ પાપમાર્થી મુક્ત થાય છે ૨૪ હે ગજેન્દ્ર ! જેઓ પ્રભાતમા જાગ્રત થઈને તે કરેલા આ સ્તોત્રથી ભારી સ્તુતિ કરે છે, તેઓને હું અતકાળે નિર્મળ બુદ્ધિ આપુ છું ૨૫

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીહરિ આ પ્રમાણે કહી, પાચજન્ય શબ્દ વગાડીને દેવતાઓના મંડળને પ્રસન્ન કરી ગરુડારૂઢ થઈને વૈકુંઠ તરફ પધાર્યા ૨૬

इत्यादिष्व हृषीकेश. प्रध्माय जलजोत्तमम्
हर्षयन् विबुधानीकमारोह खगाधिपम् २६
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
चतुर्थोऽध्यायः

અધ્યાય ૫ મો.†

મન્વંતરોનાં વૃત્તાંત.

શ્રીશુક ઉવાચ

राजमुदितमेतत्ते हरेः कर्माघनाशनम् ।

गजेंद्रमोक्षण पुण्य रैवतं त्वंतर शृणु ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! પવિત્ર અને પાપને નાશ કરનારુ ગજેન્દ્ર મોક્ષરૂપી ભગવાનનું ચરિત્ર મે તમને સંભળાવ્યું હવે રૈવતાદિક મન્વંતરની કથાઓ કહું તે તમે સાંભળો ૧ પાચમો રૈવત નામે મન્વંતર તામસ નામના મન્વંતરનો ભાઈ થતો હતો. અર્જુન, બલિ, અને વિદ્ય વગેરે તેના પુત્રો હતા ૨ તેમા વિભુ નામે ઇન્દ્ર, ભૂતરથ વગેરે દેવતાઓ, હિરણ્યરેમા, વેદશિરા અને ઉર્ધ્વાબાહુ વગેરે સપ્તર્ષિઓ હતા ૩ શુભ્રની સ્ત્રી વિકુઠા નામે હતી, તેના ઉદરથી ભગવાન વૈકુંઠ પોતે અશ ૧ વૈકુંઠ નામે ઉત્તમ દેવતાઓ સાથે અવતર્યા હતા ૪ લક્ષ્મી દેવીની પ્રાર્થનાને લીધે તેનું મન

ગમતું કરવાની ઇચ્છાથી ભગવાને વૈકુંઠ નામે લોક નિર્માણ કર્યો હતો ૫ તે વૈકુંઠ ભગવાનનો પ્રભાવ ને મોટી સમૃદ્ધિવાળા ગુણો તમને કહી સંભળાવ્યા. વિષ્ણુના ગુણોનું વર્ણન કરવાની જે ઇચ્છા કરે છે, તે, પૃથ્વીના રજકણો ગણવાની ઇચ્છા કરે છે એમ જાણવું ૬ ચક્ષુનો પુત્ર ચાક્ષુષ નામે છટ્ટો મનુ થયો. તેના પુરુ, પુરુષ અને સુદુમ્ન વગેરે પુત્રો થયા હતા ૭ તે સમયે મત્રદુષ્ઠ નામે ઇન્દ્ર થયો હતો. આખ્ય વગેરે દેવતાઓના ગણો અને હવિષ્માન તથા વીરક વગેરે સપ્તર્ષિઓ થયા હતા ૮ જગત્પતિ ભગવાન વૈરાજની સ્ત્રી સભૂતિમાં અવતર્યા હતા અને અજીત એવું નામ લીધું હતું ૯ ભગવાને સમુદ્રનું મથન કરી દેવોને અમૃત પાચું હતું અને પાણીમા ફરતા મહરાયણને કાચખાના સ્વરૂપથી પીઠ ઉપર ધારણ કર્યો હતો ૧૦

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે મહારાજ ! ભગવાને ક્ષીરસાગરને કેવી રીતે મથ્યો, કેને માટે મથ્યો, તથા કાચખાનું રૂપ લઈને કેને માટે પીઠ ઉપર પર્વતને ધારણ કર્યો, ૧૧ અને દેવતાઓને કેમ અમૃત પાચું ? તથા બીજું જે કંઈ થયું હોય તે સર્વ મને કહો. ૧૨ તમે ભક્તના પતિ ભગવાનનો મહિમા મને સંભળાવો છો તેથી ઘણા કાળથી તપી ગયેલું મારું ચિત્ત તૃપ્ત થતું નથી, અર્થાત્ ભગવાનનું ચરિત્ર વધારે સંભળવાની ઇચ્છા થાય છે. ૧૩

સૂત કહે છે-હે શૌનકાદિક પ્રાણભ્રુ ! એ પરીક્ષિત રાજાના પૂછવાથી શુકદેવજીએ તેમના વખાણ કરી પછી શ્રીહરિના પરાક્રમો કહેવાનો નીચે મુજબ આરંભ કર્યો. ૧૪

શુકદેવજી કહે છે-અસુરોએ યુદ્ધમા બ્યારે દેવતાઓને સંજ્ઞ કરેલા મોટા શસ્ત્રોથી મારવા માડયા ત્યારે તેઓ પ્રાણરહિત થઈ ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યા ૧૫ હે રાજન્ ! બ્યારે ઇન્દ્રાદિક ત્રણ લોકો દુર્વાસાના શાપથી લક્ષ્મી રહિતથઈ ગયા અને યજ્ઞયાગાદિક ક્રિયાઓ નાશ પામી, ૧૬ ત્યારે ઇન્દ્ર અને વરુણ વગેરે દેવગણો પોતે સર્વ જોઈને વિચાર કરવા લાગ્યા પણ કંઈ નિશ્ચય કરી શક્યા

† આ અધ્યાયમા મન્વંતરોના વૃત્તાંત અને પ્રાણભ્રુના શાપથી લક્ષ્મી રહિત થયેલા દેવતાઓએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ વગેરે કહેવામા આવશે

નહિ ૧૭ પછી સર્વ દેવતાઓએ મેરુ પર્વત ઉપર આવેલી પ્રજ્ઞસભામા જઈ, પ્રજ્ઞાને પ્રણામ કરી સર્વ વાર્તા નિવેદન કરી ૧૮ ભગવાન પ્રજ્ઞાએ ઇન્દ્રને અને વાયુને ધીરજ વિનાના બોધને અને લોકોને દુઃખી બોધને તથા દૈત્યોને સમૃદ્ધિવાળા બોધને સ્થિર મનથી પરમાત્માનું સ્મરણ કર્યું પછી સમર્થ એવા પ્રજ્ઞા પ્રસન્નવદન થઈ દેવતાઓને કહેવા લાગ્યા કે, ૧૯-૨૦ હું, શકર, તમે, દૈત્યાદિ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ ને પરસેવાથી ઉત્પન્ન થનારા પ્રાણીઓ, સર્વને ભગવાનના અશના અશોએ ઉત્પન્ન કર્યા છે, તે અવિનાશી ભગવાનને અમે શરણે રહીએ છીએ ૨૧ તે ભગવાનને કોઈ મારવા યોગ્ય નથી, કોઈ રક્ષણ કરવા યોગ્ય નથી, કોઈ ત્યાગ કરવા યોગ્ય નથી, તેમ કોઈ આદર કરવા યોગ્ય પણ નથી, તોપણ તે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને સંહાર કરવા સત્વ, રજ અને તમોગુણ ધારણ કરે છે, માટે ભગવાનનું શરણ સ્વીકારવું યોગ્ય છે ૨૨ પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે સત્વગુણને ધારણ કરનાર ભગવાનનો હુમણા જગતની મર્યાદાનું રક્ષણ કરવાનો સમય છે, માટે આપણે જગતના ગુરુ એવા ભગવાનને શરણે જઈએ દેવતાઓ ઉપર પ્રીતિ રાખનાર ભગવાન પોતાના ભક્ત એવા જે આપણે તેમનું કલ્યાણ કરશે ૨૩

શુકદેવેણ કહે છે-હું અરિહમન ! આ પ્રમાણે દેવતાઓને કહીને પ્રજ્ઞા, તેમની સાથે લોકલોક પછીના અજિત ભગવાનના સ્થાનમા ગયા ૨૪ હું વ્યાપક ! ઇન્દ્રિયોને સાવધાન રાખીને જેમનું સ્વરૂપ પૂર્વે સાંભળ્યા છતાં એવામા આવતું ન હતું એવા શ્રીભગવાનની વેદવાણીથી તે આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૨૫

પ્રજ્ઞા-વિકારરહિત, સત્ય, અનંત, આદિપુરુષ, સર્વની બુદ્ધિના સાક્ષી, ઉપાધિરહિત, તકંમા આવે નહિ એવા, મનના કરતા વિશેષ વેગવાળા, વાણીના અગોચર, દેવતાઓમા ઉત્તમ અને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય એવા આપને મારા પ્રણામ છે. ૨૬ પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ ને અહંકારના બળનાર, વિષયોથી અને ઇન્દ્રિયોથી પ્રકાશતા, સ્વમદ્રષ્ટાની પેઠે અજ્ઞાનરહિત,

દેહરહિત, અવિનાશી, આકાશની પેઠે વ્યાપક, ત્રણે યુગમા પ્રગટ થનાર, જીવનો પક્ષપાત કરનારી વિદ્યા તથા અવિદ્યાથી રહિત એવા આપ ભગવાનને શરણે અમે આવ્યા છીએ. ૨૭ જ્ઞાનીઓ દેહાદિકને જીવનું ચક્ર કહે છે, તે ચક્ર માયાથી પ્રેરાય છે, તેમા મનનું પ્રાધાન્ય છે, પદ્મ આરાવાળું છે, ઉતાવળે ચાલનારું છે, ત્રણ નાભિવાળું છે, વિજળીની પેઠે ચ ચળ છે, આકાશ પાટાવાળું છે અને ભગવાન પોતે તેની ધરીરૂપ છે, તે સત્ય પરમાત્માને અમે શરણે છીએ ૨૮ જે પરમાત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, પ્રકૃતિથી પર ને અદ્વૈત છે, નિર્વિકલ્પ છે, દેશ તથા કાળના માપમા આવે નહિ એવા છે તથા જે જીવની પાસે તેના નિયતા તરીકે રહે છે અને ધીર પુરુષો યોગદ્વારા જેની ઉપાસના કરે છે, તે ભગવાનને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ ૨૯ જે ભગવાનની માયાને કોઈ પણ મનુષ્ય બાળી શકતું નથી, વળી જેની માયાથી મોહિત થઈને મનુષ્ય આત્મસ્વરૂપ બાળતું નથી, જેણે માયાના ગુણોને જિતી લીધા છે તથા જે સર્વ પદાર્થોમા સરખી રીતે રહે છે, તે પરમાત્માને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ ૩૦ અમે દેવતાઓ અને ઋષિઓ જેમના પ્રિય એવા સત્વગુણી શરીરમાથી સરભયેલા છીએ, છતાં અમે જેમના બહાર તથા અંદર સત્તા અને પ્રકાશવડે પ્રગટ સ્વરૂપવાળા છતાં પણ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને બાળતા નથી, ત્યારે રજોગુણ અને તમોગુણવાળા દૈત્યાદિકો તો કયાથી જ બાળે? તે પરમાત્માને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ ૩૧ ભગવાને પોતે રચેલી આ પૃથ્વી કે જેમા ચાર પ્રકારની ભૂતસૃષ્ટિ રહેલી છે, તે પૃથ્વી જેના ચરણ છે તે સ્વતંત્ર ઐશ્વર્યવાળા, અખંડ સ્વરૂપ ભગવાન અમારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૨ જે જળથી ત્રણ લોક ને સર્વ લોકવાળો ઉત્પન્ન થાય છે, જીવે છે ને વૃદ્ધિ પામે છે, તે મહા ઐશ્વર્યવાળા અખંડ સ્વરૂપ ભગવાન અમારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૩૩ દેવતાઓના અન્નરૂપ અને તેને લીધે બળ તથા આયુષ્ય આપનાર, વૃક્ષોના અધિપતિ અને પ્રભાને ઉત્પન્ન કરનારા ચંદ્રમા, જે ભગવાનનું મન છે, તે મહા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન અમારી ઉપર પ્રસન્ને

થાઓ. ૩૪ ધનને ઉત્પન્ન કરનારો, યજ્ઞાદિક ક્રિયા-
કાંડની પ્રવૃત્તિથી ઉત્પન્ન થયેલો, પેટમાં રહેલા
અન્નેને પચાવનારો ને સમુદ્રના જળને શોષણ
કરનારો અગ્નિ જેમનું મુખ છે, તે મહા ઐશ્વર્ય-
વાળા ભગવાન અમારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૫
દેવવાન નામે માર્ગના દેવતા, વેદમય, પરબ્રહ્મની
ઉપાસનાના સ્થાનરૂપ, સુક્ષિતના ક્ષારરૂપ, પવિત્ર
લોકરૂપ અને કાળમૂર્તિરૂપ સૂર્ય જેમના નેત્ર કહે-
વાય છે, એવા મહા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન અમારી
ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૬ સ્થાવરજગમના પ્રાણરૂપ
અને ઇન્દ્રિય, મન ને શરીરની શક્તિરૂપ વાયુ
જેમના પ્રાણથી ઉત્પન્ન થયો છે અને સેવકો જેમ
અકવર્તીની સેવા કરે તેમ અમે જેમની સેવા કરીએ
છીએ તે મહા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન અમારી ઉપર
પ્રસન્ન થાઓ. ૩૭ જે પુરુષરૂપ ભગવાનની કલ્પે-
ન્દ્રિયમાંથી દશ દિશાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે, જેમના
હૃદયમાંથી દેહના છિદ્રો થયેલા છે, જેમની નાભિ-
માંથી પ્રાણ, ઇન્દ્રિય, મન ને શરીરના આધારરૂપી
આકાશ થયું છે, તે મહા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન
અમારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૮ જેમના બળમાંથી
મહેદ્ર, પ્રસાદમાંથી દેવતાઓ, ક્રોધમાંથી શકર,
બુદ્ધિમાંથી બ્રહ્મા, છિદ્રોમાંથી વેદ તથા ઋષિઓ
અને ઉપસ્થમાંથી પ્રજાપતિઓ થયેલા છે, તે મહા
ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન અમારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ.
૩૯ જેમના વક્ષ સ્થળમાંથી લક્ષ્મી, છાયામાંથી
પિતરો, સ્તનમાંથી ધર્મ, પીઠમાંથી અધર્મ, મસ્ત-
કમાંથી સ્વર્ગ અને વિહારમાંથી અપ્સરાઓ થયેલી
છે, તે મહા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન અમારી ઉપર
પ્રસન્ન થાઓ. ૪૦ બ્રાહ્મણો તથા ગુપ્ત એવા વેદો,
જેમના મુખમાંથી, ક્ષત્રિય તથા બળ જેમની બુદ્ધિ-
ઓમાંથી, વૈશ્ય તથા વ્યાપાર જેમની સાથળમાંથી
શૂદ્ર તથા સેવા જેમના ચરણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા
છે, એવા મહા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન અમારી ઉપર
પ્રસન્ન થાઓ. ૪૧ જેમના નીચેના ઓઠમાંથી
લોભ, ઉપરના ઓઠમાંથી પ્રીતિ, નાસિકામાંથી ક્રાંતિ,
સ્પર્શમાંથી અવિવેકીઓને મધુર લાગતો કામ, બુદ્ધિ-
માંથી યમ અને પાપણોમાંથી કાળ ઉત્પન્ન થયેલો

છે, તે મહા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન અમારી ઉપર
પ્રસન્ન થાઓ. ૪૨ પાંચ મહાભૂતો, કાળ, કર્મ, શુણ્ણ
ને ભૌતિક પ્રપચ, એ સર્વ બાણુવામાં આવતાં નથી,
તેમ વિક્રાનોનો તર્ક પણ બન્યા પડેથી શકતો નથી,
તે સર્વ જે ભગવાનની યોગમાયાએ રચેલા છે, તે
મહા ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન અમારી ઉપર પ્રસન્ન
થાઓ. ૪૩ શાત શક્તિવાળા, સ્વરૂપના આનંદના
લાભથી પરિપૂર્ણ, માયાએ રચેલા વિષયોમાં વૃત્તિ-
ઓથી ન બધાતા અને વાયુના જેવી લીલા કરનાર
હરિ ભગવાનને પ્રણામ હો. ૪૪ તમારે શરણે
આવેલા અને તમારા મદ હાસ્યવાળા મુખકમળને
જેવાની ઇચ્છા રાખનાર અને અમારી ઇન્દ્રિયોથી
જણાય એવું તમારું સ્વરૂપ, તે આપ અમને
દેખાડો. ૪૫ હું પરમાત્મા! આપ ઇચ્છા પ્રમાણે
અનેક અવતારો ધારણ કરીને અમારાથી થઈ શકે
નહિ એવા કર્મ કરો છો. ૪૬ વિષયી પુરુષોના અને
પ્રાણીઓના કાર્યો ઘણા કલેશવાળા, થોડા સારવાળા
તથા નિષ્ફળ હોય છે, પરંતુ આપને અર્પણ કરેલાં
કાર્યો તેવા હોતા નથી. ૪૭ અદ્ય અને માત્ર આભા-
સરૂપ કર્મો જે ઇશ્વરને અર્પણ કર્યું હોય તો તે
વ્યર્થ જતું નથી, કારણ કે એ ઇશ્વર મનુષ્યને પ્રિય,
હિતકારક અને આત્મારૂપ છે. ૪૮ જેમ ઝાડના
મૂળમાં પાણીનું સિંચન કરવું, તે મોટી શાખાઓને
તથા નાની શાખાઓને પોષણ કરવા જેવું છે, તેમ
જે ભગવાનનું આરાધન કરવું, એ સર્વનું તથા
પોતાનું આરાધન કરવા જેવું છે. ૪૯ આપ અનંત,
અતર્ક્ય, કાર્ય કરનાર, નિર્ગુણ, શુણ્ણના સ્વામી
અને હમણા સત્વશુણ્ણમાં રહેલા છો, તે આપને
અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. ૫૦

નમસ્તુભ્યમનતાય દુર્લભતર્ક્યાત્મકર્મણે ।

નિર્ગુણાય ગુણેશાય સત્ત્વસ્થાય ચ સાંપ્રતમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे

पञ्चमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ કો. †

સમુદ્રમંથનની તૈયારી.

શ્રીગુણ ઉવાચ

યથે સ્તુત સુરગણૈર્મગવાન્ હરિરીશ્વર* ।

તેષામાધિરમુદ્રાજન્ન સહસ્રાર્કોદયશ્રુતિ* ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ઉપર પ્રમથે દેવતાઓએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી, એટલે ઉગતા હબર સૂર્યના જેવી ક્રાંતિવાળા ભગવાન શ્રીહરિ તેમની સન્મુખ પ્રગટ થયા ૧ તેમના તેજથી સર્વ દેવતાઓના નેત્રો અ બાઈ ગયા અને તેઓ આકાશ, દિશા, પૃથ્વી કે પોતાના શરીરને દેખતા બ ધ પડ્યા, ૨ માત્ર ભગવાન શ કરે અને બ્રહ્માએ ભગવાનની તે મૂર્તિના દર્શન કર્યા તે મૂર્તિ સ્વચ્છ અને મરકત મણિના જેવી શ્યામ હતી, તેમના નેત્ર કમળના ગર્ભ જેવા રાતા હતા ૩ તેમણે અગ ઉપર તપા વેલા સુવર્ણના જેવું સ્વચ્છ શોભાયમાન પીતાબર ધારણ કર્યું હતું, સર્વ અ ગો પ્રસન્ન અને મનોહર હતા, મુખ અને બુકુટી સુ દર દેખાતા હતા ૪ મોટા મણિઓથી જડેલા મુગટથી અને બે બાબુખ ધોથી શરીર શણગારેલું હતું, કાનોમા પહેરેલા કુ ડંગોથી પ્રકાશતા કપોળવડે મુખકમળની શોભા ઝળહળી ઉઠી હતી ૫ કટિમેખલા, કંદોરો, કકણ, હાર, નુપુર ને કૌસ્તુભમણિના આભરણોથી તે શોભતા હતા, વક્ષ સ્થળમા લક્ષ્મીને ધારણ કર્યા હતા અને અંગ ઉપર વનમાળા ધારણ કરી હતી ૬ સુદર્શન વગેરે અસ્રો મૂર્તિમાન થઈને જેમની ઉપાસના કરતાં હતા, એવા ભગવાનના અઢૌકિક સ્વરૂપના દર્શન કર્યા પછી, દેવતાઓમા ઉત્તમ એવા બ્રહ્મા અને શ કર સર્વ દેવતાઓની સાથે રહી પૃથ્વી ઉપર પછી, સાષ્ટાગ દંડવત પ્રણામ કરી, પરમાત્મા ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૭

બ્રહ્મા સ્તુતિ કરે છે-જન્મ, સ્થિતિ અને નાશ રહિત, નિર્ગુણ, અપાર, મોક્ષ સુખના સાગર, સૂક્ષ્મ

† આ અધ્યાયમાં વિષ્ણુ પ્રગટ થયા કે દેવોએ તેમની સ્તુતિ કરી અને તેમણે આજ્ઞા કરી તેથી દેવોની સાથે અમૃત મેળવવા સર્વ તૈયાર થયા, એ કથા કહેવાયો.

કરતા પણ સૂક્ષ્મ, અમાપ સ્વરૂપવાળા અને મહા પ્રભાવવાળા અમે આપને વાર વાર નમસ્કાર કરીએ છીએ ૮ હે પુરુષોત્તમ ! કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા પુરુષો વેદોક્ત ને તત્રોક્ત રીતિથી જે સ્વરૂપની પૂજા કરે છે, તે આપના વિશ્વરૂપમા અમારી સાથે ત્રણે લોકોને હું દેખુ છું ૯ આ જગત આદિ કળમા સ્વતંત્ર એવા તમારા સ્વરૂપમા હતું, મધ્ય કાળમા તમારા તેજ રૂપમા હતું અને અતકાળમા પણ આપના સ્વરૂપમા જ રહેશે ધડાના આદિ, મધ્ય ને અ ત જેમ મૃતિકા છે, તેમ આ જગતના આદિ, મધ્ય ને અ ત આપ જ છો, કારણ કે આપ માયાથી પર છો ૧૦ તમે તમારા સ્વાધીન રહેનારી માયાથી જગતને રચીને તેમા યોત્ પોત્ રહો છો વિવેકી એવા શાસ્ત્રવેત્તા અને યોગ્ય પુરુષો સૃષ્ટિ થયા પછી પણ તમને નિર્ગુણ જીવે છે ૧૧ કાષ્ઠો મથવાથી જેમ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, ગાયો દોહવાથી જેમ ઘી મળે છે, પૃથ્વી ખેડવાથી અન્ન પાકે છે, વ્યાપારાદિક ઉદ્યમ કરવાથી આણવિકા મળે છે અને પૃથ્વી ખોદવાથી પાણી પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ વિદ્વાન મનુષ્યો દેહાદિકને વિષે વિચાર કરવાથી તમારી અપૂર્વ ગતિને જાણે છે, અને પછી શુદ્ધોમા રહેલા તમારા સ્વરૂપનું વર્ણન કરે છે ૧૨ હે પદ્મનાભ ! જેમને ઘણા દિવસો થયા મળવાની ઇચ્છા હતી, તે તમને પ્રત્યક્ષ પ્રકટ થયેલા જોઈને દાવાનળથી દુ ખી થયેલા હાથીઓ જેમ મ ગાના પાણીને જોઈને પ્રસન્ન થાય, તેમ અમે સર્વ દેવતાઓ પરમ સુખ પામ્યા છીએ ૧૩ હે અ તર્યામી ! અમે સર્વે લોકપાળો તથા દેવતાઓ જે કારણથી તમારા ચરણને શરણે આવ્યા છીએ, તે આપ ફલીભૂત કરો. આપ સર્વના સાક્ષી છો. આપને બીજાઓએ બહાર અને અંદર શું જણાવવા જેવું છે ૧૪ હું, શ કર, દેવતાઓ, દક્ષ વગેરે પ્રજાપતિઓ અગ્નિના સ્ફુલિ ગોની માફક આપના અંશ ભૂત છીએ, કંઈ આપનાથી ભિન્ન નથી. હે ઇન્દ્ર ! અમે અમારા કલ્યાણને શું બાણીએ ? આપજ બ્રાહ્મણોનું અને દેવતાઓનું કલ્યાણ થાય એવો માર્ગ બતાવો. ૧૫

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે બ્રહ્મદિકાએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી, એટલે મત્રનો ઉપદેશ કરવો જ બોધ્યો, એવો અભિપ્રાય બાળી, જે હાથ બેડીને ઉભેલા જીતેદ્રિય એવા દેવતાઓ મેઘના જેવી ગભીર વાણીથી શ્રી ભગવાન આમ કહેવા લાગ્યા. ૧૧ તે પોતે એકલા જ સર્વ કાર્ય કરવાને સમય હતા તોપણ દેવતાઓના કાર્યમાં સમુદ્રમથન વગેરે કરવાની પોતાને ઈચ્છા હતી તેથી તેમણે કહ્યું કે, ૧૭ હે બ્રહ્મન્ ! હે શભો ! અને હે દેવતાઓ ! તમે સર્વ સાવધાન થઈને મારું કહેવું સાંભળો. મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવાથી તમારું કલ્યાણ થશે. ૧૮ તમે હમણા દાનવ તથા દૈત્યોની પાસે જાઓ અને તેઓની સાથે સપ કરો, અને તમારો પોતાનો અભ્યુદય થાય ત્યાં સુધી સપ બરી રાખો. ૧૯ જ્યારે કોઈ મોટું કામ સાધવાનું હોય ત્યારે શત્રુઓની સાથે પણ સપ કરવો બોધ્યો હે દેવતાઓ ! કાર્ય સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી સર્પ જેમ ઉંદર સાથે વર્તેા હોય તેમ વર્તવું બોધ્યો. ૨૦ હમણા ત્યાં જઈને અમૃત ઉત્પન્ન કરવા માટે તમે પ્રયત્ન કરો, કે જે અમૃતના પાનથી મૃત્યુમાં ઘેરાઈ ગયેલા પ્રાણી પણ અમર થાય છે. ૨૧ તમે સર્વ દેવતાઓ, દેવતા, તૃણ અને ખીજ સર્વ ઔષધિઓને ક્ષીરસાગરમાં નાખી, મહરાયળને રવે બનાવી, વાસુકી નાગને નેતર બનાવી, મારી સહાયતાથી સાવધાન થઈ ક્ષીરસાગરને મથવા તત્પર થાઓ. આ કાર્યમાં દૈત્યો માત્ર દુખ જ ભોગવશે અને તમે કૃણ મેળવશો. ૨૨-૨૩ હે દેવતાઓ ! અસુરો જેમ કરવાની ઈચ્છા રાખતા હોય તેમ તમારે હમણા કરવું, કારણ કે સલાહથી જેવા કામ સિદ્ધ થાય છે, તેવા આવેશથી સિદ્ધ થતા નથી. ૨૪ તમારે સમુદ્રમાં કાળકુટ નામે ઝેર ઉત્પન્ન થાય તેનાથી ડરવું નહિ. તેમ કેટલીએક વસ્તુઓ ન મળે તો તેને માટે ઈચ્છા કે ક્રોધ પણ કરવો નહિ. ૨૫

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે દેવતાઓને કહીને સ્વચ્છંદ ગતિવાળા ભગવાન પુરુષોત્તમ તેમના દેખતા અર્થાન થયા. ૨૬ પછી

પિતામહુ પ્રણામ તથા શ કર તે ભગવાનને નમસ્કાર કરીને પોત પોતાના ધામમાં ગયા અને ઇન્દ્રાદિ દેવો બલિરાજની પાસે ગયા. ૨૭ શત્રુઓ યુદ્ધને માટે તૈયાર થઈને આવ્યા ન હતા, તોપણ બલિના સેનાપતિઓ તેઓને બોધને ક્રોધાવેશમાં આવી ગયા. તે બોધને કીર્તિપાત્ર તથા સધિ અને નિઝહ ક્યારે કરવો તેનો સમય બાળુનાર દૈત્યરાજ બલિએ પોતાના સેનાપતિઓને શાત પાડ્યા. ૨૮ તે પછી અસુરના સેનાપતિઓએ રક્ષાતા પરમ રાજ્યલક્ષ્મીવડે સેવાયલા ત્રણ લોકોનો વિજય કરનાર બલિરાજની પાસે દેવતાઓ આવ્યા. ૨૯ ને મહા બુદ્ધિવાળા મહેન્દ્રે મધુર અને કોમળ વાણીવડે બલિરાજને સમજાવીને પુરુષોત્તમ ભગવાન પાસેથી પોતે જે જાણ્યું હતું તે સમુદ્રમથનાદિક સબધી સર્વ કહ્યું. ૩૦ તે વાત બલિરાજને તથા ત્યાં બેઠેલા શબર, અરિષ્ટનેમિ આદિ દૈત્યના અધિપતિઓને અને ત્રિપુરના નિવાસી દૈત્યોને પસંદ પડી. ૩૧ પછી દેવતા અને અસુરોએ પરસ્પર પ્રેમ બાધ્યો અને અમૃતને માટે ઉદ્યમ કરવા લાગ્યા. ૩૨ પરિધના જેવા લાખા હાથવાળા સમર્થ અને દુર્મંદ દૈત્યો અને દેવતાઓ મહારાયળને જમીનમાંથી ઉખેડીને ગર્જના કરતા સાગર તરફ લઈ જવા લાગ્યા. ૩૩ ઘણે દૂર સુધી તે પર્વતનો ભાર ઉપાડવાથી ઇંદ્ર, બલિ વગેરે દેવ તથા દૈત્યો થાકી ગયા અને શ્રમને લીધે તેને ઉપાડી શક્યા નહિ, તેથી તેઓએ પર્વતને રસ્તામાં પડતો મૂક્યો. ૩૪ તે કનકાચળે નીચે પડતા ઘણા દેવ અને દાનવોનો ચુરો કરી નાખ્યો. ૩૫ કેટલાએક હાથ, સાથળ તથા કાંધ ભાગી જવાથી ઉઘાસ થઈ ગયા, ત્યારે ભગવાન ગરુડ ઉપર વિરાજમાન થઈને ત્યાં પધાર્યા, ૩૬ અને હે રાજન્ ! દેવો તથા દાનવોને પર્વતના પડવાથી દુઝાઈ ગયેલા બોધને અમીની દૃષ્ટિથી દેવ, દૈત્ય બન્નેને જીવાડ્યા અને શિથિલતા તથા ધા વિનાના પ્રથમના જેવા સાબ કર્યા. ૩૭ અને બાળુ રમત કરતા હોય તેમ એક હાથથી પર્વતને ગરુડ ઉપર મૂકી, પોતે સ્વાર થઈ દેવ તથા દૈત્યોની સાથે તેઓ સમુદ્ર તરફ આદ્યા. ૩૮ સમુદ્ર આવ્યો

એટલે પક્ષીઓમા ઉત્તમ એવા ગરુડે કાષ્ઠ ઉપરથી પર્વતને નીચે ઉતારીને પાણીની પાસે મૂક્યો, અને શ્રીહરિએ જવાની રત્ન આપવાથી તે પોતાના સ્થાન તરફ ગયો.

अचरोप्य गिरिं स्कन्धात् सुपर्णः पततां वरः
ययौ जलांत उत्सृज्य हरिणा स विसर्जितः ॥
इति श्रीमद्भागते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
वृद्धोऽध्यायः

અધ્યાય ૭ મો. †

મહાદેવે કરેલું વિષયાન.

શ્રીશુક ઉવાચ

ते नागराजमाम्ब्य फलभोगेन वासुकिम् ।
परिवीर्य गिरौ तस्मिन्नेत्रमग्निमुदात्तितः ॥

શુકદેવેણ કહે છે-પક્ષી દેવ અને દૈત્યો તૈયાર થયા ને નાગરાજને અમૃત આપવાનો ઠરાવ કરી, તેને નેતરે બનાવી મન્દરાચળ પર્વતની આસપાસ વિટાળીને અમૃત માટે સસુદ્રમ થન કરવા લાગ્યા તે વેળાએ ભગવાને પ્રથમ સર્પના મુખ તરફનો ભાગ હાથમા લીધો એટલે દેવતાઓએ પણ તે ભાગ અહણ કર્યો ૧-૨ દૈત્યોના આગેવાનોને તે પસંદ પડ્યું નહિ તેથી બોલ્યા કે, અમે વેદાધ્યયન ને શાસ્ત્રથી સંપન્ન છીએ અને જન્મ તથા કર્મથી પ્રખ્યાત છીએ માટે સર્પના અમ ગળ અગને પકડીશું નહિ તેઓને મૌન બોધને ભગવાને મદ હાસ્ય કરી દેવતાઓની સાથે મુખનો ભાગ છોડી દઈ પુછાને ભાગ પકડ્યો ૩-૪ આ પ્રમાણે સ્થાનોના વિભાગો પાડ્યા પછી દેવો અને દૈત્યો પ્રયત્નપૂર્વક સસુદ્ર વલોવવા લાગ્યા ૫ મંથન કરતા કરતા મન્દરાચળ પર્વત નિરાધાર હોતો તેથી બળવાન દેવ તથા દૈત્યોએ પકડી રાખ્યા છતાં પણ તે ભારથી પાણીમા પેસી ગયો. ૬ આ રીતે મહા બળવાન દેવે પોતાનો પુરુષાર્થ નાશ કર્યો પછી સર્વ દેવતાઓ તથા દૈત્યો મનમા અત્યંત ખિન્ન થયા

† આ અધ્યાયમા મંથન કરતા નીકળેલા ઝેરના ભયથી સર્વ દેવોએ સ્તુતિ કરવાથી મહાદેવેણે તે પીધું એ કથા કહેવાયો

અને તેમના મુખની કાતિ આખી પડી ગઈ ૭ વિદ્વાનાયકે નાખેલા ચિહ્નને બોધ તે જ વખતે અપાર પરાક્રમવાળા તથા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા ભગવાને મહા અદ્ભુત એવા કચ્છપનું શરીર ધારણ કરી પાણીમા પ્રવેશ કરીને મદર પર્વતને બહાર કાઢ્યો. ૮ પર્વતને પાણીમાથી બહાર નીકળેલા બોધ દેવ અને દાનવો પાછા મંથન કરવા તૈયાર થયા અને બીજા મોટા લીપના જેવા કાચબાના સ્વરૂપને ધારણ કરનાર ભગવાને લાખ ચોજન પહોળી પીઠપર પર્વતને ધારણ કર્યો ૯ હે રાજન્! મોટા મોટા દેવ તથા દાનવો પોતાના હાથના પરાક્રમથી તે પર્વતને કાચબાની પીઠ ઉપર ફેરવવા લાગ્યા તોપણ તેને પોતાની પીઠ ઉપર ધારણ કરનાર અપ્રમેય બળવાન કચ્છપ તેના પરિવર્તનને પોતાના અગમા થતી ખરજને દૂર કરવાનું સાધન માનવા લાગ્યા. ૧૦ તેઓના બળને અને શારીરિક શક્તિને પ્રેરવા અજ્ઞાત સ્વરૂપવાળા વિષ્ણુએ અસુરોમા અસુરરૂપે પ્રવેશ કર્યો, દેવતાઓમા દેવરૂપે પ્રવેશ કર્યો અને સર્પમા સર્પરૂપે પ્રવેશ કર્યો અને તેઓને ઉત્સાહ ઉપભવવા લાગ્યા ૧૧ બીજી તરફ હબાર હાથવાળા ભગવાન કે, જે બીજા મોટા પર્વતના જેવા દેખાતા હતા, તે પોતાના હાથથી મંદરને દબાવીને ઉપલા ભાગમા ઊભા રહ્યા, અને બ્રહ્મા, શંકર, ઇંદ્ર આદિક દેવતાઓ સ્તુતિ કરતા સ્વર્ગમાથી પુષ્પ વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ૧૨ ઉપર પોતાના સ્વરૂપથી, નીચે કાચબાના રૂપથી, દેવ દૈત્યના રૂપથી, પર્વતમા દંડતાના રૂપથી અને વાસુકીમા નાગના રૂપથી શ્રીહરિએ પ્રવેશ કરી તેઓને અધિક બળવાળા કર્યા પછી દેવ અને દૈત્યો વેગથી સસુદ્રનું મંથન કરવા લાગ્યા મંથન કરતા પર્વતના હાલવાથી સસુદ્રના પાણીમાં રહેનારા મગ્ધર વગેરે જળચરો ભય પામ્યા. ૧૩ વાસુકિ નાગરાજની ભય કર હબારો આખોમાથી, મુખમાથી તથા આસમાથી નીકળતો અગ્નિ તથા ધુમાડો લાગવાથી પૌલોમ, કાલેય, બલિ, ઇલ્વલ વગેરે અસુરો નિસ્તેજ થઈ ગયા અને દાવાનળથી બળી ગયેલા દેવદાર જેવા તે દેખાવા લાગ્યા ૧૪ દેવતાઓ પણ વાસુકિના નિઃશ્વાસના અગ્નિની બળ

ભાગવાથી નિસ્તેજ થઇ ગયા તેઓના વસ્ત્ર, અને પુષ્પોની માળાઓ મ્હાન થઈ ગયાં પરંતુ ભગવાન તેઓને સહાય હતા, તેથી મેઘ તેઓની ઉપર વર્ષવા લાગ્યો અને સમુદ્રના જગતરગો સાથે આલિંગન કરનારા શીતળ પવનો વાવા લાગ્યા ૧૫ આ રીતે દેવ તથા દૈત્યોના યુદ્ધપતિઓ સમુદ્રનું મથન કરવા લાગ્યા, તોપણ તેમાંથી જ્યારે અમૃત નીકળ્યું નહિ, ત્યારે ભગવાન પોતે મથન કરવા લાગ્યા ૧૬ મેઘના જેવા શ્યામ રંગના, પીળા વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, કાનમાં પ્રકાશિત વિજળીના જેવા કુહોળવાળા, મસ્તક ઉપર મુગટવાળા અને આસપાસ ફેલાઈ ગયેલા કેશવાળા, કઠમ્મા પુષ્પની માળાવાળા, રાતા નેત્રવાળા તથા પર્વતનો ઉદ્ધાર કરનારા ભગવાન, વિજય કરનારા અને જગતને અભય આપનારા પોતાના ચાર બાહુઓથી વાસુકિ નાગને પકડી, રવે કરેલા મહારાજાથી સમુદ્રને મથવા લાગ્યા. આ વખતે શ્રીહરિ પણ બીજા પર્વતના જેવા શોભતા હતા ૧૭

આ પ્રમાણે સમુદ્ર મથતાં તેમાંથી પ્રથમ મહાભય કર અને અનુપમ હલાહલ નામનું વિષ ઉત્પન્ન થયું, તેથી સમુદ્રમાં રહેનારા માછલા, મગ્ધર, કાચબા વગેરે જળચરો ગભરાયા અને તિમિ જળહાથીઓ, ગ્રાહ તથા તિમિ ગલો (તિમિ નામના માછલા ઉપર આશ્રયિકા કરનારા જળચરો), વ્યાકુલ થઈ ગયા, તેથી સમુદ્ર ખળભળી ઉઠ્યો. ૧૮ ઉગ્ર વેગવાળું, અનુપમ તથા અસહ્ય ખળવાળું તે ગ્રેર ચારે તરફ ઉપર તથા નીચે ફેલાઈ ઉછળવા લાગ્યું તે જોઈ, ભય પામી લોકપાલ સહિત સર્વ પ્રજા બીજા કોઈ તરફથી શરણ ન મળવાને લીધે સદાશિવને શરણે ગઈ ૧૯ શ કર ત્રણ લોકના કલ્યાણ માટે પાર્વતીની સાથે કૈલાસ પર બેસીને તપસ્વી મુનિઓએ માન્ય કરેલું તપ કરતા હતા મહાદેવને જોઈને સર્વ લોકો પ્રજ્ઞામકરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૨૦

પ્રજાપતિઓ સ્તુતિ કરે છે-હે દેવના દેવ! હે જગતના આત્મા! આ ત્રણ લોકને બાળી નાખનાર હલાહલથી ભય પામીને અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ, માટે અમારું રક્ષણ કરો ૨૧ તમે

એક જ સર્વ જગતના બધ તથા મોક્ષના ઈશ્વર છો, શરણાગતની પીડાને હરણ કરનાર એવા તમને -ગુરુને, કુશળ પુરુષો પૂજે છે ૨૨ હે સ્વયં પ્રકાશ વ્યાપક ભગવન્! તમે પોતાની શુભમયી માયાવડે જ્યારે આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરો છો, ત્યારે તમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર એવા નામ ધારણ કરો છો ૨૩ તમે દેવ, મનુષ્ય તથા પશુ પક્ષી વગેરેને ઉત્પન્ન કરનાર છો, સર્વથી શુદ્ધ પરબ્રહ્મ છો તથા જગતના આત્મરૂપ છો. તમે અનેક પ્રકારની શક્તિઓથી જણાઓ છો, માટે ઈશ્વર છો ૨૪ તમે વેદના કારણરૂપ છો. તમારા શુણ્ણમાંથી પ્રાણ, ઇન્દ્રિય ને શરીર ઉત્પન્ન થાય છે તમે મહત્ત્વ તથા અહંકારરૂપ છો વળી સ્વભાવ, કાળ, સ્કંદ્ય, સત્ય ને ધર્મરૂપ તમેજ છો તમારે વિષે હંકાર રહેલો છે ૨૫ હે લોકને ઉત્પન્ન કરનાર! સર્વ દેવતારૂપ અગ્નિ તમારું મુખ છે, પૃથ્વી તમારા ચરણકમળ છે, કાળ તમારી ગતિ છે, દિશાઓ તમારા કાન છે અને વરુણદેવ તમારી જીભ છે ૨૬ આકાશ તમારી નાભિ, વાયુ તમારો નિઃશ્વાસ, સૂર્ય તમારા નેત્ર, પાણી તમારું સત્ત્વ, ભૂત ભવિષ્યના સર્વ જીવનો જે આશ્રય તે તમારો અહંકાર, ચંદ્રમા તમારું મન અને હે ભગવન્! સ્વર્ગ તમારું મસ્તક છે ૨૭ હે વેદાત્મા! સમુદ્રો તમારું પેટ પર્વતો તમારા શરીરના હાડ, સર્વ પ્રકારની ઔષધિઓ તથા લતાઓ તમારા ફવા, વેદો તમારા શરીરમાંની સાત ધાતુઓ ને સર્વ ધર્મ તમારું હૃદય છે. ૨૮ હે ઈશ્વર! તત્પુરુષ, અઘોર, સઘોભત, વામદેવ અને ઈશાન, તમારા મુખ છે જેઓનો પદ્મછેદ કરતા એકસો ને આડત્રીસ મંત્રો થાય છે તથા તમારા શિવ નામની સ્વયં પ્રકાશ તથા પ્રકાશમાન જે સત્ય વસ્તુ છે, તે તમારી શાંતિથી ભરેલી સ્થિતિ છે ૨૯ અધર્મના તરંગો તમારી છાયા છે, જેમાંથી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય થાય છે એવા સત્ત્વ, રજ અને તમ તમારા ત્રણ નેત્ર છે હે દેવ! વેદ એ તમારી નિરીક્ષા છે, કારણ કે તમે સામ્યરૂપ, વેદના કર્તા, વેદરૂપ અને પુરાણપુરુષ છો. ૩૦ હે શંકર! આપનું સ્વરૂપ પરમપ્રકાશરૂપ અને શ્વેદ

રહિત પરબ્રહ્મ છે, જેમા સત્, રજ તથા તમ એમા-
નો એક પણ ગુણ નથી અને સર્વ લોકપાળો, બ્રહ્મા,
વિષ્ણુ અને ઈશ્વરના પણ બાણવામા આવે નહિ એવું
છે ૩૧ આપ કામદેવ, દક્ષનો યજ્ઞ, ત્રિપુરાસુર,
મૃત્યુ તથા વિષ વગેરે પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરનાર
અનેકનો નાશ કરો છો, અને પલ્લવ કાળમા તમે
તમારા પોતાના નેત્રના અગ્નિના તણખાની શિખાથી
ભસ્મ થઈ ગયેલા પોતે રચેલા જગતને બાણતા
નથી એવા આપ, આ જગતને હું ખદાયી વિષનુ
પાન કરો, એમા આપની પ્રશસા કરવા જેવું કાંઈ
નથી ૩૨ જેઓ આપને પાર્વતીની સાથે કરતા
બેઠને કામી કહે છે, જેઓ રમશાનમા કરતા બેઠને
આપને ઉગ્ર તથા હિંસક કહે છે, તે નિર્લજ લોકો
આપની લીલાને બાણતા નથી કારણ કે આત્મારામ
તથા ઉપદેશ કરનાર લોકો જેમના ચરણારવિ દ્વનું
હૃદયમા ધ્યાન ધરે છે તે તમારે વિષે કામના કેમ
સભવે? જેની તપશ્ચર્યા અત્યંત શાત છે એવા તમારે
વિષે ઉગ્રપણુ કે હિંસકપણુ કેમ સભવે? ૩૩ આપ
સર્વ કાર્ય કારણોથી પર પરમાત્મા તથા વ્યાપક છો
બ્રહ્માદિક દેવતાઓ આપનું સ્વરૂપ બાણવાને સમર્થ
નથી, ત્યારે સ્તુતિ કરવાને ક્યાથી સમર્થ હોય! બ્રહ્માના પુત્ર અને પૌત્રના વશમા ઉત્પન્ન થયેલા
અમે આપની સ્તુતિ કરવા સમર્થ છીએ એ તો
સિદ્ધ જ છે, તથાપિ શક્તિ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીએ
છીએ. ૩૪ હે મહેશ્વર! અમે આપના સ્વરૂપને
બાણીએ છીએ, આપ વિના બીજાને બાણતા નથી.
અસ્ફુટ લીલા કરનાર આપની મૂર્તિ જગતના કંઠ્યાણુ
માટે જ છે. ૩૫

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરતી
પ્રજાઓનું દુઃખ બેઠું દયાથી ગદ્ગદિત થયેલા
અને સર્વ પ્રાણીઓના મિત્ર ભગવાન શ કર હસીને
પોતાના પત્નિ સતીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા
૩૬ હે ભવાનિ! આ બહુ દુઃખકારક વાત છે ક્ષીર
સમુદ્રનું મંથન કરતા તેમાંથી જે કાળકુટ નામે જેર
ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી પ્રજાઓને આ સ કટ આવી
પડ્યું છે. ૩૭ હુમણા પ્રજા પોતાનું રક્ષણ કરવાની
ઈચ્છા કરે છે, માટે મારે તેને નિર્ભય કરવી બેઠુંએ

કારણ કે, હીન પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવું, એટલું જ
સમર્થ પુરુષનું કામ છે ૩૮ પ્રાણીઓ ભગવાનની
માયાવડે મોહિત થઈ પરસ્પર વૈર રાખી, એક
બીજાનો નાશ કરવાની ઈચ્છા કરે, ત્યારે મહાત્મા
પુરુષો ક્ષણભગુર જીવન આપીને પણ પ્રાણીઓની
રક્ષા કરે છે ૩૯ હે કંઠ્યાણુ! જે પુરુષ બીજા
ઉપર દયા કરે છે, તેના ઉપર સર્વના આત્મા ભગ-
વાન પ્રસન્ન થાય છે અને ભગવાન પ્રસન્ન થયા કે
સ્થાવર જ ગમ સહિત હું પણ પ્રસન્ન થાઉં છું.
માટે હું આ વિષ પીઉં છું, મારાથી પ્રજાઓનું
કંઠ્યાણુ થાયો! ૪૦

શુકદેવજી બોલ્યા-આ પ્રમાણે વિષનું કંઠ્યાણુ
કરનાર ભગવાન શ કરે ભવાનીને સમભાવી મહા
વિષ પીવા જણાવ્યું, એટલે તેમનો પ્રભાવ બાણ-
નારા પાર્વતીએ શ કરને અનુભવેલું પણ આપ્યું. ૪૧
પછી પ્રાણીઓનું કંઠ્યાણુ કરનાર મહાદેવ ચારે
તરફ વ્યાપક હવાહલ વિષ હાથેલીમાં લઈ સર્વ
પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરી તે પી ગયા. ૪૨ પ્રાણીના
ઝેર શ કરને પોતાનું પરાક્રમ દર્શાવ્યું, એટલે કે
શ કરના કઠ પ્રદેશમા કાળો કાઘ પડ્યો અને તે
તેમને આલૂપણરૂપ થઈ પડ્યો ૪૩ મહાત્મા પુરુષો
લોકોની પીડા બેઠું, સ તાપ કરે છે અને તેમ કરવું,
એ સત્પુરુષને પરમ શોભા આપનારુ ગણાય છે.
૪૪ દેવના દેવ અને જગતના મનોરથ પૂર્ણ કરનાર
ભગવાન શ કરનું આ ચરિત્ર બેઠુંને પ્રજાઓ,
પાર્વતી, બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ એક સ્વરે તેમની પ્રશસા
કરવા લાગ્યા ૪૫ શ કર ઝેર પોતાના હાથમાં લઈને
પીતા હતા તે સમે તેમના હાથમાથી જે કંઈ
પૃથ્વી ઉપર પડ્યું તેમાથી વીંછી, સર્પ, ઝેરી જોખ-
ધિઓ તથા બીજા ઝેરી પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થયાં. ૪૬

प्रस्कन्नं पिबतः पाणेर्यत्किञ्चिन्नृदुःस्म तत् ।
वृश्चिकादिविवौषणो ददृशूकाम्य ये वरे ४६
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
सप्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮ મો.†

સમુદ્રમાંથી નીકળેલાં રત્નો.

શ્રીશુક ઉવાચ

પીતે ગરે વૃષાંકેણ પ્રીતાસ્નેઽમરદાનવા ।

મમન્યુસ્તરસા સિન્ધું હૃદિધર્માની તતોઽમવત્ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! શકરે ઝેરતું પાન કર્યા પછી દેવો અને દાનવો ફરીને સમુદ્ર મંથન કરવા લાગ્યા, સમુદ્રને મથતા તેમાંથી કામ ધેનુ ઉત્પન્ન થઈ ૧ હે રાજન્! પરલોકમા લઈ જનાર યજ્ઞમા, પવિત્ર ધી વગેરે હવિષ્યને માટે અગ્નિહોત્રમા કામ લાગે એવી તે ગાયને વેદ બાજુનારા ઋષિઓ લઈ ગયા ૨ પછી ચ દ્રુમાના જેવો શ્વેત રંગનો ઉચ્ચ શ્રવા નામે એક ઘોડો નીકળ્યો તેને લેવા માટે બલિગબ્જએ ઇચ્છા બતાવી, પરંતુ ઇન્દ્રે ઇચ્છા બતાવી નહિ, કારણ કે, ભગવાને પ્રથમથી જ તેને શિખામણ આપી હતી કે, તારે ઘોડાની ઇચ્છા કરવી નહિ ૩ પછી ઐરાવત નામે એક મોટો હાથી નીકળ્યો, તે પોતાના શિખરે જેવા ચાર દાંતોથી પૂજ્ય એવા કૈલસ જેવો લાગતો હતો ૪ પછી કૌસ્તુભ નામે રત્ન નીકળ્યું તે રત્નની વક્ષ સ્થળના આભૂષણ માટે ભગવાને ઇચ્છા કરી ૫ પછી દેવલોકના આભૂષણરૂપ પારિભનક નામે એક વૃક્ષ નીકળ્યું ભાગનારાઓને જેમ તમે નિરંતર તૃપ્ત કરો છો તેમ તે સ્વર્ગમા યાચકોના મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે ૬ પછી સુદર વસ્ત્રોવાળી અને કંઠમા આભૂષણવાળી અપ્સરાઓ નીકળી જે અપ્સરાઓ મનોહર ચાલથી, રમતથી તથા ભાવપૂર્વક જેવાથી સ્વર્ગના વાસી દેવતાઓને રમાડે છે ૭ પછી સાક્ષાત્ ભગવાનમા પરાયણ રહેનારા લક્ષ્મી ઉત્પન્ન થયા, તેમણે સુદામા પર્વતની દિશામા ઉત્પન્ન થયેલી વિઞ્ણીની પેઠે કાંતિથી સર્વ દિશાઓને ઝળહળાટ કરી મૂકી ૮ દેવ, દૈત્ય તથા મનુષ્ય વગેરે સર્વ લક્ષ્મીના સૌંદર્ય ઉદરના તથા અવસ્થાને

† આ અધ્યાયમા સમુદ્રમંથનને પ્રસંગે લક્ષ્મી વિષ્ણુને વર્ણી, અસુરોએ ધનવન્તરિની પાસેથી અમૃત હરી લીધું તથા વિષ્ણુએ મોહિનીના અવતાર લીધો એ કથા કહેવાશે

મહિમા બોધને, તેમના ઉપર મોહિત થઈ ગયા; અને તેમની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા ૯ ઇન્દ્રે લક્ષ્મી-જીને મોહું તથા અદ્ભુત આસન લાવી આપું, દેહધારી ઉત્તમ નદીઓએ સુવર્ણના કળશોવડે પવિત્ર જળ લાવી આપ્યું, ૧૦ પૃથ્વીએ અભિષેકના કામમા આવનારી સર્વ ઓષધિઓ આણી આપી, ગાયોએ ૫ યગવ્ય આણી આપ્યું, વસતાદિ ઋતુઓએ પોતપોતાની ઋતુઓના ફલ ફૂલ વગેરે આણી આપ્યા, ૧૧ ઋષિઓએ શાસ્ત્રમા કદ્દા પ્રમાણે લક્ષ્મીજીને અભિષેક કર્યો, ગ ધર્વોએ મધુર તથા મ ગળકારક ગાયન કર્યો અને નટની સ્ત્રીઓ નૃત્ય તથા ગાયન કરવા લાગી ૧૨ મેઘમડળ ગંભીર શબ્દવાળા મૃદ ગો, પશુવો, મુરજો, આનક, શિંગડીઓ, શંખો અને વીણા વગેરે તુમુલ શબ્દોવાળાં વાજિત્રો વગાડવા લાગ્યા ૧૩ દિશાઓના હાથીઓએ તે સમયે હાથમા કમળ ધારણ કરનાર દેવી લક્ષ્મીને જળથી ભરેલા કળશોથી અભિષેક કર્યો, અને બ્રાહ્મણો વેદના મંત્રો ભણવા લાગ્યા ૧૪ સમુદ્રે લક્ષ્મીને પીળા ઉત્તમ રેશમી વસ્ત્રો આપ્યા, વરુણે વૈજ્યંતી નામે માળા, કે જેની સુગંધે ભમરાઓ મત્ત થઈ ગણગણાટ કરતા હતા તે આપી, ૧૫ વિશ્વકર્મા પ્રજાપતિએ વિચિત્ર આભૂષણો આપ્યાં, સરસ્વતીએ હાર આપ્યો, બ્રહ્માએ કમળ આપ્યું, નાગોએ કુડળ આપ્યા, ૧૬ અને બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિવાચન કર્યું પછી લક્ષ્મીજી ભમરાઓના ગુભરવાળી કમળની માળા હાથમા લઈ લક્ષ્મીથી હસતે મુખે ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા આ વેળા કપોલપર ઝુકી રહેલા કુડલોથી તેમનું મુખ બહુજ શોભતું હતું ૧૭ પેટ પાતળું હતું, અને સ્તન ઉપર ચંદન તથા કેસરનો લેપ કર્યો હતો. ઝંઝરના મધુર અણકારા સાથે આમ તેમ ફરતાં તે સુવર્ણની વેલી જેવા શોભતા હતા ૧૮ તે લક્ષ્મી, ગ ધર્વ, યજ્ઞ, અસુર, સિદ્ધ, ચારણ તથા દેવતા વગેરેમા પોતાને રહેવા અવિચળ, દોષ વિનાનું તથા ફેરફાર ન થાય એવા ગુણવાળું સ્થાનક શોધતા હતા, પરંતુ તેવું સ્થાન જડ્યું નહિ ૧૯ લક્ષ્મી સર્વને બોધ પ્રત્યેકને માટે પોતાના મન સાથે

વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, જે કોઈ પુરુષ (દુર્વાસા) તપસી છે તેણે કોષ ભૂત્યો નથી જે કોષ (બૃહ સ્પતિ) જ્ઞાની છે તેણે જગતનો સંગ છોડ્યો નથી, જે કોષ (ધંદ્રાદિક) સમર્થ છે, તો તેને બીજાનો આશ્રય છે. ૨૦ કોષ (પરશુરામાદિ) માં ધર્મ રહેલો છે, તો તેઓ પ્રાણીઓ ઉપર પ્રીતિ રાખતા નથી. કોષ (શિખિ વગેરે) દાન કરે છે, તો તેઓ સુક્રિતને માટે કરતા નથી. કોષ (સહસ્રાર્જુન) માં પરાક્રમ છે, તો તે કાળના વેગથી નાશ ન થયે એવો નથી. કોષ (સનકાદિક) માયાના સંગથી દૂર રહેનાર છે, તો તે સમાધિમાં રહેવાથી મારો પતિ થવાને યોગ્ય નથી. ૨૧ કેઈ (માર્કંડેયાદિ) લાખા અયુષ્યવાળા છે તો તે ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનાર હોવાથી શૃગાર ઉપર પ્રીતિ વિનંતા છે. કોષ (હિરણ્યકશિપુ આદિ) શૃગાર ઉપર પ્રેમ ધરાવનારો છે, તો તેનું આયુષ્ય અધ્રુવ છે. કોષ (શકરાદિક) લાખા આયુષ્યવાળો તથા શૃગાર ઉપર પ્રેમ ધરાવનારો છે, તો તેની રમશાનમાં રહેવા વગેરે ચેટા અમ ગળ છે, અને કોષ (લગવાન) સર્વ પ્રકારે મગ્ન-નિર્દોષ છે, તો તે આત્મારામ હોવાથી મારી ઇચ્છા કરતા નથી. ૨૨

આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી લગવાન પોતાને માટે ઇચ્છા વિનાના હતા, તોપણ લક્ષ્મી તેમને વર્ચ કેમકે લગવાન નિરતર રહેનાર, ધર્મ તથા જ્ઞાનાદિક ગુણોથી અને પોતાના એક આશ્રયપણાથી ઉત્તમ હતા. સર્વ સિદ્ધિઓ તેમને વરેલી હતી તથા પોતે માયાના ગુણથી પર હતા, છતાં પોતાને પ્રિય હતા. ૨૩ તેથી લક્ષ્મીજી, મહમત્ત જમર-ગણોના ગુજારવોથી ગણગણી રહેલી મનોહર નવા કમળની માળાઓ, લગવાનના કંઠપ્રદેશમાં પહેરાવીને લક્ષ્મી સાથે હસવાથી શોભતા નેત્રવડે, સર્વના નિવાસસ્થાનરૂપ લગવાનના ઉરસ્થાને બેતા, તેમના અનુમત્તની ઇચ્છા કરતા પાસે જઈ ઉભા રહ્યા. ૨૪ તે પછી ત્રણ લોકના માતાને લગવાને પોતામાં અવિચલ વાસ આપ્યો. જ્યાં આગળ રહેલા લક્ષ્મીજીએ ઇલાસહિત દષ્ટિ કરીને, પોતાની પ્રજારૂપ ત્રણ લોકનો અને તેઓના અધિપતિઓનો અવ્યુદય

કર્યો. ૨૫ તે સમયે શંખ, તૂરી ને મૃદંગો વગેરે વાદિત્રોના અને સ્ત્રીઓ સાથે નૃત્ય કરતા તથા આન કરતા ગંધર્વોનો મોટો જયઘોષ થઈ રહ્યો. ૨૬ બ્રહ્મા, રૂદ્ર તથા અગિરા પ્રમુખ સર્વ પ્રજાપતિઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા અને લગવાનનું પ્રતિપાદન કરનાર સફલ વેદના મત્રોથી લગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૭ લક્ષ્મીની કૃપાદષ્ટિથી અને શીલ વગેરે ગુણોથી સપત્ત એવા દેવતાઓ અને પ્રજાપતિઓ સાથે પ્રજા પરમ સુખ લોગવવા લગી ૨૮ હે રજન્ ! દૈત્ય તથા દાનવો જ્યારે લક્ષ્મીજી તરફથી અનાદર પામ્યા, ત્યારે તેઓ સર્વ સત્વડીન, ચચળ વૃત્તિવાળા, ઉદ્વેગ વિનાના અને નિર્લજ્જ થઈ ગયા. ૨૯ તે પછી સમુદ્રમાથી કમળના જેવા નેત્રવાળી અને શોભાયમાન મંદિરા નામે કન્યા ઉત્પન્ન થઈ, તેને લગવાનની સમતિથી દૈત્યોએ ગ્રહણ કરી ૩૦ પગી હે મહારાજ ! કશ્યપના પુત્રોએ, અમૃતની ઇચ્છાથી સમુદ્રનું મથન કરતા, તેમાંથી પરમ આશ્ચર્યકારક એક પુરુષ ઉત્પન્ન થયો. ૩૧ તે પુરુષના હાથ લાખા તથા બડા હતા, કંઠ શંખના જેવો હતો, નેત્ર રાતા હતા, શરીરનો વર્ણ શ્યામ હતો, અવસ્થા તરુણ હતી અને શરીર ઉપર માળા તથા આભૂષણો ધારણ કર્યા હતા. ૩૨ વસ્ત્ર પીળા હતા, છાતી વિશાળ હતી, કાનમાં મણિના નિર્મળ કુડળ પહેર્યા હતા, કેશના છેડા કોમળ, શ્યામ રંગના અને વાકા હતા, રૂપ મનોહર અને ગતિ સિદ્ધતા જેવી હતી. ૩૩ હાથમાં અમૃત ભરેલો કળશ હોયો અને લગવાન વિષ્ણુના અશમાંથી તે ઉત્પન્ન થયો હતો. ૩૪ આ જગતમાં ધનવતરિને નામે તે પ્રખ્યાત થયો તથા આયુર્વેદ બાણનાર અને યજ્ઞમાંથી ભાગ લેનાર થયો. સર્વ અસુરો અમૃતથી ભરેલા તે કળશને તથા તે પુરુષને ભેઈ, સર્વ વસ્તુઓને લેવાની ઇચ્છાવાળા દૈત્યો તથા અસુરો અમૃતથી ભરેલા કળશને વેગથી હુરી લઈ જવા લાગ્યા. ૩૫ અસુરો અમૃતના કુભને લઈ જવા લાગ્યા ત્યારે દેવો ખેદ પામીને લગવાનને શરણે ગયા. ૩૬ એટલે પોતાના દાસનું કાર્ય કરનાર લગવાન, દેવોની દીનતા તરફ દૃષ્ટિ કરીને બોલ્યા કે, હું મારી મોહિની

માયાવડે દૈત્યોની વચ્ચે કલહ ઉત્પન્ન કરાવીને તમ્મરુ કાર્ય સાધી આપીશ તમે ખેદ કરો નહિ. ૭૭ હે રાજન્! અમૃત પીવાની ઇચ્છાવાળા અને સમાન બળવાળા દૈત્યોની વચ્ચે, 'હુ પહેલો પીઉં, તુ નહિ.' એવો કલહ થઈ પડ્યો. ૭૮ પછી દુર્બળ દૈત્યો મત્સરમા આવી જઈને, જેઓએ અમૃતનો કળશ લઈ લીધો હતો, એવા પ્રબળ દૈત્યોને વાર-વાર અટકાવતા બોલી ઉઠ્યા કે, દેવતાઓ અમૃત માટે સમાન શ્રમ કરનાર છે, તેઓને પોતાનો ભાગ મળવો જોઈએ સત્રયાગમા જેમ સર્વને સમાન ફળ મળે છે, તેમ આ કામમા પણ સર્વને સરખું ફળ મળવું જોઈએ, એ સનાતન ધર્મ છે. ૪૦

મોહિની સ્વરૂપ.

સર્વ ઉપાયોને બાણનાર ભગવાન વિષ્ણુએ પછી આશ્ચર્યજનક તથા જેનું વર્ણન કરી શકાય નહિ એવું મોહિની રૂપ ધારણ કર્યું. ૪૧ એ સ્ત્રીનો વર્ણ ઉત્પલના જેવો શ્યામ હતો, તેના સર્વ અવયવ સુદર હતા ને કાનમા આભૂષણો હતા સુદર કપોલ ને ઉન્નત નાકવર તેનું મુખ શોભતું હતું. ૪૨ નવીન યૌવનથી ખીલેલું તેનું શરીર કેડની ઉપરના ભાગથી જરા નમેલું હતું પેટ પાતળું હતું, મુખનો મુગધ લેવાને અનુરાગી થયેલા ભમરાઓના શુભરવથી તેના નેત્ર ઉદ્વિગ્ન થયેલા હતા. ૪૩ જેમા મલ્લિકાના ફૂલ ઉઘડી રહ્યા હતા એવી પુષ્પવેણી તેણે અઘોડામા ઘાલી હતી હાથમા બાન્ધુબધ હતા. ૪૪ નિતબ રૂપી ક્ષીપ ગીણા સ્વચ્છ વસ્ત્રથી ઢકાયેલો હતો, તેની ઉપર ધારણ કરેલી ને તેને શોભાવતી કટિમેખલાથી તેનું રૂપ શોભતું હતું તથા ઉત્તમ રીતે ચાલતા ચરણમાના ઝાઝર રૂમઝૂમ થઈ રહ્યા હતા. ૪૫ વળી મોહિનીનું રૂપ લજ્જા અને મદ મદ હસવાથી તથા જમરોના વિલાસયુક્ત ફરકવાથી વારવાર દૈત્યોના મનમા કામ ઉપજતો હતો. ૪૬

સમીક્ષિતવિક્ષિતમૂર્ચિલાસાવલોકનૈ ।

દૈત્યયુથપચેત સુ કામમુદિપયન્મુહુ ॥૪૬॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे

अष्टमोऽध्यायः

અધ્યાય ૯ મો. †

દેવોએ કરેલું અમૃતપાન.

શ્રીકૃષ્ણ કથાચ

તેઽયોન્યતોઽસુરા પાત્રં હરન્મત્યકસૌહવાઃ

શિષ્યન્તાં દસુધર્માળ આચાર્તાં વૃદ્ધાઃ શિષ્યમ્

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! દૈત્યો સ્નેહનો ત્યાગ કરી હુ ટારાઓની પેઠે એક બીજાની પાસેથી અમૃતનું પાત્ર પડાવવા અને વાણીથી એક બીજાનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા, એટલામા તેઓએ એક સ્ત્રીને પોતાની તરફ આવતી દીઠી. ૧ તેને જોઈને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, ઓ હો આનું રૂપ! આની કાન્તિ! અને આનું તારણ કેવું મોહક છે? આ પ્રમાણે બોલતા તથા કામાતુર થયેલા દૈત્યો તેની પાસે જઈને પૂછવા લાગ્યા કે, ૨ હે સ્ત્રી! તું કેણુ છે? ક્યાથી આવે છે? શુ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે? હે વામોરુ! તુ કોની પુત્રી છે તે કહે? તું અમારાં મનને મથી નાખે એવી છે. ૩ દેવ, દૈત્ય, સિદ્ધ, ગધર્વો ને લોકપાળોએ તને પૂર્વે ભોગવેલી નથી, ત્યારે મનુષ્યોએ તો તને ક્યાથીજ ભોગવેલી હોય? ૪ હે સુદર બુકુટીવાળી! દયાળુ ઇન્દ્રે પ્રાણીઓની સર્વ ઇદ્રિયો તથા મનને પ્રસન્ન કરવા તને અહીં મોકલી છે કે તુ તારી મેળે અહીં આવી છે? ૫ હે માનવતી સ્ત્રી! અમે સખધીઓ પરસ્પર વૈર બાધી બેઠા છીએ અને એક વસ્તુને માટે પરસ્પરમા સ્પર્ધા કરીએ છીએ, માટે તુ અમારુ કલ્યાણ કર અને અમારા કલહનો નિવેડો આણુ. ૬ અમે સર્વ કશ્યપના પુત્રો તથા પરસ્પર ભાઈઓ છીએ. અમૃત વહે ચી લેવાને કલહ કરીએ છીએ માટે અમારી વચ્ચે કલહ થાય નહિ તેમ આ અમૃતનો અમને તુ વિભાગ પાડી આપ. ૭ દૈત્યોએ આમ પ્રાર્થના કરી એટલે માયામય સ્ત્રીનું રૂપ ધારણ કરનારા ભગવાન હસીને કટાક્ષથી દૈત્યો પ્રત્યે દષ્ટિ કરતા તેમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૮

† આ અધ્યાયમા મોહિત થયેલા દૈત્યોએ મોહિનીને અમૃતનું પાત્ર આપ્યા પછી મોહિનીએ તેઓને ઇચ્છીને દેવતાઓને અમૃત પાત્ર એ કથા કહેવાયો.

ભગવાન બોલ્યા-તમે કશ્ચપના પુત્રો થઈને મારી પાછળ શા માટે લાગ્યા છો ? બુદ્ધિશાળી પુરુષ સ્ત્રીઓનો કોઈ પણ દિવસ વિશ્વાસ કરતો નથી. ૯ હે દેવો ! કુતરા અને સ્ત્રીઓ જે રાજ નવું નવું શોધ્યા કરે છે તેઓની મિત્રતા ડહાં માણસો અનિશ્ચય ગણે છે ૧૦

શુકદેવજી કહે છે-તેના આવી રીતના ઉપહાસ ભરેલા વચનોથી દૈત્યોના મનમાં વિશ્વાસ આવ્યો, તેથી તેઓએ અભિપ્રાયપૂર્વક ગભીર રીતે હસીને અમૃતનો કળશ તેના હાથમાં આપ્યો ૧૧ પછી શ્રીહરિ તે કળશ હાથમાં લઈ, મદ હસવાથી મોહક લાગતી વાણીથી બોલ્યા કે, હું સારું અથવા નરતુ જે કંઈ કરું, તે જો તમે માન્ય રાખો તો તમને આ અમૃત યથાર્થ વહેતી આપુ અસુરોના વડાઓ તેના પ્રભાવને ભણતા ન હતા, તેથી તેનું કહેવું સાબળીને ‘તેમ કરીશું’ એવું કહી મોહિનીના કંઠે વાને મળતા થયા. ૧૨ પછી તેમણે નાહી, ઉપવાસ કરી, હવિષ્યાત્તનો અગ્નિમાં હોમ કરી, આય, પ્રાણજી તથા બીજા પ્રાણીઓને લોજન આપી, પ્રાણજીની પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવ્યું ૧૪ પછી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે નવા વસ્ત્રો પહેરીને તેઓ શણગારાયા અને ધૂપથી સુગંધમય કરેલી પુષ્પની માળાઓથી તથા દીવાઓથી શણગારેલી શાળામાં દેવોની સાથે સર્વે પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરીને ઈર્લાસનો ઉપર બેઠા. ૧૫-૧૬ હે રાજેન્દ્ર ! પછી મોહિની હાથમાં અમૃતનો કળશ લઈને રેશમી વસ્ત્રથી શોભાયમાન, નિતબના ભારવડે મદ મદ ચાલતી, સભામાં ગઈ. તેની આખો મદથી વિહ્વળ થયેલી હતી, સુવર્ણના ઝાઝરના ઝમકારા તે કરતી હતી, ૧૭ ને લક્ષ્મીના જેવી દેખાતી હતી. કાનમાં સુવર્ણના મનોહર કુડળો તેણે પહેરેલા હતા, કાન, નાસિકા કપોલ તથા મુખ તેના શોભાયમાન હતા, એવી મહા મનોહર મોહિનીને જોઈને તથા તેના મદ મદ હસવા સાથે કટાક્ષપૂર્વક જોવાથી દેવો અને અસુરો મોહિત થઈ ગયા. ૧૮ તે પછી અસુરોને અમૃત પાવું, એ સર્પોને દૂધ પાવાજેવો મહા અન્યાય છે. કારણ કે, તેઓ સ્વભાવથી કૂર હોય છે, તેથી મોહિ-

નીરૂપ ભગવાને દૈત્યોને અમૃત આપ્યું નહિ ૧૯ તેમણે દેવ અને દૈત્યો એ બંનેની ભિન્ન ભિન્ન પદ્ધતિઓ કરીને, તેઓને પોતપોતાની પદ્ધતિઓમાં બેસાડ્યા ૨૦ માત્ર તથા મધુર વાક્યોથી દૈત્યોને છેતરી, હાથમાં અમૃતનો કળશ લઈને દૂર બેઠેલા દેવતાઓને મોહિની, જરાને તથા મરણને હરણ કરનારું અમૃત પાવા લાગ્યા ૨૧ હે રાજન ! દૈત્યોએ મોહિની સાથે પ્રથમ કરેલો પોતાનો ઠરાવ પાળ્યો અને તે સ્ત્રી ઉપર સ્નેહ બાધનાર દૈત્યો સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરવો તેનિન્દિત કર્મ સમજીને છાનામાના બેસી રહ્યા ૨૨ દૈત્યોએ તે સ્ત્રી સાથે સ્નેહ બાધ્યો હતો, તેથી તે સ્નેહનો ભંગ ન થાય તે સાચવતા હતા તેઓ ‘આ તો કુપણ છે માટે ભલે થોડું થોડું પી લે, તમે તો ધીરા છો, માટે ક્ષણવાર ધીરા રહો, તમારું પણું હમણાં થઈ રહેશે.’ એવા ઘણા માનવાચક વચનોને અધીન થઈ ગયા, તેથી માહું લાગે એવું કંઈ પણ મોહિની પ્રત્યે બોલ્યા નહિ ૨૩ એટલામાં રાહુ, દેવતાના રૂપમાં શુભ્ત રહીને દેવસભામાં ચંદ્ર તથા સૂર્યની વચ્ચે પેસી જઈને, અમૃત પીવા લાગ્યો તે વખતે સૂર્ય તથા ચંદ્રે તે ભગવાનને બતાવ્યો ૨૪ રાહુ અમૃત પીતો હતો એટલામાં અત્યંત તીક્ષ્ણ ધારવાળા ચક્રથી ભગવાને તેનું મસ્તક ઉડાવી દીધું અને તેનું ધડ કે જેમાં અમૃત હતું પહોંચ્યું ન હતું તે જમીન ઉપર પડ્યું ૨૫ મસ્તક અમૃતના સ્પર્શથી અમર થઈ ગયું તેને પ્રજ્ઞાએ એક ગ્રહ કર્યો, જે વૈર બુદ્ધિથી પર્વે પર્વે ચંદ્ર તથા સૂર્યને પીડા કરે છે ૨૬ દેવતાઓ ઘણા ખરા અમૃત પી રહ્યા હતા એટલામાં અસુર રાજાઓના દેખતા જ વિચ્છિન્ન કંથ્યાણુ કરનાર ભગવાને પોતાના સ્વરૂપને ખારણુ કર્યું. ૨૭ આ પ્રમાણે અમૃત પ્રાપ્ત કરવામાં દેશ, કાળ, પર્વત, પદાર્થ, પરિશ્રમ અને વિચાર, દેવ દૈત્યોનો સમાન હતો, તોપણ તેઓને કળ મળવામાં ભેદ પડ્યો. તેઓમાં દેવોએ ભગવાનનાં ચરણની રજના આશ્રયથી શ્રમવિના અમૃતરૂપી કળ મેળવ્યું અને દૈત્યોએ મેળવ્યું નહિ. ૨૮ મનુષ્યો પોતાના દેહને માટે તથા પુત્રાદિકને માટે પ્રાણ, મન, કર્મ,

મન તથા વચનથી જે કંઈ કરે, તે સર્વ ભેદબુદ્ધિને લીધે વ્યર્થ બને છે, અર્થાત્ તેનું કૃણ મળતું નથી. મનુષ્યો પ્રાણુ ધનાદિકવડે અભેદ દૃષ્ટિથી જે કંઈ ઈશ્વરાર્પણ કર્મ કરે છે, તે વૃક્ષના મૂલમાં પાણી સિંચવાથી જેમ આખા જાડને પહોંચે તેમ કૃણ હાથી નીવડે છે ૨૯

યજુર્ગ્યતેઽસુવસુકર્મમનોવચોમિ-
ર્દેહાત્નજાદિષુ નૃમિસ્તદસત્ પૃથક્ વાત્ ।
તૈરેવ સન્નિવતિ યત્કિયતેઽપૃથક્ત્વાત્
સર્વસ્ય તદ્ભવતિ મૂળનિચેતનં યત્ ॥ ૨૯ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे
नवमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મો. ‡

દેવાસુર યુદ્ધ.

ધીશુક જવાહર

इतिदानवदैतेया नाविद्वन्मृत नृप ।

युक्ता' कर्मणि यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखाः ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે દૈત્ય અને દાનવો સાથે કામે લાગેલા હતા તે પછી ભગવાનથી પ્રતિકૃણ રહેતા હતા, તેથી તેઓને અમૃત મળ્યું નહિ ૧ હે રાજન્ ! અમૃતને ઉત્પન્ન કરી, પોતાના ભક્ત દેવતાઓને તેનું પૂણ પાન કરાવીને, સર્વ પ્રાણીઓના દેખતા ભગવાન ગરુડ-વાહન પોતાના ધામમાં ગયા ૨ પછી દૈત્યો પોતાના શત્રુઓની આ પરમ સિદ્ધિ સહન કરી શક્યા નહિ તે આયુધ ઉગામી દેવતાઓની સામે ચઢ્યા ૩ અમૃતનું પાન કરીને વૃદ્ધિ પામેલા તથા ભગવાનના ચરણનો આશ્રય કરનાર દેવતાઓ શસ્ત્રોથી દૈત્યોની સામે લડવા લાગ્યા ૪ સમુદ્રના તીર ઉપર બંને વચ્ચે રોમાંચ ઉભા કરે એવું તુમુલ ને દારુણ દેવાસુર નામે યુદ્ધ શરૂ થયું, ૫ રણ ઉપર શત્રુઓ ગુસ્સે થઈ સામા સામા તરવારો ખાણે ને અનેક આયુધોથી એક બીજાને મારવા લાગ્યા ૬ આ વેળા

‡ આ અધ્યાયમાં દૈત્યોએ યુદ્ધ કરતા, તેઓની માયાથી દેવતા ગમરાયા ત્યારે ભગવાન ત્યાં પ્રગટ થયા, એ કથા કહેવાયે

શ ખ, તુરી, મૃદ જ, ભેરી તથા ડમરુનો અને ગર્જના કરતા હાથી, ઘોડા, રથ અને પાળાઓનો મોટો કોલાહલ થઈ રહ્યો ૭ રણભૂમિ ઉપર રથ-વાળા રથવાળાઓની સાથે, પાળાઓ પાળાઓની સાથે, ઘોડેસ્વારો ઘોડેસ્વારોની સાથે અને હાથી-વાળાઓ હાથીવાળાઓની સાથે, લડવા લાગ્યા ૮ હે રાજન્ ! કેટલાએક ઉંટ, હાથી, ગધેડા, ગૌરમૃગ, રીંછ, દીપડા, સિંહ, ગીધ, શકરા, ચાસ, મચ્છર, મચ્છ, શરભ, પાડા, ગેડા, બગદ, રોઝ, શિયાલ, ઉંદર, સસલા, મનુષ્ય, બકરા, કાળામૃગ, હંસ, સુવર, તથા બીજા કેટલાએક જળચર અને કેટલાક બીજા સ્થળચર મહા ભયંકર શરીરવાળા પ્રાણીઓ ઉપર સ્વારી કરીને લડવા આગ્યા ૯-૧૨ હે પાડુપુત્ર ! આ વેળા વિચિત્ર ધ્વજ પતાકાઓથી શ્વેત અને નિર્મળ છત્રોથી ઉંચી કિમતના હીરાના દાડવાળા અને મોરપિચ્છવાળા વિજાઓથી, ચમરોથી, પવનથી ઉડતા ઉત્તરીય વસ્ત્રોથી, પાઘડીઓથી, ચળકતા કવચોથી તથા આભૂષણોથી, સૂર્યના કિરણોથી, અગ્નિહળતા અને સન્ન કરેલા શસ્ત્રોથી તથા વીર પુરુષોની મહાગીઓથી વીર એવા દેવ તથા દાનવોની સેના જળચરોની પક્ષિઓથી જેમ સમુદ્ર શોભે તેમ શોભવા લાગી ૧૩-૧૫ પછી દૈત્યોની સર્વ સેનાનો અધિપતિ વિરોચનનો પુત્ર બલિરાજ, યુદ્ધમાં વૈહાયસ નામે ઉત્તમ વિમાનમાં બેઠો હતો, જે વિમાન મયદાનવે બનાવેલું હતું, ઇચ્છા પ્રમાણે ગતિ કરી શકતું હતું અને યુદ્ધની સર્વ સામગ્રીઓથી ભરેલું હતું * વળી હે રાજન્ ! તેમાં સર્વ પ્રકારના સગવડવાળા વિભાગો હતા, વિચારમાં આવે નહિ અને વર્ણન પણ કરી શકાય નહિ એવું, ક્ષણમાં દેખાતું અને ક્ષણમાં દેખાતું બધ થાય એવું તે વિમાન હતું આવા શ્રેષ્ઠ વિમાનમાં બલિરાજ બેઠો હતો સેનાપતિઓ તેની આસપાસ ઉભા હતા, ઉત્તમ જાતના વાળાના પખાઓથી ભેવકો તેને પવન ઢાળતા હતા અને માથા ઉપર

* દેવાસુર યુદ્ધના વખતમાં લડાઈમાં વિમાનોનો ઉપયોગ થતો હતો અને આર્ય સંસ્કૃતિ એટલી આગમ વધેલી હતી એમ કહેવાય

છત્ર ધરેલું હતું. આ વખતે બલિરાજ ઉદ્યાયળ ઉપર રહેલા ચંદ્રમાના જેવો લાગતો હતો. ૧૧-૧૮ યક્ષોના અધિપતિ અસુરો પોતાપોતાના વાહનો ઉપર બેસીને, બલિ રાજાની આસપાસ ઉભા રહ્યા હતા, જેમા નમુચિ, શબર, બાહુ, વિપ્રચિત્તિ, અયોમુખ, દ્વિમૂર્ધા, કાલનાભ, પ્રહૃતિ, હેતિ, ઇન્દ્રવલ, શકુનિ, ભૂતસ તાપ, વજ્રહૃદ્, વિરોચન, હયગ્રીવ, શકુશિરા, કપિલ, મેઘદુ દુભિ, તારક, ચક્રદંક, શુભ, નિશુભ, જ ભ, ઉત્કલ, અરિષ્ટ, અરિષ્ટનેમિ, મલ, ત્રિપુરાધિપ તથા બીજા પૌલોમ, કાલેય, નિવાતકવચ વગેરે દૈત્યો જેઓને અમૃતમાથી ભાગ મળ્યો ન હતો અને જેઓએ રણુમા ઘણીવાર દેવતાઓને હરાવ્યા હતા, તેઓ સર્વ સિંહના જેવી ગર્જના કરતા મોટા શબ્દવાળા શ પો વગાડતા હતા. આ રીતે શત્રુઓને ગર્વથી મદમત્ત થઈ ગયેલા બેઈ ઇંદ્ર અત્યંત ક્રોધાયમાન થયો ૧૯-૨૪

ઇંદ્ર મદમત્ત થઈ ઐરાવત હાથી ઉપર બેઠો હતો, તેથી તે ઝરણાઓ ઝરતા ઉદ્યાયળ ઉપર બેઠેલા સૂર્યની માફક ચોભતો હતો. ૨૫ નાના પ્રકારના વાહનો, ધ્વજાઓ ને આયુધોવાળા દેવતાઓ તથા પોતાના ગણો સાથે આવેલા વાયુ, અગ્નિ અને વરુણ વગેરે લોકપાળો ઇંદ્રની ચારે તરફ ઉભા રહ્યા હતા. ૨૬ તેઓ એક બીજા સામે ઉભા રહી પરસ્પર કટુ વચનોથી તિરસ્કાર કરતા હતા નામ લઈને સામસામે લડવા બોલાવતા હતા અને અગ્રભાગમા આવી દંદ યુદ્ધ કરતા હતા ૨૭ તેમા ઇન્દ્ર બલિ-રાજા સાથે લડવા લાગ્યો, કાર્તિકસ્વામી તારકાસુર સાથે, વરુણ હેતિની સાથે, મિત્રદેવ પ્રહૃતિની સાથે, ૨૮ ચમ રાજા કાળનાભની સાથે, વિશ્વકર્મા મયદા-નવની સાથે, શબરાસુર ત્વષ્ટાની સાથે, વિરોચન સવિતાની સાથે, ૨૯ નમુચિ અપરાજિતની સાથે, અશ્વિનીકુમારો દ્વપર્વાની સાથે અને સૂર્ય બલિના સો પુત્રો જેમા બાહ્યાસુર વડો હતો તેમની સાથે લડવા લાગ્યા. ૩૦ ચંદ્ર રાહુની સાથે, પવન પુલો-માની સાથે, વેગવાળા દેવી ભદ્રકાળી શુભ તથા નિશુભની સાથે, ૩૧ વૃષાકપિ જ ભની સાથે, વિભા વસુ મહિષાસુરની સાથે અને હે શત્રુદમન રાજા !

વાતાપિ સહિત ઇન્દ્રવલ પ્રદાના પુત્રોની સાથે લડવા લાગ્યા ૩૨ દુર્ભર્ષ કામદેવની સાથે, ઉત્કલ માતૃ-કાઓની સાથે, બૃહસ્પતિ શુક્રાચાર્યની સાથે, શનૈ-શ્ચર નરકાસુરની સાથે, ૩૩ મરુદ્ગણ નિવાતકવ-ચોની સાથે, વસુદેવતાઓ કાલેયોની સાથે, વિશ્વે-દેવતાઓ પૌલોમની સાથે અને રુદ્રદેવતાઓ ક્રોધ-વશ નામના અસુર ગણોની સાથે લડવા લાગ્યા. ૩૪

આ રીતે અસુરોના રાજાઓ તથા દેવતાઓના રાજાઓ સામસામા એકઠા થઈને રણભૂમિ ઉપર દંદ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા વિજયની ઇચ્છાવાળા તેઓ એક બીજાની સામે રહીને તીક્ષ્ણ બાણો, તરવારો તથા તોમરો એક બીજાને મારવા લાગ્યા. ૩૫ ભુશુ ડી, ચક્ર, ગદા, ઋષિ, સાગ, પ્રાસ, ફરશી, ભાલા, ભોગળ, મુદ્ગર અને ભિદિપાલોથી એક બીજાના અંગ પીડવા લાગ્યા. ૩૬ હાથી, ઘોડાઓ, રથ, પાળાઓ અને સ્વાર સહિત વાહનોની અનેક ટુકડીઓ થઈ ગઈ કેટલાએકના હાથ, સાથળ, કાંધ, પગ વગેરે કપાઈ ગયા કેટલાએકની ધ્વજા, ધનુષ, શરીર ઉપરના કવચો તથા આભૂષણોના કકડે કકડા થઈ ગયા ૩૭ યોદ્ધાઓના પગના આધા-તથી અને રથોના પૈડાના પછડાટથી રણભૂમિનો ભાગીને ભુકો થઈ ગયો, ને તેમાથી ઉડેલી ધૂળે દિશા, આકાશ તથા સૂર્યને ઢાકી દીધાં. રણભૂમિ ઉપર લોહીના રેલા વહેવાથી પાછી ઉડતી ધૂળ બધ પડી ગઈ ૩૮ મુગટ તથા કુડોળો વિનાના થઈ ગયેલા, ક્રોધાવિષ્ટ આખોવાળા અને ઝોષને ડસતા માથાઓથી, ધરેણાં તથા આયુધોવાળા મોટા બાહુઓથી અને ગોળાકાર સાથળોથી ઢાકાયેલી રણભૂમિ બહુ શોભવા લાગી ૩૯ તે યુદ્ધમા પોતાના માથામા રહેલી આખોથી પોતાની તરફ ચઢી આવતા વીરોને જોઈને, યોદ્ધાઓના ધડો હાથમા રહેલા શસ્ત્રો ઉગામતા ઉઠવા લાગ્યા. ૪૦ આ પ્રમાણે યુદ્ધમા લડતા વીર પુરુષોમા બલિરાજાએ ઇંદ્રને દથ બાહુ, ઐરાવતને ત્રણ બાહુ, ઇંદ્રના ચાર ઘોડા-ઓને ચાર બાહુ અને ઐરાવતના મહાવતને એક બાહુ માર્યું ૪૧ પોતાના તરફ આવતા બાણો પોતાની પાસે આવી પહોંચે એટલામા તો પરાક્રમ

કરનાર ઇન્દ્રે હસતો હોય તેમ મુખ મલકાવીને સજેલા ભાલોડ તેની સામે મારીને કંકડેકંકડા કરી નાખ્યા ૪૨ ઇન્દ્રની આ કળા જોઈને બલિરાજ તેને સહન કરી શક્યા નહિ, તેથી તેણે બળબળતી મોટા ઉભાડીઆ જેવી શક્તિ હાથમા લઈ તેની પર નાખી પણ ઇન્દ્રે તેને કાપી નાખી ૪૩ ત્યારપછી બલિ રાજાએ શૂલ, પ્રાસ, કટાર તથા ઋષિ વગેરે જે જે શસ્ત્ર હાથમા લીધા તે સર્વ ઇન્દ્રે કાપી નાખ્યા ૪૪ પછી હે રાજન્ ! બલિરાજાએ અદૃશ્ય રહીને આસુરી માયા કરી, જેથી દેવતાઓની સેના ઉપર એક પર્વત આકાશમાથી આવી પડ્યો. શત્રુની સેનાનો ભુકો કરી નાખતા દાવાનળથી બળતા વૃક્ષો પડ્યા હાથા તીક્ષ્ણ અણ્ણીવાળા શિખરો તથા શિલાઓ પડ્યા માડી ૪૫-૪૬ મોટા સર્પો, જેરી પ્રાણીઓ, વિછીઓ, મોટા હાથીઓનું મર્દન કરનાર સિંહ, વાઘ અને સૂરવો ચારે તરફથી ધસી આવ્યા ૪૭ હે રાજન્ ! હાથમા ત્રિશૂળવાળી એક નમ્ર સ્ત્રી 'મારો, કાપો' એવા શબ્દ બોલતી સેકડો રાક્ષસીઓ તથા રાક્ષસોના ગણો વચ્ચે આવી ૪૮ પછી ગભીર તથા તીક્ષ્ણ ગર્જના કરનાર મેઘો આકાશમાથી અગરા વર્ષાવવા હાથા અને તે પવનો સાથે અથડાવાથી ગર્જના કરવા હાથા ૪૯ ત્યાર પછી બલિરાજાએ ઉત્પન્ન કરેલો મહા અગ્નિ, જેને પવનની સહાય મળી હતી, તે પ્રલયકાળના અગ્નિના જેવા અત્યંત ઉચ્ચ સ્વરૂપે દેવતાઓની સેનાને બાળવા હાથો ૫૦ પ્રચંડ પવનથી ઉછળતા મોજાવાળો અને ધૂમરી-ઓથી ભય કર લાગતો સમુદ્ર મર્યાદા મૂકીને ચારે તરફ રેલાતો જણાયો ૫૧

આ પ્રમાણે મોટી માળાવાળા અને જેઓની ગતિ બળવામા આવતી ન હતી, એવા ભય કર દેવોએ ઉપરા ઉપરી માથાઓ કરવા માડી, એટલે દેવતાઓના યોદ્ધાઓ ખેદ પામ્યા. ૫૨ હે રાજન્ ! ઇન્દ્રાદિક દેવોને પણ કંઈજ ઉપાય સૂઝ્યો નહિ, એટલે તેઓએ શ્રીહરિનું ધ્યાન કરતા જગતનું કલ્યાણ કારનાર ભગવાન ત્યા પ્રગટ થયા ૫૩ ભગવાન ગરુડની ઉપર બેઠા હતા, શરીરની ઉપર પીતામ્બર ધારણ કર્યું હતું, નવા કમળના જેવા

નેત્ર હતા, આઠ ભુજઓમાં આઠ આયુધો ધારણ કર્યા હતાં તથા સૌભાગ્યમાન લક્ષ્મીજી, કૌસ્તુભ-મણિ, અમૂલ્ય મુગટ તથા કુંડળો પહેર્યા હતાં, એવા ભગવાને દર્શન આપ્યા ૫૪ જેવા તે આવ્યા કે, તરત જાત્રાત્ર અવસ્થા આવવાથી જેમ સ્વપ્નનો નાશ થાય તેમ ભગવાનના મહિમાથી દૈત્યોના કપટ કર્મવડે ઉત્પન્ન થયેલી માયા નાશ પામી. શ્રીહરિનું સ્મરણ સર્વ આપત્તિઓમાથી છોડાવે છે, ત્યારે તેના પ્રત્યક્ષ દર્શન છોડાવે તેમા શું આશ્ચર્ય ? ૫૫ યુદ્ધવિષે ગરુડ ઉપર બિરાજતા ભગવાનને જોઈને, સિંહ ઉપર બેઠેલા કાલનેમિ દૈત્યે ત્રિશૂળ ફેરવી તેમને માર્યું હે રાજન્ ! ત્રિશૂળ ગરુડના મસ્તક ઉપર પડતું હતું એટલામા ત્રણ લોકના અધિપતિ વિષ્ણુએ તેને ઝીલી લઈ, તેજ ત્રિશૂળથી શત્રુ કાળનેમિને તેના વાહન સાથે મારી નાખ્યો. ૫૬ પછી મહાબળવાળા માલી અને સુમાલીના માથાં પણ ચક્રવડે કાપી નાખ્યા, તેથી બન્ને રણભૂમિ ઉપર ઢળી પડ્યા, એટલે માલ્યવાન દૈત્યે ભગવાનની સામે ચઢી જઈ ગરુડને ગદા મારી એટલામાં ભગવાને ચક્ર મારી ગર્જના કરતા દૈત્યનું માથું કાપી નાખ્યું ૫૭

માલીસુમાલ્યતિબલૌ યુધિ પેતતુર્થ
જ્ઞક્રેળ કૃત્તશિરસાવય માલ્યર્વાંસ્તમ્ ।
આહત્ય તિમ્મગદ્યાડહનવડજૈદ્ર
તાવચ્છિરોઽચ્છિદરેન્વતોઽરિણાદ્ય. ૫૭ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
वंशमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો. ૬

શુકાચાર્યે દૈત્યોને સજીવન કર્યા.

શ્રીશુક ઉવાચ

મયોઽસુરાઃ પ્રત્યુપલબ્ધચેતસઃ

પરસ્ય પુત્રઃ પરયાનુકંપયા ।

જહ્નુર્મૃશ શક્રસમીરનાદ્ય

સ્તાંસ્તાનુરણે યૈરમિસદ્વતાઃ પુરા ॥ ૧ ॥

કે આ અધ્યાયમા દેવતાઓ દૈત્યોને તથા કન્યા હાથા ત્યારે નારદે દેવતાઓને તેમ મરતા અટકાવ્યા અને શુકાચાર્યે મરી થયેલા દૈત્યોને સજીવન કર્યા તે કથા કહેવાશે

શુકદેવજી કહે છે—પછી પરમાત્માની કૃપાથી દેવતાઓને પાછુ ભાન આવ્યું અને ઇંદ્ર, પવન વગેરે દેવતાઓ જેઓએ પોતાને પૂર્વે માર્યા હતા તેમને રણભૂમિ ઉપર સારી પેઠે મારવા માંડ્યા. ૧ ભગવાન ઇંદ્રે ક્રોધાયમાન થઈ બલિરાજાને મારવા વજ્ર ઉગામ્યું ત્યારે સર્વ પ્રજા હાહાકાર કરવા લાગી. ૨ વજ્રધારી ઇંદ્રે પોતાના આગળ ઉભેલા, મનસ્વી, સર્વ રીતે તૈયાર થયેલા અને મહા સ આ-મમા ધૃમતા બલિરાજાનો તિરસ્કાર કરી તેને આ પ્રમાણે કહ્યું. ૩ 'હે મૂઢ! નટ જેમ માયાથી અજ્ઞાની બાળકોને હરાવી તેમનું ધન હરી લે, તેમ તુ, અમે કે જે માયાના અધિપતિ છીએ, તેઓને માયા કરીને જીતવાની ઇચ્છા રાખે છે. ૪ જેઓ કપટથી સ્વર્ગમાં ચઢવાને ઇચ્છે છે અને તેની પણ ઉપર જવાની ઇચ્છા કરે છે, તે અજ્ઞાની ચોરોને હું પહેલા સ્થા-નથી નીચે પાડી નાખું છું. ૫ તે હું, તારું દુષ્ટ માયાવીનું માથું આ સો ધારવાળા વજ્રથી કાપી નાખીશ તારે જે સંબંધીઓને મળવું હોય તેઓની સાથે મળી લે. ૬ બલિરાજા બોલ્યો—કાળ જેઓના કર્મને પ્રેર્યા કરે છે એવા યુદ્ધ કરનાર સર્વ લોકોની અતુક મે કીર્તિ, અપકીર્તિ, જય, પરા-જય તથા મરણ થવા કરે છે. ૭ જગત કાળને અધીન છે એમ વિદ્વાન લોકો કહે છે તેઓ જેમ જયથી પ્રસન્ન થતા નથી તેમ પરાજયથી શોક કરતા નથી, તે વિષયમાં તમે અજાણ છો. ૮ તમે મહા પુરુષોએ શોક કરવા યોગ્ય તથા કીર્તિ આદિ-ક્રમા પોતાને કારણ માનનાર છો, તેથી મર્મમાં પીડા ઉપજાવનારા તમારા વચનોને અમે સ્વીકારતા નથી. ૯

શુકદેવજી કહે છે—વીર લોકોનો નાશ કરનાર સમર્થ બલિરાજાએ એ પ્રમાણે ઇંદ્રનો તિરસ્કાર કરી વચનોથી તુચ્છકારી કાઢેલા તેને પાછા કાન સુધી ખેંચીને બાણો માર્યા. ૧૦ સત્યવાદી શત્રુએ ઇંદ્રનો તિર-સ્કાર કર્યો પણ ઇંદ્રે અકુશવટે મારેલા હાથીની પેઠે, તેના વચનોને સહન કર્યો નહિ. ૧૧ પછી શત્રુનું મર્દન કરનાર ઇંદ્રે બલિરાજાની ઉપર અમેઘ વજ્ર માર્યું, તેને લીધે પાંખો કપાઈ ગયેલા પર્વતની પેઠે વિશાળ સહિત બલિરાજા પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ૧૨ આ વેળા-

એ બલિરાજાનો મિત્ર તથા સંબંધી જંભાસુર પોતાના મિત્રને જમીન ઉપર પડેલો જોઈ, મરણ પામેલા મિત્રની મિત્રતા જાળવવા ખાતર ઇંદ્રની સામે ચઢી ગયો. ૧૩ મહા બળવાન જંભાસુર જે સિંહની ઉપર બેઠો હતો, તેણે ઇંદ્રની સામે વેગથી ગદા ઉગામીને ફેંકી અને હાથીને ધાવલ કર્યો. ૧૪ ગદાના મારની પીડાથી ઔરાવત બહુજ વિહ્વળ થઈ ગયો અને પૃથ્વી ઉપર ધુટણસેર બેસી જઈ અત્યંત દુઃખ ભોગવવા લાગ્યો. ૧૫ પછી સારથિ માતલીએ જેમાં હબાર ઘોડાઓ બેઠ્યા હતા એવો રથ ઇંદ્રની આગળ લાવીને ઉભો રાખ્યો કે, ઇંદ્ર હાથી ઉપરથી ઉતરીને રથમાં બેઠો. ૧૬ ત્યાર પછી દૈત્યશ્રેષ્ઠ જંભાસુરે સારથિના કામના વખાણ કરી, હસીને બળતા ત્રિશૂળનો તેની ઉપર પ્રહાર કર્યો. ૧૭ માતલીએ ધીરજથી તે અસહ્ય વેદનાને સહન કરી, એટલામાં ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા ઇંદ્રે વજ્ર મારીને જંભાસુરનું માથું કાપી નાખ્યું. ૧૮ જંભાસુરના મરણની વાત નારદ ઋષિની પાસેથી સાંભળીને નમુચ્ચિ, બળ તથા પાક નામના ત્રણ દૈત્યો તેની સામે ધસી ગયા. ૧૯ તેમણે કઠોર વચનો કહીને ઇંદ્રને મર્મમાં ખેદ ઉપજાવતા થકા, મેઘ જેમ પર્વતો ઉપર પાણીની વૃષ્ટિ કરે, તેમ ઇંદ્રની ઉપર બાણોની વૃષ્ટિ કરી. ૨૦ બળ દૈત્યે પોતાના હાથથી ઇંદ્રના હબાર ઘોડાઓને રણમાં હબાર બાણો મારીને એક વખતે જ વિધી નાખ્યા. ૨૧ પાક દૈત્યે એક વખતે જ બસો બાણો સાથે માર્યા; તેથી માતલી તથા તેના રથના અંગો છિન્ન બિન્ન થઈ ગયા. તે કાર્ય રણ ઉપર આશ્ચર્યજનક થઈ પડ્યું. ૨૨ નમુચ્ચિ દૈત્યે સોનાના પુંછડવાળા પંદર બાણો મારીને ઇંદ્રને વિધી નાખ્યો અને જળથી ભરેલા મેઘની પેઠે ગર્જના કરવા લાગ્યો. ૨૩ ત્યાર પછી વાદળા જેમ વર્ષાઋતુના સૂર્યને ઢાકી દે છે તેમ દૈત્યોએ ઇંદ્રને, તેના રથ તથા સારથિની સાથે ચારે તરફથી બાણોના સમૂહથી ઢાકી લીધો. ૨૪ આ પ્રમાણે બાણોમાં ઢંકાઈ જવાથી દેવો અને તેમના અનુચરો ન્યારે ઇંદ્રને જોઈ શક્યા નહિ ત્યારે નાયક વિનાના અને શત્રુઓએ જીતી લીધેલા દેવતાઓ સમુ-

દ્રમા વહાણુ ભાગી જવાથી, જેમ વ્યાપારીઓ અત્યત વિહ્વળ થઈ જાય, તેમ અત્યત વિહ્વળ થઈને ચીસો પાડવા લાગ્યા ૨૫ એટલામા ઇંદ્ર પોતાના ઘોડા, રથ, ધ્વજ તથા સારથિની સાથે બાણના પાજરામાથી બહાર નીકળ્યો, અને પોતાના તેજથી દિશાઓ, આકાશ તથા પૃથ્વીને પ્રકાશમાન કરતો સૂર્ય જેમ પ્રભાતમા શોભે તેમ પોતાના તેજથી સઘળી દિશાઓને તેમજ આકાશને તથા પૃથ્વીને પ્રકાશમાન કરતો શોભવા લાગ્યો ૨૬ પછી તેણે બેયું તો પોતાની સેનાને રણભૂમિ ઉપર શત્રુઓએ હુ ખી કરેલી દીડી, એટલે ક્રોધથી તેણે શત્રુનો નાશ કરવા માટે વજ્ર ધારણ કર્યું ૨૭ હે રાજન્ ! જોનારા સર્વ દૈત્યોને ભય ઉત્પન્ન કરતા, આકરી ધારવાળા શત્રોથી ઇંદ્રે બળ તથા પાકનું માથુ કાપી નાખ્યું ૨૮ નમુચિ, બળ તથા પાકનો નાશ થયેલો જોઇને, શોક, અસહનતા તથા ક્રોધમા આવી ગયો, અને હે રાજન્ ! ઇંદ્રનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી તે મોટો ઉદમ કરવા લાગ્યો ૨૯ ઘ ટા લટકાવેલુ તથા સોનાથી શણગારેલુ ત્રિશૂળ લઈ ક્રોધાવેશમા આવી 'હવે તારુ મરણ આવેલુ છે,' એમ કહી ઇંદ્રનો તિરસ્કાર કરી તેણે સિંહની પેઠે ગર્જના કરીને ત્રિશૂળ ફેંક્યું. ૩૦ મહા વેગવાળુ તે આકાશમા ચાલ્યુ આવતુ હતુ એટલામા ઇંદ્રે બાણો મારી તેના હબરો કડકા કરી નાખ્યા પછી રોષમા આવેલા ઇંદ્રે તેનું માથુ કાપી નાખવા તેની કાંધ ઉપર વજ્રનો ઘા કર્યો ૩૧ આ વખતે ઇંદ્રે પોતામા જેટલુ બળ હતુ તેટલુ વાપરીને વજ્ર માર્યું અને તે પોતે બળવાન હતું છતાં નમુચિની કાંધને છેદી શક્યુ નહિ જેણે મહા પરાક્રમી વૃત્રાસુરને કાપી નાખ્યો હતો, તે વજ્ર નમુચિ દૈત્યના કાંધની ચામડી કાપી શક્યુ નહિ, તે વાત મહા આશ્ચર્યજનક થઈ પડી ૩૨ જેનાથી વજ્ર પાછુ પડ્યુ હતુ તે શત્રુથી ઇંદ્ર ડગવા લાગ્યો અને મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, વિશ્વને મોહ ઉપજાવે એવુ વિચિત્ર આ શુ બન્યુ ? ૩૩ જે વજ્ર પૂર્વે પાખોવતી ઉડીને પોતાના ભારેથી પ્રભનો નાશ કરવા માટે પૃથ્વી ઉપર પડતા પર્વતોની પાખો કાપી નાખી હતી ૩૪ તથા વિશ્વ-

કર્માના તપના મારફત વૃત્રાસુરને જેનાથી ફાડી નાખ્યો હતો, તેમ જ સર્વ અત્રોથી કાપી ન શકાય એવા બળવાળા બીજાઓને પણ કાપી નાખ્યા હતા, ૩૫ તે વજ્રને આજે મે એક નાના અસુર ઉપર મૂક્યુ તોપણ તે નિષ્ફળ થઈ પાછુ પડ્યુ, માટે બ્રાહ્મણના તેજસ્વ છતાં નિષ્ફળ થઈ પડેલા લોકડા-જેવા તેને હું હવે ધારણ કરીશ નહિ. ૩૬ આ પ્રમાણે ઇંદ્ર ખેદ કરતા હતા, એટલામાં આકાશ-વાણી થઈ કે, આ દાનવને તમે સૂકાથી, તેમ ભીનાથી મારી શક્યો નહિ ૩૭ કારણ કે ભીનાથી તેમ જ સૂકાથી તેનુ મૃત્યુ નહિ થાય, એવો મે તેને વર આપ્યો છે, માટે હે ઇંદ્ર ! શત્રુનો નાશ કરવા બીજો ઉપાય કરો ૩૮ આ પ્રમાણે દેવી વાણી સાંભળી સ્થિર મન કરી વિચાર કરતા તેને, સમુદ્રનુ ફીણ ભીનુ પણ નહિ તેમ સૂકુ પણ નહિ તેવુ લાગ્યુ, તેથી નમુચિને મારવામા તેને ચોજ્યુ. ૩૯ પછી ન સુકા તેમ ન ભીના તેવા સમુદ્રના ફીણથી, નમુચિના માથાને ઇંદ્રે ભાગી નાખ્યુ તે વખતે મુનિઓ તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને પુણ્યની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા ૪૦ વિધાવસુ તથા પરાવસુ નામે મુખ્ય ગધર્વો તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા દેવતાઓના ડુંડભિ વાગ્યા અને નાચનારીઓ હર્ષથી નાચવા લાગી ૪૧ કેસરી સિંહો જેમ મૃગોને નારી નાખે, તેમ વાયુ, અગ્નિ, વરુણ વગેરે બીજા દેવતાઓ, અત્રોના સમૂહોથી શત્રુઓને મારવા લાગ્યા ૪૨ હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે દાનવોનો નાશ થતો જોઈ બ્રહ્માએ દેવર્ષિ નારદને દેવોની પાસે મોકલ્યા અને તેમણે દેવતાઓને તેમ કરતા અટકાવ્યા. ૪૩

નારદ બ્રહ્મા-તમેએ ભગવાનના બાહુઓનો આશ્રય કરીને અમૃત મેળવ્યું, તેમ જ તમે સ પત્તિથી વૃદ્ધિ પામ્યા માટે હવે તમે કલેશ કરતા બ ધ પડો, એમ કહી દેવોને વાર્યા ૪૪

શુકદેવજી કહે છે-સેવકો જેના યશનું ગાન કરતા હતા એવા દેવતાઓએ મુનિના વચનમાન્ય રાખી, ક્રોધના રોષને રોક્યો ને સર્વે સ્વર્ગમા સિંધાવ્યા ૪૫ પછી રણભૂમિ ઉપર જે દૈત્યો મારતા બચી ગયા હતા તેઓ નારદના વિચાર પ્રમાણે મરી

મથેલા બલિરાબને તથા બીજા દેત્યોને લઈ અસ્તા-
ચ્ચ ઉપર ગયા ૪૧ ત્યાં જેઓના અવયવો કપાઈ
ગયા ન હતા, તેમ જેઓનાં અંગ સાબળ હતા તેઓને
શુક્રાચાર્યે સંજીવિની વિદ્યાથી જીવતા કર્યા ૪૭
શુક્રાચાર્યના સ્પર્શથી બલિરાબની ઇંદ્રિયો પણ
સચેત થઈ, તેમને પાંચુ ભાન આપ્યું અને તે
લોકના સત્ય વ્યવહારને સારી રીતે જાણતા હતા,
તેથી પોતે હાર્યા તોપણ મનમા ખિન્ન થયા નહિ ૪૮

बलिर्द्यौशनसा स्पष्टः प्रत्यापन्नैन्द्रियस्मृतिः ।
पराङ्मितोऽपि नाबिद्यल्लोकनस्वविवक्षणः ॥
इति श्रीमद्भागते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
एकादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૨ મો.†

મોહિની પર શંકરનો મોહ.

બ્રીવાદરાયણિઠવાચ

बृषभञ्जो निशम्येवं योषिद्रूपेण दानवान् ।
मोहयित्वा सुरगणान् हरि सौममपाययत् ॥

બાદરાયણિ કહે છે-શ્રીહરિએ સ્ત્રીના રૂપથી
દેત્યોને મોહિત કરી દેવતાઓને અમૃત પાત્રુ એવી
વાત સામળી જ્યાં ભગવાન બિરાજતા હતા ત્યાં
તેમનું સ્વરૂપ જોવા મહાદેવ પાર્વતી સાથે નદી-
શ્વર ઉપર બેસી પોતાના પાર્ષદો સાથે ગયા ૧-૨
ભગવાને શંકરનો તથા પાર્વતીનો આદરથી સત્કાર
કર્યો શંકરે પણ બેઠા પછી ભગવાનનો સત્કાર
કર્યો અને હસીને નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું ૩

શંકર કહે છે-હે દેવના દેવ ! હે જગદ્વ્યાપક !
તમે સર્વ પદાર્થોના આત્મારૂપ, કારણરૂપ અને
ઈશ્વર છો. ૪ જગતના આદિ, અંત તથા મધ્ય
જેમનાથી ઉત્પન્ન થાય છે તથા અવિનાશી જે ભગ-
વાનના આદિ, અંત અને મધ્ય નથી તથા દૃશ્ય-
દ્રશ્ય અને લોભ્ય-લોકતા જેનાથી ભિન્ન નથી, તે
સત્ય અને ચૈતન્યધન પરબ્રહ્મ આપ છો ૫ મોક્ષની
ઇચ્છાવાળા મુનિઓ નિષ્કામ થઈને આ લોકની

† આ અધ્યાયમાં શંકર મોહિનીના રૂપનો વિલાસ
જોવાને ઉત્કટિત થતા શ્રીહરિએ તેમને મોહિત કરી શાંત
પાડ્યા, એ કથા કહેવાયી.

અને પરલોકની આસક્તિ છોડી તમારાં ચરણાર-
વિદની ઉપાસના કરે છે ૧ તમે પરિપૂર્ણ, સર્વ
સુખરૂપ ને શુભરહિત છો તેથી શોકરહિત અને
વિકારરહિત તથા આનંદ સ્વરૂપ છો, સર્વ સ્વરૂપ
છો અને સર્વથી ભિન્ન એવા પરબ્રહ્મ છો, તથાપિ
આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરનારા
છો, જીવોને કર્મ ફળ આપનાર છો, તમારે કોઈની
અપેક્ષા નથી, પરંતુ જીવોને તમારી અપેક્ષા છે,
માટે તમારું જે ઐશ્વર્ય છે તે ભક્તોના અનુગ્રહને
માટે છે, પણ તમારે પોતાને માટે નથી ૭ વગી
કુડલ, કડાના આકારમાં થયેલું સોનું તથા વિશેષ
આકાર વિનાનું સોનું, એ બંને જેમ એક છે તેમ
કાર્ય-કારણરૂપ દ્વૈત તથા તેનું પરમ કારણ અદ્વૈત
તમે એક જ છો તમારામાં કોઈ પણ ભતનો
વસ્તુભેદ નથી. જો કોઈ ભતનો ભેદ હોય તો તે
મનુષ્યોએ તમારે વિષે અજ્ઞાનથી કદપેલો છે, કારણ
કે ઉપાધિરહિત આપના સ્વરૂપમાં શુભોથી ભેદ
કદપાયલો છે, વસ્તુતાએ કદપાયલો નથી ૮ વેદા-
તીઓ આપને પરબ્રહ્મ ગણે છે, મીમાંસકો આપને
ધર્મરૂપ ગણે છે, સામ્યવાળા આપને કાર્ય-કારણથી
ભિન્ન પુરુષરૂપ માને છે, પચરાત્રને માનનારાઓ
આપને નવ શક્તિવાળા પરમેશ્વર માને છે અને
યોગશાસ્ત્રીઓ આપને સ્વતંત્ર તથા અવિનાશી
મહાપુરુષ માને છે ૯ હું, બ્રહ્મા તથા મરીચિ વગેરે
ઋષિઓ કે જેઓ સત્વગુણની સૃષ્ટિ છીએ, તેઓ તમે
રચેલા આ જગતને યથાર્થ રીતે જાણતા નથી, ત્યારે
આપને તો કયાથી જાણીએ ? હે ઈશ્વર ! જ્યારે
બ્રહ્માદિક તમને જાણતા નથી, ત્યારે તમારી માયાથી
મોહ પામેલા અને નિરંતર રજોગુણ તથા તમોગુ-
ણથી ઉત્પન્ન થયેલા દુરાચારી દેત્યો અને મનુષ્યો
આદિ જગતને જાણે નહિ, તેમાં શું આશ્ચર્ય ? ૧૦
તમે જ્ઞાનસ્વરૂપ હોવાથી સર્વના આત્મારૂપ છો,
તેને લીધે તમે રચેલા આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ
ને પ્રલયને, પ્રાણીઓની ભિન્ન ભિન્ન ચેષ્ટાઓને તથા
જગતના બંધ અને મોક્ષને જાણો છો તથા વાયુ
જેમ સ્થાવર જંગમમાં તથા આકાશમાં વ્યાપ્ત છે
તેમ તમે સ્થાવર જંગમમાં તથા આકાશમાં વ્યાપ્ત

છો, તેથી સર્વને બચાવે છે. ૧૧ ગુણોથી અનેક લીલા કરનારા આપના બીજા અવતારો મેં જોયા છે હવે આપે જે મોહિની સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું તે સ્વરૂપ હું જોવાની ઇચ્છા રાખું છું. ૧૨ તમે જે રૂપવડે દૈત્યોને મોહિત કર્યા અને દેવોને અમૃત પાચુ હતું, તે સ્વરૂપ જોવાની ઇચ્છાથી અમે અત્રે આવ્યા છીએ, કારણ કે અમને તે સ્વરૂપ જોવાની અત્યંત ઉત્કંઠા છે. ૧૩

શુકદેવજી કહે છે-શકરે ભગવાન વિષ્ણુની આમ પ્રાર્થના કરી, એટલે તે ગભીરતાથી હસીને શકરને કહેવા લાગ્યા કે, જ્યારે દૈત્યો અમૃતનો કલશ લઇ ગયા ત્યારે દેવતાઓના કાર્ય કરનારા મેં, દૈત્યોને મોહિત કરવા મોહિનીનું રૂપ ધારણ કર્યું. ૧૪-૧૫ જે સ્વરૂપ સકલપથી ઉત્પન્ન થનારું ને કામીઓને બહુ માન્ય છે, તે મોહિની રૂપ તમે જોવાની ઇચ્છા કરો છો, તો હું તમને દેખાડીશ. ૧૬

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન અદૃશ્ય થઈ ગયા અને શકર ઉમાની સાથે ચારે તરફ દૃષ્ટિ કરતા ત્યાં બેસી રહ્યા. ૧૭ એટલામાં શકરે ત્યાં આગળ વિચિત્ર ભાવના પુષ્પોવાળા તથા નવપલ્લવ રાતા પત્રવાળા વૃક્ષોનું એક ઉપવન દીધું તે ઉપવનમાં દડાની રમત રમતી એક સુદર સ્ત્રીને દીડી તે સ્ત્રીએ વસ્ત્રથી ઢાકાયેલા નિતબ ઉપર સુવર્ણની મેખલા પહેરી હતી. ૧૮ દડાને ઉંચે નીચે ટપ્પા મારતી વેળા શરીરને તે ઉંચું નીચું કરતી હતી, તેથી હાલતા સ્તનના તથા ઉત્તમ હારના ભારથી તેની કમ્મર લચી જતી જણાતી હતી ચારે તરફ તે પોતાના પગને માડતી હતી. ૧૯ દડો જેમ જેમ દિશાઓમાં ભ્રમતો તેમ તેમ તેની ચચળતા પાછળ તેના વિશાળ નેત્ર ચચળતા ધારણ કરતા હતા કાનમાં પહેરેલા ચળકતા કુકળોથી શોભાયમાન કપોલ તથા કાળા કેશ તેના મુખને શોભાવતા હતા. ૨૦ તે શિથિલ પડી જતા નીચેના વસ્ત્રને તથા છૂટી જતા ચોટલાને કેળના ગર્ભ જેવા સુદર ડાબા હાથથી બાંધતી હતી જમણા હાથથી દડાને ટપ્પા મારતી હતી અને પોતાની લીલાથી જગતને મોહિત કરતી હતી. ૨૧

ભગવાન શકર આવી મોહિનીને જોઈ, દડાની રમત કરતા કરતા મેં હિનીએ જરાક લજ્જા સાથે મદમદ હસીને કટાક્ષ મારેલા હતા તેથી છેતરાઈ ગયા. મોહિનીની પોતાના પર અને પોતાની મોહિની ઉપર એમ પરસ્પર દૃષ્ટિ પડવાથી, મનમાં વિહ્વલ થઈ ગયા અને તેમને પોતાના શરીરનું, પાસે બેઠેલા પાર્વતીનું કે પાર્ષદોનું ભાન રહ્યું નહિ. ૨૨ એ સ્ત્રીના હાથમાંથી રમતા રમતા જ્યારે દડો દૂર જતો રહ્યો, ત્યારે તે સ્ત્રી દડો લેવાની ઇચ્છાથી દડા પાછળ દોડી તં વેળા મદમદ વાતા પવનથી ભગવાન શકરના દેખતા તેના નિતબ ઉપરનું વસ્ત્ર કડીમે ખસા સાથે ખસી ગયું. ૨૩ આ પ્રમાણે રૂપાળા, મનને લલચાવનારા, સુદર કટાક્ષોવાળા અને અરધી મીચિલી આખોની અણીઓથી પોતાના સામે જોયા કરતી મોહિનીને જોઈને શકર તેના ઉપર મોહિત થઈ ગયા. ૨૪ તે સ્ત્રીએ શકરના વિવેકનો નાશ કર્યો શકર કામદેવથી વિહ્વળ થઈ ગયા અને પાર્વતીના દેખતા જ લજ્જા મૂકી તેની પાછળ પડ્યા. ૨૫ તે સ્ત્રી નમ્ર હતી તેથી શકરને પાસે આવતા જોઈ શરમાઈ ગઈ અને એક ઠેકાણે ઉભી ન રહેતા હસતી હસતી વૃક્ષમાં સંતાઈ ગઈ. એટલે કામને અધીન થવાથી, ઇન્દ્રિયોના ભાન વિનાના થઈ ગયેલા શકર જેમ હાથિણી પાછળ હાથી દોડે, તેમ મોહિનીની પાછળ દોડ્યા. ૨૬ અને મોટા વેગથી તેની પાછળ દોડી તેની ઇચ્છા ઉપરાંત તે સ્ત્રીને પકડી પાડી તેના ચોટલો પકડી લીધો અને બે હાથથી તેનું આલિંગન કર્યું. ૨૭ હાથીએ આલિંગન કરેલી હાથિણી જેમ તેમાંથી છૂટી જવા મથે, તેમ શકર ભગવાને હાથવતી બાથમાં ઘાલેલા મોહિની તેમાંથી નીકળવા આમતેમ હાલવા લાગ્યા અને પરિશ્રમથી કેશ તેના મુખની આસપાસ વિંટાઈ ગયા. ૨૮ કેટલીએક વાર પછી મોટા નિતબવાળા ઇન્દ્રિય નિર્મિત માયાવી મોહિની, હે રાજન! મહાદેવના હાથમાંથી પોતાના દેહને છોડાવીને ત્યાંથી નાકા. ૨૯

આ પ્રમાણે અદ્ભુત કર્મ કરનારા ભગવાન, સ્ત્રીના રૂપમાં આગળ અને શકર તેમની પાછળ એમ દોડવા લાગ્યા. આ વેળા વૈરી કામદેવે બાણે

શંકરને છતી લીધા હોય તેમ જણાતું હતું. ૩૧ ગાયની પાછળ જેમ મોટો સાઠ દોડે તેમ મોહિનીની પાછળ અમોઘ વીર્યવાળા શંકર દોડતા હતા, એટલામા તો તેમનું વીર્ય સ્ખલિત થઈ ગયું. ૩૨ હે રાજન્! પૃથ્વી ઉપર જ્યાં જ્યાં તે પડ્યું ત્યાં ત્યાં સોનાના ને રૂપાના ક્ષેત્રો થયા. ૩૩ નદીઓ, પર્વતો, વનો, ઉપવનો તથા જે જે સ્થાનમા ઋષિઓ ઝિરાજતા હતા, ત્યાં પણ મહાદેવ એ પ્રમાણે મોહિનીની પાછળ દોડ્યા, ૩૪ હે રાજશ્રેષ્ઠ! વીર્ય છરી ગયા પછી શંકરે પોતાના મનને ભગવાનની માયાએ જડ કરી નાખેલું જાણ્યું, એટલે તે અજ્ઞાનમાથી પાછા નિવૃત્ત થયા. ૩૫ જગતના આત્મારૂપ તથા જેમનું પરાક્રમ જાણવામા આવતું નથી, એવા ભગવાનની માયાથી આ સર્વ થયું છે આ પ્રમાણે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણ્યા પછી શંકરે તે વાતને આશ્ચર્યકરક માની નહિ. ૩૬ શંકરને શાત તથા લજ્જારહિત થયેલા જોઈને ભગવાન પોતાનું પુરુષ સ્વરૂપ ધારણ કરીને અત્યંત પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યા કે, ૩૭ હે દેવશ્રેષ્ઠ! તમે મારી સ્ત્રીરૂપ માયાથી પોતાની મેળે મોહિત થયા હતા, તોપણ પાછા પોતે જ તમારા સ્વરૂપમા આવી ગયા તે ઠીક થયું. ૩૮ અજ્ઞાનીઓથી તરી શકાય નહિ એવી, અને નિત્ય નવનવા ભાવો ઉત્પન્ન કરતી મારી માયાને તમારા વિના બીજે આસક્તિ ધરાવનારો કયો પુરુષ તરી શકે? ૩૯ સૃષ્ટિમા કારણરૂપ, મારી કાળભૂતિની સાથે રહેનારી તથા કાળના પ્રભાવથી વિભાગ પ્રમાણે રજેશુષ્ણ, તમેશુષ્ણ વગેરેના અશવાળી મારી ત્રિશુષ્ણાત્મક માયા તમારો પરાજય કરશે નહિ. ૪૦

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ પ્રમાણે શ્રી વત્સના ચિહ્નવાળા ભગવાને, શંકરનો સત્કાર કર્યા પછી ભગવાન શંકર તેમની આજ્ઞા લઈ, પ્રદક્ષિણ કરીને, પોતાના ગણો સહિત કૈલાસમા ગયા ત્યાં સુખ્ય ઋષિઓ સાભળતા ભગવાન શંકર પ્રેમથી પાર્વતીની આગળ ભગવાનના અશમાથી ઉત્પન્ન થયેલી માયાનો મહિમા કહેવા લાગ્યા. ૪૧-૪૨ હે પાર્વતિ! પરમ પુરુષરૂપ, અજન્મા એવા ભગવાનની માયાનો પ્રભાવ તમે જોયો? ભગવાનની

વિભૂતિઓમા શ્રેષ્ઠ તથા સ્વતંત્ર એવો હું પણ જ્યારે માયાવડે મોહિત થયો હતો ત્યારે બીજા પરતંત્ર લોકો મોહિત થાય એમા શુ આશ્ચર્ય? ૪૩ હું પૂર્વે હજાર વર્ષ સુધી સમાધિ કરીને તેમાથી જ્યારે ઉઠ્યો, ત્યારે તમે મને જેમને વિષે પ્રશ્ન કર્યો હતો, તે જ એ સાક્ષાત્ પુરાણ પુરુષ ભગવાન છે, તેમના સ્વરૂપને કાળબાધ કરી શકતો નથી અને વેદ તેમના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરી શકતા નથી. ૪૪

શુકદેવજી કહે છે-હે તાત! આ પ્રમાણે શાસ્ત્રર્જધન્વા ભગવાનનું પગક્રમ તમને કહી સંભળાવ્યું, જે ભગવાને સમુદ્ર મથન કરતી વેળા પોતાની પીઠ ઉપર મહારાચળ પવતને ધારણ કર્યો હતો. ૪૫ ભગવાનના આ ચરિત્રનું વારંવાર કીર્તન કરનારાઓનો તથા સાભળનારાઓનો ઉદ્ધમ કોઈ દિવસ કોઈ પણ ઠેકાણે નિરર્થક થતો નથી, કારણ કે, ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનના શુભોત્સવનું સંસારના સર્વ પરિશ્રમેને દૂર કરનારું છે. ૪૬ જે ભગવાને કપટથી સ્ત્રીનો વેષ ધારણ કરી, દુષ્ટ દૈત્યોને મોહિત કર્યા હતા, તથા દુષ્ટ પુરુષોને દુર્લભ અને ભક્તિથી પ્રાપ્ત કરી શકાય એવા ભગવાનના ચરણારવિન્દને શરણે રહેલા ઉત્તમ દેવતાઓને સમુદ્રમાથી કાઢેલું અમૃત પાત્ર હતું, તે શરણાગતની કામના પૂરનારને હું પ્રણામ કરું છું. ૪૭

અસદ્વિષયમર્ધિ માવગમ્યં પ્રવચ્ચા-
નમૃતમમરવર્યાનાશવર્તિસુમર્યમ્ ।
કપટયુવાતવશા મોહયન્યઃ સુરારી
સ્તમહમુપસુનાનાં કામપૂર નતોડસ્મિ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे

ब्राह्मणोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૩ મો. *

મન્વન્તરોની કથાઓ.

શ્રીશુક ઉચ્ચાચ

मनुर्धिवस्वतः पुत्रं ब्राह्मदव इति श्रुतः ।
सप्तमो जनमानोयस्तुष्टपत्यानि म शृणु ॥ १ ॥

* આ અધ્યાયમા સાતમા મન્વન્તરની લખેને સર્વે મન્વન્તરો જેઓના પ્રવેશના ૭૭ લોકો છે તે સર્વ અગ્રકંઠે કહેવાયે.

શુકદેવે કહે છે-હે રાજન્! સૂર્યનો પુત્ર અને શ્રાદ્ધદેવના નામે ખ્યાત હાલ જે સાતમે મનુ આવે છે, તેના પુત્રોના નામ સાબળો. ૧ ઇક્ષ્વાકુ, નભગ, ધૃષ્ટ, શર્ચાતિ, નરિષ્યત, નાભાગ અને દ્વિષ્ટ છે. ૨ તે ઉપરાન્ત કરુષ, પૃષ્ઠ તથા દશમે વસુમાન એમ દશ પુત્રો, વૈવસ્વત મનુના છે, અર્થાત્ તેઓ શ્રાદ્ધદેવ મનુના પુત્રો છે. ૩ વળી આદિત્ય, વસુ, રુદ્ર, વિશ્વદેવતાઓ, મરુદ્ગણ, અગ્નિનીકુમારો તથા ઋણ નામે દેવતાઓ છે અને તેઓનો પુરુષ નામે ઇન્દ્ર છે. ૪ કશ્યપ, અત્રિ, વસિષ્ઠ, વિશ્વામિત્ર, ગૌતમ, જમદગ્નિ ને ભરદ્વાજ આ સપ્તર્ષિઓ છે. ૫ આ મન્વંતરમા કશ્યપની સ્ત્રી અદિતિથી ભગવાન વિષ્ણુનો જન્મ થયો હતો જે ભગવાન વામનરૂપ ધારણ કરનારા, અદિતિના પુત્રોમા સઉથી નાના હતા. ૬ મે તમને સાત મન્વંતરો ટુકામા સભળાવ્યા. હવે વિષ્ણુની શક્તિવાળા, ભવિષ્યમા થનાર ખીળ મન્વંતરોની કથા તમને કહીશ. ૭

વિશ્વકર્માની સંજ્ઞા અને છાયા નામની બે પુત્રીઓ સૂર્યની સ્ત્રીઓ હતી હે રાજેન્દ્ર! જે વિષેની કથા મેં તમને આગળ કહી હતી. ૮ કેટલાએક કહે છે કે, સૂર્યને ત્રીણ વડવા નામે સ્ત્રી પછુ હતી, સંજ્ઞાથી યમ, યમુના ને શ્રાદ્ધદેવ મનુ નામના ત્રણ સતાન થયા હતા. હવે છાયાના સતાનો સાબળો. ૯ સાવર્ણિ, તપતી નામે કન્યા કે જે સવરણ રાજની સ્ત્રી હતી તે, અને ત્રીજે શનૈશ્વર એટલા છાયાના સતાન હતા, અને વડવાના પુત્ર આશ્વિનીકુમાર હતા. ૧૦ હે રાજન્! આઠમે મન્વંતર આવશે ત્યારે સાવર્ણિ નામે મનુ થશે અને નિર્મોક, વિરજસ્ક નામે તેના પુત્રો થશે. ૧૧ વળી તે મન્વંતરમા સુતપા, અને વિરજ અને અમૃતપ્રભ નામે દેવતાઓ અને તેઓમા વિરોચનનો પુત્ર બલિરાજ ઇન્દ્ર થશે. ૧૨ જે બલિરાજ પોતાને ત્યા ત્રણ પગલા પૃથ્વી માગવા આવેલા વિષ્ણુને પૃથ્વી આપી દેશે તથા ઇન્દ્રપદને ત્યાગ કરીને સિદ્ધિ પામશે. ૧૩ ભગવાને પ્રથમ તો એને કેદ કર્યો હતો, પરંતુ પાછળથી તેની ઉપર પ્રસન્ન થઈ, સ્વર્ગ કરતા અધિક સુખવાળા સુતલ પાતાળમા રાખ્યો હતો, તે હમણા ત્યા ઇન્દ્રની માફક

સુખમાં રહે છે. ૧૪ ગાલવ, દીપ્તિમાન, પરશુરામ, અશ્વત્થામા, કૃપાચાર્ય, ઋષ્યશૃંગ તથા અમારા પિતા ભગવાન વેદવ્યાસ આ સાત ઋષિઓ તેમાં સપ્તર્ષિઓ થશે. હે રાજન્ તે મુનિઓ હમણાં પોતાના યોગાભ્યાસના પ્રભાવથી પોત પોતાના આશ્રમમા રહે છે. ૧૫-૧૬ ભગવાન દેવગુણની સ્ત્રી સરસ્વતીથી સાર્વભૌમને નામે અવતાર લેશે અને સાતમા મન્વંતરના ઇન્દ્રની પાસેથી રાજ્ય લઈ બલિરાજને આપશે. ૧૭ નવમે મનુ વરુણનો પુત્ર દક્ષ સાવર્ણિ થશે અને ભૂતકેતુ, દીપ્તિકેતુ આદિ તેના પુત્રો થશે. ૧૮ તેમા પાર અને મરીચિ ગર્ભ વગેરે દેવતાઓ થશે અદ્ભુત નામે ઇન્દ્ર અને દ્યુતિમાન વગેરે નામે સ્ત્રીથી ભગવાનના અંશરૂપ ઋષભ તેમા અવતાર લેશે તે ભગવાને અપાવેલા ત્રણ લોકને અદ્ભુત નામે ઇન્દ્ર ભોગવશે. ૧૯ દશમે ઉપરલોકને ઉત્તમ પુત્ર પ્રજ્ઞ સાવર્ણિ નામે પુત્ર થશે ભૂરિષેણ આદિ તેના પુત્રો થશે, હવિષ્માન, સુકૃતિ, સત્ય, જય અને મૂર્તિ પ્રમુખ પ્રાણીઓ સપ્તર્ષિઓ થશે સુવાસન વિરુદ્ધ આદિ દેવતાઓ અને શંભુ નામે ઇન્દ્ર થશે. ૨૧-૨૨ સર્વત્ર વ્યાપક પ્રજાપતિને ઘેર વિસૂચિ નામે સ્ત્રીને વિષે ભગવાન વિશ્વકૃસેન નામે અશાવતાર ધારણ કરશે અને શુંભ નામે ઇન્દ્રની સાથે મિત્રતા કરશે. ૨૩ આત્મજ્ઞાની ધર્મસાવર્ણિ નામે અગિયારમે મનુ થશે તેના સત્ય, ધર્મ આદિ દશ પુત્રો થશે. ૨૪ વિહગમ, કામગમ, નિર્વાણરુચિ નામે દેવતાઓ થશે અને વૈધૃતિ નામે ઇન્દ્ર તથા અરુણાદિક સપ્તર્ષિઓ થશે. ૨૫ વળી એ મન્વંતરમાં આર્યકની સ્ત્રી વૈધનાથી ભગવાનનો ધર્મસેતુ નામે અશાવતાર થશે, તે ત્રણે લોકની રક્ષા કરશે. ૨૬ હે રાજન્! બારમે રુદ્ર સાવર્ણિ નામે મનુ થશે અને દેવવાન, ઉપદેવ, દેવશ્રેષ્ઠ આદિ તેના પુત્રો થશે. ૨૭ તે મન્વંતરમા ઋતધામા નામે ઇન્દ્ર હરિત દેવતાઓ થશે તપોમૂર્તિ, તપસ્વી, અગ્નિધૃક આદિ સપ્તર્ષિઓ થશે. ૨૮ અને ભગવાન સત્યસહાની સ્ત્રી સુનૃતાને પેટ સ્વધામા નામે શ્રી હરિને અશાવતાર થશે, તે એ મન્વંતરનું રક્ષણ કરશે. ૨૯ તેરમે દેવસાવર્ણિ નામે જ્ઞાની મનુ,

ચિત્રસેન, વિચિત્ર આદિ પુત્રો, સુકર્મ, સુત્રામ નામે દેવતાઓ, દિવસ્પતિ નામે ઈન્દ્ર અને નિર્મોક તત્ત્વદર્શી આદિ સપ્તર્ષિઓ થશે. ૩૦-૩૧ દેવહોત્રની સ્ત્રી બૃહતિથી યોગેશ્વર નામે ભગવાનનો અશ્વાતાર થશે, ને તે દિવસ્પતિને સહાય કરશે ૩૨ ચૌદમો મનુ ઈન્દ્રસાવર્ણિ તેના ઉરુ, ગભીરબુદ્ધિ આદિ પુત્રો, ૩૩ પવિત્ર આક્ષુષ આદિ દેવતાઓ, શુચિ નામે ઈન્દ્ર, અમિઆહુ, શુચિ, શુદ્ધ તથા માગધ સપ્તર્ષિઓ થશે. ૩૪ હે મહારાજ ! તે સમે સત્રાયણની વિતાના નામે સ્ત્રીથી બૃહદ્ભાનુ નામે ભગવાનનો અશ્વાતાર થશે તે કર્મકાંડના સમુદાયનો વિસ્તાર કરશે ૩૫ હે રાજન્ ! ત્રણ કાળમાં થનારા આ ચૌદ મન્વ તરો તમારી આગળ કદ્દા આ સર્વે મનુષ્યો એક હજાર યુગમાં થાય છે અને ચૌદને થતાં જેટલો સમય થશે તેટલાને એક કલ્પ કહેવાશે

રાજંઽનુર્વંશીતાનિ ત્રિકાલાનુગતાનિ તે ।

પ્રોક્તાન્યેમિત કલ્પો યુગસાહસ્રર્વય ૩૬

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे

त्रयोदशोऽध्याय

અધ્યાય ૧૪ મો. †

મનુષ્યોનાં કર્મ.

રાજોવાચ.

मन्वन्तरेषु मगवान् यथा मन्वाद्यरित्वमे ।

यस्मिन् कर्मणि वे येन नियुक्तास्तद्वत्स्व मे १

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું—હે મહારાજ ! મન્વ-તરોમાં ઈન્દ્ર આદિને કેાણુ કર્મમાં યોજે છે, તથા કયા કયા કર્મમાં તેમને જોડે છે અને તેઓ કેવી રીતે વર્તે છે ? તે કયા મને કહો ૧

શુકદેવણ કહે છે—હે રાજન્ ! મનુ, મનુના પુત્રો, સપ્તર્ષિઓ, ઈન્દ્ર અને દેવતાઓ સર્વે યજ્ઞાદિક અવતાર ધારણ કરનારા ભગવાનની આજ્ઞામાં રહે છે. ૨ યજ્ઞાદિક અવતારો કદ્દા તે સર્વ ભગવાનના અશ્વાતાર બાણવા મનુ આદિ ભગવાનના અશ્-

વતારોની આજ્ઞા પ્રમાણે જગતનો વ્યવહાર કરે છે. ૩ સપ્તર્ષિઓ આર યુગને અંતે નાશ પામેલા વેદ-સમૂહને તપવડે શોધી કાઢે છે, જે વેદોથી સના-તન ધર્મ પ્રવર્તે છે. ૪ ત્યાર પછી મનુઓ શ્રીહરિની પ્રેરણાથી સાવધાન થઈને પોતપોતાના સમયમાં જગતમાં પ્રત્યક્ષ રીતે ધર્મ પ્રવર્તાવે છે ૫ પ્રજાનું પાલન કરનાર મનુઓ અને તેમના પુત્રો, પૌત્રો વગેરે પોતાનો મન્વ તર પૂરો થતા સુધી પૃથ્વીનું પાલન કરે છે ૬ દેવતાઓ અને તેમની સાથે બ્રહ્મ-યલા બીજા યજ્ઞના ભાગને ગ્રહણ કરે છે. ઈન્દ્ર ભગ-વાને આપેલી, ત્રણ લોકના પ્રભાવવાળી લક્ષ્મીનો ઉપલોગ કરતો ત્રણ લોકનું પાલન કરવા ઇચ્છાનુ-સાર જગતમાં જળ વરસાવે છે ૭ ભગવાન સન-કાદિક સિદ્ધ લોકનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને યુગ યુગ પ્રત્યે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે, અને દત્તાત્રેય આદિક યોગેશ્વરનું રૂપ ધારણ કરીને કર્મ યોગનો ઉપદેશ કરે છે ૮ પ્રજાપતિના સ્વરૂપથી સૃષ્ટિ કરે છે, રાજા-ઓના સ્વરૂપથી ચોરોનો નાશ કરે છે તથા ટાઢ, તડકો વગેરે ગુણવાળા ભગવાન કાળ સ્વરૂપથી સર્વનો નાશ કરે છે ૯ મનુષ્યો નામ રૂપાત્મક માયાથી મોહિત થઈ અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોથી ભગ-વાનનું નિરૂપણ કરે છે, તોપણ ભગવાન બાણવામાં આવતા નથી ૧૦ આ નવા કલ્પના અવાતર કલ્પનું પ્રમાણ મેં તમને સંભળાવ્યું કે જે અવાંતર કલ્પમાં ચૌદ મન્વ તરો થાય છે ૧૧

एवत्कल्पविकल्पस्य प्रमाणं परिकीर्तितम् ।

यत्र मन्वंतराण्याहुधतुर्वंश पुराविद् ११

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
चतुर्दशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૫ મો. ‡

બલિએ સ્વર્ગ મેળવ્યું.

રાજોવાચ

बले. पश्यय भूमे: कस्माद्भूरिरवाचत ।

भूस्वेत्रश्चर कृपणस्तद्व्याधौऽपि बन्ध तम् १२॥

† આ અધ્યાયમાં ભગવાનને અધીન રહેનારા મનુ-ઓના વિવિધ પ્રયો વર્ણવવામાં આવશે

‡ આ અધ્યાયમાં બલિનો વેશવ અને તેણે કરેલા વિશિષ્ટ યજ્ઞની કથા કહેવામાં આવશે

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે મહારાજ ! શ્રીહરિએ પોતે ઈશ્વર છતાં કૃપણની માફક બલિરાજની પાસે ત્રણ પગલા પૃથ્વી શા માટે માગી ? અને પૃથ્વી મળ્યા છતાં બલિરાજને તેમણે શા માટે બાંધ્યો ? ૧ યજ્ઞ-પતિ ભગવાન પરિપૂર્ણ છતાં માગવા ગયા, અને નિરપરાધી બલિરાજને બાંધ્યો, એ સર્વ આશ્ચર્ય જેવું હોઈ અમે બલુવાની ઈચ્છા રાખીએ છીએ ૨

શુકદેવે કહે છે-હે રાજન્ ! ઇન્દ્રે બલિરાજનો પરાજય કરીને તેનો નાશ કર્યો હતો, તેને ભૃગુવંશના બ્રાહ્મણોએ પાછે સંભવિની વિધાના બળથી જીવતો કર્યો હતો, તેથી મહાત્મા બલિ શિષ્ય થયો અને ભૃગુવંશના બ્રાહ્મણોને સર્વ અર્થ અર્પણ કરીને સર્વ પ્રકારે તેઓની સેવા કરવા લાગ્યો ૩ સ્વર્ગની ઈચ્છાવાળા બલિરાજને, મહા પ્રભાવવાળા ભૃગુવંશના બ્રાહ્મણોએ પ્રસન્ન થઈને શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે મહાભિષેક કરી, વિશ્વજીત નામે યજ્ઞ કરાવ્યો ૪ તેમા હવિષ્યોવડે અગ્નિનું પૂજન કર્યા પછી સમર્થ એવા અગ્નિમાથી સુવર્ણના પાટાઓથી જડેલા રથ, ઇન્દ્રના ઘોડાના જેવા લીલા રંગના ઘોડાઓ, સિંહના ચિહ્નથી શોભતી ધ્વજા, સુવર્ણથી જડેલું દિવ્ય ધનુષ, અખૂટ બાણોથી ભરેલા બે ભાથાઓ તથા દિવ્ય કવચ પ્રાપ્ત થયા. તે ઉપરાંત પહ્લવાદે કરમાય નહિ એવા કૂલવાળી માળા અને શુક્રાચાર્યે શખ આપ્યો ૫-૬ આ રીતે બ્રાહ્મણોએ બલિરાજને યુદ્ધની સર્વ સામગ્રી મેળવી આપી અને તેને સ્વસ્તિવાચનથી આશીર્વાદ આપ્યો. પછી બલિરાજએ બ્રાહ્મણોને પ્રદક્ષિણા કરી પ્રણામ કર્યા અને પ્રહ્લાદની આજ્ઞા માગી ૭ મહારથિ બલિરાજ પુખ્તની સુદર માળા ધારણ કરી, ધનુષ, તરવાર તથા ભાથા બાધી ભૃગુઓએ આપેલા દિવ્ય રથમા બેઠો ૮ આ વેળા તેના બાહુઓ સુવર્ણના બાબુળધથી શોભતા હતા, કાનમા ચક્રાકાર કુડળો ચળકતા હતા અને રથમા બેઠેલો તે વેદીમા રહેલો આહવનીય અગ્નિ જેવો લાગતો હતો ૯ પોતાના સરખા ઐશ્વર્ય, બળ તથા લક્ષ્મીવાળા, બાણે દૃષ્ટિથી આકાશનું પાન કરી જતા હોય તથા દિશાઓને બાળી દેતા હોય, તેમ ચારે તરફ રાતિયોળ દૃષ્ટિ કરતા

મડળોથી તથા મોટા મોટા દૈત્યસેનાના નાયકોથી પરિવૃત્ત મહા સમર્થ બલિરાજ અસુરની સેનાને લઈને આકાશ અને પૃથ્વી કે પાવતો ઇન્દ્રની સંપત્તિવાળી નગરી તરફ ચાલ્યો ૧૦

ઇન્દ્રની નગરી સમૃદ્ધિવાળા નદાદિક ઉપવનોથી અને ઉદાનોથી રમણીય લાગતી હતી તે ઉપવનો અને ઉદાનોમા પક્ષીઓના બેડાં કલ્લોલ કરતા હતા મહમત્ત ભમરાઓ ગુંબરવ કરતા હતા ૧૨ દેવતાઈ વૃક્ષોની શાખાઓ, નવા પાકડા, ફળ અને ફૂલના ભારથી લચી ગઈ હતી જે વનોમા હસ, સારસ, ચક્રવાક અને કારડવોથી ભરપુર એવી સરસીઓમા દેવનારીઓ દેવતાઓની સાથે જળકીડા કરતી હતી. ૧૩ પરિખા જેવી આકાશ ગગથી તે નગરી પરિવૃત્ત હતી તેની આસપાસ સોનાનો કિલ્લો હતો અને તે કિલ્લા ઉપર યુદ્ધ કરવાના મોરચાઓ તથા લડવાના સ્થાનકો હતા ૧૪ નગરીમા સર્વના ઘરના બારણા સુવર્ણના પતરાથી જડેલા હતા અને દરવાજા સ્ફટિકમણિના હતા તેમા મોટા રાજમાર્ગો હતા, સભા, ચૌટા ને શેરીઓ અસંખ્ય વિમાનોથી ભરપુર હતી વળી મણિના ચોક તથા હીરા અને પરવાળાની વેદીઓ હતી આ રીતે એ સુદર નગરી વિશ્વકર્માએ રચેલી હતી. ૧૫-૧૬ બ્યા આગળ જેઓની તરુણાવસ્થા તથા સૌદર્ય નિરંતર એક સરખા રહેતા હતા, એવી નિર્મળ વસ્ત્રો ધારણ કરનારી તરુણ સ્ત્રીઓ, અગ્નિઓ જેમ પોતાની જ્વાળાઓથી શોભે તેમ કાંતિથી શોભતી હતી ૧૭ વળી બ્યા સ્ત્રીઓના કેશપાશ-માથી નીચે પડેલા નવીન કમળોની વેણીઓની સુગંધથી વાસિત પવન માર્ગમા વાતો હતો ૧૮ સોનાના બળીઆમાથી નીકળતા અગરના ચેત અને સુગંધી ધૂમાડાથી ઠંકાઈ ગયેલા માર્ગો ઉપર, દેવતાઓની પ્રમદાઓ આવબાવ કરતી હતી. ૧૯ વળી તે નગરી મોતીનાં તોરણો, મણિજડિત સોનાની ધ્વજાઓ તથા અનેક ભતની પતાકાઓ અને છબાઓથી શોભતી હતી મોર, પારાવત તથા ભમરાઓના ગુંબરવોથી તે ગાજી રહેલી હતી. વિમાનમા બેસનારા દેવોની સ્ત્રીઓના માગલિક ગીતોથી તે

મંજલમય થઈ રહી હતી ૨૦ વળી જ્યાં મૃદંગ, શંખ, નગારા, ડુંદુભિ, તાલ, વીણા, મુરજ, ઋષ્ટિ તથા વેણુ વગેરે વાજિત્રો વાગી રહ્યા હતા વાણ-ત્રોની સાથે નર્તકીઓના નાચો તથા ગદ્યવોના ગાયનો થઈ રહ્યા હતા. તેઓના શબ્દોથી તે નગરી મનોહર લાગતી હતી અને પોતાની કાતિથી કાતિના અધિષ્ઠાતા દેવ જેવી લાગતી હતી અધર્મિષ્ઠ, ખળ, પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરનાર, શઠ, માની, કામી અને લોભીઆ પુરુષો તે નગરીમા જતા નથી, કારણ કે, એકલા સતપુરુષો ત્યાં જઈ શકે છે ૨૧-૨૨

આવી દેવતાઓની રાજધાની સ્વર્ગપુરીને દૈત્યની સેનાના પતિ બલિરાજાએ સેના સહિત ચારે તરફથી ઘેરી લીધી અને મહા શબ્દ કરનારો અને આચાર્યે આપેલો શંખ વગાડીને ઇન્દ્રની સ્ત્રીઓના મનમા ભય ઉત્પન્ન કર્યો ૨૩ બલિરાજાનો પ્રયત્ન જોઈ, ઇન્દ્ર દેવોની સાથે બૃહસ્પતિની પાસે ગયો અને આમ બોલ્યો ૨૪ હે મહારાજ ! અમારા પ્રથમના વૈરી બલિનો ઘણો મોટો ઉદ્યમ છે હું તેને કોઈથી પણ જાણ્યો ભય એવો માનતો નથી તે મહા તેજ સ્વી કેવી રીતે થયો તે કહો ૨૫ કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ રીતે તેને અટકાવવા સમર્થ નથી મુખથી તે બહુ જગતને ખી જતો હોય અને દિશાઓને ચાટી જતો હોય તથા દૃષ્ટિઓથી દિશાઓને ખાળી દેતો હોય એવો જણાય છે. તે બલિરાજા પ્રલયના અગ્નિની પેઠે આપણી પુરી ઉપર ચડી આવ્યો છે ૨૬ આ મારો શત્રુ આવો દુરાધર્ષ થઈ પડ્યો તેનું કારણ મને કહો જેથી જેનું શરીરખળ, મનોખળ તથા ઇન્દ્રિયખળ વધ્યું અને જેને લીધે આપણને આવો મોટો ઉદ્યમ આરભવો પડ્યો તે કથા કહો ૨૭

બૃહસ્પતિ બોલ્યા-હે ઇન્દ્ર ! શત્રુની ઉત્પત્તિ થવાનું કારણ હું જાણુ છું વેદવેત્તા ભૃગુઓએ તેના તેજમા વધારો કર્યો છે ૨૮ શ્રીકૃષ્ણ વિના તમારા જેવા અથવા તો તમે પોતે, મનુષ્યો જેમ કાળની સામે ટકી શકતા નથી તેમ તેની સામે ટકી રહેવાને સમર્થ નથી, ૨૯ માટે હમણાં તો તમે સર્વે સ્વર્ગને છોડી દઇને અહીંથી જતા રહો અને શત્રુનો સમય ફરી ભય ત્યાં સુધી કાળની પ્રતિક્ષા કરો. ૩૦ હમણાં

બલિરાજા બ્રાહ્મણના બળથી અભ્યુદય પામ્યો છે અને તેનું પરાક્રમ પ્રકાશી નીકળ્યું છે, માટે બ્રાહ્મણોનું અપમાન કરવાથી જ તે પરિવાર સાથે વિનાશ પામશે ૩૧ આ પ્રમાણે કાર્યનો વિચાર કરી બલિનાર ગુરુની સાથે દેવતાઓએ પોતાના કાર્યનો વિચાર કર્યો ત્યાર પછી ઇચ્છાનુસારી રૂપ ધારણ કરનાર દેવતાઓ સ્વર્ગનો ત્યાગ કરી નાસી ગયા ૩૨ આ રીતે દેવતાઓ નાસી ગયા પછી વિરોચનના પુત્ર બલિરાજાએ દેવતાઓની રાજધાનીમા રહી ત્રણે લોકો પોતાને વશ કર્યા ૩૩ અને શિષ્ય ઉપર વહાલ ધરાવનાર ભૃગુઓએ વિશ્વનો વિજય કરનાર અને પોતાને અનુકૂળ રહેનાર પોતાના શિષ્ય બલિરાજાને સો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવ્યા ૩૪ પછી તે યજ્ઞના પ્રભાવથી બલિરાજા ત્રણે લોકમા પ્રખ્યાત એવી પોતાની કીર્તિને દિશાઓમા વિસ્તારતો ચ દ્રમાની પેઠે શોભવા લાગ્યો. ૩૫ બ્રાહ્મણોએ અપાવેલી મોટી સમૃદ્ધિવાળી રાજ્યલક્ષ્મીનો ઉપલોગ કરવા લાગ્યો અને ઉદાર મનનો તે રાજા પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો ૩૬

बुभुजे च भिय स्तृद्धां द्विजदेवोपलंभिताम् ।
कृतकृत्यमिवात्मान मन्यमानो महामना ॥३६॥

इति भीमद्वागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे
पंचदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો. ૩

અદિતિનું પુત્રાર્થે પયોત્રત કરવું.

શ્રીગુક હવાચ

एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमाताऽदितिस्तदा ।

इत्वे त्रिविष्टपेदैत्यैः पर्यतप्यदनाद्यवत् ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે પોતાના પુત્રો નાસી ગયા પછી અને દૈત્યોએ સ્વર્ગ લાઈ લીધા પછી, દેવતાઓના માતા અદિતિ અનાથની પેઠે સંતાપ કરવા લાગ્યા ૧ એક વાર ભગવાન કશ્યપ

૩ આ અધ્યાયમા પુત્રોના નાસી જવાથી અદિતિએ શોક કરીને પોતાના પતિ કશ્યપની પાસે પ્રાર્થના કરી, તે ઉપરથી કશ્યપે તેને પ્રયોત્રતનો ઉપદેશ કર્યો, એ કથા કહેવામા આવશે.

ઘણા દિવસે સમાધિમાથી ઉઠી આશ્રમમા ગયા તો આશ્રમ ઉત્સવરહિત જણાયો. ૨ આશ્રમમા સ્ત્રીએ મુનિનો આસન આપીને સત્કાર કર્યો આસન સ્વીકારી પોતાની ઉતરી ગયેલા મુખવાળી સ્ત્રીને તે પૂછવા લાગ્યા કે, ૩ હે કલ્યાણિ ! હમણા જગતમા બ્રહ્મણોનું, ધર્મનું અથવા મૃત્યુની આજ્ઞાને અનુસરનારા લોકોનું કઈ અકલ્યાણુ તો થયું નથી ? ૪ અથવા તો હે ગૃહિણિ ! લોકો ઘરમા યોગ વિના પણ યોગાભ્યાસનું ફલ મેલવે એવા ઘરમા ધર્મ, અર્થ અથવા કામનો નાશ તો થયો નથી ને ? ૫ અથવા તો તમે કુટુંબમા આસક્ત રહેવાથી ઘેર આવેલા અતિથિઓનો સામે જવા અને ઉભા થવા વગેરે સત્કારો કે માન ન આપવાથી તેઓ અપૂજ્ય તો પાછા ગયા નથી ? ૬ અતિથિઓ જેમના ઘર માથી પાછીનો પણ સત્કાર પામ્યા વિના પાછા ફરે છે તેઓના ઘરને ખરેખર શિયાળની બોડ જેવા બાણુવા ૭ અથવા તો હે સતિ ! હું પરદેશ જવાથી તે ઉદ્વિગ્ન મનને લીધે કોઈ દિવસ સમય પ્રમાણે અગ્નિમા ધીનો હોમ કર્યો ન હતો ? ૮ બ્રાહ્મણ ને અગ્નિ સર્વ દેવના આત્મા ભગવાનના મુખરૂપ છે, કારણ કે, જેઓનું પૂજન કરવાથી ગૃહસ્થો કામના પુરનાર લોકોમા બળ છે ૯ તારા સર્વ પુત્રો કુશળ છે ને ? તારા શારીરિક લક્ષણો ઉપરથી તું બિન્ન હોય એવું મને જણાય છે ૧૦

અદિતિ બોલ્યા-હે મહારાજ ! બ્રાહ્મણોનું, ગાયોનું, ધર્મનું તથા લોકનું કુશળ છે આ ઘર, ધર્મ, અર્થ તથા કામને ઉત્પન્ન કરનારુ એક ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે, તેમા ધર્માદિક ત્રિવર્ગ યથોચિત રીતે થયા કરે છે ૧૧ વળી હે મહારાજ ! આપનું ધ્યાન કરવાથી અગ્નિ, અતિથિ, સેવક અથવા ઇચ્છાવાળા બિદ્ધુક લોકોને કોઈ પણ બાતની હાનિ થઈ નથી ૧૨ હે મહારાજ ! મારી માનસિક કચી ઇચ્છા પુરી ન થાય ? કારણ કે, પ્રભાના અધ્યક્ષ એવા તમે મને આ પ્રમાણે નિરંતર ધર્મોનો ઉપદેશ કરો છો ૧૩ હે મરીચિના પુત્ર ! સત્વ, રજ અને તમોગુણવાળી તમારી આ સવ પ્રજા તમારા મનમાથી તથા શરીરમાથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. હે પ્રભો ! આપ જો કે

અસુરાદિક સર્વ પ્રજા ઉપર સમભાવ રાખો છો, તોપણ મહાત્મા પુરુષ પોતાના ભક્તને વધારે અનુકૂળ રહે છે ૧૪ માટે હે નાથ ! હું તમારી સેવા કરું છું આપ મારા કલ્યાણનો વિચાર કરો. શત્રુઓએ અમારી રાજ્યલક્ષ્મી અને અમારું રાજ્ય લઈ લીધું છે હે પ્રભો ! અમારી રક્ષા કરો. ૧૫ શત્રુઓએ મને મારા સ્થાનમાથી કહાડી મૂકી છે. હું હું ખસાગરમાં ડુબી ગઈ છું અને મહા બળવાન દૈત્યોએ મારા ઐશ્વર્યને, લક્ષ્મીને, યશને તથા સ્થાનને હરી લીધા છે ૧૬ હે મહાત્મા ! તે સર્વ મારા પુત્રોને જે રીતે પાછા મળે, તે રીતે મારું કલ્યાણુ કરવાનો વિચાર કરો ૧૭

શુકદેવજી કહે છે-અદિતિએ આ રીતે પ્રાર્થના કરી એટલે કશ્યપ ઋષિ બાણે હસતા હોય નહિ તેમ મુખ મલકાવીને કહેવા લાગ્યા કે, વિશ્ણુનું માયાબળ કેવું પ્રબળ છે, કે જેને લીધે આ જગત તેમાં બધાઈ રહેલું છે ૧૮ પાપ ભૂતોમાથી બનેલો આ જડ દેહ કયા ? અને પ્રકૃતિથી પર એવો ચૈતન્ય આત્મા કયા ? પતિ અને પુત્ર આદિ કોણ અને કોના ? આ સર્વમા મમતા બંધાવી, એમા મોહ જ કારણ છે ૧૯ માટે સર્વ પ્રાણીઓના અત કરણુમા રહેનાર ભગવાન જનાર્દન એવા વાસુદેવ શ્રીજગદ્ગુરુની ભક્તિ કર ૨૦ એટલે દીન ઉપર દયા કરનાર ભગવાન તારા મનોરથોને પૂર્ણ કરશે, કારણ કે ભગવાનની ભક્તિ સફળ થાય છે, બીજાની ભક્તિ સફળ થતી નથી ૨૧

અદિતિ-હે મહારાજ ! હું જગત્પતિ ભગવાનની કયા વિધિથી ભક્તિ કરું કે જે વિધિ કરવાથી સત્ય સ કલ્પવાળા ભગવાન મારા મનોરથને પૂર્ણ કરે ૨૨ હે સ્વામિનાથ ! હું મારા પુત્રોની સાથે પીડા પામું છું, તો જે વિધિ અને સેવા કરવાથી ભગવાન મારી ઉપર ઘટ પ્રસન્ન થાય એવો વિધિ મને બતાવો ૨૩

કશ્યપ-હે સ્ત્રી ! મેં પ્રભાની કામનાથી આ વાત બ્રહ્માને પૂછી હતી, તે ઉપરથી ભગવાનને પ્રસન્ન કરનારુ જે વ્રત તેમણે કહ્યું હતું તે હું તને કહું તે સાભળ. ૨૪ કાગણ મહિનાના શુકલ પક્ષમાં

બાર દિવસ સુધી દૂધનું પાન કરીને પરમ ભક્તિ સાથે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરવું ૨૫ અમા વાસ્થાને દિવસે જો સુવરે ઉખાડેલી માટી મળે તો તે માટીનો શરીર ઉપર લેપ કરી નદીના પ્રવાહમાં સ્નાન કરવું અને તે વેળાએ આ મંત્ર ભણવો ૨૬ હે પૃથ્વી દેવિ ! આદિ વરાહ, આ જગતની સ્થિતિ કરવાની ઇચ્છાથી તમારો રસાતળ પાતાલમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે તમને નમસ્કાર છે અને મારા પાપનો નાશ કરો ૨૭ આ પ્રમાણે સધ્યાવદનાદિક નિત્ય-નૈમિત્તિક આચાર આટોપી, સાવધાન થઈને મૂર્તિમાં, પૃથ્વીમાં, સૂર્યમાં, જળમાં, અગ્નિમાં અથવા શુક્રમાં ભગવાનની પૂજા કરવી. ૨૮ પૂજા કરતી વેળા નીચેના મંત્રો ભણવા મહાપુરુષ, ઐશ્વર્ય સંપન્ન, સર્વ પ્રાણીઓના નિવાસરૂપ, વાસુદેવ અને સાક્ષી એવા ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૨૯ ઇન્દ્રિયાદિકથી પ્રગટ નહિ એવા સૂક્ષ્મ, આદિ પુરુષ, ચોવીસ તત્ત્વોને જાણનારા તથા સાખ્યના માર્ગને પ્રવર્તાવનાર એવા આપ ભગવાનને હું પ્રણામ કરું છું ૩૦ જે મસ્તકવાળા, ત્રણ પગવાળા, ચાર શિંગડાવાળા, ચાર હાથવાળા, ત્રણ વેદથી બંધાયેલા, કર્મના કૂળનો વિસ્તાર કરનાર આપ યજ્ઞમૂર્તિને મારા નમસ્કાર છે ૩૧ શિવ, રુદ્ર, શક્તિ ધારણ કરનાર સર્વ વિદ્યાઓના અધિપતિ અને પ્રાણીઓના પતિ ભગવાનને મારા નમસ્કાર છે ૩૨ હિરણ્યગર્ભ, પ્રાણરૂપ, જગતના આત્મારૂપ, યોગના ધરણભૂત ને યોગનું ઐશ્વર્ય તે જેમનું શરીર છે એવા આપને વાર વાર મારા નમસ્કાર છે ૩૩ આદિ દેવ, સાક્ષીરૂપ નારાયણ, ઋષિરૂપ, પુરુષસ્વરૂપ, એવા આપ શ્રીકૃષ્ણને વાર વાર હું નમસ્કાર કરું છું ૩૪ મસ્તક મણિના જેવા શ્યામ શરીરવાળા, જેને લક્ષ્મીજી પ્રાપ્ત થયા છે એવા, પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરનાર એવા કેશવ ભગવાનને મારા નમસ્કાર છે ૩૫ હે વરદ ! હે ઉત્તમ દેવ ! તમે પુરુષોને સર્વ બર આપનાર છો, માટે ધીર પુરુષો કદ્યાણુને અર્થે તમારા ચરણની રમને સેવે છે ૩૬ દેવતાઓ તથા લક્ષ્મીજી ભગવાનના ચરણકમળની સુગંધ લેવાની ઇચ્છાવાળાં હોય તેમ ભગવાનને અનુસરે છે, તે

ભગવાન મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૩૭

આ ઋષિપ્રણીત મંત્રો વડે ભગવાનનું આડવાન કરીને ઉપર કહેલા મંત્રો ભણી ભગવાનને શ્રદ્ધા સાથે પાદ, આચમન વગેરે અર્પી તેમની પૂજા કરવી ૩૮ અદન અને -પુષ્પાદિકથી પૂજા કરીને ભગવાનને દૂધથી નવરાવવા, પછી વસ્ત્ર, ઉપવીન, આભૂષણો, પાદ આચમન, અદન ને ધૂપથી દાદ-શાક્ષર મંત્ર ભણીને પૂજન કરવું ૩૯ જો ધનાદિક હોય તો ધી તથા ગોળ સાથે દૂધપાકનું નૈવેદ્ય ભગવાનને ધરવું અને દાદશાક્ષર મંત્ર ભણીને તેનો અગ્નિમાં હોમ કરવો ૪૦ જે પદાર્થ ભગવાનને ધરેલો હોય તે ભગવાનના ભક્તને આપવો અથવા પોતે ખાવો પછી ભગવાનને આચમન આપીને તેમનું પૂજન કરવું અને તે પછી તાંબૂલ ધરવું. ૪૧ એક સો ને આઠવાર મંત્ર ભણવો સ્તુતિઓ વડે ભગવાનની સ્તુતિ તથા પ્રદક્ષિણા કરવી અને પછી ભૂમિ ઉપર પડી દડવત્રણામ કરવો ૪૨ પછી ભગવાનના નિર્માલ્યને પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરીને તેમના સ્થાનમાં પાછા પધરવવા તે પછી એછામાં એછા જે પ્રાદક્ષિણાને યથાયોગ્ય દૂધપાક જમાડવો ૪૩ તે પ્રાદક્ષિણાનો સારો સત્કાર કરવો અને તેઓની આજ્ઞાથી બાકી રહેલું ભોજન પોતાના ઇંદ્ર સંબંધીઓની સાથે એકઠા મળીને જનનું અને તે રાત્રે બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું બીજે દિવસે પ્રભાતમાં વહેલા ઉઠી, નાહીને પવિત્ર થવું અને સારી રીતે સાવધાન થઈ શસ્ત્રમાં કડેલા વિધિથી દૂધવડે ભગવાનને નવરાવીને પૂજા કરવી આ રીતે વ્રત પુરું થાય ત્યાં સુધી કરવું. ૪૪-૪૫ પુરુષે દૂધનું ભોજન કરી, વિષ્ણુના પૂજનમાં આદરસંવરાળી આ પયોજત કરવું પયોજત કરનાર પુરુષે પ્રથમ કદા પ્રમાણે અગ્નિમાં હોમ કરવો અને પ્રાદક્ષિણાને જમાડવા ૪૬ આ રીતે પયોજત કરનારે બાર દિવસ સુધી રોજ રોજ ભગવાનનું આરધન, અગ્નિમાં હોમ, ભગવાનની પૂજા તથા પ્રાદક્ષિણા-જન કરાવવા. ૪૭ પયોજત કરનારાએ શુકલ પદ્મના પડવાથી માંડીને તેરશ લગી બ્રહ્મચર્ય વ્રત પાળવું, જમીન ઉપર સૂવું દિવસમાં ત્રણ વખત નડાવું,

૪૮ મિથ્યા ભાષણ કરવું નહિ, નાના મોટા ભોગ ભોગવવા નહિ, કોઈપણ પ્રાણીની હિંસા કરવી નહિ તથા ભગવાનને વિષે પરાયણ રહેવું. ૪૮

આ પ્રમાણે વ્રત કરનારાએ તેરશને દિવસે શાસ્ત્રોક્ત વ્રતવિધિ જાણનાર પ્રાણીઓ પાસે શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી વ્યાપક એવા ભગવાનને ૫ આમૃતથી નવ રાવવા ૫૦ ધનનો લોભ ન રાખતા ભગવનની મહા-પૂજા કરવી શિષિવિષ્ટ નામે વિષ્ણુને માટે દૂધમા ચરુ રાધવો ૫૧ તે તૈયાર થયેલા ચરુવડે વ્રત કરનાર પુરુષે પરમ પુરુષનું યજન કરવું એક પુરુષ ધરાય એટલું ને ઘણા ગુણવાળું નૈવેદ્ય ભગવાનને ધરવું ૫૨ જ્ઞાનવાળા આચાર્યને અને ઋત્વિજોને વસ્ત્ર, આભૂષણ અને ગાયો આપી પ્રસન્ન કરવા હે સ્ત્રી ! તારે આ વ્રતથી ભગવાનનું આરાધન કરવું ૫૩ શક્તિ પ્રમાણે ઉચી જાતના અન્નથી જે કોઈ પ્રાણીઓ ત્યાં આવેલા હોય તેમને પણ જમાડવા ૫૪ ગુરુને તેમજ ઋત્વિજોને દક્ષિણા આપવી અને ત્યાં આગળ આવેલા ચંડાળ પર્યંત સર્વ લોકોને અન્નાદિક આપીને પ્રસન્ન કરવા. ૫૫ સઘળા લોકો ગરીબ, આધળા અને રાક જમી રહ્યા પછી પોતે જમવું “ આ પ્રમાણે લોજન કરાવ્યાથી ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે ” એમ જાણનાર પુરુષે પોતાના કુટુંબીઓની સાથે ખેતીને લોજન કરવું ૫૬ નાચ, વાજીત્ર, ગાયન, સ્તુતિઓ, સ્વસ્તિવાચનો તથા ભગવાનની પૂજા કરાવવી ૫૭ ભગવાનને પ્રસન્ન કરનાર આ પયોવ્રત નામે ઉત્તમ વ્રત પ્રજ્ઞાએ મને કહ્યું હતું તે મેં તને સંભળાવ્યું ૫૮ હે સ્ત્રી ! તું ઇદ્રિયોને નિયમમા રાખી, શુદ્ધ અત્ત કરણથી આ વ્રત કરીને અવિનાશી એવા ભગવાનને પ્રસન્ન કર ૫૯ હે કન્યાશ્રિ ! આ વ્રત સર્વ યજ્ઞરૂપ, સર્વ વ્રતરૂપ, તપના સારરૂપ, સર્વ પ્રકારના દાનરૂપ અને ઇન્દ્રિયને સંતુષ્ટ કરનારું જાણવું ૬૦ અર્તીદ્રિય ભગવાન તેથી પ્રસન્ન થાય છે, તે જ સત્ય નિયમો, તે જ ઉત્તમ યમ, તે જ દાન, તે જ વ્રત અને યજ્ઞ જાણવો. ૬૧ માટે હે કન્યાશ્રિ ! તું સાવધાન થઈ શ્રદ્ધાથી આ પયોવ્રત કર, જે વ્રત કરવાથી ભગવાન પ્રસન્ન થઈને વરદાન આપશે, અર્થાત્ તારા સર્વ

મનોરથ તેથી પૂર્ણ થશે ૬૨

તસ્માદેતદ્વ્રતં મદ્રે પ્રયત્ના ધ્રુવ્યા ચર ॥

મગવાન્ પરિતુષ્ટસ્તે વરાનાશુ વિધાસ્યતિ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे
शोडशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૭ મો.†

અદિતિથી ભગવાનનું જન્મવું.

શ્રીશુક ઉવાચ

इत्युक्त्वा त्राजदिति राजर् स्वमर्त्रा कदम्बेनै
अन्यतिष्ठन्नमिदं द्वादशाहमवधत्ता ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! પોતાના ભર્તા કશ્યપે પયોવ્રતનો ઉપદેશ કર્યો એ ઉપરથી અદિ-તિએ સાવધાન થઈને ખાર દિવસના તે વ્રતનો આરભ કર્યો ૧ વ્રત કરતી વેળા બુદ્ધિને સારથિ કરીને મનવડે ઇદ્રિયોરૂપી દુષ્ટ ઘોડાઓને નિયમમા રાખી, મહાપુરુષ એવા ઇન્દ્રિયનું ધ્યાન તેમણે કરવા માડ્યું, અને એકાગ્ર થયેલી વૃત્તિથી આત્મારૂપ ભગવાન વાસુદેવને મનમા સ્થિર કરીને તેમણે પયોવ્રત કર્યું ૨-૩ તેના પ્રભાવથી પીળા વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, ચાર ભુજવાળા અને શંખ, ચક્ર, ગદા તથા પદ્મને ધારણ કરનાર ભગવાન આદિ પુરુષ પ્રકટ થયા ૪ ચતુર્ભુજ મૂર્તિ શ્રીભગવાનના દર્શન કરીને અદિતિ પ્રેમથી વિહ્વળ થઈ ગયા. તેમણે આદરપૂર્વક એકદમ ઉભા થઈને પૃથ્વી ઉપર પડી તેમને દડવત્ પ્રણામ કર્યા ૫ પછી બે હાથ જોડીને સ્તુતિ કરી, પરંતુ આખો આનંદાશ્રુઓથી ભરાઈ ગઈ તેથી તેમ કરી શક્યા નહિ આખા શરીર ઉપર ફેલા ઉભા થયા અને ભગવાનનાં દર્શન કરવાથી થયેલા મહા આનંદને લીધે તે કપવા લાગ્યા, તેથી ખોલ્યા આલ્યા વિના છાનામાનાં ઉભાં રહ્યા ૬ ત્યાર પછી અદિતિ યજ્ઞના પતિ અને જગતના પતિ શ્રી લક્ષ્મીપતિને નેત્રથી જાણે પીતાં હોય તેમ જોવા લાગ્યા, અને પ્રેમવડે ગળગળી વાણીથી

† આ અધ્યાયમા અદિતિએ પયોવ્રત કર્યાથી શ્રીહરિ તેમની કામના પૂર્ણ કરવા પુત્ર યદ્ય અવતર્યા, એ કથા કહેવાશે

ધીરથી આમ બોલ્યાં ૭ અદિતિ સ્તુતિ કરે છે.-હે યજ્ઞના ઇન્દ્ર ! હે યજ્ઞપુરુષ ! હે અચ્યુત ! હે પવિત્રાચરણ ! હે પવિત્ર કીર્તિ ! હે શ્રવણ માત્રમા મગગ કરનાર નામવાળા ! હે શરણાગત ! હે લોકોના પાપોનો નાશ કરવા અવતાર ધરનાર ! હે ઇન્દ્ર ! હે ભગવન્ ! અમારું કલ્યાણ કરો, કરણ કે તમે દીન પુરુષોના નાથ છો ૮ જગત્સ્વરૂપ, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય કરનાર, પોતાની ઇચ્છાનુસાર અનંત શક્તિવાળી માયાના ગુણોને ગ્રહણ કરનાર, વ્યાપક, સ્વસ્વરૂપમા રહેનાર તથા નિત્ય વૃદ્ધિ પામેલા પૂર્ણ જ્ઞાનવડે જેમણે પોતાને વિષે માયાનો લય કર્યો છે એવા આપ શ્રીહરિને મારા નમસ્કાર છે ૯ હે અનંત ભગવાન ! તમારા પ્રસન્ન થવાથી મનુષ્યોને બ્રહ્માના જેટલું આયુષ્ય, સુદર શરીર, અતુલ્ય લક્ષ્મી તથા સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાલનું રાજ્ય, સર્વ સિદ્ધિઓ, ધર્મ, અર્થ, કામ તથા ઉત્તમ પ્રતિનું જ્ઞાન મળે છે, ત્યારે ‘શત્રુ ઉપર વિજય’ આદિ બીજા મનોરથો સિદ્ધ થાય એમા આશ્ચર્ય શું છે ? ૧૦

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! અદિતિએ આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી એટલે ભગવાન કમળનયન, જે સર્વ પ્રાણીઓના ક્ષેત્રજ હતા તે બોલ્યા કે-હે દેવતાઓની માતા ! દૈત્યોએ તમારા પુત્રોની રાજ્ય-લક્ષ્મી હરી લઈ, તેઓને રાજ્યથી પદબ્રષ્ટ કર્યા છે તેથી તમે જે ઇચ્છા રાખો છો તે હું બાણ છું ૧૧-૧૨ તમે રણમા મદોન્મત્ત એવા અસુરોને હરાવીને વિજય લક્ષ્મીને પાછી મેળવનાર તમારા પુત્રોની સાથે એક સ્થાનમા રહેવાની ઇચ્છા કરો છો. ૧૩ તેમજ હું બીજો એવા તમે પોતાના ઇદ્રાદિક પુત્રોએ શુદ્ધમા મારી નાખેલા શત્રુઓની રડતી સ્ત્રીઓને દુઃખી બેવાને ઇચ્છો છો ૧૪ તમે તમારા પુત્રોને સમૃદ્ધિવાળા અને યશ તથા લક્ષ્મીને પાછા મેળવી સ્વર્ગમા વાસ કરીને રહેતા બેવાની ઇચ્છા રાખો છો. ૧૫ પરંતુ હે દેવિ ! હમણાં દૈત્યના સેનાપતિઓ ઘણું કરીને જીતી શકાય તેવા નથી, કારણ કે જેઓને કાળ અતુકૂળ છે એવા બ્રાહ્મણો, તેમની રક્ષા કરે છે. માટે તેઓના ઉપર પરાક્રમ કરવાથી

તમને સુખ મળશે નહિ ૧૬ તથાપિ હે દેવિ ! તમે વ્રત કરીને મને પ્રસન્ન કર્યો તેથી મારે કોઈપણ ઉપાય શોધવો જ બેઠાં કારણ કે મારું કરેલું પૂજન શ્રદ્ધા પ્રમાણે કલ આપનારું છે, તે નિષ્ફળ જવું બેઠાં નહિ ૧૭ તમે તમારા પુત્રોની રક્ષા માટે, પયોવ્રત કરીને મારી યોગ્ય પૂજા કરેલી છે, માટે હું મારા પોતાના અશ્વથી કશ્યપ દ્વારા તમારા પુત્રોની રક્ષા કરીશ ૧૮ તમે “હું પતિના શરીરમા આવા સ્વરૂપથી જ રહ્યો છું” એવી ભાવના કરીને દોષ વિનાના કશ્યપ પ્રજાપતિ, કે જે તમારા સ્વામી છે તેમની સેવા કરો ૧૯ આ વાત તમને કોઈ પૂછે તોપણ તમારે કહેવી નહિ, કારણ કે દેવતાની વાર્તા ઘણી ગુપ્ત રહે તો જ સિદ્ધ થાય છે ૨૦

શુકદેવજી કહે છે-આટલી વાત કહીને ભગવાન અતર્ધાન થયા, બાદ અદિતિ શ્રીહરિનો દુર્લભ એવો જન્મ પોતાના ઉદરથી થશે એવો વર મેળવી કૃતાર્થ થયેલા પુરુષની પેઠે હર્ષ પામ્યા અને પરમ ભક્તિથી પતિની સેવા કરવા લાગ્યા. ભગવાન કશ્યપ કે જેમનું જ્ઞાન અમોઘ હતું, તેમણે પોતાના શરીરમા ભગવાન છે એમ સમાધિના બળથી બંધ્યુ. પછી હે રાજન્ ! સાવધાન મનવાળા કશ્યપે પવન જેમ લાકડામા અગ્નિ નાખે તેમ તપવડે ઘણા કાળથી બળવી રાખેલું વીર્ય અદિતિને વિષે મૂક્યું, ૨૧-૨૩ અને અદિતિના ગર્ભમા સ્નાતન ભગવાને વાસ કર્યો બ્રહ્મા ગુપ્ત નામોથી પછી ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૨૪

બ્રહ્મા સ્તુતિ કરે છે-હે વિષ્ણુ ! હે ભગવન્ ! તમારો વિજય થાયો હે ઉરુક્રમ ! તમને નમસ્કાર છે બ્રહ્મણ્યદેવ અને ત્રણ ગુણમય આપને મારા વારંવાર નમસ્કાર છે ૨૫ પૃથ્વિના પુત્ર, વેદમાં પ્રકાશમાન, વેદારૂપ, ત્રણલોકની ઉપર રહેનાર અને જીવોમા અતર્ધામીરૂપે રહેલા આપ ભગવાન વિષ્ણુને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૬ તમે જગતના આદિ, મધ્ય અને અંત સ્વરૂપ છો વેદમાં આપને અનંત શક્તિવાળા પુરુષરૂપે વર્ણવ્યા છે. વળી હે ઇન્દ્ર ! નદીનો પ્રવાહ જેમ તુણ, કાષ વગેરે વસ્તુને ખેંચી જાય તેમ તમે કાળમૂર્તિ પોતાને વિષે રહેલા

જગતને જે ચી જાઓ છો ૨૭ તમે સ્થાવર જ જમ પ્રજાના પ્રજાપતિઓને પણ ઉત્પન્ન કરનાર છો હે દેવ ! પાણીમાં ડૂબતા મનુષ્યને જેમ નાવ એક મુખ્ય આશ્રયરૂપ થાય છે, તેમ સ્વર્ગમાંથી બ્રહ્મ થયેલા પ્રાણીઓને તમે આશ્રયરૂપ છો. ૨૮

ત્વ વૈ પ્રજાનાં સ્થિર જંગમનાં
પ્રજાપતીનામસિ સંમલિષ્ણુ ।
વિષ્વૈકસાં દેવ દિવશ્ચ્યુતાનાં
પરાયણ નૌરિવ મજ્જતોઽહુ ॥ ૨૮ ॥
હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે અષ્ટમસ્કન્ધે
સત્ત્વશોડશ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૮ મો. †

બલિના યજ્ઞમાં વામન.

શ્રીમગવાનુવાચ
હૃત્યં વિરિચસ્તુતકર્મર્ચીયં
પ્રાદુર્ભૂવામૃતમૂરવિત્યામ્ ।
ચતુર્મુજ શલ્લગદાઙ્ગચક્ર
પિશંગવાસા નલિનાયતેક્ષણ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે—આ પ્રમાણે બ્રહ્માએ જેના કર્મ ને પરાક્રમની સ્તુતિ કરી હતી, એવા જન્મ મરણ રહિત, ચાર બાહુવાળા, થાપ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મને ધારણ કરનાર, પીળા વસ્ત્ર ધારણ કરનાર અને કમળ જેવા વિશાળ નેત્રવાળા ભગવાન અદિતિના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયા ¹ તેમની કાતિ મેઘના જેવી શ્યામ હતી, મકરાકાર કુડલોની કાતિથી તેમનું મુખ શોભતુ હતુ, વક્ષ સ્થલમાં શ્રીવત્સનું ચિહ્ન હતુ, કંઠા, બાજુબધ, સુદર મુગટ, કટિમેખલા અને મનોહર ઝાઝરોથી તે શોભા-યમાન હતા. ² જેમ ભમરાઓના મડગ ગણગણાટ કરતા હતા, એવી પોતાની વનમાળાવડે શોભતા કંઠમાં કૌસ્તુભમણિ ધારણ કર્યો હતો તે, પ્રજાપતિ કશ્યપના ઘરના અધિકારના નાશ કરતા પગથ્યા ³ ભગવાનનો જન્મ થયો ત્યારે દિશાઓ તથા જળાશયો નિર્ભળ થયા, પ્રજા આનંદ પામી

† આ અધ્યાયમાં ભગવાન વામનરૂપ ધારણ કરીને બલિચબના યજ્ઞમાં ગયા અને બલિએ તેમનો સત્કાર કરી વર માગવાનું કહ્યું, એ કથા કહેવાયે

અને ઋતુઓ પોતપોતાના ગુણોથી સપન્ન થઈ. સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી, દેવતાઓ, ગાયો, વાંસણો વગેરે પ્રસન્ન થયા ⁴ ભાદરવા મહિનામાં શુકલ પક્ષની શ્રવણ નક્ષત્રવાળી દ્વાદશીને દિવસે અભિ-જિત મુહુર્તમાં ભગવાનનો જન્મ થયો હતો. તે સમયે નક્ષત્ર, તારા વગેરે સર્વ ઝંહા અનુકૂળ હતા. ⁵ હે રાજન્ ! બારશને દિવસે મધ્યાહન સમયે શ્રીહરિનો જન્મ થયો હતો જે તિથિએ શ્રીહરિનો જન્મ થયો તેને વિજ્યા દ્વાદશી કહે છે ⁶ જન્મ સમયે થાપ, હુહુભિ, મૃદગ, પણવ અને નગારાં વાગવા લાગ્યા વિચિત્ર વાજિત્રોનો અને તુરીઓનો મોટો શબ્દ થવા લાગ્યો ⁷ અપ્સરાઓ નાચવા લાગી, ગધર્વો ગાવા લાગ્યા, મુનિઓ, દેવતાઓ, મનુષ્યો, પિતૃઓ, અગ્નિઓ, સિદ્ધો, વિદ્યાધરો, કિપુરો, કિન્નરો, ચારણો, યક્ષો, રાક્ષસો, સુપર્ણો અને મોટા મોટા સર્પો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ⁸ દેવતાઓના અનુચરો ગાવા, સ્તુતિ કરવા અને નાચવા લાગ્યા અને અદિતિના આશ્રમ ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ⁹ અદિતિ પોતાના ગર્ભમાંથી પરમ પુરુષ ભગવાનને ઉત્પન્ન થયેલા જોઈ આનંદ પામ્યા અને પોતાની યોગમાયાથી ભગવાને દેહ ધારણ કર્યો તેથી કશ્યપ પ્રજાપતિ ‘જય જય’ એમ બોલવા લાગ્યા ¹¹ અવ્યક્ત, ચૈતન્ય સ્વરૂપ તથા અલૌકિક ગતિવાળા ભગવાને આભૂષણો તથા અયુધો સાથે પોતાનું જે વ્યક્ત સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતુ, તે જ રૂપથી ભગવાન નટની પેઠે માતૃપિ-તાના દેખતા વામન તથા બટુક રૂપે થયા. ¹² મોટા ઋષિઓ તે બટુકને જોઈ પ્રસન્ન થયા અને પ્રજાપતિને આગળ કરીને તેને ભતકર્માદિક સંસ્કારો કર્યા ¹³ પછી તેને ઉપવીત સંસ્કાર કર્યો, તે વખતે સૂર્યે તેને ગાયત્રીનો ઉપદેશ કર્યો, બૃહસ્પતિએ ઉપ-વીત આપ્યું, કશ્યપે મુજની મેખલા આપી, ¹⁴ પૃથ્વીએ કાળા મૃગનું આમડું આપ્યું, ચંદ્રમાંએ દડા આપ્યો, માતાએ કોપીન આપ્યું, સ્વર્ગે છત્ર આપ્યું, ¹⁵ હે મહારાજ ! બ્રહ્માએ કમડગ આપ્યું, સપ્તર્ષિઓએ દર્ભા આપ્યા, સરસ્વતીએ માળા આપી, ¹⁶ યક્ષના રાજા કુબેરે ભિક્ષાપાત્ર આપ્યું અને

સાક્ષાત્ સતી ભગવતી અખિકાએ બિલા આપી. ૧૭

આ પ્રમાણે સર્વ તરફથી માન પામેલા બટુક ભગવાન પોતાના પ્રહરોજવડે પ્રહરણોથી સેવા-યક્ષી સભામાં સર્વ કરતા અધિક શોભવા લાગ્યા. ૧૮ તે વામને આહિતાગ્નિને પ્રગટી, પરિસમૂહન તથા પરિસ્તરણ કરી, તેનું પૂજન કરીને તેમાં સમિ-ધાનો હોમ કર્યો ૧૯ ત્યાર પછી ભૃગુકુળના પ્રાણણો બલિરાજને સો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરાવે છે અને તે મહા પ્રતાપી છે એમ સાબળીને સર્વ બળથી સપજ વામનજી ડગલે ડગલે પૃથ્વીને નમાવતા યજ્ઞમાં જવા નીકળ્યા ૨૦ ભૃગુકુળના પ્રાણણો, જેઓ બલિરા-જના ઋત્વિજો હતા, તેઓ નર્મદા નદીના ભૃગુઋ-નામે ઉત્તર તટ ઉપર અશ્વમેધ નામે મહાયજ્ઞ તેને કરાવતા હતા, તેઓએ પાસેના ભાગમાં ઉદય પામેલા સૂર્યના જેવા વામનજીને દીકા ૨૧ ત્યાર પછી હે રાજન્! ઋત્વિજો, યજ્ઞમાન અને સભાસદો, જેઓ વામનના તેજથી નિસ્તેજ થઈ ગયા હતા તેઓ, વિચાર કરવા લાગ્યા કે, યજ્ઞ જોવાની ઇચ્છાથી શુ સૂર્ય અથવા અગ્નિ કે સનત્કુમાર આવે છે? ૨૨ આ પ્રમાણે ભૃગુવશના પ્રાણણો પોતાના શિષ્ય સાથે અનેક તર્ક વિતર્ક કરતા હતા, એટલામાં દડ, છત્ર તથા પાણીથી ભરેલું કમંડળ હાથમાં લઈ ભગવાન વામનજી યજ્ઞમંડપમાં પધાર્યા. ૨૩ મુજબની કટિમેખલા તેમણે પહેરી હતી, મૃગચર્મના ઉત્ત-રીયને જનોઈની માફક ઓઢ્યુ હતું, આખા માથા ઉપર કેશ હતા અને માથાથી મનુષ્ય રૂપ થયેલા ભગવાનને યજ્ઞમંડપમાં પધારેલા જોઈને ભૃગુવશના પ્રાણણો, શિષ્યો ને અગ્નિઓ, જેઓ તેમના તેજથી ઝાંખા પડી ગયા હતા તેઓએ ઉભા થઈને તેમને માન આપ્યું ૨૪-૨૫ રૂપાળા અને રૂપને ઘટે તેવા અવયવવાળા ભગવાન વામનને જોઈને બલિરાજ પ્રસન્ન થયો અને તેમને બેસવા આસન આપ્યું. ૨૬ પછી શિષ્ટાચાર પ્રમાણે અભિનંદન આપીને બલિરાજએ બે ચરણો ધોઈને સગરહિત ને મન હરણ કરનાર ભગવાનની પૂજા કરી. ૨૭ ત્યાર પછી લોકોનાં પાપ મટાડનાર, મંગલમય ચરણારવિન્દનું જળ, બલિરાજએ પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ

કર્યું, જે જળ દેવના દેવ ચક્રમૌલિ શંકર પણ પરમ ભક્તિથી પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે. ૨૮

બલિરાજ બોલ્યા-તમે ભલે પધાર્યા હો પ્રહન! હું તમારું શુ પ્રિય કરું? હું આપને પ્રહરણોનું સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન તપ માનું છું ૨૯ મારા યજ્ઞમાં આપના પધારવથી મારા પિતૃઓ તૃપ્ત થયા, આજે મારું કુળ પવિત્ર થયું અને આજે મારો યજ્ઞ પૂર્ણ થયો ૩૦ હે પ્રાણણપુત્ર! આજે તમારા પધાર-વથી શાસ્ત્રમાં કલ્યા પ્રમાણે મારા અગ્નિઓમાં સારી રીતે હોમ થયો છે, તમારા ચરણના જળથી મારા પાપ નાશ પામ્યા છે અને મારી પૃથ્વી તમારા પગલાથી પવિત્ર થઈ છે ૩૧ હે બટુક! તમારી જે ઇચ્છા હોય તે મારી પાસે માગો. તમે માગવા આવ્યા છો એમ મને જણાય છે ગાય, સુવર્ણ, ઉત્તમ પ્રકારનું મનોહર ધર, અન્ન-પાન, કન્યા, સમૃદ્ધિવાળા ગામ, ઘોડાઓ, હાથીઓ અથવા રથો, જે ઇચ્છામાં આવે તે માગો ૩૨

યદ્યદ્વદો વાંછસિ તત્પતીન્દ્રમે
ત્વામર્થિનં વિપ્રસુતાનુતર્કયે ।
ગાં કાઞ્ચનં ગુણવદામમૃદં
તથા ડન્નપેમુત વા વિપ્રકન્યામ્ ॥
પ્ર માન્સમૃદાંસ્તુરગાન્નાજાન્વા
રયાંસ્તર્પાહતમસંપ્રતીન્દ્ર ॥ ૩૨ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
अष्टादशोऽध्याय

અધ્યાય ૧૬ મો. †

વામને માત્ર ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગી.

ભીશુક ઉવાચ

इति वैरोचनेर्वाक्य धर्मयुक्त ससुवृतम्
निशम्य भगवान् प्रीत प्रतिनयेदमब्रवीत् ॥

શુકદેવજી કહે છે-બલિરાજાનું ધર્મયુક્ત, સત્ય અને મધુર વચન સાબળી ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે-હે રાજન્! જેને ધર્મ કાર્યમાં

† આ અધ્યાયમાં મીહરિજે ત્રણ પગલા પૃથ્વી માગી એટલે બલિરાજને તે આપવાની હા કહી, પણ ભૃગુને બલિરાજને તેમ કરતા અટકાવ્યો, જે કથા કહેવાયે

ભૃગુકુળના પ્રાક્ષણે સહાય છે અને જેને પરલૌકિક કાર્યમાં વૃદ્ધ તથા શાત ગુણવાળા પ્રહ્લાદ પિતા છે એવા તમે, તેમનું વચન સત્ય, મધુર, કુળને ઘટે તેવું અને યશ આપનારું છે ૧-૨ તમારા કુળમાં કોઈ પુરુષ બળહીન, તેમ રક ઉત્પન્ન થયો નથી. તેમજ પ્રથમ પ્રાક્ષણને આપવાનું કહીને પછી ના પાડનારો અથવા કૃપણ પુરુષ પણ જન્મ્યો નથી ૩ વળી તમારા કુળમાં કોઈ યાચકે, તીર્થમાં અથવા બીજે સ્થળે યાચના કરતા, દાન આપવામાં તેમજ યુદ્ધ કરવામાં ના કહી નથી તથા કૃપણ મનના રાજાઓ તમારામાં થયા નથી. આકાશમાં જેમ ચંદ્રમાં શોભે છે તેમ તમારા કુળમાં પ્રહ્લાદ શોભે છે ૪ વળી તમારા કુળમાં જન્મેલો હિરણ્યાક્ષ હાથમાં ગદા લઈ દિગ્વિજય કરવા એકલો જ પૃથ્વી ઉપર ફરતો હતો, પરંતુ તેને કોઈ લડનારો મળ્યો ન હતો ૫ છેવટે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરતી વેળા તે સામે આવતા વિષ્ણુએ તેને કંઈ જાણ્યો હતો છતાં પણ તેમણે તેના પરાક્રમને સભારીને પોતાને મહા વિજયી માન્યો ન હતો ૬ ત્યાર પછી હિરણ્યકશિપુ પોતાના ભાઈનો નાશ થયો એમ સાક્ષી કોધાયમાન થયો અને વિષ્ણુનો નાશ કરવા ગયો ૭ કાળને બાંધનાર માયાવી ભગવાન કાળની પેઠે હાથમાં ત્રિશૂળ લઈને આવતા હિરણ્યકશિપુને બેઠું વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હવે શું કરવું ? ૮ હું બ્યા બ્યા જાઉં છું, ત્યાં ત્યાં મૃત્યુ જેમ પ્રાણીઓની પાછળ ફરે તેમ આ દૈત્ય મારી પાછળ ફરે છે, માટે હવે હું બહિર્દેશ દૈત્યના હૃદયમાં પેશી જાઉં. ૯ આવો વિચાર કરીને હે અસુર રાજા ! મનમાં ખિન્ન થયેલા વિષ્ણુ પોતાના સૂક્ષ્મ દેહને તેના શ્વાસમાં અદ્દશ્ય કરીને દોડ્યા આવતા શત્રુના શરીરમાં તેના પ્રાણના છિદ્રદ્વારા પેશી ગયા ૧૦ હિરણ્યકશિપુએ જોયું તો વિષ્ણુ જોવામાં આવ્યા નહિ, એટલે શૂરવીર હિરણ્યકશિપુ, ગર્જના કરીને પૃથ્વી, સ્વર્ગ, દિશા, આકાશ, પાતાલ ને સમુદ્રોમાં વિષ્ણુને શોધવા લાગ્યો, પરંતુ ક્યાહી પણ તે જડયા નહિ ૧૧ જ્યારે ભગવાન જોવામાં ન આવ્યા ત્યારે તે બોલ્યો કે, મેં આખું જગત્ ગોળું, પરંતુ મારા ભાઈનો

નાશ કરનારો મળ્યો નહિ; માટે તે ખરેખર જન્મી ગયેલો પુરુષ પાછો આવતો નથી, એવા સ્થાનમાં ગયો હશે ૧૨ આ પ્રમાણે આ જગતમાં દેહધારી મનુષ્યો વૈરનો સંબંધ મરણ પર્યંત રાખે છે, તેમ અજ્ઞાન દૂર થયા પહેલાં અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો અને અભિમાનથી વૃદ્ધિ પામેલો ક્રોધ તબતો નથી. ૧૩ તમારા પિતા અને પ્રહ્લાદના પુત્ર વિરોચન જેને પ્રાક્ષણ ઉપર પ્રીતિ હતી તેની પાસે દેવતાઓએ પ્રાક્ષણનો વેશ લઈને આયુષ્ય માગ્યું હતું. તે વખતે વિરોચન તેઓને બાળતા હતાં કે, આ પ્રાક્ષણો નથી પણ દેવતાઓ છે, તોપણ તેમણે પ્રાક્ષણના વેશધારી દેવતાઓને પોતાનું આયુષ્ય આપ્યું હતું ૧૪ વળી ગૃહસ્થ એવા પ્રાક્ષણોએ, તથા તમારા શૂરવીર પૂર્વજોએ, અને બીજા ઉત્તમ કીર્તિવાળા પુરુષોએ આચરણ કરેલા ધર્મો તમે પાળો છો ૧૫ માટે હે દૈત્યરાજ ! વર આપનારાઓમાં ઉત્તમ એવા આપ પાસે હું વર માગુ છું, તે એ કે, મને ત્રણ પગલાં પૃથ્વી આપો ૧૬ હે રાજા ! ઉદ્ધાર અને જગતના સ્વામી એવા આપ પાસેથી બીજું કંઈ પણ માગવાની હું ઇચ્છા રાખતો નથી વિદ્વાન પોતાને ઉપયોગ જેટલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવાથી સંતોષ પામે છે ૧૭

બલિરાજ બોલ્યો-હે પ્રાક્ષણ પુત્ર ! તમારી વાણી વૃદ્ધ મનુષ્યો માન્ય કરે તેવી છે, પરંતુ તમે બાળક છો તેથી સ્વાર્થમાં કુશળ નથી. ૧૮ કારણ કે, હું લોકોનો રાજા છું ને દ્વીપ આપનારો છું તેવા મને પ્રૌઢ વાણીથી પ્રસન્ન કરીને તમે ત્રણ પગલાં પૃથ્વી માગો છો તેથી બુદ્ધિહીન અને મૂર્ખ જણાઓ છો. ૧૯ હે બટુક ! મારી પાસેથી ઇચ્છા પ્રમાણે આજીવિકા ચાલે તેટલી ભૂમિ માગી લ્યો. ૨૦

શ્રીભગવાન બોલ્યા-હે રાજા ! ત્રણ લોકમાં જેટલા પ્રિય વિષયો છે, તે સર્વ ઇન્દ્રિયાધીન મનુષ્યોને તૃપ્ત કરી શકતા નથી ૨૧ જે મનુષ્ય ત્રણ પગલાં પૃથ્વીથી તૃપ્ત થતો નથી, તે નવ ખડકોના દ્વીપ મળવાથી પણ સંતુષ્ટ થતો નથી, કારણ કે તેને સાત દ્વીપ લેવાની ઇચ્છા થાય છે ૨૨ પૃથ્વી, ગચ વગેરે રાજાઓ જેઓ સાતે દ્વીપોમાં રાજ્ય કરતા

હતા, પરંતુ તેઓ અર્થ અને કામનાઓની તૃષ્ણાને પાર પામ્યા ન હતા, એમ અમે સાંભળ્યું છે ૨૩ જે મનુષ્ય દૈવેચ્છાથી મળેલી વસ્તુ ઉપર સતોષ રાખે છે તે સુખી થાય છે, પરંતુ અમ તોખી અને ઇદ્રિયાધીન મનુષ્ય ત્રણ લોકો મળવાથી પણ કદી સતોષ પામતો નથી ૨૪ અર્થ અને કામનામા અસતોષ રાખવો એ જ પુરુષને સસારનું કારણ થઈ પડે છે અને દૈવેચ્છાથી મળેલા અન્ન ઉપર સતોષ રાખવો, એ મુક્તિ આપનારું છે, એમ બાલુવું ૨૫ જે પ્રાક્ષણો દૈવેચ્છાથી મળવેલી વસ્તુ ઉપર સતોષ રાખે છે તેમનું તેજ વધે છે, પરંતુ અસતોષ રાખવાથી પાણીવડે જેમ અગ્નિ શાત પડી જાય છે, તેમ પ્રાક્ષણે નાશ પામે છે ૨૬ માટે વરદાન આપનારાઓમા શ્રેષ્ઠ એવા જે તમો તેની પાસેથી ત્રણ જ પગલાં પૃથ્વી હું માગુ છું, અને તેથી જ મારું કામ સિદ્ધ થશે કારણ કે પ્રયોજન જેટલા ધનથી લોકોને સુખ મળે છે ૨૭

શુકદેવજી બોલ્યા-વામને આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે બલિ હસીને બોલ્યો કે, તમારે ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે પ્રતિગ્રહ કરો એમ કહી વામનને પૃથ્વીનું દાન આપવા પાણિપાત્ર હાથમા લીધું ૨૮ તે વખતે શુકાચાર્ય જે મોટા વિદ્વાન હતા, તે અસુર રાજા વિષ્ણુને ભૂમિનું દાન આપશે એમ બાલુના હતા, તથા વિષ્ણુના કર્તાવ્યને પણ બાલુતા હતા, તેમણે નીચે પ્રમાણે કહ્યું ૨૯ હે બલિરાજા ! આ ભગવાન વિષ્ણુ છે અને તે દેવતાઓનું કાર્ય કરવા કશ્યપથી અદિતિને વિષે અવતર્યા છે ૩૦ તમે અનર્થ જાણ્યા વિના પૃથ્વી આપવા જે પ્રતિજ્ઞા કરી તે સારું કર્યું નથી. આ કાર્યથી દૈત્યોને મોટો અન્યાય થશે ૩૧ આ માયાવી બટુકનું રૂપ ધારણ કરનાર શ્રીહરિ તમારું સ્થાન, ઐશ્વર્ય, લક્ષ્મી, તેજ, યશ અને શાસ્ત્ર જ્ઞાસ, સર્વ તારી પાસેથી લઈ ઇન્દ્રને આપશે ૩૨ ભગવાન વિશ્વ જેવડી કાયા કરીને ત્રણ પગલાંથી પૃથ્વીને આવરી લેશે, માટે વિષ્ણુને સર્વસ્વ આપીને તમે શુ કરશો ? ૩૩ ભગવાન એક પગલાંથી પૃથ્વીને, બીજા પગલાંથી સ્વર્ગને અને મોટી કાયાથી આકાશને ભરી લેશે પછી ત્રીજા પગને

મૂકવાનું સ્થાન રહેશે નહિ ૩૪ તેમ તમે આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી વસ્તુ એ આપશો નહિ તો નગ્નમા વાસ થશે કદાપિ તમે આપવાની ઇચ્છા કરશો તો પણ આપવા કહેલી પૃથ્વી આપી શકશો નહિ. ૩૫ જે દાનથી આજીવિકા ભાગી પડતી હોય એવા દાનને વિદ્વાનો વખાણતા નથી, કારણ કે, જગતમા આજીવિકાવાળાથી દાન, યજ્ઞ, તપ અને કર્મ થઈ શકે છે ૩૬ ધર્મ, યશ, અર્થ અને કામ, તેમજ પોતાના સગાં ધીઓ, એ પાત્ર માટે ધન ખર્ચનાર પુરુષ આ લોકમા ને પરલોકમા સુખી થાય છે ૩૭ હે અસુરરાજ ! ઋગ્વેદીઓએ કહેલું એક સત્ય વચન સાંભળો પુરુષે અગીકાર કરેલી વસ્તુને પાળવી તે સત્ય કહેવાય છે અને અગીકાર કરેલી વસ્તુની ના પાડવી તે અસત્ય કહેવાય છે ૩૮ સત્ય દેહરૂપી વૃક્ષના ફળ ફૂલ કહેવાય છે જે વૃક્ષ હોય તો તે થાય છે, પરંતુ વૃક્ષનો નાશ થાય તો તે પણ થતા નથી અને અસત્ય દેહરૂપી વૃક્ષનું મૂળ છે અર્થાત્ અસત્ય બોલવું નહિ પરંતુ થોડા અસત્ય વિના સત્યની સિદ્ધિ થતી નથી ૩૯ જેનું મૂળ ઉખડી ગયું હોય તે વૃક્ષ જેમ સુકઈ જાય છે અને થોડા વખતમા ઉખડીને જમીન ઉપર ઢળી પડે છે, તેમ અસત્ય બોલવાથી આ દેહ નાશ પામે છે, તેમા સ દેહ નથી ૪૦ કોઈપણ માગવા માટે આવે ત્યારે 'હા' એવો અક્ષર કહેવો તે ધનને દૂર લઈ જનારો છે અને ધનવાનને ખાલી કરનાર છે કારણ કે, યાચકને જે વસ્તુ આપવા માટે હા પાડી હોય, તે વસ્તુથી પુરુષ ખાલી થાય છે તેમજ જે પુરુષ સર્વ ધન ભિક્ષુકને આપી દે છે, તે ભોગાદિક સુખ સ પૂર્ણ રીતે ભોગવી શકતો નથી ૪૧ તેમ જ 'ના' એવો અક્ષર કહેવો, એ અમુક વસ્તુ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી ફરી જવા ખરોગર છે, તેથી તે અસત્ય વચન કહેવય છે તેમા ધનનો વ્યય ન થવાથી તે ધનવાનને ભરપુર રાખે છે અને બીજાના ધનને ધનવાનની તરફ ખેંચી લાવે છે દાખલા તરોડે જે મનુષ્ય નિત્ય કહે છે કે મારી પાસે કઈ પણ નથી, હું હું ખી છું, તે મનુષ્ય અસત્ય બાલુથી બીજાના ધનને પોતાની પાસે ખેંચી લાવે છે જે મનુષ્ય

કરેલી સર્વ પ્રતિજ્ઞાની ના પાડે છે તે અકીર્તિ મેળવી
જીવતા જ મુઆ જેવો ગણાય છે. ૪૨

એટલા માટે સ્ત્રીઓની પાસે ઉપહાસની વાતમાં,
વિવાહમાં, વર વગેરેના વખાણ કરવામાં, આજી-
વિકાની રક્ષા કરવામાં, પ્રાણના સ કટમાં, ગાય તથા
પ્રાણીઓના હિતને માટે તથા સાચુ બોલવાથી
કોઈનો નાશ થતો હોય ત્યારે અસત્ય બોલવું એ
નિદાપાત્ર ગણાતું નથી. ૪૩

સ્ત્રીષુ નર્મવિવાહે ચ વૃચ્છે પ્રાણસંકટે ।

ગોઘ્નાઘ્નાયે દિસાયાં નાનૃતં સ્વાજ્ઞગુપ્તિતમ્

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे

एकौनविंशतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૦ મો.†

વામનનું વિરાટ સ્વરૂપ.

શ્રીશુક ઉવાચ

वल्लिरेवं गृहपतिः कुलाचार्येण भाषितः ।

तूर्णामृत्वा क्षण राजन्नुवाचावहितो गुरुम्

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ પ્રમાણેનું
કુલાચાર્યનું કહેવું સાંભળી અલિરાજ થોડી વાર
મૌન રહ્યા, પરંતુ પછી સાવધ થઈ તેમને કહેવા
લાગ્યો કે, ૧ હે શુક! આપે જે વાત કહી તે સત્ય
છે, જેથી અર્થ, કામ, યશ અને આજીવિકાને હાનિ
પહોંચતી નથી એવો ગૃહસ્થાનો ધર્મ હોવો જોઈએ
૨ પરંતુ હું ‘આપીશ’ એમ એકવાર પ્રતિજ્ઞા
કરીને પછી ધનના લોભથી પ્રહલાદનો પૌત્ર થઈને
એક જુગારીની પેઠે આ પ્રાણીને ના કહીશ નહિ.
૩ ઋષિઓ એમ કહે છે કે, અસત્યના જેવો બીજો
અધર્મ નથી, અને હું અસત્ય ભાષણ કરનાર મનુ-
ષ્ય વિના બીજા સર્વને ઉઘાપી શકું છું એવો મારો
મત છે ૪ વળી હું જેવો પ્રાણીને ઠગવાથી ડર
છું તેવો નરકથી, દરિદ્રતાથી, દુખના સમુદ્રથી,
રાજ્યના વિનાશથી, અથવા મૃત્યુથી પણ ડરતો

નથી ૫ આ લોકમાં આપણા મરણ પછી જે જે
ધનાદિક વસ્તુ આપણે ત્યાગ કરે છે, તે વસ્તુઓ
જીવતા જ પ્રાણીઓને આપીને પ્રસન્ન કરવામાં આવે
નહિ તો પછી તેનું પ્રયોજન શું? ૬ મહાત્મા પુરુષો
ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવો પ્રાણી પણ ત્યાગ કરીને
પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરે છે. તેમાં દુધીચિ, શિબિ
વગેરે રાજાઓનું દષ્ટાંત યુક્ત છે ત્યારે મારે પૃથ્વી,
ધન, આદિ ત્યાગ કરવામાં શા માટે આનાકાની
કરવી? હે મહારાજ! યુદ્ધમાં પાછી પાની નહિ
કરનાર મોટામોટા દૈત્યરાજાઓ પૃથ્વીને લોગવતા
હતા તેઓના વૈભવને પણ કાળ ગળી ગયો, પરંતુ
તેઓએ પૃથ્વી ઉપર જે કીર્તિ મૂકી તે અમર છે.
૭-૮ હે પ્રદ્યુમ્ન! યુદ્ધમાં દેહનો ત્યાગ કરનાર પુરુષો
મળવા સુલભ છે, પરંતુ સુપાત્ર મળતા તેઓને
શ્રદ્ધાથી ધન આપનાર પુરુષો મળવા સુલભ નથી
૯ દયાળુ એવા ઉદાર પુરુષને હરકોઈ યાચકની
યાચના પૂર્ણ કરતા દરિદ્રતા આવે તો તે પણ સારું
મનાય છે, ત્યારે આપના જેવા વેદવેદા પ્રાણીઓને
દાન આપતા દરિદ્રતા આવે તો તેમાં કેમ સારું
કહેવાય નહિ? માટે હું આ પ્રાણીનું બહુકને તેમની
ધૃમ્માનુસાર દાન આપું છું ૧૦ હે મુનિ! વેદ
વિધિમાં નિપુણ એવા આપ યજ્ઞ અને કૃત્યોથી
આદર સાથે જેનું યજન કરો છો, એવો આ વિષ્ણુ
હો કે પછી બીજો કોઈ શત્રુ હો, પરંતુ હું તો
એમને તેમની ધૃમ્મા પ્રમાણે પૃથ્વી આપીશ ૧૧
અને કદાચ આ વિષ્ણુ મને અધર્મથી બાધીને કેદ
કરશે તો પણ હું ભયથી પ્રાણીનું શરીર ખાઈ
કરીને આવેલા આ શત્રુને મારીશ નહિ ૧૨ વિષ્ણુ
ઉત્તમ કીર્તિવાળા હોઈને પોતાની કીર્તિનો ત્યાગ
કરવાની ધૃમ્મા કરત નહિ, તો તે યુદ્ધમાં મારો
નાશ કરીને આ પૃથ્વીને હરી જત અથવા તો મારા
હાથથી મરણ પામીને તે ધરણી ઉપર ઢળી પડત ૧૩

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ પ્રમાણે
શુકના વચન ઉપર શ્રદ્ધા વિનાના અને શુકની આજ્ઞા
નહિ પાળનારા મનસ્વી શિષ્યને દૈવની પ્રેરણાથી
શુક શુકાચાર્યે શાપ દીધો કે, ૧૪ અમારી ઉપેક્ષાને
લીધે તં અભિમાની થઈ ગયો છે. વળી અજ્ઞાની

† આ અધ્યાયમાં અમલથી ભય પામેલા બલિરાજએ
ભગવાનનું કપટ ભર્યા છતાં તેમને પૃથ્વીનું દાન આપ્યું
અને ભગવાને પછી વિરાટ સ્વરૂપ ખાઈ કહ્યું એ કથા
એવાજે

છતા પોતાને અત્યંત પડિત માને છે, ને તે અમારી આજ્ઞાનો ભંગ કર્યો છે, માટે તું થોડા સમયમાં રાત્રી લક્ષ્મીથી બ્રહ્મ થઈશ. ૧૧ આ પ્રમાણે શુરુએ શાપ દીધો પણ તે ઉદાર રાત્રી પોતાના સત્ય સંકલ્પથી ચલાયમાન થયો નહિ. તેણે વામનની પૂર્ણ કરી તેમના હાથમાં જળ આપીને તેમને પૃથ્વીનું દાન દીધું. ૧૨ તે સમયે બલિરાત્રીની સ્ત્રી વિન્ધ્યાવલિ મોતીના આભૂષણો પહેરીને ત્યાં આગ્યા અને પગ ધોવાના જળથી ભરેલી સોનાની ઝરી લાવ્યા. ૧૩ યજ્ઞમાન બલિરાત્રીએ પોતે વામન ભગવાનના ચરણ ધોઈને જગતને પવિત્ર કરનારુ તે જળ પોતાના મસ્તક ઉપર ચઢાવ્યું. ૧૪ તે વખતે આકાશમાં રહેલા અને બલિની સરલતાના તથા કાર્યના વખાણ કરતા દેવતાઓ, ગધર્વો, વિદ્યાધરો, સિધ્ધો ને ચારણો તેમની ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૧૫ હજારો દુઃકુલિ વાર વાર વાગવા લાગ્યા, ગધર્વો, કિંપુરુષો અને કિન્નરો કહેવા લાગ્યા કે, આ ઉદાર મનના બલિરાત્રીએ બાણવા છતાં યત્રુને ત્રણ લોક આપી દીધા, એ કામ તેણે ખરેખર બીજાથી બની શકે નહિ એવું કહ્યું છે. ૨૦ પછી અનંત ભગવાનનું ત્રણ શુભવાળું તે વામનરૂપ આશ્ચર્ય રીતે વધવા માડ્યું. તેમાં પૃથ્વી, આકાશ, દિશાઓ, સ્વર્ગ, પાતાળ, સમુદ્ર, પશુ, પક્ષીઓ સર્વ સમાર્પ ગયાં. ૨૧ ઋત્વિઓ, આચાર્યો અને સલાસદો સાથે બલિરાત્રીએ મહા વિભૂતિવાળા ભગવાનની ત્રિશુભાત્મક કાયામાં પાચ ભૂતો, ઇન્દ્રિયો, તેના વિષયો, અતકરણ અને જીવ સાથે આખા ત્રિશુભાત્મક વિશ્વને દીધું. ૨૨ ત્યાર પછી બલિરાત્રીએ વિશ્વભૂતિ ભગવાનના પગના તળીઆમાં પાતાલ, બે ચરણમાં પૃથ્વી, પીંડીઓમાં પર્વતો, ધુટણમાં પક્ષીઓ અને સાયળમાં પવનના શુભો દીધા. ૨૩ વચ્ચેમાં સંધ્યાકાલ, શુક્રસ્મિતમાં પ્રજાપતિઓ, જઘામાં પોતાની સાથે રહેલા દૈત્યાદિકો, નાભિમાં આકાશ, ઉદરમાં સાત સમુદ્રો અને છાતીમાં નક્ષત્રોની પંક્તિ દીધી. ૨૪ હૃદયમાં ધર્મ, સ્તનમાં ઋત તથા સત્ય, મનમાં ચદ્ર, વક્ષઃસ્થલમાં તથા હાથમાં લક્ષ્મીજી અને કંઠમાં જ્ઞાન, ગાનો તથા સર્વ શબ્દો દીધા. ૨૫

હાથમાં ઇંદ્રાદિક દેવતાઓ, કાનમાં દિશાઓ, મસ્તકમાં સ્વર્ગલોક, કેશમાં મેઘ, નાસકમાં વાયુ, નેત્રમાં સૂર્ય, મુખમાં અગ્નિ, ૨૬ વાણીમાં છદ્દો, જીહ્વામાં વરુણ, બ્રહ્મીમાં વિધિનિષેધ, પાપણમાં દિવસ રાત્રિઓ, લલાટમાં ક્રોધ, નીચેના ઓઠમાં લોભ, ૨૭ સ્પર્શમાં કામ, વીર્યમાં જય, પીઠમાં અધર્મ, પગની ગતિમાં યજ્ઞ, છાયામાં મૃત્યુ, હસવામાં માયા, રુવામાં ઔષધિઓ, ૨૮ નાડીઓમાં નદી, નખમાં શિલાઓ, બુદ્ધિમાં બ્રહ્મા, ઇન્દ્રિયોમાં દેવતા અને ઋષિઓ તથા સર્વ શરીરના અવયવોમાં સ્થાવર જંગમાત્મક પ્રાણીઓ દીધા. ૨૯ હે રાજન્! સર્વાત્મા ભગવાનને વિષે સર્વ જગતને બોધને અસુરો મોહ પામ્યા પછી અસદ્ધ તેજવાળું સુદર્શન ચક્ર વિજયીના જેવા કડકા કરતું શાસ્ત્ર નામે ધનુષ, મેઘના જેવા ગભીર સ્વરવાળો પાચ-જન્ય શખ, વેગવાળી વિષ્ણુની કૈમોદકી ગદા, ચદ્રમાં જેવું ખડ્ગ, અખુટ બાણોથી ભરેલા ભાથાઓ ૩૦-૩૧ તથા લોકપાલો સાથે સુનંદ વગેરે પાર્ષદો ભગવાનની પાસે આવી હાજર થયા. હે રાજન્! ભગવાને શોભાયમાન મુગટ, બાણબધ ને મકરાકાર કુડળો ધારણ કર્યા હતા શ્રીવત્સ નામે રત્નથી જડેલો ઉત્તમ કંદોરો, ઉત્તમ પ્રકારના વસ્ત્રો અને પુષ્પની વનમાળા પહેરી હતી ભગવાન ઉરુ કંમે એક પગલાથી બલિરાત્રીની પૃથ્વીને, શરીરવડે આકાશને ૩૨-૩૩ અને બીજા પગલાથી સ્વર્ગને આવરી લીધું ત્રીજું પગલું મુકવા માટે બલિરાત્રીની પાસે પૃથ્વી રહી નહિ અને ફરકમ ભગવાનનો ચરણ છેક જનલોક, મહર્લોક અને તપલોકને ઓગળીને સત્ય લોકમાં જઈ પહોંચ્યો. ૩૪

પદ્મ દ્વિતીય કમલસિંધવિષ્ટપ
ન વૈ તુર્નાયાય તદીયમણ્વપિ ।

ઉત્કલ્પણાંશ્ચિરકર્ણુપર્વથો

મહર્જનાશ્ચવાં તપસા પર ગત । ૩૪॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे
विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૧ મો. *

બલિરાજ બંધાયો.

રાજોવાચ

સત્ય સમીક્ષ્યાઽજ્ઞમત્તો નર્જેત્તમિદ-

તત્ત્વધાણદ્યુતિરાવૃત્તોઽભ્યગાન્ :

મરોચિમિદ્રા ઋષયો વૃહદ્વના

સનદનાદ્યા તરદેવ યોગિન ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ભગવાનના ચરણને સત્યલોકમાં આવેલો જોઈને પ્રજ્ઞા, કે જેમના લોકની કાંતિ ભગવાનના નમ્ર દ્રોણી જાગ્રજ્ઞ થતી હતી, તે મરીચિશિશ્ર વગેરે ઋષિઓ, સનત્કુમાર દિ નષ્ટક પ્રજ્ઞચારીઓ, યોગીઓ, વેદો, યમો, નિયમો, તર્કો, ઇતિહાસો, વેદના છ અંગો, પુરાણો, તેમની સહિતાઓ તથા યોગરૂપી પવનથી ઉદ્દીપન થયેલા જ્ઞાનાગ્નિથી જેમના કર્મરૂપી પાપો બળી ગયા હતા એવા બીજા મહાત્માઓ ભગવાનના ચરણની પાસે ગયા અને તેમના સ્મરણ કરવાના પ્રભાવથી જ્યાં કર્મ કરવાથી જઈ શકાય નહિ એવા પ્રજ્ઞલોકમાં જઈને તે પવિત્ર ચરણને પ્રણામ કર્યા પછી નાભિ કુમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પવિત્ર કીર્તિવાળા પ્રજ્ઞાએ ઉંચા કરેલા ભગવાનના તે ચરણને અર્ધજલ આપીને પૂજા કરી તથા ભક્તિથી તેમની સ્તુતિ કરી ૧-૩ હે રાજન્ ! ભગવાનના ચરણારવિદના ધૈવાથી પવિત્ર થયેલું પ્રજ્ઞાના કમડાનું પાણી, અકાશમાંથી નીચે પડતી ગંગા નદીને નામે જગતમાં પ્રખ્યાત થયું અને જે ભગવાનની નિર્મળ કીર્તિના જેવી દેખાતી ગંગા નદી ત્રણ લોકના પાપનો નાશ કરે છે ૪ આ પ્રમાણે બલિએ પૂજન કર્યા પછી પોતાની વિનૂતિને સંકેલી લેનાર પોતાના સ્વામી ભગવાન વામનજીને, લોકપાળોએ તથા પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓએ પોતાના અનુચરોની સાથે બલિ અર્પણ કર્યું ૫ જળ, નૈવેદ્ય, પુષ્પોની માળા દિવ્ય ચંદનના લેપ, સુગંધી ધૂપ, દીપ, શાળની ધાણી, અક્ષત, ફળ વગેરેથી

* આ અધ્યાયમાં ત્રણ પગલા પૂર્ણ ન થયા તેથી વિષ્ણુએ બલિરાજની પ્રતિ જગતમાં પ્રખ્યાત કરાવવા અટકે તેને બાધો, એ કયા કહેવાશે

ભગવાનનું પૂજન કર્યું ૬ પછી જ્યજ્ઞકારના શબ્દોથી ભગવાનના પરાક્રમેને વર્ણવતા સ્તોત્રોથી, નૃત્યોથી, વાદિત્રોથી, ગીતોથી, શબ્દ અને દ્રુદ્ભિ-ઓના નાદોથી ઉત્સવ કરવા લાગ્યા ૭ મન જેવા વેગવાળા રીંછના રાજા જાણવાને ભેરી વગાડીને સર્વ દિશાઓમાં ભગવાનના વિજય રૂપી મહોત્સવને ગળવી મૂક્યો ૮ પછી યજ્ઞની દીક્ષામાં રહેલા પોતાના રાજા બલિની આખી પૃથ્વીને ત્રણ પગલા પૃથ્વીની કપટયુક્ત યાચનાથી ભગવાને હરી લીધી, તે જોઈને અસુરો અત્યંત ક્રોધાવેશમાં આવી ગયા અને બોલી ઉઠ્યા કે, ૯ આ બટુક પ્રાણજી નથી, પરંતુ મોટો માયાવી વિષ્ણુ છે અને તે પ્રાણજીના રૂપમાં શુભ રહીને દેવતાઓનું કાર્ય સાધવાની ઇચ્છા રાખે છે ૧૦ બટુકના રૂપમાં રહેલા આણે ત્રણ પગલા પૃથ્વી મગીને યજ્ઞમાં ક્રોધને પણ શિક્ષા નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞાવાળા આપણા પવિત્ર રાજાનું સર્વસ્વ લઈ લીધું છે ૧૧ બલિ નિત્ય સત્યવાદી છે, તેમાં વળી હમણા અધુરામાં પુરુ યજ્ઞની દીક્ષા લઈ બેઠા છે, પ્રાણજીની રક્ષા કરનાર અને દયાળુ છે, માટે તે મિથ્યા બોલી શકે નહિ. ૧૨ વળી આ કપટી બટુકનો નાશ કરવો એમાં ધર્મ રહેલો છે અને તેમ કરવાથી આપણા સ્વામીની સેવા કરી ગણાશે એવો વિચાર કરીને બલિના અનુચરોએ હાથમાં હથિયારો લીધા ૧૩ તેઓ ક્રોધમાં આવી જઈ, હાથમાં શૂલ અને પદ્ધિશ વગેરે લઈ, બલિરાજની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વામનને મારવા ધસ્યા. ૧૪ હે રાજન્ ! દૈત્યોના સેનાપતિઓને પોતાના તરફ ચઢી આવતા જોઈને ભગવાનના પાર્ષદોએ હસી, તેઓને અટકાવ્યા ૧૫ નદ, સુનદ, જ્ય, વિજય, પ્રબલ, બલ, કુમુદ, કુમુદાક્ષ, વિષ્વક્સેન, ગરુડ, જયત, શ્રુતદેવ, પુષ્પદત તથા સાત્વત આ સર્વે દશ દશ હજાર હાથીઓ જેટલી બળવાળા ભગવાનના પાર્ષદો દૈત્યની સેનાને મારવા લાગ્યા. ૧૬-૧૭ અસુરોને ભગવાનના સેવકોથી હજીતા જોઈને બલિરાજ શુકાચાર્યનો શાપ સંભારી ક્રોધાવેશમાં આવી ગયેલા અસુરોને લડતા અટકાવીને કહેવા લાગ્યા કે, ૧૮ હે વિપ્રચિત્તિ ! હે રાહુ !

હે નેમિ ! મારું કહેવું સાંભળો તમે લડશો નહિ આ સમય આપણને અનુકૂળ નથી. ૧૯ હે દૈત્યો ! જે કાળ સર્વ પ્રાણીઓને સુખ તથા દુઃખ આપવા સમર્થ છે, તે કાળને કોઈ પણ પુરુષ પ્રયત્ન કરીને પણ ઉલ્લંઘન કરી શકતો નથી. ૨૦ જે કાળ પ્રથમ આપણને સુખ આપતો હતો અને દેવોને દુઃખ હતો હતો, તે આજે વિપરીત છે ૨૧ કોઈ પણ મનુષ્ય બળથી, મત્રીઓથી, બુદ્ધિથી, ક્રિદ્વાઓથી, મત્રોથી, ઔષધિઓથી તથા સામાદિક ઉપાયોથી કાળને ઓઢાંધી શકતો નથી. ૨૨ તમને જ્યારે કાળ અનુકૂળ હતો ત્યારે તમે ભગવાનના પાર્શ્વે દોને છતી લીધા હતા, પરંતુ હાલ તેઓ યુદ્ધમાં આપણને છતાં છે ૨૩ જો હવે અનુકૂળ થશે તો આપણે તેઓને હરાવીશું, મટે તમે કાળની પ્રતિજ્ઞા કરો ૨૪

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! દૈત્ય અને દાનવના સેનાપતિઓ પોતાના રાજનું કહેવું સાંભળીને ભગવાનના પાર્શ્વેથી માર ખાઈ રસ તગ પાતાળમાં પેસી ગયા. ૨૫ પછી ગરુડે પોતાના સ્વામી વિરાટ ભગવાનનું કર્તવ્ય જાણીને યજ્ઞમાં સોમવદ્ધી ખાંડવાને દિવસે વરુણના મોટા પાશથી બલિરાજને બાંધી લીધો ૨૬ મહા સમર્થ એવા વિષ્ણુએ અસુરના રાજા બલિને બાંધ્યો તેથી આકાશમાં, પૃથ્વી ઉપર તથા સર્વ દિશાઓમાં મોટો હાહાકાર થઈ રહ્યો ૨૭ ત્યારપછી હે રાજન્ ! ભગવાને લક્ષ્મીબ્રહ્મ થયા છતાં પણ સ્થિર પ્રતિજ્ઞાવાળા, ઉદાર યશ્વવાળા, તથા વરુણના પાશથી બંધાયેલા બલિરાજને કહ્યું, ૨૮ 'હે અસુર ! તે મને ત્રણ પગલાં પૃથ્વી આપવાનું કહ્યું છે તો હવે ત્રીજું પગલું કયા મૂકવું તે બતાવ ૨૯ જેટલામાં ચંદ્રમાં પોતાના નક્ષત્રો સાથે પ્રકાશ પાડે છે અને જેટલામાં વરસાદ વર્ષે છે તેટલી આ પૃથ્વી તારી છે ૩૦ મેં તારા દેખતા જ તારી પૃથ્વીને એક પગલાથી આવરી લીધી છે આકાશ તથા દિશાઓ શરીરથી આવરી છે અને બીજા પગલાથી સ્વર્ગલોકને આવરી લીધું છે, તોપણ એક પગલું બાકી રહ્યું છે ૩૧ જે પગલું આપવા માટે તે પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે, તે તું આપતો નથી, તેથી તારો નરકમાં વાસ થશે, માટે તું તારા શુર

શુકાચાર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે નરકમાં જઈને વાસ કર ૩૨ જે મનુષ્ય પ્રતિજ્ઞા કરેલી વસ્તુ યાચકને નથી આપતો તેના મનોરથો નિષ્ફળ બન્યા છે; તેનાથી સ્વર્ગે જવાતું નથી અને તે નરકમાં પડે છે. ૩૩ ધનનું અભિમાન રાખનાર તે', 'હું ત્રણ પગલાં પૃથ્વી આપીશ' એમ કહી મને છેતર્યો તેથી તું નરકમાં જઈ પડીશ ૩૪

વિપ્રલબ્ધો વદામીતિ ત્વયાં ચાદ રમામિના
તદ્વચલીકફલં મુશ્વ નિરય કનિચિત્સમા
इति धीमद्भागवते महापुराणे महामस्कंचे
एकविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૨ મો. ૬

ભગવાન બલિના દ્વારપાળ થયા.

શ્રીશુક ઉવાચ

एव विप्रकृणो राजन् बलिर्मगवताऽसुर ।
मिथ्यमानोऽपि भिन्नतमा प्रत्याहाविह्वल वच

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ભગવાને અસુરના રાજા બલિનું આ પ્રમાણે અપમાન કર્યું તેમ છતાં તે સત્વશુભથી જરાયે ચળ્યો નહિ અને તેણે ભગવાનને આ પ્રમાણે કહ્યું ૧

બલિરાજા કહે છે-હે ઉત્તમ પ્રલોક ! આપ મારું વચન મિથ્યા માનો છો, પરંતુ હું તેને સત્ય કરું છું મારું વચન મિથ્યા નહિ થાય આપ મારા મસ્તક ઉપર ત્રીજું ચરણ મૂકો. જે પગલાથી વિશ્વને ભરી લીધું તેથી તારું મસ્તક પૂરું પડશે નહિ, એમ ધારતા નહિ, કારણ કે મારા ધનમાં તમારા જે પગલા રોકાયા તેના કરતાં મારું મસ્તક મોટું છે કારણ કે, ધન કરતાં ધનવાળો મોટો હોય છે ૨ હું જેટલો મિથ્યા બાપણથી ડરું છું તેટલો નરકથી ડરતો નથી, પદ ઉપરથી બ્રહ્મ થવાથી ડરતો નથી, પાશમાં બંધાયેલી ડરતો નથી, દુસ્તર એવા હું. બધી ડરતો નથી, તેમ તમારી શિક્ષાથી પણ ડરતો નથી ૩ વળી હું મહાત્માએ પુરુષોને આપેલી

૬ આ અધ્યાયમાં ભગવાને પ્રસન્ન થઈ બલિરાજને વરસાદો આપી સુતસ પાતાળમાં મોક્ષના અને તેટલી કૃપા પણ બાળી માનીને તેના દ્વારપાળ થયા, એ કથા કહેવાઈ

શિક્ષાને વધારે માનુ છું, કારણ કે, એ શિક્ષા માતા, પિતા, બ્રાતા તથા સ બધીઓ પણ આપતા નથી. ૪ તમે અમારા પરોક્ષ રીતે મોટા ગુરુ અને કલ્યાણકર્તા છો, કારણ કે તમે અનેક મદોથી આધવા થયેલા જે અમે, તેઓને ઐશ્વર્યથી બ્રહ્મ કરીને જ્ઞાનદંષ્ટિ આપી છે. ૫ જે ભગવાન વિષે દૃઢ એવી વૈરભુદ્ધિ રાખવાથી ઘણા અસુરો સિદ્ધિ પામ્યા છે અને આશ્ચર્યની વાત છે કે, જે સિદ્ધિને મોટા યોગીઓ પામ્યા છે તેને હું પણ પામ્યો છું. ૬ અનંત ચરિત્ર કરનાર આપે મને વરુણના પાશથી બાધ્યો છે તોપણ હું લજવાતો નથી અને ખેદ પણ પામતો નથી. ૭ આપે મારા ઉપર શિક્ષા રૂપી જે અનુગ્રહ કર્યો, તે તમારો પૌત્ર સમજીને કર્યો છે, પરંતુ હું અનુગ્રહનું પાત્ર નથી આપના માનીતા ભક્તોમા ઉત્તમ પ્રકારની વાતોને પ્રકટ કરનાર, તમારે વિષે તત્પર રહેનાર, મારા દાદા પ્રહ્લાદને તમારા શત્રુ અને તેમના પિતા હિરણ્યકશિપુએ અનેક દુઃખ દીધા હતા, ૮ ત્યારે તેમણે વિચાર કર્યો કે, આ દેહનું શું પ્રયોજન છે? એ દેહ છેવટે મારો પણ ત્યાગ કરનાર છે તેમ જ સગા સ બધી રૂપી ચોર લોકોનું પણ શું પ્રયોજન છે? કારણ કે તેઓ ધનને હરણ કરે છે તેમ જ સ્ત્રી છે તે પણ જન્મ મરણ રૂપી સ સાર ઉત્પન્ન કરનારી છે તેમ ઘરખારો છે તેમા રહેવાથી મનુષ્યોના આયુષ્યનો નાશ થાય છે. ૯ આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને અગાધ બોધવાળા મારા પિતામહ પોતાના સગા સ બધીઓથી ભય પામીને, દૈત્યોના પક્ષનો નાશ કરનારા આપના સર્વત્ર નિર્ભય એવા ચરણને શરણે આવ્યા હતા. ૧૦ જે લક્ષ્મીથી ગર્વિષ્ઠ બુદ્ધિવાળો થયેલો મનુષ્ય કાળની પાસે રહેલા પોતાના નાશવત જીવિતને બાજી નથી, તે લક્ષ્મીથી આપે મને પરાગમુખ કર્યો અને મારું દૈવ મને મારા શત્રુરૂપે જણાતા આપની પાસે ખેંચી લાવ્યું તે ઠીક થયું. ૧૧

શુકદેવજી કહે છે-હે કુરુશ્રેષ્ઠ! આ પ્રમાણે બલિરાજા કહેતો હતો, એટલામા પૂર્ણિમાનો ચંદ્રમા ઉદય પામે તેમ ભગવાનના પ્રિય ભક્ત પ્રહ્લાદ ત્યા આવ્યા. ૧૨ તેમનું શરીર દિવ્ય સૌહર્યથી શોભતું

હતું, નેત્ર કમળ જેવાં હતાં, શરીર ઉન્નત હતું, અંગ ઉપર પીળા વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં, શરીરની કંતિ સ્થામ હતી અને બાહુ વિશાળ હતા આવા મહા ભાવ્યશાળી પ્રહ્લાદને બલિરાજાએ દીકા. ૧૩ પરંતુ તે વરુણના પાશથી બધાયેલા હતો તેથી પ્રથમની પેઠે પૂજન કરી શક્યો નહિ અને માત્ર મસ્તકથી તેમને નમ્યો. તે સમયે તેમની આખમા આસુ આવ્યા અને નીચું મુખ કરીને ઉભા. ૧૪ પછી સુનદ નદ વગેરે પાર્શ્વે એ સેવાતા ભગવાનને ઉભેલા જોઈને ઉદાર મનવાળા પ્રહ્લાદે ભગવાનની પાસે પૃથ્વી ઉપર પડી મસ્તક નમાવીને પ્રણામ કર્યો, અને બલિ ઉપર અનુગ્રહ કરાવ્યો. તે જોઈને સર્વે આનંદ પામ્યા. ૧૫

પ્રહ્લાદ કહે છે-આ બલિને તમે સમૃદ્ધિવાળું ઇંદ્રનું પદ આપ્યું હતું અને હમણા તે જ પદ પાછું તમે જ લઈ લીધું તે સારું કર્યું મનને મોહ કરનારી લક્ષ્મીથી તેને બ્રહ્મ કર્યો, તે તમે તેના ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો એમ હું માનુ છું. ૧૬ વિદ્વાન પણ જે લક્ષ્મીથી મોહ પામે છે, તે લક્ષ્મી બધા સુધી હોય ત્યાં સુધી કયો પુરુષ પોતાના સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે સમજે છે? માટે મારા પૌત્ર ઉપર અનુગ્રહ કરનાર, જગતના ઈશ્વરને સર્વ લોકના સાક્ષી એવા આપ નારાયણને હું નમસ્કાર કરુ છું. ૧૭

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! પછી હાથ જોડીને ઉભેલા પ્રહ્લાદના સાક્ષગતા ભગવાન બ્રહ્મા ભગવાનને કહેવા લાગ્યા. ૧૮ એટલામા પોતાના પતિ બલિરાજાને બધેલો જોઈને વિધ્યાવલિ, ભયથી વિહ્વલ થઈ બે હાથ જોડી નીચું મુખ રાખી ભગવાનને પ્રણામ કરીને કહેવા લાગી કે, ૧૯ હે ઈશ્વર! આ ત્રણ લોક તમે પોતે રમવા માટે બનાવેલા છે, તેમા બીજા કુબુદ્ધિવાળા લોકો લજ્જામૂકીને પોતાનું ધણીપણું કરવા ભય છે, પરંતુ તે મિથ્યા છે. તમે ત્રણ લોકના કર્તા, પાલનકર્તા અને સંહારકર્તા છો તથા 'અમે સ્વતંત્ર છીએ' એવો અધિકાર પણ તમે તેઓને આપ્યો છે, માટે તેઓ તમને શું આપનાર છે? કારણ કે તમે જ સર્વના સ્વામી છો, માટે

આનંદ બુદ્ધિવાળા મારા પતિને કૃપાવડે છૂટો કરીને તેની રક્ષા કરો. ૨૦

બ્રહ્મા બોલ્યા-હે લોકોની રક્ષા કરનાર ઇશ ! જેનું આપે સર્વસ્વ હરી લીધું છે એવા બલિને છોડી મૂકો, તે શિક્ષાનું પાત્ર નથી ૨૧ એણે તમને સર્વ પૃથ્વી તથા કર્મોથી સંપાદન કરેલા સર્વ લોકો અર્પણ કર્યા છે, તેમ જ એણે, દૃઢબુદ્ધિથી તમને 'પોતાનું' સર્વસ્વ અને દેહ પણ અર્પણ કર્યો છે ૨૨ નિર્મળ બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય આપના ચરણને વિષે પાણીથી અથવા તો દૂધના અકુરોથી પણ પ્રેમપૂર્વક પૂજા કરે છે, તો તે ઉત્તમ પ્રકારની ગતિને પામે છે, ત્યારે મનમા જરાપણ ખેદ ન લાવતા ત્રણ લોકનું રાજ્ય આપને આપનારો મનુષ્ય કેમ પીડા પામે ? ૨૩

શ્રીભગવાન બોલ્યા-હું જેના ઉપર અનુગ્રહ કરું છું, તેની લક્ષ્મીનો નાશ કરું છું, કારણ કે તે પુરુષ, લક્ષ્મીના મદથી ગર્વિષ્ઠ બનીને લોકોનું તથા મારું અપમાન કરે છે ૨૪ જીવાત્મા પોતાના કર્મોથી નાના પ્રકારની જાતિમાં અવતાર લેતો લેતો કોઈ વખત મનુષ્ય અવતાર લે છે, ૨૫ અને તે અવતારમાં જન્મ, કર્મ, અવસ્થા, રૂપ, વિદ્યા, ઐશ્વર્ય તથા ધન આદિકથી તે જીવને જે ગર્વ થાય નહિ તો તેના ઉપર મારો અનુગ્રહ ઉતરે છે ૨૬ જે મનુષ્ય મારા ઉપર ભક્તિવાળો હોય છે, તે અભિમાનરૂપી અકલાઇમાં, કારણરૂપ અને ચારે તરફથી સર્વ કલ્યાણના શત્રુરૂપ એવા ઉત્તમ કુળમાં જન્મ, ધનવતપણું વગેરેથી મોહ પામતો નથી અને એવા ભક્તોને હું લક્ષ્મી આપું છું જે અભક્તો ધનાદિકથી મોહ પામે છે, તેમની પર અનુગ્રહ કરવાને હું ધન હરી લઉં છું. ૨૭ આ બલિરાજા દાનવ ને દૈત્યોમાં અગ્રણી છે અને તેઓની કીર્તિમાં વધારો કરનારો છે તેણે મારી માયાને જીતી છે, કારણ કે હું ખી છતાં તે મુંઝાતો નથી ૨૮ તે ધન રહિત અને રાજ્ય ભ્રષ્ટ થયો, શત્રુઓએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો, બાધ્યો, સ બધીજને ત્યાગ કર્યો, ગુરુએ તિરસ્કાર કર્યો, શાપ લીધો, તોપણ તેણે પોતાનું અત્ય છોડ્યું નથી તેમ મેં છાજ કરી તેને ધર્મની

વાત કહી છતાં પણ તેણે ધર્મનો ત્યાગ કર્યો નથી. ૨૯-૩૦ મારે હવે દેવતાઓને દુર્લભ એવા મારા સ્થાનમાં તે જશે અને સાવણી નામે આઠમા મન્વન્તરમાં એ ઇદ્ર થશે ૩૧ ત્યાં સુધી વિશ્વકર્માએ બનાવેલાં સુતલમાં તે રહેશે જ્યાં રહેનારાઓને મારી કૃપાદષ્ટિથી આધિ, વ્યાધિ, શ્રમ, તદ્રા ને પરાજય આદિ હું ખો થતા નથી ૩૨ હે બલિ ! દેવતાઓ જેની ઇચ્છા કરે એવા સુતલમાં તું તારા પરિજન સાથે જા અને ત્યાં તારું કલ્યાણ થાઓ. ૩૩ લોકો પાળે પણ તારો પરાલભ કરશે નહિ અને જે દૈત્યો તારી આજ્ઞા ઉઠાવશે નહિ તેઓને મારું ચક્ર કાપી નાખશે ૩૪ વગી હું તારા અનુચર અને સરસામાન સાથે તારી રક્ષા કરીશ હે વીર ! તું ત્યાં મારા દર્શન કરીશ વગી ત્યાં આગળ દૈત્ય-દાનવોના સગથી તને જે અસુરભાવ પ્રાપ્ત થયો છે, તે મારા પ્રભાવથી તુરંત નાશ પામશે ૩૫

તત્ર દાનવદૈત્યાનાં સગાત્તે ભાવ આસુરઃ ।

દૃષ્ટ્વા મદનુભાવ વૈ સઘ કુટો વિનંશ્યાતિ ૩૬

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे

द्वाविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૩ મો.*

ઇદ્રે વામનની સહાયતાથી સ્વર્ગ મેળવ્યું.

શ્રીશુક ઉવાચ

इत्युक्तवत् पुरुष पुरातन

महानुभावोऽबिलसाधुसमत ।

बद्धांजलिर्वाष्पकलाकुलेक्षणो

भक्तबुद्धलो गद्गदया गिरा ब्रवीत् ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે પુરાણપુરુષે કહ્યા પછી મોટા પ્રભાવવાળા સર્વ મહાત્માઓમાં મુખ્ય ભક્તિની ઉત્ક ઠાવાળા બલિ રાજાની આખમા અશ્રુઓ આવ્યા અને તે બે હાથ બેડીને ગદ્ગદ વાણીએ ભગવાનને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૧

* આ અધ્યાયમાં બલિરાજા તેના દાદા સાથે સુતલ માતાલમાં ગયો, એટલે વામન ભગવાનના પ્રભાવથી ઇદ્ર સ્વર્ગનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી આનંદમાં રહેવા લાગ્યો, જે હમા ખેલાયો.

બલિરાજ બોલ્યા-ઓહો ! આપને પ્રણામ કરવાની કેવી બલિહારી છે ! ! આપને પ્રણામ કરવાનો આરભ કરતાં જ આપ શરણાગત ભક્તના કાર્ય કરો છો. કારણ કે લોકપાળોએ પૂર્વે જે અનુગ્રહ મેળવ્યો ન હતો તે તમે આ અસુરને કર્યો છે. ૨ આ પ્રમાણે કહીને શ્રીહરિને, શ કરને અને પ્રજાને પ્રણામ કરી વરુણના પાશમાંથી છુટેલો બલિરાજ અસુરોની સાથે સુતલ નામે પાતાળમા ગયો. ૩ આ પ્રમાણે ઇંદ્રને સ્વર્ગ પાછું અપાવી, અદિતિની કામના પૂર્ણ કરીને ઉપેદ્રૂપે હરિ આખા જગતનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા. ૪ પછી ભક્તિમા મસ્ત પ્રહ્લાદ, પોતાના પૌત્ર બલિને ભગવાનનો કૃપાપાત્ર બેઠો આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૫

પ્રહ્લાદ બોલ્યા-વિશ્વ જેમના ચરણને નમે છે એવા તથા મહાત્મા લોકો પણ જેમના ચરણને નમે છે એવા આપ અમારા અસુર લોકોના દ્વારપાળ થયા આવો અનુગ્રહ પ્રજા પણ મેળવતા નથી, આવો અનુગ્રહ લક્ષ્મીજીએ મેળવતા નથી, તેમ આવો અનુગ્રહ શ કર પણ મેળવતા નથી તો, બીજા ક્યાથી મેળવે ! ૧ વળી શરણુ આપનાર ! પ્રજાદિક દેવતાઓ આપના ચરણરવિદના રસની સેવાથી વૈભવે ભોગવે છે, પરંતુ અમે તો તમારા ચરણની સેવાએ કરી નથી નીચ અને ખગ બાતિના છીએ, તેમની ઉપર તમે શા માટે અનુગ્રહદષ્ટિ કરી ? ૭ તમે અપાર એવી યોગમાયાની લીલાવટે સર્વ પ્રજા અને સજ્જનારા છો, સૃષ્ટિનિર્માણ કરવામા કુશળ છો, તમારું ચરિત્ર આશ્ચર્યકારક છે તમે સર્વાત્મા તથા સમદષ્ટિવાળા છો, છતાં પણ ભક્ત ઉપર પ્રીતિ રાખો છો, તેમા તમારો વિષમ સ્વભાવ નથી, કારણ કે તમારો સ્વભાવ અતિ શાંત સરલ અને કંઠપતરના જેવો છે. ૮ પછી ભગવાન બોલ્યા કે, હે વત્સ ! તારું કલ્યાણ થાઓ ! તું સુતલ નામે પાતાળમા જા અને ત્યાં તારા પૌત્રની સાથે આનંદમા રહી સર્વને સુખ આપ. ૯ તું પાતાળમા મને નિત્ય ઉભેલો બેઠેશ, મારા દર્શન કરવાથી તને મોટો આનંદ થશે તથા તારા સર્વ કર્મબંધનો છુટી જશે. ૧૦

શુકદેવજી કહે છે-પછી નિર્મળ બુદ્ધિવાળા પ્રહ્લાદે બે હાથ બેડીને બલિરાજની સાથે ' ઠીક છે, તેમ કરું છું, ' એમ કહીને વિષ્ણુ એવા ભગવાનની આજ્ઞાને માથે ચઢાવી. ૧૧ પછી સર્વ અસુરોની સેનાના પતિ બલિરાજ વામનને પ્રદક્ષિણાને પ્રણામ કરી, અનુજ્ઞા લઈને પાતાળમા ગયા. ૧૨ પછી હે રાજન્ ! પ્રજાવાદીઓની સલામા ઋત્વિજોની વચ્ચે પોતાની પાસે બેઠેલા શુકાચાર્યને ભગવાન નારાયણે કહ્યું કે, ૧૩ હે મહારાજ ! તમારો શિષ્ય યજ્ઞ કરતો હતો, તેમા જે કંઈ ઉણપ રહી ગઈ હોય તે તમે પૂર્ણ કરો. કર્મમા જે કંઈ ઉણપ રહી ગઈ હોય તે પ્રાજ્ઞણીની દૃષ્ટિથી પરિપૂર્ણ થાય છે. ૧૪

શુકાચાર્ય બોલ્યા-કર્મના પ્રવર્તાવનાર, યજ્ઞના ઇશ્વર તથા યજ્ઞપુરુષ એવા આપની બલિએ સર્વ પદાર્થોથી પૂજા કરી છે, માટે તેના કર્મમા ઉણપ કેમ રહે ? ૧૫ મત્ર, તત્ર, દેશ, કાળ, પાત્ર, દક્ષિણા વગેરેમા જે કંઈ ન્યૂનતા રહી ગઈ હોય, તે સર્વ આપના ચરિત્રનું કીર્તન કરવાથી પૂર્ણ થાય છે. ૧૬ હે વ્યાપક ! તમે કહો છો તેથી હું તમારી આજ્ઞા પાળીશ, તમારી આજ્ઞા પાળવી એ પુરુષોને કલ્યાણકારક છે. ૧૭

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે શુકાચાર્યે ભગવાનની આજ્ઞાને માન્ય કરી, પ્રજાપિઓની સાથે બલિરાજના યજ્ઞમા જે અપૂર્ણતા હતી તે પૂર્ણ કરી. ૧૮ હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે વામનરૂપે થયેલા શ્રીહરિએ બલિરાજ પાસેથી પૃથ્વીની ભિક્ષા માગી, શત્રુઓએ લીધેલું સ્વર્ગ ઇંદ્રને પાછું અપાવ્યું. ૧૯ પછી પ્રજાપતિઓના પતિ પ્રજા, દેવતાઓ, પિતૃઓ, મનુઓ, દક્ષ, ભૃગુ, અગિરા પ્રમુખ મુનિઓ, સનત્કુમારો તથા શ કરને સાથે લઈને ૨૦ કશ્યપ અને અદિતિને સારું લગાડવા સર્વ પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે, વામનને સર્વ લોકના તથા લોકપાળોના પતિ કર્યા. ૨૧ હે રાજન્ ! વેદ, સર્વ દેવતા, ધર્મ, યજ્ઞ, લક્ષ્મી, મ ગગ વ્રત, સ્વર્ગ અને મોક્ષનું પાલન કરવામા સમર્થ એવા ઉપેદ્રને જ્યારે સર્વના કલ્યાણ માટે નીમ્યા ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓ આનંદ પામ્યા. ૨૨-૨૩ પછી ઇંદ્ર, પ્રજાના અનુમોદનથી લોકપાળ

જેની સાથે વામનને આગળ કરીને દેવયાનદ્રારા સેવને સ્વર્ગમાં લઈ ગયો. ૨૪ અને વામનથી રક્ષા-વલો ઇંદ્ર, ત્રણ લોકનું રાજ્ય પામી નિર્વાય થઈ મોટી રાજ્યલક્ષ્મી ભોગવતો સ્વર્ગમાં આનંદ કરવા લાગ્યો. ૨૫-૨૬ પ્રજ્ઞા, સ કર, સનતકુમાર, ભૃગુ વગેરે મુનિઓ, પિતરો, સર્વ પ્રાણીઓ તથા વિમા-નચારી સિદ્ધ લોકો, ભગવાનના તે આશ્ચર્યજનક ચેટા કામના તથા અદ્વિતિયા વખાણ કરતા પોતાના સ્થાનકોમાં ગયા. ૨૭ હે કુળને હર્ષ આપનાર ! આતાઓના પાપનો નાશ કરનાર ભગવાનનું આ સર્વ ચરિત્ર મે તમને કહ્યું. ૨૮ જે મનુષ્ય ભગ-વાનના મહિમાનો અ ત ભોવાની ઇચ્છા કરે છે, તે મનુષ્ય પૃથ્વી ઉપરના રજકણો ગણવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ ભગવાનનો મહિમા અપાર છે મંજેના દ્રષ્ટા વસિષ્ઠમુનિ કહે છે કે, જન્મનારો અથવા તો જન્મેલો મનુષ્ય ભગવાનના મહિમાના પારને કદાપિ પણ પામી શકતો નથી ૨૯ જે મનુષ્ય અદ્ભુત કર્મ કરનાર, દેવના દેવ શ્રીહરિના અવતારના ચરિત્રને સાબળે છે, તે પરમ ગતિને પામે છે ૩૦ દેવતા સ બ ધી, પિતૃ સ બ ધી તથા મનુષ્ય સ બ ધી કોઈ પણ કર્મ કરવામાં આવતું હોય તે સમયે જ્યાં જ્યાં આ ચરિત્રનો પાઠ કર-વામાં આવે, ત્યાં ત્યાં તેમનું કર્મ યથાર્થ રીતે કરેલું કહેવાય છે. ૩૧

ક્ષિયમાણે કર્મણીવં દૈવે વિજ્યેડય માનુષે ।

યત્ર યત્રાનુકીર્તયેતતતેષાં સુકુત ત્રિદુઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे

प्रयोगविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૪ મો. †

મત્સ્યાવતારની લીલા.

भगवन् द्योतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः ।

अवतारकथामाद्यं मायामत्स्यावडम्बनम् ॥

રાજા પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે મહારાજ ! અદ્-

† આ અધ્યાયમાં પ્રસંગાનુસાર ભગવાનના મત્સ્યા-વતારની લીલાનું વર્ણન છે, જે મત્સ્યાવતારે મહાસાગરમાં ભજવત રાજાની આજ્ઞા કરી હતી, એ કથા કહેવાશે.

ભુત કર્મ કરનાર ભગવાને પ્રથમ માયાથી મત્સ્યા-વતારની લીલા કરી હતી તે અવતાર કથા હું સાંભ-ળવાની ઇચ્છા રાખું છું ૧ ભગવાને લોકમાં નિંદા-પાત્ર, તમોશુભી અને પ્રકૃતિને લીધે દુસ્સહ એવું માછલીનું રૂપ, જેને કર્મથી બંધાયેલા હોય તેમ, શા માટે ધારણ કર્યું હતું ? ૨ એ સર્વ હે મહા-સજ્જ ! આપ અમને મથાર્થ રીતે કહેવાને યોગ્ય છે, કારણ કે ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનનું ચરિત્ર સર્વ લોકોને સુખકારી છે ૩

સૂત કહે છે-હે શૈનક ! એ રીતે પરીક્ષિતે ભગવાન શુકદેવજીને પ્રશ્ન કર્યો એટલે તેમણે વિષ્ણુએ મત્સ્યરૂપે જે ચરિત્ર કર્યું હતું, તે ચરિત્ર કહેવા માડ્યું. ૪

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! જાય, પ્રાણજી, દેવતા, સત્પુરુષ, વેદ, ધર્મ તથા અર્થની રક્ષા કર-વાની ઇચ્છાથી ભગવાન અવતારો ધારણ કરે છે ૫ વાયુ જેમ ઉંચા નીચા સર્વ પદાર્થોમાં ફેરે છે, છતાં પણ ઉંચ નીચપણ પામતો નથી, તેમ ઇન્દ્ર પણ બુદ્ધિના ગુણોથી મનાયલા ઉંચા નીચા સર્વ પદાર્થોમાં અંતર્યામીપણથી વ્યાપી રહેલા છે, છતાં પણ નિર્ગુણપણને લીધે ઉંચા નીચાપણને પામતા નથી ૬ જ્યાં કંઈપણે અ તે પ્રજાનો દિવસ પુરો થવાથી નૈમિત્તિક પ્રલય થયો હતો. તે પ્રલયમાં હે રાજન્ ! ભૂલોક, ભુવલોક તથા સ્વર્ગલોક, એ ત્રણ લોક સમુદ્રમાં ડુબી ગયા હતા ૭ પછી કાળે કરીને પ્રજાને નિદ્રા આવવાથી સુવાની ઇચ્છા થઈ, તે સમયે ભગવાન હયગ્રીવ નામે રાક્ષસ તેમના સુખ-માંથી નીકળેલા અને તેમની પાસે રહેલા વેદોને હરી ગયો હતો ૮ દૈત્યના રાજા હયગ્રીવનું અનર્થકારક ચરિત્ર બેઠું, ભગવાન શ્રીહરિએ મત્સ્યાવતાર ધારણ કર્યો. ૯ ત્યાર પછી સત્યવ્રત નામે એક રાજર્ષિ ભગવાનનો મોટો ભક્ત હતો, તે જળનું પાન કરીને તપશ્ચર્યા કરતો હતો. ૧૦ એ રાજા આ મહા કંઈપણ સૂર્યના પુત્ર શ્રાદ્ધદેવને નામે પ્રખ્યાત હતો અને શ્રીહરિએ તેને મનુ બનાવ્યો હતો. ૧૧ તે રાજા એક દિવસે કૃતમાલા નામે નદીમાં બેસીને તર્પણ કરતો હતો, એટલામાં તેના જોખમી રહેલા પાણીની

અ હર એક નાની માછલી આવી ૧૨ હે ભરતવ શી રાજા ! તે તે દ્રવિડ દેશના રાજા સત્યવ્રતે પાણીની સાથે આવેલી માછલીને નદીના પાણીમાં નાખી. ૧૩ મહા દયાળુ રાજાને દયા ઉપજે એવી રીતે તેને કહેવા લાગી કે, હે દીનવત્સલ રાજા ! હું પોતાની ભતિનો નાશ કરનાર આ જળજ તુઓથી બીહું છું. મને દીનને આ નદીના જળમાં તું શા માટે નાખે છે ? ૧૪ એ સત્યવ્રત રાજા બહુતો ન હતો કે ભગવાન પ્રીતિપૂર્વક પોતાનો અનુગ્રહ કરવા મત્સ્યાવતાર ધારણ કરીને અવતર્યા છે ભગવાનને નહિ ઓળખવાથી તેણે માછલીની રક્ષા કરવાનો વિચાર કર્યો. ૧૫ તે દયાળુ રાજાએ તે માછલીનું વચન સાંભળી તેને કમંડળમાં નાખી પોતાના આશ્રમમાં રક્ષાએ આણી ૧૬ તે એક રાત્રિમાં તો કમંડળમાં વધી ગઈ અને તેમાં પોતે ન સમાવાથી રાજાને કહેવા લાગી કે, ૧૭ હું આ કમંડળમાં કદથી રહેવાને પુશી નથી, માટે તું મારે માટે મોટું સ્થાન કર, કે જેમાં હું સુપેથી રહું ૧૮ એટલે રાજાએ તેને કમંડળમાંથી બહાર કાઢી એક કુડમાં નાખી. ત્યાં નાખ્યા પછી તે બેઘડીમાં ત્રણ હાથ વધી ગઈ, ૧૯ અને બોલી કે, હે રાજન્ ! આ કુડ મને સુખથી રહેવાને પુરતો નથી, માટે મને કોઈ મોટું સ્થાનક આપ, કારણ કે હું તારે શરણે આવેલી છું ૨૦ હે રાજન્ ! સત્યવ્રતે તેને તેમાંથી કાઢીને સરોવરમાં નાખી, ત્યાં આગળ તે પોતાના શરીરથી પાણીને ઢાકી દઈને, મોટા માછલાના આકારમાં વધી ગઈ ૨૧ અને બોલી કે, હે રાજન્ ! મને આ જળ રહેવા જેટલું નથી, મારી રક્ષા માટે તું મને કોઈ અપુટ જળાશયમાં નાખ ૨૨

આ પ્રમાણે મહા મત્સ્યે રાજાને કહ્યું, એટલે રાજા તેને બુદ્ધાબુદ્ધ અપુટ જળાશયોમાં લઈ ગયો. ત્યાં ત્યાં તે તે જળાશયના જેવડી મોટી થઈ, તેથી છેવટે તેને સમુદ્રમાં નાખી ૨૩ રાજાએ તેને સમુદ્રમાં નાખી તે સમયે તેણે રાજાને કહ્યું કે, હે વીર ! આ સમુદ્રમાં મહા બળવાળા મગ્ધર, મત્સ્ય વગેરે મને ખાઈ જશે, માટે તારે મને આમાં નાખવી યોગ્ય નથી. ૨૪ આ રીતે મધુરી વાણી બોલીને

તે મત્સ્યે રાજાને મુગ્ધો ત્યારે રાજાએ તેને પૂછ્યું કે, માછલાના રૂપથી મોટું ઉત્પન્ન કરનાર તમે કોણ છો ? ૨૫ તમે એક દિવસમાં સો યોજનના સરોવરમાં વ્યાપી ગયા. આવું પરાક્રમી જળચર તો મેં કોઈ પણ દિવસ દીકું ન હતું. ૨૬ તમે સાક્ષાત્ અવિનાશી એવા માયાપતિ ભગવાન નારાયણ છો, અને પ્રાણીઓના કલ્યાણને અર્થે જળચરનું રૂપ ધારણ કરી આવ્યા છો. ૨૭ હે પુરુષોત્તમ ! તમને નમસ્કાર કરું છું હે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલયના અધિપતિ ! હે વિભો ! તમે શરણગત એવા જે અમે ભક્તો, તેઓના મુખ્ય તથા સત્ય આશ્રયરૂપ છો ૨૮ તમારા સર્વ કીડાવતારો પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે થયા છે, વાસ્તે તમે તમારું આ રૂપ જે કારણ માટે ધારણ કર્યું હોય તે કારણ મને કહો. ૨૯ હે કમલનયન ! જેમ દેહાભિમાની એવા બીજા લોકોનું શરણ નિષ્ફળ ભય છે, તેમ સર્વ પ્રાણીઓના સખંધી અને પ્રિય આત્મારૂપ એવા આપના ચરણનું શરણ નિષ્ફલ જતું નથી, કારણ કે આપે અમને ભક્તોને આવું અદ્ભુત સ્વરૂપ દેખાડ્યું છે ૩૦

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! જગતના પતિ, યુગના ક્ષય વખતે મત્સ્યનું રૂપ ધારણ કરનાર, પ્રલય પયોધિમાં વિહાર કરવાની ઇચ્છાવાળા, ખરા ભક્ત ઉપર પ્રીતિ રાખનાર અને મત્સ્યાવતાર ધારી ભગવાન તે રાજાનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૩૧

ભગવાન બોલ્યા-હે અરિંદ્રમ ! આજથી માંડીને સાતમે દિવસે ભૂલોક, ભૂવલોક વગેરે ત્રણ લોક પ્રલયના સમુદ્રમાં ડુબી જશે, ૩૨ અને ત્યારે પ્રલયના પાણીમાં ત્રણ લોક ડુબવા માટે ત્યારે, મારી મોડલેલી એક મોટી નૌકા તારી પાસે આવશે. ૩૩ તે વેળા તું સર્વ ઓષધિઓ અને નાનાં મોટાં બીજ લઈ, સપ્તર્ષિઓની તથા સર્વ જીવોની સાથે તેમાં બેસજે અને ગભરાયા વિના પ્રલયને લીધે એકાકાર થયેલા અગાધ સમુદ્રમાં, ઋષિઓના તેજોથી પ્રકાશ મેળવીને વિહાર કરજે. ૩૪-૩૫ ત્યારે પવનથી તે હાલકહોલક થવા માટે અને હું ફરતો ફરતો આવું

ત્યારે વાસુકિ નાગથી તેને મારા શિ ગડાની સાથે બાંધજે. ૩૧ હે રાજન્ ! હું સમર્પિઓની સાથે તેમા બેઠેલા તને બ્રહ્માની રાત્રિ પુરી થશે ત્યાં સુધી મહા-સાગરમાં જોડતો કર્યા કરીશ. ૩૨ મારો મહિમા પરબ્રહ્મા જેવો છે, તે વિષે મારી સાથે પ્રશ્નો કરવાથી મેં પ્રકાશ કરેલા પરબ્રહ્માને મારા અનુગ્રહથી તું તારા હૃદયમાં અપરોક્ષ રીતે ધારણ કરજે. ૩૩

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે સત્યવ્રત રાજાને કહીને શ્રીહરિ ત્યાંથી અંતર્ધાન થઈ ગયા પછી રાજા, ભગવાને જે સમય કહ્યો હતો તે સમયની રાહ ભેવા લાગ્યો. ૩૪ અને તે રાજર્ષિ જેઓના મુખ પૂર્વ દિશા તરફ કરેલા હતાં, એવા પૃથ્વી ઉપર પાથરેલા દર્શો ઉપર બેસી, શ્રીહરિના ચરણનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ૪૦ એમ કરતા છ દિવસ થઈ ગયા અને સાતમો દિવસ આગ્યો ત્યારે સમુદ્રે મર્ચાદા મૂક્રી અને વરસાદ વરસવાથી પાણી વધી જઈ બહુ પૃથ્વીને ચોતરફથી બોળી દેતો હોય તેવો દેખાવ થયો. ૪૧ ત્યાર પછી પેલો રાજા ભગવાનની આજ્ઞાનું સ્મરણ કરતો હતો, ત્યાં તેણે નૌકાને આવતી દીડી, એટલે ઓપધિઓ તથા સર્વ જાતની વનસ્પતિઓ લઈ સમર્પિઓની સાથે તે તેમા બેઠો. ૪૨ તે વેળા પ્રસન્ન થયેલા મુનિઓ કહેવા લાગ્યા કે, હે રાજન્ ! કેશવ ભગવાનનું ધ્યાન ધર કે તે આ સ કટમાથી આપણું રક્ષણ ને કલ્યાણ કરે. ૪૩ પછી રાજાએ ભગવાનનું ધ્યાન ધર્યું કે, એક લાખ ચોબન મોટો શિ ગડાવાળો સોનાનો મચ્છ તે સમુદ્રમાં પ્રકટ થયો. ૪૪ એટલે ભગવાને પોતાને પ્રથમ જે પ્રમાણે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે રાજાએ વાસુકી નાગરૂપી દોરડાથી તેનાં શિંગડા સાથે નૌકાને બાંધી અને પ્રસન્ન થયેલો તે પછી ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ૪૫

રાજા સ્તુતિ કરે છે-અનાદિ કાળની અવિદ્યાથી જેમનું આત્મજ્ઞાન નાશ પામ્યું હતું, એવા લોકો અજ્ઞાનને લીધે ઉત્પન્ન થનાર આ સંસારમાં જન્મ મરણરૂપી પરિશ્રમેથી આતુર થઈ જાય છે, પરંતુ જેમના અનુગ્રહથી તથા જેમના આશ્રયથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે મુક્તિ આપનાર આપ અમારા

પરમ શુર છે. ૪૬ અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના કર્મથી બંધાયેલો હોય છે, તે સુખની આશાથી દુઃખો વેડીને પણ કર્મ કરે છે, પરંતુ તે સુખની ઇચ્છા રૂપી બુદ્ધિને મનુષ્ય જેમની સેવાથી કાપી નાખે છે, તે ભગવાન અમારા શુર થઈને અમારા હૃદયમાં રહેલી દેહાભિમાનરૂપી ગાંઠને કાપી નાખે. ૪૭ રૂપું જેમ અગ્નિમા તપવાથી મેલનો ત્યાગ કરીને પોતાના સ્વરૂપમા આવે છે તેમ પુરુષ ભગવાનની સેવાથી મનના મળને છોડી પોતાના સ્વરૂપને પામે છે, તે છ વિકાર રહિત અવિનાશી ઇશ્વર અમારા શુરના પરમ શુર થાઓ. ૪૮ બીજા દેવતાઓ, શુરઓ તથા સર્વ લોકો પોતે એકઠા થઈને જે ભગવાનની કૃપાના દશ હબરમા ભાગના એક અંશ જેટલી પણ કૃપા કરવાને સમર્થ નથી, તે આપ ઇશ્વરને હું શરણે છું. ૪૯ તમે કહેશો કે, મને શુર કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? તેના ઉત્તરમા કહીશ કે, જેમ આધળાને દોરનારો આધળો શુર હોય છે, તેમ અજ્ઞાની મનુષ્યનો મૂર્ખ શુર હોય છે, માટે અમારા પોતાના સ્વરૂપને બહુવાળી ઇચ્છાવાળા અમે સવ ઇન્દ્રિયોના પ્રકાશક તથા સૂર્ય ચન્દ્ર જેમના નેત્ર છે એવા આપને જ શુર કરીએ છીએ. ૫૦ સદ્ગુરુનું શરણ છોડી, જેઓ પ્રાકૃત એટલે મૂર્ખ શુરની સેવા કરે છે, તે અનર્થને પામે છે, કારણ કે મનુષ્ય જ મનુષ્યને વિષયાદિકના જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે, ને તે જ્ઞાનથી મનુષ્ય નરકમા પડે છે. પરંતુ આપ તો અવિનાશી અને સફળ એવા જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપો છો, જે જ્ઞાનવડે મનુષ્ય પરિશ્રમ વિના પોતાના સ્વરૂપને બહુ છે. ૫૧ તમે સર્વ લોકના સ્નેહી, પ્રિય તથા ઇશ્વર છો આત્મા, શુર, જ્ઞાન, તથા ઇષ્ટસિદ્ધિરૂપ છો તથા તમે પ્રાણીમાત્રના હૃદયમા રહેલા છો, તોપણ કામનામા બંધાયેલા હોવાથી, મંદ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો આપને ઓળખતા નથી. ૫૨ માટે હું જ્ઞાનનો ઉપદેશ લેવા પ્રાર્થના કરવા ચોગ્ય અને દેવતાઓમાં ઉત્તમ એવા આપને શરણે છું. હે મહારાજ ! તમે પરમાર્થ વસ્તુનો પ્રકાશ કરનારા વચનોથી હૃદયની અહંકાર આદિક ગ્રંથીઓને કાપી નાખો અને પોતાના સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરો. ૫૩

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરતા રાજાને મત્સ્યાવતાર ધારણ કરનાર ભગવાન આદિ પુરુષે સાગરમાં વિહાર કરતાં કરતાં તત્ત્વ જ્ઞાનનો ઉપદેશ દીધો. ૫૪ તથા સાખ્ય યોગ અને કર્મકાંડની જેમા કથા છે તથા જેમા પોતાનું રહસ્ય ચરિત્ર છે, એવી મત્સ્યપુરાણ નામે દિવ્ય સ હિતા સ ભગાવી ૫૫ નૌકામાં બેઠેલા સત્યવ્રત રાજાએ સપ્તર્ષિઓની સાથે ભગવાને કહેલા આત્મસ્વરૂપ સનાતન બ્રહ્માને નિશ્ચયપણાથી સાબળ્યા. ૫૬ ગયો પ્રલય પુરો થઈ રહ્યા પછી, આ મત્સ્યાવનારધારી ભગવાને વેદોનું હરણ કરનાર હયગ્રીવ નામે રાક્ષસનો નાશ કરીને બ્રહ્મત થયેલા બ્રહ્માને પાછા વેદો આપ્યા હતા. ૫૭ જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનવાળો સત્યવ્રત રાજા, ભગવાનની કૃપાથી આ કલ્પમાં વૈવસ્વત નામે મનુ થયો છે. ૫૮ જે મનુષ્ય, રાજર્ષિ સત્યવ્રત અને માયાવડે મત્સ્યાવ તારધારી ભગવાનના સ વાહરૂપ આ મોટા આખ્યાનને સાબળે છે તે પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૫૯ જે

મનુષ્ય નિરનર શ્રીહરિના આ અવતારનું કીર્તન કરે છે, તેના સ કલ્પો સિદ્ધ થાય છે અને તે પરમ ગતિને પામે છે. ૬૦ જેમણે પ્રલય પયોધિમાં નિદ્રા વશ થયેલા બ્રહ્માના સુખમાંથી વેદોનું હરણ કરનાર હયગ્રીવનો નાશ કરીને, તેણે હરી દીધેલા વેદો પાછા આણી આપ્યા હતા તથા જેમણે સત્યવ્રત અને સપ્તર્ષિઓને પરબ્રહ્માના સ્વરૂપનો ઉપદેશ કર્યો હતો, તે સર્વ જન્મતાના કારણ તથા માયાવડે મત્સ્યનું સ્વરૂપ ધારણ કરનાર પરમેશ્વરને હું પ્રણામ કરું છું. ૬૧

પ્રલયપયાસિ ધાતુ* સુતશક્તેર્મુખેભ્ય
શુનિ .ળમપર્નાત પ્રતુપાદત્ત હત્વા ।
દિતિજમકથયયદો વ્રહ્મ સત્યવ્રતાનાં
તમહમશિલહેનુ જિહ્વાનીન નતોઽસ્મિ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे
चतुर्विंशोऽध्यायः*

अष्टमस्कंध संपूर्ण

श्रीमद्वेदव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

नवमस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

ભારત ભેટ

અય

શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર

નવમસ્કંધ.

૭૭૭૭૭૭૭

અધ્યાય ૧ લો.†

ચંદ્રવંશ અને મુદુગ્નની કથા.

રાત્રોવાચ—મયંતરાણિ સર્વાણિ ત્વયોક્તાણિ શ્રુતાણિ મે ।

વીર્વાણ્યનંતવીર્યસ્ય હરેસ્તત્ર કૃતાણિ ચ ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું—હે મહારાજ ! આપે સર્વે મન્વ તરોમા અપાર બળવાળા શ્રીહરિએ કરેલાં પરાક્રમે મને સંભળાવ્યા. ૧ તેમા સત્યવ્રત નામે દ્રવિડ દેશનો રાજા હતો એમ આપે કહ્યું; વળી તેણે ગયા કલ્પને અતે પરમાત્માની સેવાથી જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. ૨ તે સૂર્યનો પુત્ર શ્રાદ્ધદેવ નામે પછી મનુ થયો અને તેને ઇક્ષ્વાકુ આદિ પુત્રો થયા એવું કહેવાય છે. ૩ હે મહારાજ ! તે ઇક્ષ્વાકુ વગેરે રાજાઓના વંશો તથા તે વંશોના ચરિત્રો હવે આપ અમને કહો; કારણ કે અમે તે સાંભળવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ ૪ જે રાજાઓ થઈ ગયા, જે રાજાઓ હવે પછી થશે અને જે રાજાઓ હમણાં રાજ્ય કરે છે, તે સર્વ પવિત્ર કીર્તિવાળા રાજાઓનાં પરાક્રમે અમને સંભળાવો. ૫

સૂત કહે છે—પરીક્ષિત રાજાએ સભામા આવો પ્રશ્ન કર્યો તેથી પરમ ધર્મવેત્તા ભગવાન શુકદેવજી બોલ્યા કે, ૧ હે પરતપ ! હું મનુના વંશની મુખ્ય મુખ્ય કથાઓ તમને કહું, તે સાંભળો. મનુનો વંશ વિસ્તારથી કહેવા બેસીએ તો સેંકડો વર્ષોએ પણ કહી શકાય નહિ. ૭ કલ્પના અંતમાં જગત ઇશ્વરરૂપજ હતું, કે જે પરમ પુરુષ નાના મોટા સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ છે, તે વિના બીજું કંઈ જ નહતું. ૮ હે મહારાજ ! જે ભગવાનની નાભિમાંથી સ્વર્ણના મોટો કમળકોશ ઉત્પન્ન થયો, તે કમળના કોશમા ચાર મુખવાળા બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા. ૯ બ્રહ્માના મનમાંથી મરીચિ થયા, મરીચિથી કશ્યપ થયા અને કશ્યપની સ્ત્રી અદિતિ જે દક્ષ પ્રજાપતિની પુત્રી હતી તેને વિષે સૂર્ય ઉત્પન્ન થયા ૧૦ સૂર્યની સંસાર નામે સ્ત્રીથી શ્રાદ્ધદેવ નામે મનુ થયા. હે રાજા ! તે આત્મજ્ઞાની મનુએ શ્રદ્ધા નામે સ્ત્રી વિષે દશ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા. ૧૧ બ્યાપક એવા મનુએ ઇક્ષ્વાકુ, નૃમ, ચર્યાપિ, કિષ્કિંધ્ર, ધૃષ્ટ, કરુમક, નરિષ્યંત, પૃષ્ઠ, નભજ તથા કવિને ઉત્પન્ન કર્યા. ૧૨ શ્રાદ્ધદેવ મનુ પૂર્વે બ્યારે સંતાન રહિત હતા, ત્યારે સમર્થ એવા ભગવાન વસિષ્ઠે પ્રજા માટે મિત્રાવરુણની ઇષ્ટિ કરાવી હતી. ૧૩ તે સમયે મનુની સ્ત્રી શ્રદ્ધા,

† આ અધ્યાયમાં વેવરવતના પુત્રના વંશમા ચંદ્રવંશને વિસ્તાર બોલ્યા મારે મુદુગ્ન સહી થઈ ગયો, એ કથા કહેવાયે.

જે વ્રતના નિયમ પ્રમાણે દૂધનું પાન કરીને રહેતી હતી, તેણે હોતા બ્રાહ્મણની પાસે જઈ, તેમને પ્રભુમ કરીને માગ્યું કે, મને પુત્રી થાય તેમ કરો. ૧૪ આ પ્રમાણે રાણીએ પ્રાર્થના કર્યા પછી અધ્વર્યુએ હોતાને યજ્ઞમા હોમ કરવા કહ્યું, એટલે તે હોતા કે જે મનુની સ્ત્રીના કહેવા પ્રમાણે સારી રીતે સાવધાન હતો, તેણે હુતદ્રવ્ય લેતી વખતે વષટ્કારનો ઉચ્ચાર કરીને હોમવાના કામમા ફેરફાર કર્યો ૧૫ આ રીતે હોતાએ કરેલા ફેરફારથી મનુને ઇલા નામની એક કન્યા થઈ. તે કન્યાને જોઈને મનુ રાજાએ અતિ ખિન્ન થઈ શુભને પૂછ્યું કે, ૧૬ હે ભગવન! આ શુ થયું? તમારા જેવા બ્રહ્મવાદીઓની ક્રિયામા ફેરફાર થાય, એ ઘણું જ શોકકારક ગણાય, મ ત્રોમા આવો ફેરફાર થવો જોઈએ નહિ. ૧૭ તમે તો મ ત્રો ભણુનારા, સાવધાન રહેનારા અને તપથી જેના પાપ બળી ગયા છે એવા છો, છતાં પણ દેવતાઓમા જેમ અસત્ય સ ભવે નહિ, તેમ તમારા સ કલ્પમા વિષમતા અસ ભવિત છે, તે કેમ થઈ? ૧૮

મનુ ભગવાનનું કહેવું સાંભળીને ભગવાન વસિષ્ઠે વિચાર કર્યો તો તેમા હોતાએ કરેલો ફેરફાર ભણુવામા આવ્યો, એટલે સૂર્યના પુત્ર એવા મનુને તેમણે કહ્યું કે, ૧૯ તમારા હોતાના વ્યભિચારથી આ સ કલ્પમા ફેરફાર થયો છે, તોપણ હું મારા પોતાના પ્રભાવથી તમને સારા પુત્રવાળા કરીશ. ૨૦ હે રાજન! આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને મહા યજ્ઞસ્વી એવા ભગવાન વસિષ્ઠ મુનિ, ઇલાને પુરુષ બનાવવાની ઇચ્છાથી આદિ પુરુષ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૨૧ તેમની સ્તુતિ ઉપરથી ભગવાન શ્રીહરિ પોતે પ્રસન્ન થયા અને તેમને ઇચ્છેલો વર આપ્યો. તે ઉપરથી ઇલા સ્ત્રી મટીને સુદુસ્ટ નામે ઉત્તમ પુરુષ થઈ ગયો. ૨૨ હે મહારાજ! તે સુદુસ્ટ એકવાર મનોહર ધનુષ તથા અદ્ભુત એવા બાણો લઈ, શરીર ઉપર કવચ પહેરી, સિંધુ દેશના ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો અને મ ત્રીઓની સાથે વનમા મૃગયા કરવા માટે ગયો, ત્યાં તે વીર એક મૃગની પાછળ દોડતા ઉત્તર દિશામા જતો રહ્યો. ૨૩-૨૪ ત્યાં જતા તે છેક મેરુ પર્વતની નીચેના ભાગમા

આવેલા એક વનમાં, જ્યાં આગળ ભગવાન રુદ્ર પાર્વતી સાથે વિહાર કરતા હતા ત્યાં પેશી ગયો. ૨૫ હે રાજન! શત્રુનો નાશ કરનાર સુદુસ્ટ જેવો તે વનમાં પેઠો તેવો જ સ્ત્રીના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો, અને તેનો ઘોડો ઘેડી થઈ ગયો. તેમજ તેની સાથે આવેલા તેના અનુચરો પણ પોતાના પુરુષ ચિહ્નમાં ફેરફાર થઈ ગયેલો જોઈ ખેદ પામ્યા અને વિસ્મયતાથી એક બીજાના સુખ સામું જોવા લાગ્યા. ૨૬

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે ભગવન! એ પ્રદેશમાં એવો શુભ કેમ આવેલો હતો? અને તે પ્રદેશને કોણે એવો કર્યો હતો? એ પ્રશ્નનો મને ઉત્તર આપો કારણ કે, મને આ વાતમાં પરમ આશ્ચર્ય લાગે છે. ૨૮

શુકદેવજી જોલ્યા-એક વખતે સદાચારવાળા ઋષિઓ શ કરના દર્શન કરવા પોતાની કાતિથી દિશાઓને અજવાળતા તે વનમા ગયા ત્યારે અખિકા દેવી ઋષિઓને જોઈ લજવાઈ ગયા. કારણ કે તે સમયે તે પતિના જોળામા નવચંદ્રો બેઠા હતા પતિના જોળામાથી એકદમ ઉભા થઈ તેમણે વસ્ત્ર પહેર્યો. ૨૯-૩૦ ઋષિઓ પણ શ કર તથા પાર્વતીના રમવાનો પ્રસંગ જોઈને ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને નરનારાયણના આશ્રમમા ગયા. ૩૧ પછી ભગવાન શ કર પાર્વતીને મન ગમતું કરવાની ઇચ્છાથી જોલ્યા કે, હવે પછી 'જે પુરુષ આ સ્થાનમા પ્રવેશ કરશે તે અવશ્ય સ્ત્રી થઈ જશે.' ૩૨ તે દિવસથી પુરુષો એ વનમા જતા બંધ થયા. હવે પેલો રાજકુમાર તે વનમા જવાથી સ્ત્રી થઈ ગયો હતો તે, પોતાના અનુચરોની સાથે એક વનમાથી બીજા વનમા એમ કરવા લાગ્યો. ૩૩ વનમા ફરતો ફરતો તે બુધના આશ્રમની પાસે જઈ ચઢ્યો. ભગવાન બુધ, સ્ત્રીઓથી પરિવૃત્ત તે ઉત્તમ રૂપવતી પ્રમદાને પોતાના આશ્રમની પાડોશમાં આવેલી જોઈ તેની ઉપર આસક્ત થયા. ૩૪ તે સુંદર બ્રહ્મદીવાળી સ્ત્રી પણ ચન્દ્રમાના પુત્ર બુધ ઉપર મોહિત થઈ પછી બુધે તેને વિષે પુછરવા નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો. ૩૫ આ પ્રમાણે મનુનો પુત્ર સુદુસ્ટ સ્ત્રીત્વને પામ્યો. પરંતુ તે કદમાંથી છુટવા તેણે

પોતાના કુળના આચાર્ય વસિષ્ઠને પ્રસન્ન કર્યા. ૩૧ ભગવાન વસિષ્ઠ, સુદુષ્મની એ હથા એકાંખિત થયા અને તેને પુરુષ બનાવવાની આશાથી ભગવાન શંકરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૩૨ ત્યાર પછી હે રાજન્! ભગવાન શંકર તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા ને તેનું હિત કરતા અને પોતાની વાણીને સત્ય કરતા તેને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૩૩ “તમારો વંશજ આ સુદુષ્મ એક મહિનો પુરુષ રહેશે અને એક મહિનો સ્ત્રી રૂપમાં રહેશે આવી વ્યવસ્થાથી તે ભલે પૃથ્વીનું રાજ્ય કરે.” ૩૪ આ રીતે સુદુષ્મ આચાર્યના અનુગ્રહથી ઇચ્છા પ્રમાણે પુરુષપણ સંપાદન કરીને વ્યવસ્થા પ્રમાણે પૃથ્વીનું રાજ્ય કરવા લાગ્યો, પરંતુ પ્રભુએ તેને રાજા તરીકે માન્ય કર્યો નહિ. ૪૦ હે રાજન્! એ સુદુષ્મને ઉત્કલ, ગય અને વિમલ નામે ત્રણ પુત્રો થયા હતા એ ત્રણે ધર્મ ઉપર પ્રીતિવાળા અને દક્ષિણ દેશના રાજાઓ થયા. ૪૧ તે પછી ધણે કાળ ગયા કેડે પ્રતિષ્ઠાનપુરનો રાજા સુદુષ્મ, રાજકુવર પુરુરવાને પૃથ્વી સોંપી વનમાં ગયો. ૪૨

ततः परिणते काले प्रतिष्ठानपति प्रभु ।
पुनरवल उत्सृज्य गां पुत्राय गतो वनम् ॥
इति भीमद्वागते महापुराणे नवमस्कन्धे
प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ એ. †

વૈવસ્વત મનુનો વંશ.

મૌનુક ઉવાચ

एवं गतेऽथ सुषुप्ते मनुर्वैवस्वत सुते ।
पुत्रकामस्तपस्तेपे यमुनायां शत समतः ॥

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે પોતાનો પુત્ર સુદુષ્મ વનમાં ગયા પછી વૈવસ્વત મનુએ પુત્રની કામનાથી યમુના નદીના તીર ઉપર સો વર્ષ સુધી તપ કર્યું. ૧ તેમણે પુત્રની કામનાથી ભગવાનનું યજન કર્યું; તેના પ્રભાવથી ઉત્તમ શુભવાળા ઇક્ષ્વાકુ વગેરે હથ પુત્રો

તેમને થયા. ૨ મનુનો પુત્ર પૃષ્ઠ હતો, તેને વસિષ્ઠે ગાયોની રક્ષા કરવા રાખ્યો હતો. તે રાત્રે વીરાસનવાળી સાવધાનપણે ગાયોની રક્ષા કરતો હતો. ૩ એક દિવસ રાત્રે વરસાદ વરસતો હતો, તે સમયે એક વાઘ ત્યાં આવ્યો. એટલે નિદ્રાવશ થયેલી ગાયો ભયભીત થઈ ઉઠી અને આમ તેમ દોડવા લાગી. ૪ એવામાં વાઘે એક ગાયને પકડી, એટલે તે ભયથી આતુર થઈ બરાડ પાડવા લાગી. ગાયના બરાડ સાંભળી પૃષ્ઠ ત્યાં દોડી ગયો. ૫ અને વેગથી તરવાર જે ચી જેમાં તારાઓ પણ અસ્ત થયા હતા, એવી અધારી રાત્રે તે વાઘની શકાથી અભાજતાંજ એક કપિલા ગાયનું માથું કાપી બેઠો. ૬ અને તરવારની અણી વાગવાથી વાઘનો એક કાન પણ કપાઈ ગયો, તેથી અત્યંત ભયભીત થઈ તે (વાઘ) ત્યાંથી નાસી ગયો. ૭ પછી શત્રુનો નાશ કરનાર પૃષ્ઠ ‘મે’ વાઘને માર્યો છે’ એમ માનવા લાગ્યો, પરંતુ પ્રભુત થતા બેચુ તો કપિલા ગાય મરાઈ ગયેલી જણાઈ, તેથી પોતે શોક કરવા લાગ્યો. ૮ ત્યાર પછી કુળના આચાર્ય વસિષ્ઠે ઇચ્છાપૂર્વક અપરાધ ન કરનાર પૃષ્ઠને શાપ દીધો કે, “તું આ પાપી કર્મથી ક્ષત્રિય નહિ પણ શૂદ્ર થઈશ.” ૯

આ પ્રમાણે શુરુએ શાપ દીધો એટલે તેણે જે હાથ બેઠો તે ગ્રહણ કર્યો અને ત્યારથી તે વીર પુરુષ બ્રહ્મચર્યમાં રહીને મુનિઓને પ્રિય એવું મત કરવા લાગ્યો. ૧૦ સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા, માયાથી પર અને નિર્મળ એવા ભગવાન વાસુદેવને વિષે ભક્તિથી એકાગ્ર મન રાખવા લાગ્યો. સર્વ પ્રાણીઓની ઉપર મિત્રતા ને સમદષ્ટિ રાખવા લાગ્યો. ૧૧ સર્વનો સજ ત્યાગ કરીને મનને તેણે શાંત કર્યું, ઇદ્રિયોને નિયમમાં રાખી, પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યો અને દૈવેચ્છાથી મળતી વસ્તુવડે પોતાની આજીવિકા કરવા માડી. ૧૨ જીવાત્માને પરમાત્મામાં ધારણ કરી સમાધિમાં રહેવા લાગ્યો અને જ્ઞાનવડે તૃપ્ત રહીને જડ, અધ તથા બહેરાના જેવી આકૃતિ રાખીને પૃથ્વી ઉપર તે ફરવા લાગ્યો. ૧૩ આવી વૃત્તિથી વર્તતો મુનિ પૃષ્ઠ વનમાં ગયો અને ત્યાં પ્રગટ થયેલા દાવાનજને બોધને તેમાં પોતાનો ફેહ

† આ અધ્યાયમાં મનુના પુત્રોમાંથી જે પુત્રો નેશ-અને બીધે પુત્રસંહિત હતા તથા રુદ્રાદિક પાંચ પુત્રો પુત્રવાળા હતા, તેઓના વંશોની કથા કહેવાયો.

હોમી પરબ્રહ્મને પામી ગયો. ૧૪

મનુના પુત્રોમા સૌથી નાનો કવિ, કિચેર વચથી જ પરબ્રહ્મને બાણુતો હોવાથી વિષયો ઉપર નિરપૃહ થઈને રાજ્યનો ત્યાગ કરી ગયો અને પોતાના બાઈ-ઓની સાથે વનમાં જઈ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરતો સ્વયં પ્રકાશ એવા પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરવા લાગ્યો. ૧૫ મનુના પુત્ર ક્રુષ્ણથી કારુષ નામે ક્ષત્રિયો થયા તે સર્વે ઉત્તર દિશાની રક્ષા કરનાર, પ્રાણીઓને માન આપનાર અને ધર્મ ઉપર પ્રેમવાળા હતા. ૧૬ મનુના ધૃષ્ટ પુત્રથી ધાષ્ટ નામે ક્ષત્રિયો થયા. તેમાંથી ધણુ તો પૃથ્વી ઉપર પ્રાણીઓ થયા હતા. મનુનો પુત્ર નૃધ, તેનો સુમતિ, તેનો પુત્ર ભૂતલ્યેતિ, અને તેનો પુત્ર વસુ થયો. ૧૭ વસુનો પુત્ર પ્રતિક થયો, પ્રતિકનો પુત્ર ઓઘાવાન થયો. ઓઘાવાનને ઓઘ-નામે પુત્ર તથા ઓઘવતી નામે એક પુત્રી થઈ તેને સુદર્શન પરણ્યો હતો. ૧૮ મનુના પુત્ર નરિચ્ચ તથી ચિત્રસેન નામે પુત્ર થયો હતો, તેને હક્ષ નામે પુત્ર થયો હતો, તેને મિહ્વાસ નામે પુત્ર થયો હતો, તેને કુર્ચ નામે પુત્ર થયો હતો અને તેને ઈંદ્રસેન નામે પુત્ર થયો હતો. ૧૯ ઈંદ્રસેનથી વીતિહોત્ર નામે પુત્ર થયો હતો, તેને સત્યશ્ર્વા નામે પુત્ર થયો હતો, તેને ઉરુશ્રવા નામે પુત્ર થયો હતો અને તેને દેવહત્ત નામે એક પુત્ર થયો હતો. ૨૦ તે દેવહત્તને ત્યા ભગવાન અગ્નિદેવ પુત્ર થઈને અવતર્યા હતા અને તેનું નામ અગ્નિવેશ્ય પડ્યું હતું તે કન્યાથી અવ-તરવાને લીધે કાન્તીનને નામે તથા ભતૃકુણ્ય એવા મોટા ઋષિને નામે પ્રખ્યાત થયો. ૨૧ હે રાજન! તેનાથી અગ્નિવેશ્યાયન નામે પ્રાણીઓનું કુળ ઉત્પન્ન થયું આ રીતે નરિચ્ચ તનો વંશ વર્ણવાયો હવે દિષ્ટનો વંશ કહું તે સાંભળો. ૨૨

મનુના પુત્ર દિષ્ટનો નાભાગ નામે એક બીજો પુત્ર હતો, તે પોતાના કર્મવડે વૈશ્યપણાને પામ્યો હતો તેનો પુત્ર ભલહન થયો અને તેનો વત્સપ્રીતિ થ. હતો. ૨૩ વત્સપ્રીતિને પ્રાશુ નામે પુત્ર હતો, તેને ખનિત્ર, ખનિત્રને ચાક્ષુષ અને ચાક્ષુષને વિવિં શતિ નામે પુત્ર થયો. ૨૪ તેને રલ થયો અને રલ-ને ખનિત્ર નામે પુત્ર થયો કે જે ધર્મનિષ્ઠ હતો. હે

મહારાજ! ખનિત્રને કર્મવડે નામે પુત્ર થયો કે જે રાજા હતો. ૨૫ તેનો પુત્ર અવિક્રાત, તેનો પુત્ર ચક્રવર્તી મરુત જેને મહાવેગી અગ્નિજ્વાલા પુત્ર સંવર્તે યજ્ઞ કરાવ્યો હતો. ૨૬ મરુત સભનો વાદ જેવો થયો હતો તેવો યજ્ઞ બીજા કોઈ પણ રાજાને થયો ન હતો એના યજ્ઞમાં જે કંઈ પદાર્થો હતા તે સર્વ સોનાના હતા. ૨૭ તેના યજ્ઞમાં ઈંદ્ર સોમ-પાન કરીને ગાડો થઈ ગયો હતો, પ્રાણીઓ ક્ષિ-ણ્ણોથી ગાડો થઈ ગયા હતા, પવનો પીરસનાર અને વિશ્વેદેવતાઓ સભાસદ હતા. ૨૮ મરુતને હમ નામે પુત્ર હતો, તેનો રાજ્યવર્ધન નામે પુત્ર થયો, તેને સુધૃતિ નામે પુત્ર, અને તેને નર નામે પુત્ર થયો. ૨૯ તેનો કેવલ નામે પુત્ર, તેનો વેગવાન નામે પુત્ર, તેનો વગી બધુ નામે પુત્ર અને તેનો તૃણબિંદુ નામે એક પુત્ર થયો હતો. ૩૦ ગુણના નિવાસ રૂપ તેને અલગુષા નામે ઉત્તમ અન્નસ પરણી હતી તેનાથી પુત્રો તથા ઇંડવિડા નામે એક કન્યા તેને થઈ હતી. ૩૧ વિશ્રવાએ પોતાના પિતા યોગેશ્વર પુલસ્ત્ય પાસેથી ઉત્તમ વિદ્યા શિખીને તે ઇંડવિડાથી કુબેર નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો. ૩૨ તૃણબિંદુને વિશાલ, શૂન્યબન્ધુ તથા ધુમ્રકેતુ નામે ત્રણ પુત્રો થયા, તેઓમાં વશધારી વિશાલ રાજાએ વૈશાલી નામે નગરી વસાવી. ૩૩ તેના પુત્રનું નામ હેમચંદ્ર હતું, તેને ધુમ્રાક્ષ, તેને સયમ, અને સંય-મથી કુશાન્ધ તથા સહદેવજ નામે બે પુત્રો થયા. ૩૪ તેમાં કુશાન્ધથી સોમહત્ત થયો કે જે અશ્વમેધ નામે ઘણા યજ્ઞોથી સ્વર્ગના પતિ યજ્ઞનારાયણનું યજ્ઞ કરી યોગેશ્વરના આશ્રયથી મોક્ષ પામ્યો હતો. ૩૫ સોમહત્તનો પુત્ર સુમતિ ને તેનો જનમેજય થયો એ સર્વે રાજાઓ વિશાલના વશમાં પરાક્રમી કહેવાયા ને તેઓએ તૃણબિંદુના યજ્ઞને શોભાવ્યો હતો. ૩૬

સૌમદત્તિસ્તુ સુમતિસ્તરુનો જનમેજય. ।

एते वैशालभूपालास्तृणबिंदार्यशोचरा ॥३६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे

द्वीतियोऽध्यायः

—१३३—

અધ્યાય ૩ નો.[†]

સુકન્યા ને રૈવતનું આખ્યાન.

શ્રીશુક ઉવાચ

શર્વાતિર્માનસો રાજા પ્રસિદ્ધઃ સ વમુઃ હ ।
યો વા અંગિરસાં સન્ને ક્ષિનીયમહ ઝલ્વિવાન્ ॥

શુકદેવેણ કહે છે-મનુના પુત્ર શર્વાતિ નામે રાજા બહુ પ્રદક્ષિણ હતા. તેણે અંગિરસ કુળના પ્રાણ્યજ્ઞોના યજ્ઞમાં બીજે દિવસે કરવાનું કર્મ કહ્યું હતું.^૧ તે રાજાને કમળ જેવા નેત્રવાળી સુકન્યા નામે એક કન્યા હતી એને સાથે લઈ રાજા એક વાર વનમાં ગયો હતો તે ફરતો ફરતો વ્યવનના આશ્રમમાં ગયો. ^૨ ત્યાં આગળ પેલી સુકન્યા પોતાની સખીઓની સાથે વનમાં આમ તેમ પુષ્પ વિણવા લાગી, એટલામાં એક રાક્ષસના કાણુમાં પત-ગિયાના જેવા બે ચળકતા પદાર્થો તેના બેવામાં આવ્યા. ^૩ બાળક એવી સુકન્યાએ દૈવની પ્રેરણાથી અબણે પેલા બે ચળકતા પદાર્થોને કાઢાથી વિધી નાખ્યા એટલે તેમાંથી લોહી વહેવા માંડ્યું, અને તેજ વખતે સેનાના મનુષ્યોના ઝાડો અને મૂત્ર અટકી ગયાં. તેના પિતાએ અશ્વથામા પાત્રી પોતાના અનુચરોને પૂછ્યું કે, ^{૪-૫} તમોએ વ્યવન ઋષિનું કંઈ અકલ્યાણુ તો કર્યું નથી ? મને લાગે છે આપણા માના કે કોઈએ વ્યવન ઋષિનો અપરાધ કર્યો છે ^૬ આ પ્રમાણે રાજા પૂછપરછ કરતો હતો એટલામાં સુકન્યાએ તેને કહ્યું કે, 'હે પિતાશ્રી ! મેં કંઈક અપરાધ કર્યો છે, અબણુતા રાક્ષસમાં ચળકતા બે પદાર્થોને મેં વિધી નાખ્યા છે ^૭ પુત્રીનાં આવા વચન સાંભળીને શર્વાતિ રાજા રાફડો થઈ ગયેલા મુનિની પાસે ગયો અને તેમને પ્રસન્ન કર્યા. ^૮ પછી તે મુનિનો અભિપ્રાય બાણી પોતાની પુત્રી તેણે તેમને પરણાવી, એટલે તે રાજા તથા તેનું સૈન્ય ઝાડ તથા મૂત્રના રોગમાંથી મુક્ત થયું પછી તેમની આજ્ઞા લઈને રાજા નગરમાં ગયો. ^૯ સુક-

† આ અધ્યાયમાં મનુના પુત્ર શર્વાતિ રાજાના વંશમાં પેલી સુકન્યાનું આખ્યાન તથા તેનું મોહ અને આશ્રમજીવનનું વર્ણન કરેલામાં આવશે

ન્યાએ મહા દોષી વ્યવનને પતિ તરીકે પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેમના અભિપ્રાયને બાણુનારી તેણે, સાવધાન-પણાથી અનુકૂલ રહીને ભર્તાને પ્રસન્ન કરવા માંડ્યા. ^{૧૦} કેટલોક કાળ ગયા પછી અશ્વિનીકુમારો વ્યવનના આશ્રમમાં આવ્યા. વ્યવન મુનિએ તેમની પૂછ કરીને કહ્યું કે, હે સમર્થ દેવવૈદ્યો ! તમે મને તરુણાવસ્થા આપો. ^{૧૧} તમે બન્ને યજ્ઞમાં સોમના ભાગી નથી તોપણ હું તમને સોમરસનો ભાગ અપાવીશ, અને તમે મારું તરુણ સ્ત્રીઓને ગમે એવું રૂપ તથા અવસ્થા કરો. ^{૧૨} બન્ને મહા વૈદ્ય અશ્વિનીકુમારોએ પછી વ્યવન ઋષિને કહ્યું કે, 'તથાસ્તુ.' આપ આ સિદ્ધ લોકોએ આપેલા પાણીના ધરામાં સ્નાન કરો. ^{૧૩} આ પ્રમાણે કહીને વૃદ્ધાવસ્થાથી જેનું શરીર જર્જરિત થઈ ગયું હતું તથા જેનું હાડપિંજર માત્ર નાડીઓથી જ યુથાયલું રહ્યું હતું, ચામડીમાં કરચલી ષડવાથી તથા પગિયા આવવાથી અપ્રિય લાગે એવું થઈ ગયું હતું તે મુનિને સિદ્ધ હૃદમાં નવરાવ્યા. ^{૧૪} થોડીવારમાં સ્ત્રીઓને પ્રિય લાગે એવા મનોહર કમલની માળા ધારણ કરેલા, કાનમાં કુડગવાળા, દેવ સમાન રૂપવાળા અને સારાં વસ્ત્રો ધારણ કરનાર ત્રણ પુરુષો તે સિદ્ધ જગાશયમાંથી બહાર નીકળ્યા. ^{૧૫} હે રાજન્ ! સુદર અવયવવાળી પતિવ્રતા સુકન્યાએ સૂર્યના જેવા તેજસ્વી અને સમાન રૂપવાળા ત્રણ પુરુષોને ભેઠને પોતાના પતિને ઓળખ્યા નહિ, તેથી અશ્વિનીકુમારને પોતાના પતિ દેખાડવા વિનંતિ કરી. ^{૧૬} તેના પતિવ્રતપણાથી પ્રસન્ન થયેલા અશ્વિનીકુમારો તેને તેનો પતિ દેખાડીને વ્યવન ઋષિની આજ્ઞા લઈને વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગમાં ગયા. ^{૧૭} ત્યાર પછી શર્વાતિ રાજા જીવિધ્યમાં યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છાથી વ્યવન મુનિના આશ્રમમાં આવ્યા બા પોતાની પુત્રીને એક સુદર તરુણ પુરુષ અગળ બેઈ પિતાને શંકા થઈ. ^{૧૮} એટલામાં પુત્રીએ પિતાને પ્રણામ કર્યા પરંતુ રાજાએ તેને આશીર્વાદ દીધો નહિ, અને મનમાં પ્રસન્ન ન હોય તેમ તે તેને પૂછવા લાગ્યો. ^{૧૯} અરે દુરાચારિણી ! તે આ શું કર્યું ? લોકો જેને નમસ્કાર કરે છે એવા મુનિને

તે કન્યા ? કારણ કે, તુ વૃદ્ધાવસ્થાથી ઘેરાયેલા અને ન ગમે એવા મુનિનો ત્યાગ કરીને આ કોની સેવા કરે છે ? ૨૦ હે ઉત્તમ કુળમા જન્મેલી ! તારી બુદ્ધિ આમ અવળી કેમ થઈ ગઈ છે ! તું લાજ શરમ મૂકી કોની સેવા કરે છે ? તે મારા કુળને લાંછન લગાડ્યું અને પિતાના તથા પતિના એમ ઉભયકુળને નરકમા નાખ્યા ! ૨૧

આ પ્રમાણે પિતા કહેતા હતા એટલામા પવિત્ર હાસ્યવાળી કન્યા મદ મદ હસીને કહેવા લાગી કે, પિતાશ્રી ! આ તમારા જન્માતૃ ભૃગુના પુત્ર અવન મુનિ છે ૨૨ આમ કહીને પોતાના પતિને તરુણાવસ્થા તથા રૂપ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થયા, તે સર્વ કથા તેણે પિતાને કહી સંભળાવી. તે સાંભળી રાજા બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો અને અત્યંત પ્રસન્ન થયો. ૨૩ અવન મુનિએ પછી રાજાની પાસે સોમયજ્ઞ કરાવી, આશ્વિનીકુમારોને સોમરસનો અધિકાર ન હતો, તોપણ પોતાના પરાક્રમથી તેઓને સોમરસનો ભાગ લેતા કર્યા ૨૪ તે ઉપરથી ઇન્દ્રે કોપાયમાન થઈ અવનને મારવા વજ્ર ઉગાર્યું. અવને ઇન્દ્રના હાથને વજ્રસહિત અટકાવી દીધો. ૨૫ પછી સર્વે દેવોએ આશ્વિનીકુમારોને સોમરસનો ભાગ માન્ય રાખ્યો. આની પૂર્વે તે વૈદ્યો હોવાથી તેમને સોમરસની આહૂતિમાંથી-ભાગમાંથી દૂર રાખેલા હતા. ૨૬ તે શયાંતિ રાજાને ઉત્તાનબર્હિ, આનર્ત તથા ભૂરિષેણ નામે ત્રણ પુત્રો હતા તેઓમા આનર્તથી દેવત નામે પુત્ર થયો હતો. ૨૭ હે શત્રુદમન ! તે રાજા સમુદ્રની વચ્ચે કુશસ્થલી (દારકા) નામે પુરી વસાવી તેમા રહેતો હતો અને આનર્ત આદિકે દેશો ઉપર રાજ્ય કરતો હતો. ૨૮ તે રાજાને સો પુત્ર હતા. તે સર્વમા કકુલી વડો અને પરાક્રમી હતો તે પોતાની દેવતી નામે કન્યાને લઈને 'આ કન્યાને કયા વર સાથે પરણાવવી' તે પૂછવા બ્રહ્મલોકમા બ્રહ્માની પાસે ગયો હતો. પરંતુ બ્રહ્મસભામા ગાયન ચાલતું હતું, તેથી તેને પૂછવાનો સમય મળ્યો નહિ એટલે તે ક્ષણ વાર ત્યાં બેઠો. ૨૯-૩૦ ગાયન પુરું થયા પછી રાજાએ આદિ પુરુષ બ્રહ્માને પ્રણામ કરી પોતાનો અભિપ્રાય નિવેદન

કર્યો. તે સાંભળીને ભગવાન બ્રહ્મા હસીને તેને કહેવા લાગ્યા કે, ૩૧ હે રાજન્ ! તે તારા હૃદયમાં જે જે વરો ધારી રાખ્યા હતા, તે તે વરો તો કાળે કરીને નાશ પામ્યા છે અને તેમના પુત્ર, પૌત્ર અને પુત્રોના ગોત્રો આજે સ્મૃતિ શેષ થઈ ગયાં છે. ૩૨ પૃથ્વી ઉપર સત્યાવીશ યુગ બેટલો કાળ વીતી ગયો છે, માટે હવે તુ પૃથ્વી ઉપર જેની કીર્તિ શ્રવણ કરવાથી અને ગાવાથી પવિત્ર થવાય છે, એવા પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા માટે પોતાના અશરૂપ બળદેવની સાથે પૃથ્વી ઉપર અવતર્યા છે, તે મહાબળવાળા બળદેવમા દેવના દેવ શેષનો અંશ છે, માટે મનુષ્યમા રત્નરૂપ તેમની સાથે આ કન્યારત્નના લભ કરજે આ પ્રમાણે બ્રહ્માએ આજ્ઞા કરી એટલે રાજા બ્રહ્માને પ્રણામ કરીને પોતાના નગરમાં પાછો આવ્યો. ૩૩-૩૫ તો તેના ભાઈઓ યક્ષોના ત્રાસથી તેના નગરનો ત્યાગ કરીને દૂર દિશાઓમાં નાસી ગયા હતા પછી તે રાજાએ નગરમા આવી બળદેવને પોતાની સર્વાંગ સુદર કન્યા પરણાવી અને પોતે તપશ્ચર્યા કરવા નરનારાયણના બહરિકાશ્રમ નામે આશ્રમમા જઈ રહ્યો. ૩૬

સુતા વસ્ત્વાડનવદ્યાંગીં ચલાય ચલચાલિને ।

વદર્વાચ્ય ગતો રાજા તપ્તુ નારાયણાશ્રમમ્ ૩૬

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे

तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો.*

નાભાગ અને અંબરીષની કથાઓ.

શ્રીશુક ઉવાચ

नामागो नमगापत्यं यतंतं ब्रातर कविम् ।

यविष्ठं व्यमजन्दाय ब्रह्मचारिणमागतम् ॥ ૧ ॥

શુકદેવણ કહે છે-હે રાજન્ ! મનુના પુત્ર નભાગને નાભાગ નામે એક પુત્ર હતો, તે શુકને ઘેર બાણવા ગયો અને ત્યાં ઘણું કાળ રહ્યો. તે ઉપરથી

* આ અધ્યાયમા મનુના પુત્ર નાભાગની તથા તેના પુત્ર અંબરીષ કે જેનાથી ડરીને મૃત્યુ પશુ વિશુષ્પ થયું હતું, તેની કથા કહેવામા આવશે.

તેના ભાઈઓએ તે નૈમિત્તિક પ્રજ્ઞાચારી રહેશે, એમ માનીને રાજ્યના ભાગ વહેંચતાં તેનો ભાગ બુદ્ધો પાડ્યો નહિ. આ રીતે ભાગ પાડ્યા પછી, નાભાગ જે સૌથી નાનો અને વિદ્વાન્ હોતો તે ગુરુને ઘેરથી વિદ્યાભ્યાસ કરીને આવ્યો અને પોતાનો ભાગ માગવા લાગ્યો, એટલે ભાઈઓએ તેના ભાગમા તેને વૃદ્ધ પિતા માત્ર ચાકરી કરવા સોંપ્યા. ૧ નાભાગે પોતાના ભાઈઓને પૂછ્યું કે, તમે મારે માટે કયો ભાગ રાખ્યો છે? તે બોલ્યા કે, તારા ભાગમા અમે પિતાને રાખ્યા છે એટલે નાભાગે પિતાની પાસે જઈને કહ્યું કે, હે પિતાશુ! મારા મોટા ભાઈ ઓએ મારા ભાગમા તમને આપ્યા છે પિતા બોલ્યા કે-હે પુત્ર! તું મારાં પછી ભાગનો સ્વીકાર કરીશ નહિ? તથા તેઓએ ભાગ તરીકે તને મને આપ્યો છે, તો હું તને જીવિકાનો ઉપાય બતાવુ તે સાભાગ હમણાં અંગિરાના કુળના બુદ્ધિશાળી પ્રાણીઓ યજ્ઞ આરંભી બેઠા છે, તેમા હે કવિ! છઠ્ઠે છઠ્ઠે દિવસે તેઓ કર્મ કરતા સુઝાય છે, માટે તુ તે મહાત્માઓને વિશ્વેદેવોના બે સૂક્ત ભણાવ, કે જેને લીધે કર્મમા તેઓ ભૂલ કરે છે તે ફરીને કરે નહિ. પોતાનું કર્મ સમાપ્ત કર્યા પછી તેઓ જ્યારે સ્વર્ગમા જશે ત્યારે પોતાના યજ્ઞમાથી બાકી બચેલું પોતાનું ધન તને આપશે, માટે તુ તેમની પાસે જા. નાભાગે પિતાના કહેવા પ્રમાણે અંગિરાઓની પાસે જઈ તેમને વિશ્વેદેવતાઓના સૂક્તો ભણાવ્યા પછી પોતાની ભૂલ સુધારી યજ્ઞ પૂર્ણ કરી, તેઓ યજ્ઞ અવશેષ ધન નાભાગને આપી સ્વર્ગે ગયા. ૩-૫ નાભાગ તે લેવા ગયો, એટલામાં કોઈ એક કાળા રંગનો પુરુષ ઉત્તર દિશામાથી તેની પાસે આવીને બોલ્યો કે આ યજ્ઞભૂમિ ઉપર પડેલું ધન મારું છે તે વખતે નાભાગ બોલ્યો કે, આ ધન ઋષિઓએ મને આપ્યું છે. પેલા કાળા પુરુષે કહ્યું કે, આપણા બન્નેના વિવાહમા આપણે તારા પિતાને પ્રશ્ન પૂછીએ તે પ્રમાણે નાભાગે પ્રશ્ન પૂછ્યો, ત્યારે તેના પિતાએ કહ્યું કે, યજ્ઞભૂમિ ઉપરનું ઉચ્છિદ્ધ ઋષિઓએ દક્ષના યજ્ઞમાં નિર્ણય કર્યા પ્રમાણે રૂઢનું છે. ૬ પછી નાભાગે પિતાની પાસેથી રૂઢની પાસે જઈ પ્રજ્ઞામ

કરીને કહ્યું કે, હે રૂઢ! મારા પિતાએ કહ્યું છે કે, યજ્ઞભૂમિ ઉપર બચેલું ધન રૂઢનું છે, તો હે પ્રજ્ઞાન! હું તમને મસ્તક નમાવીને પ્રસન્ન કરું છું ૭ રૂઢ બોલ્યા કે-હે નાભાગ! તારા પિતા ધર્મ વચન બોલ્યા અને તું પણ મત્ત ૮ બોલે છે, માટે હું તને મંત્રદ્રષ્ટા અને સનાતન એવું વૈદિક પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન આપુ છું ૧૦ અને મારા યજ્ઞનું ધન હું તને આપુ છું તે તું ગ્રહણ કર આટલું કહીને સત્ય ઉપર પ્રીતિ રાખનાર ભગવાન રૂઢ પછી અદૃશ્ય થયા ૧૧ જે પુરુષ સારી રીતે સાવધાન થઈ પ્રજ્ઞા-તમા અથવા સાચ કાળે આ ચરિત્રને સાક્ષી છે, તે વિદ્વાન, વેદવેદાને આત્માના સ્વરૂપને ભણનારો થાય છે ૧૨

નાભાગથી અંબરીષ નામે એક પુણ્યશાળી તથા મહા વૈષ્ણવ એવો પુત્ર થયો હતો. પ્રાણીઓના શાપ પણ કોઈ રીતે તેનો સ્પર્શ કરી શક્યો નહોતો. ૧૩ પરીક્ષિત કહે છે કે, હે મહારાજ! હું એ રાજર્ષિનું ચરિત્ર સાક્ષીવાની ઇચ્છા રાખું છું, કારણ કે, જે રાજર્ષિના ઉપર મૂકેલો અને પાછો હોઈ એવો પ્રાણીઓના શાપ તેનો પરાભવ કરી શક્યો ન હતો. ૧૪

શુકદેવશુ કહે છે-મહા ભાગ્યશાળી અંબરીષ રાજા સાત દ્વીપવાળી પૃથ્વી, અવિનાશી લક્ષ્મી અને પૃથ્વી ઉપરના અતુલ વૈભવો, જે સર્વ બીજા પુરુષોને મળવા અતિ દુર્લભ હતા, તે સંપાદન કર્યા છતાં 'આ સર્વ વૈભવો અંતે નાશવંત છે' એમ ભણનાર અંબરીષ રાજા વૈભવોને સ્વમ સમાન માનવા લાગ્યો, કારણ કે, વૈભવોને લીધે પુરુષ મોહમા પડે છે ૧૫-૧૬ આમ ધારીને તે રાજા ભગવાન વાસુદેવ ઉપર તથા તેમના સદાચારવાળા ભક્તો ઉપર પરમ ભાવ રાખતો કે જે ભાવથી આ વિશ્વ મૃત્તિકા જેવું અતિ તુચ્છ લાગે છે ૧૭ તે રાજાએ મનને શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના ચરણારવિંદમા લગાડ્યું હતું, વચનોને ભગવાનના શુભોનું વર્ણન કરવામાં લગાડ્યા હતાં, હાથને શ્રીહરિના મંદિરની સેવા કરવામાં લગાડ્યા હતા, કાનને કથા સાંભળવામાં લગાડ્યા હતા, ૧૮ નેત્રોને ભગવાનની મૂર્તિવાળાં

મંદિરોના દર્શન કરવામા લગાડયાં હતા, અંત-
હાથેના ભગવાનના ભક્તોના શરીરોનો સ્પર્શ કર-
વામા ઉપયોગ કરતો હતો, બ્રાહ્મિન્દ્રિયનો તુળસીની
સુગંધ લેવામા, જિંહાનો ભગવાનનું નૈવેદ્ય આખ-
વામા, ૧૬ ચરણોનો ભગવાનના ક્ષેત્રની પ્રદક્ષિણા
કરવામા, મસ્તકનો ભગવાનના ચરણને પ્રણામ કર-
વામા, પુષ્પની માળાઓનો અને ચંદન આદિનો
વિષયસુખની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવામા ઉપયોગ કરતો
હતો પવિત્ર કીર્તિવાળા ભગવદ્ભક્ત ઉપર જેમ
પ્રીતિ થાય તેમ તે સર્વ કાર્ય કરતો હતો ૨૦

સર્વમા આત્મા છે, એવો વિચાર કરનાર અભ-
રીષ રાજા નિરંતર પોતાના સર્વ કાર્યો ઇદ્રિયોથી
જાણાય નહિ એવા, માયાથી પર ભગવાન અધિય-
જ્ઞને અર્પણ કરતો હતો, ભગવાનના ભક્ત એવા
બ્રાહ્મણોના કદા પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર તે રાજ્ય કરતો
હતો ૨૧ તેણે વસિષ્ઠ, અસિત, ગૌતમ વગેરે
ઋષિઓ પાસે નિર્જળ પ્રદેશમા સરસ્વતી નદીના
સામા પ્રવાહો ઉપર મોટી સમૃદ્ધિને લીધે મોટા
અગોવાળા તથા મોટી દક્ષિણાઓવાળા અશ્વમેધ
યજ્ઞોથી જગતના કર્તા યજ્ઞપતિ પરમાત્માનું યજ્ઞન
કર્તું હતું ૨૨ જેના યજ્ઞોમા સભાસદો, ઋત્વિજો
તથા મનુષ્યો, તેમજ જેઓએ ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ
કર્તા હતા, તેઓ રૂપમા દેવતાના જેવા દેખાતા
હતા. ૨૩ વળી ભગવાનના ચરિત્રને સાભળતી તથા
ગાતી એવી તેમની પ્રજાઓ દેવતાઓને પ્રિય એવા
સ્વર્ગ લોકને ઇચ્છતી નહતી ૨૪ સ્વસ્વરૂપના દર્શ-
નના સુખને લીધે તુચ્છ ગણી કાઢેલા અને સિદ્ધ
લોકોને પણ દુર્લભ એવા વિશ્વના વિષયો, હૃદયમા
ભગવાનના દર્શન કરનાર ભક્ત મનુષ્યોને પ્રસન્ન
કરી શક્તા ન હતા. ૨૫

આ પ્રમાણે રાજાએ તપવાળા ભક્તિયોગથી
તેમજ સ્વધર્માચરણથી શ્રીહરિને પ્રસન્ન કરતા ધીરે
ધીરે સર્વ સંગનો ત્યાગ કર્યો ૨૬ અને છેવટે
સ્ત્રીઓ, પુત્રો, બાંધવો, ઉત્તમ હાથીઓ, રથ,
ઘોડાઓ, પાયદળ, રત્નો, આભરણો અને આયુધો
વગેરે જેમા ભરેલા હતા, એવા ભંડારો ઉપર પણ
તેણે મિથ્યા બુદ્ધિ કરી ૨૭ ભગવાન શ્રીહરિએ

પોતે તેના અનન્ય ભક્તિભાવથી પ્રસન્ન થઈ તેને
શત્રુની સેનાને ભય આપનારું તથા પોતાના ભક્તની
રક્ષા કરનારું સુદર્શન નામે ચક્ર આપ્યું. ૨૮ તેણે
શ્રી કૃષ્ણની આરાધના કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના
સમાન સ્વભાવવાળી પટરાણીની સાથે એક વર્ષ
સુધી દ્વાદશીનું વ્રત કર્યું ૨૯ બ્યારે તે વ્રત પૂર્ણ
થયું ત્યારે તેણે કાર્તિક માસમા ત્રણ શત્રુ લગ્ની
ઉપવાસ કર્યો અને યમુના નદીમા સ્નાન કરીને
મધુવનમા શ્રીહરિનું પૂજન કરવાનો આરંભ કર્યો.
૩૦ પૂજાની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી મહા અભિષે-
કની વિધિથી ભગવાન ઉપર મનોભાવ રાખીને વસો,
આભૂષણો, ગંધ, પુષ્પ તથા નૈવેદ્ય વગેરે પૂજાની
સામગ્રીથી શ્રીભગવાનનું પૂજન કર્યું પછી મહા
ભાગ્યશાળી બ્રાહ્મણો સર્વ વસ્તુઓથી પૂર્ણ હતા,
તોપણ ભક્તિવડે તેઓની તેણે પૂજા કરી. ૩૧-૩૨
તે ઉપરાત રાજાએ સોનાની શિંગડીઓવાળી, રૂપાની
ખરીઓવાળી, ઉત્તમ વસ્ત્રોથી શય્યાગારેલી, દુષ્ણી
અને તરુણ અવસ્થાવાળી, રૂપાળી તથા વાછરાવાળી
સાઠ કરોડ ગાયો ઉત્તમોત્તમ ઉપસ્કરો સહિત શુભ-
વાન બ્રાહ્મણોને દાનમા આપી. વળી મહાશયુષ્વાણું
તથા સ્વાદિષ્ઠ ભોજન તેમને જમાડ્યું તથા તેઓને
ઈચ્છાનુસાર વસ્તુઓ આપી ૩૩-૩૪ પૂર્ણ કામ-
નાવાળા બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા લઈ પારણું કરવાનો
તેણે આરંભ કર્યો, એટલામા ભગવાન દુર્વાસા તેને
ત્યા આવ્યા ૩૫ રાજાએ ઉભા થઈ આસન આપી
બહુ ભાવથી તેમનું પૂજન કર્યું અને ચરણની પાસે
જેસી ભોજન માટે પ્રાર્થના કરી ૩૬ દુર્વાસા મુનિ
રાજાની પ્રાર્થના સ્વીકારીને સંધ્યાવદનાદિક નિત્ય-
કર્મ કરવા ગયા અને ત્યાં જઈ યમુનાના પવિત્ર
જળમાં ડુબકી મારી શ્રીહરિનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા.
૩૭ અહીં આગળ પારણું કરવા માટે દ્વાદશી એક
ઘડીજ બાકી રહી એટલે રાજા આવી પડેલા ધર્મ-
સંકટને માટે બ્રાહ્મણોની સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો.
કે, ૩૮ હું બ્રાહ્મણનો અનાદર કરીને પારણું કરું
તોપણ મને દોષ લાગે, તેમ બીરથમા પારણું ન
કરું તોપણ દોષ લાગે, માટે જે કરવાથી મારું
કલ્યાણ થાય અને અધર્મ કહેવાય નહિ તેમ કરવું

એકાએક મારે હું કેવળ પાણીથી મતનું પાવણું
કરીશ, કારણ કે પ્રાણજીવો કહે છે જે જળનું પ્રાણન
કરણું તે જોજન કર્યા બરાબર છે, અને તે જોજન
ન કર્યા સમાન પણ બહુલ છે. ૪૦

આ પ્રમાણે વિચાર કરી જળનું પાન કરી
મનમાં શ્રીહરિનું ચિંતન કરતો કરતો તે, હે કુરુ-
મેષ! દુર્વાસાની વાટ જોવા લાગ્યો. ૪૧ એટલામાં
દુર્વાસા નિત્ય કર્મ આટોપી લઈને યસુના નદી ઉપ-
રથી પાછા આવ્યા અને રાબજે તેમને સત્કાર કર્યો,
પરંતુ દુર્વાસા તેનું કાર્ય જાણી જવાથી ક્રોધને લીધે
કંપવા લાગ્યા ભરત ચઢી જવાથી તેમનું મુખ
વાક્રં થઈ ગયું અને ધણીજ ક્રુધાતુર થયા તેથી બે
હાથ જોડીને ઉભેલા રાબને તેમણે આમ કહ્યું
૪૨-૪૩ અરેરે!! લક્ષ્મીથી ઉન્નત થઈ ગયેલા,
ભગવાનથી વિમુખ થયેલા અને રાબનું અભિમાન
સખનાર તે ધર્મનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે. ૪૪ અને આગ-
તુક અતિથિને નિમંત્રણ કરી જોજન કરાવ્યા વિના
તે જોજન કર્યું તેથી હું તને તેનું ક્ષણ દેખાડી આપીશ.
૪૫ આમ બોલતા અને ક્રોધથી સળગી ઉઠેલા મુનિએ
પોતાની જટાને ઉઠેલી અંબરીષ રાબને માટે તરત
કાલાનલ સમાન એક મોટી કૃત્યા ઉત્પન્ન કરી. ૪૬
અસિની શિખાની પેઠે સળગ્યાટ બળતી તે કૃત્યા
પોતાના હાથમાં તરવાર લઈને પગવતી પૃથ્વીને
કંપાવતી રાબની સામે ધસી ગઈ, તેને જોઈને રાબ
એક પગલુ પણ પાછો હઠ્યો નહિ, ૪૭ મહાત્મા
ભગવાને પ્રથમથીજ પોતાના ભક્તની રક્ષા કરવા
સુકેલા સુદર્શન ચક્રે, અસિ જેમ ક્રોધાયમાન સર્પને
બાળી નાખે તેમ પેલી કૃત્યાને બાળી મૂકી. ૪૮ અને
પછી તે ચક્ર દુર્વાસાની પાછળ પડ્યું દુર્વાસા
ચક્રને પોતાની તરફ આવતું જોઈ તથા પોતાના
પ્રભાસને નિષ્ફળ થયેલા જોઈ પોતાના પ્રાણની રક્ષા
માટે ભય પામી ત્યાથી દિશાઓ તરફ નાઠા ૪૯
એટલે ઉંચી શિખાવાળો કાલાનલ જેમ સર્પની
પાછળ પડે તેમ ભગવાનનું ચક્ર તેમની પછી પાછળ
પડ્યું. દુર્વાસા ચક્રને પોતાની પાછળ આવતું
જોઈને મેરુની શુક્રમાં પેસવાની ઇચ્છાથી એકદમ
દોડવા લાગ્યો. ૫૦

આ પ્રમાણે દુર્વાસા દિશાઓમાં, આકાશમાં,
પૃથ્વી ઉપર, શુક્રાઓમાં, સમુદ્રોમાં, લોકોમાં, લોક-
પાળોનાં સ્થાનોમાં અને સ્વર્ગમાં ફરી વળ્યા અને
દોડી દોડીને તેઓ જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં સહન
થઈ શકે નહિ એવું સુદર્શન પાછળનું પાછળ
આવતું જણાયું. ૫૧ કોઈ પણ ઠેકાણે રક્ષણ કર-
નાર કોઈ મનુષ્ય નહિ, ત્યારે ભય પામી શરણ
શેઠવા લાગ્યા અને ભગવાન પ્રદ્યાની પાસે જઈને
બોલ્યા કે-હે વિધાતા! તમે આ તેજથી મારું રક્ષણ
કરો. ૫૨ પ્રદ્યા બોલ્યા કે-ભગવાન કાલાગ્નિ જ્યારે
બે પરાદ્ વર્ષ થઈ રહ્યા પછી, પોતાની ક્રીડા પૂર્ણ
થઈ રહેશે, ત્યારે વિધિ સાથે મારા આ સ્થાનને
જુકુટીના ભંગમાત્રથી બાળશે કે, તરત આ આખું
વિશ્વ પણ નાશ પામશે. ૫૩ હું (પ્રદ્યા) શકર,
ઈશ્વર, ભૃગુ પ્રમુખ દેવતાઓ તથા પ્રભાપતિઓ,
ભૂતપતિઓ અને ઇંદ્રાદિક પ્રમુખ અમે સર્વે, તેમની
આજ્ઞાને લોકનું કલ્યાણ થાય એ રીતે માથા ઉપર
ધારણ કરીએ છીએ અર્થાત્ તમે ભગવાનના ભક્ત-
નો દ્રોહ કર્યો છે તેથી હું તમારી રક્ષા કરી શકતો
નથી. ૫૪

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે પ્રદ્યાએ વિષ્ણુના
ચક્રથી બળી ઉઠેલા દુર્વાસાને રક્ષા કરવાની ના
પાડી ત્યારે તે ભગવાન શકરને શરણે ગયા. ૫૫
૬૬ બોલ્યા-હે ઋષિ! જે વ્યાપક અને માયાથી
પર ભગવાનને વિષે પ્રજ્ઞાસ્પી જીવના શરીર આવા
તથા બીજા હબરો પ્રજ્ઞાડો કે જેમાં અમે ભટક્યા
કરીએ છીએ, તે ઉત્પન્ન થાય છે તથા નાશ પામે
છે. તે કાળમૂર્તિ ભગવાનની આજ્ઞા અમારી શક્તિ
ચાલે એવું છેજ નહિ. ૫૬ હું, સનતકુમાર, નારદ,
પ્રદ્યા, ભગવાન કપિલ, અપાતરતમ, દેવલ, ધર્મ,
આસુરી અને મરીચિ પ્રમુખ મુનિઓ તથા બીજા
સિદ્ધેશ્વરો, સૌ સર્વત્ર છીએ, તો પણ જે ભગવા-
નની માયાથી વિટાયેલા તેમની મામાના સ્વરૂ-
પને જાણતા નથી. ૫૭-૫૮ તે વિદ્યેશ્વર ભગવાનનું
આ શરણ અમારાથી સહન થાય નહિ એવું છે,
માટે તમે ભગવાનને શરણે જાઓ, શ્રીહરિ તમારું
રક્ષણ કરશે. ૫૯ તે સાંભળીને દુર્વાસા નિરાશ થઈ

ગયા અને ભગવાન શ્રીહરિ જ્યા આગળ લક્ષ્મી સાથે બેઠા હતા ત્યા વૈકુંઠ લોકમાં ગયા ૧૦ ભગવાનના અન્નના અગ્નિથી બળી જતા દુર્વાસા કપતા કપતા ભગવાનના ચરણમાં દંડવતપ્રણામ કરીને બોલ્યા કે, હે અચ્યુત ! મારી રક્ષા કરો ૧૧ મેં તમારા પ્રભાવ ન જાણવાથી તમારા પ્રિય ભક્તોને અપરાધ કર્યો છે, હે વિધાતા ! તે અપરાધનું નિવારણ કરો, કારણ કે આપનું નામ લેવાથી નારકી મનુષ્યો પણ પાપમાંથી છુટે છે. ૧૨

શ્રીભગવાન બોલ્યા-હે પ્રાહ્મણ ! હું ભક્તોને અધીન હોવાથી પરત્ર જેવો છું મહાત્મા ભક્ત લોકોએ મારા હૃદયને વશ કરેલું છે અને મને ભક્ત-જનો બહુ પ્રિય છે ૧૩ હે પ્રાહ્મણ ! હું જેઓનો પરમ આશ્રય છું, એવા મારા સદ્ગુણી ભક્તો વિના હું મારા શરીરની તેમ જ નિરતર મારી પાસે રહે-નારી લક્ષ્મીની પણ દરકાર કરતો નથી ૧૪ જેઓ પોતાની સ્ત્રી, ઘર-ખાર, પુત્ર, સ બધી, પ્રાણ, ધન, આ લોક અને પરલોકનો ત્યાગ કરી મારે શરણે આવે છે, તેમને હું હમેશ અભય આપુ છું. ૧૫ પતિવ્રતા સ્ત્રી જેમ ઉત્તમ પતિને વશ કરે છે તેમ સર્વ ઠેકાણે સમદષ્ટિ રાખનાર અને મારામા મનને ધારણ કરનાર સાધુ પુરુષો ભક્તિથી મને વશ કરે છે. ૧૬ અને સેવાથી પરિપૂર્ણ કામનાવાળા ભક્ત લોકોને મારી સેવાવડે સાલોક્ય, સાયુજ્ય, સામીપ્ય અને સાર્થિ, એ ચાર પ્રકારની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તોપણ તેઓ તેમની ઇચ્છા કરતા નથી, ત્યારે કાળથી નાશવત બીજા પદાર્થોની તો ક્યાંથી જ ઇચ્છા કરે ? ૧૭ મહાત્મા પુરુષો મારું હૃદય છે અને હું મહા-ત્મા પુરુષોનું હૃદય છું તેઓ મારા વિના બીજું કંઈ જાણતા નથી, તેમ હું તેઓના વિના બીજું કંઈ પણ જાણતો નથી ૧૮ હે પ્રાહ્મણ ! હું તમને એક ઉપાય બતાવુ તે તમે અજમાવો તમને પોતાને જેનાથી આ દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે તેનીજ પાસે જાઓ મહાત્મા પુરુષો ઉપર ઉપયોગ કરેલી શક્તિ તેના ઉપયોગ કર્તાનું અકલ્યાણ કરે છે ૧૯ તપ તથા વિદ્યા, એ બન્ને પ્રાહ્મણોનું કલ્યાણ કરનાર છે, પરંતુ તે બન્ને અવિનયી પ્રાહ્મણોનું ભુલું

કરનાર છે ૭૦ માટે હે પ્રાહ્મણ ! તમારું કલ્યાણ થાઓ. તમે નાભાગના પુત્ર અબરીષની પાસે જાઓ અને તે મહાભાગ્યશાળી રાજા આગળ ક્ષમા માંગો તેથી તમારું દુઃખ દૂર થશે. ૭૧

ब्रह्मस्तब्रह्म मद्रं ते नाभागतनयं नृपम् ।
क्षमापय महाभागं ततः शान्तिर्भविष्यति ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे
चतुर्थोऽध्यायः

અધ્યાય ૫ મો. ૩

દુર્વાસા અબરીષને શરણે ગયા.

શ્રીશુક ઉવાચ

एवं भगवताविष्टो दुर्वासाभ्यक्तापितः ।

अबरीषमुपावृत्त्य तत्पादौ दुःखितोऽग्रहीत्

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે ભગવાને આજ્ઞા કરી, તે ઉપરથી સુદર્શન ચક્રથી તપી ગયેલા અને દુઃખી થયેલા દુર્વાસા અબરીષ રાજાની પાસે ગયા. મુનિને દુઃખી બોધરાજાએ ચક્રની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા માડી. ૧-૨ અબરીષ સ્તુતિ કરે છે-તમે અગ્નિ, ભગવાન સૂર્ય, નક્ષત્રોના પતિ સોમ, જળ, પૃથ્વી, આકાશ, વાયુ, શબ્દાદિકે વિષયો તથા ઇન્દ્રિયો રૂપ છો ૩ હે સુદર્શન ! હે હજાર આરા-વાળા ! હે ભગવાનને પ્રિય ! તમને નમસ્કાર હો હે સવ અન્નનો નાશ કરનાર ! તમે આ દીન પ્રાહ્મ-ણનું કલ્યાણ કરો ૪-૪ તમે ધર્મરૂપ, તમે અમૃ-તરૂપ, તમે સત્યરૂપ, તમે યજ્ઞરૂપ, તમે સર્વ યજ્ઞના લોકતા, તમે લોકપાળ, તમે તમે સર્વના આત્મા ને તમેજ ભગવાનનું સર્વોત્તમ દેવત છો. ૫ હે સુદ-ર્શન ! તમે સર્વ ધર્મના સેતરૂપ, અધર્મનિષ્ઠ અસુ-રોના ધુમકેતુ, ત્રણે લોકનું રક્ષણ કર્તા અને શુદ્ધ તેજસ્વી મનના જેવા વેગવાળા છો અને અદ્ભુત કર્મ કરનાર છો, તે તમને નમસ્કાર કરું છું. ૬ તમે તમારા ધર્મમય તેજથી અધારાનો નાશ કરો છો તથા મહાત્મા સૂર્યાદિકના તેજનો પ્રકાશ કરો છો તમારો મહિમા જાણી શકાય નહિ તેવો છે અને

કે આ અધ્યાયમાં અબરીષ રાજાએ ભગવાનના ચક્રને પ્રસન્ન કરી દુર્વાસાની રક્ષા કરી, એ કથા કહેવાયો.

કાય કારણરૂપ તથા ભૂત અને ભવિષ્યરૂપ આ સર્વ તમારું રૂપ છે ૭ હે સુદર્શન ! ભગવાન તમને આજ્ઞા કરે ત્યારે તમે રણુમા દૈત્યો અને દાનવોની સેનામા પ્રવેશ કરી તેઓના હાથ, પગ, કંઠ વગેરેને કાપી રણુ ઉપર પરાક્રમ કરો છો ૮ અને એટલા માટે જ ગદાધારી ભગવાનને જગતની રક્ષા કરવા માટે તથા બળનો નાશ કરવા માટે સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ એવા તમને ઠરાવેલા છે, તેથી તમે અમારા કુળના ઉત્તમ ભાગ્યના લાભ માટે પ્રાક્ષણુ કલ્યાણ કરો તેનો અનુગ્રહ તે અમારુ કલ્યાણ છે ૯ વળી અમે જો દાન કર્યું હોય, યજ્ઞ કર્યો હોય, સ્વધર્મ કર્યો હોય અને જો પ્રાક્ષણુ અમારા કુળનું દૈવત હોય તો આ મુનિ દુ બમાથી મુક્ત થજો ૧૦ વળી સર્વ શુભના આશ્રયરૂપ ભગવાન સર્વ પ્રાણીઓને વિષે આત્મભાવ કરવાથી અમારા ઉપર પ્રસન્ન થયા હોય તો દુર્વાસા આ દુ બમાથી મુક્ત થજો. ૧૧

શુકદેવણ કહે છે-આ પ્રમાણે રાજા સ્તુતિ કરતો હતો એટલામા દુર્વાસાને ચારે તરફથી બાળતુ ભગવાનનું સુદર્શન રાજાની પ્રાર્થનાથી શાત થઈ ગયું ૧૨ પછી ચક્ર રૂપી અગ્નિના તાપમાથી કુશળતા સાથે મુક્ત થયેલા દુર્વાસા તે રાજાને મોટો આશીર્વાદ આપી તેની પ્રશંસા કરી ત્યાંથી ગયા ૧૩ અહો ભગવાનના ભક્તોનું મહાત્મ્ય કેટલું છે ! તે આજ જ મારા જેવા તથા બાણુવામા આન્યુ, કારણ કે, હું અપરાધી હતો તોપણ તમે મારુ પરમ ક્ષેમ ઇચ્છ્યું. ૧૪ સત્પુરુષો શુ કરી શકતા નથી ? મહાત્મા શુ તણ શકતા નથી ? જેઓએ ભક્તકુળોમા વડા શ્રીહરિને પોતાને અધીન કર્યો છે તે સર્વ કરે છે. ૧૫ પુરુષ માત્ર જેનું નામ સાભળવાથી નિર્મળ થાય છે, તે પવિત્ર ચરણુવાળા શ્રી ભગવાનના ભક્તોને કયી વસ્તુ મળવી બાકી રહે છે ? ૧૬ હે રાજન્ ! તમે મહા દયાળુએ મારા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો છે તમે મારા અપરાધને ન ગણુકારતા મારી રક્ષા કરી છે ૧૭ રાજા કે જેણે હું મુનિના પાછા આવવાની ઇચ્છાથી ભોજન કર્યું ન હતું, તેણે દુર્વાસાના ચરણોનો હાથવતી સ્પર્શ કર્યો અને પ્રસન્ન થઈ તેમને જમાડ્યા ૧૮ દુર્વાસાને રાજાએ આદ-

રપૂર્વક આતિથ્ય કરનારું તથા સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરનારું ભોજન પીરસાન્યુ ઋષિએ અંતઃકરણથી સંતુષ્ટ થઈ આદરપૂર્વક રાજાને કહ્યું કે, હે રાજન્ ! તમે હવે ભોજન કરો ૧૯ હું તમારા વૈષ્ણવના દર્શનથી, અંગસંગથી, ભાષણથી તથા આત્મશુદ્ધિ-વડે કરેલા અતિથિ સત્કારથી પ્રસન્ન થયો છું. તમે મારા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો છે. ૨૦ તમારા આ શુદ્ધ કર્મને સ્વર્ગની સ્ત્રીઓ ગણે તથા પૃથ્વીમા મનુષ્યો પણ તમારી પરમ કીર્તિને વિસ્તારશે. ૨૧

શુકદેવણ કહે છે-હે રાજન્ ! આ રીતે રાજાને કહી પરમ સંતુષ્ટ થયેલા દુર્વાસા તેની આજ્ઞા લઈ આકાશમાર્ગે નિષ્કામ કર્મોથી મળે એવા પ્રાક્ષણુ-કમા જતા રહ્યા ૨૨ આ પ્રમાણે ગયેલા મુનિ પાછા આવ્યા ન હતા એટલામા એક વર્ષ વીતી ગયું હતું અને તે રાજા એટલો વખત મુનિના દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી જળનું પાન કરીને બૂખ્યો બેસી રહ્યો હતો. ૨૩ દુર્વાસા મુનિ ભોજન કરીને ગયા પછી રાજાએ પ્રાક્ષણુના ભોજનથી અતિ પવિત્ર થયેલા અગ્નિનો ઉપયોગ કર્યો અને ઋષિને પડેલું દુઃખ, તેમાથી તેમને મળેલી મુક્તિ તથા ધૈર્ય, સર્વ ભગવાનના પ્રભાવથી થયું એમ તેણે માન્યું ૨૪ આવી રીતે અનેક શુભવાળો તે રાજા ક્રિયાઓથી પરમાત્મા ભગવાન વાસુદેવ ઉપર ભક્તિ રાખવા લાગ્યો, જે ભક્તિવડે પ્રાક્ષણુક સુધી સર્વ ભોગોને તેણે નરક-પ્રાય ગણી તુચ્છકારી કાઢ્યા ૨૫ પછી ભગવાનની ભક્તિ કરનાર અ બરીષ રાજા પોતાના જેવા સ્વ-ભાવવાળા પુત્રોને રાજ્ય સોંપી વનમા ગયો અને ત્યાં આત્મરૂપ વાસુદેવમા મનને સ્થિર કરી સસારથી મુક્ત થઈ ગયો ૨૬ અ બરીષ રાજાનું આ પવિત્ર આખ્યાન ગાવાથી તથા સાંભળવાથી માણસ મહા ભાગ્યશાળી અને સુખી થાય છે. ૨૭

इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्य भूपते: ।

संकीर्तयन्ननुष्णायन् भक्तो भ्रातृतो भवेत् ।

इति भीमझागवते महापुराणे नवमस्कन्धे

પંચમોઽધ્યાયઃ

—ॐ—

અધ્યાય ૬ હો. †

સૌભરી ઋષિની કથા.

શ્રીગુરુ ઉવાચ

વિરુપઃ કેતુમાન્ શંસુરંચરીષસુતાસ્થપઃ ।

વિરુપાત્પૃષ્ઠદમ્બોઽમૃતસુખસ્તુ રથીતરઃ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-અંબરીષ રાજાને ત્રણ પુત્ર હતા વિરૂપ, કેતુમાન અને શલુ તેઓમા વિરૂપથી પૃષ્ઠદમ્બ નામે પુત્ર થયો અને તેનો પુત્ર રથીતર થયો. ૧ રથીતર સ તાન વિનાનો હતો તેણે સ તાન માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવાથી અગિરા ઋષિએ તેની સ્ત્રીને વિષે પ્રહસતેજવાળા કેટલાક પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા ૨ અગિરાથી રથીતરના ક્ષેત્રમા જેઓ ઉત્પન્ન થયા તેઓ આગિરસ કહેવાયા અને આથી ક્ષત્રિય જાતિ સાથે પ્રાણલેા પશુ જોડાયા તેઓ રથીતરના ગોત્રમા ઉત્તમ ગણાયા ૩ વૈવસ્વત મનુને એકવાર છિ ક આવતા તેમની નાસિકામાથી ઇક્ષ્વાકુ નીકળી પડ્યો ઇક્ષ્વાકુને સો પુત્ર હતા, તેમા વિકુક્ષિ, નિમિ ને દડક, એ ત્રણ ઉત્તમ હતા ૪ હે રાજન્! તે સો પુત્રોમાથી પચ્ચીસ આર્યાવર્તમા પૂર્વ દિશા તરફ રાજ્ય કરતા હતા, પચ્ચીસ આર્યાવર્તમા પશ્ચિમ તરફ રાજ્ય કરતા હતા, ત્રણ મોટા કુમારો આર્યાવર્તની વચ્ચે રાજ્ય કરતા હતા અને બાકીના પુત્રો આર્યાવર્તના બીજા ભાગોમા રાજ્ય કરતા હતા. ૫ ઇક્ષ્વાકુ રાજાએ એક દિવસ પોતાના પુત્ર વિકુક્ષિને અષ્ટકા શ્રાદ્ધના પઠાર્થો લેવા વનમા મોકલ્યો હે વિકુક્ષિ! શ્રાદ્ધ માટે પવિત્ર માસ લઈ આવ અને ત્યા વાર લગાડીશ નહિ ૬ વિકુક્ષિ વનમા ગયો અને ત્યા શ્રાદ્ધ ક્રિયાને ચોખ્ખે એવા પશુ મારી થાકી ગયો તે ભૂખ્યો થયો એટલે વિસ્મરણે તેમાથી એક શશડુ ઉડાવી ગયો ૭ અને બાકીના લાવી પિતાને સોખ્યા ૮ પિતાએ તે માસને પ્રોક્ષણ કરવા ગુરુવસિષ્ઠને કહ્યું, એટલે ગુરુ બોલ્યા કે, આ માસ ઉચ્છિષ્ટ છે, તેથી તે શ્રાદ્ધ કર્મમા

† આ અધ્યાયમા અંબરીષનો વ રા કહીને રાસાદથી માધાતા સુધીનો ઇક્ષ્વાકુવ રા તથા સૌભરી ઋષિની કથા કહેવામા આવશે.

નિરુપયોગી છે. ૯ પુત્રનું તે કર્મ (ભક્ષણ) બલુવામા આવ્યાથી રાજાએ ક્રોધ કરીને શાસ્ત્ર વિધિનું ઉલ્લંઘન કરનાર ગણી તેને દેશમાથી કાઢી મુક્યો. ૧૦ પછી કેટલેક દહાડે ઇક્ષ્વાકુ રાજા વેદમ ત્રનો જપ કરનાર વસિષ્ઠની સાથે આત્મતત્ત્વનો સંવાદ કરીને ચોગી થયા અને પોતાનો દેહ ત્યાગ કરી પરબ્રહ્મને ચામ્યા ૧૦ પિતાના મરણ પછી વિકુક્ષિ પાછો આવીને આર્યાવર્તનું રાજ્ય કરવા લાગ્યો, અને યજ્ઞોથી શ્રીહરિનું યજ્ઞન કરીને તે જગતમા શશાદને નામે પ્રખ્યાત થયો ૧૧ તેના પુત્રનું નામ પુરજય હતું, તેને ઇન્દ્રવાહ તથા કુકુત્સ્થ પણ કહેતા હતા. આ તેના ત્રણ નામ, જે કર્મો ઉપરથી પડ્યા હતા તે કથા હવે હું તમને કહું તે સાંભળો ૧૨

દેવતાઓને દૈત્યોની સાથે સંહાર કરનારું મહા યુદ્ધ થયું, તેમા દેવતાઓએ દૈત્યોથી હારી જઈને શૂરવીર પુરજયની સહાયતા માગી ૧૩ તે વખતે પુરજયે એવી માગણી કરી કે જો ઇન્દ્ર મારા વાહન થાય તો હું દૈત્યોનો નાશ કરુ એ ઉપરથી ઇન્દ્રે, લજવાયા છતા તે વાત અગીકાર કરી નહિ, તોપણ દેવના દેવ, વિશ્વના આત્મા, ભગવાન વિષ્ણુના કહેવાથી ઇન્દ્ર તેના વાહનરૂપ બળદ બન્યો ૧૪ યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળો પુરજય કવચ ધારણ કરી દિવ્ય ધનુષ તથા બાણો લઈ, સર્વ દેવતાઓની સ્તુતિ વચ્ચે પોકાર્યા ઉપર ચઢી રણમા ગયો ૧૫ પછી મહાત્મા એવા ભગવાન વિષ્ણુના તેજથી વૃદ્ધિ પામેલા પુરજયે દેવતાઓને સાથે લઈ પશ્ચિમ દિશામા આવેલા દૈત્યોના નગરને ઘેરી લીધુ ૧૬ ત્યા આગળ રાજા ને દૈત્યોની વચ્ચે રોમાચજનક તુમુલ યુદ્ધ થયું તેમા જે દૈત્યો ચઢી આવ્યા હતા તેઓને પુરજયે બાલાઓ મારી યમસદનમા મોકલી દીધા ૧૭ આ પ્રમાણે દૈત્યો જ્યારે મરાવા માડ્યા ત્યારે તેઓ પ્રલયના અગ્નિ જેવા તેના ભય કર બાણના મારાની આગળ ટકી શક્યા નહિ. ૧૮ પછી રાજાએ દૈત્યના નગરને રાજલક્ષ્મી સાથે છતી લઈ સર્વ ધન ઇન્દ્રને પાછું આપ્યું, તે ઉપરથી તે રાજર્ષિ ત્રણ નામે જગતમા ઓળખાયો. પુરનો વિજય કરવાથી પુરજય, ઇન્દ્રવાહ તથા તેની ખાંધ

ઉપર બેસવાથી કુકુત્થ ૧૯ આ પુરંજય રાજાને અનેના નામે એક પુત્ર હતો, તેનો પુત્ર પૃથુ નામે હતો, તેનો વિશ્વરધિ, તેનો ચંદ્ર તથા તેનો યુવનાથ નામે પુત્ર થયો. ૨૦ તેનો પુત્ર શાવસ્ત હતો, જેણે શાવસ્તિ નામે નગરી વસાવી હતી શાવસ્તનો પુત્ર બૃહદ્વથ અને તેનો પુત્ર કુવલયાથ થયો. ૨૧ જે કુવલયાથે ઉત્તંક ઋષિને રાજી કરવા માટે એક-વીંશ હજાર પુત્રોથી વિદાધિને ધુ ધુ નામના અસુરને માર્યો હતો. ૨૨ તે ઉપરથી ધુ ધુમારને નામે તે જગતમા પ્રખ્યાત થયો. હે રાજન્ ! તે રાજાના સર્વે પુત્રો ધુ ધુ દૈત્યના મુખના અગ્નિથી બળી ગયા હતા માત્ર દૃઢાથ, કપિલાથ તથા ભદ્રાથ નામે ત્રણ પુત્રો બચ્યા હતા તેમા દૃઢાથનો પુત્ર હર્યથ અને તેનો પુત્ર નિકુભ થયો. ૨૩-૨૪ નિકુભનો ખડ્ગાથ થયો. તેનો કૃશાથ અને તેનો સેનજીત થયો. સેનજીતનો પુત્ર યુવનાથ હતો, તે પ્રજા વિનાનો હતો, તેથી ખિન્ન થઈ સો સ્ત્રીઓની સાથે તે વનમા જતો રહ્યો હતો ત્યા ઋષિઓએ એની ઉપર દયા કરી તેની પાસે ઇષ્ટિ કરાવી ૨૫-૨૬ રાત્રીમા રાજા તરસ્યો થવાથી યજ્ઞમંડપમા ગયો ને બ્રાહ્મણોને નિદ્રાવશ બેઈ તેઓને પૂછ્યા વિના મંત્રેણ પાણી, કે જે પોતાની રાણીને પીવાનું હતું તે પોતે પી ગયો. ૨૭ હે રાજન્ ! પ્રભાત થયું અને બ્રાહ્મણોએ બોલ્યું તો કળશ ખાલી દીઠો એટલે બ્રાહ્મણો પૂછવા લાગ્યા કે આ કામ કેણે કર્યું ? પુ સવનનું પાણી કેણે પીધું ? ૨૮ આ પ્રમાણે તેઓ પૂછપરછ કરતા હતા, એટલામા ઇન્દ્રના ગ્રેરેલા રાજાએ તે જળનું પાન કર્યું છે એવું તેઓના જાણવામા આવ્યું, એટલે તેઓ વિધિ-ઈન્દ્રને પ્રજ્ઞામ કરીને બોલ્યા કે, એહો દૈવતુ બળ એજ બરુ બળ છે ૨૯ પછી સ્ત્રીને માટે મંત્રેણ જળ પીવથી યુવનાથ રાજાને ગર્ભ રહ્યો અને દશ મહિના થયા ત્યારે જમણા પડખાને ચીરીને તે ચક્રવર્તી પુત્ર બહાર નિકળ્યો. ૩૦ તે બહુજ રડવા માડ્યો, એટલે બ્રાહ્મણો બોલ્યા કે, આ બાળક અત્યંત રડે છે, પણ તેને કોને ધવરાવીએ ? તે સાંભળીને વરુ ! રડ મા, મને ધાવજે, એમ કહીને ઇન્દ્રે પોતાની અંગુઠા પાસેની આંગળી

તેના મોઢામાં આપી તે ઉપરથી તે કુમારનું નામ માધાતા પડ્યું. ૩૧ તેનો પિતા યુવનાથ બ્રાહ્મણોની તથા દેવતાઓની કૃપાથી મરણ પામ્યો નહિ, પરંતુ તે વનમાં તપવડે મુક્તિને પામ્યો. ૩૨ હે રાજન્ ! ઇન્દ્રે તે કુમારનું વસદસ્થુ નામ પાડ્યું, કારણ કે જેનાથી રાવણાદિક દુષ્ટ નિશાચરો ઉદ્ભવ સામે ત્રાસ પામતા હતા. ૩૩ પછી યુવનાથનો પુત્ર માધાતા ચક્રવર્તી થયો અને ભગવાનના પ્રભાવથી સાત દ્વીપ-વાળી પૃથ્વી ઉપર એકલોજ રાજ્ય કરવા લાગ્યો. ૩૪ તે આત્મવેત્તા માધાતા રાજાએ ઘણી દક્ષિણા-વાળા યજ્ઞોથી સર્વ દેવતામય, સર્વ સ્વરૂપ, ઇન્દ્રિયોથી ન જણાય એવા ભગવાન યજ્ઞ નારાયણનું યજ્ઞન કર્યું. ૩૫ યજ્ઞમા ઉપયોગી પદાર્થો, મંત્રો, વિધિ, યજ્ઞ, યજ્ઞમાન, ઋત્વિજ, ધર્મ, દેશ ને કાળ સર્વથી તેણે ભગવાનનું યજ્ઞન કર્યું. ૩૬ સૂર્ય જેટલા પ્રદેશમા ઉદય પામે છે અને જેટલા પ્રદેશમા આથમે છે, તેટલો બધો પ્રદેશ યુવનાથ રાજાના પુત્ર માધાતા રાજાએ ભોગવ્યો. તે માધાતા રાજાએ શશબિંદુની પુત્રી બિંદુમતીને વિધે પુરુકુત્સ, અબરીષ અને મુચુકુદ નામે ત્રણ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા તેમા મુચુકુદ યોગી હતો. ૩૭ તે ત્રણ ભાઈઓને પચાસ બહેનો હતી, તે સર્વ સૌભરી નામે એક મુનિને વરી હતી તપસ્વી સૌભરી ઋષિ યમુનના પાણીમા ડુબકી મારીને મહા તપશ્ચર્યા કરતા હતા એટલામા મત્સ્યનું સ સાર મુખ તેમના બેવામા આવ્યું, એ ઉપરથી તે મુખ ભોગવવાની તેમને ઇચ્છા થઈ એટલે માધાતા રાજાની પાસે આવી તેમણે એક કન્યાની માગણી કરી ૩૮-૪૦

માધાતાએ કહ્યું કે, હે મહારાજ ! સ્વયંવરમાં જે કન્યા તમને પ્રસન્ન કરે, તે કન્યાને તમે સુખેથી પરણો. તે સાંભળીને સૌભરીએ વિચાર કર્યો કે, “હું સ્ત્રીઓને ન મમુ એવો છું, કારણ કે હું ઘરડો થયો છું શરીર ઉપર કરચલી પડી છે, પત્નીમાં આવ્યા છે ને માથું કપે છે આમ ખારીને રાજાએ મને ના પાડી તેથી હવે હું રાજાની કન્યા તો મું પરંતુ દેવતાઓની સ્ત્રીઓને પણ મોહ થાય એવું રૂપ ધારણ કરું. આવો વિચાર કરીને સમર્થ સૌભ-

સીમુનિ નવયૌવન બનીને ૪૧-૪૨ રાજકન્યાઓના અંતઃપુરમાં ગયા. ત્યાં રાજકન્યાઓનાં મન સૌભરી મુનિને ભેળં જાંઠાં થેલાં થઈ ગયાં અને તેઓ પરસ્પર ભાગિની સંબંધી સહજ સ્નેહનો ત્યાગ કરી મુનિને પરણવા માટે લડવા લાગી. કોઈ બોલી કે, આ મુનિ મારે યોગ્ય છે, તારે યોગ્ય નથી ૪૩-૪૪ આ પ્રમાણે કન્યાઓની આતુરતાથી રાજાએ નિરુપાયે તે કન્યાઓ તેમને પરણાવી ને મુનિ મોઘા મૂલની શય્યા, આસન, વસ્ત્ર, આભૂષણ, નહાવાના પદાર્થો, ચંદનાદિકના લેપ, ભાત ભાતના ભોજન તથા પુષ્પની માળાઓનો ઉપલોગ કરતા રાજકુમારીઓની સાથે અણુમોલ સમૃદ્ધિવાળા ઘરમા રહેવા લાગ્યા. તે ઘરમા અપાર તપવડે સમૃદ્ધિથી અમૃદ્ય સામાનો, અનેક સુગંધી ઉપવનો તથા નિર્મળ જળથી ભરેલા સરોવરો તેમણે ઉત્પન્ન કર્યા શણગારેલા સ્ત્રી પુરુષો તેમના ઘરમા કુર્યા કરતા અને પક્ષીઓ, ભમરાઓ તથા બદીજનો નિત્ય ગાયન કરતા હતા ૪૫-૪૬ સૌભરીનું આવું ગૃહસ્થપણુ ભેળંને, અક્ષવર્તીની લક્ષ્મીવાળા સાત દ્વીપના પતિ માંધાતા રાજાએ, આશ્ચર્ય પામીને બધો ગર્વ છોડી દીધો ૪૭ આવી સીતે ઘરમા રહીને અનેક સુખકારી પદાર્થો ભોગવતા છતાં પણ ધીથી જેમ અગ્નિ તૃપ્ત થાય નહિ તેમ તે તૃપ્ત થયા નહિ. ૪૮ કોઈ એક દિવસ તે આચાર્ય સૌભરી મુનિ બેઠા બેઠા વિચાર કરવા લાગ્યા તો માછલાંનો સંગ કરવાથી પોતાનું તપ નાશ થયેલું જણાયું. તે બોલી ઉઠ્યા કે, અરેરે ! હું કે જે સદાચારી ને તપસ્વી હતો, તેની આ દશા ! મેં જે તપ ધણા દિવસ થયા એકદુ કંઈ હતું, તે તપમે જળચરના પ્રસંગથી નાશ કર્યું ૪૯-૫૦ માટે જેઓને મોક્ષની ઈચ્છા હોય તેઓએ સર્વથા દપતીઓનો વિહાર ભેવો નહિ ભેળંએ. તેમજ ઈન્દ્રિયોને પણ બહારના લોકિક વિષયોમા જવા દેવી નહિ ભેળંએ, પરંતુ એકલા રહીને એકાતમા અનંત એવા ભગવાન વિષે ચિંતન ભેળંવું અને કોઈના પણ પ્રસંગ પાડવો નહિ-ઈચ્છા થાય તો ભગવાનના પ્રિય ભક્તોનો પ્રસંગ પાડવો ૫૧ હું એકલો તપસ્વી હતો, તોપણ માછલાંની સાથે પ્રસંગ પડતા પચાસરૂપે થયો અને

તે પચાસ સ્ત્રીઓમાંથી સો સો પુત્રો ઉત્પન્ન કરવાથી પાચ હજાર રૂપે થયો, તોપણ હું કે જેની બુદ્ધિ માયાથી હરાયલી છે અને જે વિષયોને પુરુષાર્થ માનું છું, તે હું આ લોકના તથા પરલોકનાં કાર્ય કરવારૂપી મનોરથોના પારને પામતોજ નથી ૫૨ આ પ્રમાણે ઘરમા રહેતા સૌભરી ઋષિને કેટલેક કાળે આવો વૈરાગ્ય આવ્યો, તેથી તેશ્વર સંગનો ત્યાગ કરી વનમા ગયા પતિને દેવતા માનનારી તેમની સ્ત્રીઓ પણ પછી પાછળ ગઈ ૫૩ આત્મજ્ઞાની મુનિએ ત્યાં વનમા શરીરને દુર્બળ કરનાર તપ કરી, અગ્નિહોત્રની સાથે પોતાના આત્માને પરમાત્મા ભેડી દીધો ૫૪ હે મહારાજ ! તેમની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની અધ્યાત્મગતિને ભેળં શાત પડેલા અગ્નિની પાછળ તેની જવાળાઓ શાત પડે તેમ શાત થઈને પતિના પ્રભાવથી મુક્તિને પામી ૫૫

તા સ્વપત્યુર્મહારાજ નિરોધ્યાધ્યાત્મિકીંગતિમ્
અન્વીયુસ્તત્પ્રમાવે અગ્નિ શાંતમિવાર્ચિષ્ ॥૫૫॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे

षष्ठोऽध्याय

અધ્યાય ૭ મો.†

પુરુકુત્સ અને હરિશ્ચંદ્રની કથા.

શ્રીશુક ક્વાચ

માંધાતુ પુત્રપ્રવરો યોઽમ્બરીષ પ્રકીર્તિતઃ ।

પિતામહેન પ્રવૃતો યૌવનાશ્વઞ્ચ તત્સુતઃ ॥૧॥

શુકદેવજી કહે છે-માંધાતાનો મોટો પુત્ર જેને અંબરીષ નામે વર્ણવ્યો, તેને તેના દાદાએ દત્તક પુત્ર કરી લીધો હતો તેનો પુત્ર યૌવનાશ્વ અને હારીત હતો આ ત્રણે અંબરીષ, યૌવનાશ્વ અને હારીત માંધાતાના ગોત્રમા મુખ્ય ગણાય છે. ૧ માંધાતાના પુત્ર પુરુકુત્સને સર્પોએ પોતાની બેન નર્મદા પરણાવી હતી તે નર્મદા નાગરાજ વાસુકિના કહેવાથી પુરુકુત્સને રસાતળ પાતાળમા લઈ ગઈ હતી. ૨ વિષ્ણુની શક્તિને ધારણ કરનાર પુરુકુત્સે ત્યાં મારવા યોગ્ય ગર્ધવોનો નાશ કરીને

† આ અધ્યાયમા માંધાતાના વસમા થયેલા પુરુકુત્સની તથા હરિશ્ચંદ્ર રાજાની ક્ષેત્ર કથા કહેવામા આવશે

સર્પોની પાસેથી એવું વરદાન મેળવ્યું હતું કે,
“આ આખ્યાન જેઓ સાંભળશે તેઓને સર્પોનો
ભય રહેશે નહિ.” ૪

પુરુકુસનો ત્રસદસ્યુ નામે પુત્ર થયો અને તેનો
પુત્ર હર્યશ્વ, તેનો પુત્ર અરુણ અને તેનો પુત્ર
નિબધ થયો ૪ તેનો સત્યવ્રત થયો તે જગતમાં
ત્રિશકુને નામે ઓળખાય છે ત્રિશકુ શુક વસિષ્ઠના
શાપથી આડાલપણાને પામ્યો હતો ૫ અને વિશ્વા
મિત્રના પ્રભાવથી સદેહે સ્વર્ગમાં ગયો હતો તે
અધાપિ સુધી આકાશમાં દેખાય છે તે જ્યારે સ્વ-
ર્ગમાં ગયો ત્યારે દેવનાઓએ તેને ઉધે મસ્તકે પાછો
પાડ્યો હતો, પરંતુ વિશ્વામિત્રે તપના પ્રભાવથી
તેને અધર લટકાવી રાખ્યો હતો જે અધાપિ દેખાય
છે ૬ ત્રિશકુનો પુત્ર હરિશ્ચંદ્ર હતો, જેને માટે
પક્ષી થઇ ગયેલા વિશ્વામિત્ર તથા વસિષ્ઠને ઘણા
વર્ષ સુધી યુદ્ધ થયું હતું ૭ હરિશ્ચંદ્રને પુત્ર ન
હતો, તેથી તે ખેદ કર્યા કરતો નારદના ઉપદેશથી
તે વરુણને શરણે ગયો અને તેમને કહ્યું કે, હે
પ્રભો! મને પુત્ર થાય તેમ કરો “ મને જે વીર-
પુત્ર થાય તો હું તેથી તમારું યજન કરું વરુણે
કહ્યું કે, ‘તથાસ્તુ’ ત્યાર પછી તે રાજાને રોહિત
નામે પુત્ર થયો ૮ પુત્રનો જન્મ થયા પછી વરુણે
કહ્યું કે, હે રાજા! આ પુત્રથી તું મારું યજન કર
હરિશ્ચંદ્રે ઉત્તર આપ્યો કે, જ્યારે પશુ (ખાળક)
દશ દહાડાનો અન્ન ત્યારે તે પવિત્ર થાય એ ઉત્તર
સાંભળી વરુણ ગયા ૧૦ અને જ્યારે તે પશુ
(ખાળક) દશ દિવસનો થયો ત્યારે વરુણે કહ્યું કે,
તે પશુથી યજ્ઞ કર, એટલે તે બોલ્યો કે પશુને
જ્યારે દાંત આવે ત્યારે તે પવિત્ર થાય. ૧૧ થોડા
દિવસમાં ખાળકને દાંત આવ્યા, એટલે વરુણે રાજાને
કહ્યું કે, હવે પશુથી મારું યજન કર હરિશ્ચંદ્રે
પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, આ ખાળક પશુના દાંત
જ્યારે પડી જાય ત્યારે તે પવિત્ર ગણાય. ૧૨ થોડા
દિવસમાં પશુના દાંત પડી ગયા, એટલે વરુણે કહ્યું
કે, મારું યજન કર, એટલે તે બોલ્યો કે, પશુને
જ્યારે ફરીને દાંત આવે ત્યારે તે પવિત્ર થાય છે.
૧૩ થોડા દિવસમાં પશુને ફરીને નવા દાંત આવ્યા

એટલે વરુણે કહ્યું કે, હવે મારું યજન કર. હરિ-
શ્ચંદ્રે બોલ્યો કે, હે રાજા! કૃત્રિમ ભાતિનો પશુ
જ્યારે યુદ્ધ કરવાને માટે સમર્થ થાય ત્યારે તે
પવિત્ર ગણાય છે ૧૪

આ રીતે પુત્ર ઉપર પ્રીતિવાળા હરિશ્ચંદ્રે
પુત્રસ્નેહમાં ચિત્ત શુ થાવાથી કાળ ચુકાવી દેવા
તેને ભુદા ભુદા સમયો કહ્યા, તે તે સમયની વરુણ
દેવતાએ રાહ ભેઠ. ૧૫ એટલામાં રોહિત પણ
પિતાનું છળ ભેઠ પ્રાણની રક્ષા કરવાની ઇચ્છાથી
હાથમાં ધનુષ લઈ વનમાં નાસી ગયો ૧૬ પાછળથી
વરુણે પિતાને જલ દરનું દરદ થવાથી તેનું પેટ મોઢું
થયું છે આમ સાંભળીને રોહિત પોતાના ગામ
તરફ આવવા નીકળ્યો, એટલે ઇન્દ્રે તેને અટકાવ્યો.
૧૭ અને તેને ઉપદેશ કર્યો કે, તીર્થો અને ક્ષેત્રોમાં
યાત્રા કરવા પૃથ્વી ઉપર પર્યટન કરવું એ પુણ્યકા-
રક છે એટલે રોહિત અરણ્યમાં એક વર્ષ સુધી
રહ્યો ૧૮ આ રીતે બીજે ત્રીજે, ચોથે અને પાંચમે
વર્ષે ઇન્દ્રે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈ, વારંવાર તેની
પાસે જઈ તેને પિતાના નગરમાં આવવા દીધો
નહિ ૧૯ છઠ્ઠું વર્ષ પણ રોહિતે વનમાં ને વનમાં
ગાળી કાઢ્યું પછી સાતમે વર્ષે રોહિત પિતાની
નગરી તરફ જવા નીકળ્યો, એટલામાં રસ્તે આવતા
આવતા અણગતની પાસેથી તેણે, તેના એક પુત્ર
શુન શેકને પોતાની વતી યજ્ઞમાં હોમવા વેચાતો
દીધો. ૨૦ પિતાને તે આપી રોહિતે પ્રભુમ કર્યા.
પછી મોટી કીર્તિવાળા તથા પુરુષોમાં પ્રખ્યાતિ
પામેલા હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ તે ખાળકથી યજ્ઞ કર્યો
અને જલદરના રોગમાંથી તે મુક્ત થયો તેના
યજ્ઞમાં વિશ્વામિત્ર હોતા થયા, આત્મજ્ઞાની જમ-
દગ્નિ અધ્વર્યુ થયા, વસિષ્ઠ બ્રહ્મા થયા અને અચાસ્ય
ઉદ્ગાતા થયા ઇન્દ્રે તે યજ્ઞમાં પ્રસન્ન થઈને હરિ-
શ્ચંદ્રને સુવર્ણનો રથ ભેટ આપ્યો. ૨૧-૨૩ શુન-
શેકનું માહાત્મ્ય આગળ કહેવામાં આવશે. હરિ-
શ્ચંદ્ર રાજાની તથા તેની સ્ત્રીની સત્ય ધીરજ ભેઠને
વિશ્વામિત્ર બહુજ પ્રસન્ન થયા અને રાજાને
બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો. પછી રાજાએ જ્ઞાનના
પ્રભાવથી પોતાના મનુનો પૃથ્વીમાં, પૃથ્વીનો જળમાં

જળનો તેજમા, તેજનો વાયુમા, ૨૪-૨૫ વાયુનો આકાશમા, આકાશનો અહ કારમા અને અહ કારનો મહત્ત્વમા લય કર્યો અને તેને વિષે રહેલા વિષયા-કારને બુદ્ધો પાડી, શુદ્ધ એવી જ્ઞાન કળાનું આત્મ સ્વરૂપે ધ્યાન ધરી ધ્યાનરૂપી વૃત્તિથી અજ્ઞાનને બાળી નાખ્યું. ૨૬ પછી નિર્વાણ સુખરૂપી જ્ઞાનવડે ધ્યાનાકાર વૃત્તિનો ત્યાગ કરી હરિશ્ચંદ્ર રાજ સર્વ બંધનમાથી છુટો થયો, અને કોઈથી પણ ગ્રહણ કરી શકાય નહિ એવા તથા તર્કમા પણ આવે નહિ એવા સ્વસ્વરૂપમા લય પામ્યો. ૨૭

હિત્વા તાં સ્થેન માયેન નિર્વાણસુખસત્ત્વિદા ।
અનિર્દેશ્યાપ્રતક્ષયેણ તસ્યૌ વિષ્વસ્તત્ત્વધન ૨૭
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे
सप्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮ મો. *

સગરના પુત્રોને કપિલનો શાપ.

શ્રીશુક ઉવાચ

હરિતો રોહિતસુતશ્વપસ્તસ્માદ્વિનિર્મિતા ।

ચપા પુરી સુદેવોડતો વિજયો યસ્ય ચાત્મજ ૧

શુકદેવજી કહે છે-રોહિતનો પુત્ર હરિત થયો અને તેનો પુત્ર ચ પ થયો, તેણે ચ પા નામે એક નગરી વસાવી ચ પાનો પુત્ર સુદેવ, તેનો પુત્ર વિજય, ૨ તેનો ભરુક, તેનો વૃક અને તેનો પુત્ર બાહુક થયો તેની પાસેથી શત્રુઓએ પૃથ્વી લઈ લીધી, તેથી, તે પોતાની સ્ત્રી સાથે વનમા જતો રહ્યો. ૨ તે રાજા ધરડો થઈને મરણ પામ્યો ત્યારે તેની રાણી સતી થવાને તૈયાર થઈ, પરંતુ ઐર્વ ઋષિએ તેને ગર્ભવતી બાણી સતી થતા અટકાવી ૩ પછી તેની સોકયોએ પટરાણીને ગર્ભ હોવાથી તેને અન્નમા ઝેર આપ્યું, તોપણ તે મરી ગઈ નહિ પરંતુ ઝેરની સાથેજ તે અવતર્યો તે ઉપરથી તે મહા યશસ્વી સગરને નામે પ્રખ્યાત થયો તે સગર રાજા મોટો ચક્રવર્તી હતો એના પુત્રોએ સમુદ્ર નિર્માણ કર્યો વળી સગર રાજાએ શુરુના કહેવાથી યુદ્ધમા તાલ-

* આ અધ્યાયમા રોહિતનો વશ અને તેના વશમા થયેલા સગર રાજાના પુત્રોને કપિલનો શાપ થયો વગેરે કથા કહેવાયો

જ ઘોને, યવનોને, શકોને, હૈહ્યોને, હુણને તથા બર્બર લોકોને મારી નાખ્યા નહતા, પરંતુ તેઓમાંથી કેટલાક વિલક્ષણ પોષાક પહેરનારા થયા, કેટલાક ડાહી મૂંછવાળા થયા, કેટલાક છુટા કેશવાળા થયા તો કેટલાક અર્ધ મુડેલા થયા, ૫-૬ કેટલાક અદર વસ્ત્ર વિનાના તો કેટલાક ઉપરના વસ્ત્ર વિનાના પોષાકવાળા થયા તેણે ઐર્વ મુનિએ બતાવેલા ઉપાય પ્રમાણે સર્વ વેદો તથા દેવતાઓરૂપ પરમાત્મા એવા શ્રીહરિનું અશ્વમેધ યજ્ઞોથી યજ્ઞન દર્શ્યું તે યજ્ઞમા રાજાએ અશ્વ પૃથ્વી ઉપર ફરવાને છુટો મૂક્યો તેને ઇંદ્ર હરી ગયો. ૭-૮ એટલે રાજાએ પોતાના પુત્રોને આજ્ઞા કરી, તે ઉપરથી પિતાની આજ્ઞા પાળનાર સુમતિના પુત્રો ગર્વથી ઘોડાને શોધવા નીકળ્યા અને ચારે તરફથી પૃથ્વી ખોદવા લાગ્યા ૯

આ પ્રમાણે ખોદતા અને ખોળ કરતા સગરના પુત્રોએ કપિલની પાસે યજ્ઞના ઘોડાને દીઠો તે સમે સાઠ હજાર કુમારો સાથેજ યોદ્ધા ઉઠ્યા કે આખો મીંચીને ખેંઠેલો આ મુનિ ઘોડો ચોરનાર છે, માટે એને મારો. એમ કહી હથિયાર ઉગામી તેના ઉપર ધસ્યા એટલામા મુનિએ સમાધિમાથી નિવૃત્ત થઈ આખો ઉઘાડી ૧૦-૧૧ તેટલામા ઇન્દ્રે જેઓની બુદ્ધિ હરી લીધી હતી તેમજ જેઓ મોટા પુરુષોનો અપરાધ કરવાથી હણાયલાજ હતા, તેઓ પોતાના શરીરના અગ્નિવડે એક ક્ષણમા બળીને ભસ્મ થઈ ગયા. ૧૨ કેટલાક કહે છે કે-સગરના પુત્રો મુનિના કોપથી બળી ગયા, એ વાત સ ભવિત નથી, કારણ કે જેનો દેહ શુદ્ધ સત્વગુણોના સ્થાનરૂપ અને જગતને પવિત્ર કરનારો હતો, એવા ભગવાન કપિલને વિષે ક્રોધમય તમોગુણ સ ભવેજ નહિ, કારણ કે, આકાશમા પૃથ્વીની રજ સ ભવતી નથી ૧૩ જેમણે આ લોકમા સાખ્ય શાસ્ત્રરૂપી દંડ નોકા ચલાવેલી છે, અને સુમુક્ષુ પુરુષ જેનાથી તરી શકાય નહિ એવા મૃત્યુના માર્ગરૂપી સ સારસાગરને તરી બાય છે, એવા પરબ્રહ્મરૂપ કપિલને 'આ શત્રુ છે કે આ મિત્ર છે,' આવી ભેદબુદ્ધિ થાય નહિ. ૧૪ સગર રાજાની કેશિની નામે સ્ત્રીથી અસમન્નસ નામે એક પુત્ર અશુભાન હતો, તે પિતામહના

હિતમાં તત્પર રહેતો. ૧૫ અસમ જસ રાજા પૂર્વે યોગી હતો, તે લોકોને સગ કરવાને લીધે યોગમાથી જાદુ થયો હતો, છતાં પણ તેને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ રહ્યું હતું, તેથી તે પોતાના શરીરને મેલુ થેલુ દેખાડતો હતો. ૧૬ તે જગતમા નિન્દિત કર્મ કરતો, નાતીલાઓનું લુડું ખેલતો અને રમતા બાળકોને સરયૂ નદીમા ફેંકી દઈ લોકોને ખિન્ન કરતો. ૧૭ તે જ્યારે આવા વર્તન ચલાવવા લાગ્યો ત્યારે પિતાએ તેનો ત્યાગ કર્યો પછી તે યોગના પ્રભાવથી સરયૂમાં નાખી દીધેલા બાળકોને જીવતા દેખાડી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ૧૮ અયોધ્યા નગરીના સર્વ માણસો હે રાજન્! બાળકોને પાછા આવેલા બેઈ અતિ આશ્ચર્ય પામ્યા અને રાજા મનમા બહુજ સતાપ કરવા લાગ્યો. ૧૯ પછી રાજાએ અશુભાનને આજ્ઞા કરી કે ઘોડાની શોધ-ખોળ કરવા તારા કાકાઓએ ખેડેલા માર્ગે જા તે ગયો અને રાખના ઢગલાની પાસે ઘોડાને દીઠો. ૨૦ અને ભગવાન કપિલ મુનિને પણ ત્યાં બેઠેલા જોયા, એટલે ઉદાર ચરિત્રવાળો અશુભાન મનને સ્થિર કરી, બે હાથ બેડી, પછી મુનિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ૨૧

અશુભાન સ્તુતિ કરે છે-બ્રહ્મ પણ આત્માથી પર એવા આપ પરમેશ્વરને સમાધિવડે પ્રત્યક્ષ અને મુક્તિઓથી અપરોક્ષ રીતે જાણતા નથી, ત્યારે લોકો કે જેઓ બ્રહ્માના મન, શરીર અને બુદ્ધિથી થયેલી સૃષ્ટિમા ઉત્પન્ન થયેલા છે, તે ક્યાંથી જાણે! તેઓમાં પણ અમારા જેવા અજ્ઞાની લોકો તો જાણેજ ક્યાંથી. ૨૨ જે દેહધારીઓ આપની માયાથી મેહિત થયેલા, બુદ્ધિને આધીન તથા બહારનું જ્ઞાન ધરાવનાર છે, તેઓ જાણત તથા સ્વપ્નમા વિષયોને જીવે છે અને સુષુપ્તિ કાળમા અજ્ઞાનને જીવે છે, પરંતુ તમે કે જે પોતાના સ્વરૂપમા રહેલા છો તે તમને અમે જાણતા નથી. ૨૩ આપ શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ છો અને સ્વભાવથી માયાના ગુણરૂપ લોકો તથા મોહનો નાશ કરનાર સન દન આદિક મુનિઓએ જાણવા યોગ્ય છે, એવા આપને હું મૂંઢ કેમ જાણી શકું? ૨૪ હે ભગવન્! હું આપ પુરાણ

ભગવાનને નમસ્કાર કરું છું માયાના ગુણો, વિશ્વ-સૃષ્ટિ વગેરે કર્મો તથા બ્રહ્મા આદિક રૂપો આપના છે આપ કાર્ય કારણથી રહિત છો નામ અને રૂપથી રહિત છો અને લોકોને જ્ઞાનોપદેશ કરવાને ધારણ કરો છો. ૨૫ તમારી માયાએ રચેલા આ લોકમા કામ, લોભ, ઇર્ષ્યા અને મોહથી જેમનું મન ભ્રમિત થયેલું હોય, એવા લોકો ધરખાર, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરેને વિષે પરમાર્થ બુદ્ધિ કરીને ભટક્યા કરે છે. ૨૬ હે ભગવન્! અમારો આજે તમારા દર્શન કરવાથી કામ, કર્મ તથા ઇન્દ્રિયોના આશ્રયરૂપ દેહ મોહ નાશ પામ્યો છે. ૨૭

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ પ્રમાણે તેનો પ્રભાવ અશુભાને ગાયો, એટલે ભગવાન કપિલે બુદ્ધિ પૂર્વક તેની ઉપર અનુગ્રહ કરીને કહ્યું કે, ૨૮ હે વત્સ! આ તારા પિતામહનો-દાદાનો ઘોડો લઇને તું જા અને તારા બગી ગયેલા કાકાઓ ગંગાના પાણીથી મુક્તિ પામશે બીજા કશાથી નહિ. ૨૯ અશુભાને કપિલની પ્રદક્ષિણા કરી, મસ્તકવડે પ્રણામ કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યા અને ઘોડાને દાદાની પાસે આણ્યો સગરે બાકી રહેલો યજ્ઞ પૂર્ણ કર્યો. ૩૦ પછી અશુભાનને રાજ્ય સોંપી પોતે સ્પૃહા રહિત થઈ સર્વ બધનમાથી મુક્ત થઈને ઔર્વ મુનિએ દેખાડેલો માર્ગે સર્વ શ્રેષ્ઠ ગતિને પોતે પામી ગયો. ૩૧

રાજ્યશુભતિ ન્યસ્ય નિસ્પૃહો મુક્તબધન' ।

ઔર્વોપદિદ્વમાર્ગેણ લેમે ગતિમનુષ્ઠમમ્ ॥ ૩૧ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे

मष्टमोऽध्याय'

અધ્યાય ૬ મો. §

ભગીરથ ગંગાને પૃથ્વીપર લાવ્યા.

શ્રીશુક ઉવાચ

અંશુમાંશ્ચ તપસ્તેપે મગાનયનકામ્પયા ।

કાલં મહાંત નાશકોત્તતઃ કાલેન સસ્થિતઃ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! અશુભાન રાજાએ

§ આ અધ્યાયમા જેના પોત્ર ભગીરથ ગંગાને પૃથ્વી ઉપર લાવ્યા તે અશુભાનનો અર્વાજ મુખીનો વસ વર્ણવાયો

ગ ગાને પૃથ્વી ઉપર લાવવાની ઇચ્છાથી ઘણા કાળ સુધી તપ કર્યું, પરંતુ લાવી શકાઈ નહિ, અને કાળે કરીને આખરે તે મરણ પામ્યો. ૧ તેનો પુત્ર દિલીપ થયો, તે પણ ફાળ્યો નહિ અને કાળને પ્રાપ્ત થયો ત્યાર પછી તેના પુત્રે મોટી તપશ્ચર્યા કરી. ૨ એટલે ગ ગાએ ભગીરથને દર્શન આપ્યા અને કહ્યું કે, હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ છું અને તને વરદાન આપુ છું આ પ્રમાણે કહ્યું કે રાજાએ પ્રજામાં કરીને તેને પોતાનો અભિપ્રાય કહી બતાવ્યો. ૩ એટલે ગ ગાએ કહ્યું કે, હું પૃથ્વી ઉપર તો પડુ પરંતુ કોઈ મારો વેગ ધારણ કરનારો હોવો જોઈએ, નહિ તો હું પૃથ્વીને ફાડીને રસાતળ પાતાળમાં જતી રહીશ. ૪ તેમજ હે રાજન્! હું પૃથ્વી ઉપર આવીશ નહિ, કારણ કે, હોકો મારે વિષે પોતાનું પાપ ધ્રુવે, ત્યારે હું મારો મેલ કયા ધોઉ. ૫ ભગીરથ બોલ્યા—સર્વ સ ગનો ત્યાગ કરનાર, જગતને પવિત્ર કરનાર, શાત અને બ્રહ્માના સ્વરૂપને જાણનાર મહાત્મા પુરુષો તમારામાં નાહીને પાપનો નાશ કરશે, કારણ કે તેઓને વિષે પાપનો નાશ કરનાર શ્રીહરિ વસે છે, તેમ જ દેહધારીઓના આત્મારૂપ શ કર તમારા વેગને ધારણ કરશે, જેમ તતુમાં વસ્ત્ર ઓતપ્રોત રહેલ છે તેમ આ જગત શ કરને વિષે ઓતપ્રોત રહેલુ છે. ૬-૭

શુકદેવજી કહે છે—હે રાજન્! આ પ્રમાણે ગ ગાને કહી તે રાજાએ તપવડે શ કરને પ્રસન્ન કરવા માડ્યા અને થોડા સમયમાં તે પણ પ્રસન્ન થયા. ૮ ભગીરથ રાજાએ માગેલો વર તથાસ્તુ કહી આપ્યો. પછી સર્વ લોકનું હિત કરનાર શ કરે સાવધાન થઈ શ્રીહરિના ચરણથી પવિત્ર થયેલા ગ ગાને પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યા. ૯ રાજર્ષિ ભગીરથ બ્રહ્મા આગળ પોતાના પિતૃઓના દેહ ભસ્મ થઈ ગયા હતા, ત્યાં આગળ જગતને પવિત્ર કરનારા ગ ગાને લઈ ગયા. ૧૦ તે એ પ્રમાણે કે, ભગીરથ રાજા વાયુના જેવા વેગવાળા રથમાં બેસીને આગળ ચાલ્યા અને પછવાડે દેશોને પવિત્ર કરતા ગ ગાજીને ગાળીને ભસ્મરૂપ થયેલા સગર રાજાના પુત્રોને નવરાવ્યા. ૧૧ સગરના પુત્રો બ્રાહ્મણના શાપથી

ભસ્મ થયા હતા ને માત્ર રાખરૂપ જ હતા તોપણ ગ ગાજીના જળના સ્પર્શથી દેહની રાખદ્વારા સ્વર્ગમાં ગયા. ૧૨ સગરના પુત્રો કેવળ રાખરૂપ થયેલા દેહવડે પણ ગ ગાજીનો સ્પર્શ કરીને સ્વર્ગમાં ગયા તો જેઓ સદાચારી શ્રદ્ધાથી ગ ગાનું સેવન કરનાર છે તેઓ સ્વર્ગમાં જાય એમાં શી નવાઈ! ૧૩ ભગવાનના ચરણકમળમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અને મુક્તિ આપનારા ગ ગાજીનું મહાત્મ્ય મોટું આશ્ચર્યજનક છે. ૧૪ કારણ કે, નિર્મળ મનવાળા મુનિઓ, શ્રદ્ધાથી ભગવાનમાં મન પરોવી ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવા દેહના સંબંધનો ત્યાગ કરી ભગવાનના રૂપને પામે છે. ૧૫ ભગીરથથી શ્રુત નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, તેનો નાલ નામે પુત્ર થયો, તેને સિધુદ્વીપ અને તેનો આયુતાયુ થયો. ૧૬ તેને ઋતુપર્ણ નામે પુત્ર થયો, ઋતુપર્ણ નળરાજાનો મિત્ર હતો, તે નળરાજાને ઘૂતનું રહસ્ય બહાવી તેની પાસેથી અશ્વવિદ્યા શીખ્યો હતો. ઋતુપર્ણને સર્વકામ નામે પુત્ર હતો. ૧૭ તેનો સુદાસ, તેનો સૌદાસ થયો, જે મદ્યતીનો પતિ હતો. કોઈ ઠેકાણે તેને મિત્રસહ તથા કર્મભાષાદિ પણ કહે છે તે વસિષ્ઠના શાપથી રાક્ષસ થયો હતો અને પોતાના કર્મને લીધે વાઙ્મીઓ રહ્યા હતા. ૧૮

રાજા પરીક્ષિતે પૂછ્યું—મહાત્મા સૌદાસ રાજાને ગુરુનો શાપ કેમ થયો? તે વાત જો ગુપ્ત ન હોય તો મને કહો. હું એ વાત જાણવાની ઇચ્છા રાખું છું. ૧૯

શુકદેવજી કહે છે—મહાત્મા સૌદાસ રાજાએ મૃગયા કરતા કરતા એક રાક્ષસને મારી નાખ્યો ને તેના ભાઈને છોડી દીધો તેણે ભાઈનું વેર વાળવા સૌદાસના નગરમાં જઈ, ૨૦ રાજાએ કરેલો અપરાધ મનમાં રાખીને, તે રાજાના ઘરમાં રસોઈઆનું રૂપ લઈને, એક દિવસે તેને ઘેર ભોજન કરવા આવેલા વસિષ્ઠને મનુષ્યનું માસ રાખીને પીરસ્યું. ૨૧ વસિષ્ઠે તે જ વખતે પીરસાતા પદાર્થને અભક્ષ્ય જાણીને શાપ દીધો કે, આ પ્રમાણે કરવાથી તું રાક્ષસ થઈશ. ૨૨ પાછળથી તે કામ રાક્ષસે કર્યું હતું, એમ જાણીને તેણે બાર વર્ષનો શાપનો અવધિ

બાંધ્યો. એટલામાં તો તે રાજા હાથમાં પાણી લઈ શુરને શાપ દેવા માટે તૈયાર થયો. ૨૭ પરંતુ મહા-ચંતી રાણીએ રાજાને વાર્યો. પછી તે રાજાએ દિશાઓ, આકાશ, પૃથ્વી અને સર્વ જગતને છવ-મય ભ્રેષ્ઠ, શાપના જળને પોતાના પગ ઉપર નાખ્યું. ૨૪ તેથી તેના પગ કાળા થઈ ગયા અને જગતમા તે કદમાપપાદ કહેવાયો. પછી તે રાજા ઋષિના શાપથી રાક્ષસ થઈને વનમા રહેવા લાગ્યો. તે રાક્ષસે એક દિવસ વનમા બ્રાહ્મણ ૬ પતીને સંગ કરતા દીકાં. ૨૫ એટલે ક્ષુધાથી પીડાતા તેણે બ્રાહ્મણને પક-ડ્યો કે તેની સ્ત્રી બ્રાહ્મણી અકૃતાર્થની પેઠે રોતા રોતા બોલી કે, તુ રાક્ષસ નથી, પણ ઇક્વાકુ કુળનો મહારથી અને મદ્ય તીનો પતિ છે હે વીર! તને અધર્મ છાજતો નથી હું સતાનની કામનાવાળી છું ને મારો પતિ આ બ્રાહ્મણ કે જેનો સંગ હજી અધુરો છે તે મને પાછો આપ ૨૧-૨૭ હે રાજા! પુરુષને આ મનુષ્યદેહ સર્વ પુરુષાર્થ આપનારો છે, માટે હે વીર! દેહનો નાશ કરવો, એ સર્વ પુરુષાર્થનો નાશ કરવા બરાબર છે. ૨૮ તેમા વળી આ તો વિદ્વાન બ્રાહ્મણ છે, તપ, શીલ અને શુભ સંપન્ન છે, વળી તે સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના સમાન ગણી, તેઓમા દેહાદિકેથી ૬ કાયલા મહાપુરુષના નામ-વાળા, પરબ્રહ્મની આરાધના કરવાની ઇચ્છાવાળો છે. ૨૯ મહર્ષિઓમા વડો એવો આ બ્રાહ્મણ, પુત્ર જેમ પિતાના હાથથી નાશ થવાને યોગ્ય નથી, તેમ રાજર્ષિઓમા મુખ્ય એવા આપના હાથથી મરણ પામવાને યોગ્ય નથી. ૩૦ આ બ્રાહ્મણ સદ્ગુણી, પાપરહિત, વિદ્વાન તથા બ્રહ્મવાદી છે, તેનો વધ કરવો તે ગોવધના જેવો છે. ૩૧ જો આને તમારે ખાઈ જવો હોય તો પ્રથમ મને ખાઈ જાઓ, કૌરવ કે હું તેના વિના શાખની પેઠે એક ક્ષણ પણ જીવી શકીશ નહિ. ૩૨

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણી કરુણ રુદન કરતી અના-થની પેઠે કાલાવાલા કરતી રહી અને શાપથી સ્વ-સ્વરૂપને ભૂલી ગયેલો સૌદાસ, વાઘ જેમ પશુને ખાઈ જાય તેમ બ્રાહ્મણને ખાઈ ગયો. ૩૩ પોતાના પતિને રાક્ષસ ખાઈ ગયો તેથી શોક કરતી બ્રાહ્મ-

ણીએ ક્રોધાયમાન થઈ શાપ દીધો કે, ૩૪ મારે પાપી! મારા પતિને તું ખાઈ ગયો માટે જ તારું પણ સંગ સમે મૃત્યુ થશે. ૩૫ આ રીતે રાજાને શાપ દઈ પતિલોકમા જવા તત્પર એવી પતિવ્રતા સ્ત્રીએ, પોતાના પતિના હાડકા પ્રભવલિત અગ્નિમાં નાખી તરત સહગમન કર્યું. ૩૬ બાર વર્ષ પૂરાં થયા પછી રાજા શાપથી મુક્ત થયો. તે પ્રભાતી ઇચ્છા-વાળો થઈ રાણી પાસે ગયો પણ બ્રાહ્મણીને શાપ ચાલુ કરી તેણે તેને અટકાવ્યો. ૩૭ ત્યારથી રાજાએ પછી સ્ત્રી સુખનો ત્યાગ કર્યો. આ રીતે પોતાના કર્મથીજ તે પ્રભ રહિત રહ્યો અને તેની આસાથી વસિષ્ઠે મદ્ય તીને ગર્ભ રાખ્યો. ૩૮ તે રાણીએ સાત વર્ષ સુધી ગર્ભ ધારણ કર્યો તોપણ તેને કંઈ અવતર્યું નહિ, ત્યારે વસિષ્ઠ મુનિએ પેટમાં પત્થર મારી પ્રસવ કરાવ્યો. તેથી પુત્ર ઉત્પન્ન થયો તે અશ્મક કહેવાયો. ૩૯ તે અશ્મકથી મુલક નામે પુત્ર થયો. પરશુરામે ત્યારે પૃથ્વીને ક્ષત્રિય રહિત કરેલી હતી ત્યારે સ્ત્રીઓએ તેને ક્ષુપાવીને રાખ્યો હતો. તે ઉપરથી તે નારીકવચ કહેવાયો. ક્ષત્રિય રહિત પૃથ્વીમા તે મૂળરૂપે રહ્યો તેથી તેને મૂળક પણ કહેતા. ૪૦ તેનાથી દશરથ નામે પુત્ર થયો, તેનાથી એડવિક, તેનાથી વિશ્વસહ અને તેનાથી ખટ્વાગ થયો હતો. ૪૧ દેવતાઓએ પ્રાર્થના કરવા ઉપરથી તે યુદ્ધમા દૈત્યોનો સહાર કરવા ગયો હતો, અને પછી પ્રસન્ન થયેલા દેવોએ વર માગ એમ કહેતાં ખટ્વાગે પૂછ્યું કે મારું આયુષ્ય કેટલું છે તે કહો? દેવતાઓએ કહ્યું કે, તારું આયુષ્ય બે ઘડી છે. આયુષ્ય બે ઘડીનું છે, એવું બ્રહ્માને તે નગરમા ગયો અને ભગવાનને વિષે પોતાના મનને ધારણ કર્યું. ૪૨ તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારા કુળના દેવત-રૂપ બ્રાહ્મણો કરતા મને પ્રાણ, પુત્રો, લક્ષ્મી, પૃથ્વી, રાજ્ય કે સ્ત્રીઓ, કંઈ વધારે નથી. ૪૩ બ્રાહ્મણ-સ્થામા કેઈ દિવસ મારી ભુદ્ધિ અધર્મને માર્ગે ગઈ નથી અને હું આ જગતમાં કેઈ પણ વસ્તુને ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનથી વધારે ગણતો નથી. સર્વ ઇશ્વરરૂપ છે. ૪૪ ત્રણ લોકના ઇશ્વર એવા દેવતા-ઓએ મને ઇચ્છાનુસાર વર આપ્યો, તોપણ જેનો

ભાવ પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાનને વિષે છે એવો હું કોઈ વર ભગવાની ઇચ્છા રાખતો નથી. ૪૫ જેઓની ઇદ્રિયો તથા બુદ્ધિ વિક્ષિપ્ત થયેલાં છે, એવા દેવતાઓ પોતાના હૃદયમાં રહેલા નિરતર પ્રિય એવા આત્માને ઓળખતા નથી, ત્યારે ખીબાઓ ક્યાથી ઓળખે ? ૪૬ માટે ભગવાનની માયાએ રચેલા ગ ધર્વપુર જેવા વિષયો ઉપર સ્વાભાવિક રીતે મારા મનમાં જે દૃઢતર પ્રીતિ છે, તેને ભગવાનની ભાવનાથીજ ત્યાગ કરીને ભગવાનને શરણુ બાઉં ૪૭ આ રીતે ભગવાન નારાયણને અધીન થયેલી બુદ્ધિથી વિચાર કરી દેહાદિકના અભિમાનરૂપી અજ્ઞાનનો ત્યાગ કરી તેણે પોતાના સ્વરૂપનોજ આશ્રય કર્યો. ૪૮ વૈષ્ણવો જેને ભગવાન વાસુદેવ કરીને કહે છે તથા જે પરમ સૂક્ષ્મ અને શૂન્ય ન છતાં જેમની શૂન્યતા જેવી કલ્પના કરાયેલી છે તેને વિષે હું લીન થાઉં છું. ૪૯

यत्तद्ब्रह्म परं सूक्ष्मशून्यं शून्यकल्पितम् ।

भगवान् वासुदेवेति यं गृणति हि सात्वता ४९

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे

नवमોऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મો.^૬

શ્રી રામચદ્રાનું ચરિત્ર.

શ્રીશુક ઉવાચ

सर्वांगादीर्घबाहुश्च रघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः ।

अजस्ततो महाराज तस्माद्दशरथोऽभवत् ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ખટવાગથી દીર્ઘ-બાહુ, તેનાથી રઘુ, તેનાથી અજ અને તેનાથી દશરથ નામે રાજા થયા હતા. ૧ દશરથ રાજાને ત્યાં સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મરૂપ શ્રી હરિ દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી પોતાના અજ્ઞાના અશમાથી ચાર પુત્રરૂપે જન્મ્યા હતા. ૨ તેમના નામ રામ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન હતા. તેઓમાં સીતાપતિ રામચદ્રાનું ચરિત્ર તત્વવેત્તા ઋષિઓએ બહુ સાડ વર્ણવેલું છે. ૩ રામચદ્રજી પિતાના માટે રાજ્યનો ત્યાગ કરીને,

૬ આ અધ્યાયમાં ખટવાજનો વશ તથા તેના વશમાં અવતરેલા રામચદ્રાનું ચરિત્ર કહેવાયે

સીતાના હાથનો સ્પર્શ પણ સહન કરી શકે નહિ, એવા કમળના સરખા કોમળ ચરણવડે બને વન ફરવા વનવાસ ગયા ત્યાં મુગ્ધીવે તથા લક્ષ્મણે તેમના માર્ગનો શ્રમ દૂર કર્યો સૂર્યણુખાનાં કાન નાક કાપી નાખવાથી રાવણે સીતાનું હરણુ કર્યું, તેથી ક્રોધને લીધે બુકુટી ચઢાવી સમુદ્રને ત્રાસ આપ્યો, તેના ઉપર સેતુ બાધી રાક્ષસોરૂપી બનને અગ્નિની પેઠે બાળીને ભસ્મ કર્યું. ૪ વળી રામચદ્રજીએ વિશ્વામિત્રના યજ્ઞમાં લક્ષ્મણના દેખતાં મારીચ વગેરે મોટા મોટા રાક્ષસોનો નાશ કર્યો હતો. ૫ તેમ જે રામે સીતા સ્વયં વરના મંડપમાં આપ્યા જગતના વીર પુરુષોની સભામાં ત્રણસે માણસોએ આણેલા શ કરના ધનુષને લઈ સજ્જ કર્યું હતું અને પછી નાનો હાથી જેમ રમત માત્રમાં શેરડીનો સાઠો ભાગી દાખે તેમ ધનુષને સભા વચ્ચે ભાગી નાખ્યું હતું. ૬ અને પછી ગુણુ, સ્વભાવ, અવસ્થા, અંગ તથા રૂપમાં પોતાની સમાન અને વક્ષ સ્થળમાં માન-પૂર્વક રહેલા લક્ષ્મીજીના અવતારરૂપ સીતાને તે પરણ્યા અને ત્યાથી ઘેર જતા રસ્તામાં જેમણે એક-વીશ વાર પૃથ્વીને નક્ષત્રિય કરી હતી, એવા ભુગુપતિ પરશુરામના દઢતર ગર્વને ઉતાર્યો હતો. ૭ વળી રામચદ્રજી સત્ય પાશમાં બંધાયે ગયેલા પોતાના પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને સન્યાસી જેમ પ્રાણનો ત્યાગ કરે તેમ રાજ્ય, લક્ષ્મી, સગા-સબંધી, સ્નેહી તથા નિવાસસ્થાન, સર્વનો ત્યાગ કરી સીતા સાથે વનમાં ગયા હતા. ૮ અને ત્યાં કામનાવાળી બુદ્ધિથી પાસે આવેલી રાવણની બેન સૂર્યણુખાના નાક-કાન કાપી તેને વિરૂપ કરી મૂકી અને તેના ભાઈ ખર, ત્રિશિરા, દ્વપણુ વગેરે જેમાં મુખ્ય હતા, એવા ચૌદ હજાર રાક્ષસોને માર્યા અને હાથમાં અસહ્ય પરાક્રમવાળું ધનુષ લઈ વનમાં ફરવા લાગ્યા. ૯ હે રાજન્ ! એટલામાં રાવણની પાસે કોઈએ સીતાની વાત કહી, એટલે જેના મનમાં કામની બાગૃતિ થયેલી હતી, એવા રાવણે મારીચ નામે રાક્ષસને અદ્ભુત મૃત્યુ બનાવીને રામના આશ્રમની પાસે મોકલ્યો. તેનું અદ્ભુત રૂપ જોઈ સીતા લલચાયા અને તે રામને આશ્રમથી દૂર ખેંચી

ગયો. પછી શકરે જેમ દક્ષને માર્યો હતો, તેમ રામચંદ્રે બાણથી તેને માર્યો. ૧૦ અહીં પાછળ પોતાની પરોક્ષમા રાક્ષસમાં અધમ એવો રાવણ એકલાં પડેલા સીતાને પછી હરી ગયો. ત્યાર પછી મિત્રતામાંથી વિખુટા પડેલા રામચંદ્રજી સ્ત્રીઓનો સંગ કરનારી દશા દર્શાવતા લક્ષ્મણની સાથે વનમાં તેમની શોધ કરવા લાગ્યા. ૧૧ ફરતા ફરતા સીતા જીની રક્ષા કરતા રાવણ સાથે લડીને મરણ પામેલો જટાયુ પક્ષી જેવામા આવ્યો, તેને હાહનો અધિકાર ન હતો તોપણ રામે અભિહાહ કર્યો એટલામા કબજા રાક્ષસ એ બાહુ પહોળા કરીને રામને ગ્રહણ કરવા આવ્યો, તેનો પણ રામે નાશ કર્યો પછી વાનરોની સાથે મિત્રતા કરી, તે દ્વારા સીતાના સમાચાર જાણીને અપરાધી વાલીનો નાશ કર્યો, તે પછી પ્રજ્ઞા તથા શકર જેમના ચરણકમળની સેવા કરે છે, એવું મનુષ્યાવતારી રામચંદ્રજી મોટા મોટા વાનરોની સેના સાથે સમુદ્રના તીર ઉપર ગયા. ૧૨ ત્યાં આમળ રામચંદ્રે ત્રણ રાત્રિ ઉપવાસ કરી સમુદ્રની સ્તુતિ કરી પણ તેણે માર્ગ આપ્યો નહિ એટલે તેમને ક્રોધ ચઢ્યો તેમણે ક્રોધથી તેની સામુ જોયું તેને લીધે સમુદ્રની અદર રહેનારા મત્સ્ય અને મગ્ધર ગભરાઈ ગયા અને સમુદ્ર પોતાની ગર્જનાને ગળી જઈ, મૂર્તિમાન થઈને અર્ધ્યાદિ પૂજનો સામાન લઈ ભગવાનના ચરણારવિંદની પાસે આવીને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. ૧૩

હે વ્યાપક ! જડબુદ્ધિવાળા અમે, કુટસ્થ, આદિ પુરુષ તથા જગતના અધીશ્વર એવા આપને જાણી શકતા નથી. આપના સત્વશુભથી દેવતાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. રજેશુભથી પ્રજાપતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તમોશુભથી ભૂતપતિઓ ઉત્પન્ન થાય છે આપ શુભોના નિયંતા છો. ૧૪ હે વીર ! આપ આગળ પધારો. ત્રણ લોકને રોવરાવનાર અને વિશ્રવા ઋષિના મજરૂપ રાવણને આપ મારો અને સીતાને પાછા મેળવો. આપના ચશનો વિસ્તાર કરવા મારા ઉપર સેતુ બાધો, કે જેની પાસે આવીને હિંચિત્ત્ય કરનારા સજ્જનો તમારી કીર્તિનું ગાન કરશે ૧૫ સમુદ્રે આ પ્રમાણે વિનંતિ કર્યા પછી વાનરોના હાથથી

જેમા વૃક્ષોની શાખાઓ કપતી હતી, એવા અનેક ભતના પર્વતોનાં શિખરોથી સમુદ્ર ઉપર સેતુ બાધી રામચંદ્ર, સુગ્રીવ, નીલ, હનુમાન વગેરે પોતાની સેના સાથે જેને હનુમાને પ્રથમથી જ બાળી મૂકી હતી, એવી લકાપુરીમા વિશીષણની બુદ્ધિ પ્રમાણે દાખલ થયા ૧૬ હાથીઓના ટોળાં જેમ તળાવડીને ડાળી નાખે, તેમ મોટા મોટા વાનરોની સેનાએ વિહારો, કોઠાઓ, દરવાજાઓ, સભાઓ, તથા કપોતપાલીઓ ડાળી નાખી અને વેદિકાઓ, ધ્વજાઓ, સુવર્ણના કળશો તથા ચૈટાને ફીંદી નાખ્યા. ૧૭ તે સર્વ જોઈને રાક્ષસના અધિપતિ રાવણે નિકુલ, કુલ, ધુમ્રાક્ષ, દુર્મુખ, સુરાતક, નરાતક, ઇંદ્રજિતને પ્રહસ્તને, અતિકાયને તથા વિક પન વગેરે સર્વ અનુચરોને યુદ્ધ કરવા મોકલ્યા તથા કુલકણને પણ છેવટ યુદ્ધ કરવા મોકલ્યો. ૧૮ તે તરવાર, શૂળ, ધનુષ, ત્રાસ, ઋષિ, સાગ, બાણ, કટાર ને ખડ્ગોને લીધે બાળી શકાય નહિ, એવી રાક્ષસોની સેના ઉપર રામ, સુગ્રીવ, લક્ષ્મણ, હનુમાન, ગધમાદન, નીલ, અગદ, જાળવાન, પનસ વગેરે યોદ્ધાઓ સાથે ચઢ્યા ૧૯ રામચંદ્રના અગદાદિક સેનાપતિઓ, હાથીઓ, પાળાઓ, રથીઓ, અસવારો તથા બીજા યોદ્ધાથી રચાયેલી સેના સામે જઈને એકઠા થઈ ગયા સીતાના હરણથી જેનું અકસ્માત્ત થવાનું હતું એવા રાવણના હાથ નીચેના રાક્ષસોને, વૃક્ષો, પર્વતો, ગદાઓ તથા બાણોથી તેમણે મારી નાખ્યા. ૨૦ પોતાની સેનાનો નાશ થયેલો જોઈને ક્રોધાવિષ્ટ થયેલો રાવણ રથમા બેસીને રામ ઉપર ધસી ગયો અને માતલીએ આણી આપેલા કાતિવાળા ઇંદ્રના રથમા બેઠેલા રામ ઉપર સજ્જ કરેલાં બાણો મૂકવા લાગ્યો. ૨૧ એટલે રામે તેને કહ્યું કે, રાક્ષસોમા અધમ ! તેં દુષ્ટે અમારી પાછળ કુતરાની પેઠે મારી સ્ત્રી સીતાનું હરણ કર્યું, માટે અલધ્ય પરાક્રમવાળો કાળ જેમ દુષ્ટ કામ કરનારને ફળ આપે છે, તેમ અલધ્ય પરાક્રમવાળો હું, લબ્ધ-રહિત અને નિન્ધ કર્મ કરનાર તને, તારા કર્મનું ફળ આપુ છું ૨૨ આ રીતે તિરસ્કાર કરી એક બાણ રાવણ ઉપર મૂક્યું. તે વખતે જેવા બાણે રાવ-

જુના હૃદયને ચીરી નાખ્યું તે પોતાનાં દશ સુખોથી લોહી એકવા લાગ્યો અને કોઈ પુણ્યશાળી પુરુષ પોતાના પુણ્યથી ખાલી થઈ રહ્યા પછી, જેમ વિમાનમાંથી નીચે પડે, તેમ લોકોના હાહાકાર વચ્ચે તે વિમાનમાંથી નીચે તુટી પડ્યો ૨૩ આ રીતે રાવણ રણભૂમિ ઉપર પડ્યો, એટલે હજારો રાક્ષસીઓ મ દોહરીની સાથે લકામાંથી બહાર નીકળીને રણભૂમિ ઉપર આવી. ૨૪ તેમણે રામલક્ષ્મણના બાણોથી વિધાઈ ગયેલા પોતાના પતિઓને જોઈ રડવા માડ્યું દયામણી થઈ ગયેલી તે સ્ત્રીઓ પોતે પોતાના હાથથી છાતી કુટતી કહેવા લાગી કે, હે નાથ ! હે રાવણ ! અમે જીવતે હણાઈ ગઈ શત્રુઓએ પીડેલી લકા તમારા વિનાની થઈ ગઈ, હવે અમે કેને શરણે જઈએ ! ૨૫-૨૬ આપ કામને અધીન થયા હતા તેથી સીતાના તેજના પ્રભાવને બાણતા ન હતા ૨૭ વળી તમે પરલોક સીધારતા લોકોને અને અમને વિધવા કરી, તમારા દેહને ગીધ આદિ પક્ષીઓનું ભોજન બનાવ્યું અને જીવને નરકમાં નાખ્યો ૨૮

શુકદેવજી કહે છે-પછી વિલીપણે રામની સમતિથી પોતાના સબધીઓનું પિતૃમેધના વિધિથી ઉત્તર કાર્ય કર્યું. ૨૯ પછી ભગવાન રામચંદ્રે અરોઝ વાટિકામાં જઈ જોયું તો ત્યાં સીસમના વૃક્ષની નીચે સીતાને બેઠેલા દીકા સીતા પતિના વિયોગના વ્યાધિથી શરીરે દુર્બળ થઈ ગયા હતા. ૩૦ રામ પોતાના દર્શન કરવાથી જેમનું સુખકમળ આનંદથી પ્રકુલ થયું હતું, એવા સીતાને જોઈ તેમના ઉપર દયાળુ બન્યા ૩૧ પછી ભગવાન રામચંદ્ર સીતાને વિમાનમાં બેસારીને, લક્ષ્મણ, સુગ્રીવ તથા હનુમાન સાથે ત્યાંથી નીકળ્યા અને વિલીપણને રાક્ષસોનો અધિપતિ બનાવી લકાનું રાજ્ય તથા એક કદપ જેટલું આયુષ્ય આપ્યું અને પછી પોતાનું વ્રત પૂર્ણ થઈ રહેવાથી અયોધ્યા નગરી તરફ આસ્યા રસ્તે લોકપાળો રામના ઉપર પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા ૩૨-૩૩ પ્રજ્ઞાદ્રિક દેવતાઓ હર્ષથી તેમના ચરિત્રનું ગાન કરવા લાગ્યા.

ઓ પ્રમાણે આવતા આવતા રામે સાબરજી કે,

હું બ્યારથી વનવાસ નીકળ્યો છું, ત્યારથી ભરત નદીઆમમાં રહી ગાયનું દૂધ તથા યવની રાખ પીયે છે, વલ્કલ વસ્ત્ર પહેરે છે, માથે જટા રાખી છે અને પૃથ્વી ઉપર સુવે છે આમ સાબળીને કયાળુ રામના મનમાં સંતાપ થયો ૩૪-૩૫ એટલામાં પોતાના વડીલ ભાઈને આવ્યા સાબળી નદીઆમમાં રહેલા ભરતજી રામની પાદુકા લઈ નગરજનો, મંત્રીઓ તથા પુરોહિતોની સાથે સામા ગયા ૩૬ ભરતજી, રામની સામે જતી વેળા રાજાઓને યોગ્ય એવા છત્ર આમર તથા બીજી નાની-મોટી વસ્તુઓ લઈને, પોતાના નિવાસરૂપ નદીઆમમાંથી નીકળ્યા, તે વેળા તેમની સાથે ગીતો તથા વાજીત્રોના શબ્દો થતા હતા વેદ ભણનારા બ્રાહ્મણો વાર વાર વેદ ભણતા વેદધ્વનિ કરતા હતા સોનેરી પુમતા વાળી પતાકાઓ ફરફરી રહી હતી વિચિત્ર ધ્વજવાળા, સારા ઘોડા બેઠેલા અને સોનેરી સાજવાળા સુવર્ણના રથો સાથે હતા યોદ્ધાઓએ સોનાના કવચ પહેર્યા હતા સર્વ જન સામૈયામાં સાથે હતા ૩૭-૩૮ જ્યેષ્ઠ બુદ્ધ રામચંદ્રના દર્શન કરતા પ્રેમથી

ભરતનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું, આખમાં અશ્રુઓ આવ્યા અને રામચંદ્રજીની આગળ પાદુકા મૂકી, બે હાથ બેડી ચરણમાં પડ્યા ૪૦ પછી રામે, લક્ષ્મણે તથા સીતાએ ભરતને આલિંગન કરી પ્રેમાશ્રુઓથી નવરાવ્યા પછી રામે બ્રાહ્મણોને તથા કુળના વૃદ્ધ પુરુષોને પ્રણામ કર્યા અને પ્રજાએ રામને પ્રણામ કર્યા. ૪૧ ઉત્તર કોશલ દેશની તે પ્રજા રામચંદ્રને ઘણું દિવસે આવેલા જોઈ, પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રના છેડા હલાવવા લાગી, પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરવા લાગી અને નાચવા લાગી ૪૨ આ રીતે મહોત્સવ થઈ રહ્યા પછી ભરતે રામચંદ્રજીની પાદુકા ઉપાડી લીધી. વિલીપણ અને સુગ્રીવે આમર તથા પુષ્પો લીધા, હનુમાને રવેત છત્ર લીધું, ૪૩ શત્રુધ્ને ધનુષ તથા ભાથા લીધા, સીતાએ તીર્થનું કમન્ડલ લીધું, અગદે તરવાર લીધી અને હે રાજન ! બાળુવાને સોનાની ૬ લ લીધી ૪૪ રામચંદ્ર સ્ત્રીઓ સાથે પુષ્પક વિમાનમાં બેઠા ત્યારે બંદીજનો સ્તુતિપાઠ ગાવા લાગ્યા અને બંદોની સાથે ઉદય પામેલા

અંદ્રમાની પેઠે શોભતા રામચન્દ્રે અયોધ્યા ભણી આલ્યા. ૪૫ બાઈઓ તરફથી સત્કાર પામેલા રામચન્દ્રે ધામધુમવાળી અયોધ્યા નગરીમા પેઠા અને મહેલમાં જઈ પોતાની માતાને, ઝોરમાન માતાઓને, શુરુજનોને, મિત્રોને તથા પોતાથી મોટી ઉંમરના સંબંધીઓને પ્રણામ કરી બેઠા તેઓએ રામનો સામો સત્કાર કર્યો, તેમ જ સીતા અને લક્ષ્મણે સર્વને મળી યથોચિત નમન કર્યો. ૪૬-૪૭ શરીર પ્રાણ સચારથી ઉભુ થાય તેમ માતાઓ પુત્રોને ભેદ ઉભી થઈ અને પુત્રોને સ્નેહથી પોતાના બોળામા બેસારી અશ્રુઓથી નવરાવી પોતાનો શોક તજવા લાગી. ૪૮ ત્યાર પછી વસિષ્ઠ શુરુએ રામના મસ્તક ઉપરથી જટા ઉતારાવી નાખી, કુળના વૃદ્ધ જનોની સાથે રહી, ઇંદ્રને જેમ અભિષેક કરે તેમ શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે ચાર સમુદ્રના પાણીથી રામચન્દ્રને રાજ્યનો અભિષેક કર્યો. ૪૯ આ પ્રમાણે મૂર્ધાભિષેક થઈને સારા વસ્ત્ર પહેરી, પુષ્પની માળા પહેરી રામ બાઈઓની તથા સીતાની સાથે શોભવા લાગ્યા. ૫૦ પછી ભરતે પ્રણામ કરીને પ્રસન્ન કરેલા રામે, રાજ્યાસનને ગ્રહણ કર્યું અને પોતે પોતાના ધર્મમા પરાયણ રહેલી તથા વધુ અને આશ્રમના ધર્મમા વર્તતી પોતાની પ્રજાનું પિતાનું પેઠે પાલન કરવા માડયું. પ્રજા પણ રામને પિતાતુલ્ય ગણવા લાગી. ૫૧ સર્વ પ્રાણીઓને સુખ-કારક ધર્મ બાહુનાર રામચન્દ્રના સમયમા ત્રેતાયુગ આલોતો હતો, તોપણ તે સમય સત્યયુગના જેવો લાગતો હતો. ૫૨ હે રાજન્! વનો, નદીઓ, પર્વતો, ખડો, દ્વીપો અને સમુદ્રો સર્વ પ્રજાની કામના પૂરતાં. ૫૩ વળી અતીન્દ્રિય એવા રામ જ્યારે રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે આધિ, વ્યાધિ, જરા, જ્વાનિ, દુઃખ, શોક, ભય અને શ્રમ કંઈ જ નહતું. તેમજ જેઓ મૃત્યુને ઇચ્છતા ન હતા તેઓનું મૃત્યુ પણ થતું ન હતું. ૫૪ રામ પોતે એક પત્નીનું મત ધારણ કરનાર હતા. તેમનું ચરિત્ર રાજર્ષિના જેવું હતું, તે પવિત્ર હતા અને ગૃહસ્થાશ્રમનો ધર્મ બીજાને શીખવતા હતા. ૫૫ તેમ પતિના બાવને બાહુનારા વિશ્વામ્નુ અને વિનયવાળા સીતા પણ પ્રેમવડે, અનુ-

કુળતાવડે, શીયળવડે, બુદ્ધિવડે તથા લક્ષ્મણવડે પતિના મનને રંજન કરતાં હતાં. ૫૬

પ્રમ્ણાન્નુવૃત્તયા શીલેન પ્રમયાવનતા સતિ ।
ચિયા દિયા ચ માવજ્ઞા મર્તુઃસીતાડરન્મનઃ ॥
इति भीमद्वागते महापुराणे नवमस्कन्धे
वशमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો.†

રામચન્દ્રે કરેલા યજ્ઞો.

મીશુક ઉવાચ

મગવાનાત્મનાત્માગ રામ ઉત્તમફલ્પકૈઃ ।
સર્વેદ્વમયં દેવમીજ આચાર્યવાન્મત્તૈ ॥

શુકદેવેણ કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજા! આચાર્યવાળા ભગવાન રામચન્દ્રે સર્વ દેવતામય અને પ્રકાશમાન એવા પોતાના સ્વરૂપનું ઉત્તમ પ્રકારની સામગ્રીઓથી પોતે જ યજન કર્યું. ૧ અને તેની દક્ષિણામા હોતાને પૂર્વ દિશા, પ્રદ્યુના દક્ષિણ દિશા, અધ્વર્યુને પશ્ચિમ દિશા, સામગાન કરનારને ઉત્તર દિશા અને દિશાઓની વચ્ચે જેટલી પૃથ્વી હતી તે સર્વ પૃથ્વી 'આ આખું પૃથ્વી મહા નિરપૃહી પ્રાણીઓને યોગ્ય છે' એમ માનતા નિરપૃહ રામે આચાર્યને આપી. ૨-૩ શ્રીરામ માત્ર શરીર ઉપર પહેરેલાં આભૂષણ તથા વસ્ત્રોત્તર રહ્યાં, તેમ જનક-સુતા પણ હાથનાં કંકણ, ગળાનું મગગસૂત્ર, શેષ-કૂલ વગેરે મગગાભૂષણોત્તર જ રહ્યાં, બીજું બધું આપી દીધું. ૪ પ્રાણીઓ પ્રાણીઓના રક્ષક રામચન્દ્રનું ઉત્તમ પ્રકારનું વાતસલ્ય ભેદ પ્રસન્ન થયા. તેઓ રામચન્દ્રને રાજ્ય પાછું આપી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૫

હે ભુવનેશ્વર! હે ભગવન્! તમે અમને શું આપ્યું નથી, અર્થાત્ સર્વ આપ્યું છે. તમે અમારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી, તમારી પોતાની પ્રભાવથી અમારા અજ્ઞાનનો નાશ કરો છો. ૧ આપ પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરનાર છો, અકુટિત બુદ્ધિવાળા છો, ઉત્તમ કીર્તિ વાળા છો અને લોકમાં શ્રેષ્ઠ છો. આપ રામચન્દ્રને

† આ અધ્યાયમા રામે અયોધ્યામા જે જે દિશાઓ કરી તેનું વર્ણન કરવામા આવ્યો.

અમે ભાવથી નમસ્કાર કરીએ છીએ ૭ આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો રામને નમન કરીને ગયા પછી તે શાંતિથી રાજ્ય કરવા લાગ્યા કેઈ કેઈવાર લોકચર્યા ભેવાની ઇચ્છાથી રામચંદ્ર એકલા રાત્રે કેઈ પક્ષ બાજુ નહિ તેમ નગરમાં ફરવા નીકળતા. એક વાર કેઈએ સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને કહેલું વચન રામના સાંભળવામાં આવ્યું ૮ તે પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો કે, હું “દુષ્ટ સ્વભાવની, પર ધરમા જઈ આવેલી અને દુરાચરણી એવી તને ધરમાં રાખીશ નહિ, એ તો રામ જ સીતાનું પોષણ કરે, પરંતુ હું તેવી સ્ત્રીનું પોષણ કરું નહિ.” ૯ આ પ્રમાણે બહુ મુખ વાળા, કેઈ પક્ષ રીતે રાજી કરી શકાય નહિ એવા અને અજ્ઞાની લોકથી રામે સીતાનો ત્યાગ કર્યો અને સીતા વાલ્મિકીના આશ્રમમાં જઈ રહ્યા. ૧૦ ત્યાં આશ્રમમાં ગર્ભવતી સીતાએ કુશ અને લવ નામે બેડ પુત્રને જન્મ આપ્યો. વાલ્મિકીએ તેમને ભતકર્માદિક સંસ્કારો કર્યા ૧૧ હે રાજન્ ! લક્ષ્મણને અગ્રહ અને ચિત્રકેતુ નામે બે પુત્રો થયા ભરતના તક્ષ અને પુષ્કર નામે પુત્રો હતા ૧૨ શત્રુઘ્નના સુબાહુ તથા શ્રુતસેન નામે પુત્રો હતા ભરતે દિગ્વિજયમાં કરોડો ગર્ધર્ભોનો નાશ કર્યો હતો ૧૩ અને તેઓની સર્વ લક્ષ્મી લાવી રામને અર્પણ કરી હતી, તેમજ શત્રુઘ્ને મધુના પુત્ર લવણ નામે રાક્ષસને મારી મધુવનમાં મથુરા નામે પુરી વસાવી હતી ૧૪ બીજી તરફ પતિએ વનવાસ કહેલા સીતા, પોતાના બે પુત્રો મુનિને સોંપીને રામચંદ્રના ચરણનું ધ્યાન કરતા કરતા પૃથ્વીની અદર પેસી ગયા. ૧૫ તે વાત સાંભળીને ભગવાન રામચંદ્રને શોક થયો, તોપણ સીતાના શુભો સાભરી આવવાથી તે શોકને અટકાવી શક્યા નહિ ૧૬ સમર્થ પુરુષોને પણ સ્ત્રી પુરુષનો પ્રસંગ આ પ્રમાણે સર્વત્ર ત્રાસ આપનારો થઈ પડે છે, ત્યારે ધરમાં આસક્ત ચિત્તવાળા વિષયી પુરુષને સ્ત્રીનો વિયોગ ભાગે એમ શું ? ૧૭ આ રીતે સીતાએ વસુ ધરામાં પ્રવેશ કર્યા પછી ભગવાન રામચંદ્રે તેર હજાર વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળી અગ્નિહોત્ર કર્યો ૧૮ પછી પોતાનું સ્મરણ કરનારાઓના હૃદયમાં ઠંડકારણના

કાંટાઓથી વિધાઈ ગયેલાં ચરણકમળને પદસાગી રામ સ્વધામમાં પધાર્યા. ૧૯ દેવતાઓની પ્રાર્થનાથી લીલાવડે મનુષ્યાવતાર ધારણ કરનાર એના પ્રભાવના સમાન અધિક પ્રભાવ બીજાનો નહતો, એવા રામચંદ્રે અસ્રોના સમૂહોથી રાક્ષસોનો નાશ કર્યો, સમુદ્ર ઉપર સેતુ બાંધવામાં અને શત્રુઓને મારવામાં વાનરોએ તેમને સહાયતા આપી, આ સર્વ યશ અવર્ય છે. ૨૦ દિગ્ગર્જેદ્રોના કણ્ઠાભરણુપ અને પાપનો નાશ કરનાર રામના નિર્મળ યશને ઝડપિયો હજી સુધી ગાય છે દેવતાઓના અને રાજાઓના મુગટોથી જેમના ચરણકમળ સેવાય છે, એવા રામચંદ્રને હું શરણે ભઉ છું ૨૧ કોશલ દેશના લોકોએ રામનો સ્પર્શ કર્યો હતો, તેમના દર્શન કર્યો હતા, તેમની પાસે બેઠા હતા અને તેમની પાછળ ગયા હતા ૨૨ હે રાજન્ ! જે પુરુષ કાનવડે રામનું ચરિત્ર સાંભળે છે, તે કર્મ બંધનોથી મુક્ત થાય છે ૨૩

પરીક્ષિતે પુછ્યું-ભગવાન રામચંદ્રજી કેવી રીતે આચરણ કરતા હતા ? પોતે પોતાના બધાં તરફ કેવી રીતે વર્તતા હતા ? અને પ્રભ તથા નગર નિવાસીઓ રામની સાથે કેવી રીતે વર્તતા હતા ? ૨૪ શુકદેવજી બોલ્યા-ત્રણ લોકના નાથ રામે પોતાના બધાંઓને દિગ્વિજય કરવાની આજ્ઞા કરી અને પોતે પોતાના ભક્તજનોને દર્શન આપવા સેવકોની સાથે જ્યારે સુગંધી પાણીથી તથા હાથીઓના મદજળના બિંદુઓથી છોટેલી અને ધ્વજ પતાકાઓથી શણગારેલી નગરી ભેવાને નીકળતા, ત્યારે નગરી પોતાના સ્વામીને બેઠા અત્યંત મહમત્ત થઈ હોય એવી દેખાતી. ૨૫-૨૬ દેવતાઓના મંદિરો, દરવાજાઓ, વૃક્ષો તથા રાજમહાલોની ઉપર સુવર્ણના કળશો અને પતાકાઓ ચઢાવવામાં આવતા હતા ૨૭ સોપારીના ઝાડો, કેળો, ઉચી ભતના વસ્ત્રોની પતાકાઓ, અરીસાઓ, વસ્ત્રો, પુષ્પોની માળાઓ તથા તોરણોથી નગરીને શણગારવામાં આવતી ૨૮ રામ જ્યાં જ્યાં જતા ત્યાં ત્યાં લોકો તેમની પાસે જતા અને આશીર્વાદ આપીને કહેતા કે, હે દેવ ! તમે પૂર્વે વરાહાવતાર બધને પાતાળ-

મોઘી કિદારેલી આ પૃથ્વીની હમણાં રક્ષા કરો.
આ રીતે રામચંદ્ર દેશની નિરીક્ષા કરી વલ્લુ
દિવસે પોતાની રાજધાની અયોધ્યામાં આવતા ત્યારે
પોતાના અધિપતિ રામચંદ્રને જોવાની ઇચ્છાથી
શ્રીઓ તથા પુરુષો ઘસને ત્યાગ કરી, હવેલીઓ
ઉપર ચઢતાં અને રામચંદ્રના દર્શન કરી પુષ્પની
વૃદ્ધિ કરતાં. ૪૦ આ પ્રમાણે પુરવાસીઓના સત્કારને
સ્વીકારતા રામચંદ્ર પોતાના પૂર્વજ રાજાઓએ
સેવેલા રાજમહેલમાં રહેતા, જે રાજમહાલયમાં
સર્વ ભતના અખુટ ભડાર ભરેલા હતા, મોઘા
મૂલની ઘણી સામગ્રીઓ ભરેલી હતી, ૪૧ ખાર-
ણના ઉમરા પરવાળાના હતા, વૈદ્ય મંચિના સ્થ-
ભોની હારો હતી, સ્વચ્છ મરકત મંચિની ભૂમિ
અને સ્ફટિક મંચિની ભીંતો હતી, તેથી તે રાજમ-
હાલય શોભતો હતો. ૪૨ વળી તે મહાલયમાં વિચિત્ર
પુષ્પોની માળાઓ લટકી રહેલી હતી, ધ્વજ પતા-
કાઓ ફરફ્યા કરતી હતી, ઉત્તમ ભતના વજો
લટકાવેલા હતા, મંચિઓની કાતિઓનો ઝળઝળાટ
પ્રકાશ થઈ રહેતો હતો, ચૈતન્યની પેઠે પ્રકાશમાન
મુક્તાફળો પ્રકાશતા હતા. આ રીતે મનોહર ભોગના
સાધનોથી મહેલો શોભતા હતા. ૪૩ સુગંધી ધૂપનો
અને રીપનો સુવાસ પ્રસરી રહેતો હતો, શ્રી પુરુષો,
જેઓ દેવતાના જેવા લાગતા હતા, અને આભૂષ-
ણના પણ આભૂષણરૂપ હતા, તેઓ તેમાં રહેતા
હતા, તેથી રાજમહાલય ખડું હીપતો હતો. ૪૪
આ ઉત્તમ રાજમહિરમાં આત્મામાં આનંદ માન-
નાર અને ધીરપુરુષોમાં ધીર એવા રામચંદ્ર પોતાના
પ્રીતિયાત્ર તથા પોતાને વહાલા સીતાની સાથે
નિરતર વિહાર કરતા હતા. ૪૫ મનુષ્યો જેમના
ચરણારવિંદનું ધ્યાન કરે છે એવા રામચંદ્રે ઘણાં
વર્ષ સમયાનુસાર ધર્મમાં ખાધ આવે નહિ એવી
રીતે વૈભવનો ઉપભોગ કર્યો. ૪૬

જુમુજે ચ ચથાકાલં કામાન્ ધર્મમપીઠયન્ ।
વર્ષયુગાન્વહન્નુગામમિખ્યાતાંત્રિપલ્લવ' ॥ ૩૬ ॥

શક્તિ શ્રીમન્નાગવતે મહાપુરાણે નવમસ્કંધે

વક્રાવશોઽધ્યાયઃ

—૧૨—

અધ્યાય ૧૨ માં.

કુશના વંશનો અવતાર.

શ્રીકૃષ્ણ કથાવત્

કુશસ્વ જાતિચિસ્તરમાન્નિષ્ણચસ્તત્સુતો નમઃ ।
પુંડરીકોઽય તત્પુત્રઃ ક્ષેમધન્વાઽમવચ્ચતઃ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે—કુશનો પુત્ર અતિથિ, તેનો
નિષધ, તેનો નશ, તેનો પુંડરીક ને ક્ષેમધન્વા
થયો હતો. ૧ તેનો દેવાનિક, તેનો અનિહ, તેનો
પાશ્ચાત્ર, તેનો પુત્ર બલસ્થલ અને તેનો વજનાભ
નામે પુત્ર હતો સૂર્યના અશથી તે ઉત્પન્ન થયો
હતો. ૨ તે વજનાભનો ખગણ, તેનો વિદ્યુતિ અને
તેથી હિરણ્યનાભ નામે પુત્ર થયો હતો. હિરણ્યનાભ
જૈમિનિ ઋષિનો શિષ્ય હતો અને યોગનો આચાર્ય
હતો તે યોગાચાર્યની પાસેથી કૌશલ્ય એવા આસ-
વદ્ધ્ય ઋષિએ મોટો ઉદય આપનાર અને હૃદયના
અજ્ઞાનરૂપ અધિને કાપી નાખનાર અત્મજ્ઞાન સંભધી
યોગમાર્ગ બણ્યો હતો. ૩-૪ હિરણ્યનાભને પુષ્પ
નામે પુત્ર થયો, તેનાથી ધ્રુવસ ધિ નામે પુત્ર થયો,
તેનો સુદર્શન નામે પુત્ર થયો, તેનો અન્નિવર્ણ, તેનો
શીઘ્ર અને તેનો મરુ નામે પુત્ર થયો હતો. ૫ મરુ
યોગ સાધવા માટે કલાપ નામે ગામમાં રહેા હતો.
કલિને અ તે નાથ થયેલા સૂર્યવંશને તે ફરી ઉત્પન્ન
કરશે. ૬ તેનાથી પ્રસુશ્રુત નામે પુત્ર થયો હતો,
તેનો સ ધિ, તેનો અમર્ષણ, તેનો મહસ્વાન અને
તેનો વિશ્વાસાહ નામે પુત્ર થયો હતો. ૭ તેનાથી
પ્રસેનજીત નામે પુત્ર થયો હતો, તેનાથી તક્ષક
અને તેનો બૃહદ્રબલ, બૃહદ્રબલને તમાશ પિતા
અભિમન્યુએ રણમાં માર્યો હતો. ૮ આટલા ઇશ્વાકુ
વંશના રાજાઓ થઈ ગયા.

હવે ભવિષ્યમાં થનારા રાજાઓના નામો કહું
તે સાબળો. બૃહદ્રબલને બૃહદ્રક્ષ નામે પુત્ર થયો. ૯
તેને ઉરુક્રિય નામે પુત્ર થયો અને તેનો પુત્ર વત્સ-
વૃદ્ધ થયો. તેનાથી પ્રતિવ્યોમ, તેનાથી ભાનુ તેનાથી
સેનાપતિ એવો દિવાક, ૧૦ તેનાથી સહદેવ, તેનાથી

* આ અધ્યાયમાં કુશના પુત્ર કુશને વ કહીને
ઇશ્વાકુના પુત્ર રાષ્ટ્રને વ રા વર્ણવાયે છે.

વીર એવો બૃહદ્વજ, તેનાથી ભાનુમાન, ભાનુમાનથી પ્રતિકાશ અને તેનાથી સુપ્રતીક નામે રાજા થશે ૧૧ તેનો પુત્ર મરુદેવ, તેનો સુનક્ષત્ર તેનો પુષ્કર, તેનો અંતરિક્ષ, તેનો સુતપા અને તેનો પુત્ર અભિ-ત્રણ્ણ થશે ૧૨ તેનો પુત્ર બૃહદ્રાજ, તેનો બર્હિ, તેનો કૃત જ્ય, તેનો રણુજ્ય અને તેનો સ જ્ય થશે ૧૩ તેનો શાક્ય, તેનો શુધ્ધોદન, તેનો લાગલ, તેનો પ્રસેનણ્ણ અને તે પછી શુદ્રક નામે રાજા થશે ૧૪ તેનો રણુક, તેનાથી સુરથ ને તેનો સુમિત્ર નામે પુત્ર થશે અને સુમિત્ર રાજાથી એ વંશ સમાપ્ત થશે. આટલા બૃહદ્બલના વંશજ રાજાઓ છે ૧૫ ઇક્ષ્વાકુના વંશમાં થયેલા શપાદનો આ વંશ સુમિત્ર રાજા સુધી આવશે અને કલિમા સુમિત્રરાજા થયા પછી વંશ સમાપ્ત થશે ૧૬

इक्ष्वाकुणामय वंशः सुमित्रांतो भविष्यति ।
यतस्तं प्राप्य राजानं सखां प्राप्स्यति वै कलौ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे
ब्राह्मणोऽध्यायः.

અધ્યાય ૧૩ મો. §

ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર નિમિનો વંશ.

શ્રીશુક ઉવાચ

निमिरिक्ष्वाकुनयो वसिष्ठमवृत्तर्विजम् ।

आरभ्य सत्र सोप्याह शक्रेण प्रावृत्तोस्मि भो

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન! ઇક્ષ્વાકુ રાજાના પુત્ર નિમિએ વસિષ્ઠને ઋત્વિજ તરીકે વરાવ્યા હતા તેમણે યજ્ઞનો આરંભ કરીને નિમિને કહ્યું કે, હે નિમિ! ઇંદ્રે મને પ્રથમ યજ્ઞમાં વરાવ્યો છે ૧ માટે હું તેનો યજ્ઞ પૂર્ણ કરીને પાછો આવું, તેટલો સમય તું યજ્ઞ બંધ રાખી મારી રાહ ભેજે. યજ્ઞમાન નિમિ બેસી રહેા, અર્થાત્ મુનિને કંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ અને વસિષ્ઠે ઇંદ્રનો યજ્ઞ કરવા માડ્યો ૨ નિમિ આત્મજ્ઞાની હતો તેણે મનુષ્યનું આયુષ્ય ચલાયમાન છે, એમ જાણી શુરુ આવ્યા નહિ તેથી

§ આ અધ્યાયમાં ઇક્ષ્વાકુના પુત્ર નિમિના વંશમાં બ્રહ્મવેદના જનક વગેરે મહારાજાઓ થયા તેમની કથા રહેવામાં આવશે

બીજા ઋત્વિજો પાસે યજ્ઞ કરાવી દીધો. ૩ એટલામાં વસિષ્ઠ ઇન્દ્રનો યજ્ઞ પૂરો કરાવી આવ્યા અને શિષ્યે કરેલો અન્યાય ભેઈ શાપ દીધો કે “ આ પંડિતનો ડાળ ઘાલનાર નિમિનો દેહ પડી જાયો.” ૪ તે શાપ સાંભળી નિમિએ અધર્મને માર્ગે ચાલનાર પોતાના શુરુને શાપ દીધો કે “ તમે લોકથી ધર્મને છુટી ગયા માટે તમારો દેહ પણ નાશ પામો.” ૫

આ પ્રમાણે શાપ દીધા પછી આત્મજ્ઞાનીઓમાં કુશળ નિમિએ પોતાનો દેહ ત્યાગ કર્યો અને ભગવાન વસિષ્ઠ પણ પોતાનો દેહ ત્યાગ કરી ગયા. મિત્રાવરુણે ઉર્વશીને ભેઈને ઘડામાં પોતાના જે સત્વને નાખ્યું હતું તેથી કરીને તે જન્મ્યા ૧ મહા મુનિઓએ નિમિ રાજાના થઇને સુગંધી વસ્તુમાં રાખી મુક્યું તેઓએ યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી આવેલા દેવતાઓને કહ્યું કે, તમે જો પ્રસન્ન થયા હો અને સમર્થ હો તો આને જીવતા કરો દેવતાઓ બોલ્યા કે, ‘ તથાસ્તુ,’ એટલે નિમિએ જીવતા થઇને કહ્યું કે, મારે દેહનું બંધન ભેઈતું નથી ૭-૮ શ્રીહરિને વિષે બુદ્ધિવાળા મુનિઓ, જે દેહના વિયોગથી ભયભીત થઈ દેહના સંબંધની વાછા કરતા નથી, પરંતુ શ્રીહરિના ચરણકમળનું ભજન કરે છે, ૯ માટે હું પણ હ.બ, શેક તથા ભયને આપનાર દેહની ઈચ્છા કરતો નથી, કારણ કે પાણીમાં જેમ માછલાને ચારે તરફથી મૃત્યુનો ભય રહે છે, તેમ દેહને પણ જગતમાં ચારે તરફથી મૃત્યુનો ભય રહેલો છે ૧૦ દેવતાઓ બોલ્યા.-જો એમ હોય તો તે દેહધારી પ્રાણીઓનાં નેત્રોમાં ભલે દેહ વગર વાસ કરો અને નેત્રમાં રહેલો તે આખને ઉઘાડવા તથા મીંચવારૂપ ક્રિયાથી જાણવામાં આવશે ૧૧ પછી મહર્ષિઓએ રાજા વિના મનુષ્યોને ભય આવી પડશે, એમ માની નિમિના દેહને મથ્યો, એટલે તેમાંથી એક કુમાર ઉત્પન્ન થયો ૧૨ તે જન્મવા ઉપરથી જનક કહેવાયો મૃતદેહમાંથી ઉત્પન્ન થયો, તેથી વૈદેહ કહેવાયો અને શરીરનું મથન કરવાથી ઉત્પન્ન થયો તેથી મૈથિલ કહેવાયો. તે રાજાએ મિથિલા નામે નગરી વસાવી તે ઉપરથી પણ તે મૈથિલ કહેવાયો.

૧૩ હે રાજન્ ! તેનાથી ઉદ્ભવસુ નામે પુત્ર થયો, તેનો નદિવર્ધન, તેનો સુકેતુ, તેનો દેવરાત, ૧૪ તેનો બૃહદ્રથ, તેનો મહાવીર્ય, તેનો સુધૃતિ, તેનો ધૃષ્ટકેતુ, તેનો હયથ, તેનો મરુ, ૧૫ તેનો પ્રતી- પક ને તેનાથી કૃતિરથ થયો. તેનો દેવમીઠ, તેનો વિશ્રુત, તેનો મહાધૃતિ, ૧૬ તેનો કૃતિરાત, તેનો મહારોમા, તેનો સ્વર્ણરોમા અને તેનો હ્રસ્વરોમા થયો. ૧૭ તેનો પુત્ર સીરધ્વજ રાજ થયો, જે એક વાર યજ્ઞ માટે પૃથ્વી ખેડતો હતો, એટલામા તેના હલના અગ્રભાગમાથી સીતાજી ઉત્પન્ન થયા તેથી તે સીરધ્વજ કહેવાયો. ૧૮ તેનો પુત્ર કુશધ્વજ, તેનો પુત્ર ધર્મધ્વજ અને ધર્મધ્વજને કૃતધ્વજ તથા મિતધ્વજ નામે બે પુત્રો હતા. ૧૯ કૃતધ્વજથી કેશિધ્વજ અને મિતધ્વજથી ખાડિક્ય નામે પુત્ર થયો. હે રાજન્ ! કૃતધ્વજનો પુત્ર કેશિધ્વજ આત્મ- જ્ઞાનમા નિપુણ હતો, ૨૦ અને ખાડિક્ય કર્મતત્ત્વમા નિપુણ હતો. કેશિધ્વજના ભયથી તે નાસી ગયો હતો. કેશિધ્વજને ભાનુમાન અને તેને શતધ્રુવ, ૨૧ તેને શુચિ, તેનાથી સનદ્રાજ, તેને ઉર્ધ્વકેતુ, તેને અજ અને તેને પુરુજિત, ૨૨ તેને અરિષ્ટનેમિ, તેને શ્રુતાયુ, તેને સુપાર્શ્વક, તેને ચિત્રરથ ને તેને ક્ષેમધિ નામે પુત્ર થયો. તે મિથિલ નગરીનો અધિ- પતિ હતો. ૨૩ ક્ષેમધિનો પુત્ર સમરથ, તેનો સત્- રથ, તેનો ઉપશુરુ અને તેનો ઉપશુસ થયો. ઉપ- શુસ અગ્નિમાથી ઉત્પન્ન થયો હતો. ૨૪ ઉપશુસનો પુત્ર વસ્ત્વન ત, તેનો શ્રુત, તેનો જય, તેનો વિજય અને તેનો ઋત થયો. ૨૫ ઋતને સુનક નામે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, તેનો વીતહવ્ય, તેનો ધૃતિ, તેનો બહુલાથ, તેનો મહા જિતેન્દ્રિય કૃતિ થયો. ૨૬ હે રાજન્ ! મિથિલ વંશના રાજાઓ આત્મવિદ્યામા કુશળ હતા અને યોગેશ્વર યાજ્ઞવલ્ક્યાદિકની કૃપાથી સ સારી હોવા છતાં પણ સુખ દુઃખના બંધનોથી મુક્ત થયેલા હતા. ૨૭

एते वै मैथिला राजानामविद्याविशारदा ।

यामभ्यरप्रस'वेन द्વૈર્ધૃત્કા મૃદુષ્ણાપ ॥ ૨૭ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे

त्रयोदशाध्यायः

અધ્યાય ૧૪ મો.*

પુરુરવા અને ઉર્વશીનું આખ્યાન.

શ્રીશુક ઉવાચ

अथात' भूयतां राजन् वंशः सोमस्य पावनः ।
यस्मिन्नेलादयो भूया कौर्त्स्यते पुण्यकीर्त्तयः १

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ચ દ્રમાના વંશનો વિસ્તાર કહુ તે હવે સાબળો. એમાં પુણ્યકીર્તિ પુરુ- રવા વગેરે રાજાઓના ચરિત્રો કહેવામા આવશે. ૧ હબર મસ્તકવાળા નારાયણના નાભિસરોવરના કમ-ળમાથી જન્મેલા પ્રજ્ઞાના અત્રિ નામે પુત્ર થયા હતા, તે તેમના પિતાના જેવા હતા. ૨ અત્રિ મુનિના નેત્રમાથી અમૃતમય ચ દ્રમા ઉત્પન્ન થયા હતા તેને પ્રજ્ઞાએ પ્રાણસુ ઓષધિ અને ગ્રંથાના અધિપતિ નિર્માણ કર્યા છે. ૩ તે ચન્દ્રે ત્રણ ભુવનને અધીન કરી રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો અને બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારાને ગર્ભ તથા બલાત્કારથી હરી લીધી. ૪ બૃહસ્પતિએ વાર વાર તેને પ્રાર્થના કરી તોપણ ચ દ્રમાએ મદને લીધે તે પાછો આપી નહિ ત્યારે તારાને માટે દેવ તથા દાનવો વચ્ચે યુદ્ધ થયું. ૫ તે વખતે શુક્રાચાર્યે, બૃહસ્પતિની સાથે દ્રેષ હોવાથી, અસુરો સાથે ચ દ્રનો પક્ષ સ્વીકાર્યો. ચ કર પક્ષ અગિરાની પાસે ભર્યા હતા તેથી તે પક્ષ સ્નેહથી સર્વ ભૂત ગણોની સાથે શુરુપુત્ર બૃહસ્પતિના પક્ષમાં ગયા. ૬ અને મહેન્દ્ર સર્વ દેવતાઓના મંડળ સાથે બૃહસ્પતિના પક્ષમા ગયા પછી તારાને માટે બન્ને પક્ષ વચ્ચે સંગ્રામ થયો, જેમા દેવ અને દાનવોનો નાશ થયો. ૭ પછી બૃહસ્પતિએ પ્રજ્ઞાને તે વાત નિવેદન કરી તે ઉપરથી પ્રજ્ઞાએ ચન્દ્રનો તિરસ્કાર કરી, બૃહસ્પતિને તારા પાછી આપવાનું કહ્યું, એટલે ચ દ્રમાએ તારા બૃહસ્પતિને પાછી આપી. પછી તે ગર્ભવતી છે એમ બૃહસ્પતિના બાણવામા આવ-વાથી તે બોલ્યા કે, દુષ્ટે ! પારકાનો ગર્ભ મારા ક્ષેત્રમાથી દૂર કર. હું સંતાનની ઇચ્છાવાળો છું,

* આ અધ્યાયમા બૃહસ્પતિની સ્ત્રી તારામા ઉત્પન્ન થયેલા બુધના પુત્ર પુરુરવાએ ઉર્વશીમા આવું વગેરે ૭ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા, એ કથા કહેવાશે

તેથી તને બાળીને ભસ્મ કરતો નથી ૮-૬ તારાએ શરમાઈ જઈ સુવર્ણના જેવી ક્રાંતિવાળા કુમારને ગર્ભમાંથી દૂર કર્યો તે કુમારને જોઈને બૃહસ્પતિ તથા ચન્દ્ર બન્નેએ લેને લેવાની ઇચ્છા કરી ૧૦ તે બંને 'આ કુમાર મારો છે, તારો નથી' એવો વિવાદ કરવા લાગ્યા. તે વખતે દેવતાઓ અને ઋષિઓએ તારાને પૂછ્યું કે, 'બોલ, આ પુત્ર કોનો છે?' તે પછી તારાએ શરમને લીધે કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. ૧૧ એટલે માતાની ખોટી લજ્જા ઉપરથી કુમારને ક્રોધ ચઢ્યો અને તેણે કહ્યું કે, શા માટે ખસી વાત કહેતી નથી? તારું જે પાપ હોય તે ઝટ કહી દે ૧૨ બ્રહ્માએ તારાને એકાતમા લઈ જઈ પૂછ્યું ત્યારે તેણે બ્રહ્માની આગળ ધીરે ધીરે ચન્દ્રનું નામ દીધું. પછી ચન્દ્ર તે બાળકને લઈ ગયો. ૧૩ હે રાજન્! બ્રહ્માએ કુમારની ગભીર બુદ્ધિ ઉપરથી તેનું નામ બુધ પાડ્યું. ૧૪ બુધથી ઇલામા પુરવા નામે પુત્ર થયો, તેની કથા તમને આગળ કહી છે તે પુરવાના રૂપ, શુભ, ઔદાર્ય, શીલ, ધન અને પરાક્રમને ઇદ્રના ભવનમા નારદથી ગવાતા સાભળીને ઉર્વશી મોહી પડી હતી, તે મિત્રાવરુણના શાપથી ન્યારે મનુષ્ય લોકમા પડી ત્યારે પુરવાને પુરુષોમા ઉત્તમ સાભળી તેની પાસે ગઈ ૧૫-૧૭ અને તે ધીરજ રાખી પુરવાની પાસે ઉભી રહી ૧૮ ઉર્વશીને જોઈ રાજાના નેત્ર તૃપ્ત થયા, શરીર ઉપર રોમાચ થયો અને તે મધુર વાણીથી પૂછવા લાગ્યો કે હે સુદરાગી! તું ભલે આવી અહીં બેસ અને અમે તારું શુ કામ કરીએ તે કહે મારી સાથે વિલાસ કર અને આપણી વચ્ચે દંપતી સંબંધ થાઓ ૧૯

ઉર્વશી બોલી-હે રાજન્! કયી સ્ત્રીનું મન ને દષ્ટિ તમારામા બંધાય નહિ? કારણ કે રમવાની ઇચ્છાથી તમારા વક્ષ સ્થળનો આશ્રય લીધા પછી કેઈ પણ સ્ત્રી ઉદ્ધાસીન થતી નથી ૨૦ હે રાજન્! હું તમારી પાસે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, આ મારા બે ઘેટા તમારે ત્યાં સંભાળમા રાખો, હું તમારી સાથે રહીશ. કારણ કે, જે પ્રશસાપાત્ર હોય તે જ સ્ત્રીઓનો વર થાય છે ૨૧ મારું ભોજન ધી છે,

માટે હું ધી ખાઈને રહીશ અને તમને અકાલે નમ્ર જોઈશ નહિ, આટલી વાત તમારે માન્ય કરવી પડશે. તે સાભળીને ઉદાર મનના રાજાએ 'બહુ સારું એમ કરીશ' એવું કહીને તેનો સ્વીકાર કર્યો. ૨૨ એહો! આવું રૂપ! આવો ભાવ! આ તો ખરેખર મનુષ્ય લોકને મોહિત કરનાર છે કયો મનુષ્ય ખેતે સામી આવેલી દેવીને સેવે નહિ? પછી ઉર્વશી સાથે પુરુષશ્રેષ્ઠ પુરવા, ચૈત્રરથ આદિ દેવ દેવતાઈ ઉપવનોમા ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરવા લાગ્યો. ૨૪ આ પ્રમાણે કમળના કેસરા સમાન સુખ ધવાળી દેવનારીની સાથે રમતા તેના સુખના સુગંધમા લોભાયેલા પુરવાએ, હર્ષમા ધણી વર્ષો ક્ષણની પેઠે ગાળી કાઢ્યા ૨૫

ખીજી તરફ ઇન્દ્રે સ્વર્ગમા ઉર્વશીને દીઠી નહિ, તેથી ગંધર્વોને આજ્ઞા કરી કે, ઉર્વશી વિના મારી સભા શોભતી નથી માટે તેની શોધ લઈ આવો. ૨૬ એટલે અર્ધ રાત્રિને સમયે ઇદ્રના સેવકો ઉર્વશીના બે ઘેટા જે ઉર્વશીએ રાજાને સોંપ્યા હતા તે લઈ જવા લાગ્યા. ૨૭ આ વેળા ઘેટાઓએ ચીસ પાડી તે સાભળીને ઉર્વશી બોલી ઉઠી કે, આ વીર પુરુષનો ડાળ ઘાલનાર નપુ સકે મારો દ્રોહ કર્યો હું તેનો વિશ્વાસ રાખવાથી હું ખી થઈ અને ચૈત્ર મારા પુત્રને હરી ગયા દિવસનો પુરુષ આ રાજા, રાત્રે સ્ત્રીની પેઠે ભયભીત થઈને સુઈ રહે છે ૨૮-૨૯ આ રીતના ઉર્વશીના વાણીરૂપી બાણથી જેમ હાથી વિધાઈ જાય તેમ રાજા વિધાઈ ગયો તેથી ક્રોધ કરી હાથમા ઉઘાડી તરવાર લઈ નાગો નાગો તે અર્ધ રાત્રિએ ગંધર્વોની પાછળ પડ્યો ૩૦ એટલે ગંધર્વો તે બંને ઘેટા છોડી દઈ નાઠા તેમણે પ્રકાશવાન થઈ ચારે તરફ અજવાળું કર્યું તેથી ઉર્વશીએ ઘેટા લઈને આવના તેને નાગો દીઠો પોતાનો ઠરાવ ભાંગવાથી ઉર્વશી ત્યાથી નાસી ગઈ ૩૧ પુરવા ઘેટા લઈ આવ્યો અને શય્યામા જોડ્યું તો ઉર્વશીને દીઠી નહિ, એટલે ઉર્વશીને વિષે મન રાખી વિહંગ થઈ શોક કરતો ઉન્મત્ત પુરુષની પેઠે તે પૃથ્વી ઉપર ફરવા લાગ્યો ૩૨ ભટકતા ભટકતા એક દિવસ કુરુક્ષેત્રમા સરસ્વતી નદીના તીર ઉપર ઉર્વશીને તેની

પાંચ સખીઓ સાથે જોડને, રાજા જોડ્યો કે, ૭૭ હે સુદરિ ! ઉભી રહે, ઉભી રહે, મને સારી રીતે મુખ આપ્યા વિના હવે તારે જવું યોગ્ય નથી આવ આપણે સાથે જોડીને વાતો કરીએ. ૭૪ હે દેવિ ! તું આ મારા મનોહર દેહને આટલે દૂર જો ચી લાવી છે તો તેની ઉપર કૃપા કર ૭૫

ઉર્વશી જોડી-હે રાજન્ ! તું મરીશ નહિ, પુરુષ છે માટે ધીરજ ધર તું ઇન્દ્રિયોને અધીન થઈશ નહિ સ્ત્રીઓની મિત્રતા કોઈ પણ ઠેકાણે સ્થિર નથી અને સ્ત્રીઓનું હૃદય કૂર હોઈ તે ક્ષમા વિનાની અને સાહસ ઉપર પ્રીતિ રાખનારી હોય છે તે ક્ષુદ્ર કામને માટે પણ પાતનો અથવા ભાઈનો નાશ કરે છે, ૭૬-૭૭ પુરુષનું અતિક્રમણ કરનારી, સ્વતંત્ર રીતે વર્તનારી અને સ્નેહવિનાની સ્ત્રીઓ, અજ્ઞાની પુરુષોને વિશ્વાસ જેસાડી સ્વાર્થની ઇચ્છા કરે છે. ૭૮ માટે મારે હવે તમને જો કહેવાનું છે તે તરફ તમે ધ્યાન આપો. હે સ્વામિનાથ ! હું આ વર્ષને અંતે એક રાત્રિ આપની સાથે રહી જઈશ અને મારાથી તમને ઊભા સતાને પણ થશે ૭૯

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! પુરૂરવા ઉર્વશીની વાત ઉપરથી તેને ગર્ભવતી જાણીને પોતાના નગર તરફ ગયો અને એક વર્ષ પૂરું થઈ રહ્યા પછી વીર પુત્રોને જન્મ આપનારી ઉર્વશીની પામે ગયો ૪૦ તેને મળીને આનંદમાં તેની સાથે એક રાત્રિ રહ્યો તે વખતે વિરહથી આતુર બનેલા પુરૂરવા રાજાને ઉર્વશીએ કહ્યું કે, ૪૧ તું ગર્ભવોની સ્તુતિ કરજે, એટલે તેઓ મને આવવા દેશે જાણી પુરૂરવાએ ગર્ભવોની સ્તુતિ કરી એટલે ગર્ભવોએ પ્રસન્ન થઈ તેને અગ્નિની થાળી આપી પુરૂરવા તે થાળીને ઉર્વશી માનવા લાગ્યો, પરંતુ વનમાં ફરતા ફરતા તેણે જાણ્યું કે આ ઉર્વશી નથી, પરંતુ અગ્નિની થાળી છે ૪૨ તે ઉપરથી તે થાળીને વનમાં મુકી તે ઘેર ગયો અને રાત્રે ઉર્વશીનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો આ રીતે ઉર્વશીનું ધ્યાન કરતા કરતા ત્રેતા યુગના આશ્વિન વખતે તેના મનમાં કર્મનો ઉપદેશ કરનાર ત્રણ વેદ પ્રગટ થયા ૪૩ તે ઉપરથી પુરૂરવ એ વનમાં જ્યાં આગળ અગ્નિની થાળી મુકી હતી, તે

સ્થાન ઉપર જઈ જોયું તો સમીના વૃક્ષમાં પીપળો ઉગેલો દીકો, એટલે પુરૂરવાએ ઉર્વશીના લોકમાં જવાની ઇચ્છાથી પીપળાની જે અરણી કરી, મંત્રથી ઉર્વશીનું ધ્યાન કરીને નીચેની અરણીમાં ઉર્વશીની અને ઉપરની અરણીમાં પોતાની તથા તે બન્ને વચ્ચે રહેલા લોકડાના કટકામાં જનનેન્દ્રિયની લાવના કરી, તે બન્ને અરણીને મથવા માડી ૪૪-૪૫ તેને મથવાથી યોગ્ય વસ્તુ આપનારો અગ્નિ તેમાંથી ઉત્પન્ન થયો વેદવિદ્યાની વિધિ પ્રમાણે આહુવનીય, ગાહંપત્ય તથા દક્ષિણાગ્નિ એમ ત્રણ પ્રકારના અગ્નિ તેમાંથી ઉત્પન્ન થયા, તેને પુરૂરવાએ પોતાના પુત્ર કરીને માન્યા ૪૬ અને ઉર્વશીના લોકમાં જવાની ઇચ્છાવાળા રાજાએ તે અગ્નિથી યજ્ઞના પતિ, અતીન્દ્રિય, એવા સર્વ દેવતાસથ શ્રીહરિનું યજ્ઞન કર્યું ૪૭ પ્રથમ સર્વ વાણીઓના ઊજડપ અંકાર વેદરૂપે હતો એક નારાયણજ દેવરૂપે હતા, બીજો કોઈ પણ દેવ ન હતો એક લૈકિકાગ્નિ મનાતો હતો, તેના ત્રણ વિભાગ ન હતા અને ભતિ પણ ચાર ન હતી. પણ શુકલ નામની એક ભતિ હતી ૪૮ હે રાજન્ ! ત્રેતાયુગના આરભમાં પુરૂરવા રાજાથી ત્રણ વેદ થયા અને રાજા અગ્નિરૂપી પુત્રવડે ગર્ભવના લોકમાં ગયો ૪૯

પુરૂરવસ પદ્માસીત્મયી ત્રેતામુખે નૃપ ।

અગ્નિના પ્રજયા રાજા લોક ગર્ભર્વમેધિવાન્ ૫૧

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे

चतुर्विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૫ મો.*

પુરૂરવાના વશનું વર્ણન.

શ્રીશુક ઉવાચ

ऐक्यं चोर्वशीं गमांषडासंज्ञात्मजा नृप ।

आयुः क्षुतायुः सत्यायुरगोथं विजयो जयः १

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! પુરૂરવને ઉર્વશીની આયુ, ક્ષુતાયુ, સત્યાયુ, રથ, વિજય તથા જય

* આ અધ્યાયમાં પુરૂરવા રાજાના વશમાં આધિ-રાજ જન્મ્યા તેમના દોહિત્રના પુત્ર ત્રણમે સક્રાન્તુનનો નાશ કર્યો એ કથા કહેવાયી

નામે છ પુત્રો થયા હતા ૧ તેઓમા શ્રુતાયુનો વસુ માન્, સત્યાયુનો શ્રુત જય, જયનો અમિત તથા વિજયનો ભીમ નામે પુત્ર હોતો. ભીમનો કાચન, કાચનનો હોત્રક અને તેનો જહ્નુ નામે પુત્ર હોતો જે જહ્નુ નામે ઋષિ ગંગાને પી ગયા હતા જહ્નુનો પુત્ર પુરૂ, પુરૂનો પુત્ર બલ્લાક, બલ્લાકનો પુત્ર અજક, ૨ તેનો કુશ અને કૂશના કુશાણુ, મૂર્ત્ય, વસુ તથા કુશનાભ નામે ચાર પુત્રો હતા તેઓમા કુશાણુને ગાધિ નામે પુત્ર હોતો ૪ તેની સત્યવતી નામે કન્યાનું ઋચિક પ્રાક્ષણે માગુ કર્યું હતું ગાધિએ ઋચિકને કન્યા સમાન વર ન જાણી કહ્યું કે, ૫ ચ દ્રમાના જેવા ધોળા રગના અને જેઓનો એક તરફનો કાન કાળો હોય તેવા એક હબ્બર ઘોડા આપો તો કન્યા તમને આપવામા આવે આટલું મૂલ્ય પણ આ કન્યાને માટે પૂરતું નથી, કારણ કે અમે કુશિક વ શના છીએ ૬ આ પ્રમાણે ઋચિકને કહ્યું એટલે તે ત્યાથી વરુણની પાસે ગયો અને ત્યાથી ઘોડા લાવી ગાધિને આપી સત્યવતીને પરણ્યા ૭ પછી એક વાર પોતાની સ્ત્રીએ તથા સાસુએ સ તા- નની કામનાથી ઋચિક ઋષિની પ્રાર્થના કરી, તે ઉપરથી ઋષિ એક ચરુને પ્રાક્ષણના મત્રથી અને ધીબ ચરુને ક્ષત્રિયના મત્રથી રાધીને નહાવા માટે ગયા. ૮ એટલામા સત્યવતીની માતાએ પો તાની પુત્રીને ચરુ ઉત્તમ માનીને પુત્રીની પાસે તે ચરુની યાચના કરી, તે ઉપરથી સત્યવતીએ માતાને તે આપ્યો, અને માનો ચરુ પોતે ખાધો ૯ ઋષિ નહાઈને ઘેર આવ્યા અને ચરુમા અદલા- બદલી થયેલી જોઈ બોલ્યા કે ‘તે ભુ કુ કર્યું’ તારો પુત્ર મહા ભય કર તથા હ ડધારી થશે અને તારો ભાઈ વેદવેત્તા થશે ૧૦ તે સાંભળીને સત્યવતીએ ઋચિક ઋષિને પ્રાર્થના કરી કે, “ મહારાજ ! એ પ્રમાણે ન થાય એમ કરો ” એટલે ઋચિક બોલ્યા કે, તારો પુત્ર નહિ પણ પૌત્ર ભય કર અને શિક્ષા કરનારો થશે ત્યાર પછી ઋષિને જમદગ્નિ નામે એક પુત્ર થયો ૧૧ જમદગ્નિની માતા કુશિક કુળની પુત્રી સત્યવતી મહા પવિત્ર સ્ત્રી હતી લોકને પવિત્ર કરનારી તે કૌશિકી નામે નદી થઈ અને તેના પુત્ર

જમદગ્નિ રેણુની પુત્રી રેણુકાને પરણ્યા. ૧૨ ભાર્ગવ ઋષિથી રેણુકાને વસુમાન્ વગેરે પુત્રો થયા, તેઓમાં જે નાનો હતો તે પરશુરામને નામે પ્રખ્યાત થયો ૧૩ વિદ્વાનો તેમને ભગવાનના અશાવતાર તથા હૈહય કુલનો નાશ કરનાર કહે છે તથા તેમણે એકવીશ વાર પૃથ્વીને ક્ષત્રિય વિનાની કરી હતી ૧૪ આ વેળા પૃથ્વીના ભારભૂત દુષ્ટ ક્ષત્રિયો પ્રાક્ષ- ણનો નાશ કરતા હતા તથા રમેગુણી અને તમે- ગુણી હતા ક્ષત્રિયો નાનો અપરાધ કરતા તોપણ પરશુરામ તેઓનો નાશ કરતા હતા ૧૫

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-છાંદ્રયોને અધીન એવા ક્ષ- ત્રિયોએ પરશુરામનો એવો તે શો અપરાધ કર્યો હતો, કે જે અપરાધથી પરશુરામે ક્ષત્રિય કુળનો નાશ કર્યો હતો ? ૧૬

શુકદેવે કહે છે-હૈહય કુલના ક્ષત્રિયોનો અધિપતિ તથા ક્ષત્રિયોમા ઉત્તમ અર્જુન નામે એક ક્ષત્રિય હતો તેણે ભગવાનના અ શાવતારરૂપ ભગવાન દત્તાત્રેયની સેવા અને આરાધના કરીને એક હબ્બર હાથ મેળવ્યા અને શત્રુઓમા દુરાધર્ષત્વને પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તેમજ અવ્યાહત એવું ઇન્દ્રિયનું બળ, લક્ષ્મી, તેજ, યશ તથા માન તેણે સ પાદન પ્ર્યાં હતા. ૧૭-૧૮ ઉપરાત જેમા અભિમાદિક સિદ્ધિઓ રહેલી છે, એવું યોગેશ્વરત્વ તથા ઐશ્વર્ય પણ તેણે દત્તાત્રેયની કૃપાથી સ પાદન કર્યું હતું અને લોકોમા પવનની પેઠે અટક્યા વિના સર્વત્ર ફર્યા કરતો હતો. ૧૯ એક દિવસ મદવડે ભય કર સહસ્રાર્જુન ક ઠમાં વૈજય તી નામે માળા ધારણ કરી, ઉત્તમ પ્રમદા- ઓથી વિ ટાઈ, રેવા નદીના પાણીમા વિહરતો હતો, અને તેણે પાણીને એકદુ તથા ઉ ડું કરવા ભુબ્- ઓથી પ્રવાહને અટકાવી રાખ્યો હતો. ૨૦ આ વેળા રાવણ રેવા નદીના કિનારા ઉપર છાવણી નાખીને પડ્યો હતો તેની તે છાવણી નર્મદા નદીના પાછા વળેલા પ્રવાહના પાણીથી ભીંજાઈ ગઈ. વીરનું અભિ- માન રાખનાર રાવણે અર્જુનના તે પરાક્રમને સહન કર્યું નહિ, પણ તેની ટેવ ભૂલાવવા તેની સામે લડવા ગયો. ૨૧ સહસ્રાર્જુને રાવણને સ્ત્રીઓની સમક્ષ પકડી માહિમતી નગરીમા કેદ કર્યો. પાછળથી તે

રાજાએ વાનરની પેઠે તેને છોડી મૂક્યો આવો તે રાજા પરાક્રમી હતો ૨૨ તે સહસ્રાન્તું રાજા એક દિવસ વનમાં મૃગયા કરવા ગયો અને ફરતા ફરતા દૈવેશ્વરથી જમદગ્નિ ઋષિના આશ્રમમાં જઈ ચઢ્યો ૨૩ ત્યાં તપસ્વી એવા જમદગ્નિએ સેના, મંત્રીઓ અને વાહનો સાથે રાજાનો હવિર્ધાની ગાયના પ્રભા-વથી આતિથ્ય સત્કાર કર્યો ૨૪ હૈહય કુળના શૂર-વીર રાજાએ તે સુનિતું ઐશ્વર્ય પોતાના કરતા અધિક જોઈ, તેમના સત્કારને વખાણ્યો નહિ, પરંતુ સામું તેમની કામધેનુ લેવાની ઇચ્છા કરી ૨૫ ગર્વથી પોતાના મનુષ્યોને ઋષિની કામધેનુ લેવા માટે આજ્ઞા કરી એટલે તેના યોદ્ધાઓ વાછડા સાથે બરાડા પાડતી કામધેનુને બલાત્કારે માહિબની નગરીમાં લઈ ગયા ૨૬ પછી રાજા પણ આશ્રમ-માંથી નીકળી પોતાના નગર તરફ રવાના થયો એટલામાં પરશુરામ આશ્રમમાં આવ્યા અને રાજાની ગૌહરણ્ણી દુષ્ટતા સાબળીને પાટુથી મારેલો સર્પ જેમ ક્રોધાયમાન થાય તેમ ક્રોધી ઉઠ્યા ૨૭ અને ભય કર ફરશી ઢાલ તથા ભાથા સાથે ધનુષ લઈને સિંહ જેમ યૂથપતિ હાથીની પાછળ દોડે, તેમ પાછા હઠાવી શકાય નહિ, એવા પરશુરામ સહસ્રા-ન્તુંની પાછળ દોડ્યા ૨૮ પેલા સહસ્રાન્તુંને પોતાની નગરીમાં પેસતા જ, પોતાની પાછળ વેગથી દોડ્યા આવતા પરશુરામને જોયા પરશુ મે વનુષ બાણ અને ફરશીરૂપી આયુધો ધારણ કરેલા હતા શરીર ઉપર મૃગચર્મ ઓઢયુ હતું અને માથે સૂર્યના જેવી પીળા રંગની જટા હતી ૨૯ સહસ્રા-ન્તુંને હાથી, રથ, ઘોડા, પાયદલ, ગદા, બાણ, તર-વાર, ઋષિ, શતધ્વી તથા સાગો સાથે અતિ ભય-કર એવી સત્તર અક્ષૌહિણી જેટલી સેનાને લડવા મોકલી. એકલા પરશુરામે તે સર્વેનો નાશ કરી નાખ્યો. ૩૦ મન અને પવનના જેવા વેગવાળા, શત્રુ પક્ષનો નાશ કરતા પરશુરામ, જ્યાં જ્યાં ફરશીનો પ્રહાર કરતા, ત્યાં ત્યાં ભુબ્બઓ, સાથળો અને રક ધ કપાઈ જવાથી, તથા સારથિ અને વાહનો નાશ પા-મવાથી યોદ્ધાઓ પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડતા હતા. ૩૧ લોહીના પ્રવાહોથી જ્યાં આગળ કાઢવ થયો

હતો, એવી રણભૂમિ ઉપર પરશુરામના બાણોથી પોતાના સૈન્યની ઢાલો, ધ્વજાઓ, ધનુષ અને શરીર કપાઈ ગયા પોતાના સૈન્યને પૃથ્વી ઉપર પડેલું જોઈ, સહસ્રાન્તું રોષથી રણભૂમિ ઉપર આવ્યો. ૩૨ તેણે પાચસો હાથથી પાચસે ધનુષો ઉપર બાણો ચઢાવી પરશુરામના ઉપર મુક્યા. અસ્રધારીઓમાં અગ્રણી તથા એક ધનુષધારી પરશુરામે, બાણો મારીને એકદમ તેના બાણોને કાપી નાખ્યા ૩૩ એટલે સહસ્રાન્તું પોતાના હાથે પર્વતો અને વૃક્ષોને ઉપાડી વેગથી યુદ્ધમાં પરશુરામની સામે ફેંકવા લાગ્યો અને તેનાથી તેમને પ્રહાર કરવા લાગ્યો. એટલે પરશુરામે કઠોર ધારવાળી ફરશીથી જેમ સર્પની ફેણને કાપી નાખે તેમ ભેરભેર તેની ભુબ્બ-ઓ કાપી નાખી ૩૪ બધા હાથે કાપી નાખ્યા પછી પર્વતના શિખરની પેઠે સહસ્રાન્તુંના માથાને ફર-શીથી કાપી નાખ્યું અને તે તરત મરણ પામ્યો. પિતાનું મરણ થવાથી તેના દશ હજાર પુત્રે ભયને લીધે ત્યાંથી નાસી ગયા ૩૫ તે પછી શત્રુનો નાશ કરનાર પરશુરામે હુ ખી થયેલી કામધેનુને વાછડા સાથે પાછી વાળી ૩૬ અને પોતે કરેલું વીર કર્મ પોતાના પિતા તથા ભાઈઓની આગળ વર્ણવી બતાવ્યું તે સાબળીને જમદગ્નિ બોલ્યા કે, ૩૭ હે રામ ! તે પાપ કર્યું, તે સર્વ દેવતામય રાજાને વૃથા મારી નાખ્યો ૩૮ હે તાત ! આપણે પ્રાણજી છીએ, ક્ષમાથી પૂર્ણછીએ અને ક્ષમાથી લોકના ગુરુ પ્રદા એવા પરમેશ્વરના પદને પામ્યા છીએ ૩૯ વળી ક્ષમાથી પ્રજાતેજ સૂર્યના તેજની સમાન ચોલે છે, તેમ ભગવાન શ્રીહરિ ક્ષમાવતોને પ્રસન્ન થાય છે. ૪૦ મૂર્ધાભિષિક્ત રાજાનો નાશ તો પ્રજાહત્યા કરતાં પણ અધિક છે, માટે હે રામ ! તું ભગવાનનું સ્મરણ કરતો તીર્થ સ્થાનોમાં ફરીને પાપનો નાશ કર. ૪૧

રાજો મૂર્ધાભિષિક્તસ્ય વધો પ્રજાવધાત્મકઃ ।

તીર્થસંવેશ્યા ચાંદ્રો જહ્યાગાપ્યુત્તચેતનઃ ॥૪૧॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे
पंचवशीऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો *

સહસ્રાન્તુનના પુત્રોએ વાળેલું વેર.

શ્રોતુક ઉવાચ

પિત્રોપશિક્ષિતો રામ તથેતિ કુરુનદન ।

સવત્સર તીર્થયાત્રાં ચરિત્વાડમમાવ્રજત્ ॥

શુકદેવેણ કહે છે-હે રાજન્ ! પિતાએ ઉપદેશ આપ્યાથી પરશુરામ 'તથાસ્તુ' કહીને એક વર્ષ સુધી તીર્થયાત્રા કરી પાછા આશ્રમમા આવ્યા. ૧ એક વાર રેણુકા પાણી ભરવા માટે ગંગાના તીર ઉપર ગયા હતા ત્યાં આગળ ચિત્રરથ નામનો ગધર્વનો રાજા કંઠમા કમળની માળા પહેરીને અપ્સરાઓની સાથે જળક્રીડા કરતો હતો. રેણુકા તેને જોવા લાગ્યા અને તેના ઉપર કંઈક ઇચ્છા થવાથી તે મુનિના હોમનો સમય વિસરી ગયા. ૨-૩ પાછળથી હોમનો સમય થઈ ગયો, એમ જાણીને મુનિના શાપથી શકાકુળ થઈ, આશ્રમમા આવ્યા અને પાણીનો કળશ ઋષિની સન્મુખ મુકી બે હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. ૪ ઋષિ પોતાની સ્ત્રીનો માનસિક વ્યભિચાર જાણી ક્રોધાયમાન થઈ બોલ્યા કે, હે પુત્રો ! આ પાપિણી સ્ત્રીનો નાશ કરો, પરંતુ પુત્રોએ પિતાની આજ્ઞા માની નહિ. ૫ પછી પિતાએ પરશુરામને આજ્ઞા કરી કે, તું તારી માતાની સાથે તારા ભાઈઓનો નાશ કર, એટલે તેણે ભાઈઓને માતાની સાથે મારી નાખ્યા, કારણ કે તે મુનિ જમદગ્નિના સમાધિના તથા તપના પ્રભાવને સારી રીતે જાણતા હતા. ૬ પછી પુત્રના આજ્ઞાધારીત્વથી પ્રસન્ન થયેલા સત્યવતીના પુત્ર જમદગ્નિએ, પ્રસન્ન થઈ તેને વર માગવા કહ્યું, એટલે પરશુરામે માગ્યું કે, મારી મરી ગયેલી માતા અને ભાઈઓ જીવતા થાય અને મેં તેઓનો નાશ કર્યો છે તે વાત તેઓ જુલો જાય. ૭ તે સાંભળીને 'તથાસ્તુ' એમ મુનિએ કહ્યું, કે તરત જાગીને ઉઠે તેમ તે સર્વે પરિશ્રમ વગર કુશળ ઉઠ્યા પરશુરામ પિતાના તપને અને

* આ અધ્યાયમા સહસ્રાન્તુનના પુત્રોએ જમદગ્નિના નાશ કર્યો, તે ઉપરાંત પરશુરામે ક્ષત્રિયોનો સદતર સહાર કર્યો, એ કથા કહેવામા આવશે

પર કમને જાણતા હતા, માટે તેણે સંખ ધીઓનો નાશ કર્યો હતો. ૮ હે રાજન્ ! સહસ્રાન્તુનના જે પુત્રો પોતાના પિતાનો પરશુરામે કરેલો નાશ સભાર્યા કરતા હતા, અને પરશુરામના પરાક્રમથી હારી ગયા હતા, તેથી કોઈ ઠેકાણે તેઓને ચેન પડતું ન હતું અર્થાત્ તેઓ વેર વાળવા આતુર થઈ રહ્યા હતા. ૯ એકવાર પરશુરામ ભાઈઓની સાથે વનમા ગયા, તે લાગ સાધીને સહસ્રાન્તુનના પુત્રો વેર વાળવાની ઇચ્છાથી તેમના આશ્રમમાં પેઠા. ૧૦ અને મુનિને, ભગવાન ઉત્તમ શ્લોકને વિષે શુદ્ધિ સ્થિર કરીને અગ્નિશાળામા સમાધિમા બેઠેલા દીકા, કે પેલા પાપ કરવાના નિશ્ચયવાળા હૈયોએ તે મુનિને મારવા માડ્યા. ૧૧ તે વખતે પરશુરામની દીન માતાએ અતિ દારુણ્યેવા તે ક્ષત્રિયોને ઋષિને ન મારવા માટે પ્રાર્થના કરી, તો પણ તે નીચ ક્ષત્રિયો બળાત્કારે મુનિનું મસ્તક કાપીને ચાલી ગયા. ૧૨ સતી રેણુકા દુઃખ તથા શોકથી આતુર થઈ, હાથવતી છાતી અને માથું કુટવા લાગી, તથા હે રામ ! આમ ઘાટો પાડીને તે રડવા લાગી. ૧૩ દૂર રહેલા પરશુરામ પોતાની માતાનો 'હે રામ !' એવો આતુરના જેવો શબ્દ સાંભળીને વેગથી આશ્રમમા દોડી આવ્યા અને જોયું તો પિતાને મરણ પામેલા દીકા. ૧૪ પિતાના મરણના દુઃખ, રોષ, અસહનતા, પીડા તથા શોકના વેગથી પરશુરામ મોહિત થઈ ગયા અને વિલાપ કરવા લાગ્યા કે, હે તાત ! આપ અમારો ત્યાગ કરીને સ્વર્ગમા પધાર્યા. ૧૫ આ પ્રમાણે વિલાપ કરી પિતાનો દેહ ભાઈને સોંપી પરશુરામ પોતે ફરશી લઈ ક્ષત્રિયોનો સહાર કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ૧૬ હે રાજન્ ! તે પ્રજ્ઞહત્વા કરનાર રાજાથી નિસ્તેજ થયેલી માહિષ્મતી નગરીમા જઈ નગરીની વચ્ચે સહસ્રાન્તુનના પુત્રોના મથા કાપીને તેનો મોટો પર્વત કર્યો. ૧૭ વળી ક્ષત્રિયો જ્યારે દુષ્ટાચરણ કરવા લાગ્યા ત્યારે પરશુરામે, પોતાના પિતાના વધને એક કારણ ગણી પ્રાણલોનો અપરાધ કરનાર લોકોને ભય આપનારી લોહીની એક ભય કર નદી ચલાવી. ૧૮ રેણુકાએ એકવીશવાર છાતી કુટી હતી તેથી પરશુરામે એક

વીશવાર પૃથ્વીને નક્ષત્રિય કરી અને સ્વમંતપ ચક્ર નામે ક્ષેત્રમા લોહીના નવ કુંડ બનાવ્યા ૧૯ પરશુરામે પિતાના શત્રુઓને મારીને પોતાના પિતાના મસ્તકને યજ્ઞમ ડપમા લાવી, પિતાના ધડની સાથે તેને સાધી જીવતા કર્યા અને યજ્ઞ કરીને સર્વ દેવતામય તથા પોતાના સ્વરૂપ પરમાત્માનું યજ્ઞન કર્યું ૨૦ તે યજ્ઞને અગેહોતાને પૂર્વ દિશા, બ્રહ્માને દક્ષિણ દિશા, અધ્વર્યુને પશ્ચિમ દિશા, ઉદ્દગાતાને ઉત્તર દિશા, ૨૧ બીજા બ્રાહ્મણોને ખુણાઓ, કશ્યપને મધ્યભાગ, ઉપદ્રષ્ટાને આર્યાવર્ત તથા સભાસદોને બાકીનો ભાગ દાનમા આપ્યો ૨૨ આ રીતે દક્ષિણા આપ્યા પછી, પરશુરામ બ્રહ્માનદી એવી સરસ્વતી નદીમા અવભૂથ સ્નાન કરીને સર્વ પાપમાથી મુક્ત થઈ, વાહનમાથી છુટા થયેલા સૂર્યની પેઠે શોભવા લાગ્યા ૨૩ પરશુરામના પિતા જમદગ્નિ પશુ સ્મરણવાળો દેહ પામીને સપ્તર્ષિઓના મડળમા સાતમા ઋષિ થયા અને પરશુરામથી સત્કાર પામ્યા ૨૪ કમળ જેવા નેત્રવાળા ભગવાન પરશુરામ પશુ હે રાજન્! આવતા મેન્વ તરમા સપ્તર્ષિઓમાના એક ઋષિ થશે ૨૫ અને હમણાં તે અભિમાનનો ત્યાગ કરી શાત બુદ્ધિથી મહેદ્રાચળ ઉપર રહે છે અને સિદ્ધ, ગધર્વ અને ચારણો તેમના ચરિત્રોનું ગાન કરે છે ૨૬ આ રીતે વિશ્વના આત્મા ભગવાન શ્રીહરિએ ભૃગુના કુળમા અવતાર લઈને પૃથ્વીના ભારરૂપ ધણા રાજાઓનો નાશ કર્યો ૨૭ ગાધિ રાજાને ત્યાં વિશ્વામિત્ર નામે મહાતેજસ્વી પુત્ર જન્મ્યો હતો, તે ઝગઝગાટબળતા અગ્નિ જેવો તેજસ્વી હતો જેમણે તપશ્ચર્યા કરી, ક્ષાત્રનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્માતેજ મેળવ્યું હતું ૨૮ હે રાજન્! તે વિશ્વામિત્રને સો પુત્રો હતા, તેઓમા વચ્ચેના પુત્ર મધુચ્છદા નામે હતો, તેથી તેઓ બધા મધુચ્છદસ કહેવાતા હતા ૨૯ ભૃગુના વશમા અજીર્ણ ઋષિનો પુત્ર શુન શેક, કે જે હરિશ્ચન્દ્રના યજ્ઞમા પુરુષ પશુ તરીકે વેચાયો હતો અને જે પ્રજાપતિ વગેરે દેવતાઓની સ્તુતિ કરીને વરુણના પાશમાથી છુટ્યો હતો, અને દેવતાના યજ્ઞમા દેવતાઓએ રક્ષા કરવાથી જે ગાધિના વશમા દેવરાત નામે પ્રખ્યાત

થયો હતો, તે ભૃગુકુલોત્પન્ન શુન શેકને પોતાનો પુત્ર કરીને વિશ્વામિત્રે પુત્રોને કહ્યું કે, તમારે આને મોટો ભાઈ માનવો ૩૦-૩૨ મધુચ્છદાથી જે મોટા પુત્રો હતા, તેઓએ તે વાત માની નહિ, તેથી મુનિએ ક્રોધાયમાન થઈ શાપ દીધો કે, તમે મધુચ્છદ થાઓ. ૩૩ પછી પચાસ નાના પુત્રોની સાથે ગ્રહીને મધુચ્છદાએ ઋષિને કહ્યું કે, આપ અમને જે આજ્ઞા કરશો તે અમે પાળીશું ૩૪ પછી તેઓએ મત્રદ્રષ્ટા શુન શેકને મોટો ભાઈ માન્યો અને કહ્યું કે, અમે તારી પાછળ અનુસરનાર થઈશું પછી વિશ્વામિત્રે પુત્રોને કહ્યું કે, તમે પુત્રવાળા થશો, કારણ કે તમે મારું માન રાખી મને પુત્રવાળો કર્યો છે. ૩૫ હે કુશિકે! આ વીર દેવરાત આજથી તમારા વશનો જ ગણાયો તે મારો પુત્ર છે મારે તમે તેને અનુસરવો આ ઉપરાંત વિશ્વામિત્રને આપક, હારીત, જય અને કતુમદ વગેરે બીજા પુત્રો હતા ૩૬ આ પ્રમાણે વિશ્વામિત્રના અનેક પુત્રો હોવાથી કૌશિકે ગોત્ર અનેક પ્રકારનું થયું, અને દેવરાતને મોટો પુત્ર કરવાથી ભૃગુકુળ બીજા પ્રવરવાળું થયું ૩૭

एवं कौशिकगोत्रं तु विश्वामित्रैः पृथग्विभक्तम् ।
प्रवरांतरमापन्नं तस्मिन् चैव प्रकल्पितम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे
शोडशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૭ મો. †

પુરૂરવાના વશનું વર્ણન.

શ્રીશુક ઉવાચ

य पुरुरवस पुत्र आयुस्तस्यामवन् सुताः ।

नहुष क्षत्रवृद्धस रज्जी रंजस वीर्यवान् ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે—હે રાજેદ્ર! પુરૂરવાનો આયુ નામે જે પુત્ર હતો તેને નહુષ, ક્ષત્રવૃદ્ધ, રજ્જિ, પરાક્રમી રણ તથા અનેના નામે પાંચ પુત્રો થયા હતા. તેઓમા ક્ષત્રવૃદ્ધનો વશ સાબળો ક્ષત્રવૃદ્ધને સુહોત્ર નામે પુત્ર હતો સુહોત્રને કાશ્ય, કુશ અને ગૃત્સમદ નામે ત્રણ પુત્રો હતા તેઓમા ગૃત્સ-

† આ અધ્યાયના પુરૂરવાના પુત્ર આયુના પાંચ પુત્રોમા ક્ષત્રવૃદ્ધ વગેરે ચાર પુત્રોનો વશ વર્ણનયો

મહથી શુનક થયો તે શૈનક સુનિ ઋગ્વેદી-
ઓમા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે ૧-૩ કાર્યનો પુત્ર કાશી,
તેનો રાષ્ટ્ર, તેનો દીર્ઘતમા અને તેનો ધન્વ-
તરિ થયો તે ધન્વ તરિ આયુર્વેદના પ્રવર્તક, યજ્ઞમા
ભાગ લેનાર, ભગવાનના અ શાવતાર અને સ્મરણ
કરવાથી પીડાને હરનાર કહેવાય છે તેનો કેતુમાન
ને તેનો ભીમરથ થયો ૪-૫ ભીમરથનો પુત્ર દીવિ-
દાસ હતો અને તેનો દુમાન નામે પુત્ર હતો એ
દુમાન પ્રતહન કહેવાતો હતો, તે જ શત્રુજિત,
વત્સ, ઋતધ્વજ તથા કુવલાશ્વને નામે પણ કહેવાતો
હતો દુમાનથી અલર્ક વગેરે પુત્રો થયા હતા ૬
હે રાજન્! છાસક હબાર વપ્ સુધી અલર્ક રાજ્ય
બિના બીજા કોઈએ બુવાન રહીને આ પૃથ્વીનું રાજ્ય
કર્ચું ન હતું ૭ અલર્કથી સ તતિ નામે પુત્ર થયો,
તેનાથી સુનીથ થયો, તેનાથી સુકેતન થયો, તેનાથી
ધર્મકેતુ થયો, તેનાથી સત્યકેતુ થયો હતો, ૮
તેનાથી ધૃષ્ટકેતુ થયો, તેનાથી સકુમાર, તેનાથી
વીતિહોત્ર, તેનાથી ભર્ગ અને તેનાથી ભર્ગભૂમિ
થયો હતો ૯ આ રીતે કાશી રાજના વ શજ રાજ્યો
પોતાના પરદાદા ક્ષત્રવૃદ્ધના વ શને મળેલા છે
આયુના પુત્ર ર ભનો પુત્ર ર ભસ હતો, તેનો ગ ભીર
હતો અને તેનો અક્રિય હતો ૧૦ તે અક્રિયના
ક્ષેત્રમા પ્રાક્ષણો ઉત્પન્ન થયા હતા હવે આયુના
પુત્ર અનેનાનો વ શ સાભળો અનેનાથી શુદ્ધ, શુદ્ધથી
શુચિ, શુચિથી ત્રિકકુદ્ધ, તેનાથી ધર્મ સારથિ, ૧૧
ને તેનાથી શાતરાય ઉત્પન્ન થયો હતો તે જ્ઞાની તથા
કૃતકૃત્ય હતો રજિને અપાઞ બળશાળી પાચસો
પુત્રો હતા ૧૨ દેવતાઓએ પ્રાર્થના કરવાથી રજિયે
દૈત્યોનો નાશ કરીને ઇન્દ્રને સ્વર્ગનું રાજ્ય પાછું
આપ્યું હતું પરંતુ ઇન્દ્રે પ્રહ્લાદાદિક શત્રુઓથી
ભય પામીને રજિનો સ્પર્શ કરીને તેને સ્વર્ગનું
રાજ્ય પાછું આપીને, પોતાનું શરીર અર્પણ કર્યું
હતું રજિના મરણ પછી ઇન્દ્રે તેના પુત્રોની પાસેથી
સ્વર્ગની માગણી કરી પરંતુ રજિના પુત્રોએ સ્વર્ગ
આપ્યું નહિ તેમ યજ્ઞોના ભાગો તેઓ લેવા લાગ્યા
પછી યૃકુસ્પતિ પાને અગિયાર મત્રથી અગ્નિમા
હોમ કરાવ્યો, કે રજિના પુત્રો ધર્મના માર્ગથી

બ્રહ્મ થયા, એટલે ઇન્દ્રે રજિના ધર્મમાર્ગથી બ્રહ્મ
થયેલા પુત્રોને મારી નાખ્યા. ક્ષત્રવૃદ્ધના પૌત્ર
કુશથી પ્રતિ નામે પુત્ર થયો હતો અને તેનાથી જ્ય
નામે પુત્ર થયો હતો ૧૩-૧૪ તેનાથી કૃત, કૃતનો
હર્યવન, હર્યવનથી સહદેવ, સહદેવથી હીન અને
હીનથી જ્યસેન નામે પુત્ર થયો હતો ૧૫ તેનો
સકૃતિ, તેનો જ્ય, અને તેનો ક્ષત્રધર્મા થયો. આ
ક્ષત્રવૃદ્ધના વ શના રાજ્યો કદ્દા અને હવે આયુના
પુત્ર નહુષનો વ શ કહું તે સાભળો ૧૮

સકૃતિસ્તસ્ય ચ જય ક્ષત્રધર્મા મહારથા ।

ક્ષત્રવૃદ્ધાન્વયા ભૂપાઃ શૃણુ વશ ચ નાહુષમ્ ૧૮

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे

सप्तदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૮ મો.†

યયાતિ રાજની કથા.

શ્રીશુક ઉવાચ

यतिर्ययाति संयातिरायातिर्वियति कृतिः ।

षड्विमे नहुषस्यासन्निद्रियाणीव देहिनाम् ॥૧॥

શુકદેવેણ કહે છે-દેહુધારીઓને જેમ છ ઇન્દ્રિયો
હોય છે, તેમ નહુષ રાજને યતિ, યયાતિ, સ યાતિ,
આયાતિ, વિયતિ તથા કૃતિ, નામે છ પુત્રો હતા
૧ તેઓમા રાજ્યનું પરિણામ બાલુનાર યતિએ,
પિતાએ રાજ્ય આપવા માડ્યું તોપણ તે લેવાની
ના પાડી કારણ કે રાજ્યની ખટપટમા દાખલ
થયેલો પુરુષ પોતાના સ્વરૂપને બાલુતો નથી ૨
નહુષ અમુક કાળ સુધી સ્વર્ગમા ઇન્દ્રના પદ ઉપર
રહ્યો તેણે પોતાના રાજ્યકાળમા ઇન્દ્રાણી ઉપર
બળાત્કાર કરવાથી, પ્રાક્ષણોએ તેને શાપદંઢ રાજ્ય-
પદથી બ્રહ્મ કરીને અજગરની બાતિમા નાખ્યો. પછી
તેનો બીજો પુત્ર યયાતિ, રાજ થયો હતો ૩ તે
યયાતિ, કે જે શુક્રાચાર્યની તથા વૃષપર્વાની પુત્રીને
પરણ્યો હતો, તે પોતાના ચાર ભાઈઓને ચાર દિશા
ઓમા રાજ્ય કરવાની આજ્ઞા કરીને, પોતે પૃથ્વીનું
રાજ્ય કરવા લાગ્યો. ૪

† આ અધ્યાયમા નહુષના પુત્ર યયાતિ કે જેની
જરાવસ્થા પાંચ પુત્રોમા સાથી નાના પુત્રે લીધી હતી
તેની કથા કહેવાયે.

પરીક્ષિતે પૂછ્યુ-ભગવાન શુકાચાર્ય પ્રદક્ષિ હતા અને યયાતિ ક્ષત્રિય હતા, ત્યારે ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણ વચ્ચે પ્રતિલોભ વિવાહ કેમ થયો ? ૧

શુકદેવજીએ કહ્યું-એક દિવસે દૈત્યના રાજા વૃષપર્વાની શર્મિષ્ઠા નામે કન્યા, સખીઓ સાથે જોડાઈને શુકની પુત્રી દેવયાનીની સાથે, જ્યાં કૂલઝાડો ભરપુર હતા અને જ્યાં સુરોવરના કિનારા ઉપર ભગવાનો શુભરવ કરતા હતા, એવા મધુવન નામે ઉદ્યાનમાં ફરવા ગઈ હતી ૧-૭ કમળ જેવા નેત્રવાળી તે સર્વ કન્યાઓ કિનારા ઉપર વસ્ત્રો મૂકી તળાવમાં ઝળકીડા કરવા ઉતરી હતી, ૮ એટલામાં ભગવાન શ કરને પાર્વતી સાથે નદીકેન્દ્ર ઉપર ખેત્રીને ત્યાંથી જતા જોઈને પેલી કન્યાઓ શરમાઈ ગઈ તળાવમાંથી એકાએક એટલે બહાર નીકળી તેઓ પોતાના વસ્ત્રો પહેરવા લાગી ૯ તેઓમાં શર્મિષ્ઠાએ અબાણુતા શુક પુત્રીનું વસ્ત્ર પોતાનું ધારીને પહેરી લીધું, તેથી દેવયાની ગુસ્સે થઈને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી આ દાસીનું અયોગ્ય કર્મ તો જુઓ ! યજ્ઞમાં કુતરી બલિને ગ્રહણ કરે, તેમ મારે પહેરવાનું વસ્ત્ર આણે કેવું પહેરી લીધું ૧૧ જે બ્રાહ્મણોએ તપવડે વિશ્વ રચ્યું છે, જેઓ પરમ પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માને અત કરણુમાં ધારણ કરે છે, જેઓએ લોકોને વેદનો કલ્યાણકારી માર્ગ બતાવ્યો છે, ૧૨ દેવતાઓના પતિ લોકપાળો તથા વિશ્વના આત્મા શ્રીનિવાસ એવા ભગવાન વાસુદેવ પણ જેમની સ્તુતિ કરે અને એવા પૂજ કરે છે, એવા બ્રાહ્મણો ઉત્તમ છે, અને તે બ્રાહ્મણોમાં પણ અમે ભૂચુના વશના છીએ અને આનો પિતા અસુર અમારો શિષ્ય છે, છતાં પણ શૂદ્ર જેમ વેદને ધારણ કરે, તેમ આણે મારા વસ્ત્રો ધારણ કર્યા છે ૧૩-૧૪

આ રીતે શુકપુત્રી ગાળો દેવા લાગી, એટલે પગથી દબાવેલી નાગણુની પેઠે રોપથી નિશ્વાસ નાખતી શર્મિષ્ઠાએ દાતાવતી ઓઠને દબાવી, દેવયાનીને કહ્યું કે, ૧૫ અરે લિખારણી ! પોતાની સ્થિતિ બણ્યા વિના તું શું બકબકાટ કરે છે ? કુતરા જેમ પોતાના ધણીની ગરજ રાખે છે, તેમ તું શું અમારા ધરની ગરજ નથી રાખતી ? ૧૬ આ પ્રમાણે શર્મિ-

ષ્ઠાએ ઘણા કઠોર વચનોથી દેવયાનીનો તિરસ્કાર કરી, કોપને લીધે તેનું વસ્ત્ર હરી લઈ, તેને કુવામાં નાખી, ૧૭ પોતે ઘેર ગઈ તે પછી મૃગયા કરવા નીકળેલો યયાતિ રાજા પાણી પીવાની ઇચ્છાથી ફરતો ફરતો દૈવેચ્છાથી તે કુવાની પાસે આવી ચઢ્યો, ત્યાં તેણે કુવામાં દેવયાનીને ઢીઠી ૧૮ દયાળુ રાજાએ નમ્ર દેવયાનીને, પોતાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર પહેરવા આપી પોતાના હાથથી તેનો હાથ પકડીને ફવામાંથી બહાર કાઢી ૧૯ પછી શુકાચાર્યની પુત્રીએ પ્રેમથી ભરેલી વાણી વડે રાજાને કહ્યું કે, હે રાજન્ ! તમે મારો હાથ પકડી મને અંગીકાર કરી છે, માટે હવે મારો હાથ ગ્રહણ કરનારો બીજો કોઈ માણસ થવો ન જોઈએ. હે વીર ! આપણ બન્નેનો આ સબધ પુરુષે કરેલો નથી, પરંતુ ઇશ્વરે કરેલો છે ૨૦-૨૧ હું અહીં કુવામાં પડી છું ત્યાં આગળ તમારું અચાનક આવવું થયું, તે ઇશ્વરેચ્છાથી જ થયું છે હે રાજન્ ! બૃહસ્પતિનો પુત્ર કય, કે જેને મેં પૂર્વે શાપ દીધો હતો, તેના શાપથી પણ બ્રાહ્મણ મારું પાણિગ્રહણ કરશે નહિ ૨૨

યયાતિ રાજાએ આ કાર્ય શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ હોવાને લીધે પોતાને ગમતું ન હતું, તોપણ દૈવે મેળવી આપ્યું બાણીને તથા પોતાનું મન તેના ઉપર આસક્ત થયેલું છે એમ બાણીને, દેવયાનીની માગણી સ્વીકારી ૨૩ અને તે પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો ગયો પછી દેવયાનીએ રડતા રડતા પિતાની આગળ શર્મિષ્ઠાએ કહેલા કઠોર વચનો તથા તેણે પોતાને કુવામાં નાખી હતી, તે સર્વ વાત જણાવી ૨૪ તે સાંભળીને શુકાચાર્યને ખેદ થયો તે ગૌરવદાનો તિરસ્કાર કરતા તથા ઉચ્છવૃત્તિ (એક એક દાણો વીણીને તેના ઉપર આજીવિકા ચલાવવી તે વૃત્તિ) ના વખાણ કરતા પુત્રી સાથે નગરમાંથી બહાર નીકળ્યા. ૨૫ એટલામાં વૃષપર્વા, ‘ શુકાચાર્ય દેવતાઓનો વિજય કરાવવાના અભિપ્રાયથી નગરીનો ત્યાગ કરીને જાય છે ’ એમ બાણી તેમની પાછળ ગયો અને માર્ગ વચ્ચે તેમના પગમાં મસ્તક મૂકી અટકાવ્યા ૨૬ શુકાચાર્યનો કોપ અર્ધ સ્થૂર રહ્યો. પછી પોતાના શિષ્ય વૃષપર્વાને તેમણે કહ્યું કે તારે

મારુ કામ હોય તો તું મારી પુત્રીની મરણ સાચવ, કારણ કે હું એ કન્યાનો ત્યાગ કરવાને સમર્થ નથી ૨૭ તે સાંભળીને રાજા 'તથાસ્તુ' કહી ઉભો રહ્યો. દેવયાનીએ પોતાના મનની વાત કહી કે મારા પિતા મને જેની સાથે પરણાવે અને હું જ્યાં જાઉં ત્યાં તારી પુત્રી પોતાની હબાર દાસીઓની સાથે મારી પાછળ આવે, તે વાત તને કબુલ છે? જે કબુલ હોય તો હું આ નગરમાં રહેવાને ખુશી છું ૨૮ પોતાના સગંધીઓ ઉપર આવેલું સકટ ભેંધને તથા શુકાચાર્યના રહેવાથી પોતાના કાર્યનું ગૌરવ સિદ્ધ થશે એમ ધારી શર્મિષ્ઠાએ દાસીની પેઠે હબાર દાસીઓની સાથે દેવયાનીની સેવા કરવાનું કબુલ રાખ્યું ૨૯ શુકાચાર્યે દેવયાની યયાતિ રાજાને પરણાવીને, તેની સેવામાં દાસી તરીકે સાથે શર્મિષ્ઠાને આપી અને તેને કહ્યું કે, તારે કોઈ પણ દિવસ આ શર્મિષ્ઠાને શય્યામાં લેવી નહિ ૩૦ પછી હે રાજા! કોઈ એક દિવસ સતી શર્મિષ્ઠાએ દેવયાનીને સતાનવાળી ભેંધને ઋતુકાળમાં એકાંત પ્રદેશમાં પોતાની સખીના પતિ યયાતિની ગર્ભાધાન માટે પ્રાર્થના કરી ૩૧ રાજાની પુત્રીએ સતાન માટે પ્રાર્થના કરી એટલે ધર્મવેત્તા યયાતિ રાજાએ “રાજપુત્રીની કામના પુરવી,” એ પણ એક માર્ગ ધર્મ છે, એમ વિચારી તથા શુકાચાર્યે કહ્યું હતું કે “તારે શર્મિષ્ઠાની શય્યામાં શયન કરવું નહિ,” તે વચન સંભારીને, સમય ઉપર કામથી નહિ પણ દૈવેચ્છાથીજ મળેલા તે સ્ત્રીસંગને સ્વીકાર્યો અને શર્મિષ્ઠાને ગર્ભ રહ્યો ૩૨ દેવયાનીએ યદુને તથા તુર્વસુને જન્મ આપ્યો અને વૃષપર્વાની પુત્રી શર્મિષ્ઠાએ દ્રુહ્યુને, અનુને તથા પુરુને જન્મ આપ્યો ૩૩ રાજા સાથે સંગ કરવાથી વૃષપર્વાની પુત્રી શર્મિષ્ઠાને પોતાના પતિથી ગર્ભ રહ્યો છે એમ જાણીને માનવાળી દેવયાની ક્રોધવિષ્ઠ થઈ પિતાને ઘેર નાસી ગઈ ૩૪ પછી કાગી યયાતિ પ્રિયાની પાછળ ગયો અને અનુકૂળ વચનાથી તેના ચરણ આપવા લાગ્યો. દેવયાનીને તે પ્રસન્ન કરી શક્યો નહિ, ૩૫ એટલામાં શુકાચાર્ય ત્યાં આવ્યા, તેમણે ક્રોધાયમાન થઈ યયાતિને કહ્યું કે, હે સ્ત્રી લપટ! જુઝા! મૂર્ખ! જા મનુષ્યોને

બેડોળ કરી નાખનારી વૃદ્ધાવસ્થા તને આવશે. ૩૬ યયાતિ રાજા બોલ્યો—હે મહારાજ! તમારી પુત્રીને વિષે મારી કામના હજી પૂર્ણ થઈ નથી માટે ક્ષમા કરો. શુકાચાર્ય બોલ્યા કે, જે પુરુષ તારી જરા અવસ્થાને ધારણ કરે તે પુરુષની અવસ્થા સાથે તું ભલે ઇચ્છાનુસાર તારી વૃદ્ધાવસ્થાને અદલ બદલ કરજે ૩૭ આ પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થા માટે વ્યવસ્થા મેળવ્યા પછી રાજાએ વડા પુત્ર યદુને કહ્યું કે, હે યદુ! મારી આ વૃદ્ધાવસ્થા કે જે તારા માતામહે કરી છે, તેને લે અને તારી તરુણાવસ્થાવડે કેટલાએક વર્ષો સુધી મને વિષયોપભોગ કરવા દે ૩૮-૩૯

યદુ બોલ્યો—આ તરુણાવસ્થામાં તમારા તર-કૃથી પ્રાપ્ત થયેલી વૃદ્ધાવસ્થા ભોગવવાને હું ઇચ્છતો નથી કારણ કે પુરુષ સસારના સુખને જાણ્યા વિના તૃષ્ણા રહિત થતો નથી ૪૦ યયાતિ રાજાએ તુર્વસુને, દ્રુહ્યુને, અને અનુને જરા લેવાનું કહ્યું, પરંતુ તે સર્વ ધર્મથી જાણીતા ન હતા, તેમ જ નાશવત દેહને નિત્ય માનનરા હતા, તેથી તેઓએ યયાતિને ના પાડી ૪૧ પછી યયાતિએ અવસ્થામાં નાના છતાં જ્ઞાનમાં મોટા, પુત્ર નામે પુરુને કહ્યું કે, હે વત્સ! તારે મને મોટા ભાઈઓની પેઠે ના પાડવી ઘટિત નથી ૪૨

પુરુ બોલ્યો—હે રાજા! આ સસારમાં કયો પુરુષ પોતાના દેહને ઉત્પન્ન કરનાર પિતાના ઉપકારનો બદલો વાળી શકે છે? પિતાની કૃપા થવાથી પુરુષ પરમાત્માના સ્વરૂપને પામે છે ૪૩ આ સસારમાં જે પુત્ર પિતાના મનની વાત માન્ય રાખે છે, તેને ઉત્તમ પુત્ર જાણવો પિતાના કહેવાથી જે કાર્ય કરે છે, તેને મધ્યમ પુત્ર જાણવો, અને શ્રદ્ધા વિના કાર્ય કરે તેને અધમ પુત્ર જાણવો, અને પિતાના કહેવા છતાં કાર્ય કરતો નથી તેને પિતાનું નરક સમજવો ૪૪ આ રીતે પુરુએ પિતાની વૃદ્ધાવસ્થાને સ્વીકારી અને યયાતિ રાજા પુત્રની તરુણાવસ્થાથી મનગમતી રીતે વિષયો ભોગવવા લાગ્યો ૪૫ આ પ્રમાણે સાત દ્વીપના પતિ યયાતિ રાજા પોતાની પ્રજાનું પિતાની પેઠે સારી રીતે પાલન કરવા લાગ્યા અને અવ્યાહત એવી ઇદ્રિયોથી ઇચ્છાનુસાર વિષ-

ચોનો ઉપભોગ કરવા લાગ્યા. ૪૧ તેમની પ્રિયતમા દેવયાની પણ મન, વાણી, કાયા તથા બુદ્ધિ બુદ્ધિ પદાર્થોથી એકાંતમા પોતાના પ્રિયતમની પરમ પ્રીતિ સંપાદન કરવા લાગી ૪૭ આ પ્રમાણે વિષયોપભોગ કરતા યયાતિ રાજાએ, છેવટે આકાશમા જેમ મેઘની પંક્તિ ચઢે, તેમ જે પરમાત્માને વિષે આ જગત રહેલું છે અને તે જગત સ્વપ્ન, માયા અને મનો રથની પેઠે જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓની પ્રવૃત્તિ હોય છે, ત્યાં સુધી નાના પ્રકારનું ભાસે છે અને નિવૃત્તિ હોય છે, ત્યારે જગત પ્રજ્ઞાપે ભાસે છે તે જ સર્વ દેવતામય, સર્વ વેદમય, અને યજ્ઞપુરુષ શ્રીહરિનું ઘણી દક્ષિણાવાળા યજ્ઞ કરીને યજ્ઞન કર્યું ૪૮-૪૯ પછી સર્વની બુદ્ધિમા રહેનાર, સૂક્ષ્મમા પણ સૂક્ષ્મ એવા તે જ ભગવાન નારાયણને હૃદયમા ધારણ કરી નિષ્કામતાથી તેમનું યજ્ઞન કર્યું ૫૦ ચક્રવર્તી યયાતિ રાજાએ એ પ્રમાણે અવળે માર્ગે ચઢી ગયેલી તથા જેમા મન છડું છે, એવી ઇન્દ્રિયો વડે સાંઠ હાડી વર્ષો સુધી કામભોગ ભોગવ્યો, તોપણ તેને તૃપ્તિ થઈ નહિ ૫૧

एव वर्षसहस्राणि मनः वष्टैर्मनं सुखम् ।
विदधानोऽपि नातृणस्तत्सर्वभौमः कदिन्द्रियैः ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे
अष्टदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો. ૬

યયાતિને આવેલો વૈરાગ્ય.

શ્રીશુક ઉવાચ

सहस्रमाचरन्मान् स्त्रैर्नोपहणवमात्मनः ।

बुद्ध्या प्रियाये निर्विषयो गाथामेतामगागत ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! યયાતિ રાજા કામનાઓનો ઉપભોગ કરતો હતો, ત્યારે પોતાનું સ્વરૂપ ૬ કાઈ ગયું બાણીને મનમા ખિન્ન થયો, અને પોતાની સ્ત્રીને નીચે પ્રમાણે એક પ્રાચીન કથા કહેવા લાગ્યો. ૧ હું ભૃગુની પુત્રી! વનમા રહેનાર

કે આ અધ્યાયમા યયાતિ રાજા બકરાના જેવું પોતાનું ચરિત્ર સંભળાવી વિરક્ત થઈને મુક્તિ પામ્યો એ કથા કહેવામા આવશે

ધીર પુરુષો, ગામમા રહેનાર વિષયી પુરુષને માટે શોધ કરે છે. મારા જેવા પૃથ્વી ઉપર રહેલા વિષયી પુરુષનું જેમા ચરિત્ર સમાયલું છે, એવી આ પ્રાચીન કથા તમે સાંભળો. ૨ કોઈ એક બકરો વન વિષે પોતાને મનગમતું શોધતો ફરતો હતો, એટલામા તેણે પોતાના ઝમને લીધે કુવામા પડેલી કોઈ એક બકરીને દીઠી એટલે પેલા કામી બકરાએ બકરીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે ઉપાય શોધ્યો. અને શિંગડાની અણીવતી કુવાના બે કિનારા ઉપરની માટી એટલી નાળી તેને તેમાથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો કર્યો. પેટી સુધર નિત બવાળી બકરી કુવામાથી બહાર નીકળી, તેજ બકરા ઉપર આસક્ત થઈને તેને વરી તેણે વરેલા બકરાને, પનીની ઇચ્છાવાળી ઘણી બકરીઓ જેવા માત્રમા શરીરે પુષ્ટ, દાઢી-મૂછવાળા, એવા મનોહર બકરાને જ વગી અને બકરાઓમાં ઉત્તમ એવો તે ઘણી બકરીઓની પ્રીતિમા વધારો કરતો, તે બકરીઓની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યો. દુષ્ટ કામદેવરૂપી ગ્રહથી ગાળાવાને લીધે પોતાના સ્વરૂપને તે ભુલી ગયો. ૫-૬ કેટલોક કાળ વીત્યા પછી કુવામા પડેલી પેટી બકરીએ પોતાના પતિને બીજી બકરીની સાથે રમતા જોયો, એટલે બકરી તે સહન કરી શકી નહિ ૭ તે ઉપરથી મનમા દુષ્ટતાવાળા અને ઉપરથી સ્નેહીનો ડોળ ઘાલનાર, ક્ષણિક પ્રીતિવાળા અને વિષયોમા આનંદ માનનાર કામી પતિનો ત્યાગ કરી તે પોતાના પાલકની પાસે ગઈ ૮ એટલે પેલો લપટ બકરો દીન બની તેને પ્રસન્ન કરવા તેની પાછળ ગયો. રસ્તામા બે પ્રે શબ્દો કરવા લાગ્યો તોપણ બકરી તો મન ઈ નહિ ૯ એટલામા ત્યાં એક પ્રજાણ જે તે બકરીનો મ લીડ હતો તેણે બકરાને બચી કર્યો પણ સંધ્યાનો ઉપાય જાણનારા તે પ્રજાણે પેટી બકરીના કામભોગ માટે ફરીને તેના વૃષણો સાધી અપ્યા ૧૦ હું કહ્યાણિ! પુરુષત્વ મળ્યા પછી તે બકરો કુવામાથી મળી આવેલી બકરી સાથે ઘણા કાળથી વિષયો ભોગવે છે, છતાં હજી સંતુષ્ટ થતો નથી ૧૧ હું પણ તેવી જ રીતે રાગ અને તારા પ્રેમ પાશમા બંધાઈ ગયો છું અને તારી માયાથી મોહિત થયો

છુ, તેથી મારા પોતાના આનંદમય સ્વરૂપને ભુલી ગયો છુ ૧૨ આ પૃથ્વી વિષે ત્રીહિ, ચવ વગેરે જેટલું ધ્યાન્ય છે, જેટલું સોનું છે, જેટલા ઢોર છે તથા જેટલી સ્ત્રીઓ છે, તે સર્વ પદાર્થો મળે તોપણ વખતો વખત વધનારી તૃષ્ણાથી પરભવ પામેલા પુરુષને તે સતુષ્ટ કરી શકતા નથી ૧૩ વિષયોનો ઉપલોગ કરવાથી કોઈ દિવસ કામના શાત થતી નથી, પરંતુ અગ્નિ જેમ ધીથી શાત ન પડતા વધે છે તેમ કામનાઓથી ઉપલોગ વધે છે ૧૪ પુરુષ જ્યારે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમદૃષ્ટિ રાખે છે ત્યારે તેને સર્વ દિશાઓ સુખમય લાગે છે ૧૫ દુષ્ટ બુદ્ધિ-વાળાઓની તૃષ્ણાનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી અને જે તૃષ્ણા મનુષ્ય જીર્ણ થયા છતાં પણ જીર્ણ થતી નથી, તે હુ ખોથી ભરપુર તૃષ્ણાનો, કંટ્યાણુની કામ નાવાળા પુરુષે ત્યાગ કરવો જોઈએ ૧૬ મા, જેનું અશ્વ તો દીકરી સાથે એક આસન ઉપર ભરાઈને બેસવું નહિ, કારણ કે બળવાન એવો ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ વિદ્વાનને પણ મોહિત કરે છે ૧૭ વારંવાર વિષયોનું સેવન કરતાં મને એક હજાર વર્ષ થયા તોપણ તે તૃષ્ણા મટતી નથી, ૧૮ માટે હું તે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી પરબ્રહ્મમાં મન લગાડી સુખ હું ખરહિત તથા અહ કારરહિત થઈ મૃગોની સાથે વનમાં ફરીશ ૧૯ આ જગતમાં જે કંઈ જોવામાં અને સાલજવામાં આવે છે તે મિથ્યા છે, એમ જાણીને તેનું ધ્યાન રાખવું નહિ, તેમ તેનું સેવન પણ કરવું નહિ, કારણ કે તે વસ્તુઓને સંભારવાથી કે સેવન કરવાથી સંસારમાં જન્મ, મરણ તથા સ્વસ્વરૂપનો નાશ થાય છે ૨૦

આ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીને કહીને ઇચ્છારહિત યયાતિ રાજાએ પુરુની તરુણાવસ્થા પુરુને પાછી આપીને તેની પાસેથી પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા પાછી લીધી ૨૧ પછી દુહ્યુને અગ્નિ ખુણાનો, યદુને દક્ષિણ દિશાનો, તુર્વસુને પશ્ચિમ દિશાનો અને અનુને ઉત્તર દિશાનો રાજા બનાવ્યો ૨૨ આખા જૂમ ડળના રાજ્ય ઉપર રાજાઓમાં મહાશ્રેષ્ઠ એવા પુરુનો અક્ષિપેક કરી, તેના મોટા ભાઈઓને તેની સત્તામાં રાખી, યયાતિ રાજા વનમાં ગયો ૨૩

માળામાં રહેલું પક્ષી પાખે! આવ્યા પછી જેમ માળાનો ત્યાગ કરે છે તેમ યયાતિ રાજાએ પણ ઘણા વર્ષો સુધી વિષયો ભોગવનાર ઇન્દ્રિયોનો ક્ષણમા ત્યાગ કરી દીધો ૨૪ પછી પ્રજ્યાતિ પામેલા યયાતિ રાજાએ વનમાં રહીને સર્વ સગનો ત્યાગ કરી, આત્માના અનુભવથી ત્રણ ગુણમય લિંગ શરીરનો ત્યાગ કરીને નિર્મળ અને માયાથી પર એવા પરબ્રહ્મરૂપ ભગવાનમાં પરમ શરણ એવી ગતિને મેળવી ૨૫ સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે રહેલું લીધે વિકળ ભાવ રહે છે, તેથી રાજાએ મશ્કરીના જેવું જે કંઈ કંઈ હેતુ, તે સર્વ કૃત્રિમ ગાથા દેવયાનીએ સાલણી. રાજાએ પોતાને નિવૃત્તિ માર્ગમાં ઉત્તેજન આપ્યું એવું એમ માન્યું ૨૬ અને પછી વાટમાર્ગીઓનો મેળો જેમ પાણીની પરબ ઉપર એકઠો થાય છે તેમ ઇન્દ્રિયને અધીન રહેલા સગા સખ ધી વગેરે લોકોનો એક ઠેકાણે મેળો થાય છે, તે સમર્થ એવા ભગવાનની માયાથી થાય છે, એમ જાણીને ૨૭ સર્વ વસ્તુ સ્વપ્ન જેવી મિથ્યા ધારીને, તે ઉપરથી આસક્તિ ઉઠાડી દીધી દેવયાનીએ શ્રીકૃષ્ણને વિષે મન પરોવી છેવટ પોતાના લિંગ શરીરનો ત્યાગ કર્યો ૨૮ સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર એવા આપ ભગવાન વાગુદેવને નમસ્કાર હો તથા સર્વ પ્રાણીઓમાં વાસ કરનાર શાન્તમૂર્તિ અને પરબ્રહ્મરૂપ આપને નમસ્કાર હો ૨૯

નમસ્તુભ્ય ભગવતે વાસુદેવાય વેધસે ।

સર્વભૂતાધિવાસાય શાન્તાય વૃહતે નમઃ ૨૯

इति श्रीमद्भागते महापुराणे नवमस्कंधे

एकोनविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૦ મો. *

દુષ્ય ત અને શ કુતલા.

શ્રીશુક ઉવાચ

પૂરોર્વશ પ્રવક્ષ્યામિ યત્ર જાતોઽસિ ભારત ।

યત્ર રાજર્ષયો વશા બ્રહ્મવશાઽઽ જહિરે ॥૨૮

* આ અધ્યાયમાં જેને પ્રભુ કૃપાથી ચક્રવર્તી રાજ્ય મળ્યું હતું એવા પુરુષના વશમાં યથેલા દુષ્ય તના પુત્ર ભરતનો ઇતિહાસ છે

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! જે વંશમા તમે ઉત્પન્ન થયા છો તથા જે વંશમા કુલીન રાજર્ષિઓ તથા કુલીન બ્રાહ્મણો ઉત્પન્ન થયા છે તે પુરુષ શની કથા સાંભળો. ૧ પુરુને જન્મેજય નામે પુત્ર હતો. તેનો પ્રચિન્વાન, તેનો પ્રવીર, તેનો નમસ્થુ અને તેનો આરુપદ નામે પુત્ર થયો. ૨ તેનો સુધુ, તેનો બહુગવ, તેનો સંયાતિ, તેનો અહ્યાતિ અને તેનો રૌદ્રાશ્વ થયો. ૩ રૌદ્રાશ્વને ધૃતાચી અસરામાઝતેયુ, કુક્ષેયુ, સ્થડિકેયુ, કૃતેયુ, જલેયુ, સતતેયુ, ધમેયુ, સત્યેયુ, યતેયુ તથા નાનો વનેયુ, નામે દશ પુત્રો થયા જગતના આત્મારૂપ બ્રાહ્મણે જેમ દશ ધર્મિયો અધીન રહે છે તેમ દશ પુત્રો રૌદ્રાશ્વને અધીન રહેતા. ૪-૫ ઋતેયુને રતિભાર નામે પુત્ર થયો. રતિભારને ત્રણ પુત્રો થયા સુમતિ, ધ્રુવ અને અપ્રતિરથ તેઓમા અપ્રતિરથનો કણ્વ, કણ્વનો મેધાતિથિ અને તેનાથી પ્રસ્કણ્વવગેરે બ્રાહ્મણપુત્રો થયા સુમતિને રૈભ્ય અને રૈભ્યને દુષ્ય ત નામે પુત્ર થયો.

૧-૭ દુષ્ય ત રાજા એકવાર મૃગયા કરવા માટે વનમા ગયા ત્યાંથી કણ્વ ઋષિના આશ્રમમાં ગયા ત્યાં આગળ પોતાની કાતિથી ચારે તરફના પ્રદેશને શોભાવતી લક્ષ્મીના જેવી એક કન્યા બેઠી હતી. ૮ તે દેવતાની માયા જેવી મનોહર કન્યાને બોધને રાજા મોહી પડ્યો પછી કેટલાક યોદ્ધાઓથી પરિવૃત્ત કામતપ્ત દુષ્ય ત રાજાએ હસ્તીને મનોહર અવયવવાળી તે સ્ત્રીને પૂછ્યું કે, ૯-૧૦ હે કમલનયના! તું કોણ છે? કોની પુત્રી છે અને આ રમણીય વનમા શું કરે છે. ૧૧ તું રાજકન્યા હોય એમ મને સ્પષ્ટ લાગે છે, કારણ કે પુરુષ શના રાજાઓનું મન કોઈ પણ દિવસ અધર્મમા પ્રીતિ કરતું નથી. ૧૨

શકુન્તલા બોલી-હું રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રની પુત્રી છું અને મેનકાએ મને વનમા તજી દીધી છે આ વાત ભગવાન કણ્વ બાણે છે હે વીર! તમારી શી આજ્ઞા છે તે કહો? ૧૩ હે કમળનયન! અહીં વિશ્રામ કરો, અમારો સત્કાર સ્વીકારો, સામો તૈયાર છે તેનું ભોજન કરો અને ધ્વજા હોય તો રહી જાઓ. ૧૪

દુષ્ય તે કહ્યું-હે સુંદર સ્ત્રી! તું કુશિક વંશમાં જન્મેલી હોવાથી તને આવું સત્કારવાળું બોલવું

શોભે છે. રાજાઓની કન્યાઓ પોતાની મેળે જ યોગ્ય પતિ શોધી લે છે. ૧૫

શુકદેવજી કહે છે-તે સાંભળીને શકુન્તલાએ હા કહી એટલે દેશ તથા કાળના વિભાગને બાણનાર દુષ્ય ત રાજાએ ગાધર્વવિધિથી ધર્મ પ્રમાણે શકુન્તલાની સાથે લગ્ન કર્યું. ૧૬ પછી તે રાજર્ષિ શકુન્તલામા ગર્ભાધાન કરીને બીજે દિવસે પોતાના નગર તરફ ગયો અને શકુન્તલાએ સમય થયો એટલે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. ૧૭ કણ્વે વનમાં કુમારને વેદોક્ત જાતકર્માદિક સર્વ સ્કારો કર્યા. તે કુમાર મોટા સિંહોને બાધીને તેમની સાથે રમત કરતો હતો. ૧૮ પછી પ્રમદાઓમા ઉત્તમ એવી શકુન્તલા ભગવાનના અશના અશમાથી ઉત્પન્ન થયેલા મહાતેજસ્વીને પગકમી કુમારને લઈ પતિની પાસે ગઈ. ૧૯ દુષ્ય તે પોતે કરેલા લગ્ન વિસરી જવાથી સ્ત્રી તથા પુત્રનો સ્વીકાર કર્યો નહિ તે સમયે આકાશમાથી સર્વ સાંભળતા એવી આકાશવાણી થઈ. ૨૦ કે, માતા તો બીબા જેવી છે અને પુત્ર છે તે તો પિતાનો કહેવાય છે. કારણ કે જેનાથી જે ઉત્પન્ન થયું હોય તે તે રૂપ ગણાય છે માટે હે દુષ્ય ત! તું આ પુત્રનું ભરણ પોષણ કર અને શકુન્તલાનો અનાદર કર નહિ. ૨૧ પુત્રને માટે માતાપિતા વચ્ચે વિવાદ શાય ત્યારે ધર્મ રાજાની સલામા પિતા પુત્રને લઈ જાય છે, માતાને પુત્ર મળતો નથી હે રાજન્! વંશ વધારનારો પુત્ર પિતાને પુન નામના નરકમાથી તારે છે માટે તે પુત્ર કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે કદા પછી દુષ્ય તે શકુન્તલાને અને તેના પુત્રને સ્વીકાર્યા. ૨૨ કેટલોક કાળ ગયા પછી દુષ્ય ત મરણ પામ્યો, અને રાજા ભરત અકવર્તી થયો. શ્રીહરિના અશમાથી ઉત્પન્ન થયેલા તેનો મહિમા પૃથ્વી ઉપર હતો પણ અવાય છે. ૨૩ એના જમણા હાથમા અક ને પગમાં કમળના કોશનું ચિહ્ન હતું. તે અધિપતિ તથા સમર્થ એવા ભરત રાજાએ, જામા અને યમુના નદીના કિનારા ઉપર સામતેય ઋષિને પુરોહિત કરી, પચાવન અથ્થમેધ યજ્ઞોથી શ્રીહરિનું મંજન કર્યું હતું. ૨૪-૨૫

તેમજ દુષ્ટ તના પુત્ર ભરતે ઇંદ્રયોતેર પવિત્ર ઘોડાઓ
બાધ્યા હતા અને બ્રાહ્મણોને ઘણું ધન આપ્યું
હતું ઉપરાત અગ્નિચયન નામે વેદોક્ત કર્મ પણ
કર્યું હતું અને તેમા પ્રત્યેક બ્રાહ્મણને એક એક
લક્ષ ગાય દાનમા આપી હતી ૨૬ વળી તેતરીસે
ઘોડા બાધીને સર્વ રાજાઓને તેણે છડ કરી નાખ્યા
હતા અને દેવતાઓના કરતા પણ તેના વૈભવો
વધારે શ્રેષ્ઠ હતા છેવટે તે ભગવાનની માયાને તરી
જઈ શ્રીહરિની ગતિને પામ્યો હતો વળી તે રાજાઓ
વૈદિક કર્મોમા ધોળા દાતવાળા, શરીરે કાળા રંગના
અને સુવર્ણથી શણગારેલા મૃગ જાતિના ચૈદ લાખ
હાથીઓ દાનમા આપ્યા હતા ૨૭-૨૮ ભરત રાજાનું
પરાક્રમ મહા આશ્ચર્યકારક હતું જેમ પૂર્વના
કોઈ પણ પુરુષો બે હાથવતી સ્વર્ગમા ગયા નથી
અને હવે પછીના લોકો પણ હાથવતી સ્વર્ગમા
જશે નહિ તેમ જ પૂર્વના કોઈ પણ રાજાઓએ
ભરત રાજાના જેવું મહા આશ્ચર્યજનક કર્મ કર્યું
નથી અને હવે પછીના રાજાઓ કરશે પણ નહિ
૨૯ તે રાજાઓ દિવિજગતમા કિરાતોનો, હૂણોનો,
અવનોનો, આમ્રોનો, બમ્બોનો, શકોનો, બ્રાહ્મણોને
પીડા કરનાર રાજાઓનો તથા સર્વ મ્લેચ્છ લોકોનો
સ હાર કરી નાખ્યો હતો ૩૦ તેમજ પૂર્વ જે
અસુરો દેવતાઓને જીતીને રસાતળ પાતાળનું રાજ્ય
કરતા હતા અને મનુષ્યોની સાથે દેવતાઓની
સ્ત્રીઓને રસાતળ પાતાળમા લઈ ગયા હતા, તે
સર્વને ભરત રાજા પાછી લાવ્યા હતા ૩૧ આકાશ
અને પૃથ્વી, ભરત રાજાની સર્વ પ્રજાઓની કામના
પુરતા હતા અને ભરત રાજાએ સર્વ દિશાઓમા
સત્ય વિશ હ્રીમ વર્ષ સુધી આજ્ઞા ચલાવી હતી
૩૨ એ ચક્રવર્તી રાજાએ, લોકપાળ તથા દેવના
જેવું ઐશ્વર્ય, ચક્રવર્તીની લક્ષ્મી અને અસ્ખલિત
આજ્ઞા ચલાવી હતી પ્રાણ એ મિથ્યા છે એમ માનીને
સર્વનો સંગ છેદલે તેણે છોડી દીધો હતો ૩૩

હે રાજન ! તે ભરત રાજાને વિદલ કુળની ત્રણ
સ્ત્રીઓ હતી તેઓને જે પુત્રો થતા તેમને જોઈને
રાજા કહેતો હતો કે, આ પુત્રો મારા જેવા નથી,
તેથી રાજા આપણને દુષ્ટ બાણી આપણો ત્યાગ કરશે,

એમ ધારીને પેલી સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થતા પુત્રોનો
નાશ કરતી હતી ૩૪ આ રીતે ભરત રાજાનો વશ
નષ્ટ થવા આવ્યો એટલે સત્તાન માટે મરુત દેવોનું
તેણે યજન કર્યું મરુત દેવોએ ગળને ભરદ્વાજ
નામે પુત્ર આપ્યો ૩૫ આ ભરદ્વાજની ઉત્પત્તિ
વિષે એની કથા છે કે, બૃહસ્પતિ, પોતાના ભાઈ
ઉત્તર્યની ગર્ભવતી સ્ત્રી મમતા સાથે ભરત રાજાને
તૈયાર થયો તે વેળા બીજા ગર્ભનો ઉદરમા અવકાશ
ન હોવાથી ગર્ભમા રહેલા બાળકે તિરસ્કાર પૂર્વક
બૃહસ્પતિને તેમ કરતા અટકાવ્યા, એટલે બૃહસ્પ-
તિએ, ક્રોધાયમાન થઈ ગર્ભને આધળો થા, એવો
શાપ દ્ધને મમતાની ઉપર બલાત્કાર કર્યો ગર્ભમા
રહેલો પેલો હીર્ણતમા, બૃહસ્પતિના શાપથી જો કે -
આધળો થયો તોપણ તેણે બૃહસ્પતિના સત્વને લાત
મારીને જનનદારની બહાર કાઢી નાખ્યું તે વીર્ય
પૃથ્વી ઉપર પડતા તેમાથી એક કુમાર ઉત્પન્ન થયો
૩૬ પતિ ત્યાગને લયે મમતા બીજાના સત્વથી
ઉત્પન્ન થયેલા તે બાળકનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થઈ
તે વખતે બૃહસ્પતિ તથા તેની વચ્ચે જે પરસ્પર
વાત થઈ તેનો શ્લોક એવો છે કે, જેમાથી પેલા
કુમારના નામનો નિર્ણય થાય છે એ શ્લોક દેવ-
તાઓ નીચે પ્રમાણે ગાવા લાગ્યા. ૩૭ પારકાના
વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને તજ દધિને મમતા
જવા લાગી, એટલે બૃહસ્પતિ બોલ્યા કે મૂર્ખિ !
આપણથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રનું પોષણ કર તારે
તેનો ભય રાખવો નહિ આ બીજાના વીર્યમાથી
ઉત્પન્ન થયો તોપણ ક્ષેત્ર તો તારા પતિનું છે. એટલે
મમતા ગોલી-હે બૃહસ્પતિ ! તમે આ બાળકનું પોષણ
કરો કારણ કે તે અનીતિથી ઉત્પન્ન થયેલો છે,
માટે હું એકઢી તેનું પોષણ કરીશ નહિ આ પ્રમાણે
વાતચિતમા તેઓ પરસ્પર વિવદ કરવા લાગ્યા.
મમતા તથા બૃહસ્પતિ બંને છેવટ તેનો ત્યાગ
કરીને ચાલ્યા ગયા સ્ત્રી તથા પુરુષના ભાષણ ઉપ-
રથી મર (પોષણ કર) દ્વાજ (બંનેથી ઉત્પન્ન
થયેલા પુત્રનું) આથી ભરદ્વાજ એવું નામ પડ્યું.
૩૮ આ ગાથાથી દેવતાઓએ મમતાને પુત્રનું પોષણ
કરવા કહ્યું, તો પણ તેણે પોતાનો પુત્ર પારકાના

વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી, તેને મિથ્યા પુત્ર માની લાગ કર્યો. મરુત દેવોએ તેનું પોષણ કર્યું અને જ્યારે ભરતનો વંશ નાશ પામવાનો વખત આવ્યો ત્યારે તેના વંશમાં એને આપ્યો. ૪૯

નોઘમાના સુરૈરેવ મત્વા વિતથમાત્મજમ્ ।
વ્યસુજન્મહતાંડવિમ્નન દત્તોયં વિતથેડન્વયે ॥

હતિ ધીમદ્ગાગથતે મહાપુરાણે નવમસ્કથે
વિંશતિતમોડધ્યાયઃ

અધ્યાય ૨૧ મો. ૩

રતિદેવ અને અજમીદનું વૃત્તાન્ત.

શ્રીશુક ઉવાચ

વિતથસ્ય સુતો મન્યુર્દૃહત્ક્રવો જયસ્તત ।

મહાવીર્યો નરો ગર્ગઃ સકૃતિસ્તુ નરાત્મજ ૧

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત રાજન્! ભરત રાજનો વંશ નિર્વંશ જતો હતો, તેથી ભરદ્વાજને પ્રાક્ષણ છતાં પણ તેણે દત્તક લીધો તેથી તેનું નામ વિતથ પડ્યું. વિતથને મન્યુ નામે પુત્ર હતો અને મન્યુને બૃહદક્ષત્ર, જય, મહાવીર્ય, નર તથા ગર્ગ નામે પાંચ પુત્રો થયા, તેઓમાં નરનો સકૃતિ થયો. ૧ સકૃતિને ગુરુ તથા રતિદેવ બે પુત્રો થયા તેઓમાં રતિદેવની કીર્તિ આ લોકોમાં તથા પરલોકમાં ગવાય છે. ૨ રતિદેવ, ઉદમ વિના જે કંઈ વસ્તુ દૈવેચ્છાથી મળતી તેની ઉપર આજીવિકા ચલાવતો પોતે ભૂખ્યો રહીને પણ પોતાને જે મળે તે ચાચ કેને આપી દેતો તેની પાસે કંઈ રહેતું નહતું અને મોટા કુટુંબની સાથે હું ખ પામવા છતાં તે ધીરજ રાખતો. ૩ એક વાર પાણી પીધા વિના અડતાળીસ દિવસો વડી ગયા અને ઓગણ પચાસમે દિવસે પ્રભાતમાં તેને ઘી, દૂધપાક, ક સાર તથા જળ મળી આવ્યા મહાદુ ખી થયેલા કુટુંબની સાથે કુધા અને તૃષાથી પીડાતો રતિદેવ દૈવેચ્છાથી મળેલું ભોજન કરવાની તૈયારી કરતો હતો, એટલામાં એક પ્રાક્ષણ ત્યાં ગયો. ૪-૫ સર્વને વિષે ભગવાનને જો નાર રતિદેવે શ્રદ્ધાસ પદ્મ થઈ, તે અતિથિને આદર

ભાવ આપી તેને ભોજન કરાવ્યું. પ્રાક્ષણ ભોજન કરીને ગયો એટલે રતિદેવ બાકી રહેલું અન્ન જમવાની તૈયારી કરતો હતો, એટલામાં વળી એક બીજો શૂદ્ર અતિથિ તરીકે આવી ચઢ્યો. ૨ રતિદેવે ભગવાનનું સ્મરણ કરીને પોતાના ભોજનમાંથી તેને પણ ભોજન કરાવ્યું. ૬-૭ શૂદ્ર ભોજન કરીને ગયા પછી કુતરાઓની સાથે એક ત્રીજો અતિથિ ભોજન માટે આવીને ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો કે, હે રાજન્! હું મારા આ પરિવાર સાથે ભૂખ્યો છું, માટે મને અન્ન આપો. ૮ તે સાંભળીને રતિદેવે ઘણા માનની સાથ તેનો આદરભાવ કરીને બાકી જે કંઈ અન્ન વધેલું હતું, તે આપીને પેલા કુતરાને તથા કુતરાના સ્વામીને પ્રણામ કર્યા. ૯

આ પ્રમાણે સર્વ ભોજન અતિથિએ જમાનો-ડવામાં પુરુ થયું અને માત્ર પાણી રહ્યું તે પણ એક જણ પીએ તેટલું જ રહ્યું હતું. રતિદેવ પીવા જતો હતો એટલામાં વળી એક ચાડાળ ત્યાં આવી ચઢ્યો અને તેણે કહ્યું કે, હે રાજન્! હું નીચ જાતિનો છું મને પાણી પીવા આપો. ૧૦ રતિદેવ તે ચાડાળની ઘણા પરિશ્રમવાળી અને દયાથી ભરપુર એવી વાણી સાંભળી દયા આવવાથી ખિન્ન થયો અને બોલ્યો કે, ૧૧ હું ઇશ્વરની પાસેથી અષ્ટ મહાસિદ્ધિવાળા ઉત્તમ ઐશ્વર્યની અથવા તો મોક્ષની ઇચ્છા રાખતો નથી, ખતુ સર્વ પ્રાણીઓને વિષે રહીને તેઓની પીડા ભોગવવાની ઇચ્છા રાખું છું, કે જેને લીધે સર્વ પ્રાણીઓ દુખ-રહિત થાય. ૧૨ રાક અને જીવવાની ઇચ્છા-વાળા પ્રાણીને જીવાડવા માટે હું પાણી આપું છું, તે જળદાનને લીધે મારો ભુખ-તરસનો પરિશ્રમ, શરીરનો પરિશ્રમ દીનતા, થાક, શોક તથા દુખ એ સર્વ દૂર થાયો. ૧૩ આ પ્રમાણે કહીને સ્વલ-વથી દયાળુ અને ધીર એવો રાજા પોતે તરસે મરવાને તૈયાર થયો તોપણ તેણે ચાડાળને પીવા માટે પાણી આપ્યું. ૧૪ પાણી આપતી વખતે જ ત્રણ લોકના અધિપતિપણના કૃણની ઇચ્છાવાળાઓને કૃણ આપનાર પ્રજ્ઞાદિક દેવતાઓ જેઓ ઇશ્વરની માયાથી શૂદ્ર, કુતરાના ઉપરી તથા ચાડાળ થઈને

૩ આ અધ્યાયમાં ભરતનો વંશ વર્ણવતા તે વંશમાં જન્મેલા રતિદેવ તથા અજમીદનું વૃત્તાન્ત કહેવાશે

આવ્યા હતા, તેઓએ પોતાનું સ્વરૂપ રતિદેવને દેખાડ્યું. ૧૫ એટલે સૃષ્ટિરહિત અને સર્વ સંગરહિત એવા તે રાજાએ વાસુદેવ એવા ભગવાનને વિષે પરમ ભક્તિ હોવાથી તેઓને માત્ર નમસ્કાર કર્યા, પરંતુ કંઈ માગ્યું નહિ. ૧૬ હે રાજન! તે રતિદેવ મનમાં ભગવાન ઇશ્વરનું અવલંબન ગમતો ઇશ્વર વિના બીજા કોઈ પદ્ધતિ મા તેની બુદ્ધિ આસક્ત ન હતી, તેથી તેની ત્રિગુણાત્મક માયા સ્વપ્નની પેઠે લય પામી હતી. ૧૭ વળી રતિદેવને અનુસરનાર સર્વ લોકો તેના પ્રસંગના બળથી યોગી તથા નારાયણમા પરાયણ થયા. ૧૮ મન્યુના પુત્ર ગર્ગથી શિનિ નામે પુત્ર થયો ને તેનો ગાર્ગ્ય થયો. એ સર્વ ક્ષત્રિયમાથી પ્રાણી થયા. મન્યુના પુત્ર મહાવીર્યથી દુરિતક્ષય, તેનાથી ત્રવ્યાકૃષ્ણિ, કવિ ને પુષ્કાકૃષ્ણિ નામે ત્રણ પુત્રો થયા તેઓ પશુ પ્રાણી વર્ણમા ગણાયા. મન્યુના પુત્ર બૃહત્ક્ષત્રને હસ્તી નામે પુત્ર થયો હતો, કે જેણે હસ્તીનાપુર વસાવ્યું. ૧૯-૨૦ હસ્તીને અજમીઠ, દ્વિમીઠ તથા પુરુમીઠ નામે ત્રણ પુત્રો હતા. તેઓમા અજમીઠના વશમા પ્રિયમેધ આદિક પ્રાણી થયા. ૨૧ અજમીઠથી બૃહદ્વિષુ નામે પુત્ર થયો તેને બૃહદ્વત્સુ નામે પુત્ર થયો હતો. તે પછી તેનો પુત્ર બૃતતકાય, તેનો જ્યદ્રથ, તેનો વિશદ અને તેનો સેનાજિત થયો. તેઓમા સેનાજિતને રચિરાશ્વ, દ્વદહતુ, કાસ્ય તથા વત્સ નામે પુત્રો થયા. ૨૨-૨૩ તેઓમા રચિરાશ્વને પાર નામે પુત્ર થયો. તેને પૃથુસેન તથા નીપ નામે બે પુત્રો થયા હતા, તેમા નીપને સો પુત્ર થયા. ૨૪ નીપ રાજાએ શુકદેવની પુત્રી કૃત્વીમા પ્રસવતી નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો. તે યોગી પ્રસવતે સરસ્વતી નામે સ્ત્રીમા વિશ્વક્ષેન નામે પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો. ૨૫ પ્રસવતે જૈગીષ્વ્યના ઉપદેશથી યોગશાસ્ત્રનો એક ગ્રંથ કર્યો. વિશ્વક્ષેનથી ઉદકસ્વન નામે પુત્ર થયો, તેનાથી ભલ્લાદ થયો. આ રીતે બૃહદ્વિષુના વશને વર્ણવ્યા. ૨૬ દ્વિમીઠને યવીનર નામે પુત્ર હતો. તેનાથી કૃતિમાન પુત્ર થયો, તેનો સત્યધૃતિ, તેનો દહનેમિ, અને તેનો સુપાર્શ્વ થયો. ૨૭ સુપાર્શ્વથી સુમતિ, તેનાથી સન્નતિમાન અને તેનાથી

કૃતિ થયો હતો. જે કૃતિએ હિરણ્યનાભની પાસેથી યોગવિદ્યા સંપાદન કરીને પ્રાચ્યસામોની છ સહિતાઓ રચી, પોતાના શિષ્યોને ભણાવી હતી તે કૃતિથી નીપ, તેનાથી ઉગ્રાયુધ, તેનો ક્ષેમ્ય, તેનાથી સુવીર, તેનાથી રિપુજ્ય અને તેનાથી બહુરથ નામે પુત્ર થયો હતો. હસ્તીનો પુત્ર પુરુમીઠ સત્તાન રહિત હતો. અજમીઠનો નલિની નામે સ્ત્રીથી નીલ થયો હતો અને નીલથી શાંતિ નામે પુત્ર થયો. ૨૮-૩૦ શાંતિનો સુશાંતિ, તેનો પુત્ર પુરુજ, તેનો અકં અને તેનો ભર્મ્યાશ્વ થયો. તે ભર્મ્યાશ્વનો મુદ્ગલ, યવીનર, બૃહદ્વિષુ, કાપિલ્ય તથા સજ્ય નામે પાંચ પુત્રો થયા. ભર્મ્યાશ્વે પુત્રોને જોઈને કહ્યું કે, ‘આ મારા પાંચ પુત્રો પાંચ દેશનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ છે. તે ઉપરથી તે પાંચ પુત્રો ‘પચાલ’ નામે પ્રખ્યાત થયા હતા. તેઓમા મુદ્ગલથી પ્રાણી થયા, તેમનું ગોત્ર મૌદ્ગલ્ય કહેવાય છે. ૩૧-૩૩ ભર્મ્યાશ્વના પુત્ર મુદ્ગલને ત્યાં બે સત્તાન સાથે થયા, તેમા પુત્રનું નામ દિવોદાસ હતું અને કન્યાનું નામ અહલ્યા હતું. અહલ્યાથી ગૌતમે શતાનંદ નામે પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો હતો. ૩૪ શતાનંદને સત્યધૃતિ નામે પુત્ર થયો હતો, તે ધનુર્વિદ્યામા કુશળ હતો, તેનાથી શરદ્વાન નામે મુનિ જન્મ્યા હતા. (ઉર્વશીને જોયાથી તેનું વીર્ય કાસડાના યુબકમાં પડ્યું. તેનાથી એક ઉત્તમ જોડલું ઉત્પન્ન થયું હતું.) મૃગયા કરવા વનમા ફરતા શતાનંદ રાજા તે જોડલાને જોઈને દયા આવવાથી તેને પોતાને ઘેર લાવ્યા. તેઓમા પુરુષ હતા તે કૃપાચાર્ય અને કન્યા તે કૃપી હતા, જે દ્રોણાચાર્યની સાથે પગથાં હતા. ૩૫

તદ્દૃષ્ટ્વા કૃપયા ડગ્ધ્વાચ્છતનુમૃગયા ચરત્.

કૃપ કુમર કન્યા ચ દ્રાંગપત્ન્યમવત્કૃપી ૩૬.

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कंधे

एकविंशोऽध्याय

અધ્યાય ૨૨ મો. *

દિવોદાસનો વંશ.

મીશુક ઉવાચ

મિત્રેયુઃપરિવોદાસાઞ્ચવનસ્તસ્મૃતો નૃપ ।

સુદાસઃ સહવેવોડય સોમકો જંતુઞ્મઠ્ઠ ૧

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! દિવોદાસથી મિત્રેયુ, તેનાથી વ્યવન, તેનો સુદાસ, તેનો સહદેવ ને તેનો સોમક થયો તેનાથી જ તુ નામે પુત્ર થયો. ૧ સોમકને સો પુત્રો હતા, તેઓમાં મોટો જ તુ હતો અને નાનો પૃષત્ હતો. તે પૃષતને દ્રુપદ થયો અને દ્રુપદને દ્રૌપદી નામે કન્યા અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન વગેરે પુત્રો થયા. ૨ ધૃષ્ટદ્યુમ્નથી ધૃષ્ટકેતુ થયો. આ સર્વ ભર્યાશ્વ વંશમાં થયેલા પચાસ રાજાઓ કહેવાય છે હવે ઉપર કહેલા હસ્તીના પુત્ર અજમીદને ઋક્ષ નામે એક બીજો પુત્ર હતો. ઋક્ષને સ વરણ નામે પુત્ર હતો, તેણે સૂર્યની કન્યા તપતીમા કરું નામે પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો. એને પરીક્ષિત, સુધનુષ, જહનુ તથા નિષધાશ્વ નામે ચાર પુત્રો થયા હતા. ૩-૪ તેઓમાં સુધનુષને સુહોત્ર, તેને વ્યવન, તેને કૃતિ અને તેને ઉપરિચર વસુ થયો. તે ઉપરિચર વસુને બૃહદ્રથ, કુશાભ, મન્સ્ય, પ્રત્યગ્ર તથા ચેદિપ થયા અને તેઓ ચેદિ દેશના રાજાઓ કહેવાયા. તેઓમાં બૃહદ્રથથી કુશાગ્ર થયો, તેનાથી ઋષભ, તેનાથી સત્યહિત, તેનાથી પુણ્યવાન અને તેનાથી જહનુ થયો. વળી બૃહદ્રથથી બીજી સ્ત્રીમાં બે વિભાગ જન્મ્યા હતા. ૫-૭ તેથી તે બાળકની માતાએ રસ્તા ઉપર નાખી દીધા, અને જરા નામની રાક્ષસીએ 'જીવ જીવ' એમ બોલી, રમણીને તે બન્ને ભાગને સાધ્યા તેમાંથી જરાસંધ થયો. ૮ તેનાથી સહદેવ થયો, તેનાથી સોમાપિ, તેનાથી શ્રુતશ્રવા થયો. કરુનો પુત્ર પરીક્ષિત સત્તાન વિનાનો હતો કરુના જહનુને સુરથ થયો. ૯ તેનાથી વિદુરથ, તેનાથી સાર્વભૌમ, તેનાથી જયસેન, તેનાથી શશિક અને તેનાથી અસુત થયો. ૧૦ તેનાથી

* આ અધ્યાયમાં દિવોદાસનો ૫૨ વર્ષ વડા જરાસંધ, શુશિકિત, દુર્થોધન આદિ રાજાઓની ઉત્પત્તિ કહેવામાં આવેશે.

કોધન, તેનાથી દેવાતિથિ, તેનાથી ઋષ્ય, તેને દિલીપ અને તેનાથી પ્રતીપ નામે પચાક્રમી પુત્ર થયો. ૧૧ પ્રતીપને દેવાપિ, શંતનુ ને બાહલીક નામે ત્રણ પુત્રો હતા. તેઓમાંથી દેવાપિ પિતાનું રાજ્ય તણીને વનમાં ગયો. ૧૨ શંતનુ રાજા પૂર્વે મહાભિષેક નામથી પ્રખ્યાત હતો. હાથવતી જેનો તે સ્પર્શ કરતો તે તરુણ થતો અને ઉત્તમ પ્રતિની શાંતિ મેળવતો. તે કૃતિથી તેનું શંતનુ નામ પડ્યું. તે શંતનુ રાજાના રાજ્યમાં બાર વર્ષ સુધી વરસાદ વરસ્યો નહિ, ત્યારે બ્રાહ્મણોએ રાજાને કહ્યું કે, મોટા ભાઈ જીવતા છતાં તું રાજ્ય કરે છે તેથી તું પરિવેષિત છે. અર્થાત્ તેનો દોષ લાગ્યો છે માટે તું દેશ અને નગરની વૃદ્ધિ માટે યોગ્ય ભાઈને રાજ્ય આપ. ૧૩-૧૫

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ કહ્યું એટલે શંતનુ વનમાં જઈ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, રાજ્યચક્ષુ એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે, માટે, તમે રાજ્યને સ્વીકારો. પરંતુ શંતનુના મંત્રી અરભરાવે દેવાપિને પાખંડી કરી રાજ્યને માટે અયોગ્ય કરવા જે બ્રાહ્મણોને મોકલ્યા હતા, તેઓએ પાખંડ મતનો ઉપદેશ કરી દેવાપિને વેદ ધર્મથી બ્રહ્મ કર્યો તેથી તે વેદની નિંદા કરવા લાગ્યો. એ ઉપરથી તે અયોગ્ય યર્ધ પડ્યો અને શંતનુને જે દોષ હતો તે દોષ દૂર થયો કે તે જ વખતે વૃષ્ટિ યર્ધ અને દેવાપિ યોગ્યવિદ્યાને આશ્રમ કરી કલાપ નામના આશ્રમમાં રહ્યો. ૧૬-૧૭ કલિમાનાશ પામેલા સોમવશની સત્યયુગના આર-ભમાં સ્થાપના કરશે. શંતનુના ભાઈ બાહલીકથી સોમદત્ત નામે પુત્ર થયો. સોમદત્તથી ભુરિ, ભુરિ-શ્રવા અને શલ નામે ત્રણ પુત્રો થયા. શંતનુને ગંગા નામે સ્ત્રીથી ભીષ્મ થયા. તે આત્મસાગ્ની, સર્વ ધર્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ, વિદ્વાન તથા વીરમંડળમાં અગ્રણી હતા. જેમણે યુદ્ધમાં પરશુરામને પ્રસન્ન કરી દીધા હતા. શંતનુ રાજાને માછીમારની કન્યા સત્યવતી નામે બીજી સ્ત્રીથી ચિત્રાંગદ તથા વિમિ-ત્રવીચ નામે બે પુત્રો થયા તેમાં ચિત્રાંગદને અર્ધવં ચિત્રાંગદે મારી નાખ્યો હતો. સત્યવતી બ્યારે પરણી ન હતી, ત્યારે ભગવાન પરાશર ઋષિને સંજ થવાથી જેને વિષે સાક્ષાત્ ભગવાનના અંશ-

૩૫ વેદવ્યાસ અવતર્યા હતા, તે વેદની રક્ષા કરનાર વેદવ્યાસ પાસેથી હું આ ભાગવત સંહિતા ભણ્યો હતો. ભગવાન વેદવ્યાસે પણ પોતાના પૈલ આદિ શિષ્યોનો ત્યાગ કરીને મને શાંત શુભવાળાને પરમ સુધા જ્ઞાન બતાવ્યું હતું. શંતનુથી ઉત્પન્ન થયેલા વિચિત્રવીર્ય રાજા, ભીષ્મે સ્વયંવરમાંથી બલાત્કારે આણેલી અગ્નિકા અને અબાલિકા નામે બે કન્યાઓને પરણ્યા અને તેના ઉપર આસક્ત થવાથી ક્ષય રોગને અધીન થઇને તે મરણ પામ્યા ૧૮-૨૪ માતા સત્યવતીના કહેવાથી સ તાનરહિત ભાઈના ક્ષેત્રમાં વેદવ્યાસે ધૃતરાષ્ટ્ર, પાંડુ, અને વિદુર એમ ત્રણ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા ૨૫ હે રાજન્ ! તેમાં ધૃત રાષ્ટ્રને ગાંધારીથી સો પુત્ર થયા તેઓમા દુર્યોધન મોટો હતો. ઉપરાત દુ.શલા નામે એક કન્યા હતી ૨૬ પાંડુને વનમા કુતીથી ધર્મરાજ, પવન તથા ઇન્દ્રથી મહારથિ યુધિષ્ઠિર, ભીમ ને અર્જુન થયા ૨૭ અને માદ્રીને અશ્વિનીકુમારથી નકુળ ને સહદેવ થયા. તે પાંચ પાડવોથી દ્રૌપદીને વિષે પાંચ પુત્ર થયા હતા, જેઓ તમારા કાકા થાય ૨૮ તેઓમા યુધિષ્ઠિરથી પ્રતિવિંધ્ય, ભીમસેનથી શ્રુતસેન, અર્જુનથી શ્રુતકીર્તિ, નકુળથી શતાનીક અને સહદેવથી શ્રુતકર્મા થયો. તે ઉપરાત યુધિષ્ઠિર વગેરે ભાઈઓને બીજી સ્ત્રીઓમા પુત્રો થયા હતા જેમકે યુધિષ્ઠિર રાજાને પૌરવી નામે સ્ત્રીને વિષે દેવક થયો હતો. ભીમસેનને હિડમ્બાથી ઘટોત્કચ અને કાલીથી સર્વગત નામનો પુત્ર થયો હતો. સહદેવને પર્વત રાજાની વિજયાથી સુહોત્ર થયો. ૨૯-૩૧ નકુળની કરેણુમતિ નામે સ્ત્રી વિષે નિરમિત્ર થયો. અર્જુનને ઉલુપીથી ઇરાવાન થયો હતો અને મણિપુરના રાજાની પુત્રી ચિત્રાગદાને બ્રહ્મવાહન નામનો પુત્ર થયો તે દીકરાને તેના માતામહે પ્રથમથી દત્તક આપવા ઠરાવ કર્યો હતો, તેથી તેને દત્તક કરી રાખ્યો. ૩૨ તમારા પિતા અભિમન્યુ મુલદ્રાને વિષે જન્મ્યા હતા તે સર્વ અતિરથિનો પરાજય કરનાર અને શૂરવીર હતા. અભિમન્યુથી ઉત્તરાને વિષે તમે જન્મ્યા છો ૩૩ સર્વ કૌરવ રાજાનો નાશ થયા પછી અશ્વત્થામાના પ્રહારના તેજથી તમારો નાશ

થયો હતો, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રભાવથી તમે કાળના હાથમાંથી મરતાં મરતા બચ્યા હતા. ૩૪ હે પરીક્ષિત ! જનમેજય, શ્રુતસેન તથા ઉગ્રસેન નામે તમારા આ ચાર પુત્રો છે. તેઓમા પરાક્રમી જનમેજય તમને તક્ષક નાગના ડશથી મરણ પામેલા બાણી ક્રોધાવિષ્ઠ થઈ સર્પયાગના અગ્નિમા સ્પર્ષોનો હોમ કરશે. ૩૫-૩૬ આખી પૃથ્વી છતીને કાવપેય કુળમા ઉત્પન્ન થયેલા તુર નામે પ્રાક્ષણને પુરોહિત કરી અશ્વમેધ યજ્ઞ કરશે તેનો પુત્ર શતાનીક થશે, તે યાજ્ઞવલ્કય ઋષિની પાસેથી ત્રણ વેદ ભણશે તથા ક્રિયાકાંડનુ જ્ઞાન સ પાદન કરશે કૃપાચાર્યની પાસેથી અસ્રજ્ઞાન સ પાદન કરશે અને શૌનક પાસેથી પ્રજ્ઞવિદ્યા ભણશે. ૩૭-૩૮ શતાનીકને સહસ્રાનીક થશે, તેનો અશ્વમેધક, તેનો અસીકૃષ્ણ અને તેનો નિમિચક થશે. ૩૯ હસ્તીનાપુર, ગ ગાથી તણાઈ જતાં નિમિચક કૌશાળીમા આવીને સારી રીતે વાસ કરશે. તે નિમિચકથી ઉક્ત, તેનાથી ચિત્રરથ, તેનાથી કવિરથ, તેનાથી વૃષ્ટિમાન, તેનાથી સુપેગ, એનો સુનીથ, તેનો નૃચક્ષુ અને તેનો સુખીનલ નામે પુત્ર થશે. ૪૦-૪૧ એનાથી પરિપ્લવ, તેથી મેધાવી, તેથી સુનય, તેથી નૃપંજય, તેથી દર્વના, તેનાથી તિમિ, ૪૨ તેનો બુહદ્રથ, તેનો સુદાસ, તેનો શતાનીક, તેનાથી દુર્દમન અને તેનાથી બહીનર, ૪૩ તેનાથી દડપાણિ, તેનો નિમિ અને તેનાથી ક્ષેમક નામે એક પુત્ર થશે દેવતા તથા ઋષિઓથી સત્કાર પામેલો પ્રજ્ઞક્ષત્રનો વ શ તમને કહ્યો. ૪૪ તે વ શ ક્ષેમક રાજાને પામી કલિયુગમા નાશ પામશે. હવે ભવિષ્યમા થનારા મગધ રાજાઓ સાંભળો. ૪૫ જરાસંધના પુત્ર સહદેવને માર્જારી પુત્ર થશે, તેને શ્રુતશ્રવા, તેને આયુતાયુ, તેને નિરામિત્ર, તેનો સુનક્ષત્ર, ૪૬ તેનો બૃહત્સેન, તેને કર્મજીત, તેને સતંજય, તેને વિપ્ર, તેને શુચિ, ૪૭ તેને ક્ષેમ, તેને સુવ્રત, તેને ધર્મસૂત્ર, તેને શમ, તેને સુમત્સેન, તેને સુમતિ, તેને સુબલ, તેને સુનીથ, તેને સત્વજીત. તેને વિશ્વજીત અને તેને રિપુંજય નામે પુત્ર થશે.. એ રાજાઓ બુહદ્રથના વ શમા થવાના છે અને તેઓ એક હજાર વર્ષ સુધી રાજ્ય કરશે. ૪૮-૪૯

સુમીયઃ સસ્યજિદ્ય વિશ્વજિદ્યદ્રિપુજયઃ ।
 ચાર્દક્ષાશ્ચ મૃપાલા માવ્યાઃ સાદક્ષત્તસરાન્ ॥
 इति श्रीमद्भागवते महापुराणे नवमस्कन्धे
 द्वाविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૩ મો. †

યયાતિ રાજાનો વંશ.

શ્રીશુક ઉવાચ

अनो समानरश्चक्षुः परोक्षश्च सुतास्त्रयः ।
 समानरात्कालतरः सृजयस्तत्सुतस्नतः ॥ १ ॥

શુકદેવેણ કહે છે-હે રાજાન્ ! યયાતિના યૌથા પુત્ર અનુને સલાનર, ચક્ષુ તથા અપરોક્ષ નામે ત્રણ પુત્રો થયા હતા તેઓમા સલાનરથી કાલનર અને તેનાથી સૃજય થયો. ૧ તેનાથી જનમેજય, તેનો મહાશીલ ને તેનો મહામના થયો મહામનાને ઉશીનર તથા તિતિલ્લુ નામના બે કુ વરો થયા હતા. ૨ તેઓમા ઉશીનરને શિખિ, વન, શમિ તથા દક્ષ થયા અને શિખિને પશુ વૃષાદર્શ, સુવીર, ભદ્ર તથા કૈકય નામે ચાર કુ વરો થયા તિતિલ્લુથી રુશદ્રથ, તેનાથી હેમ, તેનાથી સુતાપા અને તેનાથી બલિ નામનો પુત્ર થયો. ૩-૪ બલિ રાજાના ક્ષેત્રમા દીર્ઘ-તમા ઋષિએ અગ, વગ, કલિંગ, સુલ્લ, પુ ૬ તથા અંધ નામના છ પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા હતા ૫ તેમણે પૂર્વ દિશામાં પોતાના નામ ઉપરથી અગ, વગ વગેરે છ દેશો નિર્માણ કર્યા તેઓમા અગરજથી આનપાન થયો અને તેનાથી દિવિરથ ઉત્પન્ન થયો હતો. ૬ તેનો ધર્મરથ અને તેનો ચિત્રરથ થયો હતો. તેનું બીજું નામ રોમપાદ હતું અને તે સતા-નરહિત હતો, તેથી તેના મિત્ર દશરથે શાતા નામે પોતાની કન્યા તેને દત્તક આપી હતી કન્યાને ઋધ્ય શૃંગ પરણ્યા હતા. ૭ જ્યારે રોમપાદ રાજાના દેશમા વૃદ્ધિ થઈ નહિ, ત્યારે એક ગણિકા નૃત્ય, મીત, વાદ્યોના રંગ રાગ અને નાના પ્રકારના વિલાસો, આલિંગનો તથા પૂજનો આદિકથી તે શૃંગ-લીના પુત્ર ઋધ્યશૃંગને મોહિત કરી નગરમાં લાવી

† આ અધ્યાયમાં અનુને, દુહ્યુને, ઉર્જસુને તથા ચંદને વશ નવામધ સુધી અનુક્રમે વર્ણવાય છે

હતી. ૮ ઋધ્યશૃંગે સંતાનરહિત દશરથ રાજા પાસે ઇન્દ્રની ઇષ્ટિ કરાવ્યાથી રાજાને પ્રભ મળી હતી. જે ઇષ્ટિના પ્રભાવથી પ્રભરહિત દશરથ પુત્રવાળા બન્યા હતા. ૯ તે રોમપાદ રાજાથી ચતુરંગ અને તેનાથી પૃથુલાક્ષ થયો. ૧૦ પૃથુલાક્ષને બૃહદ્રથ, બૃહત્કર્મા અને બૃહદ્ભાનુ થયા. તેઓમા બૃહદ્રથથી બૃહન્મના અને તેનાથી જયદ્રથ થયો કહેવાય છે. ૧૧ તેનો વિજય અને વિજયને સભુતિ સ્ત્રીથી ધૃતિ થયો હતો તેનો ધૃતવત, તેનો સત્કર્મા અને તેનો અધિ-રથ નામે પુત્ર થયો હતો. ૧૨ અધિરથ સતાનરહિત હતો એક વાર ગંગાના તીર ઉપર તે વિહાર કરતો હતો એવામા કુ તીએ કન્યાવસ્થામા સૂર્યનો સંગ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળકને પેટીમા મૂકી નદીમા વહેતો છોડી દીધો હતો પેટીમા રહેલા તે પુત્રને તેણે પોતાનો કરીને રાખ્યો હતો. ૧૩ તેનું નામ કર્ણ પાડયું કર્ણ રાજાને ત્યા વૃષસેન થયો હશે યયાતિના દુહ્યુનો વશ કહું તે સાબળો. દુહ્યુનો બજ્ર ને તેનો સેતુ થયો. ૧૪ તેનો આરબ્ધ, તેનો ગાધાર, તેનો ધર્મ, તેનો ધૃત, તેનો દુર્મન, તેનો પ્રચેતા અને પ્રચેતાને સો પુત્ર થયા ૧૫ તે સર્વે પ્રચેતાઓ મ્હેચ્છેના અધિપતિ બન્યા અને તેઓ ઉત્તર દિશામા જઈને વસ્યા યયાતિનો તુર્વસુ, તેનો વહ્નિ, તેનો ભાતુમાન, તેનો ત્રિભાતુ, તેનો ઉદાર બુદ્ધિવાળો પુત્ર કરધમ ને તેનો મરુત થયો. તે પુત્રરહિત હતો, તેથી તેણે પુરુષ શના દુષ્યતને દત્તક લીધો. ૧૭ પરતુ દુષ્યત, રાજાની પ્રભાથી પાછો પૌસ્વ વશ ચાલ્યો હે રાજાશ્રેષ્ઠ ! યયાતિ રાજાના પુત્ર ચંદુનો વશ હવે સાબળો. એ વંશ મનુષ્યોને પુણ્યદાયક અને સર્વ પાપનો નાશ કરનાર છે. મનુષ્ય ચંદુનો વશ સાબળીને સર્વ પાપમાથી છુટે છે. ૧૮-૧૯ કારણ કે ચંદુવશ વિષે ભગવાન પરમાત્મા મનુષ્યરૂપે અવતરેલા છે. ચંદુરાજાને સહસ્રશત, કોષ્ઠા, ત્રણ ને રિપુ નામે ચાર પ્રજાત પુત્રો થયા હતા. તેઓમા સહસ્રશતને શતશત થયો અને શતશતને મહાહય, વેણુહય તથા હૈહય થયા. ૨૦-૨૧ તેઓમા હૈહયનો ધર્મ, તેનો નેત્ર, તેનો કુતિ, તેનો સોહશ, તેનો મહિમાન, તેનો

કર્તા. ૧ રામપાદનો બ્રહ્મ, તેનો કૃતિ, તેનો ઉચિત, તેનાથી ચેદિ અને તેનાથી ચેદ નામે પુત્રો થયા. ૨ કથને કૃતિ થયો હતો, તેનો વૃદ્ધિ થયો, તેનો નિર્વૃત્તિ, તેનો દશાહા અને તેનો વ્યોમ નામે પુત્ર થયો. ૩ તેનો ભૂમત, તેનો વિકૃતિ, તેનો ભીમરથ, તેનો નવરથ અને તેનો દશરથ થયો. તેનાથી શકુનિ, તેનાથી કર્ણ, તેનો દેવરાત, તેનો દેવક્ષત્ર, તેનો મધુ, તેનો કુરુવશ અને તેનો અનુ નામે કુવર થયો. ૪-૫ અનુને પુરુહોત્ર થયો તેનો આયુ અને તેનો સાત્વત થયો તે સત્વતથી ભજમાન, ભજિ, દિવ્ય, વૃષ્ણિ, દેવાવૃધ, અધક અને મહાલોજ નામે સાત પુત્રો થયા તેઓમા ભજમાન રાજાને એક સ્ત્રી વિષે નિમ્લોચિ, કિ કિષ્ણ અને ધૃષ્ટિ તથા બીજી સ્ત્રીથી શતાજિત, સહસ્રાજિત તથા અયુતાજિત નામે ત્રણ પુત્રો થયા. ૬-૭ સાત્વતના પુત્ર દેવાવૃધને બ્રહ્મ પુત્ર થયો. દેવાવૃધ તથા બ્રહ્મ માટે કવિઓ નીચેના બે પ્રલોકો ગાય છે. ૮ “દેવાવૃધને તથા બ્રહ્મને દૂરથી સાલણીઓ છીએ તેમ પાસે જતા બેઠાં છીએ.” દેવાવૃધ દેવતાઓ સમાન છે ૯ દેવાવૃધના અને બ્રહ્મના ઉપદેશથી છ હજાર પાંચઠ અને આઠ પુરુષો મોક્ષ પામ્યા છે. ૧૦ મહાલોજ રાજા પણ્ય ધર્મતા હતા અને તેના વશમા લોજ નામે રાજાઓ થયા હતા. ૧૧ સાત્વતના પુત્ર વૃષ્ણિને સુમિત્ર, તેને યુધાજિત અને તેને શિનિ તથા અનમિત્ર નામે બે પુત્રો થયા હતા તેઓમાં અનમિત્રથી નિસ્ર નામે પુત્ર થયો હતો. ૧૨ તેને યત્રાજિત ને પ્રસેન થયા, અને અનમિત્રને બીજો પુત્ર શિનિ હતો, તેને સત્વક નામે પુત્ર થયો હતો. ૧૩ તેને યુધુધાન, તેને જન્મ, તેને કુષ્ણિ અને તેને યુગ ધર નામે પુત્ર થયો હતો. અનમિત્રનો ત્રીજો પુત્ર વૃષ્ણિ હતો, તેને શ્વેદક તથા ચિત્રરથ નામે બે પુત્રો હતા. શ્વેદકથી ગાહિની નામે સ્ત્રીમાં અકુર, આસગ, સારમેય, મૃદુર, મૃદુવિદ, ગિરિ, ધર્મવૃદ, સુકર્મા, ક્ષેત્રોપેક્ષ, અરિમહન, શત્રુમ, અધમાદ તથા પ્રતિબાહુ નામે બાર પુત્રો થયા હતા અને સુચીરા નામે એક કન્યા હતી. તેઓમા અકુરને દેવવાન તથા ઉપદેવ નામે બે પુત્ર થયા હતા, તથા ચિત્રરથના

પૃથુ, વિદ્રરથ વગેરે વણા પુત્રો હતા અને તેઓ વૃષ્ણિ કુળને આનંદદાથી હતા. ૧૪-૧૮ સાત્વતના પુત્ર અધકને કુકુર, ભજમાન, શુચિ તથા કબલ-બર્હિષ નામે ચાર પુત્રો થયા હતા તેઓમાં કુકુરને વહ્નિ અને તેને વિલોમા થયો હતો. ૧૯ તેને કપોતરામા, તેને અનુ, જેનો મિત્ર તુ બરુગધવ હતો. અનુને અધક, તેનાથી હુંદુભિ, તેનાથી દરિદ્રાત અને તેનાથી પુનર્વસુ થયો. ૨૦ પુનર્વસુને આહુક ને આહુકી નામે કન્યા થઈ અને આહુક, દેવક તથા ઉઝસેન નામે બે પુત્રો થયા. તેઓમ દેવકને દેવવાન, ઉપદેવ, સુદેવ તથા દેવર્ધન નામે ચાર પુત્રો થયા હતા તે ભાઈઓને ધૃતદેવા, શાંતિદેવા, ઉપદેવા, શ્રીદેવા, દેવરક્ષિતા, સહદેવા અને દેવકી નામે સાત બેનો હતી તે સાત બેનોને વસુદેવજી પરણ્યા હતા. ૨૧-૨૩ ઉઝસેનને કસ, સુનામા, ન્યઓધ, કક, શકુ, સુહુ, રાપ્ટપાર, સદિ અને તુષ્ટિમાન નામે નવ પુત્રો હતા. ૨૪ અને કસા, કસવતી, કકા, શૂરભૂ તથા રાપ્ટપારિકા નામે કન્યાઓ થઈ હતી તે સર્વને વસુદેવનો નાનો ભાઈ પરણ્યો હતો. ૨૫ અકુરના કાકાના પુત્ર વિદ્રરથથી શૂર પુત્ર થયો હતો તેનો ભજમાન, તેનો શિનિ, તેનો સ્વયંલોજ ને તેનો હૃદીક થયો. ૨૬ હૃદીકના દેવાબાહુ, શતધનુ, કૃતવર્મા તથા દેવમીઠ નામે ચાર પુત્રો થયા. દેવમીઠને શૂર નામે પુત્ર થયો અને તેની સ્ત્રીનું નામ મારિષા હતું. ૨૭ શૂરે મારિષાથી પાપરહિત વસુદેવ, દેવભાગ, દેવશ્રવા, આનક, સંજય, સ્થામક, કક, સમીક, વત્સક ને વૃક નામે દશ પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા તેઓમાં જેને ત્યાં શ્રીહરિ ઉત્પન્ન થયા હતા એવા વસુદેવના જન્મ વખતે દેવતાના હૃદુભિ ગડગડયા હતા તેથી આનકહુંદુભિ કહેવાય છે. પૃથા, શ્રુતદેવા, શ્રુતકીર્તિ, શ્રુતશ્રવ અને રાજાધિદેવી, એ પાંચ દશ ભાઈઓની બેનો હતી, તેઓમાં પૃથા નામે પુત્રને શૂર રાજાએ પેતાનો મિત્ર કૃતિ, કે જે પુત્રરહિત હતો તેને પુત્રી તરીકે આપી. પૃથા કૃતિ રાજાને ત્યાં દરતક રહેવાથી કૃતિ કહેવાઈ. ૨૮-૩૧ કૃતિએ બાલ્યાવસ્થામાં સેવાથી દુર્વાસાને પ્રસન્ન કરીને તેમની પા-

સેથી દેવહૂતી નામે વિદ્યા મેળવી હતી તે વિદ્યાના પરાક્રમની પરીક્ષા કરવા તેણે પવિત્ર એવા સૂર્યદેવનું આવાહન કર્યું તેમને ભેધને કુતી અત્યંત આશ્ચર્ય પામી અને બોલી કે, હે મહારાજ ! મેં વિદ્યાની પરીક્ષા માટે પ્રયોગ કર્યો હતો હે મહારાજ ! મારા ઉપર ક્ષમા કરો અને જાઓ ૩૨-૩૩

સૂર્ય બોલ્યા—હે દેવિ ! મારું દર્શન સફળ થવું ભેધએ, માટે હે સુમધ્યમા ! હું તારામા પુત્ર ઉત્પન્ન કરીશ તું કહીશ કે હું કન્યા છું, તો હું તારી જનનેન્દ્રિયને હાનિ પહોંચે નહિ તે રીતે ગર્ભાધાન કરીશ ૩૪ આ રીતે કહી કુતીમા ગર્ભાધાન કરીને સૂર્ય સ્વર્ગમા ગયા અને તરત બીજા સૂર્ય જેવો પ્રકાશમાન એક પુત્ર જન્મ્યો ૩૫ કુતીએ લોક-નિદાથી ડરીને તેને ગગાના પાણીમા નાખી દીધો તેનું નામ કણ્ પડ્યું તે કુતીને તમારા પિતામહ મહા પરાક્રમી પાડુ રાજા પરણ્યા હતા ૩૬ વસુદેવની બીજી બેન શ્રુતદેવાને કુશદેશનેા રાજા વૃદ્ધ શર્મા પરણ્યો હતો તેનાથી દતવક્ત્ર નામે પુત્ર થયો, જે પૂર્વ જન્મમા સનકાદિક ઋષિના શાપથી હૈત્ય થયો હતો ૩૭ વસુદેવની ત્રીજી બેન શ્રુતક્રી-તિને કેકય દેશનેા રાજા ધૃષ્ટકેતુ પરણ્યો હતો તેનાથી સતર્દન વગેરે પાંચ પુત્રો થયા અને તેઓ કેકય નામે પ્રખ્યાત થયા ૩૮ વસુદેવની પાંચમી બેન રાજાધિદેવીને અવતીનેા રાજા જયસેન પરણ્યો હતો તેને વિંદ તથા અનુવિંદ નામે બે પુત્રો થયા હતા વસુદેવની ચોથી બેન શ્રુતશ્રવાને ચેદિ દેશનેા રાજા દમઘોષ પરણ્યો હતો તેના પુત્ર શિશુપાળની ઉત્પત્તિ તમને કહી છે હવે વસુદેવના ભાઈ-ઓની સ્ત્રીઓ અને પુત્રોના નામો કહું તે સાંભળો. વસુદેવના બાપ દેવભાગને કસા નામે સ્ત્રીથી ચિત્રકેતુ ને બૃહદ્બલ થયા. ૩૯-૪૦ દેવશ્રવાને કસા-વતીથી સુવીર ને ઇષુમાન્ નામે બે પુત્રો થયા. વસુદેવના ભાઈ આનકને કકા નામે સ્ત્રીથી સત્યજિત તથા પુરુજિત નામે બે પુત્રો થયા ૪૧ વસુદેવના ભાઈ સજયને રાષ્ટ્રપાલી નામે સ્ત્રીથી વૃષ અને દુર્મર્ષણ વગેરે પુત્રો થયા વસુદેવના ભાઈ રયામકે શૂરભૂમિ સ્ત્રીને વિષે હરિકેશ તથા હિરણ્યાક્ષ નામે

બે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા. ૪૨ વસુદેવના ભાઈ વત્સકે મિશ્રકેશી અપ્સરામા વૃક આદિક પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા વસુદેવના ભાઈ વૃકને દુર્વાક્ષી નામે સ્ત્રીથી તક્ષ, પુષ્કર, શાલ વગેરે પુત્રો થયા ૪૩ વસુદેવના ભાઈ શમીકે મુદ્ગામિનીમા સુમિત્ર, અભ્યુ-ન, પાલ વગેરે પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા વસુદેવના ભાઈ કકે કર્ણિકા નામે સ્ત્રીમા ઋતુધામ અને જય નામે પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા ૪૪ પૌરવી, રોહિણી, ભદ્રા, મહિરા, રોચના, ઇલા ને દેવકી પ્રમુખ સાત સ્ત્રીઓ વસુદેવને હતી ૪૫ તેઓમા વસુદેવે રોહિણીથી બળ, ગદ, સારણ, દુર્મંદ, વિપુલ, ધ્રુવ ને કૃત ઉત્પન્ન કર્યા ૪૬ પૌરવી સ્ત્રીને સુભદ્ર, દુર્મંદ, ભદ્ર તથા ભૂત વગેરે બાર પુત્રો થયા ૪૭ મહિરાને નંદ, ઉપ-નંદ, કૃતક અને શૂર થયા ભદ્રા નામે સ્ત્રીએ કેશી નામના કુલને આનંદ આપનાર એક પુત્રને જન્મ આપ્યો ૪૮ રોચનાથી હસ્ત, હેમાગદ વગેરે પુત્રો ઉત્પન્ન થયા ઇલાથી ઉરુ, વલ્કય તથા ચંદ્ર પ્રમુખ પુત્રો થયા ૪૯ વસુદેવે ધૃતદેવા નામે સ્ત્રીમાં વિપ્રુષ્ઠ નામે એક પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો હે રાજન્ ! શાંતિદે-વાને શ્રમ, પ્રતિશ્રુત વગેરે પુત્રો ઉત્પન્ન થયા ૫૦ ઉપદેવાને કલ્પ, વર્ષ વગેરે દશ પુત્રો થયા. શ્રીદે-વાને વસુ, હસ, સુવશ આદિ છ પુત્રો થયા ૫૧ દેવરક્ષિતા નામે સ્ત્રીએ ગદ વગેરે નવ પુત્રોને જન્મ આપ્યો ધર્મને વસુ નામે આઠ પુત્રો થયા તેમજ વસુદેવને સહદેવાથી પુરુ, વિશ્રુત વગેરે આઠ પુત્રો થયા અને દેવકીમા પણ વસુદેવે આઠ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા. ૫૨-૫૩ ઉદાર બુદ્ધિવાળા વસુદેવે દેવ-કીમા કીર્તિમાન, સુષેણ, ભદ્રસેન, ઋણુ, સંમર્દન, ભદ્ર તથા શેષ નામે અવતારી બલભદ્ર આદિ સાત પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા આઠમા ભગવાન શ્રીહરિ પોતે અને નવમી એક પુત્રી સુભદ્રા થઈ તે તમારા દાહી થાય ૫૪-૫૫ હે રાજન્ ! બ્યારે બ્યારે પૃથ્વી ઉપર ધર્મનેા નાશ થાય છે અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે ત્યારે ભગવાન શ્રીહરિ અવતાર ધારણ કરે છે. ૫૬ ભગવાન માયાના નિયંતા અને સંબરહિત છે આત્માના સાક્ષી અને સર્વત્ર વ્યાપક એવી પોતાની માયાના વિનોદ વિના જન્મો લેવાનું

અથવા કર્મો કરવાનું કંઈ એમને પ્રયોજન નથી
 ૫૭ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરવા
 સ્વીકાર કરેલી, પરમાત્માની માયાનું આ શરીર
 આદિક ઉત્પન્ન કરીને, દ્વારા તે ધર્માચરણ કરાવવું
 અને તેથી જીવનો અનુગ્રહ કરવો, એ કર્તવ્ય છે
 લેલા જેમનું શ્રવણ, દર્શન, જન્માદિકને અટકાવી
 મોક્ષ આપનાર ભગવાનને કર્માદિકની પરત્રતાથી
 જન્મ મરણ અસ લલિત છે ૫૮ રાજાઓનું માત્ર
 ચિહ્ન ધારણ કરનાર, અક્ષૌહિણીઓના પતિ અસુ-
 રોએ પૃથ્વીને જ્યારે દબવી લીધી, ત્યારે તેનો
 ભાર ઉતારવા ઉદય કરતા ભગવાન મધુસૂદને જગ-
 દેવજીની સાથે ઇદ્રાદિક દેવતાઓ મનથી પણ ન
 વિચાર કરી શકે તેવા કર્મો કર્યા અને કલિયુગમાં
 ઉત્પન્ન થનાર ભક્તજનોના અનુગ્રહને માટે દુઃખ,
 શોક ને અજ્ઞાનનો નાશ કરનારો પોતાનો અત્યંત
 પવિત્ર યશ જગતમાં ફેલાવ્યો ૫૯-૬૧ જે ભક્ત
 જનના કાનને અમૃત જેવા લાગતા ભગવાનના
 યથોગાન, ઉત્તમ તીર્થમાર્થી મનુષ્ય એક વાર કાન-
 રૂપી અ જલિવડે આચમન કરે છે, તે કર્મની વાસ-
 નાનો નાશ કરે છે ૬૨ ભોજ, વૃષ્ણ, અધક, મધુ,
 શૂરસેન, દશાર્હક, કુરુ, સુજય અને પાડવોએ
 નિરંતર પ્રશંસા કરવા યોગ્ય જેમનું ચરિત્ર છે
 એવા ભગવાન સ્નેહ ભરેલા મદહાસ્યથી, અવલો-
 કન કરવાથી, ઉદાર વાડયોથી, પરાક્રમવાળી લીલાથી
 તથા સર્વાંગ સુદર સ્વરૂપથી, મનુષ્ય લોકને રમાડે

છે ૬૩-૬૪ મકરાધારકુડગોથી સુદર લાગતા કાન-
 વડે કુડગની પ્રભાથી શોભાયમાન દેખાતા કપોલ-
 વડે મનોહર વિલાસવાળા, હાસ્યોવાળા તથા નિત્ય
 આનંદથી ભરેલા ભગવાનના મુખને નેત્રવડે જ્યેષ્ઠાં
 લોક આનંદ પામે છે. ૬૫ આવા સર્વાંગ સુદર
 શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પ્રથમ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપે
 અવતર્યા હતા અને પછી મનુષ્યાકૃતિ થઈને પિતાને
 ઘેરથી મજમા ગયા હતા ત્યાં મજવાસીઓની સર્વ
 કામના જેણે પૂર્ણ કરી હતી, એવા શ્રીકૃષ્ણ શત્રુ-
 ઓનો સહાર કરીને હજારો સ્ત્રીઓની સાથે પરણ્યા
 અને હજારો પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા પોતાના વેદમાર્ગનો
 વિસ્તાર કરવા પોતે જ પોતાનું યજ્ઞોથી તેમણે
 યજન કર્યું ૬૬ પૃથ્વીના મોટા ભાગનો નાશ કરનાર
 શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કૌરવ પાડવો વચ્ચે ઉત્પન્ન થયેલા
 કલહથી યુદ્ધમાં દૃષ્ટિદ્રારા રાજાઓની મેનાઓનો
 નાશ કરી 'અર્જુનનો વિજય થયો' એવું કહાર-
 વથી પ્રસિદ્ધ કરીને તથા ઉદ્ધવને જ્ઞાનનો ઉપદેશ
 કરીને પોતાના સ્વરૂપવડે સ્વધામમાં પધાર્યા હતા.

પૃથ્વ્યાઃ સર્વે ગુરુમર ક્ષમયન્કુરુણા-

મતસ્સમુત્થક્લિના યુધિ મૂષ્ણચન્દ્રઃ ।

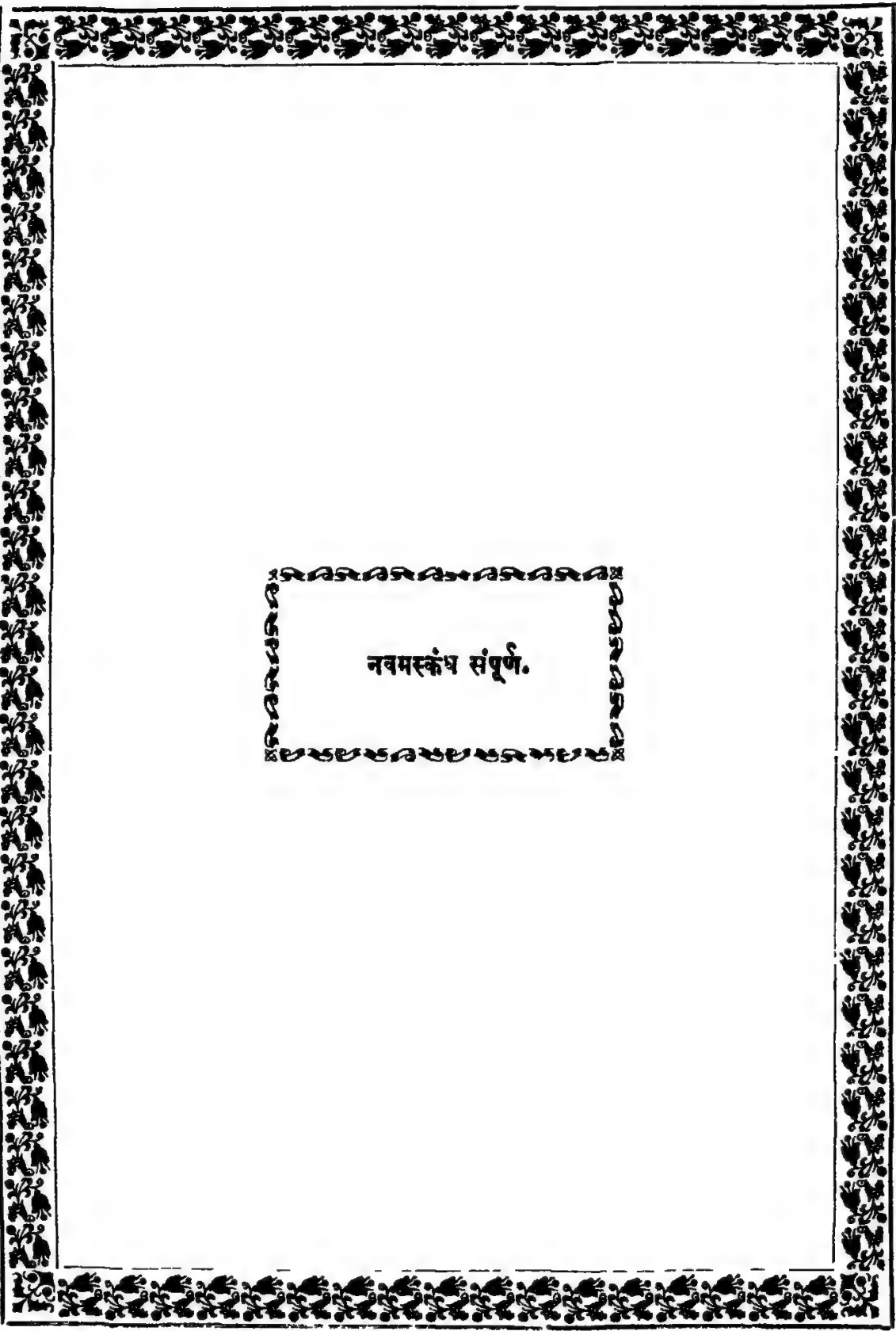
દૃષ્ટ્વા વિધૂય વિજયે જયમુદ્વિગોષ્ય

પ્રોચ્યોદ્ધવાય ચ પર સમગતસ્વધામ ॥ ૬૭ ॥

इति भीमद्वागवते महापुराणे नवमस्कंधे

चतुर्विंशोऽध्यायः

A wide, rectangular border with a repeating floral motif of small flowers and leaves, surrounding the entire page.

नवमस्कंध संपूर्ण.

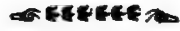
A smaller, rectangular border with a repeating floral motif, enclosing the central text.

श्रीमद्देव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

दशमस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

શ્રીકૃષ્ણલીલા

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર
દશમસ્કંધ-પૂર્વાર્દ્ધ.

અધ્યાય ૧ લો.†

રાજોવાચ—કથિતો વંશવિસ્તારો મવતા સોમસૂર્યયોઃ ।

રાજાં ચોમયથશાનાં ચરિત પરમાદ્ભુતમ્ ॥ ૧ ॥

કસે કરેલો છ ભાણેભેનો નાશ

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું—હે શુકદેવજી ! ચંદ્રવંશ અને સૂર્યવંશનો વિસ્તાર તથા તે બન્ને વંશના રાજાઓના પરમ અદ્ભુત ચરિત્ર આપે વર્ણવ્ય, † અને તેમાં પણ હે મુનિવર ! સ્વધર્મના નિષાવાળા યદુ રાજાનો વંશ તો આપે અને વિસ્તારથી સંભળાવ્યો. હવે તે યદુવંશમાં બળદેવની સાથે અવતરેલા શ્રી કૃષ્ણના પરાક્રમો અને અથેતિ સંભળાવો. ‡ પ્રાણીઓનું પાલન કરનાર વિશ્વના આત્મારૂપ શ્રી ભગવાને યદુવંશમાં જન્મ લઈને જે કઈ પરાક્રમો કર્યા હોય તે મને કહો. § આ જગતમાં મુક્ત, મુમુક્ષુ અને વિવેચી, એમ ત્રણ પ્રકારના પુરુષો છે તેઓમાંનું કોઈ ભગવાનની કથા સાંભળતા તૃપ્ત થતું નથી. કારણ કે તૃષ્ણારહિત મુક્ત પુરુષોથી ગવાતી સ સારરૂપી રોગને દૂર કરવામાં ઔષધરૂપ અને દાનને અત્યંત પ્રિય લાગે એવી પવિત્ર કીર્તિ તાજા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની શુભાનુવાદથી ભરપૂર કથા હિ સદા પુરુષ વિના બીજા કોને ન ગમે ? ¶ શ્રી કૃષ્ણ તો અમારા કુળનું દેવત છે, માટે અમારે તેમની કથાઓ સાંભળવી જ જોઈએ. મારા દાદાઓ, જે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનરૂપી નૌકાનો આશ્રય કરીને રણ્યુગ્રામમાં દેવતાઓનો પણ પરાજય કરે એવા ભીષ્મ પિતામહ વગેરે અતિરથિરૂપી મોટા મન્થેાને લીધે દુસ્તર એવા કૌરવની સેનારૂપ સાગરને ગાયત્રી ખરીના ખાડાની પેઠે તરી ગયા. † વળી શ્રી કૃષ્ણ કેવળ પાડવોની જ રક્ષા કરી નથી, પરંતુ તેમણે મારી પણ રક્ષા કરી છે. કૌરવ પાડવોના વંશના બીજ રૂપ આ મારું શરીર અત્યંત આત્માના પ્રહારથી બળી જતું હતું તેને ચક્રધારી ભગવાને શરણાગત એવી મારી માતાની આજ્ઞાથી બચાવ્યું હતું. ‡ હે વિદ્વાન્ ! ભગવાન સર્વ દેહધારીઓમાંથી અતર્થામીરૂપે ભણનારાઓને પરમાત્મારૂપે મોક્ષ આપે છે અને બહિર્દેહિવાળાઓને કાળરૂપે જન્મમરણ આપે છે, માટે પોતાની માયાવડે મનુષ્ય થયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના પરાક્રમો મને કહો. § હે મહારાજ ! તમે નવમસ્કંધમાં શેષાવતાર બળદેવજીને રોહિણીના પુત્ર કહ્યા હતા, તેમ બીજાવાર દેવકીના પુત્ર પણ કહ્યા, ત્યારે હું પૂછું છું કે, બીજા દેહ વિના દેવકીજી સાથે તેમનો કેવી રીતે સંબંધ

† આ અધ્યાયમાં આમણવાણીદોશ દેવકીના આઠમા પુત્રથી પોતાનું મરણ થયું, એવું સાંભળી તે સંબંધ અને તેથી તેણે (દેવકીના ૯ પુત્રો) પોતાના ભણેભેને નાશ કર્યો એ કથા કહેવાયે.

થયો. ‘ ભગવાન સુકુદ સદા નિર્ભય છે, તોપણ પિતાને ઘેરથી વ્રજમાં શા માટે ગયા? અને સાત્વત કુળના પતિ ભગવાને પોતાના સંબંધીઓ સાથે કયા આગળ નિવાસ કર્યો? ‘ વળી ભગવાને વ્રજમાં ને મથુરામાં રહી શા પરાક્રમો કર્યા? કસ કે જે મામો હોવાથી મારવા યોગ્ય ન હતો તેમ છતાં ભગવાને શા માટે તેને માર્યો? ૧૦ ભગવાન મનુષ્ય દેહ ધારણ કરીને યાદવોની સાથે મથુરામાં કેટલા વર્ષ રહ્યા? અને ત્યાં પ્રભુને કેટલી સ્ત્રીઓ હતી ૧૧ હે સર્વજ્ઞ! આ, ને બીજી જે કંઈ શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર હોય તે મને વિસ્તારથી સંભળાવો. ૧૨ મેં અન્ન તથા જળનો ત્યાગ કર્યો છે, તોપણ તમારા સુખારવિદ્માંથી નીકળતા શ્રી હરિની કથાંપી અમૃતનું પાન કરું છું, એટલે મને અતિ દુઃસહ એવી ક્ષુધા અને પિપાસા નડતી નથી. ૧૩

સૂત કહે છે-હે ભૃગુપુત્ર શૌનક! વૈષ્ણવોમાં શિરોમણિ એવા ભગવાન શુકદેવજી, ઉપર પ્રમાણે રાજાનો ઉત્તમ પ્રશ્ન સાંભળી, પરીક્ષિત રાજાના વખાણ કરીને, કલિયુગના પાપને નાશ કરનાર શ્રી-કૃષ્ણ ભગવાનનું ચરિત્ર નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

શુકદેવજી બોલ્યા-હે રાજર્ષિશ્રેષ્ઠ! તમારી બુદ્ધિએ ઉત્તમ પ્રકારનો નિશ્ચય કર્યો છે, કારણ કે, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની કથામાં તમારી બુદ્ધિ નિષ્કાવાળી થઈ છે. ૧૪ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિદના અમૃતરૂપી ગંગાજી જેમ ત્રણ લોકોને પવિત્ર કરે છે, તેમ ભગવાનની કથા સંબંધી પ્રશ્ન વક્તાને, પ્રશ્ન કરનારને તથા શ્રોતાને એમ ત્રણે પુરુષને પવિત્ર કરે છે. ૧૫ અર્વિષ્ઠ અને રાજાઓનું આડખર રાખનાર સેકડો ને હબરો દૈત્યોની સેનાઓના ઘણા ભારથી દબાઈ ગયેલી પૃથ્વીએ ગાયનું રૂપ ધારણ કર્યું અને તે દયા આવે તેમ રુદન કરતી ને ખિન્ન થતી અશ્રુ-ઓથી ભીના મુખે બ્રહ્માને શરણે ગઈ. તેમની આગળ તેણે પોતાનું સર્વ દુઃખ નિવેદન કર્યું. ૧૭-૧૮ બ્રહ્મા, તેનું દુઃખ સાંભળીને દેવતાઓ, પૃથ્વી તથા શકરને સાથે લઈ ક્ષીરસાગરના તીર ઉપર ગયા. ૧૯ ક્ષીરસાગરના તીર ઉપર જઈને બ્રહ્માએ સમાધિ લેવાની પુરુષસુકતથી જગતના નાથ, દેવના દેવ ને

ધર્મનું રક્ષણ કરનાર પુરાણપુરુષ ભગવાનની સ્તુતિ કરી. ૨૦ તે ઉપરથી ભગવાને તેમને સમાધિમાં આકાશવાણી કહી. તે સાંભળીને બ્રહ્માએ દેવતાઓને કહ્યું કે, હે દેવતાઓ! ભગવાને કહેલી વાણી મારી પાસેથી સાંભળો. ૨૧ ભગવાને આપણી સ્તુતિથી પૃથ્વીના દુઃખને ધ્યાનમાં લીધું છે, માટે ઈશ્વરના ઈશ્વર એવા ભગવાન જેટલા સમયમાં પૃથ્વી ઉપર અવતાર લઈ પોતાની કાળશક્તિથી પૃથ્વીના ભારને નાશ કરે, તેટલામાં તમે અશોધી યાદવોમાં અવતાર લ્યો. ૨૨ સાક્ષાત્ ભગવાન વસુદેવને ઘેર અવતાર લેશે, તેથી તેમને પ્રસન્ન કરવા તમારી સ્ત્રીઓ પણ યાદવોમાં સ્ત્રીઓ થઈને અવતાર લે. ૨૩ ભગવાનની કળારૂપ, હબર મુખવાળા અને સ્વયં પ્રકાશ એવા શેષનાગ ભગવાનનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી ભગવાનની પહેલા અવતાર લેશે. ૨૪ અને ભગવાનની સમર્થ માયા, કે જેણે આ જગતને મોહિત કરેલું છે તે પણ યશોદાને પેટે પુત્રી થઈ જન્મશે. ૨૫

શુકદેવજી કહે છે-પ્રજાપતિઓના અધિપતિ અને વ્યાપક એવા બ્રહ્મા, દેવતાઓને આમ કહી, પૃથ્વીને શાત કરી, પોતાના ધામમાં ગયા. ૨૬ પૂર્વે શૂરસેન નામે યાદવોનો પતિ મથુરાપુરીમાં રહેતો, અને માથુર તથા શૂરસેન નામે દેશે. ઉપર રાજ્ય કરતો હતો. ૨૭ ત્યારથી તે મથુરાનગરી સર્વ યાદવ રાજાઓની રાજધાની થઈ હતી. ૨૮ એકવાર શૂરના પુત્ર વસુદેવ મથુરાપુરીમાં દેવકીની સાથે લગ્ન કરી તેની સાથે રથમાં બેસી ઘેર જવા નીકળ્યા, ૨૯ ત્યારે ઉગ્રસેનનો પુત્ર કસ પોતાની બેનને સાથે લગાડવા ઘોડાઓની રાશો હાથમાં લઈ રથ હાકવા બેઠો. આ વખતે વસુદેવનો રથ સોનાના સેકડો રથોથી પરિવૃત્ત હતો. ૩૦ દેવકરાજાએ, પુત્રીને સાસરે વળાવતી વેળા મોટી પહેરામણીમાં સોનાની માળા-વાળા ચારસો હાથીઓ, ૫ હરસો ઘોડા, અઢારસો રથ અને બસો દાસીઓ આપી હતી. ૩૧-૩૨ વિદાયગીરી આપતા શંખ, તુરી, મૃદંગ અને દુંડભિ આદિ વાદિત્ર વાગવા લાગ્યાં. ૩૩ વરવધૂ રથમાં બેઠા પછી રથના ઘોડાઓની રાશ પકડીને હાકવા બેઠેલા કસને રસ્તામાં એવી આકાશવાણી સંભ-

જાઈ કે-‘ હે અજ્ઞાની ! તું જેનો રથ હાકે છે, તેનો આક્રમો ગર્ભ તો તારો નાશ કરનાર છે ’ ૩૪ આ પ્રમાણે આકાશવાણી સાંભળી એટલે ભોજ વશના રાજાઓને કલક લગાડનાર, પાપી ને ખળ યુદ્ધિ-વાળા ક સે હાથમા તરવાર લઇને બેનનો ચોટલો પકડી તેને મારવા માડી ૩૫ તે બેઇને મોટા ભાગ્ય-વાળા વસુદેવ, નિ ઘ, કુર અને લજ્જાહીન સાળાને કહેવા લાગ્યા કે, ૩૬ શૂરવીર પુરુષોએ તમારા ગુણે પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે અને તમે ભોજ કુળના દીપક છો, તે તમે જાતે વિવાહના શુભ પ્રસંગમા સ્ત્રીજાતિ અને તેમા પણ બેનને મારવા તૈયાર થાઓ તે ઠીક નહિ ૩૭ હે શૂરવીર ! મરણના ભયે મારતા હો તો, તે તો ટળે તેમ નથી, કારણ કે પ્રાણીઓને તેઓના દેહની સાથેજ મરણ સરળાયેલું છે કદાચ કહેશે કે મરણ તો છે, પરંતુ તેનો કાળ લખાવવા મારું છું, તો તે કહેવું મિથ્યા છે, કાગળ કે આજ અથવા સો વર્ષે પણ મૃત્યુ તો અવશ્ય છેજ આ રીતે અવશ્ય થનારા મરણમા વિલબ કરવા પાપ કરવું એ યોગ્ય નથી ૩૮ આ દેહ પડી ગયા પછી બીજો દેહ આવતો ન હોય તો પાપ કરીને પણ દેહની રક્ષા કરવી પરંતુ તેમ નથી દેહ પડી ગયો કે કર્મને અનુસરનારો જીવ બીજા દેહને ધરણ કરે છે ૩૯ ચાલતો મનુષ્ય જેમ એક પગે પૃથ્વી ઉપર ઉભો રહીને બીજા પગે ચાલે વા ખડમાકડી જેમ બીજા તૃણનો આશ્રય કરી પછી પાછલો પગ ઉપાડે, તેમ કર્મમાર્ગમા રહેલો જીવ બીજા દેહને પામ્યા પછી જ પહેલા દેહનો ત્યાગ કરે છે ૪૦ જોયેલા તથા સાંભળેલા દેહનો જેમા સ સ્કાર લાગેલો હોય એવા દેહનું સ્મરણ કરનારો પુરુષ સ્વપ્નમા બીજા દેહને જીવે છે, પછી તેને ‘હું છું’ એમ માને છે અને જાગ્રત દેહને વિસરી ભય છે, તેમ જોયેલા અને સાંભળેલા દેહોના સ સ્કારને લીધે તેવા દેહનો મનમાં મનોરથ કરતો પુરુષ જાગ્રતમા એવા જ દેહને જીવે છે. પછી તેને ‘હું છું’ એમ માને છે અને પોતાના દેહને વિસરી ભય છે આ પ્રમાણે મૃત્યુ પછી કર્મ-વડે બીજા દેહને ધારણ કરી પૂર્વનો દેહ ત્યાગ કરે છે. ૪૧ કર્મોના ફળો આપવાને તૈયાર થયેલા દેવે

પ્રેરેલું અને અનેક વિકારવાળું મન, દેહના વિલય વખતે માથાએ નાના પ્રકારના રચેલા પાંચ મહા-ભૂતોમાથી દેવતા, મનુષ્ય કે પશુ પક્ષી આદિકના જે જે દેહ તરફ દોડે છે અને જે જે દેહનું અભિ-માન રાખે છે તે તે દેહમા જીવ દાખલ થાય છે. કોઇ કહેશે કે, મન કતા છે એટલે તેનો જન્મ થટે, પરંતુ આત્મા જે અકર્તા છે તેનો જન્મ થટો નથી, તેનું શું ? તે વાત ખરી છે, પરંતુ આત્મા મનને ‘હું છું’ એમ મનાવે છે, તેથી તેને મનની સાથે જન્મવું પડે છે ૪૨ જેમ પાણીના ઘડામા ચંદ્ર કે સૂર્યનું તેજ વાયુના વેગથી કપતું જણાય છે, તેમ પોતાના સ્વરૂપના અજ્ઞાનવાળા દેહમા જીવ પણ પ્રવેશ કરી તેને પોતારૂપ માની લે છે તાત્પર્ય એ છે કે, આત્મામા દેહાદિકના અધ્યાસથી તેના દુર્બળતા આદિક ધર્મો આત્મામા મનાય છે. અને દેહાદિકમા આત્માના અધ્યાસથી આત્માના પ્રેમાસ્પદત્વ આદિક ધર્મો દેહમા જણાય છે, માટે જીવને રાજાના તથા સૂવરના દેહમા સમભાવ હોવાથી મૃત્યુ ટાળવાનો ઉપાય વ્યર્થ છે ૪૩ આવી સ્થિતિવાળો જીવ પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છતો હોય તો તેણે કોઈનો દ્રોહ કરવો નહિ, કારણ કે દ્રોહીને જ શત્રુથી તથા યમથી ભય થાય છે ૪૪ આ તમારી નાની બેન છે, નાની વયની છે અને અણસમજી છે માટે તેને દીનવત્સલ થઈ જીવિતદાન આપો ૪૫

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! આ રીતે વસુદે-વજીએ સામ અને ભેદથી ક સને સમજાવવા માડ્યો, તોપણ કુર સ્વભાવનો તે સમજ્યો નહિ, કારણ કે તે રાક્ષસી સ્વભાવનો પુરુષ હતો ૪૬ ‘દેવકીનો નાશ કરવો’ એવો તેનો નિશ્ચય બાણી, વિચાર કરીને વસુદેવજી, તે વખતે પ્રાપ્ત થયેલા-મૃત્યુને અટકાવવા પોતાના મનમા આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા ૪૭ “ યુદ્ધિમાન મનુષ્યે વ્યા સુધી પોતાની યુદ્ધિનું બળ ચાલે ત્યા સુધી મૃત્યુ અટકાવવું, પરંતુ જો તે અટકે નહિ તો પછી તેમા જીવનો અપરાધ ગણવો નહિ. ૪૮ આ દેવકીને જે પુત્ર આવે તે પુત્રો ક સને આપવાનું કહી દેવકીને ઓડવું. પુત્રો આવ્યા પછી જે ભાવિ હશે તે બનશે, પરંતુ ત્યાં

સુધી દેવકી જીવતી તો રહેશે અથવા તેટલામા જો
કંઈ મરી જશે તો પછી કંઈ થશે નહિ ૪૯ અથવા
તો મને પુત્રો થાય અને કંઈ પણ મુવો ન હોય
તો મારા પુત્રને હાથે આનુ મરણ થાય, એમ ઉલ્લુ
કેમ ન બને ? કારણ કે આનો 'આઠમો ગર્ભ' તારો
નાશ કરશે ' એવી વિધાતાની વાણી છે, માટે પુત્રો
આપવારૂપી પ્રતિજ્ઞા કરવાથી દેવકી મરતા બચશે,
અને કલાતરે મૃત્યુ થશે તો તેમા કંઈ ચાલવાનું
નથી, મારા પુત્રના હાથથી કંઈનું મૃત્યુ થવાનું છે
તે હમણા દેવકીનો વધ થવાથી અટકી જાય તેમ
પણ નથી ૫૦ વનમા વૃક્ષોને તથા ગમમા ઘરોને
બાળતો અગ્નિ જેમ કોઈ વખતે પાસેના વૃક્ષોનો
અને પાસેના ઘરોનો ત્યાગ કરીને દૂરના વૃક્ષોને
તથા ઘરોને બાળે તેમા અદૃષ્ટ વિના બીજું કંઈ
પણ કારણ નથી અને ને પણ કોઈના જાણવામા
આવતું નથી, એવી રીતે પ્રાણીઓના જન્મ મરણનું
કારણ પણ જાણી શકાય નહિ એવું અચિત્ય છે ' ૫૧
આ રીતે વસુદેવજી પેતાની બુદ્ધિ પહોંચી ત્યા
સુધી વિચાર કરીને પછી પાપી કંઈનો ઘણા માનથી
સત્કાર કરવા લાગ્યા ૫૨ મુખકમળને પ્રસન્ન રાખી
હસતા હસતા લજ્જા રહિત તથા કૂર એવા કંઈને
નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૫૩

વસુદેવ કહે છે-હો શાતગુણી ! પેલી આકાશવા-
ણીએ જે ઉચ્ચાર્યું તે ઉપરથી તમારે આના ગર્ભનો
ભય રાખવો નહિ, કારણ કે, હું આના બધા પુત્રો
જન્મતા વાત તમને સ્વાધીન કરીશ, કે જેઓના
તમને ભય લાગે છે ૫૪

શુકદેવજી કહે છે-વસુદેવના વચન સાંભળીને
કંઈ બેનને મારતા અટકેલા વસુદેવ પણ પ્રસન્ન
થઈને તેના વખાણ કરવા લાગ્યા ૫૫ પછી પ્રસવ
કાળ આવ્યો ત્યારે સર્વ દેવતારૂપ દેવકીએ આ
પુત્રોને તથા એક કન્યાને એક એક વર્ષને અંતરે
જન્મ આપ્યો ૫૬ વસુદેવ અત્યંત લાખણ કરનાર
ન હતા તેમણે પોતાના વચન પ્રમાણે પ્રથમ જ-
ન્મેલો પુત્ર 'કીર્તિમાન' કંઈને સ્વાધીન કર્યો ૫૭
કારણ કે, સત્પુરુષો શુ સહન કરતા નથી ? વિદ્વાનો
કયી વસ્તુની અપેક્ષા રાખે છે ? કદર્થ પુરુષો શુ

કરતા નથી ? અને પરમાત્મામાં મનવાળા પુરુષો
કયી વસ્તુનો ત્યાગ કરતા નથી ? ૫૮ હો રાજન્ !
વસુદેવની સમતા તથા સત્ય ઉપર નિષ્ઠા જોઈ કંઈ
મનમા અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને હસતા હસતા
આ પ્રમાણે બોલ્યો - ૫૯ ' આ કુમાર તો તમે
પાછો લઈ જાઓ, હું એનાથી ડરતો નથી, કારણ કે
તમારા બંનેના આઠમા ગર્ભથી મારું મૃત્યુ છે ' ૬૦
અસ્તુ, એમ કહી પુત્રને લઈ વસુદેવજી પાછા
ફર્યા, પરંતુ દુષ્ટ અને ચ ચળ મનના કંઈના કહેવા
ઉપર તેમને વિશ્વાસ આવ્યો નહિ ૬૧ આ રીતે
કંઈની શાંતિ દેવતાઓના કાર્યને અનુકૂલ નથી,
એમ જાણી ભગવાન નારદે કંઈને કહ્યું કે, ' વ્રજમા
ન દાદિક જે ગોવાળિયા છે અને તેઓની જે સ્ત્રીઓ
છે, તેમ વસુદેવ આદિક વૃષ્ણિઓ અને દેવકી
આદિક યાદવોની જે સ્ત્રીઓ છે, તે સર્વે દેવતાઓ
છે અને હો રાજન્ ! વસુદેવ અને નંદના બાધવો,
સબધીઓ અને બીજાઓ જે તમને અનુસરે છે
તે સર્વ દેવતાઓ છે પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપે રહેલા
દેવોનો નાશ કરવા તે જન્મેલા છે ૬૨-૬૪ આ
પ્રમાણે કહીને નારદજી ગયા કે, કંઈ, યાદવોને
દેવતાઓ માની અને દેવકીના ગર્ભમાથી જન્મેલા
વિષ્ણુ પોતાનો નાશ કરશે એમ માની ૬૫ વસુદેવ
ને દેવકીજીને બેઠીઓ જડી બાંદીખાનામા મૂકી
આવ્યો વિષ્ણુના જન્મની શકાથી તેમને જેમ
જેમ પુત્ર ઉત્પન્ન થતા ગયા તેમ તેમ કંઈ મારતો
ગયો ૬૬ પૃથ્વી ઉપર પ્રાણી રક્ષણ ઇચ્છતા લોભી
રાજાઓ પોતાની માનને, પિતાને, ભાઈઓને અને
સબધીઓને પણ મારી નાખે છે ૬૭ હું પૂર્વે
વિષ્ણુએ મારી નાખેલો કાળને મિત્રામે મહા અસુર
હુ અને હમણા અહીં જન્મેલો હુ એમ જાણીને
તે યાદવો સાથે વિરોધ રાખવા લાગ્યો ૬૮ પછી
યાદવ, લોભ અને આદ્ર કુળના અધિપતિ ઉગ્રસેનને
કેદ કરીને મહા બળવાન કંઈ શૂરસેન નામના દેશ
ઉપર રાજ્ય કરવા લાગ્યો ૬૯

उग्रसेन च पितर यदुभोजांघकाधिपम् ।

स्वय निगृह्य वुभुजे शूरसेनान्महाबलम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ જો.*

દેવકીગર્ભ-વિષ્ણુની સ્તુતિ.

શ્રીશુક ઉવાચ

પ્રલંબચક્રાણૂરત્ણાવર્ત્તમહાશનૈઃ ।

મુષ્ટિકારિષ્ટદિવિદ્યુતનાકેશિષ્વેનુકૈ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત ! પ્રલબ, બક, ચાલુર, તૃણાવર્ત, અધાસુર, મુષ્ટિકાસુર, અરિષાસુર, દિવિદ વાનર, કેશી ધેનુક તથા બીજા બાણાસુર અને ભૌમાસુર આદિક અસુર રાજાઓની સાથે મળી બળવાન જરાસંધનો આશ્રય કરનાર કે સ, યાદવોનો સહાર કરવા લાગ્યો. ૧-૨ ક સથી પીડા પામતા યાદવો, કુરુ પાંચાલ, કેકય, શાલ્વ, વિદર્ભ, નિષધ, વિદેહ તથા કોશલ દેશમાં જતા રહ્યા ૩ અને કેટલાક યાદવો તેને અનુસરીને તેની સેવા કરવા લાગ્યા કે સે દેવકીના છ બાળકોને મારી નાખ્યા પછી, ૪ સાતમાં ગર્ભમાં ભગવાન શેષ જેને અનંત કહે છે અને જે ભગવાનનો અશ હતા તે બળદેવજી રૂપે આવ્યા દેવકીના હર્ષમાં તથા શોકમાં તેમણે વધારો કર્યો ૫ વિશ્વના આત્મા ભગવાને પણ, જેમના નાથ પોતે હતા, એવા યાદવોનો કે સથી ઉત્પન્ન થયેલો ભય જાણી, યોગમાયાને આજ્ઞા કરી કે, ૬ હે કલ્યાણિ ! તુ ગોવાળિયા અને ગાયોથી શોભાયમાન એવા વ્રજમાં જ વસુ દેવની સ્ત્રી રાહિણી, ગોકુળમાં છે ને વસુદેવની બીજી પણ સ્ત્રીઓ કે સથી કરીને શુક્રાઓમાં રહે છે. ૭ માટે દેવકીજીના ગર્ભમાં મારા અશરૂપ શેષ ભગવાન આવેલા છે, તેમને ત્યાથી બહાર કાઢી, રાહિણીના ઉદરમાં મૂક ૮ ત્યાર પછી હે કલ્યાણિ ! હું પરિપૂર્ણરૂપથી દેવકીનો પુત્ર થઈશ અને તુ નંદરાયની સ્ત્રી યશોદાના ઉદરથી જન્મ લેજે ૯ મનુષ્યો સકામ પુરુષોની અધિષ્ઠાત્રી અને સર્વ ક્ષમના પૂર્ણ કરનારી તને, ધૃપથી, દીપથી, નાના પ્રકારની પૂજાની સામગ્રીથી ને બલિદાનથી પૂજશે

* આ અધ્યાયમાં કે સને મારવા દેવકીના ગર્ભમાં આવેલા ભગવાનની અસાદિક દેવતાઓએ સ્તુતિ કરી એ કથા કહેવાશે

૧૦ અને મનુષ્યો પૃથ્વી ઉપર તારા મંદિરો કરશે. તથા દુર્ગા, ભદ્રા, કાલી, વિજયા, વૈષ્ણવી, કુમુદા, ચંડિકા, કૃષ્ણા, માધવી, કન્યકા, માયા, નારાયણી, ઈશાની, શારદા અને અબિકા એવા તારા નામ પાડશે. ૧૧-૧૨ વળી તુંજ બળદેવને ગર્ભમાંથી ખેંચી લઈશ, તેથી લોકો તેમને સંકર્ષણ કરી કહેશે અને તે, લોકોને રંજન કરશે તેથી તેને રામ પણ કહેશે અને તે અતિશય બળવાન હોવાથી બળદેવ કહેવાશે. ૧૩ આ રીતે ભગવાને આજ્ઞા કરેલી માયા 'અસ્તુ એમ કહીને તેમની પ્રદક્ષિણા કરી પૃથ્વી ઉપર ગઈ અને તે પ્રમાણે કર્યું ૧૪ યોગમાયાએ ગર્ભ આકર્ષી, રાહિણીના ઉદરમાં મૂક્યો કે, 'અરેરે ! દેવકીનો ગર્ભ ગળી ગયો, એવું નગરવાસીઓ કહેવા લાગ્યા ૧૫ ભક્તોને અલય આપનાર ભગવાન વિશ્વાત્મા પણ પરિપૂર્ણ રૂપથી વસુદેવના સત્વમાં ભરાયા ૧૬

આ પ્રમાણે ભગવાનના તેજને ધારણ કરનાર વસુદેવ સૂર્યની માફક શોભવા લાગ્યા પ્રાણીઓથી પાસે જઈ શકાય નહિ એવા તે અતિ પ્રચંડ થઈ, ૧૭ જગતના મૂર્તિમાન મગજરૂપ, અખંડ ઐશ્વર્યવાળા તથા સર્વના આત્મારૂપ ભગવાનના અશને વસુદેવે દેવકીમાં મૂક્યો દેવકીએ પણ સર્વ દિશાઓ જેમ અંદરને ધારણ કરે તેમ અંત કરણથી ભગવાનને પોતાને વિષે ધારણ કર્યા ૧૮ આ પ્રમાણે દેવકી સર્વ જગતના નિવાસભૂત શ્રીહરિને પોતાના ઉદરમાં ધાણ કરવા છતાં, કે સના કારાગૃહમાં કેદ હતા તેથી ઘડમાં ઢાકેલા દીવાની પેઠે અને વિદ્યાને છુપાવનાર ખળની શુદ્ધ વિદ્યાની પેઠે, બીજા લોકોને આનંદ આપતા તે અલ્પ ત શોભવા લાગ્યા ૧૯ કે સ, પોતાના દેહની કાતિથી કારાગૃહને શોભાવતા, ઉદરમાં ભગવાનને ધારણ કરનારા અને મદ મદ હસતા દેવકીને ભોઈ મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, મારા પ્રાણને હરનારો ગર્ભ આના ઉદરમાં આવ્યો જણાય છે, કારણ કે દેવકી પૂર્વે આવી તેજસ્વી ન હતી ૨૦ હવે મારે શુ કરવું ? કામ સાધનારો પુરુષ કાર્ય સાધવા પોતાના પરાક્રમનો નાશ કરતો નથી આ સ્ત્રી જાતિ છે, વળી મારી બહેન છે અને અધુ

રામા પુરુ ગર્ભવતી છે, તેથી આનો નાશ કરવો, એ યશનો, લક્ષ્મીનો અને આયુષ્યનો નાશ કરવા જેવું છે. ૨૧ જે પુરુષ અત્યંત કુરતાથી વર્તે તેને મૂર્ખ બાણવો મનુષ્યો પણ તેને ધિક્કારે છે અને આવા દેહાભિમાની લોકો મરી ગયા પછી અવશ્ય નરકમા પડે છે. ૨૨ કંસ, પોતે દેવકીનો નાશ કરવાને સમર્થ હતો, છતાં પણ આવા વિચારથી અટક્યો અને શ્રીકૃષ્ણની સાથે વૈરાગ્ય ધ કરનારો તે બાળકના જન્મની રાહ જોવા લાગ્યો બેસતા, સૂતા, ઉભા રહેતા, જમતા તથા પૃથ્વી ઉપર ફરતા, ભગવાનનું ચિંતન કરતો તે આખા જગતને ભગવાનરૂપ જોવા લાગ્યો. ૨૪ પછી બ્રહ્મા અને શંકર, નારદાદિક મુનિઓ, તેમના પાર્શ્વો અને દેવતાઓ ભગવાનની પાસે આવી આ પ્રમાણે ગર્ભસ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૨૫

દેવતાઓ-“આપ સત્ય સંકલ્પવાળા છો, સત્યથી પ્રાપ્ત થનાર છો, ત્રણેકાળમા સત્ય રૂપ છો, પાત્ર ભૂતોને ઉત્પન્ન કરનાર છો, પાત્ર ભૂતોમા રહેલા છો, પાત્ર ભૂતોનો નાશ થવા છતાં અવશેષ રહેા છો, અને વાણી તથા સમદૃષ્ટિને પ્રવર્તાવનાર છો આ પ્રમાણે સર્વ રીતે સત્ય સ્વરૂપ છો અમે આપને શરણ આપ્યા છીએ ૨૬ આ સ સારરૂપી એક વૃક્ષ છે, તેને એક (પ્રકૃતિ) આશ્રય છે, સુખ, દુઃખ ક્ષણ છે સત્ત્વ, રજઃ અને તમ ત્રણ મૂળ છે ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષ એ ચાર રસ છે, પાત્ર જ્ઞાનેન્દ્રિયો બાણવાના સાધન છે, રાગ, દ્રેષ, ક્રુધા, પિપાસા, લોભ તથા મોહ એ છ સ્વભાવ છે, સાત ધાતુ છાલ છે આ પાત્રભૂતો મન, બુદ્ધિ તથા અહંકાર શાખાઓ છે, નવ ઇન્દ્રિયોના દ્વાર છિદ્રો છે, દશ પ્રાણ પાદડારૂપ છે, અને તેમા જીવ તથા ઇશ્વર બે પક્ષીઓ રહે છે. ૨૭ આ વૃક્ષરૂપી કાર્યની ઉત્પત્તિ તમારાથી થઈ છે અને તેનો લય પણ તમારે વિષે જ થાય છે તેની રક્ષા પણ તમે જ કરો છો, અર્થાત્ આખું બ્રહ્માંડ તમારાથી ભિન્ન નથી, છતાં પણ તમારી માયાથી જેમનું જ્ઞાન નષ્ટ થયેલું છે, તેઓ તમને નાના પ્રકારના ગણે છે, પરંતુ વિવેકીઓ તમને નાના પ્રકારના માનતા નથી

૨૮ જ્ઞાનસ્વરૂપ ને સર્વના આત્મારૂપ આપ, સ્થાવર જંગમાત્મક જગતના કલ્યાણ માટે, સત્ત્વગુણ-યુક્ત ને સત્પુરુષોને સુખકારી અને બળ પુરુષોને દુઃખકારી રૂપો ધારણ કરો છો. ૨૯ હે કમલનયન ! સર્વ જીવના નિવાસસ્થાનરૂપ આપમા, કેટલાક પુરુષો સમાધિદ્વારા મનને ચોંટા, મોટા પુરુષોને માન્ય તમારી ચરણકમળરૂપી નૌકાવડે, સ સાર સાગરને તરી ભય છે. ૩૦ હે સ્વયંપ્રકાશ ! સર્વ પ્રાણીઓ પર પ્રીતિ રાખનાર વિવેકી પુરુષો દુસ્તર એવા ભવસાગરને તરી જઈ તમારા ચરણારવિંદરૂપી નૌકાને અહીં જ મૂકી ભય છે. આપ ભક્તો ઉપર પૂર્ણ અનુગ્રહ કરનાર છો ૩૧ પરંતુ હે કમળનયન ! જે લોકો ‘અમે મુક્ત છીએ’ એવું અભિમાન રાખનાર છે અને તમારામા ભક્તિ ન કરવાથી અપવિત્ર બુદ્ધિવાળા હોય છે, તેઓ ઘણા ઘણા જન્મના તપથી ઉત્તમ કુળ તથા શાસ્ત્રશ્રવણ વગેરે શુભ સાધન મેળવે છે, તોપણ તમારા ચરણનો અનાદર કળ્યાણી તેઓ પાછા નીચે પડે છે ૩૨ હે માધવ ! જેઓએ તમારી ઉપર સ્નેહ બાંધેલો છે, અને તમારા ભક્ત છે, તેઓ બ્રહ્મ થતા નથી હે પ્રભો ! તમારાથી રક્ષાયેલા મનુષ્ય નિર્ભય થઈ વિદ્ય કરનારાઓને તરી ભય છે ૩૩ તમે જગતની રક્ષા કરતી વેળા શુભ કર્મના ક્ષણ આપનાર, શુદ્ધ અને સત્ત્વગુણી શરીર ધારણ કરો છો, કે જે શરીર ધારણ કરીને મનુષ્યો વેદાધ્યયનથી, કર્મના યોગથી, તપથી ને સમાધિથી, તમારું પૂજન કરે છે ૩૪ હે મહારાજ ! આપનું સત્ત્વગુણી શરીર જો અવતાર ધરે નહિ, તો અજ્ઞાન ને તેને લીધે થયેલા ભેદને મટાડનાર વિશેષ જ્ઞાન થાય નહિ કારણ કે બુદ્ધિ આદિક પદાર્થો જેના છે તથા જેના અધિષ્ઠાનથી પ્રકાશે છે, તે પરિપૂર્ણ અને સર્વના સાક્ષી ભગવાન છે, આણુ બુદ્ધિ આદિકના પ્રકાશથી આપના સ્વરૂપનું અનુમાન થાય છે, તાત્પર્ય કે તમારા શુદ્ધ સત્ત્વગુણી શરીરની સેવા કરવાથી અંત કરણ તદ્દાકાં થાય છે, અને તેમ થવાને લીધે તમારી કૃપાથી તમારા સ્વરૂપના પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે. ૩૫ જેમના માર્ગનું માત્ર અનુમાન થાય છે, એવા સર્વના સાક્ષી-

રૂપ આપના નામ અને રૂપ, મન અને વાણીથી અગોચર છે, તેને લીધે શુભો ઉપરથી, જન્મો ઉપરથી તથા કર્મો ઉપરથી નિરૂપણ થઈ શકે એવાં નથી હે દેવ ! ઉપાસકો ઉપાસનામા તમારા પ્રત્યક્ષ દર્શન કરે છે ૩૧ જે પુરુષ તમારા મગજકારક નામો અને રૂપનું વર્ણન સાંભળે છે, ગાય છે, સંભારે છે ને વિચારે છે તથા દેવપૂજાદિક ક્રિયામા તમારા ચરણારવિદમા પોતાનું મન રાખે છે, તે ફરીને જન્મતો નથી ૩૭ હે વિષ્ણુ ! આપના ચરણરૂપ આ પૃથ્વીનો ભાર આપ ઈશ્વરના જન્મવડે જ ઉતારે છે આપના નાનુક તથા સુદર ચરણોથી અકિત થયેલી પૃથ્વીને તમે દયા પાત્ર કરેલા સ્વર્ગને અમે ભોંંસુ ૩૮ હે નિત્યસુકૃત ઈશ્વર ! તમે અજન્મા છો, છતાં પણ પ્રાણીઓના દુઃખ ટાળવા જન્મ ધારણ કરો છો, તેમા લીલા વિના ખીન્નુ કારણ હોય એવું અમે ધારતા નથી તમે તો શુ, પરંતુ જીવને પણ જન્મ, સ્થિતિ ને મરણ છે અને તે આપના સ્વરૂપના અજ્ઞા નથી જ છે ૩૯ હે ઈશ્વર ! તમે મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, હંસ, રાજા, બ્રાહ્મણ ને દેવતાઓમા અવતાર ધારણ કરી પૂર્વે અમારું તથા ત્રણ જગતનું રક્ષણ કર્યું હતું તે પ્રમાણે તમે હંમણા પણ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારો હે યદુત્તમ ! અમે ખીન્નુ આપને શુ આપી-એ ? માત્ર એજ કે વહન કરીએ છીએ ૪૦ હે દેવકી ! પરમ પુરુષ ભગવાન અમારું કંથ્યાણુ કરવા સર્વ અ ગોથી તમારા ઉદરમા વસ્યા છે હવે પુત્રને મારવાને તૈયાર થઈ રહેલા ક સથી ભય પામશે નહિ, તમારા પુત્ર ભગવાન યાદવોનું રક્ષણ કરશે ૪૧

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાનનું સ્વરૂપ અમુકના જેવું છે, એમ કહી શકાય જ નહિ, એવા પરમ પુરુષ ભગવાનની સ્તુતિ કરી દેવતાઓ, બ્રહ્મા અને શિવને આગળ કરી પછી ત્યાથી સ્વર્ગમા ચાલ્યા ગયા. ૪૨

इत्यभिष्टूय पुरुषं यद्रूपमनिवं यथा ।

ब्रह्मेशानौ पुरोघाय देवाः प्रतिययुर्दिवम् ॥

इति भीमद्वागवते महापुराणे दशमस्कंधे

द्वितीयोऽध्यायः

૭૦

અધ્યાય ૩ નો.*

કૃષ્ણ જન્મ અને ગોકુળ ગમન.

શ્રીશુક ઉવાચ

अथ सर्वगुणोपेतः कालः परमशोभनः ।

यष्टेवाऽज्जनजन्मर्क्षं शांतर्क्षग्रहतारकम् ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા ! પછી જ્યારે પરમ શોભાયમાન અને સર્વ ગુણસંપન્ન પ્રસન્ન સમય થયો, ચંદ્ર રોહિણી નક્ષત્રમા આવ્યો, નક્ષત્ર, ચંદ્ર તથા તારાઓ તેને અનુકૂળ થયા, દિશાઓ સ્વચ્છ થઈ, આકાશ નિર્મળ થયું અને નિર્મળ નક્ષત્રના મંડળ ઉઘ્યા, નગર, ગામ તથા દેશમાં મંડળ વર્તાઈ રહ્યું, નદીઓના પાણી નિમળ થયાં, કર્મ-જોની શોભા ખીલી રહી, વનમાં પુષ્પોના શુભ્રમાં પક્ષીઓ તથા ભમરા કલ્લોલ કરવા લાગ્યા, શીતળ સુગંધી વાયુ વાવા લાગ્યો, બ્રાહ્મણોના શાંત અગ્નિઓ પ્રજ્વલિત થયા, અસુરોના દ્રોહી એવા મહાત્મા પુરુષોના મન પ્રસન્ન થયા, સ્વર્ગમા દુહિતિઓ વાગવા માંડ્યા, કિત્તર ને ગધર્વો ગાન કરવા લાગ્યા, સિદ્ધ અને ચારણો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, વિદ્યાધરીઓ અપ્સરાઓની સાથે નૃત્ય કરવા લાગી, મુનિઓ ને દેવતાઓ આનંદથી પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા, મેઘો સમુદ્રની પછવાડે ધીરે ધીરે ગર્જના કરવા લાગ્યા, ચારે તરફ અધારુ છવાઈ ગયું અને મધ્ય રાત્રીનો સમય થયો ત્યારે પૂર્વ દિશામા જેમ સપૂર્ણ કળાવાળો ચંદ્રમા ઉદય પામે તેમ, સર્વના અત્યામી ભગવાન વિષ્ણુ દેવકીથી જન્મ્યા ૧-૮ પછી વસુદેવજીએ તે અદ્ભુત સ્વરૂપવાળા બાળકને ભોંંસે. તેના નેત્ર, કર્મળ જેવા હતા ચાર હાથ હતા, અને તેમા શખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ હતાં. તેના શરીર ઉપર શ્રીવત્સનું ચિહ્ન હતું, કંઠમા કૌસ્તુભમણિ હતો, શરીરની કાંતિ મેઘના જેવી શામ હતી, હુકામા વગર શણગારે તે બાળક પ્રસૂતિ ગૃહના શણગાર જેવું લાગતું હતું. ૯-૧૦ ભગવાનને પોતાના પુત્ર થઈ જન્મેલા બોંધને વસુદેવનાં નેત્રો

* આ અધ્યાયમા ભગવાન પ્રગટ થયા, તેમની આંતર પિતાએ સ્તુતિ કરી અને પછી તેમના ક્ષેત્રથી વસુદેવ ગોકુળમા લઈ ગયા એ કથા કહેવાયે.

આશ્ચર્યથી ઉઘડી ગયાં. શ્રીકૃષ્ણના અવતારના ઉત્સવના આનંદમાં તેમણે બ્રાહ્મણોને દશ હજાર ગાયો આપવાનો સંકલ્પ કર્યો. ૧૧ પછી હે રાજન્ ! પોતાના દેહની કાંતિથી સુવાવડના ઘરને પ્રકાશમાન કરતા પુત્રને પરમ પુરુષ ધારી, ભગવાનના પ્રભાવને બલુનાર, શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા વસુદેવ, નિર્ભય થઈ બે હાથ બેડી આ પ્રમાણે ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૧૨

વસુદેવ સ્તુતિ કરે છે-આપ પ્રકૃતિથી પર છો, કેવળ અનુભવ ને આનંદસ્વરૂપ છો અને સર્વની બુદ્ધિના સાક્ષી છો, એવું અમારા બલુવામા છે ૧૩ તે જ તમે આ ત્રિગુણાત્મક જગતને સજીવે તેમા રહેતા નથી, તોપણ તેમા રહેતા જણાવો છો. ૧૪ મહત્ત્વ, અહંકાર તથા તન્માત્રાઓ છુટા રહીને કાર્ય કરી શકતા નથી, પરંતુ સોળ વિકારો એટલે પાંચ મહાભૂતો અને અગિયાર ઇદ્રિયોની સાથે મળીને આ બ્રહ્માડને ઉત્પન્ન કરે છે અને ઉત્પન્ન થયા પછી આપ તેમા રહેતા હો એવું દેખાય છે, પણ તેમ નથી, કારણરૂપે પ્રથમથી જ આપ તેમા રહો છો, તેથી સર્જેલા કાર્યોમા તેઓનો પાછળથી પ્રવેશ થયો નથી, તેમ જ આપનો પણ પાછળથી પ્રવેશ થતો નથી ૧૫-૧૬ રૂપાદિથી અનુમાનમા આવતી ઇદ્રિયોથી બલુવામા આવતા પદાર્થોની સાથે જ તમે રહેલા છો, છતાં તે કાર્યોની સાથે બલુવામા આવતા નથી તમે સર્વસ્વરૂપ છો, સર્વના આત્મારૂપ વ્યાપક અને પરમાર્થરૂપ વસ્તુ છો. આપ માપ વિનાના હોવાથી આપના સ્વરૂપને બહિરતરાદિક ભેદ નથી તેથી તમારો કાર્યમા કેમ પ્રવેશ ઘટે? ૧૭ જે મનુષ્ય આત્માના દૃશ્ય દેહાદિક પદાર્થો, આત્માથી બુદ્ધી રીતે સત્તાવાળા પદાર્થો હોવાનું માને તેને મૂર્ખ બલુવો, કારણ કે, તે દૃશ્ય દેહાદિક પદાર્થોમા વિચાર કરતા નામ વિના બીજી કંઈ પણ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી માટે મિથ્યા કરેલા પદાર્થને સત્ય ગણીને જે ગ્રહણ કરે, તે પુરુષને મૂર્ખ બલુવો ૧૮ હે પરમાત્મા ! આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લય તમારાથી થાય છે, છતાં તમે શુષ્ક, ક્રિયા અને વિકાર રહિત હોવાથી,

બ્રહ્મા અને નિર્ગુણ હોવાથી ઇશ્વર રૂપ છો. તમારે વિષે ઉત્પત્તિ આદિકના કર્તૃત્વ માટે વિરોધ આવતો નથી, કારણ કે શુષ્કો જ સૃષ્ટિની રચના કરે છે, તોપણ તમારો તેઓને આશ્રય હોવો જોઈએ. જેમ સેવકોએ કરેલા કામનું કર્તૃત્વ રાજાને લાગે છે, તેમ શુષ્કોએ કરેલા કાર્યોનો તમારે વિષે આરોપ કરવામા આવે છે ૧૯ એવા તમે માયાવદે ત્રણ લોકની રક્ષા કરવા સત્ત્વગુણથી શ્વેત વર્ણ ધારણ કરો છો અને લોકોનો પ્રલય કરવા તમોશુણથી કૃષ્ણ વર્ણને ધારણ કરો છો ૨૦ હે વિભુ ! તમે આ જગતની રક્ષા કરવા માટે મારે ત્યા જન્મ્યા છો અને તમે, રાજાઓનું નામ ધારણ કરનાર કરોડો અસુરોના યૂથપતિઓએ, આમતેમ લઈ જવાતી સેનાઓનો નાશ કર્યો ૨૧ મારા ધરમા તમારો જન્મ થવાનો છે, એવું સાંભળી કંઈ તમારા મોટા ભાઈઓનો નાશ કર્યો છે અને ઢાસીઓથી તમારો જન્મ થયો સાંભળીને હમણા જ તે મારવાને આવતો હશે. ૨૨

શુકદેવજી કહે છે-પછી પુત્રને મહાપુરુષનાં લક્ષણોવાળો જોઈને, ક સધી લય પામેલા તથા પવિત્ર હાસ્યવાળા દેવકી ભગવાનની સ્તુતિ કરતા બોલ્યા કે, ૨૩ અપ્રકટ, કારણરૂપ, મહાન્ ચૈતન્ય-વળુ, શુણ્ણરહિત, વિકારરહિત, સત્તામાત્ર, વિશેષ-રહિત ને ક્રિયારહિત જે સ્વરૂપ વેદો વર્ણવે છે, તે તમે બુદ્ધિ આદિક ઇદ્રિયોને પ્રકાશ કરનાર સાક્ષાત્ વિષ્ણુ છો ૨૪ બ્રહ્માના બે પરાધર્મ વર્ષ પુરા થયા પછી જ્યારે સર્વ લોકોનો નાશ થાય છે ત્યારે પચ મહાભૂતો તન્માત્રાઓમા લીન થાય છે, તન્માત્રાઓ પ્રધાનમા લય થાય છે અને કાલના વેગથી પ્રધાનને બલુનાર માત્ર આપ જ, એક અવશેષ રહો છો. ૨૫ હે પ્રકૃતિના પ્રવર્તક ! નિમેષ (મટકા) થી માડીને વર્ષ સુધીનો કાળ, કે જેની આવૃત્તિથી જગતની આવૃત્તિઓ થાય છે, તે કાળ તમારી લીલારૂપ કહેવાય છે તે નિર્ભય સ્થાન રૂપ આપ ઇશ્વરને સરજો હું આવી છું. ૨૬ હે આદિ પુરુષ ! મનુષ્ય મૃત્યુરૂપી સર્પથી ડરીને સર્વ લોકમા ફરી વળે, તોપણ તેને આપ સિવાય બીજું નિર્ભય સ્થાન

મળતું નથી. પરંતુ હૈવેચ્છાથી તમારાં ચરણકમળને પ્રાપ્ત થઈને, શાંતિથી નિદ્રા કરનારથી મૃત્યુ પણ દૂર નાસી બચ છે. ૧૭ તમે ઉચ્ચસેનના દુષ્ટ પુત્ર કંસથી બચથીત થયેલા જે અમે તેમની રક્ષા કરે. તમે ભક્તજનોને બાળુનાર અને તેઓના ત્રાસનો નાશ કરનાર, ધ્યાન કરવા યોગ્ય ઇશ્વરસ્વરૂપને, ચર્મચ-હ્રુવાળા લોકોની આગળ પ્રગટ કર્યો નહિ ૨૮ હે મધુસૂદન ! આ પાપી કંસ, તમારો જન્મ થયો છે તે ન બાણે તો સારું, કારણ કે હું અધીર બુદ્ધિવાળી, તમારે માટે કંસથી ડર છું ૨૯ માટે હે વિશ્વાત્મા ! તમે તમારું આ અલૌકિક સ્વરૂપ, કે જે સ્વરૂપ ચાર ભુવનવાળું તથા ભુવનઓમા ધરેલા શ ખ, ચક્ર, ગદા ને કમળની શોભાથી શોભાયમાન છે, તેને પાછું સ કેલી લ્યો ૩૦ આ જગત કે જે હમણા દેખાય છે, તેને પરમ પુરુષ એવા આપ પ્રલય સમયે પોતાના શરીરમા વગર સ કે. ચે સમાવી દેા છે, તેમ તમે મારા ગર્ભમા રહ્યા હતા, એ વાત બે લોકોની આગળ કરી હોય તો તેઓ તો હસી કાઢે ” ૩૧

ભગવાન બોલ્યા-“ હે સતિ ! સ્વાયંભુવ મન્વ તરમા તમે બ્યારે પૃથ્વી હતા ત્યારે આ મારા પિતા સુતપા નામે પ્રભાપતિ હતા ૩૨ પછી બ્રહ્માએ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા બ્યારે તમને આજ્ઞા કરી, ત્યારે તમે જન્મે, ઇન્દ્રિયોને નિયમમા રાખીને મોટું તપ કર્યું ૩૩ વરસાદ, વાયુ, તડકો, તાદ અને ઉષ્ણતા વગેરે કાળના ગુણોને સહન કર્યા અને પ્રાણાયામ કરીને મનના દોષ દૂર કર્યા ૩૪ નીચે ખરી પડેલા પાદડાને તમે આહાર કર્યો અને મારી પાસેથી કામનાઓ મેળવવા માટે શાંત ચિત્તથી મારું બહુ આસન કર્યું ૩૫ મારી ઉપર મન રાખી, પરમ દુષ્કર ને તીવ્ર એવું તપ કરતા કરતા તમને દેવતાના બાર હબર વર્ષ વીતી ગયા ૩૬ પછી નિત્ય, તપ, શ્રદ્ધા ને ભક્તિથી હૃદયમા જેની ભાવના કરી હતી એવો હું વરહરાજ, તમારા જ ને ઉપર પ્રસન્ન થયો અને તમને વર આપવા તમારી આગળ પ્રગટ થઈ, મે કહ્યું કે, ‘વર માગો.’ ત્યારે તમે મારા જેવો પુત્ર માગ્યો. ૩૭-૩૮ તમે સાંસારિક

સુખ ભોગ્યું ન હતું, તેમ તમને સંતાન પણ ન હતું, તેથી તમે માયામાં મોહિત થઈને, મારી પાસેથી મોક્ષ માગ્યો ન હતો, પણ પુત્રની પ્રાર્થના કરી હતી. ૩૯ તમને વર આપીને હું મર્યો કે, મારા જેવો પુત્ર થવાનું વરદાન મેળવીને, જેમનો મનોરથ પૂર્ણ થયો હતો, એવાં તમે, સાંસારિક વૈભવો ભોગવવા લાગ્યાં ૪૦ પછી જગતમાં શીલ, ઉદારતા તથા ગુણમા મારા સરખો બીજો કોઈ પણ પુરુષ મારા બેવામા આવ્યો નહિ, તેથી હું તમારો પુત્ર થઈને અવતર્યો અને લોકમા પૃથ્વીગર્ભને નામે પ્રખ્યાત થયો હતો ૪૧ ફરીને તમે જન્મે અદિતિ તથા કશ્યપ થયા, ત્યારે પણ હું તમારાથી જન્મે હોતો અને ઉપેન્દ્રને નામે પ્રખ્યાત થયો હતો શરીરે ઠીંગણો હોતા તેથી લોકો મને વામન પણ કહેતા હતા ૪૨ આ ત્રીજા અવતારમા પણ, હું ફરીને તમારા જન્મેથી પુત્રરૂપે હાલ અવતર્યો છું હે સતિ ! આ વાત મે ખરી કહી છે ૪૩ તમને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થવા સારું મે મારું સ્વરૂપ તમને દેખાડ્યું, કેમકે હું સ્વરૂપ ન દેખાડતા મનુષ્યનો દેહ દેખાડું તો તમને મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય નહિ ૪૪ હવે મારે તમને કહેવાનું એ છે કે, તમે પુત્રભાવથી તથા બ્રહ્મભાવથી મારી ઉપર સ્નેહ રાખી, મારું મનન કર્યો તો પરમ ગતિને પામશો ૪૫ વળી કહેવાનું કે બે તમે કંસથી બીહીતા હો તો મને ગોકુળમા લઈ બાંધો, અને યશોદાના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલી મારી માયાને અહીં ફેર બદલ કરો ” ૪૬

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે કહીને શ્રીહરિ માનપિતાના દેખતા એક પ્રાકૃત બાળક બની ગયા. ૪૭ પછી ભગવાનની પ્રેરણાથી વસુદેવ, તેમને લઈને ગોકુળ જવાને તૈયાર થયા. ગોકુળમાં નંદરાયની સ્ત્રીએ અન્ન એવી યોગમાયાને જન્મ આપ્યો હતો ૪૮ તે યોગમાયાએ, દ્વારપાળોની વસ્તુનું જ્ઞાન થવામા ઉપયોગી એવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને હરવાથી, તેઓને ઘારણુ આપ્યું અને નમરવાસીઓ નિદ્રાવશ થઈ ગયા. જેવા વસુદેવ ભગવાનને ઉપાડીને ચાલ્યા કે સૂઈથી જેમ અધાર નાશ પામે, તેમ લોકોની સંજ્ઞાથી બંધ કરેલા મધુસ-

નગરીના દરવાજા, કે જે હાથથી ઉઘાડી શકાય નહિ એવા હતા તે પોતાની મેળે ઉઘડી ગયા મદ મદ ગાજતો મેઘ ઝરમર ઝરમર વરસવા લાગ્યો અને શેષનાગ, ભગવાન ઉપર પડતા પાણીને પોતાની ફેણથી નિવારતા તેમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યા. ૪૯-૫૦ તે સમયે વારવાર વરસાદ વર્ષતો હતો તેથી યમુનામાં પૂર આવેલું હતું, પાણીના વેગને લીધે ઉછળતા મોઝાથી નદીમાં ફીણ ચઢેલું હતું અને સેંકડો ભય કર ધૂમરીઓ વળતી હતી, છતાં સમુદ્રે જેમ રામચંદ્રને માર્ગ આપ્યો હતો તેમ યમુનાએ વસુદેવને માર્ગ આપ્યો. ૫૧ પછી તે યમુના ઉતરી નદના મજમા ગયા અને ત્યાં સર્વ ગોવાળીઓએ નિદ્રાવશ બેઠાં, યશોદાની શય્યામાં પોતાના પુત્રને મૂક્યો અને તેની પુત્રીને લઈ પાછા ફર્યા. ૫૨ પુત્રીને દેવકીની શય્યામાં મૂકી પાછી પગમાં લોહાની બેડી પહેરી પહેલાની મદક કેલી થઈને વસુદેવ બેઠા. ૫૩ નદરાયના સ્ત્રી યશોદાએ કંઈક બાળક અવનર્યું છે એટલું બોલ્યું હતું, પરંતુ, પ્રસવના પરિશ્રમથી થાકી ગયેલા અને યોગમાયાને લીધે ભાનવિનાના થયેલા યશોદાએ પોતાને પુત્ર કે પુત્રી અવતરી છે તે પણ બોલ્યું ન હતું. ૫૪

वसोऽक्ष नक्षत्रं च जात परमबुध्नय ।
न तद्धिग परिधांता निद्रयापगतमृति ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો.

કસે બાળકો મારવા માંડ્યાં.

શ્રીશુક ઉવાચ

बहिरत'पुरद्वारः सर्वो पूर्ववदावृता ।

ततो बालध्वनिं श्रुत्वा गृहपाला समुत्थिता.

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! વસુદેવના આવ્યા પછી બહારના ને અંત પુરના બારણાં પ્રથમની પેઠે બંધ થઈ ગયા અને પેલી પુત્રી રૂપે અવતરેલી માયા 'ઉંવાં ઉંવા' એમ રોવા લાગી બાળકનું રોવું સાંભળી કારાગૃહના રક્ષકો ભયત થયા. ૧

કે આ અધ્યાયમાં કસે જે તે બાળકોને મારવા માંડ્યા, એ કથા કહેવામાં આવશે

તેઓએ તરતજ કસની પાસે જઈ દેવકીના આંઠમાં ગર્ભના પ્રસવની વાત તેને વિહિત કરી. કારણ કે કસ એ ગર્ભના જન્મ માટે હંમેશા ઉદ્દિગ્ધ મનથી વાટ જોયા કરતો હતો. ૨ કસ આંઠમાં ગર્ભને પ્રસવ થયો, એવી વાત સાંભળતા વાત આ મારો કાળ છે, એવું બાણી વિહ્વળ થઈને શય્યામાંથી ઉભો થયો અને છુટા વાળની સાથે રસ્તામાં ઠેસો ખાતો ખાતો, દેવકીના પ્રસૂતિગૃહ તરફ ગયો. ૩ એટલે વાતસદ્યથી દીન એવા દેવકીજીએ કરગરી તેને કહ્યું કે, “ હે ભલું કરનાર ભાઈ ! તું આને જીવતી રાખીશ તો હું આ (કન્યા) તારા પુત્રને પરણાવીશ તારે આ પુત્રીને મારવી ઘટિત નથી. ૪ હે ભાઈ ! તે દૈવની પ્રેરણાથી મારા અગ્નિ જેવા તેજસ્વી ઘણા પુત્રો મારી નાખ્યા છે, તો હવે આ પુત્રી તું મને આપ ૫ હે કસ ! હું તારી નાની બહેન છું, પુત્ર વિનાની છું, માટે મને અભાગિણીને આ એક છેલ્લી પ્રજા રાખવી ઘટિત છે ” ૬

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે પોતાની પુત્રીને છાતી સગસી ચાપી મહા દીનની પેઠે રુદન કરતા દેવકીજીએ, કસની આગળ પ્રાર્થના કરી, પરંતુ દુષ્ટ કસે તેમનો તિરસ્કાર કરી તેમના હાથમાંથી પેલી પુત્રીને ખેંચી લીધી. ૭ પછી સ્વાર્થને લીધે સ્નેહ તોડનાર કસે તરતની જન્મેલી પોતાની બહેનની પુત્રીના બંને પગ ઝાલીને, તેને એક મોટી શિલા સાથે પછાડવા ઉપાડી ૮ પછાડવા જતા વાંતજ વિષ્ણુની નાની બહેન માયા, કસના હાથમાંથી વધુટી આકાશમાં ગઈ અને ત્યાં આયુધવાળી, આંઠ હાથ-વાળી તે, સર્વના જોવામાં આવી ૯ તે દિવ્યમાળાથી, વસ્ત્રોથી, ચંદનના લેપોથી તથા રત્નોના આભૂષ-ણોથી અલકૃત હતી તેણે પોતાની આંઠ બુઝાઓમાં ધનુષ, ત્રિશૂળ, બાણ, ઢાલ, તરવાર, શંખ, ચક્ર ને ગદા એમ આઠ આયુધો ધારણ કર્યા હતાં. ૧૦ સિદ્ધ, ચારણ, ગધર્વ, અપ્સરાઓ, કિન્નર ને સર્પો તેને ઘણા બલિદાનો અર્પણ કરી તેની સ્તુતિ કરતા હતા દેવીએ કસને કહ્યું કે, ૧૧ “ હે મૂર્ખ ! મને મારવાથી તારું શું વળશે ? તારો નાશ કરનાર, પૂર્વનો શત્રુ તો કેાઈક ઠેકાણે જન્મી ચુક્યો છે.

તું દીન લોકોને વૃથા મારતો નહિ. ” ૧૨ આમ કહીને પછી તે ભગવતી યોગમાયા પૃથ્વી ઉપર જુદા જુદા સ્થાનકોમા જુદા જુદા નામથી વાસ કરીને રહ્યા ૧૩ કસ, યોગમાયાનું કહેવું સાલળીને પરમ આશ્ચર્ય પામ્યો અને દેવકી તથા વસુદેવને કારા-ગારમાથી છોડી વિવેકથી કહેવા લાગ્યો કે, ૧૪ “ અ-રેરે! બહેન રાક્ષસ જેમ પોતાના બાળકનો નાશ કરે, તેમ મેં પાપીએ તમારા ઘણા પુત્રોને મારી નાખ્યા ૧૫ હું નિર્દય છું કે મેં સખ ધીઓનો ત્યાગ કર્યો વળી હું મહા દુષ્ટ છું અને પ્રલહત્યા કરનારની માફક જીવતા જ મુવેલો છું હવે હું કયા લોકમા જઈશ! ૧૬ કેવળ મનુષ્ય જ જીવું બોલે છે એમ નથી, પરંતુ દેવતાઓ પણ અસત્ય બોલે છે, કારણ કે, મેં પાપીએ દેવતાઓના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી બહેનના પુત્રોને મારી નાખ્યા ૧૭ હે બહેન! તમારા પુત્રોએ પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવ્યા તેમા કોઈનો દોષ નથી, તમે તેમને શોક કરશો નહિ, કારણ કે પ્રાણીઓ દૈવાધીન છે, તેથી તેઓ સદા એક ઠેકાણે સાથે રહેતા નથી ૧૮ પૃથ્વીમાથી પૃથ્વીના વિકાર રૂપ ઘડા, કડા વગેરે પદાર્થો થાય છે અને પાછા તેમા ભળે છે, તેથી જેમ પૃથ્વીમા ફેરફાર થતો નથી, તેમ દેહ જન્મે છે અને મરી જાય છે, પરંતુ તેમા રહેલા આત્મામા ફેરફાર થતો નથી, તે તો એક સ્વરૂપ જ રહે છે ૧૯ જે મનુષ્ય આવું સમ-જતો નથી, તેને આત્મામા દેહબુદ્ધિ અને ભેદબુદ્ધિ થાય છે, અને ભેદબુદ્ધિને લીધે પુત્ર, સ્ત્રી આદિકના દેહની સાથે સંયોગ અને વિયોગ થાય છે અને તેથી સ સાર મટતો નથી અને સુખ દુઃખ થયા કરે છે. ૨૦ માટે હે બહેન! મેં તમારા પુત્રોને મારી નાખ્યા તોપણ તમે તેમનો શોક કરો નહિ, કારણ કે સર્વ કોઈ પરાધીન થઈ પોતાના કરેલા કર્મને ભોગવે છે. ૨૧ દેહાભિમાની મનુષ્ય જ્યાં સુધી હું મરું છું તથા હું મરું છું એવું માને છે ત્યાં સુધી દેહાભિમાની અજ્ઞાની મનુષ્ય પ્રાયશ્ચિત્તનો અધિકારી છે, તેને વિધિનિષેધ બાધ કરે છે ૨૨ તમે મારા દુષ્ટપણની ક્ષમા કરો, મહાત્મા પુરુષો દીન ઉપર પ્રેમાળ હોય છે, “ એમ કહીને ક સે

રહેન કરતા કરતા બેન તથા બનેવીના બે પગનો હાથવતી સ્પર્શ કર્યો. ૨૩ અને કન્યાની વાણી ઉપર વિશ્વાસ રાખીને દેવકી તથા વસુદેવને બેડીમાંથી છુટા કર્યા અને તેમને પોતાનો સ્નેહભાવ દેખાડ્યા, ૨૪ પછી જેનો રોષ શાંત પડ્યો હતો, એવા દેવકીએ પશ્ચાત્તાપ કરતા બાઈને તેના અપરાધની ક્ષમા કરી વસુદેવે પણ રોષરહિત થઈ હસીને તેને કહ્યું કે, ૨૫ હે ક સ! તમે જેમ કહો છો તેમજ છે દેહધારીઓને અજ્ઞાનથી અહ કાર બુદ્ધિ થાય છે, અને તે અહ કાર બુદ્ધિથી આ પોતાનો અને આ પારકો એવી ભેદબુદ્ધિ ઉપજે છે ૨૬ શોક, હર્ષ, ભય, દ્રેષ, લોભને મદવાળા, તેમ જ ભેદદષ્ટિ-વાળા લોકો, ભગવાન પોતે જ પદાર્થોથી પદાર્થોનો નાશ કરે છે, એવું ભાવતા નથી, પરંતુ પરસ્પરમા માર બાનાર અને મારનાર હોવાનું માને છે. ” ૨૭

શુકદેવજી બોલ્યા-આ પ્રમણે પ્રસન્ન થયેલા દેવકી અને વસુદેવે ખરા અત કરણથી કંસની સાથે વાતચિત કરી અને તે પછી બન્નેની આજ્ઞા લઈ કંસ પોતાને ઘેર ગયો ૨૮ બીજે દિવસે ક સે મ ત્રીઓને પોતાને ઘેર બોલાવી તેઓને યોગમા-યાએ જણાવેલી વાર્તા કહી. ૨૯ રાજાનું કહેવું સાલળી, દેવતાઓના શત્રુ હૈયો, કે જેઓ બહુ બુદ્ધિશાળી ન હતા, તેઓ દેવતાઓ ઉપર ક્રોધ કરીને કંસને કહેવા લાગ્યા કે, ૩૦ હે રાજન! બે યોગમાયાનું કહેવું સત્ય હોય તો અમે પુર અને ગામડા વગેરેમાં દશ દિવસની અંદરનાં તથા દશ દિવસ કરતા વધારે દહાડાના બાળકોને આજેજ મારી નાખીએ ૩૧ દેવતાઓ કે જેઓ રણસંઘા-મમા ઉતરવાને ડરે છે, તે આવા ઉદ્યમથી શું કરી નાખશે? કારણ કે તમારા ધનુષની દોરીનો ટંક-રવ સાલળીને તેઓ નિરતર ઉદ્દેગ કર્યા કરે છે. ૩૨ વળી તમે જ્યારે બાણોથી દેવતાઓને મારવા માડો છો, ત્યારે તેઓ જીવવાની ઇચ્છાથી રણભુ-મિનો ત્યાગ કરીને નાસી જાય છે. ૩૩ કેટલાક દેવતાઓ હાથમાંથી શસ્ત્ર નીચે મૂકી, દીન થઈને તમને હાથ ભેડે છે અને કેટલાક જેમની શિખા છુટી ગયેલી હોય એવા, ‘ અમે તમારાથી ડરીએ

છીએ' એમ કહે છે. ૩૪ તથા જેઓ શસ્ત્ર અને અસ્ત્રને વિસરી ગયા હોય, જેઓ રથ વિનાના હોય, જેઓ ભયથી ઘેરાઈ ગયા હોય, જેઓ ખીજાની સાથે લડાઈમાં ઉતરેલા હોય, જેઓ નાસી જતા હોય, જેમના ધનુષ્ય ભાગી ગયા હોય અને જેઓ યુદ્ધ કરતા ન હોય તેવાને તમે મારતા નથી ૩૫ નિર્ભય સ્થાનમાં શૂરવીર તથા યુદ્ધ વિના ખીજા પ્રસંગમાં મિથ્યા બડાઈ કરનાર દેવતાઓથી એકાત્મતા નિવાસ કરતા હરિથી અથવા તો વનમાં વસતા શકરથી શુ થવાનું છે? ૩૬ તેમજ અદ્ય પરાક્રમવાળા ઇંદ્રથી કે નિલય તપશ્ચર્યા કરતા પ્રજ્ઞાથી પણ શુ થવાનું છે? છતાં પણ દેવતાઓ આપણા શત્રુઓ હોવાથી તેઓથી આપણે બેઠકર રહેવું નહિ હવે તમે દેવતાનું મૂળ ઉખેડી નાખવાના કામમાં અમને-સેવકોને લગાડો ૩૭ જેમ શરીરમાં થયેલા રોગની ઉપેક્ષા કરી હોય તો તે જામી ગયા પછી ઉપાય કર્યા છતાં મટતો નથી ને ઇંદ્રિયોના સમુદાયને છુટો મૂક્યો હોય તો તે જેમ વશ થતો નથી, તેમ શત્રુ પોતાનું બળ સાચવી મોટો થઈ પડે તો પછી તેને ચલાયમાન કરી શકાતો નથી ૩૮ માટે દેવતાઓનું મૂળ વિષ્ણુ છે, તે વિષ્ણુ જ્યાં સનાતન ધર્મ હોય ત્યાં રહે છે, અને તે સનાતન ધર્મનું મૂળ વેદ, ગાય, પ્રાણજ્ઞ, તપ, યજ્ઞ ને દક્ષિણ્યો ગણાય છે ૩૯ માટે હે રાજન્! સર્વ ઉપાયોથી વેદ ભણનાર, તપસ્વી તથા યજ્ઞ કરનાર પ્રાણજ્ઞોને અને યજ્ઞમાં ઉપયોગી એવી ગાયોને અમે મારીએ ૪૦ પ્રાણજ્ઞો, ગાયો, વેદ, તપ, સત્ય, ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ, મનની શાંતિ, શ્રદ્ધા, દયા, તિતિક્ષા અને યજ્ઞો શ્રીહરિના શરીરરૂપ છે. ૪૧ તે વિષ્ણુ સર્વ દેવતાઓના અધ્યક્ષ છે, અસુરના શત્રુ છે, શુભવાસ કરનાર છે અને સર્વ દેવતાઓ, પ્રજ્ઞા તથા શકર, વિષ્ણુનું મૂળ છે માટે ઋષિઓનો નાશ કરવો એ તેના નાશનો ઉપાય છે ૪૨

શુકદેવજી કહે છે-દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા અને કાળની ફાસીમાં ફસેલા અસુર કસે ઉપર પ્રમાણે દુષ્ટ મત્રીઓની સાથે વિચાર કરીને પ્રજ્ઞહત્યામાં પોતાનું હિંત માન્યું. ૪૩ ખીજાનો નાશ કરવામાં પ્રીતિ

ધરાવનારો તથા ઇન્દ્રજાનસાર રૂપ ધારણ કરનારો તે દૈત્યોને જુદી જુદી દિશાઓમાં રહેતા મહાત્મા-સત્પુરુષોનો નાશ કરવાની આજ્ઞા કરીને પોતે પોતાને ઘેર ગયો ૪૪ દૈત્યો કે જેઓ રત્નેશુભી હતા, તમોશુભી મૃદ બુદ્ધિવાળા હતા તથા જેઓનું મોત આવી પહોંચ્યું હતું, તેઓ મહાત્મા પુરુષોની સાથે દ્રેષ કરવા લાગ્યા ૪૫ મહાત્મા પુરુષોનો કહેલો અપરાધ પુરુષના આયુષ્યનો, લક્ષ્મીનો, યશનો, ધર્મનો, પુણ્ય લોકોનો, સુખોનો તથા સર્વ કલ્યાણોનો નાશ કરે છે ૪૬

આયુ ધિય યશો ધર્મ લોકાનશોર યવ ચ ।

દ્વિનિ ઐયાંસિ સર્વાણિ પુસં મહદ્નિક્રમઃ ॥

इति श्रीमद्भागवने महापुराणे दशमस्कंधे

चतुर्थोऽध्यायः

અધ્યાય ૫ મો. *

શ્રીકૃષ્ણ જન્મ મહોત્સવ.

શ્રીશુક ઉવાચ

નવ. સ્વાત્મજ ઉત્પન્ને જાતાહલાદો મહામનાઃ ।

આહૂય વિપ્રાન્વૈવજ્ઞાનરનાત' શુચિરલકૃતઃ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થવાથી ઉદાર મનના નદરાયજી પ્રસન્ન થયા અને નહાઈ, પવિત્ર થઈ, શરીર ઉપર વિધિવિધ પ્રકારના આભૂષણો પહેરીને ભવિષ્ય ભણનાર પ્રાણજ્ઞોને બોલાવી તેમની પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવીને પુત્રનું જાત કર્મ કરાવ્યું અને વિધિ પ્રમાણે પિતૃઓ તથા દેવતાઓનું પૂજન કરાવ્યું. ૧-૨ પ્રાણજ્ઞોને સારી શબ્દગારેલી બે લાખ ગાયો આપી અને જેમાં રત્નો ખોસેલા હતા તથા જેની ઉપર કીનખાળ ઢાકેલો હતો, એવા તલના સાત પર્વતો આપ્યા ૩ કાલથી પૃથ્વી વગેરે પદાર્થ શુદ્ધ થાય છે, નહાવાથી દેહાદિકે શુદ્ધ થાય છે, ધોવાથી અપવિત્ર પદાર્થો શુદ્ધ થાય છે, સસ્કારોથી ગર્ભાદિકે શુદ્ધ થાય છે, તપથી ઇંદ્રિયાદિકે શુદ્ધ થાય છે,

* આ અધ્યાયમાં નવે પુત્રનું જાતકર્મ તથા મહોત્સવ કર્યો અને મયુજામાં જઈ વસુદેવને મળી આનંદ અનુભવ્યો, એ કથા કહેવામાં આવશે.

વજન કરવાથી પ્રાણભ્રુદિક શુદ્ધ થાય છે, દાનથી ધન શુદ્ધ થાય છે, સ્ત્રીઓથી મન શુદ્ધ થાય છે અને પ્રાણવિદ્યાથી આત્મા શુદ્ધ થાય છે. ૪ પ્રાણભ્રુ, સૂત, માગધ ને બદીજનો આશીર્વાદના મગળ વચનો ઉચ્ચારવા લાગ્યા, ગવૈયા ગાવા લાગ્યા, ભેરી તથા દુ દુલિ વારવાર વાગવા લાગ્યા. ૫ મજનાં ખારણા, આંગણા તથા અદરના ચોરડા સર્વ જને વાળીને સ્વચ્છ કર્યા. ચારે તરફ પાણી છાટ્યા, ભત ભતની ધ્વજ પતાકાઓ અને માળાઓ રસ્તે લટકાવી અને વસના તથા પાદડાના તોરણો ઠેકઠેકાણે બાધી દીધા. ૬ ગાયોને, બળદને તથા નાનાં નાનાં વાછડાને તેલ અને હળદર ચોપડી નાના પ્રકરના રંગ, મોરપિચ્છની માળાઓ, રંગેરંગી વસ્ત્રો અને સુવર્ણની માળાઓથી શણગારી દીધા. ૭ ગોવાળિયા મોઢા મૂલ્યના વસ્ત્ર, આભૂષણ, બામા અને પાઘડીઓ પહેરી અલકૃત ઘડને અને હાથમા લેટો લઈ નદીને ઘેર ગયા. ૮ તેમજ ગોપીઓ પણ યથોક્તિને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો. સાલળીને પ્રસન્ન થઈ અને વસ્ત્ર, આભૂષણ તથા અજન આદિકથી પોતાના શરીરને અલકૃત કરવા લાગી. ૯ પરાગથી જેમના મુખકમળ ઉપર શોભા જાગી રહી હતી, એવી ગોપીઓ, લેટો લઈને ઉતાવળી ઉતાવળી નદીને ઘેર જવા લાગી ગોપિકાઓએ કાનમા મણિજડિત કુડળો પહેર્યા હતા, શરીર પર રંગેરંગી વસ્ત્રો પહેર્યા હતા, હાથમા કેકણ પહેર્યા હતાં, તેઓના કેશપાશમા ગુથેલી વેણીઓમાથી રસ્તા ઉપર પુષ્પો વેરાતા હતા, કાનમા પહેરેલા કુડળોથી તથા કઠમાના હારથી તે ગોપિકાઓ બહુ શોભતી હતી. ૧૦ ગોપીઓ નદીને ઘેર જઈને બાળકને, 'હે ધંધર! આ બાળકનું ચિરકાળ રક્ષણ કરે, એવા આશીર્વાદ દેવા લાગી તથા હળદર, તેલ અને પાણીથી એક બીજને લિંબવતી ગીત ગાવા લાગી. ૧૧ વિશ્વના ધંધર ને અનંત એવા શ્રીકૃષ્ણ નંદ રાચના મજમા પધાર્યા, તે સમયના મહોત્સવમા ભત ભતનાં વાજિત્રો વાગવા લાગ્યાં. ગોવાળિયા પણ પ્રસન્ન થઈને એક બીજને દહીં, દૂધ, ઘી ને પાણી છાટવા લાગ્યા. એક બીજને માંખણ ચોપ-

ડવા લાગ્યા અને એક બીજ પર દહીં ઉડાવવા લાગ્યા. ૧૨-૧૪ ઉદાર મનના નદીને સૂત, માગધ, બદીજન તથા બીજા જેઓ વિદ્યોપભૂષી હતા તેઓને, વસ્ત્ર, આભૂષણ, ગાયો અને ધન આપ્યા. ૧૫ આટલાથી તે અટક્યા નહિ, પરંતુ તેમણે વિષ્ણુની આરાધના માટે તથા પોતાના પુત્રના જલ્લા માટે જુદી જુદી વસ્તુઓથી સર્વનો યથોચિત સત્કાર કર્યો. ૧૬ નદીને ગોવાળિયાઓએ માનેલાં રાહિણી અલૌકિક વસ્ત્રો, પુષ્પની માળા ને કંઠમાં આભૂષણો પહેરી મહોત્સવમા ફરતા હતા. ૧૭ હે રાજન! ગોકુળમા શ્રીભગવાન પધાર્યા ત્યારથી નદનું ગોકુળ સંપત્તિવાળું થયું. શ્રીકૃષ્ણના નિવાસથી સર્વ પ્રિયવાદિ શુભોથી લક્ષ્મીનું વિહારસ્થાન થયું. ૧૮ આ પ્રમાણે ઉત્સવ કર્યા પછી, નદી ગોકુળની રક્ષા કરવા ગોવાળિયાઓને કહીને કંસનો વાર્ષિક કર આપવા મથુસ ગયા. ૧૯ વસુદેવ પોતાના પરમ મિત્ર નદીને આવ્યા બાણીને તથા તેમણે રાબતે વાર્ષિક કર આપ્યો તે સાલળીને ઉતારા ઉપર તેમને મળવા ગયા. ૨૦ એ વેળા જેમ દેહ પોતાના પ્રાણને બેઈ ઉભો થાય, તેમ નદી પોતાના પરમ મિત્ર વસુદેવને બેઈ ઉભા થયા અને પ્રેમથી વિહવળ બની ગયેલા નદરાય વસુદેવને લેટી પડ્યા. ૨૧ પછી પોતાના બન્ને પુત્રોમા જેનો જીવ વળગી રહેલો હતો એવા વસુદેવ સુખથી બેઠા અને આદરભાવથી નદરાયની ખબર પૂછી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૨૨ હે ભાઈ! ઘરડા થયેલા, પ્રભાતી આશા જેમણે મૂડી દીધી હતી એવા તમારે ત્યાં પુત્ર જન્મ્યો તે બહુ સારુ થયું. ૨૩ તેમ જ આ સસારચક્રમા આમ તેમ ફરતા તમે આજે મળ્યા તે પણ એક પુનર્જન્મના જેવું થયું, કારણ કે સ્નેહીઓનું દર્શન દુર્લભ છે. ૨૪ પાણીના પ્રવાહથી તણાતા ઘાસ, લાકડા વગેરે જેમ સાથે રહેતા નથી, તેમ હે ભગવન! વિચિત્ર કર્મો કરનાર સ્નેહી જનોનો સમુદાય પણ એક ઠેકાણે સ્થિર રહેતો નથી, પરંતુ કર્મ પ્રમાણે છુટા છવાયા થઈ જાય છે. ૨૫ તમે હમણાં જ્યાં આમળ સુખ પીઓની સાથે રહે છો, તે મોટું વન દોર-દોરને ફિતકારી, અસ-

અતઃવાણુ' તથા પાણી, વનસ્પતિ અને લતાઓ-
વાણુ છે ૨૧ વળી હે ભાઈ ! મારો પુત્ર જે તેની
માતાની સાથે તમારા મજમાં રહે છે અને તમને
જ પિતા રૂપ માને છે, તેને તમે બન્ને લાડ લડાવો
છો કે ? ૨૭ પુરુષના ધર્મ, અર્થ તથા કામ પોતાના
સ બધીઓને ઉપયોગમાં આવે, તો તે સફળ કહે-
વાય છે, પરંતુ તેથી સ બધીઓમાં પરસ્પર ક્લેશ
ઉઠે તો તે ત્રિવિધ નિર્વર્થક બાણુવો ૨૮

નદરાય બોલ્યા-અરેરે ! ! કસે દેવકીના ઘણા
પુત્રો મારી નાખ્યા, માત્ર એક નાની કન્યા બચી
ગઈ, તો તે પણ સ્વર્ગમાં જતી રહી ૨૯ મનુષ્યના
સુખનો આધાર દેવાધીન છે. મનુષ્યનો અદષ્ટ ઉપ-
રજ સુખ્ય આધાર છે પોતાના સુખ હુ બનુ કારણ
અદષ્ટ છે, એમ જે મનુષ્ય જાણે છે તે સુખી તો
નથી. ૩૦ વસુદેવજી બોલ્યા-તમે પ્રતિવર્ષનો
વાર્ષિક કર રાખને આપ્યો અને વળી અમને પણ
મળ્યા માટે હવે તમારા ગામમાં જાઓ. અહીંયા
ઘણા દિવસ રહેવા જેવું નથી, કારણ કે ગોકુળમાં
ઉત્પાતો થશે એમ મને જણાય છે ૩૧ આ પ્રમાણે
વસુદેવે નદાદિક ગોવાળીયાઓને કહ્યું, એટલે તેઓ
વસુદેવની આજ્ઞા લઈ ગાડા બેડી ગોકુળ ગયા. ૩૨

इति नदाद्यां गोपाः प्रोक्तास्ते शौरिणा ययुः ।
अनोभिरजडुघुकर्तस्तमनुजाप्य गोकुलम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
पञ्चमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ ઠી. *

પૂતના માસીનો વધ.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ

नदः पयि वचः शौरनं मृषेति विचिंतयन् ।

हरिं जगाम शरणमुत्पातागमशकिता ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત ! નદરાય
સ્તામાં વસુદેવનું વચન મિથ્યા ન હોય, એવો
વિચાર કરી ઉત્પાત થવાની શકાથી હરિનું ધ્યાન

* આ અધ્યાયમાં વસુદેવના કહેવાથી નદ માર્ગમાં
મરી ગયેલી સક્ષરીને જોઈ તથા તેના મરણની વાત
સાંભળી આશ્ચર્ય પાળ્યા, એ કથા કહેવાશે

ધરવા લાગ્યા. ૧ પેલી કસે મોકલેલી બાળકોનો
નાશ કરનારી ભયંકર પૂતના ગામડા અને મજ
આદિકમાં બાળકોનો નાશ કરતી જ્યાં જ્યાં ફરવા
લાગી ૨ જ્યાં આગળ પોતાના નિત્ય કર્મોમાં રાક્ષ-
સોનો નાશ કરનાર ભક્તોના ભક્તો ભગવાનના ચરિ-
ત્રાનું શ્રવણ, મનન આદિક ન હોય, ત્યાં રાક્ષસીઓ
પોતાનું કામ કરી શકે છે ૩ કસની પ્રેરેલી પૂતના
ધૃષ્ટિમાં આવે ત્યાં ફરતી. તે નાનાં બાળકને મારતી
એક દિવસ ફરતી ફરતી ગોકુળમાં આવી અને
માયાથી પોતે સુદર સ્ત્રી બની મજમાં પેડી. ૪
તેના કેશપાશમાં માલતીના પુષ્પ હતા, અંગ ઉજ્જત
હતા, કેડ પાતળી હતી, તેણે ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેર્યા
હતા, કાનમાં ઝુલતા આભૂષણોની કાતિથી તેનું
સુખ શોભી રહ્યું હતું, મદ હાસ્યથી ને કટાક્ષથી
મજવાસીઓના મનને હરણ કરતી હતી તેણે
હાથમાં કમળ લીધું હતું તેથી ગોપિકાઓએ, તેને
પોતાના પતિને જેવા આવેલી લક્ષ્મી માની અને
તેને લીધે કેઈ કઈ જ બોલી નહિ ૫ છોકરાને
શોધતી અને બાળકોનો નાશ કરતી તે નદરાયના
ઘરમાં ગઈ દૈવેચ્છાથી શય્યા ઉપર સૂતેલા કૃષ્ણને
તેણે જોયા અસંતપુરુષના કાળરૂપ, મહા તેજ સુષ્પ
હોવાથી રાખમાં ભારેલા અગ્નિ જેવા તે દેખાતા હતા
૭ સ્થાવર જંગમના આત્મારૂપ શ્રીકૃષ્ણે પૂતનાને
ઓળખી અને આખો મીઠી દીધી મૂર્ખ મનુષ્ય
જેમ સર્પને રજા સમજીને ઉપાડી લે, તેમ તેણે
કાળમૂર્તિ અને તને શય્યામાંથી પોતાના બોળામાં
લઈ લીધા ૮ મીયાનથી ઠકાયેલી તરવારની પેઠે,
અદર અતિ તીક્ષ્ણ મનની અને ઉપરથી માતા જેવી
કામળ પૂતનાને પોતાના ઘરમાં જોઈ તથા તેના
ઉત્તમ રૂપને જોઈ, યશોદા અને રાહિણી મોહ
પામ્યા અને બન્ને ઉભા ઉભા તેને જેવા લાગ્યા ૯
પૂતનાએ ભગવાનને પોતાના બોળામાં લીધા અને
ભયંકર તથા પથે નહિ એવા ઝેરથી ભરેલું સ્તન
સુખમાં આપ્યું; એટલે રાખમાં આવી ગયેલા ભગ-
વાન બે હાથથી સ્તનને ઢાંચી ધાવવા લાગ્યા. ૧૦
પૂતનાના સર્વ અંગોના મર્મભાગોમાં પીક થવા
લાગી. 'મૂકી દે, મૂકી દે, હવે બસ' એમ તે

બોલવા લાગી, તેની આંખો ફાટી ગઈ, શરીર ઉપર પરસેવો થયો અને હાથ પગ ભેરથી પછાડી રડવા લાગી. ૧૧ પૂતનાના રડવાથી પર્વત સાથે પૃથ્વી, અને ગ્રહો સાથે આકાશ ચલાયમાન થવા લાગ્યું. રસાતળ પાતાળમાં અને દિશાઓમાં પડવા પડવા માંડ્યા. વજ્ર પડવાની બીકથી મનુષ્યો ધરણી ઉપર ઠંડી પડ્યા. ૧૨ આ રીતે સ્તનમાં પીડા થવાથી આખરે તે મરણ પામી અને રાક્ષસી રૂપ ધારણ કરી મોટું ફાટી, હાથ પગ અને માથાના તમામ કેશને ફેલાવી, વજ્રથી મારેલા વૃત્રાસુરની પેઠે નીચે ઢળી પડી. ૧૩ પૂતનાના દેહ, પડતા પડતા છ ગાંઠિની અંદરના વૃક્ષોને લાગી ભુકો કરી નાખ્યા. આ વાત મહા આશ્ચર્યજનક થઈ પડી. ૧૪ પૂતનાના મુખમાં ભયંકર દાંઢો હતી, નાક પર્વતની શુક્ર જેવું હતું, સ્તનો પર્વત ઉપરથી પડેલી મોટી શિલા જેવડા હતા, માથાના કેશ શતા રંગના હતા, આખો અધારી વાવના જેવી ઉંડી હતી, નિતંબ નદીના કિનારા જેવા ભયંકર હતા. હાથ પગ તથા સાથળ ઘણા લાંબા અને પેટ પાણી વિનાના ધરો જેવું મોટું હતું. આવું પૂતનાનું શરીર ભયંકર હતું. ૧૫-૧૬ ગોવાળિયા ને ગોપિકાઓના હૃદય, કાન અને મસ્તક પૂતનાની મરણ ચીસ સાંભળી પુટી ગયા તેઓ ભયંકર કંઠેવરને ભેંધને ત્રાસ પામ્યા. ૧૭ પછી ભયથી ગભરાટમાં પડેલી ગોપીઓએ ત્યાં આવીને તરત તેની છાતી ઉપર રમતા ભગવાનને ઉપાડી લીધા. ૧૮ પછી ગોપીઓએ યશોદા અને રોહિણીની સાથે બાળકની ઉપર ગાયનું પુછડું ફેરવવા વગેરેની ક્રિયાઓ કરીને તેની ચારે તરફથી રક્ષા કરી. ૧૯ તે બાળકને ગોમૂતથી નવરાવી ફરીથી ગાયના પગની રજ અને ગાયનું છાણ શરીર ઉપર ચોપડ્યું. તે પછી શુદ્ધ જળથી નવરાવી, બાર અંગોની ભગવાનનાં નામો લઈને રક્ષા કરી. ૨૦ પછી ગોપીઓએ જળનું આચમન લઈ, પોતાના દેહમાં પ્રથમ અગન્યાસ તથા કરન્યાસ કરી, બાળકના અંગમાં બીજન્યાસ કર્યા. ૨૧ અજન્મા ભગવાન તારા પગની, મણિમાન પ્રભુ તારા ધુટણની, યજ્ઞપુરુષ સાથળની, અચ્યુત કંઠની, હયગ્રીવ પેટની, કેશવ હૃદયની, ઇશ્વર વક્ષ -

સ્થળની, ઈંદ્ર કંઠની, વિષ્ણુ ભુજાની, ઉરુક્રમ મુખની અને પરમેશ્વર મસ્તકની રક્ષા કરે. ૨૨ ચક્રધારી ભગવાન તારી આગળ રહે, ગદાધારી ભગવાન તારી પાછળ રહે, ધનુર્ધર મધુસૂદન અને ખડ્ગધારી અજન્મા તારા બે પડખા ઉપર રહે, શંખધારી ભગવાન તારા ચારે ખુણામાં રહે, તાલ્યું નીચે રહે, હલધર સર્વ ઠેકાણે રહે, ૨૩ હૃષીકેશ ઈન્દ્રિયોની રક્ષા કરે અને યોગેશ્વર મનની રક્ષા કરે. ચંદ્રોદીપના પતિ ચિત્તની રક્ષા કરે અને યોગેશ્વર મનની રક્ષા કરે. ૨૪ પૃથ્વિગર્ભ તારી બુદ્ધિની રક્ષા કરે, પરમાત્મા તારા અહ કારની રક્ષા કરે, રમતાં ગોવિંદ તારું રક્ષણ કરે, સુતા માધવ તારું રક્ષણ કરે, ૨૫ જતા વૈકુઠ ભગવાન રક્ષણ કરે, બેસતાં લક્ષ્મીપતિ તારું રક્ષણ કરે અને ભોજન કરતા સર્વ દુઃખોને ભય આપનાર યજ્ઞલોકતા તારું રક્ષણ કરે. ૨૬ ડાકણો, રાક્ષસીઓ, કુમારો, બાળગ્રહો, ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, ચક્ષ, રાક્ષસ, વિનાયક, ૨૭ કોટરા, રેવતી, જ્યેષ્ઠા, પૂતના, માતૃકા વગેરે દેવીઓ, દેહ, પ્રાણ ને ઇન્દ્રિયોનો દ્રોહ કરનાર ઉન્માદ અને અપરમાર, ૨૮ સ્વપ્નમાં દીઠેલા મોટા ઉત્પાતો તથા વૃક્ષ અને બાળકોના ગ્રહો જેઓ વિષ્ણુનું નામ લેવાથી ડરે છે, તેઓ સર્વ નાશ પામે. ૨૯

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે સ્નેહમાં બધાઈ ગયેલી ગોપિકાઓએ બાળકની રક્ષા કર્યા પછી યશોદાએ તેને ધવરાવી સુવાડી લીધો. ૩૦ એટલામાં મથુરાથી મજ્જમા આવેલા ન દાદિક ગોવાળિયાઓ પૂતનાના વિકરાળ શરીરને ભેંધ આશ્ચર્ય પામ્યા. ૩૧ તે કહેવા લાગ્યા કે, વસુદેવજી ખરેખર ! કોઈ ઋષિ અથવા યોગેશ્વર છે, કારણ કે તેમણે જે ઉત્પાત માટે આવણુંને કહ્યું હતું, તે જ ઉત્પાત થયો. ૩૨ આમ વાતચીત કરીને ગોવાળિયાઓએ પૂતનાના શરીરને કાપી તેના સર્વ અવયવોને દૂર ફેંકી દીધા, અને તેના શરીરને લાકડામાં બાળી દીધું. ૩૩ શ્રીકૃષ્ણે ઉપલોચ કરવાથી જેનાં પાપો નાશ પામ્યા હતાં, એવી પૂતનાનો દેહ ભડભડાટ બળવા માંડ્યો, એટલે તેમાંથી અમર અનના જેવી સુગંધ નીકળી. ૩૪

આ પ્રમાણે લોકોનાં બાળકોને મારતી અને
રુધિરનું પાન કરતી પૂતના, શ્રીહરિના મુખમાં
સ્તન આપીને સદ્ગતિને પામી. ૩૧ ત્યારે શ્રદ્ધા
અને ભક્તિથી પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણને ભગવાન સદ્-
ગતિ પામે એમા શું નવાઈ? ગાયો તથા ગોપિ-
કાઓ વત્સહરણની લીલામા ભગવાનની માતાઓ
થવાથી સદ્ગતિ પામી હતી. ૩૨ ભક્તોના હૃદયમા
રહેનાર અને લોકો જેને વંદન કરે છે, એવા મનુ-
ષ્યોથી વદાતા ચરણોવડે ભગવાને, જેના અગને
દબાવીને પથપાન કર્યું હતું, તે રાક્ષસી પૂતના પણ
ભગવાનની માતાની ગતિને પામી ત્યારે ગાયો તથા
ગોપીઓ કે જેઓના સ્તનનું દૂધ ભગવાન પીતા
હતા તેઓને સદ્ગતિ મળે એમા શું આશ્ચર્ય? ૩૩-૩૮ હે રાજન્! મોક્ષાદિક સર્વ વસ્તુ આપનાર
ભગવાને પુત્ર સ્નેહથી ધરતા જેમના દૂધ પીધા
હતા, તે નિરતર શ્રીકૃષ્ણ ઉપર પુત્રદૃષ્ટિ રાખતી
ગોપીઓને અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારો સ સાર ફરીને
આવ્યો નહિ. ૩૯-૪૦ વ્રજવાસીઓ, શખના ધુમા-
ડની મુગ ધથી આ શું? એમ બોલતા વ્રજમા ગયા
૪૧ એટલે ત્યાં આગળ રહેલા ગોવાળિયાઓએ પૂત-
નાના આવવા વગેરેથી માડીને મરણ સુધીની વાત
કહી તે સાંભળી તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. ૪૨ પછી
હે રાજન્! ઉદાર બુદ્ધિવાળા નદરાય જાણે ફરી
જીવતા થયા હોય, એવા પુત્રને જોઈ તેનું મસ્તક
સુધી, પરમ આનંદ પામ્યા. ૪૪ જે મનુષ્ય પૂત-
નાને મોક્ષ આપવારૂપી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું આ
ચરિત્ર શ્રદ્ધાથી સાંભળે છે, તે શ્રીકૃષ્ણની ગતિને
પામે છે. ૪૪

य एतत्पूतनाम्लेख कृष्णस्यार्मकमद्भुतम् ।

शृणुयाच्छ्रद्धयामत्यो गोविंदे लभते रतिम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कંધે

वृष्टોऽध्याયः

અધ્યાય ૭ મો.^૩

માતાને કરાવેલું વિશ્વદર્શન.

રાજોવાચ

येन येनावतारेण भगवान हरिरीश्वरः ।

करोति कर्णरम्याणि मनोहानि च नः प्रभो

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું -હે શુકદેવજી! ભગ-
વાન અવનાર લઈને જે જે ચરિત્રો કરે છે, તે
અમારા કાનને આનંદ આપનારા તથા મનને હરણ
કરે એવા પ્રિય લાગે છે. ૧ જે ચરિત્રો સાંભળવાથી
પુરુષની દિલગીરી અને તેને લીધે થતી નાના પ્રકા-
રની તૃષ્ણા નાશ પામે છે, અતઃ કરણ શુદ્ધ થાય
છે અને શ્રીહરિ ઉપર ભક્તિ થાય છે તથા તેમના
દાસની સાથે મિત્રતા થાય છે, માટે તમારે મારા
ઉપર જો અનુગ્રહ કરવો હોય, તો તમે મને શ્રીહ-
રિનું ચરિત્ર જ સંભળાવો. ૨ વળી મનુષ્ય લોકમા
અવતાર લઈને મનુષ્યના જેવું આચરણ કરનાર
શ્રીકૃષ્ણનું જે અદ્ભુત ચરિત્ર હોય તે મને
સંભળાવો. ૩

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! એક દિવસ ન દ-
રાયને ત્યા બાળકના અગપરિવર્તન નિમિત્તે અભિ-
ષેકનો મહોત્સવ થતો હતો અને તેજ દિવસે જન્મ
નક્ષત્રનો પણ યોગ હતો. તે મહોત્સવમા યશોદાએ
સર્વ સ્ત્રીઓની સાથે ગીત, વાદિત્ર વગાડતા સ્વસ્તિ-
વાચનની શોભા સાથે પુત્રને અભિષેક કર્યો. ૪
ભગવાનને નવરાવી, વસ્ત્રો, માળાઓ પહેરાવ્યા અને
પ્રિય વસ્તુઓ તથા ગાયો દાન કરી, જેમનો સત્કાર
કરવામા આવ્યો હતો, એવા પ્રાક્ષણ પાસે આશી-
ર્વાદ દેવરાવ્યો, એટલામા ભગવાનની આખમાં નિદ્રા
ભરાયાથી યશોદાએ એક ગાડાની નીચે ઝોળીમાં
તેમને સુવાડ્યા. ૫ આ વેળા યસોદાનું મન તે અગ
પરિવર્તનના ઉત્સવમા હતું અને પોતાને ત્યા
આવતા વ્રજવાસીઓનો આદર સત્કાર કરવામા તે
શુભાચલા હતા, તેથી પુત્રનું રડવું તેમણે સાંભળ્યું
નહિ ભગવાને ધાવવા માટે રડતા પોતાના પગ

૩ આ અધ્યાયમા શ્રીકૃષ્ણે વૃષ્ટાવર્ત ગાથો અને
માતાને વિશ્વદર્શન કરાવ્યું એ કથા કહેવાશે

ઉંચા કર્યા ૧ ગાડાની નીચે સુતેલા તેમના સુકુમાર પગ વાગવાથી ગાડુ ઉંધું પડી ગયું, અને તેમાં નાના પ્રકારના રસથી ભરેલા વાસણો હતાં તે ભાગીને ભુકે થઈ ગયાં પૈડા, ધરી અને ધોસરું ભાગી ગયું. યશોદા, અગપરિવર્તનની ક્રિયા માટે આવેલી સ્ત્રીઓ તથા નદાદિક ગોવાળિયા આ અદ્ભુત દેખાવ ભેદી ગભરાયા અને કહેવા લાગ્યા કે, આ ગાડુ પોતાની મેળે કેમ ઉંધું પડી ગયું ૭-૮ કૌતુહલથી તેઓ ગાડાને ચોતરફથી વિદ્યાર્થ વળ્યા. પછી ત્યાં રમતા બાળકોએ, જેમના મનમાં નિશ્ચય થયો ન હતો, એવા ગોવાળિયાઓ અને ગોપીઓને કહ્યું કે, આ બાળકે રડતા રડતા પાટુ મારીને ગાડાને ઉંધું નાખ્યું છે તેમાં જરા પણ સંશય નથી. ૯ ગોવાળિયાઓએ બાળકોનું કહેવું ન માન્યું, કારણ કે તેઓ શ્રીકૃષ્ણના અમાપ બાળને બાણતા ન હતા ૧૦ પછી યશોદા શકાથી રડતા બાળકને પોતાના ખોળામાં લઈ, બ્રાહ્મણોની પાસે વેદના મંત્રોથી સ્વસ્તિવાચન કરાવીને તેને ધવરાવવા લાગ્યા ૧૧ અને બળશાળી ગોવાળિયાઓએ સામાન સાથે ઉધા પડી ગયેલા ગાડાને પ્રથમની પેઠે ઉભું કર્યું બ્રાહ્મણોએ ગ્રહાદિકનો હોમ કરી દહીં, અક્ષત, દર્ભ ને જળથી ગ્રહોનું પૂજન કર્યું. ૧૨ જેઓ અમુચા, અસત્ય ભાષણ, દભ, ઇર્ષ્યા, હિંસા ને અભિમાન વિનાના છે તેઓના આશીર્વાદો નિષ્ફળ જતા નથી. ૧૩ આવો વિચાર કરીને સાવધાન મનના નદરાયે ઉત્તમ બ્રાહ્મણોની પાસે સામવેદ, ઋગ્વેદ તથા યજુર્વેદના મંત્રોથી સસ્કારવાળા કરેલા અને જેમાં પવિત્ર ઓષધિઓ નાખી હતી એવા જળથી પુત્રને અભિષેક કરાવી, સ્વસ્તિવાચન કરાવ્યું પછી અગ્નિમાં ગ્રહોનો હોમ કરી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવ્યું ૧૪-૧૫ પુત્રના કલ્પણ માટે વસ્ત્ર માળા અને સુવર્ણની માળાવાળી શણગારેલી ગાયો દાનમાં આપી અને બ્રાહ્મણોએ આશીર્વાદ દીધો ૧૬ જે બ્રાહ્મણો વેદના મંત્રો બાણનાર છે, તેઓએ આપેલા આશીર્વાદો કેઇ દિવસ નિષ્ફળ જતા નથી, એમ નક્કી બાણવું ૧૭

વળી એક દિવસ યશોદા પુત્રને ખોળામાં લઇને

રમાડતાં હતાં, એટલામાં તેને પુત્રનો મોટા પર્વ-તના શિખર જેટલો ભાર લાગ્યો. પોતે ભાર સહન કરી શક્યા નહિ. ૧૮ તેથી આશ્ચર્ય પામી તેને ભૂમિ ઉપર બેસાડી દીધો પછી મનમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરી, ઘરના કામકાજમાં વળ્યા ૧૯ એવામાં કંસનો સાથી અને કંસે મોકલેલો તૃણાવર્ત નામે દૈત્ય, વટોળિયા વાયુને રૂપે ત્યાં આવી જમીન ઉપર બેઠેલા ભગવાનને આકાશમાં લઈ ગયો ૨૦ તે વટોળિયા વાયુએ આખા ગોકુળને ધૂળથી ઢાંકી દીધું, લોકોના નેત્રોને મીંચાવી દીધા અને મહા-ભયંકર શબ્દથી દિશાઓને તથા ખુણાઓને ગમવી મૂક્યા. ૨૧ બે ઘડી સુધી આખું ગોકુળ ધૂળથી અને અધારાથી ઘેરાયલું રહ્યું યશોદાએ આવીને બેસું તો જ્યાં પોતે પુત્રને મૂક્યો હતો ત્યાં તેને દીકો નહિ ૨૨ આ વેળા તૃણાવર્તે ઉડાડેલી રેણુથી ડુંખી થઈ ગયેલા અને ગભરાટમાં પડી ગયેલા કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાને કે પરને ભેદી શકતા ન હતા ૨૩ તીક્ષ્ણ વટોળિયા વાયુ વાવાથી ચારે તરફ ધૂળનો વરસાદ વરસતો હતો, તેને લીધે યશોદા શોધવા લાગ્યા પણ પુત્ર હાથ આવ્યો નહિ. અતિ દયા ઉપજે તેવી રીતે પુત્રને સંભારતા તે રોવા લાગ્યા અને જેનું વાછડું ખોવાઈ ગયું હોય એવી ગાયની પેઠે તે ધરણી ઉપર ઢાળી પડ્યા. ૨૪ પવન શાત પડવાથી ધૂળની વૃદ્ધિનો વેગ બંધ પડ્યો, એટલે ત્યાં ઉભેલી ગોપિકાઓ યશોદાનું રડવું સાંભળી અત્યંત સતાપ કરવા લાગી. આખમાંથી પડતા અશ્રુઓથી તેમના મુખ ભીંજાઈ ગયા અને નદપુત્રને નહિ બેવાથી તેઓ પણ રડવા લાગી ૨૫ વટોળિયા પવનનું રૂપ ધારણ કરનાર તૃણાવર્ત દૈત્ય, કે જે શ્રીકૃષ્ણને ઉપાડીને આકાશમાં ગયો હતો, તે ભગવાનનો ઘણો ભાર લાગવાથી આગળ જઈ શક્યો નહિ ૨૬ ઘણો ભાર લાગવાથી તૃણાવર્ત કાયર થઈ ગયો અને તેમનો ત્યાગ કરવા લાગ્યો, પરંતુ ભગવાન તેને ગળે બાંધી પડ્યા, તેથી તૃણાવર્ત તેમનો ત્યાગ કરી શક્યો નહિ. ૨૭ એટલામાં તો ભગવાને ગળું પકડવાથી તે ગુંગળાવા લાગ્યો, તેથી બે આખો નીકળી પડી, સાદ કાટી

ગયો અને બાળકની સાથે પ્રાણ રહિત થઈને મજમાં પડ્યો. ૨૮ તે ભય કરેલે આકાશમાંથી એક મોટી શિલા ઉપર પડ્યો અને શ કરના બાણથી વિધાઈ ગયેલા ત્રિપુરાસુરના જેમ ચુરેચુરા થઈ ગયા હતા, તેમ તૃણાવર્તના અવયવો ભાંગી ગયા, અને ત્યા આગળ એકઠી મળીને રડતી સ્ત્રીઓએ તેને દીઠે: ૨૯ આ વેળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કે જેને રાક્ષસ આકાશમાં લઈ ગયો હતો, છતાં જે કુશળ અને મૃત્યુના મુખમાંથી મુક્ત થઈને તે જ રાક્ષસની છાતી ઉપર લાખા થઈ સુતા હતા, તેમને ગોપીઓએ તેડી લીધા ને માતાને સોંપ્યા ન દે દિક ગોપાંગિયા અને યથોદ્ધાઈ ગોપીઓ કરીને પશુ નદ્ર પ્રાય પુત્રને પામી અત્યંત આનંદિત થઈ તેઓ બોલી કે, ૩૦ અહો! આને રાક્ષસે મારી નાખ્યો હતો, તોપણ તે ફરીને જીવતો થયો એ અત્યંત આશ્ચર્ય જેવું છે ધર્મનો જય છે હિંસા કરનાર ખળ પોતાના પાપથી જ માર્યો જાય છે, અને સત્પુરુષ પોતાના સ્વભાવને લીધે ભયમાંથી મુક્ત થાય છે ૩૧ મેં ભગવાનનું કેવું પૂજન કર્યું હશે? તેમ ક્યા જળાશયો ખોદાવ્યા હશે? ક્યા યજ્ઞો કર્યા હશે? ક્યા દાન કર્યા હશે? અથવા પ્રાણીઓ ઉપર કેવી દયા કરી હશે? કે જેના પ્રભાવથી પોતાના સખ-ધીઓને આ આવી મળ્યો ૩૨ પછી નદ્ર જોડુ-જમા ઘણા અદ્ભુત બનાવ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા અને વસુદેવના વચનને સત્ય માનવા લાગ્યા ૩૩

એકવાર સ્નેહમાં તન્મય થઈ યથોદ્ધાજી જોળામાં કૃષ્ણને લઈ ધવરાવવા લાગ્યા. ૩૪ હે રાજન્! યથોદ્ધાજી ઘણું કરીને ધાવી રહેલા તે બાળકના મધુર મદ હાસ્યવાળા મુખને હાથવતી રમાડવા લાગ્યાં, એટલામાં તેણે બગાસુ આધુ તો તેના મુખમાં આકાશ, સ્વર્ગ, પૃથ્વી, તારામંડળ, દિશાઓ, સૂર્ય, ચંદ્રમા, અગ્નિ, વાયુ, સમુદ્રો, દ્વીપ, પર્વતો, નદીઓ, વન તથા સર્વ સ્થાવર જ ગમ પ્રાણીઓ જેવામાં આવ્યા ૩૫-૩૬ હે રાજન્! પુત્રના મુખમાં પ્રજ્ઞા જોઈને યથોદ્ધાને એકાએક ધ્રુમ્બરી છુટી અને અત્યંત આશ્ચર્ય પામી આજો મીચી દીધી ૩૭

સા વીક્ષ્ય વિશ્વ સહસા રાજન્ સંજ્ઞાતવેવણુ
સંમોલ્ય મૃગશાવાર્ગા નેત્રે આર્સાત્સુવાંસ્મિતા
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
सप्तमोऽध्याय

અધ્યાય ૮ મો.*

નામકરણ સંસ્કાર

શ્રીશુક ઉવાચ

गर्ग पुराहितो राजन् ! यदूनां सुमहात्मना ।
व्रज जगाम तस्य वसुदेवप्रचादन ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! યાદવોના પુરો-હિત ગર્ગ મહા તપન્વી હતા, તે વસુદેવની પ્રેરણાથી ગોકુળ ગયા, ૧ ગર્ગાચાર્યને જોઈને નંદ પ્રસન્ન થયા ને જે હાથ જોડી પ્રણામ કરી અર્ધપાદ આપ્યા ૨ પછી નદ્ર મધુર વાણીથી બોલ્યા કે, હે મહારાજ! આપ સર્વ વાતે સ પૂર્ણ છો, આપનું અમે શુ પ્રિય કરીએ? ૩ આપના જેવા મહાપુરુષે નું ફરવું મદ બુદ્ધિવાળા ગૃહસ્થાશ્રમીઓના કંઠ્યાણુ માટે હેય છે, પોતાના સ્વાર્થને માટે હોતુ નથી. ૪ આપે જ્યાં ઇન્દ્રિયો પશુ પહોંચી શકતી નથી એવું સાક્ષાત્ જ્યોતિ શાસ્ત્ર રચેલું છે, કે જે જ્યોતિષ શાસ્ત્રથી પુરુષ ભૂત અને ભવિષ્યનું ફળ જાણે છે ૫ આ રીતે આપ જ્યોતિષ શાસ્ત્રના રચનાર ને વેદવેત્તા છો, તેથી આ બન્ને બાળકને સંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છો હું તમારો શુરુ નથી એમ કહેતા નહિ, કારણ કે પ્રાણીજી તો જન્મથીજ સર્વનો શુરુ ગણાય છે ૬

गर्गाचार्य बोद्ध्या-हुं यादवोना आचार्यं ध्रु
अने पृथ्वी उपर तेमना पुरोहित तरीके प्रख्यात
छु, माटे हुं जे तमारा पुत्रने संस्कार करीश तो,
कस आ देवीनो पुत्र छे जेवु मानशे ७ तेम
वणी पाप बुद्धिवाणो कस, तमारे अने वसुदेवने
चित्रता छे, तेनो विचार करशे अने देवकीनी पुत्रीजे
कहेवु वचन स लारीने देवकीनो आठमो गर्भ स्त्री
थेवो जेछे नहि, जेवो विचार करशे, तेथी ते

* આ અધ્યાયમાં ભગવાનના નામકરણ સંસ્કાર બાદવાવસ્થાની કીડા માટી ખાતા મુખ ફડાવ્યું ત્યારે વિશ્વ-૧૫ દેખાડ્યું, વગેરે કથા કહેવાયી

તમારા પુત્રોનો નાશ કરે તો તે અશુભ થયું ગણાયો
૮-૬ નંદે કહ્યું કે, જો એમ હોય તો તમે વ્રજમા
એકાંતે લોકો બાજુ નહિ તેમ સ્વસ્તિવાચન પૂર્વક
દ્વિજ જાતિના સંસ્કાર કરો ૧૦

શુકદેવજી કહે છે-પોતાને જે વાત કર્તવ્ય
હતી, તેને માટે નંદે પ્રાર્થના કરી એટલે તેમણે
એકાંતમા જઈ શ્રીકૃષ્ણને બળદેવને નામકરણ
સંસ્કાર કર્યો. ૧૧ આ રાહિણીના પુત્ર પોતાના
શુભાથી સબધીએ ને રજન કરશે, માટે તે “રામ”
કહેવાશે અધિક બળ હોવાથી ‘બળદેવ’ કહેવાશે,
અને ચાહવો, જેઓ છુટા છવાયા થઈ ગયા છે
તેઓને એકત્ર કરશે અને તેઓમા ઐક્ય કરશે
તેથી ‘સકર્ણ’ એમ પણ કહેવાશે ૧૨ આ યુગે
યુગે અવતાર ધરનાર તમરા પુત્રના શરીરના ધૈત્ય,
રક્ત તથા પીત એવા ત્રણ વર્ણ છે તેમાથી હમણા
તે કૃષ્ણવર્ણ અવતર્યા છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ કહેવાશે ૧૩
પૂર્વે એકવાર તમારો શુભ લક્ષણવાળો પુત્ર વસુદે-
વને ત્યા અવતર્યો હતો, તેથી જ્ઞાનીઓ તેને ‘વાસુ-
દેવ’ પણ કહેશે ૧૪ તમારા પુત્રના શુભ તથા
કર્મોને અનુસરતા ધણા નામ અને રૂપો છે, તે સર્વ
હું બાણુ છું, પરંતુ મનુષ્યો બાણુતા નથી ૧૫ ગેવા
ગિયા તથા ગોકુળને આનંદ આપનાર આ બાળક
તમારું કલ્યાણ કરશે અને તમે પરિશ્રમ વિના
સર્વ સકંટોને તરી જશો ૧૬ હે વ્રજરાય! પૂર્વે
બ્યારે રાજ ન હતો ત્યારે ચોર લોકોથી પીડાતા
સતપુરુષોની તેમણે રક્ષા કરી હતી, ૧૭ માટે જે
મહાભાગ્યશાળી મનુષ્યો આના ઉપર પ્રીતિ રાખશે
તેમનો, અસુરો જેમ વિષ્ણુના પક્ષવાળાઓનો પરા-
ભવ કરી શક્તા નથી તેમ, શત્રુઓ પરાભવ કરી
શકશે નહિ ૧૮ માટે હે નંદ! તમારો આ પુત્ર,
શુભ, લક્ષ્મી, કીર્તિ ને પ્રભાવમા નારાયણના જેવો
થશે, તમે સાવધાન રહીને તેની રક્ષા કરજો ૧૯

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ સબધી
ભવિષ્ય કહી, ગર્ગાચાર્ય ગયા તે બાદ નંદરાયે
પોતાના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ માન્યા ૨૦ પછી કેટ-
લેક કાળ વીત્યા કેડે બળદેવ ને કૃષ્ણ ગોકુળમા બે
હાથ વતી રિખતા રિખતા રમવા લાગ્યા. ૨૧ તે

બન્ને બાળકો પગમા પહેરેલી ઝાઝરીઓની ઘુઘરી-
ઓના શબ્દથી મનોહર લાગે તેમ, પોતાના બન્ને
પગને ધમડતા વ્રજના કાદવમા ઉતાવળા રિખતા,
ઘુઘરીએ ના શબ્દથી મનમા પ્રસન્ન થતા અને જતા
આવતા લોકોની પાછળ ત્રણ ચાર પગલા જઈને,
અણુમણુ તથા ભયભીતની પેઠે, પાછા પોતાની
માતાની પાસે દોડી જતા હતા ૨૨ તેમની માતા,
કે જેમને હર્ષથી પાનો ચઢતો, તે ચંદનના લેપથી
સુદર બાળકોને, હાથવતી છાતી સરખા ચાપતી,
ધવરાવતી અને ધાવતી વેળા નંદ હાસ્ય તથા થોડા
દાતવાળા મુખને જોઈ પ્રસન્ન થતી ૨૩ બ્યારે
તેમની સુકુમાર અવસ્થાની લીલ ઓઠીઓને જોવા
જેવી થતી, ત્યારે તે બન્ને બાળકો વ્રજમા વાછ-
ડના પુછડા પકડી ઉભા રહેવા લાગ્યા અને વાછડા
તેમને આમ તેમ ઘસડી જતા, તે લીલા ગોપીઓ
ઘડના કામકાજ છોડીને જોતી, હસતી ને પ્રસન્ન
થતી ૨૪ રમતીઆળ અને અત્યંત ચપળ એવા
તેમને, શિ ગડાવાળા પશુઓથી, અગ્નિથી, દંડવાળા
પ્રાણીઓથી, હથિયારથી, પાણીથી, પક્ષીથી અને
કાટાઓથી સાચવવા તેમની માતાઓ ધરમા કામ
પણ કરતી નહિ અને તેમના મનની સ્થિતિ અત્યંત
વ્યગ્ર રહેતી ૨૫ હે રાજર્ષિ! થોડા કાળમા બળદેવ
અને શ્રીકૃષ્ણ ગોકુળમા ઘુટણ ઘસડ્યા વિના પગે
ચાલીને રમવા લાગ્યા ૨૬ વળી શ્રીકૃષ્ણ, બળદેવ
તથા પોતાની સમાન અવસ્થાના વ્રજના બાળક
મિત્રોની સાથે, ગોપીઓને આનંદ ઉપજાવે એવી
રીતે વિહાર કરવા લાગ્યા ૨૭ વ્રજની ગોપીઓ,
શ્રીકૃષ્ણની મનોહર લાગે એવી બાદ્યાવસ્થા જોઈને
કોઈ સમયે સર્વ એકઠી મળીને યથોદ્યાના સાભળતા
કહેતી કે, ૨૮ હે યથોદ્યા! અમારું મન બ્યારે
ધરના કામમા હોય છે, ત્યારે પુત્ર સમય વગર
વાછડા છોડી મૂકે છે અને તેને લડીએ છીએ ત્યારે
સામો હસે છે વળી ચોરીથી દહીં, દૂધ, લઈને
ખાઈ ભય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ખાઈને વાન-
રાને વહે ચી આપે છે અને જો વાનર ધરાઈ રહે-
વાથી ખાતા નથી તો પોતે દોળી નાખે છે. ‘દૂધ
દહીં સંતાડી રાખીએ પણ શું’, કાચું કે કોઈ

વખત વસ્તુ જડતી નથી ત્યારે ચીઠાઇ નિદ્રાવશ
બાળકોને રેવરાવીને નાસી જાય છે કેાઈ વસ્તુ
હાથમા ન આવે તેમ ઉ ચી મૂકીએ છીએ, તો તે
પાટલા ઢાળી તેની ઉપર ખાડણિયા વગેરે મૂકીને
તે લેવાનો ઉપાય કરે છે, કદાચ કેાઈ વસ્તુ વાસણમા
મૂકીને, સિ કે મૂકીએ છીએ તો તે લેવા જાણી
જેઈને તે વાસણમા છિદ્ર પાડે છે જે વસ્તુઓ
અ ધારામા રાખીએ છીએ, તો સર્વ વસ્તુઓને
દેખાડનાર મણિઓ પોતાના અંગ ઉપર ધારણ
કરીને આવે છે, કે જેથી સર્વ પદાર્થ તેમના જોવામા
આવે છે ૨૯-૩૦ અને જ્યારે ચોરી કરતા દેખીએ
છીએ, ત્યારે ‘અરે ચોર !’ એમ કહીને બોલાવીએ
છીએ, તો કહે છે કે, ‘ચોર તો તુ, હું તો ઘરનો
ધણી છું,’ વગી ઘરમા જાડે કરી જાય છે, મૂતરી
જાય છે અને ચોરીથી પોતાનું કામ કર્યા પછી,
તમારી પાસે ચોખ્ખો હોય તેમ ઉભો રહે છે ’ આ
રીતે લાય ભજેલા નેત્રવાળા ભગવાનના શ્રી મુખ તરફ
જોઈને, ગોપીઓએ યશોદાની આગળ સર્વ વાત
નિવેદન કરી તે સાંભળીને, યશોદાજી હસી પડ્યા,
પરંતુ પુત્રને ઠપકો આપવાની હિંમત કરી શક્યા
નહિ ૩૧ પછી કેાઈ વાર રમતા બગદેવાદિ ગોવા
ગિયાના છોકરાઓએ યશોદાને કહ્યું કે, “ શ્રીકૃષ્ણ
માટી ખાધી છે ” ૩૨ તે ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણનું હિંત
મંચતા યશોદા, હાથવતી તેમને પકડી, લયથી
ચકળવકળ જોતા શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યા કે, “
અલ્યા ચ ચળ મનના તે છાનામાના શા માટે માટી
ખાધી ?” શ્રીકૃષ્ણ જોલ્યા-“ મે માટી ખાધી
નથી. ” એટલે યશોદા જોલ્યા “ આ તારા મિત્રો
કહે છે અને આ તારો મોઠો ભાઈ પણ કહે છે ”
૩૩-૩૪ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું-“ માતુશ્રી ! મે માટી ખાધી
નથી, તે સર્વ છોકરાઓ જુદું જોલે છે, જો તેઓ
ખરું કહેતા હોય તો તમે મારું મુખ જુઓ ”
૩૫ યશોદાજી જોલ્યા કે, “ જો એમ હોય તો
ઉઘાડ મોઢું ” યશોદાએ આમ કહ્યું કે, ફીંડા માટે
બાળક થયેલા અને અખડ ઐશ્વર્યવાળા ભગવાન
શ્રીહરિએ પોતાનું મુખ ઉઘાડ્યું. યશોદાએ એના
મુખમા સ્થાવર જંગમત્મક જગત, આકાશ,

દિશાઓ, પર્વતો, દ્વીપો, સમુદ્રો, ભૂગોળ, પ્રવાહ-
વાળો વાયુ, વિજળી, ચંદ્રમા, તારા, સ્વર્ગલોક,
જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, ઇદ્રિયોના દેવતાઓ,
ઇદ્રિયો, શબ્દાદિક તન્માત્રાઓ, ત્રણ શુભ, જીવ,
કાળ, સ્વભાવ, કર્મ, કર્મના સ સ્કારરૂપ અતઃકરણ
અને તેથી થતા જુદા જુદા શરીરો તથા પોતાની
સાથે આખા વ્રજને જોયું આ જોઈને યશોદાજી
ગભરાયા, ૩૬-૩૮ અને વિચાર કરવા લાગ્યાં કે,
‘ આ તે શુ સ્વપ્ન હશે ? ના, સ્વપ્ન તો નથી, ત્યારે
શુ ઇશ્વરી માયા હશે ? ના, માયા પણ નહિ, કારણ
કે, માયા હોય તો ખીજઓ કેમ દેખતા નથી ?
ત્યારે શુ અરીસામા જેમ મુખ ઉલટું દેખાય છે,
તેમ મારી બુદ્ધિને મોહ થયો હશે ? ના, એમ
પણ નથી, કારણ કે એમ હોય તો આ શ્રીકૃષ્ણ
પોતે અદર ન દેખાવા જોઈએ, પરંતુ આ તો તે
દેખાય છે જગત પણ બહાર તથા અદર એક રૂપે
દેખાવું ન જોઈએ પણ તે પણ દેખાય છે. માટે
આમા સ્વમાદિક કર્મ કારણ નથી, પરંતુ એ તો
મારા પુત્રનું જન્મની સાથે કેાઈ ઐશ્વર્ય છે ૪૦
છેવટે છેલ્લા પક્ષનો આશ્રય કરી, આ ઇશ્વર છે,
એવો નિશ્ચય કરીને યશોદા જોલ્યા કે, આ જગત
જે ચિત્ત, મન, કર્મ અને વાણીવડે બંધુવામા
આવતું નથી તે જગત જેને આધારે રહેલું છે,
જેનાવડે અને જેથી પ્રગટ થાય છે, તે પરમાત્માના
કેાઈથી પણ જાણી શકાય નહિ તેવા ચંચળને હું
પ્રણામ કરું છું ૪૧ હું યશોદા છું, આ મારો પતિ
છે, આ મારો પુત્ર છે, હું નંદરાયના સર્વ ધનની
ધણિયાણી તથા તેની સ્ત્રી છું, અને ગાયોના ટોળાની
સાથે ગોપીઓ તથા ગોવાળિયાઓ મારા છે, એવું
જેની માયાથી સમજાય છે, તે ઇશ્વર મારી જાતિ
થાઓ ” ૪૨ આ પ્રમાણે યશોદાને પરમાત્મતત્વનું
જ્ઞાન થયું કે, તરત વ્યાપક એવા પરમેશ્વર, પુત્રનો
સ્નેહ કરાવનારી માયા ફેલાવી ૪૩ એટલે યશોદાની
સ્મૃતિ પાછી નાશ પામી અને તે પોતાના પુત્રને
બોળામા બેસાડી, પ્રથમની માફક, હૃદયમાં વૃદ્ધિ
પામેલા સ્નેહથીર માડવા લાગ્યા ૪૪ કર્મકાંડરૂપી
વેદો, જેને ઇદ્રિયાદિક રૂપે વર્ણવે છે, ઉપનિષદો જેને

પ્રજ્ઞાપે વર્ણવે છે, સાખ્ય જેને પુરુષરૂપે વર્ણવે છે, યોગ્યશાસ્ત્ર જેને પરમાત્મારૂપે વર્ણવે છે, અને ભક્તો જેને ભગવાનરૂપે વર્ણવે છે, તે સાક્ષાત્ શ્રીહરિને યશોદાએ પાછા પોતાના પુત્ર માન્યા ૪૫

પરિક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે મહારાજ ! નંદે એવું તે શું પુણ્ય કર્યું હતું કે, ભગવાન તેમને ત્યાં અવતર્યા ? તેમજ મહા ભાગ્યશાળી યશોદાએ એવું શું પુણ્ય કર્યું હતું કે, શ્રીહરિએ તેમના સ્તનનું પાન કર્યું ? ૪૬ લોકોના પાપોનો નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણના ઉદાર બાળચરિત્ર જેને કવિઓ અધ્યાપિ ગાય છે, તેનો અનુભવ તેમના ખરા માત પિતાને થયો નહિ, ને નંદ યશોદાને થયો, તેનું શું કારણ ?

શુકદેવજી બોલ્યા-હે રાજા ! આઠ વસુઓમા મોટો દ્રોણ નામે એક વસુ હતો, તેને તેની સ્ત્રી સાથે ગાયોની રક્ષા કરવા પ્રજ્ઞાએ મોકલ્યો હતો તેણે તે આજ્ઞા માથે ચઢાવી પ્રજ્ઞાને કહ્યું કે, ૪૮ પૃથ્વી ઉપર અમારો જન્મ થાય ત્યાં વિશ્વના ઇન્દ્ર એવા મહાદેવ શ્રીહરિ ઉપર અમારી બન્નેની પરમ ભક્તિ થાઓ, એવું અમે માગીએ છીએ, કારણ કે, ભક્તિથી મનુષ્ય દુર્ગતિને તરી ભય છે ” ૪૯ “ અસ્તુ, તમારી ભગવાન ઉપર પરમ ભક્તિ થશે એમ કહી કીર્તિવાળો દ્રોણ નામે વસુ વ્રજમા નંદ નામે ગોપ થયો અને તેની સ્ત્રી ધરા, યશોદા થઈને અવતરી. ૫૦ હે રાજા ! તેને લીધે ગોવાળિયા તથા ગોપીઓને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર બે કે ભક્તિ હતી, તોપણ નંદ અને યશોદાને પુત્ર થયેલા ભગવાન ઉપર વધારે ભક્તિ હતી ૫૧ વ્યાપક એવા શ્રીકૃષ્ણે પણ પ્રજ્ઞાની આજ્ઞા પ્રમાણે બળદેવજી સાથે વ્રજમા રહીને પુત્રને છાજે એવી બાળલીલાથી ગોપ ગોપીઓને હ્રાવો લેવરાવી પ્રસન્ન કર્યા ૫૨

કૃષ્ણો પ્રજ્ઞાન આદેશ સત્ત્વં કર્તું વ્રજે વિભુઃ
સદરામો વસન્નકે તેષાં પ્રીતિ સ્વલીલયા ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
अष्टमोऽध्यायः

—*—*—*—*—*—

અધ્યાય ૬ મો. ૩

શ્રીકૃષ્ણનું બ'ધાવું.

શ્રીશુક ઉવાચ

एकदा गृहदासीषु यशोदा नंदगेहिनी ।

कर्मांतरनियुक्तास्तु निर्ममं स्वयं दधि ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-એક દિવસ દાસીઓ બીજા કામમા રોકાયેલી હતી, તેથી યશોદા પોતે દહીં વલોવવા લાગ્યા. ૧ દહીં વલોવતા ભગવાનના બાળચરિત્રો સભારી તેમના ગીત ગાવા લાગ્યા ૨ આ દધિ મ'થન વખતે યશોદાએ રેશમી વસ્ત્ર અને કુડળ પહેર્યા હતા, શરીર આમ તેમ ડાલવાથી હાલતું હતું, નેતરુ ખેચવાના પરિશ્રમથી હાથના કડા અને કાનના કુડળો હાલતા હતા, મુખ ઉપર પરસેવો થયો હતો, અને કેશપાશમાંથી માલતીના પુષ્પો ખરી પડતા હતા ૩ એટલામા શ્રીહરિ, ધાવવાની ઇચ્છાથી દધિમ થન કરતા માતાની પાસે આવ્યા અને રવૈને પકડી તેમને દહીં વલોવતા અટકાવ્યા. ૪ ત્યારે યશોદા ભગવાનને ખોળામા લઈ ધવરાવવા અને તેમનું મદમદ હસતું મુખ જોવા લાગ્યા. એટલામા દેવતા ઉપર ઉનું કરવા મૂકેલુ દૂધ ઉભરાઈ જવા લાગ્યું, તેથી તેમને મૂકી ઉતાવળા ઉઠી દોડ્યા ૫ તેથી શ્રીકૃષ્ણને કોધ ચઢ્યો અને દાતવતી ફરકતા રાતા ઓઢને ડસી ખોટા અશ્રુઓ લાવી, દહીંની ગોળીને પથર મારી ફાડી નાખી, પછી ઘરમા જઈ એકાતમા ઉભા રહી માખણ ખાવા લાગ્યા ૬ ઉનુ થયેલુ દૂધ ઉતારી યશોદા પાછા ફર્યા અને દહીંનું વાસણ ભાંગેલુ જોઈને, 'આ કામ એનુજ છે,' એમ કહી હસ્યા અને આસપાસ જોવા લાગ્યા તો તે જણાયા નહિ. ૭ ઘરની અંદર જઈને જોયું તો શ્રીકૃષ્ણ ખાડિયુ-યાને ઉધો પાડીને, તેની ઉપર ઉભા હતા અને શિકેથી માખણ લઈને ઇચ્છા પ્રમાણે વાનરાને ખવરાવતા હતા, ચોરી કરવાથી તેમનાં નેત્ર ચકળવ-

ફે આ અધ્યાયમા દૂધ ઉભરાઈ જતા યશોદા તે ઉતારવા ગયા અને પાછા આવ્યા; ત્યારે ગોળીને ફૂટેલી જોઈ, શ્રીકૃષ્ણે એમ કર્યું એવું માની, તેમને નેત્રસથી બાખા, એ કથા કહેવાયે

કળ થતા હતા, તેમને જોઈ, ધીરે ધીરે યશોદા તેમની પાસે ગયા ‘શ્રીકૃષ્ણ યશોદાને હાથમા લાકડી લઈને આવતા જોઈ, ખાડણિયા ઉપરથી નીચે ઉતરી ખીનેલાની પેઠે નાઠા ત્યારે યોગીઓનું તપ-શ્રીર્થવડે તદ્દાકાં થયેલું’ મન પણ જેને પહોંચી શકતું નથી, એવા ભગવાનને પકડવા યશોદા પાછળ દોડ્યા તોપણ પકડાયા નહિ ‘યશોદા, ભારે શરીરને લીધે વચ્ચે વચ્ચે અટકી પડતા હતા અને ઉતાવળે દોડવાથી છુટી પડેલા કેશપાશમાથી પુખ્તો વેરાતા હતા છેવટે શ્રીકૃષ્ણને તેમણે પકડી પાડ્યા ૧૦ અપરાધી શ્રીકૃષ્ણ રડવા લાગ્યા અને બે હાથથી આખો ચોળી બચથી વિહ્વળ નેત્રવડે સાચુ જોવા લાગ્યા. યશોદા તેમને હાથવતી પકડીને લડવા લાગ્યા ૧૧ પુત્રને ખીહી ગયેલો જોઈ, પુત્ર ઉપર પ્રીતિવાળા યશોદા હાથમાથી લાકડી મૂકી દઈ, નેત્ર-રાથી તેમને બાધવા લાગ્યા, કારણ કે, તે ભગવાનના પરાક્રમને જાણતા ન હતા ૧૨ જેની અદર, બહાર, આગળ, તેમજ પાછળ કંઈ નથી, જે જગતની અદર, બહાર, આગળ અને પાછળ રહેલા છે, તથા જે જગદ્રૂપ છે, તે મનુષ્યના દેહવાળા અર્તીદ્રેય ભગવાનને યશોદાજીએ, પોતાના પુત્ર બહી, પ્રાકૃત મનુષ્યની પેઠે ઉભાની સાથે બાધ્યા ૧૩-૧૪ પોતાના અપરાધી બાળકને બાધતા નેતરુ બે આગળ ટુકું પડ્યું ત્યારે યશોદાએ તેની સાથે ખીજી સંધાડ્યું ૧૫ તો તે પણ બે આગળ ટુકું પડ્યું, વળી તેની સાથે ત્રીજી સાંધ્યું તે પણ બે આગળ નાનું પડ્યું આ પ્રમાણે ઘણા સાંધ્યા પણ તે સર્વ ટુકા પડ્યા ૧૬ યશોદાએ પોતાના ઘરના સર્વ નેતરા એક ખીજીની સાથે સાંધ્યા તોપણ નાના પડ્યા, ત્યારે હસતી ગોપિકાઓની વચ્ચે હસના યશોદા આશ્ચર્ય પામ્યા ૧૭ આ પ્રમાણે પોતાને માટે પરિશ્રમ કરતા માતાના શરીર ઉપર પરસેવો વળી ગયો અને તે થાકી ગયા માતાને પરિશ્રમ થયેલો જોઈ શ્રીકૃષ્ણ આપથી બંધાઈ ગયા ૧૮ હે રાજન્! જેના અધીનમા શિવ બ્રહ્માદિકની સાથે આપુ વિશ્વ રહેલું છે, એવા શ્રી કૃષ્ણ, સ્વ-તત્ત્વ છતાં પણ આ પ્રમાણે પોતાનું બક્ષાધીનપણું

દર્શાવ્યું ૧૯ બ્રહ્માએ, શ કરે તથા અ ગનેા આશ્રય કરનારા લક્ષ્મીએ, ભગવાનનો પ્રસાદ મેળવ્યો ન હતો મુક્તિ આપનાર ભગવાનની પાસેથી યશો-દાએ તેમના કરતા વિચિત્ર પ્રસાદ મેળવ્યો હતો યશોદાના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, આ લોકમા ભક્તિ-વાળાઓને જેવું મુખ આપે છે, તેવું દેહભિમાની તપસ્વીઓને અને અભિમાન રહિત આત્મરૂપ જ્ઞાની-ઓને પણ મળતું નથી ૨૧ પછી શ્રીકૃષ્ણ, બ્યારે માતાના ઘરના કામકાજમા શુ થાયા ત્યારે, યમલા જીનના ઝાડ દીઠા, જે પૂર્વ જન્મમા શુદ્ધક અને કૂબેરના પુત્ર હતા તેઓ નલકૂબર તથા મણિશ્રીવને નામે ઓળખાતા હતા, લક્ષ્મીવાળા હતા અને ગર્વથી નારદનો શાપ પામી વૃક્ષ થયા હતા. ૨૨-૨૩

પુરા નારદશાપેન વૃક્ષતાં પ્રાપિતાં મદાત્ ।
નલકૂબરમણિપ્રીવાત્રિતિથ્યાતૌ મિયાન્વિતો
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
नवमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૦ મો. ૬

યમલાજીનનો મોક્ષ.

રાજોવાચ

कथ्यतां भगवन्नेनत्तयो' शापस्य कारणम् ।

यत्तद्विगर्हित कर्म येन वा देवर्षेस्तम' ॥ १ ॥

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે મહારાજ! નલકૂબર અને મણિશ્રીવને શાપ થવાનું શુ કારણ હતું તે મને કહો? તેઓએ એવું તે શુ નિદિત કર્મ કર્યું હતું કે જેથી દેવર્ષિ નારદ જેવાએ તેમને શાપ દીધો? ૧

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! મહિરાનું પાન કરીને મદથી રાત્રી ને ઘૂમતી આખવાળા, મદથી ઉન્મત થઈ ગયેલા અને રુદ્રના અનુચર થઈને ગર્વિષ્ઠ બની ગયેલા કૂબેરના પુત્રો, મહાકિનીના તીર ઉપર આવેલી કૈલાસની રમણીય વાડીમા ફરતા હતા, અને તેમની પાછળ સ્ત્રીઓ ગીત ગાતી હતી.

ફે આ અન્યાયમા યમલાજીન નામના બે ઝાડની વચમા થઈને રીખતા બને ઝાડ પડી ગયા ને તેમાથી નિકળેલા દેવતાઓએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી, એ કથા કહેવામા આવશે

૨-૩ ઉંચ વર્ણના તે બન્ને ગુહકો, કમળોની વનમાળા પહેરી, ગંગાના પ્રવાહમાં પેસી, હાથીઓ જેમ હાથણીઓની સાથે વિહાર કરે છે, તેમ તરુણ સ્ત્રીઓની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા. ૪ હે રાજન્ ! એટલામાં દૈવેચ્છાથી નારદ ત્યાં ગયા. તેમણે તે બન્નેને જોઈને બ્રહ્મું કે, આ બન્ને મહમત્ત થઈ ગયેલા છે. ૫ પેલી નમ્ર સ્ત્રીઓ નારદને જોઈ લજવાઈ ગઈ અને શાપથી કરી શરમાઈ ગઈ, પરંતુ તેઓ શરમાયા નહિ. ૬ પછી મદિરા પીને ગાંડા થઈ ગયેલા અને લક્ષ્મીના મદથી આધળા બનેલા દેવકુમારોને જોઈ નારદે તેમને શાપ પીધો. ૭

નારદ બોલ્યા-પ્રિય વિષયોને સેવનાર પુરુષને લક્ષ્મીના મદ વિના, કુટીનતાથી કે વિદ્વતા આદિ કશી થયેલો બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો મદ અથવા રજેશુભું કાર્ય બુદ્ધિને બ્રહ્મ કરતું નથી માત્ર લક્ષ્મીના મદમાં સ્ત્રીઓનું, જુગારનું તથા મદિરા પાનનું વ્યસન રહેલું છે. ૮ વળી લક્ષ્મીના મદને લીધે આ ક્ષણભ્રમર જેવું અજર ને અમર માનનાર ધંધ્યાધીન લોકો, નિર્દય થઈને પશુઓની હિંસા કરે છે. ૯ આ દેહ, નરદેવ અથવા તો ભૂદેવ કહેવાયા છતાં છેવટે સડી જાય છે, ખવાઈ જાય છે, વિષાદપ થઈ જાય છે અને બાળી નાખવામાં આવે તો રાખ થઈ જાય છે તેવા નાશવત્ત દેહને માટે પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરનાર પોતાનો સ્વાર્થ માત્ર સમજે છે, પણ પ્રાણીનો દ્રોહ કરવાથી નરક પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૦ આ દેહ આપણો તો છે જ નહિ, પરંતુ પારકો છે ત્યારે શું તે અજ્ઞાતાનો છે? અથવા પિતાનો છે? અથવા માતાનો છે? શું દત્તક લેનારનો છે? શું બળવાનનો છે? શું દાસ તરીકે વેચાતો લેનારનો છે? અગ્નિમાં બળી જતો હોવાથી શું અગ્નિનો છે? અથવા તો કુતરા ખાય છે તેથી શું તેમનો છે? ના તે કોઈનો નથી. ૧૧ સાધારણ રીતે સર્વનો ગણાતો આ દેહ, અવ્યક્તથી ઉત્પન્ન થાય છે અને અવ્યક્તમાં જ મળી જાય છે તેને પોતાનો માનીને મૂર્ખ મનુષ્ય, પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે. ૧૨ લક્ષ્મીના મદથી આધળા થયેલા મૂઢ પુરુષને દરિદ્રતા એ તેનો ઉપાય છે, કારણ કે દરિદ્ર

પુરુષ પ્રાણીઓને પોતાના જેવા જીવે છે, તેથી તેઓનો દ્રોહ કરતો નથી. ૧૩ સર્વ જીવોને સમાન પીડા થાય છે કટકનું દુઃખ સમજનાર માણસ બીજા પ્રાણીને પણ તેવી પીડા કરતો નથી, તે પ્રમાણે જેને કાંટો ન વાગ્યો હોય એવો પ્રાણી દુઃખની વાત કરે, એ અસંભવિત જ છે. ૧૪ પુરુષ દરિદ્ર થયા પછી સર્વ પ્રકારના મદમાંથી મુક્ત થાય છે, અભિમાન રહિત થાય છે અને જો દૈવેચ્છાથી કષ્ટ પામે, તો તેને મહા તપશ્ચ સમજવું. ૧૫ વળી દરિદ્ર જે નિત્ય અજ્ઞની આશા રાખીને બેઠો હોય, તેનું શરીર ક્રુધાથી દુર્બળ થઈ જાય છે, તેની પછવાડે ધંધિયો નિર્બળ થાય છે અને તેથી હિંસા પણ બંધ પડે છે. ૧૬ ધીરે ધીરે દરિદ્ર પુરુષને પણ સમદષ્ટિવાળા મહાત્મા પુરુષોના ઉપદેશથી તૃષ્ણાનો અભાવ થાય છે, અને તેથી દરિદ્ર પુરુષ ઘોડા સમ-યમાં શુદ્ધ થાય છે. ૧૭ સમદષ્ટિવાળા ને ભગવાનના ચરણનું શરણ ધરનાર મહાત્મા પુરુષોને ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય, ધનના અભિમાની, દુષ્ટોના આશ્રય કરનાર, દુષ્ટ શ્રીમંતોનું શુ પ્રયોજન છે? કંઈ જ નહિ, તેથી તેઓ દરિદ્ર ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. ૧૮ માટે આ કુળેરના પુત્રો જેઓ મદિરા પીને ગાંડા થયેલા છે, લક્ષ્મીના મદમાં આધળા છે, લ પટ છે તથા અજીતે દ્રિય છે, તેઓના અજ્ઞાનજન્ય મદનો હું નાશ કરું છું. ૧૯ અજ્ઞાનમાં ડુબી ગયેલા લોક-પાલના પુત્રો છતાં પણ પોતે ઘણા ઉન્નત છે તેથી તેઓ પોતાને ઓળખતા નથી. ૨૦ માટે તે બંને સ્થાવર જાતિમાં જન્મવાને યોગ્ય છે, જેથી ફરીને આ પ્રમાણે વર્તે નહિ. વૃક્ષના અવતારમાં અવતર્યા છતાં પણ, મારી કૃપાથી તેઓને પૂર્વ જન્મની સ્મૃતિ રહેશે, અને દેવતાઓના સો વર્ષ પુરા થયા પછી, ભગવાનના દર્શન કરીને તેઓ ફરી દેવતાઓ થશે અને મારા અનુગ્રહથી શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિને પ્રાપ્ત થશે. ૨૧-૨૨

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે દેવે નારદ તેમને શાપ દઈ નારાયણાશ્રમમાં ગયા; અને નલ-કુબર તથા મણિગ્રીવ યમલાભુન (આંબળીઆ) નાં વૃક્ષો થયા. ૨૩ પછી વૈષ્ણવોમાં ઉત્તમ એવા

નારદનું વચન સૂત્ર કરવા, જ્યાં યમલાભુનના વૃક્ષો હતાં ત્યાં ભગવાન ગયા, ૨૪ અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, નારદ મને ઘણાજ પ્રિય છે, તેમ વળી આ કુબેરના પુત્રો છે, માટે નારદે, જે પ્રમાણે ભવિષ્ય બાબેલું છે તે પ્રમાણે હું કરું. ૨૫ આવો વિચાર કરીને, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ યમલાભુનના બે વૃક્ષોની વચ્ચે થઈને નીકળ્યા ભગવાન નીકળ્યા કે, ખાડણીઓ આડા પડી ગયો, ૨૬ ત્યારે ભગવાને ઘેટે બાંધેલા નેતરાથી ખાડણીઆને ભેરથી ખેંચવા માડ્યો. બન્ને વૃક્ષોના મૂળીયા તેથી ઉખડી ગયા ભગવાનના મહાબળથી તે વૃક્ષની શાખાઓ, ડાળી ઓ તથા કુષળો કપવા લાગી અને કડકડ શબ્દ કરી તે પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યા ૨૭ તેમાથી મૂર્તિમાન અગ્નિની પેઠે શરીરની પરમ કાંતિથી દિશાઓમા પ્રકાશ કરતા, બે સિદ્ધ પુરુષો બહાર નીકળ્યા પછી રહેજીવું રહિત તે બન્ને દેવતાઓ, હાથ ભેડી, સર્વ લોકના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રણામ કરીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૨૮

નલકુબર ને મણિગ્રીવ સ્તુતિ કરે છે-હે કૃષ્ણ ! તમે સર્વના આદિપુરુષ છો, માયાથી પર અને સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મરૂપ આ જગત તમારું રૂપ છે, એમ પ્રહ્લવેતાઓ બાણે છે ૨૯ સર્વ પ્રાણીઓના દેહ, પ્રાણ, અહકાર અને ઇદ્રિયોના તમે ઇશ્વર છો, તમે જ કાળમૂર્તિ ભગવાન વિષ્ણુ અને અવિનાશી ઇશ્વર છો, ૩૦ તમે મહત્ત્વ છો, તમે સત્ત્વ, રજ અને તમરૂપ સાક્ષાત્ પ્રકૃતિ છો, અને તમે જ સર્વના અધ્યક્ષ પુરુષ અને સર્વના શરીરોના વિકારને બાણનાર છો ૩૧ ઇદ્રિયોથી ગ્રહણ કરવામા આવતા પ્રકૃતિના પદાર્થોથી તમે ગ્રહણ થતા નથી અને જીવાદિકની પહેલાં સ્વત સિદ્ધ છો, માટે દેહાદિકવાળો કયો પુરુષ તમને બાણી શકે? ૩૨ વાસુદેવ, વેધારૂપ અને ભગવાન એવા આપને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ તમે પોતે પ્રકાશ કરેલા શુભેથી જેનો મહિમા ઠકાઈ ગયેલો છે, એવા આપ પ્રહ્લને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ ૩૩ આપ, સર્વના શરીરમા રહ્યા છતાં શરીર રહિત છો, ને તમારા અવતારો દેહધારીઓમા ઘટે નહિ એવા

તથા જેના તુલ્ય અને જેનાથી અધિક કેાઈ પણ ને હોય, એવા પરાક્રમે ઉપરથી બાણવામાં આવો છો ૩૪ સર્વ સુખોના સ્વામી એવા આપ, હમણાં, સર્વ લોકના કલ્યાણ માટે તથા મોક્ષ માટે પોતાના અંશની સાથે અવતરેલા છો. ૩૫ હે કલ્યાણરૂપ ! આપ વાસુદેવ, શાંત શુભવાળા તથા ચાહવોના પતિ છો, તમને અમે વારવાર પ્રણામ કરી છીએ ૩૬ હે પ્રભુ ! અમને, તમારા દાસાનુદાસને આશા કરો અમને નારદના અનુગ્રહથી આપના દર્શન થયા છે ૩૭ અમારી વાણી આપના શુભનું વર્ણન કરવામા, અમારા કાન આપની કથા સાંભળવામા, અમારા હાથ આપની એવા કૃપામા, અમારું મન આપના ચરણનું સ્મરણ કરવામા, અમારું મસ્તક આપના નિવાસરૂપ જગતને પ્રણામ કરવામા, અને અમારી દૃષ્ટિ આપના દેહરૂપ મહાત્મા પુરુષોના દર્શન કરવામા સર્વદા તત્પર રહો ૩૮

શુકદેવજી કહે છે-નેતગથી ખાડણીએ બંધાયેલા ભગવાન ગોકુલેશ્વર, તેઓની સ્તુતિ સાંભળીને હસ્યા ને બોલ્યા કે, ૩૯ દયાળુ દેવપિ નારદજીએ, લક્ષ્મીના મદથી આધળા થયેલા તમારી ઉપર, જે અનુગ્રહ કયો હતો તે મારા બાણવામા હતો ૪૦ સૂર્યના દર્શનથી જેમ પુરુષના નેત્રને બંધન રહેતું નથી, તેમ સર્વત્ર સમદષ્ટિવાળા અને નિરંતર મારે વિષે મનને ભેડનાર મહાત્મા પુરુષોના દર્શનથી પણ પુરુષને બંધન રહેતું નથી ૪૧ હે નલકુબર ! તમે બન્ને માગ ઉપર ભક્તિ રાખીને, તમારા સ્થાનમા બાણો તમને બન્નેને ગમતો અને સસારને ટાળનારો ઉત્તમ પ્રતિભા ભક્તિભાવ મારામા થયો છે ૪૨

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! એ પ્રમાણે જેને કહેલું હતું, એવા નલકુબર અને મણિગ્રીવ, ઉબળ સાથે બાંધેલા ભગવાનને પ્રદક્ષિણા કરી, તેમની આજ્ઞા માગીને ઉત્તર દિશામા ગયા ૪૩

इत्युक्तौ तौ परिक्रम्य प्रणम्य च पुन पुनः ।
बद्धोल्लसलमामङ्ग्य जग्मतुर्दिशमुत्तराम् ॥४३॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे
वृक्षमोक्षध्याय

અધ્યાય ૧૧ મો. *

વત્સાસુર અને બકાસુર વધ.

શ્રીશુક ઉવાચ

મોષા નંશદ્યઃ ધુન્વા દ્રુમયોઃ પત્તતો રવમ્ ।
તવાઙ્ગમુ' કુદયેષ્ટ નિર્વાતમપ્રશક્તિઃ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! આટ પડ્યા તે સાલગીને, ન દાદિક ગોવાગિયાએ, વજ્ર પડવાના ભયથી શકિત થઈ ત્યાં દોડી ગયા, * અને જોયું તો યમલાલુંનના વૃક્ષોને ભૂમિ ઉપર પડેલાં જોયા તે વૃક્ષ પડવામા ઉખળને જે ચના શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ કારણરૂપે જોવામા આવ્યા, તોપણ ગોવાગિયા તે કોણે પાડ્યા હશે ? અને કેમ આ આશ્ચર્યજનક ઉત્પાત થયો હશે ? એવો વિચાર કરતા ગભરાટમા પડી ગયા ૨-૮ ત્યાં રમના ઠોકરાઓએ કહ્યું કે, ' આ વૃક્ષોની વચ્ચે રહેલા શ્રીકૃષ્ણે, દોરી જે ચવાથી ઉખળુ આડું થઈ ગયું અને તેમાંથી જે પુરુષોને નીકળના અમે જોયા * ૫૦ તું એ બાળક, જે વૃક્ષોને ઉખેડી નાખે એ અસંભવિત છે, એમ ધારીને કેટલાકે માન્યું નહિ અને કેટલાકના મનમા સંદેહ રહી ગયો. * નેનરે બાપેલા અંત ઉખળને જે ચતા પુત્રને જોઈ ન દરાય હસી પડ્યા તેમજ પુત્રને ઉચકી લઈ બધન મુક્ત કર્યો. † ગોપગોપીઓ મને એળખશે એમ ધારીને ભગવાન નવ નવી બાળચેષ્ટાઓ કરવા લાગ્યા કેઈ વાર ગોપિકાઓ ભગવાનને તાળીઆ વગાડીને ઉત્સાહ આપતી, ત્યારે બાળકની માફક તે નાચતા, ને કોઈવાર તેઓને અધીન ભગવાન કાષ્ઠના ચત્રની પેઠે ગાયન કરતા ‡ કોઈવાર ગોપિકાઓની આજ્ઞાથી બાજક, પાલી, પવાલા અને પાદુકાઓને આણી આપતા અને પોતાના ભક્તજનોને આનંદ આપતા તથા હાથોને ઊંચા નીચા કરતા † આ રીતે જગતમા ભગવાનનું ઐશ્વર્ય બાલુનારાઓને પોતાનું ભક્તાધિનપણું દર્શાવતા શ્રીકૃષ્ણ આવી બાળચેષ્ટાથી પ્રજને આનંદ ઉપબવતા હતા ‡

* આ અધ્યાયમા બાળકોની સાથે વહાડા ચલાવતા ભગવાને વત્સાસુર અને બકાસુરો વધ કર્યો, તે કયા કહેવાશે

એક વખત 'કૃષ્ણ ત્યોરે કૃષ્ણ' એવા પાંધાર સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ, જે સર્વ કૃષ્ણના દાતા હતા તે, કૃષ્ણ દેવા દાણા લઈ વેચનારીની પાસે ગયા. ૧૦ પેલી કૃષ્ણ વેચનારીએ શ્રીકૃષ્ણના બેળામાંથી દાણા લઈ, તેમનો બેળો કૃષ્ણથી ભરી આપ્યો, અને શ્રીકૃષ્ણે તેના કૃષ્ણનો ટોપલો રત્નોથી ભરી આપ્યો. ૧૧ એક વખત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કે જેમણે યમલાલુંનના વૃક્ષો પાડી નાખ્યા હતા, તે નદીના તીર ઉપર રમવા ગયા ત્યારે યશોદા તેમને બોલાવવા ગયા ને કહ્યું કે, ' આજે તારું જન્મ નક્ષત્ર છે, માટે નાહીને શુદ્ધ થા, અને ગ્રાહ્યણેને માર્યોનું દાન આપ માતાઓએ નવરાવી ધોવરાવીને શણગારેલા આ તારા મિત્રોને જો તું પણ તેઓની પેઠે નાહીને જમી લે અને અલકૃત થઈ રમ. " ૧૨-૧૩ આ રીતે શ્રીકૃષ્ણને તથા બળરામને કહ્યું, તોપણ તેઓ રમતના પ્રમ ગથી આવ્યા નહિ, ત્યારે રોહિણીએ પુત્ર ઉપર વત્સલતા ધરાવનારા યશોદાને મોકલ્યા. ૧૪ પુત્રના સ્નેહથી જેને પાનો ચઢતો હતો એવા યશોદા, બાળકોની સાથે રમતા શ્રીકૃષ્ણને બળદેવજીની સાથે સાદ પાડીને બોલાવવા લાગ્યા ૧૫ " હે કૃષ્ણ ! હે તાત ! અહીં આવ, અને મને ધાવ, રમવું બધ કર હે પુત્ર ! તને ભૂખ લાગી હશે અને રમનથી તું થાકી ગયો હોઈશ ૧૬ હે બળદેવ ! તું ભાઈ સાથે ઝટ ઘેર આવ તું સવારમા જ જમ્યો હતો, હવે તારે જમવાનો સમય થયો છે. ૧૭ હે હથાઈ કુલોત્પન્ન ! ન દરાયજી, જમવાને તારી વાટ બેઠીને બેઠા છે, માટે ચાલ અને અમને રાજી કર હે બાળકો ! તમે તમારે ઘેર જાઓ. ' ૧૮ હે રાજન્ ! સ્નેહાધીન બુદ્ધિવાળા યશોદા આ પ્રમાણે સર્વના મુગટરૂપ શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પુત્ર માની, તેને હાથે પકડી બળદેવજી સાથે પોતાને ઘેર લઈ ગયા અને ઉત્સવ કર્યો ૧૯

શુકદેવજી કહે છે-ન દાદિક ગોવાગિયા પ્રજમા મોટા ઉત્પાતોનો અનુભવ થવાથી, પ્રજના ક્રિતકાર્ય માટે વિચાર કરવા લાગ્યા ૨૦ તે વખતે ત્યાં જ્ઞાનમા તથા વયમા વડો ઉપનંદ નામે એક ગોવાગિયો હતો, જે દેશ કાળના તત્વને બાલુતો હતો, અને

શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવનું પરમ હિત કરનારો હતો ૨૧ તેણે કહ્યું કે, “ આપણે ગોકુળનું હિત ચહાતા હોઈએ તો અહીંથી નીકળી જવું જોઈએ કારણ કે અહીંમાં બાળકોનો નાશ કરનાર મહા ઉત્પાતો થાય છે ૨૨ બાળકોના કરનારી રાક્ષસીના હાથ-માથી આ છોકરો માણુમાણુ બચ્યો છે, તેમ જ વળી શ્રીહરિના અનુગ્રહથી તેની ઉપર ગાડુ પછુ પડ્યું ન હતું ૨૩ વળી ચક્રવાતાસુર દૈત્ય તેને પક્ષીઓના વિહારસ્થાન રૂપ આકાશમાં લઈ ગયો હતો અને ત્યાંથી તે શિલા ઉપર પડ્યો ત્યારે દેવતાઓએ જ તેની રક્ષા કરી હતી ૨૪ વળી આ બાળક અથવા તો બીજા કોઈ પણ બાળક, જે વૃક્ષોની વચ્ચે પેસીને સુવા નહિ, ત્યારે પણ ભગવાને તેમની રક્ષા કરી ૨૫ માટે અનર્થકારી ઉત્પાતો જેટલામાં આપણા મજનો નાશ ન કરે તેટલામાં આપણે બાળકોને લઈને સેવક સાથે અહીંથી કોઈક બીજા દૂર જગ્યાએ જઈએ. ૨૬ વૃંદાવન નામનું એક મોટું વન છે, તે પશુઓને માટે હિતકારી છે, અને ગહેવા ચે.ચ છે, વળી ત્યાં પવિત્ર ભૂમિઓ અને ઘાસ છે, ૨૭ માટે આપણે ત્યાં ચાલો ગાડા જોડા વિલાખ કરે નહિ અને ગાયોના ઘણી ભલે આગળથી ત્યાં જાય, ૫૦ તુ આ સર્વ જો તમને ગમતું હોય તો કરજો ” ૨૮ તે સાંભળીને સર્વ ગોવાળિયા એકમત થઈ, ઘણું સારું એમ કહેવા લાગ્યા અને પોતપોતાના ગાડા જોડી તેમાં સરસામાન ભરીને ચાલ્યા ૨૯ ઘરડાઓને, બાળકોને, સ્ત્રીઓને તથા સરસામાનને ગાડામાં ભરી, સાવધાન થઈ, હાથમાં ધનુષો લઈ, ગાયોના ટોળાને આગળ કરી, ચારે તરફથી શૃંગો વગાડતા તથા તુરીઓના મોટા શબ્દો કળતા ગોવાળિયાઓ, પોતાના પુરોહિતની સાથે વૃંદાવન તરફ ગયા. ૩૦-૩૧ આ વેળા સુહરવસ્ત્રવાળી, કુકુમોથી શોભા-યમાન ગોપીઓ, રથમાં બેસીને શ્રીકૃષ્ણની લીલા ગાતી જવા લાગી ૩૨ તેમ જ યશોદા અને રોહિણી એક ગાડામાં બેઠા હતા તે, શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવની વાતો સાંભળવામાં ઉત્કંઠા ધરાવનારાં બને, શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવથી શોભતા હતા ૩૩ ગોવાળિયાઓએ સર્વ કામમાં સુખ આપનારા વૃંદાવનમાં જઈ,

ગાડાને ઉભા રાખી મજનો અર્ધચંદ્રકાર આવાસ ગોઠવ્યો ૩૪ હે રાજન્! વૃંદાવન, ગોવર્ધન તથા યમુનાના કિનારાઓને જોઈને, બળદેવણ તથા શ્રી કૃષ્ણને અત્યંત આનંદ થયો ૩૫ ત્યાં પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બાળચેષ્ટાઓથી તથા મધુર વાક્યોથી મજવાસીઓની પ્રીતિ સંપાદન કરતા બળદેવણ તથા શ્રીહરિ, યોગ્ય સમયે વાછડા ચારવા જવા લાગ્યા ૩૬ તે બાળકો વાછડા ચારાવવા જતી વેળા રમવાના ઘણા સાવનો સથે રાખતા અને બીજા બાળકોની સાથે મજથી થોડે દૂર વાછડા ચારાવવા જતા ૩૭ વાછડાઓ પોતપોતાની મેળે મજમાં ચર્ચા કરતા અને તેઓ તથા બળદેવ કોઈ કોઈવાર વાસળી વગાડતા, કોઈવાર બીવા ને આબળા વગે રેને ગોકુળમાં ઘાલી દેકતા, કોઈવાર નાચતા, કોઈવાર છોકરાઓ ધબળા એકી બળદ બનતા, તો તેમની સાથે તેઓ પણ બળદ થઈને રમતા, ગર્જના કરતા, પરસ્પર લડતા અને હસ, મચ્છર વગેરે પક્ષીઓના શબ્દોનું અનુકરણ કરતા હતા પ્રાકૃત છોકરાઓની માફક તેઓ મજમાં આમ નાના પ્રકારના વિહાર કરતા હતા ૩૮-૩૯

એકવાર શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવ મિત્રોની સાથે યમુનાના તીર ઉપર વાછડા ચારતા હતા, તેવામાં કોઈક દૈત્ય તેમને મારવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવ્યો. ૪૦ અને વાછડાનું રૂપ લઈ વાછડાના ટોળામાં પેસી ગયો તે દૈત્યને જોઈ ભગવાને તેને બળદેવને દેખાડ્યો અને ધીરે ધીરે અબળાણી પેઠે તેની પાસે જઈ, ૪૧ તેના પાછલા પગ પકડી માથા ઉપર ફેરવી, જોરથી મોટા ઝાડના થડ સાથે અફાળ્યો. તેના પ્રહારથી બીજા ઝાડો એક બીજાને અથડાઈ પડ્યા અને મોટી કાયાવાળો દૈત્ય પણ જમીન ઉપર તુટી પડ્યો ૪૨ દૈત્યને જોઈ આશ્ચર્ય પામેલા બાળકો બહુ સારું થયું ! ઠીક થયું ! એમ કહેવા લાગ્યા અને પ્રસન્ન થયેલા દેવતાઓ ઉચેથી પુષ્પ-વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૪૩ આ પ્રમાણે સર્વ લોકના પાલનહાર તે બે ભાઈઓ વાછડાના પાલક થઈ, સાથે શિરામણુ લઈ, વાછડાને ચારતા ચારતા વનમાં ફરવા લાગ્યા ૪૪ એક દિવસે ગોપ બાળકો પોત-

પોતાનાં વાછડાના ટોળાને પાણી પાવા એક જળા શય તરફ ગયા અને પાણી પાઈ પોતે પણ પીવા લાગ્યા. ૪૫ એટલામા તે બાળકોએ વજ્રથી કપાઈને બાણે પર્વતનું શિખર પડેલું હોય એવું એક મોટું પ્રાણી ત્યાં પડેલું જોયું. ૪૬ તે બગલાનું રૂપ ધારણ કરનાર બકાસુર હતો. બગવાન બકાસુર એકાએક આવીને તીખી ચાચવડે શ્રીકૃષ્ણને ગળી ગયો. ૪૭ મોટા બકાસુરે તેમને ગળેલા જોઈ, રામાદિક બાળકો પ્રાણ વિનાની ઇદ્રિયોની પેઠે બેભાન થઈ ગયા. ૪૮ તે વેળા ન દેખના પુત્ર જે બ્રહ્માના પણ પિતા હતા તેમણે બકાસુરના તાળવાના મૂળને અગ્નિની પેઠે બાળવા માડ્યું. એટલે બકાસુર, ભગવાનને સાજા સારા બહાર ઓકી કાઢી, ચાચવતી ફરીને મારવા લાગ્યો. ૪૯ મત્પુરુષોના પતિ અને દેવતાઓને આનંદ આપનાર ભગવાને પોતાની ઉપર ધમ્મી આવતા કસના મિત્ર બકાસુરની ચાચના બે ભાગને હાથવતી પકડી, બાળકોના દેખતા રમત માત્રમાજ પાનની પેઠે ચીરી નાખ્યો. ૫૦ તે વખતે દેવતાઓ, બકાસુરના મારનાર ભગવાનને, નદન વનના પુષ્પોથી વધાવવા લાગ્યા. નગારા, શંખો અને સ્તોત્રોથી સ્તવવા લાગ્યા તે સર્વ જોઈને ગોવાળિયાના બાળકો આશ્ચર્ય પામ્યા. ૫૧ ઇદ્રિયો પ્રાણને મળીને જેમ મુખ પામે તેમ રામ વગેરે ગોપ પુત્રો, બકાસુરના મુખમાથી મુક્ત થયેલા અને પોતાના સ્થાન ઉપર આવેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને આલિંગન કરીને આનંદ પામ્યા, અને વાછડાને એકઠા કરી મજમા આવી તે વાત સર્વને કહી. ૫૨ ગોવાળિયા તથા ગોપીઓ, તે સાંભળી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યા અને અત્યંત પ્રેમથી પરલોક જઈ આવેલાને જુવે તેમ ઉત્કંઠાથી જોવા લાગ્યાં અને કહેવા લાગ્યા કે, ૫૩ આ બાળકને ઘણી ઘાતો ગઈ, પરંતુ જેઓ ઘાત કરવા આવ્યા તે જ માર્યા ગયા. ૫૪ ભયકર દેખાવના તેઓ, આ બાળક ઉપર ચઢી આવે છે, છતાં તેનો પરાભવ કરી શકતા નથી. મારવાની ઇચ્છાથી પાસે આવી અગ્નિમા પડતા પત ગિયાની પેઠે નાશ પામે છે. ૫૫ અરેરે !! વેદ બાણનાર બ્રાહ્મણોની વાણી કોઈ દિવસ મિથ્યા થતી નથી. ભગવાન ગર્ગાચાર્ય

જે કહી ગયા હતા તે સર્વના આપણને અનુભવ થાય છે. ” ૫૬ આ પ્રમાણે બગદેવ તથા શ્રીકૃષ્ણની કથા કરતા અને વિહાર કરતા ન દાદિક ગોવાળિયા એઓ સસારની વેદના બાણી નહિ. ૫૭ આ પ્રમાણે સતાઈજવું, સેતુ બાધવા, વાનગની પેઠે કુદવું વગેરે બાળકીડાઓ કરીને, શ્રીકૃષ્ણ તથા બગદેવજી વનમા આવ્યાવસ્થા ગાળવા લાગ્યા. ૫૮

एव त्रिहारे कामारे कौमार जहतुर्मन्त्रे ।
निलायनै संतुवर्धैर्मर्कटो-प्लुतनादिभिः ॥५८॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
एकादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૨ મો.*

અધ્યાસુર વધ.

શ્રીશુક ઉવાચ

कच्चिद्वनाशाय मनोदधद्रजात्

प्रातःसमुत्थाय वयस्यवत्सपान् ।

प्रबोधयन् क्षगरवेण चारुणा

विनिर्गतो वत्सपुरस्सरो हरि ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન ! એક વાર વનમા ભોજન કરવાનો વિચાર કરીને ભગવાન પ્રભાતમા ઉઠ્યા અને શિ ગડીના મધુર સ્વરથી મિત્ર ગોવાળિયાઓને બગદેવ કરી, વાછડાનું ધણુ લઈ મજમાથી બહાર નીકળ્યા. ૧ તેમની સાથે તેમના મિત્ર બાળકો પણ, મજાની શિ કીઓ, ગેડીઓ, શિ ગડીઓ તથા વાસળીઓ લઈ પોતપોતાના વાછડાને આગળ કરી તેમની સાથે આનંદથી બહાર નીકળ્યા. ૨ પોતાના વાછડાને શ્રીકૃષ્ણના અસખ્યાત વાછડાંની સાથે એકઠા કરી વનમા ચારતા ચારતા તેઓ ઠેક ઠેકાણે બાળલીલા કરવા લાગ્યા. ૩ તેઓ કાચ, ચણેડી, મણિ તથા મુવણુંથી અલકૃત હતા, તોપણ ફળ, પાદડાં, પુષ્પો, મોરપિછ અને ધાતુઓથી પોતપોતાના શરીરોને શણગારતા હતા. ૪ એક બીજાની શિ કી, ગેડી વગેરે ચોરી લેતા, અને બાણવામાં આવતું એટલે દૂરથી ફેંકી દેતા. પાસે ઉભા હોય

* આ અધ્યાયમા અજરના રૂપને ધારણ કરીને વાછડા તથા ગોવાળિયાઓને ગળી ગયેલા અધ્યાસુરને કોપા-
વમાન થયેલા ભગવાને મારી નાખ્યો, જે કથા કહેવાયો

તે હસીને દરથી તે જેનું હોય તેને પાછું આપતા
 ૫ કોઈવાર જો શ્રીકૃષ્ણ વનની શોભા જોવા માટે
 દર જતા તો ‘હુ પહેલો’ એમ બોલી તેમને
 અડકીને રમતા હતા. ૬ કોઈ વાસળીઓ વગાડતા,
 કોઈ શિંગરીઓ વગાડતા, કોઈ ભમરાના જેવો
 શુભરવ કરતા, કોઈ કોયલોના ચાળા પાડતા ‘કુહુ
 કુહુ’ એમ ટોકાઓ કરતા. ૭ કોઈ પક્ષીઓની
 છાયા સાથે દોડતા, કોઈ હસોની સાથે ચાલતા,
 કોઈ મયૂરોની સામે નૃત્ય કરતા, ૮ કોઈ ઝાડ ઉપ-
 રના વાનરોના નીચે લટકતા પુછડાને ખેંચત, કોઈ
 તેઓની સાથે વૃક્ષો ઉપર બેસતા, કેટલાક તેઓની
 સાથે આખા મોના ચાળા કરતા, કેટલાક વૃક્ષો ઉપ-
 રથી કુદતા, કેટલાક જગાશયમા દેડકાની સાથે
 રમતા અને કેટલાક પોતાના પડધા સાથે બેરથી
 બોલતા હતા. ૯-૧૦

આ પ્રમાણે વિવેકી જનોને બ્રહ્મરૂપ, સુખરૂપ
 તથા અનુભવરૂપ જણાતા, લોકોને પરમ દૈવતરૂપ
 અને માથાને આશ્રય કરનારાઓને પુત્રરૂપ જણાતા
 ભગવાનની સાથે અમાપ પુણ્ય કરનાર ગોવાળિ-
 ચાઓ વિહાર કરતા હતા. ૧૧ ઘણા જન્મોમા હુ અ-
 વેડીને, મનને વશ કરનાર યોગીઓને, જેના ચર-
 ણની રજ મળવી દુર્લભ છે, તે ભગવાને પોને જ
 વ્રજવાસીઓને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યા, એટલે તેમના
 ભાવના જેટલા વખાણ કરીએ તેટલા થોડા છે. ૧૨
 આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની તથા વ્રજના ગોપ કુમારોની
 રમતો ચાલતી હતી, એટલામા તે બાળકોની આનંદ
 ભરેલી રમતોને અદેખાઈથી નહિ જોઈ શકતો અ-
 ઘાસુર નામે એક મોટો દૈત્ય ત્યાં ગયો. દેવતાઓએ
 જો કે અમૃત પીધું હતું તોપણ તેઓ જીવવાની
 ધૃત્યથી અઘાસુરના મરણની રાહ જોતા હતા. ૧૩
 ૪ મે મોકલેલો, બ્રહ્માસુરનો તથા પૂતનાનો નાનો
 ભાઈ અઘાસુર શ્રીકૃષ્ણ પ્રમુખ ગોપ બાળકોને જોઈ
 વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘આ મારી બેન તથા
 ભાઈનો નાશ કરનાર છે, માટે હુ બગદેવ તથા
 શ્રીકૃષ્ણને તેની સેના સાથે મારી નાખુ. ૧૪ ત્યારે
 આ સર્વ બાળકોને મારા સહોદરના તિલાંજલિરૂપ
 કરીશ, ત્યારે વ્રજવાસીઓ સુવા જેવા થઈ જશે

કારણ કે પ્રાણ નીકળી ગયા પછી દેહની શી ચિંતા
 છે ? પ્રાણીઓનું પરમ દૈવત પ્રાણ છે. ૧૫ આ
 પ્રમાણે વિચાર કરી, અઘાસુર અજગરનું રૂપ ધારણ
 કરીને, શ્રીકૃષ્ણને તેમના મિત્રો સાથે ગળવાને માર્ગ
 વચ્ચે સુતો તેનું શરીર એક યોજન લાંબું અને
 મોટા પર્વતના જેવું બહુ હતું. બેનારાઓને તે
 આશ્ચર્યકારક લાગતું હતું, અને ગુફાના જેવું તેનું
 મુખ ફાટેલું હતું. ૧૬ નીચલો ઓઠ ધરણી ઉપર
 હતો તે ઉપલો વાદળાને અડકેલો હતો, બન્ને ગલોફા
 ગુફાના જેવા હતા, દાદો પર્વતના શિખર જેવી હતી,
 મુખની અંદરનો ભાગ અધારા જેવો દેખાતો હતો,
 જીભ લાંબી હતી, શ્વાસ તીક્ષ્ણ પવનના જેવો હતો
 અને આંખો દાવાનળના જેવી રાતી તથા ઉન્નત
 હતી. ૧૭ ગોપકુમારો, ઉપર વર્ણવેલા અજગરને
 જોઈ, રમતથી તેના પહોળા મુખની એવી ઉત્ત્રેક્ષા
 અર્થાત્ સરખામણી કરવા લાગ્યા કે, ૧૮ હું મિત્રો !
 આપણી સામે જે વસ્તુ પડી છે, તે પ્રાણીના જેવી
 દેખાય છે કે નહિ ? અને તે પણ આપણને ગળવા
 કાઢેલા અજગરના મો જેવી છે કે નહિ ? ૧૯
 સૂર્યના કિરણથી રાત્રી થયેલું વાદળું ખરેખર ઉપલા
 ઓઠ જેવું લાગે છે, અને તેની પ્રતિછાયાથી રાત્રી
 જણાતો નીચલો પ્રદેશ નીચલા ઓઠ જેવો દેખાય
 છે. ૨૦ પર્વતની ડાબી તથા જમણી બન્ને ગુફાઓ
 ગલોફાની ખરોખરી કરે છે આ ઉંચી પર્વતની
 શ્રેણીઓ અજગરની દાદો જેવી છે, તેના તરફ દૃષ્ટિ
 કરો. ૨૧ આ લાખો અને પહોળો માર્ગ જીભના
 જેવો દેખાય છે અને આ શિખરોની અંદર જે
 અધારું છે, તે મોની અંદરના ભાગ જેવું જણાય
 છે. ૨૨ દાવાનળના જેવો ઉનો તથા તીક્ષ્ણ પવન-
 શ્વાસના જેવો છે, તે જુઓ તેની અંદર દાવાન-
 ળમા બળી ગયેલા જીવ-જંતુઓની દુર્ગંધ આવે
 છે, તે માસના જેવી દુર્ગંધ મારે છે. ૨૩ આમા
 પેઠેલા આપણને આ શું ગળી જશે ? કદાચ ગળી જાય
 તો બગલાની પેઠે શ્રીકૃષ્ણના હાથથી એક ક્ષણમા
 માર્યો જશે. આ પ્રમાણે બોલતા અને શ્રીકૃષ્ણના
 મનોહર મુખને નિહાળતા તે બાળકો તાળીઓ
 પાડતા પાડતા અંદર દાખલ થયા. ૨૪ આ પ્રમાણે

અબલ્યા બાળકોની ખોટી વાતો સાંભળી, સાચાનું ખોટું થાય છે, એવો વિચાર કરીને અને આ રાક્ષસ છે એમ જાણીને સર્વ પ્રાણીઓના અત કરણુમા રહેનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાના મિત્રોને અટકાવવાનો વિચાર કર્યો, એટલામા તો તે બાળકો વાછડાની સાથે તે અસુરના ગળા સુધી પહોંચી ગયા, પરંતુ તે તેઓને ગળી ગયો નહિ, કારણ કે, પોતાના સહોદરને મારનારનું સ્મરણ કરતો તે રાક્ષસ, ભાઈના શત્રુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રવેશની વાટ જોતો હતો. ૨૫-૨૬ પછી સર્વ પ્રાણીઓને અભય આપનાર શ્રીકૃષ્ણ, દૈત્યના મુખમા પેટેલા ગોપકુમારો જઠરાગ્નિના ગ્રાસરૂપ થઈ જશે, એમ ધારીને, દયાથી ખિન્ન થઈ, વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હવે શું કરવું ? આ બાળ જીવતો ન રહે અને આ બાળકોનો નાશ ન થાય, આ બે કાર્ય કેવી રીતે કરવા ? આવો વિચાર કરતા તેમને ઉત્તમ ઉપાય સૂઝી આવ્યો તેથી સર્વજ્ઞ ભગવાન તે અસુરના મુખમાં પેસી ગયા. ૨૭-૨૮ તે સમયે વાદળા પાછળ શુભ ઉભેલા દેવતાઓ, ભયથી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારવા લાગ્યા અને અધાસુરના સખધી કે સાદિક રાક્ષસો જય ઉચ્ચાવવા લાગ્યા. ૨૯ અવિનાશી એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ દેવતાઓનો હાહાકાર સાંભળી બાળકો તથા વાછડાની સાથે, પોતાને ભાગીને ભુકે કરી નાસવાની ઇચ્છાવાળા અધાસુરના ગળામા જઈને વેગથી વધવા લાગ્યા. ૩૦ ભગવાનના વધવાથી અજગરનું ગળું રુધાઈ ગયું, તેની આંખો નીકળી પડી, તે આમ તેમ તરફડિયાં મારવા લાગ્યો અને શરીરમા રુધાઈ ગયેલો પવન, પૂર્ણ ભરાઈ જવાથી તેનું બ્રહ્માર ધ્રુવનીને બહાર નીકળ્યો. ૩૧ અને તે પવનની સાથે જ તેની સર્વ ઇન્દ્રિયો પણ બહાર નીકળી પડી. પછી ભગવાન મરણ પામેલા ગોપકુમારોને તથા વાછડાને પોતાની અમૃત દૃષ્ટિથી જીવતા કરી, તેઓની સાથે અધાસુરના મુખમાથી બહાર નીકળ્યા. ૩૨ અધાસુર મરી ગયો તે વખતે, તેના બડા શરીરમાંથી એક મહા આશ્ચર્યજનક તેજ બહાર નીકળ્યું. તે પોતાના પ્રકાશથી દશ દિશાઓને પ્રકાશિત કરતું, ભગવાનના બહાર નીકળવાની વાટ જોઈને

આકાશમા ઉભું હતું, તે એવા ભગવાન બહાર નીકળ્યા કે તરત સર્વ દેવતાઓના દેખતા ભગવાનમાં પેસી ગયું. ૩૩ પછી દેવતાઓએ અત્યંત પ્રસન્ન થઈને પુષ્પથી, અંસરાઓએ નૃત્યથી, ગાનારાઓએ ગાયનથી, વાદિત્રવાળાઓએ વાજીત્રથી, બ્રહ્માએ સ્તુતિથી અને પાર્ષદોએ ‘જય જય’ શબ્દથી પોતાનું કાર્ય કરનાર ભગવાનની જય-ધોષણા કરી. ૩૪ તે અદ્ભુત સ્તોત્ર, સારા વાદિત્ર, ગાયન અને ‘જય જય’ એવા અનેક ઉત્સવ સમયના માગલિક શબ્દો પોતાના ધામની પાસે સાંભળીને, બ્રહ્મા ત્યાં આવ્યા અને શ્રીકૃષ્ણનો મહિમા જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા. ૩૫ હે રાજન્ ! વૃંદાવનમા મૂકાઈ ગયેલું એ અદ્ભુત અજગરનું ચામડું ઘણા કાળ સુધી વ્રજવાસીઓને રમવાની એક શુકા રૂપ થઈ પડ્યું. ૩૬ પોતાને મૃત્યુથી બચાવ્યા અને અધાસુરને સંસારથી મુક્ત કર્યો શ્રીકૃષ્ણ કૌમાર અવસ્થામા કરેલું આ પરાક્રમ જોઈને આશ્ચર્ય પામેલા ગોપ બાળકોએ ભગવાનની પાંગણવસ્થામા અર્થાત્ એક વર્ષ વીતી ગયા પછી વ્રજમા કહ્યું કે, “આજે શ્રીકૃષ્ણે અમને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવીને બાળવાન અધાસુરને માર્યા,” ૩૭ માયાવડે મનુષ્યના બાળકરૂપ થયેલા કાર્ય તથા કારણના પણ આદિ કારણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સ્પર્શથી પાપ ધોવાતા અધાસુર દુર્જનોને દુર્લભ એવા ભગવાનના સ્વરૂપને પામ્યો. ૩૮ કારણ કે જેના અગની મૂર્તિનું એકવાર ધ્યાન ધરવાથી તે મનોમયી મૂર્તિએ પ્રહ્લાદાદિકને મુક્તિ આપી હતી ત્યારે નિત્ય આત્મમુખના અનુભવથી સર્વ ઠેકાણે માયાનો નાશ કરનાર ભગવાન પોતે જ અધાસુરના શરીરમા પેડા તેને મુક્તિ મળે તેમા શું આશ્ચર્ય ? ૩૯

સૂત કહે છે-હે શૈલકાદિક બ્રાહ્મણો ! આ રીતે પોતાની રક્ષા કરનાર ભગવાનનું ચરિત્ર સાંભળીને, તેમા જ જેનું ચિત્ત લાગી રહેલું હતું એવા પરીક્ષિત રાજા ફરી ફરીને શુકદેવજીને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા. ૪૦ હે મહારાજ ! ભગવાને જે કાર્ય કૌમારાવસ્થામા કર્યું હતું, તે કાર્યની વાર્તા બાળકોએ ભગવાનની પાંગણવસ્થામાં કહી હતી, માટે

પૂર્વકાળમા કરેલુ કામ તે પછીના કાળમા કરેલુ કેમ ગણાય ? ૪૧ હે મહાયોગી ! હે ગુરો ! તે કથા મને સંભળાવો મને તેમા થોડું આશ્ચર્ય લાગે છે ! આ શ્રીહરિની માયા જ ગણાય છે, નહિ તો કહી એમ બને નહિ. હે ગુરુ ! અમે ક્ષત્રિયો છીએ, તોપણ ભાગ્યશાળી છીએ, કારણ કે, તમારા મુખથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની કથાંત્રી પવિત્ર અમૃતનું વાર-વાર અમે પાન કરીએ છીએ ૪૨ આ પ્રમાણે પરીક્ષિત રાજાએ પ્રશ્ન કરીને ભગવાનનું સ્મરણ આપતા શુકદેવજીની સર્વ ઇદ્રિયો ભગવાનમા લીન થઈ ગઈ, પરંતુ મહા કષ્ટથી ઈદ્રિયોની વૃત્તિઓને ઠેકાણે લાવીને શુકદેવજી પરીક્ષિતને આગળની કથા કહેવા લાગ્યા ૪૪

इत्थं स्म पृष्ट स तु बादरायणि
स्तरस्मारितानतद्वाताबिलेंद्रियं ।
क्रुद्धात्पुनर्लब्धबहिर्वृत्तिं शनैः
प्रत्याह त भागवतोत्तमोत्तम ॥ ४४ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
द्वादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૩ મો. *

બ્રહ્માની માયામાં શ્રીકૃષ્ણ.

શ્રીશુક ઉવાચ

સાધુ પૃષ્ઠ મહારાજ ત્વયા ભાગવનોત્તમ ।
યન્નૂનનયસંશય ગુણવજ્રપિ કર્યા મુદુ ॥ ૧૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે મહાભાગ્યશાળી ! તમે બહુ સારો પ્રશ્ન કર્યો તમે ભગવાનની કથા વાર-વાર સાંભળ્યા છતાં પણ જાણે નવીન હોય એવા પ્રશ્ન કરો ૧ સ્ત્રીઓની વાતો પ્રિય લાગવાથી જેમ ક્ષણે ક્ષણે તે નવી કરવી એવો સ્ત્રીલપટ પુરુષોનો સ્વભાવ હોય છે, તેમ ભગવાનની કથાઓ રસદ લાગે તેમ ક્ષણે ક્ષણે તમે નવી કરાવો છો. આ ભગવાનની કથામાંથી સાર ગ્રહણ કરવો એ ભગવાનને વિષે જેની વાણી, ગ્રવણ તથા મન આસક્ત હોય એવા મહાપુરુષોનો સ્વભાવ છે ૨

* આ અધ્યાયમા બ્રહ્માએ માયા કરીને ગોપકુમારેનુ તથા વાછાડનુ હંચુ કર્યું તે ઉપરથી ભગવાને સર્વ સ્વરૂપ યદને એક વર્ષ નુવી લીલા કરી એ કથા પ્રદેવામા આવશે

હે રાજન ! હું તમને શ્રુત છતાં તે કહું છું. શુરુઓ શ્રુત વાર્તા પોતાના પ્રિય શિષ્યને જ કહે છે ૩ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વાછાડને તથા ગોપકુમારોને મૃત્યુરૂપી અઘાસુરના મુખમાંથી ઉગારી યમુનાના તીર ઉપર લાવ્યા પછી ભગવાને તેઓને કહ્યું કે, મિત્રો ! આ યમુનાનો કિનારો રમણીય અને રમવાને બહુ યોગ્ય છે તેના ઉપર કોમળ અને નિર્મળ રેત પથરાયેલી છે અને ઉઘડી ગયેલા કમળોની સુગંધથી આકર્ષાયલા ભમરા અને પક્ષીઓના શબ્દોથી રમણીય લાગતા એવા વૃક્ષોથી ભરપુર છે. ૪-૫ આપણે ભૂખથી અકળાઈ ગયા છીએ, માટે આવો અહીં ભોજન કરીએ અને વાછાડઓ પાણી પીને આપણી પાસે ભડે ચરે ૧ ગોપકુમારો ભગવાનના વચનને માન્ય રાખી, વાછાડને પાણી પાઈ લીલા ઘાસવાળી જમીનમા છુટા મૂકી દઈ, પોતપોતાની ભોજનની પોટલીઓ જમીન ઉપર મૂકી આનંદથી ભગવાનની સાથે જમવા બેઠા. ૭ ભગવાનની સાથે જમવા બેઠેલા પ્રકુલિત નેત્રવાળા સર્વે ગોપકુમારો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ચારે તરફ કુડાળુ વળી તેમની સામે મુખ કરીને બેઠા આ વખતે જેમ કમળની કળીની આસપાસ રહેલા કમળના પાદડા શોભે છે તેમ વનમા ભગવાનની ચારે તરફ પક્ષિ થઈને બેઠેલા મજકુમારો શોભતા હતા ૮ કેટલાક બાળકો પુષ્પની પાખડીઓના, કેટલાક નવા પાદડાના કેટલાક છાલના અને કેટલાક પથ્થરોના પાત્ર બનાવી ભોજન કરવા બેઠા ૯ જમતી વેળા સર્વે પરસ્પર પોતપોતાના ભોજનની મિઠાશ વખાણતા, હંમતા અને હસાવતા આનંદથી ભગવાનની સાથે ભોજન કરવા લાગ્યા ૧૦ બાલકીકા કરનરા ભગવાન ચમ્પલોક્તા હતા, છતાં આશ્ચર્યકારક રીતે સ્વર્ગવત્તીઓના દેખતા, ગોપકુમારોની સાથે ભોજન કરવા લાગ્યા તેમણે પોતાની બગલમા વીણા ધારણ કરી હતી, શિંગડી તથા છડી પડખે રાખેલા હતા, ડાબા હાથમા દહીં ભાતનો કોળિયો લીધો હતો, ફળના અથાણાતે આગળીઓમા ઘાલ્યા હતા, અને મિત્રોને ઉપહાસના વચનો કહી કહીને હસાવતા હતા ૧૧

હે ભરતવ શી ! આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણમા જેમનું મન આમકત હતું એવા ગોવાળિયા લોજન કરતા હતા, એટલામા વાછડા ઘાસ ચરવાના લોભથી અંદરના વનમા દૂર ચાલ્યા ગયા. ૧૨ વાછડાને વનમા દૂર ગયેલા જોઈને ગોવાળિયા ભયભીત થયા. તે જોઈને ભયના પશુ ભયરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું કે, “ મિત્રો ! લોજન બંધ કરશો નહિ હું તમારા વાછડાને અહીં લાવુ છું ” ૧૩ આ પ્રમાણે કહીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હાયમા રહેલા કેળિયા સાથે પર્વતો, શુક્રઓ, વૃક્ષોની કુળે અને મોટી શુક્રઓમા સર્વના વાછડા શોધવા ગયા ૧૪ હે રાજન્ ! આ વખતે પ્રજ્ઞા કે જે પૂર્વે ભગવાનથી અધ્યાસુરનો મોક્ષ થયેલો જોઈ પરમ આશ્ચર્ય પામી આકાશમા ઉભા હતા, તે માયાથી બાળક બનેલા ભગવાનનો બીજો પશુ મહિમા જોવા પૃથ્વી ઉપર ઉતર્યા, અને એક તરફથી વાછડાને અને બીજી તરફથી ગોપ બાળકોને લઈ જઈ અતર્ધાન થઈ ગયા. ૧૫ શ્રીકૃષ્ણ વાછડાની શોધ કરવા છતાં પણ કયાહી તે જોવામા ન આવતા પાછા યમુનાના કિનારા ઉપર આવ્યા, તો ત્યાં ગોપ બાળકો પણ જોવામા આવ્યા નહિ એટલે શ્રીકૃષ્ણ વનમા બનેને ચારે તરફ શોધવા લાગ્યા ૧૬ વિશ્વવેત્તા ભગવાને વનમા વાછડાને તેમ જ વડ નીચે ગોપને દીઠા નહિ એટલે તરત સમજી ગયા કે, આ સર્વ પ્રજ્ઞાએ કર્યું હશે ૧૭ પછી વિશ્વકર્તા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગોપકુમારોની અને વાછડાની માતાઓને તથા પ્રજ્ઞાને પ્રસન્ન કરવા માટે, પોતાની માયાથી ગોપ કુમારો અને વાછડા બનાવ્યા ૧૮ ગોપ પુત્રોના અને વાછડાના જેટલા નાના શરીર હતા, તેમના હાથ, પગ વગેરે અવયવો જેવા હતા, તેમની લાડડી, શિંગડા, વેણુ, પાદડા, શિંદી, આભૂષણો તથા વસ્ત્રો જેવા હતા, તેમ તેમનો સ્વભાવ શુભ, નામ, આકૃતિ અને અવસ્થા જેવી હતી તથા તેમની રમતગમત જેવી હતી, તેના જેવા સર્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણે ધારણ કર્યા અને આ જગત વિષ્ણુમય છે એવી વાણી ભણી અર્થરૂપેજ પ્રત્યક્ષ થઈ હોય તેમ સર્વ સ્વરૂપ થયેલા અજન્મા ભગવાન બહુરૂપે

બન્યા ૧૯ પછી સધ્યાકાળે ભગવાન પોતે પોતાનું રૂપમાથી થયેલા ગોવાળિયાઓ સાથે પોતાના રૂપ વાછડાને બનાવી, પોતાના રૂપ વિહારોથી ક્રીડા કરતા કરતા વ્રજમા પધાર્યા ૨૦ અને હે રાજન્ ! તે તે વાછડાને જુદા જુદા લઈ જઈને તે તે ગ્રામમા પેસાડી, તે તે ગોપના બાળકરૂપે થયેલા ભગવાન, તે તે ગોપના ઘરમા ગયા. ૨૧ એટલામા તો વેણુનો નાદ સાભળીને તેઓની માતાઓ ઉતાવળી ઉઠીને સામી આવી અને પરપ્રજ્ઞાને પોતાના પુત્ર માની વહાલથી તેમને તેડી લઈ, સારી પેઠે છાતી સરસા ચાપી, આનંદ પામી ૨૨ હે રાજન્ ! નિયમિત ક્રીડા કરીને સાયકાળે આવી પહોંચેલા, પોતાના ચરિત્રોએ સર્વને આનંદ આપતા શ્રીકૃષ્ણને મર્દન કરવું, નવરાવવા, શરીરે ચદનાદિકના લેપ કરવા, ઘરેણા પહેરાવવા, રક્ષાતિલક કરવા, જમાડવા વગેરે ક્રિયાઓથી તે લાડ લડાવવા લાગી ૨૩ જેમ ગોપીઓને મોહ થયો હતો, તેમ જ ગાયોને પણ મોહ થયો હતો, વનમાથી તે ઉતાવળી ઉતાવળી કોઠમા આવીને હિં સારાથી વાછડાને ધવરાવવા અને વાર-વાર ચાટવા લાગી ૨૪

આ રીતે ગાયોને તથા ગોપીઓને શ્રીકૃષ્ણ વિષે પૂર્વની પેઠે સંપૂર્ણ રીતે માતૃભાવ હતો, પરંતુ પૂર્વે સ્નેહ સ્વાભાવિક હતો, ત્યારે હંમણુ માયાકૃત વધારે સ્નેહ જોવામા આવે છે, તેમજ ગાયો અને ગોપીઓને ભગવાનનો પુત્રભાવ પ્રથમના જેવો લાગતો હતો, પરંતુ હંમણુ જે પુત્રભાવ હતો, તે માયાકૃત હતો ૨૫ વ્રજવાસીઓને પૂર્વે પોતાના પુત્રો કરતા પણ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર અપૂર્વ પ્રીતિ હતી, તેવી જ પ્રીતિ હંમણુ તેમને પોતાના પુત્રો ઉપર એક વર્ષ સુધી રોજ રોજ વધતી રહી અને તે પોતાની સીમા મૂકીને પણ આગળ ચાલી ૨૬ આ રીતે શ્રીકૃષ્ણ પોતે ગોવાળિયા થઈને વાછડા તથા ગોવાળિયાઓના મિત્રથી પોતે પોતાનું રક્ષણ કરતા એક વર્ષ સુધી વનમાં તેમજ ગ્રામમા રમ્યા. ૨૭ એક દિવસ ત્યારે વર્ષ પુરું થવાને પાંચ છ રાત્રિઓ બાકી હતી, ત્યારે અજન્મા ભગવાન બળ-દેવજની સાથે વાછડાને ચરાવતા વનમાં ગયા ૨૮

તે વખતે છેટે ગોવર્દન પર્વત ઉપર ગાયો ચરતી હતી, તેઓએ મજની નજીક વાછડા ચરતા જોયા. ૨૯ વાછડાને જોઈને ગાયોનું ટોળું સ્નેહને અર્ધીન થઈ ગયું, અને પોતાના શરીરનું ભાન ભુલી ગયું. ગોવાળિયાઓને તથા દુર્ગમ માર્ગને પણ ઉલ્લેખન કરી, જે પગે ઉછળતી, પુછડાને કાંધ ઉપર રાખી, સુખ અને કમ્મર ઉઝી કરી, ‘હંભા હંભા’ કરતી દોડી આ વખતે વાત્સલ્યથી તેમના આઠિમાથી દૂધ ઝરતું હતું. ૩૦ વાછડાવાળી ગાયો કે જેઓ દોડતી હતી, તેઓ પર્વતની નીચેના ભાગમાં તેમને મળી ધવરાવવા લાગી અને જાણે તેઓને ગળી જશે તેમ જીભવતી ચાટવા લાગી. ૩૧ ગોવાળિયાઓએ તે ગાયોના ટોળાને અટકાવવા શ્રમ લીધો, પરંતુ તે નિષ્ફળ ગયો તેથી તેઓને ઘણું ક્રોધ ચઢ્યો. તેઓ કઠિન માર્ગેથી નીચે ઉતરીને ગાયોની પાસે આવ્યા તો વાછડાની સાથે ઉભેલા પોતાના પુત્રોને દીઠા. ૩૨ પુત્રોને જોવાથી ગોવાળિયાઓનું અતઃકરણ પ્રેમરસમાં ડુબી ગયું અને તેઓ, લજ્જા તથા ક્રોધ ચઢવાથી મારવા આવ્યા હતા, તોપણ તેમનો ક્રોધ શાત થઈ ગયો, અને પુત્રો ઉપર પ્રીતિ ધરાવનાર તેઓ હાથવટી છોકરાઓને તેડી આલિંગન કરવા લાગ્યા અને તેઓના મસ્તક સુધી પરમ આનંદ પામ્યા. ૩૩ પછી પુત્રનું આલિંગન કરીને અત્યંત સુખ પામેલા ગોવાળિયા ત્યાંથી પાછા વળ્યા અને બાળકો સાક્ષરી આવવાથી તેઓની આખમા જળજળિયા આવી ગયા. ૩૪ પુત્રોએ ધાવવું છોડી દીધા છતાં પણ પોતાના પુત્રો ઉપર મજનો ક્ષણે ક્ષણ અતિશય પ્રેમ વધતો જોઈને, તેનું કારણ ન જાણવામાં આવ્યાથી બળદેવજી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ૩૫ ‘પોતાની સાથે આખા મજનો, સર્વના આત્મારૂપ વાસુદેવ ભગવાન ઉપર પૂર્વે જેવો પ્રેમ હતો, તેવો પ્રેમ હમણા પોતાના પુત્રો ઉપર વાઘેલો લાગે છે. ૩૬ આ તે કયી માયા હશે? કયાથી આવી હશે? આને દેવતાઓની, મનુષ્યોની કે અસુરોની માયા જાણવી કે કેમ? અને તે માયા કરવાનું શું કારણ હશે? પરંતુ અહીં બીજાની માયાનો સંભવ નથી, કારણ કે, મને પણ મોહ થયો છે, તે બીજાની

માયા હોય, તો મને મોહ થાય નહિ, માટે ઘણું કરીને મારા સ્વામીની જ માયા હશે. ૩૭

આ રીતે વિચાર કરીને બળદેવજીએ જ્ઞાનદૃષ્ટિ જોયું તો મિત્રોની સાથે સર્વ વાછડાને શ્રીકૃષ્ણરૂપ દીઠા. ૩૮ એટલે તેમણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પૂછ્યું કે, ‘આપણે જે વાછડાનું પાલન કરીએ છીએ, તેઓ ઋષિઓના અશો છે, અને ગોવાળિયાઓ દેવતાઓના અશ છે, એટલું હું જાણું છું, પરંતુ હમણાં તેમ નથી, કિંતુ આ જુદા જુદામાં એક તમેજી જોવામાં આવે છે, માટે તમે બધું વિવેચન કરીને આ સર્વ કેવી રીતે થયું તે મને કહો?’ આ રીતે બળદેવજીએ પૂછ્યું એટલે ભગવાને દુકામાં બનેલી સવ વાત કહી ને બળદેવને સમજાવ્યા. ૩૯ એટલામાં બ્રહ્મા પોતાના માપ પ્રમાણે એક ત્રુટિ જેટલો કાળ થયો કે ત્યાં આવ્યા, તો ભગવાનને પોતાના સેવકોની સાથે પ્રથમની માફક જ એક વર્ષ સુધી ક્ષીડ કરતા જોયા. ૪૦ બ્રહ્મા વિચારમાં પડી ગયા કે, ‘ગોકુળમાં જેટલા બાળકો છે તે સર્વ બાળકો વાછડાની સાથે મારી માયારૂપી શય્યામાં સૂતેલા છે અને તેઓ હજી ઉઠ્યા નથી. ૪૧ તેટલામાં મારી માયાવડે મોહિત થયેલા બીજા આ તેટલા બાળકો અને વાછડા વિષ્ણુની સાથે એક વર્ષ થયા બાળલીલા કર્યા કરે છે તે શું? તેઓ અહીં કયાથી આવ્યા હશે? ૪૨ આ રીતે બ્રહ્માએ ઘણીવાર તે ભેદને માટે વિચાર કર્યો, પરંતુ તેઓમાં કયા સાચા અને કયા ખોટા, તે કેઈ પણ રીતે સમજાયું નહિ. ૪૩ આ રીતે વિશ્વને મોહ ઉપજાવનાર અને મોહરહિત વિષ્ણુને પોતાની માયાથી મોહ ઉપજાવવા જતા બ્રહ્મા પોતે જ મોહ પામ્યા. ૪૪ અધારી રાત્રિમાં જેમ પતંગિયાનું તેજ પોતાનો જુદો પ્રકાશ કરી શકતું નથી, પણ તે પ્રકાશમાં લય થાય છે, તેમ મોટા માયાવીની ઉપર માયા કરવાને જો જાય તો તે માયા મોટા પુરુષને કંઈ કરી શકતી નથી, પરંતુ ઉલટી પોતાના સામર્થ્યનો નાશ કરે છે. ૪૫ બ્રહ્મા ત્યાં ઉભા ઉભા જોતા હતા, તેટલામાં સર્વ વત્સપાલકો મેઘના જેવા શ્યામ રંગના અને પીળા રેશમી વસ્ત્રોવાળા જોવામાં

આવ્યા ૪૧ તેઓ ચાર ભુજવાળા હતા, તેઓએ હાથમાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કર્યા હતાં, માથે મુગટ, કાનમાં કુંડળ અને કંઠમાં પુષ્પની માળા તથા વનમાળાઓ ધારણ કરી હતી ૪૭ શ્રીવત્સ, બાબુબધ, રતનજડિત શંખના જેવા ત્રિધારાં કંઠે હાથમાં ધારણ કર્યા હતા, નુપુરોથી, કડાથી, કટિસૂત્રોથી તથા વિંટીઓથી તે શોભતા હતા ૪૮ મોટા પુણ્યવ તોએ અર્પણ કરેલી તુલસીની કેામળ અને નવીન માળાઓથી પગથી લઈને છેક મસ્તક સુધી સર્વ અંગે ભરેલા હતા ૪૯ આદમનીના જેવા સ્વચ્છ, મહાહાસ્યરૂપી સત્વશુભ્રથી અને રનાશવાળા કટાક્ષો વડે જેવારૂપી રજોશુભ્રથી પોતાના ભકતોના મનોરથને બાણે સરજતા હોય તથા પાળતા હોય એવા તે દેખાતા હતા ૫૦ બ્રહ્માથી માડીને સ્તભપર્યંત સર્વ સ્થાવર-જંગમ પ્રાણી દેહધારી થઈ, નૃત્ય તથા ગાયનો વગેરે અનેક પૂજ્યોથી તેમની બુદ્ધિ બુદ્ધિ સેવા કરતા હતા. ૫૧ અણ્ણિમાદિક સિદ્ધિઓ, માયા વગેરે વિભૂતિઓ અને મહાતત્ત્વાદિક ચોવીશ તત્ત્વોથી તેઓ પ્રત્યેક પૂર્ણ હતા ૫૨ કાલ, સ્વભાવ, સંસ્કાર, કામ, કર્મ તથા શુભાદિક પદાર્થો, દેહધારી થઈને, તે પ્રત્યેકની સેવા કરતા હતા અને ભગવાનના મહિમા આગળ તે અણ્ણિમાદિકનો મહિમા ઝાખો પડી જતો હતો ૫૩ વળી તે સર્વ સત્ય, જ્ઞાન, અનંત, આનંદ માત્ર તથા ચોક્કસ મૂર્તિવાળા હતા, અને આત્મજ્ઞાનરૂપી દૃષ્ટિવાળાઓથી પણ તેઓનું બાણવામાં આવે નહિ એવું મોટું માહાત્મ્ય હતું. ૫૪

આ રીતે બ્રહ્માએ એક વખત સર્વને પરબ્રહ્મરૂપ બોધ્યો, કે જે પરબ્રહ્મના પ્રકાશથી આ સચરાચર સર્વ જગત પ્રકાશે છે. ૫૫ પછી જેની અગિયાર ઇંદ્રિયો જડ બની ગઈ હતી, એવા બ્રહ્મદેવ અત્યંત આશ્ચર્યથી હસ ઉપર ચઢી વ્રજની નજીક રહેલા દેવોની પાસે ચાર મુખવાળી પુતળીની પેઠે જડ જેવા થઈ ગયા. ૫૬ “ આ રીતે તર્કમાં આવે નહિ એવા, અસાધારણ મહિમાવાળા, સ્વયં પ્રકાશના મુખવાળા, પ્રકૃતિથી પર અને જડ પદાર્થોનો ત્યાગ કરતાં અવશેષ રહે તે બ્રહ્મ, ” આમ પ્રતિપાદન

કરતી ઉપનિષદની શ્રુતિઓ જેમાં પ્રમાણ છે, એવા પરમાત્માના સ્વરૂપમાં ‘આ શું’ એ રીતે બ્રહ્મા મોહ પામ્યા અને પછી તે સ્વસ્વરૂપને ભોવાને અસમર્થ થયા તે જાણીને પરમેશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાની માયારૂપી પડદાને ખેંચી લીધો. ૫૭ પછી બ્રહ્મા મગી જઈને પાછા ઉઠેલાની પેઠે ઉઠ્યા અને ઇંદ્રિયોની વૃત્તિઓને પ્રાપ્ત કરી માણુમાણુ આખો ઉઘાડી બેસ્યો તો ભગવાનની સાથે નીચે પ્રમાણે મડળ ભોવામાં આવ્યું. ૫૮ બ્રહ્માએ તરત દિશાઓમાં દૃષ્ટિ કરી તો મનુષ્યોની આજીવિકાવાળા વૃક્ષોથી ભરપુર અને ચારે તરફ મુખકારી વૃન્દાવન નામે એક વન દીડું. ૫૯ જે વૃન્દાવનમાં સ્વાભાવિક વૈરવાળા મનુષ્યો તથા સિંહાદિક પરસ્પર મિત્રભાવથી રહેતા હતા તથા ભગવાનના નિવાસથી ક્રોધ, લોભ વગેરે નાસી ગયા હતા. ૬૦ તે વૃન્દાવનમાં ગોવાળિયાના બાળકપણાનું નાટક કરતા અદ્ર્ય, પરબ્રહ્મ, અનંત, અગાધ જ્ઞાનવાળા છતા પ્રથમની પેઠે વાછડાને તથા મિત્રોને ચારે તરફ શોધતા, અને જેના હાથમાં દંધ્યેદનનો કેળિયો હતો, એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને બ્રહ્માએ એકલા દીડા. ૬૧ ભગવાનને જોઈને તરત જ બ્રહ્માએ પોતાના સ્થાનક ઉપરથી નીચે ઉતરી, સુવલ્લુના દડની પેઠે પોતાના શરીરને પૃથ્વી ઉપર પાડી, ચાર મુગટની અણ્ણિવતી ભગવાનના બે ચરણોના સ્પર્શ કરી, તેમને નમન કર્યું ને હર્ષના અશ્રુઓરૂપી ઉત્તમ જળવડે ભગવાનના ચરણારવિન્દમાં અભિષેક કર્યો. ૬૨ અને પૂર્વે જોયેલા ભગવાનના મહિમાને વાર વાર સભારી ઉઠી ઉઠીને ભગવાનના ચરણમાં ઘણી વાર સુધી દડવત્ પ્રણામ કર્યા. ૬૩ પછી ઉભા થઈ, આખના અશ્રુઓ લુછી અને ભગવાનની સામું જોઈ, બે હાથ જોડી, ભગવાન બ્રહ્માએ સાવધ થઈ મુજતાં મુજના ગળગળી વાણી એ સ્તુતિ કરવા માડી. ૬૪

शनैरथोत्थाय विमृज्य लोचने

मुकुदमुदीक्ष्य विनम्रकचर ।

कृतांजलिं प्रभववान् समाहितः

सबेपशुर्गङ्गद्वैलतैलया ॥ ६४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

त्रयोदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૪ મો. †

પ્રહ્લાએ કરેલી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ.

બ્રહ્મોવાચ

નૌમીહય તેઽમ્રવપુષે તદિદવરાય

ગુજાવતસપરિપિચ્છલસન્મુસાય ।

વન્યસ્રજે કવલવેત્રવિષાળવણુ

લક્ષ્મણિયે મૃદુપદે પશુપાંગજાય । ૧ ॥

પ્રહ્લા સ્તુતિ કરે છે-હે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ।

મેઘ જેવા સ્થામ શરીરવાળા, ચણોડીના કાનના આભૂષણથી તથા મોર પીંછના મુગટથી જેનું મુખ શોભાયમાન છે એવા, વનની માળા ધારણ કરનાર, હઠીલાતના કેળિયાના, છડીના, શિંગડીના તથા વેણુના ચિહ્નથી શોભતા અને કેમળ ચરણવાળા એવા ગોપકુમાર આપ ક્ષીભજવાતને હું પ્રભુમ કરું છું ૧ હે દેવ ! મારી ઉપર અનુગ્રહ કરનાર અને ભક્તોની ઇચ્છા પ્રમાણે શરીર ધારણ કરનાર આપનું આ શરીર પાગ ભૂતનું બનેલું નથી, પરંતુ ગુદ સત્ત્વશુદ્ધિ છે, તેના મહિમાને કંઈ પણ બાણ વાને સમર્થ નથી, ત્યારે સાક્ષાત્ આત્મસુખના અનુભવરૂપ આપના સ્વરૂપને કોઈ મનથી બાણી શકતું નથી, તેમા શું કહેવું ? ૨ જેઓ જ્ઞાનમા પ્રયાસ કરવો છોડી દઈ, મહાત્મા પુરુષોએ કહેલી આપની વાર્તાને શ્રવણ કરી, પોતાને ઠેકાણે બેઠા બેઠા, તે કથાનો મન, વાણી ને કાયાથી સત્કાર કરતા જીવન ગ્રાળે છે, તેઓએજ હે અજિત ! ઘણું કરીને તમને ત્રણ લોકમા જીતેલા છે ૩ હે વિભો ! કલ્યાણને વરસાવનારી તમારી ભક્તિનો ત્યાગ કરી જેઓ કેવળ જ્ઞાન મેળવવા કલેશ કરે છે તેઓને બહા શાળના ફાતરા ખાડનારાઓને જેમ પરિશ્રમ વિના કંઈજ મળતું નથી, તેમ છેવટે તેઓને કલેશ જ મળે છે, તે વિના બીજું કશું ફળ મળતું નથી ૪ હે ભગવન ! પૂર્વે ઘણા યોગીઓ આ લોકમા યોગાભ્યાસથી જ્ઞાન મળવાને લીધે, પોતાના સર્વ કર્મો તથા ચેષ્ટાઓ તમને અર્પણ કરીને સ પાદને

† આ અધ્યાયમા અદ્ભુત વ્રત બેઠ તેનો નિશ્ચય કરવાને અસમર્થ થયેલા વિદ્યાતાએ તેમની સ્તુતિ કરી એ કથા કહેવામા આવશે

કરેલી અને તમારી કથા સાભળવાથી પાસે આવેલી ભક્તિવડેજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને, હે અચ્યુત ! તમારી પરમ ગતિને પામ્યા હતા ૫ તમારું નિર્ગુણ સગુણ સ્વરૂપ બાણુવું દુર્ઘટ છે, તથાપિ ઇન્દ્રિયોનો નિમ્મલ કરનાર પુરુષો વિશેષ આકારથી ગહિત અને આત્માકાર થયેલા અન્તઃકરણથી સ્વય પ્રકાશપણે કદાચ આપના નિર્ગુણ સ્વરૂપના મહિમાને બાણી શકે છે, પરંતુ આપના સગુણ સ્વરૂપનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થતું જ નથી, કેમકે તેનું શુણો અચિન્ત્ય અને અનેક છે ૬ જે મહા નિપુણ લોકોએ ઘણા જન્મોથી પૃથ્વીના રમકણો, આકાશના હિમનો કણીઓ તથા નક્ષત્ર દિગ્ગા કિરણોના પરમાણુઓ ગણી કાઢેલા હોય, તેઓ પણ શુણના અધિષ્ઠાતા એવા આપના શુણોની ગણના કરવાને મનર્થ જ નથી, આપ જગતના હિતને માટે અનેક શુણો પ્રગટ કરતા થકા અવતરે ધારણ કરે છે ૭ ‘ઈશ્વર મને ક્યારે કૃપા કરશે ?’ એમ તમારી કૃપાની વાટ જોતો પુરુષ પાતે કરેલા કર્મના ફળને ભોગવ્યા કરે છે તથા મન, વાણી અને કાયાથી આપને નમસ્કાર કરતા જીવન ગ્રાળે છે, તેને મુક્તિ સ્થાનનો અધિકારી બાણવો ૮ હે ઇશ ! મારી હલકાઈ તરફ દષ્ટિ કરતા નહિ માયાવીઓને માયા વિસ્તારીને મે મારો પોતાનો વૈભવ જોવાની ઇચ્છા કરી, પરંતુ અગ્નિની પાસે તેની જવાબાની માફક આપની પાસે હું શી ગણતરીના છું હે અચ્યુત ! હું રજોશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થયો છું ૯ માટે હું ‘જગનનો કર્તા છું’ એવા ગર્વરૂપી અહ કારથી આપે આધળો થઈ ગયો છું. અજ્ઞાની હોવાથી તમારાથી જુદો ઇશ્વર હોવાનું અભિમાન રાખું છું, મારી ઉપર ક્ષમા કરો, અને પ્રહ્લા બીજે ઠેકાણે જો કે પ્રભુ પાણીથી રહે છે તો પણ ‘હું નાથને લીધે નાથવાન છું,’ એમ આપે વિચારીને મારા ઉપર દયા કરવી ઘટે છે ૧૦ પ્રકૃતિ, મહત્ત્વ, અહ કાર, આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ તથા પૃથ્વીથી પરિવૃત્ત આ પ્રહ્લાડમા સાત વેતની કાયાવાળો હું કયા ? અને આવા અનંત પ્રહ્લાડરૂપી પરમાણુઓનું ઉડવા માટે જેના રોમકુપ બાળિયાં જેવા છે, એવા આપનો મહિમા કયા ? માટે આ

તુરંત દાસ ઉપર દયા કરવી, એ તમને ઘટિત છે ૧૧ હે અર્તીદ્રિય ! ગર્ભમા રહેલો બાળક પોતાના પગ ઉછાળે, તેથી માનના અપગ્રાહ કર્યો ગણાતો નથી, તેમજ કાર્ય-કારણ શબ્દથી કહેવામા આવતું આ જગત આપના ઉદરની જરા પણ બહાર નથી માટે હું પણ તમારા ઉદરમા આવી ગયો તેથી મારો અપગ્રાહ તમારે ક્ષમા કરવો જોઈએ ૧૨ હે ઈશ્વર ! જગતના પ્રલય સમયે જ્યારે મહાસાગર એકઠા મળી જાય છે, ત્યારે નારાયણની નાભીના નાળામાથી પ્રહ્લા પ્રગટ થાય છે

હે ઈશ્વર ! હું શું તમારાથી ઉત્પન્ન થયો નથી ? ૧૩ તમે નારાયણ છો, કારણ કે (નાર) એટલે જીવોનો સમૂહ અને (અયન) એટલે આશ્રય, તે નારાયણ કહેવાય છે આપ સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા હોવાથી નારાયણ છો કારણ કે (નાર) એટલે જીવોનો સમૂહ, અને (અયન) એટલે પ્રવર્તવું, જેનાથી થાય તે નારાયણ આપ પણ સર્વ પ્રાણીઓના પ્રવર્તક હોવાથી નારાયણજ છો કારણ કે, (નાર) એટલે જીવ સમુદાય અને અયન એટલે જાણનાર, તે નારાયણ કહેવાય છે. આપ પણ સર્વ લોકના સાક્ષી હોવાથી નારાયણ છો વળી (નાર) એટલે નરના શરીરમા ઉત્પન્ન થયેલું પાણી અને (અયન) એટલે આશ્રય, એવો પ્રસિદ્ધ અર્થ સ્વીકારીએ, તોપણ આપ નરના શરીરમાથી ઉત્પન્ન થયેલા પાણીમા શયન કરવાથી નારાયણ છો, વિચાર કરતા તો તે પણ સાચું નથી, પરંતુ તમારી માયા જ છે. ૧૪ વળી હે ભગવન ! જગતના આશ્રય રૂપ તમારું પાણીમા રહેલું સ્વરૂપ જો સત્ય હોય, તો મે કમળના નાળના માર્ગદ્વારા તેમા પ્રવેશ કરીને સો વર્ષ સુધી શોધ્યા કર્યું, તોપણ તે, મારા જોવામા આવ્યું નહિ તેમજ હૃદયમા પણ મેં દીકું નહિ અને તપશ્ચર્યા કર્યા પછી કરીને કેમ જોવામા આવ્યું ? માટે આમા આપની માયા જ લાગે છે. આપની મૂર્તિને કોઈ પણ દેશનો પરિચ્છેદ નથી. ૧૫ જો જળાદિક પ્રપચ સત્ય હોય તો તમને તેનો પરિચ્છેદ લાગે, પરંતુ તે તો સર્વ માયાનો ખેલ છે, એવું તમેજ દેખાડી આપ્યું છે.

તમે આ જ અવતારમા બહારના ભાગમા દેખાતો આ સર્વ પ્રપચ તમારી માતાને તમાગ વિષે દેખાડીને, તમારું માયાવીપણું સ્પષ્ટ રીતે દેખાડી આપ્યું છે. ૧૬ તમારા ઉદરમા જેવું જગત દેખાયું હતું, તે પ્રમાણે જ સર્વ બહાર પણ ભાસે છે આ સર્વ જગત તમારા સ્વરૂપની સાથે જ તમારે વિષે જોવામા આવે છે, તે માયા વિના જોવામા આવતું જ નથી જો જગત પ્રતિબિંબ રૂપે જોવામાં આવતું હોય તો તે ઉલટું દેખાવું જોઈએ, તેમ આપ અગ્રીસાને ઠેકાણે હો, તો આપને વિષે આપનું દેખાવું સભવે નહિ, માટે આ સર્વ જગત મિથ્યા મિદ્ધ થય છે ૧૭ આપે હમણા આ મર્વ જગતનું મિથ્યાપણું મને દેખાડ્યું છે જુઓ, આપ પ્રથમ એક હતા, પછી આપ વ્રજના સર્વ ગોવાળિયાઓ ચતુર્ભુજવાળા થઈ ગયા, અને સર્વ તત્ત્વો સાથે હું તેમની સેવા કર્તો હતો અને તે પછી તમે તેટલા જ જગતોરૂપ થયા હતા, માટે આ સર્વ માયિક હોવાથી મિથ્યા છે અને છેવટે માપમા આવે નહિ એવા એક પરબ્રહ્મ જ અવરોધ રહે છે ૧૮ તમે પ્રકૃતિમા રહ્યા છતા સ્વન ત્રતાથી માયાનો વિસ્તાર કરીને આપના સ્વરૂપને ન જાણનાર લોકોને સૃષ્ટિના સમયમા પ્રહ્લારૂપે, રક્ષણના સમયમા તમારા વિષ્ણુરૂપે, અને પ્રલય કાળમા રુદ્રરૂપે ભાસે છો. ૧૯ હે પ્રભો ! તમે જન્મ રહિત છો, છતા પણ દુષ્ટોના દુર્મંદનો નાશ કરવા અને સત્પુરુષોનો અનુગ્રહ કરવા દેવતાઓ, ઋષિઓ, મનુષ્યો, પશુ, પક્ષીઓ અને જળચરોમા અવતાર લ્યો છો ૨૦ હે બ્યાપક ! આપ યોગમાયાનો વિસ્તાર કરીને કયા, કેવી રીતે, કેટલા વખત સુધી અને ક્યારે વિહાર કર્યો, તે આપની લીલાને કયો મનુષ્ય જાણે છે ? ૨૧ આ સમસ્ત જગત કે જે મિથ્યા છે, પ્રતિભાસ વિનાનું ને દુઃખી છે, તે નિત્ય, સુખ ને જ્ઞાન સ્વરૂપ જેનો દેહ છે, એવા આપ અનતથી ઉત્પન્ન થયા છતા પણ પાણું લય પામે છે. તેથી અધિષ્ઠાનભૂત આપના શુભોને લીધે નિત્ય, સુખ તથા જ્ઞાનમય હોય એવું ભાસે છે. ૨૨ સત્ય તો આપ એક જ છો, કારણ કે આપ આત્મા

છો જે વસ્તુ દૃશ્ય હોય છે, તે સત્ય હોતી નથી. આત્મા દૃશ્ય નથી તેથી સત્ય છે. તેમ જ જેમા વિકાર હોય તે પણ અસત્ય હોય છે, પરંતુ આપમા જન્માદિક વિકારો નથી માટે આપ સત્ય છો સર્વથી પહેલા તમારી સત્તા હતી, તેથી તમે જગતના સર્વની પહેલા સનાતન છો, પૂર્ણ છો તેથી વૃદ્ધિ પામતા નથી નિરંતર સુખ સ્વરૂપ છો, તેથી આપમા ફેરફાર થતો નથી અક્ષર છો, તેથી આપનો ક્ષય નથી અમૃત છો, તેથી આપનો નાશ થતો નથી અનંત તથા અદ્વૈત છો, તેથી દેશ ને કાળ આપનો પરિચ્છેદ કરી શકતા નથી સ્વયં પ્રકાશ છો, તેથી આપને મેળવવા બીજા કોઈ પણ સાધન નથી ઉપાધિથી રહિત છો, તેથી આપથી કોઈ વસ્તુ કાઢી શકાય તેવી નથી અને નિરંજન છો, તેથી તમારામા કોઈ વસ્તુનો સંસ્કાર નથી ૨૩ સવના આત્માના પણ આત્મારૂપ આપને, જે લોકો શુરૂંથી સૂર્યની પાસેથી મળેલા જ્ઞાનરૂપી ઉત્તમ નેત્રવડે, પોતાના સ્વરૂપ સમજીએ છે, તેઓ સ સારૂંથી મિથ્યા સમુદ્રને તરી જાય છે ૨૪ જેઓ પોતાના આત્માને આત્મારૂપે જાણતા નથી, તેમને આત્માના અજ્ઞાનને લીધે સર્વ પ્રપચ જ ભાસે છે પરંતુ આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી તે લય પામે છે જેમ રજ્જુ (દોરી) ને રજ્જુરૂપે ન જાણવાથી તેમા સર્પનો ભાસ થાય છે, પરંતુ તેને જાણ્યા પછી તે નાશ પામે છે, તેમ જ અત્રે પણ સમજવું ૨૫ સ સારમા બંધ તથા મોક્ષ અજ્ઞાનથી જ છે, અને તે સત્ય જ્ઞાનરૂપ પરમાત્માથી ભિન્ન નથી વિચાર કરતા જેમ સૂર્યમા રાત્રિ દિવસ કંઈ પણ નથી, તેમ અખંડ અનુભવ મૂર્તિ, કેવળ ને શુદ્ધ આત્મારૂપ આપમા પણ કંઈ નથી ૨૬ તમે જે આત્મા છો, તેને દેહાદિક માનીને અને દેહાદિકને આત્મા માનીને આ દેહમા રહેલા આત્માને બહાર શોધવો એ ખોટું છે અજ્ઞાની જનોની એ અજ્ઞાનતા છે! આ તો ધરમાની વસ્તુને બહાર શોધવા જેવું છે ૨૭ હે અનંત! મહાત્મા પુરુષો જડ પદાર્થનો ત્યાગ કરી દેહમા, આત્મારૂપ આપની જ શોધ કરે છે, માટે આત્મા છતાં તેનું જ્ઞાન

થવાથી મુક્ત થવાય છે, તે વિના મુક્તિ થતી નથી. ૨૮ હે દેવ! આપના ચરણારવિંદની કૃપાથી જો અનુગ્રહ કરવામા આવે છે, તો આપના મહિમાનું ભાન થાય છે, પરંતુ કૃપારૂપ વિના કોઈ મનુષ્ય ચિરકાલ સુધી જડ ભાગનો ત્યાગ કરીને તમને શોધ્યા કરે, તથાપિ તમારા મહિમાને જાણતો નથી. ૨૯ માટે હે નાથ! આ જન્મમા અથવા પશુ પક્ષીના જન્મમા, મારું એવું સદ્ભાગ્ય ક્યાથી કે જે ભાગ્યથી હું એકલો જ તમારા ભક્તોમાનો કોઈ પણ થઈને તમારા ચરણપદ્મવનું સેવન કરું ૩૦ અહો! ૩૧ મજની ગાયો તથા ગોપીઓ ભાગ્યશાળી છે, કારણ કે, હે વિભુ! વાછડા તથા પુત્રોરૂપે જેમના અમૃતના જેવા મીઠા દૂધ આપીઓ છો કે જે તમને પ્રસન્ન કરવા યત્નો પણ સમર્થ થયા નથી ૩૨ વળી નદ અને બીજાં મજવાસીઓના ભાગ્ય મોટા છે, કારણ કે સનાતન એવા પરમાનંદ પૂર્ણ સ્વરૂપ તમે તેમના મિત્ર થયા છો ૩૩ હે અચળ પ્રભાવવાળા ઈશ્વર! જેમના ભાગ્યનો મહિમા તો એક તરફ રહો, પરંતુ દશ ઇન્દ્રિયો મન, બુદ્ધિ ને અહ કારના અધિક્ષાતા રુદ્રાદિક અમે તેર દેવતાઓ પણ ભાગ્યશાળી છીએ, કારણ કે તે મજવાસીઓની ઇન્દ્રિયોરૂપી ખ્યાલાવડે આપના ચરણારવિંદરૂપી મીઠા આસવને અમે પીએ છીએ અમે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયોના અભિમાની છીએ, સૌન્દર્ય અને સુગંધના એક એક ભાગનું સેવન કરવાથી કૃતાર્થ છીએ, તો સર્વ ઇન્દ્રિયોથી કીર્તિ આદિનું સેવન કરનાર મજવાસીઓના ભાગ્યમા તો શી મળ્યા? ૩૪ માટે મનુષ્ય લોકમા, તેમાં પણ અરણ્યમા અને ગોમુળમા જો જન્મ થાય તો તેના મહાભાગ્ય સમજવા કારણ કે અદ્યાપિ જેના ચરણની રજને વેદ શોધ્યા કરે છે, એવા ભગવાન સુકુદ જન્મનું જીવન છે, એવા મજવાસીઓમાથી કેટલાકના ચરણની રજને માથે પણ અભિષેક કરીએ છીએ. ૩૫ હે દેવ! આપના મજવાસીઓને આપ કોઈ વખતે સર્વ કૃણરૂપ આપના સ્વરૂપ વિના બીજા અધિક કૃણ શું આપશે? એવા વિચારમા ક્યાં કરવું મારું મન મુજાય છે. આપ ધારતા હો કે 'હું મારું'

સ્વરૂપ આપીને તેઓના ઋણમાથી મુક્ત થઈશ ' પણ તે ધારણા મિથ્યા છે, કારણ કે ભક્તના જેવો ઉત્તમ વેષ ધારણ કરીને આવેલી પૂતના પણ મોક્ષ પામી, ત્યારે જેમના ઘર, ધન, સખધી, મિત્ર, પુત્ર, પ્રાણ ને અત કરણ આપને અર્પણેલા છે એવા મજવાસીને મોટું કૃણ મળવું જોઈએ ૩૫ હે શ્રી કૃષ્ણ ! મનુષ્યો બધા સુધી તમારી ભક્તિ કરતા નથી, ત્યા સુધી રાગાદિક તેમને નડે છે, ઘર કારા-ગૃહરૂપ થઈ પડે છે, અને મોહ પગની બેડીરૂપ થઈ પડે છે. ૩૬ હે પ્રભો ! તમે પ્રપચ રહિત છો, તોપણ જગતમા શરણાગત મનુષ્યોને આનંદ આપવા પ્રપચનો રાજ કરો છો. ૩૭ હે પ્રભો ! આપના સ્વ-રૂપને બાણતા હોય તે બાણે, મારે વિશેષ કહેવાનું પ્રયોજન નથી. માત્ર એટલું જ કે મારા મન, વચન ને કાયા આપના મહિમાને પહોંચી શકતા નથી. ૩૮ હે કૃષ્ણ ! હવે મને સત્ય લોકમા જવાની આશા આપો. સર્વના દ્રષ્ટા એવા તમે આ જગતના નાથ છો માટે તે તમને સર્વસ્વ અર્પણ કરવામા આવે છે ૩૯ હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે પૃથ્વીના દેવતા, બ્રાહ્મણ તથા પશુઓરૂપી સમુદ્રને વૃદ્ધિ કરનાર ચંદ્ર ! હે પાપ ઓધારી અધારાનો નાશ કરનાર સૂર્ય તથા ચંદ્ર ! હે સર્વને પૂજવા યોગ્ય ! હે ભગવન્ ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું. ૪૦

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે સમર્થ અને ઇષ્ટદેવ એવા પરમાત્માની સ્તુતિ અને પ્રદક્ષિણા કરી તથા ચરણમા પશુભ કરી, બ્રહ્મા પોતાના લોકમા ગયા ૪૧ અને શ્રીકૃષ્ણ બ્રહ્માની સમતિ લઈ, યમુનાના તીર ઉપર બધા પોતાના મિત્રો પ્રથમની પેઠે જ બેઠા હતા ત્યા આગળ પ્રથમની પેઠે વનમા ઉભેલા વાછડાને હાકીને વડ આગળ ગયા ૪૨ આ વાતની વચ્ચે પોતાના પ્રાણનાથ વિના એક વર્ષ વીતિ ગયું હતું, તોપણ હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણની માયાથી મોહિત થયેલા બાલકોને જણાવ્યું નહિ ૪૩ ભગવાનની માયાથી મોહિત લોકો આ જગતમા શું શું ભુલ્લી જતા નથી ? જેની માયાથી મોહિત થયેલું જગત વારવાર પોતાના સ્વરૂપને ભુલ્લી ભય છે ૪૪ પેલા મિત્ર ગોપકુમારો શ્રીકૃષ્ણ ભગ-

વાનને જોઈ કહેવા લાગ્યા કે, “ તમે ઝટ આવ્યા તે ઠીક થયું ” ભલે આવ્યા, અમે હજી એક કોળીઓ પણ જમ્યા નથી આવો અને અહીં બેસીને જમો ” ૪૫ પછી શ્રીકૃષ્ણ હસતા હસતા બાળકોની સાથે ભોજન કરીને તેઓને અજગરનું ચામડું દેખાડતા વનમાથી મજ તરફ પાછા ફર્યા ૪૬ આ સમયે ભગવાને મોરપિછ, કુલો તથા વનની ધાતુઓથી પોતાનું શરીર વિચિત્ર રીતે શણગાર્યું હતું ઉત્તમ વેણુના તથા શિંગડીના શબ્દોથી આનંદભરે તે ગાન કરતા હતા વાછડાને તેમના નામો લઈને બોલાવતા ગોપ બાળકો તેમની પવિત્ર કીર્તિનું વારવાર ગાન કરતા હતા ભગવાન પોતાની મૂર્તિના દર્શન આપીને ગોપિકાઓના નેત્રોને આનંદ આપતા મજમા ગયા ૪૭ મજમા ગયા પછી બાળકોએ કહ્યું કે, “ આજે યશોદા અને નન્દના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણે એક મોટા સર્પનો નાશ કરીને એનાથી અમારી રક્ષા કરી હતી ” ૪૮

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે બ્રહ્માન્ ! મજવાસીઓને જેવો પ્રેમ પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા બાળકો ઉપર હતો, તેવો પ્રેમ બીજાના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ઉપર કેવી રીતે રહેતો તે કહો ૪૯ શુકદેવજી તેમના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા બોલ્યા કે, હે રાજન્ ! સર્વે પ્રાણીઓને પોતાનો આત્મા પ્રિય હોય છે, અને છોકરા, ધન વગેરે પદાર્થો, આત્માના પ્રિયત્વને લીધે પ્રિય લાગે છે ૫૦ હે રાજેન્ ! પ્રાણીઓને જેવો આત્મા ઉપર સ્નેહ હોય છે તેવો મમતાવાળા પુત્ર ધન, ઘર વગેરે પદાર્થો ઉપર હોતો નથી ૫૧ જેઓ દેહને આત્મા કહેનાર છે, તે પુરુષોને જેવો પોતાનો દેહ પ્રિય હોય તેવા જ દેહની પાછળ રહેલા પુત્ર, ધન, સ્ત્રી વગેરે પ્રિય હોતા નથી ૫૨ વિવેકી પુરુષને આ દેહ મારો છે, એવી મમતા હોય તોપણ તેને દેહ આત્માના જેવો પ્રિય લાગતો નથી કારણ કે આ દેહ પડી જવાને તૈયાર હોય તોપણ તેને જીવવાની આશા રહે છે. ૫૩ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, સર્વે દેહધારીઓને પોતાનો આત્મા પ્રિય હોય છે અને તે આત્માને માટે આ સ્થાવર-જંગમ આયુ જગત પ્રિય હોય છે. ૫૪ તમે શ્રી

કૃષ્ણને સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ જાણી તે જગતનું હિત કરવા માયાવડે અવતર્યા છે અને દેહધારીઓના જેવા ભાસે છે ૧૫ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કેવળ પ્રાણીઓના જ આત્મા છે, એમ નથી, પરંતુ તે તો જડ પદાર્થના પણ આત્મા છે વસ્તુતાએ સર્વ જગતનું કારણ શ્રીકૃષ્ણ છે, એવું જાણનાર પુરુષોને સર્વ સ્થાવર જંગમ જગત ભગવદ્રૂપ ભાસે છે જગતમા કેઈ પણ વસ્તુ ભગવાનથી ભિન્ન નથી ૧૬ વળી સર્વ વસ્તુઓના પરમાર્થ સ્વરૂપ તત્ત્વ જોતા, સર્વ પોત પોતાના કારણમા રહેલી છે, અને તેના કારણરૂપ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે છે તેમના વિનાની કેઈ વસ્તુ નથી ૧૭ જે મહાત્માઓ ભગવાનના પવિત્ર યશવાળા અને મોટા પુરુષોના સ્થાનરૂપ ચરણારવિદરૂપી નૌકાનો આશ્રય કરે છે તેઓને સ સારસિંધુ બાછડાની ખરીના ખાડા જેવડો થઈ પડે છે, પરમ પદના સ્થાનક રૂપ થઈ પડે છે અને વિપત્તિઓના સ્થાન રૂપ પુનર્જન્મ આવતો નથી ૧૮ શ્રીકૃષ્ણે બાલ્યાવસ્થામા કરેલું ચરિત્ર બાળકોએ વ્રજમા પૌગડાવસ્થામા કેમ કહ્યું, તે સ બધી તમે મને અત્રે જે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, એ સર્વ મે તમને કહી બતાવ્યું ૧૯ ભગવાને મિત્રોની સાથે કરેલું બાળચરિત્ર, અઘાસુર વિનાશ, લીલા ઘાસ ઉપર કરેલું ભોજન, જડ પ્રપચથી ભુકું શુદ્ધ સત્વગુણવાળું દેખાડેલું સ્વરૂપ તથા પ્રજ્ઞાએ કરેલી સ્તુતિ વગેરે સાંભળનાર અને ગાનાર સર્વ અર્થોને પામે છે ૨૦ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પાંચ બાધવી અને વાનરોની પેઠે કુદવા વગેરે બાળવિહારો કરી વ્રજમા બાલ્યાવસ્થા ગાળી કાઢી ૨૧

एव विहारै कौमारै कोमारजहतुर्व्रजे ।

निलायनै सेतुबंधैर्मर्कटोत्प्लवनादिभि ॥ ६१ ॥

इति श्रीमद्भागवने महापुराणे दशमस्कन्धे

अष्टदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૫ મો. ૧

વૃંદાવન વિહાર.

શ્રીશુક ઉચ્ચાત્

ततश्च पौगंडवयःश्रितौ व्रजे

बभूवुस्तौ पशुपालसम्मतौ ।

गाश्चारयतौ सखिभि सम पदै

वृंदावन पुण्यमतीव चक्रतुः ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-પછી પૌગડાવસ્થામા આવેલા બન્ને ભાઈઓ વ્રજમા ગાયો ચરાવવા જવા લાગ્યા તેઓ મિત્રોની સાથે ગાયો ચારતા વૃંદાવનમા ફરતા હતા ૧ એક વાર શ્રીકૃષ્ણને વનવિહાર કરવાની ઈચ્છા થવાથી પોતાના યશનું ગાન કરનાર ગોવાળિયાઓ અને બળદેવજીની સાથે મોરલી વગાડતા ગાયોને આગળ કરીને પુષ્પોથી ભરપુર અને દોરદોખરને હિતકારી એવા વૃંદાવનમા ગયા ૨ વૃંદાવન મનોહર શુભરવ કરતા ભમરાઓથી તથા શબ્દો કરતા પશુ પક્ષીઓથી ભરપુર હતું અને મહાપુરુષોના મન જેવા સ્વચ્છ જળથી ભરેલા તળાવોના કમળોના સુગંધી પવનોવાળું હતું આવા વનને જોઈને ભગવાને વિહાર કરવાની ઈચ્છા કરી ૩ ત્યાં ઠેકઠેકાણે વૃક્ષોની ડાળીઓ નવ પહાવની રમણીયતા સાથે ફળ ફૂલના મોટા ભારથી નમીને, શ્રીકૃષ્ણના બન્ને ચરણોનો સ્પર્શ કરતી હતી તે વૃક્ષોને જોઈને આદિ પુરુષ એવા ભગવાન આનંદથી મદ મદ હસતા હોય તેમ બળદેવજીને કહેવા લાગ્યા ૪ કે, આ વૃક્ષો પોતાને જે પાપોથી વૃક્ષત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, તે પાપોને નાશ કરવા ડાળીઓરૂપી હાથમા ફૂલ, ફળ વગેરે પદાર્થો લઈને દેવતાઓએ પૂજેલા તમારા ચરણકમળનું પૂજન કરે છે ૫ વળી હે આદિપુરુષ ! આ ભમરાઓ સર્વ લોકને પવિત્ર કરનાર તમારા યશનું ગાન કરતા પગલે પગલે તમારી સેવા કરે છે આ ભમરાઓ આપના ભક્તોમા

કે આ અધ્યાયમા ગાયોની રક્ષા, ધેનુભસુરનો નાશ, કાલીય નાગના ઝેરથી ગોપ બાળકનું રક્ષણ તથા અઘાસુરના મુખમા પ્રવેશ કરવાથી, તથા બિન્ન થવેલા મિત્રોને શ્રીકૃષ્ણે તાડના પાકેલા ફલ ખવડાવ્યા એ કથા કહેવામા આવશે

મુખ્ય એવા મુનિશ્રુઓ હશે, કારણ કે પોતાના દેવ-
તરૂપ અને મનુષ્યના રૂપમાં શ્રુમ રહેલા તમને
વનમાં પણ મુના મૂકતા નથી. ૧ વળી આ મયૂરો
પોતાને ઘેર આવેલા જે તમે, તેમની આગળ નાચે
છે. આ હરિણીઓ પણ ગોપિકાઓની પેઠે આનં-
દથી તમને પ્રસન્ન કરે છે, અને આ કેલકાના ટોળા
ટોકા કરી તમને પ્રસન્ન કરે છે ખરેખર! આ વનવા-
સીઓ ભાગ્યશાળી છે, કારણ કે પોતાને ઘેર આવે-
લાનો સત્કાર કરવો એ મોટા પુરુષોનો ધર્મ સમજે
છે, ૭ વળી આજે તમારા ચરણોનો સ્પર્શ કરનારી
આ પૃથ્વી, ઘાસ તથા લતાઓ પણ ભાગ્યશાળી છે.
તમારા નખનો સ્પર્શ કરનાર વૃક્ષો અને વહ્નીઓ
પણ ભાગ્યશાળી છે. તમારી દયાભાવવાળી દૃષ્ટિથી
નદી, પર્વતો, પક્ષીઓ, પશુઓ ને ગોપીઓ લક્ષ્મી
જેની ઇચ્છા કરે છે એવા તમારા વક્ષ સ્થલનો
લાભ લઈને ભાગ્યશાળી થયા છે. ૮ ”

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે પુષ્પથી સુદર ને
રમણીય વૃંદાવનને ભેઈ પ્રસન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ,
પર્વત આગળ યમુનાના તીર ઉપર ગાયો ચારતા
ગોપ બાળકની સાથે બેઠા ૯ ગોળિયા જેમનું
યથોચાન કરતા હતા, એવા માળાધારી શ્રીકૃષ્ણ,
જ્યારે ભમારાઓ મહામા આધળા બનીને શુભરવ
કરતા, ત્યારે પોતે પણ બળદેવજીની સાથે ગાતા.
૧૦ કોઈ વાર કલહ સોના કલરવની પાછળ મનોહર
શબ્દ કરતા અને કોઈવાર મિત્રોને હસાવતા મોરની
સાથે નાચતા ૧૧ કોઈવાર ગાયો અને ગોપને
મનોહર લાગે એવી અને મેઘના જેવી ગભીર
વાણીથી વનમાં છેટે નીકળી ગયેલી ગાયોને નામો
લઈને પ્રેમથી બોલાવતા ૧૨ કોઈવાર ચકોર, કૌચ,
ચક્રવાક, ભારદ્વાજ અને મોરના શબ્દોની પાછળ
તેના જેવા શબ્દો કરતા, અને વાઘ તથા સિંહને
ભેઈને પશુઓ નાસવા માડતા, ત્યારે પોતે પણ
ભયભીત હોય તેમ નાસભાગ કરતા. ૧૩ કોઈવાર
બળદેવજી થાકી જઈ ગોપ લોકના બોળામાં સૂતા
ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના જેમ લાઈને ચાલી કરતા
હતા. ૧૪ કોઈ વેળા એક બીજાના હાથ ઝાલીને
ઉભેલા બન્ને ભાઈઓ, કોઈ ઠેકાણે નાચતા, કોઈ

ઠેકાણે ગાતા, કોઈ ઠેકાણે ફરતા, અને કોઈવાર
પરસ્પર લડતા, તે ભેઈને ગોપલોક હસતા ૧૫
કોઈવાર મહાયુદ્ધના પરિશ્રમથી થાકી જઈ જાડની
નીચે પાદસની શય્યામાં ગોપ બાળના બોળામાં
માથુ મુકીને સુતા હતા. ૧૬ તે વેળા કેટલાક તે
મહાતમાના ચરણોની ચાપી કરતા, કેટલાએક નિર્દોષ
ગોપ બાળકો પાંખથી તેમને પવન ફોળતા. ૧૭
અને હે મહારાજ! સ્નેહથી જેમનું મન પિંગળી
ગયેલું હતું, એવા બીજા કેટલાક, ખીરે ખીરે ભજ-
વાનને ગમે તેવાં મનોહર ગીત ગાતા હતા. ૧૮
આ રીતે પોતાની માયાવડે સ્વસ્વરૂપને શ્રુમ રાખતા,
વચ્ચે વચ્ચે ઇન્દ્રની લીલાઓ દેખાડતા, અરિત્રીથી
ગોપ બાળકના પુત્રપણનું અનુકરણ કરતા ભજવાન
કે જેમના ચરણકમળને લક્ષ્મીજી લક્ષવતા હતાં,
તે ગામડિયાની પેઠે રમતા હતા ૧૯ શ્રીકૃષ્ણ નાચે
એક ગોપ શ્રીકૃષ્ણનો તથા બળદેવનો પરમ મિત્ર
હતો, તે અને બીજા સુબળ, સ્તોક, કૃષ્ણ વગેરે
ગોપ પ્રેમથી આમ કહેવા લાગ્યા ૨૦ હે રામ! હે
કૃષ્ણ! અહીંથી થોડે છેટે તાડથી ભરપુર એક વન
છે ૨૧ ત્યાં ઘણા તાડકૂળ પડેલા હોય છે અને નવાં
પડંચા પણ કરે છે, પરંતુ દુહ ધેનુકાસુર, કોઈને
તે ખાવા દેતો નથી. ૨૨ હે કૃષ્ણ! તે મહા પરાક્રમી
છે અને ગધેડાનું રૂપ લઈ પોતાના જેવા બળવાન
બીજા ગધેડાઓ સાથે ત્યાં રહે છે અને આનંદ કરે છે
૨૩ હે નાથ! મનુષ્યો તો મનુષ્યોનો આહાર કરનાર તે
દૈત્યથી ડરીને ત્યાં જતા નથી તેમ પશુઓએ અને
પક્ષીઓએ પણ તે વનને તણ દીધું છે ૨૪ અમે
પૂર્વે કોઈવાર એ કૂળો ખાધા નથી તેની સુગંધી
ચારે તરફ આવે છે. ૨૫ હે કૃષ્ણ! અમારું મન તે
કૂળો ખાવાને લલચાયું છે, માટે તે અમને લાવી
આપો અમને તેની ઇચ્છા છે, પરંતુ જો તમને
ગમતું હોય તો એમ કરજો ૨૬ આવું મિત્રનું
વચન સાંભળી તેઓનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી શ્રી
કૃષ્ણ તથા બલદેવ હસીને ગોપને તાડ વનમાં લઈ
ગયા. ૨૭ બલદેવ તેમ પેસીને બે હાથથી તાડને
કપાવવા લાગ્યા અને મહામત્ત હાથીની પેઠે બળથી
તાડનાં કૂળો પાડવા લાગ્યા. ૨૮ પડતાં કૂળોનો

શબ્દ સાંભળી ગર્હભ દૈત્ય, પર્વતની સાથે પૃથ્વીને
કંપાવતો ત્યાં દોડી આવ્યો, ૨૬ અને વેગથી આવીને
બળદેવની છાતીમા પાછલા પગની બે પાટુ મારી,
ભુ કતો ભુ કતો તે ચારે તરફ ભેરથી ફરવા લાગ્યો. ૨૭
થોડીવાર પછી ક્રોધાયમાન થયેલો તે પાછો આવી
પીઠ કરીને ઉભો રહ્યો અને હે રાજન્! તેણે ક્રોધથી
બળદેવ તરફ બે પાછલા પગની પાટુ ફેંકી, ૨૮
એટલે બળદેવે એક હાથથી તેના બે પાછલા પગ
પકડી માથા ઉપર ફેરવ્યો અને પ્રાણ રહિત થયેલા
તેને તાડના ઝાડના થડ સાથે અડાવ્યો. ૨૯ એ
પ્રહારથી મોટી ઘટાવાળો તાડ ધ્રુજી ગયો, અને
પોતાની બેડેના તાડને કંપાવતો જમીન ઉપર તૂટી
પડ્યો તેણે બીજને ભાગી નાખ્યો અને તેણે
ત્રીજાને ભાગી પાડ્યો. ૩૦ આ પ્રમાણે બળદેવ-
જીએ રમતમા ફેંકેલા ગધેડાના શરીરના પ્રહારથી
પડી જતા તાડોના આઘાતથી, સઘળા તાડો બાણે
મોટા પવનથી કે પી ઉઠ્યા હોય તેમ કંપવા લાગ્યા.
૩૧ તંતુમાં જેમ વસ્ત્ર ઓતપ્રોત રહેલું છે, તેમ
અનંત અને જગતના ઇશ્વર બળદેવને વિષે આ
જગત ઓતપ્રોત રહેલું છે. ૩૨ ધેનુકાસુર મરી
ગયા પછી તેની જાતના બીજા જે ગધેડાઓ હતા
તે સર્વે ક્રોધ કરી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવ ઉપર ધસી
આવ્યા. ૩૩ હે રાજન્! બળદેવ અને શ્રીકૃષ્ણ,
ગધેડાઓ જેમ પોતાની ઉપર ધસી આવતા ગયા
તેમ તેઓને રમત માત્રમા પાછલા પગે પકડી
તાડના વૃક્ષો સાથે પછાડતા ગયા. ૩૪ આ રીતે
મરી ગયેલા દૈત્યોના દેહથી તાડના શિખર, પાન
અને ફળોથી ભરપુર ભરાયેલી ભૂમિ, વાદળાથી
ઘેરાઈ ગયેલા આકાશની પેઠે શોભવા લાગી. ૩૫
શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવનું આ મહા આશ્ચર્યજનક
કાર્ય જોઈને, દેવતાઓ તથા ગંધર્વો વગેરે પુંપોની
વૃદ્ધિ કરવા, વિવિધ વાજિ ત્રો વગાડવા અને સ્તુતિ
કરવા લાગ્યા. ૩૬ ધેનુકાસુરના મરણથી નિર્ભય
થયેલા મનુષ્યો, તાડના વનમા નિર્ભય થઈ ફળો
ખાવા લાગ્યા. ૩૭ જેમનું ચરિત્ર શ્રવણ કરવાને
અને ગાવાને યોગ્ય છે એવા, કમળ જેવા નેત્રવાળા
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, પોતાના દાસ ગોપ બાળથી ગવાતા

બળદેવની સાથે મજામાં પધાર્યા. ૩૮ આ વખતે
ગાયેના ચરણની રજથી ખુસર થયેલા કેશમાં શ્રી
કૃષ્ણ માથે મોરપિછ અને પુંપો ખોસેલા હતા.
તેમનાં નેત્ર મનોહર લાગતા હતા, પોતે મધુર
હાસ્ય કરતા હતા, વેણુ વગાડતા હતા અને ગોપ
તેમની કીર્તિનું ગાન કરતા હતા. આવા મજામાં
પધારતા ભગવાનને જોવાની ઉત્કંઠાથી ગોપીઓ
એકઠી થઈને ત્યાં આવી, ૩૯ અને નેત્રરૂપી ભમરા-
ઓવડે શ્રીકૃષ્ણ સુખના સૌન્દર્ય રૂપી મધનું પાન
કરીને, દિવસે થયેલા વિરહજન્ય તાપને શમાવતી
અને લલ્લચુકત હાસ્યથી તથા વિવેકભર્યા વચ-
નથી, શ્રીકૃષ્ણનો સત્કાર કરવા લાગી. તેમનો સત્કાર
અહણ કરીને શ્રીકૃષ્ણ મજામાં પધાર્યા. ૪૦ એટલે
પુત્ર ઉપર વહાલ ધરાવનાર યથોદ્ધા અને રાહુણી
સમયાનુસાર બન્ને પુત્રોની મરણ પ્રમાણે ઉત્તમ
પ્રકારની સેવા કરવા લાગ્યા. ૪૧ બન્ને કુમારોને
નવરવી મહાન કરાવી, રસ્તાનો થાક ઉતારાવીને
ચોરણ પહેરાવ્યા, અને કંઠમા પુંપની માળા તથા
શરીરે ચંદનનો લેપ કરીને તે બંનેને શણગાર્યા.
૪૨ પછી માતાએ લાડપૂર્વક પીરસેલું સ્વાદિષ્ઠ
ભોજન જમી તેઓ શય્યામા સુખેથી સુઈ ગયા.
૪૩ આ પ્રમાણે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ રોજ વૃન્દાવનમા
ફરતા એકવાર હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણ બળદેવ વિના
મિત્રોની સાથે યમુનાના તીર ઉપર ગયા. ૪૪ ત્યાં
ઉનાળાના તાપથી તપી ગયેલી ગાયોએ અને ગોપ
બાળે તૃપ્તાથી આતુર થઈને, યમુનાનું ઝેરથી બગડી
ગયેલું પાણી પીધું. ૪૫ હે રાજન્! દૈવથી સુદ્ધિ-
હીન થયેલા તે ગોપ તથા ગાયો ઝેરવાળું પાણી પી,
જળ આગળ પ્રાણરહિત થઈને પડ્યા. ૪૬ તેઓને
પ્રાણરહિત થયેલા જોઈ યોગેશ્વરના પણ ઇશ્વર,
એવા શ્રીકૃષ્ણે અમૃતને વરસાવનારી દૃષ્ટિથી પોતે
જેના નાથ છે એવા ગોપ બાળકને અને ગાયોને
જીવતી કરી. ૪૭ ભગવાનની અમી ભરેલી દૃષ્ટિ
પડતા તેઓને ભાન આવ્યું; એટલે તેઓ ઉભા
થયા અને અત્યંત આશ્ચર્ય પામી એક બીજાની
સાસુ જોવા લાગ્યા. ૪૮ હે રાજન્! પોતે ઝેર પીને
મરી ગયા છતાં પાછા જીવતા થયા તે માટે શ્રીકૃષ્ણ

ભગવાનની અનુગ્રહ દષ્ટિ ધૃષ્ટવા લાગ્યા. ૫૨
અમ્ભમંસત તદ્વાજન્ ગોવિંદાનુગ્રહેક્ષિતમ્ ।
પીત્વા વિંધ પરેતસ્ય પુરઠસ્થાનમાત્મન. ॥૧॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
पञ्चदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો.*

કાલીય નાગનું દમન.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ

विलोक्य दूषितां कृष्णं कृष्णं कृष्णादिना विभु
तस्या विशुद्धिमन्विच्छन् सर्वं तमुद्वासयत् १
શુકદેવેણ કહે છે-હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણ ભગ-
વાને કાલીય નાગથી યમુનાને શુદ્ધ કરવા માટે તે
સર્વને ત્યાથી બહાર કાઢી મૂક્યો ૧

પરીક્ષિતે પૃથુ -હે મુનિ ! ભગવાને યમુનાના
ઉંડા પાણીમા તેને કેમ શિક્ષા કરી તથા તે સ્થળ-
અગ્ર સર્પ ઘણા યુગ થયા યમુના નદીમા કેમ રહેતો
હતો તે કથા મને કહેા ? ૨ હે પ્રભન્ ! સમર્થ તથા સ્વ-
છંદે વર્તાના ભગવાનના ગોપાળ રૂપે કરેલા અરિત્ર
રૂપી અમૃતનું પાન કરતા હું તૃપ્ત થતો નથી ૩

શુકદેવેણ કહે છે-યમુનામા કાલીય નામે
નાગનો એક ધરો હતો, તેમા જેર રૂપી અગ્નિથી
પાણી ઉકળ્યા કરતુ અને તેની ઉપર ઉડતા પક્ષીઓ
પણ તેમા પડતા હતા ૪ તેના તીર ઉપર સ્થાવર
જગમ કોઈ પદાર્થ કે પ્રાણી રહી શકતા નહિ તેના
જેરી પાણીના મોજા સાથે અથડાયેલા જેરી પવનનો
સ્પર્શ થતા સૌ મરી જતા ૫ હવે ખગ પુરુષોને
શિક્ષા કરવા અવતાર ધારણ કરનાર, શ્રીકૃષ્ણ ભગ-
વાન કાલીય નાગને અત્યંત વેગવાળા જેરથી બળ-
વાળો બાણીને અને તેનાથી યમુના જેરી થયેલી
જેઠને, એક મોટા ઉંચા કદબના ઝાડ ઉપર ચઢી
જે હાથે ખભા ઠોકી પાણીમાં પડતું મૂક્યુ. ૬ મહા-
પુરુષના પતન વેગથી ક્ષોભ પામેલા જેરવાળો જલ-
સમૂહ ચારે તરફ ઉંચો ઉછળ્યો જેરી પાણીના

* આ અધ્યાયમા કાલીય નાગને નાચો અને નાગ
જોએ સ્તુતિ કરવાથી ભગવાને તેની ઉપર અનુગ્રહ કર્યો,
જે કથા કહેવામા આવશે

ભયંકર મોજા ઉછળવા માંડ્યાં અને તે ચારે તરફ
દોડતા હોય તેમ સો સો ધનુષ જેટલા ભાગમા
ફેલાઈ ગયાં. અને ત બળવાળા ભગવાનના પડવાથી
આમ થયું. ૭ હે રાજન્ ! તે ધરોમા મોટા હાથીના
જેવા પરાક્રમી ભગવાન તરવા લાગ્યા. તેમની ભુજ-
રૂપી હડથી ઉછળતા પાણીનો શબ્દ સાંભળીને તથા
પોતાના ધરોનો પરાભવ થતો જોઈને કાલીય ત્યા
આવ્યો. ૮ સુકુમાર અગવાળા, મેઘના જેવા શ્યામ
રંગના શ્રીવત્સને ધારણ કરનાર, પીતાબરધારી,
મનોહર સુખવાળા, નિર્ભય રીતે પાણીમા વિહાર
કરતા અને કમળના ગર્ભ જેવા ચરણવાળા શ્રીકૃષ્ણને,
કાલીય નાગે રોષથી મર્મ ભાગમા કરડી શરીરે વીંટ
નાખ્યો ૯ આ વેળા શ્રીકૃષ્ણને વિષે જ જેમણે
પોતાના દેહ, સ બધીઓ, ધન તથા સ્ત્રીઓનું સુખ
અર્પણ કર્યું હતુ એવા તેમના પ્રિય મિત્ર ગોપ,
શ્રીકૃષ્ણને ચેષ્ટા રહિત જડ થયેલા જોઈને, અત્યંત
દુઃખ, શોક તથા ભયથી દિઠ્ઠમૂઠ થઈને ઢગી પડ્યા
૧૦ ગાયો, બગદો અને વાછડીઓ અત્યંત ખિન્ન
થઈ રડવા લાગી અને શ્રીકૃષ્ણની તરફ નજર કરી,
ભયભીત થઈને રડતા હોય તેમ ઉભા રહ્યા ૧૧
પછી વ્રજમા ભય સૂચવનાર અતિ દારુણ એવા,
પૃથ્વી ઉપર, આકાશમા અને પોતાના શરીરમા
એમ ત્રણ પ્રકારના ઉત્પાતો થવા માંડ્યા ૧૨ તે
ઉત્પાતોને જોઈ ન દાદિક ગોપ ભયથી વિહ્વલ થઈ
ગયા આજ શ્રીકૃષ્ણ બળદેવ વિના એકલા ગાયો
ચરાવવા ગયા એમ બાણી, ૧૩ હે રાજન્ ! ભગવા-
નના સ્વરૂપને નહિ જાણનાર નદાદિક, તે દુષ્ટ નિમિ-
ત્તોથી ભગવાનને મરણ પામેલા બાણી જેમા પ્રાણ
તથા મન હતા એવા તે સર્વે દુઃખ, શોક અને
ભયથી વિહ્વળ થઈ ગયા અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના
દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી ગોઠુળમાથી નીકળ્યા.
૧૪-૧૫ તેમને કાયર થઈ ગયેલા જોઈને ભગવાન
બળદેવ, જે પોતાના નાના ભાઈનો પ્રભાવ જાણતા
હતા તે હસ્યા. ૧૬ પછી શ્રીકૃષ્ણને શોધતા વ્રજ-
વાસીઓ ભગવાનને યોગબાવનારા પગલાંએ સૂચ-
વેલે માર્ગે થઈ યમુનાના તીર ઉપર ગયા. ૧૭ ભગ-
વાનની શોધ કરતાં માર્ગમા ગાયોના પગલાં વચ્ચે

કમળ, યવ, અંકુશ, વ્રજ અને ધ્વજવાળા ભગવાનના પગલાં ભેતા યમુનાના તીર ઉપર પહોંચ્યા. ૧૮ ત્યાં આગળ કાલીયના ધરોમા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને સર્પના શરીરથી વીંટાળેલા અને ચેષ્ટા રહિત બેઠેને તથા યમુનાના તીર ઉપર ગોપને તથા ચારે તરફ ઉભેલા પશુઓને શોકાત્ રડતા બેઠેને, આતુર થયેલા વ્રજવાસીઓ વધારે ખેદ કરવા લાગ્યા. ૧૯ ભગવાન એવા અનંત ઉપર પ્રીતિ ધરાવતી ગોપીઓ, પોતાના પ્રિયતમને સર્પ ગણી ગયો, ત્યારે ભગવાનની પ્રીતિને, તેમના મંદ મંદ ઇક્ષુને, તથા ભાષણને સભારવા લાગી મનમા દુઃખથી અત્યંત બળવા માડી અને પ્રાણનાથ વિનાના થઈ પડેલા વ્રજુ લોકને શૂન્ય બેવા લાગી. ૨૦ એટલામા યશોદા પુત્રની પાછળ યમુનામા પડવાને તૈયાર થયા, તેમને તેમના જેટલાજ દુઃખવાળી ગોપીઓ, પડતા અટકાવીને રેવા મડી તે વ્રજપ્રિય શ્રીકૃષ્ણની કથાઓ કહેતી અને મુખની સામે દષ્ટિ કરીને નિશ્ચેષ્ટ થઈ ગઈ. ૨૧ શ્રીકૃષ્ણ જ જેમના પ્રાણ હતા, એવા ન દાદિક ગોપને તે ધરોમા પડતા બેઠેને, શ્રીકૃષ્ણના પ્રભાવને બાજુનાર ભગવન બળદેવે તેઓને અટકાવ્યા. ૨૨ મનુષ્યની રીતિને અનુસરનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે પોતાના ગોકુળની પોતાના વિના બીજી કોઈ પણ ગતિ નથી, એમ ધારી તથા પોતાને માટે સ્ત્રી ને બાળકોની સાથે ગોકુળને અતિ દુઃખી નિહાળી, બે ઘડી સ્તબ્ધ થઈ ઉભા રહ્યા. પછી તે તરતજ સર્પના બધનમાંથી છૂટા થયા. ૨૩ ભગવાનનું શરીર વધવા માડ્યાથી, સાપે પોતાના આંટા ઉકેલી નાખ્યા, અને ક્રોધ કરી ફેણેને ઉંચી કરીને કુદવાડા મારતો તેમની સામે ઉભો રહ્યો. આ વખતે તેના નાકના છિદ્રમા ઝેર આવી રહ્યું હતું. ધગધગતી તેની આખો સ્થિર હતી, અને મુખ વિકરાળ બન્યું હતું. ૨૪ તે બે શિખાવાળી જીભથી ગલેકાને ચાટતો ઉભો હતો, તેની દષ્ટિ અતિ ભયંકર ઝેરૂંપી અગ્નિથી ભરેલી હતી, ફીડા કરતા ભગવાન ગરુડની પેઠે તેની આસપાસ ફરતા હતા અને તે લાગ બેતો આસપાસ ફરતો હતો. ૨૫

આ પ્રમાણે ફરવાથી નિર્જળ થઈ પડેલા અને ઉંચી ફેણાવાળા સર્પને નમાવીને આદિ પુરુષ ભગવાન તેની ઉપર ચઢી ગયા. આ વેળા ભગવાનના ચરણારવિંદ તેના મસ્તક મહિઓના સ્પર્શથી અત્યંત રાતા જણાવા લાગ્યા અને અખિલ કળાના આદિ ગુરુ ભગવાન તેની ઉપર નાચવા લાગ્યા. ૨૬ ભગવાનને નાચવાને તૈયાર થયેલા બેઠેને, તેમના ભક્ત એવા ગધર્વ, સિદ્ધ, દેવ, ચારણ ને અપ્સરાઓ મૃદગ, પ્રણવ, આનંદ વગેરે વાજી ત્રેથી સૂર પુરાવા લાગ્યા. ૨૭ હેરાજન! જેને સો મસ્તકો હતા એવો કાલીય નાગ, આયુષ્ય ક્ષીણ થયા છતાં પણ પાણીમા ફરતો હતો, તેનું જે જે મસ્તક નમતું ન હતું, તે તે મસ્તકને બળ લોકોને શિક્ષા કરનાર ભગવાન પગના ભેરે નમાવતા હતા, અને તે સર્પ મુખમાંથી ને નાકમાંથી લોહી ઓકતો મહા દુઃખ પામતો હતો. ૨૮ આ રીતે દુઃખી થયેલો તે, આખોમાંથી ઝેર અને ક્રોધ વમતો મોટા કુદવાડા મારતો હતો. તેના મસ્તકમાંથી જે જે માથું ઊઘી ચતું હતું, તે તે મસ્તકને ભગવાન નમાવી મદ રહિત કરતા હતા. આ વખતે દેવતાઓએ પુષ્પોથી પૂજેલા ભગવાન, સાક્ષાત્ પુરાણ પુરુષ જેવા જ ગોપના બેવામા આવતા હતા. ૨૯ પછી શ્રીકૃષ્ણના વિચિત્ર નૃત્યથી જેનું ફણાડૂંપી છત્ર તૂટી ગયું હતું, તથા જેનું શરીર ભાગી ગયું હતું, એવો તે કાલીય નાગ મુખથી પુષ્કળ લોહી ઓકવા લાગ્યો. પછી શ્રીકૃષ્ણને સ્થાવર-જંગમના ગુરુ, પુરાણપુરુષ તથા નારાયણ રૂપ બાબીને, મનવડે તેમને શરણે ગયો. ૩૦ જેના ઉદરમા આખું વિશ્વ છે, એવા કૃષ્ણના ઘણા ભારથી પીડાયેલો તથા ભગવાનના પદ પ્રહારથી જેની ફેણાડૂંપી છત્રો ભાગી ગયા હતા એવા કાલીય નાગને ભેઈ, નાગણે આતુર થઈ ગઈ, તેમના વસ્ત્રો, આભૂષણો તથા અંગોડા છુટી ગયા, અને તે નાગ પત્નીઓ આદિ પુરુષ ભગવાનને શરણે જઈ. ૩૧ બે હાથ બેડી પોતાના પુત્રોને ભગવાનની આગળ મુકીને પોતાના પતિનો પાતકમાંથી છુટકો કરાવવાની ઇચ્છાથી, દડવત્રણામ કરીને આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગી. ૩૨

નાગજો સ્તુતિ કરે છે-હે પ્રભો ! આપે આ અપરાધીને શિક્ષા કરી, તે ઘટતુંજ કર્યું છે, કારણ કે શત્રુ તથા પુત્રોના ઉપર સમાન દૃષ્ટિવાળા આપનો અવતાર, ખળ લોકોને શિક્ષા કરવા માટે છે તમે કર્મના ફળ ઉપર દૃષ્ટિ કરીને અપરાધીને શિક્ષા કરો છો. ૩૩ આપે અમારા પતિને શિક્ષા કરી, તે પણ અમારા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો છે તમારી શિક્ષા ખરેખર ! દુષ્ટોના પાતકોનો નાશ કરનારી છે આને જેને લીધે સર્પનો અવતાર આવ્યો છે, તે પાપ તમારા ક્રોધથી દૂર થયું છે, માટે તમારા ક્રોધને પણ અમે અનુગ્રહ રૂપ માનીએ છીએ. ૩૪ અભિમાન રહિત આ નાગે પોતે સર્વને માન આપીને એવું તે પૂર્વે શું તપ કર્યું હશે ! ' અથવા તો સર્વ પ્રાણીઓના ઉપર દયા રાખીને એવો તે કયો ધર્મ પૂર્વે કર્યો હશે કે જેથી સર્વને જીવાડનાર આપ તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા. ૩૫ હે દેવ ! આ નાગને તમારા ચરણની રમના સ્પર્શનો અધિકાર થયો તેમા કોના પ્રભાવ હશે તે અમે જાણતા નથી, જે ચરણરજની ઇચ્છાથી લક્ષ્મીજીએ ત્રત ધારણ કરી, સર્વ કામનાઓને તજી ઘણા કાળ સુધી તપ કર્યું હતું. ૩૬ ભગવાનના ચરણની રમને શરણે ગયેલા લોકો સર્વગં, રાજગં, પ્રધાના સ્થાનગં, પાતાળના અધિપતિની, યોગ સિદ્ધિઓની અથવા મોક્ષની ઇચ્છા કરતા નથી. ૩૭ હે નાથ ! બીજાઓને દુર્લભ એવી ભગવાનના ચરણની જે રમ તમોગુણથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધાવશ આને મળી તે સસારરૂપી વમળમાં ભટકતો દેહધારી એ ચરણરજની સેવા કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તો તેને ઇચ્છાનુસાર સંપત્તિ મળે છે. ૩૮ અર્ચિત્ય ગુણોથી ભરપુર, પુરુષરૂપ મહાત્મા, પાત્ર મહાભૂતના આશ્રયરૂપ, સર્વના આદિમાં રહેલા તથા સર્વના કારણરૂપ તમને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૩૯ જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનના ભંડાર, પરબ્રહ્મ, અનંત શક્તિવાળા, ગુણરહિત, વિકારરહિત તથા પ્રકૃતિના પ્રવર્તક, એવા આપને નમસ્કાર છે. ૪૦ કાળમૂર્તિ, કાળની શક્તિના આશ્રય, સૃષ્ટિ વગેરે કાળના અવયવોના સાક્ષી, વિશ્વસ્વરૂપ, વિશ્વના દ્રષ્ટા, વિશ્વના કર્તા તથા વિશ્વના કારણ ભૂત

આપને નમસ્કાર છે. ૪૧ પાત્ર ભૂતો, શબ્દાદિક તન્માત્રાઓ, ઇદ્રિયો, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ ને અતઃકરણરૂપ ત્રિગુણાત્મક અભિમાનથી પોતાના અશરૂપ જીવોના અનુભવને ઢાકનાર આપને નમસ્કાર છે. ૪૨ અનંત સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ, કુટસ્થ, સર્વજ્ઞ, અનેક પ્રકારના વાદોને અનુસરનાર તથા અભિધાન, અભિધેય શક્તિવડે અનેક રૂપે જાણવામા આવતા આપ પરમાત્માને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ. ૪૩ ઇદ્રિયોના પણ ઇદ્રિયરૂપ, સ્વતંત્ર જ્ઞાનવાળા, વેદરૂપી નિશ્ચાસવાળા, પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ માર્ગનું પ્રતિપાદન કરનાર, વેદમૂર્તિ આપને નમસ્કાર છે. ૪૪ શુદ્ધ સત્ત્વમા પ્રકાશ કરનાર, અને ઉપાસકોનું પલન કરનાર શ્રીકૃષ્ણ, ગળભદ્ર, પ્રદ્યુમ્ન અને અનિરૂદ્ધરૂપી આપને પ્રણામ છે. ૪૫ અતઃકરણના પ્રકાશ કરનાર, ગુણોથી પોતાના સ્વરૂપને ઢાકનાર, ચિત્તાદિકની વૃત્તિઓ ઉપરથી જાણવામા આવતા, ચિત્તાદિકના દ્રષ્ટા અને ઇદ્રિયાદિકથી અગોચર એવા આપને અમરા નમસ્કાર છે. ૪૬ અતઃકર્મ મહિમાવાળા, સર્વ કાર્યોની ઉત્પત્તિ ને પ્રકાશ ઉપરથી જાણવામા આવતા, ઇદ્રિયોને પ્રવર્તાવનાર, આત્મારામ એવા આપને હે હૃષીકેશ ! અમારા નમસ્કાર હો. ૪૭ સ્થૂલ સૂક્ષ્મની ગતિ જાણનાર, સર્વના અધિક્રાતા, સર્વનો નિષેધ કરતા અવશેષ રહેનાર, અધ્યાસ તથા અપવાદ સાક્ષી અને આ વિશ્વના અધ્યાસ તથા અપવાદના વિદ્યા અને અવિદ્યાવડે કારણરૂપ, એવા આપને નમસ્કાર છે. ૪૮ હે પ્રભો ! તમે ક્રિયા રહિત છો, તોપણ કાળશક્તિને કારણ કરીને, ગુણોદ્ધારા જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય કરો છો અને અમોઘ લીલાવાળા તમે દૃષ્ટિથી સંસ્કારરૂપે રહેલા તે સ્વભાવોને જાગ્રત કરતા વિહાર કરો છો. ૪૯ આ ત્રણ લોકમાં શાંત, અશાંત તથા મૂઢ એવા ત્રણ જાતના શરીરો અર્થાત્ સત્ત્વગુણી, રજોગુણી તથા તમોગુણી જે જે શરીરો છે, તે સઘળાં તમારાં જ છે, તોપણ હમણાં મહાત્માઓની રક્ષા કરવા રહેલા અને મહાત્માઓના ધર્મની રક્ષા કરવા જીવંત કરતા એવા આપને શાંત શરીરો પ્રિય છે. ૫૦ પોતાની પ્રજાએ કરેલો અપરાધ રાજાએ એક વાર

સહન કરવો જોઈએ માટે હે શાતાત્મા ! તમારા સ્વરૂપને નહિ જાણનાર ઉપર ક્ષમા કરવી જોઈએ ૧૧ હે ભગવન્ ! આ સર્પ પ્રાણનો ત્યાગ કરે છે. સત્પુરુષોએ શોચ કરવા યોગ્ય અમે સ્ત્રીઓ છીએ, તેમને પતિરૂપી પ્રાણ આપો, અર્થાત્ તેમની રક્ષા કરો. ૧૨ તમારી જે આજ્ઞા હોય તે તે, તમારી આ દાસીઓને કરો, કારણ કે શ્રદ્ધાથી તમારી આજ્ઞા પાળનારો મનુષ્ય સર્વ લયમાંથી છુટે છે ૧૩

શુકદેવે કહે છે-આ પ્રમાણે નાગણોએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી તેથી ભગવાને મૂર્છિત થયેલા અને પાટુઓના પ્રહારથી જેની ફેણો ભાગી ગઈ હતી, એવા કાલીયને છોડી દીધો. ૧૪ પછી તે ધીરે ધીરે ઇન્દ્રિયોના જ્ઞાન સાથે સતેજ થયો, એટલે તે મહા કષ્ટથી શ્વાસ લેતો જે હાથ જોડીને, ધીરે ધીરે શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યો કે, ૧૫ હે નાથ ! અમે જન્મથી જ ખળ, તમોગુણી તથા ક્રોધવાળા છીએ. લોકોને જે મિથ્યા આગ્રહ બધાય છે, તે સ્વભાવ કહેવાય છે અને તે કદી તણ શકાતો નથી ૧૬ ગુણોથી જેમા નાના પ્રકારની સૃષ્ટિ થાય છે, એવા આ વિશ્વને, તમે જુદા જુદા સ્વભાવ, વીર્ય, બીજ, ખળ, સંસ્કાર તથા આકારવાળું કરો છો. ૧૭ હે ભગવન્ ! તે સૃષ્ટિમા અમે જન્મથી જ ક્રોધી છીએ તમારી માયાથી મોહિત થયેલા અમે પોતે ત્યાગ થઈ શકે નહિ એવી તમારી માયાથી કેવી રીતે મુક્ત રહી શકીએ ૧૮ માયા તજવામા જગદીશ્વર અને સર્વેશ એવા આપ જ કારણ છો, માટે અમને અનુગ્રહ અથવા તો નિગ્રહ જે કરવો ઘટે તે કરો. ૧૯

શુકદેવે કહે છે-હે રાજન્ ! કાર્ય કરવા મનુષ્ય અવતાર ધરનાર ભગવાન, નાગનું એવું વચન સાંભળી બોલ્યા કે-“ હે સર્પ ! તારે અહીં રહેવું નહિ તું તારા સબધીઓ, છોકરાં તથા સ્ત્રીઓ સાથે સમુદ્રમા જઈને વસ આ યમુનાના જળનો ઉપભોગ તો બળદ ગાયોને મનુષ્યો કરે છે સપેનિ રહેવાનું તે ઠેકાણું નહોય ૨૦ આ કથા ચરિત્ર જે મનુષ્ય સવાર સાજ સભારશે અને ગાશે તેને તારાથી ભય થશે નહિ ૨૧ વળી જે મનુષ્ય મારા ભક્તાર કરવાના ધરોમા નાહી પાણીથી પિતૃઓને

તૃપ્ત કરશે તથા ઉપવાસ કરીને મારું સ્મરણ કરશે, તે સર્વ પાપમાથી મુક્ત થશે. ૨૨ તે જે ગરુડના ભયથી રમણુક નામે દ્વીપનો ત્યાગ કરીને અહીં વાસ કર્યો હતો તે દ્વીપમાં જ, ત્યાં હવે મારા ચરણથી લાંછિત થયેલા તને ગરુડ રગડશે નહિ. ૨૩

શુકદેવે કહે છે-આ પ્રમાણે અદ્ભુત કર્મ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કદાચી, નાગણોએ હૃષીમાં આવી દિવ્ય વસ્ત્રોથી, પુષ્પોની માળાઓથી, આદર-પૂર્વક ગરુડધ્વજ એવા ભગવાનની પૂજા કરી ત્યાર પછી ભગવાને જેને જવાની આજ્ઞા કરેલી હતી, એવો કાલીય નાગ પ્રસન્ન થઈ, ભગવાનની પ્રદક્ષિણા કરીને, ૨૪-૨૬ સ્ત્રી, સબધીઓ તથા સંતાન સાથે સમુદ્રના રમણુક નામે દ્વીપમા ગયો. આ રીતે ક્રીડાથી મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરનાર ભગવાનના અનુગ્રહથી તે સમયે યમુના વિષ રહિત થઈ ગયા અને તેનું જળ અમૃતના જેવું બન્યું. ૨૭

તદૈવ સામૃતજલા યમુના નિર્વિષાઽમ્ભવત્ ।

અનુગ્રહાન્નગવતઃ ક્રીડામાનુષરૂપિણઃ ॥૬૭॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
षोडशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૭ મો. ૬

દાવાનળ-પાન.

રાજોવાચ

नागालय रमणक कस्मात्तयाज कालियः ।

कन किं वा सुपर्णस्य तेनैकेनासमंजलम् ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે શુકદેવે ! કાલીય નાગે રમણુક નામે દ્વીપનો કેમ ત્યાગ કર્યો હતો ? અને એકલા કાલીય નાગે ગરુડનું વળી શું અગ્રિય કર્યું હતું કે તેને નાસવું પડ્યું, તે કથા મને કહો ?

શુકદેવે કહે છે-હે રાજન્ ! પૂર્વે ! સર્પોને અધીન રહેનારા મનુષ્યોએ સર્પની પીડા દૂર કરવા, મહિને મહિને તેમને બલિ આપવાનું ઠરાવ્યું

ફે આ અધ્યાયમા ભગવાન કાલીય નાગને તેના સ્થાન ઉપર મોકલ્યો અને પોતાને માટે થયેલા કુખમાથી થાકી જઈને, નિદ્રાવશ થયેલા પોતાના સબધીઓની દાવાનળમાથી રક્ષા કરી, એ કથા કહેવાયે

હતું; અને તે બલિ વૃક્ષના મૂળમાં મૂકવામાં આવતું હતું. ૨ સર્પો પોતાની રક્ષા કરવા, પર્વે પર્વે પોત પોતાના બલિમાંથી ગરુડને ભાગ આપતા હતા. ૩ પરંતુ ઝેર તથા બળના મદથી કદ્રુનો પુત્ર કાલીય નાગ ગરુડનો તિરસ્કાર કરી બલિદાન ખાવા લાગ્યો. ૪ તેની આ રીતથી હે રાજન્ ! ગરુડ કોપી ઉઠ્યા અને તેનો નાશ કરવા માટે વેગથી તેની સામે ગયા. ગરુડને વેગથી ધસી આવતા ભેઈ, વિષરૂપી આયુ-ધવાળો કાલીય નાગ પોતાની અનેક ફેણો ઉંચી કરી સામે થયો અને દાતરૂપી આયુધવાળો તથા ભયંકર જીભવાળો તે, ગરુડને કરડ્યો. ૫ એટલે ભગવાનના વાહનરૂપ, પ્રચંડ વેગવાળા તથા ઉગ્ર પરાક્રમ કરનાર ગરુડે, કોધથી તેને દૂર ખસેડ્યો, ૬ અને સોના જેવી કાતિવાળી પોતાની ડાબી પાખવતી તેને પ્રહાર કર્યો. ૭ કાલીય નાગ ગરુડની પાખના પ્રહારથી અત્યંત વિહ્વળ થઈ ગયો. પછી ગરુડથી પેસી શકાય નહિ એવા ઉંડા કાલિ દીના ધરોમાં આવી પેસી ગયો. ૮

પૂર્વે એક દિવસ ભૂખ્યા થયેલા ગરુડ સૌભરી સુનિના વાર્યા છતાં પણ બલાત્કારથી પોતાના ઇષ્ટ ભક્ષ્ય એક મોટા મચ્છને ધરામાંથી ઉપાડી ગયા. આ રીતે માછલાનો અધિપતિ મરણ પામતા તેમને દુઃખી થતા ભેઈળીમાં માછલાનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી સૌભરીએ કહ્યું, “ગરુડ અહીં આવીને માછલા ખાઈ ભય છે, તેથી હવે જો તે અહીં આવશે તો મરી જશે. ૧૦-૧૧ આ શાપ કાલીય નાગ બાણુતો હતો, બીજો કોઈ સર્પ બાણુતો ન હતો તેથી તે તેમાં આવીને રહેા હતો અને શ્રીકૃષ્ણ તેને કાઢી મૂક્યો. ૧૨ કાલીયને ધરોમાંથી બહાર કાઢ્યા પછી દિવ્ય પુષ્પની માળા, ગંધ, વસ્ત્ર તથા મણિ-ઓનાં હુમખા અને સુવર્ણથી ભરપુર શ્રીકૃષ્ણ ધરોમાંથી બહાર નીકળ્યા ત્રાણ ત્રાસ કરીને ઇન્દ્રિયો ભ્રમ ઉભી થાય તેમ સર્વે વ્રજવાસીઓનો ઉભા થઈ આનંદમાં ડુબી ગયા અને પ્રેમથી શ્રીકૃષ્ણને ભેટી પડ્યા. ૧૩-૧૪ હે રાજન્ ! યથોદ્ધ, રોહિણી, નંદ-રાય, ગોપીઓ તથા ગોવાળિયા સર્વે ભગવાનને મળીને સંજ્ઞા પામ્યાં, અને તેઓના મનોરથ પૂર્ણ

થયા. ૧૫ બગદેવજી કે જે ભગવાનના પ્રભાવને બાણુતા હતા તે, ભગવાનને આલિંગન કરીને હસ્યા અને યમુનાના તીરના વૃક્ષો નવપદ્મવ થયા; ગાયો, બળદો અને વાછડાં પરમ આનંદ પામ્યા. ૧૬ પ્રાણજી શુરુઓએ સ્ત્રી સહિત આવી ન દેને કહ્યું કે, “તમારા પુત્રને કાલીય નાગ મળી ગયો હતો, તેમાંથી તે મુક્ત થયો, તે બહુ સારું થયું. ૧૭ હવે તમે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સર્પના મુખમાંથી છુટ્યા, તે નિમિત્ત પ્રાણજીને દાન આપો નહજીએ પ્રસન્ન થઈ પ્રાણજીને ગાયો તથા સુવર્ણ આપ્યું. ૧૮ અને મહા ભાગ્યવતી સતી યથોદ્ધા કે જેનો પુત્ર ફરીને જીવતો થયો હતો, તેમણે પુત્રને છાતી સરખો ચાપી જોળામાં ખેસારી હરખના આસુ પાડ્યા. ૧૯ હે રાજન્દ્ર ! ભૂખ અને તરસથી તથા દિવસના શ્રમથી થાકી ગયેલા વ્રજવાસીઓએ તે રાત્રી યમુ-નાના તીર ઉપર જ કાઢી. ૨૦ તે વખતે શ્રીમ જતુ હોવાથી અર્ધ રાત્રે વનમાં દાવનલ સળગી ઉઠ્યો અને નિદ્રાવશ થયેલા વ્રજવાસીના સમૂહને ચારે તરફથી ઘેરી લઈને બાળવા લાગ્યો. ૨૧ સર્વે ગભ-રાટમાં પડી ગયા અને માથાવડે મનુષ્યાવતાર ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા અને બોલ્યા કે, “હે કૃષ્ણ ! આ મહા ભયંકર અગ્નિ અમને તમારા ભક્તોને બાળે છે. ૨૨ હે પ્રભુ ! તમારા સબંધી એવા જે અમે, તેમની તમે કાલામિથી રક્ષા કરો. અમે મૃત્યુથી ડરતા નથી, પરંતુ સર્વ ઠેકાણે નિર્ભય એવા તમારા ચરણોનો ત્યાગ કરી શક્તા નથી, માટે તમારે શરણે આવ્યા છીએ. ” ૨૪ ભક્તજનોની વિહ્વલતા ભેઈ જગનીશ્વર, અનંત શક્તિવાળા ભગ-વાન મહા ભયંકર દાવાનલનું પાન કરી ગયા. ૨૫

इत्थं स्वजनवैकुण्ठं निरीक्ष्य जगदीश्वरः

तमग्निमपिबत्तीव्रमनंतोऽनंतशक्तिधृक् ।

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे
सप्तदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૮ મો. *

પ્રલય સંસ્થાને નારા

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ

અથ કૃષ્ણ. પરિવૃતા જ્ઞાતિર્મુક્તિતાત્મભિઃ ।

અનુગીયમાનો ન્યવિશદ્વજ ગોકુલમહિતસ્ ॥

શુકદેવજી કહે છે-પછી શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન મનથી પોતાની સ્તુતિ કરતા ગોવાળિયા સાથે ગાયોને લઈને શોભાયમાન એવા મજમા આવ્યા. ૧ મજમા ગોપાલન રૂપી કપટ માયાથી વિહાર કરતા રામ-કૃષ્ણને શ્રીભક્ત તુ પ્રાપ્ત થઈ. આ ઋતુ દેહધારીઓને બહુ પ્રિય લાગતી નથી. ૨ શ્રીભક્ત ઋતુ વૃદ્ધાવનના શુભોચી વસ ત ઋતુના જેવી લાગતી હતી, કે જે વૃદ્ધાવનમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બળદેવજીની સાથે રહેતા હતા. ૩ જે વૃદ્ધાવનમા ઝરણાના શબ્દોથી તમરાના શબ્દો દ કાર્ધ જતા તથા નિરંતર ઝરણાના પાણીના છાટાથી ભીંજાઈ ગયેલા વૃક્ષોની ઘટાઓથી તે શોભી રહેતું. ૪ વળી બ્યા આગળ અતિ હરિયાળી જમીનમા રહેતા વનવાસીઓને કહ્યાર, ક જ તથા ઉત્પલના પરાગને હરનાર અને નદી તથા સરોવરના ઝરણાના તરંગ સાથે અથડાયલા પવનથી ઉનાળામા અગ્નિ તથા સૂર્યનો તાપ લાગતો નથી. ૫ બ્યા અગાધ જળથી ભરેલી નદીઓના નીરો સાથે અથડાતા મોઝાઓથી કિનારાઓ સાથે ચારે તરફથી પૃથ્વીનો સીમાડો ભીંજતો તેથી સૂર્યના ઉત્થ કિરણો પૃથ્વીની ભીનાશને તથા લીલોતરીને હરતા ન હતા. ૬ વળી બ્યા પુષ્પોથી ભરપુર શોભાયમાન વનમા વિચિત્ર ભતના પશુઓ તથા પક્ષીઓ ગાતા, મચૂર અને ભમરાઓ શુભરવ કરતા, કોયલો અને સારસો ફૂજતા, એવા અનુપમ વનમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બળદેવજીની સાથે ગાયોના ટોળા તથા ગોપ સાથે બંસી વગાડતા વિહાર કરતા હતા. ૭-૮ બળદેવ શ્રીકૃષ્ણ વગેરે ગોપ બાળકો મોરપિચ્છ, શુચ્છાઓ, પુષ્પની માળાઓ અને ગેરુ વગેરે ધાતુઓના શણગાર સજી નાચતા, યુદ્ધ કરતા અને ગાતા હતા. ૯ બ્યારે

* આ અધ્યાયમા શ્રીભક્ત ઋતુમા ભગવાને લીલા કરતા બળદેવ ખાસે પ્રલયનો નાશ કરાવ્યો, એ કયા ક્ષેત્રોએ

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નાચતા, ત્યારે કેટલાક ગોવાળિયા ચાતા, કેટલાક વાંસજીઓ, તાળીઓ ને શિંગડીઓ વગાડતા અને કેટલાક તેમનાં વખાણુ કરતા હતા. ૧૦ નેટો જેમ નટના વખાણુ કરે તેમ ગોવાળિયાની બતિમા શુભ રહેલા ગોપ વેપધારી દેવતાઓ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજીના વખાણુ કરતા. ૧૧ વળી કાકપક્ષવાળા તે ભાઈઓ વૃદ્ધાવનમા નાના પ્રકારનાં મલયુદ્ધના દાવપેચ રમતા હતા. ૧૨ કોઈ વેળા બ્યારે ગોપ બાળ નાચતા, ત્યારે હે મહારાજ ! શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવ પોતે ગાતા બંસી બજાવતા અને “ સારુ થાય છે, સારુ થાય છે, ” એમ કહીને તેમના વખાણુ કરતા. ૧૩ કોઈવાર બીલાંબી, કોઈ વાર કાઠાથી, કોઈવાર આમળાની ઝુઠીઓથી, કોઈ વાર અડકવાના દાવથી, કોઈવાર આખમિચામણીના દાવથી અને કોઈવાર પશુપક્ષીઓના જેવી એટ્ટા કરીને તેઓ રમતા હતા. ૧૪ કોઈવાર ફેડકાની પેઠે ફૂદવાથી, કોઈવાર અનેક પ્રકારે હાસી ઠકાઓ કરવાથી, કોઈવાર હીંચકા ખાવાથી ને કોઈવાર રાજાના જેવી રમતો કરવાથી થાકી જતા. ૧૫

આ રીતે બન્ને ભાઈઓ ગોવાળિયાની સાથે લોકમા પ્રસિદ્ધ એવી રમતોથી વૃદ્ધાવનમા રમતા હતા તથા નદીઓ, પર્વતોની શુકાઓ, કુબે, વનો અને સરોવરમા મહાલતા. ૧૬ વૃદ્ધાવનમા ગોવાળિયાની સાથે તેઓ ગાયો ચારતા હતા એવામા પ્રલય નામનો અસુર તેમનું હરણુ કરવા ગોવાળિયાનું રૂપ ધારણુ કરીને ત્યા આવ્યો. ૧૭ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે સર્વજ્ઞ હતા તે તેનું કપટ બહાણી ગયા પણ તેનો નાશ કરવાનો વિચાર કરી તેને માટે કંઈ બોલ્યા નહિ. ૧૮ તે પછી બુદ્ધી બુદ્ધી રમતો બહુનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગોપને બોલાવી કહ્યું કે- હે મિત્રો ! આપણે જે ભાગમા વહે આઈને ઘટતી રીતે રમીએ. ૧૯ રમવાનો નિશ્ચય થયા પછી ગોપ બાળે રામને તથા શ્રીકૃષ્ણજીને ભીરુ કર્મા અને કેટલાક ગોવાળિયા શ્રીકૃષ્ણના પક્ષમા રહ્યા તમા બીજા કેટલાક બળદેવજીના પક્ષમા ગયા. ૨૦ પછી તેઓ એક બીજાને ઉચકવાની રમત રમવા લાગ્યા. જે રમતમા જિતનાર ઉપર તે બેસતા અને અનેક

હારેલાઓ તેઓને ઉચકી જતા હતા. ૨૧ આ રીતે એક બીજને ઉચકતા અને એક બીજની ઉપર બેસતા તથા ગાયોના વૃંદને ચારતા, શ્રીકૃષ્ણ આદિ ગોપ, ભાંડીરક નામે વડ પાસે ગયા. ૨૨ જ્યારે બળદેવના પક્ષના શ્રીદામા, વૃષભ વગેરે રમતમા જિતતા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણાદિક તેઓને ઉચકતા. ૨૩ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને હારી જવાથી શ્રીદામાને ઉપાડ્યો, ભદ્રસેને વૃષભને ઉપાડ્યો, અને પ્રલભાસુરે રોહિણીના પુત્ર બળદેવને ઉચક્યા. ૨૪ બળદેવને ઉપાડીને ચાલતા પ્રલભાસુરે વિચાર કર્યો કે, 'શ્રીકૃષ્ણ મહા બળવાન છે, તેથી તેમની દૃષ્ટિ ચુકવી ઉતાવળો ઉતાવળો ઉતારવાના સ્થાનકથી આગળ ભડે. ૨૫ આગળ જતા તે દૈત્યે મોટા પર્વતના જેવા ભારવાળા બળદેવજીને ઉપાડ્યા તેથી તેનો વેગ અટકી ગયો અને તેણે પોતાનું રાક્ષસ શરીર ધારણ કર્યું તે વેળા તેણે કાનમા સોનાના કુડળો પહેર્યા હતા, તેથી તે ચક્રમાને ધારણ કરનાર અને વિજળીના ઝળકારાવાળા મેઘના જેવો શોભતો હતો. ૨૬ ચળકતી આખોવાળુ ભમરોની સાથે લાગેલી ઉચ્છાલીવાળુ, બળતી શિખા જેવા પીળા કેશવાળુ, કડા, સુગટ ને કુડળોની કાતિથી શોભતુ, ને વેગથી આકાશમા દોડતું તેનું શરીર ભેઈ, બળદેવજી ત્રાસ પામ્યા. ૨૭ પરંતુ પોતાના સ્વરૂપનું ભાન આવતા નિર્ભય થઈ, ધંદ્રે જેમ વજ્રના વેગથી પર્વતને પ્રહાર કર્યો હતો તેમ, પોતાના સાથને સુકી આકાશ મર્ગે પોતાને હારી જતા રાક્ષસના માથામા તેમણે પ્રહાર કર્યો. ૨૮ પ્રહાર કરતા વાત જ તે અસુરનું મસ્તક ફાટી ગયું, તે બેભાન થઈ ધંદ્રના વજ્રના મારથી જેમ પર્વત ધરણી ઉપર ઢળી પડે તેમ મોટી ચીસ પાડી પ્રાણુરહિત થઈ પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યો. ૨૯ બળવાન એવા બળદેવજીએ પ્રલભાસુરનો નાશ કર્યો તે બેઈને, ગોપ બાળ બહુ આશ્ચર્ય પામ્યા અને બહુ સારુ કર્યું, એમ કહેવા લાગ્યા. ૩૦ અને પ્રેમવડે વિહ્વલ ચિત્તવાળા ગોવાળિયા, મરણ પામી બાણે પાછા સજીવન થયા હોય તેમ, તથા વખાણને પાત્ર બળદેવજીને ભેટી આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. ૩૧ આવી રીતે પ્રલભાસુરને માર્યાથી દેવતાઓ પરમ સુખી

થયા અને તેઓએ બળદેવની ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી.

પાપે પ્રલંબનિહતે દેવાઃ પરમનિર્વૃતાઃ ।

મરુવર્ષન્વલ માદ્યૈઃ શશંસુઃ સાપુસાન્વિતિ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

अष्टादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો. *

ગાયો ને ગોપનું દવથી રક્ષણ.

શ્રીશુક ઉવાચ

ક્રીડાસકેષુ ગોપેષુ તદ્વાલો દુરચારિણીઃ ।

સ્વૈર ચરન્ત્યો વિવિધુઃ કંદર્યો દાવતર્જિતા ॥

શુકદેવજી કહે છે-ગોપ બાળ રમતમા આસક્ત હતા એટલામા બીજી તરફ તેમની ગાયો ઇચ્છાનુસાર ચરતી હતી તે દૂર નીકળી ગઈ. ૧ આ પ્રમાણે એક વનમાથી બીજા વનમા અને બીજા વનમાથી ત્રીજામા થઈ ચીસો પાડતી સુજના ગાદા વનમાં ગઈ. ૨ આણી તરફ શ્રીકૃષ્ણ, બળદેવ વગેરે ગોપ પોતાના ઢોરને ન જોવાથી સતાપ કરવા લાગ્યા અને શોધતા ક્યાહી પત્તો લાગ્યો નહિ. ૩ સર્વે, આજીવિકાના સાધનભૂત ઢોરે-ખોવાઈ જવાથી મભરાયા અને ગાયોની ખરીઓ નધા દાતોથી કરડાયલા ઘાસો ઉપરથી તથા પગડા ઉપરથી માર્ગ શોધતા શોધતા તેમની પાછળ જવા લાગ્યા. ૪ રસ્તામા ગોપ કે જેઓ પોતાની ગાયોના વૃંદની શોધ કરતા હતા, તેઓ થાકી ગયા અને તરસ્યા થયા, એટલામા તેઓને સુજના વનમા ભૂલુ પડેલું ચીસો પાડતું, ગાયોનું ઢોળું મળી આવ્યું, તેઓએ ત્યાંથી તેને મજ તરફ પાછું વાળ્યું. ૫ આ વેળા ભગવાન મેઘની ગર્જના જેવી ગભીર વાણીથી ગાયોના નામ લઈ તેમને બોલાવવા લાગ્યા, એટલે ગાયો પોતપોતાના નામોના શબ્દો સાંભળી આનંદથી સામે ઉત્તર દેવા લાગી. ૬ મજવાસીઓ સુજના વનમા હતા, એટલામા દૈવેચ્છાથી વનવાસીઓનો સહાર કરનાર દાવાનલ ચારે તરફથી સળગી ઉઠ્યો અને

કુ આ અધ્યાયમા ભગવાને પુનરવ્યક્ત દાવાનલનું પાન કરી ગોવાળિયાની તથા ગાયોની રક્ષા કરી, એ કથા કહેવાશે

પવનના ભેરથી વધીને સુકા તેમજ લીલા, સ્થાવર તથા જ ગમ સર્વનો સ હાર કરવા લાગ્યો. ૭ ગોપ બાળ તથા ગાયો આ રીતે ચારે તરફથી ફરી વળતા હાવાનજને જોઈને ભય પામ્યા અને સ સારના ભયથી પીડાયલા લોકો જેમ ઈશ્વરને શરણે જઈને તેમની સ્તુતિ કરે, તેમ તેઓ બળદેવની સાથે રહેલા શ્રી કૃષ્ણને શરણે જઈ તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૮ “હે મહાવીર શ્રીકૃષ્ણ! હાવાનલમા બળતા અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ તમે અમારુ રક્ષણ કરવાને યોગ્ય છો. ૯ હે કૃષ્ણ! અમે તમારા બાધવો છીએ, તેથી હું બ પામવાને યોગ્ય નથી અને અમે તમારી સેવામાં પરાયણ છીએ.” ૧૦

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાન શ્રીહરિ પોતાના સંબંધી ગોપ બાળકનું દીનતા ભરેલું વચન સાંભળી બોલ્યા કે, તમે ડરો નહિ, તમારી આખો મિત્રી બન્યો. ૧૧ ‘તથાસ્તુ,’ એમ કહીને તેઓ આખો મિત્રી ગયા, એટલે યોગીઓના ઈશ્વર ભગવાન કૃષ્ણ, મુખદ્વારા ભય કર અગ્નિને પી ગયા અને પોતાના ભક્ત એવા તેઓને કષ્ટમાથી મુક્ત કર્યા. ૧૨ પછી ભાડીર વડની આગળ જઈ થોડી વાર પછી ગોપ પોતાની આખો ઉઘાડીને બુલે છે, તો ભગવાને પોતાને તથા ગાયોને હાવાનલમાથી મુક્ત કરેલા અને ભાડીર વડની પાસે લાવી મુકેલા જોયા. ૧૩ યોગમાયાના પ્રભાવવાળુ ભગવાનનું યોગબળ જોઈ તથા હાવાનગમાથી પોતાને મુક્ત થયેલા જોઈ, ગોપ ભગવાનને દેવતા માનવા લાગ્યા. ૧૪ પછી તેઓથી સ્તુતિ કરાતા ભગવાન સાયકાળે ગાયોને પાછી વાળી, બ સીનો નાદ કરતા કરતા બળદેવની સાથે ગોકુળમાં પધાર્યા. ૧૫ એટલે ગોપીઓ કે જેઓને ભગવાન વિના એક ક્ષણ પણ સો યુગના જેવી જતી હતી, તેઓને ભગવાનના દર્શનથી મોટો આનંદ થયો. ૧૬

ગોપીનાં પરમાનંદ આસીદ્ધોર્વિદ્વદર્શને ।

ક્ષણં યુગશતમિવ યાસાં યેન વિનાઽમવત્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

एकोनविंशतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૦ મો.*

વર્ષા અને શરદઋતુ વર્ણન.

શ્રીશુક ઉવાચ

तयोस्तवद्भुत कर्म दावाग्निर्मोक्षयात्मनः ।

गोपा स्त्रीम्य समाचक्षुः प्रलववधमेव च ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! ગોપ બાળે મજમા જઈ પોતાનું હાવાનલમાથી રક્ષણ તથા પ્રલભાસુરનો વધ, આ બંને, શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવ-જીનાં અદ્ભુત કર્મ વૃદ્ધ ગોપ તથા ગોપીઓને કહી સંભળાવ્યા. ૧ વૃદ્ધ ગોપ અને ગોપિકાઓ તે સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યા ને માનવા લાગ્યા કે, શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવ મજમા આવેલા કોઈ મોટા દેવતાઓ છે. ૨ શ્રીમઋતુ જતા સર્વ પ્રાણીઓને આનંદ દિપ્ત કરનારી અને જીવન આપનારી વર્ષાઋતુ આવી સૂર્ય તથા ચંદ્રના મહામા કુડાળા દેખાવા લાગ્યા આકાશમાં ગડગડાટ થવા માડ્યો. ૩ ગર્જના તથા વિજળીવાળા સ્થાપ મેઘ ધોરલાયા, તથા જેમાં સ્પષ્ટ પ્રકાશ દેખાતો ન હતો એવું આકાશ, ત્રણે ગુણોથી ઢંકાયેલા અને તેને લીધે સ્વસ્વરૂપનો સ્પષ્ટ પ્રકાશ ન કરતા જીવના સ્વરૂપ જેવું ભાસવા લાગ્યું. ૪ રાજા, પ્રજાની પાસેથી કર લે છે અને સમય ઉપર તે જેમ પાછો આપે છે, તેમ જ સૂર્યે પણ આઠ મહિના સુધી પૃથ્વી પાસેથી જે લીધું હતું, તે જળરૂપી ધન, સમય આવ્યે વૃષ્ટિરૂપે આપવા માડ્યું. ૫ દયાળુ પુરુષો જેમ હું બી મનુષ્યને જોઈને ધુજતા તેને સુખી કરવા પોતાના જીવનનો ત્યાગ કરે, તેમ મેઘ વિજળીરૂપી નેત્રોથી જગતને દુઃખી જોઈ, વાયુથી કપતા પોતાના જીવનનો ત્યાગ કરવા લાગ્યા. ૬ કામને માટે તપશ્ચર્યા કરનારનું શરીર જે તપે દુર્ગંધ થઈ જાય છે, તે તપના ફળને મેળવીને જેમ પુષ્ટ થાય, તેમ તડકાથી શુષ્ક થઈ ગયેલી પૃથ્વી પાણીથી પુષ્ટ થઈ ૭ કલિયુગમાં જેમ પાપને લીધે પાખડી ધર્મે પ્રકાશ કરે છે, પરંતુ વેદ ધર્મે

* આ અધ્યાયમાં વર્ષા અને શરદ ઋતુના વર્ણનથી ગોપ તથા બળદેવજી સાથે ભગવાનની લીલાનું વર્ણન કરવામાં આવશે

પ્રકાશતા નથી, તેમ વર્ષાઋતુમા સાચકાળે અધારથી પતગિયા દેખાવા લાગ્યા અને આકાશમાના ગ્રહો દેખાતા બંધ થયા ૮ મૌન બેસી રહેલા શિષ્યો પોતાનું નિત્ય કર્મ કરી રહ્યા પછી, આચાર્યનો શબ્દ સાંભળી જેમ ભણુવા માટે, તેમ દેડકા મેઘનો શબ્દ સાંભળીને બોલવા લાગ્યા ૯ ઇદ્રિયાધીન મનુષ્યનો દેહ તથા સપત્તિઓ જેમ આડે માર્ગે ભય છે, તેમ વર્ષાઋતુને લીધે નાની નદીઓ પાણીને લીધે આડે માર્ગે વહેવા માડી ૧૦ રાજાઓની સેના જેમ અનેક જાતના રગવાળી હોય, તેમ પૃથ્વી ધાસથી લીલી અને ઇદ્રગોપને લીધે રાતા રગવાળી તથા બિલાડીના ટોપથી છાયાવાળી થઈ ૧૧ ક્ષેત્રધાન્યોની સપત્તિ બેડુતોને આનંદ આપવા લાગી અને 'સારું નરતુ દેવાધીન છે,' એમ ભણુનાર ધનવત વૈશ્યો, જેઓએ ધાન્યનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હતો, તેઓને સતાપ ઉપજાવવા લાગી ૧૨ મનુષ્ય શ્રીકૃષ્ણની સેવાથી જેમ મનોહર સ્વરૂપને ધારણ કરે, તેમ જળ તથા સ્થળવાસી સર્વ પ્રાણીઓએ નવા પાણીના સેવનથી મનોહર રૂપ ધારણ કર્યું ૧૩ વળી જેમ અધુરા ચોગીનું વાસનાવાળું ચિત્ત વિષયો સાથે બેડાઈ ફોબ પામે છે, તેમ પવનથી ઉછળતા મોજવાળો સમુદ્ર નદીઓની સાથે મળીને ગાજવા લાગ્યો ૧૪ ભગવાનમા મન રાખનાર લોકો દુખોથી પીડાતા છતાં પણ જેમ ખિન્ન થતા નથી, તેમ પર્વતો વરસાદની ધારાઓથી હણાયા છતાં, વ્યથા પામતા ન હતા ૧૫ બ્રહ્માણ્યોથી નિત્ય ભણુવામા ન આવતા વેદો, જેમ કાળ જતા સંદેહવાળા થઈ પડે, તેમ ધાસથી ઢકાઈ ગયેલા તથા જેની ઉપર લોકોની આવબાવ થતી બંધ પડી હતી એવા માર્ગો પણ સંદેહવાળા થઈ પડ્યા ૧૬ ક્ષણિક પ્રીતિવાળી સ્ત્રીઓ જેમ શુભવાન પુરુષો સાથે સ્થિરતા કરીને રહેતી નથી, તેમ અચળ વિજયીઓ પણ સર્વ લોકના બંધુ રૂપ મેઘોની સાથે સ્થિરતા કરીને રહેતી ન હતી. ૧૭ શુભોથી સેળસેળ આ જગતમાં, જેમ આત્મા નિર્શુભ છતાં પ્રકાશે છે, તેમ ગર્જના કરતા મેઘ આકાશમા ઇદ્રનું ધનુષ દોરી (શુભ)વિનાનું

હતું તોપણ શોભવા લાગ્યા ૧૮ પોતાના પ્રકાશથી આવેલા અહુકારથી ઢકાયલો જીવ શોભે નહિ, તેમ ચંદ્રથી પ્રકાશ પામતા મેઘ મડબે ઢકાયલો ચંદ્ર શોભતો ન હતો ૧૯ ઘરમા બળીબળી રહેલા અને ખિન્ન થયેલા લોકો ભગવાનના ભક્તનો સમાગમ કરી પ્રસન્ન થાય છે અને તેઓનો સત્કાર કરે છે, તેમ ઉનાળાના તાપથી તપી ગયેલા અને ખિન્ન થઈ ગયેલા મનુષ્યો વર્ષાઋતુના આવવાથી આનંદ પામી ટૌકાકરીને મેઘોને અભિનંદન આપવા લાગ્યા ૨૦ તપશ્ચર્યા કરવાથી પ્રથમ શરીરમા દુર્બળ થઈ ગયેલા પુરુષો સસારના વિષયમુખો ભોજવ્યા પછી, જેમ તાજ થાય છે, તેમ ઉનાળામા સુકાઈને ક્ષીણ થયેલા વૃક્ષો પોતાના મૂળોવડે પાણી પીને નવપલ્લવ થઈ ગયા ૨૧ ઘરો અનેક ભય કર કર્મોથી ભરપુર છે, છતાં પણ વિષયની ઇચ્છાવાળા સસારી પુરુષો જેમ તેવા ઘરોમા રહે છે, તેમ સારસ પક્ષીઓ કાદવથી ભરેલા મિનારાવાળા સરોવરમા રહેવા લાગ્યા ૨૨ કલિયુગમા પાપડીઓના મિથ્યા વાદોથી જેમ વેદના માર્ગો છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે, તેમ વરસાદ વરસવા માડવાથી જળના પુરોથી માર્ગો તૂટી ગયા ૨૩ બ્રાહ્મણ પુરોહિતોથી પ્રેરાયલા રાજાઓ, સમયે સમયે જેમ પોતાની પ્રજાને પરમ સુખ આપે છે, તેમ વાયુઓથી પ્રેરાયેલા મેઘો, સમયે સમયે પ્રાણીઓને અમૃતના જેવું મીઠું પાણી આપવા લાગ્યા ૨૪

આ પ્રમાણે સમૃદ્ધિવાળા અને જેમા બહુર અને બહુ પાકેલા હતા, એવા વનના શ્રીકૃષ્ણ ગોપ સાથે દાખલ થયા ૨૫ બોલાના ભારથી ધીરે ધીરે ચાલતી તેમજ જેમના આચળોમાથી દૂધ ઝરતું હતું એવી ગાયો, ભગવાને પ્રેમથી બોલાવ્યાથી ઉતાવળી ઉતાવળી ચાલવા માડી ૨૬ ભગવાન પણ પ્રસન્ન થયેલી ભીલડીઓને, રસને ઝરતી વનરાજીઓને, પર્વતમાથી પડતી જળધારાઓને તથા પાસે રહેલી શુક્ષ્મોને નિહાળતા હતા તથા મેઘની ગર્જનાઓ સાંભળતા હતા. ૨૭ કોઈ વાર જ્યારે વરસાદ વરસતો ત્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વૃક્ષોની ઘટા નીચે અથવા શુક્રામા પેસીને કંઈ તથા મૂળનું લોજન કરી

રમતા હતા ૨૮ કેઈવાર શ્રીકૃષ્ણ, નદીના તીર પાસે આણેલુ દુધોદન બળદેવજી સાથે તથા સાથે જમાડવા થોડા ગોપની સાથે શિલા ઉપર બેસીને જમતા ૨૯ અરીને ધરાઈ ગયેલી તથા લીલી હરિયાળી જમીન ઉપર બેસી આખો મિચીને વાગોલતી ગાયો ને વાછડા તથા ઝાલાના ભારથી શ્રમિત થયેલી અને ધરાઈ રહેવાથી લીલી હરિયાળી જમીન ઉપર આખો મિચીને બેઠેલી લે સોને ભેળને અને પોતાની શક્તિથી વૃદ્ધિ પામેલી અને સર્વ પ્રાણીઓને હર્ષ આપનારી વર્ષાઋતુની શોભાને ભેળ ભેળને તેની પ્રશંસા કરતા ૩૦-૩૧ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજીને વ્રજમા આ પ્રમાણે મોજ કરતા કરતા શરદ્ઋતુ આવી લાગી .

આકાશ વાદળા વિનાનું સ્વચ્છ થઈ ગયું, પાણી નિર્મળ થયું, અને પવન શાંત થઈ વાવા લાગ્યો ૩૨ યોગથી બ્રહ્મ થયેલાનું ચિત્ત યોગાભ્યાસ કરવાથી જેમ ફરીને નિર્મળ થાય તેમ કમળોને ઉત્પન્ન કરનારી શરદ્ઋતુવડે જળ પાછા સ્વચ્છ થયા ૩૩ ભગવાનની ભક્તિ જેમ પ્રફલ્લિતારીના, ગુરુને માટે પાણી ભરી લાવવું, ભિક્ષા માગવી, વગેરે કદને હરી લે તેમ શરદ્ઋતુએ વાદળા હરી લીધા ભગવાનની ભક્તિ, જેમ ગૃહસ્થાશ્રમીઓની ધણી છોકરાની સાકળને હરી લે, તેમ શરદ્ઋતુએ વરસાદના ભયથી એકઠા મળીને એક ઠેકાણે ભરાઈ રહેતા પાણીના સાંકળરૂપી ભયને હરી લીધા ભગવાનની ભક્તિ જેમ વાનપ્રસ્થોની મલીનતા હરે છે, તેમ શરદ્ઋતુએ પૃથ્વીના કાદવને હરી લીધા ભગવાનની ભક્તિ જેમ સંન્યાસીઓની કામાદિક વાસનાનો મેલ હરે, તેમ શરદ્ઋતુએ પાણીના મળનો નાશ કર્યો ૩૪ વ્રજ પ્રકારની એષણનો ત્યાગ કરનાર શાંત મુનિઓ પાપરહિત થઈને જેમ શોભે તેમ વાદળા પોતાનું સર્વસ્વ વરસી શ્વેત રંગના થઈ શોભવા લાગ્યા ૩૫ જ્ઞાનીઓ સમય ઉપર જેમ પોતાનું જ્ઞાન અધિકારીને આપે અને અનધિકારીને ન આપે, તેમ પર્વતો પોતાનું મધુર જળ કેઈ ઠેકાણે આપતા હતા અને કેઈ ઠેકાણે આપતા ન હતા. ૩૬ કુટુંબમા બંધાઈ ગયેલા મૂઠ મનુષ્યો

જેમ પ્રતિ દિવસ ક્ષય થતા આયુષ્યને બાણતા નથી, તેમ ઓછા પાણીમા રહેનારા જળચર પ્રતિ દિવસ ખુટી જતા પાણીને બાણતાં ન હતા. ૩૭ દરિદ્ર તથા અનિતે દ્રિય મનુષ્યો સસારના તાપને પામે, તેમ જળચર શરદના સૂર્યના તાપને પામવા લાગ્યાં. ૩૮ જ્ઞાની લોકો જેમ દ્રવ્ય આદિક અનિત્ય પદાર્થો ઉપરથી ધીરે ધીરે મમતા છોડી દે, તેમ નદીના પ્રદેશો ધીરે ધીરે કાદવનો ત્યાગ કરવા લાગ્યા અને જ્ઞાની લોકો જેમ ધીરે ધીરે શરીરાદિક અનાત્મ પદાર્થો ઉપરની અહંતા મમતા છોડી દે, તેમ લતાઓ પણ ધીરે ધીરે કચાશનો ત્યાગ કરવા લાગી ૩૯ અતઃકરણ ઉપરામ પામવા પછી સર્વ ક્રિયાનો ત્યાગ કરનાર મુનિ, જેમ વેદાધ્યયન બંધ કરીને બેસે, તેમ સમુદ્રના પાણી શરદ્ઋતુ આવવાથી સ્થિર થયાં અને સમુદ્ર ગાજવું બંધ કરીને મૈન થઈ રહેા ૪૦ યે.ગીઓ ઇદ્રિયોદ્ધારા આલ્યા જતા જ્ઞાનને ઇદ્રિયોના રોધથી અટકવી રાખે, તેમ એકુત લોકો અનેક માર્ગે આલ્યા જતા પાણીને કચારાઓ પુરવા માટે દંડ બંધો બાધીને અટકાવવા લાગ્યા ૪૧ જ્ઞાન જેમ દેહાભિમનથી થયેલા તાપને હરી લે છે અને ભગવાન જેમ વ્રજની સ્ત્રીઓના તાપને હરી લે છે તેમ ચંદ્રમાએ શરદ્ઋતુના સૂર્યના કિરણોથી લાગતા તાપને હરણ કર્યો ૪૨ શુદ્ધ, સત્વગુણી અને વેદના અર્થો બાણનાર ચિત્ત, જેમ પ્રસન્ન રહે, તેમ વાદળા વિનાનું તથા શરદ્ઋતુના નિર્મળ તારાવાળું આકાશ સ્વચ્છ થયું ૪૩ યાદવોના પતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જેમ યાદવોના મંડળથી શોભતા હતા, તેમ આકાશમા તારાઓના મંડળથી ચંદ્રમા શોભવા લાગ્યો ૪૪ મનુષ્યો ઉપવનના સમશીતોષ્ણ પવનનું આલિંગન કરીને દિવસના તાપનો ત્યાગ કરવા લાગ્યા, પરંતુ જેમના મન શ્રીકૃષ્ણે હરણ કર્યો હતાં, એવી ગોપીઓ બળવા લાગી ૪૫ ઇશ્વરના આરાધન માટે કરવામા આવતી ક્રિયાઓ આરાધન કરનારને તેમની ઇચ્છા ન છતા પણ ફળ આપે છે; તેમ શરદ્ઋતુમા ગાયો, મૃગલીઓ, પક્ષીની માદાઓ તથા સ્ત્રીઓ ઓધાન પામવા લાગી. ૪૬ રાજના ઉદયથી ચોર વિના ધીબ સર્વ લોકો જેમ

વેણુ વાદન

નિર્ભય થાય, તેમ સૂર્યના ઉદયથી કુચુદ વિના બીજાં
સર્વ ક્રમગો પ્રકુલિત થયા ૪૭ પાકેલા ધાન્યેથી
ભરપુર થયેલી પૃથ્વી નગરોમાં તથા ગામોમાં નવીન
ધાન્ય માટે કરવામાં આવતા વૈદિક યજ્ઞોથી તથા
ઈદ્રિયોના આનંદો માટે કરવામાં આવતા લૌકિક
મહોત્સવોથી શોભવા લાગી ૪૮ મંત્ર તથા યોગથી
સિદ્ધ થયેલા પુરુષો, આયુષ્યના બંધનથી રૂંધાઈ
રહેલા હોય છે, તેઓ સમય આવતા જેમ દેવાદિ-
કના નવા દેહને પામે છે, તેમ વર્ષાઋતુથી રોકાઈ
રહેલા વ્યાપારીઓ, સંન્યાસીઓ, રાજાઓ તથા
બ્રાહ્મચારીઓ, શરદ્રઋતુ ખેસતા બહાર નીકળી પોત-
પોતાનું કામ સાધવા લાગ્યા વ્યાપારીઓ વ્યાપાર
ખેડવા, સંન્યાસીઓ ઈચ્છાનુસાર તીર્થયાત્રા કરવા,
રાજાઓ દિગ્વિજય કરવા અને સ્નાતકો વેદાધ્યયન
કરવા જવા લાગ્યા ૪૯

ઘણિઙ્મુનિનૃપક્ષનાતા નિર્ગમ્યાથાંન પ્રપેદિરે ।
વર્ષદક્ષા યથા સિદ્ધા સ્વર્પિદ્વાન કાલ આગતે ॥

રતિ શ્રીમદ્માગવતે મહાપુરાણે દશમસ્કંધે
વિંશોઽધ્યાય

અધ્યાય ૨૧ મો. ૪

શ્રીકૃષ્ણના બ સીનાદનું વર્ણન.

શ્રીશુક ઉવાચ

દરથં શરત્સ્વચ્છજલં પશ્ચાકરસુગધિના ।
મ્યવિશદ્વાયુના ઘાતં સંગોગોપાલકોઽચ્ચુત.

શુકદેવેણ કહે છે—હે રાજન્! શરદ્રઋતુથી
નિર્મળ જળવાળા અને ક્રમજની સુગંધથી મધમધતા
પવનથી વ્યાપ્ત વૃંદાવનમાં ભગવાન ગાયો અને
ગોપ સાથે પદાર્થો ૧ વૃંદાવનમાં સરોવર, નદીઓ ને
વૃક્ષો, પુલવાળી વનરાણીમાં મદમત્ત થઈને શુભરવ
કરતા બ્રમરો અને પક્ષીઓના કલરવોથી ગાળ
રહ્યાં હતાં. ભગવાને ગોપ તથા ગાયોની સાથે ત્યાં
આવી ગાયો ચારતાં વેલુનો નાદ કર્યો. ૨ આનંદ

કે આ અધ્યાયમાં શ્રીહરિએ શરદ્રઋતુને બીધે રમ-
ણીય દેખાતું વૃંદાવનમાં પદાર્થોને વેલુનો મધુર નાદ
કરી તે સાંભળીને ગોપીઓએ વર્ણન કર્યું તે કથા કહેવામાં
આવશે.

ઉત્પન્ન કરનાર બંસીનો નાદ સાંભળી કેટલીક
મજની સ્ત્રીઓ પરોક્ષે પોતાની સખીઓ આગળ
તેનું આ પ્રમાણે વણન કરવા લાગી ૩ હે રાજન્!
ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રનું સ્મરણ કરતી કરતી
વેલુગીતનું વર્ણન કરવા લાગી પણ આનંદના વેગથી
મન વિક્ષિપ્ત થવાને લીધે વેલુગીતનું વર્ણન કરી
શક્તી નહિ ૪ શ્રીકૃષ્ણે માથે મોરપીંછનો મુગટ,
કાનમાં કરેણના પુષ્પો, શરીરે મૈવર્ણના જેવું પીળા
રંગનું રેશમી વસ્ત્ર તથા કંઠમાં વૈજયંતી માળા
ધારણ કરી હતી અને મોટા નટના જેવા શરીરને
ધારણ કરનાર પોતાના અધરામૃતથી બંસીમાં પવન
પુરતા હતા ગોપ જેની કીર્તિ ગાતા હતા એવા
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ચરણથી મનોહર લાગતા
વૃંદાવન નામના વનમાં પદાર્થો અને ત્યાં વેલુનાદ
કર્યો ૫ સર્વ પ્રાણીઓના મનને હરણ કરે એવો
વેલુનાદ સાંભળીને મજની સ્ત્રીઓ તેનું વર્ણન કરવા
અને પદે પદે ભગવાનનું ચિંતન કરવા લાગી ૬

ગેતપિકાઓ માહોમાંહે બોલી—“હે સખીઓ!
મિત્રોની સાથે પશુઓને વનમાં ચરવા લઈ જતા
બળદેવ અને શ્રીકૃષ્ણનું બંસી બજાવતું તથા સ્ને-
હના કટાક્ષવાળું મુખ જેઓએ જોયું છે, તેઓએ
નેત્રોનું કૃણ મેળવ્યું છે. કારણ કે, શ્રીમુખના દર્શન
કરવા એજ આખોવાળાની આખોનું સાકૃષ્ઠ્ય છે, તે
વિના બીજું કંઈ પણ કૃણ નથી. ૭ વચ્ચે વચ્ચે
લટકાવેલા આખાના કોમળ પાદડા, મયૂરધિચ્છ
પુષ્પના શુચ્છ, ઉત્પલ તથા કમળની માળાવાળા
અને કાળા તથા પીળા વસ્ત્રથી વિચિત્ર લાગતા અને
કોઈવાર ગાયન કરતા બળદેવેણ તથા શ્રીકૃષ્ણ, રમ-
ભૂમિ ઉપર ગાતા તથા વિચિત્ર વેષ ધારણ કરતા
મોટા નટો જેમ નટોની સભામાં ચોભે, તેમ ગોપની
સભામાં શોભતા હતા ૮ અરે! આ વેલુએ તે જોવું
શું પુણ્ય કર્યું હશે, કે તે ગોપીઓને જ સંપૂર્ણ
રીતે ભોગવવા યોગ્ય ભગવાનના અધરામૃતનો રસ
બાકી ન રહે તેમ ભોગવે—પીએ છે, અને તેને જોઈને
પોતાના પયથી ઉછેરનારી માતા સમાન નદીઓ,
ઉઘડી રહેલાં કમળવનના મિષથી રોમાંચિત થયેલી
હોય એવી દેખાય છે અને જેના વંશમાં આ બંસી

ઉત્પન્ન થઈ છે તે વાસ પણ પોતાના વશમા ભગવાનના ભક્તને ઉત્પન્ન થયેલા જોઈને, તે કુળના વૃદ્ધ પુરુષો રોમાચિત થઈ જેમ આનંદાશ્રુઓ પાડે, તેમ પ્રકુલિત થઈને રસની ધારારૂપી અશ્રુઓ પાડે છે ૯ હે સખિ ! આ વૃન્દાવન પૃથ્વીની કીર્તિમા વધારો કરે છે, કારણ કે વૃન્દાવને ભગવાનના ચરણકમળથી શોભા સુપાદન કરી છે વળી આ વૃન્દાવનમા મયૂરો ભગવાનની બસીનો નાદ સાલળી, તેને ગર્જનાવાળો નવો શ્યામ મેઘ માની નાચે છે, તે મયૂરના નૃત્યને જોઈને પર્વતના શિખરો ઉપર રહેતા પ્રાણીઓ પોતાનું સર્વ કામકાજ ત્યાગ કરે છે ૧૦ હે સખિઓ ! આ હરિણીઓ મૂઠ બુદ્ધિ વાળી છતાં ભાગ્યશાળી છે, કારણ કે, તેઓ વેણુ સાલળી રનેહપૂર્વક દૃષ્ટિદ્વારા વિચિત્ર વેષધારી નદ રાચના પુત્રનું સન્માન કરે છે અને તે પણ પોતાના પતિ કાલિયાર મૃગોની સાથે રહીને સન્માન પામે છે ૧૧ વળી હે ગોપીઓ ! સ્ત્રીઓને આનંદ આપે એવા રૂપવાળા તથા સુદૃઢ વેષવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને જોઈને તથા તેમણે વગારેલી વેણુનો નાદ સાલળીને, વિમાનમા બેઠેલી દેવાગનાઓ પતિના ખોળામા બેઠા છતાં અધીરી થઈ મોહિત થાય છે અને તેમના કેશપાશમાથી પુષ્પો ખરવા માડે છે ૧૨ ગાયો ભગવાનના મુખમાથી નીકળેલા બસીગીત રૂપી અમૃતનું ઊંચા કરેલા કાનરૂપી પડીઆથી પાન કરે છે અને હર્ષાશ્રુ આવી જવાથી પોતાની સર્વ ક્રિયાઓ ભૂલી જાય છે ધાવતા વાછડા પણ બસીનાદ સાલળીને ધાવવું છોડી દઈ એમ ને એમ સ્થિર ઉભા રહે છે, તેમ ગાયો ને વાછડા પોતાની દૃષ્ટિદ્વારા ભગવાનનું આલિંગન કરી સતોષ પામે છે ૧૩ અરે ! વનમા જે પક્ષીઓ છે તે ઘણું કરીને મુનિઓ હશે કારણ કે મુનિઓ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું જેમ દર્શન થાય તેમ વેદોક્ત કર્મના કળનો ત્યાગ કરીને, વેદરૂપી વૃક્ષની શાખાઓનો આશ્રય કરે છે અને તેમા મનોહરરૂપે રહેલા કર્મો કરીને સુખી થતા, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સબધી પવિત્ર ચરિત્રને સાલળે છે, તેમ આ પક્ષીઓ ફૂલ કળની આશા તણ દઈને મનોહર પક્ષવવાળા વૃક્ષોની શાખાઓ ઉપર આખો મીચી, બીજી ત્રીજી વાતો કરવી બધ કરી, બસીનો

નાદ સાલળે છે ૧૪ ચેતનવાળા પ્રાણીઓની વાત તો રહી, પરંતુ ધુમરીઓ ઉપરથી જણાતા મોહને લીધે જેઓનો વેગ તૂટી જાય છે, એવી નદીઓ પણ વેણુનો નાદ સાલળીને પોતાની તરંગરૂપી ભુજાઓથી, ભગવાનના ચરણમા કમળ અર્પણ કરે છે, અને તરંગોરૂપી હૃદયથી આલિંગન કરીને તેમના ચરણ દકાઈ જાય તે પ્રમાણે કરે છે ૧૫ વળી તડકામા બળદેવણ તથા ગોપની સાથે મજમા ગાયો ચારતા અને બસી બળવતા પોતાના મિત્ર શ્રીકૃષ્ણને જોઈને મેઘ પ્રેમથી તેમની આગળ પ્રગટ થાય છે, તેમના ઉપર પુષ્પોની અબલિની પેઠે પાણીના છાટા નાખે છે ને પોતાના શરીરવડે તેમના મસ્તક ઉપર છાયા કરે છે ૧૬ હે સખિઓ ! આપણું કરતાં તો આ પુલિદ સ્ત્રીઓ (લીલડીઓ) ભાગ્યશાળી કે જેઓ ભગવાનને જોવાથી ઉત્પન્ન થયેલા તાપનું તેમના ચરણ ઉપરના અને તૃણને લાગેલા ચદનને પોતાને મુખે અને છાતીએ લગાડીને શમન કરે છે ૧૭ હે સખિ ! આ ગોવર્ધન પર્વત ભગવાનનો પુરો ભક્ત જણાય છે ! કારણ કે તે બળદેવ અને ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ થતા તૃણાદિકના અકુરો બહાર નીકળી આવવાના મિષથી રોમાચિત થયો હોય એવો દેખાય છે. પાણી, ઘાસ, ગુફાઓ કે દો તથા મૂળોવડે ગાયો તથા ગોપ સહિત સર્વે એમનો સત્કાર કરે છે ૧૮ વળી હે સખિઓ, માથા ઉપર ગાયોના ગાળીઆ વીંટવાથી અને કાંધ ઉપર પાશને રાખવાથી મોટા ગોપની શોભા ધારણ કરનાર બળદેવ અને શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે તેમની સાથે વૃન્દાવનમા ગાયો ચારતા વેણુનો મનોહર નાદ કરે છે, ત્યારે વેણુના મોહક સ્વરોવડે જગમ પ્રાણીઓ સ્થાવરની પેઠે સ્થિર થઈ જાય છે અને વૃક્ષાદિક રોમાચિત થઈને, જગમનો ધર્મ ધારણ કરે છે ૧૯ વૃન્દાવનમા ફરતા ભગવાનની જે જે લીલાઓ થતી તે સર્વ લીલાઓનું વર્ણન કરતી ગોપીઓ આખરે ભગવાનરૂપ થઈ ગઈ હતી ૨૦

एव विधा भगवतो या वृन्दावनचारिणः ।

वर्णयत्यो मिथो गोप्य क्रीडास्तन्मयतां ययुः ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
एकविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૨ મો.*

ગોપી-વત્સાહરણ.

શ્રીગુણ ઉવાચ

હેમંતે પ્રથમે માસિ મદ્વજકુમારિકા ।

શેઠ્ઠવિષ્ણુ મુંજાનાઃ કાત્યાવન્યચૈનવ્રતમ્ ૧

શુકદેવજી કહે છે-હેમ તત્કાલના પહેલા મહિનામાં એટલે માર્ગશીર્ષ મહિનામાં ન હતા પ્રજની કુમારિકાઓ હવિષ્યાન્ન ખાઈ કાત્યાયની વ્રત કરીને સૌભાગ્ય ધૃષ્ટિ પાડી ૧ હે રાજન્ ! તે કન્યાઓ નિત્ય યમુનાના જળમાં નાહી, અરુણોદય થયા પછી વેળુની દેવી કરતી અને સુગંધી ચંદન, ફૂલ, ખલિ, ધૂપ, નાના પ્રકારના નૈવેદ્યો, વગેરે અર્પી નવા પાંદડાં, ફલ તથા ચોખ્ખાથી કાત્યાયની દેવીનું પૂજન કરતી હતી ૨-૩ પૂજન કરતા બોલતી કે, હે કાત્યાયની ! હે મહામાયા ! ન દરાયના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ થશે. આ મંત્રનો તે પ્રત્યેક કુમારિકાઓ જપ કરતી અને કાત્યાયનીનું વ્રત કરતી ૪ આ રીતે કુમારિકાઓએ શ્રીકૃષ્ણમાં મન રાખીને ન દરાયના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ થાય, એવી આશાથી એક માસ સુધી વ્રત કર્યું ૫ કુમારિકાઓ પ્રભાતમાં ઉઠી એક બીજીને બોલાવતી ને એક બીજી એક બીજાના હાથ જાલીને ઉંચા સ્વરથી શ્રીકૃષ્ણના ગીત ગાતી ગાતી યમુના ઉપર નહાવા જતી અને ત્યાં કાત્યાયનીનું પૂજન કરતી ૬ એક વાર તે કુમારિકાઓ નહાવા આવી અને પ્રથમની પેઠે યમુનાના તીર ઉપર વસ્ત્રો ઉતારીને, શ્રીકૃષ્ણની લીલાઓ ગાતી હર્ષભેર પાણીમાં ઉતરી ૭ ભગવાન યોગેશ્વરના પણુ ઇશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણ તેમનો અભિપ્રાય બાણીને તેમના કર્મની સિદ્ધિ કરવા મિત્રો સાથે ત્યાં ગયા ૮ અને તેમના વસ્ત્રો લઈને બાળકો સાથે હસતા હસતા કંઠ બના ઝાડ ઉપર ચઢી ગયા. પછી હસીને તે બોલ્યા કે, ૯ હે અબળાઓ ! તમે અહીં આવી પોત પોતાના વસ્ત્રો લઈ

બાળો, હું તમને ખરું કહું છું, મશ્કરી કરતો નથી, કારણ કે તમે વ્રત કરીને થાકી ગયેલા છો ૧૦ હમણા તો શું પણુ હું અસત્ય બોલ્યો નથી, તે આ મારા મિત્રો બાણે છે, માટે હે સુદરિઓ ! તમે એકે એકે અથવા તો સઘળી સાથે આવીને તમારા વસ્ત્રો લઈ બાળો ૧૧

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાને કરેલી મશ્કરીથી પ્રેમરસમાં ડુબી ગયેલી ગોપકુમારિકાઓ એક બીજાની સામુ ભેઈ લજવાઈ ગઈ અને હસવા લાગી, પરંતુ પાણીમાંથી બહાર નીકળી નહિ ૧૨ ભગવાન ઉપહાસ કરવા લાગ્યા તેમના મર્મ ભાવ-ભૂથી મોહિત થયેલી અને પાણીમાં કંઠ સુધી ડુબેલી તેઓ ટાઢથી ધ્રુજતી હતી તેઓમાંની મુઘ્ધ કુમારિકાઓ ભગવાનને કહેવા લાગી કે, ૧૩ હે કૃષ્ણ ! આવો અન્યાય કરો નહિ અમે બાણીએ છીએ કે તમે ન દરાયના પુત્ર અને પ્રજમાં ઉત્તમ છો અમને વસ્ત્રો આપો અમે ટાઢથી ધ્રુજીએ છીએ ૧૪ તે પછી પ્રાંઠ કુમારિકાઓ બોલી કે, “ હે સુદરવર ! અમે તમારી દાસીઓ છીએ, અને તમારી આજ્ઞા ઉઠાવવાને તૈયાર છીએ અમારાં વસ્ત્રો અમને આપી દો, નહિ તો અમે જઈને આ વાત કંસરાયને કહીશું ૧૫

ભગવાન બોલ્યા-તમે જો મારી દાસી હો અને મારી આજ્ઞાને પાળતી હો તો અહીં આવીને તમારા વસ્ત્રો લઈ બાળો ૧૬ ટાઢથી ધ્રુજતી અને શ્રમથી થાકી ગયેલી સર્વ કન્યાઓ બે હાથથી શુદ્ધ ઇન્દ્રિયને ઢાકીને જળાશયમાંથી બહાર નીકળી ૧૭ તેમના શુદ્ધ ભાવથી પ્રસન્ન થયેલા નંદપુત્ર વસ્ત્રોને પોતાના ખભા ઉપર રાખીને હસતા હસતા બોલ્યા કે, ૧૮ “ તમે વ્રતધારી છો, છતાં નમ્ર થઈ જળમાં નહાયા તેથી તમે જળદેવતા વરુણનો અપરાધ કર્યો, માટે હવે તમે તે અપરાધની ક્ષમા માટે માથા ઉપર બે હાથ રાખી પ્રણામ કરીને તમારાં વસ્ત્રો લઈ દ્યો.

શુકદેવજી કહે છે-કૃષ્ણનું આ વચન સાંભળીને પ્રજકુમારિકાઓએ નવસ્ત્રો નહાવાથી વ્રતમાં ભગ થયો એમ માની, વ્રત પૂર્ણ કરવાની ઇચ્છાથી સંપૂર્ણ કર્મોના કૃપાભૂત સાક્ષાત્ ભગવાનને વાંકી

* આ અધ્યાયમાં ભગવાન વત્સાહરણની લીલાવડે ગોપકન્યાઓને વરદાન આપીને ચલ્લચાળાની પાસે ગયા, જે કયા કહેવામાં આવશે

વળીને નમસ્કાર કર્યા, કારણ કે ભગવાન દોષને ટાળનાર છે. ૨૦ દયાળુ એવા ભગવાન દેવકીનંદન ગોપ કન્યાઓને એ પ્રમાણે પ્રણામ કરતી બેઠીને પ્રસન્ન થયા અને તેમને તેઓના વસ્ત્રો પાછા આપી દીધા. ૨૧ ભગવાને જો કે ગોપકન્યાઓના વસ્ત્રો હરીને તેઓને સારી પેઠે છેતરી હતી, તેઓની લજ્જા લુપ્ત હતી, તેઓની મશ્કરી કરી હતી, તેઓને રમડાની પેઠે રમડી હતી અને તેઓના વસ્ત્રો હરી લીધા હતા, તોપણ પ્રિય એવા શ્રીકૃષ્ણના સમાગમથી આનંદ પામેલી તે ગોપીઓએ ભગવાનના ઉપર દોષદૃષ્ટિ કરી ન હતી. ૨૨ પછી પોતાના પ્રિયતમના સમાગમથી વશ થઈ ગયેલી ગોપિકાઓએ વસ્ત્રો પહેરી લીધા અને પછી પોતાનું આસક્ત મન જણાઈ જવાથી ત્યાંથી એક ડગલુ પણ આગળ ખસી શકી નહિ તે ભગવાનની સામે લજ્જાથી ટગર ટગર જોવા લાગી. ૨૩ પોતાના ચરણરૂપર્શની ઇચ્છાથી કાત્યાયનીનું વ્રત કરનારી તે ગોપિકાઓના મનનો સ કલ્પ જાણીને ભગવાન નંદપુત્રે કહ્યું કે, ૨૪ “હે સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ ! મારી સેવા કરવી એ તમારો સ કલ્પ તમે ન કદા છતાં પણ મારા જાણવામા આવ્યો છે અને હું તેને અનુ મોહન આપુ છું. ૨૫ મારા ઉપર મન રાખનારાઓની ઇચ્છા મારાથી જ પૂર્ણ થઈ શાત થાય છે, પરંતુ તે જેમ બળી ગયેલું અથવા તો રાધેલું અન્ન ફરીને બીજા તરીકે વાવવાને કામ લાગતું નથી, તેમ તે બીજા વિષયભોગને માટે ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરતું નથી. ૨૬ હે સ્ત્રીઓ ! તમે વ્રજમા જાઓ, તમારા મનોરથ પૂર્ણ થયા છે તમે મારી સાથે આવતી શરદ્દશરિઓમા રમશો, કારણ કે મારા ચરણરૂપર્શ માટે કાત્યાયનીનું વ્રત તમે કર્યું છે ” ૨૭

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે ભગવાને આજ્ઞા કર્યાથી તેઓ પોતાની કામનાઓ પ્રાપ્ત કરીને, ભગવાનના ચરણારવિંદનુ ધ્યાન કરતી વ્રજમા ગઈ. ૨૮ પછી ભગવાન દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ગોપ સાથે પોતાના મોટા ભાઈ બળદેવને લઈ ગાયો ચારતા ચારતા વૃંદાવનથી દૂર નીકળી ગયા. ૨૯ રસ્તામા તીક્ષ્ણ તાપવાળા સૂર્યના તડકામા પોતાની છાયાવડે તેમના

ઉપર છત્રરૂપ થઈ રહેલા વૃક્ષોને બેઠી ભગવાને સાથી ગોપને કહ્યું કે, ૩૦ “હે સ્તોક ! હે અશુ ! હે શ્રીદામા ! આ કેવળ પરોપકાર માટે જીવતાં વૃક્ષોના તરફ તો જુઓ તેઓ વાયુ, વરસાદ, સખત તડકો અને ટાઢ સહન કરી આપણી પીડા મટાડે છે. ૩૧-૩૨ યાચકો જેમ કેઈ સજ્જન પુરુષની પાસેથી નિરાશ થઈને પાછા જતા નથી, તેમ યાચકો આ વૃક્ષોની પાસેથી પણ નિરાશ થઈને જતા નથી. અહો ! ધન્ય છે, આ વૃક્ષોના જીવનરૂપ થઈ પડ્યો છે. ૩૩ આ વૃક્ષો, પાહડા, ફૂલ, ફલ, છાયા, મૂળ, છાલ, લાકડા, સુગંધ, શુદ્ધર, લાખ, ઠંણિયા તથા અંકુરોથી પ્રાણીઓની કામના પૂર્ણ કરે છે. ૩૪ આ સ સારમા પ્રાણીથી, ધનથી, બુદ્ધિથી અને વાણીથી પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરવું એજ દેહધારીઓના દેહનું સાકૃદ્ય જાણવું. ૩૫ આ પ્રમાણે વૃક્ષોના વખાણ કરતા કરતા ભગવાન ફળ, ફૂલ ને પાહડાના જથ્થાઓથી જેમની શાખાઓ નમી ગઈ હતી, એવા વૃક્ષોની ઘટા વચ્ચે થઈને યમુનાના તીર ઉપર ગયા. ૩૬ ત્યાં ગાયોને સ્વચ્છ, શીતળ તથા શુભકારક પાણી પાચું ને ગોપે પણ ધરાઈને પાણી પીધું. ૩૭ પછી હે રાજન્ ! નદીના ઉપવનમા ઇચ્છાનુસાર ગાયો ચરાવતા તેઓ ભૂખથી અકળાયા તેથી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજી પાસે જઈ નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૩૮

તસ્યા ઉપવને કામં ચારયત. પશન્નુપ ।

કૃષ્ણરામાવુપાગમ્ય શુધાર્તાં દદમન્નુવન્ ॥૩૮॥

હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે દશમસ્કંધે

દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૨૩ મો. ૧

યજ્ઞના અન્નની માગણી.

ગોપા ઝુઝુ.

રામ રામ મહાવીર્યં કૃષ્ણ વુદ્ધનિર્બર્હણ ।

પથા વૈ વાચતે શુભસ્તચ્છાન્તિ કર્તુમર્હથ ॥

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને ગોપ પાસે અન્નની માગણી કરવાથી આજ્ઞાઓની સ્ત્રીઓએ તે આશુ અને આજ્ઞાઓને પ્રમાણપ થયા એ કથા કહેવાયો.

ગોવાળિયા કહે છે-હે બળદેવજી ! હે શ્રીકૃષ્ણ !
 ક્ષુધા અમને પીડે છે માટે તમારે અમારી ક્ષુધા
 મટાડવી જોઈએ ૧ આ રીતે ગોપબાળે દેવકીન-
 દનને વિનંતિ કરી, એટલે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ ઉપર
 અનુગ્રહ કરવા શ્રીકૃષ્ણ નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા
 ૨૮ હે ગોપ લોકો ! વેદ જાણનાર બ્રાહ્મણો સ્વર્ગ
 મેળવવાની ઇચ્છાથી આગિરસ નામે યજ્ઞ કરે છે, તે
 દેવયજ્ઞમાં મારી આજ્ઞાથી તમે જાઓ અને ભાર્ગવ
 તથા મારુ નામદર્શિબ્રાહ્મણોની પાસેથી અન્ન માગી
 લાવો ૩-૪ ભગવાને આજ્ઞા કરવાથી ગોવાળિયા
 યજ્ઞભૂમિમાં ગયા ને બે હાથ જોડી, બ્રાહ્મણોને ૬ ડ-
 વત્રપ્રણામ કરીને બોલ્યા કે, ૫ “હે ભૂમિદેવતાઓ !
 અમે શ્રી કૃષ્ણની આજ્ઞાથી તથા બળદેવની પ્રેરણાથી
 તમારી પાસે આવ્યા છીએ અમે જાતે ગોપ છીએ,
 ૧ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવ અહીંથી થોડે દૂર
 ગયો ચારવા આવ્યા છે, તેઓ ભૂખ્યા થવાથી
 તમારી પાસે અન્નની ઇચ્છા કરે છે, માટે જો તમને
 શ્રદ્ધા હોય તો યાચકરૂપે આવેલા તે બંને માટે
 અમને અન્ન આપો ૭ હે બ્રાહ્મણો ! દીક્ષાથી માડીને
 અગ્નિષ્ટોમીય નામે પશુ મરાય તે પહેલા યજ્ઞમા
 દીક્ષા લેનારનું અન્ન ખાવાથી દોષ લાગે છે, તેમ જ
 સૌત્રામણિ નામે યજ્ઞમા દીક્ષા લેનારનું અન્ન ખાવાથી
 દોષ લાગે છે, પરંતુ પશુ મરાયા પછી બીજી
 સ્થાઓમા અથવા બીજા યજ્ઞમા દીક્ષિતનું અન્ન
 ખાનારો દૂષિત થતો નથી ” ૮ આ પ્રમાણે ગોપે
 કરેલી ભગવાનની માગણી બ્રાહ્મણોએ સાંભળ્યા
 છતાં કંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ કારણ કે એ બ્રાહ્મણો
 ક્ષુદ્ર આજ્ઞાથી મોટા કર્મ કરતા હતા અને મૂર્ખ
 છતાં જ્ઞાનીનો ડાળ રાખતા હતા ૯ દેશ, કાળ, જુદા
 જુદા પદાર્થો, મત્ર, તત્ર, ઋત્વિજો, અગ્નિઓ, દેવ-
 તાઓ, યજ્ઞમાન, યજ્ઞ તથા ધર્મ, એ સર્વ જે
 ભગવાન રૂપ છે, તે સાક્ષાત્ અર્તીદ્રિય એવા ભગ-
 વાન શ્રીકૃષ્ણને મનુષ્ય માનીને, મોટાઈ માનનારા
 તે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળાઓ ભગવાનને પરબ્રહ્મ માન્યા
 નહિ. ૧૦-૧૧ તેમ તેઓને હા પણ પાડી નહિ,
 તેમ ના પણ પાડી નહિ, એટલે ગોપ નિરાશ થઈને
 શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજી પાસે ગયા અને બન્યા

પ્રમાણે કહ્યું ૧૨ જગદીશ્વર એવા ભગવાન, ગોપ
 બાળકનું કહેવું સાંભળી હસ્યા ને તેઓને ફરી “ના
 પાડી તો શું થયું, ના પણ પાડે” એમ લૌકિક
 રીતિ દેખાડી કહેવા લાગ્યા કે, ૧૩ “મિત્રો ! તમે
 બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓને કહો કે, શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ભાઈ
 બળદેવ સાથે આવ્યા છે, એટલે બુદ્ધિથી મારે વિષે
 નિષ્ઠા રાખનારી બ્રાહ્મણની સ્ત્રીઓ તમને ઇચ્છા
 પ્રમાણે અન્ન આપશે ” ૧૪ એટલે ગોપ યજ્ઞ મંડ-
 પની પાસે ઉભી કરેલી પત્નિશાળામા ગયા અને
 સ્ત્રીઓને પ્રણામ કરીને વિવેકથી નીચે પ્રમાણે
 કહ્યું ૧૫ “તમને નમસ્કાર છે તમે અમારાં
 વચન સાંભળો અહીંથી થોડે દૂર ગયો ચારાવતા
 શ્રીકૃષ્ણ અમને તમારી પાસે મોકલ્યા છે ૧૬ શ્રીકૃ-
 ણ્ણ ગોપ તથા બળદેવજી સાથે ગયો ચારાવતા ચારા-
 વતા દૂર નીકળી આવવાથી ભૂખ્યા થયા છે, માટે
 તેમને ખાવાને માટે અન્ન આપો ૧૭ ભગવાનને
 આવેલા સાંભળીને નિત્ય તેમના દર્શન કરવા ઉત્કંઠા
 ધરાવનારી અને તેમની કથાથી જેમનું મન આસક્તિ
 પામેલું હતું, એવી વિપ્રસ્ત્રીઓ ભગવાનની પાસે
 જવાનો સમારભ કરવા મંડી ૧૮ ઘણા ગુણવાળું
 ભક્ત્ય, ભોજ્ય, લેહ્ય તથા યોગ્ય, એમ ચાર પ્રકારનું
 અન્ન લઈ, નદીઓ જેમ સમુદ્ર તરફ જાય, તેમ
 તેઓ ભગવાન તરફ જવા માડી ૧૯ આ વેળા
 પતિ, ભાઈ, સગા સબંધી તથા પુત્રોએ અટકાવી,
 તોપણ ઘણા દિવસ થયા ભગવાનની લીલા સાંભ-
 લીને, ભગવાનમા જેમનું અતઃકરણ લાગી રહ્યું
 હતું, એવી તે સ્ત્રીઓ ભગવાનની પાસે જવા માટે
 નીકળી ૨૦ તે સ્ત્રીઓએ અશોકના નવા પાંદડાંથી
 શોભાયમાન યમુના નદીના ઉપવનમા ગોપ પરિ-
 વૃત બળદેવ સાથે ફરતા શ્રીકૃષ્ણને દીક્ષા ૨૧ તે
 શરીરે શ્યામ હતા તેમણે સુવર્ણના જેવા પીળાં
 વસ્ત્રો પહેર્યા હતા પુષ્પો, મયૂરપિચ્છો, ધાતુઓ
 અને નવા અકુરો ધારણ કરીને, નટના જેવો વેષ
 ધર્યો હતો પોતાના મિત્રના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યા
 હતા અને બીજા હાથથી કમળ ફેરવતા હતા. કાનમા
 કમળનાં પુષ્પો ખોસેલાં હતાં, માથાના વાળની લટો
 સુખકમળ ઉપર ઝુકી રહી હતી તથા મંદ મંદ

હસતા હતા. ૨૨ હે નરે ૬ ! ભગવાનના ગુણોને ઘણીવાર સાક્ષી જેના ઉપર અત કરણથી આસક્ત થયેલી પ્રાણીઓની સ્ત્રીઓએ નેત્રો દ્વારા તેમને અત-કરણમા ઉતારી ઘણીવાર ધ્યાન ધર્મ અને પછી અહંકારની વૃત્તિઓ જેમ સુષુપ્તિના સાક્ષી પ્રાણને મળીને સર્વ તાપનો ત્યાગ કરે તેમ તેઓએ પોતાના તાપને શમાવ્યો. ૨૩ સર્વની બુદ્ધિના સાક્ષી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેઓને સર્વ આશાઓનો ત્યાગ કરી, માત્ર પોતાના દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી જ આવેલી બાણી, હસીને બોલ્યા કે, ‘તમે ભલે આવી, ખેસો, અમે તમારું શું પ્રિય કરીએ ? તમે કોઈના અટકાવને ન ગણકારતા અમારા દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી આવી એ તમને ઘટે છે ૨૪-૨૫ તમે પોતાના સ્વાર્થનો વિચાર કરનાર ને વિવેકી છો, તેથી આત્મા તથા પ્રિય એવો જે હું, તેની ઉપર યથાર્થ રીતે સાક્ષાત્ દેહાનુસંધાન રહિત તથા ભેદરહિત ભક્તિ કરો છો. ૨૬ પ્રાણ, બુદ્ધિ, મન, સ બ ધી, દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર તથા ધન વગેરે પદાર્થો જે આત્માના સ બ ધથી પ્રિય લાગે છે તે આત્માથી વધારે પ્રિય બીજા કોણ છે ? ૨૭ તમે ખરે કૃતાર્થ થયા હવે તમે યજ્ઞના સ્થાન ઉપર બંધો, તમારા ગૃહસ્થાશ્રમવાળા પ્રાણી પતિઓ તમારી સહાયતાથી પોતાનો યજ્ઞ પુરો કરશે ” ૨૮

પ્રાણીઓની સ્ત્રીઓ બોલી-હે મહારાજ ! આપને ‘ઘેર બંધો’ એવું કૃત વચન કહેવું યોગ્ય નથી તમે ‘મારો ભક્ત કોઈ પણ નાશ પામતો નથી’ એવી તમારી પોતાની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરો અમે સર્વ સ બ ધીઓનો ત્યાગ કરી, તમે પગવતી દૂર ફેંકી દીધેલી તુળસીની માળાઓને દાસીરૂપે માથા ઉપર ધારણ કરવા તમારા ચરણની પાસે આવ્યા છીએ ૨૯ માતાપિતા, પુત્રો, ભાઈ, કુટુંબી તથા સ્નેહીઓ હવે અમને ઘરમા રાખશે નહીં, ત્યારે બીજાઓ તો કેમ જ રાખે ? માટે હે કામ ક્રોધાદિકનો નાશ કરનાર ભગવન ! અમે તમાગ ચરણમા પડ્યા છીએ અમારી બીજી કોઈ પણ ગતિ ન થાય, તે પ્રમાણે અમારો અનુબંધ કરો. ૩૦

ભગવાન બોલ્યા-મારા પ્રભાવથી પતિ, માતા-

પિતા, ભાઈ, પુત્ર વગેરે તથા બીજા લોકો તમારા ઉપર દોષારોપ કરશે નહિ, અને (દેવતાઓને પ્રત્યક્ષ દેખાડીને) આ દેવતાઓ પણ મારી આજ્ઞાથી ‘તમે પવિત્ર છો’ એમ સંમતિ આપે છે. ૩૧ આ લોકમા મનુષ્યોનો પરસ્પર અંગસંગ કંઈ પ્રીતિ કે અનુરાગ કરાવતો નથી, માટે તમે મારામા મન લગાડવાથી થોડા વખતમા મુક્તિને પ્રાપ્ત થશો. ” ૩૨

શુકદેવજી કહે છે-પછી પ્રાણીઓની સ્ત્રીઓ યજ્ઞના સ્થાનક ઉપર ગઈ અને પ્રાણીઓએ દેવદક્ષિ ન કરતા તેમની સાથે રહીને યજ્ઞ પુરો કર્યો. ૩૩ જ્યારે સર્વ સ્ત્રીઓ ભોજનના ભાણા ભરીને ભગવાનની પાસે ગઈ હતી, ત્યારે એક સ્ત્રીને તેના પતિએ પકડીને પુરી મૂકી હતી તે સ્ત્રીએ ભગવાનના સ્વરૂપને સાક્ષ્યા પ્રમાણે હૃદયમા ધ્યાન ધરી કર્મથી બંધાયેલા દેહનો ત્યાગ કર્યો તેથી તે ભગવાનને પામી ગઈ. ૩૪ ભગવાન ચાર પ્રકારના અન્નથી ગોપને જમાડીને પછી પોતે જમ્યા. ૩૫ આ પ્રમાણે લીલાવડે મનુષ્યનું શરીર ધારણ કરનાર, મનુષ્ય લોકની પેઠે આચરણ કરનાર અને રૂપ, વાણી તથા કાર્યોથી ગાયોને, ગોપને, અને ગોપીઓને રમાડતા ભગવાન વ્રજમા રમતા હતા. ૩૬ મનુષ્યનું નાટક કરનારા પેલા પ્રાણીઓ જગતના ઇશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવની યાચનાનું આપણે અપમાન કર્યું, તેથી અપરાધી છીએ, એમ વિચારીને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા પોતાની સ્ત્રીઓની ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમા અલૌકિક ભક્તિ જોઈને તથા પોતાને ભક્તિહીન જોઈને પશ્ચાત્તાપ કરતા તેઓ નીચે પ્રમાણે સંતાપ કરવા લાગ્યા. ૩૮ “આપણા ત્રણ પ્રકારના જન્મને, આપણી વિદ્યાને, આપણા બ્રહ્મચર્ય વ્રતને, આપણા જ્ઞાનને, આપણા કુળને અને આપણા ક્રિયાકાંડ કૌશલ્યને ધિક્કાર છે, કારણ કે, આપણે ભગવાનથી વિમુખ છીએ. ૩૯ ખરેખર ! ભગવાનની માયા યોગીઓને પણ મોહ ઉપભવનારી છે, કારણ કે આપણે પ્રાણીઓ મનુષ્યોના શુરુ છીએ છતાં પણ આપણા સ્વાર્થમા ભભીએ છીએ. ૪૦ સ્ત્રીઓને પણ જગતના શુરુ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર અપાર ભાવ છે, જે ભાવે કરીને તેઓએ સ સાર-

રૂપી મૃત્યુ પાશ કાપી નાખ્યો છે ” ૪૧ સ્ત્રીઓને ઉપનયન સંસ્કાર, શુરુના ઘરમાં નિવાસ, તપશ્ચર્યા, આત્મવિચાર, પવિત્રતા, સંધ્યાવંદનાદિક ઉત્તમ પવિત્ર ક્રિયાઓ કંઈ નથી ૪૨ તોપણ તેમની, યોગેશ્વરના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણમાં દૈવ ભક્તિ થઈ અને આપણે ઉપનયનાદિ સંસ્કારવાળા છીએ છતાં આપણી ભગવાન ઉપર દૈવ ભક્તિ થઈ નહિ ૪૩ અરેરે ! ! આપણે સ્વાર્થથી મૂઢ અને ગૃહ કામકાજથી વ્યાકુળ છીએ. આપણને સત્પુરુષોની ગતિ-રૂપ પરમાત્માએ ગોપના વાક્યોદ્ધારા સ્વસ્વરૂપનું સ્મરણ અપાવ્યું, છતાં પણ આપણે સમજી શક્યા નહિ ૪૪ પૂર્ણ કામનાવાળા અને મોક્ષાદિક પુરુષાર્થોના સ્નાત્રી પરમેશ્વરને સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપવા વિના ખીલુ તેના અધીન રહેનાર જે આપણે તેમનું શુ પ્રયોજન હોય ? એ તો ઇશ્વરની એક લીલા હતી ૪૫ લક્ષ્મી ખીલ સર્વનો ત્યાગ કરીને તથા પોતાના મગલાદિક ગુણોનો ત્યાગ કરીને, નિરતર જે ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ કરીને આશાથી ભરે છે, તે ભગવાન ચાચના કરે, એ વાત ખીલ મનુષ્યોને મોહિત કરનારી છે ૪૬ દેશ, કાળ, પદાર્થો, મત્ર, તત્ર, ઋત્વિજો, અગ્નિઓ, દેવતાઓ, યજ્ઞમાન, યજ્ઞ અને ધર્મ, એ સર્વ જે રૂપ છે, તે યોગેશ્વરના પણ ઇશ્વર એવા ભગવાન વિષ્ણુ યદુવંશમા અવતર્યા છે એમ સાંભળ્યું છે, છતાં પણ આપણે ઓળખ્યા નહિ ૪૭-૪૮ તોપણ આપણે ભાગ્યશાળી છીએ કારણ કે, આપણી સ્ત્રીઓ ભક્તિવાળી છે અને જે સ્ત્રીઓની ભક્તિને લીધે આપણી બુદ્ધિ ભગવાનમા નિશ્ચિત થઈ ૪૯ માટે જેની માયાથી મોહિત થઈને આપણે કર્મમાર્ગમા ભટકીએ છીએ, તે અખંડ જ નવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નમસ્કાર હો ૫૦ અને તે આદિ પુરુષ પોતાની માયાથી સ્વસ્વરૂપને ભૂલી ગયેલા અને તેથી તેમના પ્રભાવને નહિ જાણનાર જે આપણે, તેમના અપરાધને ક્ષમા કરશે. ૫૧ શ્રીકૃષ્ણનો અપરાધ કરનાર પ્રાણીઓને પછી શ્રીકૃષ્ણના તથા બળદેવના દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ પરંતુ તેઓ કંઈના ભયને લીધે ગયા નહિ. ૫૨

इति स्वार्थमनुस्मृत्य कृष्णे ते कृतहेलना ।
दिदृक्षवोऽप्यवपुतयो कसाङ्गोता न चावलन ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
त्रयोविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૪ મે।*

ઇદ્રયાગનું ખંડન.

શ્રીગુરુ દવાચ

મગવાનપિ તત્રૈવ બલદેવેન સપુનઃ ।

અપદ્યન્નિવસન્ ગોપાનિદ્રયાગક્રતોદ્યમાન્ ॥૧॥

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બળદેવ-જીની સાથે મજમા રહેતા હતા તેવામા ગોપ લોકને ઇદ્રયાગ કરવા માટે ઉદ્યમ કરતા જોયા ૧ સર્વના આત્મા અને સર્વ વસ્તુના જોનાર ભગવાન, ‘તેઓ ઇદ્રયાગ કરે છે,’ એમ જાણતા હતા તોપણ વિનયથી નમ્ર થઈ નહ વગેરે વૃદ્ધોને પૂછવા લાગ્યા કે, ૨ હે પિતાજી ! તમે જે ધામધુમ કરો છો તે શુ છે ? જો તે યજ્ઞ માટે ધામધુમ હોય, તો તે યજ્ઞનું શુ ફળ છે ? કયા દેવતાને ઉદ્દેશીને યજ્ઞ કરો છો ? અને કયો અધિકારી છે ? કયા ઉપાયે તે યજ્ઞ થાય છે તે મને કહો ૩ હે પિતાજી ! મને તે વાત સાંભળવાની ઇચ્છા છે, માટે મને તે કહો ? છતાં પણ નહ તેમને કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ, એટલે ભગવાન બોલ્યા કે, “ આ લોકમા સર્વને આત્મારૂપે જોનાર મહાત્મા પુરુષોનું કોઈ પણ કામ છાનું હોતુ નથી. ૪ જેમને મિત્ર, શત્રુ અને ઉદાસીન કોઈ પણ નથી, તેવાને ‘ આ પોતાનો અને આ પારકો ’ આવી ભેદ બુદ્ધિ થતી નથી કદાચ શુભ કાર્યની સલાહ લેતા ઉદાસીનને શત્રુની પેઠે ત્યાગ કરવો જોઈએ, પરંતુ મિત્રનો ત્યાગ કરવો યોગ્ય નથી, કારણ કે, મિત્ર તો પોતાના સમાન ગણાય છે. ૫ માટે મિત્રોની સાથે કાર્યનો વિચાર કરીને, તેના સ્વરૂપને સમજવું અને પછી કાર્ય કરવું, પરંતુ ગાડરિયા પ્રવાહની માફક કરવું નહિ આ લોકમા કેટલાક મનુ-

* આ અધ્યાયમા ભગવાને પ્રજ્ઞા કરણેથી ઇદ્રનો યજ્ઞ બંધ કરાવી યજ્ઞનું ખંડન કરી ગોવર્ધન પર્વતનું પૂજન કરાવ્યું, એ કથા જોસશે

એ સમજીને કાર્ય કરે છે અને કેટલાક વગર સમજે કરે છે, તેમા સમજીને કરનારને જેવું ફળ મળે છે, તેવું સમજ્યા વિના કાર્ય કરનારને મળતું નથી. ૧ તમે આ ક્રિયા શું શાસ્ત્ર રીતિ પ્રમાણે કરો છો? અથવા લૌકિક રીતિ પ્રમાણે કરો છો? અને આમા તમે શું વિચાર કર્યો છે? તે હું તમને પૂછું છું, તેનો તમે મને સારી રીતે ઉત્તર આપો ૭

ન હરાય યોત્સ્યા-આ ચાલ પરપરાના આચાર પ્રમાણે કરવામા આવે છે. ભગવાન ઇન્દ્ર એ મેઘનું રૂપ છે અને આ સઘળા મેઘો તેમની પોતાની મૂર્તિઓ છે મેઘો પ્રાણીઓને પોષણ કરનારુ તથા જીવાડનારુ પાણી વરસાવે છે ૮ હે ભાઈ! અમે તથા બીજા મનુષ્યો તે પાણી વરસાવનાર મેઘોના અધિપતિ ઇન્દ્રનું પાણીથી ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થોથી યજન કરીએ છીએ, ૯ અને તે પદાર્થોના શેષ ભાગ ઉપર ધર્મ, અર્થ તથા કામને માટે પોતાની આજીવિકા કરે છે કહેશે કે સર્વ લોકો ખેતીવાડી ઉપર જીવે છે તેમને ઇન્દ્રની સાથે શું લાગે વળગે છે? પરંતુ તેમ નથી પુરુષો જાત મહેનતથી માત્ર પુરુષાર્થ કરે છે ખરા, પરંતુ તેનું ફળ ઇન્દ્ર આપે છે, તેથી ખેતીવાડી ફળે છે ૧૦ માટે જે મનુષ્ય પરપરાથી ઉતરી આવેલા આ ધર્મનો કામનાથી, લોભથી અથવા દ્રેષથી ત્યાગ કરે છે, તે સુખ પામતો નથી. ૧૧

શુકદેવજી કહે છે-નંદજીનું તથા બીજા વ્રજ વાસીઓનું કહેવું સાક્ષીને શ્રીકૃષ્ણ ઇન્દ્રની ઉપર દ્રેષ કરી યોત્સ્યા કે, ૧૨ “પ્રાણી પોતાના કર્મવડે ઉત્પન્ન થાય છે અને કર્મવડે નાશ પામે છે સુખ, દુઃખ, ભય અને કલ્યાણ કર્મથી થાય છે ૧૩ ક્ષણવાર કર્મને દૂર મૂકીને માનીએ કે, કર્મથી અલિપ્ત એવો કેઈ એક ઇશ્વર છે અને તે કર્મ કરનારાઓને ફળ આપે છે, પણ કર્મ ન કરનારને ફળ આપતો નથી, તેથી તે કર્મ ન કરનારાઓનો સ્વામી થઈ શકતો નથી, પણ કર્મને અધીન રહે છે ૧૪ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, કર્મથીજ ફળની સિદ્ધિ છે, માટે કર્મને અધીન રહેલો ઇશ્વર બકરીના ગળાના આચળની માફક નિરર્થક છે, તેથી ઇન્દ્રનું

અહીં શું પ્રયોજન છે? પોતપોતાના કર્મ પ્રમાણે વર્તનારા પ્રાણીઓ પૂર્વજન્મના સંસ્કાર પ્રમાણે કર્મ કરે છે, અને તેના સ્વભાવ પ્રમાણે કરેલા કર્મને મિથ્યા કરવા ઇન્દ્ર પણ શક્તિમાન નથી. ૧૫ કારણ કે, મનુષ્ય પોતાના પૂર્વજન્મના સંસ્કારને અધીન છે અને પૂર્વજન્મના સંસ્કાર પ્રમાણે વર્તે છે. હુંકામા દેવતા, અસુર તથા મનુષ્ય સહિત આ સર્વ વિશ્વ, પૂર્વજન્મના સંસ્કારને અધીન છે. વળી કર્મની પ્રવૃત્તિ સંસ્કારને અધીન છે, તેમા અંતર્યામીની કંઈ જરૂર નથી ૧૬ પ્રાણી કર્મથી ઉત્પન્ન થઈને પામે છે અને કર્મથીજ તેનો ત્યાગ કરે છે, માટે કર્મજ શત્રુ, મિત્ર, ઉદાસીન, શુરુ અથવા ઇશ્વર છે. ૧૭ એટલા માટે દેવતાઓ તો કર્મનું અગ છે, તેથી પૂર્વ સંસ્કારને અધીન રહી, પોતાના વર્ણશ્રમાનુસાર કર્મ કરનાર કર્મની પૂજા કરવી જોઈએ કારણ કે, મનુષ્ય જેનાથી પરિશ્રમ વિના પોતાની આજીવિકા ચલાવે તે જ તેનું દૈવત ગણાય છે ૧૮ પરંતુ દુષ્ટ સ્ત્રી જેમ જાનની સેવા કરીને તેનાથી સુખ પામતી નથી, તેમજ જે મનુષ્ય જેમાથી એકના ઉપર આજીવિકા કરી, બીજાની સેવા કરે છે, તે સુખ પામતો નથી. ૧૯ બ્રાહ્મણે વેદાધ્યયન કરીને, ક્ષત્રિયે પૃથ્વીની રક્ષા કરીને, વૈશ્યે વ્યાપાર કરીને, અને શૂદ્રે ત્રણ વર્ણની સેવા કરીને, આજીવિકા કરવી ૨૦ વૈશ્યની ચાર પ્રકારની આજીવિકા છે, ખેતીવાડી, વ્યાપાર, અને ધંધો તેમા આપણે નિરંતર ગાયોની સેવા કરનાર છીએ. ૨૧ સત્વ, રજ અને તમ, આ ત્રણ ગુણથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય થાય છે, તેમાથી રજોગુણવડે આ વિશ્વ પરસ્પર અનેક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૨ અને રજોગુણથી પ્રેરાયલા મેઘ ચારે તરફ જે પાણી વરસે છે, તે પાણીથી પ્રજા પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તેમા ઇન્દ્ર શું કરશે? ૨૩ કદાચ ઇન્દ્રાદિકની સત્તા હોય તોપણ આપણને યોગ-ક્ષેમ માટે ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓની જરૂર નથી, કારણ કે આપણને દેશ, નગર, ગામ અથવા ઘર તેમાનું કંઈ પણ નથી, પરંતુ હે તાત! આપણે તો વનવાસી છીએ અને વનમા તથા પર્વતમાં રહીએ છીએ.

ગોવર્ધન ધારણ

૨૪ માટે ગાયોનો, પ્રાણજ્ઞોનો તથા પર્વતોનો યજ્ઞ આરંભવો બેઠો. ઇંદ્રના યજ્ઞ માટે જે સામગ્રીઓ તૈયાર કરી છે તેનાથી આ યજ્ઞ કરો. ૨૫ દૂધપાકથી માંડીને મગની હાળ સુધી જાતજાતના લોજનો તૈયાર કરો અને ગાયોનું દૂધ એકઠું કરો. ૨૬ વેદ જાણનાર પ્રાણજ્ઞો દ્વારા અગ્નિમા સારી રીતે હોમ કરાવો અને પ્રાણજ્ઞોને ઘણી જાતનું અન્ન, ગાયો તથા દક્ષિણા આપો. ૨૭ કુતરા, ચાકળ અને પાંપીઓ પર્યંત સર્વને યથોચિત અન્ન દાન આપો, ગાયોને ઘાસ નાખો. ગોવર્ધન પર્વતને બલિ અર્પણ કરો, ૨૮ અને પછી તમે લોજન કરો, ત્યારપછી સર્વે શરીર ઉપર ચંદનના લેપ કરી, સારા વસ્ત્રો પહેરી અલંકૃત થાઓ. અને ગાયો, પ્રાણજ્ઞ, અગ્નિ તથા પર્વતોની પ્રદક્ષિણા કરો. ૨૯ હે તાત ! મરો તો આવો વિચાર છે, તે જો તમને ગમતું હોય તો કરો. આવો યજ્ઞ મને, ગાયો ને, પ્રાણજ્ઞોને તથા પર્વતોને પ્રિય છે. ” ૩૦

શુકદેવજી કહે છે-કાલાત્મા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ઇંદ્રનો ગર્વ હરવાની ઇચ્છાથી જે વાત કહી, તે સાંભળી ન હદિક ગોપલોકે ગ્રહણ કરી, ૩૧ અને ભગવાને જે પ્રમાણે કહ્યું તે પ્રમાણે સર્વ કરવા માડ્યું. પ્રાણજ્ઞોદ્વારા સ્વસ્તિવાચન કરાવી ઇંદ્રયાગની સામગ્રીવડે પર્વતો અને પ્રાણજ્ઞો વગેરે સર્વને આદરપૂર્વક બલિ આપ્યા, ગાયોને ઘાસ નાખ્યું અને સર્વેએ પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરી. ૩૨-૩૩ પછી શણુ ગારાયઢી અને ભગવાનના પરાક્રમેને ગાતી ગોપિ કાઓએ તથા ગોપોએ બળદ બેડેલા ગાડામાં બેસી, ગોવર્ધન પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરી અને પ્રાણજ્ઞોના આશીર્વાદ લીધા. ૩૪ શ્રીકૃષ્ણ પણુ ગોપને વિશ્વાસ આવે તેવું બીજું મોટું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ‘હું પર્વત છું’ એમ જાહેરતા બલિ લેવા લાગ્યા. ૩૫ અને મજવાસીઓની સાથે રહેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સર્વને કહ્યું કે, “ જુઓ આ પર્વતે મૂર્તિમાન થઈને આપણા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો. આ ગિરિરાજ પોતાનું અપમાન કરનાર પ્રાણીઓનો સર્પ વિંછી વગેરે ઇચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરીને નાશ કરે છે, માટે આપણે આપણા તથા ગાયોના કલ્યાણ માટે તેમને

નમસ્કાર કરવા. ” આજે કહેતા શ્રીકૃષ્ણે મજવાસીઓ સાથે પોતાના સ્વરૂપને નમસ્કાર કર્યા. ૩૬-૩૭ શ્રીકૃષ્ણના કહેવાથી ગોપ, પર્વત, ગાયો અને પ્રાણજ્ઞોનો યજ્ઞ કરીને શ્રીકૃષ્ણની સાથે મજમા ગયા. ૩૮

इत्यद्रिगोद्विजमखं बालुरेवप्रजोदिताः ।

यथा विधाय ते गोपाः सहकृष्णाम्रजं ययुः ॥

इति श्रीमद्रागवने महापुराणे दशमस्कन्धे

चतुर्विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૫ મો. *

ગોવર્ધન ધારણ.

શ્રીશુક ઉવાચ

इन्द्रस्तदात्मन पूजां विहाय विहतां नृप ।

ग पेर्यः कृष्णनायेभ्यो नंदादिभ्यश्चुकोप सः

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા ! પોતાની પૂજાનો લેપ થયો તેથી ઇંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ જેના નાથ હતા, એવા ન હદિક ગોપ ઉપર કોપ્યો. ૧ કોપી ઉઠેલા ઇંદ્રે પ્રલય કરનાર મેઘોના સવર્તક નામે ગણને મજ ઉપર મુસાધાર વરસવા આજ્ઞા કરી અને ‘હું ઇન્દ્ર છું’ એવું અભિમાન રાખનાર ઇંદ્રે પોતાના ગણોને કહ્યું કે, વનમા રહેનાર ગોપ લક્ષ્મીનો બહુ મહ રાખે છે તેઓ કૃષ્ણ નામે મનુષ્યનો આશ્રય કરીને દેવતાઓનું અપમાન કરે છે. ૨-૩ મનુષ્યો જેમ આત્મજ્ઞાન આપનારી બ્રહ્મવિદ્યાનો ત્યાગ કરી, તારવાને અસમર્થ નૌકાનું નામ માત્ર ધરાવનાર કર્મક યજ્ઞોથી જેમ સ સારસિંધુ તરવાની ઇચ્છા કરે, તેમ આ ગોપલોક પણ વાચાળ, મૂર્ખ, ગર્વિષ્ઠ, અજ્ઞાની તથા પોતાને પાંડિત માનનાર કૃષ્ણ નામે મનુષ્યનો આશ્રય કરીને મારું અપ્રિય કરવા તૈયાર થયા છે. ૪-૫ લક્ષ્મીથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા અને કૃષ્ણ ચઢાવેલા ગોપનો લક્ષ્મીનો મહ ઉતારો અને પશુનો સ હાર કરી નાખો. ૬ હું પણ ઐરાવત ઉપર ચઢી મહા પરાક્રમી પવનના ગણોની સાથે મજનો નાથ કરવાની ઇચ્છાથી તમારી પછવાડે આવું છું. ૭

* આ અધ્યાયમા ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી વરસાદે મજ ઉપર હેલી કરી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે ગોપ ને આજ્ઞાનું ગોવર્ધન પરી રક્ષણ કર્યું એ કથા કહેવાયી.

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે ઇંદ્રે આજ્ઞા કરી એટલે મેઘો પોતાના બધા છુટા મૂકીને વેગથી જળધારાઓવડે ગોકુળને પીડવા મડયા ૮ વીજ-ળીઓથી પ્રકાશતા તે, ભય કર કાટકા કરવા લાગ્યા, અને તીક્ષ્ણ એવા પવનના ઝણોથી પ્રેરાયેલા આકાશમાંથી મજ ઉપર મોટા કરા વર્ષાવવા લાગ્યા ૯ વાદળા ઉપરા ઉપરી ચડી મુસળધારાથી વરસવા લાગ્યા તેથી પાણીના ઓઘથી ડુબી ગયેલી પૃથ્વીમા ઉંચી નીચી જમીન દેખાતી બધ ધર્મ ૧૦ ઘણા વરસાદને લીધે અને અત્યંત પવનને લીધે કપતા તથા ટાઢથી ધ્રુજતા પશુ, ગોપ તથા ગોપીઓ ભગવાનને શરણે ગયા ૧૧ આ વેળા વરસાદથી પીડા પામતા તેઓ પોતાના માથા તથા છોકરાને ઢાકી દઈ કપતા ભગવાનના ચરણની પાસે જઈને ઉભા રહ્યા અને યોગ્યા કે, ૧૨ હે કૃષ્ણ ! આપે કૌપાય-માન થયેલા ઇંદ્રથી અમારી રક્ષા કરવી જોઈએ ૧૩ મોટા કરા પડવાથી મજ પીડિત થયું, તે જોઈ શ્રી-કૃષ્ણ ભગવાને માન્યું કે, કૌપાયમાન થયેલા ઇંદ્રે આ કર્યું છે ૧૪ આપણે ઇંદ્રના યજ્ઞને ભંગ કર્યો તેથી તે આપણો નાશ કરવા ઋતુ વિના ભય કર વરસાદ અને મોટા કરાઓ વરસાવે છે ૧૫ હું મારી શક્તિથી તેનો સારી રીતે ઉપાય કરીશ, અને લોકપાલપણું અભિમાન રાખનાર દેવતાઓના લક્ષ્મીના મદરૂપી અધારાને હરણ કરીશ સત્વશુભવાળા દેવતાઓને 'અમે ઇશ્વર છીએ' એવું અભિમાન થવું ઘટે નહિ, છતાં અભિમાન થાય ત્યારે તેઓના અભિમાનને ઉતારવું ૧૭ મારે શરણે આવેલું, હું જેનો સ્વામી છું તથા મે જેને અગી-કાર કરેલું છે, એવા મજની હું યોગગળથી રક્ષા કરીશ, કારણ કે શરણાગતનું રક્ષણ કરવું, એ મારો ધર્મ છે ૧૮ આ પ્રમાણે કહીને બાલક જેમ રમત માત્રમાં બિલાડીના ટોપને ઉપાડી લે તેમ શ્રીકૃષ્ણે રમત માત્રમાં એક હાથ ઉપર ગોવર્ધન ઉપાડી લીધો ૧૯ પછી ભગવાને ગોપલોકને કહ્યું કે, હે તાત ! તમે સર્વે ગાયોના વૃદ સાથે સાવકાશપણે આ પર્વતના પોલાણમાં પેસી બેસો ૨૦ મારા હાથમાંથી પર્વત પડવાનો તમારે ભય રાખવો નહિ,

તેમ ટાઢ કિંવા વરસાદનો ભય પણ રાખવો નહિ, કારણ કે, મે તેઓથી તમારું રક્ષણ કર્યું છે. ૨૧ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેઓને ધીરજ આપી, એટલે સર્વ મજવાસીઓ, ગાયો, ગાડાં, ચાકરો અને પુરો-હિતોની સાથે પર્વતના પોલાણમાં પેસી ગયા ૨૨ અને ત્યાં આગળ મજવાસીઓ ભૂખ-તરસની પીડાનો તથા સુખની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી, શ્રીકૃષ્ણની સામું જોઈને બેસી રહ્યા શ્રીકૃષ્ણે સાત દિવસ લગી પર્વતને ટચલી આગળી ઉપર ધરી રાખ્યો અને એક પગલું પણ ખસ્યા નહિ ૨૩ ભગવાનના યોગ-બળના તે સામર્થ્યને જોઈ ઇન્દ્ર આશ્ચર્ય પામ્યો, તેનો ગર્વ ઉતરી ગયો ને તે પોતાના વિચારમાં નિષ્ફળ થયો પછી તેણે મેઘોને જળ વરસાવતા અટકાવ્યા થોડીવાર પછી આકાશ વાદળા રહિત થયું, સૂર્યનો ઉદય થયો, અને દારુણ પવન કુકતો હતો તે તથા વરસાદ બંધ પડ્યો, તે જોઈ ગોવર્ધનધારી ભગવાને ગોપલોકને કહ્યું કે, ૨૪ " હે ગોપલોકો ! હવે બધો ભય ગયો છે સ્ત્રીઓ ધન તથા સામાન સાથે બહાર નીકળો કારણ કે પવન અને વરસાદ બંધ પડ્યા છે, અને નદીઓના પાણી ઉતરી ગયા છે ૨૫ સ્ત્રીઓ, બાળકો તથા વૃદ્ધો એમ સર્વે ગોપલોક પોતપોતાની ગાયોનાં વૃદ લઇ, તથા ગાડામાં સરસામાન ભરી ધીરે ધીરે શુકા-ઓની બહાર નિકળ્યા ૨૭ ભગવાને પણ પવન તથા વરસાદ બંધ પડવાથી સર્વ પ્રાણીઓના દેખતા રમત માત્રમાં પર્વતને તેને ઠેકાણે મૂકી લીધો ૨૮ એટલે અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા મજવાસીઓ પ્રેમના આવેશથી શ્રીકૃષ્ણને ભેટી પડ્યા અને તેમનો સત્કાર કર્યો ગોપીઓએ સ્નેહ ભરી રીતે હર્ષથી દહીં, અક્ષત અને જળથી ભગવાને વધાવ્યા તથા સ્નેહ ભેર આશીર્વાદ આપ્યા ૨૯ યશોદા, રોહિણી નન્દ-રાય અને બળવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા બળદેવ, સ્નેહથી આકળા થઈ જઈ શ્રીકૃષ્ણને ભેટી આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા ૩૦ આકાશમાં દેવતાઓ, સદેવો, સિદ્ધ, ગધર્વો ને ચારણો પ્રસન્ન થઈને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૩૧ સ્વર્ગમાં દેવતાઓએ વગાડેલા શબ્દો અને હું હુલિના નાદ થયા તથા હે રાજન્ ! તું બંધ

વગેરે ગર્ભવૈના પતિઓ આવા લાગ્યા. ૩૨ તે પછી પોતાની ઉપર પ્રીતિવાળા ગોવાળિયા સાથે શ્રીકૃષ્ણ બળદેવને લઈ મજમા પધાર્યા અને સ્નેહથી હૃદયમા વસી રહે એવી ગોપીઓ પણ હર્ષમા આવીને શ્રીકૃષ્ણનાં કાર્યોને ગાતી મજમા આવી ૩૩

તતોઽનુરક્તે પશુભિઃ પરિભિતો રાજન
સ ગોષ્ઠ સર્વલોઽમજઙ્ગરિઃ ।
તથાવિધામ્યસ્ય કુનાતિ ગોપિકા
ગાયસ્ય હંયુર્મુરિતા દ્વિસ્પૃશ ॥ ૩૩ ॥
હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે દશમસ્કંધે
પંચવિંશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૨૬ મે.

બાળચરિત્ર વર્ણન.

શ્રીશુક ઉવાચ

एवं विधानि कर्माणि गोपाः कृष्णस्य वीक्ष्य तं
अतद्वीर्यविद् प्रोचु समभ्येत्य सुविस्मिता १

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના આવા કર્મો જોઈને તેમના પરાક્રમેથી અજાણ્યા એવા ગોપલોક આશ્ચર્ય પામ્યા અને નદરાયની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે, “ તમારા બાળકના આ કર્મો અત્યંત આશ્ચર્યજનક છે ગોપલોકમા તે પોતાનો જન્મ ધારણ કરવાને કેમ યોગ્ય છે ? ૧-૨ જે સાત વર્ષના બાળકે મોટો હાથી જેમ શુડવડે કમળને ધારણ કરે, તેમ એક હાથે રમત માત્રમા મોટા પર્વતને ધારણ કર્યો * કાળ જેમ આયુષ્યને પી જાય, તેમ આજો મિચીને સુતેલો બાળક પુત્રનાને તેના પ્રાણોની સાથે પી ગયો * ત્રણ મહિનાનો બાળક એકવાર ગાડાની નીચે સુતો હતો તે વેળાએ પગ ઉઠા ઉછાળીને રડતા રડતા ગાડાને પાટુ મારી તેથી ગાડુ ઉધું પડી ગયું. * વળી આ બાળક એક વર્ષની ઉંમરનો થયા પછી એક દિવસ બેઠો હતો એટલામાં દૈત્ય તેને આકાશમાર્ગે હરી ગયો. તે વેળા તેણે ગળુ પકડીને તૃણાવર્તને મારી

નાખ્યો ૧ એકવાર માખણની ચોરી કરતા માતાએ ઉખળની સાથે બાધ્યો ત્યારે તેણે બે વૃક્ષોની વચ્ચે જઈ તે પાડી નાખ્યા હતા ૭ એકવાર ભગવાન બાળકો સાથે બળદેવજી સહિત વનમા વાછડાં ચારતા હતા એટલામા બકાસુર તેમને મારવાની ઇચ્છાથી ગયો ભગવાને બે હાથવતી તેનું મુખ ચીરી નાખ્યું ૮ એકવાર એક દૈત્ય વાછડાનું ૩૫ લઈને વાછડામા પેસી ગયો, તેને ભગવાને મારીને તેના શબથી રમત કરતા કરતા કોડના ઝાડો પાડી નાખ્યા ૯ પછી એકવાર બળદેવની સાથે ભગવાને ગર્દભાસુરને અને તેના ભાઈઓને મારીને પાકેલા ફળવાળા તાડના વનને નિર્ભય કર્યું ૧૦ તે પછી એકવાર બળભદ્ર પાસે ઉઘ એવા પ્રલભાસુરનો નાશ કરાવી મજના ઠોર ઢાખરોની અને ગોવાળિયાઓની દાવાનળમાથી રક્ષા કરી ૧૧ વળી એક વખતે આ બાળકે મહા ઝેરી સર્પ કાલીયને નાચીને પરાણે ઘરોમાથી કાઢી મૂકી યમુના નદીનું જળ નિર્વિષ કર્યું, ૧૨ વળી હે નન્દ ! સર્વ મજવાસીઓનો સ્વાભાવિક રીતે તમારા આ પુત્ર ઉપર અતિ પ્રેમ છે અને તમારા પુત્રનો પણ અમારા ઉપર સ્વાભાવિક સ્નેહ છે આ પ્રમાણે અન્યેન્યમા સ્વાભાવિક ગાઠ સ્નેહ બધાયો છે તેનું કારણ શું ? શું તે સર્વનો આત્મા હશે ? સાત વર્ષનો બાળક ક્યાં, અને એક મોટા પર્વતને ઉપાડવો એ ક્યાં ? આ ઉપરથી અમને તમારા પુત્રના ચરિત્ર અદ્ભુત લાગે છે ” ૧૪

નન્દ કહે છે-હે ગોપ ! ગર્જાચાર્યે આ બાળકને ઉદ્દેશીને મને જે કહ્યું છે, તે હું તમને કહું તે સામળો, અને તમારી શ કાઓ દૂર કરો ૧૫ ગર્જાચાર્યે મને કહ્યું છે કે-‘ યુગે યુગે અવતારો ધારણ કરનાર તમારા આ બાળકના પ્રવેત, રાતો અને પીળો એવા ત્રણ વર્ણ છે તેમા હમણાં તેમણે કૃષ્ણ વર્ણ ધારણ કર્યો છે. ૧૬ પૂર્વે તમારો પુત્ર કોઈ વાર વસુદેવને ત્યા જન્મ્યો હતો, તેથી વિદ્વાનો તેને શ્રીમાન્ વાસુદેવ કહે છે ૧૭ તમારા પુત્રના શબ્દ તથા કર્મને અનુસરતાં લણુ નામો અને રૂપો છે, તે સર્વ હું જાણું છું, પણ મનુષ્યો તે કંઈ જાણતાં

કે આ અધ્યાયમા શ્રીકૃષ્ણના અદ્ભુત કર્મો જોઈ અશ્ચર્ય પામેલા ગોપ આચળ નન્દે શ્રીકૃષ્ણનું એકર્ષ વર્ણવ્યું. તે ૩૩૪ કહેવાશે

નથી ૧૮ ગોપ ઝંને ગોકુળને આનંદ આપનાર
આ બાળક તમારું કલ્યાણ કરશે અને તમે આ
બાળકથી પરિશ્રમ વિના સર્વ સકટો તરી જશો.
૧૯ પૂર્વે જ્યારે જગતમાં કોઈ પણ રાજા ન હતો,
ત્યારે આપણે ચોરોથી પીડા પામતા હતા, સત્પુરુ-
ષોની આજ્ઞા રક્ષા કરી હતી અને આનાથી રક્ષાતા તે
લોકોએ બળમાં વધીને ચોરોનો પરાજય કર્યો હતો.
૨૦ જે મહાભાગ્યશાળી મનુષ્યો આ ભગવાન ઉપર
પ્રીતિ રાખે છે, તે અસુરો જેમ વિષ્ણુના પક્ષવા-
ળાનો પરાજય કરી શકતા નથી, તેમ તેઓનો
શત્રુઓ પરાજય કરી શકતા નથી ૨૧ લક્ષ્મી,
કીર્તિ, પ્રભાવ વગેરે શુભોથી તમારો આ પુત્ર નારા-
યણના જેવો છે તેના કર્મો બેઠીને તમારે આશ્રય
પામવું નહિ ૨૨ આ પ્રમાણે ગર્ગાચાર્ય પોતે મને
કહીને પોતાને ઘેર ગયા, ત્યારથી હું ઉત્તમ કાર્ય
કરનાર કૃષ્ણને નારાયણનો અશ માનું છું ” ૨૩
આ પ્રમાણે નંદરાયે ગર્ગાચાર્યના વચનો કહ્યા તે
સાભળીને જેઓએ અપાર પરાક્રમવાળા શ્રીકૃષ્ણનો
પ્રભાવ જોયેલો અને સાભળેલો હતો, એવા મજ-
વાસીઓ પ્રસન્ન થયા, તેઓનું આશ્રય દૂર થયું,
અને તેઓએ નંદનો તથા શ્રીકૃષ્ણનો સત્કાર કર્યો.
૨૪ યજ્ઞનો ભગવાનથી થયેલા રોષને લીધે ઇન્દ્ર
જળની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો અને વીજળી, કરાઓ
અને તીક્ષ્ણ પવનથી ગોપ, પશુઓ તથા સ્ત્રીઓ
જેમા પીડાતા હતા એવા ગોકુળને પોતાને શરણે
આવેલું બેઠીને દયાળુ ભગવાને મહત્તા પ્રગટ કરતા,
બાળક છોકરો જેમ એક હાથથી બિલાડીના ટોપને
ઉપેડીને હાથમાં લઈ લે, તેમ રમત કરતા એક
હાથે ગોવર્ધન પર્વતને જમીનમાંથી ઉપેડીને તોળી
રાખ્યો, અને ગોકુળની રક્ષા કરી મહેદ્રનો મહ
ઉતારનાર અને ગાયોના ઇન્દ્ર અમારા ઉપર પ્રસન્ન
થાઓ ૨૫

દેવે વર્ષતિ યજ્ઞવિપ્લવરુષા ઘજ્જાદમવર્ષાનિલૈ.

સીદ્ધિપાલપશુક્ષિઆત્મશરણ

દૃષ્ટ્વાનુકમ્યુત્સ્મયન્ ।

ઉત્પાટયૈકકરેણ શૈલમચ્છલો

લીલોચ્છિર્લીઘ્ર યથા

વિભ્રદ્ગોષ્ઠમપાન્મહેદ્રગદ્ગિત્રીયાન્ન દ્વૈતો ગવામ્
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
षड्विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૭ મો. *

શ્રીકૃષ્ણ અભિનંદન.

શ્રીશુક ઉવાચ

ગોવર્ધને ઘૂટે શૈલે આસારાદ્ગિતે ઘજ્જે ।

ગોલોકાવાઝઝત્કૃષ્ણં સુરભિઃ શક યવ ચ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણે ગોવ-
ર્ધન પર્વતને ધારણ કરી વરસાદથી મજની રક્ષા
કરી, તેથી કામધેનુ તથા ઇન્દ્ર ગોલોકમાંથી શ્રીકૃ-
ષ્ણની પાસે એકાત્મ આબ્યા અને ઇન્દ્રે ભગવાન
સૂર્ય જેવા તેજસ્વી મુગટથી તેમના ચરણનો સ્પર્શ
કર્યો. ૧-૨ પછી અપાર તેજવાળા શ્રીકૃષ્ણનો પ્રભાવ
જોવાથી “ હું ગ્રણ લોકનો ઇન્દ્ર છું, ” એવો જેનો
મહ ઉતારી ગયો હતો એવા ઇન્દ્રે બે હાથ બેડી
આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી “ હે મહારાજ! તમારું
સ્વરૂપ શુદ્ધ, સત્વગુણી, શાંત, તપોમય અને રમે-
શુષુ તથા તમોગુણથી રહિત છે આ સ સારપ્રવાહ
માયાસ્વરૂપ છે અને અજ્ઞાનને લીધે વળગે છે, તેનો
સબધ તમને નથી “ હે ઇન્દ્ર! જ્યારે અજ્ઞાન
અને તેથી ઉત્પન્ન થનાર દેહનો સબધ નથી, ત્યારે
બીજા દેહને ઉત્પન્ન કરનાર, દેહના સબધથી થનાર
તથા અજ્ઞાનને સૂચવનાર લૌભાદિક તો તમારે
વિષે કયાથી સભવે? તોપણ આપ પરમાત્મા ધર્મના
રક્ષણ માટે અને ખળ પુરુષના નિગ્રહ માટે દડ
ધારણ કરો છો. ૪ તમે જગતના પિતા, શુરુ, અધિ-
પતિ અને ટાળી શકાય નહિ એવા કાળમૂર્તિ છો.
તમો પોતાની ઇચ્છાનુસાર અવતાર ધારણ કરી,
હાથમાં દડ લઈ, જગતના ઇન્દ્રત્વનું અભિમાન
રાખનારના મહનો નાશ કરો છો. ૫ વળી મારા
જેવા અજ્ઞાનીઓ જેઓ જગતના ઇન્દ્રનું અભિ-
માન રાખનાર છે, તેઓ ભયના સમયમાં પણ
નિર્ભય રહેનાર આપના દર્શન કરીને અભિમાનનો

* આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણનો પ્રભાવ બેઠ કામધેનુએ
તથા ઇન્દ્રે અભિષેક મહોત્સવ કર્યો, તે કથા કહેવાશે

ત્યાગ કરે છે, અને જર્વ રહિત થઇને મહાત્મા પુરુ-
ષનો ભાગ સેવે છે, માટે તમારી લીલા ખળ લોકોને
શિક્ષા કરનારી છે ૭ હે પ્રભો ! તમે ઐશ્વર્યના
મહામાં કુળી ગયેલા તમારા પ્રતાપને ન બલુનાર
અને તમારો અપરાધ કરનાર ઉપર અનુગ્રહ કર-
વાને યૌજ્ય છે ૮ હે ઇશ્વર ! હું પ્રાર્થના કરું છું કે,
મારી દુષ્ટ જુદિ નાશ કરે ૯ હે અર્તાદ્રિય ! પૃથ્વી
ઉપર પોતે ભારરૂપ ને મોટો ભાર ઉત્પન્ન કરનાર
દૈત્યોના સેનાપતિઓનો નાશ કરવા તથા તમારાં
અરણ્યને સેવનારાઓના કલ્યાણ માટે તમારો આ
અવતાર છે ૧૦ તમને મહાત્મા અને પુરુષરૂપ ભગ-
વાનને હું નમસ્કાર કરું છું. વળી વાસુદેવ, શ્રીકૃષ્ણ ને
સાત્વતકુળના પતિ એવા તમને નમસ્કાર છે ૧૦
સ્વેચ્છાથી શરીર ધારણ કરનાર, શુદ્ધ જ્ઞાન સ્વરૂપ,
સર્વ રૂપ, સર્વના કારણરૂપ, અને સર્વ પ્રાણીઓના
આત્મારૂપ આપને નમસ્કાર છે ૧૧ હે ભગવન !
તમે મારા ચક્ષુનો ભાગ કર્યા પછી, માની તથા
મહા કોંઠી એવા મે વરસાદ અને વાયુવડે મજનો
નશ કરવા આ પ્રયત્ન કર્યો હતો. ૧૨ પરંતુ હે
ઇશ્વર ! તમે મારા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો છે હું ગુરુ
રૂપ આત્મારૂપ અને ઇશ્વરરૂપ જે તમે, તેમને
શરણે છું ૧૩

શુકદેવણ કહે છે-આ પ્રમાણે ઇન્દ્રે શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનની સ્તુતિ કરી, એટલે ભગવાને હસતાં
હસતાં મેઘના જેવી ગંભીર વાણીથી ઇન્દ્રને કહ્યું કે-
૧૪ “હે ઇન્દ્ર ! દેવતાઓની રાજ્ય લક્ષ્મીથી ભક્ત
થઈ પ્રભાઓ અને તમને નિત્ય મારું સ્મરણ રહે તે
માટે મેં ચક્ષુનો ભાગ કર્યો હતો. ૧૫ ઐશ્વર્ય તથા
લક્ષ્મીના મહામા આધળો થયેલો પુરુષ હાથમા દડ
ધારણ કરનાર મને દેખતો નથી. હું જેનો અનુગ્રહ
કરવાની ઇચ્છા કરું છું, તેને સંપત્તિઓથી બ્રહ્મ
કરું છું. ૧૬ હે ઇન્દ્ર ! હવે તમે સ્વર્ગમા બાઓ,
તમારું કલ્યાણ થાઓ તમારે અભિમાન મૂકીને
પોતપોતાના અધિકાર ઉપર આવધાનતાથી રહેવું
અને મારી આજ્ઞા પાળવી ” ૧૭

શુકદેવણ કહે છે-હે રાજન પિછી ઉદાર મન-
વાળી કામધેનુ પોતાનાં સતાનો સાથે ગોપરૂપી

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રણામ કરીને લેમની આજ્ઞાથી
તેમને કહેવા લાગી કે, ૧૮ ‘હે અચ્યુત ! લોકોના
પતિ એવા તમેથી અમે ધણિયાતા છીએ. ૧૯ હે
જગત્પતિ ! તમે અમારું પરમ દેવતા છો, તમે
અમારા ઇંદ્ર છો, અને હે મહારાજ ! ગાય, ગ્રાહ્ય,
દેવતાઓ તથા ભગવદ્ભક્તોના કલ્યાણ માટે તમે
ઇન્દ્ર થાઓ ૨૦ પ્રજાની આજ્ઞાથી અમે તમને
અમારા પદ ઉપર અભિષેક કરીએ છીએ. હે વિશ્વ-
ત્મા ! તમે ભૂમિનો ભાર ઉતારવા અપતર્ય છો.’
૨૧ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા માંથીને સ્તુતિ
(કામધેનુ) એ પોતાના દૂધથી ભગવાનને અભિ-
ષેક કર્યો તથા ઇન્દ્રે દેવર્ષિઓની સાથે રહીને દેવ-
તાઓની માતાઓની પ્રેરણાથી ગૌરાવલ હાથીની
શુકોથી આણેલા આકાશગંગાના પાણીથી ભગ-
વાનને અભિષેક કર્યો અને તેમનું ગોવિંદ એવું નામ
પાડ્યું. ૨૨-૨૩ ત્યાં આવેલા તુ ભરુ, ભરુદ, ગ ધર્વ,
વિદ્યધર, સિદ્ધ અને ચારણાદિ, લોકોનો મજ નાશ
કરનાર ભગવાનના ચક્ષુને ગાવા લાગ્યા અને હર્ષમા
આવેલી દેવાગનાઓ નાચવા લાગી. ૨૪ મોટા મોટા
દેવતાઓ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને લેની
ઉપર અદ્ભુત રીતે પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. ત્રણે લોકો
પરમ સુખ પામ્યા અને તે વખતે ગાયોએ દૂધથી
પૃથ્વીને ભીંજવી દીધી. ૨૫ નાના પ્રકારના રજ-
મૂહોની નહીંઓ વહેવા માડી, વૃદ્ધોમાંથી મધ અને
માકયું, ગોપધિઓ ખેડવા વિના થવા માડી, અને
પર્વતો તેજસ્વી મહિઓને ધારણ કરવા લાગ્યા.
૨૬ હે કુરુન દન ! સ્વાભાવિક રીતે જે પ્રાણીઓ
કૂર હતા તે પ્રાણીઓ પણ શ્રીકૃષ્ણને અભિષેક કર્યા
પછી વૈર વિનાના થઈ ગયા ૨૭

કૃષ્ણેનિષિક દક્ષાનિ સ્ત્રવાનિ કુરુમૈવમ્ ।

નિર્વેરાણ્યમર્ષસ્તાત્ કૂરાણ્યપિ નિસર્વતઃ ૨૪

હતિ ગ્રીમજ્જગદતે મહાપુરાને વસમસ્કંકે
સતપિચ્ચૈડ્ઝવાત્

અધ્યાય ૨૮ મો.*

શ્રીકૃષ્ણે નંદરાયનું કરેલું રક્ષણ.

શ્રીશુક વચન

एकदश्यां निराहारः समस्यर्च्य जनार्दनम् ।

अतु न्वस्तु कालिदां द्वादश्यां जलमाविशत् ॥

શુકદેવણ કહે છે-હે રાજન્ ! એકાદશીને દિવસે નિરાહાર રહીને નંદરાયે નારાયણનું પૂજન કર્યું અને બારસને દહાડે વહેલા ઉઠીને તે નહાવા માટે યમુનાના જળમા ઉતર્યા. ૧ નંદરાય અસુરી વેળા હોવાથી અસુર લોકોને આવવાનો સમય છે, એવું નહિ બાણતા શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે, પાછલી રાત્રે પાણીમાં નહાવા માટે ઉતર્યા, એટલામા વરુણનો સેવક એક દૈત્ય તેમને વરુણદેવની પાસે લઈ ગયો. ૨ ગોવાળિયાઓ નાહીને આડું અવળુ જોતા નંદરાય દષ્ટિએ પડયા નહિ, એટલે હે કૃષ્ણ ! એ પ્રમાણે બુમો પાડવા લાગ્યા, કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ત્યા આવ્યા અને તેમણે ગોપલોક પાસેથી પોતાના પિતાને વરુણદેવ હરી ગયા છે, એવું સાબળીને હે રાજન્ ! પોતાના ભક્તોને અભય આપનાર સમર્થ ભગવાન વરુણની પાસે ગયા. ૩ વરુણદેવે શ્રીકૃષ્ણને આવ્યા બોધને, મોટી સામગ્રીથી તેમની પૂજા કરી તેમના દર્શનથી જેને આનંદ થયો હતો એવા વરુણદેવે ભગવાનને કહ્યું કે, ૪ હે પ્રભુ ! આજ મારો જન્મ સફળ થયો. આજે મને સર્વ સંપત્તિઓ મળી અને હે ભગવન્ ! તમારા ચરણની સેવા કરનાર અમે આજે જ સસારના પારને પામ્યા. ૫ બ્રહ્મા અને પરમાત્મા સ્વરૂપ આપને હું નમસ્કાર કરું છું, કે જેમા લોકની સૃષ્ટિની કમના કરનારી માયા સાબળવામાં આવતી નથી. ૬ હું શાસ્ત્રથી અબણ્યો, મૂર્ખ તથા કાર્ય ન બાણનારો છું, તેથી તમારા પિતાને અહીં લાવ્યો છું. આપે મારા ઉપર કૃપા કરવી બોધ્યો ૭ હે કૃષ્ણ ! તમારે મારા ઉપર અનુ-હ કરવો બોધ્યો હે ગોવિંદ ! આ તમારા

* આ અધ્યાયમા ભગવાન, વરુણલોકમાથી નદને ખાણ લાવ્યા અને ગોવાળિયાઓને વેકુંઠલોકના દર્શન કરાવ્યા, એ કથા કહેવામા આવે.

પિતા રહ્યા તેમને લઈ બોલ્યો. ૮

શુકદેવણ કહે છે-વરુણદેવે લોકપાલના ધન્ય એવા શ્રીકૃષ્ણને પ્રસન્ન કર્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ પોતાના સ બધીઓને આનંદ આપતા પોતાના પિતા નંદરાયને લઈને યમુનાના તીર ઉપર આવ્યા. ૯ વંદ ઇંદ્રિયોથી બાણી કે બોધ શકાય નહિ એવા લોકપાલ વરુણદેવના ઐશ્વર્યને બોધને તથા તેઓએ શ્રીકૃષ્ણને કરેલા પ્રણામથી આશ્ચર્ય પામ્યા. તેમણે પોતાના બધુજનને આ વાત કહી. ૧૦ પછી ગોપ શ્રીકૃષ્ણને ઇશ્વર માની ઉત્સાહથી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, 'ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આપણને પણ પોતાનું સુસ્વ સ્વરૂપ દેખાડશે.' ૧૧ સર્વના સ કલ્પને બાણી જનાર ભગવાન પોતે પોતાના ભક્ત ગોપના મનને સંકલ્પ બાણી તેઓનો સ કલ્પ સિદ્ધ કરવા કૃપાથી નીચે પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા. ૧૨ 'આ લોકમા દેહાદિકની અદર અહ બુદ્ધિ થાય છે, તેથી તૃષ્ણા વધે છે અને તેથી કરેલા કર્મો પ્રમાણે ઉચી નીચી ભતિમા અવતાર ધારણ કરતો મનુષ્ય પોતાની ગતિને બાણતો નથી. ૧૩ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મહા દયાળુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગોવાળિયાઓને પ્રકૃતિથી પર એવું પોતાનું બ્રહ્મસ્વરૂપ દેખાડ્યું અને પછી વેકુંઠ લોક દેખાડ્યો. ૧૪ સત્ય, જ્ઞાનસ્વરૂપ, અનંત, સ્વયંપ્રકાશ તથા નિરંતર સિદ્ધ એવું પોતાનું બ્રહ્મસ્વરૂપ તેમને પ્રથમ દેખાડ્યું. જે સ્વરૂપને સમાધિનિષ્ઠ જ્ઞાનીઓ, જડ પદાર્થોનો ત્યાગ કર્યા પછી ભુવે છે. ૧૫ શ્રીકૃષ્ણે બ્રહ્મરૂપી ધરોમા લઈ જવાયેલા તેમા ડુબેલા અને તેમાંથી બહાર કાઢેલા ગોપમડળે બ્રહ્મલોક (વેકુંઠ) દીઠો, જ્યાં આગળ પૂર્વે અકુર ગયા હતા. ૧૬ નંદાદિક ગોપ વેકુંઠલોકને બોધ તથા સ્તુતિ કરાતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને બોધ પરમ આનંદથી નિવૃત્તિ મુખ પામ્યા, તથા પરમ આશ્ચર્ય પામ્યા. ૧૭

नदादयस्तु तद्दृष्ट्वा परमानंदनिर्भृताः ।

कृष्णं च तत्र छदोमिस्तूयमानं सुविस्मताः ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

अष्टविंशोऽध्यायः

रसवीदा

અધ્યાય ૨૯ મો. *

વૃંદાવનમાં રાસ.

શ્રીશુક ઉવાચ

મગધાનપિ તા રાત્રીઃ શરદોત્કુલમલ્લિકા* ।

લીલ્ય રત્ન મનશ્ચક્રે યોગમાયામુપાશ્રિત ॥૨૧॥

શુકદેવજી કહે છે-હૈ રાજન્ ! શરદઋતુથી પ્રપુલ્લિત મલ્લિકાવાળી તથા જેમા રમવાની પોતે પ્રતિષ્ઠા કરી હતી, એવી રાત્રીઓ આવેલી બેઘને, ભગવાને યોગમાયાનો આશ્રય કરી રાસ રમવાની ઇચ્છા કરી. ૧ તે સમયે ઘણા કાળે મળેલો પતિ જેમ પોતાની પ્રિયાના મુખને કેસરથી રંગે તેમ પૂર્વ દિશાના મુખને મુખકારી કિરણોવડે રાતું ચોળ કરતો તથા લોકોના તાપને શાંત કરતો ચંદ્રમા ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાને ઉદ્ય પામ્યો. ૨ આ વેળા સ પૂર્ણ મહાવાળા, લક્ષ્મીજીના મુખની કાતિવાળા તથા નવા કેસરના જેવા રાતા રંગના ચંદ્રમાને બેઘને અને તેના કેમળ કિરણોથી રંગાયેલા વનને બેઘને, સ્ત્રીઓના મનને હરણ કરે તેવું મધુર ગાયન શ્રીકૃષ્ણે ગાવા માડ્યું. ૩ આ ભગવાનનું કામને વધારનારું મનોહર ગીત સાંભળીને જેમના મન હરાઈ ગયા હતા એવી મન ગનાઓ એક બીજી એક બીજીની તૈયારી બાજુ નહિ, તેમ તૈયાર થઈ, ઉતાવળી ઉતાવળી ભગવાન પાસે વૃન્દાવનમાં ગઈ. આ વખતે મજનારીઓના કુંડળો વેગને લીધે હાલતા હતાં. ૪ કેટલીક સ્ત્રીઓ ગાયો દોહતી હતી, તે દોહવું અધુરું મૂકીને ઉત્કઠાથી ત્યા ગઈ, કેટલીક દૂધ ઉતું કરવા મૂક્યું હતું તેને ઉતાર્યા વિના ત્યા ગઈ; કેટલીક ચુલા ઉપર કંસાર ચઢાવ્યો હતો તે નીચે ઉતાર્યા વિના ત્યાં ગઈ, ૫ કેટલીક પીરસતી હતી તે અધુરું મૂકીને, કેટલીક છોકરાંને ધવરાવતી હતી તે અધુરું મૂકીને, કેટલીક પતિની સેવા કરતી હતી તે પડતી મૂકીને, કેટલીક જમવું છોડી દઈને, ૬ કેટલીક લીપવું અધુરું મૂકીને, કેટલીક શરીરને

ફ આ અધ્યાયમાં રાસ રમવા ગોપીઓની સાથે ભગવાનનો ઉત્તર તથા પ્રત્યુત્તરની અને રાસના અંતરમાં ભગવાન અંતર્ભાવ ધરાવતી કથા કહેવાયો

સ્વચ્છ કરતી હતી તે અધુરું મૂકીને, કેટલીક આંખો આંજતી હતી તે અધુરું રાખીને, અને કેટલીક ઉતાવળને લીધે વસ્ત્રો અને આભૂષણો અવજાં પહેરી લઈને, શ્રીકૃષ્ણની પાસે ગઈ. ૭ આ વેળા પતિઓએ, પિતાઓ, ભાઈઓએ તથા કુટુંબીઓએ વારી તે પછી શ્રીકૃષ્ણે જેનું મન હરી લીધું હતું એવી ગોપી-કાઓ પાછી વળી નહિ. ૮ કેટલીક ગોપીઓ જેઓ ઘર બહાર નીકળી શકી નહિ, તે પરમ ભક્તિ ભાવ-વાળી ગોપીઓ ઘરમાં જ રહી આખો મિચીને શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરી રહી. ૯ આ પ્રમાણે ગોપી-ઓએ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને બર ભુદ્ધિથી ક્યામ ધરીને પ્રાપ્ત કર્યા, તેપણ જેમનું પુણ્ય પાપરૂપી બંધનથી તૂટી ગયું હતું, એવી તેમણે પોતાના ત્રિગુણાત્મક દેહનો ત્યાગ કર્યો કારણ કે સહન થઈ શકે નહિ એવા પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણના વિરહનો તીવ્ર તાપ લોગવવાથી તેમના પાપ નાશ પામ્યા હતા, અને શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરવાથી મળેલા તેમના આલિંગનને લીધે જે પરમ મુખ મળ્યું હતું, તેથી તેમના પુણ્યબંધન છુટી ગયાં હતા. ૧૦-૧૧

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હૈ મુનિ ! ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણને કેવળ કામના કરવા ચોચાળાતી હતી, પરંતુ પગ-પ્રહારે બાજુતી નહતી, તેપણ વિષયમાં આસક્ત ભુદ્ધિવાળી ગોપીઓને શુભનો પ્રવાહરૂપ સ સાર કેવી રીતે ટળી ગયો ? પતિ પુત્રાદિક વસ્તુતાએ પ્રહારૂપ છે, તેપણ તેમને પ્રહારૂપ ન બાજુવાથી તેને ભજનારને મોક્ષ મળતો નથી. તેમજ શ્રીકૃષ્ણ સાક્ષાત્ પરપ્રહારૂપ છે, તેપણ તેમને પરપ્રહારૂપ ન બાજુવાથી ગોપીઓનો મોક્ષ થવો ન જોઈએ. તે કેમ થયો હતો ? ૧૨

શુકદેવજી જોડ્યા-જે તમને આગળ કહ્યું છે કે, શિશુપાળ ભગવાનનો દ્રેવ કરતો હતો તેપણ તે મુક્તિ પામ્યો હતો, ત્યારે ભગવાનના પ્રિયજનો હમેશા મુક્તિ પામે તેમા શું નવાઈ ? હૈ રાજન્ ! અવિનાશી તથા અપ્રમેય ભગવાન શુભોના નિયંતા છે, છતાં નિર્શુભ છે અને ભગવાનનો અવતાર મનુ-ષ્યોના કલ્યાણ માટે છે. ૧૪ જેઓ ભગવાન શ્રીહરિ ઉપર નિત્ય કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહ, એકતા ને

ભક્તિ રાખે છે, તે ભગવાન રૂપ મધ્ધ ભય છે. ૧૫
અવજનમા અને યોગેશ્વરના પશુ ઇશ્વર એવા ભગ-
વાનમા તમારે આ કામ માટે આશ્રય પામવું નહિ,
કારણ કે તેમનાથી સ્થાવર પશુ મુક્તિ પામે છે. ૧૬
મજની સ્ત્રીઓને પોતાની પાસે આવેલી ભેદ વક્તા
ઓમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાન વાગ્વિલસોથી તેમને મોહ
ઉપભવતા બોલ્યા કે, ૧૭ હે ગોપીઓ ! તમે ભલે
આવી હું તમારું શુ પ્રિય કરું ? મજ તો કુશળ
છે ? અહીં આવવાનું કારણ મને કહે. ૧૮ આ રાત્રી
મહાભય કર અને ભય કર પ્રાણીઓથી ભરેલી છે,
માટે હે સ્ત્રીઓ ! તમે મજમા પાછી જાઓ
સ્ત્રીઓએ અહીં ઉભું રહેવું યોગ્ય નથી. ૧૯ તમારા
માતા, પિતા, પુત્રો, ભાઈઓ અને પતિ વગેરે તમને
શરમા ન દેખવાથી શોધવા માડશે, માટે તમે સ્ત્રી-
ધીઓને ભય ઉપભવો નહિ. ૨૦ વૃન્દાવન બેવા
આવ્યાં હો તો પુષ્પોથી પ્રકુલિત થયેલું, ચંદ્રના
કિરણોથી ઝેર લાગતું, અને યમુનાના પવનની લહે-
રોથી આમતેમ ડાલતા વૃક્ષોના પાંદડાથી શોભતું,
વન તમે જોશું. ૨૧ હે સતી સ્ત્રીઓ ! તમે પાછી
મજમા જાઓ, વિલબ કરો નહિ. પતિની સેવા
કરો અને વાછડા તથા છેડરા ટળવળતા હશે તેમની
સભાળ લો. ૨૨ મારા સ્નેહને લીધે બધાયલી તમે
મારા ઉપર થયેલા સ્નેહથી અહીં આવી હો તો તે
પણ તમને ઘટિત નથી, કારણ કે પ્રાણીઓ મારા
ઉપર પ્રીતિ કરે છે. ૨૩ હે સ્ત્રીઓ ! નિષ્કપટપણથી
પતિનું તથા પતિના બધુઓનું સેવન કરવું અને
છેડરા ઉછેરવા, એ સ્ત્રીઓનો મુખ્ય ધર્મ છે. ૨૪
પરલોકની ઇચ્છાવાળી સ્ત્રીઓએ દુષ્ટ સ્વભાવના,
ભાવ્યહીન, ઘરડા, મૂર્ખ, રોગી અને નિર્ધન પતિનો
પણ ત્યાગ કરવો ઘટિત નથી. ૨૫ કુલીન સ્ત્રીઓને
પર પુરુષ યશનો નાશ કરનાર, તુચ્છ, દુઃખકારક,
ભય કર અને સર્વત્ર નિંદિત છે. ૨૬ મારી લીલા
સાભળવાથી, મારા દર્શન કરવાથી, મારું ધ્યાન
ધરવાથી તથા મારું કીર્તન કરવાથી મારામા જેવો
ભાવ રહે, તેવો ભાવ અગસગથી રહેતો નથી,
માટે ઘેર તમે જાઓ. ૨૭

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે ભગવાનનું અપ્રિય

ભાષણ સાભળી, ગોપીઓ ખિન્ન થઈ. તેમના સંક-
લ્પો લાગી ગયા, અને તેઓ ચિંતામાં પડી ગઈ.
૨૮ શોકના નિઃશ્વાસથી જેમના શ્વાસ ઓછા સુકાતા
હતા, એવા મુખને નીચાં કરી પગના અગુઠાથી
ભોય ખોતરતી, આસુથી હૃદયના લેપને ધોતી અને
ઘણા દુઃખના ભારથી દબાયેલી ગોપીઓ મૌન થઈ
ગઈ. ૨૯ પછી શ્રીકૃષ્ણ ઉપર અનુરાગવાળી તથા
ભગવાનનો સમાગમ કરવા સાસારિક સુખનો ત્યાગ
કરી આવેલી ગોપીઓ આખો લુછી નાખી શ્રીકૃ-
ષ્ણ કે જે શત્રુની પેઠે ખેલના હતા, તેમના પ્રત્યે
પ્રણય કેપથી ગળગળી વાણીએ કહેવા લાગી કે,
૩૦ હે પ્રભુ ! આપે કઠોર વચન કહેવા યોગ્ય નથી,
કારણ કે, અમે સર્વ વિષયોનો ત્યાગ કરી તમારા
ચરણનું સેવન કરીએ છીએ હે સ્વતંત્ર ! તમે
અમારો ત્યાગ કરો નહિ આદિ પુરુષ જેમ મુમુક્ષુ
પુરુષોની સેવા કરે, તેમ તમે અમારી ભક્તોની
સેવા કરો. ૩૧ હે ભગવન ! પતિ, પુત્ર અને સંબં-
ધીઓની સેવા કરવી, એ સ્ત્રીઓનો મુખ્ય ધર્મ
છે, એવું તમે કહ્યું, તે સર્વ તમારી સેવાથી સિદ્ધ
થશે, કારણ કે સર્વ ઉપદેશો ઇશ્વરની સેવાને નિરૂ-
પણ કરે છે, અને સર્વ પ્રાણીઓના ભગવાન આત્મા
હોવાથી ઇશ્વર પ્રિય તથા બધું છે. તમે જો ધર્મનો
ઉપદેશ કરો, અને અમે ધર્મ જિજ્ઞાસાવાળી હોઈએ
તો તમે ધર્મવેત્તાએ જે વાત કહી છે, તે યોગ્ય
જણાય, પરંતુ તમે ધર્મના ઉપદેશક નથી, સર્વના
આત્મા છો અને અમે ધર્મની જિજ્ઞાસાવાળી નથી,
૩૨ ધર્મના રૂળરૂપ આપની સેવા કરવાને ઇચ્છીએ
છીએ, માટે તમારું કહેવું મુક્ત નથી અથવા તો
તમે કહ્યું કે પતિ આદિકની સેવા કરવી તે તમારો
ધર્મ છે, પરંતુ તે ધર્મ તમારી સેવાથી સિદ્ધ થશે,
કારણ કે પતિ પુત્રાદિક સર્વનું અધિષ્ઠાન આત્મા છે,
અને આત્મા આપ ઇશ્વર છો અધિનિયંત્રરૂપ આપના
વિના પતિ પુત્રાદિક કોઈ પણ નથી, માટે આપની
સેવાથી, તે સર્વની સેવા થશે. ૩૩ શાસ્ત્રમાં કુશળ
પુરુષો પોતાના આત્મારૂપ અને નિત્ય પ્રિય એવા
આપને વિષે પ્રીતિ રાખે છે. તેમને પીડાકારક પતિ,
પુત્રાદિકનું શુ પ્રયોજન છે ? હે પરમેશ્વર ! અમારા

ઉપર કૃષ્ણ કરો હે કમળનયન ! ઘણા દિવસથી તમારે વિષે બાધેલી અમારી આશાનો ભંગ ન થાઓ. ૩૩ આપે અમને ઘેર જવા કહ્યું, પણ અમારાથી તેમ થઈ શકશે નહિ, કારણ કે અમારું ચિત્ત અને કામકાજમાં લાગેલા હાથને પણ તમે હરી લીધા છે; તેમ અમારા પગ પણ તમારા ચરણ આગળથી એક ક્ષણ આગળ ખસી શકતા નથી, માટે અમે મજામાં કેવી રીતે જઈએ ? અને ત્યાં જઈને શું કરીએ ? ૩૪ હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમારા ઇચ્છાથી અને મનોહર ગાયનથી ઉપજેલા અમારા ઉત્સાહને વારો. ૩૫ હે કમળનયન ! મુનિલોકે ઉપર પ્રીતિવાળા આપના ચરણકમળ, કે જેની સેવાનો સમય લક્ષ્મીને પણ કોઈવાર મળ્યો હશે, તે ચરણારવિંદનો જ્યારથી સ્પર્શ કર્યો, ત્યારથી ઉત્તેજાયેલી અમે કહીએ છીએ કે, અમને આતુચ્છ સંસાર ઝમતો નથી. ૩૬ વળી જે લક્ષ્મીના કૃપાકટાક્ષને માટે દેવતાઓ પરિશ્રમ કરે છે, તે લક્ષ્મીના આપના વક્ષ સ્થળમાં નિઃસંપત્તિ સ્થાન મેળવીને પણ, તુલસીની તમારા ચરણકમળની રજ કે જેને ભક્તજનો સેવે છે, તેની સેવા કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તેમ અમે પણ તમારા ચરણની રજને શરણે આવ્યા છીએ. ૩૭ અમે ઘરનારનો ત્યાગ કરી તમારી ઉપાસના કરવાની આશાથી તમારા ચરણને શરણે આવેલા છીએ હે પુરુષભૂષણ ! તમારા મદ હાસ્યથી ઉપજેલા ઉત્સાહથી અંત કરણમાં તપી ગયેલા અમેને તમે તમે નહિ. ૩૮ હે નાથ ! તમારું કુડળોથી શોભાવમાન અધરાચુતવાળું મુખ ભેંધને, અભય આપનાર તમારા જે બાહુઓ ભેંધને, તથા લક્ષ્મીના એક વિહારસ્થાનરૂપ તમારું વક્ષસ્થળ ભેંધને, અમે તમારાં વેમાણુ થયાં છીએ. ૩૯ હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમારા પ્રકુર પદવાળા અને મૂર્છનાવાળા ગાયનને સાંભળી તથા ત્રણ લોકમાં મનોહર એવા તમારા રૂપને ભેંધ મોહિત થયેલી જ્યોત્તી ભક્ત ન થાય ? કારણ કે, જેમનું સંગીત સાંભળીને તથા જેમનું રૂપ ભેંધને અમે, પક્ષીઓ, વૃક્ષો તથા મૃગેનાં રૂંવાં ઉભાં થઈ જાય છે. ૪૦ આદિપુરુષ નારાયણ જેમ દેવલોકની રક્ષા કરે છે, તેમ અમે પણ મનના ભયને

અને પીડાને હરવા જન્મ્યા છો !” ૪૧

શુકદેવજી કહે છે-આવા તેમનાં દીન વચન સાંભળીને યોગેશ્વરના ઇશ્વર એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હસીને આત્માશ્રમ છતાં, દયાથી તેમને અન્નદ આપવા લાગ્યા. ૪૨ એકઠી થયેલી અને શ્રીકૃષ્ણના દર્શનથી જેમના મુખ પ્રકુલિત થયાં હતાં એવી મજાની સ્ત્રીઓથી વિદળાયલા, જેમનું હાસ્ય તથા હાત ડોલરની કળીઓ જેવા કાંતિમાન હતાં, એવા ભગવાન, ચન્દ્રમાની પેઠે શોભવા લાગ્યા. ૪૩ સેકસે સ્ત્રીઓના ટોળાના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણ કંઠમાં વૈજયંતી માળા ધારણ કરી, ઉંચે, સ્વરે ખાતા અને વનને શોભાવતા ચારે તરફ ફરવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓ તેમના યશનું જાન કરવા લાગી. ૪૪ તે ભગવાન ગોપીઓની સાથે ફરતા ફરતા શીતળ વેળુવાળા યમુનાના તીર ઉપર ગયા અને નદીના તરંગોથી આનંદ પામતા કુમુદોની મુગ ધવાળા વાયુમાં રમવા લાગ્યા. ૪૫ હાથ લાંબા કરવા, ચેટવું, હાસ્યનાં વચનો કહેવા, ભેવું અને હસવું વગેરેથી તેમના ઉત્સાહને વધારતા ભગવાન રમવા લાગ્યા. ૪૬ આ પ્રમાણે મહાત્મા તથા માની એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનથી સન્માન પામીને ગોપીઓ પૃથ્વી ઉપર પોતાને સર્વ સ્ત્રીઓ કરતા ઉત્તમ માનવા લાગી. ૪૭ એટલે પ્રણામે તથા રુદ્રને પણ વશ કરનાર ભગવાન તેમના મદને તથા અભિમાનને ભેંધ ત્યાથી એકદમ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ૪૮

तासां तत्सौभाग्यमदं वीक्ष्यमानं च केशवः ।
प्रशमाय प्रसादाय तत्रैवांतरधीयत ॥ ४८ ॥

इति श्रीमद्भगवते महापुराणे दशमस्कंधे
एकौनविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૦ મે.

શ્રીકૃષ્ણને શોધતી ગોપીઓ.

મીશુક ઉવાચ

अर्तहिते भगवति सहस्रैव ब्रजानगाः ।

अतर्प्यस्तमचक्षणा करिष्य हव न्यूनवम् ?

કે આ અધ્યાયમાં જન્મતી પેઠે નિવસ વિનં અને વન ફરતી વિરહથી તપેલી ગોપીઓ ભગવાનને શોધવા લાગી, તે ક્યા કહેવાયા આવશે.

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાન અતર્ધાન થયા કે તરત હાથથીઓ જેમ હાથીને નહિ જોવાથી ખેદ પામે, તેમ ગોપીઓ ભગવાનને નહિ જોવાથી શોક કરવા લાગી. ૧ ભગવાનની ગતિ, સ્નેહ, મદ મદ હસવું, લીલાનું જોવું, મધુર ભાષણ તથા ખીજા વિદાસોથી જેમના મન આકર્ષાયલા હતા, એવી અને તેને લીધે ભગવદ્ રૂપ થયેલી પ્રજનારીઓએ ભગવાનની લીલાઓ કરવા માડી ૨ પોતાના પ્રિય શ્રીકૃષ્ણનું ચાલવું, મદ મદ હસવું, જોવું અને ભાષણ વગેરેમા તનમય થઈ ગયેલી અને ભગવાનની પેઠે ચેષ્ટા કરતી ભગવદ્ રૂપ ગોપીઓ 'હું' કૃષ્ણ હું' એમ પરસ્પર કહેવા લાગી ૩ સર્વ ગોપીઓ એકઠી મળીને ઉચ્ચા સ્વરથી ભગવાનના ગીત ગાવા, ઉન્મત્તની પેઠે એક વનમાથી ખીજા વનમા તેમને શોધવા તથા આકાશની પેઠે સર્વ પદાર્થોની અદર અને બહાર રહેલા ભગવાનના સમાચાર વૃક્ષોને પૂછવા લાગી ૪

હે પિંપળા ! પ્રેમપૂર્વક હસવાથી તથા જોવાથી અમારા ચિત્તને ચોરીને નાસી ગયેલા કૃષ્ણને તમે દીઠા છે ? ૫ હે પુત્તાગ ! હે અપક ! માનવતી સ્ત્રીઓના માનને હરણ કરનાર, મદહાસ્યવાળા શ્રીકૃષ્ણ અહીં તમારી પાસેથી નીકળ્યા ? ૬ હે તુલસી ! બ્રમરોની સાથે તને ધારણ કરનાર તથા તને અત્યંત પ્રિય એવા શ્રીકૃષ્ણ જોવામા આવ્યા છે ? ૭ હે મલ્લિકા ! તમે ભગવાનને દીઠા ? અને માધવ તમને હાથના સ્પર્શથી પ્રસન્ન કરતા અહીંથી ગયા ? ૮ હે આળા ! તથા ખીજા પરોપકાર માટે જન્મ ધરનાર યમુનાના તીર ઉપર ઉગેલા વૃક્ષો ! અમને જ્ઞાન વિનાનાને શ્રીકૃષ્ણનો માર્ગ બતાવો ૯ હે પૃથ્વી ! તે કયું તપ કર્યું છે કે ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ થવાથી તને આનંદ થાય છે આ આનંદ હમણા ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ થવાથી થયો છે, અથવા વામનાવતારમા ભગવાને પૃથ્વી ભરતી વેળા ચરણ મુકવાથી થયો છે, અથવા તો વરાહાવતાર ધારી ભગવાનના શરીરના આદિગનથી થયો છે ? ૧૦ હે મૃગલી ! પોતાના અવયવોથી નેત્રને આનંદ આપતા ભગવાન પોતાની પ્રિયતમા સાથે

અહીં તમારી પાસે આવ્યા હતા ? કારણ કે કેમ-રથી રજાયેલી શ્રીકૃષ્ણ પહેરેલી ડાલરની-માળાની મુગધ આવે છે. ૧૧ હે વૃક્ષો ! એક હાથ પ્રિયતમાના ખભા ઉપર રાખી ખીજા હાથમાં કમલ લઈ અહીં ફરતા તથા મદથી આંધળા થઈ ગયેલા તુલસીના ભમરાઓ જેમની પાછળ ઉડ્યા કરે છે, એવા ભગવાન સ્નેહદષ્ટિ કરતા શું તમારા પ્રણામને સ્વીકારે છે ? ૧૨ હે સખીઓ ! આ લતાઓ શ્રીકૃષ્ણને અવશ્ય મળેલી હોવી જોઈએ, કારણ કે તે પોતાના પતિ વનસ્પતિના બાહુને આલિંગેલી છે છતાં પણ ભગવાનના નખનો સ્પર્શ થવાથી રોમાચિત લાગે છે, માટે તેમને શ્રીકૃષ્ણનો સમાગમ થયો લાગે છે ૧૩

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને શોધતાં વિહ્વલ થયેલી ગોપીઓ ઉન્મત્તની પેઠે જોલતી ભગવાનમય થઈ ગઈ, અને ભગવાનની લીલાઓનું અનુકરણ કરવા લાગી ૧૪ કોઈ એક શ્રીકૃષ્ણરૂપ થયેલી ગોપી, પૂતનારૂપ થયેલી ગોપીને ધાવવા મડી બાળકરૂપ થઈને પારણે પોટેલી એક ગોપીએ ગાડારૂપ થયેલી બીજી ગોપીને પાટુ મારી. ૧૫ કોઈ ગોપી દૈત્યરૂપ થઈ ભગવાનની બાળક અવસ્થાની ભાવનાવાળી બીજી ગોપીને હરી ગઈ કોઈ ગોપી ઘુઘરીઓના ખણખણાટ સાથે પોતાના બે પગે રિંખવા લાગી. ૧૬ કોઈ ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવરૂપ થઈ અને કેટલીક ગોપીઓ ગોવાળિયારૂપ થઈ, ત્યાં આગળ એક ગોપીએ વાછડાનું રૂપ લેનારી ગોપીને મારી અને એક ગોપીએ બગલારૂપ થયેલી બીજી ગોપીને મારી ૧૭ કોઈએ શ્રીકૃષ્ણની પેઠે દૂર ગયેલી ગાયોને જોલાવી શ્રીકૃષ્ણનું અનુકરણ કર્યું અને વેણુ વગાડી વિહાર કરવા લાગી, તે ગોપીની બીજી ગોપીઓ 'બહુ સારું, ઠીક થયું' એમ પ્રશંસા કરવા લાગી. ૧૮ કોઈ એક ગોપી બીજી ગોપીના ઉપર પોતાનો હાથ મૂકીને ભગવાનમા જેનું મન લાગ્યું હતું એવી તે ચાલતી ચાલતી જોલી કે-'હું' કૃષ્ણ હું, મારી મનોહર ચાલ જુઓ !!' ૧૯ એક ગોપી 'તમે વાયુ તથા વરસાદથી ડરશો નહિ, મે તમારું તેનાથી રક્ષણ કર્યું છે,' એમ કહીને પ્રયત્નપૂર્વક એક હાથવતી પોતાના

વસ્ત્રને હિંચું કરવા લાગી. ૧૦ વળી હે રાજન ! એક ગોપી બીજી ગોપીના ઉપર ચઢી પગવતી તેનું મસ્તક દબાવી બીજી ગોપીને કહે છે કે, ‘અરે દુષ્ટ સર્વ ! અહીંથી જા. હું ખજા લોકોને શિક્ષા કરવા આવતી છું.’ ૧૧ તેઓમા બીજી ગોપી બોલી કે, ‘હે ગોપ ! આ ભયંકર કાવાનજ બુઝો, તમે તમારી આંખો છૂટ મિ ચી લોક હું તમારું પરિશ્રમ વિના કબજા કરીશ.’ ૧૨ ત્યાં આગળ એક ગોપીએ કેઈ એક પાતળા અગવાળી ગોપીને માળાથી આંકળીઆ સાથે બાંધી અને મનોહર દંપ્તિવાળી તથા ભયભીત થયેલી તે ભયનું અનુકરણ કરવા લાગી. ૧૩ આ પ્રમાણે વૃંદાવનની લતાઓને તથા વૃક્ષોને શ્રીકૃષ્ણના સમાચાર પૂછતી ગોપીઓએ વનના પ્રદેશમા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણના પગલાં દીઠા. ૧૪ ગોપીઓ તેથી પરસ્પર કહેવા લાગી કે, “ધ્વજ, કમળ, વજ્ર, અકુશ તથા યવ આદિ ઉત્તમ રેખાના ચિહ્નો ઉપરથી આ પગલાં શ્રીકૃષ્ણના બહુાય છે.” ૧૫ પરસ્પર આમ કહ્યા પછી તે, ભગવાનના પગલાં ઉપરથી ભગવાનના સાર્જને શોધતી આગળ ગઈ કે, તેઓએ ભગવાનના પગલાં સીના પગલાંની સાથે સેળસેળ થયેલાં દીઠાં. તેઓએ ગોપીઓ આતુર થઈને બોલી કે, “અરે હાથણી જેમ હાથીની સાથે ભય તેમ નદરાયના પુત્રની સાથે જનારી અને ભગવાનના ખભા ઉપર પોતાનું કાકું મુકનાર કઈ ગોપીના આ પગલાં હશે ? ૧૬-૧૭ આ ગોપીએ ભગવાન શ્રીહરિની ખરેખર આરાધના કરેલી હોવી બેઠ્ઠાએ કારણ કે પ્રસન્ન થયેલા ગોવિંદ આપણે ત્યાગ કરી તેને એકાતમા લઈ ગયા છે. ૧૮ હે સખીઓ ! ભગવાનના ચરણકમળની રજ જેટલી બધી પવિત્ર કે, જે ચરણકમળની રજને પ્રહ્લા, શંકર તથા લક્ષ્મી પોતાનાં પાપ ટાળવાને પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે. આપણે જો આ રજમાં નાહીએ તો, જેમ પ્રહ્લાદિકને ભગવાન મળ્યા, તેમ આપણને પણ મળે.” ૧૯ જે ગોપી એકલી ભગવાનને એકાંતમાં લઈ ગઈ તેને ધન્ય છે. સર્વ ગોપીઓના સહ ભાગદૂપ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનું પાન કરે છે, તે ગોપીનાં આ પગલાં ભગવાનના પગલાંની

સાથે મળેલા છે, તે અમારા અંતઃકરણમાં ઘણે શેષા ઉપભવે છે. જરા આગળ જઈ પેલી ગોપીનાં પગલાં ન દેખાવાથી પરસ્પર કહે છે કે, “અહીં પેલી સીનાં પગલાં ભેવામા આવતાં નથી. તે ખરેખર ખડના અંકુરોથી તેના મનોહર ચરણના તળીયા તળવાઈ જતાં શ્રીકૃષ્ણે તેને ખભા ઉપર બેસાડી હશે !” ૨૦ અહીં ભગવાને તેને માટે પુખ્ત ચુટેલા બહુાય છે. બુઝો તો ખરા ફૂલ ચુટેલા પગના ફણા ઉપર ઉભા રહેવાથી તે અપુરાં પડેલા છે. ૨૧ અહીં ભગવાને તેના કેશ ચુંચેલા છે; કારણ કે, શ્રીકૃષ્ણ પોતાની પ્રિયાના કેશમા પુષ્પોને ચુંચેલા અહીં અવસ્ય બેઠેલા હોવા બેઠ્ઠાએ.” ૨૨

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાથીજ પ્રસન્ન થનારા, પોતામા રમનારા અને સ્ત્રીઓથી લલચાય નહિ એવા હતા, તેમણે પુરુષોની લીનતા તથા સ્ત્રીઓની દુષ્ટતા દર્શાવવા સ્ત્રીની સાથે રમતા હતા. ૨૩ જે ગોપીને તે લઈ ગયા હતા તે વિના બીજી ગોપીઓ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એક બીજીને ભગવાનના પગલાં બતાવતી વનમા ફરતી હતી. ૨૪ ભગવાન જેને એકાતમા લઈ ગયા હતા તે ગોપી ‘બીજી ગોપીઓ કામનાવાળી છતાં પણ તેમનો ત્યાગ કરીને આ પ્રિય શ્રીકૃષ્ણ મને અનુકૂળ રહે છે,’ એવો વિચાર કરીને સર્વ સ્ત્રીઓમા પોતાને ઉત્તમ માનવા લાગી ૨૫ પછી વનના પ્રદેશમા આગળ જઈને તે અર્વિષ્ સ્ત્રીએ શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, ‘હું આલી શકતી નથી, બધા આગળ તમારી રુચિ હોય ત્યાં આગળ મને લઈ જાઓ.’ ૨૬ આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે શ્રીકૃષ્ણે તેને કહ્યું કે, ‘મારા ખભા ઉપર બેસ.’ પછી પેલી સ્ત્રી જેવી શ્રીકૃષ્ણના ખભા ઉપર બેસવા ગઈ કે, શ્રીકૃષ્ણ અંતર્ધાન થઈ ગયા, અને તે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. “હે નાથ ! હેરમણ ! તમે ક્યા છો ? તમારી ઠાસીને દર્શન આપો.” ૨૭

શુકદેવજી કહે છે-એટલામાં ભગવાનના માર્ગની શોધ કરતી પેલી બીજી ગોપીઓ વનમાં ફરતી ફરતી આવતી હતી. તેઓએ પાસેના ભાગમાં પ્રિયના વિરહથી ગભરાયેલી અને દુઃખી થયેલી

પોતાની સખીને લીટી ૪૦ દુ.ખી થયેલી સખીએ
ભગવાન પાસેથી પોતાને મળેલું માન તથા દુષ્ટ-
તાથી થયેલું અપમાન કહ્યું. તે સાંભળીને ગોપીઓ
પણ આશ્ચર્ય પામી ૪૧ પછી અંદમાનું અનવાળું
હૃદય ત્યાં સુધી વનમાં આગળ ગઈ અને અંધાર
બેઠાં તે સ્ત્રીઓ ત્યાંથી પાછી વળી ૪૨ આ વેળા
ગોપીઓના મન ભગવાનમાં લાગી રહેલા હતા,
તેઓ ભગવાનની લીલા સંબંધીજ વાતો કરતી
ભગવદ્રૂપ થઈ ગઈ. ભગવાનની પેઠે ચેષ્ટા કરતી
અને ભગવાનના ગુણોને ગાતી તેથી તેઓ પોતાના
ચરનાર સ ભારતી ન હતી ૪૩ પછી શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન
કરતી ગોપીઓ યમુના નદીના તીર ઉપર આવી
અને શ્રીકૃષ્ણના આગમનની આશાથી સર્વે એકઠી
થઈને બેઠી ૪૪

પુનઃ પુલિનમાગત્ય કાલિયાઃ કુળ્પમાવનાઃ ।
સમચેતા જગુઃ કુળ્પ તદાગમનકાંક્ષિતાઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वृषामस्कंधे
त्रिदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૧ મો.*

ગોપીઓનું વિલપન.

ગોપીકા ઝુઝુઃ

अयति तेषां जन्मना प्रज
अयत इंदिरा शम्भुद्वय हि ।
दयित इद्वयतां दिष्टु तावका
स्वयि श्रुतास्वयस्तां विचिन्वते ॥ ૧ ॥

ગોપીઓ કહે છે—“હે પ્રિય કૃષ્ણ ! તમારા
જન્મથી પ્રજનો અધિક વિજય થયો છે, અને તેને
લીધે અહીં લક્ષ્મીજી નિત્ય વાસ કરી પ્રજને શોભા
આપે છે આ રીતે સર્વ પ્રજ આનંદમાં છે, ત્યારે
જેઓએ તમારે માટે પ્રાણ ધારણ કરેલા છે એવી
તમારી ગોપીઓ તમને દિશાઓમાં શોધતી ફરે
છે, માટે હે પ્રાણ ! આપ તેમને દર્શન દો હે વરદ !
શરદ્ગતુના સરોવરમાં ઉત્પન્ન થયેલાં કમળના

* આ અંકાયમાં નિરૂપા થઈ યમુના તટ ઉપર
અનેહી ગોપીઓ ભગવાનને ચાહ કરી ને વિલપન કરવા
લાગી, તે કથા કહેવાયે.

ગર્ભની શોભાને હરણ કરનાર નેત્રવડે તમે અમને
અણમોલ દાસીઓને મારો છો તે શું તમે વધ
કરતા નથી ? શસ્ત્રથી કરેલો વધ, વધ કહેવાય અને
દૃષ્ટિથી કરેલો વધ, પણ વધ જ કહેવાય, માટે દૃષ્ટિ-
વડે હરી લીધેલા અમારા પ્રાણ પાછા અમને આપવા
તમે દર્શન આપો રહે નાથ ! જેરી પાણીના
ભયથી, અઘાતુરથી, વટોળીઆ યમુથી, વિલગીઓ
ને અગ્નિથી, અરિષ્ટાતુરથી, બેમાતુરથી તથા બીજા
પણ સર્વ પ્રકારના ભયથી તમે વારંવાર ઉગારી
અને હમણા અમારી ઉપેક્ષા કેમ કરો છો ? હે
મિત્ર ! તમે કંઈ યસોદા પુત્ર નથી, પરંતુ તમે તો
સર્વ પ્રાણીઓની શુદ્ધિના સાક્ષીધર છો હે સખે !
તમે પ્રજાની પ્રાર્થના ઉપરથી વિશ્વની રક્ષા કરવા
ચાહવા કુળમાં અવતર્યા છો. ૪ હે કાંત ! તમારો
હસ્તકમળ સ સારના ભયમાથી તમારાં ચરણને
શરણે આવનારને અભય આપનારો, મનોરથો પુર-
નારો તથા લક્ષ્મીનો કર પ્રહણ કરનાર હોવાથી તે
અમારા મસ્તક ઉપર ધરો ૫ હે મજબાસીઓની
પીડા હરનાર ! અમે તમારી દાસીઓ છીએ,
તેઓને ભલે અને તેમાં પણ પ્રથમ તો અમને
તમારું મનોહર મુખકમળ દેખારો. ૬ તમારું
અસ્થુ પ્રજામ કરનાર પ્રાણીઓના પાપને હરનાર,
દયાથી પશુઓની પાછળ જનાર, સૌભાગ્યથી
લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ તથા પરાક્રમવડે કાર્તીક નામની
દેવ ઉપર મુકેલું, તે ચરણકમલ અમારા અંગ
ઉપર મુકો અને અમારા કામજવરને દૂર કરો. ૭
હે કમળનયન ! મુ હર વાક્યોવાળી તથા વિદ્યાનજા
મનને રુચે એવી તમારી મધુર વાણીથી જોહ
પામતી આ દાસીઓને દર્શનથી ઇવાડો. ૮ હે
નાથ ! તમારી કથા અમૃતરૂપ છે, કેમકે તે સંતાપ
પામેલાઓને નવું જીવન આપનાર છે પ્રજાવેતા
પ્રજાદિક પણ દેવતાઓના અમૃતને તુલ્ય અહીં
તમારા કથારૂપી અમૃતનું વજ્રાણુ કરે છે. બની
તમારું કથારૂપી અમૃત કામ તથા કર્મને નાશ
કરનાર છે, ત્યારે દેવતાઓનું અમૃત કામ તથા
કર્મને વધારનારું છે તમારું કથારૂપી અમૃત માત્ર
શ્રવણથી જ કસ્વાણુ કરે છે અને દેવતાઓનું

અમૃત તો યજ્ઞયાગાદિક કરીએ ત્યારે મળે છે. તમારુ કથારૂપી અમૃત શાંત છે અને દેવતાઓનુ અમૃત માઠક છે. આવા તમારા કથારૂપી અમૃતને જેઓ પૃથ્વી ઉપર વિસ્તારથી ગાય છે, તેઓને અમે પુણ્ય-શાળી માનીએ છીએ અર્થાત્ જેઓ કેવળ તમારા કથારૂપી અમૃતના વખાણુ કરે છે, તે પણુ મહા ભાગ્યશાળી છે, ત્યારે જેઓ તમારા દર્શન કરે છે, તેઓ ભાગ્યશાળી હોય તેમાં શુ આશ્ચર્ય, માટે હે કૃષ્ણ ! આપ દર્શન આપો, એવી અમારી પ્રાર્થના છે. ૯ હે પ્રિય ! તમારુ હસવુ, પ્રેમનુ ભેવુ, ધ્યાનમા સુખકારક બિહાર અને હૃદયમા લાગી રહેલી એકાત્મી સ કેત વાર્તાઓ સ ભારતા અમારા મનને હોભ થાય છે, માટે તમારી કથાનુ શ્રવણુ ભે કે સુખકારી છે, તોપણુ તેથી અમારુ મન શાંત થતુ નથી, માટે અમને દર્શન આપો. ૧૦ હે કાત ! તમે જ્યારે પશુઓને ચારવા મજ્જમાથી વૃદ્ધાવનમા પધારો છો, ત્યારે તમારા કમળ જેવા કોમળ ચરણો, કાકરીઓ, ઘાસ તથા અકુરોથી કલેશ પામતા હશે, એમ ધારીને અમને ચિંતા થાય છે ૧૧ હે વીર ! આજે કાળા કેશથી વિંટાયલા અને ગાયોના ચરણુની રજ ઉડવાથી ધુસર થયેલા, ભમરોથી ઘેરાયલા અને પરાગથી ધુસર થયેલા કમળ જેવા સુખને ધારણુ કરતા આપનું મનોહર સુખ દેખાડીને અમારા મનમા વારવાર દર્શનલાવ ઉત્પન્ન કરો છો. ૧૨ વળી હે રમણ ! તમે હવે કપટને દૂર કરી પ્રણામ કરનારાઓની કામના પુરનારુ, બ્રહ્માએ પૂજેલુ, પૃથ્વીના શણુગારરૂપ, આપત્તિ સમયે ધ્યાન કરવાથી આપત્તિ દૂર કરનાર અને સેવા સમયે સુખકારી એવુ તમારુ ચરણુકમળ અમારા ઉત્તાપની શાંતિ માટે અમારા હૃદય ઉપર ધરો. ૧૩ હે નાથ ! શોકનો નાશ કરનાર સ્વરવાળી વાસુગીએ મનોહર રીતે સુગિત તથા મનુષ્યોને ચક્રવર્તીના સર્વ સુખો ભુલાવી દેનારુ અધરામૃત તમે અમને પાઓ. ૧૪ તમે જ્યારે દિવસે વનમા ફરો છો, ત્યારે તમારા દર્શન ન થવાથી અમને ત્રુટી જેટલો સમય પણુ એક સુગ જેવડો થઈ પડે છે, અને સાયંકાળે પાછું તમારું વાકડીઆ કેશવાળુ સુદર સુખકમળ

ભેઈએ છીએ, ત્યારે અમને વચ્ચે પાંપણુ નડવાથી તમારો વિરહ થાય છે, માટે નેત્રોના ઉપર પાંપણુ કરનાર બ્રહ્મા ખરેખર મૂર્ખ છે તમારો વિયોગ એક નિમેષ માત્ર પણુ સહન થાય નહિ એવો છે. ૧૫ હે અચ્યુત ! અમે પતિ, પુત્ર, સબધીઓ, ભાઈઓ વગેરેનું ઉદ્ધવન કરીને તમારી પાસે આવ્યા છીએ તમારા ગીત ઉપર મોહિત થયા છીએ અને તમે અમારા આવવાના કારણુને જાણો છો રાત્રિને વખતે તમારા વિના બીજો કયો પુરુષ સ્ત્રીઓનો લાગ કરે ? ૧૬ એકાત્મા થયેલી સ કેતની વાતચીત, તેથી થયેલો કામનો ઉદય, તમારુ હસતું સુખકમળ, પ્રેમપૂર્વક ભેવુ અને લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ તમારુ મોટું ઉરસ્થળ, આ સર્વ તરફ નજર કરીને અમને વારવાર અત્ય ત ઈચ્છા થાય છે અને અમારુ મન મોહ પામે છે ૧૭ હે કૃષ્ણ ! આપનું પ્રાકટ્ય મજ્જવાસી અને વનવાસીઓના દુખ હરનારુ છે, તથા જગતનુ પરમ મગ્ગ કરનારુ છે, માટે ભકતોના દોષનો જે નાશ કરે છે તે અત્ય ત શુભ ઔષધ અમને થોડુક પણુ આપો તે શુભ ઔષધ તમે જ જાણો છો. ૧૮ હે પ્રિય ! અમે તમારા ચરણુકમળને અમાગ કંઠણુ હૃદય ઉપર ધીરથી ધીરણુ કરીએ છીએ તે ચરણુવડે તમે વનમા ફરો છો તે વેળા તે ઝીણી ઝીણી કાકરીઓથી શું પીડા પામતુ નહિ હોય ? એવા વિચારથી તમે જેમનું જીવન છે, એવી જે અમે તેઓની બુદ્ધિ સુઝાય છે ” ૧૯

યત્તે સુજાત ચરણાંબુઠ્ઠ સ્તનેષુ
મીતાઃ શનૈઃ પ્રિય દત્તીમહી કર્કશોષુ ।
તેનાટર્કામટાસિ તદ્વયર્થતે ન કિંસ્વિત
કૂર્પાદિભિર્દ્વમતિ ધીર્મંદાયાષાં ન ॥
હતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે વશમસ્કંધે
પ્રકાશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૩૨ મો. ૬

શ્રીકૃષ્ણ આપેલું દર્શન.

શ્રીશુક ક્ષણ

इति गोप्य प्रगायत्य प्रलपत्यश्च चित्रधा ।
रुद्रदु. सुस्वर राजन् कृष्णदर्शनलालसा ॥

શુકદેવેણ કહે છે-હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની લાલસાથી ઉપર પ્રમાણે ગાતી તથા અનેક રીતે વિલાપ કરતી ગોપીઓ રાગ કાઢીને રડવા લાગ્યા ૧ એટલામા પીતાબર તથા પુષ્પની માળા ધારણ કરનાર સાક્ષાત્ કામના પણ કામદેવ શ્રીકૃષ્ણ હસ્તે મુખે ગોપીઓની વચ્ચે પ્રગટ થયા ૨ શ્રીકૃષ્ણને જોઈને પ્રીતિથી પ્રકુલિત દૃષ્ટિવાળી મજની સર્વ નારીઓ, પ્રાણને જોઈને જેમ ધ્રિયો સચેત થાય તેમ ઉભી થઈ ૩ પછી તે ગોપીઓમાંથી કોઈક ગોપીએ પ્રીતિથી ભગવાનનો હસ્ત પોતાની અબલિવડે હાથથી ગ્રહણ કર્યો કોઈએ ચંદનવડે શોભાયમાન ભગવાનના હાથને પોતાના ખભા ઉપર મુક્યો ૪ કોઈએ ભગવાનનું ચાવેલું પાન પોતાના હાથમા લઈ લીધું, કામજ્વરથી તપી ગયેલી કોઈ ગોપીએ ભગવાનના ચરણકમળ તળાસવા માંડ્યા ૫ પ્રણયકોપને લીધે કોઈ ગોપી દાતવતી અધરડસી તથા જમર ચઢાવી જાણે પ્રહાર કરતી હોય તેમ શ્રીકૃષ્ણને જોવા લાગી ૬ અનિમેષ આંખોથી ભગવાનને જોતી કોઈ ગોપી ભગવાનના મુખારવિંદને સારી પેઠે જોવા છતાં પણ સત્પુરુષો જેમ તેમના ચરણને સેવતા તૃપ્ત ન થાય તેમ તૃપ્ત થતી ન હતી ૭ શ્રીકૃષ્ણને નેત્રરૂપી છિદ્રવડે પોતાના હૃદયમા ધારણ કરી રોમાચિત થયેલી કોઈ ગોપી કૃષ્ણનું આલિંગન કરી, આંખો મિચીને યોગીની પેઠે આનંદમા મગ્ન થઈ ગઈ ૮

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાથી થયેલા આનંદવડે પરમ સુખ પામેલી સર્વ ગોપીઓએ સસારી મનુષ્યો જેમ પ્રલવેતાને પામીને સતાપનો

૬ આ અધ્યાયમા ગોપીઓના વિરહવચનો સાબળી જેમનું હૃદય પિગળી ગયું હતું એવા શ્રીકૃષ્ણે પ્રગટ થઈ તેઓને શાંત કરી, એ કથા કહેવાશે

ત્યાગ કરે અથવા વિશ્વ અને તૈજસ જીવ સુપુત્રિના સાક્ષી પરમાત્માને પામીને તાપનો ત્યાગ કરે, તેમ વિરહના તાપનો ત્યાગ કર્યો ૯ હે રાજન્ ! તે સમે શોક રહિત થયેલી ગોપીઓથી પરિવૃત્ત ભગવાન, જેમ સત્વાદિક શક્તિઓથી શોભે તેમ શોભવા લાગ્યા ૧૦ પછી ભગવાન તેમને સાથે લઈને યમુનાના તીર ઉપર ગયા. ત્યાં ઉઘડી ગયેલા ડોલર તથા મદારના પુષ્પોની મુગ ધીવાળા પવનોથી જમરો ઉડતા હતા ૧૧ શરદ્ ચંદ્રના કિરણોના સમુદાયથી રાત્રીનું અધારુ નાશ પામ્યું હતું, તેથી યમુના તટ સુદર દેખાતો હતો અને ચચળ તર-ગોએ તટ ઉપર કોમળ રેતી પાથરી દીધી હતી ૧૨ જેમ કર્મકાંડમા પરમાત્માના દર્શન ન થવાથી શ્રુતિ, કામનાઓથી અપૂર્ણ જેવી થઈ પડે છે, પરંતુ શ્રુતિઓ જ્ઞાનકાંડમા પરમાત્માના દર્શન કરીને તેના આનંદથી પરિપૂર્ણ થઈ કામનાનો ત્યાગ કરે છે, તેમ ગોપીઓ પણ પ્રથમ ભગવાનના દર્શન ન થવાથી આતુર થઈ હતી, તેમણે દર્શન કરી આનંદને લીધે હૃદયના સર્વ તાપને મુકી દીધો પૂર્ણ કામનાવાળી થયા છતાં ગોપીઓએ અતર્થામી ભગવાનને પોતાની ચુદડીઓનું આસન કરી બેસાર્યા ૧૩ એટલે ગોપીઓએ માન આપેલા, ગોપીઓની વચ્ચે બેઠેલા, ત્રણ લોકની શોભાના એક સ્થાનરૂપ શરીરને ધારણ કરનાર ભગવાન યોગેશ્વરના અતકરણમા આસન કરતા હતા, તોપણ તે આ ગોપીઓએ આપેલા આસન ઉપર બેઠા પછી ગોપીઓ હાસ્ય તથા લીલા સાથે જોવાથી વિલાસ કરતી જુકુટીવડે અને ખોળામા લીધેલા ચરણ તથા હાથને ચાપવાવડે, કામને ઉદ્દીપન કરનાર ભગવાનનો સત્કાર કરી, વાર્તા પ્રસંગ નીકળતા જરાક કોપ કરીને ભગવાનને પૂછવા લાગી ૧૪-૧૫ હે નાથ ! કેટલાક ભજનારાઓને જ ભજે છે અને કેટલાક ભજનાર તથા ન ભજનાર બંનેને ભજતા નથી, માટે તમે અમોને ભક્તિનો પ્રભાવ સારી રીતે કહો ૧૬

ભગવાન કહે છે-‘હે સખીઓ ! જેઓ ઉપકાર-પ્રત્યુપકારરૂપે પરસ્પરને ભજે છે, તેઓ બીજાને ભજતા નથી, પરંતુ પોતાનેજ ભજે છે, કારણ

કે તેઓનું ભજન કેવળ પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવામા એક ઉદ્યમરૂપ હોય છે તેમને તેમા પ્રીતિ હોતી નથી, તેમ સુખ પણ હોતુ નથી ગાય, ભે સની સેવાની માફક, સ્વાર્થ માટે સેવા હોવાથી તેમા ધર્મ પણ હોતો નથી ૧૭ જેઓ ન ભજનારને ભજે છે તેઓના બે પ્રકાર છે એક દયાળુ અને બીજા માતા પિતાની પેઠે વાતસલ્યથી દયાળુ થઈ રહેનાર, દયાળુ થઈને ભજનારાઓમા નિર્દોષ ધર્મ રહેલો છે, અને સ્નેહાળ થઈને ભજનારાઓમા પ્રીતિ રહેલી છે ૧૮ જેઓ ભજનારને ભજતા નથી, ત્યારે ન ભજનારાઓને તો ક્યાથીજ ભજે ? આ રીતે ભક્તના ચાર પ્રકાર છે એક આત્મારામ, બીજા પૂર્ણકામ, ત્રીજા અકૃતજ્ઞ, તથા ચોથા શુરુ દ્રોહી છે ૧૯ હે સખીઓ ! હું તેઓમાનો એક પણ નથી, હું તો, પરમ દયાળુ તથા તમારો પરમ મિત્ર છું, કારણ કે હું ભજન કરનારાઓનું ધ્યાન નિત્ય રહેવા ભજનારાઓને ભજતો નથી હે અબલાઓ ! નિર્ધન મનુષ્ય જેમ પોતાને મળેલુ ધન નાશ પામતા તેની ચિંતાથી વ્યામ થઈ ભૂખ તરસ કંઈ પણ જોતો નથી તેનું ધ્યાન ધનમા જ રહે છે તેવી રીતે યોગ્યાયોગ્ય ન બેવાથી લોકનો, ધર્માધર્મ ન બેવાથી, વેદનો તથા સ્નેહનો વિચાર ન કરવાથી, સ બધીનો મારે માટે ત્યાગ કરનારીઓ જે તમે, તેમને નિત્ય મારું ધ્યાન રહેવા હું અતર્ધાન થઇ ગયો હતો, પરંતુ તમે જે પ્રેમના વચનોથી ભાવ પ્રદર્શિત કર્યો, તે હું સાંભળતો હતો, માટે હે પ્રિયાઓ ! કેતવ કરનાર એવો જે હું તેના ઉપર તમારે દોષારોપ કર્યો નહિ ૨૦-૨૧ એ વાત તો એક તરફ રહી, પરંતુ ખરી વાત કહું તે સાંભળો - તમે મારી સાથે રહો તમે કરેલા ઉપકારનો હું દેવતાઓના આયુષ્યવડે બદલો વાળી શકુ તેમ નથી. તમે ધરરૂપી અભેદ સાકળને સમુગી તોડી નાખી મારી સેવા કરો છો આ તમારા ઉત્તમ કાર્યનો બદલો તમારા પોતાના ઉત્તમ કાર્યથી વળી ગયો છે અને તમારા પોતાના ઉપકારથી હું ઋણુ-સુક્ત થયો નથી ૨૨

ન પારયેડહ નિરવચસયુજાં
સ્વસાધુકલ્યં વિદુષાધુષાપિ ષઃ ।

યા માડમજ્જન્ન દુર્જરંગેદશુક્કલા
સવૃશ્ચ્ય તદ્દ પ્રતિવાતુ સાધુના ॥
इति श्रीमद्भागवने महापुराणे दशमस्कन्धे
द्वात्रिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૩ મે. ૬

ગોપીઓ સાથે જળક્રીડા.

શ્રીશુક ઉવાચ

इत्थं भगवतो गोप्यं श्रुत्वा वाचः सुपेशलाः ।
जहुर्विरहज तापं तवगापचिताशिव ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ભગવાનની સુપ્રેમગવાણી સાંભળી, ભગવાનના હાથ, પગ વગેરે અગસ ગથી જેમના મનોરથ પૂર્ણ થયા હતા એવી ગોપીઓએ વિરહજન્ય તાપનો ત્યાગ કર્યો ૧ પછી પોતાને અનુસરનારી, પ્રસન્ન થયેલી અને એક બીજાના હાથ ઝાલીને ઉભી ગહેલી ગોપીઓની સાથે ભગવાને રામ ક્રીડાનો આરંભ કર્યો ૨ સર્વ ગોપીઓ મહાકામમા ગોડવાઈ ગઈ, ચે.જેશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને યોગના પ્રભાવથી બળે ગોપીઓની વચ્ચે પ્રવેશ કરીને રમવા માડ્યું સર્વ ગોપીઓ ભગવાન પોતાની પાને છે એમ માનવા લાગી આ પ્રમુખે ગોપીઓના મહાગથી શોભાયમાન રાસક્રીડા શરૂ થઈ તે વેળા તેઓના ચિત્ત ઉત્સાહથી આકર્ષાયા સ્ત્રીઓ સહિત દેવતાઓના સેંકડો વિમાનોથી આકાશ છવાઈ રહ્યું ૩-૪ હું ફૂલિ ને નગારા વાગવા માડ્યા આકાશમાથી પુષ્પવૃષ્ટિ થવા લાગી ગ ધર્મો પોતાની સ્ત્રીઓની સાથે ગાવા લાગ્યા ૫ રાસમહામા શ્રીકૃષ્ણની સાથે સ્ત્રીઓના કડાનો, ઝાઝરીઓનો ને ધુધરીએ નો ઘોષ થઈ રહ્યો ૬ આ વેળા ગોપીઓના મહામા રહેલા દેવકીપુત્ર શ્રીકૃષ્ણ, સુવર્ણ અને મણિની વચ્ચે રહેલા મહાનીલ મણિની માફક શોભવા લાગ્યા. ૭ પગ મૂકવા, હાથ હલાવવા, મદ મદ હસવા સાથે બૂકડીના વિલાસો કરવા, ભાગી પડે તેમ કમ્મરને વાકી વાળવી, કુડ-ગોનું હાલવું, સુખ ઉપર પરસેવો વળી જવો,

૬ આ અધ્યાયમા ગોપીના મહાની મધ્યમા રહેલા ભગવાને જળક્રીડા તથા વનક્રીડા કરી, તે ક્યા બેવારો

અ બોડાના તથા કટિમેખલાના બ ધો છુટા પડી જવા
વગેરે ચેષ્ટાઓથી શોભતી અને શ્રીકૃષ્ણના યશ ગાતી
ગોપીઓ મેઘમ ઉલ્ભા જેમ વિજળીઓ શોભે, તેમ
અનેક રૂપે થયેલા શ્રીકૃષ્ણની વચ્ચે શોભવા લાગી.
૮ નાચતી અને રાગોથી મધુર ક ઠવાળી, રતિ ઉપર
પ્રીતિવાળી અને ભગવાનના અ ગોના સ્પર્શથી પ્રસન્ન
થયેલી ગોપીઓ ઉંચા સ્વરથી ગાવા લાગી જેના
ગીતથી આપુ વિશ્વ ધ્વનિત થઈ ગયું ૯ ગોપીઓ
પોતાના સ્વરોની અતિ ભગવાનના સ્વરોની સાથે
મળી નહિ તેથી ધ્રુવ તાલ કરીને પોતાના સ્વરને
ઉંચા કરવા લાગી તે ઉપરથી ભગવાને પ્રસન્ન થઈને
તથા સાધુ સાધુ એમ કહીને સત્કર કર્યો અને તેને
ઘણુ માન આપ્યું ૧૦ રાસ રમવાથી થાકી ગયેલી
અને જેના આલ્સુષણ અને વેણીના પુષ્પ શિથિલ
થઈ ગયા હતા, એવી ગોપીઓએ પોતાના હાથની
બાબુએ ઉભેલા ભગવાનનો ખભો ઝલી લીધે ૧૧
કોઈ ગોપી કમળના જેવી સુગંધીવાળા, ચ દનથી
ચર્યાએલા અને પોતાન બભા ઉપર રહેલા શ્રીકૃષ્ણના
હાથને સુ ધીને રોમાચિત થઈ ચુ બન કરવા લાગી
૧૨ કોઈ નાચવાથી ચલાયમાન થતા કુડળોની
કાતિથી શોભાયમાન ગ ડસ્થળ શ્રીકૃષ્ણના ગ ડસ્થળ
સાથે લગાડતી હતી અને ભગવાન તેને આવેલુ
પાન આપતા હતા ૧૩ કોઈ નાચતી હતી, કોઈ
ગાતી હતી અને કોઈ આઝરીઓ તથા કટિમેખ-
લાઓના ઝણઝણાટ કરતી હતી કોઈ ગોપીએ
થાકી જવાથી પાસે ઉભેલા શ્રીકૃષ્ણના કલ્યાણ-
કારી હસ્તકમળને પોતાના સ્કન્ધ ઉપર મુક્યો
૧૪ આ રીતે ભગવાને જેમના ક ઠમા હાથ નાખેલા
હતા એવી ગોપીઓ ભગવાનનો મહિમા ગાતી
વિહાર કરવા લાગી ૧૫ આ રીતે ગોપીઓ રાસ-
મ ડળમા ભગવાનની સાથે નાચવા લાગી, તે વખતે
તેમના હાથના કકણો તથા પગના આઝરોના શબ્દો
વાદિત્રનું કામ કરતા હતા અને તેમના કાનમા પહે
રેલા કુડળો, ગાલ ઉપર આવી રહેલા કેશો, અને
પરસેવાથી તેમના મુખ શોભતા હતા. માથાના
કેશમાથી પુષ્પ ખરતા તે જાણે તાલથી સ તુષ્ટ થયેલા
કેશો પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા હોય એવા દેખાતા હતા

૧૬ ગોપીઓ જેમ ભગવાનની સાથે નૃત્ય કરતી
તથા વિહાર કરતી હતી, તેમ લક્ષ્મીપતિ ભગવાન
બાળક જેમ પોતાના પ્રતિબિંબની સાથે ગમ્મત
કરે તેમ આલિંગન, હસ્તસ્પર્શ, સ્નેહભર્યુ બેસુ,
ઉત્તમ પ્રકારના વિલાસો તથા હસવા વગેરેથી વ્રજની
સુ દરીઓ સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા ૧૭ આ વેળા
ભગવાનના અ ગસ ગના આનંદથી વિહ્વળ ઇન્દ્રિય
વાળી અને જેમની માળા તથા આભરણો ફાટી તૂટી
ગયા હતાં એવી ગોપીઓ પોતાના શિથિલ કેશ
અને ચુદડીઓને સ કેરવા લાગી આભરણુ સ્થાન
ઉપરથી ખસી ગયા ૧૮ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની રાસ-
ક્રીડા બેઠેને, દેવતાઓની સ્ત્રીઓ મોહ પામી અને
ચ દ્રમા પણ પોતાના અહ-નક્ષત્ર વગેરે મ ડળ
સાથે અતિ આશ્ચર્ય પામ્યો ૧૯ ભગવાન પોતે
આત્મારામ હતા, તોપણ જેટલી વ્રજની નારીઓ
હતી તેટલા પોતાના સ્વરૂપ કરીને તેમની સાથે
લીલા કરતા હતા ૨૦ હે રાજન્! ભગવાન અતિ
વિહારથી શ્રમિત થઈ ગયેલી વ્રજનારીઓના મુખને
પોતાના પરમ કલ્યાણકારી હાથવડે લુછતા હતા.
૨૧ ચળકતા મુવર્ણના કુડળની તથા કેશની કપોળ
ઉપર પડતી કાતિથી તથા અમૃત ભરેલા હસવાથી
અને જોવાથી ભગવાનને માન આપતી અને ભગ-
વાનના નખના સ્પર્શથી પરમ મુખ પામતી ગોપીઓ
ભગવાનના પુણ્યકર્મો ગાતી હતી ૨૨ નદીઓના
અને પર્વતોના તટને તોડી પાડતો હાથી જેમ
હ થણીઓની સાથે પોતાનો શ્રમ દૂર કરવા પાણીમા
પ્રવેશ કરે, તેમ લોક અને વેદની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન
કરનર થાકી ગયેલા ભગવાન ગોપીઓની સાથે
પે તનો શ્રમ દૂર કરવા પાણીમાં ઉતર્યા તે વેળા
અ ગતા સગથી ચોખાઈ ગયેલી માળાના જામરો
ગ ધર્વપતિઓની પેઠે ગાતા પાછળ જતા હતા ૨૩
તરુણ ગોપીઓ અત્યંત હસતી ચારે તરફથી પાણી
ઉછાળતી ભગવાનને અભિષેક કરવા લાગી, અને
તેમના તરફ પ્રેમ દષ્ટિ કરવા માડી દેવતાઓ
પુષ્પની વૃષ્ટિ સાથે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને ભગ-
વાન પોતે આત્મારામ છતા મોટા હાથીની માફક
જળક્રીડા કરવા લાગ્યા. ૨૪ આ પ્રમાણે જળક્રીડા

કર્તા પછી મહા ઝરતો હાથી જેમ હાથણીઓની સાથે વનમાં વિહાર કરે, તેમ ભમરાઓ તથા સ્ત્રીઓનાં વૃંદથી પરિવૃત્ત ભગવાન જળના અને સ્થળના પુષ્પોથી મધમધતા પવનથી જેની દિશાઓ સુગંધીવાળી થઈ હતી, એવા યમુનાના ઉપવનમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. ૨૫ આ પ્રમાણે સત્ય કામ ગોપીઓ જેમની ઉપર પ્રસન્ન હતી એવા ભગવાન ચંદ્રમાના કિરણોથી શોભી રહેલી રાત્રીઓમાં શૃંગારી રાસ રમ્યા. ૨૬

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે મુનિ! ભગવાન જગદીશ્વર ધર્મની સ્થાપના કરવા અને અધર્મનો નાશ કરવા આ જગતમાં બગદેવ સાથે અવતર્યા છે, તો તે ધર્મની મર્યાદાઓના કહેનાર, કરનાર તથા રક્ષા કરનાર ભગવાને પરસ્ત્રીઓના સંગરૂપી આ અધર્મ કેમ કર્યો? હે મુનિ! ભગવાન યદુપતિ પૂર્ણ કામ હતા, માટે તેમણે કરેલું આ અધર્મરૂપ કામ આવું નિદાપાત્ર હોઈ કેમ પ્રશસ્ય કહેવાય? ૨૭

શુકદેવે કહે છે-પ્રજ્ઞા, ઇંદ્ર, ચંદ્ર, વિદ્યામિત્ર વગેરે સમર્થ પુરુષોના ધર્મોદ્ધવન તથા સાહસકર્મો આપણા જાણવામાં છે, પરંતુ અગ્નિને સર્વ વસ્તુ આવાથી જેમ દોષ લાગતો નથી, તેમ મહા પુરુષોને અધર્માચરણનો કે સાહસ કર્મનો દોષ લાગતો નથી. ૨૮ પરંતુ * દેહાદિકને અધીન રહેનાર પ્રાકૃત મનુષ્યે કદી મનથી પણ અધર્મ અથવા સાહસકર્મ કરવું નહિ શકે મહા જેમ ઝેર પીધું હતું તેમ બીજે કોઈ મૂર્ખતાથી ઝેર પીએ તો મરી જાય. ૨૯ આ જે સદાચારનું પ્રમાણ શાસ્ત્રમાં છે તે નિરર્થક નથી, કારણ કે મહાત્મા પુરુષોનું વચન પ્રમાણ છે, તે પ્રમાણે આચરવું જોઈએ પરંતુ તેઓનું આચરણ તો કોઈકવારજ પ્રભામરૂપ ગણાય છે, તેથીજ જે આચરણ તેમના પોતાના વચનોને અનુકૂળ હોય તેવા આચરણ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન પુરુષે વર્તવું. ૩૦ હે રાજન્! દેહાભિમાન વિનાના મહાત્માઓને આ લોકમાં શુભ કર્મ કરવાથી કંઈ લાભ થતો નથી, તેમ અશુભ કર્મ કરવાથી કંઈ અનર્થ પણ થતો નથી. ત્યારે કોઈકહે કે તેઓ

શા માટે સાહસ કર્મ કરતા હશે? તેનો ઉત્તર એ કે અહુકાર વિના તે લોકો માત્ર પ્રારબ્ધ કરવા કોઈવાર અનર્થ કરે છે. ૩૧ મહાત્મા પુરુષોને પુણ્યપાપનો સંબંધ નથી, ત્યારે પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય ને દેવતાઓ વગેરે, પોતાને અધીન રહેનાર સર્વ પ્રાણીઓના નિયંત્રક ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને તો પુણ્ય પાપનો સંબંધ ક્યાથી હોય? ૩૨ જે ભગવાનના ચરણારવિદની રમના સેવનથી તૃપ્ત થયેલા તથા યોગના પ્રભાવથી જેમના સર્વ કર્મબંધનો તૂટી ગયા હતા એવા મુનિઓ પણ પાપ-પુણ્યના બંધનમાં ન બંધાતા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે કરે છે, ત્યારે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે અવતાર ધારણ કરનાર ભગવાનને તો ક્યાથીજ બંધન હોય? ૩૩ વળી જે ભગવાન ગોપીઓના, તેઓના પતિઓના અને સર્વે પ્રાણીઓના અત્યાગી અને બુદ્ધિ આદિના સાક્ષી છે, તે ભગવાન લીલા કરવા માટે આ લોકમાં દેહ ધારણ કરે છે, તે કંઈ પ્રાકૃત મનુષ્ય જેવા નથી કે જેથી તેમને દોષ લાગે. ૩૪ ભગવાન પ્રાણીઓને અનુગ્રહ કરવા મનુષ્યનો દેહ ધારણ કરી શૃંગારાદિકની લીલાઓ કરે છે. ૩૫ હે રાજન્! આ વેળા મજાવાસીઓ ભગવાનની માયાથી મોહિત થયા હતા, તેથી તેઓએ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર દ્વેષ કર્યો નહિ. ૩૬ ભગવાનની પ્રીતિપાત્ર ગોપીઓ ત્યાજ્યા માટે ઇચ્છતી ન હતી, તોપણ ભગવાનની આજ્ઞાથી બે ઘડી રાત્રી રહી ત્યારે પોત પોતાને ઘેર ગઇ. ૩૭ મજાની નારીઓ સાથે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કરેલી આ રાસકીડા જે ધીર મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી સાંભળે છે અથવા તેનું વર્ણન કરે છે તે ભગવાનમાં પરમ ભક્તિ સંપાદન કરી કામનો પરાજય કરે છે. ૪૦

વિક્રીડિત મજામૂર્ખમિરિદ્ધિ ચ વિષ્ણોઃ
અઙ્ગાન્વિતોડનુશુણુવાવય વર્ણયેષે ।
મર્કિં પરાં મગધતિ પ્રતિલમ્બ કામં
દ્વોગમાશ્વપદિનોત્યચિરેણ ધીરઃ ॥ ૪૦ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
अयोर्निशोऽध्यायः

* આ શાસ્ત્રનીતિ આર્થ પરંપરાને યુક્ત કથન નથી

અધ્યાય ૩૪ મો. *

અજગરે પકડેલા નંદ.

શ્રીશુક ક્વાચ

પદ્મ દેવયાનાયાં ગોપાલા જાતકૌતુકા ।

અનોભિરનહુચકૃતે પ્રયયુસ્તેવિકાવનમ્ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-એકવાર ગોપલોક દેવતાઓની યાત્રા કરવાને ગાડામા બેસીને અ બિકાવનમા ગયા ૧ હે રાજન્ ! ત્યા સરસ્વતી નદીમા નાહી, પશુપતિ શકરનુ તથા અ બિકાનુ લક્ષ્મીપૂર્વક તેમણે પૂજન કર્યું ૨ પછી “દેવતા અમારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ।” એમ કહીને સર્વ ગોપ લોકે આદર સાથે બ્રાહ્મણોને ગાયો, સુવર્ણ, વસ્ત્ર, મધ અને મધુર અન્ન વગેરે આપ્યું ૩ નંદ, સુનંદ વગેરે ભાવ્યશાળી વ્રજવાસી ગોપલોક કેવળ જળપાન કરીને યમુના ઉપર ગયા ૪ એક ઘણો જ ભૂખ્યો અજગર દૈવેચ્છાથી તે રાત્રે વનમા આવ્યો અને ત્યા સૂતેલા નંદને ગળવા માડ્યા ૫ સર્પથી ગળાતા નંદ ચીસો પાડી બોલ્યા કે-હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! આ મોટો સર્પ મને ગળી ભય છે હે તાત ! મને શરણાગતને છોડાવો ૬ નંદરાયની ચીસ સાંભળી ગોપલોક એકાએક ઉઠ્યા અને નંદરાયને સર્પે ગળેલા જોઈ ગભરાયા ધગધગતા લાકડાથી તેઓ તેને મારવા લાગ્યા ૭ તેમણે દઝાડ્યા છતા સર્પે નંદરાયને મુક્યા નહિ એટલામા સાતવતના પતિ ભગવાને આવીને તેને પોતાનો ચરણ અડકાડ્યો. ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ થયો કે તરત પાપમાથી મુક્ત થઈ તે સર્પનુ શરીર ત્યાગ કરી વિદ્યાધરના રૂપને પામ્યો ૮-૯ સુવર્ણની માળાવાળો તથા ઝળહળતા શરીરવાળો તે પછી પ્રભામ કરીને અતીન્દ્રિય ભગવાનની સામે ઉભો એટલે ભગવાને તેને પૂછ્યું કે-૧૦ તુ કોણ છે ? અને આવી નિહિત ગતિને કેમ પામ્યો હતો ? ૧૧

અજગરે કહ્યું-હું સુદર્શન નામે એક વિદ્યાધર હતો મારી સ પત્તિ તથા રૂપ સારા હતા અને હું

* આ અ યાપના શ્રીકૃષ્ણે નંદજીને અજગરથી અને સુદર્શન વિદ્યાધરને બ્રાહ્મણના શાપથી મુક્તિ આપ્યા તથા રાખ્યુંનો વધ કર્યો, એ કથા કહેવાશે

વિમાનમા બેસી દિશાઓમા ફરતો હતો ૧૨ એકવાર મે રૂપના અભિમાનથી અગિરા કુળના કુરૂપ ઋષિઓનુ ઉપહાસ્ય કર્યું, તેથી ઋષિઓએ મારા પાતકોને લીધે મને આ અજગરની ભતિમા અવતાર આપ્યો હતો ૧૩ પરંતુ ઘ્યાળુ પુરુષો કે જેઓએ મને શાપ દીધો હતો તેમણે અનુગ્રહ પણ કર્યો હતો કે જે શાપને લીધે લોકના શુભ એવા આપે ચરણવતી મારો સ્પર્શ કર્યો અને મારું પાપ નાશ પામ્યું ૧૪ આપના ચરણના સ્પર્શવડે શાપથી મુક્ત થયેલો હું, સ સારથી ભય પામેલ શરણાગત લોકોના ભય નાશ કરનાર આપની આજ્ઞા માણુ છું ૧૫ હે ઇશ્વર ! હું આપને શરણે આવ્યો છું. હે દેવ ! હવે મને જવાની આજ્ઞા આપો ૧૬ હે અચ્યુત ! તમારું દર્શન થવાથી બ્રાહ્મણોના શાપમાથી હું મુક્ત થયો છું, જેમનુ નામ લેનારો પુરુષ સર્વ શ્રેતાઓને તથા પોતાને પવિત્ર કરે છે, તે આપના ચરણનો સ્પર્શ થવાથી હું પવિત્ર થયો છું ૧૭

શુકદેવજી કહે છે-પછી દશાર્દકુલોત્પન્ન શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા લઈ તેમને પ્રદક્ષિણા ને પ્રભામ કરી સુદર્શન સ્વર્ગમા ગયો અને નંદરાય હું ખમાથી મુક્ત થયા ૧૮ હે રાજન્ ! વ્રજવાસીઓ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો પ્રભાવ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા અને યમુનાતટ ઉપર પોતાનો નિયમ પૂર્ણ કરી તેમની કથા કરતા વ્રજમા ગયા ૧૯ એકવાર અદ્ભુત પરાક્રમવાળા શ્રીકૃષ્ણ ને બળદેવ રાતે વનમા રમતા હતા ૨૦ એટલામા પ્રેમથી બધાયલી ગોપીઓ મનોહર લાગે તેવા તેમના ચરિત્રો ગાવા લાગી બંનેએ શણગાર ધર્યો હતો, શરીર ઉપર અગર ચ દંનનો લેપ કર્યો હતો, કઠમા માળાઓ પહેરી હતી તથા શરીર ઉપર નિર્મળ વસ્ત્રો પહેર્યા હતા. ૨૧ આ સમય પ્રદોષ કાળનો હોઈ ચંદ્રમા અને તારામડળ ઉઠ્ય પામ્યું હતું મલ્લિકાની સુગંધથી મદમત્ત બ્રમરો શુભ્રવ કરતા હતા અને કુસુમનો સુગંધી પવન વાતો હતો. આવા પ્રદોષમા તેઓ સ્વરોનાં મડળોની મૂર્ચ્છના પુરતા સર્વ પ્રાણીઓના મન અને કાનને આનંદ ઉપભવનારૂ ગીત ગાવા લાગ્યા.

૨૨-૨૩ ગોપીઓ તેમનું ગીત સાભળી મૂર્છિત થઈ ગઈ અને માથેથી છેડા ખસી ગયા તથા કેશપાશ-માંથી પુષ્પો ખરી પડ્યાં, તેનું ભાન પણ રહ્યું નહિ ૨૪ પ્રમત્ત પુરુષની પેઠે બન્ને ભાઈઓ ઇચ્છાનુસાર ગાતા અને વિહાર કરતા હતા, એટલામાં ત્યાં શ અચૂડ નામે કુબેરનો એક અનુચર યક્ષ આવ્યો ૨૫ હે રાજન્ ! તેમના દેખતા સ્ત્રીઓને યક્ષ ઉત્તર દિશામાં લઈ જવા લાગ્યો. ૨૬ વાઘે પકડેલી ગાયો જેમ ચીસો પાડે, તેમ, હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે બળભદ્ર ! એમ ચીસો પાડતી ગોપીઓને સાભળી બન્ને ભાઈ યક્ષની પાછળ દોડ્યા ૨૭ અભય વચન બોલતા તેઓ, હાથમાં સાગના ઝાડ લઈ પુર વેગથી દોડી નીચ યક્ષને પહોંચી ગયા ૨૮ યક્ષ, કાલ તથા મૃત્યુના જેવા તેમને આવી પહોંચેલા જોઈ ખેદ પામ્યો અને ઈશ્વરની ઇચ્છાથી સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરીને નાઠો ૨૯ આ વેળા બળભદ્ર સ્ત્રીઓની રક્ષા કરવા ઉભા રહ્યા અને શ્રીકૃષ્ણ જ્યાં જ્યાં તે યક્ષ ગયો ત્યાં ત્યાં તેના મસ્તકનો મણિ હરી લેવા પાછળ પાછળ ગયા ૩૦ નજદીકમાં હોય તેમ તેને પહોંચી જઈ વ્યાપક ભગવાને મુક્તિથી તે દુરાત્માના મસ્તકની સાથે મણિને હરી લીધો ૩૧ આ પ્રમાણે શ અચૂડને મારી, મણિ લઈ, સર્વ સ્ત્રીઓના દેખતા પ્રીતિપૂર્વક પોતાના મોટા ભાઈને તેમણે તે મણિ આપી દીધો ૩૨

શંભુચૂડ નિહત્યૈવ મણિમાદાય માસ્વરમ્ ।
અગ્રજાયાઽદદત્ પ્રીત્યા પદ્યતીનાં ચ યોષિનામ્ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे
चतुर्विंशोऽध्याय

અધ્યાય ૩૫ મો.*

ગોપીકૃત લીલાગાન.

શ્રીશુક ઉવાચ

गोप्यः कृष्णे वन याते तमनुव्रुतचेतस ।

कृष्णलोलप्रणयत्यो निन्दुर्दुर्लेन वासरान् ॥

* આ અધ્યાયમાં ભગવાન ગાયો ચારના વનમાં જતા ત્યારે ગોપીઓ શુભલગીત (બળ્લે શ્લોકના એકલા એકમવાણ) ગાઈને દિવસો કાઢતી, એ કથા કહેવાશે

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાન જ્યારે ગાયો ચારવા વનમાં જતા, ત્યારે તેમની પાછળ જેમનું મન ભમ્યા કરતું હતું એવી ગોપીઓ તેમની લીલાનું ગાન કરી દિવસો કાઢતી હતી ૧ ચ ચળ જુકુટી-વાળા ભગવાન ડાબા ખભા ઉપર ડાબો ગાલ રાખી સાત સ્વરના છિદ્રો ઉપર કૌમળ આગળીઓ ફેરવી અધર ઉપર રાખેલી વાસળીને જ્યારે વગાડતા ત્યારે દેવતાઓની સ્ત્રીઓ પણ તે સ્વર સાભળીને આશ્ચર્ય પામતી હતી તેઓના મન મોહિત થઈ જતા, તેઓને વસોનું પણ ભાન રહેતું નહિ ૨-૩ હે સ્ત્રીઓ ! જેમનું ઉજ્જવલ હાસ્ય હારના જેવું છે, જેમના વક્ષ સ્થળમાં લક્ષ્મી વિજયીની પેઠે ચ ચળ છતાં સ્થિર રહે છે તથા જે દુ ખી લોકોને સુખ આપે છે, તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે બ સી બળવે છે, ત્યારે મજના બળદે, મૃગો અને ગાયો દાતમાં લીધેલા કવલને એમના એમ રહેવા દેઈ જેમ ચિત્રમાં આલેખેલી હોય તેમ સ્તબ્ધ થઈ બંધ છે. ૪-૫ વળી હે સખિ ! કોઈવાર મયૂરના પિછા, ગેરુ વગેરે ધાતુઓ તથા પદ્મવો શરીર ઉપર ધારણ કરી, મહાનુ અનુકરણ કરતા કૃષ્ણચંદ્ર, બળભદ્ર, ગોપ સાથે વાસળીના સૂરથી ગાયોને બોલાવતા, ત્યારે નદીઓના પ્રવાહ બંધ પડી જતા હતા અને પવને આપેલી ભગવાનના ચરણરવિદની રજને લેવાની તે ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ અમારી પેઠે તેઓનું પુણ્ય એટલું હોવાથી તેઓ તર ગરૂપી ભુબળો હલાવે છે અને પાણી સ્થિર થઈ બંધ છે ગોપીઓ પણ નેત્રના અશ્રુઓ રોકી રાખે છે. ૬-૭ વળી અનુચરોએ જેમનું પરાક્રમ વર્ણવ્યું છે એવા નારાયણની પેઠે સ્થિર વૈભવવાળા અને વનમાં ફરતા કૃષ્ણચંદ્ર, જ્યારે વાસળીથી પર્વતના શિખરો ઉપર ચરતી ગાયોને બોલાવતા હતા ત્યારે ભારથી જેમની શાખાઓ નમી ગયેલી હતી એવી અને પ્રેમથી જેમના શરીર રોમાંચ થયેલા હતા એવી ફલકૂલથી ભરેલી લતાઓ, પોતાને વિષે રહેલા વિષ્ણુને સૂચવતી હોય તેમ મેઘની ધારાઓ વરસાવતી હતી. અને તે પ્રમાણે તેમના પતિને પણ આનંદ થતો. ૮-૯ મનોહર તિલકવાળા ભગવાન, વનમાંજામાં

અલૌકિક ગધવાળી તુલસીના ગધથી મત્ત થઇ ગયેલા બ્રમરને અનુકૂળ લાગે તેમ ઉંચે સ્વરે ગાયેલા ગીતને આદર આપતા જ્યારે બ સી બજાવતા, ત્યારે સરોવરમા રહેનાર સારસ, હ સ વગેરે પક્ષીઓના મન લગવાનના ગીતથી મોહિત થતા અને તેઓ શ્રીહરિની પાસે આવી મનને નિયમમા રાખી આખો મીઝી મૈન ધારણ કરી શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસના કરતા. ૧૦-૧૧ હે મનગના ! બળદેવની સાથે રહેલા, કાનના આભૂષણોથી વિલાસવાળા, પર્વતના શિખરો ઉપર ફરતા, પ્રસન્ન થયેલા અને બીજાઓને પ્રસન્ન કરતા શ્રીકૃષ્ણ, જ્યારે બ સીના સ્વરથી જગતને પુરે છે, ત્યારે મેઘ પણુ લગવાનને ઉલ્લસન કરવાથી અપરાધ લાગશે, એમ જાણીને આગળ જતો નથી, તેમ મોટી ગર્જના કરતો નથી પરંતુ ત્યા જ ઉભો રહીને વાસળીના સ્વરની પાછળ ધીરે ધીરે ગર્જના કરતો અને જગતની પીડા હરનાર હોવાથી પોતાના મિત્ર એવા શ્રીકૃષ્ણ પર છાયાથી છત્ર કરીને ઝીણા ઝીણા જળખિંદુરૂપી પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરતો હોતો. ૧૨-૧૩ હે સતિ યશોદા ! ગોપની અનેક રમતોમા કુશળ એવો તમારો પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ પોતાના ઘોળા રાતા ઓઠમા વાસળી લઇને વેણુરૂપી વાણ્ઠમા પોતે ઉપજાવી કાઢેલી સ્વરની જાતોને અનેક રીતે વગાડીને દેખાડતા, ત્યારે ઇંદ્ર, શકર તથા બ્રહ્મા આદિ દેવતાઓ મદ, મધ્યમ તથા ઉંચો સ્વર જે દિશામાથી આવતો તે દિશાઓ પ્રતિ મન લગાડતા અને વિદ્વાન છતા ગાયનનો ભેદ ન જાણવાથી મુ ગાતા. ૧૪-૧૫ કવજ, વજ, કમળ તથા અંકુશના વિચિત્ર ચિહ્નોવાળા પોતાના ચરણરૂપી કમળના પત્રથી વ્રજભૂમિની પીડાને શમાવતા તથા મોટા હાથી જેવી ચાલવાળા લગવાન જ્યારે વેણુ વગાડતા ચાલે છે, ત્યારે વિલાસ પૂર્વક જોવાથી કામાતુર એવી અમે વૃક્ષની ગતિને પામીએ છીએ, અર્થાત્ જડ થઇ જઈએ છીએ તથા અમને વસ્તુ પણુ જાન રહેતુ નથી. ૧૬-૧૭ મણિની માળાને પહેરનાર, કોઇવાર મણિઓથી ગાયોની ગણતરી કરતા તથા પોતાને ગમતી મુગધવાળી તુલસીની માળાવાળા લગવાન પોતાના

દાસના ખભા ઉપર હાથ મૂકીને જ્યારે ગાય છે, ત્યારે વાસળીના સૂરથી હરાયલા ચિત્તવાળી મૃગલીઓની માફક ઘરની આશા છોડી અનેક ગુણોના સમુદ્રરૂપ લગવાનની પાસે જઈને, તેમને જ અનુસરે છે. ૧૮-૧૯ ગોપીઓને આનંદ આપવા ડોલરના પુષ્પોની માળાથી કૈાતક વેષ ધારણ કરનાર ગોપ અને ગાયોના ટોળાવાળા સ્નેહીઓને આનંદ આપનાર નંદકુમાર, જ્યારે યમુનાજીમા વિહાર કરે છે, ત્યારે મલયાચલનો પવન પોતાના સ્પર્શથી લગવાનને આનંદ આપતો મદ મદ અને અનુકૂળ રીતે વાય છે તથા ગધવોના વૃદ્ધ બદ્ધીજનોની માફક સ્તુતિ કરે છે. ૨૦-૨૧ ગોવર્ધન પર્વતને ધારણ કરીને, વ્રજની તથા ગાયોની રક્ષા કરનાર, પરિશ્રમવાળી ક્રાંતિથી નેત્રોને આનંદ આપનાર, ખરીથી ઉડતી ધૂળથી ધુસર થયેલી માળાવાળા અને ગોપ જેમની કીર્તિને ગાય છે એવા તથા ભકતોના મનોરથો પૂર્ણ કરવાની ઇચ્છાથી દેવકીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલા કૃષ્ણચંદ્ર સાયકાળે સ પૂર્ણ વાસળી વગાડતા વ્રજમા આવે છે ત્યારે બ્રહ્માદિક દેવતાઓ લગવાનના ચરણમા પ્રણામ કરે છે. ૨૨-૨૩ મહાવાળા નેત્રવાળા, પોતાના સ્નેહીજનોને માન આપનાર, વનમાળા ધારણ કરનાર, પાકેલા જોર જેવા પાડુવર્ણના મુખવાળા, સુવર્ણના કુંડળોની શોભાથી કોમળ ગડસથળને શોભાવતા, હાથીના જેવી ચાલવાળા તથા પ્રસન્ન મુખવાળા, ચાહવોના પતિ લગવાન, ચંદ્રમાની પેઠે સાયકાળે વ્રજમા ગાયોની પેઠે રહેલા જે આપણે તેમના આખા દિવસના તાપને શમાવતા વ્રજમા આવે છે, ત્યારે તેમનો વિરહ કેવી રીતે સહેવાય. ૨૪-૨૫ હે રાજન્ ! લગવાનમા જેમનું જીવન તથા મન હતું એવી વ્રજસ્ત્રીઓ દિવસે શ્રીકૃષ્ણની લીલાને ગાતી અને વખત કાઢતી હતી. ૨૬

एवं ब्रजस्त्रियो राजन् कृष्णलीलानुगमिता ।

रेभिरेऽहस्तु तच्चितास्तन्मनस्का महोदया ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

पंचविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૬ મો. ૩

કૃષ્ણ બળદેવને ૬ સનું તેડું.

શ્રીગુણ ઉવાચ

અથ તર્જાંગતો ગોઘ્નમરિષો વૃષભાસુર ।

મહીં મહાકફુત્કાયઃ કપયન્ સુરાવિક્ષતામ્ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! પછી અરિષ્ટ નામે એક અસુર બળદનું રૂપ લઈને વ્રજમાં આવ્યો. તેની ખુધ તથા કાયા ઘણી જ મોટી હતી. ખરીવડે ખોદી નાખેલી પૃથ્વીને તે કપાવતો હતો. ૧ ઘણાજ કઠોર શબ્દો કરતો તે પગથી પૃથ્વી ઉખેડી નાખતો હતો, પુછડું ઉંચું કરી શિંગડાના અગ્રભાગથી નદીઓના તટોને તોડી પાડતો હતો, ૨ વચ્ચે વચ્ચે છાણના પોદળા કરતો હતો, મૂતરતો હતો અને સ્થિર દષ્ટિ કરીને ઉભો રહેતો હતો જેનો કઠોર અવાજ સાલગી લયથી ગાયો તથા મનુષ્યો થયરી જતા હતાં તથા તે પર્વત જેવો લાગતો હતો એવી શંકાથી મેઘમંડળો જેની ખાધ ઉપર વિશ્રામ કરતા હતા. ૩-૪ તે તીક્ષ્ણ શિંગડાવાળા બળદને બેઠ, ગોપીઓ તથા ગોપ લય પામ્યા, પશુઓ ગોકુળને ત્યાગ કરી નાસવા લાગ્યા, ૫ જે હાથ બેડી તે સર્વે હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! એમ બોલતા ભગવાનને શરણે ગયા. ભગવાને ગોકુળવાસીઓને લયથી નાસતા બેઠને, ૬ વૃષભાસુરને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું કે, હે દુષ્ટ ! આ ગોપ અને પશુઓને ડરાવવાથી તારું શું વળવાતું છે ? ૭ હું તારા જેવા દુષ્ટ અને દુરત્તમાના બળના ગર્વને હણનારો છું. આ પ્રમાણે કહી હાથથી ખસો ઠોકીને હાથની તાળીના શબ્દથી અરિષ્ટાસુરને કોપાયમાન કર્યો અને પછી ભગવાન પોતાના મિત્રના ખભા ઉપર પોતાનો હાથ મુકી, અરિષ્ટાસુરની સામે ઉભા રહ્યા આ પ્રમાણે ભગવાને કોપાવેલો અરિષ્ટાસુર, ખરીથી પૃથ્વીને ઉખેડતો, પુછડું ઉંચું કરી, આમતેમ ફરવા લાગ્યો અને કોપાયમાન થઈ શ્રીકૃષ્ણની સામે દોડ્યો ૮-૯

કે આ અધ્યાયમાં ભગવાને અરિષ્ટાસુરને માર્યા પછી નારદના હ્દેવાથી ૬ સે શ્રીકૃષ્ણ બળદેવને મથુરામાં તેડી લાવવા અકૂરને ગોકુળ મોકલ્યા, જે ૬ થા હ્દેવારો

આ વેળા તે અસુરની આખો લોહીના જેવી સતી-ચોળ અને સ્થિર થઈ ગઈ હતી અને તે આડું અવળુ બેઠ શિંગડાની અણીઓ આગળ રાખી, ધંદ્રે મુકેલા વજ્રની માફક ભગવાનની સામે દોડ્યો. ૧૦ એટલે હાથી જેમ સામા હાથીને પાછો હકાવે, તેમ ભગવાને તેના શિંગડા ઝાલી અદાર પગલાં પાછળ હકાવ્યો, ૧૧ અને તેને જમીન ઉપર પછાડ્યો કે, સર્વ અગથી દીલો પડી તે હાંફવા લાગ્યો, કોપથી તે આતુર થઈ ગયો, અને પાછો ઉઠી ભગવાન ઉપર ધસી ગયો. ૧૨ એટલે ભગવાને સામે આવતા દૈત્યના શિંગડા ઝાલી તેને ભૂમિ ઉપર નાખી દીધો અને પગથી દબાવીને તેને નીચોવી નાખ્યો, અને તેના માથામાથી શિંગડું ખેંચી કાઢી તેનાથી માર્યો કે, તે ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યો. ૧૩ મુખમાથી લોહી ઝાંકી તે પગ પછાડવા લાગ્યો, આખો ફાટી ગઈ અને મહા કષ્ટ પામી યમલોકમાં ગયો. એટલે દેવ-તાઓ ભગવાનને કૃત્તથી વધાવવા અને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧૪ આવી રીતે બળદનું રૂપ ધારણ કરનાર દૈત્યનો નાશ કરી, ગોપ જેમની સ્તુતિ કરતા હતા, તથા ગોપીઓના નેત્રોને આનંદ આપનાર એવા ભગવાન કૃષ્ણ બળદેવ સાથે વ્રજમાં ગયા. ૧૫ અદ્ભુત કર્મ કરનાર શ્રીકૃષ્ણે અરિષ્ટાસુરનો નાશ કર્યા પછી, દેવતા જેવા જ્ઞાની નારદ મુનિએ ૬ સની પાસે જઈ કહ્યું કે, પેલી દેવકીની જે પુત્રી થઈ હતી તે યશોદાની પુત્રી હતી, તથા શ્રીકૃષ્ણ દેવકીના પુત્ર છે, અને બળરામ રાહુણીના પુત્ર છે વસુદેવે લયને લીધે તે બન્નેને પોતાના મિત્ર ન હોને ત્યાં મુક્યા છે જે બન્નેએ તારા સેવકોનો નાશ કર્યો છે. ૧૬ -૧૭ ૬ સ આ ભેદ સાલગીને કોપથી તપી ગયો, અને વસુદેવનો નાશ કરવાની ઈચ્છાથી તરવાર હાથમાં લઈ તે ઉભો થયો. ૧૮ એટલે નારદે “વસુદેવને મારીશ તો તેના પુત્રો નાસી જશે, માટે હમણા વસુદેવને મારવા નહિ,” એવી ગુપ્ત સલાહ આપી તેને અટકાવ્યો. તે પછી ૬ સે વસુદેવના પુત્રોને પોતાના મૃત્યુરૂપ માની, વસુદેવને તથા દેવકીને કેદ કર્યા. ૧૯ દેવર્ષિ નારદના ગયા પછી ૬ સે કેશી દૈત્યને બોલાવીને ‘તારે કૃષ્ણનો તથા

બળદેવને નાશ કરવો' એવી આજ્ઞા કરીને બેકુળ તરફ મોકલ્યો. ૨૦ પછી મુષ્ટિક, ચાલુર, શલ, તોશલ, આદિ મદ્દેને, મંત્રીઓને તથા હાથી-ઓના માવતોને બોલાવીને કસે કહ્યું કે, ૨૧ હે વીર ચાલુર તથા મુષ્ટિક! મારું કહેવું સાંભળો! નહના મજામા વસુદેવના પુત્ર બળદેવ તથા કૃષ્ણ રહે છે, તેમનાથી મારું મરણ નિશ્ચય થયેલું છે, માટે તે અહીં આવે, કે તમારે મહાની રમતથી તેમનો નાશ કરવો. ૨૨-૨૩ મહાના અખાડાની આસપાસ અનેક જાતના માચડા બધાવો અને નગરના તથા દેશના સર્વ મનુષ્યો ઇચ્છા પ્રમાણે થતા મહાયુદ્ધને ભલે જુઓ. ૨૪ હે ભાઈ માવત! તારે અખાડાના બારણા ઉપર કુવલયાપીડને રાખવો, અને તે દ્વારા મારા શત્રુઓનો નાશ કરવો. ૨૫ આ સર્વ કાંઠામાં ધનુર્યાગના એક ભાગ તરીકે કરવો. ધનુર્યાગ શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે ચૌદશને દહાડે આરંભો અને વર આપનાર ભગવાન શકર માટે પવિત્ર પશુઓનો વધ કરો. ૨૬ આ રીતે સેવકોને આજ્ઞા કરીને સ્વાર્થના સિદ્ધાંતને જાણનારો કસ ચાલવોમા વડા એવા શ્રીઅકૂરને બોલાવી, પોતાના હાથવતી તેમનો હાથ બાંધીને કહેવા લાગ્યો કે, હે અકૂર! તમે મારે માટે આદરથી મિત્રને કરવા યોગ્ય કામ કરો, કારણ કે ભોજ અને વૃષ્ટી વંશના લોકોમા તમારા વિના બીજો કોઈ પણ મારું વધારે હિત કરનારો નથી. ૨૭-૨૮ હે શાત ગુણી! ઇંદ્ર મહા સમર્થ હતો, તોપણ તેણે વિષ્ણુની સહાયતાથી જેમ પોતાનો સ્વાર્થ સાધ્યો હતો, તેમ તમે પણ મોટા કાર્યમા સાધનરૂપ છો, તેથી તમારો મે આશ્રય કર્યો છે. ૨૯ તમને કામ સોંપવું છે કે, તમે નહના મજામા જાઓ અને ત્યાં વસુદેવના બે પુત્રો રહે છે, તેમને રથમા બેસારીને અહીં લઈ આવો, વિલંબ કરો નહિ. ૩૦ વિષ્ણુનો આશ્રય કરનારા દેવતાઓએ એ બેને હાથે મારું મરણ નિર્મણ કર્યું છે રાજ લેટોની સાથે અહિં આવતા નહાદિક ગોવાળિયાઓની સાથે તે બન્નેને પણ તેડી લાવો. ૩૧ તે બન્નેને અહીં તેડી લાવશે કે, હું તેઓને કાળના જેવા હાથીથી મરાવી નખાવીશ.

તેમાંથી તે બે બચી ગયા તો વીજળીના જેવા પ્રચંડ મહોની પાસે મરાવી નખાવીશ. ૩૨ તે બન્નેને મારી નાંખ્યા પછી દુઃખી થયેલા વસુદેવ આદિક તેમના સખાઓને તથા વૃષ્ટિભોજ અને દશાર્દ્ર કુળના, મારાથી વિક્રદ વર્તનારાઓને મારી નાખીશ. ૩૩ વળી ઘરડા છતાં રાજ્યની ઇચ્છાવાળા મારા પિતા ઉગ્રસેનને મારી નાખીશ, તેના ભાઈ દેવકને મારી નાખીશ, અને મારા બીજા બે શત્રુઓ હશે, તેમને પણ મારી નાખીશ. ૩૪ તે પછી હે મિત્ર! આ પૃથ્વી શત્રુ વિનાની કરીશ. જરાસંધ મારો સસરો થાય છે અને દ્વિવિદ વાનર મારો મિત્ર થાય છે. ૩૫ વળી શબર, નરક અને બાણાસુર મારા ઉપર સ્નેહ બાધી બેઠા છે, તેમની સહાયતાથી હું દેવતાઓના પક્ષના રાજાઓનો નાશ કરીને આ પૃથ્વીનું રાજ્ય કરીશ. ૩૬ આ સર્વ કારણ જાણીને તમે રામકૃષ્ણને ધનુર્યાગ બોવાના મિષથી તથા મથુરાપુરીની શોભા બોવાના મિષથી ઇંદ્ર અહીં તેડી લાવો. ૩૭ અકૂર બોલ્યા-હે રાજા! તમારો વિચાર સારો છે અને તે તમારા મરણને ટાળનારો છે, કાર્યની સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિમાં સમભાવથી રહેવું, કારણ કે કૃળ આપનાર દેવ છે. ૩૮ દેવ મનોરથોને તોડી પાડે છે તોપણ મનુષ્ય પોતાના મનમા મોટા મોટા મનોરથો કરે છે, અને તે હુપ્ તથા શોક પામે છે, તોપણ હું તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે કરીશ. ૩૯ આ પ્રમાણે અકૂરને આજ્ઞા કરી મંત્રીઓને રજા આપીને કસ પોતાના અતપુરમા ગયો અને અકૂર તેમને ઘેર ગયા.

एवमादिश्य चाक्रुरं मंत्रिणश्च विसृज्य सः ।

प्रविवेश गृह कसस्तथाऽकूरः स्वमालयम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

षड्विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૭ માં.

કેશી તથા વ્યોમાસુરનો વધ.

શ્રીશુક ઉવાચ

કેશી તુ કંસપ્રહિતઃ સુરેર્મર્ત્યો
મહાહયો નિર્જરયન્ મનોઝવ ।
સદાવધૂનાન્નિવમાનસકુન્ન
કુર્વન્નમા હંચિતમીચિતાચિલ્લ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! પછી ક સે મોક-
લેલો કેશી દૈત્ય મોટા ઘોડાનું રૂપ લઈને ખરીઓથી
પૃથ્વીને ખોદતો, કેશવાળીથી આડઅવળા ખસેડી
નાખેલા વાદળાથી તથા વિમાનોથી આકાશને ભર-
પુર કરતો, હણહણાટથી સર્વને ત્રાસ આપતો અને
નદરાયના મજને ક પાવતો મનના જેવા વેગથી
મજમા આંચો. ૧ તેના નેત્ર વિશાળ હતા, મુખ
ભય કર હતું, ગળુ મોટું હતું અને શરીર કાળા
મેઘના જેવું સ્થામ હતું કંસનું હિત કરવાની
ધૃતિથી પૃથ્વી ક પાવતો તે મજમા આંચો ઉપર
કદા પ્રમાણે પોતાના હણહણાટથી મજને ત્રાસ
આપતા, કેશવાળીથી મેઘમ ડગ ચલાયમાન કરતા
અને યુદ્ધમા પોતાને શોધતા તે દૈત્યને ભગવાને
સામા ઉભા રહીને ઘેલાંચો, એટલે સિંહની પેઠે
તેણે ગર્જના કરી ૨ પછી તે કેશી શ્રીકૃષ્ણને ભેળને
બાણે મુખથી આકાશનું પાન કરતો હોય, તેમ મુખ
ફાડી શ્રીકૃષ્ણની સામું ભેળ દોડ્યો અને અતિ
ક્રોધાવિષ્ટ થયેલા, ખીજાઓથી હરાવી શકાય નહિ
એવા, પ્રચંડ વેગવાળા, તે દૈત્યે કમળ જેવા નેત્ર-
વાળા ભગવાનને પાડુ મારી ૩ ભગવાને તેના પાદ-
પ્રહારને નિષ્કુળ કરીને, પાછલા પગ બલાતકારે પક-
ડીને ક્રોધથી તેને સારી રીતે ફેરવ્યો અને પછી
ગરુડ જેમ સર્પને ફર ફેડીને ઉભો રહે, તેમ તે
દૈત્યને તિરસ્કારપૂર્વક સો ધનુષ છેટે ફેંકી દઈ ઉભા
રહ્યા. ૪ ભાન આંચુ એટલે તે કેશી ફરીને ઉભો
થયો અને ક્રોધથી મુખ ફાડીને વેગથી ભગવાનની

કે આ અધ્યાયમા ભગવાને કેશી દૈત્યને નાશ કર્યો
પછી નારદે ભાવિ સમયના કર્મો, મહીન તેમની સ્તુતિ
કરી અને પછી વ્યોમાસુરનો નાશ કર્યો એ કથા કહેવામા
આવશે

સામે દોડ્યો, કૃષ્ણે એક હાથ તેના મુખમા ખોસી
લીધો. ૫ કેશીએ દાતથી હાથને દબાવ્યો, કે ધગ-
ધગતા લોહાનો સ્પર્શ કરવાથી જેમ દાત પડી ભય,
તેમ ભગવાનના હાથનો સ્પર્શ થવાથી તેના દાત
પડી ગયા, અને બેદરકારી રાખવાથી જેમ જળોદર
વધે તેમ તેના દેહમા ગયેલો ભગવાનનો હાથ
વધવા માડ્યો ૧ શ્રીકૃષ્ણનો હાથ વધવાથી તેનો
શ્વાસ રુધાઈ ગયો, શરીરે પરસેવો વળી ગયો અને
તે પગ અફાળવા લાગ્યો, આખો ફાટી ગઈ, અને
પ્રાણુ રહિત થઈને પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ૭ પછી
મોટી ભુજાવાળા શ્રીકૃષ્ણે પ્રાણુરહિત થયેલા અને
કાકડીના જેવા તેના દેહમાથી પોતાનો હાથ ખેંચી
લીધો આ પ્રમાણે પ્રયત્ન વિના શત્રુનો નાશ કરવા
છતા ભગવાનને ગર્વ થયો નહિ આશ્ચર્ય પામેલા
દેવતાઓ ભગવાનને પુષ્પની વૃષ્ટિથી વધાવવા લાગ્યા,
તથા તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૮ હે રાજન્ ! પછી
વૈષ્ણવોમા શ્રેષ્ઠ એવા નારદજીએ ઉત્તમ કામ કર-
નાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પાસે જઈને એકાતમા
તેમને નીચે પ્રમાણે કહ્યું. ૯

નારદજી કહે છે-હે કૃષ્ણ ! તમે સર્વ પ્રાણીઓના
આત્મારૂપ છો, એક છો, કાળોમા અગ્નિની પેઠે ગુપ્ત
રહેલા છો, બ્રહ્મામા આવતા નથી, બુદ્ધિમા રહેલા
છો, બુદ્ધિના સાક્ષી છો, મહાપુરુષ છો તથા સર્વના
સ્થર છો ૧૦-૧૧ તમે પોતે પોતાનોજ આશ્રય
કરીને પૂર્વે માયાવડે સત્વાદિક ગુણો ઉત્પન્ન કર્યા
હતા અને સત્ય સ કલ્પવાળા તમે ઇન્દ્ર, ગુણેથી
આ જગતને સરભો છો, પાળો છો તથા સંહારો છો.
૧૨ તે આપ વર્તમાનમાં રાજના રૂપમા રહેલા દૈત્યો,
પ્રમથો તથા રાક્ષસોનો નાશ કરવા અને ધર્મની
મર્યાદાનું પરિપાલન કરવા અવતરેલા છો. ૧૩ તમે
આ ઘોડાના આકારના દૈત્યને રમત માત્રમાં માર્યો,
તે કામ ઠીક કર્યું, જે દૈત્યના હણહણાટથી ખીનેલા
દેવતાઓ સ્વર્ગ છોડીને નાસી ગયા હતા ૧૪ વળી
હે વિશુ ! તમે આવતે પરમ દિવસે ચ લૂર, મુષ્ટિકાદિ
ખીજ મદ્દોને, હાથીને અને કંસને મારશો, તે પછી
હું ભેળશ ૧૫ પછી હે જગતપતિ પ્રભુ ! તમે પ ચ-
જન, કાલયવન, મુર તથા નરકાસુરનો નાશ કરશો;

પારિભતકતુ' હરણુ કરશે, ઇંદ્રનો પરાજય કરશે, પરાક્રમરૂપી ઉત્તમ શુભથી યોગ્ય કન્યાઓને પરણશે, ૧૧ દ્વારકામાં નૃગ રાજાને તેના મહા પાપમાંથી મુક્ત કરશે, જાળવતીની સાથે સ્થમ તક મહિને લાવશે, પ્રાક્ષણને તેનો મરી ગયેલો પુત્ર ચમપુરીમાંથી પાછો લાવી આપશે, ૧૮ પૌડૂક વામુદેવનો નાશ કરશે, તે પછી કાશીપુરીને ખાળી હંતવકત્રનો નાશ કરશે અને ધર્મ રાજાના રાજસૂય યજ્ઞમાં શિશુપાળને મારશે. ૧૯ આ વિના ખીજ પશુ જે પરાક્રમો આપ દ્વારકામાં રહીને કરશે, તે પશુ પૃથ્વી ઉપર કવિઓને ગાવા યોગ્ય પરાક્રમો હું ભેદીશ ૨૦ તે પછી કાળરૂપી આપ આ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાની ઇચ્છાથી અભૂતના આરથિ થઈને અદ્વૈ હિપ્તીઓનો નાશ કરશે. ૨૧ શુદ્ધ, જ્ઞાનધન સ્વરૂપમાં રહેવાથી જેમની સર્વ કામના પૂર્ણ થઈ છે એવા, સદ્ગ કામનાવાળા તથા પોતાની ચૈતન્ય શક્તિથી જેમને વિષે માયાના કાર્ય રૂપ સંસારનો પ્રવાહ નિત્ય શાત થયો છે, એવા શુભવાળા આપ ભગવાનને અમે શરૂએ આવીએ છીએ ૨૨ તમે ઈશ્વર છો, સ્વત્ર છો, પોતાની માયાથી સર્વ વિશેષોના કરનાર છો, હમણા લીલા કરવાને મનુષ્યનો દેહ તમે ધારણ કર્યો છે, અને મોટા યાદવો, વૃષ્ણિઓ અને સાત્વતોમાં મુખ્ય એવા તમને હું પ્રણામ કરું છું. ૨૩

શુકદેવણ કહે છે-આ રીતે યાદવોના પતિ ભગવાનને પ્રણામ કરી, તેમની આજ્ઞા લઈ, તેમના દર્શનથી પ્રસન્ન થયેલા મહા વૈષ્ણવ નારદ ત્યાંથી ગયા. ૨૪ વ્રજને સુખ આપનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, શુદ્ધમાં કેશી દૈત્યનો નાશ કરી પ્રસન્ન થયેલા ગોપ સાથે પશુઓનું પાલન કરવા લાગ્યા. ૨૫ એક વાર ગોપલોકો પર્વતના શિખરો ઉપર ઢોર ચારતા હતા. ૨૬ હે રાજન! તેમાં કેટલાક ગોવાળિયા ચોર થયા હતા, કેટલાક ઘેટાના રક્ષક થયા હતા અને કેટલાક ઘેટાં થયા હતા અને તેઓ નિર્ભય થઈને રમતા હતા. ૨૭ એટલામાં મોટી માયાવાળો મયદાનવનો પુત્ર બ્યોમાસુર ગોવાળિયાનો વેષ ધરી ત્યાં આવ્યો અને ઘણીવાર ચોર થઈને ઘેટાં અને લા ઘણા ગોવા-

ળિયાઓ હરી ગયો. ૨૮ તે મહા અસુર વારંવાર ગોપને હરી પર્વતની ગુફામાં નાખીને મોટી શિલાથી ગુફાના દ્વારને બંધ કરતો હતો. આમ હરી જતા છેવટ ચાર પાંચ જ ગોપ બાકી રહ્યા. ૨૯ સત્વ-શુભી પુરુષોને આશ્રય આપનાર ભગવાને આ તેનું કામ બંધીને સિંકુ જેમ વરુને પકડી પાડે, તેમ ગોપને હરી જતા દૈત્યને બળથી પકડી પાડ્યો. ૩૦ ભગવાને પકડવાથી આતુર થયેલા તે બળવાન રાક્ષસે મોટા પર્વત જેવડું સ્વરૂપ ધારણ કરીને, તેમાંથી છુટી જવાની ગડમથલ કરી તોપણ છુટાશું નહિ. ૩૧ પત્રી ભગવાને બે હાથવતી તેને પકડીને પૃથ્વી ઉપર પછાડ્યા અને સ્વર્ગના દેવતાઓના દેખતા પશુની પેઠે માર માસીને મારી નાખ્યો. ૩૨ ગુફાના ઢાકણને તોડી નાખી ગોવાળિયાઓને દુખમાંથી બહાર કાઢી દેવાઓ તથા ગોવાળિયાઓથી સ્તુતિ કરાતા ભગવાન વ્રજમાં પધાર્યા. ૩૩

ગુહાગિધાનં નિર્મિત્ય ગોરાજિ માર્ય કૃચ્છન. ।

સ્નૂયમાનં સુરૈર્ગોપૈ પ્રવિવેશ સ્વર્ગોકુલમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्धे
सप्तत्रिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૮ મો.*

અકૂરનું ગોકુળ ગમન.

શ્રીશુક ઉવાચ

अकूरोपि च तां रात्रिं मधुपुर्गं महामतिः ।

हवित्वा रथमास्थाय प्रययौ नरगोकुलम् ॥

શુકદેવણ કહે છે-મહા બુદ્ધિશાળી અકૂર તે રાત મથુરામાં રહી, બીજે દિવસે રથમાં બેસી ગોકુળ જવા નીકળ્યા, ૧ માર્ગમાં ચાલતા ચાલતા શ્રીકૃષ્ણ ઉપર પરમ ભક્તિમાન થઈ, અકૂર આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યા. ૨ મેં તે એવું શુ પુણ્ય કર્યું હશે? અથવા કયું મોટું તપ કર્યું હશે? અથવા મેં યોગ્ય પુરુષને એવું તે શું દાન આપ્યું હશે? કે જેથી આજ હું ભગવાનના દર્શન કરીશ. ૩

* આ અધ્યાયમાં અકૂર, માર્ગમાં જેવા વિચાર કરીને વ્રજમાં ગયા તેવા શ્રીકૃષ્ણે તથા બળદેવ તેમજ સત્તર ઈર્ષ, એ ક્યા કહેવાયો

શૂદ્રની ભતિમા જન્મેલા પુરુષને જેમ વેદાધ્યયન દુર્લભ હોય છે, તેમજ વિષયમા લીન મને પણ પરબ્રહ્મનાં દર્શન દુર્લભ છે. ૪ હું અધમ છું, તોપણ મને ભગવાનના દર્શન થશે, કારણ કે નદીથી તણાતો કોઈ જીવ કોઈક વેળા તરી પછી ભય છે. ૫ આજે આ પ્રમાણે ભગવાનના દર્શન કરવા નીકળવાથી મારું સર્વ પાપ નાશ પામ્યું, મારો જન્મ સફળ થયો, કારણ કે હું યોગીઓએ ધ્યાન કરવા યોગ્ય ભગવાનના ચરણારવિંદને નમસ્કાર કરીશ. ૬ એહોહો. ૭ કસે પણ મારા ઉપર અનુગ્રહ કર્યો, કારણ કે તેણે મને તેડવા મોકલ્યો, તો હું અવતારી શ્રીહરિના ચરણકમળના દર્શન કરીશ જે ભગવાનના ચરણના નખમંડળની કાતિથી પૂર્વ કાળના મહાત્માઓ દુસ્તર સ સાર તરી ગયા છે. ૮ બ્રહ્મા, શંકર વગેરે દેવતાઓ, લક્ષ્મી તથા ભક્તજનની સાથે મુનિઓ જે ચળુની પૂજા કરે છે, જે ચરણ પોતાના હાસોની સાથે ગાયો ચારવા વનમાં ફરે છે અને જે ચરણ ગોપીઓના હૃદયના ચ દનથી રંગાયેલા રહે છે, ૯ તેમ મનોહર ગાલ તથા નાસિકા વાળું, મદ મદ હસવા સાથે જણાતા રાતા નેત્રરૂપી કમળવાળું અને વાકડીયા વાળવાળું ભગવાનનું મુખ હું ખરેખર જોઈશ, કારણ કે હરણું મને જન્મજી પડશે ઉતરે છે. ૧૦ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા પોતાની ઈચ્છાથી મનુષ્યાવતાર ધારણ કરનાર, અને સર્વ સૌહાર્યના નિવાસસ્થાનરૂપ વિષ્ણુના મને આજ દર્શન થશે જે ભગવાનના દર્શન થાય તો શ્રમવિના નેત્રનું રૂળ મળ્યું ગણાય. ૧૧ ભગવાન કામ અને કારણના ક્ષણમાત્ર કર્તા છે, તોપણ તે અહંકાર સહિત છે. વળી પોતાની ચૈતન્યશક્તિથી તેમને નિત્ય સ્વસ્વરૂપના સાક્ષાત્કાર થયો છે, તેથી તેમના પોતાના સ્વસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી થતા ભેદ અને તેથી થતા અહંકાર આદિ બ્રમ નાશ પામે છે; તોપણ પોતાની દૃષ્ટિ પડવાથી પોતાની માયાએ પોતાને વિષે પ્રાણ, ઇદ્રિયો તથા બુદ્ધિની સાથે રચેલા જીવો, ભગવાનને વૃન્દાવનનાં વૃક્ષોની ઘટામા તથા ગોપીઓના ઘરમાં આસક્ત થયેલા જીવે છે. ૧૨ વળી જે ભગવાનના, સર્વ લોકના પાપને દાળ-

નાર તથા મહા મ ગગકારક ગુણ, કામ અને જન્મને ગાનારી વાણી આ જગતને જીવાડે છે, મુખમય કરે છે અને પવિત્ર કરે છે, પરંતુ જે ભગવાનના ગુણ, કામ અને જન્મને ન ગાનારી વાણી અલ કારવાળી હોય તોપણ વસ્ત્ર તથા પુષ્પમાળાથી શણગારેલા શબની પેઠે અમ ગગ મનાય છે. ૧૩ ભગવાન પોતે કરેલી ધર્મની તથા વર્ણશ્રમની મર્યાદાનું પાલન કરનાર, ઈન્દ્રદિગ દેવોનું કડ્યાણ કરવા માટે સાત્વતત્વ શમા અવતર્યા છે, અને ઈશ્વર પોતાનો મહિમા વિસ્તારતા વ્રજમા રહેલા છે, દેવતાઓ પણ તેમના મ ગગકારક ચરિત્રો ગાય છે. ૧૪ તે મહાત્માઓની ગતિરૂપ, ગુરુરૂપ તથા ત્રણલોકમા સુદર નેત્રવાળા, આનંદ આપનાર અને લક્ષ્મીને રુચિકારક ઉત્તમરૂપ ધારણ કરનાર ભગવાનને હું જોઈશ અને તેથી આજે મારું ભાગ્ય રૂળશે. ૧૫ દર્શન કર્યા પછી રથમાંથી નીચે ઉતરીશ કે પ્રધાન પુરુષ એવા રામ-કૃષ્ણના ચરણ, કે જે ચરણનું યોગીઓ સ્વસ્વરૂપના લાભ માટે બુદ્ધિથી ધ્યાન ધરે છે, તે ભગવાનના ચરણને હું આજે સાક્ષાત્ નમસ્કાર કરીશ અને પછી એ જન્મનેની સાથે રહેલા તેમના મિત્ર ગોવાળિયાઓને પણ પ્રણામ કરીશ. ૧૬ પછી વ્યાપક ભગવાન પોતાના ચરણારવિંદમા પડેલો જે હું તેના મસ્તક ઉપરુ તે વખતે કાલરૂપી સર્પના ભયથી ખિન્ન થયેલા અને શરણની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યોને અભય આપનાર પોતાનો હાથ મારા પર મુકશે. ૧૭ વામનાવતારમા જેમા પાણી મુકીને, બલિ ત્રણલોકનો ઈન્દ્ર થયો હતો, તેમજ ઈદ્ર પણ જે હસ્તકમળની સેવાથી ત્રણ લોકના અધિપત્યને પામ્યો છે એવા મુગધવાળા પોતાના હાથના સ્પર્શથી વ્રજની નારીઓનો પરિશ્રમ મટાડ્યો હતો, તે જ હસ્ત મારા મસ્તક ઉપર ધરશે. ૧૮ હું કંસનો મોકલેલો દૂત છું, તોપણ તે મારી ઉપર શત્રુબુદ્ધિ કરશે નહિ. કારણ કે તેઓ વિષ્ણુના ભણનાર છે અને અત્યાચી હોવાથી નિર્મળ જ્ઞાન વડે બધું જાણે છે. અર્થાત્ હું કંસને ઉપર ઉપરથી પરંતુ શ્રીકૃષ્ણને અંતઃકરણથી અનુસરું છું, તે પોતે જાણે છે. ૧૯ હું ભગવાનના ચરણની પાસે

હાથ જોડીને ઉભો રહીશ, ત્યારે ભગવાન મ હહા-
સ્થથી ને કોમળદષ્ટિથી મારી સામુ જોશે, કે તરત
મારાં સર્વ પાતક નાશ પામશે, મારી શંકાઓ પણ
દૂર થશે અને હું મહા આનંદ પામીશ ૧૯ પછી
ભગવાન વિના જેને ઘીબુ કોઈ દેવત નથી, તથા
પોતાના અત્યંત સ્નેહી અને સખી એવો હું
તેને ભગવાન પોતાના મોટા હાથથી લેટશે, તે
વખતે જ મારો દેહ અત્યંત પવિત્ર થશે અને આ
દેહને થયેલું કર્મ બધન મટશે ૨૦ હું ભગવાનને
લેટી હાથ જોડી, પ્રણામ કરીને ઉભો રહીશ, કે
પવિત્ર કીર્તિવાળા ભગવાન મને બોલાવશે, ત્યારે
મારો જન્મ સફળ થશે ભગવાન જેનો આદર કરે
નહિ, તેના જન્મને ધિક્કાર છે ૨૧ શ્રીકૃષ્ણને કોઈ
પ્રિય નથી, કોઈ અપ્રિય નથી, કોઈ શત્રુ નથી, કોઈ
શત્રુતા કરવા યોગ્ય નથી, તેમ કોઈ ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય
નથી, તો પણ કદપદ્મ જેમ પોતાના આશ્રિતોના
મનોરથો પૂર્ણ કરે છે, તેમ ભગવાન પણ ભક્તોને
ભજે છે. ૨૨ હું જ્યારે હાથ જોડી પ્રણામ કરીને
ઉભો રહીશ, ત્યારે યદુશ્રેષ્ઠ બળભદ્ર હસતા હસતા
હાથવતી મને બાહીને લેટશે અને પછી મને ઘરમા
લઈ જશે. ત્યાં સર્વ સખીઓ મારો સત્કાર કરશે
અને બળભદ્ર પોતાના સખીઓની વચ્ચે, કસના
કાર્ય માટે મને પ્રશ્ન કરશે ૨૩

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ પ્રમાણે
માર્ગમા શ્રીકૃષ્ણનું ચિંતન કરતા કરતા અકૂર
ગોકુળમા પધાર્યા ત્યારે સૂર્ય અસ્તાવ્યજ ઉપર
ગયો. ૨૪ અકૂરજી જેવા મજમા પેઠા કે, તેમણે
સર્વ લોકપાળો જેમના ચરણની નિર્મળ રજને
પોતાના મુગટ ઉપર ધારણ કરે છે, એવા ભગવા-
નના પૃથ્વીના આભરણરૂપ પગલા મજમા પડેલા
જેવા કમળ, યવ, અને અકુશ વગેરે ચિહ્નોથી તે
યુક્ત જણાતા હતા ૨૫ પગલા જોઈને આનંદ
થવાથી અકૂરને મોટો સન્ન થયો, પ્રેમથી રોમાચ
થયા, અશ્રુઓના ટીપા આવવાથી આખ વ્યાકુળ
થઈ ગઈ અને તે, “આ ભગવાનના ચરણની
દુર્લભ રજ છે” એમ કહી રથમાથી નીચે ઉતરીને
તેમા આબોટયા ૨૬ કસના સદેશથી માડીને

ભગવાનના શરીરનાં દર્શન તથા તેમની પવિત્ર
કીર્તિનું શ્રવણ વગેરે અકૂરનો જે પુરુષાર્થ વર્ણુઓ,
તે પુરુષાર્થ દેહધારી પ્રાણીઓ દંભ, ભય તથા
શોકનો ત્યાગ કરીને સ પાદન કરે, તેટલું જ મનુષ્ય
જન્મનું ફળ છે ૨૭ અકૂરે મજમા આગળ જતાં
શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવને ગાયો દોહવાના સ્થાનકમાં
ઉભેલા દીઠા શ્રીકૃષ્ણે પીતાબર પહેર્યું હતું અને
બળભદ્રે રથામ વસ્ત્ર પહેર્યું હતું બંનેનાં નેત્ર શર-
દ્ધતુના કમળ જેવા હતા. ૨૮ તે બંને કિશોર
વયના હતા, શ્રીકૃષ્ણ રથામ વર્ણુના હતા, અને
બળદેવજી ગૌર વર્ણુના હતા, બંને સૌંદર્યના નિવા-
સસ્થાનરૂપ હતા, બંનેની ભુબ્ધિઓ વિશાળ હતી,
અને મુખ મનોહર હતું ૨૯ તેમહારમાઓ, ક્વબા,
વજ, અકુશ અને કમળના ચિહ્નવાળા ચરણોવડે
મજને શોભાવતા હતા, દયાપૂર્વક મંદ મંદ હસતા
હતા અને આસપાસ દૃષ્ટિ કરતા હતા. ૩૦ તેમની
રમત ઉદાર તથા મનોહર હતી, તેઓએ કંઠમા
માળા તથા વનમાળા ધારણ કરી હતી, નાહીને
શરીર ઉપર પવિત્ર અને સુગંધી ચંદનનો લેપ
કર્યો હતો, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેર્યા હતા. ૩૧ તે બંને
મુખ્ય પુરુષ, આદિ પુરુષ, જગતના હેતુરૂપ તથા
જગતના પતિરૂપ હતા અને જગતના કલ્યાણ માટે
સ પૂર્ણ અશવડે બળભદ્ર તથા શ્રીકૃષ્ણ અવતરેલા
હતા ૩૨ હે રાજન્! મરકત મહિનો અને રૂપાનો
પર્વત જેમ સોનાથી સ યુક્ત થઈ સર્વ દિશાઓને
પ્રકાશવાળી કરે તેમ તે બંને પોતાની કાતિથી
દિશાઓને પ્રકાશમાન કરતા હતા ૩૩ સ્નેહથી
વિહ્વળ થઈ ગયેલા અકૂરે રથમાથી નીચે ઉતરી
બળદેવ તથા શ્રીકૃષ્ણના ચરણમા સાષ્ટાંગદંડવત્ર-
ણામ કર્યા ૩૪ હે રાજન્! ભગવાનનાં દર્શનના
આનંદને લીધે અકૂરજીને આસુ આવ્યા, તે બોલવા
ગયા, પણ હું અકૂર પ્રણામ કરું છું, એટલું જ
બોલી શક્યા. ૩૫ પરંતુ પ્રણામ કરનાર વત્સલ
ભાવ રાખનાર અને પ્રસન્ન થયેલા ભગવાને તેમના
મનની વાત બાણી લીધી અને ચક્રના ચિહ્નવાળા
હાથથી તેને પોતાની પાસે ખેંચી લેટી પકડ્યા ૩૬
ઉદાર મનવાળા બળદેવ પણ પોતાને પ્રણામ કરતા

અકૂરને ભેટ્યા અને પોતાના હાથે અકૂરનો હાથ
ઝાલી શ્રીકૃષ્ણ સાથે તેમને પોતાને ઘેર તેડી ગયા.
૩૭ અને 'ભલે પધાર્યા' વગેરે કહી કુશળ પ્રશ્ન
પૂછી તેમને ઉત્તમ આસન આપ્યું શાસ્ત્રમાં કહ્યા
પ્રમાણે તેમનાં ચરણ પોઈને તેમની મધુપર્કથી
પૂજા કરી. ૩૮ પછી અતિથિ એવા અકૂરને બળદ
આપી તેમના પગ વાપ્યા અકૂર પરિશ્રમથી મુક્ત
થયા, એટલે બળદેવે આદરથી તથા શ્રદ્ધાથી તેમને
ઘણા રસવાળું અને પવિત્ર ભોજન જમવા આપ્યું
૩૯ અકૂરે ભોજન કર્યા પછી પરમ ધર્મ જાણનાર
બળદેવે પ્રીતિથી મુખવાસ, ચદન તથા પ્રુપ્ત આપી
તેમને પ્રસન્ન કર્યા ૪૦ અકૂરનો સારી રીતે સત્કાર
કર્યા પછી, ન હે પૂછ્યું કે, હે અકૂર ! નિર્દય કે સ
જીવે છે, ત્યાં સુધી કેસાઈના હાથ તળે રહેલા
ઘેટાઓની પેઠે તમે મહા ચિતામાં રહેતા હો છો ?
૪૧ બલ તથા પોતાની ઇદ્રિયોને તૃપ્ત કરનાર કે સે
રુદન કરતી પોતાની બેનના પુત્રોને મારી નાખ્યા
હતા, તે કે સની તમે પ્રજા છે, માટે તમારું જીવન
પણ ન્યાં આગળ દુર્લભ છે ત્યાં કુશળતાનો તો
વિચાર જ શું કરીએ ? ૪૨ આવી રીતે ન હે મધુર
વાણીથી અકૂરનો સત્કાર કર્યો અને અકૂરે ન હજીના
પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપતા માર્ગનો પરિશ્રમ ફર
કર્યો. ૪૩

हरयं सुनृतया वाचा न्वेन सुसमाजितं ।

अकूरः परिपूष्टेन जहावभवपरिभ्रमम् ॥ ४३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

अष्टाविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૬ મો.

ગોપીઓનો વિલાપ.

શ્રીશુક ઉવાચ

सुकोपबिहःपर्वके रामकृष्णोरुमामितः ।

ભેમે મનોરથાન્ સર્વાન્ પથિ વાન્ સ ચકાર હ ॥

મુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! બળભદ્રે તથા
શ્રીકૃષ્ણે જેનો સત્કાર કર્યો હતો, એવા અકૂરે

કે આ અધ્યાયમાં ભગવાન મધુરા જતા ગોપીઓને
વિલાપ કર્યો, જે ક્યા કહેવાયો

રસ્તામાં જે જે મનોરથો કર્યા હતા, તે સર્વ સિદ્ધ
થયા ૧ લક્ષ્મીના નિવાસ રૂપ ભગવાન જ્યારે
પ્રસન્ન થાય છે, ત્યારે કથી વસ્તુ દુર્લભ રહે છે ?
હે રાજન્ ! ભગવાન પરાયણ ભક્તો કોઈ પણ
વસ્તુની ઇચ્છા કરતા નથી ૨ ભગવાન દેવકીપુત્રે
વાળું કર્યા પછી કેસ પોતાના સબધીઓની સાથે
કેવી રીતે વર્તે છે ? તે તથા તેના બીજાં કર્તવ્ય
વિષે પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. ૩

ભગવાને પૂછ્યું-હે શાતશુષ્ઠિ અકૂર ! તમારું
પધારણ કેમ થયું છે ? આપણા સપિંડો, સંબં-
ધીઓ તથા બધુઓ મુખી અને ખુશી તો છે ને ?
૪ કુળમાં અગારા રૂપ મારો મામો કહેવાતો કેસ
જીવે છે, ત્યાં સુધી સબધી તેમ જ પ્રજાના કુશળ
સમાચાર શા પૂછવા ? ૫ અરેરે ! ! મારા માત-
પિતાને ઘણું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું છે, મારે
માટે કેસે તેમના પુત્રોનો નાશ કર્યો હતો અને
તેમને કેદ કર્યા હતા ૧ મને તમારા દર્શનની ઘણા
દિવસથી ઇચ્છા હતી, તે આજ પૂર્ણ થઈ આપનું
અહીં પધારણ શા કારણથી થયું છે તે કહો ? ૭ આ
પ્રમાણે ભગવાને પૂછ્યું એટલે અકૂરે વિસ્તારથી
સર્વ કહેવા માંડ્યું કેસે યાદવો સાથે કરેલું વૈર,
વસુદેવને મારવા કરેલો ઉદ્ધમ, ૮ ધનુર્યાગ માટે પોતે
આણેલા સમાચાર, પોતાને જે કામ માટે ફતરૂપે
મોકલ્યા હતા તે તથા નારદે કેસની આગળ શ્રી
કૃષ્ણનો જન્મ વસુદેવથી થયો છે, એવી જે વાત
કહી હતી, તે સર્વ હકીકત કહી ૯ શૂરા યનુમે
નાશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્ર અકૂરનું વચન
સાંભળી હસ્યા અને ન હજીને કેસ રાજાની આજ્ઞા
કહી સભાવી ૧૦ એટલે ન હજીએ ગોપલોકને
આજ્ઞા કરી કે તમે સર્વ પ્રકારનું ગેરસ સાથે લઈ
લ્યો, ભેટો લઈ લ્યો અને ગાડા ભેટો ૧૧ આપણે
સૌ આવતી કાલે મધુરા જઈશું, કેસને ગેરસ
અર્પણ કરીશું અને મોટા પર્વત ઉપર થતા ધનુ-
ર્યાગના દર્શન કરીશું. આપણા દેશનાં મનુષ્યો પણ
ત્યાં જાય છે આ રીતે ન હસાયે ત્રજમા કોટવાળ
પાસે ૬ ઢેરો ફેરવાયો. ૧૨ ગોપીઓ ૬ ઢેરો સાંભળી
અને અકૂરજી બળભદ્ર તથા શ્રીકૃષ્ણને મધુરા લઈ

જવા આવ્યા છે એમ સાબળીને અત્યંત ઉદાસ થઈ
૧૩ આ સ તાપથી હૃદયના ઉના નિઃશ્વાસને લીધે
કેટલીક ગોપીના મુખની કાતિ કરમાઈ ગઈ, કેટ-
લીક સ્ત્રીઓના વસ્ત્રો, હાથના ક કણ ને કેશપાશ
ઢીલા પડી ગયા. ૧૪ કેટલીક ગોપીઓની ઇન્દ્રિયોની
વૃત્તિઓ ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી શાત પડી અને
બાણે 'મુક્ત થઈ ગઈ હોય' તેમ તેઓને પોતાના
દેહનું ભાન રહ્યું નહિ. ૧૫ કેટલીક ગોપીઓ, પ્રેમ
પૂર્વક મદ હાસ્યથી બેલેલી અને હૃદયમાં ખુચી
રહેલી વિચિત્ર પદવાળી ભગવાનની વાતોને સભા-
રતી મૂંછિત થઈ ગઈ. ૧૬ પછી ભગવાનની મનોહર
ગતિ, તેમના કાર્ય, સ્નેહ ભરેલું મદ હાસ્ય,
શોકને દૂર કરનારા ઉપહાસના વચનો તથા સર્વ
શ્રેષ્ઠ અરિત્રોને સભારતી અને ભગવાનની ક્રીડાનો
વિરહ થવાના ભયથી કાયર થયેલી ગોપીઓ ટોળે
ટોળા મળીને ભગવનના પરાયણ થઈને આ પ્રમાણે
વિલાપ કરવા લાગી ૧૭-૧૮

ગોપીઓ કહે છે-અરેરે!! વિધાતા તને પણ
હ્યા નથી? દેહધારીને મિત્રતા તથા સ્નેહના ગાઢ
સંબંધથી બેઠીને જેમણે મુખ લોગત્યા ન હોય,
તે પહેલા તેમને તું નિષ્કારણ વિખુટા પાડે છે માટે
તારી રમત એક બાળકના જેવી છે. ૧૯ તું કાળા
કેશવાળું, સુદર કપોળથી શોભતું, ઉંચી નાસિકા-
વાળું, શોકશામક, હાસ્યથી મનોહર, ભગવાનનું
મુખ અમને દેખાડીને તે પાછું અદશ્ય કરે છે, આ
તારું કામ હલકાઈ ભરેલું છે. ૨૦ તું કર છે કારણ
કે આવું કામ બીજા કોઈથી થાય જ નહિ, તું
અકૂર એવા બીજા નામથી અહીં આવ્યો છે અમે
તે આપેલા નેત્રોદ્ધારા ભગવાનના એક અગમ
તારી સર્વ સૃષ્ટિના નિર્માણની નિપુણતા નિહાળી
હતી, પણ તું આ ગોપીઓ મારું સર્વ રહસ્ય
સમજી ગઈ છે, એવી ઇર્ષ્યાથી બાણે અજ્ઞાનીની
પેઠે અમારા નેત્રરૂપી શ્રીકૃષ્ણને હરી લેવાને તૈયાર
થયો છે. ૨૧ ઘર, કુટુંબ, પુત્ર ને પતિનો ત્યાગ
કરી અમે શ્રીકૃષ્ણનું હાસ્ય અગીકાર કર્યું અને તેમના
વિલાસાદિક માટે આપણે આતુર રહીએ છીએ,
તોપણ ક્ષણભંગુર પ્રીતિવાળા હોવાથી નવી નવી

વસ્તુ ઉપર પ્રીતિ રાખનાર શ્રીકૃષ્ણ આપણી તરફ
બોતા નથી. ૨૨ મથુરા નગરીની સ્ત્રીઓને આજનું
પ્રભાત ખરેખર મગજમય થયે અને તેમના સર્વ
મનોરથો સિદ્ધ થયે, કારણ કે ત્યાંની સ્ત્રીઓ મથુરા
નગરીમાં પધારેલા વ્રજપતિ શ્રીકૃષ્ણને લીધે પ્રકા-
શતા મદ હાસ્યરૂપી આસવવાળા મુખનું પાન કરયે.
૨૩ હે સ્ત્રીઓ! ભગવાન તેમના માતૃપિતાને
આધીન રહેશે, તોપણ મથુરાની સ્ત્રીઓનાં મધના
જેવા મીઠા ભાષણોથી તેમનું મન વશ થઈ જશે
અને તે સ્ત્રીઓના લજ્જા યુક્ત મદ હાસ્યોથી તથા
વિલાસોથી ભરી જઈને પછી આપણી આમ્ય
સ્ત્રીઓની પાસે પાછા આવવાની ઇચ્છા કરશે નહિ.
૨૪ આજે મથુરામાં હાથાહા, લોજ, અધક, વૃષ્ણ
ને સાત્વત કુળના યાદવોની દષ્ટિને અવશ્ય મહોત્સવ
થશે, કારણ કે તેઓ આજે લક્ષ્મીને પ્રિય અને
ગુણોના સ્થાનરૂપ શ્રીકૃષ્ણના પુણ્ય દર્શન કરશે. ૨૫
આવા નિર્દય પુરુષનું અકૂર નામ પડવું બેઠ્યું
નહિ, કારણ કે આ તો ઘણુંજ દૂર છે આપણને
શાત કર્યા વિના, અતિપ્રિય એવા શ્રીકૃષ્ણને રસ્તાને
પેઢે પાર લઈ જશે. ૨૬ અરે! કહિન મનના કૃષ્ણ
તો રથમાં પણ બેઠા આ છકી ગયેલા ગોપ તેમની
પાછળ ગાડામાં બેસીને ઉતાવળ કરે છે અને આ
ઘરડા તેઓના અન્યાયને અટકાવતા નથી, માટે
આજ આપણું દૈવ પ્રતિજ્ઞ છે. ૨૭ હવે આપણે
સર્વ એકઠી થઈ ભગવાનની પાસે જઈ તેમને અટ-
કાવીએ કુળના વડીલો અને બાધવો શું કરશે?
આપણે ભગવાનનો સગ અધક્ષણ પણ ત્યાગ કરી
શકતા ન હતા તે ભગવાનની સાથે દૈવે આપણો
વિયોગ પડાવીને આપણા મન દુઃખી કર્યા છે તો
આપણે મૃત્યુની બીક શા માટે રાખવી? ૨૮ હે
ગોપીઓ! રસક્રીડામાં જે ભગવાનનું સ્નેહાળ મદ
મદ હસવું, મધુર શુભ વાતો, વિલાસેક્ષણ, ભેટવું,
વગેરે મગવાથી ઘણી રાત્રીઓ એક ક્ષણ સમાન
કાઢી હતી, તે ભગવાન વિના આપણે કેવી રીતે
રહીશું? ૨૯ દુઃખની વાત તો બાબુ પર રહી,
પરંતુ સાચાં જાણે ગાયેની ખરીઓથી ઉડતી ધૂળને
લીધે જેમના કેશ તથા માળા ભરાઈ જતાં એવા

બગલદ્રના મિત્ર શ્રીકૃષ્ણ ગોપ સાથે વેણુ વગાડતા વગાડતા મજમા આવતા અને મદ મદ હાસ્યપૂર્વક કટાક્ષવડે ભેવાથી આપણા મનને હરી લેતા, તે ભગવાન વિના આપણે કેમ જીવી શકીશું? ૩૦

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે બોલતી, વિરહથી અત્યંત આતુર થઈ ગયેલી અને શ્રીકૃષ્ણમા જેમનું મન લાગી રહ્યું હતું, એવી ગોપીઓ લાજ સુકીને, હે ગોવિંદ! હે માધવ! એમ વિલાપ કરવા લાગી ૩૧ સ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે રડતી હતી એટલામા સૂર્યનો ઉદય થયો અને અકૂરે સ્નાન સધ્યાદિક નિત્ય કર્મથી પરવારી સ્ત્રીઓનો રુદન તરફ લક્ષ આપ્યા વિના રથ ચલાવ્યો ૩૨ ન દાહિક ગોપલોક પશુ ભેટો તથા ગોરસ લઈને ગાડામા બેસી તેમની પાછળ ચાલ્યા. ૩૩ ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણની પાછળ જવા લાગી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેમને સાચું બોલે તેમ પ્રસન્ન કરી, કે તેઓ ભગવાનનો પ્રત્યુત્તર મળવાની આશાથી ઉભી રહી ૩૪ આ પ્રમાણે પોતાના પ્રસ્થાન વખતે ગોપીઓને સતાપ પામતી બેઈ યદૂતમ શ્રીકૃષ્ણે ‘હુ પાછો આવીશ’ એવા પ્રીતિ ભરેલાં વચનો દ્વંદ્વરૂપ કહેવરાવીને તેમને પાછી વાળી. ૩૫ પછી ભગવાનના રથની ધ્વજા અને ઉડતી ધૂગ જ્યાં સુધી દેખાઈ, ત્યાં સુધી ગોપીઓ ચિત્રમા આલેખેલી પુતળીઓની પેઠે સ્થિર થઈને ઉભી રહી ૩૬ પછી ભગવાન પાછા આવશે નહિ, એમ નિરાશ થઈ મજમામાં પાછી ગઈ અને ભગવાનની લીલા ગાઈને દિવસ રાત્રિ આનંદમા ગાળવા લાગી ૩૭ હે રાજન! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બળદેવ તથા અકૂરની સાથે વાયુ જેવા વેગવાળા રથમા બેસીને યમુના ઉપર આવી પહોંચ્યા ૩૮ શ્રીકૃષ્ણ બળદેવ સાથે નાહી મણિના જેવા સ્વચ્છ પાણીનું પાન કરી ત્યાં વૃક્ષની છાયા નીચે બેઠા ૩૯ અકૂર તે બન્નેને રથ ઉપર બેસાડીને તેમની રજા લેઈ યમુના ઉપર ગયા અને શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્નાન કર્યું ૪૦ પાણીમા ડુબકી મારીને ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરવા લાગ્યા, એટલામા અકૂરે બળદ તથા શ્રીકૃષ્ણ બન્નેને પાણીમાં ડીકા. ૪૧ તેમના મનમા વિચાર આવ્યો કે, વસુદેવના પુત્રો રથમા બેઠા છે, તે અહીં ક્યાથી

આવ્યા? તે રથમાં હશે નહિ, અકૂરે પાણી બહાર નિકળીને ભેયુ તો બન્ને લાઈઓને પ્રથમની પેઠે રથમા બેઠેલા બેથા આથી તેમને વિચાર થયો કે, ત્યારે મેં પાણીમા ડીકા તે શું? એમ વિચાર કરીને પાણીમા ડુબકી મારી કે, ૪૨-૪૩ ફરીને પાણીમાં તેમણે હજાર મસ્તકવાળા શેષના દર્શન કર્યા. સિદ્ધ, ચારણ, ગધર્વ અને અસુરો પોતાના મસ્તકો નમાવીને રાત્રિ દિવસ તેમની સ્તુતિ કરતા હતા, તેમનાં હજાર મસ્તકો ઉપર ફણાના સુગંધો શોભી રહેલા હતા, તેમણે શ્યામ વસ્ત્ર પહેર્યા હતા અને શરીર કમળના નાળ જેવું ગૌર હતું, તેથી શિખરોવડે ધોળા દેખાતા હિમાચળની પેઠે શોભતા હતા. ૪૪-૪૫ તે શેષ નાગના બોળામા ભગવાન પોદયા હતા શરીરનો વણું મેઘના જેવા શ્યામ રંગનો હતો, તેમણે પીળું રેશમી વસ્ત્ર પહેર્યું હતું, તેમને ચાર ભુજાઓ હતી, તેમની શાંત મૂર્તિ હતી, અને નેત્ર કમળ જેવા રાતા હતા. ૪૬ સુખ પ્રસન્ન તથા મનોહર હતું, હસવું તથા બેવું મનોહર હતું, નાસિકા તથા બુકુટી ઉજ્જત હતી અને કાન સુદર હતા. ગાલ સુકુમાર હતા, ઓઠ રાતા હતા, ૪૭ ભુજાઓ લાળી અને બડી હતી, ખભા ઉંચા હતા, ઉરસ્થલમાં લક્ષ્મીજી બિરાજતા હતા, કંઠ શખાકાર હતો, નાભિ ગોળ અને ઉંડી હતી, પિંપળાના પાન જેવા પેટ ઉપર વાટા વળતા હતા ૪૮ કેડ તથા નિતંબ પ્રદેશ મોટા હતા, પહોંચાના આકારની બે સાથળો હતી, બે મનોહર ઘુંટણ હતા, તેની નીચે બે સુદર પાંડીઓ હતી ૪૯ તેમનાં ચરણરવિંદ, ઉંચી ઘુટીથી તથા રાતા નખોની કાંતિથી ભરપુર થઈ રહ્યા હતા, ને આંગળીઓ તથા અંગુઠાપી પાદકાથી શોભતા હતા. ૫૦ બ્રહ્મા મોટા મૂલના મણિઓથી જડેલા સુગંધો, કંઠ, કટિ-સૂત્રો, ઉપવીત, બાબુબધો, હાર, આંજીર અને કુંડલોથી શોભતા હતા તેમણે ચાર ભુજાઓમાં શખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કર્યા હતા, તેમના વક્ષ-સ્થળમાં શ્રીવત્સ અને કૌસ્તુભ મણિ શોભતા હતા, કંઠમા વનમાળા શોભતી હતી. ૫૧-૫૨ સુનંદ, નંદ વગેરે પાર્ષદો સનકાદિક સુનિઓ, બ્રહ્મા, રુદ્ર વગેરે

દેવાધિપતિઓ, મરીચિ વગેરે નવ મુનિઓ, પ્રહ્લાદ, નારદ, ઉપરિચર, વસુ વગેરે મોટા વૈષ્ણવો ભાવવાળા વચનોથી ભગવાનની સ્તુતિ કરતા હતા. ૧૩-૧૪ લક્ષ્મી, પુષ્ટિ, સરસ્વતી, કાતિ, કીર્તિ, તુષ્ટિ, ઇલા, ઉર્જા, વિદ્યા, અવિદ્યા, શક્તિ, અને માયા વગેરે શક્તિઓ તેમની સેવા કરતી હતી. ૧૫ પરમ ભક્તિવાળા અકૂરણ આવા ભગવાનના દર્શન કરીને ઘણાજ પ્રસન્ન થયા, તેમના શરીરમાં રોમાચ થયો અને અઘોષિક ભક્તિથી તેમનું અંત કરણ તથા નેત્ર ભીંબઈ ગયા, ૧૬ તોપણ અકૂરણ ધીરજ ધરીને સાવધાન થયા અને એ હાથ જોડી ભગવાનને પ્રણામ કરીને ગળગળી વાણીથી ધીરે ધીરે ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧૭

નિરા ગદ્ગદયાસ્તૌવાત્ સત્ત્વમાલબ્ય સાત્ત્વતઃ ।
પ્રણમ્ય મુખ્નોઽવહિતઃ કૃતાંજલિપુટ ધનૈઃ ॥૫૭॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे
एकौनवत्वारिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૪૦ મો. *

અકૂરકૃત શ્રીકૃષ્ણ સ્તુતિ.

અકૂર ઉવાચ

नतोऽस्म्यह त्वाखिलहेतुहेतुं

नारायण पुरुषमाद्यमव्ययम् ।

यच्चाभिजातादरविंदकोशा

ब्रह्माविरासीद्यत एव लोकः ॥ ૧ ॥

અકૂર સ્તુતિ કરે છે-સર્વ કારણના પણ કારણ આદિ પુરુષ અને અવિનાશી એવા આપ નારાયણને હું નમસ્કાર કરું છું જેમની નાભિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કમળકોશમાંથી બ્રહ્મા પ્રગટ થયા હતા અને તેમાંથી આ જગત ઉત્પન્ન થયું છે ૧ પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહકાર, મહત્ત્વ, માયા, પુરુષ, મન, ઇદ્રિયો, ઇદ્રિયોના સર્વ વિષયો, સર્વ દેવતાઓ, જે કંઈ સર્વે જગતના કારણરૂપ છે, તે સર્વે આપના અગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું છે ૨ જડ-

* આ અધ્યાયમાં અકૂરે શ્રીકૃષ્ણને પરમેશ્વર માની પ્રણામ કર્યા અને ભક્તિથી સગુણ નિર્ગુણ ભેદથી તેમની સ્તુતિ કરી, એ કથા કહેવાયે.

તાને લીધે પ્રત્યક્ષાદિકથી જાણવામાં આવતા માયા વગેરે પદાર્થો સર્વના આત્મારૂપ આપના સ્વરૂપને જાણતા નથી. બ્રહ્મા પણ માયાના ગુણોથી મુકત નથી, તેથી માયાના ગુણોથી પર એવા આપના સ્વરૂપને જાણતા નથી. ૩ છતાં પણ આપને જાણવાના ઘણા માર્ગો છે, મહાત્મા યોગીઓ, ગોલોકના ઇન્દ્ર તથા દેવતાઓના સાક્ષીરૂપ, સર્વના અંતર્યામી તથા નિયંતા એવા આપને સેવે છે, ૪ કેટલાક કર્મકાંડી બ્રાહ્મણો વિસ્તારવાળા યજ્ઞો કરી ઇન્દ્ર, વરુણ, અગ્નિ વગેરે આદિ દેવતાઓના નામથી તમારું પૂજન પણ કરે છે ૫ કેટલાક જ્ઞાની, સર્વ કર્મોનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનયજ્ઞવડે જ્ઞાનમૂર્તિ એવા આપનું યજન કરે છે ૬ કેટલાક દીક્ષાથી સંસ્કાર પામેલા પુરુષો ૭ ચરાત્રમાં કહેલા વિધિથી વામુદેવ, સ કર્પણ, પ્રદ્યુમ્ન ને અનિરુદ્ધ, એન અનંક રૂપધારી આપને ભજે છે ૮ હે ભગવન! કેટલાક, શ કરે ભિન્ન ભિન્ન આચાર્યો રૂપે કહેલા પાશુપતાદિક માર્ગોથી આપનું ભજન કરે છે ૯ હે પ્રભુ! બીજા દેવતાઓના ભક્તો તેઓની બુદ્ધિ જો કે બીજાઓમાં આસક્ત હોય છે, તોપણ સર્વ ખરી રીતે જોતા આપનું યજન કરે છે. ૧૦ જેમ પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી નદીઓ વરસાદના પાણીથી ભગઈને ઓંધવા માટે ત્યારે ચોતરફથી સમુદ્રને જઈ મળે છે, તેમ ગદા માર્ગો પરિણામે તમારામાં પરિણામ પામે છે. ૧૧ સત્વ, રજ અને તમ, એ તમારી માયાના ગુણો છે અને બ્રહ્માંથી માડીને સ્થાવર સુધી સર્વ જીવો તે ગુણોમાં વસી રહેલા પ્રકૃતિમાં અને પ્રકૃતિ આપમાં પરેવાયેલી છે ૧૨ જેમની બુદ્ધિ ગુણોથી વ્યાપ્ત થયેલી નથી, એવા સર્વના આત્મારૂપ, સર્વની બુદ્ધિઓના સાક્ષી, આપને હું નમસ્કાર કરું છું. અવિદ્યાએ નિર્માણ કરેલો ગુણરૂપ સ સારનો પ્રવાહ, દેવતા, મનુષ્ય તથા પશુ-પક્ષીઓના શરીરોને આત્મારૂપ માને છે, અર્થાત્ તેમને જન્મ-મરણ થયા કરે છે. ૧૩ અગ્નિ આપનું મુખ, પૃથ્વી આપનાં ચરણ, સૂર્ય આપના નેત્ર, આકાશ આપની નાભિ, દિશાઓ આપના કાન, સ્વર્ગલોક આપનું મસ્તક, દેવતાઓ આપના હાથ, સમુદ્રો આપનું પેટ અને

વાયુ આપના પ્રાણ તથા બળ કલ્પાયેલા છે. ૧૩ વૃક્ષો તથા આપધિઓ આપનાં રુવાં છે, મેઘ આપના કેશ છે, પર્વતો હાડકા, રાત્રિ અને દિવસ આપનું નિમેષ, પ્રજાપતિ ઇન્દ્રિય અને વૃષ્ટિ આપનું સત્વ છે ૧૪ હે દેવ ! ઘણા જીવોથી વ્યાપ્ત થયેલા આ લોકપાલ સહિત લોકો મનની વૃત્તિથી બળવામા આવતા આપના સ્વરૂપમા કલ્પાયેલા છે, અને પાણીમા રહેલા સૂક્ષ્મ જીવ-જ તુઓ અને ઉંઘરાના ફળમા રહેલા જીવ જેમ જેમ ક્રિયા કરે છે, તેમ આપના સ્વરૂપમા પણ એક બીજાની વાતને ન બળુતા બ્રહ્માડો ક્રિયા કરે છે ૧૫ આપ વિહાર કરવા માટે જે જે રૂપો ધારણ કરે છે, તે તે રૂપોથી લોકો શે.કરડિન થઇને હર્ષથી તમારા યશને ગય છે ૧૬ પ્રલય કળના સમુદ્રમા ફેંનાર અને કાળજી માટે મત્સ્યાવતારી આપને હુ નમસ્કાર કરું છું મધુકૈટબનો નાશ કરનાર હયગ્રીવરૂપ આપને નમસ્કાર છે ૧૭ મન્દરાચળને ધારણ કરનાર મેઠા કચ્છપાવતારી આપને નમસ્કાર છે પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવા જળવિહારી બનેલા વરાહરૂપ ભગવાનને નમસ્કાર છે ૧૮ આશ્વર્થજનક નૃસિંહ ભગવાનને હુ નમસ્કાર કરું છું ત્રણ પગલામા પૃથ્વીને માપનાર આપ વામનને નમસ્કાર છે. ૧૯ ગર્વિષ્ઠ થયેલા ક્ષત્રિય રૂપી વનને કાપનાર પરશુરામ એવા આપને નમસ્કાર છે રાવણને નાશ કરનાર રામચંદ્રરૂપ આપને નમસ્કાર છે. ૨૦ વાસુદેવરૂપ, સ કર્ણરૂપ, પ્રહુસ્રરૂપ, અનિરુદ્ધરૂપ અને ભકતોના અધિપતિ એવા આપને નમસ્કાર છે ૨૧ દૈત્ય અને દાનવોને મોહ પમાડનાર શુદ્ધ બુદ્ધરૂપ આપને નમસ્કાર છે મ્લેચ્છરૂપ ક્ષત્રિયોનો સ હાર કરનાર કલ્કિરૂપ આપને નમસ્કાર છે ૨૨ હે ભગવન ! આ જીવલોક તમારી માયાવડે મોહિત છે, તે 'હું અને આ મારું' એવો મિથ્યા આગ્રહ કરી કર્મના માર્ગમાં ભટક્યા કરે છે ૨૩ હું મૂર્ખ આ દેહ, પુત્ર, ઘર, સ્ત્રી, ધન અને સ્વજન વગેરે સ્વપ્ન જેવા મિથ્યા પદાર્થોને સત્ય માનીને સંસારમા ભટક્યા કરું છું ૨૪ અનિત્ય એવા કર્મના ફળને નિત્ય માનનાર, અનાતમા દેહને આત્મા માન-

નાર, હુઃખરૂપ ધરબાર વગેરેને સુખરૂપ માનનાર, સુખ હુઃખમા જ રમનાર અને અજ્ઞાનથી ભરેલો હું પ્રેમના ધામરૂપ ને આત્મારૂપ આપને બળુતો નથી ૨૫ મૂર્ખ મનુષ્ય જેમ તૃણાવૃત્ત રૂપનો ત્યાગ કરી અગવાના પાણી તરફ દોડે છે તેમ હું આપને છોડી દેહાદિક મિથ્યા વસ્તુ તરફ દોડું છું. ૨૬ કામ તથા કર્મથી પરાજય પામેલા જે મારા મનને બળવાન ઇન્દ્રિયો વિષયો તરફ ધસડી બંધ છે, તે મનને કૃપણ બુદ્ધિવાળો હું રોકી શકતો નથી. ૨૭ તે હું, હે ઇન્દ્ર ! દુરાત્માઓને દુર્લભ એવા તમારા ચરણને શરણ આપ્યો છું અને તે પણ તમારા અનુગ્રહ છે, એમ માનું છું હે કમળનાભ ! પુરુષનો જ્યારે મોક્ષ થવાનો હોય ત્યારે જ સત્પુરુષોની સેવાથી તમારી ભક્તિ કરવાની મતિ થાય છે ૨૮ કેવળ વિજ્ઞાન મૂર્તિ સર્વ જ્ઞાનના કારણ રૂપ પુરુષને સુખદુઃખાદિક આપનાર, કળ, કર્મ, સ્વભાવાદિકના નિયંતા અને અનંત શક્તિવાળા આપ પરબ્રહ્મને મારા નમસ્કાર છે. ૨૯ સર્વ પ્રાણીઓના નિવાસસ્થાનરૂપ વાસુદેવ એવા તમને મારા નમસ્કાર છે હે પ્રભો ! મને શરણાગતને આપ પાળો ૩૦

નમસ્તે વાસુદેવાય સર્વભૂતશ્રવાય ચ ।

દ્વર્પીકેશ નમસ્તુભ્ય પ્રપદ્મ પાદિ માં પ્રભો ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
चत्वारिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૪૧ મો.*

મથુરામાં શ્રીકૃષ્ણ.

શ્રીશુક ઉવાચ

स्तुवतस्तस्य भगवान् दर्शयित्वा जलं वपुः ।

भूयः समाहरत् कृष्णो नटो नाटयमिवात्मनः १

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અકૂરને પાણીમા પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડીને નટ જેમ નાટકને સંકેલી લે તેમ પોતાનું સ્વરૂપ પાછું ખેંચી લીધું ૧ અકૂર ભગવાનનું સ્વરૂપ અતર્ધાન થયું તે ભેદ, પાણીમાથી બહાર નીકળ્યા અને આવ-

* આ અધ્યાયમા ભગવાને મથુરામા પેસતા રમા-સને માથો અને મુદામા માળી ઉપર તથા દરજી ઉપર પ્રસન્ન બધને તેમને વર આપ્યા, તે કથા કહેવાયે.

સ્થક કર્મ કરી, આશ્ચર્ય પામતા રથ પાસે આવ્યા
 ૨ એટલે શ્રીકૃષ્ણે અકૂરને પૂછ્યું કે, તમે કંઈ
 આશ્ચર્ય જોયું હોય એમ લાગે છે ? અકૂર જોડ્યા-
 જગતમા, પૃથ્વી ઉપર, આકાશમા અથવા પાણીમા
 જેટલા આશ્ચર્યજનક પદાર્થો છે, તે સર્વ આપમા
 છે, તમારા દર્શન કરવાથી મેં શું નથી જોયું ? ૪
 હે પ્રહ્લન્ ! તમારામા સર્વ આશ્ચર્યો રહેલા છે, તે
 તમને હું પ્રત્યક્ષ જોઉં છું હવે પૃથ્વીપર, આકાશમા
 કે પાણીમા ભારી નહીં જોયેલી કયી વસ્તુ અદ્ભુત
 હોય ? ૫ આમ કહીને અકૂર રથ હાકવા લાગ્યા અને
 સાય કાળે બળદ અને શ્રીકૃષ્ણને મથુરામા પહોં
 ચાડી દીધા ૬ હે ગજન્ ! માર્ગમા ઠેકઠેકાણે
 એકઠા થયેલા ગામના લોકો વસુદેવના પુત્રોને જોઈને
 પ્રસન્ન થયા અને તેમને એક દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યા
 ૭ શ્રીકૃષ્ણ અને બળદ મથુરામા પહોંચ્યા, ત્યાર-
 સોરા મજવાસી આગળથી ઉપવનમા આવીને તેમની
 વાટ જોતા ઉભા હતા ૮ ભગવાન જગદીશ્વર શ્રીકૃ-
 ષ્ણ તેમને મળી પોતાના હાથથી અકૂરને હાથ
 બાંધી મુખ મલકાવી જોડ્યા કે, ૯ આપે વાહનો
 સાથે આગળથી મથુરાપુરીમા જઈને ઘેર જાઓ
 અને અમે અહીં ઉતારો કરીને પછી નગરને જોઈશું.
 ૧૦ અકૂર કહે છે-હે પ્રહ્લ ! હું તમારા બન્ને વિના
 મથુરામા જઈશ નહિ તમારે મારો ત્યાગ કરવો
 યોગ્ય નથી. ૧૧ ચાલો, આપણે સાથે ઘેર જઈએ
 હે જિતેન્દ્રિય ! મોટાભાઈ ગોવંદિયા તથા સખ-
 ધીઓની સાથે અતિ પ્રેમપાત્ર એવા તમે અમને
 સનાથ કરો. ૧૨ જે ચરણથી પિતરો, અસિઓ
 તથા દેવતાઓ પવિત્ર થાય છે, તે ચરણની રજથી
 અમારા ગૃહસ્થાશ્રમીઓના ઘરોને પવિત્ર કરો ૧૩
 બલિરાજ તમારા બન્ને ચરણોને પખાળીને ઈન્દ્ર
 થયો હતો તેણે અતુલ ઐશ્વર્ય સંપાદન કર્યું હતું
 તથા એકાન્તિક ભક્તોની ગતિ મેળવી હતી ૧૪
 વળી તમારા ચરણનું જળ ગંગારૂપે ત્રણ લોકને
 પવિત્ર કરે છે શકરે તે જળ પોતાના મસ્તક ઉપર
 ધારણ કર્યું છે અને સગર રાજના પુત્રો તેમા સ્નાન
 કરીને સ્વર્ગમા ગયા છે ૧૫ હે નારાયણ ! જેના
 શુભોનુ શ્રવણ તથા કીર્તન પવિત્ર છે, એવા ભમને

નમસ્કાર છે. ૧૧

શ્રી ભગવાન જોડ્યા-યાદવોનો દ્રોહ કરનાર
 કંસનો નાશ કરીને પછી હું મોટા ભાઈની સાથે
 તમારે ઘેર આવીશ અને સખધીઓને આનંદ
 આપીશ. ૧૭

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાને આમ કહ્યું, તેથી
 અકૂર ઉદાસ થયા અને મથુરામા જઈ કંસને સર્વ
 વાત નિવેદન કરીને પોતાને ઘેર ગયા ૧૮ પછી
 શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પાછા પહોંચે ગોપ બળદેવની
 સાથે નગરી જોવા નીકળ્યા ૧૯ પુરીને ચારે તરફથી
 જોતા જોતા તે ચાલ્યા નગરીના દરવાજા સ્ફાટિક
 મણિના અને ઘણા ઉચા હતા તેના મોટા કમાડ
 તથા છબ સેનાના હતા, તેમા કોઠારો તથા ઘોડારો
 ત્રાખાની અને લોઢાની હતી, ફરતી ખાઈને લીધે
 પુરી દુર્ગમ બની હતી, ઉંચાનોથી તથા મનોહર
 ઉપવનોથી નગરીની શોભા વધી હતી ૨૦ સુવ-
 ર્ણથી ઝળહળતા ચૌરા, હવેલીઓ, નજરબાગો,
 અનેક ભતના ધધાઓની એક સાથે આવેલી દુકાનો
 તથા મંદિરોથી, તે શોભી રહી હતી. વૈદ્ય, હીરા,
 સ્ફાટિક, નીલમ, પરવાળા, મોતી તથા હરિયાળા
 મણિઓથી છાજલીઓ, કિનારીઓ, બળિયોનાં
 છિદ્રો તથા ભૂમિઓ જોડેલી અને બાધેલી હતી.
 તેની ઉપર જોડેલા કબુતરો તથા મોરોના નાદથી
 તે ગાળ રહી હતી રાજમાર્ગ, શેરીઓ, બજારો,
 સામાન્ય માર્ગો અને ચોટામા પાણી છાટેલા હતાં,
 તેના ઉપર પુષ્પ, જુવારા, શાળ તથા શાળની
 ધાણીઓ વેરેલી હતી. ૨૧-૨૨ પ્રત્યેક ઘરના બાર-
 જાના બન્ને ભાગ ઉપર પાણીના ભરેલા ઘડાઓ
 મુકેલા હતા. તેની ઉપર દહીં અને ચદન છાટેલું
 હતું. ઘડાના મુખમા નવપલ્લવ તથા પુષ્પો ખેસેલાં
 હતા અને તેની ઉપર દીવાઓની હારો ગોઠવી
 દીધી હતી તથા બન્ને ભાગ ઉપર ફળોની લુમ સાથે
 કેળો અને સોપારીના ઝાડો ઉભા કરી દીધા હતા,
 બવલ પતાકાઓ બારજાના બન્ને ભાગ ઉપર ફરફરી
 રહ્યા હતા ૨૩ વસુદેવના બન્ને પુત્રો પોતાના મિત્રોની
 સાથે આવી શોભાવાળી મથુરાનગરીમા રાજમાર્ગ
 થઈને હાબલ થયા હે રાજન્ ! તેમને જોવા માટે

ઉત્કંઠિત નગરની સ્ત્રીઓ ઉતાવળી ઉતાવળી આવીને એકઠી મળી અને કેટલીક ઉત્ક ઠાવાળી અગાસીએ ચઢી. ૧૪ કેટલીક વસ્ત્રો તથા ઘરેણા અવળા પહેરીને છબે ગઈ, કેટલીક બે ઘરેણાંમાથી એક ઘરેણું વિસરી ગઈ, કેટલીક બોજન કરતી કાન ઉપર એક એક પત્ર મૂકીને ગઈ, કેટલીક બીજી આખ આભ્યા વિના ગઈ ૨૫ કેટલીક બોજન કરતી હતી તે પડતું મૂકીને, કેટલીક શરીર ઉપર તેલનું મર્દન કરવું પડતું મૂકીને, કેટલીક સૂતી હતી તે બહાર લોકોનો શબ્દ સાંભળી ઉડીને, અને કેટલીક માતાઓ છોકરાને ધવરાવતી છોકરાને પડતા મૂકીને, તે જોવા ગઈ ૨૬ મદમત્ત મહા હસ્તીના જેવા પરાક્રમી તથા લક્ષ્મીને વિલાસ કરવા યોગ્ય દેહવડે લોકોના નેત્રને આનંદ આપતા શ્રીકૃષ્ણે વિલાસપૂર્વક હાસ્યથી મથુરા નગરીની સ્ત્રીઓના મન હરી લીધા ૨૭ મથુરાની સ્ત્રીઓનું મન ભગવાનની પાછળજ લાગેલું હતું, તેમાં વળી ભગવાનના મદ મદ હસવા રૂપી અમૃતનું સિંચન થવાથી તેઓ સત્કાર પામી તેથી તેમના અગમા રોમાચ થયો અને તેમણે નેત્રોદ્વારા ભગવાનને હૃદયમાં ધારણ કર્યા ૨૮ હવેલીની અગાસીએ ઉપર ચઢેલી અને પ્રેમથી પ્રપુલ્લિત મુખકમળવાળી સ્ત્રીઓ બળદેવની તથા શ્રીકૃષ્ણની ઉપર પુષ્પોથી વૃદ્ધિ કરવા લાગી ૨૯ પ્રસન્ન થયેલા પ્રાણેશ્વરે ઠેકઠેકાણે જળનાં પાત્રો સાથે દહીં, અક્ષત, પુષ્પની માળા, ચંદન તથા ઉપહારોથી તેમને સત્કાર કરતા હતા ૩૦ નગરવાસીઓ કહેતા હતા કે, ઓહો !! ગોપીઓએ એવું કયું તપ કર્યું હશે, કે જે સ્ત્રીઓ મનુષ્ય લોકમાં મહોત્સવરૂપ આ બંને ભાઈઓને જોયા કરે છે ૩૧ પછી એક ધોળી મળ્યો, તેને ભગવાને ધોએલા અત્યુત્તમ વસ્ત્રો આપવા કહ્યું. ૩૨ અરે ધોળી ! અમે બન્ને ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરવાને યોગ્ય છીએ માટે અમને યોગ્ય વસ્ત્રો આપ. વસ્ત્ર આપવાથી તારું પરમ કલ્યાણ થશે. ૩૩ સર્વ રીતે પૂર્ણ કામનાવાળા ભગવાને ધોળીની પ્રાર્થના કરી, તોપણ તે રાજાનો ધોળી હોવાથી છડી ગયો હતો તેથી તે ક્રોધ કરી તિરસ્કારથી બોલ્યો કે, ૩૪ અરે ઉચ્છ્રંખલો ! તમે પર્વતો ઉપર અને

વનોમાં રહેનાર નિરંતર શું આવાં લુગડા પહેરો છો કે, જેથી તમે રાજાના પદાર્થોની ઈચ્છા કરો છો ? મુખો ! અહીંથી ચાલ્યા બન્યો તમારે જો જીવવાની ઈચ્છા હોય તો ફરીથી આવી માગણી કરશો નહિ, કારણ કે રાજાના સેવકો અભિમાની પુરુષને કેદ કરીને તેનું ધન લુપ્તી લે છે તથા તેનો નાશ કરે છે ૩૫-૩૬

આ પ્રમાણે ધોળી તેમને ધમકાવતો હતો એટલામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કોપાયમાન થઈને હાથના અંગુલોથી તે ધોળીની કાયા ઉપરથી મસ્તક નીચે પાડ્યું, ૩૭ કે તરતજ તેના સર્વે નોકરો લુગડાના ગાસડા મૂકીને નાસી ગયા ને ભગવાને તે વસ્ત્રો લઈ લીધા ૩૮ પછી શ્રીકૃષ્ણે તથા બળદેવજીએ પોતાને ગમતા વસ્ત્રો પહેરી, કેટલાક વસ્ત્રો નાખી દીધા ને ખાડીના ગોપલોક માટે લઈ લીધા ૩૯ પછી એક દરજીએ પ્રસન્ન થઈ જાત જાતના રંગવાળા વસ્ત્રોથી તથા ઘરેણાથી તેમને શણગાર્યા. ૪૦ આ વેળા અનેક જાતના વેષોથી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવ પર્વ વખતે શણગારેલા હાથીના કાળા અને ધોળા બચ્ચાની પેઠે શોભવા લાગ્યા. ૪૧ ભગવાને પ્રસન્ન થઈ તે દરજીને પોતાનું સારૂપ્ય, જગતમાં ઉત્તમ પ્રતિની સુલક્ષ્મી, બળ, ઐશ્વર્ય, સ્મૃતિ તથા ઈન્દ્રિયોની શક્તિ આપી ૪૨ પછી બન્ને ભાઈ સુદામાં નામે માળીને ઘેર ગયા માળીએ તેઓને ભેઈ ઉભા થઈ મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા. ૪૩ અને તેમને આસન અને પગ ધોવાનું પાણી આણી આપ્યું તથા પુષ્પની માળા, તાબુલ, ચંદન વગેરે પૂજાની સામગ્રીઓથી પૂજા કરી કહ્યું કે, હે પ્રભો ! તમે આજ અમારા જન્મને સાર્થક કર્યો, અમારા કુળને પવિત્ર કર્યું અને તમારા બેના આવવાથી અમારા પિતૃઓ, દેવતાઓ તથા ઋષિઓ પ્રસન્ન થયા. ૪૪ તમે બન્ને આ વિશ્વનું પરમ કારણ છો અને જગતના કલ્યાણ માટે તથા રક્ષણ માટે જગતમાં અવતર્યા છો, ૪૫ સર્વના સ્નેહી તથા જગતના આત્મા રૂપ છો, તેથી તમને બન્નેને વિષમ દષ્ટિ નથી. ૪૭ હવે તમે આ સેવકને આજ્ઞા કરો કે, હું તમારું શું પ્રિય કરું ? આપની તરફથી જે આજ્ઞા

કરવામા આવે એ જ પુરુષના ઉપર મોટો અનુગ્રહ છે ૪૮ હે રાજે ૬ । આ પ્રમાણે બેલતા સુદામા માળીએ તેમનો અભિપ્રાય બાણ્યા પત્રી, પ્રસન્ન થઈ સારાં તથા સુગંધી ફૂલોની બનાવેલી માળાઓ, બન્નેને અર્પણ કરી ૪૯ તે માળાઓથી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવે ગોપ સાથે અલકૃત થઈ પોતાને પ્રણામ કરના સુદામાને વર આપ્યો ૫૦ સુદામા માળીએ બન્ને ભાઈઓની પાસેથી સર્વના આત્મા-રૂપ પરમેશ્વરમા અચલ ભક્તિ મેળી તથા તેમના ભક્તોની સાથે પ્રીતિ માગી અને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર ઉત્તમ પ્રતિનીદિયા માગી ૫૧ માળીના માગવા પ્રમાણે વર આપીને વ શમા વૃદ્ધિ પામનારી લક્ષ્મી, બળ, આયુષ્ય, યશ તથા ક્રાંતિ આપીને બળદેવજી સાથે શ્રીકૃષ્ણ ત્યાંથી આગળ વધ્યા. ૫૨

इति तस्मै वर वृत्ता त्रिष चान्वयवर्चनीम् ।

बलमायुर्यश कान्तिं निर्जगाम सहाम्रज ५२

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

एकचत्वारिंशोऽध्याय

અધ્યાય ૪૨ મો. ૬

કુખ્જને રૂપાળી કરી.

શ્રીશુક ક્વાચ

अथ व्रतन् राजपथेन माघत्र

स्त्रिय गृहीतांगविलपमाजनाम् ।

विलोक्य कुब्जा युवतीं वराननां

पप्रच्छयांतीं प्रहसन रसप्रद ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! પછી ભગવાને રાજમાર્ગમા જતા એક સુદર મુખવાળી તરુણ સ્ત્રી દીઠી તે કુખડી હતી અને તેણે હાથમા, શરીર ઉપર લેપ કરવાના ચદનનું પાત્ર લીધું હતું ભગવાને હસીને તેને પૂછ્યું કે, હે સ્ત્રી ! તું કેાણુ છે ? અને આ ચદન કેાના શરીર ઉપર ચોપડવા લાઇ બાંધ છે, તે મને કહે અને તે ઉત્તમ ચદન અમને આપ ચદન આપવાથી તારુ કન્યાણુ થશે ૧-૨

કે આ અયાચમા ભગવાને કુખ્જને સરખી કરી, ધનુષ ભાષ્યુ, ધનુષના રક્ષકોના નાશ કર્યો, કસને અપ શુકન દેખાયા ને અખાડામા તોફાન થયું, તે કયા કહેવામા આવશે.

કુખ્જ બેાલી-હે સુદર વર ! હું કંસની દાસી છું મારુ નામ ત્રિવક્ર છે અને અંગરાગ તૈયાર કરવાના કામમા કમે મને રાખેલી છે. મારું ઘસેલું ચદન લોજરાજને બહુ પ્રિય લાગે છે તમારા વિના બીજે કયો પુરુષ તે ચદનને ચોચ્છ છે ? ૩

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાનનું રૂપ, સુકુમારતા, રસિકતા, હસવુ, બેલવુ, વગેરે જોઈને પરવશ થયેલા કુખ્જએ બન્ને ભાઈઓને ચદન આપ્યું ૪ એટલે તે બન્ને ભાઈઓએ પીળા તથા રાતા રંગનો અંગરાગ નાભિથી ઉપરના લાગે લગાડી દીધો ૫ પત્રી પ્રસન્ન થયેલા ભગવાને ત્રણ ઠેકાણેથી વાંકી કુખ્જને પોતાના દર્શનનુ રૂપ દેખાડવા માટે સરખી કરવાનો વિચાર કર્યો ૬ પત્રી ભગવાને પોતાના પગવતી તેની બે એડી દેખાવી, હાથની બે આંગળીઓને ઉંચી કરીને, તેના વતી દાઢી પકડીને શરીર ઉંચું બેચ્યું બે ચવાથી તેનું અંગ પાસરું તથા સરખું થઈ ગયું અને તે ભગવાનના સ્પર્શથી તરત ઉત્તમ સુદરી થઈ રહી ૭ પછી રૂપ, શુભ તથા ઔદાર્યવાળી તે શ્રીકૃષ્ણના વચ્ચનો છેડો બેચીને હસતા હસતા બેાલી ૮ ચાલો આપણે ઘેર જઈએ હું તમારો ત્યાગ કરી શકતી નથી. તમે મારા મનને મથી નાખ્યું છે તમે મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૧૦ આ પ્રમાણે કુખ્જએ બળદેવના દેખતા શ્રી કૃષ્ણની પ્રાર્થના કરી, એટલે ભગવાને ગોપના મુખ તરફ નજર કરી હસતા હસતા તેને કહ્યું ૧૧ હે સુદર બુકુટીવાળી સ્ત્રી ! અમે વટેમાર્ગીઓ ઘર વિનાના છીએ, તેમનો તુજ પરમ આશ્રય છે હું મારુ કામ સિદ્ધ કરીને તારે ઘેર આવીશ ૧૨ એમ કહી પ્રિય વાણીથી તેને વિદાય કરી શ્રીકૃષ્ણ રસ્તામાં જતા હતા, એટલામા વેપારીઓએ અનેક જાતની ભેટોથી, તાબુલોથી, પુષ્પની માળાથી તથા ચદનથી, ભગવાનની તેમના મોટા ભાઈની સાથે પૂજા કરી. ૧૩ આ વેળા જે સ્ત્રીઓ ભગવાનને ભેટી હતી તે સ્ત્રીઓ ભગવાનના દર્શન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા મોહને લીધે પોતાના દેહને બૂલી ગઈ શરીર ઉપરનાં વસ્ત્રો, કેશકલાપ તથા કંકણો સરી ગયા અને તે ચિત્રમા આલેખેલી હોય તેમ સ્તબ્ધ થઈ ગઈ.

૧૪ પછી ભગવાન નગરવાસીઓને ધનુષ મૂકવાનું ઠેકાણું પૂછતા પૂછતા ત્યાં ગયા અને ત્યાં આશ્ચર્ય કરકે ઇંદ્રધનુષ્ય દીધું. ૧૫ ઘણા પુરુષો તેની રક્ષા કરતા હતા, તેની પૂજા કરેલી હતી અને તે માટી શોભાવાળું હતું. લોકોના વારવા છતાં શ્રીકૃષ્ણ આપ મતથી ધનુષને લીધું. ૧૬ અને મનુષ્યોના દેખતા ડાબા હાથે ઉપાડેલા તેને રમત કરતા કરતા મહોન્મત્ત હાથી જેમ શેલડીના સાઠાને ભાગી નાખે તેમ જે ચીને વચ્ચેના ભાગમાંથી ભાગી નાખ્યું. ૧૭ ધનુષ ભાગતા તેમાંથી થયેલા શબ્દે સ્વર્ગ, આકાશ, પૃથ્વી અને દિશાઓ પુરી દીધી તે શબ્દ સાંભળી કંઈ બચીત થઈ ગયો. ૧૮ તે ધનુષનું રક્ષણ કરનાર કંઈના માણસો ક્રોધમાં આવી અને આવેશથી શ્રીકૃષ્ણને પકડવાની ઇચ્છાથી 'પકડો પકડો' એમ બોલતા તેમની આસપાસ ત્રિ ટાઈ વળ્યા. ૧૯ ભગવાન અને બળદેવનું તે રક્ષકોનો દુષ્ટ અભિપ્રાય જાણીને તેમની ઉપર ક્રોધે ભરાયા અને ધનુષના બે કંડકા લઈ તેઓને મારવા લાગ્યા. ૨૦ કંઈ મોકલેલા બીજા સૈન્યનાં પણ નાશ કરી, ધનુષશાળાના બારણાની બહાર નીકળી બંને બાઈઓ ઇચ્છા પ્રમાણે નગરીની સપત્તિ બેઠને મનમાં પ્રસન્ન થતા ફરવા લાગ્યા. ૨૧ નગરીના લોકો તેમનું અદ્ભુત પરાક્રમ, તેજ, દૃઢતા તથા સ્વરૂપ જોઈને, તેમને ઉત્તમ દેવતા માનવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે તેઓ ઇચ્છા પ્રમાણે નગરમાં ફરતા હતા એટલામાં સાયંકાળ થયો. શ્રીકૃષ્ણ ને બળદેવ ગોપથી વિંટાઈને પુરમાંથી પોતાના ઉતારા ઉપર ગયા. ૨૨ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાંથી મથુરામાં પધાર્યા, તે સમયે વિરહાતુર ગોપીઓએ મથુરામાં જે જે બનાવો બનવા માટે કલ્પના કરી હતી, તે સર્વ કલ્પનાઓ, લક્ષ્મીનું પોતાને ભજનારા બીજાઓને ત્યાગ કરીને જેને વિષે વાસ કરે છે, તે ભગવાનના શરીરની અનુપમ શોભાને જોનારાં મથુરાવાસી લોકોના સબંધમાં ખરી પડી. ૨૪ પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા બળદેવ પોતાના પગ ધોઈ, દૂધવાળું લોજન કરી, કંઈની કર્તવ્યતાને જાણી લઈને ત્યાં સુખેથી રાત્રી રહ્યા. ૨૫ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો કંઈ ધનુષનો ભંજ, રક્ષકોનો તથા પોતાની સેનાનો

નાશ અને શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવનું અદ્ભુત પરાક્રમ સાંભળીને મનથી ભય પામ્યો. ઉઘ તેનો ત્યાગ કરી ગઈ અને સ્વપ્નમાં તથા જાગૃત અવસ્થામાં તે મૃત્યુને સૂચવનારા દુષ્ટ સ્વપ્ન જોવા લાગ્યો. ૨૬-૨૭ કંઈ સ્વપ્નમાં મસ્તક વગરનું પોતાનું પ્રતિબિંબ નેમજ પુરુષના અભાવે નેત્રમાં ચંદ્ર તથા પ્રતિચ્છાયામાં છિદ્ર જોવા લાગ્યો, હાથથી કાનને બંધ કરતા જે ઉંડો શબ્દ સંભળાય છે, તે પણ સંભળાતો બંધ થયો. વૃક્ષોને સોનાનાં જોતો હતો ધૂળમાં અને માટીમાં પોતાના પગલાં દેખતો ન હતો. ૨૮-૨૯ સ્વપ્નમાં શબનું આલિંગન કરતો, ગધેડા ઉપર સ્વારી કરતો, ઝેર ખાતો, કંઈના કુલની માળા પહેરી શરીર ઉપર તેલ ચોળી નાખે નાખે એકલો જતો હોય એવું જોવા લાગ્યો. ૩૦ નિદ્રામાં તથા જાગૃતવસ્થામાં આવા તથા બીજા કેટલાક નિમિત્ત જોઈને મરણથી ત્રાસ પામેલો કંઈ ચિંતાથી નિદ્રા કરતો નહિ. ૩૧ હે રાજન! રાત્રી માડ માડ વ્યતીત થઈ, પ્રભાત થયું, સૂર્ય ઉદય થયો, એટલે કંઈ મહા ક્રીડાનો મહોત્સવ કરાવવાનો આરંભ કર્યો. ૩૨ પુરુષોએ અખાડાની પૂજા કરી, તૂરીઓ તથા લેરીઓ વાગવા માડી, પુષ્પની માળાઓ, પતાકાઓ તથા વસ્ત્રના તોરણોથી માચડાને શલુગાર્યા, ૩૩ બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય આદિ નગરના લોકો તથા દેશના લોકો માચડા ઉપર બેઠા તથા રાજાઓ પણ પોતાને અતુકૂળ પડે તેમ આસનો નાખીને બેઠા. ૩૪ અને કંઈ પણ કાર્યભારીઓ સાથે માડ-લિક રાજાઓની વચ્ચે ઉઠાસ મનથી રાજમય ઉપર બેઠા. ૩૫ તૂરીઓ વાગવા માડી અને મહોત્સવી તાલીઓના શબ્દો તૂરીઓના શબ્દોની ઉપરવટ થઈને સંભળાવા લાગ્યા અને શલુગારેલા ગર્વિષ્ઠ મહોત્સવી પોતાના આચાર્યોની સાથે રગમ ડપમાં હાજર થયા. ૩૬-૩૭ કંઈ જોલાવેલા નંદાદિક ગોપ પણ કંઈને ઉપહાર અર્પણ કરીને એક મથ ઉપર બેઠા. ૩૮

નંદગોપાદયો ગોપા મોઝરાજસમાહુતાઃ ।

નિવેદિતોપાયનાસ્તે વક્ત્રિમ્મલ આવિશન ॥

इति श्रीकृष्णार्जवत् महापुरुषे दशमस्कंधे

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૪૩ મો.

કુવલયાપીડનો નાશ.

શ્રીશુક ઉવાચ

અથ કૃષ્ણઃ રામઃ કૃતશૌચી પરતપ ।

મહ્નુંદુર્મિનિર્વોષં ભુત્વા દ્રુમુપેયતુઃ

શુકદેવજી કહે છે-હે પરંતપ ! પછી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજી વિચાર કરવા લાગ્યા કે આપણે પહેલે દિવસે ધનુષને ભાગી નાખવા વગેરે કામો કરીને ઐશ્વર્ય દર્શાવ્યા છતાં, તે આપણા માતાપિતાને છોડતો નથી, તેમ આપણો પણ નાશ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, માટે મામો છતાં તેનો નાશ કરવામા આપણને કશો દોષ ભાગવાનો નથી, આવો વિચાર કરીને અપરાધ રહિત થયેલા તેઓ બંને, મહ્નના દુદ્ધિ ને નગારાનો શબ્દ સાંભળી તે જોવા રંગમડપમા ગયા, ૧ તો ત્યાં અખાડાના બારણા આગળ માવતે ઉભો રાખેલો કુવલયાપીડ તેમણે હાથી દીઠો ૨ તેને જોઈને શ્રીકૃષ્ણે કંઈ કસી, મસ્તકના કેશ સમેટી, મેઘના જેવી ગભીર વાણીથી માવતને કહ્યું, ૩ હે માવત ! અમને અદર જવા માર્ગ આપ, વચ્ચેથી ખસી જા, વાર લગાડ નહિ તું જો અમને અદર જવા દઈશ નહિ તો હું આજે તને તારા હાથીની સાથે યમપુરીમા મોકલાવીશ ૪ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ તરફથી તિરસ્કાર પામેલા માવતે કોપ કરીને કાળ, મૃત્યુ તથા તેના નિયંતા યમના સરખા કોપાયમાન થયેલા હાથીને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર છોડી મુક્યો ૫ તે હાથીએ શ્રીકૃષ્ણ તરફ દોડીને શુ ડવતી તેમને પકડી પાડ્યા શ્રીકૃષ્ણ તેની શુ ડમાથી છટકી ગયા, અને તેને મુક્કી મારીને તેના ચાર પગ વચ્ચે છુપાઈ ગયા ૬ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને દીઠા નહિ એટલે ધ્રાણુ-દ્રિયથી બાણનારો હાથી કોપાયમાન થઈ ગયો અને તેણે ફરીને શ્રીકૃષ્ણને શુ ડવતી પકડી પાડ્યા, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ બળ કરીને તેની શુ ડમાથી નીકળી ગયા ૭ ગરુડ જેમ રમત કરતો સર્પન જે એ તેમ ભગવાને બળવાળા હાથીનું પુછડું પકડીને રમત કરતા

૬ આ અધ્યાયમા શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજી કુવલયાપીડનો નાશ કરીને અખાડામા ગયા, એ કથા કહેવાશે

કરતાં પચીસ ધનુષ દૂર લસડી નાખ્યો. ૬ કોઈ કેઈ બાળક, વાછડાનું પુછડું પકડીને ઉભો હોય, તે ડાબા જમણા ફરતા વાછડાને લીધે બંધો જમણો ફર્યા કરે, તેમ ડાબી તથા જમણી તરફ ફરતા હાથીને લીધે શ્રીકૃષ્ણ પણ ડાબી જમણી બાજુ ફરવા લાગ્યા. ૭ તે પછી શ્રીકૃષ્ણ હાથીના સામા આવી તેને એક ધક્કો મારીને નાઠા અને પગલે પગલે તેને અડી અડીને જમીન ઉપર પાડવા લાગ્યા ૧૦ દોડતા ભગવાન રમત કરતા કરતા ભૂમિ ઉપર પડીને ઉભા થતા હતા, કે પેલો હાથી ભગવાનને પૃથ્વી ઉપર પડેલા જોઈ, કેધે ભરાઈ બે દાંતોથી પૃથ્વી ઉપર પ્રહાર કરતો હતો. ૧૧ આમ કરવાથી તેનું શરીર-બળ નાશ પામ્યું કે, તે મહાહસ્તી શ્રીકૃષ્ણના ઉપર અત્યંત કોપી ઉઠ્યો અને મોટા માવતોની પ્રેરણાથી રોષમા આવીને શ્રીકૃષ્ણને મારવા ધસ્યો. ૧૨ હાથીને પોતાના ઉપર અઢી આવતો જોઈ, ભગવાન મધુસૂદન શ્રીકૃષ્ણે હાથવતી તેની શુ ડને પકડી તેને જમીન ઉપર નાખી દીધો ૧૩ પછી સિંહની પેઠે રમત કરતા કરતા જમીન ઉપર પડેલા તે હાથીને પગથી દબાવીને, તેનો દાંત ઉખેડી લીધો અને તેનાવતી શ્રી હરિએ હાથીને અને માવતોને ઠાર કર્યા. ૧૪ પછી મરી ગયેલા હાથીને પડતો મુકી તેનો દાંત હાથમા લઈ તે અખાડા તરફ ગયા. આ વેળા શ્રીકૃષ્ણે હાથીના દાંતને પોતાના ખશા ઉપર રાખ્યો હતો, તેમનું શરીર હાથીના મદના તથા લોહીના છાંટાથી રંગાયલું હતું અને મુખકમળ ઉપર પરસેવાના મોતીઆ બાઝી ગયા હતા. ૧૫

હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણ ! અને બળદેવજી મોટા હાથીના દંતોશલ રૂપી ઉત્તમ આયુધ હાથમાં લઈ, કેટલાક ગોપલોકથી વિંટાઈને મહ્નના અખાડામા દાખલ થયા. ૧૬ મલ્લોને વજ્રના જેવા, મનુષ્યોને ઉત્તમ પુરુષ જેવા, સ્ત્રીઓને દેહધારી કામદેવ જેવા, ગોપને પોતાના કુટુંબી જેવા, દુષ્ટ રાજાઓને શાસન જેવા, પોતાના માતાપિતાને બાળક જેવા, કંસને મૃત્યુ જેવા, અજ્ઞાનીઓને લોહીથી ખરડાયેલા વિરાટ જેવા, યોગીઓને પરમ તત્ત્વ જેવા અને ચાહવોને પરમ દેવતા જેવા જણાતા

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના મોટા ભાઈની સાથે આખામાં હામલ થયા. ૧૭ કંસ રાજા મનથી હતો, તેણે તે કુવલયાપીડ હાથી મરી ગયો તે જોઈને, તેમને દુર્જય માનવા લાગ્યો અને અત્યંત બિચારો થયો. ૧૮ મહાના આખામાં આવેલા, મોટી ભુજાવાળા, વિચિત્ર પ્રકારના વેષ, આભરણ, પુષ્પની માળાઓ અને વસ્ત્રધારી તે બે ભાઈઓ નટના જેવા ચાલતા હતા, અને કાંતિથી જોનારાઓનાં મન હરણ કરતા હતા. ૧૯ તેમને જોઈને માચડ ઉપર બેઠેલા રાજાઓના, નગરવાસી લોકોનાં અને દેશવાસી લોકોના, સુખ તથા નેત્ર હર્ષના આવેશથી પ્રકુલિત થઈ ગયા અને તેઓ બધે ધરાયાજ ન હોય તેમ નેત્રથી જોમના સુખ નિહાળવા લાગ્યા. ૨૦ લોકો નેત્રથી બધે પાન કરતા હોય, જીભથી બધે ચાટતા હોય, નાસિકાથી બધે સુધતા હોય અને બાહુઓથી બધે આલિંગન આપતા હોય તેમ આકળા દેખાવા લાગ્યા. ૨૧ ભગવાનના રૂપ, શુભ, માધુર્ય, તથા પ્રૌઢતાએ બધે તેમને સ્મરણ આપેલું હોય, તેમ તેઓ જોવા પ્રમાણે અને સાંભળવા પ્રમાણે પરસ્પર શ્રીકૃષ્ણનાં પરાક્રમની વાતો કરવા લાગ્યા. ૨૨ આ બંને સાક્ષાત્ ભગવાન નારાયણના અંશમાંથી વસુદેવને ઘેર આવતર્યા છે. ૨૩ શ્રીકૃષ્ણ દેવકીથી ઉત્પન્ન થયા છે અને ગોકુળ જઈ ન દરાયના ઘરમાં છાની રીતે મોટા થયા છે. ૨૪ એમણે પૂતના, તૃણાવર્ત, યમલાભ્યુંનના વૃક્ષો, શખરૂડ, કેશી, પેનુકાસુર તથા તેના સરખા બીજા દૈત્યોને કાર કર્યા છે. ૨૫ શ્રીકૃષ્ણે ગોપ સાથે ગાયોને દાવાનલમાંથી બચાવી કાઢીય નાગને નાશ્યો હતો અને ઈન્દ્રનો મહ ઉતાર્યો હતો. ૨૬ એમણે સાત દિવસ સુધી એક હાથે ગોવર્ધન પર્વતને તોળી રાખ્યો હતો, વરસાદ, પવન તથા તડકાથી ગોકુળનું રક્ષણ કર્યું હતું. ૨૭ જેમાં નિત્ય આનંદ સાથે એવું અને હસવું રહેલું છે, એવા આ ભગવાનના સુખને જોઈને ગોપીઓ પરિશ્રમ સહિત આનંદમાં પોતાનાં અનેક દુઃખોને વીસરી જતી. ૨૮ વળી મહા પુરુષો કહે છે કે, શ્રીકૃષ્ણે રક્ષાયલો વસુવંશ બહુજ પ્રજ્ઞાતિ પામશે અને લક્ષ્મી, યશ તથા મહત્તાને પામશે.

૨૯ પેલા કમળ જેવાં નેત્રવાળા બળભદ્ર આમના મોટા ભાઈ થાય છે, જેમણે પ્રલંબાસુર, વત્સાસુર તથા બકાસુર માર્યા છે. ૩૦ આ પ્રમાણે લોકો વાતો કરતા હતા અને તૂરીઓના અવાજો પણ થતા હતા, તે સમયે ચાલુર મલ્લે શ્રીકૃષ્ણ અને બળદેવને જોવાની કહ્યું કે, હે નંદના પુત્ર ! હે બળભદ્ર ! તમે બન્ને શૂરવીરોમાં માન પામેલા છે અને મહાયુદ્ધ કરવામાં કુશળ છે, એવું સાંભળીને રાજાએ તમારું મહાયુદ્ધ જોવાને તમને અહીં જોવાવ્યા છે. ૩૧-૩૨ જે પ્રભ મનથી, ક્રમથી તથા વાણીથી રાજાને પ્રસન્ન કરે છે, તે સુખ લોગવે છે અને જે કોથી વિરુદ્ધ આવે છે તે દુઃખી થાય છે. ૩૩ ગાયો તથા વાહ્યનું પાલન કરનાર ગોપ વનમાં આનંદમાં રહે છે તથા મહાયુદ્ધની રમતો કરતા ગાયો ચારે છે; ૩૪ માટે તમે તથા અમે રાજાને ગમતું કરીએ. રાજા સર્વ પ્રાણી-મય હોય છે, માટે રાજા પ્રસન્ન થવાથી સર્વ પ્રાણીઓ આપણા ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. ૩૫ તે સાંભળીને મહાયુદ્ધ પોતાને પ્રિય છે, એમ માની ચાલુરના વચનને અભિનંદન આપીને, શ્રીકૃષ્ણ, દેસ તથા કાળને અનુકૂળ વચન જોલ્યા. ૩૬ તમે તથા વનમાં ફરનાર અમે કંસ રાજાની પ્રભાઈએ માટે આપણે તેમનું નિરંતર પ્રિય કરવું જોઈએ, અને તેવું કામ કરવાની રાજા તરફથી જો આજ્ઞા મળે તો આપણા ઉપર તેમનો મોટો અનુગ્રહ થયો જણાય. ૩૭ અમે બાળક છીએ, માટે અમારા જેવા બળવાનોની સાથે યુદ્ધ કરશું. મહાયુદ્ધ ઘટતી રીતે એવું જોઈએ અને મહાસભાના સભાસદોને અધર્મનો સ્પર્શ થવો જોઈએ નહિ. ૩૮

ચાલુર જોલ્યો-તું બાળક નથી તેમ કિયોર પણ નથી, પરંતુ મહા બળવાન છે, કારણ કે તે હજાર હાથીનું બળ ધરાવનાર હાથીને રમત માત્રમાં મારી નાખ્યો છે, તેમ આ બળભદ્ર પણ બળવાન છે, ૩૯ માટે તમારે બન્નેએ બળવાનોની સાથે લડવું જોઈએ અને તેમાં અન્યાય જણાયે નહિ, માટે હે કૃષ્ણ ! તું મારી સાથે લડ અને મુદ્ધિક બળભદ્રની સાથે લડે. ૪૦

તસ્માદ્ભવદ્વયાં બલિમિયોદ્ભવ નાનયોડન લે
મયિ વિક્રમ વાર્ણેય બલેન સદ મુષ્ટિકઃ ૪૦

શતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે દશમસ્કંધે
ત્રિચત્વાર્વિંશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૪૪ મો. ૬

ક સમામાનો વધ

શ્રીશુક ઉવાચ

एव चर्चितसंकल्पो भगवान् मधुसूदनः ।

आंससादाय चाणूर मुष्टिकं रोहिणीसुतः ॥

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે વાતચીત કરી
ઠરાવ કર્યા પછી મધુદૈત્યને મારનાર શ્રીકૃષ્ણ આજુ-
રની સાથે અને બળભદ્ર મુષ્ટિકની સાથે મહાયુદ્ધ
કરવા લાગ્યા. ^૧ એક બીજાને જીતવાની ઇચ્છાથી
પરસ્પરના પગને આટી ભરાવી તેઓ એક બીજાને
બલાતકારથી ખેંચવા લાગ્યા. ^૨ તેઓ અરત્ની સાથે
અરત્નીઓ, માથા સાથે માથું અને છાતી સાથે
છાતી લડાવવા લાગ્યા. ^૩ પકડીને ચારે તરફ ફેરવવું,
ધક્કા મારવા, બાથમા લેવું, જમીન ઉપર પાડવું,
છોડી દઈને અન્યોન્ય સામે પાછું ઉઠી જવું, વગેરે
મહાયુદ્ધની ક્રિયાઓથી એક બીજાને ચિત્ત આપ-
વાને મથવા લાગ્યા. ^૪ વળી બે પગને એકઠા વાળીને
જમીન ઉપર પડેલ હોય તેને ત્યાંથી ખસેડવો,
હાથવતી ઉંચકીને લઈ જવો, ક ઠાઠિક સ્થાનમા
વળગી રહેલાને શરીરથી અળગો કરવો, પગ વગેરે
અવયવોને ગોળાકાર કરવા વગેરે ક્રિયાઓથી એક
બીજા પર વિજયની ઇચ્છાથી એક બીજાના શરીરને
મહેનત આપવા લાગ્યા. ^૫ હે રાજન્ ! મહાયુદ્ધ
જેવાને એકઠી મળેલી સર્વ સ્ત્રીઓ તે સખળ તથા
નિર્બળનું યુદ્ધ જોઈને દયા સાથે ટોળેટોળા મળીને
પરસ્પર નીચે પ્રમાણે વાતો કરવા લાગી. ^૬

સ્ત્રીઓ કહે છે-અહો ! રાજના સભાસદોનો
આ મોટો અધર્મ છે, કારણ કે જે સભાસદો રાજના
દબતા સખળ અને નિર્બળનું યુદ્ધ માન્ય કરે છે

કે આ અધ્યાયમા મલ્લોનો તથા કસાદિકનો કૃષ્ણ
વધ કર્યો, કસની સ્ત્રીઓનું આશ્વાસન કર્યું અને માતા
પિતાનું દર્શન - હું એ કપા દેવામા આવશે

૭ જેમના સર્વ અ ગો વજનતા જેવાં દહ છે, એવા
મોટા પર્વતના જેવા આ બે મલ્લો કયાં અને જેમને
તરુણાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ નથી, એવા અતિ સુકુમાર
શરીરવાળા કિશોર વયના આ બે બાળકો કયાં ? ^૮
આ સભાને ખરેખર ધર્મ ઉદ્ધવનનો દોષ લાગ્યો.
જ્યાં અધર્મનો માર્ગ ચાલતો હોય ત્યાં આગળ
પુરુષે કોઈ પણ દિવસ રહેવું નહિ. ^૯ સભાસદોને
કેવા કેવા દોષ લાગે છે, એ બાણનાર બુદ્ધિમાન
પુરુષે સભામા આવવું જોઈએ નહિ, કારણ કે બાણવા
છતા ન બોલનારો અને હું બાણતો નથી એમ કહીને
અજ્ઞાનતા દેખાડનારો પુરુષ પાપનો ભાગી થાય છે.
^{૧૦} શત્રુની ચારે તરફ દોડતા શ્રીકૃષ્ણનું મુખકમળ
પાણીથી ભીંજાયલા કમળના કેશની માફક પરસે-
વાથી ભીંજાઈ ગયેલું છે તેના તરફ બેનો ! જરા
દષ્ટિ તો કરો. ^{૧૧} બળભદ્રના જરા રાતા નેત્રવાળા
મુખ તરફ કેમ જોતા નથી ? તે મુષ્ટિકના પ્રત્યે
કોધાવિષ્ટ થયું છે અને હાસ્યના આવેશથી ચોક્કી
રહેલું છે. ^{૧૨} અહોહો ! ! ! મજની ભૂમિ પુણ્યશાળી
છે, કારણ કે, મનુષ્યના દેહમા ગુપ્ત રીતે રહેલા,
વનની વિચિત્ર માળા ધારણ કરનાર, વૈષ્ણવ તથા
લક્ષ્મી જેમના ચરણની પૂજા કરે છે એવા પુરાણ-
પુરુષ આ શ્રીકૃષ્ણની અને બળદેવજી સાથે ગાયો
ચારતા, વાસળી વગાડતા તથા અનેક લીલાઓ
કરતા મજભૂમિમા ફરતા હતા. ^{૧૩} ગોપીઓએ
એવું તે કયું તપ કર્યું હશે કે તેઓ રૂપના પણ
સારરૂપ જેના સમાન અથવા તો અધિક કોઈ પણ
નથી એવા, સ્વાભાવિક નિરંતર નવા લાગતાં, યશ,
લક્ષ્મી તથા ઐશ્વર્યના એકાત સ્થાનરૂપ તથા
બીજાને મળે નહિ તેવા આ શ્રીકૃષ્ણના રૂપને નેત્રોથી
જેવા પામે છે. ^{૧૪} વળી ભગવાનમા ચિત્ત રાખવાથી
સર્વ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ માનનારી તેઓ ભાગ્યશાળી
છે, કારણ કે ભગવાન ઉપર અનુરકત મનવાળી
ગોપીઓ ગાયો દહોતા, અનાજ ખાડતા, છાશ
કરતાં, લીપતા, હીંચતા, છોકરા રમાડતાં, પાણી
છાટતા, વાસીદુ વાળતા, ગળગળે સ દે ભગવાનના
શુભ ગાતી હતી. ^{૧૫} શ્રીકૃષ્ણ પ્રભાતમા ગાયોની
સાથે મજમાથી વનમા પધારતા અને સોયકાળે

આયોની સાથે વેણુ વગાડતા પાછા મજમા આવતા. વાસળીનો શબ્દ સાભળી મહા પુણ્યશાળી ગોપીઓ ધરમાથી નીકળી તરતજ રસ્તા ઉપર અ.વી શ્રી કૃષ્ણનાં દર્શન કરતી. ૧૧ આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ વાન-ચીત કરતી હતી એટલામા યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગ-વાને શત્રુને મારવાનો વિચાર કર્યો. ૧૭ એટલામા સ્ત્રીઓની ગભરાટવાળી વાણી સાભળી વસુદેવ તથા દેવકીજી પુત્રના સ્નેહને લીધે શોકાતુર થઈ ગયા અને પોતાના પુત્રના બળથી અમણુ હોવાને લીધે સંતાપ કરવા લાગ્યા. ૧૮ બીજી તરફ શ્રીકૃષ્ણ અને ચાલુર તથા બળદ્ર અને મુષ્ટિક ઘટતી રીતે જાત જાતની મહાયુદ્ધની વિધિઓથી પરસ્પર લડવા મડયા. ૧૯ વજના પ્રહાર જેવા ભગવાનના શરી-રના વીક્ષુ પ્રહારથી ચાલુરના સર્વ અંગ ભાગવા માડયા તેથી વારંવાર તે ઉદાસ થવા લાગ્યો. ૨૦ પછી કૌપાયમાન થયેલા ચાલુરે બે હાથની મુઠિઓ વાળીને શકરાના જેવા વેગથી ઉછળીને શ્રીકૃષ્ણની છાતીમાં પ્રહાર કર્યો. ૨૧ છતાં પણ માળાના મારથી જેમ હાથી હાલે ચાલે નહિ, તેમ તેની મુઠીના મારથી ભગવાન કપાયમાન થયા નહિ, પણ ત્યાજ ઉભા રહ્યા અને ચાલુરના બે હાથ પકડીને તેને ઘણી વાર મુખી ફેરવ્યો અને તેના જીવનો નાશ કરીને ભેરથી પૃથ્વી ઉપર પછાડ્યો તથા તેનો શણગાર, વાળ તથા પુષ્પની માળા વીખરાઈ ગયા અને તે ઇંદ્રની ધ્વજની પેઠે જમીન ઉપર તૂટી પડ્યો. ૨૨-૨૩ તે પ્રમાણેજ મુષ્ટિકે પ્રથમ બળ દેવને પોતાની મુઠિ મારી કે મહા બળવાન બળભદ્રે તેને સજ્જડ તમાચો માર્યો. ૨૪ મુષ્ટિક તમ્મર ખાઈ નીચે પડ્યો. તેની પીડાથી મુખમાથી લોહી પડ્યું અને પછી પવનના પ્રહારથી જેમ ઝાડ જમીન ઉપર પડી જાય તેમ પ્રાણ રહિત થઈ તે જમીન ઉપર પડ્યો. ૨૫ પછી કુટ નામે બીજો મહા લડવા ઉઠ્યો પણ મહા શૂરવીર બળભદ્રે રમત કરતા કરતા ડાબા હાથની મુઠી મારીને તિરસ્કારપૂર્વક તેને પણ મારી નાખ્યો. ૨૬ તેટલામા શ્રીકૃષ્ણ પાદુ મારીને શલનું માથું ફેડી નાખ્યું અને તોશલકના શરીરના બે ફાંડમાં ફરી નાખ્યા, તેથી તે જમીન ઉપર તૂટી

પડ્યો. ૨૭ આ રીતે ચાલુર, મુષ્ટિક, કુટ, શલ અને તોશલક મુવા પછી બાકી રહેલા સર્વ મલ્લો ભયથી નાસી ગયા. ૨૮ પછી જેમના પગમા તુપૂરો બણબણાટ કરતા હતા, એવા શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્ર પોતાના મિત્ર ગોપને અખાડામા ખેંચી લઈને, તેઓની સાથે આનંદેસેર તૂરીઓના નાદોની સાથે નૃત્ય કરતા રમવા લાગ્યા. ૨૯ શ્રીકૃષ્ણના અને બળ-ભદ્રના આ કામથી સર્વ મનુષ્યો પ્રસન્ન થયા અને મહાત્મા પ્રાણેશ્વરો 'સાધુ સાધુ' એમ બોલવા લાગ્યા. ૩૦ મોટા મલ્લો મરાયા અને બાકીના નાસી ગયા પછી લોકરાજ કસે પોતાના વાજાં બધ કરાવ્યા અને કહ્યું કે, ૩૧ વસુદેવના પુત્રને નગરમાંથી બહાર કાઢો, ગોપ લોકનું ધન હરી દ્યો અને નદને કેદ કરો. ૩૨ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા અને ઘણાજ નીચ વસુ-દેવને મારી નાખો પિતા ઉગ્રએન કે જે પોતાના સેવકવર્ગ સાથે શત્રુ પક્ષને મળતા રહે છે તેમને પણ મારી નાખો. ૩૩ કસ આમ બોલવા લાગ્યો એટલે અવિનાશી શ્રીકૃષ્ણ કૌપી ઉઠ્યા અને ઉંચા માચડા ઉપર ચઢી ગયા. ૩૪ પોતાના મૃત્યુરૂપ શ્રી કૃષ્ણને આવતા જોઈને મનસ્વી કસે એકદમ આસન ઉપરથી ઉઠીને ઢાલ, તરવાર હથેમા લીધા. ૩૫ અને પછી અસહ્ય તથા ઉગ્ર તેજવાળો ગરુડ જેમ સર્પને પકડી લે, તેમ અસહ્ય તથા ઉગ્ર તેજવાળો શ્રીકૃષ્ણ આકાશમા ડાબી તથા જમણી તરફ ઉડતા શકરાની પેઠે હાથમા તરવાર લઈને આમતેમ ધૂમતા કસને પકડી લીધો. ૩૬ બલાત્કારથી તેના કેશ પકડી માથા ઉપરથી મુગટ પાડી નાખી તરત ઉંચા માચડા ઉપરથી અખાડામા નીચે નાખી તેની ઉપર આખા વિંધના આશ્રયરૂપ તથા સ્વતંત્ર એવા ભગવાન પોતે પડ્યા. ૩૭ આખા જગતના દેખતા સિંહ જેમ હાથીને ઘસડે તેમ મરી ગયેલા કસને ભગવાન જમીન ઉપર ઘસડવા લાગ્યા. હે નરેન્દ્ર ! તે સમયે સર્વ મનુષ્યોએ મોટો હાહાકાર ને પોકાર કર્યો. ૩૮ કસ નિત્ય ખાતા, પીતા, બોલતા, ચાલતા અને શ્વાસ લેતા, ખિલ બુદ્ધિથી પોતાની સમુખ ભગવાનને દેખતો તેથી બીજાને મળે નહિ એવા મોક્ષ પામ્યો. ૩૯ કસના કંકે, ન્યમોષક વગેરે

આઠ ભાઈઓ વૈર વાળવા દોડી આવ્યા ૪૦ તેઓને તૈયાર થઈ વેગથી આવતા જોઈને, સિદ્ધ જેમ પશુઓનો નાશ કરે, તેમ બળદેવે પરિધ ઉગામી તંમને મારી નાખ્યા ૪૧ આ વખતે આકાશમા હુંદુભિ વાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણની વિભૂતિરૂપ બ્રહ્મા અને ઇન્દ્ર વગેરે દેવતાઓએ પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી તેમની સ્ત્રીઓ પતિના મરણથી હું ખી થઈ અને આખ-માથી અશ્રુઓ પાડતી માથા કૂટતી ત્યા આગળ આવી. ૪૨ વીરશય્યામા સુતેલા પોતાના પતિનો શોક કરતા તે બહુ વિલાપ કરવા લાગી હા અનાથ-વત્સલ ! તમારા મરણથી ઘર તથા પ્રજા સાથે અમારો પણ નાશ થયો ૪૩ હું પુરુષશ્રેષ્ઠ ! પતિ એવા જે તમે, તેમનાથી આ નગરી વિયોગ પામી તે માટે તેમા ઉત્સવ મગગ થતા નથી અને વિધ-વાની પેઠે તે શોભતી નથી ૪૪ તમે નિરપરાધી પ્રાણીઓનો ભય કર દ્રોહ કર્યો, તેથી તમારી આ હુંદુશ થઈ. પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરનારો પુરુષ કદી પણ કલ્યાણ પામતો નથી ૪૫ શ્રીકૃષ્ણ જગતમા સર્વ પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ, પાલન અને નાશ કરનાર છે, તેમનો દ્રોહ કરનારો પુરુષ કોઈ પણ દિવસ સુખ પામતો નથી.

શુકદેવજી કહે છે-પછી લોકનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાને રાણીઓનું આશ્વાસન કરીને જે લૌકિક રીત હતી તે સર્વ કરાવી ૪૬ પછી માતા પિતાને કેદમાંથી મુક્ત કરાવી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવે તેમના ચરણનો સ્પર્શ કરી પ્રણામ કર્યા. ૪૭ દેવકી તથા વસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવને જગદીશ્વર માની શકાથી પ્રણામ કરનાર પુત્રોને ભેટ્યા નહિ, પરંતુ નમ્યા ૪૮

દેવકી વસુદેવસ્ય વિદ્વાય જગદીશ્વરા ।

કૃતસંવદનો પુત્રો સસ્વજાતે ન શક્તૌ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

चतुष्पत्वारिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૪૫ મો.*

ઉગ્રસેનને અભિષેક.

શ્રીશુક ઉવાચ

પિતરાવુપબ્લધાર્યૌં વિદિત્વા પુરુષોત્તમઃ ।

મામૃદિતિ નિજાં માથાં તતામ જનમોહિનીમ્ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! માતપિતાને સાસારિક સુખ ભોગવ્યા પહેલા મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું તે જ્ઞાન હું પ્રસન્ન થઈ તો પછી થયું હૃલ્લભ નથી, પરંતુ મારે વિષે પુત્ર તરીકે પ્રેમ થવો હૃલ્લભ છે, માટે હમણાજ મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય એ યુક્ત નહિ, આવો વિચાર કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને માત પિતા ઉપર મનુષ્યોને મોહિત કરનારી માયા વિસ્તારી ૧ પછી સાત્વત વશમા શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણ મોટા ભાઈ સાથે માતપિતાની પાસે જઈ સ્નેહથી નમતા હે માણ ! હે પિતાણ ! એમ આદરપૂર્વક બે લતા યાન્નેને પ્રસન્ન કરવા લાગ્યા. ૨ અને કહેવા લાગ્યા કે, હે પિતાણ ! તમે બંને અમો પુત્રોની નિત્ય ઉત્કંઠા રાખતા પરંતુ અમારા તરફથી તમોને બાલ્યાવસ્થાના, પૌગંડાવસ્થાનાં તથા કિશોર અવસ્થાના સુખો કોઈ દિવસ મળ્યાં નહિ ૩ તેમજ લાગ્યહીન એવા અમોને પણ તમારી પાસે રહેવાનું મળ્યું નહિ, તેમ પિતાના ઘરમા રહેલા બાળકો લાડમાં ઉછરતા જે આનંદ ભોગવે છે, તે આનંદ પણ અમે ભોગવ્યો નહિ. ૪ જે દેહથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આદિ ચારે પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે, એ દેહ જેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જે તેનું પોષણ કરે છે, તે માતપિતાનો બદલો મનુષ્ય સેકડો વધે પણ વાળી શકતો નથી ૫ જે પુત્ર શરીરે અને નાણે સમર્થ હોવા છતાં માતાપિતાનું પોષણ કરતો નથી, તેને ચમરાબ તેનુંજ માસ ખવરાવે છે. ૬ પુરુષ સમર્થ હોવા છતાં માતાનું, પતિમતા સ્ત્રીનું, બાળક પુત્રનું, શુરુનું અને આશ્રિત બ્રાહ્મણનું પોષણ કરે નહિ તો તેને ભવતાં સુવો સમજવો. ૭ અમે પણ અસમર્થ હતા અને

* આ અધ્યાયમા ભગવાને માતપિતાને ચાંત કરી ઉગ્રસેનને સત્ત્વાભિષેક કર્યો, એ કથા મહેશ્વરી.

કંસથી નિરંતર કરતા હતા, તેથી આટલા દિવસ તમારું પૂજન કર્યા વિના વ્યર્થ ગયા હે પિતાભ ! હે માતાભ ! કંસથી દુઃખી થઈ ગયેલા તથા પરાધીન એવા અમે તમારી સેવા કરી શક્યા નથી, માટે તમારે અમારા ઉપર ક્ષમા રાખવી. ૬

શુકદેવભ કહે છે-માયાથી મનુષ્યરૂપે થયેલા વિશ્વના આત્મારૂપ શ્રીહરિની વાણી સાંભળી વસુદેવ ને દેવકી મોહિત થયા અને તેમને જોળામાં બેસાડી પરમ આનંદ પામ્યા હે રાજન્ ! સ્નેહરૂપી પાશથી બધાયેલાં તે માત-પિતા અશ્રુ ધારાથી પુત્રોને નવરાવતા વાત્સલ્યથી મોહ પામ્યા અને ગળા સુધી આસુ ભરાઈ જવાથી કઈ પણ બોલ્યા નહિ ૧૦-૧૧ ભગવાને ઉપર કદા પ્રમાણે માત-પિતાની આશ્વાસના કરીને વડવા ઉત્તરેનને યાદ વેાના રાજ બનાવ્યા, ૧૨ અને કહ્યું કે-હે મહારાજ ! અમને તથા પ્રભને તમે આજ્ઞા કરો. કદાચ તમે કહેશો કે, તું જ રાજ્યાસન ઉપર બેસ, પરંતુ યથા તિના શાપને લીધે, યાદવોએ રાજ્યાસન ઉપર બેસવું યોગ્ય નથી, તેથી આપ રાજ્યાસન ઉપર બિરાજો. ૧૩ હું સેવક તમારી પાસે હાજર રહીશ. દેવતાઓ વગેરે તમને નમીને બલિદાન આપશે તો પછી બીજા રાજાઓ આપે, તેમા શું આશ્ચર્ય ? ૧૪ આ રીતે માતામહને રાજ્યાસન ઉપર બેસારી જગતકર્તા શ્રીકૃષ્ણ, યાદવો, વૃષ્ણિઓ, અધોકો, મધુ, હાશાહું તથા કુકુર વગેરે પોતાના જે સંબંધીઓ કંસના ભયથી નાસી ગયા હતા તે સર્વને તેડાવ્યા અને તેઓને સત્કાર સાથે તેઓની જગાઓ આપી નાણાંથી સંતુષ્ટ કરીને પોતપોતાના ઘરમાં વસાવ્યા. ૧૫-૧૬ યાદવોએ પણ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્રના હાથ નીચે પોતાના મનોરથો પ્રાપ્ત કર્યા અને સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરી. શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવના પ્રભાવથી નિસ્તાપ થઈ પોતાના ઘરોમાં તેઓ આનંદ મંજળ કરવા લાગ્યા. ૧૭ નિત્ય આનંદ મંજળમાં રહેતા તેઓ, શોભાયમાન શ્રીકૃષ્ણનાં આનંદી સુખકમળને વારંવાર જોઈને બહુજ પ્રસન્ન થતા. ૧૮ નગરમાં રોજ રોજ ભગવાનના સુખકમળના અમૃતનું પાન કરતા વૃદ્ધ પુરુષો પણ તરુણ

અને બળવાન થયા. ૧૯ પછી ભગવાન દેવકી પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ અને બળભદ્ર, નંદરાયની પાસે જઈ, તેમને ભેટીને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૨૦ હે પિતાભ ! સ્નેહવાળાં તમે બન્નેએ અમારું સારી રીતે પોષણ કર્યું છે તથા લાડ લડાવ્યા છે. માતપિતાને પુત્રોના ઉપર પોતાના દેહ કરતા પણ વધારે પ્રીતિ હોય છે ૨૧ પુત્રોનું પોષણ અને રક્ષણ કરવા અસમર્થ એવા સબંધીઓએ ત્યાગ કરેલા બાળકોનું જેઓ પોતાના પુત્રની પેઠે પોષણ કરે છે, તેઓને જ પિતા અને માતા સમજવા. ૨૨ હે પિતાભ ! તમે પ્રજામાં બાજો. અમે દુઃખી થઈ પડેલા સંબંધીઓને સુખની સગવડ કરી આપીને, સ્નેહથી દુઃખી થઈ પડેલા તમો સબંધીઓની સંભાળ લેવાને આવીશું. ૨૩

શુકદેવભ કહે છે-આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને નંદ અને ગોપલોકનું આશ્વાસન કરી, તેઓને વચ્ચે, અલંકાર તથા ધાતુઓના વાસણો આદિ આપીને સમભાવી પાછા મોકલ્યા ૨૪ નંદરાય પણ શ્રીકૃષ્ણનાં વચન સાંભળી તેમને આલિંગન કરી સ્નેહથી મદ્દમદ્ થઈ અશ્રુઓથી નેત્રો ભરતા ગોપની સાથે પ્રજામાં ગયા. ૨૫ પછી હે રાજન્ ! શૂરના પુત્ર વસુદેવે પોતાના પુત્રોને પ્રાણલોની પાસે શાસ્ત્ર-વિધિથી દ્વિજ સંસ્કાર કરાવ્યા, ૨૬ અને પછી પ્રાણલોની પૂજા કરીને તેમને સોનાની માળાવાળી, શણગારેલી વાછડાવાળી તથા રેશમી વસ્ત્રોડાડેલી ગાયો અને તે ઉપર સુવર્ણ દક્ષિણાઓ આપી. ૨૭ વસુદેવે શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવના જન્મનક્ષત્રને દિવસે, જે ગાયો આપવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો, તે સંભારીને કંસે અધર્મથી હરી લીધેલી ગાયો પ્રાણલોને આપી ૨૮ પછી સદાચારવાળા તે કુમારોએ ઉપનયન સંસ્કાર પામીને, દ્વિજપણાને પ્રાપ્ત થયા અને પછી ચંદ્રકુળના આચાર્ય ઝર્મચાર્યની પાસેથી ગાયત્રી મંત્ર લીધો. ૨૯ સર્વ વિદ્યાના ઉત્પત્તિ સ્થાન, સર્વજ્ઞ અને જગતના ધર્મર છતાં પણ મનુષ્યની જોડાથી સ્વતઃસિદ્ધ, નિર્મળ જ્ઞાનને હાંકતા તેઓ ગુરુમુહવાસ કરવાની ઇચ્છાથી સાંદીપની નામે શુકને ત્યાં ભણવા ગયા અને એમ રીતે બિતો-

દ્રિય એવા તે શુરુની શુદ્ધ સેવા કરવાનું બીજાઓને શીખવતા થકા પોતે આદરપૂર્વક ભક્તિથી દેવતાની પેઠે શુરુની સેવા કરવા લાગ્યા. ૩૦-૩૨

સાદીપની શુરુએ તેઓની શુદ્ધ ભાવવાળી બુદ્ધિ હોવાથી, પ્રસન્ન થઈને છ અંગો સહિત વેદ તથા ઉપનિષદો સહિત શાસ્ત્રો તેમને ભણાવ્યા. ૩૩ મંત્ર અને દેવતાના જ્ઞાન સાથે ધનુર્વેદ, ધર્મશાસ્ત્ર, મીમાંસાશાસ્ત્ર, તર્કશાસ્ત્ર તથા છ + પ્રકારની રાજનીતિ શીખવી ૩૪ હે રાજન્! સર્વ વિદ્યાઓના પ્રવર્તક, મહાત્માઓમા શ્રેષ્ઠ તે બને જણા શુરુના એક વાર કહેવાથી જ સર્વ વિદ્યા શીખી ગયા. ૩૫ વળી હે રાજન્! જિતે દ્રિયપણથી રહેલા તેઓ યોસઠ રાત્રિ દિવસમા યોસઠ કળાઓ * ભણ્યા અને

+ સધિ, વિગ્રહ, યાન, આમન, દ્વિધીભાવ તથા સમાશ્રય, આ છ રાજનીતિના ભેદ છે

૧ ગીત-ગાયનવિદ્યા ૨ વાદ્ય-વાદ્યવિદ્યા ૩ નૃત્ય-નાચવુ ૪ નાટ્ય-અભિનય કરવા તે ૫ આલેખ્ય-પુસ્તક વિગેરે લખા તે ૬ વિશેષકરકેશ-જાતજાતના કામજોના ઝાડ અને આદલા ગતરના તે ૭ તદુલકુસુમ બધી પ્રકાર-જોખાના તથા પુષ્પોના ત્રિકાણાકાર, પટકાણાકાર, સાથીઆ પૂરવા તે ૮ પુષ્પાસ્તરણુ-શયા વિગેરેમા ફૂલ પાથરવાની રીત અથવા તો ફૂલના ઓછાડ બનાવવાની રીત. ૯ દશનવમનાગગ-દાત, કપડ વિગેરે ઉપર રંગ લગાડવાની રીત તથા શરીર ઉપર સંકેદો લગાડવાની રીત ૧૦ મણિભૂમિકાકર્મ-ધરોમા તથા મદિરોમા મણિઓ જડાની રીત, કે જેથી દીવા કર્યા પિના પથુ પ્રકાશ રહ્યા. ૧૧ શયનરચન-સુવાને માટે સધળી રચનાઓ કેમ કરવી તેની રીત ૧૨ ઉદકવાદ્ય તથા ઉદકધાત-જળતગ ગ વિગેર વાદિત્રો અને પાણીમા તરવુ ઉમેથી પડવુ, પાણીને ઉપર ચઢાવવુ, નીચે ઉતારવુ, આડુ ઉડે તેમ બાળેકિયા મારવા વિગેરે ૧૩ ચિત્રયોગ-વિચિત્ર જાતના અક્ષરો લખવાની રીત અથવા તો જાત જાતના ચત્રકારો કરવાની રીત ૧૪ માત્યઅથનચિકટપ-જૂદી જૂદી ફૂલ ગુથવાની રીત. ૧૫ તેખરાપીડયોજન-માથાને માટે જાતજાતની પાવડીઓ બાવવાની રીત અથવા તો માથાને માટે પુષ્પાદિની ટેપીઓ બનાવવાની રીત. ૧૬ નેપથ્યયોગ-શણગારવાની રીત ૧૭ કર્ણપત્ર ભચ-કાન ઉપર આમૂષણુ તરિકે રાખવામા આવતા કમળપત્રોને અનેક રીતે રાખવાની રીત ૧૮ સુમધ

પછી તેમણે શુરુને શુરુદક્ષિણા માગવા પ્રાર્થના કરી. ૩૧ સાદીપની શુરુએ બંને શિષ્યોને અદ્ભુત મહિમા બે 'ને તથા તેઓની અમાનુષિક બુદ્ધિ બેધને પોતાની સ્ત્રી સાથે વિચાર કર્યા પછી પ્રભાસના મહાસાગરમા પોતાનો બાળક પુત્ર કુબીને મરી ગયો હતો તેને પાછો આણી આપવાનો વર માગ્યો. ૩૭ એટલે 'તથાસ્તુ' એમ કહીને અગ્રાધ યરાકમી તે બંને રથમા બેસી પ્રભાસમા જઈ મહાસાગરના તીર ઉપર ગયા સમુદ્રે તેમને આવ્યા બાણી બંને બાઈઓનું પૂજન કર્યું. ૩૮ પછી ભગવાને સમુદ્રને કહ્યું કે, તુ અમારો શુરુપુત્ર અમને પાછો આપ, કારણ કે તુ મોટા તર ગેવડે તેને અદર ઘસડી ગયો છે. ૩૯

મુક્તિ-અનેક જાતની સુગંધીઓ બનાવવાની રીત. ૧૯ બૂષણુયોજના-આબૂષણો બનાવવાની રીત ૨૦ ઔદ્ર-ભલ-ઈદ્રજન ૨૧ કૌયુમારપ્રયોગ-કુયુમાર આચાર્યે બતાવેની બહુરૂપ દર્શાવવાની રીત, અમસકાચ વિગેરે. ૨૨ હસ્તલાધન-હાથચાલાકી, કાંઈ જાણે નહીં તેમ વરતુને હાથવતી સરકારી દેવી તે ૨૩ ચિત્રશાકાપૂષ્પભક્ષવિકાગ-જાતજાતના શાક, પૂડાઓ વિગેરે રસોઇ બનાવવાની રીત ૨૪ પાનકરમરાગાસવયોજના-મદિરા, શરબત તથા મીઠાશરાર આમને બનાવવાની રીત ૨૫ સ્વચીરાચકકર્મ-સીવવાની તથા ગુથવાની રીત. ૨૬ સ્વકીડા-દોરી સચારથી પુતળીઓ વિગેરેને નચાવવાની રીત ૨૭ વીણુડમરુવાદ્ય-વીણા, ડમરુ વિગેરે વાદિત્રો બનાવવાની રીત ૨૮ પ્રહેલિકા-દિઅર્થો વાક્યોવાળા ગ્રંથ પદો, જેમ કે "આ" રસિઓ આઓ નહીં માસ ગયા દશ ખાર, ઓ રસીબાને શુ કરીશ ચદન લે આ વાર." વળી બીજી, 'માવો કરે પ્રકાશ, અંધાગમા એકલો, કેમ કરી પડીએ પાસ, ઉત્તર માનો દીકરો' અર્થાત્ દીવો ૨૯ પ્રતિમાલા-અત્યાસરીની રીત. જાળામા સરકત ભણુના વિદ્યાર્થીઓ અત્યાસરીવી પરસ્પર વાદ કરે છે, તેની રીત એવી છે કે, પ્રથમ એક વિદ્યાર્થી શ્લોકનો આરભ કરે, તેનો છેલ્લો અક્ષર જે આવે, તે અક્ષરથી શરુ થતો બીજા શ્લોક સામે વિદ્યાર્થી બોલે અને તેનો છેલ્લો અક્ષર જે હોય, તે અક્ષર ઉપર પાછો પહેલો બોલે, અને કાંઈ વેળા પહેલો અને છેલ્લો બંને અક્ષર સરખા આવે, તેમ સપુટ કરીને પથુ બોલવાની રીત છે ૩૦ દુર્વાચકપ્રયોગ-બોલી સકામ નહીં તેવા શબ્દો

સમુદ્ર જોલ્યા-હે કૃષ્ણ ! હું પ્રાણલુના પુત્રને હરી જયો નથી, પરંતુ પચ્ચન નામે એક મોટો દેવ પ્રાણીની અંદર ફરવા કરે છે, અને તે શંખ-ફૂંથી દેવ પ્રાણલુના પુત્રને હરી જયો છે ૪૦ તે સાંભળી સમર્થ શ્રીકૃષ્ણે પ્રાણીમા પેસી દેવને ખરીને બેયું તે તેના પેટમા ગુરુના પુત્રને ઢીઠો નહિ ૪૧ એટલે શ્રીકૃષ્ણે તેના શરીરમાથી ઉત્પન્ન થયેલો શંખ લઈ તીર ઉપર આવ્યા અને ત્યાંથી તેમણે બળદેવ સાથે યમરાજની સંયમનીમા જઈ શંખ વગાડ્યો. શંખનો નાદ સાંભળીને પ્રભને

બોલવાની રીત. ૩૧ પુસ્તકનાયક-વચ્ચે પડેલા અક્ષરો જોડીને અટક્યા વિના ઉતાવળે પુસ્તકો વાંચવાની રીત ૩૨ નાટકાખ્યાયિકાદર્શન-નાટકો તથા આખ્યાયિકાઓ રચવાની રીત. ૩૩ કાવ્ય સમસ્યા પૂરણ-કોષએ સમ સ્વારુપે આપેલી કવિતાની એક લીટી કે ત્રણ લીટીઓ નથી રચીને પૂરણ કરવાની રીત. ૩૪ પદ્ધિવેત્તવાનવિ કદપ-પાટી તથા નેતરને જુદી રીતે ભરવાની રીત, સ્વસ્તિકાકાર-ચોકડીઓ તથા બીજી ભાનો વચ્ચે પાડીને ભરવાની રીત ૩૫ તર્કકર્મ-૬ વગેરે કાતવાના ચત્રો ચલાવવાની રીત. ૩૬ તક્ષણ-સુતારનું ક્રમ ૩૭ વારણ-વિદ્યા-ધર, મદિરો, કિલ્લાઓ વિગેરે બાંધવાની વિદ્યા ૩૮ રૂપરત્નપરીક્ષા-શિક્ષાઓ અને હિરાઓની પરીક્ષા ૩૯ ધાતુવાદ-સોનું વગેરે ધાતુ મેટાડીમાથી કાઢવાની રીત. ૪૦ મંજિરામજાન-પન્ના વગેરેને રંગો ચડાવવાની રીતનું જ્ઞાન ૪૧ આકરજ્ઞાન-મંજિવાળી જમીનને પારખવાનું જ્ઞાન ૪૨ વૃક્ષાયુર્વેદ્યોગ-વનસ્પતિઓને ઉઠેરવાની રીત તથા તેના દરદ દૂર કરવાની રીત ૪૩ મેષકુકુટ લાવકયુદ્ધ-મોકડા, ફૂકડા અને લાવાને લાકાવવાની રીત. ૪૪ શુકસારિકા પ્રધાપ-પોપટ અને મેનાને બોલતા ક્ષિપ્તવાની રીત ૪૫ ઉત્સાદન-મનાદિકથી પરના મનમા ઉદ્ભવ ઉત્પન્ન કરવાની રીત ૪૬ કેમમાર્જનકૌ શલ-કેશ બોળવાની કુશળતા ૪૭ અક્ષરમુદ્રિકમન-કરપ-ક્ષવી ભાષા. જેમકે-અહિરેન કમન્ન ચક્રકારા, તેમ પવન ધોવન યુગારા, અગ્નિ અક્ષર ચટ્ટકી હિ માતા, રામ કલત સીતાસે બાતા ' અહિરેન એટલે આકારાદિક સ્વર, કમળ એટલે કવર્ગ, ચક્ર એટલે ચવર્ગ, ટકાર એટલે ટવર્ગ, તેમ એટલે તવર્ગ, પવન એટલે પવર્ગ, ધોવન એટલે ધવર્ગ અને યુગાર એટલે શંખસહ આમા જેટ લાખી આગલી ઉંચી કરે તેટલામો અક્ષર સમજવો અને જેટલી ચપટી વચાડે તેટલા બબળ ઉપર આ આ

નિયમમાં રાખનાર યમરાજ ત્યા આગળ આવ્યા ને તે બનેનો લક્ષિતપૂર્વક સત્કાર કર્યો. અને સર્વ પ્રાણીઓના અંતઃકરણમા વાસ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને કહેવા લાગ્યા કે, હે કૃષ્ણ ! અમે આપ બનેનું શું પ્રિય કરીએ ? ૪૨-૪૪

શ્રીકૃષ્ણ જોલ્યા-હે મહારાજ ! તમે પોતાનાં કર્મને અધીન રહેલા અમારા ગુરુના પુત્રને અહીં લાવ્યા છો તેને મારી આજ્ઞાને અધીન થઈ પાછો આપી દો. ૪૫ તથાસ્તુ, એમ કહી તેમણે ગુરુપુત્ર આણી આપ્યો. તે લઈને શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવે

વિગેરે માત્રાઓ સમજતી ૪૮ મેચિત્કાનુક્રમિકદપ-મેચ ૯ ભાષા જેને ગુજરાતીમા કારસી કહે છે તથા કુન કંની રીત, જેમ કે અક્ષરોની વચ્ચે ચ અને ન્સ નાખીને કેટલાએક બોલે છે-ચતા, ચરી, ચયો ચપ, ચડી, ચઠ્યા, ચઢે એટલે તારી ચોપડી કયા છે ? મન્સાગી ચન્સોપાડી નન્મારે તન્સયા છેન્સે કાઇ કાઇ વચ્ચે ડતનો પ્રયોગ કરીને પછુ બોલે છે જેમ-તડતડુ ધડતડ કડનયા છડતે ? તડતારી રડનજ હડનોચ તો હડતુ અડતાનુ, વગેરે, આવી ભાષા ધણુ લોકો પોતાનો વિચાર ગુપ્ત રીતે દર્શાવવા માટે બોલે છે ૪૯ દેશભાષાજ્ઞાન-દેશ દેશની ભાષાનું જ્ઞાન ૫૦ પુષ્પશકટિકાનિર્માણજ્ઞાન-ફૂલના વિમાનો વગેરે કરવાનું જ્ઞાન. ૫૧ યત્રમાનુષ, ધારણમાનુષ-જાતજાતના ચત્રો કરવાની રીત તથા અણ્ણવાનની રીત ૫૨ માન-સિકાવ્યક્તિયા-આમા મનુષ્યના મનની વાત ખણવાની રીત. ૫૩ સપાલ-હીરા વગેરેના બે કટકા કરવાની રીત. ૫૪ અભિધાનકેશ-શબ્દકોશ ક્ષિત્રેરીએનું જ્ઞાન. ૫૫ છદ્ધે જ્ઞાન-છદ્ધાએનું જ્ઞાન ૫૬ ત્રિવિદ્ય-અનેક ઉપાયોથી વસ્તુની બનાવટનું જ્ઞાન ૫૭ હલિતકેયોગ-સામા મનુ-ખને છેતરવાના ઉપાયનું જ્ઞાન. ૫૮ વસ્ત્રગોપન-સામાન્ય વસ્ત્રને ઉંચી જાતના વસ્ત્રરૂપે બતાવવાનું જ્ઞાન. ૫૯ દૂતવિશે-જુગાર રમવાની રીતિનું જ્ઞાન. ૬૦ આકર્ષ-ક્રીડા-સોગડાઓની રમત, જેમા એક સોમડી બીજને બેચી લાવે છે ૬૧ પાળ ક્રીડનક-પાળકોની રમતનું જ્ઞાન (જવો મિ. જમનલાલ તરફથી બહાર પડેલો દેશી રમતનો પ્રશ્ન.) ૬૨ વૈનાયકી-વિનય રાખવા સંબંધી જ્ઞાન. ૬૩ વૈજયંતી-વિજય કેરી રીતે મેળવવા તે સંબંધી જ્ઞાન ૬૪ બાષામજી-કસરત કપારે કરવી, કોણે કરવી, તેના પ્રકાર કેલ્લા છે, તે સંબંધી જ્ઞાન, આ ચોસક કળાઓ છે

પોતાના ગુરુને આપી તેમને ફરી વર માગે એમ કહ્યું. ૪૧

ગુરુ બોલ્યા-હે વત્સ ! તમે ગુરુદક્ષિણા સારી રીતે આપી છે. તમારા જેવાનો જે ગુરુ હોય તેની સર્વ કામના પૂર્ણ થાય છે. ૪૨ તમે બંને હવે તમારે ઘેર જાઓ. તમારી પવિત્ર કીર્તિ વિસ્તાર પામે અને આ લોકમા તથા પરલોકમા તમારા વેદાધ્યયન એક પ્રહર પણ વ્યર્થ જાઓ નહિ, તેમ નિત્ય વધ્યા કરો. ૪૩ ગુરુએ આજ્ઞા કર્યા પછી તે વાસુના જેવા વેગવાળા રથમા બેસી મેઘના જેવી ગર્જના કરતા પોતાના નગરમા આવ્યા. ૪૪ સર્વ પ્રજા ઘણા દિવસ થયા શ્રીકૃષ્ણ બળદેવને ભેટી ન હતી તેથી તેમને ભેળને નાશ થયેલું. ધન જાણે પાછું મળ્યું હોય તેમ પ્રસન્ન થઈ. ૪૫

સમનંદન પ્રજા. સર્વા દદ્વા રામજનાર્વનો ।
અપર્યંતો વદ્ધશ્ચ નિષ્કલંચના દ્વ ૧૫૦ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
पंचचत्वारिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૪૬ મો. ૬

મજ્જાસીઓને આશ્વાસન.

શ્રીશુક ઉવાચ

वृष्णीनां प्रवरो मंत्री कृष्णस्य दयितः सखा ।
शिष्यो बृहस्पते. साक्षादुद्धवो बुद्धिसत्तमः ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા ! વૃષ્ણિઓમા વડા, શ્રીકૃષ્ણના પ્રિય મિત્ર તથા મંત્રી, સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિના શિષ્ય ઉદ્ધવજી હતા. ૧ શરણાગતની પીડાને હરનાર શ્રીહરિ એકવાર પોતાના હાથથી તેમનો હાથ ઝાલી એકાતમાં તેમને કહેવા લાગ્યા. ૨ હે ઉદ્ધવ ! તમે મજ્જામાં જાઓ. મારા માતા પિતાને પ્રસન્ન કરો અને મારા સ દેશાથી ગોપીઓની, મારા વિરહથી થયેલી માનસિક પીડા દૂર કરો. ૩ ગોપીઓના મન મારામા છે, તેમના પ્રાણ અહીં છે, તેઓએ મારે માટે પુત્ર અને પતિનો ત્યાગ કર્યો છે અને મારે માટે આ લોકના તથા પરલોકના સુખ

૬ આ અધ્યાયમા શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધવને મજ્જા માગી વચોદા તથા નદનું આશ્વાસન કરાવ્યું. એ ૪ થા કહેવાશે

પણ તેઓએ ત્યાગ કર્યો છે, તેમને હું અનંત સુખ આપુ છું. ૪ છતાં પણ તેઓનો વહાલો હું ફરે છું તેથી હે ઉદ્ધવજી ! તેઓ મારું સ્મરણ કરતી હશે, અને મારા વિયોગથી મને મળવાને થતી ઉત્કંઠથી, [વહવહ થઈને મૂર્છિત થતી હશે. ૫ મારામાં પ્રાણ ધારણ કરનારી ગોપીઓને મે ત્યાંથી નીકળતી વેળાએ કહ્યું છે કે 'હું ઝટ આવીશ' તેથી તેઓ ઘણું કરીને મહાકષ્ટથી જીવતી હશે. ૬

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુંથી ઉદ્ધવ, સ દેશે! લઈ રથમા બેસીને ગોકુળ ગયા. ૭ સૂર્યાસ્ત સમયે તે મજ્જા પહોંચ્યા. આ વખતે નગરમા પ્રવેશ કરતા દોરોની ખરીઓની ધૂળથી ઉદ્ધવનો રથ ઢંકાઈ ગયો. ૮ વાછડાં તરફ દોડતી ઝાના ભારવાળી ગાયોને લીધે ગોકુળ જાણ રહ્યું હતું. ૯ ગાયોના આમ તેમ દોડતા ધોળા વાછડાથી મજ્જા શોભી રહ્યું હતું દોડવાના શબ્દોથી તથા 'મુકી દે, મુક નહિ, વાછડાને લઈ આવ, બાધી દે, અમુક વસ્તુ લાવ, આ લે, 'વગેરે શબ્દોથી અને વાસળીઓના સૂરોથી તે જાણ રહ્યું હતું. ૧૦ બળભદ્ર તથા શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રો જાતી ગોપીઓથી તથા ગોપથી તે દીપી નીકળ્યું હતું. ૧૧ અમ્મિ, સૂર્ય, અતિથિ, ગાય, બ્રાહ્મણ, પિતૃઓ તથા દેવતાઓનાં જેમા પૂજન થતા હતા તથા જેમા ધૂપો, દીવાઓ અને પુષ્પો દહિએ પડતા હતા, એવા ગોપનાં ઘરોથી મજ્જા મનોહર દેખાતું હતું. ૧૨ વળી મજ્જામાં ચારે તરફ વનો પુષ્પોવાળા થઈ રહ્યા હતા, પક્ષીઓ તથા જમરોના ટોળા ગુંભારવ કરતા હતાં, અને કમળના કોશો, હ સ તથા કારડવોથી ભરપૂર હતા તેથી મજ્જા શોભતું હતું. ૧૩ નંદરાય શ્રીકૃષ્ણના પ્રિય સેવક ઉદ્ધવને, ભેટીને પ્રસન્ન થયા અને તેમને શ્રીકૃષ્ણ ગણીને સત્કાર કર્યો. ૧૪ ઉત્તમ પ્રકારનું ભોજન કરીને, સમ્યા ઉપર સુખથી બેઠેલા અને ચરણચ પી વગેરેથી પરિશ્રમ વિનાના થયેલા ઉદ્ધવને, નંદરાય પૂછવા લાગ્યા. ૧૫ હે ઉદ્ધવ ! અમારા મિત્ર વસુદેવ દુઃખમાંથી મુક્ત થઈ પોતાનાં બાળ-બચ્ચા તથા સગા સનેહીઓની સાથે સુખી છે કે ? ૧૬ હ સ તેના અનુચરો સહિત પાપથી મરણ

પામ્યો તે ઠીક થયું તે નિરતર કમંશીલ અને સદ્ગુણી યાદવોના દેષ કરતો હતો. ૧૭ શ્રીકૃષ્ણ અમને માતપિતાને, સગાંધીઓને, મિત્રને, પોતે જેના સ્વામી છે એવા મજને, ગાયોને, વૃદ્ધાવનને તથા ગોવર્ધનને સંભારે છે કે? ૧૮ હવે શ્રીકૃષ્ણ બ્યારે પોતાના સગા સ્નેહી જનોને એકવાર મળવા માટે આવશે ત્યારે અમે સુદર નાસિકાવાળું તથા મંદ હાસ્યવાળું તેમનું મનોહર મુખ જોઈશું. ૧૯ તેમણે દાવાનળથી, વટોળીઆ પવનથી, વરસાદથી, વૃષભાસુરથી, કાલીય નાગથી તથા નિરુપાય એવા મૃત્યુઓથી ઘણી વખત અમારી રક્ષા કરેલી છે. ૨૦ હે ઉદ્ધવ ! તેમના પરાક્રમે, તેમના વ્યવસાય, હસવું તથા ભાષણ અમને સાભરે છે, ત્યારે અમારા સર્વ કામકાજ શિથિલ પડી જાય છે. ૨૧ શ્રીકૃષ્ણના ચરણથી શોભાયમાન થયેલી નદીઓ, પર્વતો, વનના પ્રદેશો તથા વિહારના સ્થાનકો જોતા અમારું મન શ્રીકૃષ્ણરૂપ થઈ જાય છે. ૨૨ ગર્ગાચાર્યના કહેવા પ્રમાણે, શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્ર અહીં પૃથ્વી ઉપર દેવતાઓનું કામ કરવા કોઈ મોટા દેવતા જ અવતરેલા છે, એમ હું માનું છું. ૨૩ દશ હજાર હાથીના જેવા બળવાન કસને, જે મંદ્રોને તથા કુવલયાપીડને સિંહ જેમ રમત માત્રમા પશુઓને મારી નાખે તેમ તેમણે મારી નાખ્યા. ૨૪ વગી હાથી જેમ લાકડી ભાગી નાખે, તેમ શ્રીકૃષ્ણે ત્રણ તાલ જેવડા લાખા ને ઘણા મજબુત ધનુષના કટકા કરી નાખ્યા અને એક હાથે સાત દિવસ સુધી ગોવર્ધન તોળી રાખ્યો હતો. ૨૫ પ્રલભાસુર, ધેનુકાસુર, અરિષ્ટ, તૃણાવર્ત, બકાસુર વગેરે દૈત્યોને રમત માત્રમા મારી નાખ્યા હતા. ૨૬ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનાં પરાક્રમેને સંભારી સંભારીને શ્રીકૃષ્ણમા જેમની બુદ્ધિ ઘણી પ્રીતિવાળી હતી, એવા નહોતું અત્યંત ઉત્કંઠિત થઈ પ્રેમના ઉમળકાથી મૌન રહ્યા. ૨૭ યથોદ્ધા પણ પુત્રનાં વર્ણવાતાં અરિત્રો સાંભળી અશ્રુ પાડવા લાગ્યા તથા સ્નેહને લીધે તેમને પાનો અહો. ૨૮ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ઉપર નહીં તથા યથોદ્ધાની પરમ પ્રીતિ જોઈ ઉદ્ધવજી તેમને આનંદથી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૨૯

ઉદ્ધવજી કહે છે-હે માન આખારા ! તમે સર્વના ગુરુ એના નારાયણ ઉપર આવી બુદ્ધિ રાખો છો, તેથી તમે બંને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન સાપાત્ર છો. ૩૦ આ શ્રીકૃષ્ણ ને બળભદ્ર જગતનાં નિમિત્ત કારણ તથા ઉપાદાન કારણરૂપ છે, પુરુષ તથા પ્રકૃતિ છે ને શરીરમા પ્રવેશ કરી અનેક ઉપાધિવાળા જીવના નિયંત્રક છે, કારણ કે તે પુરાણપુરુષ છે. ૩૧ પ્રાણ જતા પોતાનું શુદ્ધ મન ક્ષણવાર માણસ તેઓમાં રાખે તો તે કમંની વાસનાથી છુટી જાણરૂપ તથા શુદ્ધ સૂર્યરૂપ થઈને, પરમ ગતિને પામે છે. ૩૨ માટે હે મહાત્મા ! તમે સર્વના આત્મારૂપ, કારણ તથા જગતનું કલ્યાણ કરવા મનુષ્ય દેહ ધારણ કરનાર ભગવાન ઉપર સર્વદા પૂર્ણ ભાવ રાખો. હવે તમારે બંનેને બીજી કયું સુકાર્ય કરવાનું બાકી છે? ૩૩ યાદવોના પતિ શ્રીકૃષ્ણ થોડા સમયમા મજમા પધારશે અને તમારું પ્રિય કરશે. ૩૪ શ્રીકૃષ્ણે અખાડની વચ્ચે સવ યાદવોના યત્નરૂપ કસને મારી તમને મળીને જે કહ્યું હતું, તે સત્ય છે. ૩૫ તમે ખેદ પામશો નહિ, થોડા સમયમા શ્રીકૃષ્ણનાં તમને દર્શન થશે. કારણ કે તેઓ કાષ્ઠમા અગ્નિની પેઠે સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમા રહેલા છે. ૩૬ તમારા મનમા શકા આવતી હોય કે તે પોતાના માતપિતાને છોડીને અહીં કેમ આવશે? પરંતુ તેથી શંકા લાવશો નહિ, કારણ કે, માનગડિત શ્રીકૃષ્ણને કોઈ પ્રિય નથી, તેમ કોઈ શત્રુએ નથી, કોઈ ઉત્તમ નથી, તેમ કોઈ અધમ પણ નથી, અથવા તે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમગ્રાવ રાખનાર શ્રીકૃષ્ણને કોઈ અસમાન પણ નથી, તેમ તેમને માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિક, પોતાનો, પારકો, દેહ અથવા જન્મ એમાનુ કાંઈ પણ નથી. ૩૭-૩૮ તેમને કમં નથી તથાપિ તે લોકમા ક્રીડા કરવા અને સત્ પુરુષોની રક્ષા કરવા ઉત્તમ, મધ્યમ તથા નિમ્ન ભતિમા અવતાર લે છે. ૩૯ એ અજન્મા ભગવાન નિર્ગુણ છે, છતાં સત્, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોને સેવે છે, અને તે દ્વારા ક્રીડા કરતા જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય કરે છે. ૪૦ મનુષ્યને દરેલી દૃષ્ટિથી જેમ પૃથ્વી દરેલી રેખા છે અને કમં કરનારના ચિત્તમાં

રહેલો આત્મા, તેના અધ્યાસથી જેમ પોતે જ કર્મ કરતો હોય તેમ જણાય છે, તેમ આ સૃષ્ટિ વગેરે સર્વ, જે કે માયામય છે તેપણુ તે બાણે પર-માત્મા કરતા હોય તેમ જણાય છે. ૪૧ વળી એ શ્રીકૃષ્ણ તમારા પુત્ર નથી, પરંતુ સર્વના પુત્ર છે તથા સર્વના આત્મા, પિતા, માતા ને ઈશ્વર પણ છે. ૪૨ જોયેલી, સાંભળેલી, ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન, સ્થાવર, જ ગમ, નાની મોટી વસ્તુ, ભગવાન વિનાની તથા ભગવાનથી જુદી નથી, સર્વ સ્વરૂપ ભગવાન જ છે ૪૩

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! નદરાય તથા ભગવાનના અનુચર ઉદ્ધવજી બન્નેને આ પ્રમાણે સમજાવી સૂઈ ગયા પ્રભાત થયું, ગોપીઓ ઉઠી અને છાશ કરવા મડી ૪૪ ગોપીઓ કડાવાળા તથા કૂલના ગજરાવાળા હાથોથી નેતરા જે ચતી હતી તેથી નિત બ તથા હાર હાલતા હતા, કપો-ળના ભાગ કુંડળોથી ચોભી રહ્યા હતા, મુખ કેસ રોથી રાતા હતા તથા આભૂષણોના મણિઓ દીવા-ઓની શિખાથી ઝળઝળાટ દીપતા હતા ૪૫ આ વખતે ભગવાનના શુભાનુવાદ ગાતી તેમના ગીતનો ધ્વનિ, દધિમ થનના શબ્દ સાથે મિશ્ર થઈ આકાશ સુધી પહોંચતો, જે શબ્દ દિશાઓના અમ ગળનો નાશ કરતો હતો ૪૬ પછી સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતા નદના બારણામા રથને ઉભેલો જોઈને ગોપીઓ પરસ્પર પૂછવા લાગી કે, આ રથ કોનો છે ? ૪૭ ક સનુ કામ સાધનારો અકૂર કે જે શ્રીકૃષ્ણને અહીંથી મથુરાપુરીમા લઈ ગયો હતો, તે શુ પાછો આવ્યો છે ? ૪૮ એ ક સનો નાશ કરીને અહીં શા માટે આવ્યો હશે ? એ ક સ મરી ગયો તેની ઉત્તરક્રિયામા આપણા માસના પિંડો આપવા થ રતો હશે ? આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પરસ્પર વાતો કરતી હતી, એટલામા ઉદ્ધવજી યમુના નદી ઉપર નિરાકર્મ કરીને ઘેર આવ્યા. ૪૯

किं साधयिष्यस्मामर्मेक्षुं प्रीतस्य निष्कृतिम् ।
इति स्त्रीणां वदतीनामुदबोऽगात् कृताह्निकः ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे
बह्वचस्वार्चिनोऽध्यायः

અધ્યાય ૪૭ મો.*

ઉદ્ધવે ગોપીઓને આપેલું આશ્વાસન.

શ્રીશુક ઉવાચ

तं वीक्ष्य कृष्णानुचरं प्रजस्त्रियः

प्रलंबबाहुं नवकंजलोचनम् ।

पीतांबर पुष्करमालिनंलसत्

मुखाखिव मणिमृदकुडलम् ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! વિશાળ બાહુ-વાળા, નવ કમળ જેવા નેત્રવાળા, પીતાંબરધારી, કમળની માળાવાળા, શોભિતા મુખકમળવાળા તથા ચળકતાં કુંડળવાળા શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત ઉદ્ધવને જોઈ, પ્રજની સ્ત્રીઓ 'આ દેખાવડો તથા ભગવાનના જેવા વેષવાળો અને ધરેણાવાળો કોણુ હશે ? કયાથી આવ્યો હશે ? અને કોનો સેવક હશે ? ' આમ બોલતી તથા મનોહર હાસ્ય કરતી સર્વ ગોપીઓ, ભગવાનના ચરણારવિદના દાસ એવા ઉદ્ધવને આતુ-રતાથી વિંટાઈ વળી ૧-૨ "આ તો લક્ષ્મીપતિનો સ દેશેા લાવનાર ઉદ્ધવજી છે," એમ જાણ્યા પછી ગોપીઓએ વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરીને, લજ્જા સહિત, મધુર વચને તેમને બોલાવી, તેમનો સત્કાર કર્યો પછી આસન ઉપર બેઠેલા ઉદ્ધવને એકાંત જોઈ તેઓ પૂછવા લાગી કે, ૩ તમે યદુપતિના સેવક આવ્યા છો, તેને અમે જાણીએ છીએ ભગવાને પોતાના માતપિતાને પ્રસન્ન કરવાની ઈચ્છાથી તમને અહી મોકલ્યા છે ૪ તે વિના બીજુ કોઈ તેમને સ ભારવા યોગ્ય આ પ્રજમા હોય એવું જાણવામા નથી મુનિને પણ માતપિતા વગેરે સ બંધીઓના ઉપર જે સ્નેહાનુભવ હોય છે, તે તેનાથી પણ ત્યાગ થઈ શકતો નથી. ૫ પુરુષો માતપિતા વિના બીજાઓની સાથે મૈત્રી કરે છે તે સ્વાર્થ માટે હોય છે, અને તે સ્વાર્થ પુરો થતા સુધીજ રહે છે. ભમરા પુષ્પોની મૈત્રી કરે છે તે સ્વાર્થને લીધેજ હોય છે. ૬ પ્રજા જેમ અશક્ત રાજનો ત્યાગ કરે છે, વિદ્યા ભણી રહેલા વિદ્યાર્થીઓ જેમ શુરનો ત્યાગ કરે છે, કતિબો જેમ દક્ષિણા લીધા પછી ચજમાનનો ત્યાગ

* આ અધ્યાયમા ભગવાનની આજ્ઞાથી ગોપીઓને ઉદ્ધવે આશ્વાસન આપ્યું એ કથા કહેવાઈ

કરે છે, ૭ પક્ષીઓ જેમ ફળ વિનાના વૃક્ષોનો ત્યાગ કરે છે, અતિથિઓ જેમ જમીને ઘરનો ત્યાગ કરે છે, મૃગો જેમ બળી ગયેલા વનનો ત્યાગ કરે છે, તેમ ભગવાને અહીં ઉછરી હવે અમારો ત્યાગ કર્યો છે ૮

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત ઉદ્ધવજી વ્રજમા પધાર્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણને વિષે જેમના મન અને વાણી લાગેલા હતા એવી ગોપીઓ લોકલજ્ઞ મુકી તેમને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગી. ૯ શ્રીકૃષ્ણે કિશોરાવસ્થામાં તથા બાલ્યાવસ્થામાં જે જે ચરિત્રો કર્યા હતા તે બધા ચરિત્રો સ ભારી સ ભારીને તે ગાવા લાગી તથા લજ્ઞ મુકીને રડવા મ ડી ૧૦ કેઈ ગોપી ભમરાને બેઈ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરતી, તેને કૃષ્ણે મોકલેલો દૂત સમજી, ઉદ્ધવજીના મિત્રથી આમ પૂછવા લાગી. ૧૧

ગોપી-હે ભમરા ! મારી શોકયના ચ દનવાળી મૂછાવડે મારા ચરણને અડકતો નહિ. જેનો તું આવો દૂત છે, એવા મધુપતિ શ્રીકૃષ્ણ ભલે યાદવોની સભામાં હાસ્યપાત્ર થઈ પડેલા માનવ તી સ્ત્રીઓના માનને પાત્ર થયા ૧૨ તારા જેવા જ સ્વાર્થી શ્રીકૃષ્ણે પુષ્પની પેઠે અમને એકવાર મોહ ઉપભવનારૂં પોતાનું ગાન સ ભળાવીને અમારો ત્યાગ કર્યો છે અરેરે ! ! લક્ષ્મીજી તેમના ચરણકમળની કેમ સેવા કરે છે ? હા કદાચ એમ હોય કે-ભગવાનની મિથ્યા વાતોથી તેમનું મન ભોળવાઈ ગયું હોય, તેથી સેવા કરે, પરંતુ અમે એવી ભોળી નથી ૧૩ અહ્યા ભમરા ! અમે ઘર વિનાની સ્ત્રીઓ આગળ તું વારંવાર યાદવોના પતિ શ્રીકૃષ્ણની લલિત લીલાઓ શા માટે યાદ કરે છે ? અમે તેનો ઘણીવાર અનુભવ કર્યો છે, માટે તું તેમની સખીઓની આગળ જઈ ગા, કારણ કે, તેઓ તેમનું વાંછિત પૂર્ણ કરશે. ૧૪ કપટપૂર્વક મનોહર હાસ્ય કરનાર તથા બુદ્ધિના ચાળા કરનાર ભગવાનને પૃથ્વી ઉપર, સ્વર્ગમાં કે પાતાળમાં એવું કોણ છે કે જે તેમને દુર્લભ હોય ? સાક્ષાત્ લક્ષ્મીજી પણ તેમના ચરણની રજ એવે છે ! પરંતુ તારે તેની આગળ એક વાત કહેવી કે, જે દીન ઉપર કયા કરે છે, તે જ

મોટી કીર્તિવાળો કહેવાય છે ૧૫ તું અમારા ચરણમાં મસ્તક મુક નહિ તું શ્રીકૃષ્ણની પાસેથી સર્વ શીખીને દૂતના કાર્યને બોલવા યોગ્ય મધુર શબ્દોથી પ્રાર્થના કરે છે, તે તારી પ્રાર્થનાની કુશળતાને અમે બહુજી છીએ અમે તેમને પોતાને માટે પુત્રનો, પતિનો તથા પરલોકનો ત્યાગ કર્યો, છતાં ચ ચળ મનના શ્રીકૃષ્ણે અમારો ત્યાગ કર્યો, તો હવે તેમની સાથે શું સમાધાન કરવું ? ૧૬ એ શ્રીકૃષ્ણે રામાવતારમાં પારધિની માફક કૂર થઈ વાનરરાજ વાલીનો વધ કર્યો હતો, સ્ત્રીજીત થઈને પોતાની ઉપર આસક્ત થયેલી સૂર્યપ્રાને વિરૂપ કરી હતી, વામનાવતારમાં કાગડાની પેઠે બસિનું બલિદાન ખાઈને પાછળથી તેને બાક્યો હતો, માટે શ્રીકૃષ્ણની મિત્રાઈ કરવાની અમને કંઈ પણ જરૂર નથી ૧૭ આ જગતમાં ઘણા લોકો શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રરૂપી અમૃતપાન કરવાથી રાગદ્વેષ રહિત થાય છે, તેથી મૃતપ્રાય થઈ જાય છે, પોતાના ઘરના ગરીબ કુટુંબનો ત્યાગ કરે છે અને પોતે ગરીબ તથા મરવા જેવા થઈને ભોગ વિનાનાં પક્ષીઓની પેઠે આહાર માટે ભિક્ષા માગતા ફર્યા કરે છે, છતાં તેઓ કૃષ્ણ-કથાઓ કદી તજી શકતા નથી ૧૮ અમે ગોપીઓ ભોળપણને લીધે કપટી કૃષ્ણના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો તેથી વારંવાર ભગવાનના વિરહની પીડા ભોગવીએ છીએ, માટે હે દૂત ! તેમના વિના બીજી વાત કહે ૧૯ તું પાછો અહીં આવ્યો તે તને શું અમારા પ્રિયતમે મોકલ્યો છે ? હે ભમરા ! તું અમને માનવા યોગ્ય છે, માટે માગી લે તારી શી ઇચ્છા છે ? હે શાતગુણી દૂત ! તું અમને સતીઓને શા માટે શ્રીકૃષ્ણની પાસે લઈ જવાની ઇચ્છા રાખે છે ? કારણ, શ્રીકૃષ્ણ એકલા રહી શકે એવા નથી. તેમની સાથે નિરંતર લક્ષ્મી રહે છે અને તે પણ વળી તેમના વક્ષ સ્થાનમાં જ રહે છે ૨૦ શ્રીકૃષ્ણ હમણા ગુરુને ઘેરથી આવીને મધુરામાં રહ્યા છે, તે પિતાના ઘરોને તથા પોતાના મિત્રને સંભારે છે કે ? કોઈ દિવસ તે અમે હાસીઓની વાત કરે છે કે ? અમરુના જેવા મુગધીવાળો પોતાનો હાથ અમારા મસ્તક ઉપર તે ક્યારે મુકશે ? ૨૧

આ પ્રમાણે ગોપીઓનું બોલવું સાભળી ઉદ્ધવ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની લાલસાવાળી ગોપીઓને ભગવાનના સંદેશાઓથી શાંત કરતા નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૨૨

તમે પૂર્ણ મનોરથવાળા તથા લોકમા સત્કારવાળા થઈ ચૂક્યા છો, કારણ કે તમોએ ભગવાન વાસુદેવમા મન અર્પણ કર્યું છે ૨૩ દાન, વ્રત, તપ, હોમ, જપ, વેદાધ્યયન, નિયમો તથા બીજાં પણ અનેક કલ્યાણના સાધનોથી ભગવાનની ભક્તિ કરવામા આવે છે ૨૪ તમોએ મહા કીર્તિવાળા ભગવાનની મુનિઓને હુલ્લેલ એવી સર્વોત્તમ ભક્તિ કરી છે ૨૫ વળી તમે પુત્રો, પતિઓ, શરીરો, સબધીઓ તથા ઘરોનો ત્યાગ કરી શ્રીકૃષ્ણ નામે પરમ પુરુષને વરી તે બહુ સારું કર્યું ૨૬ તમને ભગવાનના વિયોગથી એકાતિક ભક્તિનો લાભ થયો છે તમે ભગવાનનું ભક્તિસુખ મને દેખાડીને મારા ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો છે, ૨૭ હે પ્રીતિઓ ! હવે તમને સુખ આપનારો તમારા પ્રિયતમનો સંદેશો કહું તે સાભળો હું તમારા પ્રિયતમનું રહસ્યકામ કરનારો છું તેથી સંદેશો લખીને આવ્યો છું ૨૮

ભગવાને કહાવ્યું છે કે-હે ગોપીઓ ! તમે ને કોઈ સમય સર્વથા મારો વિયોગ રહેશે નહિ આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ તથા પૃથ્વી, એ પાંચ મહાભૂતો જેમ સ્થાવર જંગમ સર્વ પદાર્થોમા રહેલા છે, તેમ હું પણ મન, પ્રાણ પાચભૂતો, ઇદ્રિયો તથા ગુણોમા અધિકાનરૂપે રહેલો છું ૨૯ હું પોતે મારી પોતાની માયાના પ્રભાવથી મારા પોતામા પાચભૂતો, ઇદ્રિયો તથા ગુણોરૂપે મારા પોતાના આત્માને સરળું છું અને તેનો નાશ પણ કરું છું ૩૦ આત્માને ભૂતાદિ (દેહાદિ) રૂપ થતા દોષ લાગતો નથી, કારણ કે તે શુદ્ધ, ગુણોની સાથે નહિ ભળનાર, ગુણોથી ભિન્ન અને જ્ઞાનરૂપ છે છતાં પણ તે વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાણરૂપ જે જણાય છે, તે તો માયાના કાર્યરૂપ મનની ભગવત, સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિ નામે વૃત્તિઓથી જણાય છે ૩૧ ભગવત થયેલો પુરુષ જેમ સ્વપ્નને મિથ્યા માને છે, તેમ વિવેકી પુરુષ શબ્દાદિક ઇદ્રિયોને પણ મિથ્યા માને છે. તે વિષયોનું મનથી

ચિંતન કરતા કરતાં ઇદ્રિયોને પ્રાપ્ત થવાય છે, માટે સાવધાન થઈને મનને રોકવું જોઈએ. ૩૨ વેદ, અષ્ટાંગયોગ, આત્માનાત્માનો જેમા વિવેક છે એવું સામ્યશાસ્ત્ર, સન્યાસ, સ્વધર્મ, ઇદ્રિયદમન તથા તથા સત્ય, આ સર્વનું તાત્પર્ય વિવેકીઓ મનનો નિરોધ ગણે છે. જેમ નદીઓ સમુદ્રને મળે છે તેમ સર્વ સાધનોનું પરિણામ મનના નિરોધમાં સમાઈ જાય છે ૩૩ તમારો પ્રિય હું તમારી દષ્ટિથી દૂર રહું છું, તેનું કારણ તમને મારું ધ્યાન કરવાની ઇચ્છાથી તથા તમારું મન મારી પાસે લાવવા માટે છે ૩૪ વળી સ્ત્રીઓનું મન જેવું દૂર રહેલા પતિમાં આતુર રહે છે, તેવું પોતાની પાસે-દષ્ટિ આગળ રહેલા પતિમા ઘેલું રહેતું નથી ૩૫ માટે તમે સર્વ વૃત્તિઓથી છુટું થયેલું મમાસક્ત મન મારે વિષે રાખીને નિરંતર મારું સ્મરણ કરશો તો, થોડા જ સમયમા મને પામશો ૩૬ હે સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ ! હું વૃદ્ધાવનગ્ર જે રૂપે રમતો હતો, તે રૂપે જે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓના અટકાવવાથી મારી સાથે રાસ રમી શકી ન હતી, તે ગુણ્યશાળી સ્ત્રીઓ, મારા પરાક્રમનું ધ્યન કરવાથી મને પામી હતી ૩૭

આ પ્રમાણે ભગવાને કહેવરાવેલો સંદેશો સાભળીને પ્રસન્ન થયેલી તથા ભગવાનના સંદેશાથી જેમને સ્મરણ આવ્યું હતું, એવી ગોપીઓ ઉદ્ધવને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગી ૩૮

યાદવોના શત્રુ તથા હું બંનેનાર કંસને, તેના સેવકોની સાથે શ્રીકૃષ્ણે માર્યા એ ઘણું સારું કર્યું. હમણાં જેમના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થયા છે, એવા સબધીઓની સાથે શ્રીકૃષ્ણ આનંદમા વર્તે છે તે પણ ઘણું સારું થયું છે ૩૯ હે સૌમ્ય ! સ્નેહ તથા લગ્નવાળા હાસ્ય કરીને તથા ઉદાર દષ્ટિ કરીને અમોએ પૂજેલા શ્રીકૃષ્ણે, અમારા ઉપર જે પ્રીતિ કરવી જોઈએ તેવી પ્રીતિ મથુરાવાસી સ્ત્રીઓની ઉપર કરે છે કે કેમ ? ૪૦ રતિના વિવિધ પ્રકારો જાણનાર, સુદર સ્ત્રીઓને પ્રિય તથા ઉત્તમ સ્ત્રીઓનાં વાક્યોથી અને વિલાસોથી સત્કાર પામેલા શ્રીકૃષ્ણ, તે સ્ત્રીઓ ઉપર શા માટે આસક્ત થામ નહિ ? ૪૧ હે સૌમ્ય ! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, નગરની નારીઓની

સભામાં મથેલવાર્તા કરતાં કેાઈ પ્રસંગે અમો અસં-
સ્કારી સ્ત્રીઓને સભારે છે કે ? ૪૨ કુમુદ, કુંદપુષ્પ
તથા ચંદ્રધી શોભાયમાન વૃન્દાવનમાં, પગમાં પહે-
રેલાં અંબરના ઝણકારથી ગાળ રહેલી રાસમંડળીમાં,
ભગવાન અમારી સાથેજ જે રાત્રીએ રમ્યા હતા
અને અમે તેમની મનોહર લીલાની સ્તુતિ કરી
હતી, તે રાત્રીઓને ભગવાન કદી સભારે છે કે ?
૪૩ શ્રીકૃષ્ણે અમને તણને શોકાતુર કરી, તે શોકથી
અમે તપી ગયા છીએ ઇન્દ્ર જેમ જાળની વૃષ્ટિથી
વનને સજીવન કરે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના શરીર-
વતી સ્પર્શ કરીને અમને સજીવન કરવા માટે કેાઈ
વાર અહીં પધારશે કે નહિ ? તેમને રાત્ર્ય મળ્યું,
શત્રુઓ નાશ પામ્યા, સર્વ મળધીઓનો મેળાપ
થયો અને રાજકન્યઓને પરણી ગૃહસ્થાશ્રમી
થયા એટલે હવે શ્રીકૃષ્ણ અહીં શા માટે આવે ? ૪૪
મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણને અશિક્ષિત સ્ત્રીઓનું હવે શું
કામ છે ? કારણ કે, તેમના મનોરથ પૂર્ણ થયા છે,
તેમની રતિ કામના પૂર્ણ થઈ છે, વગી તે લક્ષ્મીના
પતિ છે ૪૫ આશા ન રાખી એ ઉત્તમ સુખ છે
છતાં પણ શ્રીકૃષ્ણની અમે આશા છોડતા નથી ૪૭
ભગવાન પોતે ઇચ્છા વિનાના છતાં લક્ષ્મી તેમના
અગમથી કેાઈ દિવસ ખસતા નથી, એવા ઉત્તમ
કીર્તિવાળા ભગવાનની રક્ત્ય વાતોનો કેાણ ત્યાગ
કરી શકે ? ૪૮ હે ઉદ્ભવ ! શ્રીકૃષ્ણ જગદેવની સાથે
રહીને જે જે સ્થાને ક્યાં હતા, તે નદીઓ, પર્વતો,
વનના પ્રદેશો, ગાયો અને વાસગીઓના નાદો,
અમને વારવાર ન દરાયના કુવર સભારી આપે છે,
અમે પણ તેમના લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ પગલાં જોઈ
જોઈને તેમને હંમેશાં યાદ કર્યાં કરીએ છીએ ૪૯-
૫૦ અમે શ્રીકૃષ્ણને કેમ વિસારી શકીએ ? તેમણે
મનોહર આલયી, ઉદાર હાસ્યથી, રમતપૂર્વક દંષ્ટિ
કરવાથી તથા મધુર ભાષણ કરીને અમારી બુદ્ધિને
હરી લીધી છે. ૫૧ હે નાથ ! તમે હુ.ખરૂપી સમુ-
દ્રમાં ડૂબેલા મજનો તેમાંથી ઉદ્ધાર કરો. ૫૨

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણના સંદેશાથી જેમનો
વિરહતાપ યમી ગયો હતો એવી ગોપીઓએ પછી
શ્રીકૃષ્ણને પરમાત્મા, અતીન્દ્રિય અને પોતાના

આત્મારૂપ ભણીને ઉદ્ભવજીનો સત્કાર કર્યો ૫૩ ઉદ્ભ-
વજી પણ ગોપીઓનો વિરહજન્યથોક મટાડતા
તથા ભગવાનની લીલારૂપ કથાનું જ્ઞાન કરતા કેટલાક
મહીના સુધી મજમા રહ્યા અને ગોકુલને આનંદ
આપ્યો. ૫૪ ઉદ્ભવ જેટલા દિવસ મજમા રહ્યા તેટલા
દિવસ, શ્રીકૃષ્ણની કથાઓથી મજવાસીઓને એક
ક્ષણની મફક વીત્યા ૫૫ નદી, વન, પર્વત, શુક્રઓ
તથા પુષ્પવાળા વૃક્ષોને જોના શ્રીકૃષ્ણના દાસ ઉદ્ભવ,
મજવાસીઓને શ્રીકૃષ્ણ સભારી આપતા, મજમાં
સુખથી ક્યાં, ૫૬ અને ગોપીઓના મન શ્રીકૃષ્ણના
આવેશથી વિહ્વળ થયેલા જોઈ, તે પ્રસન્ન થયા
અને તેઓને પ્રણામ કરવાની ઇચ્છાથી નીચે પ્રમાણે
કહેવા લાગ્યા - ૫૭ પૃથ્વી ઉપર આ ગોપીઓ સફળ
જન્મવાળી છે, કારણ કે સત્તારના ભયથી ડરતા
મુનિઓ તથા અમ સર્વના આત્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં
જે ભક્તિ કરવાની ઇચ્છા અમે રાખીએ છીએ, તે
ભક્તિ ગોપીઓએ શ્રીકૃષ્ણમાં દંઠા સાથે કરેલી
છે ભગવાનની કથામાં જે પ્રીતિ બધાય તો પછી
બ્રહ્મણના શોકલ, સંવિત તથા યજ્ઞિક એવા ત્રણ
જન્મનું શું પ્રયોજન છે ? ૫૮ વનમાં ફરનારી
તથા દૂષિત ગોપીઓ કયા ? અને પરમાત્મા શ્રી-
કૃષ્ણમાં તેઓનો દંઠ ભાવ કયા ? ભગવાન પોતાને
ભજનાર અજ્ઞાની મનુષ્યને પણ ભજે છે અને
ખાધેલું અમૃત જેમ હિત કરે છે તેમ ભગવાન
તેમનું પ્રત્યક્ષ કલ્યાણ કરે છે ૫૯ પૂર્ણ મનોરથ-
વાળી ગોપીઓને ભગવાનની જે પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઈ
હતી, તેવી પ્રીતિ નિરંતર વક્ષઃસ્પર્શમાં રહેનાર
અને ભગવાન ઉપર નિરંતર પ્રીતિ રાખનારાં લક્ષ્મીને
પણ ન હતી. કમળના જેવી સુગંધવાળી અને
કાતિવાળી દેવાગનાઓના ઉપર ભગવાનને પ્રીતિ
ન હતી, તો પછી બીજી સ્ત્રીઓ ઉપર કયાથી હોય ?
૧૦ આ ગોપીઓ ત્યાગ કરી શકાય નહિ તેવા
પોતાના કુટુંબીઓના ત્યાગ કરીને તથા ધર્મ
માર્ગનો ત્યાગ કરીને શ્રુતિઓથી શોષવા યોગ્ય એવી
ભગવાનની પદવીને પામી ગઈ. એવી ગોપીઓના
ચરણની ધૂળનું સેવન કરનાર શુચ્છા, લતા તથા
ઓષધિઓમાંથી કોઈપણ ભતમાં હું જન્મું તો

ટીક. ૧૧ વળી ગોપીઓએ અને લક્ષ્મીઓએ પૂજેલુ તથા પૂર્ણ કામનાવાળા પ્રજ્ઞાદિક દેવોએ અને યોગેશ્વરોએ હૃદયમાં પૂજેલુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું પદ શરીર પર ધારણ કરીને પોતાના તાપનો ત્યાગ કર્યો હતો, તે ગોપીઓના ચરણની રજનું સેવન કરનાર ગુચ્છ, લતા તથા વનસ્પતિની કોઈ પણ ભાતમાં હું જન્મ્યું તો ટીક ૧૨ પ્રજની સ્ત્રીઓ કે જેઓએ ઉચ્ચ સ્વરે ગાયેલી શ્રીકૃરિની કથા ત્રણ ભુવનને પવિત્ર કરે છે, તે સ્ત્રીઓના ચરણની રજને હું વાર વાર મસ્તક ઉપર ધારણ કરું છું ૧૩

શુકદેવે કહે છે-પછી ગોપીઓની, યશોદાની તથા નંદની આજ્ઞા લઈ, તેમજ ગોપકોકની રજા માગીને જવાને તૈયાર થયેલા ઉદ્ભવ પોતાના રથમાં બેઠા ૧૪ તે જેવા બહાર નીકળ્યા કે નંદાદિક ગોપ, નાના પ્રકારની ભેટો લઈ તેમને મળ્યા, અને સ્નેહથી બોલ્યા કે, અમારી મનોવૃત્તિઓ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદમાં રહેજો, વાણી ભગવાનના નામ લેવામાં રહેજો, અને કયા તેમને પ્રભુમ કરવા વગેરે કાર્યમાં રહેજો ૧૫-૧૬ અમે ઇશ્વરેચ્છાથી કર્મવડે હરકોઈ ભાતિમાં જન્મીએ, ત્યા સદાચારોથી તથા દાનોથી અમારી બુદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિષે રહે ૧૭ હે નરાધિપ ! આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ દર્શાવી ગોપકોકે ઉદ્ભવનો સત્કાર કર્યો અને ઉદ્ભવે શ્રીકૃષ્ણે રથેલી મથુરા તરફ પાછા ગયા ૧૮ ત્યા શ્રીકૃષ્ણને પ્રભુમ કરી પ્રજવાસીઓની ભક્તિના ઉભરાની વાત કહી, અને પછી શ્રીકૃષ્ણને, વસુદેવને, ભગભદ્રને તથા રાજાને, પ્રજામાંથી મળેલી ભેટો દેખાડી. ૧૯

કૃષ્ણાય પ્રણિપત્યાહ મક્ત્યુદ્રેક વ્રજૌકસામ્ ।

વસુદેવાય રામાય રાજે ચોપાયના-યદાત્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
सप्तवत्वारिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૪૮ મો.^૩

કુષ્મા અને શ્રીકૃષ્ણ.

અક્ષર ઉચ્ચાર

अथ विज्ञाय भगवान् सर्वतोऽपि सर्वदर्शनः ।
सैरं याः कामतप्तायाः प्रियमिच्छन् गृहं ययौ ॥

શુકદેવે કહે છે-હે રાજા! પછી સર્વાના આત્મારૂપ તથા સર્વજ્ઞ એવા ભગવાન કુષ્માને આપેલુ વચન સંભારી તેને પ્રસન્ન કરવા તેને ઘેર ગયા ૧ કુષ્માનું ઘર અમૂલ્ય વસ્તુઓથી ભરપૂર હતું, વળી તેમાં સુદર ચિત્રો હતા, મોતીની માળાઓ, પતાકાઓ, ચ દરવા, શય્યા વગેરે ઉત્તમ સામગ્રીઓ, ધૂપ, દીપ, પુષ્પની માળાઓ, ચ દન વગેરે સામગ્રીઓ હતી ૨ તે ઘરમાં ભગવાનને પધારેલા ભેદને મોટા સન્નિવેશમાં પડી ગયેલી કુષ્મા, આસન ઉપરથી ઉઠીને, સખીઓની સાથે શ્રીકૃષ્ણને મળી અને ઉત્તમ આસનાદિકથી ભગવાનનો સત્કાર કર્યો. ૩ ઉદ્ભવે પછી યોગ્યતાપૂર્વક સત્કાર કર્યો. ઉદ્ભવ આસનનો સ્પર્શ કરી પૃથ્વી ઉપર બેઠા અને લોકચરિત્રોને અનુસરતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મોટી ગાદીવાળા આસન ઉપર બેઠા. ૪ પછી કુષ્મા, સ્નાન, ચ દન, કસ્તૂરી આદિ લેપથી, વસ્ત્રથી, આભૂષણોથી, પુષ્પની માળાઓથી, ચ દનથી, તામ્બૂલથી તથા અમૃતના જેવા પીવાના માદક પદાર્થો સાથે શરીર શણગારી તથા સુગંધી કરીને, લીલાપૂર્વક મંદ મંદ હસતી અને વિલાસપૂર્વક ભેટી શ્રીકૃષ્ણની પાસે આવી ૫ શ્રીકૃષ્ણે નવા સમાગમને લીધે થયેલી લજ્જાથી શંકા પામતી પ્રિયા કુષ્માને બોલાવીને, ક કણથી ચોભતા તેના બે હાથ ઝાલીને તેને શય્યામાં સુવાડી દીધી માત્ર ચ દન આપવા સિવાય બીજું જેનું કંઈપણ પુણ્ય ન હતું, એવી કુષ્મા સાથે વિલાસ કરવા લાગ્યા. ૬ હે રાજા! કુષ્મા પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરણને તળાંસવા લાગી અને ભગવાનના ચરણના સ્પર્શથી શાંત થઈ. ૭ ગોપીની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ ઉપર એક નિષાવાળી કુષ્માએ, માત્ર

કે આ અધ્યાયમાં ભગવાને કુષ્માનું મન મનથી અક્ષરે વેર જઈ તેમને હસ્તિનાપુર જવાની આજ્ઞા કરી, એ કથા કહેવાયે.

અંદન અર્પણ કરીને બીજાને મળે નહિ એવા મોક્ષના નાથ, શ્રીકૃષ્ણને મેળવીને આ પ્રમાણે માગ્યું. હે પ્રયત્ન! તમે કેટલાક દિવસો સુધી અહીંજ રહો. હે કમળનયન! હું તમારો સંગ છોડી શકતી નથી. ૮-૪ તે પછી માન આપનાર સર્વના ઇશ્વર અને કુબ્જએ પૂજેલા ભગવાન શ્રી-કૃષ્ણ, તેને વર આપીને તથા આભૂષણાદિકથી તેનો સત્કાર કરીને ઉદ્ધવને ઘેર ગયા. ૧૦ જે મનુષ્ય સર્વ ઇશ્વરોના પણ ઇશ્વર અને ઘણા કષ્ટથી સેવાય એવા ભગવાનને પ્રસન્ન કરીને, વિષય સુખ ઇચ્છે છે, તેને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો જાણવો, કારણ કે, વિષયસુખ તુચ્છ છે. ૧૧ પછી શ્રીકૃષ્ણ, બળભદ્ર અને ઉધ્ધવજી સાથે અકૂરનું હિત કરવા માટે તથા તેમની પાસે કંઈક કામ કરાવાની ઇચ્છાથી અકૂરને ઘેર ગયા. ૧૨ અકૂર મનુષ્યોમા શ્રેષ્ઠ એવા પોતાના સંબંધીઓને દૂરથી આવતા જોઈને ઉભા થયા અને ભલે પધાર્યા, એમ કહી તથા સત્કાર કરીને પ્રસન્ન થયા. ૧૩ શ્રીકૃષ્ણને તથા બળભદ્રને પગે લાગ્યા, કે તે ત્રણેએ તેમને સામા પ્રણામ કર્યા અકૂરે પછી આસન ઉપર બેઠેલા તેમની શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પૂજા કરી. ૧૪ હે રાજન્! તેમના ધોરેલા ચરણનું પાણી પોતાના મસ્તક ઉપર ચઢાવ્યું અને પછી પૂજન, દિવ્ય વસ્ત્રો, ચંદન, પુષ્પની માળાઓ, તથા ઉત્તમ આભૂષણોથી ભગવાનની પૂજા કરી, મસ્તકવડે પ્રણામ કરી, તેમના બન્ને ચરણ પોતાના જોળામા લઈને વિનયથી નમ્ર એવા અકૂર, પગચ પી કરવા લાગ્યા, અને શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્રને કહેવા લાગ્યા કે- ૧૫-૧૬ તમે, કસને તેના અનુચરો સાથે માર્યો, તે સારું કર્યું. તમારા કુળને હું ખમાથી બચાવી મુખી કર્યું તે પણ સારું થયું. ૧૭ તમે જગતના કારણરૂપ પ્રધાન પુરુષ તથા જગતરૂપ છો તમારા વિના કાર્ય ને કારણ કંઈ પણ નથી. ૧૮ હે બ્રહ્મન્! તમે તમારી પોતાની રજેશુલ્લ વગેરે શક્તિઓથી સરજેલા આ વિશ્વમાં પ્રવેશ કર્યો હોય એવા દેખાવ છો અને જોવામાં આવતા તથા સાંભળવામાં આવતા પદાર્થોરૂપ, આપ અનેક પ્રકારના જણાવ છો. ૧૯ પૃથ્વી વગેરે પાંચ મહાબૂતો, રૂપાંતરમાં પોતાને

દર્શાવનારા સ્થાવર જ જમોમા, કારણરૂપે રહેલા છો, તોપણ જેમ અનેકરૂપે દેખાય છે, તેમ તમે એક આત્મા અને સ્વતંત્ર છો છતાં કાર્યરૂપ પદાર્થોમાં નાના પ્રકારના દેખાઓ છો. ૨૦ તમે તમારી પોતાની શક્તિરૂપ રજેશુલ્લ, સત્વશુલ્લ અને તમોશુલ્લથી આ જગતને સરજો છો, પાળો છો અને સંહાર કરો છો, છતાં તે શુભેથી અથવા કર્મેથી બંધાતા નથી જ્ઞાન સ્વરૂપ આપને વિષે બંધનકારક અવિદ્યા કોઈ દિવસ સંભવે નહિ. ૨૧ વિચાર કરતા જીવને પણ સાક્ષાત્ જન્મ તથા તેથી થતો ભેદ નથી, કારણ કે દેહાદિક ઉપાધિનો કોઈ પણ રીતે નિર્ણય થઈ શકતો નથી તમે કદાચ કહેશો કે, હું ખાડણીઆથી બંધાયો અને ચમુનાથી સુકત થયો હતો તેથી મને બંધન અને મોક્ષ બન્ને છે, પરંતુ તે વાત મિથ્યા છે, કારણ કે તમે અવિદ્યારહિત છો, માટે તમને બંધન નથી અને જ્યારે બંધન નથી ત્યારે તમારો કયો વસ્તુમાથી મોક્ષ હોય? કોઈ પણ વસ્તુમાથી હોય નહિ, અર્થાત્ તમને બંધન અને મોક્ષ કંઈ પણ નથી, છતાં અમને તમારામા જે બંધ તથા મોક્ષ જણાય છે તે અમારું અજ્ઞાન છે. ૨૨ તમે જગતના કલ્યાણ માટે કહેલો પ્રાચીન વેદમાર્ગ, જ્યારે જ્યારે દુષ્ટ પાપ યી માર્ગોથી પરાભવ પામે છે, ત્યારે ત્યારે સત્વશુલ્લની મૂર્તિ તમે ધારણ કરો છો. ૨૩ આપ હમણા દૈત્યની અક્ષૌહિણીસેનાઓ નાશ કરી પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા તથા ચંદ્રકુળનો યશ વિસ્તારવા બળદેવજી સાથે વસુદેવના ઘરમા જન્મ્યા છો. ૨૪ હે ઇશ્વર! આજે અમારા ઘર ધન્ય છે, કારણ કે દેવતા, પિતરો, ભૂત, મનુષ્ય અને દેવતારૂપ જે આપ તેમના ચરણ અમારે ત્યાં પડ્યા. આપ જગદ્ગુરુ અમારાં ઘરોમાં પધાર્યા, ૨૫ તેથી કયો વિવેકી મનુષ્ય ભક્ત ઉપર પ્રીતિ રાખનાર, સત્યવાદી, સંબંધી અને કૃતજ્ઞ એવા આપના વિના બીજાને શરણે જાય? આપ ભક્તને ઉત્તમ સંબંધીઓ તથા સર્વ કામનાઓ આપો છો અને જેનો વધારો તથા ઘટાડો થતો નથી એવું પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડો છો. ૨૬ હે જન્માર્દન! દેવતાઓ તથા યોગેશ્વરો જેમના સ્વરૂપને મહા કષ્ટથી

પામે છે, એવા આપે પ્રસન્ન થઈને અમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યા, તે બધું સારું કર્યું તમારી માયા કે જે અમને પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, સ બધી, ઘર અને દેહાદિકમા મોહ ઉત્પન્ન કરાવનારી છે તેને દૂર કરો. ૨૭

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે ભક્ત અકૂરજીએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું પૂજન કરી સ્તુતિ કરી પછી શ્રીકૃષ્ણ મોહ ઉપબવતા હોય તેમ મદમદ હસીને બોલ્યા કે, ૨૮ તમે અમારા ગુરુ, કાકા તથા પ્રસા કરવા યોગ્ય સ બધી છો, અને અમે રક્ષણ કરવા યોગ્ય, પોષણ કરવા યોગ્ય અને દયા કરવા યોગ્ય તમારી પ્રભા છીએ. ૨૯ કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ આપના જેવા મહાભાગ્યશાળી તથા મહાત્મા પુરુષોને સેવવા બોધ્યો દેવતાઓ સ્વાર્થી હોય છે, પરંતુ મહાત્મા પુરુષો સ્વાર્થી હોતા નથી. ૩૦ પાણી તીર્થ નથી તેમ માટીની ને શિલાની મૂર્તિઓ દેવતા પણ નથી, કિંતુ સાધુ પુરુષ છે તે તીર્થ અને દેવતારૂપ છે તેઓ લાભે દિવસે પવિત્ર કરે છે મહાત્મા પુરુષો તો દર્શન કરવાથી જ પવિત્ર કરે છે. ૩૧ આપ અમારા વગીલ છો, માટે પાડવોનું હિત કરવા અને તેઓની સ્થિતિ કેવી છે તે જાણવા, હસ્તિનાપુર જઈ આવો. ૩૨ પિતાના મરણ પછી દુઃખી થઈ પડેલા બાળકોને, માતાની સાથે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજા પોતાના નગરમા લાવ્યા છે અને તેઓ હસ્તિનાપુરમા રહે છે, એમ અમે સાંભળ્યું છે. ૩૩ ધૃતરાષ્ટ્ર, દુષ્ટ પુત્રને વશ થયો છે અને મનનો પણ રાક છે તેથી, ભાઈના પુત્રો ઉપર સમદૃષ્ટિ રાખતો નથી. ૩૪ માટે તમે હમણા હસ્તિનાપુર જઈને તેનું સારું અથવા નહારું જે વર્તન હોય તેની તપાસ કરી આવો, અને પછી તે સર્વ ધ્યાનમા લઈને સ બધીઓનું જે પ્રમાણે કલ્યાણ થાય તે પ્રમાણે આપણે યોજના કરીશું. ૩૫ અકૂરને આવી આજ્ઞા કરીને પરમાત્મા એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, બળભદ્ર તથા ઉદ્ધવજીની સાથે ત્યાંથી પોતાને ઘેર ગયા

इत्यकूरं समादिश्य भगवान् हरिरीश्वरं ।

सकर्षणोद्धवाभ्यां वै तत स्वमवन ययौ ॥

इति श्रीमद्भगवते महापुराणे दशमस्कंधे

अष्टवत्वारिंशोऽध्यायः.

અધ્યાય ૪૯ મો. *

હસ્તિનાપુરની હકીકત.

શ્રીશુક ઉવાચ

સ ગત્વા હાસ્તિનપુર પૌરંદ્રયજ્ઞોઽકિતં ।

વદશં તત્રાંબિકેયં સ મૌન્ય વિદુરં વૃથામ્ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા ! પછી અકૂરજી પુરુષ શના રાજાઓએ બધાવેલા દેવતાઓનાં તથા પ્રાણીઓના મંદિરોથી શોભાયમાન હસ્તિનાપુર ગયા, અને ધૃતરાષ્ટ્ર, ભીષ્મ, વિદુર તથા કુંતાને મળ્યા. ૧ સોમદત્તને, બાહ્લિકને, દ્રોણાચાર્યને, કૃપાચાર્યને, કલ્પને, દુર્યોધનને, અચ્યુતામાને, પાડવોને અને બીજા સ બધીઓને પણ મળ્યા. ૨ અકૂરને સર્વ સ બધીઓની વાર્તા તથા કુશળ પ્રશ્ન પૂછ્યા, અને અકૂરે પણ તેઓને કુશળ પૂછ્યું. ૩ દુષ્ટ પ્રભાવાળો, થોડી ધીરજવાળો કણ્ઠ શકુનિ આદિ પુરુષોની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તતા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાની વર્તણૂક જાણવાની ઇચ્છાથી, અકૂર ત્યાં કેટલાક મહીના રહ્યા. ૪ ત્યાં રહી પાડવોના પ્રભાવને, શત્રુની નિપુણતાને, બળને, શૌર્યને, વિવેકદિક સદ્ગુણોને તથા પ્રજાના પ્રેમને સહન ન કરવાથી, ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રોએ જે કામ કરવા માડ્યું હતું તે, તથા અજ્ઞમા જેર આપ્યું હતું તે સર્વ શનુતાના કામ કુતાએ અને વિદુરે અકૂરને જણાવ્યા. ૫-૬ પછી ભાઈ અકૂર પાસે જઈને પોતાની જન્મભૂમિ સ ભારીને, જેમની આખમા અશ્રુ આવી ગયા હતા એવા કુંતાજી, તેમને પૂછ્યા લાવ્યા કે, હે ભાઈ ! મારા માતૃપિતા મારા ભાઈઓ, મારી બહેનો, ભત્રીજા, કુટુંબની સ્ત્રીઓ તથા મારી સખીઓ, મને સભારે છે કે ? ૮ મારા ભત્રીજા, શરણાગતનું રક્ષણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ તથા કમળ જેવા નેત્રવાળા બળદેવજી મને, અને ફાઈના પુત્રોને સભારે છે કે ? ૯ વરુની વચ્ચે જેમ હરિણી શોક કરે તેમ શનુઓની વચ્ચે શોક કરતી મને તથા બાપ વગરના આ પુત્રોને, શ્રીકૃષ્ણ

* આ અધ્યાયમા અકૂર હસ્તિનાપુર જઈ, પોતાના પુત્રો અને ભાઈના પુત્રો ઉપર ધૃતરાષ્ટ્રની વિશ્વ દષ્ટિએ મહુસામા આવ્યા, એ કથા કહેવાયે

ધીરજ આપશે ? ૧૦ હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે મહાયોગિ !
હે વિશ્વાત્મન ! હે જગતનુ કલ્યાણ કરનાર ! હે
ભોવિંદ ! તમારે શરણે આવેલી અને પુત્રોની સાથે
દુઃખ પામતી આ તમારી ફાઇનુ રક્ષણ કરજો ! ૧૧
કાળના તથા સંસારના બંધનથી ડરતા મનુષ્યોને
મુક્ત કરનાર ઇશ્વરના ચરણારવિંદ વિના બીજી
કોઈ પણ મારે શરણ નથી ૧૨ ધર્માત્મા જીવના
મિત્ર તથા અશ્વિમાદિક મુક્ત અને જ્ઞાનસ્વરૂપ શ્રી
કૃષ્ણને અમે શરણે છીએ. ૧૩

આ રીતે પોતાનાં સગાં સંબંધીઓને તથા
જગદીશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણને સંભારીને, તમારી
પ્રપિતામહી દુઃખને લીધે રડી પડ્યા. ૧૪ પછી
કુંતાને સુખે સુખી થનાર અને તેના દુઃખે દુઃખી
થનાર વિદુરે તથા અકૂરે, તેમના પુત્રોની ઉત્પત્તિના
કારણભૂત ધર્મ, પવન, ઇંદ્ર વગેરેના નામો તથા
પરાક્રમે કહી શાત કર્યા ૧૫ જ્યારે અકૂર મથુરા
જવાને તૈયાર થયા ત્યારે તેમણે પુત્ર ઉપર લાલ-
સાવાળા અને વિષમ દૃષ્ટિવાળા ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાની
પાસે જઈ, સંબંધીઓએ સ્નેહથી જે સંદેશો
કહ્યા હતા તે સર્વ સંબંધીઓની વચ્ચે, ધૃતરાષ્ટ્ર
રાજાને કહ્યા ૧૬

હે વિચિત્રવીર્યના પુત્ર ! તમારા ભાઈ પાડુ
રાજા મરી ગયા પછી હમણા તમે રાજ્યાસન ઉપર
બેઠા છો, તે ઠીક છે, ૧૭ પરંતુ ધર્મથી 'પૃથ્વીનું'
પાલન કર્યો, સદાચારથી પ્રબળને રંજન કર્યો
અને પોતાના સંબંધી વર્ગોમાં સમતાથી વર્ત્યો
તો કલ્યાણ અને કીર્તિને પામશે. ૧૮ પરંતુ એથી
વિરુદ્ધ આચરણ કર્યો તો જગતમાં નિંદાપાત્ર થઈ
નરકમાં પડશે, માટે તમે પોતાના પુત્રો ઉપર અને
પાંડવો ઉપર સમભાવથી વર્તો. ૧૯ આ જગતમાં
કોઈની સાથે નિત્ય સહવાસ કદી પણ રહેતો નથી,
પોતાના દેહની સાથે સહવાસ રહેતો નથી તો પછી
સ્ત્રી, પુત્ર, ધરમારની સાથે સહવાસ રહે નહિ,
તેમાં શું ? ૨૦ જીવ એકલો જન્મે છે, એકલો જ
નાશ પામે છે, એકલો જ પુણ્ય ભોગવે છે અને
એકલો જ પાપ ભોગવે છે. ૨૧ માણસોનાં બધાં
જેમ માણસોના જીવન રૂપ પાણીને લઈ બાથ, તેમ

અદ્યપુનુદ્ધિવાળા મનુષ્યોએ અધર્મ કરીને એકલ
કરેલા ધનને તેના પુત્રાદિકો 'અમારું' પોષણ કરવું
ભેદ છે' એવું બહાનું કાઢીને હરી બાથ છે. ૨૨
મનુષ્ય, જેમને પોતાના બધીને અધર્મથી પોષણ
કરે છે, તે પ્રાણી, ધન તથા પુત્રાદિક પરિવાર,
તે મૂર્ખનો મુખ ભોગવ્યા પહેલા ત્યાગ કરે છે. ૨૩
તેઓએ છોડી દીધેલો, સ્વાર્થમાં મૂર્ખ થયેલો.
પોતાના કાર્યમાં નિષ્ફળ થયેલો તથા સ્વધર્મથી
વિમુખ થયેલો પુરુષ, પોતે કરેલું પાપ લઈને નર-
કમાં પડે છે. ૨૪ હે રાજા ! સ્વમ, માયા તથા
મનોરથના જેવા આ લોકને મિથ્યા બાણી, બુદ્ધિથી
મનને વશ કરી, શાત થઈ સમદૃષ્ટિ રાજો. ૨૫

ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે—હે અકૂર ! આપ કલ્યાણમય
વાણી બોલો છો. મનુષ્ય જેમ અમૃતના પાનથી
ધરાય નહિ તેમ હું તમારી નીતિમય વાણીથી
ધરાતો નથી. ૨૬ તોપણ હે સૌમ્ય ! તમારી સત્ય
વાણી સુઠામાં પર્વતની વિજળીની પેઠે, પુત્રપ્રેમથી
વિષમ થઈ પડેલા મારા આ હૃદયમાં સ્થિર રહેતી
નથી ૨૭ પૃથ્વીના બાર ઉતારવા ચક્રના કુળમાં
જન્મેલા ઇશ્વરની ધારણાને કયો પુરુષ મિથ્યા કર-
વાને સમર્થ છે ? ૨૮ ભગવાન પોતાની બાણી
શકાય નહિ એવી માયાવડે, આ જગતને સર્જીને
તેમાં પ્રવેશ કરે છે અને કર્મના ફળોને વિવેકપૂર્વક
આપે છે, તે બાણી શકાય નહિ એવી પોતાની
લીલાથી ઉત્પન્ન કરેલા સંસાર ચક્રને ઝતિ આપ-
નાર આપ પરમેશ્વરને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૯

આ પ્રમાણે અકૂર, ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનો અશ્વિ-
પ્રાય બાણી સંબંધીઓની અનુજ્ઞા લઈને, પછી
મથુરા આવ્યા, ૩૦ અને હે રાજા ! શ્રીકૃષ્ણે ધૃત-
રાષ્ટ્રની વર્તણૂક જોવા પોતાને પાંડવોની પાસે
મોકલ્યા હતા, તે ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનું વર્તન બળબદ્ધ
તથા શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા કદી બતાવ્યું. ૩૧

શશંસ રામકૃષ્ણામ્યાં ધૃતરાષ્ટ્રવિષેષિતમ્ ।

પાંડવાન્ પ્રતિ કૌરવ્ય ચક્રવર્ત્ય પ્રેષિતઃ સ્વચક્ષુઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

एकौनपचाशत्तमोऽध्यायः

दशमस्कंध पूर्वाद्धे संपूर्ण.

રૂકિમણી હરણ

અથ

શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર

દશમસ્કંધ-ઉત્તરાદ્ધ.

૩૩૩૩૩૩૩૩

અધ્યાય ૫૦ મો.†

૩૩૩૩૩૩૩૩

દ્વારકાગમન.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ--મહિ પ્રાપ્તિશ્ચ કસ્ય મહિર્ગૌ મરતર્થમ ।

મૃતે મર્તરિ દુઃખાર્તં દૈયતુઃસ્મ પિતુર્ગદાન્ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે ભરતર્થજી ! કંસની અસ્તિ તથા પ્રાપ્તિ નામે બે રાણીઓ પતિના મરણ પછી દુઃખથી ખિન્ન થ ને પોતાના પિતાને ઘેર ગઈ ¹ તેમણે પિતા જરાસંધને પોતાના વૈધવ્યનું સર્વ કારણ કહી સંભળાવ્યું. ² જરાસંધ એ અશુભ વાત સાંભળી ચોક તથા અસહનતાથી વ્યાકુળ થઈ ગયો અને તેણે પૃથ્વી યાદવ વિનાની કરવા મોટો ઉદ્યમ આરંભ્યો. ³ તેણે ત્રેવીન અશ્વોદિણી સેના સાથે યાદવોની રાજધાની મથુરાને ચારે દિશાએ ઘેરી લીધી ⁴ આ વેળા મહા-સાગર જેમ મર્યાદા મુકી કે તેમ જરાસંધના મર્યાદારહિત સૈન્યને તથા તેણે ઘેરી લીધેલી મથુરાને અને ભયથી મભરાઈ ગયેલા પોતાના સળ પીઓને જોઈને હિત માટે મનુષ્યમા અવતરેલેનાર શ્રીકૃષ્ણ, દેશકાળ અનુકૂળ આવે તેમ પોતાના અવતારનું પ્રયોજન વિચારવા લાગ્યા-⁵ જરાસંધને જતો કરીને તેના સૈન્યનો નાશ કરવો ? કે સૈન્યને જતું કરીને જરાસંધને મારવો ? અથવા બંનેનો નાશ કરવો ? એવો વિચાર કરવા લાગ્યા છેવટ એવા વિચાર ઉપર આગ્યા કે જેની અંદર ચોદાઓ, ઘોડાઓ, રથો તથા હાથીઓ અશ્વોદિણીની સંખ્યામા છે એવું પોતાનું સર્વ સૈન્ય જરાસંધે આણેલું છે અને તે પૃથ્વી ઉપર ભારફે છે, માટે તેનો નાશ કરું, પરંતુ હમણાં જરાસંધનો નાશ ન કરવો, કારણ કે તે જીવતો હશે તો કરી ને કરી પણ સેના લાવવા પ્રયત્ન કરશે અને તેમ કરવાથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાથી મારું કાર્ય સફળ થશે. ⁶-⁸ વળી પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા, મહાત્મા પુરુષોની રક્ષા કરવા અને દુષ્ટોને મારવા મારો જન્મ છે ⁹ આ ઉપરાંત યીજ અવતારો પણ ધર્મની રક્ષા કરવા અને કોઈ વાર ઉત્પન્ન થયેલા અધર્મનો નાશ કરવા હું પારણ કરું છું. ¹⁰ તે વિચાર કરતા હતા એટલામા દેવેન્દ્રાથી સૂર્યની ઝાંતિ જેવા સ્વાસ્થિ તથા આયુષની સર્વ સામગ્રી સાથે બે રથ આકાશમાંથી ઉતરી આગ્યા. તેમાં દિવ્ય આયુષી જોઈને શ્રીકૃષ્ણે બળભરને કહ્યું કે ¹¹-¹² મોટા ભાઈ ! તમારાથી રક્ષણ પામતા યાદવોને મહા દુઃખ આવી પહોંચે છે માટે આ રથ જોને દેવતાઈ આયુષી પારણ કરીને, ¹³ સંબં

† આ અધ્યાયમા જરાસંધથી બધા ધર્મી સમુદ્રમા રહિયા બધાવી શ્રીકૃષ્ણ પોતાના સંબંધીઓને ત્યાં આમ મળે તે હેતુ લેનામા આગ્રહે

પીઓને દુઃખમાથી ઉદ્ધાર કરે. આપણે જન્મ પૃથ્વીના બાર ઉતારવા અને મહાત્માઓને સુખ આપવા માટે છે. ૧૪ તમે પૃથ્વીના ત્રેવીશ અઘોહિ-થીરૂપ ભારને ઉતારો ” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્ર બન્ને, પોતાના આયુધો લઈ રથમાં બેસી, સેનાથી વિટાઈને નગરીમાથી બહાર નીકળ્યા, અને હારક જેમનો સારથિ હતો એવા શ્રીકૃષ્ણે, શંખ વગાડ્યો. ૧૫-૧૬ શખનો શખ્દ સાંભળીને શત્રુના સૈન્યના હૃદયમાં ત્રાસ અને કંપ થયો. પછી જરાસંધ તેમને ભેળેને બોલ્યો કે, “હે કૃષ્ણ! તું બાળક તથા એકલો છે તેથી હું તારી સાથે લડવાની ઈચ્છા રાખતો નથી તું ત્રજમાં છુપો રહ્યો હતો માટે તું અહીંથી ચાલ્યો બા, હું તારી સાથે લડીશ નહિ. ૧૭-૧૮ હે બળભદ્ર! તને બે શ્રદ્ધા હોય તો તું મારી સાથે ધીરજ રાખીને લડ અને મારા બાણોથી કપાઈ પડેલા દેહનો ત્યાગ કરીને સ્વર્ગમાં બા, અથવા મારો નાશ કર ” ૧૯

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-શૂરવીર પુરુષો કહી બતાવતા નથી પરંતુ કરી દેખાડે છે હે રાજન્! જે આતુર થઈ ગયો હોય અને મરવાને તૈયાર થયો હોય, તેનાં વચન અમે માન્ય કરતા નથી ૨૦ તે પછી વાયુ વાહણથી જેમ સૂર્યને અને ધૂળથી અગ્નિને ઢાકે, તેમ જરાપુત્ર જરાસંધે બળવાળી મોટી સેનાના સમૂહથી સેના, વાહનો, ધ્વજઓ, ઘોડાઓ, અને સારથિઓ સાથે કૃષ્ણ અને બળભદ્રને ઘેરી લીધા ૨૧ આ વખતે મથુરામાં અગ્રાસીઓમાં, હવેલીઓ ઉપર તથા હરવાબા ઉપર ચઢીને બેઠેલી સ્ત્રીઓએ ભગવાનના ગરુડના ચિહ્નવાળા રથને તથા બળભદ્રના તાડના ચિહ્નવાળા રથને યુદ્ધમાં જોયા નહિ, એટલે તેઓ શોકથી આતુર થઈને સુઝાઈ ગઈ ૨૨ આ વખતે શત્રુના સૈન્યરૂપી મેઘમ ડળમાથી થતી બાણોરૂપી ભય કર વૃદ્ધિથી, પોતાના સૈન્યને પીડાતું ભેળેને, ભગવાને દેવ તથા દૈત્યોમાં માન પામેલા પોતાના શાર્ફ નામે ઉત્તમ ધનુષનો ટકાવ કર્યો, ૨૩ અને પછી ભગવાન ઉપરાઉપરી ભાથામાથી બાણ લેવા લાગ્યા ને ધનુષની પશ્ચિ ઉપર ચઢાવવા લાગ્યા તથા ધનુષની ઠોરી ખેંચીને સળેલા અનેક

બાણો છોડી રથ, હાથી, ઘોડા તથા પાળાઓને મારવા લાગ્યા. એ સમયે તેમનું ધનુષ ચક્રાકાર કરતાં બોયણું જેવું લાગતું હતું. ૨૪ જેમનાં કુશ-સ્થળો ભેદાઈ ગયાં હતા એવા અનેક હાથીઓ, બાણોથી જેમનાં ગળાં કપાઈ ગયાં હતા એવા અનેક ઘોડા, તથા જેમના ઘોડા, ધ્વજ, સારથિ અને નાયકો નાશ પામ્યા હતા એવા અનેક રથો, તેમજ જેમના હાથ, સાથળ વગેરે અંગ કપાઈ ગયા હતા એવા અસંખ્ય પાળા, યુદ્ધમા રણભૂમિ પર પડવા લાગ્યા. ૨૫ અપાર તેજવાળા તથા સુસળથી મહોન્મત શત્રુઓનો નાશ કરતા બળભદ્રે શત્રુઓનો સહાર કરતા મનુષ્ય, હાથી અને ઘોડાના શરીરોને કાપી, તેમના લોહીની નદીઓ ચલાવી. તેમા હાંથરૂપી સર્પો, મનુષ્યોના મસ્તકોરૂપી કાચળા, મરણ પામેલા હાથીઓના શરીરોરૂપી દ્વીપ, ઘોડાઓરૂપી મગધર, હાથ તથા સાથળરૂપી માછલા, મનુષ્યોના કેશરૂપી શેવાળ, ધનુષરૂપી મોભા અને આયુધોરૂપી ગુચ્છો હતાં. ઢાલ રૂપી ચકરીઓથી તે નદી ભયંકર દેખાતી હતી. ઉત્તમ પ્રકારના મણિઓ તથા આભૂષણોરૂપી પત્થરો અને કાકરા હતા તે નદી ખીકણેને ભય ઉત્પન્ન કરનારી તથા ધીર પુરુષોને હર્ષ આપનારી હતી. ૨૬-૨૮ હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણે તથા બળભદ્રે, સમુદ્રની પેઠે ભય કર, અગમ્ય અને અપાર એવા જરાસંધે પાળેલા સૈન્યનો સહાર કરી નાખ્યો. જગદીશ્વર એવા તેમની એ રમત હતી. ૨૯ અનંત ગુણવાળા ભગવાન પોતાની લીલાથી ત્રણ લોકને ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે તથા સંહારે છે. ભગવાને શત્રુ પક્ષને શિક્ષા કરી તોપણ તે મનુષ્યનું અનુકરણ કરે છે, તેથી તેમનું ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે. પછી રણમાં જેનો રથ ભાગી ગયો હતો, જે જે સેનાને નાશ થયો હતો અને જેના પ્રાણ સુરક્ષિત હતા એવા મહા બળવાળા જરાસંધ રાખને, સિંહ જેમ બળદને પકડી પાડે તેમ, બળરાસે બળથી પકડી પાડ્યો ૩૦ અને ઘણા શત્રુઓને મારનાર જરાસંધને વરુણ તથા મનુષ્યોના પ્રાણથી બાંધવા માડ્યો તેની પાસે બીજાં કાર્ય કરાવવાની ઈચ્છાથી શ્રીકૃષ્ણે બળભદ્રને વાર્યા, ૩૧ અને જયતાના સ્વાચ્છી

એવા શ્રીકૃષ્ણે તથા બળદેવે, તેને છોડી દીધો તેથી વીર પુરુષોમા માનીતો જરાસંધ શરમાઈ ગયો અને તપશ્ચર્યા કરવાનો વિચાર કરી વનમાં જતો હતો, એટલામાં બીજા રાજાઓએ ધર્મના તથા લૌકિક નીતિનાં વચનો કહી તેને અટકાવ્યો અને કહ્યું કે, તમે મહાવીર પુરુષ છો, યાદવોએ તમારો પરાજય કર્યો છે, તે તમારા પૂર્વજન્મના કર્મોથી થયો છે ૩૩-૩૪ તે સાંભળીને, સર્વ સેના નાશ પામતાં કૃષ્ણે જવા દીધેલો જરાસંધ ખિન્ન થઇને મગધ દેશ તરફ જતો રહ્યો. ૩૫ શ્રીકૃષ્ણ પોતાની સેનાનો નાશ ન થવા દેતાં યત્રુની સેનારૂપી સમુદ્રની પાર ગયા. દેવતાઓએ તેમની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી ૩૬ ભય દૂર થતા, પ્રસન્ન થયેલા સૂત, મગધ ને બંદીજન મથુરાના લોકોની સાથે ભગવાનનો વિજય આવા લાગ્યા. ૩૭ પ્રભુ જ્યારે મથુરામા પેકા ત્યારે શંખ, ડુંડભિ તૂરી, વીણા, વેણુ અને વાણ ત્ર વાગ્યાં. ૩૮ એ વેળા મથુરાના માર્ગો પર પાણી છાટવામાં આવ્યા, સર્વેએ આનંદથી નગરને શણગાર્યું, વેદોના ધ્વનિથી તે ગાણ રહ્યું, અને તેમા તોરણો બાધવામાં આવ્યાં. ૩૯ નગરીની સ્ત્રીઓ, દહીં અક્ષત ને બુવારાઓથી સત્કાર કરવા લાગી અને પ્રેમથી પ્રકુલિત થયેલાં નેત્રોવડે સ્નેહ સાથે ભગવાનને ભેવા લાગી. ૪૦ આવા ઉત્સવમા વિજયી શ્રીકૃષ્ણે નગરીમાં આવીને, રણભૂમિ ઉપર શૂરાઓના આભૂષણોરૂપી અપાર ધન પડ્યું હતું, તે સર્વ ચંદુરા-ભને આપ્યું. ૪૧ આ પ્રમાણે જરાસંધ રાજાએ શ્રીકૃષ્ણની રક્ષાતળે રહેલા યાદવોની સાથે તેટલીજ અઘોરિણી સેના લાવી સત્તર વાર યુદ્ધ કર્યું અને ૪૨ બળવાન યાદવોએ ભગવાનના પ્રભાવથી વારવાર તેના સૈન્યને મારી નાખ્યું. પોતાના સૈન્યનો નાશ થયા પછી, યત્રુઓએ છોડી દેતાં, જરાસંધ પોતાના શહેર તરફ જતો રહેતો હતો. ૪૩ જરાસંધ અઢારમી વારના સપ્તામમાં આવવાનો હતો, એટલામાં નારદે મોકલેલો કાલયવન યાદવોની દૃષ્ટિએ પડ્યો. ૪૪ તેના જેવો જગતમાં બીજો કોઈયોદ્ધો ન હતો. તેણે યાદવોને પોતાના જેવા બળવાન સાંભળી, ત્રણ કપોઠ મેલ્યો સાથે આવી મથુરા નગરીને ઘેરો

ઘાટ્યો. ૪૫ કાલયવનને ભેઇને બળભદ્રની સહાયતાવાળા શ્રીકૃષ્ણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “અરે ! યાદવોને બંને તરફથી મહા સંકટ આવી પડ્યું”. ૪૬ આજે આ મહા બળવાન યવને મથુરાને આરે તરફથી ઘેરી લીધું છે અને જે કાળ ભય છે તેમાં જરાસંધ પણ ચઢી આવશે. ૪૭ આપણે જો આ કાલયવનની સાથે યુદ્ધ કરીશું તેટલામા જો જરાસંધ આવ્યો તો તે આપણા સંબંધી યાદવોને મારી નાખશે અથવા કેદ કરી પોતાના નગરમા લઈ જશે. ૪૮ માટે આપણે હમણા મનુષ્યોથી જઈ શકાય નહિ એવો એક કિલ્લો બંધાવી તેમા આપણા સંબંધીઓને રાખી પછી કાલયવનનો નાશ કરીએ. ૪૯ આવો વિચાર કરી શ્રીકૃષ્ણે સમુદ્રમા બાર યોજનનું સર્વ રીતે અદ્ભુત એક નગર તે જ વખતે બંધાવ્યું. ૫૦ એ નગરી (દારકા) મા વિશ્વકર્માનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન તથા કારીગરી સંબંધી કુશળતા ભેવામા આવે છે તે નગરમા ઘરોની બાધણીને અનુસરીને સારા રાજમાર્ગો, સામાન્ય માર્ગો તથા આગણ રચેલા હતાં. ૫૧ તેમા દેવતાઈ વૃક્ષો તથા તથા લતાવાળા ઉદ્યાન ને વિચિત્ર ઉપવનો હતા. આકાશને અડકતા સુવર્ણના શિખરોવાળી હવેલીઓ, સ્ફટિક મણિઓની અગાસીઓ તથા સુદર દરવાજા હતા. ૫૨ અશ્વશાળા, અન્નશાળા વગેરે જગ્યાઓ રૂપાની અને પીળા લોહાની કરેલી હતી, અને તેની ઉપર સુવર્ણના કળશો ચઢાવી ચોભાયમાન કર્યા હતા વળી મરકત મણિના તળવાળા મોટાં ઘરો હતાં અને તેની ઉપર સુવર્ણના રત્નવાળા કળશો ચઢાવેલા હતા. ૫૩ વળી દેવતાઓનાં મંદિરોની તથા અગાસીઓની પણ તે નગરમાં રચના હતી. આરે વર્ણનાં મનુષ્યો તેમા વસતા હતાં અને તે ચંદુરા-ભનાં મહાલોથી ચોખી રહેલા હતાં. ૫૪ ઇન્દ્રે શ્રીહિરને માટે સુધર્મા સભા તથા પારિવ્રતક નામનું દિવ્ય વૃક્ષ ત્યાં મોકલ્યું હતું, જેથી ત્યાં રહેનાર મનુષ્ય, ભૂખ, તરસ વગેરે દેહના ધર્મોથી પીડાતાં ન હતાં. ૫૫ વરુણ દેવતાએ મનના જેવા વેગવાળા, મોળા અને કળા કાનવાળા ઘોડાઓ ભેટ મોકલ્યા હતા. કુબેરે પોતાની વિભૂતિરૂપ આઠ ભંડારો

એકલ્યા હતા ૫૧ ભગવાને દેવોને પોત પોતાના અધિકારની સિદ્ધિ માટે જે જે ઐશ્વર્ય આપ્યું હતું તે સર્વ ભગવાન પૃથ્વી ઉપર પધાર્યાથી તેમણે તેમને પાણુ અર્પણ કર્યું હતું ૫૭ આવી સર્વ સૌંદર્યવાળી દ્વારકા નગરીમા, શ્રીહરિ કૃષ્ણ, પોતાના યોગના પ્રભાવથી મથુરાના સર્વ મનુષ્યોને લઈ ગયા અને પછી પ્રભતું પાલન કરનાર બળભદ્રને, 'તમારે અહીં રહીને યાદવ પ્રભતુ રક્ષણ કરવું અને હું હવે અહીંથી બહાર જઈ છું,' એમ કહી તેમની અનુમતિ લઈને, કમળની માળાવાળા શ્રીકૃષ્ણ, આયુધ વગર મથુરા નગરીમાંથી બહાર નીકળ્યા ૫૮

તત્ર યોગપ્રભાસેન નીરવા સર્વજન હરિ ।
પ્રજાપાલેન રામેષ કુળજ. સમનુસન્નિત. ।
નિર્જંગમ પુરદ્વારાત્ પદ્મામાલી નિરાયુધઃ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
पञ्चदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૫૧ મો. ૬

કાલયવન બળીને ભસ્મ થયો.

શ્રીશુક ઉવાચ

त विलोक्य विनिष्क्रान्तमुज्जिह्वानमिवोडुपम् ।
दर्शनीयतमं श्यामं पीतकौशेयवाससम् ॥

શુકદેવજી કહે છે-દર્શનીય, શ્યામ રંગના, પીળા રેશમી વસ્ત્રવાળા, વક્ષ સ્થળમા શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળા, કૌસ્તુભ મણિવાળા, બહા તથા લાળા ચાર હાથવાળા, કમળ જેવા નેત્રવાળા અને મદ મદ હાસ્ય કરતા તથા ચળકતા મકરાકૃતિ સુદર કુડળો યુક્ત શ્રી મુખકમળવાળા ભગવાન શ્રી-કૃષ્ણને, ઉગતા ચંદ્રમાની પેઠે બહાર નીકળેલા ભોઈ, કાલયવન વિચાર કરવા લાગ્યો કે, શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળો, ચાર હાથવાળો, કમળના જેવા નેત્રવાળો, વનમાળા પહેરનાર અને અતિ તેજસ્વી આ પુરુષ નારદે કહેલા લક્ષણોવાળો વસુદેવનો પુત્ર જ હોવો ભોઈએ આ કૃષ્ણ હથિયાર વિનાનો અને પગપાળો ચાલ્યો બાંધ છે, માટે હું પણ આયુધ

કે આ અંશાવમા મુચ્ચુકુંડની દિગ્દિશી મલયવન બળીને ભસ્મ થઈ ગયો, એ કથા કહેવામા આવશે

વિના પગપાળો ચાલી એની સાથે શુદ્ધ કરું. * ૫-૫ આવો વિચાર કરી પેલી તરફ મુખ કરીને દોડતા તથા યોગીઓને પણ દુલભ એવા ભગવાનને પકડવાની મુચ્છાથી, કાલયવન તેમની પાછળ દોડ્યો ૧ શ્રીકૃષ્ણ પણ પગલે પગલે બાણે પોતે તેના હાથથી ગ્રાહ્ય જશે તેમ કરતા તેને દૂર આવેલી પર્વતની એક શુકામા લઈ ગયા ૭ તે બોલ્યો કે, 'તું યદુના કુળમા જન્મેલો છે, તારે નાસવું ભોઈએ નહિ,' એમ તિરસ્કાર કરતો તેમની પાછળ દોડ્યો, પણ તેમને પકડી શક્યો નહિ. ૮ તિરસ્કાર કર્યા છતા ભગવાન પર્વતની શુકામા પેઠા, એટલે કાલયવન પણ તેમની પાછળ ગયો ત્યાં તેણે એક બીજા પુરુષને સુતેલો દીઠો ૯ એટલે આ કૃષ્ણ મને આટલે દૂર લાવી મહાત્માની પેઠે અહીં સુતો છે, એમ ધારી નિદ્રાવશ પુરુષને તેણે લાત મારી ૧૦ એટલે ઘણો સમય થયા નિદ્રાવશ થયેલો તે પુરુષ ઉઠ્યો ને નેત્ર ઉઘાડી તેની સામું બેસ્યું તે તેણે પોતાની પડખે કાલયવનને ઉભેલો દીઠો. ૧૧ હે રાજન્! કોધાયમાન થયેલા તે મુચ્ચુકુંડ રાજાની તેની ઉપર દષ્ટિ પડતાજ, તત્કાલે તેના નેત્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિવટે કાલયવન બળીને ભસ્મ થઈ ગયો ૧૨

પરિક્ષિતે પૂછ્યું-હે મુનિરાજ! યવનનો નાશ કરનાર તે પુરુષનું નામ શું? તે કોના વંશમા જન્મેલો હતો, તેનું પરાક્રમ કેવું હતું? શુકામા શા માટે સૂતો હતો? અને તેનો પ્રભાવ કેવો હતો? ૧૩

શુકદેવજી કહે છે-ઈશ્વાકુ રાજાના વંશમા તે અવતર્યા હતા, માધાતા રાજાના તે પુત્ર હતા, મહાત્મા હતા, પ્રાણીઓના ભક્ત હતા, સત્ય પ્રતિ-સાવાળા હતા અને મુચ્ચુકુંડ નામે જગતમા પ્રખ્યાત હતા અસુરોથી ત્રાસ પામેલા ઇંદ્રાદિક દેવતાઓએ,

* અન્યત્ર એવી કથા છે કે આર્યમુનિને તેના સાળાઓએ ૫૬ કહેવાથી ચાલેલાં તેની મસ્તરી કરી હતી, તેથી ક્રોધ વરી મુનિએ રાજને તપથી પ્રસન્ન કરીને યાદ વાને હસવે તેવા પુત્ર મને થાઓ એવો વર માગ્યો રાજાે તે વર આપ્યો પછી ક્રોધ યવન સભ્ય પુત્રવંદિત હતો, તેણે પોતાની સ્ત્રીમા માર્ગેથી પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યો, તે ક્રલ યવન થયો

પોતાની રક્ષા માટે માગણી કરવાથી, તેમણે, ઘણા દિવસો સુધી દેવતાઓની રક્ષા કરી હતી. ૧૫ દેવતાઓએ પોતાના રક્ષક કાર્તિકસ્વામીને મેળવ્યા પછી મુચુકુંદને કહ્યું કે, હે રાજન્! તમે હવે અમારી રક્ષા કરવાટૂંપી કદમથી વિશ્રાંતિ લ્યો. ૧૬ હે વીર પુરુષો! મનુષ્ય લોકમા શત્રુરહિત રાજ્ય હતું તે તણને અમારી રક્ષા કરતા તમે સર્વ સુખ ત્યાગ કર્યા હતા. ૧૭ તમારા સમયના પુત્રો, પટ-રાણીઓ, કાર્યભારીઓ, મંત્રીઓ અને પ્રભ, કાળને અધીન થવાથી નાશ પામ્યા છે હમણા તો સર્વ નવું જ છે. ૧૮ ગોવાળ જેમ રમત કરતા ઢોરને આકાંક્ષવાળા ફેરવે તેમ બળવાનોમા બળવાન સમર્થ તથા અવિનાશી ભગવાન, રમત કરતા પોતાની પ્રબળને આમ તેમ ફેરવ્યા કરે છે ૧૯ હે રાજન્! તમારું કલ્યાણ થાયો. તમે હવે એક મોક્ષવિના જે વરની ઇચ્છા હોય, તે વર અમારી પાસેથી માગી લ્યો, કારણ કે મોક્ષના અધિપતિ તો એક અવિનાશી વિષ્ણુજ છે. ૨૦ આ પ્રમાણે દેવતાઓએ કહ્યું એટલે મહા યશસ્વી મુચુકુંદ રાજા, પરિવ્રમથી થાકી ગયા હતા, તેમણે દેવતાઓને પ્રણામ કરીને, તેમની પાસેથી નિદ્રા માગી લીધી, ૨૧ અને સાથે માગ્યું કે, “હે ઉત્તમ દેવતાઓ! જે કોઈ મારી નિદ્રાનો ભંગ કરે તે બળીને ભસ્મ થાય.” એવો વર આપો. દેવતાઓએ કહ્યું કે, “તથાસ્તુ” પછી મુચુકુંદ દેવતાઓએ આપેલી નિદ્રા સ્વીકારી શુદ્ધમા બર્ધને સૂતા ૨૨ દેવતાઓએ તેમને કહ્યું હતું કે, જે મૂર્ખ મનુષ્ય તમને સૂઈ રહેલાને જગાડશે તે તમારી દષ્ટિ પડતાજ બળીને ભસ્મ થઈ જશે ૨૩ આ પ્રમાણે કાલયવનને ભસ્મ કરાવ્યા પછી સાત્વત કુળમા શ્રદ્ધ એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને, બુદ્ધિશાળી મુચુકુંદને પોતાનું દર્શન આપ્યું ૨૪ શ્યામ અંગ વાળા, પીળા વસ્ત્રવાળા, વક્ષસ્થળમા શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળા, કંઠમા કૌસ્તુભમણિથી શોભતા, ચાર ભુજવાળા, વૈજયંતી નારી માળાવડે શોભતા, મનોહર પ્રસન્ન મુખવાળા, ચળકતા મકરાકાર કુંડળોવાળા, મનુષ્યોને જોવા યોગ્ય, પ્રેમ તથા મહા મંદ હાસ્યપૂર્વક જોતા, મનોહર અવસ્થાવાળા, મહામત્

સિંહના જેવા ઉદાર પરાક્રમવાળા, ભગવાનનાં દર્શન કરીને મહા બુદ્ધિશાળી મુચુકુંદ, તેમના તેજથી અભઈ ગયા. તેમને શંકા થઈ અને પછી પ્રતાપને લીધે જેને પૂછી શકાય નહિ એવા શ્રીકૃષ્ણને, મુચુકુંદે પૂછ્યું કે, ૨૫-૨૮ કમળના પત્ર જેવા કોમળ ચરણોથી વિષમ અને ભયકર એવા આ વનમા આપ ફરો છો અને ફરતાં ફરતાં અહીં આવ્યા છો, તે આપ કોણ છો? ૨૬ તમે શું તેજસ્વી લોકોનું તેજ છો? અથવા અગ્નિદેવ છો? અથવા સૂર્ય, ચંદ્ર, મહેન્દ્ર, કે લોકપાળ છો? ૨૭ હે દેવ! દીવો જેમ પોતાના પ્રભાવથી અધકારનો નાશ કરે, તેમ તમે તમારા તેજથી શુદ્ધના અમારાનો નાશ કર્યો છે, માટે હું બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણે દેવતાઓમા તમને ઉત્તમ દેવ માનું છું ૨૮ હે પુરુષોત્તમ! તમને જો યોગ્ય લાગતું હોય તો તમારો જન્મ કર્મ ને યોગ્ય મને કહો. ૨૯ હે પ્રભુ! અમે ઇક્ષ્વાકુ વંશમા ઉત્પન્ન થયા છીએ, ભતિના ક્ષત્રિય છીએ અને હું માધાતાનો પુત્ર મુચુકુંદના નામથી ઓળખાઉં છું ૩૦ હું ઘણા કાળના ઉભરાથી થાકેલો, નિદ્રાને માટે આ નિર્જન શુદ્ધમા નિસતે સૂતો હતો, એટલામા કોમળ પાદુ મારીને મને જગાડ્યો ૩૧ તે જગાડનારો ખરેખર પોતાના પાપથી બળીને ભસ્મ થયો શત્રુના બળનો નાશ કરનાર આપના અસદૃશ તેજને લીધે, નિસ્તેજ થયેલા અમે તમને ઘણીવાર સુત્રી ભેઈ શકતા નથી. તમે દેહધારીઓને પૂજવા યોગ્ય છો. ૩૨

શુકદેવજી કહે છે કે-આ રીતે રાજા મુચુકુંદે લોકનું કલ્યાણ કરનાર ભગવાનની સાથે ભાષણ કર્યા પછી, ભગવાન મેવના જેવી ગંભીર વાણીથી હસતા હસતા તેને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૩૩

ભગવાને કહ્યું-હે રાજન્! મારા જન્મો, કર્મો તથા નામો હબરો હબર છે, તે અપાર હોવાથી મારાથી કહી શકાય તેમ નથી. ૩૪ કોઈ પુરુષ કદાચિત્ ઘણા જન્મોએ પૃથ્વીના રજકણ ગણી શકે પરંતુ મારા શુભ, કર્મ, નામ તથા જન્મને કહી ગણી શકે નહિ. ૩૫ મોટા મોટા ઋષિઓ ત્રણ કાળમાં ચનાર મારા જન્મોને તથા કર્મોને ગણ્યા

કરે છે, તોપણ તેના પારને પામતા નથી. ૪૦ છતાં હે રાજન્ ! હું તમને મારા જન્મો તથા કર્મો કહું તે સાંભળો. હમણાં ધર્મની રક્ષા માટે અને પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ અસુરોનો નાશ કરવા, બ્રહ્માએ પ્રાર્થના કરવા ઉપરથી હું ચક્રના વંશમાં વસુદેવ. જીને ઘેર જન્મ્યો છું અને વસુદેવનો પુત્ર થાઉં છું. મને લોકો વાસુદેવના નામે જોળખે છે ૪૧-૪૨ હે રાજન્ ! મેં કાલનેમિને, કંસને તથા પ્રલંભાસુર વગેરે મહાત્માઓના શત્રુઓને માર્યા છે તમારા તીક્ષ્ણ તેજથી હમણાં આ કાલ્યવનને પણ બાળી નખાંચ્યો છે. ૪૩ તમે પૂર્વે મારી ભક્તવત્સલની ઘણી પ્રાર્થના કરી હતી, તે ઉપરથી હું તમારો અનુગ્રહ કરવા આ શુક્રમા આવ્યો છું. ૪૪ હે રાજર્ષિ ! તમે વર માગો, હું તમારી સર્વ કામનાઓ પૂરીશ, કારણ કે મારે શરણે આવેલો કેાઈ પણ પુરુષ ફરીને શોક પામતો નથી. ૪૫ ભગવાને આ પ્રમાણે મુચ્ચક્ર દેને કહ્યું એટલે તે આનંદથી ગર્ગ-મુનિના વચન સંભારી, આ નારાયણ દેવ છે, એમ બાણી તેમને પ્રણામ કરીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ૪૬

મુચ્ચક્રે કહે છે-હે ઈશ્વર ! તમારી માયાથી મોહ પામેલા અને તમારા ખરા સ્વરૂપને ન બાજનાર આ સ્ત્રીઓ તથા પુરુષોડ્ડપી સર્વે લોકો તમને ભજતા નથી, પરંતુ પરસ્પર દુર્લભ સુખની ઈચ્છાથી દુઃખોની જેમથી ઉત્પત્તિ થાય છે એવા ધરો (સ સાર) મા બધાય છે. ૪૭ જીવને આ કર્મભૂમિમાં કેાઈ પણ રીતે મળે નહિ એવો તથા સંપૂર્ણ અવયવ વાળો મનુષ્ય દેહ પ્રયત્ન વિના કેાઈ પણ રીતે મેળવ્યા છતાં, વિષયોમાં પ્રીતિ હોવાથી, પશુ જેમ ઘાસથી લોભાઈને અધારા કુવામાં પડે તેમ વિષયોની વાંછાથી, મનુષ્ય, ધરડપી અધાર કુવામાં પડે છે, તેથી તમારા ચરણારવિંદની સેવા કરતો નથી ૪૮ હે અજિત ! મારો આ કાળ વ્યર્થ ગયો છે, કારણ કે હું રાજ્યલક્ષ્મીથી મહા મદોનમત્ત રહેતો હતો. 'પૃથ્વીનો સ્વામી હું' એવું અભિમાન રાખતો હતો, આત્મામાં દેહબુદ્ધિ રાખતો અને ચિંતાથી પુત્ર, સ્ત્રી અને પૃથ્વી ઉપર આસક્તિ રાખતો હતો. ૪૯ આ મૃતિકાના કલેવરમાં 'હું' રાજ

હું' એવું દેહ અભિમાન રાખનાર તથા રથ, હાથી ઘોડા, પાળા અને સેનાપતિઓથી વિંટળાઈને તમારી દરકાર કર્યા વગર પૃથ્વી ઉપર ફર્યા કરતો હતો અને ઘણો મદોનમત્ત રહેતો હતો. ૫૦ 'આ કામ આવી રીતે કરવું, આ કામ આવી રીતે ન કરવું,' આવા મનોરથની પરપરાથી અત્યંત પ્રમત્ત થઈ ગયેલા મનોરથો નાશ પામ્યા છતાં, વિષયોની લાલસાવાળા અને વિષયો મળ્યા છતાં પણ તેઓમાં અત્યંત તૃષ્ણા રાખનાર મનુષ્યને, સાવધાન રહેનાર આપ કાળમૂર્તિ, સર્પ જેમ ઉંદરને પકડી લે તેમ પકડી લેયો છે. ૫૧ પ્રથમ 'રાજા' નામ ધારી દેહ સોનાના રથોમાં બેસીને અથવા હાથી ઉપર ચઢીને ફરે છે અને તે જ દેહને, પાછો વાળી શકાય નહિ એવા કાલના હાથમાં આવવાથી છેવટે કેાઈ ખાઈ બચ છે. તે સ્થિતિમાં તે વિશ્વાનુ નામ ધરાવે છે, પડી રહે છે તો તે ક્રીડાનુ નામ ધરાવે છે અને બાળી દેવામાં આવે છે તો તે રાખનુ નામ ધરાવે છે પણ જેને સર્વ દિશાઓ જીતીને કેાઈની સાથે યુદ્ધ કરવાનું રહ્યું હોય નહિ તથા જે ઉત્તમ સિંહાસન ઉપર બેઠો હોય તથા સર્વે રાજાઓ એકી વખતે જેમના સમાન હોય, તથા જેને તેઓ પ્રણામ કરતા હોય તે પુરુષ પણ જ્યાં આગળ સ સાર મુખ રહેલું હોય એવાં ઘરમાં મદારીના પીથેલા મકંડની માફક નામ્યા કરે છે ૫૨ પ્રથમ મનુષ્ય રાજ્યાદિકની ઈચ્છાથી સર્વ વૈભવોનો ત્યાગ કરી નીચે સૂવું, બ્રહ્મચર્ય મત પાળવું વગેરે તપશ્ચર્યામાં નિષ્ઠા રાખીને, કર્મો, કરે છે તથા પોતાની પાસે જે વસ્તુઓ હોય તે આપી દે છે, અને તે કર્મના ફળરૂપ રાજ્યને મેળવે છે તથાપિ, પુનઃ હું આવતા જન્મમાં ચક્રવર્તી થાઉં એવી આશા વધવાથી તે મુખ લોગવી શકતો નથી ૫૩ હે પરમેશ્વર ! જ્યારે સ સારમાં ભટકતા મનુષ્યનો તમારા અનુગ્રહથી સ સારમાંથી છુટકો થાય છે, ત્યારે તેને સત્સંગ થાય છે અને જ્યારે સત્પુરુષનો સમાગમ થાય છે, ત્યારે જ મહાત્માઓની ગતિરૂપ તથા કાર્ય અને કારણના ઈશ્વર એવા આપ વિષે ભક્તિ થાય છે. ૫૪ હે સમર્થ ઈશ્વર ! મને તો દૈવેશ્વરથી રાજ્યનો સંગ્રહ છુટી ગયો છે

અને તેથી આપનો મારા ઉપર અનુગ્રહ થયો છે, એમ હું માત્ર છું, કારણ કે, એકાતવાસ કરવા સર્વનો ત્યાગ કરીને વનમાં જવાની ઇચ્છાવાળા મહાત્મા ચક્રવર્તી રાજાઓ પણ એ અનુગ્રહની ઇચ્છા કરે છે. ૧૧ હે વ્યાપક પરમેશ્વર ! અકિચન પુરુષોએ પ્રાથના કરવા ચોચ તમારા ચરણની સેવા વિના હું બીજો કોઈ પણ વર માગતો નથી, કારણ કે, હે હરિ ! મોક્ષ આપનાર આપની આરાધના કરીને કયો વિવેકી પુરુષ આત્માને બધનકારક વર ઇચ્છે ? ૧૭ હે ઇશ્વર ! રજેશુભ, તમેશુભ અને સત્વ-શુભથી બધાયલી અને ઐશ્વર્ય, શત્રુનો નાશ વગેરે સર્વ સુખોનો ત્યાગ કરીને, નિરજન, નિર્શુભ, એક જ્ઞાનસ્વરૂપ, એવા આપ પરમ પુરુષને હું શરણે આવ્યો છું. ૧૮ હે પરમાત્મા ! આ સ સારમાં હું ઘણા દહાડા થયા કર્મોના ફળોથી પીડા પામું છું, કર્મોની વાસનાથી બળ્યા કરું છું, છ ઇન્દ્રિયરૂપી મારા શત્રુઓ તૃષ્ણારહિત થતા નથી, તેમ કોઈ પણ રીતે મને શાંતિ વળતી નથી એવો હું, નિર્ભય, સત્ય તથા શોકરહિત તમારા ચરણારવિંદને શરણે આવ્યો છું, માટે હે ઇશ ! મને શરણાગતને આપ પાળો. ૧૯

ભગવાન બોલ્યા-હે ચક્રવર્તી ! તારી બુદ્ધિ નિર્મળ તથા તેજસ્વી છે, કારણ કે, મેં તને વરોથી લોભાવ્યા છતાં પણ તારી બુદ્ધિ કામનાઓથી ડગી નથી. ૧૦ મેં તને વરોથી લોભાવ્યો હતો, તે તને સાવધ કરવા લોભાવ્યો હતો, એમ બાણુવુ, કારણ કે, મારા ભક્તોની બુદ્ધિ કોઈ પણ દિવસ સુખોથી ભેદ પામતી નથી, અર્થાત્ સુખો ઉપર આસક્ત થતી નથી. ૧૧ જેઓ મારા ભક્ત નથી તેઓ પ્રજ્ઞા યામાદિકથી મારા વિષે મનને ચોળે છે, તથાપિ જેની વાસના ક્ષીણ થઇ નથી તેનું મન પુન પુન વિષયોમાં આસક્ત થયેલું રહે છે. ૧૨ તુ મારે વિષે મન રાખીને ઇચ્છા પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર ફર ને તને નિત્ય મારે વિષે અવિનાશી ઇશ્વરની ભક્તિ થાઓ. ૧૩ તે ક્ષત્રિય ધર્મમાં રહીને મૃગયા આદિક કરીને ઘણાં છવોને માર્યા છે, તો તુ સાવધાન થઈ મારો આશ્રય કરીને, તપથી તે પાપનો નાશ

કર. ૧૪ હે રાજન્ ! તુ આવતા જન્મમાં સર્વ પ્રાણીઓનો મિત્ર, એક શ્રેષ્ઠ પ્રાણી થઈને મારા અદ્વૈત સ્વરૂપને પામીશ. ૧૫

જન્મમ્બનતરે રાજન્ સર્વભૂતસુહૃત્તમઃ ।

મૃત્વા દ્વિજવરસ્ત્વં વૈ મામુપેષ્યસિ કેવલમ્ ॥

इति भीमज्ञागवते महापुराणे वशमस्कंदे

एकपंचासतमोऽध्यायः

અધ્યાય ૫૨ મો.*

રુકિમણીનો સંદેશ.

શ્રીશુક વચાચ

इत्थं सातुगृहीतौंग कृष्णेनेस्वाकुनवनः ।

त परिक्रम्य सनम्य निष्प्रक्राम गुहामुखात् ॥

શુકદેવેણ કહે છે-હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રી-કૃષ્ણે જેના ઉપર અનુગ્રહ કર્યો હતો એવા ઇશ્વાકુ વંશના પુત્ર, રાજા મુચુકુંદ શ્રીકૃષ્ણને પ્રદક્ષિણા કરીને તથા પ્રણામ કરીને, શુકાના દ્વારમાંથી બહાર નીકળ્યા, ૧ અને મનુષ્યોને, પશુઓને તથા વન-સ્પતિઓને નાના કદનાં જોઈને કલિયુગ આવ્યો એમ માની, ઉત્તર દિશામાં ચાલ્યા ગયા. ૨ તપમાં શ્રદ્ધાવાળા, ધીર, સર્વ સંગ રહિત તથા સશય રહિત થયેલા રાજા મુચુકુંદ, શ્રીકૃષ્ણમાં મન રાખીને ગધમાદન પર્વત ઉપર ગયા. ૩ ત્યાં આગળ નર નારાયણ ભગવાનના નિવાસરૂપ બદ્રિકાશ્રમમાં જઈને, સર્વ સુખદુઃખ સહન કરનારા, શાંત થયેલા રાજા મુચુકુંદ, તપવડે શ્રીહરિની આરાધના કરવા લાગ્યા. ૪ પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, મુચુકુંદની પાસેથી યવનોએ ઘેરેલી મથુરા નગરીમાં પાછા આવીને યવનની સેનાને મારી નાખી, તેનું ધન દારિકા પહોંચાડવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ૫ શ્રીકૃષ્ણની પ્રેરણાથી મનુષ્યો તે ધન ગાડામાં ભરીને લઈ જવા લાગ્યા એટલામાં જરાસંધ ત્રેવીસ અક્ષૌહિણી સેના લઈને મથુરા ઉપર ચઢી આવ્યો. ૬ શ્રીકૃષ્ણ ને બળદેવ તેની સેનાનો વેગ જોઈને માથા-

* આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ બહુ સવશીત થયા હોય તેમ દક્ષિણપુરીમાં ગયા અને ત્યાં આગળ એક બાણુવે રુકિમણીનો સંદેશ આપ્યો, એ કથા કહેવામાં આવે છે.

વડે મનુષ્યની ચેષ્ટાથી ઉતાવળા ઉતાવળા ત્યા ગયા
 ૭ તે બન્ને ભાઈઓ નિર્જાય હતા તોપણ ઘણા જ
 બીકણ પુરુષની પેઠે પેલુ પુષ્કળ ધન માર્ગમા
 પડ્યુ મુકીને કમળના પત્ર જેવા ચરણવડે ઘણા
 યોજન સુધી દોડીને ગયા. ૮ બગવાન જરાસંધ
 તેમને નાસતા ભેઈ હસવા લાગ્યો જરાસંધ તેમના
 બળતુ પ્રમાણ બળુતો ન હતો તેથી, રથની સેનાઓ
 સાથે તેઓની પાછળ દોડ્યો ૯ બન્ને ભાઈઓ
 ઘણે દૂર સુધી દોડીને થાકી ગયા, તેથી એક પ્રવ-
 ર્ણણ નામે પર્વત ઉપર ચઢી ગયા ત્યા ભગવાન
 મેઘ નિત્ય વર્ષે છે. ૧૦ હે રાજન્! તેઓને પર્વ
 તમા છુપાઈ ગયેલા ભેઈ, તેમની શોધ કર્યા છતા
 જ્યારે તેમનું સ્થાન મળ્યુ નહિ ત્યારે, તે પર્વતની
 ચારે તરફ લાકડા મુકીને અગ્નિથી પર્વતને તેણે
 સળગાવી દીધો ૧૧ પર્વતના શિખરો સળગવા
 લાગ્યા એટલે તે બન્ને ભાઈઓ અગિયાર યોજન
 ઉંચા પર્વત ઉપરથી કુહીને, જ્યા આગળ જરાસંધ
 ઘેરો ઘાલ્યો ન હતો તેવા પ્રદેશમાં જઈ પડ્યા ૧૨
 હે રાજન્! શત્રુ તથા તેના મનુષ્યો બંધો નહિ તેમ
 તે બન્ને યાદવોત્તમો, સમુદ્રથી વિંટલાયેલી પોતાની
 નગરીમા પાછા આવ્યા ૧૩ જરાસંધ પણ શ્રીકૃષ્ણ
 તથા બળભદ્ર બળી ગયા હશે, એમ માની, પોતાની
 મોટી સેનાને લઈને મગધ દેશ તરફ પાછો ગયો ૧૪
 આનર્ત (ઓખામ ડાળ) દેશના રાજા રૈવતે, બ્રહ્માની
 આજ્ઞાથી પોતાની પુત્રી રૈવતી બળભદ્રને પરણાવી
 હતી, ૧૫ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન લક્ષ્મીના અશ-
 રૂપ ભીષ્મક રાજાની પુત્રી શ્રીમતી રુકિમણીને
 સ્વયંવરમા પરણ્યા હતા ૧૬ ગરુડ જેમ દેવોને
 હરાવી પોતાના ભાગરૂપ અમૃતને લઈ જાય છે,
 તેમ શ્રીકૃષ્ણ, શિશુપાલ પક્ષના શાલ્વ વગેરે રાજા-
 ઓને હરાવી, સર્વ લોકોના દેખતાં રાક્ષસ વિધિથી
 ભીષ્મક રાજાની કમળ જેવા નેત્રવાળી તથા મનો-
 હર મુખવાળી રુકિમણીને પરણ્યા હતા ૧૭

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યુ-ભગવાન મનોહર
 મુખવાળી, ભીષ્મક રાજાની કન્યા રુકિમણીને પર-
 ણ્યા હતા એ કથા મેં સાંભળી છે ૧૮ હે મહા-
 રાજ! શ્રીકૃષ્ણે માગધ, શાલ્વ વગેરે રાજાઓને

હરાવી જે પ્રમાણે એ કન્યાનું હરણ કર્યું હોય તે
 પ્રમાણે, હું તે ચરિત્ર સાંભળવાની ઇચ્છા રાખુ
 છુ. ૧૯ લોકના પાપ નાશ કરનારી, મધુરી અને
 નિત્ય નવી લાગતી શ્રીકૃષ્ણની કથાને સાંભળનારો
 કયો શાસ્ત્રજ તૃપ્ત થાય છે? ૨૦

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! વિદર્ભ દેશમા
 ભીષ્મક નામે એક મોટો રાજા રાજ્ય કરતો હતો
 તેને પાંચ પુત્રો ને એક રૂપાળી કન્યા હતી ૨૧
 સર્વ પુત્રોમાં મોટો રુકિમ નામે પુત્ર હતો. બીજા
 રુકમરથ, રુકમળાહુ, રુકમકેશ ને રુકમમાલી નામે
 ચાર પુત્રો હતા એમની બેનનું નામ રુકિમણી
 હતુ ૨૨ ઘેર આવેલા લોકોએ ગાયેલાં ભગવાનના
 રૂપ, પરાક્રમ, ગુણ તથા લક્ષ્મીની વાત સાંભળી,
 રુકિમણીએ શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પતિ માન્યા હતા.
 ૨૩ શ્રીકૃષ્ણે પણ ખુદિ, લક્ષણ, ઉદારતા, રૂપ, સ્વ-
 ભાવ તથા સદ્ગુણવાળા રુકિમણીને પોતાને યોગ્ય
 ભાર્યા જાણી, તેમને પરણવાનો વિચાર કયો હતો
 ૨૪ હે રાજન્! સ બધીઓ રુકિમણીનું લગ્ન શ્રી-
 કૃષ્ણ સાથે કરવાને ખુશી હતા, પણ શ્રીકૃષ્ણના
 શત્રુ રુકિમએ ના પાડવાથી શિશુપાલની સાથે
 વિવાહ કરવામા આવ્યો ૨૫ રુકિમણી તે વાત
 જાણીને મનમા અત્યંત ખિન્ન થયા તેમણે પોતાના
 એક વિશ્વાસુ બ્રાહ્મણને સંદેશપત્ર આપી, શ્રીકૃ-
 ણ્ણની પાસે મોકલ્યો ૨૬ તે બ્રાહ્મણ રુકિમણીનો
 સંદેશો લઈ દ્વારકામા શ્રીકૃષ્ણના રાજમહેલ આગળ
 ગયો તેણે અદર જઈ સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર
 બેઠેલા આદિ પુરુષ ભગવાનને નમન કર્યું ૨૭
 બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણે, તેને સુવર્ણના
 આસન ઉપરથી ઉઠીને પોતાની પાસે બેસાડ્યો
 અને દેવતાઓ જેમ પોતાની પૂજા કરે, તેમ શ્રી-
 કૃષ્ણે તે બ્રાહ્મણની પૂજા કરી ૨૮ પછી તે લોજન
 કરી પરિશ્રમ રહિત થઈ બેઠો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ તેની
 પાસે જઈ, હાથવતી તેના ચરણને સ્પર્શ કરી
 શાંતિથી આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા ૨૯

શ્રીકૃષ્ણે પૂછ્યુ-હે બ્રાહ્મણ! તમે તમારો વૃદ્ધ
 પુરુષોએ માન્ય કરેલો ધર્મ, પૂર્ણ સંતોષ રાખીને,
 બહુ કષ્ટ લોગળ્યા વિના નિત્ય પાળો છો? બ્રાહ્મણ

પોતાના ધર્મથી બ્રહ્મ ન થતા જે કંઈ મળે તેટલા ઉપર જ સતોષ રાખી વર્તે તો તે ધર્મ તેની સર્વ કામના પૂર્ણ કરે છે ૩૦-૩૧ ઇદ્ર પણ અસ-તોષી હોય તો નિરંતર એક ઠેકાણે ન રહેતાં, સર્વ લોકમા દોડ્યા કરે છે અર્કિચન છતા પણ સતોષી મનુષ્ય સર્વ શરીરોમાં પીડા રહિત થઈને સુખથી સૂવે છે ૩૨ જે બ્રાહ્મણ પોતાને મળે તેટલાથી સતોષ ગણે, જે સદ્ગુણશાળી હોય, જે સર્વ પ્રાણીઓના અતિ પ્રીતિપાત્ર હોય, અહ કાર વિનાના હોય, અને શાત હોય તેઓને હું વાર વાર મસ્તકથી નમસ્કાર કરું છું ૩૩ હે મહારાજ ! તમે જે રાજાની પ્રજા છો, તે રાજાથી તમારું કુશળ છે કે ? જે રાજાના હેશમા રક્ષા કરાતી પ્રજા સુખમા રહે છે, તે રાજા મને પ્રિય લાગે છે, ૩૪ તમે આ મહા-સાગરને તરીને જે ઇચ્છાથી અહીં આવ્યા હો તે સર્વ હવે મને કહો, અમે તમારું શું કાર્ય કરીએ ? ૩૫ લીલા કરવા માટે દેહ ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણે બ્રાહ્મણને આ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે તેણે શ્રીકૃષ્ણની પાસે રુકિમણીના સંદેશારૂપી સર્વ વાર્તા વિસ્તારથી કહી રુકિમણીએ પોતે એકાતમા એક પત્રિકા શ્રીકૃષ્ણની ઉપર મોકલાવી હતી, તે શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાથી ઉખેડીને પેલો બ્રાહ્મણ વાચવા લાગ્યો. ૩૬ રુકિમણીએ ભગવાન ઉપર તેમા નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું.-

હે ત્રણલોકમા સુદર ! શ્રોતાજનોના હૃદયમા પ્રવેશ કરી, તાપને હરનાર તમારા ગુણો સાલળી તથા નેત્રવાળાઓના નેત્રોને સંપૂર્ણ કામનાની પ્રાપ્તિ કરાવનાર તમારું રૂપ જોઈને, હે પ્રભુ ! મારું મન તમારા ઉપર આસક્ત થયું છે ૩૭ હે સુકુદ ! હે નૃસિંહ ! કુળ, શીલ, રૂપ, વિદ્યા, અવસ્થા, ધન તથા પ્રભાવથી પોતાની સમાન અને મર્ત્યલોકમા લોકોના મનને હરનાર આપને ધૈર્યવાળી, ઉંચા કુળવાળી અને મોટા ગુણવાળી કયી કન્યા વરે નહિ ? ૩૮ માટે હે બ્યાપક ! હું આપને ખરેખર સ્વામી તરીકે વરી ચુકી છું અને આપને મારો આત્મા અર્પણ કર્યો છે, માટે આપ અત્રે પધારી મને તમારી ભાર્યા તરીકે લઈ લાઓ હે કમલનયન ! શિયાળ

જેમ સિંહના ભાગને ન અડકે, તેમ વીર પુરુષોના ભાગરૂપ જે હું તેને શિશુપાલ આવીને ન અડકે તેમ ઝટ કરો. ૩૯ મેં જો વાવ, કુવા વગેરે નવાણો ખોદાવીને, યજ્ઞોમા હોમ કરીને, દાનો દઈને, નિયમો પાળીને, વ્રતો કરીને, દેવતા, બ્રાહ્મણ અને ગુરુના પૂજનાદિક કરીને, પરમેશ્વર એવા ભગવાનની આરાધના કરી હોય તો, ભગવાન અહીં આવીને ભલે મારું પાણિયડુણ કરો ! પરંતુ શિશુપાલ વગેરે બીજાઓ મારું પાણિયડુણ કરો નહિ ૪૦ મારા સબ ધીઓએ તો મને શિશુપાળ વેરે પરણાવવા ધારી છે, પરંતુ હે અણત ! વિવાહને આગલે દિવસે તમે સેનાપતિઓ સાથે છાનામાના વિદર્ભ દેશમા આવજો અને શિશુપાલ તથા જરાસંધના સૈન્યને પરાક્રમથી મારી નાખીને, પરાક્રમ એ જ જેવું મૂલ્ય છે એવી જે હું તેને રાક્ષસવિધિથી પરણાવો. ૪૧ તમને કહાવ્યું શકા થાય કે, 'તુ અતપુરમા રહેનારી છે, માટે તારા સબ ધીઓને માર્યા વિના હું તને કેવી રીતે પરણી શકું ? તેનો ઉપાય હું તમને કહું છું તે સાલળો. અમારા કુળમા વિવાહને આગલે દિવસે કુળદેવીનું પૂજન કરવાની પ્રથા છે અને નવલ વધૂ થનારી કન્યા, ગામ બહાર પાર્વતીના દર્શન તથા પૂજન કરવા ભય છે ૪૨ હે કમળનયન ! શકરની પેઠે બીજા મહાત્માઓ પણ પોતાનું અજ્ઞાન ટાળવા જેમના ચરણકમળની રજમા નહાવાની ઇચ્છા કરે છે, એવા આપનો પ્રસાદ, જો મને મળશે નહિ તો હું મારા પ્રાણોને વ્રતથી દુર્બળ કરીને, તેઓનો ત્યાગ કરીશ અને તેમ કરતા સેંકડો જન્મોએ મારા ઉપર તમારી કૃપા થશે ૪૩

બ્રાહ્મણ કહે છે-હે યદુદેવ ! હું આ પ્રમાણે આ ગુપ્ત સંદેશો લાવ્યો છું હવે આ બાળનમા વિચાર કરી જે કંઈ કરવા જેવું હોય તે આપ કરજો. ૪૪

इत्येते गुह्यसंदेशा यदुदेव मयाहताः ।

विमृश्य कर्तुं यच्चान क्रियतां तदनन्तरम् ॥

इति धीमद्भागवतं महापुराणे दशमस्कन्धे

द्विपञ्च सप्तमोऽध्यायः ।

અધ્યાય ૫૩ મો. †

રુકિમણીનું હરણ

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ

वैदम्याः स तु सदेवा निशम्य यदुनंदन. ।
प्रवृष्टा पाणिना पाणिं प्रहसन्निश्ममव्रीत् ॥

શુકદેવણ કહે છે-હે રાજન્ ! યદુવશી શ્રી-
કૃષ્ણ, રુકિમણીનો સ દેશો સાબળી પોતાના હાથથી
પ્રાણલેખો હાથ ઝાલી, હસતાં હસતા તેને નીચે
પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બોલ્યા-હે મહારાજ ! રુકિ-
મણીને મારે માટે જેમ આટલો બધો પ્રેમ છે,
તેમ મારું મન પણ તેની ઉપર આસક્ત છે તેના
મિમે રાત્રે નિંદ્રા પણ આવતી નથી હું જાણુ છું કે
રુકિમણે દેવને લીધે મારો વિવાહ અટકાવ્યો છે
૨ માટે હવે કાષ્ઠોને મથન કરી તેમથી જેમ અગ્નિ
કાઢવામા આવે તેમ હું યુદ્ધમા રાત્રીઓનો નાશ
કરીને મારે આધારે રહેલી રુકિમણીને પરણીશ ૩

શુકદેવણ કહે છે-પછી મધુદૈત્યને મારનાર
શ્રીકૃષ્ણે રુકિમણીના વિવાહનું મુહૂર્ત લક્ષ્મી રાખી,
સારથિને કહ્યું-હે દારુક ! રથ તૈયાર કર શૈખ્ય,
મુશ્રીવ, મેઘપુષ્પ અને બલાહક ઘોડાઓ જોડેલો
રથ લાવી, દારુક ભગવાનની આગળ આવી રહ્યો
૪-૫ પછી શ્રીકૃષ્ણ રથમા બેઠા અને પ્રાણલેખને પણ
સાથે બેસાડી એક રાતમા વૈદભંપુર જઈ પહોંચ્યા
૬ કુડિનનગરનો રાજા ભીષ્મક, પુત્ર વાત્સલ્યને
લીધે તેને અધીન હતો, તેથી પોતાની કન્યા શિશુ-
પાલને પરણાવવા નગરને શણગારવાની તૈયારીઓ
કરાવવા લાગ્યો હતો તેણે પિતૃઓ, દેવતાઓ,
ગણપતિ વગેરેની પૂજાનો આરંભ કર્યો હતો ૭
નગરના મોટા નાના રસ્તાઓને, અને ચોટાને
વાળીને સાફ કરાવરાજ્યા હતા, પાણી છટાવ્યા હતાં,
જાતજાતની ધ્વજાઓ, પતાકાઓ તથા તોરણોથી
નગરને શણગારી દીધું હતું ૮ નગરીમાં સ્ત્રી-પુરુષો,
પુષ્પની માળાઓ, ચ દનાદિકના લેપો, પુષ્પો, ઘરેણા

તથા નિર્મળ વસ્ત્રો પહેરી સજ થયા હતા શોભા-
માન ઘરોને અગરના ધૂપથી સુવાસિત કર્યા હતા.
૯ બીજી તરફ હે રાજન્ ! ભીષ્મકે પિતૃઓને,
અને પ્રાણલેખોને પૂજી તેઓને જમાડયા ને સ્વસ્તિ-
વાચન કરાવરાજ્યા. ૧૦ સુદર દાતવાળી કન્યાને
મગળ સ્નાન કરાવી, ઉત્તમ આભૂષણો પહેરાવી
તથા નવા વસ્ત્રો ઝોઢાડીને શણગારી, અને તેને
પણ સ્વસ્તિવાચન કરાવરાજ્યા ૧૧ પ્રાણલેખોએ
ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ તથા સામવેદના મંત્રોથી કન્યાની
રક્ષા કરી, અને અથર્વવેદ જાણનાર પુરોહિતે ગ્રહ-
શાંતિનો હોમ કર્યો ૧૨ પછી શાસ્ત્રવિધિ જાણના-
રાઓમા કુશળ એવા ભીષ્મકે, પ્રાણલેખને સોનું,
રૂપુ, વસ્ત્ર, ગોળ સાથે મેળવેલા તલ અને ગાયો
આપી ૧૩ ચેદિદેશના રાજા દમઘોષે પણ પોતાના
પુત્ર શિશુપાલના અબુદ્યને માટે પ્રાણલેખ પાસે
ઉપર પ્રમાણે વિવાહોચિત સત્કાર કરાવરાજ્યા ૧૪
પછી મદ્ ઝરતા અને સોનાની માળાવાળા હાથી-
ઓની સેનાઓ, રથ, પાળા અને ઘોડેસ્વારોથી
ભરપુર સેનાઓ સાથે શિશુપાલ કુડિનપુરમા આવ્યો
૧૫ વિદભંપુરના રાજાએ તેની સામે જઈ તેના
સત્કાર કર્યો ને ખાસ તૈયાર કરેલા ઉતારામા તેને
ઉતારો આપ્યો ૧૬ જનમા શાલ્વ, જરાસંઘ,
દતવક્ર, વિદુરથ, પૌણ્ડરિક રાજાઓ આવ્યા હતા.
૧૭ આ સર્વ શ્રીકૃષ્ણ ને બલદેવના દેવી શિશુપાળને
કન્યા પરણાવવા તૈયાર હતા જો શ્રીકૃષ્ણ, બળભદ્ર
વગેરે યાદવો સાથે અહીં આવીને કન્યાનું હરણ
કરે તો આપણે એકઠા થઈ તેમની સામે લડવું,
એવો તેમનો નિશ્ચય હતો. સર્વ રાજાઓ, સેના અને
વાહનો સાથે આવ્યા હતા ૧૮-૧૯ શત્રુ રાજાઓએ
આ રીતે કરેલો ઉદ્ધમ જોઈ, શ્રીકૃષ્ણ એકલા
કન્યાનું હરણ કરવા ગયા છે, એવું જાણી, બળભ-
દ્રને કલહ થવાની શકા થઈ ૨૦ તેથી હાથી, ઘોડા,
રથ અને પાળાવાળી મોટી સેના સાથે તે એકાએક
કુડિનપુર તરફ ચાલ્યા. ૨૧

ભીષ્મક રાજાની પુત્રી રુકિમણી, જે શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનના આગમનની રાહ જોતાં હતાં, તે પોતે
મોકલેલો પ્રાણલેખ પાછો આવ્યો નહિ તેથી ચિંતા

† આ અધ્યાયમા આશ્ચર્યકારક કર્મ કરનાર શ્રીકૃષ્ણે
રુકિમણીનું હરણ કર્યું. તે કયા કહેવાશે

કરવા લાગ્યાં. મારા મદલાગિણીના વિવાહને માત્ર એકજ રાત્રી આડે રહેલી છે, છતાં કમલનયન શ્રી કૃષ્ણ હજી આવ્યા નહિ. ન આવવાનું શું કારણ હશે? હું તે બાણતી નથી. મારો સહેલો લઈ જનારો પ્રાણી પશુ હજી પાછો આવ્યો નહિ ૨૨-૨૩ નિર્દોષ મનના શ્રીકૃષ્ણે મારી સાથે પરણવા પ્રથમ તૈયારીઓ કરવાથી તે પ્રાણીને આવવા દીધો નહિ હોય, પરંતુ આવતી વેળા મારે વિષે કંઈક દોષ ભેઈ, મારું પાણિગ્રહણ કરવા તૈયારી કર્યા છતાં પશુ આવ્યા નહિ હોય તે કારણથીજ પેલો પ્રાણી પશુ આવ્યો નહિ હોય ૨૪ મને અભાગિણીને વિધાતા, શકર અથવા તેમના સ્ત્રી સતી પાર્વતી દેવી અનુકૂળ નથી તેથી શ્રીકૃષ્ણ આવતા માર્ગમાં રોકાઈ ગયા હશે ૨૫ આ રીતે વિચાર કરતાં તથા ભગવાને જેના મનને હરણ કર્યું હતું એવા તથા શ્રીકૃષ્ણને હજી આવવાનો સમય થયો નથી એમ ધારતાં રુકિમણી, ગમગીન થઈ ગયાં ૨૬ હે રાજન! એ પ્રમાણે રુકિમણી શ્રીકૃષ્ણની વાટ જોતા હતા એટલામાં તો તેમના ડાબા અંગે ફરકવા માડ્યા. ૨૭ શ્રીકૃષ્ણે મોકલેલો પ્રાણી પાછો આવ્યો અને અંત.પુરમાં જઈ રાજપુત્રીને મળ્યો ૨૮ પવિત્ર હાસ્યવાળા રુકિમણી, સર્વ લક્ષણ બાણનારા હતા, તે ધીરે ધીરે આત્મા આવતા અને પ્રસન્ન મુખવાળા પ્રાણીને ભેઈ કામ સિદ્ધ થયું છે એવું બાણી, મદ મદ હસતાં તેને પૂછવા લાગ્યા ૨૯ તેણે ભગવાનના આગમન સંબંધી તથા તેમણે પરણવાને આપેલું વચન કહી સંભળાવ્યું. ૩૦ રુકિમણી ભગવાનને આવેલા બાણીને પ્રસન્ન થયા, અને પ્રાણીને વધામણીમાં આપવા જેવી બીજી કોઈ પશુ વસ્તુ ન જોવાથી તેને પ્રણામ કર્યા. ૩૧ પોતાની પુત્રીને વિવાહ હોવાના ઉત્સાહથી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્રને આવ્યા સામળી, ભીષ્મક પૂજ્યોની સામગ્રીઓ લઈ તથા વાણ ત્ર સાથે શ્રીકૃષ્ણની સામે ગયા. ૩૨ તેઓને મધુપર્ક, સ્વચ્છ વસ્ત્રો તથા મનમાનવી લેટો વિધિપૂર્વક અર્પણ કરીને તેમનો સત્કાર કર્યો. ૩૩ તેઓને સેના સાથે શોભાયમાન ઉતારામાં ઉતારીને, મહાભુદ્ધિવાળા ભીષ્મક રાજાએ, તેમની

પરિવાર સાથે પરોણાચારી કરી ૩૪ એ જ પ્રમાણે બીજા એકઠા મળેલા રાજાઓની, તેઓના બળ, પરાક્રમ, અવસ્થા તથા ધનના પ્રમાણમાં સર્વ ઈચ્છાઓ પુરી ૩૫ વિદલપુર વાસીઓ શ્રીકૃષ્ણને આવ્યા સામળીને તેમના ઉતારા પર ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, ૩૬ રુકિમણી ખરેખર આનીજ પત્ની થવાને યોગ્ય છે, બીજી કોઈ યોગ્ય નથી. તેમ નિર્દોષ દેહવાળા શ્રીકૃષ્ણ રુકિમણીના પતિ થવાને યોગ્ય છે ૩૭ આપણું જો કંઈ પશુ પુણ્ય હોય અને તેનાથી ત્રણ લોકના કર્તાને પ્રસન્ન થયા હોય તો, શ્રીકૃષ્ણ રુકિમણીનું પાણિગ્રહણ કરશે ૩૮ આ પ્રમાણે પ્રેમના આવેશમાં બંધાયેલા નગરવાસી લોકો બોલતા હતા એટલામાં રુકિમણી યોદ્ધાઓની સાથે અંત.પુરમાંથી નીકળી અંબિકાના મંદિર તરફ જવા લાગ્યા ૩૯ આ વખતે રુકિમણી ભગવાનના ચરણારવિદ્યુત ધ્યાન કરતા કરતા, પાર્વતીના ચરણકમળના દર્શન કરવા પગે ચાલીને જવા લાગ્યા ૪૦ આ વેળા રુકિમણીએ મૈત્રા ધારણ કર્યું હતું, માતાઓ તથા સખીઓ તેમની સાથે હતી રાજાના સિપાઈઓ સર્વ શસ્ત્રો સજી, આમુષી ઉંચા રાખી, તેમની રક્ષા કરતા હતા અને આગળ મૃદગ, શંખ, પણવ, તૂરી તથા ભેર વાગતા હતા. ૪૧ વારાગનાઓ નાના પ્રકારની લેટો તથા બલિદાનો લઈને સાથે ચાલતી હતી, પુષ્પની માળા, ચંદન, વસ્ત્ર અને આભરણોથી શણગારેલી પ્રાણીઓની સ્ત્રીઓ પશુ સાથે હતી ૪૨ ગવૈયાઓ, વાળિંત્ર વગાડનારાઓ, સૂતો, માગધો અને ગંદી-જનો કન્યાની સાથે ગાતા તથા સ્તુતિ કરતા જતા હતા ૪૩ દેવીના મંદિર પાસે જઈ, હાથ પગ ધોઈ, જળનું આચમન કરી, શુદ્ધ તથા શાત થઈ અંબિકાના મંદિરમાં તે પેઠા. ૪૪ વિધિ બાણનારી વૃદ્ધ પ્રાણીઓએ શકર તથા પાર્વતીના ચરણમાં તેમને પગે લગાડી નીચેનો મંત્ર બોલાવ્યો. ૪૫ “હે અંબિકા દેવી! પોતાનાં સંતાનો સાથે રહેલા અને પરમ મંગળમય એવા આપને હું પ્રણામ કરું છું. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મારા પતિ થાઓ.” ૪૬ આ મંત્ર બાણી કન્યાઓ જળ, ચંદન, અક્ષત, ધૂપ

વસ્ત્ર, પુષ્પની માળા, ફૂલ, આભરણ, નાના પ્રકારના ઉપહારો, બલિદાનો તથા દીપ વગેરેથી દેવીની પૂજા કરી ૪૭ પછી સૌભાગ્યવતી પ્રાક્ષણીઓએ તે પદાર્થોથી તથા મીઠું, પુડા, તાબુલ, કઠસૂત્ર, ફળ અને શેલડીઓથી દેવની પૂજા કરી ૪૮ પછી સ્ત્રીઓએ રુકિમણીને શેષ આપીને આશીર્વાદ દીધો રુકિમણીએ પ્રાક્ષણી સ્ત્રીઓને તથા દેવીને પ્રણામ કરી શેષ લીધી ૪૯ અને મૌનવ્રત છોડી, રત્નજડિત વીંટીથી શોભતા હાથવડે દાસીનો હાથ ઝાલીને, રુકિમણી દેવીના મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા ૫૦ આ વેળા દેવતાની માયાની પેઠે વીરલોકને તે મોહ ઉપભવતા હતા તેમની કેડ પાતળી અને મનોહર હતી, કુડળની શોભાથી મુખ શોભતું હતું, ખીલતી ચુવાવસ્થા હતી, નિતબ ઉપર રત્ન જડિત કટિમેખલા હતી, મુખ ઉપર આવી રહેલા કેશોથી ઢાંકાએલા નેત્રો ચ ચળ હતા, ૫૧ મુખ ઉપર સ્વચ્છ તથા મદ મદ હાસ્ય તરી રહ્યું હતું, ગતા નીચલા ઓઠની કાંતિથી દાંતરૂપી મોખરાના કૂલો રાતાચોળ થઈ ગયા હતા, અણુઅણુટ કરતા સુદર આંખરોથી શોભાયમાન ચરણવડે હ સગી પેઠે તે ચાલતા હતા ૫૨ આ વખતે રુકિમણીને જોઈ, ત્યા આગળ જે વીર પુરુષો અને યશસ્વી લોકો એકઠા મળ્યા હતા, તે સર્વે, ચક્રિત થઈ ગયા ૫૩ મનોહર ચાલના લટકાથી પોતાની શોભા ભગવાનને દેખાડતા રુકિમણીને જોઈને, તે સર્વ રાજાઓ, તેમના ઉદાર હસવાને તથા લજ્જાને જોવાથી ભાન વિનાના થઈ ગયા. તેઓએ હાથમાંથી અસ્ત્રો નીચે નાખી દીધા અને મૂઢ થઈ, હાથી, રથ, તથા ઘોડાઓ ઉપરથી નીચે પડી ગયા ૫૪ એ વેળાએ રુકિમણી પોતાના ચરણકમળને ધીરે ધીરે ઉપાડતા હતા અને ભગવાન ક્યારે આવે, એમ રાહ જોતા હતા તે પોતાના ડાબા હાથના નખોથી મુખ આગળ આવી રહેલા કેશને ઉંચા કરીને, લજવાતા કટાક્ષવડે, એકઠા મળેલા રાજાઓને જોતા શ્રીકૃષ્ણ તેમની નજરે પડ્યા. ૫૫ પછી રાજપુત્રી રુકિમણી રથ ઉપર ચઢતા હતા એટલામાં શ્રીકૃષ્ણે સર્વ યત્રુઓ દેખતા, સિંહ જેમ શિયાળો વચ્ચેથી પોતાનો ભાગ લઈ લે, તેમ

રુકિમણીનું હરણ કરીને ગરુડના ચિહ્નવાળા પોતાના રથમાં બેસાડ્યા અને સર્વ રાજાઓના મંડળનો પરાજય કરીને, શ્રીકૃષ્ણ, બળભદ્ર પ્રમુખ યાદવોની સાથે, દ્વારકા તરફ જવા લાગ્યા ૫૬ આ વેળા જરાસંધના વશના ખીજ અભિમાની રાજાઓ, યશનો ક્ષય કરનાર પોતાના પરાજયને સહન કરી શક્યા નહિ, તેથી બોલી ઉઠ્યા કે, અરે! મૃગો જેમ કેસરી સિંહના ચશને લે તેમ બોવાળીએ આપણા ચશને હરી લીધો ત્યારે આપણને ધિક્કાર છે. ૫૭

ત માનિનઃ સ્વામિમવ યદ્વા ક્ષય
પરે જરાસંધવશા ન સેહિરે ।
બહો ધિગસ્માન્ યદ્વા આત્તધન્વનાં
ગોપૈર્હૃત કેસરિણાં મૃગૈરિવ ॥ ૫૭ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
त्रिपचासत्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૫૪ મો.*

દ્વારકામાં રુકિમણીનું પાણિગ્રહણ.

શ્રીગુરુ વચાચ

इति सर्वे सुसंरब्धा वाहनारुह्य दक्षिताः ।
स्वै स्वैर्बलैः परिक्रान्ता अन्वीयुर्धृतकार्मुकाः ॥

શુકદેવજી કહે છે-એ પ્રમાણે સર્વે રાજાઓ કોધાવેશમાં આવી જવાથી, કવચ પહેરી, ધનુષો ધારણ કરી, પોતાના વાહનો ઉપર બેસીને, પોત પોતાના સૈન્યો સાથે ભગવાનની પાછળ દોડ્યા ૧ હે રાજન્! તેમને ચઢી આવતા જોઈને યાદવોની સેનાના નાયકો પોત પોતાના ધનુષનો ટકારવ કરી તેમની સામે તૈયાર થઈ ગયા ૨ પછી ઘોડા, હાથી તથા રથ ઉપર બેસવામાં નિપુણ રાજાઓ વાહના જેમ પર્વતો ઉપર વૃષ્ટિ કરે તેમ યાદવો ઉપર બાણોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ૩ રુકિમણી પોતાના પતિના સૈન્યને બાણોની વૃષ્ટિથી ઢાંકાયેલું જોઈને ભયથી વિહ્વલ નેત્રવડે, લજ્જા સાથે ભગવાનના

* આ અધ્યાયમાં ભગવાને રાત્ર પક્ષના સન્ધ્યેને જીતી રુકિમણીના બંધુને વિશ્વ કરી દ્વારકા જઈ તેની સાથે ભગ્ન કર્યા, તે કથા કહેવાશે

સુખ સાસુ બેવા લાગ્યાં ૪ એટલે ભગવાને કહ્યું કે, તમે ગભરાઈ જશો નહિ મારા સુખ ધીઓને હાથે હમણાજ આ શત્રુઓનું સૈન્ય નાશ પામશે ૫ ગદ, સર્પ વગેરે વીર પુરુષો, સામે લડતા રાજાઓના પરાક્રમને સહન ન કરતા શત્રુઓના ઘોડા, હાથી અને સૈનિકોને મારવા માડ્યા ૬ રથમાં ભેસનાર ઘોડસ્વારો તથા હાથી ઉપર સ્વારી કરનારાઓના કુંડળ, તથા મુગટવાળા માથા પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યાં ૭ તરવાર, ગદા અને ધનુષ-વાળા હાથો, પોચાઓ, સાથળો, ચરણો, ઘોડાઓ, ખચ્ચરો, હાથીઓ, જીંટો, ગધેડા અને મનુષ્યોના માથા પૃથ્વી ઉપર રડવડવા લાગ્યા ૮ વૃષ્ટિકુલના ચોદાઓ, વિજયની ઇચ્છાથી સામા પક્ષવાળા રાજાઓના સૈન્યનો સહાર કરવા લાગ્યા જરાસઘ વગેરે રાજાઓ રણમાંથી નાસવા લાગ્યા. ૯ અને શિશુપાલની પાસે જઈ, ન પરવડ્યા છતાં બાણે પોતાની સ્ત્રીનું હરણ થયું હોય તેમ આતુર થઈ ગયેલા, નિસ્તેજ અને નિરુત્સાહ, જેના સુખમાં શોષ પડતો હતો એવા તેને કહેવા લાગ્યા કે, ૧૦ અરે સિંહ ! તું માનસિક દુઃખનો ત્યાગ કર દેહધારીઓનું સૈરુ અથવા માહુ થવું એ કર્મધીન છે ૧૧ જેમ લોકડાની પુતળી નચાવનારની ઇચ્છા પ્રમાણે નાચે, તેમ મનુષ્ય પણ ઇશ્વરને અધીન રહી તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે સુખ, દુઃખમાં નાચે છે. ૧૨ હું શ્રીકૃષ્ણની સાથે ત્રેવીસ અક્ષૌહિણી સેના સાથે લડતા સત્તરવાર હાર્યો હતો, પણ અઢારમી વાર જીત્યો હતો. ૧૩ તોપણ દૈવે પ્રેરેલા કાળે આ જગતનો પરાજય કરેલો છે એમ બાણીને હું કોઈ દિવસ શોક કરતો નથી, તેમ હવે પણ પામતો નથી. ૧૪ હમણાંયાદ વોએ નાની સેનાથી આપણો પરાજય કર્યો છે, પરંતુ તેથી શું. ૧૫ હમણાં શત્રુઓ પોતાનો સમય અનુકૂળ હોવાથી જીત્યા છે અને જ્યારે આપણો સમય અનુકૂળ આવશે ત્યારે આપણે પણ જીતીશું ૧૬

આ પ્રમાણે મિત્રોએ આશ્વાસન આપવાથી, શિશુપાલ પોતાના અનુચરો સાથે નગરમાં ગયો અને મરતા બાકી રહેલા રાજાઓ પોત પોતાને નગરે આવ્યા ગયા. ૧૭ શ્રીકૃષ્ણનો શત્રુ બળવાન

રુકિમ બેનનો રાક્ષસવિવાહ થયો બેઈને, અક્ષૌહિણી સેના સાથે શ્રીકૃષ્ણની પાછળ પડ્યો ૧૮ મહાદેવી રુકિમ મોટા ક્રોધમાં આવી ગયો હતો. તેણે શરીરે બખ્તર પહેર્યું હતું અને હાથમાં ધનુષ લીધું હતું સર્વ રાજાઓના સાલગતા તે પ્રતિજ્ઞા કરી બોલ્યો કે, હું યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણને માર્યા વિના અને રુકિમણીને પાછી લાવ્યા વિના કુહિડનપુરમાં પ્રવેશ કરીશ નહિ. ૧૯-૨૦ આ રીતે કહીને રથમાં બેસી તેણે સારથિને કહ્યું કે, બધા શ્રીકૃષ્ણ હોય ત્યાં ઘોડાઓને હકાર, કારણ કે મારે ને શ્રીકૃષ્ણને યુદ્ધ કરવાનું છે. ૨૧ આજે હું તીક્ષ્ણ બાણોથી, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા ગોવાળિયાના પરાક્રમના મદને ઉતારીશ, કારણ કે તે મારી બેનને હરી ગયો છે. ૨૨ આ પ્રમાણે ઇશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપથી અજાણ્યો રુકિમ, પછી એકલો જ રથમાં બેસી શ્રીકૃષ્ણની પાછળ ગયો, અને એ કૃષ્ણ ઉભો રહે ! ઉભો રહે ! એમ કહી બોલાવવા લાગ્યો. ૨૩ અને બહુ જ મજાબુત ધનુષને ખેંચી શ્રીકૃષ્ણને ત્રણ બાણ મારી તેણે કહ્યું કે, અરે ચંદુના કુળને કલક લગાડનાર ! ક્ષણવાર અહીં ઉભો રહે ! ૨૪ કાગડો જેમ બલિ લેઈ નાસે, તેમ તું મારી બેનને હરીને ક્યા બંધ છે ? આજે કપટથી લડનારો અને માયાવી એવો જે તું, તેનો હું મદ ઉતારીશ. ૨૫ જો તારે મારું કહ્યું માનવું હોય તો તું મારા બાણોથી મરણ પામીને પૃથ્વી ઉપર ઢગી પડ્યો નથી તે પહેલાં કન્યાને છોડી નાસી જ શ્રીકૃષ્ણે કંઈ પણ બોલ્યા વિના હસતા હસતા તેના ધનુષના કડકા કરી છ બાણ માર્યાં. ૨૬ આઠ બાણ ચાર ઘોડાઓને માર્યાં, બે સારથિને માર્યાં ને ત્રણ ધ્વજને માર્યાં. રુકિમએ બીજા ધનુષ લઈ શ્રીકૃષ્ણને પાંચ બાણ માર્યાં. ૨૭ તે બાણોના સમૂહથી જેમને માર પડ્યો હતો એવા શ્રીકૃષ્ણે, તેનું ધનુષ કાપી નાખ્યું; એટલે તેણે ત્રીજા લીધું તેને પણ અવિનાશી શ્રીકૃષ્ણે ભાગી નાખ્યું. ૨૮ રુકિમએ પરિધ, પટ્ટિશ, શૂળ, ઢાલ, તલવાર, શક્તિ અને તોમર આદિ જે જે હથિયાર શ્રીકૃષ્ણને મારવા લીધા તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણે સપાટાબધ ભાગી નાખ્યાં. ૨૯ પછી રુકિમ કોપી

ઉઠ્યો અને હાથમા તલવાર લઈ, શ્રીકૃષ્ણને મારવાની ઇચ્છાથી, પત ગીયુ જેમ અગ્નિ ઉપર બાય તેમ શ્રીકૃષ્ણની સામે ગયો. ૩૦ રુકિમ જેવો શ્રીકૃષ્ણની ઉપર ધસી ગયો કે તરત તેમણે બાણો તથા ઢાલના અને તલવારના કડકા કરી નાખ્યા, અને પછી તલવાર લઈ તેને મારવા તૈયારી કરવા મંડ્યા. ૩૧ ભાઈને મારવાનો ઉદ્દેશ ભેદ, રુકિમણી ભયથી વિહ્વળ થઈ ગયા અને કૃષ્ણના ચરણમા પડી દયા ઉપજે તેમ કહેવા લાગ્યા કે, હે યોગેશ્વર! તમે મારા ભાઈને મારવા યોગ્ય નથી ૩૨-૩૩

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન! પછી ત્રાસથી જેમના અગો ક પતા હતા, શોકથી મુખ સુકાઈ જવાને લીધે જેમનો કંઠ રુધાઈ ગયો હતો અને ગભરાટથી જેમણે પહેરેલી સુવર્ણની માળા સરી પડી હતી એવા રુકિમણીએ, ભગવાનના બે હાથ ઝાલી લીધા ત્યારે દયાળુ શ્રીકૃષ્ણ તેને મારના અટક્યા. ૩૪ શ્રીકૃષ્ણે દુષ્ટ કર્મ કરનાર રુકિમને વચ્ચેથી બાધી, તેની દાઢી તથા માથાના કેશ કાપી વિરૂપ બનાવ્યો, એટલામા બીજી તરફ ચંદુવશના યોદ્ધાઓએ, હુથીઓ જેમ કમલિનીને કચરી નાખે છે, તેમ શત્રુઓના સૈન્યને કચરી નાખ્યું. ૩૫ પછી બળભરે શ્રીકૃષ્ણની પાસે જઈને બેસ્યું તો, ત્યાં રુકિમને કેદ કરેલો અને મૃતપ્રાય બેસ્યો. પછી દયાળુ એવા બળભરે તેને બધનમાથી છુટો કરી શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, હે કૃષ્ણ! તમે આ બહુ જોડું કામ કર્યું, કારણ કે આમા આપણી નિંદા થશે, સબધીઓની દાઢી અને કેશ ઉતારીને વિરૂપ કરવા, તે સબધીઓના વધ સમાન છે. ૩૬ શ્રીકૃષ્ણને આમ કહીને રુકિમણીને તે કહેવા લાગ્યા કે, હે સુસ્વભાવવાળા! ભાઈને વિરૂપ કરી નાખ્યો તેની ચિન્તાથી તમે અમારા ઉપર માફ લગાડશો નહિ. કર્મ વિના મુખ, દુખ આપનાર બીજી કોઈ નથી, કારણ કે મનુષ્ય પોતાના કર્મોનાં ફળ ભોગવે છે. ૩૮ રુકિમણીને આમ કહીને ભગવાનને કહેવા લાગ્યા કે, સબધીએ કદાચ દેહાત શિક્ષા યોગ્ય અપરાધ કર્યો હોય, તોપણ તે મારવા યોગ્ય નથી, તેનો માત્ર ત્યાગ કરવો, કારણ કે તે પોતાના અપ-

રાધથી જ હુણાયો છે, તેને ફરીને શા માટે મારવો? ૩૯ પ્રભાપતિએ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ એવો નિર્માણ કર્યો છે કે, ભાઈ પણ ભાઈનો નાશ કરે છે. જેથી ક્ષત્રિય ધર્મ મહા ભયંકર છે. ૪૦ પછી ફરીને શ્રીકૃષ્ણને કહેવા વાગ્યા કે, લક્ષ્મીના મહથી આધળા અભિમાની લોકો રાજ્યને, પૃથ્વીને, ધનને, સ્ત્રીને, માનને અથવા તેજને માટે, સબધીઓનું અપમાન કરે છે ખરા પરંતુ આપણુ તે કામ નથી. ૪૧ રુકિમણીના તરફ ભેદને બોલ્યા કે, સર્વ પ્રાણીઓનું જીવું ઇચ્છનાર તમારા દુષ્ટ ભાઈઓનું, તમે અજ્ઞાનીની પેઠે નિરતર ભડું ઇચ્છો છો તે તમારી વિષમ બુદ્ધિ જ છે. ૪૨ દેહને આત્મા કરીને માનનારા મનુષ્યોને આ મિત્ર, આ શત્રુ, આ ઉઠાસીન, એમ અતઃકરણમા મોહ થાય છે, તેમા ઇશ્વરની માયા જ કારણ છે. ૪૩ સર્વે પ્રાણીઓમાં આત્મા એક જ, ઉત્તમ અને શુદ્ધ છે ચંદ્ર એક છતાં પાણીમા બહુ રૂપે બેવામાં આવે છે અને આકાશ એક છતાં ઘટાદિક ઉપાધિથી જેમ ભિન્ન ભિન્ન બેવામા આવે છે, તેમ અવિવેકી પુરુષો દેહાદિક ઉપાધિથી આત્માને અનેક પ્રકારનો બાંધે છે. ૪૪ આદિ તથા અતવાળો અધિભૂત, અધ્યાત્મ તથા અધિદેવ રૂપ આ દેહ, અવિદ્યાથી આત્મામા કંટપાયેલો છે. તે આત્માને જન્મ મરણ આપ્યા કરે છે. ૪૫ હે સતિ! આત્મા માત્ર સત્ય છે અને તેના વિના બીજા સર્વ પદાર્થો મિથ્યા છે, તેને બીજા પદાર્થોની સાથે સંયોગ કે વિયોગ કંઈ પણ નથી. દષ્ટિ તથા રૂપ પ્રકાશ્ય અને પ્રકાશક રૂપે રહેલા છે. તેની પ્રસિદ્ધિ જેમ સૂર્યથી થાય અને તૈજસ હોવાથી તે બન્ને એક જ છે, તેમ ગોલક, ઇંદ્રિયો તથા તેમના દેવતાઓ ભિન્ન છે, તોપણ તેમની પ્રતીતિ આત્માથી થાય છે. આત્મા સર્વના કારણરૂપ અને કાર્યરૂપ છે માટે તે આત્માથી ભિન્ન નથી. ૪૬ વધવું અને ઘટવું જેમ ચંદ્રમાની કળાઓનું થાય છે, પરંતુ ચંદ્રમાનુ થતું નથી, તેમ જ જન્માદિક વિકારો દેહને છે, આત્માને નથી અમાવાસ્યાને દિવસે કળાઓનો ક્ષય થવાથી જેમ ચંદ્રનો ક્ષય થયો ગણાય છે, તેમ દેહનો ક્ષય થવાથી આત્માનો

ક્ષય થયો કહેવાય છે. ૪૭ નિદ્રાવસ્થા પુરુષ જેમ સ્વપ્નમાં સર્વ પદાર્થો મિથ્યા છતાં, જોગ્યને યોગ્ય વિષયોને અને તેનાં ફળરૂપ સુખને જોગવે છે, તેમ અજ્ઞાની મનુષ્ય સર્વ પદાર્થો મિથ્યા જાણવા છતાં, સંસારનો અનુભવ કરે છે ૪૮ અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા, મનને શોષણ કરનારો તથા મોહ કરનારો શોક સત્વજ્ઞાનવડે દૂર કરીને શાંત રહેવું ૪૯

શુકદેવજી કહે છે-મહાત્મા બળભદ્રે આ પ્રમાણે રુકિમણીને શાંત કર્યા. તેમણે માનસિક શોક છોડી, બુદ્ધિથી પોતાના મનનું સમાધાન કરી લીધું ૫૦ પ્રાણુ માત્ર જેના બચી ગયા હતા, શત્રુએ જેને દયાથી છોડી દીધો હતો, પોતાના મનોરથમાં જે નિષ્ફળ ગયો હતો, પોતાના વિરૂપીકરણનું રમરણ જેને થતું હતું, તથા જેનાં બળ અને કાંતિ હણાઈ ગયા હતા, એવા રુકિમણે પ્રથમ સર્વ રાજાઓના સાલ-જતા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, “ હુદ્દ બુદ્ધિવાળા શ્રી-કૃષ્ણને માર્યા વિના તથા રુકિમણીને પાછી લીધા વિના હું કુડિનનગરમાં પેસીશ નહિ ” તેને લીધે પોતે જ્યાં આગળ વિરૂપ થઈને હાર્યો હતો, ત્યાં આ-ગળ રોષથી લોજકટક નામે નગર વસાવીને તે રહ્યો ૫૧-૫૨ હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણ સર્વ રાજાઓને હરાવી, રુકિમણીને દ્વારકામાં લાવી શાસ્ત્રવિધિથી પરણ્યા ૫૩ તે વખતે દ્વારિકામાં યદુપતિ શ્રીકૃષ્ણ વિશે અન-ન્ય ભાવવાળા મનુષ્યોને બારણે બારણે મહોત્સવો થયા. ૫૪ પ્રસન્ન થયેલા સ્ત્રી પુરુષ અળકતા મણિ-ઓના કુંડળો તથા જાતજાતના વસ્ત્રો પહેરી પર-ણવા બેઠેલા વધુ વરને ભેટ આપવા લાગ્યાં. ૫૫ દ્વારિકાપુરી તે વખતે ઉભા કરેલા ઈર્દ્રધ્વજેથી, વિચિત્ર પુષ્પોથી, વસ્ત્રોથી, રત્નોથી, તોરણોથી, પ્રત્યેક બારણા ઉપર કરેલાં માંગલિક ચિહ્નોથી, પાણીના ઘડાઓથી, અગરના ધૂપોથી તથા દીવા-ઓથી શોભી રહી ૫૬ નિમત્રણ કરેલા પ્રિય રાજા-ઓના મહા જરતા હાથીઓના મદથી માર્ગો ભીંજાઈ ગયા હતા, અને બારણામાં ઉભા કરેલા કેળના અને સોપારીના ઝાડોથી પુરી શોભી રહી હતી ૫૭ વળી ત્યાં આનંદ ઉત્સાહમાં દોડધામ કરતા લોકોમાં કુરુ, સંજય, કેકય, વિહલ, ચકુ અને કુંતી દેશના

રાજાઓ એક બીજાને મળીને આનંદ પામતા હતા. ૫૮ રાજાઓ અને રાજકન્યાઓ ચારે તરફથી ગવાતું રુકિમણીહરણ સાંભળીને અત્યંત આશ્ચર્ય પામતાં હતા. ૫૯ હે રાજન્! આ રીતે લક્ષ્મીના પતિ શ્રી-કૃષ્ણને લક્ષ્મીના અશરૂપ શ્રીરુકિમણી સાથે જોડાયા બેઠેને દ્વારિકાવાસી લોકોને મોટો આનંદ થયો. ૬૦

દ્વારકાયામમૂદ્રાજન મહામોદઃ પુરૈકસામ્ ।
રુકિમણ્યા રમયોગેત દદ્ધા કૃષ્ણ મિત્રઃ પતિમ્ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

चतु पंचाशत्तमोऽध्यायः
અધ્યાય ૫૫ મો. *

શંખરાસુરનો નાશ.

શ્રીશુક ઉવાચ

કામસ્તુ વાસુદેવાંશો વન્ધઃ પ્રોઘદ્રમન્યુના ।
દેહોપપત્તયે મૂલસ્તમેવ પ્રત્યપચત ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! વાસુદેવનો અશ ગણાતો કામદેવ, પ્રથમ રુદ્રના ક્રોધાનલથી બળીને ભસ્મ થઈ ગયો હતો, તે પાછો દેહ ધારણ કરવા ભગવાનનેજ આશ્રયે ગયો. ૧ તે કામદેવ ભગવાનથી રુકિમણીને પેટ અવતર્યો અને તેનું પ્રદુષ્ણ એવું નામ પડ્યું તે સર્વ રીતે પોતાના પિતા જેવો હતો. ૨ પ્રદુષ્ણને કામદેવનો શત્રુ તથા ઈર્ષ્યા-નુસાર રૂપ ધારણ કરનાર શંખરાસુર, પોતાનો શત્રુ જાણી, દશ દિવસની અદર સૂતિકાગૃહમાંથી હરી ગયો અને તેને સમુદ્રમાં નાખી તે પોતાને લેર ચાલ્યો ગયો. ૩ સમુદ્રમાં કોઈ બળવાન મત્સ્ય તેને ગળી ગયો. માછીમારોએ જાળવડે બીજા માછલા સાથે તેને પણ જાળમાં પકડી લીધો. ૪ પછી તે શંખરાસુરને ભેટ કર્યો. શંખરાસુરના રસોઈઆએ તેને રસોડામાં લઈ જઈ છરીથી કાપવા માંડ્યો, તો તેના પેટમાંથી એક બાળક નીકળ્યો. રસોઈઆએ માયાવતી નામે શંખરાસુરની દાસીને તે બાળક આપ્યો. માયાવતીને તે બાળક ભેટા મનમાં સંકા

* આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણથી પ્રભુગનનો જન્મ, શંખ-રાસુરે કરેલું તેનું હરણ અને તેનો નાશ તથા પ્રભુગનનાં દ્વારમંચનન, એ કથા કહેવાયો

થઈ કે, આ કાણુ હશે ? એટલામા નારદે આવી તેને બાળકનું સ્વરૂપ, તેની ઉત્પત્તિ, માછલાના પેટમા તે કેવી રીતે આવ્યો, ઇત્યાદિ સર્વ વાત કહી ૧-૧ એ માયાવતી કામની સ્ત્રી રતિ હતી અને શ કરના કેપાનલથી બળી ગયેલા પોતાના પતિના પુનર્જન્મની રાહ જોતી હતી ૭ શબરાસુરે તેને પાકશાળામા દાળભાત કરવાના કામ ઉપર નીમી હતી તેણે બાળકને કામદેવ જાણી સ્નેહ બાંધ્યો ૮ પ્રદુષ્ઠ થોડા સમયમા જીવાન થયો અને પોતા પ્રતિ દષ્ટિ કરનારી સ્ત્રીઓને મોહ ઉપજાવવા લાગ્યો ૯ કમલના પત્ર જેવા વિશાળ નેત્રવાળા, લાભા હાથવાળા તથા મનુષ્ય લોકમા મનોહર એવા પતિને જોઈ રતિ લજ્જા તથા હાસ્ય સાથે ઉચી કરેલી બુકુટીથી જેવા લાગી ૧૦ શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર પ્રદુષ્ઠને તેને કહ્યું કે, હે માતા ! તમારી બુદ્ધિ વિપરીત થઈ લાગે છે તમે માતાપણું ભૂલી જઈને સ્ત્રીની પેઠે કેમ વર્તો છો ? ૧૧ રતિ બોલી કે, હે નાથ ! તમે નારાયણ એવા શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર છો અને શબરાસુર તમને શ્રીકૃષ્ણના ઘરમાથી હરી લાવ્યો છે હું તમારી અધિકારવાળી પૂર્વજન્મની સ્ત્રી રતિ છું, અને તમે મારા પતિ કામદેવ છો ૧૨ તમને હજી દશ દિવસ પછી થયા નહતા, એટલામા શબરાસુરે સમુદ્રમા નાખી દેતા એક મોટો મત્સ્ય ગળી ગયો હતો તે મત્સ્ય ભોગે જોગે અહીં આવ્યો ને અહીં તેનું પેટ ચીરતા હે પ્રભો ! તમે નીકળ્યા છો, ૧૩ માટે હવે તમે પરાભવ કરી શકાય નહિ એવા, તેમ દુર્જય અને સેકડો માયાને જાણનાર તમારા પોતાના શત્રુ શબરાસુરને મોહન આદિક માયાથી મારો ૧૪ પ્રજા રહિત થઈ પડેલા અને પુત્રના સ્નેહથી વ્યાકુળ થયેલા તમારા માતૃશ્રી બિચારા ગાયની પેઠે આતુર રહેતા શોક કરે છે ૧૫

ગુકદેવજી કહે છે-હે રાજન ! માયાવતીએ મહાત્મા પ્રદુષ્ઠને સર્વ માયાનો નાશ કરનારી મહામાયા શીખવી ૧૧ પછી પ્રદુષ્ઠને શબરાસુરની પાસે જઈ, અસહ્ય તિરસ્કારથી કલેશ ઉત્પન્ન કર્યો અને લડવા બોલાવ્યો ૧૭ દુષ્ટ વચનોથી તિરસ્કારી કહેલો શબરાસુર, પગથી કચરેલા સર્પની પેઠે

કેધે ચઢ્યો અને કેધથી તેની આખો લાલચોળ થઈ ગઈ તથા હાથમા ગદા લઈ તે બહાર નીકળ્યો, ૧૮ અને ગદાને વેગથી ફેરવી મહાત્મા પ્રદુષ્ઠના ઉપર ફેંકી બે ગદા પરસ્પર અથડાવાથી જેવો શબ્દ થાય તેવો ભય કર શબ્દ થયો એ ભય કર વળના જેવા શબ્દથી દિશાઓ ગાજી ઉઠી ૧૯ પ્રદુષ્ઠને કેધ કરીને પોતાની ઉપર આવતી ગદાને મોટી ગદાથી પાછી હડાવવાને શબરાસુરની મોટી ગદા સામે પોતાની ગદા ફેંકી ૨૦ ઉચે આકાશમા ઉભેલો શબરાસુર, મયદાનવની આસુરી માયાનો આશ્રય કરી, પ્રદુષ્ઠના ઉપર અસોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ૨૧ અસોની વૃષ્ટિથી, મહારથિ પ્રદુષ્ઠ પીડાવા લાગ્યો અને તેણે શબરાસુર ઉપર સર્વ માયાનો નાશ કરનારી સત્વશુભી મહાવિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો. ૨૨ શબરાસુરે તેની ઉપર યક્ષ, ગધર્વ, પિશાચ, સર્પ તથા રાક્ષસોની સેકડો માયાઓનો પ્રયોગ કર્યો શ્રીકૃષ્ણના પુત્રે તે માયાઓનો નાશ કર્યો, ૨૩ અને પછી બળથી સજ કરેલી તરવારનો ઝડકે મારીને મુગટવાળુ, કુડળવાળુ તથા રાતી દાઢી અને મુછોવાળુ, શબરાસુરનું માથુ ધડ ઉપરથી છૂટું કરી નાખ્યું ૨૪ આ સમયે સ્તુતિ કરતા દેવતાઓએ, પ્રદુષ્ઠના ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા માડી અને આકાશચારિણી પેલી સ્ત્રી રતિ, પ્રદુષ્ઠને ઉપાડી આકાશ માર્ગે દારિકા લઈ ગઈ. ૨૫ હે રાજન ! મેઘ જેમ વિજળી સાથે પ્રવેશ કરે તેમ પ્રદુષ્ઠ સ્ત્રી સાથે આકાશ માર્ગે સેકડો સ્ત્રીઓથી ભરપુર શ્રીકૃષ્ણના અતપુરમા આવી પહોંચ્યા. ૨૬ મેઘના જેવા શ્યામ, પીળા રંગના રેશમી વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, વિશાળ બાહુવાળા, રાતી આખોવાળા, મદ મદ હસતા, મનોહર મુખવાળા, કાળા અને વાકડીયા વાળથી મનોહર લાગતા, પ્રદુષ્ઠને જોઈ, સ્ત્રીઓ તેને શ્રીકૃષ્ણ માની લજવાઈ અને જ્યા ત્યા છુપાઈ ગઈ ૨૭-૨૮ ધીરે ધીરે શરીરની સ્થિતિ ઉપરથી આ તો એ નહિ, એવો નિશ્ચય કરી, પ્રસન્ન થતી તથા આશ્ચર્ય પામતી કૃષ્ણ અતપુરની સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીરત્ન એવી રતિ સાથે રહેલા પ્રદુષ્ઠની પાસે ગઈ. ૨૯ એ સ્ત્રીઓમાં ત્યા આગળ મધુર

ભાષણ કરનાર અને કામકટાક્ષવાળાં રુકિમણીના સ્તનમાથી દૂધની સેરા છુટી અને તેમને પોતાનો ખોવાઈ ગયેલો પુત્ર સાંભરી આવ્યો. ૩૦ તે વિચાર કરવા લાગ્યા કે, કમળ જેવાં નેત્રવાળો આ પુત્ર મારો હશે ? કેનો પુત્ર હશે ? આને કોણે ઉદરમા ધારણ કર્યો હશે ? અને આ પુત્રે આ સ્ત્રીને કેવી રીતે મેળવી હશે ? ૩૧ મારા પુત્રને પણ કોઈ સુવાવડના ઘરમાથી હરી ગયું હતું અને તે ખોવાઈ ગયો છે. જો તે જીવતો હોય તો તેની અવસ્થા અને રૂપ આના જેવું હોય. ૩૨ આ કુમારે, શ્રીકૃષ્ણના જેવી આકૃતિ, તેમના જેવા અવયવો, તેમના જેવી ગતિ, તેમના જેવો સ્વર, તેમના જેવું હસવું અને તેમના જેવું જોવું વગેરે કેવી રીતે મેળવ્યું હશે ? ૩૩ મેં જેને મારા ગર્ભમા ધારણ કર્યો હતો તે જ આ કુમાર હશે, કારણ કે મને એની ઉપર અધિક પ્રીતિ થાય છે અને મારો કાળો હાથ ફરકે છે. ૩૪

આ પ્રમાણે રુકિમણી વિચાર કરતા હતા એટલામા શ્રીકૃષ્ણ, વસુદેવ તથા દેવકી સાથે ત્યા આગળ પધાર્યા. ૩૫ ભગવાન એ વાત જાણતા હતા તોપણ બોલ્યા વિના ઉભા રહ્યા એ ક્ષણે નારદે આવીને શબ્દાસુરે કરેલા હરણ વગેરેની સર્વ વાર્તા કહી. ૩૬ તે મહા આશ્ચર્યજનક વાત સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણના અત પુરમાં રહેનારી સ્ત્રીઓ, ઘણા દિવસ થયા ખોવાઈ ગયેલા પુત્રને જાણે મરી ગયા પછી પાછે સંજીવન થઈને આવ્યો હોય તેમ માની, તેનો સત્કાર કરવા લાગી, ૩૭ અને દેવકી, વસુદેવ, શ્રીકૃષ્ણ, બળભદ્ર તથા સ્ત્રીઓ તેને ભેટીને આનંદ પામ્યા. ૩૮ તેમ દ્વારકાવાસી લોકો પણ ખોવાઈ ગયેલા પ્રદુષ્ટને પાછો મળેલો સાંભળી કહેવા લાગ્યાં કે, અહો ! આ બાળક પાછો નવે અવતાર આવ્યો હોય તેમ આવ્યો, તે બહુ સારું થયું. ૩૯ શ્રીકૃષ્ણના જેવા રૂપને લીધે આ પોતાના પતિ શ્રીકૃષ્ણ છે, એવો જેમને ભાવ થયો હતો, એવી પ્રદુષ્ટની માતાઓ, એકાતમા તેની ઉપર દૃઢ પ્રીતિ કરી વાર વાર ભેટી અને ભજતી તેમાં આશ્ચર્ય ન હતું, કારણ કે સ્મરણ કરતા જ મનને ક્ષોભ પમા-

કનાર અને તેમા વળી શ્રીકૃષ્ણના પુત્ર થઈ અવતરેલા કામદેવ, પ્રત્યક્ષ ભેવામા આવે ત્યારે એમ થવું જ જોઈએ. ત્યારે કામની માતાઓને ક્ષોભ થતો ત્યારે બીજી સ્ત્રીઓને ક્ષોભ થાય એમા શું આશ્ચર્ય ! ૪૦

યવૈ મુદ્ધ પિતૃસરૂપનિજેશમાવાસ્તન્માતરો
યદમજન્ રહ્નુદ્ભાવા ।

ચિત્રં ન તત્સલ્લુ રમાસ્પર્શવિર્ભવિષે
કામે સ્મરેર્શિવિષયે કિમુતાન્યનાય ॥ ૪૦ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૫૬ મો.

સત્યભામા પરિણય.

શ્રીશુક ઉવાચ

सत्राजित स्वतनया कृष्णाय कृतकिल्बिष ।

स्यमतकेन मणिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् ॥

શુકદેવજી કહે છે-સત્રાજિત નામે યાદવે શ્રીકૃષ્ણનો અપરાધ કર્યો હતો, તેથી પ્રત્યુપકાર કરીને, પોતાની પુત્રી સત્યભામા સ્યમતક મણિની સાથે શ્રીકૃષ્ણને આપી હતી. ૧

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હો મહારાજ ! સત્રાજિતે શ્રીકૃષ્ણનો શો અપરાધ કર્યો હતો ? તેને સ્યમતક મણિ કયાથી મળ્યો હતો ? અને તેણે શ્રીકૃષ્ણને શા માટે પોતાની કન્યા પરણાવી હતી ? ૨

શુકદેવજી કહે છે-સત્રાજિત યાદવ સૂર્યનો ભક્ત હતો. સૂર્ય તેના ઈશ્વર તેમજ પરમ મિત્ર હતા. તેમણે પ્રસન્ન થઈને સત્રાજિતને સ્યમતક નામનો મણિ આપ્યો હતો. ૩ ત્યારે સત્રાજિત કહે તે મણિ પહેરી, સૂર્યની પેઠે પ્રકાશતો દ્વારકામાં ગયો. ત્યારે લોકોએ મણિના ઉજ્જવળ તેજથી તેને ઓળખ્યો પણ નહિ. ૪ તેને જોઈને દૂરથીજ તેના તેજથી મનુષ્યોની દષ્ટિ અબાધ ગઈ અને સૂર્ય આવે છે કે શું ? એવી શકાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન

* આ અધ્યાયમા ભગવાને પોતાની ઉપર મિત્રતા અપવાદ આવતા સ્યમતક મણિ લાવી આપ્યો ને ભગવાનની અને સત્રાજિતની કન્યાઓને પરણ્યા એ કથા કહેવામાં આવશે.

પણ ચોપટ રમતા હતા તે ચમક્યા. ૧ તેમની પાસે બેઠેલા મિત્રે કહ્યું કે, હે નારાયણ ! તમને નમસ્કાર છે ૧ હે જગત્પતિ ! આ પ્રચંડ કિરણવાળા સૂર્યનારાયણ તમારા દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી કિરણના સમુદાયવડે મનુષ્યોના નેત્રને નિસ્તેજ કરતા અહીં આવે છે ૭ ત્રણ લોકમા મોટા મોટા દેવતાઓ પણ તમારો માર્ગ શોધ્યા કરે છે અને હે પ્રભુ ! તમને હમણા યાદવોમા શુભ રહેલા બાણીને સૂર્યદેવ તમારાં દર્શન કરવા આવ્યા છે ૮

શુકદેવજી કહે છે-મૂર્ખોનું જોલણ સાબળી, કમળ જેવા નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ હસીને જોડ્યા કે, એ સૂર્ય નથી પરંતુ સ્વમંતક મણિથી પ્રકાશમાન દેખાતો સત્રાજિત છે ૯ સત્રાજિતે, જેમા મગળ મહોત્સવ કરેલો હતો એવા પોતાના શોભાયમાન ઘરમા પેસી પ્રાણલોદારા તે મણિનું સ્થાપન કરાવ્યું. ૧૦ હે પ્રભો ! તે મણિ નિત્ય આઠ ભાર સુવર્ણ ઉત્પન્ન કરતો હતો. જ્યાં તે મણિ પૂજતો ત્યાં કાળ, મહામારી, અમગળ અને આધિ વ્યાધિ જેવું કંઈ અશુભ થતું નહિ, તેમ ત્યાં આગળ માયાવી પુરુષો પણ રહેતા નહિ ૧૧

શ્રીકૃષ્ણે યદુરાજને માટે એક વાર આ મણિની માગણી કરી હતી, પરંતુ અર્થના અર્થો સત્રાજિતે, શ્રીકૃષ્ણની યાચનાના ભગનો વિચાર ન કરતા, તેમને મણિ આપ્યો ન હતો ૧૨ સત્રાજિતનો ભાઈ પ્રસેન એક દિવસ મોટી ક્રાંતિવાળો તે મણિ કંઈમાં પહેરી ઘોડા ઉપર બેસી વનમા મૃગયા કરવા ગયો હતો. ત્યાં એક કેસરી સિંહે તેને મારી નાખ્યો હતો. તે મણિ હરી સિંહ પર્વતમા ગયો, ત્યાં બળવાન નામે રીંછે તે મણિ લેવાની ઇચ્છાથી સિંહને મારી નાખ્યો. ૧૩-૧૪ તેણે તે મણિને શુક્રામાંનાં છોકરાને રમવા માટે રમકડા તરીકે આપ્યો. સત્રાજિત પોતાના ભાઈ પ્રસેનને ન બેવાથી સંતાપ કરવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, ૧૫ મારો ભાઈ બળામાં મણિ પહેરી વનમા ગયો હતો તેને કૃષ્ણે ત્યાં મારી નાખ્યો હશે. આ વાત સાબળીને લોકો એક બીજાના કાનમા તરેહવાર વાતો કરવા લાગ્યા. ૧૬ શ્રીકૃષ્ણ તે સાબળીને પોતાને લાગેલી અપકીર્તિ

હર કરવા, નગરના મનુષ્યોની સાથે પ્રસેનની શોધ કરવા ગયા ૧૭ વનમા શોધ કરતાં કરતાં તેમણે પ્રસેનને તથા તેના ઘોડાને સિંહે મારી નાખેલા જોયા. ત્યાંથી આગળ જતા લોકોએ પછી કેસરીને પણ એક રીંછે મારી નાખેલો દીઠો. ૧૮ પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અધારાવાળી રીંછના રાજા બળવાનની ભય કરી શુક્રાને, સર્વ પ્રજાને બહાર બેસાડી એકલાજ તે શુક્રાની અંદર ગયા. ૧૯ તે શુક્રામાં ઉત્તમ સ્વમંતક મણિને બાળકના રમકડા રૂપે જોઈ તેને લેવાની ઇચ્છાથી તે બાળકની પાસે ઉભા રહ્યા ૨૦ છોકરાની સંભાળ લેનાર ભાઈએ કૃષ્ણને જોઈ બીકણની પેઠે ચીસ પાડી તે સાબળીને મહા બળવાન બળવાન ક્રોધાયમાન થઈ તેમની સામે થયો ૨૧ ક્રોધાયમાન થયેલો બળવાન કે જે ભગવાનના પ્રભાવને જાણતો ન હતો, તે પોતાના સ્વામીને પ્રાકૃત પુરુષ માની તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ૨૨ માસ માટે જેમ બે શકરાઓ તુમુલ્ય યુદ્ધ કરે, તેમ વિજયની ઇચ્છાવાળા તે, આયુધો, પથરા, વૃક્ષો તથા મુષ્ઠિઓથી મહા ભયંકર ધંધયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૨૩ પછી વજ્રના પ્રહાર જેવી કઠિન એક બીજાની મુષ્ઠિઓથી રાત્રિ દિવસ ઉપરાઉપરી, અઠાવીશ દિવસ સુધી તેમનું ધંધયુદ્ધ ચાલ્યું. ૨૪ યુદ્ધમા શ્રીકૃષ્ણની મુષ્ઠિના મારથી બળવાનના અંગનાં સર્વ બંધનો શિથિલ થઈ ગયા, બળ ક્ષીણ થયું, શરીર ઉપર પરસેવો આવ્યો અને તે અત્યંત શિથિલ થઈ જઈ, શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે જોડ્યો કે, ૨૫ હું આપને સર્વ પ્રાણીઓના પ્રાણ, ઇન્દ્રિયબળ, હૃદયબળ તથા શારીરિક બળ રૂપ જાઉં છું ૨૬ તમે પ્રભાવતિઓના સરજનાર, સર્વ કાર્યોના ઉપાદાન કારણ રૂપ, જગતને વશ કરનારાઓને પણ વશ કરનાર, કાળ-મૂર્તિ, ઇશ્વર તથા સર્વ જીવોના શુદ્ધ આત્મા છો. ૨૭ આપ મારા ઇષ્ટદેવ રામચંદ્ર છો, કે જે આપનાં સહેજ પ્રહાર થયેલા ક્રોધવાળાં કટાક્ષોના તાપથી, જેમાં મત્સ્ય તથા મોટા મગ્ગરો તડકડતા હતા એવા મહાસાગરે તમને માર્ગ આપ્યો હતો, તેમ તેની ઉપર પોતાની કીર્તિરૂપ તમે સેતુ બાંધ્યો હતો. લંકા બળી ગઈ હતી અને રાવણના માથાં બાણથી કપાઈ

પડયાં હતાં. ૨૮

શુકદેવે કહે છે-આ પ્રમાણે રીંછના રાજા જાળવાને ભગવાનને ઓળખ્યા પછી ભગવાન, દેવકીના પુત્ર અને કમળ જેવા નેત્રવળા શ્રીકૃષ્ણે પોતાનો કલ્યાણકારી હાથ તેના અંગ ઉપર ફેરવી પરમ કૃપાવડે, પ્રેમ ભરપુર ગંભીર વાણીથી તેને કહ્યું કે, ૨૯-૩૦ હે રીંછના રાજા ! મારા ઉપર મહિ ચોરવાનો મિથ્યા આરોપ આવ્યો છે, તે આ મહિથી ટાળવા સારું હું તારી શુક્રમા આવ્યો છું ૩૧ શ્રીકૃષ્ણે આમ કહ્યું એટલે જાળવાને શ્રીકૃષ્ણનો સત્કાર કરી મહિની સાથે જાળવતી નામે કન્યા તેમને આપી ૩૨ અહીં શુક્રાની બહાર બેઠેલા લોકો, શુક્રમા પેઠેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની તે બહાર નીકળ્યા નહિ તેથી બાર દિવસ સુધી વાટ જોઈ, પાછા દ્વારકા ગયા ૩૩ શ્રીકૃષ્ણ શુક્રમાથી હજી બહાર નીકળ્યા નથી, એવું સામળીને દેવી દેવકી, રુકિમ-ણી અને સગા સબધી શોક કરવા લાગ્યા. ૩૪ દ્વારકામા રહેનાર, ખેદ કરતા પ્રજાજન સત્રાજિતને ગાળો દેવા લાગ્યા અને શ્રીકૃષ્ણને પાછા મેળવવા મહામાયા દુર્ગાની ઉપાસના કરવા લાગ્યા. ૩૫ દેવી દુર્ગાની ઉપાસના કરવાથી દેવીએ આશીર્વાદ આપ્યો કે તમે શ્રીકૃષ્ણને પામશો આશીર્વાદથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાનું કામ સિદ્ધ કરીને સ્ત્રી સાથે આનંદ આપતા પ્રકટ થયા ૩૬ કોઈ મરણ પામીને જાણે પાછો આવ્યો હોય તેમ, પાછો આવેલા તથા કંઠમા મહિ ધારણ કરેલા શ્રીકૃષ્ણને સ્ત્રી સાથે જોઈને સર્વેને અતિ આનંદ થયો ૩૭ પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સભામા રાજાની સમક્ષ સત્રાજિતને બોલાવી મહિ પ્રાપ્ત થયાની વાત કહી. ૩૮ સત્રાજિત શરમાઈ ગયો અને મહિ લઈ નીચું મુખ કરી પોતાના પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતો ઘેર ગયો. ૩૯ પછી બળીઆ સાથે કલેશ કરવાથી ગભરાઈ ગયેલા સત્રાજિત તે અપરાધના પ્રતિકાર માટે વિચાર કરવા લાગ્યો. હું મારો અપરાધ કેવી રીતે ટાળું ? ભગવાન મારી ઉપર શી રીતે પ્રસન્ન થાય ? મારું કલ્યાણ શું કરવાથી થાય ? હું કે જે દુઃકી દષ્ટિવાળો, ક્રુદ્ધ, મૂર્ખ અને ધનનો લોભી છું-તેને લોકો કેવી રીતે

અપવાદ ન આપે ? ૪૦-૪૧ સ્ત્રીઓમા રત્નરૂપ મારી પુત્રી સત્યભામા તથા મહિ હું શ્રીકૃષ્ણને આપું, તે વિના બીજી કોઈ રીતે તે અપરાધનું નિવારણ થશે નહિ ૪૨

આ પ્રમાણે બુદ્ધિથી વિચાર કરીને સત્રાજિતે પોતે જ જઈને સત્યભામા તથા મહિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને આપ્યા ૪૩ જેને માટે ઘણા પુરુષો માગણી કરતા હતા એવા, શીલ, રૂપ, ઉદારતા તથા ગુણથી ભરેલા સત્યભામાને શ્રીકૃષ્ણ શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી પરણ્યા અને પછી, સત્રાજિતને કહ્યું કે, અમે તમારો મહિ રાખતા નથી, તે મહિ તમે સૂર્યના ભક્ત છો માટે ભલે તમારી પાસે રાખો, અમે તો તે મહિના ફળને ભોગવનાર છીએ ૪૪-૪૫

મગવાનાહ ન મર્ણિ પ્રતીચ્છામો ષર્વં નૃપ ।

તવાસ્તાં દેવમકલ્ય યય ચ ફલમાગિન ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

षट्पचाशतमोऽध्याय

અધ્યાય ૫૭ મો.*

મહિ ચોરવાનો આરોપ.

શ્રીશુક ઉવાચ

विज्ञातार्थोऽपि गोविंदो दग्धानाकर्ण्य पांडवान्
कुंतौ च कुल्यकरणे सहरामो ययौ कुरुन ॥

શુકદેવે કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ, પાડવો બળી ગયા નથી, તે સર્વ વાત જાણતા હતા, તોપણ કુંતાજીને તથા પાડવોને લાક્ષણિકતામાં બળી ગયા સામળીને કુલાચાર પ્રમાણે બળદેવ સાથે હસ્તિનાપુર ખર-ખરો કરવા ગયા ૧ ત્યાં આગળ ભીષ્મપિતામહ, કૃપાચાર્ય, વિદુર, ગાધારી અને દ્રોણાચાર્યને મળી તેમના જેવી જ સમદુ.ખતા બતાવવા લાગ્યા. ૨ હે રાજા ! શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકામાં નહિ હોવાથી અકુર તથા કુતવર્માએ ચતધનવાને કહ્યું કે, તું શા માટે મહિ લેતો નથી ? ૩ સત્રાજિતે આપણને કન્યારત્ન

* આ અધ્યાયમા ચતધનવાને મારવાથી પોતાને મહિ ચોરી થવાનો ફરીને જે અપરાધ લાગ્યા હતા તે અકુરની પાસેથી મહિ મળવાને શ્રીકૃષ્ણે દૂર કર્યો એ કથા કહેવાશે

આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી આપણે તિરસ્કાર કરીને શ્રીકૃષ્ણને આપી માટે, તે શા સારુ પ્રમેનની પાસે જાય નહિ ? ૪ આ રીતે તેમણે શતધન્વાની બુદ્ધિને ફેરવી નાખી તેથી જેનું જીવન નાશ પામ્યું હતું એવા પાપી અને કુર શતધન્વાએ સત્રાજિતને સુતેલો મારી નાખ્યો. ૫ સ્ત્રીઓ અનાથની પેઠે ચીસો પાડતી તથા રુદન કરતી રહી અને કસાઈ જેમ પશુઓને રહે સી નાખે, તેમ તેણે સત્રાજિતને રહે સી નાખ્યો. તે મહિષિ લઈને પછી ત્યાંથી તે નાસી ગયો. ૬ સત્યભામા પોતાના પિતાને મારી નાખેલા જોઈને શોક કરવા લાગ્યા હાય પિતાજી ! હવે હું મરી ગઈ એમ બોલતા બોલતા ઢળી પડ્યા. ૭ પછી મરેલા પિતાને તેલની કોઠીમાં નાખી સતાપ પામેલા સત્યભામા હસ્તિનાપુર ગયા અને ત્યાં સર્વ વાત જાણનાર શ્રીકૃષ્ણની આગળ પોતાના પિતાના મરણની વાત કહી.

હે રાજન્ ! તે વાત સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્ર ઈશ્વર હતા, તોપણ મનુષ્યાવતારને અનુસરીને, ‘અરેરે ! આપણા ઉપર મહા દુઃખ આવી પડ્યું’ એમ કહી આસુ ભરેલી આંખે વિલાપ કરવા લાગ્યા. ૮ પછી શ્રીકૃષ્ણ, સત્યભામા તથા બળદેવજીની સાથે હસ્તિનાપુરથી દ્વારકા આવીને, શતધન્વાને મારવાની તથા તેની પાસેથી મહિષિ લેવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ૧૦ શતધન્વા શ્રીકૃષ્ણથી ભય પામ્યો અને તેણે પ્રાણની રક્ષા માટે કૃતવર્માની સહાય માગી કૃતવર્માએ કહ્યું કે, શ્રી કૃષ્ણ તથા બળભદ્ર ઈશ્વર છે, તેમને હું અપરાધ કરીશ નહિ. ૧૧-૧૨ ક સ તેઓનો દ્વેષ કરવાથી રાજ્યરહિત થઈ પોતાના સેવકો સાથે મરણ પામ્યો અને રાજલક્ષ્મીથી બ્રહ્મ થયો અને જરાસંધ સત્તર સુદ્ધમા રથ વિનાનો થઈને રણમાંથી નાસી ગયો. ૧૩ આ રીતે કૃતવર્માએ સહાય કરવા ના પાડી એટલે તેણે, અકૂરને સહાય આપવા યત્ન કરી. તેમણે કહ્યું કે, સૈમર્થ એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્રના બળને જાણનારો કયો પુરુષ તેમની સાથે વિરોધ કરે ? ૧૪ જે ભગવાન આ જગતને પોતાની લીલાવડે સરજે છે, પાળે છે અને અતે સહારે

છે, તથા જે વિશ્વસ્રષ્ટાની ચેષ્ટાને તેમની માથાવડે મોહિત થયેલા મનુષ્યો જાણતા નથી. ૧૫ વળી સાત વર્ષની વયમાં બાળક છોકરો જેમ રમત માત્રમાં શિર્લીઘ્ર ઉપાડી લે, તેમ એક હાથે જ ગોવર્ધન પર્વત જેમણે તોળી રાખ્યો હતો. ૧૬ તે અદ્ભુત કર્મ કરનાર, અનંત જગતના આદિ-કારણ, અવિનાશી અને સર્વના આત્મારૂપ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૭ અકૂરે આ પ્રમાણે કહી સહાય કરવાની ના પાડી એટલે શતધન્વા અકૂરને તે મહિષિ સોપી સો યોજન ચાલનાર ઘોડા ઉપર બેસીને ત્યાંથી નાસી ગયો, ૧૮ એટલે શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્ર ગરુડના ચિહ્નવાળી ધ્વજા જેના ઉપર ચઢાવી હતી એવા રથમાં બેસીને મોટા વેગવાળા ઘોડા બેઠી પોતાના સસરાને મારનાર શતધન્વાની પાછળ પડ્યા. ૧૯ મિથિલાના ઉપવનમાં ઘોડો નાસતા પડી ગયો તેને છોડી ભયભીત થયેલો શતધન્વા રોષથી પગપાળો થઈ દોડવા લાગ્યો. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ પગપાળો થઈ તેની પાછળ દોડ્યા. ૨૦ પગપાળો દોડતા ભગવાને તીક્ષ્ણ ચક્ર મારી શતધન્વાનું માથું કાપી નાખ્યું અને તેના બન્ને વસ્ત્રોમાં મહિષિ શોધ્યો, ૨૧ પરંતુ મહિષિ મળ્યો નહિ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના વડીલ બાલુની પાસે આવી બોલ્યા કે, ‘શતધન્વાને વૃથા માર્યો ! તેની પાસે મહિષિ નથી.’ ૨૨ બળભદ્રના મનમાં શંકા આવી કે, ‘શ્રીકૃષ્ણે મહિષિ લઈ લીધો છે, અને મને છેતરવા ના પાડે છે.’ પોતાનો રોષ બહાર ન બતાવતા તેમણે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, ‘શતધન્વાએ મહિષિ કોઈ પુરુષને ત્યાં અનામત મૂક્યો હશે, માટે તમે પાછા દ્વારકા જાઓ અને તેની શોધ કરો. ૨૩ હું તો મારા અતિ પ્રિય મિત્ર વિદેહ રાજાને મળવાની ઇચ્છા રાખું છું આટલું કહીને પછી બળભદ્ર ત્યાંથી મિથિલા ગયા. ૨૪ મૈથિલ રાજા બળદેવને આવ્યા જોઈ આસન ઉપરથી ઉભા થયાને પ્રસન્ન થઈ વિધિ પ્રમાણે તેમની પૂજા કરી. ૨૫ વ્યાપક એવા બળભદ્ર કેટલાક વર્ષ તે નગરીમાં રહ્યા ત્યાં જનકે ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્ર દુર્યોધનને રાખ્યો હતો, તે યોગ્ય સમય મળવાથી બળવાન બળભદ્રની

પાસેથી ગદા યુદ્ધ શીખ્યો. ૨૯ બીજી તરફ ત્રિયાનું હિત કરનાર વ્યાપક એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને દ્વાર કામાં આવી શતધન્વાને મારી નાખવાની તથા મહિ ન મળવાની વાત સર્વને કહી. ૨૭ ત્યાર પછી શ્રી- કૃષ્ણે મરણ પામેલા સસરાની પરલોક સબધી ઉત્તરક્રિયાઓ તેનાં સબધીઓને સાથે રાખીને કરાવી. ૨૮ શતધન્વાને ઉરકેરણી કરનાર, અકૂર તથા કૃતવર્મા શતધન્વાનો નાશ સાભળીને ભયથી પલાયન કરી ગયા. ૨૯ અકૂર દ્વારકામાથી નાસી ગયા કેડે પ્રભને શરીર, મન ને દેવતા સબધી કેટલાક સતાપ થવા લાગ્યા આમ કેટલાક મુનિઓ પોતે પૂર્વે કહેલું શ્રીકૃષ્ણનું માહાત્મ્ય ભૂલી જઈને કહે છે પરંતુ મુનિઓનો જે મા વાસ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જ્યાં આગળ હોય ત્યાં ઉત્પાનોના દર્શન સભવતા જ નથી. ૩૦-૩૧ કેટલાક મુનિઓ કહે છે કે અકૂર દ્વારકામાથી નાસી ગયા પછી દ્વાર- કાના વૃદ્ધ લોકો કહેવા લાગ્યા કે, ઇંદ્ર વૃષ્ટિ કરતો ન હતો, ત્યારે કાશીના રાજાએ કાશીમાં રહેલા શ્વેદક યાદવને પોતાની ગાદિની નામે પુત્રી આપી હતી તેથી ત્યાં વરસાદ થયો હતો. ૩૨ તેના પુત્ર અકૂર પણ તેના જેવા જ પ્રતાપી હતા, માટે તે જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાં ઇંદ્ર વૃષ્ટિ કરતો અને ઉત્પાતો કે અકાળ મૃત્યુ થતા નહિ. ૩૩ આવું વૃદ્ધ મનુષ્યોનું કહેવું હતું પણ આમાં આટલું કારણ છે એમ ન માનતા, મહિને પણ કારણ માની ભગવાને અકૂરને બોલાવી તેમનો સત્કાર કર્યો તેમની સાથે કેટલીક વાતો કરી, સર્વના ચિત્તને જાણનાર શ્રીકૃષ્ણે મુખ મલકાવી અકૂરને કહ્યું કે, ૩૪-૩૫ હે દાનપતિ! શતધન્વાએ સ્થમતક નામે શોભાયમાન મહિ તમારી પાસે રાખેલો છે, એ વાત પ્રથમથી અમારા જાણ વામાં છે, ૩૬ પરંતુ સત્રાજિત પુત્ર રહિત છે, તેથી જલદાન તથા પિંડદાન આપીને તેનું બાકી રહેલું ઋણ ફેડતા જે મિલકત રહે, તેના સ્વામી તેની દીકરીના દીકરાઓ ગણાય, એવો ધર્મશાસ્ત્રનો મત છે, તોપણ તે મહિ તમારા વિના બીજાઓથી રાખી શકાય તેવો નથી, માટે તમારી પાસે ભલે રહ્યો, કારણ કે તમે સદાચારવાળા છો. પરંતુ મહિના

વિષયમાં મારા મોટા ભાઈને યથાર્થ વિશ્વાસ આવતો નથી, અર્થાત્ તે મહિ મારી પાસે છે, એવી તેમને શકા છે, માટે હે મહા ભાગ્યશાળી! અમને તે મહિ દેખાડો અને અમારા બધુઓને શાત કરો તમે મહિના સબધમાં ના કહી શકો તેમ નથી, કારણ કે હમણાં સુવર્ણની વેદીવાળા તમારા યજ્ઞ અવિ- ગ્નિજ્ઞ ચાલુ છે. ૩૭-૩૮ આ પ્રમાણે સામના વચ- નોથી પૂછ્યું એટલે શ્વેદકના પુત્ર અકૂરે સૂર્ય જેવી કાતિવાળો મહિ કાઢી આપ્યો. ૪૦ શ્રીકૃષ્ણે સ્થમતક મહિ સર્વને દેખાડી, તેનાથી પોતાના કલકને ટાળી, અકૂરને સોંપ્યો. ૪૧ જે મનુષ્ય ઇંદ્ર એવા શ્રી- કૃષ્ણ ભગવાનનું પાપ હરણ કરનાર, પરાક્રમવાળું અને મગળકારી આખ્યાન ભણે છે અને સાભળે છે, તે અપયશને તથા તેના કારણરૂપ પાપથી મુક્ત થઈ શાન્તિ મેળવે. ૪૨

यस्त्वेतद्भगवत ईश्वरस्य विष्णो-

र्वायોदय वृजिनहर सुमगल च ।

आख्यान पठति शृणोत्यनुस्मरेद्वा

दुष्कीर्ति दुरितमपोह्य याति शान्तिम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशમस्कન્ધે

सप्तपचाशत्તમોऽध्यायः

અધ્યાય ૫૮ મો. ૩

કાલિદાસી આદિનું પાણિગ્રહણ.

શ્રીશુક ઉવાચ

एकदा पांडवान् द्रुपदं प्रतीतान् पुरुषोत्तमः ।

इन्द्रमस्थं गतः श्रीमान् युयुधानादिभिर्बुधैः ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! એક દિવસ પુરુ- પોમાં ઉત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણ, પાડવો લાક્ષાભવનમાં બળી ગયાની અફવા પછી દ્રુપદ રાજાને ઘેર સ- વર્ના એવામાં આવેલા તેઓને મળવા યુયુધાન વગેરે સાથે ગયા. ૧ જગતના ઇંદ્ર એવા શ્રી કૃષ્ણને આવેલા બોધ, પ્રાણને આવેલો બોધને, જેમ ઇંદ્રિયો સચેત થાય તેમ પાડવો એકાએક

૩ આ અધ્યાયમાં ભગવાને કાલિદાસી, મિત્રવિંદ સત્યા, ભદ્રા અને લક્ષ્મણા એ પાંચ સ્ત્રીઓનું પાણિગ્રહણ કર્યું. એ કયા કહેવાયે

ઉભા થયા ૨ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ભેટયા પછી શ્રીકૃષ્ણના આલિંગનથી જેમના પાપ નાશ પામ્યાં હતાં એવા પાંડવો, શ્રીકૃષ્ણનું પ્રેમ અને મદ હાસ્યવાળું મુખ નિહાળી આનંદ પામ્યા ૩ પછી શ્રીકૃષ્ણ, યુધિષ્ઠિર અને ભીમના ચરણમા વદન કરીને અર્જુનને ભેટયા અને નકુલ તથા સહદેવે શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કર્યા ૪ તે પછી શ્રીકૃષ્ણ ઉત્તમ આસન ઉપર બેઠા અને તરત પરણેલા પવિત્ર ચરિતવાળા દ્રૌપદી જરા શરમાતા શરમાતા ધીરે ધીરે પાસે જઈને શ્રીકૃષ્ણને પગે પડ્યા ૫ પાંડવોએ સાત્યકિ યાદવની પૂજા કરી ને તેને પ્રણામ કર્યા તથા તે યાદવ પણ આસન ઉપર બેઠા તેમ બીજાઓનો પણ પાંડવોએ સત્કાર કર્યો ૬ પછી શ્રીકૃષ્ણે કુતાલની પાસે જઈ પ્રણામ કર્યા કુતાલ અતિ રોડેને લીધે અશ્રુ ભરેલી દષ્ટિથી શ્રીકૃષ્ણને ભેટયા શ્રીકૃષ્ણે ફાઈ કુતાલને તથા તેમના વધૂને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને કુતાલએ શ્રીકૃષ્ણને પોતાના ભાઈઓના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા ૭ પછી પ્રેમને લીધે જેમનો કંઠ રુધાઈ ગયો હતો તથા જેમના નેત્રોમા આસુ આવી ગયા હતા એવા કુતાલ ઘણાક કલેશોને સભારતા, જેમના દર્શનથી સર્વ કલેશોનો નાશ થાય એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે પ્રભો ! તમે અમને સભારીને જ્યારે મારા ભાઈને અમારી સભાળ લેવા મોકલ્યા હતા ત્યારે અમે કુશળ હતા, અને હમણા અમારી આ દશા છે ૮ આપ આખા વિશ્વના રોડે અને આત્મા છે, આપને પોતાનું કે પારકું નથી, તોપણ આપ સ્મરણ કરનારાઓના હૃદયમા રહી તેમના સતાપ હરો છે ૧૦

યુધિષ્ઠિર બોલ્યા-હે અધિપતિ ! યોગેશ્વરોને પણ જેમના દર્શન દુર્લભ છે એવા આપના અમને દર્શન થયા, માટે અમે તે શુ પુણ્ય કર્યું હશે ? તે હું જાણતો નથી ૧૧ આ પ્રમાણે કહીને યુધિષ્ઠિર રાજાએ શ્રીકૃષ્ણને ચાર મહિના રહેવા પ્રાર્થના કરી એટલે વ્યાપક એવા શ્રીકૃષ્ણ ઇદ્રપ્રસ્થના રહેવાસીઓના નેત્રોને આનંદ ઉપજાવતા મુખથી ત્યા રહ્યા. ૧૨ એક વાર અર્જુન વાનરની ધ્વજવાળા રથમા

બેસી, ગાડીવ ધનુષ તથા અક્ષય બાણથી ભરેલા એ ભાથા લઈને શ્રીકૃષ્ણની સાથે સિંહો અને મૃગોથી ભરપુર વનમા મૃગયા કરવા ગયા. ૧૩-૧૪ ત્યાં બાણોથી વાઘો, સૂવરો, મહિષો, રુરુઓ, શરભો, રોઝ, ગેડા, હરણો અને સસલાનો સંહાર કર્યો ૧૫ પર્વને દિવસે તે પશુઓને માણસો યુધિષ્ઠિર રાજા પાસે લઈ ગયા અને તૃપાથી આતુર થયેલા તથા થાકી ગયેલા અર્જુન શ્રીકૃષ્ણની સાથે યમુના નદીના તીર ઉપર પાણી પીવા ગયા. ૧૬ શ્રીકૃષ્ણે તથા અર્જુને નિર્મળ જળનું આચમન કરી જળપાન કર્યું પછી બન્નેએ મનોહર દેખાવવાળી એક કન્યાને યમુનાના તીર ઉપર ફરતા દીડી. ૧૭ એટલે તેની તપાસ કરવા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને મોકલ્યો અર્જુને સુદર નિત બવાળી, અને સુદર મુખ વાળી, પ્રમદાળી પાસે જઈ તેને પૂછ્યું કે, હે સ્ત્રી ! તું કેણુ છે ? કોની પુત્રી છે ? કયાથી આવી છે ? અને શું કરવા ધારે છે ? હું માનુ છું કે, તું પતિની ઇચ્છાવાળી છે માટે મને સર્વ વાત કહે ? ૧૮-૧૯

યમુના બોલ્યા-હું સૂર્યદેવની પુત્રી છું, તેજસ્વી અને વર આપનાર શ્રીવિષ્ણુને પતિ તરીકે ઇચ્છુ છું અને તે માટે તપશ્ચર્યા કરુ છું ૨૦ હે વીર પુરુષ ! હું લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ વિષ્ણુ વિના બીજા પતિને વરવાને ઇચ્છતી નથી, માટે નિરાધારના આધાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ ૨૧ મારું નામ કાલિન્દી છે અને મારા પિતાએ આ યમુના જળમા મને ધર કરી આપ્યું છે, તેમા હું ભગવાનના દર્શન થતા સુધી રહે નાર છું ૨૨

શુકદેવજી કહે છે-અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને તે વાત કહી એટલે સર્વ જાણનાર ભગવાન તેને રથમા બેસાડી ધર્મરાજાની પાસે ગયા ૨૩ ત્યા પાંડવોએ શ્રીકૃષ્ણની પાસે પોતાનું નગર સુદર બનાવવા માટે પ્રાર્થના કરી શ્રીકૃષ્ણે વિશ્વકર્મા પાસે નગરને અલૌકિક કરાવી આપ્યું ૨૪ પછી ભગવાન પાંડવોનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી ત્યા રહેતા હતા ત્યારે અગ્નિને ભક્ષણમા ખાડવ વન આપવા અર્જુનના સારથિ થયા ૨૫ હે રાજા ! તે ઉપરથી અગ્નિએ પ્રસન્ન

થઈ અભ્યુનને ધનુષ, બાણ, પ્રવેત અન્ન, રથ, અક્ષય
ભાથા તથા અસ્થધારીઓથી ભેદી શકાય નહિ તેવું
સુંદર કવચ આપ્યું ૨૧ અગ્નિની જ્વાળામાંથી
મયદાનવને મુક્ત કર્યો અને પોતાના મિત્ર અભ્યુ-
નને સભા આપી, કે જે સભામાં દુર્યોધનને જળમાં
સ્થળની તથા સ્થળમાં જળની પ્રાપ્તિ થઈ હતી ૨૭
આ રીતે સર્વ વ્યવસ્થા કર્યા પછી યુધિષ્ઠિરે જેમને
જવાની રજા આપી હતી તથા સંબ ધીઓએ જેમને
અનુમોદન આપ્યું હતું એવા શ્રીકૃષ્ણ, સાત્યકિ
વગેરે ચાહવો સાથે પાછા દ્વારકામાં આવ્યા. ૨૮
ત્યાર પછી શ્રીકૃષ્ણ સંબ ધીઓને પરમ આનંદ
આપતા તથા તેઓનું પરમ મગ્ગ કરતા ઉત્તમ
ઋતુમાં તથા ઉત્તમ નક્ષત્રમાં કાલિન્દીને પરણ્યા.
૨૯ અવ તીના રાજા વિંદ અને અનુવિંદ દુર્યોધનને
અધીન અને અનુકૂલ રહેતા તેમણે પોતાની બેન
મિત્રવિંદાને સ્વયં વરમાં શ્રીકૃષ્ણને પરણતા અટકાવી
હતી ૩૦ તેથી હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણ પોતાની ફાઇ
રાજાધિદેવીની પુત્રી મિત્રવિંદાનું સર્વ રાજાઓના
દેખતા ઇલાત્કારથી હરણ કર્યું ૩૧ કૌશલ દેશનો
રાજા નમ્બજિત ધણે ધાર્મિક હતો, તેને સત્યા નામે
એક કન્યા હતી તે કન્યાનું નામ નામ્બજિતી હતું
૩૨ રાજાઓ તીક્ષ્ણ શિંગડાવાળા, પકડી શકાય નહિ
એવા, વીર પુરુષોની ગંધ સહન ન કરનાર અને
ઉચ્ચ સ્વભાવના સાત સાંઠે લૂથા વિના તે નામ્બજિતી
નામે કન્યાને પરણી શકતા ન હતા ૩૩ સાત્યત
કુળના પતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સાંઠને જીતનારાથી
મેળવી શકાય એવી કન્યાને પરણવા મોટી સેના
લઈને કૌશલપુર ગયા ૩૪ શ્રીકૃષ્ણને જોઈ રાજા
પ્રસન્ન થયો ને તેણે ઉભા થઈ આસન આપી સર્વ
પૂજનના પદાર્થોથી તેમની પૂજા કરી શ્રીકૃષ્ણે તેનો
સામો સત્કાર કર્યો ૩૫ તે રાજકન્યા પોતાને મન
ગમતા વર શ્રીકૃષ્ણને આવ્યા જોઈ તેમની ઉપર
આસક્ત થઈને કહેવા લાગી કે, મેં ધણું મતો
કરીને જો ભગવાનનું ધ્યાન કર્યું હોય તો, આ પતિ
મને મળજો અને મારા સંઘના મનોરથોને સફળ
કરજો. ૩૬ લક્ષ્મી, બ્રહ્મા, શંકર અને લોકપાલો
જેમનાં ચરણારવિંદની રજને પોતાના મસ્તક ઉપર

ધારણ કરે છે તથા જે પોતે ધર્મની મર્યાદાનું રક્ષણ
કરવા સમય ઉપર લીલાવડે અવતારો ધારણ કરે છે,
તે ભગવાન મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૩૭ બીજી
તરફ રાજાએ ભગવાનની પૂજા કર્યા પછી કહ્યું કે,
હે નારાયણ! તમે આત્માના આનંદથી પરિપૂર્ણ
છો, તેમનું હું શુ પ્રિય કરું ? ૩૮

શુકદેવજી કહે છે—હે કુરુન દન! પ્રસન્ન થયેલા
ભગવાને આસનનો સ્વીકાર કરી, મદ હસીને ગંભીર
વાણીથી કહ્યું કે, ૩૯ હે રાજન્! ધર્મમાં વર્તનારો
ક્ષત્રિય બીજની આગળ યાચના કરે, તે યોગ્ય નથી,
તોપણ હું તમારી સાથે સંબંધ બાંધવાની ઇચ્છાથી
તમારી કન્યાની યાચના કરું છું. અમે કંઈ કન્યાનું
મૂલ્ય આપનાર નથી ૪૦ રાજાએ કહ્યું કે, હે નાથ!
અમે તમારા કરતાં બીજો કયો વર ધારી રાખ્યો
હોય ? કારણ કે ગુણના નિવાસ રૂપ આપમા લક્ષ્મીજી
નિરંતર વાસ કરે છે. ૪૧ પરંતુ હે સાત્યતોત્તમ!
અમે પુરુષોના પરાક્રમોની પરીક્ષા માટે એક ઠરાવ
કર્યો છે. ૪૨ તે એ છે કે આ સાત સાંઠ વગર
કેળવાયેલા છે, તેમને જે નાથે તેને કન્યા આપવી.
આ ગોધાઓએ ધણાક રાજકુમારોના આત્ર ભાગી
નાખ્યા છે અને તેથી તેઓ નાસી ગયા છે. ૪૩ હે
યદુનદન! તમે જો તેમને નાથો તો હું મારી પુત્રી
તમને પરણાવું. ૪૪

શુકદેવજી કહે છે—આવો ઠરાવ સાબળી શ્રીકૃ-
ષ્ણે કંઈ વાળી પોતાના સાત સ્વરૂપ કરી સાંઠને
રમત માત્રમાં પકડી લીધા. ૪૫ અને પછી જેઓનો
ગર્વ તથા શક્તિ નાશ પામ્યા હતા એવા તેમને
નાથી બાળક જેમ લોકડાના સાંઠને ખેંચે તેમ
શ્રીકૃષ્ણ રમત માત્રમાં તેમને ખેંચવા લાગ્યા. ૪૬
તે જોઈને નમ્બજિત રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો ને તેણે
પ્રસન્ન થઈ પોતાની પુત્રી શ્રીકૃષ્ણને પરણાવી. શ્રી-
કૃષ્ણ ભગવાને પોતાને યોગ્ય એવી તે સ્ત્રી સાથે
શાસ્ત્રવિધિથી લગ્ન કર્યું ૪૭ રાજાની રાણી પોતાની
પુત્રીને યોગ્ય પતિ શ્રીકૃષ્ણ મળ્યા તેથી પરમ
આનંદ પામી અને નગરમાં ચારે તરફ મહોત્સવ
થઈ રહ્યો. ૪૮ શંખ, ભેરી, આનંદો આદિ વાજવા
લાગ્યાં, ગાયનો ગવાવા માડયા, બ્રાહ્મણોના આશી-

વડો અપાવા લાગ્યા, સારા વસો તથા
પુષ્પોની માળાઓ પહેરી આનંદમાં ફરવા લાગ્યાં.
૪૯ નમજિત રાજાએ કન્યાને પહેરામણીમાં દશ
હજાર ગાયો, સારાં વસ્ત્રવાળી ત્રણ હજાર દાસીઓ,
નવ હજાર હાથીઓ, હાથીઓ કરતાં સો ગણુ રથો,
રથોના કરતાં સો ગણુ ઘોડાઓ અને ઘોડાઓના
કરતાં સો ગણુ સેવકો આપ્યા. ૫૦-૫૧ પછી વાત્સ-
લ્યથી જેનું હૃદય ગદ્ગદ થઈ ગયું હતું એવા
નમજિત રાજાએ પુત્રી અને જમાઈ બન્નેને રથમાં
બેસાડી મોટી સેના સાથે દ્વારકા તરફ વળાવ્યા. ૫૨
તે વાતસાબળીને યાદવોએ તથા સાંઠોએ પ્રથમથી જ
જેમનું બળ ભાગી નાખ્યું હતું એવા ઇર્ષ્યાળુ રાજા-
ઓએ કન્યાને લઈ રસ્તામાં ચાલ્યા જતા શ્રીકૃષ્ણને
રોક્યા. ૫૩ તેઓ તેમના પર બાણોની વૃષ્ટિ કરવા
લાગ્યા એટલે શ્રીકૃષ્ણનું હિત કરનાર અર્જુને સિંહ
જેમ નાના મૃગોનો નાશ કરે તેમ ગાડીવ ધનુષથી
તેમનો નાશ કર્યો. ૫૪ યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણ
પહેરામણી લઈ સત્યભામાની સાથે દ્વારકા જઈ
આનંદમાં રહેવા લાગ્યા. ૫૫ પોતાની ફાઈ શ્રુતકી-
ર્તિની પુત્રી કેકય દેશમાં જન્મેલી અને સતર્દન
વગેરે ભાઈઓએ આપેલી ભદ્રા નામની કન્યાને તે
બાહ પરણ્યા. ૫૬ ગરુડ જેમ અમૃતને હરી લાવ્યા
હતા, તેમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એકલા ભદ્ર દેશના
રાજાની ઉત્તમ લક્ષણોવાળી પુત્રી લક્ષ્મણને સ્વય-
વરમાંથી હરી લાવ્યા. ૫૭ આવી રીતે બીજી હજારો
રાણીઓ શ્રીકૃષ્ણને થઈ જે રૂપવતી રાણીઓને
શ્રીકૃષ્ણ નરકાસુરને મારીને તેના કેદખાનામાંથી
છોડાવી લાવ્યા હતા. ૫૮

અન્યાશ્રેયવિધા માર્યાઃ કૃષ્ણસ્યાસન સહસ્રશ
મૌમં હત્વા તન્નિરોધાદાહતાશ્ચાચ્ચર્શનાઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे
अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः.

અધ્યાય ૫૯ મો.

નરકાસુર હનન.

રાજાંવાચ

यथा हतो भगवता मौमो येन च ताः स्त्रियः
निरुद्धा पतदाचक्ष्व विक्रम शार्ङ्गधन्वनः ॥१॥

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-તે સ્ત્રીઓને કેદ કરનાર નર-
કાસુરને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શા કારણથી માર્યો ? તથા
ભગવાનનું પરાક્રમ કેવું હતું તે કથા હવે કહો ? ૧

શુકદેવજી બોલ્યા-ઈંદ્રનું છત્ર, દેવમાતા અદિ-
તિના કુડળો તથા મેરુ પર્વત ઉપર આવેલું ઇંદ્રનું
મણિગિરિ નામે સ્થાન, નરકાસુર લઈ ગયો હતો,
તેથી ઇન્દ્રે સત્યભામાને ઘેર જઈ નરકાસુરના સર્વ
અપરાધો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને કહ્યા સત્યભામા સાથે
ગરુડ ઉપર બેસી શ્રીકૃષ્ણ પછી નરકાસુરના પ્રાગ્જ્યો-
તિષ ગયા. ૨ પર્વતના તથા શસ્ત્રોના કિલ્લાઓથી
તથા આસપાસ આવી રહેલા પાણી, અગ્નિ તથા
પવનથી ત્યાં જઈ શકાતું ન હતું, તેમજ મુર
દૈત્યની ભય કર બળથી નગર રક્ષાએલું હતું. ૩
ભગવાને ત્યાં જઈને ગદાથી પર્વતના કિલ્લા ફેંડ્યા,
અને બાણોથી હથિયારોના કિલ્લાઓને, ચક્રથી
અગ્નિ, પાણી તથા વાયુને, તરવારથી પારોને,
શંખના નાદથી યત્રોને અને વીર પુરુષોનાં હૃદયોને
તથા ગદાથી મુખ્ય કિલ્લાને તોડી પાડ્યો. ૪-૫
પ્રલય સમયે થતા વજ્રના કડાકા જેવો શંખનો
ભય કર શબ્દ સાંભળી પાંચ માથાવાળો મુર દૈત્ય
નગરની આસપાસ આવેલી ખાઈના પાણીમાં સૂતો
હતો તે બગી ઉઠ્યો. ૬ મહાભયંકર દૃષ્ટિ કરનાર
તે ભય કર મુર દૈત્ય પ્રલય સમયના સૂર્ય જેવા
તેજસ્વી ત્રિશૂળને ઉગામીને બાણે પાંચે મુખોથી
ત્રણે લોકને ગળી જતો હોય તેમ મુખે ફાડી, સર્પ
જેમ ગરુડની તરફ દોડે તેમ શ્રીકૃષ્ણની તરફ દોડ્યો.
૭ અને તેણે બેરથી ત્રિશૂળને ફેરવી ગરુડના ઉપર
નાખ્યું અને પાંચ મુખોથી મોટી ગજાંના કરી, તેના

કે આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ નરકાસુરનો વધ કરી,
હરી લાવેલી હજારો કન્યાઓની સાથે પરણ્યા તથા સ્વર્ગ-
માંથી પારિભ્રમણ ચાલુ રાખ્યા, એ કથા કહેવાશે

મોટા નાદે સ્વર્ગ, પૃથ્વી, દિશાઓ અને આકાશ ખળભળી ગયાં. ૮ શ્રીકૃષ્ણે ગરુડ ઉપર આવતા ત્રિશૂળના બે બાણો મારીને ત્રણ કંકડા કરી નાખ્યા અને તે દૈત્યના મોઢા ઉપર બાણો માર્યા, એટલે દૈત્યે પણ ક્રોધ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર ગદા ફેંકી ૯ ગદા પોતાની ઉપર આવતી હતી એટલામા તેમણે સામી ગદા મારી તેની ગદાના કંકડા કરી નાખ્યા. પછી મુર દૈત્ય હાથ ઉઠા કરી શ્રીકૃષ્ણની સામે દોડ્યો એટલે શ્રીકૃષ્ણે ચક્રથી રમત માત્રમા તેના પાંચ માથા કાપી નાખ્યા. ૧૦ દૈત્ય પ્રાણરહિત થઈ ઈન્દ્રના વજ્રવડે કપાયેલા શિખરોવાળા મોટા પર્વતની માફક નીચે તૂટી પડ્યો આ પ્રમાણે મુરના મગ્ધ પછી પિતાના મૃત્યુથી દુઃખી થયેલા તેના પુત્રો પિતાનું વેર વાળવા તૈયાર થઈ ગયા ૧૧ તામ્ર, અતરિક્ષ, શ્રવણ, વિભાવસુ, વસુ, નભસ્વાન તથા અરુણ નરકાસુરની પ્રેરણાથી સેનાપતિને આગળ કરી લડવા નીકળ્યા ૧૨ ક્રોધને લીધે ભય કર દૈત્યો યુદ્ધભૂમિ ઉપર આવી ભગવાન ઉપર બાણ, તરવાર, ગદા, સાગ, ઋષ્ટિ તથા ત્રિશૂળનો મારો ચલાવવા લાગ્યા અમોઘ પરાક્રમવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને બાણો મારી દૈત્યોના શસ્ત્રોના કંકડા કર્યા, ૧૩ અને પીઠ પ્રમુખ દૈત્યોના માથા, સાથળ, હાથ, પગ તથા કવચો કાપી તેમને ચમલોકમા રવાના કરી દીધા પૃથ્વીપુત્ર નરકાસુર પોતાના સેનાપતિઓને ભગવાનના ચક્ર તથા બાણોથી નાશ પામેલા જોઈ ક્રોધાવેશમા આવી ગયો. તેણે સમુદ્રમાથી ઉત્પન્ન થયેલા મહા ઝરતા હાથીઓની સેના સાથે નગરમાથી બહાર નીકળી જોયું તો સૂર્યના ઉપર વિજળી સાથે જેમ મેઘ બેઠા હોય તેમ, ગરુડ ઉપર સત્યભામા સાથે બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણને દીઠા તેણે શતદ્લી નામે શસ્ત્ર તેમની ઉપર ફેંક્યું બીજા સર્વ યોદ્ધાઓ પણ એકી વખતે શ્રીકૃષ્ણને શસ્ત્રોથી મારવા લાગ્યા. ૧૪-૧૫ ભગવાન પિંછાંવાળા બાણોથી લોમાસુરના સૈન્યના હાથ, પગ તથા શરીર કાપવા લાગ્યા અને તે વખતે જ હાથી તથા ઘોડાઓનો સંહાર થઈ ગયો. ૧૬ વળી યોદ્ધાઓએ જે શસ્ત્રાસ્ત્રો ફેંક્યા હતા તે એકેકના શ્રીકૃષ્ણે ત્રણ ત્રણ તીક્ષ્ણ બાણોથી કંકડા કરી નાખ્યા.

આ વખતે પાખોથી હાથીઓનો સંહાર કરતા ગરુડ ઉપર તે બેઠા હતા ગરુડે ચાચથી, પાંખોથી અને નખોથી મારવા માટેલા હાથીઓ પણ ત્રાસથી દૈત્યના નગરમા પેસી ગયા અને એકલા નરકાસુરે યુદ્ધ કરવા માડ્યું નરકાસુર ગરુડે દુઃખી કરેલા પોતાના સૈન્યને નાસતું જોઈને ૧૭-૧૮ જેણે વજ્ર અટકાવી રાખ્યું હતું એવી શક્તિ ગરુડને મારી શક્તિનો માર પડ્યા છતા ગરુડ બાણ વાગવાથી જેમ હાથી કંપે નહિ તેમ કંપ્યો નહિ, ૨૦ એટલે નરકાસુરે શ્રીકૃષ્ણને મારવા ત્રિશૂળ લીધું, પરંતુ તેનો ઉદ્ધમ વ્યર્થ ગયો કારણ કે તેણે ત્રિશૂળ માર્યા પહેલાજ શ્રીકૃષ્ણે અસ્થાની ધાર જેવું તીક્ષ્ણ ચક્ર મારી હાથી ઉપર બેઠેલા તેનું માથું કાપી નાખ્યું ૨૧ કર્ણપત્ર તથા મનોહર મુગટવાળું પૃથ્વી ઉપર પડેલું તેનું માથું ચોભતું હતું. દૈત્યો હાહાકાર કરવા લાગ્યા અને ઋષિઓ તથા દેવતાઓ બહુ રૂડું થયું એમ કહીને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૨૨ પછી પૃથ્વી દેવીએ શ્રીકૃષ્ણની પાસે જઈ તપાવેલા સુવર્ણમા જડેલા ચળકતા રત્નવાળા બે કુડળો, વૈજ્યંતી માળા સાથે વનમાળા, વરુણનું છત્ર તથા મહા મણિ ભગવાનને અર્પણ કર્યા ૨૩ પછી હે રાજન્ ! પૃથ્વીએ બે હાથ ભેડી પ્રણામ કરી ભક્તિમા બુદ્ધિ રાખી દેવોએ પૂજેલા શ્રીવિશ્વપતિ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા માડી. ૨૪

પૃથ્વી સ્તુતિ કરે છે-હે દેવના દેવ ! હે ઈશ્વર ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું હે પરમાત્મા ! ભક્તોની ઈચ્છા પ્રમાણે અવતાર ધારણ કરનાર આપને મારા નમસ્કાર છે ૨૫ જેમની નાણીમા કમળ છે એવા અને કમળની માળા ધારણ કરનાર આપને નમસ્કાર છે. કમળ જેવા નેત્રવાળા, કમળ જેવા ચરણવાળા ભગવાન વાસુદેવ અને વિષ્ણુરૂપ, પુરુષરૂપ, આદિ બીજરૂપ તથા પૂર્ણ જ્ઞાનરૂપ આપને મારા નમસ્કાર છે. ૨૬-૨૭ અજન્મા આ જન્મતને ઉત્પન્ન કરનાર, પરબ્રહ્મા અને અનંત શક્તિવાળા, હે કાર્ત્ત્વ, તથા કારણના આત્મા ! તમને મારા નમસ્કાર છે. ૨૮ હે પ્રભુ ! તમે જ્યારે જન્મતને સરજવાની ઈચ્છા

કરો છો, ત્યારે વૃદ્ધિ પામેલા રજોગુણને ધારણ કરો છો, બ્યારે જગતનો નાશ કરવાની ઇચ્છા કરો છો ત્યારે ભયંકર તમોગુણને ધારણ કરો છો અને બ્યારે જગતનું પાલન કરવાની ઇચ્છા કરો છો, ત્યારે સત્વગુણને ધારણ કરો છો. હે જગત્પતિ ! કાલ પ્રધાન તથા પુરુષ એવા તમારા બે રૂપ છે, પરંતુ તમે તેનાથી પણ તદ્દન પર છો. ૨૯ હું પાણી, તેજ, પવન, આકાશ, શબ્દાદિક પાંચ તન્માત્રાઓ, દેવતાઓ, મન, ઇન્દ્રિયો, અહુકાર, મહત્ત્વ, એમ સર્વ સ્થાવર જંગમ જંગન આપ પરમાત્મા છે, અર્થાત્ આપના સ્વરૂપ વિના યીજી સર્વ મિથ્યા છે. ૩૦ હે શરણાગતની પીડા હરનાર ! આ નરકાસુરનો પુત્ર ભગદત્ત તમારાથી ડરે છે, તેને હું તમારા ચરણારવિંદની પાસે લાવી છું માટે આપ તેનું રક્ષણ કરો અને સર્વ પાપનો નાશ કરનારો તમારો હાથ તેના મસ્તક ઉપર મૂકો. ૩૧

શુકદેવજી કહે છે-પૃથ્વીએ આ રીતે ભગવાનની સ્તુતિ કર્યા પછી ભગવાને પ્રસન્ન થઈ તેમને અભય વચન આપી સર્વ સપત્તિઓથી ભરેલા નરકાસુરના ઘરમા ગયા. ૩૨ ત્યાં લોમાસુરે રાજાઓને હરાવી આણેલી સોળ હજાર અને એકસો કન્યા ભગવાને દીડી. ૩૩ મનુષ્યોમા વીર એવા શ્રીકૃષ્ણને ભેળ્ સ્ત્રીઓ મોહિત થઈ ગઈ અને દૈવે ભેળવી આપેલા મનગમતા પતિને મનમા વરી. ૩૪ “આ શ્રીકૃષ્ણ મારા પતિ થાઓ, દૈવ અમને અનુકૂળ થાઓ,” એમ સર્વ કન્યાઓએ ભાવથી શ્રીકૃષ્ણમા મન આરોપ્યું. ૩૫ પછી સુદર તથા સ્વચ્છ વસ્ત્રવાળી તે સ્ત્રીઓને પાલખીઓમા બેસાડી શ્રીકૃષ્ણે દ્વારકા મોકલી દીધી તથા મોટા ભડારો, રથ, ઘોડા અને ઘણું ધન ત્યાંથી લીધું. ૩૬ ઐરાવતના કુળમા ઉત્પન્ન થયેલા ચાર દાતવાળા, વેગવાળા અને ધોળા એસઠ હાથીઓ શ્રીકૃષ્ણે દ્વારકા મોકલ્યા. ૩૭ પછી પોતે સત્યભામા સાથે ઇન્દ્રને ત્યાં જઈ અદિતિને કુડળો અપાવ્યા, ત્યાં ઇન્દ્રે ઇંદ્રાણી સાથે શ્રીકૃષ્ણ અને સત્યભામાની પૂજા કરી. ૩૮ પછી સત્યભામાની પ્રેરણાથી પારિભતકને ગરુડ ઉપર મુકી ઇંદ્ર સહિત સર્વ દેવતાઓને જીતી, શ્રી-

કૃષ્ણ તે દ્વારકા લઈ આવ્યા. ૩૯ અને સત્યભામાના ઉપવનમા પારિભતકનું ઝાડ રોપ્યું. તેની મુગધમાં તથા રસમાં મગ્ન થયેલા બ્રમરો સ્વર્ગમાંથી તેની પાછળ આવ્યા. ૪૦ ઇન્દ્રે પોતાના મુગટની અણીઓથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણનો સ્પર્શ કરીને કાર્ય સાધવા માટે પ્રણામ કરીને પ્રાર્થના કરી હતી અને તે કાર્ય સિદ્ધ થયા પછી વિરોધ કર્યો હતો. એહો ! દેવતાઓને પણ ઘણું ક્રોધ હોય છે ! ધિક્કાર છે ધન વતપણને. ૪૧ પત્ની ભગવાન કૃષ્ણ જેટલી સ્ત્રીઓ હતી તેટલા રૂપ ધારણ કરી જુદા જુદા ઘરોમા શાસ્ત્ર વિધિથી એક મુહૂર્તમા તેમને પરણ્યા. ૪૨ પત્ની અતકર્ય કર્મ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ, જેમની સમાન તેમ અધિક કોઈ પણ ઘર ન હતા એવા તેમના ઘરોમાં રહી સ્વસ્વરૂપન દમ પરિપૂર્ણ હોવા છતાં પ્રકૃત મનુષ્યની પેઠે ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો પાળના લક્ષ્મીના અશરૂપ તેમની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા. ૪૩ બ્રહ્માદિક દેવતાઓ જેમના માર્ગને જાણતા નથી એવા લક્ષ્મીપતિને પોતાના પતિ તરીકે પ્રાપ્ત કરી નિત્ય વૃદ્ધિ પામતા આનંદવડે સ્ત્રીઓ ભગવાનની સેવા કરવા લાગી. ૪૪ ભગવાનની પ્રત્યેક સ્ત્રીઓ પાસે સેકડો દાસીઓ હતી, તેપણ ઉભાં થઈને સામું જવું, આસન આપવું, ઉત્તમ પ્રકારનું પૂજન કરવું, પગ ધોવા, પાનની બીડી આપવી, પગ આપવા, પ ખાનો પવન નાખવો, ચંદન વગેરે આપવા, પુષ્પો આપવા, વાળ હોળવા, નવરાવવા જમાડવા વગેરે સેવાઓ અને દાસ્ય પોતે ભતે કરતી હતી. ૪૫

પ્રત્યુદ્ગમાસનવરાર્દણવાવશૌચ
તાંબૂલવિશ્રમણવીજનગધમાલ્યૈઃ ।
કેશપ્રસારશયનસ્તપનોપહાર્યૈર્દાસીશતા
અપિ વિમોર્ચિતધુ સ્મ દાસ્યમ્ ॥ ૪૫ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
एकोनषष्टितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬૦ મો. †

રુકિમણીનું રુશણું.

શ્રીશુક ઉવાચ

કર્ત્ત્વિચિત્સુખમાસીનં સ્વનલ્પરથં જગદ્ગુરુમ્ ।

પતિં પર્યવરક્ષ્મીં દ્યવજનેન સલ્લીજ્જનૈઃ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-એક વાર સખીઓ સાથે રુકિમણી, પોતાના પર્યંક ઉપર બેઠેલા જગદ્ગુરુ શ્રીકૃષ્ણને વ્યજન કરતા હતા. ૧ જે ભગવાન પોતાની લીલાથી આ જગતને સર્જે છે, પાળે છે અને સહારે છે, તે ઈશ્વર પોતાની ધર્મમર્યાદાનું રક્ષણ કરવા યાદવોમા અવતર્યા છે. ૨ રુકિમણીનું વિલસનવન, કે જેમા શોભાયમાન મોતીની માળાઓ લટકતી હતી એવી છતોવાળા મણિઓરૂપી દીવાઓથી શે ભી રહેલા, ૩ માલતીની માળાઓની અને પુષ્પોની સુગંધ લેવા માટે આવેલા ભમરાઓના ગુજારવથી ગાજતા, તેમજ જાળીઓમાથી અદર આવેલા અંદ્રના ઉજ્જવલ કિરણોથી શોભતા, ૪ ઉપવનોમા વાવેલા પારિભતકના પુષ્પથી, સુગંધીદાર પવનોથી અને જાળીઓના છિદ્રમાથી અદર આવેલા અગરુના ધૂપોથી મધમધી રહેલા, ૫ વિલાસનવનમા પલંગ ઉપર દૂધના પ્રીણ જેવા ઘોળા અને ઉત્તમ એવા ગાદલા ઉપર આનંદથી પોઢેલા જગતના ઈશ્વર અને પોતાના પતિ શ્રીકૃષ્ણની તે સેવા કરતાં હતાં. ૬ સખીના હાથમાથી રત્નની દાડીવાળો પંખો લઈ તે ભગવાનને પવન ઢાળતા હતા. ૭ મણિના વલયના ઝમકારા કરતા રુકિમણીના હાથ, આગળીઓ, વિંટીઓ અને કડાં આદિ આભરણો મનોહર લાગતાં હતા. ૮ લીલાવડે અવતાર ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને યોગ્ય જેમને શ્રીકૃષ્ણ વિના બીજે આશ્રય ન હતો તથા કેશ કુડળથી ચારે દિશાઓમા શોભાયમાન એવા જેમના મુખમાં મંદ હાસ્યરૂપી અમૃત હતું એવા મૂર્તિમાન લક્ષ્મીરૂપ રુકિમણીને ભેળં શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થઈ મંદ મંદ હસતાં તેમને

† આ અધ્યાયમા ભગવાને પ્રેમકલ્પમા હાસ્યના વચનો કહીને રુકિમણીને ખિન્ન કર્યા, એ કથા કહેવામા આવશે.

કહેવા લાગ્યા કે, ૯ હે રાજપુત્રી! લોકપાળોના જેવા વૈભવવાળા, મોટા પ્રભાવવાળા, રૂપ, ઉદારતા અને બળથી વૃદ્ધિ પામેલા શ્રીમત રાજાઓ તમને ઇચ્છતા હતા, ૧૦ અને તમારા ભાઈએ તથા પિતાએ તમને એવા મોટા રાજાને દીધા હતા, છતાં તમે કામથી મદોન્મત્ત થઈ ગયેલા શિશુપાલ વગેરે અર્થીઓ આગ્યા હતા, તેઓને મુકી અમે જે તમારા સમાન નથી તેમને તમે કેમ પરચ્યા? ૧૧ અમે ઘણું કરીને જરાસંધ વગેરે રાજાઓથી હરી સમુદ્રને શરણે આવેલા છીએ, બળવાનોની સાથે વૈર કરનાર છીએ અને રાજ્યાસન રહિત છીએ, તેઓને તમે કેમ પરચ્યા? ૧૨ જેમની રીતભાત જાણવામા આવેલી નથી એવા તથા લૈકિક માર્ગથી વિરુદ્ધ માર્ગે જનાર પુરુષોને પાલે પાડેલી સ્ત્રીઓ ઘણું કરીને દુઃખી થય છે. ૧૩ અમે નિષ્કિંચન છીએ, નિરંતર તેવા જ મનુષ્યને પ્રિય છીએ, માટે ધનદાય પુરુષો અમને સેવતા નથી. ૧૪ જેમના ધન, જન્મ, ઐશ્વર્ય, ભક્તિ તથા ભવિષ્યકાલની સ્થિતિ સમાન હોય, તેમનો વિવાહ અને મૈત્રી યોગ્ય ગણાય છે, પરંતુ ઉત્તમ અને મધ્યમનો વિવાહ કે મૈત્રી કેઈપણ દિવસ યોગ્ય ગણાતા નથી. ૧૫ હે વૈદર્ભિ! તમે વૃથા વખાણેલા તથા ગુણો વિનાના જે અમે તેઓને કેમ પરચ્યાં? ૧૬ તમે પોતાને યોગ્ય કેઈ ઉત્તમ ક્ષત્રિયને પરણો, કે જેને લીધે તમે આવોકના તથા પરલોકના સુખ પામો. ૧૭ શિશુપાલ, શાલ્વ, જરાસંધ તથા દતવક્ત્ર વગેરે રાજાઓ અને તમારો મોટો ભાઈ રુકિમ ભારો દ્રેષ કરે છે. ૧૮ બળના મદથી આધળા બની ગયેલા અભિમાની લોકોનો મદ ઉતારવા, હે કલ્યાણિ! તે દુષ્ટોના મદનો નાશ કરીને હું તમને હરી લાગ્યો છું. ૧૯ અમે ઉદાસીન છીએ, સ્ત્રી, સત્તાન અથવા ધનની ઇચ્છાવાળા નથી, અમે દેહ અને ધરની ઇચ્છારહિત છીએ, માટે દીવા વગેરેની પેઠે માત્ર સાક્ષીરૂપ રહેલા છીએ અને ક્રિયા કરતા નથી પણ સ્વસ્વરૂપના લાભથી પરિપૂર્ણ રહીએ છીએ. ૨૦

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન! ભગવાન પોતાથી

જુઠાં ન પડતા પોતાની પાસે જ રહેતા હતા તેથી રુકિમણી 'શ્રીકૃષ્ણને હું જ બહુ પ્રિય છું' એવું માનતા હતા, તેમનો ગર્વ ઉતારવા ઉપર પ્રભાણે કહીને શ્રીકૃષ્ણ મોન રહ્યા. ૨૧ ત્રણ લોકના સ્વામી અને પોતાના પ્રિય એવા ભગવાનનું કદી સાબળેલું નહિ એવું અપ્રિય વચન સાબળી રુકિમણી ક'પ્યા અને રડતા રડતા અપર ચિંતા કરવા લાગ્યા. ૨૨ નખની રતી કાતિથી રાતા થયેલા કોમળ ચરણના નખવડે પૃથ્વી પોતરના લાગ્યા, અને હું ખને લીધે ખોલી પણ ન શકવાથી નીચું મુખ કરીને બેસી રહ્યા. ૨૩ ભગવાનના અપ્રિય વચન સાભળવાથી હું, ખ, ભય અને શોકને લીધે ભુદ્ધિહીન થયેલા રુકિમણીના હાથમાથી વ્યજન પડી ગયો, ઠકણે સરી પડ્યા, અને વાયુથી હુણાયેલી કેળ જેમ જમીન ઉપર ઢળી પડે તેમ રુકિમણીનો દેહ છૂટે કેશે એકાએક મૂંછિત થઈ જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો. ૨૪ હાસ્યની ગભીરતાથી અભણ્યા રુકિમણીના પ્રેમખ ધનને ભેઈ દયાળું એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને દયા આવી, ૨૫ અને પલગ ઉપરથી ઝટ નીચે ઉતરીને ઉઠાડવું, આલિંગન કરવું વગેરે ચાર ક્રિયા માટે ચાર ભુજવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે રુકિમણીને ઉઠાડી, તેમના કેશ સમા કર્યા અને કમળ સરખા હાથથી તેમનું મુખ લુછવા માડ્યું. ૨૬ હે રાજન્! આસુથી ભીના નેત્રને લુછી, પોતાનો આશ્રય કરનાર રુકિમણીને આશ્વાસન આપી ઉપહાસની ગભીરતા ન બાજુનારા તથા ઉપહાસને યોગ્ય નહિ એવા તથા મશ્કરીની ગભીરતાથી જેમનું ચિત્ત ભમતું હતું એવા રુકિમણીને શાત કર્યા. ૨૭-૨૮ હે રુકિમણી! તમારે મારા ઉપર રીસ ચઢાવવી નહિ તમે મારો જ આશ્રય કર્યો છે, એ વાત હું બાજુ છું, છતાં તમારા વચન સાભળવાની ઇચ્છાથી મેં મશ્કરી કરી હતી. ૨૯ પ્રેમના આવેશથી ફરકતા ઓડવાળું અને મનોહર દેખાતી ભમરોવાળું તમારું મુખ ભેવા મેં ઉપહાસ કર્યું હતું. ૩૦ પ્રિયાની સાથે ઉપહાસના વચનોથી ગાળવામા આવતો કાળ જ ગૃહસ્થોને મોટા લાભ રૂપ ગણાય છે. ૩૧

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ રીતે ભગ-

વાને શાત પાડેલા રુકિમણીએ તે ઉપહાસનાં વચનો બાજીને 'પતિ પોતાનો ત્યાગ કરશે' એવો ભય છોડી દીધો, ૩૨ અને પછી લજ્જા સાથે હસવાથી તથા મનોહર સ્નેહ ભરેલા કટાક્ષથી ભગવાનના મુખને ભેતા રુકિમણી પુરુષોમાં ઉત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણને આમ કહેવા લાગ્યા. ૩૩ તમે કહ્યું કે 'અમને અસમાનોને તમે શા માટે પરણ્યા? એ વાત ખરી છે હું આપ વ્યાપક ભગવાનના સમાન નથી, કારણ કે, પોતાના સ્વસ્વરૂપાન દમા જ મમ રહેનાર બને પ્રજ્ઞાદિત દેવતાઓના અધિપતિ એવા આપ કયા? અને અજ્ઞાનીઓ જેમના ચરણનું સેવન કરે છે એવી ગુણમય-પ્રકૃતિરૂપ હું કયા? ૩૪ વળી આપે કહ્યું કે, 'અમે રાજાઓના ભયથી સમુદ્રને શરણે ગયેલા છીએ,' તે વાત ખોટી નથી, કારણ કે શબ્દાદિક વિષયોરૂપી રાજાઓના ભયથી બાજુ સમુદ્રની પેઠે વિષયોથી દોભ ન પામનાર હૃદયમા તમે ચૈતન્યધન આત્મારૂપે નિશ્ચયપણથી પ્રકાશો છો. વળી આપે કહ્યું કે 'અમે બળવાનોની સાથે દ્વેષ કર્યો છે' તે પણ સત્ય છે, કારણ કે તમે દુષ્ટ ઇન્દ્રિયોના શત્રુ છો વળી તમે કહ્યું કે 'અમે રાજ્યાસનો ત્યાગ કરનાર છીએ,' તે વાત પણ ખરી છે, કારણ કે, અજ્ઞાનથી ભરપુર રાજ્યાસનનો સેવકોએ ત્યાગ કરેલો છે ત્યારે તમે ત્યાગ કરો તેમા શું નવાઈ? ૩૫ આપે કહ્યું કે 'અમે અભણી રીતભાતવાળા છીએ' તે પણ ખરું, કારણ કે આપના ચરણકમળના રસને સેવનાર મુનિઓની રીતભાત મનુષ્યાકારમા રહેલા પશુઓથી બાજી શકાતી નથી; વળી આપે કહ્યું કે 'અમારો માર્ગ લોકના માર્ગથી વિરુદ્ધ છે,' એ પણ ખરું, કારણ કે તમને અનુસરનારાઓનો માર્ગ લોકમાર્ગથી વિલક્ષણ હોય છે. ૩૬ વળી તમે કહ્યું કે, 'અમે નિષ્કિંચન છીએ' તે પણ ખરું, કારણ કે આપના વિના જગતમાં ખીલું કંઈ જ નથી, માટે આપ નિષ્કિંચન છો, અમે નિષ્કિંચન જનોને પ્રિય છીએ તથા તેઓ અમને પ્રિય છે તે પણ ખોટું નથી, કારણ કે દેહાભિમાન રહિત પ્રજ્ઞાદિકને આપ પ્રિય છો અને તેઓ તમને પ્રિય છે વળી આપે કહ્યું કે 'દ્રવ્યાધ મનુષ્યો

અમને ભજતા નથી' તે પણ ખરું, કારણ કે દ્ર-
વ્યાધ અને ઇદ્રિયોનું પોષણ કરનાર લોકો તમને
ભજતા નથી ૭૭ વળી આપે કહ્યું કે 'ઉત્તમ તથા
અધમનો વિવાહ કે મિત્રતા થવી અયોગ્ય છે'
એ પણ સત્ય છે, કારણ કે આપ સર્વ પુરુષાર્થ
રૂપ તથા પરમાનંદરૂપ છો, તેથી બુદ્ધિમાન પુરુષો
સર્વ જ ભલેને છોડી દે છે તેઓનો આપની સાથે
સેવ્ય સેવક સંબંધ યોગ્ય છે, પરંતુ પરસ્પર પ્રેમ-
બંધનમાં બંધાયેલા અને તેને માટે સુખદુઃખ
ભોગવનારા સ્ત્રી પુરુષને તમારો સંબંધ યોગ્ય નથી
૭૮ વળી આપે કહ્યું કે 'મને ભિક્ષુકો વખાણે છે'
તે પણ અનૃત નથી, કારણ કે જગતને અભય
આપનાર ભિક્ષુકો તમારા પ્રભાવના વખાણ કરે છે
'તમે અમને વૃથા પરણ્યાં છો' એ વાત સત્ય નથી
કારણ કે જેને લીધે સર્વ પ્રિય લાગે છે તે જગ-
તના આત્મસ્વરૂપ આપજ છો 'તમે દુઃકી દૃષ્ટિને
લીધે તે વાત બણ્યા વિના મને પરણ્યા છો,' એ
અસંભવિત છે કારણ કે, બીજાઓ તો શુ પરંતુ
આપની બુદ્ધિથી પ્રેરાતા કાળના વેગથી જેઓના
સુખ નાશ પામ્યાં છે એવા પ્રજ્ઞા, રુદ્ર તથા ઇંદ્રનો
ત્યાગ કરીને હું તમને પરણી છું ૭૯ હે શ્રીકૃષ્ણ!
હે ઇન્દ્ર! સિંહ જેમ ગર્જનાથી પશુઓને નસા-
ડીને પોતાનો બલિ લઈ લેતો, તેમ તમે શાર્ંગ ધનુ-
ષના ટંકારવથી જરાસંધ આદિ રાજાઓને નસાડી
પોતાના ભાગરૂપ મને હરી લાવ્યા છો, માટે તમે
તે રાજાઓના ભયથી સમુદ્રને શરણે જવાનું જે
કહ્યું છે, તે યુક્ત નથી ૪૦ 'જેઓ અમારો
આશ્રય કરે છે, તેઓ દુઃખી થાય છે' તે ખરું
નથી, કારણ કે રાજાઓના શિરોમણિ જેવા અંગ,
પૃથ્વી, ભરત, યયાતિ તથા ગય વગેરે રાજાઓ
આપનું ભજન કરવાની ઇચ્છાથી પોતાનું રાજ્ય
છોડી વનમાં ગયા હતા, માટે જેઓ આ લોકમાં
તમારે આશ્રયે રહેલા હોય તેઓ શુ પીડાય છે?
૪૧ વળી તમે કહ્યું કે 'બીજા કોઈ ઉત્તમ ક્ષત્રિયને
પરણો' એ અયોગ્ય છે, કારણ કે ગુણોના સ્થાન
રૂપ આપના ચરણકમળોના સુગંધ લોકોને મોક્ષ
આપનારો છે. એમ મહાત્માઓ કહે છે તથા તેમ

લક્ષ્મીના નિવાસ છે, તેને સુધ્યા પછી તેનો અના-
દર કરીને મરણ ધર્મવાળી તથા પોતાના સ્વાર્થમાં
કુશળ દષ્ટિવાળી કથી સ્ત્રી નિત્ય ભયવાળા બીજા
પતિને પરણે? ૪૨ એટલા માટે તમે સર્વ રીતે
યોગ્ય, જગતના અધિપતિ, આત્મારૂપ, આ લોકમાં
તથા પરલોકમાં કામના પુરનાર હોવાથી આપને
હું પરણી છું અને પ્રાર્થના કરું છું કે, સ સારનો
અત આણનાર આપના ચરણો સેવા કરનારાને
અગીકાર કરે છે, તે તમારા ચરણારવિંદ સ સારમાં
ભટકતી એવી જે હું તેને સદા શરણરૂપ થઈ ૪૩
હે અચ્યુત! તમે જે રાજાઓ બતાવ્યા, તે સ્ત્રીઓના
ધરમાં ગંધેડાની પેઠે ભાર ઉપાડે છે, બળદોની પેઠે
કામ કર્યા કરે છે, કુતરાઓની પેઠે અપમાન પામે
છે, અને બિલાડાની પેઠે કૃપણતા દર્શાવ્યા કરે છે.
તે હિંસા કરે છે અને ચાકરોની પેઠે નિત્ય પરવશ
રહે એવા છે, તે રાજાઓ તે અભાગિણી સ્ત્રીઓના
પતિઓ થાઓ કે, જેમણે શકર અને પ્રજ્ઞાની
સલાઓમાં ગવાયેલી આપની કથાઓ સાંભળી ન
હોય ૪૪ જે સ્ત્રીએ તમારા ચરણારવિંદના રક્તની
સુગંધ લીધી ન હોય તે મૂર્ખ સ્ત્રી આમડી, દાઢી,
સુછ, રુવા, નખ તથા વાળથી મટેલા અને જેની
અદર માસ, હાડકા, લોહી, કીડા, કક્ક, પિત્ત તથા
વાયુ ભરેલા છે તેવા પુરુષને પોતાનો પતિ માનીને
સેવે છે ૪૫ હે કમલનયન! તમે સ્વસ્વરૂપમાં
મગ્ન રહો છો તથા મારે વિષે પણ અત્યંત પ્રિય
દષ્ટિ કરતા રહો, એવા આપના ચરણારવિંદમાં મારી
પ્રેમભક્તિ થાઓ તમારા ચરણમાં પ્રેમ થવો, એ
જ મનુષ્યને મોટો લાભ છે તમે મારી અત્યંત
અપેક્ષા રાખતા નથી, તોપણ જ્યારે આ સૃષ્ટિની
વૃદ્ધિ કરવા રણેશુણ્ધ ધારણ કરીને અત્યંત ઉત્કં-
ઠથી મારી સામું જુઓ છો, ત્યારે મને આનંદ
થાય છે હું કહું છું કે, આપની મારા ઉપર પરમ
દયા છે ૪૬ હે મધુસૂદન! આપે કહ્યું કે, 'તું
કોઈ બીજા રાજા સાથે પ્રીતિ કર' તે તમારું વચન
હું સત્ય માનું છું કારણ કે કાશીરાજાની ત્રણ પુત્રી-
ઓમાંથી અબાને જેમ શાલ્વ ઉપર પ્રીતિ થઈ હતી,
તેમ કન્યાઓને કોઈ વાર પ્રીતિ થાય છે. ૪૭

ભગવાન કહે છે-હે રાજપુત્રિ ! અમે તમારી પાસેથી આવા વચન સાંભળવાની ઇચ્છાથી ઉપહાસ કર્યું હતું. તમે જે પ્રત્યુત્તરો આપ્યા તે યોગ્ય છે ૪૯ હે ભામિનિ ! તમે જે જે મનોરથની ઇચ્છા કરો છો, તે સર્વ મનોરથો મારે વિષે અનન્ય ભક્તિ કરનારને પોતાની મેળે સિદ્ધ થાય છે અને છેવટે તે મોક્ષ રૂપે પરિણામ પામે છે, ૫૦ તમારો પતિ-પ્રેમ તથા પતિવ્રતાપણુ જાળવવામા મે ચલાયમાન કર્યો છતાં તમારી ખુદ્ધિ મારા ઉપરથી બીજાની તરફ ખેંચાઈ નહિ. ૫૧ મનમા મનોરથોવાળા જે પુરુષો દાપત્ય સુખ માટે મૃત તથા તપશ્ચર્યા કરીને મને મોક્ષના અધિપતિને ભજે છે, તેઓ મારી માયામા મોહ પામેલા છે ૫૨ હે માનિનિ ! જેઓ મોક્ષ તથા સ પત્તિઓનો પતિ એવો જે હું તેને પ્રસન્ન કરીને સ પત્તિઓને ઇચ્છે છે, પરંતુ તેના પતિને ઇચ્છતા નથી, તેમને હીનભાગી સમજવા, કારણ કે મનુષ્યોને વિષયના સુખો તો નરકમા પણ મળે છે અને વિષયોમા આસક્તિ હોવાથી સહજમા નરક મળે છે ૫૩ સ સારમાથી મુક્ત કરનારી મારી સેવા તમે ઘણીવાર કરી તે બહુ યુક્ત કર્યું, કારણ કે તે સેવા બળ પુરુષો કરી શકતા નથી તેમ જ અભાગિણી, ઇન્દ્રિયોનું પોષણ કરનારી અને કપટ કરનારીઓ કેઈ દિવસ એવા કરી શકતી નથી ૫૪ મારા ઘરમા ઘણી સ્ત્રીઓ છે, પરંતુ તમારા જેવી સ્નેહવાળી સ્ત્રીને હું ક્યાહી જોતો નથી વિવાહ વખતે આવેલા રાજાઓનો અનાદર કરી મારી ઉત્તમ કીર્તિ સાંભળવા ઉપરથી બ્રાહ્મણને ગુમ સંદેશો આપીને તમે મારી પાસે મોકલ્યો હતો ૫૫ અમે તમને હું બ દીધું છે તમારા ભાઈને યુદ્ધમા હરાવી વિરૂપ કર્યો હતો, અનિરુદ્ધના વિવાહના ઉત્સવમા દૂતની સલા વચ્ચે તેને મારી નાખ્યો હતો, તે સમયે તમે અમારા વિયોગના ભયને લીધે ઉત્પન્ન થયેલું હું બ સહન કર્યું હતું, પરંતુ તમે કંઈ જ બોલ્યા ન હતા આવા કાર્યોને લીધે તમે અમને વશ કર્યા છે ૫૬ તમે મને મેળવવા માટે દૂતને

* રૂકિમને મારી નાખ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણે આ ઉપહાસ કર્યો હોય એમ આ વચન ઉપરથી જણાય છે .

સમાચાર આપીને મારી પાસે મોકલ્યો હતો. મેં આવતા વિદ્ય બ કર્યો તે ઉપરથી તમે આ જગતને શૂન્ય માનીને બીજાને યોગ્ય નહિ એવું તમારું શરીર ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરી હતી, તે કર્મ તમારાથી જ થઈ શકે અમારાથી તેના બદલો વાળી શકાય તેમ નથી, તેથી અમે તમને અભિનંદન આપીએ છીએ ૫૭

જગતના ઇશ્વર ભગવાન જો કે સ્વરૂપના આનંદમા મગ્ન હતા, તોપણ મનુષ્ય લોકનું અનુકરણ કરતા ઉપહાસની વાતો કરી રૂકિમણીની સાથે વિનોદ કરતા હતા. ૫૮ લોકના શુરુઆપક શ્રીહરિ બીજી સ્ત્રીઓના ઘરમા પણ ગૃહસ્થની માફક ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો પાળતા હતા ૫૯

તથાડ્યાસામયિ વિમુર્ગદેષુ મુહવાનિષ ।

આસ્થિતો મૃદમેધીયાન ધર્મોલ્લોકગુરુર્હરિ*

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

वहितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬૧ મો.*

શ્રીકૃષ્ણનો પરિવાર.

શ્રીશુક ઉવાચ

एकैकशस्ता* कृष्णस्य पुत्राम् दश दशावल्हा:

अजीजनन्नावमान पितुः सर्वात्मसपदा: ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણની સોળ હબાર એકસો અને આઠ સ્ત્રીઓ પ્રત્યેકે દશ દશ પુત્રોને જન્મ આપ્યો હતો અને તે સર્વ શારીરિક સંપત્તિમા પિતાથી લગારે ઉતરતા ન હતા ૧ શ્રીકૃષ્ણને ઘરમા બેસી રહેતા જોઈ, સ્ત્રીઓ પોતાના ઉપર બહુ પ્રીતિવાળા માનતી, કારણ કે તેઓ ભગવાનના ખરા સ્વરૂપને જાણતી ન હતી ૨ ભગવાનનું કમલના કોશ જેવું સુખ, લાખા હાથ, વિશાલ નેત્ર, પ્રેમપૂર્વક હસવું અને મધુર ભાષણો વગેરેથી મોહ પામેલી સ્ત્રીઓ પોતાના અનેક વિલાસોથી ભગવાનના મનને હરણ કરી શકતી ન હતી. ૩

ફે આ અધ્યાયમા ભગવાનના પુત્રોની, પોત્રોની અને અનિરુદ્ધના વિવાહમા બળભદ્રે કરેલા પરાક્રમની કથાઓ કહેવાયો

સોળ હબર એકસો ને આઠ સ્ત્રીઓ મધુર હસવા સાથે મનોહર દષ્ટિથી એમને સૂચવેલા અભિપ્રાયથી મનોહર બુકુટી મડળોથી દશવિલા વિચારોમાં કુશળ એવા ભગવાનની ઇંદ્રિયોને મથન કરી શકતી નહિ ૪ બ્રહ્માદિક દેવો જેમના માર્ગને ભણતા નથી, એવા લક્ષ્મીપતિને ઉપર કદા પ્રમાણે પોતાના પતિ તરીકે પ્રાપ્ત કરીને તેઓ નિરંતર વૃદ્ધિ પામતી પ્રીતિથી સસાર સુખ ભોગવતી હતી ૫ ભગવાનની પ્રત્યેક સ્ત્રીઓ પાસે સે કડો ઠાસીઓ હતી, તોપણ તેઓ પોતે ઉડીને શ્રીકૃષ્ણની સામા જવુ, તેમને આસન આપવું, ઉત્તમ પ્રકારે પૂજન કરવુ, પગ ધોવા, પાનની બીડીઓ આપવી, પગ ચાપવા, પવન ઢાળવા, કેશ સમારવા વગેરે કિ કરીનું કામ કરતી. ૬ ભગવાનની સ્ત્રીઓમા દશ દશ પુત્રોવાળી આઠ પદ્મરાણીઓ હતી તેઓમા રુકિમણીને પ્રદુમ્ન, ચારુદેવ, સુદેવ, ચારુદેહ, સુચારુ, ચારુચુસ, ભદ્રચારુ, ચારુચદ્ર, વિચારુ અને ચારુ નામે દશ પુત્રો થયા હતા. ૭-૮ ભાનુ, સુભાનુ, સ્વભાનુ, પ્રભાનુ, ભાનુમાન, ચ દ્રભાનુ, બૃહદ્રભાનુ, અતિ-ભાનુ, શ્રીભાનુ તથા પ્રતિભાનુ નામે દશ સત્યભા-માના પુત્રો હતા સાબ, સુમિત્ર, પુરુષોત્ત, સહસ્ર-જિત, વિજય, ચિત્રકેતુ, વસુમાન, દ્રવિડ અને કેતુ એટલા બાળપુત્રોના પુત્રો હતા ૧૦-૧૧ વીર, ચ દ્ર, અશ્વસેન, ચિત્રગુ, વેગવાન, વૃષ, આમશ કુ, વસુ ને કુતિ નાઅજિતિના પુત્રો હતા ૧૨-૧૩ શ્રુત, કવિ, વૃષ, વીર, સુબાહુ, ભદ્ર, એકલ, શાંતિ, દશ, પૂર્ણ-માસ તથા સોમક કાશ્ઠિ દીના પુત્રો હતા ૧૪ પ્રધોષ ગાત્રવાન, સિંહ, બલ, પ્રબલ, ઉધ્વ ગ, મહાશક્તિ, સહ, ઓજ તથા અપરાજિત લક્ષ્મણના પુત્રો હતા ૧૫ વૃક, હર્ષ અનિલ, ગૃધ્ર, વધ્ધન, અન્નાદ, મહાશ, પાવન, વહ્નિ તથા ક્ષુધિ મિત્રવિંદાના પુત્રો હતા. ૧૬ સંત્રામજિત, બૃહત્સેન, શૂર, પ્રહ-રણ, અરિહત, જય, સુભદ્ર, વામ, આયુ તથા સત્યક નામે ભદ્રાને દશ પુત્ર થયા હતા. ભગવાને સોળ હબર એકસો સ્ત્રીઓમાથી રાહિણીમા હીમિ-માન અને તામ્રનમ્હાદિ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા. હે રાજન્! સોળકટ વાળો નગરમા રુકિમણી પુત્રી રુકમ-

વતીને પ્રદુમ્ન પરણ્યા હતા, તેનાથી મહા બળવાન અનિરુદ્ધ થયો હતો. શ્રીકૃષ્ણના બીજા પુત્રોના પુત્રો તથા પૌત્રો મળી ઘણા પુત્રો હતા. શ્રીકૃષ્ણના પુત્રોની માતાઓ સોળ હબર એકસો ને આઠ હતી. તેઓનેપણ ઘણી સંતતિ થઈ હતી. ૧૭-૧૮

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-રુકિમ જે યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણથી હારેલો હોવાને લીધે તેમને મારવાનો હાજ થોધતો હતો, તેણે શત્રુ શ્રીકૃષ્ણના પુત્રને પોતાની પુત્રી કેમ આપી? શત્રુઓમા પરસ્પર કેવી રીતે વેવાઈ સંબંધ થયો, તે મને કહે? ૨૦ યોગીઓ ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન, ઇંદ્રિયોથી અગમ્ય વસ્તુ, દુરની વસ્તુ અથવા અતરાયવાળી વસ્તુને બાંહે છે, અને તમે પણ યોગી છો. ૨૧

શુકદેવજી કહે છે-રુકમવતી સ્વયંવરમાં સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન કામદેવના અવતાર રૂપ પ્રદુમ્નને પરણી હતી અને પ્રદુમ્નને એક રથવડે સ્વયંવરમાં એકઠા મળેલા રાજાઓ દેખતા તેનું હરણ કર્યું હતું. ૨૨ રુકિમને શ્રીકૃષ્ણની સાથેનું વૈર સાબરતુ હતું તોપણ તેણે પોતાની બેનને સારુ લગાડવા પોતાના ભાણે-જને કન્યા આપી હતી ૨૩ રુકિમણીની પુત્રી ચારુમતીને બળવાન કૃતવર્માનો પુત્ર પરણ્યો હતો. ૨૪ અને શ્રીકૃષ્ણની સાથે વૈર બાધ્યા છતાં અને વેરી સાથે વિવાહનો સંબંધ કરવો એ અયોગ્ય હોવા છતાં સ્નેહના પાશમા બધાયેલા રુકિમએ પોતાની બેનને સારુ લગાડવાની ઇચ્છાથી ભાણેજ અનિરુદ્ધને પોતાની પૌત્રી રાચના આપી હતી. ૨૫ અનિરુદ્ધના વિવાહમા રુકિમણી, બળભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ તથા કુમારોમા સાબ, પ્રદુમ્ન વગેરે સંબંધીઓ એકઠા થઈ સોળકટ ગયા હતા ૨૬ ત્યાં વિવાહની ક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી અભિમાની બા, કલિ મ આદિ રાજાઓએ રુકિમને કહ્યું કે, તું ભુગાર રમી બળભદ્રનો પરાજય કર. ૨૭ હે રુકિમ! બળભદ્ર ભુગાર રમી બાણતા નથી, તોપણ તેમને તે રમવાનું મોટું વ્યસન છે. પછી બળભદ્રને બોલાવીને ભુગાર રમવા બેસાડયા. ૨૮ બળભદ્રે તે પ્રસંગે સો, હબર તથા દશ હબરની શરતો લગાવી. તેમાં રુકિમ હત્યો એટલે કલિ મ દેશનો રાજા હાંત દેખા-

ડીને બળભદ્રને હસવા લાગ્યો, બળભદ્રે તે સહન કર્યું નહિ ૨૬ પછી રુકિમએ એક લાખની શરત લગાવી, તેમા બળભદ્ર જીત્યા તોપણ કપટથી રુકિમ-એ કહ્યું કે, 'હું જીત્યો' ૨૭ તે વેળા સમુદ્ર જેમ ફોલ પામે તેમ ક્રોધથી ફોલ પામેલા અને જેના નેત્રો લાલ થયા હતા એવા બળભદ્રે મમતે ચઢી દશકોડની શરત કરી ૨૮ તે રમતા પણ ધર્મ પ્રમાણે બળભદ્ર જીત્યા, તોપણ રુકિમએ કહ્યું કે, 'હું જીત્યો છું' ૨૯ તે વખતે આકાશવાણી થઈ કે બળભદ્ર ધર્મ પ્રમાણે જીત્યા છે અને રુકિમ ખોટું બોલે છે. ૩૦ પરંતુ જેનો કાળ ખુટી ગયો હતા એવા રુકિમએ રાજાઓની ઉશ્કેરણથી આકાશવાણીનો અનાદર કરી હસતા હસતા બળભદ્રને કહ્યું કે, ૩૧ તમે વનમા ફરનાર ગોવાળિયા પાસાની રમ-તમા શુ સમજો ? રાજાઓ પાસાઓથી તથા બાણોથી રમી બાણે, તમારા જેવા પાસાઓથી કે બાણોથી રમી બાણતા નથી. ૩૨

આ પ્રમાણે રુકિમએ તિરસ્કાર કરતા અને રાજાઓએ ઉપહાસ્ય કરતા બળભદ્રે ક્રોધાવેશમા તે માગલિક સભામા સુસળ ઉપાડી રુકિમને મારી નાખ્યો. ૩૩ આ વેળા કલિઝ દેશનો રાજા નાઠો, પરંતુ તેને દશમે પગલે પકડી, જે દાતો દેખાડીને તે હસ્યો હતો તે પાડી નાખ્યા ૩૪ તથા બીજા રાજાઓ પણ બળભદ્રના સુસળના મારથી ડુંખી થઈ ગયા તેઓના હાથ, પગ તથા માથા કુટી ગયા અને તેઓ ભય પામી નાસી ગયા. ૩૫ હે રાજન ! શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો સાળો રુકિમ મરી ગયા છતાં પણ રુકિમણી અને બળભદ્રની સાથે સ્નેહનો ભંગ થવાના ભયથી સારુ કે નરતુ કંઈ પણ બોલ્યા નહિ ૩૬ ત્યાર પછી મધુસૂદનના આશ્રયથી જેમના અર્થો સિદ્ધ થયા હતા એવી સ્ત્રીઓ અને દશાહો પછી અનિરુદ્ધ અને સૂર્યાવધૂને રથમા બેસાડી લોજકટથી કુશસ્થલી ગયા. ૪૦

તતોઽનિરુદ્ધ સહ સૂર્યયા વરં
રથ સમારોપ્ય યયુઃ કુસસ્થલીમ્ ।
રામાદયો મોજઙ્ગટાદશાહાં
સિદ્ધા-સિલાર્યા મધુસૂદનમ્ભવાઃ ॥ ૪૦ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
एकषष्ठितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬૨ મો. ૩

ઉપા અને અનિરુદ્ધની કથા.

રાજોવાણ

बाणस्य तनयामूषामुपयेमे यदुत्तमः ।

तत्र युद्धमभूद्धार हरिशंकरयोर्महत् ॥

एतत्सर्वं महायोगिन्समारब्धाय तु त्वमर्हसि ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે મહાયોગી! બાણા-સુરની પુત્રી ઉપાને યદુઓમા શ્રેષ્ઠ અનિરુદ્ધ પરણ્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ અને શંકર વચ્ચે જે ભયંકર યુદ્ધ થયું હતું, તે સર્વ આપ મને કહી સંભળાવો ૧

શુકદેવજી બોલ્યા-બલિરાજાને સો પુત્ર હતા, તેમા બાણાસુર સૌથી મોટો હતો. બલિરાજાએ વામનરૂપ થયેલા શ્રીહરિને પૃથ્વીનું દાન આપ્યું હતું ૨ તેમને બાણાસુર નામે ઐરસ પુત્ર હતો, તે શિવ ભક્તિમા પરાયણ રહેતો તે લોકોમા માન્ય, ઉદાર, બુદ્ધિશાળી, સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો તથા દંઢ નિયમવાળો હતો ૩ બાણાસુર શોષિતપુરમા રાજ્ય કરતો હતો અને દેવતાઓ શિવની કૃપાથી તેની સેવા કરતા હતા તેણે હજાર હાથથી વાકિત્ર વગાડી તાડવ નૃત્યથી શકરને પ્રસન્ન કર્યા હતા ૪ તે ઉપ-રથી સર્વ પ્રાણીઓના ઇન્દ્રિય, શરણાગતવત્સલ, ભગવાન શંકરે તેને વર માગવા કહ્યું, ત્યારે તેણે માગ્યું કે, આપે મારા નગરના રક્ષક થઈ રહેવું ૫ પછી પરાક્રમના મદથી બાણાસુરે સૂર્યના જેવા ચળકતા મુગટવડે ભગવાન શંકરના ચરણકમળનો સ્પર્શ કરીને કહ્યું કે, હે મહાદેવ ! લોકોના શુભ, ઇન્દ્રિય અને જેમની કામના પૂર્ણ થયેલી નથી એવાની કામના પૂર્ણ કરનાર કલ્પવૃક્ષ સમાન તમને હું નમસ્કાર કરું છું ૬-૭ હે મહારાજ ! તમે મને હજાર હાથ આપ્યા પરંતુ તે મને ભારભૂત થઈ પડ્યા છે, કારણ કે ત્રણ લોકમા તમારા વિના બીજો

હું આ અધ્યાયમા હજાર હાથવાળા બાણાસુરે અનિ-રુદ્ધને પોતાની પુત્રી ઉપા સાથે પરણવાના અપશબ્દથી બાંધીને કંઈ કયો, એ કથા કહેવામા આવશે.

કોઈ મારી સાથે લડે એવો નથી. ‘હે આદિ પુરુષ ! મારા હાથ ચળવળે છે અને હું’ લડવાની ઈચ્છાથી પર્વતોનો ભાગીને ભૂકો કરું છું દિગ્ગજોની સાથે લડવા ગયો તો તેઓ ભય પામી નાસી ગયા ‘તે સામળી ભગવાન શકર કેવે ભરાઇને બોલ્યા કે, હે મૂઠ ! જ્યારે તારી ધ્વજ ભાગશે ત્યારે તને મારા જેવા પુરુષની સાથે ગર્વ ઉતારનારુ યુદ્ધ કરવું’ પડશે ‘^{૧૦} દુષ્ટબુદ્ધિવાળો બાણાસુર પ્રસન્ન થઈ ઘેર ગયો અને તે પોતાનાં પરાક્રમનો નાશ કરનાર શકરના વચનની પછી રાહ એવા લાગ્યો ‘^{૧૧} એને ઉપા નામે એક પુત્રી હતી તેણે પૂર્વે દીઠેલા નહિ તેમ સામળેલા પણ નહિ એવા અનિરુદ્ધની સાથે સ્વપ્નમા વિવાહ કર્યો ‘^{૧૨} પછી અનિરુદ્ધને ન ભેટા ‘હે કાત ! ક્યા છે ?’ એમ બોલતી વિહ્વલ ઉપા સખીઓની વચ્ચે ઉડીને ઉભી થઈ ‘^{૧૩} બાણના મત્રી કુભાડની પુત્રી ચિત્રલેખા જે તેની સખી હતી, તેણે આશ્ચર્યથી તેને પૂછ્યું કે, તું કેને શોધે છે ? તારો શો મનોરથ છે ? હે રાજકુવરી ! હજી સુધી તારુ પાણિઅહણુ થયેલું નથી ‘^{૧૪-૧૫}

ઉપા બોલી-શ્યામ રંગના, કમળના જેવાં નેત્રવાળા, પીળા વસ્ત્રવાળા, મોટા દીર્ઘ હાથવાળા અને સ્ત્રીઓના હૃદયમા રહેલા કોઈ એક પુરુષને મે સ્વપ્નમા દીઠો ‘^{૧૬} તે પ્રથમ મને પોતાનું અધરામૃત પાઈ પછી તેને માટે ઈચ્છા કરતી એવી મને હું ખના સસુદ્રમા નાખી ક્યાહી જતો રહ્યો, તેને હું શોધું છું. ‘^{૧૭}

ચિત્રલેખા બોલી-હું તારા હું ખને દૂર કરીશ અને તે પુરુષ બે ત્રણ લોકમા ક્યાહી હશે તો તને લાવી આપીશ. ‘^{૧૮} ચિત્રલેખાએ એક વસ્ત્ર ઉપર દેવતા, ગધર્વ, સિદ્ધ, ચારણ, નાગ, દૈત્ય, વિદ્યાધર, ચક્ષુ તથા મનુષ્યો ચીતરી દેખાડ્યા ‘^{૧૯} તેણે મનુષ્યોમા વૃષ્ણિઓને, શૂરને, વસુદેવને, બળભદ્રને, શ્રીકૃષ્ણને તથા પ્રદ્યુમ્નને ઓળખ્યા. તે સર્વેને ભેળેને ઉપા શરમાઈ ગઈ ‘^{૨૦} પછી અનિરુદ્ધને આલેખેલો ભેળેને ઉપા લજ્જાથી નીચું મસ્તક કરી ‘તે આ, તે આ, ‘એવું બોલી. ‘^{૨૧} યોગવિદ્યા બળુનારી ચિત્રલેખા તેને શ્રીકૃષ્ણનો પૌત્ર સમજી આકાશ

માર્ગે દારકા ગઈ. ‘^{૨૨} ત્યા ઉત્તમ પલ્લ ગ ઉપર સૂતેલા અનિરુદ્ધને યોગવિદ્યાવડે ઉપાડીને શોષિતપુરમા રહેલી ઉપાને લાવી બતાવ્યો ‘^{૨૩} ઉપા અનિરુદ્ધને ભેળેને ખુશ થઈ અને પુરુષોથી ભેળે શકાય નહિ એવા પોતાના મહેલમા તેની સાથે વિલાસ કરવા લાગી ‘^{૨૪} અમૂલ્ય વસ્ત્રો, માળાઓ, ચંદનના લેપ, ધૂપ, દીવાઓ, આસનો, આસવ વગેરેનું પાન, લોજન, ભક્ષ્ય, મધુર વચનો અને સેવા વડે અત.પુરમા રહેલા અનિરુદ્ધની સ્નેહ પાત્ર ઉપા નિરંતર સેવા કરવા લાગી અને ઉપાએ મોહિત કરેલા અનિરુદ્ધે દિવસોના દિવસ વહી ગયા તે કઈ પણ બંધનું નહિ ‘^{૨૫-૨૬} આ પ્રમાણે ચંદુવીરે ભોગવાતી અને આનંદમા રહેતી ઉપાને છાના રાખી શકાય નહિ એવા ભોગના ચિહ્નો ઉપરથી દ્વારપાળોએ શ્રદ્ધાચર્ય યત્નથી તેને બ્રહ્મ થયેલી ભેળે ‘^{૨૭} દ્વારપાળોએ રાજાની પાસે જઈ તે બહેર કર્યું તમારી કુવારી પુત્રીના કુળને કંટક લગાડે તેવા આચરણ અમારા ભેવામા આવ્યા છે. ‘^{૨૮} હે પ્રભુ ! અમે અત.પુરની રક્ષા કરીએ છીએ અને કોઈ પણ પુરુષ તેને ભેળે શકે તેમ નથી, તથાપિ કેમ દૂષણ આવ્યું તે સમજાતું નથી ‘^{૨૯} પછી પુત્રીના દૂષણની વાત સામળી બાણાસુરના મનમા સતાપ થયો ત્યા જઈ ભેટા તેણે અનિરુદ્ધને દીઠો. ‘^{૩૦} ત્રણે લોકમા એક જ સુદર રૂપવાળા, શ્યામ રંગના, પીળા વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, કમળ જેવા નેત્રવાળા, મોટા બાહુવાળા, કુડગોની કાતિથી, માથાના કેશોની કાતિથી, તથા મદ હાસ્યવાળા મનોહર મુખના અનિરુદ્ધ સપૂર્ણ રીતે મોહમયી પ્રિયા સાથે બાળ રમતા હતા મલ્લિકાના પુષ્પોની માળાને વસ્ત્ર સ્થગમા ધારણ કરેલી હતી અને ઉપાની સામે ખેડો હતો, તેને ભેળેને બાણાસુર આશ્ચર્ય પામ્યો. ‘^{૩૧-૩૨} શસ્ત્ર ધારણ કરનાર અને યોદ્ધાઓથી વિદાયેલા બાણાસુરને અત.પુરમા દાખલ થયેલો ભેળે હડ ધારણ કરનાર કાળની પેઠે અનિરુદ્ધ તેને મારવાની ઈચ્છાથી લોઢાની લોગળ ઉપાડી તેની સામે થયો. ‘^{૩૩} પોતાને પકડવા ત્યારે તરફ ફરતા યોદ્ધાઓને, ભુંડના ટોળાને અધિપતિ જેમ

પોતાને પકડવા માટે ચારે તરફ કરતા કુતરાંને મારે, તેમ મારવા લાગ્યો, એટલે જેમના માથાં અને હાથ કપાઈ ગયા હતા એવા બાણાસુરના યોદ્ધાઓ માર ખાતા ખાતા ભયને લીધે કન્યાના અંતઃપુરમાંથી બહાર નીકળી નાસી ગયા. ૩૪ પછી પોતાની સેનાને મારતા અનિરુદ્ધને બળવાન બાણાસુરે પકડી લીધો અને ક્રોધ કરીને નાગ પાશોથી બાધી કેદ કર્યો. ઉપા અનિરુદ્ધને બધાયેલો જોઈ શોક તથા ખેદથી અત્યંત વિહ્વળ થઈ ગઈ અને તેની આખમા અશ્રુ ભરાઈ આવ્યા. ૩૫

तं नागपाशैर्बलिनन्दनो बली प्रतं
स्वसैन्यं कुपितो बबभ ह ।

ऊषा भृश शोकविषादविह्वला बद्ध
मिशम्याभुकलक्ष्मरौदिवीत् । ३६ ॥

इति श्रीमद्भागवतं महापुराणे दशमस्कन्धे
द्विषष्टितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬૩ મો. ૬

શ્રીકૃષ્ણ અને બાણાસુરનું યુદ્ધ.

શ્રીશુક ઉવાચ

अपश्यतां चानिदम् तद्वधूनां च भारत
चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनुशोचताम्

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! અનિરુદ્ધને ન જોતા, તેનાં સગાને શોક કરતા વર્ષાઋતુના ચાર માસ વીતી ગયા. ૧ પછી નારદને સુખેથી અનિરુદ્ધ કેદ થયાના સમાચાર તથા તેણે કરેલું કર્મ સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ જેમના દેવતા છે એવા વૃષ્ણિકુળના યોદ્ધાઓ શોણિતપુર ગયા. ૨ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્રને અનુસરનાર પ્રદ્યુમ્ન, સાત્યકિ, ગદ, સાળ, સારણુ, નદ, ઉપનદ તથા ભદ્ર ચાદવોએ બાર અશ્વોદિષ્ટી સેનાથી બાણાસુરના નગરને ઘેરી લીધું. ૩-૪ નગરના ઉપવનો, કિલ્લાઓ, કોઠાઓ અને દરવાજા ભાગવા માડ્યા. તે જોઈને ક્રોધાવિષ્ટ થયેલો બાણાસુર તેના જેટલી સેના લઈ લડવા નીકળ્યો.

૬ આ અધ્યાયમાં બાણાસુર તથા ચાદવો વચ્ચે યુદ્ધ થતા બાણાસુરના હાથ ધપનાર શ્રીકૃષ્ણની સર્વેએ સ્તુતિ કરી, એ કથા કહેવામાં આવશે.

૧ એટલે બાણાસુરને ભગવાન શંકર પોતાના પુત્રો તથા પાર્ષદો સાથે નંદિકેશ્વર ઉપર બેસી મદદ કરવા આવ્યા ને બળભદ્ર તથા શ્રીકૃષ્ણની સાથે લડવા લાગ્યા. ૨ શ્રીકૃષ્ણ તથા શંકર વચ્ચે અને પ્રદ્યુમ્ન તથા કાર્તિકસ્વામી વચ્ચે રુવા ઉભાં થાય એવું તુમુલ યુદ્ધ થયું. ૩ કુભાડ અને કુપકર્ણુ બળભદ્રની સાથે, બાણાસુરનો પુત્ર સાંબની સાથે અને બાણાસુર સાત્યકિ સાથે લડવા લાગ્યો. ૪ પ્રજ્ઞાદિત દેવનાઓના અધિપતિઓ, મુનિઓ, સિદ્ધ, ચારણ, ગધર્વ, અસરાઓ અને યક્ષો વિમાનોમાં બેસીને યુદ્ધ જોવા આવ્યા. ૫ શ્રીકૃષ્ણે શાર્ંગ ધનુષમાંથી તીક્ષ્ણ અણીવાળા બાણો મારી ભૂત, પ્રમથ, યક્ષ, ડાકણો, રાક્ષસો, વૈતાળ, વિનાયક, પ્રેત, માતૃગણ, પિશાચ, કુખાડ તથા પ્રજ્ઞારાક્ષસ આદિ શકરના સેવકોને રણથી નસાડ્યા. ૧૦-૧૧ તે પછી પિનાક નામે ધનુષધારી શકરે શ્રીકૃષ્ણના ઉપર અસ્રો નાખવા માડ્યા, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ આશ્ચર્ય ન પામતા સામા અસ્રો મારીને તેમના અસ્રોને શમાવવા લાગ્યા. ૧૨ પ્રજ્ઞાસૂત્રની સામે પ્રજ્ઞાસૂત્ર, વાયવ્યાસની સામે પર્વતાસૂત્ર, અગ્ન્યાસૂત્રની સામે પર્વન્યાસૂત્ર અને પાશુપતાસૂત્રની સામે નારાયણાસૂત્ર મૂક્યું. ૧૩ અને પછી જૈનશાસ્ત્રથી બગાડા ખાતા શકરને મોહિત કરી બીજી તરફથી શ્રીકૃષ્ણે તરવાર, ગદા અને બાણોવડે બાણાસુરની સેનાને મારી નાખી. ૧૪ પ્રદ્યુમ્નના બાણોના સમૂહથી કાર્તિકસ્વામી ચારે તરફથી પીડાવા લાગ્યા અને ગાત્રોમાંથી લોહીએ નીંગળના મયૂરની સાથે રણભૂમિ છોડી નાસી ગયા. ૧૫ કુભાડ ને કુપકર્ણુ બળભદ્રના મુસળના મારથી પડી ગયા. બ્યારે તે બન્ને નાયકો મરાયા ત્યારે નાયક વિનાની સેના નાસભાગ કરવા લાગી. ૧૬ સેનામાં ભગાણ પડેલું જોઈને બાણાસુર અતિ ક્રોધ પામ્યો અને સાત્યકિને પડતો મુકી રથમાં બેસી યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણની સામે દોડ્યો. ૧૭ રણમાં મદમત બાણાસુરે પાંચસો ધનુષ ખેંચી એક એક ધનુષમાં બળે બાણ સાધ્યાં. ૧૮ શ્રાદ્ધુષ્ણ ભગવાને તે કાપી નાખ્યાં અને તેના સારથિને, રથને તથા ઘોડાઓને મારીને શંખ નાદ કર્યો. ૧૯ એટલામાં બાણાસુરની

માતા કોટરા પુત્રના પ્રાણની રક્ષા કરવા માથાના કેશ છુટા મુકી નાગી નાગી શ્રીકૃષ્ણની આગળ આવી ઉભી રહી ૨૦ એટલે શ્રીકૃષ્ણ નમઃ સ્તોત્રને ન બોલતાં અવળું મુખ કરી ઉભા રહ્યા એટલામાં જેના રથ તથા ધનુષ ભાગીનાશ પામ્યા હતા એવો બાણાસુર નગરમાં પેસી ગયો. ૨૧ શ્રીકૃષ્ણે ભૂતગણને નસાડી મૂક્યા પછી ત્રણ માથાવાળો અને ત્રણ પગવાળો શિવનો તાવ બાણે દશે દિશાઓને બાળતો હોય તેમ શ્રીકૃષ્ણની સામે ધસી આવ્યો. ૨૨ પછી ભગવાને તેને ભેટીને તેની સામે શીતજ્વરને મૂક્યો પછી શિવનો તાવ અને વિષ્ણુનો તાવ પર સ્થર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૨૩ તેમા વિષ્ણુના તાવે મહેશ્વરના તાવને બગાડી પીડવા માડ્યો તથા શિવનો તાવ ચીસો પાડવા લાગ્યો. ભયભીત થઈ જઈને શરણની ઇચ્છા કરતો તે બીજે ઠેકણે અમથ ન મળવાથી શરણાર્થી એવો બે હાથ ભેડીને શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. ૨૪

શિવનો તાવ-હે અનંત શક્તિવાળા ! પરમાત્મા, સર્વના આત્મા, જ્ઞાનસ્વરૂપ, શુદ્ધ, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર કરવામા કારણભૂત તથા વેદથી બાહ્યવામા આવો એવા આપ અત્યંત શાંતરૂપ પરબ્રહ્મને હું પ્રણામ કરું છું. ૨૫ કાળ, ક્ષણ આપવા માટે તૈયાર થયેલું કર્મ, કર્મનો સંસ્કાર, જીવ, યાંચ વિષયો, શરીર, પ્રાણ, અહંકાર, અગિયાર ઇન્દ્રિયો, અને પાંચ મહાભૂતો એ સોળનો સમુદાય લિંગદેહ તથા દેહથી કર્મ અને કર્મથી દેહ એ પ્રમાણે જે પ્રવાહ ચાલે છે તે તમારી મયારૂપ છે. તેનો નિષેધ કરતાં અવધિભૂત રહેલા આપને હું શરણે આવ્યો છું. ૨૬ તમે ઉપાધિથી મુક્ત છો, છતાં લીલાવડે સ્વીકારેલા અનેક અવતારોથી દેવતાઓ, સાધુઓ તથા વર્ણશ્રમેની મર્યાદાઓનું રક્ષણ કરો છો અને હિંસા કરનાર દુષ્ટ લોકોનો સંહાર કરો છો. તમારો આ જન્મ પૃથ્વીનો બાર ઉતારવા માટે છે. ૨૭ આપે ઉત્પન્ન કરેલા મહાભયંકર અને અસહ્ય એવા ટાઢીઆ તાવથી હું પીડાઉં છું. પ્રાણીઓ આશામાં બધાંને બધાં સુધી આપના અરણને સેવતાં નથી ત્યાં સુધી સંતાપ પામે છે. ૨૮

ભગવાન કહે છે-હે ત્રણ માથાવાળા તાવ ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. તને મારા તાવનો ભય દૂર થાઓ જે મનુષ્ય આપણા આ સંવાદનું સ્મરણ કરશે, તેને તારાથી ભય થશે નહિ. ૨૯

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે ભગવાને કહ્યા પછી શંકરનો તાવ ભગવાનની આજ્ઞા માથે ચઢાવી તેમને પ્રણામ કરી, પોતાના સ્થાને જતો રહ્યો, એટલામા બાણાસુર ભગવાનની સામે યુદ્ધ કરવા રથમા બેસીને આવ્યો. ૩૦ પછી હે રાજન ! ધણું આયુષ્યો ધારી બાણાસુર હજાર હાથથી ભગવાન ઉપર બાણની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. ૩૧ પછી ભગવાને વાર વાર બાણોથી વૃષ્ટિ કરતા બાણાસુરના હાથ, અસા જેવી ધારવાળા ચક્રથી કાપી નાખ્યા. ૩૨ બાણાસુરના હાથ કાપવા માડ્યા, ત્યારે શંકરે શ્રીકૃષ્ણની પાસે જઈ ચક્રધારી ભગવાનને નીચે પ્રમાણે કહ્યું. ૩૩

શંકરે કહ્યું-આપ શબ્દ પ્રદક્ષમા શુદ્ધ અને મોટો પ્રકાશ કરનાર પરબ્રહ્મ છો. શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા પુરુષો આપને આકાશની પેઠે નિર્ગુણ કહે છે. ૩૪ તમારા નિર્ગુણ સ્વરૂપનું જ્ઞાન તો રહ્યું, પરંતુ તમે લીલાવડે ગ્રહણ કરેલા વિરાટ સ્વરૂપને પણ પ્રાણી બાણતો નથી તમારા વિરાટ સ્વરૂપમા આકાશ, નાભિ, અગ્નિ, મુખ, જળ, વીર્ય, સ્વર્ગ, મસ્તક, દિશાઓ, કાન, પૃથ્વી, ચરણ, ચંદ્ર, મન, સૂર્ય, દષ્ટિઓ, હું (શિવ) અહંકાર, સમુદ્ર પેટ, ઇન્દ્રદિક લોકપાલો ભુભાઓ, ઓષધિઓ રુવાં, મેઘ કેશ, બ્રહ્મા બુદ્ધિ, પ્રભાવતિ જનનેન્દ્રિય અને ધર્મ હૃદયરૂપ છે આ પ્રમાણે બ્રહ્મારૂપે કલ્યાણેલા તમે મહા પુરુષ છો. ૩૫-૩૬ ધર્મની રક્ષા અને જગતના કલ્યાણ માટે તમારો અવતાર થય છે અને અમે આપથી રક્ષાતા સર્વ લોકની રક્ષા કરીએ છીએ. ૩૭ તમે પરબ્રહ્મરૂપ સબલીય, ભેદ રહિત, આદિ પુરુષ, શુદ્ધ, સ્વયં પ્રકાશ, એક સ્વરૂપ, સર્વના કારણરૂપ અને આપ કારણ રહિત છો, છતાં સર્વ વિષયોને પ્રકાશ કરવા માટે માથાવડે પ્રત્યેક દેહમાં તે તે દેહ પ્રમાણે જીવરૂપે પ્રતીત થાઓ છો. ૩૮ જેમ પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા મેઘની

છાયાથી ઢકાયેલો સૂર્ય મેઘને અને મેઘથી ઢકાયેલા ઘટાદિક પદાર્થોને દેખાડે છે, તેમ સ્વયં પ્રકાશ એવા તમે જીવોની ઇચ્છાએ પોતાના કાર્યરૂપ અહ-કારથી ઢકાયેલા દેખાઓ છો, છતાં ઉપાધિ રૂપે અણ્ણતા સત્વાદિક ગુણોને અને તેનાથી ઢકાયેલા જીવોને પ્રકાશ કરો છો, એટલા માટે સર્વના સાક્ષી એવા આપને બાધ નથી ૪૯ જે આપની માયાથી મોહિત થઈને પુત્ર, સ્ત્રી, ઘર વગેરેમાં મનુષ્યો દુખના સમુદ્રરૂપ સંસારમાં ઉંચ નીચ અવતાર લે છે. ૫૦ ઇદ્રિયાધીન પુરુષ જે મનુષ્ય દેહને પામી આપના ચરણનું ભજન કરતો નથી, તે પોતાને ઠગનારો છે એમ બલ્લુવુ ૪૧ જે પુરુષ જડ, અપ્રિય તથા અનીશ્વર એવા પુત્ર, સ્ત્રી, ઘર વગેરેને માટે ચૈતન્ય પ્રિય અને ઇશ્વરરૂપ આપનો અનાદર કરે છે, તે પુરુષ અમૃત છોડીને જીર પીએ છે ૪૨ હું, બ્રહ્મા, દેવતાઓ, મુનિઓ, સંપૂર્ણ ભાવથી ચૈતન્ય પ્રિય અને સમર્થ એવા આપને ભજીએ છીએ. ૪૩ આપ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલયના કારણરૂપ છો, સમદષ્ટિવાળા છો, શાતરૂપ છો, સર્વના હિતૈષી છો, આત્મારૂપ છો અને ઇશ્વરરૂપ છો, સંજ્ઞાતીય, વિજ્ઞાતીય ભેદ રહિત છો, જગતના તથા જીવોના અધિષ્ઠાનરૂપ છો, આપ ઇશ્વરને અમે સ સારમાથી મુક્ત થવા ભજીએ છીએ ૪૪ હે દેવ ! બાણાસુર મને પ્રિય છે, મેં તેને અભય આપ્યું છે માટે આપે જેમ પ્રહલાદ ઉપર કૃપા કરી હતી તેમ આપની ઉપર પણ કૃપા કરો ૪૫

ભગવાને કહ્યું-હે શંકર ! આપ જેમ કહો છો તેમ હું તમને પ્રિય કરીશ આપના વિચારને હું અનુમોદન આપું છું ૪૬ આ બલિને પુત્ર બાણાસુર મારે મારવા યોગ્ય નથી, કારણ કે મેં પ્રહલાદને વર આપ્યો છે કે, તમારા વશજને હું મારીશ નહિ ૪૭ છતાં પણ આનો ગર્વ ઉતારવા મેં તેના હાથ કાપ્યા છે અને પૃથ્વી ઉપર ભાર રૂપ સૈન્યનો નાશ કર્યો છે ૪૮ ચાર હાથ બાકી રહ્યા છે તે રહેશે અને આપના પાપદોષમાં મુખ્ય ગણાશે ૪૯

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે બાણાસુરે અભય મેળવી શ્રીકૃષ્ણને મસ્તકથી પ્રણામ કરી પોતાની

પુત્રી ઉષા સાથે અનિરુદ્ધને રથમાં બેસાડી દ્વારકા મોકલ્યા ૫૦ અક્ષૌહિણી સેનાથી વિદાયેલા તથા ઉત્તમ વસ્ત્ર અને આભૂષણોથી શણગારેલા અનિરુદ્ધને સ્ત્રી સાથે આગળ કરી શંકરની અનુમતિ લઈ શ્રીકૃષ્ણ પધાર્યા ૫૧ તેથી નગરના લોકો, સંબંધીઓ અને ત્રૈવર્ણિક લોકોએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સન્માન કર્યું અને શ્રીકૃષ્ણ શંખ, નગારા તથા દુહ્લિના નાદ સાથે જેને તોરણો અને દ્વંબથી શણગારી હતી અને જેના રાજમાર્ગોમાં પાણી છાંટ્યા હતા એવી પોતાની રાજધાનીમાં પેકા. ૫૨ જે મનુષ્ય પ્રભાતમાં ઉઠીને શ્રીકૃષ્ણે શંકર સાથે કરેલું યુદ્ધ તથા શ્રીકૃષ્ણનો વિજય ગાય છે તેનો કદી પરાજય થતો નથી ૫૩

य एव कृष्णविजय शकरेण च सयुगम् ।

सस्मरेत् प्रातःकथाय न तस्य स्यात् पराजयः ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

त्रिषष्ठितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬૪ મો. *

નૃગનો ઉદ્ધાર.

શ્રીશુક ઉવાચ

एकदोषवन राजन् जग्मुर्यदुकुमारकाः ।

बिहर्तुं सांबप्रद्युम्नचारुमानुगवाक्यः ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! એક દિવસ સાળ, પ્રદ્યુમ્ન, ચારુ, ભાતુ તથા ગદ આદિ કુવરો ઉપવનમાં રમવા ગયા ૧ ધણીવાર રમી તરસ્યા થવાથી ત્યાં આગળ પાણી શોધવા લાગ્યા, એટલામાં પાણી વિનાના એક કૂવામાં તેમણે અદ્ભુત પ્રાણી દીકું ૨ તે મોટા કરચલાને બેઈ ચઢકુમારો આશ્ચર્ય પામ્યા અને દયા આવવાથી તેને બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ૩ કૂવામાંના તે કરચલાને ચામડાના અને સુતરના દોરડા બાંધી બહાર કાઢવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, પણ તેને ખેંચી શક્યા નહિ, તેથી તેઓએ ઉત્કંઠાપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણને તે વાત કહી.

* આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણે નૃગરાજને શાપ મુક્ત કરી બાહ્યજનું ધન હરણ કરનારના દોષ ગણાવી રાજાને ઉપદેશ આપ્યો, એ કથા કહેવામાં આવશે

૪ તે ઉપરથી જગતની રક્ષા કરનાર અને કમલ જેવાં નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણે તેને જોને રમત માત્રમાં ક્ષમા હાથથી બહાર કાઢ્યો. ૧ ભગવાનના હાથનો સ્પર્શ થતાં જ તેનું રૂપ બદલાયું અને તપાવેલા સુવર્ણ જેવી ઝળઝળાટ કાઠિવાળો તથા આભૂષણો, વસ્ત્રો તથા માળાવાળો તે દેવ થઈ ગયો. ૨ ભગવાન પોતે તેનું કારણ બાજુતા હતા તોપણ મનુષ્યોમાં તે વાત પ્રખ્યાત કરવા તેને પૂછ્યું કે, “હે મહા બ્રાહ્મણાણી! તું ઉત્તમ રૂપવાળો કેણુ છે? હું તને ખરેખર ઉત્તમ દેવ માનું છું ૭ હે વિનય વાન! તું આ દશાને અયોગ્ય છે, છતાં ક્યાં કર્મથી આ દશાને પામ્યો? તે વાત અમે બાજુવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ, માટે તું તે વાત અમને કહેવાને યોગ્ય માનતો હોય તો અમને કહે ” ૮

શ્રીકૃષ્ણે તેને પૂછ્યું, એટલે તેણે સૂર્યના જેવી કાઠિવાળો મુગટ નમાવી તેમને પ્રણામ કરી આ પ્રમાણે કહેવા માડ્યું. ૯

હે પ્રભુ! હું નૃગ નામે રાજા છું અને ઇક્ષ્વાકુનો પુત્ર છું દાતાઓના નામ યોલાતા મારું નામ તમારા કાન ઉપર પણ આગ્યું હશે. ૧૦ હે નાથ! સર્વ પ્રાણીઓની બુદ્ધિના સાક્ષી તથા જેમના જ્ઞાનને કાળ બાધ કરી શકતો નથી એવા આપને કયી બાબત અબાજી છે? ૧૧ પૃથ્વી ઉપર જેટલી રેતીના કણ છે, આકાશમાં જેટલા તારા છે, અને વરસાદની જેટલી ધારાઓ છે, તેટલી ગાયો મેં દાનમાં આપી હતી. ૧૨ મેં દુઝણી, તરુણ, શીલ, રૂપ તથા શુભસંપન્ન કપિલ રાગી, સોનાના શિંગ ડાવાળી, રૂપાની ખરીવાળી, વસ્ત્ર તથા માળાઓથી શણગારેલી ગાયો વાછડા સાથે આપી હતી, ૧૩ અને તે પણ ઉત્તમ શુભવાળા, ઉત્તમ સ્વભાવવાળા, નિષ્કપટ આચરણવાળા, તપથી પ્રખ્યાત, વેદ ભણનાર તથા જેમના કુટુંબ દુઃખી થતા હતા એવા સુપાત્ર બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યા હતા. ૧૪ વળી ગાયો, પૃથ્વી, સુવર્ણ, ઘર, ઘોડાઓ, હાથીઓ, દાસી સહિત કન્યાઓ, તલ, રૂપ, શય્યા, વસ્ત્ર, રત્ન, સરસામાન તથા રથના દાન કર્યા હતા, યજ્ઞો કર્યા હતા, અને નવાણાં યોદ્ધાઓં હતાં. ૧૫ એક વાર

કેઈ સારા બ્રાહ્મણની ગાય ભૂલી પડીને મારી ગયેના ટોળામાં મળી ગઈ અને મેં અબાજુતા તે ગાય બ્રાહ્મણને આપી દીધી. ૧૬ પેલો બ્રાહ્મણ તેને લઈ જતો હતો એટલામાં ગાયનો પ્રથમ માલીક બોલ્યો કે, આ ગાય તો મારી છે, એટલે પ્રતિગ્રહકર્તા બોલ્યો કે, આ ગાય મારી છે અને તે નૃમરાજાએ મને આપી છે ૧૭ પછી ગાયને માટે વિવાદ કરતા અને સ્વાર્થી બ્રાહ્મણો મારી નિંદા કરતા કહેવા લાગ્યા કે, ‘તમે મને ગાય આપી છે કે કેને?’ એટલામાં બીજો બોલ્યો કે, ‘તમે મારી ગાય ચોરી લીધી છે કે?’ તે સાંભળીને હું ગભરાઈ ગયો. ૧૮ અને ધર્મસંકટમાં આવી પડવાથી બ્રાહ્મણોને હું સમભાવવા લાગ્યો કે, તમારામાંથી એક જણ, આ ગાય બીજાને આપી દે. જે આ ગાય બીજાને આપી દેશે તેને હું એક લાખ ઉંચી ભતની ગાયો આપીશ. ૧૯ હું તમારો દાસ છું અને તે ગાયની બાબતમાં અભાણ્યો છું, માટે મારા ઉપર તમે બન્ને અનુગ્રહ કરો અને અપવિત્ર નરકમાં પડવા રૂપ કષ્ટમાંથી મને બચાવો. ૨૦ એટલે ગાયોનો ધણી બોલ્યો કે, ‘હે રાજા! હું દાન લેવા ઇચ્છતો નથી,’ એમ કહીને તે ચાલ્યો ગયો અને પ્રતિગ્રહકર્તા પણ હું આ ગાય વિના ‘એક લાખ અને દશ હજાર બીજી ગાયોને લેવાની ઇચ્છા રાખતો નથી’ એમ કહી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ૨૧ પછી હું મરી ગયો, એટલે મને યમદૂતો યમપુરીમાં લઈ ગયા ત્યાં યમરાજાએ મને પૂછ્યું કે, હે રાજા! તું પ્રથમ પાપ ભોગવીશ કે પુણ્ય? તારા દાનનો, ધર્મનો અને તેથી મળવાના તેજસ્વી લોકોનો હું પાર દેખતો નથી, ૨૨-૨૩ એટલે મેં કહ્યું કે, હે દેવ! હું પહેલાં પાપ ભોગવીશ, એટલે યમરાજાએ કહ્યું કે, જા, અધમ જનાવરની ભતિમાં પડી અવતાર લે. તેટલામાં તો હે પ્રભો! ત્યાંથી નીચે પડતાં મેં મારા શરીરને કચલા રૂપે ફેરવાઈ ગયેલું દીધું. ૨૪ કરચલાનો અવતાર આવ્યા છતાં પણ, હે દેશવ! બ્રાહ્મણોની પૂજા કરનાર અને ઉદાર એવા તમારાં દર્શનની ઇચ્છા રાખનાર મને આગળનાં પુણ્યના પ્રતાપે કરી પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ ગઈ નહિ. ૨૫

હે વિભો ! આપ, યોગેશ્વરોએ ઉપનિષદ્ગ્રંથી દ્વિતી નિર્મળ હૃદયમાં વિચારવા ચેત્ત્વ છે અને ઇંદ્રિયો આપને પહોંચી શકતી નથી. એવા આપ પરમાત્માએ મને કેમ દર્શન આપ્યા ? જેનો સ્વ સારમાંથી છુટકો થવાનો હોય તેને તમારા દર્શન થાય છે, પરંતુ ઘણા પાપોથી મદ બુદ્ધિવાળો જે હું તેને આપના દર્શન થયા એ આશ્ચર્યકારક સમજી છું ૨૧ હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે પ્રભો ! મને દેવલોકમાં જવાની આજ્ઞા આપો તથા હું હરકોઈ જગ્યાએ રહેતો હોઉં ત્યાં મારું ચિત્ત તમારા ચરણમાં રહે એવી કૃપા કરો ૨૭-૨૮ સર્વને ઉત્પન્ન કરનાર, પ્રાણસ્વરૂપ, અનંત શક્તિવાળા, સદા સર્વ પ્રાણીઓના આશ્રયરૂપ, કર્મોના ફળ આપનાર, યોગપતિ શ્રીકૃષ્ણ તમને મારા નમસ્કાર છે. ૨૯

આ પ્રમાણે કહી તેમની પ્રદક્ષિણા કરી પોતાના મસ્તકથી તેમના ચરણનો ફરી સ્પર્શ કરીને નૃગરાજ સર્વ લોકોના દેખતા શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા લઈ ઉત્તમ વિમાનમાં બેઠો. ૩૦ પ્રાણીઓને માન આપનાર ધર્મોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રાજાઓને ઉપદેશ આપવા માટે પોતાના પુત્રો વગેરેને પછી નીચે પ્રમાણે કહ્યું ૩૧

ભગવાન કહે છે-જુઓ પ્રાણીઓ યૌક ધન ખાધું હોય તોપણ તે અગ્નિ જેવા તેજસ્વી પુરુષનેય પચતું નથી, ત્યારે પોતાને મિથ્યા સમર્થ માનનાર રાજાઓને કેમ પચે ? ૩૨ હું હલાહલને ઝેર ગણતો નથી, કારણ કે તેના ઉપાય છે, પણ પ્રાણીના ધનને ઝેર માનું છું, કારણ કે તેનો પૃથ્વીમાં ઉપાય નથી ૩૩ ઝેર તો ખાનારને એકલાનેજ મારે છે અને અગ્નિ અડકનારને બાળે છે, ઝેર ઓપધિથી ઉતરે છે અને અગ્નિ પાણીથી શાત પડે છે, પરંતુ પ્રાણીઓના ધનરૂપી અરણીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો પાપરૂપી અગ્નિ તો કુળનો સમૂળગો નાશ કરે છે ૩૪ પ્રાણીઓ ધન, પ્રાણીઓની રજા વિના ખાધું હોય તો તે ત્રણ પહેડીને નરકમાં નાખે છે અને બલાત્કાર કરીને અથવા રાજબળ વાપરીને બળથી ખાધું હોય તો દશ યજ્ઞ ગયેલી અને દશ યનારી પહેડીઓને નરકમાં નાખે છે. ૩૫ રાજલક્ષ્મીથી અંધ થયેલા મૂર્ખ રાજાઓ પ્રાણીઓના ધનની ઇચ્છા

કરે છે, તે પોતાના નાશને બાજી નથી અને અંતે નરકમાં પડે છે ૩૬ જે રાજાઓ અને રાજાઓના આશ્રિતો નિરંકુશ યજ્ઞને પ્રાણીઓની આજીવિકા હરી લે છે, તે ઉદાર સ્વભાવવાળા કુટુંબવાળા, આજીવિકા વિનાના યજ્ઞ રહ્યા. પ્રાણીઓનાં આંત્રુનાં ટીપા જેટલાં રજકણને ભીંજાવે, તેટલા વર્ષો સુધી તે રાજાઓ કુભિપાક નામે નરકમાં રહે છે. ૩૭-૩૮ જે મનુષ્ય પોતે આપેલી અથવા તો બીજાએ આપેલી પ્રાણીઓની આજીવિકા હરી લે, તે સાઠ હજાર વર્ષ સુધી નરકમાં ક્ષીડો યજ્ઞ રહે છે ૩૯ મને પ્રાણીઓનું ધન મળ્યો નહિ, કારણ કે જે ધનની લાલચથી અદ્ય આયુષ્યવાળા, તથા હારી ગયેલા રાજાઓ રાજ્યથી બ્રહ્મ યજ્ઞ ઉદ્દેગ આપનાર સર્પ યજ્ઞ પડે છે. ૪૦ પ્રાણીઓ અપરાધ કરે તોપણ તેનો નાશ કરવો નહિ. વળી તે મારે અથવા ઘણી ગાળો ભાડે તોપણ તમે સદાય તેમને પ્રણામ કરજો ૪૧ હું સાવધાન થઈને જે પ્રમાણે વખતો વખત પ્રાણીઓને પ્રણામ કરું છું તેમ તમે પણ કરજો જે આથી ઉલટી રીતે વર્તશે તે મારી શિક્ષાને પાત્ર થશે. ૪૨ નૃગરાજ આ ગાય પ્રાણીઓની છે એવું બાજીતો ન હતો, છતાં હરણ કરેલી પ્રાણીઓની ગાયે જેમ અબર્યા નૃગરાજને નરકમાં નાખ્યો હતો, તેમ હરણ કરેલું પ્રાણીઓનું ધન પણ હરણ કરનારને નરકમાં નાખે છે ૪૩ કારકાવાસીઓને આ કથા સંભળાવીને સર્વ લોકોને પવિત્ર કરનાર શ્રીકૃષ્ણ પોતાના મહેલમાં પધાર્યા ૪૪

एव विश्राट्य भगवान् मुकुटो द्वारकौकसः ।

पावन सर्वलोकानां विवेश निजमदिरम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे

चतु.षष्ठितमाध्याયः

અધ્યાય ૬૫ મો. ૩

ગોપીઓ અને બળભદ્ર.

શ્રીગુરુ ઉવાચ

बलभद्र. कुरुश्रेष्ठ भगवान् रथमास्थितः ।

सुहृद्दिदृक्षुस्કથ પ્રયયો મંદગોકુલમ્ ॥ ૧ ॥

૩ આ અધ્યાયમાં ગોકુળમાં પધારેલા બળભદ્રે ગોપીઓની સાથે રમતા મદથી ચમુનાને ખેંચ્યા, એ કથા કહેવાયે

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! સખ'ધીઓને મળવાની ઈચ્છાથી બળભદ્ર રથમાં બેસીને એકવાર નંદરાયના ગોકુળમાં ગયા. ૧ ત્યાં ઘણા કાળથી ઉત્કંઠિત થયેલાં વ્રજજનોએ તેમને આશીર્વાદ આપી તેમનો સત્કાર કર્યો અને કહ્યું કે, હે દાશાહ ! જગતના ઈશ્વર એવા તમે તથા તમારા નાના ભાઈ ઘણા કાળ સુધી અમારુ પાલન કરજો એમ કહી બળદેવને બોળામાં બેસાડી, આલિંગન કરી, નંદ તથા યશોદા તેમને અશ્રુઓથી નવરાવવા લાગ્યા. ૨-૩ બળભદ્ર વૃદ્ધ ગોપને પગે લાગ્યા અને નાની અવસ્થાવાળા ગોપલોકે તેમને પગે લાગ્યા. પછી અવસ્થા, મિત્રતા અને પોતાના સગવડ પ્રમાણે આવેલા ગોપને હળીમળી વિશ્રાંતિ લીધા પછી, સુખમાં બેઠેલા બળરામને ચારે તરફથી આવેલા ગોપોએ ગદ્ગદ કંઠે તેમના સખ'ધીઓના કુશળ પ્રશ્ન પૂછ્યા અને કમળપત્રના જેવા નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણને પામવા માટે સર્વ વિષયોને તજનાર તેમને, બળભદ્રે સામે કુશળ પ્રશ્ન પૂછ્યા. ૪-૧ ગોપે બળભદ્રને પૂછ્યું કે, હે રામ ! આપણા બાધવો કુશળ છે ? સ્ત્રી તથા પુત્રોવાળા તમે અમને કેઈ દિવસ સભારો છો ? ૭ પાપી કસને માર્યો એ ઠીક કર્યું અને સખ'ધી વર્ગને દુઃખમાંથી મુક્ત કર્યો એ પણ ઠીક કર્યું તેમ શત્રુઓને જીતી તમે આ દુર્ગને આશ્રય કર્યો છે, તે પણ ઠીક કર્યું છે. ૮ પછી બળભદ્રના દર્શન કરવામાં આદરવાળી ગોપીઓ હસતી હસતી તેમને પૂછવા લાગી કે નગરનારીઓના પ્રિયતમ એવા શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં સુખી છે ? અને કેઈ દિવસ બાધવોને તથા માતાપિતાને સભારે છે કે ? શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યશોદાને મળવા એકવાર અહીં આવશે કે ? તથા અમારી સેવાને સભારે છે કે ? ૧૦ હે ચંદુલ શોતપ્ત ! અમે માતા, પિતા, ભાઈઓ, પતિ, પુત્રો, બેનો અને ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવા બીજા સખ'ધીઓને, પણ જેમને માટે તત્ત્વાં હતા, તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અમારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા છે છતાં અમારો તેમના ઉપરનો અનુરાગ જતો નથી. ૧૧-૧૨ અમને આશ્ચર્ય લાગે છે કે, નિપુણ એવી મથુરાં નગરીની નારીઓ કૃતમ

તથા અસ્થિર ચિત્તવાળા શ્રીકૃષ્ણનાં વચનોને કેમ સ્વીકારતી હશે ? અમને તો જણાય છે કે વિચિત્ર કથાઓ કરનાર શ્રીકૃષ્ણના મનોહર મંદ હાસ્યપૂર્વક કટાક્ષો લાગવાથી વૃદ્ધિ પામેલા કામને લીધે આતુર થયેલી તે સ્વીકારતી હશે. ૧૩

બીજી ગોપી બોલી-આપણને તેમની વાતો કરવાનું શું કાચું છે ? જેમ આપણા વિના તેમનો સમય ચાલ્યો જાય છે તેમ તેમના વિના આપણો સમય પણ ચાલ્યો જાય છે પરંતુ આપણો કાળ દુઃખમાં જાય છે ત્યારે તેમનો આનંદમાં જતો હશે. ૧૪ આ રીતે કહીને શ્રીકૃષ્ણનું હસવું, બોલવું, મધુર ઈશ્વર, તેમની ચાલ તથા તેમનું પ્રેમપૂર્વક આલિંગન એ સર્વ સભારીને ગોપીઓ રડીઝાઈ. ૧૫ પછી રીસા-મણા, મનામણા કરવાના કામમાં કુશળ એવા બળભદ્રજી હૃદયને ગમતા શ્રીકૃષ્ણના સંદેશોએ કહી ગોપીઓને શાંત કરવા લાગ્યા. ૧૬ ચૈત્ર તથા વૈશાખ એમ બે મહિના ત્યાં રહ્યા અને ત્યાં શ્રીકૃષ્ણે રાસક્રીડા કરી હતી તે સમયે જે ગોપીઓ બાળક હતી તથા જેઓનો જન્મ થયો ન હતો, એવી બાળા ગોપીઓની સાથે બળભદ્ર શૈવ અને વૈશાખની આનંદકારી સ્ત્રીઓમાં રાસ રમ્યા. ૧૭ પુનમના ચંદ્રની કળાઓથી ઉજ્જવળ થયેલા અને કુમુદોની સુગંધથી મધમધતા પવનોવડે રમણીય યમુનાના તીર ઉપર સ્ત્રીઓના મંડળ સાથે રાસ રમ્યા. ૧૮ તે વખતે વરુણ દેવતાએ મોઢવેલી વારુણી નામે મહિરા વૃક્ષના કોટરમાંથી નીચે પડીને પોતાની સુગંધથી તે આખા વનમાં સુગંધ ફેલાવતી હતી. ૧૯ અને વામુએ પ્રસારેલી મહિસની સુગંધ શોષતા બળભદ્ર ત્યાં ગયા અને તેમણે સ્ત્રીઓની સાથે તે પીધી. ૨૦ પછી સ્ત્રીઓ જેમનાં ચરિત્રોને ગાતી હતી એવા બળભદ્ર મહિરામતા અને મદથી વિહ્વલ થઈને વનોમાં ફરવા લાગ્યા. ૨૧ આ વેળા બળભદ્રે કંઠમાં વૈજયંતી માળા પહેરી હતી, કાનમાં કુડળ પહેર્યા હતાં, મદમત્ત થયા હતા, જેમના હસતા મુખારવિંદ ઉપર પરસેવાડ્રીપી હિમ થોળી રહેલું હતું એવા સમયે બળભદ્રે જગક્રીડા કરવા યમુનાજીને બોલાવ્યાં. પરંતુ

તે તેમને મદિરામત્ત બાણી તેમના વાક્યનો અનાદર કરી આવ્યા નહિ તેથી બળભદ્રે ક્રોધ કરીને હલના અગ્ર ભાગથી યમુનાને પોતાની પાસે ખેંચ્યા અને કહ્યું કે મારા બેલાવ્યા છતાં તું મારું અપમાન કરીને આવી નહિ, માટે હજના અગ્ર ભાગથી તારા સ્વચ્છ દયારિણીના સેકડો ભાગ કરી નાખીશ ૨૧-૨૪ આ પ્રમાણે જેમનો તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો એવા યમુના ચક્રિત તથા ભયભીત થઈ તેમના ચરણમા પડીને બેદયા કે, 'હે રામ ! જેમના મૂળ રૂપે આ પૃથ્વીને તોળી રાખી છે એવા આપના પરાક્રમને હું બાબુતી નથી ૨૫-૨૬ હે જગતના આત્મા ! હું તમારા સ્વરૂપને બાબુતી નથી, તેથી તમારે શરણે આવેલી જે હું તેને સુક્ત કરવી બોઈએ.' ૨૭ આ પ્રમાણે યમુનાજીએ પ્રાર્થના કરી એટલે ભગવાન બળભદ્રે તેમને છોડી દીધા અને પછી હાથી જેમ હાથણીઓની સાથે વિહાર કરે તેમ બળભદ્ર ઓંઓની સાથે જળવિહાર કરવા લાગ્યા. ૨૮ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કર્યા પછી બળભદ્ર પાણીમાંથી બહાર નીકળ્યા, કે લક્ષ્મીજીએ તેમને શ્યામ વસ્ત્ર, મોઘા મૂલના આભૂષણો તથા સુહર માળાઓ આપી બળદેવ તે શ્યામ વસ્ત્રો પહેરીને તથા સોનાની માળા કઠમા ધાણીને જેમણે શરીર ઉપર ચઢનનું લેપન કર્યું હતું એવા તે ઇંદ્રના હાથીની પેઠે શોભવા લાગ્યા ૨૯-૩૦ બળભદ્રે જે ઠેકાણે યમુનાને ખેંચ્યા હતા ત્યાં હજી પણ અનંત પરાક્રમવાળા ભગવાનના પરાક્રમને સૂચવતા હોય તેમ યમુના વાકાચુકા વહે છે ૩૧ આ રીતે મજામાં વિહાર કરતા અને ગોપીઓના વિદ્વાસોથી જેમનું ચિત્ત હરાયું હતું, એવા બળભદ્રને ઘણી રાત્રિઓ કયા ગઈ તે જણાયું નહિ ૩૨

एव सर्वा निशा याता एकैव रमतो ब्रजे ।
रामस्याक्षितचित्तस्य मायुर्धैर्यैर्व्रजयोषिताम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
पंचषष्ठितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬૬ મો.

પૌંડ્રક વાસુદેવનો નાશ.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ

नन्दव्रज गते रामे कुरुषाधिपतिर्वृप ।

वासुदेवोहमित्यङ्गो दूत कृष्णाय प्राहिणोत् ॥

શુકદેવજી કહે છે-બળભદ્ર ન હરાયના મજામાં ગયા તે સમયે 'હું વાસુદેવ છું,' એવું માનતા ને મનાવતા કરુષ દેશના રાજા પૌંડ્રક વાસુદેવે મૂર્ખ-તાથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની હજુરમાં એક દૂત મોકલી કહાવ્યું કે, 'જગતનો પતિ ભગવાન વાસુદેવ હું છું, ને તમે ખોટા છો આવી રીતે બાળકોએ છકાવી મુકેલો મૂર્ખ પૌંડ્રક પોતાને વિષ્ણુ માનતો ને મનાવતો હતો ૨ બાળકો જેમ રમતમાં મૂર્ખ બાળકને રાજા ઠરાવે તેમ મૂર્ખોએ વિષ્ણુ બનાવેલા પૌંડ્રક રાજાએ દ્વારકામાં વસતા અચિત્ત મહિમાવાળા શ્રીકૃષ્ણને આમ ઠહેવરાવ્યું ૩ દ્વારકા જઈ દૂતે સલામાં બેઠેલા કમળની પાખડી જેવા નેત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને પૌંડ્રક રાજાનો સંદેશો કહ્યો ૪ પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરવા પૃથ્વી ઉપર હું જ એક વાસુદેવ અવતર્યો છું, બીજો કોઈ નથી, માટે તું મિથ્યા મમત્વ મુકી દે હે યાદવ ! તું મૂર્ખતાથી જે અમારા ચિહ્નનો ધારણ કરે છે, તે ચિહ્નનો ત્યાગ કરીને અમારે શરણે આવ, નહિ તો મારી સાથે યુદ્ધ કર ૫

શુકદેવજી કહે છે-અદ્ય બુદ્ધિવાળા પૌંડ્રકનું એવું કહેવું સાબળીને ઉગ્રસેન વગેરે સલાસદો બડ-બડાટ હસી પડયા ૭ પરિહાસની વાત થઈ રહ્યા પછી ભગવાને દૂતને કહ્યું કે, તારા રાજાને ઠહેળે કે, મૂર્ખ ! જે ચિહ્નથી તું બંધે છે તે ચિહ્નના હું ઉતારાવીશ ૮ તારું મુખ ઢાકી મરણ પામી તું રણભૂમિ ઉપર પડીશ, અને કુતરા તારા શબને ચુથશે ૯ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે સંદેશો કહાવ્યો તે સર્વ, દૂતે રાજા પૌંડ્રકને પહોંચાડયો શ્રીકૃષ્ણ પછી રથમાં બેસી કાશી ગયા. ૧૦ મહારથિ પૌંડ્રક જે અક્ષૌહિણી સૈન્ય સાથે નગરમાંથી બહાર નીકળ્યો.

૩ આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણે મારીમાં જઈ પૌંડ્રક વાસુદેવનો તથા તેના મિત્રનો નાશ કર્યો, એ કથા ઠહેવાયો

૧૧ તેનો મિત્ર કાશીરાજ તેનો પક્ષ કરીને ત્રણ અક્ષૌહિણી સેના સાથે તેની પાછળ મદદ કરવાને આન્યો. ૧૨ તેણે શખ, ચક્ર, તરવાર, શાર્દૂલ અને શ્રીવત્સ વગેરે ચિહ્નો ધારણ કર્યા હતા, કંઠમાં કૈસ્તુભમણિ ધારણ કર્યો હતો ને તે વનમાળાથી અલંકૃત હતો. ૧૩ તેણે પીળાં રેશમી વસ્ત્રો અને ધ્વજમાં ગરુડનું ચિહ્ન રાખ્યું હતું, તેનો મુગટ અને આભરણો અમૂલ્ય હતા, કાનમાં મકરાકાર કુંડળો હતા. ૧૪ રગભૂમિ ઉપર આવેલા નટની પેઠે પોતાના જેવો કૃત્રિમ વેષ ધારણ કરનાર પૌંડકને જોઈને શ્રીકૃષ્ણ હસ્યા. ૧૫ પછી શત્રુઓ ત્રિશૂળો, ગદાઓ, પરિશો, સાગો, ઋષ્ટિઓ, પ્રાસ, તોમરો, તરવારો, પટ્ટિશો અને બાણોથી શ્રીકૃષ્ણને મારવા લાગ્યા. ૧૬ પ્રત્યક્ષ કાળે અગ્નિ જેમ જુદી જુદી પ્રજાનો નાશ કરે તેમ શ્રીકૃષ્ણે પૌંડક તથા કાશીરાજના હાથી, ઘોડા, રથ અને પાચઢળ સૈન્યનો ગદા, તરવાર, ચક્ર તથા બાણોથી સહાર કરી નાખ્યો. ૧૭ ચક્રથી કપાયેલા રથ, ઘોડા, હાથી, મનુષ્ય, ખચ્ચરો તથા ઉંટોથી ભરપુર, વીર પુરુષોને આનંદ આપનારુ તે યુદ્ધસ્થાન રુદ્રને વિહાર કરવાના સ્થાનકની પેઠે ભયકર થઈ પડ્યું. ૧૮ યુદ્ધ કરતા કરતા શ્રીકૃષ્ણે પૌંડકને કહ્યું કે, તે દ્વંતની મારફતે મને જે કહાવ્યું હતું તે પ્રમાણે હું તારા ઉપર શસ્ત્રો નાખુ છું. ૧૯ તે જે મારુ મિથ્યા નામ ધારણ કર્યું છે તે હું આજે છોડાવીશ અને જો હું લડવાની ઇચ્છા ધરાવતો નહિ હોઉં તો આજે તારે શરણ આવીશ. ૨૦ આ રીતે તિરસ્કાર કરી તીક્ષ્ણ બાણો મારી પૌંડકને રથ વિનાનો કરીને ઇંદ્ર જેમ વજ્ર મારી પર્વતન શિખરને તોડી નાખે તેમ ભગવાને ચક્રવટે પૌંડકનું માથું કાપી નાખ્યું. ૨૧ અને તે જ પ્રમાણે બાણોથી કાશીરાજનું માથું કાપી નાખી વાયુ જેમ કમળકોશને ભૂમિ ઉપર પાડી નાખે તેમ ભગવાને તેના મસ્તકને પાડી નાખ્યું. ૨૨ મત્સરવાળા પૌંડકને તેના મિત્ર સાથે મારી નાખી સિદ્ધ લોકો જેમની કથારૂપી અમૃતનું ગાન કરે છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ પછી દ્વારકા પધાર્યા. ૨૩ હે રાજન્ ! નિરંતર ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી જેના સર્વ ઇન્દ્રિયો નાશ

પામ્યા હતા એવો તથા નિત્ય ભગવાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરનાર પૌંડક વાસુદેવ ભગવાનના રૂપમાં મળી ગયો. ૨૪ તેનું માથું કુંડળની સાથે રાજદ્વારમાં જઈ પડ્યું તે જોઈને લોકો સંશયમાં પડી ગયા. ૨૫ આ તો કાશીરાજનું મસ્તક છે એમ જાણી તેની રાણીઓ, પુત્રો, બાધવો અને નગરવાસી જનો, હે નાથ ! હે નાથ ! એમ કહી કહીને અતિ કરુણ સ્વરે અત્યંત વિલાપ કરવા લાગ્યા. ૨૬ પછી તેના પુત્ર સુદક્ષિણે પિતાની ઉત્તરક્રિયા કરી નિશ્ચય કર્યો કે, “પિતાના મારનારનો નાશ કરીને હું ઋણમાંથી મુક્ત થાઉં.” ૨૭ આવો નિશ્ચય કરી સુદક્ષિણ ઉપાધ્યાય સાથે શ્રીશકરની આરાધના કરવા લાગ્યો. ૨૮ ભગવાન કાશીવિંધનાથ તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા અને તેને વર માગવા કહ્યું એટલે સુદક્ષિણે પિતાને મારનારનો નાશ કરવાનો ઉપાય જે પોતાને ઇષ્ટ હતો તે માગ્યો. ૨૯ એટલે શંકરે કહ્યું કે, તું બ્રાહ્મણોની સાથે રહી ઋત્વિજની પેઠે કાર્ય કરનાર દક્ષિણાગ્નિનું અભિચાર (મારણ) નામે પ્રયોગથી પૂજન કર કે જેથી અગ્નિદેવ પ્રમથ ગણોની સાથે તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરશે. પરંતુ તે પ્રયોગ બ્રાહ્મણોનું અપમાન કરનાર ઉપર ચાલશે, બીજા ઉપર ચાલશે નહિ.” પછી વ્રતધારી સુદક્ષિણે શ્રીકૃષ્ણને મારવા અભિચાર પ્રયોગનો આરંભ કર્યો. ૩૦-૩૧ અભિચારનો વિધિ કરવા માડતા મહા ભયકર તપાવેલા તાબા જેવી શિખા, ફાટી તથા મુછવળો, નેત્રમાંથી અગાર ઉછાળતો, અગ્નિ પ્રકટ થયો. તેનું મુખ, ભયકર દાઢ, અત્યંત તીક્ષ્ણ જુકુટીરૂપી દડવડે બીહામણા દેખાતા મુખને દેખાવે વિકરાળ લાગતો હતો ત્રિશૂળને ફેંકતો તે ભૂતોની સાથે તાલ જેવા બે પગવડે પૃથ્વીને કપાવતો અને દશ દિશાને બાળતો દ્વારકા તરફ દોડ્યો. ૩૩-૩૪ અભિચારના અગ્નિને આવતો જોઈ, વનમાં દાવાનલ લાગતાં જેમ મૃગો ગ્રાસ પામે તેમ દ્વારકાવાસી લોકો ગ્રાસ પામવા લાગ્યા, ૩૫ અને ભયથી આતુર થઈ બાણ રમતા શ્રીકૃષ્ણની પાસે જઈને તેઓએ કહ્યું કે, હે ઇન્દ્ર ! નગરને બાળતા અગ્નિથી અમારું રક્ષણ કરો ! ૩૬ મનુષ્યોનો ગહરાટ જોઈ તથા

લોકોને ભયમાં ભેળંને શરણાગત રક્ષક શ્રીકૃષ્ણે હસીને કહ્યું કે, તમે ડરો નહિ હું તમારી રક્ષા કરીશ ૩૭ સર્વના અતર તથા બહારના સાક્ષી શ્રીકૃષ્ણે તે કૃત્યાને ઓળખી તેનો નાશ કરવા સુદર્શન ચક્રને આજ્ઞા કરી ૩૮ એટલે કરોડ સૂર્યના જેવી કાતિવાળા, બળતા, પ્રલય કાળના અગ્નિ જેવી કાતિવાળા તેજથી આકાશ, દિશાઓ, સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને પ્રકાશમાન કરતા ચક્રે અગ્નિને પીડવા માંડ્યો ૩૯ ચક્રધારી ભગવાનના ચક્રના બળથી કૃત્યાનલતું મુખ લાગી ગયું અને સુદક્ષિણે મૂકેલા અભિચારના અગ્નિએ પાછા વળી કાશીમાં જઈ ઋત્વિજ સાથે સુદક્ષિણને બાળીને ભસ્મ કર્યો. ૪૦ ભગવાનનું સુદર્શન તેની પાછળ કાશી ગયું અને તેણે પશુ ઓટલાઓ, સભાઓ, ઘરો, બબરો, દરવાજાઓ, અગાસીઓ, કોઠારો, ધનના બઠારો, હાથીની શાળાઓ, ઘોડાઓની શાળાઓ, રથની શાળાઓ તથા અન્નની શાળાઓને બાળી નાખી ૪૧ આ રીતે કાશીને બાળીને સુદર્શન ચક્ર ઉત્તમ કર્મ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પાસે પાછું આવ્યું ૪૨ જે મનુષ્ય સાવધાન થઈ શ્રીકૃષ્ણના પરાક્રમ કાંઈને સંભળાવે તથા સાંભળે તે સર્વ પાપમાંથી મુક્ત થાય છે ૪૩

य एनं भावयेन्मर्त्यं उत्तमस्तकोवक्रमम् ।

समाहितो वा शृणुयात्सर्वपापै प्रमुच्यते ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कંધે
षट्षष्ठितमોऽध्यायः

અધ્યાય ૬૭ મો. ૬

દ્વિવિદવાનર ને બળદેવળ.

રાજોવાચ

भूयोऽहं भोतुमिच्छामि रामस्याद्भुतकर्मणः

अनतस्याप्रमेयस्य यदन्यत्कृतवान्प्रभु ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-સમર્થ એવા બળભદ્રે બીજા જે કર્મ કર્યો હોય તે અદ્ભુત કર્મ વાળા ચરિત્રો હું કરીને સાંભળવા ઇચ્છું છું માટે કહો. ૧

૬ આ અધ્યાયમાં રેવતાચલ પર્વતમાં વિહાર કરતા બળભદ્રે દ્વિવિદવાનરને માર્યો, એ કથા કહેવાશે

શુકદેવળએ કહ્યું-દ્વિવિદ નામે એક મોટો પરાક્રમી વાનર હતો તે નરકાસુરનો મિત્ર હતો, સુગ્રીવનો મંત્રી અને મૈન્દનો ભાઈ થતો હતો ૨ તે વાનર નરકાસુરનું વેર લેવા નગરોનો નાશ કરવા વખતો વખત નગર, ગામડા વગેરેમાં આગ મુકીને બાળતો ફરતો હતો ૩ તે કોઈ વાર મોટા પર્વતોને ઉપાડીને તેનાથી દેરોને લાગી ભૂકો કરી નાખતો અને જ્યાં આગળ તેના મિત્રને મારનાર શ્રીકૃષ્ણ રહેતા હતા તે દેશને વધારે દુઃખ આપતો હતો ૪ દશ હજાર હાથીના જેવો બળવાન તે કોઈ વાર સમુદ્રમાં ઉભો રહી બે હાથથી તેનું પાણી ઉછાળી તેનાથી કિનારા ઉપરના દેશોને બોળી દેતો ૫ વળી મુખ્ય મુખ્ય ઋષિઓના આશ્રમોના મોટા વૃક્ષોને લાગી નાખી તે નરક તથા મૂતરવડે યજ્ઞના અગ્નિઓને અભાસવનો ૬ વળી કોઈ વાર ગર્વિષ્ઠ એવો તે ભમરી જેમ કીડાને દરમા પૂરી દે તેમ પુરુષોને તથા સ્ત્રીઓને પર્વતોની ચુકામ. ગોત્રી દઈ તેના દ્વારને મોટી શિલાઓથી બંધ કરી દેતો ૭ આ રીતે સર્વ કુત્સીન સ્ત્રીઓને દૂષિત કરતો તે એક વાર સુલલિત ગીત સાંભળીને રેવતાચલ પર્વત ઉપર આવ્યો ૮ ત્યાં કમળની માળા ધારણ કરનાર, સર્વાંગે સુદર યદુપતિ બળભદ્રને સ્ત્રીઓના ટોળામાં ઉભેલા જોયા ૯ બળભદ્ર વારુણી મહિરા પીને ગાન કરતા હતા, તેમના નેત્રો મદ્યથી વિહ્વળ થઈ ગયાં હતા અને મદમસ્ત હાથીની પેઠે ઉન્મત્ત થયેલા હતા ૧૦ તે દુષ્ટ વાનર દ્વિવિદ વૃક્ષની ઉપર ચઢી પોતાનું શરીર દેખાડીને ખીખી હસવા લાગ્યો. ૧૧ બળદેવની તરફ સ્ત્રીઓ કે જેઓ સ્વાભાવિક રીતે ચપળ અને હસમુખી હતી તેઓ વાનરની નિર્ભજતા ભેળં હસવા લાગી ૧૨ અને તે વાનર પણ બળભદ્રના દેખના તેઓને હાત દેખાડીને બુકુટિના મરોડોથી તથા સન્મુખ ધસી આવવા વગેરેથી તે સ્ત્રીઓનો અનાદર કરવા લાગ્યો ૧૩ એટલે બળદેવે ક્રોધ કરીને તેને પથ્થર માર્યો, પરંતુ પથ્થરને ચુકાવી મહિરાના કલશને ઉપાડી તે ધૂર્ત વાનર નાસી ગયો, અને બળદેવળના કોપમાં વધારો કરી હસતો હસતો તેમનું અપમાન કરતો અને નિર્ભ-

જ્ય થઈ મહિરાના કલશન હલાવતો બળદેવનું અપમાન કરી સ્ત્રીઓના યુગડ તણવા લાગ્યો. આ રીતે વાનરના અવિનયને જોઈ તથા તેણે રંબડેલા હેથોને જોઈને, ૧૪-૧૫ બળદેવ કે.પી ઉઠ્યા અને તેમણે શત્રુનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી હલ તથા મુસલ હાથમા લીધા, દ્વિવિદ વાનર પછુ હાથપતી સાગના ઝાડને કપાળી, વેગથી બળદેવજી સામે ધસ્યો. ૧૬-૧૭ ને બળદેવજીના માથા ઉપર ઝાડને પ્રહાર કર્યો બળદેવ માથા ઉપર પડતા ઝાડને ઝીલી લીધું અને તેને સામુ માથા ઉપર મુસલ માર્યું, મુસલના મારવી તેનું મસ્તક ભાંગી ગયું અને ગેરુથી જેમ પર્વત શોભે તેમ લોહીની ધાગથી દ્વિવિદ શોભવા લાગ્યો. દ્વિવિદે મુસલના પ્રહારને ન ગણગારતા બગથી ફરીને બીજું જડ ઉખેડી તેના પાદડા તોડી નાખી તેનાથી બળભદ્રને માર્યા બળભદ્રે ક્રોધમા આવી જઈ ઝાડના સે કડો કડકા કરી નાખ્યા, એટલે દ્વિવિદ રોષ કરી બીજા ઝાડથી બળદેવજીને મારવા લાગ્યો બળભદ્રે તેના પછુ કડકા કરી નાખ્યા ૧૮-૨૧

આ પ્રમાણે જેમ વૃક્ષોના કડકા થતા ગયા, તેમ તેમ બીજા વૃક્ષને ખે ચીને લગવાનની સાથે લડતા લડતા તે વાનરે આખુ વન ઝાડ વિનાનું કરી નાખ્યું ૨૨ ઝાડ ખુટી ગયા પછી તે રોષમા આવી બળદેવજીના ઉપર શિલાની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો. બળદેવજીએ તે સવ શિલાઓનો પછુ રમતમા ભૂકો કરી નાખ્યો. ૨૩ પછી વાનરરાજા દ્વિવિદે તાડના જેવા બે હાથની મુઠીઓવાળી બળભદ્રની પાસે જઈ તેમની છાતીમા મારી ૨૪ એટલે યાદવોમા ઇન્દ્ર જેવા બળદેવે ક્રોધ કરી મુસલ તથા હળને તણ દઈ તેની હાસડી ઉપર બે હાથની મુઠીઓ વાળી ભેરથી મારી કે તે લોહી ઓકતો ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યો વાયુવડે જેમ વહાણ ક પે તેમ દ્વિવિદ પડવાથી પાણીથી ભરેલા ઝરણા સાથે તથા વનસ્પતિઓ સાથે તે પર્વત ક પી ઉઠ્યો, ૨૫-૨૬ આકાશમા પુષ્પની વૃષ્ટિ કરનાર દેવતાઓ, સિંધો અને મુનીંદ્રો જય જયના ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યા ૨૭ આ પ્રમાણે જગતને દુઃખ દેનાર દ્વિવિદ વાનરને

મારી મનુષ્યે થી સ્તુતિ કરાતા લગવાન બળદેવજી પછી નગરમા ગયા ૨૮

एव निहत्य द्विविदं गङ्गातिकराग्रहम् ।
सस्तुयमाना भगवाञ्जनैः स्वपुरमाविशत् ॥

इति श्रीमद्भागवतं महापुराणं दशमस्कन्धे

पञ्च-अशत्तमाध्यायः

અધ્યાય ૬૮ મો. ૬

લક્ષ્મણ હરણ.

શીશુક કવાચ

दुर्योधनसुतां राजह्वयमणं समितिञ्जयः ।

स्वश्वरसगमदत्तं सांवां जांभवतीसुत ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન! શુદ્ધમા વિનયી બા બવ તીનો પુત્ર સાથે દુર્યોધનની પુત્રી લક્ષ્મણને સ્વયંવરમાથી હરી લાગ્યો. ૧ તે ઉપરથી કૌરવો કહેવા લાગ્યા કે, આ છોકરો અવિનયી છે, કારણ કે, તે આપણો તિરસ્કાર કરી, કામના રહિત કન્યાને હરી ગયો, ૨ માટે આ અવિનયી કુમારને કેદ કરો. યાદવો આપણને શુ કરવાના છે તેઓ આપણી કૃપાથી વૃદ્ધિ પામેલી અને આપણે આપેલી ભૂમિને ભોગવે છે ૩ જો યાદવો ચઢી આવશે તો પ્રાણ-યામવડે સ્વાધિન કરેલી ઇદ્રિયોની પેઠે શાત પડી જશે ૪ પછી લીભપિતાની આજ્ઞાથી કણ્વ, શત્ય, ભૂરિશ્રવા, યજ્ઞકેતુ, અને દુર્યોધન સાબને બાધવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા ૫ મહારથિ સાબ કે જે એકલો હતો તે પાછળ આવતા કૌરવોને ભેઈ ધનુષ હાથમા લઈને સિંહની પેઠે તેઓની સામે ઉભો રહ્યો. ૬ સાબને પકડવાની ઇચ્છાવાળા ધનુર્ધારીઓ 'ઉભો રહે, ઉભો રહે' એમ કહી તેને બેલાવવા લાગ્યા અને કણ્વ જેમા અગ્રણી હતો એવા યોદ્ધાઓ સાબ ઉપર બાણોની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ૭ પછી નાના મૃગો જેમ સિંહનો અનાહર કરે તેમ કૌરવોએ બાણોથી વિંધી નાખેલા યાદવોને આનંદ આપનાર શ્રીકૃષ્ણના અલૌકિક પુત્ર સાથે પ્રહાર

કે આ અધ્યાયમા દુર્યોધનની પુત્રી લક્ષ્મણનું અંબ-વતીના પુત્ર સાથે હસ્ત્ય મૃત્યુ અને બળદેવજી તેની વાર લઈ લડ્યા, જે કથા હવેવાશે

સહન કર્યો નહિ “ અને ધનુષ લઈ તથા તેનો ટકાર કરીને વીર એવા સામે એક જ વખતે બુદ્ધા બુદ્ધા બાણો મારી કહ્યું આદિ રથિઓને વિંધી નાખ્યા “ ચાર ચાર બાણોથી ચાર ઘોડાઓ એક એક બાણથી સારથિ તથા એક એક બાણથી રથિ ઓને ઘાયલ કર્યા તેના બળના બધા મહાગથિઓએ વખાણ કર્યો. ૧૦ પછી તે છએ રથિઓએ સાંબને રથ રહિત કર્યો, ચાર રથિઓએ ચાર ઘોડા ઓનો નાશ કર્યો, એકે સારથિને માર્યો અને એકે ધનુષને કાપી નાખ્યું. ૧૧ આ રીતે ઘણા પરિશ્રમથી યુદ્ધમાં તેને રથ વિનાનો કરી વિજય મેળવનાર ડૉરવો તે કુમારને બાધી તેને તથા પોતાની કન્યાને લઈ હસ્તિનાપુર આવ્યા. ૧૨

નારદજીના કહેવાથી આ વાત સાંભળી યાદવોને ક્રોધ ચઢ્યો અને તેઓ ઉગ્રસેનની આજ્ઞાથી કૌરવો ઉપર ચઢાઈ કરવાને તત્પર થયા. ૧૩ પરંતુ કલિયુગની અસરનો નાશ કરનાર બળભદ્ર કૌરવો અને યાદવો વચ્ચે કલેશ થયેલો જોવાને ખુશી ન હતા તેથી તેમણે તૈયાર થયેલા યાદવોને સમજાવ્યા. ૧૪ સૂર્યના જેવા તેજસ્વી રથમાં બેસી, ઝહો સહિત ચંદ્રની પેઠે કુળના વડા પુરુષો તથા બ્રાહ્મણો સાથે તે હસ્તિનાપુર ગયા. ૧૫ ત્યાંના ઉપવનમાં ઉતર્યા અને ધૃતરાષ્ટ્રને પોતાના આવવાના સમાચાર જણાવવા ઉદ્ધવને મોકલ્યા. ૧૬ ઉદ્ધવે ધૃતરાષ્ટ્રને, ભીષ્મ, દ્રોણ, બાહુલિક તથા દુર્યોધનને વૈકિક રીતિ પ્રમાણે પ્રણામ કરી બળભદ્ર આવ્યા છે, એવા સમાચાર કહ્યા. ૧૭ તેઓ પોતાના અતિ સ્નેહી બળભદ્રને આવ્યા સાંભળી ખુશ થયા અને ઉદ્ધવનો સત્કાર કરી હાથમાં માગલિક ભેટો લઈ બળભદ્રની પાસે ગયા. ૧૮ તેમને મળી ઘટતી રીતે બળદ તથા અર્ધ આખ્યો અને તેઓમાં જેઓ તેમના પ્રભાવને જાણતા હતા તેઓ મસ્તકવડે બળભદ્રજીને નમ્યા. ૧૯ પછી પરસ્પરમાં એક બીજાના સ બધીઓનું કુશળ તથા આરોગ્ય પૂછ્યું અને સર્વ બાંધવોના કુશળ સમાચાર જાણ્યા પછી બળભદ્ર આ પ્રમાણે બોલ્યા. ૨૦

બળભદ્ર બોલ્યા-રાજાના રાજા ઉગ્રસેન તમને

આજ્ઞા કરે છે, તે તમે સાવધાનતાથી સાંભળી તેનો અમલ કરો, વિલંબ લગાડો નહિ. ૨૧ ઉગ્રસેન તમને કહેવરાવે છે કે તમે ઘણા જણાઓએ એકઠા મળીને શાતગુણી એક બાળકને અધર્મથી છુટી કેદ કર્યો છે, પરંતુ હું સ બધીઓમાં એકથ રહે એવી ઇચ્છાથી તમને આ સલાહ આપું છું, અર્થાત્ હવે તમે તે કુમારને મૂકી દો. ૨૨

શુકદેવજી કહે છે-પ્રભાવ, ઉત્સાહ તથા બળને લીધે ઉદ્ભૂત તથા પોતાની શક્તિને ન છાજતું એવું બળભદ્રનું વચન સાંભળીને કૌપાયમાન થયેલા કૌરવો પછી બોલ્યા કે, ૨૩ ઝહો! કાળની ગતિ અનુલ્લઘ્નિય છે, તે એ કે એક બિચાર પામર મુગટથી સેવાયલા માથા ઉપર ચઢી બેસવાની ઇચ્છા કરે છે. ૨૪ આ યાદવો જ્યારથી વૈવાહિક સ બધથી આપણી સાથે બંધાય છે ત્યારથી સુબુ, બેસવું તથા જમવું વગેરે કાર્ય આપણી સાથે કરવા લાગ્યા છે, અને આપણે તેઓને રાજ્યાસન આપીને આપણા જેવાજ બનાવી દીધા છે. ૨૫ વળી આપણી બેઠકારીને લીધે યાદવો ચામર, રાજચિહ્ન, છત્ર, મુગટ, રાજ્યાસન તથા શય્યાનો ઉપયોગ કરે છે. ૨૬ સર્પને પાયેલું દૂધ જેમ પાનારનું જ અકલ્યાણ કરે તેમ આપણે યાદવોને આપેલાં રાજચિહ્નો આજે આપણા, શત્રુભૂત થઈ પડ્યા છે, માટે હવે તે ખુચાવી લેવા યોગ્ય છે જે યાદવો આપણી હથેલી વૃદ્ધિ પામેલા છે, તેઓ જ આજે નિર્લજ્જ થઈને આપણને આજ્ઞા કરે છે. ૨૭ પરંતુ બકર જેમ સિંહે ગળેલી વસ્તુને લઈ શકે નહિ, તેમ ભીષ્મ, દ્રોણ, અર્જુન વગેરે કુરુઓએ ન આપેલી વસ્તુ ઇંદ્ર પણ લઈ શકે નહિ. ૨૮

શુકદેવજી કહે છે-હૈ રાજા! ઉંચા કુળમાં થયેલા જન્મથી, બધુઓથી તથા લક્ષ્મીથી મહોન્મત્ત થયેલા અસંખ્ય લોકો બળભદ્રને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દુષ્ટ વચન સાંભળાવી હસ્તિનાપુરમાં ગયા. ૨૯ કૌરવોના દુષ્ટ સ્વભાવ તરફ જોઈ તથા તેમનાં અવાચ્ય વચન સાંભળી કૌપના આવેશમાં આવેલા તથા તેને લીધે જેમની સામે દૃષ્ટિ પણ કરી શકાય નહિ એવા બળભદ્ર હસીને કહેવા લાગ્યા કે, “ અનેક

મહોદધી ઉદ્ધત થઈ ગયેલા દુષ્ટ પુરુષો શાંતિની ઇચ્છા કરતા નથી, " માટે પશુઓને જેમ ધોકાનો માર શાંત કરે છે, તેમ તેમને પણ શિક્ષા કરવી યોગ્ય છે. ૩૦-૩૧ ક્રોધના આવેશમાં યાદવોને તથા ક્રોધ પામેલા શ્રીકૃષ્ણને શાંત કરી કૌરવ તથા યાદવો વચ્ચે સલાહ સંપન્ન રહે એવી ઇચ્છાથી હું અહીં આવ્યો છું. ૩૨ તોપણ મદ બુદ્ધિવાળા, લડાઈ ઉપર પ્રીતિવાળા, ખજાના અભિમાની કૌરવ મારું અપમાન કરી વાર વાર ન બોલવાના વચનો બોલે છે. ૩૩ ભોજ, વૃષ્ણિ તથા અધક કુળના રાજાઓના રાજા ઉત્તરેન્દ્રે જેની આસામાં ઇંદ્ર આદિક લોકપાળો રહેલા છે, તે તેઓના મનથી રાજા નથી. ૩૪ વળી જેમણે દેવતાઓની સુધર્મા સલા પોતાને સ્વાધીન કરી છે અને જે સ્વર્ગમાંથી પારિજાતક લાવીને તેનો ઉપભોગ કરે છે, તે શ્રીકૃષ્ણ રાજ્યાસન ઉપર બેસવાને યોગ્ય નથી? તેઓ કેવી વાતો કરે છે! ૩૫ સર્વ જગતની મહારાણી સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેમના ચરણારવિંદને સેવે છે, તે લક્ષ્મીના પતિ રાજાઓના ચિહ્નો ધારણ કરવા યોગ્ય નથી? ૩૬ વળી તીર્થોની ઉપાસના કરનાર યોગીઓના પણ તીર્થરૂપી જેમના ચરણારવિંદની રજને સર્વ લોકપાળો પોતાના ઉત્તમ મુગટોવડે ધારણ કરે છે તથા બ્રહ્મા, શંકર અને હું જેમના અશના અશરૂપ છીએ તથા જેમના ચરણની રજને ચિરકાળ થયા મસ્તક ઉપર ધારણ કરીએ છીએ તે ભગવાનને રાજ્યાસન કેમ ઘટે? ૩૭ યાદવો કૌરવોએ આપેલી પૃથ્વીના ભોગ ભોગવે છે વળી અમે ખાસકર અને કૌરવો માથું, વાત તો બુદ્ધિ ૩૮ મતોની પેઠે ઐશ્વર્યના મદથી મુગ્ધ અને અભિમાની લોકોની અસબદ્ધ તથા કઠોર વાણી શિક્ષા કરવાને સમર્થ હોય એવો કયો મનુષ્ય સહન કરે? ૩૯ માટે હું આજે પૃથ્વીને કૌરવ વિનાની કરી નાખીશ. આ રીતે ત્રણ જગતને બાળતા હોય તેમ ક્રોધાવેશમાં આવેલા બળભદ્ર હજાર લઈ ઉભા થયા, ૪૦ ને તેના આગલા ભાગથી હસ્તિનાપુરને ઉજેડીને ગંગામાં નાખવા બેચવા લાગ્યા. ૪૧ બળદેવે જેવાતુ હસ્તિનાપુર નૌકાની પેઠે ડોલવા માંડ્યું

અને યમુનામાં પડવા તૈયાર થયું, તે ભેઈ કૌરવો ભય પામ્યા. ૪૨ જીવવાની ઇચ્છાથી તેઓ પોતાનાં કુટુંબ સાથે લક્ષ્મણને અને સાંબને આગળ કરી બે હાથ ભેડી બળભદ્રને શરણે ગયા. ૪૩

કૌરવો બોલ્યા-હે પ્રભુ! તમારા પ્રભાવને અમે જાણતા નથી, માટે અમારો અપરાધ ક્ષમા કરવો ભેઈએ. ૪૪ આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયના કર્તા તમે છો અને તમને કોઈ આધાર નથી હે ઇશ્વર! આ સર્વ લોકોથી રમત કરનાર આપના આ લોકો વિવિધ રમકડા રૂપ છે, એવું જ્ઞાની પુરુષો કહે છે. ૪૫ હે અનંત! તમે આ ભૂમંડળને મસ્તક ઉપર ધારણ કરો છો તથા પ્રલય સમયે જગતનો પોતાના સ્વરૂપમાં ભય કરી છેવટ અદ્વિતીય એવા આપ બાકી રહો છો, અને શેષનાગ ઉપર શયન કરો છો. ૪૬ હે ભગવન! આપ જગતની યિતિ તથા પાલન કરવામાં તત્પર થઈ સત્વ-ગુણને ધારણ કરો છો, તે આપના કોપને લીધે અથવા મત્સરને લીધે હોતો નથી, પરંતુ સર્વ લોકોને શિખામણ આપવા રૂપ હોય છે. ૪૭ તમને નમસ્કાર હો. અમે તમારે શરણે આવ્યા છીએ. ૪૮

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે ખિન્ન થઈ શરણે આવેલા તથા જેમનું નગર કપી રહ્યું હતું એવા કૌરવોએ બળભદ્રને પ્રસન્ન કર્યા અને તેમણે પણ પ્રસન્ન થઈ 'તમે ડરશો નહિ' એવું તેમને અભયદાન આપ્યું. ૪૯ પછી પુત્રી ઉપર સ્નેહવાળા દુર્યોધને સાઠ વર્ષના બારસો હાથીઓ, દશ હજાર ઘોડા, તથા સૂર્યના જેવા જગામળા થતા સોનાના તેજસ્વી છ હજાર રથ તથા જેમના કંઠમાં આભૂષણ પહેરાવેલા હતા એવી એક હજાર દાસીઓ પુત્રીને પહેરામણીમાં આપી. ૫૦-૫૧ યાદવ વંશમાં શ્રેષ્ઠ ભગવાન બળભદ્ર તે સર્વ સ્વીકારી પુત્ર ને વહુ સાથે સંબંધીઓ તરફથી માન મેળવીને દ્વારકા આવ્યા. ૫૨ મુખ્ય મુખ્ય યાદવોની સલા વચ્ચે પોતાને કૌરવો સાથે જે કરવું પડ્યું હતું તે સર્વ કહી સંભળાવ્યું. ૫૩ હજી સુધી દક્ષિણ દિશા તરફ ઉંચું અને ગંગા તરફ ખડિત થયેલું હસ્તિનાપુર બળભદ્રનું પરાક્રમ સૂચવતું દૃષ્ટિએ પડે છે. ૫૪

અથાપિ ચ પુરં હોતત્ત્વચયદ્રામવિક્રમમ
સમુજ્જન દક્ષિણતો ગગાયામનુદ્વયતે ॥ ૬૪ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
अष्टषष्टितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬૮ મો.

શ્રીકૃષ્ણની વ્યાપકતા.

શ્રીશુક ઉવાચ

नरक निजत भुन्वा तथोवाह च योषिनाम् ।
कृष्णेनकेन बहूना ताद्विदक्षु म्म नारदः ॥

શુકદેવેણ કહે છે-નરકાસુરને શ્રીકૃષ્ણે માર્યો એવું સાંભળીને અને તેમણે ઘણી સ્ત્રીઓ સાથે વિવાહ કરેલો છે, એવું જાણીને નારદજીને તે જોવાની ઇચ્છા થઈ ૧ તે વિચાર કરવા લાગ્યા કે, શ્રીકૃષ્ણ એકલા એક દેહથી એકજ વખતે બધા મહેલોમા સોળ હજાર સ્ત્રીઓ સાથે પરણ્યા, એ વાત આશ્ચર્યકારક છે ૨ આ પ્રમાણેનો શ્રીકૃષ્ણનો વેશવ જોવાને ઉત્કંઠિત થયેલા નારદ દ્વારકા જોવા માટે આવ્યા દ્વારકા નગરી પુખવાળા ઉપવનો ને ઉઘાનોમા ગણગણત કરી રહેલા ભમરાઓ ના અને પક્ષીઓના નાદથી ગાળ રહી હતી ૩ ઉઘડેલા શ્યામ કમળ, અ લોજ, કહ્નાર, કુમુદ તથા ઉત્પલોથી ભરપુર તળાવોમા હસ અને સારસો ઉંચા સ્વરોથી કલરવ કરી રહ્યા હતા ૪ સ્ફાટકના, રૂપાના, મોટા મરકત મણિઓના, સોનાના અને રત્નના સામાનોવાળા નવ લાખ મહેલો તેમા આવી રહેલા હતા ૫ મોટા ગજમાર્ગો, સામાન્ય માર્ગો, ચાટા, બજારો, શાળાઓ, સભાઓ ને મંદિરોથી તે નગરી શોભી રહી હતી રસ્તાઓ, ગલીઓ અને ડેલીઓમા પાણીના છ ટગવ કરેલા હતા, ઉડતી ધ્વજ પતાકાઓથી ક્યાહી તડકો પડતો ન હતો ૬ તેમા સર્વ લોકપાળોએ સેવેલું સોળ હજાર સ્ત્રીઓના મહેલોથી શોભી રહેલું મનોહર શ્રીકૃષ્ણનું અતપુર હતું વિશ્વકર્માએ શિષ્ય શાસ્ત્રનું તેમા સ પૂણ્ય આતુર્ય દર્શાવ્યું હતું આવા શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓના મહેલોમા એક મનોહર મહેલ, કે જે લક્ષ્મીજીને

૩ આ અધ્યાયમા નારદજી શ્રીકૃષ્ણની પ્રત્યેક મહેલમા દ્વારગી જેઇ આવેલ પાંચા, એ કથા કહેવાશે

મહેલ હતો તેમાં ન રહેલ પેઠા ૭-૮ વૈદ્ય મંથિની કુભીઓવાળા પરવાળાના થાભલાવાળો તે મહેલ હતો ઇંદ્રનીલ મંથિની ભીંતો તથા નિલ્ય કાલિવાળી ઇંદ્રનીલ મંથિની ભૂમિઓથી તે શોભી રહેલો હતો ૯ મોતીઓની માળાઓ જેમા લટકતી હતી એવા, ચ દરવાઓથી, ઉત્તમ મંથિઓથી, જડેલા દાતનાં અસનોથી તથા પલ જે થી તે મહેલ શોભી રહેલો હતો ૧૦ સુદર વસ્ત્રોવાળી દાસીઓથી અને જામા, પાઘડીઓ, સારા વસ્ત્રો અને મંથિના કુડળોવાળા કચુકીઓથી તે મહેલ રક્ષાતો હતો ૧૧ વળી હે રાજન્! રત્નના દીવાઓથી મહેલની અંદર અધારાનું નામ પણ ન હતું અને અગરના ધૂપો કરવામા આવતા હતા, તે જાળીઆમાંથી બહાર નીકળતા, તેને જોઇ મેઘમંડળ ધારીને છાજલીઓ ઉપર બેઠેલા મયૂરો કેકારવ કરતા હતા ૧૨ તે ઘરમા પોતાના જ સરખા શુભ, ઉપ તથા અવસ્થાવાળી અને સુદર વસ્ત્ર ભૂષણવાળી હજારો દાસીઓ છતા પણ, લક્ષ્મીજી પોતે આખો દહાડો સોનાની દાડીવાળા ચમર અને ૫ ખાથી શ્રીકૃષ્ણને પવન ઢાળ્યા કરતા હતા ૧૩ નારદજીને જોઈને ધાર્મિક તથા પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ એના શ્રીકૃષ્ણ, તરત રુકિમણીના પલંગ ઉપરથી ઉતર્યા અને મુગટવાળા મસ્તકથી નારદના ચરણમા પ્રણામ કરી તેમને પોતાના આસન ઉપર બેસાડ્યા ૧૪ પત્ની સતપુરુષોના પતિ તથા જેમનું ચરણામૃત તીર્થરૂપ છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતે જગતના શુરુ છતા પણ નારદના ચરણ ધોઈ તે જળને પેતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યું શ્રીકૃષ્ણનું જે 'બ્રહ્મણ્યદેવ' એવું શુભાનુસારી નામ છે, તે નામને યોગ્યજ કાર્ય તેમણે કર્યું ૧૫ નરના મિત્ર અને પુરાણમુનિ નારાયણ ભગવાને શાસ્ત્રમા કહેલી રીત પ્રમાણે દેવર્ષિવર્ષ નારદનું પૂજન કરીને અમૃતના જેવી મધુર અને થોડી વાણીથી નારદ સાથે વાતચિત કરીને તેમને કહ્યું કે, હે મુનિ! બોલો, અમે આપનું શુ પ્રિય કરીએ? ૧૬ નારદ બોલ્યા-હે વ્યાપક! આપ સર્વ મનુષ્યો સાથે મિત્રતા રાખો છો અને ખળ લોકોને શિક્ષા કરો છો, તેમા કઈ આશ્ચર્ય નથી આપ જગતના કલ્યાણ માટે તથા

સ્થિતિ અને પાલન માટે ઇચ્છાનુસાર અવતાર
ધરે છે, એ અમે સારી રીતે સમજીએ છીએ.
૧૭ હે મહારાજ ! મેં આપના બંને ચરણવિદનાં
દર્શન કર્યાં, જે ચરણારવિદનું અગ્રાધ જ્ઞાનવાળા
બ્રહ્માદિક દેવતાઓ હૃદયમાં ધ્યાન કર્યાં કરે છે, જે
જનોને મુક્તિ આપનારા છે તથા સ સારરૂપી કુવામાં
પડેલા મનુષ્યને બહાર નીકળવા આધારરૂપ છે, તે
આપના ચરણારવિદનું હું ધ્યાન કરતો ત્રણ લોકમાં
ફરું છું, માટે આપનું મને સ્મરણ રહે, એવી રીતે
આપ મારા ઉપર અનુગ્રહ કરો. ૧૮ હે રાજન !
પછી નારદ ત્યાંથી ઉડીને યોગેશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણની
માથા ભેવા બીજી સ્ત્રીને મહેલે ગયા. ૧૯ ત્યાં પહોં
શ્રીકૃષ્ણને પોતાની પ્રિયાની તથા ઉદ્ધવની સાથે
પાસાઓ રમતાં જોયા. શ્રીકૃષ્ણે પરમ ભક્તિથી
ઉભા થઈ સામા જઈ આસન વગેરે આપી તેમને
સત્કાર કર્યો. ૨૦ અને પોતે અભણ્યા હોય તેમ
નારદને પૂછવા લાગ્યા કે, આપ ક્યારે પધાર્યા છો ?
આપ પૂછેલું અમે અપૂર્ણું શુ શુ કાર્ય કરીએ ?
૨૧ તથાપિ હે મહારાજ ! અમને કાર્યની આજ્ઞા
કરો અને અમારા આ જન્મને સફળ કરો. નારદ
આશ્ચર્ય પામીને જોલ્યા ચાલ્યા વિના ત્યાંથી ઉડી
બીજે ઘેર ગયા. ૨૨ ત્યાં પહોં શ્રીકૃષ્ણને પોતાના
બાળકો સાથે રમતાં જોયા. ત્યાંથી બીજે ઘેર ગયા
તો ત્યાં શ્રીકૃષ્ણને નહાવાની તૈયારી કરતા દીકા
કોઈ ઘરમાં શ્રીકૃષ્ણને અભિહોત્રા કરતા, ૨૩ પચ
મહાયજ્ઞ કરતા, કોઈ ઘરમાં બ્રાહ્મણોને જમાડતા
અને જમતા, ૨૪ કોઈ ઘરમાં ઢાલ તરવારવડે
પટ્ટાઓ ખેલતા, ૨૫ કોઈ ઘરમાં હાથી, ઘોડા અને
રથમાં બેસીને શ્રીકૃષ્ણને ફરવા જતા, કોઈ ઘરમાં
પલંગ ઉપર પોઢેલા અને બદીજનોથી સ્તુતિ
કરાતા, ૨૬ કોઈ ઘરમાં ઉદ્ધવ વગેરેની સાથે વિચાર
કરતા, કોઈ ઘરમાં બળકીડા કરતા, ૨૭ વળી કોઈ
ઠેકાણે બ્રાહ્મણોને ગાયોનું દાન આપતા અને કોઈ
મહેલમાં મ ગળકારક ઇતિહાસ તથા પુરાણ સાંભ-
ળતા, ૨૮ કોઈ ઘરમાં હસવા જેવી વાતો કરતા,
કોઈ ઠેકાણે ધર્મ કરતા અને કોઈ ઠેકાણે અર્થ તથા
કામનાઓનો ઉપયોગ કરતા, ૨૯ કોઈ સ્થળે એકલા

બેસી પરમાત્માનું ધ્યાન કરતા, કોઈ ઠેકાણે પૂજાની
સામગ્રીથી ગુરુઓની સેવા કરતા, ૩૦ કોઈ સ્થળે
સ ધિ વિશ્વરૂપના વિચાર કરતા, કોઈની સાથે વિશ્વરૂપ
કરતા અને કોઈ ઠેકાણે બળભદ્રની સાથે સત્પુરુષોના
કલ્યાણનો વિચાર કરતા, ૩૧ તેમજ કોઈ ઠેકાણે
પુત્રોને અને પુત્રીઓને પરણાવતા અને વરને પહે-
રામણીઓ આપતા, ૩૨ કોઈ સ્થળે પોતાની ગુપ્તી-
ઓને સાસરે મોકલવાની ગોઠવણ કરતા, ૩૩ કોઈ
સ્થળે ઉત્તમ પ્રકારના યજ્ઞોથી દેવતાઓનું યજન
કરતા, કોઈ સ્થળે વાવ, કુવા, બાગ, બગીચા તથા
મઠઆદિ બધાવી ધર્મ ક્રિયાઓ કરતા ૩૪ અને કોઈ
સ્થળે સિંધુ દેશના ઘોડા ઉપર ચઢી મૃગયાની
તૈયારી કરતા જોયા. ૩૫ કોઈ ઘરમાં વેપ બદલીને
યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણને જુદા જુદા લોકોનો મનોભાવ
જાણવાની ઇચ્છાથી મંત્રી મ ડાળમાં તથા નગર અને
ઘર વિગેરેમાં ફરતા દીકા ૩૬ મનુષ્યાવતાર ધારણ
કરનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની યોગમાયાને ઉદય બોધને
નારદ હસતા હોય તેમ મુખ મલકાવી જોલ્યા કે,
૩૭ હે યોગેશ્વર ! માયાવી પુરુષોથી ભણવામાં
આવે નહિ એવી તમારી યોગમાયાઓ આપના
ચરણની સેવાથી મારા જાણવામાં આવી. અમે તેને
જાણીએ છીએ, પરંતુ આપના પરમાર્થ સ્વરૂપને
જાણતા નથી. ૩૮ હે દેવ ! મને આજ્ઞા કરો કે હું
ત્રણ લોકને પવિત્ર કરનારી તમારી લીલાનું ગાયન
કરતો કરતો સર્વત્ર ફરું ૩૯

ભગવાન જોલ્યા—હે મહારાજ ! હું ધર્મને
ઉપદેશ કરનાર, આચરણ કરનાર તથા તેને અનુ-
મોદન આપનાર છું અને આ લોકોને પણ તેને
ઉપદેશ કરવા આ લોકમાં રહેલો છું. ૪૦ આ રીતે
ગૃહસ્થોના પવિત્ર તથા સમૃદ્ધિવાળા ધર્મો આચ-
રતા શ્રીકૃષ્ણને સર્વ મહેલમાં જોયા. ૪૧ અનંત
પરાક્રમવાળા શ્રીકૃષ્ણની યોગમાયાનો પ્રભાવ બોધને
જેમને કૌતુક થયું હતું, એવા નારદ આશ્ચર્ય
પામ્યા ૪૨ આ પ્રમાણે ધર્મ, અર્થ અને કામ ઉપર
શ્રદ્ધા રાખનાર શ્રીકૃષ્ણે પૂજેલા નારદ પ્રસન્ન થયા
અને ભગવાનનું સ્મરણ કરતા ત્યાંથી વીણા વહાતા
વહાતા ગયા. હે રાજન ! આ પ્રમાણે મનુષ્યના

જેવું આચરણ કરતા, સર્વના કલ્યાણ માટે અવ-
તારે ધારણ કરનારા ભગવાન નારાયણ સોળ હજાર
ઉત્તમ સ્ત્રીઓની દંપ્તિઓથી તથા હસવાથી પ્રસન્ન
રહી તેઓની સાથે વિલાસ કરતા હતા. ૪૩-૪૪
જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયના કારણભૂત
શ્રીહરિએ જે જે અસાધારણ કાર્યો કર્યા છે, તે સર્વ
જેઓ ગાય છે, સાબળે છે અને મનન કરે છે તેમને
મોક્ષકારી ભક્તિ શ્રીહરિને વિષે ઉત્પન્ન થાય છે ૪૫

યાનીહ વિશ્વવિલયોઽવશ્યવૃત્તિરેતુ ।
કર્માણ્યનન્યાવિષયાણિ દરિદ્રાકાર ॥
યસ્ત્વગ ગાયતિ શૂળોત્પનુમોદતે વા ।
મક્ષિર્મવેદ્ગવતિ દ્વાપર્વર્ગમાર્ગે ॥ ૪૫ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

एकौनसत्तितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૭૦ મો. *

જરાસ ધના બદીવાનો.

શ્રીશુક ઉવાચ

अथोषस्युपवृत्तायां कुकुदान् कूजतोऽशनम् ।
गृहीतकण्ठ्यं पतिभिर्मावव्यो विरहातुरा. ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ભગવાને આલિ-
ંગન કરાયેલી સ્ત્રીઓ ઉપાકાળ વખતે કુકુડાઓને
ખેલતા સાબળી શ્રીકૃષ્ણના વિરહને લીધે આતુર
થઈને તેમને શાપ દેવા લાગી. ૧ પારિજાતકના
મુગ ધીંદાર પવનોથી આનંદ પામીને ભમરાઓ
ગણગણાટ કરવા લાગ્યા અને તેથી બગેલાં પક્ષીઓ
બંદીજનોની પેઠે શ્રીકૃષ્ણને બાંધત કરતા હોય તેમ
મનોહર શબ્દો કરવા લાગ્યાં ૨ આ પ્રસાતની બે
ઘડી અતિ રમણીય હતી, પરંતુ લક્ષ્મીને વિયોગને
લીધે તે પણ અકારી લાગતી હતી * શ્રીકૃષ્ણ બ્રાહ્મ
મુહૂર્તમાં ઊઠી, પાણીનો સ્પર્શ કરી, સર્વ ઇન્દ્રિયો
પ્રસન્ન થયા પછી માયાથી પર, એક, સ્વયં પ્રકાશ,
ઉપાધિરહિત, અવિનાશી, પોતાની સ્થિતિથી નિત્ય
મન ને દૂર કરનાર, આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ

* આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણના આહ્વાનકની કથા તથા
હૃત અને નારદજીએ કહેલા કાર્ય વિષે વિચાર વગેરેની
કથા કહેવાશે

તથા પ્રલય કરનારી પોતાની શક્તિઓથી જેમની
વિદ્યમાનતા તથા આનંદ સ્વરૂપ ભણવામાં આવે
છે, એવા પરબ્રહ્મનામના પોતાના સ્વરૂપનું જ ધ્યાન
કરવા લાગ્યા. ૪-૫ પછી નિર્મળ જળથી નાહી,
વસ્ત્ર પહેરી, વિધિ પ્રમાણે સંધ્યા વન્દનાદિક ક્રિયા
કરી, અગ્નિને હોમ દ્રવ્ય આપી, મૌન રહીને ગાય-
ત્રીનો જપ કરવા લાગ્યા ૧ ત્યાર પછી આત્મજ્ઞાની
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદય પામતા સૂર્યનું ઉપસ્થાન
કરીને પોતાની કળારૂપ દેવતા, ઋષિઓ અને પિતૃ-
ઓને તૃપ્ત કર્યા તથા બ્રાહ્મણોની અને વૃદ્ધ પુરુ-
ષોની પૂજા કરી. ૭ પછી તેમણે પ્રત્યેક ઘરમાં સુવ
ર્ણની શિંગડીઓવાળી અને રૂપાની ખરીઓવાળી,
સુશીલ, મોતીની માળાવાળી, હાથળી, એકવેતરી,
વાછડાવાળી, અને સારા વસ્ત્રવાળી તેર હજાર અને
ચોથાંશી ગાયો, રેશમી વસ્ત્ર, મૃગચર્મ અને તલની
સાથે દાનમાં પ્રત્યેક દિવસે જેમ આપતા હતા તે
પ્રમાણે આપી ૮-૯ પછી પોતાની વિભૂતિરૂપ
ગાય, બ્રાહ્મણ, દેવતાઓ, શુરુઓ તથા સર્વ પ્રાણી-
ઓને નમસ્કાર કરી મ જળકારક વસ્તુઓનો સ્પર્શ
કર્યો ૧૦ પછી પોતાના વસ્ત્રો, આભૂષણો, દિવ્ય
માળાઓ અને ચ દનથી મનુષ્ય લોકના આભૂષણ-
રૂપ પોતાના શરીરને શણગાર્યું ૧૧ પછી ધીમા
અને તે પછી અરીસામાં મુખ જોઈને ગાયો, બળદો,
બ્રાહ્મણો તથા દેવતાઓના દર્શન કરીને નગરના
તથા અંત પુરમાં રહેનાર સર્વ જાતિના લોકોની
કામનાઓ પ્રમાણે તેઓને સર્વ વસ્તુઓ અપાવીને
તથા કાર્યભારી મ ડાળને તેમની ઇચ્છાઓ પ્રમાણે
સંતોષીને તેઓને માન આપ્યું. ૧૨ તે પછી
માળા, તાબૂલ અને ચ દન, ઋષિઓ અને બ્રાહ્મણોને
આપ્યા પછી મિત્રોને, મ ત્રીઓને અને સ્ત્રીઓને
વિભાગ પાડી આપીને પછી પોતે તેનો ઉપભોગ
કર્યો. ૧૩ એટલામાં દારુક સારથિ, સુશ્રીવ વગેરે
ઘોડાઓ ભેડેલા પરમ આશ્ચર્યજનક રથને લાવી,
બે હાથ ભેડીને શ્રીકૃષ્ણની આગળ હાજર થયો.
૧૪ દારુકનો હાથ ઝાલી સાત્યકિ તથા ઉદ્ધવ સાથે
શ્રીકૃષ્ણ, સૂર્ય જેમ ઉદયાચળ ઉપર ચઢે તેમ રથમાં
બેઠા. ૧૫ અને ત્યાંથી જતી વેળાએ અંત:પુરની

શ્રીઓ, લગ્ન અને પ્રેમ ભરેલી દષ્ટિઓથી શ્રીકૃષ્ણના સામુ જોવા લાગી તે વખતે શ્રીકૃષ્ણ હસતાં હસતાં તેઓનાં મનને હરણ કરતા માંડ માંડ અત-પુરમાંથી ભિન્ન ભિન્ન રૂપે બહાર નિકળ્યા. ૧૧ અને પછી એકરૂપ થઈ સર્વ યાદવોની સાથે સુધર્મા નામે સભામાં પેઠા, અને જ્યાં ગયેલા પુરુષને ભૂખ, તરસ વગેરે છ ભિંમિઓ બાધ કરતી નથી ત્યાં જઈ આસન ઉપર બેઠા, ને પોતાની કાતિથી દિશાઓને પ્રકાશિત કરવા લાગ્યા, તેથી આકાશમાં તારાગણો સાથે ચંદ્રમાની શોભા પામ્યા ૧૭-૧૮ હે રાજન્! તે સભામાં પરિહાસકો અનેક જાતના હાસ્યરસોથી ભગવાનને રીઝવવા લાગ્યા. ૧૯ સૂત, માગધ અને બંદીજનો મૃદગ, વીણા, મુરજ, વેણુ, તાલ અને શખના શખ્દો કરી શ્રીકૃષ્ણને પ્રસન્ન કરતા રસભર નાચવા લાગ્યા. ૨૦ ત્યાં સભામાં બેસીને કેટલાક વેદવેતા બ્રાહ્મણો પૂર્વના રાજાઓની કથાઓ કરવા લાગ્યા. ૨૧ એટલામાં ત્યાં એક નવીન પુરુષ આવ્યો અને પ્રતિહારીએ શ્રીકૃષ્ણને તેના સમાચાર કહ્યા, એટલે શ્રીકૃષ્ણ તેને સભામાં લાવવાનું કહ્યું પ્રતિહારીએ તેને અદર દાખલ કર્યો. ૨૨ તેણે બે હાથ જોડી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કરી, જરાસંધે રાજાઓને કેદ કર્યા હતા, તે હું બંધ નિવેદન કરવા માડયું. ૨૩ હે શ્રીકૃષ્ણ! જે રાજાઓ જરાસંધના દિગ્વિજય વખતે તેને નમ્યા ન હતા, તે વીશહજાર રાજાઓને તેણે ગિરિમજ્જમા કેદ કર્યા છે તે રાજાઓ તમને નીચે પ્રમાણે સંદેશો કહાવે છે. ૨૪

રાજાઓની પ્રાર્થના-હે કૃષ્ણ! અમે ભેદદષ્ટિવાળા છીએ, સંસારથી ડરીએ છીએ અને તમારે શરણે છીએ. ૨૫ શાસ્ત્ર નિષિદ્ધ કર્મમાં પરાયણ હોય એવો મનુષ્ય તમે કહેલા પૂજનરૂપી કર્મમાં અસાવધ રહે તો બળવાન કાળ તેના જીવનની આશાને તોડી નાખે છે, તે આપ કાળમૂર્તિને નમસ્કાર છે. ૨૬ હે ઇશ! જગતના સ્વામી એવા આપ મહાત્મા પુરુષોની રક્ષા કરવા પોતાના અંશથી જગતમાં જન્મ ધરો છો, છતાં કોઈ પ્રાકૃત મનુષ્ય તમારી આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરે તો તે મનુષ્ય પોતે કરેલાં કર્મને અવશ્ય ભોગવે છે, એમ કહેવાય છે. ૨૭

હે ઇશ્વર! રાજાઓ સંબંધી સુખ વિષયાધીન હોવાથી, સ્વપ્નના સુખ સમાન નાશવંત છે અને નિરંતર ભયથી ભરેલા શબ તુલ્ય આ શરીરથી શ્રીપુત્રાદિકની ચિંતા અમો કરીએ છીએ. અમે આ દશાની પૂર્વે નિષ્કામ થઈ તમારો આશ્રય કર્યો નહિ, કારણ કે નિષ્કામ પુરુષોને મળી શકે એવું સ્વતઃસિદ્ધ સુખ તણ, તમારી માયાવડે આ લોકમાં અત્યંત દીન થઈ અમે હું બંધ ભોગવીએ છીએ. ૨૮ માટે જેમના ચરણારવિદ, પ્રણામ કરનારાઓના શોકને ટાળનારા છે, એવા આપ અમને જરાસંધના બંધનમાંથી છોડાવો. જરાસંધ એક જ છે, છતાં દશ હજાર હાથીઓનું બળ તેનામાં છે, સિદ્ધ જેમ ઘેટાને રોકી રાખે તેમ તેણે અમને કેદ કરેલા છે. ૨૯ હે અર્જન! આપે રણસંગ્રામમાં સત્તરવાર જરાસંધને નસાડ્યો હતો તોપણ અઢારમી વારના યુદ્ધમાં અનંત પરાક્રમવાળા છતાં મનુષ્યની લીલા કરનાર આપને એક વાર જીતીને તે ગર્વિષ્ઠ થઈ ગયો છે અને તમારી પ્રજા, જે અમે, તેમને પીટ છે. ૩૦

હૂત કહે છે-જરાસંધે કેદ કરેલા આપના દર્શનની ઇચ્છા રાખનાર તથા આપના ચરણને શરણે આવેલા રાજાઓ આ પ્રમાણે વિનંતિ કરે છે આપ તે રાજાઓનું કલ્યાણ કરો. ૩૧

શુકદેવજી કહે છે-રાજાઓનો હૂત આમ કહેતો હતો એવામાં પીંગી જટાવાળા અને મહાકાતિવાળા દેવર્ષિ નારદ સૂર્યની પેઠે ત્યાં પ્રગટ થયા. ૩૨ તે મુનિના દર્શન કરી સર્વ લોકના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, સભાસદો તથા સેવકોની સાથે ઉભા થયા અને મુનિને નમસ્કાર કર્યા. ૩૩ મુનિએ આસન સ્વીકાર્યા પછી, શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી તેમનો સત્કાર કરી શ્રદ્ધાથી તેમનું પૂજન કરતા મધુર વચનોવડે તે બોલ્યા કે, ૩૪ હમણાં ત્રણે લોકો તો નિર્ભય છે ને? આપ ત્રણે લોકમાં ફરો છો તેથી અમને લોકોનું વૃત્તાંત બજાવનારો મોટો લાભ મળે છે. ૩૫ ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલા આ લોકનું આપને કંઈ પણ વૃત્તાંત અબજાયું નથી માટે પાડવોનું શું કર્તવ્ય છે? તે અમે તમને પૂછીએ છીએ. ૩૬

નારદ કહે છે-હે બાપક ભગવાન! આપ

વિશ્વમુક્તા પ્રજાને પણ મોહ ઉપજવનાર છે, પોતાની શક્તિઓથી સર્વ પ્રાણીઓમા અત્યામી રૂપે રહેલા છે અને કાષ્ઠમા રહેલા અગ્નિની માફક ગુપ્ત પ્રકાશવાળા છે, આપની બાહ્ય શકાય નહિ એવી માયા મે ધણીવાર બેચેલી છે, માટે મને તમારા પ્રશ્નમા આશ્ચર્ય લાગતું નથી ૭૭ આ જગત મિથ્યા છે, છતાં તમારી માયાને લીધે સત્ય ભાસે છે જગતને માયાર્થી સરજતા તથા નશ કરનાર આપનું કર્તવ્ય કોઈ બાણી શકતું નથી, તે આપ કે જે સ્વરૂપથી વિચારમા આવે નહિ એવા છે, તે આપને હું પ્રણામ કરું છું ૭૮ આ સ સારમા જન્મ મરણ પામ્યા કરતા અને અનર્થ કરનાર આ શરીરમાથી કેવી રીતે છૂટવું ? તેને ન બાણનાર જીવનું અજ્ઞાનરૂપી અધારુ દૂર કરવા તમે લીલાવડે અવતારો ધારણ કરીને જ્ઞાન આપો છે તે આપને હું શરણે રહેલો છું. ૭૯ હે મહારાજ ! તમે સર્વજ્ઞ છે, છતાં મનુષ્ય લોકનું અનુકરણ કરનાર આપને આપના ભક્ત અને સંબંધી યુધિષ્ઠિર રાજાએ જે કાર્ય કરવાની ઇચ્છા રાખી છે તે કહું છું ૪૦ હે દેવ ! યુધિષ્ઠિર રાજા રાજસૂય નામે યજ્ઞ કરીને આપનું પૂજન કરવા ઇચ્છે છે આપે તે કામમા અનુમોદન આપવું, એટલું જ નહિ પરંતુ ત્યાં આવવું, કારણ કે તે મોટા યજ્ઞમા દેવતાઓ તથા મહાકીર્તિવાળા રાજાઓ તમારા દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી આવશે. ૪૧-૪૨ હે પરમેશ્વર ! આપ ચૈતન્યધનરૂપ પરબ્રહ્મના ચરિત્રને સાબળવાથી, ગાવાથી અને ધ્યાન ધરવાથી, ચાકાળો પણ પવિત્ર થાય છે, ત્યારે આપના દર્શન કરનાર તથા શ્રીઅંગનો સ્પર્શ કરનાર લોકો પવિત્ર થાય એમા શું આશ્ચર્ય ? ૪૩ હે મહા લોકમા મગનરૂપ ! જે આપનો નિર્મળ યજ્ઞ દિશાઓમા આબૂવણરૂપ છે તથા સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાળ ઉપર પથરાયેલો છે, તે જગતને પવિત્ર કરે છે, તેમ જ સ્વર્ગમા મહાકિની નામનું, પાતાળમા ભોગવતી નામનું અને આ લોકમા ગંગા નામે ગવાતું આપના ચરણારવેદનું જળ આખા વિશ્વને પવિત્ર કરે છે ૪૪

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે નારદે કહ્યા પછી,

પોતાના પક્ષના ચાલવોએ જરાસધનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી યુધિષ્ઠિરના યજ્ઞમાં જવાની વાત સ્વીકારી નહિ તે ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણ જરા હસીને મધુરી વાણીથી પોતાના સેવક ઉદ્ધવને કહેવા લાગ્યા કે, ૪૫ તમે અમારા સંબંધીઓમા શુદ્ધ વિચારોથી સાધવા યોગ્ય બાળતમા પરિણામ બાણનાર છે અને તેને લીધે અમારી દષ્ટિરૂપ છે, માટે આ કામમા જેમ કરવું યોગ્ય લાગે તેમ કરવાનું કહો. તમારી વાત ઉપર અમે શ્રદ્ધા રાખીએ છીએ. ૪૬ આ રીતે પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ સર્વજ્ઞ હતા, તોપણ તેમણે અણસમજીની પેઠે ઉદ્ધવને પૂછ્યું, એટલે ઉદ્ધવ તેમની આજ્ઞા માથે ચઢાવી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૪૭

દયુપામત્રિતો મર્શા સર્વજ્ઞેનાપિ મુગ્ધવત્ ।

નિર્દેશ શિરસાધાય ઉચ્ચવં પ્રત્યભાષન ॥

શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે દશમસ્કન્ધે

સપ્તમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૭૧ મો. ૬

ઈન્દ્રપ્રસ્થ ગમન.

શ્રીશુક ઉવાચ

દયુદીરિતમાકર્ણ્ય દેવર્ષેન્દ્રવોઽઘવીત્ ।

સમ્યાનાં મતમાજ્ઞાય કૃષ્ણસ્થ ચ મહામતિઃ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ઉપર પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે કહેલું વચન સાંભળી 'રાજસૂયમા જવું' એવો નારદનો મત 'રાજાઓનું રક્ષણ કરવું' એવો સભાસદોનો મત તથા 'રાજાઓની રક્ષા કરવી અને રાજસૂય યજ્ઞમા પણ જવું' એવો શ્રીકૃષ્ણનો વિચાર બાણીને ઉદ્ધવજી બોલ્યા કે, હે દેવ ! તમારે નારદે કહ્યું તે પ્રમાણે રાજસૂય યજ્ઞ કરતા તમારા સંબંધી યુધિષ્ઠિરને સહાયતા કરવી બેઠાં, તેમ જ શરણાગત રાજાઓની રક્ષા પણ કરવી બેઠાં ૪ હે પ્રભુ ! દિશાઓનો વિજય કરનાર રાજાએ રાજસૂય યજ્ઞ કરવો બેઠાં, તેથી એની

૬ આ અધ્યાયમા ઉદ્ધવના વિચાર પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ ઈન્દ્રપ્રસ્થ ગયા, તેથી પાડવોને આનંદ થયો, એ કથા કહેવામા આવશે

મેળે જ જરાસંધનો પરાજય થયો. આ રીતે બંને કાર્યો કરવા યોગ્ય છે ૭ હે ગોવિંદ ! એમ કરવાથી આપણું મોટું કામ સિદ્ધ થશે અને કેદ કરેલા રાજાઓને મુક્ત કરવાથી તમારો જગનના યશ અવાશે. ૪ પરંતુ જરાસંધ બળમાં દશ હજાર હાથીના જેવો બળવાન છે અને બીજા બળવાનોથી સહન થાય એવો નથી, માત્ર તેના જેવા બળવાળો બીમસેન તેને પહોંચી વળે તેમ છે ૫ અને જીતવામાં તેને દ્વંદ્વ યુદ્ધમાં જીતવો યોગ્ય છે, પરંતુ તે સે'કડો અશ્વોદિણી સેના લઈ આવે, તેમ તેની સાથે યુદ્ધ કરવું નહિ દ્વંદ્વ યુદ્ધનો ઉપાય એ છે કે, તે રાજા પ્રાક્ષણોનો પરમ ભક્ત છે અને પ્રાક્ષણો તેની પાસે યાચના કરે છે તો તે કેઈ દિવસ તેઓને ના પાડતો નથી, ૬ માટે બીમસેન પ્રાક્ષણોનો વેદ ધારણ કરીને તેની પાસે જઈને દ્વંદ્વ યુદ્ધ માંગે બીમસેન તે યુદ્ધમાં જરાસંધને તમારી સમક્ષમાં મારશે, એમાં સંદેહ નથી ૭ આપ ઈશ્વર, નિરાકાર અને કાળમૂર્તિ છો. આપ આ જગતની ઉત્પત્તિ તથા સંહાર કરો છો, પ્રજ્ઞા અને રુદ્ર તો તેમાં એક નિમિત્ત માત્ર છે ૮ હે દેવ ! ગોપીઓ જેમ શખચૂડનો નાશ તથા તેમાંથી થયેલી પોતાની મુક્તિ અને આપના ચરિત્ર સર્વત્ર ગાય છે, શરણાગત દુઃખી લોકો ગજે દ્ર મોક્ષરૂપી આપના પવિત્ર કર્મને વખાણે છે, મુનિઓ રાવણથી સીતાને મુક્ત કરવા રૂપી તથા તેના નાશરૂપી આપના પવિત્ર ચરિત્રને વર્ણવે છે, અમે કંસના નાશરૂપી તથા તે દુષ્ટના હાથમાંથી માતૃપિતાને મુક્ત કરવા રૂપી આપના ચરિત્રને ગાઈએ છીએ તેમ જરાસંધે કિલ્લામાં પૂરેલા રાજાઓની રાણીઓ ધરમાં પોતાના બાળકોને રમાડતી વખતે તમારા ચરિત્રને ગાશે અને પોતાના બાળકોને ધીરજ આપશે કે શ્રીકૃષ્ણ જરાસંધ રાજાનો વધ કરશે અને તમારા પિતાઓને બંધનમાંથી મુક્ત કરશે. ૯ હે શ્રીકૃષ્ણ ! જરાસંધનો નાશ, ધણું કામ સિદ્ધ કરી આપનારો થઈ પડશે, તેમજ ધણું કરીને જરાસંધના પાપ ભરાઈ રહેવાથી અને રાજાઓનાં પુણ્યનો ઉદય સમય પાસે આવવાથી તમને તે વિજયપ્રદ નીવડશે. ૧૦

શુકદેવજી કહે છે—હે રાજન ! સર્વ પ્રકારે સુખાકારી તથા ઉત્તમ પ્રકારની યુક્તિઓથી ભરપુર એવું ઉદ્ધવનું વચન સાભાગીને નારદે, ઉગ્રસેન વગેરે વૃદ્ધોએ તથા શ્રીકૃષ્ણે તેમના વખાણ કર્યા. ૧૧ પછી વ્યાપક એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને વસુદેવ વગેરે વડીલજનોની અનુમતિ લઈ ઇન્દ્રપ્રસ્થ જવા દારુક તથા જૈત્ર વગેરે મેવકોને અજ્ઞા કરી ૧૨ હે શત્રુને મારનાર ! પુત્રો, દાસ તથા દાસીની સાથે સ્ત્રીઓને, દ્વારકાથી ઇન્દ્રપ્રસ્થ રવાના કરાવી, શ્રીકૃષ્ણ બલમદની અને ઉગ્રસેનની અજ્ઞા લઈ ગરુડનાં ચિહ્નવાળી ધ્વજાવળા રથમાં બિરાજ્યા ૧૩ શ્રીકૃષ્ણ રથ હાથી, પાળાઓ, ઘોડેસ્વારો અને સેનાપતિઓ સાથે ભય કર દેખાતી મેનાની સાથે મૃગ, શખ, હેરી, આનક અને તતુડાના શબ્દોથી દિશાઓને ગભવતા ચાલ્યા ૧૪ શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓ ઉત્તમ પ્રકારના આભૂષણો, વસ્ત્રો અને માળાઓ પહેરી, શરીરે ચદનો લગાવી પોતાના પુત્રો સાથે પાલખીઓમાં અને ઘોડા બેડેલા રથોમાં બેસી, ઢાલ તરવારવાળા સિપાઈઓ સથે શ્રીકૃષ્ણની પાછળ જવા લાગી. ૧૫ વળી શલ્યગારેલી પોતાના મનુષ્યોની સ્ત્રીઓ તથા વારાગનાઓ પણ ખજુરીના પાદડના તબુઓ, ધાબળા તથા વસ્ત્રો વગેરે સર્વ સામાન મોટા ગાડામાં ભરી મનુષ્યના, ઉંટના, બળદના, પાડાના, ખચ્ચરનાં તથા ગધેડાના વાહનો ઉપર ન ખાવી અને હાથીઓ ઉપર બેસી ચારે તરફથી શ્રીકૃષ્ણની પાછળ જવા લાગી ૧૬ ફોલા પામેલા માછલાથી તથા મોજાથી જેમ મહાસાગર ચોભે, તેમ દિવસે મોટા કોલાહલથી ગાજી રહેલું ધ્વજ, છત્ર, ચામર, ઉત્તમ આયુધ, આભૂષણો, મુગટ તથા કવચ ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડવાથી જગજગાદ થઈ રહેલું તે સૈન્ય ચોભવા લાગ્યું ૧૭ પછી શ્રીકૃષ્ણ જેમનો સત્કાર કરેલો હતો, જેમની તેમણે પૂજા કરી હતી અને ભગવાનના દર્શનથી જેમની ઇદ્રિયો આનંદિત થઈ હતી, એવા નારદ, ભગવાનનો નિશ્ચય ભેઈ તેમને પ્રણામ કરી હૃદયમાં તેમનું ચિંતન કરતા કરતા આકાશ માર્ગે ચાલ્યા ગયા. ૧૮ તે પછી શ્રીકૃષ્ણ મધુર વાણીથી રાજાઓનાં હૃદયને પ્રસન્ન કરીને બોલ્યા કે, હે દ્રુત !

તું જઈને રાજાએને કહેજે કે તમે ડરશે નહિ, તમારુ કલ્યાણ થશે હું, જરાસધનો ખીજા પાસે નાથ કરાવીશ ૧૯ ભગવાને આમ કહ્યા પછી તે દ્રુતે રાજાઓની પાસે જઈ તેઓને એ વાત કહી અને હું ખમાથી સુક્ત થવાની ઇચ્છાવાળા રાજાઓ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની રાહ જોવા લાગ્યા ૨૦ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણુ આનત, સૌવીર તથા મરુ દેશને ઉદ્ધવી કુરુક્ષેત્ર, પર્વતો, નદીઓ, પુરો, ગામો અને ખાણોને માર્ગે આદ્યા ૨૧ પછી શ્રીકૃષ્ણ દષદ્વતી તથા સરસ્વતી નદી ઉતરી પ આળ અને મત્સ્ય દેશ જોળ ગી ઇદ્રપ્રસ્થમા આવી પહોચ્યા ૨૨ જેમના દર્શન મનુષ્યોને હર્ષલ છે એવા શ્રીકૃષ્ણને આવ્યા સાભળી, યુધિષ્ઠિર રાજા પ્રસન્ન થયા અને ઉપાધ્યાય સાથે તેમની સામે સામૈયુ લઈ ગયા ૨૩ ઇદ્રિયો જેમ આદર સાથે પ્રાણને મળે, તેમ આદરભાવવાળા યુધિષ્ઠિરરાજા, ગીનના, વાળ ત્રના અને વેદના મોટા શખ્દો સાથે તેમને જઈ મળ્યા ૨૪ શ્રીકૃષ્ણને જો યુધિષ્ઠિર રાજાનું હૃદય સ્નેહથી ભરાઈ આવ્યું અને પછી ઘણે દહાડે દીઠેલા શ્રીકૃષ્ણને વાર વાર આલિંગન કર્યા ૨૫ આ વેળા લક્ષ્મીજીના નિર્મળ મહિરૂપ શ્રીકૃષ્ણના શ્રીઅંગને ભેટવાથી જેમના પાપ નાશ પામ્યા હતા, એવા યુધિષ્ઠિર રાજાની આખમા અશ્રુ આવ્યા, શરીરના રૂંવા ઉભા થયા, તે ખીજુ લૌકિક કાર્ય કરવાનું વિસરી ગયા અને પરમ આનંદમા મગ્ન થયા ૨૬ તે પછી પ્રેમના આવેશથી જેમની ઇદ્રિયો વ્યાકુળ થઈ ગઈ હતી, એવા ભીમ સેન હસતા હસતા પોતાના મામાના પુત્રને ભેટી પરમ સુખ પામ્યા તેમજ પ્રેમને લીધે જેમના નેત્રમા અશ્રુ ભરાઈ આવ્યા હતા એવા અર્જુને, નકુલે તથા સહદેવે હર્ષથી અતિ પ્રિય શ્રીકૃષ્ણને આલિંગન કર્યું ૨૭ અર્જુન સમવયી હોવાથી શ્રીકૃષ્ણને ભેટ્યા અને નકુલ તથા સહદેવે પ્રણામ કર્યા તે પછી શ્રીકૃષ્ણે યથોચિત રીતે બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કર્યા. ૨૮ કુરુ, સ્વજય, કૈકય, સૂત, માગધ, ગધર્વ, બદીજનો તથા ઉપમ ત્રીઓને શ્રીકૃષ્ણે માન આપ્યું. ૨૯ મૃદગ, શખ, ઢાલ, વીણા, પણવ અને સર-ણાઈઓ વાગવા માડી. બ્રાહ્મણો શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ

કરવા લાગ્યા અને નટ નાચવા લાગ્યા ૩૦ આવી રીતે પવિત્ર કીર્તિવાળા અને પુરુષોના મસ્તકના મણિરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન શણગારેલા નગરમાં પધાર્યા. આ વખતે સ્વબધીએ તેમને ઘેરી લીધા અને સૂત, માગધ વગેરે તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૩૧ નગરના માર્ગો હાથીના સુગંધી મદજળથી છ ટા-યેલા હતા સોનાના તોરણો, મગળ ઘટો તથા નાહી સ્વચ્છ થઈ નવા વસ્ત્રો, આભૂષણો, પુષ્પની માળાઓ અને ચંદનના લેપો કરીને અલકૃત થયેલા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓથી તે નગર શોભી રહ્યું હતું ૩૨ ઝગઝગાટ બળતા દીવાઓ, બલિદાનો, પ્રત્યેક ઘરના ભળિયામાથી નિકળતા સુગંધી ધૂપો અને શોભતી પતાકાઓથી મનોહર તથા રૂપાના મોટા શિખરોવાળા અને જેની ઉપર સુવર્ણના કળશો મૂકેલા હતા એવા ઘરોથી શોભી રહેલું ઇદ્રપ્રસ્થ નગર તે જોવા લાગ્યા ૩૩ મનુષ્યના નેત્રને આનંદ આપનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નગરમા આવ્યા સાભળીને, તરુણ સ્ત્રીઓ ઘરના કામકાજ પડતા મૂકી તથા શય્યામા સુતેલા પતિને છોડી રાજમાર્ગ ઉપર જતા શ્રીકૃષ્ણને નિહાળવા બારીએ ગઈ, આ સમયે ઉત્સાહને લીધે તેઓના માથાના અંગોડા છુટી ગયા ને માથા ઉપરના વસ્ત્રો ખસી ગયા ૩૪ હવેલીઓની અગાસીઓ ઉપર ચઢેલી સ્ત્રીઓ, હાથી, ઘોડા, રથ અને પાળાઓથી ભરપુર રસ્તા ઉપર શ્રીકૃષ્ણને અને તેમની સ્ત્રીઓને જોઈ તેમની ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી, ઉત્સાહપૂર્વક ઇક્ષણથી તેઓની આગતા-સ્વાગતા કરવા લાગી ૩૫ વળી સ્ત્રીઓએ રસ્તામા ચંદ્રમાની સાથે તારાઓની પેઠે ભગવાનની સાથે રહેલી તેમની સ્ત્રીઓને જોઈને પરસ્પર કહેવા માડ્યું કે, આ સ્ત્રીઓએ એવા તે શા પુરુષો કર્યા હશે કે, પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ એવા શ્રીકૃષ્ણ તેમના નેત્રને આનંદ આપે છે. ૩૬ પાપરહિત નગરવાસીઓ તથા મહાવીરો વ્યાપાર ખેડનાર મુખ્ય વ્યાપારીઓ હાથમા મગળકારક પદાર્થો લઈને ઠેકઠેકાણે શ્રીકૃષ્ણને મળીને તેમનો સત્કાર કરવા લાગ્યા. ૩૭ આ રીતે સત્કાર મેળવતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અત્યંત પુરની આગળ આવી પહોચ્યા, ત્યારે પ્રીતિથી પ્રકુલિત

નેત્રવાળા અંતઃપુરના કંચુકિયોએ આદરપૂર્વક સામા
જઈ શ્રીકૃષ્ણનો સત્કાર કર્યો અને તેમને રાજમહા-
લયમાં પધરાવ્યા ૩૯ ત્યા આગળ ત્રણ લોકના
ધર્મર પોતાના ભત્રીજા શ્રીકૃષ્ણને જોઈને કુંતાણ
પ્રસન્ન થયા અને વહુ સાથે આસન ઉપરથી ઉભા
થઈ તેમને ભેટ્યા ૪૦ યુધિષ્ઠિર રાજા આદરભાવ
સાથે દેવના પણ મહાદેવ એવા શ્રીકૃષ્ણને ધરમા
લાવીને આનંદમાં એવા તો વિહ્વળ થઈ ગયા કે,
પૂજા કરવાની રીતિને પણ ભૂલી ગયા. ૪૦ હે
રાજન! તે પછી શ્રીકૃષ્ણ પોતાની ફાઈને તથા
વડીલોની સ્ત્રીઓને પગે લાગ્યા અને દ્રૌપદી તથા
સુભદ્રા શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગ્યા ૪૧ પછી સાસુના
કહેવાથી દ્રૌપદીએ શ્રીકૃષ્ણની પટ્ટરાણી રુકિમણી,
સત્યા, ભદ્રા, ભાંબવતી, કાર્તિકી, મિત્રવિંદા, શૈબ્યા,
સતી નામજીતી તથા બીજી પણ જે સાથે હતી
તે સર્વની વચ્ચે, માળા તથા આભૂષણ વગેરેથી પૂજા
કરી. ૪૨-૪૩ અને યુધિષ્ઠિર રાજાએ શ્રીકૃષ્ણને,
તેમની સેનાને, સેવકોને, મંત્રીઓને તથા સ્ત્રીઓને
નિરતર નમ્રા નવા લાગે એવા સુખોથી પરોણાગત
કરીને પ્રેમતાપ નગરમાં રાખ્યા. ૪૪ અર્જુન સાથે
રહેતા શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને સહાય આપી, અગ્નિને
આહ્વં વનુથી તૃપ્ત કરાવ્યો હતો, જેમણે યુધિષ્ઠિર
રાજાને દિવ્ય સજ્જા કરી આપી હતી, તે મયદાનવને
અગ્નિમાથી મુક્ત કરાવ્યો હતો ૪૫ તે શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન યુધિષ્ઠિર રાજાને સારુ લગાડવા ઇદ્રપ્રસ્થમાં
કેટલાએક મહિના રહ્યા તે સમયે અર્જુનની સાથે
૪૬ રથમાં બેસી યોદ્ધાઓ સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા ૪૭

उवास कतिचिन्मासान् राक्षः प्रियविकीर्षया
विहरन् रथमारुह्य फाल्गुनेन मदैर्वृतः ॥

इति भीमझागवत् महापुराणे दशमस्कंधे
एकसत्तितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૭૨ મો.

ભીમ જરાસંધનું યુદ્ધ.

શ્રીગુરુ ઉવાચ

एकदा तु समामप्य आस्थितो मुनिमिबृंतः ।

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैर्भार्तृभिश्च युधिष्ठिरः ॥

શુકદેવજી કહે છે-એકવાર મુનિઓ, બ્રાહ્મણો,
ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, ભાઈઓ, આચાર્યો, કુળના વૃદ્ધ
પુરુષો જ્ઞાતિજનો, સ બધીઓ તથા વેવાઈ વગે-
રેથી વિંટાઈને યુધિષ્ઠિર રાજસભામાં બેઠા હતા,
તેમણે સર્વ સામગતા શ્રીકૃષ્ણને બોલાવી કહ્યું કે,
૧-૨ હે પ્રભુ! હું રાજસૂય યજ્ઞથી આપની વિભૂ-
તિરૂપ દેવતાઓનું યજન કરીશ માટે આપ અમારું
તે કાર્ય પૂર્ણ કરજો ૩ જે પવિત્ર પુરુષો નિરતર
પાપનો નાશ કરનારી આપની પાદુકાઓને પૂજે
છે, મનથી તેનું ધ્યાન ધરે છે અને વાણીથી તેના
ચથ ગાય છે તે પુરુષો, સ સારથી મુક્ત થાય છે,
અને જો તેઓ સુખોની ઇચ્છા કરે છે તો તે પણ
મળે છે, પરંતુ બીજા ચક્રવર્તીઓ તે સુખ પામતા
નથી ૪ માટે હે વિશેષ! જે કેટલાક કુરુ તથા
સુ જય વંશના રાજાઓ કર્મનિષ્ઠ હોવાથી ભગવા-
નની ભક્તિને ઉત્તમ માનતા નથી, તેમનો મોહ
હર કરવા જેઓ તમારી ભક્તિ કરે છે તથા જેઓ
તમારી ભક્તિ કરતા નથી, તે બન્ને રાજાઓની
સ્થિતિ એમને દેખાડો અને એકલા મળેલા લોકો
ચક્ષુમાં આપના ચરણારવિ દની સેવાનો પ્રતાપ ભલે
જુઓ ૫ તમે સર્વના આત્મા છો, સમદષ્ટિવાળા
છો, સ્વસ્વરૂપના સુખનો અનુભવ કરનાર અને પર-
બ્રહ્મરૂપ છો, આપને આ મારું અને આ પારકું
એવો ભેદ નથી; છતાં પણ કલ્પવૃક્ષ જેમ સેવા
કરનારાઓને સેવાના પ્રમાણમાં ફળ આપે છે, તેમ
આપ પણ આપની સેવા કરનારાઓને સેવાના પ્રમા-
ણમાં ફળ આપી ફળ આપો છો. ૬

ભગવાન બોલ્યા-હે રાજન! તમે મુક્ત વિચાર

કે આ અધ્યાયમાં યુધિષ્ઠિરે પોતાનું મર્થ નિહિત
મનુ તે પછી શ્રીકૃષ્ણે જરાસંધને ભીમસેન ખસે મસવી
લાવ્યો, જે કયા કહેવામાં આવ્યો.

કર્ચો છે જે કર્મ કરવાથી તમારી કંઠ્યાણુકારી કીર્તિ ત્રણ લોકમા પ્રખ્યાત થશે ૭ હે પ્રભો ! ઋષિઓ, પિતરો, દેવતાઓ, સબધીઓ તથા સર્વ પ્રાણીઓને રાજસૂય યજ્ઞ ઇષ્ટ છે ૮ માટે તમે સર્વ રાજાઓને જીતી પૃથ્વીને વશ કરી, યજ્ઞની સર્વ સામગ્રીઓ તૈયાર કરીને મહા યજ્ઞ કરો ૯ હે સબન્ ! આ તમારા ભાઈઓ લોકપાલના અશમાર્થી ઉત્પન્ન થયેલા છે અને જે હું અજ્ઞાનીઓથી જીતાઉં નહિ એવો છું, તેને તમે જ્ઞાનીએ જીતી લીધો છે ૧૦ જગતમા મારા પરાયણ રહેતાગ્ને તેજવડે, યશવડે, લક્ષ્મીવડે અથવા તો વિભૂતિએવડે, કોઈ દેવતા પણ પરાભવ પમાડી શકતો નથી ૧૧

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાનનું વચન સાલળી યુધિષ્ઠિર રાજા પ્રસન્ન થયા, તેમનું મુખકમળ પ્રકુલિત થઈ ગયું અને તેમણે વિષ્ણુના તેજથી વૃદ્ધિ પામેલા પોતાના ભાઈઓને દ્વિગ્વિજય કરવાને મોકલ્યા ૧૨ સહદેવને સુજયો સાથે દક્ષિણ દિશામા, નકુળને પશ્ચિમ દિશામા, અર્જુનને ઉત્તર દિશામા અને ભીમસેનને મત્સ્ય, કૈકય અને મદ્રરાજની સાથે પૂર્વ દિશામા દ્વિગ્વિજય કરવા મોકલવામા આવ્યા ૧૩ તેઓ રાજાઓને હરાવીને તે દિશાઓમાથી ઘણું ધન લાવ્યાને તે યજ્ઞ કરનાર ધર્મરાજને આપ્યું ૧૪ ધર્મરાજ એક જરાસધને અજિત બાણી વિચાર કરવા લાગ્યા એટલે શ્રીહરિએ, ઉદ્ભવજીએ પોતાને જે ઉપાય કહ્યો હતો તે ઉપાય આજે ધર્મરાજને કહ્યો ૧૫ તે પછી હે તાત પરીક્ષિત ! ભીમસેન, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ એ ત્રણે પ્રાણીઓનો વેષ લઈ બૃહદ્રથના પુત્ર જરાસધના ગિરિવ્રજમા ગયા ૧૬ તે ક્ષત્રિયો પ્રાણીઓનો વેષ લઈ આતથિ સત્કારને યોગ્ય (મધ્યાહન) સમે ગૃહસ્થ એવા જરાસધને ઘેર ગયા અને તેની આગળ યાચના કરી ૧૭ હે રાજન્ ! અમે દૂરથી આવેલા અતિથિઓ છીએ, અમે જે વસ્તુની ઇચ્છા કરીએ તે વસ્તુ અમને આપો, તારું કંઠ્યાણુ થશે ૧૮ સહનશીલ પુરુષો શુ સહન કરી શકતા નથી ? દુર્જનેને શુ અકાર્ય છે ? ઉદાર મનુષ્યો શુ નથી આપતા ? અને સમદષ્ટિવાળાઓને કોણ પારકો છે ? ૧૯ જે

પુરુષ પોતે સમર્થ છતાં અનિત્ય શરીર વડે સત્યરૂપોએ ગાવા યોગ્ય અવિચળ યશ સંપાદન કરતો નથી તેને નિદાપાત્ર તથા દુષ્ટ બાણવો ૨૦ હરિશ્ચન્દ્ર રતિદેવ, ઉચ્છવૃત્તિ શિળિ, બલિ, પારાધી, હોલો વગેરે ઘણા દેહીઓ નાશવત દેહવડે અમર થઈ ગયા છે † ૨૧

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! તેઓના સ્વરો ઉપરથી, આકારો ઉપરથી, ધનુષની દોરીના આટણવાળા કાંડ ઉપરથી, તે ક્ષત્રિયો છે એમ બાણીને, પૂર્વે કોઈ ઠેકાણે જોવામા આવેલા તે ક્ષત્રિયોને ઝાળખીને જરાસધ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ૨૨ આ લોકો ક્ષત્રિયો છે અને તેઓએ પ્રાણીઓનો વેષ લીધેલો છે, છતાં પણ તેઓ મારી પાસે યાચના કરે છે તો મારાથી તેમનો ત્યાગ કરી શકાય નહિ, તેઓ માગે તો પણ આત્મા આપું ૨૩ ઇંદ્રને રાજ્ય આપવાની ઇચ્છાથી વિષ્ણુએ વામન પ્રાણીનું જ રૂપ લઈને બલિરાજને રાજ્યથી ગ્રહ કર્યો હતો, તોપણ બલિની નિર્દોષ કીર્તિ જગતમા ફેલાયેલી સંભળાય છે બલિરાજ વિષ્ણુને બાણુતો હતો અને શુકાચાર્યે તેને વાર્યો હતો તોપણ પ્રાણી રૂપ વામનને પૃથ્વીનું દાન તેણે આપ્યું હતું ૨૪-૨૫ ક્ષત્રિય જાતિનો નાશવત દેહ જીવતા તેનાથી પ્રાણીઓના કાર્ય માટે પ્રયત્ન કરીને મોટો યશ સંપાદન કરે નહિ તો પછી તે દેહનું કંઈ પ્રયોજન નથી ૨૬ ઉદાર બુદ્ધિવાળા જરાસધે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન તથા ભીમસેનને કહ્યું કે, હે પ્રાણીઓ ! તમારી ઇચ્છા હોય તે માગો હું તમને મારું મસ્તક પણ આપીશ ૨૭ શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા કે, હે રાજેન્દ્ર ! જો તમે અમારી કામના પૂર્ણ કરવા માગતા હો તો અમને ઇંદ્રયુદ્ધ આપો અમે ક્ષત્રિય છીએ, યુદ્ધની ઇચ્છાથી આવ્યા છીએ, અજ્ઞની ઇચ્છાથી આવ્યા નથી ૨૮ આ કુતાનો પુત્ર ભીમસેન છે અને આ તેનો ભાઈ અર્જુન છે,

† હરિશ્ચન્દ્રે સત્યને માટે પોતાના દેહની દરમર કરી ન હતી, રતિદેવે ઘણા કાળે મળેલું ખાનાનું અતિથિને આપી દીધું હતું, શિળિ રાજાને હોલાને બચાવવા પોતાનું માસ આપ્યું હતું અને બલિએ વામનની યાચના પોતાના આનંદમાટે પુરી પાડી હતી

અને હું, આ બન્નેના મામાનો પુત્ર તે તમારો શત્રુ છું. ૨૬

શુકદેવજી કહે છે—આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું એટલે જરાસંધ ખડખડાટ હસ્યો અને બોલ્યો કે, હે મૂર્ખ! હું તમને તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે દંડ-યુદ્ધ આપીશ. ૨૭ હે કૃષ્ણ! તું બીકણ અને યુદ્ધમાં વિકળ છે. વળી તું મથુરાને છોડી સમુદ્રને શરણે ગયો છે, માટે તારી સાથે તો હું યુદ્ધ કરીશ નહિ. ૨૮ આ અર્જુન તો અવસ્થામાં મારી સમાન નથી, ઘણો બળવાન નથી, તેમ શરીરથી મારા જેવો દૃઢ નથી, માટે અર્જુન મને થોડા નથી ને ભીમસેન મારા જેવો બળવાન છે, માટે હું તેની સાથે લડીશ. ૨૯ આ પ્રમાણે કહીને જરાસંધે ભીમને એક મોટી ગદ્દા આપીને બીજી ગદ્દા પોતે હાથમાં લઈ નગરી-માર્થી બહાર નિકળ્યો. ૩૦ ત્યાં આગળ રણસ આ-મમાં મદોન્મત્ત એવા તે બન્ને વીર પુરુષો અખા-ડામાં પરસ્પર એકઠા થઈ વજ્રના જેવી ગદ્દાઓવડે એક બીજાને પ્રહાર કરવા લાગ્યા. ૩૧ રગભૂમિ ઉપર જેમ બે નટ પટા ખેલતા હોય તેમ વિચિત્ર પ્રકારના મંડળોમાં ડાળી તથા જમણી તરફ ફરતા તે બન્ને યોદ્ધાઓનું તુમુલ યુદ્ધ થવા માંડ્યું. ૩૨ હે રાજન્! પરસ્પર યુદ્ધ કરતા બે હાથીઓના હાંતના જેમ કડાકા થાય તેમ પરસ્પર અથડાતી ગદ્દાના ભયંકર શબ્દ થવા લાગ્યા. ૩૩ યુદ્ધ કરતા અને ક્રોધમાં આવી ગયેલા બે હાથીઓના શરીર, સાથે અથડાવાથી જેમ આકડાની શાખાઓ ઉડી પડે તેમ હાથના ભેરથી એક બીજા ઉપર ફેંકવામાં આવતી ગદ્દાઓ એક બીજાના ખભા, કેડ, પગ, હાથ, સાથળ તથા હાસડીમાં અથડાઈને ભૂકો થઈ જતી હતી. ૩૪ આ પ્રમાણે તે ગદ્દાઓ ભાગી જતા તે બન્ને મહા પુરુષો ક્રોધાવેશમાં આવી ગયા અને લોહાના જેવી કઠિન પોતાની મુઠિયોથી એક બીજાના શરીરને તાડવા લાગ્યા આ વેળાએ બે હાથીની પેઠે તે બન્ને એક બીજાને મારતા હતા, તેમાર્થી જે શબ્દ ઉત્પન્ન થતો હતો, તે શબ્દ વજ્રના શબ્દ જેવો ભયંકર તથા ઉગ્ર થતો હતો. ૩૫ હે રાજન્! અભ્યાસ, બળ તથા પ્રભાવમાં સમાન અને આટલું યુદ્ધ કરવા

છતાં પણ જેમનું બળ ક્ષીણ થયું ન હતું એવા ભીમ અને જરાસંધની વચ્ચે ઘણું યુદ્ધ થયું. ૩૬ હે મહા-રાજ! તે બન્નેને હિવસે યુદ્ધ કરતાં અને રાત્રે મિત્રની પેઠે રહેતાં સત્યાવીર હિવસો થયા. ૪૦ તે પછી હે રાજન્! એક વાર ભીમે મામાના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, ‘હે મામાવ! હું જરાસંધને યુદ્ધમાં જીતવાને સમર્થ નથી.’ ૪૧ શ્રીકૃષ્ણ ભગ-વાન બળુતા હતા કે, જરાસંધ જન્મે ત્યારે બે ફાડીયા રૂપે જન્મે હતા અને તેનું મરણ પણ બે ફાડીયા કરવાથી થયે, તેમ જરાએ તેનાં બે ફાડીયાંને સાધીને તેને જીવાડ્યો છે. આ ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણ પોતાના તેજથી ભીમના બળમાં વધારો કરતા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આના ફાડીયાં કેવી રીતે કરવા? ૪૨ અમોઘ જ્ઞાનવાળા શ્રીકૃષ્ણ શત્રુના નાશનો ઉપાય વિચારી, હાથમાં ઝાડની ડાળી લઈ, હું જેમ આ ડાળીને ફાડી નાખું તેમ તું આને બે પગ વચ્ચેથી ફાડી નાખજે, એવી સંજ્ઞાથી શત્રુને મારવાનો ઉપાય દેખાડ્યો. ૪૩ તે સંકેત બાણીને મહા બળવાન તથા યોદ્ધાઓમાં ઉત્તમ એવા ભીમ-સેને જરાસંધને બે પગે પકડીને પૃથ્વી ઉપર પટ-કર્યો. ૪૪ અને પોતાના પગવતી તેનો એક પગ દબાવી બીજા પગને બે હાથથી ઝાલી મોટો હાથી જેમ ઝાડની ડાળીને ચીરી નાખે, તેમ તેને ગુસ્સા ભાગથી ચીરી નાખ્યો. ૪૫ અને જેમાં એક પગ, એક સાથળ, એક સ્તન, એક ખભો, એક હાથ, એક નેત્ર, એક બુકુટી, અને એક એક કાન હતો એવાં બન્ને ફાડીયા પ્રજાની દૃષ્ટિએ પડ્યાં. ૪૬ મગધ દેશનો રાજા જરાસંધ મરણ પામ્યાથી હસ્ટાકાર થઈ રહ્યો અને શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુને ભીમસેનને ભેટી તેનો સત્કાર કર્યો. ૪૭ પછી પ્રાણીઓનું કચ્છાણ કરનાર, અપ્રમેય સ્વરૂપવાળા તથા સમર્થ એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જરાસંધના પુત્ર સહદેવને મગધ દેશના રાજ્યાસન ઉપર બેસાડ્યો અને જરાસંધે જે રાજાઓને કેદ કર્યા હતા તેઓને બંધન મુક્ત કર્યાં. અમ્બવિદ્યદમેવાત્મા મગધાત્મા પતિ પ્રયુઃ । મોઘયામાસ રાજન્યાય સદૃશ માગધેન ચે ।

इति भीमज्जागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
द्विसप्ततिवર્गोऽध्यायः

અધ્યાય ૭૩ મો. †

ખધીવાન રાજાઓની મુક્રિા.

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ

મયુતે દ્વે શતાન્વયૌ લીલયા યુધિ નિર્જિતાઃ
તે નિર્ગતા ગિરિદ્રોણ્યાં મલિના મલવાસસઃ

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! જરાસ ધે યુદ્ધમાં રમત કરતા હરાવેલા અને કેદ કરેલા વીર હજાર અને આઠસો રાજાઓ પર્વતની શુક્રામાથી ખહાર નિકળ્યા ઘણા દિવસ કેદ રહેવાથી તેઓના વસ્ત્રો મેલા થઈ ગયા હતા, ભૂખથી દુર્બળ થઈ ગયા હતાં, કેદમાં પડવાથી મુખ સુકાઈ ગયા હતાં અને ઉતરી ગયા હતા. તેઓએ મેઘના જેવા શ્યામ રંગના અને પીળાં રેશમી વસ્ત્ર ધારણ કરનાર શ્રીવત્સના ચિહ્નવાળા, ચાર ભુજવાળા, કમળના ગર્ભ જેવા રાતાં નેત્રોવાળા, મનોહર મુખવાળા, પ્રકાશમાન કુંડળવાળા તથા હાથમાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને કમળને ધારણ કરનાર, સુગટ, હાર, કડા, કંદોરા અને બાણુ-ખ ધરી શોભતા, કૈસ્તુભ મણિથી શોભતા કંઠવાળા તથા વનમાળાવાળા શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કર્યા અને પછી જાણે નેત્રવડે પાન કરતા હોય, નાસિકાથી સુગંધા હોય તથા બે બાહુઓથી આલિંગન કરતા હોય એવા આતુર જણાવા લાગ્યા ગર્વરહિત થઈ ગયેલા તે રાજાઓ શ્રીહરિના ચરણમાં મસ્તક નમાવી પ્રણામ કરવા લાગ્યા ૧-૧ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાથી જે આનંદ થયો, તેથી તેઓનો કેદમાં રહેવાથી થયેલો શ્રમ દૂર થયો અને તે રાજાઓ બે હાથ ભેડીને શ્રીકૃષ્ણની આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૭

રાજાઓ કહેવા લાગ્યા-હે દેવના દેવ ! હે કૃષ્ણ ! સંસારથી ખિન્ન થયેલા અને તમારે શરણે આવેલા જે અમે તેમનું તમે રક્ષણ કરો ૮ હે મધુસૂદન ! અમે જરાસ ધના ઉપર દોષારોપ કરતા નથી, કારણ કે રાજાઓને રાજ્યથી બ્રહ્મ થયું એ તમારો અનુ-

બ્રહ્મ છે. ૯ રાજ્યના ઐશ્વર્યથી છડી જઈ તમારી માયાથી મોહ પામી નાશવંત સંપત્તિઓને અવિચળ માનવાથી હરકોઈ રાજા કલ્યાણને પામતો નથી ૧૦ બાળકો જેમ ઝાઝવાના જળને જલાશય માને છે, તેમ અજ્ઞાની પુરૂષો વિકારવાળી માયાને ખરી વસ્તુ કહે છે. ૧૧ હે કૃષ્ણ ! અમે પૂર્વે લક્ષ્મીના મદમાં આધળા થઈ ગયા હતા. આ પૃથ્વીને છતી લેવાની ઇચ્છાથી એક બીજાનો દ્રેષ કરતા હતા અને દુર્મંદથી ભરેલા તથા મહા કૂર એવા અમે આગળ માથા ઉપર જુગી રહેલા મૃત્યુરૂપ આપને ન ગણી કારતા નિર્દયપણાથી પોતાની પ્રજાનો નાશ કરતા હતા. ૧૨ તે જ હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમારા ગભીર વેગવાળા, અનંત પરાક્રમી અને તમારી મૂર્તિરૂપ કાળે અમને લક્ષ્મીથી ચલાયમાન કર્યા છે, તેથી અમે ગર્વરહિત થઈ તમારા ચરણનું સ્મરણ કરીએ છીએ ૧૩ હવે અમે નિરંતર નાશ પામતા અને રોગોના ક્ષેત્રરૂપ દેહવડે ભોગવવા યોગ્ય તથા ઝાઝવાના પાણી જેવા રાજ્યને અથવા તો કાનને ગમે એવા તથા મરી ગયા પછી સ્વર્ગમાં ભોગવવા યોગ્ય કર્મના ફળોને પણ ભોગવવાની ઇચ્છા રાખતા નથી. ૧૪ માટે આ જગતમાં જન્મ-મરણ પામતા એવા જે અમે તેઓને એવો ઉપાય બતાવો કે, જેથી આપના ચરણકમળમાં નિરંતર સ્મૃતિ રહ્યા કરે. ૧૫ શ્રીકૃષ્ણ, વાસુદેવ, શ્રીહરિ, પરમાત્મા, પ્રણામ કરનારાઓના કલેશનો નાશ કરનાર આપ ગોવિંદ ભગવાનને અમારા પ્રણામ છે ૧૬

શુકદેવજી કહે છે-હે તાત ! ખ ધનમાંથી મુક્ત થયેલા રાજાઓએ સ્તુતિ કરાતા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ દયાળુ તથા શરણાગત વત્સલ હતા, તેમણે મધુર વાણીથી તેમને કહ્યું કે, ૧૭ હે રાજાઓ ! તમે ઇચ્છા રાખો છો તે પ્રમાણે જગતનો ઇન્ધિર તથા આત્મારૂપ જે હું તેમા તમારી દંઢ ભક્તિ થાઓ ૧૮ હે રાજાઓ ! તમે સત્યવાદી છો અને તમારા વિચાર ઉત્તમ છે. લક્ષ્મી ને ઐશ્વર્યના મદથી સ્વેચ્છાચાર થાય છે ૧૯ સહસ્રાબ્દન, નહુષ, વેન, રાવણ, નરકાસુર તથા બીજા દેવ, દૈત્યો ને રાજાઓ લક્ષ્મીના મદને લીધે રાજ્યાસનથી બ્રહ્મ થયા છે. ૨૦ હવે તમે

† આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ રાજાઓને કેદમાંથી છૂટા કરવા તેઓને વેશવો સાથે પોતપોતાના દેશમાં મોકલી પોતે ઇન્દ્રપ્રસ્થ આગ્યા, એ ક્યા કહેવામાં આવ્યો.

દેહાદિક જન્મ ધરનાર પદાર્થોને નાશવત સમજી
ધર્મથી પ્રભાનું રક્ષણ કરે. અને યજ્ઞથી મારું પૂજન
કરે. ૨૧ વળી તમે પુત્ર-પૌત્રાદિક વશનો વિસ્તાર
કરતા, સુખ-દુઃખ અને લાભ હાનિ જેમ જેમ
આવતાં બચ, તેમ તેમ તેને ભોગવતા મારામા મન
રાખી સસારમા રહેજો. ૨૨ વળી તમે દેહાદિક ઉપર
ઉદાસીન થઈ આત્માના સુખમા આનંદ માનશો,
ધર્મના નિયમ ધારણ કરશો અને મારી ઉપર મનને
રાખીને રહેશો તો છેવટે મને પરબ્રહ્મને પામશો. ૨૩

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે રાજાઓને આજ્ઞા
કરી ત્રણ લોકના ઇન્દ્ર એવા શ્રીકૃષ્ણે તે રાજાઓને
નવરાવવા પુરુષોને તથા સ્ત્રીઓને આજ્ઞા કરી ૨૪
પછી હે રાજન્! સહદેવની પાસે ઘટતા વચ્ચે,
ધરેણ્યા, પુષ્પેની માળાઓ અને ચ દનના લેપોથી
તેમની પૂજા કરાવી ૨૫ પછી તે રાજાઓને ઉત્તમ
અન્નો જમાડી અને યોગ્ય એવાં ભત્તભતના તાળૂલ
આપી વૈભવો ભોગવાવી સત્કાર કર્યો. આ વખતે
ચળકતા કુડોળવાળા તથા મહા દુઃખમાથી મુક્ત
થયેલા તેઓ શરદઋતુમા જેમ તારાઓ શોભે તેમ
શોભવા લાગ્યા. ૨૬-૨૭ પછી સારા ઘેડાઓ બેડેલા,
મણિ અને સોનાથી મઢેલા સુંદર રથોમા બેસાડી
શ્રીકૃષ્ણે તેમને સ્વદેશ મોકલ્યા. ૨૮ આ રીતે મહા-
ત્મા શ્રીકૃષ્ણે કષ્ટમાથી મુક્ત કરેલા રાજાઓ જગ-
ત્પતિ શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રોનું ગાન કરતા કરતા પોતાને
દેશ ગયા. ૨૯ ત્યાં આગળ તેમણે શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર
પોતાના કાર્યભારી મંડળો આગળ કહી બતાવ્યું
તથા શ્રીકૃષ્ણે જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરી હતી તે પ્રમાણે
કરવા લાગ્યા. ૩૦ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ભીમસેન પાસે
જરાસંધનો નાશ કરાવી, સહદેવથી સત્કાર પામી,
ભીમ, અર્જુન સાથે ઇંદ્રપ્રસ્થ આવવા નિકળ્યા. ૩૧
શત્રુનો વિજય કરીને ઇંદ્રપ્રસ્થમાં આવ્યા કે તેઓએ
પોતાના સંબંધીઓને ખુશી કરવા શંખ વગાડ્યો,
૩૨ તે સાભળીને ઇંદ્રપ્રસ્થના વાસી પ્રસન્ન થયા,
યુધિષ્ઠિર રાજાના મનોરથ સિદ્ધ થયા અને તેઓએ
માન્યું કે જરાસંધ મરણ પામ્યો. ૩૩ તે પછી
ભીમ, અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણે યુધિષ્ઠિર રાજાને
પ્રણામ કરી પોતે ત્યાં જે કાર્ય કર્યું હતું તે સર્વ

કહી સંભળાવ્યું. ૩૪ યુધિષ્ઠિર, શ્રીકૃષ્ણે પોતાના
ઉપર કરેલો અનુબ્રહ્ સાભળી પ્રીતિથી આનંદનાં
અશ્રુ પાડતા કઈ પણ બોલ્યા નહિ. ૩૫

નિશમ્ય ધર્મરાજસ્તત્ કેશવેનાનુકંપિતમ્ ।

માનદામ્બુકલાંમુંચન્ પ્રેમ્ણાનોવાચ કીંચન ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वृषभस्कंधे

त्रिसप्ततિમોऽध्यायः

અધ્યાય ૭૪ મો.

શિશુપાલ વધ.

શ્રીશુક ઉવાચ

एव युधिष्ठिरो राजा जरासंधवधं विमो ।

कृष्णस्य चानुभाव त क्षुत्वा प्रीत तमब्रवीत् ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! જરાસંધનો
નાશ થયો તે વાત સાભળીને તથા મહા સમર્થ
શ્રીકૃષ્ણનો પ્રભાવ અને તેમનું પોતાની આજ્ઞા
પાળવાપણું સાભળીને ધર્મરાજ પ્રસન્ન થયા અને
બોલ્યા કે, ૧ જેઓ ત્રણ લોકના શુર છે અને
જેઓ લોકપાલો છે, તે આપની આજ્ઞા મેળવીને
પોતાના મસ્તક ઉપર જ ઉઠાવે છે ૨ આપ કમ-
લનયન શ્રીકૃષ્ણ, રાજાનું માન ધરાવનાર જે અમો
હીન છીએ, તેઓની આજ્ઞા ઉઠાવો છો, તે અત્યંત
અઘટિત છે ૩ સૂર્યના ઉગવા તથા આથમવા
રૂપી કર્મ કરવાથી તેના તેજમા વધારો કે ઘટાડો
થતો નથી. તેમ જ આપ એક અદ્વિતીય પરમાત્મા
અને પરબ્રહ્મ ભૂર્તિ છો, તેમનું આવા કર્મો કરવાથી
તેજ વધતું નથી તેમ ઘટતું પણ નથી ૪ હે
અણત! અજ્ઞાનીઓને જેમ પોતાના શરીરને
'આ મારું,' 'આ હું,' તથા 'આ તારું,' આ
તું' એવી નાના પ્રકારની બુદ્ધિ થાય છે, તે પ્રમાણે
તમારા ભક્તોને થતી નથી, ત્યારે તમને તો યાચ
જ કયાથી? ૫

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે કહ્યા પછી યુધિ-
ષ્ઠિર રાજાએ યજ્ઞ કરવાનો સમય થયો ત્યારે શ્રીકૃ-

૬ આ અધ્યાયમા યુધિષ્ઠિરે રાજસૂય યજ્ઞ કર્યો
તેમા પ્રથમ પૂજના પ્રસન્નમા શ્રીકૃષ્ણે શિશુપાલનો વધ
કર્યો, એ કથા મહેવારો

જીની સંમતિથી વેદવિદ્યામાં કુશળ યોગ્ય પ્રાક્ષ-
ણેને ઋત્વિજમા વરાવ્યા ૧ વેદવ્યાસ, ભરદ્વાજ,
સુમતુ, ગૌતમ, અસિત, વસિષ્ઠ, વ્યવન, કણ્વ,
મૈત્રેય, કવચ, ત્રિત, ૭ વિદ્યામિત્ર, વામદેવ, સુમતિ,
જૈમિની, કતુ, પૈલ, પરાશર, ગર્ગ, વૈશંપાયન, ૮
અથર્વા, કશ્યપ, ભૌમ્ય, જુગુપ્ત, પરશુરામ,
આસુરિ, વીતિહોત્ર, મધુચ્છદા, વીરસેન, અકૃત-
મણુ વગેરે મુનિઓને વરણમા વરાવ્યા. ૯ બીજા
પણ નિમત્રણ કરેલા દ્રોણાચાર્ય, ભીષ્મ, કૃપાચાર્ય,
પુત્રો સાથે ધૃતરાષ્ટ્ર, મહા બુદ્ધિશાળી વિદુર, ૧૦
પ્રાક્ષણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શૂદ્ર જાતિના લોકો સર્વ
રાજાઓ અને તેમના કાર્યભારીઓ યજ્ઞ જોવાની
ધ્વજીથી ત્યાં આવ્યા હતા ૧૧ ત્યાર પછી પ્રાક્ષ-
ણેએ યજ્ઞ ભૂમિને સુવર્ણના હળથી ખેડીને શાસ્ત્ર
પ્રમાણે ત્યાં યુધિષ્ઠિરને દીક્ષા આપી ૧૨ પૂર્વે વરુ-
ણના યજ્ઞમા જેમ સુવર્ણનો સામાન હતો, તેમ જ
યુધિષ્ઠિરને પણ યજ્ઞમા સુવર્ણનો સામાન હતો
પ્રજ્ઞા તથા શંકર સાથે ઇદ્રાદિક લોકપાલો, તેમના
ગણો, સિદ્ધ પુરુષો, ગધર્વો, વિદ્યાધરો, સર્પો,
મુનિઓ, યક્ષો, રાક્ષસો, પક્ષીઓ, કિન્નરો, ચારણો,
રાજાઓ તથા રાજાઓની સર્વ રાણીઓ યુધિષ્ઠિર
રાજાના રાજસૂય યજ્ઞમા ભેગા થયા હતા દેવતા-
ઓએ જેમ વરુણને યજ્ઞ કરાવ્યો હતો, તેમ જ
દેવતા જેવી કાંતિવાળા વિપ્રો મહારાજા યુધિષ્ઠિરને
શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે રાજસૂય યજ્ઞ કરાવવા લાગ્યા
૧૩-૧૪ સોમરસ કાઢવાને દિવસે યુધિષ્ઠિરે સાવ-
ધાન થઇને મહા ભાગ્યવાળા ઋત્વિજોની તથા સભા-
પતિઓની પૂજા કરવાનો આરંભ કર્યો. ૧૭ તે
વેળા 'સભાસદોમા પ્રથમ પૂજાને યોગ્ય કોણ છે ?'
એવો પ્રશ્ન થયો, પરંતુ ઘણા પૂજા કરવા યોગ્ય
હતા, તેથી પ્રથમ કેની પૂજા કરવી યોગ્ય છે ?
તેનો નિર્ણય થઈ શક્યો નહિ. ત્યારે સહદેવ
ગોત્રના કે, ૧૮ ચાદવોના પતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન
પૂજાને યોગ્ય છે; કારણ કે સર્વ દેવતાઓ, દેશ,
કાળ, ધન, ૧૯ અગ્નિ, આહુતિ, મત્રો તથા સાખ્ય
અને યોગ જેમના રૂપ છે, ૨૦ એવા શ્રીકૃષ્ણ એક
અદ્વિતીય પ્રજ્ઞ છે તથા જે આખા જગતનું મૂળ

છે, તે પોતાને આધારે રહેલા છે, તે શ્રીકૃષ્ણ પોતે
આ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે તથા તેનો
નાશ કરે છે. ૨૧ વળી આ પ્રાણી જેની કૃપાદૃષ્ટિથી
વિવિધ પ્રકારના કર્મો કરતો ધર્માદિક પુરુષાર્થ
સંપાદન કરે છે, ૨૨ તે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું પ્રથમ
પૂજન કરો કે જેથી સર્વ પ્રાણીઓનું અને પોતાનું
પૂજન કર્યું કહેવાય ૨૩ જે પુરુષ અનંત કૃપાની
ધૃત્તિ રાખતો હોય, તેણે સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા,
ભેદ બુદ્ધિનો નાશ કરનાર, શાત અને પરિપૂર્ણ
એવા શ્રીકૃષ્ણને જ પૂજવા જોઈએ ૨૪

શુકદેવણ કહે છે-સહદેવ કે જે ભગવાનનો
પ્રભાવ જાણતા હતા, તે આમ કહી મૌન થયા અને
સર્વે મહાપુરુષો 'સાધુ સાધુ' કહી વખાણ કરવા
લાગ્યા ૨૫ રાજા યુધિષ્ઠિર પ્રાક્ષણેનું કહેવું સાંભ-
ળીને તથા સભાસદોનું હાઈ સમજીને પ્રસન્ન થયા,
અને તેમણે પ્રેમથી વિહ્વળ થઈ શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન
કર્યું ૨૬ શ્રીકૃષ્ણના બે ચરણને પાણીથી પખાળ્યા
અને લોકને પવિત્ર કરનારુ તે પાણી સ્ત્રીઓ,
ચાકરો, મત્રીઓ અને કુટુંબીઓની સાથે યુધિ-
ષ્ઠિર રાજાએ પોતે હૃષીથી પોતાના મસ્તક ઉપર
ચઢાવ્યું ૨૭ પછી પીળા રેશમી વસ્ત્રોથી તથા
ઉંચી કીર્મતનાં આભૂષણોથી શ્રીકૃષ્ણની પૂજા
કરીને યુધિષ્ઠિર રાજા તેમના મુખ સામું જોવા ગયા,
પરંતુ આખમાં અશ્રુઓ આવી જવાથી તેમને જોઈ
શક્યા નહિ ૨૮

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન થતા સર્વે હાથ
જોડીને 'નમસ્કાર છે, જય પામો, જય પામો' એમ
કહી તેમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા અને આકાશમાથી
પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ ૨૯ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના શુભનું
વર્ણન સાંભળીને શિશુપાલ કોપી ઉઠ્યો અને ક્રોધા-
વિષ્ટ થયેલો તે આસન ઉપરથી ઉઠી, હાથ ઉંચો
કરીને સભા વચ્ચે શ્રીકૃષ્ણની તીક્ષ્ણ વચનોથી આ
પ્રમાણે નિંદા કરવા લાગ્યો ૩૦ 'કાળ અનુલ્લેધ-
નીય છે' તે ખરું છે, કારણ કે મૂર્ખોનાં વચનોથી
ઘરડાઓની બુદ્ધિમા પણ વિપર્યય થાય છે. ૩૧
તમે સર્વ સભાપતિઓ 'સુપાત્ર કોણ છે ?' તે
સારી રીતે જાણનાર છો, માટે 'શ્રીકૃષ્ણ પૂજાપાત્ર

છે' એવાં મૂર્ખોનાં વચન માનો નહિ ૩૨ તપ, વિદ્યા અને નિયમવાળા, જ્ઞાનને લીધે પાતક વિનાના, પ્રજ્ઞાનિષ્ઠ, લોકપાલોએ પૂજેલા તથા સભાપતિ એવા મહર્ષિઓને સુક્રીને કુળને કલક લગાડનાર એક ગોવાળિયો, કાગડો જેમ પુરોહશને યોગ્ય નથી, તેમ આ પૂજને યોગ્ય નથી ૩૩-૩૪ વળી આ વર્ણ, આશ્રમ તથા કુળથી બ્રહ્મ છે સર્વ ધર્મોથી બહિષ્કૃત, સ્વચ્છ દી અને ગુણહીન પૂજને યોગ્ય કેમ ગણાય ? ૩૫ વળી યથાતિએ જેના કુળને શાપ દીધેલો છે, સત્પુરુષોએ જેના કુળને બહિષ્કૃત કરેલું છે, જે નિરંતર મહિરાપાન કરે છે, તે પૂજને યોગ્ય કેમ ગણાય ? ૩૬ વળી આ લોકોએ, પ્રજ્ઞર્ષિઓએ સેવાતા દેશો તણુ હાથને પ્રજ્ઞતેજ વિનાના સમુદ્રના કિલ્લાનો આશ્રય કર્યો છે અને તે ચોર લોકો પ્રજ્ઞને દુઃખ આપે છે, ૩૭ ઇત્યાદિ અમ ગળવાકયો પુણ્ય-રહિત થયેલો શિશુપાલ બેઠ્યો, પરંતુ સિંહ જેમ શિયાળના વચનનો કંઈ પણ ઉત્તર આપે નહિ તેમ શ્રીકૃષ્ણે તેને કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ ૩૮ પરંતુ ભગવાનની દુઃસહ નિંદા સાબળીને, સભા-સદો રોપથી શિશુપાલને ગાળો દેતા દેતા બહાર નિકળ્યા ૩૯ કહ્યું છે કે, ભક્ત મનુષ્ય ભગવાનની અથવા તો તેના ભક્તની નિંદા સાબળીને ત્યાથી ચાલ્યો ન જાય, તો તે પણ પુણ્યરહિત થઈને નર કમા પડે છે ૪૦ ભગવાનની નિંદા સાબળીને પાડુના પુત્રો મત્સ્યો, કેકયો તથા સૃજ્યો ક્રોધ પામ્યા અને આયુષ્યો ઉગામીને શિશુપાલનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી ઉભા થયા કે, ૪૧ હે ભરતવંશી રાજા ! શિશુપાલે ગભરાયા વિના, સભા વચ્ચે શ્રીકૃષ્ણના પક્ષના રાજાઓનો તિરસ્કાર કરીને હાથમા હથિઆર લીધા. ૪૨ એટલામા તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉભા થઈ પોતાના પક્ષના લોકોને અટકાવી પોતે જ ક્રોધથી ચઢી આવતા શત્રુનું મસ્તક ચક્રવર્તે કાપી નાખ્યું' ૪૩ શિશુપાલ મરણ પામતા મોટો કોલાહલ મચી રહ્યો અને તેને અનુસરનાર રાજાઓ જીવવાની ઇચ્છાથી નાસી ગયા ૪૪ આકાશમાથી પડતાં ઉખાડિયા જેમ પૃથ્વીમા પેસી જાય તેમ સર્વ પ્રાણીઓના દેખતા શિશુપાલના દેહમાંથી નીકળેલું

તેજ શ્રીકૃષ્ણને વિષે લય પામ્યું'. ૪૫ ત્રણ જન્મમાં ઉત્તરોત્તર થયેલા વૈરને લીધે આવેશવાળી બુદ્ધિથી શિશુપાલ શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરતો તેમના મથ ધઈ ગયો હતો આ સંસારમા જન્મનું કારણ ભાવના છે ૪૬

પછી ચક્રવર્તી યુધિષ્ઠિર રાજાએ ઋત્વિજ્ઞને તથા સભાપતિઓને ઘણી દક્ષિણાઓ આપી અને સર્વ આગન્તુકોનો સત્કાર કરી શાસ્ત્ર પ્રમાણે અવલૃથ સ્નાન કર્યું ૪૭ યોગેશ્વરના પણુ ઇન્ધર એવા શ્રીકૃષ્ણ યુધિષ્ઠિર પામે યજ્ઞ કરાવીને, સંબ ત્રીઓની ઇચ્છાથી કેટલાક મહિના ત્યા રહ્યા ૪૮ અને પછી યુધિષ્ઠિરની ઇચ્છા ન છતા તેમની રજા લઈ સ્ત્રીઓ તથા મત્રીઓ સાથે ભગવાન દ્વારકા ગયા ૪૯ ભગવાનના દ્વારપાળોને પ્રાર્થાના શાપથી વાર-વાર જન્મ ધરવો પડ્યો, તે ઉપાખ્યાન મે તમને ઘણા વિસ્તારથી કહી બતાવ્યું છે ૫૦ યુધિષ્ઠિર, રાજસૂય યજ્ઞમા અવલૃથ સ્નાન કરીને પ્રાર્થા તથા ક્ષત્રિયોની સભા વચ્ચે ઇંદ્રની પેઠે શોભવા લાગ્યા. ૫૧ તે પછી યુધિષ્ઠિરે જેમનો સત્કાર કર્યો હતો એવા દેવતાઓ, મનુષ્યો તથા આકાશચારી પ્રમથ ગણે શ્રીકૃષ્ણના તથા યજ્ઞના વખાણુ કરતા પોત-પોતાને સ્થાનકે ગયા. ૫૨ પાપી, કલિના અંશરૂપ અને કુરુ રાજાના યોગરૂપ એક દુર્યોધન વિના બીજા સર્વ યુધિષ્ઠિરની અભ્યુદયવાળી લક્ષ્મી બેઠીને પ્રસન્ન થયા માત્ર દુર્યોધન તે ઉજ્જવળ લક્ષ્મીને સહન કરી શક્યો નહિ. ૫૩ રાજાઓને બધનમાંથી મુક્ત કર્યા, શિશુપાલનો નાશ કર્યો અને યુધિષ્ઠિરને યજ્ઞ કરાવ્યો, વગેરે શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્ર જે મનુષ્ય ગાય છે તે સર્વ પાપમાંથી મુક્ત થાય છે ૫૪

य इदं कीर्त्तयेद्विष्णोः कर्मचैववधादिकम् ।
राजमोक्षं वितान च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४४॥
इति भीमद्वागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
चतुःसप्तितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૭૫ મો.^૩

દુર્યોધનને થયેલા અમ.

રાજોવાચ

અજાતશત્રુસ્તં દૃષ્ટ્વા રાજસૂયમહોદયમ્ ।

સર્વે મુમુદિરે બ્રહ્મન્ નૃદેવા યે સમાગતા ॥૧॥

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે મહારાજ ! યુધિષ્ઠિર રાજાના યજ્ઞમાં આવેલા મનુષ્યો, દેવતાઓ, રાજાઓ તથા ઋષિઓ રાજસૂયનો મહોત્સવ જોઈ પ્રસન્ન થયા માત્ર તેઓમાં એક દુર્યોધન જ પ્રસન્ન થયો નહિ, એ રીતે મેં તમારી પાસેથી સાંભળ્યું છે, તો તેમાં જે કારણ હોય તે મને કહો. ૧-૪

શુકદેવજી કહે છે-તમારા દાદા મહાત્મા યુધિષ્ઠિર રાજાના રાજસૂય યજ્ઞમાં તેમના સંબંધીઓ પ્રેમ બંધનને લીધે કામકાજ કરતા હતા બીજાને રસોડાના, સહદેવ પૂજાના કામ ઉપર, નકુલ સર્વ સામગ્રી એકઠી કરવાના કામપર અને અર્જુન ગુરુની સેવા કરવાના કામ ઉપર અધ્યક્ષ નિમાયા હતા શ્રીકૃષ્ણ મહાત્મા પુરુષોત્તમ અરણ્ય ધોવાના કામ ઉપર નિમાયા હતા દ્રૌપદી પીરસવાના કામમાં અને ઉદાર મનનો કણું દાનના કામમાં અધ્યક્ષ નિમાયો હતો ૪-૫ હે રાજેન્દ્ર ! સાત્યકિ, વિકર્ણ, કૃતવર્મા વગેરે, બાહલિકના પુત્ર ભૂરિશ્રવા વગેરે તથા સ તર્હન આદિ પણ જુદા જુદા કામના અધ્યક્ષ થયા હતા યુધિષ્ઠિર રાજાનું હિત કરવા માટે તેઓ પોત પોતાના કામોમાં લાગી ગયા હતા ૧-૭ ઋત્વિજ, સભા સદ તથા સ્નેહી સંબંધીઓની મધુર વાણીથી અને આભૂષણોથી પૂજા કર્યા પછી અને શિશુપાલ શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યમાં ગતિ પામ્યા પછી સૌએ ગ ગામાં અવલૂથ સ્નાન કર્યું ૮ એ અવલૂથના ઉત્સવમાં મૃદંગ, શ ખ, પણવ, ડુંડુભિ, આનક તથા ગોસુખ વગેરે વિચિત્ર વાજા વાગવા લાગ્યા ૯ પ્રસન્ન થયેલી વારાગનાઓ નાચવા લાગી અને ગવૈયા ગાવા લાગ્યા, તેઓનો તથા વીણા, વેણુ અને તાળીઓનો મોટો

૩ આ અધ્યાયમાં યજ્ઞના અવલૂથ સ્નાનને ન સહન કરવાથી તથા જળમાં સ્થળનો અને સ્થળમાં જળનો ભ્રમ થવાથી દુર્યોધન માનસત્ર થયો, એ કથા કહેવાશે

શ્રાવ્ય આકાશ સુધી જઈ પહોંચ્યો. ૧૦ રાજાઓ, સુવર્ણની માળાઓ પહેરી વિચિત્ર ધ્વજાઓ, વિચિત્ર પતાકાવાળા હાથીઓ, રથો, શણગારેલા ઘોડેસ્વારો તથા પાળાઓ એમ અતુર ગિણી સેના સાથે ગામ બહાર નિકળ્યા ૧૧ સેનાથી ધરણી ધુળવતા ચક્ર, સ જથ, કાબોજ, કુરુ, કૈકય તથા કેશલવશના ક્ષત્રિયો યજ્ઞમાનને આગળ કરી અવલૂથ સ્નાન કરવા નગરમાંથી નિકળ્યા. ૧૨ આવેલા સભાસદો, ઋત્વિજો તથા મોટા મોટા બ્રાહ્મણો વેદનો ભારે ધ્વનિ કરતા કરતા નિકળ્યા, દેવર્ષિઓ, પિતૃઓ અને ગર્ધર્ભો પુષ્પની વૃષ્ટિ કરતા સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. ૧૩ ચ દનાદિક સુગંધી પદાર્થો, પુષ્પની માળાઓ, આભૂષણો અને વસ્ત્રાવાળા પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ અને ભતભતના રસો જેવા કે દૂધ, દહીં વગેરેથી એક બીજાને નવરાવી નહાવા લાગ્યા. ૧૪ તેલ, ગોરસ, સુગંધી, પાણી, હલદર તથા કેસરોથી પુરુષોએ મરદેલી વારાગનાઓ પુરુષોને તે તે વસ્તુઓ સામી લગાડતી વિહાર કરવા લાગી ૧૫ આ ઉત્સવ નિહાળવા જેમ દેવાગનાઓ ઉત્તમ વિમાનોમાં બેસી આકાશ માર્ગે નિકળી હતી, તેમ જ રાજાઓની રાણીઓ પણ સિપાઈઓની રક્ષા નીચે તે નિહાળવા બહાર નિકળી હતી મામાના પુત્રો તથા મિત્રો તે સ્ત્રીઓને અનેક જાનના રસોથી ભીજવતા હતા અને લજ્જા સાથે હસવાથી પ્રકુલિત મુખવાળી તે શોભતી હતી ૧૬ ઉત્ક કિંતપણાને લીધે રાણીઓના કેશપાશ છુટી ગયા હતા, તેમાંથી પુષ્પો ખરી પડતા હતા અને દીયરોએ તથા મિત્રોએ પાણી અને રસો છાટવાથી તેઓની ચુદડીઓ બીજાને શરીર સાથે ચોટી ગઈ હતી, તેથી તે રાણીઓના ગાત્ર સ્પષ્ટ દેખાતા હતા, અને રાજાઓની રાણીઓ પોતાના દીયેર તથા મિત્રોને ચામડાની પીચકારીઓથી પાણી ઉડાડી બીજવતી હતી તથા મનોહર વિહારોથી કામીઓના મનમાં શોભ ઉત્પન્ન કરતી હતી આ વેળા ઉત્તમ ઘોડાવાળા તથા સુવર્ણની માળાઓવાળા રથમાં બેઠેલા ચક્રવર્તી યુધિષ્ઠિર રાજા મૂર્તિમાન રાજસૂય જેમ ક્રિયાઓથી શોભે, તેમ રાણીઓ સાથે શોભતા હતા. ૧૭-૧૮

ઋત્વિજોએ પત્નીસંયાજ નામે કર્મ તથા અવભૂથ નામે કર્મોત્તી આચમન પર્યંત કર્મ કરાવીને તેમને દ્રૌપદી સાથે ગંગાજીમાં સ્નાન કરાવ્યું. ૧૯ મનુષ્યોનાં હુંડુભિ સાથે દેવતાઓના હુંડુભિ વાચ્યાં અને દેવ, ઋષિ, પિતૃ તથા મનુષ્યો પુણ્યની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યા. ૨૦ ત્યાર પછી વર્ણ તથા આશ્રમનાં મનુષ્યો ત્યા આગળ નહાવા લાગ્યા, કારણ કે મહા પાપી પણ તે વખતે સ્નાન કરવાથી પાપ મુક્ત થાય છે. ૨૧ પછી રાજાએ જે અખંડ વસ્ત્ર પહેરી, ઋત્વિજો, સભાપતિઓ તથા બ્રાહ્મણ વગેરેનો આભૂષણ, વસ્ત્ર વગેરેથી સત્કાર કર્યો. ૨૨ તેમ જ નારાયણનો આશ્રય કરનાર રાજાએ, મિત્રો, સ્નેહીઓ તથા બીજા લોકોનો સત્કાર કર્યો મણિના કુંડળો, પુણ્યની માળાઓ, પાઘડીઓ, ઉપવસ્ત્રો તથા મોઢામૂલના હારો પહેરી દેવતા જેવી કાલિવાળા તે સર્વે શોભતા હતા જેઓના મુખ, કુંડળો તથા મુખ આગળ આવી ગયેલા કેશને લીધે શોભતા હતા, એવી સ્ત્રીઓ સુવર્ણની કટિમેખલાવડે શોભતી હતી ૨૩-૨૪ તે મહાયજ્ઞમાં આવેલા દેવર્ષિઓ, પિતૃઓ, ભૂતો, લોકપાલો, તેમના અનુચરો, ઉત્તમ સ્વભાવના ઋત્વિજો, વેદ જાણનાર સભાસદો, બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, શૂદ્રો તથા રાજાઓ એકઠા મળ્યા હતા તે સર્વે યુધિષ્ઠિર રાજાથી સત્કાર પામી તેમની આજ્ઞા લઈ પોતાપોતાને ઘેર ગયા ૨૫-૨૬ અમૃતનું પાન કરતા જેમ મનુષ્ય ધરાય નહિ, તેમ રાજર્ષિ અને શ્રીહરિના ભક્ત એવા યુધિષ્ઠિર રાજાના રાજસૂય યજ્ઞના મહોત્સવના વખાણ કરતા લોકો ધરાયા નહિ. ૨૭ પછી યુધિષ્ઠિર રાજા, કે જે પોતાના સંજ ધીઓનો ત્યાગ કરવાને અશક્ત હતા, તેમણે સ્નેહીઓ, સંજ ધીઓ, બાધવો તથા શ્રીકૃષ્ણને બહુ દિવસ ત્યા રાખ્યા. ૨૮ હે રાજન્! શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પણ યુધિષ્ઠિરનું હિત કરવા સાળ વગેરેને દ્વારકામાં મોકલી ત્યા રહ્યા. ૨૯ આ રીતે ધર્મના પુત્ર યુધિષ્ઠિર રાજા શ્રીકૃષ્ણવડે મનોરથરૂપી દુસ્તર મહાસાગરને તરી શાત થયા. ૩૦ એક દિવસ શ્રીકૃષ્ણમાં અતઃકરણ રાખનાર યુધિષ્ઠિર રાજાના અતઃપુરમાં મોટી લક્ષ્મીને ભેટ તથા તેમના રાજસૂયનો મહિમા

ભેટ દુર્યોધન મનમાં સતાપ કરવા લાગ્યો. ૩૧ તેમજ વળી જે અતઃપુરમાં મથ નામે દૈત્યે બનાવેલી રાજાઓની, દૈત્યાધિપતિઓની તથા દેવાધિપતિઓની નાના પ્રકારની વિભૂતિઓ શોભી રહી હતી, તે વિભૂતિઓની દ્રૌપદી સાથે સર્વ સેવા કરતા હતાં તે દ્રૌપદીમાં મન લલચાવાથી દુર્યોધન મનમાં સતાપ કરવા લાગ્યો. વળી જે અતઃપુરમાં નિતબના ભારથી ધીરે ધીરે પગલા ભરતી, પગનાં ઝાઝરાના ઝમકારા કરવાથી શોભાયમાન ચરણોવાળી, સુદર કેડવાળી, સુદર મુખવાળી, ચાલતા કુંડળો તથા કેશોવાળી, શ્રીકૃષ્ણની હબરો સ્ત્રીઓ આમ તેમ ફરતી હતી, તેઓને ભેટને દુર્યોધનના મનમાં સતાપ થવા લાગ્યો. ૩૨-૩૩ પછી કોઈએક દિવસે મયદાનવે બનાવેલી સભામાં ભાઈઓ, સંજ ધીઓ અને પોતાના નેત્ર જેવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સાથે ચક્રવર્તી યુધિષ્ઠિર રાજા ઇંદ્રની પેઠે સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર બેઠા હતા આ વેળા ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીથી શોભતા અને બદીજનોથી સ્તવાતા તે બેઠા હતા. ૩૪-૩૫ તે વેળા અભિમાની દુર્યોધન મુગટ તથા પુણ્યની માળા પહેરી, હાથમાં તરવાર લઈ, ભાઈઓ સાથે દ્વારપાળોનો તિરસ્કાર કરી સભામાં આવ્યો. ૩૬ મયદાનવની બનાવેલી સભા લોકોને જન્મ કરતી હતી તેણે મયદાનવની માયાથી મોહિત થઈ સભામાં સ્થળને જળ છે, એમ જાણી બ્રાત્રીથી પોતાના વસ્ત્ર ઉંચા લીધા અને જળને બ્રાત્રીથી સ્થળરૂપ માનીને આગળ જતા તેમાં પડ્યો. ૩૭ તે પાણીમાં પડ્યો ત્યારે યુધિષ્ઠિરે વાર્યા છતા પણ શ્રીકૃષ્ણની સમતિથી લીમસેન, સ્ત્રીઓ તથા બીજા રાજાઓ હસવા લાગ્યા ૩૮ તેથી દુર્યોધન લબ્ધ ગયો, નીચું મુખ કરી ક્રોધથી બળી ઉઠ્યો, અને છાનોમાનો ચાલ્યો ગયો. સત્પુરુષો આ બનાવ ભેટને હાહાકાર કરવા લાગ્યા, યુધિષ્ઠિર રાજા મનમાં ઉદાસ જેવા થઈ ગયા, અને જેમની દૃષ્ટિથી દુર્યોધનનું ઉપહાસ્ય થયું હતું, એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાની ઇચ્છાથી બેઠ્યા વિના મૌન બેસી રહ્યા. ૩૯ હે રાજન્! તમે મને યુધિષ્ઠિર રાજાના રાજસૂય મહાયજ્ઞમાં દુર્યોધનની

હુષ્તા વિષે પૂછ્યું હતું, તે તમને મેં આ પ્રમાણે કહી સંભળાવ્યું. ૪૦

एतच्छेऽभिहित राजन् यत्पृष्टोहमिह त्वया ।
सुयोधनस्यद्वौरात्म्यं राजसूये महाकतौ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
पंचसप्तितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૭૬ મો. *

શાલ્વ અને યાદવો વચ્ચે યુદ્ધ.

શ્રીશુક ઉવાચ

अथान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्मादृत नृप ।

क्रीडानरशरीरस्य यथा सौमपतिर्हृत ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! ક્રીડા કરવા મનુષ્ય હેઠ ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણે શાલ્વને મારવાનું બીજું અદ્ભુત કામ કર્યું હતું તેમણે શાલ્વને માર્યો તે સંબંધી કથા હવે સાંભળો. ૧ શિશુપાલનો મિત્ર શાલ્વ રાજા, રુકિમણીના વિવાહમાં આવ્યો હતો, ત્યારે યાદવોએ તેને તથા જરાસંધ વગેરે રાજાઓને યુદ્ધમાં હરાવ્યા હતા. ૨ તે વખતે શાલ્વે સર્વ રાજાઓના સાલગતા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, હું આ પૃથ્વીમાં યાદવનું બીજ રહેવા દઈશ નહિ. ૩ આવી પ્રતિજ્ઞા કરી શાલ્વે શ કરની આરાધના કરી અને તેમ કરતા માત્ર ધૂળની મુઠી ફાંકી રહેવા લાગ્યો. ૪ ભગવાન પાર્વતીપતિ પ્રસન્ન થાય તેવા છે, તોપણ તે ભગવાનનો દ્રેષી હોવાથી તેને વર આપતો વ્યર્થ બાણી, શરણાગત શાલ્વને એક વર્ષને અતે પ્રસન્ન થયા અને તેને વરદાન માગવા કહ્યું. ૫ એટલે શાલ્વે દેવતા, અસુર, મનુષ્ય, ગંધર્વ, નાગ તથા રાક્ષસોથી નાશ કરી શકાય નહિ તેવું ઇચ્છા પ્રમાણે આકાશ-ચારી તથા યાદવોને ત્રાસ આપે એવું વિમાન માગ્યું. ૬ 'તથાસ્તુ,' કહીને શત્રુના પુરનો નાશ કરનાર મયને શ કરે આજ્ઞા કરી તેથી તેણે સૌભ નામે લોઢાનું વિમાન રચીને શાલ્વને આપ્યું. ૭ તે ઇચ્છા-ચારી, બીજા થી પહોંચી શકાય નહિ તેવા અધા-

* આ અધ્યાયમાં યાદવો અને શાલ્વ વચ્ચે મહા-યુદ્ધ થતા ધુમાળની ગદા વાગવાથી પ્રદુર્ગને યુદ્ધમાંથી પલાયન થઈ, એ કથા કહેવામાં આવશે.

રથી ભરેલા વિમાનને મયદાનવ પાસેથી મેળવી શાલ્વ, યાદવોએ કરેલા વૈરને સંભારી દ્વારકાપુરી ઉપર ચઢી ગયો. ૮ મોટી સેનાથી દ્વારકાપુરીને ઘેરી લઈ તેના સર્વ ઉપવનો તથા ફૂલવાડીઓ વણસાડ્યા. ૯ નગરના દરવાજા, ઘરના બારણાં, મહેલો, ઉંચા ઉંચા માળો, બી તો તથા વિહાર સ્થાનો તેણે લાગ્યા અને વિમાનમાંથી શત્રોની વૃદ્ધિ કરવા માંડી. ૧૦ શિલાઓ, વૃક્ષો, વજ્રો, સર્પો અને કરાઓ વર્ષવા લાગ્યા, ભય કર વટોળીઓ વાયુ વાવા લાગ્યા અને દિશાઓ ધૂળથી ભરાઈ ગઈ. ૧૧ આ પ્રમાણે શાલ્વે દ્વારકાપુરીને હુમલો દેવા માડ્યું તેથી હે રાજા ! ત્રિપુરાસુરે પીડેલી પૃથ્વીની પેઠે તે સુખ પામી નહિ. ૧૨ મહાકીર્તિવાળો પ્રદુર્ગ પોતાની પ્રજાને હું ખી થતી જોઈ, રથમાં બેસીને 'તમે કરશો નહિ' એમ કહી નગર બહાર નીકળ્યો. ૧૩ સાત્યકી, ચારુદેણ્ય, અકૂર, તેમના ભાઈઓ, કૃતવર્મા, ભાનુવિદ, ગદ, શુક, સારણ્ય તથા બીજા મોટા ધનુર્ધારી મહારથિઓના અધિપતિ કવચ પહેરીને રથ, હાથિ, घोडा તથા પાચદળો લઈ નગરની બહાર નિકળ્યા. ૧૪-૧૫ અને જેમ દૈત્યોને દેવતાઓની સાથે ભય-કર યુદ્ધ થયું હતું, તેવું શાલ્વને યાદવોની વચ્ચે રામાય ઉભા કરનારું યુદ્ધ શરૂ થયું. ૧૬ સૂર્ય જેમ અધારાનો નાશ કરે તેમ પ્રદુર્ગને દિવ્ય શત્રોથી શાલ્વની માયાનો નાશ કર્યો. ૧૭ અને પછી સુવર્ણના પુખવાળા, લોઢાના કણ્ણવાળા અને નમેદી અણીઓવાળા, પચીસ બાણો મારીને પ્રદુર્ગને શાલ્વના સેનાપતિને વિંધી નાખ્યો. ૧૮ સો બાણ શાલ્વને માર્યા, એક બાણ તેના પ્રત્યેક યોદ્ધાને માર્યું, દશ દશ બાણ સારથિઓને માર્યા અને ત્રણ બાણો વાહનોને માર્યા. ૧૯ મહાત્મા પ્રદુર્ગનું આ મહા આશ્ચર્યજનક કામ જોઈને પોતાની તથા શત્રુની સેનાના સર્વ યોદ્ધાઓ તેના વખાણ કરવા લાગ્યા. ૨૦ શાલ્વનું મયદાનવે કરેલું માયાવી વિમાન કોઈવાર ઘણા રૂપમાં દેખાતું હતું, અને કોઈવાર એક રૂપમાં દેખાતું ન હતું તે વિમાન કેવું છે તે શત્રુઓ બાણી શકતા ન હતા. ૨૧ તે વિમાન એક ઠેકાણે ઉભું રહેતું ન હતું, પણ કોઈ-

નાર પૃથ્વી ઉપર તો કોઈવાર આકાશમાં પવંત
ઉપર તો કોઈવાર પાણીમાં દેખાતું હતું. આમ
તે એક ઠેકાણે ઉભું ન રહેતા આમ તેમ ક્યાં કરતું
હતું. ૧૧ શાલ્વ પોતાના વિમાન તથા યોદ્ધાઓ
સાથે જ્યાં જ્યાં દેખાતો ત્યા ત્યાં ચાલવોના સેનાપ-
તિઓ બાણો મારતા. ૧૨ ચાલવોએ મારેલા અગ્નિ તથા
સૂર્ય જેવા ધગધગતાં અને સર્પની પેઠે ત્રાસ આપ-
નારાં બાણોથી પોતાનું વિમાન તથા સેના પીડાવા
માંડી તેથી શાલ્વ ગભરાયો. ૧૩ આલોક તથા પર-
લોકના મુખની ઇચ્છાવાળા શૂર ચાલવો પણ શાલ્વના
સેનાધિપતિઓના અન ત શત્રો વાગવાથી પીડાતા
હોવા છતાં રણભૂમિમાં ઉભા હતા. ૧૪ પ્રથમ બાણો
મારીને શાલ્વના મંત્રીને પ્રદુષ્ટને હુ ખી કર્યો હતો,
તેનું નામ દુમાન હતું, તે બળવાન દેવે સામા
આવી પ્રદુષ્ટને મોટી ગદા મારી. ૧૫ શત્રુને પીડા
કરનાર પ્રદુષ્ટનું વક્ષ સ્થળ ફાટી ગયું, એટલે યુદ્ધના
ધર્મને બાણનારો દારુનો પુત્ર તેમને રણમાંથી દૂર
લઈ ગયો. ૧૬ બે ઘડીએ જાન આપ્યું એટલે પ્રદુ-
ષ્ટને સારથિને કહ્યું કે, હે સારથિ! તું મને યુદ્ધ-
માંથી દૂર લઈ ગયો, એ બહુજ અયોગ્ય કર્યું. ૧૭
નપુંસક મનના સારથિએ જેને કલક લગાડ્યું છે,
એવા મારા વિના ચાલવના કુળમાં બીજો કોઈ રણ-
માંથી નાસી ગયો હશે નહિ. ૧૮ હું યુદ્ધમાંથી
નાસી ગયો તે હવે મારા પિતા શ્રીકૃષ્ણ તથા બળ-
ભદ્ર મળીને પૂછશે ત્યારે તેઓને મારી યોગ્યતા
પ્રમાણે શું કહીશ? ૧૯ વળી મારા ભાઈઓની
શ્રીઓ હસતી મને સ્પષ્ટ પૂછશે કે, 'દીયેરજી!
બીજાઓની સાથે લડતા તમે રણમાં કેમ મદ પડી
ગયા તે કહો?' ૨૦

સારથિ જોલ્યો-હે સમર્થ! મેં મારો ધર્મ
સમજી આ કામ કર્યું છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, રથમાં
બેસનારને સ કટ આવે ત્યારે સારથિએ તેની રક્ષા
કરવી, અને સારથિને સ કટ પડે ત્યારે રથમાં બેસ-
નારોએ તેની રક્ષા કરવી જોઈએ. ૨૧ આમ બાણીને
શત્રુએ આપને ગદા મારી દુઃખી કર્યા અને આપ
મૂર્છિત થયા, ત્યારે હું આપને રણભૂમિમાંથી દૂર
લઈ ગયો હતો. ૨૨

પતાદિવિત્વા તુ મવાન મયાડ્યોવાહિતો રજાહ
ઉપસ્થપ્તઃ પરેનેતિ મૂર્છિતો ગદયા દત્તઃ ॥૩૩॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
षट्सप्तितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૭૭ મો. ૬

શાલ્વનો નાશ.

શ્રીકૃષ્ણ ક્વાચ

સ ઉપસ્થપ્ત સલિલં વશિતો ધૃતકાર્મુકઃ ।

નય માં દુમતઃ પાર્શ્વં વીરચેત્યાહ સારથિન્ ॥

શુકદેવજી કહેછે-પછી પ્રદુષ્ટને બળનું આચ-
મન લઈ, હાથમાં ધનુષ લીધું ને કવચ પહેરી
સારથિને કહ્યું કે, મને દુમાનની સાથે લઈ જા. ૧
સારથિ પ્રદુષ્ટને દુમાનની સાથે લઈ ગયો. ત્યાં
દુમાનને પોતાના સૈન્યનો નાશ કરતાં જોઈ પ્રદુષ્ટને
હસતાં હસતા આઠ બાણો મૂકી તેને વિધી નાખ્યો.
૨ તે જો રીતે કે, ચાર બાણો ચાર લોકોને, એક
બાણ સારથિને, બે બાણ ધનુષ અને ધ્વજને કાપી
નાખવા તથા એક બાણ દુમાનનું મસ્તક કાપવાને
મૂક્યું. ૩ ગદા, સાલકી અને સાંબ વગેરે ચાલવો
શાલ્વના સૈન્યને મારવા લાગ્યા, અને જેઓનાં માથાં
કપાઈ ગયા હતા, એવા સૌભ વિમાનમાં બેઠેલા
દેવો સમુદ્રમાં ટુટી પડ્યા. ૪ ચાલવોના અને
શાલ્વના યોદ્ધાઓને પરસ્પરનો નાશ કરતા સત્યા-
વીસ રાત્રિ સુધી લય કર ચુદ્ધ ચાલ્યું. ૫ ધર્મના
પુત્ર યુધિષ્ઠિરે, નિમત્રણ કરવાથી, શ્રીકૃષ્ણ ઇદ્રમ-
સ્થ ગયા હતા તે રાજસૂય યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી
અને શિશુપાલ મરણ પામ્યા પછી, ૬ કુરુવંશના
વૃદ્ધોની, મુનિઓની તથા પુત્રો સાથે કુંતાજીની
આજ્ઞા લઈ, અતિ લયકર શત્રુનો જોતા જોતા
દ્વારકા આવ્યા. ૭ રસ્તે મન સાથે તે કહેવા લાગ્યા
કે હું બળદેવ સાથે અહીં આવ્યો, તેટલામાં શિશુ-
પાલના પક્ષના રાજાઓ ખરેખર મારી પુરીનો નાશ
કરતા હશે. ૮ આવા વિચારમાં દ્વારકા પાસે આવી
પહોંચ્યા, ત્યાં સૌભ નામે વિમાનને, શાલ્વ રાજાને

હું આ અધ્યાયમાં લખવાને અનેક મારા બહુનર
શાલ્વને માર્યો તથા તેના વિમાનના કાંઈ કશી નાખ્યું,
'એ કયા કહેવામાં આવશે

તથા શાલ્વ તરફથી પોતાના પક્ષના યોદ્ધાઓનો નાશ થતો જોઈને, દ્વારકા નગરીની રક્ષા કરવા બળ-ભદ્રને મોકલીને, શ્રીકૃષ્ણે દારુક સારથિને કહ્યું કે, તારે લગારે ગભરાવું નહિ, કારણ કે, આ શાલ્વ-રાજા માયાવી છે હે સારથિ ! તું મારો રથ, તેની પાસે ઝટ લઈ જા ૬-૧૦ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે આજ્ઞા કરી કે, દારુકે રથ ઉપર બેસીને રથને એવો હાકવા માંડ્યો અને પોતાના તથા પરાયા, બન્ને પક્ષના લોકોએ ભગવાનની ધ્વજામા રહેલા ગરુડને આવતા દીઠા ૧૧ જેના ઘણાખરા સેનાપતિઓ મરી ગયા હતા, એવા શાલ્વ રાજાએ યુદ્ધમાં ભગવાનને જોઈ, તેમના સારથિ ઉપર ભય કર શબ્દ કરતી સાગ ફેંકી. ૧૨ તે વેગથી આકાશ માર્ગે દિશાઓમાં પ્રકાશ કરતી આલી આવતી હતી, તેની સામે બાણો મારીને શ્રીકૃષ્ણે તેના કડકા કરી નાખ્યા ૧૩ સોળ બાણોથી શાલ્વને વિંધી નાખ્યો અને સૂર્ય જેમ પોતાના કિરણો સાથે આકાશમાં ફરે તેમ આકાશમાં ફરતા વિમાનને બાણોથી વિંધી નાખ્યું ૧૪ પછી શાલ્વ રાજાએ શ્રીકૃષ્ણનો ડાબો હાથ કે જેમાં શાર્ફંગ ધનુષ હતું, તે વિંધી નાખ્યો ૧૫ પ્રહારને લીધે શ્રીકૃષ્ણના હાથમાંથી શાર્ફંગ પડી ગયું, જેઓ યુદ્ધ જોતા હતા તે સૌ લોકો હાહાકાર કરવા લાગ્યા, અને શાલ્વ મોટી ગર્જના કરીને શ્રીકૃષ્ણને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો ૧૬

હે મૂર્ખ ! અમારી નજર આગળ મારા મિત્રની તથા તારા ભાઈની સ્ત્રીને તું હરી ગયો છે વળી તે' રાજસૂય યજ્ઞની સભામાં મારા મિત્રને પ્રમત્તાવસ્થામાં મારી નાખ્યો છે, ૧૭ માટે તું જો મારી આગળ ઉભો રહે તો હું આજે અજીતનું અભિમાન રાખનાર તને મારીને એવા સ્થાનમાં મોકલી દઉં કે જ્યાં જવાથી પાછું આવતું નથી. ૧૮

શ્રીભગવાન બોલ્યા-તું વૃથા અભિમાન કરે છે, તારો કાળ આવ્યો છે, તેને તું દેખતો નથી શૂર-વીર પુરુષો પરાક્રમ કરી દેખાડે છે, પણ બહુ બોલતા નથી ૧૯ આ રીતે કહીને શ્રીકૃષ્ણે વેગવાળી ગદા શાલ્વને મારી, તેથી તે નીચે પડી ગયો, અને લોહી ઓકવા લાગ્યો ૨૦ ગદા પાછી વળ્યા પછી તે

અદૃશ્ય થયો અને થોડીક વારે એક પુરુષે આવી શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કરી ' મને દેવકીજીએ મોકલ્યો છે ' એમ કહી બોલ્યો કે ' હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! કસાઈ જેમ પશુને બાધીને લઈ જાય તેમ શાલ્વ-રાજા તમારા પિતાને બાધીને લઈ જાય છે ' ૨૧-૨૨ દયાળુ એવા શ્રીકૃષ્ણ આવી અશુભ વાત સાંભળી શોકાતુર થઈ ગયા અને એક પ્રાકૃત મનુષ્યની માફક કહેવા લાગ્યા કે, દેવ તથા દૈત્યોથી જીતાય નહિ એવા તેમજ ગભરાય નહિ તેવા મારા ભાઈ બળ-દેવને જીતી શાલ્વ મારા પિતાને કેમ લઈ ગયો હશે ! અથવા તો હૈવ બળવાન છે ! ૨૩-૨૪ શ્રીકૃષ્ણ આમ કહેતા હતા એટલામાં તો સૌભનો રાજા શાલ્વ આવી પહોંચ્યો અને બનાવટી વસુદેવને લાવીને શ્રીકૃષ્ણને કહેવા લાગ્યો કે તને ઉત્પન્ન કરનારો આ તારો પિતા જેને માટે તું જીવે છે, તેનો તારા દેખતા હું નાશ કરીશ તારામાં જો શક્તિ હોય તો તેની રક્ષા કર ૨૫-૨૬ આ રીતે શ્રીકૃષ્ણનો તિરસ્કાર કરી માયાવી શાલ્વ, તરવારથી વસુદેવનું મસ્તક કાપી હાથમાં લઈને આકાશમાં વિમાનપર ચઢી બેઠો ૨૭ પછી શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃ સિદ્ધ જ્ઞાનવાળા હતા તોપણ મનુષ્યોના સ બધી બે ઘડી માનુષિક સ્વભાવમાં લીન થઈ ગયા અને પછી મહા પ્રભાવવાળા શ્રીકૃષ્ણે બણ્યું કે, મયદા-નવે કરેલી આ આસુર માયા છે, ને તે શાલ્વે ચલાવી છે ૨૮ આ પ્રમાણે બણ્યા પછી ભગવત થયેલો પુરુષ જેમ સ્વપ્નની વાતને ખોટી માને તેમ રણ ઉપર દૂતને દીઠો નહિ, તેમ જ પિતાના કલેવરને પણ દીકું નહિ, માત્ર આકાશમાં ફરનારા અને સૌભ વિમાનમાં બેઠેલા શાલ્વને દીઠો, તેથી તેને મારવાની તૈયારી કરી ૨૯ હે રાજન ! કેટલાક પૂર્વાપરની વાતનું અનુસંધાન ન રાખનાર ઋષિઓ આમ કહે છે, પરંતુ તેનો તેઓ પોતેજ વિચાર કરતા નથી ૩૦ શોક, મોહ, રોષ અથવા ભય કે જે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે તે કયા ? અને અખંડ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન તથા ઐશ્વર્ય જેમને વિષે છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ કયા ? ૩૧ સત્પુરુષો જેમના ચરણની સેવાથી વૃદ્ધિ પામેલી આત્મવિદ્યાના પ્રભાવથી,

અનાદિ કાળના દેહમાં થયેલી આત્મબુદ્ધિને મટાડે છે અને અન ત તથા સમર્થ એવા પરમાત્માને પામે છે, તે સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ તથા સત્પુરુષની ગતિરૂપ ભગવાનને મોહ કયાથી થાય ? ૩૨ સત્ય પરાક્રમ-વાળા શ્રીકૃષ્ણે બળથી ઘણા શત્રોવડે મારતા શાલ્વને સામાં બાણોના પ્રહારથી વિંધી નાખીને, કવચ, ધનુષ તથા માથાના મહિને ખેંચી, ગદાથી શત્રુના વિમાનના કડકા કરી નાખ્યા ૩૩ શ્રીકૃષ્ણે હાથે કરીને ફેંકેલી ગદાના મારથી વિમાનના હબરો કડકા થઈને તે પાણીમાં પડી ગયા, એટલે તેનો ત્યાગ કરી ગદા ઉગામી, શાલ્વ પૃથ્વી ઉપર ઉભો રહ્યો અને શ્રીકૃષ્ણની સામે ચઢી આવ્યો. ૩૪ શ્રીકૃષ્ણે સામા આવતા શાલ્વનો ગદાવાળો હાથ ભાલાથી કાપી નાખી તેનો નાશ કરવા, પ્રલય કાળના સૂર્ય જેવું અદ્ભુત ચક્ર હાથમાં લીધું આ વખતે તે ઉદ્યાચળના સૂર્ય સમાન શોભતા હતા. ૩૫ ઇન્દ્રે જેમ વજ્રથી વૃત્રાસુરનું મસ્તક કાપી નાખ્યું હતું, તેમ તેમણે ચક્રે કરી માયા કરનાર શાલ્વનું મુગટ અને કુંડળ સહિત માથું કાપી નાખ્યું તે વખતે લોકો હાહાકાર કરવા લાગ્યા ૩૬ હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે તે પાપી શાલ્વ મરી જતા અને સૌભ વિમાનના કડકા થતા આકાશમાં દેવતાઓના હુ હુભિ વાગ્યા અને મિત્રોનું વૈર વાળવા દંતવક્ર ક્રોધથી ચઢી આવ્યો. ૩૭

નેદુર્કુન્દુમયો રાજન્ દિવિ દેવગણેરિતા ।
સજ્જીનામપચિતિ કુર્વન્દંતવક્રોરુષાઽમ્યયાત ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
सप्तसप्तितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૭૮ મો. ૩

દંતવક્રત્રનો નાશ.

શ્રીશુક ઉવાચ

विशुपालस्य शाल्वस्य पौंड्रकस्यापि कुर्मतिः ।
परलोकागतानां च कुर्वन् पारोक्ष्य सौहृदम्

ક્રી આ અંચાયમાં શ્રીકૃષ્ણ દંતવક્ર તથા વિદુરથને મારીને દ્વારમાં રહ્યા અને બળબદ્ધે શેમહર્ષણનો નાશ કર્યો, જે કયા કહેવામાં આવશે

શુકદેવજી કહે છે-હે મહારાજ ! મરણ પામેલા શિશુપાલ, શાલ્વ અને પૌંડ્રકનો પરોક્ષમાં સ્નેહ દર્શાવતો મહા બળવાન દંતવક્ર ક્રોધને લીધે એકલો પગપાદો ખે પગે પૃથ્વીને ક'પાવતો રણમાં શ્રીકૃષ્ણની દૃષ્ટિએ પડ્યો ૧-૨ શ્રીકૃષ્ણે તેને આવતો ભેઈ, ગદા લઈ રથમાંથી નીચે ઉતરીને કિનારો જેમ સમુદ્રને અટકાવે તેમ તેને અટકાવ્યો ૩ એટલામાં તે મદમત્ત દંતવક્રે ગદા ઉગામીને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, આજે તું મારી દૃષ્ટિએ ચઢ્યો તે સારું થયું. ૪ હે કૃષ્ણ ! તું મારા મામાનો પુત્ર થાય છે અને મારા મિત્રનો દ્રોહ કરી મને મારી નાખવાની ઇચ્છા રાખે છે, માટે હે મૂર્ખ ! હું આ વજ્ર જેવી ગદાથી તારો નાશ કરીશ. ૫ જેમ શરીરમાં થયેલા રોગનો નાશ કર્યા પછી પુરુષ શાત થાય છે, તેમ મિત્ર ઉપર પ્રીતિવાળો હું ભાઈ થઈને શત્રુ રૂપે વર્તે તેનો નાશ કરીને માત્ર મિત્રોના ઋણમાંથી મુક્ત થઈશ. ૬ આ પ્રમાણે, છડીઓથી જેમ હાથીને મારે તેમ વચનોથી શ્રીકૃષ્ણને પીઠી માથામાં ગદા મારીને તેણે સિંહના જેવી ગર્જના કરી ૭ ગદાથી માર્યા છતા ભગવાન ચલાયમાન થયા નહિ, પરંતુ તેમણે પણ દંતવક્રની છાતીમાં ગદા મારી ૮ એટલે તેનું હૃદય ફાટી ગયું અને મુખમાંથી લોહી ઓકતો વાળ, હાથ અને ચરણોને પૃથ્વી ઉપર ફેલાવી તે પ્રાણ રહિત થઈ નીચે પડ્યો ૯ હે રાજન્ ! તે પછી શિશુપાલનું તેજ જેમ ભગવાનમાં લય થયું હતું, તેમ દંતવક્રનું સૂક્ષ્મ તેજ પણ સર્વના દેખતા આશ્ચર્ય ઉપજાવતું શ્રીકૃષ્ણમાં જઈ લીન થયું ૧૦ ભાઈના મરણથી થયેલા શોકથી વ્યાપ્ત થયેલો દંતવક્રનો ભાઈ વિદુરથ ઢાલ-તરવાર લઈ નિશ્વાસ નાખતો તેમનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી ચઢી આવ્યો. ૧૧ એટલે ભગવાને તીક્ષ્ણ ધારવાળા ચક્રથી તેનું મસ્તક પણ કાપી નાખ્યું. ૧૨

આ પ્રમાણે સૌભનો, શાલ્વનો, દંતવક્રનો, તેના ભાઈનો તથા ખીબ્બ શત્રુઓનો નાશ કરી દેવતા તથા મનુષ્યોથી સ્તુતિ કરાતા, ૧૩ મુનિઓ, સિદ્ધો, ઝંધર્વો, વિદ્યાધરો, સર્પો, અપ્સરાઓ, પિતરો, ચક્ષો, કિન્નરો, અને ચારણોથી તેમનો

વિજય જવાતો હતો તથા જેમના ઉપર પુણ્યની વૃદ્ધિ થતી હતી એવા યાદવોની સાથે ભગવાન દ્વારકાપુરી પધાર્યા ૧૪-૧૫ આ રીતે યોગાચાર્ય તથા જનતાના ઇશ્વર તે નિત્ય વિજય કરે છે તથાપિ યશુઓના જેવી દક્ષિણા અર્થાત્ અજ્ઞાની લોકો તેમને હાર્યા એમ બાણે છે. ૧૧ હવે કૌરવો પાંડવોની સાથે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરે છે, એવું આભળી મધ્યસ્થ રહેનાર બળદેવજી તીર્થયાત્રા કરવાનું તર્પણ કરી દ્વારકામાંથી નીકળી ગયા. ૧૭ પ્રજ્ઞાસમાં નાહી, દેવતા, ઋષિઓ તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરી, પ્રાદક્ષિણ સાથે સરસ્વતી નદીના સામા પ્રવાહે ચાલ્યા. ૧૮ પૃથુદક, બિન્દુસર, ત્રિતકુપ, મુદશન, વિલાશ, પ્રજ્ઞાતીર્થ, પ્રાચી એવી સરસ્વતી નદી તથા ગંગા અને યમૂના નદી ઉપર થઈ બીજા તીર્થોમાં ગયા. અને ત્યાંથી નૈમિષારણ્યમાં ગયા, જ્યાં ઋષિઓ યજ્ઞ કરતા બેઠા હતા. ૧૯-૨૦ બળદેવજીને ઓળખી ઘણા કાળ થયાં યજ્ઞ કરનાર મુનિઓ, ઘટતી રીતે સામા ઉભા થઈ, અભિવંદન આપી પ્રણામ કરીને તેમનો સત્કાર કરવા લાગ્યા. ૨૧ આ પ્રમાણે પરિવાર સાથે સત્કાર પામેલા તથા જેમણે આસન સ્વીકાર કર્યું હતું એવા બળદેવે વેદવ્યાસના શિષ્ય રોમહર્ષજીને એક ઉચ્ચ આસન ઉપર બેઠેલા દીઠો. ૨૨ તે બળદેવની સામે ઉભો થયો નહિ તેમ તેણે તેમની આગળ નમ્રતા દેખાડી નહિ તેમ તેમને નમસ્કાર પણ કર્યા નહિ, તેને જોઈને બળદેવ ક્રોધ્યા. ૨૩ તે બોલ્યા કે, આ પ્રતિલોભ ભતિનો સૂત, આ પ્રાદક્ષિણ કરતા તેમ જ ધર્મની રક્ષા કરનાર અમે કરતા ઉચ્ચ આસન ઉપર કેમ બેઠો છે? આને મારી નાખવો જોઈએ. ૨૪ મહાત્મા વેદવ્યાસનો શિષ્ય થઈ તેમની પાસે ઇતિહાસ, પુરાણ વગેરે ઘણા શાસ્ત્રો તથા ધર્મ-શાસ્ત્રો બાણીને તે આમ કેમ વર્તે છે? ૨૫ ઇન્દ્રિયાધીન, વિવેકહીન, ફાકટ પડિતનું માન ધરાવનાર અને નટની પેઠે વેષ ધરનાર અને મનને નિતનાર પુરુષને શાસ્ત્રાભ્યાસ ગુણકારી થતો નથી. ૨૬ મેં આ લોકમાં અધર્મનો નાશ કરવા અવતાર ધારણ કર્યો છે, માટે ધર્મ ડોંગીઓને મારે મારવા

જોઈએ, કારણ કે તેઓ પાપી હોય છે, ૨૭ ઉપર પ્રમણે કહીને બલદેવ જો કે દુષ્ટનો નાશ કરવાથી અટક્યા હતા, તોપણ ભાવીને લીધે હ્રસ્વમાંના દર્ભની શલાકાથી તે સૂતને મારી નાખ્યો. ૨૮ તે વખતે સર્વ મુનિઓ મનમાં ખિન્ન થઈ હાહાકાર કરવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, હે પ્રભો! તમે અધર્મ કર્યો. ૨૯ હે યદુનંદન! જ્યાં સુધી આ યજ્ઞ પુરો થાય ત્યાં સુધી અમે આ સૂતને પ્રજ્ઞાસન આપ્યું હતું તથા શરીરમાં ગ્લાનિ થાય નહિ તેવું આયુષ્ય આપ્યું હતું. ૩૦ તમે અઞ્જુતાં આ પ્રજ્ઞાહત્યા જેવું કર્મ કર્યું આપ યોગેશ્વર છો તેથી જો કે આપને વેદવચન નિયામક નથી, તોપણ હે લોકોને પવિત્ર કરનાર! તમે પોતાની મેળેજ પ્રજ્ઞાહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યો તો લોકો તે પ્રમાણે વર્તશે. ૩૧-૩૨

બળદેવજી બોલ્યા-હું લોકોને ધર્મ મર્યાદામાં રાખવાની ઇચ્છાથી આ પ્રજ્ઞાહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ, માટે મુખ્ય વિધિમાં જેટલો નિયમ હોય તેટલો મને કહો. ૩૩ તથા રોમહર્ષજીનું લાભુ આયુષ્ય, બળ તથા ઇન્દ્રિયોનું સામર્થ્ય કરવા તમારી જેમ ઇચ્છા હોય તેમ મને કહો. એટલે હું યોગમાયાથી તે પ્રમાણે કરી આપુ. ૩૪ હે બળરામ! તમારા અસ્ત્રની, બળની અને મૃત્યુની જે રીતે સત્યતા રહે તથા અમારું આપેલું વચન પણ જે પ્રમાણે સત્ય થાય, તે પ્રમાણે તમે કરો. ૩૫

બળદેવજી બોલ્યા-‘પિતા પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે’ એવી વેદની આજ્ઞા છે, માટે આનો પુત્ર ઉત્પન્ન થવા તમને પુરાણ સંભળાવશે, અને તે લાંબા આયુષ્યવાળો, સમર્થ ઇન્દ્રિયોવાળો તથા શારીરબળ સપન્ન થશે. ૩૬ હે મુનિવરો! તમારી શું ઇચ્છા છે તે મને કહો? એટલે હું તે પ્રમાણે કરું, તથા હે જ્ઞાનીઓ! હું આ પ્રજ્ઞાહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત બાણતો નથી, માટે તમે તેના પ્રાયશ્ચિત્તનો નિષ્કર્ષ બતાવો. ૩૭

ઋષિઓ બોલ્યા-ઈશ્વરનો પુત્ર બલ્લભ નામે એક દૈત્ય હતો, તે પ્રત્યેક પર્વે અમારા યજ્ઞને વિધ્ન કરતો. ૩૮ હે હાશાહ! જો પાપી અધર્મિન વસ્તુઓ

તથા માંસની વૃદ્ધિ કરે છે તેને તમે મારી નાખો, એ અમારી મોટી સેવા થઈ ગણાયે ૩૯ અને તે કયાં પછી તમે સાવધ રહી બાર મહિના સુધી ભારતવર્ષની પ્રદક્ષિણા કરી તીર્થોમા સ્નાન કરશે એટલે શુદ્ધ થશે ૪૦

તતઃ પ્રારંભ વર્ષ પરીત્ય સુલભમિદનઃ ।
શરિત્વા દ્વાદશમાસાંસ્તીર્થસ્નાયી ત્રિશુદ્ધયતે ॥
હતિ ધીમજ્જાગત્તે મહાપુરાણે દશમસ્કન્ધે
અષ્ટસતિતમોઽધ્યાય

અધ્યાય ૭૯ મે. ૩

બળરામ તીર્થાટને ગયા.

શ્રીશુક ઉવાચ

તતઃ પર્વણુપાવૃત્તે પ્રચડ પાંસુવર્ષણ ।
મીમો વાયુરભૃદ્રાજન્ પૂયગંધસ્તુ સર્વશઃ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! પછી પર્વ આંચું ત્યારે ધૂળને વરસાવતો મહા ભય કર પ્રચંડ વાયુ વાવા લાગ્યો અને ચોતરફ પરુની ગંધ ફેલાઈ ગઈ ૧ અને પછી બલ્લવે પ્રેરેલી અપવિત્ર વસ્તુની યજ્ઞશાળામા વૃદ્ધિ થવા માડી, તે બળદેવની દૃષ્ટિએ પછી ૨ મોટી કાયાવાળાની ધગધગતા તવાના જેવી મુંછો અને શિખાવાળા તથા દાઢો અને બ્રમરોવડે ભયકર સુખવાળા તેને બેઠેને બળદેવે શત્રુના સૈન્યનો સ હાર કરનાર પોતાના મુસળનું તથા દૈત્યનો નાશ કરનાર પોતાના હાનું સ્મરણ કર્યું કે તે હાજર થયાં. ૩-૪ કોપાયમાન થયેલા બળદેવે હાનની અણીથી પેલા આકાશચારી બલ્લવને ખેંચી બ્રાહ્મણના દોહી દૈત્યના માથામાં મુસળ માર્યું ૫ દૈત્યનું લલાટ ફાટી ગયું અને વજ્રથી તોડી પાડેલો પર્વત જેમ ગેરુ વગેરે ધાતુઓથી રાતો થઈ ભય, તેમ લોહીથી રાતોચોળ થઈ ગયેલો ભયકર ચીસો પાડતો તથા સુખમાંથી લોહી ઓકતો દૈત્ય ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યો. ૬ તે પછી મોટા ભાગ્યવાળા મુનિએ બળદેવની સ્તુતિ કરીને તથા તેમને સત્

આશીર્વાદો દઈને દેવતાઓ જેમ ઇન્દ્રને અભિષેક કરે, તેમ તેમને પણ અભિષેક કર્યો ૭ પછી મુનિઓએ કરમાય નહિ, એવી વૈજયતી માળા, એ દિવસ સુદર વચ્ચે તથા ઉત્તમ આબૂષણો આપ્યાં. ૮ પછી મુનિઓની આજ્ઞાથી બળદેવજી બ્રાહ્મણો સાથે કૌશિકી નદી ઉપર જઈ ત્યાં નહાઈ, જેમાંથી સરયૂ નદીનો પ્રવાહ નીકળતો હતો એવા સરોવર ઉપર ગયા ૯ સરયૂ નદીના પ્રવાહે થઈને પ્રયાગ તીર્થોમા જઈ નહાયા અને દેવતા, પિતૃ તથા મનુષ્યોને તર્પણથી તૃપ્ત કરીને પુલહાશ્રમ ગયા ૧૦ ત્યાંથી ગેમતી, ગડકી તથા વિપાસા નદીમા નહાઈ શેણુ નદમા નહાયા ત્યાંથી ગયામા જઈ પિતૃઓનું તર્પણ કરી, ગંગા સાગરમા નહાયા. ૧૧ ત્યાંથી મહેન્દ્રાદિ ઉપર ચઢી પરશુરામના દર્શન કરી ત્યાંથી સપ્ત ગોદાવરી, વેણુ, પંપા અને લીમરથી નદીમા નહાયા. ૧૨ ને ત્યાં કાર્તિકસ્વામીના દર્શન કરીને બળદેવજી શ કરના નિવાસસ્થાન શ્રીશૈલ પર્વત ઉપર ચઢ્યા ત્યાંથી દ્રવિડ દેશમા મહા પુણ્યપ્રદ વેકટેશ્વરના દર્શન કરીને, ૧૩ કામકોષ્ઠી તથા કાચી ગયા ત્યાંથી ઠાવેરી ને મહાનદી ઉપર થઈ શ્રીરંગ નામે પવિત્ર તીર્થમા ગયા. ૧૪ ત્યાંથી શ્રીહરિના ક્ષેત્રરૂપ ઋષભાચળ પર્વત ઉપર ચઢ્યા, ત્યાંથી મથુરા થઈ પાપને હરનાર સમુદ્ર સેતુ ઉપર ગયા. ૧૫ ત્યાં બળભદ્રે બ્રાહ્મણોને દશ હબર આપેા હાનમા આપી અને ત્યાંથી કૃતમાલ, તામ્રપર્ણી, અને મલય પર્વત અને ત્યાંથી કુલાચળ ઉપર ગયા. ૧૬ ત્યાં આગળ બેઠેલા અમરત્ય મુનિને નમસ્કાર કરીને અભિવંદન કર્યું અને તેમણે આશીર્વાદ આપ્યા. પછી બળદેવજી તેમની આજ્ઞા લઈ દક્ષિણ સમુદ્ર ગયા. ત્યાં કન્યા નામે દુર્ગાદેવીનાં દર્શન કર્યાં. ૧૭ પછી અનંતપુર, પંચાસરસ નામે ઉત્તમ સરોવર કે જેમાં વિષ્ણુ રહેલા છે, તેમાં નહાઈને દશ હબર આપેાતું હાન કર્યું. ૧૮ પછી બળદેવ દેરલ અને ત્રિગર્ત દેશમાં જઈને ગોકર્ણ નામે શંકરના ક્ષેત્રમાં ગયા. ૧૯ ત્યાંથી આર્યા દૈયાચનીનાં દર્શન કરીને બળદેવ શુપારક ક્ષેત્રમાં ગયા, ત્યાંથી તાપી, પયોષ્ણી તથા નિર્વિન્ધ્યા નામે નદીમાં નહાઈ,

૩ આ અધ્યાયમા બળદેવે બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા બલ્લવને માર્યો અને તીર્થ સ્નાનાદિક કરી સ્વતંત્રી બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિ થયું, એ કથા હવેવારી

દ ઉકારણ્યમા પ્રવેશ કરીને રેવા નદી ઉપર ગયા, જ્યાં આગળ માહિમતી નામે નગરી છે ત્યાંથી મનુતીર્થમા સ્નાન કરીને પાછા પ્રભાસમા આવ્યા ૨૦-૨૧ ત્યાં પ્રાણજોના કહેવાથી કૌરવ પાડવોની લડાઈમાં સર્વ ક્ષત્રિયોને નાશ સાક્ષીને શ્રીકૃષ્ણે પૃથ્વીનો ભાર હુયો, એમ બળદેવે માન્યુ. ૨૨ પછી ભીમ તથા દુર્યોધન, ગદા યુદ્ધ કરતા હતા, તેઓને વારવા બળદેવજી કુરુક્ષેત્ર ગયા ૨૩ યુધિષ્ઠિર, નકુળ, સહદેવ, શ્રીકૃષ્ણ તથા અર્જુન બળદેવને જોઈને તેમને પ્રણામ કરીને 'તે કેમ આવ્યા, એમ ધારી કંઈ બોલ્યા નહિ' ૨૪ કોધાયમાન થયેલા, વિજયની ઇચ્છાથી હાથમા ગદા લઈને વિચિત્ર મડળોમા ફરતા ભીમ તથા દુર્યોધનને બળદેવે કહ્યું કે, ૨૫ તમે બન્ને સમાન બળવાળા છો, તેમા મારા માનવા પ્રમાણે એક પણ બળમા અધિક નથી એક શિક્ષામા અધિક છો, ૨૬ માટે સમાન બળવાળા તમારા બેમાથી એકનો જય અથવા પરાજય થાય, એમ હું માનતો નથી, તેથી આ નિષ્કળ રણસ ગ્રામ બંધ રાખો ૨૭

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! એક બીજાના દુષ્ટ કર્તવ્યો સ ભારતા અને જેઓની વચ્ચે દૃઢ વૈર બંધાયલું હતું, એવા તે બન્નેએ ગણકાર્યું નહિ ૨૮ બળદેવજી પણ તે વાન દેવાધીન છે એવું કહીને દ્વારકા ગયા અને ત્યાં પ્રસન્ન થયેલા ઉગ્રસેનાદિક સબ ધીઓને મળ્યા. ૨૯ પછી યજ્ઞભૂતિ તથા જેમનું સ્વરૂપ સર્વ કલેશ રહિત હતું, એવા બળદેવજી પાછા નૈમિષારણ્ય ગયા અને ત્યાં પ્રાણજોએ આન દેથી તેમને સર્વ યજ્ઞોથી શ્રીહરિનું યજન કરાવ્યું ૩૦ અને સમર્થ એવા તેમણે ઋષિઓને શુદ્ધ એવો આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો, કે જે જ્ઞાનથી મનુષ્યો આત્મારૂપ અધિષ્ઠાનમા પરિણામે છે, ને આ જગતમા આત્મા વ્યાપક છે ૩૧ યજ્ઞ કર્યા પછી અવલૂથ સ્નાન કરી જ્ઞાતિ સબ ધી તથા મિત્રોની સાથે સારા વસ્તો પહેરી બળદેવજી ચક્ર જેમ ચક્રિકાથી શોભે તેમ પોતાની સ્ત્રીથી શોભવા લાગ્યા ૩૨ મહા બળશાળી, અપાર, પ્રમાણુમા આવે નહિ એવા અને માયાથી મનુષ્યરૂપે

થયેલા બળદેવજીના આવા ચરિત્રો છે. ૩૩ જે પુરુષ અને ત તથા અદ્ભુત કામો કરનાર બળદેવજીના કર્મોને સાચ કાળે તથા પ્રભાત સમયે સાંભળે છે તે વિષ્ણુને અત્યંત પ્રિય થાય છે ૩૪

યોડનુસ્મરેત રામસ્ય કર્માણ્યદ્રુતકર્મણઃ ।

સાયપ્રાતરનતસ્ય વિષ્ણો સ વયિતા મવેન્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
एकोनाशीतितमोऽध्यायः.

અધ્યાય ૮૦ મો.*

સુદામાજીનું ચરિત્ર.

રાજોવાચ

भगवन्त्वानि चान्यानि मुकुदस्य महात्मनः ।

वीर्याण्यनतवीर्यस्य श्रोतुमिच्छामहे प्रभो ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-હે મહારાજ! અપાર પરાક્રમવાળા મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણના બીજા પણ જે પરાક્રમ હોય તે અમને સ ભાળાવો. ભગવાનની કથા સાંભળીને તેના સારને જાણનાર કયો પુરુષ તેમની કથાઓથી તૃપ્ત થાય છે? ૧-૨ જે વાણીથી મનુષ્ય ભગવાનના શુભ ગાય તે જ વાણી, જેથી સ્થાવર જગતમા રહેનાર ભગવાનની સેવા થાય તે જ હાથ, જેથી તેમનું સ્મરણ થાય તે જ મન, જેથી પવિત્ર કથાઓ સાંભળવામા આવે તે જ કાન, જેથી તેમની સ્થાવર જગત ભૂતિને પ્રણામ થાય તે જ મસ્તક, જેથી દર્શન થાય તે જ નેત્ર અને જેથી તેમના ભક્તોના ચરણોદકનું નિરતર સેવન થાય તે જ અંગો જાણવા, તે વિના સર્વ નિરુપયોગી જાણવું ૩-૪

સૂત પૌરાણિકે કહ્યું-હે શૌનક! પરીક્ષિતે આમ પૂછ્યું, એટલે જેમનું મન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમા નિમગ્ન થયું હતું એવા શુકદેવજી નીચે પ્રમાણે બોલ્યા ૫ કોઈ એક દીન પ્રાણજી શ્રીકૃષ્ણનો બાળ મિત્ર હતો, તે વેદવેત્તા, વિષયો તરફ વૈરાગ્ય વૃત્તિવાળો, શાંત અત કરણનો, જીતે દ્રિય, દૈવેચ્છાથી જે મળે તે ઉપર નિર્વાહ કરનાર અને ગૃહસ્થાશ્રમી

કે આ અધ્યાયમા શ્રીકૃષ્ણે સુદામા નામના પ્રાણ-
જીની પૂજા કરીને તેનો સત્કાર કર્યો, એ કથા કહેવાશે

હતો. તે બ્રાહ્મણુ લુણું વસો પહેરતો, તેની સ્ત્રી
જુના વસો પહેરતી તથા ભૂખથી તેઓ દુર્બળ
રહેતાં. ૧-૭ એક દિવસ દરિદ્ર અને કષ્ટથી દુઃખી
થતી સ્ત્રીએ ધુજતા ધુજતા પતિની પાસે જઈ તેને
વિનંતિ કરી કે, હે મહારાજ ! લક્ષ્મીના પતિ શ્રીકૃ-
ષ્ણ તમારા મિત્ર, બ્રાહ્મણને માન આપનાર, શરણ
ગતનું રક્ષણ કરનાર અને યાદવોમા ઉત્તમ છે
૮-૯ માટે તે સત્પુરુષોના આશ્રયરૂપ શ્રીકૃષ્ણની
પાસે તમે જાઓ. શ્રીકૃષ્ણની પાસે જ્યોતો તે તમારા
દુઃખી થતા કુટુંબને માટે ધન આપશે ૧૦ હમણા
તે દ્વારકામા રહે છે અને જોઓ પોતાના ચરણનું
સ્પર્શ કરે છે તેઓને પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડે છે
તે લોજ, વૃષ્ણિ ને અધકતા અધિપતિ હોઈ તમારો
સત્કાર કરશે. તેમના અગીકારથી લોજ, વૃષ્ણિ
અને અધક કુળના રાજાઓ પણ તમને ધન આપશે
હમણા જગદ્ગુરુ ભગવાન પોતાને અર્થો તથા
વિષયલોગ પ્રિય નથી તોપણ સેવે છે, તથા પોતાની
સેવા કરનારને પણ આપે છે ૧૧ આ પ્રમાણે સ્ત્રીએ
કામળતાથી ઘણી વાર સુધી પ્રાર્થના કરી ત્યારે
'શ્રીકૃષ્ણના દર્શન' એજ મોટો લાભ છે ૧૨ એવો
વિચાર કરી દ્વારકા જવાનો તેમણે વિચાર કર્યો અને
પછી સ્ત્રીને કહ્યું કે-હે કલ્યાણિ ! ઘરમા કંઈ ભેટ
આપવા જેવી વસ્તુ છે ? હોય તો લાવ ૧૩ એટલે
તે બ્રાહ્મણીએ ચાર સુઠી પૌઆ માગી લાવી,
ભુગડાના કડકામા બાધી પતિને આપ્યા ૧૪ પેલો
બ્રાહ્મણ પૌઆ લેઈ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના દર્શન કર-
વાનો વિચાર કરતો કરતો દ્વારકા ગયો ૧૫ સ્વધર્મ
પાળનાર તથા બીજા કોઈથી જઈ શકાય નહિ એવા
અધક તથા વૃષ્ણિ કુળના યાદવોના મહેલોની
વચ્ચે એક મનોહર મહેલ હતો, તેની ત્રણ ચોકી
તથા ત્રણ માડવી વટાવી તે અદર ગયો ત્યા બ્રહ્મા
નંદની સુખમાં લીન હોય એવો તેને આનંદ થયો
૧૬-૧૭ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કે જે પોતાની સ્ત્રી સાથે
ભિરાજેલા હતા તે દૂરથી તેને આવતો જોઈ ઉઠીને
ઉભા થયા અને તેની સામે જઈ પ્રેમથી બે હાથે
આલિંગન આપ્યું. ૧૮ પોતાના પ્રિયમિત્ર બ્રહ્મા-
ર્ષિના શરીરનો સ્પર્શ થવાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અત્યંત

સુખ પામ્યા, અને પ્રેમને લીધે તેમના નેત્રમા પાણી
આવ્યા ૧૯ પછી મિત્ર બ્રાહ્મણને પર્યંક ઉપર બેસાડી
તેના પૂજનની સામગ્રી પોતાના હાથે લાવી તેના
પગ ધોયા અને પોતે બે કે લોકપાવન હતા, તોપણ
તેમણે બ્રાહ્મણના ચરણનું જળ પોતાના મસ્તક
ઉપર ચઢાવ્યું અને દિવ્ય ગંધ, ચંદન, અગરુ
તથા કુકુમ્બનો લેપ કર્યો ૨૦-૨૧ ધૂપ, દીપ અને
માળાથી તેની પ્રેમપૂર્વક પૂજા કરી, તાબૂલ અને
ગાય અર્પણ કરી તથા 'ભલે પધાર્યા,' એમ કહી
સત્કાર કર્યો ૨૨

આ લુણું વસ્ત્રવાળા, મલીન શરીરવાળા, દુર્બળ
તથા જેના આખા શરીરમા નાડીઓ તરી આવી
હતી એવા સુદામાને શ્રીકૃષ્ણના સ્ત્રી લક્ષ્મી પોતે
આમર લઈને પવન ઢાળવા લાગ્યા ૨૩ અને નિર્મળ
દીર્ઘવાળા શ્રીકૃષ્ણે તેમનો પ્રીતિથી સત્કાર કર્યો તે
જોઈને અત્યંત પુરના સર્વ મનુષ્યો આશ્ચર્ય પામ્યા
૨૪ તેઓ મન સાથે કહેવા લાગ્યા કે, આ ધન
વિનાના, દુર્બળ, નિઃદાપાત્ર, નિસ્તેજ અને મલિન
ભિક્ષુકે આ લોકમા એવું તે શું પુણ્ય કર્યું હશે કે
જે પુણ્યના પ્રભાવથી ત્રણ લોકના ગુરુ તથા લક્ષ્મીના
નિવાસરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તેનો સત્કાર કર્યો અને
પલંગ ઉપર બેઠેલા લક્ષ્મીજીનો પણ અનાદર કરી
જ્યેષ્ઠ બધુને આલિંગન કરે તેમ આલિંગન કર્યું
૨૫-૨૬ બંને એક બીજાનો હાથ ઝાલી પોતે
આગળ ગુરુને ઘેર સાથે રહેતા, તે સુખ ત્રી રસભેર
પૂર્વની વાતો કરવા લાગ્યા ૨૭

શ્રીભગવાને પૂછ્યું-હે મહારાજ ! તમે ગુરુ-
દક્ષિણા આપી ગુરુને ઘેરથી ગયા પછી શાસ્ત્રમા
કહેલી રીતે યોગ્ય સ્ત્રીને પરણ્યા છો કે નહિ ? ૨૮
હે વિક્રાન્ ! હું ધારુ છું કે, તમારું મન ધણું
કરીને ઘરમા પણ આસક્ત થતું નહિ હોય ? તેમ
તમને ધન ઉપર અત્યંત રુચિ નહિ હોય. ૨૯
ઈશ્વરની માયાથી રચાયેલી વિષયવાસનાઓનો ત્યાગ
કરનાર કેટલાક પુરુષો તથા કામનાઓનો ત્યાગ
કરનાર કેટલાક પુરુષો કામનાઓથી પરાભવ નહિ
પામતા માત્ર લોક મર્યાદાના રક્ષણ માટે હું જેમ
કાર્ય કરું છું તેમ કાર્યો કરે છે. ૩૦ આપણે ગુરુને

ઘેર રહેતા તે તમને સાબરે છે ? શુરુગૃહમા રહે-
વાથી આત્માનુ તત્ત્વ જાણી દિવ્ય લોકો સ સાર તરી
જાય છે ૩૧ હે મિત્ર ! જેનાથી જન્મ થાય છે તે
પિતા આલોકમા પહેલો પુરુષ છે દિવ્ય વર્ણને
ઉપનયન સ સ્કાર આપી વેદ લખાવે તે બીજો અને
આશ્રમવાળાઓને બ્રહ્મવિદ્યા બજાવે તે ત્રીજો શુરુ
ગણાય છે આ ત્રણ શુરુમા પહેલો પૂજ્ય, બીજો
સારી પેઠે પૂજ્ય, અને ત્રીજો તો સાક્ષાત્ ઈશ્વર રૂપ
ગણાય છે. ૩૨ હે મહારાજ ! આ સ સારમા વર્ણ-
શ્રમવાળાઓમા જે પુરુષો જ્ઞાન આપનાર શુરુના
ઉપદેશથી શ્રમવિના સ સારરૂપી સમુદ્રને તરી જાય
છે, તેઓ વ્યવહાર કુશળ છે ૩૩ હુ કે જે સર્વ
પ્રાણીઓમા આત્મારૂપે રહેલો છું તે શુરુની સેવાથી
જેવો સ્તુષ્ઠ થાઉં તેવો યજ્ઞ, બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ
કે સન્યાસીના ધર્મથી પ્રસન્ન થાઉં નહિ ૩૪
આપણે શુરુગૃહમા રહેતા ત્યારે એકવાર શુરુ
પત્નીએ આપણને લાકડા લેવા મોકલ્યા હતા, તે
સમયે દૈવગતિથી જે થયું હતું તે તમને સાબરે
છે કે ? ૩૫ આપણે લાકડા લેવા વનમા ગયા હતા
ત્યા ઋતુવિના પવનનું તોફાન થઈ આવી વરસાદ
વરસવા માડ્યો હતો તથા મોટી ગજનાઓ થઈ
હતી ૩૬ થોડી વારમા સૂર્ય અસ્ત પામ્યો, દિશાઓ
અધારાથી ભરાઈ ગઈ અને સર્વ જળમય થઈ ગયું,
જેથી ઉચા નીચા સ્થળ જણાતા બધ થઈ ગયા ૩૭
પાણી પાણી થઈ રહેલા વનમા પવન તથા પાણીથી
પીડાતા, દિશાઓને નહિ દેખાતા અને આતુર બની
ગયેલા આપણે એક બીજના હાથ ઝાલી લાકડાની
ભારીઓ ઉપાડી આડાઅવળા અથડાયા. ૩૮ સૂર્યો
દય થયો કે શુરુ સાદીપનિ આપણને શોધવા
આવ્યા અને તેમણે આતુર થયેલા આપણને દીઠા
૩૯ આપણને જોઈ તે બોલ્યા કે, પુત્રો ! આ દેહ
કે જે પ્રાણીઓને બહુ પ્રિય છે તેની પણ તમે દર-
કાર ન કરતા મારી સેવા કરવામા મન રાખ્યું ૪૦
દેહ કે જેમાથી પુરુષાર્થ મળી શકે છે તે દેહ શુદ્ધ
ભાવથી શુરુને અર્પણ કરવો, એટલો જ ઉત્તમ
શિષ્યોના શુરુપ્રત્યે ધર્મ છે ૪૧ હે ઉત્તમ શિષ્યો !
હું તમારી અનુવૃત્તિથી પ્રસન્ન થયો છું તમારા

મનોરથો સફળ થાઓ. મારી પાસેથી બજેલા વેદો
આ લોકમા તથા પરલોકમા તમને ફળો ૪૨
આપણે શુરુગૃહમા વાસ કરતા હતા તેવામા આવા
અનેક પ્રકારના બનાવ બન્યા હતા, તે તમને સાંભરે
છે ? શુરુના અનુગ્રહથી પુરુષ શાંતિને મેળવે છે. ૪૩

સુદામા બોલ્યા-અમે જેઓને સત્ય સંકલ્પ-
વાળા આપની સાથે શુરુને ઘેર રહેવું થયું હતું
તેઓને કયી વસ્તુ દુર્લભ છે ? ૪૪ હે વિભુ ! કલ્યાણ
કરનાર વેદરૂપ જે પરબ્રહ્મ, તે જેની મૂર્તિ છે એવા
આપ શુરુને ઘેર રહ્યા તે મનુષ્યલીલાનું માત્ર અનુ-
કરણજ હતું ૪૫

यस्य छदोमय ब्रह्म देह आवपन विमो ।

श्रेयसां तस्य गुरुषु वास्तोऽस्त्यतविद्वज्जनम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

अशीतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮૧ મો. *

સુદામા ચરિત્ર-વૈભવ દાન.

શ્રીશુક ઉવાચ

स इत्थं द्विजमुख्येन सह सकथयन् हरि ।

सर्वभूतमनोभिन्न स्मयमान उवाच तम् ॥

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે સુદામા સાથે
વાતો કરતા શ્રીકૃષ્ણ, કે જે સર્વ પ્રાણીઓના મનને
જાણતા હતા, તે મિત્ર પોતાને ભેટ કરવા પૈઆ
લાવ્યો છે પણ આપતા શરમાય છે એ પણ જાણતા
હતા સત્પુરુષના શરણ તથા બ્રાહ્મણોને માન આપ-
નાર, તે પ્રેમ દૃષ્ટિથી તેને નિહાળતા અને મ્હો
મલકાવતા તેના પ્રતિ બોલ્યા કે, ૧-૨ હે મિત્ર !
તમે મારે માટે તમારે ઘેરથી શી ભેટ લાવ્યા છો ?
ભક્તો પ્રેમથી થોડું અર્પણ કરે તે હું ધણુ કરીને
માનુ છું અને અભક્તો ધણુ લાવે તોપણ હું તેથી
પ્રસન્ન થતો નથી ૩ શાત બુદ્ધિવાળો પુરુષ ભક્તિ
પૂવક મને પત્ર, પુષ્પ, ફળ કે જળ ચઢાવે તે હું
ભક્તિથી અર્પણ કરેલું હોવાથી સ્વીકારી લઉં છું. ૪

* આ અધ્યાયમા ભગવાને સુદામાના પૈઆ માધ
તમને ઇન્દ્રને પણ દુર્લભ જેવો વૈભવ આપ્યો, એ કથા
કહેવામા આવશે

શુકદેવજી બોલ્યા-હે રાજન્ ! ભગવાને કહ્યું
તોપણ સુદામા નીચું મુખ કરીને બેસીજ રહ્યા,
પરંતુ લક્ષ્મીના પતિ શ્રીભગવાનને એક પસંદી
પૌઆ આપ્યા નહિ. ૧ સર્વ પ્રાણીઓના અતઃકર-
ણના સાક્ષી સાક્ષાત્ ભગવાને આગમનનું કારણ
જાણીને વિચાર કર્યો કે-આ મારો મિત્ર પૂર્વે
લક્ષ્મીની ઇચ્છાથી મને ભજતો ન હતો, પરંતુ
હમણા તે પોતાની સ્ત્રીને રાજી કરવા માટે મારી પાસે
આવ્યો છે, તેથી દેવતાઓને દુર્લભ એવી સ પ-
ત્તિઓ હું એને આપુ. ૧-૭ આવો વિચાર કરીને
દુઃખડાના કડકામા બાધેલા પૌઆ લેખને 'આ શું
છે?' એમ કહી તે છોડીને તેમાથી ભગવાને થોડાક
લીધા, અને કહ્યું કે-હે મિત્ર ! આ તો હું બહુ જ
પ્રસન્ન થઈ એવી વસ્તુ તમે લેટ આણી છે. હું
આખા જગતનો આત્મા છું, તેને આ પૌઆ તૃપ્ત
કરો. ૮-૯ આમ કહીને એક મુઠી પૌઆ તેમણે
ખાધા અને જેવી ખીજી મુઠી ભરવા ગયા કે,
લક્ષ્મીજીએ તેમનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યું
કે-હે જગદાત્મા ! તમે તૃપ્ત થાઓ, તે પ્રમાણે
તમારા ભક્તને આ લોકમા અથવા પરલોકમા સર્વ
સંપત્તિઓની પ્રાપ્તિ માટે પૂર્ણ છે હવે ખીજી
મુઠી ભરીને શું મને પણ તેમને સ્વાધીન કરવી
છે? એમ કહી રુકિમણીએ તે પોટલી લેઈ લીધી.
૧૦-૧૧ પછી ભગવાનના ઘરમા તે રાત્રી સુદામા
રહ્યા અને ખાનપાન કરી જાણે પોતે સ્વર્ગમા
આવ્યા હોય તેવું સુખ પામ્યા. ૧૨ સૂર્યોદય થતા
જગતના રક્ષક સ્વરૂપાનહથી પૂર્ણ ભગવાન પ્રણામ
કરી તેમને વળાવવા ગયા ત્યાં વિનયના વચ્ચે
નોથી તેમને પ્રસન્ન કર્યા એટલે તે રાજી થતા થતા
ઘેર ગયા. ૧૩ શ્રીકૃષ્ણ પાસેથી તેમને કંઈ ધન
મળ્યું નહિ, તેમ તેમણે કંઈ માગ્યું પણ નહિ,
પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનથી શાંતિ પામેલા સુદામાએ
જતા જતા વિચાર્યું કે, અહો ! બ્રહ્મચર્યદેવ ભગવા-
નનું પ્રાણલુપ્ત મારા અનુભવમા આવ્યું. કારણ
કે વક્ષઃસ્થગમા લક્ષ્મીને ધરનાર ભગવાને, હું કે
જે એક મહાદરિદ્ર છું તેનું આલિંગન કર્યું. ૧૪-૧૫
હું દરિદ્ર તથા નીચ ક્યા ! અને લક્ષ્મીના નિવાસ

રૂપ ભગવાન ક્યા ! તેમણે મને કેવળ પ્રાણલુ-
પ્તિનો જાણી મારું આલિંગન કર્યું, સ્ત્રીને બેઠ-
વાના પર્યંક ઉપર પોતાના બધુની પેઠે મને બેઠા-
કર્યો અને રસ્તાનો પરિશ્રમ ઉતારવા શાણીએ
અમર લઈ મને પવન દોળ્યો. તેમજ દેવના તથા
પ્રાણલુપ્તના દેવ ભગવાને મારી સેવા કરી તથા
ચરણો તળાસી એક દેવતાની પેઠે મારી પૂજા કરી.
૧૬-૧૭ ભગવાનના ચરણનું પૂજન તો પુરુષોને
સ્વર્ગનું, મોક્ષનું, પરલોકનું તથા પૃથ્વી ઉપરની
સર્વ સંપત્તિઓનું કારણ છે, તથાપિ આ નિર્ધન
પ્રાણલુપ્તને ધન મળ્યો તો તે બહુ જ અર્થિષ્ઠ થઈ
જશે અને મારું સ્મરણ કરશે નહિ, એમ ખારીને
હયાળુ ભગવાને થોડું પણ ધન મને આપ્યું નહિ.
૧૮-૨૦ આમ વિચાર કરતા કરતા તે પોતાને
ઘેર આવ્યા, તો ત્યાં સૂર્ય, અગ્નિ તથા ચંદ્રમા જેવો
ઝગઝગાટ મારતા મોટા મહેલોથી મારે તરફથી
વિટાયલું જણાયું. ૨૧ ત્યાં વિચિત્ર ઉપવનોખા
અને વાડીઓમા પક્ષીઓ મધુર શબ્દો કરી રહ્યા
હતા જળાશયોમા કુમુદ, અલોચ, કહ્લાર તથા
ઉત્પલ પ્રપુલ્લિત થઈ રહ્યા હતા. ૨૨ અણુચારેલા
પુરુષો તથા નારીઓ આમ તેમ ફરતી હતી. આ
શું હશે? આ સ્થાન કેવળ હશે? અહીં આમ
કેમ થઈ ગયું હશે! એમ તે વિચાર કરતા હતા,
એટલામા તો દિવ્ય કાતિવાળા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ
મધુર ગાયનોથી તથા વાજીઓથી તેમને માન
આપવા આવ્યા. ૨૩-૨૪ પતિને આવેલા બેઈ
લક્ષ્મી જેવા તેમના સ્ત્રી પ્રસન્ન થઈને આઠર
સાથે બહાર નીકળ્યા. ૨૫ પતિને બેઈને એમ તથા
ઉત્ક ઠાથી તેમની આખમા અશ્રુઓ ભરાઈ આવ્યા,
અને તેમણે આખો મિચી દંઢ ભાવ સાથે પતિના
ચરણમા પડી તેમને અતઃકરણથી આલિંગન કર્યું.
૨૬ વિમાનમા બેસનારી દેવાગનાની પેઠે ઝાંઝમાળ
ઠાસીઓની વચ્ચે દીપી રહેલી પોતાની સ્ત્રીને બેઈ
સુદામા આશ્ચર્ય પામ્યા. ૨૭ સ્ત્રીની સાથે પ્રસન્ન
થતા તે પોતાના ઘરમા ગયા. તે ઘર મહિના સ્ત-
મ્બોવાળું ઇંદ્રના ભવન જેવું હતું. ૨૮ તેમા દ્રુપદના
કૌણ જેવી સ્તેત શર્યાઓ, હાથી દાંતના તથા

સોનાના સામાનવાળા પલંગો અને સોનાની ઢાંડી-
વાળા ચામર તથા વિભૂષાઓ હતા. ૨૯ સુવર્ણનાં
આસનો તથા કોમળ પાથરણાં, અદરવાઓમાં
મોતીની માળાઓ વગેરે હતું. ૩૦ સ્વચ્છ સ્કાટિ-
કોની ભિંતોમાં તથા મરકત મણિની ભૂમિઓમાં
જ્વનના દીવાઓ પ્રકાશી રાહ્ય હતા. ભિંતો ઉપર
રત્ન જેવી સ્ત્રીઓ આલેખેલી હતી. ૩૧ આ ઘરમાં
સર્વ સપતિઓની સમૃદ્ધિ જોઈ તેનું કારણ જાણ-
વામાં ન આવતાં સ્થિર થઈને તે વિચાર કરવા લાગ્યા,
કે આ મારી સમૃદ્ધિ ક્યાથી આવી ? ૩૨ હું દુર્ભાગ્ય
તથા દરિદ્રી હતો તેને આવી સમૃદ્ધિ મળવાનું
કારણ મહાલક્ષ્મીવાળા ચક્રપતિ શ્રીભગવાનની કૃપા-
દષ્ટિ વિના ખીલુ કંઈજ કારણ નથી. ૩૩ સમુદ્રને
પૂરનારો ઉદાર મેઘ જેમ કોઈ કોઈ વખતે ઘણી
વૃષ્ટિને થોડી માત્રા પોતે શરમાતો હોય તેમ ખેડુ-
તોની સમક્ષ વર્ષાતો નથી, પરંતુ રાત્રે ખેડુત નિદ્રા-
વશ થયા પછી વરસીને ખેતરને પાણીથી ભરી દે
છે, તેમજ મારા મિત્ર અને દાશાહોમાં શ્રેષ્ઠ સ પૂર્ણ
કામનાવાળા શ્રીકૃષ્ણ પણ ભક્તને આપવા યોગ્ય
ઇદ્રાદિકના પદને પણ તુચ્છ ગણે છે, અને તેમના
ભજનને મોટું ગણી તેની સમક્ષ ન જોલતા ઇદ્રા-
દિકનું પદ આપે છે. ૩૪ ભગવાન પોતે ઘણું આપ્યા
છતાં તેને થોડું માને છે અને ભક્તે કર્યું હોય તેને
ઘણું માને છે, કારણ કે આપેલી પૌઆની એક
સુઠીને પણ મહાત્મા ભગવાને પ્રીતિથી ગ્રહણ કરી,
૩૫ માટે મને તો અત્યેક જન્મમાં ભગવાનની સાથે
સંબંધ અને સેવકપણું હોય, મોટા પ્રભાવવાળા અને
શુભના ભંડારરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સાથે જોડાતા તેમના
ભક્તો સાથે નિકટનો પ્રસંગ પડ્યો. ૩૬ ધનવાનોને
ધનના મદદથી નીચ આવતાં આવી છે, તે જોઈને
અજન્મ ભગવાન પોતાના અવિવેકી ભક્તને વિચિત્ર
સંપત્તિ, રાજ્ય અથવા વિભૂતિઓ આપતા નથી,
પરંતુ દૈવ ભક્તિજ આપે છે હું ભક્તિહીન છું,
તેથી આ સંપત્તિનું સુખ પ્રાપ્ત થયું, માટે હવે
હું તેમની ભક્તિને માગું. ૩૭ આવો નિશ્ચય કરી
તેઓ ભગવાનના અત્યંત ભક્ત થયા તે પ્રાણી
વિષયોનો ત્યાગ કરવા ધીરે ધીરે અભ્યાસ કરવા

લાગ્યા, અને આસક્તિ રહિત થઈ વિષયોનો ઉપ-
ભોગ કરવા લાગ્યા. ૩૮ દેવોના દેવ તથા યજ્ઞોના
અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણીઓ ઇષ્ટ દેવરૂપ છે,
તેમને પ્રાણીઓ કરતા ખીલું કંઈ પણ વધારે નથી.
૩૯ આ રીતે ભગવાનનો મિત્ર એવો તે પ્રાણી
ભગવાનને પોતાના ભક્તોથી પરાજીત થતા જોઈ
તે સમયથીજ તેમનું ધ્યાન કરવા લાગ્યો અને તેના
વેગથી દેહાભિમાન રહિત થઈ, અતે સત્પુરુષોની
ગતિરૂપ તેમના ધામને પામ્યો. ૪૦ પ્રાણીનું તથા
વેદનું રક્ષણ કરનાર ભગવાનના પ્રાણપ્રયણની જે
મનુષ્ય કથા સાંભળે છે તે ભગવાનની ભક્તિ સંપા-
દન કરી કર્મના બંધનથી છુટે છે.

एतद्ब्रह्मण्यदेवस्य श्रुत्वा ब्रह्मण्यतां नरः ।

लब्धभावा भगवति कर्मबधाद्धिमुच्यते ॥૪૧॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

एकाशीतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮૨ મો.

ધર્મક્ષેત્રમાં રાજવંશીઓ.

શ્રીશુક ઉવાચ

अथैकदा द्वारवत्या वसतो रामकृष्णयोः ।

सूर्योपरागः सुमहानासीत्कल्पक्षये यथा ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણ તથા
બળદેવજી દ્વારકામાં રહેતા હતા તે સમયે, પ્રલય
કાલના જેવું ભય કર સૂર્યગ્રહણ થયું. ૧ હે રાજન્ !
જ્યોતિર્વિદ્યના કહેવાથી સૂર્યગ્રહણ થશે, એમ જાણીને
ધર્મ કરવાની ઇચ્છાથી સર્વ દેશના લોકો સૂર્યગ્ર-
હણ થયા પૂર્વે કુરુક્ષેત્ર એ જ કે જ્યાં આગળ
શસ્ત્ર ધારીઓમાં ઉત્તમ એવા પરશુરામે પૃથ્વીને
નિ ક્ષત્રિય કરી રાજાઓના લોહીના મોટા મોટા ધરો
ભર્યા હતા તથા જ્યાં ભગવાન પરશુરામે પાપથી
અલિપ્ત છતાં ધર્મની મર્યાદાનો ઉપદેશ કરવા ખીલ
પ્રાકૃત મનુષ્યની પેઠે પાપનો નાશ કરવા યજ્ઞ કર્યા
હતા. ૨-૪ આ મોટી તીર્થયાત્રા માટે ભરતખંડની

૬ આ અધ્યાયમાં સૂર્યગ્રહણ સમયે કુરુક્ષેત્રમાં આવેલા
રાજાઓ યાદોને જોઈને પ્રીતિથી માહોમાહે વાટો કરવા
લાયા, એ કથા કહેવામાં આવશે.

પ્રભ, તેમ જ અકર, વસુદેવ, ઉગ્રસેન, ગદ, પ્રદ્યુમ્ન તથા સાળ આદિ યાદવો ત્યાં આગળ લેગા થયા હતા. અનિરુદ્ધ ને કૃતવર્મા એ બે યાદવો, સુચન્દ્ર, શુક તથા સારણ સાથે દ્વારકાની રક્ષા કરવા રહ્યા હતા. દેવના વિમાન જેવા રથો પાણીના મોળ પેરે ચાલનારા ઘોડા, ગાજતા અને કાળા રંગના મેઘ જેવા હાથીઓ તથા વિદ્યાધર જેવી કાતિવાળા મનુષ્યો સાથે યાદવો કુરુક્ષેત્રમાં એકઠા થતા હતા મહા તેજસ્વી તથા કંઠમાં સુવર્ણની માળાવાળા યાદવો રસ્તામાં શોભતા હતા ૫-૮ તેમણે દિવ્ય પુષ્પની માળાઓ પહેરી હતી, ઉંચી જાતના વસ્ત્રો પહેર્યા હતા, શરીરો પર દિવ્ય કવચો ધારણ કર્યા હતા અને સ્ત્રીઓની સાથે જતા રસ્તામાં તેઓ દેવતાઓની માફક શોભતા હતા એ લોકોએ સાવધાન મનથી કુરુક્ષેત્રના પવિત્ર તીર્થમાં સ્નાન કરી ઉપવાસ કર્યો અને પછી બ્રાહ્મણોને વસ્ત્ર, પુષ્પની તથા સુવર્ણની માળાથી શણગારેલી ગાયોના દાન આપ્યા ફરીને યાદવોએ પરશુરામના ધરોમાં શાસ્ત્ર વિધિથી સ્નાન કરી, ‘અમને ભગવાનની ભક્તિ પ્રાપ્ત થશે,’ એ પ્રમાણે સકલ્પ કરી ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ઉત્તમ અન્નના દાન આપ્યા અને પછી શ્રીકૃષ્ણને ઈષ્ટદેવ માનનાર યાદવો પોતે બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા લઈ જમ્યા અને શીતળ છાયાવાળા ઝાડો તળે બેઠા ૯-૧૧ યાદવોએ ત્યાં મત્સ્ય, ઉશીનર, કોસલ, વિહલ, કુરુ અને સૃજ્ય વશના રાજાઓને દીઠા ૧૨ કાળોજ, કેકય, ભદ્ર, કુતી, આનર્ત અને કેરલ દેશના રાજાઓને પોતાના તથા પગપક્ષના સેકડો રાજાઓને, લોકોને, ન દાદિક ગોવાળિયાઓને અને ચિરકાળથી વિખુટા પડેલા શ્રીકૃષ્ણને મળવા આતુર ગોપિકાઓને પણ દીઠી ૧૩-૧૪ આ સર્વે લોકો એક બીજાને મળવાથી હર્ષના વેગમાં આવી ગયા હતા. તેઓના હૃદયો તથા મુખકમળ પ્રકુલિત અને પ્રસન્ન લાગતા હતા, અને તેઓના નેત્રમાંથી પ્રેમાશ્રુ નીકળતા હતા તે સર્વે લોકો એક બીજાને દૃઢ આલિંગન આપીને આનંદ પામ્યા ૧૫ બીજી તરફ એક બીજાને જોઈ સ્ત્રીઓની આંખમાં પણ હર્ષનાં અશ્રુ ભરાઈ આવ્યાં, અને પ્રીતિ ભર્યા હાસ્યથી

તથા નિર્મળ કટાક્ષ દૃષ્ટિવડે એક બીજાની સામું જોઈને તે આનંદ પામ્યા ૧૬ પછી જેઓને નાની અવસ્થાવાળાઓ પગે લાગતા હતા એવા પ્રૌઢ અવસ્થાવાળા લોકો વૃદ્ધ વયના લોકોને પગે લાગ્યા, અને સ્વાગત તથા કુશળ પ્રશ્ન પૂછીને, પરસ્પર શ્રીકૃષ્ણની વાતો કરવા લાગ્યા ૧૭ કુંતાજી પણ ભાઈઓ, બેનો, તેઓના પુત્રો, માતૃપિતા, ભાઈઓની સ્ત્રીઓ તથા ભગવાનને મળી તેમની સાથે આનંદની વાતો કરી શોક મુક્ત થયા ૧૮ તે કહેવા લાગ્યા કે-હે વસુદેવ ! હે ભાઈ ! હું મારા આત્માને કૃતકૃત્ય માનતી નથી, કારણ કે, તમે સમર્થ છો છતાં પણ આપત્તિવેળા મારી સંભાળ લેતા નથી ૧૯ પરંતુ તેમાં તમારો દોષ નથી, કારણ કે જેને દેવ પ્રતિકૂલ હોય છે, તે સંબંધીવાળો હોય તો પણ તેને સંબંધી, જ્ઞાતિ, પુત્રો, ભાઈઓ અને માતૃપિતા સહાય કરી શકતા નથી ૨૦

વસુદેવ બોલ્યા-હે બેન ! તમે અમારા ઉપર દોષ મૂકો નહિ, કારણ કે મનુષ્ય તો દૈવના રમકડા છે મનુષ્ય ઈશ્વરને વશ છે અને ઈશ્વર જગતમાં કાર્ય કરે છે અથવા બીજા પાસે કરાવે છે ૨૧ અમે સૌ કસના ભયથી જુદી જુદી દિશામાં નામી ગયા હતા તે હમણા સ્થિર થઈ ગામમાં વસવા લાગ્યા છીએ ૨૨

શુકદેવજી કહે છે-વસુદેવ અને ઉગ્રસેન આદિ યાદવોએ સત્કાર કરેલા તે રાજાઓ ભગવાનના દર્શન કરી, પરમ સંતોષ પામ્યા ૨૩ હે રાજેન્દ્ર ! ભીષ્મ, દ્રોણ, ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી, તેના પુત્રો, સ્ત્રીઓ સહિત પાંડવો, કુતા, મૃજય, વિદુર, કૃપાચાર્ય, કુતિભોજ, વિરાટ, ભીષ્મક, નમ્જિત, પુરુજિત, દ્રુપદ, શલ્ય, ધૃષ્ટકેતુ, કાશીરાજ, હમધોષ, વિશાલાક્ષ, મિથિલાનો રાજા, ભદ્રદેશનો રાજા, કેકય દેશનો રાજા, સુધામન્યુ, સુશર્મા, બાહલિક વગેરે રાજાઓ, તેમના પુત્રો તથા યુધિષ્ઠિરાનુસારી રાજાઓ, જેઓ ત્યાં આવ્યા હતા, તેઓ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ શરીરને તથા તેમની રાણીઓને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા ૨૪-૨૭ બળભદ્ર અને શ્રીકૃષ્ણ જેઓનો સત્કાર કર્યો હતો એવા

રાજાઓ યાદવોના વખાણ કરતા બોલ્યા કે, અહો!! પૃથ્વીના મનુષ્યોમા તમારો જન્મ સફળ છે, કારણ કે યોગીઓને પણ જેમના દર્શન દુર્લભ છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના તમે વાર વાર દર્શન કરો છો. ૧૮-૨૯ વેદોએ ગાયેલી જેમની કીર્તિ જગતને પવિત્ર કરે છે, જેમના ચરણપ્રક્ષાલનનું જળ ગંગાજી રૂપે થયું છે, તથા જેમના વચનરૂપી વેદો જગતને પવિત્ર કરે છે, તેમ જ કાળની ગતિથી શક્તિરહિત થયેલી આ પૃથ્વી જેમના ચરણારવિન્દના સ્પર્શથી ઉત્તમ શક્તિ ધારણ કરી, અમારી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે, તે ભગવાનની સાથે દર્શન, સ્પર્શ, ગમન, ભાષણ, શય્યા, આસન, લોજન, વિવાહ તથા સપિણ્ડત્વ સબધથી તમે ભેડાયેલા છો તેથી તમે જે કે નરકના માર્ગરૂપ ધરમા વસો છો, છતાં તમારા ધરમા સ્વર્ગ અને મોક્ષની તૃણા ટાળનાર વિષ્ણુ પોતે જ રહેલા છે તેથી તમારો જન્મ સફળ છે. ૩૦-૩૧

શુકદેવજી કહે છે-ગાડામા વસ્તુઓ ભરીને આવેલા ન હાદિકે ગોવાળિયા શ્રીકૃષ્ણ પ્રમુખ યાદવોને આવ્યા બાણી, તેમને મળવા ગયા ન હરાયને ભેળને ઘણા દિવસથી દર્શન કરવા આતુર થઈ રહેલા યાદવો, શરીરો જેમ પ્રાણને ભેળને હુપ પામે, તેમ ન હરાયને ભેળ ઉભા થયા અને તેમને દૃઢ આલિંગન કર્યું. ૩૨-૩૩ વસુદેવ પણ પ્રેમથી વિહ્વળ થઈ ગયા કે સે દીધેલા હુ ખો તથા ગોકુળમા નહને ત્યા પોતે શ્રીકૃષ્ણને મૂક્યા હતા તે વાત સભારવા લાગ્યા. અને ન હરાયને આલિંગન કરી તે બહુ પ્રસન્ન થયા ૩૪ શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્ર માતપિતા ન હ તથા યથોદાનું આલિંગન કરીને અને તેમને પ્રણામ કરીને બોલવા ગયા, પરંતુ પ્રેમથી ગળામા અશ્રુ આવ્યા, તેથી કઈ પણ બોલી શક્યા નહિ. ૩૫ મહા ભાગ્યશાળી ન હરાય તથા યથોદા બન્ને પોતાના બેળામા પુત્રોને બેસાડીને બે હાથથી તેમને છાતી સાથે આપી, તેમના મુખ સામું ભેળ પ્રસન્ન થયા ૩૬ રોહિણી તથા દેવકી પણ યથોદાને મળી મૈત્રી સભારી આખમાથી આસુ પાડી ગળા ગળા સ્વરે કહેવા લાગ્યા કે, ૩૭ હે મજરાણી!

તમારી અવિચ્છિન્ન મૈત્રીને કોણ વિસરી બય? ઈન્દ્રના સ્થાનનું ઐશ્વર્ય મળે તોપણ આ લોકમા મૈત્રીનો બદલો વાળી શકાતો નથી ૩૮ અમેએ માતપિતાને ન બેનાર આ બાળકો, બે આખો જેમ પાપણને સોપવામા આવે, તેમ તમને સોખ્યા હતા અને તેઓ પણ તમારી પાસે લાડ, અભ્યુદય, પોષણ તથા પાલન પામી નિર્ભય રહ્યા હતા. સત્ય-રુપોને આ પોતાનું અને આ પારકું એવી વિષમ-બુદ્ધિ હોતી નથી ૩૯ જેમના દર્શન કરતી વેળા નેત્રોની વચ્ચે આવતી પાપણના બનાવનારાને ગોપીઓ ગાળો ભાડતી, તે ગોપીઓએ ઘણું દિવસે પોતાના પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણને મળી, દૃષ્ટિકારા તેમને પોતાના હૃદયમા ધારણ કર્યા અને પછી સારી રીતે આલિંગન કરી, સર્વ ગોપિકાઓ નિત્ય સમાધિ ચઢાવનારાઓને પણ મળે નહિ, એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના તાદાત્મ્યપણને પામી ગઈ શ્રીકૃષ્ણના તાદાત્મ્યભાવને પામેલી ગોપીઓને એકાતમા મળી, આલિંગન કરી, કુશળ પ્રશ્ન પૂછીને હસતા હસતા તે નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.-૪૦-૪૧

શ્રી ભગવાન બોલ્યા-હે પ્રિય સખિઓ! અમે સ'બ ધીઓના કાર્ય કરવાની ઇચ્છાથી ગયા હતા અને ત્યાં શત્રુ પક્ષનો નાશ કરવામા ચિત્ત લાગવાથી ઘણા દિવસ થયા રોકાઈ રહેલા છીએ, તમે અમને સભારો છો કે? ૪૨ અમે તમોએ કરેલા ઉપકાર બાણતા નથી, એવી થોડીક શકાથી તમને શું અમારા ઉપર ક્રોધ ચઢ્યો છે? તમે બાણો છો કે કાળ પ્રાણીઓને એકઠા કરે છે અને કાળ જ તેમને પાછા બુદ્ધ પાડે છે ૪૩ વાયુ જેમ વાદળાના સમૂહને, રૂને તથા ધૂળને એકઠા કરી પાછા બુદ્ધ પાડી દે છે, તેમ કાળ પણ પ્રાણીઓને એકઠા કરીને પાછા બુદ્ધ પાડી નાખે છે. ૪૪ મારે વિષે કરેલી ભક્તિ પ્રાણીઓને મુક્તિ આપવાને સમર્થ છે, માટે તમને મારી પ્રાપ્તિ કરાવનારો મારા ઉપર ભાવ થયો, તે ઘણું સારું થયું છે. ૪૫ હે સ્ત્રીઓ! જેમ આકાશ, પાણી, પૃથ્વી, વાયુ તથા તેજ એ પાંચ ભૂતો ઘટ શરાવ વગેરે પદાર્થોના આદિમા, અતમા, અદર અને બહારના ભાગમા રહેલા છે, તેમ હું પણ સર્વ પદાર્થ-

થોના આદિ, અત, અભ્યતર તથા બહારના ભાગમા રહેલો છું. ૪૧ જરાયુજ, અંડજ, સ્વેદજ અને ઉદ્દલિજ એ ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓ ભૌતિકપણાને લીધે પોતાના કારણરૂપ પાત્ર ભૂતોમા રહેલા છે, પરંતુ લોકતારૂપ આત્મામા રહેલા નથી કારણ કે આત્મા પ્રાણીઓમા લોકતાપણથી વ્યાપ્ત છે, પરંતુ કારણપણથી વ્યાપ્ત નથી તે ભૂતો, ભૌતિક પદાર્થો, ભોગ્ય વસ્તુઓ તથા લોકતા, પરિપૂર્ણ જે હું તેને વિષે દેખાય છે, તે તો માત્ર પ્રાતિથી દેખાય છે, એમ જાણવું ૪૭ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે સ્વસ્વરૂપના ઉદ્દેશથી સમજાવેલી ગોપીઓનું લિંગ શરીર છટી ગયું અને તેઓ શ્રીભગવાનને પામી તેઓ ખોલી કે-હે પદ્મનાભ ! અમે ઘરમા રહીએ તોપણ અમારા મનમા અગાધ જ્ઞાનવાળા યોગેશ્વરોએ હૃદયમા ઝિનવવા યોગ્ય તથા સ સારમા પડેલાઓને અવલગનરૂપ આપતું પદારવિદ પરમ શરણ હોએ ૪૮-૪૯

આદુષ્ણ તે નલિમનામપદારાથેવ
યોગેશ્વરૈર્દૈવિ વિચિન્ત્યમગાધયોધૈ ।
સસારકૂપપતિતોત્તરણાવલભ
ગેહંજીવામપિ મનસ્યુદિયાન્સદા નઃ ॥૪૯॥
इति भीमद्वागवते महापुराणे वंशमस्कंधे

દ્વચર્ચીતિતમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૮૩ માં.

વૈવાહિક વાર્તા વિનોદ.

શ્રીશુક ઉવાચ

તથાડનુગૃહ્ય મગવાન ગોપીનાં સ ગુરુર્ગતિઃ ।

યુધિષ્ઠિરમથાડનુગૃહ્યસર્વાશ્ચ સુદૃદોઽપ્યયમ્ ॥

શુકદેવજી કહે છે-શુક તથા ગતિરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ગોપીઓ ઉપર અનુગ્રહ કરીને પછી યુધિષ્ઠિર તથા બીજા સર્વ સખીઓને કુશળ પૂછ્યું. ૧ આ રીતે લોકના નાથ શ્રીકૃષ્ણે પ્રશ્ન કરવાથી તેમના ચરણના દર્શન કર-

કે આ અધ્યાયમા શ્રીઓએ કરેલા ભગવાનની કથાના હૃદયમા ભગવાનની શ્રીઓએ પોતપોતાના વિચારની વાત દ્રૌપદીને કહી સંભળાવી, એ કથા કહેવામા આવશે

વાથી નિષ્પાપ થયેલા સખી લોકો આનંદથી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૨ હે પ્રભુ ! પ્રાણીઓને જન્મ આપનારી અવિદ્યાને ટાળનાર આપના ચરણારવિંદનું વૃત્ત કોઈ વાર મહાત્માઓના મુખથી સાંભળવામા આવે છે તેને જે લોકો જ્ઞાનરૂપી પડી-આથી પીએ છે, તેઓનું અમગળ થતું નથી ૩ આપ બુદ્ધિકૃત ત્રણ અવસ્થા રહિત છો, પરમાનંદના સમૂહરૂપ છો અખંડ જ્ઞાનરૂપ છો, અપરિચ્છિન જ્ઞાનમૂર્તિ છો, કાળના વેગથી નાશ પામતા વેદોનું રક્ષણ કરવા યોગમાયાથી મનુષ્યાવતાર ધારણ કરનાર છો અને પરમહ સોના શરણરૂપ છો, માટે અમે દેહ તથા તેના અગ્ના ઘરખારનો ત્યાગ કરી આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ ૪

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે તેઓ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને બીજી તરફ ચાહવોની તથા કૌરવોની શ્રીઓએકઠી મળીને, ત્રણ લોકોએ ગાયેલી ભગવાનની કથાનું પરસ્પર વર્ણન કરવા લાગી શ્રીઓની તે વાતો હું તમારી આગળ કહું તે હવે સાંભળો શ્રીમંડળ એકું મળ્યું હતું, તેમા પાડવોની પટરાણી દ્રૌપદી શ્રીકૃષ્ણની પટરાણીઓને પૂછવા લાગ્યા કે, ૫ હે રુકિમણી ! હે ભદ્રા ! હે જામ્બવતિ ! હે નામ્બજિતિ ! હે સત્યભામા ! હે કાલિન્દિ ! હે શૈબ્યા ! હે રોહિણી ! હે લક્ષ્મણા ! તથા હે શ્રીકૃષ્ણની શ્રીઓ ! પોતાની માયાથી મનુષ્યનું અનુકરણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે તમને કેવી રીતે પરણ્યા તે કથા અમને કહો ? ૧-૭ આ ઉપરથી પ્રથમ રુકિમણી બોલ્યા કે, મને શિશુપાલની સાથે પરણાવવા રાજાઓ ધનુષ સંબંધ કરી તત્પર થયા હતા, એટલામા અજિત યોદ્ધાઓ જેમના ચરણની રજને માથે ચઢાવે છે, એવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જેમ બકરાના અને ઘેટાના ટોળામાંથી સિંહ જેમ પોતાનો ભાગ લઈ જાય, તેમ તેઓ મને હરી ગયા હતા તે શ્રીનિવાસના ચરણનું પૂજન મને પ્રાપ્ત થયું. ૮

સત્યભામા બોલ્યાં-ભાઈના વધથી સ તાપ કરતા મારા પિતાએ શ્રીકૃષ્ણ ઉપર મહિ ચૌરવાનો આરોપ મૂક્યો હતો. તે અપયશ ટાળવા ભગવાન રીંછના

રાજા જાણવાનને હરાવી, મણિ લાવ્યા અને મારા પિતાને આપવા માડ્યો, ત્યારે મારા પિતાએ મિથ્યા આરોપ મૂકવાડી અપરાધથી ભય પામી મારુ વાકુદાન જે કે બીજા સાથે થઈ ચૂક્યું હતું, છતાં ત્યાંથી ટાળીને મને શ્રીકૃષ્ણ સાથે પરણાવી ૯

જાળવતી બોલ્યા-મારા પિતાએ શ્રીકૃષ્ણને 'પોતાના ઈષ્ટદેવ તથા સ્વામી રામચંદ્ર છે' તે ન જાણવાથી તેમની સાથે સત્યાવીસ દિવસ સુધી યુદ્ધ કર્યું હતું પછી આ તો સાક્ષાત્ રામચંદ્ર છે એવી પરીક્ષા થવાથી તેમના પગમાં પડીને પૂજન રૂપે મણિની સાથે શ્રીકૃષ્ણને મારુ દાન કર્યું હતું, તે શ્રીકૃષ્ણની હું દાસી છું ૧૦

કાલિંદી બોલ્યા-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મને પોતાના ચરણના સ્પર્શની ઇચ્છાથી તપશ્ચર્યા કરતી જાણીને પોતાના મિત્ર અર્જુન સાથે મારી પાસે આવીને મારુ પાણિચહણ કર્યું, તે ભગવાનના ઘરમાં વાસીદુ વાળનારી હું દાસી છું ૧૧

ભદ્રા બોલ્યા-લક્ષ્મીના નિવાસરૂપ ભગવાને સ્વયં વરમાં આવીને રાજાઓને તથા અપકાર કરતા મારા ભાઈઓને જિતી લીધા અને સિંહ જેમ કુતરાના ટોળામાંથી પોતાનો ભાગ લઈ જાય, તેમ મને સ્વયં વરમાંથી જીતીને દ્વારકા લઈ ગયા, તે ભગવાનના ચરણ ધોવાનું કામ પ્રત્યેક જન્મમાં મને મળ્યું ૧૨

નામજિતી બોલ્યા-મારા પિતાએ રાજાઓના બળની પરીક્ષા કરવા મહા બળ તથા પરાક્રમવાળા, અત્યંત તીક્ષ્ણ શિંગડાવાળા તથા વીર પુરુષોના દુર્મંદ્રને ઉતારનાર સાત સાઠ રાખ્યા હતા તેઓને બાળકો જેમ બકરીના બચ્ચાને બાંધી લે, તેમ દુષ્ટોને દમન કરતા ભગવાને રમતા રમતા બાંધી લીધા હતા ૧૩ અને પછી મને પરણીને માગ મા આડા પડેલા રાજાઓને જિતી લઈને મારા પિતાએ આપેલી દાસીઓ તથા ચાર અગવાળી સેના સાથે તે મને દ્વારકામાં લઈ ગયા હતા, એ ભગવાનનું મને દાસ્ય પ્રાપ્ત થયું ૧૪

મિત્રવિદ્યા બોલ્યા-હે દ્રૌપદિ ! મારા પિતાએ ભગવાનમાં જેનું ચિત્ત હતું, એવી મને મામાના

પુત્ર શ્રીકૃષ્ણને બોલાવીને એક અક્ષૌહિણી સેના તથા સખીઓની સાથે પોતે જાતે અર્પણ કરી હતી ૧૫ કર્મોવડે સસારમાં ભટકતી જે હું તેને પ્રત્યેક જન્મમાં શ્રીભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ મળ્યો, કારણ કે મનુષ્યાવતારનો તે જ પુરુષાથ છે ૧૬

લક્ષ્મણાએ કહ્યું-વારવાર નારદના ગાયનથી ભગવાનના જન્મકર્મ સાલળવામાં આવતા લક્ષ્મીજી પણ લોકપાળોનો ત્યાગ કરીને જેમને વર્યા છે, એવો વિચાર કરીને મારુ મન શ્રીભગવાનમાં આસક્ત થયું હતું. ૧૭ પછી પુત્રી ઉપર પ્રીતિવાળા ગૃહ-ત્વેન નામના મારા પિતાએ મારો અભિપ્રાય જાણી, શ્રીકૃષ્ણને લાવવા ઉપાય કર્યો ૧૮ અને હે દ્રૌપદિ ! તમારા સ્વયં વરમાં જેમ અર્જુનને કન્યાદાન આપવાની ઇચ્છાથી મત્સ્યવેધ કરવાનું પણ રાખ્યું હતું, તેમ મારા વિવાહમાં પણ મત્સ્યવેધનું કઠિન પણ રાખવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ તમારા સ્વયં વરમાં જે મત્સ્ય ટાંગવામાં આવ્યો હતો, તે બહારના ભાગમાં ટાંગવામાં આવેલો હતો, તેથી થાભલા પ્રતિ ઉંચી દૃષ્ટિ કરવાથી તે જોવામાં આવતો હતો, પરંતુ મારા સ્વયં વરમાં જે મત્સ્ય લટકાવામાં આવ્યો હતો, તે બહારના ભાગમાં ટાંગેલો ને થાભલા પામે કળશના પાણીમાં જ દેખાતો રાખેલો હતો, તેથી નીચે દૃષ્ટિ રાખવી પડતી હતી. શ્રીકૃષ્ણ વિના બીજા કોઈથી તે વિધી શકાય તેમ ન હતું ૧૯ આ વાત સાંભળીને સર્વ પ્રકારના અસ્ત્રના તથા શસ્ત્રના તત્ત્વને જાણનાર હંજરો રાજાઓ પોતે પોતાના ઉપાધ્યાઓની સાથે સર્વ દેશથી મારા પિતાના પુરમાં આવ્યા હતા ૨૦ મારા પિતાએ સર્વ રાજાઓનો તેમના પરાક્રમ પ્રમાણે તથા અવસ્થા પ્રમાણે સત્કાર કર્યો પછી તેમણે સભામાં મત્સ્યવેધ કરવા ધનુષ અને બાણ લીધા, પરંતુ સર્વના મન મારામાં હતા, તેથી તેઓ મત્સ્યવેધ કરી શક્યા નહિ ૨૧ કેટલાકે તો ધનુષબાણ લેઈ નીચે મૂકી દીધા કેટલાક ધનુષ ઉપર પણ છ ચઢાવી શક્યા નહિ, કેટલાક કાંડા સુધી ધનુષ્ય ખેંચી પડી ગયા. ૨૨ જરાસંધ, અબઘ, શિશુપાળ, બીમ,

દુર્યોધન તથા કૃષ્ણ આદિ વીર પુરુષોએ પણ
ચઢાવી ધનુષને સજ્જ કર્યા પરંતુ તેઓ કોઈ મત્સ્યની
સ્થિતિ બાજી શક્યા નહિ ૨૩ તે પછી અર્જુને
પાણીમા મત્સ્યનો આભાસ બોધને, તેનું સ્થાન
બાજી બાણ માર્યું તે બાણ મત્સ્યને વાગ્યું પરંતુ
તેથી તે મત્સ્ય વિધાયો નહિ ૨૪ આ રીતે અભિ-
માની ક્ષત્રિયો માનભંગ થવાથી પાછા હટી ગયા,
એટલે શ્રીકૃષ્ણે ધનુષ લઈ તેની ઉપર રમતા રમતા
પણુચ ચઢાવીને સજ્જ કર્યું ૨૫ અને પછી તેના
ઉપર બાણ ચઢાવી મધ્યાહ્ન કાળે અભિજીત મુહૂ-
ર્તમા પાણીમા મત્સ્યને બોધ બાણવતી તેને વિધી
નીચે પાડ્યો ૨૬ આ વખતે પૃથ્વી ઉપર તથા
સ્વર્ગમા હુ હુભિ-દેવનગારા વાગવા લાગ્યા, જ્ય
શબ્દો થવા લાગ્યા ને હર્ષથી વિહ્વલ થયેલા દેવ-
તાઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ૨૭ તે પછી હુ
નવા અને ઉંચી જાતના રેશમી વસ્ત્રો પહેરી, ચોટ-
લામા પુષ્પ ગુથી, શરમાતી શરમાતી હસતે મુખે
રત્નોની માળા હાથમા લેધને, ઝાઝરના ઝમકાર
કરતા ચરણથી ધીરે ધીરે ચાલતી સભા મંડપમા
ઝઈ. ૨૮ અને પછી મનથી શ્રીકૃષ્ણ ઉપર આસક્ત
થયેલી હુ કુતલોથી શોભતુ અને કુડળોની કાતિ-
વાળા ગાલવાળુ મુખ ઉંચુ કરીને, હાસ્યસહિત
કટાક્ષોથી ચારે તરફ બેઠેલા રાજાઓના તરફ દષ્ટિ
કરવા લાગી મે અનુરક્ત હૃદયથી શ્રીકૃષ્ણના કંઠમા
વરમાળ પહેરાવી ૨૯ તેટલામા મૃદંગ, પટલ, શખ,
ભેરી, આનંદ આદિ વાજ્ર વાગ્યા અને નટ તથા
નટીઓ નાચવા લાગ્યા ૩૦ હે દ્રૌપદિ ! આ રીતે
હુ શ્રીકૃષ્ણને વરી કે કામદેવથી પરવશ થઈ ગયેલા
ભોટભોટા રાજાઓ શ્રીકૃષ્ણ સામે સ્પર્ધા કરવું
લાગ્યા અને તે કાર્ય સહન કરી શક્યા નહિ. ૩૧
એટલામા ચાર ઉત્તમ ઘોડા બેઠેલા રથમા બેસાડી
બે હાથથી મને ભેટીને શાહુર્ધ્વ ધનુષ તથા બાણ
લઈને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયા ૩૨
હે રાણી ! દારુક સારથિએ સેનાના સામાનવાળો
રથ હાકવા માંડ્યો અને મૃગો બોધ રહેતા જેમ
સિંહ ચાલ્યો જાય, તેમ રાજાઓના દેખતાં શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાન પણ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. ૩૩ કેટલાક

રાજાઓ ધનુષ ઉગામી શ્રીકૃષ્ણને અટકાવવા કુતરા
જેમ સિંહની પાછળ દોડે તેમ ભગવાનની પાછળ
દોડ્યા અને કેટલાક રાજાઓ તો પ્રથમથી જ
આગળ જઈને માર્ગમા સજ્જ થઈને બેઠેલા હતા
૩૪ તે રાજાઓમાથી કેટલાકના હાથ, પગ તથા
ગળા શાહુર્ધ્વ ધનુષમાથી નીકળેલા બાણોના સમૂ-
હથી કપાઈ ગયા, તેથી ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યા
અને કેટલાક રણભૂમિનો ત્યાગ કરી નાસી ગયા
૩૫ પછી સૂર્ય જેમ અસ્તાચળ ઉપર જાય, તેમ
શ્રીકૃષ્ણ બહુ જ શણગારેલી, પૃથ્વી ઉપર તથા
સ્વર્ગમા પ્રશસાપાત્ર, સૂર્યને ઢાકી દેનારા ધ્વજ,
પટો અને વિચિત્ર તોરણોવાળી પોતાની દ્વારકા
નગરીમા પધાર્યા ૩૬ મારા પિતાએ મોઘા મૂલના
વસ્ત્રો, અલકારો, શય્યાઓ, આસનો તથા બીજા
ઉપસ્કરોથી ભિન્નો, સખધીઓના અને બાધ-
વોનો સત્કાર કર્યો ૩૭ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને કોઈ
વાતની ખોટ ન હતી, તથાપિ મારા પિતાએ ભક્તિને
લીધે તેમને દાસીઓ, સર્વ પ્રકારની સપ્તિઓ,
રથો, ઘોડા તથા સર્વોત્તમ આયુધો વગેરે આપ્યા ૩૮
આ અમે આઠ પટ્ટરાણીઓ સર્વ સગની નિવૃત્તિથી
તથા તપના પ્રભાવથી આત્મારામ એવા શ્રીકૃષ્ણના
ઘરની ગૃહરાણીઓ થયેલી છીએ ૩૯

મોળ હજાર એકસો ને આઠ સ્ત્રીઓ પછી
સાથે બોલી-નરકાસુરે દિગ્વિજયમા જિતી લીધેલી
અમે રાજકન્યાઓ છીએ અને નરકાસુરે અમને
કેદ કરેલી હતી, તે બાજીને ભગવાને સસારમાથી
મુક્ત કરનારા પોતાના ચરણારવિ દત્ત સ્મરણ કરતી
જે અમે તેમને મુક્ત કરીને પોતે પૂર્ણ કામ હોવા
છતા યુદ્ધમા તે નરકાસુરનો તથા તેના પરિવારનો
નાશ કરી અમોને પરણ્યા છે ૪૦ હે દ્રૌપદિ ! અમે
ચક્રવર્તીત્વને, ઇન્દ્રની પદવીને, બન્ને પ્રકારના
વૈભવને, અલ્પિમાદિક સિદ્ધિઓને, બ્રહ્માની પદ-
વીને, સાલોક્યાદિક મુક્તિઓને તથા કેવલ્ય મોક્ષને
ઈચ્છતી નથી, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના ચરણની રક્ષાને
માથા ઉપર ધારણ કરવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ.
૪૧-૪૨ મહાત્મા છતાં આયોને ચરાવનાર શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનના ચરણની રક્ષાની ગોપીઓ અને લતાઓ

જેમ ઇચ્છા રાજે છે તેમ અમે ઇચ્છા રાખીએ છીએ ૪૩

ब्रजस्थियो यद्वाञ्छति पुलिचस्तृणवीरुधः ।

गावश्चारयतो गोपा पादस्पर्श महात्मन ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कંધે

उपशीतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮૪ મો.

વસુદેવજનો યજ્ઞ.

શ્રીશુક ઉવાચ

भुत्वा पृथा सुबलपुण्यं यज्ञसेनी

माधव्यं क्षितिपत्न्यं उत स्वगोप्यं ।

कृष्णेऽल्लालमनि हरौ प्रणयानुबध

सर्वा विसिस्सुस्लमभुकलाकुलाक्ष्य ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન! કુન્તી, ગાધારી, દ્રૌપદી, સુભદ્રા વગેરે રાણીઓ તથા ગોપિકાઓ ઉપર કદા પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની રાણીઓની સર્વના આત્મા શ્રીકૃષ્ણ ઉપર સ્નેહ બંધનની વાત સાલળી બહુ જ આશ્ચર્ય પામી, અને સર્વ સ્ત્રીઓના નેત્ર અશ્રુઓથી ભરાઈ ગયા ૧ આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓની સાથે અને પુરુષો પુરુષોની સાથે વાતો કરતા હતા, એટલામા શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવના દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી ત્યાં કુરુક્ષેત્રમા વેદવ્યાસ, નારદ, અવન, દેવલ, અસિત, વિશ્વામિત્ર, શતાનન, ભરદ્વાજ, ગૌતમ વગેરે શિષ્યો સાથે મહાત્મા પરશુરામ, વસિષ્ઠ, ગાલવ, ભૃગુ, પુલસ્ત્ય, કશ્યપ, અત્રિ, માર્કંડેય, બૃહસ્પતિ, દિત, ત્રિત એકત, બ્રહ્માના પુત્ર અંગિરા, અગસ્ત્ય, યાજ્ઞવલ્ક્ય તથા વામદેવાદિ ઋષિઓ આવ્યા ૨-૫ જગત જેઓને નમે છે એવા તે ઋષિઓને ભેદ પાડવો, શ્રીકૃષ્ણ, બળભદ્ર તથા રાજાઓ ઉમા થઇ તેમને નમ્યા ૬ સર્વ લોકોએ તેમ જ બળદેવ સાથે શ્રીકૃષ્ણ સ્વાગત, આસન, પાદ, અર્ધ્ય, પુષ્પ, દૂધ તથા ચંદનોથી તેમની પૂજા કરી ૭ પછી ધર્મનું રક્ષણ

૪ આ અધ્યાયમા મુનિઓના સમાગમની વસુદેવના યજ્ઞના ઉત્સાહની તથા સબધીઓને ત્યાંથી ઘેર વળાવવાની કથા કહેવામા આવશે

કરવા દેહ ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ સર્વને બોલતા અટકાવી સર્વના સાલળતા ઋષિઓને આમ કહેવા લાગ્યા ૮

ભગવાન બોલ્યા-દેવતાઓને પણ દુર્લભ એવું યોગેશ્વરનું દર્શન થયું, તેથી અમારો જન્મ સફળ થયો અને જન્મ ધારણ કરવાનું અમને આજ સર્વ કળ મળ્યું ૯ તીર્થસ્નાનાદિકને જ તપ માનનાર અને મૂર્તિને દેવરૂપ માનનાર મનુષ્યોને આપના દર્શન, સ્પર્શ, પ્રશ્ન, નમસ્કાર તથા ચરણપૂજનાદિકની પ્રાપ્તિ કયાથી હોય? ૧૦ તીર્થો પાણીરૂપ છે, એમ નથી તથા દેવતાઓ પણ મૂર્તિઓ છે એમ નથી, પરંતુ તેઓમા દૈવત છે અને સેવા કરવાથી તે ઘણું કાળે પ્રસન્ન થાય છે, પરંતુ મહાત્મા લોકો તો દર્શનથીજ પવિત્ર કરે છે ૧૧ અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, પૃથ્વી, જળ, આકાશ, વાયુ, વાણી તથા મન, તેમની ઉપાસના કરી હોય તો પણ ભેદબુદ્ધિ કરાવનારા હોવાથી અજ્ઞાનને ટાળતા નથી. પરંતુ જ્ઞાની મહાત્માઓ ભેદબુદ્ધિને ટાળનાર છે તેથી ક્ષણ પણ સેવા કરવાથી અજ્ઞાનને ટાળે છે. ૧૨ જે મનુષ્ય વાત, પિત્ત, અને કફથી ભરેલા આ શરીરને જ આત્મા માને છે, સ્ત્રી પુત્ર વગેરે ઉપર 'પ્રેતાના છે' એવી બુદ્ધિ રાખે છે, મૂર્તિને જ પૂજ્ય માને છે અને પાણીને જ નીર્થરૂપે સ્વીકારે છે, પરંતુ તત્ત્વવેત્તાઓના આત્મા, પૂજ્ય અને પવિત્ર માનતો નથી તે મનુષ્ય અજ્ઞાન છે ૧૩

શુકદેવજી કહે છે-મોટી બુદ્ધિવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું આવું દુરન્વયવાળું વચન સાલળીને પ્રાણભ્રુ મૈાન રહ્યા ૧૪ આ રીતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રભુતા વિષે મુનિઓએ ઘણીવાર સુધી વિચાર કર્યો. અને પછી હસતા હસતા જગદ્ગુરુ શ્રીકૃષ્ણને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા-તમે જે દીનતા દર્શાવી તે કેવળ લોકની મર્યાદા સાચવવા માટે જ છે ૧૫ તત્ત્વવેત્તાઓમા ઉત્તમ એવા અમે તથા પ્રજાપતિઓના અધિપતિઓ આપની માયાથી મોહ પામેલા છીએ અને આપ તો માયાના અધિપતિ છો, છતાં મનુષ્યની ચેષ્ટાથી મોહ પામેલા પ્રાકૃત મનુષ્યના જેવું આચરણ કરો છો, આપની લીલા અતકથ

છે ૧૧ આપ ક્રિયા રહિન અને એક હોઈ પૃથ્વી જેમ એક અને ક્રિયારહિત છતાં ઘટાદિક વિકારથી ઘણા નામ, રૂપવાળી ગણાય છે તેમ તમે પણ પોતાના માથી આ જગતને ઉત્પન્ન કરો છો, પાળો છો તથા તેનો સહાર કરો છો આપ પરિપૂર્ણ છો છતાં જન્મ ધારણ કરવા રૂપી આપ વ્યાપકનું ચરિત્ર અનુકરણીય છે ૧૭ આપ નિઃજનરૂપ છો, છતાં ભક્ત લોકોનું રક્ષણ કરવા તથા ખાન પુરુષોને શિક્ષા કરવા પોતાની લીલાથી શુદ્ધ સત્વગુણી અવનાર ધારણ કરો છો, તથા વેદમાર્ગનું રક્ષણ કરો છો આપ ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમેના આશ્રયરૂપ પરમપુરુષ છો ૧૮ વેદ તમારું શુદ્ધ અને અતરંગ રૂપ છે, કારણ કે જે માથી તપ, સ્વાધ્યાય તથા સયમોથી કાર્ય કારણરૂપ તથા તેનાથી પણ ભિન્ન પરબ્રહ્મ જાણવામા આવે છે ૧૯ વેદ પ્રવર્તાવનાર બ્રાહ્મણોનું કુળ, જે વેદમાથી જાણતા આપને જાણવામા સાધનરૂપ છે, તેને આપ પૂજો છો તેથી આપ બ્રહ્મણ્ય લોકમા મુખ્ય ગણાઓ છો ૨૦ સત્પુરુષોની ગતિરૂપ આપનો સમાગમ થવાથી આજે અમારો જન્મ, અમારી વિદ્યા, અમારું તપ અને અમારું જ્ઞાન સફળ થયા છે, કારણ કે, આપ કંડ્યાણોના અવધિ રૂપ છો ૨૧ અખંડ જ્ઞાનવાળા, પોતાની માયાવડે શુદ્ધ મહિમાવાળા અને પરમાત્મા એવા આપને અમે પ્રણામ કરીએ છીએ ૨૨ આ રાજાઓ તથા યાદવો માયાથી ઢકાયેલા ઇન્દ્ર, પરમાત્મા તથા કાળમૂર્તિ એવા આપને ઓળખતા નથી ૨૩ નિદ્રાવશ થયેલા પુરુષ સ્વમાવસ્થાના વિષયોને મત્ત્ય માની, પોતાને નામ માત્રથી તથા મનથી જાણાયેલા સિદ્ધાદિકના રૂપને જાણે છે, પરંતુ તેથી રહિત પોતાના બીજા જાગૃત્વસ્થના સ્વરૂપને જાણતો નથી, તેમજ જાગૃત્વસ્થ મા પણ નામ માત્ર અને મનથી જાણતા જાગૃત્વસ્થના વિષયોમા ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિરૂપી માયાથી જેનું મન ભ્રમિત હોય, એવો પુરુષ વિવેકનો નાશ થવાથી તમારા પરમાર્થ સ્વરૂપને જાણતો નથી ૨૪-૨૫ પાપનો ક્ષય કરનાર ગંગાજીના આશ્રય રૂપ તથા પરિપક્વ યોગવાળા પુરુષોએ હૃદયમા ધારણ કરેલાં આપના ચરણાર-

વિંદને પુણ્યના યોગથી આજ અમે પ્રાપ્ત કર્યું છે. ભક્તિથી જેમનું ત્રિગશરીર નાશ પામ્યું હતું, એવા લોકો આપની પરમ ગતિને પામ્યા છે આપ હવે ભક્તોનો અનુગ્રહ કરો ૨૧

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજર્ષિ! ઉપર પ્રમાણે સ્તુતિ કરી મુનિઓ શ્રીકૃષ્ણની, ધૃતરાષ્ટ્રની તથા યુધિષ્ઠિરની આજ્ઞા લઈ પોતપોતાના આશ્રમે ગયા. ૨૭ વસુદેવ મુનિઓને પોતપોતાના આશ્રમ તરફ જતા જોઈ, તેમની પાસે આવ્યા અને પ્રણામ કરી આ પ્રમાણે બોલ્યા ૨૮ હે ઋષિઓ! સર્વ દેવતાઓના નિવાસરૂપ આપ લોકોને હું પ્રણામ કરું છું આપ મારી વિનંતિ સાભળો અને જે કર્મો કરવાથી કર્મોનો નાશ થાય એવો ઉપાય અમને બતાવો ૨૯ પત્ની નારદજી બોલ્યા કે-વસુદેવ પોતાના કંડ્યાણનું સાધન જાણવાની ઇચ્છાથી શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પુત્ર માનીને તેમને ન પૂછતા આપણને પ્રશ્ન કરે છે એ આશ્ચર્યની વાત છે ૩૦ આ જગતમા જે પાસે હોય તે અનાદરનું કારણ થઈ પડે છે ગંગાના તીર ઉપર રહેનારો મનુષ્ય ગંગા જળને મૂકી શુદ્ધિ માટે બીજા તીર્થમા બાંધે છે. ૩૧ સૂર્ય કોઇથી ઢકાતો નથી છતાં લોકો વાદળા, હિમ તથા રાહુથી તેને ઢકાયેલા માને છે, તેમ જેમનો અનુભવ કાળથી, જગતની ઉત્પત્તિથી, વયાદિકથી, પોતાથી પરથી અથવા રૂપાનરાદિક થવાથી નાશ પામતો નથી તે અદ્વિતીય તથા અખંડ જ્ઞાનવાળા, કલેશ, કર્મ, સુખ, દુઃખ તથા ગુણાતીત શ્રીકૃષ્ણને ઓળખતા નથી. ૩૨-૩૩

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજર્ષિ! મુનિઓ અને રાજાઓ, શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્રના સાભળતા તે પત્ની નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૩૪ સર્વ યજ્ઞોના ઇન્દ્ર વિષ્ણુનું શ્રદ્ધાપૂર્વક યજન કરવું, એ જ સર્વ કરતા ઉત્તમ અને કર્મથી કર્મ ટાળવાનો ઉપાય છે ૩૫ વિદ્રામોએ શાસ્ત્ર દષ્ટિથી ચિત્તના ઉપશમનો ઉપાય, મોક્ષનો ઉપાય તથા ધીરે ધીરે અન્તઃકરણને શુદ્ધ કરનાર સુગમ સ્વધર્મ પણ એ જ દર્શાવેલો છે ૩૬ ન્યાયથી સમ્પાદન કરેલા ધનવડે શ્રદ્ધાપૂર્વક ઇન્દ્રનું યજન કરવું, એ ગૃહસ્થાશ્રમી-

ઓનો પરમ કલ્યાણકારી ધર્મ છે ૩૭ હે વસુદેવ ! વિવેકી પુરુષે ધનના ક્ષણરૂપ યજ્ઞો તથા દાનો કરી ધનની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો, અને જગતને નાશ-વત સમજી પોતાની પ્રતિષ્ઠાની તથા સ્વર્ગાદિક લોકોની તૃષ્ણા છોડી દેવી. ૩૮ ધીર પુરુષો સર્વ ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી તપોવનમાં જાય છે હે વસુદેવ ! દેવ, ઋષિ તથા પિતૃનું ઋણ લઈ દ્વિજવર્ણ જન્મે છે, માટે યજ્ઞ કરી દેવના ઋણને, વેદાધ્યયન કરીને ઋષિઓના ઋણને તથા પુત્રોત્પત્તિ કરી પિતૃઓના ઋણને મટાડ્યા વિના સસારનો ત્યાગ કરનારો પુરુષ મોક્ષે જતો નથી. ૩૯ તમે તો હમણા ઋષિના અને પિતૃઓના એમ બે ઋણમાથી મુક્ત થયા છો હવે યજ્ઞોવકે દેવતાઓનું ઋણ પતાવી સર્વ ઋણમુક્ત થઈ ઘરમાથી ચાલી નીકળો. ૪૦ હે વસુદેવ ! તમે જગતના ઇન્દ્ર વિષ્ણુને અવશ્ય પરમ ભક્તિથી પૂજ્યા છે, કારણ કે વિષ્ણુ તમારે ઘેર પુત્ર થઈને અવતર્યા છે ૪૧

શુકદેવજી કહે છે-મોટા મનવાળા વસુદેવે મુનિઓનું કહેવું સાંભળી તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ઋત્વિજોનું કાર્ય કરવા માટે વરણમા વસાવ્યા ૪૨ ધર્મ પ્રમાણે વરણમા વસાવેલા ઋષિઓ કુરુક્ષેત્રમાં ઉત્તમ સામગ્રીવાળા યજ્ઞોથી ધર્માત્મા વસુદેવને યજ્ઞન કરાવવા લાગ્યા ૪૩ વસુદેવે યજ્ઞની દીક્ષા લીધી તે વખતે યાદવોએ તથા ખીજા રાજાઓએ નહાઈ સારા વસ્ત્રો પહેર્યા કઠમા કમળની માળાઓ પહેરી અને શણગાર ધારણ કર્યા ૪૪ વસુદેવની સ્ત્રીઓએ ચન્દનાદિકના લેપ કર્યા, કઠમાં આભૂષણ અને સારાં વસ્ત્રો પહેર્યા, હાથમાં પૂજાની સામગ્રીઓ લેઈ તેઓ દીક્ષાશાળામાં ગઈ ૪૫ તે વખતે મૃદગ, પટહ, શખ, ભેરી તથા આનક વગેરે વાદ્ય વાજ્યા, નટ તથા વારાગનાઓ નાચવા લાગી, સૂત તથા માગધો સ્તુતિ કરવા લાગ્યા, મીઠા સ્વરવાળી ગન્ધર્વની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિઓની સાથે ગાયન કર લાગી ૪૬ ઋત્વિજોએ જેમ તારાઓ સાથે ચન્દ્રને અભિષેક થાય તેમ વસુદેવને નેત્રમાં અજન અજવી શરીરે માખણનો લેપ કરાવી અઢાર સ્ત્રીઓ સાથે અભિષેક કર્યો ૪૭ આ વેળા દીક્ષા લીધેલા

અને જેમણે મૃગયર્મ ઓઢયું હતું એવા વસુદેવ ઉત્તમ વસ્ત્રો, કકણો, હાર, ગાંઠરો તથા કુડગોથી અલકૃત સ્ત્રીઓ સાથે શોભતા હતા ૪૮ ઋત્વિજો તથા સભ્યો જેમ ઇન્દ્રના યજ્ઞમાં શોભતા હતા તેમ વસુદેવના યજ્ઞમાં ઋત્વિજો તથા સભાસદો શોભતા હતા તેઓએ રત્નો તથા રેશમી વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં. ૪૯ તે સમયે સર્વ જીવોના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજી પોતપોતાના બધુઓ, પુત્રો, સ્ત્રીઓ અને પોતાની વિભૂતિઓથી પૂર્ણ શોભતા હતા ૫૦ વસુદેવજીએ પ્રત્યેક યજ્ઞમાં શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે અગ્નિહોત્રાદિ રૂપે રહેલા પ્રકૃતિ-વિકૃતિ યજ્ઞોથી દ્રવ્ય, મત્ર તથા કર્મોના ઇન્દ્રિયોએ વિષ્ણુનું યજ્ઞન કર્યું ૫૧ પછી દાન સમય થયો કે શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે ઋત્વિજોને શણગારેલી ગાયો, પૃથ્વી અને દક્ષિણાઓ આપી ૫૨ પછી પત્ની-સંયાજ તથા અવભૂથ સ્નાન કરાવી મહર્ષિઓ અને બ્રાહ્મણો યજ્ઞમાનને આગળ કરીને પરશુરામના હૂંઠમાં નહાયા ૫૩ વસુદેવ તથા તેમની સ્ત્રીઓએ સ્નાન કરી આભૂષણો તથા ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેર્યા અને પછી બન્દીજનોને અલકારો અને વસ્ત્રો આપ્યા તથા સર્વ વર્ણો તથા સર્વ પ્રાણીઓને પણ અન્નથી સંતોષ્યા ૫૪ બધુઓ, તેમની સ્ત્રીઓ, તેમના પુત્રો, સભાસદો, ઋત્વિજો, દેવના ગણો, મનુષ્યો, ભૂતો, પિતૃઓ, ચારણો, વિદર્ભ, કૌશલ, કુરુ, કાશી, કેકય તથા સૃજ્ય વંશના ક્ષત્રિય રાજાઓ વગેરે સર્વનો સત્કાર કર્યો તે લોકો ભગવાનની આજ્ઞા લઈ યજ્ઞની પ્રશંસા કરતા પોતાને ઘેર ગયા ૫૫-૫૬ ધૃતરાષ્ટ્ર, વિદુર, ભીષ્મ, દ્રોણ, કુન્તી, યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, નકુલ, સહદેવ, નારદ, વ્યાસ, મિત્રો, સબધીઓ અને બાધવો, જેઓના મન સ્નેહથી આર્દ્ર થઈ ગયા હતા, તેઓ પોતાના સબધી યાદવોનું આલિંગન કરીને સ્વદેશ ગયા ૫૭-૫૮ શ્રીકૃષ્ણ, બળદેવ તથા ઉગ્રસેનાદિક યાદવોએ સત્કારેલા અને બાધવો ઉપર પ્રીતિવાળા નદરાય તો ગોવાળિયાઓની સાથે કેટલાક દિવસ સુધી ત્યા રહ્યા ૫૯ પરિશ્રમ વિના મનોરથરૂપી મહાસાગરનો પાર પામવાથી પ્રસન્ન થયેલા

તથા સંઘ ધીઓથી પરિવૃત વસુદેવે એક દિવસ નદ-
રાયને કહ્યું કે, ૧૦ ભાઈ! ઇશ્વરે મનુષ્યોના ઉપર
સ્નેહરૂપી પાશ નાખેલો છે, તેને શૂરવીર લોકો
તથા યોગીઓ પણ ફૂર કરી શકતા નથી ૧૧ હે
નહણ! તમે સત્પુરુષોએ અમારી સાથે મૈત્રી કરી,
પરંતુ અમે તમે કરેલા ઉપકારને જાણનાર નથી,
તેથી તમે કરેલી મૈત્રી પ્રત્યુપકાર વિનાની છે,
તથાપિ તે કેાઈ દિવસ ઘટશે નહિ ૧૨ પ્રથમ અમે
અશક્ત હતા તેથી તમ ક કંઈ સારું કરી શક્યા
ન હતા અને હમણા અમે લક્ષ્મીના મદદમાં આધળા
થયા છીએ, તેથી સન્મુખ ઉભેલા મહાત્માઓને
દેખતા નથી ૧૩ જે પુરુષોને કુશળની ઇચ્છા હોય
તેને રાજલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થશે નહિ, કારણ કે રાજ-
લક્ષ્મીથી આધળો થયેલો પુરુષ પોતાના આશ્રિતોને
તથા બધુઓને દેખતો નથી ૧૪

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! આ પ્રમાણે
સ્નેહથી વિહ્વળ થયેલા વસુદેવના નેત્રમાં અશ્રુ
આવી ગયા અને તે નદરાયે કરેલો ઉપકાર સભારી
ગદગદ થઈ ગયા ૧૫ નહ પણ વસુદેવને પ્રસન્ન
કરતા શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવના પ્રેમને લીધે આજ
કાલ કરતા ત્યા ત્રણ મહિના સુધી રહ્યા ૧૬ પછી
અમૂલ્ય આભરણ, રેશમી વસ્ત્ર તથા અનેક જાતની
મોઘા મૂલની સામગ્રીથી નદરાયની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ
કરી અને વસુદેવ, ઉચ્ચસેન, શ્રીકૃષ્ણ, ઉદ્ધવ તથા
બળભદ્ર આદિક યાદવોએ આપેલી ભેટો લઈને
સંઘ ધીઓની સાથે ત્યાથી ગયા અને યાદવોએ
તેમને પહોંચાડવા મોટું સૈન્ય મોકલ્યું ૧૭-૧૮
ગોબાળિયા તથા ગોપીઓ શ્રીકૃષ્ણ લગવાનના
ચરણારવિદ્ધમાં લગાડેલા મનને પાછું વાળી શકતા
ન હતા તોપણ ધીરજ ધરી તે મથુરા ગયા ૧૯
સર્વ સંઘ ધીઓ ગયા પછી શ્રીકૃષ્ણને ઇષ્ટદેવ ગાન-
નાર યાદવો વર્ષાઋતુ આવી એટલે દ્વારકા ગયા
૭૦ અને તેઓએ ત્યા તીર્થયાત્રામાં ચક્રદેવ વસુદે
વના યજ્ઞનો મહોત્સવ તથા સંઘ ધીઓનો સમા-
જમ જે જે કંઈ થયું હતું તે સર્વ પ્રસિદ્ધ કર્યું ૭૧

જનૈઃ કવયાં ચકુર્વદુવેષમહોત્સવમ્ ।
યદાલીતીર્થયાત્રામાં સુહૃત્સન્દર્શનાદિકમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवत महापुराणे दशमस्कन्धे
चतुर्शीतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮૫ મો.

દેવકી પ્રસાદન.

धीषादरायणि उवाच

अथैकदात्मजौ प्रातौ कृतपादमिवद्वनौ ।

वसुदेवांमिनद्याह प्रीत्या सकर्षणाच्चयुतौ ॥

શુકદેવજી કહે છે-એક વાર શ્રીકૃષ્ણ અને
બળભદ્રે પિતાની પાસે આવી તેમના ચરણમાં
પ્રણામ કર્યા, એટલે વસુદેવે શ્રીકૃષ્ણ તથા બળભદ્રને
આશીર્વાદ દીધો પછી મુનિઓનું પુત્રોના પ્રભાવને
સૂચવનાર વચન સાંભળીને પુત્રોના પરાક્રમને
માટે વિશ્વાસવાળા વસુદેવે પુત્રોને નીચે પ્રમાણે
કહ્યું ૧-૨

વસુદેવ કહે છે-હે કૃષ્ણ! તમે જગતના કારણ
રૂપી પ્રધાનપુરુષ છો અને પુરુષના ઇશ્વર છો આ
જગતની જેમા, જેણે, જેનાથી, જેથી, જેના સંઘથી,
જેને માટે, જે જે પ્રમાણે, તથા જ્યારે સ્થિતિ તથા
પાલન કરવામાં આવે, તે સર્વરૂપ ભોગ્ય તથા
ભોક્તાઓના નિયંતા સાક્ષાત્ તમેજ છો ૪ તમે
અજન્મા છો, તમે પોતે અનેક પ્રકારના જગતમાં
પોતાના સ્વરૂપથી પ્રવેશ કરો છો અને ક્રિયાશક્તિ
તથા જ્ઞાનશક્તિરૂપ થઈ તેનું પોષણ કરો છો તથા
તેને ધારણ કરો છો ૫ જગતના કારણરૂપ પ્રાણ-
દિકની જે શક્તિઓ છે તે તમારી છે, કારણ કે
એણા કરનાર પ્રાણાદિકના પદાર્થો પરત્ર, જડ
તથા એણાવાળા છે તૃણા વગેરેમાં ચલનશક્તિ છે,
તે જેમ વાયુની શક્તિવડે છે, તેમજ જે વેગ દેખાય
છે તે પુરુષની શક્તિથી દેખાય છે, તેમ સર્વ પદાર્થોની ક્રિયા પણ તમારી શક્તિને લીધે થાય છે ૬
ચંદ્રની કાંતિ, અગ્નિનું તેજ, સૂર્યની પ્રભા, નક્ષત્ર
તથા વીજળીઓની સ્ફુરણસત્તા, પર્વતોની સ્થિરતા
તથા પૃથ્વીની આધારતા તથા ગંધ ગુણ એ સર્વ

કે આ અધ્યાયમાં પિતાની અને માતાની પ્રાર્થના
ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણે તથા બળદેવે પિતાને જ્ઞાન અને માતાને
મરી ગયેલા પુત્રો પાછા લાવી આપ્યા, એ કથા કહેવામાં
આવશે

વસ્તુતાએ આપ છે. ૭ હે ઇશ્વર ! જળ તેમા રહેલી તુમ કરવાની શક્તિ, જીવાડવાની શક્તિ તથા તેનો રસ એ સર્વ આપ જ છે, વાયુ અને તેમા ઓજ, સહ, બળ, ચેષ્ટા તથા ગતિ, તે સર્વ આપ છે, ૮ દિશા, દિશાઓનો અવકાશ, આકાશ, પરા વાણી. પશ્યન્તી વાણી, મધ્યમા વાણી તથા સ્પષ્ટ અક્ષર રૂપે જુદી જુદી આકૃતિઓ કહેનારી વૈખરી વાણી રૂપ આપ છે. ૯ ઇદ્રિયોના વિષય પ્રકાશ કરવાની શક્તિ, ઇદ્રિયોના દેવતાઓ તેમજ અધિષ્ઠાન શક્તિ, બુદ્ધિની નિશ્ચય શક્તિ તથા અત્તરણની ઉત્તમ અનુસંધાન શક્તિ પણ આપ છે. ૧૦ પાચ ભૂતોનું આદિકારણ તામસાહકાર, ઇદ્રિયોનું કારણ ગાજસાહકાર, ઇદ્રિયોના દેવતાઓનું કારણ સાત્ત્વિકાહકાર તથા જીવને સંસાર મળવાનું પ્રધાન કારણ આપ છે. ૧૧ જેમ વિનાશી ઘટ તથા કુડલાદિક પદાર્થોમા મૃતિકા તથા સુવર્ણ જગેરે પદાર્થ નાશ પામતો નથી, તેમ ઉપર કહેલા વિનાશી એવા સર્વ પદાર્થોમા અવિનાશી પદાર્થ આપ છે. ૧૨ સત્વ ગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણ એ ત્રણ ગુણો તથા તેમના પરિણામરૂપ મહત્ત્વ આદિક પદાર્થો સાક્ષાત્ આપ પરબ્રહ્મને વિષે યોગમાયાથી કલ્પાયેલા છે. ૧૩ જ્યારે માયાવડે તમારે વિષે એ પદાર્થો કલ્પાય છે, ત્યારેજ તમારામા તેઓની પ્રતીતિ થાય છે અને તમે તેઓમા કારણરૂપે અનુગત રહો છો. પરંતુ જ્યારે આ કલ્પના કરવામા આવતી નથી, ત્યારે તો નિર્વિકલ્પક એવા એક આપજ બાકી રહો છો. ૧૪ આપ સર્વના આત્મા છે, ગુણોના પ્રવાહરૂપ આ સંસારમા આપની સૂક્ષ્મ ગતિને નહિ જાણનાર લોકો દેહાભિમાનથી કરેલા કર્મોને લીધે સંસારમા જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે. ૧૫ હે ઇશ્વર ! હું મનુષ્યલોકમા દૈવેચ્છાથી દુર્લભ તથા કર્મ કરવાને સમર્થ એવો દેહ પામ્યા છતાં પણ તમારી માયાથી સ્વાર્થ સાધવામા પ્રમાદ રાખું છું, તે પ્રમાદમાને પ્રમાદમા મારી અવસ્થા ચાલી ગઈ. ૧૬ આ ક્ષણભંશુર દેહમા 'હું છું' એવા સ્નેહપાશથી તથા દેહથી થયેલા પુત્રાદિકમા 'આ મારા પુત્રો' એવા સ્નેહપાશથી આપ સર્વ જગતને બાંધી લો

છો. ૧૭ તમે જે કંઈ અમારા પુત્રો નથી, પરંતુ સાક્ષાત્ પ્રકૃતિ અને પુરુષના ઇશ્વર છો અને પૃથ્વીના ભારભૂત ક્ષત્રિય લોકોનો નાશ કરવા અવતર્યા છો. ૧૮ હે પ્રભો ! હું શરણાગતના સામારિક ભયને મટાડનાર આપના ચરણારવિદને શરણે આવ્યો છું મેં આટલી વિવચની તૃણા રાખી તે ઘણી છે કંગણ કે જે તૃણાથી મને શરીરમા આત્મબુદ્ધિ અને આપ ઇશ્વરમા પુત્રબુદ્ધિ થયેલી છે. ૧૯ આપે જન્મ સમયે સૂતિકાગૃહગાજ અમને કહ્યું હતું કે, તમે જ્યારે સુતપા તથા પૃથ્વી હતા અને પછી કશ્મળ અને અર્ધિનિ હતા, તથા હમણા વસુદેવ અને દેવકી છો, ત્યારે હું યુગે યુગે અજન્મમા હોવા છતાં પણ સ્વધર્મની રક્ષા કરવા તમારે ત્યાં જન્મ્યો હતો અને જન્મ્યો છું તમે અજન્મમા છતાં આકાશની રાફડક આજ રહીને અનેક અવતાર ધારણ કરો છો તથા તેનો ત્યાગ કરો છો હે મહાકીર્તિ ! આપ સર્વ વ્યાપકની વિભૂતિરૂપ માયાને કોણ જાણે છે ? ૨૦

શુકદેવજી કહે છે-ચાહ્યોમા ઉત્તમ એવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન, ઉપર પ્રમાણે પિતાનું વચન સાંભળી વિનયથી નમ્રતા દર્શાવીને હસતા હસતા મધુર વાણીથી તેમને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૨૧

ભગવાને કહ્યું-હે પિતાજી ! અમે તમારા પુત્રો છીએ, તેના સંબંધમા તમે તત્ત્વના સમુદાયનું નિરૂપણ કર્યું, તે તમારા વચનને અમે માનીએ છીએ. ૨૨ હું, તમે, બળદેવજી, દ્વારકાવાસીઓ તથા આ સ્થાવર જંગમ જગત, એ સર્વને તમારે એવા જાણવા, અર્થાત્ સર્વમા બ્રહ્મભાવ રાખવો. ૨૩ આકાશ, વાયુ, તેજ, પાણી અને પૃથ્વી, એ પાચ મહાભૂતો પોતાથી થયેલા ઘટાદિક પદાર્થોમાં જેમ અનેક રૂપે જોવામા આવે છે તથા ઉપાધિ પ્રમાણે આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ પામે છે, પરંતુ તેમ આત્મા પોતે સરજેલા ગુણોને ઉત્પન્ન કરેલા દેહોમા અનેક પ્રકારે દેખાય છે તથા ઉપાધિ પ્રમાણે આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ પામે છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમ નથી, કારણ કે તે એક છતાં અનેક પ્રકારે, સ્વયં પ્રકાશ છતાં દૃશ્યરૂપે, નિત્ય છતાં અનિ-

ત્યરૂપે, ભિન્ન છતા અભિન્નરૂપે, નિર્ગુણ છતા સગુણ રૂપે અને વ્યાપક છતા પરિચિન્નરૂપે જગ્યાય છે. ૨૪-૨૫

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન ! એ પ્રમાણે ભગવાને કહેલા વચન સાંભળીને વસુદેવ પ્રસન્ન થયા, તેમની લેહલેપિ ટળી ગઈ અને તે મૌન રહ્યા. ૨૬ તે પછી હે કુરુશ્રેષ્ઠ ! સર્વ દેવતારૂપ દેવગ્રીજી જે ત્યા હતા, તે પોતાના બન્ને પુત્રો શુરુના મગી ગયેલા પુત્રને લાગ્યા હતા, એવું સાંભળીને બહુ આશ્ચર્ય પામ્યા હતા. ૨૭ કસે મારી નાખેલા પોત ના પુત્રોને સહારીને તે રડવા લાગ્યા અને શ્રીકૃષ્ણ તથા બલદ્રને નીચે પ્રમાણે દીનતાથી કહેવા લાગ્યા. ૨૮ હે પ્રમાણુમા આવો નહિ એવા સ્વરૂપવાળા બ્રહ્માદેવ ! હે યોગેશ્વરોના ઇશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ! તમે બન્ને પ્રજા પતિઓના પણ ઇશ્વર તથા આદિ પુરુષ છે, એમ હું જાણું છું. ૨૯ કાળે કરીને જ્યારે સત્વગુણોના નાશ થયો, ત્યારે રાજાઓ શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘન કરીને વર્તવા લાગ્યા અને પૃથ્વી ઉપર ભાર જેવા થવા લાગ્યા, ત્યારે રાજાઓનો સહાર કરવા તમે હમણા મારાથી ઉત્પન્ન થયા છો. ૩૦ જેમના અશના અશરૂપ માયાના ગુણના લેશથી જગતની ઉપત્તિ, સ્થિતિ તથા લય થાય છે, તે આપને હું શરણે છું. ૩૧ હે ઇશ્વર ! શુરુએ ઘણા કાળથી મરી ગયેલા પુત્રને આણી આપવા આજ્ઞા કરી તેથી તમે તેમના પુત્રને ચમલોકમાંથી આણી શુરુને શુરુદક્ષિણામા આપ્યો. તે રીતે યોગેશ્વરોના ઇશ્વર એવા તમે, મારી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરો અને કસે મારી નાખેલા મારા પુત્રોને-તમારા ભાઈઓને આણી આપો. ૩૨-૩૩

શુકદેવજી કહે છે-માતાએ પ્રેરણા કરી એટલે બળદેવ તથા શ્રીકૃષ્ણ યોગમાયાના આશ્રયથી પાતાળમાં ગયા. ૩૪ જગતના આત્મા, દેવતારૂપ અને પોતાના અત્યંત ઇષ્ટ દેવરૂપ તે બન્ને ભાઈઓને આવ્યા જોઇને તેમના દર્શનથી બલિરાજાનું અતઃકરણ ભરાઈ ગયું. તે પરિવાર સાથે ઉભા થઈ શ્રીકૃષ્ણ ને બળદેવને પગે લાગ્યા અને ઉત્તમ આસન લાવી આપ્યું. તેના ઉપર શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજી આનંદથી બેઠા. પછી બલિરાજાએ તેમના ચરણા-

રવિદને પોષીને પ્રદક્ષા સુધી સર્વ જગતને પવિત્ર કરનાર જળ પોતાના મસ્તક ઉપર ચઢાવ્યું. ૩૫ -૩૬ પગી ઉત્તમોત્તમ વસ્ત્ર, આભરણ, લેપન, તામ્રમૂલ, દીપ, અમૃતભોજન વગેરે વિભૂતિઓથી તથા પોતને વશ, ધન અને ફેડના સમર્પણથી તેમની પૂજા કરી. ૩૭ બલિરાજા પ્રેમથી ભગવાનના ચરણ-વિદમા પ્રણામ કરવા લાગ્યા, તેમના નેત્ર આનંદાનુરી ભરાઈ ગયા, શરીર દોભાચ થયું અને તે જગતની વહીથી નીચે પ્રસન્ન બે બેઠ્યા. ૩૮

બલિરાજા કહે છે-આપ મહાશેષરૂપને હું નમસ્કાર કરું છું જગતના વિધાતા સામ્ય તથા યોગનો વિસ્તાર કરનાર પરમાત્મા, પરબ્રહ્મરૂપ એવા અપ્રીકૃષ્ણને મારા નમસ્કાર હો. ૩૯ પ્રાણીઓ તે આપનું દર્શન દુર્લભ છે છતાં પણ કેટલાકને સુલભ છે, કરણ કે તમે રજોગુણી તથા તમોગુણી સ્વભવવાળા અમનં દૈવેગ્ધથી દર્શન આપ્યું છે. ૪૦ માપ દૈન્યે ને, દાનવે ને, ગધવે ને, સિદ્ધો ને, વિદ્યધરો ને, ચારણો ને, યથે ને, રાક્ષસો ને, પિશાચે ને, ભૂતો ને, પ્રમથ ગણના પતિઓ ને, અમો ને, અમારા જેવા બીજાઓ ને તથા સાક્ષાત્ શુદ્ધ, સત્વ-ગુણી અને વેદમૂર્તિ એવા આપની સાથે વૈર રાખનાર લોકો ને પણ દર્શન આપો છો. માટે આપનું દર્શન કેવળ દુર્લભ છે, એમ કહી શકાય નહિ. ૪૧-૪૨ કેટલાક વૈરભાવથી, કેટલાક ભક્તિભાવથી અને કેટલાક કામનાથી, જેમ તમારા સ્વરૂપને પામ્યા છે, તેમ સત્વગુણી અને પાસે રહેનારા દેવાદિ તમને પામ્યા નથી. ૪૩ હે યોગેશ્વરોના ઇશ્વર ! યોગેશ્વરે પણ તમારી યોગમાયાને ઘણું કરીને આ તે આવી જ છે' એમ જાણતા નથી, ત્યારે અમે તો કયાથીજ જાણીએ ? ૪૪ એટલા માટે અમારા ઉપર એવો અનુગ્રહ કરો કે જે અનુગ્રહથી નિષ્કામ પુરુષોએ શોધવા યોગ્ય આપના ચરણારવિંદરૂપી આશ્રયથી બુદ્ધા જ ધરરૂપી ઉંડા કુવામાંથી બહાર નીકળી વૃદ્ધોની નીચે પોતાની મેળે ખરી પડેલા કુળાદિકના ભક્ષણથી શાત થઈને એકલો અથવા તો સર્વના મિત્રરૂપ મહાત્માઓની સાથે ફરુ. ૪૫ હે પ્રભો ! મને આજ્ઞા કરો અને અમને

પાપમાથી મુક્ત કરો, કારણ કે આજ્ઞાને શ્રદ્ધાથી પાળનારો પુરુષ વિધિનિષેધના બંધનમાથી મુક્ત થાય છે ૪૧

શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા—સ્વાયંભુવ મન્વંતરમા મરિચિને ઉર્ણા નામે એક સ્ત્રી હતી, તેને છ પુત્રો થયા હતા તે દેવતા હતા તેઓ બ્રહ્માને કામાસક્ત બોધને હસ્થા હતા ૪૭ તેથી તેઓ અસુરભાવને પામી હિરણ્યકશિપુના પુત્રો થયા હતા ત્યાથી યોગમાયા તેમને લઈ ગયા ને તેઓ દેવકીના ઉદરથી જન્મ્યા તેઓનો ક સે નાશ કર્યો તે પોતાના પુત્રોનો અમારી માતા દેવકી શોક કરે છે તે છ પુત્રો તમારી પાસે છે માટે અમે માતાનો શોક ટાળવા તેમને લેવા આવ્યા છીએ સતાપ રહિત થઈ તેઓ દેવલોકમા જશે ૪૮-૫૦ પછી સ્મર, ઉદ્ગીથ, પરિશ્વગ, પતગ, ક્ષુદ્રભૂત અને ધૃષ્ટી છ એ જણ મારી કૃપાથી દેવલોક અને મોક્ષ પામશે ૫૧

શુકદેવજી કહે છે—બલિરાજાએ જેમનો સત્કાર કર્યો હતો એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજી ઉપર પ્રભાણે કહી પોતાના છ બધુઓને લઈ દ્વારકા આવ્યા ૫૨ પુત્રોને બોધને દેવકીને આનંદ થયો, અને તેમણે પુત્રોને આલિંગન કરી ખોળામાં બેસાડ્યા તથા વારવાર તેઓના મસ્તક સુધ્યા ૫૩ પછી જેના વડે સૃષ્ટિ પ્રવર્તે છે, એવા વિષ્ણુની માયાવડે મોહિત થયેલા અને પુત્રોના સ્પર્શથી આનંદ મગ્ન થયેલા દેવકીએ તેમને પોષ્યા ૫૪ શ્રીકૃષ્ણે ધાવતા ધાવતા બાકી રહેલું દેવકીનું અમૃતતુલ્ય દૂધ પીવાથી તથા નારાયણના અંગના સ્પર્શથી આત્મજ્ઞાન મેળવનારા તે છએ જણાઓ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને, દેવકીને, વસુદેવને તથા બળદેવજીને પ્રણામ કરીને સર્વ લોકોના દેખતા દેવલોકમા ગયા ૫૫-૫૬ મરણ પામેલાઓનું પાછું આવવું તથા તેઓનું પાછું સ્વર્ગમા જવું બોધને આશ્ચર્ય પામેલા દેવકીજીએ ‘આ સર્વ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની માયા છે’ એવું માન્યું. ૫૭ હે ભરતવંશી! અનંત શક્તિવાળા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણના આવા અદ્ભુત અસંખ્ય પરાક્રમ છે. ૫૮

સૂત બોલ્યા—હે શૌનક! શુકદેવે વર્ણવેલાં પાપો ટાળનાર ને ભકતોના કાનને આભૂષણરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરિત્રને જે મનુષ્ય સાંભળે અથવા બીજાને સંભળાવે તે નિર્ભય સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૯

य इदमनुशृणोति भावयेद्रा मुरारे-
क्षारनममृतकीर्तैर्वर्णित व्यासपुत्रैः ।
जगद्धर्मिबल तद्भक्तसत्कर्णपूर्
भगवति कृतचित्तो याति तत्क्षेम धाम ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कंधे
पंचशीतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮૬ મો. ૬

સુભદ્રા હરણુ.

રાજોવાજ

ब्रह्मन्वेदितुमिच्छामि स्वप्नार रामकृष्णयोः
यथोपयमे विजयो या ममालीप्तितामही ॥

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું—હે શુકસુનિ! બળદેવ તથા શ્રીકૃષ્ણના બેન સુભદ્રા જે મારાં માતા-મહી થતા હતા તેમને અર્જુન કેવી રીતે પરણ્યા તે કયા કહો? ૧

શુકદેવજી બોલ્યા—સમર્થ એવા અર્જુન તીર્થ-યાત્રા કરવા પૃથ્વી ઉપર ફરતા ફરતા પ્રભાસ ગયા, ત્યાં તેમણે સાલગ્રય કે, વસુદેવની પુત્રી સુભદ્રાનો બળદેવ દુર્યોધનની સાથે સંબંધ કર્યો, પરંતુ બીજાઓ વિરુદ્ધ છે તે ઉપરથી અર્જુન તે કન્યા મેળવવાની ઇચ્છાથી ત્રિદીપ્ત સન્યાસી થઈને દ્વારકા ગયા. ૨-૩ સ્વાર્થ સાધવા માટે ત્યાં ચોમાસાના ચાર મહિના રહ્યા. ગામના લોકો તથા બળદેવ પણ તેમનો સત્કાર કરવા લાગ્યા ૪ એકવાર બળદેવજી અર્જુનને નિમત્રણ કરી પોતાને ઘેર લાવ્યા ને શ્રદ્ધાપૂર્વક તેને લિક્ષા આપી ૫ અર્જુન લોભન કરે છે, એટલામાં વીર પુરુષોના મન હરણ કરનારી કન્યા સુભદ્રા અર્જુનની દૃષ્ટિએ પડી તેને બોધને

ॐ આ અધ્યાયમા અર્જુને સુભદ્રાનું હરણ કર્યું તથા શ્રીકૃષ્ણે નિષિદ્ધા નગરીમા જઈને તામ અને બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કર્યાં, એ કયા કહેવામા આવશે

પ્રેમથી અર્જુનના નેત્ર પ્રકુલિત થયાં અને રતિની ઇચ્છાથી સ્તબ્ધ થયેલુ અર્જુનનું મન તેની પર આસક્ત થયું. ૧ સુભદ્રા પણ સ્ત્રીઓના મનને હરણ કરે એવા રૂપાળા અર્જુનને જોઈને તેની ઉપર આસક્ત થઈ, તેથી તેના સુખ સાસુ જોઈ લજવાડી લજવાડી તે હસવા લાગી અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરી નેત્રથી એક ટશે નિહાળવા લાગી ૭ અર્જુન પણ તેનું ધ્યાન કરવા લાગ્યા અને તેનું હરણ કરવાનો લાગ જોવા લાગ્યા તેનું મન કામદેવથી ભ્રમિત થવાને લીધે તેને સુખ મળતું ન હતું. ૮ પછી સુભદ્રા દેવતાની મોટી યાત્રા પ્રસંગે રથમાં બેસી નગરની બહાર દ્રવ્ય ગયા તે સમયે અર્જુન સુભદ્રાના માતૃપિતાની અને શ્રીકૃષ્ણની સમિતિથી તેને હરી ગયા. ૯ આ વખતે તેમને આગળ જતા અટકાવવા યોદ્ધાઓ તેમની પાછળ ગયા રથમાં બેઠેલા અર્જુને બાણોના મારથી તેમને નસાવી સિંહ જેમ પોતાનો ભાગ લઈ જાય તેમ સબધીઓની વચ્ચેથી સુભદ્રાને લઈ ગયા ૧૦ આ વાત સાંભળી મહા સમુદ્ર જેમ પૂર્ણિમાને દહાડે ક્ષોભ પામે તેમ બળદેવજી ક્ષોભ પામ્યા, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ અને બીજા સબધીઓએ તેમને શાંત કર્યા ૧૧ પછી બળદેવે વહુવરને મોઢા મૂલની સામગ્રી, હાથી, રથ અને દાસદાસી આદિ પહેરા મણી મોકલાવી ૧૨

શુકદેવજી કહે છે-શ્રુતદેવ નામે એક પ્રાજ્ઞાળુ હતો ભગવાનની ભક્તિથી તે પોતાને કૃતાર્થ માનતો, શાંત રહેતો, વિદ્વાન હતો તથા વિષયો ઉપર વૈરાગ્ય રાખતો હતો ૧૩ તે ગૃહસ્થ પ્રાજ્ઞાળુ વિદેહ દેશની ત્રિથિલા નગરીમાં રહેતો અને ઉદમ વિના પોતાને મળતા અન્નાદિક આહાર ઉપર આજીવિકા ચલાવતો ૧૪ તેને દૈવયોગથી નિર્વાહ જેટલું અન્ન મળતું પરંતુ અધિક મળતું નહિ તે તેટલા ઉપર સંતોષ રાખીને ચૈત્યિત ક્રિયાઓ કરતો ૧૫ હે રાજન્! તે દેશનો જનક વશમાં ઉત્પન્ન થયેલો બહુલાશ્ર નામે રાજા એ પ્રમાણે જ અહંકાર રહિત તથા ભગવદ્ભક્ત હતો. એ બંને શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય હતા ૧૬ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થવાથી કારુક નામે સાર-

થિએ આણેલા રથમાં બિરાજી મુનિઓની સાથે વિદેહ ગયા. ૧૭ તેમની સાથે નારદ, વામદેવ, અત્રિ, વેદવ્યાસ, પરશુરામ, અસિત, અરુણી, હું, બૃહસ્પતિ, કણ્વ, મૈત્રેય અને ચ્યવનાદિ મુનિઓ હતા ભગવાન વિદેહ જતા, જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં નગરના અને દેશના લોકો અર્ધ લઈ તેમની સામે આવ્યા અને ગ્રહોની સાથે ઉગેલા સૂર્યને માન આપે, તેમ મુનિઓની સાથે આવેલા શ્રીકૃષ્ણને માન આપવા લાગ્યા ૧૮-૧૯ આનર્ત, જાગલ, કક, મત્સ્ય, પાચાલ, કુન્તિ, મધુ, કેકય, કોશલ અને ઋષુના પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ, સ્નેહ ભરેલી દૃષ્ટિવાળા ભગવાનના મુખારવિન્દને જોવા લાગ્યા ૨૦ દર્શનથી જેમની અજ્ઞાન દૃષ્ટિ નાશ પામી હતી, એવા લોકોને અભય તથા તત્ત્વજ્ઞાન આપતા દિશાઓમાં પ્રસરી રહેલી અશુભને ટાળનારી તથા દેવો અને મનુષ્યોએ ગાયેલી પોતાની કીર્તિને સાંભળતા ભગવાન વિદેહ પધાર્યા ૨૧ હે રાજન્! ભગવાનને તથા પૂર્વે સાંભળેલા મુનિઓને જોઈ નગરના તથા દેશના લોકોના મુખ અને અંતર કરણ પ્રકુલિત થયા તે લોકો સાજલિ મસ્તકોવડે તેઓને પગે લાગ્યા ૨૨-૨૩ જગતના ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાનો અનુગ્રહ કરવા અહીં પધાર્યા છે, એમ માનતા બહુલાશ્ર તથા શ્રુતદેવે હાથ બેડી ભગવાનને પ્રાણજ્ઞો સહિત આતિથ્ય સત્કાર માટે નિમત્રણ કર્યું ૨૪ ભગવાન તેમને પ્રસન્ન રાખવા બે રૂપ કરી પ્રાણજ્ઞોની સાથે એક જ સમયે તે બંનેને ઘેર ગયા પરંતુ બહુલાશ્ર અને શ્રુતદેવના બાણવામાં આ વાત આવી નહિ ૨૫ વૃદ્ધિ પામેલી ભક્તિથી હૃદયમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા, પ્રેમના અશ્રુથી ભિન્ના નેત્રવાળા, ઉદાર વૃત્તિના બહુલાશ્રે પોતાને ઘેર આવેલા, નીચ પુરુષોના સાંભળવામાં આવે નહિ એવા, ઉત્તમ આસનો ઉપર સુખથી બેઠેલા, મહાત્મા પુરુષોને પ્રણામ કરી ચરણ પાખાળી લોકોને પવિત્ર કરનાર ચરણામૃતને પોતાના કુડું બ સહિત પોતાને માથે ચઢાવ્યું અને પછી ગધ, પુષ્પ, વસ્ત્ર, આભૂષણો, ધૂપ, દીપ, અર્ધ્ય, ગાય તથા બળદ અર્પણ કરી પૂજા કરી. ૨૭-૨૮ પછી

તે મહાત્માઓને ભોજનથી તૃપ્ત કરી મધુર વાણીથી પ્રસન્ન કરતો તથા શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદને પોતાના ખોળામાં લઈને ચાપતો બહુલાન્ધ નીચે પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યો. ૩૦

બહુલાન્ધ બોલ્યો-હે વિશેષ ! આપ સર્વ પ્રાણીઓને ચેતના આપનાર છો, સર્વના સાક્ષી છો અને સ્વયં પ્રકાશ છો, આપના ચરણારવિંદનું સ્મરણ કરનાર અમને આપે દર્શન આપ્યા. ૩૧ આપે કહ્યું હતું કે “મારા સત્ય ભક્ત કરતા મને શેષનાગ અથવા લક્ષ્મીજી પણ વિશેષ પ્રિય નથી,” આપના વચનને સત્ય કરવા આપે અમને દર્શન આપ્યા. ૩૨ આપના આવા વચન જાણનારો કયો પુરુષ આપના ચરણારવિંદનો ત્યાગ કરે ? આપ નિષ્કિંચન તથા શાંત મુનિઓને સ્વસ્વરૂપ આપો છો. ૩૩ આપે ચતુર્વશમાં અવતાર ધારણ કરી જગતમાં જન્મ મરણના બંધનમાં રહેલા મનુષ્યોને સંસારમાંથી મુક્ત કરવા, ત્રણ લોકમાં પાપનો નાશ કરનારી કીર્તિ વિસ્તારેલી છે આપ અખંડ જ્ઞાનવાળા છો તથા શાંતિ ભરેલું તપ કરનાર નારાયણ છો. આપ નારાયણ ભગવાનને હું પ્રણામ કરું છું. ૩૪-૩૫ હે આપક ! આપ આ બ્રહ્મણી સાથે કેટલાક દિવસ અમારા ઘરમાં રહો અને આપના ચરણની રજથી આ નિમિ રાજાના કુળને આભારી કરો. ૩૬

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે રાજાએ પ્રાર્થના કરવાથી ભગવાન સ્ત્રી પુરુષોનું કંઠ્યાણ કરવા ત્યાં રહ્યા. ૩૭ શ્રુતદેવ પોતાને ઘેર આવેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને તથા મુનિઓને રાજાની પેઠે પ્રણામ કરી બહુ પ્રસન્ન થયો અને પોતાનું વસ્ત્ર હલાવી તેમની આગળ નાચવા લાગ્યો. ૩૮ પછી પોતે આણી રાખેલા તૃણના આસન ઉપર, બાજઠ ઉપર તથા સાદડીઓ ઉપર તેઓને બેસાડ્યા અને તેઓનો સ્વાગત વચનથી સંકાર કરી પોતાની સ્ત્રી સાથે હર્ષથી તેઓના ચરણ ધોયા. ૩૯ મહા ભાગ્યશાળી તથા જેમના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થયા હતા એવા બ્રાહ્મણે બહુ પુશ થઈ ચરણામૃતથી પોતાના શરીરને તથા પોતાના કુટુંબને નવરાંબુ. ૪૦ પછી

ફળ, પૂજનની સામગ્રી, જળ, સુગંધી, મૃતિકા, તુલસી, દલ, કમળ, સદૃશ્યની વૃદ્ધિ કરનાર અન્ન વગેરે પૂજોપચારથી મહાત્માઓની સરભરા કરી. ૪૧ પછી તે બ્રાહ્મણ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે હું તો ઘરરૂપી ઉંડા ખાડામાં પડેલો છું છતાં સર્વ તીર્થોના સ્થાનરૂપ જેમના ચરણની રજ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ તથા તેમનો જેમને વિષે નિવાસ છે એવા બ્રાહ્મણ સાથે મને કયા પુણ્યથી પ્રસન્ન મળ્યો. ૪૨ આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી બ્રાહ્મણે જેમનો અતિથિસત્કાર કર્યો હતો એવા તથા સુખથી બેઠેલા તેમની પાસે પોતાના સ્વજન તથા સતાનો સાથે બેસી ભગવાનના ચરણ ચાપતો તે નીચે પ્રમાણે બોલ્યો. ૪૩

શ્રુતદેવ કહે છે-આપ કે જે પરમ પુરુષ છો તે આજ અમને મળ્યા એમ નથી, પરંતુ આપે જ્યારથી પોતાની શક્તિરૂપ સત્વાદિક ગુણથી આ જગતને સરળને તેમાં પોતાની સત્તાથી પ્રવેશ કર્યો હતો, ત્યારથી અમને મળ્યા છો, માત્ર આપનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન આજે થયા. ૪૪ નિદ્રાવશ થયેલો પુરુષ જેમ પોતાની અવિદ્યાને લીધે, મનવડે જ સ્વપ્નાવસ્થાનો બીજો દેહ ઉત્પન્ન કરીને તેમાં પેઠા હોય તેવો ભાસે છે તેમ આપ પણ આ જગતને સરળ જાણે તેમાં પેઠા હો તેવા લાગો છો. ૪૫ તમારું શ્રવણ કરનારા, કીર્તન કરનારાં, પૂજન કરનારા તથા તમારી કથા કરનારા મનુષ્યોને તમે હૃદયમાં જ દર્શન આપો છો, આપે મને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપ્યું માટે હું મારા અહોભાગ્ય સમજું છું. ૪૬ તમે સર્વ પ્રાણીઓના હૃદયમાં રહ્યા છો, છતાં પણ કર્મથી વિક્ષેપ પામેલી બુદ્ધિવાળાઓ અહીં કારાદિકથી આપને જાણી શકતા નથી તમે જાણવામાં ન આવો તેવા છો, તોપણ ગુણાનુવાદ કરનારાઓની પાસે વસો છો. ૪૭ આપ દેહાદિકના અભિમાનથી રહિત પુરુષોને મોક્ષ આપનાર, દેહાદિકનું અભિમાન ધરાવનાર જીવને પોતાના તરફથી સંસારમાં જન્મમરણ આપનાર છો મહત્ત્વાદિક કાર્ય તથા તેના કારણરૂપ માયાના આપ નિયંત્રા છો. માયાવીપણ્યથી બીજાઓના જ્ઞાનને અટકાવનાર

આપને મારા પ્રણામ છે ૪૮ આ પ પરમેશ્વર અમને તમારા હાપને આજ્ઞા કરે કે અમે તમારુ શુ પ્રિય કરીએ ? આપના પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે, ત્યારે મનુષ્યોના કલેશનો નાશ થાય છે ૪૯

શુકદેવજી કહે છે-શ્રુતદેવના વચન સાભળી ભક્તોના કબોટા હરનાર ભગવાને પોતાના હાથે તેનો હાથ ઝાલી હસીને કહ્યું કે, ૫૦ આ મુનિઓ તમારા ઉપર અનુગ્રહ કરવા આવ્યા છે, બ્રાહ્મણો પોતાનાં ચરણોની રજથી લોકોને પવિત્ર કરતા મારી સાથે પૃથ્વી ઉપર ફરે છે ૫૧ દેવતાઓ, દેવો, તથા તીર્થો દર્શનથી, સ્પર્શથી તથા પૃજનથી ઘણે કાળે પવિત્ર કરે છે, પણ બ્રાહ્મણો તો તરત પવિત્ર કરે છે, કારણ કે દેવાદિકમા પવિત્ર કરવાની જે શક્તિ છે, તે પણ આવા જ મહાત્મા પુરુષોની હૃદયમાં છે ૫૨ આ જગતમા સર્વ પ્રાણીઓમા બ્રાહ્મણ જન્મથી જ ઉત્તમ છે, તેમા પણ જે બ્રાહ્મણ તપ, વિદ્યા, સતોષ તથા મારી ઉપાસનાથી સમ્પન્ન હોય તે બ્રાહ્મણની તો વાત જ કરવી નહિ ૫૩ આ મારુ ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ મને બ્રાહ્મણ કરતાં અધિક પ્રિય નથી, કારણ કે બ્રાહ્મણ સર્વ વેદસ્વરૂપ છે અને હું સર્વ દેવતાસ્વરૂપ છું પ્રમેય દેવતાઓની સિદ્ધિ પ્રમાણને અધીન છે અને તે પ્રમાણ વેદ છે, માટે એવા વેદસ્વરૂપ બ્રાહ્મણો મારા સ્વરૂપ કરતા મને અધિક પ્રિય છે ૫૪ શુભમા દોષનો આરોપ કરનાર તથા મૂર્તિ આદિમા પૂજ્ય બુદ્ધિ ધરાવનાર, દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા લોકો, ઉપર પ્રમાણે ન સમજવાથી શુરૂપ અને મારા સ્વરૂપ બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે ૫૫ આ સ્થાવર જ જ માત્મક જગત તથા તેના કારણરૂપ મહત્ત્વાદિક પદાર્થો ભગવાનનું જ સ્વરૂપ છે, એમ બ્રાહ્મણ સર્વ ઠેકાણે બ્રહ્મહૃદિ કરીને જાણે છે ૫૬ માટે હે બ્રાહ્મણ ! મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તમે આ બ્રાહ્મણોની પૂજા કરો, તેમ કરશો ત્યારે મારુ સાક્ષાત્ પૂજન કર્યું જણાયે, નહિ તો ઘણા વૈભવોથી મારું પૂજન કર્યા છતા તે સફળ થશે નહિ ૫૭

શુકદેવજી કહે છે-ભગવાને આજ્ઞા કરી કે, શ્રુતદેવ શ્રીકૃષ્ણ સહિત બ્રાહ્મણોની આરાધના-પૂજા

કરી સદ્ગતિ પામ્યે ૫૮ હે રાજન્ ! ભક્તો ઉપર પ્રીતિ રાખનાર ભગવાન મિથિલામાં રહી પોતાના ભક્ત એવા બ્રાહ્મણને તથા રાજાને સન્માર્ગને ઉપદેશ કરી દારકા પધાર્યા ૫૯

एवं स्वमकयो राजन् भगवान् भक्तमकिमाव
उषित्वादिदय सन्मार्गे पुनर्द्वारवतीमगात् ॥

इति श्रीमद्भगवते महापुराणे दशमस्कन्धे
षडशीतितमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮૭ મો.*

વેદસ્તુતિ-બ્રહ્મવિદ્યા પ્રબોધ.

પરીક્ષિતુવાચ

ब्रह्मन् ब्रह्मण्यनिर्दये निर्गुणे गुणवृत्तयः ।

कथं चरन्ति क्षुतयः साक्षात्सदसतः परे ॥૧॥

પરીક્ષિત બોલ્યા કે-હે બ્રહ્મન્ ! સાક્ષાત્સદ-સતપર, અનિર્દેશ્ય અને નિર્ગુણ પરબ્રહ્મને શુભ વૃત્તિવાળી શ્રુતિયો કેવી રીતે પ્રબોધે ? ૧ કારણ કે, શ્રુતિયો શબ્દ રૂપ છે, અને તે મુખ્યા અને લક્ષણા ધર્ત્યાદિ વૃત્તિઓવાળી છે, બ્યારે પરબ્રહ્મ છે તે તો શબ્દની એકે વૃત્તિથી પ્રબોધાય તેમ નથી પરીક્ષિત રાજાની આ શકાનું સમાધાન થાય તેમ થોડીવાર વિચાર કરીને મહામુનિ શુકદેવજીએ તેમને નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો.

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન થવા માટે જ મનુષ્ય-પ્રાણીએ ચાર પુરુષાર્થો લોગવવાના છે, કારણ કે, પુરુષાર્થ લોગવતા થયેલા અનુભવ વગર બ્રહ્મજ્ઞાન થઈ શકતું નથી, અને બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય, અને પ્રાણ વગર જીવો પુરુષાર્થના લોગમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી, માટે પરબ્રહ્મે પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરતા લોગાદિના ઉપલોગ માટે બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયાદિક આપેલા છે. ૨ પૂર્વજ પરંપરાથી ધારણ કરાયેલી શ્રુતિયોમા ઉપનિષદ્ વિષે બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રબોધ છે અને જેઓ, એ પરમજ્ઞાન આપનારી શ્રુતિયોનું શ્રદ્ધાથી શ્રવણ કરે છે અને મનમા તેને ધારણ કરે છે, તેને બ્રહ્મજ્ઞાનનો પ્રબોધ થાય છે ને તે પરમ કલ્યા-

* આ અધ્યાયમા વેદસ્તુતિએ પરબ્રહ્મનેજ પ્રતિષ્ઠાન કરે છે, એ જ્ઞાનનું સાક્ષાત્કાર કહેવામા આવ્યો

છુને પશુ પ્રાપ્ત કરે છે. તમારા જેવા જ પ્રશ્નને લાગતી નારાયણાન્વિત નામની એક પ્રાચીન ગાથા આગળ શ્રીનારાયણ અને મહર્ષિ નારદના સંવાદ રૂપે ગવાયેલી છે, તે હું આ પ્રસંગે તમને કહું છું તે સાંભળો. ૪ લોકોના કલ્યાણને અર્થે આ કલ્પના આરભીજી ધર્મ, જ્ઞાન અને ઉપશયવાળું તપ આચરતા ભગવાન નારાયણ ઋષિ નારાયણાશ્રમ એટલે બદ્રિકાશ્રમમાં રહેલા છે. ત્યાં એકવાર ત્રણે લોકમાં ફરતા ફરતા ભગવાન નારદ ઋષિ જઈ ચઢ્યા, ૧ અને હે કૌરવ્ય ! કલાપગ્રામ વાસી બીજા મુનિઓ વગેરે સાથે બેઠેલા ભગવાન નારાયણ ઋષિને-હમણા તમે જેવો પ્રશ્ન મને પૂછ્યો છે તેવોજ પ્રશ્ન નારદજીએ તે પ્રસંગે પૂછ્યો હતો. ૭ નારાયણ ઋષિ અને સ્વયંભૂષિને નમસ્કાર કરીને નારદજી આસન ઉપર બેઠા પછી સર્વ ઋષિઓ સાંભળતા નારાયણે જનલોકમાં પૂર્વે સનકાદિક વચ્ચે જે પરબ્રહ્મ સંબંધી સંવાદ થયો હતો, તે સંવાદ સંવિસ્તર નારદજીને કહી સંભળાવ્યો. ૮

ભગવાન નારાયણ ઋષિ બોલ્યા કે-હે નારદ ! બ્રહ્મના માનસ પુત્રો સનકાદિક, જેઓ ઉર્ધ્વરેતા પરમ બ્રહ્મચારી હતા તેમણે જનલોકમાં બ્રહ્મસત્ર એટલે બ્રહ્મ સંબંધી સંપૂર્ણ જ્ઞાનનો ઉઠાપોહ કર્યો હતો, પરંતુ તમે શ્વેતદ્વીપમાં ત્યાના સ્વામીના દર્શને ગયેલા હોવાથી તે સત્રમાં સામેલ રહી શક્યા ન હતા, એટલે તમોને તેની સ્મૃતિ નથી આજના જેવોજ એ વિવાદ થયો હતો, અને તેમાં સર્વ શ્રુતિયોનું તાત્પર્યવૃત્તિથી પરબ્રહ્મ પ્રગોષ્ઠ પરિણામ નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. અધ્યાસ, તપ અને શીલ, તેમ જ પોતામાં અને અન્યમાં તથા શત્રુમાં અને મિત્રમાં સમાન ભાવવાળા તેઓ એક બીજાની સમાન હતા તેમ છતાં પરબ્રહ્મ સંબંધી સંવાદ ચલાવવા અને તેના યથાર્થ નિર્ણય લાવવા માટે તેમનામાંના એક ઋષિ વક્તા અને બીજા ત્રણ જણ શ્રોતા અને પૃચ્છક બન્યા હતા જે મહાત્મા વક્તા બન્યા હતા તે શ્રોતા બનેલા સનકોને સંબોધી, આ પ્રમાણે સંવાદનો આરંભ કરતાં બોલ્યા કે, હે શ્રોતાઓ ! કરોળિયો જેમ પોતે ઉત્પન્ન કરેલી

બળને પોતામાં પાછી ખેંચી લે છે તેમ, પરબ્રહ્મની માયાએ ઉત્પન્ન કરેલી આ સૃષ્ટિને પોતામાં પાછી લેઈ લઈને પરબ્રહ્મ બ્યારે યોગનિક્કા પામ્યા હતા ત્યારે સર્વ જગત તેમનામાં લીન થઈ ગયું હતું; પરંતુ યોગનિક્કાનો અવધિ આવી રહેતાં બંદીબનો જેમ મુતેલા રાજાને તેનાં પરાક્રમેના સ્તુતિશ્લોકો વડે ભગ્નત કરે તેમ કલ્પ પુરો થવા આવતા પરબ્રહ્મના નિઃશ્વાસથી ઉત્પન્ન થયેલી શ્રુતિયો, બંદીબનોની માફક પરબ્રહ્મને તેમનીજ ઋચાઓના ગાનથી ભગ્નત કરવા લાગી, અર્થાત્ શ્રુતિઓ અપૌરુષેય છે અને તે પરબ્રહ્મને જ તાત્પર્યવૃત્તિથી પ્રગોષ્ઠ છે. ૧૩

શ્રુતિયો-હે અણત ! તમારો વિજય થાઓ, તમે સ્થાવર જંગમાત્મક જીવોના ગણોને આવરણ કરવા રજસાદિક ગુણો ગ્રહણ કરનારી અવિધાનો નાશ કરો, કારણ કે, આપે માયાને આપને વશ કરેલી છે તમે કહેશો કે, હું કર્મ અને જ્ઞાનાદિક શક્તિઓને ભગ્નત કરીને જીવોની અવિધાનો નાશ કરું છું, તેમાં પ્રમાણ શું ? પરંતુ તેમાં વેદ પ્રમાણ છે, કારણ કે, વેદ માયા સાથે રહી વિહાર કરનાર એવા આપને જ સર્વ રીતે પ્રતિપાદન કરે છે. ૧૪ એમ કહેવામાં આવે કે, મંત્રોથી દેવતાઓનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે તો તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, જગત પરબ્રહ્મ રૂપ છે કારણ કે, પ્રલય સમયે પ્રાણી પદાર્થ સર્વનો નાશ થવા છતાં પણ તમો-પરબ્રહ્મ સ્વરૂપે વિદ્યમાન જ રહો છો, મૃતિકા-માથી ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ભાગી જતાં પાછો તેમાં જ મળી જાય છે, તેમ આ જગત આપમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને આપમાં જ પ્રલય વખતે લય પામે છે, એટલે આપજ આ જગતના ઉપાદાન કારણ રૂપ છો, અર્થાત્ દેવતાઓ છે તે આપથી બિન્ન નથી. દેવનો આપમાં જ સમાસ છે એટલે કે, જેમ પૃથ્વીના કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર મુકેલો પગ પૃથ્વી ઉપર જ મુકેલો કહેવાય તેમ દેવતાઓની સ્તુતિ કે પ્રતિપાદન એ પણ આપના પ્રતિપાદન રૂપ જ ગણાય. ૧૫ હે ત્રિગુણાત્મક ભગવન ! જેઓ વિવેકી પુરુષ છે તેઓ સર્વ લોકના પાપને નાશ કરનારી તમારી કથા રૂપી અમૃતના સાગરમાં અવગ્રાહન કરી પાપો-

ની નિવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે જેઓ તમારા સ્વરૂપના જ્ઞાનથી આ ત કરણના રાગાદિક વિકારોનો પરિત્યાગ કરી અખંડાનંદ એવા આપ પરમાત્માના સ્વરૂપનું ચિંતન અને સેવન કરે છે, તેના સર્વ સ તાપ નાશ થાય એમા તો શકાવકાશ જ કયા રહ્યો ? ૧૧ હે દેવ ! પ્રાણીઓ જો તમારી ભક્તિ કરે તોજ તેમનું જીવ્ય સફળ છે, નહિ તો લુહારની ધમણની માફક તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ મિથ્યા જ છે એમ બહુવું. જેના અનુગ્રહથી મહત્ત્વ અને અહ કરાદિક તત્ત્વો માયાને અધીન થઈ પ્રજ્ઞાક ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ અજ્ઞમયાદિક કૌશભાં જ્ઞાન સ્વરૂપવાળા જે કૌઈક થાય છે તે આપ પરબ્રહ્મજ છે છતાં તમે સત્ય હોઈ તદ્દન અસંગ રહો છો, અપવાદ કરતાં પણ જે બાકી રહે છે તે સત્ય સ્વરૂપ પરબ્રહ્મ-તમે પોતે જ છો, એમ વેદ બહે છે. ૧૭ વળી ઉપાસના બેદ દર્શાવતા કહે છે કે, ઋષિઓમા પણ જેઓ સ્થૂલ દૃષ્ટિવાળા ઋષિઓ છે, તેઓ ઉદરમા રહેલા મણિપુર ચક્રમા સ્થિત પ્રજ્ઞનું ધ્યાન ધરે છે, અરુણના વશમા ઉત્પન્ન થયેલા ઋષિઓ હૃદય કમળ સ્થિત પ્રજ્ઞના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરે છે, અને તમારું જ્યોતિર્મય ધામ જે મસ્તક પર્યંત ગયેલું છે તેનું ધ્યાન કરનાર પુરુષ તો તમારા પરમ ધામને પ્રાપ્ત થયા પછીજ પ્રાણીના મૃત્યુરૂપ મુખ જેવા સ સારમા પુનઃ જન્મતા નથી. ૧૮ એવી શકા કરવામા આવે કે, ઇશ્વરને પણ જીવની માફક ઉદરનો સંબંધ છે ત્યારે જીવેશ્વરમાં ન્યૂનાધિકપણ કયાં રહ્યું ? આના ઉત્તરમા કહેવાય છે કે-પ્રજ્ઞ છે તે ઉપાદાન કારણ વડે દેવતા, મનુષ્ય, પશુ અને પખી સર્વ પ્રાણીઓને વિષે પ્રથમથી રહેલ છે અને કાષ્ઠમા પેટેલો અગ્નિ જેમ કાષ્ઠના સ્વરૂપને પામી બાકો પાતળો, લાળો ટુંકો અને સીધો વાકો દેખાય છે, તેમ અજ્ઞાની પુરુષોને પણ પરબ્રહ્મ ઉપાધિ બેદ કરીને નાનક સ્વરૂપવાળા ભાસે છે પણ નિર્મળ બુદ્ધિવાળા જ્ઞાની પુરુષોને તો પરબ્રહ્મ સર્વત્ર એક અચિંત્ય નિર્વિકાર સ્વરૂપ જ જણાય છે ૧૯ પોતાના કર્મથી પ્રાપ્ત કરેલા મનુષ્યાદિકના દેહમા લોકતારૂપે રહેલો જીવ કર્મ કારણ રૂપે પુરુષ સ્વરૂપ દેખાતો હોવા છતાં

સર્વ શક્તિના આશ્રયરૂપ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ જ છે અને એ અંશ સ્વરૂપ જીવ તત્ત્વોનો નિર્ણય કર્યા વિના પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી, પણ જીવેશ્વર બેદ સમજીને જેઓ આપના ચરણોનું પૂજન-વંદન કરી આપનું પરમ સેવન કરે છે તે પુરુષ પરિણામે મુક્તિજ મેળવે છે. ૨૦

કેટલીક શ્રુતિયો તો ભક્તિ છે એજ ખરેખર મોક્ષનું સાધન છે એમ કહે છે અને તેમ કરતાં તેમા કહેલું છે કે, હે ઇશ્વર ! ન કળી શકાય એવા આત્મતત્ત્વના જ્ઞાનોપદેશને માટે ધારણ કરેલા તમારા અવતારના ચરિતરૂપી મોટા અમૃતના સાગરમા સ્નાન કરીને જેમણે સ સારના પરિશ્રમને તજેલો છે એવા પુરુષો તો તમારી ભક્તિરૂપ ચરણ સરોજના હ સરૂપ ભક્તોને પામ્યા, પછી તેમા એવા તદ્દીન થઈ બચ છે કે તેમને મોક્ષ-અપવર્ગની પણ ઇચ્છા રહેતી નથી. ૨૧ હે પ્રભો ! તમારી સેવાને અનુરૂપ આ શરીર આત્મા, મિત્ર અને પ્રિયજનની માફક સ્વાધીન હોવા છતાં પણ જેઓ તમારી ભક્તિમા પ્રીતિ ન કરતા નાશવાન શરીર ધારણ કરીને તેની મોજમા પોતાનો કાળ ગાળે છે, અર્થાત્ તમારી ભક્તિને યોગ્ય શરીર પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ જેઓ તમારી સેવામા તેનો ઉપયોગ નહિ કરતા મોજમજા લોગવવામા તેનો ઉપયોગ કરે છે તેઓ આત્મહત્યારા જેવાજ રહી પરપરા જન્માવલીઓમા ફર્યા કરે છે. ૨૨ પ્રાણાદિને જીતીને મુનિઓ હૃદયમાં તમને ઉપાસનાથી તેમ જ તમરો તત્ત્વતઃ વિચાર કરવાથી શત્રુઓ સમ સર્પના જેવા લાળા લુબ્ધ-રૂથી ભીડાએલી ગોપીઓ કામથી જે તત્ત્વને પામી હતી તે આપના ચરણારવિદની ઉપાસનાના તત્ત્વને ધારણ કરનારી અમે શ્રુતિયો તમારા સ્વરૂપને પ્રણામીએ છીએ. ૨૩ તમે સર્વથી પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા છો અને પ્રજ્ઞા, દેવ, દાનવ અને મનુષ્ય વગેરે તમારી પછી ઉત્પન્ન થયેલાં છે વળી ન્યારે પ્રલય થાય છે ત્યારે તે સર્વના લય પછી તમે શેષનાગ ઉપર પોરો છો, અને એકલા તમેજ તે સમયે વિદ્યમાન રહો છો, એટલે પામર એવા બીજા માણસો આપને કયાંથી બહે ? અર્થાત્ આપનું સ્વરૂપ દુર્વિરોધ છે,

માટે આપને પામવા ઇચ્છનારાઓને વાસ્તે સુગ-
મમાં સુગમ માર્ગ આપની ભક્તિ કરવી એજ છે ૨૪

હે ભગવન્ ! વૈશેષિક મતવાળાઓ કહે છે કે, પૂર્વે જગત હતુંજ નહિ, તેની પાછળથી ઉત્પત્તિ થયેલી છે, અર્થાત્ તેઓ જગતનો પ્રાગભાવ માને છે, યોગ મતવાળાઓ-પતંજલિ આદિ કહે છે કે, પહેલાં જીવમા બ્રહ્મત્વ હોતુ નથી, પરંતુ યોગદ્વારા બ્રહ્મત્વનો આવિર્ભાવ થાય છે, નૈયાયિકો કહે છે કે, ઇદ્રિયો, મન, વિષયો, શરીર અને જ્ઞાન ઇત્યાદિ એકેવીસ પ્રકારના હુ ખમાથી છૂટવું તેજ મોક્ષ કહેવાય છે ને સામ્ય મતવાળાઓ કપિલાદિક દેહે છે કે મહાકાય અને ઘટાદિકના આકાશ વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેટલું જીવાત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે અંતર છે, મીમામકો કહે છે કે, બીજું કંઈજ નહિ, પરંતુ કર્મ છે એજ પ્રાણીને કુળદાયક છે પરબ્રહ્મના સ્વરૂપના અજ્ઞાનને લીધે તેઓ તેને ત્રિશુણ્ણાત્મક કહે છે પરંતુ તે યુક્ત નથી, કારણ કે જ્ઞાન ધન પરબ્રહ્મમા અજ્ઞાન સંભવતુ જ નથી ૨૫ મનના સ બધી ત્રિશુણ્ણાત્મક જગત પુરુષ લગી મિથ્યા છે તોપણ પરબ્રહ્મના અધિષ્ઠાનને લીધે કંકણ અને કુંડળ વગેરે અલકારો જેમ સુવર્ણરૂપ મનાય છે, તેમ આત્મજ્ઞાનીઓથી પરમેશ્વરના આશ્રયને લીધે જગત સત્ય મનાય છે, પરમેશ્વરના અધિષ્ઠાન રહિત જગત કહી સત્ય કહેવાય નહિ ૨૬ હે ભગવન્ ! તમે સર્વના નિવાસ સ્થાનરૂપ છો તેથી તમારી ભક્તિ કરનારાઓ મૃત્યુને તરી જાય છે ભક્તિ રહિત વિદ્વાનોને તમારી વાણી બાધી લે છે. જ્ઞાનીઓને બ્રાતિ રહેતી હોવાથી બ્રહ્મ પરોક્ષ રહે છે, પરંતુ ભક્તજનોને તો અપરોક્ષ જ્ઞાનનો લાભ મળવાથી તેઓ મુક્તિ પામે છે ૨૭ હે પ્રભો ! તમે જ્ઞાન સિદ્ધ હોવાથી બીજાઓની ઇદ્રિયોના પ્રેરક હોવા છતાં ઇન્દ્રિય રહિત છો સેવકો જેમ પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે સ્વામીને ભજે તેમ ઇદ્રાદિક દેવતાઓ અવિદ્યાને લઈ તમને બલિ આપે છે સામંત રાજા જેમ ખેડુતનો આપેલો ફળભાગ ભોગવે, તેમ દેવતાઓ વગેરે પણ તમારા ભયને લીધે નિયમિત કાર્ય કરે છે આપની સત્તાને લીધેજ અગ્નિ બળે છે, ઇંદ્ર વૃષ્ટિ કરે છે અને મૃત્યુ

પોતાનું કામ કરે જાય છે ૨૮ હે પ્રભો ! તમે માયાથી પર હોવા છતાં, તેના પ્રવર્તક થઈ, જ્યારે તેની સાથે વિહાર કરો છો ત્યારે કર્મ જેમને લાગેલાં છે એવા શરીરો અને ભૂતમય સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય છે આપ આકાશની માફક સર્વત્ર વ્યાપીને રહેલા હોવાથી તેમનામા પણ છો એટલે તમને તેમા પારકું કે પોતાનું એવો ભેદ રહેતો નથી ૨૯ જો અવિદ્યા એક હોય તો જીવ પણ એક હોવો જોઈએ અને જો અવિદ્યા અનેક હોય તો જીવો પણ અનેક હોવા જોઈએ વળી જો તેઓ ઇશ્વરના અંશ હોય તો એકની મુક્તિ સાથે સવની મુક્તિ થવી જોઈએ પણ તેમ થતું નથી, તેમ જ જો જીવને સર્વવ્યાપક અને અનંત માનીએ તો બ્રહ્મમા અને તેમા કંઈ ભેદ રહેતો નથી, એટલે બ્રહ્મના સ્વરૂપને માટે જે અને તે વગર બીજું કંઈપણ કહી શકાય નહિ અને ઘણાઓની વ્યવસ્થા પણ થાય નહિ, માટે મનુષ્યે તમારી ભક્તિ કરવી એજ મુક્તિનો સારો ને સુલભ માર્ગ છે, ઉપાધિને લીધે જીવો જન્મ મરણ પામે છે અને પ્રકૃતિ તથા પુરુષ છે તે અજન્મમા રૂપ છે. જેમ એકલા પછીથી તેમજ એકલા વાયુથી પર-પોટા થતા નથી તેમ એકલા પુરુષથી કિંવા એકલી પ્રકૃતિથી કશું થતું નથી પ્રકૃતિ ને પુરુષ બેના સંયોગથી જીવ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલા જીવો પોતાના કર્મ પ્રમાણે સંસારમા ફરે છે અને જ્યારે ભક્તિના પ્રવાહમા પડી સાગરરૂપ પરબ્રહ્મને પામે છે, ત્યારે તેમા મળી જાય છે ૩૦ માયાને લીધે જીવો સંસારમા જન્મે છે અને જન્મ્યા પછી કર્મ કરવાને લીધે એક પછી એક જન્મ થાય એવી બધન પરપરા ઉત્પન્ન કરે છે સંસાર બ્રમણમાથી મુક્ત થવાને માટે વિવેકી પુરુષો પુરુષોત્તમ એવા આપની ભક્તિનેજ શરણુ આવે છે ૩૧ હે ઇશ્વર ! સંસારથી મુક્ત થવાને ઇચ્છનારાઓએ સદ્ગુરુનો આશ્રય કરવો જોઈએ, તેમ નહિ કરતા જેઓ પોતાની મેળે યોગાદિકથી યત્ન કરવા જાય છે, તેઓ વણિક જેમ નાવિકનો આશ્રય નહિ લેવાથી સમુદ્રમા હુ બી થાય છે તેમ તેઓ આ સંસાર સાગરમાં અલ્પ ત હુ બી થાય છે. ૩૨ હે પ્રભો ! તમારી ભક્તિ

કરનારાઓને તમારા સ્વરૂપમા લગની લાગ્યા પછી આ સંસારમાનુ કંઈ પણ સુખરૂપ લાગતુ નથી. સંસારનુ સુખ પરિણામે દુઃખકારક હોવાથી તમારા ભક્તજનો તેમા આસક્ત થતા નથી અને જેઓને તે દુઃખમાથી મુક્ત થવુ છે તેમને માટે આપને પામવાનો સારામા સારો માર્ગ તો એ જ છે કે, તેમણે આપની ભક્તિ કરવી ૩૪ સત્સંગથી તત્ત્વજ્ઞાન દૃઢ થાય છે, માટે સત્સંગ કરવાને ઋષિયો તીર્થોમા અને પવિત્ર આશ્રમોમા ફરે છે પણ સંસારનો સંગ રાખતા નથી જેને એકવાર પણ ભક્તિનો રસ લાગે છે તે આ દુઃખમય અને પુરુષના સારને હરનાર માયાનો આશ્રય કરતો નથી ૩૫

સાખ્ય, યોગ અને મીમાંસા એ ત્રણ દર્શન સત્કાર્યવાદી છે તેમા છેલ્લુ દર્શન કર્મને પ્રતિપાદન કરનારુ હોઇ સત્યમાથી ઉત્પન્ન થયેલા જગતને પણ સત્ય કહે છે, કારણ કે સોનામાથી બનાવેલા કુડળાદિ અલકારો જેમ સુવર્ણ રૂપજ છે તેમ બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન થયેલુ જગત બ્રહ્મરૂપજ છે, જો એમ ન હોય તો જીવ બ્રહ્માથી ભિન્ન ગણાય અને દ્વૈત સિદ્ધ થાય, પરંતુ તેમ નથી ઉપાદાનથી ઉત્પન્ન થયેલુ કાર્ય પણ કારણથી જુદુ હોય છે સુવર્ણમાથી ઉપાદાન કારણે ઉત્પન્ન થયેલા કુડળો સુવર્ણરૂપ હોય છે, પરંતુ ઘટસ્ફોટના કારણરૂપ જે મુદ્ગર તેનું કાર્ય જે સ્ફોટ, તે મુદ્ગરરૂપ હોતું નથી, તેમજ અધારામા પડેલી દોરી જે સર્પના બ્રમરૂપી ઉપાદાન કારણરૂપ બને છે, તે સર્પ હોતી નથી, તેમ બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન થયેલું હોવા છતાં પણ આ જગત બ્રહ્મ કહેવાય નહિ પરંતુ નાશવત અને મિથ્યા કહેવાય અજ્ઞાન અને બ્રમ એ જ તેનું કારણ છે અને અજ્ઞાન તેમ જ બ્રમ બેઉ અસત્ય હોવાથી તેમના કાર્યરૂપ આ જગત પણ અસત્ય જ છે, એકું સ્પષ્ટ કરતા શ્રુતિયો ગાય છે કે-વૈરાગ્ય અને ભક્તિથી અનભિજ્ઞ અને કર્મમા આસક્ત પુરુષોને વેદની કર્મપર વાણી, કર્મના બધનમાં નાખે છે, પણ જેઓ સંસારથી અળગ થયેલા છે અને આપની ભક્તિમા તહીન રહે છે, તેમને વેદવાણી પણ મોહિત કરતી નથી. ૩૬ જેમ સોનાનાં કડા, કુડળ અને પોચી વગેરે

અનેક નામો માત્ર કલ્પિત છે, અને માટીનાં કુંભ, કોડીયુ વગેરે પાત્ર પણ કલ્પિત છે તેમ આ વિશ્વ અને તેને લગતો બધો પ્રપચ નામ માત્ર કલ્પિત જ છે, કારણ કે, તે આદિમા, અંતમા અને વચલા ભાગમા હોતો નથી, પરંતુ આપના આશ્રયથી સત્યરૂપ ભાસે છે કડા, કુડળ, કુંભ અને કોડિયા જેમાં પરિણામે સોનુ અને માટી જ વિદ્યમાન રહે છે, તેમ આ વિશ્વરૂપી મોટો નામધેય પ્રપચ પણ પરિણામે માત્ર એક બ્રહ્મ સ્વરૂપ જ રહે છે, અને તેને જેઓ સત્ય કહે છે તે અજ્ઞાનીઓ છે ૩૭ હે ઇશ ! માયાથી મોહ પાત્રી માયાનુ આલિંગન કરતાં બ્રહ્માથી જીવ સ્વરૂપ ઉત્પન્ન થાય છે અને એ જીવસ્વરૂપને પછી દેહ અને ઇન્દ્રિયાદિકની પ્રીતિ બધાઈ કર્મ પ્રાપ્ત થાય છે કર્મને વશ થયેલો તે, પછી આ જગતમા એક પછી એક નાના પ્રકારની ભતિઓમા જન્મ્યા અને મર્યા કરે છે આપ પરબ્રહ્મ તો માયાથી લિપ્ત થતા નથી અને સર્પ જેમ કાચળીનો ત્યાગ કરે છે તેમ તમે માયાનો ત્યાગ કરો છો અને અલ્પિમાદિક સિદ્ધિઓની પૂર્ણતામાં પોતાના એક સ્વરૂપમા સ્થિત થઈને રહો છો. ૩૮ સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી સંન્યાસી થવા છતાં પણ જેઓ પોતાની વાસનાઓને તજતા નથી, તેમને જેમ કડમા મણિવાળો માણસ કોઈ ભતના બ્રમને લીધે તેને બેઈ શકતો નથી, તેમ આપ જડતા નથી એટલુ જ નહિ, પરંતુ તે દલીઓને આ લોકમા અને પરલોકમા ક્યાહી સુખ મળતુ નથી. સંન્યાસી હોવાથી ભાવના છતાં તેઓ આ લોકમાં યથેચ્છ લોગાદિનો અનુભવ કરી શકતા નથી અને મનમા મુજાયા કરે છે. વળી મરણાતે પરલોકમા તેમને એ દલના પાતકને લીધે માત્ર નરક જ પ્રાપ્ત થાય છે ૩૯ જેમને આપના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે તેઓ કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલાં પુણ્ય પાપને ગણતા નથી અને દેહાભિમાનવાળી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કરાવનારી વિધિનિષેધની શાસ્ત્રીય ખટપટ પણ તેમને નડતી નથી જેમને ખરેખરું તત્ત્વ સમજાયું છે તેમને કર્મ આદિ કશું પ્રત્યવાયરૂપ થતું નથી અને તેઓ તમારી કથા વાર્તામાં તહીન રહી પરમ સુખકારક

એવી મુક્તિને પામે છે ૪૦ હે ઇશ ! દેવતાઓ અને બ્રહ્મ દિક પશુ તમારી અકળ કળાને પહેાચી શકતા નથી આપનો મહિમા અથાગ અને અપાર છે. મોટા મોટા બ્રહ્મડો તમારા સ્વરૂપમા કયા ફરે છે, તે પશુ કેઈ બાણી શકતું નથી શ્રુતિયો કહે છે કે, અમારી બુદ્ધિ બુદ્ધિ કળાઓ અને વિધિ નિષેધ વગેરે વચનોની ચાતુરીઓ પશુ હે ભગવન્ ! અનંત શક્તિવાળા આપનો જ મહિમા ગાય છે, અને આપના પરબ્રહ્મ સ્વરૂપને જ પ્રતિપાદન કરે છે, કે જે પરબ્રહ્મ સ્વરૂપની અમે હ મેશ સ્તુતિ કરીએ છીએ ૪૧

શ્રીભગવાન કહે છે-હે નારદ ! સન દન ઋષિએ વર્ણવેલી શ્રુતિયોની સ્તુતિરૂપ આત્મજ્ઞાનની વાતો સાંભળીને આનંદ પામેલા તથા સિદ્ધ મનોરથ થયેલા એવા તે સર્વ ઋષિઓએ સનદનની પછી પૂજા કરી ૪૨ સૌની પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા ને વિમાનમાં બેસી આકાશમા ફરનારા મહાત્મા સનકાદિક ઋષિઓએ આ પ્રમાણે અશેષ શ્રુતિયો ઉપનિષદો અને પુરાણોના રહસ્યનો સાર કહેલો છે. ૪૩ મનુષ્યની કામનાઓનો નાશ કરનાર આ તત્ત્વજ્ઞાનને શ્રદ્ધાથી ધારણ કરીને હે બ્રહ્મણ પુત્ર ! હવે ઇચ્છામા આવે તે પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર ફરો. ૪૪

શુકદેવજી બોલ્યા-હે રાજન્ ! ભગવાન નારાયણે આપેલા આ ઉપદેશને મનમા ઠસાવી બ્રહ્મ ચારી એવા નારદે કહ્યું કે-૪૫ બ્રાહ્મીઓને મુક્તિ આપવા માટે અવતાર ધારણ કરનાર અચલ કીર્તિ વાળા શ્રીકૃષ્ણને મારા નમસ્કાર હો. ૪૬ પછી આદિ નારાયણ ઋષિ તથા તેમના શિષ્યોને નમસ્કાર કરી નારદ મુનિ મારા સાક્ષાત્ પિતા વેદવ્યાસ દ્વેપાયનના આશ્રમ પ્રતિ ગયા ૪૭ વ્યાસજીએ તેમને આદરમાન આપીને બેસાડયા પછી તેમણે જે તત્ત્વજ્ઞાન નારાયણને મુખે સાંભળ્યું હતું તે વિસ્તારથી તેમને કહી સંભળાવ્યું. ૪૮ હે રાજન્ ! તમે મને પ્રશ્ન કર્યો હતો કે શ્રુતિયો જે અનિર્દેશ્ય અને નિશુણ્ણ છે તે પરબ્રહ્મમા કેવી રીતે પ્રવૃત્ત થાય છે, તે આ પ્રમાણે મે તમને યથાર્થ કહ્યું, ૪૯ તેમ છતાં તેનો સમન્વય હવે તમને

અર્થ સહિત કહું તે સાંભળો. સર્વ જગતને પોતામા સમાવનાર, જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરનાર પ્રકૃતિ અને પુરુષના ઉપાદાન કારણરૂપ. બ્રહ્માડ ઉત્પન્ન કરીને જીવોને તેમા યથાર્થ ભોગ ભોગવાવનાર છતાં તેમનાથી અલગ રહેનાર એવા ભગવાન પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ-શ્રીહરિને પ્રાણી માત્રે હ મેશ સ્તવવા, સેવા કરવી અને તેમની ઉપાસના તથા ધ્યાનમા તત્પર રહેવું ૫૦

હાતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે વૃશમસ્કથે
સત્તાદીતિતમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૮૮ મો. ૧

વિષ્ણુભક્તોનો મોક્ષ.

રાજો ઉવાચ

દેવાસુરમનુષ્યેષુ યે મજ્જન્ત્યશિવ શિવમ્ ।

પ્રાયસ્તે ધનિનો મોક્ષા ન તુ ષક્ત્યા. પતિહરિમ્

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે મુનિ ! દેવતાઓ, અસુરો ને મનુષ્યોમા જેઓ ભોગનો તિરસ્કાર કરનાર શ કરને ભજે છે, તેઓ ધન તથા વૈભવ પામે છે, અને જેઓ વિષ્ણુ પરમાત્માને ભજે છે તેઓ ધનવંત તથા વૈભવી થતા નથી તેનું કારણ અમને કહો ? ૧ શિવ તથા વિષ્ણુ નિર્ધનતા ને ધનવંત પામવાની વિરુદ્ધ સ્વભાવના છે, તેમને ભજનારની સ્થિતિ વિરુદ્ધ થાય છે, અર્થાત્ શિવને ભજનાર ધનાઢય અને વિષ્ણુને ભજનાર નિર્ધન થાય છે, એનું શું કારણ ? ૨

શુકદેવજી કહે છે-માયારૂપી ઉપાધિને લીધે નિત્ય શુષ્કોથી પરિવૃત્ત અને શિવ, બ્રહ્મા તથા ઇંદ્ર એ ત્રણ સ્વરૂપ જેમના છે એવા ઇંદ્ર અહંકાર પશુ વૈકારિક, તૈજસ તથા તામસ એમ ત્રણ પ્રકારના છે. ૩ અહંકારમાથી અગિયાર ઇન્દ્રિયો તથા પાંચ ભૂતો-રૂપી સોળ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે ત્રિવિધ અહંકાર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવમા રહેલો છે. બ્રહ્મામા રજો-શુણ્ણનો, વિષ્ણુમા સત્ત્વશુણ્ણનો અને શિવમાં તમિ-શુણ્ણનો અશ વધારે રહેલો છે જે પુરુષ જે દેવને ભજે છે તે પુરુષ તે દેવના શુણ્ણાનુરૂપ વિભૂતિઓને

૬ આ અધ્યાયમા વિષ્ણુભક્તને મોક્ષ અને અન્ય દેવના ભક્તને એવર્થ પ્રાપ્ત થાય છે, જેમ કહેવામા આવ્યું છે

પામે છે. ૪ વિષ્ણુને ભજવાથી સત્વગુણી વિભૂતિ-
એનો લાભ થાય છે, તોપણ તે નિર્ગુણ છે, સાક્ષાત્
પ્રકૃતિથી પર છે, અને સર્વના દ્રષ્ટા તથા સાક્ષી છે,
તેથી તેમના ભક્ત હંમેશા નિર્ગુણ થાય છે. ૫
તમારા દાદા યુધિષ્ઠિર રાજાએ અન્ધમેધ યજ્ઞ પૂર્ણ
થયા પછી, શ્રીકૃષ્ણ પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરતા
તેમને આવોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. ૧ મનુષ્યોનું
કલ્યાણ કરવા યદુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે
શ્રવણ કરવાની ઇચ્છાવાળા યુધિષ્ઠિર રાજાને પ્રસન્ન
થઈને નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો હતો. ૭

ભગવાન બોલ્યા-મારો ભક્ત વિષયોનો ત્યાગ
કરવાની ઇચ્છા કરતો હોય, પરંતુ વિષયોની પ્રબ-
ળતાથી તેનો ત્યાગ કરી શકતો ન હોય, તેમ ભોગ
ભોગવતા પણ મુકાતો હોય, તે ભક્તોના ઉપર
અનુગ્રહ કરવા હું ધીરે ધીરે તેમનું ધન હરી લઉં
છું અને પછી નિર્ધન થઈ પડેલા તથા બહુ દુઃખી
થઈ પડેલા તે મનુષ્યનો તેના સ બધીઓ ત્યાગ
કરે છે ૮ તે આગ્રહથી પછી ધન માટે ફરીને
ઉલ્લેખ કરે છે, પરંતુ મારા અનુગ્રહથી તે નિષ્કુળ
થાય છે, અને પરમ વૈરાગ્ય પામે છે, અને પછી
મારા ભક્તોની સાથે મિત્રતા કરતા હું તેમની
ઉપર અનુગ્રહ કરું છું. ૯ મારા અનુગ્રહમાં તેમને
ચૈતન્ય માત્ર, સત્ય, અનંત તથા સૂક્ષ્મ પરબ્રહ્મનો
લાભ થાય છે, એટલા માટે મારી ઉપાસના બહુ
કઠિન હોવાથી લોકો બીજા દેવને ભજે છે. ૧૦
બીજા દેવતાઓ જેઓ તરતજ પ્રસન્ન થનારા છે,
તેઓની ઉપાસના કરીને મનુષ્યો રાજ્યલક્ષ્મી સ પા-
દન કરીને તેનાથી ઉદ્ધત તથા મદોન્મત્ત બને છે
અને વૈભવ આપનારાઓને વિસરી જઈ તેઓનું
અપમાન કરે છે. ૧૧

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા! બ્રહ્મા, વિષ્ણુ
અને મહેશ શાપ દેવા તથા અનુગ્રહ કરવા સમર્થ
છે. તેઓમા બ્રહ્મા તથા મહેશ શાપ દે છે અને
દેવ પ્રસન્ન પણ થાય છે, પરંતુ વિષ્ણુ ભગવાન
શાપ દેતા નથી, તેમ પ્રસન્ન પણ થતા નથી. ૧૨
શંકર વૃકાસુરને વર આપી પોતેજ સંકટમાં આવી
પડ્યા હતા. તે વિષે એક પુરાણની ઇતિહાસ

સાબળો. ૧૩ શકુનિના પુત્ર દુરાત્મા વૃકાસુરે નાર-
દને ભેઈ પૂછ્યું કે, હે મહારાજ! ત્રણ દેવતાઓમાં
ઝટ પ્રસન્ન થાય એવો કયો દેવ છે? ૧૪ નારદ
બોલ્યા કે, શંકરની આરાધના કર, કારણ કે તે
અદ્ય ગુણથી ઝટ પ્રસન્ન થાય છે, અને અદ્ય
દોષથી ઝટ કેાપે છે, માટે તેમની સેવાથી તારી
કાર્ય સિદ્ધિ ઝટ થશે ૧૫ રાવણ તથા બાહ્યાસુર
બદ્ધીજનની પેઠે શંકરની સ્તુતિ કરતા હતા, તેમને
શંકરે મહા ઐશ્વર્ય આપ્યું હતું અને પરિણામે
તેમનો નાશ પણ થયો હતો. ૧૬ નારદે આમ કહ્યા
પછી વૃકાસુર કેદાગ્રજેત્રમા જઈ મોટી તપશ્ચર્યા કરવા
લાગ્યો અને શંકરને પ્રસન્ન કરવા તેણે પોતાના
શરીરમાંથી માસ કાપી કાપીને મહાદેવના મુખરૂપ
અગ્નિમા હોમવા માડ્યું ૧૭ એમ કરતા સાત
દિવસ વ્યતીત થઈ ગયા તોપણ શંકરે દર્શન આપ્યું
નહિ, એટલે વૃકાસુરે ખિન્ન થઈ તીર્થમાં નહાવાથી
ભીના કેશવાળું મસ્તક કાપવાનો વિચાર કર્યો. ૧૮
એટલે દયાળુ શંકર અગ્નિમાંથી દેહધારી અગ્નિની
પેઠે બહાર નીકળ્યા અને બે હાથે વૃકાસુરના હાથ
પકડી તેને તેમ કરતા અટકાવ્યો. મહાદેવનો સ્પર્શ
થતા વૃકાસુરનો દેહ પાછો સારો થઈ ગયો ૧૯
શંકરે તેને કહ્યું કે, હે ભક્ત! વર માગ, તારે જે
ભેઈતું હતું તે હું આપીશ. હું પાણીના અભિષે-
કથી પણ મારા શરણાગતો ઉપર પ્રસન્ન થાઉં છું.
તું દેહને આ પ્રમાણે કેમ પીડે છે? ૨૦ વૃકાસુરે
શંકરની પાસેથી લોકોને ત્રાસ આપે એવો વર
માગતા કહ્યું કે-‘હું’ જેના માથા ઉપર હાથ મુકું તે
મરી જાય, એવો મને વર આપો. ૨૧ આ વચન
સાંભળી શંકરે બાણે ખિન્ન થયા હોય તેમ ઉદાસ
થઈ સૂર્યને જેમ દ્રવ્ય પાન કરાવે તેમ ‘તથાસ્તુ’
એમ કહી ચાલ્યા ગયા. ૨૨ આવો વર મળ્યા
પછી પાર્વતીનું હરણ કરવાની ઇચ્છાવાળો તે દૈત્ય
વરદાનની પરીક્ષા કરવા શંકરના મસ્તક ઉપર હાથ
મુકવા તૈયાર થયો તે ભેઈને શંકર પોતાના કાર્યથી
પોતે જ ભયભીત થયા અને દૈત્ય પાછળ પડતાં
મુજતા મુજતા સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીના અંત સુધી
ગયા. તેમજ ઉત્તરાકિ દિશાઓમાં ગયા પરંતુ

કોઈ ઠેકાણે તેમને આશ્રય મળ્યો નહિ. ૨૩-૨૪
મોટા દેવતાઓએ બહુ વિચાર કર્યો, પરંતુ ઉપાય
જાણવામાં આવ્યો નહિ, તેથી મૈત્ર રહ્યા પછી
ભગવાન શંકર અધારાથી રહિત એવા મહા પ્રકા
શવાળા પ્રવેતદ્વીપ તરફ ગયા ત્યાં સર્વને અભય
આપનાર સન્યાસીઓની પરમ ગતિરૂપ સાક્ષાત્
નારાયણ રહે છે તથા જ્યાં જવાથી ફરી સસારમાં
જન્મ મરણ થતા નથી. ૨૫-૨૬ પ્રવેતદ્વીપના
પતિ તથા કદ હરનાર ભગવાન નારાયણ શંકરનું
હુ.ખ જોઈ દૂરથી જ બહુકે રૂપ ધારણ કરી વૃકા
સુરની સામે ગયા ૨૭ તે બહુકે કટિમેખલા ધારણ
કરી શરીરે મૃગચર્મ ઓઢ્યુ, હાથમાં દડ, કમ ડાળ
અને દર્ભ ધારણ કર્યો કંઠમાં માળા પહેરી અને
અગ્નિના જેવા તેજસ્વી જણાતા તેમણે દૈત્યને
પ્રણામ કરી નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું. ૨૮

ભગવાન યોહ્યા-હે શકુનિના પુત્ર ! તું ખરે-
ખર થાકી ગયેલો જણાય છે તું કેટલે દૂરથી આવ્યો
છે ? થોડી વાર વિશ્રાંતિ લે, કારણ કે, દેહ પુરુષના
સર્વ મનોરથો પુરનારો છે માટે તેને બહુ પરિશ્રમ
આપવો યોગ્ય નથી ૨૯ હે વ્યાપક ! તમારું કર્ત-
વ્ય અમારે સાબળવા જેવું હોય તો કહો, કારણ
કે બીજાઓની સમિતિ લેવાથી તથા સહાયતા
લેવાથી પોતાના સ્વાર્થો મનુષ્ય સિદ્ધ કરે છે ૩૦

આ પ્રમાણે અમૃત જેવા વચનથી ભગવાને
વૃકાસુરને પૂછ્યું, એટલે પરિશ્રમ રહિત થયેલા
તેણે જે પ્રમાણે કર્યું હતું, તે સર્વ બહુકના રૂપમાં
રહેલા નારાયણને કહી સંભળાવ્યું ૩૧

ભગવાન યોહ્યા-જે તારા કહેવા પ્રમાણે શંકરે
કહ્યું હોય તો અમે શંકરનું વચન માનતા નથી,
કારણ કે તે શંકર દક્ષના શાપથી પિશાચપણને
પામેલા છે અને પ્રેત તથા પિશાચોના રાજા છે
૩૨ હે દાનવોના રાજા ! તમને જગદ્ગુરુ શંકરના
વચનો ઉપર વિશ્વાસ હોય તો તમારા પોતાના
મસ્તક ઉપર હાથ મુકીને એમના વચનની પરીક્ષા
કરો ૩૩ હે દાનવોમાં ઉત્તમ ! જો કોઈ પશુ રીતે
શંકરનું વચન મિથ્યા થાય તો તમે મિથ્યાવાદી
શંકરને મારી નાખજો, કારણ કે જેથી તે ફરીને

મિથ્યા ભાષણ કરે નહિ. ૩૪

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે ભગવાનનાં કેમળ
વચનોથી વૃકાસુરની મતિ ફરી ગઈ અને તેણે ભૂલ
ખાઈને પોતાનો હાથ પોતાના મસ્તક ઉપર મુક્યો
૩૫ માથે હાથ મુકતા જાણે વજ્રાઘાત થયો હોય
તેમ તેનું માથું ફાટી ગયું તે મરી ગયો અને
દેવતાઓ સ્વર્ગમાં જય, જય, નમોનમ એમ સ્વસ્તિ
બોલવા લાગ્યા ૩૬ વૃકાસુર મરણ પામતા દેવતા,
ઋષિઓ, પક્ષીઓ અને ગધર્વોએ પુષ્પની વૃષ્ટિ
કરી વિષ્ણુએ આ પ્રમાણે શંકરને સંકટમાંથી
મુક્ત કર્યા ૩૭ પછી શંકરની પાસે આવી તેમને
કહ્યું કે, હે મહાદેવ ! એ પાપી પોતાના પાપથી
મરી ગયો કોઈ જીવ બીજાનો અપરાધ કરે તો
તેનું કલ્યાણ થતું નથી, ત્યારે ઈશ્વર એવા આપનો
અપરાધ કરવાથી તેનું કેમ કલ્યાણ થાય ? ૩૮-૩૯
વાણી તથા મનથી પહોંચી શકાય નહિ તેવી શક્તિ-
એના સાગર, માયાથી પર એવા ભગવાને શંકરને
સંકટમાંથી મુક્ત કર્યા, તે કથા જે મનુષ્ય કોઈને
સંભળાવે અથવા પોતે સાંભળે તે જન્મ મરણથી
છુટે છે ૪૦

ય પદ્મવ્યાકૃતશક્ત્યુદન્વત
પરસ્ય સાક્ષાત્પરમાત્મનો હરે ।
ગિરિત્રમોશ્ન કથયેષ્ઠુણોતિ
ઘા વિમુચ્યતે સસૃતિમિસ્તથાઽરિમિઃ
હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે દશમસ્કંધે
અઘાશીતિતમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૮૯ મો. ૧

વિષ્ણુનું આહ્વાન.

શ્રીશુક ઉવાચ

સરસ્વત્યાસ્તદે રાજન્ ઋષય સન્નામાસત ।
વિતર્ક સમમુત્તેષાં ત્રિવિધોરેષુ કો મહાન્ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! સરસ્વતીના
પવિત્ર તીર ઉપર ઋષિઓ યજ્ઞ કરતા હતા તેવામાં

કે આ અધ્યાયમાં દેવતાઓમાં સર્વથી મોટો કોણ ?
આવો સદેહ પડતા બુદ્ધિએ પરીક્ષા કરીને ઋષિઓને કહ્યું
કે, વિષ્ણુ મોટા છે

એવો વિચાર થયો કે, 'ત્રણ દેવતાઓમા મોટો કોણ?' આનો નિર્ણય કરાવવા તેઓએ બ્રહ્માના પુત્ર ભૃગુ ઋષિને મોકલ્યા ભૃગુ પ્રથમ બ્રહ્માની પાસે ગયા. ૧-૨ ત્યાં બ્રહ્માની મહત્તાની પરીક્ષા કરવા ભૃગુ, બ્રહ્માને નમ્યા નહિ તેમ તેમની સ્તુતિ પણ કરી નહિ એટલે પોતાના તેજથી પ્રકાશતા બ્રહ્મા ગુસ્સે થયા. ૩ પછી બ્રહ્માએ પોતાના કોપને, 'ભૃગુ મારો પુત્ર છે' એમ બાણીને શાત કર્યો. અગ્નિને શાત કરવામા જેમ અગ્નિથી ઉત્પન્ન થયેલું પાણી ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેમ બ્રહ્માનો ક્રોધ શાત થવામાં ભૃગુનું પુત્રપણું ઉપયોગી થયું. ૪ પછી ભૃગુ ઋષિ ત્યાંથી કૈલાસ પર્વત ઉપર ગયા ત્યાં શંકરે ઉભા થઈ તેમને ભેટવાની તૈયારી કરી. ૫ પરંતુ ભૃગુએ કહ્યું કે તું અવળે માર્ગે ચાલનારો છે, તે સાબળી શંકરે કોપી ઉઠ્યા અને ભયકર નેત્રવાળા હાથમા ત્રિશૂળ લઈ ભૃગુનો નાશ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ૬ એટલે પાર્વતીએ શંકરના ચરણમા પડી તેમને શાત કર્યા પછી ભૃગુ ઋષિ જેમા વિષ્ણુ રહેતા હતા એવા વૈકુંઠલોકમા ગયા. ૭ ત્યાં વિષ્ણુ, લક્ષ્મીના જોળામા મસ્તક મૂકીને સુતા હતા. ભૃગુએ ત્યાં જઈ તેમની છાતીમા ભેરથી પાઠુ મારી, એટલે સત્પુરુષોના શબ્દરૂપ શ્રીવિષ્ણુ બ્રહ્મત થયા અને શય્યા ઉપરથી ઉતરી ભૃગુના ચરણમાં પ્રણામ કરીને બોલ્યા કે, હે મહારાજ! તમે ભલે પધાર્યા, થોડીવાર આ આસન ઉપર બિરાજો તમારું આગમન મારા બાણુવામા ન હતું, માટે આપે અમારી ઉપર ક્ષમા રાખવી જોઈએ. ૮-૯ હે તાત! તમારા ચરણુ ઘણા સુકોમળ છે, તે મારી છાતીએ વાગવાથી દુખતા હશે, એમ કહીને ભગવાન ભૃગુના ચરણુ ચાપવા લાગ્યા. ૧૦ આપના ચરણુ, જે તીર્થોને પણ પવિત્ર કરનાર છે, તેનાથી મને, મારા વિષે રહેલા લોકોને તથા લોકપાળોને પવિત્ર કરો. ૧૧ હે મહારાજ! આજે હું લક્ષ્મીનું અવિચળ સ્થાન થયો. આપના ચરણુના પ્રહારથી મારાં પાતક નાશ પામ્યા અને હવે તેને લીધે મારી છાતીમા લક્ષ્મી નિત્ય વાસ કરશે. ૧૨

શુકદેવણ કહે છે-વિષ્ણુએ આમ કહ્યું કે,

ભૃગુઋષિ ભગવાનની ગભીર વાણીથી શાન્તિ પામ્યા, મૌન થઈને બેઠા, ભક્તિથી ઉત્ક્રિષ્ટ થઈ ગયા અને આગમા અશ્રુ આવી ગયાં પછી તે બ્રહ્માવાદી મુનિઓના યજ્ઞમા ગયા અને જે કંઈ જન્યુ હતું તે સર્વ મુનિઓને કહી સભાગાળ્યું. ૧૩-૧૪ તે સાંભળી આશ્ચર્ય પામેલા મુનિઓએ વિષ્ણુને મોટા દેવ માન્યા જે વિષ્ણુથી સર્વને શાંતિ તથા અભય મળે છે. ૧૫ સાક્ષાત્ ધર્મ, અપરોક્ષ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, આઠ પ્રકારની સિદ્ધિઓ તથા અંતઃકરણના મળનો નાશ કરનાર યશ જેને વિષે રહેલો છે એવા ભગવાન વિષ્ણુ સર્વ દેવ કરતા ઉત્તમ છે એમ તેમણે માન્યું. ૧૬ સર્વને અભય આપનાર, શાંત, અભિમાન રહિત, સાધુઓના તથા મુનિઓના પરમ આશ્રયરૂપ શ્રી-વિષ્ણુ ભગવાનજ છે, તે વિષ્ણુને સર્વશ્રેષ્ઠ માન્યા. ૧૭ સત્વગુણ જેમની પ્રિયમૂર્તિ છે, બ્રાહ્મણો જેમના ઈષ્ટ દેવ છે તથા શાંત અને નિયુષ્ણ બુદ્ધિવાળા નિષ્કામ લોકો જેમને ભજે છે, તે વિષ્ણુને દેવોએ સર્વોત્તમ માન્યા. ૧૮ રાક્ષસો, અસુરો તથા દેવો વિષ્ણુની માયાએ મોહિત છે, અને તે વિષ્ણુની ત્રણ પ્રકારની મૂર્તિઓ રૂપ છે, તોપણ તેઓમાં સત્વગુણજ વિષ્ણુને પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે. ૧૯

શુકદેવણ કહે છે-આ રીતે મનુષ્યોનો સંશય ટાળવા માટે નિશ્ચય કરી સરસ્વતીના તટ ઉપર બેઠેલા બ્રાહ્મણોએ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનનાં ચરણુર-વિદની સેવા કરી તેથી તેઓ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના સ્વરૂપને પામ્યા. ૨૦

સૂત કહે છે-હે શૈનક! શુકદેવને મુખે અમૃત જેવી સસારનો ભય ટાળનારી તથા વર્ણન કરવા યોગ્ય શ્રીવિષ્ણુની કીર્તિ, સસારરૂપી માર્ગમા ભ્રમણ કરનારો જે પુરુષ કાનરૂપી પડીઆઓથી વારવાર પીએ છે, તે સસારના પરિશ્રમમાથી છૂટે છે. ૨૧

શુકદેવણ કહે છે-એક દિવસ દ્વારકામા કોઈ બ્રાહ્મણનો પુત્ર જન્મતાજ મરી ગયો. ૨૨ તેથી આતુર થયેલો તથા રંક મનનો તે બ્રાહ્મણ પુત્રના શબને લઈ રાજ મહેલના બારણા ઉપર મૂકી, વિલાપ કરતો, આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. ૨૩

બ્રાહ્મણ બોલ્યો-બ્રાહ્મણોનો દેવ કરનાર, લોભી,

વપયલ પટ તથા શક્યુદ્ધિવાળા નીચ ક્ષત્રિયોના કુકર્મને લીધે મારો પુત્ર મરી ગયો છે ૨૪ હિંસનો વિહાર માનનાર, અજિતે દ્રિય તથા દુષ્ટ સ્વભાવના રાજાને ભગનારી પ્રભ પીકાય છે ૨૫

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણે પ્રથમ મરી ગયેલા બાળકને લાવી, ગાથા ગાઈ તેમજ બીજીવાર અવતરીને મરી ગયેલા પુત્રને પણ રાજદારમા લાવી ઉપર પ્રમાણે ગાથા ગાઈ અને ત્રીજીવાર અવતરીને મરી ગયેલા પુત્રને રાજદારમાં લાવીને ઉપર પ્રમાણે ગાથા ગાઈ. ૨૧ એક દિવસ અર્જુન શ્રીકૃષ્ણની પાસે બેઠા હતા, એટલામા તેનો નવમો પુત્ર મરણ પામતા તેને લઈ રાજમહેલની દેવડી ઉપર તે બ્રાહ્મણ આવ્યો અને પ્રથમની પેઠે વિલાપ કરતો ક્ષત્રિય સ બધી ગાથા ગાવા લાગ્યો તે સાંભળીને અર્જુને પૂછ્યું કે, ૨૭ હે બ્રાહ્મણ ! તારા ગામમા શુ કોઈ ધનુર્ધારી ક્ષત્રિય નથી ? સ્ત્રી તથા પુત્રોમા આસક્ત થયેલા આ યાદવો યજ્ઞમા ભોજન કરવા એકઠા મળેલા બ્રાહ્મણોના જેવા છે જે ક્ષત્રિયોના જીવતાં બ્રાહ્મણો શોક કરે, તે ક્ષત્રિયોને વેશધારી નટ લોકો જેવા બાજુવા. ૨૮-૨૯ હે મહારાજ ! તમે સ્ત્રી પુરુષ બંને જણુ રક છો, માટે હું તમારા પુત્રોનુ રક્ષણ કરીશ હું જો મારી પ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરુ નહિ તો હું અગ્નિમા પ્રવેશ કરીને પવિત્ર થઈશ ૩૦

બ્રાહ્મણ કહે છે-બળભદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, ધનુર્ધારી-ઓમા ઉત્તમ પ્રદુષ્ટ તથા અપ્રતિરથ અનિરુદ્ધ પણ મારા પુત્રોનુ રક્ષણ કરી શક્યા નથી, ૪૧ તો જે કાર્ય જગતના ઇશ્વરો કરવાને અસમર્થ છે, તે કામ કરવાની તું મૂર્ખપણાથી કેમ ઇચ્છા કરે છે ? તું કદાચ ઇચ્છા કરે છે તોપણ અમે તારી વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી ૩૨

અર્જુન બોલ્યો-હે બ્રાહ્મણ ! હું બળભદ્ર, કૃષ્ણ, પ્રદુષ્ટ કે અનિરુદ્ધ નથી, હું અર્જુન છું, જેનુ ગાડીવ ધનુષ્ય પ્રખ્યાત છે ૩૩ હે મહારાજ ! શકરન મ તોષ આપનાર મારા પરાક્રમનુ અપમાન કર નહિ મારા પરાક્રમથી તો શકર પણ પ્રસન્ન થયા હતા હું સુદ્ધમા મૃત્યુને હરાવીને તારા પુત્રોને લાવી આપીશ ૩૪

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા ! આ પ્રમાણે અર્જુને વિશ્વાસ આપ્યા પછી તેના પરાક્રમોને સાંભળતો અને પ્રસન્ન થતો તે ત્યાથી પોતાને ઘેર ગયો. ૩૫ પછી ઘોડા દિવસે પોતાની સ્ત્રીને પ્રસવનો સમય પાસે આવ્યો, ત્યારે બ્રાહ્મણે અર્જુનને કહ્યું કે-તમે મારી પ્રજાનુ મૃત્યુથી રક્ષણ કરો. ૩૬ અર્જુને પવિત્ર જાનુ આચમન લઈ, શ્રીકૃષ્ણને બ્રાહ્મણોની ઉપેક્ષા કરનાર બાણીને તેમને નમસ્કાર કરી દિવ્ય અસ્ત્રોનુ સ્મરણ કર્યું અને પ્રત્યયા બક્ષ-વેલું ગાડીવ ધનુષ્ય હાથમા લીધું ૩૭ અર્જુન બ્રાહ્મણને ઘેર ગયો અને નાના પ્રકારના વસ્ત્રો સાથે બાણોને સાધીને તેનાથી સુવાવડીના પ્રસવગૃહની ઉપર અને નીચે, સર્વ વિભાગોને રક્ષા આપી, અને ચારે તરફથી બાણોનુ એક પાળુ બખાવ્યું. ૩૮ બ્રાહ્મણીને એક પુત્ર અવતર્યો તે રડવા માડ્યો અને તરતજ શરીર સાથે આકાશ માર્ગે ગયો તે જોવામા પણ આવ્યો નહિ. ૩૯ તે સમયે બ્રાહ્મણ શ્રીકૃષ્ણની પાસે અર્જુનની નિંદા કરતો ગયો અને બોલ્યો કે-મારી મૂર્ખતા તો જુઓ કે, મેં નપુ સક પુરુષના મિથ્યા ભાવણુ ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો. ૪૦ પ્રદુષ્ટ, અનિરુદ્ધ, બળભદ્ર તથા આપ પણ જેનુ રક્ષણ કરી શક્યા નહિ તેનુ બીજો કોણુ રક્ષણ કરી શકે ? ૪૧ મિથ્યા ભાવણુ કરનાર અર્જુનને ચિહ્નાર છે, તેમ પોતાના વખાણુ કરનાર અર્જુનના ધનુષને પણ ચિહ્નાર છે, કારણ કે જે અર્જુન દેવે નિર્માણ કરેલી વસ્તુને મૂર્ખતાથી પાછી આણવાની ઇચ્છા કરે છે ૪૨ આ પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણે ગળો દેવા લાગ્યો, એટલે અર્જુન પોતાની વિદ્યાનો ઉપયોગ કરીને સંયમની પુરીમા ગયો, કે જ્યાં ભગવાન યમરાજા રહે છે ૪૩ યમપુરીમા શોધ કરતા બ્રાહ્મણનો પુત્ર જોવામા આવ્યો નહિ એટલે અર્જુન શસ્ત્રો ઉગારીને ઈંદ્ર, અગ્નિ, નિર્ઋત, સોમ, વાયુ તથા વરુણની પુરીમા ગયો. ત્યાં પણ તે જોવામા ન આવતા બીજાં સ્થાનોમા ગયો. પરંતુ કોઈ સ્થાનમાં બ્રાહ્મણનો પુત્ર મળ્યો નહિ, એટલે પોતાની પ્રતિજ્ઞા મિથ્યા થઈ બાણી અર્જુને અગ્નિમા પ્રવેશ કરવાનો આરભ કર્યો એટલે શ્રીકૃષ્ણે આવી અર્જુનને અટકાવ્યો,

અને તેમ કરવાની ના પાડીને કહ્યું ૪૫ હું તેને
પ્રાણજ્વળનો પુત્ર દેખાડું છું તું પોતે તારું અપમાન
કર મા. જે મનુષ્યો આપણી નિહા કરે છે તેઓજ
આપણી કીર્તિને પૃથ્વી ઉપર સ્થિર સ્થાપશે. ૪૬
આ પ્રમાણે ભગવાન અર્જુન સાથે પોતાના દિવ્ય
રથમાં બેસી, પશ્ચિમ દિશા તરફ ગયા ૪૭ શ્રી-
કૃષ્ણ તથા અર્જુન સાત દ્વીપ, સાત સમુદ્ર, સાત
પર્વત અને લોકલોક પર્વતને ઓળંગી ગાઢા
અંધારાવાળા પ્રદેશમાં દાખલ થયા. ૪૮ હે રાજન!
તેઓ અંધારામાં પેઠા કે શેષ્ય, સુગ્રીવ, મેઘપુષ્પ
તથા બલાહક નામે દિવ્ય ઘોડાઓ આગળ ચાલતા
અટકી પડ્યા ૪૯ તે જોઈને મહા યોગેશ્વરના
ઈશ્વર ભગવાને હજારો સૂર્ય જેવા પોતાના ચક્રને
આગળ ચાલતું કર્યું ૫૦ ભગવાનનું સુદર્શન ચક્ર
પણ મોટા તેજથી પ્રકૃતિના પરિણામરૂપ, મહા
ભયંકર અધકારનો નાશ કરતું કરતું ધનુષ્યથી
છટેલું રામનું બાણ જેમ યતુની સેનામાં પ્રવેશ
કરે તેમ મન જેવા વેગથી આગળ ચાલવા માડ્યું.
૫૧ ચક્રે કરેલા માર્ગની સામે અંધારાથી અત્યંત
દૂર પાર વિનાનું તથા ચારે તરફ ફેલાયેલું ઉજ્જવળ
તેજ જોવામાં આવ્યું તે જોઈને અર્જુનની આખો
અબાઈ ગઈ, તેથી તે પોતાની બન્ને આખો મીંચી
ગયા. ૫૨ એ પ્રમાણે તેજને ઓળંગી આગળ
પવનથી ઉછળતા મોટા મોળવાળા પાણીમાં પેઠા.
ત્યાં એક અદ્ભુત પ્રકાશવાળું મહિર દૃષ્ટિએ પડ્યું.
તેમાં ઝળઝળાટ પ્રકાશ થઈ રહ્યો હતો અને તે
હજારો મણિના ચાલલાઓથી દીપી રહેલું હતું
૫૩ તેમાં ભગવાન શેષનાગ રહેતા હતા તે મહા-
ભયંકર તથા અદ્ભુત દેખાતા હતા તેમના માથા
ઉપરની હજારો ફેણીમાં મણિઓની કાતિ હતી
તેઓને જે હજાર ભયંકર નેત્રો હતા અને તે પ્રવે-
તપર્વતના જેવા દેખાતા હતા કંઠ તથા જીભ
શ્યામ હતાં. ૫૪ એ શેષનાગના શરીર ઉપર પોતેલા
શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાન તમા જોવામાં આવ્યા તે
મહા પ્રભાવવાળા વ્યાપક પુરુષોત્તમ ભગવાનની
કાંતિ મેઘ જેવી હતી, તેમનું મુખ પ્રસન્ન હતું,
નેત્ર સુંદર તથા લાંબાં હતાં. ૫૫ તેમનો કેશસમૂહ

અનેક મોટા મણિઓવાળા મુગટ અને કુડળની
કાંતિથી ઝળકતો હતો, આઠ ભુજાઓ હતી, કંઠમાં
કૌસ્તુભ મણિ પહેરેલો હતો અને તે શ્રીવત્સને ચોલા
આપનારી વનમાળાથી વિટાયેલા હતા. ૫૬ સુંદર,
નદ પ્રમુખ પાપદો, પોતાના દેહધારી ચક્રાદિક
આયુધો, પુષ્ટિ, લક્ષ્મી, કીર્તિ, માયા તથા આઠ
સિદ્ધિઓ તેમની સેવા કરતા હતાં આજ્ઞા શેષ-
નાથી ભગવાનના દર્શન કરવાથી ભયભીત થયેલા
અર્જુન તથા શ્રીકૃષ્ણ સર્વ મહાત્માઓના પતિ
તથા પોતાના સ્વરૂપભૂત વ્યાપક ભગવાનને પ્રણામ
કરી, જે હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા તેઓને ઈશ્વરના
પણ ઈશ્વર એવા ભગવાને ગભીર વાણીથી કહ્યું
કે, ૫૭-૫૮ મે તમારા દર્શનની ઇચ્છાથી પ્રાણ-
જ્વળના કુમારોને અહીં આણ્યા છે તમો બન્ને
પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવા તથા ધર્મનું રક્ષણ કરવા
મારા અશથી જન્મેલા છો હવે પૃથ્વીના ભારભૂત
દૈત્યોને મારવાનું કાર્ય પૂર્ણ કરી ઝટ મારી પાસે
આવો ૫૯ તમે ઋષિ નારાયણના અવતારરૂપ છો
જગતની સ્થિતિ તથા મર્યાદા રાખવા ધર્મનું
આચરણ કરજો ૬૦

શુકદેવજી કહે છે-વ્યાપક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ
ભગવાને ઉપર પ્રમાણે આજ્ઞા કરી કે શ્રીકૃષ્ણ તથા
અર્જુને પ્રસન્ન થઈ, તેમની આજ્ઞા માથે ચડાવી
પ્રાણજ્વળના પુત્રોને લઈ જે માર્ગે આવ્યા હતા તે
માર્ગે થઈ દ્વારકાપુરી આવ્યા અને પ્રાણજ્વળને પ્રથ-
મના જેવા રૂપવાળા તથા અવસ્થાવાળા પુત્રો
આપ્યા ૬૧-૬૨ વિષ્ણુનું ધામ જોઈને અર્જુન પરમ
આશ્ચર્ય પામ્યો અને તેણે માન્યું કે, પુરુષનો જે
કઈ પુરુષાર્થ હોય તે સર્વ ઈશ્વરની કૃપાથી હોય છે.
૬૩ આ લોકમાં એવા અનેક પરાક્રમે દેખાડતા
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ સારી વિષયો ભોગવતા અત્યુ-
ત્તમ યજ્ઞો કર્યા અને ઇંદ્રની પેઠે પ્રાણજ્વળાદિક પ્રભ-
ઓના સમયાનુસાર સર્વ મનોરથો સંપૂર્ણ કર્યા.
૬૪-૬૫ તેણે અધર્મિષ્ઠ રાજાઓનો નાશ કરીને
તથા અર્જુનાદિકોની પાસે નાશ કરાવીને યુધિષ્ઠિ-
રાદિક ધાર્મિક રાજાઓદ્વારા પરિશ્રમ વિના ધર્મની
પ્રવૃત્તિ કરાવી. ૬૬

હત્વા નૃપાનધર્મિષ્ઠાન્ ઘાતાયેત્વાર્જુનાદિભિઃ
અંજસા વર્ત્યામાસ ધર્મે ધર્મસુતાદિભિઃ' ૬૬

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे
नवाशीतितमोऽध्याय

અધ્યાય ૯૦ મો.*

શ્રીકૃષ્ણલીલા સમન્વય.

શ્રીશુક ઉવાચ

सुख स्वपुर्णं निवसन् द्वारकायां प्रिय पति
सर्वसपत्समृद्धायां जुष्टायां वृष्णिपुंगवै ॥१॥

શુકદેવજી કહે છે-સર્વ સ પતિઓથી સમૃદ્ધિ-
વાળી તથા યાદવોથી સેવાતી દ્વારકાપુરીમા લક્ષ્મી-
પતિ શ્રીકૃષ્ણ સુખથી રહેતા હતા. ૧ તેમા નવયૌ-
વનથી દીપી રહેલી, વિજળી જેવી કાન્તિવાળી તથા
ઉત્તમ વેષ ધારણ કરનારી સ્ત્રીઓ હુવેલીઓમા
નિત્ય દહાડાઓ વગેરે રમતી હતી વળી દ્વારકાના
માર્ગો મહા ઝરતા મોટા હાથીઓથી, શણગારેલા
ચોદાઓથી, તપાવેલા સુવર્ણથી, ઉજવલ રથેથી,
૨ સુદર ભાગમગીચાઓથી, પુષ્પિત થયેલા ફૂલ-
ઝાડોની પકિતઓમા પેસતા ભમરાઓથી અને
પક્ષીઓથી ચારે તરફ ગણગણી રહેલા હતા. ૪
આવી દ્વારકા નગરીમા સોળ હજાર એકસો ને આઠ
સ્ત્રીઓના પતિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેટલાજ વિચિત્ર
રૂપ ધારણ કરીને મહા સમૃદ્ધિવાળા સ્ત્રીઓના
ધરોમા રહેતા હતા. ૫ સુદર ધરોમા નિર્મળ
જળાશયોના જલજ, ઉધડી ગયલા ઉત્પલ, કહલાર,
કુસુદ તથા કમળોના સુગંધથી, વાસિત થયેલા
હતા અને તેમા પક્ષીઓના ટોળા કલરવ કરી રહ્યા
હતા. ૬ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કે જે મહા વેમવવાળા
હતા, તે સરસીઓના જળમા પ્રવેશ કરીને વિહાર
કરતા હતા અને ભગવાનનું શ્રીઅંગ, આલિંગન
કરતી સ્ત્રીઓના કેસર લેપથી રંગાતું હતું. ૭
પ્રેમથી મૃદુ, પહુવ, આનંદ અને વીણા વગાડતા
ગંધર્વ લોકો તથા સૂત, માગધ અને બીજાઓ.

* આ અધ્યાયમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કરેલી લીલા-
ઓનો સમન્વય કરી ચંદ્રવંશીઓની નિપુણતા બતાવવામા
આવે.

ભગવાનનું સ્તવન કરતા હતા. ૮ સ્ત્રીઓ હાસ્ય
કરતી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પિયકારીઓમા રંગ ભરી
ભરિને ભી જવતી હતી, અને શ્રીકૃષ્ણ સામા
તેઓનો પિયકારીઓથી ભી જવતા હતા, અને
કુળેર જેમ યક્ષણીઓની સાથે વિહાર કરે તેમ
શ્રીકૃષ્ણ તેમની સાથે વિહાર કરતા હતા. ૯ ભગવા-
નને ભી જવતી સ્ત્રીઓના વસ્ત્રો ભી બાંધ જવાથી,
તેમના સાથળ તથા બીજા અંગ સ્પર્શ દેખાતા હતા,
સ્ત્રીઓ પીયકારીઓથી પેતાની રક્ષા કરવાની
ઈચ્છાથી ભગવાનનું અલિંગન કરતી, તે વખતે
આતુર થઈ જતી, અનદથી તેમના મુખ શોભી
રહેતા ને તેઓના મોઢા કેશકલાપમાથી પુષ્પો
ખરતા હતા. ૧૦ ભગવાને કઠંગા પહેરેલી માળા
સ્ત્રીઓના સ્નન પરના લેપ લાગવાથી રંગાર્ધ ગઈ
હતી શ્રીકૃષ્ણ વિહાર કરવાની ઇચ્છાથી કેશના
બંધનને હલાવતા હતા, સ્ત્રીઓને ભી જવતા હતા,
અને હાથણીઓથી નિટાયેલા મહા હાથીની પેઠે
વિહાર કરતા હતા. ૧૧ નટ, નૃત્ય કરનારી સ્ત્રીઓ
તથા ગીત અને વાજી ત્રથી આજીવિકા કરનારાઓને
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કીડાના આભૂષણો તથા વસ્ત્રો
આપતા હતા, તેમ ભગવાનની સ્ત્રીઓ પણ આપતી
હતી. ૧૨ આ રીતે વિહાર કરતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવા-
નની ગતિ, ભાષણ, માર્મિક ઉપહાસ્યના વચનો
અને આલિંગનથી સ્ત્રીઓની ખુદ્ધિ મોહિત થતી
હતી. ૧૩ ભગવાનનું સ્નન કરનારી અને ભગવા-
નમા જેમની ખુદ્ધિ લાગી રહી હતી એવી પટ્ટરા-
ણીઓ ઉન્મત્ત તથા જડની પેઠે જે જે વચનો
ગોલતી તે તે વચનો હું નમને કહુ છું તે સાંભળો. ૧૪

પટ્ટરાણીઓ કહે છે-હે ટીટોડી! જગતમા
શ્રુત યોગવાળા શ્રીકૃષ્ણ રાત્રીમા પોઠ્યા છે, તેમની
નિદ્રામા તું વિલાપ કરીને ભગ કરે છે અને નિદ્રા
કરતી નથી તે અયોગ્ય છે હે સખિ! તારું મન
અમારી પેઠે કમળનયન એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના
ઉદાર હાસ્ય તથા લીલાપૂર્વક જોવાથી મોહિત થયું
છે કે કેમ? ૧૫ હે ચંદ્રવાકિ! તું કયા આવે તેમ
રહે છે કેમ? અથવા દારીપણને પામેલી અમે
જેમ શ્રીકૃષ્ણના ચરણે સેવાયેલી માળાને અમારા

કેશપાથ ઉપર ધારણ કરવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ, તેમ તુ પણ ઇચ્છે છે? ૧૧ હે સમુદ્ર! તું ઉદ્ધ નહિ આવવાથી અને ઉબગરો થવાને લીધે નિરંતર ચીસો પાડે છે? અથવા તો અમને જેવી દશા પ્રાપ્ત થઈ છે તેવી દશા તને પણ પ્રાપ્ત થઈ છે કે શું? શ્રીહરિએ જેમ અમારા કુચના કેસરાદિકના લાછનો અહણ કર્યા છે તેમ શ્રીકૃષ્ણે તારા લક્ષ્મી તથા કૌસ્તુભાદિક લાછનો પણ અહણ કર્યા છે ૧૨ હે ચંદ્ર! તુ મોટા ક્ષય રાગમાં આવી જવાથી ક્ષીણ થઈ ગયો છે, તેથી પોતાના કિરણો વડે શું અધારાને મટાડતો નથી? અથવા શું તું અમારી પેઠે ભગવાનની શુભ વાર્તાઓ સભારીને ચિતામાં ડુબી જવાથી અધારાને મટાડતો નથી? અમારી પેઠે તારી ગો (કાતિ) પણ સ્થિર થઈ ગઈ જણાય છે ૧૩ હે મલયગિરિના પવન! અમે તારું શુ અપ્રિય કયું છે કે જેથી તું ભગવાનના કટાક્ષથી કૌશલ્ય ગયેલા અમારા હૃદયમાં કામને ઉત્પન્ન કરે છે ૧૪ હે મેઘ! તારામાં તાપ હરણ કરવાનો શુભ છે તેથી તું ભગવાનને ખરેખર પ્રિય છે અને તેથીજ તુ પ્રેમથી ખંધાઈને અમારી માફક ભગવાનનું ધ્યાન ધરે છે. કારણ કે ગહુ ઉત્ક ઠાથી જ્યારે તારુ હૃદય ભરાય છે ત્યારે તુ શ્રીકૃષ્ણને સભારીને અમારી પેઠે અશ્રુની ધારાઓ પાડે છે. અરે! તે શ્રીકૃષ્ણની સાથે શા માટે મિત્રતા કરી? ભગવાનનો પ્રસંગ તો વારંવાર હું અદ્વયી થઈ પડે એવો છે ૨૦ હે કૌયલ! તુ મરી ગયેલાંને પણ જીવડે, એવી કૌમળ વાણીથી શ્રીકૃષ્ણના પદ ગાય છે, તેથી આજે હું તારું શુ પ્રિય કરું? ૨૧ હે ગિરિ! તુ પણ હાલતો નથી તેમ બોલતો પણ નથી, માટે તું કોઈ મહા વિષ યનો વિચાર કરતો હોય તેમ જણાય છે. શું તુ પણ અમારી પેઠે શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણારવિ હને પોતાના સ્તન પ્રદેશ ઉપર ધારણ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે? જો એવી તારી ઇચ્છા હશે, તો તારી પણ અમારા જેવી સ્થિતિ થશે. ૨૨ હે નદીઓ! અમે જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના કૃપાકટાક્ષ ન મળવાથી હૃદયશૂન્ય થઈ બધી દુર્બળ થયેલી છીએ તેમ તમે

પણ હમણાં મેઘદ્વારા મહાસાગરનું પાણી ન મળવાથી ગહુ દુર્બળ થયેલી વેણીના જેવી પાતળા પ્રવાહવાળી ભાસો છો. ૨૩ હે હંસ! તું ભલે આવ્યો, અહીં ભેસ, દૂધ પી અને અમારી સાથે શ્રીકૃષ્ણની વાત કર. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કુશળ છે? ક્ષણિક સ્નેહવાળા શ્રીકૃષ્ણે પૂર્વે અમને જે કહ્યું હતું તેને તુ સભારે છે? હે હૃત! શ્રીકૃષ્ણ અમને બોલાવતા હોય તો તેમનેજ અહીં તેડી લાવ, પરંતુ લક્ષ્મી અમને છેતરીને એકલીજ ભગવાનને સેવે છે, માટે લક્ષ્મી વિના એકલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને અહીં બોલાવી લાવ લક્ષ્મી એક નિષ્કાવાળી છે માટે તેમનો કેમ ત્યાગ થાય એમ ધારતો નહિ, અમે પણ એક નિષ્કાવાળી છીએ ૨૪

શુકદેવજી કહે છે-યોગેશ્વરના ઇન્દ્ર શ્રીકૃષ્ણ ઉપર આવી રીતનો પ્રેમ કરવાથી ભગવાનની સ્ત્રીઓ પરમ ગતિ પામી હતી. ૨૫ યોગેશ્વરના પણ ઇન્દ્ર મહા કીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની કયાઓ સાંભળવાથી, અથવા તો તેમના મહિમાવાળા ગીતો ગાવાથી પણ તે સ્ત્રીઓના મનને બળાતકારે આકર્ષણ કરે છે, ત્યારે જે સ્ત્રીઓ ભગવાનના સાક્ષાત્ દર્શન કરે છે તેઓના મન હરણ કરે, તેમાં તો આશ્ચર્ય શું? ૨૬ જે સ્ત્રીઓ જગતના ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની, પતિબુદ્ધિથી પ્રેમપૂર્વક ચરણ આપવા વગેરે સેવા કરતી હતી તેઓના તપનું કેટલું વર્ણન કરીએ? ૨૭ આ રીતે વેદોક્ત ધર્મ પાળતા તથા સત્પુરુષોના ચરણરૂપ શ્રીકૃષ્ણે ધર, ધર્મ, અર્થ તથા કામનું સ્થાન છે, આમ વારંવાર દર્શાવ્યું છે. ૨૮ ગૃહસ્થાશ્રમીઓના ઉત્તમ ધર્મને પાળતા શ્રીકૃષ્ણને સોળ હજાર એકસો ને આઠ સ્ત્રીઓ હતી. ૨૯ હે રાજન! સ્ત્રીઓમાં રત્ન જેવી તે સોળ હજાર સ્ત્રીઓમાં રુકિમણી આદિ જે આઠ પટરાણીઓ પ્રથમ કહી તેઓના પુત્રોના નામો પણ અનુક્રમે કહેલાં છે. ૩૦ સત્ય સંકલ્પવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાની જેટલી સ્ત્રીઓ હતી, તે પ્રત્યેક સ્ત્રીઓમાં દશ દશ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હતા. ૩૧ મહા પરાક્રમી પુત્રોમાં અઘાર પુત્રો ઉદાર, વશસ્વી તથા મહારથિ હતા. તેમનાં નામ તમે સાંભળો. ૩૨

પ્રદુષ્ઠ, અનિરુદ્ધ, કિંપ્તિમાન, ભાતુ, સાષ્ઠ, મધુ, બૃહદ્ભાતુ, ચિત્રભાતુ, વૃક, અરુણ, પુષ્કર, વેક-
બાહુ, શ્રુતદેવ, સુનદન, ચિત્રબાહુ, વિરૂપ, કવિ
અને ન્યગ્રોધ હતા. ૩૩-૩૪ હે મહારાજ ! ભગ-
વાનતા એ પુત્રોમાં પણ રુકિમણીના પુત્ર પ્રદુષ્ઠ
પોતાના પિતાની પેઠે સર્વોત્તમ મહારથિ હતા. ૩૫
એ મહારથિ પ્રદુષ્ઠ, રુકિમણી પુત્રીને પરણ્યા હતા,
તેમને દશ હજાર હાથીના જેવા બળવાળો અનિરુદ્ધ
થયો હતો. ૩૬ દૌહિત્ર અનિરુદ્ધ રુકિમણી પૌત્રીને
પરણ્યા હતા, તેમનો પુત્ર વજનાભ થયો હતો,
જે સુસલમાથી બચી અવશેષ રહ્યો હતો. ૩૭ વજ-
નાભને પ્રતિબાહુ થયો હતો, તેને સુબાહુ નામનો
પુત્ર થયો હતો, અને તેને શતસેન નામનો પુત્ર
થયો હતો. ૩૮ શ્રીકૃષ્ણના કુળમાં ધનહીન, થોડી
પ્રભવાળા, અદ્ય આશુભ્યવાળા, અદ્ય પરાક્રમવાળા
ને પ્રાણીઓનું અપમાન કરે એવા પુરુષો જન્મ્યા
ન હતા. ૩૯ હે રાજન્ ! પ્રખ્યાત ચરિત્રવાળા, યદુ
વંશમાં જન્મેલા પુરુષોની ગણતરી લાખો વર્ષે પણ
કરી શકાય તેમ નથી. ૪૦ યદુ વંશમાં ઘણા કુમારો
હતા તે યદુકુમારોને ભણાવવા માટે ત્રણ કરોડ
આઠ હજાર ને આઠસો ઉપાધ્યાયો રાખ્યા હતા.
૪૧ જે દ્વારકામાં ઉત્તસેન અસખ્ય યાદવો સાથે
રહેતા હતા, તે મહારામા યાદવોની કેણુ ગણતરી
કરી શકે ! ૪૨ દેવતા અને અસુરોના યુદ્ધ વખતે
જે દૈત્યો મરણ પામ્યા હતા, તેઓ મનુષ્યોમાં
જન્મ્યા હતા અને તેઓ ગર્વિષ્ઠ થઈને સર્વ પ્રજાને
પીડા કરતા હતા. ૪૩ તે દૈત્યોનો નાશ કરવા ભગ-
વાનની આજ્ઞાથી યદુકુળમાં દેવતાઓ અવતર્યા હતા,
અને હે રાજન્ ! તેઓના એકસો ને એક કુળ હતા.
૪૪ તે સર્વે યાદવોને શ્રીકૃષ્ણદેવ પ્રભુરૂપે માન્ય
હતા અને જે શ્રીકૃષ્ણને અનુસરતા હતા, તે સર્વે
યાદવો સંપત્તિવાળા હતા. ૪૫ જેઓનું ચિત્ત ભગ-
વાનમાં લાગ્યું હતું તે યાદવોને સુતાં, યેસતા,
ફરતા, ખેલતા, રમતા, નહાતાં તથા ખીબા કાપે
કરતા પોતાના શરીરનું ભાન રહેતું નહિ. ૪૬ હે
રાજન્ ! ભગવાનના ચરણ પોવાના જલરૂપી અંગાણ
સર્વોત્તમ તીર્થરૂપ હતા, પરંતુ યાદવકુળમાં ભગ-

વાનની કીર્તિરૂપ તીર્થ બ્યારથી ઉત્પન્ન થયું હતું
ત્યારથી ગંગાજીના માનમાં ન્યૂનતા થઈ હતી.
વળી શ્રીકૃષ્ણના શત્રુઓ તથા રનેહીઓ તેમના
સ્વરૂપને પામ્યા હતા, એમાં કંઈ પણ આશ્ચર્ય ન
હતું. કારણ કે તે મહા હયાળુ હતા. વળી જેમને
માટે પ્રાણાદિક દેવતાઓ પ્રયત્ન કરે છે એવાં લક્ષ્મી
પણ શ્રીકૃષ્ણની પાસે રહેતા તેમાં પણ આશ્ચર્ય નથી.
તેમજ તેમનું નામ સાબળવાથી અથવા ખેલવાથી
અમ ગળનો નાશ થાય છે અને ધર્મ પણ તેમણેજ
ઋષિમંડળમાં ચલાવ્યો હતો તથા મુદ્ધનંદન એક
ધારણ કરનાર કાળરૂપી તે ભગવાને પૃથ્વીનો ભાર
ઉતાર્યો હતો, એમાં પણ કંઈ આશ્ચર્ય નથી. ૪૭
સર્વ જીવોના નિવાસસ્થાન દેવકીના પુત્ર કહેવાતા
છતા અજન્મા, ઈચ્છા માત્રથી સર્વ અધર્મનો નાશ
કરવાને સમર્થ છતા પોતાની ભુલોઓથી અધર્મનો
નાશ કરનારા યાદવોના અશ્રિઓની સુભાતા પતિ,
સ્થાવરજંગમ પ્રાણીઓના પાતકનો નાશ કરનાર,
મદ મંદ હસતા શ્રીસુખવડે મજની અને નગરની
નારીઓના અંતઃકરણમાં કમદેવને ભાગત કરનાર
અને પ્રજ્ઞાનદનો અનુભવ કરાવનાર શ્રીકૃષ્ણ ભગ-
વાનનો જય હો. ૪૮ વેકમાર્ગની રક્ષા કરવા લીલા-
વડે અવતારો ધારણ કરનાર, યાદવોમાં ઉત્તમ
એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના આવા ચરિત્રો મનુષ્યના
કર્મ બંધનને છેદનાર છે, ભગવાનના ચરણની
સેવા કરવાની ઈચ્છાવાળા પુરુષોએ આવાં ચરિત્રો
સાબળવાં જોઈએ. ૪૯ શ્રીકૃષ્ણની રસિક કથા સાભ-
ળવાથી, કીર્તન કરવાથી, તથા મનન કરવાથી વૃદ્ધિ
પામેલી ભકિતવડે કાળના પ્રબળ વેગની બ્યા ગતિ
નથી એવા શ્રી ભગવાનના ધામને પમાય છે, અને
રાજાઓ પણ એવી ભક્તિ કરવા નગરનો ત્યાગ
કરીને વનમાં ચાલ્યા બાય છે. ૫૦

મર્ત્યસ્તવાડનુસવમેષિતયા

મુકુન્દમીમલ્કયામવનકીર્તનચિતયોતિ ।

તસ્યામદુસ્તરુક્તાંતજવાતપર્ણ

પ્રામાદ્યનં સિતિયુગોપિ ચકુર્યર્થાઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे दशमस्कन्धे

अष्टतिसोऽश्वत्થः

दशमस्कन्धे સપ્તમું

श्रीमद्देव्यासविरचित

श्रीमद्भागवत

एकादशस्कंध.

शुद्ध गुजराती भाषान्तर.

1940-41

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર
एकादशस्कंध.

અધ્યાય ૧ લો.†

યાદવોને થયેલો શાપ.

भीषादरायणिरुवाच-कृत्वा वैत्यवधं कृष्ण. स रामो यदुभिर्वृत. ।

भुवोऽवतारयद्भारं जविष्ट जनयन्कलिम् ॥ १ ॥

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણે બળદેવ અને યાદવો સાથે મળીને દૈત્યોનો નાશ કર્યા પછી કૌરવ પાંડવો વચ્ચે મહા કલેશ ઉપભવી પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો હતો. ૧ દુર્યોધનાદિકે ઘૂત રમ્યાથી, અપમાન કરી, દ્રૌપદીના કેશ ખેંચી તથા લાક્ષાભવનમાં બાળી નાખવા વગેરે દુષ્ટ કર્મો કરીને, પાંડવોને ક્રોધાવ્યા હતા અને પાંડવોને નિમિત્ત કરીને બન્ને પક્ષને સહાયતા કરવા આવેલા રાજાઓને એક બીજાને હાથે મરાવી નાખી શ્રીકૃષ્ણે પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો. હતો. ૨ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાની ભુજાથી રક્ષા કરાયેલા યાદવોદ્વારા પૃથ્વી ઉપર ભારભૂત થયેલા રાજાઓની સેનાઓનો સહાર કરાવીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, લોક દષ્ટિમાં પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો ગણાય છે, પરંતુ હજી તે બરોબર ઉતર્યો નથી. કારણ કે હજી કોઈથી સહન થાય નહિ તેવું યાદવોનું કુળ ઉભું રહ્યું છે. મારા વિના બીજાથી તેનો નાશ થાય તેમ નથી, તેમ મારાથી તેનો નાશ કરી શકાય તેમ પણ નથી. ૩ મારો આશ્રય હોવાથી, યદુકુળનો કોઈથી પણ પરાભવ થઈ શકે તેમ નથી. તેમજ હાથી, ઘોડા, રથ વગેરે મોટા વૈભવોને લીધે તેઓ નિત્ય ઉન્નત થઈને ફરે છે, માટે તેનો સંહાર કર્યા વિના આલે તેમ નથી. વાસના વનમાં જેમ અગ્નિ સળગે તેમ યાદવોના કુળમાં કલેશ કરાવું, એટલે મને શાંતિ થશે પછી હું મારા વૈકુંઠ ધામમાં જઈશ. ૪ હે રાજાનું! સત્ય સ કલ્પવાળા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આવો નિશ્ચય કરી પ્રાણીઓના શાપના મિષથી પોતાના કુળનો સહાર કર્યો. ૫ જેમના કરતાં લોકોમાં વધારે શોભા નહતી તથા જેમના સંબંધથી લોકોને શોભા મળતી, એવા પોતાના શરીરથી મનુષ્યોના નેત્રોને મોહિત કરીને પોતાની વાણીથી ભગવાનની વાણીનું સ્મરણ કરનારાઓના મનને મોહિત કરી તથા પૃથ્વી ઉપર પડેલાં પગલાં ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણોને જોનારાની બીજા સ્થાનમાં જવા આવવા વગેરે શરીરચેષ્ટાને રોકી, અનેક ચરિત્રો કર્યા તથા ભવિષ્યકાળમાં ભાવિક લોકો પરિશ્રમ વિના સંસાર સાગરને તરશે, એમ માનીને કવિ લોકોએ ઉત્તમ સ્લોકોમાં રચેલી પોતાની કીર્તિને પૃથ્વી ઉપર ફેલાવીને શ્રીકૃષ્ણ સ્વધામમાં પધાર્યા. ૧-૭

† આ અધ્યાયમાં ઋષિઓના શાપથી ઉત્પન્ન થયેલા મુશ્કેલી ચક્રવર્તી નાશ થયા તે કથા કહેવાયે.

પરીક્ષિત રાજાએ પૂછ્યું-યાદવો બ્રાહ્મણોને માન આપનાર, ઉદાર, નિત્ય વૃદ્ધ પુરુષોની સેવા કરનાર અને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર આસક્ત હતા, છતાં તેઓને બ્રાહ્મણોના શાપ કેમ થયો હતો? કે બ્રાહ્મણોત્તમ! જે કારણથી તે શાપ થયો હોય, તથા યાદવો સ્વપથી બોધયેલા હતા તેઓમા પરસ્પર ભેદ કેમ પડ્યો હોય એ સર્વ હકીકત મને કહો? *

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરતાં સુન્દર દેહને ધારણ કરતા હતા, છતાં વિષયોથી વિમુખ રહી, પૃથ્વી ઉપર શુભ કર્મ કરતા હતા. જે જે શુભ કર્મ કરતા તે તે પૂર્ણ કામનાવાળા થઈને કરતા હતા. તેમ પોતાને ઘરમા રહેવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન ન હતું, છતાં ઘરમા રહેનારાઓએ કેમ કર્મ કરવાં તે શીખવવા ઘરમા રહેતા હતા અને તે કર્મો કરવાનું પણ પોતાને કંઈ પ્રયોજન ન હતું, છતાં પણ પ્રાણીઓને બહુ ફળ આપનારી પોતાની કીર્તિનો વિસ્તાર કરવા કર્મ કરતા હતા. ભગવાને વિચાર કર્યો કે પૃથ્વીનો ભાર તો ઉતાર્યો પરંતુ હજી યાદવરૂપી ભાર ઉતારવાનું કામ બાકી રહેલું છે, માટે તેમનો સંહાર કરવો જોઈએ. ૧૦ આ જગતમા કેટલાક અશ્વમેધાદિક કર્મો પુણ્ય આપે છે, કેટલાક પુત્રાદિકના લાલન પાલન આદિક કર્મો સુખ આપે છે અને કેટલાક પ્રાયશ્ચિત્તાદિક કર્મો માત્ર પાપ હરે છે પરંતુ કાલાતમા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વસુદેવના ઘરમાં રહીને જે કર્મો કરતા તે કીર્તન કરનારાઓને પુણ્ય આપનારા, અત્યંત મંગલમય તથા પ્રાણીઓના કલિમલનો નાશ કરનાર હતા. આવા કર્મો કર્યા પછી તેમણે બ્રાહ્મણોને પિંડારા નામે સ્થાનમા જવાનું કહ્યું, તેથી વિશ્વામિત્ર, અસિત, કણ્વ, દુર્વાસા, ભૃગુ, અંગિરા, કશ્યપ, વામદેવ, અત્રિ, વસિષ્ઠ તથા નારદ વગેરે મુનિઓ ત્યાં જઈને રહ્યા. ૧૧-૧૨ એટલામા યાદવના કુમારોએ જાળવનીના પુત્ર સાળને સ્ત્રીનો વેષ પહેરાવીને સાથે લીધા અને રમતા રમતા ઋષિઓની પાસે જઈ અવિનયી છતાં પણ વિનયીના ડાળ ઘાલી, ઋષિમુનિઓના ચરણનો સ્પર્શ કરી પૂછ્યું કે-હે અમોઘ જ્ઞાનવાળા બ્રાહ્મણો! આ કાળા નેત્રવાળી ગર્ભવતી સ્ત્રી

મુત્રની કામનાવાળી છે, તે તમને પ્રશ્ન કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ પૂછતા શરમાય છે માટે અમારી મારફતે પૂછાવે છે કે તેને પુત્ર આવશે કે પુત્રી? ૧૩-૧૪ હે રાજન્! આ પ્રમાણે પૂછવાથી મુનિઓ કોપી ઉઠ્યા અને બોધ્યા કે-મૂર્ખો! આ સ્ત્રી એક મુસળને જન્મ આપશે અને તે તમારા કુળનો નાશ કરશે. ૧૫ તે સાંભળીને યદુકુમારો ભયભીત થઈ ગયા અને સાળનું પેટ છોડીને બેસી પોતાના લોહાનું મુસળ બેવામા આંચ્યું. ૧૭ અરે આપણે આ શું કર્યું? મનુષ્યો આપણને શું કહેશે? આવા વિચારથી વિહ્વળ થઈ મુસળને લઈ ચેર ગયા. ૧૮ અને જેમના મુખ ઉતરી ગયેલા હતા એવા યાદવકુમારો તે મુસળ લઈને યાદવોની સભામા ગયા અને સર્વની સમક્ષમા ઉઘસેન રાજાને બધી વાત કહી. ૧૯ હે રાજન્! બ્રાહ્મણોના અમોઘ શાપ સાંભળી તથા મુસળને બેઈ દ્વારકાના ક્ષેત્ર આશ્રય પામ્યા. ૨૦ પછી યાદવોના રાજા ઉઘસેને શ્રીકૃષ્ણની સહાય લીધા વિના તે સમુદ્રપર ઘસાવી નાખ્યું. છેવટે ઘસતા નાની કરચ રહી તે સમુદ્રમાં નખાવી દીધી. ૨૧ તે કરચ કોઈ મત્સ્ય ગળી ગયો અને મુસળને ઘસતા જે ભુકો નીકળ્યો તે પાણીમા તણાતો તણાતો સમુદ્રને કાઠો લાગી ગયો, અને તેમાથી પાન ઉગી. ૨૨ પછી કોઈ માછીમારો માછલા પકડવા સમુદ્રમા ઉતર્યા હતા, તેઓએ જાળ નાખી એટલે તેમા પેલો મત્સ્ય આંચ્યો. તેને ચીરતા પેટમાથી લોહાની કણી નીકળી, માછીએ તેનું પોતાના બાણનું ભાલોડું બનાવ્યું. ૨૩ ભગવાન પોતે તે સર્વ વાત જાણતા હતા, તેમ તે શાપને ટાળવાને સ્વમર્થ હતા તોપણ બ્રાહ્મણોના શાપને ફેરવવાની ઇચ્છા કરી નહિ. પરંતુ કાળસ્વરૂપ ભગવાને તે વાતને જાણવા દીધી. ૨૪

મગવાનજ્ઞાતસર્વાર્થે દેશ્વરોડયે તદન્યથા ।
કર્તું નૈચ્છદિપ્રજાપ કાલરૂપસ્ત્વમોદત ॥૨૪॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चादशस्कंधे
प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ નો. ૩

નારદે કહેલા ભગવદ્ભો.

શ્રીશુક ઉવાચ

નાર્વિદમુઝગુતાયાં દ્વારમત્વાં કુલ્લદ ।

અવારણીઆરદોડમીદ્ધન કૃષ્ણાપાતમલાલસ.

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્! દક્ષનો શાપ થવાથી નારદ એક ઠેકાણે રહી શક્તા ન હતા, છતાં પણ તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભુજાથી રક્ષાયેલી દ્વાર-કાપુરીમા રહેવા લાગ્યા, કારણ કે ત્યાં શાપનું બળ ચાલતું ન હતું નારદ શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસના માટે નિત્ય ત્યાં રહેતા હતા. ૧ હે રાજન્! ચારે તરફથી મૃત્યુવડે ઘેરાયેલો કયો ધૃતિવાન પુરુષ મોટા મોટા દેવતાઓએ સેવવા યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના અરણ્યારથિદને સેવે નહિ? ૨ ભગવદ્ ભક્ત દેવર્ષિ નારદ મુનિ એકવાર પોતાને ઘેર આવ્યા ત્યારે વસુ-દેવે તેમનો સત્કાર કર્યો અને પ્રભુભ કરીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. ૩ હે ભગવન્! માતાપિતાનું આગ-મન જેમ પુત્રોનું કલ્યાણ કરે છે, અને શ્રીહરિ ભગવાનનો માર્ગ દર્શાવનાર મહાત્માઓનું આગ-મન જેમ કૃપણ લોકોનું કલ્યાણ કરે છે, તેમ આપ ભગવત્સ્વરૂપનું આગમન પણ સર્વ પ્રાણી-ઓનું કલ્યાણ કરનાર છે. ૪ દેવતાઓ પણ મોટા પુરુષોના સમાન નથી, કારણ કે દેવતાઓનું ચરિત્ર પ્રાણીઓને માર્ગવાર સુખકારક થઈ પડે છે દેવતાઓ વૃદ્ધિ કરે છે તેથી પ્રાણીઓ સુખી થાય છે, અને અતિવૃદ્ધિ કરે છે તો દુઃખી થાય છે પરંતુ તમારા જેવા નિર્મળ મનના તથા ભગવાનના ઉપર નિષ્ઠા રાખનાર સાધુ પુરુષોના ચરિત્રો સદા સુખકારક હોય છે. ૫ દેવતાઓ સુખ આપે છે, તોપણ તેઓ ભજનને અનુસારે સુખ આપે છે, પરંતુ મહાત્મા પુરુષો તેમ કરતા નથી જેઓ દેવોને જે પ્રમાણે ભજે છે, તેઓને દેવો તે પ્રમાણે ફળ આપે છે, અર્થાત્ પુરુષ જેવા કર્મ કરે છે તેવા ફળ મળે છે, આમ

દેવતાઓ માત્ર કર્મને સહાય કરનાર છે, પરંતુ મહાત્માઓ તેવા નથી. તેઓ તો હીન ઉપર દયા રાખનાર છે. ૬ હે મહારાજ! અમે આપના આજ-મનથીજ પવિત્ર થયા છીએ, તથાપિ આપને ભજ-વાનના ધર્મો વિષે પ્રશ્ન કરીએ છીએ; કારણ કે એ ધર્મો સાંભળવાથી મનુષ્ય સર્વ ભયમાથી મુક્ત થાય છે. ૭ મેં પૂર્વે દેવની માયાથી મોહિત થઈ પૃથ્વી ઉપર મુક્તિ આપનાર ભગવાનને પ્રશ્ન માટે ભજ્યા હતા, ૮ માટે હે સુમત! અમે ચારે તરફ ભયથી ભરેલા અને અનેક દુઃખોથી ભરપૂર સ સા-રમાથી પરિશ્રમ વિના મુક્તિ પામીએ એવો ઉપદેશ કરો. ૯

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે બુદ્ધિશાળી વસુ-દેવે પ્રશ્ન કર્યો તેથી ભગવાનના શુભોનો પ્રસંગ નિકળતા, તેમના શુભોનું સ્મરણ લાવી નારદજીએ પ્રસન્ન થઈને વસુદેવને આ પ્રમાણે કહ્યું. ૧૦ હે યાદવોમા શ્રેષ્ઠ! તમે સર્વને પવિત્ર કરનાર ભગવાનના ધર્મો પૂછો છો, એ તમારો વ્યવસાય ઉત્તમ છે. ૧૧ ભગવાનના ધર્મો સાંભળવાથી, પાઠ કરવાથી, આદર આપવાથી તથા તેમા સમિતિ આપવાથી, વિશ્વનો દ્રોહ કરનાર પણ સદા પવિત્ર થાય છે. ૧૨ આજે તમે પરમ કલ્યાણકારી તથા જેમનું ચરિત્ર સાંભ-ળવાથી કે ગાવાથી પુણ્ય થાય એવા ભગવાન નારા-યણ મને સભારી આપ્યા, એ મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો. ૧૩ ભગવાનના ધર્મોનો નિર્ણય કરવા ઋષભદેવના પુત્રો ને વિદેહ રાજાનો સવાદ કહું તે હવે સાંભળો. ૧૪ સ્વાયંભુવ મનુને પ્રિયમત નામે એક પુત્ર હતો, તેને આગ્નિધ્ર, તેને નાભિરાજ અને તેને ઋષભદેવ નામે પુત્ર થયા હતા. ૧૫ એ ભજ-વાનના અશરૂપ ઋષભદેવજી મોક્ષ સંપાદી ધર્મો કહેવા માટે અવતર્યા હતા, એમ કહેવાય છે. તેમને સો પુત્ર થયા હતા તે સર્વે વેદમા પારંગત હતા. ૧૬ તેઓમાં નારાયણ ભગવાનના ભક્ત ભરત સર્વથી મોટા હતા જેમના નામ ઉપરથી આ અજનાત ખંડ 'ભરતખંડ' એવા નામે પ્રખ્યાત થયો છે. ૧૭ એ ભરત પૃથ્વીના વૈભવો ભોગથી, તેમો ભાગ કરી પણ જન્મે મુક્તિ પામ્યા. ૧૮ બાકી રહેલા

૩ આ અધ્યાયમા વસુદેવના પૂજાથી નારદે નિમિ-શન તથા યોગેશ્વરના સવાદરૂપે ભગવદ્ભો કહ્યા, એ કહ્યા કહેવામાં આવશે

નંબાણું પુત્રોમાં નવ પુત્રો ભરતખડના નવ પેટા ભાગમાં રાજ્ય કરતા હતા અને એકાદશી પુત્રો કર્મ-માર્ગી પ્રાણીઓ થયા હતા ૧૯ કવિ, હરિ, અત-રિક્ષ, પ્રયુદ્ધ, ચિપ્પલાયન, અવિહોત્ર, દ્રુમિલ, અમલ તથા કરભાજન મહા ભાગ્યશાળી મોટા યોગે-શ્વરો પરમાર્થ વસ્તુને નિરૂપણ કરતા, આત્મજ્ઞાનના અભ્યાસમાં પરિશ્રમ કરતા, દિગ્ગજરો હતા તથા અધ્યાત્મવિદ્યામાં પણ કુશળ હતા ૨૦-૨૧ તેઓ કાર્ય-કારણરૂપ જગતને ભગવદ્રુપ જોતા તથા ભગ-વાનના રૂપને પોતા રૂપ જોતા અને પૃથ્વી ઉપર ફરતા. ૨૨ તેઓ આ કર્મો વિના ઇચ્છાનુસાર ગતિ-વાળા અને કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર આસક્તિ ન રાખનાર યોગીઓ દેવતાઓ, સિદ્ધો, સાધ્યો, ગધર્વો, યક્ષો, અસુરો, કિન્નરો, નાગો, મુનિઓ, આરણ્યો, ભૂતનાથ, વિદ્યાધરો, દિગ્ગે તથા લોકોમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ફરતા ૨૩ એ યોગીઓ એક દિવસ ભરતખડમાં નિમિ રાજાનો યજ્ઞ ઋષિઓ વિધિ પ્રમાણે કરતા હતા ત્યા જઈ અઢયા ૨૪ હે રાજન! યજ્ઞમાન, અગ્નિઓ તથા પ્રાણીઓ સૂર્યના જેવા તેજસ્વી વૈષ્ણવોને જોઈ તરત ઉભા થયા ૨૫ વિદેહ રાજા તેઓને નારાયણ પરાયણ જોઈ પ્રસન્ન થયા તેણે યોગીઓને આસન ઉપર બેસાડી તેમની ઘટતી ખૂબ કરી ૨૬ અને પછી પોતાની કાતિથી પ્રકાશી રહેલા પ્રજ્ઞાના પુત્રો જેવા તે નવ યોગેશ્વરોને નિમિ રાજાએ વિનયથી નમ્ર થઈ નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું. ૨૭

નિમિ રાજા પૂછે છે-હું આપને સાક્ષાત્ ભગ-વાન વિષ્ણુના પાર્શ્વે માનું છું, કારણ કે ભગવા-નના પાર્શ્વે લોકોને પવિત્ર કરવા સર્વ ઠેકાણે ફરે છે ૨૮ દેહધારી જીવોને મનુષ્ય દેહ જો કે ક્ષણભ્રમ ગુરુ છે તોપણ તે મોક્ષ મેળવવાનું સાધન હોવાથી દુર્લભ છે અને તેમાં પણ ભગવાનના ભક્તોનું દર્શન વિશેષ દુર્લભ છે ૨૯ હું યોગીઓ! જગતમાં સર્વોત્તમ કલ્યાણકારી વસ્તુ કયું છે, તે હું આપને પૂછું છું, કારણ કે આ સ સારમાં મનુ-ષ્યોને અર્ધ ક્ષણ પણ સત્સંગ થવો તે એક ભાર જેવું છે. ૩૦ જો ભગવદ્ધર્મો અમારે સાબળવા

જેવા હોય તો તે અમને કહે, કારણ કે જે ધર્મોથી પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન પોતાના ભક્તોને પોતાનું સ્વરૂપ અર્પણ કરે છે ૩૧

નારદ બોલ્યા-હે વસુદેવ! નિમિ રાજાએ ઉપર પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો એટલે તે મહાત્મા યોગેશ્વરોએ સભાસદોનો ઋત્વિજોનો તથા રાજાનો પ્રીતિથી સત્કાર કરીને આ પ્રશ્ન જો કહેવા માડ્યું ૩૨ આ સ સારમાં ભગવાનના ચરણારવિંદની સેવા કરવી, એ જ સર્વ પ્રકારના ભયને ટાળનાર ને કલ્યાણકારી ધર્મ છે ઉપાસના કરવાથી દેહાદિક મિથ્યા પદ્ધ-ર્થોમાં 'હું' અને 'મારું' એવું અભિમાન રાખવાથી નિત્ય ખિન્ન રહેતા પુરુષને સ સારનો સર્વ ભય નાશ પમાડે છે ૩૩ મન, યાજ્ઞવલ્ક્ય આદિદ્વારા ચર્ણાશ્ર-મના ધર્મો કહાવી, અજ્ઞાની પુરુષોને પરિશ્રમ વિના આત્મજ્ઞાન થવા ભગવાને પોતે શ્રીમુખથી જે ઉપાયો કહ્યા છે તેને ભગવત્સબધી ધર્મો જાણવા ૩૪ હે રાજન! યોગાદિકમાં જેમ મનુષ્યને વિદ્ય નડે છે તેમ ભગવદ્ધર્મમાં કોઈપણ દિવસ વિદ્યો નડતા નથી. શ્રુતિ તથા સ્મૃતિ આ બંને દિગ્વર્ગના નેત્રો ગણાય છે, તેમાંથી એકને ન જાણતો હોય તે કાણો અને બંનેને ન જાણતો હોય તે આધળો ગણાય છે. અધને ગતિ કરવામાં જેમ મોટા હું બ પડે છે, તેમ ભગ-વદ્ધર્મમાં ગતિ કરનારો કહાય બંને નેત્રો મિચીને ગતિ કરે છે એટલે કે આધળો જેમ એક પગલું મુકીને આગળ બીજું પગલું માડે છે, તેમ કોઈ કોઈ કર્મો છોડી દઈ કોઈ કોઈ કર્મો કરે છે, તોપણ તે ક્ષણથી રહિત થતો નથી ૩૫ શાઓક્ત કર્મો જ ભગવાનને અર્પણ કરવા, એવો કઈ નિયમ નથી, પરંતુ મનથી, વાણીથી, કર્મથી, ઇન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિથી, અહ કારથી તથા અધ્યાસથી માનેલા મમત્વના સ્વ-ભાવથી, જે કઈ કર્મ કરવામાં આવે છે તે સર્વ પરમાત્માને અર્પણ કરવા આ પ્રમાણે અર્પણ કર-વાથી તે સર્વ કર્મો ભગવદ્ધર્મ ગણાય છે ૩૬ અજ્ઞા-નથી જ ભય ઉત્પન્ન થાય છે અને જ્ઞાનથી તે નાશ પામે છે તો પછી ઇશ્વરના ભજનનું શુ પ્રયોજન! માત્ર જ્ઞાન સ પાદન કરવું કે જેથી અજ્ઞાનકલ્પિત જમ દૂર થાય, એવી કોઈ શકા કરે, પરંતુ તે ચુક્ત

નથી ભગવાનની માયાથી અભય ઉત્પન્ન થાય છે, માટે બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે ભગવાનનું જ ભજન કરવું યોગ્ય છે કદાચ તમારા મનમાં આવશે કે, દેવાદિકના અભિમાનથી ભય ઉત્પન્ન થાય છે અને તે અભિમાન દેહના અહ કારથી થાય છે અને તે અહ કાર સ્વસ્વરૂપના અજ્ઞાનથી ઉપજે છે, તેમાં બિચારી માયાનો દોષ નથી મનુષ્ય જ્યારે પરમાત્માથી વિમુખ થાય છે, ત્યારે તે ભગવાનની માયાથી સ્વસ્વરૂપને ભૂલી જાય છે અને તેને લીધે હું 'દેહ છું, હું હુ ખી છુ, હું સુખી છુ,' એવો તેને ભ્રમ થાય છે અને આવી દ્વૈતબુદ્ધિ થવાથી મનુષ્યને ભય ઉપજે છે આ પ્રમાણે લૌકિક માયા પ્રસિદ્ધ છે માટે બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે ગુરુ ઉપર ઇશ્વરબુદ્ધિ તથા આત્મબુદ્ધિ કરી, એકાત ભક્તિથી માયાના નિયંત્રક પરમાત્માની ભક્તિ કરવી ૭૭ તારા મનમાં શકા થતી હશે કે, ચિત્ત વિષયોથી વિક્ષિપ્ત હોય તો ભગવાનની એકાતિક ભક્તિ થઈ શકે નહિ અને એકાતિક ભક્તિ થઈ શકે નહિ તો અભય મળે નહિ. તારી આ શકા નિર્મૂળ છે, કારણ કે વિષયો એ ખરી વસ્તુ જ નથી, કિંતુ મનનો વિલાસ માત્ર છે, માટે મનને નિયંત્રક રાખીને ભજન કરવાથી અભય પ્રાપ્ત થાય છે આ દ્વૈતપ્રપચ્ચ બે કે મિથ્યા છે તોપણ સ્વપ્ન તથા મનોરથની પેઠે ચિત્તન કરનારના મનમાં પ્રતીત થાય છે, માટે જ્ઞાની પુરુષે કર્મોના સંકલ્પ વિકલ્પ કરનારા મનને રોકવાથી ભગવાનપર અનન્ય ભક્તિ ઉપજે છે અને અનન્ય ભક્તિથી ભજન કરતા અભય પ્રાપ્ત થાય છે ૭૮ ભગવાનના મહા કલ્યાણકારક અવતારો, કર્મો તથા અવતારના અર્થવાળા જે નામો જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેનું ભક્તો લક્ષ્મણ અને સ્પહા છોડીને શ્રવણ તથા ગાયન કરતા જગતમાં ફરવું. ૭૯ ભગવાનના નામના તથા કર્મના કીર્તન કરવાથી જેમનું હૃદય ગળી જાય છે એવા ભક્તો દાસિકની પેઠે લોકોને દેખાડવા નહિ, પરંતુ અનુરક્ત પુરુષની પેઠે પરાધીન થઈને કોઈ વેળા " ભગવાન ભક્તની આગળ હારી ગયા છે," એમ ધારીને હસે છે, કોઈવાર " ધણા દિવસ સુધી ભગવાને પોતાની ઉપેક્ષા કરી

છે," એમ ધારીને રહે છે, કોઈવાર અત્યંત ઉત્કંઠિત થઈ ચીસો પાડે છે, કોઈવાર મોટા હર્ષથી ગાય છે અને કોઈ વાર " જય જય " શબ્દો બોલી નાચે છે ૪૦ ભગવદ્ ભક્તો આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ, પૃથ્વી, નક્ષત્રાદિક તેજ, પ્રાણીઓ, દિશાઓ, વૃક્ષાદિક નદીઓ, સમુદ્રો તથા જે કંઈ પદાર્થ છે, તે સર્વ ભગવાનના સ્વરૂપ જેવા ભાસે છે, એમ માનીને અનન્ય ભાવથી તે સર્વને પ્રણામ કરવા. ૪૧ આ ગતિ તો આરૂઢ યોગીઓને પણ ધણે જન્મે પ્રાપ્ત થાય છે ભોજન કરતા પ્રત્યેક કોળીએ તો શું પરંતુ પ્રત્યેક કણે જેમ આનંદ ઉપજી પોષણ તથા ક્ષુધાની નિવૃત્તિ થાય છે, તેમ ભગવાનને ભજનારા પુરુષને ભજન કરતા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ, પ્રેમપાત્ર ભગવત્સ્વરૂપની સ્કૃતિ તથા ઘર પર વૈરાગ્ય આવે છે. અને ધણા કોળિયા જમવાથી જેમ સુખાદિકમાં વૃદ્ધિ થાય છે તેમ ધણુ ભજન કરવાથી ભક્તિ વગેરેમાં વૃદ્ધિ થઈને, પરમ ભક્તિનો લાભ મળે છે. ૪૨ હે રાજન્! અવિચ્છિન્નભાવથી ભગવાનના ચરણનું ભજન કરનાર વૈષ્ણવને ભક્તિ, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય થાય ત્યારે તે પરમ શાંતિ પામે છે ૪૩

નિમિ રાજાએ પૂછ્યું-હે મહારાજ! હવે મને વૈષ્ણવનું સ્વરૂપ કહો વૈષ્ણવ કયા ધર્મમાં નિષ્ઠ રાખે, વૈષ્ણવનો કેવો સ્વભાવ હોય, મનુષ્યોમાં વૈષ્ણવ કેવું આચરણ કરે, કેવી રીતે બોલે અને કયા ચિહ્નો ધારણ કરે? ૪૪

હરિ નામના યોગેશ્વરે કહ્યું-હું ચૈતન્યરૂપ પરપ્રજ્ઞરૂપ સર્વ પદાર્થોમાં વ્યાપક છું, તેમ સર્વ પદાર્થો મારા પરપ્રજ્ઞ સ્વરૂપમાં અધ્યાસરૂપે વ્યાપ્ત છે, એમ જે ભણે તેને ઉત્તમ વૈષ્ણવ બાણવો ૪૫ જે મનુષ્ય ઇશ્વર ઉપર પ્રેમ, ઇશ્વરના ભક્તો સાથે મૈત્રી, મૂર્ખો ઉપર કૃપા તથા શત્રુઓ તરફ ઉપેક્ષા રાખે તેને મધ્યમ વૈષ્ણવ બાણવો કારણ કે તે પહેલા કરતાં જરાક ભેદબુદ્ધિવાળો ગણાય છે. ૪૬ જે મનુષ્ય શ્રદ્ધા રાખીને મૂર્તિમાં ભગવાનની પૂજા કરે, પરંતુ ભગવાનના ભક્તોની પૂજા કરે નહિ, તેમ બીજાઓની પણ પૂજા કરે નહિ, તેને પ્રાકૃત વૈષ્ણવ (ભક્તિનો આરંભ કરનારો) બાણવો. ૪૭ ઉત્તમ

વૈષ્ણવ ભગવાનમાં ચિત્ત હોવાથી વિષયને
શ્રદ્ધા કરતો નથી અને કદાચ ઇદ્રિયોથી વિષયોનું
શ્રદ્ધા થઈ જાય તો આ જગતને ભગવાનની માયા-
રૂપ માની પ્રતિકૂળ વિષયોનો દ્રેષ કરતો નથી, તેમ
અનુકૂળ વિષયોથી પ્રસન્ન થતો નથી, તેને ઉત્તમ
વૈષ્ણવ જાણવો ૪૮ વળી જે પુરુષ ભગવાનનું
અવિચ્છિન્ન સ્મરણ રહેવાથી, દેહના ધર્મરૂપ જન્મ-
-મરણ, પ્રાણના ધર્મરૂપ શુષ્કા-તૃષ્ણા, મનના ધર્મ-
રૂપ ભય, બુદ્ધિના ધર્મરૂપ તૃષ્ણા, ઇદ્રિયોના ધર્મ-
રૂપ પરિશ્રમ વગેરે સામાનિક ધર્મોથી મુક્તિ નહિ,
તેને ઉત્તમ વૈષ્ણવ જાણવો ૪૯ જેના ચિત્તમાં કામ,
કર્મ, અથવા તો વાસનાના બીજની ઉત્પત્તિ ન હોય
તથા જેને ભગવાનનો આશ્રય હોય તેને ઉત્તમ
વૈષ્ણવ જાણવો ૫૦ જે પુરુષને ઉંચા કુળમાં જન્મ
થવાનો, તપ આદિક કર્મનો, વર્ણનો, આશ્રમનો કે
ભતિનો અહ કાર નથી, તે પુરુષ ભગવાનને પ્રિય
છે ૫૧ જે પુરુષને ધનમાં પોતાનું કે પારકું એવો
લેદ હોતો નથી, તેમ દેહમાં હું અને બીજો એવો
લેદ હોતો નથી તથા જે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમ-
દ્રષ્ટિ રાખે છે અને શાંત રહે છે, તેને ઉત્તમ વૈષ્ણવ
જાણવો ૫૨ જે પુરુષ ત્રણ લોકના વૈભવ માટે
ભગવાનમાં મન રાખનાર, દેવાદિકોને પણ દુર્લભ
હોવાથી શોધ કરવા યોગ્ય એવા ભગવાનના ચરણા-
રવિદના ધ્યાનમાંથી ભવ તથા અર્ધ નિમેષ અજાગો
થતો નથી તેને ઉત્તમ વૈષ્ણવ જાણવો ૫૩ તૃષ્ણાથી
તાપ પામતો હોય તો ભગવાનના ચરણારવિદમાંથી
બ્રહ્મ થતાય છે, પરંતુ ભગવત્સેવાનું સુખ મળવાથી
તૃષ્ણાનો તાપ થતો જ નથી ચ દ્રનો ઉદય થયા
પછી જેમ સૂર્યનો તાપ રહેતો નથી, તેમ ભગવા-
નના ચતિત પાવન ચરણની આગળીઓમાં રહેલા
નમરૂપ મહિઓની ચ દ્રિકાથી ભક્તના હૃદયનો
તૃષ્ણાદિક તાપ શમે છે. ૫૪ પરાધીન દશામાં જેમનું
નામ લેવાથી પાપ પુજનો નાશ થાય છે તથા
મેમરજીવવડે જેમના ચરણ કમળ ખ ધાર્ડ ગયા છે
એવા ભગવાન જેના હૃદયથી દૂર ખસતા ન હોય
તે પુરુષને ઉત્તમ વૈષ્ણવ જાણવો ૫૫

વિસ્તૃત્તિ હૃદયં ન ચ સ્ય સાક્ષા-
અરિવશામિહિતોપ્યર્થોઘનાક્ષઃ ।

પ્રણયરસાનયા ધૃતાંઘ્રિપજ્જ

સ ભવતિ માગવતપ્રધાન ઉક્ત ॥ ૫૫ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे प्रकारशतके
द्वितीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૩ જો.

માયા અને પ્રદા.

રાજોવાચ

परस्य विष्णोरीशस्य मायिनामपि मोहिनीम्
मायां वेदितुमिच्छामो भगवतो ब्रुवतु नः

નિમિ રાજાએ વળી પૂછ્યું-હે મહારાજ !
ભગવન વિષ્ણુની માયા કે જે માયાવીઓને પણ
મોહ ઉપભવનારી છે, તે અમે જાણવા ઇચ્છીએ
છીએ, માટે આપ તેનું સ્વરૂપ અમને કહો ૧
સ સારના તાપથી તમ થયેલો એવો હું શ્રીહરિની
કથારૂપી અમૃત વાણી તથા જે સ સારના તાપને
ટાળનાર ઔષધિરૂપ છે, તે કથા સાભળતા તૃપ્ત
થતો નથી ૨

અતરીક્ષ યોગી કહે છે-હે રાજા ! પોતાના
અ શરૂપ જીવેને ભોગ અને મોક્ષ આપવા સર્વના
આદિ કારણરૂપ અને આત્મારૂપ ભગવાન પોતે
સર્જેલા પાત્ર મહાભૂતોમાંથી ઉત્તમ તથા કનિષ્ઠ
ભતના શરીરો ઉત્પન્ન કરે છે ૩ અને પછી જીવેના
ઉપકાર માટે પાત્ર ભૂતોમાંથી રચેલાં તે શરીરોમાં
અ તર્યામી રૂપે ભગવાન પ્રવેશ કરીને મનથી તથા
દશ ઇદ્રિયોથી વિષયોનો વિભાગ પાડીને વિષયોનો
જીવેને ભોગ કરાવે છે ૪ ઇદ્રિયોદ્વારા જીવ વિષ-
યોનો ઉપભોગ કરે છે અને શરીરને પોતાનું માની
તેની ઉપર આસક્ત રહે છે ૫ અને કર્મેન્દ્રિયેથી
કર્મો કરી, તે કર્મના સુખ દુઃખરૂપ ફળ ભોગવતો
જીવ આ સ સારમાં ભટક્યા કરે છે, પરંતુ તેમાંથી
મુક્ત થતો નથી ૬ આ રીતે ઘણા દુઃખ આપનારી
કર્મની ગતિઓ પામતો તથા પરત ત્ર એવો તે જીવ

હું આ અધ્યાયમાં માયા બદલ તથા કર્મ વગેરે
પ્રશ્નોનો ઉદાહરણ કરવામાં આવ્યો

જગતનો પ્રલય થતા સુધી જન્મ મરણના ફેરામાં ફરે છે ૭ પ્રલય સમયે આદિ અને અંતથી રહિત એવો કાળ આ સ્થલ સૂક્ષ્માત્મક જગતને ઇશ્વર પ્રતિ લઈ લેય છે. ૮ પૃથ્વી ઉપર સો વર્ષ સુધી મહા ભય કર આનાવૃષ્ટિ થશે અને તે સમયે મહા પ્રલય સૂર્ય ત્રણે લોકને તપાવશે. ૯ તે પછી શેષ-નામના સુખનો અગ્નિ પાતાળમાંથી ઉઠી શિખા-વાળો ઘઈ બળવા માટે છે અને વાયુની પ્રેરણાથી આરે તરફ વધી જાય છે. ૧૦ તે પછી પ્રલયના યોગનો સમૂહ હાથીની શુઠ જેવી ધારાઓથી સો વર્ષ સુધી વરસે છે તેથી બ્રહ્માંડ જળમા ડુબી જાય છે. ૧૧ તે પછી બ્રહ્મા પોતાના બ્રહ્માંડરૂપ શરીરનો ત્યાગ કરી કાષ્ઠરહિત થયેલો અગ્નિ જેમ પોતાના સૂક્ષ્મ રૂપમા પ્રવેશ કરે છે, તેમ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ પર-બ્રહ્મા પ્રવેશ કરે છે. ૧૨ તે પછી વાયુ પૃથ્વીનો અંધ હરી લેઇ જળરૂપ થાય છે, વાયુ જળનો રસ હરી લે છે એટલે જળ તેજરૂપ થાય છે. ૧૩ તે પછી પ્રલયકાળનું તેજ રૂપને હરણ કરી વાયુમા લય પામે છે અને આકાશ વાયુનો ગ્રાસ કરી આકા-શમય ઘઈ રહે છે ૧૪ પછી કાળ આકાશના શબ્દ શ્રુણને હરી તામસ અહ કારમા લય પામે છે, તેમ ઇદ્રિયો અને બુદ્ધિ રાજસ અહ કારમા, મનના તથા ઇદ્રિયોના દેવો સાત્વિક અહ કારમા, અહ કાર પોતાના ત્રણ પ્રકારના કાર્યોની સાથે મહત્તત્ત્વ પ્રકૃતિમા લય પામે છે. આ સર્વ ભગવાનની માયા બાણવી ૧૫ હે રાજન! ઉત્પતિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય કરનારી આપની ત્રણ ગુણવાળી માયાનું અમે વર્ણન કર્યું, હવે બીજી શુ સાબળવાની ઇચ્છા છે તે આપ કહો ? ૧૬

નિમિ કહે છે-હે મહર્ષિ ! શરીરમાં અભિમાન ધરનાર પુરુષો મનને વશ ન કરનાર પુરુષોથી ન તરી શકાય એવી માયાને જે ઉપાયથી પરિશ્રમ વિના તરી જતા હોય તે અમને કહો ૧૭

પ્રભુદ્વ યોગેશ્વર કહે છે-ભક્તિ વિના બીજો કોઈ પણ ઉપાય માયાને તરવામા ઉપયોગી નથી, માટે હું જેને ભક્તિનું સ્વરૂપ તથા તેનાં સાધનો કહું તે સંજ્ઞાનો, મનુષ્યો, હુઃખ ટાળવા તથા સુખ

મેળવવા કર્મો કરવા છતાં તેમની ધારણાથી વિકલ્પ કળ લોગવે છે ૧૮ ધનાદિક, કર્મ કરીને મેળવ્યા છતાં પણ સુખ મળતું નથી, માટે હું ખરી મળે એવા અને પોતાનું મરણ નિપજાવનારા ધન, ઘર, સંતાન, સગાં-સબંધીઓ તથા પશુઓ, જેઓ નાશવત છે તેઓને મેળવવાથી શુ સુખ ? ૧૯ કર્મથી સંપાદન કરેલું આ લોકનું સુખ તથા આ લોક જેમ નાશવત છે, તેમ કર્મથી મેળવેલું પર-લોકનું સુખ તથા પરલોક પણ નાશવત છે રાજાઓ જેમ સમાન રાજાઓ સાથે સ્પર્ધા કરે છે તથા અધિક ઉપર ઇર્ષ્યા કરે છે તેમ ભવિષ્યમા સુખ નાશ પામશે એવો તેમને ભય રહે છે, તેમ સ્વર્ગ-દિક લોક પણ સ્પર્ધા, ઇર્ષ્યાના ભયવાળા છે. ૨૦ કલ્યાણ કેમ થાય, તે બાણવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષે વેદમા નિયુક્ત હોવાથી સંશય ટાળનારા તથા અપ-શક્ષાનુભવ કરવાથી શિષ્યોના મનમા પોતાનો ઉપ-દેશ દૃઢ રીતે બેસાડનાર અને અગાધ શાંતિવાળા ગુરુને શરણે જવું ૨૧ અને ગુરુ ઉપરજ આત્મ-ભાવની અને ઇષ્ટદેવની ભાવના કરી નિષ્કપટ ભક્તિથી તેમની પાસે ભગવદ્ધર્મો શિખવા, જે ધર્મથી આત્મારૂપ તથા ભક્તોને પોતાનું સ્વરૂપ આપનાર ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. ૨૨ પ્રથમ સર્વ વિષયો ઉપર વૈરાગ્ય, સાધુ પુરુષોનો સમાગમ, પોતાનાથી હીન પ્રાણી ઉપર દયા, સમાનની સાથે મિત્રતા, ૨૩ માટી જળ વગેરેથી શરીરની પવિત્રતા, સરલતા આદિથી મનની પવિત્રતા, સ્વધર્મનું અ-ચરણ, ક્ષમા, વૃથા ભાષણનો ત્યાગ, વેદપાઠ વગેરે, સરલતા, ઋતુ સમયે સ્ત્રી સમાગમ, બ્રહ્મચર્ય, પ્રાણી માત્રનો અદ્રોહ, સુખદુઃખ અને ટાઢ-તડકાથી હર્ષ શોક રહિત થતા શીખવું ૨૪ સર્વ પદાર્થોમાં સત્ તથા ચિત્તરૂપે આત્મા રહેલો છે, એવો વિચાર કરતાં શીખવું ઇશ્વર સર્વમા નિયંતારૂપે રહેલો છે, એક તમા રહેવાની ટેવ પાડવી, ઘર આદિનું અભિમાન તજવું, એકાંત સ્થળમા પડેલાં ચીથરા અથવા શુદ્ધ વલ્કલ વસ્ત્ર પહેરવા અને જે કંઈ મળે તે ઉપર સંતોષ માનવો ૨૫ ભગવાનનું પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રો ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી, બીજા શાસ્ત્રોની નિંદા

કરવી નહિ, પ્રાણાયામથી મનને દડ આપવો, મૌ-
નથી વાણીને દડ આપવો, અનુદમથી ક્રીડાને દડ
આપવો તથા યથાર્થ ભાષણ કરવાની, અને અંત-
કરણને તથા ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહ કરવાની ટેવ પાડવી.
૧૧ શ્રીહરિના જન્મ, કર્મ તથા ગુણો સાબળવા,
તેનું કીર્તન કરવું, ધ્યાન ધરવું તથા ઇશ્વર નિમિત્તે
સર્વ કર્મ કરવા. ૧૭ યજ્ઞ, દાન, તપ, જપ, સદા-
ચાર, ગ ધ, પુષ્પાદિ પ્રિય પદાર્થો અને સ્ત્રી, પુત્ર,
ધર તથા પ્રાણ ઇશ્વરને અર્પણ કરવા ૧૮ આ રીતે
કૃષ્ણચ દ્ર જેઓના આત્મા તથા સ્વામી છે, એવા
મનુષ્યો ઉપર સ્નેહ કરવો, સ્થાવર જ ગમની સેવા
કરવી, મનુષ્યો વિષે સ્વધર્મનિષ્ઠ મનુષ્યોની વિશેષ
સેવા કરવી અને તે કરતા પણ વૈષ્ણવ જનની અધિક
સેવા કરવી. ૨૦ પરસ્પરમા ઇશ્વરના પવિત્ર યશની
કથા કરવી, યશોવર્ણનથી મન રજન કરવું, તેમજ
પરસ્પર સુખની તથા દુઃખની નિવૃત્તિ કરવી ૨૦
આ પ્રમાણે પાપ પુ જનો નાશ કરનાર તેમનું સ્મરણ
કરતા તથા એક બીજાને પુન પુન સ્મરણ કરાવતા
ભકતોના શરીરમાં સાધન ભક્તિથી પ્રેમલક્ષણા
ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ભક્તિથી ભકતોના
શરીરમાં રોમાચ થાય છે. ૨૧ વળી આવા અલૌકિક
વૈષ્ણવ કૌંઠવાર હસે છે, કૌંઠવાર પ્રસન્ન થાય છે,
કૌંઠવાર પરસ્પર વાતો કરે છે, કૌંઠવાર નાચે છે,
કૌંઠવાર ગાય છે, કૌંઠવાર કૃષ્ણની લીલાનું અનુ-
કરણ કરે છે, અને કૌંઠવાર તદ્દાકારતાથી શાત થઈ
મૌન રહે છે ૨૨ આ રીતે ભગવાનના ધર્મો શી-
ખતો તથા નારાયણમા પરાયણ રહેતો પુરુષ તેમના
ધર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલી ભક્તિના પ્રભાવથી હુસ્તર
એવી માયાને પરિશ્રમ વિના તરી જાય છે ૨૩

નિમિ રાજ પછે છે-નારાયણ પુરુષ પરિશ્રમ
વિના ભગવાનની માયાને તરી જાય છે, એમ તમે
કહ્યું તો હવે તમારે નારાયણ પરમાત્માનું સ્વરૂપ
અમને કહેવું જોઈએ, કારણ કે તમે પ્રહસવેતા
છો ૨૪

ચિપ્પલાયન યોગેશ્વર બોલ્યા-હે રાજન! આ
જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલયના કારણભૂત
છતા જે પોતે કારણ રહિત છે તથા જે અગ્રત,

સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિ વગેરે અવસ્થાઓમાં વ્યાપક છે
અને દેહ, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ અને મન જેમના ચૈતન્યથી
તથા ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પરબ્રહ્મને પરમા-
ત્મા જાણવા. ૨૫ સ્કુલિત્ર વગેરે અગ્નિના અંશ
ગણાય છે, તે જેમ અગ્નિને પ્રકાશ કરી શકતા નથી
તેમ મન વગેરેની વૃત્તિઓ જડ છે, તેઓમાં
આત્માનો પ્રકાશ દેખાય છે, તે વૃત્તિઓનો પ્રકાશક
છે, પરંતુ વૃત્તિઓ તેને પ્રકાશ કરી શકતી નથી.
તેમજ સ્વપ્ન પ્રમાણભૂત વેદ પણ વાણીરૂપ છે, તેથી
આત્મતત્ત્વને સાક્ષાત્ કહેતા નથી, પણ બાહ્ય તેનાથી
આત્મતત્ત્વ કહેવાતું હોય તેમ લાગે છે વેદો પોતે
કહે છે કે, 'મન આદિ જેટલા જ્ઞાનવાળા પદાર્થો
છે, તે આત્મતત્ત્વને પહોંચી શકતા નથી.' એ ઉપ-
રથી એમ સમજવું નહિ કે વેદો પ્રહસનું નિરૂપણ
કરતા નથી.

શ્રુતિઓ કહે છે કે-જે સ્થૂલ છે તે બ્રહ્મ નથી,
જે સૂક્ષ્મ છે તે બ્રહ્મ નથી, જે વાણીથી બોલાય છે
તે બ્રહ્મ નથી, આ વચનોથી વેદે જે નિષેધ કર્યો છે
તે નિષેધનો જે અવધિ તે બ્રહ્મ જાણવો એ અવધિ
ન હોય તો નિષેધ પણ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ ૨૬
પ્રથમ પરબ્રહ્મ પોતે એક હતા અને પાછળથી સત્વ,
રજ અને તમરૂપે થયા અને તેને ત્રણ પ્રકારના
પ્રધાન કહે છે તથા તેને ક્રિયાશક્તિને લીધે સૂત્ર
અને જ્ઞાનશક્તિને લીધે મહત્ત્વ કહે છે તથા
જીવના ઉપાધિરૂપ અહંકાર પણ તેને જ કહે છે.
પછી ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ, ઇન્દ્રિયો, વિષયો તથા
વિષયોના પ્રકાશરૂપે પરબ્રહ્મ જ ભાસે છે તે બ્રહ્મ
સર્વ સ્વરૂપથી પોતે જ ભાસે છે, માટે તે બ્રહ્મને
પોતાની સિદ્ધિ માટે બીજા કોઈ પ્રમાણની આવ-
શ્યકતા રહેતી નથી, અને ત્યાં કોઈ પણ પ્રણામ
પહોંચી શકતું નથી, તેથી બ્રહ્મ નથી એવી શંકા
કરવી નહિ ૨૭ આત્મા જન્મતો નથી માટે તે
'છે' એમ કહેવાય નહિ. વધવું, ફેરફાર થવો, ઘટવું
અને મરવું, આદિ છ વિકારો આત્મામાં નથી પરંતુ
તે દેહના ધર્મો છે અને આત્મા તો દૈહિક વિકારોના
સમયનો દ્રષ્ટા છે માટે તેને વિકાર સંભવતો નથી
સર્વ દેશમાં તથા સર્વ કાળમાં અખંડ રીતે આત્મ

આવતુ જે જ્ઞાન, તે જ આત્મા ગણાય છે કાળી વસ્તુનું જ્ઞાન થવું અને પીળી વસ્તુનું જ્ઞાન નાશ પામવું, એમા જ્ઞાનનો નાશ થાય છે એમ જાણવું નહિ, કારણ કે જ્ઞાન તો અખંડ એક જ છે, અને તે ઇન્દ્રિયોના બળથી અનેક પ્રકારનું કલ્પાયેલું હોવાથી અનેક આકારવાળી વૃત્તિઓ ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે, પરંતુ જ્ઞાન તો અખંડ છે ૩૮ જરાયુજ, અડજ, સ્વેદજ તથા ઉદ્ભિજજ શરીરો બદલાયા કરે છે, પરંતુ તેઓમા રહેલો પ્રાણ સર્વ શરીરોમા જીવની પાછળ જઈને વસે છે, તેમ અવસ્થા ભેદે કરીને બદલાયા કરતા દેહોમા આત્મા પણ એકનો એક જ રહે છે માટે પ્રજ્ઞાને કે સર્વ સ્વરૂપ છે, તોપણ વિકારો તેનો લેશ પણ સ્પર્શ કરતા નથી આત્મા જાગ્રત, સ્વપ્ન તથા સુષુપ્તિ અવસ્થાઓમા નિર્વિકાર જ રહે છે, જાગ્રતમા ઇન્દ્રિયો કાર્ય કરે છે અને સ્વપ્ન વસ્થામા જાગ્રદવસ્થાના સંસ્કારવાળો અહંકાર કામ કરે છે આ પ્રમાણે આત્મા નિર્વિકાર છે, છતાં પણ વિકારવાળો હોય તેવો જણાય છે માત્ર સુષુપ્તિમા ઇન્દ્રિયોના તથા અહંકારનો લય થાય છે, તેથી લિંગ શરીરની ઉપાધિ રહેતી નથી, તેને લીધે વિકારરહિત શુદ્ધ આત્માનો નીચેની શ્રુતિ ઉપરથી અનુભવ થાય છે, “હું સુખમા સુતો હતો, મેં કંઈ પણ જાણ્યું નહિ,” આવી સ્મૃતિ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, સુષુપ્તિ અવસ્થામા પણ સુખને જાણનારો તથા અજ્ઞાનને જાણનારો આત્મા છે અને જે સ્મૃતિ થાય છે તે અનુભવપૂર્વક થાય છે કારણ કે જે વસ્તુ અનુભવમા આવી ન હોય, તે વસ્તુનું સ્મરણ થાય નહિ. ૩૯ સુષુપ્તિ અવસ્થામા આત્માનો અનુભવ થયા છતાં પાછો જન્મમરણરૂપી સંસાર આવે છે, તેનું કારણ એટલું જ છે કે, તે સમયે પણ અવિદ્યા તથા તેના સંસ્કારો રહે છે, માટે ધન, પુત્ર, પ્રતિષ્ઠા વગેરેનો ત્યાગ કરીને કેવળ શ્રીહરિના ચરણની ઇચ્છા કરવાની જે ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તે ભક્તિથી જ્યારે ચિત્તના, અવિદ્યાથી તથા શુભ કર્મ વગેરેથી થયેલા સંસ્કારરૂપી મગ્ન નાશ પામે છે, ત્યારે ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે અને ચિત્તશુદ્ધિ થયા પછી આત્મતત્ત્વનું

અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે સૂર્યનો પ્રકાશ સ્વતઃ સિદ્ધ છે, તોપણ તે અનિર્મળ દષ્ટિવાળાને દેખાતો નથી. તેમ આત્મા સ્વતઃ સિદ્ધ છે, તોપણ નિર્મેળ મનના લોકોને જોવામા આવે છે પરંતુ મલિન અતઃકરણવાળાથી જણાતો નથી. માટે ચિત્તની શુદ્ધિથી આત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવો, અપરોક્ષાનુભવ વિના સંસારની અત્યંત નિવૃત્તિ થતી નથી. ૪૦

નિમિ રાજા પૂછે છે—હે મહારાજ ! તમે ભક્તિ કહી, તે કર્મયોગને અધીન છે, તેથી અમને કર્મયોગ :હો, કે જે કર્મયોગવડે પુરુષ સંસ્કારવાળો થઈ આ જન્મમા જ કર્મોનો ત્યાગ કરીને કર્મોની નિવૃત્તિ મળે તેવા આત્મજ્ઞાનને પામે ૪૧ પૂર્વે એક વખતે સનકાદિક ઋષિઓ મારા પિતા ઇક્ષ્વાકુની પાસે આવ્યા તે સમયે મેં પિતાની સમિપમાં આવો પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. પરંતુ પ્રજ્ઞાના પુત્રોએ મને તેનો ઉત્તર આપ્યો ન હતો, તેનું શું કારણ ? ૪૨

આવિહોત્ર યોગેશ્વરે કહ્યું—વેદમા જે વિધિ છે તે કર્મ કહેવાય છે જે કરવા માટે નિષેધ કર્યો હોય તે અકર્મ કહેવાય છે અને જે કરવા માટે કહ્યું છતાં ન કરવું તે વિકર્મ કહેવાય છે કર્મ, અકર્મ તથા વિકર્મ એ ત્રણે લૌકિક વસ્તુથી જાણવામા આવતાં નથી, પરંતુ વેદની શ્રુતિઓ ઉપરથી જાણવામા આવે છે વેદ સાક્ષાત્ ઇશ્વરનું સ્વરૂપ છે, કારણ કે તે ઇશ્વરથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેથી મોટા વિદ્વાનો પણ તેમા સુઝાય છે અમુક પુરુષના વાક્યનો અર્થ વક્તાના અભિપ્રાયથી જણાય છે, પરંતુ ઇશ્વરી વાક્યમા પૂર્વાપરનો વિચાર કરવાથી તાત્પર્ય જાણી શકાય છે, માટે મહા વિદ્વાનો કર્મોદિકના વિષયમાં સુઝાય છે ત્યારે બીજાની વાત જ શી કહી ? એટલા માટે સનકાદિક ઋષિઓએ તમને બાળક ખારી તે સમયે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો ન હતો. ૪૩ વેદમા પરોક્ષવાદ છે. શ્રુત રહેલા વિષયને શ્રુત રાખવા બીજી રીતે કહેવામા આવે, તે પરોક્ષવાદ કહેવાય વેદમા કર્મો ત્યાગ કરવાના અર્થના છે, માટે વેદને પરોક્ષવાદરૂપ કહેવો છે પિતા પોતાના પુત્રને ઔપચ આપતા મિઠાઈ આપવાની લાલચ આપે છે અને છેલ્લે કહી તે આપે છે, પરંતુ તેમા મિઠતા

એ તાત્પર્ય હોતુ નથી, પણ રોગોપશાંતિ કરવા જ તાત્પર્ય હોય છે, 'સ્વર્ગકામો યજેત' વગેરે શ્રુતિ ઓતુ તાત્પર્ય સ્વર્ગાદિકમા નથી, પરંતુ કર્તા યજ્ઞ માનને કર્મજનનમાંથી છુટા કરવામા છે ૪૪ આથી એમ સમજવું નહિ કે વૈદિક કર્મો ત્યાગ કરવા જે અજ્ઞાની મનુષ્ય ધર્મિયોને અધીન થઇને વેદોક્ત કર્મ કરતો નથી, તે વેદોક્ત કર્મ ન કરવા રૂપી અધર્મથી વાર વાર જન્મ મરણ પામે છે ૪૫ પરંતુ મનુષ્ય કર્મના કૃણ ઉપર આસક્તિ રાખ્યા વિના વેદોક્ત કર્મ કરી તે ઇશ્વરાર્પણ કરે છે, તે નિષ્કામ સિદ્ધિને પામે છે છતાં વેદમા વિવિધ કૃણો શા માટે કહ્યા હશે? એવી કોઈને શકા થાય, પરંતુ તે શકા નિર્મૂળ છે વેદમા જે કૃણશ્રુતિ કહેલી છે તેનું તાત્પર્ય પ્રલોભન છે, માટે કર્મ કરવા તો નિષ્કામ કરવા, પરંતુ સકામ નહિ, એ તેનો ફલિતાર્થ છે કર્મ કરવા, પરંતુ સ્વર્ગાદિકની ઇચ્છા રાખવી નહિ એટલે નૈકમ્યથી સિદ્ધિ છે ૪૬ જીવ જો કે પરબ્રહ્મરૂપ છે, તોપણ તે માયાના બંધનમાં બધાયેલો છે તેમ પોતાના અહંકારરૂપી હૃદયજનનને તોડવાની ઇચ્છા હોય તો તેણે વેદોક્ત તથા તત્ત્વોક્ત રીતે શ્રીહરિનું પૂજન કરવું ૪૭ આચાર્યની કૃપા સંપાદન કરીને તેમની પાસેથી પૂજનપ્રકાર શીખવો તથા ભગવાનની જે મૂર્તિ પોતાને પ્રિય હોય, તેની પૂજા કરવી ૪૮ સ્નાનાદિક કરી પવિત્ર થવું, પછી મૂર્તિની સન્મુખ બેસી, પ્રણામ કરી તથા ભૂતશુદ્ધિ આદિ કરીને દેહની શુદ્ધિ કરવી પછી ન્યાસો કરીને પોતાના દેહની રક્ષા કરી જે કંઈ પૂજેપયાર મળી આવે તેનાથી મૂર્તિની સેવા કરવી ૪૯ જેમ મૂર્તિ વગેરેમા પૂજા કરી હોય, તેમ હૃદયમા પણ શ્રીહરિની પૂજા કરવી, અને તે જેવી જેવી સામગ્રી મળે તે પ્રમાણે કરવી પુષ્પ વગેરે પૂજાની સામગ્રીને જીવજંતુ કાઢીને સાફ કરવી, પૃથ્વીને લીંપી શુદ્ધ કરવી, મનને અવ્યગ્રરૂપે રાખવું અને મૂર્તિ ઉપરથી વાત્રી અદનાદિક ઉતારી પૂજા કરવી, પછી આસનનું જગથી પ્રોક્ષણ કરી, પાદ, અર્ધ્ય અને આચમનીય એ ત્રણ પાત્ર તૈયાર કરી હૃદયમા પૂજેલા ભગવાનનું મૂર્તિમા આરોપણ

કરવું તે પછી હૃદય, શિર, શિખા, કવચ, નેત્ર તથા અંત્રના મંત્રોથી દેવતાના શરીરમા ન્યાસ કરી મૂળ મંત્રોથી પૂજા કરવી ૫૦-૫૧ મૂળ મંત્રો બાણી હૃદયાદિક અંગ, અક દિક ઉપાંગ તથા પાર્ષદો સાથે તે મૂર્તિનું પૂજન કરવું પાદ, અર્ધ્ય, આચમનીય, મધુપર્ક, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, આભૂષણ, ચંદન, પુષ્પ, અક્ષત, માલા, ધૂપ, દીપ અને નૈવેદ્યોથી વિધિ પૂર્વક પૂજન કરી સ્તોત્રોથી સ્તુતિ કરવી. ૫૨-૫૩ પછી આત્મા ભગવદ્રૂપ છે એવું ધ્યાન કરના માનવ, પછી નિર્માદ્ય પુષ્પાદિક મસ્તક ઉપર ચઢાવી, પૂજેલી મૂર્તિને પાછી સ્થાનમા પધરાવી સેવાકર્મ સમાપ્ત કરવું ૫૪ આ પ્રમાણે જે પુરુષ અગ્નિ, સૂર્ય, પાણી વગેરેમા તથા અતિથિમા અને પોતાના હૃદયમા ઇશ્વરનું પૂજન કરે છે તે મુક્ત થાય છે ૫૫

एवमन्यकानोपादावतिथौ हृदये च य ।

यजतीश्वरमात्मानमाचिरान्मुच्यते हि स ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे

तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો.†

ભગવાનની લીલાઓ.

રાજોવાચ

यानि यानीह कर्मणि यैर्यै स्वच्छदजन्मभिः
चक्रे करोति कर्त्ता वा हरिस्तानि ब्रुवतु न

નિમિત્તે પૂછ્યું—હે યોગેશ્વર ભગવાન! ભગવાનની મૂર્તિનું પૂજન કરવા પ્રથમ તેમના અવતારો જાણવા જોઈએ તેમજ સ્તુતિ કરવા તેમના ગુણ અને કર્મ જાણવા જોઈએ, માટે જે જે અવતારોથી તેમણે જે જે કર્મો કર્યા હોય તે સર્વ અમને હવે વિસ્તારથી કહો ૧

દ્રુમિલ યોગેશ્વર બોલ્યા—ભગવાનના ગુણો અનંત છે જે પુરુષ તે ગુણોને જાણવાની ઇચ્છા કરે તેને મૂર્ખ જાણવો કારણ કે કોઈ મહાબુદ્ધિશાળી પુરુષ પૃથ્વીના રજકણોને ગણે તો તે ધણે કાળે ગણી શકાય, પરંતુ ભગવાનના ગુણો તો ગણી

† આ અધ્યાયમા દ્રુમિલ યોગેશ્વર દ્વારા ભગવાનની અવતાર લીલાના વર્ણવવામા આવશે

શકાય જ નહિ માટે તમારા પ્રશ્ન પ્રમાણે સર્વ અવતારોની કથા કહી શકાય તેમ નથી, પરંતુ કેટલાક અવતારોની કથાઓ કહીશું. ૨ આદિદેવ નારાયણ પોતે રચેલા પચમહાભૂતવડે બ્રહ્મારૂપી દેહ બનાવી જ્યારે લીલા કરવાને તેમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે 'પુરુષ' નામ પ મે છે અને એ પહેલો અવતાર કહેવાય છે. ૩ આ લોકની જે રચના થઈ છે, તે પુરુષનો દેહ ગણાય છે, તેમ જીવની જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા કર્મેન્દ્રિયો પણ પે.ત પોતાના વિષયોમા પ્રવર્તે છે વળી અદિપુરુષને સ્વતઃ સિદ્ધ જ્ઞાન છે એ પ્રભુથી જીવોના દેહની શક્તિઓ તથા ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ થઈ છે તેમ સત્વગુણથી તથા તમોગુણથી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય થાય છે. ૪ આ જગતની રચના કરવા રજોગુણમાથી બ્રહ્મા, રક્ષા કરવા માટે સત્વગુણમાથી વિષ્ણુ, કે જે યજ્ઞગ આપન રા અને ક્રિજ લોકોના તથા તેઓના ધર્મના પાલક છે, તથા પ્રલય કરવા માટે તમોગુણમાથી મરૂ થયા છે. આ રીતે જે ત્રણ ઉત્પત્તિ થયેલા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રૂદ્ર જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય કર્યા કરે છે તે આદિ પુરુષ છે. ૫ ધર્મની સ્ત્રી તથા દક્ષની પુત્રી મૂર્તિમા નર-નારયણ નામે એક અવતાર થયો હતો, તે મહર્ષિ ભગવાન કે જેમના ચરણને ઋષિઓ સેવે છે, તેમણે આત્મ સ્વરૂપને જણવનાર કર્મોનો નારદાદિકને ઉપદેશ કર્યો હતો, એ ભગવાન અઘાપિ એવા જ કર્મ કરે છે. ૬ એકવાર તે નર-નારાયણનું તપ જોઈને 'આ મારું ઇદ્રાસન લઈ લેવાની ઇચ્છા કરે છે,' એવી ઇદ્રને શક થઈ અને તેણે તે મહર્ષિના તપનો ભગ કરવા કામદેવને વસતાદિક પરિવાર સાથે મોકલ્યો. કામદેવ ભગવાનના મહિમાથી અભણ્યો હતો, તે અપ્સરાઓનો સમૂહ, વસત તથા મહવાયુ સાથે આશ્રમમા જઈને સ્ત્રીઓના કટાક્ષરૂપી બાણોથી તેમને વિધવા લાગ્યો. ૭ ભગવાન નારાયણ જાણતા હતા કે, આ પ્રપચ ઇન્દ્રે કર્યો છે, છતાં પણ નારાયણ ભગવાને અભિમાન રહિત થઈ શાપના ભયથી મૂંઝતા તે લોકો પ્રત્યે હસીને કહ્યું કે, -હે કામદેવ ! હે દેવાંગનાઓ ! તમે ઈચ્છો નહિ અમારી પાસેથી

તમને અતિથિ સત્કાર મળશે. 'હે રાજન ! અભય આપનાર ભગવાનનું' વચન સાંભળી તે બોલ્યા કે-હે પ્રભો ! આપ માયાથી પર છો, નિર્વિકાર છો, ઘણા આત્મારામ તથા ધીર પુરુષો આપના ચરણ-રવિદમા પ્રણામ કરે છે, આપ વિષે આવી દયાળુતા તથા આવું જિતેન્દ્રિયપણ હોય એમા કંઈ આશ્ચર્ય નથી. ૮ તમારી સેવા કરનાર લોકો દેવોના સ્થાનને ઉત્ક્રાંધી ઉત્તમ સ્થાનમા જાય છે, માટે દેવતાઓ તેઓને ઘણા વિદ્યો કરે છે, પરંતુ આપની સેવા ન કરનાર લોકો યજ્ઞના દેવતાઓને તેમના ભાગરૂપ બલિ આપ્યા કરે છે, તેથી તેઓને દેવતાઓ કંઈ પણ વિદ્ય કરતા નથી. દેવતાઓ તમારા ભક્તોને વિદ્ય કરે છે, છતાં પણ તમે તેઓના રક્ષક હોવાથી ભક્તજનોના વિદ્યના મસ્તક ઉપર પગ મુકાય છે. ૧૦ અમે કુષ્ઠા, તૃષા, ટાહ, તડકો, વરસાદ, પવન તથા જિહ્વાનો રચ લઈએ છીએ, તેઓનું ઉત્ક્રાંધન કરીને જે પુરુષો નિષ્ક્રમ કોષને વગ થાય છે, તેઓ અપાર નમુદ્રાને તરી ગાયની મર્ગ જોવા બાળોચીઆમાં ડુબી જાય છે અને એ લોકો કાંપથી શાપાદિક આપીને પોતાના ઉત્તમ તપનો વૃથા નાશ કરે છે. ૧૧ આ રીતે દેવતાઓ સ્તુતિ કરતા હતા એટલામા ભગવાને તેઓનો ગર્વ ઉતારવાને સેવા કરતી, શણગારેલી તથા અત્યંત રૂપવતી સ્ત્રીઓ પોતાના યોગબળથી ઉત્પન્ન કરી દેખાડી. ૧૨ દેવતાઓ દેહધારી મૂર્તિમતી લક્ષ્મીના જેવી સ્ત્રીઓને જોઈ મોહિત થયા. ૧૩ પત્રી દેવતાઓના સ્વામી ભગવાન નારાયણ પોતાને નમેલા દેવતાઓને હસીને કહ્યું કે, આમાથી તમે એક સ્ત્રીને માગી લ્યો. કદાપિ તમને એમ લાગતું હોય કે, અમે તુચ્છ કયા અને આ ઉત્તમ સ્ત્રીઓ કયા. તો આમા જે સ્ત્રી તમારા જેવી રૂપવાળી અને સ્વર્ગના આભૂષણ રૂપ હોય, તેવી ઉર્વશીને માગી લ્યો. ૧૪ તે સાંભળી દેવતાઓના બહીજનો તથાસ્તુ' એમ કહી ભગવાન નારાયણની આજ્ઞા માથે ચઢાવી, તેમને નમસ્કાર કરીને અપ્સરાઓમા શ્રેષ્ઠ એવી ઉર્વશીને લઈ સ્વર્ગમા ગયા. ૧૫ ઇદ્રની સલામા આવી, નમસ્કાર કરી મર્વ દેવો સાંભળતાં તેમણે નારાયણના પરા

કમની સ્તુતિ કરી તે સાંભળી ઇદ્ર આશ્ચર્ય પામ્યો.
 ૧૧ વળી ભગવાને હાવતાર ધારણ કરી, સનકા
 દિકને પ્રજાવિધાનો ઉપદેશ કર્યો હતો તેમ વળી
 દત્તાત્રેય, સનકાદિક તથા અમારા પિતા ઋષભદેવ-
 છૂપે શ્રીવિષ્ણુ જગતનું કલ્યાણ કરવા અશવડે
 અવતર્યા હતા અને તેઓએ પ્રજાવિધનો ઉપદેશ
 કર્યો હતો. વળી વિષ્ણુએ હયગ્રીવનો અવતાર ધારણ
 કરીને મધુ દેવને મારી શ્રુતિઓ ઉદ્ધારી હતી. ૧૭
 વળી ભગવાને મત્સ્યાવતાર ધરી પ્રલયમા મનુની,
 પૃથ્વીની તથા આપધિઓની રક્ષા કરી હતી. વરાહ
 અવતાર ધારણ કરી, જળમાંથી પૃથ્વીને બહાર
 કાઢતાં હિરણ્યાક્ષ દૈત્યને માર્યો હતો, અમૃતમથ
 નમા કમ્ભપાવતાર ધારણ કરીને પોતાની પીઠ ઉપર
 પર્વત ધારણ કર્યો હતો. વળી જેમણે પીડાને લીધે
 શરણે આવેલા ગજેન્દ્રને છોડાવ્યો હતો, તે પણ
 શ્રીહરિ ભગવાનનો અવતાર હતો. ૧૮ વાલ્મીલ્ય
 નામે તપસ્વી ઋષિઓ કશ્યપ માટે સમિધ લેવાને
 ગયા હતા, ત્યાં ગાયના પગલાના ખાખોચીઆમાં
 ડુબી ગયા અને ઇદ્રે ઉપહાસ કર્યું તેથી સ્તુતિ કરતા
 ભગવાને તેઓને કષ્ટમાંથી છોડાવ્યા વૃત્રાસુરનો
 નાશ કરવાથી ઇદ્રને પ્રજ્ઞાહત્યા લાગી હતી, તેને
 તેમથી ભગવાને મુક્ત કર્યો હતો. તેમ દૈત્યોને
 ત્યાંથી દેવતાઓની અનાથ સ્ત્રીઓને છોડાવી હતી.
 વળી નૃસિંહાવતાર ધારણ કરી જગતને અભય
 આપવા હિરણ્યકશિપુનો નાશ કર્યો હતો. તેમજ
 સર્વ મનવ તરોમાં દેવ તથા દૈત્યોની વચ્ચે થયેલા
 સંગ્રામમાં પોતાના અવતારોથી દેવતાઓને મોટે
 દૈત્યોનો સંહાર કરી લોકોનું રક્ષણ કર્યું હતું. વળી
 ભગવાને માયાના મિષથી વામન અવતાર ધારણ
 કરીને બલિરાજા પાસેથી ત્રણ પગલાંમાં પૃથ્વીને
 ભરી લીધી હતી. ૧૯-૨૦ વળી હૈહય નામે ક્ષત્રિય
 કુળનો નાશ કરવા ભૃગુ કુલમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન
 થયો હોય તેમ પરશુરામ અવતાર ધરી પૃથ્વીને
 એકવીસવાર નિ ક્ષત્રિય કરી હતી. હવે રામાવતાર
 ધારણ કરીને સમુદ્ર ઉપર સેતુ બાંધ્યો તથા લંકાની
 સાથે રાવણનો નાશ કર્યો. ભગવાનના અવતારોમાં
 લોકોના પાપને હરનાર કીર્તિવાળા સીતાપતિ રામ

વિજયી છે. ૨૧ પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવ જગવાન
 જન્મે છે. ચાંદવકુળમાં બળદેવ તથા શ્રીકૃષ્ણ નામે
 અવતારો ધારણ કરી દેવતાઓથી યર્ધ શકે નહિ
 તેવા ઉત્તમ કાર્ય કરશે, અને કલિના અતમા કલિક
 અવતાર ધારણ કરી શૂદ્ર જાતિના રાજાઓનો નાશ
 કરશે. ૨૨ હે રાજન! જગતના પતિ તથા ઉત્તમ
 કીર્તિવાળા ભગવાનના આવા ધણા કર્મો અને ધણા
 જન્મોને મહાત્માઓએ વર્ણવ્યા છે. ૨૩

एवं विधानि कर्माणि जन्मानि च जगत्पते ।
 भूरीणं भूरियशसं वर्णिनानि महाभुज ॥

इति श्रीमद्भागवतं महापुराणं एकादशस्कंधे
 चतुर्थोऽध्याय

અધ્યાય ૫ મો.

શ્રીહરિની પૂજાનો વિધિ.

રાજોવાચ

भगवत हरिं प्रायो न भजत्यात्मवित्तमा
 तेषामशान्तकामानां का निष्ठाऽविजितात्मनाम्

નિમિત્તે પૂછ્યું—હે પ્રજાવેતાઓ! તમે કહ્યું
 કે, ભગવાનના ભક્તો વિદ્વનના મસ્તક ઉપર પગ
 દર્દને પરમ ગતિને પામે છે, પરંતુ અભક્તોને
 વારંવાર વિદ્વનો થાય છે, તેથી હું પૂછું છું કે, પરા-
 ધીન મનવાળા અને તેને લીધે જેઓની તૃષ્ણા
 શાંત થઈ નથી, એવા જે લોકો ભગવાનની ભક્તિ
 કરતા નથી, તેઓની શી ગતિ થતી હશે? ૧

અમસ નામના યોગેશ્વર બોલ્યા—આદિ પુરુષ
 એવા શ્રીનારાયણના મુખ, હાથ, સાથગ અને
 ચરણમાંથી અનુક્રમે પ્રાણી, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા
 શૂદ્રો ઉત્પન્ન થાય છે એટલે સત્વગુણથી પ્રાણી,
 સત્વ તથા રજઃથી ક્ષત્રિયો, રજઃ અને તમઃથી વૈશ્ય
 અને એકલા તમઃથી શૂદ્રની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ
 જ મુખાદિકમાંથી અનુક્રમે પ્રજાચર્ય, ગૃહસ્થ,
 વાનપ્રસ્થ તથા સંન્યાસ એ ચાર આશ્રમો થયા છે.
 ૨ તેમાં જે લોકો પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર શ્રીભગ-
 વાનને ભજતા નથી તથા જેઓ બાંધુવા છતાં અપ-

આ અધ્યાયમાં ભક્તિ રહિત લોકોની કેવી ગતિ થાય
 છે તથા યુગે યુગે પૂજા કેવી રીતે કરવી તેનું વર્ણન કર-
 વામાં આવશે.

માન કરે છે, તે કૃત્તની પુરુષો વર્ણ અને આશ્રમ રૂપી સ્થાનમાથી બ્રહ્મ થઈ નરકમા પડે છે ૩ જે ભગવાનની કથા સામળતા નથી તથા કીર્તન કરતા નથી, એવા કેટલાએક લોકો, સ્ત્રીઓ અને શૂદ્રાદિકો છે, તેઓના ઉપર તમારા જેવા મહાત્માઓએ કૃપા કરવી બેઠાં ૪ પરંતુ પ્રાદ્વલો, ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો ઉપનયન સંસ્કારથી તથા વેદાધ્યયનથી ભગવાનના ભજનના અધિકારી થાય છે, છતાં પણ વેદમા કરેલી રૂણસ્તુતિના વચનોથી મોહ પામીને ભગવાનને ભજતા નથી, માત્ર કર્મો કરવામા આસક્ત રહે છે, તે અર્ધદ્વંધ લોકો ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે ૫ કેવી રીતે કર્મ કરવાથી કર્મ બંધનકારક થઈ પડે નહિ? તેથી અભણા, ઉદ્ધતપણાથી વિદ્વાનોને નહિ પૂછનાર, મૂર્ખો છતાં પડિતનું અભિમાન રાખનાર ઘણા અર્ધદ્વંધ લોકો વેદમા કહેલા રૂણોને દર્શાવનારા વચનોથી ઉત્ક્રાંત થઈને ‘આપણે અપ્સરાઓ સાથે વિહાર કરીશું’ એવી ઇચ્છા કરે છે ૬ તે કર્મનિષ્ઠ લોકો રમેશુઓને લીધે મોટા સંકલ્પવાળા, મોટી તૃષ્ણાવાળા, સર્પના જેવા કૂર, ઢોંગી, અભિમાની, પાપ કરનાર અને ભગવાનના ભક્તોની નિંદા કરનાર હોય છે ૭ તેઓ વૃદ્ધોની સેવા કરતા નથી, પરંતુ સ્ત્રીઓની સેવા કરે છે અને જેમા મિથ્યા સુખ રહેલું છે એવા ઘરોમા રહીને ‘આજે હું આટલું કમાયો, મારી અમુક ધારણા પાર પડશે, મારી પાસે આટલું ધન છે અને હવે આટલું થશે,’ વગેરે સુખોની વાતો એક બીજાની સાથે કર્યા કરે છે યસોમા પૂણું દક્ષિણ કે અન્નદાન આપતા નથી, પરંતુ કર્મો માટે અથવા તો યશને માટે યજ્ઞ કરે છે અને હિંસા કરવામા કેટલું પાપ છે તે ન જાણનાર માત્ર પોતાનું પેટ ભરવા પશુઓની હિંસા કરે છે ૮ સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય, ઉંચા કુળમા જન્મ, વિદ્યા, દાન, રૂપ, બળ તથા કર્મ, એમાથી કોઈ વસ્તુવડે અથવા સર્વ વસ્તુવડે અભિમાન થાય છે, તેથી આધળા થયેલા બળ લોકો શ્રીહરિનું તથા શ્રીહરિના ભક્તોનું અપમાન કરે છે ૯

આ પ્રમાણે વર્તવાથી મૂર્ખ લોકો વેદનું રહસ્ય

સ્પુટ હોવા છતાં જાણતા નથી આત્મવૃત્તિ તથા ઇશ્વરત્વથી સર્વ દેહધારીઓમા રહેલા હોવા છતાં તે આકાશની પેઠે અલેપ રહે છે, સર્વના આત્મા હોવાથી પરમપ્રિય પુરુષાર્થ રૂપ છે અને વેદમા તેનું ગાન કરેલું છે આવા શ્રીહરિનું કર્મનિષ્ઠ લોકો શ્રવણ કરતા નથી અને વેદનું તાત્પર્ય સર્વથી નિવૃત્ત થવું એ છે, છતાં તે સાસારિક ભાવના પુરાવા અને મદિરાપાનની ઇચ્છા પુરી કરવાને વેદને પ્રવૃત્તિ નિરૂપક કહે છે ૧૦ ઋતુમા સ્ત્રીને સગ કરવો, હોમવાથી અવશેષ રહેલું માસ ખાવું, સૌત્રામણિ નામના યજ્ઞમા મદિરાપાન કરવું, આમ વેદમા લખ્યું છે, તે પ્રવૃત્તિ કરવા માટે લખ્યું નથી, પરંતુ તેનું તાત્પર્ય તેનો ત્યાગ કરવામા છે. કોઈ કહેશે કે, મૈથુન, માસભક્ષણ તથા મદિરાપાનને માટે શાસ્ત્રમા લખ્યું છે કે, ઋતૌ માર્યામુ-પેવાત્ સૌત્રામણ્યાં સુરાં પિબેત્ તથા દુતશોષં મક્ષયેત્’ આ સર્વ વાક્ય વિધિવાક્ય નથી. બીજા કોઈ પણ પ્રમાણથી જે ક્રિયા અપ્રાપ્ત હોય તેને પ્રાપ્ત કરવાના જે વાક્ય હોય, તે અપૂર્વ વિધિવાક્ય કહેવાય છે દૃષ્ટાંત તરીકે વેદમા કહ્યું છે કે, ‘સ્વર્ગકામો યજેત’ સ્વર્ગની કામનાવાળાએ યજ્ઞ કરવો, આમા સ્વર્ગ આપનારો યજ્ઞ વેદ વચન વિના બીજા કોઈ પણ પ્રમાણથી કરવો બેઠાં એવો વિધિ નથી, પરંતુ સ્વર્ગ આપનારા યજ્ઞને માટે વેદના વચનો છે, માટે તે અપૂર્વ વિધિવાક્ય છે સ્ત્રીસગ, માસભક્ષણ, મદિરાપાન એ સર્વ, લોકો વેદના વચનથી જ સ્વીકારે છે એમ નથી, પરંતુ પોતાની રુચિથી તે તે ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ કરે છે, માટે તે અપૂર્વ વિધિ નથી જેમ અપૂર્વ વિધિ નથી તેમ નિયમવિધિ પણ નથી એક પક્ષમાં અપ્રાપ્ત વિષયને પ્રાપ્ત કરનારો વિધિ નિયમવિધિ કહેવાય છે દૃષ્ટાંતમા જેમ ‘ઋત્વીજવહસ્તિ શાળને ખાડે છે’ શાળને ફેંતસ વિનાની કરવાના ઘણા ઉપાયો છે માટે જ્યારે તેને છડ્યા વિના બીજા ઉપાયથી ફેંતસ વિનાની કરશે, ત્યારે તેને છડવું અપ્રાપ્ત થશે તે અપ્રાપ્ત બાબતને આ વિધિ પ્રાપ્ત કરે છે એટલે કહે છે કે, જે શાળને ફેંતસ વિનાની

કરવી હોય તો તેને છડવી, આને નિયમવાક્ય કહે છે મૈથુન, માસભક્ષણ અને મદિરાપાન તો સર્વદા પ્રિય હોવાથી પ્રાપ્ત છે, તે કંઈ એક પક્ષમાં અપ્રાપ્ત નથી, કે તેને માટે આ નિયમવાક્ય પણ નથી, તેમ તે પરિસંખ્યાવાક્ય પણ નથી બંને વિષયોની એક સાથે પ્રાપ્તિ થતી હોય ત્યારે જેમાં એમાંથી એકની નિવૃત્તિ કરવી, આવો તાત્પર્ય હોય તેને પરિસંખ્યા વિધિ કહેવો દૃષ્ટાન્તમાં જેમ, “વચ્ચ પંચનચ્ચ મદ્ય પાચ નખવાળા પાચ પશુઓને ખાવા” આ વાક્યનો એવો અર્થ છે કે, પશુઓનું ભક્ષણ કરવું નહીં અને ભક્ષણ કરવું હોય તો પાચ નખ વાળા શેઠાઈ, શેળો, ચ દન ઘો, સસલો તથા કાચળો એ પાચ વિના ખીજાનું તો ભક્ષણ કરવું જ નહીં તેમ જ માસભક્ષણ કરવું તો યજ્ઞમાં કરવું, સ્ત્રી સંગ કરવો તો માત્ર ઋતુકાળમાં જ કરવો અને મદિરાપાન કરવું તો ઐત્રામણિ યજ્ઞમાં જ કરવું, આ પ્રમાણે પરિસંખ્યા વિધિ પ્રમાણ પ્રાપ્ત થઈ આમ કોઈક એ તેને પશુ પરિસંખ્યા નિયમમાં ત્રણ દોષ આવે છે, તે આ—સ્વાર્થત્યાગ, પરાર્થકલ્પના અને પ્રાપ્ત ખાધ પોતાનો અર્થ ઉડી જવો, તેને સ્વાર્થ ત્યાગ કહે છે ‘ઋતુમાં સ્ત્રી સંગ કરવો’ આ વાક્યમાં પોતાનો અર્થ ઉડી ગયો, તેથી સ્વાર્થત્યાગ નામનો તેમાં દોષ આવ્યો. પરાર્થકલ્પના એટલે ખીજા અર્થની કલ્પના કરવી, તે ‘ઋતુ વિના સ્ત્રી સંગ કરવો જ નહીં,’ આ ખીજા અર્થની કલ્પના કરી તે પરાર્થકલ્પના નામનો દોષ આવ્યો. તેમ જ સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત હતું, તેમાં અટકાવ આવ્યો, તેથી પ્રાપ્તખાધ નામનો દોષ આવ્યો. માસ ભક્ષણ અને મદિરાપાનમાં પણ ત્રણ દોષ સમજી લેવા આ પ્રમાણે પરિસંખ્યામાં પણ ત્રણ દોષ આવે છે તેથી પરિસંખ્યા વિધિ પણ થઈ શકતો નથી, માટે આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, ઋતુમાં સ્ત્રીનો સંગ ન કરે, હોમવાથી અવશેષ રહેલું માસ ન ખાય, ઐત્રામણિમાં મદિરાપાન ન કરે તો દેવ લાગે, એવી દૃઢ આજ્ઞાવાળા તે વાક્યો નથી, પરંતુ તે વાક્યોનો તાત્પર્ય પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુને છોડવી એવો છે મનુષ્ય નિત્ય માસભક્ષણ કરતો હોય તેને

દેવયજ્ઞમાં જ માસ ભક્ષણ કરવું, પરંતુ નિત્ય કરવું નહીં, આમ કહે છે જે પુરુષ નિત્ય સ્ત્રી સંગ કરતો હોય તેણે નિત્ય નહીં, પરંતુ ઋતુમાં જ સ્ત્રી સંગ કરવો, આમ કહે છે અને જે નિત્ય મદિરાપાન કરતો હોય, તેણે નિત્ય નહીં પરંતુ ઐત્રામણિ યજ્ઞમાં મદિરા પીવી આમ કહે છે, માટે ઐએ મૈથુન, માસભક્ષણ અને મદિરાપાન ત્યાગ કરવા, એવો વેદનો અભિપ્રાય છે કોઈ શકા કરશે કે, શાસ્ત્રમાં એક ઠંકાણે લખ્યું છે કે, જે પુરુષ પાસે છતાં પણ ઋતુસ્નાતા સ્ત્રીનો સંગ કરતો નથી, તે પુરુષને ગર્ભહત્યા જેટલું ભય કર પાપ લાગે છે, તેનું શુ સમાધાન કરવું ? તે વચ્ચે નનો તાત્પર્ય એવો છે કે, જે પુરુષ અરુચિથી અથવા શત્રુતાથી પોતાની ઋતુસ્નાતા સ્ત્રીનો સંગ ન કરે તો તે ગર્ભહત્યાનો ભાગી થાય છે આ રીતે મૈથુન, માસભક્ષણ તથા મદિરાપાન અનિકના મનોરથોથી વ્યાકુળ થયેલા પુરુષ પોતાના પ્રિય આનંદના નિવૃત્તિ કરવાનું નથી ૧૧ ધન કરવો એ જ ધનનું ફળ છે, કારણ કે ધર્મથી પરોક્ષ જ્ઞાન તથા તરત શાંતિ આપનાર અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે ધનને અજ્ઞાની લોકો દેહાદિકના કામમાં ખરચી નાખે છે, પરંતુ માથા ઉપર ભમતા મહાભયંકર મૃત્યુને દેખતા નથી ૧૨ વેદોમાં યજ્ઞમાં મદિરાપાન વગેરે કરવાની આજ્ઞા છે, તેનું તાત્પર્ય વ્યસનમાં નથી મદિરાનું પાન કરવું એટલે મદિરાને સુધવી, દેવને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવતી હિંસા, હિંસા ગણાતી નથી, માટે વેદમાં જે ઉદ્દેશથી કહ્યું છે તે શુદ્ધ ધર્મને કર્મકાંડીઓ ભણતા નથી ૧૩ આ રીતે ધર્મના સ્વરૂપને ન ભણતા સ્વરૂપ દે રહેનાર, જ્યે સત્પુરુષ છીએ એવું અભિમાન રાખનાર તથા શકા વિનાના જે કર્મકાંડ લોકો આપણા મનોરથો સિદ્ધ થશે, એવો વિશ્વાસ રાખી પશુઓની હિંસા કરે છે, તે લોકો પાપી છે શાસ્ત્રમાં પણ માસ શબ્દનો એવો અર્થ કર્યો છે કે—મા એટલે હું જેનું માસ ખાઉ છું તે પરલોકમાં મને ખાશે, આવો માસ શબ્દનો અર્થ ધર્મશાસ્ત્રમાં કરેલો છે ૧૪ પરકાયામાં રહેલા ભગવાન શ્રીહરિ જે પોતાના આત્મા

રૂપ છે, તેનો દ્રેષ કરનાર તથા શબ્દ સમાન આ દેહ ઉપર તથા સ્ત્રી પુત્રાદિક પરિવાર ઉપર રનેહ કળનાર લોકો નરકમાં પડે છે ૧૧ અજ્ઞાનીઓ તત્ત્વજ્ઞાનીઓના અનુગ્રહથી તરે છે અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ પોતાની મેળેજ સ સાર તરી જાય છે, પરંતુ અર્ધદગ્ધ પુરુષો ધર્મ, અર્થ તથા કામને મુખ્ય માનનાર હોય છે અને તે એક ક્ષણ પણ શાંતિ ભોગવતા નથી તેઓ સ્વરૂપને ન જાણવાથી સ સારમાં જન્મ મરણ પામે છે ૧૨ આ રીતે આત્મહત્યા કરનાર, શાંતિ રહિત, કર્મમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ માનનાર તથા જેમના મનોરથો કાળે કરીને નાશ પામનાર છે, એવા લોકો પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ કર્યા વિના મરણ પામે છે ૧૩ ભગવાનથી વિમુખ રહેનાર તે લોકો પોતાના પરિશ્રમથી મેળવેલા ઘર, સ તાન, સ બધીઓ તથા ધનને પોતાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં ત્યાગ કરી નીચ જાતિમાં પડે છે ૧૮

નિમિત્તે પૂછ્યું—આપે કહ્યું જે સર્વનો ત્યાગ કરી ભગવાનની ભક્તિ કરવી, તો તે ભગવાન કયા કાળના, કેવા વર્ણવાળા, કેવા આકારવાળા, કયા નામથી અને કેવા વિધિથી લોકોમાં પૂજાય છે તે મને કહો ૧૯

કરભાજન નામે યોગેશ્વર યોગ્યા-સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર તથા કલિ એ ચાર યુગ છે; તે તે યુગમાં ભગવાન વિવિધ વિધિથી પૂજાય છે ૨૦ સત્યયુગનાં સ્વેત, ચાર ભુજવાળા, જટા, વદકલ વસ્ત્ર, કૃષ્ણ-મૃગનું ચર્મ, જનોઈ, માળા, દડ તથા કમડગ ધારણ કરીને બ્રહ્મચારી વેશે રહે છે ૨૧ એ યુગમાં મનુષ્યો શાંત, વૈરરહિત, સર્વના મિત્ર તથા સમ દષ્ટિવાળા હોય છે, અને તેઓ ધ્યાનથી, શમથી તથા જિતે દ્રિય રહી ભગવાનનું પૂજન કરે છે ૨૨ હ સ, મુપર્ણ, વૈકુંઠ, ધર્મ, યોગેશ્વર, મનુ, ઇશ્વર, પુરુષ, અવ્યક્ત તથા પરમાત્મા એવાં તેમના નામો હોય છે ૨૩ ત્રેતાયુગમાં ભગવાન રાતા રંગના, ચાર ભુજવાળા, ત્રેવડી કટિમેખલાવાળા, સુવર્ણ જેવા કેશવાળા, સરવો અને સુચી વગેરે યજ્ઞના પાત્રો ધારણ કરનાર હોય છે ૨૪ એ યુગના મનુષ્યો ધર્મ નિષ્ઠ તથા બ્રહ્મવાદી હોય છે અને તેઓ ત્રણ વેદમાં

કહેલા કમોવડે સર્વ દેવતામય ભગવાન શ્રીહરિનું યજ્ઞન કરે છે ૨૫ એ યુગમાં વિષ્ણુ, યજ્ઞ, પૃથ્વી-ગર્ભ, સર્વદેવ, ઉરુક્રમ, વૃષાકપિ, જયંત અને ઉરુ-ગાય એવા તેમના નામો ગવાય છે ૨૬ દ્વાપર યુગમાં શ્યામવર્ણના, પીળા વસ્ત્રધારી, ચક્રાદિક આયુધવાળા તથા શ્રીવત્સ વગેરે ચિહ્નોથી અને કૌસ્તુભ આદિક બાદ્ય ચિહ્નોથી મુશોભિત હોય છે. ૨૭ એ યુગમાં મનુષ્યો ઇશ્વરને જાણવાની ઇચ્છા-વાળા હોય છે અને તેઓ ચક્રવર્તીના છત્ર આમરા-દિક ચિહ્નોવાળા ભગવાનની વેદ માર્ગથી તથા તત્ત્વમાર્ગથી પૂજ કરે છે ૨૮ વાસુદેવ, પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ, નારાયણ ઋષિ, પુરુષ, મહાત્મ, વિરે-શ્વર, વિશ્વ તથા સર્વ ભૂતાત્મા એવા નામોથી, લોકો દ્વાપર યુગમાં ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે મલિયુગમાં અનેક તત્ત્વ માર્ગના વિધિથી ભગવાનની પૂજ કરવામાં આવે છે, તે સાલળો. ૨૯-૩૧ રંગ શ્યામ છતાં કાંતિથી ચળકતા કૌસ્તુભાદિક ઉપાંગો, અસ્ત્રો તથા પાષાંદો સાથે રહેલા શ્રીભગવાનનું મુદ્ધિમ ત પુરુષો જેમાં કીર્તન મુખ્ય છે, એવા યજ્ઞોથી યજ્ઞન કરે છે ૩૨ હ મહાપુરુષ! આપના ચરણારવિદ જે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, ઇંદ્રિયો તથા કુદ્ધ બાદિકથી ચતા તિરસ્કારને દૂર કરનાર છે, ગ બા-દિક તીર્થોના આશ્રયરૂપ છે, બ્રહ્મા તથા શકરે સ્તુતિ કરાયેલા છે, શરણે જનારાઓને સુખકારક છે, ભક્તોની પીડા હરનાર તથા સ સારરૂપી સમુદ્ર તરવામાં નૌકાસમાન છે તેને હું પ્રણામ કરું છું ૩૩ હ મહાપુરુષ! આપ ત્યાગ કરી શકાય નહિ તેવી તથા દેવતાઓએ ઇચ્છેલી એવી રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરીને પિતાના વચનથી ધર્મોની રક્ષા કરવા રામરૂપે વનમાં ગયા હતા, અને સીતાજીએ ઇચ્છેલા માયાવી મૃગની પાછળ તેને મારવા ગયા હતા તે આપનાં ચરણારવિદને હું પ્રણામ કરું છું ૩૪ આ પ્રમાણે યુગના મનુષ્યો યુગ યુગને ઘટતા નામ રૂપોથી સર્વ પદાર્થોના સ્વામી એવા ભગવાનની પૂજ કરે છે ૩૫ ગુણજ્ઞ અને સારગ્રાહી મહાત્મા પુરુષો ચારે યુગના કરતા કલિયુગના વધારે વખાણ કરે છે કારણ કે સત્યયુગમાં ધ્યાનથી જે કળ થાય છે, ત્રેતાયુગમાં

યજ્ઞ કરવાથી જે ફળ થાય છે, અને દ્વાપરમા પૂજન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે ફળ કલિયુગમા માત્ર કીર્તન કરવાથી થાય છે. ૩૧ સંસારમા ભટકતાં પ્રાણીઓને શ્રીહરિનાં કીર્તન વિના બીજો કોઈ મોટો લાભ નથી ભગવાનના કીર્તન કરવાથી પરમ શાંતિ મળે છે તથા જન્મ મરણ ટળે છે ૩૭ ત્રેતા, દ્વાપર અને કલિયુગના મનુષ્યો કલિયુગમાં પોતાનો જન્મ થાય એવી ઇચ્છા કરે છે. કલિયુગમા પણ કોઈ ઠેકાણે નારાયણના પરમ ભક્તો થશે ૩૮ અને તેમા પણ દ્રવિડ દેશ કે બ્યા આગળ તામ્રપર્ણી, કૃત-માલા, પયસ્વિની, મહાપવિત્ર કાવેરી તથા મહાનદી પ્રતીતી છે, તેમા તો નારાયણના ભક્તો ઘણા મળે જે મનુષ્યો તેના નિર્ભગ જળનું પાન કરશે તેઓ ઘણાખરા નિર્ભગ અત કરણવાળા ભગવાનના ભક્તો થશે. ૩૯-૪૦ જે મનુષ્ય ભેદબુદ્ધિને ત્યાગ કરીને સર્વ ઇશ્વર રૂપ છે, એવા ભાવથી શરણાગતોનું રક્ષણ કરનાર ભગવાનને શરણે જાય છે, તે મનુષ્ય દેવતા, ઋષિઓ અને પિતૃઓના ઋણમાથી મુક્ત થાય છે, તેથી તેને વૈશ્વદેવાદિક પચ મહાયજ્ઞો કરવાની આવશ્યકતા નથી પોતાથી ઉતરતા વર્ણનો મનુષ્ય નિર્ધન થવાથી કરજ આપી શકતો ન હોય તો લેણ-દારે તેની પાસે કામ કરાવવું, એવી ધર્મશાસ્ત્રની મર્યાદા છે તે મર્યાદા પ્રમાણે રાખનાર અભક્ત મનુષ્ય દેવતા, ઋષિ અને પિતૃ એ ત્રણેનો ઋણી છે, માટે તેને પચ મહાયજ્ઞ કરવા પડે છે પરંતુ જ્ઞાનીને તેમાનું કંઈ નથી, તેને કર્મો કરવા પડતા નથી, તેમ પાપની નિવૃત્તિ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કરવું પડતું નથી ૪૧ જે મનુષ્ય દેહાદિકનું અભિ-માન તણ ભગવાનના ચરણાવિહને ભજે છે, તેની પાપમાથી નિવૃત્તિ થાય છે કદાપિ પ્રમાદથી પાપ થઈ જાય તો ભક્તના હૃદયમા ઝિરાજેલા ભગવાન સર્વ પાપનો નાશ કરે છે ૪૨

નારદજી બોલ્યા-મિથિલા નગરીના અધિપતિ નિમિરાજ તથા તેમના ઉપાધ્યાયો આ પ્રમાણે ભગવત ધર્મો સાબળી પ્રસન્ન થયા અને જયતીના પુત્ર નવ યોગેશ્વરોની પૂજા કરી ૪૩ પછી સર્વ લોકોના દેખતા યોગેશ્વરો અતર્ધાન થઈ ગયા, અને

નિમિરાજ તે પ્રમાણે વર્તી પરમ ગતિને પામ્યા. ૪૪ હે ભાગ્યવત વસુદેવ ! તમે પણ આ ભગવત ધર્મોને શ્રદ્ધાથી સાબળી સાવધાન થઈ વૈરાગ્યથી વર્તશો તો મુક્તિ પામશો ૪૫ આ તો તમને શાસ્ત્રની મર્યાદા કહી, પરંતુ તમારા બન્નેના સ્ત્રી-પુરુષના ય-શથી આખું જગત ભરાયેલું છે, કારણ કે તમારા પુત્ર થઈને પ્રભુ અવતર્યા છે ૪૬ તમે દર્શન, આલિંગન, ભાષણ, શયન, આસન તથા ભોજનથી શ્રીકૃષ્ણ ઉપર પુત્રનેહ રાખી અત કરણને પવિત્ર કર્યું છે ૪૭ તમે તો માત્ર પુત્રના લાલનથી ભગવત્સખ થી સર્વ ધર્મો સિદ્ધ કર્યા છે, પરંતુ શિશુપાલ, પૌંડ્રક તથા શાલ્વ વગેરે રાજાઓ દર્શન, આસન વગેરેમા વૈર-ભાવથી ભગવાનનું ચિત્તન કરતા હતા, તોપણ તેઓની બુદ્ધિની વૃત્તિ ભગવાનની ગતિમા, વિદ્યા-સમા તથા કટાક્ષ વગેરેમા તદ્રૂપ રહેવાથી તેઓ સર્વ સાધ્ય ગતિને પામ્યા છે જેઓની બુદ્ધિની વૃત્તિ ભગવાનમા સ્નેહથી તદાકાર થઈ હોય તેઓની તો પછી વાતજ શી કરવી ? ૪૮ તમે સર્વના આત્મા, ઇશ્વર, સર્વથી પર, ગદ ઐશ્વર્યવાળા, માયાથી પર અને અવિનશી એવો શ્રીભગવાનમા પુત્ર બુદ્ધિ કરશો નહિ ૪૯ પૃથ્વી ઉપર ભારરૂપ અસુર રાજા-ઓનો નાશ કરવા અને સતપુરુષોનું રક્ષણ કરવા અવતાર લેનાર ભગવાનને યજ્ઞ મુક્તિ માટે જગ-તમા ફેલાવવામા આવે છે ૫૦

શુકદેવજી બોલ્યા-આ કથા સાબળીને મહા-ભાગ્યશાળી વસુદેવ આશ્ચર્ય પામ્યા, અને પછી તેમણે તથા વસુદેવે અને દેવકીએ પોતાનો મોહ છોડી દીધો ૫૧ જે મનુષ્ય સાવધાન થઈ આ ઇતિ-હાસનો પાઠ કરે છે તે જીવનમુક્તિ પામે છે ૫૨

इतिहासमिम पुण्य धारयेद्य समाहितः ।

स विधूयेद्द शमलं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे

पञ्चमोऽध्याय

અધ્યાય ૬ હો. *

સ્વધામ જવાનું નિર્મત્રણ.

શ્રીશુક ઉવાચ

અથ બ્રહ્માત્મજૈર્દેવૈઃ પ્રજેશૌરાવૃત્તોમ્યગાત્ ।

મવશ્ચ મૂનમવ્યેશો યયૌ મૂતગર્ભૈર્ન ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-પછી સનકાદિક દેવતાઓ તથા પ્રભાતિઓ સાથે બ્રહ્મા, ભૂતોના ગણો સાથે ભૂત ભવિષ્યના સ્વામી શ કર, પવનના ગણો સાથે મહારાજ ઇંદ્ર, આદિત્યો, વસુઓ, અશ્વિનીકુમારો, ઋષુઓ, અગિરા, રુદ્રો, વિશ્વદેવતાઓ, સાધ્ય દેવતાઓ, ગધર્વો, અશ્વરાઓ, નાગો, સિદ્ધો, આરણ્યો, ગુહ્યકો, ઋષિઓ, પિતરો, વિદ્યાધરો અને કિન્નરો વગેરે સર્વ લોકો શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવા માટે દ્વારકા આવ્યા જે શ્રી અગવડે મનુષ્યોના મનને રજન કરનાર ભગવાને સર્વ લોકોના પાતકને નાશ કરનારો યશ લોકોમા વિસ્તાર્યો હતો ૧-૪ દેવતાઓએ મહા સમૃદ્ધિથી ભરપુર તથા ઝગઝગાટ પ્રકાશી રહેલી દ્વારકાપુરીમા અદ્ભુત સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કર્યા, છતાં પણ તેઓના નેત્રોને તૃપ્તિ થઈ નહિ ૫ પછી દેવતાઓ સ્વર્ગના ઉપવનના પુષ્પોથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ઢાકી દેતા વિચિત્ર પદ તથા અર્થવાળી વાણીવડે નીચે પ્રમાણે તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ૧

દેવતાઓ સ્તુતિ કરે છે-હે નાથ ! હે પ્રભો ! હે વિભો ! કર્મરૂપી મોટા પાશમાથી છુટવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષો ભાવપૂર્વક આપના ચરણારવિંદને ચિંતવે છે, તે આપનાં ચરણારવિંદને અમે બુદ્ધિ, ઇંદ્રિયો, પ્રાણ, મન તથા વચનથી સાષ્ટાંગ પ્રજ્ઞામ કરીએ છીએ ૭ હે અજિત ! માયાના શુભોમા નિયતાપણથી રહેલા આપ મનથી વિચારમા આવવું કઠિન થઈ પડે, એવા આ જગતને ત્રિશુણાત્મક માયાથી રચ્યો છો, પાળ્યો છો, અને પ્રલય કર્યો છો, છતાં એ કર્મોથી આપ લેપાતા નથી, કારણ કે આપ

* આ અધ્યાયમા બ્રહ્માદિક સ્તુતિ કરી સ્વધામમા સમારવા વિનંતિ થયાં પછી ઉર્ધ્વજીએ પોતાને સ્વધામમા ભઈ જવા પ્રાર્થના કરી, એ કથા કહેવામા આવશે

આવરણ વિના આત્મસુખમાં વિહાર કરનાર છો અને તેથી રાગાદિક દોષથી રહિત છો. ૮ આ રીતે આપ કર્મો કરવા છતાં આત્મારામરૂપે રહો છો, માટે મુમુક્ષુ લોકો આપના ચરણારવિંદનું ધ્યાન ધરે છે હે ઉત્તમ ! સત્વશુભની વૃદ્ધિવાળા સત્પુરુષોને આપનો યશ સાભળી તે ઉપર શ્રદ્ધા થવાથી જેવી અત કરણની શુદ્ધિ થાય છે, તેવી શાસ્ત્રશ્રવણ કરવાથી વેદાધ્યયનથી, દાનથી, તપથી તથા કર્મો કરવાથી થતી નથી, માટે આપ આત્મારામ છો, છતાં પણ પરમ પવિત્ર યશનો જગતમા વિસ્તાર કરવા કર્મો કરો છો ૯ હે ઇન્દ્ર ! લોકો કોમળ હૃદયમાં જે ચરણનું ચિંતન કરે છે, ભક્તજનો જગતમાં સર્વ ઐશ્વર્ય મેળવવા વાસુદેવાદિ આર વ્યૂહમાં આપની મૂર્તિની પૂજા કરે છે, કેટલાક ખીર પુરુષો વૈકુંઠ લોકમા જવા ત્રણે કાળ આપની સેવા કરે છે, યજ્ઞ કરનારાઓ વેદોક્ત વિધિથી વેદમા કહેલા ઇંદ્રાદિક દેવતારૂપે અગ્નિમા આપનું ચિંતન કરે છે, યોગીઓ સિદ્ધિઓની ઇચ્છાથી મનોનિગ્રહરૂપી યોગવડે આપનું મનન કરે છે તથા જિજ્ઞાસુ વૈષ્ણવો આપની સેવા કરે છે, તે આપના ચરણારવિંદ જે અમારી અશુભ વાસનાનો નાશ કરવામા અગ્રિરૂપ છે, તે અમારું કલ્યાણ કરે ૧૦-૧૧ મુનિ, ભક્ત, ખીર ભક્ત, યજ્ઞ કરનાર, યોગી તથા મહા વૈષ્ણવો એ છમા તમને વૈષ્ણવો ઉપર લક્ષ્મી કરતાં પણ અધિક પ્રીતિ છે હે પ્રભો ! “હું જે વક્ષસ્થળમાં છું, તેમાં આ વનમાળા વાસી છતાં પણ વાસ કરે છે,” એવી રીતે ભગવતી લક્ષ્મીજી સોડ્યની પેઠે વનમાળા સાથે ઇર્ષ્યા કરે છે, છતાં પણ વનમાળા ભક્તજનોએ મને અર્પણ કરી છે, એમ ધારી ભક્ત લોકોએ વનમાળાથી કરેલી પૂજાને આપ સ્વીકાર્યો છો. આપના ચરણ સદા અમારી દુર્વાસનાઓને બાળી ભસ્મ કરે ૧૨ હે ઇન્દ્ર ! બલિરાબને બાધતી વેળા બીજું પગલું ભરતા સત્ય લોકસુધી પહોંચેલ આપના ચરણ ત્રણ ધારાથી પડતી ગ ગાનદીને આધારરૂપ થાય છે વળી જેણે દેવતાની સેનાને ભય આપી સ્વર્ગમાં રોકી છે અને દૈત્યની સેનાને ભય આપી પાતાળમા રોકી રાખી છે, તે આપનાં ચરણારવિંદ

અમારા પાપને દૂર કરો. ૧૩ વળી કાળના તથા પ્રકૃતિ પુરુષના નિયંતા પૂર્ણ પુરુષોત્તમ તથા દેવ-
દિકને લીધે પરસ્પર પીડા પામતા પ્રજાદિક પ્રાણીઓ
પણ નાથેલા બળદોની પેઠે જેમને અધીન છે
એવા આપનાં ચરણારવિદ અમારુ કલ્યાણ કરો.
૧૪ તમે આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા
પ્રલયના કર્તા છો, કારણ કે તમે પ્રકૃતિ, પુરુષ તથા
મહત્તત્વના નિયંતા છો. શિયાળો, ઉનાળો તથા
ચોમાસુ એવા ત્રણ ભાગવાળો સર્વનો સહાર કરવા
મચી રહેલો અને ગભીર વેગવાળો વર્ષ રૂપી કાળ
આપનું સ્વરૂપ છે, તેથી આપ ઉત્તમ પુરુષ છો.
૧૫ અમોઘ શક્તિવાળા પુરુષ તમારી પાસેથી
શક્તિ મેળવી, માયા સાથે રહી, જગતના એક બીજ
સમાન મહત્તત્વને ઉત્પન્ન કર્યું છે અને તે મહત્તત્વે
તમારી પાસેથી શક્તિ સંપાદન કરી, માયા સાથે
રહીને બહારથી આઠ આવરણવાળા અને પ્રકાશમાન
એવા વિશાળ પ્રજ્ઞાડને બનાવ્યું છે. ૧૬ આપ સ્થા-
વર તથા જંગમભક્ત જગતના અધિપતિ છો.
આપની માયાવડે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓએ અર્પણ
કરેલા વિષયોને આપ સેવો છો, છતાં પણ તેનાથી
આપ મોહિત થતા નથી. બીજા પુરુષો પોતે વિષ-
યોનું સેવન છોડી દે છે, છતાં પણ તેઓના મનમાં
વિષયોની વાસના રહી જાય છે. ૧૭ મદ મદ
હાસ્ય સહિત કિંચિત્ ભાવ દેખાડવાથી મનોહર
લાગતા બ્રૂમડોએ મોકલેલા કામના શુભ વિચારો
કરવામાં ચતુર સોળ હજાર એક સો ને આઠ સ્ત્રીઓ
કામને હઠાવી દેનારા એવા કામઠળાના સાધનોથી
આપના મનને મથન કરી શકી નહીં. ૧૮
આપની કથારૂપી અમૃતની નદીઓ તથા આપના
ચરણ ધોવાના પવિત્ર જળરૂપી ગંગાદિક તીર્થ,
નહાવાવડે પવિત્ર કરે છે પોતાના આશ્રમમાં રહેલા
લોકો ભક્તિથી તે તીર્થોને સેવે છે. ૧૯ હે રાજન!
આકાશમાં રહેલા પ્રજ્ઞાએ દેવતાઓની તથા શકરની
સાથે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરી તેમને પ્રણામ કરીને
કહ્યું કે, ૨૦ હે સર્વના આત્મા! અમે પૃથ્વીનો
ભાર ઉતારવા તમને વિનંતિ કરી હતી, તેથી તે
પ્રમાણે આપે કર્યું. ૨૧ આપે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા

પુરુષોમાં ધર્મને સ્થાપન કર્યો અને સર્વ લોકોનાં
પાપનો નાશ કર્યો. ૨૨ તેમજ યદુના વંશમાં અવ-
તાર લઈ ઉત્તમ શરીર ધારણ કર્યું અને તમે જગતના
હિત માટે ઉત્તમ ચરિતવાળા કર્મો પણ કર્યા. ૨૩
હે ઇન્દ્ર! આ કલિયુગમાં સત્પુરુષો તમારા ચરિતો
સાબળવાથી તથા ગાવાથી સંસાર સાગરને તરી
જશે. ૨૪ હે પ્રભુ! યદુવંશમાં આપને એક સો ને
પચીસ વર્ષ થઈ ગયા, તેટલામાં તો આપે સર્વ
કાર્ય કરી લીધા. ૨૫ હવે આપને દેવતાઓના
કાર્યોમાં કોઈ કાર્ય બાકી રહેલું નથી તેમજ આપનું
કુળ પણ પ્રાણીઓના શાપથી નાશ થયા જેવું થઈ
રહ્યું છે, ૨૬ માટે હે વૈકુંઠનાથ! આપની ઇચ્છા
હોય તો સ્વધામમાં પધારો અને તમારા સેવક
એવા જે અમે લોકપાળો તેઓનું અને લોકોનું
રક્ષણ કરો. ૨૭

ભગવાન બોલ્યા-હે દેવોના ઇન્દ્ર! આપ જે
કહો છો, તેમ મેં ધાર્યું છે. મેં સર્વ કાર્ય કરી
પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો છે. ૨૮ હવે યાદવનું કુળ
બાકી રહ્યું છે, જે શરીરબળથી, પરાક્રમથી તથા
લક્ષ્મીથી ઉદ્ભવેલું ને લોકોનો સહાર કરે તેવું છે,
તેને કિનારો જેમ મહાસાગરને રોકી રાખે, તેમ
મેં અટકાવી રાખ્યું છે. ૨૯ હું જો તે ગર્વિષ્ઠ યાદ-
વના કુળનો સહાર કર્યા વિના સ્વધામમાં બંધ
તો યાદવો સર્વ લોકોનો નાશ કરશે, ૩૦ માટે મેં
હમણા પ્રાણીઓના શાપદ્વારા યદુકુળનો નાશ કર-
વાનો આરંભ કર્યો છે. હે નિર્દોષ પ્રજ્ઞા! યદુકુળનો
સહાર થયા પછી સ્વધામમાં જતા હું તમારા લોકમાં
આવીશ. ૩૧

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યા
પછી પ્રજ્ઞા ભગવાનને પ્રણામ કરી સર્વ દેવ-
તાઓની સાથે પ્રજ્ઞાલોકમાં ગયા. ૩૨ તે પછી
દ્વારકામાં મોટા ઉત્પાતો થયા લાગ્યા, તે જોઈ ધરણ્ય
યાદવો એકઠા થયા ને બોલ્યા કે, ૩૩ આ મોટા
ઉત્પાતો ચારે તરફથી થાય છે, તેમ આપણા કુળને
પ્રાણીઓના શાપ થયો છે, જે ટાળ્યો ટળે તેવો
નથી. ૩૪ હે વૃદ્ધો! જીવવાની ઇચ્છા જેને હોય તેણે
અહીં આગળ રહેવું જોઈએ નહિ, માટે આજે ચાલો

આપણે મહાપવિત્ર એવા પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં જઈએ ૩૫ પૂર્વે જેમ દક્ષના શાપથી ક્ષયરોગમા પડેલા ચંદ્રને પ્રભાસમા નહાવાથી તે રોગ મટી જઈને તેની કળાઓની વૃદ્ધિ થઈ હતી, ૩૬ તેમ આપણે પણ પ્રભાસમા સ્નાન કરી પિતૃ તથા દેવતાઓનું તર્પણ કરી અનેક શુભવાળા અન્નોથી પ્રાણભોજને જમાડી તથા સુપાત્રરૂપી ક્ષેત્રોમા શ્રદ્ધાથી દાનો કરી સર્વ હુ ખો તરી જઈશું. ૩૭-૩૮

શુકદેવજી કહે છે-આ રીતે ભગવાને સલાહ આપી, એટલે યાદવોએ પ્રભાસ જવાની તૈયારી કરી ૩૯ પવિત્ર એવી દ્વારિકામા થતા ભયકર ઉત્પાતો બેઠાં નિત્ય ભગવાનને અનુસરનાર ઉદ્ધવજી જગતના અધિપતિઓના ઈશ્વર એવા શ્રીકૃષ્ણને એકાતમા મળી, બે હાથ બેડી નીચે પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યા -૪૦-૪૧

હે ઈશ્વર ! આપ આ યદુકુળનો સહાર કરી ખરેખર મનુષ્ય લોકોનો ત્યાગ કરશો, કારણ કે, આપ ઈશ્વર, પ્રાણભોજના શાપને ટાળવા સમર્થ છો, છતાં આપે તે ટાળ્યો નહિ હે નાથ ! આપ મને સ્વધામમા લઈ જાઓ ૪૨-૪૩ હે શ્રીકૃષ્ણ ! મનુષ્યોને પરમ મંગલકારક તથા કાનને અમૃતતુલ્ય લાગે એવું આપનું ચરિત્ર એકવાર સાંભળ્યું હોય તો મનુષ્ય બીજી સર્વ વસ્તુની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરે છે ૪૪ અમોએ સુવા, બેસવા, ફરવા, ઉભા રહેવા, નહાવા, રમત ગમત અને ભોજન વગેરેમા, સર્વ સમયે આપની સેવા કરી છે, તે અમે ભક્ત લોકો, પરમ પ્રિય, આત્મસ્વરૂપ આપનો કેવી રીતે ત્યાગ કરીએ ? ૪૫ હું તમારી પ્રાર્થના કરું છું, તે કંઈ માયાના ભયથી કરતો નથી, પરંતુ આપના વિયોગથી ડરીને કરું છું આપે ભોગવેલા માલા, ચંદન, વસ્ત્ર તથા અલંકારો ધારણ કરનારા તથા આપનું ઉચ્છિષ્ટ ખાનારા અમે દાસજનો આપની માયાને અવશ્ય તરી જઈશું ૪૬ હે માયાના યોગી ! વાયુનું ભક્ષણ કરનારા, તપશ્ચર્યાનો પરિશ્રમ કરનારા, શાત અને નિર્મળ મનના તથા પ્રહાર્ય પાળનારા સન્યાસીઓ પ્રહાર્યાદિકના કલેશ ભોગવી પ્રહારવાને પામે છે, પરંતુ કર્મમાર્ગમા ભટકનાર અમે તો

આપના ભક્તોની સાથે આપના ચરિત્રોના યથા ગાન દુસ્તર એવા સ સારસાગરને તરી જઈશું ૪૭-૪૮ આપના પરાક્રમે, ભાષણો, ગતિ, ઉત્તમ પ્રકારનું મંદહાસ્ય, અવલોકન તથા ઉપહાસ જે મનુષ્યલોકના અનુકરણરૂપ છે, તેનું સ્મરણ તથા કીર્તન કરવાથી અમે તરી જઈશું. ૪૯ આ પ્રમાણે ઉદ્ધવે વિનંતિ કરી એટલે દેવકીપુત્ર ભગવાને પોતાને પ્રિય એવા ઉદ્ધવને નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યા. ૫૦

एव विज्ञापितो राजन् मगवान् देवकीसुतः ।

एकान्तिनं प्रिय भृत्यमुद्धवं समभाषत ॥५०॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे

षष्ठोऽध्यायः

અધ્યાય ૭ મો. ૩

ગુરુઓનું માહાત્મ્ય.

શ્રીમગવાનુવાચ

यदात्थ मां महाभाग तच्चिकीर्षितमेव मे ।

ब्रह्मा मयो लोकपाला स्वर्वास भेदभિકाक्षिणः ॥

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! તમે જેમ કહેા છો તેમ જ હું કરીશ પ્રહાર, શ કર તથા દેવતાઓ મારો વૈકુઠમા વાસ થાય એવું ઇચ્છે છે ૧ પ્રહારની પ્રાર્થનાથી હું જે કાર્ય કરવા બળદેવની સાથે આ લોકમા અવતર્યો છું, તે સર્વ કાર્ય મેં પૂર્ણ કર્યું છે ૨ યાદવકુળ પરસ્પર કલેશ કરીને નાશ પામશે અને આજથી સાતમે દિવસે સમુદ્ર દ્વારિકા નગરીને બાળી દેશે ૩ હે ઉદ્ધવ ! હું મર્ત્યલોકનો ત્યાગ કરીશ, તે વખતે કલિ મર્ત્યલોકને પોતાની સત્તામા લઇ હું ખી કરશે અને લોકોનું સર્વ મગજ વિનાશ પામશે ૪ હે ઉદ્ધવ ! હું આ પૃથ્વીને તણ દઉં, તે પછી તમારે અહીં રહેવું નહિ, કારણ કે કલિ-યુગમા લોકોની અધર્મ ઉપર રુચિ થશે ૫ તમે બંધુઓ ઉપર અને સ્વજનો ઉપરના સ્નેહનો ત્યાગ કરી, સર્વત્ર સમદષ્ટિ રાખી પૃથ્વી ઉપર ફરજો ૬ મન, વાણી, નેત્ર તથા શ્રવણાદિકે ઇદ્રિયોથી બાંધુ-

હું આ અધ્યાયમા ઉદ્ધવને આત્મજ્ઞાન કરવા, અવધૂતના ઇતિહાસમા કહેલા ગુરુઓમાથી આઠ ગુરુનું ભગવાને કરેલું વર્ણન કહેવામા આવશે

વામાં આવતુ આ જગત્ માયામય અને મનોમય તેમ જ ક્ષણભગુર છે ૭ વિક્ષિપ્ત મનવાળા પુરુષને પ્રાંતિથી ભેદ દેખાય છે અને તેમાં શુષ્ક તથા દોષ રહેલા છે, માટે શુષ્ક અને દોષરૂપ ભેદ મિથ્યા છે, તેથી સર્વમા સમદૃષ્ટિ રાખવી. વેદ પોતે જ ભેદની વિધિનિષેધ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી વેદ જ ભેદની સત્યતા વર્ણવે છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તો જેની બુદ્ધિમા શુષ્ક તથા દોષ હોય છે તેને કર્મ, અકર્મ તથા વિકર્મરૂપ વિધિ-નિષેધરૂપી ભેદ છે, ‘માટે ઇન્દ્રિયોના સમૂહ અને ચિત્તને વશ કરી ‘મારાથી જગત્ રચાયેલું છે અને તમે પોતે, હું જે પરબ્રહ્મ ઇન્દ્રિય છું તે રૂપ જ છો’ ૮ તમે હું આવી દૃષ્ટિ કરી ‘કર્મ કરીશ નહિ તો દેવતાઓ મને વિદ્યન કરશે,’ એવી શકા કરશે નહિ. તમે વેદના તાત્પર્યના અર્થનો અનુભવ કરીને આત્માના અનુભવથી સંતુષ્ટ રહી સર્વ દેવતાઓના આત્મારૂપ થશો, તો તમને કંઈ પણ વિદ્યો નહોતો નહિ ૧૦ આ ઉપરથી એમ સમજવું નહિ કે, ‘જ્ઞાનીએ યથૈચ્છાચરણ કરવાં,’ કારણ કે બાળક સ કલ્પ વિકલ્પથી સહિત છતાં કેટલાક કાર્યો કરે છે અને કેટલાક કાર્યો તે કરતું નથી, તેમ શુષ્ક-દોષના વિચાર સહિત જ્ઞાની પુરુષ પૂર્વના સ્વસ્કારથી નિષિદ્ધ કર્મોમાં દોષ ગણી કરતો નથી, તેમજ વેદોક્ત કર્મ કરે છે, તેમા પણ શુષ્ક બાણીને કરે છે તેમ નથી, પરંતુ પોતાની ઇચ્છાથી કરે છે ૧૧ આ રીતે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો નિશ્ચય કરનાર, સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સ્નેહ રાખનાર, શાંત અને જગતને મારારૂપ નોતો પુરુષ, ફરીને જન્મ-મરણ પામતો નથી. ૧૨

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજન્ ! આ રીતે ભગવાને આજ્ઞા કરી, ઐટલે મહા વૈષ્ણવ ઉદ્ધવે પ્રણામ કરી તત્ત્વ બાણીની ઇચ્છાથી કહ્યું કે, ૧૩ હે યોગ બાણનારાઓમા ઉત્તમ ! આપે મારા કલ્યાણ માટે મને જે ત્યાગ કરવા સ ન્યાસનો ઉપદેશ કર્યો, તે આપની મારા ઉપર કૃપા છે, પરંતુ મારા અધિકારનો વિચાર કરીને કહ્યું નથી. કારણ કે આરોગ્ય માટે સર્વસ્વનું દાન કરવામા આવે છે, દાન કર્યા

પછી ગૃહાદિક કંઈ પાછું લઈ શકાતું નથી, માટે મારા જેવાથી આવો ત્યાગ થઈ શકે નહિ. ૧૪ જેમનું ચિત્ત કામનામા લાગ્યું હોય તે પુરુષો તેનો ત્યાગ કરી શકતા નથી તેમા પણ જેઓ આપના ભક્ત નથી, તેઓથી તો સર્વથા ત્યાગ થઈ શકતો નથી ૧૫ આપે મને સર્વ ત્યાગ કરવા ઉપદેશ કર્યો, પરંતુ હું મૂઢ બુદ્ધિને લીધે તમારી માયાએ રચેલા દેહ તથા પુત્રાદિક ઉપર ‘આ મારું અને આ હું’ એવી મમતારૂપી બુદ્ધિમા ડુબી ગયેલો છું. હું આપે કહેલા વિષયને જે પ્રમાણે પરિશ્રમ વિના સમજી શકું, તે પ્રમાણે આપ મને ઉપદેશ કરો. ૧૬ હે ઇન્દ્રિય ! સત્ય તથા સ્વયં પ્રકાશ એવા આત્માનો ઉપદેશ, દેવતાઓમા આપ વિના બીજો કોઈ પણ કરે એમ નથી કારણ કે બ્રહ્માદિ સર્વ પ્રાણીઓની બુદ્ધિ તમારી માયાથી મોહિત છે, તેથી તેઓ વિષયોને બળે છે ૧૭ કેટલાક સેવા કર્યા છતાં પણ ક્ષણ આપતા ઉચ્ચ હાથ કરે છે, કેટલાક અબાધ્યા જ છે, કેટલાક રક્ષણ કરવાને અસમર્થ છે, તથા કેટલાક સ્થાનક બ્રાહ્મ થયા છે, પરંતુ આપ નિર્દોષ, સર્વત્ર અવિનાશી, સર્વજ્ઞ, રક્ષા કરવામાં સમર્થ તથા દેશ, કાલાદિકથી અબાધ્ય અને વૈકુઠ લોકમા વસનારા છો એવા નરના સખા અને નારાયણ એવા આપને વિષયોથી ખિન્ન થઈ રહેલો અને હું. એથી તપી રહેલો હું બાળુ છું ૧૮

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! જગતમાં લોક-તત્ત્વની પરીક્ષા કરનાર મનુષ્યો ઘણું કરીને પોતે જ પોતાને વિષયવાસનામાથી બહાર લઈ બંધ છે. શુરુના ઉપદેશની કંઈ પણ અપેક્ષા રાખતા નથી, પણ પોતાની મેળે જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૯ જીવ, પશુ વગેરેના શરીરમા હિત તથા અહિત બાણવા મનુષ્ય પોતે જ પોતાનો શુરુ થાય છે અને તેના દેહમા વિશેષે કરીને પોતાનું હિતાહિત બાણવાને શુરુ થઈ શકે છે કારણ કે પશુ કરતાં મનુષ્યના શરીરમા પ્રત્યક્ષ તથા અનુમાન ઉપરથી પોતાનું હિત બાણવાની શક્તિ વધારે છે ૨૦ પશુઓ કરતા મનુષ્યોમા જ્ઞાનાદિક શક્તિઓ વિશેષ હોય છે તેથી સાખ્ય અને યોગ વિદ્યામા નિપુણ પુરુષોએ

હેહમાં ' સર્વ' શક્તિ સંપન્ન આત્મા પ્રત્યક્ષ છે, ' એવો નિશ્ચય કર્યો છે ૨૧ એક, બે, ત્રણ અને ચાર પગલાં અને પગ વિનાનાં શરીરો રચાયેલાં છે, તેમાં બે પગવાળું મનુષ્યનું શરીર મને પ્રિય છે. ૨૨ માનવ હેહમાં વિવેકી પુરુષો અહ કારાદિ દૃશ્ય પદાર્થોથી ભિન્ન એવા મન, હેતુ તથા અનુમાનાદિથી સાક્ષાત્કાર કરે છે. બુદ્ધિ આદિક જડ પદાર્થોનો પ્રકાશ આત્મ પ્રકાશ વગર સભવતો નથી માટે દૃશ્ય વસ્તુને જે પ્રકાશ આપે છે, તેને સ્વય-પ્રકાશ આત્મા કહે છે બુદ્ધિ આદિક પદાર્થો સ્વ તત્ત્વ કર્તાથી પ્રેરાય છે, જેમકે હથિયારો સુતારને અધીન રહી કામ કરે છે, તેમ બુદ્ધિ આદિક દૃશ્ય પદાર્થોને જે સ્વતત્ત્વથી પ્રેરે છે તે આત્મા છે, એવું અનુમાન કરીને સાવધાન રહેનાર પુરુષો મનુષ્યના શરીરમાં મને શોધે છે ૨૩ પોતાની મેળે વિચાર કરવાથી પણ જ્ઞાન થાય છે દત્તાત્રેય તથા મહાતેજસ્વી યદુરાજના સંવાદરૂપી એક પુરાણ ઇતિહાસ આનું ઉદ્દાહરણ છે ૨૪ અવધૂત, મહા વિદ્વાન ને તરુણ અવસ્થાવાળા શુરુ દત્તાત્રેય જગતમાં ક્યાં કરે છે તેમને જોઈને ધર્મવેત્તા યદુરાજ એકવાર નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું હતું ૨૫

યદુરાજ પૂછે છે-હે મહારાજ ! તમે કંઈ કામ કરતા નથી, છતાં આપની સર્વ લોકોથી વિલક્ષણ અને નિપુણ બુદ્ધિ કેમ છે ? આપ વિદ્વાન છતાં બુદ્ધિનો આશ્રય નહિ કરતા બાળકની પેઠે જગતમાં ફરો છો ૨૬ મનુષ્યો ઘણું કરીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને આત્માના વિચારમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. ૨૭ તમે સમર્થ છો, વિવેકી છો, કાર્ય કુશળ છો, રૂપાળા છો, મધુર વાણી બોલનારા છો, છતાં જડ, ઉન્મત્ત અને પિશાચની પેઠે ફરો છો અને કંઈ ઇચ્છતા નથી ૨૮ સર્વ લોકો કામ અને લોભ-રૂપી હાવાનજથી બળ્યા કરે છે, છતાં તમે જ બાળમા ઉભેલા હાથીની પેઠે શાત રહો છો અને કચો સતાપ કરતા નથી, આવો મહા આનંદ તમને ક્યાંથી મળ્યો ? ૨૯ હે બ્રાહ્મણ ! તમે વિષયના લોગથી તથા સ્ત્રી પુત્રાદિકથી સહિત, કેવળ આત્માસ્વરૂપમાં મગ્ન છો. આપને આવો આનંદ શાથી થયો છે ?

તે મને કહે ? ૩૦

બ્રાહ્મણને માનનારા, ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા યદુરાજ એ ઉપર પ્રમાણે સન્માનપૂર્વક પૂછ્યું, એટલે દત્તાત્રેયે પ્રીતિથી નમેલા યદુરાજને કહ્યું કે-૩૧

હે રાજન્ ! મેં બુદ્ધિથી સ્વીકારેલા કેટલાક શુરુઓ છે તેમની શીખથી હું આ સ સારમાં મુક્ત થઈને ફરું છું ૩૨ પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ, જળ, અગ્નિ, ચંદ્ર, સૂર્ય, કપેત, અજગર, સમુદ્ર, પતંગ, ભમરી, હાથી, મધ ઉતારનારો પારધી, હરિણ, માછલું, પિંગલા નામની વેશ્યા, ટીટોડી, બાળક, છોકરી, લુહાર, સર્પ, કરોળિયો અને ભમરો, એ ચોવીસ મારા શુરુઓ છે તેમના આચરણ ઉપરથી મેં મારે માટે ઉપદેશો ગ્રહણ કર્યા છે ૩૩-૩૫ મેં જેમની પાસેથી શિખામણ લીધી છે તથા જે પ્રમાણે તે લીધી છે તે કહું તે સાંભળો ૩૬ બ્રાહ્મણો પૃથ્વીને પગવતી દબાવે છે, તોપણ પૃથ્વી અલાયમાન થતી નથી. તેમ દેવને વશ બ્રાહ્મણો, દુષ્ટ દેતા છતાં પણ ધીર પુરુષે, તે દેવને અધીન છે, એમ જાણવું અને પોતાના નિયમથી અલાયમાન થવું નહિ આ શુણ્ડ હું પૃથ્વી પાસેથી શીખ્યો છું ૩૭ જાડ, ઝરણા વગેરેને ઉત્પન્ન કરવાની પર્વતની સઘળી ક્રિયાઓ સદા પરોપકાર માટે જ છે, તેમ પર્વતનો જન્મ પણ પરોપકાર માટે જ છે, વળી સાધુ પુરુષે પોતાની સર્વ ક્રિયાઓ ને જન્મ પરોપકારને માટે માનવો જાડમાંથી હું એક એ શુણ્ડ શીખ્યો છું. જાડ નિરતર પરાધીન રહે છે લોકો તેને કાપી લઈ બંધ છે, તોપણ તે બોલતું નથી, તેમ મહાત્મા પુરુષે પણ પરાધીન રહેવું, અર્થાત્ પીળા મારી નાખે અથવા ઘસઠી બંધ તો પણ તે સહન કરવું ૩૮ વાયુ જે પ્રકારનો છે તેમાં પ્રાણરૂપ અને બહાર ફરનાર વાયુ પાસેથી હું શીખ્યો છું કે, આહાર મળવાથી પ્રાણ સતોષ પામે છે, પરંતુ રૂપ, રસાદિક ઇન્દ્રિયોના વિષયોની અપેક્ષા રાખતો નથી, તેમ યોગીએ આહારના લાભથી જ સતોષ માનવો તેમાં સારા કે નરતા આહારની અથવા વિષયોની ઇચ્છા રાખવી નહિ. આહાર ન કરવાથી

મન વિકલ થાય, અને તેથી જ્ઞાનનો નાશ થાય, માટે દેહનો નિર્વાકુ કરતા આહારને પ્રકુલ કરવો પરંતુ સારા આહારની કે વિષયોની ઇચ્છા રાખવાથી વાણી અને મન વિશેષ પામે છે, માટે જ્ઞાનનો નાશ ન થાય તેમ વાણી અને મન વિશેષ ન પામે, તેવી રીતે આહાર કરવો ૪૯ વાયુ જેમ વનમા પ્રસન્ન થતો નથી અને અગ્નિમા ખિન્ન થતો નથી, તેમ શુભ દોષરહિત ભુદ્ધિશાળી યોગીએ ટાઢ, તડકો વગેરે અનેક ધર્મવાળા વિષયોમા અનુકૂલ વિષયો હોય ત્યારે પ્રસન્ન થવું નહિ અને પ્રતિકૂલ હોય ત્યારે ખિન્ન થવું નહિ ૪૦ વાયુથી જેમ સુગંધ, દુર્ગંધ જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતાએ સુગંધ તેમ દુર્ગંધ કંઈ પણ તે જોતો નથી, તેમ આત્મા પૃથ્વીના વિકારરૂપ દેહમા રહેલો હોવાથી જન્મ-મરણવાળો લાગે છે, પરંતુ વસ્તુતાએ જન્મ-મરણવાળો નથી. ૪૧ આકાશ નામના શુરુ પાસેથી હું આ શુભ શીખ્યો છું તે જેમ સર્વત્ર વ્યાપક છે, છતાં તેને કોઈ વસ્તુનો સંગ નથી ને કોઈ પદાર્થ તેનું માપ કરતા નથી, તેમ યોગીએ દેહમા રહ્યા છતાં પ્રજ્ઞસ્વરૂપની ભાવના કરી પોતાનો આત્મા સ્થાવર જંગમોમા અનુગત છે અને તે મણિઓમા સૂત્રની પેઠે નહિ, પરંતુ સર્વ અશમા વ્યાપ્ત છે એમ જાણીને દેહાદિકના સંગથી રહિત પદાર્થથી તેનો પરિચ્છેદ થઈ શકતો નથી, એમ વિચાર કરવો તથા વાયુએ પ્રેરેલા અને ક્ષણમા નાશ થનાર તથા ક્ષણમા આવનાર મેઘપટલ અથવા રજ વગેરે પદાર્થોનો જેમ આકાશને સ્પર્શ થતો નથી, તેમ જ કાળે સર્જેલા પૃથ્વી, જળ તથા તેજમય દેહાદિક પદાર્થો, જે ક્ષણમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને ક્ષણમા નાશ પામે છે, તે આત્માનો સ્પર્શ કરી શકતા નથી, એમ યોગીએ જાણવું ૪૨-૪૩ જળ નામે શુરુ પાસેથી મે નીચે પ્રમાણે શીખ લીધી છે વાણી જેમ સ્વચ્છ સ્વભાવથી સ્નિગ્ધ, મધુરભાષી, મનુષ્યોને પવિત્ર કરનાર છે, તેમ યોગીએ પણ સ્વચ્છ, સ્વભાવથી સ્નિગ્ધ, મધુરભાષી, મનુષ્યોને પવિત્ર થવાના તીર્થરૂપ, દર્શન તથા સ્પર્શ કરવાથી બીજાઓને પવિત્ર

કરવા જોઈએ ૪૪ અગ્નિ નામના શુરુ પાસેથી હું નીચે પ્રમાણે શીખ્યો છું અગ્નિ જેમ તેજસ્વી, પ્રતાપથી પ્રકાશમાન, કોઈથી પણ તિરસ્કારી શકાય નહિ તેવો, ઉદરરૂપી એક પાત્રવાળો અને સર્વ વસ્તુનું ભક્ષણ કરવા છતાં પણ નિર્દોષ રહે છે, તેમ યોગીએ પણ જ્ઞાનથી અતિ તેજસ્વી, તપથી પ્રકાશમાન, તિરસ્કાર કરી શકાય નહિ તેવા તથા પેટ વિના બીજું પાત્ર ન રાખનારા રૂપે રહેવું જોઈએ અને તે પ્રમાણે સર્વ વસ્તુનું ભક્ષણ કરવા છતાં યોગી દોષભાગી થતો નથી ૪૫ વળી અગ્નિ જેમ કોઈ ઠેકાણે શુભ રહે છે, કોઈ ઠેકાણે સ્પષ્ટ રહે છે, તથા તે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળાઓએ ઉપાસના કરવા યોગ્ય અને બલિ આપનારાઓના ભૂત તથા ભવિષ્ય કાળના પાપોને બાળીને ભસ્મ કરનાર છે અને સર્વ ઠેકાણે બીજાની ઇચ્છાથી ભોજન કરનાર છે, તેમ યોગીએ પણ કોઈ ઠેકાણે છાતું, કોઈ ઠેકાણે વ્યાસન તથા કોઈ ઠેકાણે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળાઓએ ઉપાસના કરવા યોગ્ય થઈ રહેવું તથા અન્ન જમાડનારાઓના ભૂત અને ભવિષ્ય કાળના પાપોને બાળી નાખવા અને બીજાઓની ઇચ્છાથી સર્વ ઠેકાણે ભોજન કરી લેવું ૪૬ વળી અગ્નિ જેમ કાષ્ઠના જેવો વાકો તથા ટુકો જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતાએ તેવો નથી તેમ આત્મા અવિદ્યથી સર્જાયેલા ઉચ્ચ નીચ દેહમા રહેવાથી ઉચ્ચ નીચ જણાય છે, પરંતુ તેવો નથી, એમ યોગીએ જાણવું ૪૭ ચંદ્રમા પાસેથી હું શુકલ પક્ષમા વધવું, કૃષ્ણ પક્ષમા ઘટવું વગેરે વધઘટની કળા શીખ્યો છું જન્મથી મરણ સુધીના છ વિકારો દેહને છે, આત્માને નથી, એમ યોગીએ જાણવું ૪૮ વળી અગ્નિની જ્વાળાઓ જેમ નાશ પામે છે અને નવી નવી થાય છે, પરંતુ તે જેમ આપણે જાણતા નથી તેમ પ્રવાહની પેઠે અવિચ્છિન્ન વેગવાળા કાળથી આત્માની પાછળ લાગેલા શરીરો નાશ પામે છે અને નવા થાય છે, પરંતુ આપણે જાણતા નથી, માટે યોગીએ આ દેહને ક્ષણભ્રમર જાણી વેરાય રાખવો ૪૯ સૂર્ય નામના શુરુ પાસેથી હું નીચે પ્રમાણે શીખ્યો છું, સૂર્ય જેમ

આઠ મહિના પોતાનાં કિરણોવડે પૃથ્વીમાથી જળ ચૂસી લે છે અને વર્ષાઋતુમા પાછુ આપે છે, પરંતુ તેમા ગ્રહણ વા ત્યાગ કરવાનુ અભિમાન રાખતો નથી, તેમ યોગીએ પણ ઈન્દ્રિયોને ઉપયોગી વસ્તુઓ સ્વીકારવી અને કોઈ યાચે તો આપી દેવી. વળી સૂર્ય જેમ આકાશમા પોતાના સ્વરૂપમા રહે છે, ત્યાં એકરૂપ છે, પરંતુ પાણીના કુંડા વગેરેની ઉપાધિઓમા પ્રતિબિંબરૂપે રહે છે, ત્યારે સ્થૂલ બુદ્ધિવાળાઓને બુદ્ધો બુદ્ધો દેખાય છે, તેમ આત્મા એક સ્વરૂપ છે છતાં દેહાદિકની ઉપાધિઓમા સ્થૂલ બુદ્ધિવાળાઓને બુદ્ધો બુદ્ધો દેખાય છે, પરંતુ વસ્તુતાએ એકરૂપ સમાન છે, એમ યોગીઓએ બાણુવુ ૫૦-૫૧ હું કપોત પાસેથી નીચે પ્રમાણે શીખ્યો છું કોઈ પણ પુરુષે કોઈ પણ ઠેકાણે અતિ પ્રીતિ કે લાલન પાલન વગેરેની અત્યંત આસક્તિ રાખવી નહિ પુરુષ જે અત્યાસક્તિ રાખે, તો દીન બુદ્ધિવાળા હોલાની માફક સંતાપ પામે છે ૫૨ કોઈ એક કપોત વનમા ઝાડ ઉપર સ્ત્રીની સાથે કેટલાક વર્ષ સુધી રહ્યો હતો ૫૩ સ્નેહથી એક હૃદયવાળા ગૃહસ્થાશ્રમી એવા તેમણે અન્યેન્ય દૃષ્ટિ સાથે દૃષ્ટિ, અંગ સાથે અંગ અને બુદ્ધિ સાથે બુદ્ધિ ભેડી દીધી હતી ૫૪ તે બંને જણા વિદ્યા-સથી સૂવુ, બેસવુ, ફરવુ, ઉભા રહેવું, વાતો કરવી, રમત કરવી તથા ખાવુ વગેરે ક્રિયાઓ એક રૂપે જ કરતા હતા ૫૫ હે ચંદ્રભા! પેલી કપોતી પતિને સંતોષ આપી પ્રિય બની હતી તે જે વસ્તુને માગતી હતી, તે તે કપોત દુઃખ સહન કરીને પણ લાવી આપતો હતો ૫૬ કપોતીને પ્રથમ ગર્ભ રહ્યો અને વિઆવાનો સમય થયો, એટલે તેણે માળામા ઇંડા મૂક્યા ૫૭ તે ઇંડાં જે પાણીથી ભરેલા હતા, તેઓમા ભગવાનની અચિંત્ય શક્તિવાળી માયાવડે સમય થયો કે, અવયવો વગેરે થયા અને કુમળા શરીરવાળા બચ્યા થયા ૫૮ બચ્યા ઉપર વહાલ ધરાવનાર તે બેડુ પ્રસન્ન થઈને તેમનું લાલન પાલન ને પોષણ કરવા લાગ્યું તેમનું મધુર ભાષણ સાંભળવા લાગ્યું તેમજ બચ્યાના મધુર શબ્દોથી આનંદ પામવા

લાગ્યું ૫૯ સદા આનંદમા રહેતા તે બચ્યાના કામજ પિંછાથી, કલકલ શબ્દોથી, નિર્દોષ ગમ-તથી તથા પોતાની સામા આવવાથી તેઓ પ્રસન્ન થતા ૬૦ તે સ્ત્રી પુરુષનું હૃદય સ્નેહથી બધાઈ ગયું તેઓ વિષ્ણુની માયાવડે મોડું પામેલા હતા તેથી બચ્યાનું પોષણ કરતા હતા ૬૧ એક દિવસ તે બંને બચ્યાને માટે ચારે દેવા વનમા ગયા ચારાની ઈચ્છાથી તે ઘણીવાર ભટક્યા ૬૨ દર-મિયાન એક પારથી વનમા ફરતો ફરતો પેલાં બચ્યાના માળા પાસે આવ્યો, અને બળ નાખી બચ્યાને તેમા પકડી લીધા ૬૩ એટલામા માળાપ ચારે લઈ મળા તરફ આવ્યા ૬૪ પેલી કપોતી બચ્યાને બળમા સપડાઈ ગયેલા અને ચીસો પાડતા બેઠને અત્યંત ખિન્ન થઈ અને રડતી રડતી તે બચ્યા તરફ દોડી ૬૫ નિત્યના સ્નેહપા-શથી બધાયલી તથા ભગવાનની માયાવડે દીન મનવાળી થયેલી તે બચ્યાને બધાયેલા બેવા છતાં પણ બળમા પડી બધાઈ ગઈ ૬૬ પ્રાણ કરતા પણ વિશેષ પ્રિય બચ્યાને તથા પોતાને યોગ્ય એવી સ્ત્રીને બળમા પડેલા બેઈ કપોત બહુજ દુઃખી થઈને વિલાપ કરવા લાગ્યો ૬૭ અરેરે! મારો નાશ થઈ ગયો, હું અદ્ય પુણ્યવાળો તથા દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો છું હજી મારી તૃષ્ણાઓ તૃપ્ત થઈ ચૂકી, તેમ મારા મનોરથો પૂર્ણ થયા નથી, એટલામા ધર્મ, અર્થ અને કામના ધામરૂપ મારું ઘર ભાંગી ગયું ૬૮ મને અનુકૂલ રહેનારી, આ સ્ત્રી મને ઉજડ ઘરમા રજાવાળી બચ્યા સાથે સ્વર્ગમા બાથ છે ૬૯ મારું જીવન ખાતર થઈ ગયું બચ્યા મરી ગયા ને હવે આ સુના ઘરમા મારે શા માટે જીવ-વાની ઇચ્છા કરવી ભેઈએ? ૭૦ આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો તે ઉપર કદા પ્રમાણે પેલા બચ્યાને અને પોતાની સ્ત્રીને બળમા ફસાયેલા, કાળના સુખના કોળીઆરૂપ થઈ પડેલા અને તરફડતા ભેઈ પોતે બળમા જઈ પડ્યો ૭૧ આ પ્રમાણે તેમને મેળવી ફૂર પારથીનું કામ પૂર્ણ થઈ ગયું અને તે પોતાને ઘેર ગયો ૭૨ જે ચંચળ ચિત્તાવાળો કુટુંબી મનુ-ષ્ય સુખ-દુઃખાદિક દંડ પદાર્થોમા આસક્ત થઈ,

કુટુંબનુ પોષણ કરે છે, તે મનુષ્ય આ કપોતની પેઠે પોતાના પરિવાર સાથે હુ ખી થાય છે ૭૪ ઘરમા થયેલી આસક્તિ પશુ પક્ષીઓને પણ અન ચક્રારી થઈ પડે છે, માટે જે સુક્તિના ઉઘાડા બાર-વાળા મનુષ્યાવતારને પામીને, ૫ ખીની પેઠે ઘરની જ બાળમા બ ધાઈ રહે છે તે મનુષ્યને તત્ત્વજ્ઞો મૂર્ખ કહે છે ૭૪

યઃ પ્રાણ્ય માનુષ લોક મુક્તિદ્વારમપાવૃતમ્
ગૃહેષુ સ્વગત્સક્તસ્તમાકુલચ્યુત વિદુઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे
सप्तमोऽध्याय

અધ્યાય ૮ મો. §

દત્તાત્રેયના ગુરુઓ

બ્રાહ્મણ ઉવાચ

सुखमैन्द्रियक राजन् स्वर्गे नरक एव च ।

देहिनां तद्यथा दुःख तस्मान्नेच्छेत् तद्बुध ॥

બ્રાહ્મણે કહ્યું-હે રાજન્! ઉદમ કર્યા વિના પ્રારબ્ધના બળથી જેમ હુ ખ પોતાની મેળે જ આવે છે, તેમ સ્વર્ગમા તથા નરકમા જ્યા હોઈએ ત્યા ઇન્દ્રિય સ બધી સુખ પણ પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે જ્ઞાની પુરુષે સુખ માટે પ્રયત્ન કરવો નહિ ૧ અજગર પાસેથી હુ નીચે પ્રમાણે શિખ્યો છું અજગર જેમ ઉદમ કર્યા કારવ્યા વિના પ્રારબ્ધથી જે કંઈ મળે તેની ઉપર નિર્વાહ કરે છે, તેમ યોગીઓએ પણ સારુ-નરતુ જે કંઈ મળે, તેની ઉપર આજીવિકા કરવી ૨ પરતુ ખાવાનુ ના મળે તો પણ ઉદોગ કરવો નહિ, પણ પ્રારબ્ધ ઉપર જ આસ્થા રાખીને અજગરની પેઠે સૂઈ રહેવુ ૩ ઇન્દ્રિયોત્તુ, મનતુ તથા શરીરતુ બળ હોય તોપણ દેહથી કંઈ પણ કર્મ કરવુ નહિ આત્મ પ્રાપ્તિરૂપી સ્વાર્થમા લક્ષ રાખવુ અને ઇન્દ્રિયો સર્વ સ પૂર્ણ હોય તોપણ તેઓનાથી કંઈ વ્યાપાર કરવો નહિ ૪ સમુદ્ર પાસેથી હુ નીચે પ્રમાણે શિખ્યો છું સ્થિર જાળથી ભરેલો મહાસાગર જેમ ઉપરથી પ્રસન્ન

દેખાય છે અને અંદર ગ ભીર હોય છે, જેના તળી-યાને કોઈ અડી શકતુ નથી તેમ જેના પારને કોઈ પહોંચી શકતુ નથી, કારણ કે તે અન ત અને અપાર છે, તેમ યોગીઓ ઉપરથી પ્રસન્ન રહેવું, અંદર ગ ભીરતા રાખવી, કોઈ પણ તળસ્પર્શ કરી શકે નહિ કે અતિક્રમ કરી શકે નહિ એવા થવુ. સ્વસ્વ-રૂપના આર્વિલાવને લીધે કાળથી, દેશથી, તથા અવધિથી થતા કાર્યને આધીન થવુ અને રાગ દ્વેષ-હિકનો ત્યાગ કરી નિર્વિકાર રહેવુ ૫ વળી સમુદ્ર જેમ વર્ષાઋતુમા ઘણી નદીઓ મળવાથી વધી જતો નથી, તેમ ઉનાળામા સુકાઈ જતો નથી, તેમ યોગીઓ નારાયણ ઉપર ભાવ રાખવો. સ પૂર્ણ વૈભવો મળે તોપણ રાજ થવુ નહિ, તેમ ન મળે તો ખિન્ન પણ થવુ નહિ ૬ રૂપ ઉપર મોહ થવાથી કેવુ હુ ખ ઉપજે છે, તે હુ પત ગીઆ પાસેથી શીખ્યો છું પત ગ જેમ અગ્નિનુ રૂપ બેઈ તેમાં પડે છે, તેમ ઇન્દ્રિયાધીન પુરુષ પણ માયારૂપી સ્ત્રીનુ રૂપ બેઈ, તેના વિલાસોથી લોભાઈને મોહમા પડે છે ૭ માયાએ રચેલા સ્ત્રી, સુવર્ણ, આભૂષણ તથા વસ્ત્રાદિક પદાર્થો ઉપર, ઉપલોગની બુદ્ધિથી અંત-કરણપૂર્વક આશાવાળો થાય છે અને પછી પતગની માફક મોહથી આધળો થઈ નાશ પામે છે, માટે યોગીઓ માયારચિત પદાર્થોની ઇચ્છા રાખવી નહિ મધુકર પાસેથી હુ નીચે પ્રમાણે શિખ્યો છું. મધુકર જેમ સુગંધના લોભથી કમળમા પેસે છે, ને સાયકાળે તે બીડાઈ જતા કેદ થાય છે, તેમ યોગી પણ ઉત્તમોત્તમ પદાર્થોના લોભથી ગૃહસ્થના ઘરનો આશ્રય કરતા બ ધાઈ જાય છે, માટે યોગીઓ ગૃહ-સ્થાને હુ ખ ન આપતા દેહ ટકી રહે, તેટલા અનથી સ તુષ્ટ રહી મધુકરની માફક લોભમા પડવુ નહિ ૮ વળી જેમ જમર નાના મોટા પુખ્તોમાથી સાર સાર ગ્રહણ કરે છે, તેમ યોગીઓ પણ નાના મોટા શાસ્ત્રોમાથી સાર ગ્રહણ કરવો ૧૦ હુ મધ-માખીની પાસેથી નીચે પ્રમાણે શિખ્યો છું મધમાખી મધનો સ ગ્રહ કરે છે તેથી તેને જેમ મરવુ પડે છે તેમ યોગી પણ જો અજ્ઞાદિકનો સ ગ્રહ કરી રાખે તો તેને પણ મરવુ પડે છે. માટે

§ આ અધ્યાયમા દત્તાત્રેયે અજગરદિ નવ ગુરુઓ પાસેથી ઉપદેશ લીધો હતો, તે કથા કહેવામા આવશે

યોગીએ જેટલું હાથમાં રહી શકે તેટલું જ લેવું; વધારે નહિ. તેમ અન્ન ભરી રાખવા માટે માત્ર પેટરૂપી એક પાત્ર રાખવું, પરંતુ મધમાખીની પેઠે સંપ્રહર્ષિ થવું નહિ. ^{૧૧} સંન્યાસીએ સાયકાળ માટે તથા આવતી કાલ માટે અન્નાદિકને સંગ્રહ કરવો નહિ એ સંપ્રહ કરે તો તે મધમાખીની પેઠે પોતાનો નાશ કરે છે. ^{૧૨} સ્ત્રીનો સંગ કરવાથી કેવું અનિષ્ઠ થાય છે, તે વિષે હું હાથીની પાસેથી શીખ્યો છું. હાથી, પોતાને પકડનારાઓએ જેમ લાકડાની હાથણી કરીને સામી ઉભી રાખી હોય, તેને મેળવવાના લોભથી તેની પાસે જતા વચ્ચે ઢાંકી રાખેલા કુવામાં પડી બધાય છે, તેમ પુરુષ પણ સ્ત્રીના અંગનો સ્પર્શ કરવા જતા બધાય છે, માટે યોગીએ લાકડાની પુતળીનો પણ સ્પર્શ કરવો નહિ અને તે પણ હાથથી તો શું, પરંતુ પગથી પણ સ્પર્શ કરવો નહિ. ^{૧૩} બુદ્ધિશાળી યોગીએ પોતાનો નાશ કરનારી સ્ત્રીનો કેઈ પણ દિવસ સંગ કરવો નહિ. યોગી એ સ્ત્રીનો સંગ કરે છે તો હાથણીનો સંગ કરનાર હાથીની માફક સ્ત્રીના સાથી પુરુષનો બળવાન પુરુષો નાશ કરે છે. ^{૧૪} ધનનો ત્યાગ તથા ઉપભોગ ન કરવાથી કેવું અનિષ્ઠ થાય છે, તે વિષે હું પારધી પાસેથી શીખ્યો છું. મધમાખીઓએ ઘણા દુઃખથી એકઠું કરી રાખેલું મધ જેમ પારધી લઈ બાય છે, તેમ લોભીએ સંકટ વેડીને સંગ્રહ કરી રાખેલું ધન હાનમાં અથવા તો ઉપભોગમાં આવતું નથી, પરંતુ ખીજા લોકો ભોગવે છે. ^{૧૫} ઝાડના ફોટરમાં તથા ખીજા સ્થાનમાં મધના પુકા હોય છે તેને પારધી લોકો ભણે છે, તેમ લોભી મનુષ્યથી શ્રુત સ્થાનમાં રખાયેલા ધનને ખીજા લોકો ભણી બાય છે, માટે યોગીએ સંગ્રહ કરવો નહિ. મધમાખીઓ ઘણા કષ્ટથી મધ એકઠું કરી તેને ભોગવતી નથી, એટલામાં તો પારધીઓ તેનું અપહરણ કરે છે, તેમ ગૃહસ્થો બહુ બહુ સંકટો વેડી સુખોની ઈચ્છા કરે છે, તે પહેલાં જ સંન્યાસીઓ તે ખાઈ બાય છે, માટે યોગીઓને ઉદયમ વિના પંજુ સર્વ વૈભવ સહેજે મળે છે. ^{૧૬} ગાયનમાં મોહિત થવાથી કેવું અનિષ્ઠ થાય છે, તે હું હરિષ્ણુ

પાસેથી શીખ્યો છું. વનમાં ફરનાર હરિષ્ણુ જેમ પારડીના ગાયનથી મોહિત થઈ મરણ પામે છે, તેમ વનમાં ફરનારો સંન્યાસી પણ ગાયન સાંભળે તો તેની ઉપર મોહિત થઈ બ્રહ્મ થાય છે, માટે સંન્યાસીએ કેઈ પણ દિવસ વિષય સંબંધી ગાયન સાંભળવું નહિ. ^{૧૭} હરિષ્ણુના પુત્ર કમ્પશ્યુત્ર ઋષિ વેશ્યાઓના સંગમાં વિષયોથી ભરેલાં નૃત્યો, વાદિત્રો અને ગાયનોથી વેશ્યાઓને અર્ધીન થઈ પરવશ બન્યા હતા, માટે યોગીએ વિષયી ગાયન સાંભળવું નહિ. ^{૧૮} હું માછલા પાસેથી જો શીખ્યો છું તે સાંભળો. માછલું જીવવા રસના લોભથી આકડી ગળીને તેનાથી પકડાઈ જીવના સ્વાદથી મરણ પામે છે, તેમ રસમાં મોહિત થયેલો દેહાભિમાની મનુષ્ય પણ બહુજ દુઃખ દેનારી જીવવા વડે મરણ પામે છે. ^{૧૯} વિક્રાન મનુષ્યો આહારનો ત્યાગ કરવાથી ઝટ ઈન્દ્રિયોને વશ કરી શકે છે, પરંતુ જીવવાને વશ કરી શકતા નથી; કારણ કે અન્નનો ત્યાગ કરવાથી જીવનો લોભ વધે છે. ^{૨૦} ખીજા ઈન્દ્રિયોને જિત્યા છતાં જીવવા ઈન્દ્રિયને જિતી ન હોય તો પુરુષ જિતેન્દ્રિય કહેવાતો નથી. એ જીવ જીતાઈ તો સર્વ ઈન્દ્રિયો જિતાઈ બાજુથી, માટે યોગીએ રસની ઈચ્છાનો ત્યાગ કરીને ઔષધની પેઠે અન્ન ખાવું. ^{૨૧} હે રાજન્! પૂર્વે વિદેહ નગરમાં પિંગલા નામે એક વેશ્યા રહેતી હતી, તેની પાસેથી હું નિરાશા શીખ્યો છું, તે સાંભળો. ^{૨૨} પિંગલા એકવાર પુરુષને પોતાના મંદિરમાં લઈ જવા શણગાર ધારણ કરી બારણામાં બેઠી. ^{૨૩} તે માર્ગે જતા ધનાઢય પુરુષોને જોઈને આ મને ધન આપશે તથા મારી સાથે રાત્રિ રહેશે એમ માનતી, પણ પુરુષો માછા જતા. ^{૨૪} પછી સંકેત વૃત્તિથી આજીવિકા કરનારી વેશ્યા વિચાર કરવા લાગી કે વળી ખીજો કેઈ ધનાઢય પુરુષ વિશેષ ધન આપનારો મારી પાસે આવશે. ^{૨૫} આવી દુષ્ટ આશાથી તેની નિદ્રા ઉઠી ગઈ અને મોઝા સુધી બેસી જ રહી. આ પ્રમાણે આશામાં મધ્ય રાત્રિ વીતી ગઈ. ^{૨૬} આ રીતે ધનની આશાથી તેનું મન હીન થઈ ગયું, સુખમાં થોડા પડ્યો અને

મહા ખેદ થયો તે ખેદથી હવે આ ધર્મો ત્યાગ કરવો એ જ સારુ છે, એવો વિચાર તેને આવ્યો. ૧૭ નિરાશ થયેલી એવી તે બોલી કે પુરુષોને જે નિવેદ એટલે હવે ધણુ થયું, એવી ખુદ્ધિ થાય છે તે આશારૂપી પાશોને કાપી નાખવામા તરવાર જેવી છે. ૧૮ હે રાજન્ ! જ્યાં સુધી નિર્વેદ ઉત્પન્ન થતો નથી, ત્યાં સુધી પુરુષ દેહના બંધનનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા કરતો નથી. જેમ વિજ્ઞાન રહિત-અવિવેકી મનુષ્ય મમતાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી, પરંતુ વિવેક થયા પછી તેનો ત્યાગ કરે છે, ૨૦ તેમ હું અવિવેકી હોવાથી મનને અધીન છું, મારા મોહનો વિસ્તાર મોટો છે, જે મોહને લીધે હું મૂર્ખ હલકા પુરુષની ઇચ્છા રાખુ છું ૨૦ આ અપરોક્ષ, અતર્યામી, નિત્ય ધન આપનાર તથા જ્ઞાનંદ આપનાર ઇશ્વરનો ત્યાગ કરીને કામના ન પુરનાર પરંતુ હું ખ, શોક, મોહ વગેરે આપનાર હલકા પુરુષને હું ઇચ્છું છું ૨૧ અરેરે ! હું કામી, લોભી ને શોક કરવા યોગ્ય પુરુષને મારું શરીર વેચી તેની પાસેથી રતિની તથા ધનની ઇચ્છા રાખુ છું, અને દુષ્ટ વૃત્તિરૂપી અતિ નીચ ધ ધાથી હું મારા અંતઃકરણને વૃથા સંતાપમા નાખું છું ૨૨ પુરુષનું શરીર એ એક ઘર છે, જેમા વળીઓ અને પાટડીઓ, ટેકા વગેરે હાડકાના બનેલા છે અને તેની અદર વિષ્ણુ તથા મૂત્ર ભરેલું છે, જેની ઉપરનો ભાગ આમડાથી, રુવાથી તથા નખોથી મઢેલો છે આવા પુરુષને મારા વિના બીજી કયી સ્ત્રી સેવે ? ૨૩ આ મહાજ્ઞાની વિદેહ રાજાની નગરીમા હું જ એક મહા પુદ્ધિવાળી અને દુષ્ટ છું, કારણ કે હું જ સ્વસ્વરૂપને આપનાર તથા અતર્યામી એવા અવિનાશી પરમાત્માનો ત્યાગ કરી ભોગની ઇચ્છા કરુ છું ૨૪ વિચાર કરતા તો આ ઇશ્વર જ પ્રાણીઓના મિત્ર તથા પરમ આત્મારૂપ છે, માટે હું મનથી તેમને વેચાતા લઈ હવે લક્ષ્મીની પેઠે તેમની સાથે જ વિહાર કરુ ૨૫ વિષયો આપનાર પુરુષો તથા દેવતાઓ આદિ તથા અતવાળા છે, તેઓએ મારું ભાર્યાનું શું હિત કર્યું ? કંઈ પણ નહિ, માટે આ લોક તથા પરલોકમા ઇશ્વર વિના બીજી કંઈ પણ

સેવા કરવા યોગ્ય નથી ૨૬ પૂર્વ જન્મના કાંઈ પણ શુભ કર્મને લીધે આજે ભગવાન વિષ્ણુ મારા ઉપર પ્રસન્ન થયા છે, કારણ કે આ હું ખકારક આશા ઉપર આજ મને સુખકારી એવો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે ૨૭ મારું ભાગ્ય મંદ હોત તો મને વૈરાગ્ય આપનાર કલેશો થાત નહિ જે વૈરાગ્યને લીધે પુરુષ ઘરબાર વગેરે સર્વ પરિવારનો ત્યાગ કરીને શાંતિ પામે છે, ૨૮ માટે વૈરાગ્ય આપવારૂપી મારા ઉપર ઇશ્વરનો જે ઉપકાર થયો છે, તે હું આજ માથે ચડાવુ છું, અને પામર મનુષ્યોમા રહેલી દુષ્ટ વાસનાઓનો ત્યાગ કરીને હું ઇશ્વરને શરણે ભઉ છું ૨૯ હવે હું સંતોષ રાખીશ અને જે કંઈ મળશે તેથી આજીવિકા ચલાવીશ. ૩૦ કારણ કે સસારરૂપી કુવામા પડેલા, વિષયોથી અધ અને કાળરૂપી સર્પથી ડસાયેલા જીવનું ભગવાન વિના બીજી કંઈ રક્ષણ કરે ? ૩૧ રક્ષાની આશાથી હું હરિને ભજીશ નહિ, કારણ કે જીવ જ્યારે જગતને કાળરૂપી સર્પથી ડસાયેલું જીવે છે અને તેનાથી સાવધાન થઇ, આ લોકના અને પરલોકના ભોગથી વૈરાગ્ય પામે છે, ત્યારે પોતેજ પોતાનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ થાય છે, માટે હું તો કેવળ પ્રેમથી જ ભગવાનને ભજીશ ૩૨

શુરુ દત્તાત્રેય કહે છે-આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને જાનની આશાથી ઉત્પન્ન થયેલી દુષ્ટ આશા તણ તે શાંત થઇને શય્યામા સૂતી ૪૩ આ વાતમાથી મેં જે સાર ગ્રહણ કર્યો તે એજ કે આશા રાખવી એ મોટું દુષ્ટ છે અને નિરાશા રાખવી એજ મોટું સુખ છે કારણ કે પિંગલા જાનની આશા છોડી દીધાથી સુખે સુતી હતી. ૪૪

આશા દિ પરમં દુઃખં નૈરાશ્યં પરમં સુખમ્ ।
યથા સચ્છિદ્ર કાંતાશાં સુખ છુન્વાપ પિંગલા
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे
अष्टमोऽध्यायः

અધ્યાય ૯ મો. *

દત્તાત્રેયના ગુરુઓ. (ચાહુ)

બ્રાહ્મણ ઉવાચ

परिग्रहो हि दुःखाय यद्यत्प्रगतम नृणां ।
अनन्त सुखमाप्नोति तद्विद्वान्यस्त्वर्किचनः १

પ્રાણીઓ બોલ્યો-એક ટીટોડો આચમા માસ લઈને ઉડતો હતો, એટલામા ખીબ બળવાન ટીટોડો તેને મારવા દોડ્યા, તેથી તે માસનો ત્યાગ કરીને સુખ પામ્યો હતો. હું તે ટીટોડાની શિક્ષા શીખ્યો કે, પ્રિય વસ્તુઓ હોય તેનો સ્વીકાર કરવો એ દુઃખદાયી છે, એમ બાણીને જે પુરુષ પોતાના કુદુ-બાહિકનો તથા સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે છે, તે પુરુષ અનન્ત સુખ પામે છે. ૧-૨ હું બાળકની પાસેથી જે શીખ્યો છું તે સાબળો બાળકને જેમ માન કે અપમાન હોતું નથી, તેમ જ ઘરબારવાળા અને છોકરાવાળાને જે ચિન્તા હોય છે, તે ચિન્તા પણ તેને હોતી નથી, તેમ મને પણ માન કે અપમાન નથી તથા ચિન્તા પણ નથી હું મારી પોતાની સાથે જ રમું છું અને મારી પોતાની ઉપર પ્રીતિ રાખીને બાળકની પેઠે જગતમા ફર્યા કરું છું. જે મૂર્ખ તથા ઉદયમ રહિત બાળક હોય તે જ જે પુરુષોને ચિંતાથી મુક્ત અને પરમાનંદમા નિમગ્ન થયેલા બાણવા ૪ કુવારી કન્યા પાસેથી હું નીચે પ્રમાણે શીખ્યો છું કેાઇ ગામમા એક ગૃહસ્થને ઘેર કુવારી કન્યા હતી, તેને ઘેર મૂકી, ગૃહસ્થ તથા ખીબ મનુષ્યો બહાર ગયા, તેટલામા વેશવાળ કરવા વર તરફના લોકો પરોણા તરીકે આવ્યા. પેલી કન્યાએ તેમની પરોણાચાકરી કરી ૫ હે રાજન્ ! તેમને જમાડવા માટે એકાંતમા શાળ ખાડવા માડી, તે વખતે તેના હાથમા પહેરેલી ચુડીઓનો બહુજ ખડખડાટ થવા લાગ્યો. ૬ એટલે તે કન્યાએ બાણ્યુ કે:-“ હું પોતે શાળ ખાડવા બેઠી છું, એ ઠીક ગણાય નહિ ” એવો વિચાર કરીને તે કન્યાએ બન્ને હાથમાથી વધારાના કંકણ કાઢી

કે આ અધ્યાયમા દત્તાત્રેયે ખીબ ગુરુઓ પાસે જે સુખ લીધો, તેની કથા કહેવામા આવશે

નાખ્યા, માત્ર બખે ચુડીઓજ રાખી. ૭ આમ કરીને ખાંડવા માંડતાં પેલાં બખે કંકણ પણ ખડખડવા માડ્યાં ત્યારે તેણે એક કંકણ પણ કાઢી નાખ્યું, એટલે ચુડીનો ચખ્ખ થયો નહિ. ૮ હે યદુરાજ ! હું લોકોનું તત્ત્વ બાણવાની ઇચ્છાથી લોકોમા ફરું છું, તેથી મેં તેની પાસેથી એ ઉપદેશ પ્રહણ કર્યો કે -ઘણાની સાથે રહેવાથી કલેશ થાય છે, અને બે જણ સાથે રહેવાથી વાતચિત થાય છે, માટે યોગીએ કુવારી કન્યાનાં કંકણની પેઠે એકલા જ રહેવું કે જેથી ખટપટ થાય નહિ. ૯-૧૦ બાણ્યુ ઘડનારા પાસેથી હું જે શીખ્યો છું તે સાબળો. કેાઈ એક લુહાર બાણ્યુ ઘડવા બેઠો હતો, બાણ્યુને ઘડવામા તેનું ચિત્ત એવું લાગી ગયું કે, તે સમયે તેની પાસેથી રાજાની સ્વારી વાજતે ગાજતે નિકળી, પરંતુ તેણે રાજાને દીઠો નહિ, તેમ જેનું ચિત્ત બ્રહ્માકાર થઈ ગયું હોય તે બહારના પદાર્થોને તેમજ સુખ દુઃખાહિકનેબાણ્યુ તો નથી. આસન જિતવાથી શ્વાસનો વિજય કરી શકાય છે અને શ્વાસને જિતવાથી મન સ્થિર થાય છે. ક્ષણમાત્ર નિશ્ચળ થયા પછી વિષયોની વાસનાથી મનમા નિષ્કેપ થવાનો ભય રહે છે, અથવા તો સુષુપ્તિમા જેમ મનનો સર્વથા લય થાય છે, તેમ મનનો લય થવાનો ભય રહે છે, માટે દૈવ વૈરાગ્યથી મનમા વિષેપ થવા દેવો નહિ, અને આજસ મૂકી યોગથી મનને પરમાનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મામા બેઠી રેવું મન પરમાત્મામાં સ્થિર થાય છે એટલે એની મેળે ખીરે ખીરે વિષયોની વાસનાનો ત્યાગ થાય છે, તથા મનને વિષેપ ઉત્પન્ન કરનાર રજોગુણ તથા તમોગુણનો સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિથી નાશ કરીને શુણના કાર્યરહિત કેવળ મુક્ત સ્થિતિને પમાય છે, અર્થાત્ વૃદ્ધિ રહિત મન બ્રહ્મ-સ્વરૂપે રહે છે. તેને ‘અસપ્રજ્ઞાત’ સમાધિ કહે છે. ૧૧-૧૨ સર્પની પાસેથી હું જે શીખ્યો છું, તે તમને કહું છું, તે સાબળો. સર્પ જેમ એકલો ફરે છે, એક ઠેકાણે નિવાસ કરતો નથી, સાવધ રહે છે, એકાંતમા વાસ કરે છે, તેની અતિ ઉપરથી તે ઝેરી છે, કે ઝેર રહિત એ જણાતું નથી, તે કેાઈને પોતાની સાથે રાખતો નથી અને થોડું બોલે છે,

તેમ યોગીએ પણ એકલા ફરવું, પોતાનું નિવાસ-
સ્થાન એક ઠેકાણે રાખવું નહિ, સાવધ રહેવું,
એકાત્મા રહેવું, પોતાની વર્તણુક બીજાઓને બાંધવા
દેવી નહિ, તેમ કોઈને પોતાની સાથે રાખવો નહિ
અને થોડું બોલવું ૧૪ વળી સર્પ જેમ પોતાને
માટે દર કરતો નથી, પરંતુ કોઈ બીજાના દરમા
પેસીને સુખેથી રહે છે, તેમ યોગીએ પણ પોતાને
માટે ઘર ન કરતાં બીજાઓએ બાંધેલા ઘરમા રહીને
પોતાનું આયુષ્ય ગાળવું, કારણ કે ઘર બાંધવું, એ
મહા દુઃખદાયી છે, અને દેહ નાશવત હોવાથી
નિષ્ફળ છે ૧૫ હું કરોળિયાની પાસેથી જે શીખ્યો
છું, તે તમે સાંભળો. કરોળિયો જેમ સુખમાથી
લાજ કાઢી બળ બાંધે છે અને તેની સાથે રમીને
પાછો પોતે ગળી જાય છે, તેમા તેને બીજા કોઈ
સાધનની જરૂર પડતી નથી, તેમ પરમાત્મા પણ
આ જગતને પોતામાથી ઉત્પન્ન કરીને તેની સાથે
વિહાર કરીને તેને પાછા ગળી જાય છે, તેમા તેમને
બીજા કોઈ પણ સાધનની જરૂર પડતી નથી ભગ-
વાન પોતાની માયાથી પૂર્વે સર્જેલા જગતનો પ્રલય
કરતી વેળા કાળની શક્તિરૂપ માયાથી પાછો સ હાર
કરીને સ્વભૂતિય, વિભૂતિય તથા સ્વગત ભેદરહિત
સર્વના અધિષ્ઠાનરૂપ થઈ રહે છે. તે સમયે પોતાના
પ્રભાવરૂપ કાળ અને જગતના કરણરૂપ સત્વાદિક
સર્વ શક્તિઓને પ્રધાનમા લઈ જાય છે, ત્યારે
પ્રધાન તથા પુરુષના ઈશ્વર આદિ પુરુષ બ્રહ્મા અને
બીજા સુક્ત જીવોના પ્રાપ્ત, નિર્વિષય, અનુભવસ્વ-
રૂપ, આનંદના સમૂહરૂપ, મોક્ષ કહેવાતા નિરૂપાધિક
સ્વરૂપે રહે છે પરમાત્મા પોતાના પ્રભાવરૂપી કાળથી
ત્રિગુણાત્મક માયાને વિકારવાળી કરી તેમાથી મહ-
ત્ત્વ ઉત્પન્ન કરે છે મહત્ત્વ ત્રણ ગુણના કાર્યરૂપ
છે પછી ભગવાન અહુ કારથી અનેક પ્રકારના જગ-
તને ઉત્પન્ન કરે છે, જેમાથી જીવોની ઉત્પત્તિ થાય
છે એવા સમષ્ટિરૂપ મહત્ત્વમા આ જગત ઓત-
પ્રોત રહેલું છે. તે ઉપરથી મહત્ત્વને શાસ્ત્રમાં
સૂત્ર કહ્યું છે ૧૬-૧૭ હું કીડાની પાસેથી જે શીખ્યો
છું, તે હે ચંદુરાજ ! તમે સાંભળો. ભમરી કીડાને
પકડી પોતાના દરમા રાખી મૂકે છે તેથી તે કીડા

ભમરીના ભયથી તેનું ધ્યાન કરતો કરતો તેની
સમાન થઈ જાય છે, તેમ પ્રાણી પણ બુદ્ધિપૂર્વક
સ્નેહથી, દ્રેષ ભાવથી અથવા ભયથી જે જે વસ્તુમા
મનને એકાગ્ર કરે છે, તે તે વસ્તુરૂપ પોતે થઈ
જાય છે. કીડા જ્યારે ભમરીનું ધ્યાન કરવાથી પોતાના
દેહનો ત્યાગ કરી ભમરીરૂપ બની જાય છે ત્યારે
પ્રાણી પણ ભગવાનનું ધ્યાન કરવાથી બીજા દેહથી
ભગવાનના સ્વરૂપને પામે, તેમા શુ આશ્ચર્ય ? ૧૮-૨૦

આ રીતે મેં ચોવીસ ગુરુઓની પાસેથી બુદ્ધો
બુદ્ધો બોધ લીધા છે હવે મારા દેહમાથી મેં જે બોધ
લીધા છે, તે સાંભળો. ૨૪ આ દેહ પણ મારો એક
ગુરુ છે, કારણ કે તેણે મને વૈરાગ્ય અને વિવેક
શીખવ્યા છે આ દેહ જન્મ મરણવાળો છે તથા
પરિણામે પીડાકારક હોવાથી મને તેના ઉપર વૈરાગ્ય
આવ્યો છે, અને તત્ત્વોનો વિચાર કરવાથી વિવેક
પણ તેના વડે જ મને મળ્યો છે આ પ્રમાણે આ
દેહથી હું તત્ત્વોનો વિચાર કરતા શીખ્યો છું,
તોપણ તેની ઉપર આસક્તિ રાખતો નથી, પરંતુ
તેનાથી દૂર રહી દેહ મારો નથી એમ માનું છું.
કારણ કે મરી ગયા પછી તે કાગડા, કુતરા અથવા
અગ્નિને અધીન થનારો છે ૨૫ મનુષ્ય મોટા પરિ-
શ્રમથી જેમા માત્ર સુખ જોવામા આવે છે એવું
ધન એકઠું કરી જે દેહને રાજી રાખવાની ઇચ્છાથી
સ્રી, પુત્ર, ધન, પશુ, ચાકર, ઘર અને સગા સબ-
જીવોના વર્ગો વધારે છે તથા તેઓનું પોષણ કરે છે
તે દેહ આયુષ્ય પુરુ થતા નાશ પામે છે, માટે
દેહમા માત્ર દુઃખરૂપી જ ક્ષણ રહ્યું છે, કારણ કે
દેહ પડ્યા પછી પણ દુઃખનો છેડો આવતો નથી.
ઝાડ જેમ બીજાને ઉત્પન્ન કરીને નાશ પામે છે,
તેમ દેહ પુરુષને માટે બીજા દેહના બીજરૂપી કર્મે
સર્જીને નાશ પામે છે ૨૬ ધણી શોડયો જેમ ઘર
ધણીને ચારે તરફથી ખેંચે છે, તેમ દેહાભિમાની
પુરુષને એક તરફથી જીભ સ્વાદ માટે, બીજી તર-
ફથી તૃષ્ણા પાણી માટે, ત્રીજી તરફથી ચામડી સુંવાળ
પદાર્થોના સ્પર્શ કરવા માટે, ચોથી તરફથી નાસિ-
કેન્દ્રિય સુગંધ માટે, પાંચમી તરફથી કાન ગાન
માટે, અને છઠ્ઠી તરફથી અચળ નેત્રો રૂપ માર્કે,

અને બીજી કર્મેન્દ્રિયો દેહને પોતપોતાના વિષયો માટે જે ચી જાય છે આ રીતે દેહમા અનંત કષ્ટો છે, તેથી મને તેની ઉપર વૈરાગ્ય આવ્યો છે ૨૭ છતાં પણ મનુષ્યનો દેહ બહુ દુર્લભ છે પરમાત્માએ પોતાની શક્તિરૂપી માયાવડે વૃક્ષો, પેટથી ચાલનાર સર્પાદિક પશુ, પક્ષી, માછલા અને બીજાં નાના પ્રકારનાં શરીરો ઉત્પન્ન કર્યા છે, પરંતુ તેમા કોઈની પણ બુદ્ધિ પરમાત્માને અપરોક્ષ કરવામા સમર્થ ન થઈ, તેથી પરમાત્મા સતોષ પામ્યા નહિ અને ફરીને સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરીને સાક્ષાત્કાર કરવામા સમર્થ મનુષ્યદેહને સર્જીને પ્રસન્ન થયા, માટે આ મનુષ્યદેહ અતિ દુર્લભ છે, તેને પામીને ઈશ્વર ઉપર નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ. ૨૮ ઘણા જન્મોની અતે મનુષ્યદેહ મળે છે જે મનુષ્યદેહ નાશવત છતાં પણ પુરુષાર્થ આપે છે, તે હૈવેચ્છાથી સ પાઠન કરી પુરુષે તે દેહ જ્યાં સુધી પડે નહિ ત્યાં સુધી આ જગતમા લોકના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવો પરંતુ વિષયનું સુખ તો પશુઓને પણ મળે છે, માટે તેનો ભાવ વ્યર્થ છે ૨૯ આ રીતે મેં ઘણા શુરુઓ પાસેથી ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો, તે ઉપરથી મારા મનમા વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનરૂપી હીવો થયો છે, તેથી હું સર્વ પ્રકારે કામ કરવાને સમર્થ છું, તોપણ સર્વનો સ ગ છોડી હું અહંકાર રહિત થઈ પૃથ્વી ઉપર ફરુ છું ૩૦ જ્ઞાન આપનાર એક જ શુરુ કરવો જોઈએ, તોપણ તે શુરુ પાસેથી જ્ઞાન સ પાઠન કર્યા પછી પોતાની બુદ્ધિવડે ઉપદેશને અનુકૂળ બીજા દષ્ટાંતો લઈએ નહિ તો શુરુ પાસેથી મેળવેલું જ્ઞાન સ્થિર થાય નહિ, માટે મેં ઘણા શુરુઓ કર્યા છે પ્રજ્ઞા એક સ્વરૂપ જ છે, તેના ઋષિઓ ઘણે પ્રકારે વર્ણન કરે છે કેટલાક કહે છે કે તે પ્રપચ રહિત છે, કેટલાક કહે છે કે તે પ્રપચવાળા છે અને બીજા કેટલાક વળી તેમનું બુદ્ધા જ પ્રકારથી વર્ણન કરે છે, માટે તે પરમાત્મા વિષે અસંભવના તથા વિપરીત ભાવના દૂર કરવી અને પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ઘણા દષ્ટાંત લેવાં જોઈએ. ૩૧

ભગવાન બોલ્યા-ચંદુ રાજાના વંશથી તથા પ્રાર્થનાથી જ બીર બુદ્ધિવાળા શુરુ દત્તાત્રેય ઉપર

પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યા પછી, ચંદુ રાજાની રજા લઈ પ્રસન્ન થઈને ગયા ૩૨ આપણા પૂર્વજ ચંદુ રાજાએ દત્તાત્રેય ભગવાનના વચન સાંભળી સર્વ સંગનો ત્યાગ કર્યો હતો અને માત્ર પરમાત્મામા ચિત્ત ચોટાડ્યું હતું આપણા કુળમા આવા મહાત્મા થઈ ગયા છે, તેથી આપણે ઘણા જ ભાગ્યશાળી છીએ ૩૩

અવધૂતવચ. ધૃત્વા પૂર્વેષાં ન સ પૂર્વજાં ।

સર્વસંગ વિનિર્મુક્તઃ સમચિત્તો વમૂવ હ ॥

શતિ શ્રીમદ્ભગવતે મહાપુરાણે વકાશસ્કથે
નવમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૦ મો. ૩

આત્મા નિલેખ છે.

શ્રીમગવાનુવાચ

મયોદિતેષ્વચહિતઃ સ્વધર્મેષુ મદાશ્રયા ।

વર્ણાશ્રમકુલાન્નારમકામાત્મા સમાચરેત્ ॥

ભગવાન બોલ્યા-મેં શાસ્ત્રોમા કહેલા ધર્મોમાં સાવધાન રહીને, મારો આશ્રય કરીને, તે ધર્મોમાં વિરોધ આવે નહિ, તેમ વર્ણના તથા આશ્રમના ધર્મને આચારો પાળવા ૧ શુદ્ધ અત કરણવાળા પુરુષે, વિષયોમા જેમનું મન લાગી રહેલું છે એવા દેહધારીઓ, વિષયોને સત્ય માનીને જે જે કાર્યોને આરંભ કરે છે, તે તે કાર્યોમા વિપરીત ફળ મેળવે છે, તે જોયા કરવા, કે જેને લીધે નિષ્કામપણું પ્રાપ્ત થાય છે ૨ ઇન્દ્રિયોથી જે જે વિષયો ભણવામાં આવે, તે તે વિષયો મિથ્યા છે, કારણ કે તે અનેક પ્રકારના હોય છે બધા પદાર્થો નાશવત છે મનથી ઉત્પન્ન થતા સ્વપ્નો અને મનોરથો અનેક પ્રકારનાં હોવાથી મિથ્યા છે, એમ માનવાથીજ માત્ર નિષ્કામત્વ પ્રાપ્ત થાય છે ૩ ભક્તિમા પરાયણ રહેનાર પુરુષે સકામ કર્મો ત્યાગ કરવા અને નિષ્કામ, નિત્ય તથા નૈમિત્તિક કર્મો કરવા આત્મત્વમાં પ્રવૃત્તિ થયા પછી તે નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મોનાં પણ અહર કરવો નહિ ૪ વળી મારામા પરાયણ થયેલા

કુ આ અધ્યાયમા દેહના સંબંધથીજ આત્માને સ સાર ભાગે છે ઇલાહિ આધ્યાત્મિક વિષયનો કથા કહેવાશે

પુરુષે નિત્ય અહિંસા આદિક નિયમો પાળવા અને આત્મજ્ઞાનમાં વિરોધ આવે નહિ તેમ સ્નાનાદિક આચારો કરવા. ૧ શાત શુભવાળા, શુરુની સેવા કરનાર પુરુષે સરળ રહેવું, મત્સરનો ત્યાગ કરવો, આળસનો ત્યાગ કરવો, સ્ત્રી પુત્રાદિક ઉપર મમતા રાખવી નહિ, શુરુ ઉપર પ્રેમ રાખવો, સત્ય વસ્તુ જાણવાની ઇચ્છા રાખવી, કોઈની ઇર્ષ્યા કરવી નહિ, બ્યર્થે ખોલવું નહિ ૧ સ્ત્રી, સત્તાન, ધર, ક્ષેત્ર, કુટુંબી તથા ધન વગેરેમાં ઉદાસીન રહેવું, સર્વ શરીરમાં આત્મા એક હોવાથી સર્વને પોતાના સ્ત્રી, પુત્રાદિકથી જે સુખ મળે તે મને જ મળે છે, એવો વિચાર કરીને સ્ત્રી પુત્રાદિક તરફ ઉદાસીન રહેવું અને શુરુની સેવા કરવી ૭ કાષ્ઠથી જેમ અગ્નિ જુદો છે તેમ સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ એવા દૃશ્ય દેહથી તેનો દ્રષ્ટા આત્મા પણ જુદો જ છે જડ એવા સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ દેહથી તેને જાણવાનારો સ્વયં પ્રકાશ આત્મા ભિન્ન છે આવા વિચારોથી આત્માને દેહાદિકથી જુદો જાણવો, કારણ કે, એમ માનવાથી સ્ત્રી, પુત્રાદિક ઉપરની મમતા મટીને વૈરાગ્ય આવે છે ૮ જેમ લાકડાની અદર રહેલો અગ્નિ લાકડાને લીધેજ નાશ પામે છે, ઉત્પન્ન થાય છે, નાનો મોટો દેખાય છે, તથા અનેક પ્રકારનો લાગે છે, પરંતુ તે સર્વ લેદો તેના પોતાથી થયેલા નથી તેમ દેહની અદર રહેલો આત્મા દેહને લીધે અનિત્યતા આદિક દેહના ગુણોને અનુભવે છે, પરંતુ તેના પોતાના તે ગુણો નથી આત્મા નિત્ય, અનાદિ સુક્ષ્મ તથા એક છે, ત્યારે દેહ નાશવત, ઉત્પન્ન થયેલો, બુદ્ધ અને અનેક રૂપવાળો છે, માટે આત્મા દેહથી જુદો છે ૯ અગ્નિને કાષ્ઠની સાથે સળધ હોવાથી કાષ્ઠના ધર્મો પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ આત્મા અસળધ હોવાથી તેને કદાપિ પણ દેહના ધર્મો સાથે મમતાનો સળધ ઘટતો નથી, કારણ કે આ સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ દેહ ઇન્દ્રિયોને અધીન રહેનાર માયાના ગુણોથી રચાયેલો છે દેહ ઉપર ‘હુ પદને લીધે’ જીવને સસાર થયેલો છે, જે આત્મવિદ્યાથી એટલે સ્વરૂપના જ્ઞાનથી ટળી જાય છે ૧૦ માટે કાર્ય કારણના સમુદાયરૂપ દેહમાં રહેલા, નિર્વિશેષ તથા પર એવા

આત્માને જાણવાની ઇચ્છા રાખવી તેને સારી રીતે જાણીને દેહાદિકમાં થયેલી સત્ય બુદ્ધિનો સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ વસ્તુના વિચારથી ત્યાગ કરવો ૧૧ ઉપનિષદમાં શુરુની નીચલી અરણી કહેલી છે અને શિષ્યને ઉપરની અરણી કહેલી છે, અને ઉપદેશરૂપી મધ્યને મથન કરવાના કાષ્ઠમાંથી પ્રજ્વલિતારૂપી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે અગ્નિ પરમ સુખ આપે છે ૧૨ કુશળ શુરુએ શિષ્યને અર્પણ કરેલી અને કુશળ શિષ્યે સપાદન કરેલી પ્રજ્વલિતા અત્યંત પવિત્ર છે. તે પ્રજ્વલિતા ગુણોના કાર્યરૂપ સસારનો તથા જ્યોત્સ્નામાથી ઉત્પન્ન થયેલો આ જગત જીવને સસારમાં જન્મમરણ અપાવે છે, તે ગુણોને જાણી નાખીને લોકડા વિનાના અગ્નિની પેઠે પોતે શાત થઈ જાય છે આ પ્રમાણે કાર્ય, કારણ અને વિદ્યાનો અતરાય ન રહેવાથી જીવ પરિણામે પરમાનન્દરૂપ થઈ જાય છે ૧૩ આત્મા સ્વયં પ્રકાશ, જ્ઞાનસ્વરૂપ, નિત્ય અને એક રસરૂપ છે તથા કર્તા, લોકતા આદિ ધર્મો દેહરૂપી ઉપાધિને લીધે આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મા વિના સર્વ પદાર્થો નાશવત અને માયાવી છે, માટે સર્વ વસ્તુ ઉપર વિરક્ત થઈને આત્મજ્ઞાન સપાદન કરવાથી સુક્ષ્મ મળે છે આ પ્રમાણે શ્રુતિનો સમન્વય કરીને સર્વ પદાર્થોનો નિર્ણય થયેલો છે, પરંતુ તે મતમાં મીમાસકોના મત પ્રમાણે વિરોધ આવે છે ‘હુ’ છુ’ એવી પ્રતીતિ ઉપરથી જાણવામાં આવતો આત્મા પ્રત્યેક શરીરમાં ભિન્ન હોઈ તે તે કર્મોનો કર્તા અને સુખ દુઃખનો લોકતા છે તેના સ્વરૂપ જેવો બીજો કેઈ નિર્વિકાર પરમાત્મા નથી ભોગ ભોગવવાના સ્થાનો એટલે સ્વર્ગાદિક લોકો, ભોગનો સમય, ભોગોના ઉપાયો તથા ભોગના સાધનરૂપ કર્મો દેખાડનારો વેદ અથવા ભોગલોકતા આત્મા જો અનિત્ય હોય તો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય પરંતુ તે સર્વ નિત્ય છે માટે વૈરાગ્યની પણ જરૂર નથી તેમજ સર્વ ભોગ્ય પદાર્થો નાશવત હોય અથવા માયામય હોય, તોપણ વૈરાગ્યનો સંભવ છે પરંતુ જગતમાં રહેલા પુષ્પ, અંદન વગેરે ભોગ્ય પદાર્થોની સ્થિતિ પ્રવાહરૂપે નિત્ય તથા સત્ય છે, માટે વૈરાગ્ય થવો સહેલું

નથી હમણા જગતને જે સ્થિતિમા આપણે જોઈએ છીએ તેવું જગત કોઈ દિવસ ન હતું ના, તે તો નિત્ય તેવી જ સ્થિતિમા છે માટે આ જગતને કર્તા કોઈ પણ નથી, તેમ આત્માને જે નિત્ય જ્ઞાન-સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે તે મિથ્યા છે આત્મા નિત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ નથી, પરંતુ તેનામાં અનેક જ્ઞાનો બદલાયા કરે છે જેમ આત્માને એક ક્ષણે ઘટનું અને બીજી ક્ષણે પટનું જ્ઞાન થાય છે, એમ ક્ષણે ક્ષણે અનેક વસ્તુઓને લીધે આત્મામા નવું નવું જ્ઞાન થાય છે, માટે આત્મા નિત્ય જ્ઞાનરૂપ નથી, પરંતુ તેમા અનેક જ્ઞાનોના પરિણામો થયા કરે છે. આ રીતે અનેક જ્ઞાનોના પરિણામવાળો આત્મા અનિત્ય થતો નથી, કારણ કે જ્ઞાનરૂપી વિકાર તેના નિત્યપણાને બાધકારક નથી સુક્તિમા આત્મા ઇન્દ્રિયાદિકથી રહિત થવાને લીધે તેમા જ્ઞાનોના પરિણામો રહેતા નથી. સુક્તિ પુરુષાર્થ રૂપ નથી એટલા માટે પ્રવૃત્તિ જ કલ્યાણકારક ગણાય છે ૧૪-૧૫ હે ઉદ્ધવ ! આપણે કદાચ પ્રવૃત્તિમાર્ગને સ્વીકારીએ પણ તે અનર્થનું કારણ છે, કેમ કે મીમાસકોના મત પ્રમાણે સર્વ પ્રાણીઓને દેહના સ બધથી વર્ષ તથા માસ આદિક કાળના અવયવો પ્રમાણે જન્મ મરણાદિક થયા કરે છે ૧૬ મીમાસાના મતે કર્મોના કર્તા અને સુખ દુઃખના ભોક્તા જીવને પરત્રપણ છે. પરત્ર પુરુષને પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત થતો નથી ૧૭ કર્મનિપુણ વિદ્વાનોને સુખ અને મૂર્ખોને દુઃખ થાય એવો કંઈ નિયમ નથી, કારણ કે બધે ઠેકાણે વિદ્વાનો સુખી જોવામા આવતા નથી, તેમ બધે ઠેકાણે મૂર્ખોને સુખ ભોગવતા દેખતા નથી. માટે ‘અમે કર્મથી સુખી છીએ,’ એવો મીમાસકોના મિથ્યા અહ કાર છે ૧૮ કદાચ ‘તેઓ સુખની પ્રાપ્તિ અને દુઃખની નિવૃત્તિ બાણે છે’ એમ માનીએ પણ તેઓ એવો ઉપાય તો બાણતા જ નથી, કે જેથી મૃત્યુનો પરાભવ થાય છે ૧૯ જ્યાં સુધી મૃત્યુ છે ત્યાં સુધી જીવને ધન અને ભોગ સુખ આનંદ મળતા નથી. જેમ મરણોન્મુખ મનુષ્યને ભોજનો, પુષ્પની માળા અને ચંદનના લેપ આનંદ આપતા નથી તેમ જેને માથે મૃત્યુ ફરતું હોય તેને ધન

તથા વૈભવો સુખકારક લાગતાં નથી. ૨૦ આલોકમાં જેમ દુઃખ છે, તેમ પરલોકમા પણ દુઃખ છે. સ્વર્ગાદિક લોકમાં પરના સુખની સાથે સ્પર્દા છે, પરના શુભોમા દોષારોપ થાય છે, તથા પરને મળતા સુખો પોતાને મળ્યા નહિ, તે સખ ધી દુઃખો થાય છે આ પ્રમાણે પરલોક પણ આલોકની માફક ઘણું દુઃખથી ભરેલો છે વળી ખેતી સફળ થવામા જેમ ઘણા વિઘ્નો આવે છે, તેમ યજ્ઞાદિકથી મેળવવા યોગ્ય સ્વર્ગાદિકમા પણ કર્મમા સખલન આદિ વિઘ્નો નડે છે, માટે સ્વર્ગાદિક લોક પણ નિષ્ફળ છે ૨૧ કદાચ વિઘ્નો નડે નહિ, તેમ પુરુષ યજ્ઞ કરે અને સ્વર્ગ મેળવે, તો ત્યાં તે કેવી રીતે બચ, તે સાબળો ૨૨ યજ્ઞ કરનારો મનુષ્ય આલોકમાં યજ્ઞોથી દેવતાઓનું યજન કરી સ્વર્ગલોકમા બચ છે, અને ત્યાં દેવતાની પેઠે પોતે મેળવેલા વૈભવો ભોગવે છે ૨૩ સુદરવેષ ધારણ કરી પુણ્યને લીધે સર્વ ભોગથી સપન્ન એવા સુદર વિમાનમા બેસી, અપ્સરાઓની સાથે વિહાર કરે છે અને ગધર્વો તેના યજ્ઞ ગાય છે. ૨૪ ઘુઘરીના સમૂહથી શોભતા તથા ઇન્દ્રાનુસાર જનારા વિમાનમા બેસીને સ્ત્રીઓની સાથે દેવતાઓના ઉપવનમા વિહાર કરે છે અને આનંદમા ડુબી બચ છે તેથી “હું પુણ્ય ક્ષીણ થયા પછી પાછો, મૃત્યુ લોકમા જઈશ, એમ બાણતો નથી ” ૨૫ જ્યાં સુધી પોતાનાં પુણ્ય હોય ત્યાં સુધી પુરુષ સ્વર્ગલોકમા રહે છે ખુટી બચ છે કે, તે પોતાની અનિચ્છા છતાં ચલાયમાન થઈને નીચે પડે છે. ૨૬ પ્રવૃત્તિ બે પ્રકારની છે, તેમાં શાસ્ત્રમા કહેલા વિધિ પ્રમાણે કામ્ય કર્મ કરવા, તે પહેલી અને શાસ્ત્રવિધિને ઉલ્લંઘન કરી અધર્મને માગે ચાલવું તે બીજી છે નીચ પુરુષના સ ગથી અથવા ઇન્દ્રિયોને અધીન થવાથી અધર્મ માર્ગમા પ્રીતિવાળો વિષયપરાયણ, કૃપણ, લાલચુ, સીલ-પટ અને પ્રાણીઓની હિંસા કરનારો પુરુષ સ સારના સુખોની લાલસાથી શાસ્ત્રોક્ત વિધિનો ત્યાગ કરી, પશુઓને મારી, તેનાથી ભૂત, પ્રેત આદિ તમોશુણી દેવગણોનું યજન કરી, પરત્રપણે નર-કમા પડીને પાછો સ્થાવર જાતિમા અવતાર લે છે.

૨૭-૨૮ મનુષ્ય પરિણામે હું બ આપનારા કર્મો કરી પાછો દેહ ધારણ કરે છે આ નાશવત દેહમાં મરણ ધર્મવાળા પ્રાણીને કદી સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી ૨૯ લોકો તથા લોકપાળો જેઓ એક કલ્પ સુધી જીવે છે, તેઓને પણ કાળનો ભય રહે છે, બે પરાઈ સુધી જેનું આયુષ્ય છે, એવા બ્રહ્માને પણ તેનો ભય રહે છે, માટે પ્રવૃત્તિ માર્ગ અનર્થનું કારણ છે અને નિવૃત્તિ માર્ગ માત્ર હિતકર છે ૩૦ આથા સિદ્ધ થાય છે કે, આત્મા કર્મ કરતો નથી, પરંતુ ઇન્દ્રિયો કરે છે આત્મા ઇન્દ્રિયોને પ્રેરે છે, એમ પણ જાણવું નહિ, કેમકે સત્વાદિક ગુણો ઇન્દ્રિયોને પ્રેરે છે, આત્મા પ્રેરતો નથી વળી આત્મા ભોક્તા છે, એવો વિચાર પણ ખોટો છે, કારણ કે ઇન્દ્રિયાદિકની ઉપાધિમાં અહ કાર થવાથી આત્મામાં કર્મફળોનું ભોક્તાપણું એવામાં આવે છે, પરંતુ તે ઉપાધિને લીધે વાસ્તવિક નથી ૩૧ આત્મા અનેક છે એવો મત પણ ખોટો છે, કારણ કે જ્યાં સુધી અહ કારાદિક કર્મો રૂપી ઉપાધિ હોય ત્યાં સુધી આત્મામાં અનેકપણું રહે છે અને જ્યાં સુધી તે દેખાય છે ત્યાં સુધી આત્માને પરત ત્રપણું અને કાળનો ભય લાગે છે જેઓ દેહાભિમાનથી થતા કર્મોને માને છે, તેઓ લોકોના અનિત્યપણાને લીધે શોકાતુર થઈ મોહ પામે છે ૩૨-૩૩ માત્ર સ્વર્ગાદિક અનિત્ય છે એમ નથી, પરંતુ તે માયાવી હોવાથી મિથ્યા છે માયાને જ્યારે ક્ષોભ થાય છે ત્યારે સ્વરૂપને કાળ, જીવ, વેદ, લોક, સ્વભાવ તથા ધર્મ, એમ ઘણા પદાર્થો રૂપ કહે છે અર્થાત્ તે પદાર્થોની બ્રહ્મા કલ્પના થાય છે, પરંતુ ખરી રીતે જોતા કોઈ પદાર્થ તેનાથી ભિન્ન નથી આ પ્રમાણે હોવાથી મીમાસકો કહે છે કે, પ્રવૃત્તિ યોગ્ય છે, તે મત ખોટો છે અને નિવૃત્તિ જ સુક્ષ્મ કારણ હોવાથી કલ્યાણકારી છે ૩૪

ઉદ્ભવજી પૂછે છે-હે પ્રભુ! આપે કહ્યું કે આત્મા એક છે, તેને ગુણોના કાર્યરૂપ દેહના સંબંધથી સંસારમાં જન્મ મરણ આવે છે અને પોતાના સ્વરૂપના જ્ઞાનથી સુક્ષ્મ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ હું પૂછું છું કે દેહાદિકનો અત્યંત નાશ થયા પછી

સુક્ષ્મ મળે છે કે દેહાદિક છતાં પણ સુક્ષ્મ મળે છે? કદાચ તમે કહેશો કે દેહાદિકનો અત્યંત નાશ થયા પછી સુક્ષ્મ મળે તો જ્ઞાનના સાધનભૂત દેહાદિકનો અત્યંત નાશ થતા જ્ઞાનને અધીન રહેલી સુક્ષ્મ કેમ મળે? દેહાદિક હોવા છતાં સુક્ષ્મ મળતી હોય તો આત્મા તેના કર્મોમાં તથા સુખેમાં બંધાયો વિના કેમ રહે? દેહાદિક છતાં તે આકાશની પેઠે આવરણ રહિત રહે છે, માટે દેહાદિકના કર્મોમાં બંધાયો નથી, તો પછી ચૈતન્યધન આત્મા જ્યારે ગુણોના આવરણથી રહિત છે, ત્યારે શા માટે બંધાયો છે? કે જેથી તેને સુક્ષ્મની અપેક્ષા રહેા કરે છે ૩૫ દેહાદિક છતાં તેની ઉપર અહ ભાવ રાખવાથી આત્મા બંધાયો અને અહ ભાવનો ત્યાગ કરવાથી સુક્ષ્મ મેળવે છે, એમ કહો તો તેવા પુરુષને કેમ જોળખાવા? તે વિષે દેહાદિકમાં બંધાયેલો પુરુષ કેવી રીતે વિહાર કરે? કેમ જોગ જોગવે? કયી વસ્તુનો ત્યાગ કરે? સૂવે કેમ, બેસે કેમ તથા ચાલે કેમ અને કેમ તે જાણવામાં આવે? ૩૬ હે પ્રભુ! રહસ્ય જાણનારાઓમાં ઉત્તમ શ્રીકૃષ્ણ! આ વિના બીજી મને એક પ્રાપ્તિ છે તે એ છે કે, આત્મા એક જ છે તે દેહાદિકના અનાદિ કાળથી થયેલા સંબંધને લીધે બંધાયેલો છે અને પછી તે સુક્ષ્મ પામે છે આમ માનીશું તો સુક્ષ્મની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ થશે, તેથી તેનું અનિત્યપણું પ્રાપ્ત થશે, માટે આત્મા નિત્યસુક્ષ્મ છે, પરંતુ તેમાં મને એક જન્મ છે તે એ કે આત્મા એક છે તો એક સમયમાં નિત્ય સુક્ષ્મ તથા નિત્યબદ્ધ કેમ હોઈ શકે? તે હવે મને સમજાવો. ૩૭

एतद्व्युत मे ब्रूहि प्रश्न प्रश्नविदांवर ।

नित्यमुक्तो नित्यबद्ध एक एवेति मे ज्ञम. ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे

दशमोऽध्याय

અધ્યાય ૧૧ મો. *

ભકિતનું સ્વરૂપ.

શ્રીમદગવાનુવાચ

बद्धो मुक्त इति व्याख्या गुणतो मे न वस्तुन
गुणस्य मायामूलत्वाच्च मे मोक्षो न बंधनम् ॥

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! આત્મા એક છે, ત્યારે તે એક સમે નિત્યસુકૃત અને નિત્યબદ્ધ કેમ હોઈ શકે ? એવો તમને ભ્રમ છે તે ભ્રમ વાસ્તવિક છે કે માત્ર પ્રતીતિ રૂપ છે ? તમારો ભ્રમ પ્રતીતિ માત્ર છે વાસ્તવિક નથી, કારણ કે આત્મા માટે નિત્ય બંધાયેલો અને નિત્યસુકૃત એવો જે વ્યવહાર કરવામા આવે છે તે સત્વાદિક ગુણરૂપી ઉપાધિને લીધે છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે નથી, કારણ કે, ઉપાધિરૂપ સત્વાદિક ગુણો માયાથી ઉત્પન્ન થયેલા છે જે પદાર્થો અજ્ઞાનથી કલ્પાયેલા હોય તે રબ્બુસર્પવત્ મિથ્યા હોય છે. માટે મારા સ્વરૂપમા બધ કે મોક્ષ કંઈ પણ નથી * જેમ આત્માને ગુણ રૂપ બંધ કે મોક્ષ નથી, તેમ જીવને પણ બધ મોક્ષાદિ કંઈ નથી, પરંતુ જીવ અજ્ઞાનને લીધે ઉપાધિને અધીન રહે છે તેથી તેને બધન અને મોક્ષની પ્રતીતિ થાય છે વળી સ્વપ્ન જેમ બુદ્ધિથી કલ્પાયેલું છે તેમ શોક, મોહ, સુખ, દુઃખ તથા જન્મ મરણાદિક સંસાર પણ મારી માયાવડે કલ્પાયેલો છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે નથી. * હે ઉદ્ધવ ! દેહધારીઓને મોક્ષ આપનારી બ્રહ્મવિદ્યા અને બધન કરનારી અવિદ્યા, બંને અનાદિ કાળની શક્તિઓ છે, અને તે પણ માયાજન્ય છે જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી જીવને બધન છે અને જ્ઞાન થયું કે મોક્ષ સ્ફુરે છે, અર્થાત્ બધ તથા મોક્ષમા બધ અનાદિ છે ત્યારે મોક્ષ નિત્ય છે * જીવને બધન કે મોક્ષ કંઈ નથી, કારણ કે, તે આત્મ-સ્વરૂપ છે. બ્રહ્મના અશરૂપ જીવને અજ્ઞાનથી બધન અને જ્ઞાનથી સુક્ષ્મ મળે છે, પણ મને તેમાનું કંઈ પણ છે જ નહિ જ્યારે જીવ-આત્મા એક જ હોય ત્યારે

એકના બધનથી સર્વને બધન અને એકના મોક્ષથી સર્વને મોક્ષ હોવો એમ એ જ સદ્મા એક છે તોપણ જળાદિકની ઉપાધિને લીધે તેનાં જિંબ અને પ્રતિબિંબ અનેક પડે છે અને પાણીને થતા ક પાદિક પ્રતિબિંબને હલાવે છે, છતાં ચંદ્રને હલાવતા નથી તેમ તે પ્રતિબિંબો ઉપાધિના ભેદ વડે પરસ્પર ભિન્ન હોય છે, તેથી પાણીથી ભરેલા ઘડમાં જે ઘડો ફૂટી જાય તેનું પ્રતિબિંબ મુખ્ય બિંબમાં મળી જઈને તેની સાથે એક થઈ જાય છે, પણ બીજા ઘડના પ્રતિબિંબો તેની સાથે એક થતાં નથી. તેમ આત્મા એક છે તોપણ અવિદ્યારૂપી ઉપાધિને લીધે જીવ થઈ ભેદ પામે છે તેમા અવિદ્યાને તેને લીધે બધન મોક્ષ અને સુખ, દુઃખ વગેરે ભેદ જણાય છે અને તે જીવો પણ અવિદ્યાના ભેદને લીધે પરસ્પર ભિન્ન છે, તેથી અવિદ્યાનો નાશ થતાં જીવ બ્રહ્મ એકતા પામે છે જીવને બધનાદિ થાય તેથી ઈશ્વરને કંઈ લાગતું નથી, માટે એક જીવને મોક્ષ મળે એટલે સર્વનો મોક્ષ થતો નથી, એમ જાણવું. * બદ્ધ તથા સુકૃતાની વચ્ચે એક ભેદ છે અને બીજો જીવ જીવની વચ્ચે એક ભેદ છે. આ બે પ્રકારના ભેદ છે, તેમા જીવ અને ઈશ્વરનો આ રીતે ભેદ છે, છતાં તે એક જ ધર્મવાળા શરીરમાં રહે છે પરંતુ જીવનો ધર્મ શોક અને ઈશ્વરનો ધર્મ આનંદ છે જીવ નિયમ્યરૂપે અને ઈશ્વર નિયંતારૂપે તેમા રહે છે * પક્ષીઓ વૃક્ષમાં માળો કરીને રહે છે, છતાં તે જેમ અડધી ભિન્ન છે, તેમ શરીરરૂપી વૃક્ષમા હૃદયરૂપી માળો કરીને જીવ રહે છે, છતાં પણ બ્રહ્મથી ભિન્ન છે તે બંને ચૈતન્યરૂપ છે અને સાથે રહેવાથી તથા એકજ વિચારના હોવાથી એક બીજાના મિત્ર છે, તેઓ અનિર્વાચનીય માયાવડે એકજ વૃક્ષમા માળો કરી રહે છે માયાનું સ્વરૂપ કોઈના જાણવામા આવતું નથી, તેથી તેને અનિર્વાચનીય કહી છે જીવરૂપી પક્ષી શરીરરૂપી વૃક્ષના ફળો ભોગવતું નથી, છતાં પોતાના આનંદમા મગ્ન રહે છે અને જ્ઞાનાદિક શક્તિવડે અધિક બળવાન થાય છે * ઈશ્વર જીવના કરતાં વધારે પ્રબળ છે તે કર્મનાં ફળો ભોગવતો નથી.

* આ અધ્યાયમા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણવદે જીવને ભકિતનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું, એ કથા કહેવાયે

તેમ પોતાને બધું છે અને જીવને પણ બધું છે. કર્મના ફળોનો લોકતા જીવ છે, તે પોતાને બધુતો નથી, તેમ ઈશ્વરને પણ બધુતો નથી, માટે અવિદ્યાવાન જીવ અનાદિ કાળથી બંધાયેલો છે અને પરબ્રહ્મરૂપી ઈશ્વર મુક્ત છે. કારણ કે માયામા આવરણનો અને આશ્રયીને મોહ ઉપબવવાનો અદ્ભુત ગુણ છે ૭ હવે જીવો વચ્ચે કેવી રીતે ભેદ છે તે કહું છું સ્વપ્નમાથી ઉઠેલો જીવ સ્મરણમા આવતા સ્વભાવસ્થાના સુખ દુઃખથી રહિત હોય છે, એટલે સ્વપ્નના દેહ સાથે તેને સંબંધ નથી. તેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી મુક્તિ પામેલો જીવ સંસ્કારરૂપે માત્ર દેહમા રહેલો હોય છે, તોપણ તે દેહના સુખ દુઃખને માનતો નથી તેથી દેહમા રહેલો જ નથી તથા સ્વભાવસ્થામા સ્વપ્નના દેહમા રહેલો જીવ વાસ્તવિકરીતે દેહમા રહેલો નથી, તોપણ જેમ તે પોતાને દેહમા રહેલો માને છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ પણ દેહનાં સુખદુઃખાદિક પોતાના માનવાથી દેહમા રહેલો હોય એમ બધું છે ૮ ઇદ્રિયો વિષયોનું ગ્રહણ કર્યા છતાં રાગદ્વેષરહિત જ્ઞાની જીવ અહંકાર કરતો નથી, પરંતુ ઇદ્રિયોજ વિષયોનું ગ્રહણ કરે છે, એમ માને છે અજ્ઞાની પુરુષ પૂર્વ જન્મના કર્મને અધીન રહેનાર શરીરમા રહીને, ઇદ્રિયો કર્મો કરે છે છતાં તે હું કરું છું એવો અહંકાર રાખવાથી તેમા બંધાય છે જ્ઞાની પુરુષો સુખ દુઃખ રહિત થઈ દેહમા રહે છે અને અજ્ઞાની જીવ સુખ દુઃખ સહિત તથા અભિમાની થઈને દેહમા રહે છે ૧૦ ઇદ્રિયોના કર્મો સાથે મને કંઈ પણ સંબંધ નથી, છતાં તે મને વૃથા બાંધ કરે છે, એવો વિચાર કરીને વિરક્ત થયેલો ભાણુસ હરવુ, ફરવુ, નહાવુ, ધોવુ, ભોવુ, અડવુ, સુઘવુ, જમવુ તથા સાબળવુ વગેરે ક્રિયાઓમા ઇદ્રિયોને પ્રવર્તવા દે છે અને પોતે તેના સાક્ષીરૂપે રહે છે આકાશ જેમ સર્વમા રહ્યા છતાં કોઈ ઠેકાણે બંધાતું નથી, સૂર્ય જેમ જળમા પ્રતિબિંબરૂપે રહ્યા છતાં તેથી બંધાતો નથી ૧૧-૧૨ વૈરાગ્યને લીધે તીક્ષ્ણ થયેલી બ્રહ્મવિદ્યાથી જેના સંશયો મટી ગયેલા છે, એવો જ્ઞાની અત્યંત થયેલો જેમ સ્વપ્નમાથી નિવૃત્તિ પામે છે

તેમ દેહાદિક પ્રપંચથી નિવૃત્ત થાય છે. ૧૩ તેના પ્રાણની વૃત્તિઓ, ઇદ્રિયોની વૃત્તિઓ, મનની વૃત્તિઓ અને બુદ્ધિની વૃત્તિઓ સંકેપ રહિત હોઈ દેહમા રહ્યા છતાં પણ દેહાદિકના ગુણોથી રહિત છે. ૧૪ તમને બદ્ધ તથા મુક્ત પુરુષનો ભેદ જે પોતાનાથી બાણુવામા આવે તે મેં સમજાવ્યો હવે તેઓ કેવા લક્ષણોથી બાણુવામા આવે છે તે કહું છું-દુઃખનો અથવા ખીબાનો દેહને પીડે અથવા દૈવેન્દ્રિયોથી કોઈ સ્થળે દેહનું કોઈ પૂજન કરે, તે ક્રિયાઓથી જે વિકાર પામે નહિ તેને મુક્ત બાણુવો, અને જે વિકાર પામે તેને બદ્ધ બાણુવો ૧૫ ગુણ તથા દોષ રહિત સર્વત્ર સમદૃષ્ટિવાળો ભાણુસ સારું કરનારા કે નરસુ કરનારા તેમજ સારું કહેનારા કે નિંદા કરનારાની વાણીથી મુગ્ધ થતો નથી, તેમ ક્રોધ કરતો નથી તેને મુક્ત બાણુવો. ૧૬ કંઈ સારું નહિ કરનારો તથા કંઈ નરસુ નહિ કરનારો, સારું નરસુ નહિ બોલનારો, તેમ તેનો વિચાર પણ નહિ કરનારો ભાણુસ, મનથી આત્માનંદમા મગ્ન રહી જડની પેઠે પૃથ્વી ઉપર રૂંધા કરે છે, તેને મુક્ત સમજવો અને ખીબાને બદ્ધ બાણુવો. આ મુક્ત પુરુષના જે લક્ષણો કહ્યા તે મુસુલુ પુરુષના સાધન સમજવા ૧૭ ઉચી ગયેલી ગાયને ફરીને દૂધ આવશે એવી આશા રાખનાર પુરુષનો બધો પરિશ્રમ જેમ નિષ્ફળ બાય છે, તેમ જે પુરુષ વેદમા સારી રીતે અભ્યાસ કરી પરબ્રહ્મને બાણુવાનો બચથી પરિશ્રમ કરતો નથી, તેને ખીબા પરિશ્રમ નિષ્ફળ બાય છે ૧૮ હે ઉદ્ધવ! જે ઉચી ગયેલી ગાયને, વેશ્યા સ્ત્રીને, ક્ષણે ક્ષણે દુઃખ આપનાર દેહને, આ લોક અને પરલોકના સાધનથી બ્રહ્મ થયેલા પુત્રને, અપયશ અને પાપના કારણભૂત ધનને તથા હરિનું વર્ણન નહિ કરનારી વાણીને કાળે છે, તે મહા દુઃખી થાય છે ૧૯ જે વાણીમા આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલય રૂપી પવિત્ર કર્મનું અથવા લીલાવડે ધારણ કરેલા અવતારોમા લોકપ્રિય અવતારોનું વર્ણન ન હોય, તેવી વાણીને જ્ઞાની પુરુષે ધારણ કરવી નહિ ૨૦ એવો વિચાર કરી આત્મા વિષે દેહાદિકનો જામ તણ તથા સર્વ

ઠેકાણે વ્યાપક શ્રી સ્વરૂપ વિષે શુદ્ધ મનને અર્પણ કરીને વિરામ પામવું ૨૧ પરબ્રહ્મમાં બે આ પ્રમાણે મનને દૃઢ રીતે ધારણ કરી શકતા ન હો તો, સર્વ કર્મો અપેક્ષા રહિત થઈને કરો, અને તે પછી બ્રહ્મને અર્પણ કરો ૨૨ વળી શ્રદ્ધાળુ પુરુષ કલ્યાણ કરી તથા લોકોને પવિત્ર કરનારી હરિકથા સાંભળે, જન્મો અને કર્મોનું વારંવાર સ્મરણ કરે તથા અનુકરણ કરે, ધર્મ, અર્થ તથા કામ પ્રભુ પ્રીતિને અર્થે સેવે અને મન વશ રાખીને રહે, તે પુરુષને સનાતન રૂપ ઉપર નિશ્ચળ ભક્તિ થાય છે. ૨૩-૨૪ મહાત્મા પુરુષના સગથી મળેલી ભક્તિવડે ઉપાસના કરે અને સત પુરુષોએ દેખાડેલા પરમ પદને ભજે તે માણસને મુક્તિ મળે છે. ૨૫

ઉદ્ભવ પૂછે છે-હે પ્રભુ ! પોતાપોતાની બુદ્ધિથી કલ્પી મઠેલા ઘણા સાધુઓ છે, પરંતુ તમે કેવા લક્ષણવાળા પુરુષને સાધુ માનો છો ? તેમજ ભક્તિ પણ ઘણી જાતની છે, પરંતુ તમે કેવી ભક્તિથી પ્રસન્ન થાઓ છો ? અને મહાત્મા પુરુષો કેવી ભક્તિને આદર કરે છે ? ૨૬ આ વાત અતિ શુદ્ધ છે, માટે હું જે તમને પ્રણામ કરું છું અને તમારા ઉપર પ્રેમ રાખી શરણે આવ્યો છું, તેને આપ કહો ૨૭ હે ભગવન ! તમે પરબ્રહ્મ છો, આકાશની પેઠે સર્વથી અસંગ છો, પ્રકૃતિથી પર છો, ઇચ્છા પ્રમાણે શરીર ધારણ કરનાર છો અને ભક્તની ઇચ્છાથી અવતર્યા છો, માટે મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો. ૨૮

ભગવાન બોલ્યા-સાધુ પુરુષમાં નીચે પ્રમાણે બીજીસ લક્ષણો હોય છે પારકા દુખને ન સહન કરનાર, સર્વ પ્રાણીઓનો દ્રોહ ન કરનાર, ક્ષમા વત, સત્યવાદી, ઇર્ગ્યાદિકથી રહિત, સુખ દુઃખમાં સમાન, શક્તિ પ્રમાણે ઉપકાર કરનાર, વિષયોથી અક્ષોભ્ય મનવાળો, ઇન્દ્રિયોનો જય કરનાર, કેામળ મનવાળો, સદાચારી, પરિબ્રહ્મ રહિત, લૌકિક સુખને માટે કંઈ પણ પ્રયત્ન નહિ કરનાર, મિતાહારી, શાંત, સ્વધર્મમાં દૃઢ બુદ્ધિવાળો, માત્ર મારો જ આશ્રય કરનાર, આત્મતત્ત્વનું મનન કરનાર, સાવધાન, વિકાર રહિત, દુઃખ વખતે ધીરજ ધરનાર, ક્રુધા, તુષા, શોક, મોહ, જરા અને મૃત્યુને પોતામાં

નહિ માનનાર, માનની ઇચ્છા રહિત, બીજાઓને માન આપનાર, ઉપદેશ કરવામાં પ્રવીણ, કેાઈને પણ નહિ ઠગનાર, દયાથી સર્વ કાર્ય કરનાર તથા બહુજ વિવેકી હોય તેને સાધુ પુરુષ બોલ્યો ૨૯-૩૧ વેદ મારું સ્વરૂપ છે અને તેમાં ઉપદેશોલા ધર્મોથી અતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે એમ બોલ્યો છતાં તેને પ્રભુના ધ્યાનમાં વિશ્લેષ કરનાર ધારીને તજે ને ભજે તેને ઉત્તમ સાધુ બોલ્યો. ૩૨ દેશ કાલાદિકના માપથી રહિત, સર્વનો આત્મા, સચ્ચિદાનંદ, હું તેને બાણીને અથવા મનન આદિકથી સારી રીતે ભક્તિથી ભજે તેઓને ઉત્તમ ભક્તો બોલ્યો ૩૩ મારી મૂર્તિઓના તથા ભક્તોના દર્શન કરવાં, સ્પર્શ કરવો તથા પૂજન કરવું વળી તેઓની સેવા કરવી, સ્તુતિ કરવી, સરલતાથી રહેવું, શુભ અને કર્મોના વખાણ કરવા, ૩૪ હે ઉદ્ભવ ! મારી કથા સાંભળવાની શ્રદ્ધા રાખવી, મારું ધ્યાન ધરવું, જે કંઈ મળે તે મને અર્પણ કરવું ૩૫ મારા જન્મ તથા કર્મનું વર્ણન કરવું, જન્મમાત્રની આદિક ઉત્સવો પાળવા, ગીત, નૃત્ય તથા વાજ વગાડવા અને મંદિરમાં ઉત્સવ કરવો, ૩૬ વર્ષમાં જે જે પર્વો આવે તે કરવા, યાત્રાએ જવું તથા નૈવેદ્ય કરવા, વેદની અથવા તો તત્ત્વની દીક્ષા ગ્રહણ કરવી ને વ્રત ધારણ કરવા ૩૭ મારી મૂર્તિઓમાં શ્રદ્ધા રાખવી તથા મારે માટે કૂલના ને ફળના ઉપવનો કરવા, વિહારસ્થાનો બાંધવામાં તથા નગર અને મંદિર બાંધવાની શક્તિ હોય તો પોતે અને શક્તિ ન હોય તો બીજાઓની સાથે રહી તે બાંધવા ૩૮ વાસીદુ વાળવું, લીંપવું, પાણી છાટવું, મડગો પુરવા વગેરે કર્મોથી મારા મંદિરની સેવા કરવી ૩૯ અભિમાન, ક્રોધ, રાગવો નહિ, કરેલું કામ કહેવું નહિ, મને અર્પણ કરેલા સ્થાવર પદાર્થો ઉપયોગમાં લેવા નહિ, તેમજ બીજા દેવતાઓને અર્પણ કરેલા પદાર્થો પણ ઉપયોગમાં લેવા નહિ ૪૦ જે વસ્તુ પોતાને બહુ ગમતી હોય તથા જે વસ્તુ પોતાને પ્રિય હોય તે મને નિવેદન કરવી ૪૧ હે ઉદ્ભવ ! સૂર્ય, અગ્નિ, બ્રાહ્મણ, ગાય, વૈષ્ણવ, હૃદયાકાશ, પવન, પાણી, પૃથ્વી, આત્મા તથા

સર્વે પ્રાણીઓને મારી પૂજના સ્થાન બાણવા ૪૨
વેદમાં કહેલા સૂક્તોથી સૂર્યમાં મારુ પૂજન કરવું
અલિવડે અગ્નિમાં, આતિથ્ય સત્કારથી ઉત્તમ
પ્રાણીમાં અને હે ઉદ્ધવ ! ઘાસ વગેરેથી ગાયોમાં
મારુ નૈવેદ્ય કરવું ૪૩ બધુંની પેઠે સત્કાર કરીને
વૈષ્ણવોમાં, ધ્યાનનિષ્ઠાથી હૃદયાકાશમાં, પ્રાણુદષ્ટિથી
વાયુમાં અને જળાદિક વસ્તુઓથી તપ્પણ કરીને
જળમાં મારુ સદા પૂજન કરવું ૪૪ ગુપ્ત મ ત્રોવડે
પૃથ્વીમાં, બુદ્ધા બુદ્ધા ભોગો આપીને આત્મામાં
અને સર્વ પ્રાણીઓમાં હું ક્ષેત્રજ રૂપે રહેલો છું,
એમ ગણી સમદૃષ્ટિ રાખવાથી મારુ સર્વમાં પૂજન
કરવું. ૪૫ શખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મ ધારણ કર-
નારા ચાર ભુજવાળા તથા શાત એવા મારા સ્વરૂ-
પનુ ધ્યાન કરવું જીતે દ્રિય રહેવું અને વિધિ
પ્રમાણે પૂજન કરવું ૪૬ જે જિતે દ્રિય પુરુષ
યજન કરીને તથા વાવ, કુવા વગેરે નવાણુ ઓઢાવીને
ઉપર કઢા પ્રમાણે મારુ પૂજન કરે, તેને ઉત્તમ
ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્તમ ભક્તિવાળા સાધુ
પુરુષની સેવાથી મારુ જ્ઞાન થાય છે ૪૭ હે ઉદ્ધવ !
સત્સંગથી થતા ભક્તિયોગ વિના સ સાર તરવ નો
બીજો કોઈ પણ ઉત્તમ ઉપાય નથી હું સત્પુરુષોનો
આશ્રય છું, માટે સત્પુરુષોનો સમાગમ કરવાથી
મારી પ્રાપ્તિ થાય છે ૪૮ હે ઉદ્ધવ ! હું તમને
અત્યંત રહસ્ય તથા સર્વથી ઉત્તમ એવો આ માર્ગ
બતાવું છું, કારણ કે તમે મારા હાસ, સખ થી
તથા મિત્ર છો ૪૯

અયેતત્પરમ ગુહ્ય મૃગ્યવતો યતુનંદન ।

સુગોપ્તમપિ વક્ષ્યામિ ત્વ મે મૃત્યુઃ સુહૃત્સન્ધા ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे

एकादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૨ મો.

સત્સંગનું માહાત્મ્ય.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

न रोषयति मां योगो न सांख्यं धर्म एव च ।

न स्वाध्यायस्तपसत्यागो नेष्टुर्न न दक्षिणा ॥

કે આ અધ્યાયમાં સત્સંગનું મહાત્મ્ય અને કર્મની
અવસ્થા કહેવામાં આવશે

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! સર્વ સંગોને ટાળ-
નારો સત્સંગ જે પ્રમાણે મને વશ કરે છે, તે
પ્રમાણે યોગ, તત્ત્વવિચાર, ધર્મ, વેદાધ્યયન,
સન્યાસ, યજ્ઞ, વાવ, કુવા વગેરે નવાણુ ઓઢાવવા,
દક્ષિણા, મત, દેવપૂજા, મ ત્રૌ, તીર્થો, નિયમો અને
યમો મને વશ કરતા નથી. ૧-૨ હૈત્યો, રાક્ષસો,
પશુઓ, પક્ષીઓ, ગધર્વો, અપ્સરાઓ, સિદ્ધ,
ચારણો, યક્ષો, વિદ્યાધરો, મનુષ્યોમાં વૈશ્યો, શૂદ્રો,
સ્ત્રીઓ તથા ચાડાલો કે જેઓ રત્નેશુભી તથા
તમોશુભી હોય છે તેઓ પણ તે તે યુગમાં સત્સંગથી
મને પામ્યા છે ૩-૪ વૃત્રાસુર, પ્રહલાદ, વૃષપર્વા,
બલિ, બાણાસુર, મય, વિભીષણ, સુશ્રીવ, હનુમાન,
બાળવન, ગજેન્દ્ર, જટાયુ, તુલાધાર, ધર્મવ્યાધ,
કુળ્લ, ગોપીઓ, પ્રાણીઓની સ્ત્રીઓ તથા બીજા
ધણુ સત્સંગથી મને પામ્યા છે ૫-૬ તેઓ વેદ
ભણ્યા ન હતા, બાણવા માટે મહાત્માઓની સેવા
કરી ન હતી, તેમ તપ પણ કર્યું ન હતું, તોપણ
સત્સંગથી મને પામ્યા હતા ૭ યોગથી, તત્ત્વ
વિચારથી, જ્ઞાનથી, મતથી, તપથી, યજ્ઞથી, આ-
ધ્યાનથી, વેદાધ્યયનથી તથા સન્યાસથી પ્રયત્ન
કરવા છતાં મને જેઓ પ્રાપ્ત થતા નથી, તેઓ
ગોપીઓ, ગાયો, વૃક્ષો, મૃગો, નાગો તથા બીજા
જીવો સત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલી એક ભક્તિવડે
પરિશ્રમ વગર મને પ્રાપ્ત થયેલા છે ૮-૯ જે
વખતે અકૂરજી મને બળદેવ સાથે મથુરા તેહી
ગયા, ત્યારે જેઓનું ચિત્ત દૃઢ ભાવથી મારામાં
આસક્ત હતું, એવી ગોપીઓ વિરહ દુઃખમાં
ખુડી ગઈ હતી અને મારા વિના બીજા કોઈ પણ
વસ્તુ તેઓએ સુખકારી દીડી નહિ ૧૦ હે ઉદ્ધવ !
વૃન્દાવનમાં ફરતો ફરતો હું તેમની સાથે રહેવાથી
ગોપીઓ જે રાત્રીઓને ક્ષણની પેઠે ગાળતી હતી,
તે રાત્રીઓ મારો વિયોગ થવાથી તેમને એક
કલ્પના જેવી મોટી થઈ પડી હતી ૧૧ યોગીઓને
જેમ પોતાનું નામ તથા રૂપ બાણવામાં આવતાં
નથી, તેમ ગોપીઓ પતિ પુત્રાદિકનું, પોતાના
દેહનું, આલોકનું તથા પરલોકનું જ્ઞાન બૂલી ગઈ
હતી અને સમુદ્રને જેમ નદીઓ મળી જાય છે,

તેમ તે માસ સ્વરૂપમા લીન થઈ ગઈ હતી ૧૨ આ પ્રમાણે મારી ઉપર પ્રીતિ રાખનારી અખળાઓ મારા સ્વરૂપથી અભણી હતી અને મને ભરૂંપે બાણી હતી તોપણ તેઓ સત્પણથી મને પામી ગઈ હતી ૧૩ માટે હે ઉદ્ધવ ! તમે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, વિધિ, નિષેધ, કર્મ, સાંભળવા યોગ્ય તથા સાંભળેલું, સર્વનો ત્યાગ કરી સર્વ પ્રાણીઓમા એક આત્મારૂપ બે હું તેને એવા ભાવથી શરણે આવેા અને મને પ્રાપ્ત થઈને સસારના સર્વ ભયમાથી મુક્ત થાઓ ૧૪-૧૫

ઉદ્ધવજી પૂછે છે-હે યોગેશ્વરના ઈશ્વર ! આપે પ્રથમ કહ્યું કે, સ્વધર્મમા સાવધાન રહી કર્મ કરવું અને વળી હમણા કહો છો કે, સર્વ કર્મનો ત્યાગ કરી મારે શરણે આવવું, તો પછી કર્તા-લોકતાપણુ આત્મામા છે કે નહિ ? તથા કર્મ કરવા કે તજવા એવો મારા મનમા સંશય થાય છે તે દૂર કરો. ૧૧

ભગવાન કહે છે-ઈશ્વર જ પોતાની માયાવડે પ્રપંચરૂપે ભાસે છે અને તે પ્રપંચના અધ્યાસથી જીવલોકોને અનાદિ કાળની અવિદ્યાથી કર્તાપણુ તથા લોકતાપણુ આવે છે અને તેને લઈને જીવને વિધિ-નિષેધનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ સર્વ હોય ત્યાં સુધી અત કરણની શુદ્ધિ માટે કર્મ કરવા એમ મેં કહ્યું અત કરણ શુદ્ધ થયા પછી જે કર્મો ભક્તિમાં વિક્ષેપ કરનારા ન હોય તે કરવાં અને વિક્ષેપકારક કર્મોનો ત્યાગ કરવો તથા દૃઢ વિશ્વાસથી મારું ભજન કરવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી કંઈ પણ કર્તાવ્ય રહેતું નથી આ સર્વ વિષયનું ચથાર્થ જ્ઞાન થવા પ્રથમ ઈશ્વરથી જીવને જન્મ મરણ આપનારો પ્રપંચ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, તે હવે કહું છું આ અપરોક્ષ પરમેશ્વર શરીરમા રહેલા આધારાદિક ચક્રોમા નાદરૂપે જન્મ્યા હોય, એવા લાગે છે તે નાદવાળા પ્રાણરૂપે આધાર ચક્રમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે પરાવાણીરૂપ કહેવાય છે. આધાર ચક્રમાં અખંડ તથા અસ્કુટ નાદ થયા કરે છે તે પરાવાણી કહેવાય છે તે પરાવાણી રૂપી નાદાત્મક બ્રહ્મ મણીપૂર ચક્રમાં આવે છે ત્યારે તે

પશ્યંતી વાણી કહેવાય છે આમા ઉચ્ચારણ કરી પહેલા મનથી જ વર્ણના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ સમજાય છે, માટે આને પશ્યંતી વાણી કહે છે પછી નાદાત્મક બ્રહ્મ વિશુદ્ધિ ચક્રમા બઈ મધ્યમા વાણી કહેવાય છે એ વાણી પશ્યંતી ઉપર અને વૈખરીની નીચે રહેલી છે, માટે તે મધ્યમા કહેવાય છે. મધ્યમા વાણી મુખમા આવે ત્યારે અત્યંત સ્થૂલ હોવાથી વૈખરી વાણી કહેવાય છે હ્રસ્વ, દીર્ઘ વગેરે માત્રાઓ ઉદાત્તાદિક સ્વરો તથા અકારાદિક વર્ણ વૈખરી વાણીનું સ્વરૂપ છે વળી તે વેદ તથા તેની શાખારૂપે મોટા વિસ્તારવાળા થાય છે ૧૭ અગ્નિ જેમ આકાશમા અસ્કુટ ઉજ્જ્વલારૂપે રહેલો છે, પણ કાષ્ઠને મથતા વાયુની સહાયતાથી તણુખારૂપે તેમાથી ઉત્પન્ન થાય છે ને તેમા બીજા પદાર્થો નાખવાથી વધે છે, તેમ હું, પરા પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી, એ ચાર વાણીઓથી પ્રકાશુ છું ૧૮ આ પ્રમાણે અતિસૂક્ષ્મ, સ્થૂલ તથા મહાસ્થૂલ એમ ચાર પ્રકારની વાણી જેમ મારું સ્વરૂપ છે, તેમ હાથની વૃત્તિરૂપ ગ્રહણ, ચરણની વૃત્તિરૂપ ગમન, પાચુ તથા ઉપસ્થની વૃત્તિરૂપ વિસર્ગ, નાસિકાની વૃત્તિરૂપ ગંધ, જિહ્વાની વૃત્તિરૂપ રસ, નેત્રની વૃત્તિરૂપ દર્શન, ત્વચાની વૃત્તિરૂપ સ્પર્શ, કાનની વૃત્તિરૂપ શ્રવણ, મનની વૃત્તિરૂપ સંકલ્પ, બુદ્ધિ તથા ચિત્તની વૃત્તિરૂપ વિજ્ઞાન, અહકારની વૃત્તિરૂપ અભિમાન, ધ્યાનની વૃત્તિરૂપ સમપ્તિ, પ્રાણ તથા સત્વ, રજ અને તમના વિકારરૂપ આધિદૈવાદિક સસાર, અતિસૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ તથા અતિસ્થૂલ એમ ચાર રૂપે પ્રગટ થાય છે. અને તે મારું સ્વરૂપ છે ૧૯ માટે આ સંસાર મારાથી ભિન્ન નથી ઈશ્વર પ્રથમ ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પ્રગટ થયા ન હતા, પરંતુ એક જ રૂપે હતા. તે ઈશ્વર જ કાળને લીધે માયાશક્તિને ભેટ્યા તેથી ઇદ્રિયાદિકરૂપે ઘણા પ્રકારના લાગે છે ઈશ્વર ત્રણે શુણના આશ્રયરૂપ લોકાત્મક કમળના બીજ રૂપ છે. જેમ બીજ ક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થતાં અનેક રૂપે થાય તેમ લોકાત્મક કમળના બીજરૂપ ભગવાન કાળગતિથી માયાને આશ્રય કરીને સર્વ પ્રપંચરૂપે થાય

છે ૨૦ આ રીતે જગત માયાની જાળ જેવું છે, માટે તે પરમાત્માથી ભિન્ન નથી, પરંતુ ઇશ્વરમા રહેલું છે તાંતણામા એ તપ્રોત રહેલું વસ્ત્ર જેમ તંતુઓથી ભિન્ન નથી તેમ આ વિશ્વ સર્વ પ્રકારે ઇશ્વરમા એ તપ્રોત રહેલું હોઈ તેનાથી ભિન્ન નથી તે સમષ્ટિ તથા વ્યષ્ટિરૂપ અને અવિધાને લીધે આત્મામા અધ્યાસ રૂપ થયેલું પ્રપચરૂપી વૃક્ષ જ જીવને કર્તારૂપી અને લોકતારૂપી સંસાર આપે છે માટે આત્માનું સત્ય અને પ્રપચનું મિથ્યાપણું જ્યારે સમ થાય છે ત્યારે જ કર્માદિકનો ત્યાગ કરવો આમ મારું કહેવું છે અનાદિ કાળનું સંસારરૂપી વૃક્ષ, ફૂલ તથા ફળને ભોગવે ને મોક્ષને ઉત્પન્ન કરે છે અથવા તો કર્મને તથા તેના ફળોને ઉત્પન્ન કરે છે ૨૧ આ પુરાણા સંસાર વૃક્ષના બે મૂળ (પુણ્ય અને પાપ,) તેના અનેક મૂળ (વાસનાઓ,) ત્રણ થડ (શુભરૂપી,) પાંચ સ્કંધ (ભૂત) છે અગિયાર શાખાઓ (ઈન્દ્રિયો), ત્રણ છાલ (વાત, પિત્ત, કફ) અને સુખ તથા દુઃખ બે ફળરૂપ છે એ વૃક્ષમાથી પાંચ રસ (શબ્દાદિક) ઉત્પન્ન થાય છે. બે પક્ષીઓ (જીવ તથા ઇશ્વર) તેની પર બેઠા છે અને સૂર્યના મહા સુધી તે ઉચું છે તાત્પર્ય એ કે જે સૂર્યના મહાને તોડીને ઉપર બાય છે, તેને જન્મ મરણરૂપી સંસાર નથી ૨૨ તેને બે ફળો લાગેલા છે, તેમાથી એક દુઃખરૂપી ફળને ત્યા રહેનાર ગૃધ્ર પક્ષીઓરૂપી કામી ગૃહસ્થો ભોગવે છે, બીજા સુખરૂપી ફળને વનમા હસ પક્ષીઓરૂપી પરમહસ લોકો ભોગવે છે આ પ્રમાણે માયાવડે અનેકરૂપે ભાસતા પરમાત્માને શુભોદ્દારા જેઓ જાણે છે, તેઓજ વેદના ખરા અર્થને જાણે છે ૨૩ શુભની આ પ્રમાણે ઉપાસના કરવાથી ઉત્પન્ન થતી ભક્તિવડે બ્રહ્મવિદ્યારૂપી કુહાડો તૈયાર કરવો અને તેથી સાવધાન તથા ધૈર્યવાન થઈ લિંગ શરીરને કાપી નાખી પરમાત્માને પામવો અને પછી સર્વ સાધનનો ત્યાગ કરવો ૨૪

एव गुरुपासनयैव मक्तया
विद्याकुठारेण शितेन धीर.
विवृज्यजीवाशयमप्रमत्त
संपद्यवात्मानमथत्यजालम् ॥ २४ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चादशस्कन्धे
ब्राह्मशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૩ મો.

સત્યથી વિદ્યા ઉદય.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

सत्त्वं रजस्तम इति गुणा बुद्धेर्न चात्मन ।
सत्तेनान्यतमौ दम्पात्सत्त्वं सत्त्वेनैव हि ॥

ભગવાન કહે છે-જ્યા સુધી તપ આદિ ત્રણ શુભ વૃત્તિઓ પ્રતિબંધક હોય ત્યા સુધી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી, માટે તે વૃત્તિઓની નિવૃત્તિ કરીને બ્રહ્મવિદ્યાને ઉત્પન્ન કરવી આત્માના આનંદાદિક જેમ ધર્મ છે, તેમજ એ સત્વાદિક ધર્મો હોય તો તે આત્માનું સ્વરૂપ હોવાથી નિવૃત્તિ ન થતાં વિદ્યાની ઉત્પત્તિ થાય નહિ પરંતુ સત્ત્વ, રજઃ અને તમ એ આત્માના ધર્મ નથી, પરંતુ પ્રકૃતિના ધર્મો છે. માટે સત્ત્વશુભની વૃદ્ધિ કરી તેનાથી રજેશુભની તથા તમેશુભની વૃત્તિઓનો નાશ કરવો અને ઉપશમરૂપી સત્ત્વશુભવડે સત્ય તથા દયાદિરૂપ સત્ત્વશુભનો પણ વિજય કરવો ૧ સત્ત્વશુભથી પુરુષને ભક્તિરૂપી સર્વોત્તમ ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે, ને તે રજેશુભનો અને તમેશુભનો નાશ કરે છે તે શુભો નાશ થયા કે રાગદ્વેષાદિક રજેશુભથી અને આળસાદિક તમેશુભથી ઉત્પન્ન થતો અધર્મ નાશ પામે છે ૨-૩ શાસ્ત્ર, પાણી, લોકો, દેશ, કાળ, કર્મ, જન્મ, ધ્યાન, મત્ર તથા સંસ્કાર એ દશ કારણો છે ૪ વિદ્યાનો જેના વખાણ કરે અને સાત્ત્વિક જેની નિંદા કરે તેને તામસ અને જેની સ્તુતિ કે નિંદા કંઈ પણ ન થાય તેને રજેશુભી પદાર્થ જાણવો ૫ પુરુષે સત્ત્વશુભની વૃદ્ધિ માટે તેમાથી સાત્ત્વિક પદાર્થ સેવવા નિવૃત્તિ શાસ્ત્રો સત્ત્વશુભી છે, માટે તેનું પઠન પાઠન કરવું પરંતુ પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રો રજેશુભી છે, અને પાખંડી શાસ્ત્રો તમેશુભી છે, માટે તેનું પઠન પાઠન કરવું નહિ તીર્થોના જગો સાત્ત્વિક

ફે આ અધ્યાયમા સત્ત્વશુભની વૃદ્ધિથી વિદ્યાનો ઉદય તથા હસના ઇતિહાસથી ચિત્તને અને શુભને ભિન્ન પાડવાની કથા કહેવામા આવશે

છે, તેનું સેવન કરવું, પરંતુ સુગંધી જળ રમે-
શુષ્કી છે અને મદિરા વગેરેના જળ તમેશુષ્કી છે,
તેથી તેનું સેવન કરવું નહિ. નિવૃત્તિવાળા ભગ-
વાનના ભક્તજનો સત્વશુષ્કી કહેવાય છે, તેઓની
સંગત કરવી, પરંતુ પ્રવૃત્તિવાળા રમેશુષ્કી અને
દુરાચારી તમેશુષ્કી લોકોનો સંગ કરવો નહિ
એકાંત પ્રદેશ સત્વશુષ્કી છે તેથી તેમાં વાસ કરવો,
પરંતુ રમેશુષ્કી રાજમાર્ગોનું અને તમેશુષ્કી બુઝા-
રના માર્ગોનું સેવન કરવું નહિ સત્વશુષ્કી નિત્ય
કર્મ કરવાં, તેમજ વૈષ્ણવ અથવા શૈવ દીક્ષા લેવી,
પરંતુ રમેશુષ્કી તથા તમેશુષ્કી દીક્ષા લેવી નહિ
સાત્ત્વિક વિષ્ણુનું ધ્યાન કરવું, પરંતુ રમેશુષ્કી
કામિનીઓનું તથા તમેશુષ્કી શત્રુઓનું ધ્યાન
કરવું નહિ સાત્ત્વિક સ્કંધારાદિક મંત્રોનો જપ
કરવો, રમેશુષ્કી કાર્ય મંત્રોનો અને તમેશુષ્કી
શુદ્ધ મંત્રોનો જપ કરવો નહિ. સત્વશુષ્કી મનને
શુદ્ધ કરનાર સસ્કારો લેવા, પરંતુ અત્યંત રમે-
શુષ્કી દેહ સસ્કારો તથા તમેશુષ્કી એવા માસા-
દિકના સસ્કારો પડવા દેવા નહિ આ પ્રમાણે
વર્તવાથી સત્વશુષ્કી વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી ભક્તિરૂપી
ધર્મનો લાભ થાય છે, અને તે ભક્તિથી જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થાય છે કેાઈ કહેશે કે મહા વાક્યના શ્રવ-
ણથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ તેમ નથી આત્માને
અપરોક્ષ તથા સ્પૃહ અને સૂક્ષ્મ દેહના કારણરૂપી
શુષ્કા તજવા સુધીનું જ્ઞાન ભક્તિથી જ થાય છે
શુષ્કાનો શોભ થવાથી આ દેહ ઉત્પન્ન થયેલો છે
દેહ પોતે પોતાના આશ્રયરૂપ શુષ્કાનો પોતાથી
ઉત્પન્ન થયેલી વિદ્યાવડે નાશ કરી શકે અને પોતે
પણ કેવી રીતે દેહમાથી ઉપરામ પામે? એ શકનો
ઉત્તર સહજ છે વાસ પરસ્પર ઘસાવાથી ઉત્પન્ન
થયેલો અગ્નિ જેમ વાસને બાળી શાત પડે છે, તેમ
દેહ પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલી વિદ્યાવડે શુષ્કાને બાળી
શાત થઈ જાય છે ૧-૭

ઉદ્ભવ કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ! મરણ ધર્મવાળા
પુરુષો બાણ છે કે, વિષયોનું સેવન આપત્તિનું કારણ
થઈ પડે છે, છતાં તે વિષયોને લોગવે છે તેનું કારણ
શું? ૮

ભગવાન કહે છે-વિવેક રહિત મનુષ્યને દેહાદિ-
ક્રમાં મિથ્યાબુદ્ધિ થવાને લીધે મનમાં એવો સંકલ્પ
વિકલ્પ થાય છે કે, ‘હું આ પ્રમાણે લોગ લોગવીશ.
આવા વિકલ્પવાળા સંકલ્પો રમેશુષ્કી મનમાં વાર-
વાર થયા કરે છે, ફલાણો પુરુષ કેવો ધનવાન છે?
તેનો કેવો વૈભવ છે? આવી રીતે વિષયોનું ધ્યાન
થવાથી દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા પુરુષને ઉત્કટ તૃષ્ણા થાય
છે, આવી ઉત્કટ તૃષ્ણા ઉત્પન્ન થતા કામને અધીન
થઈ રહેલો, ઇન્દ્રિયાધીન, રમેશુષ્કીના વેગથી મુગ્ધ
થઈ ગયેલો પુરુષ, બુદ્ધિ છે કે કર્મો પરિણામે દુઃખ-
કારક છે છતાં તે કર્મો કરે છે ૧૧ પરંતુ વિવેકી પુરુ-
ષનું મન કેાઈવાર રમેશુષ્કી અને તમેશુષ્કીથી
વિક્ષેપ પામે તોપણ તે સાવધાન થઈ મનને નિય-
મમાં રાખે છે અને વિષયો તરફ દોષદષ્ટિ કરે છે,
પરંતુ તેમાં બધાંતો નથી, અર્થાત્ તેના ઉપર દોષ-
દષ્ટિ કરવા છતાં મન રોકી શકાય નહિ તો તેને
રોકવા નીચે પ્રમાણે ઉપાય કરવો આજ્ઞાસનો ત્યાગ
કરી સવારમાં, મધ્યાહ્ને તથા સાયંકાળે આસનનો
વિજય કરવો, પ્રાણાયામ કરવો અને સાવધાનપણે
ધીરે ધીરે મારામાં મન લગાડવું. ૧૨ વિષયોમાથી
મનને જે ચી સાક્ષાત્ મારા સ્વરૂપમાં લગાડવું,
તેનું નામ યોગ કહેવાય છે આ પ્રમાણે સનકાદિ-
કેાએ કહ્યું છે ૧૪

ઉદ્ભવ કહે છે-હે કેશવ! આપે સનકાદિક કે
જેઓ ઘણા જ વૃદ્ધ છે, તેઓને યોગનો ઉપદેશ
કર્યો હોય તે સર્વ હું બાણવા ઇન્દ્રિય છું ૧૫

ભગવાન બોલ્યા-સનકાદિક ઋષિઓ બ્રહ્માના
મનમાથી ઉત્પન્ન થયા હતા તેઓ પોતાના પિતાને
યોગની બાણી શકાય નહિ તેવી વાર્તા પૂછવા
લાગ્યા ૧૬

સનકાદિકે પૂછ્યું-હે પ્રભુ! ચિત્ત સ્વાભાવિક
રીતે રાજાદિકને લીધે વિષયોમાં પ્રવેશ કરે છે,
માટે વિષયોને તજવાની ઇચ્છાવાળા મુમુક્ષુ પુરુષે
તે કેમ તજવા? ૧૭

ભગવાન કહે છે-સનકાદિકોના પૂછવાથી મહા
દેહવાળા અને જગતને ઉત્પન્ન કરનાર બ્રહ્મા વિચાર
કરવા લાગ્યા. પરંતુ તેમની બુદ્ધિ કામમાં રોકા-

યલી હતી, તેથી પ્રશ્નના કારણને સમજી શક્યા નહિ ૧૮ પછી બ્રહ્મા પ્રશ્નનું કારણ તથા ઉત્તર બ્રહ્મવાની ઇચ્છાથી મારું ધ્યાન કરવા લાગ્યા તે વખતે હું હસતું રૂપ ધારણ કરી બ્રહ્માની પાસે ગયો ૧૯ મને ભેદ સનકાદિકૈએ બ્રહ્માને આગળ કરીને મારી પાસે આવીને મારા ચરણમાં પ્રણામ કર્યા અને પૂછ્યું કે તમે કોણ છો? ૨૦ ઉપર પ્રમાણે તત્ત્વ બ્રહ્મવાની ઇચ્છાવાળા મુનિઓએ પૂછ્યું કે, મેં તેઓને જે કહ્યું હતું તે તમે સાંભળ્યો ૨૧ મેં તેઓને કહ્યું છે કે તમે આત્માને ઉદ્દેશીને પૂછો છો કે આત્માની ઉપાધિરૂપ સમૂહને ઉદ્દેશીને પૂછો છો? જો તમે આત્માને ઉદ્દેશીને પૂછતા હો તો વસ્તુતાએ આત્મા ભિન્ન ભિન્ન નથી, પરંતુ એક જ છે, માટે તમે પૂછ્યું કે તમે કોણ છો, એ પ્રશ્ન ઘણામાથી એકનો જ નિશ્ચય કરનારો છે, તેથી અધર્મિત છે તેમ જ મારે ઉત્તર દાતાએ કેનો આશ્રય કરીને ઉત્તર આપવો? કદાચ આત્મામા ભત્તિ અથવા ગુણાદિક વિશેષ હોય તો તેનો પણ આશ્રય કરીને ઉત્તર આપુ કે હું અમુક ભત્તિનો છું અથવા તો અમુક ગુણવાળો છું પરંતુ આત્મામા તો કોઈ ભત્તિ કે કોઈ ગુણાદિક નથી માટે હું કેના આધારે તમને ઉત્તર આપુ? ૨૨ તમે જો આત્માના ઉપાધિરૂપ ભૂત સમૂહને ઉદ્દેશીને પૂછતા હો તો દેવ તથા મનુષ્ય વગેરેના શરીરો, કારણરૂપ પાચભૌતિકપણાને લીધે એક બીજાથી જુદા નથી, તેમ તેના પરમ કારણ પણ પરસ્પર જુદા નથી, માટે તમારો પ્રશ્ન જે તમે કોણ છો? એ બ્યર્થ તથા ખોટો છે ૨૩ મન, વચન, દૃષ્ટિ તથા ઇન્દ્રિયોથી જે વસ્તુ જાણવામા આવે છે તે હું પોતે જ છું કોઈ પણ વસ્તુ મારાથી ભિન્ન નથી, એ રીતે તમે તત્ત્વનો વિચાર કરીને સમજો ૨૪ હે યુગો! મન વિષયોમા પ્રવેશ કરે છે, અને વિષયો મનમા પ્રવેશ કરે છે પરંતુ તે બંને વસ્તુ મારારૂપ જીવને અધ્યાસને લીધે ઉપાધિરૂપ થઈ પડેલી છે, પરંતુ તે જીવનું ખરું સ્વરૂપ નથી ૨૫ માટે વિષયોના સંસ્કારને લીધે વિષયોમા પ્રવેશ કરતું મન તથા વાસનાવડે મનમાથી ઉઠતા વિષયો આ બન્નેનો

બ્રહ્મરૂપ થઈ ત્યાગ કરવો ૨૬ કોઈ શંકા કરશે કે જીવ તો જાગ્રતાદિક અવસ્થાવાળો છે, તે પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ કેમ થઈ શકે? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ ત્રણ અવસ્થાઓ બુદ્ધિની વૃત્તિઓ છે અને તે સ્વાભાવિક નથી, પરંતુ સત્ત્વ, રજઃ અને તમથી ઉત્પન્ન થયેલી છે જીવ તો ત્રણે અવસ્થાઓથી વિલક્ષણ છે અને તે તેનો સાક્ષી છે. ૨૭ આત્મામા બુદ્ધિનો અધ્યાસ થવાથી 'હું જાણું છું, હું સુતો હતો,' એવું લાગે છે, પરંતુ વસ્તુતા: અવસ્થાઓ બુદ્ધિની છે આત્માની નથી માટે જીવ પોતે સાક્ષીરૂપે રહી મિથ્યાભૂત બુદ્ધિના અધ્યાસનો ત્યાગ કરે ત્યારે વિષયો મનથી અને મન વિષયોથી જુદું પડે ૨૮ આ પ્રમાણે મિથ્યા અધ્યાસ થવાનું તથા બંધન થવાનું કારણ અહંકાર છે તે અહંકાર આનંદાદિકનું આવરણ કરી અનર્થકારક થઈ પડે છે આ સર્વ જાણીને સંસાર દુઃખમય છે, એમ જાણી ઉદ્ધાસીન થઈ જવું અને તે ત્રણે અવસ્થાથી ભિન્ન થોથી અવસ્થામા રહી જન્મના અધ્યાસનો તથા ભોગની ચિંતાનો ત્યાગ કરવો ૨૯ પુરુષની ભેદદૃષ્ટિ નિવૃત્ત થાય નહિ ત્યાં સુધી તે પુરુષ કર્માદિમા કુશળ છતાં સ્વપ્નમા રહેલો મનુષ્ય જેમ પોતાને જાગતો માનવા છતાં સ્વપ્ન વિના બીજું કંઈ જાગતો નથી, તેમ આ અજ્ઞાનીને કર્મમા યથાર્થ રીતે કુશળ જાણવો નહિ ૩૦ વર્ણ, આશ્રમ તથા તે સંબંધી કર્માદિકની ભેદબુદ્ધિ વેદે પ્રતિપાદન કરેલી છે, તે કેમ ટળે? ના તેમ નથી, કેમ કે દેહાદિક પદાર્થો મિથ્યા છે. માટે તેને લીધે થયેલા વર્ણ તથા આશ્રમના ભેદ, સ્વર્ગાદિક કૃત્તો તથા કૃત્તને આપનારા કર્મો પણ મિથ્યા છે દાખલા તરીકે જીવ જ્યારે સ્વમાવસ્થાને જીવે છે ત્યારે તેને સ્વપ્નના દેહાદિક પદાર્થો મિથ્યા જણાય છે, તેથી તેણે કરેલા ભેદો, કૃત્તો અને કર્મો મિથ્યા જણાય છે માટે સારાવ શ કે અજ્ઞાની મનુષ્યને વૈદિક કર્મો બાંધ કરે છે, પરંતુ જ્ઞાનીને બાંધ કરતા નથી. ૩૧ હવે ભેદદૃષ્ટિ ટાળનારી યુક્તિઓ હું તમને કહું છું. જે જાગ્રત અવસ્થામા સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં જેઓની ક્ષણે ક્ષણે સ્થિતિ બદલાય છે, એવા બહારના દેહાદિક

પદાર્થોને ભોગવે છે તથા જે સ્વમાવસ્થામા મન-
માથી જ ઉત્પન્ન થયેલા, જગત અવસ્થામા ભેયેલા
અને જેઓની સ્થિતિ ક્ષણે ક્ષણે બદલાયા કરે છે,
એવા વાસનામય દેહાદિક પદાર્થોને ભોગવે છે તથા
જે સુષુપ્તિમા તે સર્વ પદાર્થોનો ઉપસ હાર કરે છે,
તે પુરુષ એક જ છે, બિન્ન નથી, કારણ કે, તે ત્રણે
અવસ્થાઓનો દ્રષ્ટા છે. જગત્ત્વસ્થાની દ્રષ્ટા સર્વ
ઇન્દ્રિયો છે, સ્વમાવસ્થાનું દ્રષ્ટા મન છે અને સુષુપ્તિ
અવસ્થાની દ્રષ્ટા સ્વમના સર્વ સંસ્કારવાળી બુદ્ધિ
છે, છતાં તે સર્વ ઇન્દ્રિયોનો, મનનો અને બુદ્ધિનો
નિયંતા એક આત્મા છે, માટે આત્મા એ સર્વ
અવસ્થાનો દ્રષ્ટા છે શાસ્ત્રમા જો કે જગતનો દ્રષ્ટા
વિન્ધ, સ્વમનો દ્રષ્ટા તેજસ અને સુષુપ્તિનો દ્રષ્ટા
પ્રાણ કહેલો છે, પરંતુ તે સર્વ નામ માત્ર જ બુદ્ધ
છે દ્રષ્ટા પુરુષ એક જ છે અને તે સર્વના અનુભ
વની વાત છે. જેમકે 'જે હું સ્વમ ભોતો હતો, તે
હું ત્યાર પછી કંઈ બાણતો ન હતો અને તે જ હું'
હમણા બહુ ધું,' એવી માણસને સ્મૃતિ થાય છે,
માટે વિન્ધાદિકનો આત્મામા અવ્યવહાર કરવો
બુદ્ધી બુદ્ધી અવસ્થાથી ઉપાધિને લીધે આત્મા
પોતે એક સ્વરૂપ છે ૩૨ આ રીતે મનની જે ત્રણ
અવસ્થાઓ કહી, તે ગુણોથી થાય છે અને મારી
માથાને લીધે જ તે કદપી કાઢેલી છે તમે આત્માના
સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરો તથા અનુમાનોથી અને સદ્-
ગુણના ઉપદેશથી સર્વ સંશયના નિવાસરૂપ અહ-
કારનો નાશ કરી મને લખો. ૩૩ હવે હું તમને
જ્ઞાનરૂપી ખડ્ગને સજ કરવાનો ઉપાય દર્શાવું તે
જ્ઞાનથી. આ જગત પ્રાતિરૂપ છે, કારણ કે, મનના
વિલાસરૂપે દેખાય છે તથા નાશ પામે છે સ્વમ
એ મનનો વિલાસ છે, તે દેખાય છે ને નાશ પામે
છે. વળી આ જગત પ્રાતિરૂપ છે, કારણ કે તે
અચળ છે જે અત્યંત ચ ચળ હોય તે પ્રાતિરૂપ
હોય જ, જેમ ઉપાડીયાનું ચક્ર અત્યંત ચ ચળ હોઈ
પ્રાતિરૂપ છે, તેમ ઘણા પ્રકારના જગતની પરબ્ર-
હ્મા પ્રાતિ છે માટે પ્રાતિના અધિષ્ઠાનરૂપે પ્રજ્ઞાંડ
ઘણા પ્રકારનું બાસે છે, પરંતુ વિચાર કરતા ગુણના
ચશિષ્ઠામે કરીને થયેલો અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને

અધિદેવ એ ત્રણ પ્રકારનો ભેદ માથારૂપ છે ૩૪
માટે દૃશ્ય પદાર્થોમાંથી દૃષ્ટિને ખેંચી લઈને સ્વસ્વ-
રૂપનો અનુભવ કરવો અને તેને સ્થિર કરવા તૃષ્ણા
રહિત થઈ મૈત્ર રહેવું મન, વાણી અને કાયાવડે
કંઈ પણ એટા કરવી નહિ દેહધારીને દૈત દૃષ્ટિ
મટતી નથી માટે ફરીને સ સારમા જન્મમરણ થાય
છે આહારાદિ જે જે સ સારિક અવશ્ય કાર્યો હોય,
તેમા દૈતદૃષ્ટિ કરવામા આવે છે, પરંતુ જે વસ્તુ
અરુચિથી અને મિથ્યા દૃષ્ટિથી ત્યાગ કરી છે, તે
વસ્તુ પાછી મોહ ઉપબળી શકતી નથી કારણ કે
જીવનમુક્ત પુરુષને દેહ પડ્યા સુધી સંસ્કારને લીધે
દૈત બાસે છે, પરંતુ તે બાસ તેને મોહ ઉપબળી
શકતો નથી ૩૫ મહિરાથી મત્ત ને બાન રહિત
પુરુષ જેમ શરીરપર વસ્ત્ર છે કે નહિ તે બાણતો
નથી, તેમ જીવનમુક્ત જ્ઞાની પુરુષને પણ વિનાશી
દેહ આસન ઉપર બેસે, ઉભો થાય, બહાર બંધ
અને પાછો આવે, તેનું જ્ઞાન રહેતું નથી, કેમકે
પોતાના સ્વરૂપને તે બાણતો નથી. ૩૬ આ દેહ
પાલન કર્યા છતાં મરે છે, માટે જીવનમુક્ત પુરુષ
પરપોટા જેવી કાયાનું રક્ષણ કરતો નથી દેહના રક્ષ-
ણની કંઈ પણ જરૂર નથી પ્રારબ્ધવશ દેહ પોતાને
ઉત્પન્ન કરનારુ કર્મ બ્યાસુધી હોય ત્યાં સુધી પ્રાણ
તથા ઇન્દ્રિયો સાથે રહે છે, પરંતુ તેની ઉપર લગારે
આસક્તિ રાખતો નથી, કારણ કે સમાધિયોગને
સ પાઠન કરનાર યોગીઓએ પરમાર્થ વસ્તુ બાણેલી
હોવાથી આ સ્વમ સમાન દેહમા તે આસક્ત થતા
નથી ૩૭ હે પ્રાણીઓ! સાખ્ય તથા યોગ માગનું
જે રહસ્ય હતું, તે મે તમને સ લખાવ્યું હું વિષ્ણુ
છું અને તમને જ્ઞાનનો તથા ધર્મનો ઉપદેશ કરવા
જન્મેલો છું ૩૮ યોગ અને સાખ્યથી બાણવામા
આવતો ધર્મ, પાળવામા આવતો ધર્મ, પ્રભાવ,
લક્ષ્મી, કીર્તિ તથા જિતેન્દ્રિયપણુ એ સર્વ સાધ-
નોથી જે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે તે જ હું છું.
૩૯ હું નિર્ગુણ છું, મને કોઈ પણ બાતની અપેક્ષા
નથી સર્વનો બધુ, આત્મા, પ્રિય અને ઈશ્વર હું
છું મારે વિષે સમદૃષ્ટિ, અસંગ આદિક સર્વ ગુણો
રહેલા છે, માટે તમારે મારી ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ

રાખવો. ૪૦ હે ઉદ્ધવ ! સનકાદિક મુનિઓએ પરમ ભક્તિથી મારે સત્કાર અને સ્તોત્રોપડે સ્તુતિ કરી ત્યાર પછી હું મારા ધામમાં પાછો ગયો. ૪૧-૪૨

તૈરહં પૂજિતઃ સમ્યક્ સસ્તુતઃ પરમૌર્ષમિ ।
પ્રત્યેયાય સ્વકં ધામ પદ્યત. પરમેષ્ઠિન ॥

હતિ શ્રીમન્નાગવતે મહાપુરાણે પદ્માવશસ્કંધે
ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૧૪ મો. †

ભક્તિ ને ધ્યાનયોગ.

હસ્ય ઉવાચ

શ્વતિ કૃષ્ણ શ્રેયાંસિ બહુનિ પ્રજ્ઞત્રાવિન' ।
તેષાં વિકલ્પપ્રાધાન્યમુતાહો ઇકમુખ્યતા ॥

ઉદ્ધવે પૂછ્યું-હે શ્રીકૃષ્ણ ! વેદ જાણનારાઓ ઘણા સાધનો ખતાવે છે, પણ તેમાં સર્વ સાધનોને મુખ્ય જાણવા કે અમુકને મુખ્ય જાણવું આપે કંઈ કે નિષ્કામ ભક્તિ યોગ જે ઉત્તમ સાધન હોવાથી સર્વ ઉપરથી આસક્તિ ઉઠાડી આપને વિષે મન પ્રવેશ કરે એમ કરવું, પણ બીજાઓ વળી બીજું ખતાવે છે, માટે હું પૂછું છું કે, કેટલા સાધનો કૃષ્ણ આપવામાં મુખ્ય છે અને કેટલાં જાણ્ય છે ? પ્રત્યેક સાધનો કૃષ્ણદાથી હોય તો તે સર્વ શુ સમાન કૃષ્ણ આપે છે કે ઓછાવત્તા, તે હે કૃષ્ણ ! મને સમજાવો. †

ભગવાન કહે છે-ભક્તિ સર્વ કરતા શ્રેષ્ઠ કૃષ્ણ આપતી હોવાથી તે સર્વોત્તમ છે અને બીજા સાધનો લોકોએ પોત પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે અજ્ઞાનથી કલ્પી કાઢેલા છે પ્રલય સમયે નાશ પામેલી વેદ વાણી મેં પૂર્વે બ્રહ્માને સંભળાવી હતી જેમાં મારું મનન કરાવનારો ધર્મ છે ‡ તે વેદાત્મક વાણી બ્રહ્માએ મનુને શીખવી હતી તેમની પાસેથી ભૂથ વગેરે બ્રહ્માર્ષિઓ શીખ્યા હતા § તે પ્રજાપતિઓની પાસેથી તેમના પુત્ર દેવતાઓ, દાનવો, યક્ષો, મનુષ્યો, સિદ્ધો, વિદ્યાધરો, ચારણો, કિંદેવો, કિન્નરો, નાગો, રાક્ષસો અને કિંપુરુષાદિકો શીખ્યા

† આ અધ્યાયમાં ભક્તિ ઉત્તમ સાધન હોવાથી તેનું વર્ણન તથા તે સાથે ધ્યાનયોગનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલું

હતા તેઓની પ્રકૃતિઓ, સત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણવાળી હોવાથી ઘણા પ્રકારની છે. વાસનાઓને લીધે પ્રાણીઓમાં જુદાં જુદાં શરીરો તથા ભિન્ન ભિન્ન બુદ્ધિ આવે છે સર્વ લોકોએ પોત પોતાની બુદ્ધિને અનુસાર વેદના અર્થો કર્યા છે. ૪-૭ કેટલાક મનુષ્યોની બુદ્ધિ સ્વભાવના વૈચિત્ર્યને લીધે ભિન્ન પ્રકારની હોય છે. કેટલાક મનુષ્યોની બુદ્ધિમાં ભણેલા ન હોવા છતાં ઉપદેશની પરંપરાને લીધે લેદ હોય છે, અને કેટલાકની બુદ્ધિ વેદવિરુદ્ધ પાખંડ મતને માને છે ૮ હે ઉદ્ધવ ! આ પ્રમાણે મારી માયાવડે મોહિત થયેલા પુરુષો કર્મો અને ઈચ્છા પ્રમાણે નાના પ્રકારના કલ્યાણના સાધનો માને છે. ૯ મીમાસકો ધર્મને, સાહિત્ય શાસ્ત્રીઓ યજ્ઞને, વાતસ્યાનાદિક કામને, યોગશાસ્ત્રીઓ સત્ય, દમ અને શમને, રાજનીતિજ્ઞો ઐશ્વર્યને, ચાર્વાક લોગને તથા બીજા યજ્ઞ, તપ, દાન, વ્રત, નિયમ તથા યમને પુરુષાર્થ માને છે ૧૦ એમને કર્મ કરવાથી જે લોકો મળે છે તે આદિ અને અતવાળા, પરિણામે દુઃખદાયી, તુચ્છ આનંદવાળા અને શોકથી ભરપૂર હોય છે ૧૧ માટે ભક્તિ સર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે મારે વિષે ચિત્ત રાખનાર તથા બીજા સર્વ વિષયોની તૃષ્ણા રહિત થયેલા પુરુષને મારાપર આનંદ સ્વરૂપની સ્ફુરણાથી જે સુખ મળે છે, તે સુખ વિષયોમાં લાગી રહેલા પુરુષોને નથી મળતું. ૧૨ બીજાઓને જ્યારે અવધિવાળું સુખ મળે છે, ત્યારે મારા ભક્તને સંપૂર્ણ સુખ મળે છે કેઈ વસ્તુની ઠરકાર ન કરનારા, આતરિન્દ્રિયોના નિગ્રહ કરનાર, શાન્ત, સમદૃષ્ટિવાળા અને મારા ધ્યાનવડે સંતોષ રાખનાર પુરુષને સર્વ દિશાઓ સુખકારી થાય છે. ૧૩ ભગવાનમાં મન અપણું કરનારા ભક્તજનો મારા વિના ઈન્દ્રના આસનને, ચક્રવર્તીપથને, પાતાલના રાજ્યને, પોતાની સિદ્ધિઓને અથવા ભક્તિને, કોઈ પણ પદાર્થને ઈચ્છતા નથી. ૧૪ હે ઉદ્ધવ ! મને આપ જેવા પ્રિય લાગો છો, તેવા બ્રહ્મા મારા પુત્ર છતાં પણ મને પ્રિય લાગતા નથી. લક્ષ્મી પત્ની છતાં પણ મને પ્રિય લાગતાં નથી, તેમ મને મારું શરીર પણ પ્રિય લાગતું નથી. ૧૫

હું તૃષ્ણા રહિત, શાત, વૈર રહિત અને સમદષ્ટિ-
વાળા મારા ભક્તના ચરણની રજવડે મારા આત્માને
પવિત્ર કરું એવી ઇચ્છા રાખુ છું ૧૧ કેઈ વસ્તુનો
સંગ્રહ ન કરનાર, મારા ઉપર પ્રીતિ રાખનાર, શાત,
નિરભિમાની, સર્વ જીવો ઉપર પ્રેમ રાખનાર તથા
વિષયોએ જેમના મનને સ્પર્શ કર્યો નથી, એવા
ભક્તો મને પ્રસન્ન કરે છે, તેઓ જ નિષ્કામ સુખને
ભણે છે, બીજાઓ ભણતા નથી ૧૭ આ તો ઉત્તમ
ભક્તની વાત કહી, પરંતુ મારો પ્રાકૃત ભક્ત પણ
કૃતકૃત્ય છે ઇન્દ્રિયાધીન પ્રાકૃત ભક્તને વિષયો
પોતાના તરફ ખેંચે છે, તોપણ તે સમર્થ ભક્તિ-
વડે પરાભવ પામતો નથી ૧૮ હે ઉદ્ભવ ! અગ્નિ
જેમ કાષ્ટને બાળી ભસ્મ કરે તેમ મારી ભક્તિ
પાપને બાળે છે. ૧૯ ભક્તિ જેમ મને વશ કરે છે,
તેમ સાંખ્ય, વેદાધ્યયન, તપ અથવા દાન મને વશ
કરી શકતા નથી ૨૦ સર્વમા પ્રિય આત્મારૂપ હું
શ્રદ્ધાથી કરેલી ભક્તિવડે સત્પુરુષને વશ થાઉં છું
મારી ભક્તિ, ચડાણોને પણ બતિદોષમાથી મુક્ત
કરે છે ૨૧ સત્ય અને દયાવાળો ધર્મ તથા તપ-
વાળી વિદ્યા મારી ભક્તિથી રહિત ચિત્તને પવિત્ર
કરતાં નથી ૨૨ જ્યાંસુધી રુવા ઉભા થાય નહિ,
ચિત્ત પીગળી બય નહિ તથા આન દાશુના ટીપા
પડે નહિ, ત્યાં સુધી ભક્તિ બાણવામા આવે નહિ
ભક્તિ વિના અત કરણ શુદ્ધ થતું નથી ૨૩ જે
પુરુષની વાણી ગળગળી થઈ જઈ મન પીગળી
બય છે, તે લજ્જા મૂકીને કોઈવાર રડે, હસે, ઉંચા
સ્વરથી ગાય અને નાચે છે તેને મારો ભક્ત બાણવો.
તે મારી ભક્તિવાળો પુરુષ જગતને પવિત્ર કરે છે.
૨૪ સુવર્ણ જેમ તપાવવાથી મેલનો ત્યાગ કરે છે,
તેમ ચિત્ત મારી ભક્તિના કર્મની વાસનાઓના
ત્યાગથી પવિત્ર થાય છે ૨૫ મારી કથાઓ સાભ-
ળવાથી તથા વર્ણન કરવાથી જેમ ચિત્ત સ્વચ્છ
થતું બય, તેમ સૂક્ષ્મ વસ્તુરૂપ પરબ્રહ્મ બાણવામા
આવે છે જેમ અજન આજવાથી નેત્ર નિર્મળ
થતા બય છે, અને ઝીણી વસ્તુ દેખાય છે, ૨૬ તેમ
મનુષ્ય વિષયોનું ચિત્તન કર્યા કરે તો તેનું ચિત્ત
વિષયોમા લીન થતું બય છે અને મારું સ્મરણ

કરનારનું ચિત્ત મારે વિષે લાગી રહે છે. ૨૭ બીજાં
સાધનો તથા બીજાં કૃણો સ્વપ્નની તથા મનોરથની
માફક મિથ્યા છે, માટે તેનો ત્યાગ કરી મારા ભજ-
નથી શુદ્ધ કરેલા ચિત્તને મારામા સ્થિર કરવું.
સ્ત્રીઓનો તથા તેના સગીઓનો ત્યાગ કરી આત્મ-
સ્વરૂપમાં નિષ્ઠ થવું, અને નિર્ભય તથા એકાત
સ્થળમા બેસી મારું ધ્યાન કરવું. સ્ત્રીઓના સગથી
તથા તેઓના સગીના સગથી પુરુષને જેવું બધન
તથા કલેશ થાય છે, તેવું બધન કે તેવો કલેશ
બીજાનો સગ કરવાથી થતો નથી, માટે કામના-
ઓનો ત્યાગ કરવો ૨૮-૩૦

ઉદ્ભવ પૂછે છે-હે કમલનયન ! મને તમારા
દાસ્યથી પુરુષાર્થનો લાભ થયો, પરંતુ મુમુક્ષુ
પુરુષે આપનું કેવી રીતે ધ્યાન કરવું ? તથા તમારા
કેવા સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું ? તે મને વર્ણવીને
કહો ? ૩૧

ભગવાન કહે છે-બહુ ઉંચા નહિ, તેમ બહુ
નીચા પણ નહિ, પરંતુ સમ એવા દર્શાસિન ઉપર
પોતાને અનુકૂળ પડે તેમ બેસવું, ચિત્તની સ્થિ-
રતા માટે દૃષ્ટિને નાકની દાડી ઉપર રાખવી અને
હાથને ખોળામા મૂકી, પૂરક, કુભક તથા રેચકના
ક્રમથી અથવા તેથી ઉલટા ક્રમથી પ્રાણના માર્ગને
શુદ્ધ કરવો, અને ઇન્દ્રિયોને વિષયોમા જતી અટ-
કાવવી ૩૨-૩૩ પ્રાણાયામ બે પ્રકારના છે, એક
સગર્ભ અને અને બીજો ગર્ભરહિત. જેમા ઝંકાર
હોય તે સગર્ભ ઝંકાર મૂળાધાર ચક્રથી માડીને
બ્રહ્મર ધ્રુવા છેડા સુધી ક્રમગત તતુની પેઠે સૂક્ષ્મ
તથા અવિચ્છિન્ન છે તેને પ્રાણદારા મનમા પ્રગટ
કરી ઘટાના ઘટારવ જેવો ઉદાત્ત નાદ સ્થિર કરવો.
૩૪ પ્રભાતે, મધ્યાહને અને સાયંકાળે દશવાર ઝંકાર
સાથે પ્રાણાયામ કરે તો પુરુષ એક મહીનામા પ્રાણ-
વાયુને વશ કરે છે ૩૫ કેવા સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું
તે હવે સાભળો હૃદય કમળ શરીરમા ઉંચા નાળ-
વાળું, નીચા મુખનું અને કેળના પોટાની પેઠે
બીડાયેલું છે. નીચા નાળવાળું, મુખવાળું, ઉઘડેલું,
આઠ પાખડીવાળું તથા કળીવાળું તેને કલ્પવૃં-
તે કળીમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, તથા અગ્નિનું ઉત્તરોત્તર

ચિત્તન કરવું અને ઉપર રહેલા અગ્નિ વિષે નીચે કહ્યા પ્રમાણે ધ્યાનમાં શુભ નિરંજન એવા મારા સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું ૩૧-૩૭ સરલ અવયવવાળું, શાત, સુદર સુખવાળું, લાખા અને સુદર હાથવાળું, અત્યંત મનોહર કંઠવાળું, સુદર કંપોલવાળું, સ્વચ્છ તથા મંદ મંદ હસતું હોય એવું, મકરાકાર કુંડળોવાડે શોભતું, સુવર્ણના જેવા પીળા વસ્ત્ર ધારણ કરનારું, મેઘના જેવું શ્યામ, વક્ષ સ્થળમાં જમણી બાજુ શ્રીવત્સ અને ડાબી બાજુ લક્ષ્મીને ધારણ કરનારું, શંખ, ચક્ર, ગદા અને પદ્મવાળું, વનમાળાથી વિભૂષિત, ઝાઝરોથી શોભિતા ચરણવાળું, કૌસ્તુભની કાતિવાળું, તેજસ્વી સુગટવાળું, કડા, કટિમેખલા તથા બાબુબધથી અલકૃત, સર્વાંગસુદર, હૃદયને ગમે તેવું પ્રસન્ન મુખ અને નેત્રવાળું તથા અત્યંત કેમળ, એવું મારું રૂપ છે તેને ચિંતવવું. મારા સર્વ અંગોમાં મન રાખી ધીર પુરુષે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મનવડે ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાંથી ખેંચી લઈ બુદ્ધિ રૂપી સારથિવડે મનને મારા સ્વરૂપ તરફ ખેંચી જવું ૩૮-૪૨ હવે કેવા સ્વરૂપથી મિશ્ર સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું, તે સાબળો પ્રથમ સર્વ અંગોમાં વ્યાસ ચિત્તને એક એક અંગમાં જોડતા જવું અને બીજા અંગોનું ધ્યાન છોડવું આ રીતે પ્રત્યેક અંગનું ધ્યાન કરતાં છેવટે મદ હસતા સુખનું ધ્યાન કરવું અને તેમાં મનને ઘણીવાર રોકવું ૪૩ ચિત્ત મારામાં જ્યારે ઘણીવાર સુધી સ્થિર થાય ત્યારે સર્વના કારણરૂપ મારા સ્વરૂપમાં ચિત્ત લગાડવું. પછી કોઈ પણ વસ્તુનું ધ્યાન કરવું નહિ, અર્થાત્ ધ્યાતા અને ધ્યેય એ બન્ને વસ્તુનો ત્યાગ કરવો ૪૪ આ પ્રમાણે સમાધિ પર્યંત ધ્યાન કરનારો પુરુષ મને પછી પોતાના અંતરમાં દેખે છે અને તેજમાં જેમ તેજ દેખાય, તેમ સર્વાત્મક એવા મારા સ્વરૂપમાં પોતાને જોડાયેલા જીવે છે ૪૫ એ રીતે અત્યંત તીવ્ર ધ્યાનથી મનનું સમાધાન કરતા યોગીનો અધિભૂત, અધિદેવ, અધ્યાત્મરૂપ દૃશ્ય, દ્રષ્ટા તથા દર્શરૂપ બ્રહ્મ લય થાય છે ૪૬

દ્યાનેનેત્યં સુનીચેણ મુંજતો યોગિનો મનઃ ।
સયાસત્યાશુ નિર્વાણ દ્રવ્યજ્ઞાનક્રિયામ્નઃ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे
चतुर्दशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૫ મો. ૩

સિદ્ધિઓની લાલચ.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

जिनेन्द्रियस्य युक्तस्य जितभासस्य योगिनः ।
मयि धारयतश्चेत उपतिष्ठन्ति सिद्धयः ॥

ભગવાન કહે છે-ઇન્દ્રિયો અને શ્વાસને જિતનાર સ્થિર ચિત્તવાળા તથા મારામાં ચિત્તને ધારણ કરનાર યોગીને અવશ્ય સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧

ઉદ્ભવે પૂછ્યું-હે શ્રીકૃષ્ણ ! કેવી ધારણા કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ? ને તે માટે કેવી ધારણા કરવી ? અને સિદ્ધિઓ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ? તે કેટલી છે ? આપ સિદ્ધિઓના આપનાર છો માટે તે કહો ૨

ભગવાન કહે છે-યોગવિદ્યામાં પાર ગત પુરુષોએ સિદ્ધિઓ તથા ધારણાઓ અઠાર ફેલેલી છે. તેઓમાં આઠ સિદ્ધિઓ મારે વિષે રહેલી છે, અને બીજી દશ સત્વગુણની વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત થાય છે ૩ અણિમા (મોટા શરીરમાંથી અત્યંત નાનું શરીર કરવું), માહુમા (નાના શરીરમાંથી મોટું શરીર કરવું), લઘીમા (બારે શરીરમાંથી હલકું શરીર કરવું), પ્રાપ્ત (સર્વ પ્રાણીઓની ઇન્દ્રિયો સાથે તે તે ઇન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા દેવરૂપે સંબંધ કરવો), પ્રાકાશ્ય (આલેકના તથા પરલોકના સર્વ વિષયોપલોગ જોવાની શક્તિ), ઇશિતા (ઇન્દ્રિયમાં માયાની અને જીવમાં માયાના અશોની પ્રેરણા-શક્તિ), વશિતા (વિષયોના લોભમાં અસંગ), અને પ્રાકાશ્ય (જે જે સુખની ઇચ્છા થાય તે તે સુખ મળવું) હે ઉદ્ભવ ! આ આઠ સિદ્ધિઓ મારામાં સ્વભાવિક રીતે જ રહેલી છે. ૪-૫ હવે સત્વગુણની વૃદ્ધિથી મળતી દશ સિદ્ધિઓના નામ

૩ આ અધ્યાયમાં ધ્યાનમાં આવતી સિદ્ધિઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું

આ પ્રમાણે છે.-અનુર્મિત્વ (શરીરમા ક્ષુધા પિપાસાનો અભાવ), દૂર શ્રવણ (છેટેની વાર્તા સાંભળી લેવી), દૂરદર્શન (છેટેના પદાર્થોને જોવા), મનોજવ (જ્યાં મન જાય ત્યા જવુ), કામરૂપ (ધાર્યા પ્રમાણે રૂપ લેવું), પરકાય પ્રવેશ (પારકા શરીરમા પ્રવેશ), સ્વચ્છદ મૃત્યુ (પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મરણ), દેવસહક્રીડાનુદર્શન (દેવો અપ્સરાઓની સાથે ક્રીડા કરે છે તે જોવી), યથાસ કલ્પસિદ્ધિ (સ કલ્પ પ્રમાણે સિદ્ધિ) તથા અપ્રતિહતાજ્ઞા (સર્વત્ર આજ્ઞાનું પાલન) આ સિદ્ધિઓ સત્વગુણની વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત થાય છે ૧-૭ બીજી પાંચ હુદ્ર સિદ્ધિઓના નામ-ત્રિકાળજ્ઞત્વ (ત્રિકાળનું જ્ઞાતાપણું), અપદ્મ (શીત તથા ઉષ્ણાદિકથી અપરાજ્ય), પરચિત્તાધિભક્ષતા (પારકાના ચિત્તને ભણવાપણું), પ્રતિષ્ઠા (અગ્નિ, સૂર્ય, જળ કે વિષ આદિકના બળને રોકી રાખવું) તથા અપરાજ્ય (સર્વત્ર હારવું નહિ તે) ૮ યોગથી સિદ્ધ થતી સિદ્ધિઓમાની મેં તમને મુખ્ય મુખ્ય સિદ્ધિઓ કહી હવે ધારણથી જે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તે સાંભળો. ૯ જે પુરુષ મનને તન્માત્રાનું રૂપ ઠરાવી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધરૂપ અણી ભૂતસૂક્ષ્મનો એટલે તન્માત્રાના ઉપાધિરૂપ મારા શરીરમા ધારણ કરે છે તે સૂક્ષ્મ ભૂતનો ઉપાસક પુરુષ મારી અધિમાદિક સિદ્ધિઓને પામે છે. ૧૦ જે પુરુષ મનને જ્ઞાનશક્તિરૂપ મહત્ત્વનો આકાર માની, તેમને મહત્ત્વરૂપી ઉપાધિવાળા મારા પરમ રૂપમા ધારણ કરે છે, તે પુરુષ મહિમા નામે સિદ્ધિને પામે છે આકાશાદિક પાંચ ભૂતરૂપી ઉપાધિવાળા મારા સ્વરૂપમા મનને ધારણ કરનારો પુરુષ ભૂતની મહત્તારૂપી મહિમા સિદ્ધિને પામે છે ૧૧ પૃથ્વી, જળ, તેજ તથા વાયુ એ ચાર ભૂતના પરમાણુરૂપી ઉપાધિવાળા મારા સ્વરૂપમા જે પુરુષ મન રાખે, તે જેમા પરમાણુરૂપ થવાય છે એવી લઘીમા નામે સિદ્ધિને પામે છે. ૧૨ જે પુરુષ સાત્વિક અહમ્કારરૂપી ઉપાધિવાળા મારા સ્વરૂપમા સ પૂર્ણ રીતે મન થોજે તેને જેમાં સર્વની ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ છે એવી પ્રાપ્તિ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત

થાય છે. મારે વિષે મન રાખવાથી સર્વ સિદ્ધિ મળે છે ૧૩ મનને ક્રિયાશક્તિવાળું મહત્ત્વ માની તેને ક્રિયાશક્તિવાળા મહત્ત્વરૂપી મારા સ્વરૂપમાં ધારણ કરે તે અપ્રકટ જન્મવાળો જે હું, તેની સર્વશ્રેષ્ઠ એવી પ્રકાશ્ય સિદ્ધિ પામે છે ૧૪ જે પુરુષ ત્રિગુણાત્મક માયાના અધિપતિ તથા કાળ મૂર્તિ એવા વિષ્ણુ વિષે મનને થોજે છે, તે પુરુષ ઇશિતા નામની સિદ્ધિને પામે છે જે સિદ્ધિથી જીવોમા માયાના અશોની અને ઇશ્વરમા માયાની પ્રેરણા કરી શકાય છે ૧૫ વિરાટ હિરણ્યગર્ભ તથા કારણરૂપ ઉપાધિથી રહિત ચોથું નારાયણ નામે તત્ત્વ છે, જેમા સ પૂર્ણ અંશર્ય, ધર્મ, યશ, લક્ષ્મી, જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય વગેરે રહેલા છે; તેમા મન રાખનારો તથા મારો ધર્મ પાળનારો યોગી વશિતા સિદ્ધિ મેળવે છે ૧૬ નિર્ગુણ તથા પરબ્રહ્મરૂપ જે હું તેમા મન રાખનાર યોગી પરમાનંદરૂપી પ્રકાશ્ય સિદ્ધિ મેળવે છે, જે સિદ્ધિ એક સુખની સીમા છે. ૧૭ પ્રવેત દ્વીપનો પતિ, સત્વગુણમય તથા ધર્મમય મારામા મન રાખનારો યોગી અનુર્મિત્વ સિદ્ધિને પામે છે ૧૮ સમષ્ઠિ પ્રાણરૂપ મારા સ્વરૂપાનંદનું સ્મરણ કરનારો આકાશ જ્ઞાતા થઈ દૂરશ્રવણ સિદ્ધિને પામે છે; જેમા દૂરના પ્રાણીઓની વાણી તે સાંભળી શકે છે. ૧૯ સૂર્યમા નેત્રને અને નેત્રમા સૂર્યને જોડી દર્ષ તે બનેના સ યોગમા મારું ધ્યાન કરનારો યોગી દૂરદર્શન સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે એમા વિશ્વના પદાર્થો તેને જણાય છે ૨૦ મનને, શરીરને તથા તેને અનુસરનારા વાયુને મારા સ્વરૂપમાં જોડી દર્ષ, ધારણ કરવાથી મનોજવ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, જે સિદ્ધિમા મન જ્યા જાય ત્યા તેનું શરીર પણ જઈ શકે છે ૨૧ અર્થિત્ય શક્તિવાળો તથા અનેક પ્રકારનો હું, તેમા મનની ધારણના પ્રભાવથી જ્યારે મનને ઉપાદાન કારણરૂપ કરી જે જે રૂપે જવાની ઇચ્છા યોગી કરે, તે તે મન ગમતા રૂપને આપું છું ૨૨ સિદ્ધ યોગીને પરની કાયામા પ્રવેશ કરવો હોય ત્યારે જેની કાયામા પ્રવેશ કરવો હોય, તેવી કાયામા પોતાના આત્માનું ચિંતન કરી પોતાના

સ્થૂલ દેહનો ત્યાગ કરી લિંગ શરીરરૂપી ઉપાધિ સાથે બ્રમર જેમ એક ફૂલમાથી બીજા ફૂલમાં બંધ તેમ વાયુરૂપી માર્ગવડે પરકાયમાં પેસી શકાય છે આ પરકાય પ્રવેશ સિદ્ધિ કહેવાય છે ૨૩ શુદ્ધાના છિદ્રને દબાવી પ્રાણરૂપી ઉપાધિવાળા આત્માને અનુક્રમે હૃદય, છાતી, કંઠ તથા મસ્તક સુધી ચઢાવી પ્રક્ષરધ્રુવી દ્વારવડે મનને બીજા કાયમાં લઈ બંધ અને પછી પોતાની સ્થૂલ કાયાનો ત્યાગ કરે તેને પરકાયપ્રવેશ સિદ્ધિ કહે છે સ્વચ્છદ મૃત્યુ કે જેમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મરાય છે, તે સિદ્ધિ પણ ઉપર કહેલી ધારણાના પ્રભાવથી મળે છે તે સિદ્ધિમાં પ્રાણરૂપ ઉપાધિ વાળા આત્માને અનુક્રમે હૃદય, છાતી, કંઠ તથા મસ્તક ઉપર ચઢાવી પ્રક્ષરધ્રુવ દ્વારથી મનવડે પરપ્રક્ષમાં લઈ જવો અને પછી દેહનો ત્યાગ કરવો. ૨૪ મારી મૂર્તિમાં રહેલા સત્વગુણની ભાવના કરનારને દેવકીડા દર્શન નામે સિદ્ધિ મળે છે, જેમાં સત્વગુણના અશરૂપ દેવાગનાઓ વિમાન લઈ આવે છે ૨૫ મારો ભક્ત યોગી, હું કે જે સત્ય સકલ્પવાળો છું, તેમાં મનની ધારણા કરીને યોગી બ્યારે જેવો સકલ્પ કરે, ત્યારે તેવું ફળ પામવા રૂપી યથા સકલ્પસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે ૨૬ સર્વનો નિયંતા તથા સ્વતંત્ર તથા વ્યાપ્ત એવો જે હું, તેમાં મનની ધારણા કરવાથી મારા સ્વભાવને પામે, તે પુરુષ અપ્રતિહતાશા સિદ્ધિ મેળવે છે જેને લીધે મારી આજ્ઞા જેમ કોઈ ઠેકાણે ભગ થતી નથી તેમ તેની આજ્ઞા પણ કોઈ ઠેકાણે કદી વ્યર્થ જતી નથી ૨૭ મારી ભક્તિથી શુદ્ધ અતકરણવાળો તથા ધારણા બળનારો યોગી ઈશ્વરમાં મન યોજે તો ત્રણ કાળની વસ્તુ જેથી જણાય એવી જન્મ-મરણને જણાવનારી ત્રિકાળજ્ઞત્વ સિદ્ધિ મેળવે છે તેમ પરચિત્તાધિક્ષિતા નામે સિદ્ધિ પણ ધારણાથી મળે છે. ૨૮ જે મનુષ્યનું ચિત્ત યોગથી પરિશ્રાત થયેલું હોય, તે યોગીના યોગમય શરીરને જેમ પાણીથી જળચરોને હાનિ પહોંચતી નથી, તેમ અગ્નિ, સૂર્ય, જળ વગેરે પદાર્થોથી હાનિ પહોંચતી નથી, અર્થાત્ તે પ્રતિષ્ઠા સિદ્ધિને પામે છે, અને તેમજ ઉપર

કહેલી અપદ્મ સિદ્ધિ પણ તેને મળે છે ૨૯ જે યોગી શ્રીવત્સથી તથા અઓથી અલંકૃત ભગવાનના અવતારોનું ધ્વજ, છત્ર તથા ચામર સાથેજ ધ્યાન કરે તેને અપરાજય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૦

આ રીતે યોગની ધારણાઓથી મારી ઉપાસના કરનાર યોગીને સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૧ જિતેન્દ્રિય, પ્રાણ અને મનને દમન કરીને તેનો પરાજય કરનાર મુનિને વશિતા સિદ્ધિના પ્રકરણમાં કહેલી એક ધારણા કરવાથી સર્વ સિદ્ધિઓ મળે છે, ૩૨ છતાં તેની ઇચ્છા કરવી નહિ, કારણ કે તે ઉત્તમ પ્રકારનો યોગ સાધવાથી મને મેળવવા ઇચ્છતા યોગીને સિદ્ધિઓથી કાળના કાળ વહી જાય છે, માટે તે સિદ્ધિઓ વિમ્લરૂપ છે. ૩૩ પુરુષે નિષ્કામ રહી ઇશ્વરના ઉપાધિરહિત ચોથા સ્વરૂપની ધારણા કરવી પરંતુ બીજા સંકામ ધારણાઓનો ત્યાગ કરવો આ જગતમાં જન્મ, ઓષધિ, તપ તથા મત્રોથી જેટલી સિદ્ધિઓ મળે છે, તે સર્વ યોગથી અલૌકિક રીતે મળે છે. તે વસ્તુ બીજા કોઈ સાધનથી મળતી નથી ૩૪ હું સર્વ સિદ્ધિઓનો જ નહિ, પરંતુ મોક્ષનો, જ્ઞાનનો, જ્ઞાનના સાધન-ભૂત ધર્મજો અને ધર્મોપદેશ કરનાર વેદવેદાંતોનો પણ પાલક અને પ્રભુ છું એટલામાટે સિદ્ધિઓ કરતાં મને પ્રાપ્ત કરવો એ ઉત્તમ છે ૩૫ હું સર્વ પ્રાણીઓનો આત્મા અને અત્યામી છું, પરંતુ તેથી પરિચિન્ન થઈ જતો નથી, કારણ કે હું, બહાર પણ છું ને અંદર પણ છું અંદર તથા બહાર રહેવાથી મને કોઈ ભત્તનું આવરણ નડતું નથી હું અંદર તથા બહાર કેવી રીતે રહેલો છું તે રહસ્ય હવે સાબળો. જરાયુજ, સ્વેદજ, અડજ તથા ઉદ્-ભિન્નજ, એ ચારમાં જેમ પાચ મહા ભૂતો અંદર રહેલા છે અને બહાર પણ રહેલા છે, તેમ હું પોતે સર્વ પ્રાણીઓની અંદર તેમ બહાર પણ રહેલો છું, તેથી હું પ્રભુ કહેવાઉં છું ૩૬

અહમાત્માંતરા બાહ્યોઽનાત્મતઃ સર્વદેહિનામ્ ।

યથા ભૂતાનિ ભૂતેષુ બહિસ્તસ્વયં તથા ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे

पंचदशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૬ મો.^૩

ભગવાનની વિભૂતિઓ.

उद्धव उवाचः

त्वं ब्रह्म परम साक्षादनाद्यतमपावृतम् ।

सर्वेषामपि भावानां प्राणस्थित्यप्यवोद्भवः ॥

ઉદ્ધવે પૂછ્યું-હે કૃષ્ણ ! હે મહારાજ ! આદિ અને અતરહિત, સ્વતત્ર, સર્વે પદાર્થોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને નાશ કરનાર આપ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મરૂપ છો. ^૧ હે ભગવન્ ! મનને નહિ જિતનાર પુરુષો નાના મોટા સર્વ પદાર્થોમા રહેલા આપને બાણતા નથી, પરંતુ બ્રાહ્મણો યથાર્થ રીતે નાના મોટા સર્વ પદાર્થોમા રહેલા આપને બાણીને આપનીજ ઉપાસના કરે છે. ^૨ જેમ યથ મહાભૂતો કેટલાક શરીરમા કેઈ કેઈ ગુણને લીધે વિશેષ રહે છે અને કેટલાકમા કેઈ કેઈ ગુણોથી થોડા રહે છે તેમ આપ કયા કયા પદાર્થોમા અધિક અને કયા કયા પદાર્થોમા ન્યૂન રહેલા છો ? તથા મહર્ષિઓ જે જે પદાર્થોમા ભક્તિપૂર્વક આપની ઉપાસના કરવાથી સિદ્ધિઓ મેળવે છે તે તે પદાર્થોનાં નામ મને કહો. ^૩ આપ સર્વ પ્રાણીઓના આત્મારૂપ છો તથા આપ સર્વને વિષે ગુપ્ત રહેલા છો, છતાં પણ તમારી માયાવડે મોહિત થયેલા પ્રાણીઓ સર્વના દ્રષ્ટા આપને દેખતા નથી. ^૪ પૃથ્વીમા, સ્વર્ગમા, પાતાળમા તથા દિશાઓમા આપની શક્તિથી જોડાયેલી જે શક્તિઓ છે તે મને સંભળાવો. ^૫

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! કુરુક્ષેત્રમા શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે ઇચ્છતા અર્જુનને મને આવોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો. ^૧ રાજ્ય માટે પોતાની જાતિને નાશ કરવો, એ નિહિત કર્મ તથા અધર્મરૂપ છે, એમ બાણીને 'હું મારીશ અને આ લોકો મરણ પામશે,' એવી અર્જુનને પ્રાકૃત બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હતી, તેથી તે યુદ્ધ કરતાં અટકી પડ્યો

૩ આ અધ્યાયમા જ્ઞાન, બળ તથા પ્રભાવાદિ વડે ભગવાનના અવિર્ભાવથી વિભૂતિઓનું વર્ણન કરવામા આવ્યે.

હતો. ^૭ તે સમયે રણભૂમિ ઉપર પુરુષમા વાલ્મજેવા શૂરવીર અર્જુનને મે ઉપદેશ કર્યો હતો, તમે મને જેવો પ્રશ્ન કરો છે, તેવોજ અર્જુનને કર્યો હતો. ^૮ હે ઉદ્ધવ ! હું તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપુ છું. સર્વ પ્રાણીઓનો આત્મા, મિત્ર તથા ઇન્દ્ર તેમજ સર્વ પ્રાણીરૂપ અને તેઓની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલયકર્તા હું છું. ^૯ ગતિવાળાઓમા ગતિરૂપ, વશ કરનારાઓમા કાળમૂર્તિ, ત્રણ ગુણોમા સામ્યાવસ્થારૂપ પ્રકૃતિ હું છું. દ્રવ્યોમા સ્વાભાવિક ગુણરૂપ હું છું. ^{૧૦} ગુણવાળા પદાર્થોમા હું ક્રિયાશક્તિ પ્રધાનરૂપ મહત્તત્વ છું. મોટા પદાર્થોમા મહત્તત્વ મારું સ્વરૂપ છે. સૂક્ષ્મ વસ્તુઓમા હું ભૂવરૂપ છું, હજાર પદાર્થોમા હું મન છું. ^{૧૧} વેદોનો ભણાવનાર બ્રહ્મ, મત્રોમા ત્રણ અક્ષરવાળો ઍકાર, અક્ષરોમા અકાર, અને છદોમા ગાયત્રી છદ હું છું. ^{૧૨} સર્વ દેવતાઓમા ઇન્દ્ર હું છું. વસુઓમા હું હવ્યવાહ, આદિત્યોમા હું વિષ્ણુ કે શુદોમા હું નીલલોહિત છું. ^{૧૩} બ્રહ્મર્ષિઓમા હું ભૃગુ, રાજર્ષિઓમા હું મનુ, દેવર્ષિઓમા હું નારદ, અને ગાયોમા હું કામધેનુ છું. ^{૧૪} સિદ્ધેશ્વરોમા હું કપિલદેવ, પક્ષીઓમા ગરુડ, પ્રજાપતિઓમા હું દક્ષ, અને પિતૃઓમા હું અર્યમા છું; ^{૧૫} દૈત્યોમા હું પ્રહ્લાદ, નક્ષત્ર તથા ઔષધિઓનો સ્વામી હું. ^{૧૬} યદ્રમા, યક્ષ તથા રાક્ષસોનો સ્વામી હું કુબેર, ^{૧૭} ઉત્તમ હાથીઓમા હું ઐરાવત, જળ જતુઓમા હું વરુણ, તપાવનાર તથા પ્રકાશ કરનારાઓમા હું સૂર્ય, મનુષ્યોમા હું રાજા, ^{૧૮} લોકોઓમા હું ઉચ્ચૈશ્રવા, ધાતુઓમા હું સુવર્ણ, ^{૧૯} શિક્ષા કરનારાઓમા હું યમ, સર્પોમા હું વાસુકી, અને ત શીંગડાવાળાં અને દાઢવાળા પ્રાણીઓમા હું સિંહ, આશ્રમોમા હું સન્યાસાશ્રમ, વર્ણોમા હું બ્રાહ્મણ, ^{૨૦} તીર્થ તથા પ્રવાહોમા હું ગંગા, સ્થિર જળાશયોમા હું સમુદ્ર, આયુષોમા હું ધનુષ, ધનુર્ધારીઓમા હું શકર, ^{૨૧} નિવાસસ્થાનોમા હું મેરુ, દુર્ગમ સ્થાનોમા હું હિમાલય, વનસ્પતિઓમા હું પીપ્પળો, ઔષધિઓમા હું જવ, ^{૨૨} પુરોહિતોમા હું વસિષ્ઠ, વેદાર્થમા નિષ્ઠાવાળાઓમા હું બૃહસ્પતિ,

સર્વ સેનાપતિઓમા હુ કાર્તિકસ્વામી, શુભ માર્ગને
પ્રવર્તાવનારાઓમા હુ બ્રહ્મા, ૨૨ યજ્ઞોમા હુ બ્રહ્મ
યજ્ઞ, વ્રતોમા હુ આર્હિસા, શુદ્ધ પદાર્થોમા વાયુ,
અગ્નિ, સૂર્ય, જળ અને બ્રાહ્મણોના વચનરૂપ હું
છું ૨૩ યોગના આઠ અંગોમા હું સમાધિરૂપ,
વિજયેશ્વરોમા હુ શુભ વિચાર, ડહાપણોમા હું
બ્રહ્મવિદ્યા, અખ્યાતિ, અન્યખ્યાતિ, અસત્ખ્યાતિ,
શૂન્યખ્યાતિ તથા અનિર્વચનીય ખ્યાતિનો વાદ
કરનાઓમાં હુ વિકલ્પવાદ, ૨૪ સ્ત્રીઓમા હુ શત-
રૂપા, પુરુષોમા હુ સ્વાયંભુવ, મુનિઓમા હું
નારાયણ, બ્રહ્મચારીઓમા હું સનતકુમાર, ૨૫
ધર્મોમા હું અભયદાન, નિર્ભય સ્થાનોમા હું
આત્મનિષ્ઠા, અભિપ્રાયને શુભ રાખવાના સાધનોમા
હું પ્રિયવચન તથા મૌન, સ્ત્રી પુરુષોના જોડામા
હું પ્રભાવતિ, ૨૬ સાવધ રહેનારાઓમા હું વર્ષા
કાળ, ઋતુઓમા હું વસંત, મહિનાઓમા હું માર્ગ
શીર્ષ, નક્ષત્રોમા હું અભિજિત, ૨૭ યુગોમા હું સત્ય
યુગ, ધીર પુરુષોમા દેવલ તથા અસિત, અને વેદના
વિભાગ કરનારાઓમા હું વેદવ્યાસ અને વિદ્વાનોમા
હું શુક્રાચાર્ય છું ૨૮ ઉત્પત્તિ, પ્રલય, પ્રાણીઓનું
આવાગમન, વિદ્યા અને અવિદ્યા જાણનારાઓમા
હું વાસુદેવ, વૈષ્ણવોમા હું તમારું સ્વરૂપ, કિંપુરુ-
ષોમા હું હનુમાન, વિદ્યાધરોમા હું સુદર્શન, ૨૯
રત્નોમા હું મણિ, સુદર પદાર્થોમા હું કમળકોશ,
દર્ભોમા હું કુશ અને હવિષ્ય પદાર્થોમા હું ગાયત્રી
મંત્ર છું ૩૦ ઉદ્યોગીઓની હું સપત્તિ, ધૂત રમ
નારાઓમા જીગાર, સહનશીલ પુરુષોમા હું તિતિક્ષા,
ધૈર્યવાળાઓમા હું ધીરજ, ૩૧ જળવાનોની હું
ધન્વિયશક્તિ, વૈષ્ણવોએ ભક્તિપુર સર કરેલું કર્મ
પણ હુંજ છું, ભક્તોએ પૂજવા યોગ્ય વાસુદેવ,
સંકર્ષણ, પ્રદુષ્ટ, અનિરુદ્ધ, નારાયણ, વરાહ,
નૃસિંહ તથા બ્રહ્મા એ નવ મૂર્તિઓમા હું વાસુદેવ
મૂર્તિ રૂપ છું ૩૨ ગધર્વોમા હું વિશ્વાવસુ, અપ્સ-
રોઓમા હું પૂર્વચિત્ત, પર્વતોમા હું સ્થૈર્યરૂપ,
પૃથ્વીમા હું અવિકૃત ગધરૂપ, ૩૩ જળમા હું
મધુર રસ, તેજસ્વીઓમા હું અગ્નિરૂપ, સૂર્ય,
ચંદ્ર તથા તારાઓમા હું કાર્તિકરૂપ, આકાશમા

પરા નામથી યોદ્ધો સૂક્ષ્મ હું શબ્દ, ૩૪ બ્રાહ્મ-
ણોનો સત્કાર કરનારાઓમા હું બલિ, વીરપુરુષોમાં
હું અર્જુન અને પદાર્થોની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા
પ્રલયરૂપ પણ હુંજ છું ૩૫ ચાલવું, ભાષણ કરવું,
મળત્યાગ કરવો, ગ્રહણ કરવું, પ્રસન્ન થવું, અન-
કવું, સ્વાદ લેવો, સાબળવું, સુધવું તથા જોવું
ઇત્યાદિ દશ ઇન્દ્રિયોના ધર્મો છે, તેમાં જોનાર હું
છું, તથા સર્વ ઇન્દ્રિયોની વિષય ગ્રહણ કરનારી
શક્તિ પણ હું છું ૩૬ પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ,
આકાશ તથા તેની તન્માત્રાઓ, અહકાર, મહ-
ત્ત્વ, પય મહાભૂતો, પુરુષ, પ્રકૃતિ, રજેશુભ,
સત્વશુભ, તમોશુભ તથા તેઓથી ભિન્ન પરબ્રહ્મ
એ સર્વ હુંજ છું ૩૭ હું તે તત્ત્વોની ગણના,
તેઓનું જ્ઞાન તથા તેઓનો નિશ્ચય છું વળી હું જીવ
તથા ઇશ્વરરૂપ છું, શુભ અને શુભીરૂપ છું, ક્ષેત્ર
અને ક્ષેત્રજરૂપ છું, સર્વસ્વરૂપ છું, અને મારા વિના
કોઈ પદાર્થ કોઈ ઠેકાણે નથી ૩૮ હું કાળે કરીને
પરમાણુઓની ગણતરી કરીશ, પરંતુ તે પ્રમાણે
કરોડો બ્રહ્માડને સરજતો હું તેની વિભૂતિઓની
ગણતરી મારાથી પણ થશે નહિ ૩૯ જેમાં જેમાં
તેજ, સપત્તિ, કીર્તિ, ઐશ્વર્ય, લજ્જા, દાન, સૌંદર્ય,
ભાગ્ય, જળ, સહનશક્તિ તથા વિજ્ઞાન છે, તે
પદાર્થ મારી વિભૂતિરૂપ છે ૪૦ સર્વ વિભૂતિઓ
એ તમને કહી આ સર્વ વિભૂતિઓ મનના વિકા-
રરૂપ છે અને જેમ આકાશપુષ્પ, શશશૃંગ, માત્ર
જોલાય છે તેમ તે જોલવા માત્ર છે ૪૧ માટે
વાણી, મન, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોને નિયમમા રાખીને
બુદ્ધિનો સત્વશુભ સપત્ત બુદ્ધિથી નિગ્રહ કરવો
કે જેથી કરીને જન્મ મરણ આવે નહિ ૪૨ જે
સંન્યાસી બુદ્ધિથી અને વાણીથી મનને નિયમમાં
રાખતો નથી તે વ્રત, તપ અને જ્ઞાન, કાયા ધર્મમાં
ભરેલા પાણીની પેઠે શુભાવે છે ૪૩ મારી ભક્તિ-
વાળી બુદ્ધિથી મન, વચન તથા ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ
કરવો કે જેથી કૃતાર્થ થવાય ૪૪

તસ્માન્મનોવચ પ્રાણાગ્નિચ્છેન્મત્પરાયણઃ ।

મદ્ભક્તિયુક્તવા બુદ્ધયા તત પરિસમાપ્યતે ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे षष्ठादशस्कन्धे
षोडशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૭ મો. ૩

બ્રહ્મચર્યાદિક ધર્મો.

ઉદ્ભવ ઉવાચ

યસ્ત્વયામિહિતઃ પૂર્વ ધર્મસ્ત્વક્કિલશ્રણ
વર્ણાશ્રમાચારવતાં સર્વેષાં દ્વિપદામપિ ॥ ૧ ॥

ઉદ્ભવે પૂછ્યુ-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપે “ધર્મરૂપી કર્મભક્તિનું તથા મોક્ષનું સાધન” કહ્યું, પરંતુ ધર્મ અને કર્મ કરનારાઓને તેનું ક્ષણ મળે એવો નિયમ જણાવ્યો નહિ, માટે વર્ણોનો અને આશ્રમોનો આચાર પાળનાર મનુષ્યોને સ્વધર્મ પાળવાથી તમારી ઉપર ભક્તિ થાય તેવું કહ્યું ? ૧-૨ સ પ્રદાયદ્રારા તે જણાતું નથી, કારણ કે આપે હ સાવનાર ધારણ કરી પૂર્વે ઉત્તમ તથા સુખ-કારક આ પરમ ધર્મ બ્રહ્માને સંભળાવ્યો હતો ૩ પૂર્વે ઉપદેશ કરેલો ધર્મ ઘણો લાભો કાળ જવાથી હમણા મનુષ્ય લોકમાં રહ્યો નથી ૪ હે અચ્યુત ! મનુષ્ય લોકની વાત તો રહી, પરંતુ બ્રહ્મલોક કે જ્યાં વેદો મૂર્તિમાન છે ત્યાં પણ આપ વિના કોઈ ધર્મનો વક્તા, પાળનાર અને રક્ષણ કરનાર નથી ૫ આપ આ, મૃત્યુ લોકોનો ત્યાગ કરી સ્વધર્મ જ્યોત્યારે નાશ થયેલા ધર્મનો કોણ ઉપદેશ કરશે ? ૬ માટે હે પ્રભુ ! તમારી ભક્તિના સાધનરૂપ ધર્મ કેવી રીતે પાળવો, તે મને યથાસ્થિત કહો ? ૭

શુકદેવજી બોલ્યા-હે પરિક્ષિત રાજન્ ! પોતાના સેવકોમાં સુખ્ય ઉદ્ભવે આમ પૂછતા શ્રીકૃષ્ણ સંતુષ્ટ થઈ મનુષ્યોના કલ્યાણ માટે સનાતન ધર્મ તેમને સમજાવવા લાગ્યા ૮ હે ઉદ્ભવ ! વર્ણ અને આશ્રમ ધર્મ પાળનારા તથા બ્રાહ્મણ ધર્મથી રહિત મનુષ્યોને ભક્તિ થવા તમે પૂછો છો, તે તમારો પ્રશ્ન યોગ્ય છે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હવે તમે સાંભળો ૯ પૂર્વે સત્યયુગમાં મનુષ્યનો હ સા નામે એક જ વર્ણ હતો અંકાર જ વેદરૂપ હતો ધર્મરૂપ ધાન્ય કર

નારો માત્ર હું જ હતો, તપમા નિષ્ઠા રાખનાર તથા પાપરહિત લોકો મારી ઉપાસના કરતા પ્રભુ જન્મથી જ કૃતકૃત્ય હતી, એટલા માટે એ યુગને કૃતયુગ કહેતા ૧૦-૧૧ પછી બુદ્ધા બુદ્ધા ધર્મો ત્રેતાયુગમાં આરભાયા હે ઉદ્ભવ ! તેમાં મારા હૃદયમાથી નિઃશ્વાસરૂપે ત્રણ વેદ ઉત્પન્ન થયા તેમાથી હોતા, ઉદ્ગાતા અને અધ્વર્યુવાળો મારા સ્વરૂપે યજ્ઞ પશુ થયો ૧૨ મારા વિરાટ સ્વરૂપના સુખ, બાહુ, સાથળ તથા પગમાથી અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય તથા શૂદ્ર ચાર વર્ણ થયા. જેઓ પોતાપોતાના આચારથી બુદ્ધા બુદ્ધા જણાય છે ૧૩ પેદુમાથી ગૃહસ્થાશ્રમ, હૃદયમાથી બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, વક્ત્રસ્થળ-માથી વાનપ્રસ્થાશ્રમ, અને મસ્તકમાથી સન્યાસાશ્રમ ઉત્પન્ન થયા છે ૧૪ મનુષ્યોના સ્વભાવો પોતાની જન્મભૂમિ જેવા થયા, એટલે કે ઉત્તમ અગમાથી ઉત્તમ સ્વભાવવાળા અને નીચ અગમાથી નીચ સ્વભાવવાળા થયા ૧૫ શમ, દમ, તપ, પવિત્રતા, સતોષ, ક્ષમા, સરળતા, ભક્તિ, દયા તથા સત્ય બ્રાહ્મણ જાતિના ગણાય છે. ૧૬ તેજ, બળ, ધૈર્ય, શૌર્ય, સહનશીલતા, ઉદારતા, ઉદયમ, સ્થિરતા, બ્રાહ્મણો તરફ માનદષ્ટિ અને ઐશ્વર્ય એ ક્ષત્રિયોનો સ્વભાવ ગણાય છે ૧૭ આસ્તિકતા, દાન, નિષ્ઠા, નિષ્કપટપણ, બ્રાહ્મણોની સેવા તથા અસતોષ વૈશ્યોનો સ્વભાવ છે ૧૮ બ્રાહ્મણો, ગાયો તથા દેવોની નિષ્કપટ સેવા કરતા જે કંઈ મળે તેથી સતોષ રાખવો એ શૂદ્રનો ધર્મ છે ૧૯ અપવિત્રતા, મિથ્યા ભાષણ, ચોરી, નાસ્તિકતા, નિરર્થક કળઓ, કામ, ક્રોધ, અને તૃષ્ણા એ ચાર વર્ણથી બહારના લોકોનો સ્વભાવ છે ૨૦ અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી, કામ, ક્રોધ ને લોકથી રહિતપણું, બ્રાહ્મણોનું હિત કરવાનો પ્રયત્ન, એ સર્વ વર્ણોનો સામાન્ય ધર્મ છે ૨૧ હવે ચાર આશ્રમોમાં બ્રહ્મચર્યા આશ્રમના ધર્મો કહું છું

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિના લોકોએ ગર્ભાધાન સંસ્કારથી માંડીને અનુક્રમે પ્રાપ્ત ઉપનયન સંસ્કાર જે બીજો જન્મ કહેવાય છે, તે થયા પછી શુરુને ચેર રહેવું, અને શુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વેદ

કે આ અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણના હ સાવતારે કહેલા ધર્મોમાથી બ્રહ્મચારી અને વાનપ્રસ્થના ધર્મો કહી સંભાવનામાં આવશે

ભણવો ૨૨ મેખલા, મૃગચર્મ, દડ, માળા, જનોઈ, કમ ડલુ અને દર્શ રાખવા માથે કેશ વધારવા પરન્તુ તેમા તેલ નાખવુ નહિ, દાત તથા વચ્ચોને ઘોઈને સ્વચ્છ રાખવા તથા આસનને રંગુ નહિ ૨૩ સ્નાન, લોબન, હોમ અને તપ કરતા તથા મળ-મૂત્ર ત્યાગ કરતા મૌન રહેવુ, નખ ઉતરાવવા નહિ ૨૪ પવિત્ર તથા સાવધાન થઈ અગ્નિ, આચાર્ય, સૂર્ય, ગાય, બ્રાહ્મણ, શુરુ, વૃદ્ધ તથા દેવોની ઉપાસના કરવી, મૌન રહીને ગાયત્રીનો જપ કરવો, પ્રાતઃસંધ્યાની તથા સાયકાળની સંધ્યા કરવી ૨૫ આચાર્યને પ્રણમ્ય ભણવો, કોઈ દિવસ તેનું અપમાન કરવુ નહિ તથા તેના શુભમા દોષનો આરોપ કરવો નહિ કારણ કે, તે સર્વ દેવરૂપ ગણાય છે ૨૬ સવારે અને સાંજે ભિક્ષા માગી લાવવી અને બીજીને જે કંઈ મળે તે શુરુને અર્પણ કરવુ અને શુરુ આજ્ઞા કરે તો જિતેન્દ્રિય એવા શિષ્યે તેનો ઉપયોગ કરવો ૨૭ શુરુની સેવા કરનાર શિષ્યે દાસની પેઠે તેની પાસે બેસવુ, શુરુ બચ ત્યારે પાછળ જવુ, શુરુ સુવે ત્યારે સુવુ, શુરુ બેસે તો બેસવુ, તેને પરિશ્રમ થયો હોય તો પગ ચાપવા અને બે હાથ બેડી તેની હંભુરમાં હાજર રહેવુ ૨૮ આ રીતે સર્વ ભોગનો ત્યાગ કરી વિદ્યા પુરી થાય ત્યા સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળતા શુરુને ઘેર રહેવુ ૨૯ આ સામાન્ય બ્રહ્મચર્યના ધર્મો કહ્યા હવે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના ધર્મો કહું છું બ્રહ્મચારીને મહર્લોકમા અને ત્યાથી બ્રહ્મલોકમા જવાની ઇચ્છા હોય તો જીવતા સુધી બ્રહ્મચર્યનો નિયમ પાળવો અને વિશેષ ભણવા અથવા ત્રણે વિદ્યા માટે શુરુદક્ષિણા આપવા પોતાનો દેહ શુરુને અર્પણ કરવો ૩૦ બ્રહ્મતેજવાળા અને પાપરહિત નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારિએ ભેદ બુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને અગ્નિ, શુરુ, પોતાનું શરીર તથા સર્વ પ્રાણીઓમા બ્રહ્મસ્વરૂપની ઉપાસના કરવી. ૩૧ બ્રહ્મચારીએ, વાનપ્રસ્થે અથવા સન્યાસીએ સ્ત્રીઓના દર્શન, સ્પર્શ, ભાષણ તથા હાસ્ય કરવાનો ત્યાગ કરવો. ૩૨ શૌચ, આચમન, સ્નાન, સંયોપાસના, સરજતા, તીર્થ-સેવન, મત્ર, જપ, ન અડકવા જેવી વસ્તુનો ત્યાગ, સર્વ પદાર્થોમા મારી ભાવના, મનનો નિગ્રહ, વાણીનો

નિગ્રહ અને કાયાનો નિગ્રહાદિ સર્વે આશ્રમના સાધારણ ધર્મો છે. ૩૩-૩૪ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીનું મત ધારણ કરવાથી અગ્નિની પેઠે બ્રાહ્મણ પ્રકાશે છે અને તે બે નિષ્કામ હોય તો તેનું પાપ તીવ્ર તપથી બળી જઈ તે મારો ભક્ત થાય છે ૩૫ પરતુ ગૃહસ્થાશ્રમમા જવાની ઇચ્છા હોય તો શુરુ પાસે વેદાભ્યાસ કરી શુરુદક્ષિણા આપી, બ્રહ્મચર્ય મત પૂર્ણ કરવા સમાવર્તન કરવું ૩૬ બે વિષય ભોગવવાની ઇચ્છા હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમ ધારણ કરવો. અતઃકરણ શુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા હોય તો વનમા જવુ અથવા તો શુદ્ધ અતઃકરણ હોય અને પોતે બ્રાહ્મણ હોય તો તેણે સંન્યાસ લેવો પરતુ મારા ભક્તને આશ્રમ બદલ કરવાની જરૂર નથી માત્ર અભક્તને આશ્રમની જરૂર છે અને તેણે પૂર્વના આશ્રમથી પછીના આશ્રમમા જવુ પરતુ પછીના આશ્રમથી પૂર્વના આશ્રમમા જવુ નહિ ૩૭ જેને ગૃહસ્થાશ્રમની ઇચ્છા હોય, તેણે પોતાની જાતિની, સારા કુળની અને લક્ષણવડે ઉત્તમ અવસ્થામા પોતાનાથી નાની સ્ત્રીને પરણવુ કદાચ કામનાથી બીજી જાતિની કન્યાને પરણવુ હોય તો પોતાની જાતિની કન્યા પરણ્યા પછી અનુક્રમે બીજી કન્યાઓ પરણવી એટલે બ્રાહ્મણ જાતિની કન્યાને પરણ્યા પછી ક્ષત્રિયની, વૈશ્ય જાતિની અને શૂદ્રની કન્યાને પરણવું. ક્ષત્રિયે ક્ષત્રિય જાતિની કન્યા પરણ્યા પછી વૈશ્યની અને શૂદ્રની કન્યાને પરણવુ, વૈશ્યે વૈશ્ય જાતિની પરણ્યા પછી શૂદ્રની કન્યાને પરણવુ અને શૂદ્રે માત્ર પોતાની જાતિની જ કન્યાને પરણવુ, પરતુ ઉત્તરતા વર્ણે ઉત્તમ વર્ણની કન્યા પરણવી નહિ. ૩૮ યજ્ઞન કરવુ, વેદાધ્યયન કરવુ અને દાન આપવુ, એ દ્વિજ જાતિના અર્થાત્ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્યના ધર્મ છે દાન લેવુ, વેદ ભણાવવો, યજ્ઞ કરાવવો, એ બ્રાહ્મણની આજીવિકા છે. ૩૯ પ્રતિબદ્ધ કરવાથી તપનો, તેજનો અને યશનો નાશ થાય છે. આમ માનનારા બ્રાહ્મણે યજ્ઞ કરાવીને અથવા વેદાધ્યયન કરાવીને પોતાની આજીવિકા ચલાવવી, અને યજ્ઞ કરાવવામા તથા વેદ ભણાવવામા દોષ જણાય તો શિલોચ્છ વૃત્તિથી આજીવિકા કરવી. કારણ કે

તે સર્વ કરતા ઉત્તમ છે ૪૦ પ્રાજ્ઞા આલુવિકા માટે યથેચ્છ રીતે વર્તવું નહિ, કારણ કે પ્રાજ્ઞાણુનો દેહ સંસારના સુખલોગ માટે નથી, પણ જીવતા સુધી કષ્ટો લોગવી તથા તપશ્ચર્યા કરી મૃત્યુ પછી પરલોકમાં અનંત સુખ લોગવવા માટે છે આમ વેદો કહે છે ૪૧ શિલોચ્છ વૃત્તિથી સંતોષ માનનારો, અતિથિની સેવારૂપી નિર્દોષ મહા ધર્મને સેવનારો, ઘરમા રહ્યા છતાં તે ઉપર આસક્તિ ન રાખતાં મારી ઉપર આસક્તિ રાખનારો પુરુષ સુક્તિ પામે છે ૪૨ આવો પ્રાજ્ઞાણુ તથા મારો ભક્ત હું ખી થતો હોય તેને જેઓ સુક્ત કરે છે, તેઓને નૌકા જેમ મહાસાગર પાર ઉતારે તેમ હું થોડા કાળમા આપત્તિઓમાથી ઉદ્ધારુ છું ૪૩ પિતા જેમ પોતાના સંતાનોને હું ખ સુક્ત કરે, તેમ રાજાએ પોતાની પ્રજાને સુખી કરવી હાથી જેમ ખીજા હાથીઓને ગારામાથી કાઢે અને પોતે પણ બહાર નિકળે, તેમ ધીર રાજાએ પ્રજાને હું ખમાથી બહાર કાઢી પોતે પણ હું ખમાથી બહાર નિકળવું ૪૪ આવો રાજા આ લોકમા સર્વ પાપનો નાશ કરી સૂર્યના જેવા તેજસ્વી વિમાનમા બેસી ઇન્દ્રની સાથે આનંદ લોગવે છે ૪૫ જો પ્રાજ્ઞાણુ આલુવિકાથી કલેશ પામતો હોય તો તેણે વૈશ્યની વૃત્તિથી આપત્તિ તરવી, અને તેથી પણ વિશેષ આપત્તિ આવી હોય તો શસ્ત્રો ખાખી ક્ષત્રિયની વૃત્તિથી રહેવું, પરંતુ કોઈ પણ દિવસ શ્વૃત્તિથી એટલે દાસત્વથી રહેવું નહિ ૪૬ જો ક્ષત્રિય આલુવિકા વિના બહુજ કલેશ પામતો હોય તો તેણે વૈશ્યની વૃત્તિથી અને અધિક આપત્તિમા પડ્યો હોય તો મૃગયાની વૃત્તિથી આપત્તિ જીતવી, અથવા તો પ્રાજ્ઞાણુની વૃત્તિથી રહેવું પણ શ્વૃત્તિથી આલુવિકા કરવી નહિ ૪૭ જો વૈશ્ય આલુવિકા વિના હું ખી થતો હોય તો તેણે શૂદ્રની વૃત્તિથી તથા શૂદ્ર આલુવિકા વિના હું ખી થતો હોય તો તેણે પ્રતિલોભ જાતિની આલુવિકા જેવી વૃત્તિથી ગુજરાન ચલાવવું આ જે જે આલુવિકા કહી છે તે તે પ્રાજ્ઞાણુદિકાએ સંકટના સમયમાં કરવાની છે પરંતુ કષ્ટ સુક્ત થયા પછી નિન્દિત કર્મથી આલુવિકા કરવી નહિ. ૪૮ ગૃહ-

સ્થે પોતાના વૈભવ પ્રમાણે વેદાધ્યયન રૂપ પ્રજ્ઞાયજ્ઞ કરી ઋષિઓનું યજન કરવું, સ્વાહાથી પિતૃઓનું યજન કરવું, યજ્ઞદિકથી દેવતાઓનું યજન કરવું, બલિદાનોથી ભૂતોનું યજન કરવું ૪૯ આ યજન નિત્ય કરવું અને શક્તિ હોય તો પુષ્કળ ધનથી પોતાના પોષ્યવર્ગને હું ખ પડે નહિ તેમ યજ્ઞો કરવા ૫૦ ગૃહસ્થે કુટુંબ ઉપર આસક્તિ રાખવી નહિ, ઇશ્વરના ભજનમા પ્રમાદ કરવો નહિ, તેમ સ્વર્ગાદિકના સુખને પણ આલોકના સુખની પેઠે નાશવત જાણવા. ૫૧ પુત્ર, સ્ત્રી, હિતૈથી અને સંબંધીઓનો સમાગમ વટેમાર્ગના મેળાપ જેવો જાણવો, કારણ કે નિદ્રા જતા જેમ સ્વપ્ન જાય છે, તેમ દેહ જતા તે સર્વે જતાં રહે છે ૫૨ જે ગૃહસ્થ આવો વિચાર કરે છે તે તેઓથી છુટો રહે છે ઘરમા પરોણાની પેઠે રહે છે ને કશી અહતા મમતા રાખતો નથી, તેમ ઘરખારથી ખ ધાતો નથી ૫૩ આ રીતે ભક્તિવાળા ગૃહસ્થે ગૃહસ્થાશ્રમના કર્મોથી મારું ભજન કરતા ઘરમા રહેવું અથવા વાનપ્રસ્થ થવું પ્રભ હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમમાથી સંન્યાસાશ્રમ લેવો ૫૪ પરંતુ ઘરમા આસક્તિવાળો, પુત્રની તથા ધનની ઇચ્છાથી આતુર, સ્ત્રી વશ અને કૃપણ હોય તે ‘હું તથા મારું’ માની ઘરમા ખ ધાય છે મારા માતપિતા ઘરડા છે, સ્ત્રી અને છોકરા નાના છે, સંતાન અનાથ, દીન તથા હું ખી છે ને તે મારા વિના કેવી રીતે જીવશે ? એવી ચિંતાથી જેનું ચિત્ત વિક્ષિપ્ત હોય એવો ગૃહસ્થ વિષયોથી તૃપ્ત થતો નથી અને રાત્રિ દિવસ તેનું ધ્યાન ક્યાં કરે છે મરણ પછી તે તમોગુણી સ્થાવરાદિકની જાતિમા જન્મે છે ૫૫-૫૮

एष गृहाशयाक्षितहृदयो मूढधीरयम् ॥

मृत्युस्तानुध्यान् मृतोऽथ विषते तम ॥

इति भीमङ्गावतે महापुराणे एकादशस्कन्धे
सप्तदशोऽध्याय

અધ્યાય ૧૮ મો.^૩

સન્યાસના ધર્મ ને વ્રત.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

ઘનં વિવિધુ પુત્રેષુ માર્યા ન્યસ્ય સદૈવ વા ।
ઘનં વચ વસેઽઙ્ગાંતસ્તુનીય માગમાયુષ' ૧ ૧ ॥

ભગવાન કહે છે - વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં રહેવા ઇચ્છતા ગૃહસ્થે પોતાના પુત્રોને તેની માતા મોપીને અથવા સાથે લઈને વનમાં જવું અને આયુષ્યનો ત્રીજો ભાગ એટલે ૫ ચોતેર વર્ષ સુધી શાતપથે વનમાં રહેવું, કારણ કે ૫ ચોતેર વર્ષ પછી ઇદ્રિયો ક્ષીણ થાય છે તેથી સન્યાસ લેવામાં હરકત નથી ૧ વાનપ્રસ્થે વનમાં ઉત્પન્ન થતા કદ, મૂળ તથા ફળોથી ગુજરાન કરવું, અને વસ્ત્ર, વસ્ત્ર, છાલ, પાદડા ને મૃગચર્મ પહેરવા ૨ વાળ, રુવા, નખ અને દાઢી ઉતરાવવી નહિ, શરીર ઉપર મેલ રહેવા દેવો, સવારે, બપોરે અને સાંજે પાણીમાં નહાવું અને મેદાનમાં જમીન ઉપર સુવું ૩ ઉનાળામાં ૫ ચાંચિ તાપવો, ચોમાસામાં ઉઘાડા ભાગમાં બેસી વરસાદને ઝીલી, અબ્રાવકાશ નામે વ્રત કરવું શિયાળામાં ગળા સુધી પાણીમાં રહીને ઉદકવાસ નામે વ્રત કરવું ૪ અગ્નિથી પાકેલું ખાવું અથવા કાળે કરી પાકેલા ફળાદિક ખાવા ખાડણીથી અથવા પથ્થરથી કુટીને ખાવું અથવા દાત રૂપી મુસલથી વાટીને ખાવું એટલે દાતથી ચાવીને ખાવું ૫ પોતાની આજીવિકાના સાધન પોતે જ મેળવવા, અને દેશ, કાળ તથા બળને જાણનાર વાનપ્રસ્થે નવું અન્ન આવે, ત્યારે જીવું હોય તે કાઢી નાખવું ૬ વનમાં ઉત્પન્ન થયેલા ધાન્યાદિકેથી વાનપ્રસ્થે આશ્રિયાયણુ આદિક યજ્ઞોમાં ચરુ, પુરોડાશ વગેરેનો હોમ કરવો વેદમાં કહેલા પશુઓથી મારુ યજ્ઞન કરવું નહિ ૭ વળી વાનપ્રસ્થે અગ્નિહોત્ર, દર્શ, પૌર્ણમાસ્ય અને ચાતુર્માસ યજ્ઞો ગૃહસ્થની પેઠે કરવા ૮ આ પ્રમાણે તપ કરવાથી શરીરમાં નાડીરૂપે રહેલો વાનપ્રસ્થ, તપોમય જે હું, તેનું

૩ આ અધ્યાયમાં સન્યાસીના ધર્મ અને વનમાં વસવાટ કરવાના વ્રત, કહેવામાં આવશે

આરાધન કરી મહલોકમાં જાય છે અને ત્યાંથી મને પામે છે ૯ પરંતુ જે મનુષ્ય મહાકૃષ્ણી કરેલા મોટા કલ્યાણકારક તપનો ક્ષુદ્ર સુખને માટે ઉપયોગ કરે છે, તે મનુષ્ય કરતા બીજો કોણ મૂર્ખ હોય? ૧૦ જીવતા સુધી જે આમ કરે છે તેનો મોક્ષ થાય છે, પણ ૫ ચોતેર વર્ષ પુરા થઈ ગયા પછી થોડો વૈરાગ્ય આવે તોપણ સન્યાસ લેવાનો અધિકાર છે, પરંતુ ૫ ચોતેર વર્ષની પહેલા જ વૃદ્ધાવસ્થાથી પોતાના નિયમો પાળવાને અશક્ત હોય અને શરીર કપતું હોય, તો તેણે અગ્નિહોત્ર પોતાને વિષે આરોપ કરી અર્થાત્ અગ્નિહોત્ર તણ મારામાં ચિત્ત આરોપી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો ૧૧ તથા કર્મના ફળરૂપ અને પરિણામે નરકસમ દુખદાયી સર્વ લોકો ઉપર વૈરાગ્ય થાય કે અગ્નિ હોત્ર તણ સન્યાસ લેવો ૧૨ સન્યાસ લેતા અપકા શ્રાદ્ધ કરીને પ્રાણપત્ય ઇષ્ટિથી મારુ યજ્ઞન કરવું પછી સર્વ ધન કૃત્વિજ્ઞેને આપી અગ્નિઓનો પોતામાં આરોપ કરવો અને સર્વ તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી સન્યાસ લેવો ૧૩ બ્રાહ્મણ સન્યાસ લે ત્યારે દેવતાઓ 'આ અમારા સ્થાનોને ઉલ્લંઘન કરીને પરબ્રહ્મને પામશે' એવા ભયને લીધે સ્ત્રીઓ વગેરેમાં પ્રવેશ કરીને તે દ્વારા વિદ્ય કરે છે, માટે સન્યાસ લેતી વખતે સ્ત્રી વગેરેના ખેદ તરફ દૃષ્ટિ કરવી નહિ ૧૪ મુનિએ વસ્ત્ર રાખવું હોય તો ગુદ્ધ ઢાંચ તેટલું જ રાખવું હડ અને પાત્ર વિના બીજી કોઈ વસ્તુ રાખવી નહિ ૧૫ પૃથ્વી ઉપર જોઈને પગ મૂકવો, પાણીને વસ્ત્રથી ગળીને પીવું, વાણી સત્યથી પવિત્ર થયેલી બોલવી અને મનમાં વિચાર કરતા જે સારુ લાગે તે કરવું ૧૬ હે ઉદ્ધવ! મૌનવ્રત લેવું એ વાણીનો, સંકામ કર્મ કરવા નહિ એ દેહનો અને પ્રાણાયમ કરવો એ ચિત્તનો હડ છે આ ત્રણ હડ જેને હોય તે દહી સન્યાસી કહેવાય છે. ૧૭ બ્રાહ્મણાદિક ચાર વર્ણોમાંથી નિહિત અને પતિત લોકોનો ત્યાગ કરીને બીજાઓના ઘરની ભિક્ષા લેવી, તેમાં પણ ઉત્તમો તમની મળે ત્યા સુધી કનિષ્ઠાની ભિક્ષા લેવી નહિ સન્યાસીએ પ્રથમ મનમાં ન ધારેલા સાત

ધેર ભિક્ષા માગવા જવું અને ત્યાથી જે મળે તેટલાથી સંતોષ પામવો ૧૮ ભિક્ષા માગી લાવી, ગામ બહાર જલાશય ઉપર જવું, ત્યાં આચમન લઈ, જળવડે અન્નને પ્રોક્ષણાદિક કરીને શુદ્ધ કરવું અને જેટલું આશુ હોય તેટલું અન્ન માન રહીને ખાવું. જે કોઈ માગવા આવે તો તેને થોડુંક આપવું અને બાકી રહે તે પોતે ખાવું ૧૯ પૃથ્વી ઉપર એકલા ફરવું, કોઈનો સગ કરવો નહિ ઇદ્રિયોને નિયમમા રાખવી, આત્મામા વિલાસ કરવો, સંતોષ રાખવો, સર્વ ઠેકણે આત્મા એક છે એવા જ્ઞાનથી સમદૃષ્ટિ રાખવી, ૨૦ નિર્જન તથા નિર્ભય સ્થાનમા વાસ કરવો, મારી ભક્તિથી અતઃકરણ શુદ્ધ રાખવું, અને સન્યાસીએ ગ્રહ સાથે અલેહ બુદ્ધિથી આત્માનું ચિંતન કરવું ૨૧ જ્ઞાન ઉપર નિષ્ઠા રાખીને પોતાને થતા બધાનો તથા મોક્ષનો વિચાર કરવો ઇદ્રિયોનો વિક્ષેપ એ બધો છે અને ઇદ્રિયોનો નિગ્રહ એ મોક્ષ છે ૨૨ માટે સન્યાસીએ છ ઇદ્રિયોને નિયમમા રાખી મનમા ભાવના થાય તે કરવું અને છૂટક કામના ઓથી દૂર રહેવું ૨૩ ભિક્ષા માટે નગર, ગામ તથા સંઘોમા જવું અને નિત્ય પવિત્ર દેશ, નદીઓ, પર્વતો, વન અને આશ્રમવાળી પૃથ્વી ઉપર એકલા ફરવું ૨૪ નિત્ય વાનપ્રસ્થોના આશ્રમમાંથી ભિક્ષા માગી લાવવી, કારણ કે વાનપ્રસ્થોનું અન્ન શિલો-અધૃત્તિથી આણેલું હોય છે તે ખાવાથી અતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે અને તેનાથી પુરુષ મોહરહિત થઈને પચ્છતના શરીરથી મુક્ત થાય છે ૨૫ આ જગતમા જે પદાર્થો છે, તે સાચા નથી, સર્વ નાશવત છે, માટે આ લોકમા અને પરલોકમા આસક્તિ ન રાખતા તે લોકના સુખો સારુ કર્મોથી વિરામવું ૨૬ મમતાના સ્થાનરૂપ જગત, મન, વાણી તથા પ્રાણથી સમુક્ત એવો અહ કારના સ્થાનરૂપ દેહ તથા સર્વ સુખ આ સર્વમા છે, એવો જે ભાસ થાય છે, તે માયાથી જ થાય છે સ્વપ્નમા સુખનો અને દુઃખનો ભાસ જેમ મિથ્યા છે, તેમ એ પણ મિથ્યા છે. આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતોથી તેનો ત્યાગ કરી, આત્મામાં નિષ્ઠા રાખીને મિથ્યા પદાર્થો

થેને તજવા ૨૭ હવે પરમહસોના ધર્મો કહું છું તે સાંભળો બહારના પદાર્થો ઉપર વૈરાગ્ય લઈને મોક્ષની ઇચ્છા ન રાખનારો મારો ભક્ત હોય, તેણે દાદિકના ચિહ્નવાળા આશ્રમ ધર્મો રહેવા દેઈ, પોતાથી પાળી શક્ય તેટલા આશ્રમ ધર્મો પાળવા, પરંતુ શાસ્ત્રના હાસ થઈને રહેવું નહિ. ૨૮ વિવેકી છતાં બાળકની પેઠે માન અપમાનનો વિવેક ન રાખના ફરવું, કુશળ છતાં ફળની ઇચ્છા ન રાખતા જડની પેઠે ફરવું, વિદ્વાન છતાં ઉન્મત્તની પેઠે લોકોને પ્રસન્ન ન કરતા મરજીમા આવે તેમ બોલવું, વેદાર્થ ઉપર ભક્તિભાવ છતાં લોકોનો સગ ન થાય તે માટે ઉન્મત્તની પેઠે અનિયમિત રીતે વર્તવું ૨૯ વેદના કર્મકાંડ સબધી વદ ઉપર પ્રીતિ રાખવી નહિ, પાખડી થવું નહિ, વેદ વિકૃદ્ધ મિથ્યા તર્ક કરવા નહિ, તેમ શુદ્ધ વાદ વિવાદોમા પડવું નહિ ૩૦ કોઈ પણ મનુષ્યથી ઉદ્વેગ રાખવો નહિ, ધીર થઈ કોઈને ખિન્ન કરવું નહિ, પરના દુષ્ટ વચનો સહન કરવા, કોઈનું અપમાન કરવું નહિ અને પશુની માફક દેહને માટે કોઈ સાથે વેર કરવું નહિ ૩૧ ચંદ્ર જેમ પાણીના બુદ્ધા બુદ્ધા પાત્રોમા એક રૂપે રહે છે, તેમ પરમાત્મા પોતામા તેમજ બુદ્ધા બુદ્ધાં પ્રાણીઓમા એક જ રૂપે રહેલા છે, માટે આત્મસ્વરૂપે તેમ દેહદૃષ્ટિએ વૈર રાખવું નહિ, કેમકે સઘળા શરીરો કારણરૂપે એક જ છે ૩૨ કોઈ સમય ઉપર ખાવાનું મળે નહિ તોય ત્યાગી પુરુષે ખેદ કરવો નહિ અને મળે તો પ્રસન્ન થવું નહિ. કારણ કે લાભ અથવા અલાભ બન્ને દૈવને અધીન છે ૩૩ પરંતુ આહાર માટે પ્રયત્ન કરવો, કારણ કે પરમહસે પણ પ્રાણ ધારણ કરવો જોઈએ. કારણ કે પ્રાણ હોય તો તત્ત્વજ્ઞાન થાય અને તત્ત્વજ્ઞાન થાય તો મોક્ષ મળે ૩૪ દૈવેચ્છાથી સારુ અથવા તો નરસુ જેવું અન્ન મળે, તેવું બધું લેવું. તે પ્રમાણે જ વસ્તુ શય્યા વગેરે જે જે વસ્તુઓ દૈવેચ્છાથી મળે તે પરમહસે ગ્રહણ કરવી. ૩૫ જ્ઞાની પરમહસે પવિત્રતા, સ્નાન, આચમન ને નિયમો પ્રેરણાથી કરવા નહિ, કારણ કે કામના

પૂર્વક પવિત્રતા, સ્નાન, આચમન તથા નિયમો વગેરે પાળવાથી જ્ઞાનનિષ્ઠામાં અતરાય પડે છે ૩૬ જ્ઞાનીએ પણ શાસ્ત્રના વચનને અધીન રહેવું જોઈએ વિધિ વચનને વશ રહેવું અને કરી ભેદ દૃષ્ટિ રાખવી નહિ, એવો વિભેદ મારા જ્ઞાનથી નાશ પામે છે જો કે દેહ પડતા સુધી કોઈવાર ભેદદૃષ્ટિ જોવામાં આવે છે, તોપણ તે મિથ્યા છે માટે દેહ પડ્યા પછી જ્ઞાની બ્રહ્મ રૂપ થાય છે ૩૭ આ પ્રમાણે વિરક્ત અને પરોક્ષ જ્ઞાનવાળાને સન્યાસ અને સન્યાસના ધર્મો કેમ પાળવા તે કહ્યું હવે વિરક્ત તથા જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાવાળા પુરુષના ધર્મો કહ્યું છું જે પુરુષને પરિણામે દુષ્કારક એવા વિષયો ઉપર વૈરાગ્ય થાય તથા જેણે ધર્મ જાણ્યા ન હોય તેણે ધૈર્ય રાખી બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ પાસે જવું ૩૮ અને પરબ્રહ્મરૂપ જે હું તેનું જ્ઞાન થાય ત્યાં સુધી ભક્તજને શ્રદ્ધા સપત્ર થઈ કોઈની ઇર્ષ્યા ન કરતા ગુરુ ઉપર મારી બુદ્ધિ કરીને તેની સેવા કરવી ૩૯ પરંતુ જેણે છ ઇન્દ્રિયોનો સમૂહ જિત્યો ન હોય, જેનો બુદ્ધિરૂપી સારથિ પ્રયત્ન હોય તથા જે જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય વિનાનો હોય તે સન્યાસી માત્ર ત્રણ દડ ઉપર આજીવિકા કરે છે ૪૦ તેમ જોના મનના રાગદ્વેષાદિક નાશ પામ્યા નથી એવો, ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરનાર, દેવતાઓને, પોતાને અને હૃદયમાં રહેલા મને છેતરે છે, તે આલોક તથા પરલોકથી બ્રહ્મ થાય છે ૪૧ શાંતિ તથા અહિંસા, સન્યાસીના મુખ્ય ધર્મ છે તપશ્ચર્યા અને યજ્ઞ આ વાનપ્રસ્થના મુખ્ય ધર્મ છે પ્રાણીઓનું રક્ષણ તથા યજ્ઞ કરવો, આ ગૃહસ્થના મુખ્ય ધર્મ છે આચાર્યની સેવા કરવી એ બ્રહ્મચારીનો મુખ્ય ધર્મ છે ૪૨ બ્રહ્મચર્યા, તપ, શૌચ, સતોષ અને પ્રાણીની મૈત્રી એ પણ ગૃહસ્થના ધર્મ છે મારી ઉપાસના કરવી એ સર્વ આશ્રમવાળાઓનો ધર્મ છે ૪૩ જે મનુષ્ય વર્ણાશ્રમના ધર્મો પાળી નિત્ય મારું ભજન કરે, તે સ્ત્રી પુત્રાદિક ઉપર પ્રીતિ રાખે નહિ અને સર્વ પ્રાણીઓમાં હું રહેલો છું, એમ જાણે, તે થોડા સમયમાં મને પામે છે ૪૪ હે ઉદ્ધવ! મારી અખડ ભક્તિને

લીધે તે સર્વ લોકના મહેશ્વરરૂપ, સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય કરનાર, અને વેદને ઉત્પન્ન કરનાર એવા મને પામે છે ૪૫ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વર્ણ તથા આશ્રમના ધર્મ પાળવાથી અતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે મારું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે ત્યારે જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનસપત્ર થઈને ભક્ત મારી પાસે આવે છે ૪૬ વર્ણ તથા આશ્રમવાળાઓને માટે આ આચારસપત્ર ધર્મ છે તે જો મારી ભક્તિ સાથે મિશ્ર કરવામાં આવે તો કલ્યાણકારક થઈ પડે છે ૪૭ હે ઉદ્ધવ! સ્વધર્મોમાં પરાયણ મારો ભક્ત મને કેવી રીતે પામે? તે તમે મને પૂછ્યું હતું તે ઉપરથી સ્વધર્મનિષ્ઠ મારો ભક્ત મને વીકે રીતે પામે છે, તે મે તમને કહ્યું ૪૮

एनत्तेऽभिहित साधो भवान् पृच्छति यश्च माम्
यथा स्वधर्मसंयुक्तो भक्तो मा समिवात्परम् ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे

अष्टादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૯ મો. ૩

વિદ્વત્સંન્યાસ-જ્ઞાનત્યાગ.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

यो विद्याश्रतसपन्न आत्मवान्मानुमानिक. ।

मायामात्रमिदं ज्ञात्वा ज्ञानं च मयि सन्वसेत् ॥

ભગવાન બોલ્યા—અધારા વગેરેથી આપણને દિશાદિકનો ભ્રમ થાય છે તે મિથ્યા હોવા છતાં અમુક પૂર્વ દિશા અને અમુક ઉત્તર દિશા, એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય નહિ ત્યાં સુધી ભ્રમ ટળતો નથી, તેમ આ દેહાદિક તર્કથી મિથ્યા હોવા છતાં અપરોક્ષ જ્ઞાન થતા સુધી અભ્યાસ કરવો અનુભવ થતા શાસ્ત્ર શ્રુત આત્મજ્ઞાનીને દેહાદિક પ્રપચો રહિત પુરુષે મારામાં દૈત તથા તેની નિવૃત્તિના સાધનો માયારૂપ છે, એમ જાણીને ત્યાગ કરવો આને વિદ્વત્સંન્યાસ કહે છે જ્ઞાની પુરુષને અપેક્ષિત રૂપ, તેના સાધનરૂપ, સ્વર્ગરૂપ તથા મોક્ષરૂપ હું છું, મારા વિના બીજે કોઈ પણ પદાર્થ તેને

કે આ અધ્યાયમાં જ્ઞાન પણ પરબ્રહ્મની પ્રતીતિ થયા પછી જરૂર નથી, તે દર્શાવવામાં આવશે

પ્રિય નથી. ૨ જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનથી સિદ્ધ થયેલા પુરુષો મારા સ્થાનને બાંધે છે અને જ્ઞાની પુરુષ જ્ઞાનવડે મને ધારણ કરે છે, માટે મને પ્રિય છે ૩ જે કૃણ જ્ઞાનના લેશથી થાય છે, તે કૃણ, તપ, તીર્થ, જપ, દાન અથવા બીજા પવિત્ર પદાર્થોથી પ્રાપ્ત થતું નથી ૪ માટે હે ઉદ્ધવ ! તમે આત્મારૂપ મને જ્ઞાનની સીમા સુધી બાંધી લઈ, જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાન સ પક્ષ થઈ મારું ભજન કરો અને બીજું સર્વ તમે ૫ હું સર્વ યજ્ઞોનો પતિ અને આત્મા છું જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનરૂપ યજ્ઞથી યજન કરી મુનિઓ મને પામે છે ૬ હે ઉદ્ધવ ! તમારામાં જે ત્રણ પ્રકારનો વિકાર રહેલો છે તે માયારૂપ છે, સત્ય નથી, કારણ કે, દોરીમાં સર્પ અને માયા વિગેરે જે દેખાય છે તે આદિ અને અ તમા નથી પરંતુ મધ્ય સમયમાં તે દેખાય છે. તેમ દેહ પણ મધ્ય કાળમાં દેખાય છે, આદિ અને અ ત કાળમાં નથી, માટે આ વિકારરૂપ દેહાદિકને જન્માદિક થાય છે, પરંતુ તેના અધિષ્ઠાનરૂપને યતા નથી સર્વાદિક મિથ્યા પદાર્થના આદિ અ તમાં જે દોરડી હોય તે જ મધ્યમાં પણ હોય છે તેમ દેહાદિક મિથ્યા પદાર્થના આદિ અ તમાં પણ પ્રક્ષ છે, તે જ મધ્યમાં હોય છે દેહાદિક હોતા નથી, માટે આપ નિર્વિકાર પરબ્રહ્મરૂપ છો ૭

ઉદ્ધવ કહે છે-હે વિશ્વેશ્વર ! વૈરાગ્ય તથા વિજ્ઞાનવાળું આ શુદ્ધ જ્ઞાન જે પ્રમાણે વિસ્તાર પામે તેમ મને કહેા પ્રક્ષાદિક મહાપુરુષો જેની શોધ કરે છે એવો તમારો ભક્તિયોગ પણ મને સ ભાગવો ૮ હે ઇશ્વર ! સ સારરૂપી ભય કર માર્ગમાં આધ્યાત્માદિક ત્રણ તાપથી આકુળ થયેલા અને તમ મનુષ્યને અમૃતરૂપ તમારા ચરણારવિદ્ધ વિના બીજું કોઈ શરણ નથી મનુષ્ય સસારરૂપી અધારા કુવામાં પડેલો છે તેને કાળરૂપી સર્પે ડસેલો છે, છતાં તે ક્ષુદ્ર સુખની ઇચ્છા રાખે છે, માટે કૃપા કરી તેનો ઉદ્ધાર કરો અને મોક્ષ આપનાર ઉત્તમ વચ્ચેના કહી તેના મનના સ તાપને શાત કરો ૧૦

ભગવાન કહે છે-પૂર્વે યુધિષ્ઠિરે ધર્મનિષ્ઠલોકોમાં ઉત્તમ એવા ભીષ્મપિતામહને અમારા સર્વના સાક્ષાત્તા આ પ્રમાણેજ પ્રશ્ન કર્યો હતો. ૧૧ મહા

ભારતનું શુદ્ધ થઈ ગયા પછી સ બ ધીઓના મરણથી વિહ્વળ થયેલા ધર્મરાજાએ ઘણા ધર્મો સાક્ષાત્તી છેવટે મોક્ષ ધર્મો પૂછ્યા હતા. ૧૨ ભીષ્મે કહેલા તે સર્વ ધર્મો હું તમને કહીશ, જે ધર્મોમાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, વિજ્ઞાન, શ્રદ્ધા તથા ભક્તિ છે ૧૩ પુરુષ, પ્રકૃતિ, મહત્ત્વ, અહ કાર, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, ઇન્દ્રિયો, પાચ મહાભૂતો અને ત્રણ ગુણ આદિ તત્વો પ્રક્ષથી માડીને છેક સ્થાવર પર્યંત સર્વ પદાર્થોમાં રહેલા છે અર્થાત્ કાર્ય-કારણરૂપ આ જગત પરબ્રહ્મરૂપ છે એવો વિચાર કરવામાં આવે એ જ જ્ઞાન છે ૧૪ જ્ઞાનના સમયમાં એકથી વ્યાપ્ત જેમ સર્વ પદાર્થો ભેવામાં આવ્યા હોય તે ભેવામાં ન આવતા જે એક પ્રક્ષથી સર્વ પદાર્થો વ્યાપ્ત છે, તે એક જ પ્રક્ષસ્વરૂપ ભેવામાં આવે, એ જ ખરું વિજ્ઞાન છે દિશાદિકની જે જ્ઞાતિ છે, તે અપરોક્ષ છે, છતાં દિશા આદિકનું જ્ઞાન પરોક્ષ છે, માટે જ્ઞાતિ ટળતી નથી તેમ જ આ સ સારની જ્ઞાતિ પણ અપરોક્ષ છે ને પ્રક્ષજ્ઞાન પરોક્ષ છે પરોક્ષ-જ્ઞાનવાળો પુરુષ જગતને પ્રક્ષરૂપ બાંધતો હોય, તે જગતની સત્તાને પ્રક્ષથી કંઈક ભિન્ન ગણે અને અપરોક્ષ જ્ઞાનવાળો જીવ-મુક્ત પુરુષ સંસ્કારને લીધે અવશેષ રહેલા જગતને મિથ્યા માને છે એ ઉપરથી પરોક્ષ જ્ઞાનને જ જ્ઞાન કહે છે અને અપરોક્ષ જ્ઞાનને વિજ્ઞાન કહે છે મીમાંસકોના મત પ્રમાણે આ જગત કોઈ દિવસ આવું ન હતું જગત આવું ને આવું જ આદ્ય આવે છે, એમ માનીએ તો પદાર્થોનું એકે કારણ ઠરશે નહિ, તેમ મિથ્યા પણ ઠરશે નહિ જગતના પદાર્થો ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયવાળા છે, કારણ કે તેઓ અવયવવાળા છે જે જે અવયવવાળું હોય, તે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયવાળું હોય છે ઘટ અવયવવાળો હોવાથી ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયવાળો છે. આ અનુમાનથી પદાર્થો ઉત્પત્તિધર્મવાળા છે. ઉત્પત્તિમાં તથા રૂપાતરની પ્રાપ્તિમાં જે વસ્તુ કાર્યમાં કારણરૂપે ભેડાયેલી હોય અને મધ્ય ભાગમાં જે વસ્તુ કાર્યમાં આશ્રયરૂપે ભેડાયેલી રહે તથા તે ઘટાદિક કાર્યોના નાશ થતા જે વસ્તુ બાકી રહે, તે વસ્તુને જ સત્ય

બાણી જ્ઞાન વિજ્ઞાનનું આ જ ખરેખર સ્વરૂપ છે ૧૫-૧૬

હવે વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ કહું છું-શાસ્ત્રમા ચાર પ્રકારના પ્રમાણ છે તે શ્રુતિ, પ્રત્યક્ષ, ઐતિહ્ય અને અનુમાન કહેવાય છે “વસ્ત્ર આદિક કાર્યો તતુથી પૃથક જોવામા આવતા નથી, તેમ ચૈતન્યથી બીજું પૃથક જણાતું નથી,” આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કહેવાય છે ‘આ જગત મિથ્યા છે,’ એ લોક પ્રસિદ્ધ ઐતિહ્ય પ્રમાણ છે જગત મિથ્યા છે, કારણ કે તે દેખાય છે જે જે પદાર્થો દૃષ્ટિગોચર હોય છે તે મિથ્યા હોય છે “જેમ છીપમા બ્રાતિરૂપે જણાતું રૂપ દૃશ્ય અને મિથ્યા છે” આને અનુમાન પ્રમાણ કહે છે. આ ચારે પ્રમાણોથી જગત મિથ્યા હરે છે, માટે તે સર્વમા ઓતપ્રોત રહેલા સત્ય આત્મારૂપી તત્ત્વને જોનારો પુરુષ, મિથ્યા વસ્તુથી ઓટલે જગતથી વૈરાગ્ય પામે છે ૧૭ બ્રહ્મલોક પર્યંત જે અદૃશ્ય સુખ છે, તે પણ કર્મના ફળરૂપ હોવાથી દુઃખરૂપ અને નાશવત છે ૧૮ હે ઉદ્ધવ ! મે તમને પ્રથમ ભક્તિયોગ કહ્યો હતો અને તમારી તે ઉપર પ્રીતિ છે, તેથી ફરીને મારી ભક્તિ કેવી રીતે કરવી તેના સાધનો હું બતાવું છું ૧૯ જેને મારી ભક્તિ સપાદન કરવાની ઇચ્છા હોય, તેણે મારી કથારૂપી અમૃત પીવું કથા શ્રવણ કર્યા પછી નિત્ય મારું કીર્તન કરવું, મારી પૂજામા અત્યંત પ્રીતિ રાખવી અને સ્તોત્રોથી મારી સ્તુતિ કરવી ૨૦ મારી સેવામા આદર રાખવો, સર્વ અગોચી મને પ્રણામ કરવા, મારા ભક્તોનો સત્કાર કરવો, અને સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી ૨૧ મારે માટે જ સર્વ લૌકિક બ્યવહાર કરવો, વાણીથી મારા ગુણો ગાવા ને તે મને અર્પણ કરવું તથા સર્વ કામનાનો ત્યાગ કરવો ૨૨ મારે માટે ધનનો, લોગનો અને સુખનો ત્યાગ કરવો યજ્ઞ, દાન, હોમ, જપ, તપ જે કંઈ કરવું તે મારે માટે કરવું ૨૩ આ પ્રમાણે કર્મ મને અર્પણ કરનાર મનુષ્યોને મારી ઉપર ભક્તિ થાય છે પછી તેને બીજો પદાર્થ મેળવવાનો બાકી રહેતો નથી ૨૪ જ્યારે શાંત તથા સત્વગુણ વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે ચિત્ત આત્મામા લગાડવામા આવે છે, તો પછી

ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્ય પોતાની ઝેળે મળે છે ૨૫ અને ચિત્ત જ્યારે ઇદ્રિયોના સંગથી દેહ તથા ઘર વગેરે મિથ્યા પદાર્થો ઉપર મમતા કરી આડું અવળું હોડે છે, ત્યારે તે મહા રત્નેશુભી મિથ્યા પદાર્થો ઉપર નિષ્ઠા રાખનાર થઈ બચે છે અને તેને અધર્મ, અજ્ઞાન, સસારની આસક્તિ અને દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થાય છે ૨૬ હવે હું ધર્માદિકના લક્ષણો કહું છું જે ઉપાયોથી મારી ભક્તિ થાય, તેને ધર્મ જાણવો આખું વિશ્વ ઇશ્વર રૂપ છે, આવી દૃષ્ટિ કરવી તેને જ્ઞાન કહે છે વિષયો ઉપર આસક્તિ ન રાખવી તેને વૈરાગ્ય કહે છે, તથા અણિમાદિકે સિદ્ધિઓને ઐશ્વર્ય કહે છે ૨૭

ઉદ્ધવે પૂછ્યું-હે કૃષ્ણ ! આપે ધર્માદિકના લક્ષણો કહ્યા, ત્યારે યમ કેટલા પ્રકારનો છે ? નિયમ કેટલા પ્રકારનો છે ? શમ ઓટલે શું ? દમ ઓટલે શું ? તિતિક્ષા શું ? અને ધીરજ કેને કહેવી ? ૨૮ દાન શું ? તપ શું ? શૌચ, સત્ય, ઋત ને ત્યાગ ઓટલે શું ? ઉત્તમોત્તમ ધન કેને કહેવું ? દક્ષિણ શું ? ૨૯ પુરુષનું બળ શું ? લાભ શું ? વિદ્યા શું ? ઉત્તમ આભૂષણ શું ? સુખ શું ? દુઃખ શું ? ૩૦ પડિત અને મૂર્ખ કેાણ ? ઉત્તમ માર્ગ શું ? નકારો માર્ગ શું ? સ્વર્ગ શું ? નરક શું ? ઘર શું ? ૩૧ ધનાઢ્ય ને દરિદ્ર કેાણ ? કૃષ્ણ અને સ્વતત્ર કેાણ ? ઇત્યાદિ મારા પ્રશ્નો ઉત્તર આપો અને તેથી વિરુદ્ધ અશમાદિકનું સ્વરૂપ સમજાવો ૩૨

ભગવાન કહે છે-અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અસંગ, લજ્જા, પરિગ્રહાદિકનો ત્યાગ, આસ્તિકપણ, બ્રહ્મચર્ય, મૌન, સ્થિરતા, ક્ષમા ને અભય એ બાર યમો છે ૩૩ પવિત્રતા, જપ, તપ, હોમ, શ્રદ્ધા, અતિથિનો સત્કાર, પૂજન, તીર્થયાત્રા, પરનું કલ્યાણ કરવા માટે ઉદ્યોગ, સતોષ, તથા આચાર્યની સેવા એ બાર નિયમો છે ૩૪ આ નિયમ સહિત બાર યમો સકામ અને નિષ્કામ બન્ને કર્મોને ઉપયોગી છે હે તાત ! સકામ પુરુષો જો નિયમો પાળે તો તેમની કામના પૂર્ણ થાય અને સુસુક્ષ્મનો પાળે તો તેઓને મોક્ષ મળે છે ૩૫ બુદ્ધિની મારેવિષે નિષ્ઠા તે શમ, ઇદ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો તે દમ, દુઃખ

સહન કરવું તે તિતિક્ષા, જીભ તથા ઉપસ્થ ઇન્દ્રિ-
યને નિયમમા રાખવા, તે ધૈર્યે બાજુનું ૩૧ પ્રાણી-
ઓને પીડા ન કરવી તે દાન અને ચાન્દ્રાયણાદિક
કરવાં તે તપ નહિ, પરંતુ ભોગ ઉપરથી આસક્તિ
ઉઠાડી દેવી, તે તપ બાજુનું પરાક્રમ કરવું તે શૌર્ય
નહિ, પણ વાસનાઓને અટકાવવી તે શૌર્ય, સત્ય
બોલવું તે સત્ય નહિ, પરંતુ પ્રશ્નનો વિચાર કરવો
તે સત્ય બાજુનું ૩૭ એકલું સત્ય બોલવું તે ઋત
નહિ, પરંતુ સત્યની સાથે પ્રિય બોલવું તે ઋત
બાજુનું, એમ વિદ્વાનો કહે છે. શરીરાદિકના મળનો
ત્યાગ કરવો તે શૌર્ય નહિ, પરંતુ કર્મોના ફલો
ઉપર આસક્તિ ન રાખવી તે શૌર્ય બાજુનું. કોઈ
પણ વસ્તુનો ત્યાગ કરવો, તે ત્યાગ નહિ, પરંતુ
સંન્યાસ તે ત્યાગ બાજુનો ૩૮ પણ આદિક ધન
નહિ, પણ ધર્મને જ ધન સમજવું ક્રિયાને ઉદ્દે-
શીને કરવામા આવે તે યજ્ઞ નહિ, પરંતુ મને ઉદ્દે-
શીને કરવામા આવે તે યજ્ઞ, સુવર્ણ વગેરે આપવા
તે દક્ષિણા નહિ, પરંતુ જ્ઞાનનો ઉપદેશ તે દક્ષિણા
બાજુની શત્રુઓને તાબે કરવા, તે બળ નહિ, પરંતુ
જીતી શકાય નહિ એવા મનરૂપી શત્રુને તાબે કરવો,
તે બળ બાજુનું ૩૯ ભાગ્ય ભગ નહિ પરંતુ મારા
સાથે ઐશ્વર્યાદિક છ શુભને ભગરૂપ બાજુવા.
પુત્રાદિકનો લાભ તે લાભ નહિ, પરંતુ ભક્તિનો
લાભ તે લાભ, શાસ્ત્રનો અભ્યાસ તે વિદ્યા નહિ,
પરંતુ આત્મામા ભાસતા ભેદનો બાધ, તે વિદ્યા
માત્ર શરમાવું એ લજ્જા નહિ, પરંતુ હુષ્ટ કર્મો
ત્યાગ કરવાનો વિચાર તે લજ્જા બાજુની ૪૦ ક કષ્ટ
અને મુગટ તે આભૂષણ નહિ, પરંતુ વૃષ્ટ્યાદિકથી
રહિતપણું તે આભૂષણ બાજુનું. વૈભવ ભોગવવા
એ સુખ નહિ, પરંતુ સુખ અને દુઃખ બન્નેનો
ત્યાગ તે સુખ બાજુનું. શાસ્ત્રાદિક બાજુનાર પડિત
નહિ, પરંતુ બધા અને મોક્ષ બાજુ તે પડિત ૪૧
શાસ્ત્ર વગેરે ભણેલો ન હોય તે મૂર્ખ નહિ, પરંતુ
જેને દેહાદિક વસ્તુ ઉપર અહંતા, અને મમતા હોય
તેને મૂર્ખ બાજુનો. સારી રીતે બાધેલો અને કટક
રહિત તે માર્ગ નહિ, પરંતુ મારી પ્રાપ્તિ કરાવ-
નારો નિવૃત્તિ માર્ગ તે ખરો માર્ગ બાજુનો. જેમા

ચિત્તને વિશ્લેષ થાય તેને અચુક્ત માર્ગ બાજુનો.
ધર્માદિકના લોકને સ્વર્ગ નહિ, પરંતુ સત્વશુભના
ઉદયને સ્વર્ગ સમજવું. ૪૨ કુ બીપાક નરક નહિ,
પરંતુ તમોશુભની વૃદ્ધિ નરક, ભાઈ છે તે બધું
નહિ, પરંતુ શુરને બધું બાજુનો. ધરને ધર નહિ,
પરંતુ શરીરને ધર બાજુનો. ધનવ તને ધનાઢય નહિ,
પરંતુ શુભવાનને ધનાઢય બાજુનો. ૪૩ નિર્ધનને
દરિદ્ર નહિ, પણ અસતોષીને દરિદ્ર બાજુનો કૃપ-
ણને કૃપણ નહિ, પરંતુ ધંદિયાધીનને કૃપણ બાજુનો,
રાબને સ્વતંત્ર નહિ, પરંતુ વિષયાસક્ત બુદ્ધિ-
વાળો ન હોય તેને સ્વતંત્ર અને જેની બુદ્ધિ વિષ-
યોમા આસક્તિવાળી હોય તેને પરતંત્ર બાજુનો.
તે પ્રમાણે જ શમ, દમ વગેરેથી ઉલટા અશમ,
અદમ વગેરેના સ્વરૂપો છે ૪૪ હે ઉદ્ધવ ! તમે જે
પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા તે મેં તમને સંભળાવ્યા. શુભ
તથા દોષના લક્ષણોનું બહુ વર્ણન કરવાનું શું પ્રયો-
જન છે ? શુભ તથા દોષની દૃષ્ટિ કરવી, તે દોષ
રૂપ છે અને શુભ તથા દોષ કંઈ પણ ન બેવડું, તે
શુભ છે ૪૫

एत उद्धव ते प्रश्नाः सर्वे साधु निरूपिताः
किं वर्णितेन बहुना लक्षण गुणदोषयोः ।

गुणदोषद्वयविशेषो गुणस्तु मयवर्जितः ॥४६॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे
एकोनविंशतीतमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૦ મો.*

કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન.

उद्धव उवाच

विचिन्त्य प्रतिषेधश्च निगमो हीञ्जरस्य ते ।

अवेक्षतेरविदाक्ष गुण दोष च कर्मणाम् ॥

ઉદ્ધવ કહે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપે કહ્યું કે શુભ
અને દોષ ઉપર દૃષ્ટિ કરવી એ જ દોષ છે અને
શુભ તથા દોષ ન બેવડા ઉદાસીન ભાવથી રહેવું
તે શુભ ગણાય છે, તે વિષયમા મને સંદેહ રહે
છે, કારણ કે અમુક કાર્ય કરવું અને અમુક કાર્ય
કરવું નહિ, એવો વિધિનિષેધ આપની આજ્ઞારૂપ

* આ અધ્યાયમા ભક્તિ, જ્ઞાન તથા કર્મ એ ત્રણે
બાજુથી અધિભરીના વિવેક સહિત કહેવાયો

ગણાય છે, તેમા જે કર્મો કરવા યોગ્ય હોય તેથી પુણ્ય અને જે કર્મો કરવાનો નિષેધ હોય તે કરવાથી દોષ લાગે છે. ૧ અમુક વર્ણ ઉત્તમ અને અમુક વર્ણ અધમ છે, અમુક આશ્રમ ઉત્તમ અને અમુક આશ્રમ અધમ છે, એવા વર્ણાદિક આશ્રમમા પણ ગુણ-દોષ રહેલા છે. જાતિઓમા પણ અધમ જાતિના લોકોથી ઉચ્ચ વર્ણના પુરુષથી નીચ વર્ણની સ્ત્રીઓના જે સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉત્તમ સંતાન ગણાય છે. આ રીતે પ્રતિલોભ અને અનુલોભ પ્રજામાં તેઓ ગણાય છે તેમજ દ્રવ્ય, દેશ, અવસ્થા અને કાળમા પણ ગુણને દોષ ગણેલા છે સ્વર્ગમા તથા નરકમા પણ પુણ્યનું કૃણ સ્વર્ગ અને પાપનું કૃણ નરક છે. ૨ ગુણમા અને દોષમા ભેદ દૃષ્ટિ ન હોત તો તમારા વિધિનિષેધ વાક્યો થાત નહિ અને તે ન હોત તો મનુષ્યનું કલ્યાણ થાત નહિ, માટે વિધિનિષેધ વાક્ય હોવા જોઈએ. ૩ હે ધર્મશ્રેય! દેવતાઓને તથા મનુષ્યોને વેદ જાણવામા ન આવવાથી સ્વર્ગ નરક સંબંધી ગુણ દોષમા ભેદદૃષ્ટિ થઈ છે, તે પોતાથી થઈ નથી, પરંતુ વેદથી થઈ છે અને તે ભેદદૃષ્ટિ ન કરવી, એમ કહે છે માટે મારી જ્ઞાતિ ટાળો ૪-૫

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ! મે મનુષ્યોના કલ્યાણ માટે વેદમાં બ્રહ્મકાંડ, કર્મકાંડ તથા દેવકાંડ એમ ત્રણ કાંડમા જ્ઞાન, નિષ્કામ કર્મ તથા ભક્તિ એમ ત્રણ ઉપાયો બતાવ્યા છે આ ઉપાયો વિના બીજે કોઈ ઉપાય કોઈ ઠેકાણે નથી ૧ આ ઉપાયોમા કર્મના કૃણોને હું બકારક જાણી કર્મોમા પ્રીતિ ન રાખનાર અને કૃણોના સાધનરૂપ કર્મોના ત્યાગ કરનાર પુરુષોને આ લોકમા જ્ઞાનરૂપ ઉપાય સિદ્ધિ આપે છે કર્મોના કૃણને હું બરૂંપ નહિ જાણુતા તેની ઉપર પ્રીતિવાળા પુરુષોને નિષ્કામ કર્મ સિદ્ધિ આપે છે, અને જે દૈવેચ્છાથી મારી કથામા પ્રીતિ રાખતો હોય, બહુ વૈરાગ્યવાળો ન હોય, તેમ બહુ આસક્તિવાળો પણ ન હોય, તેને મારી ભક્તિ સિદ્ધિ આપે છે આનું તાત્પર્ય એ છે કે, સકામ કર્મ કરનાર પુરુષે વેદોક્ત વિધિનિષેધના વચનો સંપૂર્ણ પાળવા જોઈએ નિષ્કામ કર્મ કરનાર પુરુષે

યથાશક્તિ પાળવાં જોઈએ; જ્ઞાન તથા ભક્તિના અધિકારીએ નિષ્કામ કર્મ કરવાં જોઈએ, પરંતુ જ્ઞાન અથવા ભક્તિથી સંપૂર્ણ હોય તેઓને તે પાળવાની જરૂર નથી. ૭-૮ મનુષ્યને વૈરાગ્ય આવે નહિ અથવા તો જ્યાં સુધી મારી કથા વગેરે સાંભળવામા શ્રદ્ધા થાય નહિ ત્યાં સુધી નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો કરવા ૯ હે ઉદ્ધવ! મનુષ્ય પોતાના ધર્મમાં રહી નિષ્કામપણે યજ્ઞોથી યજ્ઞન કરે, તો તે સ્વર્ગ કે નરકમાં એકેમા જાય નહિ સ્વધર્મને ઉલ્લંઘન કરવાથી અને શાસ્ત્રનિષિદ્ધ કર્મો કરવાથી સ્વર્ગમા જાય નહિ ૧૦ આ રીતે સ્વધર્મમા રહેનારો અને નિષિદ્ધ વસ્તુનો ત્યાગ કરનારો પુરુષ દૈવવશથી વિશુદ્ધ જ્ઞાન મેળવે છે, અથવા તો મારી ભક્તિને પામે છે. ૧૧ આ પ્રમાણે મનુષ્ય દેહ, જ્ઞાન તથા ભક્તિના સાધનરૂપ હોવાથી સર્વના દેહ કરતા ઉત્તમ છે. જેમ નારકી જીવ મનુષ્યના દેહની ઈચ્છા કરે છે, તેમ દેવતાઓ પણ મનુષ્યના દેહની વાંછા કરે છે. મનુષ્યનો દેહ જ્ઞાન તથા ભક્તિના સાધનરૂપ છે, પણ દેવનો કે નારકીનો દેહ જ્ઞાન તથા ભક્તિનું સાધન નથી ૧૨ માટે કુશળ પુરુષે સ્વર્ગ મળે તેવા કર્મો કરવા નહિ, તેમ મનુષ્ય દેહ મળે તેવા કર્મો કરવાની પણ ઈચ્છા કરવી નહિ કારણ કે દેહમા આસક્તિ થવાથી મનુષ્ય પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી જાય છે ૧૩ માટે પુરુષે સાવધાન થઈને આ કલેવર અર્થસિદ્ધ આપનાર છે તોપણ તે નાશવત છે, એમ જાણી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દેહને જ્ઞાનના તથા ભક્તિના સાધનરૂપ જાણનાર પુરુષે મૃત્યુની અગાઉ મુક્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૧૪ યમની પેઠે નિર્દય પુરુષો જાડને કાપવા માટે છે ત્યારે જાડ ઉપર રહેતું પક્ષી પોતાનો માળો મૂકી ઉડી જાય છે. ૧૫ તેમ દિવસ અને રાત્રિ આપણા આયુષ્યને કાપવા માટે છે તે જોઈ જે બચથી કપે, દેહ ઉપર આસક્તિ રાખે નહિ, અને પરબ્રહ્મને ઓળખી જીવનાદિકની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરે તે શાંતિ પામે છે ૧૬ આ મનુષ્યના દેહરૂપી ઉત્તમ નૌકા છે, તે સર્વ કૃણ આપનારી છે, ને દેહ અને કોટી ઉપાયોથી મળે નહિ તેવી

હોવા છતાં દૈવેચ્છાથી મળી છે, તેમા શુરૂપી કલ્પ-
ધાર છે ને તે અનુકૂલ પવનરૂપી નાવી જે હું
તેનાથી ચાલે છે. આ નૌકાથી જે પુરુષ ભવસાગ-
રને તરતો નથી, તેને આત્મહત્યા કરનારો જાણવો.
૧૭ આ પ્રમાણે વિરાગ રહિત પુરુષને વૈરાગ્યદ્વારા
કર્મ, જ્ઞાન તથા ભક્તિનું સાધન થઈ પડે છે હવે
વિરક્ત પુરુષને જ્ઞાનયોગ અને જ્ઞાન મળ્યા પહેલાં
શુ કરવું ને શુ તજવું તે કહે છે જ્યારે યોગીને
કર્મમાં દુઃખો જોવાથી ઉદ્વેગ થાય અને તેના કુળો
ઉપર વૈરાગ્ય આવે ત્યારે તેણે જિતેન્દ્રિય થઈ
આત્માનો વાર વાર અભ્યાસ કરવો અને મન જે
પ્રમાણે સ્થિર થાય તે પ્રમાણે તેને સ્થિર કરવું
૧૮ મનને જ્યારે સ્થિર કરવા માડ્યું હોય ત્યારે
તે ભમવા માટે અને અચળ થઈ પડે તો યોગીએ
સાવધાન થઈ તેને અનુકૂળ કરી અધીનમા લેવું
૧૯ પ્રાણાયામ કરનાર અને ઇન્દ્રિયોને વશ કરનાર
પુરુષે મનના વેગને રોકવો નહિ, તેમ તેની ઉપેક્ષા
પણ કરવી નહિ, પરંતુ તેની ઉપર ધ્યાન આપવું
જે ઘોડાને કેળવવો હોય તે ઘોડો પોતાના અભિ-
પ્રાયને જાણીને ચાલે તો ઠીક, એવી ઇચ્છા કરતો
સ્વાર પ્રથમ તે ઘોડો પોતે ચાલે તેમ ચાલવા દે
છે અને પછી તેની લગામ પકડી તે તેની પાછળ
વારવાર ચાલે છે, પરંતુ તેને છુટો મૂકતો નથી
તેમ મનને વશ કરવા ઇચ્છતા યોગીએ પ્રથમ
મનને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા દેવું, પરંતુ તેની
તરફ ઉપેક્ષા ન કરતા સત્વશુભથી ભરપૂર ઇન્દ્રિયવડે
વશ કરવું આ રીતે મન વશ થાય છે એમ જાણવું
અને તે ઉત્તમ ઉપાય સમજવો. ૨૦-૨૧ મહત્ત
ત્વથી દેહ સુધી સર્વ પદાર્થોનો વિચાર કરીને
પ્રકૃતિ વગેરેના ક્રમથી દેહની ઉત્પત્તિ થાય છે તથા
પૃથ્વી આદિકના ક્રમથી તેનો નાશ થાય છે આમ
વાર વાર વિચાર કરવો અને તે જ્ઞા સુધી મન
વશ થાય ત્યા સુધી કરવો. ૨૨ જ્યારે ઉત્પત્તિ તથા
વિનાશવાળા પદાર્થોમા આત્મા એજ અવધિ છે,
અને આત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન ન થવાથી દેહાત્માના
અવિવેકને લીધે આ સ સારમા અવતરવું પડે છે
એવો વિચાર આવવાથી પુરુષને સ સાર ઉપર

અભાવ થાય છે, અને શુરૂએ ઉપદેશ કરેલા પદાર્-
થોનો વિચાર કરવાથી મન દેહાદિકના અભિમાનનો
ત્યાગ કરે છે. ૨૩ યમાદિક પાળતાં યોગ માર્ગથી
જીવ તથા ઇન્દ્રિયને દર્શાવનારી બ્રહ્મવિદ્યાથી, મારી
સેવાથી અથવા શુરૂની સેવાથી મન પરમાત્માનું
સ્મરણ કરવા સમર્થ થાય છે, પરંતુ બીજા કોઈ
ઉપાયોથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાને સમર્થ થતું
નથી. ૨૪ જો પ્રમાદથી કંઈક પાપ કર્મ થાય તો
યોગીએ જ્ઞાનના અભ્યાસથી અથવા ભક્તના નામે
લેવાથી તે પાપને ટાળવું પરંતુ કોઈ દિવસ તેણે
આન્દ્રાયણ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્તો કરવા નહિ. ૨૫ તમને
શકા થશે કે, નિત્ય-નૈમિત્તિક કર્મ અત કરણને
શુદ્ધ કરનાર છે તેથી તે શુભરૂપ છે, અને હિંસા-
દિક કર્મ અત કરણને મલીન કરનારા હોવાથી દોષ-
રૂપ છે આ દોષને પ્રાયશ્ચિત્ત મટાડે છે, માટે તે
શુભરૂપ છે, આમ વેદ વિધિનિષેધ વાક્યોથી કહે
છે, માટે પ્રાયશ્ચિત્ત વિના યોગ અને ભક્તિ કેમ
પાપ નિવારે? એમ કહેવું એ અજ્ઞાનમૂલક છે
કારણ કે પોતપોતાના અધિકારમા રહેવું, તે શુભ
છે કર્મો ઉત્પત્તિથી અશુદ્ધ છે એટલે સ્વાભાવિક
રીતે પ્રાપ્ત થતા કર્મો તબવવા વેદ વિધિનિષેધદ્વારા
કર્મોનો સ કોય કર્યો છે આનું તાત્પર્ય એ છે કે,
પુરુષની મલિનતા પ્રવૃત્તિથી ભિન્ન નથી કારણ કે
સ્વાભાવિક વૃત્તિથી પુરુષ મલિન છે, માટે સર્વ
કર્મોથી નિવૃત્તિ થવી જોઈએ. તે એકાએક થઈ
શકતી નથી, માટે વેદ વિધિનિષેધથી સ્વાભાવિક
પ્રવૃત્તિનો સ કોય કરી નિવૃત્તિ માર્ગ પ્રવર્તાવે છે
વેદ પ્રવૃત્તિ માર્ગને દર્શાવનારો નથી, માટે યોગીને
સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. ૨૬ હવે ભક્તિયોગ
કહું તે સાંભળો. જેને મારી કથા ઉપર શ્રદ્ધા હોય,
જેને સર્વ કર્મો ઉપર ખેદ હોય અને કર્મો દુ ખ
દાયી છે એમ જાણ્યા છતાં તેનો ત્યાગ કરવાને
સમર્થ ન હોય તેણે શ્રદ્ધાળું થવું, પરમાત્માની
ભક્તિથી જ સર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે, એવો દૃઢ નિશ્ચય
કરવો, પરિણામે દુ ખદાયી એવા સર્વ વિષયોને
ભોગવવા, પરંતુ તેની નિંદા કરવી અને પ્રસન્ન
થઈ મારી ભક્તિ કરવી. ૨૭-૨૮ ભક્તિયોગથી

નિરંતર મારુ ભજન કરનારના હૃદયમા હું વાસ કરું છું તેથી સર્વે કામનાઓ નાશ પામે છે. ૨૯ સર્વના આત્મારૂપ હું તેના દર્શન થતા પુરુષના હૃદયમા રહેલો અહીં કાર ટળી બાંધ છે, તેના સર્વ સંશયો મટી બાંધ છે અને કર્મો નાશ પામે છે ૩૦ માટે મારી ભક્તિવાળા તથા મત્પરાયણ ચિત્તવાળા યોગીને, આ લોકમા જ્ઞાન પણ કલ્યાણનું સાધન નથી, વૈરાગ્ય પણ કલ્યાણનું સાધન નથી, માત્ર ભક્તિ કલ્યાણનું સાધન છે ૩૧ જે વસ્તુ જ્ઞાનથી તથા વૈરાગ્યથી મળે, જે વસ્તુ યોગથી, દાનધર્મથી તથા બીજા કલ્યાણકારક સાધનોથી મળે, તે સર્વ મારો ભક્ત ઈચ્છા કરે તો વિના પરિશ્રમે મળે છે, અને ઈચ્છા કરે તો સ્વર્ગ, મોક્ષ તથા મારા ધામને પણ તે મેળવે છે, પરંતુ મારા ભક્તો ઇચ્છા રાખતા નથી, તેઓ તો માત્ર ભક્તિની જ ઈચ્છા રાખે છે. ૩૨-૩૩ મારા ધીર અને એક નિષ્ઠાવાળા ભક્ત જનો, મેં મરણ રહિત મોક્ષ આપ્યા છતાં તેની ઇચ્છા કરતા નથી ૩૪ કેઈ વસ્તુની ઈચ્છા ન રાખવી તે જ ઉત્તમોત્તમ છે, માટે યાચના ન કરનાર અને પ્રાર્થના કરાવનારા કારણોથી રહિત નિષ્કામ પુરુષને મારી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે ૩૫ મારા અનન્ય ભક્ત, સમચિત્તવાળા તથા બુદ્ધિથી પણ પર એવા ઇશ્વરને પામેલા મહાત્મા પુરુષોને વેદોક્ત કર્મ કરવાથી પુણ્ય થતું નથી, અને નિષિદ્ધ અયોગ્ય કર્મો કરવાથી પાપ લાગતું નથી ૩૬ જેઓ મેં ઉપદેશોલા ઉપાયો કરે છે તેઓ કાળ તથા માયાદિકથી અબાધિત મારા લોકને પામે છે, અને પરબ્રહ્મને જાણે છે. ૩૭

एषमेतन्मयोविद्वाननुतिष्ठन्ति मे पथः ।

ક્ષેમં વિન્વન્તિ મત્સ્થાનં યદ્વજ્ર પરમ ચિદુ. ૩૭

इति श्रीमद्भागवतं महापुराणं एकादशस्कंधे

विंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૧ મો.*

દ્રવ્યદેશાદિકના ગુણદોષ.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

य एतान्मत्पथो हित्वा भक्तिज्ञानक्रियात्मकान्
शुद्रान्कामांश्चलैः प्राणैर्जुषत ससरन्ति ते ॥

ભગવાન બોલ્યા—આ રીતે ગુણ દોષની વ્યવસ્થા માટે જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મ, એ ત્રણ માર્ગ કદા તેમા જ્ઞાન અને ભક્તિથી સિદ્ધ લોકોને ગુણ-દોષ બાધ કરતા નથી જ્ઞાન અને ભક્તિના સાધક લોકોએ પ્રથમ નિષ્કામ કર્મમા નિષ્ઠા રાખવી અને યથાશક્તિ નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરવા તે કર્મ અત-કરણને શુદ્ધ કરે છે, તેથી ગુણરૂપ કહેવાય છે અને તે ન કરવા તથા નિષિદ્ધ કર્મ કરવા, એ અત-કરણને મલિન કરનારા હોવાથી દોષરૂપ ગણાય છે. તથા તે દોષને ટાળનાર પ્રાયશ્ચિત્ત ગુણરૂપ છે. અત-કરણ શુદ્ધ થવાથી જ્ઞાનમા નિષ્ઠા રાખનારાઓને જ્ઞાનનો અભ્યાસ જ સિદ્ધિ આપે છે તેથી તે ગુણરૂપ ગણાય છે અને જ્ઞાનના અભ્યાસથી વિરુદ્ધ દોષરૂપ તથા ભક્તિમા નિષ્ઠા રાખનારાઓને શ્રવણ કીર્તનાદિક ભક્તિ ગુણરૂપ ગણાય છે અને ભક્તિ વિરુદ્ધ સર્વ દોષરૂપ છે જેઓ ભક્તિ, જ્ઞાન તથા નિષ્કામ કર્મનો ત્યાગ કરી નાશવત જીવન-વડે તુચ્છ વિષયો સેવે છે, તેઓને સર્વ ગુણ-દોષ બાધ કરે છે અને તેઓ સંસારમાં જન્મ મરણ પામે છે એકના એક જ કર્મો કેટલાકને ગુણરૂપ અને કેટલાકને દોષરૂપ થઈ પડે છે અગ્નિથી કેટલાક તપે છે અને કેટલાક તપતા નથી, એમ કહેવું અસંભવિત છે, કારણ કે પોતપોતાના અધિકારમા રહેવું એ ગુણ છે અને તેથી ઉલટું તે દોષ છે આ પ્રમાણે ગુણ દોષનો નિશ્ચય આપે કરેલો છે ૧-૨ હે ઉદ્ધવ ! આ જગતમા સર્વ પદાર્થો સમાન છે તોપણ તેમા અમુક પદાર્થ શુદ્ધ, અમુક અશુદ્ધ એમ મેં મનુ આદિક રૂપે અવતારીને કલ્પના કરેલી

* આ અધ્યાયમા નિષ્કામ કર્મ, જ્ઞાન અને ભક્તિમાં અનધિધારી સકામ કર્મ કરનારાઓને માટે દ્ર વ અને દેશ આદિકના ગુણ-દોષ કહેવામા આવશે

છે. શુદ્ધ કર્મથી ધર્મ અને અશુદ્ધ કર્મથી અધર્મ થાય છે આ વ્યવસ્થા ધર્મને માટે કરેલી છે અને વ્યવહાર ચલાવવા વસ્તુઓમા ગુણુદોષની કલ્પના કરી છે રાજાને સુતક આદિક હોય તોપણ તે રાજ-સભામા ન્યાયનું કામ કરી શકે છે, પરંતુ બીજી કરી શકતો નથી તેમ શરીરના નિર્વાહ માટે મે શુભ અને અશુભની વ્યવસ્થા કરેલી છે જ્યારે આપત્તિ હોય ત્યારે અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કરવાથી પાપ લાગતું નથી, પરંતુ બીજી વખતે અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરવાથી પાપ લાગે છે મે આ સર્વ કલ્પનાઓ કર્મરૂપી ભાર ઉપાડનારા સસારીઓને માટે કરેલી છે ૩-૪ શુદ્ધિ તથા અશુદ્ધિ વેદોક્ત નથી, કારણ કે સ્થાવરથી લઈ પ્રજા સુધી સર્વના શરીરમા ઉપાદાન કારણ પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ ને આકાશ પાચભૂતો રહેલા છે તથા આત્મા પણ સર્વમા એકજ છે, માટે વસ્તુતાએ કોઈમા શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતા નથી ૫ તોપણ હે ઉદ્ધવ! પ્રાણીઓના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે એટલે પ્રવૃત્તિનો સ કોચ કરી તે દ્વારા ધર્માદિક પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરાવવાને તેઓમાં વર્ણોના તથા આશ્રમાદિકના રૂપો કલ્પેલા છે ૬ આ રીતે દેશ ને કાળ આદિક હાથથી ગ્રહણ થઈ શકે નહિ તેવી વસ્તુઓ તથા હાથથી ગ્રહણ થઈ શકે એવી બેઉ વસ્તુઓ સમાન છે, તોપણ અનિયમિત રીતે ચાલતી પ્રવૃત્તિનો સ કોચ કરવા વેદ અને ધર્મ શાસ્ત્રદ્વારા તેઓમા ગુણુ દોષ ઘટાવે છે ૭ ગુણુ દોષનું શોધન થયા પછી તેનું મૂળ શુદ્ધિ છે માટે તેનું વિભેચન સાબળો દેશોમા જે દેશ મૃગ વિનાનો હોય તે દેશ અપવિત્ર ગણાય છે અને તેમા પણ જે દેશ પ્રાણીઓ ઉપર શ્રદ્ધા રહિત હોય તે અપવિત્ર ગણાય છે મૃગનો વાસ છતાં અગ, બગ અને કાલિગાદિક દેશ, કીકટ દેશ, જેમા માઝો મલિન હોય તેવા દેશ, જેમા મ્લેચ્છો રહેતા હોય તે, અને ઉખર દેશો અપવિત્ર ગણાય છે, છતાં પણ તે દેશોમા સત્પુરુષ મળે તો તેને પવિત્ર બાણવા ૮ જે કાળમા દ્રવ્યની સંપત્તિ મળે તે કાળ, દ્રવ્યોથી કરવામાં આવતા કર્મો કરવામા પવિત્ર ગણાય છે. પૂર્વાદિનાદિક કાળ સત્કર્મ કરવાને યોગ્ય હોવાથી

પવિત્ર છે જે કાળમા દ્રવ્ય ન મળવાથી સત્કર્મ અટકી પડતું હોય અથવા તો દેશભગ થવા વગેરેથી સત્કર્મ અટકી પડતું હોય તે કાળને અપવિત્ર બાણવો અને સૂતકાદિકનો કાળ કર્મ કરવાને અયોગ્ય છે, માટે તે અપવિત્ર છે ૯ આ પ્રમાણે દેશની ને કાળની શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિ કહી હવે દ્રવ્યોની શુદ્ધિ તથા અશુદ્ધિ સાબળો દ્રવ્યની શુદ્ધિ તથા અશુદ્ધિ દ્રવ્યથી તથા વચનથી થાય છે જેમ વસ્ત્રાદિક પદાર્થો પાણી વગેરેથી શુદ્ધ થાય છે અને મૂત્રાદિકથી અપવિત્ર થાય છે હવે વચનથી થતી શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિ કહું છું જેમકે અમુક પદાર્થને સ દેહ પડતા પ્રાણીઓ કહે કે, અમુક વસ્તુ શુદ્ધ છે તો તેને શુદ્ધ બાણવી અને અમુક પદાર્થ અશુદ્ધ છે, તો તેને અશુદ્ધ બાણવી તેમજ દ્રવ્યની શુદ્ધિ અશુદ્ધિ સંસ્કારથી પણ થાય છે જેમ પુષ્પાદિક વસ્તુ જળ છાટવાથી શુદ્ધ અને સુઘવાથી અશુદ્ધ થાય છે, તેમ દ્રવ્યની શુદ્ધિ અશુદ્ધિ કાળથી પણ થાય છે જેમ ચોમાસામા વરસેલું પાણી ત્રણ દિવસ અપવિત્ર અને ત્રણ દિવસ પછી પવિત્ર ગણાય છે. વળી દ્રવ્યની શુદ્ધિ અશુદ્ધિ તેના જથ્થાના ઓછા વત્તાપણાથી પણ ગણાય છે તળાવમા તેમ નદીમાં જે પાણી હોય તેને ચડળ અડકી ગયો હોય, તો પણ તે પવિત્ર ગણાય છે અને ગોળામા કે કોઈ વાસણમા ભરેલા પાણીને ચડળ અડકી ગયો હોય તો તે અપવિત્ર ગણાય છે ૧૦ દ્રવ્યની શુદ્ધિ અશુદ્ધિ તેની શક્તિ અશક્તિ ઉપરથી પણ ગણાય છે જેમ સૂર્ય ગ્રહણનું અન્ન અથવા સૂતકનું અન્ન મહાત્મા પુરુષને માટે અશુદ્ધ અને સામાન્યને માટે શુદ્ધ ગણાય છે. તેમ વળી દ્રવ્યની શુદ્ધિ તથા અશુદ્ધિ તેના જ્ઞાન ઉપરથી છે જેમ પુત્રનો જન્મ થયા પછી દશ દિવસો વીતી ગયા પછી તે સમાચાર બાણવામા આવે તો જન્મશૌચ લાગતું નથી અને દશ દિવસમા તે સમાચાર બાણવામા આવે તો જન્મશૌચ લાગે છે. તેમ સમૃદ્ધિ ઉપરથી પણ દ્રવ્યની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ માનવામા આવે છે. જેમ ધાન્ય, કાષ, હાથીદાંત વગેરે હાડકાઓ, ઘી, રસ, સુવર્ણાદિક, ચામડા, કપાસ તથા ઇંટની કાળથી,

વાયુથી, અગ્નિથી, માટીથી, જળથી તથા બીજા પદાર્થોથી પણ શુદ્ધિ થાય છે, તેમા કેટલાક પદાર્થોની બે ચાર પદાર્થો એકઠા હોવાથી શુદ્ધિ થાય છે અને કેઈકેઈકાણે એક પદાર્થથીજ શુદ્ધિ થાય છે તેમા પણ કાગડા અને ચંડાળના સ્પર્શમા તારતમ્ય હોવાથી તથા દેશ, કાળ, અવસ્થા વગેરેને અનુસરીને જ શુદ્ધિ થાય છે, ૧૧-૧૨ આસન, પાત્ર અથવા વસ્ત્રાદિક કેઈપણ પદાર્થને અપવિત્ર પદાર્થનો સ્પર્શ થયો હોય તો તેને છોલવાથી, ખારા કે ખાટા પાણીથી લાગેલો દોષ અથવા ગંધ ટળી જાય અને પદાર્થ પાછો પ્રથમની સ્થિતિમા આવે તેટલુ તેને શુદ્ધ કરે છે ૧૩ આ રીતે દ્રવ્યની શુદ્ધિ કહી, હવે કર્તાની શુદ્ધિ કહું છું સ્નાન, દાન, તપ, બાહ્યાદિક અવસ્થાઓ, શક્તિ, ઉપનયન આદિક સંસ્કારો, સંધ્યાવદન વગેરે કર્મો, તથા મારું સ્મરણ વગેરે કરવાથી તે તે કાર્યને અનુસરતી ક્રિયા કરતા શુદ્ધિ થાય છે શુદ્ધિ વ્યવહાર માટે નથી પરંતુ શાસ્ત્રોક્ત કર્મો માટે છે બ્રાહ્મણ, દ્વિજ અને વૈશ્યે શુદ્ધ થઈને વૈદિક કર્મો કરવા ૧૪ હવે મંત્રની શુદ્ધિ કહું છું મંત્રને શુરુના સુખમાથી યથાર્થ રીતે બોલવો, એ મંત્રની શુદ્ધિ છે હવે કર્મોની શુદ્ધિ કહું છું કર્મો ઈશ્વરને અર્પણ કરવા તે કર્મની શુદ્ધિ છે દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, કર્તા, મંત્ર તથા કર્મ એ છ પદાર્થો બે શુદ્ધ હોય તો તેઓથી ધર્મ સિદ્ધ થાય અને બે અશુદ્ધ હોય તો અધર્મ થાય છે ૧૫ આ શુભ-દોષનો વિભાગ ખરો છે એમ માનવું નહિ, કારણ કે, કેઈક વખતે શાસ્ત્રબળથી શુભ દોષરૂપ થઈ પડે છે અને કેઈક વાર દોષ શુભ રૂપ થઈ પડે છે જેમકે આપતકાળમા દાન લેવું એ શુભરૂપ છે, પરંતુ તે વિના સુખના સમયમા દાન લેવું એ દોષરૂપ ગણાય છે તેમ જ કુટુંબનો ત્યાગ કરવો એ દોષરૂપ ગણાય છે, છતાં સંન્યાસ લેતા તેના ત્યાગ શુભરૂપ છે, માટે શુભનો તથા દોષનો એક પદાર્થમા નિયમ કર્યો તે શુભ અને દોષના વિભાગને મિથ્યા ઠરાવે છે. ૧૬ દોષ કેઈધાર દોષરૂપ ન ગણાતા શુભરૂપ ગણાય છે જેમ સુરાધાન વગેરે કર્મ પવિત્રને પતિત કરે છે, પરંતુ

ભતિથી કે કર્મથી પતિત થયેલા લોકોને તે ફરીથી પતિત કરતું નથી તેમ સંજ એ સંન્યાસીને દોષરૂપ છે, પરંતુ ગૃહસ્થને તે અવસ્થા કરવો જોઈએ, તેથી દોષરૂપ ગણાતો નથી. ‘ઋતુ સમયે ગૃહસ્થે પોતાની ધર્મ પત્ની પાસે જવું’ જોઈએ. આમ ધર્મશાસ્ત્ર લખે છે જે મનુષ્ય પ્રથમથી ધરતી ઉપર સૂતો હોય તે મનુષ્યને નીચે પડવાપણું નથી; તેમ જે મનુષ્ય પ્રથમથી જ દોષિત હોય તે દોષનો ભાગી થતો નથી ૧૭ આ સર્વ વિચારથી સિદ્ધ થાય છે કે, શુભ-દોષને પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્ર વચન, મનુષ્ય જેમ નિવૃત્તિને પામતો જાય છે, તેમ બંધનમાથી તેને છોડતા જાય છે આ નિવૃત્તિ-ધર્મ મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરે છે અને તેના શોક, મોહ અને ભયનો નાશ કરે છે ૧૮ વિષયોમા ઉત્કૃષ્ટતાનો નાશ થવાથી મનુષ્યોને તેની સાથે સંજ થાય છે, સંજથી કામના થાય છે અને કામના થયા પછી કામનાવાળી વસ્તુઓમા અડચણ કરનારા પદાર્થો સાથે કલહ થાય છે, ૧૯ કલહથી અતિ ભયંકર ક્રોધ ઉપજે છે, ક્રોધથી સંમોહ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે સંમોહ બુદ્ધિમા ભેદ કરે છે. ૨૦ તે પછી હે ઉદ્ધવ! કાર્ય અકાર્યની સ્મૃતિ રહિત થયેલો પુરુષ શૂન્ય જેવો લાગે છે અને તે પછી તે પુરુષ મૂર્છિત જેવો થઈ પડે છે તથા મરી ગયેલા જેવો લાગે છે અને પછી તેના પુરુષાર્થનો નાશ થાય છે ૨૧ પુરુષ વિષયના અભિનિવેશથી પોતાને તેમ પરને બોલતો નથી, પણ વૃક્ષની પેઠે મૂર્છિત અવસ્થામા ભ્રમન ગાળે છે અને ધમણની પેઠે મિથ્યા શ્વાસ લે છે. ૨૨ પ્રવૃત્તિના કરનારાઓને સ્વર્ગાદિક ફળ મળે છે, એમ વેદમા કહ્યું છે, માટે તેને પુરુષાર્થની હાનિ થતી નથી. કારણ કે સ્વર્ગાદિક મેળવવા એ જ પરમ પુરુષાર્થ છે એવો વેદનો અભિપ્રાય નથી, પરંતુ બહિર્મુખ મનુષ્યોને મોક્ષનો ઉપદેશ કરવાની ઈચ્છાથી અવાતર ફળોમા રુચિ ઉત્પન્ન કરાવવી, એ વેદનું તાત્પર્ય છે. જેમકે, બાળકના રોગની શાંતિ કરવા ઓસડ પાતા રુચિ ઉત્પન્ન કરાવવા ખાડ આપવાનું પ્રલોભન દેખાડાય છે, તેમ વેદની ફલશ્રુતિ અજ્ઞાનીનું પ્રલોભન છે.

૨૩ તમને શંકા થશે કે, કર્મકાંડમાં તો મોક્ષનું નામ પણ સાબળવામાં આવતું નથી અને તમે તો આ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરો છો તેનું શું કારણ હશે? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, વિષયો, પ્રાણો અને પુત્રાદિક સ્વજનો જેઓ પરિણામે દુઃખદાયી છે, તેઓમાં મનુષ્યો જન્મથીજ અત કરણ પૂર્વક આસક્તિ ધરાવે છે, તેઓ પોતાના સ્વાર્થને જાણતા નથી અને દેવતા વગેરેના અવતારોમાં ફરી ફરીને પાછા વૃક્ષાદિકના અવતારો ધારણ કરે છે. આવા અજ્ઞાની જીવને વેદ, તે વિષયોને પ્રાણાદિકોમાં પાછો શા માટે ભેડે? જો વેદ પ્રવૃત્તિમાર્ગનો ઉપદેશ કરે તો તેની આત્મતામાં બાધ આવે માટે વેદ તો નિવૃત્તિ-માર્ગનો જ ઉપદેશ કરે છે ૨૪-૨૫ આ પ્રમાણે વેદનો અભિપ્રાય છે, પરંતુ કેટલાક મદ બુદ્ધિવાળા લોક વેદના અભિપ્રાયને સમજ્યા વિના ઉપરથી સારા લાગતા, પરંતુ અદરથી સાર વિનાના વેદોક્ત ફલોને પરમ પુરુષાર્થરૂપ કહે છે, પરંતુ વેદના રહસ્યને જાણનાર વેદવ્યાસાદિક તેને પરમ પુરુષાર્થ કહેતા નથી ૨૬ કામનાવાળા, ક્રુપણ, લોભી, પુષ્પ જેવા સારા દેખાતા નિઃસાર ફળોને ફળરૂપ જાણનારા, અગ્નિથી કરવામાં આવતા યજ્ઞોના અભિનિવેશથી વિવેક વિનાના અને જેઓને પરિણામે ધૂમમાર્ગ જ મળે છે, તે લોકો આત્મતત્ત્વને જાણતા નથી ૨૭ હે ઉદ્ધવ! જેમને કર્મ એ પશુહિંસાના સાધનો છે, એવા પેટભરા કર્મકાંડી લોકો બીજી વસ્તુને ભોઈજ શકતા નથી તે લોકો પોતાના હૃદયમાં રહેલા આત્માના સ્વરૂપભૂત જે હું, જેમાંથી આ જગત ઉત્પન્ન થાય છે, તેને જાણતા નથી ૨૮ માસ ભક્ષણ કરવામાં અને તેને માટે હિંસા કરવામાં જો પ્રીતિ હોય તો તે યજ્ઞમાં જ કરવું, એવી આજ્ઞા આપતા વેદમાં પરિસંખ્યા વિધિ કહ્યો છે, પરંતુ અવશ્ય હિંસા કરવી, એવો નિયમ વિધિ કહ્યો નથી આવો મારો વેદનો ગંભીર વિચાર છે, પરંતુ વિષયાસક્ત અને હિંસાને વિહારરૂપ માનનાર ખળ લોકો પોતાના સુખની ઇચ્છાથી પશુઓની હિંસા કરીને યજ્ઞોવટે પિતૃઓનું અને ભૂતપતિઓનું યજ્ઞન કરે છે. (જે લોકો પશુઓની હિંસા કરે છે તેમને મરી ગયા

પછી યજ્ઞમાં મારેલા પશુઓ પરલોકમાં જઈને મારે છે હિંસા કરવાનો જે વિધિ છે તે નિયમ-વિધિ નહિ પણ પરિસંખ્યા વિધિ છે) ૨૯-૩૦ મનોરથો કરતો વણિક જેમ સમુદ્ર ઉદ્ધવન કરી સુકીને ગુમાવી એસે તેમ કર્મકાંડી મનુષ્યો કાનને સારા લાગે એવા અને સ્વપ્ન સમાન આલોકના તથા પરલોકના સુખનો હૃદયમાં સંકલ્પ કરી ધનનો નાશ કરે છે ૩૧ રભેશુણ, સત્વશુણ તથા તમોશુણની બુદ્ધિવાળા લોકો પોતાના જેવા શુણવાળા ઇંદ્રાદિક દેવતાઓની તથા બીજાઓની જે રીતે ઉપાસના કરે છે, તે પ્રમાણે મારી ઉપાસના કરતા નથી ૩૨ એ લોકોએવો વિચાર કરે છે કે, આ લોકમાં યજ્ઞોવટે દેવતાઓનું પૂજન કરીને સ્વર્ગમાં સુખો લોગવ-શુ અને ત્યાં સુખો લોગવ્યા પછી, આ મૃત્યુલોકમાં મોટા કુળવાન તથા મોટા સપત્તિવાળા થઈશું ૩૩ આ પ્રમાણે વેદની વાણીથી જેમના મન વિક્ષિપ્ત થયા હોય તે પુરુષો માની અને અત્યંત સ્તબ્ધ થાય છે, તેઓને મારી વાત પણ ગમતી નથી. ૩૪ વેદમાં કર્મકાંડ, બ્રહ્મકાંડ તથા ઉપાસનાકાંડ એમ ત્રણ કાંડો કહેલા છે, તે સર્વમાં જીવ સંસારી નથી, પરંતુ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, આવો તેઓનો અભિ-પ્રાય છે, પરંતુ તે એ લોકો જાણતા નથી. કારણ કે વેદના મત્રો પરોક્ષવાદવાળા છે અને મને પણ પરોક્ષવાદ કહે છે આનું કારણ એ કે આત્મવિદ્યાના અધિકારીઓ શુદ્ધ અત કરણવાળા હોય છે માટે તેઓએ જ આત્મવિદ્યા ભણવી જોઈએ બીજા અનધિકારીઓએ જાણવી યોગ્ય નથી, કારણ કે આત્મવિદ્યામાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી લોકો કર્મ ત્યાગ કરે અને તેથી બ્રહ્મ થઈ જાય, માટે વેદમાં પરોક્ષવાદ રાખ્યો છે ૩૫ જો કે જૈમિની વગેરે વેદ જાણવાનું અભિમાન રાખે છે, તોપણ મારા વિના બીજો કોઈ વેદને અથવા તેના અર્થને યથાર્થ રીતે જાણતો નથી. શબ્દબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જાણુ અથવા તો તેનો સંપૂર્ણ અર્થ સમજવો, બહુજ કઠિન છે. પરા, પશ્યતિ અને મધ્યમાં એ શબ્દ-બ્રહ્મનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે. તે દેશથી તેમજ કાળથી અપરિચ્છિન્ન છે, માટે તેનો અર્થ જાણવો તે કઠિન છે, કારણ કે તે ગંભીર

અને સમુદ્રની પેઠે અપાર છે ૩૧ વિદ્વાનોથી જ જાણવામા આવે એવું શબ્દબ્રહ્મનું સૂક્ષ્મ તત્ત્વસ્વરૂપ આવું છે હું અત્યામી છું, અત્યામી છતાં વ્યાપક છું, વ્યાપક છતાં નિર્વિકારી છું, અને અન તશક્તિવાળો નિયંતા પણ હું જ છું મારા સ્વરૂપવડે શબ્દબ્રહ્મ અધિષ્ઠિત છે કમળના નાળની અદર દષ્ટિ કરતા જેમ અદરના તતુઓ જોવામા આવે છે તેમ સર્વ પ્રાણીઓમા શબ્દબ્રહ્મ નાદરૂપે સામ જવામા આવે છે ૩૨ તે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાથી વૈખરી નામે સ્થૂળ સ્વરૂપ લે છે કરોળીઓ જેમ મુખ માથી લાળના તતુઓ બહાર કાઢે છે તેમ પ્રાણરૂપ ઉપાધિવાળા હિરણ્યગર્ભ ભગવાન સ્વરૂપવડે અમૃતમય હોઈ સૂક્ષ્મ નાદરૂપ ઉપાદાન કારણને લીધે અક્ષરોનો સકલ્પ કરનારા મનરૂપ નિમિત્ત કારણથી પોતાના હૃદયમાથી મુખદ્વારા વૈખરી વાણી પ્રગટ કરે છે હૃદયમા રહેલા સૂક્ષ્મ ઝંકારમાથી છાતી તથા કંઠના સંગથી સ્પષ્ટ જાણવામા આવતા સ્પર્શ, સ્વર, ઉષ્મા તથા અત્યથી વિચિત્ર, લૌકિક અને વૈદિક ભાષાઓથી વિસ્તારવાળી ઉત્તરોત્તર ચાર અક્ષરોથી વંધતા જતા છ દોથી ભરપુર અનંત અને પાર રહિત વૈખરી વાણી હિરણ્યગર્ભ સર્જે છે અને હિરણ્યગર્ભ પોતે જ પાછા કરોળીઆની પેઠે તેને સ કેલી પણ લે છે ૩૮-૪૦ ગાયત્રી, ઉષ્ણિક, અનુષ્ટુપ્, બૃહતિ, પંક્તિ, ત્રિષ્ટુપ્, જગતી, અતિજગતી, શકરી, અતિશકરી, અષ્ટિ, અત્યષ્ટિ, વિરાટ, અતિવિરાટ, આદિક છ દો ઉત્તરોત્તર ચાર ચાર અક્ષરે વધે છે જેમ ચૌવીસ અક્ષરનો ગાયત્રી છ દ, અઠ્ઠાવીસ અક્ષરનો ઉષ્ણિક છ દ, અને એ સર્વનું સ્વરૂપ વૈખરી વાણી છે ૪૧ શબ્દબ્રહ્મનું સ્વરૂપ જેમ સ્વરૂપથી જાણવામા આવતું નથી, તેમ તેનો અર્થ પણ જાણવામા આવતો નથી, માટે વૈખરીવાણી રૂપ વેદ કર્મકાંડમા વિધિ વાક્યોથી શુ વિધાન કરે છે, ઉપાસના કાંડમા મંત્રોથી શુ દર્શાવે છે અને બ્રહ્મકાંડમા કોનો નિષેધ કરે છે ? આ વેદના તાત્પર્યને જગતમા મારા વિના બીજે કોઈ પણ જાણતો નથી ૪૨ વેદો યજ્ઞનું સ્વરૂપ દર્શાવીને મારું વિધાન

કરે છે, વેદો દેવતાનું રૂપ દર્શાવી મારા સ્વરૂપને વર્ણવે છે તથા અનુવાદ કરીને મારા જ વિવર્તરૂપ આકાશાદિક પ્રપચ્નો નિષેધ કરે છે સર્વ વેદનો આટલો જ અર્થ છે કે, પરમેશ્વર પરમાર્થરૂપ છે અને જે લેદ છે તે માયા કલ્પિત છે. આ પ્રમાણે મારા સ્વરૂપનો અનુવાદ કરી તથા માયિક વસ્તુનો નિષેધ કરી પોતાના વ્યાપાર બંધ કરે છે જેમ અંકુરમાનો રસ શાખા, પ્રશાખાઓમા બંધ તેમ હૃદયમા ઝંકારનો જે અર્થ છે તે જ વેદનો અર્થ જાણવો ૪૩

एतावान् सर्ववेदार्थं शब्द आस्थाय मां भिदाम्
मायागात्रमनुधांते प्रतिषिद्धय प्रसीदति ४३
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकविंशोऽध्यायः
एकविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૨ મો. ૧

તત્ત્વજ્ઞાન તથા જન્મમરણ.

ઉદ્ભવ ઉવાચ

કતિ તત્ત્વાનિ વિશ્વેશ સંખ્યાતાન્યુષિમિ પ્રમો
નવૈકાદશ પચ ત્રીણ્યાતથ ત્વામિદ શુશ્રુમ ૧

ઉદ્ભવે પૂછ્યું-વેદ પ્રવૃત્તિપર નથી પરંતુ નિવૃત્તિપર છે, એમ આપે સમજાવ્યું, પરંતુ તેના નિવૃત્તિપરત્વને માન્ય કરતા વાધા આવે છે કેટલાક વિદ્વાનો તત્ત્વોની સંખ્યાનો વિવાદ કરે છે. કેટલાક બહારના પદાર્થોના સત્ય માટે તથા મિથ્યાપણા માટે વિવાદ કરે છે, કેટલાક આત્માના એકત્વ માટે અને અનેકત્વ માટે વિવાદ કરે છે, તો એમા ખરું શું ? હે પ્રભો ! ઋષિઓએ શાસ્ત્રોમા તત્ત્વોની કેટલી સંખ્યા કહી છે ? આપે તો નવ, અગિયાર, પાંચ અને ત્રણ તત્ત્વો સાથે અઠ્ઠાવીસ તત્ત્વ કહ્યા કેટલાક કહે છે કે છવીસ તત્ત્વો અને કેટલાક પચીસ તત્ત્વો કહે છે, કેટલાક સાત, કેટલાક નવ, કેટલાક છ, કેટલાક ચાર, કેટલાક અગ્ની-આર, કેટલાક સત્તર, કેટલાક સોળ અને કેટલાક

કે આ અધ્યાયમા તત્ત્વોની સંખ્યાનો વિષેય, પરિહાર અને પ્રકૃતિ પુરૂષનો વિષેય તેમજ જન્મમરણનો પ્રમાણ કહેવામા આવશે

તેર તત્ત્વો પણ કહે છે. માટે હે આયુષ્યમાન !
ઋષિઓએ જે ઇચ્છાથી તત્ત્વોના લેહ વર્ણવેલા છે,
તે આપ મને સંભળાવો. ૧-૪

ભગવાન કહે છે-તત્ત્વ માટે જે ગણના ને
યુક્તિઓ કહી તે મારી માયાનો અગીકાર કરીને
કહી. તે કરનાર પુરુષોને કેાંઈ વાત દુર્ઘટ નથી
૧ તુ જે પ્રમાણે કહે છે તે પ્રમાણે નથી, પરંતુ
આ પ્રમાણે છે તત્ત્વોના મૂળ કારણનો પ્રાક્ષણો
વિવાહ કરે છે, પરંતુ તેઓમા ઉદ્ભવન કરી શકાય
નહિ એવી સત્વાદિક અત્ત્વકરણની વૃત્તિરૂપે પરિ-
ણામ પામેલી મારી શક્તિઓ જ કારણ રૂપ છે. ૨
સત્વાદિક શક્તિઓના ફોલને લીધે વાદવિવાહ કર-
નારાઓના વિષયરૂપ આ પ્રપચ ઉભો થયો છે, તે
જ્યારે શમ, હમ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ટળે છે, અને
પ્રપચના નાશની પાછળ વાદવિવાહ શાત પડે છે
૩ તત્ત્વોનો એક બીજામા અતર્ભાવ થાય છે માટે
વક્તાની ઇચ્છા પ્રમાણે તત્ત્વોની ન્યૂનાધિક સંખ્યા
કહી છે. ૪ માટીમા જેમ તેના કાર્યરૂપ ઘટાદિક પદાર્થોનો
અતર્ભાવ થાય છે, તેમ એક કારણભૂત તત્ત્વમા
તેના કાર્યરૂપ બીજા તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે
ધડામા જેમ માટીનો સમાવેશ થાય છે તેમ કાર્ય-
રૂપ તત્ત્વમાં કારણરૂપ તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે.
૫ આ રીતે તત્ત્વોના કાર્ય-કારણ વિષે તથા સંખ્યા-
વિષે વિવાદ કરનારાઓનું મુખ આલે છે અને તે
સર્વમા યુક્તિઓ રહેલી હોય છે ૬ જડ તત્ત્વોની
સંખ્યાના લેહનું કારણ કહું, હવે જીવ તથા ઇન્દ્રિય
જે બન્ને ચૈતન્ય છે, તેનો લેહ તથા અલેહ માન-
વાનાં કારણો કહું છું. જીવ અનાદિ કાળથી અવિ-
દ્યવાળો હોઈ તે પોતાની મેળે પોતાના સ્વરૂપને
જાણી શકતો નથી, માટે તેને જ્ઞાન આપનાર સર્વજ્ઞ
ઇન્દ્રિય તેનાથી ભિન્ન હોવા જોઈએ. આમ માનીને
જેઓ જીવ તથા ઇન્દ્રિયને ભિન્ન માને છે, તેઓના
મતે ચોવીસ તત્ત્વો અને પચ્ચીસમે જીવ છે અને
છવીસમે ઇન્દ્રિય છે ૧૦ જેઓ માને છે કે જીવ
તથા ઇન્દ્રિય બન્ને ચૈતન્યરૂપ હોવાથી અણુ માત્રે
એકમેકથી ભિન્ન નથી, માટે તેમના ભિન્નત્વની
કલ્પના બ્યર્થ છે. આમ માનનારાઓના મનમા

પચ્ચીસ તત્ત્વો છે અને ઇન્દ્રિયની કુપાથી મળનારું
જ્ઞાન સત્ત્વગુણની વૃત્તિ હોવાથી તેનો જડમા અત-
ર્ભાવ કરવામા આવે છે ૧૧ ત્રણ ગુણોની સમાન
અવસ્થા તે પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ છે, માટે ઉત્પત્તિ,
સ્થિતિ તથા પ્રલયના કારણ રૂપ રજ, સત્ત્વ અને
તમ એ ત્રણ પ્રકૃતિના લેહ છે, આત્માના નથી.
જીવ અકર્તા હોવાથી સૃષ્ટિના આદિ કારણરૂપ
ગુણોનો આશ્રય તેને ઘટતો નથી ૧૨ માટે સત્ત્વ-
ગુણમય જ્ઞાન જીવનો ધર્મ નથી, પરંતુ પ્રકૃતિનો
ધર્મ છે રજોગુણની વૃત્તિ ધર્મ છે અને અજ્ઞાન
તમોગુણની વૃત્તિ છે, માટે તેનો પ્રકૃતિમા અત-
ર્ભાવ થાય છે, તેથી તેઓને ભિન્ન તત્ત્વ ગણેલા
નથી સ્વભાવ એ મહત્ત્વનું સ્વરૂપ હોવાથી તેનો
પણ પ્રકૃતિમા અતર્ભાવ છે અને કાળ એ ઇન્દ્રિયનું
સ્વરૂપ છે, માટે કાળ અને સ્વભાવ પૃથક મનાતા
નથી મે પ્રથમ કહેલાં અઠાવીસ તત્ત્વોમા ઉપર
કહેલા પચીસ તત્ત્વો પણ સમાઈ જાય છે ૧૩ વળી
પુરુષ, પ્રકૃતિ, મહત્ત્વ, અહંકાર, આકાશ, વાયુ,
તેજ, પાણી અને પૃથ્વી, એ નવ તત્ત્વો મે કહ્યાં
છે ૧૪ શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ, શ્રાણ અને જીહ્વા એ
પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, વાણી, હાથ, ઉપસ્થ, પાચુ ને
પગ, એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, જ્ઞાનાત્મક અને ક્રિયા-
ત્મક મન, ૧૫ શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ,
એ પાંચ વિષયો, તથા ત્રણ ગુણો એ અઠાવીસ
તત્ત્વો છે, અને તેમા ગતિ, લાપણ, વીર્યોત્સર્ગ,
મલોત્સર્ગ તથા શિલ્પ, એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયોના કાર્ય
છે, માટે તત્ત્વોમા તેઓની ગણના નથી ૧૬ મહ-
ત્ત્વથી માટીને પૃથ્વી સુધી સાત કારણતત્ત્વો અને
શ્રોત્રથી ગંધ સુધી સોળ વિકારોરૂપી તત્ત્વનું રૂપ
ધારણ કરનારી પ્રકૃતિ સર્વ પદાર્થોનું ઉપાદાન કારણ
છે, માટે તે જગતની ઉત્પત્તિ વગેરેમા સત્વાદિક
ગુણો વડે દેહાદિકનો આકાર ધારણ કરે છે, અને
અવ્યક્ત, અપરિણામી તથા નિમિત્તભૂત પુરુષ
કેવળ જોયા કરે છે, માટે તે પરિણામ પામનારી
પ્રકૃતિથી ભિન્ન છે ૧૭ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા
મહત્ત્વ આદિક વિકારી પદાર્થ પુરુષની દષ્ટિવડે
શક્તિ સંપાદન કરી એકઠા થાય છે અને પ્રકૃતિના

બળથી બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરે છે. આ પ્રમાણે તત્ત્વોએ એકઠા મળી દેહાદિકનાં કાર્યો કર્યા છે, તેનો તેમા અતર્લાવ થાય છે, માટે તેઓને બુદ્ધા તત્ત્વરૂપ ગણેલા નથી ૧૮ કેટલાક સાત તત્ત્વો માને છે, તેમા આકાશાદિક પાચ ભૂતો, દ્રષ્ટા, શ્રવ તથા દ્રષ્ટા અને દશ્યના આધારભૂત ઈન્દ્રિય, એ સાત તત્ત્વો છે. એમા પ્રકૃતિ, મહત્તત્ત્વ અને અહ કારના કારણરૂપ ત્રણ તત્ત્વનો આકાશાદિકમા અતર્લાવ કર્યો છે, અને તે સાત તત્ત્વોથી જ દેહ, ઇન્દ્રિયો તથા પ્રાણો આદિક સર્વ કાર્યોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ૧૯ કેટલાક છ તત્ત્વો માને છે. તેમા પાચ ભૂત અને એક આત્મા, એમ છ તત્ત્વો છે. તે મતમા પરમાત્મા પોતાનાથી ઉત્પન્ન થયેલા ભૂતોમા આ જગતને સર્જીને તેમા રહે છે, માટે સર્વ ભૌતિક પદાર્થોનો ભૂતોમાં અને શ્રવનો પરમાત્મામા અતર્લાવ થાય છે ૨૦ કેટલાક ચાર તત્ત્વ માને છે, એમા આત્મા અને આત્માથી ઉત્પન્ન થયેલા તેજ, પાણી અને પૃથ્વી ચાર તત્ત્વ છે અને તે તત્ત્વોથી જગતની ઉત્પત્તિ મનાય છે, માટે સર્વ કાર્યોનો તેમા અતર્લાવ માનેલો છે ૨૧ કેટલાક સત્તર તત્ત્વો માને છે, તેમા પાચ મહાભૂતો, પાચ શબ્દાદિક તન્માત્રાઓ, પાચ ઇન્દ્રિયો, મન તથા પરમાત્મા ગણાય છે. ૨૨ કેટલાક વળી સોળ માને છે તેઓના મતમા આત્માને જ મન કહે છે. કેટલાક તેર માને છે, તેમા પાચ મહાભૂત, પાચ ઇન્દ્રિયો, મન, શ્રવ તથા પરમાત્માને ગણવામા આવે છે ૨૩ કેટલાક અગ્નિઆર માને છે, તેમા પાચ મહાભૂતો, પાચ ઇન્દ્રિયો અને આત્મા ગણાય છે. કેટલાક નવ માને છે, તેમા પ્રકૃતિ, મહત્તત્ત્વ, અહ કાર, પાચ મહાભૂતો તથા આત્મા ગણવામા આવે છે. ૨૪ આ પ્રમાણે ઋષિઓએ તત્ત્વોની જે બુદ્ધી બુદ્ધી સંખ્યાઓ કહી, તે પ્રકૃતિથી પુરુષ ભિન્ન છે, એમ બતાવવાને કહેલી છે આ સર્વમા યુક્તિઓ રહેલી છે વિદ્વાનોની કયી બાબત ઘટિત ન હોય, કારણ કે સર્વ બાબતોમા યુક્તિઓ ઘટાવેલી હોય છે ૨૫

ઉદ્ભવ પૂછે છે-હે શ્રીકૃષ્ણ ! પ્રકૃતિ જડરૂપ છે અને પુરુષ ચેતન્યરૂપ છે તે સ્વભાવથી જ ભિન્ન

છે, તોપણ અન્યોન્યનો ત્યાગ કરતાં તે બન્નેનું જ્ઞાન થતું નથી તેથી, તે બન્નેનો ભેદ પણ ભેવામાં આવતો નથી પ્રકૃતિના કાર્યરૂપ દેહમાં આત્માની પ્રતીતિ અને આત્માને લીધે દેહની પ્રતીતિ થાય છે, અર્થાત્ 'હું છું' એવો બન્નેનો અભેદ પ્રતીત થાય છે, તેથી દેહનો અને આત્માનો ભેદ નથી. ૨૬ હે સર્વજ્ઞ ! મને આ એક મોટો સંદેહ છે, તે યુક્તિવાળા વચનોથી તમારે મટાડવો જોઈએ. ૨૭ કારણ કે, આ સંસારમાં શ્રવેને તમારી કૃપાથી જ જ્ઞાન મળે છે અને અજ્ઞાન પણ તમારી માયાથી જ થાય છે તમારી માયાની ગતિને તમે જાણો છો, બીજો કોઈ પણ જાણતો નથી ૨૮

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ભવ ! દેહ અને આત્મા વચ્ચે મોટો ભેદ છે, કારણ કે શુભોના ક્ષોભથી થયેલો આ દેહાદિક સમુદાય વિકારવાળો છે અને આત્મા વિકાર રહિત છે ૨૯ મારી શુભમયી માયા શુભોથી અનેક ભેદોને તથા ભેદના જ્ઞાનોને ઉત્પન્ન કરે છે આ દેહાદિક સમુદાય અનેક વિકારવાળો છે, તોપણ સ્થૂલ માર્ગે તેના અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ એમ ત્રણ ભેદ છે ૩૦ શરીરમા ચક્ષુ અધ્યાત્મ છે, તેમા રહેલો રૂપ નામે શુભ અધિભૂત છે અને ચક્ષુના ગોલકમા રહેલો સૂર્યનો અશ અધિદેવ છે જો ચક્ષુ નહોતો તો રૂપ જણાતું નથી, અને રૂપ ન હોય તો ચક્ષુની પણ સિદ્ધિ થતી નથી ચક્ષુની પ્રવૃત્તિ ન હોય તો તેનો અધિષ્ઠાતા દેવ પણ સિદ્ધ થાય નહિ, તેમ અધિષ્ઠાતા દેવ ન હોય તો ચક્ષુની પ્રવૃત્તિ પણ સિદ્ધ થાય નહિ અને ચક્ષુની પ્રવૃત્તિ ન હોય તો રૂપનું જ્ઞાન પણ સિદ્ધ થાય નહિ

આ પ્રમાણે અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવની સિદ્ધિ એક બીજાના આશ્રયથી થાય છે. પરંતુ આત્મા તો આકાશમા રહેલા સૂર્યની માફક બીજા કોઈની અપેક્ષા વગર પોતાની મેળે પ્રકાશે છે, માટે અધ્યાત્માદિકના સમુદાય રૂપ દેહ અને આત્મા વચ્ચે મોટું અંતર છે. અધ્યાત્માદિક આત્મામાથી ઉત્પન્ન થયાં છે, માટે તે ભિન્ન ભિન્ન છે, પણ આત્મા કોઈથી ઉત્પન્ન થયો નથી; તે તો

સર્વતુ આદિ કારણ અને એકરૂપ છે, તેને લીધે તેની અને દેહની વચ્ચે ઘણું અંતર છે. વળી આત્મા સ્વતઃ સિદ્ધિ જ્ઞાનવડે અધ્યાત્માદિકને બાંધે છે, પરંતુ અધ્યાત્માદિક આત્મને બાંધતા નથી, તેથી પણ દેહ અને આત્મા વચ્ચે મોટું અંતર છે જેમ નેત્રમાં અધ્યાત્માદિક વસ્તુઓ છે, તેમ ત્વચા, સ્પર્શ અને પાચુ, શ્રવણ, શબ્દ અને દિશાઓ, છાંદા રસ તથા વરુણ, નાસિકા, ગંધ અને અગ્નિ-નીકુમાર, ચિત્ત ચેતચિત્તવ્ય અને વાસુદેવ, મન, મંતવ્ય અને ચંદ્ર, બુદ્ધિ, યોધવ્ય અને બ્રહ્મ, અહ કાર, અહ કર્તવ્ય અને કર્મ, એ બધા ત્રણ ત્રણ ભેદજ બાંધવા ૩૧ જ્યારે દેહાદિકનો અહ કાર મટે ત્યારે જ આત્માનું જ્ઞાન થાય છે, કારણ કે સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એ ત્રણ પ્રકારનો અહ કાર છે દૃષ્ટાંત તરીકે જે અહ કાર શુભોને ક્ષોભ કરનાર કાળરૂપી નિમિત્ત કારણવડે પ્રધાન-માથી ઉત્પન્ન થયેલા મહત્ત્વમાથી વિકારરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે અને તેજ અધિદેવ, અધ્યાત્મ તથા અધિભૂતરૂપ મોહમય દેહાદિક વિકલ્પને ઉત્પન્નવે છે. ૩૨ તે અહ કાર તથા તેને લીધે ઉત્પન્ન થયેલો દેહાદિકનો વિકલ્પ આત્માના સ્વરૂપને ન બાંધવાથી થાય છે માટે આત્માનું જ્ઞાન થાય એટલે અહ કાર અને દેહાદિકની વિકલ્પ બુદ્ધિ નિવૃત્ત થાય છે કેટલાક અહ કાર તથા દેહાદિકના વિકલ્પને માને છે અને કેટલાક મિથ્યા પણ ગણે છે પરંતુ આ સર્વ વિવાદો આત્માના અજ્ઞાનથી થયેલા છે, વસ્તુતાએ કંઈ નથી એટલા માટે એક બીજાની સુક્તિથી એક બીજાના મતનું ખડન કરાય છે, તેથી દેહાદિકનું મોહમયપણું સિદ્ધ થાય છે. આ ઉપરથી તમને શકા થશે કે જ્યારે અહ કાર અને દેહાદિક વિકલ્પો મિથ્યા છે ત્યારે તેને ટાળવાનો ઉપાય શા માટે કરવો? પરંતુ એવી શકા કરવી ચોચ નથી અહ કાર ને દેહાદિકના વિકલ્પ મિથ્યા છે, તોપણ જે લોકો આત્મારૂપ મારા સ્વરૂપથી બહિર્મુખ છે તેઓનો તે ભેદ મટતો નથી, નિત્ય જણાય છે, માટે તેની નિવૃત્તિ કરવા મારા સ્વરૂપના જ્ઞાનની સર્વને આવશ્યકતા છે. ૩૩

ઉદ્ભવ કહે છે-હે પ્રભુ! તમારાથી વિમુખ બુદ્ધિવાળા પુરુષો પોતાનાં કરેલાં કર્મોથી ઉત્તમ તથા અધમ દેહને ધારણ કરે છે, તે બાબત અજ્ઞાનીઓના બાંધવામા આવતી નથી, માટે મને કહેા ધણુ કરીને તમારી માયાથી મોહિત થયેલા લોકો જગતમા આ વાતને બાંધતા નથી. અર્થાત્ આત્મા વ્યાપક છે, માટે તે એક દેહમાથી બીજા દેહમા બંધ છે અને નિત્ય છે, છતાં તેને જન્મ-મરણ કેમ આવે છે તે સમજવો. ૩૪-૩૫

શ્રી ભગવાન બોલ્યા-હે ઉદ્ભવ! લિંગ શરીરના અધ્યાસથી સ સાર સ ભવે છે પાચ ધંદિયોથી બેડાયેલું કર્મમય મન જ એક દેહમાથી બીજા દેહમા ફરે છે અને આત્મા તેનાથી લિજ્જ છતા તેને અનુસરે છે ૩૬ મનને પૂર્વ દેહનો વિયોગ અને આગામી દેહનો સંયોગ કેવી રીતે થાય છે, તે સાબળો કર્મોના તત્ત્વમા રહેનારુ મન કર્મોએ પ્રાપ્ત કરેલા આલોકના તથા પરલોકના વિષયોનું ધ્યાન કરે છે અને વિષયોમા લીન થઈ બંધ છે, તથા પૂર્વના વિષયોમાથી નીકળી બંધ છે, અને તે પછી મનની સ્મૃતિ એટલે પૂર્વાપરનું અનુસંધાન ભુલી બંધ છે ૩૭ કર્મોદિકવડે પ્રાપ્ત કરેલા બીજા દેહમા અત્યંત અભિમાન થવાથી દેહ જો ઉત્તમ હોય તો આનન્દાદિક અને અધમ હોય તો શોક મોહ આદિ થાય છે આવા કોઈ પણ કારણોથી મનને પહેલા દેહની વિસ્મૃતિ થાય છે, તેને મરણ કહે છે પરંતુ આત્મા દેહની માફક નાશ પામતો નથી ૩૮ હે ભક્તિશિરોમણિ ઉદ્ભવ! મનને બીજા દેહમા અભિમાન થાય છે, એટલે તેના ઉપર અહ કાર આવે છે અને તેને લીધે 'હું દેહ છું,' એવા ભાવથી જીવ પોતાના આત્માને દેહ માને, તેજ આત્માનો જન્મ કહેવાય છે ૩૯ એક સ્વપ્ન પછી બીજું સ્વપ્ન આવે અને એક મનોરથ પછી બીજો મનોરથ થાય ત્યારે વર્તમાન સ્વપ્નમા અથવા મનોરથમાનું મન જેમ પૂર્વના સ્વપ્નને ને મનોરથને સ ભારતું નથી, અને તે પૂર્વનું સ્વપ્ન કે મનોરથ વિસરી જતા મનના અધ્યાસને લીધે, આત્મા અપૂર્વ છે તોપણ તેને બાંધે નવો જ થયો હોય

એમ લાગે છે તેમ મન પૂર્વ દેહને વિસરી જાય છે અને તેને ખીજા દેહનું સ્મરણ થાય છે અર્થાત્ મનને પૂર્વદેહ ઉપરથી અભિમાન ઉતરી જાય છે અને ખીજા નવા દેહ ઉપર અભિમાન ચઢે છે એટલે મનના અધ્યાસને લીધે આત્મા પોતે પૂર્વ સિદ્ધ છતાં પણ તેને નવો જન્મેલો લાગે છે ૪૦ મનને ખીજા દેહમાં અભિમાન થવારૂપી ઉત્પત્તિથી મનના અધ્યાસને લીધે આત્માને જિતમપણું, મધ્યમપણું તથા અધમપણું જો કે મિથ્યા હોવા છતાં ભાસે છે અને તેથી દેહના સંબંધથી બહારના તથા અંદરના સુખાદિક વિષયોને તે જુવે છે ૨૧ મમા જેમ મિથ્યા મનમાં અભિમાનથી દેહ ઉત્પન્ન થાય છે, અને આત્મા તેને જુવે છે, અને તે દેહના સંબંધમાં બહારના તથા અંદરના વિષયાદિક સુખ ભોગવે છે આમાં દુષ્ટ પુત્રનો પિતા જેમ પુત્રના શત્રુને પોતાનો શત્રુ માને છે અને તેના મિત્રને પોતાનો મિત્ર માને છે, તેમ આત્મા પણ મનના અભિમાનથી મનની સાથે સંબંધવાળા દેહાદિક પદાર્થોને પોતાના માને છે ૪૧ હે ઉદ્ધવ ! મે તમને લોક પ્રસિદ્ધ જન્મ મરણની વિગત કહી હવે હું તમને વૈરાગ્ય માટે સૂક્ષ્મ જન્મ-મરણો કહું તે સાંભળો જેનો વેગ જોવામાં કે જાણવામાં આવતો નથી, એવા કાળને લીધે શરીરો ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે, પરંતુ કાળની સૂક્ષ્મતાને લીધે તે જોવામાં આવતું નથી. ૪૨ કાળ જેમ પરિણામ વગેરેથી દીવાની જ્વાળાઓને ક્ષણે ક્ષણે બદલાવે છે, ગનિ વગેરેથી પાણીના પ્રવાહોને બદલાવે છે અને રૂપાદિકથી વૃક્ષોના ફૂળોની દશાઓને બદલાવે છે, તેમ શરીરોની અવસ્થાઓ, તેજ, બળ, કામ તથા આતુર્ય આદિક પણ ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે જગત ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ પામે છે, કારણ કે તે અવસ્થાઓના ભેદવાળું છે જે કંઈ અવસ્થાઓવાળું હોય તે સર્વ ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ પામે છે જેમ જ્વાળા આદિક પદાર્થો અવસ્થાના ભેદવાળા હોવાથી ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ પામે છે તેમ અનુમાનથી જગતની ક્ષણે ક્ષણે ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ થાય છે. ૪૩ જો

કે જ્વાળાઓ ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે તોપણ તે જ આ દીવો છે કે જે દીવો થોડીકવાર પહેલાં મે જોયો હતો એમ ભાસે છે વળી પાણી પણ ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે તોપણ તે જ આ પાણી છે કે જે મે ધણા દિવસ પહેલાં જોયું હતું એવી ભ્રાંતિ થાય છે, તેમ શરીરો ક્ષણે ક્ષણે બદલાય છે અને નવાં શરીરો ઉપજે છે, તોપણ તે આ પુરુષ છે કે જેને પહેલાં મે જોયો હતો, એવી અવિવેકી પુરુષોને ભ્રાંતિ થાય છે ૪૪ દેહના અધ્યાસવાળાને કર્મો તથા જન્મ મરણો થયા કરે છે, ખીજાઓને થતા નથી, કારણ કે એક પુરુષ જે ઘડાને ઘડો માને છે તેને ખીજો ઘડો નહિ એમ માને, એ વાત અસંભવિત નહિ તો ખીજું શું ? આવી તમારા મનમાં શકા થયે, પણ તેનો ઉત્તર એ છે કે દેહના અધ્યાસવાળો પુરુષ પણ ખીજ રૂપ કર્મથી જન્મતો નથી તેમ મરણ પણ પામતો નથી, છતાં ભ્રાંતિને લીધે જન્મતો હોય તેમ ભાસે છે અને અમર છતાં મરતો હોય એમ લાગે છે. દૃષ્ટાંતમાં મહાભૂત અગ્નિ પ્રલયકાળ પર્યંત એકનો એક જ રહે છે, તોપણ કાષ્ઠનો યોગ થવાથી તે જાણે જન્મતો હોય અને કાષ્ઠનો વિયોગ થવાથી જાણે નાશ પામતો હોય એમ લાગે છે ૪૫ ઉદરમાં પ્રવેશ થવો, વૃદ્ધિ થવી, જન્મવું, બાલ્યાવસ્થા, કુમારપણું, તરુણાવસ્થા, આદિકપણું, વૃદ્ધાવસ્થા તથા મરણ એ નવ દેહની અવસ્થાઓ છે ૪૬ દેહની આ મનોરથમય નાની મોટી અવસ્થાઓ દેહના અવિવેકને લીધે કોઈ કોઈ વાર જીવ પોતાની માની લે છે, અને કોઈ કોઈ વાર ઇન્ધરનો અનુગ્રહ થવાથી “અવસ્થાવાળા દેહનો દ્રષ્ટા અવસ્થાવાળો ન હોય” એવા વિવેકથી તે અવસ્થાઓનો ત્યાગ કરે છે ૪૭ પોતાના જન્મ વખતે તથા મરણ વખતે મૂર્છા આવવાથી જીવ પોતાના દેહના જન્મ તથા મરણને જાણતો નથી, પરંતુ પોતાના પિતાનો દેહ મરી જાય છે, તે ઉપરથી પોતાનો દેહ પણ પડશે, એમ વિચારવું અને પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો તેમ પોતાનો પણ જન્મ થયો છે એવું જે જન્મ-મરણનો દ્રષ્ટા છે તેને જન્મ મરણ થતાં

લાગતું નથી. ૪૮ બીજી ઝાંઝા જન્મને તથા પાકી જવાથી મરણને બાંધનારો દ્રષ્ટા તે ઝાંઝા ભિન્ન છે તેમ દેહના જન્મ મરણને બાંધનારો દ્રષ્ટા દેહથી બુદ્ધો છે. ૪૯ આ પ્રમાણે દેહાદિકથી આત્મા બુદ્ધો છે, તેનો વિવેક કરવો, પણ તેનું વિવેચન ન કરનાર અને વિષયોથી મૂઢ અવિવેકી પુરુષ સસારમાં જન્મ મરણ પામે છે. ૫૦ કર્મોવડે અથડાતો જીવ સત્વગુણના સગથી ઋષિઓનો તથા દેવોનો અવતાર લે છે, રાજેશુણના સગથી અસુરનો તથા મનુષ્યનો અવતાર પ્રાપ્ત કરે છે. અને તમોશુણના સગથી ભૂતોનો તથા પશુ પક્ષીઓનો અવતાર પામે છે ૫૧ વળી નૃત્ય તથા ગાયન કરતા મનુષ્યને જોનાર પુરુષ જેમ તાલ સ્વરાદિકનું તથા તેમના સંગિતનું અનુકરણ કરે છે તેમ બુદ્ધિના શુણે જોનારો અકર્તા પોતામાં તે સર્વ માની લે છે આ પ્રમાણે દૈશ્યના ધર્મો દ્રષ્ટામાં ભાસે છે તે દેખાડયું. ૫૨ હવે ઉપાશિના ધર્મ ઉપહિતમાં દેખાડું છું પાણીમાં પ્રતિબિમ્બરૂપે પડેલા વૃક્ષો પાણીના હાલવાથી બાંધે હાલતા હોય તેવા દેખાય છે, તેમ અત કરણને જન્મ મરણાદિક થવાથી તેમાં પ્રતિબિમ્બરૂપે પડેલા આત્માને જન્મ મરણ થતા હોય તેમ લાગે છે, પરંતુ તે ખરા નથી હવે ગ્રાહકના ગુણ ગ્રાહ્યમાં કેવી રીતે ભાસે છે તે સાબળો. ફેરપુઢી ફરનાર મનુષ્યની આખોને જેમ પૃથ્વી ફરતી હોય એવી ભાસે છે, તેમ આનન્દાદિક આત્માના શુણે છે તે બાંધે વિષયોના શુણે હોય તેવા ભાસે છે. ૫૩ હે ઉદ્ધવ ! મનુષ્યને સ્વ મમા તથા મનોરથમાં જે જે વિષયોનો અનુભવ થાય છે, તે મિથ્યા છે, તેમજ આત્માને સસારનો જે અનુભવ થાય છે તે પણ મિથ્યા છે. ૫૪ સ્વમ મિથ્યા છે તોપણ તે અવસ્થામાં વિષયનું ચિંતન કરતા પુરુષને જેમ દુઝો થાય છે, તેમ સસાર મિથ્યા છતાં વિષયોનું ચિંતન કરનારા પુરુષને અજ્ઞાન-અવસ્થાથી થતા જન્મ મરણાદિક ટળતા નથી, પરંતુ વારંવાર થયા કરે છે, માટે અજ્ઞાનનો નાશ કરવો જોઈએ. ૫૫ માટે હે ઉદ્ધવ ! તમે શુદ્ધ ઇન્દ્રિયોથી વિષયોનો ઉપસોગ કરો નહિ, પરંતુ

સમારની પ્રાપ્તિ આત્માના અજ્ઞાનથી જ ઉત્પન્ન થયેલી માનો દુષ્ટ પુરુષો તિરસ્કાર કરે, અપમાન કરે, મર-રી કરે, ઇર્ષ્યા કરે, મારે, કેદ કરે, આલ-વિકા તોડી નાખે, તેમ બીજા ઉપાયોથી પોતાને બ્રહ્મનિષ્ઠાથી બ્રહ્મ કરે અને તેને લીધે પોતે બહુ જ કષ્ટમાં આવી પડે, તોપણ મુક્તિને ઇચ્છનારા પુરુષે પોતે પ્રયત્નથી પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો. ૫૭-૫૮

ઉદ્ધવ કહે છે-હે ઉત્તમ વક્તા ! આપે કહ્યું તે હું યથાર્થ રીતે સમજી શકું તેમ ફરીને કહો. દુષ્ટ લોકો અપણો તિરસ્કાર કરે તે હું દુઃસહ માનું છું ૫૯ હે વિશ્વાત્મા ! તમારા ધર્મમાં પરાયણ રહેનારા અને તમારા ચરણનું શરણ લેનારા શાત પુરુષો વિના વિદ્વાનો પણ આવા અપરાધ સહન કરી શકે જ નહિ, કારણ કે સ્વભાવ ધણો જ બગવાન છે. ૧૦

વિદુષામપિ વિશ્વત્સમ પ્રકૃતિર્હિ ચર્લીયસી ।
ઋત સ્વર્ગનિરતાઋણાસ્તે ચરણાલયાન્ ॥
इति भीमद्वागवते महापुराणे एकादशस्कंधे
द्वाविंशोऽध्याय

અધ્યાય ૨૩ મો. *

માનાપમાનની સહિષ્ણુતા.

શ્રીવાદરાયણિયવાચ

स एवमाशंसित उद्धवेन

मागवतमुख्येन दाशार्द्धमुख्यः ।

स भाजयन् मृत्यवचो मुकुद

स्तमाबभाले भवणीयवीर्य ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે પરીક્ષિત ! પરમ ભગવદ્ભક્ત ઉદ્ધવે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રાર્થના કરી એટલે જેમના પરાક્રમ સાબળવા યોગ્ય છે એવા તેમણે ઉદ્ધવજીના વચનનો નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો. ૧

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! દુર્જનોના દુષ્ટ વચનોથી ભેદાઈ ગયેલા અત કરણને શાત કરવા

કે આ અધ્યાયમાં સિદ્ધાંતોને અનુસાર મનને નિગ્રહ કરી લોક તિરસ્કાર સહન કરવા સબંધી કથા કહેવામાં આવશે

સમર્થ એવો કોઈ મહાત્મા પુરુષ આ જગતમા નથી * કારણ કે મર્મસ્થાનમા વાગેલા અત્યંત તીક્ષ્ણ વચનરૂપી બાણોથી જેવી પીડા થાય છે, તેવી પીડા મર્મમાગોને વિધીને અદર પેસી ગયેલા બાણોથી પણ મનુષ્યને થતી નથી * હે ઉદ્ધવ ! એક મહા પુણ્યકારક પુરુષ ઇતિહાસ હું તમને કહું તે સાવધાન થઈને સાંભળો * હુદ્ધ પુરુષોથી પરાભવ પામી કોઈ એ બિંદુકે પોતાના પૂર્વજન્મના કર્મોનો વિપાક સભરી આની ઉપર એક ગીત ગાયેલું છે * મળવા દેશમા એ મોટો શ્રીમત પ્રાણી રહેતો હતો, તે ખેતીવાડી તથા વ્યાપાર કરી આજીવિકા કરતો હતો તે કદર્ય, કામી, લોભી તથા મહા ક્રોધી હતો * તે પોતાના ધર્મરહિત ઘરમા અતિથિઓનો વચનોથી પણ સત્કાર કરતો નહિ, તેમ પોતાના દેહને પણ સતોષતો નહિ * તેના આવા વર્તનથી સુઝાએલા તેના પુત્રો, બાઈઓ, સ્ત્રી, પુત્રીઓ અને ચાકર વર્ગ તેની નિંદા કરતા * આ પ્રમાણે યક્ષની પેઠે ધનનો સંગ્રહ કરનાર, આ લોક તથા પરલોકથી બ્રહ્મ, ધર્મથી તથા સુખથી રહિત એના ઉપર પાત્ર મહાયજ્ઞના દેવતાઓ કોપી ઉઠ્યા * હે ઉદ્ધવ ! દેવતાઓનું અપમાન કરવાથી તેનું પૂર્વજન્મનું પુણ્ય નાશ પામ્યું અને તેથી બહુ પરિશ્રમે સંપાદન કરેલું ધન પણ નાશ પામ્યું * હે ઉદ્ધવ ! તેનું કેટલુંક ધન જ્ઞાતિજનો લઈ ગયા, કેટલુંક ચોર ચોરી ગયા, કેટલુંક કદેવી આપ સ્તિથી આગ વગેરેમા નાશ પામ્યું, કેટલુંક ધન કાળે કરીને નાશ પામ્યું, કેટલુંક ધન મનુષ્યો લેઈ ગયા અને કેટલુંક ધન રાજાએ લઈ લીધું. * આ પ્રમાણે ધન નાશ પામતા તે ધર્મથી તથા સુખથી રહિત થઈ ગયો અને કુટુંબીઓએ તેનો ત્યાગ કર્યો, તેથી તે આખરે મોટી ચિંતામા આવી પડ્યો * ધનને માટે તે મનોરથવાળા ધણીક વિચાર કરવા લાગ્યો, નિર્ધન થઈ પડવાથી મનમા ખેદ કરતા આખરે તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો * તે પોતાના મનમા કહેવા લાગ્યો કે, અરેરે ! મેં બહુ જ ભુલું કર્યું, કારણ કે, મેં મારા આત્માને વૃથા હુ ખેડીધું મેં ધનને માટે ઘણો પરિશ્રમ કર્યો,

પરંતુ તે ધર્મ માટે અથવા સુખ માટે ઉપયોગમાં આવ્યું નહિ * ઘણું કરીને કદર્ય પુરુષોને ધન કદી પણ સુખકારક નીવડતું નથી એટલું જ નહિ પણ તે ધન જીવતા સુધી દેહને અને મનને સંતાપ અને મરી ગયા પછી નરક આપે છે * શ્વેત કોહ જેમ સુદર રૂપનો નાશ કરે છે, તેમ થોડો પણ લોભ હોય તો તે યશસ્વીઓના યશનો તથા શુભીજનોના પ્રશંસાપાત્ર શુભોનો નાશ કરે છે. * ધનને મેળવતાં અને મેળવેલા ધનને વધારતાં, રક્ષણ કરતા, વાપરતા, તેનો નાશ થતા તથા ઉપયોગ કરતા મનુષ્યોને પરિશ્રમ, ત્રાસ, ચિંતા તથા બ્રમ થાય છે * ચોરી, હિંસા, મિથ્યાભાષણ, દલ, કામ, ક્રોધ, વિરમય, મદ, ભેદબુદ્ધિ, વૈર, અવિશ્વાસ, સ્પર્દા, શ્રીઓનું વ્યસન, જુગારનું વ્યસન, મદિરાપાન વગેરે અનર્થો મનુષ્યોને ધનમાથી થાય છે, માટે કલ્યાણીની ઈચ્છાવાળા પુરુષે ધન નામે અનર્થનો ત્યાગ કરવો * ૧૮-૧૯ ભાઈઓ, સ્ત્રીઓ, માતૃ પિતા તથા સખ ધીઓ, સ્નેહથી એકમેક થઈને રહેલા હોય છે તેઓ સર્વે એક દમડીને માટે શત્રુ થઈ પડે છે. * ૨૦ સખ ધીઓ થોડા ધન માટે એક બીજાની સ્પર્દા કરવા માટે છે, મહા ક્રોધમા આવી જાય છે અને એક બીજાના સ્નેહને પણ ભૂલી જાય છે અને વખતે એક બીજાનો નાશ પણ કરે છે * ૨૧ જેઓ દેવતાઓથી પણ ઈચ્છાતા એવા મનુષ્યના જન્મને પામીને તેમા પણ પ્રાણીના ઉત્તમ દેહને પામીને જેઓ મનુષ્યપણાનો તથા પ્રાણીપણાનો અનાદર કરીને પોતાના સ્વાર્થનો નાશ કરે છે, તેઓ અશુભ ગતિને પામે છે. * ૨૨ સ્વર્ગના તથા મોક્ષના દ્વારરૂપ આ લોકને પામી કયો મનુષ્ય અનર્થના ધામરૂપ ધન ઉપર આસક્તિ કરે ? * ૨૩ જે મનુષ્ય દેવતા, ઋષિઓ, પિતૃઓ, પ્રાણીઓ, જ્ઞાતિજનો તથા બધુઓ, જેઓ પોતાના ધનના ભાગી છે, તેઓને તથા પોતાને અજ્ઞાદિક આપીને સંતોષતો નથી, પરંતુ યક્ષની પેઠે ધનને સંગ્રહી રાખે છે, તે નરકમા પડે છે * ૨૪ હું ધનની વ્યર્થ તૃષ્ણાથી પ્રમત્ત થઈ પડ્યો હતો, તે મારું ધન, અવસ્થા તથા બળ, જેથી કુશળ પુરુષો સંચા-

રને તરી ભય છે, તે સર્વ નાશ પામ્યાં હવે હું
વૃદ્ધ શુ કરું ? ૧૫ ધનની ઇચ્છા કરવી તે નિષ્ફળ
છે, છતાં વિવેકી પુરુષો વારવાર ધનની વ્યર્થ
તૃષ્ણાથી દુઃખી થાય છે, મને લાગે છે કે ઇશ્વરની
માયાથી આ લોક ખરેખર અત્યંત મોહ પામેલો
છે. ૧૬ મૃત્યુ મનુષ્યને ગળી ભય છે, માટે મનુ-
ષ્યને ધનનું, ધન આપનારા ચક્ષોનું, સુખોનું, સુખ
આપનારાઓનું અને ફરીને જન્મ આપનારા કર્મોનું
કંઈ પ્રયોજન નથી. ૧૭ ભગવાન શ્રીહરિ ખરેખર
મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા હોય તેમ લાગે છે, કારણ
કે જેણે મને આ દશામા નાખ્યો અને આ ખેદ,
મને સસારસાગર તરવા માટે એક નૌકારૂપ થઈ
પડ્યો ૧૮ હવે જો મારું આયુષ્ય બાકી હશે તો
હું મારા ધર્મહિંક સ્વાર્થમાં સાવધાન રહીશ મારા
સ્વરૂપમાંજ સતોષ રાખીશ અને તપવડે મારા
દેહનો લય કરીશ. ૧૯ આ વિષયમાં ત્રણ ભુવનના
દેવતાઓ મને અનુમોદન આપજો ખુટવાગ રાજા
એક સુહૃત્માં પ્રજ્ઞલોક પામ્યા હતા, તો મને તો
હજી ઘણો સમય છે. ૨૦

ભગવાન બોલ્યા-હે ઉદ્ધવ ! તે પ્રાક્ષણ આવો
નિશ્ચય કરી અહ તા મમતાનો ત્યાગ કરી, શાત થઈ
અને સંન્યાસી બન્યો. ૨૧ જેણે મન, ઇન્દ્રિયો તથા
પ્રાણને વશ કર્યા હતા, એવો તે પૃથ્વી ઉપર ફરવા
લાગ્યો. તેણે સર્વ આસક્તિ છોડી દીધી અને પોતાની
ઉત્તમતા કેઈ પણ ઠેકાણે ન દેખાડતા છાનોમાનો
ભિક્ષા માગવા નગર અને ગામોમાં ફરવા લાગ્યો.
૨૨ હે ઉદ્ધવ ! એને જોઈને કેટલાક નીચ લોકો
તેનો તિરસ્કાર કરી તેને હું ખ દેવા લાગ્યા. ૨૩
કેટલાક તેની પાસેથી ત્રિદંડને, કેટલાક પાત્રને,
કેટલાક કમંડળને, કેટલાક પાટલાને, કેટલાક માળાને,
કેટલાક કથાને અને કેટલાક ચીથરાને લઈ લેતા
અને તે પાછા આપતા નહિ. ૨૪ તે નગર કે ગામ
માંથી ભિક્ષા લાવીને નદીના તીર ઉપર ખાતો અને
ત્યાં પણ મહાપાત્રી લોકો તેને પજવતા. ૨૫ તે
ભિક્ષુક મૌન રહેતો, લોકો તેને પરાણે બોલાવતા
અને બોલતો નહિ તો કેટલાક તેને મારતા, કેટલાક
કઠોર શબ્દોથી તિરસ્કાર કરીને કહેતા કે 'આ ચોર

છે,' કેટલાક 'આને બાધો બાધો' એમ બોલી
બાધતા અને કેટલાક ધર્મ દોષ કરનારા તથા લોકોને
ઠગનારા છે, આમ કહીને તેનું અપમાન તથા નિંદા
કરતા હતા. ૨૭ કેટલાક કહેતા હતા કે, આ નિર્ધન
થયો છે અને પોતાના સ બધીઓએ તેનો ત્યાગ
કર્યો છે, તેથી તેણે આજીવિકા ગ્રહણ કરી છે મોટા
પર્વતની પેઠે આ બળવાન અને દંડ છે. ૨૮ કેટલાક
કહેતા હતા કે, બગલાની પેઠે આ પોતાનો દંડ
નિશ્ચય કરી, મૌન રહીને પોતાનું કામ કાઢી લે છે.
આવી રીતે કેટલાક તેની મશ્કરી કરતા, ૨૯ કેટલાક
તેને રમકડાના પક્ષીની પેઠે બાધી મુકતા આ રીતે
ભૌતિક દુખ, દૈવિક તથા દૈહિક દુખ જેમ જેમ
પોતાના ઉપર પડતું તેમ તેમ તે તે દુખને અવસ્ય
બોગવવા યોગ્ય ગણતો. ૩૦-૩૧ ધર્મમાંથી બ્રહ્મ
કરવાને હું ખ આપતા અધમ લોકો, પરાભવ કરવા
છતા પણ તે સત્વગુણી ધીરજ ધારણ કરીને સ્વધર્મ
માં રહી નીચેની ગાથા ગાતો. ૩૨ ભિક્ષુક પ્રાક્ષણ
ગાતો કે, આ લોકો, દેવતાઓ, આત્મા, ગ્રહ, કર્મ
અથવા તો કાળ મને સુખ હું ખ આપનારા નથી
સુખ હું ખનું કારણ તો એક મન જ છે જે મન
આ સ સારરૂપી ચક્રને ફેરવ્યા કરે છે. ૩૩ અતિ
બળવાન મન, ગુણોની વૃત્તિઓને ઉત્પન્ન કરે છે
અને તે ગુણોથી સાત્વિક, રાજસ તથા તામસ એમ
બુદ્ધા બુદ્ધા કર્મો થાય છે કર્મોથી સત્વગુણી, રજો-
ગુણી અને તમોગુણી અવતારો થાય છે. ૩૪ ઇશ્વર,
ક્રિયા કરતા મનની સાથે નિયંત્રણ રહે છે, છતાં
પણ તે ક્રિયાના સગથી રહિત અને જ્ઞાન મૂર્તિ છે,
અને જીવના નિયંત્રણ છે તે કેવળ અખંડ જ્ઞાનવડે
સર્વ જોયા કરે છે અને હું પોતાને વિષે સંસારને
દેખાડનારા મનને પોતારૂપ માનીને વિષયોનો ઉપ-
લોભ કરું છું અને વિષયોના સગથી બધાઈ બયો
છું, અર્થાત્ અવિદ્યાને લીધે મનના અધ્યાસથી
જીવને સસાર છે, પરંતુ તે કંઈ સ્વત નથી, કારણ
કે અવિદ્યા રહિત ઇશ્વરને સસાર નથી અને અવિ-
દ્યાવાળા જીવને સસાર છે. ૩૫ જ્ઞાન, સ્વધર્મ, નિયમ,
યમ, વ્રત, તથા બીજા પણ ઉત્તમ કર્મો, આ સર્વનું
ફળ મનનો નિગ્રહ કરવો જો છે. કારણ કે મનનો

નિગ્રહ એ ઉત્તમ સમાધિ છે ૪૧ જેનું મન શાત તથા વશ હોય તેને દાનાદિક કરવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી. જેનું મન વશ ન થવાથી અચળ રહે તેને દાનાદિક કરવાનું પણ કંઈ ફળ નથી ૪૭ બીજી ઇદ્રિયોના વિજય થાય તેમા વધારે ફળ રહેલું નથી, કારણ કે સર્વ દેવતાઓ મનને વશ છે, પરંતુ મન કોઈને વશ નથી મન બળવાનના કરતા બળવાન અને ભય કર દેવ છે, માટે જે મનને વશ કરે તે દેવનો દેવ છે ૪૮ તે જીતી શકાય નહિ તેવા અસદ્ધ વેગવાળા અને મર્મ ભાગમા પીડા કરનારા દુર્જન્ય મનને કેટલાક મૂઠ લોકો જીત્યા વિના, આ સંસારમા મનુષ્યોની સાથે મિથ્યા કલેશ કરે છે અને મનુષ્યોમા મિત્રો, ઉદાસીનો તથા શત્રુઓ કરે છે ૪૯ આ દેહ જે મનથી કંટપી કાઢેલો છે, તેને અધમ બુદ્ધિ પામર લોકો અહતા મમતાથી પોતાનો માનીને 'આ હું તથા આ પર' એવા જમથી છેડા વિનાના સંસાર સિંધુમા ભટક્યા કરે છે. ૫૦ વિચાર કરતા લોકો, દેવતાઓ, આત્મા, ગ્રહ, કર્મ કે કાળ, એ કોઈ પણ સુખ દુઃખના દાતા નથી, માત્ર મનજ સુખ દુઃખનું કારણ છે. જે મનુષ્યને સુખ દુઃખનું કારણ હોય તો તેમા આત્માને શું ? કંઈ નહિ કારણ કે સુખ દુઃખનો લોકતા કે સુખ દુઃખનો કર્તા આત્મા નથી વળી એક શરીર બીજા શરીરને દુઃખ આપી સુખી થાય તો તેમા સુખદુઃખ શરીરોને થાય આત્માને નહિ, કારણ કે આત્મા નિરાકાર અને ક્રિયા રહિત છે તે કોઈ વસ્તુનો લોકતા કે કર્તા નથી અને કદાચ શરીરના સુખ દુઃખનો તે અનુભવ કરતો હોય, તોપણ તે આત્મા સર્વ શરીરમા એક હોવાથી કોના ઉપર કોપ કરે. કોઈ વાર પોતાના જ દાતથી પોતાની જીભ કચરાઈ ભય તો તેને માટે કોના ઉપર મનુષ્યે કોપ કરવો ? ૧૧ જે દેવતાઓ દુઃખનું કારણ હોય, તો તેમા આત્માને શું ? એક પુરુષના હાથે બીજા પુરુષને માર પડે અને બીજાના હાથે દાત થાય એમા વિકારી એવા હાથના દેવતા ઇદ્ર અને મોઢાના દેવતા અગ્નિને કલેશ થયો, તેમા આત્માને શું લાગે વળગે. કંઈ પણ નહિ, અને વિચાર કરતા તો દેવ-

તાઓને કલેશ સાથે કંઈ સંબંધ નથી; કારણ કે દેવતાઓ તો સર્વના દેહમા એકના એક હોય છે માટે તેઓના ઉપર કોષ કરવો, તે ઉચિત નથી. તેમ વળી પોતાના શરીરમા એક અગ બીજા અગને પ્રહાર કરે, તેમા કોનો દોષ ? પરંતુ સુખ દુઃખ આદિક પરિણામ આત્માને થાય છે, એમ ધારીને જે આત્મા સુખદુઃખનું કારણ છે, એમ આપણે માનીએ તો સુખદુઃખ એ સ્વભાવ ઠરે અને બ્યારે તે સ્વભાવ ઠર્યો ત્યારે બીજાથી તે કંઈ થયું નથી, કે જેના ઉપર કોપ થાય આત્માથી ભિન્ન વસ્તુ કોઈ નથી અને જે હોય તો તેને મિથ્યા બાણવી. બ્યારે આત્મા વિના બીજી વસ્તુ મિથ્યા છે, ત્યારે પછી સુખ કે દુઃખ અને તેનાં નિમિત્તો પણ મિથ્યા છે, માટે શા માટે કોપ કરવો ? ૧૨ જે ગ્રહોને સુખ દુઃખના કારણ માનતા હો તો, તેમા પણ આત્માને શું લાગે વળગે ? ગ્રહોનો સંબંધ જન્મધારી દેહને છે ગ્રહો કંઈ જન્મતા નથી, પણ જે જન્મનારને ખારમી કે આઠમી વગેરે રાશિમા હોય તો તેઓ જન્મધારી દેહને સુખદુઃખ આપે છે પરંતુ જન્મરહિત આત્માને સુખદુઃખ આપતા નથી. વળી જોશી લોકો કહે છે કે, ગ્રહોની પરસ્પર દષ્ટિ પડવાથી ગ્રહની પીડા થાય છે માટે ગ્રહોની કૂર દષ્ટિ આકાશચારી ગ્રહો ઉપર પડે છે, પરંતુ ધરના ખુણામા રહેલા ઉપર પડતી નથી, તેથી ગ્રહોની પીડા ગ્રહોને જ થાય છે, માટે તે ગ્રહોથી બુદ્ધિ પુરુષ કોના ઉપર કોપ કરે ? ૧૪ કર્મો જે સુખ દુઃખના કારણ હોય તો તેમાં પણ આત્માને શું ? કારણ કે આત્માને કર્મની સાથે જરા પણ સંબંધ નથી, કેમ કે જે વસ્તુમાં જડતા કે ચેતનત્વ હોય, તે વસ્તુથી કર્મની ઉત્પત્તિ સંભવે છે. કારણ કે કર્મ કરવામા વિકારીપણુ અને પોતાનું હિત બાણનારપણુ આ બન્ને ધર્મો હોવા જોઈએ. જડ હોય તે વિકારી હોય અને ચેતન્યવાળો હોય તે હિતાહિત બાણનારો હોય, દેહ વિકારી હોવાથી કર્મ કર્તા ઠરશે, પરંતુ તે જડ છે, એટલે તેને કરી પણ સજ્ઞા નથી, તેથી તે કર્મ કર્તા ઠરતો નથી, તેમ આત્મ હિત બાણનાર છે, પરંતુ વિકારી

નથી, તેથી તે પણ કર્મ કરતાં કરતો નથી આ પ્રમાણે કર્મો સુખદુઃખના કારણ રૂપ છે, તેમ સિદ્ધ થતું નથી, માટે પુરુષે કેના ઉપર ક્રોધ કરવો ? ૧૧ કાળ જો સુખ દુઃખનું કારણ હોય તો તેમા આત્માને શું ? કંઈ જ નહિ. આ કાળ એ આત્માનો એક અંશ મનાય છે, માટે જાણનો તાપ જેમ અગ્નિને લાગે નહિ અને હિમની શીતળતા જેમ હિમને લાગે નહિ, તેમ કાળ કે જે આત્માનો એક અંશ છે, તેનાથી થતા સુખ દુઃખ આત્માને પીડા કરી શકે નહિ આત્મા સર્વ વસ્તુથી ભિન્ન છે, માટે તેને સુખદુઃખ કંઈ પણ નથી, માટે કોણે કેના ઉપર ક્રોધ કરવો ? ૧૨ લોકો અને દેવતાઓ વગેરે છ સુખ દુઃખના કારણો ઉપરાંત બીજાં પણ આત્માને સુખ દુઃખના કારણો છે, તોપણ આત્માને કોઈ કાળે, કોઈ દેશમાં, કોઈ રીતે સુખ દુઃખનો સંપર્ક નથી, કારણ કે તે પ્રકૃતિથી પર છે. સુખ થવું, દુઃખ થવું, એ સર્વ મિથ્યા પ્રપંચને લીધે જ થાય છે, આમ જે જાણે છે તે મનુષ્ય નાના પ્રકારના ભૌતિક પદાર્થોથી ભય પામતો નથી ૧૩ આ પ્રમાણે પ્રાચીન કાળના મહર્ષિઓએ આશ્રય કરેલી પ્રજ્ઞાનિષ્ઠાથી જે મનુષ્ય ભાવના કરે કે હું સુકું હ બગવાનના ચરણની સેવાથી જ તરીશ તે મનુષ્ય આ ભિક્ષુકની પેઠે મારી ગતિને પામે છે ૧૮

બગવાન કહે છે-આ પ્રમાણે નિર્ધન થવાથી તે પ્રજ્ઞાણ ઉદાસીન થયો ને તેથી તેનો પરિશ્રમ દૂર થયો, અને પછી તે સન્યાસ લઈ, મૌન રહી શાસ્ત્રના તત્ત્વનું ચિંતન કરતો કરતો પૃથ્વી ઉપર ફરવા લાગ્યો અને માર્ગમાં લોકોએ બહુ દુઃખ લીધા છતાં ડબ્બા વિના આમ ગાવા લાગ્યો ૧૯ પુરુષને આ સંસારમાં સુખ દુઃખ આપનાર જમ વિના બીજું કંઈએ નથી મિત્ર, ઉદાસીન અને શત્રુરૂપી આ સંસાર જમને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે ૧૦ માટે હે ઉદ્ધવ ! તમે મારામાં સર્વ ભાવથી બુદ્ધિને પરોવી મનનો નિગ્રહ કરો, કારણ કે મનનો નિગ્રહ એજ યોગનો સ ગ્રહ કહેવાય છે ૧૧ જે મનુષ્ય ભિક્ષુકે ગાયેલી આ પ્રજ્ઞાનિષ્ઠા ધારણ કરે છે, બીજાને સંભળાવે છે અને પોતે અનુભવે છે,

તે સંસારના સુખદુઃખથી મુક્ત થાય છે ૧૨
ય યતાં મિશ્રુણા ગીતાં બ્રહ્મનિષ્ઠાં સમાહિતઃ ।
ધારયન્ ભાવયન્ શૃણ્વન્ દ્વૈર્દૈર્નૈવાભિભૂયતે ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे
त्रयोविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૪ મો. ૬

ઉત્પત્તિ ને લય-સાંખ્યમત.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

अथ ते संप्रवक्ष्यामि सांख्य पूर्वैर्विनिश्चितम् ।
यद्विज्ञाय पुमान् सद्यो जह्याद्वैकल्पिकं व्रमम् ॥

બગવાન યોગ્યા-હવે હું કપિલાદિક પૂર્વાચાર્યોએ નિશ્ચય કરીને કહેલું સાંખ્યશાસ્ત્ર કહીશ જે જાણવાથી પુરુષ સુખ દુઃખાદિકનો તથા જ્ઞાતિનો ત્યાગ કરે છે ૧ પ્રલયમાં તથા સત્યયુગમાં, કે જેમાં લોકો પ્રજ્ઞાવિદ્યામાં નિપુણ હતા, તેમાં દ્રષ્ટા તથા દૃશ્ય, એ સર્વ પ્રજ્ઞામાં લીન હતું કોઈ પણ જાતનો ભેદ ન હતો તે પછીના બીજા સમયમાં લોકો જ્યારે પ્રજ્ઞાવિદ્યામાં કુશળ થાય છે, ત્યારે પણ તેઓને ભેદ રહેતો નથી ૨ જગતના આર-ભમાં ભેદ રહિત તથા સત્યસ્વરૂપ વ્યાપક એવું એક પ્રજ્ઞાજ હતું તે માયાના ફળરૂપ અજ્ઞાનને લીધે દ્રષ્ટા તથા દૃશ્ય એમ બે રૂપે થયું ૩ તે દ્રષ્ટા તથા દૃશ્ય એવા બે પદાર્થોમાં એક દૃશ્ય છે તે કાર્ય-કારણરૂપ પ્રકૃતિ છે અને બીજો જે દ્રષ્ટા તે પુરુષ કહેવાય છે ૪ પરમેશ્વરે જીવોના અદૃષ્ટને લીધે પ્રકૃતિનો ક્ષોભ કર્યો, એટલે તેમાંથી સત્ત્વ, રજઃ અને તમ, ત્રણ ગુણો થયા ૫ તેમાંથી મહત્તત્ત્વ થયું, તે જ્ઞાનશક્તિ તથા ક્રિયાશક્તિ એમ બે પ્રકારનું છે તે મહત્તત્ત્વ વિકાર પામતા, તેઓમાંથી જીવોને જ્ઞાતિ કરાવનારો અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે ૬ અહંકાર વૈકારિક, તૈજસ અને તામસ એવા ત્રણ પ્રકારનો છે તેઓમાં વૈકારિક અહંકારમાંથી ઇન્દ્રિયોના દેવતાઓ તથા મન, તૈજસ અહંકારમાંથી

૬ આ અધ્યાયમાં સાંખ્ય દ્વારા આત્માથી સર્વ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ તથા તેમાં સર્વનો લય થાય છે, એ કથા કહેવાશે

ઈન્દ્રિયો અને તામસ અહંકારમાંથી શબ્દ, રૂપ, રસ અને ગંધ, એ પાંચ તન્માત્રાઓ ઉત્પન્ન થઈ એ અહંકાર ચિદાભાસથી વ્યાપ્ત છે, માટે ચિત્ તથા અચિત્ એમ બંને રૂપ છે. ૭ પાંચ મહાબૂતોનો 'આવરણ' એવો સ્વભાવ છે, તેઓની ઉત્પત્તિ તામસ અહંકારથી થાય છે. ઇન્દ્રિયોનો 'પ્રવૃત્તિ કરવી' એ સ્વભાવ છે, માટે તેઓની ઉત્પત્તિ, રાજસ અહંકારથી છે અને દેવોનો તથા મનનો સ્વભાવ 'પ્રકાશ' છે, તેઓની ઉત્પત્તિ સાત્વિક અહંકારથી થાય છે. ૮ આ સર્વે પદાર્થો મારી પ્રેરણાથી એકઠા મળ્યા અને પોતાના શક્તિનો અવિભાવ થયો કે તેઓએ મારું અર્થાંભીનું ઉત્તમ સ્થાનરૂપ એવું એક ઈંદુ ઉત્પન્ન કર્યું ૯ પાણીમા રહેલા તે ઇંદામા હુ નારાયણનું રૂપ ધારણ કરીને રહ્યો અને મારી નાભિમાથી સવ લોકના કારણરૂપી વિશ્વ કમળ ઉત્પન્ન થયું, જે કમળમાથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા ૧૦ રમેશુણી તથા જગતના કારણરૂપ બ્રહ્માએ મારા અનુગ્રહથી તપ કરીને લોકપાળો સાથે ભુલોક, ભુવલોક, સ્વર્ગલોક, એમ ત્રણ લોકને રચ્યા ૧૧ તેઓમા સ્વર્ગલોક દેવતાઓનું સ્થાન, ભુવલોક ભૂતાદિકનું સ્થાન, ભુલોક મનુષ્યનું સ્થાન અને જાનીઓનું એ ત્રણ લોકની ઉપર પરબ્રહ્મરૂપ સ્થાન થયું ૧૨ અસુરો તથા નાગોને માટે સમર્થ એવા બ્રહ્માએ પૃથ્વી નીચે પાતાળમા સ્થાન રચ્યું આ રીતે ત્રિગુણાત્મક કર્મ કરનારાઓની સર્વ ગતિ આ ત્રણ લોકમા જ થાય છે, ઉપરના લોકમા થતી નથી ૧૩ યોગ, તપશ્ચર્યા અને સન્યાસાશ્રમ સેવાથી મહર્લોક, જનલોક, તપલોક અને સત્યલોકની ગતિ મળે છે તથા ભક્તિ કરનારાને વૈકુઠ લોકમા પ્રતિગતિ મળે છે ૧૪ હુ જે કાળસ્વરૂપ તથા કર્મના ક્રોનોનો આપનાર છું, તેની શક્તિથી જગત્ કર્મોમા જોડાયેલું રહે છે. સ સારના આ ગુણપ્રવાહમા સત્યલોક સુધી ઉત્તમ છે અને પાછો સ્થાવર સુધી નીચ ગતિ છે કહેવાનું કે સર્વ ગતિઓ ચ ચળ છે, માત્ર વૈકુઠલોક સ્થિર છે ૧૫ નાનો, મોટો, પાતળો, જાડો, જે જે પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય

છે, તે પ્રકૃતિથી તથા પુરુષથી વ્યાપ્ત હોય છે. ૧૬ જે પદાર્થ જેના આદિમા તથા અંતમા હોય છે તે તેના મધ્યમાં પણ હોય છે. જેમ ઘડાની પૂર્વે માટી હતી અને તે ફૂટી ગયા પછી પણ માટી રહે છે, તેમ મધ્ય ભાગમા એટલે ઘડાની અવસ્થામાં પણ વસ્તુતાએ તે માટી રૂપજ થઈ રહે છે. તેમ સુવર્ણના આભૂષણોમાં આદિ અતમા સુવર્ણ હોય છે અને મધ્યમા પણ વસ્તુતાએ સુવર્ણજ હોય છે આ પ્રમાણે વિકાર એટલે ઘડા ઘરેણા વગેરે જે કંઈ પદાર્થો જોવામા આવે છે, એ વ્યવહાર માટે જ છે, પરંતુ તેમા ખરી વસ્તુ તો સોનું, મૃતિકા વગેરે હોય છે તેમ જગત વિકારરૂપ છે અને તે વ્યવહાર માટે જ છે, વસ્તુતાએ એક બ્રહ્મ જ સત્ય છે ૧૭ મહત્ત્વાદિક પણ પોતપોતાના કાર્ય પ્રત્યે આદિ અતરૂપ છે માટે તે ખરા હોવાં જોઈએ, એમ ધારવું નહિ, કારણ કે મહત્ત્વાદિક કારણ પદાર્થ અહંકારાદિક કાર્યોને ઉત્પન્ન કરીને આત્માને લીધે ઉત્પન્ન કરે છે જેમ પિંડો ઘડો ઉત્પન્ન કરે છે તે માટીને લીધે છે, પરંતુ માટી વિના નહિજ, માટે આત્મા જ સત્ય છે ઘડાના આદિ તથા અત કહેવા માટીને સત્ય કહેવી પડે, પરંતુ તેથી માટી કંઈ વસ્તુતાએ સત્ય નથી તેમ મહત્ત્વાદિકને તેના કાર્યોમા આદિ અતમા સત્ય કહેવા પડે છે તે માત્ર તેના કારણરૂપે દર્શાવવા માટે કહેવા પડે છે, પરંતુ તેથી તે કંઈ નિત્ય ઠરતા નથી, માટે શ્રુતિએ જે જે પદાર્થોની સત્યતા કહી છે તે પરમ કારણ એવા પરબ્રહ્મની સત્યતા કહેવાની ઇચ્છાથી કહી છે. ૧૮ કાર્યના ઉપાદાન કારણરૂપ પ્રકૃતિ, પ્રકૃતિનો અધિષ્ઠાતા પુરુષ તથા ગુણોનો શોભ કરીને કાર્યોને પ્રગટ કરનારો કાળ, ત્રણે મારું પોતાનું સ્વરૂપ છે, પ્રકૃતિ એ મારી શક્તિ છે અને પુરુષ તથા કાળ એ મારી અવસ્થાઓ છે ૧૯ જીવોને નાના પ્રકારના ભોગો આપવા ઉત્પન્ન થયેલી સૃષ્ટિ, સ્થિતિ સુધી પિતા ને પુત્રરૂપે અવિચ્છિન્ન ચાલ્યા કરે છે, અને તે સ્થિતિ પરમાત્માની દૃષ્ટિ રહે ત્યાં સુધી ટકી રહે છે ૨૦ જેમા લોકોની અનેક વાર સૃષ્ટિ તથા

અનેક વાર પ્રલય થાય છે, એવું આ બ્રહ્માકે મારી મૂર્તિરૂપ કાળના સપાટામાં આવવા માટે છે, ત્યારે લોકોની સાથે વિનાશરૂપી વિભાજને પામવા માટે છે, અર્થાત્ પાચ ભૂતો પૃથક્ થવા માટે છે. ૨૧ પછી શરીર અન્નમા લય પામે છે, અન્ન બીજમા, બીજ પૃથ્વીમા, પૃથ્વી ગધમા, ગધ પાણીમા, પાણી પોતાના શુષ્કરૂપ રસમા, રસ તેજમા, તેજ રૂપમા, રૂપ વાયુમા, વાયુ સ્પર્શમા અને સ્પર્શ આકાશમા લય પામે છે આકાશ શબ્દમા, ઇદ્રિયો પોતાને પ્રવર્તાવનાર દેવોમા, ૨૪ અને હે સૌમ્ય ! દેવો પોતાના નિયતા વૈકારિક મનમા લય પામે છે અને શબ્દ અહ કારમા લય પામે છે સર્વ જગતને મોહિત કરવામા સમર્થ અહ કાર મહત્તરવમા લય પામે છે ૨૫ જ્ઞાનશક્તિ તથા ક્રિયાશક્તિવાળું મહત્તરવ પોતાના કારણરૂપ શુણ્ણોમા, શુણ્ણો માયામા અને માયા કાળને અધીન છે, તેથી વૃત્તિ રહિત થયેલા કાળમા લય પામે છે. ૨૬ કાળનો માયાને ચલાવનાર પુરુષમા લય થાય છે, પુરુષ પોતાની પ્રકૃતિમા લય થઈને પૂર્ણ સ્વરૂપે આત્મામા રહે છે અને આત્મા ઉપાધિરહિત છે, માટે કોઈમા પણ લય ન થતા પોતાના સ્વરૂપમા રહે છે આ જગતની સૃષ્ટિવડે તથા પ્રલયવડે આત્મા જ અધિષ્ઠાન રૂપે તથા અવધિ રૂપે રહે છે ૨૭ સૂર્યોદય થતા જેમ અધારુ રહે નહિ, તેમ ઉપર કદા પ્રમાણે હૃદયમા વિચાર કરનાર પુરુષને મનમા ભેદવાળો ભ્રમ રહેતો નથી ૨૮ ભૂત અને ભવિષ્યને બાણુનારા એવા મે સશયરૂપી ગાઠને તોડી નાળનારો આ સાખ્યશાસ્ત્રનો વિચાર બીજી રીતે પ્રલયનું નિરૂપણ કરીને અને ત્રીજી રીતે સૃષ્ટિનું નિરૂપણ કરીને તમને કહી સંભળાવ્યો. ૨૯

एष सांख्यविधिः प्रोक्त सशयप्रथिभेदनः ।

प्रतिलोमानुलोमाभ्यां परावरदृशा मया ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे
चतुरविंशोऽध्याय

અધ્યાય ૨૫ મો. *

નિર્ગુણ બ્રહ્મ.

શ્રીમદ્વાલુવાચ

गुणानामसमिभ्राणां पुमान् येन यथा मवेत्
तन्मे पुरुषवर्येदमुपधारय शसतः ॥ १ ॥

ભગવાન બોલ્યા-હે ઉદ્ભવ ! પ્રકૃતિ ને પુરુષ ભિન્ન ભિન્ન છે એમ બાણુવા છતાં જ્યાં સુધી વિશેષ પ્રયત્નવડે ત્રણ શુણ્ણની વૃત્તિઓ જતાઈ ન હોય, ત્યાં સુધી સુખ હું ખ મટતા નથી, માટે તે શુણ્ણની વૃત્તિઓને જીતવાનો ઉપાય બાણુવો જોઈએ શુણ્ણની વૃત્તિઓ જીતવાનો ઉપાય હું કહું છું તથા તે જુદા જુદા શુણ્ણોમાથી જે શુણ્ણવડે પુરુષ જેવો થાય છે, તે પણ હવે કહું છું ૧ શમ, દમ, તિતિક્ષા, વિવેક, સ્વધર્મમા નિષ્ઠા, સત્ય, દયા, સ્મૃતિ, સંતોષ, સ્વભાવ, અનિષ્ઠા, શ્રદ્ધા, લક્ષ્ણ, દાન, સરળતા, વિનય વગેરે તથા પોતાના આત્માના સ્વરૂપ ઉપર પ્રીતિ, એ સત્વશુણ્ણની વૃત્તિઓ છે ૨ સ્વર્ગાદિકની ઇચ્છા, યજ્ઞાદિક વ્યાપાર, મદ, અસંતોષ, ગર્વ, ધનાદિકની ઇચ્છાથી દેવાદિકની પ્રાર્થના, ભેદબુદ્ધિ, વિષયભોગ, મદથી યુદ્ધાદિકનો આવેશ, પોતાની સ્તુતિ ઉપર પ્રીતિ, ઉપહાસ, પરાક્રમને પ્રતિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા, બલાત્કારે ઉદ્યમ કરવો, એ રજો-શુણ્ણની વૃત્તિઓ છે ૩ ક્રોધ, લોભ, મિથ્યા ભાષણ, હિંસા, યાચના, દભ, શ્રમ, કલહ, શોક, મોહ, હું ખ, દીનતા, આલસ્ય, આશા, ભય અને મૂર્ખત્વ, એ તમોશુણ્ણની વૃત્તિઓ છે ૪ આ સત્વશુણ્ણની, રજોશુણ્ણની અને તમોશુણ્ણની વૃત્તિઓ આમ છે હવે તે ત્રણે શુણ્ણની વૃત્તિઓ કહું તે સાંભળો ૫ હે ઉદ્ભવ ! 'આ હું' અને 'આ વસ્તુ મારી છે,' એવી બુદ્ધિ થાય તેને શુણ્ણનો સન્નિપાત બાણુવો મન, શબ્દાદિક વિષયો, ઇદ્રિયો તથા પ્રાણોથી જે વ્યવહાર થાય તેને સન્નિપાત કહે છે ૬ પુરુષ જ્યારે ધર્મમા, અર્થમા અને કામમા તટ્પૂર્ણ થાય, ત્યારે

ફે આ અધ્યાયમા આત્માની નિર્ગુણતા સિદ્ધ કરવા ચિત્તમાથી ઉત્પન્ન થયેલી સત્વાદિઃ વૃત્તિઓની ક્યા કહેવામા આવશે

તેને શુભોનો સન્નિપાત જાણવો અને તે શ્રદ્ધા, રતિ તથા ધનને આપે છે ૭ પુરુષ જ્યારે પ્રવૃત્તિવાળા ધર્મ ઉપર નિષ્ઠા રાખે, ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપર પ્રીતિ રાખે અને નિત્ય નૈમિત્તિક ધર્મો ઉપર પ્રીતિ રાખે, ત્યારે પણ શુભોનો સન્નિપાત થાય છે. ૮ શમ, દમાદિક શુભો ઉપરથી પુરુષ સત્વગુણી છે એમ જાણવાનું, કામાદિક વૃત્તિઓ ઉપરથી રજોગુણી અને ક્રોધાદિક ઉપરથી તમોગુણી છે એમ જાણવું. ૯ પુરુષ જ્યારે અપેક્ષા વિનાનો થઈ પોતાનાં નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો કરીને મને ભજે ત્યારે તેને સત્વગુણી જાણવો. ૧૦ જ્યારે સુખોની આશા રાખીને મને સકામ કર્મોથી ભજે, તેને રજોગુણી જાણવો અને ક્રોધની હિંસા કરીને મને ભજે ત્યારે તેને તમોગુણી જાણવો. ૧૧ સત્વ, રજ તથા તમ, એ ત્રણ શુભો મારા નથી, પરંતુ જીવના છે તે શુભો પાંચ મહાભૂતોના કાર્યરૂપ ચિત્તમાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમા આસક્ત થનારો જીવ બધાય છે પરંતુ હું શુભોનો નિયંતા અને સૃષ્ટિનો કર્તા છું, તોપણ શુભોમા બધાંતો નથી, નિત્ય મુક્ત છું, સર્વ કરતા ઉત્તમ છું અને સર્વને સેવવા યોગ્ય છું. ૧૨ જ્યારે પ્રકાશમાન, સ્વચ્છ તથા શાંત સત્વગુણ બીજાં બે શુભોનો પરાજય કરે છે, ત્યારે સુખ, ધર્મ, જ્ઞાન અને શમાદિક યુક્ત થાય છે. ૧૩ સંગ કરાવનારો, ભેદબુદ્ધિમા કંઈરૂઢરૂપ તથા પ્રવૃત્તિના સ્વભાવવાળો રજોગુણ જ્યારે બીજાં બે શુભોનો પરાજય કરે ત્યારે પુરુષ દુઃખ, કર્મ, યશ તથા લક્ષ્મીથી પૂર્ણ થાય છે. ૧૪ વિવેકથી ભ્રષ્ટ કરનારો, આવરણરૂપ અને ઉદ્ભ્રમમા વિશ્વ કરનારો તમોગુણ જ્યારે બીજાં બે શુભોને હરાવે ત્યારે પુરુષ શોક, મોહ, નિદ્રા, હિંસા અને આશાથી યુક્ત થાય છે. ૧૫ જ્યારે ચિત્ત પ્રસન્ન થાય, ઇન્દ્રિયો નિવૃત્તિ પામે, દેહમા અભય થાય અને મન સંગ વિનાનું થાય ત્યારે મારી પ્રાપ્તિના સ્થાનરૂપ સત્વગુણ વધ્યો એમ જાણવું. ૧૬ પુરુષ જ્યારે ક્રિયાથી વિકાર પામીને વિક્ષેપમા પડે છે, ત્યારે તેને ઉપરામ મળતો નથી કર્મેન્દ્રિયોમાં વિકાર વધી મન ભગ્યા કરે ત્યારે રજોગુણ વધ્યો એમ જાણવું. ૧૭ જ્યારે ચિદાભાસને ગ્રહણ કર-

વામા અસમર્થ ચિત્ત લય પામે, સંકલ્પરૂપ મન લીન થાય અને અજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તથા મનમાં ખેદ થાય ત્યારે તમોગુણની વૃદ્ધિ થઈ એમ જાણવું. ૧૮ હે ઉદ્ભવ ! જ્યારે સત્વગુણનો વધારો થાય ત્યારે દેવતાઓનું બળ વધે છે, રજોગુણનો વધારો થાય ત્યારે અસુરોનું અને તમોગુણનો વધારો થાય ત્યારે રાક્ષસોનું બળ વધે છે. ૧૯ સત્વગુણથી જાગ્રત અવસ્થા, રજોગુણથી સ્વપ્નાવસ્થા અને તમોગુણથી સુષુપ્તિ અવસ્થા આવે છે તે ત્રણે અવસ્થાઓમાં વ્યાસ યોગ્ય તત્ત્વ આત્મા છે. ૨૦ બ્રહ્મવેત્તા લોકો સત્વગુણથી ઉપર ઉપરના લોકોમા જાય છે, તમોગુણથી સ્થાવર સુધીના નીચા નીચા અવતારોને પામે છે અને રજોગુણથી પાછો મનુષ્યનો અવતાર પામે છે. ૨૧ સત્વગુણની વૃદ્ધિમા મરેલા મનુષ્યો સ્વર્ગમા, રજોગુણની વૃદ્ધિથી મરણ પામેલા નર લોકમા, તમોગુણની વૃદ્ધિ થઈ હોય ત્યારે મરણ પામેલા મનુષ્યો નરકમા પડે છે અને નિર્જીવ મનુષ્ય મને પામે છે. ૨૨ પોતાનું જે કર્મ પ્રીતિ મેળવવા માટે અથવા તો દાસભાવથી કર્યું હોય તેને સાત્વિક કર્મ જાણવું. ૨૩ જ્ઞાનો સંકલ્પ કરીને જે કર્મ કર્યું હોય તે રજોગુણી જાણવું, જેમા હિંસા ઘણી આવતી હોય તે તથા જે દેહ અને મત્સરાદિકવાળું હોય તે તમોગુણી જાણવું. ૨૪ આત્મા દેહાદિકથી જુદો છે એમ જાણવું, તેને સાત્વિક જ્ઞાન જાણવું, આત્મા દેહાદિકથી જુદો નથી એમ જાણવું, તેને રજોગુણી જ્ઞાન સમજવું, અને જે બાળક તથા સુગાના જેવું પ્રાકૃત જ્ઞાન હોય તેને તમોગુણી જ્ઞાન જાણવું તથા મારા સ્વરૂપના જ્ઞાનને નિર્જીવ જ્ઞાન જાણવું. ૨૫ વનમા વાસ કરવો તે સત્વગુણી, ગામમા વસવું તે રજોગુણી, જુગાર ખાનામા રહેવું તે તમોગુણી અને મંદિરમા રહેવું તે નિર્જીવ, જીવન ગણાય છે. ૨૬ જે જ્ઞાનમા આસક્ત ન થઈને કર્મો કરે તેને સત્વગુણી, જે બહુ આસક્તિથી આધરો થઈને કર્મ કરે છે તેને રજોગુણી, જે પૂર્વાપરના પ્રસંગો ભૂલી જઈને કર્મ કરે છે, તેને તમોગુણી, અને જે મારો આશ્રય ગ્રહણ કરીને નિરહ કારીપણથી કર્મ કરે છે તેને નિર્જીવ

કર્તા બાણવો. ૨૧ વેદાતશાસ્ત્ર ઉપર શ્રદ્ધા તે સાત્વિકી, કર્મ ઉપર શ્રદ્ધા તે રાજસી, અધર્મને ધર્મ માની તેની ઉપર જ જે શ્રદ્ધા તેને તામસી, અને મારી સેવામાં જે શ્રદ્ધા તે નિર્ગુણી શ્રદ્ધા બાણવી. ૨૭ જે આહાર પરિણામે હિતકારી હોય, પવિત્ર હોય અને પરિશ્રમ વિના પોતાની મેળે મળી આવે તેને સાત્વિક, ને જે આહાર ઈર્દ્ર્યોને રૂચિકારક હોય, કડવો, ખાટો તથા ખારો હોય, તેને રાજસ, જે આહાર દીનતાથી મળ્યો હોય અને અશુદ્ધ હોય તેને તામસી, તથા જે આહાર મને નિવેદન કરવામાં આવ્યો હોય, તેને નિર્ગુણી બાણવો. ૨૮ આત્મા સર્વથી બુદ્ધો છે, એમ બાણીને જે આનંદ થાય તેને સાત્વિક, વિષયો સેવન કરતા જે આનંદ થાય તેને રાજસ, મોહથી તથા દીનતાથી જે આનંદ થાય, તેને તમોગુણી, અને શુદ્ધ બ્રહ્મના જ્ઞાનથી જે આનંદ થાય તેને નિર્ગુણ આનંદ બાણવો. ૨૯ આ રીતે આહારાદિક સર્વ પદાર્થો, વનાદિક સ્થાનો, સુખાદિ ક્ષણો, કાળ, જ્ઞાન, કર્મ, કર્તા, શ્રદ્ધા, બ્રહ્માદિક અવસ્થા, દેવતા આદિક આકૃતિઓ તથા સ્વર્ગાદિકની પ્રાપ્તિરૂપ નિષ્ઠા, ત્રણ ગુણવાળા છે. ૩૦ હે ઉદ્ધવ ! ઉપર કહ્યા તેટલા પદાર્થો નહિ, પરંતુ પુરુષ અને પ્રકૃતિમય જે જે પદાર્થો છે, જે પદાર્થો સાબળવામાં આવે છે અને જે જે પદાર્થો બુદ્ધિથી વિચારવામાં આવે છે, તે સર્વ ત્રણ ગુણવાળા છે. ૩૧ જીવને ગુણો તથા કર્મોમાં બંધાવાથી ઉપર કહેલા અવતારો આવે છે જે જીવ ઉપર કહેલા ગુણો તથા કર્મોને જીતે છે, ૩૨ તેઓ ભક્તિના સબધથી મારે વિષે નિષ્ઠાવાળા થઈ મોક્ષ પામે છે, માટે જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનને આપનાર આ દેહને પ્રાપ્ત કરી વિવેકી જનોએ ગુણોનો સંગ છોડી મારું ભજન કરવું, વિદ્વાન મનુષ્યે ઈર્દ્ર્યોને જીતી, સર્વનો સંગ ત્યાગ કરી, તથા સાવધાન થઈને મારું ભજન કરવું. ૩૩-૩૪ શાસ્ત્રનું ચિંતન કરનાર મુનિએ સત્વગુણની સેવા કરીને તેનાથી રજોગુણો તથા તમોગુણો પરાજય કરવો અને ઉપશમરૂપ સત્વગુણ ધારણ કરીને શાંત બુદ્ધિવાળા પુરુષે સત્વ-ગુણોનાં પણ વિજય કરવો, કે જેથી વિશેષ ઉપજે

નહિ. ૩૫ આ રીતે ગુણોથી છુટો થયેલો જીવ જીવ-રૂપ લિંગ શરીરમાંથી તથા ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થતા ગુણોમાંથી છુટો થઈને મારા બ્રહ્મસ્વરૂપ વડે જ પરિપૂર્ણ રહે છે, તેથી તે બહારના વિષયોનો ઉપભોગ કરતો નથી, તેમ મનથી સંચરતો પણ નથી.

જીવો જીવવિનિર્મુક્તો ગુણૈશ્વાસયસમવૈ ।
મયૈવ બ્રહ્મણા પુર્ણો ન બદિર્નાતરમ્ચરેત્ ॥૩૬॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे
पंचविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૬ માં.

સત્સંગમાં શાંતિ છે.

શ્રીમદ્વાનુવાચ

मल्लक्षणमिमं कायं लब्ध्वा मधर्मं आस्थिम
आनन्दं परमात्माममामस्य समुपैति माम् १

ભગવાન બોલ્યા—જેથી મારું સ્વરૂપ બાણવામાં આવે એવા મનુષ્ય દેહને પામી મારી ભક્તિ રૂપી ધર્મમાં રહે તે આત્મામાં નિયંતારૂપે રહેલા મને પામે છે. ૧ જ્ઞાનનિષ્ઠાના પ્રભાવથી ગુણમય લિંગ શરીરથી મુક્ત પુરુષ મિથ્યા પ્રતીત થતા અને માયારૂપ ગુણોમાં રહેતા છતાં મિથ્યા ગુણોના સંગને પામતો નથી. ૨ જ્ઞાની પુરુષે પોષણ કરનાર દુષ્ટ પુરુષોનો કોઈ દિવસ સંગ કરવો નહિ, કારણ કે ઘણાં તો શુ પણ એક દુષ્ટને અનુસરનારો પુરુષ પણ આધ્યાત્મિક પાછળ હીંડનારો જેમ ખાડામાં પડે છે, તેમ અધતમ નામે નરકમાં પડે છે. ૩ યશસ્વી પુરૂષના ચક્રવર્તી રાજા હોય, તે પ્રથમ ઉર્વશીના વિરહથી મુઝાઈ ઉઠાસ થયો અને પોતાનો ત્યાગ કરીને નાસી જતી ઉર્વશીની પાછળ દોડ્યો અને બહાવરો બનીને હે સી ! ઉભી રહે એમ વિલાપ કરતો તેની પાછળ નમ્ર થઈ દોડ્યો. ૪-૫ પ્રથમ મનુષ્ય લોકમાં ઉર્વશી પોતાની પાસે રહેતી હતી, ત્યારે કુલિક એવા વિષયો ભોગવતા તે ધરાયો નહિ અને ઉર્વશીએ પોતાનું અંત-

ફ આ અધ્યાયમાં દુષ્ટના સંગથી યોગાભ્યાસમાં વિશેષ થાય છે અને સાધુઓના સંગથી યોગાભ્યાસ પ્રાપ્ત થાય છે, એ કથા કહેવાયે

કરણુ વશ કરેલુ હોવાથી તે વર્ષમાની કેટલી રાત્રિઓ વટી ગઈ છે અને હવે કેટલી રાત્રિઓ આવવાની છે તે પણ જાણતો ન હતો ૧ પછી ઉર્વશીના લોકમા જઈ ત્યાના વૈભવો ભોગવ્યા પછી રાજાને છેવટ વૈરાગ્ય આવવાથી તેણે કહ્યું કે, મારા મોહનો વિસ્તાર કેવો ! ઉર્વશીએ મારા કંઠનું આલિંગન કરતાં મારું મન કાનથી મલિન થઈ ગયું તેથી દિવસો અને રાત્રિઓ વહી ગયા તે પણ મારા જાણવામા આવ્યું નહિ ૭ ઉર્વશીથી મુગ્ધ થયેલા મેં સુર્યોદયને તેમજ સુર્યાસ્તને પણ જાણ્યા નહિ અને ઘણા વર્ષો વીતી ગયા તે પણ મારા જાણવામા આવ્યું નહિ ૮ અરેરે ! મારા મનને મોહ થયો તેથી મેં રાજાના મસ્તક મણિ અને ચક્રવર્તીરૂપ મારા દેહને સ્ત્રીઓનો એક કીડામૃગ બનાવ્યો હતો ૯ રાજ્ય સાથે મારા ચક્રવર્તી દેહનો એક તણખલાની પેઠે ત્યાગ કરી દોડી જતી સ્ત્રીની પાછળ હું નમ્ર અવસ્થામા દોડ્યો હતો ૧૦ ગધેડીની પાટુ ખાતા પણ ગધેડો જેમ ગધેડીની પાછળ જાય છે, તેમ હું પણ દોડી જતી સ્ત્રીની પાછળ દોડ્યો હતો, તેમા પ્રભાવ, બળ તથા ઐશ્વર્ય કયાથી રહે ? ૧૧ જેનું મન સ્ત્રીઓએ વશ કર્યું હોય, તે મનુષ્યને વિદ્યાથી, તપથી, સન્યાસથી, શાસ્ત્ર શ્રવણથી, એકાતમા વાસ કરવાથી કે મૌનથી કશું ફળ કદાપિ થતું જ નથી ૧૨ સ્વાર્થનો અજાણ્ય અને મૂર્ખ છતાં પડિતનું અભિમાન રાખનાર મને ધિક્કાર છે, કારણ કે, મેં રાજા થઈ સ્ત્રીથી હાર ખાધી ૧૩ મેં ઉર્વશીના અધરામૃતનું ઘણા વર્ષો સુધી પાન કર્યું, તોપણ આહુતિથી જેમ અગ્નિ તૃપ્ત થાય નહિ તેમ મારી કામના તૃપ્ત થઈ નહિ ૧૪ અમર્યાદ સ્ત્રીએ હરી લીધેલા ચિત્તને આત્મારામ એવા ભગવાન વિના ખીજે કયો પુરુષ છોડાવી શકે છે ? ૧૫ દેવીએ મધુર વચનોથી મને દુષ્ટ બુદ્ધિને સમજાવ્યો, તોપણ ઇદ્રિયોને આધીન થયેલો હું મહા મોહથી દૂર ખસ્યો નહિ ૧૬ હું ઉર્વશીના ઉપર દોષ મુકું છું તે મિથ્યા છે ઉર્વશીએ મારું કંઈ પણ અશુભ કર્યું નથી, પરંતુ હું જ મારા અજ્ઞાનદ્રિયપણથી મોહ પામ્યો છું

રાજાનું સ્વરૂપને ન જાણનાર જેમ તેમા સર્પ દેખે, ૧૭ તેમ મલિન દુર્ગંધી વગેરેથી ભરેલો અને અપવિત્ર એવો સ્ત્રીનો દેહ મેં મોહક માન્યો. સ્ત્રીઓના ગંદા દેહમા ઉત્તમ ગુણોનો અધ્યાસ અજ્ઞાનથી થયેલો છે ૧૮ વળી આ દેહમા મમતા પણ માયાવડે કલ્પાયેલી છે માતા-પિતા દેહને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી તે શુ તેમનો છે ? સ્ત્રી ભોગવે છે તેથી શુ આ દેહ સ્ત્રીનો છે ? સ્વામી દેહનું પાલન કરે માટે તે શુ સ્વામીનો છે ? દેહ છેવટે અગ્નિમા હોમવામા આવે છે, માટે આ દેહ શું અગ્નિનો છે ? અથવા દેહને છેવટે કુતરા અને ગીધ પક્ષીઓ ખાઈ જાય છે, તેથી શુ દેહ કુતરાનો કે ગીધ પક્ષીનો છે ? દેહના મુખ દુ ખનો ભોક્તા આત્મા છે, માટે શુ તે આત્માનો છે ? દેહ મિત્રોનું કલ્યાણ કરે છે તેથી શુ તે ઇષ્ટ મિત્રોનો છે ? ના, તે કાંઈનો નથી ૧૯ તે અપવિત્ર અને તુચ્છ પરિણામવાળા કલેવર વિષે મનોહર, સુદર નાકવાળું તથા મદ મદ હસતું સ્ત્રીનું મુખ જોઈને, તેની ઉપર પુરુષ બધાય છે ૨૦ ત્વચા, માંસ, રુધિર, નસો, મેદ, મજ્જા તથા અસ્થિથી ભરેલા આ દેહ-વિષે વિહાર કરનાર પુરુષો વચ્ચે અને વિષા, મૂત્ર તથા પર્શ્વમા વિહાર કરનાર કીડાઓ વચ્ચે કેટલું અંતર છે ? ૨૧ વિવેકી પુરુષે સ્ત્રીઓનો જેમ અગથી સંગ કરવો નહિ, તેમ સ્ત્રીલ પટ પુરુષોનો દર્શનાદિકથી પણ સંગ કરવો નહિ, કારણ કે વિષ-યોના તથા ઇદ્રિયોના સંગથી મન ફોલ પામે છે. ૨૨ જે વસ્તુ જોવામા કે સાલજવામા આવી ન હોય તે વસ્તુની ઇચ્છા થતી નથી, માટે ઇદ્રિયોને વિષયો તરફ જતી અટકાવનાર પુરુષનું મન સ્થિર થઈને શાંત થાય છે ૨૩ માટે વિવેકી પુરુષે સ્ત્રીઓનો તથા સ્ત્રીઓના સંગીઓનો સંગ કરવો નહિ, કેમકે ઇદ્રિયો વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી ૨૪ ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! પછી પુરૂષા ઉર્વશીના લોકનો ત્યાગ કરી પરમાત્માને પોતાના સ્વરૂપમા જાણી જ્ઞાનથી મોહ રહિત થઈ ઉપરામ પામ્યો ૨૫ માટે બુદ્ધિશાળી પુરુષે નીચ લોકોનો સંગ છોડી સત્પુરુષોનો સંગ કરવો, કારણ કે,

સત્પુરુષો વચનોથી પોતાનો સંગ કરનારના મનની આસક્તિને તજે છે ૨૧ સત્સંગ, તીર્થોના અને દેવતાઓના કરતા અઠે છે જે લોકો અપેક્ષારહિત છે, મારામા ચિત્ત રાખે છે, મને પ્રભામ કરે છે, સમદૃષ્ટિવાળા છે, અહ તા મમતાથી રહિત છે, મુખ-દુઃખાદિકથી રહિત છે તથા કોઈ પણ ભતનો પરિગ્રહ કરતા નથી, તેઓને સત્પુરુષો બાણવા ૨૭ હે ઉદ્ધવ ! ભાવ્યશાળી પુરુષોમા નિત્ય મારી કથાઓ ચાલે છે એ હિતકારી કથાઓ શ્રવણ કરનાર મનુષ્યોના પાપને ટાળે છે ૨૮ મને પરાયણ જેઓ શ્રદ્ધાથી તે કથાઓ સાંભળે છે અને ગાય છે તેઓને ભક્તિ ઉપજે છે. ૨૯ જે પુરુષને અનંત શુભવાળા, આનંદ તથા અનુભવરૂપ પરબ્રહ્મની ભક્તિનો લાભ થાય છે, તે મહાત્મા પુરુષને કઈ પણ અલભ્ય રહેતું નથી ૩૦ અગ્નિદેવની સેવા કરનાર પુરુષની જેમ ટાઢ, ભય અને અધાર ત્રણેનો નાશ થાય છે, તેમ સાધુ પુરુષોની સેવા કરનારની કર્મમા જડતા, આગામી જન્મનો ભય અને તેના મૂળરૂપ અજ્ઞાન સર્વ દૂર થાય છે ૩૧ પાણીમા ડબકા ખાતા પુરુષોને જેમ નોકા પરમ આશ્રય છે, તેમ આ સસારરૂપી સાગરમાથી બહાર નિકળવા ઇચ્છતા પુરુષોને શાત એવા બ્રહ્મવેત્તા પુરુષો પરમ ગતિરૂપ છે ૩૨ જેમ પ્રાણીઓને જીવરૂપ અન્ન રક્ષણ છે, જેમ હુ ખીઓતું હું શરણ છું તથા મનુષ્યોને મરણ પછી જેમ ધર્મરૂપી ધન છે, તેમ સસારરૂપી સમુદ્રમા પડવાથી બચાત પુરુષોને સત્પુરુષો રક્ષણ કરનાર છે ૩૩ સૂર્ય ઉદય પામે છે ત્યારે ચક્ષુરિન્દ્રિયને સતેજ કરે છે, પરંતુ સત્પુરુષો સચ્ચ તથા નિર્ગુણ જ્ઞાનરૂપી ઘણી આપો મનુષ્યને આપે છે, માટે સત્પુરુષો દેવતા તથા બાધવરૂપ છે તેમજ સત્પુરુષો આત્મારૂપ તથા મારારૂપ પણ છે ૩૪ ઉપર પ્રમાણે જ્ઞાન થયા પછી પુરૂરવાએ ઉર્વશીના લોકની ઇચ્છાનો ત્યાગ કર્યો અને સર્વ વસ્તુનો સંગ છોડી આત્મામા આનંદ માની એકલા પૃથ્વી ઉપર ફરવા માડ્યું. ૩૫

વૈતસેનસ્તતોગ્રેવમુર્વદયા લોકમિચ્છુહઃ ।

મુક્તસંગો મહીમેતામાત્મારામચ્ચાર હ ૩૬
ઈતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે વકાશસ્કથે
ષટ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૨૭ મો. ૩

ભગવાનની પૂજનો વિધિ.

ઉદ્ધવ ઠવાચ

ક્રિયાયોગં તમાચ્છ્વ મવદારાધનં પ્રમો ।
યસ્માત્સ્વાંયે યથાર્ચતિ સાત્વતાઃ સાત્વતર્ષમ ॥

ઉદ્ધવે પૂછ્યું-હે પ્રભુ ! ભક્ત લોકો જે માટે તમારું પૂજન કરે છે, તે તેનું કારણ, તેનો વિધિ તથા પૂજ કરવાનો પ્રકાર વગેરે મને કહો. ૧ નારદ, વેદવ્યાસ તથા અગિરાના પુત્ર બૃહસ્પતિ ‘આપની પૂજ જ મનુષ્યોનું ઉત્તમોત્તમ કલ્યાણ કરે છે,’ એવું વાર વાર કહે છે ૨ બ્રહ્માએ તમારા મુખકમળથી સાંભળેલો પૂજનો વિધિ ભૂગુ પ્રમુખ પુત્રોને કહ્યો હતો ને શકરે દેવી પાર્વતીને કહ્યો હતો તેજ આપ મને કહો ૩ સર્વ વર્ણોને, આશ્રમેને, સ્ત્રીઓને તથા શૂદ્રોને માટે એ વિધિ કલ્યાણકારક છે ૪ હે વિશ્વના ઇન્દ્રના પણ ઇન્દ્ર ! મને પ્રેમી ભક્તને તે કર્મના બધનને તોડી નાખનારો પૂજનો વિધિ કહો. ૫

ભગવાન બોલ્યા-હે ઉદ્ધવ ! કર્મકાંડરૂપી ભગવાનની પૂજનો વિધિ અનંત છે, તે હું તમારી પાસે કહેવા માડું તો તેનો પાર પણ આવે નહિ, માટે સંક્ષેપમા કહી બતાવું છું. ૧ વૈદિક, તાત્ત્વિક તથા મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે મારી પૂજ થાય છે. તે ત્રણમાથી જે વિધિ સારો લાગે તેથી મારું પૂજન કરવું ૭ પુરુષ જ્યારે વેદમા કહેલા વિધિ પ્રમાણે દિજ થાય છે, ત્યારે ભક્તિથી તથા શ્રદ્ધાથી મારી પૂજ કરે છે ૮ મનુષ્યે ભક્તિસપક્ષ થઈ શુરૂરૂપ જે હું તેની નિષ્કપટપણથી પૂજના પદાર્થવેડે, મૂર્તિમા, પૃથ્વીમા, અગ્નિમા, સૂર્યમા, પાણીમા, હૃદયમા અથવા બ્રાહ્મણ કલ્પનામા મારી પૂજ કરવી ૯ પૂજ કરનાર પુરુષે પ્રથમ અગોની

૩ આ અધ્યાયમા ચિત્તને શુદ્ધ કરનારી સર્વ ક્રિયાના મારણરૂપ પૂજનો પ્રકાર કહેવામા આવશે

શુદ્ધિ માટે નહાવુ. નહાતી વેળા વૈદિક તથા તાત્રિક મંત્રો ભણી માટી વગેરે લઈ હાથ, પગ તથા અંગોને શુદ્ધ કરી નહાવું. ૧૦ ઇશ્વરમા સકલ્પ કરનાર પુરુષે વેદમા સંયોપાસનાદિક કર્મો અવશ્ય કરવા તે કર્મો કરવા અને તેની સાથે કર્મોના બંધનનો નાશ કરનારી પૂજા કરવી. ૧૧ દેવતાની પ્રતિમા, શિલાની, કાષ્ઠની, ધાતુની, માટીની, ચંદનાદિકની, ચિત્રની, રેતીની, મણિની તથા માનસિક, એમ આઠ પ્રકારની છે તેમાંથી જો હૃદયમા પૂજા કરવી હોય તો માનસિક મૂર્તિની પૂજા કરવી. ૧૨ સ્થિર ને ચળ બે પ્રકારની મારી મૂર્તિઓ છે, તેમા પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાથી મારો નિવાસ થાય છે હે ઉદ્ધવ! સ્થિર મૂર્તિની પૂજા કરવી હોય તો તેનું નિત્ય આવાહન તથા વિસર્જન કરવા નહિ. ૧૩ ચળ મૂર્તિમા આવાહન તથા વિસર્જન કરવા માટે વિકલ્પ કહ્યો છે તેમા પશુ શાલગ્રામ માટે નહિ રેતીની મૂર્તિઓમા આહવાનાદિક કરવા અને બીજી મૂર્તિઓમા ન કરે તોપણ ચાલે પૃથ્વીમા પૂજા કરવી હોય તો આવાહન અને વિસર્જન બન્ને કરવા માટીની અને ચિત્ર વિના બીજી મૂર્તિઓને નવરાવવી અને મૃત્તિકા આદિકની મૂર્તિઓને સ્નાનને ઠેકાણે માર્જન કરવું. ૧૪ સકામ ભક્તને અત્યંત શોભાયમાન પદાર્થોવડે મારી મૂર્તિ વગેરેમા પૂજા કરવી અને નિષ્કામ ભક્તે જેવા મળે તેવા પદાર્થોથી મારી પૂજા કરવી જ્યાં ચંદનાદિક પદાર્થો મળતા ન હોય ત્યાં પૂજના પદાર્થોની ભાવના કરીને તેમ કરવું જો હૃદયમા પૂજા કરવી હોય તો મનોમય પૂજા કરવી. ૧૫ હે ઉદ્ધવ! સ્નાન તથા આભૂષણોની ઇચ્છા હોય તો ધાતુ વગેરેની મૂર્તિ કરવી પૃથ્વી ઉપર પૂજા કરવી હોય તો જુદા જુદા સ્થાનોમા અગ તથા પ્રધાન દેવતાઓની મંત્રોથી સ્થાપના કરવી અગ્નિમા પૂજા કરવી હોય તો અગ્નિમા હુવિ હોમવું. ૧૬ સૂર્યની પૂજા કરવી હોય તો ઉપસ્થાન તથા અર્ધાદિકથી કરવી, પાણીમા કરવી હોય તો તર્પણ વગેરેથી કરવી ભક્તજન શ્રદ્ધાથી મને પાણી અર્પણ કરે તોપણ પ્રિય લાગે છે. ૧૭ પરંતુ ભક્તિહીન મનુષ્ય ગધ, ધૂપ, પુષ્પ,

દીપ અને અન્નાદિક પદાર્થો અર્પણ કરે તોપણ તે મને પસંદ પડતા નથી. ૧૮ પૂજા કરનારાએ નાહીને શુદ્ધ થવું, સર્વ સામગ્રીઓ એકઠી કરીને પાસે રાખવી, પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રહે એવા દહોનું આસન પાથરીને પૂર્વ દિશા તરફ મુખ કરી બેસવું અને પછી પૂજનો આરંભ કરવો. જો સ્થિર મૂર્તિની પૂજા કરવી હોય તો મૂર્તિની સન્મુખ બેસવું અને પછી પૂજનો આરંભ કરવો. ૧૯ આરંભમા શુરુ આદિ વડીલ જનને પ્રણામ કરવા અને પછી ન્યાસ કરીને મૂર્તિ ઉપરથી નિર્માલ્ય વગેરે ઉતારીને હાથવતે તેને સ્વચ્છ કરવી પાણીથી ભરેલા કુંભને તથા પ્રોક્ષણ પાત્રને ચંદન પુષ્પાદિકથી સંસ્કાર કરવો. ૨૦ પછી પ્રોક્ષણ પાત્રના પાણીથી પૂજના સ્થાનને તેમજ પદાર્થોને તથા પોતાના શરીરને પ્રોક્ષણ કરી પાદ, અર્ધ્ય અને આચમન માટે તૈયાર કરેલા ત્રણ પાત્રો ભરવા. પાદના પાત્રમા સામે, ઘ્રો, કમળ તથા માટી, અર્ધ્યના પાત્રમા ગધ, પુષ્પ, અક્ષત, યવ, દહોના અગ્રભાગ, તલ, સર્ષવ અને ઘ્રો તથા આચમનના પાત્રમા જાંઘ, લવિંગ તથા કંકોલ રાખવાં. ૨૧ પછી આચાર્યે પાદના પાત્રને હૃદયના મંત્રથી, અર્ધ્યપાત્રને મસ્તકના મંત્રથી તથા આચમનીય પાત્રને શિખાના મંત્રથી મંત્રીને ગાયત્રીવડે અભિમંત્રણ કરવું. ૨૨ પછી કોઠામા રહેલા વાયુથી દેહનું શોષણ કરી, આધારચક્રમા રહેલા અગ્નિથી બાળી નાખી તથા લલાટમા રહેલા ચંદ્રમાના અમૃતથી ભીંજવીને અમૃતમય કરવું. પછી દેહના હૃદયકમળમા રહેલી નારાયણની મૂર્તિનું ધ્યાન ધરવું જે મૂર્તિનું ધ્યાન સિદ્ધ લોકો પ્રણવના અકાર, ઉકાર, મકાર તથા બિંદુની પછી અનુરણનાત્મક નાદના છેડામા ધ્યાન કરે છે. ૨૩ ઘર જેમ દીપ પ્રભાવથી શોભે, તેમ પોતાના સ્વરૂપની ભાવનાથી ચિંતવેલી મૂર્તિ દેહમા વ્યાપી જાય, એટલે માનસિક પૂજના ઉપચારોથી પૂજા કરવી અને તનમય થઈ જવું પછી મૂર્તિ આદિકમાં તેનું આહવાન કરી, અગન્યાસ વગેરે કરીને મારું પૂજન કરવું. ૨૪ ધર્માદિક આઠથી તથા નવ શક્તિઓથી

મારું આસન ગોઠવવું ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્યથી, તે આસનના ચાર ખુણાઓ પર ચાર પાયા કલ્પવા. અધર્મ, અજ્ઞાન, અવૈરાગ્ય અને અનૈશ્વર્ય એ પૂર્વાદિક દિશાઓમા આસનોના ઇંસ, ઉપળાં વગેરે અવયવો કલ્પવા ત્રણ ગુણોને તેની પાટી કલ્પવી અને તેની પૂર્વાદિક દિશાઓમા તથા મધ્યભાગમા વિમલા, ઉત્કર્ષણી, જ્ઞાતા, ક્રિયા, યોગા, પ્રહવી, સત્યા, ઇશાના તથા અનુગ્રહ નામની નવ શક્તિઓની કલ્પના કરવી, અને તે આસન ઉપર આઠ હલવાળા તથા ઉજ્જવળ દેખાતા કમળની કલ્પના કરવી પછી વેદ ને તત્રમા કહેલા ભોગ અને પ્રોક્ષના લાભ માટે મને પાદ, આચમન તથા અર્ધ આદિક ઉપચારો અર્પણ કરવા. ૨૫-૨૯ પછી સુદર્શન, પાચજન્ય, ગદા, ખડ્ગ, ખાલુ, ધનુષ, હલ, મુસલ, કૌસ્તુભ, માળા તથા શ્રીવત્સની પૂજા કરવી તે આ પ્રમાણે કે સુદર્શનાદિક આઠ આયુધોની આઠ દિશામા અને કૌસ્તુભાદિક ત્રણ આભૂષણોની વક્ષસ્થળમા પૂજા કરવી ૨૭ નંદ, સુનંદ, ગરુડ, પ્રયંડ, ચંડ, મહાબળ, બળ, કુસુદેક્ષણાદિ પાર્ષદોની આઠ દિશામા, ગરુડની સમુખ પૂજા કરવી ૨૮ અર્ધ્યાદિકથી ચાર ખુણાઓમા, દુર્ગા, વિનાયક, વ્યાસ અને વિશ્વસેનની વામભાગમા, ગુરુઓની અને પૂર્વાદિક દિશાઓના ઇન્દ્રાદિક ચાર લોકપાલોની, પૂજા ભગવાનની સમુખ કરવી. ૨૯ પોતાની પાસે વૈભવ હોય તો ચંદન, અગર, વાળો, કપુર તથા કેસરથી સુવાસિત કરેલા જળવડે ભગવાનને નવરાવવા ૩૦ તે વખતે 'સુવર્ણ ધર્મ,' નામનો અનુવાક, મહા-પુરુષ વિદ્યા, પુરુષસૂક્ત, નીરાજન અને રૈહિણ વગેરે સામ મંત્રો લખવા ૩૧ ઉપર કહેલા મંત્રોથી નવરાવ્યા પછી પ્રેમપૂર્વક વસ્ત્ર, ઉપવીત, આભૂષણ, માળા તથા સુગંધી ચંદનાદિકનો લેપ કરી શ્રદ્ધાથી પાદ, આચમન, ગંધ, પુષ્પ, અક્ષત, ધૂપ, દીપ તથા નૈવેદ્યો અર્પણ કરવા ૩૨ જો સપતિ હોય તો ઝોળ, દુધપાક, ઘી, પુરી, લાડુ, કસાર, દહિ અને દાળનું નૈવેદ્ય ધરવું. ૩૪ અભ્યંગ, મર્દન, અરીસો, દાંતણ, પંચામૃતનું નાવણ, ભક્ત્ય, ભોજ્ય

ધરવા તથા ગાયન નૃત્ય વગેરે કરવા, અને ધન હોય તો નિત્યે એ પ્રમાણે કરવું. ૩૫ અધિક ફળની ઇચ્છાવાળાએ અગ્નિમાં પૂજા કરવી તેનો વિધિ આ પ્રમાણે છે.

શાસ્ત્રમા કહેલા વિધિ પ્રમાણે મેખલા, ગર્ત તથા વેદી સાથે કુડ કરી, તેત્રા અગ્નિ પધરાવી તે પ્રજ્જવલિત થાય એટલે એકઠો કરવો ૩૬ પછી હર્ભવડે પરિસ્તરણ કરી ચારે તરફ પ્રોક્ષણ કરવું. પછી વ્યાહૃતિઓ લણીને સમિધ નાખવારૂપી 'અન્વાધાન' કરવું પછી અગ્નિના ઉત્તર ભાગમાં સર્વ સામગ્રીઓ મૂકી પ્રોક્ષણીથી પ્રોક્ષણ કરી અગ્નિમાં મારું ધ્યાન કરવું. ૩૭ તપાવેલા સુવર્ણ સમાન કાતિવાળા, શંખ, ચક્ર, ગદા અને કમળથી શોભાયમાન ચાર બાહુવાળા, શાત સ્વરૂપ, પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, ચળકાટ ભારતા મુગટ, કંઠ, કંઠોરા અને બાળુબધથી શોભતા, વક્ષસ્થળમાં શ્રીવત્સને ધારણ કરનાર, ઠંઠમા કૌસ્તુભ મંથુ ધારણ કરનાર તથા વનમાળાવાળા રૂપનું ધ્યાન કરતા, લાકડા અગ્નિમા નાખવાં, અને ઘીની ધારા વાડી કરીને બે આધાર તથા બે આભ્ય ભાગ આપીને અષ્ટાક્ષર મંત્રવડે તથા પુરુષસૂક્તવડે પ્રત્યેક ઋચાઓએ આહુતિ લઈને ધર્માદિક દેવતાઓને ઉદ્દેશી અનુક્રમે સ્વાહા, જેના અંતમાં હોય એવા નામોથી હવિ હોમવું આ પ્રમાણે સ્વિકૃત હોમ કરીને પછી અગ્નિમા રહેલા અર્ચારૂપી ભગવાનનું પૂજન કરવું અને નમસ્કાર કરીને પાર્ષદોને બલિદાન આપવું પછી નારાયણ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મનું સ્મરણ કરી મૂળ મંત્રનો જપ કરવો. ૩૮-૪૨ પછી ભગવાન ભોજન કરી રહ્યા એવું ધ્યાન કરી તેમને આચમન કરાવી ઉચ્છિષ્ટ હોય તે વિશ્વકુસેનને અર્પણ કરવાની કલ્પના કરી, પછી પોતે ભોજન કરવું. પછી સુગંધી તામ્બૂલ વગેરે મુખવાસ અર્પણ કરીને પુષ્પાજલિથી ફરી પૂજન કરવું. ૪૩ ગાતાં, સ્તુતિ કરતા, નાચતા, મારા કર્મેનો પોતાને વિષે આલિંગન કરતાં તથા મારી કથાઓ સાંભળતા અને સંભળાવતા વ્યગ્રપણાને દૂર કરી પ્રતિ દિવસ બે ઘડી અવકાશ લેવો. અર્ચાત્

જે ધર્મી વ્યવસ્થાનો ત્યાજ કરી ગીતાદિકનો પાઠ કરવો. ૪૪ પુરાણોક્ત સ્તોત્રથી કે ભાષાનાં ભજનોથી સ્તુતિ કરી, હે ભગવન્ ! પ્રસન્ન થાઓ, એમ કહીને હડવત પ્રણામ કરવા ૪૫ મારાં અસ્થુમા મસ્તક મૂકી કહેવું કે, હે ધર્મિર ! હું મૃત્યુરૂપી મગ્ધરવાળા સંસારસાગરથી ભય પામી તમારે શરણે આવ્યો છું મારું રક્ષણ કરો ૪૬ આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી મેં આપેલું મારું નિર્માલ્ય મસ્તક ઉપર ચઢાવી બે મારું વિસર્જન કરવાનું હોય તો પ્રતિમામાં જે બ્યોતિ.સ્વરૂપનું આહવાન કર્યું હોય તેનું પાછું હૃદયમાં રહેલા બ્યોતિમાં જ વિસર્જન કરવું ૪૭ બ્યારે મૂર્તિ ઉપર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે મારી પૂજા કરવી, કારણ કે, સર્વના આત્મારૂપ હું સર્વ પદાર્થોમાં તેમજ સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલો છું. ૪૮ આ પ્રમાણે વૈદિક અને તાત્ત્વિક પૂજનના વિધિઓથી જે પુરુષ મારી પૂજા કરે છે તે પુરુષ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં મારી પાસેથી ઈચ્છાનુસાર સિદ્ધિ મેળવે છે. ૪૯ સમર્થ પુરુષે મારી મૂર્તિનું સ્થાપન કરી એક સુદર મંદિર બંધાવવું, તથા નિત્યની પૂજાઓમાં, પર્વણીના દિવસોમાં, લોકોના મોટા મેળાઓમાં તથા વસં-તાદિકના ઉત્સવોમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી સુદર વાડીઓ તથા ક્ષેત્રો મને અર્પણ કરવા ૫૦ મોટા પર્વના દિવસોમાં તથા પ્રતિ દિવસે પૂજા ભોગ વગેરે ચાલુ રહેવા ક્ષેત્રો, દુકાનો, ગામડા અને નગરો વગેરે મંદિરમાં અર્પણ કરવા. ૫૧ મારી પ્રતિષ્ઠા કરવાથી ચક્રવર્તી થવાય છે મંદિરમાં ક્ષેત્રાદિક આપવાથી ત્રણ લોકનું રાજ્ય મળે છે અને મારી પૂજાદિક કરવાથી મારા સમાન થવાય છે ૫૨ જે પુરુષ નિષ્કામ ભક્તિયોગથી મારી પૂજા કરે છે તે મને જ પામે છે ૫૩ જે મનુષ્ય દેવતા અને પ્રાણીઓને પોતે આપેલી અથવા તો બીજાઓએ આપેલી આજીવિકા હારી લે તે એક લાખ વર્ષ સુધી નરકમાં રહે છે ૫૪ આવા કર્મોનું જે ફળ મળે તે કર્તાને, સહાય કરનારને, પ્રેરણા કરનારને તથા અનુમોદન આપનારને મૃત્યુ પછી પરલોકમાં મળે છે કારણ કે, તે સર્વ કર્મના ભાગી

છે જેણે વિશેષ સત્કર્મ કર્યું હોય તેને તેનું ફળ અધિક મળે છે. ૫૫

કર્તુષ્ચ સારથેર્હેતોરનુમોદિતુરવ ચ ।

કર્મણાં ભાગિનઃ પ્રેત્ય ભૂયો ભૂયસિ તત્કલમ્ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकविंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૨૮ મો. *

જ્ઞાનયોગનો મહિમા.

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ

परस्वभावकर्मणि न प्रशसेन गर्दयेत् ।

विभ्रमेकात्मक पश्यम् प्रकृत्या पुरुषेण च ॥

ભગવાન બોલ્યા-હે ઉદ્ધવ ! આ વિશ્વ પ્રકૃતિ ને પુરુષરૂપે છે, એમ જાણીને પુરુષે બીજાના શાત અથવા તો ઘેર સ્વભાવના વખાણ કે નિંદા કરવી નહિ, અને બીજાના શાત અથવા ઘેર કર્મોના પણ વખાણ કે નિંદા કરવી નહિ * જે મનુષ્ય બીજાના સ્વભાવના અને કર્તવ્યના વખાણ અને નિંદા કરે, તે દૈત્યોના અભિમાની હોવાથી તરત પોતાના સ્વાર્થથી બ્રહ્મ થાય છે * જેમ ઇન્દ્રિયો નિદ્રાથી પરાજય પામે છે ત્યારે દેહમાં રહેલો જીવ મનવડે સ્વપ્નરૂપ માયાને જીવે છે અને મનનો લય થયા પછી બેભાન થઈ મૃત્યુને અથવા સુષુપ્તિને પામે છે, તેમ બેદનુદ્ધિ રાખનારો પુરુષ પ્રથમ વિશ્લેષને અને પછી લયને પામે છે સારાશ એ છે કે, ભગ-દેવસ્થાનો અભિમાની વિદ્યાર્તા જેમ સુષુપ્તિ અવ-સ્થાના અભિમાની પ્રાજ્ઞના સ બંધને લીધે ભોગ-બ્રહ્મ થાય છે, તેમ આત્મા અનાત્મ વસ્તુના સ બં-ધથી સ્વસ્વરૂપમાંથી દૂર થાય છે. * દૈત્ય વસ્તુ મિથ્યા છે, માટે સારુ શું, અને નરતુ શું ? તેમ કેટલું સુખ, અને કેટલું દુઃખ ? કંઈ નહિ, કારણ કે, વાણીથી જે કંઈ બોલાય છે, મનથી જે કંઈ વિચારમાં આવે છે અને ઇન્દ્રિયોથી જે કંઈ જોવામાં તથા જાણવામાં આવે છે તે સર્વ મિથ્યા છે * જેમ રજનુમાં દેખાતા સર્પ વગેરે પદાર્થો

કે આ અધ્યાયમાં જ્ઞાનયોગના મહિમાનું સંક્ષેપથી કરી વર્ણન કરનારા આવશે

વસ્તુતાએ ખોટા છે, છતાં પણ તે ભય વગેરે આપે છે, તેમ દેહાદિક પદાર્થો પણ મિથ્યા છે, છતાં પણ તેઓ જ્યાં સુધી ભય પામ્યા નથી, ત્યાં સુધી ભય ઉપજાવે છે. ૧ વિશ્વ સર્જાય છે અને તેને જે સર્જે છે, જે રક્ષાય છે અને જે રહે છે, જે સંહારે છે જેનો સંહાર કરાય છે, તે સર્વ આત્મા છે આ જગતના આત્મા, ઇશ્વર અને પ્રભુ છે. ૨ માટે જગતનો એવો કોઈ પણ પદાર્થ નથી, કે જે સર્વથી જુદા એવા પરમાત્માથી જુદો નિરૂપણ કરવામાં આવ્યો હોય, અર્થાત્ સર્વ પદાર્થો પરમાત્માથી વ્યાપ્ત છે, છતાં અધ્યાત્મ, અધિદેવ અને અધિભૂત એમ ત્રણ પ્રકારની પ્રતીતિ થાય છે, તેનું કેમ? આમ કોઈને શકા થાય તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, તે પ્રતીતિ નિર્મૂળ છે, એમ નિશ્ચય કરેલા છે. અને આ અધ્યાત્માદિક ત્રણ પ્રકારનું શુભમય જગત આત્મામાં હોય, એવું જે ભાસે છે તે માયાને લીધે ભાસે છે. ૩ જે પુરુષ મે કહેલા અજ્ઞાનની તથા વિજ્ઞાનની કુશળતાને જાણે છે, તે પુરુષ કોઈની નિંદા કરતો નથી, તેમ કોઈની સ્તુતિ પણ કરતો નથી, પરંતુ સૂર્ય સમાન થઈને લોકમાં ફરે છે. ૪ માટે જ્ઞાની પુરુષે ઘટાદિક પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી આદિ અતવાળા જાણીને, પૃથ્વી આદિક સાવચળ પદાર્થોને અનુભવવડે આદિ અતવાળા જાણીને, આકાશ આદિક પદાર્થોને વેદવડે આદિ અતવાળા જાણીને અને ખીબા પદાર્થોને પોતાના અનુભવવડે આદિ અતવાળા જાણીને જે આદિ અને અતવાળું હોય તે મિથ્યા હોય એવું નિશ્ચય કરી સર્વ સગનો ત્યાગ કરી આલોકમાં ફરવું. ૫

ઉદ્ભવ પૂછે છે-હે ઇશ્વર! તમે કહ્યું કે, આત્મા સ્વયં પ્રકાશ છે અને દેહાદિક દૈત પદાર્થ જડ છે, ત્યારે સંસારની પ્રતીતિ કેમ ઘટે? આત્મા સ્વયં-પ્રકાશ અને ચૈતન્ય છે તેમાં પણ સંસારની પ્રતીતિ ઘટતી નથી, તેમાં દેહાદિક જડ છે, તેમાં પણ સંસારની પ્રતીતિ ઘટતી નથી, છતાં સંસાર તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, માટે સંસાર કોનો છે? ૧૦ આત્મા અવિનાશી, રાગાદિક શુભરહિત, પુણ્યપા-શરહિત, સ્વયં પ્રકાશ તથા માયારહિત છે અને

દેહ જડ છે. આ પ્રમાણે આત્મા અમિસમાન છે અને દેહ કાષ્ઠના જેવો છે, તેમાં કોને સંસાર થયો છે તે કહો? ૧૧

ભગવાન કહે છે-આત્માને અજ્ઞાનને લીધે જ્યાં સુધી દેહ ઇન્દ્રિયો તથા પ્રાણની સાથે સંબંધ રહે છે, ત્યાં સુધી તે મિથ્યા છતાં સત્ય લાગે છે. ૧૨ વિષયોનું ધ્યાન કરતા પુરુષને સ્વમાવસ્થામાં વિષયો મિથ્યા છતાં પણ તેનાથી જેમ અનર્થ થાય છે, તેમ વિષયોનું ચિંતન કરનાર પુરુષને સર્વ પદાર્થો મિથ્યા છતાં પણ સંસાર ટળતો નથી. ૧૩ વળી નિદ્રાવશ મનુષ્યને જેમ સ્વપ્ન ઘણા અનર્થો કરે છે, પરંતુ તેજ અવસ્થા જાગૃત થયેલાંને મોહ કરી શકતી નથી તેમ દેહાદિક મિથ્યા પદાર્થો અજ્ઞાનીને અનર્થો કરે છે, પણ તે જ્ઞાનીને મોહ ઉપજાવી શકતા નથી. ૧૪ શોક, હર્ષ, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ, રૂપૃહા તથા જન્મ અને મરણ અહંકારને લીધે થાય છે આત્માને તે જોવામાં કે જાણવામાં આવતા નથી જો તે આત્માના ધર્મો હોય તો સુષુપ્તિ, સમાધિ વગેરેમાં દેખાવા જોઈએ આત્માને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં ‘હું સુખી છું’ એવી પ્રતીતિ થાય છે, પરંતુ ચૈતન્ય સુખી છે એવી પ્રતીતિ થતી નથી તેમ જ વળી સુખાદિક કૃશત્વાદિકની પેઠે દશ્ય પદાર્થો છે, તેઓને પણ દ્રષ્ટા આત્માના ધર્મ સંભવતા નથી. ૧૫ આ ઉપરથી તારા મનમાં શકા થશે કે, જ્યારે અહંકારને સંસાર છે, ત્યારે સુક્ષિત પણ અહંકારને જ થવી જોઈએ અને સુક્ષિતમાં જ અહંકારની સ્થિતિ માનવાનો પ્રસંગ આવી પડશે, પરંતુ તેવી શકા કરવી નહિ અહંકાર આત્માથી ભિન્ન નથી, પરંતુ આત્મામાં જ તેની કલ્પના કરેલી છે તેની નિવૃત્તિ થાય છે કે આત્માની સુક્ષિતમાં સ્થિતિ થાય છે? આત્મા દેહમાં રહેનારો જીવ છે; તે દેહ, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ તથા મનનું અભિમાન ધરાવે છે શુભ અને કર્મ તેની ભૂતિઓ છે અને તે સ્થૂલ, મહત્તરવ અને અહંકારાદિક નામોથી સંસારમાં ઘણી રીતે જોવાય છે અને તે ઇશ્વરને અધીન રહીને સંસારમાં ભટકે છે. ૧૬ આ મન, વચન, પ્રાણ, શરીર તથા કર્મ, મિથ્યા છે છતાં

પણ તે દેવાદિકના દેહરૂપે ઇદ્રજાની પેઠે અનેક રૂપે ભાસે છે, માટે શુરુની ઉપાસનારૂપી સમજ કરેલી જ્ઞાનરૂપી તરવારવડે તેને કાપી નાખી, તૃણ-રહિત થઇને પછી વિવેકી પુરુષ સ સારમાં ફરે છે. ૧૦ જ્ઞાનને જ વિવેક બાણવો અને તે વિવેક વેદ, સ્વધર્મ, પોતાનો અનુભવ, શુરુનો ઉપદેશ તથા તકંથી થાય છે. આદિમાં ને અતમા જે છે, તે જ મધ્યમા પણ છે અને તે વસ્તુ જગતને પ્રકાશ આપનાર તથા કારણરૂપ બ્રહ્મ છે જગત તેનું રૂપ છે, તેનાથી બિન્ન નથી, આવો જે નિશ્ચયપૂર્વક વિવેક થવો, તે જ્ઞાન કહેવાય છે. ૧૮ જેમ કુડ-લાદિકના આકારમા ન આવેલું સુવર્ણ કુડલાદિકના આદિમા અને અતમા હોય છે, તે સુવર્ણ મધ્ય ભાગમા કુડલાદિક અનેક નામોથી વ્યવહારમા આવે છે તેમ જગતના આદિમા તથા અતમા જે હું છું, તે મધ્યમા અનેક નામોથી વ્યવહારમા બોલાઈ છું. ૧૯ જાગ્રત આદિ ત્રણ અવસ્થાવાળું મન, તેના કારણરૂપ ગુણો, ગુણોના કાર્યરૂપ ઇન્દ્રિયો, દેવતાઓ અને આ પાચભૂત આખું વિશ્વ જે જ્ઞાનના અન્વયથી પ્રકાશે છે અને જે જ્ઞાન વિશ્વના અભાવમા તથા સમાધિ આદિકમા પણ પ્રકાશે છે તેજ તુરીય તત્ત્વરૂપ જ્ઞાનને સત્ય બાણવું. ૨૦ જે કાર્ય ઉત્પત્તિ પહેલાં ન હોય તથા નાશ પછી પણ ન હોય, તે કાર્ય મધ્યમા પણ પોતાના કારણથી જુદું હોતું નથી. કિંતુ વ્યવહારમા માત્ર નામ રૂપવાળું છે કારણ કે, જે કાર્યને જે કારણે પ્રકાશ કર્યું હોય તે કાર્ય તે કારણરૂપ છે આવો મારો વિચાર છે. તાત્પર્ય એ છે કે, જેમ ઘટાદિક કાર્યો તથા પ્રકાશ્ય પદાર્થો પોતાના કારણ તથા પ્રકાશક મૃત્તિકાથી બિન્ન નથી, તેમ જગત જે કાર્ય અને પ્રકાશ્ય છે, તે પણ કારણ અને પ્રકાશક પરબ્રહ્મથી બિન્ન નથી. ૨૧ વિકારના સમૂહરૂપ જગત જે પૂર્વે ન હતું, તે પાછળથી રમેણુદ્વારા બ્રહ્મના કાર્યરૂપે થયું છે અને બ્રહ્મવડે જ પ્રકાશે છે. બ્રહ્મ પોતે સ્વતઃ સિદ્ધ છે તથા વિશ્વને પ્રકાશ કરનાર છે, માટે પરબ્રહ્મ જ ઇન્દ્રિયો, તન્માત્રાઓ, મન, દેવતાઓ તથા પાચ ભૂતો વગેરે વિચિત્ર પ્રકારે ભાસે છે. ૨૨

આ પ્રમાણે પરબ્રહ્મ વિવેકના સાધનરૂપ વેદાદિકથી દેહાદિક અનિત્ય પદાર્થોના નિરાસથી, તથા કુશળ શુરુથી આત્મસ્વરૂપના સન્દેહને ટાળી આત્મસ્વરૂપના આનન્દથી સંતુષ્ટ થઈ, સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સંગ તજવો. ૨૩ દેહાદિક અનાત્મ પદાર્થોનો નીચે પ્રમાણે નિરાસ કરવો:—‘દેહ આત્મા નથી’ કારણ કે, તે પૃથ્વીનો વિકાર છે જે જે પૃથ્વીનો વિકાર હોય તે તે આત્મા નથી. જેમકે ઘડો પાર્થિવ હોઈ આત્મા નથી આ રીતે ઇન્દ્રિયો, ઇન્દ્રિયોના દેવતા, પ્રાણ, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહુકાર પણ આત્મા નથી, કારણ કે, અન્નને આધારે તે સર્વ રહેલા છે. જે જે અન્નને આધારે રહેલું હોય, તે તે આત્મા હોય નહિ દષ્ટાતમા શરીર અન્નને આધારે રહે છે, માટે તે આત્મા નથી, તેમ પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ, આકાશ શબ્દાદિક અને પ્રકૃતિ પણ આત્મા નથી, કારણ કે, તેઓ જડ છે જે જે પદાર્થો જડ હોય, તે તે આત્મા ન હોય જેમકે ઘડો જડ છે, માટે તે આત્મા નથી. ૨૪ આ પ્રમાણે વિવેકજ્ઞાન થાય ત્યારે પુરુષ મુક્ત થાય અને મુક્તને ઇન્દ્રિયોથી ગુણ અથવા દોષ કંઈ પણ લાગતો નથી જે પુરુષ માના સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે બાણ છે તેને વિષયલપટ ઇન્દ્રિયો અધીન રહે છે, તેથી તેને અનુકૂળ ઇન્દ્રિયોથી કોઈ જાતનો ગુણ થતો નથી, તેમ ઇન્દ્રિયોના વિશેષથી કોઈ જાતની હાનિ નથી જેમકે વાદળાં ચઢી આવવાથી અથવા વિખરાઈ જવાથી સૂર્યને લાભ અથવા તો હાનિ થતી નથી. ૨૫ આકાશ જેમ વાયુના શોષણ ગુણથી, અગ્નિના દાહક ગુણથી, પૃથ્વીના ધુસરાપણારૂપી ગુણથી અથવા ઋતુના શીતોષ્ણાદિક ગુણોથી લેપાતું નથી, તેમ અહંકારથી પર એવા પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ પણ સ સારમા કારણભૂત સત્ત્વ, રજ અથવા તમોગુણના મેલથી મલિન થતું નથી. ૨૬ તથાપિ મુક્ત પુરુષની પેઠે અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા મનુષ્યે ઇચ્છાનુસાર વર્તવું નહિ, પણ ભ્યાં-સુધી મારા દહ ભક્તિયોગવડે મનના મેલરૂપ વિષયોમાથી પ્રીતિ દૂર થાય નહિ, ત્યાંસુધી માયાએ ઉત્પન્ન કરેલા વિષયોનો સંગ કરવો નહિ. ૨૭ જે રોગની યથાર્થ રીતે ચિકિત્સા થઈ ન હોય તે રોગ

પાછો વાર વાર ફાટી નિકળી મનુષ્યને દુઃખ આપે છે. એ પ્રમાણે મનના રાગાદિક તથા તેના મૂળરૂપ કર્મો બધા સુધી નાશ પામ્યાં ન હોય ત્યાં સુધી વાર-વાર અપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા યોગીને પુત્રાદિકમા આસક્તિવાળું મન યોગ-બ્રહ્મ કરે છે. ૨૮ આવા અપૂર્ણ યોગજ્ઞાનવાળા યોગીઓ જેઓ દેવતાઓએ ઈર્ષ્યાથી પ્રેરેલા સંબંધીઓના તથા શિષ્યાદિકોના વિદ્વેષો કરવાથી યોગ-બ્રહ્મ થયા હોય, તેઓ પણ પૂર્વ જન્મના અભ્યાસ બળથી પાછા બીજા જન્મમા યોગમાર્ગમા જોડાય છે, પરંતુ કર્મમાર્ગમા જોડાતા નથી. ૨૯ કર્મ માર્ગમા જોડાવું તે દેહનો ધર્મ છે, કોઈ પણ પૂર્વજન્મના પ્રારબ્ધ સંસ્કારથી આ દેહ મરણ સુધી ભોજનાદિક કર્મો કરે છે અને તે કર્મોથી પુષ્ટિ આદિક વિકાર પામે છે પરંતુ આત્મરૂપના અનુભવને લીધે તૃણારહિત થયેલો તે જ્ઞાની દેહમા રહ્યા છતાં પણ નિરહ કારીપણાને લીધે હર્ષ, શોક આદિકથી સસાર પામતો નથી. ૪૦ જ્ઞાની દેહને દેખતો નથી, ત્યારે તેને દેહના કર્મોથી વિકાર થવાની શકા કેમ જ થાય? આત્મા વિષે જેની બુદ્ધિ રહેલી છે એવો જ્ઞાની સ્વભાવ પ્રમાણે કોઈ પણ ક્રિયા કરતા દેહને જાણતો નથી. ૪૧ જ્ઞાની દેહની ક્રિયાને બિલકુલ જાણે જ નહિ તે વાત તો અસંભવિત છે જ્ઞાની જે કે બહિર્મુખ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જુએ છે, તોપણ તે આત્માથી બિન્ન હોઈ તેને સત્ય માનતો નથી, કારણ કે અનુમાનથી પણ વિષયો મિથ્યા હરી ચૂક્યા છે વિષયો મિથ્યા છે, કારણ કે તે અનેક પ્રકારના છે. જે પદાર્થો અનેક પ્રકારના હોય છે, તે મિથ્યા હોય છે જેમ સ્વપ્ન અનેક પ્રકારના છે, માટે તે મિથ્યા છે, આ અનુમાનથી વિષયો મિથ્યા હરી ચૂક્યા છે જાત્રત થયેલો પુરુષ જાણે પછી સંસ્કારથી જાણવામા આવતા અને પાછા વિસ્મરણ થતા સ્વપ્નના વિષયો મિથ્યા માને છે, તેમ જ્ઞાની પુરુષ સંસ્કારથી જાણવામાં આવતા અને મિથ્યા જાણતા વિષયોને સત્ય માનતો નથી. ૪૨ બદ્ધાવસ્થામા આત્માનો ત્યાગ કરવાથી અને મુક્તાવસ્થામા ત્યાગ કરવાથી આત્મામા વિકારીપણું હરે છે. જેમ શાળને ખાડીને તેનો ત્યાગ કરી

ચોખ્ખા રૂપે ગ્રહણ કરવાથી વિકારીપણું આવે, તેમ અહીં વિકારીપણું આવશે હે ઉદ્ધવ! બદ્ધાવસ્થામા શુભોથી તથા કર્મોથી વિચિત્ર એવા અજ્ઞાનના કાર્યરૂપ દેહાદિકનું આત્મામા અધ્યાસને લીધે એકપણું માનેલું છે, તે એકપણું જ્ઞાનવડે મુક્તાવસ્થામા ફરીને મટી જાય છે અને આત્મા કોઈ રૂપથી ગ્રહણ થઈ શકતો નથી, તેમ કોઈ પણ રૂપથી તે મુક્તો પણ નથી મુક્તિ ક્રિયાનું ફળ હોઈ આત્માને વિકાર થતો નથી, પરંતુ અજ્ઞાનથી આત્મામા કલ્પેલા પદાર્થોની નિવૃત્તિ મુક્તિનું સ્વરૂપ છે બધ તથા મોક્ષ આત્માને નથી, તેમ વિકાર પણ નથી. ૪૩ સૂર્યનો ઉદય જેમ નેત્રોના અધકારને ટાળે છે, પરંતુ પ્રથમથી જ સિદ્ધ એવા ઘટાદિક પદાર્થને ટાળતો નથી, તેમ સસાર જાળ કાપવામા ઉત્તમ એવી આત્મવિદ્યા પણ પુરુષની બુદ્ધિને મોહ મટાડતી નથી, પરંતુ આત્મામા આત્મારામની ભક્તિ જ મટાડે છે, અને આત્મા પછી પોતાના સ્વરૂપમાં રહે છે. ૪૪ એ અપરોક્ષ હોવાથી નિત્ય છે, તેને કંઈ પ્રાપ્ત કરવો પડે તેમ નથી આત્મામા અજ્ઞાન નથી કે તેમા વિકાર થાય, માટે તે સ્વયં જ્યોતિ અને જન્મ રહિત હોવાથી અજ છે તેમા જ્ઞાનના સંસ્કારની જરૂર નથી, તે અપ્રમેય છે દેશ, કાળ આદિકથી તે માપમાં આવતો નથી, તેમ અસ્તિત્વ, વૃદ્ધિ, ફેરફાર, ઘટાડો અથવા વિનાશ વગેરે વિકારો પણ તેને થતા નથી, તે મહાવિભૂતિ કહેવાય છે અને સ્વયં-પ્રકાશ હોવાથી સર્વાનુભૂતિ કહેવાય છે વળી તેના વિના બીજો કોઈ પદાર્થ ન હોવાથી તે એક અને અદ્વય કહેવાય છે. તે આત્મા વાણીથી કે ઇન્દ્રિયોથી જાણવામા આવતો નથી, પરંતુ તેની પ્રેરણાથી વાણી અને ઇન્દ્રિયો પોતાના કાર્ય કરે છે. ૪૫ આ રીતે આત્મા સર્વથી અભિન્ન છે, છતાં તેમાં જે લેહદંષ્ટિ થાય છે તે સર્વ મનની જાતિ જાણવી. જેમ રૂપાની જાતિનો આશ્રય છીંપ છે તે વિના બીજું કંઈ નથી, તેમ લેહના જમનો આશ્રય આત્મા જ છે. ૪૬ નામ તથા રૂપથી ગ્રહણ થતું 'યં અભૂતાત્મકં દ્વૈત સત્ય છે અને પરબ્રહ્મ નિરૂપણ

કરનારા વેદાતવાક્ય યજ્ઞમાનનું ઇન્ધરૂપે વર્ણન કરે છે તત્ત્વવેત્તા પુરુષો તે માનતા નથી, કારણ કે, જે પ્રતીતિ થાય છે તે મિથ્યા છે, દ્વૈત વસ્તુ નામ રૂપવાળી હોવાથી, દૃશ્ય હોવાથી અને પચ-ભૂતાત્મક હોવાથી સ્વપ્નની પેઠે મિથ્યા છે, વગેરે અનુમાનેથી તથા વેદની શ્રુતિઓથી દ્વૈતમાં બાધ આવે છે વગી વેદાતવાક્યોને યજ્ઞાદિકના વિધિ-વાક્યો સથે કઈ સંબંધ નથી, અને યજ્ઞમાન, કર્તા ભોક્તા ને ઇન્દ્રિયોવાળો છે, તેથી વેદાતના વાક્યો જે અકર્તા, અભોક્તા વગેરે શુભવાળા આત્માનું પ્રતિપાદન કરનારા છે, તે યજ્ઞમાનમાં કોઈ રીતે ઘટતા નથી ૩૭ મે તમને આ પ્રમાણે જ્ઞાનયોગનું તથા તેના અંગોનું વિવેચન સભાળાવ્યું હવે જ્ઞાનયોગમાં નિષ્ઠા રાખનારાઓને આવતા વિધ્નો અટકાવવાના ઉપાય કહું તે સાંભળો. યોગાભ્યાસ કરવા છતાં જેનો યોગ પરિપૂર્ણ થયો ન હોય તેવા યોગીની કાયા ઉત્પન્ન થયેલા રોગાદિક વિધ્નોથી પરાભવ પામે નહિ તે માટે આ ઉપાયો કરવા ૩૮ અદ્ર, સૂર્યાદિકની ધારણાથી તાપ તથા ટાઢ વગેરે વિધ્નો દૂર કરવા, વાયુની ધારણાથી વાયુ આદિક રોગો દૂર કરવા, તપ, મન્ત્ર અને ઓષધિવડે દુષ્ટ શ્રેણીને તથા સર્પાદિકના ભયને ટાળવા ૩૯ મારું ધ્યાન કરી તથા કીર્તનાદિક કરી, કામ ક્રોધાદિકને દૂર કરવા અને મોટા યોગેશ્વરોના ચરણ સેવી દ્વાદશાદિકતા તથા અભિમાનાદિકને દૂર કરવા ૪૦ કેટલાક યોગીઓ જે નાના પ્રકારના ઉપાયોથી દેહને અજર તથા રોગાદિકથી રહિત કરી સ્થિર ભુવાનીવાળા થઈ પછી જ્ઞાનનિષ્ઠાને પડતી મૂંઝી, સિદ્ધિઓને માટે યોગાભ્યાસ કરે છે ૪૧ પરંતુ કુશળ પુરુષોને તે યોગ્ય નથી, કારણ કે, શરીરને માટે પરિશ્રમ કરવો એ વ્યર્થ છે ઝાડનું ફળ જેમ નાશવત છે તેમ દેહ નાશવત છે અને આત્મા વનસ્પતિની પેઠે અવિનાશી છે ૪૨ યોગાભ્યાસ કરનાર પુરુષની કાયા પ્રાણ્યામ કરતા તેના પ્રભાવથી મહા સમર્થ થાય, તોપણ મારા ઉપર નિષ્ઠા રાખનાર બુદ્ધિશાળી યોગીએ સમાધી તથા દેહની સિદ્ધિ ઉપર શ્રદ્ધા

રાખવી નહિ ૪૩ આત્મસુખનો અનુભવી મારો આશ્રય કરી સ્પૃહારહિત થઈ યોગાભ્યાસ કરે તેને વિધ્નો યોગમાં અડચણ કરતા નથી ને તે પોતાના કાર્યમાં ચિદ્ધ થાય છે તાત્પર્ય એ છે કે, સર્વ વિધ્નોનું મૂળ સ્પૃહા છે, તે સ્પૃહા મારો આશ્રય કરનારાથી દૂર થાય છે, તેથી મારા ચરણનો આશ્રય કરનારો યોગી વિધ્નોવડે દુઃખી ન થતા આત્માનદથી પરિપૂર્ણ થાય છે ૪૪

યોગચર્ગમિમાં યોગી વિચરન્ મહ્યપાશ્રય* ।
નાંતરોર્થવિદ્યન્વેત નિસ્પૃહ સ્વસુખાનુભૂ* ॥

હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે ઇકાદશસ્કંધે
અષ્ટવિંશોઽધ્યાય

અધ્યાય ૨૯ મો.*

ભક્તિયોગનો બોધ.

ઉદ્ભવ ઉવાચ

સુદુસ્તરામિમાં મન્ત્રે યોગચર્યામનાત્મનઃ ।

યથાંજનાપુમાન્ સિદ્ધયેતેન્મે બ્રહ્મજનાઽપ્યુત ॥

ઉદ્ભવે પૂછ્યું—હે કૃષ્ણ ! જેનું મન વશ ન હોય, તેને યોગાભ્યાસ કરવો કઠિન પડે છે, માટે જેથી પરિશ્રમ વિના સિદ્ધિ મળે એવો માર્ગ બતાવો ૧ હે કમળનયન ! મનને વશ કરનાર યોગીઓ બહુ પરિશ્રમ કરે છે, પરંતુ મન વશ ન થવાથી નિઃશ્રદ્ધ કરતા આખરે ઉદાસ થાય છે ૨ એટલા માટે હે કૃષ્ણ ! સારાસાર વિચાર કુશળ પુરુષો સર્વ આનંદને પૂર્ણ કરનારા આપના ચરણારવિ દને સેવે છે, અને જેઓ યોગથી ને કર્મથી અભિમાની થઈ તેમ કરતા નથી, તેઓ માયાથી પરાભવ પામે છે ૩ તમારા ભક્તો તમારી કૃપાથીજ કૃતાર્થ થાય છે જેઓને તમારા વિના બીજું શરણ નથી એવા લોકોને તમે પોતે વશ થઈને રહો બ્રહ્માદિક દેવતાઓ જેમના ચરણમાં પોતાના મુગટ મૂકે છે, એવા આપે રામાવતારમાં વાનરો સાથે મિત્રતા કરી હતી ૪ માટે આશ્રિતોને પુરુષાર્થ આપનાર તમે સર્વ પ્રાણીઓના આત્મા હોવાથી પ્રિય છો

કે આ અધ્યાયમાં ભક્તિયોગનું વિસ્તારથી કરેલું વર્ણન સંક્ષેપથી કરીને સમજાવવામાં આવ્યો

અને ઇશ્વર હોવાથી ભજવા યોગ્ય છે. આપનો ત્યાગ, કરીને ઐશ્વર્ય તથા મોક્ષને માટે બીજા દેવતા એને અથવા ધન જ્ઞાન વગેરે સાધનોને કોણ સેવે? તમે બલિ અને પ્રહવાદ ઉપર ઉપકાર કર્યો તથા ભક્તોને ઉપકાર કર્યો તેને જે બાણે છે તે કદી પણ બીજાને સેવતો નથી તમારી સેવા કરતા તમે સ્વર્ગાદિક સુખ આપો, તોપણ કયો પુરુષ તે સુખને લોભવે, કારણ કે, સ્વર્ગાદિક સુખે વિષયલોભ માટે અને તમારું વિસ્મરણ કરાવવાને માટે છે. અમે તમારા ચરણની રજતું સેવન કરનારને અધર્માદિક સાધનો કર્યા વિના પણ કયો વસ્તુ મળે નહિ? સર્વ વસ્તુ મળે છે. ૧ આપ બહાર આચાર્યથી અને અંદર અર્થાર્થીપણાથી સર્વ પ્રાણીઓની વાસનાનો નાશ કરો છો અને તેઓને પોતાનું સ્વરૂપ દેખાડો છો અને કરેલા ઉપકારને સંભારતા તથા પરમ આનંદમાં આવી ગયેલા તે બ્રહ્મવેત્તાઓ બ્રહ્માના આયુષ્ય જેટલા કાળથી પણ આપના ઉપકારનો બદલો વાળી શકતા નથી. ૧

શુકદેવેળ કહે છે-ઉદ્ધવે ઉપર પ્રમાણે પૂછ્યું, એટલે જગત સાથે ક્રીડા કરતા અને પોતાની સત્વ, રજ તથા તમોશુરૂપી શક્તિઓથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશરૂપી ત્રણ મૂર્તિને ધારણ કરતા સર્વ લોકના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન હાસ્ય કરી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૭

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે-હે ઉદ્ધવ! હું તમને મારા સર્વ ધર્મો કહું છું, કે જે ધર્મો શ્રદ્ધાથી પાળનારો મનુષ્ય બીજા ઉપાયોથી તરી શકાય નહિ તેવા સંસારને તરી બાંધે છે. ‘મારું’ સ્મરણ કરતા કરતા સર્વ ધર્મો મારે માટે જ કરવા અને ધીરે ધીરે ચિત્તને મારી ઉપર લગાડી મારા ધર્મો ઉપર પ્રીતિ રાખવી ૮ મારા ભક્તોએ અને મહાત્માઓએ સેવેલા પવિત્ર દેશોમાં નિવાસ કરવો દેવો, અસુરો ને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થયેલા મારા ભક્તોના આચરણને અનુસરવું. ૧૦ પોતે ભક્તોની સાથે નૃત્ય અને ગીત-ગાતા પર્વણીને દિવસે યાત્રાઓ અને મહોત્સવો કરવા ૧૧ નિર્મળ અત કરણના ભક્તો સર્વ પ્રાણીઓમાં અને પોતામાં મને જ બ્યાપી

રહેલો એવો કારણ કે હું આકાશની પેઠે અસંગ હોવાથી સર્વમાં રહ્યા છતાં આવરણરહિત છું, અને બહાર તથા અંદર પરિપૂર્ણરૂપે રહેલો છું ૧૨ હે ઉદ્ધવ! જે મનુષ્ય મારા કહેવા પ્રમાણે જે જ્ઞાનને આશ્રય કરીને તથા સર્વ પ્રાણીઓને મારારૂપ માનીને તે સર્વનો સત્કાર કરે છે, તેને હું પડિત માનું છું ૧૩ જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણમાં અને ઠેડમાં, ચેરમાં અને દાતામાં, સૂર્યમાં અને તણખામાં તથા શાતમાં અને કુરમાં સમદ્રષ્ટિ અર્થાત્ સર્વને બ્રહ્મરૂપે જુવે છે તેને પડિત બાણવો ૧૪ જે પુરુષ સર્વ મનુષ્યમાં મારી ભાવના કરે તેને સમાન સાથે સ્પર્દા, અધિયાતા સાથે ઇર્ષ્યા અને હલકા ઉપર તિરસ્કાર આવતો નથી ૧૫ ઉપહાસ કરનાર મિત્રોને દેહલિમાનથી થતા ‘અમુક ઉત્તમ છે, અમુક નીચ છે’ એવા વિચારોને તથા તેથી થતી લજ્જાનો ત્યાગ કરીને કુતરા, ચડાળ, બગદ અને ગધેડા સુધી સર્વ પ્રાણીઓને પૃથ્વી ઉપર પડીને હડબટ પ્રણામ કરવા ૧૬ જ્યાં સુધી સર્વ પ્રાણીઓમાં મારી ભાવના ઉત્પન્ન થાય નહિ, ત્યાં સુધી ઉપર પ્રમાણે વાણી, મન તથા કાયાની વૃત્તિઓથી મારી ઉપાસના કરવી ૧૭ આ પ્રમાણે ઉપાસનાથી મનુષ્યને આપું જગત બ્રહ્મરૂપ ભાસે છે અને ઇશ્વરબુદ્ધિ થવાથી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે, ને તેનો લાભ મળવાથી સર્વ સંશય ટળીને આપું જગત બ્રહ્મરૂપ દેખાય છે એટલે સર્વ ક્રિયાથી ઉપરામ પામવું ૧૮ મન, વાણી અને કાયાની વૃત્તિઓથી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર મારો ભાવ રાખવો ૧૯ હે ઉદ્ધવ! આવા નિષ્કામ કર્મો કરતા કદાચ તેમાં ભૂલ થઈ બાંધ તોપણ કઈ હાનિ થતી નથી, કારણ કે, નિર્શુલ્ય અને નિષ્કામ ધર્મ ઉત્તમ છે, એમ મેં નિશ્ચય કર્યો છે ૨૦ હે ઉદ્ધવ! ભય તથા શોકાદિથી થતો પરિશ્રમ નિરર્થક છે, પણ જે માયાથી પર જે હું તેને તે અર્પણ કરવામાં આવે તો ધર્મરૂપ ગણાય છે અર્થાત્ મને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવતી ક્રિયામાં વિશ્વ આવતું નથી ૨૧ મિથ્યા તથા પરિણામે નાશવંત એવા મનુષ્ય દેહવડે આ જન્મમાં જ સત્ય તથા અવિનાશી ઇશ્વર સ્વરૂપને પામવું, એ બુદ્ધિમાં

નેની બુદ્ધિ અને વિવેકીઓને વિવેક છે ૨૨ મેં
બ્રહ્મજ્ઞાનનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ જે દેવતાઓને દુર્લભ
છે તે તમને દુકામા કહી સંભળાવ્યો. ૨૩ મેં
અત્યંત સ્પષ્ટ જ્ઞાન તમારી આગળ કહ્યું આ વિષય
બહુવાચી પુરુષ સંશય રહિત થઈ સારના બધ-
નમાંથી છૂટે છે ૨૪ મેં કહેલા જ્ઞાનના વિષયોને
બહુવા તોરણા, પરંતુ જે તારા અને મારા પ્રશ્નોત્તર
રૂપી આખ્યાનને પણ વિચારે, બીજાને સંભળાવે
અને સાંભળે, તે પણ વેદના રહસ્યરૂપી સનાતન
બ્રહ્મને પામે છે. ૨૫ વળી જે મારા ભક્તોને આ
જ્ઞાન સંભળાવે, તે બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કરનારને
હું મારું પોતાનું સ્વરૂપ આપુ છું ૨૬ જે અત્યંત
પવિત્ર તથા બીજાઓને પણ પવિત્ર કરનારા આ
આખ્યાનનો રોજ પાઠ કરે, તે પુરુષ જ્ઞાનરૂપી હીવાથી
મારું સ્વરૂપ બીજાને દર્શાવી પવિત્ર થાય છે ૨૭
જે મનુષ્ય સાધના થઈ શ્રદ્ધાથી આ આખ્યાન
સાંભળે તે પરમ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરીને કર્મોથી બંધાતો
નથી. ૨૮ હે ઉદ્ધવ ! તમે પરબ્રહ્મને યથાર્થ રીતે
સમજ્યા ? અને તમારા મનમાં ઉત્પન્ન થયેલો મોહ
તથા શોક નાશ પામ્યા ? ૨૯ તમારે આ જ્ઞાન
દાલિકને, નાસ્તિકને, શૂદ્રને, શકને, સેવા ન કરના
રને, અભક્તને અને ઉદ્ધવને આપવું નહિ. ૩૦
પરંતુ સર્વ દોષોથી રહિત, બ્રહ્મજ્ઞાન માન આપ-
નાર, પ્રિય, સદ્ગુણી તથા પવિત્ર મનુષ્યને આ
જ્ઞાન આપવું, તમજ સ્ત્રીઓને અને શૂદ્રોને ભક્તિ
હોય તો આપવું ૩૧ જેમ અત્યંત મધુર એવું
અમૃત પીધા પછી બીજું કંઈ પણ પીવાનું બાકી
રહેતું નથી, તેમ આ ભગ્યુ એટલે બીજું કંઈ બહુ-
વાનું બાકી રહેતું નથી ૩૨ હે ઉદ્ધવ ! બીજા બહુવા
યોગ્ય સાધનો ઘણા છે, પરંતુ તે અભક્તોને માટે
છે, પરંતુ તમે તો મારા ભક્ત છો તમને તો જ્ઞાન,
કર્મ, યોગ, સંસારિક વ્યવસાય તથા રાજનીતિ
વગેરેથી મનુષ્યોને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષરૂપી
જે પુરુષાર્થો પ્રાપ્ત થાય છે, તે હું પોતે છું, માટે
તમે મારું શરણુ ગ્રહણ કરો ૩૩ મનુષ્ય જ્યારે
સર્વ કર્મો ત્યાગ કરી પોતાનો આત્મા મને અર્પણ
કરે છે, ત્યારે મને તેનું પરમ કલ્યાણ કરવાની

ધૃમ્ભા થાય છે ૩૪

શુકદેવજી કહે છે-આ પ્રમાણે ભગવાને જેને
યોગ માર્ગ દેખાડ્યો હતો એવા ઉદ્ધવ તે વખતે
શ્રીકૃષ્ણનું વચન સાંભળી બે હાથ જોડીને ઉભા
થયા અશ્રુઓથી તેમની આંખો ભરાઈ ગઈ. આનં-
દના આવેશથી કંઈ બધો રુધાઈ ગયો, ને કંઈ
પણ બોલી શક્યા નહિ. ૩૫ હે રાજન્ ! તે પછી
સ્નેહથી ક્ષુભિત ચિત્તને સ્થિર કરી, પોતાને કૃતાર્થ
માનતા ઉદ્ધવ ભગવાનના ચરણારવિન્દનો સ્પર્શ
કરીને નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ૩૬

ઉદ્ધવ કહે છે-હે કૃષ્ણ ! મેં જે મોહરૂપી
અધકારનો આશ્રય કર્યો હતો, તે તમારા સમાજ-
મથી નાશ પામ્યો છે જે મનુષ્ય અગ્નિ પાસે બેઠેલો
હોય તેને ટાઢ, અધારું તથા ભય નડતા નથી ૩૭
આપે મને પૂર્વ જ્ઞાનરૂપી યોગ આપેલો, પરંતુ માયાએ
તે હરી લીધો હતો તે આપ કયાળુએ મને ફરીને
પાછો આપ્યો જે મનુષ્ય આપે કરેલા અનુગ્રહને
બહુનારો હોય તે આપના ચરણનું શરણુ છોડીને
બીજા કંઈને શરણુ જતો નથી ૩૮ આપે સૃષ્ટિની
વૃદ્ધિ કરવા પોતાની માયાવડે દાશાર્હ, વૃષ્ણિ, અધક
તથા સાત્વત આદિ કુળો ઉપર સ્નેહરૂપી દંઢ પાશ
નાખી તે સ્નેહ પાશને આત્મજ્ઞાનથી હમણા કાપો
નાખ્યો છે. ૩૯ અને આપનાચ ચરણારવિન્દ ઉપર જે
પ્રમાણે જીવનમુક્ત દશામા મારી અખંડ ભક્તિ
રહે, તે પ્રમાણે મને શરણાગતને ઉપદેશ કરો ૪૦

ભગવાન કહે છે-હે ઉદ્ધવ ! તમે મારી આજ્ઞાથી
બહરિકાશ્રમમાં જાઓ અને ત્યાં મારા ચરણમાથી
પ્રગટ થયેલા અલકન દામા સ્નાન કરીને પવિત્ર
થાઓ ૪૧ તમારા સર્વ પાતકો અલકનદાના દર્શ-
નથી નાશ પામશે તમે ત્યાં વલ્કલ વસ્ત્રો પહેરજો,
વનમાં ઉત્પન્ન થતા કદમ્બજનો આહાર કરજો, અને
સર્વ સુખોની ઈચ્છાનો ત્યાગ કરજો ૪૨ મુખ,
હૃદય, તાઢ, તડકો વગેરે સહન કરજો, શાત સ્વભાવ
રાખજો, ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખજો, મનને શમા-
દિથી સ્થિર કરીને જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન મુક્ત થઈને
શાત રહેજો. ૪૩ વળી તમે મારી પાસેથી આ જે
બ્રહ્મવિદ્યા શીખ્યા છો તેનું ઝોકાતમાં મનન કરજો,

વાણી તથા ચિત્તને વશ રાખી મારા ધર્મો ઉપર વિશ્વાસ રાખજો, જેથી તમે ત્રિશુલાત્મક ગતિઓને ઉદ્ધવન કરી જરૂર મને પામશો. ૪૪

શુકદેવજી કહે છે-સંસારને હરનારી બુદ્ધિ-વાળા ભગવાને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કર્યા પછી ઉદ્ધવ પોતે સુખ દુઃખથી રહિત હતા, તોપણ ત્યાંથી નીકળતા તેમનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું તેમણે ભગવાનની પ્રદક્ષિણા કરી, તેમના ચરણમા મસ્તક મૂકી અશ્રુઓથી તેમને ભીંજવી દીધા ૪૫ સ્નેહના વિયોગથી ઉદ્ધવજી કાયર થઈ ગયા અને વિહવળ થઈ જવાથી ભગવાનનો ત્યાગ કરી શક્યા નહિ પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આપેલી પાઠુકા મસ્તક ઉપર લેઈ, વારવાર નમસ્કાર કરી, શ્રીકૃષ્ણના આગ્રહને લીધે ત્યાંથી આટ્યા ૪૬ પછી ભગવાનને પોતાના અતઃકરહનિ નિષેધારણ કરીને મહા વૈષ્ણવ એવા ઉદ્ધવ બદરિકાશ્રમ ગયા ત્યાં જગતના મુખ્ય બધુ શ્રીકૃષ્ણે જેમ ઉપદેશ કર્યો હતો, તેમ ધારણા રાખી શ્રીભગવાનની ગતિને પામ્યા ૪૭ યોગેશ્વરો જેમનાં ચરણને સેવે છે એવા શ્રીકૃષ્ણે ભક્તિમાર્ગની સાથે એકતા કરીને ઉદ્ધવને આ જ્ઞાનરૂપી અમૃત આપ્યું, તે જે બાણે છે તે મુક્ત થાય છે ૪૮ ભગવાને નિવૃત્તિવાળા પુરુષોનો સામારિક ભય ટાળવા જેમ પુષ્પમાથી સાર કાઢે, તેમ વેદના સારરૂપ 'જ્ઞાન વિજ્ઞાન' નામે આ અમૃત કાઢ્યું હતું, તથા પ્રવૃત્તિ શીલ પુરુષોનો સ સાર ફર કરવા, જમર પુષ્પમાથી સાર કાઢે, તેમ સમુદ્રના સારરૂપી અમૃત કાઢ્યું હતું; અને તે બંને અમૃત જેમણે ભક્તોને પાયા હતા, તે શ્રીકૃષ્ણ નામે આદિ પુરુષોત્તમ ભગવાનને હું પ્રણામ કરું છું ૪૯

મવમયમપહતું જ્ઞાનવિજ્ઞાનસારં
નિગમકુકુપજદ્રે મૃગવદ્દેવસારમ્ ।
અમૃતમુદધિતઃપ્રાઽપાયયજ્ઞત્યવર્ગાન્
પુરુષમૃષમમાદ્યં કૃષ્ણસંઘં નતોઽસ્મિ ॥
હતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે ઇકાદશસ્કંધે
પ્રકોનત્રિશોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૩૦ મો. *

યાદવોનો નાશ.

રાજો ઉવાચ

તત્તો મહામાગવત ઉચ્ચવે નિર્ગતે વનમ્ ।
દ્વારવત્યાં કિમકરોઽગ્નિગવાન્ ભૂતભાવનઃ *

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-ઉદ્ધવ વનમાં ગયા પછી પ્રાણીઓના નિયંત્રા ભગવાને દ્વારકામાં શું કર્યું હતું ? ૧ બ્રાહ્મણોના શાપથી પોતાનું કુળ નાશ પામ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સર્વ પ્રાણીઓના નેત્રને પ્રિય એવા પોતાના શરીરનો કેવી રીતે ત્યાગ કર્યો હતો ? ૨ સ્ત્રીઓ જેમના રૂપમાં લાગેલા નેત્રોને પાછા ખેંચી શકતી નથી, જે રૂપ કાને થઈ સત્પુરુષોના હૃદયમાં પેઠા પછી પાછું નીકળતું નથી અને જે રૂપ કવિની વાણીને મધુરતા આપે છે, તેનું કેવી રીતે વર્ણન થાય ? વળી મહા ભારતના યુદ્ધ પ્રસંગે અર્જુનના રથ ઉપર બેઠેલા શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરીને યોદ્ધાઓ તેના સમાનરૂપને પામ્યા હતા, તે રૂપનો શ્રીકૃષ્ણ કેવી રીતે ત્યાગ કર્યો હતો ? *

શુકદેવજી કહે છે-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્વર્ગમાં, સૂર્યના મંડળમાં, પૃથ્વી ઉપર બૂકપ વગેરે તથા આકાશમાં ફરથી દિશાઓનો ફાહ થવા વગેરે મહા ઉત્પાતો બોધને સુધર્મા સભામાં બેઠેલા યાદવોને કહ્યું કે, ૪ હે યાદવો ! દ્વારકામાં ઉત્પાતો થાય છે, તે મૃત્યુની સૂચના કરે છે, માટે આપણે હવે અહીં રહેવું ઠીક નથી ૫ માટે સ્ત્રીઓ, બાળકો અને વૃદ્ધોએ અહીંથી શોખોદ્ધાર અને આપણે પ્રભાસમાં, જ્યાં આગળ સરસ્વતી નદી પશ્ચિમ સમુદ્ર તરફ વહે છે, ૬ ત્યાં જવું અને નાહી ઉપવાસ કરી પવિત્ર થઇને સ્નાન, ચ દનાદિક અને અર્ધ્યાદિકથી દેવતાઓનું પૂજન કરવું ૭ ત્યાર પછી આપણે બ્રાહ્મણો પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવીને તેમને ગાય, પૃથ્વી, સુવર્ણ, વસ્ત્ર, હાથી, घोडा, રથ અને ઘરનાં દાન આપી તેઓનો સત્કાર કરવો. ૮ અશુભ ટાળ-

* આ અધ્યાયમાં મુસલમાનના શાપને લીધે પોતાના મામમાં જવાની ઇચ્છા કરતા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના કુળને સહાર કર્યો, એ ઠંઠા કહેવામાં આવશે

નાર તથા ઉત્તમ પ્રતિનું કલ્યાણ કરનાર આ વિધિ છે દેવતાઓ, બ્રાહ્મણો તથા ગાયોની પૂજા, એ પ્રાણીઓને ઉત્તમ સ્થિતિ આપે છે. ૯ સર્વ વૃદ્ધ યાદવો ભગવાનનું આવું વચન સાંભળીને તેમ કરવા તૈયાર થયા. વહાણોમાં ચઢી સાગર ઉતરી, તેઓ પ્રભાસ ગયા. ૧૦ યાદવોના દેવ એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું તેમ સર્વે યાદવોએ પ્રભાસમાં પરમ ભક્તિથી સર્વ કલ્યાણ થાય તેવાં દાનાદિક પુણ્ય કર્મ કર્યાં. ૧૧ તે પછી ભાવીએ જેમની બુદ્ધિમાં ભ્રમ કર્યો હતો, એવા યાદવોએ પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં મૈદેય નામે મહિરા પીધી, તે મહિરા પીવાથી મનુષ્યોની બુદ્ધિ બ્રહ્મ થાય છે. ૧૨ ભગવાનની માયાથી મૂઢ બનેલા યાદવો મહિરા પી મદમત્ત થયા ને તેઓની વચ્ચે મોટો કલહ ઉત્પન્ન થયો. ૧૩ ક્રોધના આવેશમાં કેટલી ઉદ્વેગ બનેલા શસ્ત્રધારી યાદવો સમુદ્રના તીર ઉપર હાથમાં ધનુષ, તરવાર, ભાલા, ગદા, તોમર તથા ઋષિઓથી પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૧૪ જેઓની ઉપર પતાકાઓ ફરકતી હતી એવા રથો, હાથીઓ, વાહનો, ગધેડા, ઉંટ, બળદ, પાડા, મનુષ્યો તથા ખચ્ચરો ઉપર બેસીને મદમત્ત યાદવો, હાથીઓ જેમ હાથીઓને મારે તેમ સામસામે બાણો ચલાવવા લાગ્યા. ૧૫ પ્રહુસ્ટ અને સાંબ, અકૂર અને કૃતવર્મા અનિરુદ્ધ અને સાત્યકિ, સુભદ્ર અને સ આમંજિત, શ્રીકૃષ્ણનો ભાઈ ગદ તથા તેનો પુત્ર અને સુમિત્ર તથા અસુરથ, સર્વે દારુણ સ્વભાવવાળા યાદવો પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૧૬ બીજા પણ નિશઠ, ઉદ્ધમુક, સહસ્રજિત, શતજિત તથા ભાનુ વગેરે ભગવાનની માયાથી મોહિત થઈ આધળા બીજા બની ગયા અને એક બીજાની સાથે એક બીજાને મારવા લાગ્યા. ૧૭ હાશાહ, વૃષ્ણિ, અધક, ભોજ, સાત્વત, મધુ, વિસર્જન, કુકુર તથા કુતિકુળના રાજાઓ અર્જુન તથા શૂરસેન દેશના યાદવો પોતા પોતાનો સબંધ ભૂલી જઈને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ૧૮ પુત્રો પિતા સાથે, ભાઈઓ ભાઈઓની સાથે, ભાણેજો મામાઓની સાથે, દુહિતરો વડુવાઓની સાથે, ભત્રીજાઓ કાકાઓની સાથે, મિત્રો મિત્રોની

સાથે, સ્નેહીઓ સ્નેહીઓની સાથે, અને કુટુંબી કુટુંબીની સાથે લડવા લાગ્યા એટલું જ નહિ પણ મૂઢ બની એક બીજાને મારવા લાગ્યા. ૧૯ લડતાં લડતાં બાણો ખૂટી ગયાં, ધનુષો ભાંગી ગયાં અને શસ્ત્રો ટોચાઈ ગયા કે સમુદ્રના તીર ઉપર ઉગેલી પાનને જે ચી કાઢી તેઓ લડવા લાગ્યા. ૨૦ હાથની મુઠીઓથી ઉપાડેલી પાનો લોઢાની સાંગ જેવી થઈ પડી અને યાદવો તે પાનોથી લડવા લાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે વારવા ગયા ત્યારે તેઓ સામા તેમને મારવા મંડયા. ૨૧ વળી હે રાજન્! યાદવો શ્રીકૃષ્ણને તથા બળભદ્રને પોતાના શત્રુ ગણીને તેઓને પણ મારવાનો વિચાર કરી શસ્ત્રો લઈને તેઓની ઉપર મારવા હોડયા એટલે હે કુરુનંદન! શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવ ક્રોધ કરી પાનો લઈ યુદ્ધમાં ફરવા લાગ્યા અને યાદવોનો નાશ કરવા લાગ્યા. ૨૨ બ્રાહ્મણોના શાપથી મોહ પામેલા અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની માયાવડે મૂઢ બનેલા યાદવોની એક બીજા સાથે સ્પર્ધાથી થયેલા ક્રોધે વનમાં વાસના ઘસારાથી ઉત્પન્ન થયેલો અગ્નિ જેમ વનને બાળીને ભસ્મ કરે તેમ સર્વ યાદવોનો સંહાર કર્યો. ૨૩ આ પ્રમાણે પોતાના સબંધી એવા યાદવો નાશ પામ્યા પછી બાકી રહેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને માન્યુ કે, 'હવે મેં પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો.' ૨૪ તે પછી બળભદ્રે સમુદ્રના તીર ઉપર યોગાભ્યાસથી પરમાત્માનું ધ્યાન કરી પોતાના સ્વરૂપને પરબ્રહ્મમાં ભેડીને મનુષ્ય દેહનો ત્યાગ કર્યો. ૨૫ ભગવાન દેવકી પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ બળભદ્રનું નિર્વાણ ભેદને પીંપળા આગળ જઈ પૃથ્વી ઉપર બેઠા. ૨૬ તે સમયે શ્રીકૃષ્ણે અત્યંત શોભાયમાન ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું તે સ્વરૂપ ધુમાડા વિનાના અગ્નિની પેઠે પોતાની કાંતિથી દિશાઓને તિમિર રહિત કરતું હતું. ૨૭ શરીરનો રંગ મેઘ જેવો શ્યામ હતો, શરીર ઉપર બે રેશમી વસ્ત્ર હતા અને તે પરમ મંગલમય લાગતું હતું. સુદર હાસ્યવાળું મુખકમળ કાળા કેશોથી શોભી રહેલું હતું, નેત્રો મનોહર અને કાનમાં મકરાકાર કુંડળો હતાં. ૨૮-૩૦ કટિમેખલા, જનોઈ, કિરીટ, કંઠ, બાણુબંધ, હાર, અંબર,

વિંટીઓ ને કૌસ્તુભ મણિથી તે શોભી રહ્યા હતા ૩૧ વનમાળાથી અલકૃત તેઓ મૂર્તિમાન થઈ રહેલાં એમનાં આયુષ્યોથી પરિવૃત્ત હતા. જમણા સાથળ ઉપર કમળના જેવો રાતો ડાળો પગ ચઢાવી બેઠા હતા ૩૨ એ સમયે જરા નામે પારથી જેણે મુખ લક્ષ્યાત્મા બાકી રહેલી કરચમાથી બાણતું ફળ બનાવ્યું હતું, તેણે મૃગના મુખ જેવા ભગવાનના ચરણને મૃગ સમજીને તે તીર માર્યો ૩૩ પછી ચાર બુલવાળા ભગવાનને બેઠીને કય પામેલો તે પાસે આવી મસ્તક નમાવી દૈત્યના શત્રુ એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરણમા પડ્યો અને બોલ્યો કે-હે મધુસૂદન ! મેં પાપીએ અભણ્યે આ કામ કર્યું છે. માટે આપે મને ક્ષમા આપવી બેઠ્યો ૩૪-૩૫ હે પ્રભુ ! જેમનું સ્મરણ મનુષ્યોના અજ્ઞાન રૂપી અધારાનો નાશ કરનાર છે, તે આપનો મેં અપરાધ કર્યો છે ૩૬ હે પ્રભુ ! પારથી અને પાપી એવા હું અપરાધીને મારી નાખો કે જેથી ફરીને મારાથી મહાત્માનો અપરાધ થાય નહિ ૩૭ આપની માયાએ કરેલી રચનાને પ્રજ્ઞા, રુદ્રાદિક પ્રજ્ઞાના પુત્રો તથા વાણીના અધ્યક્ષો પણ બાણતા નથી આપને પ્રજ્ઞાજ્ઞોનો શાપ લાગવાથી અધ બનેલા એવા અમે કેમ કહીએ ? માટે તે ગમે તેમ થયું હોય, પરંતુ આપ હવે મને અપરાધીને દડ દો. ૩૮ ભગવાન બોલ્યા કે, તું ડર નહિ, ઉભો થા આ કાર્ય મેં મારી ઈચ્છાથી કર્યું છે તું મારી આજ્ઞાથી પુણ્ય-કર્તાઓના સ્થાનમા અર્થાત્ સ્વર્ગમા જા ૩૯

શુકદેવજી કહે છે-જેમણે પોતાની સત્વગુણી મૂર્તિ પ્રથમથી અતાર્કિત કરી હતી અને નવું શરીર ધારણ કર્યું હતું, એવા શ્રીકૃષ્ણે આમ આજ્ઞા કરી કે તે પારથી ત્રણ પ્રદક્ષિણા ને પ્રણામ કરી સ્વર્ગમા ગયો. ૪૦ એટલામા ભગવાન ક્યા હશે ? એમ શોધ કરતો દારુક સારથિ વાણુમા વ્યાપેલા તુલસીના મુવાસને આધારે ત્યા આવ્યો ૪૧ એટલામા તેમણે સરસ્વતી નદીના તીર ઉપર પિ પળાના મૂળને અઢેલીને બેઠેલા અને જળજળાટ ક્રાંતિવાળા આયુષ્યથી વિંટાયેલા પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને દીઠા. આ વખતે દારુકનું મન સ્નેહથી ભરાઈ ગયું,

નેત્રમા અશ્રુઓ આવી ગયાં અને તે રથમાંથી નીચે ઉતરી ચરણમા પડ્યો. ૪૨ અને બોલ્યો કે-હે પ્રભુ ! આપના ચરણારવિદ્ધ મારા બેવામાં આવ્યા નહિ, તેથી રાત્રે જેમ ચંદ્રમા અસ્ત થયા પછી દષ્ટિ વિહુમ થઈ તિમિરમા નાશ પામે, તેમ મારી દષ્ટિ અધારાથી છવાઈ ગઈ છે. હું અમુક દિશા કરી તે પણ વિસરી ગયો છું અને મને કંઈ સુઝ પડતી નથી, હું ગભરાઈ ગયો છું. ૪૩ દારુક આમ કહેતો હતો એટલામા ગરુડના ચિહ્નવાળો ભગવાનનો રથ દારુકના દેખતા ઘોડાઓ અને ધ્વજાઓની સાથે આકાશમા ઉડી ગયો ૪૪ તે રથની પછવાડે વિષ્ણુના દિવ્ય આયુષ્યો પણ ગયા એ સર્વે બેઠીને સારથિ દારુક આશ્ચર્ય પામ્યો એટલે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, ૪૫ હે સારથિ ! તું હવે દારુક જા, અને ત્યાં મારામારી કરવાથી સખ ધીઓના મરણની, બળભદ્રના નિર્વાણની અને મારી આ દશાની વાત સખધીઓને કહે ૪૬ તેઓને કહેજે કે તમારે તથા તમારા બધુઓએ હવે દારુકમા રહેવું નહિ મેં ત્યાગ કરેલી દારુકાપુરીને સમુદ્ર બોળી દેશે, ૪૭ માટે સર્વ પોત પોતાના પરિવાર અને માતૃપિતાને લેઈ અર્જુનની રક્ષા તળે ઇદ્રપ્રસ્થમા જાજો ૪૮ હે સારથિ ! તું મારા ધર્મને આશ્રય કરી 'આ સર્વ મારી માયાની રચના છે' એમ બાણી જ્ઞાનમા નિષ્ઠા રાખજે સર્વ વસ્તુ તરફ નિસ્પૃહ થઈ શોકનો ત્યાગ કરી શાંતિ પામજે ૪૯ આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું એટલે દારુક સારથિ બેઠ પામ્યો અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પ્રદક્ષિણાઓ તથા પ્રણામ કરી તેમના ચરણો પોતાના મસ્તકને લગાડી દારુક ગયો. ૫૦

इत्युक्तस्त परिक्रम्य नमस्कृत्य पुन पुन ।
तत्यादौ शान्ण्युपाधाय दुर्मना प्रययौ पुरीम्
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कंधे
त्रिंशोऽध्यायः

અધ્યાય ૩૧ મો. ૬

સ્વધામ ગમન.

શ્રીશુક ઉવાચ

અથ તત્રાગમદ્વદ્વા મવાન્કા ચ સમં મથઃ ।

મહેપ્રમુક્તા દેવા મુનયઃ સમ્રજેશ્વરાઃ ॥ ૧ ॥

શુકદેવજી કહે છે-પછી બ્રહ્મા, શંકર, ઇંદ્રાદિક દેવતા, મુનિઓ, પ્રભાપતિઓ, પિતૃઓ, ગધર્વો, સિદ્ધો, વિદ્યાધરો, નાગો, ચારણો, યક્ષો, રાક્ષસો, કિન્નરો, અપ્સરાઓ અને મૈત્રેયાદિક બ્રાહ્મણો, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્વધામ ગમન સાબળી બેવા આવ્યા હે રાજન્ ! ભગવાનના જન્મો અને કર્મોનું વર્ણન કરતા વિમાનોની હારોથી આમશને સ કીર્ણ કરતા, ભક્તિ પૂર્વક આકાશમાથી તેઓ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા ૧-૪ તે પછી વ્યાપક એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બ્રહ્માને તથા પોતાની વિભૂતિરૂપ ઇંદ્રાદિક દેવોને બોધ, તેઓ પોતાને તેમના લોકમા લેઈ જવા માટે આવ્યા છે, એમ જાણી સમાધિ કરતા હોય તેમ આત્માને પરબ્રહ્મા બોધી, નેત્ર મિચી રહ્યા ૫ સ્વચ્છંદ મૃત્યુવાળા યોગીઓ જેમ અગ્નિની ધારણાથી પોતાના દેહને બાળીને પરલોકમા જાય છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણે આખા જગતમા સુદર એવા શરીરને અગ્નિથી બાળ્યું નહિ, પરંતુ તેજ ધ્યાન કરનારાઓના મ ગળકારક શરીરવડે પોતાના લોકમા ગયા બે તે પોતાના દેહને યોગાગ્નિથી બાળી નાખત તો તેમા રહેલું જગત બળીને ભસ્મ થાત, અને શરીરનું ધ્યાન તથા ધારણા કરનારાઓને ફરી તેનું દર્શન કે કૃપાની પ્રાપ્તિ થાત નહિ. ૬ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે સમાધિ ચઢાવી બેઠા ત્યારે સ્વર્ગમા હું હુલિ વાગ્યા, આકાશમાથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ અને પૃથ્વી ઉપરથી સત્ય, ધર્મ, ધૈર્ય, કીર્તિ તથા લક્ષ્મી જતા રહ્યા ૭ બ્રહ્માદિક દેવતાઓ પોતાના ધામમા પધારતા શ્રીકૃષ્ણને બોધ કે જાણી શક્યા નહિ, તેથી અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યા ૮

ક્રી આ અધ્યાયમા ભગવાન પોતાના ધામમા પધાર્યા અને વસુદેવાદિક તેમની પાછળ ગયા, એ કથા કહેવામા આવશે

વિજળી આકાશમાં મેઘમંડળને ઉલ્લસી આગળ જતાં લોકોના બેવામાં જેમ આવતી નથી, પરંતુ દૂરદર્શી એવા માત્ર દેવતાઓના બેવામાં આવે છે તેમ પૃથ્વીના મંડળને છોડી પોતાના ધામમા જતા ભગવાનની ગતિ પણ દેવતાઓના બેવામાં આવી નહિ; માત્ર ભગવદ્ ભક્તોનાજ બેવામા આવી ૯ બ્રહ્મા, રુદ્ર, વગેરે દેવતાઓ ભગવાનની ગતિને બોધ, આશ્ચર્ય પામી તેની પ્રશંસા કરતા ત્યાથી પછી પોતપોતાના લોકમા ગયા. ૧૦

હે પરીક્ષિત ! નટ જેમ વિકારરહિત થઈ જન્મ-દિક્ષના અનેક ચરિત્રો કરે છે, તેમ માયાથી પર એવા પરમાત્માએ પણ યાદવોમા આવિર્ભાવ તિરે-ભાવાદિકની ચેષ્ટા કરી, તેનું અનુકરણ કર્યું હતું ભગવાન પોતે આ જગતને સર્જીને તેમા અત્યંત-મીપણાથી પ્રવેશ કરી, વિહાર કરીને છેવટે તેના સહાર કરી પોતાના મહિમાવડે આખા જગતથી ઉપરામ પામે છે. ૧૧ ભગવાને પારધીથી પોતાના દેહનું રક્ષણ કેમ કર્યું નહિ ? એવી અનાસ્થાની કલ્પના કરવી નહિ, કારણ કે યમ તેમના શુરુપુત્રને પોતાના લોકમા લઈ ગયા હતા તેને શ્રીકૃષ્ણ સદેહે ત્યાથી પાછો લાવ્યા હતા, બ્રહ્માસથી બળી ગયેલા તમને જીવાડ્યા હતા, બાણાસુરના સશ્વા-મમા કાળના કાળરૂપ શંકરને હરાવ્યા હતા અને પારધીને તેના દેહસહિત સ્વર્ગમા મોકલ્યો હતો, તે કૃષ્ણ ભગવાન કે જે શરણાગતોનું રક્ષણ કરનાર છે, તે પોતાના શરીરની રક્ષા કરવાને અસ-મર્થ ન હતા. ૧૨ સમર્થ હતા તો તે કેટલોક કાળ પૃથ્વી ઉપર કેમ ન રહ્યા, એમ ધારવું નહિ; કારણ કે ભગવાન સર્વ શક્તિ ધારણ કરનાર તથા સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય કરવાને સ્વ-ત્ર છે તો પણ યાદવોનું અનુકરણ કરવા પોતાના શરીરને પૃથ્વી ઉપર રાખવાની ઇચ્છા તેમણે કરી નહિ તેમ મનુષ્ય શરીરનું શું પ્રયોજન છે ? કંઈ નહિ. આમ આત્મનિષ્ઠ લોકોને દિવ્ય ગતિ દેખાડવા પોતાના શરીરને પૃથ્વી પર રાખવાની ઇચ્છા તેમણે કરી નહિ હું બે મારા શરીરને અવિચળ રાખીશ તો આત્મનિષ્ઠ પુરુષો દિવ્યગતિને અનાદર કરી

શરીરને અવિચળ રાખી અહીં વિહાર કરવાનો
અમત્ત કરશે, માટે શ્રીકૃષ્ણે પોતાના શરીરને અહીં
રાખ્યું નહિ. ૧૦ જે પુરુષ પ્રભાતમાં ઉઠી સાવધાન
અર્ધ ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણની અતિનું વર્ણન કરે, તે સર્વ
કર્તા ઉત્તમ ગતિ પામે છે. ૧૪ શ્રીકૃષ્ણથી વિખુટો
પડેલો દારુક દારકા ગયો અને વસુદેવ તથા ઉગ્ર
સેનના ચરણમાં પડી, અશ્રુઓથી તે ભી જવી દીધા
૧૧ હે રાજન્! તેઓની આગળ બધા યાદવોના
મરણની વાત કહી. તે વાત સાંભળીને સર્વે ઉદ્વેગ
પામ્યા, અને તે શોકથી મૂર્છિત થઈ ગયા ૧૧-૧૭
શ્રીકૃષ્ણના વિયોગથી વિહ્વલ થયેલા લોકો માથા
કુટતા કુટતા બન્યા આગળ યાદવો પ્રાણુરહિત થઈ
પડ્યા હતા ત્યાં ગયા દેવકી, રૌહિણી અને વસુ-
દેવ, શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવને ન જોવાથી બાન
રહિત થયા, અને ભગવાનના વિરહથી આતુર થઈ
તેમણે પ્રાણ તબ્બા અને સ્ત્રીઓએ પતિઓને આલિ-
ંગન કરી ચિતામાં પ્રવેશ કર્યો. ૧૮-૧૯ બળભદ્રની
સ્ત્રીઓએ બળભદ્રના દેહને, વસુદેવની સ્ત્રીઓએ
વસુદેવના દેહને અને ભગવાનના પુત્રોની સ્ત્રીઓએ
તેમના પતિને આલિંગન કરી ચિતામાં પ્રવેશ કર્યો.
શ્રીકૃષ્ણની રુકિમણી વગેરે સ્ત્રીઓએ શ્રીકૃષ્ણમય
અર્ધ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો. ૨૦ અર્જુને પ્રિયમિત્ર
શ્રીકૃષ્ણના વિયોગથી ખિન્ન થઈ કુરુક્ષેત્રમાં કહેલાં
ગીતાનાં ઉત્તમ વચનો સંભારી પોતાના ચિત્તને
શાંત કર્યું, ૨૧ અને પછી મરણ પામેલા નિર્વશ
બંધુઓની શાઓકત વિધિ પ્રમાણે પિંડ ઉઠકઠા-

નથી તેણે ઉત્તરક્રિયા કરાવી. ૨૨ હે મહાશબ્દ !
શ્રીકૃષ્ણે ત્યાગ કરેલી દારકાને સમુદ્રે, ભગવાનનું
એક ઉત્તમ મંદિર મૂકીને એક ક્ષણમાં ગોળી દીધી.
૨૩ એ મંદિરનું સ્મરણ કરવાથી સર્વ પાપનો
નાશ થાય છે અને સર્વ મંજળોમાં તે મંજળમય
છે તે મંદિરમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય વાસ કરે
છે ૨૪ અર્જુને સ્ત્રીઓ, બાળકો, ઘરડાં અને મરતાં
બાકી રહેલા સર્વને ઇન્દ્રપ્રસ્થ લેઈ જઈને રાખ્યાં
અને ત્યાં વજ્રનાભને રાજ્યાભિષેક કર્યો. ૨૫ હે
રાજન્! તમારા દાદા પાડવો અર્જુનની પાસેથી
પોતાના સંબંધીઓનો નાશ સાંભળીને તમને રાજ્યા-
ભિષેક કરી ગાદીના ધણી કરી, તે સર્વે મહાભાગે
ગયા. ૨૬ દેવના દેવ ભગવાનના કર્મો અને જન્મોને
જે મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી ગાય છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત
થાય છે ૨૭ આ પ્રમાણે ભગવાનના કલ્યાણકારી
અને મનોહર જોવા અવતારના પરાક્રમે તથા
બાળચરિત્રો સાંભળ્યા હોય તેને જેઓ ગાય છે,
તેઓ પરમહ સની ગતિ રૂપ શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ
પામે છે ૨૮

इत्थं हरेर्मंगवतो कश्चिरावतार
वीर्याणि बालचरितानि च शंतमानि ।
अम्यत्र खेह च मृतानि युजन् मनुष्यो
मर्क्तिं परां परमईसगतौ लभेत ॥ २८ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चादशस्कंधे
वक्त्रिशोऽध्यायः

एकादशस्कंध संपूर्ण.

श्रीमद्देव्यासविरचित

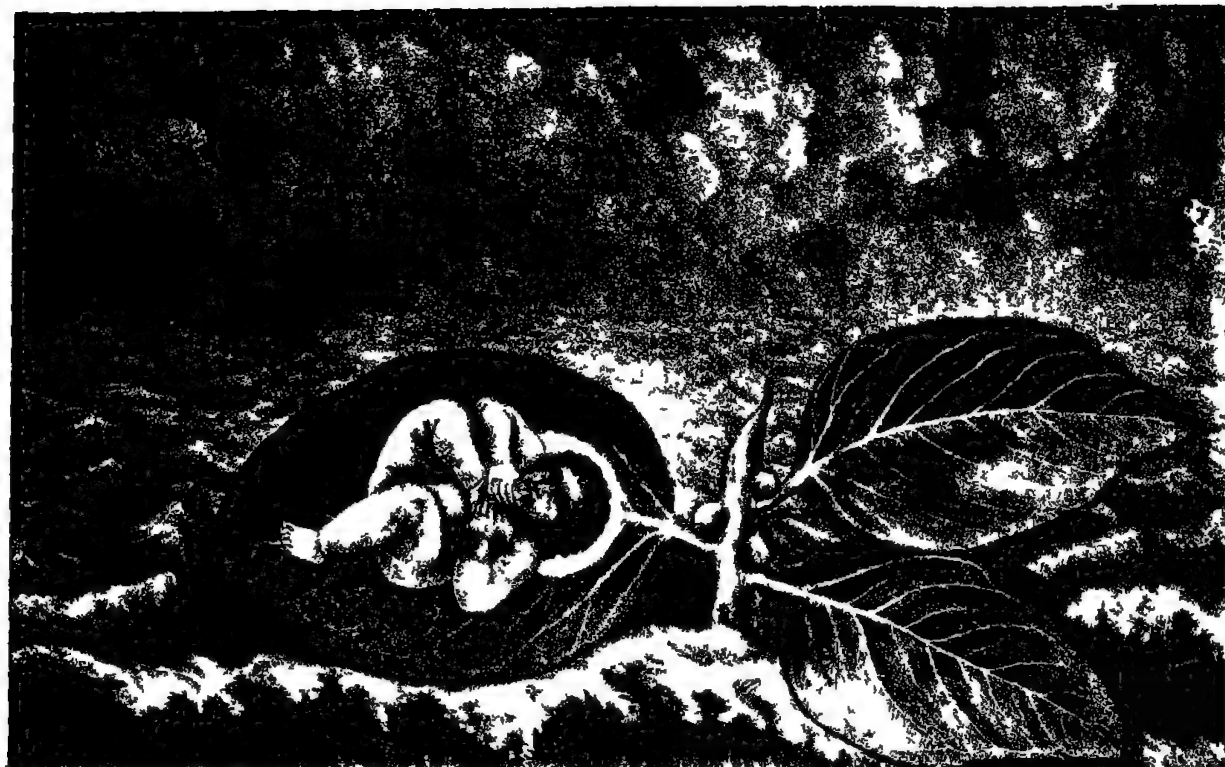
श्रीमद्भागवत

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

द्वादशस्कंध.

—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय—

शुद्ध गुणराती भाषान्तर.

પ્રાગવડને પાદડે બાળસુકુદ

અથ
શ્રીમદ્ભાગવતભાષાન્તર
દ્વાદશસ્કંધ.

અધ્યાય ૧ લો.†

મૌર્યવંશ વર્ણન.

રાજાવાચ-સ્વધામાનુગતે કુળે યદુવંશવિમૂષણે ।

કસ્ય વંશોઽમવત્પૃચ્છ્યામેતદાચક્ષ્વ મે મુને ॥ ૧ ॥

પરીક્ષિતે પૂછ્યું-હે મુનિ ! યદુવંશમા આભૂષણરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સ્વધામમા પધાર્યા પછી પૃથ્વી કેને તામે ગર્ભ, તે કયા મને કહો ? ૧

શુકદેવજી બોલ્યા-આગળ નવમ સ્કંધમા અદ્રવશની શાખામા મે જરાસંધનો વંશ વર્ણવ્યો છે તેમા બૃહદ્રથનો પુત્ર જરાસંધ અને તેનો સહદેવ થયો. સહદેવથી માર્ત્યુર, તેનો શ્રુતશ્રવા, એમ રિપુજય સુધી વીંશ રાજાના નામો ગણાવ્યા છે તેમા છેલ્લો રિપુજય અથવા પુરજય રાજા થયો, તેનો મત્રી શુનક રાજાનો નાશ કરી પોતાના પુત્ર પ્રદ્યોતને રાજ્યાસન ઉપર બેસાડ્યો. તેનો પાલક, તેનો વિશાખયૂષ, તેનો રાજક, ૨-૩ અને તેનો નંદિવાર્ધન થયો. એ પાંચ રાજાઓ પ્રદ્યોતને નામે ઓળખાશે તે રાજાઓ એકસો ને આડત્રીશ વર્ષ સુધી રાજ્ય કરશે ૪ પછી શિશુનાગે રાજા થયો શિશુનાગનો કાકવર્ણુ થયો તેનો પુત્ર ક્ષેમધર્મા, તેનો ક્ષેત્રજ, તેનો વિધિસાર, તેનો અભતશત્રુ, તેનો દર્ભક અને તેનો અજય થયો. ૫ અજયનો નંદિવર્ધન અને તેનો મહાનદી થયો એ દશ રાજાઓ શિશુનાગ કહેવાશે અને તેઓ કલિયુગમા ત્રણસોને સાઠ વર્ષ સુધી રાજ્ય કરશે હે રાજન્ ! પછી મહાનદીનો નંદ થયો, તે શૂદ્ર સ્ત્રીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયો, મહાબળવાનને મહાપદ્મ ધનનો પતિ થઈ તે ક્ષત્રિયોનો નાશ કરશે. પછી સર્વ રાજાઓ શૂદ્ર જેવા અધર્મી થશે ૭-૮ નંદરાજા પૃથ્વી ઉપર એકછત્રે (અકવર્તી) રાજ્ય કરશે, કોઈ પણ તેની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરશે નહિ મહાપદ્મ જેટલા ધનનો સ્વામી થશે અને પરશુરામની પેઠે સર્વ ક્ષત્રિયોનો સંહાર કરીને પૃથ્વીનું રાજ્ય ભોગવશે ૧૦ તેને સુમાલ્ય આદિ આઠ પુત્રો થશે જે રાજાઓ સો વર્ષ સુધી રાજ્ય કરશે ૧૧ પછી કોઈ એક બ્રાહ્મણ (આણક્ય) વિશ્વાસ પામેલા તે નવે નંદોને ઉખાડી નાખશે તેઓના નાશ પછી કલિમાં મૌર્યવંશના રાજાઓ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કરશે ૧૨ તેજ આણક્ય મૌર્યોમા પહેલા અદ્રગુપ્તને રાજ્ય બિષેક કરશે અદ્રગુપ્તનો વારિસાર, અને તેનો અશોકવર્ધન, ૧૩ તેનો સુયશા, તેનો સગત, તેનો શલિશુક, તેનો સોમશર્મા, તેનો શતધન્વા, અને તેનો બૃહદ્રથ થશે મૌર્ય નામના આ

† આ આધ્યાયમા કલિયુગના પ્રસાવે મલિન થયેલો મત્રધ દેશના રાજાનો વંશ વર્ણવવામા આવ્યો

દશ રાજ્યો કલિયુગમા એકસો ને સાડત્રીશ વર્ષ પૃથ્વીનું રાજ્ય કરશે પછી મૌર્યવંશના છેલ્લા રાજા બૃહદ્રથનો સેનાપતિ પુષ્યમિત્ર પોતાના રાજાનો નાશ કરી પોતે રાજ્ય કરશે. તેનો અગ્નિમિત્ર, તેનો સુભયેષ્ઠ થશે ૧૪-૧૬ તેનો વસુમિત્ર, તેનો ભદ્રક, તેનો ઘોષ, તેનો વજ્રમિત્ર, તેનો ભાવવત અને તેનો દેવભૂતિ પુત્ર થશે. શુંગના નામથી પ્રસિદ્ધ તે દશ રાજ્યો એક સો ને બાર વર્ષ સુધી રાજ્ય કરશે ૧૭-૧૮ હે રાજન્! પછી પૃથ્વી થોડા શુણ્ણવાળા 'કાણ્ય' નામે પ્રસિદ્ધ રાજ્યોના હાથમા જશે. શુંગ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા, વ્યભિચારી દેવભૂતિને, તેનો કણ્વ ભતિનો બુદ્ધિશાળી મંત્રી વસુદેવ મારી નાખીને પોતે ગાદીએ બેસશે તેનો ભૂમિત્ર ને તેનો નારાયણ થશે ૧૯-૨૦ કણ્વ વંશના ચાર રાજ્યો કલિયુગમા ત્રણસે ને પીસ્તાળીસ વર્ષ લગી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરશે ૨૧ ત્યાર પછી કણ્વ વંશના છેલ્લા સુશમ્ભિ તેનો બલિ નામે આધ્રજાતનો શૂદ્ર અને દુરાત્મા સેવક મારી નાખી કેટલાક સમય સુધી પૃથ્વી ભોગવશે ૨૨ પછી તેનો ભાઈ કૃષ્ણ રાજ થશે તેનો શ્રીશાતકર્ણ, તેનો પૌર્ણ માસ, ૨૩ તેનો લબોદર, તેનો વિકલ, તેનો મેઘસ્વાતિ, તેનો અટમાન, ૨૪ તેનો અનિકર્મા જેનું બીજું નામ હાલેશ, તેનો તલક, તેનો પુરીષભીરુ તેનો સુનદન, ૨૫ તેનો ચક્રોર અને તેના વંશમા નવમો શિવસ્વાતિ રાજ થશે તેનો ગોમતિ ને તેનો પુરીમાન થશે. ૨૬ તેનો વેદશિરા, તેનો શિવસ્કંદ, તેનો યજ્ઞશ્રી, તેનો વિજય, તેનો ચંદ્રવિજ અને તેનો સલોમધિ થશે ૨૭ બલિથી મારીને સલોમધિ સુધીના ત્રીશ રાજ્યો ચારસો ને છપ્પન વર્ષ રાજ્ય કરશે ૨૮ અવભૂતિ નગરીમા તે પછી આહેર ભતના સાત રાજ્યો થશે તે પછી ગર્દભિના નામે પ્રખ્યાત દશ રાજ્યો થશે તે પછી કંકના વંશના સોળ લોભી રાજ્યો થશે ૨૯ પછી આઠ વવન રાજ્યો થશે ચૌદ તુર્ક ભતિના રાજ્યો થશે ફરીને દશ ગરુડ ભતિના રાજ્યો થશે અને અગિયાર મૈન ભતિના રાજ્યો થશે ૩૦ મૈન ભતિના રાજ્યો બાદ કરતા આહેરોદિ પાસેક

રાજ્યો એક હજાર અને નવાણુ વર્ષ રાજ્ય કરશે, અને પછી મૈન ભતિના અગિયાર રાજ્યો ત્રણસે વર્ષ રાજ્ય કરશે તેમનો નાશ થયા પછી કિલકિલા નગરીમા ભૂતનદ નામે રાજ થશે પછી વગિગરી રાજ થશે ૩૧-૩૨ તેનો ભાઈ શિશુનદિ, પછી યશોનદિ અને પ્રવીરક રાજ થશે. એ એક સો ને છ વર્ષ રાજ્ય કરશે ૩૩ ભૂતનદાદિકના બાહ્ય લિક નામે તેર પુત્ર થશે, પછી પુષ્પમિત્ર રાજ થશે, પછી તેનો પુત્ર દુર્મિત્ર રાજ થશે ૩૪ પછી બાહ્યલિકોમાથી સાત આધ્ર દેશના, સાત કોશલ દેશના, વૈદુર દેશના અને નિષધ દેશના રાજ્યો થશે અને તે રાજ્યો દેશના નામે પ્રખ્યાત થશે. તે બુદ્ધા બુદ્ધા ખડના અધિપતિઓ થશે ૩૫ માગધ વંશમા વિન્ધસ્કુળ રાજ થશે, જેનું પુરજ્ય એવું બીજું નામ પડશે તે રાજ પછી બીજો એક પુરજ્ય દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો થશે તે રાજ પોતાની પ્રાધાણ્યદિક પ્રજાને બ્રહ્મ કરીને પુલિદ, યદુ અને મદ્રક નામે મ્લેચ્છ રાજ્ય કરશે અને સર્વ પ્રજાને પ્રાધાણ્ય, ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય ભતિથી બ્રહ્મ કરશે તે મહા બળવાન અને દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો રાજ ક્ષત્રિયોનો નાશ કરીને પદ્માવતી નગરીમા રહી, હરિદ્રારથી પ્રયાગ સુધી રક્ષાયલી પૃથ્વીનું રાજ્ય કરશે ૩૬-૩૭ પછી સોરક, અવતી, આબીર, શૂદ્ર, અર્બુદ અને માળવા દેશોમા ચ્હેનાર દિગ્ગ વણ ઉપનયન સંસ્કારનો ત્યાગ કરીને વ્રાત્ય થશે અને રાજ્યો ઘણું કરીને શૂદ્રો થઈ જશે ૩૮ વળી સિંધુ નદીના કિનારા ઉપર, ચંદ્રભાગા ઉપર, કૌન્તી ઉપર અને કારમીર દેશમા શૂદ્રો, સંસ્કારથી બ્રહ્મ થયેલા ચડાળો, મ્લેચ્છો અને પ્રજાતેજથી રહિત થયેલા દિગ્ગલોકો રાજ્ય કરશે ૩૯ હે રાજન્! તેઓ ઘણું કરીને મ્લેચ્છના જેવા થશે, અધર્મ કરશે, મિથ્યા ભાષણ કરશે, થોડું આપશે, અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ રહેશે ૪૦ સીની, બાળકની, ગાયની અને પ્રાધાણ્યની હત્યા કરશે પરસ્પરી અને પરધનને હરણ કરવામા તત્પર રહેશે, ઉદય અને અસ્ત પામ્યા કરશે, થોડી ધીરજવાળા અને થોડા આયુષ્યવાળા થશે ૪૧ ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કારથી હીન,

કોઈ પણ ભત્રીજી ધર્મક્રિયા રહિત રહેણું અને તમોગુણથી યુક્ત, રાજાનું નામ ધારણ કરશે અને તે મ્હેં રાજાઓ ધનાદિકનું હરણ કરી પ્રભને પીડશે ૪૨ તે રાજાઓના દેશમાં રહેનાર લોકો તેના જેવા સ્વભાવ અને આચારવાળા થશે, પરંપર લડી તથા પીડા પામી નાશ પામશે ૪૩

तत्तत्प्रायस्ते जनपदास्तच्छीलाचारवादिन ।
अन्योन्यतो राजमिक्ष क्षयं यास्यति पीडिता ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे
प्रथमोऽध्यायः

અધ્યાય ૨ નો. ૩

ભગવાનનો કલિક અવતાર.

શ્રીશુક ઉવાચ

ततश्चानुदिन धर्मः सत्य शौच क्षमा दया ।
कालेन बलिना राजन्नश्यत्यागुर्बल स्मृतिः ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે રાજા! પછી બળવાન એવા કાળના પ્રભાવથી દિવસે દિવસે ધર્મ, સત્ય, પવિત્રતા, ક્ષમા, દયા, આયુષ્ય, બળ અને સ્મૃતિ ઓછી થઈ જશે ૧ કલિમા જેમની પાસે ધન હશે તે કુલીન, સહાચારી અને ગુણી ગણાશે જે બળવાન હશે તે જ ધર્મનિષ્ઠ અને ન્યાયી ગણાશે ૨ સ્ત્રી અને પુરુષના સ બધા પ્રીતિજ કારણરૂપ થશે, પરંતુ ઉત્તમ કુળ અને ગોત્રાદિક નિ માર ગણાશે પરસ્પર લેવડ દેવડમાં કપટ થશે, સ્ત્રીના તથા પુરુષના ઉત્તમપણમાં રતિની કુશળતા કારણ ગણાશે, પરંતુ કુળ કે આચાર ઉપરથી ઉત્તમતા ગણાશે નહીં પ્રાણીપણમાં માત્ર જનોર્ધજ રહેશે ખરું પ્રાણીપણ રહેશે નહિ ૩ આશ્રમોને ઓળખવામાં તથા પરસ્પર માન આપવામાં તેના દડ તથા મૃગચર્મ વગેરે ચિહ્નો જ કારણરૂપ થઈ પડશે પરંતુ તેઓનો સહાચાર કારણરૂપ ગણાશે નહિ ન્યાયાધીશને લાય આપશે નહિ તે હાર

§ આ અધ્યાયમાં કલિના દોષ વધી ગયા પછી ભગવાનનો કલિક અવતાર થશે તે અધર્મિષ્ઠ લોકોનો નાશ કરશે અને સત્યયુગ આરંભાશે, એ કથા કહેવામાં આવશે

પામશે, બહુ બેલશે તે પડિત ગણાશે. ૪ નિર્ધન મનુષ્ય દુર્જન કહેવાશે. ઢોંગ જ સજ્જનતામાં ગણાશે પરણવામાં ક્રિયા નહિ પરંતુ સ્ત્રીને ગ્રહણ કરવી તે જ ક્રિયા કહેવાશે નહાવું એજ શણગાર ગણાશે ૫ જે જળાશય દૂર હશે તે તીર્થ ગણાશે, પરંતુ માતાપિતા તીર્થ ગણાશે નહિ વાળને તેલ નાખીને સાફ રાખવા એજ શોભા ગણાશે, પણ વિદ્યા શોભા ગણાશે નહિ પેટ ભરવું એજ પુરુષાર્થ ગણાશે, પરંતુ પરોપકાર પુરુષાર્થ ગણાશે નહિ, ધનીજ સત્યવાદી ગણાશે, ખરો સત્યવાદી સત્યવાદી ગણાશે નહિ ૬ કુટુંબનું પોષણ કરવું એજ ચતુરાઈ ગણાશે ધર્માચરણ કીર્તિને માટે કરવામાં આવશે આ રીતે દુષ્ટ પ્રભાઓથી પૃથ્વીનું મડળ ઘેરાઈ જશે ત્યારે પ્રાણી, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોમાં જે બળવાન હશે, તે રાજા થશે અને લોભી, નિર્દય અને ચોરના જેવી વૃત્તિના નીચ રાજાઓ સ્ત્રીઓનું અને ધનનું હરણ કરવા માડશે, ત્યારે પ્રભ વનમાં નાસી જશે અને ત્યાં શાક, મૂળ, માસ, મધ, ફળ, ફૂલ ઉપર જીવશે ૭-૮ દુકાળથી તથા રાજાઓના કરોથી પીડાતી પ્રજા અનાવૃષ્ટિથી, ટાઢથી, તડકાથી, વરસાદથી અને ઝાકળથી દુઃખી થઈ તથા માહોમાહે લડીને નાશ પામશે ૧૦ ભૂખ, તરસ, રોગ, સતાપ તથા ચિંતાથી લોકો દુઃખી થશે કલિયુગમાં મોટામાં મોટું આયુષ્ય વીશ કે ત્રીશ વર્ષનું થશે ૧૧ કલિના દોષથી શરીર ઠીંગણા થઈ જશે, વર્ણો તથા આશ્રમવાળા મનુષ્યોનો વેદોક્ત ધર્મ નાશ પામશે ૧૨ પાપ ડી ધર્મો વૃદ્ધિ પામશે, રાજાઓ ઘણું કરીને ચોર જેવા થઈ જશે, મનુષ્યો ચોરી, મિથ્યા ભાષણ, વૃથા હિંસા વગેરે પ્રકારે આજીવિકા કરશે ૧૩ ત્યારે વર્ણો શૂદ્ર જેવા થઈ જશે ગાયો બકરી જેવી થશે આશ્રમોમાં માત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ જ રહેશે સ બધીઓમાં વેવાઈવેલાઓ જ પાસેના સ બધી કહેવાશે ૧૪ ઓષધિઓ સૂક્ષ્મ થઈ જશે, વૃક્ષોમાં ખીજડા માત્ર રહેશે, વગસાદમાં વિજળીઓ ભેવામાં આવશે, ઘરો વેદના ધ્વનિથી તથા ધર્મકર્મથી રહિત થશે ૧૫

આ પ્રમાણે તીક્ષ્ણ ધર્મવાળો કલિયુગ ઘણો ખરો વીતી ગયા પછી ભગવાન ધર્મની રક્ષા કરવા સત્વશુભી અવતાર ધારણ કરશે ૧૯ સ્થાવર જંગમના શુરુ અને સર્વના આત્મારૂપ વિષ્ણુનો જન્મ સાધુ પુરુષોના ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે અને કર્મના બધન તોડવાને માટે થશે ૧૭ શભલ ગામમાં વિષ્ણુયશા નામે એક ઉત્તમ અને મહાત્મા પ્રાક્ષણને ઘેર તે ભગવાન કલ્ક નામે પ્રકટ થશે ૧૮ આઠ સિદ્ધિઓવાળા તથા અનુપમ કાતિવાળા કલ્ક ભગવાન, અતિ ઉતાવળા વેગવાળા અને નીચ લોકોનું દમન કરનારા ઘોડા ઉપર બેસી પૃથ્વી ઉપર ફરી રાજના વેશમાં રહેલા ચોગેને મારશે ૧૬-૨૦ ચૌર લોકો નાશ પામ્યા પછી નગરના તથા દેશના લોકોને ભગવાનના અગમ લગાડેલા ચંદનાદિકના પવિત્ર સુગંધવાળા વાયુને સ્પર્શ થશે, તેથી તે લોકોના મન નિર્મળ થશે ૨૧ અને સત્વશુભી ભગવાન વાસુદેવ તેઓના હૃદયમાં રહેશે, તેથી તેમની પ્રભા હૃદ બાધાવાળી થશે ૨૨ આ પ્રમાણે ભગવાન કલ્ક જ્યારે અવતાર ધારણ કરશે, ત્યારે સત્યયુગનો આરંભ થશે અને સત્વશુભી પ્રભળી ઉત્પત્તિ થશે ૨૩ જ્યારે ચંદ્ર, સૂર્ય અને બૃહસ્પતિ એ ત્રણ ગ્રહો પુષ્પ નક્ષત્રમાં એક સાથે આવશે ત્યારે સત્યયુગનો આરંભ થશે ૨૪ ચંદ્રવંશી તથા સૂર્યવંશી જે રાજાઓ હમણા છે અને જે ભવિષ્યમાં થશે તેમના ચરિત્રો કહ્યા ૨૫ તમારા જન્મથી લઈને નંદરાજને અભિષેક થયો, તેટલા સમયમાં પંદરસો અને દશ વર્ષ જેટલો કાળ ગયો છે ૨૬ આકાશમાં સપ્તર્ષિઓની વચ્ચે જે બે તારાઓ દેખાય છે, તેની વચ્ચે દક્ષિણ દિશા તરફ સમ પ્રદેશમાં રહેલું જે નક્ષત્ર ભવામાં આવે છે, તે નક્ષત્ર સાથે જ સપ્તર્ષિઓ જોડાઈને રહેલા છે અને તેઓ સો વર્ષ સુધી જોડાઈ રહેશે સપ્તર્ષિઓ તમારા જન્મ સમયે મધ્ય નક્ષત્રમાં હતા અને હમણા પશુ તેમાં જ છે ૨૭-૨૮ વિષ્ણુનો શુદ્ધ સત્વશુભી દેહ જ્યારે વૈકુંઠ લોકમાં ગયો, ત્યારે કલિયુગે આ લોકમાં પ્રવેશ કર્યો છે ને લોકોનું મન પાપ તરફ વળ્યું છે ૨૯

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જેટલામાં પોતાના ચરણકમળવડે પૃથ્વીનો સ્પર્શ કરતા, તેટલામાં કલિયુગ આ પૃથ્વી ઉપર આવી ગયો હતો, પરંતુ તે પૃથ્વીનો પરાભવ કરી શકતો ન હતો ૩૦ સપ્તર્ષિઓ જ્યારથી મધ્ય નક્ષત્રને ભોગવવા લાગ્યા ત્યારથી દેવતાઓના બારસો વર્ષ જેવડો કલિયુગ પ્રવર્ત્યો છે ૩૧ અને જ્યારે સપ્તર્ષિઓ મધ્યમાંથી પૂર્વાષાઢા નક્ષત્રમાં જશે, ત્યારે નંદરાજના રાજ્ય સુધી કલિયુગની વૃદ્ધિ થશે ૩૨ પ્રાચીન કાળને જાણનારા વિદ્વાનો કહે છે કે, ભગવાન જે દિવસે સ્વધામ પધાર્યા તે દિવસથી જ કલિયુગ આવ્યો એમ જાણવું ૩૩ દેવોના એક હજાર અને બસો વર્ષ કલિયુગનું પ્રમાણ છે તે વીતી ગયા પછી પાછો સત્યયુગનો આરંભ થશે લોકોના મન આત્માને જાણવા માટે સમર્થ થશે, તે ઉપરથી સત્યયુગનો આરંભ થયો, જાણવામાં આવશે ૩૪ આ રીતે પૃથ્વી ઉપર મનુના વંશની જે સ્થિતિ છે, તે પ્રમાણે પ્રત્યેક યુગમાં પ્રાક્ષણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રોની સ્થિતિ થાય છે ૩૫ હમણા નામ માત્ર અવશેષ રહેલા અને જેમની વાતો રહી ગઈ છે, એવા મહાત્મા પુરુષોની કીર્તિ જ પૃથ્વી ઉપર છે ૩૬ ચંદ્રવંશમાં જન્મેલા રાજા શતનુનો ભાઈ દેવાપિ અને ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલો સૂર્યવંશી મરુ, એ બે રાજાઓ યોગના બળથી હજી કલાપ ગામમાં રહે છે ૩૭ તે બંને કલિયુગને અતે ભગવાનની આજ્ઞાથી પાછા અહીં આવીને, પ્રથમની પેઠે વર્ણોના તથા આશ્રમોના ધર્મોનો વિસ્તાર કરશે ૩૮ સત્યયુગ, દ્વાપરયુગ, ત્રેતાયુગ, અને કલિયુગ, એમ ચાર યુગો છે અને તે ચાર યુગ, ઉપર કહેલા ક્રમ પ્રમાણે પૃથ્વી ઉપર સર્વ પ્રાણીઓને વિષે વાસ કરે છે. ૩૯ હે રાજન! મેં જે રાજાઓ કહ્યા તે પૃથ્વી માટે પ્રાણ દાન કરી મરણ પામ્યા છે ૪૦ જે શરીરનું રાજ નામ હોય છે તેનું પશુ મૃત્યુ પછી રાખ નામ પડે છે. તેવા નાશવંત દેહને માટે પ્રાણીઓનો દ્રોહ કરનારાનો કર્યો સ્વાર્થ સિદ્ધ થતો નથી માત્ર દ્રોહ કરવાથી નરક મળે છે ૪૧ આ પૃથ્વીને મારા પૂર્વજ પુરુ

યોએ કેવી રીતે પાળી હતી ? અને તે મારી પાસે, મારા પુત્રની પાસે, મારા પૈત્રની પાસે તથા મારા વ શત્રુની પાસે કેવી રીતે રહેશે ? આ રીતે પૃથ્વીને મમતાથી રાખનાર અને અગ્નિ, તેજ તથા જળમય કાયને અહ તાથી પોતાની માનનાર રાજાઓ, છેવટ નાશ પામ્યા છે ૪૨-૪૩ હે રાજન્ ! જે રાજાઓ પોતાના બળથી પૃથ્વીને ભેગવતા હતા તે કાળે કરીને માત્ર કથારૂપ અવશેષ થઈ ગયા ૪૪

ये ये भूपतयो राजन् भुङ्गते भुजमोजसा ।
कालेन ते कृता सर्वे कथामात्रा कथासु च ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे
द्वितीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૩ નો. ૩

કલિના દોષો

શ્રીશુક ઉવાચ

इष्टात्मनि जये व्यग्रान् नृपान् हसन्ति मूरियम्
अहो मां बिजिगीवति मृत्यो क्रीडनका नृग ॥

શુકદેવજી કહે છે-આ પૃથ્વી પોતાને જીતવા તત્પર થયેલા રાજાઓને ભેઈ હસે છે કે, ઝોહો ! કાળના રમકડા જેવા આ રાજાઓ કેવી ઇચ્છા કરે છે ૧ વિદ્વાન્ રાજાઓને પણ આવો મનોરથ નિષ્કુળ બળ છે પરપોટા જેવા દેહ ઉપર અત્યંત વિશ્વાસુ રાજાઓ મનમાં વિચાર કરે છે કે, ૨ અમે પ્રથમ છ ઇંદ્રિયોને જીતી મત્રીઓને હરાવીશું, પછી કંટકરૂપ શત્રુઓને હરાવીને એ રાજાના મત્રીઓ, નગરવાસીઓ, વિશ્વાસુઓ તથા હાથીઓને તાળે કરીશું ૩ છેદે સમુદ્ર પર્યંત પૃથ્વીને તાળે કરીશું આ પ્રમાણે તેઓનું હૃદય વિજયની આશા ભરેલું હોવાથી પોતાની પાસે ઉભેલા કાળને તેઓ દેખતા નથી ૪ કેટલાક રાજાઓ સમુદ્ર પર્યંત રહેલી જે હું પૃથ્વી તેને જીતી બળાત્કારથી સમુદ્ર પારના દેશોમાં બળ છે, ઇંદ્રિયોના વિજય કરવાથી આ કુળ મળે છે, પણ તે કંઈ ગણતરીમાં નથી ઇંદ્રિયોના વિજયનું કુળ તો મોક્ષ છે ૫

કે આ અધ્યાયમાં રાજાઓની અહ ભાવના અને લોકોની અધર્મમાં પ્રવૃત્તિનું વર્ણન કરવામાં આવશે

હે રાજન્ ! મનુષ્યો તથા મનુના પુત્રો મારો ત્યાગ કરીને જેમ આવ્યા હતા, તેમ પાછા ગયા છે, ૧ મારે માટે પિતા તથા પુત્રો વચ્ચે અને બાઈ ભાઈ વચ્ચે પણ કવેશ થાય છે જે દુનિયાનું ચિત્ત રાજ્યમાં બંધાયું ગયું હોય, ૭ તેઓ કહે છે કે-આ પૃથ્વી મારી છે તારી નથી આવું બોલનાર રાજાઓ પરસ્પરમાં સ્પર્ધા કરી મારે માટે એક બીજાને મારી નાખે છે અને પોતે પણ અતે મરી બળ છે ૮ પૃથુરાજ, પુરંદરા, ગાધિ, નહુષ, ભરત, અર્જુન, મધાતા, સગર, રમ, ખડ્વાગ, ધુધુહા, રઘુ, ૯ તૃણબિંદુ, યયાતિ, શયાતિ, શતનુ, ગય, ભગીરથ, કુવલ્યાશ્વ, કકુત્સ્થ, નૈષધ, નૃગ, ૧૦ હિરણ્યકશિપુ, વૃત્રાસુર, રાવણ, નમુચિ, શબર, ભૌમાસુર, હિરણ્યક્ષ, તારકાસુર, ૧૧ તથા બીજા શક્તિવાળા દેવો અને રાજાઓ સર્વ વસ્તુને જાણનાર શૂરા સર્વનો વિજય કરનારા તથા અજીત હતા ૧૨ તે મરણ ધર્મવાળા લોકો મારી ઉપર ઘણી મોટી મમતા બાધી બેઠા હતા તેઓને પણ કાળે માત્ર કથા રૂપે બાકી રાખ્યા છે અને તેઓ પોતાના મનોરથોમાં નિષ્કુળ નીવડ્યા છે ૧૩ હે રાજન્ ! યશનો વિસ્તાર કરીને મરણ પામેલા મહા બળશાળી તે રાજાઓની કથાઓ મે તમારી આગળ કહી, તે વિજ્ઞાન અને વૈરાગ્યની ઇચ્છાથી કહી છે એ કથાઓ માત્ર વાણીના વિલાસરૂપ હોઈ પરમાર્થરૂપ નથી ૧૪ ઉત્તમ કીર્તિવાળા શ્રીકૃષ્ણના અકલ્યાણનો નાશ કરનાર જે શુણ્ણાનુવાદો વાર વાર ગાવામાં આવે છે, તેજ ભાગને પુરુષાર્થ સમજવો અને શ્રીકૃષ્ણ ઉપર નિર્ભેગ ભક્તિની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષે નિત્ય તે વાર વાર શ્રવણ કરવો ૧૫

પરીક્ષિત રાજા પૂછે છે-હે મુનિ ! કલિકાળના લોકોએ વૃદ્ધિ પામેલા કલિયુગના દોષોને કેવી રીતે ટાળવા ? ૧૬ યુગો, યુગ યુગના ધર્મો તથા પ્રલયના અને કલ્પના પ્રમાણે, મહાત્મા અને ઇશ્વર એવા કાળમૂર્તિ શ્રીવિષ્ણુની ગતિરૂપ છે માટે મને તે કહે ૧૭

શકદેવજી બોલ્યા-હે રાજન્ ! સત્યયુગમાં ચાર પગવાળો ધર્મ હતો, ત્યારે મનુષ્યો તેને

ધારણ કરતા સત્ય, દયા, તપ અને દાન, એ ચાર વ્યાપક એવા ધર્મના પગ છે ૧૮ સત્યયુગમાં, લોકો સતોષી, દયાળુ, મર્મ પ્રાણીઓના મિત્ર, શાંત, અતરિન્દ્રિયનો નિઃક્રુ કરનાર, દુષ્ટાદિક સહન કરનાર, આત્મારામ, તેમ જ સમદંષ્ટિવાળા તથા આત્મજ્ઞાનના અભ્યાસી હોય છે ૧૯ ત્રેતાયુગમાં મિથ્યા ભાષણ, હિંસા, અસતેષ તથા કલેશ, એ ચાર અધર્મથી ધર્મનો ગે.થો ભાગ નાશ પામે છે ૨૦ ત્રેતાયુગમાં ઘણા લોકો ક્રિયામાં ને તપમાં નિષ્ઠવાળા હોય છે, ખડુ હિંસા કરનાર હોતા નથી, ધર્મ અર્થ, અને કામને સેવનાર હોય છે, વેદાધ્યયનમાં ઘણાજ કુશળ હોય છે અને વર્ણોમાં પ્રાણી ઉત્તમ ગણાય છે ૨૧ દ્વાપરયુગમાં હિંસા, અસતોષ, મિથ્યા ભાષણ તથા દ્રેષ એ ચાર અધર્મથી તપ, દયા, સત્ય અને દાન એ ચાર ધર્મના પગ માથી અર્ધાપગ ભાગે છે ૨૨ દ્વાપરયુગમાં લોકો યશસ્વી, મહાગૃહસ્થ, સ્વાધ્યાયમાં કુશળ, ધનવાન, કુટુંબી તથા આનંદી હોય છે અને વર્ણોમાં પ્રાણી તથા ક્ષત્રિયો ઉત્તમ ગણાય છે ૨૩ કલિયુગમાં અધર્મોના વૃદ્ધિ પામતા પાયાઓવડે ધર્મનો એક ચતુર્થાંશ બાકી રહે છે અને તે પણ છેવટે ક્ષીણ થઈને નાશ પામે છે ૨૪ કલિયુગમાં લોકો લોભી, દુરાચારી, નિદંય, વેરી, ભાગ્યહીન તથા તૃણવાળા હોય છે, અને વર્ણોમાં શૂદ્રો તથા દાસ લોકો ઉત્તમ ગણાય છે ૨૫ સત્વ, રજ તથા તમ, આ ત્રણ ગુણો પુરુષોમાં જેવામાં આવે છે અને તે ગુણો કાળની પ્રેરણાથી ચિત્તમાં ક્રિયા કરે છે ૨૬ ન્યારે મન, બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો સત્વગુણમાં હોય ત્યારે સત્યયુગ જાણવો, કારણ કે તેને લીધે જ્ઞાન તથા તપમાં રુચિ રહે છે ૨૭ ન્યારે પ્રાણીઓને સકામ કર્મો ઉપર પ્રેમ થાય ત્યારે રજોગુણની વૃત્તિવાળો ત્રેતાયુગ આવ્યો એમ જાણવું ૨૮ ન્યારે લોભ, અસતોષ, માન, દંભ, મસર ને સકામ કર્મોમાં પ્રીતિ થાય ત્યારે રજોગુણ અને તમોગુણ જેમાં મુખ્ય છે, એવો દ્વાપરયુગ આવ્યો જાણવું ૨૯ ન્યારે કપટ, મિથ્યા ભાષણ, આલસ્ય, નિદ્રા, હિંસા, દુષ્ટ, શોક, મોહ, ભય અને દીનતા

આવવા માટે ત્યારે તમોગુણ જેમાં મુખ્ય છે એવો કલિયુગ આવ્યો જાણવું. ૩૦ કલિયુગના લોકો કુદ્રંદિવાળા, અદ્યભાગ્યવાળા, ઘણા ખાનારા, વિષયલપટ તથા દીન થઈ જશે અને સ્ત્રીઓ પોતાની ઇચ્છાનુસાર વર્તનારી થશે ૩૧ દેશોમાં ચોરનો વધારો થશે, વેદો પાખડીઓથી દૂષિત થશે, રાજાઓ પ્રજાનું કલ્યાણ કરશે નહિ અને પ્રાણીઓ સ્વાર્થ પરાયણ થશે ૩૨ બ્રહ્મચારીઓ સદાચાર હીન અને પવિત્રતા રહિત થશે, ગૃહસ્થો ભિક્ષા ન આપતા પોતે ભિક્ષા માગશે, તપસ્વી લોકો વનનો ત્યાગ કરી ગામમાં રહેશે અને સન્યાસીઓ ધનના લાલચુ થઈ જશે ૩૩ સ્ત્રીઓ નીચી, ઘણા ખાનારી, ખેશરમ, કઠોર શબ્દો બોલનારી, કપટી અને સાહસિક થશે ૩૪ કપટી નીચ વ્યાપરીઓ વ્યાપાર કરશે લોકો આપતકાળ નહિ આવ્યા છતાં સત્પુરુષોએ તુચ્છ ગણેલી આજીવિકાને સારી માનશે ૩૫ ચાકરો પોતાનો શેઠ શ્રેષ્ઠ છતાં નિર્ધન હશે તો ત્યાગ કરશે શેઠ પોતાના કુળનો ચાકર જે દુ.ખી સ્થિતિમાં આવી પડશે તો તેનો ત્યાગ કરશે અને ઉચી ગયેલી ગાયોનો પણ ત્યાગ કરશે ૩૬ કલિયુગમાં લોકો પિતા, ભાઈ, મિત્ર, સખીઓ અને નાતીલાઓનો ત્યાગ કરીને ધન-સ્નેહ જ રાખશે તથા સ્ત્રીઓને અધીન લોકો, સાળાઓ તથા સાળીઓ સાથે જ સલાહ કરશે ૩૭ તપસ્વીઓના જેવા વેષથી આજીવિકા કરનાર શૂદ્રો દાનાદિકનો પ્રતિબ્રહ્મ કરશે ધર્મ ન જાણનાર પુરુષો ઉંચા આસનો ઉપર બેસીને ધર્મનો ઉપદેશ કરશે, ૩૮ પૃથ્વીને નિરત્ર જોઈ ઉદાસ રહેશે, દુકાળ અને રાજાના કરોથી પીડા પામશે તથા અનાવૃષ્ટિના ભયથી આતુર થઈ જશે ૩૯ વળી કલિયુગમાં લોકો વસ, અન્નપાન, શયન, સ્નાન તથા આભૂષણો રહિત થઈ પડશે, અને પિશાચના જેવા ભય કર દેખાવના થશે ૪૦ કલિયુગમાં લોકો એક કોડી જેટલા ધનને માટે પણ લડીને સ્નેહનો ત્યાગ કરશે, પોતાના વહાલા જીવનો પણ ત્યાગ કરશે તથા પોતાના સખીઓનો પણ નાશ કરશે ૪૧ મનુષ્યો વૃદ્ધ-માતૃપિતાની રક્ષા કરશે નહિ અને સ્વાર્થ

માતપિતા સર્વ વિષયોમા કુશળ એવા પોતાના પુત્રોની રક્ષા કરશે નહિ ૪૨ હે રાજન્ ! જગતના પરમ શુરુ તથા ત્રણ લોકના અધિપતિ જેમના ચરણારવિંદને નમે છે એવા ભગવાન્ અચ્યુતની પાખડથી લિન્ન મનવાળા મનુષ્યો ઘણુ કરીને કલિયુગમા પૂજા કરશે નહિ. ૪૩ પુરુષ, મરણ સમયે આતુર દશામા પડી ઠેસ ખાતી વેળા અથવા પરાધીન દશામા ભગવાનનું નામ લે તો તે કર્મ-રૂપી બંધનમાથી છૂટો થઈ ઉત્તમ ગતિને પામે છે. પરંતુ કલિયુગમા લોકો આવી ઉત્તમ ગતિ આપનાર ભગવાનની પૂજા કરશે નહિ ૪૪

હવે હું તમને કલિયુગના દોષો દૂર કરવાનો ઉપાય કહું છું-ભગવાન પુરુષોત્તમ મનમા વાસ કરવાથી કલિયુગને લીધે થયેલા અને દ્રવ્ય, દેશ તથા ચિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યોના સર્વ દોષો હરે છે. ૪૫ ભગવાનનું નામ સાભળવાથી, કીર્તન કરવાથી, પૂજા કરવાથી, અથવા આદર આપવાથી, મનુષ્યોના હૃદયમા રહેલા ભગવાન મનુષ્યોના દશ હજાર જન્મના પાપને ટાળે છે ૪૬. સુવર્ણમા રહેલો અગ્નિ જેમ ધાતુના સબંધથી થયેલી કાળાશ વગેરે દોષને ટાળે છે તેમ હૃદયમા રહેલા ભગવાન પણ ચેતનીઓની અશુભ વાસના ટાળે છે ૪૭ ભગવાન શ્રીહરિ હૃદયમા રહેવાથી જે પ્રમાણે અત-રાત્મા અત્યંત શુદ્ધ થાય છે, તે પ્રમાણે ઉપાસના, તપ, પ્રાણાયામ, મૈત્રી, તીર્થસ્નાન, મત, દાન ને જપ કરવાથી અતર અત્યંત શુદ્ધ થતું નથી ૪૮ હે રાજન્ ! હવે તમે મરવાની તૈયારીમા છો તેથી તમે સાવધાન થઈ ભગવાનને હૃદયમા ધારણ કરો, કારણ કે જેથી તમે પરમ ગતિ પામે ૪૯ હે રાજન્ ! મરવાની તૈયારીમા જે હોય તેણે ભગવાન પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરવું, એટલે સર્વના આત્મા અને સર્વના આશ્રય એવા ભગવાન તેને પોતાનું સ્વરૂપ આપે છે ૫૦ હે રાજન્ ! દોષના ભંડારરૂપ કલિયુગમા એક મોટો ગુણ છે, તે એ છે કે શ્રીકૃષ્ણનું કીર્તન કરવાથી મનુષ્ય સર્વ બંધનોમાથી છૂટો થઈ પરમ પદને પામે છે ૫૧ સત્યયુગમાં વિષ્ણુનું ધ્યાન કરવાથી જે ફળ થાય છે, અને

ત્રેતાયુગમા યજ્ઞોવકે યજન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તે જ ફળ કલિયુગમા શ્રીહરિનું કીર્તન કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે ૫૨

કૃતે ચક્ષ્યાયતો વિષ્ણુ ત્રેતાયાં યજતો મલ્લે દ્વાપરે પરિચર્યાયા કલૌ તદ્ધર્મિકીર્તનાત્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे तृतीयोऽध्यायः

અધ્યાય ૪ થો. ૩

બુદ્ધ બુદ્ધ પ્રલયો.

શ્રીશુક ઉવાચ

કાલસ્તે પરમાણ્વાદિર્વિપરાદ્યાં વધિનૃપ ।

કથિતો યુગમાન ચ શૃણુ કલ્પલયાવપિ ॥

શુકદેવજી કહે છે-હે ગજન્ ! મેં તમને પરમાણ્વથી માંડીને જે પરાઈ સુધીનો કાળ કહ્યો તથા યુગોનું માન પણ કહ્યું. હવે હું કલ્પના તથા લયના પ્રમાણ કહું છું તે સાંભળો. ૧ ચાર હજાર યુગ તે બ્રહ્માનો એક દિવસ અને તે કલ્પ કહેવાય છે કલ્પમા ચૌદ મનુષ્યો થાય છે ૨ કલ્પને અતે પ્રલય થાય છે, તે બ્રહ્માની રાત્રિ કહેવાય છે આ ત્રણે લોકનો રાત્રિમા લય થાય છે ૩ એ નૈમિત્તિક પ્રલય કહેવાય છે, કારણ કે તેમા ભગવાન નારાયણ આખા જગતને ગ્રહણ કરી શેષનાગ ઉપર પોઠે છે, બ્રહ્મા નારાયણ સ્વરૂપ લઈ નિદ્રા કરે છે બ્રહ્માના નિદ્રારૂપ નિમિત્તથી થતો પ્રલય નૈમિત્તિક કહેવાય છે ૪ જ્યારે બ્રહ્માના પરાઈ વર્ષ વીતી જાય છે ત્યારે મહત્ત્વ, અહકાર અને પાત્ર તન્માત્રાઓ લય પામે છે ૫ એટલા માટે તે પ્રાકૃતિક લય કહેવાય છે, જે પ્રલયમા નાશનું કારણ પ્રાપ્ત થવાથી પ્રકૃતિઓ તથા તેના કાર્યરૂપ બ્રહ્માડસમૂહ પણ લય પામે છે ૬ તે પ્રાકૃતિક પ્રલય થતાં સો વર્ષ સુધી પૃથ્વી ઉપર વરસાદ વરસતો નથી તેથી અન્નનો નાશ થાય છે અને ભૂખી પ્રજા એક બીજાને ખાવા ધાય છે અને કાળવડે પીડા પામી તે નાશ પામે

ફે આ અધ્યાયમા નૈમિત્તિક, પ્રાકૃતિક, આત્મિક તથા નિત્ય જેમ ચાર પ્રકારના પ્રલયોની કથા કહેવામા આવશે

છે પછી પ્રલય સમયનો સૂર્ય સમુદ્રના, દેહના અને પૃથ્વીના સર્વ રસને ચૂસી લે છે સ કષણના મુખ માથી ઉત્પન્ન થયેલો પ્રલયનો અગ્નિ પવનના વેગથી વધી જઈને પૃથ્વીના ઉજડ થઈ ગયેલા પાતાલાદિ વિભાગોને જળી નાખે છે, આ વખતે અગ્નિને સૂર્યની શિખાઓથી ઉપરના ભાગમાં, નીચેના ભાગમાં અને ચૌતરફ બળતું પ્રજ્વાલિત, બળેલા છાણના જેવું થઈ જાય છે પછી પ્રલય કાળનો મહાપ્રચંડ પવન સો વર્ષ કરતાં કઈક વિશેષ વર્ષો સુધી વહાશે અને આકાશ ધૂળથી ધુસર થઈ જશે ૭-૧૨ અનેક રગના મેઘમંડળો સો વર્ષ સુધી પાણી વરસાવે છે, અને તેથી પ્રજ્વાલિત શુક્રામા રહેલું જગત પાણીમય થાય છે ૧૩ જ્યારે સર્વે જગત પાણીમાં ડુબી જાય છે ત્યારે પાણી પૃથ્વીના ગ્રંથ ગુણને હરી લે છે, પૃથ્વીનો ગુણ પાણીમાં લય પામતા પૃથ્વીનો નાશ થાય છે ૧૪ તે પછી પાણીના રસ ગુણને તેજ લે છે ને પાણી તેજમાં લય પામે છે તે પછી તેજના રૂપ ગુણને વાયુ ગળી જતા રૂપરહિત થયેલું તેજ વાયુમાં લય પામે છે પછી વાયુના સ્પર્શ ગુણને આકાશ ગળી જતા, વાયુ ગુણરહિત થવાથી આકાશમાં ભળે છે, તે પછી હે રાજન્! આકાશના શબ્દ ગુણને તામસા હકાર ગળી જતા આકાશ પણ તામસા હકારમાં લય પામે છે ઇદ્રિયોને અને તેઓની વૃત્તિઓને રાજસાહકાર ગળી જતા ઇન્દ્રિયોના દેવતા એને સાત્વિકાહકાર પોતામાં લય કરે છે ૧૫-૧૭ સાત્વિક, રાજસ અને તામસ એ ત્રણ પ્રકારના અહકારને મહત્ત્વ ગળી જતા મહત્ત્વને સત્વાદિક ગુણો ગળી જાય છે પછી કાળે પ્રેરેલો પ્રધાન તે ત્રણ ગુણોને ગળી જતા ત્રણ ગુણો પ્રકૃતિમાં મળી જાય છે ૧૮ પ્રધાનને કાળના દિવસ રાત્રિરૂપ અવયવોને લીધે પરિણામાદિક વિકાર થતો નથી, કારણ કે તે આદિ, મધ્ય અને અત રહિત છે વળી તે અવ્યક્ત એટલે અસ્તિત્વ વિકારોથી રહિત છે તેથી જોવામાં પણ આવતો નથી તે ક્ષય વૃદ્ધિ-રહિત, અવિનાશી અને સર્વનું કારણ છે ૧૯ જે પ્રધાનમાં વાણી, મન, સત્વગુણ, રજોગુણ, તમો-

ગુણ, મહત્ત્વાદિક વિકાર, પ્રાણ, બુદ્ધિ, ઇદ્રિયો તથા તેના દેવતાઓ તેમ જ લોકરૂપી રચના એ સર્વ વિભાગરૂપે રહેતા નથી ૨૦ વળી જેને વિષે જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ ત્રણ અવસ્થાઓ તથા આકાશ, જળ, ભૂમિ, વાયુ, અગ્નિ અને સૂર્ય એ છેજ નહિ જે પ્રધાન ઇદ્રિયોરહિત હોવાથી સુષુપ્તિના જેવું તર્કમાં આવે નહિ તેવું હોવાથી શૂન્ય લાગે છે, પણ તે શૂન્ય નથી, તે જ તત્ત્વને વિદ્વાનો જગતનું મૂળ તત્ત્વ કહે છે ૨૧ જ્યારે પુરુષ અને પ્રકૃતિની સત્વાદિક શક્તિઓ કાળના યોગથી પરા-જય પામી લય થાય છે ત્યારે પ્રાકૃતિક લય થાય છે ૨૨ હવે ત્રીજા આત્મતિક પ્રલયનું એટલે મોક્ષનું સ્વરૂપ આમ છે મોક્ષ પ્રજ્ઞાજ્ઞાનવડે પ્રપ-ચના પ્રલય જેવો ગણાય છે આ પ્રપચ જો આત્માની પેઠે નિત્ય હોય તો તેનો લય થાય નહિ, પરંતુ જ્ઞાનરૂપ પરબ્રહ્મથી જુદો પ્રપચ નથી. હે રાજન્! બુદ્ધિ, ઇદ્રિયો ને તેના વિષયો અનુક્રમે ગ્રાહક, તેના સાધનો અને ગ્રાહ્યરૂપે ગણાય છે, પરંતુ તેઓના અધિષ્ઠાનરૂપ એક જ્ઞાન તે આકારે જોવામાં આવે છે તેઓ જ્ઞાનથી પૃથક સત્તા ધરા-વતા નથી, દોરીમાં પ્રતીત થતો સર્પ જેમ દૃશ્ય-તાને લીધે કારણથી ભિન્ન નથી, પણ આદિ તથા અતવાળો હોવાથી મિથ્યા છે, તેમ જ્ઞાનમાં પ્રતીત થયેલો બુદ્ધિ આદિક પ્રપચ પણ દૃશ્યતાને લીધે કારણથી જુદો નહિ હોવાથી અને આદિ અતવાળો હોવાથી મિથ્યા છે ૨૩ આ પ્રપચ પરબ્રહ્મથી અભિન્ન છે જેમ દીવો, નેત્ર અને રૂપ એ ત્રણે પોતાના કારણરૂપ તેજથી જુદા નથી, તેમ બુદ્ધિ, ઇદ્રિયો અને વિષયો કારણરૂપ પરબ્રહ્મથી ભિન્ન નથી તાત્પર્ય એ કે-સર્પ ભાસવાનું કારણ જે રજ્જુ તે ભિન્ન છે પરંતુ તેમાં દેખાતો સર્પ રજ્જુ વિના સભવતો નથી, તેમ જ પ્રપચથી પરબ્રહ્મ ભિન્ન છે, પરંતુ પ્રપચ પરબ્રહ્મથી ભિન્ન નથી ૨૪ જ્યારે બુદ્ધિ મિથ્યા ઠરી ત્યારે તેની અવસ્થાઓનું મિથ્યા-પણું સ્વતઃ સિદ્ધ થયું બુદ્ધિની જાગૃત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થાઓ છે, આમ વિવે-કીજનો કહે છે તે ત્રણ અવસ્થાઓના અભિમાનને

હીંધે આત્માને વિષે વિશ્વ, તૈજસ, અને જ્ઞાનપણું માત્ર કલ્પિત છે ૨૫ જેમ મેઘ આકાશમા ઉત્પન્ન થાય છે અને એકાદ વાર નાશ પામે છે, તેમ અવયવવાળું અને ઉત્પત્તિ તથા નાશવાળું જગત સૃષ્ટિ વેળા પરબ્રહ્મ વિષે ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રલય વેળા તેને વિષે નાશ પામે છે અર્થાત્ ઘટ અવયવી અને આદિ અતવાળો હોવાથી નાશ પામે છે, તેમ મૃતિકા નાશ પામતી નથી. તેમ જ વિશ્વ પણ અવયવી અને આદિ અતવાળું હોવાથી નાશ પામે છે, પરંતુ પરબ્રહ્મ નાશ પામતા નથી, માટે તે સત્ય છે ૨૬ હે રાજન્ ! સઘળા અવયવી પદાર્થોના કારણરૂપ જે મૃતિકાદિક અવયવો તે સત્ય છે. જેમ વસ્ત્રના અવયવ તતુઓ વસ્ત્ર ન હોય તોપણ હોય છે, તેમ ઘટાદિક અવયવોના અભાવે પણ મૃતિકાદિક અવયવો હોય છે, આથી સિદ્ધ થાય છે કે, બ્રહ્મ વિના જગતની પ્રતીતિ નથી, પરંતુ જગત વિના બ્રહ્મની પ્રતીતિ છે, તેથી બ્રહ્મ સત્ય અને જગત મિથ્યા છે આ ઉચરથી તમને શંકા થશે કે જ્યારે કોઈ કાર્ય નથી, ત્યારે બ્રહ્મનું કારણપણું કેમ સભવે ? આનો ઉત્તર એકે કાર્ય કારણરૂપે, શુષ્ક શુષ્કીરૂપે, વિશેષણ વિશેષ્યરૂપે અને વ્યાખ્ય વ્યાપક આદિરૂપે જે કંઈ જણાય છે, તે સર્વ બ્રમરૂપ છે, કારણ કે સર્વમા અન્યોન્યાશ્રય દોષ આવે છે કાર્ય કારણ, શુષ્ક શુષ્કી, વિશેષણ વિશેષ્ય અને વ્યાખ્ય વ્યાપકતા વગેરે એક બીજાને સિદ્ધ કરે છે, પરંતુ તેઓમા એક વિના બીજાની સિદ્ધિ થતી નથી બ્રહ્મમા કારણપણું વગેરે ધર્મો આરોપિત છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે નથી જે જે વસ્તુ એક બીજાની અપેક્ષા રાખતી હોય તે આદિ અતવાળી હોય અને આદિ અતવાળી હોય તે મિથ્યા હોય, માટે કારણ આદિ ધર્મો મિથ્યા છે કારણ કે, દશ્ય પદાર્થો સ્વમની પેઠે સામાન્ય તથા વિશેષ્યરૂપ હોય છે અને એક બીજાના આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે. ૨૭-૨૮

આ પ્રમાણે અનેક કારણોથી પ્રપચનું મિથ્યાપણું સાધ્યું. તેમા તમને એવી શંકા થશે કે-પ્રપચ સ્પષ્ટ છે તો તેનું આત્માની પેઠે સત્યપણું

કેમ નહિ ? તેના ઉત્તરમા કહું છું કે-વિકારરૂપ પ્રપચ જો કે પ્રકાશે છે તોપણ આત્માના પ્રકાશ વિના તેનું નિરૂપણ થઈ શકતું નથી. જો તે પ્રત્ય-આત્મા વિના નિરૂપણ કરી શકાય તેમ હોય તો પ્રપચ ચિદ્રૂપ એવા આત્મા સરખો સ્વયંપ્રકાશ ગણાય, અર્થાત્ આત્માની પેઠે એકરૂપ ગણાય. ૨૯ આત્મામાં પણ જીવ અને બ્રહ્મરૂપે ભેદ જોવામાં આવે છે, તોપણ તે ઘટાકાશ અને મહાકાશના ભેદ જેવો છે. આ ભેદ આકાશમા રહેલા સૂર્ય અને પાણીમાના પ્રતિબિંબના ભેદ જેવો છે, તથા તે બહાર અને અંદર રહેલા પ્રાણવાયુના ભેદ જેવો છે ઘટાકાશ પરિચ્છિન્ન છે અને મહાકાશ અપરિચ્છિન્ન છે, તોપણ તે બન્ને વચ્ચે ઉપાધિ શિવાય કશો ભેદ નથી તેમ જીવ પરિચ્છિન્ન છે અને બ્રહ્મ અપરિચ્છિન્ન છે, તેમા પણ ભેદ નહીં પાણીમાં સૂર્ય ક પાદિક વિકારવાળો છે અને આકાશમાં, વિકારથી રહિત છે, છતાં તે બન્ને વચ્ચે જેમ ખરે ભેદ નથી, તેમ જીવ વિકારવાળો છે અને બ્રહ્મ વિકાર રહિત છે, તોપણ તે બન્ને વચ્ચે ભેદ નથી. વળી બહારના વાયુની અને પ્રાણવાયુની ક્રિયાઓ ભિન્ન ભિન્ન છે, તોપણ તે બન્ને વચ્ચે જેમ ભેદ નથી, તેમ જીવની સરજવા આદિક ક્રિયાઓ અને બ્રહ્મની સરજવા આદિક ક્રિયાઓ ભિન્ન છે, તોપણ તે બન્નેમા ભેદ નથી ઉપાધિથી થયેલો ભેદ સ્વરૂપની એકતાનો ખાધ કરી શકતો નથી, માટે ઉપાધિને હીંધે મૂળ સ્વરૂપમા ભેદ મનાતો નથી. ૩૦ આ સર્વ પ્રપચને બ્રહ્મનો આધાર છે જેમ સુવર્ણ વ્યવહાર માર્ગે કડા, કુડળ વગેરે અનેક આભૂષણોને રૂપે લોકોની દષ્ટિએ પડે છે, તેમ અધોક્ષજ ભગવાનનું અહ કારોપાધિવાળા લોકોએ વ્યવહારમા લૌકિક વચનોવડે અને વૈદિક વચનોવડે અનેક પ્રકારે વર્ણન કર્યું છે સુવર્ણ ઇંદ્રિયથી જોવામા આવે છે અને અધોક્ષજ ભગવાન ઇંદ્રિયથી જાણવામા આવતા નથી આટલો જ માત્ર આ બન્ને વચ્ચે ભેદ છે. ૩૧ તમને શંકા થશે કે, અહ કાર બ્રહ્મસ્વરૂપના દર્શનમા આવરણ રૂપ થઈને ભેદવ્યવહારમાં કારણરૂપ કેમ થઈ શકે છે,

કારણ કે બ્રહ્મ એ અહંકારનું કારણ છે, માટે તે પોતાના કારણના જ્ઞાનમાં આવરણ થાય તે વાત અસંભવિત છે. કદાચ તેને આવરણકર્તા ગણીએ તો પછી તેનો પ્રકાશ થવો અસંભવિત થઈ પડે આ તમારી શકાનો ઉત્તર સાબળો:-જેમ સૂર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા અને સૂર્યથી પ્રકાશ પામનારા મેઘ સૂર્યના અંશરૂપ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને પોતાના સ્વરૂપરૂપ સૂર્યનાં દર્શન કરવામાં અડચણ કરનાર થઈ પડે છે, તેમ બ્રહ્મના કાર્યરૂપ અને બ્રહ્મવડે પ્રકાશ પામેલો અહંકાર બ્રહ્મના અંશરૂપ જીવને બ્રહ્મના દર્શન કરવામાં પ્રતિબંધક થઈ પડે છે, ૨૨ માટે તે અહંકારનો નાશ થાય કે બ્રહ્મસ્વરૂપનું દર્શન થાય છે હે રાજન્! બ્યારે સૂર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો મેઘ નાશ પામે ત્યારે ચક્ષુરિન્દ્રિય જેમ પોતાના સ્વરૂપ-ભૂત સૂર્યનું અવલોકન કરે તેમ બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થયેલો અને પોતાના સ્વરૂપના દર્શનમાં પ્રતિબંધરૂપ થઈ પડેલો અહંકાર બ્યારે વિવેકથી નાશ પામે છે, ત્યારે જીવ પણ પોતાના સ્વરૂપભૂત પર-બ્રહ્મનું દર્શન કરે છે. અર્થાત્ હું જ પરબ્રહ્મ છું, આમ જીવે છે ૨૩ હે રાજન્! જીવ બ્યારે વિચારરૂપી શસ્ત્રવડે પોતાની માયાના અહંકારરૂપ બંધનને કાપી નાખી પરિપૂર્ણ આત્મરૂપનો અનુભવ કરે છે ત્યારે તેને આત્મતિક મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ૨૪ હવે હું તમને ચોથો નિત્ય પ્રલય કહું છું-હે રાજન્! કેટલાક સૂક્ષ્મ વસ્તુને જાણનાર વિવેકી 'બ્રહ્માદિક સર્વ પ્રાણીઓની પ્રતિક્ષણે ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય કર્યાનું કહે છે ૨૫ જેમ પરિણામ પામનારા નદીના પ્રવાહો અને દીવાઓની શિખાઓ વગેરેની ઉંચી નીચી અવસ્થાઓ ક્ષણે ક્ષણે ફેરફાર થાય છે, તેમ તેઓની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ દર્શાવી આપે છે, તેમ કાળરૂપ પ્રવાહના વેગથી ફેરફાર પામનાર દેહની જે જે અવસ્થાઓ થાય છે, તે દેહના ક્ષણે ક્ષણે થતા ઉત્પત્તિ અને વિનાશ સૂચવવામાં કારણરૂપ થઈ પડે છે ૨૬ બ્યારે આ પ્રમાણે ક્ષણે ક્ષણે અવસ્થાઓ બદલાય છે ત્યારે તે કેમ જણાતી નથી? તેનો ઉત્તર એ કે જેને આદિ ને અંત નથી, એવા પરમેશ્વરરૂપ કાળના યોગથી આકાશમાં

ગતિ કરનાર ચ દ્રાદિકની અવસ્થાઓ જેમ જણાતી નથી, તેમ કાળના યોગથી દેહની ક્ષણે ક્ષણે થનારી અવસ્થાઓ પણ જણાતી નથી. જેમ ચ દ્રાદિકનાં એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં ક્ષણે ક્ષણે આવાગમન વગેરેથી તેની મધ્યમ અવસ્થાની કલ્પના કરી શકાય છે, તેમ દેહાદિકની બાહ્ય, વૃદ્ધ વગેરે અવસ્થાઓ ઉપરથી તેની મધ્ય અવસ્થાની પણ કલ્પના કરી શકાય છે. ૨૭ આ પ્રમાણે નિત્ય, નૈમિત્તિક, પ્રાકૃતિક અને આત્મતિક એમ ચાર પ્રકારના પ્રલય છે હે રાજન્! કાળની ગતિ વિચિત્ર છે. ૨૮ સર્વના અત્યાંત્રી અને જગતકર્તા ભગવાન નારાયણની લીલારૂપ કથા મે તમને કહી સંભળાવી એનો વિસ્તાર કરવાને બ્રહ્મદેવ પણ સમર્થ નથી. ૨૯ અનેક પ્રકારના હું બદલાવનારથી પીડાતા અને દુસ્તર સસારને તરવા ઇચ્છનારને ભગવાન પુરુષોત્તમની લીલારૂપ કથાશ્રુતના રસ વગર બીજું કંઈ તરવાનું સાધન નથી ૪૦ પૂર્વે અવિનાશી એવા નરનારાયણ ઋષિએ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ સહિતા નારદને કહી હતી અને નારદે તે વ્યાસને કહી હતી ૪૧ ભગવાન વેદવ્યાસે સંતુષ્ટ થઈ આ શ્રીમદ્ ભાગવત સહિતા પછી મને કહી હતી ૪૨ અને હે કુરુશ્રેષ્ઠ! નૈમિષારણ્યમાં ઘણા કાળે સમાપ્ત થનારા યજ્ઞની સભામાં શૌનકાદિક ઋષિઓના પૂછવાથી સૂતપુરાણિકે તે ઋષિઓને સંભળાવી હતી ૪૩

एतां वक्ष्यत्यसौ सूत ऋषिभ्यो नैमिषारण्ये ।
दीर्घसत्रे कुरुश्रेष्ठ संपुष्ट शौनकादिभिः ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे
चतुर्थोऽध्यायः.

અધ્યાય ૫ મો. ૬

મરણુ ભયનું વારણુ-જ્ઞાન.

શ્રીશુક ઉવાચ

अत्रानुवर्ण्यतेऽमीक्ष्य विष्वात्मा भगवान् हरिः
यस्य प्रसादजो ब्रह्मा रुद्र काचसमुद्भवः १

હું આ અધ્યાયમાં પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરી પરીક્ષિત રામનો મરણુ ભય દૂર કરવાની કથા કહેવામાં આવશે

શુકદેવજી બોલ્યા-હે રાજન્ ! શ્રીમદ્ભાગવ-
તમાં ભગવાન શ્રીહરિના ચરિત્રો વર્ણવેલા છે, જે
ભગવાનના રજેશુભી વૃત્તિરૂપ હર્ષમાથી જગતને
ઉત્પન્ન કરનાર બ્રહ્મા થયેલા છે અને જેમના ક્રોધ-
માથી જગતનો સહાર કરનાર રુદ્ર ઉત્પન્ન થયેલા
છે. ૧ તું પણ આ ભાગવતના શ્રવણથી કૃતાર્થ થયો
છે, માટે 'હું મરીશ' એવી પાશવ બુદ્ધિનો ત્યાગ
કર, કારણ કે જેમ દેહ પૂર્વે ન હતો અને હમણા
ઉત્પન્ન થયો છે તથા હવે પછી તે નાશ પામશે,
તેમ, તું પૂર્વે કોઈ દિવસ ઉત્પન્ન થયો ન હતો અને
હમણા પણ થયો નથી, માટે હવે પછી પણ તારો નાશ
નહિ થાય ૨ હે રાજન્ ! જેમ બીજા અકુરરૂપે ઉત્પન્ન
થાય છે અને તે અકુર કરીને બીજા રૂપે ઉત્પન્ન
થાય છે, તેમ દેહ પણ પુત્ર-પૌત્રાદિક રૂપે ઉત્પન્ન
થાય છે, પરંતુ તારી તે પ્રમાણે ઉત્પત્તિ થતી નથી.
જેમ અગ્નિ કાષ્ઠમા વ્યાપક હોય ત્યારે પણ તે વસ્તુ-
તાએ ભિન્ન છે, તેમ તું પણ દેહમા વ્યાપીને રહેલો
હોવા છતાં વસ્તુતાએ દેહથી ભિન્ન છે તાત્પર્ય ૩ કે.
દેહથી દેહનીજ ઉત્પત્તિ થાય છે, આત્માની ઉત્પત્તિ
થતી નથી ૪ હવે જન્માદિક એ આત્માના ધર્મો
નહિ પણ દેહના ધર્મો છે જેમ સ્વપ્નમા દેહનો શિર-
ચ્છેદ થતો આત્મા ભુલ્યો છે, તે કેવળ જાગ જ છે તેમ
અશ્વસ્થામા પણ પોતાના દેહના જન્માદિક વિકાર
પોતે જ ભુલ્યો છે, તેમા પુત્રાદિકોનો જન્મ અને
પિતા વગેરેનું મરણ જોવાથી પોતાને પણ એ પ્રમાણે
જન્મ મરણ છે, એમ અનુમાન કરાય છે, તથા
બીજા વૃદ્ધિ વગેરે વિકારોને પોતાના અનુભવથી
ભુલ્યો છે અને તે વિકારો દેહના અધ્યાસથી પોતાને
જ છે એમ માને છે એ સર્વ કેવળ જાગ છે, કારણ
કે જન્મ-મરણનો દ્રષ્ટા આત્મા તેનાથી ભિન્ન છે,
માટે તે જન્મ-મરણ રહિત છે ૫ આત્માને દેહો-
પાદિને લીધે જન્માદિક સંસારનો જામ છે, માટે
એ ઉપાધિની નિવૃત્તિ થતા આત્મા મુક્ત થાય છે
ધડે કૂટી જતા તેમાનું આકાશ જેમ પૂર્વના મહા-
કાશરૂપ થાય છે, તેમ તત્ત્વજ્ઞાનથી દેહને લય થયો
કે, જીવ પાછો બ્રહ્મરૂપ થાય છે ૬ મન જ આત્માના
દેહને, શુભોને તથા કર્મોને ઉત્પન્ન કરે છે અને તે

મનને માયા સર્જે છે. પછી માયા વગેરે ઉપાધિ
સમુદાયવડે જીવને જન્મમરણાદિક સંસાર પ્રાપ્ત
થાય છે. ૭ ઉપાધિનો નાશ થયા પછી જીવનું જીવ-
પણું નાશ પામે છે તથા તેની મુક્તિ થાય છે. દ્રષ્ટા
તરીકે જ્યાં સુધી તેલ, કાંડિયું, વાટ અને અગ્નિનો
સંયોગ હોય ત્યાં સુધી દીવાનું દીવાપણું રહે છે,
તેમ જ્યાં સુધી કર્મ, પાત્ર, મન, પવન, દેહ અને
અગ્નિનો સંયોગ અને ચૈતન્યનો અધ્યાસ હોય ત્યાં
સુધી દીવા સમાન સંસારનો ભાસ થાય છે અને
તમોશુભી વૃત્તિવડે તે ઉત્પન્ન થાય છે, સ્થિર રહે
છે અને નાશ પામે છે. ૮ પરંતુ દીવો ઠરી ગયા
પછી પણ જેમ પથ મહાભૂતરૂપ તેજનો નાશ
થતો નથી તેમ સંસારનો નાશ થયા છતાં પણ
સ્વયં પ્રકાશ, સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, ભૂદા ભુદા અને આકાશ
સમાન આધારરૂપ જે આત્મા તે નાશ પામતો નથી,
તે અનંત તથા ઉપમા રહિત છે. ૯ તમે પોતેજ
શ્રીવાસુદેવના ચિંતનથી દ્રષ્ટા દૃશ્યના અન્વય વ્ય-
તિરેકની ચુક્તિવાળી બુદ્ધિવડે દેહાદિકની ઉપાધિમાં
રહેલા આત્માનો વિચાર કરો ૧૦ તે પ્રમાણે વિચાર
કરવાથી બ્રહ્મના વચનવડે પ્રેરાયેલો તક્ષક નાગ
તમને બાળશે નહિ, કારણ કે મૃત્યુના પણ મૃત્યુ-
રૂપ પરબ્રહ્મને મૃત્યુના કારણો બાળી શકતા નથી.
૧૧ હું જ પરબ્રહ્મરૂપ છું અને પરબ્રહ્મ તે હું પોતેજ
છું, એવો વિચાર કરીને નિરુપાધિક પરબ્રહ્મમા
આત્માને સ્થાપન કરીને ઐક્યરૂપે તમે જ્ઞેશો તો
ઝેરી મુખવડે તમારા ચરણને ડાંખ દેનાર તક્ષક
નાગને, તમારા પોતાના શરીરને અને જગતને
આત્માથી ભુદુ જ્ઞેશો નહિ. ૧૨-૧૩ હે તાત ! તમે
મને વિશ્વના આત્મા એવા ભગવાનની લીલા કહેવાનું
કહ્યું હતું, તે સર્વનો ઉત્તર મે તમને યથા સ્થિત
આપ્યો હવે તમે બીજી શુ સાબળવાની ઇચ્છા
રાખો છો તે કહો ? ૧૪

एतच्च कथितं तान यथास्मा पृष्टवान्नुप ।
हरेर्विश्वात्मक्षेत्रां किं भूय भोतुमिच्छसि ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे
पंचमोऽध्यायः

અધ્યાય ૬ ઠો. *

પરીક્ષિતનો મોક્ષ.

સૂત ઉવાચ

પતશ્ચિશમ્ય મુનિનાઽભિહિત પરીક્ષિત્વા-
સાત્મકેન નિલિલાત્મદશા સવેન ।

તત્પાદ્મપદ્મમુચ્યત્ય નતેન મૂર્ધ્ના

બદ્ધાઙ્ગલિસ્તમિદ્મહ સ વિષ્ણુરાતઃ ॥૧॥

સૂત પુરસ્થિક કહે છે-કે શૈભકાદિક ઋષિઓ !
સર્વમા આત્મદષ્ટિ કરનાર અને સમબુદ્ધિવાળા શ્રી-
શુકદેવ મુનિએ કહેલો આ ઉપદેશ સાભળીને
વિષ્ણુએ જેનું રક્ષણ કર્યું હતું, એવો પરીક્ષિત રાજા
મુનિના ચરણકમળમા પડી, પોતાનું મસ્તક નમાવી
બે હાથ બેડી નીચે પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યો:-^૧

પરીક્ષિત પૂછે છે-આપે દયાળુએ મને આદિ
અને અંતરહિત સાક્ષાત્ શ્રીહરિનો મહિમા સંભ-
ળાવ્યો, તેથી હું કૃતાર્થ થયો અને તમે મારા ઉપર
અનુગ્રહ કર્યો ^૨ શ્રીહરિમા મન રાખનાર આપ
મહાત્માઓ સંસારના તાપથી તપી રહેલા અજ્ઞાની
પ્રાણીઓ ઉપર જે અનુગ્રહ કરો છો, તે હું અતિ
આશ્ચર્યજનક વાત માનતો નથી ^૩ અમે આપની
પાસેથી આ શ્રીમદ્ ભાગવત નામે સહિતા સાભળી,
જેમા શ્રીહરિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ^૪ હે
મહારાજ ! આપે દર્શાવેલા અભય પ્રજ્ઞાનિર્વાણમા
હું સ્થિત થયો છું, તેથી હવે તક્ષક ડશના મૃત્યુથી
ડરતો નથી ^૫ હે મહારાજ ! હવે મને આજ્ઞા આપો
એટલે હું મારી વાણીને ચાલતી બધ કરું અને
વાસનાથી છુટું થયેલું મારું ચિત્ત ભગવાનમા લગાડી
મારો પ્રાણ ત્યાગ કરું. ^૬ જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનની
નિષ્ઠાથી મારું અજ્ઞાન નાશ પામ્યું છે અને આપે
પણ પરમ કલ્યાણકારક શ્રીહરિનું સ્વરૂપ પણ મને
દર્શાવ્યું છે ^૭

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે કહીને રાજાએ
જેમની પૂજા કરી હતી, એવા ભગવાન શ્રીશુકદે

કે આ અધ્યાયમા પરીક્ષિતનો મોક્ષ, તેના પુત્રે કરેલો
સર્પયાગ અને વેદ તથા શાસ્ત્રના વિભાગ ઉપર વેદનો
નિસ્તાર કહેવામા આવ્યો

વળ સંન્યાસીઓ સાથે ત્યાંથી ગયા ^૮ શુકદેવજીના
ગયા પછી સંસારથી મુક્ત થયેલા અને નિસ્સંગ
એવા રાજર્ષિ પરીક્ષિત ગંગા નદીના તીર ઉપર
જઈ પૂર્વ દિશા તરફની અણીઓવાળા દહોના
આસન ઉપર ઉત્તર દિશા તરફ મુખ કરીને બેઠા,
અને બુદ્ધિવટે મનને પરમાત્મામા ધારણ કરીને
ધ્યાન કરવા લાગ્યા તથા વૃક્ષની પેઠે લીનપ્રાણ થઈ
ગયા ^{૯-૧૦} તે પછી તક્ષક નાગ પરીક્ષિત રાજાનો
નાશ કરવા જતો હતો, તેણે મર્ગમા કસ્યપ બ્રહ્મા
જીને સામે આવતો દીઠો ^{૧૧} તે બ્રાહ્મણ વિષ્ણુ
ચિકિત્સા કરીને પરીક્ષિતને જીવાડી ધન મેળવવા
તેની પાસે જતો હતો પરીક્ષા મટે તક્ષક નાગે
એક વડના ઝાડને ડાબ દીધો કે, તે ઝાડ બળીને
ભસ્મ થઈ ગયું. પછી એ ઝાડને પેલા બ્રાહ્મણે
અકુરાદિકના ક્રમે કરીને સજીવન કર્યું તે બેઠ
તક્ષકે બેસ્યું કે, આ તો મારા મહિમાનો નાશ
કરે એવો છે, તેથી તેણે તે ઝેર ઉતારનારા બ્રાહ્મ-
ણને ઇચ્છાનુસાર ધન આપી પાછો વાળ્યો અને
પોતે ગંગા ઉપર જઈ રાજા પરીક્ષિતને કરડ્યો ^{૧૨}
પરંતુ પરીક્ષિત રાજા તે પહેલા જ બ્રહ્મરૂપ થઈને
બેઠા હતા, તેથી તક્ષકનું આવવું નિરર્થક ગયું.
તક્ષકે જેવો ડાબ માર્યો કે સર્વ પ્રાણીઓના દેખતાં
રાજર્ષિ પરીક્ષિતનો દેહ સર્પના ઝેરથી બળી ગયો.
^{૧૩} પૃથ્વી ઉપર, આકાશમા અને સર્વ દિશા-
ઓમા હાહાકાર થઈ રહ્યો દેવતાઓ, અસુરો અને
મનુષ્યો વગેરે સર્વ લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા ^{૧૪} દેવ-
તાઓના હૃદયોમાં વાગવા લાગ્યા, ગંધર્વો તથા
અપ્સરાઓ ગાવા લાગી, પુષ્પોની વૃષ્ટિ થઈ અને
વિદ્રાનો 'બહુ સારું થયું, બહુ સારું થયું' એમ
કહેવા લાગ્યા. ^{૧૫} જનમેજય રાજા પોતાના પિતાને
તક્ષક કરડ્યો હતો તે સાભળીને ક્રોધથી બ્રાહ્મણોને
એકઠા કરી યજ્ઞમાં નાગોને હોમવા તૈયાર થયા ^{૧૬}
આ સર્પયાગમા મહાપ્રય ડ અગ્નિમા મોટા મોટા
નાગોને બળતા બેઠને તક્ષક ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઈ
ગયો અને ઇંદ્રને શરણે ગયો ^{૧૭} પરીક્ષિતનો પુત્ર
જનમેજય યજ્ઞમા તક્ષકને ન જોવાથી બ્રાહ્મણોને
કહેવા લાગ્યો કે નાગોમા અધમ એવો તક્ષક શા

માટે યજ્ઞમા આવીને પડતો નથી ? ૧૮ બ્રાહ્મણોએ ઉત્તર આપ્યો કે, હે રાજા ! ઇંદ્ર પોતાને શરણે આવેલા તક્ષકની રક્ષા કરે છે અને તેમણે જ હોમાગ્નિમા પડતા તેને અટકાવ્યો છે ૧૯ જનમેજય ઋત્વિજોને કહેવા લાગ્યા કે, જ્યારે ઇંદ્રે તેને પડતા અટકાવ્યો છે ત્યારે તમે ઇંદ્ર સાથે તેને અગ્નિમા શા માટે હોમતા નથી ? ૨૦ એ સાભળીને બ્રાહ્મણોએ હે તક્ષક ! મરુતગણના સ્વામી ઇંદ્રની સાથે તુ અહીં આવી પડ' એવા પ્રેમ્ય મ ત્રોથી ઇંદ્ર સહિત તક્ષકને યજ્ઞમા ઘોલાવ્યો ૨૧ બ્રાહ્મણોએ કહેલા આશ્લેષના વચનોથી ઇંદ્ર પોતાના સ્થાનથી વિમાન સહિત તક્ષકની સાથે ચલાયમાન થયો ૨૨ વિમાન અને તક્ષક સાથે ઇંદ્રને નીચે પડતો જોઈ અગ્નિ રાના પુત્ર બૃહસ્પતિએ જનમેજય રાજાને કહ્યું કે, હે રાજા ! તમારે તક્ષક નાગનો નાશ કરવો નહિ એણે અમૃત પીધું છે ૨૩-૨૪ તમારા પિતાનો તેણે નાશ કર્યો છે, તેને માટે તમારે તેની ઉપર ક્રોધ કરવો નહિ, કારણ કે પ્રાણીને જીવન, મરણ તથા પરલોકની ગતિ માત્ર પોતાના કર્મોથી મળે છે. કર્મ વિના સુખ દુઃખ આપનાર બીજું કોઈ નથી. ૨૫ સર્પ, ચેર, અગ્નિ, વિજળી, કુષ્ઠા, તૃષા અને વ્યાધિ વગેરેથી પ્રાણીઓ મરણ પામે છે, તે પોતાના પ્રારબ્ધ કર્મને લીધે જ હોય છે, ૨૬ માટે હે રાજા ! આ હિંસાવાળો યજ્ઞ બંધ રાખો આ યજ્ઞમા નિરપરાધી ઘણા સર્પો બળી ગયા છે, તેમા સર્પોનો દોષ નથી, તેમ તમારો પણ દોષ નથી કારણ કે, જીવો પોતાના કરેલા કર્મો લોગવે છે ૨૭ આ પ્રમાણે બૃહસ્પતિએ કહ્યું એટલે જનમેજયે મહર્ષિના વચનને માન આપી 'તથાસ્તુ' એમ કહી સર્પયજ્ઞ બંધ કરીને બૃહસ્પતિનું પૂજન કર્યું ૨૮ બ્રાહ્મણે ક્રોધ કરીને પરીક્ષિત રાજાનો નાશ કર્યો અને પરીક્ષિતના પુત્રે ક્રોધ કરીને સર્પોનો નાશ કર્યો આમ વિદ્વાનોને પણ મોહ થયો તેમા મોહુ આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે વિષ્ણુની માયા અતકર્ય છે અને તે ટળે તેમ નથી જે માયાવડે વિષ્ણુના અંશરૂપ પ્રાણીઓ બીજા પ્રાણીઓ ઉપર ક્રોધાદિક વૃત્તિઓને લીધે મોહ પામે છે ૨૯ એ માયા આત્મવિચાર વિના

બીજી જગાએ નિર્ભય રહે છે પરંતુ જ્યાં આત્મવાદીઓ વારંવાર આત્માનો વિચાર કરે છે, ત્યાં માયારૂપી દોગ બુદ્ધિમા દાખલ થયો છે, એમ જણાય છે, અને તે કોઈ રીતે નિર્ભય થઈને ત્યાં રહી શકતી નથી તેમ આત્મવિચાર અગળ માયાના આશ્રયવાળો વાદ તથા સ કટપવૃત્તિવળું મન પણ રહેતું નથી ૩૦ તેમજ જ્યાં ઇંદ્રિયો સાથે કર્મ નથી અને તે બંનેથી સંઘ્ય એવું કલ્યાણરૂપ ફળ નથી, તેમજ કર્મ, ઇંદ્રિયોનો સમુદાય, ફળ અને તે ત્રણેથી યુક્ત એવો અહંકારત્મક જીવ પણ નથી, તેમ જ્યાં બાહ્ય-આધકનો નિષેધ છે, એવા પરબ્રહ્મમા વિવેકી પુરુષે અહંકારાદિક ભિંમિએ નો ત્યાગ કરીને વિહાર કરવો ૩૧ આત્મા વિના બીજી વસ્તુ ઉપર પ્રેમ ન કરનાર અને 'નેતિ નેતિ' એવા નિગમ વાક્યવડે આત્મા બીજી સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની ઈચ્છાવળા ભક્તજનો અનાત્મ પદાર્થોનો નિષેધ કરતા છેવટે આત્મસ્વરૂપને જ પરમ પદ કહે છે અને દેહાદિક ઉપર થયેલા અહંકારનો ત્યાગ કરીને એકાગ્ર ચિત્તવાળા મુમુક્ષુ પુરુષોએ જે સ્વરૂપનું હૃદયમા ધ્યાન કરીને જેનો યથાર્થ નિશ્ચય કર્યો છે ૩૨ જે પુરુષને દેહ અને ઘર ઉપર 'હું અને મારું' એવું અભિમાન ન હોય તે જ વિષ્ણુના પરમપદને પામે છે ૩૩ બીજાના દુષ્ટ ભાષણો સહન કરે છે, પોતાનું કોઈ અપમાન કરે તોપણ તેનું અપમાન કરે નહિ, અને આ દેહ ઉપર અભિમાન રાખી કોઈની સાથે વૈર કરે નહિ, તે પુરુષ તેવા આચરણોથી પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે ૩૪ જેના ચરણકમળના ધ્યાનથી હું આ ભાગવત નામની સહિતા ભણ્યો છું, તે અકુઠિત બુદ્ધિવાળા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કરું છું ૩૫

શૈનક પૂછે છે-હે શાતગુણી સુત ! વેદનાં આચાર્ય અને વ્યાસના શિષ્ય એવા મહાત્મા પૈત્ર આદિક ઋષિઓએ વેદના કેટલાક વિભાગ કર્યા છે, તે મને કહો ૩૬

સૂત પૌરાણિક કહે છે-હે શૈનક ! સમાધિ ચઢાવીને ભગવાનના ધ્યાનમા બેઠેલા પરમેષ્ઠી બ્રહ્માના હૃદયાકાશમાથી પ્રથમ નાદ ઉત્પન્ન થયો, જે નાદ

કાનમા આગળી ઘાડી બહારની વૃત્તિ બંધ કરવામાં આવે ત્યારે આપણા સાબળવામાં આવે છે ૩૭ વળી ચેત્તીઓ નાદબ્રહ્મની ઉપાસનાથી પોતાના અધિભૂત, અધ્યાત્મ અને અધિદેવ મળેના નાશ કરી મોક્ષ પામે છે ૩૮ તે નાદમાથી અ, ઉ અને મ્, એમ ત્રણ માત્રાવાળો ઍકાર ઉત્પન્ન થાય છે, જે ઍકારની ઉત્પત્તિ સ્પષ્ટ બાણવામાં આવે નથી, જે સ્વન હૃદયમાં પ્રકાશ પામે છે અને જે પરમાત્માને જાણવાનારી તેની મૂર્તિ છે ૩૯ આ અસ્પષ્ટ ઍકારનું શ્રવણ તે પરમાત્મા છે તુ કદાચ કહીશ કે તેને તો જીવ સાબળે છે, ના તેમ નથી, કાનને બંધ કર્યા પછી કહ્યુંન્દ્રિયની શ્રવણ વૃત્તિ બંધ પડે છે તે વખતે પણ પરમાત્મા ઍકારનું શ્રવણ કરે છે પરંતુ તે જીવ કે જેનું જ્ઞાન ઇન્દ્રિયાધીન છે, તે શ્રવણ કરી શકતો નથી તેને તેનું શ્રવણ પરમાત્માદ્વારા થાય છે ઇન્દ્રિયોનો સમુદાય લય થયા છતાં આત્મા જ્ઞાનવાન છે, કારણ કે નિદ્રાધીન મનુષ્ય શબ્દને સાબળી બાંધતો થાય છે, ત્યારે ઇન્દ્રિયો લીન થવાથી જીવ સાબળતો નથી, પરંતુ જે શબ્દ સાબળીને બાંધતો કરે છે, તે જ પરમાત્મા છે, અને ઍકારથી તે જ પરમાત્માનો વાચક છે હૃદયકાશમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા ઍકારથી વૈષ્ણવી વાણી ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૦ તે પોતાના આશ્રયરૂપ, પરમાત્મા, પરબ્રહ્મનો વાચક અને સર્વ યત્રોનું સૂક્ષ્મરૂપ છે, કારણ કે તે વિકાર રહિત વેદોનું સનાતન બીજ છે ૪૧ હે શૈનક ! તે અ, ઉ અને મ્ ત્રણ અક્ષરો છે આ ત્રણ વર્ણોએ અનુક્રમે સત્, રજ અને તમ ત્રણ ગુણો, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ આ ત્રણ નામ, બ્રૂલોક, ભુવલોક, અને સ્વર્ગલોક આ ત્રણ અર્થ તથા બ્રહ્મ, સ્વમ અને સુષુપ્તિ, આ ત્રણ વૃત્તિ ધારણ કરી છે. ૪૨ તે પછી ભગવાન બ્રહ્મદેવે અ, ઉ અને મ્ વર્ણોમાંથી ય, ર, લ, વ, આ અ ત.સ્થ, શ, ષ, સ, આ ઉમા, અ થી લઇને ઐ સુધી સ્વર, ક થી માડીને મ સુધીના સ્પર્શ અને હ્રસ્વ તથા દીર્ઘ વગેરે અક્ષર ઉત્પન્ન કર્યાં. ૪૩ પછી બ્રહ્માએ અધ્વર્યુ વગેરે ચાર ઋત્વિ બોધી કરવા ચોચ કર્યોના પોતાના ઉપદેશ કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના ચાર મુખે અક્ષર શાસ્ત્રમાંથી

બ્રૂલુપ સ્વ એ ત્રણ વ્યાહૃતિઓ અને ઍકાર સાથે ચાર વેદો ઉત્પન્ન કર્યાં ૪૪ ચારે વેદો પોતાના વેદાધ્યયનમાં કુશળ એવા મરીચિમિશ્ર વગેરે પુત્રોને ભણાવ્યા પછી ધર્મોપદેશા ઋષિઓએ તે વેદો પોતાના પુત્રોને ભણાવ્યા ૪૫ પછી નિયમ પાળનારા શિષ્યોની પરપરાથી ચાર યુગોમાં અને દ્વાપર યુગને અ તે મહર્ષિઓએ તેના વિભાગ કર્યાં ૪૬ હૃદયમાં વસનારી શ્રીહરિની પ્રેરણા ઉપરથી બ્રહ્મર્ષિઓએ કાળના બળથી વીતતા સર્વ મનુષ્યોને ક્ષીણ આયુષ્યવાળા, બળહીન અને બુદ્ધિહીન થતાં જોઇને વેદના વિભાગ કર્યાં ૪૭ હે શૈનક ! આ વૈવસ્વત મન્વ તરમાં બ્રહ્મા, શકર વગેરે લોકપાળોએ ધર્મની રક્ષા કરવા, લોકનું રક્ષણ કરનાર ભગવાનની પ્રાર્થના કરી, તે ઉપરથી સમર્થ એવા ભગવાન માયાના અશવટે પરાશરથી સત્યવતીમાં અવતર્યા અને તેમણે વેદના ચાર ભાગ કર્યાં ૪૮-૪૯ જેમ મણિના ઢગલાઓમાંથી માણિક્યાદિક મણિઓને જુદા કાઢી તેના વિભાગ પાડવામાં આવે, તેમ મત્રોના સમુદાયરૂપ વેદમાંથી જુદા મત્રો કાઢીને ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ એવી ચાર સહિતાઓ કરી ૫૦ હે શૈનક ! મહા બુદ્ધિવાળા અને વ્યાપક વ્યાસે તે પછી ચાર શિષ્યોને જોલાવી તે સહિતાઓમાંથી એક એકને એક એક એમ બધી સહિતાઓ ભણાવી ૫૧ પૈલને ‘બહુવચા’ નામે ઋગ્વેદની સહિતા ભણાવી, વૈશ પાંચમને ‘નિગદ’ નામે યજુર્વેદની સહિતા ભણાવી, ૫૨ જૈમિનિને સામવેદની ‘છંદોગ’ નામે સહિતા ભણાવી, સુમતુને ‘અથર્વાંગિરસી, નામે અથર્વણી સહિતા ભણાવી ૫૩ હે શૈનક ! પૈલ મુનિએ ઇદ્રપ્રમિતિ તથા બાષ્કલ નામે બે શિષ્યોને પોતાની સહિતા ભણાવી બાષ્કલે પોતાની સહિતાના ચાર વિભાગ કરીને બોધ્ય, યાજ્ઞવલ્ક્ય, પરાશર તથા અગ્નિમિત્રને ભણાવ્યા ઇદ્રપ્રમિતિએ માહુક્યને પોતાની સહિતા ભણાવી ૫૪-૫૫ માહુક્યના પુત્ર શાકલ્યે પોતાની સહિતાના પાંચ વિભાગ કરીને વાત્સ્ય મુદ્ગલ, શાલીય, ગોખલ્ય તથા શિશિરને ભણાવ્યા. ૫૭ શાકલ્યના શિષ્ય બતૂકર્ણે પોતાની સહિ-

તાના ત્રણ વિભાગ કર્યા અને વૈદિક પદાર્થોના વ્યાખ્યા-
નરૂપ એથી ભાગ અલગ કરીને બલાક, પૈજ, વૈતાલ
અને વિરજને લખાવ્યે. ૧૮ બાળકલના પુત્ર બાળક-
લિએ ઉપર કહેલી શાખાઓમાથી 'બાલખિલ્ય,'
સહિતા રચી, તેણે બાલાયનિ, બળ્ય તથા કાસા
રને લખાવ્યા. ૧૯ આ ઋગ્વેદની સહિતાઓ ઉપર
કહેલા ઋષિઓ ભણ્યા હતા આ વેદના વિસ્તારને
સામળીને મનુષ્ય સર્વ પાપમાથી છૂટે છે ૨૦
વૈશંપાયનના શિષ્યે યજુર્વેદ ભણ્યા હતા, તે પઉ
રથી અધ્વર્યુ કહેવાતા તેઓએ પોતાના ગુરુને
લાગેલું પ્રશ્નહત્યા રૂપી પાતક મટાડનારુ વ્રત કર્યું
હતું, તે ઉપરથી તેઓ ચરક કહેવાયા ૨૧ પ્રશ્નક-
ત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવતા વૈશંપાયનના શિષ્ય યાજ્ઞ-
વલ્ક્યે ગુરુને કહ્યું કે, 'હે મહારાજ ! આ થોડા
બળવાળા શિષ્યે વ્રત કરશે, તેથી શુ સિદ્ધિ થશે ?
આ અતિશય કહ્યું પ્રાયશ્ચિત્ત હું એકલો કરીશ
૨૨ આમ ગુરુને કહેતા ગુરુ બોલ્યા કે, 'તુ પ્રાણ
જોનું અપમાન કરનારો છે, માટે મારે તારું કામ
નથી. મારી પાસે તું જે કંઈ ભણ્યો હોય તે મને
પાછું આપ, અને અહીંથી ચાલ્યો જા' ૨૩ એટલે
દેવરાતના પુત્ર યાજ્ઞવલ્ક્ય યજુર્વેદના મંત્રોને ઓડી
ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. પછી સુનિઓએ યજુર્વેદના
મંત્રો પડેલા દીકા ૨૪ તે વીણી લેવાની ઇચ્છાથી
સુનિઓએ તેતર થઈ યજુર્વેદના મંત્ર સમુદાયને
વીણી લીધો અને તેમાથી અતિ મનોહર એવી
'તૈત્તિરીય' નામની યજુર્વેદની શાખા બનાવી
૨૫ યાજ્ઞવલ્ક્યે ગુરુ પાસે પછુ ન હોય તેવા વેદો-
ભળવવા ભગવાન સવિતાદેવની સ્તુતિ કરી ૨૬ હે
સૂર્યદેવ ! આપ આદિત્ય ભગવાનને હું નમસ્કાર
કરું છું જરાગુજ, અડજ વગેરે ચાર પ્રકારના
પ્રાણીઓના સમૂહરૂપ આખા વિશ્વના હૃદયમા
આત્મસ્વરૂપે અને બહારના ભાગમા ઝણ, લવ
અને નિમેષથી વૃદ્ધિ પામેલા વર્ષોના સમુદાયરૂપી
ક્ષાણરૂપે રહેલા છે, છતાં આકાશની પેઠે ઉપાધિના
આવરણમા નથી આપ એકલા જ પ્રતિવર્ષે પ્રાણીનું
શોષણ કરી વરસાદથી આ લોકનો નિર્વાહ ચલાવો
છો. ૨૭ વેદવિધિથી ત્રણે સમયે સ્તુતિ કરતા

ભકતોના સર્વે પાપો, કું ખો તથા અજ્ઞાનને બાળ-
નાર, હે સૂર્ય ! તમારું મહા નિત્ય તપે છે, તેની
સમુખ અમે ધ્યાન કરીએ છીએ ૨૮ તમે સર્વમા
અત્યાગી આત્મા છો, તમે પોતાના આશ્રયરૂપ
સ્થાવર જ ગમાત્મક જીવના જડ મનને, ઇન્દ્રિયોને
અને પ્રાણને પ્રેરણા કરો છો, તે તમને નમસ્કાર
છે ૨૯ હે સૂર્ય ! અતિ ભયંકર સુખવાળા, અધ-
કાર નામે ગ્રહે ગળી લીધેલા અને મરણ પામેલાની
પેઠે અચેતન આ લોકને જોઇને આપ દૃષ્ટિથી
તેઓને ઉઠાડીને નિરંતર કલ્યાણ કરનાર એવા
સ્વર્ધર્મરૂપ પરમાત્માની ઉપાસનામા પ્રવૃત્ત કરો
છો આપ રાજની પેઠે દુષ્ટ લોકોને ભય ઉત્પન્ન
કરો છો ૩૦ વળી ઇદ્રાદિક દશ દિગ્ગુપાળો પોત-
પોતાના સ્થાનમા રહી કમળના કોશ સરખી અજ-
લિઓવડે આપને અર્ધ આપે છે, તે આપ ભગ-
વાનને હું નમસ્કાર કરું છું ૩૧ હે ભગવન ! આપ
આવા છો, માટે બીજાઓએ યથાર્થ રીતે ન બાણેલા
સારવાળા યજુર્વેદના મંત્રો બાણવાની ઇચ્છાથી હું
આપના ચરણકમળની સેવા કરું છું ૩૨

સ્તુત કહે છે-આ પ્રમાણે સ્તુતિથી પ્રસન્ન થયેલા
સૂર્યનારાયણે ઘોડાનું રૂપ ધારણ કરી યાજ્ઞવલ્ક્ય
સુનિને આયાતયામ (કોઈ પણ દિવસ ભૂલાય નહિ
તેવો) યજુર્વેદના મંત્રો શીખવ્યા. ૩૩ યાજ્ઞવલ્ક્યે
તેમા પંદર શાખાઓ કરી, વાજસનેયી * નામે
શાખા કાણવ, માધ્યહિન વગેરે ઋષિઓ ભણ્યા.
૩૪ સામવેદનું જ્ઞાન કરનાર જૈમિનિને સુમતુ
નામે પુત્ર હતો, તેનો પુત્ર સુન્વાન હતો. બન્નેને
જૈમિનિએ એક એક સહિતા લખાવી ૩૫ જૈમિ-
નિને સુકર્મા નામે શિષ્ય હતો તેણે સામવેદરૂપી
વૃક્ષની એક હજાર સહિતાઓ રચી હજાર શાખાઓ
કરી ૩૬ તે સુકર્મા પાસેથી કૌશલ્ય એવા હિરણ્ય-
નાભ, પૌષ્પજ અને પ્રજ્ઞવેતાઓમા ઉત્તમ એવા
આવંત્યે તેનો અભ્યાસ કર્યો ૩૭ પૌષ્પજને અને
આવંત્યને સામનુ જ્ઞાન કરનાર, પાત્રસે શિષ્યો
હતા તેઓએ તેના વિભાગ કરી શિષ્યોને લખા-

* 'વાજ' =કેશવાળી કહેવાય છે તે ઉપરથી 'વાજ-
સનેયી' શાખા કહેવાઈ

વ્યા તે સર્વ ઉત્તરવાસી હતા, પણ કાળના યોગથી પૂર્વ દિશાના રહેનાર કહેવાયા. ૭૮ લૌગાક્ષિ, માગલિ, કુશ્ય, કુશીદ અને કુક્ષિ પૈથ્ય જીના શિષ્ય હતા તેઓએ સો સો સહિતાઓ ગ્રહણ કરી ૭૯ હિરણ્યનાભના કૃત શિષ્યે ચોવીસ સહિતાઓ પોતાના શિષ્યોને ભણાવી અને બીજી સહિતાઓ શાની આવત્ય ઋષિએ પોતાના શિષ્યોને ભણાવી ૮૦

કૃતો હિરણ્યનાભસ્ય ચતુર્વિંશતિસહિતા ।
શિષ્યઽર્ચ્યે સ્વશિષ્યેભ્ય શેષા ધાવત્ય આત્મવાન
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे
बृहोत्थ्यायः

અધ્યાય ૭ મો. ૩

અથર્વ અને પુરાણો.

સૂત ઉવાચ

अथर्ववित्तुमन्तुश्च शिष्यमभ्यापयस्वकाम ।
संहितां सोऽपि पठ्याय वेददर्शाय चोक्तवान् ॥

સૂત કહે છે-હે શૈનક ! અથર્વવેદ ભણનાર સમતુ ઋષિએ પોતાની સહિતા કબ ધને ભણાવી, કબ ધે તેના બે વિભાગ કરી એક પથ્યકને અને બીજી વેદદર્શકને ભણાવી ૧ વેદદર્શકે પોતાની સહિતાની ચાર શાખાઓ કરીને શૌકલાનિ, બ્રહ્મ બલિ, મોદોષ અને પિપ્પલાયનિને ભણાવી. હવે હું તમને પથ્યના શિષ્યો કહું છું, તે સાભળો હે શૈનક ! કુમુદ, શુનક અને ભજલિ, આ ત્રણને પથ્યે પોતાની સહિતાના ત્રણ વિભાગ કરીને ભણાવ્યા, તે ઉપરથી તેઓ અથર્વવેદના કહેવાયા. ૨ શુનકના બહુ અને સૈધવાયન બે શિષ્ય હતા, તેઓ બે સહિતા ભણ્યા હતા સૈધવાયન વગેરેના સાવણ્યાદિક તથા નક્ષત્રકલ્પ, શાંતિકલ્પ, કશ્યપ ને આગિરસ આદિ શિષ્યો હતા એ અર્થવેદના આચાર્ય હતા હવે હું તમને પુરાણના આચાર્યો કહું છું, તે સાભળો ૩-૪ હે શૈનક ! ત્રવ્યાઋષિ, કશ્યપ, સાવર્ણિ, અકૃતવણુ, વૈશ પાપન અને હારીન આ છ પુરાણના આચાર્યો હતા ૫ પ્રથમ વેદવ્યાસે

३ આ અધ્યાયમા અથર્વ વેદ અને પુસણના વિભાગ તથા લક્ષણ કહેવામા આવશે

પુરાણની છ સહિતાઓ કરીને મારા પિતા રોમ-હર્ષણને ભણાવી, પછી વ્યાસના શિષ્ય એવા મારા પિતાના મુખથી ત્રવ્યાઋષિ આદિ છ શિષ્યોએ એક એક સહિતાનું અધ્યયન કર્યું અને તે સર્વનો શિષ્ય હું, તે છએ સહિતાઓ ભણ્યો ૧ કશ્યપ, હું (સુત), સાવર્ણિ અને પરશુરામનો શિષ્ય અકૃતવણુ અમે ચારે જણાઓ વ્યાસના શિષ્યની પાસે પુરાણની મૂળ ચાર સહિતાઓ ભણ્યા છીએ. ૭ હવે હું તમને શ્રીશુક અને પરીક્ષિતના સંવાદમા કહેલા પુરાણોના લક્ષણો કહું છું - હે શૈનક ! બ્રહ્મર્ષિઓએ વેદ તથા શાસ્ત્રોને અનુસરીને પુરાણના લક્ષણો બાધ્યા છે, તે તમે શ્રવણ કરો ૮ આ વિશ્વનો સર્ગ, વિસર્ગ, વૃત્તિ, રક્ષા, મન્વંતર, વંશ, વશજેનુ ચરિત્ર, સસ્થા, હેતુ અને અપાશ્રય એવા દશ લક્ષણો જેમા હોય તેને વિદ્વાનો પુરાણ કહે છે કેટલાક આચાર્ય વળી એમ કહે છે કે- સર્ગ, વિસર્ગ, વંશ, વશાનુચરિત અને મન્વંતર એ પાંચ લક્ષણયુક્ત હોય તે પુરાણ કહેવાય. તેમાં પણ વળી એક મહાપુરાણ અને બીજી અલ્પ પુરાણ એવી વ્યવસ્થા છે જેમા દશે લક્ષણો હોય તે મહાપુરાણ અને જેમા પાંચ લક્ષણો હોય તે ઉપ-પુરાણ કહેવાય છે. ૯-૧૦ (હવે હું તમને સર્ગ વિસર્ગાદિકના લક્ષણો કહું છું) હે શૈનક ! પ્રકૃતિના ગુણોનો શોભ થવાથી તેમાથી મહત્ત્વની, મહત્ત્વથી ત્રણ પ્રકારના અહ કારની, તેનાથી શબ્દાદિ તન્માત્રાની, ઇન્દ્રિયોની, તેના દેવતાઓની અને પચમહાભૂતની સૃષ્ટિ થાય, તે સર્ગ કહેવાય છે ૧૧ ઇશ્વરે સૃષ્ટિનું સામર્થ્ય જેને આપેલું છે એવા મહત્ત્વાદિકમાથી ઉત્પન્ન થતો, પૂર્વ જન્મની વાસનાવાળો તથા એક બીજમાથી બીજી બીજ ઉત્પન્ન થાય, તેમ પ્રવાહરૂપે ઉત્તરોત્તર વધતો કાર્યરૂપ ચરાચર પ્રાણીઓનો જે સમુદાય તે વિસર્ગ કહેવાય છે ૧૨ પ્રાણીઓની સામાન્ય રીતે સ્થાવર અને જગમ પ્રાણીઓ આલંબિકા છે, તેઓમાં શાસ્ત્રના વચનોથી જે જે આલંબિકા હોય, તે તે તેની વૃત્તિ કહેવાય છે. ૧૩ પ્રત્યેક યુગમા પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય, ઋષિ તથા દેવતાઓમા ભગવાન

અવતારો ધારણ કરીને લીલા કરે છે અને જે અવ-
તારોથી અધર્મીઓનો નાશ થાય, તે જગતની રક્ષા
કહેવાય છે. ૧૪ મનુષ્યો, દેવતાઓ, મનુના પુત્રો
ઈન્દ્ર, સપ્તર્ષિઓ અને શ્રીહરિના અશાવતારો, આ
છ વર્ગો પોતપોતાના અધિકાર પ્રમાણે વર્તે ત્યારે
મન્વંતર કહેવાય છે ૧૫ બ્રહ્માથી ઉત્પન્ન થયેલા
રાક્ષાની ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની સત-
તિને વશ કહેવામા આવે છે, અને રાક્ષાના શુદ્ધ
ચરિત્રને વંશાનુચરિત્ર કહે છે. ૧૬ આ વિશ્વનો
નૈમિત્તિક, પ્રાકૃતિક, નિત્ય અને આત્મિક, એમ
ચાર પ્રકારનો માયાના સળ મધી સ્વાભાવિક રીતે
પ્રલય થાય તેને વિદ્વાનો સસ્થા પણ કહે છે ૧૭
ચૈતન્યને મુખ્ય માનનારા કેટલાક અવિધને લીધે
કર્મ કરનાર જીવને અનુશાથી કહે છે, અને ઉપા-
ધિને મુખ્ય માનનાર કેટલાક અવ્યાકૃત કહે છે,
તે લોકો અવિદ્યાથી મોહિત થઈ કર્મ કરનારો જીવ
આ વિશ્વની ઉત્પત્તિ થવામા કારણરૂપ છે, માટે
તેને 'હેતુ' એમ કહે છે ૧૮ જે જાગ્રત, સ્વપ્ન તથા
સુષુપ્તિ, એ ત્રણ અવસ્થામા જીવરૂપે રહેનારા છે
અને માયાસ્વરૂપ એવા વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાણ-
રૂપ વૃત્તિમા તથા સમાધિ ઉપર જેનો અભાવ
છે તેને આશ્રય કહે છે ૧૯ મૃતિકા જેમ પોતાના
કાર્યરૂપ ઘટાદિક પદાર્થોમા વ્યાપક છે, છતાં તેનાથી
ભિન્ન છે, તેમ ગર્ભાધાનથી માઠી મરણ સુધી દેહની
અવસ્થાઓમા અધિષ્ઠાનરૂપે બ્રહ્મ અનુસ્યુત છે
અને તેનાથી ભિન્ન પણ છે, તથા સર્વ નામ રૂપોમા
સત્તારૂપે બ્રહ્મ જ છે. તે અપાશ્રય કહેવાય છે ૨૦
આ રીતે પુરાણનાં દશ લક્ષણોનું વ્યાખ્યાન કર્યું
હવે તેનું પ્રયોજન કહીશું પુરુષનું મન જ્યારે રમે-
શુષ્ક, સત્વશુષ્ક અને તમોશુષ્કની વૃત્તિરૂપ સસારને
સમજી, તેનો ત્યાગ કરી વિરામ પામે, ત્યારે આત્મ-
જ્ઞાન થાય છે અને સસારરૂપી અવિદ્યાથી તે પોતાની
મેળે નિવૃત્ત થાય છે. ૨૧ આ પ્રમાણે લક્ષણોથી
જણાતાં મહાપુરાણ તથા ઉપપુરાણ અઠાર છે. ૨૨
તેમનાં નામ:-બ્રહ્મપુરાણ, પદ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ,
શિવપુરાણ, લિંગપુરાણ, ગરુડપુરાણ, નારદીયપુરાણ,
ભાગવત પુરાણ, અગ્નિપુરાણ, રુદ્રપુરાણ, ભવિષ્ય-

પુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, માર્કણ્ડેયપુરાણ, વામન-
પુરાણ, વરાહપુરાણ, મત્સ્યપુરાણ, કૂર્મપુરાણ અને
બ્રહ્માડપુરાણ ૨૩-૨૪ હે શૌનક મુનિ ! વેદ વ્યાસે
અને તેમના શિષ્યોએ તથા શિષ્યોના શિષ્યોએ
તેનો વિસ્તાર કર્યો છે, એ તમને કહી બતાવ્યો.
જે મનુષ્ય આ આખ્યાન બીજાને સંભળાવે અથવા
તો સાંભળે તેના બ્રહ્મતેજમા વધારો થાય છે ૨૫

બ્રહ્મજિદ્ સમાચ્યાતં શાસ્ત્રાપ્રણયન મુનેઃ ।
શિષ્યશિષ્યપ્રશિષ્યાણાં બ્રહ્મતેજો વિવર્ધનમ્ ॥
इति भीमन्नागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे
सप्तमोऽध्यायः

અધ્યાય ૮ મો. *

માર્કણ્ડેય મુનિનું આખ્યાન.

શ્રીશૌનક ઉવાચ

सूत जीव चिरं साधो वद नो वदतांवर ।
तमस्यपारे ममतां नृणां त्वं पारदर्शनः ॥१॥

શૌનકે પૂછ્યું-હે સૂત ! તમે ઘણો કાળ જીવો.
હે વદતાવર ! અપાર સસારમાં મનુષ્યોને તમે પાર
પહોચાડનાર છો, માટે અમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર
આપો ૧ મૂકણ્ડના પુત્ર માર્કણ્ડેય ઋષિને લોકો
ચિર જીવી કહે છે, ત્યારે જે આખા જગતનો નાશ
કરે છે એવા કલ્પમા એક માર્કણ્ડેય કેવી રીતે
જીવતા રહે છે ? ૨ તે તો અમારા કુળમા આ
કલ્પમાજ ઉત્પન્ન થયા છે, કારણ કે તે હમણા ભૃગુ-
કુળમા ઉત્તમ ગણાય છે. ભૃગુકુળના આર ભ પછી
આજ સુધીમા કોઈ પણ જાતનો લય થતો નથી,
માટે તે પ્રલય થતાં પણ અવશેષ રહેલા કેવી રીતે
માની શકાય ? ૩ વળી એમ પણ સાંભળવામા આવ્યું
છે કે માર્કણ્ડેય મુનિ પ્રલય સમયે સમુદ્રમા એકલા
ફરતા હતા, એટલામા વડના પત્રમાં તેમણે એક
અદ્ભુત બાળકને દીકું હતું, તો તે પ્રલયમા વડ
વગેરે કેવી રીતે રહી શકે ? ૪ હે સૂત ! અમને
આ મોટો સંદેહ છે અને તેનો ઉત્તર સાંભળવાની

* આ અ યાચમા માર્કણ્ડેયે કરેલી તપશ્ચર્યા, મયા-
દિકના મોહમાંથી મુક્ત થવું અને તેમણે કરેલી નાશય-
ણની સ્તુતિ વગેરે કથા કહેવામા આવશે

ઉત્ક ઠા છે. તમે મહાયોગી છો એટલું જ નહિ, પરંતુ પુરાણોના બધું છો, માટે અમારા સંશયને દૂર કરો. ૧

સૂત કહે છે-હે મહાઋષિ! તમે આ પ્રશ્ન ક્યો તે લોકોની પ્રાપ્તિ ટાળનારો છે, કારણ કે જે કથામાં કલિયુગના મળનો નાશ કરનારી નારાયણની કથા છે. ૧ માર્કંડેય પિતાની પાસેથી અનુક્રમે ગર્ભાધાનથી માંડીને ઉપનયન સુધીના સંસ્કારો પ્રાપ્ત કરીને વેદ ભણ્યા હતા અને પછી ધર્મની રીત પ્રમાણે તપ અને સ્વાધ્યાયમાં પરાયણ રહેવા લાગ્યા. ૭ તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાળવા લાગ્યા, માથે જટા, શરીર ઉપર વઢકલ વસ્ત્ર, હાથમાં કમણ્ડલ તથા દંડ, કંઠમાં ઉપવીત, કેડે કટિમેખલા, પીઠ ઉપર ચર્મ, હાથમાં માળા તથા હર્લોની જુડી ધારણ કરી ફરતા. ધર્મની વૃદ્ધિ માટે શાત રહીને સવારે તથા સાયકાળે અગ્નિમાં, સૂર્યમાં, શુક્રમાં, બ્રહ્મજુમાં તથા શરીરમાં ભગવાનનું પૂજન કરતા. ૮-૯ સાંજે તથા સવારે ભિક્ષા માગી લાવી શુક્રને આપતા અને શુક્રની આજ્ઞા મળતા મૌન રહી એક વાર લોજન કરતા, તથા શુક્રની આજ્ઞા ન મળે તો ઉપવાસ કરતા ૧૦ આ પ્રમાણે માર્કંડેય એક લાખ વર્ષ સુધી સ્વાધ્યાયમાં તત્પર રહી ભગવાનનું આરાધન કરીને મહા દુર્જય એવા મૃત્યુને છુટ્યા હતા. માર્કંડેયે મૃત્યુનો પરાજય કર્યો હતો, તેથી બ્રહ્મા, ભૂશુ, શંકર, દક્ષ, બીજા બ્રહ્માના પુત્રો, મનુષ્ય, દેવ, પિતૃઓ, તથા સર્વ પ્રાણીઓ અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યા ૧૧ આ રીતે તપ, સ્વાધ્યાય અને છતેદ્રિયપણાથી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાળતા માર્કંડેય રાગાદિક દોષથી રહિત થયેલા મનવડે ભગવાનનું ધ્યાન કરતા હતા ૧૨ આ રીતે મહાયોગથી ચિત્તને વશ કરીને ભગવાનનું ધ્યાન કરતા માર્કંડેયને છ મન્વંતર જેટલો મોટો કાળ વ્યતીત થયો. ૧૪ આ સાતમાં મન્વંતરમાં તેમના તપની વાત જાણીને તેનાથી ભય પામેલા ઈન્દ્રદેવે તેમના તપમાં વિઘ્ન કરવાનો આરંભ કર્યો ૧૫ ઇંદ્રે તે સુનિને તપમાંથી બ્રહ્મ કરવા ગંધર્વો, અપ્સરાઓ, કામદેવ, વસંતઋતુ, મહાયાચળો પવન, લોભ તથા મહ-

નને તેમના આશ્રમમાં મોકલ્યા ૧૬ તેઓ હિમાચળના ઉત્તર પ્રદેશમાં બધા પુંપભદ્રા નદી તથા ચિત્રશીલા હટી, ત્યાં તેમના આશ્રમમાં ગયાં. ૧૭ તે માર્કંડેયના પવિત્ર આશ્રમમાં વૃક્ષો તથા લતાઓનો સમૂહ હતો પવિત્ર બ્રાહ્મણોના મંડળોથી પણ તે ભરપૂર હતું તથા બધા પવિત્ર અને નિર્મળ જળાશયો હતા. ૧૮ મહોન્મત્ત ભમરાઓ શુભરવ કરતા હતા, મહમત્ત કોકિલાઓ કુંકું કુંકું કરતી હતી, મહમત્ત મયૂરો નટની પેઠે નાચતા હતા તથા પક્ષીઓના ટોળાથી તે ભરપૂર હતું વળી તે આશ્રમમાં હિમના બિંદુઓ લઈને આવતો પુંપોની સુગંધીવાળો અને કામની વૃદ્ધિ કરનારો પવન વાતો હતો ૧૯-૨૦ સાયકાળે ચંદ્રમાના ઉદયવાળી વસંત ઋતુ પ્રગટ થઈ, જે વખતે કોમળ પાદડાવાળા અને શુભ્રાવાળા ઝાડોના અને લલ્લાઓના ઝુંડો પરસ્પર મળી ગયા ૨૧ આવા આશ્રમમાં ધનુષ તથા બાણધારી કામદેવ ગાયન કરતા અને નૃત્ય કરતા, ગંધર્વો તથા અપ્સરાઓની સાથે આવીને દાખલ થયા ૨૨ તે ઈન્દ્રના સેવકોએ અગ્નિમાં હોમ કરી, ધ્યાનથી નેત્રો મીંચીને બેઠેલા દેહધારી અગ્નિની પેઠે અસહ્ય તેજવાળા માર્કંડેયને ફીકા ૨૩ એટલે સ્ત્રીઓ તેમની આગળ નાચવા લાગી, ગંધર્વો ગાવા લાગ્યા તથા મૃદંગ, વીણા અને ઝાઝ લઈને વગાડવા લાગ્યા ૨૪ તે સમયે કામે પોતાના ધનુષમાં શેષણુ, દીપન, સંભોહન, તાપન તથા ઉન્માદન એમ પાંચ મુખવાળું અસ્ત્ર સાધ્યું. તેમ વસંત, લોભ તથા બીજા ઈન્દ્રના સેવકો પણ માર્કંડેયના મનને કંપાવવા લાગ્યા ૨૫ જેની કમ્પર સ્તનના ભારથી લચી ગઈ હતી, એવી પુણ્ડરિકા નામે અપ્સરા દડાથી રમવા લાગી, તે વેળા તેના કેશમાંથી દેવ પુંપ ખરવા લાગ્યાં. તે ચારે તરફ દૃષ્ટિ કરતી અને ટપો ખાસી દસને ફૂંકાવતા તેની કટિમેખલા તૂટી અને તેના શરીર ઉપરથી વસ્ત્ર ખસી ગયું ૨૬-૨૭ તે વેળા કામદેવે માર્કંડેયને પોતાને વશ થયેલા જાણીને તેમની ઉપર બાણનો પ્રહાર કર્યો, પરંતુ બાણહીનને ઉદ્ધમ નિષ્ફળ ભય તેમ કામદેવનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ

અયો ૨૮ મુનિનું ઉપર પ્રમાણે અશુભ કરતા સર્વ લોકો માર્કેડેયના તેજથી બળવા લાગ્યા, અને બાળકો જેમ સપ્ને જગાડી નાસી જાય, તેમ તેઓ ત્યાથી નાસી ગયા. ૨૯ હે શૌનક! આ રીતે ઇન્દ્રના અનુચરોએ પરાભવ કર્યા છતાં માર્કેડેયને ક્રોધ ચઢ્યો નહિ, એ વાત મહાત્મા પુરુષના સખામાં આશ્ચર્યકારક જાણવી નહિ ૩૦ કામદેવને તેના ગણ સાથે નિસ્તેજ થયેલાં જોઈ તથા પોતાના અનુચરો પાસેથી પ્રદાર્ષિ માર્કેડેયનો પ્રભાવ સાક્ષી ઇન્દ્રને આશ્ચર્ય લાગ્યું. ૩૧ પછી ઉપર કહેવા પ્રમાણે તપશ્ચર્યા સ્વાધ્યાય અને જિતેન્દ્રિયપણથી મનને વશ કરનાર માર્કેડેય ઉપર અનુગ્રહ કરવા ભગવાન નારાયણ ત્યાં પ્રગટ થયા ૩૨ તેમણે કંઠમાં ત્રેવડું જનોઈ, હાથમાં કમડલુ, વાસનો દંડ, કમળકાકડીની માળા, જીવની રક્ષા માટે તેઓને દૂર કરવા સારુ સાવરણી, દર્ભની પુળી તથા વેદ ધારણ કર્યા હતા, શરીરનો વર્ણ પ્રવેત તથા શ્યામ હતો, નેત્ર કમળના જેવા, ચાર ભુજાઓ ને શરીર ઉપર મૃગચર્મ ઓઢ્યું હતું હાથમાં પવિત્રિઓ પહેરી હતી, અને તે સાક્ષાત્ તપોમય લાગતા હતા, તે પ્રકાશથી વિજળી જેવી ચીંજી કાતિવાળા ને શરીરે ઊંચા હતા, દેવોએ પૂજેલા તથા વિષ્ણુના અવતારરૂપ તે હતા નર અને નારાયણ ભગવાનના દર્શન કરીને માર્કેડેય મુનિએ આદરથી ઉભા થઈ તેમને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા, ૩૩-૩૪ નર નારાયણના દર્શનના આનંદથી માર્કેડેયનો દેહ, ઇન્દ્રિયો અને મન શાંતિ પામ્યા, શરીર ઉપર હર્ષથી રોમાંચ થયાં અને નેત્રો આસુથી ભરાઈ જવાથી નર નારાયણનાં દર્શન કરી શક્યા નહિ ૩૫ પછી માર્કેડેય ઉભા થઈ, એ હાથ જોડી, સરળ થઈ, ઉત્કંઠથી તેમનું આલિંગન કરતા હોય તેમ ગળગળા સ્વરથી નર-નારાયણને 'નમસ્કાર છે. નમસ્કાર છે,' એમ બોલ્યા ૩૬ પછી તે બન્નેને આસન આજી આપીને તેઓનાં ચરણ પાખાળીને અર્ધ્ય, ચંદન, ધૂપ તથા પુષ્પોવટે તેઓની પૂજા કરી. ૩૭ પછી કૃપા કરવાને તૈયાર થયેલા મહાત્મા મુનિ નર-નારાયણ સારી રીતે શાંત થઈ આસન

ઉપર બેઠા, જોડેલે માર્કેડેયે ફરીને તેઓના ચરણમાં પ્રણામ કરીને નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરી. ૩૮ માર્કેડેય કૃત સ્તુતિ-હે પરમાત્મા! જેમની પ્રેરણાથી પ્રાણીઓનો, પ્રજાનો, ચંકરનો તથા મારો પ્રાણ નિત્ય ચાલ્યા કરે છે, અને તેની પાછળ વાણી, મન તથા ઇન્દ્રિયો ચાલે છે, તે આપની હુકેવી રીતે સ્તુતિ કરી શકું? તમારા વિના બીજું કંઈ પણ સ્વતંત્ર નથી તથા તમે ચલાવાતા પ્રાણ-દિક્વટે સ્તુતિ કરનારાઓના આત્માના પણ બધુરૂપ છો. ૪૦ જગતની રક્ષા કરવા જેમ અનેક અવતારો તમે ધારણ કરો છો, તેમ તમે આ બન્ને મૂર્તિઓ જગતની રક્ષા કરવા, હું બે ટાળવા તથા મોક્ષ આપવા ધારણ કરેલી છે, જેમ પાલન તમારું કામ છે, તેમ ઉત્પત્તિ તથા લય પણ તમારું જ કામ છે કરોળીઓ જેમ મુખમાંથી લાળ કાઢીને પાછી સકેલી લે છે, તેમ તમે પણ વિશ્વને ઉત્પન્ન કરીને પાછું ગળી જાઓ છો ૪૧ રક્ષા કરનાર અને સ્થાવર જંગમના મુંધર એવા આપના ચરણનું મૂળ, કે જેનો આશ્રય કરનારાને કર્મ, શુભ તથા કાળના પાશ લાગી શકતા નથી, અને વેદના તાત્પર્યને જાણનાર મુનિઓ જેને હમેશ વેદના મત્રોથી સ્તવે છે, અને ધ્યાન કરે છે, તે આપના ચરણને હું વંદન કરું છું ૪૨ હે મુંધર! જેના માથા ઉપર કાળ ફર્યા કરે છે, એવા લોકોને મોક્ષરૂપી આપના ચરણના લાભ વિના બીજું કંઈ પણ નિર્ભય સ્થાન હોય એમ અમે જાણતા નથી જેનું જીવન એ પરાધર્મ વર્ષ સુધી રહે છે, તે પ્રજા પણ આપની બ્રુકુટીના પાતરૂપી કાળથી ડરે છે, તો તેણે રચેલા પ્રાણીઓ ડરે તેમાં શું? ૪૩ માટે સ્વરૂપનું આવરણ કરનાર, નિષ્કળ, તુચ્છ, નાશવંત અને અસત્ય હોવાથી સ્વરૂપથી ભિન્ન ન દેખાતા આ દેહાદિકેના ભજનનો ત્યાગ કરી સત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ જીવના નિયંતા તથા સર્વથી જુદા એવા આપના ચરણને હું સેવું છું પુરુષ જે આપની સેવા કરે તો મનોવાચિત પામે છે. ૪૪ હે મુંધર! હે જીવના બંધુ! જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા પ્રલયના કારણરૂપ, સત્વગુણ, રમેશુષ

તથા તમોશુભ તમારી માયાએ રચેલા છે અને શુભમય શરીરરૂપી લીલાઓ પણ તમે જ ધારણ કરો છો તેઓમા સત્વશુભમય શરીરની જે લીલા છે, તે જ મનુષ્યોને શાંતિ આપનાર છે તેનાથી હું ખ, મોહ તથા ભય કદી ઉત્પન્ન થતા નથી ૪૫ સત્વશુભી મૂર્તિ જ કલ્યાણકારી છે માટે હે પ્રભો ! કુશળ પુરુષો આ લોકમા તમારી શુદ્ધ અને સત્વ શુભી નારાયણ નામની મૂર્તિને તથા તમારા ભક્તોના મનમા વાસ કરનારી શુદ્ધ સત્વશુભી નરમૂર્તિને ભજે છે, કારણ કે સત્વશુભી મૂર્તિનું ભજન કરવાથી વેકુંઠ લોક અને તેમા પણ અભય એવું આત્મસુખ મળે છે ૪૬ હે ભગવન ! આપ પુરુષરૂપ, વ્યાપક, વિન્ધમૂર્તિ, વિન્ધના શુરુ, પરમ હૈવત, શુદ્ધમૂર્તિ, વાણીના નિયંતા અને વેદના પ્રવર્તક છો, નરમા ઉત્તમ એવા આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૪૭ નિષ્કળ એવા ઇન્દ્રિયોના માર્ગોવડે વિક્ષિપ્ત બુદ્ધિવાળો અને આપની માયાવડે જેની બુદ્ધિ આવૃત્ત હોય એવો પુરુષ પોતાની ઇન્દ્રિયોમા, પ્રાણોમા, હૃદયમા અને પદાર્થોમા નિયંતા રહેલા આપને ભણુતો નથી, તે હું આપને પ્રણામ કરું છું કારણ કે, બ્રહ્મા પોતે પણ પ્રથમ અજ્ઞાની જ હતા, તેમને સર્વના શુરુ આપની પાસેથી વેદનો અભ્યાસ કર્યા પછી જ આપના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું હતું ૪૮ હે મહારાજ ! તમારા શુભ સ્વરૂપને દર્શાવનાર તમારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન વેદમા છે બ્રહ્માદિક વિદ્વાનો વેદ મૂકીને સાખ્ય યોગાદિકથી પ્રયત્ન કરવા છતાં તમારા સ્વરૂપમા મોહ પામ્યા છે જે આપનો સ્વભાવ સાખ્ય વગેરે શાસ્ત્રના ભિન્ન ભિન્ન વાદોને અનુસરતો છે, કારણ કે, આપના સ્વરૂપનું જ્ઞાન વેદાદિક સંઘાતથી હંકાયેલું છે, માટે આપ મહા પુરુષને હું નમસ્કાર કરું છું ૪૯

યદ્દર્શન નિગમ આત્મરહ પ્રકાશ
મુહ્યતિ યત્ર કવયોઽજપરા યતતઃ ।
ત સર્વવાદવિષયપ્રતિ રૂપશીલ
વંદે મહાપુરુષમાત્મનિગૂઢબોધમ્ ॥૪૯॥
શતિ શ્રીમદ્ભાગવતે મહાપુરાણે દ્વાદશસ્કંધે
અષ્ટમોઽધ્યાયઃ

અધ્યાય ૯ મો. *

માર્કંડેયને પ્રત્યક્ષ દર્શન.

સૂત ઉવાચ

સંસ્તુતો ભગવાનત્થં માર્કંડેયેન ધીમતા ।

નારાયણો નરસત્ત્વ પ્રીત આહ મૃગુદ્વદમ્ ૬૧॥

સૂત કહે છે-હે ઋષિઓ ! માર્કંડેયે ઉપર કલ્પા પ્રમાણે ભગવાનની સ્તુતિ કરી, એટલે નરના સખા નારાયણે પ્રસન્ન થઈને ભૂશુ વશમા શ્રેષ્ઠ માર્કંડેયને કહ્યું કે, ૧ તમે ચિત્તને એકાગ્ર કરીને મારી અખંડ ભક્તિ કરી તથા તપશ્ચર્યા, વેદાધ્યન અને સ્વયમ રાખ્યો તેથી તમે સિદ્ધ થયા છો ૨ હે ઋષિ ! તમારા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવડે અમે તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયા છીએ, માટે વર આપનારાઓમા શ્રેષ્ઠ એવા બ્રહ્માની પાસે તમે ઇચ્છાનુસાર વર માગી લ્યો અને તમારુ કલ્યાણ થાઓ ૩ માર્કંડેય બોલ્યા-હે દેવેન્દ્ર ! આપે મને વરનું પ્રલોભન બતાવ્યું, તેટલાથીજ તમારો વિજય છે આપે દર્શન આપ્યા તેટલાથી જ મને વર મળી ચૂક્યો છે ૪ બ્રહ્માદિક દેવતાઓ યોગાભ્યાસ કરીને સિદ્ધ થયેલા મનવડે તમારા ચરણારવિદના દર્શનથી કૃતાર્થ થાય છે, ને મને આપ પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિગોચર થયા તો પછી બીજો કયો વર મારે જોઈએ ૫ હે કમળનેત્ર ! જે માયાથી બ્રહ્માદિ લોકપાળો સાથે મનુષ્યો વસ્તુમાં ભેદ જુએ છે, તે માયાને હું પ્રત્યક્ષ જોવાની ઇચ્છા રાખું છું. ૬

સૂત કહે છે-હે શૈનક મુનિ ! આ પ્રમાણે માર્કંડેયે સ્તુતિ કરીને નર નારાયણની ઇચ્છા પ્રમાણે પૂર્ણ કરી, એટલે ભગવાન નારાયણ 'તથાસ્તુ' કહી મદ મદ હસતા બદરિકાશ્રમમા ગયા અને મુનિ તે વિષયનું ધ્યાન કરતા પોતાના આશ્રમમા જ રહ્યા, અને અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, પાણી, પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ અને આત્મા, આ વસ્તુઓમા તથા સર્વ ઈંકાણે શ્રી-હરિનું ધ્યાન કરતા માનસિક ઉપચારોથી તેમની

૬ આ અધ્યાયમા ભગવાનની માયા જોવાની ઇચ્છા-વાળા માર્કંડેય મુનિને પ્રલય સમુદ્રમા વારંવાર ફેંચવા તથા બહાર નિકળતા ભાવિક સ્વરૂપ ધારણ કરનારા ભગવાનના માયાની બાળક સ્વરૂપના દર્શન થયા, તે કથા હોવામા આવશે

પૂજા કરવા લાગ્યા અને કોઈવાર આનંદપ્રવાહમાં મગ્ન થઈને શ્રીહરિની પૂજા કરવી પણ વિસરી જવા લાગ્યા. ૭-૬ એકવાર મુનિ પુષ્પભદ્રાના તીર ઉપર સંધ્યાકાળે બેસી સાયં સંધ્યા કરતા હતા એટલામાં મહા પ્રયત્ન પવન વહાવા માડ્યો ૧૦ તે મહા પ્રયત્ન શબ્દ કરતા પવનની પાછળ મહા ભય કર મેઘમંડળો ચઢી આવ્યા, વિજળીઓ સાથે મોટી ગર્જનાઓ થવા માડી અને થાલલાઓના જેવી ભડી વર્ષાદની ધારાઓ ભેરથી વર્ષવા લાગી ૧૧ તે વાયુના વેગથી ઉછળતા તરંગોથી તટનો નાશ કરતા ભય કર સમુદ્રો ગર્જના કરતા, પૃથ્વીના તળને ઘુડાડતા ભેવામાં આવ્યા સ્વર્ગ તથા પાતાળમાં ફેલાઈ ગયેલા પાણીથી, સૂર્યના પ્રયત્ન કિરણોવડે તથા વિજળીઓવડે જગત અદર અને બહારના ભાગમાં ત્રાસ પામી ગયું પૃથ્વી પાણીમાં ડુબી ગઈ તે ભેદને માર્ક'બુટેય મુનિ ખિન્ન થયા ૧૨-૧૩ આ પ્રમાણે માર્ક'બુટેય મુનિના દેખતા પાણીથી રસાતળ ભરાઈ ગયું, મહા પ્રયત્ન વાયુના વેગથી પાણી ઉછળવા લાગ્યું, તરંગોથી ભય કર દેખાતા સાગરે દ્વીપ, ખંડ અને પર્વતોની સાથે પૃથ્વી ઢાકી દીધી ૧૪ હે શૌનક ! પૃથ્વી, આકાશ, સ્વર્ગ, નક્ષત્ર, ગણ તથા દિશાઓ સાથે ત્રણે દોઢ પાણીમાં ડુબી ગયા, તેમાં માત્ર એક મહા મુનિ માર્ક'બુટેય બાકી રહ્યા તે મહા મુનિ પોતાની જટા છુટી મૂકીને આંધળા અને ગાડાની પેઠે ચારે તરફ ભટકવા લાગ્યા. ૧૫ સમુદ્રના ઊંચ અને મોટા મચ્છો તેમને દુઃખ દેવા લાગ્યા, પાણીના તરંગો શરીર ઉપર અથડાવા લાગ્યા, ક્ષુધાથી તથા તૃષ્ણાથી તે અત્યંત ખિન્ન થઈ ગયા અને ચારે તરફ ભટકીને પરિશ્રમથી તે થાકી ગયા. તે ગાઢ અધારામાં આવી પડ્યા અને તેમને આકાશનું કે પૃથ્વીનું ભાન રહ્યું નહિ ૧૬ કોઈઠેકાણે પાણીની મોટી ધુમરીમાં તે પડતા હતા કોઈઠેકાણે તરંગોનો માર પડતો હતો, કોઈઠેકાણે એક બીજાનો નાશ કરતાં જળચર પ્રાણીઓ મુનિને કરડતાં હતાં, ૧૭ કોઈવાર શોક, કોઈવાર મોહ, કોઈવાર દુઃખ, કોઈવાર મુગ્ધ, કોઈવાર ભય તો કોઈવાર મૃત્યુની દશ આવતી અને વચ્ચે વળી વ્યાધિ વગેરેથી પણ

પીડાતા હતા ૧૮ આ રીતે વિષ્ણુની માયામાં ઘેરાઈ ગયેલા અને પ્રલયના સમુદ્રમાં આમ તેમ ફરતા માર્ક'બુટેય મુનિને એક શકુ જેટલા વર્ષો તેમાં વીતી ગયાં ૧૯ આમ પ્રલયના સમુદ્રમાં ફરતાં એક દિવસે પૃથ્વીના ઉચ્ચ પ્રદેશ ઉપર કૃષ્ણાથી તથા લીલાં પાદડાથી શોભતો એક નાનો વડ મુનિની દષ્ટિએ પડ્યો ૨૦ તેના ઇશાન ખુણાની શાખાના એક પાદડા ઉપર એક બાળકને તેમણે સૂતેલો દીઠો તે પોતાની કાંતિથી અધારાનો નાશ કરતો હતો. ૨૧ તેના શરીરનો ૨ ગદ્ગદનીલ મણિ જેવો શ્યામ હતો, મુખકમળ મનોહર હતું, કંઠ શખની પેઠે ત્રણ આવલીવાળો હતો, છાતી પહોળી હતી, નાસિકા ઉચી અને બૂકુટીનો મરોડ પણ મનોહર હતો. ૨૨ શ્વાસથી ઉડતા કેશ શોભાયમાન દેખાતા હતા. અદરના ભાગમાં શખની પેઠે ગોળાકાર મુંદર કાનમાં દાડમના ફૂલ હતા, પરવાળાના જેવા રાતા ઓઠની કાંતિથી અમૃત જેવું સ્વચ્છ મદહાસ્ય રતાશ ભરેલું હતું, ૨૩ નેત્રના છેડા કમળના ગર્ભ જેવા કામળ હતા, મનને પ્રિય લાગે તેવું મનોહર, શ્વાસને લીધે હાલતા ઉદરપર પડેલી ત્રિવલ્લિઓથી ઉડી નાલી ચચળતાવાળી હતી, ૨૪ અને મનોહર આગળાવાળા બે હાથવતી તે પોતાનો ચરણ ધાવતો હતો. તે બાળકને ભેદ માર્ક'બુટેય મુનિ આશ્ચર્ય પામ્યા ૨૫ તેના દર્શનથી પરિશ્રમ રહિત થયા અને હર્ષથી હૃદય તથા નેત્ર પ્રકૂલિત થયા. આ અદ્ભુત વસ્તુ ભેવાથી શંકા થઈ તેથી રોમચ થયા અને પછી ભયથી તે બાળકને ભેવા તેની પાસે ગયા ૨૬ એટલામાં તો તેના નિશ્વાસની સાથે મુનિ મચ્છરની પેઠે તેના શરીરમાં પેસી ગયા અને તેમાં પણ તેમણે સર્વ જગત પ્રલયની પૂર્વે જેવી સ્થિતિમાં હતું તેવી સ્થિતિમાં ભેયું, તેથી મોહ પામ્યા ૨૭ તેના શરીરમાં આકાશ, સ્વર્ગ, પૃથ્વી, તારાઓનો સમુદાય, પર્વતો, સમુદ્રો, દ્વીપો, ખંડો, દિશાઓ, દૈત્યો, વન, દેશ, નદીઓ, નગરો, ખાણો, ગામો, આશ્રમો, વર્ણાશ્રમની આલેખિકાઓ, પચમહાભૂત, તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા પદાર્થો, અનેક યુગો તથા કલ્પની કલ્પના કરાવનારો કાળ અને

ખીજી જે કંઈ વ્યવહારનું કારણ છે તે સર્વ જે સત્ય વસ્તુની સત્તાથી સત્યના જેવું બાંધે છે તે જોયું. ૨૮-૨૯ આ જોતાં હિમાલય, તેની ઉપર વહેતી પુષ્પવહા નદી અને તેના તીર ઉપર પોતાનો આશ્રમ તથા તેમા રહેનારા ઋષિઓ પણ જોયા. માર્કંડેય એ સર્વ જુએ છે એટલામા તે તે બાળ કના નિ શ્વાસથી શરીરની બહાર નીકળી પ્રગ્થા અને પાછા પ્રલય સમુદ્રમા પડ્યા ૩૦ ત્યા પૃથ્વીના એક ઢોળાવવાળા પ્રદેશ ઉપર એક વડ દીઠા અને તેના પાદડા ઉપર એક બાળકને સૂતેલો દીઠા તેણે પ્રેમપૂર્ણ અમૃત જેવું મદકાસ્ય કરી તેમની સામુ જોયું ૩૧ પછી અત્યંત મુ ગ્રાંથેલા માર્કંડેય પોતાના હૃદયમા વાસ કરનાર ભગવાન રૂપ તેના દર્શન કરી પાસે ગયા કે, તરત યોગેશ્વર અને અ તર્થામી ભગવાન ભાગ્યહીન મનુષ્યના ઉદ્ધમની પેઠે ત્યાંથી અ તર્ધાન થઈ ગયા ૩૨-૩૩ હે શૌનક ! ભગવાનના અદસ્ય થવા પછી તે વડ, પાણી તથા જગતને પ્રલય પણ અદસ્ય થયો અને માર્કંડેય પ્રથમની માફક પોતાના આશ્રમમા આવી રહ્યા ૩૪

તમન્વથ વટો બ્રહ્મન્ સલિલં લોકમણ્વ ।
તિરોધાયિ ક્ષણાદસ્ય સ્વાશ્રમે પૂર્વવત્સ્થિત ॥

હતિ શ્રીમદ્ભાગવત મહાપુરાણે દ્વાદશસ્કંધે

નવમોઽધ્યાય

અધ્યાય ૧૦ મો. ૬

શંકર અને માર્કંડેય.

સૂત ઉવાચ

સ પવમનુભૂયેદ નારાયણવિનિર્મિત્ત્વ ।
બૈભવં યોગમાયાયાસ્તમેષ શરણ યયૌ ॥

સૂત પુરાણિક બોલ્યા-હે શૌનક ! માર્કંડેય, ભગવાને રચેલો યોગમાયાનો પ્રભાવ જોઈ ભગવાનને જ શરણે જઈને પછી નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૧

માર્કંડેય બોલ્યા-હે હરિ ! હું શરણાગતને અભય આપનારા આપના ચરણને શરણે આઠ્યો

૬ આ અધ્યાયમા શંકરે પ્રગટ થયે માર્કંડેયને વર આપ્યો અને સત્કાર કર્યો, એ કથા કહેવામા આવશે.

હું વિદ્વાનો પણ જ્ઞાનના જેવી લાગતી આપની માયાવડે મોહ પામે છે ૨

સૂત કહે છે-હે મુનિઓ ! એટલામાં ભગવાન શંકર, ઉમા અને ગણ સાથે પોઠીઆ ઉપર જોસી ફરતા ફરતા ત્યા આઠ્યા. તેમણે તે જ સમાધિ ચઢાવી જોડેલા માર્કંડેય મુનિને દીઠા ૩ પાર્વતીએ ઋષિને જોઈ શંકરને પૂછ્યું કે, હે મહારાજ ! જ્યારે વાયુ વહાતો ન હોય ત્યારે સમુદ્રનું પાણી અને મગરમચ્છ વગેરેનો સમુદાય શાત પડી જાય છે, તેમ આ બ્રાહ્મણનો દેહ, ઇન્દ્રિયો અને મન નિશ્ચય થઈ ગયા છે તેની તરફ દષ્ટિ કરો અને એના તપને સફળ કરો ! આપ સિદ્ધિ આપનારા છો ૪-૫

શંકર બોલ્યા-અવિનાશી પુરુષોત્તમ ભગવાનની પરમ ભક્તિનો લાભ થવાથી આ મહર્ષિ કોઈપણ સુખની અથવા મોક્ષની ઇચ્છા કરતા નથી. ૬ તથાપિ હે ભવાનિ ! આપણે આ મહારાજા પુરુષની સાથે વાતો કરીએ, કારણ કે મનુષ્યોને મહાત્માઓનો સમાગમ મહા લાભદાયક કહેવાય છે ૭

સૂત કહે છે-સર્વ પ્રાણીઓના સ્વામિ અને ભક્તકુળના પતિ ભગવાન શંકર, ઉમાને આમ કહી માર્કંડેયની પાસે આઠ્યા ૮ પરંતુ આ વેળા માર્કંડેય સર્વ વૃત્તિઓને રૂધીને સમાધિમા જોડા હતા તેથી જગતના આત્મરૂપ તથા વિશ્વના ઇશ્વર, શંકર પાર્વતીના આગમનને તેમણે જાણ્યું નહિ, કારણ કે તે પોતાના દેહને તેમજ વિશ્વને વિસરી જઈ ઇશ્વર નિષ્ઠ થયેલા હતા ૯ ભગવાન શંકર, તે જાણીને યોગ માયાવડે વાયુ જેમ છિદ્રમા પેસે, તેમ માર્કંડેય મુનિના હૃદયાકાશમા પેડા. ૧૦ માર્કંડેય મુનિ પોતાના હૃદયમા અકસ્માત પ્રગટ થયેલા, પીળી જટાવાળા, ત્રણ નેત્રવાળા, દંશ ભુજવાળા, ઉન્નત શરીરવાળા, ઉગતા સૂર્ય જેવી તેજસ્વી, વાઘાબર ધારણ કરનાર, ત્રિશૂળ, ધનુષ્ય, બાણ, તરવાર, ઢાલ, રુદ્રાક્ષમાળા, ડમરુ, કમલ તથા ફરસી ધારણ કરનાર શ્રીશ કરના દર્શન કરીને ‘આ શું ! અને કેવી રીતે થયું !’ એમ આશ્ચર્ય પામ્યા. તે પછી મુનિ સમાધિ ઉતારી, નેત્રો ઉઘા-

હીને જોવા લાગ્યા તો ત્રણ લોકના ગુરુ ભગવાન શંકરને તેમના ગણોની તથા ઉમાની સાથે દીઠા. મુનિએ રુદ્રને પ્રણામ કર્યા અને સ્વાગત વચનથી, આસનથી, પાદથી, અર્ધથી, ચંદનથી, પુષ્પની માળથી, ધૂપથી તથા દીપ અને નૈવેદ્યથી શ્રીશ કરની, ઉમાની અને તેમના ગણોની પૂજા કરી ૧૧-૧૫ અને કહ્યું કે, હે વ્યાપક પરમેશ્વર ! આપ પોતાના પ્રભાવથી પૂર્ણ કામનાવાળા છો અને આપનાવડે આ જગત સુખી છે. આપનું અમે શુ કાર્ય કરીએ તે કહો. ૧૬ કલ્યાણકારી, શાંતમૂર્તિ, સત્વગુણના અધિષ્ઠાતા, પરમ સુખ આપનાર આપને નમસ્કાર કરું છું રમેશુ તથા તમેશુને સેવ્યા છતાં શાંત પ્રકૃતિવાળા આપને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧૭

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે માર્કેડેયે સ્તુતિ કરી કે પ્રસન્ન અતઃકરણવાળા આદિદેવ શંકર, કે જે સત્પુરુષોના શરણરૂપ છે તે તેમની ઉપર પ્રસન્ન થયા અને નીચે પ્રમાણે બોલ્યા ૧૮

શંકર બોલ્યા-અમારી પાસેથી તમારે ઈચ્છા હોય તે વર માગો, કારણ કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને હું, ત્રણે વર આપનારાઓના સ્વામી છીએ અમારું દર્શન લોકોને સફળ થાય છે અને અમારા દર્શનથી મનુષ્ય મોક્ષ પામે છે ૧૯ જે બ્રાહ્મણો, સદ્ગુણી, શાંત ગુણવાળા, સંગરહિત, પ્રાણીઓની ઉપર દયા રાખનાર, અમારા એકાંત ભક્ત, વૈર રહિત તથા સમદૃષ્ટિવાળા છે, તેઓને લોકો સહિત લોકપાળો નમે છે, પૂજે છે તથા સેવે છે ભગવાન બ્રહ્મા તથા સર્વના ઈશ્વર શ્રી વિષ્ણુ પોતે પણ સેવે છે ૨૦-૨૧ તમારા સરખા સમદૃષ્ટિવાળા બ્રાહ્મણો મારે વિષે, વિષ્ણુમાં, બ્રહ્મામાં, પોતાને વિષે તથા લોકોમાં લેહલેપિ રાખતા નથી, માટે અમે તમને ભજીએ છીએ. ૨૨ તીર્થો તીર્થો જ છે, ચેતન રહિત દેવતાઓની મૂર્તિઓ દેવતાઓ છે, પરંતુ આ તીર્થો તથા દેવતાઓ ઘણે કાળે પવિત્ર કરે છે અને તમે તો દર્શન થતા જ પવિત્ર કરો છો. ૨૩ જેઓ ચિત્તની એકાગ્રતા, તપશ્ચર્યા, સ્વાધ્યાય તથા સયમથી અમારા વેદમય સ્વરૂપને ધારણ કરે છે, તે બ્રાહ્મણોને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. ૨૪ મહા પાપીઓ ને

ચાડાલો તમારા ચરિત્ર સાભળ્યાથી તથા તમારાં દર્શન કરવાથી પવિત્ર થાય છે, ત્યારે તમારી સાથે સંભાષણ કરવાથી અમે પવિત્ર થઈએ એમા શું આશ્ચર્ય ! ૨૫

સૂત કહે છે- આ પ્રમાણે ચંદ્રશેખર શંકરનું ધર્મના રહસ્યથી ભરપુર તથા કાનને અમૃત સમાન લાગે એવું વચન સાભળી માર્કેડેય પ્રસન્ન થયા. ૨૬ વિષ્ણુની માયાએ ઘણા કાળ સુધી ભભાવેલા અને અત્યંત મુગ્ધવસ્તુમાં આવી પડેલા માર્કેડેયનો દુઃખસમુદાય શંકરની વાણી રૂપી અમૃતવડે નાશ પામ્યો અને તે નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા ૨૭

માર્કેડેય કહે છે-અહો ! ઈશ્વરની લીલા મનુષ્યોના વિચારમાં આવે નહિ તેવી છે લોકપાળો પણ જે લીલાને લીધે પોતાની સત્તામાં રહેલા પ્રાણીઓને નમે છે તથા વખાણે છે. ૨૮ ધર્મના વક્તાઓ પ્રાણીઓને ધર્મ ગ્રહણ કરાવવા ધર્મચરણ કરે છે, કોઈ ધર્મચરણ કરતો હોય તેને અનુમોદન આપે છે તથા ધર્મના વખાણ કરે છે. ૨૯ નટ વેષ ધારણ કરી પોતાના ચાકર વર્ગને પ્રણામ કરે છે તેથી જેમ તેના મહિમાને દ્રવ્ય લાગતું નથી તેમ આપ પોતાની માયાની વૃત્તિઓ વડે બીજાને પ્રણામ કરો, તેથી આપના મહિમાને હાનિ થતી નથી ૩૦ સ્વપ્નને જોનારો પુરુષ જેમ અનેક શરીર ઉત્પન્ન કરી, તેમાં પ્રવેશ કરીને ઇન્દ્રિયોથી કરવામાં આવતી ક્રિયાઓ બાણે પોતે જ કરતો હોય તેમ કરે છે, એ પ્રમાણે આપ પણ મન વડે જગતને સરજી, તેમાં પોતાના સ્વરૂપથી પ્રવેશ કરી ગુણોથી કરવામાં આવતા હોવા છતાં ક્રિયાના કર્તા હો, એવા દેખાવ છો, તે આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૩૧ ત્રણ ગુણવાળા છતાં પણ જે ગુણોના નિયંત્રતા, સ્વરૂપ, અદ્વિતીય, ગુરુસ્વરૂપ અને બ્રહ્મ-મૂર્તિ એવા આપને હું નમસ્કાર કરું છું ૩૨ હે વ્યાપક ! તમારા સર્વ શ્રેષ્ઠ દર્શન કરતાં બીજો કયો વર માગુ ? કારણ કે જે આપના દર્શન કરવાથી પુરુષ પૂર્ણ કામનાવાળો થાય છે ૩૩ હું સર્વ કામનાથી પૂર્ણ અને ભક્તોની કામનાને પુરનાર આપ પાસેથી એક વર માગુ છું, તે એ કે, 'ભગ-

વાન ઉપર, ભગવાનના ભક્તો ઉપર તથા આપ ઉપર મારી અવિચળ ભક્તિ રહે. ' ૩૪

સૂત બોલ્યા-આ પ્રમાણે માર્કંડેય મુનિએ પૂજેલા અને કૌભળ વાણીથી સ્તવેલા ભગવાન શકરે પાર્વતીની અનુમતિથી માર્કંડેયને આમ કહ્યું ૩૫

શકર બોલ્યા-હે મહર્ષિ ! તમારી સર્વ કામના પ્રરિપૂર્ણ થાઓ કલ્પ સુધી તમારી કીર્તિ પવિત્ર થાઓ તથા તમે અમર અને અમર રહે. ૩૬ હે બ્રાહ્મણ ! તમને બ્રહ્મતેજવાળાને ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળની વસ્તુનું જ્ઞાન, વૈરાગ્યવાળું વિજ્ઞાન તથા પુરાણનું આચાર્યત્વ પ્રાપ્ત થશે ૩૭

સૂત કહે છે-આ પ્રમાણે મુનિને વર આપી શકર, મુનિએ કરેલા તપશ્ચર્યાદિક કાર્યો તથા અનુભવેલા માયાને પ્રભાવ પાર્વતીને કહી ત્યાથી ગયા. ૩૮ ભૃગુવંશમા ઉત્તમ માર્કંડેય મહાયોગના મહિમાને પ્રાપ્ત કરીને શ્રીહરિની એકાતિક ભક્તિને પામ્યા. હજી પશુ સાક્ષાત્ પોતાના શરીરથી જગતમા તે ફરે છે ૩૯ બુદ્ધિમાન માર્કંડેય મુનિનું આ ચરિત્ર તમને વર્ણવી બતાવ્યું ૪૦ અમારા કુળમા ઉત્પન્ન થયેલા માર્કંડેય મુનિનું વૃદ્ધ લોકો સાત કલ્પનું આયુષ્ય કહે છે, તે વાતમા તમારા કહેવા પ્રમાણે વિરોધ આવતો નથી માર્કંડેય મુનિએ અનુભવેલા ભગવાનની માયાના અનેક કલ્પરૂપ વૈભવ ભગવાનની ઇચ્છાથી ફક્ત તેમને જ અકસ્માત દૃષ્ટિએ પડતા હતા પરંતુ તે પ્રમાણે સર્વની દૃષ્ટિએ પડ્યા નથી મનુષ્યની ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ થાય છે, તે ભગવાનની માયા જ છે, એમ ન સમજનાર કેટલાક લોકો કહે છે કે, દેવતાના માપ પ્રમાણે બે હજાર યુગ થયા પછી વારંવાર ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય થાય છે પરંતુ વિદ્વાનો કહે છે કે માર્કંડેય મુનિ માયાવી બાળકના શ્વાસોર્ધ્વસમા સાત વાર તેના ઉદર માથી બહાર નિકળ્યા હતા અને સાત વાર પાછા અદર ગયા હતા તેથી એક ક્ષણમા સાત કલ્પ થયા હતા આ મતમા કોઈ રીતે કહી પશુ વિરોધ આવતો નથી ૪૧ હે શૌનક ! ભગવાનની માયાના વૈભવવાળું આ માર્કંડેયનું ચરિત્ર જે કોઈ કોઈને

સભળાવે અથવા સાંભળે તેને કર્મવાસનારૂપી સસાર પ્રાપ્ત થતો નથી. ૪૨

ય एवमेतद्भगुवर्यं वर्णितं
रथांगपाणेर्नुभावमावितम् ।
संभावयेत् सशृणुयादुताङ्गमौ
तयोर्न कर्मशयससृतिर्मवेत् ॥४२॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे
वृशमोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૧ મો. ૩

મહાજનનું વર્ણન.

શૌનક ઉવાચ

जयेमर्थं पृच्छामो भवतं बहुविधमम् ।

समस्ततत्रराज्ञांते भवान् भागवततत्त्ववित् ॥

શૌનકે પૂછ્યું-હે સૂત ! તમે બહુ શ્રુતોમાં શ્રેષ્ઠ છો, તે તમને અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ, કારણ કે તમે સર્વ તત્ત્વશાસ્ત્રોના સિદ્ધાંતને અને ભગવાનના તત્ત્વને બહુનાર છો. ૧ નિરાકાર ભગવાનની પૂજા કરવામા તાત્ત્વિક લોકો ભગવાનના પાદાદિક અંગો, ગરુડાદિક ઉપાંગો, ચક્રાદિક આયુધો તથા કૌસ્તુભાદિક આભૂષણો કેમ કલ્પે છે અને તે કયા તત્ત્વોથી કલ્પે છે, તે કહેા, કારણ કે જે પૂજનની કુશળતાને લીધે મનુષ્ય અમર થાય છે ૨-૩

સૂત બોલ્યા-હે મુનિઓ ! શુરુઓને પ્રશ્નમ કરી વિષ્ણુની વિરાટ આદિક વિભૂતિઓ હું તમને કહીશ. જે વિભૂતિઓ બ્રહ્માદિક આચાર્યોએ વેદોમા તથા તત્ત્વોમા વર્ણવી છે ૪ ભગવાન નિરાકાર છે, તોપણ તેમના અંગાદિકની કલ્પના પૃથ્વી વગેરે લોકવડે કરવામા આવેલી છે માયા, સૂત્ર, મહત્ત્વ, અહંકાર તથા પાંચ તત્ત્વોમાથી અગિયાર ઇદ્રિયો અને પાંચ ભૂતમય આ બ્રહ્માડ ઉત્પન્ન થયેલું છે, જે ચેતનરૂપી અધિષ્ઠાનવાળા બ્રહ્માડમા પૃથ્વી વગેરે સર્વ લોકો જોવામા આવે છે ૫ આ બ્રહ્માડની ઇન્દ્રિયમા કલ્પના કરી

હું આ અધ્યાયમા મહા પુરુષનું વર્ણન કરવામા આવશે

તેથી તેને ઇશ્વરમા દેહરૂપ માનવામા આવે છે, પૃથ્વીને તેના ચરણરૂપ માનવામાં આવે છે, સ્વર્ગને મસ્તકરૂપ, આકાશને નાભિરૂપ, સૂર્યને નેત્રરૂપ, વાયુને નાસિકારૂપ, દિશાઓને કાનરૂપ, પ્રભાપતિને ઉપરચરૂપ, મૃત્યુને પાચરૂપ, લોકપાળોને હાથરૂપ, ચંદ્રને મનરૂપ, ચમને ભુકુટીરૂપ, લાભને ઉપરના ઓઠરૂપ, લોભને નીચલા ઓઠરૂપ, ચ દ્રિકાને દાંત રૂપ, જ્ઞાન્તિને હાસ્યરૂપ, વૃક્ષોને રુવારૂપ તથા વાદળોને કેશરૂપ માનવામા આવે છે ૧-૮ આવા એક પ્રજ્ઞાકરૂપ પરમાત્માના શરીરનું ધૂપ, દીપ વગેરેથી પૂજન થઈ શકે નહિ, તેમ તેનું સામદ્રુધ્યાન પણ થઈ શકે નહિ માટે ધાતુ વગેરેની મૂર્તિમાં પરમત્માના દેહની તથા અદૈયવોની કલ્પના કરી, તેનું પૂજન તથા ધ્યાન કરવામા આવે છે. પ્રજ્ઞાકરૂપી પુરુષનું જેવું માપ છે તથા તેની જેવી સ્થિતિ છે, તેવું માપ તથા તેવી સ્થિતિ નાની મૂર્તિમા માનવામા આવે છે ૯ અજન્મા પરમાત્માની મૂર્તિ જે કૌસ્તુભમણિ ધારણ કરે છે, તે શુદ્ધ ચૈતન્યને ધારણ કરે છે અને વ્યાપક પરમેશ્વર વક્ષ સ્થળમા જે શ્રીવત્સનું ચિહ્ન ધારણ કરે છે, તે શુદ્ધ ચૈતન્યની વ્યાપક પ્રભાથી થયેલા જીવને ધારણ કરે છે, એમ માનવામા આવે છે ૧૦ વનમાળાને ધારણ કરે છે, તે પોતાના નાના પ્રકારના શુભવાળી માયાને ધારણ કરે છે. પીતામ્બર, વેદ અને ઉપવીત, તે ઝંકારને ધારણ કરે છે એમ બાળુવું ૧૧ વળી પરમાત્માને સાંખ્ય તથા યોગ નામના બે મકરાકાર કુડળો અને પ્રજ્ઞલોકરૂપી સર્વ લોકોને અભય આપનારો મુગટ છે ૧૨ તે જેની ઉપર બિરાજે છે તથા જેને પ્રધાનરૂપ અનંત નામનું આસન કહે છે, તે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય વગેરે શક્તિયુક્ત કમળને સત્વશુભ કહે છે ૧૩ તેઓ મનનું સામર્થ્ય, ઇદ્રિયોનું સામર્થ્ય અને દેહના બળ-સામર્થ્યથી યુક્ત મુખ્ય તત્ત્વ જે પ્રજ્ઞ તે રૂપી ગદાને ધારણ કરે છે પાણીના તત્ત્વરૂપી ઉત્તમ શ અને ધારણ કરે છે, તેજ્ઞના તત્ત્વરૂપી સુહર્શન ચક્રને ધારણ કરે છે, આકાશનાં તત્ત્વરૂપી કાળા રંગના ખડ્ગને ધારણ કરે છે, અધકારરૂપી ઢાલ, કાળરૂપી શાર્ફ, ધનુષ અને બાણો રાખવા માટે કર્મભય બાથો

ધારણ કરે છે ૧૪-૧૫ ઇદ્રિયોને ભગવાનનાં બાણો, ક્રિયાયુક્ત મનને રથ, પાંચ તન્માત્રાઓને રથનું બહારનું રૂપ અને ભગવાને ધારણ કરેલી મુદ્રાઓવડે વરદ, અભય, વગેરે રૂપો ધારણ કરે છે. મુદ્રાઓવડે ભાવના કરીને ભગવાનની પૂજા કરવી. ૧૬ દેવપૂજાના સ્થાનમા સૂર્યમ ડાળની અથવા અગ્નિકુડની ભાવના કરવી શુરુએ આપેલી મંત્રની દીક્ષામા પોતાના પૂજ્યપણી ભાવના કરી વિષ્ણુની પૂજા કરવી પાપોને નાશ કરવા માટે જ એવી ભાવના કરવી ૧૭ ભગવાને હાથમા જે ક્રીડાકમળ ધારણ કર્યું છે, તે છ ઐશ્વર્યો છે વળી ભગવાને ધર્મરૂપી ચામરને અને કીર્તિરૂપી પખાને ધારણ કર્યો છે ૧૮ તાપનો નાશ કરનાર તથા સર્વ ઠંડાણોથી નિર્ભય એવું વૈકુઠ સ્થાન ભગવાનનું ઘર છે, ઋક, યજુસ્ અને સામ એ ત્રણ વેદ ભગવાનનું વાહન છે ૧૯ આત્મસ્વરૂપની સાથે ચિદ્રૂપનો અલેદ હોવાને લીધે લક્ષ્મી, એ આત્મસ્વરૂપ શ્રાહરિની અવિચળ શક્તિ છે ૫ ચરાત્ર વગેરે આગમમા પ્રસિદ્ધ વિશ્વક્રમેન ભગવાનના પાર્ષદોના અધિપતિ છે અને અણિમાદિકે સિદ્ધિરૂપ આઠ શુભો શ્રીહરિના નદાદિકે આઠ દ્વારપાલ છે ૨૦ હે જ્ઞાનક ! વાસુદેવ, સ કર્ણ, પ્રદ્યુમ્ન અને અનિરુદ્ધ આમ ચાર મૂર્તિરૂપે ભગવાન નારાયણ પોતે જ છે, માટે ભગવાન તે મૂર્તિરૂપે ઉપાસના કરવા ચોચ છે, એમ કહેવાય છે ૨૧ ભગવાન વિશ્વ, તૈજસ, પ્રાણ અને તુરીય નામે કહેવાય છે, તેમાં પહેલી બ્રહ્માવસ્થારૂપ વિષયો ઉપરથી, બીજી સ્વભાવસ્થારૂપ મન ઉપરથી, ત્રીજી સુષુપ્તિરૂપ અજ્ઞાન અવસ્થા ઉપરથી અને ચોથી આ ઉપરની ત્રણે અવસ્થાના સાક્ષીપણથી ભાવના કરવામાં આવે છે ૨૨ ભગવાન અંગ, ઉપાંગ, આયુધ અને આભૂષણોથી યુક્ત છતા વાસુદેવાદિકે ચારમૂર્તિવાળા વિશ્વ, તૈજસ વગેરે ચાર સ્વરૂપોને ધારણ કરે છે, તોપણ તેમા જીવપણુ ગણાતું નથી, કારણ કે શ્રીહરિ સર્વના નિયંતા છે ૨૩ ભગવાન વેદના પ્રવર્તક છે, સ્વયં પ્રકાશ છે અને પોતાના પ્રભાવથી પરિપૂર્ણ છે તે પોતાની માયાવડે જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, પાળે છે અને સંહારે છે. તે અપરિચિન્ન

જ્ઞાનવાળા છે, તેઓ શાસ્ત્રમાં પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર નામથી ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ હોય તેવું તેમનું વર્ણન છે, પરંતુ તે વસ્તુતાએ ભિન્ન નથી માટે ભક્તિમા પરાયણ એવા પુરુષો અંતઃકરણમાં આત્મ-સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૪ ગોપીઓના મંડળે અને નારદાદિક ભક્તોએ જેની પવિત્ર કીર્તિનું ગાન કરેલું છે એવા હે ગોવિન્દ ! અમારુ ભક્ત જનોનું રક્ષણ કરો ! જે પુરુષ પ્રભાતે ઉઠી, સ્નાનાદિકથી શુદ્ધ થઈ, ભગવાનના ચિત્ત રાખી આ મહા પુરુષનાં લક્ષણોનું ધ્યાન કરે તે હૃદયમાં વાસ કરનાર પર પ્રજ્ઞને ભણે છે ૧૫

શૌનકે પૂછ્યું—હે સુતપુરાણી ! હે ઇતિહાસક ! શુકદેવજીએ શ્રવણ કરતા પરીક્ષિત રાજાને પચમ સ્કંધમાં સૂર્ય સંબંધી, ઋષિ, ગન્ધર્વ, અપ્સરા, નાગ, યક્ષ, રાક્ષસ અને દેવ, એ પ્રમાણે સાત સાતનો ગણ પ્રત્યેક મહીનામાં બદલાય છે, એમ કહ્યું હતું, ૧૭ માટે તે પ્રત્યેકના અધિપતિ સૂર્યોના નામોની સાથે તે તે ઋષિ વગેરેના નામો તથા કર્મો અમને કહો, કારણ કે અમે સૂર્ય સ્વરૂપ શ્રીહરિના ગણોને સાભળવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ ૧૮

સુત કહે છે—હે શૌનક ! પ્રાણીઓના આત્મ-રૂપ વિષ્ણુ તેની અનાદિ માયાએ નિર્માણ કરેલા અને લોકોનો વ્યવહાર ચલાવનાર સૂર્યનારાયણ સર્વ લોકોમાં ફરે છે. ૧૯ સર્વ લોકોના આત્મરૂપ અને સૃષ્ટિના આદિ કર્તા તથા આત્મરૂપ શ્રીહરિ પોતે સૂર્યનારાયણની ભૂતિ છે. ૨૦ સૂર્યસ્વરૂપ શ્રીવિષ્ણુ સર્વ વેદમાં કહેલી ક્રિયાઓના મૂળરૂપ છે, માટે કેટલાક ઋષિઓ તે ક્રિયાઓની ઉપાધિને લીધે અનેક પ્રકારથી શ્રીવિષ્ણુનું વર્ણન કરે છે ૨૦ શ્રીહરિ, માયાને લીધે નીચે પ્રમાણે નવ પ્રકારના છે પ્રાતઃ, મધ્યાહન વગેરે કાળ, ઉચ્ચ નીચે વગેરે દેશ, અનુષ્ઠાન, પ્રાણી વગેરે કર્તા, શ્રુત વગેરે સાધન, યજ્ઞ આદિક ક્રિયા, વેદના મંત્રો, મીઠી વગેરે દ્રવ્યો અને સ્વર્ગ વગેરે ક્ષેત્રો, એ બધું નવ પ્રકારનું છે ૨૧ તે કાળરૂપ ધારણ કરનાર ભગવાન સૂર્ય લોકોના વ્યવહારને માટે બાર ગણોને સાથે લઈને ચૈત્ર આદિક બાર મહીનામાં ફરે છે. ૨૨ હે શૌનક ! ધાતા નામે સૂર્ય પુલસ્ત્ય નામે

ઋષિ, તુંગરુ ગન્ધર્વ, કૃતસ્થલી અપ્સરા, વાસુકી નાગ, રથકૃત યક્ષ અને હેતી રાક્ષસ સાથે પોત પોતાનું કાર્ય કરતા ચૈત્ર માસમાં બ્રમણ કરે છે. ૨૩ અર્ધમા સૂર્ય, પુલહ ઋષિ, નારદ, ગન્ધર્વ, પુલ્હકસ્થલી અપ્સરા, કચ્છનીર નાગ, અથૌભ યક્ષ અને પ્રહૃતિ રાક્ષસ સાથે વૈશાખ માસમાં બ્રમણ કરે છે ૨૪ મિત્ર સૂર્ય, અત્રિ ઋષિ, હાહા ગન્ધર્વ, મેનકા અપ્સરા, તક્ષક નાગ, રથસ્વન યક્ષ અને પૌરુષેય રાક્ષસ સાથે જ્યેષ્ઠ માસમાં બ્રમણ કરે છે ૨૫ વરુણ સૂર્ય, વસિષ્ઠઋષિ, હુંહુ ગન્ધર્વ, રંભા અપ્સરા, શુક નાગ, સહજન્ય યક્ષ અને ચિત્રસ્વન, રાક્ષસ આપાદ માસમાં બ્રમણ કરે છે, ૨૬ ઇન્દ્ર સૂર્ય, અશ્વિરા ઋષિ, વિશ્વાવસુ, ગન્ધર્વ, પ્રમ્લોચા અપ્સરા, એલાપત્ર નાગ, શ્રોતા યક્ષ અને વર્ધે રાક્ષસ, શ્રાવણ માસમાં બ્રમણ કરે છે. ૨૭ વિવસ્વાન સૂર્ય, ભૃગુ ઋષિ, ઉગ્રસેન ગન્ધર્વ, અનુમ્લોચા અપ્સરા, શખપાલ નાગ, આસારણ યક્ષ અને વ્યાઘ્ર રાક્ષસ ભાદરવામાં બ્રમણ કરે છે. ૨૮ પૂષા સૂર્ય, ગૌતમ ઋષિ, સુપેણ ગન્ધર્વ, ધૃતાત્મી અપ્સરા, ધનંજય નાગ, સુરુચિ યક્ષ અને વાત રાક્ષસ માઘ માસમાં બ્રમણ કરે છે ૨૯ પર્જન્ય નામે સૂર્ય, ભરદ્વાજ ઋષિ, વિન્ધ ગન્ધર્વ, સેનજીત અપ્સરા, ઐરાવત નાગ, કંતુ યક્ષ અને વર્યા રાક્ષસ ફાગણ માસમાં બ્રમણ કરે છે. ૩૦ અંશ નામે સૂર્ય, કશ્યપ ઋષિ, ઋતસેન ગન્ધર્વ, ઉર્વશી અપ્સરા, મહાશંખ નાગ, તાક્ષ્ય યક્ષ અને વિદ્યુ-ચ્છત્રુ રાક્ષસ માર્ગશીર્ષ માસમાં બ્રમણ કરે છે ૩૧ ભગ સૂર્ય, આયુર ઋષિ, અરિષ્ટનેમી ગન્ધર્વ, પૂર્વચિત્તિ અપ્સરા, કર્કેટક નાગ, ઉલ્લ યક્ષ અને સ્ફૂર્જ રાક્ષસ પોષ માસમાં ફરે છે ૩૨ ત્વષ્ટા સૂર્ય, જમ્હમિ ઋષિ, ધૃતરાષ્ટ્ર ગન્ધર્વ, તિલોત્તમા અપ્સરા કંભલ નાગ, શતજીત યક્ષ અને પ્રહોપેત રાક્ષસ આશ્વિન માસમાં ફરે છે. ૩૩ વિષ્ણુ સૂર્ય, વિન્ધા-મિત્ર ઋષિ, સૂર્યવન્દ્યા ગન્ધર્વ, રંભા અપ્સરા, અશ્વતર નાગ, સત્યજીત યક્ષ અને મખાપેત રાક્ષસ કાર્તિક માસમાં ફરે છે ૩૪ હે શૌનક ! ભગવાન સૂર્યનારાયણની વિભૂતિઓને પ્રતિ દિવસ સવારે ને સાંજે જે મનુષ્ય ગાય તેઓના પાતક ટળે છે.

૪૫ સૂર્ય નારાયણ પોતાના ગંધર્વાદિક ગણોની સાથે બાર માસમાં ચારે તરફ ફરતા મનુષ્યોને આલોકમાં અને પરલોકમાં સદ્બુદ્ધિ આપે છે ૪૬ ઋષિઓ તે સૂર્યેની પ્રકાશનાર ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદના મત્રોવાળી સ્તુતિ એસ્તવે છે, અર્ધર્ષ તેમનો શુભ ગાથ છે, અપ્સરાઓ તેમની આગળ નાચે છે, ૪૭ નાગો તેમના રથોને મજબુત બાંધે છે, યક્ષો તેમના રથને ભેડી તૈયાર કરે છે, અને રાક્ષસો પછવાડેથી ઠેલે છે ૪૮ સાંઠ હબાર બાલભિવ્યપ્ર ઈર્ષિઓ સૂર્યના સાસુ મુખ રાખી સ્તુતિના મત્રોવડે વ્યાપક એવા સૂર્યની સ્તુતિ કરે છે ૪૯ હે શૈનક ! આદિઅત્ રહિત અને અજન્મા ભગવાન શ્રીહરિ પ્રત્યેક કલ્પમાં પોતાના સ્વરૂપના વિભાગો પાડી લોકોનું રક્ષણ કરે છે ૫૦

एवं ह्यनादिनिधनो भगवान् हरिरीश्वर ।
कल्पे कल्पे स्वमात्मान व्यूहा लोकानवस्थज ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे
एकादशोऽध्यायः

અધ્યાય ૧૨ માં

શ્રીમદ્ ભાગવતની અનુક્રમણિકા.

સૂત ડવાજ

નમો ધર્માય મહતે નમઃ કૃષ્ણાય વેદસે ।
બ્રાહ્મણેભ્યો નમઃકૃત્ય ધર્માન્વક્ષ્યે સનાતનાન્ ॥
સૂતપૌરાણિ કહે છે-હે શૈનક ! શ્રીહરિની ભક્તિરૂપી મહા ધર્મવાળા શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર છે, જગતના કર્તા શ્રીકૃષ્ણને ને શુરુ વેદવ્યાસને પણ નમસ્કાર છે હવે બ્રાહ્મણોને નમસ્કાર કરી આ પુરાણમાં કહેલા સનાતન ધર્મોનું હું વર્ણન કરું છું. ૧ હે બ્રાહ્મણો ! તમે મને જે પ્રશ્ન કર્યો હતો, તેના ઉત્તરમાં મનુષ્યોમાં પુરુષાર્થને આપવા યોગ્ય એવું શ્રીવિષ્ણુનું અદ્ભુત ચરિત્ર તમને મેં કહી સંભળાવ્યું. ૨ આ શ્રીમદ્ભાગવતમાં સર્વના પાપને હરનાર, ભક્તોનું રક્ષણ કરનાર, સર્વેન્દ્રિયના ઇશ્વર તથા પરમૈશ્વર્યસંપન્ન નારાયણનું

ફ આ અધ્યાયમાં પ્રથમ સ્કંધથી માંડીને દ્વાદશ-સ્કંધ સુધી વર્ણવેલ મુખ્ય મુખ્ય સર્વ વિષયોનો અનુક્રમ કહેવામાં આવ્યો

વર્ણન કર્યું છે ૩ વળી આ પુરાણમાં જેમનાથી જગતની ઉત્પત્તિ તથા જેમને વિષે તેનો લય છે, એવા નિશુભ પરબ્રહ્મનું અપરોક્ષ જ્ઞાન તથા તેને પ્રકાશ કરનાર સાધનો બતાવેલાં છે. ૪ વળી આમાં સાધ્ય-સાધનરૂપ ભક્તિયોગ અને તેનાથી થનારો વૈરાગ્ય છે

પ્રથમ સ્કંધમાં પરીક્ષિત રાજાનું જન્મ-માદિક ઉપાખ્યાન અને તેની પ્રસ્તાવના માટે નારદનું ઉપાખ્યાન કહેલું છે. ૫ પછી બ્રાહ્મણના શાપથી રાજર્ષિ પરીક્ષિતે કરેલું આચન વ્રત છે પછી બ્રાહ્મણોમાં ઉત્તમ શુકદેવ અને પરીક્ષિત રાજાનો સંવાદ છે ૬ દ્વિતીય સ્કંધમાં યોગધારણ્યાવડે ઉપરના લોકોની ગાંત, નારદનો તથા બ્રહ્માનો સંવાદ, અવતારોનું વર્ણન અને મહત્તરવાદિકના અનુક્રમે પ્રધાનના કાર્યરૂપ વિરાટ પુરુષની ઉત્પત્તિ છે. ૭ તૃતીય સ્કંધમાં વિદુર તથા ઉદ્ધવનો સંવાદ, પુરાણની સહિતાવિષે પ્રશ્નો, પ્રલય સમયે મહા પુરુષની સ્થિતિ, ૮ પ્રકૃતિથી થતો શુભ-ક્ષોભ, મહત્તરવ, અહકાર અને પાપ મહાભૂતો, આ સાત વિકૃતિઓ તેની ઉત્પત્તિ અને વિકારોની ઉત્પત્તિ છે, અને જેને વિષે વિરાટ ભગવાન વ્યાખ્યાની રહેલા છે એવા બ્રહ્માડની તેમનાથી ઉત્પત્તિ કહેલી છે. ૯ પછી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ કાળનું સ્વરૂપ, કમળની ઉત્પત્તિ, સમુદ્રમાંથી પૃથ્વી નો ઉદ્ધાર, હિરણ્યાક્ષના નાશનું વૃત્તાંત, ૧૦ દેવ, પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય ઇત્યાદિની ઉત્પત્તિ તથા રુદ્રની સૃષ્ટિ વર્ણવેલી છે. પછી અર્દ્ધનારીશ્વરની ઉત્પત્તિ, જેના અર્ધ ભાગમાંથી સ્વાયંભુવ મનુ અને અર્ધ ભાગમાંથી શતરૂપા નામે સ્ત્રી, જે સ્ત્રીઓની આદિ પ્રકૃતિરૂપ ગણાય છે તે, કદંબ પ્રજાપતિની ઉત્પત્તિ, મહાત્મા કપિલ મુનિનો અવતાર તથા મહાબુદ્ધિમાન કપિલની સાથે દેવહુતિને થયેલો સંવાદ વગેરે છે ચતુર્થ સ્કંધમાં મરીચિ આદિ નવ બ્રાહ્મણોની ઉત્પત્તિની કથા, ધર્મની સ્ત્રીઓના વશનો વિસ્તર, દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞનો ધ્વસ, ક્રુવનું ચરિત્ર, પૃથુરાજનું ચરિત્ર, પ્રાચીનબર્હિષ રાજાનું ચરિત્ર અને નારદ સાથે થયેલો તેમનો સંવાદ છે તે પછી હે બ્રાહ્મણો ! ૫ અમરસ્કંધમાં પ્રિયવ્રત રાજાનું ચરિત્ર, નાભિ રાજાનું ચરિત્ર, ઋષભ દેવનું ચરિત્ર,

અને તે પછી ભરતનું ચરિત્ર વર્ણવેલું છે. ૧૧-૧૫ તે પછી દ્વીપો, સમુદ્રો, પર્વતો, ખડા અને નદીઓનું વર્ણન છે, પછી જ્યોતિશકૃત્ની સ્થિતિ અને પાતાલોની તથા નરકોની સ્થિતિનું વર્ણન છે. ૧૬ છટ્ઠા સ્કંધમાં પ્રચેતાઓથી દક્ષની ઉત્પત્તિ, તેમની કન્યાઓથી દેવતા, દૈત્ય, મનુષ્ય, પશુ, વૃક્ષ અને પક્ષી વગેરેની ઉત્પત્તિ ૧૭ અને વૃત્તાસુરના જન્મનું તથા મરણનું વર્ણન કરેલું છે. સપ્તમ સ્કંધમાં દિતિના પુત્ર હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યકશિપુનું મરણ, તથા મહાત્મા પ્રહલાદનું ચરિત્ર છે. ૧૮ અષ્ટમ સ્કંધમાં મન્વન્તરોનું વર્ણન, ગજેન્દ્ર મોક્ષ તથા મન્વન્તરોમાં વિષ્ણુ પરમાત્માના અવતારો ને હયગ્રીવાદિક અવતારો છે. ૧૯ તેમ ભગવાનના કુર્માવતાર, મત્સ્યાવતાર, નરસિંહાવતાર અને વામનાવતાર પણ છે દેવતાઓને અમૃત અપાવવા જગત્પતિ ભગવાને કરાવેલું સમુદ્રમંથન તથા દેવતા અને અસુરો વચ્ચે થયેલું યુદ્ધ છે નવમ સ્કંધમાં રાજાઓના વશનું વર્ણન, ઇક્ષ્વાકુ રાજાનો જન્મ, તેનો વશ તથા મહાત્મા સુલુસનું ચરિત્ર છે. ૨૦-૨૧ વળી આમાં ઇલા ઉપાખ્યાન તથા તારા ઉપાખ્યાન છે પછી સૂર્યના વશનું વર્ણન અને શશાંક તથા નૃગ રાજાનું વૃત્તાંત છે. ૨૨ પછી સુકન્યાનું ઉપાખ્યાન, શર્યાતિ ચરિત્ર, કકુત્સ્થનું, ખટ્વાગ રાજાનું, માધાતાનું, સૌભરીનું અને સગરરાજાનું ચરિત્ર છે. ૨૩ કૌશલ દેશના રાજા શ્રીરામચંદ્રનું ચરિત્ર, નિમિ રાજાએ કરેલો દેહત્યાગ, જનક રાજાના વશમાં રાજાઓની ઉત્પત્તિ, ૨૪ ભૃગુકુળમાં શ્રેષ્ઠ પરશુરામે કરેલી નક્ષત્રી પૃથ્વી, સોમવશના ઐલ રાજાનું ચરિત્ર, યચાતિ રાજાનું ચરિત્ર, નહુષ રાજાનું ચરિત્ર, ૨૫ દુષ્યંત રાજાના પુત્ર ભરતનું, શતનું રાજાનું અને તેના પુત્ર ભીષ્મનું ચરિત્ર છે તે પછી યચાતિના વડા પુત્ર ચંદુ રાજાનો વશ છે. ૨૬ જે ચંદુના વશમાં સાક્ષાત્ જગદીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અવતરેલા હતા વસુદેવના ધરમાં જન્મ લઈને ગોકુળમાં નંદરાયજીને ઘેર ઉછર્યાં તે છે. ૨૭ દશમ સ્કંધમાં દૈત્યના દેવી શ્રીકૃષ્ણના અપાર ચરિત્રો છે, જેમાંથી મુખ્ય ચરિત્ર હું કહું છું પૂતનાના પ્રાણ સાથે દુગ્ધપાન કર્યું, બાળક અવસ્થામાં પાદુ મારી

ગાડાને ઉધું નાખી દીધું, ૨૮ તૃણાવર્ત દૈત્યનો નાશ કર્યો, બકાસુર અને વત્સાસુરનો તથા મિત્રાની સાથે ધેનકાસુરનો અને પ્રહમ્બાસુરનો વધ, ૨૯ ચારે તરફથી સળગી ઉઠેલા દાવાનળમાંથી ગોવાળીઆઓનું રક્ષણ, કાલીય નાગનું દમન, અબજરના મુખમાંથી નંદરાયજીનો ઉદ્ધાર, ૩૦ યમ-નિયમ આદિક વ્રતોથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થયા તે, ગોપકન્યાઓના કાત્યાયની વ્રતનું વર્ણન, પ્રાહ્લણની સ્ત્રીઓ ઉપર કરેલો પ્રસાદ, પ્રાહ્લણોએ કરેલો પશ્ચાત્તાપ, ૩૧ ગોવર્દન પર્વતને ટચેલી આગળી ઉપર ધારણ કર્યો તે, ઇંદ્રે તથા કામધેનુએ અભિષેક કર્યો તે, શરદ્ગજનું રત્નિઓમાં રાસક્રીડા, ૩૨ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા શખચૂડ દૈત્યનો, અરિષ્ટાસુરનો અને કેશિનો વધ, અકૂર ગોકુળમાં પધાર્યા અને તે પછી શ્રીકૃષ્ણ તથા બલભદ્ર મથુરામાં ગયા તે, વ્રજમાં ગોપીઓએ શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી વિલાપ કર્યો તે, શ્રીકૃષ્ણ તથા બળદેવજીએ કરેલું મથુરાવલોકન, કુવલયાપીડ હાથી અને મુષ્ટિક, ચાણૂર તથા કેસ આદિ દૈત્યોનો વધ, ૩૪ પછી સાદિપની ગુરુના મરી ગયેલા પુત્રને પાછો આણ્યો તે, પછી ઉદ્ધવ અને બળરામની સાથે મથુરામાં રહીને યાદવનું જે જે હિત કર્યું હતું તેનું વર્ણન, જરાસંધે આણેલી મોટી સેનાનો નાશ, કાલયવનનો નાશ, અને દ્વારકા નિર્માણ, ૩૫-૩૬ રુકિમણી હરણ, સ્વર્ગમાંથી પારિજાતક લાવવું, તથા સુધર્મા સભાને લાવવી, ૩૭ ઓખાના હરણ સમયે યુદ્ધમાં મહાદેવને બળાસાં ઉત્પન્ન કરવા, બાણાસુરના બાહુઓ કાપવા, પ્રાગ્જ્યૈતિષ નગરીના અધિપતિ ભૌમાસુરનો નાશ, સોલ્હ હજાર અને એકસો રાજકન્યાઓનું હરણ, ૩૮ શિશુપાલ, પૌંડ્રક, શાલ્વ અને દુર્મતિ હંતવક્રનો વધ તથા શબરાસુર, દિવિદ, પીઠ, સુર, પચ્ચ જન વગેરે દૈત્યોનો પ્રભાવ, તેઓનો નાશ, કાશીપુરીનો દાહ, પાડવોને કારણરૂપ કરીને તેઓને હાથે પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવો તે છે. ૩૯ એકાદશ સ્કંધમાં પ્રાહ્લણના શાપના મિષથી પોતાના કુળનો સહાર, ઉદ્ધવ તથા શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચે સવાદ, ૪૦ આત્મજ્ઞાન, વણું તથા આશ્રમના ધર્મો, યોગના સામર્થ્યથી શ્રીકૃષ્ણનું મનુષ્યપણામાંથી અદૃશ્ય

થવું તે, ૪૧-૪૨ અને દ્વાદશ સ્કંધમાં યુગના લક્ષણો, યુગને અનુસરનારી વૃત્તિઓ, કલિયુગમાં મનુષ્યોની દુર્દશા, ચાર પ્રકારના પ્રલય, તેમજ પ્રાકૃતિક, નૈમિત્તિક અને નિત્ય, એમ ત્રણ પ્રકારની ઉત્પત્તિ, ૪૩ શુદ્ધિશાળી રાજર્ષિ પરીક્ષિત રાજાએ કરેલો દેહ ત્યાગ, શ્રીવ્યાસે કરેલો વેદની શાખાઓનો વિસ્તાર, માર્કંડેય મુનિની ઉત્તમ કથા, પૂજામાં ભગવાનના અગાદિકની કલ્પના અને જગતના આત્મારૂપ સૂર્યનારાયણનો વ્યૂહ છે ૪૪ હે પ્રાદ્યક્ષો! આ વિષયમાં તમે મને જે પ્રશ્ન કર્યા તે વિષે મેં તમને કહ્યું તથા આ અથમા ભગવાનનાં લીલાવડે કરેલા અવતારના ચરિત્રો પણ કહ્યા ૪૫ મનુષ્ય દરેક દશામાં 'હરયે નમ.' એમ ઉંચા સ્વરથી બોલે છે, ૪૬ તે સર્વ પાતક માથી મુક્ત થાય છે. જેમ સૂર્ય પવતની શુકાના અધારાનો નાશ કરે અને વાયુ મેઘમંડળને તોડી નાખી નિર્મૂળ કરે, તેમ ભગવાનનું કીર્તન કરવાથી અથવા પ્રભાવનું શ્રવણ કરવાથી તે કીર્તન કરનારા અથવા શ્રવણ કરનારા પુરુષના હૃદયમાં પ્રવેશ કરી તેનાં સર્વ દુઃખોનો નાશ કરે છે ૪૭ જે વાણીથી ભગવાનની કથા કરવામાં આવતી નથી, જે વાણી દુષ્ટ લોકોની કથા કહેવાય છે, તે વાણી અસત્ય તથા વ્યર્થ બાણી અને જે વાણીમાં ભગવાનના શુણેનો ઉદય થયો હોય, તેને સત્ય, મગ્નકારક તથા પુણ્યકારક બાણી ૪૮ જેમાં પવિત્ર કીર્તિવાળા ભગવાનના યશનું વર્ણન હોય તે જ વચન મનોહર, મધુર અને ક્ષણે ક્ષણે નવું નવું થઈ પડે છે અને મનને આનંદ આપે છે, અને તે જ વચન મનુષ્યોના શોકરૂપી સમુદ્રને શોષણ કરતાં થઈ પડે છે. ૪૯ જેમાં ચિત્રવિચિત્ર ઇડગ્ન કવાળા પડે હોય, પરંતુ જગતને પવિત્ર કરનાર શ્રીહરિના યશનું વર્ણન ન હોય તે કવિતા કે પદ કાગડાઓ જેવા દુષ્ટ પુરુષોને પ્રિય લાગે છે, તે કવિતા કે પદને પરમહંસ સેવતા નથી, કારણ કે જ્યાં પરમાત્મા રહે ત્યાં નિર્મળ ભક્તજનો રહે છે. ૫૦ જે ગ્રંથમાં સળધ ન છતાં પ્રત્યેક શ્લોકમાં ભગવાન અનંતાના યશવડે અલકૃત નામો હોય, તે જ વાણીને પ્રયોગ એટલે અથ ગણાય છે

અને તે મનુષ્યોના પાપોનો નાશ કરે છે મહાત્મા પુરુષો ભગવાનના નામો સાંભળે છે, શ્રોતાને સંભળાવે છે અને પોતે આનંદથી ગાય છે. ૫૧ હે પ્રાદ્યક્ષો! કર્મોનો નાશ કરનારુ જ્ઞાન પણ બે ભગવાનની ભક્તિ રહિત હોય તો તે શોભતું નથી અર્થાત્ તે જ્ઞાનદ્વારા ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી કર્મ સાધતી વખતે તથા તેના ફળોની પ્રાપ્તિ સમયે દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે ૫૨ વર્ણ તથા આશ્રમ કરવાથી કીર્તિ તથા લક્ષ્મી મળે છે, પરંતુ શ્રીહરિના શુણ્ણવાદ ગવાથી તથા શ્રવણ કરવાથી લક્ષ્મીપતિ ભગવાનના ચરણારવિંદનું કેઈ પણ દહાડો વિસ્મરણ થતું નથી ૫૩ શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદનું સ્મરણ પાપોનો નાશ કરે છે, શાંતિ આપે છે, અને અત કરણની શુદ્ધિ કરે છે. પરમાત્મા પર ભક્તિ ઉપજાવે છે અને વૈરાગ્ય તથા વિજ્ઞાનવાળું જ્ઞાન આપે છે ૫૪ હે પ્રાદ્યક્ષો! તમે ભગવાનની અખંડ ભક્તિ કરનાર હોવાથી અરેખર મહાભાગ્યશાળી છો, કારણ કે તમે સર્વના નિયંતા, સર્વના અર્થામી, સર્વના ઉપાસ્ય તથા જે વિના બીજો દેવ નથી, એવા નારાયણ ભગવાનને નિત્ય હૃદયમાં ધારણ કરી તેમનું અખંડભાવથી નિત્ય ભજન કરો છો. ૫૫ પૂર્વે ગંગાના તીર ઉપર અનંશન વ્રત લઈને બેઠેલા પરીક્ષિત રાજાની સલામત્ત્વે શ્રીવ્યાસે સાંભળતા મહર્ષિ શુકાચાર્યના મુખારવિંદથી મેં જે આત્મતત્ત્વ સાંભળ્યું હતું તે આત્મતત્ત્વ તમે મને આજ સ્મરણ કરાવ્યું ૫૬ માટે જેમના અનેક કર્મો વર્ણન કરવાને યોગ્ય છે એવા વાસુદેવ ભગવાનનું આ સર્વ પાપનાશક મહાત્મ્ય તમને મેં કહી સંભળાવ્યું. ૫૭ જે ભક્તિમાન પુરુષ બીજા વિષયોમાં ધ્યાન ન આપતા નિત્ય નિયમથી એક પ્રહર કે ક્ષણભર તમારી માફક ભગવાનના ચરિત્રોનું શ્રવણ કરે છે, કે બીજાને સંભળાવે છે, તે પુરુષ સ્નાનાદિકની પેઠે પોતાના એક દેહને જ માત્ર પવિત્ર કરતો નથી, પરંતુ આત્માને પણ પવિત્ર કરે છે. ૫૮ જે મનુષ્ય એકાદશીને દિવસે અથવા દ્વાદશીને દિવસે ભાગવતનું શ્રવણ કરે, તેનું આયુષ્ય વૃદ્ધિ પામે છે અને જે ઉપવાસ કરી સાંભળે છે, તે સર્વ પાપરહિત થાય છે.

૫૯ જે પુરુષ પુંકર હોત્રમા, મથુરામા અથવા તે દ્વારકામા ઉપવાસ કરી જિતેદ્રિય થઈ આ સહિતાનો પાઠ કરે, તે સ સારના ભયમાથી મુક્ત થાય છે ૧૦ આ પુરાણના વક્તા તથા શ્રોતાના સર્વ મનોરથો દેવતાઓ, મુનિઓ, સિદ્ધ, પિતૃઓ તથા મનુ વગેરે રાજાઓ પુરે છે. ૧૧ બ્રાહ્મણો, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદ ભણીને અનુક્રમે મધ્યની નદીઓ, ધીની નદીઓ અને દ્વધની નદીઓ તરફ જાય છે, અર્થાત્ તેના દાનનું ફળ સ પાદન કરે છે, તે જ ફળ આ ભાગવત સહિતાના પાઠથી પામે છે. ૧૨ હે બ્રાહ્મણો ! જે પુરુષ જિતેદ્રિય રહી આ પુરાણની સહિતાનો અભ્યાસ કરે તે ભાગવત શાસ્ત્રમા કહેલા પરમ પદને પામે છે. ૧૩ આ ભાગવત પુરાણ ભણવાથી બ્રાહ્મણને વિદ્યા, ક્ષત્રિયને સમુદ્રની મેખલાવાળી પૃથ્વીનું રાજ્ય, વૈશ્યને કુબેરના જેવી સપત્તિ મળે છે, અને શૂદ્ર સર્વ પાતકમાથી મુક્ત થાય છે ૧૪ બીજા શાસ્ત્રોમા કલિયુગના અનેક દોષોનો નાશ કરનાર સર્વના નિયતા શ્રીહરિના ચરિત્રો વાર વાર ગાયેલા નથી, પરંતુ ભાગવત શાસ્ત્રમા કથા પ્રસંગે પદે પદે અશેષમૂર્તિ શ્રીહરિનું વર્ણન કરેલું છે ૧૫ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને સહાર એ જેમની શક્તિ છે, બ્રહ્મા ઇંદ્ર અને શંકર વગેરે દેવતાઓ જેમની સ્તુતિ કરે છે તથા જે જન્મ મરણરહિત હોવાથી અતર્હિત છે એવા ભગવાન અચ્યુતને અમારા નમસ્કાર છે ૧૬ જેમણે વૃદ્ધિ પમાડેલી પ્રકૃતિ, પુરુષ, મહત્ત્વ, અહંકાર અને પાત્ર તન્માત્રાઓ આદિ નવ શક્તિઓથી પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થાવર જગમાત્રમક જગત રાખે છે, એવા જ્ઞાનમૂર્તિ, સનાતન અને દેવોમા ઉત્તમ ભગવાનને અમારા નમસ્કાર છે ૧૭ જેમનું ચિત્ત આત્માન દમા નિમગ્ન હોવાથી કોઈ પણ વિષયમા જતુ નથી, અને જેમની આત્મસુખે કરીને પ્રાપ્ત કરેલી દૃઢતા ભગવાનની મનોહર અને સુદર લીલાએ હરી લીધી હતી, તેથી જેમણે સર્વ લોકો ઉપર કૃપા કરી પાપનો નાશ કરનાર અને પરમ અર્થને પ્રકાશ કરનાર શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ રચ્યું હતું, તે વ્યાસપુત્ર શુકદેવજીને પણ અમારા નમસ્કાર છે ૧૮

સ્વસુલ્લભિમૃતચેતાસ્તદ્વપુત્રસ્તાન્યમાવો
વ્યભિતરુચિરલીલાપૃષ્ઠસારસ્તદીયમ્ ।

વ્યતનુત કૃપયા યસ્તસ્વર્ધાં પુરાણ
તમલિલવૃજિનમ્ વ્યાસસુનું નતોઽસ્મિ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे
द्वादशोऽध्यायः.

અધ્યાય ૧૩ મો. ૩

પુરાણોની ગણતરી.

સૂત ક્વાચ

य ब्रह्मावरुणेंद्रवरुमरुतःस्तुन्यन्ति दिव्यैःस्तवै-
र्धै सागपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः-
व्यानावस्थिततद्रत्नेन मनसा पश्यति यं योगिनो
यस्यान्त न त्रिदु सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः॥

સૂત ગોત્યા-બ્રહ્મા, વરુણ, ઇંદ્ર તથા પવન નામના દેવતાઓ જેમની દિવ્ય સ્તોત્રોથી તથા અગ, પદ, ક્રમ અને ઉપનિષદો સાથે રહેલા વેદોથી હમેશ સ્તુતિ કરે છે, સામવેદ ભણનારાઓ જેમની સ્તુતિ કરે છે, યોગીઓ ધ્યાનથી નિશ્ચલ થયેલા અને ધ્યાનમા રહેલા મનવડે જેમને જુએ છે, દેવ તથા દૈત્યોનો સમૂહ જેમના અતને ભણતો નથી, તે દેવને નમસ્કાર છે ૧ સમુદ્ર મથનમા પીઠ ઉપર ફરતા મોટા મહારાજાના પત્થરોની અણીઓનો શરીરમા ઘસારો થવાથી જેમને નિદ્રા આવતી હતી, એવા કચ્છપ અવતાર ધારણ કરનાર ભગવાનના શ્વાસના પવનો, કે જે પવનોની અદ્ય અનુવૃત્તિથી મહાસાગરનું પાણી ભરતીના તર ગોળે હાલ્યા કરે છે, તે નિશ્વાસના પવનો તમારી રક્ષા કરો ૨ હવે હું પુરાણોની સખ્યા, ગણતરી, વિષય, દાન, દાનનું માહત્ત્વ તથા પાઠ વગેરેનું માહત્ત્વ કહું તે તમે સાંભળો ૩

બ્રહ્મપુરાણમા દશ હજાર શ્લોક પદ્મપુરાણમા પ-
ચાવન હજાર, વિષ્ણુપુરાણમા ત્રેવીસ હજાર અને
શિવપુરાણમા ચોવીસ હજાર શ્લોક છે ૪ શ્રીમદ્
ભાગવતપુરાણમાં અઠાર હજાર શ્લોક, નારદપુરાણમા
પચીસ હજાર માર્કંડેયપુરાણમાં નવ હજાર, અને

ફે આ અધ્યાયમા પ્રણેતાની પરિચયના ને શ્રીમદ્
ભાગવતના દાનનું માહત્ત્વ કહેવામા આવેશે.

અમિપુરાણમા ૫૬૨ હજાર અને ચારસો શ્લોક છે
 ૧ ભવિષ્યપુરાણમા ચૌદ હજાર અને પાંચસો શ્લોક,
 પ્રહલ્લૈવર્તપુરાણમા અઢાર હજાર, લિંગપુરાણમાં અ-
 ગીઆર હજાર, ૧ વરાહપુરાણમા ચૌવીસ હજાર, સ્ક-
 ધપુરાણમા એકાશી હજાર અને એકસો, વામનપુ-
 રાણમા દશ હજાર, કૂર્મપુરાણમા સત્તર હજાર, મત્સ્ય-
 પુરાણમા ચૌદ હજાર, ગરુડપુરાણમા ઓગણીસ હજાર
 અને પ્રહ્લાદપુરાણમા બાર હજાર શ્લોક છે ૮ આ
 પ્રમાણે પુરાણોના બધા શ્લોકોની સંખ્યા ચાર લાખ
 જેટલી થાય છે તેમા શ્રીમદ્ભાગવતમા અઢાર હજાર
 શ્લોકો છે. ૯ શ્રી નારાયણના નાભિકમળમા બિરાજેલા
 અને સસારથી ભય પામેલા પ્રજાની આગળ ભગ-
 વાને કલ્પા કરીને શ્રીમદ્ભાગવત કહ્યું હતું ૧૦
 આ પુરાણના આરભમા, મધ્યમા અને અંતમા
 વૈરાગ્યના આખ્યાનો છે આ પુરાણ ભગવાન શ્રી-
 હરિની લીલાઓની કથારૂપી અમૃતવડે મહાત્માઓને
 તથા દેવતાઓને પ્રસન્ન કરે છે. ૧૧ આ પુરાણમા
 સર્વ ઉપનિષદોના સાર રૂપ અને ઇશ્વર તથા જીવની
 એકતાથી જાણી શકાય એવા અદ્વિતીય પરબ્રહ્મનું
 વર્ણન અને તેનું ફળ મોક્ષ છે. ૧૨ જે પુરુષ ભાદ-
 રવા મહીનાની પુનેમને દહાડે સુવર્ણના સિંહાસન
 સાથે શ્રીમદ્ભાગવતનું દાન કરે તે પુરુષ પરમ
 ગતિ પામે છે ૧૩ અમૃતના સિંહુરૂપ શ્રીમદ્ભા-
 વત સાભળવામાં આવ્યું ન હોય ત્યાં સુધી મહા-
 ત્માઓના મહામા બીજા પુરાણો શોધે છે. ૧૪
 આ શ્રીમદ્ભાગવતને સર્વ ઉપનિષદોના સારરૂપ
 માનેલું છે અને જે મનુષ્ય શ્રીમદ્ભાગવતના રસ-
 રૂપી અમૃતથી તૃપ્ત થયો હોય તેને કેાઈ દિવસ બીજા
 અથ ઉપર પ્રેમ થતો નથી ૧૫ નદીઓમાં જેમ
 ગંગા સર્વ કરતા ઉત્તમ છે, દેવતાઓમા જેમ વિષ્ણુ
 સર્વ કરતા ઉત્તમ છે અને વૈષ્ણવોમા જેમ શકર
 સર્વ કરતા ઉત્તમ છે, તેમ પુરાણોમા શ્રીમદ્ભાગવત

સર્વ કરતા ઉત્તમ છે ૧૬ હે પ્રાજ્ઞાણો ! સર્વ જ્ઞેત્રોમા
 જેમ કાશી ઉત્તમ છે, તેમ સર્વ પુરાણોમાં શ્રીમદ્-
 ભાગવત ઉત્તમ છે ૧૭ આ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ
 નિર્મળ તથા વૈષ્ણવોને પ્રિય છે, જેમા પરમ હસોએ
 પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય એક નિર્દોષ જ્ઞાન મૂર્તિ પરબ્રહ્મનું
 નિરૂપણ છે, તે શ્રીમદ્ભાગવતમા જ્ઞાન, વૈરાગ્ય
 અને ભક્તિનું વર્ણન કરી સર્વ ક્રમેના ઉપરામ
 દર્શાવેલો છે, તેથી મનુષ્ય શ્રીમદ્ભાગવતને ભક્તિથી
 સાભળે, તેનો પાઠ કરે અને તેનો વિચાર કરવામા
 તત્પર રહે, તે મોક્ષ પામે છે ૧૮ જે પરમાત્માએ
 દયા કરીને આ અતુલ જ્ઞાનના દીવારૂપ શ્રીમદ્ભા-
 ગવત પ્રથમ પ્રજ્ઞાને ભણાવ્યું, પછી પ્રજ્ઞાએ નારદ
 મુનિને સંભળાવ્યું, નારદે શ્રીવેદવ્યાસ આગળ
 પ્રગટ કર્યું, અને વ્યાસે યોગીઓના ઇંદ્ર શુકદેવને
 ભણાવ્યું શુકદેવજીએ પરીક્ષિત રાજા આગળ
 તેનું પાઠાયણ કર્યું તે શુદ્ધ, નિર્મળ, શોક રહિત,
 સત્યમૂર્તિ અને મોક્ષ સ્વરૂપ પરબ્રહ્મનું આપણે
 ધ્યાન કરવું જોઈએ ૧૯ મોક્ષની ઇચ્છાવાળા પ્રજ્ઞાની
 પાસે દયાથી જેમણે શ્રીમદ્ભાગવત કહ્યું હતું, તે
 સર્વના સાક્ષી ભગવાન વાસુદેવને પ્રણામ છે ૨૦
 યોગીઓના ઇંદ્ર અને પરબ્રહ્મરૂપ શુકદેવજીને નમ-
 સ્કાર છે જેમણે સસારરૂપી સર્પથી કરડાયેલા પરી-
 ક્ષિત રાજાને મુક્ત કર્યા હતા ૨૧ હે પ્રજ્ઞ ! અમને
 પ્રત્યેક જન્મમા આપના ચરણારવિંદ ઉપર ભક્તિ
 થાય તેમ કરો, કારણ કે આપ જગતના સ્વામી
 છો ૨૨ જેમના નામનું કીર્તન સર્વ પાપોનો નાશ
 કરે છે તથા જેમને કરેલા પ્રણામ હું અને શાંત કરે
 છે, તે પરમાત્મા શ્રીહરિને આપણા નમસ્કાર છે. ૨૩

નામસંકીર્તન યસ્ય સર્વપાપપ્રણાશનમ્ ।

પ્રણામો હુ જ્ઞાનનદ્યંતરં નમામિ હરિં પરમ્ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे

त्रयोदशोऽध्यायः

इति श्रीमद्भागवत महापुराणेऽष्टादशसाहस्रं
संहितायां वैयासिक्यां द्वादशस्कधः
समाप्त.

